

UDK 178.11.239

**USING VIRTUAL REALITY SIMULATION TRAININGS FOR SAFETY PROMOTION IN
HAZARDOUS WORK ENVIRONMENT**

Aikeyeva Gaukhar Sarsenbayevna

1st year masters student Pedagogy and Psychology Department of the

L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

Scientific adviser – A. Abibullayeva

Introduction

There are many safety-training programs and legal requirements in Kazakhstan, yet around 1500 people yearly are injured, while 200 people die on hazardous workplace [1]. Although efficiency of safety programs can be questioned, it is clear that safety trainings have to be in place in any applicable ways. Recorded video instructions and printed hard copy documents are long-established ways of delivering safety trainings, yet latest inventions of digital era extend the possibilities suggesting immense potential to upgrade the training delivery process. According to Tichon J. different industries with acceleration are resorting to virtual reality (VR) usage in reproducing dangerous work conditions to allow trainees to practice essential cognitive qualities such as problem solving and decision-making. He further states that due to high cost and risks associated with using heavy machinery in trainings reproducing hazardous settings, the use of virtual reality technologies gaining more popularity across many industries, including mining, transpiration, construction and so on [2].

Group of researchers, in their work dedicated to learners and teachers in forensic sciences on using eExtended reality (XR) virtual practical and educational eGaming to implement effective learning environments characterized by deep absorption in process, highlight several advantages. Virtual environments not only make it possible for trainees to learn asynchronously by having day-and-night access to educating programs, but also make it effective learning experience letting them keep the intensity of attaining knowledge in their own pace. Moreover, wider utilization of above-mentioned technologies may lead to accessibility of high quality learning programs for significantly larger circle of people, ensuring inclusivity of offered educational programs [3].

Discussion

According to a publication concerned about the effectiveness of training and education for the safety of workers published on National Institute for Occupational Safety and Health journal, through highly participatory training methods, the trainee plays a much more active part in the learning process. During highly engaging training sessions, trainee can be intensively involved in considerable intellectual and behavioral activities, with easy access to immediate assistance from instructors. It is common to reach the highest engagement through in person learning sessions, yet virtual simulations adding more options for safety training providers in attaining high levels of uptake. Self-assessments, target setting and new behavioral strategies aimed to solve problems and make decisions are some of the widely used, so called, “behavioral modeling techniques”. In order to consolidate the learned training material, participants offered range of activities including, but not limited to “tabletop exercises in a board game format in a classroom, to mine rescue training of emergency personnel within a simulated mine”. High engagement level of computer-based trainings can be reached via respective simulations, which could induce the analysis of the material, yielding to potential for decision-making and feedback on performance [4].

Educators from many different industries are convinced that VR is powerful training instrument, which demonstrated its effectiveness in a wide range of disciplines. VR technology allows trainees not only acquire knowledge in a more relevant and practical way than the information given by more conventional teaching methods, but also makes it possible to encounter the consequences of mistakes made without actually risking their wellbeing. Technical features supported by VR technologies allow trainees observing and hearing options in simulated conditions that would be challenging or even impossible to revive in real world. A good virtual reality simulation can consistently provide a wide range of possible learning scenarios with no high cost and no risk to staff, equipment and vehicles [5].

The improvement of skills and performance does not just depend on well-designed simulation training. However, the number of training prototypes constantly increasing, with less attention paid to the proper assessment of training delivered by this technology. Tichon J. argues that performance indicators are equally important because they can ultimately provide feedback on learning success or failure and identify any shortcomings to guide ongoing improvements. In order for the cognitive skills acquired in a virtual learning environment (VTE) to be transferable to the real world, the learning goals must be directly related to a realistic scenario of events that, in turn, are directly related to indicators of specific required attitude [2].

The experience of simulator sickness is one of the major disadvantages discussed, while touching upon the VR technologies usage. This terminology started appearing in research works when some users reported certain symptoms upon the exposure to VE and the use of VR. Most of the symptoms are related to vestibular sensory and motor sensory systems, such as “feeling disorientated, headache, eye strain, paleness, nausea, dizziness, vomiting, and thinking that surroundings are swirling, sweating, dry mouth and a lack of coordination”. Simulator sickness is a broader inclusive term, which combines three different notions “visually induced motion sickness (VIMS), virtual simulation sickness, virtual reality-induced symptoms and effects” [6]. Rebenitsch and Owen states that, unpleasant experience is not the only matter, potential safety danger must be a disquietude caused by simulation sickness effect on a worker who serves in a safety critical industry. The latter is crucial because influence of simulator sickness can last for hours or even days. In spite of available knowledge of the side effects associated with the use of IVT, “there is no official standard regarding the safety of such systems” [7].

Many interested parties, including researchers have been trying to understand the nature of the simulation sickness. In spite of the existence of highly acknowledged theory on the simulation sickness, explained by the conflict of visual and vestibular systems (‘sensory conflict theory’), there is no proved theories, which can completely clarify it, forecast it or explicate individualities in experiencing the symptoms [6]. There are two major determinant groups, where all the factors causing simulation sickness can be allocated. These are technology- related and individual related factor groups. If the first is more or less has clarity, latter factors, combined in individual related bucket, have no certainty. On one hand, a number of studies have examined the relationship between individual factors such as gender, age, personality, experience with virtual reality and experience of simulator sickness. The results of these studies were mixed, leading to conclusion that individual factors are not well understood. On the other hand, technology-related factors demonstrated results that are more explicit. Namely, there are certain efforts on increasing FOV (Field of View) in VR. Widening the FOV allows enhanced spatial perception, offering elevated sense of presence through enhanced immersion. Which in turn, may lead to improving memory by making a trainee feel the presence of one, rather than observing something in a given condition. Technology-related factors consists of the quality of visual displays, the quality of positioning tools, the frequency of refreshing frames and the latency of system time with real-time interaction and glimmer perception, which may increase as the field of view (FOV) expands. Even though many initiatives are taken by developers to improve all the above-mentioned

technological features of VR, there are still number of factors, which keep the high possibility of experiencing simulator sickness [8].

Conclusion

It can be concluded that VR technologies have significant potential to be applied in Kazakhstan for safety trainings. There are many advantages of using VR such as, high engagement of trainees through practicing problem solving and decision-making skills within high quality simulation of hazardous work environments; economic viability by replacing heavy machinery used in replicating dangerous conditions with virtual reality; and flexibility to learn asynchronously using dedicated online platforms.

Despite of the explicit dominance of positive effect of VR in delivering safety trainings, further analysis need to be performed in order to appropriately evaluate the efficiency of the trainings provided via this technology and eliminate the risks associated with side effects of using comparatively under researched field.

References

1. Retrieved from official web site of the Committee of labor and social protection of the Ministry of Labor and Social Protection of the Population of the Republic of Kazakhstan
<https://www.gov.kz/memleket/entities/lspm/activities/292?lang=ru>
2. Tichon J. Training cognitive skills in virtual reality: measuring performance. *Cyberpsychol Behav.* 2007 Apr;10(2):286-9. doi: 10.1089/cpb.2006.9957. PMID: 17474847.
3. Jamie K. Pringle, Ian G. Stimpson, Adam J. Jeffery, Kristopher D. Wisniewski, Timothy Grossey, Luke Hobson, Vivienne Heaton, Vladimir Zholobenko, Steven L. Rogers Extended reality (XR) virtual practical and educational eGaming to provide effective immersive environments for learning and teaching in forensic science.
4. Robson L, Stephenson C, Schulte P, Amick B, Chan S, Bielecky A, Wang A, Heidotting T, Irvin E, Eggerth D, Peters R, Clarke J, Cullen K, Boldt L, Rotunda C, Grubb P (2010) A systematic review of the effectiveness of training & education for the protection of workers. National Institute for Occupational Safety and Health. Publication No. 2010–127. <https://www.cdc.gov/niosh/docs/2010-127/pdfs/2010-127.pdf>. Accessed 8 Aug 2021
5. Filigenzi MT, Orr TJ, Ruff TM. Virtual reality for mine safety training. *Appl Occup Environ Hyg.* 2000 Jun;15(6):465-9. doi: 10.1080/104732200301232. PMID: 10853286.
6. LaViola, Jr. (2000). A discussion of cybersickness in virtual environments. *ACM SIGCHI Bulletin.* 32. 47-56. 10.1145/333329.333344.
7. Rebenitsch, Lisa & Owen, Charles. (2016). Review on cybersickness in applications and visual displays. *Virtual Reality.* 20. 10.1007/s10055-016-0285-9.
8. Saghafian M, Laumann K, Akhtar RS, Skogstad MR. The Evaluation of Virtual Reality Fire Extinguisher Training. *Front Psychol.* 2020 Nov 9;11:593466. doi: 10.3389/fpsyg.2020.593466. PMID: 33240182; PMCID: PMC7680855.

PROBLEMS OF DEVELOPING MOTIVATION OF PRIMARY SCHOOL CHILDREN IN SPORT EDUCATION

Berkinbayeva Dilara Zhanabayevna

1st year master's degree student of the faculty of Social Science,

L.N.Gumilyov Eurasian national university

Academic supervisor — Abdykhalykova Zh.E.

The president of Kazakhstan Kasym-Jomart Tokayev in his message on 1st of September Year 2020, for the first time announced a new concept for financing children's sports and creativity. And on 30th of December Year 2020 he signed the law of the Republic of Kazakhstan «On amendments and additions to some legislative acts of the Republic of Kazakhstan on issues of culture of physical culture and sports» [1]. The institution for children sport funding was launched in 2021. In regards to this, during the last year more than 162,000 children and teenagers in Kazakhstan attended sports clubs for free of charge. An electronic portal ARTsport.edu.kz was set up, which is a data base for children sport service providers, parents and operators. Therefore, topic of children motivation for sport education is highly relevant. In that case there is a high demand for sport teachers to develop motivation for sport education of primary school children.

Exploration of theoretical aspects of the motivation formation for sport. Analysis of motivation. Psychological and pedagogical aspects of the motivation formation in school children for sports.

To understand the observation of the formation of motivation in children, it is necessary to extend the evolution of children into periods. Periodization of psychophysical development and the formation of motivation in children is an important task of science. According to Erik Erikson, «The adolescent must ply the deep and difficult waters of personal identity, where what is found is the discovery of one's own individuality» [2].

Children process of development in periodization in modern studies applies on two approaches. They are psychophysiological and educational (pedagogical). Therefore, it will be reasonable for a brief introduction for both of this theories. Psychologists highlight periods of childhood that are divided into the following: the prenatal period (prenatal), the neonatal period (up to 6 weeks of life), the breast period (up to 1 year), the crawling period (1-3 years), preschool age (3-6 years), early school age (6-11 years old), pubertal (11-15 years) and youthful (15-20 years) periods. Educators or pedagogies indicates the following periods: infancy (1 year of life), junior preschool age (3-4 years old), middle preschool age (4-5 years old), senior preschool age (5-6 years old), junior school age (6-10 years old), middle school age (10-15 years old), senior school age (15-18 years old) [3].

Pedagogical periodicity commonly rely on both phases of physical and psychological development and on characteristics of the nurture circumstances. One of the key problem of pedagogy is the conditions creation for individual's development, formation of motivation that studied within age regarded physiology and anatomy, sociology and educational psychology. Pedagogy is aimed to identify the main effective ways of formation for children motivation due to harmonious development of individuality.

Adolescence is the sensitive periodic part of age where the motor system intensively develops. More than that, it is the most appropriate time for sport cultivation in children so that kids may rise attraction for sport activities. Therefore, it is important to hold and get benefits from exact adolescence period.

At that time, previous period that comes before adolescence - the sensitive period. It is complex age from 0 to 6 Years in the life of every child when she or he learns anything very easily. Toddler upgrades own skills in any sport without much effort so that motivation forms by itself from inside of

kid as a sport play. Little one does everything with pleasure and interest. Such periods are short-term and pass irrevocably. As L.S. Vygotsky noticed, «Essentially, under the suggestion not to skip this periodic age as well. Certainly, it will not be return impossible to catch up»[4]. In the same way, Maria Montessori hold to opinion that toddler and adolescence times can be easily managed with new knowledge very quickly, fully and joyfully, so that motivation for playing sports can be raised from inside [5]. It is impossible to influence the occurrence and duration of sensitive periods from the outside, but it is necessary to know about the impact it brings, to see their features and signs. For the most part, it is necessary to notice the characteristic manifestations of these stages for the motivation formation.

During the period of sensitive development, the nervous system improves in the younger student and the psyche develops rapidly, which leads to a deeper formation of motivation when playing sports.

The term «motivation» differ from the concept of the term «motive». It is used in modern science in a double sense: as a selection of a system of factors that determine behavior (motives, needs, intentions, aspirations, goals, etc.), and as a process that characterizes the stimulation and maintenance of behavioral activity at a certain level. Motivation can be defined as a set of causes that determine a person's behavior, the activity of children activity and direction.

According to H. Heckhausen the motivation studies divide the flow of activity into small components. Certainly, the main question should be «Why?». So, the answers for several following questions will be found out. For example: «How does the goal of one youth change throughout the life?», «What different changes of an individual can be afterword?», «Why in this situation a person chooses this, and not some other goal (activity)» or «What is the purpose for a child strives to achieve the goal?» [6].

Significant progress in the study of the problem with motivation development was achieved by L.I. Bozhovich, D.A. Kiknadze [7]. Highlighting motivation as an ideal action to build a motive (intention to act), A.N. Leontiev presents motivation as a more complex formation [8]. It includes needs and motives, emotions and worldview, expected assessments of other people and self-image from the outside, forecasting changes in the environment and consequences. The problem of motivation is affected by a large number of scientific works related to the general psychological nature, as well as in the works of sports psychologists.

The attitude of a person to the world around him is one of the main features of personality. Manifested forms, actions, deeds and occupation of activity are diverse. Human activities is the actions that cannot be spontaneous and therefore always have a certain base. On the beginning of any activity will be motive that encourages to action. Motivation is a functional part of personality organization, its individual subjective manifestation. Strength and management are justified by the attitude of the subject and identity of the object. The possessions of the motivation subject and mutual influence depend on the personality. Their significance is determined by the spot in motivation and the functional system, which is motivation.

Motives are not recognized, so instead of them concentration will be on the other factor which is - emotions. For example, if someday an athlete does not want to train, therefore the position of «athlete has no desire», can be identified as the «motive». However, the lack of desire to train can be seen as a secondary factor or consequence, which can be due to many other subjective processes (illness, bad weather, etc.). In other words, in case when motives cannot be identified individual will find a reason to skip the train.

There are following areas can be conventionally distinguished in the educational process of motivation formation: 1) motivation to start sport to have physical activity; 2) the dynamical motivation in sport career; 3) interest in specific sport activity; 4) motivation in psychological satisfaction of

obtained physical skills in sport; 5) motivation of predisposition of individual in sports activities or professional orientation [9].

Among the first research works of the sport motivation theme have been noticed the creation of the primary motives from the need for movement, the emotional attractiveness of physical exercises, and experiencing pleasure from the very beginning of the training process. In other research work of G.D.Gorbunov in regard to problem of sport motivation was revealed out the following set of requirements implemented in sports activities: the need for activity as itself; the need to realize the reflex of purpose and freedom (according to I.P. Pavlov); the need for competition and self-affirmation; the need in communication within the group; the need for new experiences, etc. Yu.F. Kuramshin identified the most common motives in skiing that made possible for sport coaches to determine the reasons why school children encourage to choose sport [10]. As a result of the study, four motives were identified that are associated with achievements in Nordic combined. These include the following motives: «self-affirmation» (I want to become a master of sports), «self-improvement» (I want to be healthy, strong, courageous, dexterous), «imitation» (I want to be like famous athletes), «invitations» (I was recommended to do biathlon coach, parents, friends) [11].

It has been established that the initial motive can be attributed to a factor that objectively affects the dropout rate if this motive is not implemented at the initial stage of sports activity. In contrast, it can affect the growth of sports achievements in Nordic combined if the initial motive is implemented in sports activities. The obtained data of the drop out of sport study by children shows us the dependence on the motives for doing biathlon and their age. So, it allows us to foresee and make appropriate adjustments to maintain the stability of the group in the process of many years of training. [12]. Another example of Yu.V. Boltikov notes that as a result of studying the reasons for choosing wrestling sections, it can be revealed that most of the children are motivated to these activities by the desire to: a) just wrestle; b) learn how to fight; c) increase credibility; d) become a champion [13].

There are prolonged observations, questionnaires and conversations with athletes and coaches made by N.A. Khudadov [14]. So, all researches identified similar motives of primary school students that registered with boxing. The main actual motives that were significant for children are: enjoy the «fight» process in gloves; get satisfaction from the advantage in martial arts (get a reputation as a «boxer» among peers); achieve «sporting fame»; learn to «fight» in order to take revenge on offenders; learn to «fight» to be able to defend if necessary [15]. Basically, less significant motives for children to be enrolled with sport classes are to gain a physical change; diversified development; cultivate courage, confidence and determination in themselves; become like a famous athlete; spend free time; involve for training to have fun; compete with others who already achieved more in sport. All things considered, the majority of children motivated by sport due to personal admiration for physical exercises, while the less active children motivated by rational approach [16]. The motive contents to do sport also experimented in studies by V. Goshek, N. Vanek, N.L. Ilina, GOLO. Palaima, A.Ts. Puni, N.A. Khudadov and other psychologists. A.Ts. Puni determined the dynamic development of the motives and associated them with different periods of process practice [17].

The initial stage of playing sports is associated with the first attempts to get involved in sports activities. Sports motivation at this stage is characterized by: a) diffuseness of interests (young athletes try themselves in different sports); b) spontaneity (I train because I like it); c) the conditions for practicing this sport are favorable, which is associated with environmental conditions [18].

At the stage of specialization in the chosen sport, motives associated with the development and strengthening of interest in a particular classes. Improving technique, acquiring a higher degree of fitness, etc. Sports activity becomes an important need at this stage and requires its full satisfaction, and growing physical activity turns into a kind of necessity.

The sports orientation of the personality was studied by I.G. Kleshchev [19]. Based on the analysis of the goals, motives and interests of athletes, the following types of the individual orientation were

identified: a) sport orientated type; b) semi-sports orientated type; c) contradictory orientated type; d) physical culture and health-improving orientated type. Also, there are researchers of sports motivation (A.Sh. Allahverdiev, G.D. Babushkin, E.G. Babushkin, N.R. Ermak; G.A. Piloyan and others) revealed the dependence of sports results from primary motivation. So, in the formation of sport motivation in order to obtain high achievements, R.A. Piloyan proposes to build the educational and training process on the basis of taking into account the primary motivation of the athlete [19]. In other words, the main aim should be clearly presented in the pedagogical process way for strive in the future.

The motivation to do boxing cause to the positive development, active attitude towards boxing from the first days of training in young boxers. In the course of the study, the author revealed significant differences in the motivation of sports activities among boxers of high qualification and age. The motivation for sport is significantly influenced by nervous processes of individual — strength and balance.

There is a methodology for the sport motivation formation proposed to accompany young boxers. The methodology provides for the formation of an active and effective attitude towards boxing among young boxers. The main content of the methodology is motivational training - causal schemes, personal causality, coming from inside motivation, achievement motivation [20].

For sports practice there is a particular interest to study the relationship between motivation and the sportsman growth. So, in the studies of V.A. Salnikov has been found that athletes who rapidly fulfill the normative requirements to get master of sports grade are characterized by less interest (decreased motivation) in achieving outstanding results compared to other athletes slowly moving to sport progresses. It indicates the necessity for an individual approach in the motivation formation for athlete achievements [21].

So, according to T.T. Dzhamgarov all sport motivation divided into two types: according mainly to process or progress motivation. Process motives are typically for children who are oriented towards physical training and participation in sports exercises. They have no motives for achieving high sports results, success in sports, or they are of a subordinating nature.

American psychologist B. Cretti based on the analysis of the works of M.D. Werner and A. Zander on the issues of sport motivation identified the following motives: striving for stress and overcoming it; reaching of perfection upgrade; increase in social status; the need to be a member of a sports team or group; various types of financial incentives [22].

Indeed, each person has certain needs that appears as prerequisites and sources for physical activities. The formation of a motive occurs on the basis of a person's correlation of his needs with the capabilities and characteristics of a particular activity.

Motive and motivation are the main stimulus for personal preference for sport activities, but at the same time they differ significantly. Motivation is more related to extended psychological category. More than that, it is exactly motivation and not a motive that awakens in an athlete the desire to do sports, achieve high results and gain self-satisfaction with self-improvement.

Analyzing sports motivation, R.A. Piloyan makes the following assumption: «motivation is a special state of an athlete's personality, which is formed as a result of matching his needs and capabilities with the subject of sports activity, which serves as the basis for setting and implementing goals aimed at achieving the highest possible sports result at the moment» [23].

If the motives are not always realized by the subject, although they are experienced by him, then motivation always has an emotional coloring. In sports activities, such a state is characterized by the awareness of the athlete of the opportunity to achieve the goal.

The motive has a narrower meaning. The motive is formed on the basis of the combination of the dominant need with one of the constituent elements of the activity [24].

Noteworthy are the results of a study in the field of motivation by the foreign psychologist H. Heckhausen, who formulated that «there are as many different motives as there are meaningfully

equivalent classes of relations «individual - environment». People differ in individual manifestations of motives (character, strength). Different hierarchies of motives are possible for different people. A person's behavior at a certain moment is motivated not by any or all possible motives, but by the highest motives in the hierarchy (i.e., of the strongest). So that under given conditions, is most closely associated with the prospect of achieving the corresponding target state or conversely, the achievement of which questioned. This motive becomes effective. Therefore, researchers and educators face the problem of actualizing motives [24]

The motive remains effective until the target state is reached. Either target state ends forcefully or the situation conditions make another motive more pressing. The action impulse by a certain motive is referred as motivation. Motivation is understood as a process of choosing between various possible actions, process that regulates, and lead to a person's action to achieve goals. Lastly, motivation explains the purposefulness of action [25].

In conclusion, it can be seen that analysis and synthesis of scientific and educational literature on the problem of sport motivation for primary school children showed the lack of common effective method. It is cause to extremely high psychological and pedagogical aspects that influence to children for sport education. Important to note, that negative family experience can lead to negative individual demotivation for sport activities of children. At the same time, the aim to increase number of children that are physically developed is possible in a complex approach of different methods.

Reference

1. Law of Republic of Kazakhstan from 30th of December 2020 № 395-VI 3PK can be seen on internet source page: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2000000395>;
2. «Child, adolescent and family development» by Phillip T. Slee, Marilyn Campbell, Barbara Spears, Cambridge University Press, 30th of august 2012;
3. «Handbook of Prenatal and Perinatal Psychology» by Klaus Evertz, Ludwig Janus, Rupert Linder, Springer International Publishing, 27th of october 2020;
4. «The Psychology of Scientific Inquiry» by Aaro Toomela, Springer International Publishing, 5th of november 2019;
5. «Developmental Profiles: Pre-Birth Through Adolescence» by Lynn R Marotz, K. Eileen Allen, Cengage Learning, 2015;
6. «Motivation and Action» by Heinz Heckhausen, Jutta Heckhausen, Springer International Publishing, 27th of march 2018;
7. «Active mind» by Aleksey Leontiev, 5th of september 2017;
8. «What I did not become» by Aleksey Leontiev, 2019;
9. «Dictionary of Sport Psychology. Sport, Exercise, and Performing Arts» by Bernd Strauss, Dieter Hackfort, Robert J. Schinke, Elsevier Science, 2nd of february 2019;
10. «Sports, stress, variability» by Elena Gavrilova, electronic book, 2017;
11. «Sport Psychology. A Self-help Guide» by Stephen J. Bull, Crowood, 3rd of may 2011;
12. «Artificial Life and Intelligent Agents» by Christopher J. Headleand, Panagiotis D. Ritsos, Peter R. Lewis, Steve Battle, Springer International Publishing, 18th of april 2018;
13. «Medieval Wrestling. Modern Practice of a 15th-Century Art» by Jessica Finley, Freelance Academy Press, 31st of december 2014;
14. «Actual issues of the development of physical culture and mass sports at the present stage» by Gotovcev I.I., Gulyayev M.D., 26th of june 2014;
15. «The Hornet. From Bullied Schoolboy to World Champion» by Grantlee Kieza, Jeff Horn, ABC Books, 30th of october 2017;
16. «The Challenge of Change in Physical Education» by Ida M. Webb, Taylor & Francis, november 2002;

17. «Russian hand-to-hand combat according to the survival system» by Aleksey Kadochnikov, 2009;
18. «Meaning and Spirituality in Sport and Exercise. Psychological Perspectives» by Noora J Ronkainen, Mark S Nesti, Taylor & Francis, 2nd of november 2018;
19. «Psychological support for the training of athletes in Olympic sports» by Nadezhda Vysochina, 2021;
20. «Emotion, Motivation, and Self-Regulation. A Handbook for Teachers» by Nathan C. Hall, Thomas Goetz, Emerald Group Publishing Limited, july 2013;
21. «Physical culture and sport in the education system. Innovations and development prospects», 5th of january 2021;
22. «Encyclopedia of World Sport: Sailboarding to yachting» by David Levinson, Karen Christensen, ABC-CLIO, 9th of august 2010;
23. «Encyclopedia of Karate» by Vasiliy Mikryukov, 21st of april 2022;
24. «Sport and Exercise Psychology. Theory and Application» by Henning Plessner, Julia Schüler, Mirko Wegner, Robert C. Eklund, Springer International Publishing, 25th of february 2023;
25. «Understanding Sports Coaching. The Social, Cultural and Pedagogical Foundations of Coaching Practice» by Tania G. Cassidy, Robyn L. Jones, Paul Potrac, Taylor & Francis, 18th of august 2008.

UDK 178.11.243

THE CONCEPTUAL FRAMEWORK OF TEACHER PERSONALITY IN RELATION TO STUDENT ENGAGEMENT IN FOREIGN LANGUAGE LEARNING AND TEACHING

Birleskyzy Meruyert

Ala2023@mail.ru

MA cont.in Two Foreign Languages at Suleyman Demirel University,
assistant-instructor of Two Foreign Languages department, Suleyman Demirel University, Almaty,
Kazakhstan

Introduction. Taking terms “teacher personality” and “student engagement” separately from each other, a fair amount of attention was given to the exploration of both. However, while student engagement has been gaining considerable publicity since mid 1990th [1], studies on teacher personality, particularly those using recognized personality theories, are scarce [2] despite it being one of the important variables to teacher effectiveness along with other teacher aspects such as beliefs, attitudes, practices [3].

Eryilmaz [4] discovered that certain personality features are necessary for being a good educator. Still, he also concluded that little research concentrates on the connection between certain personality traits of instructors and students' academic achievement.

Since engagement serves an important function in student academic achievement [5], [6], identifying the reasons for disengagement and addressing them effectively could lead to the better academic performance of students. Teacher personality is revealed to be one of the factors that influence student engagement in the classroom. Data provided by the National Research Council Institute of Medicine [7] depicted that 70% of students who dropout of high school related the reason behind their decision to a lack of motivation to participate. Previous research [8] indicated that the teacher-student relationship plays a paramount role in engagement and that students need to understand that the adults responsible for their education genuinely care about them academically and personally. Numerous American researchers [9], [10], [11] are of the view that personality traits should be a potential concern when recruiting new teachers.

This review provides an extensive review of the definitions of “student engagement” and “teacher

personality” along with a description of the teacher’s personality traits that affect engagement. One of the finest foundations for a relatively coherent framework for a more thorough psychological theory of teacher personality is the Five-Factor Model of personality, particularly its form based on the Lexical Hypothesis, which contains five personality domains: conscientiousness, agreeableness, neuroticism, openness to experience, and extraversion [12]. Multiple scales are available to measure the Big Five domains, such as the Big Five Inventory [13], [14], Ten-Item Personality Inventory [15], and the Mini-Markers [16].

1.Studies of personality traits.This part of the paper discusses different definitions of “personality” and shows if there are common, fundamental aspects that are attributed with it. Personality refers to the distinctive psychological traits that direct people's actions, beliefs, and emotions in various contexts [17], [18]. Completing four mostly accepted definitions of personality [19], [20], [21], [22] by adding their contribution, Mayer [23] came up with the consensus definition of personality which introduces it as “a system of parts that is organized, develops, and is expressed in a person’s actions. The system of parts, includes such components as motives, emotions, mental models, and the self”. These components (emotions, motives, mental models) define our actions and feelings that take place in intrapersonal processes [24], [25]. Other than that, there are identifiable consistent patterns of behaviors that comprise human personality, consistent because the same extravert traits are expected from extroverted people, even if not every day, but most of the time [25]. However, in Guthrie et al., [26] interpretation of personality, it is described as an individual's response to the environment that is based on his predispositions to act or behave. As Guthrie [26] did, Larsen and Buss [27] also described personality relative to the environment (intrapsychic, physical, social), where individuals react based on a set of organized and consistent psychological traits and mechanisms.

Buss [28] attributes traits to defining and distinctive features of personality. In the report of Snow [29], traits are hereditary, permanent, and physically based. Consistency over time and different settings are peculiar to traits. Moreover, traits tend to be described as “natural born” [30]. Likewise, Heckman and Kautz [31] who stated “immutability” and “permanence” of traits, there are many people who support the idea about the traits being consistent and unalterable. Nevertheless, Jackson et al., [32], Lüdtke et al., [33] as well as Specht et al.,[34] and Roberts et al.,[35] advocate the opposing view, that is about the unlikelihood of life-long permanency of traits. Recent research [36] made it evident that it is possible to change the human personality with clinical intervention. Another research conducted by Hudson and Fraley [37] revealed that the same result can be achieved with nonclinical methods.

2.Studies of typologies of personality (based on Big Five Model).Numerous tools were developed to measure personality characteristics, such as 16 Personality Factor Questionnaire, MMPI, and The Big Five Inventory (BFI) . Out of the mentioned assessment tests, the Big Five (Five Factor, OCEAN) test is based on the Five Factor Model developed by McCrae and Costa [38]. Gosling et al., [15] claimed the Big Five Inventory to be the most widely accepted tool to measure personality. FFM has received extensive empirical support and gained recognition as it made it possible to analyze and indicate human personality traits without requiring context and samples [39]. Many psychologists admitted that the Big Five personality constructs can give us core knowledge of “normal personality” and are fundamental when explaining its dimensions [40]. Not only empirical evidence, but also biological theories make the BFI plausible as all five factors are transmissible from parents to their descendants [41]. Barrick and Mount [42] utilize the BFI when researching the correlation between personality traits and job performance; they specifically intended to determine if personality traits can predict job performance. After examining three job performance criteria (proficiency, training, personal data), the researchers came up with the conclusion that BFI is a legitimate tool when communicating findings about personality. Barrick and Mount [42] also revealed that BFI has contributed much to psychological research and has been used more widely than other tools when measuring personality.

However, there are still concerns about the tool's accuracy when measuring teacher personality; thus, Clayson with Sheffet [43] conducted a study to address this issue consequently drawing the conclusion about the accuracy of BFI in measuring teacher effectiveness. Patrick [44] also conducted a study on 174 general education students at a tiny university. Two BFI exams were given to the students, one for themselves and the other based on their teachers. The study discovered that teachers receive better evaluations from their pupils when they score high in all traits except neuroticism. The BFI has been shown to be a valuable measure for assessing teachers' efficacy in prior studies. It is the most commonly utilized indicator of a person's personality, despite the fact that social and psychological circles have not universally recognized it [15]. In social research, particularly when it comes to assessing the personalities of teachers, Clayson and Sheffet [43] and Patrick [44] demonstrated the validity of the BFI. The BFI is not a perfect tool, but its widespread usage in social research shows that it is useful and trustworthy for assessing people's personalities in particular contexts.

The Big Five test can be referred to as "OCEAN" as well, which stands for the five dimensions of personality that the test is about, these are: openness to experience (O), conscientiousness (C), extraversion (E), agreeableness (A) and neuroticism (N). A description of the personality traits that are representative of the extreme ends of these dimensions is given in the corresponding subsection of the article.

Openness to experience .Active imagination, originality, aesthetic sensitivity, attentiveness to inner feelings, preference for variety, intellectual variety, and independence of judgment are all personal characteristics that *openness to experience* or creativity is defined with [45], [38]. However, numerous researchers [46], [47] state that openness refers to openness to new experience or change. Manning et al., [48] share the same opinion by claiming that open people manifest their own openness through things such as an individual's breadth of interests, level of creativity, and intellectual qualities.

According to Costa and McCrae [38] employees who show a high level of openness look for jobs that challenge them and that they find to be interesting and expect the organization to meet their needs. Moreover, open people prefer being self-governed and excel at being creative, flexible and, not afraid of changes. Judge and Bono [49] and George et al. [50] also state that open individuals readily embrace new perspectives and are able to comprehend them quickly. People with high scores on openness tend to freely express their interest in activities they are doing and find their work to be the arena where they can "feed" their curiosity as well as "their appetite for exploring new perspectives" [51].

Conscientiousness.Common characteristics ascribed to conscientious people are carefulness, order, diligence, determination, discipline, deliberation, dependability, coordination, planfulness and motivation [38], [52], [53]. In their workplace, highly conscientious employees illustrate numerous positive traits such as high performance, job satisfaction, a sense of duty, achievement striving, and motivation [38], [54].

Robertson-Kraft and Duckworth [55] interpreted conscientiousness as an individual's focused attempts to attain certain goals that individual set for himself. Researchers continued by describing the two extremes: the spontaneous person, who pursues several goals in an unfocused manner, and the conscientious person, who pursues fewer goals in a more direct, controlled, and structured manner. Among Big Five personality traits conscientiousness is characterized by a set of traits including organization, goal-directedness, planning, impulse control, delayed gratification, active coping, and a tendency to follow social rules and norms [56]. This trait is linked to a number of socially adaptive outcomes including improved work performance [53], increased career self-efficacy [57], positive interpersonal relationships [58], and increased academic effort [59] or achievement [60]. Highly conscientious people are obedient to social conventions and have the capacity to put off gratification in favor of long-term objectives [61].

Extraversion. Common characteristics that extroverted people usually show up are: sociability and seeking out stimulation [52]. Also, Bozionelos [51] and Costa and McCrae [62] highlighted extraverts' tendency to be assertive, dominant in social situations, ambitious, activity-oriented, and sensation seeker individuals. In addition to the above mentioned Mount and Barrick [52] mentioned more characteristics, such as being adventurous, energetic, and talkative. Harris and Fleming [45] shared the same opinion about the defining characteristics of extraversion: sociability, affability, assertiveness, and talkativeness. On the other hand, Salgado [63] attributed the extent of being comfortable in social situations/ relationships to extraversion. Extraverts are likely to take risks in the job stimulated by their personal need for recognition and power, and they would expect their organization to encourage their work activities, as they show a high level of loyalty and good performance in the workplace [50].

Agreeableness. People characterized as agreeable are often described as altruistic, friendly, and modest [51]. Harris and Flemming [45] contributed to the description of agreeableness by adding the following attributes: courtesy, understanding, soft-heartedness, and kindness.

While a high score in agreeableness is associated with above -mentioned and many other positive characteristics, a low score in agreeableness shows the tendency to have prevailing negative characteristics that are reflected in person's competitive, manipulative, antagonistic, selfish, cynical, callous, ruthless and cruel behavior [51], [52], [64].

Costa and McCrae [62] explained that agreeable people are motivated by their own need for intimacy, which drives them to have warm, close, and communicative interactions with others, and they stated that it is natural for these people to be philanthropic, flexible, coordinated and trusting. Judge et al. [49], in their turn, highlighted the importance of achieving interpersonal relationships for individuals with a high agreeableness score. The degree of someone's sensitivity and receptivity to others is what determines how agreeable they are. This also refers to how much they will yield to them. Highly agreeable people prioritize harmonious, amicable relationships and try to control conflict when interacting with others [61].

Neuroticism. Neuroticism is associated mostly with negative characteristics, neurotic people tend to be emotional, insecure, nervous, timid, and alarmed and find socialization challenging and maintain short-term relationships [65]. Roberts [64] agreed with the point about the lack of social skills, and the unlikelihood of neurotic people developing long-term relationships; he also adds that neurotics have a hard time trusting people.

Harri and Sass [61] correlated neuroticism to unwelcomed characteristics such as: low competency, insecurity, impulsiveness, and self-consciousness.

Neuroticism is an adjective that describes highly nervous, discontented, and tense individuals. According to Harri and Sass [61], neuroticism is positively related to cardiovascular disease, alcohol abuse, and the presence of many types of psychopathology (e.g., eating disorders, schizophrenia) as well as it is negatively correlated with competency, subjective well-being, and relationship satisfaction. Highly neurotic people are said to have feelings of self-consciousness and insecurity often and act impulsively when upset.

According to Watson and Clark [66], the negative effect is the inclination to see the world solely through a pessimistic prism. People with high negative affect concentrate more on their own and other people's bad attitudes. This viewpoint concurs with Gregoire's [30] assertion that people who have high levels of negative affectivity—a notion connected to neuroticism—accept a pessimistic perspective of both their own self and the world around them. Additionally, it is consistent with the traits of neuroticism listed by Roberts et al. [36], who claimed that these traits include low self-esteem and negative affectivity.

3. Studies of teacher personality and students (BFI related). Focusing on the teacher personality specifically, teacher personality is defined as a teacher's inner-qualities that are reflected to

the surroundings through the values, beliefs, behavior, and attitude that he/she expresses [67]. According to Curtis and Liying [68] a teacher's personality has an impact on several aspects of their teaching, such as performance, teaching practice, and teaching effectiveness. Not only teachers' activity, material, strategy choices and classroom management techniques are influenced by their personalities but also their relationship with their students. It follows that along with teaching skills the psychological aspect of teaching should also be taken into consideration as it plays a crucial role. When students are asked to describe the best teacher, often they tend to talk about the feelings they experienced when interacting with the teacher even before narrating about what they have learned from him. As the center of English learning is the teacher's personality, they should strive to present virtuous characteristics that invoke motivation in students, namely integrity, respect, compassion, and sensitivity to the learners' needs. When admitting new members to the faculty, administrators should regard humanistic factors as well as educational qualifications [69]. Göncz et al. [70,] discovered that assessments of a teacher's personality traits are influenced by the personality traits of the assessors. Correlational analyses of the relationship between students' self-assessments and their assessments of a good teacher for the five domains of the Five-Factor Model revealed about 20% of the common variance, indicating a strong effect of the predictors on the criterion. Additionally, this strategy eliminates some methodological problems with data collecting, reproducibility, and identifying generalization.

Numerous analyses, where teacher personality is discussed based on the Big Five Model, resulted in conclusions about desirable and undesirable teacher characteristics. To begin with, moderate extraversion is found to be a favorable trait as extroverts are often friendly, confident and express positive emotions [71]. Moreover, efficient teacher characteristics include openness to new experiences, inquisitiveness, creativity, and a wide range of lexicons. Subsequently, these kinds of teachers are unbiased to nontraditional ideas, and beliefs and willingly tolerate cultural diversity and different learner feelings and behaviors.

Agreeableness, which is associated with cooperativeness, compromising nature, and mild-manners, is important for pedagogical success.

It is also desirable when a teacher has a high score in conscientiousness, as it can be interpreted as his/her competence, order, sense of duty, planning, self-discipline, impulse control and dedication to work. When students score high in openness and openness to experience and low in neuroticism they expect the same traits to be expressed in good teachers, the more conservative students are, the more conservative they want their teachers to be [70]. In Suplicz's [72] study, students described some teachers as cold and without sense of humor (most present in neuroticism and introversion), and the same teachers were considered as incompetent and perceived as lacking knowledge of own subject and lecturing styles (low conscientiousness). Sánchez et al., [73] after examining the student expectations of social sciences students at Andalusian universities, found out that students prefer when their teachers show respect and understanding (which might be linked to agreeableness). These students also highly value openness to cooperation, putting aside personal characteristics (openness to experience), and good lecturing skills.

4.Studies of correlation between student engagement and teacher personality.The amount of time students allocate to learning activities was the first definition of student engagement in its infant stage [74], [75], [76]. Although student engagement has long been solely associated with students; involvement in educational processes, the new perspective on the term's definition also includes cognitive and affective components. Astin [77] referred to student engagement as "the amount of physical and psychological energy that the student devotes to the academic experience", and highlighted that for an effort to be considered as engagement along with investing time, students must actively invest in intellectual capacities and their attention. In general, researchers [78], [79], [80] seem to concur on three major components in defining student engagement, which are cognitive, affective

and behavioral efforts put by the students. Talking separately about each of these aspects, according to Chapman [80] cognitive criteria indicates the focus devoted and the mental involvement when doing the tasks, second behavioral criteria indicates contributed responses to the offered tasks, third, affective criteria indicates the students' investment level in the task and their emotional reactions to those tasks.

There are visible behavior patterns that assess student engagement possible. Franklin [81] described some of these patterns as students' "tendency to listen, respond to questions, collaborate with peers, and actively participate in class." Mentioned behavior models are likely to indicate student engagement in the classroom when monitoring. Not surprisingly, a high level of engagement is linked to high-quality learning outcomes [82].

The research conducted by Kiefer and Pennington [83] intended to find out if there is a correlation between teachers perceived as supporters of autonomous learning and the engagement level that students show. The researchers concluded that not only teachers influence but "directly shapes" student engagement, and is crucial when examining the perspectives of school students. Cinches et al., [84] highlighted the impossibility of accurate student engagement studies without counting the teacher's impact.

Another study on teacher support and students' well-being, conducted by Suldo et al. [85], intended to explore the relationship between teacher support and student success, revealing that supportive teacher-student interaction is likely to result in students' academic engagement. Apart from studies on the significance of teacher-student relationships, there is more research on factors that influence these relationships. Aiming to get a deeper understanding of the factors that matter in teacher-learner interactions, Split et al., [86] surveyed 657 students. They revealed that a lack of good relationship between educators and their learners causes student anxiety and insecurity which intervenes their social and educational growth. In a Zepke et al., [87] survey, where 1200 students took part, it was identified that 4 of the 10 factors that enhance student engagement were directly connected to teacher-learner relationships, and in

fact, supportive teacher behavior plays a crucial role in building positive teacher-student relationships.

Federici and Skaalvik [88] described that emotional support from teachers is manifested when they show their warmth, respect, love, and level of trust to their students. According to Tennant et al. [89], when learners receive positive emotional support from their teachers they tend to score higher on standardized tests. Strati et al. [90] state that when students face emotional obstruction such as, teacher's disrespect, sarcasm, or negative attitude towards specific students, the level of student engagement declines. Suldo et al. [85] emphasized the overwhelming impact of negative teacher behaviors by claiming that negative emotional obstruction is "easily recalled" compared to emotional support. Moreover, Mayer and Turner [91] argued that a lack of support in an academic setting might lead to loss of motivation and decreased engagement. They suggested that the behavior displayed by the teacher might influence not only students' behavior but also their educational and emotional success.

Based on a case study conducted by Sandlin [92], students believed that teachers' personality profoundly impacted their engagement. In addition, most students indicated agreeableness and extraversion as a teacher's crucial characteristics in building classroom engagement. Amicability and kindness that extraverted and agreeable teachers were likely to possess were the traits that helped teachers easily engage students in their classes.

Teachers who are perceived to care about students' academic success, and physical and mental/emotional wellness are students' favorites. The same viewpoint was shared by Tennant et al. [89], who highlighted the importance of establishing positive relationships in obtaining desirable student outcomes.

Conclusion. In this paper we have attempted to give an overview of the current state of the teacher personality and student engagement in relation to each other as well as to draw future researchers' attention to the important correlation between these two variables.

Teacher personality can affect student learning outcomes via the psychological environment of the classroom [93]. Engaged students also are more likely to perform well academically [94]. Therefore, teacher personality traits that are positively correlated with student engagement are likely to result in better student academic performance.

As we can see from the above, certain personality characteristics are likely to be positively perceived by students and may even result in better engagement. Friendly teachers who exude positive energy (high extrovertism) as well as the unbiased, open minded (high openness to new experiences), also cooperative with compromising nature (high agreeableness), who are also competent and responsible, are proven to be more successful at their teaching compared to teachers who score low on these traits. At the same time, high neuroticism and introversion can be interpreted as undesirable educator traits. Students tend to engage more in the classroom when teachers show a supportive attitude (associated with agreeableness). On the other hand, detached teacher-student relationships might cause student anxiety and insecurity in academic terms. So, emotional support can be shown by treating students with warmth, respect and love (high agreeableness) and these are predicted to improve student engagement. Unlike this, whenever students encounter sarcasm, disrespect and negative attitude from teachers their academic and emotional well-being tends to suffer. Students themselves admitted that teacher personality plays a significant role in students' classroom engagement. Guidelines for the future, research on this topic can be conducted where both teachers and learners are observed in an authentic environment, so as to support the framework with empirical evidence.

Reference

1. Trowler, V. Students Engagement Literature Review. The Higher Education Academy. 2010
2. Kim, J. W., & Chock, T. M. Personality Traits and Psychological Motivations Predicting Selfie Posting Behaviors on Social Networking Sites. *Telematics and Informatics*, 2017, 34, 560-571. <https://doi.org/10.1016/j.tele.2016.11.006>
3. Palardy, G. J., & Rumberger, R. W. Teacher effectiveness in first grade: The importance of background qualifications, attitudes, and instructional practices for student learning. *Educational Evaluation and Policy Analysis*, 2008, No. 30, P. 111-140
4. Eryilmaz, A. Perceived personality traits and types of teachers and their relationship to the subjective well-being and academic achievements of adolescents. *Educational Sciences: Theory and Practice*, 2014, Vol. 14, No. 6, P. 2049–2062. doi:10.12738/estp.2014.6.2187
5. Fuller, M., Wilson, M., & Tobin, R. The national survey of student engagement as a predictor of undergraduate GPA: A cross-sectional and longitudinal examination. *Assessment and Evaluation in Higher Education*, 2011, Vol. 36, No. 6, 735–748. doi:10.1080/02602938.2010.488791
6. Groves, Mark & Sellars, Christopher & Smith, Julian & Barber, Alison. Factors Affecting Student Engagement: A Case Study Examining Two Cohorts of Students Attending a Post-1992 University in the United Kingdom. *International Journal of Higher Education*, 2015, Vol. 46, 10.5430/ijhe.v4n2p27.
7. National Research Council Institute of Medicine. Engaging schools: Fostering high school students' motivation to learn. Washington, DC: The National Academics Press, 2004. Retrieved from <https://www.nap.edu/read/10421/chapter/1>
8. Klem, A., & Connell, J. Relationships matter: Linking teacher support to engagement and achievement. *Journal of School Health*, 2004, Vol. 74, No. 7, 261–273. Retrieved from http://www.viriya.net/jabref/relationships_matter_linking_teacher_support_to_student_engagement_and_achievement.pdf
9. Kennedy, M. M. Sorting out teacher quality. The Phi Delta Kappan, 2012, No.90, P.59–63.

<https://doi.org/10.1177/00317217080900011>

10. Rose, D. S., English, A., & Finney, T. G. Hire better teachers now. Cambridge, MA: Harvard Education, 2014.
11. Thornton, B., Peltier, G., & Hill, G. Do future teachers choose wisely: A study of pre-service teachers' personality preference profiles. *College Student Journal*, 2005, No. 39, P. 489–496.
12. Goldberg, L. R. The development of markers for the Big-Five factor structure. *Psychological Assessment*, 1992, Vol. 4, No. 1, P. 26–42. <https://doi.org/10.1037/1040-3590.4.1.26>
13. John, O. P., Donahue, E. M., & Kentle, R. L. The Big Five Inventory – versions 4a and 5. Berkeley: University of California, Berkeley, Institute of Personality and Social Research., 1991.
14. John, O. P., Naumann, L. P., & Soto, C. J. Paradigm shift to the integrative Big-Five trait taxonomy: History, measurement, and conceptual issues. In O. P. John, R. W. Robins, & L. A. 2008.
15. Gosling, S. D., Rentfrow, P. J., & Swann, W. B. A very brief measure of the Big-Five personality domains. *Journal of Research in Personality*, 2003, No. 37, P. 504-528
16. Saucier, G. Mini-Markers: A Brief Version of Goldberg's Unipolar Big-Five Markers. *Journal of Personality Assessment*, 1994, No. 63, P.506-516. https://doi.org/10.1207/s15327752jpa6303_8
17. Roberts, B. W., & DelVecchio, W. F. The rank-order consistency of personality traits from childhood to old age: A quantitative review of longitudinal studies. *Psychological Bulletin*, 2000, Vol. 126, No. 1, P. 3–25. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.126.1.3>
18. Roberts, B. W., & Jackson, J. J. Sociogenomic personality psychology. *Journal of Personality*, 2008, Vol. 76, No. 6, P. 1523–1544. <https://doi.org/10.1111/j.1467-6494.2008.00530.x>
19. Funder, D. C. *The personality puzzle (3rd ed.)*. New York: Norton, 2004.
20. Larsen, R. J., & Buss, D. M. Personality psychology: Domains of knowledge about human nature (2nd ed.). Boston: McGraw-Hill, 2005
21. McAdams, D. P. The person: A new introduction to personality psychology (4th ed.). New York: Wiley, 2006.
22. Pervin, L.A., Cervone, D. & John, O.P. Personality: theory and research. New York: John Wiley & Sons, Inc, 2005.
23. Mayer, J. D. Personality Function and Personality Change. In J. Ciarrochi & J. D. Mayer (Eds.), *Applying emotional intelligence: A practitioner's guide*. Psychology Press, 2007, P. 125-143.
24. Hogan, R. Personality and personality measurement. In M. D. Dunnette & L. M. Hough (Eds.), *Handbook of industrial and organizational psychology*. Palo Alto, CA: Consulting Psychologists Press, 1991, Vol. 2, P. 873-919.
25. Burger J. M. *Personality* (9. ed.). Cengage Learning, 2015.
26. Guthrie, J.P., Coate, C.J., & Schwoerer, C.E. Career management strategies: the role of personality. *Journal of Managerial Psychology*, 1998. No. 13, P. 371-386.
27. Larsen, R. J., & Buss, D. M. Personality psychology: Domains of knowledge about human nature (3rd edition). New York, NY: McGraw-Hill Education. 2008.
28. Buss, A. H. Personality as traits. *American Psychologist*, 1989, Vol. 44, No. 11, P. 1378–1388. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.44.11.1378>
29. Snow, R.E and Stenberg. Education and Intelligence. Handbook of human intelligence, New York Cambridge University Press. 1984.
30. Gregoire, C. Seven habits of natural leaders. 2014. Retrieved from http://www.huffingtonpost.com/2014/10/20/traits-that-make-a-leader_n_5959298.html
31. Heckman, J. J., & Kautz, T. Achievement tests and the role of character in American life. In J. J. Heckman, J. E. Humphries, & T. Kautz (Eds.), *The myth of achievement tests: The GED and the role of character in American life*. Chicago, IL: University of Chicago Press. 2014. P.23-54

32. Jackson, J. J., Hill, P. L., Payne, B. R., Roberts, B. W., & Stine-Morrow, E. A. L. Can an old dog learn (and want to experience) new tricks? Cognitive training increases openness to experience in older adults. *Psychology and Aging*, 2012, No. 27, P. 286– 292. <https://doi.org/10.1037/a0025918>
33. Lüdtke, O., Roberts, B. W., Trautwein, U., & Nagy, G. A random walk down university avenue: Life paths, life events, and personality trait change at the transition to university life. *Journal of Personality and Social Psychology*, 2011, No. 101, P. 620– 637. <https://doi.org/10.1037/a0023743>
34. Specht, J., Egloff, B., & Schmukle, S. C. Stability and change of personality across the life course: The impact of age and major life events on mean-level and rank-order stability of the Big Five. *Journal of Personality and Social Psychology*, 2011, No. 101, P. 862– 882. <https://doi.org/10.1037/a0024950>
35. Roberts, B. W., Walton, K. E., & Viechtbauer, W. Patterns of mean-level change in personality traits across the life course: A meta-analysis of longitudinal studies. *Psychological Bulletin*, 2006, No. 132, P. 1– 25. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.132.1.1>
36. Roberts, B. W., Luo, J., Briley, D. A., Chow, P. I., Su, R., & Hill, P. L. A systematic review of personality trait change through intervention. *Psychological Bulletin*, 2017, No. 143, P. 117– 141. <https://doi.org/10.1037/bul0000088>
37. Hudson, N. W., & Fraley, R. C. Volitional personality trait change: Can people choose to change their personality traits? *Journal of Personality and Social Psychology*, 2015, No. 109, P. 490– 507. <https://doi.org/10.1037/pspp0000021>
38. Costa, P. T., & McCrae, R. R. The five-factor model of personality and its relevance to personality disorders. *Journal of Personality Disorders*, 1992, Vol. 6, No.4, P. 343–359. <https://doi.org/10.1521/pedi.1992.6.4.343>
39. Goldberg L. R. What the hell took so long? Donald W. Fiske and the Big-Five factor structure. In Shrout P. E., Fiske S. T. (Eds.), *Personality research, methods, and theory: A Festschrift honoring Donald W. Fiske*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates. 1995, P. 29-43
40. Witt, L. A., Burke, L. A., Barrick, M. R., & Mount, M. K. The interactive effects of conscientiousness and agreeableness on job performance. *Journal of Applied Psychology*, 2002, Vol. 87, No. 1, P. 164–169. <https://doi.org/10.1037/0021-9010.87.1.164>
41. Riemann, R., Angleitner, A. and Strelau, J. Genetic and Environmental Influences on Personality: A Study of Twins Reared Together Using the Self- and Peer Report NEO-FFI Scales. *Journal of Personality*, 1997, No. 65, P. 449-475. <https://doi.org/10.1111/j.1467-6494.1997.tb00324.x>
42. Barrick, M. R., & Mount, M. K. The Big Five personality dimensions and job performance: A meta-analysis. *Personnel Psychology*, 1991, Vol. 44, No. 1, P. 1–26. <https://doi.org/10.1111/j.1744-6570.1991.tb00688.x>
43. Clayson, D. E., & Sheffet, M. J. Personality and the Student Evaluation of Teaching. *Journal of Marketing Education*, 2006, Vol. 28, No. 2, P. 149–160. <https://doi.org/10.1177/0273475306288402>
44. Patrick, C. Student evaluations of teaching: Effects of the Big Five personality traits, grades and the validity hypothesis. *Assessment & Evaluation in Higher Education*. 2011. No. 36, P. 239-249. 10.1080/02602930903308258.
45. Harris, E. G., & Fleming, D. E. Assessing the human element in service personality formation: personality congruency and the Five Factor Model. *Journal of Services Marketing*, 2005, Vol. 19, No. 4, P. 187-197
46. Mohan, G., & Mulla, Z. R. Openness to Experience and Work Outcomes: Exploring the Moderating Effects of Conscientiousness and Job Complexity. *Great Lakes Herald*, 2018, No. 7, P. 18-36.
47. Costa, Paul & McCrae, Robert. Bridging the gap with the Five-Factor Model. *Personality disorders*. 2010, No. 1, P. 127-30. 10.1037/a0020264.

48. Manning, K., Tör, M., Poole, M., Hong, Y., Thompson, A. J., King, G. J., Giovannoni, J. J., & Seymour, G. B. A naturally occurring epigenetic mutation in a gene encoding an SBP-box transcription factor inhibits tomato fruit ripening. *Nature genetics*, 2006, 38(8), P. 948–952. <https://doi.org/10.1038/ng1841>
49. Judge, T. A., & Bono, J. E. Five-factor model of personality and transformational leadership. *Journal of Applied Psychology*, 2000, No.85(5), P.751–765. <https://doi.org/10.1037/0021-9010.85.5.751>
50. George, L. K., Ellison, C. G., & Larson, D. B. Explaining the Relationships between Religious Involvement and Health. *Psychological Inquiry*, 2002, No.13, P.190-200. https://doi.org/10.1207/S15327965PLI1303_04
51. Bozionelos, N. The relationship between disposition and career success: A British study. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*. 2004, No.77, P. 403-420. 10.1348/0963179041752682.
52. Power, R.A., Pluess, M. Heritability estimates of the Big Five personality traits based on common genetic variants. *Transl Psychiatry* 5, e604 (2015). <https://doi.org/10.1038/tp.2015.96>
53. Barrick, M.R.; Mount, M.K.; Gupta, R. Meta-analysis of the relationship between the five-factor model of personality and holland's occupational types. *Pers. Psychol.* 2003, 56, 45–74.
54. Wright, T.A. Positive Organizational Behavior: An Idea Whose Time Has Truly Come. *Journal of Organizational Behavior*, 2003, No.24, P. 437-442. <http://dx.doi.org/10.1002/job.197>
55. Robertson-Kraft, C., & Duckworth, A. True grit: Trait-level perseverance and passion for long-term goals predicts effectiveness and retention among novice teachers. *Teachers College Record*, 2014, No. 116(3), P. 1–27.
56. Roberts, B.W.; Lejuez, C.; Krueger, R.F.; Richards, J.M.; Hill, P.L. What is conscientiousness and how can it be assessed? *Dev. Psychol.* 2014, 50, 1315–1330.
57. Sui, L.; Qin, H.; Ned, J.; Sun, L. Personality traits and job exploration among Latino business students: An exploratory investigation. *Psychol. Schools* 2021, 58, 18–32.
58. Hill, P.L.; Nickel, L.B.; Roberts, B.W. Are you in a healthy relationship? Linking conscientiousness to health via implementing and immunizing behaviors. *J. Pers.* 2013, No. 82, P. 485–492.
59. Rieger, S.; Göllner, R.; Spengler, M.; Trautwein, U.; Nagengast, B.; Roberts, B.W. The persistence of students' academic effort: The unique and combined effects of conscientiousness and individual interest. *Learn Instr.* 2022, 80, 101613.
60. Janošević, M.; Petrović, B. Effects of personality traits and social status on academic achievement: Gender differences. *Psychol. Schools*, 2019, No.56, P. 497–509. Kim, L.E., Jörg, V.
61. Chimezie, N. Teacher's personality traits and their teaching effectiveness: Important factors for student's success. *European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences*, 2022, 8(3).
62. Costa, P. T., Jr., & McCrae, R. R. The NEO Inventories as instruments of psychological theory. In T. A. Widiger (Ed.), *The Oxford handbook of the Five Factor Model*, 2017, pp. 11–37, Oxford University Press.
63. Salgado, J. F. Predicting job performance using FFM and non-FFM personality measures. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 2003, No. 76(3), P. 323–346. <https://doi.org/10.1348/096317903769647201>
64. Roberts, B. W. A revised sociogenomic model of personality traits. *Journal of Personality*, 2018, No. 86, P. 23– 35. <https://doi.org/10.1111/jopy.12323>
65. BARRICK, M.R., PARKS, L. and MOUNT, M.K. SELF-MONITORING AS A MODERATOR OF THE RELATIONSHIPS BETWEEN PERSONALITY TRAITS AND PERFORMANCE. *Personnel Psychology*, 2005, No. 58: P. 745-767.

66. Watson, D., & Clark, L. A. Negative affectivity: The disposition to experience aversive emotional states. *Psychological Bulletin*, 1984, No. 96, P. 465–490.
67. Sronge, J. H., Tucker, P. D. & Hindman, J. L. Handbook for Qualities of Effective Teachers. Alexandria, VA: Association for Supervision and Curriculum Development (ASCD). 2004.
68. Curtis, & Cheng, Liying. Teachers' Self-evaluation of Knowledge, Skills and Personality Characteristics Needed to Manage Change. *Asia-pacific Journal of Teacher Education - ASIA-PAC J TEACH EDUC*. 2001, No. 29, P. 139-152. 10.1080/13598660120061327.
69. Hashim, Nik Mohd Hazrul & Alam, Syed & Yusoff, Norazlina. Relationship between Teacher's Personality, Monitoring, Learning Environment, and Students' EFL Performance. *Gema Online Journal of Language Studies*. 2014, No. 14. P. 101-116. 10.17576/GEMA-2014-1401-07.
70. Göncz, A., Göncz, L., & Pekić, J. The influence of students' personality traits on their perception of a good teacher within the five-factor model of personality. *Acta Polytechnica Hungarica*, 2014, No. 11, P. 65– 86. doi:10.12700/APH.11.03.2014.03.5
71. Göncz, L. Teacher personality: a review of psychological research and guidelines for a more comprehensive theory in educational psychology, *Open Review of Educational Research*, 2017, No. 4, P. 75-95, DOI: [10.1080/23265507.2017.1339572](https://doi.org/10.1080/23265507.2017.1339572)
72. Suplicz, S. What makes a teacher bad? Trait and learnt factors of teachers' competencies. *Acta Polytechnica Hungarica*, 2009, No. 6, P. 125–138.
73. Sánchez, M. M., Pecino, R. M., Rodríguez, Y. T., & Melero, P. T. Student perspectives on the university professor role. *Social Behavior and Personality: An International Journal*, 2011, No. 39, P. 491–496. doi:10.2224/sbp.2011.39.4.491
74. Brophy, J. Conceptualizing student motivation. *Educational Psychologist*, 1983, No. 18, P. 200-215.
75. Fisher, C., Berliner, D., Filby, N., Marliave, R., Cahen, L., & Dishaw, M. Teaching behaviors, academic learning time, and student achievement: An overview. In C. Denham & A. Lieberman (Eds.), *Time to Learn*. Washington, D.C.: National Institute of Education. 1980.
76. McIntyre, D.J., Copenhaver, R.W., Byrd, D.M., & Norris, W.R. A study of engaged student behaviour within classroom activities during mathematics class. *Journal of Educational Research*, 1983, No. 77(1), P. 55-59.
77. Astin, A. Student involvement: A developmental theory for higher education. *Journal of College Student Development*. 1984, No. 25, P.297-308.
78. Kuh, G. D. What we're learning about student engagement from NSSE: Benchmarks for effective educational practices. *Change*, 2003, No. 35(2)..
79. Handelsman, M. M., Briggs, W. L., Sullivan, N., & Towler, A. A measure of college student course engagement. *Journal of Educational Research*, 2005, No. 98, P. 184-191.
80. Chapman E. Alternative approaches to assessing student engagement rates. *Practical Assessment, Research & Evaluation*, 2003, No. 8. Retrieved from <http://pareonline.net/getvn.asp?v=8&n=13>
81. Franklin, E.E. Assessing teaching artists through classroom observation. *Teaching Artist Journal*, 2005, No. 3, P. 148-157
82. Krause, K.L. and Coates, H. Students' Engagement in First-Year University. *Assessment & Evaluation in Higher Education*, 2008, No. 33, P. 493-505. <https://doi.org/10.1080/02602930701698892>
83. Kiefer, S., and Pennington, S. Associations of teacher autonomy support and structure with young adolescents' motivation, engagement, belonging, and achievement. *Middle Grades Res. J*. 2017, No. 11, P. 29.

84. Cinches, Ma. Florecilla & Russell, Ruth Love & Chavez, Judith & Ortiz, Rosella. Student engagement: Defining teacher effectiveness and teacher engagement. *Journal of Institutional Research South East Asia*. 2017, No. 15. P. 5-19.
85. Suldo, Shannon & Friedrich, Allison & White, Tiffany & Farmer, Jennie & Minch, Devon & Michalowski, Jessica. Teacher Support and Adolescents' Subjective Well-Being: A Mixed-Methods Investigation. *School Psychology Review*. 2009, No. 38, P. 67-85. 10.1080/02796015.2009.12087850.
86. Spilt, Jantine & Hughes, Jan & Wu, Jiun-yu & Kwok, Oi-Man. Dynamics of Teacher–Student Relationships: Stability and Change Across Elementary School and the Influence on Children’s Academic Success. *Child development*. 2012, No. 83. P. 1180-95. 10.1111/j.1467-8624.2012.01761.x.
87. Zepke, N., L. Leach, & P. Butler. Student engagement: What is it and what influences it? Wellington, Teaching and Learning Research Initiative. 2010. <http://www.tlri.org.nz/sites/default/files/projects/9261-Introduction.pdf>
88. Federici, R. A., & Skaalvik, E. M. Students’ perception of instrumental support and effort in mathematics: The mediating role of subjective task values. *Social Psychology of Education: An International Journal*, 2014, No. 17(3), P. 527–540. <https://doi.org/10.1007/s11218-014-9264-8>
89. Tennant B, Stelfox M, Dodd V, Chaney B, Chaney D, Paige S, Alber J. eHealth Literacy and Web 2.0 Health Information Seeking Behaviors Among Baby Boomers and Older Adults *J Med Internet Res*. 2015, 17(3):e70
90. Strati, F., Cavalieri, D., Albanese, D., De Felice, C., Donati, C., Hayek, J., Jousson, O., Leoncini, S., Renzi, D., Calabrò, A., & De Filippo, C. New evidences on the altered gut microbiota in autism spectrum disorders. *Microbiome*, 2017, No. 5(1), P. 24. <https://doi.org/10.1186/s40168-017-0242-1>
91. Meyer, D. K., & Turner, J. C. Discovering emotion in classroom motivation research. *Educational Psychologist*, 2002, No. 37(2), P. 107–114. https://doi.org/10.1207/S15326985EP3702_5
92. Sandlin, Cole, "Teacher Personality and Student Engagement: A Case Study". Digital Commons @ ACU, Electronic Theses and Dissertations. 2019. Paper 155.
93. Mangal, S.K. Essentials of Educational Psychology. New Delhi: Prentice Hall of India, 2017
94. Garcia-Reid, P., Reid, R., & Peterson, N. A. School engagement among Latino youth in an urban middle school context: Valuing the role of social support. *Education and Urban Society*, 2005, No. 37(3), P. 257–275.

UDC 37

INFORMATION TECHNOLOGIES IN THE SYSTEM OF TECHNICAL AND VOCATIONAL EDUCATION

IbrayevaK.Zh.

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Academician of Kazakhstan Academy of Pedagogical Sciences

Analysis of competitive specialists training in technical and vocational education in Kazakhstan shows that regional development programs of Technical and Vocational Education (TVE) are being developed, advanced training of TVE teachers on the basis of employers, arranging internships enrolled in state-of-the-art enterprises are being solved, issues on systematic analysis of the regional labor market for the formation of ahead commissioning for the training of workers and specialists are

discussed. Keywords: information-pedagogical environment, design, a systematic, processing and person-centered approach, a specialist of the technical and vocational education, function, conditions and components. In the modern conditions multilevel system of vocational education and the systematic integration of the higher school of Kazakhstan into international educational system require new approaches to the educational process organization, ensuring the quality of vocational education. The current stage of reform of the educational system is featured as follows: the growing role of organizational activity and information technology, the emergence of new philosophy of education; formation of a new image of science; search for new relationships of human civilization and nature; changes in the educational sphere and total globalization; improvement of regulatory documents. In the context of Kazakhstan's becoming one of the 50 most competitive countries, focus on purposeful formation of professional competence, cognitive independence, the development of creative abilities of future specialists are causing the need for qualitative changes both in the organization of educational process and in the creation of new conditions for its organization [3, 9, 13, 14]. At present the social order of the society is expressed in the need to create fundamentally new opportunities to maintenance and implementation of the educational process, to educational environment establishment basing on information technologies, aimed at the formation of professional competence that meets modern educational paradigm. Strengthening and modernization of material-technical base and infrastructure of educational institutions has a special place among the strategic directions of development of vocational education. Extensive infrastructure must enter educational institutions in the global Internet and local information networks. The task of improving the country's competitiveness in a globalizing world economy requires a solution of the issue of the competitive staff, which means – the adequacy of the national education system to the world development trends in education. Modern society needs anticipatory pedagogy – a system of intellectual and psychological development, forming stable components of creative thinking style, characterized by the ability to analyze any problems, setting system networks, identifying and eliminating contradictions, finding new solutions and predicting possible options of the scenarios of such solutions.

Thus as a result of training in vocational and technical education, we should get a qualified person, independently thinking, ready to constant changes in technologies, welcoming new opportunities for solving more complex intellectual tasks. It is necessary to use new educational technologies, including technologies of "open education", interactive forms of training, project and other methods stimulating activity of the cognitive process, forming the skills of information analysis and self-education; increasing the role of self-directed learning of students. Information and communication technologies have become a means of self-directed and lifelong learning, the development of personal qualities both of students and teachers. These technologies allow to feedback, provide computer visualization of educational information about real objects and processes, create the possibility of archiving and transfer large amounts of data, realtime access to the database, automate the process of computing, information retrieval activities, results processing. Undoubtedly, computer technologies contribute to the formation of cognitive interests of students. In this regard, it is necessary to create a targeted information and educational learning environment (IELE) for Professional Technical and Vocational Education focused on the formation and development of the personality, providing full living in the modern society. Application of new information and communication technologies in the learning process requires not only the availability of funds, information technology support and development of the educational process, training of teachingadministrative and technical personnel, which are able to use new information technologies effectively in the learning process, but also a special system of training students for learning in the new information-pedagogical conditions. One of the requirements of the process of informatization is training in the computer environment. Education in the computer environment is not only the process of obtaining, interiorization of new information, but the develop-ment of new ways of learning activities. It is intellectual development,

learning new ways of thinking, fostering mobility in the environment of information society, the assignment of cultural values of the information society. If in the recent past the education was focused at the development of logical and algorithmic thinking of pupils, now the limitations of this task became apparent: the computer should be a tool for the student in the development of figurative, verbal, intuitive, and other of his mental activity [6, 8]. The content of the training in the computer environment are ways of learning activities, intersubjective interaction and self-realization in a computer environment, the idea of an information picture of the world, the role and place of a human in this world, and the computer is a tool of intellectual activity, a means of self-learning. Education in the computer environment differs from traditional methods by not only methods of getting knowledge but also by forms, methods, type of management and organization.

New approaches to learning require new methods of organization of educational process, modern information and educational environments, new educational technologies to increase the intensity and effectiveness of the learning process, creating conditions and individual and collective training activities (V.V. Rubtsov). If computer environment is viewed not as an end in itself, but as a component of a holistic education system, it opens up an opportunity of variability, facilitates an access to information, makes it possible to organize a new interaction between students and teachers, contributes to the development of cognitive independence. The versatility of the computer as a means of supporting the activity approach to learning in all its parts, stimulates the activity of students, enhancing their intellectual level. Analysis of learning in the computer environment from the standpoint of the theory of stage formation of mental actions (P.Y. Galperin, N.F. Talyzina) revealed its specific features. In traditional teaching a primary source of information, during the formation of a rough basis of action, is a teacher, but an additional is a tutorial, book. When training in a computer environment the functions of the presentation of information is carried out by a computer, which is not capable of full communion: the feedback is implemented either formally or in unusual for a student distant form. Action elements are the operations performed in a mental or externally, with or without a computer [1, 2, 6, 7]. In a common mode of action, the result of solving the learning task, found by students is displayed in a final verbal formulation of the found patterns (V.V. Davydov). When working in a computer environment that conclusion, as a rule, is not made, a found way of solving is reserved in consciousness only as an idea, often clothed in a verbal form, but the information in this form, as shown by our study, is stored in memory not for long. This feature of the knowledge gained in the computer environment, is noted by other researchers too. The effectiveness of teaching in a computer environment is provided by the following specific actions: a methodological level (mental actions with abstract concepts, requiring the ability to analyze information, to highlight substantial, to build an information model, to synthesize an image (a holistic, systematic picture of the general properties, the interconnection of objects or events, the laws of their development), to build a hierarchy structure of objectives, to project and coordinate algorithms of stages of problem solving on the basis of feedback, to perform the learning activities using a computer as a tool of cognitive process, to summarize and transfer the folded structure from one task to another, to analyze and critically evaluate the results), subject-meaningful level (mental activities with virtual objects and actions with real objects, selection, transfer, merger, the definition of signs of generality, the search of the missing information, the creation of special conditions for observation), service level (actions for computer systems management). Analysis of the specificity of research training in the computer environment allowed identifying the main types of education in the computing environment: gnostic (cognitive), self-developmental and communicative in their unity and diversity of forms.

The gnostic (cognitive) activity is focused on academic courses (the connection between "a subject – an academic course" realized), the communication activity is oriented on the relationship between people ("a student-a teacher-students-creators of electronic educational products" connection is implemented), the self-development activity is primarily focused on the formation of the attitude to a

self as a person, using the tools and resources of a computer environment, participating in information processes. The result of the gnostic (cognitive) activity is knowledge and skills, outlook, awareness of the role I in information processes, the result of self-development activity – self-realization in the computer environment, communication – social and personal experience of communication and cooperation [1, 2, 7]. In the structure of the gnostic (cognitive) activity in the analysis of a model of learning activity in a computer environment, we highlight two of its components - the subject-learning activity in the computer environment as an organized cooperation in the local school space between subjects of the educational process with an academic course and an independent cognitive activity in a computer environment that is, at its core, complement and extension of subjectlearning activity in its independent self-regulation (V.A. Izvozhikov, I.V. Robert).

Basing on the above proposed classification of learning activities in a computer environment, we can identify the main types of a subject-learning activity in the computer environment – theoretic methodological activity (disobjectification of knowledge, the selection of a generalized, abstracted information, the formation of a scientific picture of the world, the construction of theoretical concepts available at the student level, the transfer of theoretical knowledge to solve practical problems), information and meaningful activities (formation of an integrated system of a student perceptions about the properties of the real world on the basis of analysis of the links between the phenomena of the nature and relationships between phenomena of different nature, different levels) and organizational-management activity provision of the interaction between subjects of didactic system, the effectiveness of their actions with the object of knowledge – an academic course). Our research of students' self-development during training in the computer environment showed that this continuous process involves several types of activities with a common goal – self-determination, self-affirmation, selfrealization in the computer environment. Self-determination in the didactic system is a process having the results of identification, self-awareness, self-understanding. Isolation himself from the general environment – an identification during training in the computer environment, the formation of the internal image of the computer and the comprehension of Ego is the first step to self-affirmation. Self-awareness is perception of self of an integral part, the active element of didactic system when the state of uncertainty is replaced by the self-awareness of a human, being able to manage a complex technology. Self-understanding is the acquisition of emotion-activity relationships while learning in a computer environment, a conscious step in the formation of a subject position, understanding of the meaning of his/her activity, his role and importance in the system management [4, 5, 10, 11]. We found a specificity of self-affirmation as one of the learning activity in a computer environment. This activity has several stages: the affirmation of himself in the position of a user (acquisition of management means of a computer environment), the affirmation of himself in the position of a researcher (mastery of methods of teaching and research activities) and the affirmation of himself in the position of a human, capable to create, to independent productive activity in the computer medium.

The result of self-affirmation is an ability to an autonomous and collective activity. Self-realization is the most complex activity in which such personal growths are formed as the ability to target selection, project ways to achieve it, to the organization of activities in the computer environment. Self-realization in the computer environment is manifested as self-actualization, self-regulation and self-presentation. Self-actualization refers to the mobilization of the earlier gained experience as turning himself in the didactic system. Self-regulation is understood as the ability to control his own activities in the computer environment at all stages of education, starting with setting the goals to obtaining and presentation of products of intellectual activity. Selfpresentation, which is understood as external representation of its position by means of multimedia and telecommunications, the public presentation of the product of intellectual activity, corresponds to a high level of subjectivity. Drawing on studies of communicative activities in the computer environment (S.A. Beshenkov, A.A. Kuznetsov, E.S. Polat), we identified its specific structure and dynamics of the

elements development: communication of a student with a teacher, other students, indirect communication with the creators of electronic educational products, communication with people outside of the didactic system. The main leading position in the proposed concept of training students for studies in the computer environment are as follows: The principle of the system and the conceptual integrity – understanding of the preparation as a process in a– complex, open, dynamic didactic system, which involves an appeal to form a multi-level model, reflecting the links between didactic and methodological systems;

The principle of structuring goals – understanding of the need to separate the general didactic task into a series of more observable ones, when considering the dynamic over time, taking into account the evolution of the internal– motives of subjects; The principle of gradual formation of readiness – understanding the continuity and nonlinearity training of– students for studies in the computer environment and, as a consequence, the idea of the gradual nature of such training as a disciple's achievement of his subjectivity, development of aspirations for an independent productive activity in the computer environment; The principle of a red thread – a multi-disciplinary approach to teaching in the computer environment – a– requirement of the deployment of interdisciplinary cooperation in teaching in a computer environment; The principle of compliance with the learning activities, teaching methods and means of computer– environment to the goals of teaching and content of the course – focus of study activities on set didactic purposes, selection of means in accordance with the needs of the educational process. A conceptual model of formation of the readiness of students to learn in a computer environment takes into account the principles of construction of the didactic environment itself, in particular the principle of appropriateness of computing appliances: computers in education should only be used in situations where they provide knowledge which impossible or difficult enough to get at noncomputer technologies. Orientation to the provision of conditions for training, upbringing, personality development reflects the principle of closest approach to the needs, opportunities, peculiarities of a human, the consequence of which is the requirement to create didactic computer environment and use of teaching methods, differentiated by age groups and subject areas targeting schoolchildren, and to create a customized environment, accommodate the needs of a student as much as possible, and in the design of such environment, where a student himself is to take an active part [1, 2, 6, 7]. Considering the synergy effect, which is inherent to IELE and TVE the following requirements at the level of a whole object can be highlighted: Focus on the formation of professional competence and personal development of students;– The presence of a common database of information resources for educational and professional goals;– Effective formation of educated students;– The possibility of successful information interaction in the face of uncertainty;– Targeted information-teacher interaction in order to achieve as a socially significant results the formation of– professional competence and education of students.

Drawing on previously developed understanding of information and educational learning environment (IELE) of specialists technical and vocational education, its structure and identified list of requirements to it we shall describe the conditions of its construction: 1) organizational and methodological component: The adequacy to the state educational standards, sample programs and other normative documents;– Accounting professional orientation of IELE content;– Implementation of a multi-level interchangeable content and its phased deployment;– Theme duplication of content to provide for trainees the opportunity to select;– Ensuring the implementation of a personal orientation, taking into account specific micro-society;– Providing opportunities for self-cognition and reflection;– Support of independent cognitive activity;– Public access of information and teaching materials;– The distribution of content on the Internet, the presence of "mirrors" (duplicate sites and portals);– The possibility of realization of the author approaches to the provision of information;– The unity of the requirements for the presentation of educational content and structure;– 2) Educational (teaching)

component: Developing and adding copyright educational methods and technologies;– Availability of recommendations on the organization and implementation of independent cognitive activity;– Availability of guidelines for the implementation of a person-centered approach to the IELE;– The ability to monitor the educational process and diagnose its effectiveness;– Openness and transparency of educational outcomes;– Consideration of personal capabilities and features of subjects of the educational process;– Providing mechanisms for the implementation of personalization and extension of cognitive capabilities,– shown by the students; 3) The technical component: Availability of a server, enjoying appropriate power,– Wide access to IELE at educational institutions and subjects of educational process;– 4) software tools: Development of software that provides diagnostics of needs, abilities and challenges of students and their– families; Licensed software;– User-friendly interface;– Access levels;– Unambiguous identification;– Monitoring of educational trajectories and results of students;– The possibility of constructing a "personal account" for the subjects of the educational process;– Resistance to virus attacks and infection;– Resource stocks;– Ease of management and use;– Protection from unauthorized access;– 5) informational component: The linkages with friendly resources;– The clear router of information flows;– A possibility of information visualization, computer modeling of phenomena;– A possibility of information retrieval activities;– Parallel information flows;– Distribution of information resources;– The presence of feedback;– The unity of the ways of access to information resources and information interaction;– Standardization of information flows;– Design of network technologies (forum, chat, wiki, e-mail) for the implementation of interactivity between– subjects of the educational process; A possibility of expediting the adoption and the adequacy of management decisions;– 6) the personal component: Availability of qualified teaching staff, capable of operating in Socially responsible students with sufficient level of development of common cultural, information and– professional competencies.

Most researchers of the problems of informatization believe that the immediate goal of informatization is to create information and educational environment (emphasis added by the authors), including a system of hardware, software, experts and users, document management, databases, implementing information processes (Y.I. Shemakin, A.A.Gomanov etc.) [2, 10, 11]. Several authors have noted that information and information-educational environment have the feature of not only managed development, but also self-development (Y.L.Klimontovich, I.S.Dobronravov, V.A.Tsikin etc.) [1, 2]. The basic principles underlying in the base of the development and self-development of information environments, in their opinion, are as follows: The open nature of the information and educational system;– The process of organization, self-organization and development involves coordination of all participants of– the information process; Multivariate nature of the development of the information environment.– Building of information-educational environment provides the basis for the formation and development of a new branch of didactics – electronic didactics, the main problems in the study of which are: Partitioning of an academic course and stages of learning that it is advisable to submit in a electronic form;– Development of lectures and practical part of the tutorial, taking into account the functional purpose;– Project, creation and evaluation of the effectiveness of the electronic system;– An overall assessment of learning outcomes.– Priorities for the development of information and educational environment are as follows: To analyze the state of didactics and to form the main directions of development of the theory and practice– of teaching in the new (virtual) learning environment; To work out conceptual and terminological apparatus of IELE didactics;– To optimize the composition of Educational-methodical complexes (EMC);– To develop a rational structure representations of educational content, performed in various media;– To develop techniques for the preparation of training materials for the IELE.– A list of the main requirements, imposed to teachers includes: The ability to quickly acquire and work with the network educational and communication

technologies,– integrated by the means of the development of network courses and network communications, multimedia technology; To have a certain psychological stability and work with virtual students when the teacher does not see their– students during the whole training; Work in conditions of distributed time;– To prepare in advance all the necessary components of the course, develop a clear calendar of events during– the course and all kinds of report statements; To be prepared for a very active exchange of information with students; without active dialogue and– network communications. Formation of information and educational environment, covering all areas of the institution, creates additional conditions for the comprehensive analysis of indicators of the educational process, allows creating a holistic view of the general state of the system of general vocational education, of qualitative and quantitative changes in it. Information and educational environment should be built as an integrated multi-component system, the components of which correspond to the educational, scientific research, measurement, monitoring and evaluation of learning outcomes, of the management of the college. Such environment should have a maximum variability, providing differentiation.

References

1. Abramov, M. G. Man and computer from Homo Faber to the Homo Informaticus / M. G. Abramov // Man. P. 127.–№4.
2. Blumenau, D. I. Information and information service / D. I. Blumenau. – Moscow : Nauka, 1989.
3. Boribekov, K. K. Issues management system of technical and vocational education and increase control of its quality / – № 5/6. – 2008. –K. K. Boribekov // Kazakhstan ped. ғылымдар Acad. Khabarshysy / Bulletin Acad. ped. Sciences of Kazakhstan. 10.–C. 5
4. Ibraeva, K. J. Globalization of Education Proceedings of the international scientific-practical conference to the 55th anniversary of the university "research university: the synthesis o Astana, 2012.–f science, knowledge and innovation" / K. J. Ibrayeva. 39.– P. 36–
5. Ibrayeva, K. J. Vocational education informatization Proceedings of the international scientific-practical conference 25-26 May 2012,–"Information and Communication Technologies in Education: Opportunities and Prospects" / K. J. Ibrayeva. 159.– P. 151–Astana.
6. Korotkov, A. M. Preparing the environment for students / A. M. Korotkov // Computer Education Computer Education: Volgograd : Change, 2002.–methodology, theory and practice: Monograph / Under. Ed. prof. A. V. Petrova. №4 (24).– 1997.
7. Kurnosov, I. N. Information Society and Russia: a special path / I. N. Kurnosov // Inform-Review. 5.– P. 4– ISSN 2308-4804. Science and world. 2015. № 1 (17). Vol. II. 72
8. Malyshev, Y. A. Presentation technology training courses for distance learning environment WWW / Y. A. Malyshev, 42.– P. 39– № 6. – 1997. –M. I. Nezhurina, V. A. Shatrovskii. // Information Technology.
9. Message from the President of the Republic of Kazakhstan Nursultan Nazarbayev "The strategy of becoming one of the Astana, 2006.–50 most competitive countries of the world. Kazakhstan on the threshold of a new leap forward in its development".
10. Modern telecommunications technology and the political aspect // Telecommunications and Information Society. – M., P. 73.–1990. M., 1989.–
11. Rakitov, A. I. Our path to the information society / A. I. Rakitiv // Theory and practice of social and scientific information.
12. Shamova, T. Management of educational systems: Proc. Guide for students. Executive. Proc. institutions. / T. Shamov 320 p.– M. : humanity. ed. Center VLADOS, 2001. –P. I., Tretyakov, N. P. Kapustin. № 626.– Presidential Decree of July 1, 2008. –2012 Approved –

13. State program of development of technical and vocational education in the Republic of Kazakhstan for 2008 2015.–
14. Strategy of Industrial and Innovation Development of Kazakhstan for 2003

UDK 178.11.57

THE ADVANTAGES OF ONLINE LEARNING FROM THE VIEWPOINT OF STUDENTS: THE TRANSITION FROM ONLINE TO OFFLINE LEARNING AFTER COVID-19

Kanatkyzy A.S.

L.N. Gumilyov Eurasian National University Astana, Kazakhstan
undergraduate student

Supervisor: A.B. Abibullayeva

Introduction

In recent years, the COVID-19 epidemic has altered education all across the world. When life gradually returns to normality after the pandemic, which appears to have stopped for the time being, consideration must be given to the resumption of in-person instruction and its repercussions. In other words, as the United Nations suggested [1], it might be necessary to "reimagine education." It would be wise to conduct research to determine what elements of the pandemic's online learning environment would be applicable to the way that education is delivered now. Aspects to consider include integrating technology into the classroom, using cutting-edge and intelligent technologies [2–6], implementing new teaching strategies, and considering the experiences and perspectives of the students.

This study focuses on a sample of L.N. Gumilyov Eurasian National University students. The COVID-19 has an impact on Kazakhstan, as it does on all other nations. Universities in Kazakhstan changed their teaching-learning operations online as a result of the pandemic. Because to the autonomy that Kazakhstani universities enjoy in terms of their mission, institutional strategy, structure, activities, organization, and functioning, despite the fact that the education system is centralized, each university developed a unique approach to address this [7].

Literature Review

Students' Views of Online Education During the Epidemic. Distance learning, also known as online learning or e-learning and frequently used synonymously [8], is an alternative to the traditional mode of learning (face-to-face) that uses ICT (information and communications technology) as a means of connecting and enabling communication between students and teachers for educational purposes, primarily focusing on "nontraditional students" (i.e., people who work full-time or who are unable to physically attend classes) [9]. Online learning is viewed by some scholars [10] as a more recent or enhanced iteration of remote learning.

Online education in the midst of the pandemic. The body of literature argues that, despite drawbacks like technological difficulties (such as power outages and connectivity issues), a lack of a sense of community and of social interactions and relationships with peers, and the home study environment (such as a lack of space and distractions), there are a number of key benefits to online learning. They include adaptability, availability of knowledge, the ability to learn at one's own pace, and cost-effectiveness.

Moreover, students have voiced concerns about the drawbacks of online education, with concerns about physical and mental health standing out as maybe the most significant. The most frequent physical concerns students reported were eye strain and neck stiffness, whereas the most prevalent mental issues were worry, frustration, wrath, hopelessness, and shame. Also recognized as a result of the pandemic and its impact on online learning were post-traumatic stress disorder and mental stress.

In light of this, the present study aims to ascertain the attitudes and aspirations of Kazakhstani students regarding their educational experience (learning and assessment) during the pandemic as well as their expectations for the post-pandemic education. Remember that L.N.Gumilyov Eurasian National University of Astana adopted a blended learning strategy beginning with the second semester of 2022 (faculty-student interaction for practical activities and online coursework), transitioning gradually to a 100 percent face-to-face approach by the end of the semester.

The two research questions that the team had in mind were as follows:

1. What are the characteristics of online learning that students would like to experience but do not in offline settings?

2. Which type of education is thought to be more advantageous for students' professional development in terms of effort and level of difficulty when transferring from online to offline learning?

Resources and Procedures

The study team employed a survey that was built around a questionnaire to gather the data. Surveys are a quantitative way to look into societal problems. The stages of the research process went as follows: developing the questionnaire's questions, determining the population to be studied, developing the data collection method, and designing the working tool, then gathering the data, examining the responses, and creating the research report. The Cronbach alpha coefficient was determined in order to evaluate the reliability of the questionnaire items. The used questionnaire is internally coherent, and as this has a value larger than 0.9, the survey items have very strong dependability.

Sample

Subjects were chosen from all academic years and specialties at L.N.Gumilyov Eurasian National University of Astana for the data collection, which took place between May and June 2022. Using the student population of this university (over 15 000 students), the margin of error was computed to be $\pm 5\%$ and applied to the replies of 387 individuals. The respondents' average age was 22.5 and their gender distribution (60 percent male and 40 percent female) was similar to that of all university students.

Instruments and Data Gathering for Research

Data were collected using a non-standard questionnaire, and the content was evaluated by sociologists before being pretested qualitatively and quantitatively. About two months prior to the primary study, a group of fifty students completed a pretest of the questionnaire's pilot version. As a result of this activity, the open questions' texts were rewritten to make them more comprehensible for the subjects of the study by adding more details to them.

It was constructed in accordance with the dimensions that were the subject of the study, including how learning takes place, how lectures and hands-on activities are taught, how knowledge is evaluated, and how peer and teacher interaction is carried out. It also took into account how easy or difficult it would be for students to switch from online to face-to-face learning as well as which type of education was thought to be more beneficial for students' professional development.

There were nine questions in the questionnaire (four closed-ended and five open-ended questions). The closed-ended questions compare face-to-face and online learning and examine how students adjust to returning to in-person instruction. They are scale-type questions with five-step measurement intervals. In order to analyse and interpret the data, the answers to these questions needed to be grouped and coded into broad categories. In addition to the closed- and open-ended questions, the questionnaire also contains factual information on the respondent's age, gender, background, faculty, specialization, year, and study cycle.

The questionnaire was completed online, completely free of charge, and in an anonymous manner. Students had the option of stopping it at any time. No incentives were given for providing replies, and no information about the respondents' personal lives was gathered. The questionnaire took 15 minutes

on average to complete, and 35% of respondents were recorded as having answered.

Results

The aspects of online learning that students would like to experience in offline learning. Understanding the characteristics of online learning (the way in which students learnt online) that the students did not experience during face-to-face learning but that they would like to experience again was one of the concerns that the present study tackled. The first factor to consider is the availability of educational resources in electronic format, as shown in Figure 1, with 18.5% of respondents saying they would also prefer to get them in face-to-face learning. More time for learning, at 8%, and greater assessment and accessibility, at 4.4% each, are the answers that follow this one in terms of the percentages achieved. They can be supplemented with the alternatives for more technical/practical aspects (4.1%) and improved interactivity (3.1%). The answer options that received lower percentages are included in the Others category (6.8%), such as the fact that lessons are better seen and heard when being taught online (2.1%) (since this is a problem for students sitting in the back of the room in face-to-face instruction in larger amphitheatres), flexibility (1.8%), comfort (1%), the fact that teachers are more attentive to students' problems, and the fact that the learning process is stress-free (each with 0.8%). According to the findings, 12% of respondents fell into the non-answer category, and 38.6% said there was nothing to learn from online learning. Most respondents said there were no distinctions between the two methods of instruction.

Figure 1. Aspects of online learning that students would like to experience during offline learning activities

Conclusions and Discussion

It was necessary to reconsider the teaching approach and rethink how learning activities should be conceptualized in order to transfer lectures and practical activities from higher education into the online environment. Since face-to-face interaction was the primary method for conducting such activities before to the epidemic, many teachers had prior experience with online instruction. The majority of teachers found this new kind of instructional activity to be difficult because of this. The COVID-19 pandemic may have had an unanticipated impact on educational institutions, but this research identifies a number of elements that have emerged from the online learning environment that can be exploited to enhance in-person interactions and create a more successful and long-lasting education.

The study's findings show that students, in particular, want their lecturers to include online resources for lectures and practical tasks into their offline learning experiences. They were crucial during the pandemic and when teachers needed sufficient and practical resources to assist them in their instruction. Because they could be accessible by anyone, anywhere, and at any time, there were an increasing number of online educational resources available throughout the epidemic, which were shared through a variety of channels and quickly gained popularity among students. The teaching staff received ongoing training in how to use digital platforms for activities related to learning as well as managing communication with students. The studies on the use of virtual learning environments in the classroom conducted during the pandemic provided a wide range of options and choices for educational pedagogies that could be used by teachers and students to promote successful learning. So, a crucial inference can be made, namely that universities should pay attention to this element and invest resources both in the development of educational platforms and in the training of its teaching staff in order to assure the sustainability of the educational activity.

According to the study's findings, this claim is supported by students' requests to use online lectures and practical activities as well as other electronic educational resources in face-to-face learning activities. These resources not only make learning more accessible but also give students more time for learning, a higher quality of assessment, and more practical aspects.

Therefore, the current study assists stakeholders (i.e., university management and teachers) in

planning and successfully adopting sustainable ways to implement such educational scenarios by assisting them in understanding the requirements and perceptions of students. The best practices for developing academic programs of this type that strike the ideal balance between in-person and online learning must be taken into consideration in order to give an effective blended learning (BL).

Limitations

There are some limitations to the analysis that was done, including the limited geographical area (only the city of Astana), the size of the sample, and the fact that only the viewpoint of the students from L.N. Gumilyov Eurasian National University was considered, despite the fact that the study provided some answers to questions regarding the aspects of online education that are also preferred in face-to-face education. The manner the online education system was set up during the COVID-19 epidemic suggests that this university has a unique circumstance. The research team wants to conduct a series of qualitative analyses beginning with the recorded results in order to have a deeper knowledge of the issue being examined. Also, doing comparison studies with other universities around the nation would be important to increase the database and broaden the quantitative study. The investigated elements — learning could be further investigated in order to yield ideas for a more effective and sustainable education that is tailored to the needs of its recipients. With improvement indicators for all forms of education, these conclusions will provide a clearer picture of pre- and post-pandemic education.

References

1. United Nations. Policy Brief: Education during COVID-19 and Beyond. Available online: https://www.un.org/development/desa/dspd/wpcontent/uploads/sites/22/2020/08/sg_policy_brief_covid-19_and_education_august_2020.pdf (accessed on 22 July 2022).
2. Kaur, A.; Bhatia, M.; Stea, G. A Survey of Smart Classroom Literature. *Educ. Sci.* 2022, 12, 86.
3. Haleem, A.; Javaid, M.; Qadri, M.A.; Suman, R. Understanding the role of digital technologies in education: A review. *Sustain. Oper. Comput.* 2022, 3, 275–285.
4. Zeeshan, K.; Härmäläinen, T.; Neittaanmäki, P. Internet of Things for Sustainable Smart Education: An Overview. *Sustainability* 2022, 14, 4293.
5. Alsubai, S.; Hamdi, M.; Abdel-Khalek, S.; Alqahtani, A.; Binbusayyis, A.; Mansour, R.F. Bald eagle search optimization with deep transfer learning enabled age-invariant face recognition model. *Image Vis. Comput.* 2022, 126, 104545.
6. Hamblin, K. Sustainable Social Care: The Potential of Mainstream “Smart” Technologies. *Sustainability* 2022, 14, 2754.
7. Alexa, L.; Avasilcai, S.; Pislaru, M.; Bujor, A.; Avram, E.; Lucescu, L. Exploring Romanian engineering students’ perceptions of Covid-19 emergency e-learning situation. A mixed-method case study. *Electron. J. E-Learn.* 2022, 20, 19–35.
8. Moore, J.L.; Dickson-Deane, C.; Galyen, K. e-Learning, online learning, and distance learning environments: Are they the same? *Internet High. Educ.* 2011, 14, 129–135.
9. Distance Learning | Education | Britannica. Available online: <https://www.britannica.com/topic/distance-learning> (accessed on 20 August 2022).
10. Benson, A. Using online learning to meet workforce demand: A case study of stakeholder influence. *Q. Rev. Distance Educ.* 2002, 3, 443–452.

FEATURES OF THE TRANSFORMATION OF THE SYSTEM OF HIGHER EDUCATION OF KAZAKHSTAN

Mussina Sabina

mussinask@my.msu.ru

Postgraduate student of Lomonosov Moscow State University, Moscow, Russia

The issue of establishing the quality of higher education today is one of the priorities for the Kazakhstani system of higher education. The course towards the transformation of the system of higher education in Kazakhstan was first outlined in the State Program for the Development of Education and Science of the Republic of Kazakhstan for 2016-2019 [1].

Within the framework of this Program, the structure of higher and postgraduate education is brought into line with the UNESCO International Standard Classification of Education 2013:

1. Level 6 (ISCED 6) - Bachelor's degree and its equivalent;
2. Level 7 (ISCED 7) – master's degree and its equivalent;
3. Level 8 (ISCED 8) – doctoral studies and its equivalent.

In accordance with international experience at the postgraduate level, the introduction of postdoctoral programs aimed at developing the scientific career of scientists in the country has been initiated.

The current strategic document regulating the development of the higher education system of the Republic of Kazakhstan is the National Development Plan of the State until 2025 [2]. The national plan is aimed at continuing the ongoing transformation of the higher education system. The main direction will be the transition from predominantly state regulation to the development of a self-regulating environment based on the principles of academic freedom and integrity, the responsibility of universities for the quality of education. To prevent the outflow of talented youth, the formation of a research ecosystem of universities and an increase in scientific potential will be ensured.

The main principles of the formation of a new model for the development of higher education are identified: the development of human capital, investment in a new type of education.

Let us consider some of the designated current directions for the implementation of the national priority "Quality Education" of the National Development Plan of the Republic of Kazakhstan until 2025 in the field of higher education: developing competition for the position of a teacher, motivating students to improve their skills throughout their lives, entering national science into the world scientific community, ensuring institutions of higher education modern scientific infrastructure, increasing private investment in fundamental and applied research.

The adopted National Plan for the Development of the State provides for the implementation of the following tasks in the higher education system of Kazakhstan until 2025:

increasing the level of knowledge about environmental protection and fostering environmental values, adapting educational programs to the requirements of employers; formation of continuity of levels of education - re-crediting of learning outcomes and loans at the next level of education;

creating a comfortable learning environment: creating conditions for opening international campuses, creating centers of academic excellence, restarting and funding domestic research institutes in order to upgrade research laboratories, attract foreign scientists;

improving the efficiency of management and financing of the higher education system: the introduction of mechanisms for supervision of higher education institutions.

In 2021, in order to integrate scientific activities and the educational process, the forms of economic management of universities have been changed from a “republican state enterprise” to a “non-profit joint-stock company” with a 100% participation of the state in the authorized capital. The

transition to a new organizational and legal form provides for the creation of supervisory boards, endowment funds, annual public reporting and audit of financial activities.

The main advantage of the transition to a new organizational and legal form is the absence of dividend payments to the shareholder, that is, all profits received by the university are directed to its further development. It is assumed that this will lead to the renewal of the material and technical base of universities, the development of infrastructure. A joint-stock company has greater independence in decision-making and financial and economic activities, the presence and competence of each body of the company, and flexibility in matters of corporate governance are also clearly regulated.

Thus, the transformation of universities into non-profit joint-stock companies will create favorable conditions for the diversification of financial flows and sources of income for universities, which will make it possible to provide social packages for the teaching staff, plan funds for the professional development of teachers and employees of the higher education system.

The next important step in the transformation of the higher education system of Kazakhstan was the reorganization of the Ministry of Science and Education (MES) by dividing into the Ministry of Education of the Republic of Kazakhstan and the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan (Fig. 1).

The Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan has been transferred the functions and powers of the Ministry of Education and Science in the field of higher and postgraduate education, language policy, science, quality assurance in the field of higher and postgraduate education and science, digitalization of higher and postgraduate education [3].

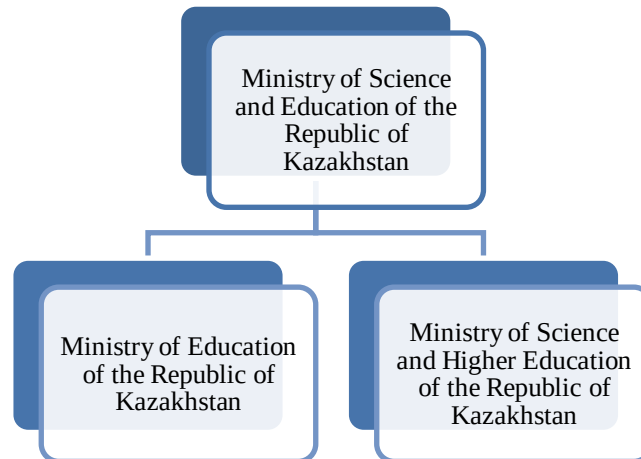

Fig. 1 - Reorganization of the Ministry of Science and Education of the Republic of Kazakhstan

The Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan has been transferred the functions and powers of the Ministry of Education and Science in the field of higher and postgraduate education, language policy, science, quality assurance in the field of higher and postgraduate education and science, digitalization of higher and postgraduate education [4].

In order to reformat the education system and ensure the priority of training personnel for the needs of the economy, taking into account international experience and global trends in the development of economic sectors in 2020, an Atlas of new professions and competencies was developed.

The Atlas contains an analysis of the main technological trends that will critically change the labor market in 9 priority sectors of the economy: mining and metallurgical complex, oil and gas industry, agriculture, transport and logistics, mechanical engineering, information and communication technologies, energy, tourism and construction. It also presents a forecast of changes in professions for the next 5-10 years, 239 new, 95 transforming and 129 disappearing professions are identified.

For the large-scale implementation of the Atlas in higher education institutions, educational programs are being adjusted, it is planned to adjust the placement of the state order of local executive bodies in educational institutions (Fig. 2).

In order to determine the regional need for qualified personnel in 2023, a study was launched on the socio-economic situation of the regions of Kazakhstan, including the problems of the village. On the basis of research, regional atlases «Zhana mamandyktar» will be developed and specialties necessary for the region will be opened in higher educational institutions (Fig. 2).

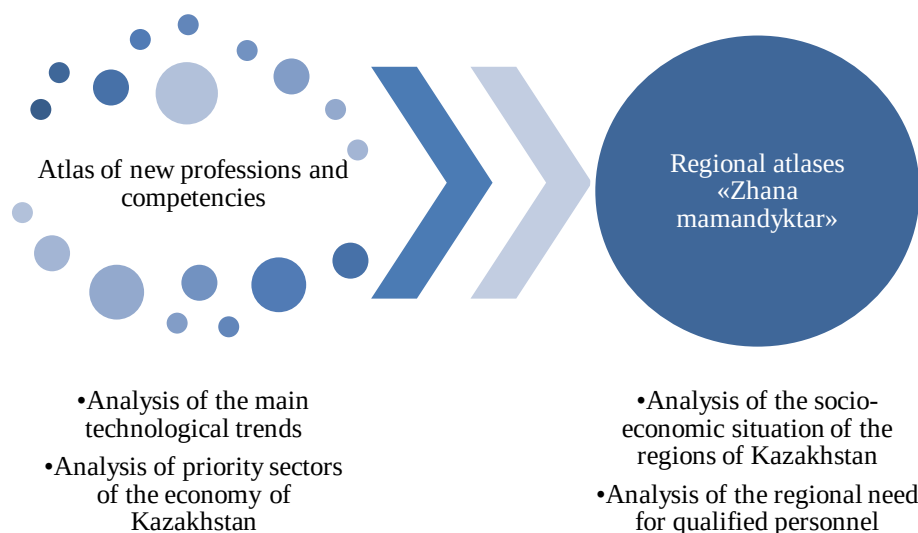

Fig. 2 - Atlas of new professions and competencies and Regional atlas «Zhana mamandyktar»

To date, four universities in Kazakhstan are piloting a new assessment model - the integral GPA. According to this approach, one of the key indicators for assessing students' progress should be their research activity.

Endowment funds created at universities will allocate funds for the provision of benefits and reimbursement of student tuition fees, for the development of university infrastructure and research.

Thus, the article considers the current trends in the transformation of the higher education system of the Republic of Kazakhstan. The key areas for the transformation of the higher education system in Kazakhstan are: the introduction of corporate governance, a flexible system of financing and managerial independence. In order to prevent the outflow of talented youth, a research ecosystem of higher educational institutions and an increase in scientific potential are being formed. As part of the strategic documents in the field of higher education of the Republic of Kazakhstan, universities have taken a course towards the formation of smart universities and the creation of an educational digital ecosystem based on new corporate governance.

Reference

- 1.State program for the development of education and science of the Republic of Kazakhstan for 2016 - 2019, Decree of the President of the Republic of Kazakhstan dated March 1, 2016 No. 205;
- 2.National Development Plan of the Republic of Kazakhstan until 2025, Decree of the President of the Republic of Kazakhstan dated February 15, 2018 No. 636;
- 3.On measures to further improve the public administration system of the Republic of Kazakhstan, Decree of the President of the Republic of Kazakhstan dated December 26, 2018 No. 806;
- 4.On some issues of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan, Decree of the Government of the Republic of Kazakhstan dated August 19, 2022 No. 580.

PERSONALITY AS THE FACTOR THAT AFFECTS HIGH SCHOOL STUDENTS' CAREER DECISION-MAKING PROCESS: LITERATURE OVERVIEW

A. Serikkyzy

L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana

aibotaserikkyzy@gmail.com

Supervisor: A. Abibulayeva

The career decision-making procedure can be defined as the process that a person goes through when contemplating career options. Career decision-making (CDM) is a process in which an individual explores career opportunities, researches and evaluates viable professions, and chooses the one most compatible with their interests and abilities. [1] CDM is a multistage and dynamic process [2]. Therefore, some people go through this process easier, while many others experience difficulties or issues at various stages of CDM. Through this process, a person will consider a variety of factors such as interests, skills, personality, ability, values, etc. These factors can influence their decision in different ways. Since the process of selecting a suitable career path requires careful thinking and analysis of available options, it is clear that personality exerts considerable influence on this process. Personality shapes how people think about the world around them and plays an important role in shaping a person's behavior, thoughts, and feelings. So it is significant to understand the role that personality plays in shaping career development.

Personality refers to the enduring characteristics and behavior that comprise a person's unique adjustment to life, including major traits, interests, drives, values, self-concept, abilities, and emotional patterns [3].

Many studies have shown that personality traits play an important role in shaping career choices. Personality includes main aspects – qualities like self-concept, self-identity, abilities, and values which influence the way people think and act; and characteristics that constitute individual differences which are exhibited through observable behavioral patterns. Psychologists have studied the connection between personality and job choice for a long time.

How does personality affect career decision-making? A person's personality reflects his/her innate tendencies and preferences which in turn affect the way he/she behaves in different situations. While some people are more prone to leadership roles others prefer to pursue more socially engaging roles. Similarly, some personalities are more suited to jobs that require them to work alone while others thrive well in teams. As one of the factors that affect students' career decision-making difficulties, researchers give the most attention to proactive personality [4]. A proactive personality is a stable tendency for individuals to take initiative to affect their surroundings. As an example, proactive personalities seek opportunities to develop themselves, exhibit high motivation and energy, and have the willingness to take risks to achieve goals. It is important to find the alternative that best matches the goals and characteristics of the individual when making career decisions. In addition to collecting occupational data, the process requires individuals to clarify and explain their preferences and abilities. Many deliberating individuals have difficulty defining their preferences [5]. Therefore, the decision-maker must include his/her personality in the decision-making process to determine an ideal job match.

Career indecision is often a result of a lack of information about oneself or difficulties in defining one's preferences [6]. In contrast to occupational information, which can be obtained from exploring the environment, clarifying the individual's career preferences requires intensive introspection, and it is unlikely that individuals begin their career decision process with a clear set of career preferences. Indeed, one of the major challenges of career counseling is to help clients define their

preferences [7] by transforming past experiences (successes and failures, satisfying and frustrating experiences) into specific preferences (or dislikes) for work-relevant activities and a self-understanding of one's skills, capacities, interests, and values [8]. Self Exploration is a life-long activity that requires individuals to engage in active experiences through which they develop vocational and self-schemas, thus becoming better-informed decision-makers [9]. The science of personality has been greatly influential in the career development field by providing psychologists with useful tools for career-related assessment.

Last but not least, relying on the individual's preferences in the decision-making process is based on the assumption that these preferences are stable and coherent. However, people typically do not have a stable set of dispositions and personality styles, but rather a dynamic, variable system of preferences, interests, values, and beliefs, leading to changes in one's occupational aspirations at different stages of life. Furthermore, people's preferences are constructed at least to some extent and are influenced highly by situational components [10], including the means used for eliciting interests [11] and preferences [12]. As a result, evaluation of the influence of personal preferences on job choice among diverse populations should be based on a strong theoretical foundation taking into account both personal and organizational factors influencing the career

Self-concept and self-identity in CDM

Self-concept refers to "the individual's subjective view of himself or herself". An individual's self-concept varies as a function of their experiences as well as interactions with other people in their lives. Given the importance of an individual's self-concept in determining one's career development (e.g., career choices, work attitudes, and behaviors) it is important to understand how individuals' self-concepts are formed and developed over the course of their lives. Global self-esteem relates to people's perceptions of themselves in terms of self-concept [13]. According to Rosenberg, self-esteem is a person's subjective assessment of their worth and value [14]. Later, a sense of self-worth operationalized as personality traits were added to the notion of self-esteem. Self-esteem can be seen as representing adaptivity, which is the personality attribute of preparedness and desire to adapt to professional changes, according to the career construction theory [15]. We know that people with high self-esteem can plan their future effectively, set realistic goals, and actively participate in achieving those goals from prior research on university students [16]. However, those with poor self-esteem frequently underrate their capabilities and don't react appropriately to pressured situations. Therefore, a high level of self-concept is extremely important for job success because it helps a person to view himself as a worthy and valuable person that is capable of accomplishing a variety of tasks and meeting various

Work Values and CDM

Work values are one of the most important factors for career choice. They play a role in people's decisions about what type of work to pursue and how they go about finding a job [17]. Career decision-making is the process of choosing the type of job a person wants and how to obtain it. The decision-making process can be affected by several different things, including personality traits and work values. Values are a significant factor in people's lives and they affect how they behave in various situations. Having a strong set of work values can guide an individual's choice of career and help them make important career decisions.

Conclusion

According to previous research, personality has significantly influenced an individual's career perception. Personality traits such as self-esteem, self-concept, values, abilities, and motivation shape the typology of a person and play an important role in the career decision-making process. This article aimed to go through a relevant and fundamental literature review to give a more detailed explanation of the relationship between personality and career decision-making. In conclusion, personality is undoubtedly an essential factor that influences the career decision-making process. Our personality traits shape our interests, values, and motivations, which, in turn, guide us towards certain careers while discouraging us from others. Knowing one's personality type and how it relates to different career options can be a crucial step in making informed and fulfilling career choices. However, it is important to note that

personality is not the only factor that should be considered in career decision-making, and other factors such as education, skills, and job availability should also be taken into account. Ultimately, a balanced approach that considers all relevant factors will lead to the best career decisions and the greatest potential for success and fulfillment in one's chosen profession.

References

1. Gati, I., & Asher, I. (2001). The PIC model for career decision making: Prescreening, in-depth exploration, and choice.
2. Zhou, D., & Santos, A. (2007). Career decision-making difficulties of British and Chinese international university students. *British Journal of Guidance & Counselling*, 35(2), 219-235.
3. APA Dictionary of Psychology (2022), personality definition,
4. Bateman, T. S., & Crant, J. M. (1993). The Proactive Component of Organizational Behavior: A Measure and Correlates. *Journal of Organizational Behavior*, 14, 103-118
5. Gati I., Krausz M., Osipow S.H., (1996) Validity of the Career Decision-Making Difficulties Questionnaire: Counselee versus Career Counselor Perceptions
6. Gati I., Krausz M., Osipow S.H., (1996) Validity of the Career Decision-Making Difficulties Questionnaire: Counselee versus Career Counselor Perceptions
7. Osipow, S.H., & Winer, J. (1996). Career assessment and the Career Decision Scale. *Journal of Career Assessment*, 4, 117–130.
8. Van Esbroeck, R., Tibos, K., & Zaman, M. (2005). A dynamic model of career choice development. *International Journal for Educational and Vocational Guidance*, 5, 5–18.
9. S. J. Lopez, J. L. Magyar-Moe, S. E. Petersen, J. A. Ryder, T. S. Krieshok (2006).
10. J. W. Payne, J. R. Bettman, E. J. Johnson, (1993), The adaptive decision maker
11. Crites J.O., (1969), Vocational Psychology The Study of Vocational Behavior and Dev
12. J. W. Payne, J. R. Bettman, D. A. Schkade, (1999). Measuring constructed preferences: Towards a building code
13. M. R. Leary, R. F. Baumeister, (2000), The nature and function of self-esteem: Sociometer theory
14. M. Rosenberg, (1965), Self-esteem scale
15. (Park et al., 2018)
16. V. Zeigler-Hill, M. T. Wallace, (2012), Self-esteem instability and psychological adjustment
17. N. Doyle, M. MacLachlan, (2017), Positive psychology and well-being at sea

UDK 178.11.56

PROBLEMS OF ACADEMIC DISHONESTY AMONG UNIVERSITY STUDENTS

Niyazbekova Gulnar Orakkhanovna

1st year master's degree student of the faculty of Social Sciences,
L.N. Gumilyov Eurasian National University.

Academic supervisor - Abdykhalykova Zh.Ye.

The growing role of science in social progress and its penetration in all areas of people's lives, dependence of the quality of training of the future specialist on the research orientation of the educational process made scientific training and scientific research a pressing challenge. In recent years, there has been an increasing interest in the phenomenon of academic dishonesty among the higher education institutions. The relevance of this problem is stated in many scientific research of foreign authors. This is also a current and active issue in Kazakhstan. Since the one of the main objectives of the educational process in education is forming the professional competencies of future

specialist. However, it is important to train specialists with a high moral culture, corporate identity, and active citizenship. Academic integrity is a valuable aspect of an academic ethics that has an impact on the development and reputation of the country's education system. The thesis focuses on the general characteristic of the concept of academic integrity in higher education establishments in Kazakhstan. The main aspects that are highlighted in the article are based on the analysis of the experience of realization of basic academic integrity principles in foreign countries and comparison with Kazakhstani case. These aspects are: the brief definition of the notion of academic integrity, its principles, its moral and ethics component, the types of academic dishonesty, the main factors and predicts that lead to academic dishonesty, possible ways to resolve the problem. The present thesis describes a brief analysis of the importance of the regulation of plagiarism at the Kazakhstan universities.

Academic dishonesty is a common phenomenon that can undermine the intellectual progress of the country. University students from all over the world apply to plagiarism in written papers, cheat on exams, turn to the help of other students or to the services of other people to perform tasks that require independent work. As technology makes academic dishonesty easier to achieve, the identification and prevention of plagiarism is a problem that all academic institutions have to deal with. Academic fraud among students undermines the credibility of the postgraduate system and negatively affects the quality of education. The aim of research is due to possible negative consequences of its prevalence for students and higher education institutions and society in general.

Numerous empirical studies have been made to the present day. The researchers cite a variety of factors as a reason for this large-scale university fraud (McCabe, Trevino 1997; McCabe, Feghali, Hanin 2008). According to them, the prevalence of dishonesty in the university has many negative consequences. At the individual level, misbehavior can compromise student learning, where knowledge may be lacking for future professional roles or advanced studies. At the institutional level, academic fraud threatens the fairness and effectiveness of educational evaluation and damages the reputation of educational institutions (Ogilvie, Stewart 2010). It is alleged that graduates who cheated and plagiarized during their studies are also at risk of violating ethics in their future workplaces (Carpenter et al., 2004; Rujoiu, Rujoiu 2014). The persistence of this phenomenon in the education system entails the devaluation of human capital (Rocha, Teixeira 2005). Academic fraud has invaded incentives, distorts the distribution of human capital and gives fraudsters an unfair advantage (Mavisakalyan, Meinecke 2016). Academic dishonesty reduces the employer confidence in universities (Cizek & Cizek, 2003).

The major problems of disseminating academic dishonesty in academia are as follows: numerous studies indicate the contagious nature of academic dishonesty. Even initially conscientious students resort to the acts of academic dishonesty after witnessing plagiarism and cheating among other students (Fida et al. 2016). The relevant studies establish a link between the factors affecting honest behavior and the individual characteristics of students, such as conscientiousness and amicability (Giluk, Postlethwaite 2015). Tolerating academic dishonesty among the general population is another factor of this problem (Maloshonok 2016). Cheating can be seen by academic students as a form of mutual assistance to another students. While reporting a cheating student to a teacher can be viewed as an ethically unacceptable act of treason. The formation of intragroup solidarity as the result of studying in small and stable groups throughout 4-5 years of higher education is one of the reasons of this phenomena (Magnus et al. 2002). Another problem that leads to academic misconduct is insufficient incentive for teachers to give unsatisfactory grades in the facts of academic fraud. There are several reasons for this act: this may increase the workload due to the necessity of additional reviews. Another reason is that the low grades can lead to deductions, which can have a negative impact on university funding. Since the university funding is highly dependent on the number of students (Abankina et al. 2016).

Data from several studies suggest a coherence among students' and teachers' perceptions of the permissibility of cheating and plagiarism. Qualitative research indicates that there is tacit and voluntary collusion between students and teachers with respect to academic fraud. The term describes a situation in which students do not make high demands on the quality of teaching, and teachers simplify the process of evaluating students' knowledge and ignore an academic fraud (Titaev 2012). Several studies have suggested that students (Chirikov 2015) and teachers are generally satisfied with this situation and are not trying to change the status quo (Froumin Dobryakova 2013).

The issue of academic dishonesty is also relevant for universities in Kazakhstan. Nowadays, the high priority in social media and political agenda the academic dishonesty takes place. The modernization of education in the Republic of Kazakhstan in recent years requires the availability of individual for efficient and productive work in a wide range area. Free access to information resources, self-study and research are being prioritized. Standard Rules for the activities of educational organizations implementing educational programs of higher and (or) postgraduate education approved by the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan states that: "The basis of the learning process is the academic integrity, the implementation of which is ensured by the university.

The core principles of academic integrity are:

- 1) ensuring academic integrity as the main institutional value that forms honesty and mutual respect in academic work;
- 2) approval of fair and objective rules of academic integrity aimed at the formation of high ethical values;
- 3) ensuring a consistent and continuous trajectory of the student's learning by defining a clear mechanism and procedure for transferring student credits based on verified transcripts from other educational organizations;
- 4) showing respect of the teacher to his students as a mentor, contributing to the formation of academic culture;
- 5) incentive and encouragement of participants in the educational process for promotion and protection of academic integrity;
- 6) determination by the teacher of a clear discipline policy, the expected requirements from the student;
- 7) determination by the teacher of a policy of clear parameters for assessing the educational achievements of students;
- 8) taking measures in accordance with the legislation of the Republic of Kazakhstan for violation of the principles of academic integrity;
- 9) creating an academic environment that provides educational, social and psychological support to students and prevention of manifestation of academic dishonesty."

In legal terms, intellectual property law is currently one of the most vulnerable civil law institutions. And that is essentially due to the development of information technology and the large-scale development of the Internet. Information provided in public resources can be used without citation rules which is a criminal offence (Kaishatayeva 2020). The government has adopted a number of programme documents, laws and regulations aimed at legally regulating the fight against academic fraud in Kazakhstan. Such regulatory normatives are: Decree of the Government of the Republic of Kazakhstan Dated December 27, 2019 no. 988 "On Approval of the State Program for the Development of Education and Science of the Republic of Kazakhstan for 2020–2025 Years", The Law of the Republic of Kazakhstan "On Copyright and Related Rights", The Criminal Code of the Republic of Kazakhstan. Code of the Republic of Kazakhstan Dated July 3, 2014 no. 226-V 3PK, The Rules for Awarding Degrees, Approved by Order of the Minister of Education and Science of the Republic of Kazakhstan Dated March 31, 2011 no. 127. The existence of this norms is rather declarative, since its practical implementation possibility is rather low. The major reasons of this phenomena are laid due to

the absence of a conceptual apparatus, norms for the realization of the above-mentioned goals, the absence of norms regulating the issues of ethics of subjects of the academic environment at all levels of education, etc. etc. Lack of appropriate knowledge can lead to unconscious and inappropriate borrowing of other people's intellectual work. Due to the lack of adequate liability created by ignorance of educational principles of scientific behavior research, unconscious borrowing turns into deliberate fraud. If we consider the legal basis, it can be determined that there is no direct means of restraint or punishment of plagiarism among the student community.

In 2018 M. Narikbayev KAZGUU University initiated the organization of the Academic Honesty League which purpose is to improve and increase the quality of education in the country by promoting and applying the ten fundamental principles of academic integrity. Any university that respects the principles of academic honesty and promotes them, may become a member of the league, currently it comprises more than 26 universities of Kazakhstan (Syzykbayeva 2022). The total amount of Universities in Kazakhstan is 120. Membership in the league and detention the rules of the league could help many universities strengthen their position on how to combat academic dishonesty.

Nowadays, all Universities in Kazakhstan have developed and adopted the Honor Codes. The content of the Codes is based on the principles of academic honesty, as indicated in the Model Rules for Educational Organizations Implementing Higher Education and Postgraduate Programmes. The Honor Code of L.N. Gumilyov Eurasian National University states that the learner should regard it as his duty to fight against all sorts of academic fraud, since they are incompatible with the quality and competitiveness of education. But the issue here can arise in the low level of consciousness of the content of the code of honor. Each university must inform and explain the standards and regulations at the appropriate time. This will help youth to build and assess their own actions and actions of other students in educational activities, as also mentioned in previous studies (Dremova Bekova 2021).

This thesis provides a review of foreign and national studies aimed at formulation of initial ideas about predicts and factors of an academic dishonesty, which can help to formulate appropriate assumptions and research questions for the study of dishonest behavior among University students. In conclusion, the following states can be drawn: academic fraud as a phenomenon occurs globally at a significant level. Despite the negative consequences, students are making increasing use of this type of misbehavior. The thesis highlights the most widespread factors affecting this phenomena, such as low level of conscientiousness of students, their ignorance of the main ethics of academic integrity. Tolerating academic dishonesty among teacher staff and among the society is also another side of the problem. The most important factor is of course the declarative nature of the previous rules governing the protection of intellectual property. Lack of explicit sanctions at all levels of education. The phenomenon of academic fraud in Kazakhstan has been poorly studied up to now. Specifically, the perception of students and factors influencing academic dishonesty is ignored in the local scientific community. Identification of the driving force behind student cheating and the prevalence of student misbehavior can help minimize the issue and its negative consequences.

References

1. McCabe, D.L., Trevino, L.K. Individual and Contextual Influences on Academic Dishonesty: A Multicampus Investigation. *Research in Higher Education* 38, 379–396 (1997). <https://doi.org/10.1023/A:1024954224675>
2. McCabe, D.L., Feghali, T., Abdallah, H. Academic Dishonesty in the Middle East: Individual and Contextual Factors. *Research in Higher Education*. 49. 451-467. (2008). 10.1007/s11162-008-9092-9.
3. Ogilvie, J., Stewart, A. The Integration of Rational Choice and Self-Efficacy Theories: A Situational Analysis of Student Misconduct. *Australian and New Zealand Journal of Criminology*. 43 (2010). 10.1375/acri.43.1.130.

4. Harding, T., Carpenter, D., Finelli, C., Passow, H. Does academic dishonesty relate to unethical behavior in professional practice? An exploratory study. 311-324 (2004).
5. Rujoiu, O., Rujoiu, V. ACADEMIC DISHONESTY AND WORKPLACE DISHONESTY. AN OVERVIEW. Proc. Int. Manage. Conf.. 8. (2014).
6. Rocha, F., Teixeira, A. Crime without punishment: An update review of the determinants of cheating among university students. (2005).
7. Mavisakalyan, A., Meinecke, J. The labor market return to academic fraud, *European Economic Review*, Volume 82, Pages 212-230, ISSN 0014-2921, (2016).
<https://doi.org/10.1016/j.eurocorev.2015.11.005>. (<https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0014292115001828>)
8. Cizek, G. J., Cizek, G. J. Detecting and preventing classroom cheating: Promoting integrity in assessment. (2003). Corwin Press
9. Fida, R., Tramontano, C., Paciello, M. et al. Understanding the Interplay Among Regulatory Self-Efficacy, Moral Disengagement, and Academic Cheating Behaviour During Vocational Education: A Three-Wave Study. *J Bus Ethics* 153, 725–740 (2018). <https://doi.org/10.1007/s10551-016-3373-6>
10. Giluk, T.L., Postlethwaite, B.E., Big Five personality and academic dishonesty: A meta-analytic review, *Personality and Individual Differences*, Volume 72, (2015), Pages 59-67, ISSN 0191-8869, <https://doi.org/10.1016/j.paid.2014.08.027>.
11. Maloshonok, N. "How Perception of Academic Honesty at the University Linked With Student Engagement: Conceptualization and Empirical Research Opportunities". *Voprosy Obrazovaniya / Educational Studies*, no. 1 (March), 35-60. (2016). <https://doi.org/10.17323/1814-9545-2016-1-35-60>.
12. Magnus, J., Polterovich, V., Danilov, D., Savvateev, A. Tolerance of Cheating: An Analysis Across Countries. *Journal of Economic Education*. 33. 125-135. (2002). 10.1080/00220480209596462.
13. Abankina I.V., Filatova L.M., Vynaryk V.A., STATE POLICY OF HIGHER EDUCATION SECTOR FINANCING UNDER THE BUDGETARY CONSTRAINTS. *Journal of the New Economic Association*", No 3 (31), c. 111–143 (2016). DOI: 10.31737/2221-2264-2016-31-3-5
14. Titaev, K. D. "Akademicheskii sgovor. Otchego rossiiskie vuzy stanoviatsia "zaborostroitel'nyimi institutami"[Academic collusion. Why Russian universities are becoming "fence-building institutions"]". *Otechestvennye zapiski* 47.2 (2012).
15. Chirikov I.S. The Mystery of Russian Students: Poor Learning Experience, High Satisfaction. *Higher Education in Russia and Beyond*. No. 3. P. 10-11. (2015).
16. Froumin I., and Dobryakova M. "What Makes Russian Universities Change: Disengagement Compact". *Voprosy Obrazovaniya / Educational Studies* , no. 2, Nov. 2013, pp. 159-91, doi:10.17323/1814-9545-2012-2-159-191.
17. On approval of the Standard Rules for the activities of educational organizations of the respective types. Order of the Minister of Education and Science of the Republic of Kazakhstan of October 30, 2018 No. 595. Registered with the Ministry of Justice of the Republic of Kazakhstan on October 31, 2018 No. 17657. <https://adilet.zan.kz/eng/docs/V1800017657>
18. Kaishatayeva, A. Academic Fraud in the Training of Scientific Personnel in Kazakhstan: The Analysis of Some Legal Remedies and Their Implementation. *Legal Concept*. (2020). 139-145. 10.15688/lc.jvolsu.2020.1.20.
19. Postanovleniye Pravitelstva Respubliki Kazakhstan ot 27 dekabrya 2019 g. No 988 «Ob utverzhdenii Gosudarstvennoy programmy razvitiya obrazovaniya i nauki Respubliki Kazakhstan na 2020–2025 gody» [Decree of the Government of the Republic of Kazakhstan Dated December 27, 2019 no. 988 "On Approval of the State Program for the Development of Education and Science of the Republic of Kazakhstan for 2020–2025 Years"]. URL: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/P1800000460> (accessed 5 January 2019).

20. Zakon Respubliki Kazakhstan «Ob avtorskom prave i smezhnykh pravakh» ot 10 iyunya 1996 g. No 6 [The Law of the Republic of Kazakhstan “On Copyright and Related Rights”]. URL: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z960000006> (accessed 25 November 2019).
21. Ugolovnyy kodeks Respubliki Kazakhstan. Kodeks Respubliki Kazakhstan ot 3 iyulya 2014 g. No 226-V ZRK [The Criminal Code of the Republic of Kazakhstan. Code of the Republic of Kazakhstan Dated July 3, 2014 no. 226-V ZPK]. URL: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226> (accessed 25 November 2019).
22. Pravila prisuzhdeniya stepeney, utverzhdennyye Prikazom Ministra obrazovaniya i nauki Respubliki Kazakhstan ot 31 marta 2011 g. No 127 [The Rules for Awarding Degrees, Approved by Order of the Minister of Education and Science of the Republic of Kazakhstan Dated March 31, 2011 no. 127]. URL: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/V1100006951#z10> (accessed 25 November 2019).
23. Сыздыкбаева, А. Академическое мошенничество субъектов постдипломного образования: сущность, текущее состояние. Научный журнал «Вестник НАН РК», (3), 161–178. (2022). <https://doi.org/10.32014/2022.2518-1467.309>
24. <https://enu.kz/downloads/april-2022/kodeks-chesti-studenta-rus.pdf>
25. Dremova O. V., Bekova S. K. Eticheskie kodeksy v universitetakh: chto i kak oni reguliruyut? [University Codes of Ethics: What Do They Regulate and How?]. – 2021. – № 1(85). – С. 88-99. – DOI 10.22394/2078-838X-2021-1-88-98. – EDN ZBFZNG.

ОӘК 14.35.17

ТЕОРИЯЛЫҚ ЗЕРТТЕУЛЕРДЕГІ ТРАНСВЕРСАЛДЫ ДАҒДЫ МӘСЕЛЕСІ

Абуталипова А.Д.

Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ «Педагогика және психология» мамандығының 2 курс магистранты

Асылбекова М.П.

Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің п.ғ.к., профессор м.а.

«Трансверсалды дағдылар»/«трансверсалды күзiреттiлiк» терминдерi қазiргi бiлiм беру кеңiстiгiнде салыстырмалы түрде жаңа болып келедi, дегенмен "трансверсалды" терминiнiң эволюциялық жолы ұзақ. Бұрын ол өзiнiң жұмысында математика және теориялық информатика контекстерiмен шектелген.

Трансверсалдылық - бұл бастапқыда сызықтық алгебра, ХІХ ғасырдың басындағы дифференциалды және геометриялық топология туралы түсiнiк, кеңiстiктi кесiп өту мүмкiндiктерiн сипаттаған болып табылады.

"Трансверсалды дағдылар" терминi соңғы кездерi Еуропаның бiлiм беру жүйелерiнде бiлiм беру стратегиясы мен саясаты сияқты кең тәсiлдер аясында ғана емес, сонымен бiрге нақты тапсырмаларға бағытталған құжаттарда да жиi қолданылады. Олардың маңыздылығы көптеген деңгейлерде артып келедi: бiлiм беру саласындағы шешiм қабылдаушылар (Бiлiм министрлiктерi/департаменттерi, мамандандырылған билiк органдары, кеңестер мен басқармалар, мектептер мен университеттердiң басқарушы қызметкерлерi), оқытушылар құрамы мен студенттер арасында. Осындай деңгейлердiң контекстiнде трансверсалды дағдылар екi бағытты ағымның шеңберiне енедi; олар бiлiм беру талаптарына енгiзiлген, сондықтан оқытушылар құрамы студенттердiң дамуын қамтамасыз етуi керек (жоғарыдан төменге қарай), бiрақ сонымен бiрге олар студенттердiң өздерi үшiн көбiрек сұранысқа ие, олар үшiн еңбек нарығында бәсекеге қабiлеттi (төменнен жоғары бағыт) қандай құзыреттер қажет екенiн көбiрек бiледi [4, 86-99].

XX ғасырдың екінші жартысы қоғамдағы интеграциялық және алмасу процестерінің (әлеуметтік метаболизм) күшеюімен сипатталады. Ақпараттық қоғамдардың жаһандануы толеранттылық пен әлеуметтік серіктестік идеологиясы мен философиясының дамуымен қатар жүреді. Ағымдағы өзгерістер контекстіндегі когнитивті тәжірибелер синтезге ұмтылумен, пәнаралық байланыспен, пәндік шекараларды бұзумен және пәндік дискурстарды араластырумен сипатталады. Әлеуметтік жұмыстың заманауи теориясы ғылымдағы постмодерндік көзқарастың барлық ерекшеліктерін қамтиды, бұл кезде бәрі логикаға бағынады («шекараны кесіп өт, арықтарды толтыр») және ақылға қонымды принциптерге құрылған когнитивтік процестің жүйе құраушы негіздері тез өзгеріп отырады [6,153].

Терминологиялық тұрғыдан алғанда, "трансверсалды дағдылар" тіркесін жиі қолданылмайтын, бірақ "берілетін дағдылар" деген неғұрлым ашық терминге балама деп санауға болады. Соңғысы қазіргі немесе жақында болған жұмыстардан басқа жұмыс пен кәсіптерге қатысы бар адамдардың дағдыларына қатысты болды. Бұл дағдыларды жұмыстан тыс уақытта немесе бос уақытты өткізу кезінде, білім алуға немесе кәсіби дайындыққа қатысу нәтижесінде алуға болады. Жалпы алғанда, бұл бір контексте немесе ерекше жағдайды, мәселені шешу үшін алынған және басқа контекстке ауысуға болатын дағдылар.

Неміс ғалымы Вольфганг Вироба қазіргі теориялық даму процесін трансверсалды ретінде дәл анықтады. Мұндай процесс сұрақтар мен мәселелердің белгілі бір тұжырымына қатысты қажетті білімді синтездеу үшін білімнің әртүрлі салалары арасындағы тәртіптік шекаралардың тұрақты қиылысуын білдіреді. Алынған ақпаратты әлеуметтік жұмыс теориясының перспективасына біріктіру үшін біз бір бағдарламадан екіншісіне және керісінше немесе бір теориядан екіншісіне ауысамыз.

Вельштің плюрализмнің негізгі дәлелі ұтымдылық өлшемдерінің әрқайсысын одан әрі дивергентті және бәсекелес парадигмаларға бөлудің сөзсіз болуын анықтауға бағытталған.

Рационалдылықтың шексіз гетерогенділігі, Вельштің өрнегі кун парадигмасы тұжырымдамасы болып табылады, ол радикалданған рационалдылықты отбасылық ұқсастықта біріктіруге тырысатын модельдер мен метадискурстардың демаркациясының белгісі ретінде өзін - өзі қамтамасыз етумен, бірақ құрылымы интерпарадигматикаға сілтемелермен толықтырылған. Осылайша, Вельштің пікірталас тақырыбы ұтымдылық болып табылады, олар парадигматикалық түрде өздерін гетерогенді ниеттерді, қиылыстарды және өтпелі күйлерді логикалық түрде байланыстыратын желілердің күшті плексусы ретінде көрсетеді [5,346].

Шекаралардың ашықтығы және танымның пәнаралық сипаты (соңғысы зерттеу тақырыбына байланысты кейбір шекаралар әлі де бар деп болжайды.) Дискурстардың осы түрлерінің ешқайсысы пәнаралық синтездің әмбебап кепілгерінің қауіпсіз орнын талап ете алмайды. Рационалдылық, егер ол әлеуметтік жұмыс теориясын сипаттай алса, онда ол гибриді бейненің моральдық-экономикалық негіздер мен танымдық перспективалар кешені ретінде ұқсастығын білдіреді. Осылайша, осы жағдайға қатысты «білім» оның құрылымын өзгертеді, ол әр түрлі (рационалды) кешендер арасындағы айырмашылықтар мен бірлікті ескеретін трансверсалды болуы керек. Танымның түбегейлі басқа сапалық сипаттамасы ретінде трансверсалдылық белгілі бір нақты мәселелерді білдіру үшін әдеттегі тақырыпқа бағытталған тәсіл жеткіліксіз болған кезде талап етіледі. Ол тұтастық идеясын дәйекті түрде ұстанады және оның нақтылануы қазіргі кезде әртараптандыруға немесе әртүрлілікке, тәртіпсіздікке және ақыл-ойдың шексіз нақтылығына жол бермейді.

Сәйкестік және гетерогенділік. Трансверсалды тәсілдің мұндай қасиеттері париккулярлық тәсілден айтарлықтай артықшылықтар береді. Ол ұтымдылықтың микро және макроформаларын түзету, олардың шектеулерін белгілеу, парадигма құрылымдарын қайта құру және олардың өзара тәуелділігі мен өзара байланысын көрсету арқылы қақтығыс жағдайында байланыстырушы болады. Сонымен қатар, білімнің мақсаты өзгерді. Ол барлық ұтымдылықтың

жан-жақты шекті бірлігін орнатудан бас тартады және "ұтымды әділеттілікті" сақтауға жүгінеді. Трансверсалды тәсіл адамның өзін тануға ықпал етеді және бір-біріне қарсы парадигмалардың болу құқығына кепілдік береді. Яғни, ұшқыр оймен алда жан-жақты ойлау мен дамуда адамдар арасында бәсекелестік болатынын келтіруге болады. Ол ерекшеліктердің негізсіздігін, сондай-ақ ұтымдылық арасындағы қарым-қатынаста майоризм мен тоталитаризмді ашады және сынайды. Рационалды әділеттіліктің кепілдіктері рационалдылықтың тең емес оптикасы арасында таңдау кезінде де ескерілуі керек. Рационалдылықтың әрқайсысы басқаларға балама бола алатындықтан, күмән тудыратын барлық баламаларды ескеріп, олардың біреуінің пайдасына дәлелдер келтірген кезде жағдайдың сәйкестігін мұқият бақылау қажет. Өтпелі кезең, өтпелі күйлер тақырыбы трансверсалды ақыл қозғалысының орталық формасына айналады. Ол трансверсальды ақыл тұжырымдамасының өзегін құрайды.

Гетерогенді парадигмалар арасындағы ауысуларды анықтауға арналған эксклюзивті доминант диалектикалық және трансверсалды әрекет етуге мәжбүр етеді, олардың арасындағы ұзақ және үздіксіз қарым-қатынас мүмкіндігін жоққа шығарады, бұл олардың кез-келген жағдайда үйлесімділік сәттерін де, айырмашылықтарын да ашуға мүмкіндік береді. Осылайша, трансверсалды ақыл шекті ой мен ақылдың дамыуында мүмкіндік жоқ жерде даму жолдарын жасайды [2, 14-19].

Қазіргі заманғы әлеуметтік-мәдени және білім беру жағдайы мектептегі білім берудегі трансверсалды құзыреттіліктерді қалыптастыру және дамыту мүмкіндіктерін талдау мен жобалауға назар аударады.

Сондықтан мектептегі барлық пәндер бойынша оқу үдерісінде, барлық жаста және оқу іс-әрекетінде қолайлы оқу ортасын құру туралы шешімдер білім мен дағдыларды үнемі қайта құруды қамтамасыз ететіндей құрылымдалған және нақтыланған жөн. Басқаша айтқанда, бұл дағдылар мен олар негізделген білім жасы мен кәсібіне қарамастан қолдануға болатын салалық құзыреттіліктердің негізін құруы керек.

Көптеген ғалымдар трансверсалды дағдыларды нақты ашып анықтауға тырысты. Мысалы, білім беру реформасының глоссарийі, Ұлы мектептердің Серіктестік қызметі, Мэн штатының Портленд қаласындағы мектептерді қолдау жөніндегі коммерциялық емес ұйым, осы мәселе бойынша егжей-тегжейлі мақаланы қамтиды, оның ішінде біз кейбір үзінділерді таңдадық: "21 ғасыр дағдылары" термині қазіргі әлемде жетістікке жету үшін өте маңызды деп саналатын білімнің, дағдылардың, жұмыс әдеттерінің және мінез-құлық белгілерінің кең жиынтығын білдіреді. Жалпы алғанда, 21 ғасырдағы дағдыларды барлық академиялық пәндер бойынша, сондай-ақ студенттің өмір бойы барлық білім беру, мансап және азаматтық жағдайларда қолдануға болады.

Айта кету керек, "21 ғасыр дағдылары" тұжырымдамасы анықталуы оңай емес және ресми түрде кодталмаған немесе жіктелмеген кең және аморфты білім мен дағдыларды қамтиды. Бұл термин білім беруде кеңінен қолданылғанымен, ол әрдайым дәйекті түрде анықталмайды, бұл шатасуға және әртүрлі түсіндірулерге әкелуі мүмкін. Сонымен қатар, бірқатар байланысты терминдер, соның ішінде қолданбалы дағдылар, пәнаралық дағдылар, берілетін дағдылар, өтпелі дағдылар, танымдық емес дағдылар және жұмсақ дағдылар, сонымен қатар жалпы білім мен дағдыларға қатысты кеңінен қолданылады. "21 ғасыр дағдылары".

Келесі тізімде 21 ғасырдың дағдыларымен байланысты білім, дағдылар, жұмыс әдеттері мен мінез-құлық ерекшеліктеріне қысқаша иллюстрациялық шолу бар:

- Сыни тұрғыдан ойлау, проблемаларды шешу, пайымдау, талдау, түсіндіру, ақпаратты синтездеу;

- Зерттеу дағдылары мен тәжірибелері, сауалнама;

- Шығармашылық, көркемдік, қызығушылық, қиял, жаңашылдық, өзін-өзі көрсету;

- Табандылық, еркіндік, жоспарлау, өзін-өзі тәрбиелеу, бейімделу, бастамашылық;

- Ауызша және жазбаша қарым-қатынас, көпшілік алдында сөйлеу және презентациялар, тыңдау;

- Көшбасшылық, топтық жұмыс, ынтымақтастық, ынтымақтастық, виртуалды жұмыс кеңістігі;

- Ақпараттық-коммуникациялық технологиялар (АКТ) саласындағы сауаттылық, бұқаралық ақпарат құралдарындағы және әлеуметтік желідегі сауаттылық, визуалды интерпретация, деректерді интерпретациялау және талдау, компьютерлік бағдарламалау;

- Азаматтық, этникалық және әлеуметтік сауаттылық;

- Экономикалық және қаржылық сауаттылық, кәсіпкерлік;

- Жаһандық хабардарлық, көп мәдениетті сауаттылық, гуманизм;

- Ғылыми сауаттылық және пайымдау, ғылыми әдіс;

- Экологиялық және экологиялық сауаттылық, экожүйелерді түсіну;

- Денсаулық сақтау және денсаулық сақтау саласындағы сауаттылық, оның ішінде тамақтану, диета, жаттығу, Қоғамдық денсаулық сақтау және қауіпсіздік.

- Мүдделі тараптардың әртүрлі деңгейлеріндегі түпкілікті дағдылардың

- маңыздылығы.

Кембридж университеті өзінің тіл білімі бойынша дипломдық бағдарламасын алға жылжытады, ол студенттің кәсіби дағдыларымен қатар дамыта алатын дағдыларына баса назар аударады.

Трансверсалды дағды жаңадан енгізілгенімен ол, барлық ғасырларда өмір мен дамудың бір бөлігі болды. Дәл қазір білім беру саласында басты назар осы дағдылар мен құзыреттіліктерге аударылады. Бұл сынып қабырғалары мен пәндердің бөлінуіне байланысты шектеулерді жеңу керек, сондықтан білім беру оқушыларды сыныптан тыс әлемде қажет дағдыларға бағыттайды және дайындайды. Сол себепті де оқушылар мен студенттердің сабақтан тыс әлеуметтік қоғамда өз дағдысын дамытуы маңызды.

«Трансверсалды» термині мектеп педагогикасына келесідей ерек-шеліктерімен қатысы болып саналады:

Біріншісі – ойлай білу, оқуға үйрену.

Екіншісі – мәдениеттілік, өзара әрекеттесу, өз ойын жеткізе білу.

Үшіншісі - өзіне және басқаларға қамқорлық жасау, күнделікті істерін және өз қауіпсіздігін басқару.

Төртінші – көп сауаттылық, бұрын балалар оқу мен жазуға үйрететін еді, енді олар ақпаратты кез келген форматта қабылдап, талдай білуі керек.

Бесінші – жаңа технологияларды пайдалана білу.

Жоғары сыныптар үшін кәсіпкерлік дағдыларды меңгеру маңызды – бұл алтыншы құзыреттілік.

Жетіншісі – қоғам өміріне қатысу, оған әсер ету, тұрақты болашақ құру. Қазіргі уақытта білім берудегі екпін фактілік хабардар болудан өмір бойы білім алу деп аталатын нәрсенің негізі болып табылатын осы жеті құзыретке ауысты. Енді фин мектептерінің бұл құзыреттерді есте сақтаудан басқа амалы жоқ.

Трансверсалды құзыреттіліктер білім беру мақсаттарын тұлғаға бағыттау және оларды оқушылардың жеке даралығы тұрғысынан өзекті ету мүмкіндігі ретінде күтілетін білім беру нәтижесі және басқа барлық нақты құзыреттердің дамуының негізгі факторы болып табылады. Олар барлық басқа ерекше қабілеттер мен дағдылардың негізі болып келеді. Бұл білім мен дағдыны жаңа жағдайларға көшіру түріндегі жүйелі және берік білім әкелетіндей оқушылардың дамуына ықпал ететін жаңа әдістер мен дағдыларды үнемі іздеуді талап етеді. Бұл дидактикалық міндеттерді шешу мектептегі білім беру ортасын жобалауда жатқан кешенді тәсілді қажет етеді.

Бұл трансверсалды құзыреттіліктерді қалыптастыру мен дамытуға және мұғалімдерді осы тапсырмаға дайындауға кепілдік бере алады. Осындай білім беру нәтижелеріне жету жолдарын іздестіру және оларды бағалау критерийлерін тұжырымдау барысында құзыреттілік көзқарас шеңберінде қолданылатын заманауи білім берудің жаңа әдістемесі құрылуда. Оның табиғаты әлеуметтік қажеттіліктер, экономикалық басымдықтар және жаһандану әлеміндегі басым үрдістер сияқты жаңа шындықтарды көрсетеді. Сондықтан қазіргі білім берудің мақсаттары белгілі бір салада білім, білік және дағдыларды меңгерумен ғана емес, жалпы адамзаттық құндылықтарды дамытумен және шындықты тұтас (пәнаралық) қабылдауды қалыптастырумен байланысты. Осы мағынада құзыреттілік көзқарас пәнаралық ғылым мен техниканы дамытудың заманауи парадигмасына және олардың жетістіктерін біріктіретін білімге негізделген.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. Кононова В. А. Трансверсальность: эволюция термина через призму корпусов и других контекстов // Вестник Пермского университета. Российская и зарубежная филология. 2020. Т. 12, вып. 2. С. 34–42.
2. Павлова О. Н. Трансверсальная идентичность и современная нарциссическая реальность // Вестник РУДН. Серия «Философия». 2010. № 3. С. 11–19.
3. Разумовская В. А., Кононова В. А. К вопросу о необходимости формального признания неформального образования // Alma Mater. Вестник высшей школы. 2016. № 2. С. 72–77.
4. Цветков С. В. Критерии прочности трансверсально-изотропных материалов различных классов симметрии структуры // Вестник МГТУ им. Н. Э. Баумана. Серия «Машиностроение». 2009. № 1. С. 86-99.
5. Welsch W. Unsere postmoderne Moderne. Berlin: Akademie Verlag GmbH, 2002. 346 S.
6. Миннуллина Э. Б. Сущность объекта как цель социального познания. Казань: КГЭУ, 2005. 153 с.

ОӘК 378. 418.24

СТУДЕНТТЕРДІҢ КӨШБАСШЫЛЫҚ ҚАБІЛЕТТЕРІН ДАМЫТУДЫҢ НЕГІЗГІ БАҒЫТТАРЫ

Абдилдаева Балнұр Нұржанқызы

bal-ab@mail.ru

Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

Ғылыми жетекші: К.Р.Калкеева - п.ғ.д., профессор

Астана қ., Қазақстан Республикасы

Қазіргі кезеңде Республикамызда білім берудің жаңа жүйесі жасалып, қазақстандық білім беру жүйесі әлемдік білім беру кеңістігіне енуге бағыт алуда. Бұл педагогика теориясы мен оқу-тәрбие үрдісіндегі елеулі өзгерістерге байланысты болып отыр: білім беру парадигмасы өзгерді, білім берудің мазмұны жаңарып, жаңа көзқарас, жаңаша қарым-қатынас пайда болды. Қазақстан Республикасы білім беру жүйесінде адам ресурстары әлеуетін дамытудағы «Болашақ» бағдарламасы Қазақстанның ең үздік, әрі дарынды студенттеріне әлемнің жетекші білім беру мекемелерінде оқуға мүмкіндік береді.

Жастарға инновациялық өркениет пен жаһандану үрдісінің талабына лайықты білім беру және сол ағымда тәрбиелеу – республикамыздың жоғарғы оқу жүйесінің өзекті де өткір міндеттеріне айналууда. Болашақ маманның тұлғалық дамуының негізгі параметрлері оның жалпыадамзаттық құндылықтарға бағытталуы, ізгілік, зиялылық, креативтілік, белсенділік, жеке

басының намыс сезімі, ой-пікірдегі тәуелсіздік болып табылады. Осы қасиеттердің даму деңгейі тұлғаның әлеуметтік қалыптасуы мен әлеуметтік біліктілігінің көрсеткіштері деп қарастыруға болады [1].

Жалпы, қазақстандық ғалымдар еңбектерінде көшбасшылық қабілетті дамыту мәселесі XX ғасырдың 90 жылдарынан бастап соңғы жылдарды басым зерттеле бастады. Атап айтқанда, болашақ бастауыш сынып мұғалімдерінің көшбасшылық сапасын қалыптастыру туралы Б.М.Баймуханбетовтің, студенттердің көшбасшылық әлеуетін дамыту М.К.Ушатов пен А.А.Алимбекованың, жоғары сынып оқушыларының көшбасшылыққа даярлығын қалыптастыру А.М.Байкулованың, кіші мектеп оқушыларының лидерлігін дамыту Г.Аспанованың еңбектерінде көрініс тапқан, жан-жақты зерттелген.

Философия ғылымында «көшбасшылық - әлеуметтік үдерістерде, жағдаяттарда жеке тұлғалық ықпалы басым болатын ұйымның немесе топтың абыройлы мүшесі. Лидердің абыройы және күнделікті әсерлі ықпалы формальды емес сипатта болады, стихиялық жинақталады және ресми емес топтық бақылау құралдарымен сүйемелденеді», -деп анықталған. Себебі, көшбасшылық:

- саяси партияның немесе қоғамдық ұйымның және т.б. басшысы, жетекшісі;
- қандай да бір топта ықпал етуімен үлкен беделге ие тұлға; көш бастаушы; бірлескен іс-әрекетті ұйымдастыруда және топтағы қолайлы өзара қарым-қатынасты құруда негізгі рөл атқаратын ең беделді тұлға болып табылады.

Қазақстан ұлттық энциклопедиясында «көшбасшылық – көшті бастаушы әрі басқарушы және Қазақстанның Орта және Батыс өңірлерінде көшпелі және жартылай көшпелі мал шаруашылығына байланысты қазақ қауымы жиі-жиі қоныс аударып, көшіп-қонып өмір сүрген. Көшті жөн-жосықты жақсы білетін, жер-су жағдайымен жете таныс «Көшбасшы» басқарған. Кейде ұзақ көш жолдарымен көшуге тура келіп, көптеген елді мекендерді басып өтетіндіктен «Көшбасшы» болып ел мен жер тарихымен, жергілікті ру-тайпалардың әдет-ғұрыптарымен жақсы таныс, көпті көрген, көне көз адам тағайындалған. Көшбасшы көштің бағдарын, уақытын, тәртібін ғана қадағалап қоймай, ру аралық қақтығыстарды болдырмайтын тапқыр, мәмілегер, бітімгер, саясаткер адам ретінде көш қауіпсіздігін қамтамасыз еткен» мазмұнындағы анықтаманы береді [2].

Студенттерінің көшбасшылық қабілетін әлеуметтік технологиялар арқылы дамытуда зерттеу мәселесінің негізі адамның жаратылысы мен дамуы туралы білімдер болып табылады. Әр түрлі бағыттағы және ағындағы философтардың барлығы да адам дамуы мәселесіне мән бергендіктен адамның тумысынан әлеуеттілікке ие болатындығын жоққа шығармайды, яғни, оның бойында өз бетінше жүзеге асырылуына және креативтілігінің, интеллектуалды қабілеттерінің ашылуына мүмкіндік беретін генетикалық әлеуеті болатындығын негіздейді [2].

Тұлғаны ұғынудың философиялық аспектісі, адамның қоғамдық қатынастар жүйесіндегі сипаттамалар призмасы арқылы беріледі. Қазіргі философия тұрғысынан қарағанда, тұлға ұғымы дара қайталанбайтын және әлеуметтік өзіне тән өзгешелігімен қатар, бойына адамгершілігі сіңген субъект тұрғысынан қарастырылады. Әрбір тұлға басқалардан қабілеттері мен қажеттіліктеріне, субъектілігіне, жаратылысынына сәйкес ажыратылады.

Э.В.Ильенковтың пікірі бойынша: «...әр адамның, тек жан-жақты, үйлесімді дамуы, өзінің ісін, өзінің орнын, өмір жолын, өз бетінше анықтай алатын тұлғаның дүниеге келуінің, басты шарты болып табылады» деп тұжырым жасауға болады.

К.Роджерстің пікірінше, студенттерінің көшбасшылық қабілетін әлеуметтік технологиялар арқылы дамытудың негізгі бағыты - өзіне деген сенімді нығайту мен өзін-өзі сыйлау қабілетін қалыптастырудың нәтижесінде субъект «мінсіз Менге» ұмтылады [3]. Қазіргі тәжірибеде К.Роджерстің «тұлғалық өсу тобының» әдісі қолданылады. Ондағы қарым-қатынас барысында «адам-адам» қатынастарын құру үшін қатысушылар бір-бірінің алдында ашылып, өздерінің

сезімдері туралы айтады, мәндік мағыналарды іздейді, өмірлік таңдаудың еркіндігін алуға ұмтылады және ол үшін жауап береді, неғұрлым білікті және қабілетті болу үшін осының барлығы шектеулі рухани әлеуетті ашуға көмектеседі.

Тұлғалық жетілуге теріс әсер ететіндер - өзгерістен қорқыныш, қорғаныс механизмдері, өз ағзасына сенбеушілік, конформизм. Тұлғалық көшбасшылық қабілетін дамытуды түсіндіруде А.Маслоудың зерттеулеріне сүйенеміз: өсу – яғни әлеуеттіліктен қалмау деп түсінеміз немесе «көшбасшылық қабілетті дамыту» деп А.Маслоудың қол жеткізген негізгі қажеттіліктері негізінде «жоғары» қажеттіліктерді қанағаттандыруды айтамыз [4].

Көшбасшылық қабілетті дамытуда өзін-өзі белсенділендірудің маңызы зор. А.Маслоудың анықтамасы бойынша, өзін-өзі белсенділендіру – бұл әркімнің өзіне берілген міндетін орындау, өзіне берілген қасиетті пайдалану арқылы айналасына әсер етуі. Өзін-өзі белсенділендіруге қажеттіліктен адамның өз өмірінің мәнін іске асыру мүмкіндігі туындайды [4].

Сонымен, өзін-өзі белсенділендіру үрдісінде адам болмысының екі бағыты тоғысады: өзіндік тану мен өзіндік өсу. Өзін-өзі тану арқылы, адам өзінің қажеттілігін мойындату үшін өз дарынын, қабілетін, мүмкіндіктерін барынша аша түседі және оларды пайдаланады.

А.Маслоу көшбасшылық қабілетті дамытудың негізгі бағыттарын бөліп көрсетті:

1. Ең алдымен сіз өмірге құштар болуыңыз керек. Онсыз да белгілі нәрсе ғой деп ойларсыз. Алайда, өзіңізге сұрақ қойып көріңізші: өмірге құштарсыз ба? Өмірге құштарлық дегенді әркім әрқалай түсінеді. Сіз өмір сүргім келеді дей тұра, темекі шегіп, ішімдік ішіп, майлы, ауыр тамақты күнде жеп, денсаулығыңызға зиянды әрекеттер жасайсыз делік. Бұл жерде сіздің сөзіңіз ісіңізбен сәйкес келмейді. Сонымен қатар, сәл нәрсеге ызаланып, күйіп-пісіп, жүйкесі тозып жүретін адамды да өмірге құштар деп атау қиын. Осы туралы жақсылап ойланыңыз. Ал мақсат-мұраттарын саралап, армандай білетін, денсаулығын күтетін адамды өмірге құштар деп ойланбастан айта аласың. Неге десеңіз, ол мейлінше ұзақ өмір сүріп, өмірдің бар қызығын көру үшін денсаулығын мұқият күтеді.

2. Таңдау. Өмір жолында бізге жиі таңдау жасау керек болады. Әдетте, ең қиын таңдау – ілгері жүру немесе артқа шегіну. Алдымызға келетін кез келген таңдаудан біздің дамуымызға игі әсер ететін мүмкіндікті анықтап, пайдалану керек дегіміз келеді.

3. «Мен». Сіз болашақ зәулім ғимараттың фундаментісіз. Ал сол фундаментті құю тек өзіңіздің қолыңызда. Әрине, оған сыртқы факторлар әсер етеді. Алайда, жоғарыда айтқанымыздай, барлығы сіздің қабылдауыңызға байланысты. Жаныңызға жақын дүниелерді анықтап, солармен жұмыс істеңіз.

4. Енді дамудың өзіне келсек: Шығармашылыққа жақынсыз ба? Сурет саласыз ба? Тоқуды, тігуді ұнатасыз ба? Музыкалық аспапта ойнайсыз ба? Есеп шығара аласыз ба? Спортпен шұғылданасыз ба? Немесе басқа бірдеңемен айналысқанды ұнатасыз ба, соны анықтап, сол салада дамуға тырысыңыз. Себебі, егер сіз сүйікті іспен айналыссаңыз, сол саланың білікті әрі сапалы маманына айналасыз. Жаман кәсіп жоқ – аспазшы болсын, суретші болсын, шын қаласаңыз биік белестерге шыға аласыз.

5. Өмірде өз орнын табу көбіне қиынға соғады. Дегенмен, бұған өте қатты ұмтылу керек. Аталған шарттар бір-бірімен тығыз байланысты болғандықтан, бірін елемей кетуге болмайды. Сондықтан, бар жігеріңізді жинап, өміріңізді қолға алыңыз.

6. Бүкіл болмысымен бастан өткеру. Өмір әрқашан таңдау үрдісінен тұрады: алға жылжу немесе кейіншегіну; жеке таңдаулар: өтірік айту немесе шындықты айту, ұрлық істеу немесе ұрламау және т.б., бір сөзбен айтқанда, өсуді таңдау мүмкіндігі.

7. Адамның өзін-өзі тыңдай білу қасиеті, яғни өзгенің пікіріне емес, өз пікіріне сүйену. Адал болу қасиеті, өзіне жауапкершілік ала білу қасиеті.

8. Ерікті болу қасиеті. Өз мүмкіндіктерін өзектендіру нысаны және оның қорытындысы. Қатты күйзеліс, кездейсоқ рахат сәттеріне кепілдік беруі мүмкін емес, оны іздеп әуре болудың

да қажеті жоқ. Адамның өз психологиялық патологиясын табуы, одан қорғануы және оны жоюға күш салуы [5].

Көшбасшылар соңынан ерген топты жігерлендіріп, оларға мотиватор болады. Мәселені жақсы шешетін көшбасшылар келесі қасиеттерге ие болу керек: проблеманы көре білу, проблемадан құтыла алмайтындығын білетін жақсы көшбасшы, оны күтіп және көре біледі. Алдағы жолымыз тегіс болады деушілер, ылғи да сәтсіздікпен қауышып отырады. Егер сіздің позитивті ұстанымыңыз жақсы болып және қиын жағдайға әр кез дайын бола алсаңыз, жолыңыздағы барлық тұрған барлық мәселені толықтай шеше аласыз. Шындықты қабылдай алу.

Адамдар проблеманы әр түрлі қабылдайды:

- біреуі одан бас тартады;
- біреуі оны қабылдап, шешімін іздеуге кіріседі;
- үшіншісі оны қабылдап қана қоймай, оны жақсы жаққа өзгерте бастайды.

Тиімді көшбасшы проблеманы қарсы алуға әрқашан дайын, оның толық суретін көре алады. Эмоция оларды орап, састыра алмайды, олар оны ретімен жүзеге асырады.

Р.Слома мына кеңесті береді [6]: «Ешқашан проблемалардың барлығына кіріспеңіздер, оларды тізіп, ретімен шешіңіздер». Егер алдарыңызда проблемалар көптеп тұрса, онда алдыңғысын шешкендігіңізге куә болыңыз. Құлау шегінде тұрса да, басты мақсаттан шегінбейді. Көшбасшылар басты шешімді қиын жағдайда емес, шарықтау кезінде қабылдайды, себебі, студенттік жас адам өмірінің ерекше кезеңі. Бұл жетістіктер, білімнің қарқынды жинақталатын, адамгершіліктің қалыптасуы, жаңа әлеуметтік позицияға ие болу кезеңі. Студенттің тұлғасына аса зор қалыптастырушы ықпалды тұлғааралық, эмоционалдық және іскерлік өзара қатынастардың құрылымдалуы, қалыптасуы мен өзгеруі, топтық рөлдерді бөлу мен көшбасшының ұсынылып шығуы үдерістері жүретін студенттік орта, студенттік топ ерекшеліктері көрсетеді. Осы барлық топтық үдерістер студенттің тұлғасына, оның оқуының табысты болуы мен кәсіптік қалыптасуына қатты ықпал етеді.

Студенттердің тұлғааралық қатынастары біріншіден, аталған әлеуметтік топтың жастық ерекшеліктерімен, екіншіден, оның қызметіне тән ерекшеліктермен шартталады. Сонымен, студентті көшбасшы етіп тәрбиелеу және оның өзін-өзі тәрбиелеуі әрдайым жүретін процесс. Студент көшбасшы болу үшін, сәйкесінше мәдениет, білім, өмірлік тәжірибеге және кәсібилікке қол жеткізу қажет. Әрине, көшбасшы өз-өзін тәрбиелейді және дамытады. Бірақ кез келген компанияның персонал қызметінің және басшылығының міндеті - көшбасшылық нышандары бар қызметкерлерді анықтап, сіздің ұйымыңызда қабілеттерін дамытуға көмектесіп және күшін сынауға орын тауып беру болып табылады. Керісінше жағдайда, көшбасшылық нышандары бар қызметкерлер пісіп жетіліп, өзін көрсететін мүмкіндіктер көрмей, компаниядан кетіп қалады. Ол өзімен бірге сіздің компанияңызда алған тәжірибені, білімді, ал кейде басқа да қызметкерлерді алып кетеді. Сондықтан студенттерде көшбасшылықты тәрбиелеу, дамыту және оларға өз күштерін жұмыста, тәжірибеде байқап көруге мүмкіндік беру маңызды саналады.

Сонымен, қорыта келгенде, көшбасшылық қабілетті дамыту күрделі, жан-жақты үрдіс болып табылады. көшбасшылық қабілетті дамытудағы басты мақсат - адамның өз қарымы мен қабілетін мейлінше толыққанды жүзеге асыру арқылы өзін таныту және жеке қасиетін ашу мүмкіндігі. Алайда, бұл қасиеттерді басқа адамдардың қатысуынсыз қалыптастыру қиын. Сондықтан қазіргі кезде аталған қасиеттердің дамуына білім беру жүйесінің, әсіресе жоғары оқу орындарындағы оқу-тәрбие үдерісінің ықпалының жоғары екені сөзсіз.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан Республикасының «Білім» туралы Заңы. 2011жыл.
2. «Қазақстан»: Ұлттық энциклопедия / Бас редактор Ә. Нысанбаев – Алматы «Қазақ

энциклопедиясы» Бас редакциясы, 1998 жыл.

3. Беляцкий Н.Б. Основы лидерства. –Москва, 2015. –120б.

4. Маслоу А.Г. Дальние пределы человеческой психики/ Перев. с англ. А. М. Татлыбаевой. -СПб.:Евразия,-1999.-432с.

5. Кричевский, Р. Л. Если Вы - руководитель... Элементы психологии менеджмента в повседневной работе. - М.: Дело, 1993.-348 с.

6. Richard S. Sloma , «How to Measure Managerial Performance». - JL:Изд-во Ленингр. ун-та, 2018 - С. 5-12.

ӘОЖ 37.013.

БАЛАЛАРДЫ РУХАНИ-АДАМГЕРШІЛІККЕ ТӘРБИЕЛЕУ

Айтубаева Гаухар

Aa2023@bk.ru

6B011 – «Педагогика және психология» білім беру бағдарламасының 1-курс студенті

Тәрбие - тұлғаны мақсатты, жүйелі әрі үздіксіз қалыптастыратын процесс. Өскелең ұрпақ ересектердің ұйымдастыруымен аға буынның тәжірибесі арқылы өз сана-сезімдерін, жағымды мінез-құлықтарын меңгеріп, дамытады. Осыдан, балаларды тәрбиелеу процесі қоғамның негізгі қызметтерінің бірі болып, мемлекеттің дамуы мен айқын болашағын анықтап отырады. Тәрбиенің негізгі міндеті - қоғамның қажетті талаптарын әрбір баланың бойында борыш, намыс, ар-ұждан, қадір-қасиет сынды биік адамгершілік қасиеттерді дамыту болып табылады.

Педагогика тарихында тәрбие мектептерінің қарыптасқан өзіндік кезеңдері бар: Еуразия даласындағы алғашқы қауымдағы тәрбие, Таяу және Қиыр Шығыс ежелгі мемлекеттеріндегі Шумер тәлім-тәрбиесі, Еуразия құрлығындағы Сақ және Ғұн дәуіріндегі жауынгерлік тәлім-тәрбие. Ұлы Түркі қағанаты және оның жазба мұралары (VI-IX ғ. ғ.), Таяу және Қиыр Шығыс ежелгі мемлекеттеріндегі (Египет, Израил-Иудей патшалығы, Иран, Сирия, Палестина, Үнді, Қытай) тәлім-тәрбие мен мектептер, Таяу және Қиыр Шығыстағы орта ғасыр мемлекеттеріндегі (Араб халифаты, Үнді және Қытай) білім беру мен педагогикалық ойлардың дамуы, Антикалық замандағы Византиядағы педагогикалық ой-пікірлер, Византиядағы ағарту ісі және педагогикалық ой-пікірлер, Ортағасырда және Қайта өрлеу дәуіріндегі Батыс Еуропа елдеріндегі тәрбие, педагогикалық ой-пікірлер, АҚШ пен Батыс Еуропа елдеріндегі тәрбие, мектеп және педагогика және т.б.[1]. Сонымен қатар, қазастандық білім мен тәрбие беру жүйесінің өзіндік даралығын ескеру керек.

Тарихи кезеңдерде объективті және субъективті себептерге байланысты тәрбиеде қарама-қайшылықтар туындайды, бұл – заңдылық. Осы қарама-қайшылықтар негізінде тәрбие мақсаттары өзгеріп, дамиды.

Бүгінгі ғылым мен технологиялардың қарқынды дамуына сәйкес құндылықтарға деген кейбір көзқарастардың өзгеру кезеңінде балаларды рухани-адамгершілікке тәрбиелеу көкейкесті мәселеге айналып отыр. Өйткені зерттеулер мен практикалық талдауларда орта мектепте бастауыш білім беру сатысынан бастап оқушылар арасында булинг сияқты құбылыстар жиі байқалатын болды. Оқушылардың арасында өзара қарым-қатынас орнату қиындық көрсетіп отыр. Бұл жағдайлар білімді ізгілендіру, тұлғаға бағдарланған білім беру, мәденитанымдық тұғыр сынды жаңа инновациялар негізінде педагогикалық үдерісті ұйымдастыру қажеттігін талап етеді. Әсіресе, балаларды рухани-адамгершілікке тәрбиелеу өте маңызды.

Рухани, адамгершілік мәселесі-мәңгілік мәселе. Оны ежелгі философтар Сократ, Платон, Аристотель, Сенека; классик педагогтер Я.А.Коменский, Д.Локк, Ж.Ж.Руссо, И.Р.Песталоцци, И.Ф.Герберт, А.С.Макаренко, В.А.Сухомлинский; шетелдік педагогтер И.С.Марьенко, И.С.Кон, Я.Корчак; ғалым-педагогтар Г.Н. Волков, Т.П.Гаврилова, Б.Е.Гурин т.б. зерттеді.

Елімізде тәрбие мәселесі Сақтар мен ғұндар империяларының мәдени-тәрбие дәстүрлері және Ұлы Түрік қағанаты, оның тәлім-танымдық мұраларынан (VI-IX ғ.ғ.) бастау алып, ұрпақ тәрбиесінде ізгілік қатынастар мен адамгершілік қасиеттерді алдыңғы қатарда ұстады. Ежелгі Қазақстандағы тәрбие ісі басты-басты сегіз түрлі мәселені қамтыған:

1. Тәрбие басы алдымен әдептілікке үйретуді көздеген, әдепті бол дегенді басты міндет қойған.
2. Мейірімді болуға тәрбиелеген
3. Тіл алғыш елгезек бол деп үйреткен. Бұл еңбекке баулудың алғашқы көрінісі болатын
4. Адалдық пен шындыққа баулуды көздеген
5. Білгір бол, ұстаз бен ғылымның, көпті көрген данышпан қарияның сөзін тыңда, ақпа құлақ болма, құйма құлақ бол дегенді бойарына сіңірген
6. Үлкенді, ата-ананы сыйлауға үйретуді басты міндет етіп қойған.
7. Кісі айыбын бетіне баспа дейді халық тәрбиесі. Бұл қаріптердің табиғи кемдігін көрсетпе деген сөз.
8. Ел қорғаны батыр бол, халық алдында қызмет ет, бар өнеріңді соған жұмса дегенді үйретеді [2].

Егемендік алған жылдардан бастап ғылыми педагогиканың этнопедагогика саласы өріс алды, ұлттық тәрбиенің прогрессивті мазмұны мен аксиологиялық мәні ғылыми зерттеулерде (Қ. Жарықбаев, С. Қалиев, С.А. Ұзақбаева, Қ.Қ. Шалғынбаева, Р.К.Төлеубекова, Қ.Т.Атемова, Н.Албытова, З. Айтжанова және т.б.) дәлелдене түсті.

«Адамгершілік» деген сөздің өзі - адам бойындағы «ізгілік», «сыйластық», «инабаттылық», «кісілік» сөздерімен мәндес. Халықтық педагогикада адамның жағымды мінез – құлықтарын осы ұғымдардан таратады. Мінез – құлық пен қарым- қатынастағы келесі әрекеттерді атап өтуге болады: адамды сыйлау, ар- ұятын сақтау, мейірімділік таныту, кішіпейілділік көрсету. Рухани – адамгершілік тәрбие – белгілі бір мақсатқа қол жеткізе білетін мақсатты, жүйелі, ұлттық көзқарасты, сенімді, парасатты, мінез- құлықтағы адами тәртіп пен рухани дағдыны қалыптастыратын жалпы азаматтық тәрбиенің құрамдас бөлігі. Адамгершілік тәрбиенің бүкіл жүйесі гуманистік мазмұнға толы, рухани негізде жеке адамның жан- жақты дамып жетілуіне бағытталған. Адамгершілік тәрбие мәселесі негізінен ұлттық құндылықтарға сүйене отырып, тәрбие берудің әдістемелік жолдарына негізделеді.

Елімізде рухани адамгершілік тәрбиені жетілдіру мемлекеттік міндет деңгейінде көтеріліп отыр. Бұл міндеттің практикалық шешімі жеке оқу пәндерді оқытумен қатар сыныптан тыс іс- шараларда, үйірме жұмыстарында атқарылады. Рухани құндылықтарға баулу жұмыс түрлеріне сынып жетекшінің эстетикалық әңгімесі, түрлі ой жарыстары, пікірталастарын жатқызуға болады. Рухани-адамгершілік тәрбиесінде мұғалім оқушыны тұлға ретінде танып біліп қана қоймай, оның дамуында кешегіні, бүгінгіні, болашақты көре білуі қажет.

Педагогика оқулықтарында, оқу құралдарында адамгершілік тәрбиесінің мазмұны - патриотизм, коллективизм, еңбектік және қоғамдық белсенділік, жауапкершілік, тәртіп, шығармашылық, жалпы мәдениет, қоғамдық норма, адамгершілік идеалдар деп беріледі [3].

Тұлғаның рухани-адамгершілік тәрбиесінің тірек болатын мазмұны жауапкершілікпен тығыз байланысты. Тұлғаның кез келген теориясы құрылымдық концепцияны – өзіндік біртұтас және динамикалық бірлікті құрайтын өзара байланысты блоктардың (құрылымдардың, белгілердің, элементтердің) болуы туралы гипотезаны қамтиды. Біз талдау жасаған ғылыми әдебиеттерден ғалымдар У.Джемс, З.Фрейд, К.Юнг В.Н.Мясищев, С.Л.Рубинштейн,

К.К.Платонов және т.б. тұлға құрылымын анықтағанда өзіндік ерешеліктерді ұсынғанмен, кез келген құрылымда жауапкершіліктің міндетті түрде болатындығын анықтадық. Демек, жауапкершілікті тәрбиелеу тұлғаны қалыптастырудың негізгі өзегі деуге болады.

Жауапкершілік-адам бойындағы белгілі бір іс-әрекетті өзіне тапсырылған міндетті орындап, жүзеге асыруынан байқалатын адамгершілік қасиет; тұлғаның қоғамда немесе ұжымда қабылданған әлеуметтік, өнегелі және құқықтық нормалар мен ережелеріне, борыш сезіміне сәйкес өз қызметін бақылау қабілеттілігі. Өсіп келе жатқан адамда жауапкершілікті тәрбиелеу - қазіргі заман өзекті мақсаты. Мұғалімнің өзінде де жауапкершілік болғаны жөн. Жауапсыз мұғалім - білім саласындағы енбейтін құбылыс; ата-аналардың өз балалары тәрбиесі үшін жауапкершілігін белгілейтін заңды және өнегелі нормалар [4;5]

Жауапкершілік біріншіден, адамның міндетті ісін орындап шығуы үшін сол жұмыстың мән-жайын жете түсініп үнемі мезгілінде атқарудың әдіс-тәсілін қарастырады. Екіншіден, орындаған ісінің өзі мен өзгелерге нендей нәтиже беретінін айқын аңғарып, көпшілікке, қауымға тигізетін пайдасын ойластырып, азаматтық борышын орындайды. Үшіншіден, жеке басы мен қоғам алдында атқарған еңбегінің жеместі екеніне көзі жетіп, барлық қажеттіліктерді қанағаттандырудың негізі еңбек екендігін терең ұғынатын болады. Жауапкершілік – адамның қоғам алдындағы азаматтық борышын атқарумен бірге, өзіне жүктелген жауапкершілікті орындап шығуы оның кісілік беделін қалыптастырып, іскерлігін шыңдайды. Әр адам ерік-жігеріне, қайраты мен табандылығына қарай Жауапкершілікті әрқалай сезінеді. Жүктелген міндетіне жауапкершілікпен қарайтын адам туған-туыстары, жора-жолдастары, ұжымдағы қызметтестері, жалпы әлеумет алдында жоғары бағаланып, оған жауапты да күрделі істерді атқаруға сенім артады. Адамның мақсатына жетуі, ісінің сәтті болуы, көбінесе, оның жауапкершілікті сезінуіне тікелей байланысты болып келеді. Жауапкершіліктің көп түрлері субъектінің іс-әрекетін жеке бас позициясынан, немесе қоғамның позициясынан бақылаудың бір түрі. Жауапкершіліктің психикалық алғышарты қалауға мүмкіндіктің болуы, мінез- құлықтың белгілі бір түрін саналы түрде таңдап алу. Таңдау өзіндік меніне қатысты екіге бөлінеді. 1) Мен болайын ба? > Жауапкершілікті алу. 2) Біреуге ұқсайын ба? > жауапкершіліктен қашу. Жауапкершілікті түсіну- субъектінің әлеуметтік қажеттілігінің бейнеленуі, өз іс-әрекетінің мәнін және нәтижесін түсіну. Жауапкершілік атрибуциясының нәтижесінде іс-әрекет нәтижесін бағалау, жетістік пен жеңіліс деңгейін, шара қолдануды қажет етеді. Жауапкершілік- «өзбеттілік» түсінігімен астас. Шешімді субъекті қабылдаса, барлық жауапкершілік өз мойнында болады. [6] Экзистенция анализі «адамды азат болмыс» деп таниды. ... адам жауапкершілігін арқалауға не арқаламауға ерікті. Жауапкершілік арқалаған сәтте тағдырдың тізгінін қолға алады. Осы кезде ғана нені істеу, нені істемеу керегін өзі шешеді. ... «Адам не үшін жауапкершілік арқалайды?» деген сұрақ туады. Экзистенция анализі оған «Адам өмірден МӨН тауып, құндылықты жинауға жауапты» дейді [7]. Яғни, бұл өмірге адам болып келген соң, адам болып кету парыз. «Борыш пен жауапкершілік – бұл адамның үй-іші, әке-шеше, тума-туысқандарына қатысты туындайтын қасиет. Борышты сезіну, оны орындау ми мен жүректің бірлескен жұмысын қажет етеді. Оны ақыл мен сезім тұрғысынан жақсы, иманды, имансыз деп бағалау ар мен ұятқа келіп тіреледі» – делінеді. [8] Бұл жауапкершіліктің ар мен ұятқа тікелей байланыстыстығын дәлелдейтін тағы бір пікір. Жауапкершілікті сезінген адам, өзінің ақылы мен жүрегіне сүйене отыра дұрыс шешім қабылдай алады. Өйткені ол адам өз мүмкіндіктерін бағалай біледі, сондықтан өзі көтере алатын жауапкершілікті мойнына алады. Жауапты адам өзінің істеген іс-әрекетіне дұрыс баға беріп, қателескен жері болса, оны түзете алуға қабілетті. Сол себепті де, ол адамдар арасында өзін еркін ұстап, бақытты өмір сүре алады. «Адамның моральдық-адамгершілік қасиеті рухани күш деген сөзбенен анықталады. Рухани күштің негізгі қайнары мен қозғаушысы: ақыл, сезім, ерік -жігер. Адам қасиетінің осы үш элементін ұштастыруға бағытталған мақсатты жұмыс тәрбиелеу жұмысының басты нысанасы болып

табылады» Бауыржан Момышұлы.[9]Қорытынды. Балаларды рухани-адамгершілікке тәрбиелеу бүгінгі күн талабы. Рухани-адамгершілік тәрбиесінің өзіндік қалыптасу тарихы бар. Өскелең ұрпақты тәрбиелеуде психология және педагогика ғылымдарының жетістіктеріне сүйеніп, тұлға, тұлғаның құрылымы, заманауи ұрпақтар тәрбиесінің проблемалары сияқты сұрақтарды жетік меңгеру және тұлға тәрбиесін философиялық тұрғыда (экзистенция) тұтастықта қарастыруды жетілдіру қажет демекпіз. Рухани-адамгершілік тәрбиесінің қатарына жауапкершілік қасиеті де кіреді. Біздің ойымызша, өскелең ұрпақ бойына жауапкершілікті сезіндіре алу керекпіз. Себебі осы қасиет арқылы саналы, рухани дамыған, адамгершілігі мол ұрпақ тәрбиелей аламыз. Ал бұл өз кезегінде, еліміздің жарқын болашағына кепілдік береді.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. Педагогика тарихы (білім беру және педагогикалық ойлар тарихы). Оқулық. - Алматы: Редакциясын басқарған Ш.К.Беркімбаева. -2013. – 494
2. .Сламбекова Т.С. Тәрбие теориясы: Идеал.-Астана, 2018.
3. <https://bilim-all.kz/article/16839-Qazirgi-tandagy-ruhani-adamgershilik-tarbienin-manyzdylygy>
4. Жантану атауларының түсіндірме сөздігі. — Алматы: "Сөздік-Словарь", 2006. - 384 бет. [ISBN 9965-409-98-6](#)
5. Орысша-қазақша түсіндірме сөздік: Педагогика / О 74 Жалпы редакциясын басқарған э.ғ.д., профессор Е. Арын - Павлодар: "ЭКО" ГӨФ. 2006. - 482 б. [ISBN 9965-808-85-6](#)
6. Іргебаева Н.М. Басқару психологиясы – әлеуметтік мамандарға арналған оқу құралы.— Астана, Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ 2011 – 240 б. (144-147 беттер).
7. Логотерапия немесе өмірге құштарлық. Отбасы хрестоматиясы / құраст. С.Керібай, Ә.Нәби, М.Төлеген, С.Тайғарин/-Алматы: «Отбасы хрестоматиясы» ҚҚ-2022 -472бет
8. Жұмасова К.С. Психология: Оқулық.- Астана:Фолиант, 2006-292 б.
9. Бауыржантануға кіріспе: жоғары оқу орындары мен мектеп оқушылары үшін оқулық.- Тараз;Тараз университеті.2012 – 131 б.

УДК 178.11.242

ИНТЕРНАЦИОНАЛИЗАЦИЯ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ

Амантай Жұлдыз Абайкызы

ассистент кафедры психологии и педагогики

Российский университет дружбы народов (РУДН), Москва, РФ

Ермаков Дмитрий Сергеевич

д.пед.наук. профессор кафедры психологии и педагогики

Российский университет дружбы народов (РУДН), Москва, РФ

В современном меняющемся мире идея интернационализации высшего образования, особенно в развивающихся странах, была выведена из глобализации образовательного процесса. Международный аспект высшего образования становится все более важным, сложным и запутанным. Высшее образование оказывает влияние на общество посредством выработки политики, финансирования и планирования. Целью данной статьи является анализ смысла, определения, важности, необходимости и предпосылок интернационализации высшего образования. В данной статье также изучаются программы и стратегии интернационализации высшего образования. В настоящем документе определены ключевые проблемы для будущего направления интернационализации.

Отсутствие необходимых специальностей, низкий уровень образования, низкая сознательность, науки и технологии являются чрезвычайно важными проблемами в современных обществах. Высокий процент населения обществ, особенно бедных, не имеет доступа к образованию, в то время как первым шагом к развитию общества являются специальность и навыки. Таким образом, государствам необходимо планировать развитие образования, повышение осведомленности и развитие технических, а также профессиональных навыков [1]. Одной из стратегий развития образования является развитие высшего образования. Из-за значительной роли высшего образования в современных обществах высшее образование стало служить административным и экономическим интересам правительств и стало необходимым аспектом развития. Системы высшего образования по всему миру демонстрируют склонность к интернационализации. В этом направлении высшее образование стало более интернациональным и подчиненным национальной культуре и правительству (Marginson, 2006). Новые проблемы, стоящие перед высшим образованием, как на национальном, так и на международном уровнях, вносят изменения, демонстрируют новые тенденции и демонстрируют различные вызовы. По мнению Найта сегодня интернационализация высшего образования не ограничивается географической интерпретацией концепции [2]. По ее словам, интернационализация является частью усилий университетов по выполнению своих основных функций, а именно, процесса преподавания и обучения, исследовательской и научнопрактической деятельности и служения обществу. Что означает интернационализация высшего образования, чтобы сделать его таким важным? Ответ на этот вопрос содержится в следующем обсуждении.

Термин “интернационализация” охватывает разные вещи и включает в себя разные измерения с различными акцентами на разных уровнях высшего образования [3]. Определение интернационализации высшего образования варьируется и зависит от групп заинтересованных сторон, правительства, частного сектора, учебного заведения, преподавательского состава, академической дисциплины и студента. Эти различные точки зрения приводят к нескольким причинам для многих программных подходов к интернационализации высшего образования [4].

Интернационализация высшего образования — процесс, происходящий на национальном, отраслевом и институциональном уровнях, при котором цели, функции и механизм предоставления образовательных услуг приобретают международный характер. В настоящее время интернационализация образования становится объектом и предметом целенаправленной политики со стороны государства, ориентированной на решение национальных, политических, социальных и экономических проблем [5].

Это определение принято, учитывая его акцент на процессе и трех важных функциональных аспектах университетов: преподавании, исследованиях и обслуживании. В этом определении также есть три ключевых понятия. Идея интернационализации заключается в том, что это динамичный процесс, а не набор изолированных видов деятельности. Интеграция и влияние также являются ключевыми элементами в этом определении для обеспечения того, чтобы международное измерение было центральной частью программ, политики и процедур, а не второстепенным, но в то же время легко расширяемым элементом. В это определение включены как международный, так и межкультурный аспекты, чтобы подчеркнуть тот факт, что интернационализация ориентирована не только на страны или национальные государства, но также включает различные культурные/этнические группы внутри страны [2].

Во второй половине этого столетия образование стало более интернациональным. В этот период правительства делают упор на интернационализацию высшего образования посредством международного сотрудничества и обменов. Институты и университеты разрабатывают свои собственные стратегии интернационализации своих исследований и преподавания. Почему это происходит? Каковы причины этого пробуждения? Является ли интернационализация решением

всех нынешних проблем мультикультурного и интернационального общества? Наконец, почему страна или высшее учебное заведение считают, что интернационализация имеет основополагающее значение? Что определяет характер и масштабы его поддержки и действий в пользу интернационализации? Эти важные вопросы связаны с важностью интернационализации высшего образования, на которые следует ответить ниже.

На эти вопросы нет единого ответа, как часто думают. Существует несколько различных причин интернационализации высшего образования. Такие причины изменчивы и тесно связаны друг с другом; они либо дополняют друг друга, либо противоречат друг другу, особенно когда они варьируются в зависимости от интересов различных групп заинтересованных сторон. Кроме того, причины интернационализации высшего образования различаются в разных странах и внутри них. Изучение мотивации интернационализации сектора высшего образования является увлекательной и сложной задачей, но для краткости причины интернационализации можно разделить на четыре группы: политические, экономические, академические и социально-культурные.

В целом, причины интернационализации высшего образования перечислены ниже в порядке убывания степени важности: мобильность и обмены для студентов и преподавателей, преподавательское и исследовательское сотрудничество, академические стандарты и качество, исследовательские проекты, сотрудничество и помощь в развитии, разработка учебных программ, международное и межкультурное взаимопонимание, продвижение и профиль учебного заведения, диверсификация источников привлечения преподавателей и студентов, региональные проблемы и интеграция, набор иностранных студентов и диверсификация источников получения дохода. Как кратко отметили учёные, что важно иметь в виду, что:

- 1) В целом, существуют веские причины внутри различных групп заинтересованных сторон и между ними;
- 2) Как правило, у заинтересованных сторон нет одной исключительной причины для интернационализации;
- 3) Причины могут различаться между группами заинтересованных сторон и внутри групп заинтересованных сторон;
- 4) Приоритеты в причинах могут меняться с течением времени и могут варьироваться в зависимости от страны и региона;
- 5) И в большинстве случаев причины имеют скорее неявные, чем явные мотивы для интернационализации.

Глобализация является основным элементом повышения квалификации и интернационализации высшего образования. Существует тесная взаимосвязь между интернационализацией, глобализацией и квалификацией высшего образования. Предпосылки интернационализации и квалификации высшего образования мало чем отличаются. Необходимыми условиями качественного образования являются миссия, видение, основные ценности, интеллектуальные цели, приемные комиссии, библиотеки, лаборатории, спорт, инвалидность, персонал и консультирование [6]. Таким образом, предпосылки интернационализации высшего образования можно классифицировать как заявления о миссии и видении, основные ценности, интеллектуальные цели и услуги, предоставляемые университетом. Миссия, видение, основные ценности и интеллектуальные цели разрабатываются с помощью гипотетических утверждений, как показано ниже:

- 1) Заявление о миссии: Целью университета является предоставление качественного образования в области искусств и естественных наук как на уровне бакалавриата, так и на уровне магистратуры.
- 2) Заявление о видении: Заявления о видении могут привести к открытиям, которые сделают мир лучше, откроют мир для студентов, обеспечат ориентированные на карьеру

инновационные программы для выпускников, обеспечат более высокое качество образования и научных исследований, превосходство в обучении и преподавательской деятельности, эффективное взаимодействие с сообществом, мультикультурализм предприятий, востребованность и актуальность, расширят доступ к инновационной педагогике., творческое использование технологий.

3) Основные ценности: Основными ценностями интернационализации высшего образования являются честность и уважение, порядочность и подотчетность, а также интеллектуальная строгость.

4) Разумные цели: Цели интернационализации высшего образования должны быть конкретными, измеримыми, достижимыми и реалистичными по своему характеру, которые должны быть достигнуты в установленные сроки.

5) Услуги: Отличительной чертой университетов являются предоставляемые ими услуги.

Интернационализация высшего образования требует терпимости и международного сотрудничества в образовательной деятельности и планах в целях развития науки. Несмотря на сегодняшние проблемы, для интернационализации высшего образования также требуются коммуникативные навыки, рациональность, творческое мышление, активное участие, коллективные действия, терпимость друг к другу, принятие критики и научный подход. Исходя из этого, предпосылками интернационализации высшего образования являются следующие:

1) Несмотря на культуру, географию и региональную политику, мы должны обратить внимание на то, что: мы люди;

2) Поощряем знание и реализацию культур и утверждаем двустороннее уважение;

3) Достижение необходимых навыков, терпимость и обучение у других;

4) Подтверждение и реализация мировых вызовов, сопровождающих потребности;

5) Гибкость в решении вопросов культуры;

6) Необходимость конструктивного подхода к решению международных проблем;

7) Принятие ответственности за региональные и международные проекты и их эффективное выполнение

Университеты должны строить себя на основе международного сотрудничества, чтобы подготовиться к возможности обмена двусторонними знаниями для лучшего будущего.

Обзор предварительных условий, определений и потребностей показывает, что различные элементы играют разную роль в интернационализации высшего образования. Эти элементы были определены различными способами, такими как механизмы, посредники, мероприятия, проблемы, факторы и стратегии. Стратегии применяются для описания деятельности, осуществляемой университетом по интеграции глобального аспекта в исследовательские, преподавательские, сервисные функции, политику и системы управления. Таким образом, интернационализация нуждается в подходящей и оперативной стратегии. Токийский университет определил пять стратегий интернализации высшего образования [7]. Эти стратегии носят глобальный характер и могут быть применимы к другим университетам для завершения их планов. В рамках этих стратегий отдельные лица на всех уровнях должны эффективно выполнять свои роли и обязанности. Подводя итог, можно сказать, что эти пять стратегий являются:

1) Обеспечение высокого международного уровня образования;

2) Активизация исследовательской деятельности путем укрепления международных исследовательских сетей;

3) Содействие сотрудничеству с международным сообществом;

4) Совершенствование инфраструктуры для содействия “внутренней интернационализации”;

5) Разработка долгосрочного плана интернационализации

В дополнение к этим стратегиям важно отметить, что интернационализация высшего образования подчеркивает об активном участии в образовательных программах, исследовательской деятельности, образовательных реформах, вызовах, возможностях и последствиях международных и национальных изменений в высшем образовании. Представляется, что наиболее важной точкой зрения в интернационализации высшего образования является участие в различных образовательных и исследовательских программах. Интернационализация с учетом этой важной спецификации в основном препятствует унификации и упусканию опыта и региональных преимуществ. Интернационализация также делает акцент на сотрудничестве, а не на объединении. Осознание этой важной точки зрения необходимо для планирования и реализации основных программ интернационализации. Итак, наиболее важными стратегиями интернационализации высшего образования, основанными на мировом опыте, являются следующие:

- 1) Пересмотр учебников и представление курсов, соответствующих содержанию знаний глобального сообщества и международным проблемам;
- 2) Развитие гуманистических ресурсов для реализации социальных, экономических, культурных последствий интернационализации университетов;
- 3) Научное и культурное сотрудничество со стороны студенческих союзов и научных советов университетов;
- 4) Использование сравнительных исследований для представления содержания существующих образовательных программ;
- 5) Акцент на межкультурных навыках планирования в сфере высшего образования;
- 6) Познакомить студентов со способностями и умениями на международной арене;
- 7) Разработка специальных учебников для иностранных студентов;
- 8) Обмен опытом между университетами;
- 9) Причина - эффективное и более широкое международное научное сотрудничество между университетами;
- 10) Обогащение университетской среды для образовательной и исследовательской деятельности в соответствии с мировыми стандартами;
- 11) Планирование образовательных программ в соответствии с необходимым временем посредством регионального и международного сотрудничества между университетами;
- 12) Прием большего числа научных советов и иностранных студентов в университеты;
- 13) Защита исследователей, научных советов и молодых менеджеров в сфере высшего образования;
- 14) Эффективное сотрудничество в планировании, выполнении и доступе к международным исследовательским проектам;
- 15) Подготовка помещений для научных советов по использованию новых технологий;
- 16) Осуществление научного сотрудничества посредством сотрудничества на международном и региональном уровнях;
- 17) Подготовка общественной информации для экономии времени и расходования имеющихся капиталов в других секторах высшего образования;
- 18) Необходимая подготовка на управленческом уровне для развития международного высшего образования;
- 19) Необходимая подготовка на управленческом уровне для решения задач высшего образования;

20) Развитие международного и регионального сотрудничества в целях повышения качества образовательных программ.

Глобализация создает проблемы для систем высшего образования во всем мире. Эти проблемы должны решаться с помощью важных стратегий. В некоторых литературных источниках эти проблемы подразделяются на две категории: индивидуальные и институциональные. Индивидуальными проблемами высшего образования в этих областях являются недостаток компетентности, негативное отношение, отсутствие стимулов, недостаток личных знаний и опыта. Напротив, институциональные проблемы заключаются в нехватке финансовых источников, нехватке людских ресурсов и образовательной структуры. Важно иметь в виду, что национальные проблемы высшего образования проистекают из взглядов государств на образование. С другой стороны, национальные вызовы связаны с экономическими, социальными и культурными проблемами на национальном уровне.

Например, отсутствие финансовых возможностей, большое количество абитуриентов для поступления в университет, ограничения университетов в приеме студентов являются наиболее важными проблемами высшего образования в Судане. С другой стороны, наиболее важные проблемы высшего образования в Японии заключаются в недостаточной координации университетских программ с потребностями сообщества, несоответствии качества высшего образования, достаточном использовании информационных технологий в учебном процессе и количестве добровольцев для поступления в университеты. Сравнивая две страны, становится ясно, что проблемы высшего образования имеют прямую связь с экономическими проблемами и темпами развития стран. Бангладеш - одна из стран, которая сталкивается с подобными проблемами. Большое количество добровольцев для поступления в университеты, недостаточная приспособленность с точки зрения количества студентов к условиям обучения, финансовые трудности и сохранность ресурсов являются наиболее важными проблемами высшего образования в Бангладеш. Несогласованность высшего образования с международными стандартами, несогласованность учебников с повседневными потребностями и нехватка финансовых ресурсов являются наиболее важными проблемами Болгарии. Не только это, но и недостаточное использование новых технологий в университетах и феномен утечки мозгов являются наиболее важными проблемами в Китае. Для Южной Кореи это непринятие глобальных стандартов, негибкость структуры и неспособность удовлетворить коммуникативные и информационные потребности [9]. Ливан сталкивается с такими проблемами, как недостаточная адаптация высшего образования к культуре современного общества, доступ к новым технологиям и специализированной рабочей силе. Вместо приведенных выше случаев можно сказать, что наиболее важными проблемами высшего образования являются: отсутствие финансовых возможностей, большое количество абитуриентов, поступающих в университеты, ограничение университетов в приеме студентов, проблема трудоустройства студентов, согласование учебных программ университетов с текущим временем, потребности, достаточное использование информационных технологий в учебном процессе, финансовые проблемы, ресурсосбережение, согласование структуры высшего образования с международными стандартами, миграция подготовленных кадров из страны, негибкость структуры высшего образования и специализированных трудовых ресурсов.

Приведенные выше обсуждения помогают университетам и высшим учебным заведениям адаптироваться к изменениям времени и текущим потребностям общества. Эти условия меняют структуры и кадровый состав университетов, особенно научных советов. Они также поощряют постоянное образование; повышают качество высшего образования и готовят активных студентов. Несмотря на эти проблемы, задачи направляют студентов к самообучению, развитию навыков обучения и использованию информации. Как показывает практика, за последние годы возникли новые формы интернационализации, заключающиеся в перемещении через границу

институтов и программ. Эти формы международных поставок образовательных услуг, получившие название транснационального образования, соответствующие образовательной деятельности, при которой обучающиеся находятся не в той стране, где расположено высшее учебное заведение, выдающее дипломы [10]. Прием иностранных исследователей и студентов, выполнение международных исследовательских проектов, прием научных советов из других университетов, направление научных советов на краткосрочные периоды, проведение общих образовательных периодов с другими университетами, использование международных стандартов оценки, акцент на сравнительных исследованиях, использование чужого опыта эффективное и активное присутствие в международных пространствах и участие в генерировании знаний представляют собой важные рекомендации по повышению качества высшего образования. Основываясь на приведенных выше утверждениях, представлены следующие рекомендации по повышению качества высшего образования в странах.

- 1) Внимание к стратегическому планированию в управлении высшим образованием;
- 2) Пересмотр учебников и подготовка учебных периодов в соответствии с потребностями общества;
- 3) Обновление кадрового состава университетов;
- 4) Изменение отношения научных советов к использованию новых технологий;
- 5) Оцифровка библиотек и справочных материалов с акцентом на подготовку информационных баз данных;
- 6) Внимание к английскому языку как международному;
- 7) Отсутствие монополии на владение периодикой, учебниками и образовательными программами;
- 8) Использование новых технологий для получения информации и научный застой в мире;
- 9) Стандартизация образовательных программ для получения знаний. В этом случае мы должны обратить внимание на исследования, а не на образование, путем разработки специализированных периодов, корректировки содержания образования, компиляции контента на основе некоторых инструментов, относящихся к сети, изменения правил образования, делая упор на постоянное образование и совершенствование рабочей силы;
- 10) Изучение глобальных рынков высшего образования для создания условий и университетской среды, подходящей для приема иностранных студентов, реализации совместных проектов, обмена опытом и образовательными, научными инновациями.;
- 11) Реконструкция высшего образования с целью использования новых технологий дешевле и быстрее, чем раньше;
- 12) Использование инструментов и образовательных моделей, особенно дистанционного образования, для развития высшего образования, сокращения учебных периодов, применения продуманной квалификации образования и использования программного обеспечения в сетевом обучении;
- 13) Ход реализации программ и образовательных семинаров с целью изменения отношения ряда университетов к использованию новых образовательных инструментов ученым советом;
- 14) Использование коммуникативных и информационных инструментов для локализации необходимых альтернатив;
- 15) Акцент на навыках терпимости, диалога, сотрудничества и взаимоотношений на международном уровне;
- 16) Соображения об изменениях условий и региональных факторах для конкуренции с глобальным высшим образованием за счет использования дистанционного и сетевого образования.

Исследование выполнено за счёт гранта Российского научного фонда № 23-28-01367, <https://rscf.ru/project/23-28-01367>.

Список использованных источников

1. Etaat J. Education and development. Economic and Political Information, 143-144(13), 208-225, 1999.
2. Knight J. Issues and trends in internationalization: A comparative perspective. In: S. Bond, J. P. Lemasson & International Development Research Centre (Canada). (Eds.). A new world of knowledge: Canadian universities and globalization. Ottawa: International Development Research Centre, xii, 294, 1999.
3. YANG R. Third delight: The internationalization of higher education in China. New York London: Routledge, 2002
4. Trilokekar R. D. Federalism, foreign policy and the internationalization of higher education: A case study of the International Academic Relations Division, Department of Foreign Affairs and International Trade, Canada. University of Toronto, Toronto, 2007
5. Концепция научной, научно-технической и инновационной политики в системе образования Российской Федерации до 2015 года <http://www.bestpravo.ru/rossijskoje/do-dokumenty/r9g.htm> Дата обращения 27.09.12.
6. Wit H. D. Internationalization of higher education in the United States of America and Europe: A historical, comparative, and conceptual analysis. Westport, Conn.: Greenwood Press, 2002
7. Khalid Pervaiz, M. Azad, Quality teaching and research: Prerequisites, accomplishment and assessment. Retrieved October 1, 2008, from <http://nust.edu.pk/general/Quality%20Teaching%20and%20Research545.pdf>.
8. The University of Tokyo. (2005). The University of Tokyo internationalization promotion plan 2005-2008. Retrieved Oct. 1, 2008, from <http://dir.u-tokyo.ac.jp/en/ut/suishinkeikaku-e.pdf>.
9. Sarkarani, M. The challenges of higher education in developing countries. Political and Economic Information, 2007, 184-197.
10. Абдулкеримов И. З., Эсетова А. М. Особенности управления интеграционными процессами в системе высшего образования // Вестник Дагестанского государственного технического университета: Технические науки. - № 4 (19). - 2010. - С. 115-119.

ӘОЖ 37.013.78

ҚАЗІРГІ КЕЗДЕГІ ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ПЕДАГОГИКАНЫҢ МАҢЫЗДЫ МӘСЕЛЕЛЕРІ: ӘЛЕУМЕТТІК ТАЛДАУ

Аширбекова Айман Жансерикқызы

Қазақ Ұлттық қыздар педагогикалық университетінің студенті, Алматы, Қазақстан

Мемлекеттер дамуының негізгі көрсеткіші экономикасы мен озық технологиясы болып саналса оның негізі – елдегі білім мен ғылымның дамуына тәуелді. Өйткені адам – әрқашан ізденіс үстіндегі күрделі құбылыс. Ол озық ғылымды игере де алады, алған ғылымын әлемді өзгерту жолында жұмсауға да мүмкіндігі бар.

Біз әдетте мұғалімдер мен тәрбиешілер сабақ процесінде педагогқа қажетті арнаулы білімді, іскерлік қасиет пен тәрбиені, дағдыны меңгереді. Осыларды игеріп алу – оқу үрдісінің ең басты міндеті. Мұғалім осы міндетті іске асыру барысында оқушылармен байланыса отырып олардың танымдық әрекетін қалыптастырып, ойлау қабілетін дамытып, сабақты жақсы қабылдауы үшін әр түрлі тәсілдерді қолдана отырып жұмыс жасайды дейміз. Осы тұрғыда білім берудегі құндылықтар мәселесімен қатар адамға мақсат қоя білу қашан да өзекті. Мұғалім үшін

қандай құндылықтар басымдыққа ие болуы тиіс, қазіргі ақпараттық технология мен қоғам тұтастай жаңғырған заманда оқыту мен тәрбиелеу процесі қай бағытта құрылып, қалай жүзеге асатыны білім алушының болашағы үшін маңызға ие. Сол себептен заманауи білім беру жүйелеріндегі кедергілер мен орын алып жататын келеңсіз үрдістерге назар аударуымыз керек. Олар қандай? Заманауи педагогиканың мәселесіне айналған әдет пен дағдылар қалай қалыптасты?!

Бірінші – оқыту формасы уақыт талабына сай емес. Яғни оқушылар үшін біздегі мектептің үлгісі КРСО кезінде қалыптасқан белгілі бір уақытта белгілі нүктеде білім алуға деген міндеттілік. Мұғалімнің айтқанын бұлжытпай орындау қағидаты. Оны орындамаса болмайды деген ұстаным біздің білім беру саламызда толықтай қалыптасып қалған. Негізінде қазіргі заманауи дәстүрге сай білім беру формасы – мейілінше еркін форматқа ауысуы қажет [1]. Сонда ғана оқушы өз еркімен өзіне қажетті деген білім мен мамандық түрлерін игере алады. Қазіргі оқушылар белгілі бір шеңбердің ауқымында ғана ойлауға өздерінің міндетті емес екенін жақсы түсінеді, сол себептен де мұғалімнің іс пыстырарлық лекцияларын амалсыздан тыңдауы мүмкін. Ол үшін әуелі педагогиканың кейбір мәселелерін қайта қарау арқылы мұғалім мен оқушы арасындағы байланысты тең дәрежедегі еркін диалог алаңы негізінде құру қажет. Біз бұл жерде балаға басты тәрбиені беретін отбасындағы ата-ана факторын ұмытып кетпеуіміз керек. Тиісінше ата-ана да өз балаларына ежелден келе жатқан тәлім-тәрбиенің бастауын ар-ұяттан бастап, қоғамдағы педагог тұлғасын құрметтеуді үйретуі тиіс. Бұл жерде неге деген сұрақтың туындауы заңды. Өйткені ата-ананың мұғалімге деген қарым-қатынасы тұтас қоғамдағы педагогтарға деген көзқарасты қалыптастырға негіз болады. Сол себептен заманауи білім берудегі басты басымдықтарды енгізуде дәстүр мен ұлттық ерекшелігімізді ескере отырып тиісінше нәтиже шығара аламыз [2]. Ескере кететін жағдай, бұл жерде оқушыны қалыптастырушы тәсіл аясындағы білім берудің басты мақсаты мемлекеттің түлекті жеке тұлға ретінде қалыптастырып шығаруы. Яғни, экономиканың, ғылымның, техниканың прогрессивті дамуын қамтамасыз етуі тиісті маманға қойылатын талаптарын мемлекет барынша толық қанағаттандыру болып табылады. Осы тәсіл аясында мемлекеттің мүдделері бірінші орынға шығады. Екінші тәсіл - еркін мақсат қою жолы. Мұнда әр адамның қарым-қабілеттерін барынша дамыту үшін жағдай жасауды, адамның жоғары ұмтылыстарына, өмірлік мұраттары мен басымдықтарына қарай көтерілуін, басқаша айтқанда адамның жеке басының қажеттіліктерімен анықталатын қасиеттерін барынша дамытуды қамтиды [3]. Менің ойымша әр сыныптағы балалардың барлығы бірдей сіз ұсынған тәрбиеге көніп, сіз айтқан бағдарламаны игеріп кетеді деу қателік болады. 30 оқушыда 30 түрлі мінез-құлық болғандықтан жалпыға ортақ білім берудің қоғамды құрметтеу тәсілі тиімді нәтиже береді. Оның ерекшелігі «біз бір-бірімізді құрметтейміз, бірақ адами құндылық бәрінен жоғары» болатынын түсіндіру. Яғни, оқушы мұғаліммен достық дәрежеде диалог құру мүмкіндігіне ие болса да, мұғалімнің де құқығы бар екенін еріксіз мойындау арқылы тек өзін қызықтырған білім аясында қойылған сауалдарына жауап ала алады. Бұл жердегі ерекшелік мұғалім лекцияны тек айтып, баяндап қана қоюшы рөлінде емес, тыңдап отырған аудиторияның кез-келген мүшесінің рөлінде оқиғаға басқаша көзқараспен қарай алу қабілетіне ие болуын талап етеді. Сонда ғана ізденіс пен даму жүзеге асады.

1. Қазақстандағы әрбір мұғалім қызметінің нормативтік құжаты болып табылатын мемлекеттік стандарттағы бағдарлама оқытуға гуманистік көзқарасты білдіргенімен іс жүзінде заманауи тәсілдерді жүзеге асырудың нақты құралдарын ұсынбайды. Айта кетейік, жаңа буын стандарттары оқушылардың мета-пәндік (жалпы білім беру, пәннен тыс) дағдыларын қалыптастыру және дамыту қажеттілігі туралы тамаша идеяларды қамтиды. Бірақ, білім берудің жаңа мақсаттарын жүзеге асырудың және іске асырудың технологиялық рәсімдерінің сипаттамасын толық ашып бере алмайды. Мета-пәндік дағдылар туралы түсінігі жоқ, оларды

(өзі оқыған заманда ондайды естімеген) білмейтін және осы дағдыларды оқыту әдістемесін жүзеге асыра алмайтын мұғалім қалай әрекет етуі керек?

2. Заманның жаңа талаптарына қайшы келетін, өзіндік өлшем жүйелері мен тәрбие тіректері бар, дүниетанымы бөлек қоғамда өсіп-өніп, білім алған ұстаз тұлғасының ерекшеліктері, кәсіби шеберлігі уақыт талабына сай келе ме? Бұл жайлы 1971 жылы Х. Лийметц көзқарастарды өзгерту және жаңарту – білім мен әдістемелерге қарағанда әлдеқайда қиын екенін атап өтті [4].

3. Білім саласы бойынша қоғамдық ұйымдардың жүргізген зерттеулеріне жүгінсек қазіргі мектептеріміздегі мұғалімдердің орташа жасы 40 жастан асқан. Бұл жас кезеңі өмірлік белгілерді қайта қарау үшін қолайлы кезең емес. Мектепте 20 жыл немесе одан да көп жұмыс істеген, өмірде сәтті шешім қабылдаған балаларды тәрбиелеп шығарған мұғалімдерге оқу тәсілдерін неге өзгерту керектігін, өзін-өзі өзгерту, қайта даярлау қажет екенін түсіну қиын. Бұл жағдай педагогқа психологиялық кедергілер туралы. Соның ішінде: Өз қызметінің нормасы туралы жеке идеялар; Кәсіби және кәсіби емес тұрғыдан маңызды адамдардың пікірлері; Адамның ойлау ерекшеліктері, өнімділікке емес, өзінің және басқалардың іс-әрекеттері мен идеяларын сынға бағыттау.

4. Посткеңістік елдеріндегі сияқты Қазақстан қоғамы дамуының саяси, экономикалық, әлеуметтік-мәдени жағдайлары педагог жұмысында еркін мақсат қою идеясын кеңінен жүзеге асыруға мүмкіндік бермейді (қызметтің барлық салаларында мемлекеттік бақылауға ұмтылу, қоғамдық сананың консервативтілігі, қалыптасқан ұлттық менталитет және т.б.). Гуманистік көзқарасты жүзеге асыру белгілі бір деңгейде қиындықтарды тудыратынына қарамастан ғалымдардың, педагогикалық қоғамның Отандық білім беру жүйесін мемлекеттік деңгейде өзгерту және әлемдік жетекші елдердің білім беру жүйесіне бағыттау, жетілдіру қажеттілігін талқылау фактісі үлкен маңызға ие. Қазақстандағы жалпы білім беруді модернизациялаудың негізгі тенденциясы оның даму функциясын жандандыру болуы тиіс. Осы жұмыстар аясында қандай жағдайға жете мән беруіміз керек? Біздің білім беру саламызға кесірін тигізіп жүрген нақты қандай келеңсіздіктер? Көпшілік мектеп қабырғасында орын алатын буллингке, кибербуллингке аса қатты назар аудара қоймайды. Бірақ, бұл жағдай қазіргі қоғамдағы өте қауіпті әрі кесірі үлкен зардаптарға әкеліп соқтыруы мүмкін қауіп. Буллинг – оқу үдерісін тоқтатып, білім беру қағидаларына ғана зардабын тигізіп қоймайды. Ол уақыттың талабына сай одан әрі ұлғайып тұтас қоғамның жарасына айналатын мәселе болуы мүмкін. Айтылған жағдайларға байланысты оқу-зерттеу қызметі баланың танымдық процестерін дамытудың сыртқы шарты ретінде әрекет етеді. Бұл дегеніміз педагогикалық процестің білім беру міндеті – әр оқушының зерттеу белсенділігін ынталандыратын білім беру ортасының жағдайларын ұйымдастыру.

Оқу материалын пассивті қабылдау кезінде танымдық қабілеттердің дамуы және оқу дағдыларының қалыптасуы дұрыс болмайды. (мысалы, бала өзі жаза бастағанға дейін сандар мен әріптердің жазылу үлгілеріне қанша қараса да жазу дағдыларын қалыптастырмайды). Демек, болашақта кез-келген адамның қабілеттерін қалыптастырудың негізі тек оқу-зерттеу қызметі процесінде өзінің қалағанындай іс-әрекеті бола алады. Осы орайда үштілділік мәселесін айтпай кетуге болмайды. Қоғамдағы тілдік ахуал өскелең ұрпақты өз тілінде заманауи білім алу құқығынан айыруы ықтимал. Бұл жерде біз – заманауи білім ол тек ағылшын, орыс тілдері арқылы беріледі деген түсінікті жоюымыз керек. Қазақ тілі де заманауи тіл ретінде білім мен ғылымның игілігін оқыта алатын мемлекеттік тіл болып саналады. Осындай белгілі жағдайлардың іске асырылуы сабақта оқу жағдайын зерттеу мәселесін, оқу міндетін оқу жағдайына көшіру тәсілдерін пысықтаумен ғана шектеледі. Ол үшін оқу міндетінің мазмұнын ойластырып қана қоймай, сонымен қатар бұл тапсырманы оқушыларды белсенді әрекетке

итермелейтін, қоршаған ортадағы шынайылықты зерттеуге мотивация беретін жағдайларға бағыттау қажет.

Жоғарыда аталған мәселелер біздің елдегі білім берудің қазіргі жағдайын көрсетеді. Сондықтан педагог мамандар үшін қандай қоғамда болмасын адами құндылықтың маңызын қалыптасқан педагогикалық үдерістерден биік тұра отырып, оқушыны өзіне сенімді, көзқарасы толық қалыптасқан тұлға етіп шығару нәтижелі жұмыстың көрінісі болып саналары анық. Көптеген мұғалімдер үшін құнды кеңес болып табылатын Ш. Амонашвилидің: «Мұғалім, адамның жылуын сәулелендіретін күн бол, адам сезімдерінің ферменттеріне бай топырақ бол және бұл білім тек сіздің оқушыларыңыздың есте сақтау қабілеті мен санасында ғана емес, сонымен бірге ақыл-ойдың жаны мен жүрегінде де бар болсын» - деген мына сөздерін назарда ұстауға болады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Кадырова Е.П. Современные проблемы педагогической науки и образования // Успехи современного естествознания. – 2010. – № 3. – С. 69-71.
2. Қоянбаев Ж.Б., Қоянбаев Р.М. Педагогика. Астана, 1998 ж.
3. О.Г. Грохольская. «Гуманистические и нравственные акценты стратегии развития образования сегодня», «Методология построения дидактических систем сегодня», «Педагогические идеи Яна Амоса Коменского и их современное прочтение».
4. Педагогический энциклопедический словарь / Гл. ред. Б. М. Бим-Бад. - М.: «Большая Российская энциклопедия», 2003, с. 375.

ОӘЖ 378. 418.14

АҒЫЛШЫН ТІЛІН ОҚЫТУДА ҚОЛДАНЫЛАТЫН ЖАҢА ТЕХНОЛОГИЯЛАР

Алипиева Шолпан

aa_aa_2323@mail.ru

«Ахмет Байтұрсынұлы атындағы № 47 ЖОББМ», Семей, Қазақстан

Қазіргі таңда шетел тілі ретінде ағылшын тілін оқытуды жаңас атыға көтеру – педагогикадағы іргелі міндеттердің бірі, яғни мәдени жобаны дамыту басымдыққа айналып, соның ішінде жаңғыру жағдайында әлемдік интеграцияға кірігу тілі ретінде ағылшын тіліне мән беріліп отыр. Әлемдік білім алу кеңістігінде интеграциялық үрдістердің тереңдеп кең қанат жайған жағдайында шетел тілін оқыту өзекті болып отыр.

Қазақстан Республикасы жалпы орта білім берудің мемлекеттік жалпыға міндетті стандартында «Шетел тілін оқытудың басты мақсаты - оқушыларға шетел тілінде қарым-қатынас жасауды базалық деңгейде игерту» деп көрсетілген [1].

Өйткені қазіргі нарық жағдайында шетел тілін, оның ішінде ағылшын тілін меңгеру, шетел тілінде сөйлей білу өмірдің өзекті мәселесіне айналды, сондықтан жас ұрпаққа шетел тілін оқытуда әртүрлі әдістемелік жаңа тәсілдерді түрлендіре, күрделендіре түсу қажеттілігі туындап отыр.

Ағылшын тілі - әлемдегі тілдер арасынан көркемдігі мен бейнелілігі, тазалығымен сөздік құрамының молдығы жөнінен дамыған тілдердің бірі.

Ауызша сөйлеу адама расындағы қарым-қатынасты атқарады. Ағылшын тілінде сөйлеуді үйрету үшін қолданылатын оқыту әдісінің мазмұны оқушының тілдік қарым-қатынаста жинаған білімінің, қалыптасқан дағдысының, игерген шеберлігінің жиынтығына байланысты. Сөйлеуге үйрету монолог және диалог түрінде жүзеге асырылады. Монолог және диалог түрінде сөйлеу

іскерлігі, біліктілігі қарым-қатынас әрекетінің, ақпараттық, регулятивтік, әдептік және сезімдік-бақылау сияқты атқаратын қызметіне байланысты анықталады.

Негізгі орта білім деңгейіне арналған шетел тілі курсы жалпы орта білім деңгейінде оқыту дайындығына бағытталған, яғни ол шетел тілін меңгерудің жалпы еуропалық А1 деңгейіне сәйкестірілген. Шетел тілі сабағында ойын, сұрақ-жауап, өлең сөздерін толықтыру, суретке қарап мәтін құру, карточкаларды қолдану арқылы ауызша сөйлеу дағдысын қалыптастыруға болады.

Қазіргі таңда мультимедиялық, гипермәтіндік, желілік және коммуникациялық ақпараттық технологиялардың пайда болуы шетел тілін тиімді оқыту үшін үлкен мүмкіндіктерге жол ашты. Мультимедиялық технологиялар мәтіндік құжаттарға, графикалық суреттер, дыбыс және бейне-көріністерін пайдалануға мүмкіндік береді [2].

Шетел тілін оқушыларға үйретудегі негізгі қағидалар: олардың сөйлеу, оқу, жазу, тыңдау дағдыларын дамыту, қалыптастыру, оқушылардың белгілі бір дәрежеде шетел тілінде сөйлеуге, өз ойын басқаға жеткізе алатын, біреудің сөйлеген сөзін, жазғанын түсіне алатын дәрежеге жеткізу үшін ағылшын тілі сабағында жаңа технологиялардың тиімді тәсілдерін, солардың бірі ақпараттық-коммуникациялық технологиясын, сын тұрғысынан ойлау стратегияларын және т.б. технологияларды пайдалану жетістікке жетуің қралы болып табылады.

Әсіресе сабақтарда ғаламтордың үлкен мүмкіндіктер қол жеткізуге болады, мысалы: күделікті сабақтарда оқушылар ғаламтор талаптарында берілетін құжаттардағы тапсырмалар мен жаттығуларды орындай алады. Сонымен бірге, белгілі бір уақытта мәтіндік хабарламалар мен алмасуға, ғаламторда отырып, оқушылар аударма жұмыстарын жүргізуге және өздеріне қажетті мағлұматтарды дер кезінде алуға толықтай мүмкіндіктер алады, радиобағдарламаларды тыңдауға, бейнероликтер көруге, яғни кез келген түрін қолдануына толықтай мүмкіндіктері бар.

Ақпаратты қандай да арақашықтыққа тез жеткізу, алыстағы ақпарат көздерін пайдалану мүмкіндігі интерактивтік іздеу жүйелері мен өз бетімен іздеу, сондай-ақ алынған материалдарды түрлі тіл тасушыларға ауыстырып салу сияқты ғаламтордың артықшылық көздері пайдаланылады. Ғаламтор өзінің барлық мүмкіндіктері және қорларымен қоса, осы мақсаттар мен міндеттерді жүзеге асырудың құралы болып табылады. Жалпы, оқушыларға ғаламтормен жұмыс жасаған өте қызықты. Ағылшын тілі сабағында оқушылардың тілін дамыту, білім-білік дағдыларын қалыптастыру, сөйлеуге деген қызығушылығын, белсенділігін арттыру мақсатында қолданылатын әдістерге төмендегілерді жатқызуға болады:

-Ауызша әдіс - теория және фактіге негізделген білімді қалыптастыруда, үй тапсырмасын және жаңа сабақты пысықтауда, ережелерді қайталауда пайдаланылады.

-Көрнекі әдіс - бақылау қабілетін дамыту, оқылатын мәселеге ықыласын көтеру және оқу материалының мазмұнын көрнекілік арқылы түсіндіруде қолданылады.

-Практикалық әдіс - практикалық іскерлік пен әдетті дамыту үшін және тақырып мазмұнына сәйкес практикалық жұмыстарды жүргізу үшін түсіндірілген материалды оқушылардың қаншалықты меңгергенін бақылау үшін пайдаланылады.

-Ойын әдісі - оқушының сабаққа деген қызығушылығын оятып, белсенділіктерін арттыра түседі, сонымен қатар оқушылардың сөйлеу-білік дағдыларын қалыптастырады.

Аталған әдістерді пайдалана отырып, түрлі тапсырмалар мен жаттығуларды, теориялық мәселелер мен қағидаларды оқушыға меңгерту тиімді болып табылады [3].

Ауызша сөйлеуге үйретудің, біріншіден, белгілі бір көлемде диалогты түрде және монологты түрде сөйлеудің арасында айтарлықтай формасы жағынан да, мазмұны жағынан да қандай да бір байланыстың болуы; екіншіден, оқушының өзіне тиісті пәнді жетік меңгеруімен; үшіншіден, қандай да бір мәтін материалдары мен ауызша сөйлеуде едәуір байланысты болуы. Оқудың бірінші кезеңінде іштей оқуға көңіл бөлу керек [4].

Сонымен қатар оқушылардың ағылшын тілінде ауызекі сөйлеу қабілеттерін дамыту бағытында түрлі іс-әрекет ұйымдастыруға болады. Шетел тілі пәні бойынша оқушы ереже мен ұғымдар анықтамасын тек жаттап алғаннан гөрі, оларды іс жүзінде саналы түрде қолдана алуы қажет [5].

Түрлі тапсырмалар мен жаттығулар арқылы теориялық білімді шыңдауға болады. Мысалы, белгілі бір мәтін бойынша жұмыс істеу үшін мына жаттығуларды беруге болады:

-Мәтінді қатесіз, дауыс ырғағын сақтай отырып оқу.

-Мазмұнын түсіну.

-Тірек-сызба сөздері арқылы баяндау.

-Мазмұнын түсінуі бойынша сурет салып, суреттеу [6].

Келесі жаттығу түрі сөйлеуге үйрету. Диалогты сөйлеуде оқушылар сұрақ-жауап, өтініш айту, нұсқау беру және тағы басқа жұмыстары ретінде қарапайым іс-әрекеттерді жасай алуы тиіс. Балалар бөлік элементтерден жаңа, тұтас жағдай құрай алуы керек. Оқушылар жалпы арнаулы сұрақтарды қоя алуы, әр түрлі сұрақтарға жауап бере алуы, өтініш, бір нәрсемен келісетінін немесе келіспейтінін білдіре алуы керек. Оқушылардың сөйлеу қарқынын өсіру қажет және әр оқушы сөйлегенде екі репликадан айтуы тиіс. Қазіргі кезеңде пән мұғалімдерінің кеңінен қолданып жүрген тілдік жаттығуларының біріне «Warming up» жаттығуы жатады.

«Warming up» жаттығуы. «Do you know?»

What's near the Capitol? What's near the Houses of Parliament? What would you like to see in Wash- ington D.C.? What would you like to see in London?

Тілдік жаттығудың мақсаты

-

сабаққа деген бетбұрыстығуы.

Тілдік жаттығу барысындағы мұғалімнің жылыдауысы,

сұрақтардың алдынала ойластырылып тапсырмалардың дұрыс жоспарлануы мұғалім мен оқушының арасындағы жақсы қарым-қатынасты ғұшып, алдағы сабақтың нәтижесін жоғарлататүседі. Әдетте оқып болғаннан соң түсінік айтылады және жаттығулар жасалады. Сөйлей алудың әдістерімен қорытындыланады.

Әңгімелесу балалардың логикалық ойлауын, тілдің қалыптасуына, қорытынды жасауға көмектеседі. Оқушылардың ағылшынша сөйлеу дағдысын қалыптастыру үшін сөйлеудің дұрыс үлгісін көрсету керек. Оқушының сөйлеу дағдысын қалыптастыру үшін: сөзді, сөз тіркестерін дұрыс айтуға үйрету, мәтінді, өлең сөздерді айтқанда дауыстың анық болуын қадағалау, сұрақтарға жауап беру, дұрыс сөйлеуге үйрету, сұрақ қоя білу мен әңгімені бастау, жалғастыру, аяқтай білу қабілетін қалыптастыру сияқты жұмыстар қатар жүргізіледі.

Сондай-ақ берілген мәтіннің мазмұнын айту мен сөйлеу үлгілерін сауатты түрде құрастыра білуге, диалог арқылы сұхбаттасу сияқты жұмыстар кеңінен жүргізіледі. Осындай жұмыс кең түрде жүрген тұста оқушының сөйлеу ерекшелігі күннен күнге дамып, жан-жақты артып отырады. Ал, бұл оқушының сөйлеу дағдысын қалыптастыру үшін: оқушы меңгерген лексикалық материалдар бойынша талқылауға қатысып, мәтін бойынша түсінгенін еркін жеткізе білуге дағдыланады. Қойылған сұрақтарға тез және нақты жауап беру және сурет бойынша әңгіме құрастыру, әр түрлі жағдаяттарға байланысты сұрақ қоя білу мен схема бойынша сөйлемдер құрастырып айту жұмыстары басты рөл атқарады.

Оқу біліктілігін меңгеру мақсатында ортадан жоғары деңгейде жұмысты күрделендіріп, көптеген жұмыстарды іске асыруға мүмкіндік туады. Сондықтан ауызша сөйлеуді меңгеруде мәтінмен жұмыстың да маңызы зор. Мәтінді ауызша мазмұндау үшін тіл үйренушілерді жазбаша сұрақтарға жауап беруге дағдыландыру, жоспар құруға, сондай-ақ белгілі бір суретке тақырып қоя білуге, сол суретке қарап сөйлем құрауға, өздерінің ойларын, қызықты іс-әрекеттерін әңгімелеуге үйрету, жаңа технологиялар және тәсілдерді қолдана отырып, ауызша сөйлеу дағдыларын дамыту әдістері қолданылады.

Көлемді мәтінді оқып қана қоймай, көру арқылы мазмұнын түсініп мәтіннің мазмұны бойынша түсінгенін айта білу. Сондай-ақ өз бетімен әңгіме құрап, мәтінге байланысты қанатты сөздерді, мақал-мәтелдерді пайдалану арқылы сөйлеуге дағдыландыру. Бұқаралық, ақпараттық хабарларды оқып түсіну (газет, журнал материалдары, теледидар хабары) мен талқылауда белсенділік танытып, біліктілікті жоғарылату жұмыстары басшылыққа алынады.

Сөйлеу дағдысын қалыптастыру үшін, оқыған үзінділері бойынша негізгі кейіпкерлерге сипаттама беру, роман, эсселердің тақырыбын, идеясын талқылау, пікірсайыс, дебат барысында өз ойын әдеби тілде еркін жеткізе білуге дағдыландыру басты мақсат болып табылады.

Соңғы кезде көп қолданылып келе жатқан жұмыс түрінің бірі - «Brainstroming» әдісі, яғни суреттеліп берілген белгілерді қолдану арқылы біртұтас әңгіме құрастыру, оны әңгімелеп айту болып табылады.

«Brainstorming» әдісі.

Бұл әдісті ағылшын тілі сабағында қолдануға болады:

- Describe the way something is said: whisper, cry, shout, yell, mumble,
- Think of as many things as you can that are
- How many methods of travel can you think of?
- What if you were caught in an avalanche?
- What if tobacco wasn't brought to Europe?

Ағылшын тілі сабағында компьютерді, мультимедиялық және электрондық оқулықтарды және интерактивті тақтаны пайдаланғанда:

- лексиканы оқып үйретеді;
- сөйлеу ырғағын;
- диалог, монолог және рөлдік ойындарды;
- хат жазуға үйретеді;
- грамматикалық құрылымдарды түсіндіріп, оқушылардың есінде сақтауға көмектеседі.

Сабақта осындай әр түрлі жұмыстар жүргізу оқушылар үшін тиімді және олар әр елдің тілдік айырмашылықтарын біледі, үйренеді салыстырады. Сабақта әр оқушы қазақ тілін, орыс тілін, ағылшын тілін салыстыру арқылы тез ойлап, шешім қабылдауға тырысады. Сонымен қатар сабақ барысында оқушылар арасында бір-бірімен бірлесіп жұмыс жасап үйренеді, топтық және ұжымдық дағдылары қалыптасады, өз ойын жүйелі түрде саралауға үйренеді. Мұғалім үшін оқушылармен жұмыс жасау жеңілдейді және оқушылардың ағылшын тілін үйренуге деген қызығушылығы артады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

- 1.Исаева Г. Шет тілі сабағында инновациялық технологияларды қолданудың кейбір ерекшеліктері. «Жаңа тұрпатты мұғалім дайындаудың өзекті мәселелері» атты республикалық ғылыми конференцияның материалдары. Мектептегі шет тілі, 2011ж. №33. -35б.
- 2.Мұхамбетжанова С.Т., Жартынова Ж.Ә. Интерактивті жабдықтармен жұмыс жасау. -Алматы, 2008ж.- 120б.
3. Байтилеуова Г. Ақпараттық технологиялардың тиімділігі. Қазақстан мектебі. -2008 ж. №6.- 45б.
- 4.Шолпанбай С. Білім беру жүйесінде жаңа технологияларды пайдалану заман талабы. Мектептегі шет тілі, 2010ж. №3. -56б.
5. Ағылшын тілі мектепте// № 6 2012, 22 б.

ҚИЫН ОҚУШЫЛАРМЕН ЖҮРГІЗІЛЕТІН ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ТҮЗЕТУ ЖҰМЫСТАРЫ

Алпиева Айман

aa_aa_2323@mail.ru

«Ахмет Байтұрсынұлы атындағы № 47 ЖОББМ», Семей, Қазақстан

Қиын балалар және мінез-құлықтағы қиындық ұғымы 1920-30 жылдары П.П. Блонскийдің еңбектерінде пайда бола бастады. Оның зерттеулерінде қиын балалардың мінез-құлық тарихын мектеп, отбасы арқылы ашып көрсетеді. Ол қиын балаларға мұғалімнің қатынасы арқылы қиын оқушы терминін нақтылауды жөн көреді. Бұл балаларға былайша мінездеме береді: объективті көзқараспен қарағанда қиын оқушы – мынадай, ол мұғалімнің жұмысының жемісті еместігіне байланысты [1].

Субъективті көзқараспен қарағанда қиын оқушы – мынадай, онымен мұғалімге жұмыс істеу өте қиын, мұғалімнен көп жұмыс істеуді талап ететін оқушы. Істі бүлдіруші оқушыларға толыққанды мінездеме бере отырып, П.П. Блонский өз жұмыстарында мектепті, сыныпты ұйымдастыруға баса көңіл бөледі. Блонскийдің пікірі бойынша қайта тәрбиелеудің нағыз тура жолы, тәртіп бұзушыларды мәдениетсіз ортадан мәдениетті балалар ұжымына біртіндеп әкелу болып табылады. Қиын бала мәселесі бойынша ең алғаш зерттеу жүргізген П.П. Бельский кәмелетке жасы толмаған мінез-құлқындағы қиындығы бар балалардың ішкі дүниесін қарастырды [2].

В.В. Трифонов зерттеулерінде «қиын оқушы анықтамасы – бұл күнделікті педагогикалық әсерге көне бермейтін, өзіне үнемі қосымша уақыт бөліп қарауды, мұғалімнің ерік-жігерін, күшін, қажырлы педагогикалық еңбегін қажетсінетін оқушы. Г.А. Фортунатовтың зерттеулерінде «қиын балаларға » үлгермеушілер мен тәрбие ықпалына көнбейтін балаларды және психикалық бұзылудан жапа шеккендерді жатқызады. Қазіргі кезде психологияда қиын бала түсінігінің бірыңғай анықтамасы жоқ. Бұл шексіз ұғым, ол жеке адамның өзгеру құбылысын жинақтаушы. Осы категориядағы балалардың жалпы адамдық және өзге ешкімде қайталанбайтын қасиеттері, әлеуметтік және биологиялық факторлардың ықпалымен қамтамасыз етіледі.

Ағылшын психологы Хевитта және Дженкинс қиын балаларды екі үлкен категорияға бөлген:

1. Әлеуметтік формадағы антиқоғамдық мінез-құлқы тән балалар.
2. Әлеуметтік емес антиқоғамдық агрессивті мінез-құлықты балалар. Бұл балалардың жанұясымен, қатарластарымен қарым-қатынасы жаман, эмоциялары бұзылған, агрессивті, қатыгез әрі кекшіл балалар.

Ғалымдардың бірқатары қиын балалардың пайда болуын өмірдің қолайсыз және әлеуметтік-биологиялық факторлармен байланыстырды.

Ал И.А. Невский қиын баланың пайда болуы отбасындағы, мектептегі жүргізілетін оқу-тәрбие жұмыстарының жеткіліксіздігінен деп түсіндірді. Яғни, ата-ана тарапынан, мектеп қабырғасынан жылулық сезінбеген, мейірімділік көрмеген оқушы өмірде өзінің ешкімге қажетсізін деп есептеп, ашуланшақ, агрессивті, қатыгез болып өседі. Қиын оқушының пайда болу себептерін анықтағанда, біріншіден отбасындағы тәрбиеге, ал екіншіден мектептегі оқу-тәрбие мәселесіне аса көңіл бөлеміз. Өйткені, көптеген психолог ғалымдардың зерттеулеріне жүгінетін болсақ, оқушылардың мінез-құлқындағы қиындықтардың пайда болу себептерін отбасындағы дұрыс тәрбие бермеудің салдарынан болатындығын анықтады [3]:

- 1) отбасының әлеуметтік және экономикалық жағдайы;

- 2) ата-ананың баласына немқұрайлы қарауы;
- 3) қараусыз қалған бала немесе шектен тыс қамқорлық.

Қазіргі кездегі жас ата-аналар өсіп келе жатқан баласын аса тым еркелетіп өсіріп жатыр десек те қателеспейтін шығармыз. Аса тым артық мадақтау мен шектен тыс мәпелеуде өскен бала ешқандай күш жұмсамайақ көзге түскісі келеді, егер мұғалім ескерту айтатын жағдайда жылай салатын әлсіз, өздігінен еш нәрсеге қол жеткізе алмайтын, ерке болып, өзбеттілігі қалыптаспаған бала болып өседі. Сонымен бірге «Үйлену оңай, отбасын құру қиын» деп ата-бабамыз айтқандай қазіргі жастарымыздың отбасылық өмірге дайын еместігінен, немқұрайлы қарағандықтан қара көзді балалар толық емес отбасында немесе жетім балалар үйінде тәрбиеленіп жатыр. Не анасының жылылығын, не әкесінің мейірімділігін, тәрбиесін көрмей өскен баланың психикасы жарақатталып, қиын балалар санының қатарына қосылады.

Сондықтан «Қиын бала қайдан пайда болды?» - деген сұраққа жауап бермес бұрын, отбасымыздағы ерлі-зайыптылар арасындағы қарым-қатынасты, ата-ана мен бала арасындағы қарым-қатынасты ретке келтіріп алғанымыз дұрыс сияқты. Алайда, бұрынғы ата-бабамыз мұра қылып қалдырып кеткен отбасындағы баланы тәрбиелеу стильдерін қайта жаңғыртатын болсақта қателеспеген болар едік. Бұл қоғамдағы, отбасындағы көптеген мәселелердің шешілуін біраз жеңілдететіні сөзсіз деп ойлаймыз.

Сонымен балалардың мінез-құлқындағы қиындықтардың пайда болу себебі, біріншіден, отбасы тәрбиесі десек, екіншіден, мектептегі оқу-тәрбие жұмысындағы кемшіліктермен сипатталады [4].

Бала мектепке келген кезден бастап оқушы - мұғалім және оқушы-оқушы арасында қарым-қатынас қалыптаса бастайды. Бұндай қарым-қатынасты орындау оқушыға бастапқыда қиын соғады. Жалпы мектептегі мұғалімнің барлық балаларға қойылатын талаптары да көзқарастары да бірдей болуы керек. Дегенмен де кейбір мұғалімдердің өзінің сүйіктілері және сүйікті емес оқушылары да (гадкий утенок) болады. Бұл мұғалімнің оқушылармен қарым-қатынас орнатуын аса қиындатады. Өйткен мұғалім өзінің сүйіктілеріне жақсы баға қойып, қолдап отырады, ал қалған балалар қаншама тырысқанмен шет жақта қалып «Мен қанша тырысып айтқанмен де төмен баға қояды» деген пікірлер қалыптасып, оқушылардың оқу мотивациясының төмендеуіне әкеледі.

Д.Б.Элькониннің айтуынша, баланың дамуы кезінде оқу процесінің алатын орны ерекше. Бала мектепке келгенде оның ойында оқуға деген қызығушылық әлі толық қалыптаспаған, тек оқу барысында мұғалімнің ықпалымен қызығушылығы біртіндеп қалыптасады деген.

Белгілі ғалым Л.С. Выготский былай деп жазған: «Қызығушылық-бала қылығын итермелеуші күш. Баланың іс-әрекеті оның органикалық қажеттілігімен сәйкестілігін көрсететін инстинктивті ұмтылыс. Тұлғаны қандай да бір іс-әрекетке шақырғыңыз келсе, ең алдымен оның қызығушылығын тудыру қажет. Оның сол іс-әрекетке дайын екеніне және оны орындауға барлық күшін бағыттайтынына көз жеткізуге керек. Сонда ғана тұлғаның іс-әрекетті өз бетінше істей алады, ал мұғалім тек қана оның іс-әрекетін басқарып және бағдарлап отырады».

Ал, мұғалімге психологиялық білім өзіне-өзі белгілі талап қоя білу үшін де және оқушыларға білу, білім беру және тәрбиелеу үшін де қажетті өзіндегі жеке адамдық қасиеттерді дамытуға да керек.

Ал оқушының оқуға қызығушылығын тудыру мұғалімнің педагогикалық шеберлігі мен қабілетіне байланысты болады. Бұл негіз ең біріншіден педагогтың жеке қасиетіне, қабілетіне, оқушымен қарым-қатынасына, олардың әрекеттерін дұрыс ұйымдастыруына қарай құрылады.

Бала білімінің бастапқы іргетасы бастауышта қаланатыны бәрімізге белгілі. Бастауыш сыныпта сабақтың бір элементтерін түсінбеуі оқуда қиындық тудырады, ал оқу бағдарламасы сыныптан сыныпқа ауысқан сайын күрделене береді, бұл баланың оқу үлгерімі нашарлап, сабақтан қашу, сабаққа келмеу және т.б. әрекеттері арқылы көріне бастайды.

Г.М. Минковский, Л.М. Зюбин, Д.В. Колесов, В.Н. Кудрявцев зерттеулерінде қиын балалардың басым көпшілігі - мектептегі оқуда қиындықтарға кезігіп, оқу бағдарламасын дұрыс меңгере алмай, ұжымнан тысқары қалып қалған балалар, -деп атап көрсетті.

Белгілі ғалымдар Б.Г.Ананьев, Л.И.Божович зерттеулерінде мұғалім мен бала арасындағы қарым-қатынас, баланың ата-анасына және құрбыларына қарым-қатынасын анықтап, эксперименттік түрде зерттеп көрсеткен. Жалпы ғалымдардың зерттеулеріне сүйенетін болсақ, бала мінез-құлқының қиындығы 6-8 сыныптарда әсіресе ұл балаларда басымырақ байқалады деген [5].

Мінез-құлқында қиыншылығы бар оқушыларды әдетте екі топқа бөліп қарастырады:

1. Тән кемтарлығы және жан жарақаты бар оқушылар;
2. Отбасында, мектепте тәрбиелеуден шет қалған, жеке басын қалыптастыруда сыртқы кері факторлардың, әлеуметтік жағдайдың әсері болған және өтпелі кезеңнің күрделілігінен мінезі дұрыс қалыптаспаған оқушылар.

Қиын балалардың психологиялық ерекшеліктерін теориялық тұрғыда Л.С. Выготский еңбектерінде талқыланды, сондай-ақ А.С. Макаренко тәжірибелерінен де үлкен орын алды.

Бірқатар қазақстандық педагог зерттеушілер В.Г. Баженов, А. Жұмабаев, К.А. Жүкенова, А.М.Карабаева, И.Ф.Назаров, В.А. Парфенов, В.А.Трифонов, В.П.Шевченко, Л.В.Лысенко, Л.К.Керимов және т.б еңбектерінде қиын балалардың қиырлық сияқты жағымсыз қасиеттерінің қалыптасуына әлеуметтік-педагогикалық факторлардың әсер ететіндігін зерттеді. Бастауыш мектеп оқушылары мен жасөспірімдердің асоциальды мінез-құлықтарын, спорт, өзіндік және жеке жұмыстарды ұйымдастыру, мектепке деген ықпалды күшейту, отбасындағы белсенділікті арттыру, ұжымдағы әрекеттерге балаларды қатыстыру арқылы жеңудің әр түрлі жолдарын көрсетті.

Жалпы, мінез құлықтары қиын оқушылардың сипаттамасын келесі мәліметтер арқылы жинақтауға болады:

- Жеке деректер;
- Баланың денсаулығы, мүмкін болатын медициналық көрсеткіштері туралы ақпарат;
- Отбасы туралы мәліметтер (құрылымы, әлеуметтік мәртебесі);
- Педагогикалық аспект (оқу жетістігі, табысқа, оқуға қатынасы, тәртіп);
- Баланың психологиялық бейнесі;
- Қоғамдық өмірі, командадағы және оқытушылармен қарым-қатынасы;
- Моральдық сипаттағы, хобби, жаман әдеттердің болуы немесе девиантты мінез-құлық жағдайларының болуы;
- Сипаттау туралы сұрау салынған орынның нұсқауы;
- Қолтаңбалар.

Баланың өмірінің әлеуметтік жағдайлары оқу үдерісіне де әсер етеді, оқушы үшін мұндай деректер міндетті түрде мыналарды қамтиды:

- оқушының дамуына айтарлықтай ықпал ететін отбасы және туыстарының құрамы (олардың толық аты-жөні, жасы, қызмет саласы);
- отбасылық жағдайы;
- отбасы мүшелерінің арасында соттылық, тәуелділік, ақыл-ой немесе ауыр физикалық аурудың болуы;
- психологиялық климат (зорлық-зомбылық, қақтығыстар, оқшаулану фактілері тіркелген) және білім беру әсері;
- отбасының материалдық игілігі.

Қазіргі кезде мектепте бала өрескел қылық жасаса, тәртіпсіздік көрсетсе кінәні ата-аналар мұғалімдер не тәрбиешінің тәрбиесі деп санайды. Тәрбиенің түп негізі бала дүниеге шыр етіп

келегеннен кейін басталады. Баланы материалдық жағынан қамтамасыз етеміз деп ата-аналар күні бойы маңдай терін төгіп, жұмыс істеп, балаларының ешкімнен кем болмағанын қалайды. Алайда, қараусыз қалған балалардың елігуі тез және жаман қылықтарға да бейім келеді. Ал баласының бос уақытында не істеп жүргенін, қайда барып, немен шұғылданып жүргенін білмейтін ата-аналардың көптігі қаншама. Сонымен бірге, өсіп келе жатқан жас ұрпақ сыпайылық, мейірімділік танытпай қатігездігі байқалып жатса «Мынау менің балам ба, бұл қылықты мен үйреткен емеспін» деп таң қаламыз. «Не ексең, соны орасың» деп ата-бабамыз тегін айтпаған, балаға материалдық қажеттіліктен гөрі рухани қажеттілік аса қажет деп ойлаймыз.

Қоғамда болып жатқан өзгерістерге байланысты, балаларды заманымызға сай етіп оқытып-тәрбиелеу үшін педагогтарға кәсіби және жеке тұлғасына талаптар қойылады (жоғары білімді, іздемпаз, жаңашыл, креативті және т.б. Педагогтың жұмысы табысты болуы үшін әрбір баланың психологиясын жақсы білуі тиіс. Егер де бала мұғалімнің тілін алмай жатса, бұл қиын бала деген жаңсақ пікір қалыптасып, психологтың кабинетіне баруды нұсқайды. Бірақта бұл жағдайда бала мүлдем қиын бала емес шығар, мәселенің түп тамыры педагогтың өзінің жеке басына қатысты болуы мүмкін, яғни, педагогтың оқушылардың психологиясы туралы ақпараттардың таяздығынан оқушылармен жұмыс істеуде біршама қиындықтарға кезігеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Рабочая книга школьного психолога// Под ред. И.В. Дубровина. - СПб., 1998. -256.
2. Раттер М. Помощь трудным детям. - М., 1987.-130б.
3. Степанов С.С. Психология трудных школьников: Учебное пособие. М., 1996.
4. Ахметжанова Н. Мінез-құлқы қиын балалар //Ұлағат № 1, 2001.-35б.
5. Хухлаева О.В. Основы психологического консультирования и психологической коррекции. - М.: Издательский центр «Академия», 2001.-120б.

УДК 37.015.3

ПРОФЕССИОНАЛЬНОЕ САМООПРЕДЕЛЕНИЕ СТАРШЕКЛАСНИКОВ КАК ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ ФЕНОМЕН

Әбеуғали Жанайдар Нариманұлы

магистр педагогических наук по специальности «Педагогика и психология»

ЕНУ им. Л.Н.Гумилева, Астана, Казахстан

Проблема профессионального самоопределения старшеклассников на современном этапе представляется актуальным, так как решение данной проблемы способствует формированию высококвалифицированных и компетентных специалистов, которые в свою очередь будут определять эффективность реализации государственной политики в сфере занятости населения.

Исследователи указывают на необходимость разработки целостной системы педагогических условий, способствующих профессиональному самоопределению старшеклассников, основывающейся на учете желаний и склонностей личности школьника, учитывающей его реальные и перспективные возможности, а также потребности в выбираемой и осваиваемой выпускником деятельности со стороны производства и общества в целом. [1, с. 830].

Как показывает анализ научной литературы, тема профессионального самоопределения старшеклассников не является чем-то новым. Эта проблема носит междисциплинарный характер и изучается с точки зрения психологии и педагогики.

Цель статьи - раскрыть сущность профессионального самоопределения старшеклассников как педагогического феномена,

В педагогическом словаре В.И. Загвязинского, А.Ф. Закировой профессиональное самоопределение раскрывается как

«1) активный и долгосрочный процесс выбора профессии, внутренние психологические основы и результат этого процесса;

2) деятельность человека, которая приобретает то или иное содержание в зависимости от стадии его развития как субъекта труда;

3) процесс принятия человеком решения о выборе будущей работы;

4) самостоятельное и сознательное согласование профессиональных и психологических возможностей человека с содержанием и требованиями профессиональной деятельности, избирательное отношение личности к миру профессии» [2, с. 137].

Исследователей проблемы самоопределения школьников (О.В. Александрова, А.А. Андреянов, Е.В. Предейна, С.Н. Чистякова и другие) отмечают, что понятие «профессиональное самоопределение» имеет социальный характер и, следовательно, чисто профессионального самоопределения не существует.

По мнению Н.Н. Чистяковой, профессиональное самоопределение - «процесс формирования личностного отношения к профессиональной трудовой деятельности и способ самореализации человека, координация внутри-личностных и социально-профессиональных потребностей» [3, с. 36,].

С точки зрения А.А. Бобковой, профессиональное самоопределение старшеклассников гимназии представляет собой целенаправленный, поэтапный и многоуровневый процесс, сущностью которого является осознанный и добровольный акт профессионального выбора, адекватный личностной предрасположенности, индивидуальным возможностям и способностям обучающегося в мире профессий, определяющий его целенаправленную работу по подготовке к самореализации по выпуску [4, с. 7].

Старшеклассники находятся на стадии вступления в самостоятельную жизнь. Это обстоятельство усиливает процесс его профессионального самоопределения.

Самоопределение старших школьников связано с характерным соотношением прошлого и будущего. Как замечают исследователи, юность – период расцвета всей умственной деятельности. Старшеклассники стремятся проникнуть в сущность явлений природы и общественной жизни, объяснить их взаимосвязи и взаимозависимости. Почти всегда этому сопутствует стремление выработать собственную точку зрения, дать свою оценку происходящим событиям. Самостоятельность характера в этом возрасте приобретает определяющий характер. [5, с. 33].

Самым важным, неотложным и трудным делом становится для старшеклассника выбор профессии. Психологически устремленный в будущее и склонный даже мысленно «перепрыгивать» через незавершенные этапы, юноша внутренне уже тяготится школой, школьная жизнь кажется ему временной, ненастоящей, преддверием другой, более богатой и подлинной жизни, которая одновременно манит и пугает его. Он хорошо понимает, что содержание этой будущей жизни, прежде всего, зависит от того, сумеет ли он правильно выбрать профессию [6, с. 67].

Недавние исследования ученых показывают, что старшеклассники часто руководствуются не интересами общества, бизнес-структур, учебных заведений, в которых они намерены учиться, а какими-то собственными идеями, возникающими в результате процесса профессионального самоопределения. Его направленность и содержание постоянно меняются под влиянием различных социально-экономических, социально-культурных факторов, мнений о

престижных профессиях, которые существуют в определенных сообществах, а так же в сознании родительского сообщества [7, с. 126].

Также исследователи проблемы профессионального самоопределения отмечают, что отношение современных подростков к выбору будущей профессии скорее пассивное. Среди подростков нередки иждивенческие настроения, низкая мотивация к обучению и нежелание думать о будущем. Многие школьники недостаточно информированы о мире профессий [8, с. 41].

Взаимосвязь личности и внешней по отношению к ней системы профориентационных воздействий возникает только в процессе деятельности. Процесс профессионального самоопределения обусловлен расширением деятельности субъекта, реализующей его связь с факторами профориентации. [6, с. 68].

Под профессиональным самоопределением старших школьников в условиях общеобразовательной школы понимают сложный личностный процесс, в результате которого у каждого ученика, в зависимости от его личных особенностей, появляется возможность активного определения своей жизненной позиции с целью установления личностного смысла своей будущей профессиональной деятельности в едином европейском образовательном и профессиональном пространстве [9, с. 75].

При этом, с учетом выявленных Н.С. Пряжниковым особенностей самоопределения можно сделать вывод о том, что содержание профессионального самоопределения включает:

1) осознание ценности общественно-полезного труда и необходимости профессиональной подготовки;

2) знание социально-экономической ситуации, представление о мире профессий, об их востребованности на мировом рынке;

3) способность исполнять следующие характерные для этого процесса компетенции: целеполагания, рефлексии, профессиональной самооценки, корректировки планов и действий в практической реализации личной профессиональной перспективы [10].

Таким образом, анализ существующих в педагогической науке трактовок позволяет определить профессиональное самоопределение старшеклассников как открытый динамичный процесс, в ходе которого осуществляется формирование отношения старшеклассников к профессиональной деятельности для успешной самореализации в обществе. Эффективность профессионального самоопределения старшеклассников определяется степенью согласования психологических возможностей человека с содержанием и требованиями профессиональной деятельности.

Список использованных источников

1. Пятницкая Г.А. Проблема профессионального самоопределения старшеклассников на современном этапе//Известия Самарского научного центра Российской академии наук, т. 13, 2011, №2(4), С.828-830
2. Загвязинский В.И., Закирова А.Ф. Педагогический словарь: учебное пособие. пособие для студентов. выше. исследования. учреждения. - М.: "Академия", 2008, 352 с.
3. Чистякова С. Н. Научно-методическое и организационное обеспечение профессиональной ориентации студентов//Профессиональное образование в России и за рубежом. 2014, №2.(14), С.33-39
4. Бобкова А.А. Социально-педагогическое сопровождение профессионального самоопределения старшеклассников гимназии: автореферат дис. кандидата педагогических наук, Москва, 2012, 23 с.

5. Юрьева И.А. Профессиональное самоопределение старшеклассников как актуальная проблема подросткового возраста//Азимут научных исследований: педагогика и психология, 2015, № 3(12), С. 33-35
6. Джумалиева Д. М. Профессиональное самоопределение старшеклассника. Электронный ресурс: <https://cyberleninka.ru/article/n/professionalnoe-samoopredelenie-starsheklassnika> [дата обращения: 19.03.23]
7. Горшков М.К., Шереги Ф.Э. Модернизация российского образования: проблемы и перспективы. - М.: ЦПИМ, 2010, 352 с.
8. Ильина О.Б. Методика исследования осведомленности старшеклассников о мире профессий: опыт проведения // Актуальные проблемы психологии образования: сборник научных статей – Ярославль: Изд-во ЯГПУ, 2013. – С.38-43
9. Колесников И.А. Профессиональное самоопределение старших школьников как педагогическое понятие //МОУ «Гимназия № 9», Шадринск 2015, 75 с.
10. Пряжников Н.С. Профессиональное и личностное самоопределение - М.: Изд-во «Институт практической психологии»; Воронеж: НПО «МОДЭК», 1996. - 256 с.

UDK 178.11.238

PEDAGOGY OF HIGHER PROFESSIONAL EDUCATION IN KYRGYZSTAN AND METHODOLOGICAL FOUNDATIONS FOR THE FORMATION OF STUDENTS' CAREER- ORIENTED IDENTITY

Бекматова Жыпара Тулебаевна
Osh State University

Токтосунова Замирахан Рыскуловна
ztoktosunovaoshsu@gmail.com

The globalization of human life has brought a number of socio-social innovations in many countries. This phenomenon has also spread to Kyrgyzstan, and research efforts have intensified in all directions to master criteria that meet such social demands. Since this is related to human knowledge, attention to related issues has increased. Some concepts were adopted from other countries in a ready-made form, some innovative technologies that improve people's lives and ease their burden were recognized in their scientific content, and their special applied nature began to be studied and learned. In particular, this approach completely covered the field of education and was legalized in accordance with the requirements of a democratic social order. In particular, it is known that if the state accepts the standards for the conduct of work on higher professional education in the country within the framework of the law, then rules and regulations are needed for accurate and accessible fulfillment of the requirements. The solution of this problem obliges pedagogical work in all educational institutions to carry out scientific and practical research work. If the task of each investigation to achieve its goal and methodically correct approach to the case is assigned equally to the teaching staff of educational institutions of higher departments of the country, then each subjective action should be based on the norms established by law.

These norms are based on the articles provided in the Law of the Kyrgyz Republic "On Education", reinforced by decrees of the head of state, government decrees, decisions of the Jogorku Kenesh, orders of the Ministry of Education and Science, regulatory legal acts of an educational institution, and then can serve as a methodological base for the object chosen for research. All scientific and practical research that will be carried out in the direction 550200 "Physical and Mathematical

Education", which we will talk about here, should be armed with this technique. Otherwise, its scientific and theoretical essence will be more vague, and the conclusion of the work presented by the researcher may turn out to be erroneous. It is also important that the research be objective in terms of internal content and be based on research conducted in other countries. This is because we have signed international agreements with them for the purpose of official cooperation and are obliged to act on the conditions set out in them, no matter what issue we are dealing with, norms adopted by the world community, acts created by several states, bilateral and multilateral signed norms within the framework of legal approach also subordinate the scientific and theoretical assessment to this order. Considering that such obligation is typical for all peoples of the world, we cannot remain to stay away from such methodological norms.

Since the object of research in this work is the formation of a professionally-oriented language of students in English in the areas of "Physical and Mathematical Education" (550200), first of all, it is necessary to dwell on the main problems established by GOST, which determines the ways of working in this direction. If we interpret, if we take into account that all work carried out in this direction on the territory of the Kyrgyz Republic should be in the nature of the full implementation of the rules specified in this standard, then as a methodological basis for educational work, it is currently used in all higher educational institutions. For example, if the law "On Education" is at the beginning of them, then the next one is directly in the areas of "Physical and Mathematical Education" (550200), approved by Order No. 1179/1 of the Ministry of Education and Science of the Kyrgyz Republic dated September 15, 2015. It should be noted that this is the State Standard of Higher professional education. Of course, it is clear that these state documents, which determine the basis of the legality of higher professional education in the country, were not adopted by themselves, in other words, they have come a long way before they managed to succeed in developed countries, they have been tested by time, they have been tested in official conditions when carrying out their activities in several countries, they were evaluated in individual and joint studies of highly intelligent educators-scientists, in a social environment, in various civil ones. It is known that it proceeds from a realistic assessment of the practical conditions that result in society. The fact that people who were not part of the teaching staff of the educational institution were interested in its creation is evidenced by the help of non-governmental organizations-institutions that provided financial assistance in the manufacture and distribution of these GOST standards among the population. For example, the program "Education Reforms" of the Solos-Kyrgyzstan Foundation, provided financial support for the release of all state standards of higher professional education created for "Pedagogical Education" based on the I. Arabaev KSU, the Norwegian "SHPARE". The program through the Ministry of Foreign Affairs can be called the world-famous environmental movement "BIOM". The fact that the new state educational standards offered to the country's higher professional education are supported by such international organizations and institutions indicates that after world education has penetrated the educational system of Kyrgyzstan, imbued with certain concepts in the legislative field, consideration of relevant issues in the scientific and theoretical aspect must necessarily take place within the intellectual capabilities, able to demonstrate their value in methodologically developed countries.

Higher professional education is considered one of the branches of scientific research that plays an important role in modern pedagogical science. It is known that this is a very broad concept than the issue of general education and upbringing.

Therefore, the definition of the methodology of the analyzed problem with the specification of the problem to the object of research and the clarification of its main object in subsequent periods will clarify the relevant scientific and theoretical concepts around the problem under consideration, especially in the direction in which the research is correct, and rely not only on official state documents but also on the fundamental works of scientists in the direction of the possibility of obtaining a reliable result. It cannot be excluded that such a phenomenon also makes sense when performing experimental

work, which is important for the qualitative implementation of the work of higher professional education in all its aspects. With the methodologically correct formulation of the work, it is obvious that the work established by the state standard will give a good result in students receiving higher professional education. However, the regulatory documents adopted by the authorities do not always show their results. Since such events are common in people's lives, the effective implementation of each problem in the educational process is obtained by showing their place, creating events that will direct the goal in the right direction, observing the specific work done in their usual daily educational activities, conducting experiments in the necessary conditions. Summarizing the results and re-analyzing them makes it clear that communication issues need to be addressed regularly. While its implementation revolves around a specific issue, an objective assessment of a matter related to scientific etiquette is a necessary issue. If such objectivity obliges to guide all the studies discussed so far on this issue, then scientific points of view are strengthened, directly and indirectly, connected - several scientists, groups of researchers, state institutions-organizations, joint associations and even various concepts.

Under government contracts, it provides services to a certain extent in the methodology of scientific research. Since the main problem is aimed at obtaining a qualitative indicator, the methodology on which each study is based can be based on official documentation, using a scientific assessment of this problem, achievements of professionalism, interfering situational shortcomings, opinions of scientists who provided services for the correct solution of the problem, research, considerations aimed at achieving a result with standard concepts [1, 29 - 38]. Since it consists of continuous actions that complement each other, then the constant principles of approach to the object chosen for research are observed. Educational work is not limited to the provision of information related to the preparation of students for the profession, but based on this information, certain specialized activities must be carried out accurately and efficiently. Informed by various disciplines in the learning process, mastering the models that can be used with the measures to be put in place for specific activities, using texts that are exemplary in the implementation of each of them, for the qualitative compilation of the special skills of the profession, to provide the services necessary to perform in the required conditions, if it consists of complex practical work, the methodology determines the procedure for performing these works within the limits of legality [3, 16 – 89]. If the disciplines included in the basic part of educational standards reflect the content of knowledge that must be acquired in the professional activities of a specialist, then English is one of them. This clearly shows how important English language teaching is to modern society.

If we take the mentioned discipline on its own, then generally accepted concepts come to the fore, and the first thing that should be paid attention to when teaching it is teaching the structure of the language as the main issue. However, as society changes its view of any concept, it also updates its cognitive approach to the problem to a certain extent. Now not only higher professional education but also civil society as a whole has a completely different attitude toward learning English. In particular, since language is the only means of cooperation in the community, students from the first day of entering an educational institution begin to understand that whatever profession they choose, they need appropriate knowledge of several languages, this is an important social need for them to acquire the necessary information and skills in a short time. If so, then the methodology of higher professional education scientifically recognizes each discipline, its place in the learning process, and the possibility of education, while determining the result of its teaching, the ways to achieve it cover the nature of the approach to the subject, up to the teaching methods performed in a particular lesson [4].

This is probably why those who develop training standards and curricula predict what the outcome of work that has not yet been completed should be, and briefly, albeit briefly, indicate criteria that are crucial for actions that lead to such a result. Being responsible for the quality performance of the work, the methodology collects the results obtained in each discipline into a general idea, and the

results obtained from them "outwardly" must form an activity that will allow the student to do everything in practice, in a social environment. If, from the point of view of general concepts, the methodology is presented as a system of formal legality, consisting of concepts that determine the development policy of all states about the universal civilization operating at the moment, then within one branch it is also felt as an "obligation" of this legislative system, which must necessarily be fulfilled.

Higher professional education in mathematics is one of the problems identified by humanity as a whole. Currently, all aspects of the social environment are surrounded by technological discoveries, and each member of society, striving for a good and prosperous life, directly connects it with his personal life, and as interest in its knowledge and use increases, the need for the necessary knowledge increases, new disciplines in the education system, as before, he sees an attempt to update the content of the lessons taught, to develop methods and methodological techniques for its regulation [5, 121 – 154]. Since the main issue is providing citizens with the necessary education, its implementation requires scientific and methodological developments from pedagogical specialists and also defines methodological rules for mandatory regulatory legal acts based on professional educational work. It should be noted that he is guided by both laws, resolutions, and orders of the Ministry of Education and Science of the Kyrgyz Republic, and the provisions adopted by the Academic Council of the university. Since the teaching staff sets itself the task of preparing a professional who meets the requirements of his time, with a single goal in one direction, their work in the educational process is reduced to methodological foundations, providing methods, methodological basis, ensuring the important role of each subject in the qualitative implementation of the educational policy of the state, guided by scientific and practical considerations.

The teaching methodology, the internal unity of which takes on great responsibility, observes the obligatory fulfillment of each criterion established in the standard in the scientific and theoretical content, systematizes it through the curriculum, "measures" the number of hours according to how important it is in preparing students for a profession, and gives approximate indications of what work should be done during this period. Based on official rules, tutorial [6] also controls execution to a certain extent. While each discipline appears to be able to define its learning materials in the educational process, the methodology must also control how many disciplines pursue the same goal in the curriculum of the specialty's mission in civil society.

Approaching the problem from this point of view, it is necessary that the teaching of English in mathematical fields should be methodologically guided by the concepts proposed by educational standards and based on what is the result of learning through the "philosophy" of their implementation [2]. The learning outcomes summarize the implementation of the educational and methodological documentation established by the educational program, that is, the course of each specific lesson in mathematical areas, the knowledge indicators that should be achieved in it, as well as a set of skills that can be learned along with the amount of information studied. As a result, a set of methods regulated in the lesson is obtained, starting from the organization of educational work by the teacher, ending with its implementation, theoretical properties of knowledge, and independent work of students teaching practical skills. Since the tasks performed by the teacher when organizing a lesson are clearly spelled out in state educational standards, everything can be imagined. In such a situation, the teaching methodology [7, 14 – 23] that controls pedagogical work, in terms of the implementation of the demonstrations specified in the standard in the educational process, ways to solve the local situation of each educational institution, students' requirements for reading and learning, the preparedness that they brought from school, the attitude to the profession from the side social and vital interest, the professional skills of teachers will have to be abandoned.

For example, in the standards of teaching in mathematical areas, the result achieved when teaching English is defined as:

- To learn English as a world language, in other words being able to use it as a means of speaking, writing, reading, listening, and understanding someone's thoughts when necessary;

- To know the terms and concepts related to the profession in English in order to raise the professional activity to the level reached by the world, and to be able to use them in accordance with the requirements, when necessary;

- To increase intellectual potential, create the knowledge base necessary in market relations through its study and development since the English language is in the first place in terms of obtaining new international information, due to the need to improve professional skills,

- To master IT resources and related software in English in order to properly use new technologies and information social networks that flow to Kyrgyzstan;

- To participate in the competition in the international labor market by profession and demonstrate linguistic, speech-communicative competence in English as the main language necessary for personal cooperation in order to work with representatives of different nationalities;

- To increase the intellectual base of his state, through personal knowledge and skills, to be aware of discoveries made in other countries in the field in which he works, and to translate from English those that he considers very important, and offer them to national production.

Despite the fact that educational standards impose the same requirements for all higher professional education, there are significant differences between educational institutions in terms of their implementation, that is, there are features that are not always similar to each other on the part of the admission of students at the location of educational institutions within the country. In particular, higher educational institutions located in regional centers have a number of features in comparison with higher professional educational institutions located in Bishkek. Then the formation of competencies established by educational standards through the content of subjects taught to students will raise a number of problems in the direction of selecting approaches to teach English, as well as other disciplines, in accordance with the speech skills brought to school, depending on their language ability in the learning process. Although the purpose of the lesson is determined in accordance with the main educational program that implements the curriculum, achieving the required level of flow consists of objective situations that depend on the state of assimilation by students of full control over the educational process. When we imagine a child who comes to a higher education institution without knowing a word of English, due to the lack of a teacher who could teach English at school in such conditions, it is difficult to imagine what kind of work a teacher should do in the field of teaching English. Regardless of how much knowledge they already have in English, the purpose of teaching students according to the course set by the curriculum is to properly implement the social interests set by the public in relation to the profession, that is, to form competencies that will be disclosed when it is consumed by civil society, in accordance with the basic educational program. If we interpret it, the professional development of a student who has just entered the educational institution in the right direction is to educate an intelligent, cultured, and patriotic person who has the ability to use information in the English language (a), to use the knowledge obtained from the mentioned discipline, language, and speech-communicative skills in various professional activities (b) getting used to the correct and high-quality use in their activities, achieving ownership of competences that enable them to recognize the intellectual, social and cultural values of the peoples of the world and learn about the news happening in them (c) entrusts the English language teacher to look for ways. The problem, which seems to be the same for all higher educational institutions, is in the paradigm of personality-oriented learning, which puts the interests of the student first, and determines the methodological conditions of the individual approach [8, 26 - 49] of the teacher to the situation in the educational process and requires an individual approach to the results of mastering the discipline. The content of knowledge that a student possesses after studying this discipline is formed through educational materials, the skills acquired from him are determined as a result of practical work performed

specifically on each subject, and real skills are revealed through competencies that are evaluated at the level of daily activities.

In the learning standards, the competencies that every student needs to know are expressed in common terms, which are the development of skills such as English speaking, writing, and reading comprehension:

- the correct use of language tools in speech and communicative communication, preservation of the culture of speech and conversation;
- a storyteller game to demonstrate the ability to write competently based on the spelling rules of the English language and compose the text according to the situation;
- translation of texts in accordance with the interests of the work, mastering terms and concepts that can improve professional skills in accordance with the requirements of the time in order to remain competitive in market relations;
- timely access to new information in English to keep up with the study of innovative technologies at a time when people around the world are being updated so quickly;
- understand the grammatical nature of sentences in English, distinguish from which side (by category of person) the word is pronounced, by its meaning in the sentence and observe the necessary labels in the oral and written text;

At first glance, such a goal setting for teaching English in higher professional education has existed for the last centuries. Therefore, those who received higher professional education in those years are well aware that the texts included in textbooks and grammatical means to ensure that the student receives information in the specified language consist of informative sentences in English. This is not the case now, but after the knowledge gained by the student will be determined by the global competitive labor market, the competence of a specialist provided with such information is to use this language in a speech-communicative variety of communications and to show competence in participating in international competition.

References

- 1.Lvov L.V. Professional education: competence-contextual approach: textbook for students of institutes and faculties of advanced qualification. Chelyabinsk: ChSAU, 2007. 106 p.
- 2.Kochkonbaeva S.I., Tynybekova Ch.A., Babaeva A.D., Salieva D.A., Shamuratova A.N. Conceptual foundations for forming students' communicative competence through the use of multimedia technologies in the process of studying English. The First International Conference "Innovations in Medical Science and Education". Dela Press Conference Series: Medical Sciences Vol. 001, 004 (2022). Pp.1-10. <https://doi.org/10.56199/dpcsms.oakw8094>
- 3.Methodology of teaching foreign languages in the university: from tradition to modernity: study. allowance / T.Yu. Tambovkina, E.K. Gizerskaya, A.O. Budarina, N.V. Andreeva / edited by T.Yu. Tambovkinoy. Kaliningrad: Izd-vo KSU, 2003. 147 p.
- 4.Troyanskaya E.S. Features of the genres of scientific literature and the selection of texts at different stages of training foreign language teachers / In: Functional style: linguistic and methodological aspects. - M.: Publisher Nauka, 1985. - S. 189-201.
- 5.Utehiia A.N. Intercultural didactics: monograph. M.: Publisher "Flinta", 2012. - 280 p.
- 6.Shanshieva S. A. English language for mathematicians: study. Math for students. fac. - M., Publisher Moscow State University, 1991. - 400 p.
- 7.Yakimanskaya KS. Personality-oriented education in a modern school. - M.: Publisher "VLADOS", 1996. - 96 p.
- 8.Milovanova N.G. Modernization of Russian education in questions and answers / N.G. Milovanova, V.N. Prudayeva; Tum. oblast Mr. in-t development region. Education. Tyumen: VectorBook, 2002. - 31 p.

О ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИХ УСЛОВИЯХ УСПЕШНОСТИ СОЦИАЛИЗАЦИИ ПОДРОСТКОВ

Балапанова Гультум Сериковна

Магистрант 2 курса, специальность «Педагогика и психология»
Евразийского национального университета им. Л.Н. Гумилева

Данная статья является актуальным по нескольким основаниям. Во-первых, социализация является важнейшим процессом в развитии подростков, а условия социализации находятся в непрерывном изменении. Сегодня подростки сталкиваются с проблемами, которые требуют особого анализа и решения.

Во-вторых, настоящее исследование актуально, поскольку оно подчеркивает важность признания проблем, существующих в процессе социализации подростков. В этой связи необходимо изучить проблемы социализации и факторы, влияющие на успешность социализации.

Цель исследования: выявить и экспериментально обосновать психолого-педагогические условия успешности социализации подростков.

Задачи исследования:

1. Расширить сущность понятий «социализация», «успешность»;
2. Выявить психолого-педагогические условия успешности социализации подростков;
3. Проверить опытно-экспериментальным путем эффективность выявленных психолого-педагогических условий успешности социализации подростков.

Согласно исследованию Кон [1, 2], социализация представляет собой сочетание различных социальных и психологических процессов, позволяющие человеку вступать в общественные отношения.

Автором термина «социализация» применительно к человеку является американский социолог Ф.Г. Гиддингс, который в 1887 г. в книге «Теория социализации» [3], употребил его в значении, близком к современному, – «развитие социальной природы или характера индивида, подготовка человеческого материала к социальной жизни».

В настоящее время проблему социализации или ее отдельные этапы изучают философы, этнографы, социологи, психологи, криминологи, представители других наук [4].

Ощутимый вклад в изучение особенностей социализации личности в общественной жизни казахстанского общества, влияние модернизации общества на становление современной личности внесли такие казахстанские ученые, как Абдикерова Г.О. [5], Ткачева Н.А., Баймухаметова Р.С. [6], о социализации как о целостном процессе организации и самоорганизации молодежи, о важной роли эффективной социальной политики в отношении молодежи как специфической социально-демографической группы отмечал в своих исследованиях Тесленко А.Н. [7,8], влияние информационной социализации молодежи на формирование системы ценностей в своих трудах рассматривали М. Мекебаева, А. Кенесов [9], в своей научной работе содержание процесса формирования гражданско-патриотических качеств молодежи определяется Джилкишиевой М.С. [10], теоретическое изучение и эмпирическое исследование социально-психологической структуры межличностных отношений в современной казахской семье было проведено Кабаковой М. П. [11].

Теоретический обзор о закономерной связи между понятием социальный интеллект и социальной успешностью был рассмотрен в трудах психологов Наурзалиной Д.Г., Карабалиной А.А. Бердимуратовой, Л.Б., Лаукеновой О.Д., Сатыгалиевой Г.Б., Исатаевой Б.Б. [12].

Наряду с этим в трудах казахстанских ученых рассматриваются такие термины, которые предлагают применять как синонимы слова "социализация", "развитие личности" и "воспитание".

В Большом Толковом словаре русского языка Д.Н. Ушаков указывает на образование существительного «успешность» от прилагательного «успешный», т.е. заключающий в себе успех, представляющий собой успех, делающий что-нибудь с успехом. «Успех» определяется следующим образом:

- удача в задуманном деле, в достижении поставленной цели;
- признание такой удачи со стороны окружающих, проявляющееся в общественном одобрении чего-нибудь, чьих-нибудь достижений;
- признание чьих-нибудь достоинств, внимание общества к кому-нибудь [13].

Успешная социализация, как отмечает Смелзер[14] (американский социолог), обусловлена тремя факторами: ожиданиями, изменением поведения и стремлением к конформизму. Люди почти не имеют врожденных моделей поведения, но они наделены способностью их освоить.

Средства социализации рассматриваются на трех уровнях: факторы (социально-политическая жизнь общества, этнокультурные условия, демографическая ситуация); институты социализации (семья, общество сверстников, школа, религиозные организации, средства массовой коммуникации); отношения [15].

Историческое развитие человека тесно связано с процессом социализации, который учит «образу жизни общества детей и новых членов общества», и тем самым, обеспечивая предпосылки для того, чтобы человек стал «социальным существом» или личностью» [16].

Фактор — это среда, в которой протекает социализация. Психолого-педагогические условия психического развития человека, в отличие от факторов психического развития, представляют собой объективные, специально организованные внешние и внутренние обстоятельства жизни человека, направленные на оптимизацию формирования личности.

Внешними условиями психического развития человека являются обучение и воспитание, внутренними условиями являются деятельность человека, его интересы, мотивы, воля и т. д. Под психолого-педагогическими условиями следует понимать определенный способ взаимосвязанных мероприятий в учебно-воспитательном процессе, направленные на формирование и развитие личностных качеств учащихся с учетом особенностей возраста воспитанников.

Н.М. Борытко объясняет педагогические условия как внешнее обстоятельство, оказывающее существенное влияние на учебно-воспитательный процесс в жизни ребенка, в той или иной мере сознательно конструируемое педагогом, предполагающее достижение определенного результата [17].

Своевременное создание ситуации успеха в урочной и внеурочной деятельности, является одним из дополнительных условий успешной социализации подростков.

В педагогике общепризнано, что одним из средств воздействия на учащихся является создание преднамеренных ситуаций и включение их в учебный процесс [18].

Если ситуация предвидится заранее, то педагог подготовится к ней и будет целенаправленно управлять ее развитием.

Анализ психолого-педагогической литературы, позволил определить понятие «создание ситуации» как построение не какой-то искусственной среды, а использование естественных жизненных условий и обстоятельств и выделить основные виды ситуаций успеха, которые внедрялись в процессе урочной и внеурочной деятельности. Деятельность в работе студий, кружков, секций, факультативов.

Нами выявлены и проверены в процессе экспериментальной работы преднамеренных ситуаций, в которых формируется успешность личности подростка.

Одним из видов разрабатываемых ситуаций успеха были ситуации выбора - испытания, суть которых заключалась в создании условий для свободного выбора учащимися-подростками различных форм организации внеурочной деятельности.

Им была предоставлена возможность выбрать ту или иную внеучебную деятельность, способную удовлетворить их потребности в самоутверждении, в поиске дружеских отношений, в уважении и поддержке, в том, чтобы быть в центре внимания, предпочитая любой серьезной деятельности игру, преодоление поражений, неудач, и другие.

Начиная экспериментальную работу, мы руководствовались предположением о том, что основными причинами, вызывающими проблемы социализации подростков являются личностные особенности: в первую очередь сформированные черты характера, во – втором случае – интеллектуальные способности и возможности учащихся, в третьем случае - влияние агентов социализации (семья, сверстники)

К исследовательской работе привлекались 84 учащихся 9-10 классов в возрасте от 15-17 лет ШГ № 80 г. Астаны.

В исследовании использовался классический социометрический тест Дж. Л. Морено, методика для изучения социализированности личности учащегося автор М.И. Рожков, методика «Шкала тревожности» (по принципу «Шкалы социально - ситуационной тревоги» Кондаша). «Шкала тревожности» Кондаша помогла выявить, что социальные отношения неизбежно становятся особенно сложными для социально тревожных подростков. Они сообщают, что у них меньше друзей, а отношения со сверстниками и романтические отношения, которые у них есть, более низкого качества. Тревожные подростки испытывают страх самовыражения, неуспешны в учебе. Длительное переживание стресса, тревоги приводит к подростковой дезадаптации.

Интересующее нас исследование сосредоточено на изучении социализированности личности учащегося.

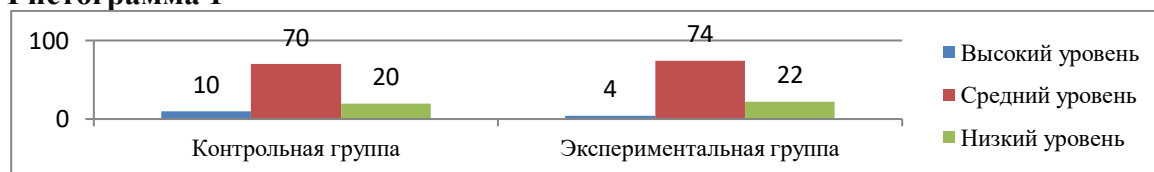
Включены исследования, включающие подростков в возрасте 15-17 лет. Этот возрастной диапазон был выбран по двум причинам. Во-первых, нас интересует подростковый период, потому что это пиковый период развития социальных отношений.

Во-вторых, хотя определение подросткового возраста по годам является произвольным, поскольку начало и конец полового созревания будут варьироваться от человека к человеку, мы выбрали верхний предел, поскольку во многих странах он совпадает с окончанием средней школы.

Уровень социализированности личности учащегося

Социальная адаптированность

Гистограмма 1

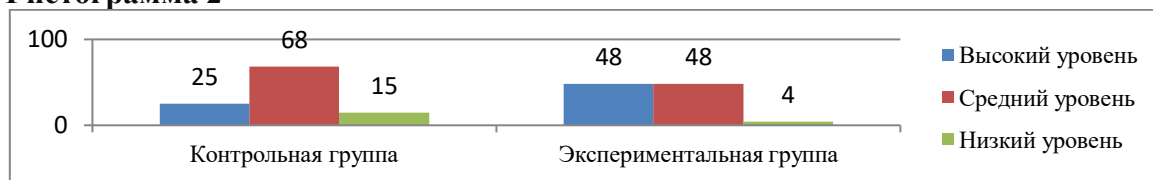

В контрольной группе выявлено, что средний уровень социальной адаптированности имеет 70% испытуемых, 20% - низкий уровень, 10% - высокий уровень.

В экспериментальной группе 74% испытуемых имеет средний уровень социальной адаптированности, 22% - низкий уровень, 4% - высокий уровень.

Автономность

Гистограмма 2

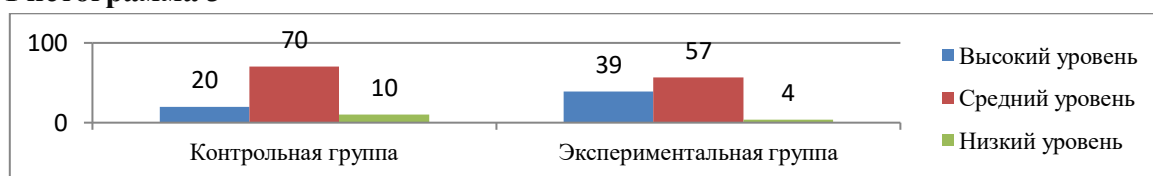

В контрольной группе выявлено, что средний уровень автономности имеет 68% испытуемых, 15% - низкий уровень, 25% - высокий уровень.

В экспериментальной группе 48% испытуемых имеет средний уровень автономности, 4% - низкий уровень, 48% - высокий уровень.

Социальная активность

Гистограмма 3

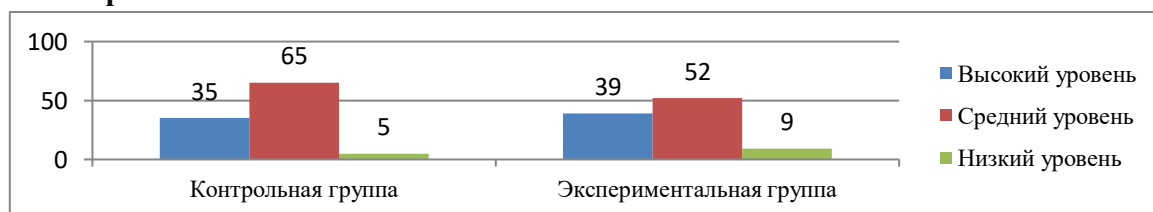

В контрольной группе выявлено, что средний уровень автономности имеет 70% испытуемых, 10% - низкий уровень, 20% - высокий уровень.

В экспериментальной группе 57% испытуемых имеет средний уровень автономности, 39% - низкий уровень, 4% - высокий уровень.

Гуманистические нормы жизнедеятельности (нравственность)

Гистограмма 4

В контрольной группе выявлено, что средний уровень автономности имеет 65% испытуемых, 5% - низкий уровень, 35% - высокий уровень.

В экспериментальной группе 52% испытуемых имеет средний уровень автономности, 9% - низкий уровень, 39% - высокий уровень.

По результатам исследования видно, что уровень социализированности по параметрам «автономность», «социальная активность», «нравственность» выше в контрольной группе, чем в экспериментальной группе.

Заметен высокий показатель в экспериментальной группе по параметру «социальная адаптированность».

Дети, испытывающие трудности в адаптации, отличаются от общительных сверстников. Они демонстрируют непонимание, неадекватную оценку, как собственных возможностей, интересов, потребностей, так и возможностей, интересов, потребностей другого, искажают действительность. В их поведении преобладает поверхностность, неадекватность, манипулятивность, стремление дистанцироваться (самоизоляция).

Работая с подростками, мы стремились особым образом организовать ситуацию на уроке так, чтобы создать у школьников внутреннюю мотивацию в процессе работы, которая способствует смыслопоисковой и смыслообразующей деятельности, самовыражению и развитию их способности преодолевать психологические нарушения социализации.

На стадии формирующего эксперимента была апробирована разработанная автором программа элективного курса «Психолого-педагогические условия успешности социализации подростков», направленная на преодоление психологических нарушений социализации средствами коррекционных занятий (тренингов), позволяет значительно ускорить и оптимизировать этот процесс, способствовать смыслопознавательной деятельности духовно-нравственного роста подростков, развивать у них потребность в самореализации и самоактуализации личности.

В заключение следует отметить, что психолого-педагогические условия играют важнейшую роль в социализации подростков.

Проведенная исследовательская работа позволяет прийти к следующим выводам:

1. Необходимо создание психолого-педагогических условий успешности социализации подростков, направленных на формирование системы ценности и нравственных моральных качеств.
2. Для успешной социализации подростков требуется своевременная разработка и применение специальных мер профилактического характера, которые могут не только сдерживать, но и предотвратить дезадаптацию подростков, вовлекая их в общественную (активную) деятельность.
3. Необходима разработка и внедрение соответствующих программ в учебно-воспитательном процессе школы в целях успешной социализации подростков.

Список использованных источников

1. Кон И.С. Социологическая психология. М.: Московский психолого-социальный институт. Воронеж, НПО «МОДЭК», (Серия «Психологи отечества»), 1999, 560 с.
2. Кон И.С. Ребенок и общество.-М: Академия, 2003, 336 с.
3. Луков В. А., Лукова Е. Е. О теории социализации Франклина Гиддинга [Электронный ресурс] // Информационный гуманитарный портал «Знание. Понимание. Умение». – 2014, № 3 (май — июнь). URL: http://zpu-journal.ru/e-zpu/2014/3/Lukovs_Theory-Socialization-Giddings [архивировано в [WaybackMachine](#) | [WebCite](#)].
4. Психолого-педагогические исследования - 2011. Том. 3, № 3.
5. Абдикерова Г.О. Личность и общество. Алматы: Қазақ университеті . 2012. – 103 с.
6. Ткачева Н. А., Баймухаметова Р. С., Ценностные ориентации казахстанской молодежи. Историческая и социально-образовательная мысль. 2016. Том. 8. № 6. Часть 2. 134-139 с.
7. Тесленко А.Н. Методологические подходы к проблеме социализации молодежи // Актуальные проблемы теории и практики социальной защиты населения в условиях трансформируемого общества: Материалы Республиканской научно-теоретической конференции, Караганды, 27-28 ноября 2003 г. - Караганды: ТОО Санат, 2003. -185 с.
8. А.Н. Тесленко, С.С. Досанова Социализация молодежи: Опыт междисциплинарного исследования в Казахстане, 2013 г \ <https://cyberleninka.ru/article/n/sotsializatsiya-molodezhi-opyt-mezhdistsiplinarnogoissledovaniya-v-kazahstane>.
9. М. Мекебаева, А. Кенесов Проблемы казахстанской молодежи и пути их решения\ Том 47 № 2 (2014): Вестник КазНУ Серия "Философия, культурология, политология", 206-213 с.

10. Джилкишиева М. С. Структурно-содержательная модель гражданскопатриотического воспитания студенческой молодежи Казахстана, Сибирский педагогический журнал № 3, 2012, 128-134 с.
11. Кабакова М.П. Психологические особенности казахской семьи: монография / К 12 М.П. Кабакова. – Алматы: Қазақ университеті, 2018. – 288 с. ISBN 978-601-04-3295-6
12. Наурзалина Д.Г., Карабалина А.А., Бердимуратова Л.Б., Лаукенова О.Д., Сатығалиева Г.Б., Исатаева Б.Б. Социальный и эмоциональный интеллект в структуре личности современных студентов-психологов. № 3 -2014 г. Известия Национальной Академии наук РК\ УДК 159.9:37, 82-88 с.
13. Ушаков Д.Н. Большой толковый словарь русского языка. 170 тысяч слов и словосочетаний – 2022, Изд. Хит-книга, 816 с.
14. Смелзер Н. Социология. М.: Феникс, 1994. 95-120 с., 124-129 с.
15. Хузиахметов А.Н. Социализация и индивидуализация личности школьника. – Казань: Дом печати, 1998. – 290 с.
16. Энтони Гидденс Психология, социология. Изд. Полиграфия и информатика - 2005 г.- 685 с.
17. Апреликова Н.Р., Китова Д.А. Структура потребностей студенческой молодежи в знаниях по психологии // Институт психологии Российской академии наук. Социальная и экономическая психология.-2018.-Т. 3. -№ 2 (10). 110-133 с.
18. Эбзеев М.М. Формирование компетентностей как стратегическая задача образования в современных условиях / М.М. Эбзеев / Научные проблемы гуманитарных исследований // Научно-теоретический журнал. – Пятигорск, 2009. – Вып. 5 (1). – 83-89 с.

ОӘЖ 178.11.237

ҚОЛӨНЕР САБАҚТАРЫНЫҢ СТУДЕНТТЕРГЕ ТЕРАПИЯЛЫҚ ӘСЕРІ

Байтелекова Бейбіт Төлеукұлқызы

Aa-2323@bk.ru

Арнайы пән оқытушысы

Қаскелең мәдениет колледжі, Қазақстан

Психотерапияның маңызды салаларының бірі қазіргі таңда арт-терапия болып табылады. Арт-терапия даму үстіндегі психотерапияның әдістердің жаңа түрі болып табылады. Аталған терапияның түрі қазіргі таңда үлкен жетістіктерге ие. Әсіресе мәдениет колледжінің кәсіби бағыты – терапияның барлық түрін қамтиды десек болады. Музыка терапия, өнер терапиясы, арттерапия, би терапиясы колледждің «04030131 - бос уақытты ұйымдастырушы-педагог, би ұжымының жетекшісі, 04030132 - бос уақытты ұйымдастырушы-педагог, халық аспаптары оркестрінің (ансамблінің) басшысы, 04030133 - бос уақытты ұйымдастырушы-педагог, сәндік-қолданбалы шеберлік ұжымының жетекшісі» мамандықтарында оқытылатын барлық пәндер аясында жүзеге асып жатады.

Алғашқы арт-терапия түсінігі енгізілген кезде оны тек сырқат, ауру немесе демалыс үйіндегі емделушілерге ғана қолданған болса, қазіргі кезде оның қолданыс аясы, шеңбері кеңейде, яғни бұл терапия адамның шығармашылық жағдайын дамытып қана қоймай, адамның бойындағы ресурстарының мүмкіндігін түсініп ашуға да жағдай жасайды.

Арт-терапия сөзін қазақшаға тікелей аударғанда “өнермен емдеу” деген мағынаны білдіреді. Оны ғылымға, жалпы қолданысқа ең алғаш енгізген Адриан Хилл болды. Осы

психотерапияның түрі, яғни арт-терапияның мән жайын ашу және оны қазақ тіліндегі ортада бейімдеуді іске асыру.

Арт-терапияны қолөнер сабақтарында жүргізу барысында мүшелер саны 15 адамнан аспау керек. Одан көп болған жағдайда, қатысушыларға да, сонымен қатар, сол жұмысты жүргізушіге, яғни психотерапевтке де оңайға соқпайды. Топтық мүшелерінің көп болуы, жұмыс аяқталғасын жасалған жұмыстарға талдау, қортынды шығаруда қиынға соғады.

Қолөнер шығармаларының қайсысы болса да, арттерапияның негізі болып табылады. Арт-терапияда жеке-дара шығармашылық жұмыс жасау үшін бөлме кең және ешқандай кедергілері жоқ, әрі жарық болуы қажет. Топ мүшелері өтіп жатқан арт-терапия жайлы білуіне құқы бар. Жұмыс жасау үшін әр түрлі құралдар қолданады: атап айтсақ, мысалы, соус, түрлі түсті қарындаштар, әр түрлі мөлшердегі щеткалар, губка, суы бар құты, политра. Түрлі түсті қағаздар, қоржын, желім, скотч, қайшы, жіп болмаса арқан және т.б.

Кейбір сабақтарда, маталар, батпақ, ермексаз, қамыр, ағаш, үлкен композиция жасау үшін табиғи және басқада химиялық заттарды да пайдалануға болады. Ереже бойынша сабақтың тақырыбын педагог (арт-терапия жүргізуші) таңдайды. Дегенмен де оны топпен ақылдаса, кеңесе отырып, талдап, талқылап, таңдап алуға болады. Арт-терапияның тақырыбын таңдауға және топтастыруға болады.

Осы жайында педагогикалық практикада осы салада еңбек сіңірген М. Либманның классификациясы көбіне және бізге танымал: - Көркемсурет материалдарын игеруге болады;

- Топ мүшелеріне толқытып, күйзелтіп жүрген мәселе бойынша зерттеу жүргізу;
- “мен” бейнесі, қарым-қатынас жүйесін зерттеуге байланысты;
- жанұя мүшелерімен топ мүшелері жұптасып жұмыс жасай алуы;
- топ мүшелеріне арналған көркемсуреттік іс-әрекет;

Сонымен қатар, кейбір арт-терапиялық (күн мен түн) жаттығулар топ арасындағы үйлесімді қарым-қатынасқа, әлеуметтік алшақтауды реттейді және жеке адамның топпен қарым-қатынасын реттейді. Басқа да көптеген көмек береді.

Топ мүшелерінің бірігіп жақсы тақырып таңдауы маңызды сәттердің бірі болып табылады. Таңдап алынған тақырып егер, топ мүшелерінің біреуіне ұнамаған жағдайда қайта талдауды қажет етеді. Талданып қайта түсініп, топ мүшелері келіссе, ол тақырып сол күйінше, ұнамаса басқа тақырыпты алу керек.

Алғашқы кезде арт-терапияны ауруханалар мен жүйке жүйесіндегі бұзылулары бар ауру емдеушілерді емдейтін эмоциялық бұзылулардың көрінісі бар адамдарға ғана қолданған. Қазіргі кезде арт-терапияның қолдану аясы едәуір кеңейді және ол өзінің алғашқы психо-аналитикалық негізінен ақырындап алыстап бара жатқандығы байқалады.

Арт-терапияны қолданғанда ең бастысы жұмыс барысында талантын көрсету емес, спонтанды пайда болған өзінің қобалжуларын, қиындықтарын, бұрынғыдан қалған елестерін сурет арқылы жеткізу. Арт-терапия терминін жоғарыда айты кеткендей, (art-therapy тікелей аударғанда қазақша баламасы “өнермен емдеу” деген мағынаны білдіреді) қолданысқа 1938 жылы Адриан Хилл туберкулезбен ауырған санаториядағылармен жұмысында алғаш рет енгізген. Көп кешікпей бұл сөз тіркесі ауруханалармен психикалық денсаулықтың орталықтарда жүргізілетін өнерге қатысты қызметтердің барлық түріне қолданыла бастады. Бірақ, көбісі бұл анықтаманы өте кең мағынада және нақты емес деп санайды.

Өнерді сапалы терапиялық мақсаттарда қолданудағы құндылығы, символикалық деңгейде әртүрлі сезімдермен тәжірибе жүргізу арқылы оларға көрініс беру және зерттеу болып табылады. Символдарды іске асыруын алғашқы қауымдық адамдардың үңгірдегі суреттерден дейінгі және кейінгілерден бақылауға болады. Біздің ертедегі ата-бабаларымыз символикалық бейнелерді өздерінің әлемдегі орны мен адамның күнелтуін айыру үшін қолданған. Өнер қоғамдық құрылыспен пайда болған көрінісі болып табылады. Біздің дәуірімізде бұл өнердің

жаңа стилдерінің пайда болуы моральдік, мәдениетті құндылықтардың өзгеруінің дәлелденуіне себеп болды.

Америка Құрама Штаттарында өнерді терапиялық мақсаттарда алғаш қолданғандардың бірі Маргарет Наумбург болды. Бұл саладағы еңбек етуін ол Нью-Йорк штатындағы психотерапиялық институтында мінез-құлқында мәселесі бар балалармен жұмыс жасау арқылы бастаған. Кейіннен Маргарет Наумбург Нью-Йорк штатында арт-терапия саласында мамандар дайындау үшін психоаналитикалық бағдарламаларды жасайды. Маргарет Наумбург жұмыстары психоанализ бағытының психологиядағы негізін салушы З. Фрейдтің көзқарастарына негізделген: ондағы алғашқы ойлар мен қобалжулар, санадан тыс вербальды емес түрде пайда болады, бейне мен символдар формасында көрініс береді. Арт-терапия терапевтпен емделушінің арасындағы символикалық деңгейдегі қарым-қатынастың тәсілі ретінде қолданылады.

Көркемдік шығармалардың бейнелерінің барлық түрі бейсаналық үрдістер қорқыныш, ішкі шиеленістер, балалық шақтағы елестер, естеліктер, түс көру және тағы басқа көріністер, психотерапевтермен З. Фрейдтің бағдарлар талданады. Ал З. Фрейдтің өзі болса өз емдеу жұмыстарында арт-терапияны қолданбайды, оған болса да, ол өзіне жоғарғы баға бергенді қалады.

Қазіргі кезде арт-терапия өнерге қатысты барлық қызмет түрлерінде психотерапиялық мақсаттарға қолданылып келеді. Психотерапиядағы көптеген әдістемелердің арасында салыстырмалы түрде жаңа, бірақ жеткілікті түрде ықпалды тәсіл ретінде арт-терапияны атауға болады. «Арт-терапия қазіргі замандағы адамның арта түсетін қажеттілігінде оның проблемаларына, өмірдегі сәтсіздіктеріне немесе өзін толық емес жүзеге асыруындағы мәселелерге жұмсақ, экологиялық тұрғыда келуіне байланысты толығымен сәйкес келеді» (Макаров В.В, 2001).

Арт-терапияны жүргізу барысында творчестволық өзін білдіру кезінде күшті эмоциялардың сыртқа бұрқ етіп шығу қауіпі бар. Бұл кезде ұстамды және тәжірибелі жетекші болмаса, топ мүшелерінің кейбіреуі өз сезімдеріне тұншығып қалуы мүмкін. Психотикалық ауытқулары бар жеке тұлғалар (индивидтер) әркезде өзінің бұрынғы жарақаттаушы тәжірибесіне қайтып оралуға әзір: көбіне көркемсуреттік творчество процесі кезінде символикалық түрде өздерінің санадан төменгі бөліктегі күйзелістерін интеграциялауға және санамен түсінуге шамасы жетпейді Champernowne, 1970-1971).

Қазіргі кезде топтық тәсілдер барынша кең тараған, өйткені барынша «үнемді», құнды социалдық ептіліктерді дамытуға мүмкіндік береді және топтық психотерапияға тән көптеген жетістіктерді иеленеді.

Топтық арттерапияның бірнеше нұсқалары бар:

1. Ашық студиялық (көбіне құрылымға бөлінбеген);
2. Талдаулық (аналитикалық);
3. Тақырыптық – бағытталған.

Арт-терапевтік сессиялар тек тақырыптар бойынша ғана емес, өткізу кезеңі бойынша да құрылымға жіктеледі. Мынадай кезеңдер ажыратылады:

1. Кіріспе және «қыздыру» (сессия уақытының 10-25%-і);
2. Бейнелеу жұмысының кезеңі (сессияның жалпы уақытының 30-40%-і);
3. Сессияны талқылау және аяқтау (сессияның жалпы уақытының 35- 40%-і).

Қорыта айтқанда, Қаскелең колледж студенттерінің кәсіби оқу пән үрдісінде көркем шығармалары мен қолөнер туындыларын орындау тапсырмалары мен сабақтарында оқу пән мақсаттарына қоса, білім алушылардың психологиялық жағдайлары мен күйлеріне терапиялық ықпалдың мәні зор. Арттерапиялық жұмыс студенттер үшін тартымды да, қызықты бола отырып, өздерінің кәсіби біліктілігін жетілдірудің басты құралы болып табылады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Анисимов В. П. Артпедагогика нравственности в системе детских школ искусств // Детское художественное образование – стратегический ресурс духовно-нравственного развития России (сб. научных трудов). Казань : Изд-во КГУ, 2006. С. 8-19.
2. Сметанина А. Ю. Художественная деятельность как способ духовнонравственного развития учащихся // Вестник НовГУ. 2008. № 3. С. 18-22.
3. Булатова О. С. Педагогический артистизм. М. : Академия, 2001. 240 с.
4. Медведева Е.А. Артпедагогика и арттерапия в специальном образовании. М. : Академия, 2001. 248 с.
5. Артпедагогика и арттерапия в специальном образовании / Е.А. Медведева, И.Ю. Левченко, Л.Н. Комиссарова, Т.А. Добровольская. М.: Издательский центр «Академия», 2001. 248 с.
6. Таранова Е. В. Артпедагогика: решение педагогических задач средствами искусства // Педагогический потенциал искусства: Мат-лы Международной научно-педагогической конференции. Чебоксары :ЧГПУ, 2009. С. 50-57.

ӘОЖ 178.337

БАСТАУЫШ ОҚЫТУДА ОҚУШЫЛАРДЫҢ ЗЕРТТЕУ ДАҒДЫЛАРЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Бигазина Перизат Курмангазиновна

pbigazy@gmail.com

Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

Ғылыми жетекші – Н.П.Албытова, п.ғ.к., профессор м.а.

Күнделікті тіршілігінде адам түрлі зерттеу әрекетін орындайды, алайда оны өзі де байқамайды. Ал егер ол зерттеу әдістемесін жүйелі қолданса, мақсатты түрде өзін дамытса, әлдеқайда тиімді еңбек етіп, нәтижесіне қанағаттанып, уақытын пайдалыөткізер ме еді?

«Тұлғаның бойында зерттеу дағдысы қай кезден бастап қалыптастырыла бастауы керек?» деген сұраққа мектепке дейінгі және бастауыш мектептегі зерттеуді оқыту әдістемесін құрастырушы А.И. Савенковбылай жауап береді: «Зерттеуші өз өмірінің үшінші онжылдығында, аспирантураға түскен кезінен бастап емес, ата-анасы оны балабақшаға алғаш әкелген уақыттан әлдеқайда ертерек қалыптасады»[1]. Бұл рас, себебі бала – болмысынан зерттеуші. Тұжырымды түсіндірушілер дәлел ретіндесәбидің қолына түскен затты аузына салуын немесе сындырып, ақтарып, «зерттеуге» тырысатынын келтіреді. Қоршаған ортаны танып білуге деген осы ұмтылысы кіші жастағы баланың мінез-құлқының белгісі ретінде бастауыш сынып мазмұнында да үзілмей дамуы өте маңызды.

Заманауи қоғам орта мектеп алдына білімді өздігінен меңгере әрі өз тәжірибесінде қолдана алатын функционалды сауатты, сыни ойлайтын тұлғаны даярлау міндетін қойып отыр. Міндетті шешу үшін сауатты, бәсекеге қабілетті тұлғаны қалыптастыруды іс жүзінде қамтамасыз ететін білім мазмұнын, технологиялар мен әдістерді үнемі іздестіреді. Инновациялық педагогикалық құралдар мен әдістердің арасында басты орынды зерттеу әрекеті алатыны белгілі.

Зерттеу дегеніміз – кең мағынада фактілерді анықтау мақсатында жаңа білім іздеу немесе жүйелі түрде тексеру. Ал тар мағынада зерттеу – оқып үйрену, зерделеу процесі немесе зерттеу іс-әрекетінің нәтижесі, ғылыми жұмыс, зерттелген объектіні сипаттайтын құжат. Оқу зерттеу әрекеті – бұл білім алушылардың арнайы зерттеу әрекеті. Ол мақсатының айқындылығымен, белсенді әрекеттілігімен, белгілі бір пән аясында қамтылауымен, ынталандыру әлеуетімен және

саналы түрле орындалуымен сипатталады. Оның нәтижесінде танымдық мотивтер, зерттеу дағдылары, оқушылар үшін субъективті жаңа білім немесе іс-әрекет әдістері қалыптасады[2]. Мақалада сабақтағы зерттеу әрекетін ұйымдастыру арқылы бастауыш сынып оқушысының зерттеу білігі мен дағдысын қалыптастыру мәселелерін қарастырамыз.

Білім алушылардың зерттеу әрекетін ұйымдастыру, оның зерттеу білігі мен дағдысын дамытумен қатар функционалды сауаттылығын қалыптастыру мәселесі қазіргі кезде ерекше өзекті. Дегенмен бұл бағыттағы тақырыптар бұрын да мамандардың назарында болған. Зерттеу жүргізу ерекшеліктері туралы Е.В.Веселовская, Е.Е.Останина, А.А.Столяр, Л.М.Фридман, зерттеу психологиясы туралы П.Я.Гальперин, Л.В.Занков, А.А.Люблинскийдің еңбектерінен оқи аламыз. Сонымен қатар, заманауи мамандар өткен ғасыр ғалымдарының тәжірибесіне де үнемі жүгінеді: Л.С.Выготский, Д.Б.Эльконин, Н.Н.Поддьяков, А.Н.Леонтьев, Р.И.Жуковская, В.Ф.Зуев, К.Д.Ушинский, А.Я.Герд. Кейінгі кезеңдегі жаратылыстану әдістемесінің дамуы, оның ішінде зерттеу әрекетін ұйымдастыру теориясы П.А.Завитаев, М.Н.Скаткин, А.И.Савенков, Л.П.Виноградова, А.Н.Поддьяков, т.б. есімдермен байланысты.

Еліміздегі жаратылыстану бағытындағы білімнің, қоршаған ортаны зерттеу туралы ойдың қалыптастырылуына халқымыздың ағартушыларының, әдіскерлерінің үлесі мол. Абай, Шоқан Уәлиханов, Ыбырай Алтынсарин, т.б. еңбектері адам мен табиғаттың біртұтастығы ұғымының дамуына, жастардың дүниетанымын кеңейтуге ықпал етті. Ахмет Байтұрсынұлы еңбектеріне ғылым, жаратылыс, қоршаған орта ұғымдарын түсіндіретін мәтіндер жазып енгізген («Әдебиет танытқыш», «Оқу құралы», «Әліпби», «Тіл құрал»). Мысалы, «Оқу құралына» енген «Жер құйқасы» мәтінінде топырақтың қасиетін зерттеу тәжірибесі толығымен сипатталып, зерттеу әрекетін орындауға нұсқаулық беріледі. Мағжан Жұмабаевтың «Бала бір затпен танысатын болса, сол зат туралы сөйлеп ғана қоймай, алып келіп көрсет, көрсетіп ғана қоймай, сол заттың суретін салдыр, суретпен ғана қанағаттанбай, балаларға балшықтан сол затты жасат, сонда әсердің күшті болып, іскерлікке дамытудың бір шарты осы» деген пікірі қазіргі кездегі еліміздің білім беру саласына түрлі кедергіге ұшырап, ендіріліп жатқан белсенді оқыту әдісінің, практикалық әдістің сипаты[3]. Жүсіпбек Аймауытов «кез-келген фактіні толық зерттеп білгіміз келсе, оны бақылау керек. Бақылау арқылы ұғым пайда болады» – деп бастауыш сыныпта жиі қолданылатын зерттеу әдісінің бірін сипаттады[4]. Зерттеуші «Жаңа ауыл» оқу құралында ғылым, жаратылыс, қоршаған орта ұғымдары туралы мәтіндерін жинақтаған. М.Жұмабаевтың, А.Байтұрсынұлының, Ж.Аймауытовтың қазақ баласының жаратылыстану бағытында сауатын ашуға ұмтылысы, білімді практикалық жолмен берілуі тұрғысындағы көзқарасы қазіргі замануи концепциялармен (мысалы, белсенді оқыту әдістері, өздігінен білім алу, практикаға бағдарланған оқыту) үндесіп жатқанын байқауға болады. Дегенмен елімізде көп жылдан бері білімді теориялық түрде оқыту қалыптасып қалғандықтан, тәжірибесін жаңғыртуда, сабақтағы зерттеу әрекетін ұйымдастыруда түрлі кедергіге жолығып жүрген бастауыш сынып мұғалімдері де бар. Кедергінің бірі – біршама уақыт өтсе де, бастауышта оқытылатын жаратылыстану бағытындағы мазмұнды жүзеге асырудың отандық әдістемесі әзірленбеуі. Сондай-ақ қазақ тіліндегі ресурстар да жоқтың қасы. Осы бағыттағы жұмысқа үлесімізді тигізу үшін, біздің тарапымыздан 1-4 сынып пән мазмұнын практикалық жолмен жүзеге асыру және зерттеу әрекетін ұйымдастыру үлгісін көрсететін видеосабақтар түсіріліп, онлайн тапсырмалар құрастырылып, «Onlinemektep» платформасына орналастырылды. Қазіргі платформаның мыңдаған қолданушысы материалдарды өз тәжірибесінде пайдаланып жатыр.

Сонымен қатар, бастауыш сыныптағы сабақ процесінде зерттеу дағдысын қалыптастырудың педагогикалық шарттарын анықтау әрі оны болашақта іске асыру жолдарын жоспарлау да пән мазмұнын өз деңгейінде оқытуға ықпал етеді. Ғалымдар түрлі шарттарды атап көрсетеді (мақсатқа бағдарлану, жүйелілік, ынталандыру, шығармашылық орта, психологиялық ахуал, педагог тұлғасы, жас ерекшелігін есепке алу, т.с.с.). Ғалымдардың пікірімен келісе келе,

дегенмен де біз үш педагогикалық шарттың орындалуы маңыздырақ деп атап көрсеткіміз келеді. Олар:

1. бастауыш сынып оқушысын зерттеу әрекетіне бойлататын кіріктірілген білім беру ортасын құру;
2. мұғалімнің пән мазмұны, әдістемесі бойынша дайындығы;
3. оқушыны тақырыпты оқып үйренуге қызықтыру.

Бірінші педагогикалық шарттың орындалуы бірнеше көлемді ұғымдарды қамтиды. Олар:

- сабақ мазмұнына зерттеу әрекеттерінің, білік пен дағдылардың кіріктірілуі;
- бастауышта оқытылатын түрлі пән мазмұнының метапәндік дағдылардың қолданылуы арқылы кіріктірілуі (зерттеу дағдылары: сұрақ қою, болжау, қорытынды жасау, ақпарат көзімен жұмыс, өлшеу, сызба, диаграмма сызу, т.с.с.);
- нақты зерттеу сабағының құрылымы (ынталандыру, зерттеу жұмысы, зерттеу қорытындысы бойынша тақырыпты меңгеру, бекіту тапсырмаларын орындау, қажетінше келесі зерттеу жұмысы, т.с.с.);
- қолданылатын зерттеу әдісінің кезеңдерін ретімен орындау (бақылау, тәжірибе немесе эксперимент);
- ынтымақтаса оқыту әдістерін қолдану (топтық, жұптық, ұжымдық жұмыс, қолдау, қалыптастырушы бағалау);

Еліміздің бастауыш сыныбына практикаға бағдарланған жаратылыстану пәні енгізілген соң, сабақ аясында толыққанды зерттеу жұмысын ұйымдастырудың мүмкіндігін арттырды. Сабақтағы зерттеу барысында оқушы да, оқытушы да зерттеуші, бақылаушы, сарапшы рөлін атқарып, белсенді әрекет етеді, өздігінен білім алу процесі жүреді. Оқушы өзін қоршаған ортаны, әдеттегі заттар мен құбылыстарды зерттеп, өзі үшін жаңалық ашады.

Зерттеу әрекеттерін жүйелі орындау барысында оқушы зерттеу әдістерінің (бақылау мен эксперимент) кезеңдерін біртіндеп үйренеді.

1 кесте. Зерттеу кезеңдері

Бақылау жүргізу	Тәжірибе/эксперимент жүргізу
1. Зерттеу сұрағын қою немесе мақсатын айқындау;	1. Зерттеу сұрағын қою немесе мақсатын айқындау;
2. Бақылау нысанын таңдау;	2. Гипотеза құру;
3. Бақылау түрін анықтау;	3. Ресурстарын таңдау;
4. Бақылау жоспарын/кестесін құру;	4. Эксперимент жоспарын құру (яғни жұмыс барысын жазу);
5. Нәтижесін тіркеу;	5. Экспериментті жүргізу;
6. Қорытынды жасау.	6. Нәтижесін тіркеу;
	7. Қорытынды жасау.

Зерттеу ортасына жүйелі бойлаған бала өзін «Мен зерттеушімін» деп қабылдап үйренеді. Бұл өз кезегінде баланы ғылымнан үрікпеуге, ғылыммен шұғылдануды қолжетімді дүние деп қабылдауға жетелеп, қалыптасып келе жатқан зерттеу дағдыларымен еселеніп, баланың көкірегіне өзіне деген сенім ұялатады.

Екінші педагогикалық шарт (мұғалімнің пән мазмұны, әдістемесі бойынша дайындығы) оң шешімін тапса, онда басқа мәселенің көбі актуалді болмай қалар еді. Себебі, кез келген пәнді оқытуда білікті, білімді мұғалім жеке тұлғасы үлкен рөл атқарады. Бастауыш білім беру мазмұнының жаратылыстану ғылымы бағыты кейбір мұғалімдер үшін қиындық тудырғаны жасырын емес, бұл кедергілер әлі де сақталып отыр. Мұғалімнің пәндік немесе зерттеу әрекетін ұйымдастыру жолы туралы білімінің жеткіліксіздігі практика бағдарлы сабақтың формалды

жүргізілуіне, соның салдарынан оқушының қызығушылығын жойылуына әкеліпсоғады. Себебі, практика арқылы жеңіл түсіндірілетін ғылыми ұғым теориялық түрде, әрине, қиындап кетеді. Бұл тығырықтан шығатын бірнеше амал бар. Мысалы,

- мұғалімнің өзіндік білімін жетілдіруі, ізденуі;
- мұғалімдердің қауымдастықтарының жұмысы;
- мұғалім тарапынан курс, семинарларға қатысу және жауапты ұйымдар тарапынан пән мазмұны бойынша оқыту, үйрету курс, семинар, шебер сыныптар ұйымдастыру;
- бастауыш сынып мұғалімін дайындайтын арнайы орта және жоғары оқу орындарының оқу бағдарламасын жетілдіру;
- оқу әдістемелік көмекші құралдар, видеоматериалдар, интернет ресурстар әзірлеу.

Біздің тарапымыздан мұғалімді қолдау үшін жоғарыда аталған материалдар (видеосабак, онлайн тапсырмалар) әзірленді, алдағы уақытта пән мазмұны бойынша курстар, әдістемелік құрал әзірленіп, ұсынылады.

Үшінші педагогикалық шарт сабақта ынталандырушы әдістер мен құралдарды пайдаланып, зерттеу әрекетін үйренуге оқушы мотивациясын қалыптастыру арқылы жүзеге асырылады. Басқаша айтқанда, оқушыны тақырыпты оқып үйренуге қызықтыру қажет. Бұл видеоматериал, мәтін, сурет, жаңалық, сұрақ, әрекет, т.с.с. болуы мүмкін. Сондай-ақ зерттеу әрекеті үнемі жүйелі ұйымдастырылып, оның қорытындысын тұжырымдау оқушыларды қанағаттандыратын болса, онда қосымша қызықтыру тәсілдерін ойлап табу қажет болмайды. Алдында күтіп тұрған болжалды нәтижеге жетудің өзі оқушы үшін үлкен мотивация болады.

Ал жеке тақырыптарды оқып үйренгенде түрлі қызықты материал қолдануға болады. Мысалы, А.Байтұрсынұлының «Жапырақ» деген мәтінін 3-сыныпта *өсімдіктердің фотосинтез процесінде оттек бөлуін түсіндіру* оқу мақсатын орындау үшін сабақ басында қолдану жолын сипаттайық[5]. «Байтұрсынұлы «Ағаштардың аузы мен қарны жапырағында» - деп жазыпты. Неліктен олай деді екен?» сұрағы оқушыларды тақырыпты оқып үйренуге қызықтырады[6].

Сабақта зерттеу әрекетін ұйымдастыру барысында балалар түрлі зерттеу жұмыстарын мұғалімнің көмегімен игереді. Жүйелі жұмыс оқушыны жаңа жағдайда тиімді әрекет етуге, өз тәжірибесінен жаңа білім алуға, бұрын жинақталған білім мен дағдыларды пайдалануға, өздігінен жұмыс істеуге, ақпаратты өздігінен іздеп табуға баулиды.

Бастауыш сынып оқушысының бойында қалыптастырылатын зерттеу білігі пен дағдылары А.И.Савенков төмендегідей жіктейді:

- проблеманы көре білу;
- сұрақ қою;
- гипотеза жасау;
- ұғымға анықтама беру;
- жіктеу;
- бақылау;
- эксперимент жүргізу;
- қорытынды жасау;
- материалды құрылымдау;
- өз идеясын түсіндіру, дәлелдеу және қорғау [7].

Аталған білік пен дағдыларды белгілі бір деңгейде игерген адам кез-келген білім саласында зерттеу әрекетін орындай алады.

Қорыта айтқанда, бастауыш сынып оқушысының зерттеу білігі мен дағдысын қалыптастыру шарттары орындалып, сабақтағы зерттеу әрекеті тиісті деңгейде ұйымдастырылса, «бір оқпен екі қоянды емес, бірнеше қоянды атып алғандай» нәтижелі жұмыс болары сөзсіз. Зерттеу дағдылары метапәндік болғандықтан, қалыптастырылған білік пен

дағдылар оқушының барлық пәнді меңгеруін жақсартады, пән мазмұндарын кіріктіру мүмкіндігі артады. Кіріктірілген білім беру ортасында ұйымдастырылған зерттеу әрекеті сабақты белсенді оқытумен қамтамасыз етеді. Мұндай жүйелі жұмыс оқушының зерттеушілік мінез құлқы (поведение), зерттеушілік ойлау типінің қалыптасуына ықпалын тигізеді. Тағы есте болатыны: зерттеу әрекетінің ғылымнан айырмашылығы нәтижесінде жаңалық баланың өзі үшін ғана ашылады. Маңыздысы – оқушы осы әрекет арқылы әмбебап зерттеу дағдыларына ие болады, ішкі мотивациясын қалыптастыруға бағытталып, өзі мен қоршаған ортасын зерттеуге ынталанады.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. Савенков А.И. Путь к одаренности: исследовательское поведение дошкольников. - СПб., - 2004.
2. Семенова, Н. А. Исследовательская деятельность учащихся. Начальная школа. – 2006. – № 2. – С. 45–49.
3. Мағжан Жұмабаев. Педагогика.
4. Аймауытов Ж. Алты томдық шығармалар жинағы. «Комплекспен оқыту жолдары» (оқу әдістеме) мақалалар, хаттар. Құрастырған Е.Қуантаев - Алматы: «Ел-шежіре», 2013.
5. Бастауыш білім беру деңгейінің 1-4-сыныптарына арналған «Жаратылыстану» пәнінен үлгілік оқу бағдарламасы. Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің 2018 жылғы «10» мамырдағы №199 бұйрығына 7-қосымша.
6. Байтұрсынұлы Ахмет. Алты томдық шығармалар жинағы. - Алматы: «Ел-шежіре», 2013. II том.
7. Савенков, А. И. Психологические основы исследовательского подхода к обучению. – М.: Ось-89, 2006. – 480 с. 148

ОӘЖ 378. 418.23

ИНФОРМАТИКА САБАҒЫНДА ОҚУШЫЛАРДЫҢ КОМПЬЮТЕРЛІК САУАТТЫЛЫҒЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Бекишева Газиза Есеновна

bek-gaziya@mail.ru

Бисембаева Азиза

ҚазҰӨУ колледжі

Астана қ., Қазақстан Республикасы

Ақпараттық технологиялар біздің күнделікті өміріміздің ажырамас бөлігіне айналып, адам қызметінің барлық салаларына біртіндеп енді. Оларды пайдалану цифрлық нысанда ұсынылған ақпарат түрлерімен жұмыс процесін жылдамдатады және жеңілдетеді. Оқушылардың осы құзыреттіліктерді игеруі бір жағынан, уақыт талабы болса, екінші жағынан, ақпараттық технологиялар оқыту ресурстары мен техникалық құралдарды ұсына отырып басқа оқу пәндерін оқытуда қолданылатын, әрі білім алудың әр түрлі салаларын кіріктіруге мүмкіндік беретін жаңа құралға айналып отыр [1].

Ақпараттық білім беру негізгі және орта мектеп бағдарламасындағы жетекші орындардың бірін алады, бұл информатиканың практикалық маңыздылығымен, адамның ойлау қабілетін қалыптастыру мен дамытудағы мүмкіндіктерімен анықталады.

Бірқатар елдерде білім берудің басым бағыттарының бірі оқушылардың компьютерлік сауаттылығын қалыптастыру болып табылады. Информатика пәні оқушыларды мына жағдайларды түсінуге ықпал етеді:

- информатика пәнінен алған есептеуіш, ойлау және модельдеу дағдылары әр түрлі жағдайларды талдау кезінде қолданылатындығын;

- жүйелер абстракция, алгоритмдер және бағдарламалау арқылы модельденетінін;

- информатика білімдерін қолдану ғылымның, техниканың, медицинаның, білім мен мәдениеттің дамуына маңызды әсер ететінін;

- бағдарламалау дағдыларын пайдалану қазіргі іс-әрекетті жақсартатын және болашақта жаңа идеяларды туындататын қосымшалар жасауға мүмкіндік беретінін.

«Информатика» пәні бойынша (5-9сыныптар) жаңартылған оқу бағдарламасында оқу пәнінің мазмұнына айтарлықтай өзгерістер енгізілді, оқытудың жаңа мақсаттары анықталды.

Бұл өзгерістердің барлығы информатика мұғалімдерінен білім берудің жаңартылған мазмұны бойынша оқыту әдістемесін игеруді, сондай-ақ пәндік білімдерді терең зерттеуді талап етеді. Әдістемелік ұсынымда жаңартылған білім беру мазмұнындағы оқу бағдарламасының ерекшеліктері талданады. «Информатика» пәнін оқытудың формалары мен әдістері және оқытуды тиімді ұйымдастыру жолдары нақты мысалдарда келтіріледі. Сонымен қатар, қысқа мерзімді жоспарларды әзірлеу, критериялды бағалау бойынша әдістемелік ұсыныстар беріледі. Қосымшаларда оқытудың белсенді әдістерін сабақ мақсаты мен кезеңдерінің бөлінісінде қолдану бойынша ұсынымдар және республиканың информатика мұғалімдері әзірлеген қысқа мерзімді жоспарлау үлгілері келтіріледі.

Мұғалім пәнді оқытудың әдістемелік құралдарына және өз тәжірибесіне сүйене отырып әрбір тұлғаның білім алуға қажеттілігін тудырады. Қарқынды жатқан ақпараттық технологиялар әлемінде баланың еркін бағдарлануына қажет білім мен дағдыны қалыптастырады, шығармашылық қабілетінің дамуына ықпал етеді [2].

«Информатика» оқу пәнін оқыту мақсаты білім алушыларды заманауи ақпараттық технологияларды тиімді пайдалану үшін базалық білім, білік және дағдылармен қамтамасыз ету болып табылады.

Пәнді оқыту мақсатымен қатар келесі міндеттері анықталды:

- 1) білім алушыларда қоғамдағы ақпараттық процестер түсінігін, ақпараттық технологияларды адам іс-әрекетінің әр түрлі салаларында пайдаланудың техникалық мүмкіндіктері мен перспективаларын түсінуді қалыптастыру;

- 2) ақпараттық технологияларды күнделікті өмірде, оқуда және келешек еңбек іс-әрекетінде тиімді пайдалану біліктерін дамыту;

- 3) білім алушыларды жүйелерді талдау, шешімдерді әзірлеу, программалық қосымшаларды жасау, өздерінің өнімдерін бағалау компьютермен жұмыс істеудің базалық қағидаларын түсінуін қамтамасыз ету;

- 4) талдау, абстракциялау, модельдеу және программалау арқылы түрлі тапсырмалар шеше білуді дамыту;

- 5) білім алушылардың бойында жалпылау және ұқсастық, есепті құрамдас бөліктерге бөлу және жалпы заңдылықтарды айқындау, қойылған міндеттерді шешудің тиімді және ұтымды тәсілдерін іздеу қабілеттілігін қамтитын логикалық, алгоритмдік, сондай-ақ есептік ойлауын дамыту;

- 6) білім алушылардың бойында ақпараттық мәдениетті қалыптастыру – жалпы қабылданған қағидаларды сақтау, жеке адамның және қазақстандық қоғам мүдделерін ескеру;

- 7) білім алушылардың академиялық тілді меңгеруіне және пән бойынша ұғымдық аппаратты байытуына ықпал ету [3].

Ақпаратты қабылдау - бұл ең алдымен қоршаған ортадағы объектілердің, құбылыстар мен процестердің әр түрлі қасиеттерін көру, сезу, есту. Барлық тірі тіршілік қоршаған орта туралы ақпаратты қабылдайды және өзінің өмір сүруіне жағдай жасау мақсатында оған жауап береді. Адам мен басқа да тірі ағзалар ақпаратты бір-бірінен, сондай-ақ қандай да бір ақпарат көздерінен алады. Мысалы, мәтінді оқу, тыңдау, сөйлеу арқылы. Мұнда ақпаратты қабылдау басқа ақпараттық процесс – ақпаратты беру нәтижесінде болады.

Ақпаратты беру әрдайым ақпарат көзінен қабылдаушыға (оны алушыға) қандай да бір байланыс арнасы арқылы жүзеге асырылады. Мысалы, дыбыс - байланыс арнасы - ауа тербелісі; жарық - электромагниттік тербеліс.

Қабылданған ақпарат қабылдаушыда басқаша түрде сақталуы тиіс. Сақталатын ақпарат деректер деп аталады. Деректер - бұл машиналық тасымалдаушыда тіркелген немесе компьютерге енгізілген ақпарат. Ақпаратты техникалық құралдардың көмегімен беру үшін бастапқы хабарламаны жіберуге ыңғайлы түрге түрлендіруге арналған кодтаушы құрылғы және кодталған хабарды ақпарат қабылдаушыда бастапқы түрге түрлендіретін кері кодтаушы құрылғы қажет.

Ақпаратты өңдеу – бұрыннан бар ақпараттан жаңа ақпарат алу процесі. Мысалы, қазақ тіліндегі мәтінді шетел тіліне аудару, бірнеше сандардың қосындысын табу. Информатикада ақпаратты өңдеу дегеніміз – қатаң формальды ережелер бойынша ақпаратты бір түрден екінші түрге түрлендіру (кіріс ақпарат - ақпаратты түрлендіргіш - шығыс ақпарат). Біз ақпаратты өңдеу деп оның мазмұнын немесе бейнеленуін кез келген түрге түрлендіруді түсінеміз.

Ақпаратты пайдалану – мақсатқа бағытталған іс-әрекетті қалыптастырудың міндетті элементі. Ақпаратты пайдалану кезінде оның жанашылдығы, өзектілігі, шынайылығы, объективтілігі, толықтығы және т.б. қасиеттері анықталады. Ақпаратты сақтау – ақпаратты бірнеше рет пайдалану немесе уақыт өте келе ақпаратты беру үшін маңызды. Адам тұрғысынан, әр түрлі ақпараттың сақталу уақыты оның маңыздылығы мен құндылық дәрежесіне байланысты әртүрлі болуы мүмкін. Кейбір ақпаратты адам өмір бойы сақтауға қабілетті, ал кейбіреуі – бірнеше секундтан бірнеше күнге дейін сақталуы мүмкін. Егер ақпарат алу бір секундқа да тоқтатылмай үздіксіз жүретінін ескеретін болсақ, адам жадысы алынған ақпараттың барлығын бірдей сақтауға қабілетсіз.

Ақпаратты қабылдау, өңдеу, жинақтау, беру және пайдалану процестерімен байланысты адамның іс-әрекеті ақпараттық іс-әрекет деп аталады. Мысалы: Компьютерде мәтін теру - іс-әрекетке жатады, ал ақпаратты енгізу және сақтау - ақпараттық процестер болады. Оқушы мазмұндама жазады - іс-әрекет; ақпаратты қабылдау, өңдеу және беру - ақпараттық процестерге жатады.

«Ақпараттық процестер» бөлімі ақпараттың жоғарыда берілген сипаттамаларын зерделейді және мынадай бөлімшелерді қамтиды:

1 Ақпаратты ұсыну және өлшеу.

2 Ақпараттық объектілерді құру және түрлендіру.

Компьютерлік ойлау ұғымы оқушылар үшін мағынасы түсініксіз, күрделі ұғым болып көрінуі мүмкін. Бірақ компьютерлік ойлау адамдардың күнделікті өміріндегі ұсақ-түйек мәселелерден шатаспай, оларды мақсатты шешуге көмектеседі, іс-әрекеттерін неғұрлым өнімді етуге мүмкіндік береді.

Тізбектерді құрудың қарапайым мысалын қарастырайық. Адамдар жаппай тамақтанатын асханадағы ас ішу құралдары, әдетте, ас қатарының басында қойылады. Адам қатардың соңына жеткенше подностағы тарелкалар мен алған құралдардың орналасуын теңгеруі қажет. Егер ол құралдар қатардың соңында болса, адам өзіне қажет құралды қатардың соңына жеткенде ғана алады.

Компьютерлік ойлау дағдылары әртүрлі салаларда өз қолданылуын табады. Белгілі бір нәтижеге бағытталған дұрыс шешімдер қабылдау үшін мәселенің негізгі элементтерін бөліп алу және олардың ұсақ бөлшектермен қандай байланыста екенін түсіну қажет. Алгоритмдік ойлау арқылы осы байланыстарды анықтау әлдеқайда оңай әрі тез болады.

Алгоритмдік ойлау – мәселелерді шешуге арналған жүйелі ойлау құралдарының бірі, білім берудің жаңартылған бағдарламасында оған үлкен назар аударылуда. Компьютерлік ойлаудың негізі логикалық ойлау болып табылады. Кез-келген зат туралы әр түрлі шашыраңқы фактілерге ие болғаннан гөрі, оның жалпы логикасын түсіну маңыздырақ болады.

Бағдарламалау – бұл пайдаланушыға қажет нәтижені қалай және қандай түрде алу керектігін машинаға түсінікті тілде жазу. Басқаша айтқанда, бағдарламалау адамның тілегін машина тіліне аударудың өзіндік өнері деп қарастыруға болады. «Компьютерлік ойлау» еркін және шығармашылық ойлаумен ұштастыра отырып зерттейді және келесі бөлімшелерді қамтиды [2]:

1. Модельдеу.
2. Алгоритмдер.
3. Бағдарламалау.
4. Робототехника.

Жасанды интеллекттің қазіргі даму қарқыны роботтардың өндіріс пен қоғамның барлық салаларында қолданыла бастайтын уақыттың жақын екендігін байқатты. Осыған байланысты роботтар техникасын мектепте оқыту қажеттігі туындады.

Роботтар техникасын зерттеу арқылы информатика пәні STEAM (science, technology, engineering, mathematics, art – ғылым, математика, технология, инженерия, өнер) білім беру мүмкіндігіне ие болды. STEAM-білім беру дегеніміз – инженерлік шығармашылық пен математика, жаратылыстану ғылымдары мен технологиялардың кіріктірілуі негізінде жоба және пәнаралық амалдарды байланыстыратын жаңаша ойлау және жаңа технологияларға бағытталған ғылымдардың бірігуі. Сонымен қатар, пән аралық байланыстарды жүзеге асыру үшін әр түрлі пән мұғалімдерінің ортақ идеясы мен шығармашылық бағыттағы бірлескен ізденісі қажет болады. Пәндік білімді, робот техникасын, құрастыруды, бағдарламалауды, 3D-жобалауды білім алушыларға үйрету үшін информатика мен пән мұғалімдеріне анағұрлым күрделі дағдылар мен құзыреттер және оқыту әдістемесі қажет.

STEAM дегеніміз – оқытудың біріктірілген тәсілі, яғни, бұл тәсіл аясында академиялық ғылыми-техникалық тұжырымдамалар шынайы өмір контекстінде зерттеледі. Мұндай тәсілдің мақсаты – мектеп, қоғам, жұмыс және бүкіл әлем арасында STEAM-сауаттылықты дамытуға және әлемдік экономикадағы бәсекеге қабілеттілікке ықпал ететін нық байланыстарды орнату [4].

Сонымен қатар, информатика сабағында «Инсерт» әдісін қолдануға болады, ол ағылшын тілінен аударғанда –оқу мен ойлауға арналған тиімді интерактивті жазу жүйесі. Инсерт - оқығанын түсінуге, өз ойына басшылық етуге, ойын білдіруге үйрететін ұтымды әдіс. Бір тақырыптың соңына тез жету, оқығанды есте сақтау, мәнін жете түсіну - әрине, ынта-зейінді қажет ететін күрделі әрекет. Оқушылар білгендерін анықтап, білмейтіндерін сұрауға әзірленеді. Бұл әрекет арқылы жаңаны түсіну үшін бұрынғы білетіндері мен жаңа материалды байланыстыруға дағдыланады. Кесте толтырылады.

Сабақта «Insert» әдісін қолдану алгоритмі [5]:

1 қадам. Оқушылар мәтінді арнайы белгішелермен белгілеп оқиды:

□ — мен бұл ақпаратты білемін;

«□» белгісімен - білім алушыларға бұған дейін таныс білім белгіленеді (бұрын білгем);

«—» «мен үшін түсініксіз», мен басқаша ойладым, бұл менің білгеніме қарама-қайшы (түсінбедім);

«+» - «мен үшін жаңа ақпарат» ;

«?» - «мені таңғалдырады», мен мұны түсінбедім, нақты түсіндірулер қажет (білім келеді).

2 қадам. Мәтінді оқу кезінде білім алушылар тиісті таңбамен жолдардағы жеке абзацтар мен сөйлемдерді белгілейді.

3 қадам. Білім алушыларға ақпаратты өзінің белгілеріне сәйкес жүйелеп кестеге орналастыру ұсынылады.

4 қадам. Кестенің әрбір бағанын дәйекті талқылайды. Мұғалім белгілер бойынша әңгіме ұйымдастырады:

1. Циклдар туралы бұрын білгенің туралы айтып берсең.

2. Мәтіннен тақырып бойынша өзіңе құнды не алдың?

3. Бұл ақпарат сені несімен ерекше таң қалдырды, өзіңе назар аударды?

4. Не түсініксіз, не қиын болды?

Егер оқушыларда қандай да бір тақырыпты түсінуде мәселелер туындаса, мұғалім оларға қосымша түсініктемелер береді. Оқушылар дұрыс және бұрыс емес тұжырымдар кестесіне оралады және үшінші бағанды толтырады, содан кейін не және неге сәйкес келмегенін талқылайды. Ендеше, информатика сабақтарында пәнаралық байланыс оқушылардың қызығушылығын және оқыту сапасын арттыруға көмектеседі, оқушылардың ғылыми ойлау стилін дамытуға ықпал етеді, оқу пәндеріне деген кешенді көзқарасты қалыптастырады, оқушылардың ой-өрісін кеңейтеді, шығармашылық мүмкіндіктерін дамытуға ықпал етеді, бағдарламалық материалды терең ұғынуға және меңгеруге көмектеседі, оқушыларды ғылыми-зерттеу қызметіне бейімдейді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Сабойдалова М. А. Использование активных и интерактивных методов обучения на уроках «Информатики и ИКТ» // Педагогика сегодня: проблемы и решения: материалы Междунар. науч. конф. - Чита: Издательство Молодой ученый, 2017. - С. 120-124.
2. Ногайбаева Г., Жумажанова С. «Развитие STEM-образования в мире и Казахстане» \ «Білімді ел - Образованная страна» №20 (57), 25.10.2016ж.
3. ҚР Үкіметінің 2017 жылғы 12 желтоқсандағы №827 қаулысымен бекітілген "2016-2019 жылдарға арналған Қазақстан Республикасының Білім және ғылымын дамыту" бағдарламасы
4. «Жалпы білім беретін мектепте STEM бағыттары бойынша білім алушылардың ғылыми-зерттеушілік жұмысын ұйымдастыру бойынша әдістемелік ұсынымдар» Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы, 2018 ж., Астана қ.
5. Руководство по критериальному оцениванию для учителей основной и общей средней школ. АОО НИШ «Назарбаев Интеллектуальные школы» Учебно-методическое пособие. Астана, 2017.

ҚОЛӨНЕР САБАҚТАРЫНДА ҰЛТТЫҚ ОЮ-ӨРНЕКТЕРДІ ҚОЛДАНУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Болат Назымгул

Nako_vka@bk.ru

Арнайы пән оқытушысы

Қаскелең мәдениет колледжі, Қазақстан

Әрбір ұлттың өзіндік ерекшеліктері, рухани байлығы болады. Біздің де заманнан заманға рухани, эстетикалық байлығымыз ретінде ұласып келе жатқан ұлттық жәдігеріміздің бірі - ою-өрнек. Қазақ халқының мәдени асыл қазынасының бір саласы және ұлттық келбетін айқындап бейнелейтін өнер түрі болып табылады. Ою-өрнек өнері қазақ халқында ертеден-ақ өнердің барлық түріне арқау болып, материалдық және рухани игілігіне айналып келеді.

Қаскелең мәдениет колледжінде қолөнер жұмыстары барлық оқу пәндерінде кіріктірілген. Ұлттық тәрбие негізге алына отырып, білім алушылардың қолөнер шығармаларында қазақтың ұлттық ою-өрнектері үнемі жаңғыртылып отырады. Ондағы басты мақсат – студенттерде қазақ халқының қолданбалы қолөнері туралы түсінікті тереңдету, халықтық қолданбалы қолөнері арқылы ұлттық мәдениетті жетілдіру, ұлттық қолданбалы қолөнер шеберлерінің еңбегімен таныстыру, қарапайым ұлттық нақышта бұйымдар жасау шеберліктерін арттыру болып табылады. Студенттердің өз қолымен жасалынған, күнделікті тұрмыста қолдануға икемді туынды шығармалары көптеген Республикалық байқауларға да ұсынылып, жүлделі орындарға ие болып жатады.

Ою-өрнек ісі тым ерте заманнан бастап-ақ қолөнерінің барлық түріне бірдей ортақ әсемдеп әшекейлеудің негізі болып келеді. Қазақтың өрнекті әшекеймен істелетін қол өнерінің түрлері де, атаулары да өте көп. Ою-өрнек деп қосарланып айтылатыны болмаса, бұл екеуі бірін-бірі толықтырып, дамытып отырады.

«Ою-өрнек» дегеніміз - (латынның ornament - әсемдеу, сәндеу деген сөзінен шыққан) үйлесімділікпен бір қалыпқа түскен элементтерден тұратын нақыштар. Екеуінің де мағынасы бір. Сонымен, ою-өрнек дегеніміз - ойға алған айқын өрнек ырғағымен үйлесетін белгілі бір заңдылықтар жүйесімен жасалған, қисық сызықты және геометриялық фигуралар бейнесін белгілі бір стильге келтіру арқылы алынған түрлі-түсті өрнекпен қандайда бір заттың әшекейленуі. Онда бір нәрсені ойып, кесіп алып жасау немесе екі затты оя кесіп қиюластырып жасау, бір нәрсенің бетіне бедер түсіру деген мағына жатады.

Қазақ көбінесе бір өрнекке салып қиып алған үлгіні, үлгіге салып кескен сырмақтың қиығын, сондай-ақ барлық қошқар мүйіз өрнектерін де ою дейді. Ал өрнек дегеніміз әр түрлі ою, бедер, бейненің күйдіріп, жалатып, бояп, батырып, қалыптап істеген көркемдік түрлердің, әшекейлердің ортақ атауы іспеттес. Сондықтан көбінесе ою-өрнек деп қосарланып айтыла береді.

Ою заттардың, бұйымдардың, ғимараттардың сыртқы пішініне қосымша әсер, ерекше мәнер, сән беретін әшекейлі өрнектерді айтады. Ою-өрнек халық өнерінің бір саласы. Орта Азия мен Қазақстан халықтары үшін ең негізгі безендіру құралы болып саналған. Адамдар ерте заманнан бұйымдар бетіндегі жүйелі, белгілі тәртіппен қайталанған ою-өрнектердің ерекше әсер, көтеріңкі көңіл-күй беретіндігін аңғарған.

Әрине, қазақ халқының ою-өрнек өнері күні бүгінге дейін жан-жақты, толығымен зерттеле қойған жоқ. Дей тұрғанымызбен, бұл өнер саласының белгілі бір дәрежеде жүйеленуіне бірқатар ғалымдар мен өнертанушылар, тарихшылар мен этнографтар атсалысқанын да атап өткеніміз орынды болмақ. Осындай игілікті ізденістің нәтижесінде ою-өрнекті өнертану ғылымында:

1. көкөніс өрнек (жапырақ, үш жапырақ, шиыршық, гүл, ағаш және т.б.);
2. зооморфтық өрнек (жан-жануарлардың, табиғи және фантастикалық бейнелері, қошқар мүйіз және оның түрлі нұсқалары: қос мүйіз, қыңыр мүйіз, сынық мүйіз, сондай-ақ табан, өркеш, қаз мойын және т.б.);
3. геометриялық өрнек (сүйір, шаршы, шаршы мен тұмарша, жұлдызша, көпбұрыш, балдақ, қармақ және т.б.);
4. космогониялық өрнек (дөңгелек, төрт құлақ, шұғыла, шимай, бітпес және т.б.) деген топтарға бөлу қалыптасқан.

Сол секілді кейбір ғалымдар барлық ою-өрнек түрлерін физикоморфтық және биоморфтық деп екі топқа ғана бөліп қарастырады. Жалпы алғанда бүгінгі күнге дейін өнертанушы ғалымдар ою-өрнектің екі жүздей түрін тауып, ғылыми тұрғыдан анықтама берген. Әйткенімен ою-өрнектің түрлері осымен ғана шектелмейтіні өзінен-өзі түсінікті.

Өмірдің өзінің тынымсыз даму үстінде болатыны секілді, өнер де әр заманның, әр кезеңнің бағыт-бағдарына, сұраныс-қажеттілігіне қарай дамып, жетіліп, өркендеп отырады. Қазақтың ұлттық-ою-өрнектері мен оның атаулары көп. Ғалымдар әзірше төрт жүздей (кейде бес жүз деп айтылып жүр) түрін анықтады. Біз солардан халық арасында көп тараған мүйіз тектес ою-өрнек сөз етпекпіз. Ою-өрнектердің бұл тобын, қазақ халқының ою-өрнектерінің төркіні деуге болады. Әйткені барлық жаңа буындар осының негізінде жасалып, тек атаулары өзгеріп отырған. Мысалы, қошқар, арқар мүйіз, бұғы мүйіз, қырық мүйіз, қос мүйіз, сыңар мүйіз, сынық мүйіз, өркеш мүйіз, төртқұлақ, түйе табан, сыңар өкше, қос алқа, құс қанаты, қаз табан т.б. ою-өрнектердің негізгі арқауы. Осы элементтерден ою-өрнек композициясы жасалады.

Қазақ оюларының мазмұны мал өсіру мен аңшылықты, жер-су, көшіп-қону көріністерін, күнделікті өмірде кездесетін әр түрлі заттардың сыртқы бейнесін аңғартады және бәрінде де мүйіз оюы үнемі араласып отырады. Әрбір оюшы ою-өрнек жасап, оған ат беріп, оны тұрмыста қолданған. Сондықтан қазақтың ұлттық ою-өрнектерінің ең басты мәнері, ең көп түрі және әр түрлі мәнер жасауда жиі қолданылатыны «мүйіз» тектес ою-өрнектер.

Ғалымдардың анықтауынша, ол ежелгі өрнек, сондықтан онда көбінесе мал шаруашылығы мен көшпенді өмір салты бейнеленген. Мүйіз тектес ою-өрнектер кейде өте ұсақ, кейде өте ірі болып келеді. Ұсағы зергерлік, кесте тігу, ағаш, сүйек мүйіз, мүйіз ұқсату сияқты нәзік істерге қолданылса, ірісі кілем, алаша, терме алаша, текемет, сырмақ, ши орау, қоржын, киім-кешек, құрылысқа қолданылады. Халық шеберлері мүйіз тектес оюларды жиі қолданылады, әрі күнделікті тұрмыстық заттарда қолдануды басшылыққа алады.

Сан ғасырлар бойы халықтың рухани да, материалдық та игілігіне айналған осынау ою-өрнек өнері бүгінгі күннің талабына орай, халық арасынан шыққан ісмер-шеберлердің шығармашылық ізденістері нәтижесінде одан әрі дамып, жаңа түр, соны мазмұнға ие бола түсуде.

Қорыта айтқанда, қазақтың ою-өрнектерінің жаңашылдық стильде орындалуын колледж студенттерінің колөнер сабақтарында орындаған шығармаларынан да, колөнер туындыларынан да көруге болады. Заманауи нақышқа орайластырып, өзіндік даралық стильде орындалған білім алушылардың жұмыстарын колледждің көрме залынан тамашалауға болады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Оразбаева Н.А. «Қазақтың ою өрнектері» - Алматы 1993 52б.
2. Қасеманов С. «Қазақ қол өнері» Алматы 1969 112б.
3. Марғұлан Ә.Х. «Қазақ халық қол өнері» I – II том Алматы 1989 110б.
4. Әмірғазин Қ.Ж. «Қазақ халқының қол өнері» ғылыми зерттеу еңбек Алматы «Өнер» баспасы 1987 126б.
5. Бәсенов Т.Қ. «Орнамент Казахстана в архитектуре».

ДЕОНТОЛОГИЯ КАК ИНСТРУМЕНТ БОРЬБЫ С НАСИЛИЕМ В ОРГАНИЗАЦИЯХ ДОШКОЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Гайворонская Надежда

Aa23-23@br.ru

студент 1 курса по специальности ДВО ФСН, ЕНУ им.Гумилева
Астана, Казахстан

Президент Казахстана Касым-Жомарт Токаев на расширенном заседании правительства отметил: «Нужно принять меры по защите детей от насилия и по профилактике самоубийств. Еще один вопрос – есть случаи, когда бьют детей в частных детских садах. Растет количество фактов, когда выделяют средства неработающим детским садам. Это все говорит о закрытости этих учреждений и отсутствии гражданской ответственности». [1] Когда ребенка отдают в детский сад, это с одной стороны облегчает жизнь молодым родителям. Однако, есть и определенные трудности, с которыми нередко сталкиваются родители детей, посещающих дошкольные организации. Помимо, частых простуд, родители могут столкнуться с драками между детьми и вопиющими случаями, когда воспитатель бьет детей. Насилие со стороны воспитателя может проявляться в различных формах, например: физическое насилие (битье или шлепки), психологическое насилие (унижение и оскорбление), сексуальное насилие (непристойные контакты или действия), неадекватное использование власти или дискриминация. [2] Насилие в детском саду может привести к подавлению личности, страху, недоверию к окружающим, нарушению психического здоровья и другим негативным последствиям, которые могут сказаться на развитии ребенка в будущем.

Термин «деонтология» происходит от греческих слов: «deontos» - должное, надлежащее и «logos» - знание, и означает совокупность нравственных норм профессионального поведения медицинских работников.[3] Справедливо отмечается Г.М. Кертаевой: «Деонтологическая готовность - это такое состояние сознания, когда должное в профессиональной деятельности признается неприкосновенным и обязательным.»; «Деонтологическое сознание педагога – отражение действительности на основе субъективной, свободной и бескорыстной мотивации педагога, базирующейся на уважении к профессиональному долгу.» [4] В нашем исследовании мы должны обратить внимание на проблему насилия в дошкольных организациях и как деонтология поможет нам ее решить. В дошкольном образовании деонтология играет важную роль в обеспечении безопасного и корректного общения между педагогами и детьми, а также в создании благоприятной среды для успешного развития детей. Н.А. Веракса пишет о задачах дошкольного образования: "Основными задачами дошкольного образования являются формирование у детей ценностных ориентаций, развитие интеллектуальных и творческих способностей, социализация, формирование здорового образа жизни и физического развития, развитие эмоциональной сферы и формирование личностных качеств" [5].

К социально-культурным факторам возникновения агрессивного поведения у детей дошкольного возраста обращались Й. Лангмейер, З. Матейчек. По мнению исследователей, ускорение темпа современной жизни, дефицит времени, недостаточные условия для снятия эмоционального напряжения и для расслабления являются причиной внутриличностных конфликтов, которые и приводят к агрессии [6]. В целом, насилие в детском саду может возникать по многим причинам, и каждый случай требует индивидуального подхода для предотвращения его возникновения. Однако, я считаю важным обратить внимание на проблему насилия в детском саду и проводить работу по ее предотвращению и решению. Один из

способов предотвращения таких ситуаций – это создание безопасной и доверительной среды для детей в детском саду. Это может быть достигнуто через набор мер, таких как обучение воспитателей психологии взаимодействия с детьми, регулярная проверка качества работы воспитателей, проведение тренингов по раннему выявлению насилия. Более того, важно, чтобы родители и другие члены семьи были вовлечены в программу профилактики насилия. Они могут помочь воспитателям и администрации детского сада в выявлении насилия, и принятия мер для немедленного решения проблем.. Разговоры между родителями и детьми о доверии и недоверии, о хорошем и плохом поведении и о приемлемом и неприемлемом общении могут также снизить риск насилия со стороны воспитателей. Насилие со стороны воспитателя является серьезным правонарушением в Республике Казахстан и карается в соответствии с уголовным и административным законодательством. Уголовный кодекс Республики Казахстан предусматривает ответственность за причинение физической или психологической травмы, а также за насилие в отношении несовершеннолетних. В зависимости от характера и степени тяжести причиненного вреда, наказание может заключаться в лишении свободы, установлении условного осуждения, штрафе или другом виде наказания. Кроме уголовной ответственности, воспитатели также могут быть привлечены к административной ответственности за нарушение закона "Об образовании", который устанавливает правила поведения и организации деятельности образовательных учреждений [7].

Наказание за насилие со стороны воспитателя может быть серьезным и включать в себя не только уголовную или административную ответственность, но и потерю работы, лишение профессиональной лицензии и другие санкции. Воспитатель должен иметь чувство меры и проявлять уважение к достоинствам ребенка. Уметь видеть позитив и помочь открыть воспитаннику свои положительные качества и наиболее интересующие его сферы для развития.[8] Следующие меры могут помочь предотвратить случаи насилия со стороны воспитателя: Все образовательные учреждения должны иметь четкие правила поведения и процедуры обращения с жалобами и нарушениями. Необходимо учить воспитателей правильному общению с воспитанниками, развитию навыков мирного разрешения конфликтов и поощрению позитивного поведения. Проводить обучающие программы для воспитателей по предотвращению насилия. Следует систематически мониторить и оценивать деятельность воспитателей и своевременно реагировать на сигналы нарушения. Нужно создавать механизмы, позволяющие студентам и их родителям обращаться к властям за помощью в случае нарушения прав.

Сотрудничество с организациями, занимающимися защитой прав детей, и проведение профилактических мероприятий. Публичное информирование о рисках насилия в образовательных учреждениях и мерах, принимаемых для его предотвращения. Несения ответственности за проявление насилия со стороны воспитателя. [8] Для того, чтобы все педагоги стали деонтологически готовы, необходимо проводить регулярные обучающие мероприятия, которые позволят им развивать навыки по созданию благоприятного и безопасного обучающего окружения для детей, а также развивать навыки этичного поведения и профессиональной морали. [9] Ниже приведены несколько методов, которые можно использовать для достижения этой цели: Обучение деонтологии в рамках профессионального образования. Учебные программы должны включать разделы, связанные с этическим поведением педагогов. Это должно быть особенно актуально для будущих педагогов. Организация специальных семинаров и тренингов по деонтологии. Эти мероприятия помогут обучаемым повысить уровень своих этических знаний и умений. Использование ролевой игры для обучения деонтологии. Этот метод помогает показать примеры того, как можно или нельзя действовать в различных ситуациях. Организация дискуссий, на которых обучаемые могут обсудить этические нормы и стандарты деятельности. Использование этических законов и

стандартов в работе педагога. Это поможет оформить правила, которые педагог будет соблюдать в своей работе. Введение регулярных проверок для руководства выводами о соблюдении деонтологических норм и практик.[10] Такие мероприятия могут помочь педагогам стать деонтологически готовыми и обеспечить качественный и безопасный учебный процесс для всех детей.

Деонтологическая готовность педагога дошкольного образования может быть определена с помощью следующих критериев: Знание профессионально-этических норм и правил поведения. Педагог должен быть хорошо знаком с действующими законами, стандартами и профессиональными стратегиями, регулирующими его поведение в образовательном процессе. Готовность к поддержанию профессиональной этики в любой ситуации. Педагог должен проявлять уверенность в своих знаниях и умениях, проявляя решительность и компетентность в принятии решений, основанных на этических нормах. Готовность к обоснованному принятию рискованных решений в интересах обучающихся и их родителей. Педагог должен иметь способность принимать трудные решения, которые могут быть связаны с риском и неопределенностью, но соответственно распределять ответственность за принимаемые решения. Педагог должен быть способным работать в коллективе и взаимодействовать с родителями для создания благоприятного обучающего окружения. Умение справляться со стрессом и конфликтными ситуациями. Педагог должен иметь способность к самоконтролю и эмоциональной стабильности в экстремальных ситуациях. Готовность к самоанализу и самопознанию.

Педагог должен быть способным анализировать и оценивать свое поведение в профессиональной деятельности и готовиться к личностному и профессиональному росту. Готовность к инновациям и обновлению практик. Педагог должен быть готов к постоянному обучению, развитию и применению новых методов и технологий в своей работе. [11] Деонтологическая готовность педагогов дошкольных учреждений позволяет обеспечить качественное обучение и воспитание дошкольников, а также создать благоприятную образовательную среду. Ключевые задачи деонтологической готовности в дошкольных учреждениях: Соблюдение профессиональной этики. Он помогает педагогам справляться со сложными ситуациями в процессе работы, взаимодействовать со своими коллегами и с родителями воспитанников, вести себя со всеми участниками образовательного процесса в соответствии с правилами, установленными в обществе. Обеспечение безопасности воспитанников. Важной задачей педагогов является создание безопасного и заботливого образовательного пространства как для детей, так и для самих педагогов. Поддержание эмоционального и психологического благополучия воспитанников. Дети в дошкольном возрасте очень чувствительны и легко поддаются воздействиям. [12] Педагоги с высокой деонтологической готовностью понимают значимость и влияние своих слов и действий на эмоциональное и психологическое состояние детей. Они стремятся создать положительную атмосферу в детском саду, помогая организовать игры и занятия, которые способствуют развитию личности ребенка.

Привитие хороших нравов и основных моральных принципов. Педагоги, начиная с дошкольного возраста, должны помогать детям формировать основные нравственные принципы и ценности, которые являются основой развития личности в будущем. Они должны применять этические принципы в своей работе с детьми, используя лучшие практики воспитания и обучения детей. [11]

Таким образом, деонтологическая готовность играет важную роль в создании удачной образовательной среды для детей, где педагоги работают на благо развития ребенка, соблюдая профессиональные нормы и этические принципы. Из представленной выше информации и проведенного мной исследования на просторах интернета, можно сделать вывод, что проблема

насилия в дошкольных учреждениях является актуальной в Республике Казахстан. Например: «Перенервничала»: Душившая ребенка воспитатель в Темиртау объяснила свою жестокость [13], "Воспитатель била сына": мать о вопиющем случае в детсаду Кокшетау[14]. Статьи с кричащими и страшными названиями появляются все чаще, что доказывает актуальность проблемы. Деонтологически компетентные педагоги могут принимать необходимые меры для предотвращения насилия и защиты прав детей. Поэтому необходимо обучать педагогов деонтологическим нормам и принципам ведения себя с детьми, чтобы они могли создавать безопасную образовательную среду. Это включает в себя адекватное поведение взрослых, уважение к личности каждого ребенка и его правам, а также этические стандарты, которые определяют, что приемлемо и неприемлемо в общении с детьми. Обучение деонтологии поможет педагогам ориентироваться в социально сложных ситуациях и принимать правильные решения для защиты детей и предотвращения насилия. [15] В целом, деонтология играет очень важную роль в дошкольном образовании и помогает создать определенные стандарты и нормы, которые позволяют обеспечить безопасность детей, формировать их моральные ценности и положительные социальные навыки. Однако, для решения проблем, связанных с деонтологией, необходимо разработать строгие нормы и стандарты, повысить квалификацию педагогов и проводить регулярные обучающие мероприятия по основам этики и морали в дошкольных учреждениях. Доброе отношение и охрана прав детей - ключевые составляющие радости и здоровья будущих поколений. [16]

Список использованных источников

1. Действия воспитателя в случае выявления жестокого обращения с ребенком: <https://nsportal.ru/kuchma-lyubov>
2. Философский словарь. под ред. М.М. Розенталя, Москва, 1972 г.
3. Кертаева Г.М. Основы педагогической деонтологии: учебное пособие. / – Павлодар: Кереку, 2011-286с. - Г. М. Кертаева
4. "Дошкольное воспитание" автор Н.А. Веракса с.12
5. Лангмейер Й., Матейчек З. Психическая депривация в детском возрасте. — Прага: Нова света, 1999. — 178с.
6. Закон Республики Казахстан "Об образовании" // Джаксыбаева Р.К., Сейсенбаев М.Д. Насилие в дошкольных учреждениях: проблемы и пути решения. - Алматы: Просвещение, 2018. - 168 с.
7. "Постановление Правительства Республики Казахстан "Правила оказания социальных услуг детям и молодежи в Республике Казахстан" // Куанышева С.С., Токсанбаева Н.К. Организация профилактики насилия в дошкольных учреждениях: опыт и перспективы. - Астана: Электронный ресурс, 2019.
8. Кодекс Республики Казахстан «О браке и семье» // Астраханова Л.А. Деонтологические основы работы педагога в дошкольном учреждении: учебно-методическое пособие - Алматы: Дар Жарык, 2015.
9. Закон Республики Казахстан «Об образовании» // Программа дисциплины «Деонтология преподавания» для студентов ВУЗов // Алматы: АИУ, 2019. - 10 с.
10. Портал Министерства образования и науки Республики Казахстан «Деонтологические нормы поведения педагогических работников».
11. Школа деонтологии: учебное пособие для студентов педагогических вузов Республики Казахстан / И.К.Есмагамбетова, Г.Д.Наржанов. Алматы: АР Алгоритм, 2015. – 200

12. <https://www.nur.kz/society/1749815-perenervnicala-dusivsaa-rebenka-vospitatel-v-temirtau-obasnila-svou-zestokost/>

13. <https://ru.sputnik.kz/20220908/vospitatel-bila-syna-mat-o-vopiyuschem-sluchae-v-detsadu-kokshetau-27402999.html?ysclid=lgkwf11yvb889762338>

14. Кастеева Ж.А., Муратбаева Н.Ж. Предупреждение насилия в дошкольных учреждениях: практические аспекты. - Астана: Электронный ресурс, 2017. - 150 с.

ӘОЖ 37.013.42

ӨТПЕЛІ КЕЗЕҢДЕГІ БАЛАЛАРДЫҢ СУБМӘДЕНИЕТТІЛІККЕ ЕЛІКТЕУІНЕ ӘСЕР ЕТУШІ ФАКТОРЛАР

Ғабдыжалил Рабиға Абайқызы

Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ Әлеуметтік педагогика және өзін-өзі тану мамандығының
2 - курс студенті
Астана, Қазақстан

Бүгінгі қоғам дамуы немесе әлемдік мәдениеттің ашықтығы, білім кеңістігінің қолжетімділігі жастардың мәдени болмысына әсер етпей қойған жоқ. Соның ішінде субмәдениеттілік. Оны жастардың арасынан өзіндік көзқарасына, қызығушылығына байланысты әртүрлі келбетін кездестіруге болады. Әсіресе олардың сырт келбетіне қарау арқылы өтпелі кезеңдегі, яғни 11 мен 15 жас аралығындағы балалар екенін байқауға болады. Сонымен «Субмәдениет» термині (лат. sub – асты... қосымша және мәдениет) кез келген әлеуметтік немесе демографиялық топтың мәдениетін білдіреді. Баланың әлеуметтік мәдени әлемі оның әлеуметтік-педагогикалық сипатын көрсетеді, айналасындағы құбылыстарға назар аударып, өзіндік пікір беріп, оны қабылдауы және оған жауап беруі оның жасерекшелігіне байланысты әлеуметтенінің көрінісі. Ол қоғамдағы болып жатқан өзгерістерге араласа отырып, сол қоғамдық ортаға бейімделеді және қарым-қатынас жасайды. Колумбаева Ш.Ж. Әлеуметтік педагогика [1] атты оқулығында баланың әлеуметтік мәдениетінің негізі әлеуметтік педагогикалық сапасының сипаттарын төмендегідей бөліп көрсетеді:

- айналадағы ортаны қабылдау, оған жауап беру;
- сөйлесе білу;
- жан дүниесі және көңіл-күйі;
- өзінше көрінуі (тұлғалық Менінің көрінуі), айналаға қарым-қатынасы, өзара қатынасы;
- тәртібі, іс-қимылы, әрекеті.

Жоғарыда айтылған сапалардың ішіндегі сөйлесе білу қазіргі таңдағы туындап жатқан мәселелердің негізі болып отыр. Себебі бала күнінің көп бөлігін телефонда өткізу арқылы шынайы қарым-қатынасқа түспегендіктен сөйлеу мәдениеті сақталмайды. Бұл қиындықтар баланың отбасы мүшелерімен, достарымен араласуында байқалыды. Бала өз ойын, қалауын еркін жеткізуге ұялады. Жан-дүниесінде болып жатқан өзгеріспен ашық түрде бөлісе алмағандықтан көңіл-күйіне әсер етеді. Оған айналасындағылардан қандайда бір жағымсыз пікір естісе агрессивті түрде жауап беріп, уақыт өте олардың пікірін елемей өз қалауын жасап, өзін басқаша көрсетеді. Осы мәселелерден кейін ол өз бойынан осы кемшілікті жасыру үшін сыртқы бейнесін өзгертеді. Осылайша субмәдениет өкілі атанады. Жалпы айтылған әлеуметтік мәдени сапалардың барлығы қазіргі өтпелі кезеңдегі балалардың бойынан табылады. Біздің қоғамда енді актуалды болып жатқан субмәдениет шын мәнісінде 1950 жылы американ социологы Дэвид Райзмен өзі алғаш субмәдениет терминін зерттеген болатын. Ол

субмәдениетті өзіндік стилі мен құндылықтары арқылы ерекшелінетін адамдар тобы деп көрсеткен. Субмәдениеттің мағынасын тереңірек зерттеген Дик Хэбдидж өзінің кітабында «Субкультура: значение стиля» деген анықтама береді: «Субмәдениет өздерінің қоғамнан жетіспеген құндылықтарды өздері сияқты адамдардан алу» деген. [2] Д.В.Ольшанский осы пікірді қолдай отырып, жастардың субмәдениеті әрекетін анықтайтын келесі ерекшеліктерін бөліп көрсетеді:

- 1.Өз-өзімен бірге болуға ұмтылу;
- 2.Еліктеу;
3. Сатылық инстинкт;
4. Бәсекелестік, дұшпандық;
- 5.Жоғары талпыныс . [3]

Жоғарыда айтылған субмәдениет әрекетін анықтайтын ерекшеліктер бүгінгі қоғамға Батыс мәдениеті арқылы келген үлкен мәселе болып отыр. Себебі субмәдениет өкілі саналған адам өзінің ұлттық болмысын, ұлттық дүниетанымдық көзқарасын ұмытады. Осыны байқаған ғалымдар, соның ішінде Қазақстандық социолог ғалым Г.Абдирайымова былай деп ой қорытады: « Соңғы он жылдықта қазақ жастары мен ұлттық-мәдени құндылықтардың арасы айтарлықтай алшықтап бара жатыр». Соның нәтижесінде жасөспірімдердің субмәдениет өкіліне айналуының бірнеше факторын анықтаған болатын. Олар төмендегідей:

- Отбасындағы түсініспеушіліктер, отбасына қарсы шығу;
- Мектептегі үлгермеушілік, мектеп ұжымынан оқшаулану;
- Барлық адамдар сияқты болуды қаламау;
- Өзіне айналаның көңілін аудартқысы келу;
- Өмірлік мақсаттың болмау;
- Жас ерекшелік, эмоционалды қажеттіліктер;
- Өзге мәдениетті имитациялау;
- Бос уақытты өткізу.

Осы айтылған факторлардың және ғалымдардың тұжырымдарын практикада қазақ қоғамында бақылап көру үшін сауалнама жүргіздім. Сауалнама А.Байтұрсынов атындағы №48 мектеп-лицейінің 7-8 сыныптарынан алынды. Сауалнамада төмендегідей сұрақтар қамтылды.

Өтпелі кезеңдегі балалардың субмәдениеттілікке еліктеуіне әсер етуші факторлар.

Сауалнама

1.Сіз субмәдениет ұғымымен таныссыз ба?

А.Ия

Б.Жоқ

В.Толық ақпарат білмеймін

Д.Жауап беруге қиналамын

2.Сіздің субмәдениет өкілдеріне деген көзқарасыңыз қандай?

А.Қолдаймын

Б.Бейтарап көзқарас

В.Қарсымын

Д.Жауап беруге қиналамын

3.Сіз өміріңізде субмәдениет өкілдеріне еліктедіңіз бе?

А.Ия

Б.Жоқ

В.Мүлдем қарсымын

Д.Жауап беруге қиналамын

4.Сіздің субмәдениетке еліктеуіңізге әсер еткен факторлар?

А.Сыртқы фактор (адамдардың сізге деген ойын өзгерту)

Б. Ішкі фактор (өзіңізге көңілігіздің толмау, назар аударту)

В. Орта фактор (араласатын адамдарыңыз, отбасындағы сізге деген көңілдің дұрыс бөлінбеуі)

Д. Жауап беруге қиналамын

Е. Әсер еткен фактор жоқ

5. Сіз Батыстан келген мәдени өзгерістермен ұлттық құндылықтарымызды ұштастырып қолданасыз ба?

А. Ия

Б. Жоқ

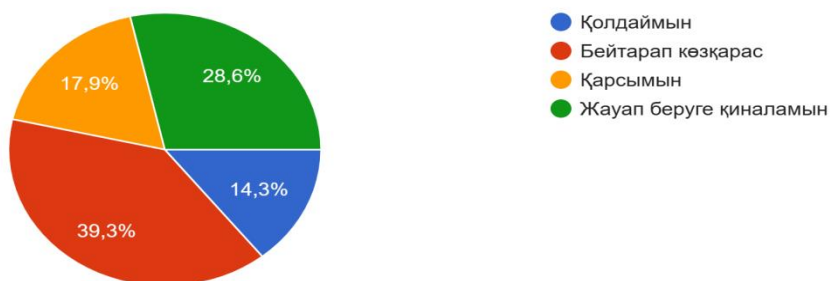
В. Тек біреуін ғана қолданамын немесе жағдайға байланысты

Д. Жауап беруге қиналамын

Сұрақтардың нәтижесі төмендегі диаграммаларда көрсетілді.

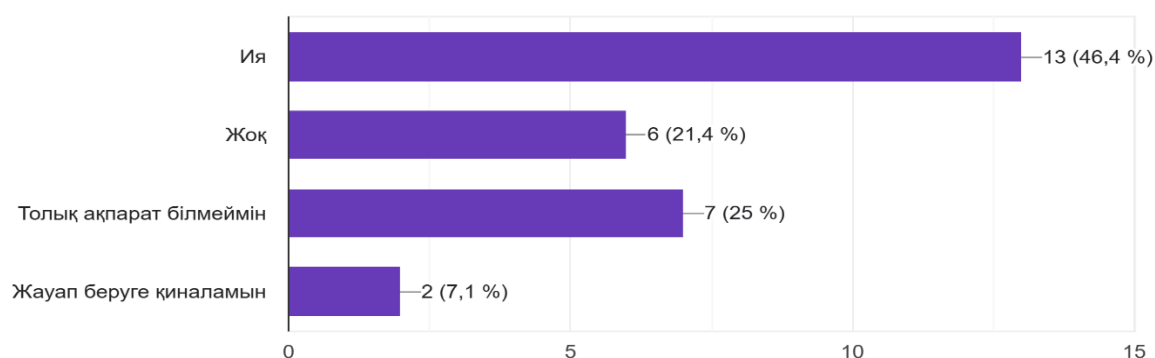
2.Сіздің субмәдениет өкілдеріне деген көзқарасыңыз қандай?

28 ответов

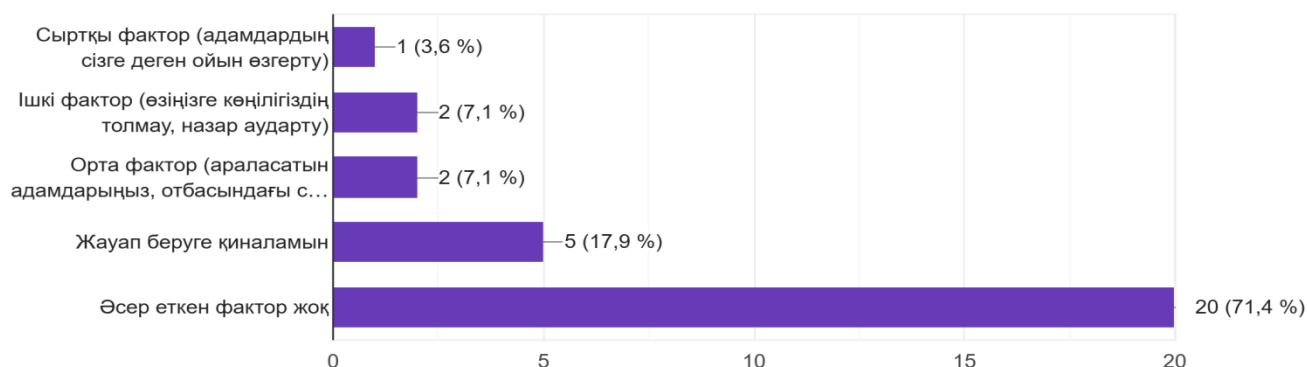
1.Сіз субмәдениет ұғымымен таныссыз ба?

28 ответов

4.Сіздің субмәдениетке еліктеуіңізге әсер еткен факторлар?

28 ответов

5. Сіз Батыстан келген мәдени өзгерістермен ұлттық құндылықтарымызды ұштастырып қолданасыз ба?

28 ответов

Көріп отырғанымыздай сауалнама нәтижесі бойынша, субмәдениет ұғымы бүгінгі жастарға таныс, түсінікті болуы (46,4%) олардың шетел мәдениетіне деген қандайда бір көзқарастың бар екенін және субмәдениет өкілдеріне деген көзқарастың бейтарап (39,3%) екенін білдіреді. Яғни олар үшін нормаға айналған. Сонымен қатар осы субмәдениетке еліктеуге қандайда бір факторлардың әсер еткенін көрсеткен. Бұл дегеніміз Қазақстан жастарының субмәдениет өкіліне еліктеуіне сыртқы (3,6%) және ішкі (7,1%) фактормен қатар орта (7,1%) фактордың әсер еткенін білеміз. Бүгінгі таңда Батыс мәдениетімен ұлттық құндылығымызды ұштастырып пайдаланатын жастарымыздың көрсеткен көрсеткіші қуантады. Себебі олар ұлттық дүниетанымымызды ұмытпастан және өзге мәдениетке еліктеп кетпей екеу ара байланыс жасай білген. Тұжырымдай келе, жастардың әлеуметтік ортада болып жатқын өзгерістерге бей-жай қарамайтынын және де өздерінің тарапынан сол өзгеріске жауап беретінін ашық білдіре алатыныны байқаймыз.

Жоғарыдағы зерттеуді қорытындылай келе, біріншіден, әлемдік жаһанданудың кеңінен етек алуына байланысты жастар арасында ұлттық мәдениетті насихаттау, заманауи мәдениетпен кіріктіре отырып тәрбиенің өзегіне ұлттық мәдениетті алу қажет. Екіншіден, мектеп оқушыларының арасында субмәдениеттің қызығушылық тудыратын тұстары мен оның ұлттыққа сәйкес келмейтін тұстарын салыстырмалы талдау жасау мақсатында пікірталастар сияқты белгілі бір іс-шараларды ұйымдастыру қажет. Үшіншіден, оқушылардың ата-

аналарымен және субмәдениетті қолдайтын оқушылардың ата-аналарының арасында пікір алмасулар мен сұхбаттар жүргізу қажет.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

- 1.Мардахаев Л.В., Беркімбаева Ш.К., Таубаева Ш.Т., Иманбаева С.Т., Тастемірова Л.Ө., Майғаранова Ш.М., Абаева Ғ.А., Колумбаева Ш.Ж. Әлеуметтік педагогика. Оқулық. –Алматы. - 2012. – 358 б.
2. Ахметов Д.А, Аликбаева М.Б. «Ғылым әлемі». Халықаралық конференциялардың материалдар жинағы. 2012. 341 бет.
3. Ольшанский Д.В. Неформалы: групповой портрет в интерьере. Москва.1959.-212 с.

ӘӨЖ 378.1

ЖОО – ДАҒЫ БІЛІМ АЛУШЫЛАРДЫ АКАДЕМИЯЛЫҚ ОРТАҒА БЕЙІМДЕУДЕГІ ТЬЮТОРЛЫҚ СҮЙЕМЕЛДЕУ

Дәулетханова Айнұр Сембекқызы

Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ, 7М01104 – «Білім берудегі тьютор» мамандығының
1 курс магистранты, Астана, Қазақстан
Ғылыми жетекшісі -А.К.Махадиева

Бірінші курс студентінің университетке бейімделуі - оқу процесінің маңызды элементтерінің бірі. Университет осы кезеңде студенттің жеке тұлғасын дамытудың қолайлы алаңына айналып, оған бейімделуге көмектесіп, биік мақсаттарға жетуге ынталандыруы керек. Бейімделу бұл жерде үлкен рөл атқарады, өйткені ол тұлғаның оң әлеуметтенуіне, оның университеттің оқу және сабақтан тыс процестеріне араласуына жауап береді. Бейімделу проблемасы білім берудің әртүрлі деңгейлері үшін өзекті болып қала береді, сондықтан бейімделу адамның жаңа жаһандық жүйенің бір бөлігі болып, оның ережелерін сақтауы, оларды орындауы қажет болған сәтте көрінеді деп айтуға болады.

Бейімделу процесінде оқушының білім беру ортасында бар ережелерді қабылдау және түсіну, олармен өзара әрекеттесу, әсер ету және түрлендіруді үйренуі маңызды.

Зерттеушілер бірінші курс студентінің тұлғасының университет ортасына бейімделуінің бірнеше кезеңдері бар екенін атап өтеді, олар мыналарды қамтиды:

- бірінші (бастапқы) кезең, оның барысында бірінші курс студенті немесе бірінші курс студенттерінің тобы университет ішіндегі мінез-құлық және өзара әрекеттесу ережелерін түсінуге келеді, бірақ олар бұрынғы ережелердің дұрыстығына сенімді болғандықтан олар бұрын араласқан (мектепте немесе колледжде) ескі құндылықтар мен көзқарастар жүйесін ұстанатын әлеуметтік орта, оларды ұстанбайды;

- екінші кезең, оны толеранттылық кезеңі деп те атайды, ол бірінші курс студенті мен білім беру ортасының бір мезгілде белгілі бір ерекше белгілерге, қасиеттерге және бір-біріне деген көзқарастарына өзара төзімділік танытуын білдіреді;

- үшінші кезең, немесе аккомодация кезеңі білім беру ортасы білім алушының құндылықтар жүйесінің негізгі элементтерін қабылдайтын болса, білім беру ортасының құндылықтар жүйесінің маңызды аспектілерін студенттің қабылдауын қамтамасыз ететін орналастыру кезеңі;

- төртінші кезең, оны «ассимиляция кезеңі» деген атпен жиі кездестіруге болады, оның аясында студенттің, студенттер тобының және білім берудегі әлеуметтік-мәдени ортаның құндылықтар жүйесінің абсолютті сәйкестігі байқалады [1].

Осы кезеңдердің барлығының дұрыс және біртіндеп өтуінің нәтижесі адамның белгілі бір әлеуметтік-мәдени ортаға бейімделуі, сонымен бірге қоршаған ортаның адамға бейімделуі болып табылады. Бұл студенттің ЖОО-да білім алуының және оның кәсіби дайындық барысында негізгі кәсіби құзыреттіліктерді меңгеруінің аса маңызды элементі екенін атап өткен жөн.

Дәл осы жерде адаптивті мінез-құлық пен жалпы бейімделудің әртүрлі стратегияларының болуы туралы айту орынды. Кез келген білім беру ортасы жағдайында болатын түрлендірулердің барлық түрлерін ескеретін мұндай стратегиялар өте көп.

Білім берудің қазіргі тенденцияларында инновациямен байланысты білім беру процесі жиі қарастырылуда. Педагогикалық инновацияларға жіті назар аудару қажеттілігі мектеп пен ЖОО-да оқыту мақсатының өзгеруімен ерекшеленеді, ол қазіргі заманғы қоғамның қарқынды дамуына тікелей байланысты. Педагогтың міндеті - тек білім алушыға білімді игеруіне ғана емес, күрделі, тез өзгертін жағдайларға бейімдеу, білім алушының жеке дара ерекшеліктерін ескере отырып жеке оқу траекториясын құру. Осыған байланысты білім беруде «тьюторлық» деген жаңа инновациялық атау енгізілді.

Тьютор- бұл білім алушының жеке оқу траекториясын құратын және жүзеге асыратын, академиялық қолдауды қамтамасыз ететін мұғалім. Тьютор қызметінің ерекшелігі оның ғылыми-педагогикалық жұмысты органикалық түрде үйлестіруінде. Тьютордың жұмысы студенттермен қарым-қатынас жағдайында өтеді, оның мәні тек ақпарат алмасумен шектелмейді. Студент пен тәлімгердің жеке өзара әрекеті ынтымақтастық түрінде болады. А.Керр тьюторлардың оқу-тәрбие процесіндегі рөлі туралы былайша пікір айтады: «Студенттер үшін жақсы тәлімгер жақсы оқытушыдан әлдеқайда маңызды. Оқушы үйренетін нәрсенің барлығын дерлік кітаптан алуға болады, бірақ оны ойлауға және үнемі жұмысты ұйымдастыруға үйрететін адаммен тұрақты қарым-қатынасты ештеңе алмастыра алмайды». [2].

Тьюторлық қызметтің пайда болуы әдетте қоғамда болып жатқан көптеген үдерістерімен байланысты: білім беру ортасы мен қоғамға дәстүрлі, кәсіби, оқу процесін дараландыруға, студенттерді кәсіби даярлаудың әртүрлі бағыттарына жаңа білім беру бағдарламасына. Батыс елдерінің білім беру шындығынан шыққан студенттерді қолдаудың бұл түрі білім беру шындығын толығымен өзгертуге, студенттердің жаңа қажеттіліктерін анықтауға және қоғамның ең маңызды қажеттіліктерін қанағаттандыруға мүмкіндік береді.

Т. М. Ковалева тьюторлық қызметті тек ашық білім беру кеңістігінде жүзеге асыруға болатындығын атап өтті. Ашық білім берудің мақсаты, адамның жеке білім беру бағдарламаларын құру үшін әртүрлі ресурстарды барынша пайдалану мүмкіндігі. Анықтамаға сәйкес, "тьютор-бұл даралау принципі негізінде жұмыс істейтін және жеке білім беру бағдарламасын құрумен бірге жүретін мұғалім"[3, б.10].

Тьютор пәндер бойынша кез келген жастағы және психофизикалық ерекшеліктері бар (дарынды балалар, мүгедек балалар), әртүрлі әлеуметтік топтағы, темпераменттегі білім алушыларға жеке білім беру бағдарламасын құрып, оларды жүзеге асыруға педагогикалық қолдау көрсетеді.

Тьютордың негізгі мақсаты – әрбір адамға өзінің білімін немесе болашақ мамандығын анықтауға көмектесу. Бірақ тьютор- тек тиімді көмекші ғана емес, сонымен қатар үйлестіруші, оқытушы, кеңесші. Тьюторлық сүйемелдеу білім беру технологиясы ретінде білім алушының тьютормен өзара іс-қимылының негізгі нысаны болып табылады және мерзімді, жеке кездесулер режимінде ұзақ мерзімді жеке жұмысты көздейді. Осыған байланысты бүгінгі күні тьюторға елеулі талаптар қойылуда. Қойылған талаптарға сай болуы үшін тьютор Ш.А. Амонашвили сипаттаған қасиеттерге ие болу қажет.

Біріншіден, бұл балаларды түсіну қабілеті. Балаларды түсіну-олармен бірге қуанып, уайымдау, бұл қасиет жоғары сыныптағы оқушылармен және студенттермен жұмыста да маңызды болып қала береді. Себебі тьюторлық жұмыс жоғарыда айтылғандай жеке сипатқа ие.

Екіншіден, ерекше жомарттық, мейірімділік, жауаптылық, жылы шырай. Бұл қасиеттер студенттермен жұмыс істеу үшін де маңызды, өйткені олар кешегі балалар.

Үшіншіден, балалардың әрқайсысының жеткен жетістігіне қуану қабілеті ,тек осы жағдайда ғана бала өзінің алға жылжуын көре алады, өзіне, өз күшіне сене алады. Бұл тәсіл педагог-тьютордың жұмысын одан да жақсы ашады, себебі оның негізгі міндеті-білім алушының өзін-өзі жүзеге асырудың әлеуетті мүмкіндіктерін дамыту.

Тьютор курсты оқуды тиімді ұйымдастыра білуі, студенттерге семинарлар мен консультациялар өткізуі, жазбаша тапсырмаларды тексеріп, түсініктеме бере алуы керек.

Тьютордың міндеттеріне мыналар жатады:

- тұлғаға өзінің болашақ мамандығы жағдайында өзінің оқу әлеуетін жүзеге асыруға көмектесу;

- оқу процесін сүйемелдеу;

- студенттерге кеңес беру және қолдау көрсету.

Т.М. Ковалева бойынша «сүйемелдеу» ұғымы - субъектінің өмірлік таңдаудың әртүрлі жағдайларында оңтайлы шешім қабылдау әдісі.Осылайша, сүйемелдеуді субъектіге өмірлік таңдаудың қиын жағдайларында шешім қабылдауға көмектесу ретінде қарастыруға болады.

Тьютор -өз іс әрекетінде тәлімгер, делдал ретінде өзіндік білім алу, студенттің жеке оқу траекториясы бағытын қолдаушы және сүйемелдеуші позиция. Себебі, білім берудің қазіргі жағдайында тьюторлық сүйемелдеу қоғамның талаптарына ерекше жауап болып табылады, білім алушының білім алушылық кеңістігін кеңейтуде қажеттіліктерін қанағаттандырады, өзін-өзі өзектендіру мен өзін-өзі анықтауда өмірлік жолын таңдау жасауға мүмкіндік береді.

Тьюторлық іс-әрекеттің негізінде білім алушылардың қызығушылықтарынан, қажеттіліктерінен келіп шығатын әрекет жатыр, мұндағы тьютордың негізгі міндеті - білім алушы немесе студентке өзін-өзі түсінуді, дербес проблемалық ситуацияларды шешуді үйрету. Сол себепті, тьюторлық сүйемелдеу –бұл тьютордың тьюторанттың (жетеленуші) индивидуалды сұранысы бойынша кәсіби дамуы немесе инициативті білімалушылық қозғалысының жағдайларын жасау мен қамтамасыз етуге бағытталған іс-әрекеті [4, б.27].

Тьюторлық сүйемелдеу мұғалімге әрбір оқушының интеллектуалдық және когнитивтік қажеттіліктермен жұмыс істеуге мүмкіндік береді және жеке оқу жобасын қалыптастыра отырып, жаңа танымдық технологияларды меңгеруге көмектеседі.Мұндай іс-шараларды ұйымдастыру кезінде тьютор білім алушының құндылығы мен тұлғалық бағытын, оның қызметінің басым бағытын ескеруі қажет: не бұл функционалдық міндеттерді орындау, не олардың кәсіби қызметінің өзгеруі, бұл, әрине, білім алушының дамуының жеке сценарийін және оны сүйемелдеу тәсілдерін таңдауға әсер етеді. Тьюторлық сүйемелдеу білім алушылардың оқуға деген қызығушылығын қолдауға негізделген. Тьютордың жұмысы білім алушының мотивтері мен қызығушылықтарын нақтылауға , жеке оқу жоспарын құру үшін ресурстарды іздеуге , білім алушының таңдауы мен рефлексиясына жауапкершілікті қалыптастыруға бағытталған.

Білім алушыларды тьюторлық сүйемелдеудің негізгі нәтижелері ретінде қарастырылады:

- баланың өз бетінше оқуға дайындығы;

- білім алушының танымдық қызығушылықтарын дамыту, оны түсіну, білім беру тарихын және жеке білім беру мүмкіндіктерін құру.

Тьютор деңгейіндегі нәтижелер:

- жеке білім беру бағыты;

- диагностика жиынтығы;

-тьютор мен білім алушының портфолиосы.

Білім алушы деңгейіндегі нәтижелер: жеке білім беру бағыты; жетістіктер (конкурстарда, олимпиадаларда және т. б.); эмоционалды тұрақтылық, өзінің шығармашылық өнімі-даму күнделігі, есептер-презентациялар және т. б.

Осылайша, біз тьюторлық сүйемелдеу ұзақ мерзімді және үздіксіз процесс екенін көреміз.

Білім алушыларды үздіксіз тьюторлық сүйемелдеу мұғалімге білім алушының тұлға ретінде қалыптасуындағы рөлін терең түсінуге мүмкіндік береді.

Сонымен, тьюторлық қызмет оқу мазмұнын жаңа жолмен жүзеге асырады және алға қойылған мақсаттарға қол жеткізуді қамтамасыз етеді, оқытудың жаңа формалары, әдістері мен құралдарының пайда болуын қамтамасыз етеді. Тьютордың қазіргі заманғы педагогикалық технологияларды қолдануы - оқу процесі және жеке тұлғаны қалыптастыруда даралан-дыруға ықпал ететін білім беруді дамытудағы ең перспективалы технологиялардың бірі.

Бұдан шығатын қорытынды жоғары білім беру жүйесінде тьюторлық оқытуды ұйымдастыру – студентке академиялық қолдау көрсетудің негізі ретінде қарастырылуы керек, бұл өз тұрғысында қазіргі таңда білім беру процесінде тьютордың орны мен маңыздылығын анықтауға, арттыруға, шетелдік тәжірибеге сүйене отырып, өзіндік бағытын дамытуға мүмкіндік береді. Жоғарыда айтылғандарға сүйене отырып, тьюторлық қызмет бірінші курс студенттерінің заманауи университеттің білім беру ортасына бейімделуін қолдаудың заманауи және өзекті түрі болып табылады деп қорытынды жасауға болады. Ол жеткілікті функционалды және дараландыру, тұлғаға бағытталған көзқарас идеяларына негізделген. Тьюторлық білім беру үдерісіне көбірек енгізілуде және университет әкімшілігімен, профессорлық-оқытушылық құраммен және студенттік қоғамдастықпен бірлесіп белсенді жұмыс істейді.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. Долгова, В.И., Кондратьева, О.А., Нижегородцева, Е.С. Исследование адаптации первокурсников к обучению в университете / В.И. Долгова, О.А. Кондратьева, Е.С. Нижегородцева // Научно-методический электронный журнал «Концепт». – 2015. – Т. 31. – б. 66-70.
2. Долгоруков, А. М. Практическое руководство для тьютора системы Открытого образования на основе дистанционных технологий / А. М. Долгоруков. – М : ЦИТО, 2002
3. Ковалева, Т.М. Открытые образовательные технологии как ресурс тьюторской деятельности в современном образовании / Т.М. Ковалева // Тьюторское сопровождение и открытые образовательные технологии. -М.: МИОО, 2008. –б. 10.
4. Абдыхалыкова Ж.Е., Шалғынбаева Қ.Қ., Сейтқазы П.Б. / ЖОО-да студенттерді тьюторлық сүйемелдеудің технологиясы / -2018- б.27.
5. Сарбаа, Л. Н. Тьюторское сопровождение учебного процесса -индивидуализация обучения / Л. Н.Сарбаа/-2016. б. 824-825
6. Ковалева, Т.М. Организация предпрофильной подготовки и профильного обучения в школе: тьюторское сопровождение

ТЮТОРЛЫҚ СҮЙЕМЕЛДЕУДІҢ НЕГІЗІ - ДАРАЛАНДЫРУ

Дәулетханова Айнұр Сембекқызы

Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ, 7М01104 – «Білім берудегі тьютор» мамандығының

1 курс магистранты, Астана, Қазақстан

Ғылыми жетекшісі - А.К.Махадиева

Білім беру әрқашанда дараланған процесс болды. Білім беруді даралау - объективті қоғамның өсіп келе жатқан даралануынан туындаған қажеттілік. Қоғамның даралануы ондағы жеке тұлғаның орталық рөлін бекітуді білдіреді, бірақ сонымен бірге тұрақтылықтың болмауымен сипатталатын дараланған қоғам адамға сенімді өмірлік қолдауды бермейді, соның нәтижесінде адам мазасыздықты бастан кешіреді, тұрақты нұсқауларды және өз өмірін бақылау сезімін жоғалтады.

Осыған байланысты білім адамға тұрақсыз қоғамда толыққанды өмір сүру үшін қажетті дағдыларды меңгеруге көмектесуі керек:

- іс-әрекетке мақсат қоюда, өмірлік стратегияны құруда тірек болатын өзінің негізгі құндылықтарын, басымдықтарын анықтай білу;
- өз мақсатына жету үшін өзіне және қоршаған әлемнен ресурстарды өз бетінше таба білу;
- өз іс-әрекетін өз бетінше ұйымдастыра білу және олардың рефлексиясын жүзеге асыру.

Білім беру тарихындағы даралау принципі жаңа емес, ұқсас ойларды, мысалы, ғылыми педагогиканың негізін қалаушы Я. А. Коменскийден табуға болады. Ол өзінің "Ұлы дидактика" еңбегінде мұғалімге әртүрлі сипаттағы, әртүрлі қабілеттерге ие оқушылармен қалай жұмыс істеу керектігі туралы ұсыныстар берді [1].

Әрине, даралықтың негізінде адамға табиғат берген нәрсе – оның табиғи бейімділігі жатыр, бірақ қазіргі педагогикада даралау ұғымына терең мағына енгізіледі. Осыған сәйкес дараландыру қазіргі білім берудің өзекті мәселесі болып табылады. Бұл процесс оқытушы мен студенттердің өзара әрекеттесуінің ерекше формасымен айқындалатын оқу іс-әрекетінде тьюторлық қызметтің дамуының себебі болып табылады.

Тьюторлық оқу орнының психологиялық-педагогикалық қызметінің бір түрі ретінде оңтайлы қызмет ету тұрғысынан да, тьюторға өз қызметінің мақсатына жету және студентпен табысты ынтымақтастықты ұйымдастыру үшін қажетті кәсіби және тұлғалық сапалар тұрғысынан да ерекше назар аударуға лайық.

Тьюторлықтың білім алушының оқу процесіндегі рөлін анықтау үшін «сүйемелдеу» деген ұғымды терең түсіну керек. Ожеговтың түсіндірме сөздігінде сүйемелдеу сөзінің мынадай анықтамасы бар: «Сүйемелдеу — ілесу дегенді білдіреді, біреумен бірге серік немесе жол көрсетуші ретінде» [2]. «Сүйемелдеу» терминінің этимологиялық мағынасын сақтай отырып, тьюторлық сүйемелдеуге мынадай анықтама береміз: бұл тьюторанттың өзгермелі тұлғасымен бірге оның жеке жеке білім беру бағдарламасын әзірлейтін және жүзеге асыратын, мүмкін болатын жолдарды уақытылы анықтау, қажет болған жағдайда көмек пен қолдау көрсететін тьютордың қозғалысы. Студент өзіне қажетті білім ресурстарын іздеудегі қозғалысы - бұл кәсіби өзін-өзі анықтауына және қалыптасуына, тұлғалық өсуіне қажетті ресурстардың жетіспейтін, өзі студент болып есептелетін білім мекемесінің шеңберінен асу үлгісі. Сондай-ақ, бұл қозғалыс өзінің авторлық стандарты бойынша білім жолындағы өзін-өзі тұлға болып қалыптасу үлгісі. Отандық және шет елдік тәжірибеде студент өзінің жеке жолының және өзінің мәдени сәйкестігінің «құрылысшысы» [3].

Тьюторлық сүйемелдеу дараландыру, ашықтық, субъективтілік, вариативтілік, демократиялық принциптеріне негізделген.

Құзыретті және табысты тьюторлық сүйемелдеуді арнайы дайындалған кәсіби тьютор қамтамасыз ете алады. Тьюторантқа жеке білім беру жолының даму траекториясын таңдауда көмек пен қолдау көрсете отырып, тьютор оған өз пікірін ұсынбайды, керісінше тьюторанттың өзіндік пікірін айта алуына көмектеседі.

Тьюторлық сүйемелдеудің негізгі міндеттерінің бірі – жеке тұлғаға білім беруде дер кезінде көмек пен қолдау көрсету ғана емес, оны осы процестің қиындықтарын өз бетінше жеңуге, өзінің дамуына жауапкершілікпен қарауға, жеке тұлғаға оның білім беру, кәсіби, азаматтық өмірінің толыққанды субъектісіне айналуына көмектесу.

Тьютор қызметінің жоғарыда келтірілген тұжырымдамалық ережелерін қорытындылай келе, тьютор қызметі – бұл білім алушының оқу мотивтері мен қызығушылықтарын нақтылауға, жеке оқу траекториясын құру үшін білім беру ресурстарын іздеуге, олармен жұмыс істеуге бағытталған білім беруді дараландыруға арналған педагогикалық іс-әрекет деп қорытынды жасауға болады.

Білім беруді даралау студентке жеке білім беру бағдарламасы, жеке білім беру траекториясын қалыптастыру және жүзеге асыру құқығы мен мүмкіндігін бере отырып, субъект-субъектілік қатынастарға көшуді көздейді. Даралау принципі ең алдымен өзін-өзі тәрбиелеу процесімен байланысты. Ол адамға өзінің жеке білім беру мақсаттары мен басымдықтарына назар аударуға мүмкіндік береді. Даралау принципінің мәні: әрбір адам қазіргі уақытта ол үшін ең маңызды болып табылатын білімнің дамуына өз жолымен барады және сол арқылы іс жүзінде өзін-өзі тәрбиелеуді жүзеге асырады.

Оқу-тәрбие үрдісін даралау деп біз әрбір тьюторантқа өзінің білім беру мақсаттары мен міндеттерін, өзіндік білім беру траекториясын қалыптастыруға, іс-әрекет түрін таңдауға құқық пен мүмкіндік беруді түсінеміз.

О.С.Гребенюк пен Т.Б.Гребенюк даралық педагогикасының келесі принциптерін ажыратады:

- антропологиялық принцип: тұлғаның жеке даралығын, адамға деген қатынасын, оның мүдделері мен қажеттіліктерін құндылық ретінде тұтастай зерттеу;
- тұлғаның өз бетінше дамуының еркіндігі принципі: еркіндік күрделі тұлғалық қалыптасу және жеке болмыстың нысаны ретінде, адам бойындағы адамдық элементтің толық көрінуі мен дамуының қажетті шарты ретінде қарастырылады;
- адам болмысының ақиқатының принципі: ешкім басқа біреудің игілігі үшін құрал бола алмайды, әркім өз мақсатына жетеді;
- өзін-өзі жүзеге асыру принципі: адам өзінің өмірін, көзқарасын, қызметін және мінез-құлқын өзі анықтай алады. Мұғалім баланың жеке тұлғасын дамытуда көмекші (жетекші емес);
- мотивация принципі: адамның жеке даралығын өзін-өзі жетілдіру үшін оқу мотивациясын ғана емес, тұтас мотивацияны дамыту қажет. Жеке тұлғада тек танымдық мотивация ғана емес, сонымен бірге еңбекке, жетістікке, өзін-өзі тану мен өзін-өзі жетілдіруге мотивация, конфликттік мотивация және т.б. болатынын ескеру қажет;
- тұтастық принципі: біртұтас тұлғаны қалыптастыру қажет (тек жеке емес) [4].

Білім беру процесін даралау тьюторанттың білім беру мазмұнын, оның ішінде пәндерді өз бетінше таңдауын ұйымдастыру, сондай-ақ білім беру нысандарын, өндірістік практика орындарын таңдау, тақырыптар мен бағыттарды, шығармашылық, ғылыми-зерттеу және жобалық қызмет және т.б өз бетінше анықтау арқылы қамтамасыз етіледі.

Білім берудегі даралау - білім берудегі жаңа көзқарас, мұнда оқушының позициясы өзгереді – ол білім беру объектісі емес, субъектісі болады. Тьютор лауазымының құндылығы ең алдымен білім беруді даралауда. Тьютор білім алушының жеке қабілеттері мен ерекшеліктерін

анықтауды қамтамасыз етуге көмектеседі, бұл қабілеттерді дамытады және бала өзін-өзі жүзеге асыра алатын ресурстар мен мүмкін болатын әрекеттерді іздеуді ұйымдастырады. Осылайша, тьютор білім беру бағдарламасын оқушымен және мүмкін, оның ата-анасымен бірге жасайды.

Педагогикалық тьютордың сүйемелдеуі білім алушының жетістіктерінің қызығушылықта-рымен және ұмтылыстарымен тұрақты рефлексиялық корреляциясына негізделген білім алушының оқу қозғалысын ұйымдастырудан тұрады. Тьютор – білім берудің алғашқы кезеңдерінде осындай қызметтерді атқаратын, жоғары оқу орындарының білім беру кеңістігіне студенттік бағыттаушы қызметін атқаратын оқытушы. Оның міндеті – білім алушының қызығушылығын, ерекшеліктерін және дараландыру принциптерін ескере отырып білімін ұйымдастыру. Білім алушымен табысты өзара әрекеттесу үшін тьютор ашық диалогтық позицияны ұстануы, коммуникациялық технологиялардың кең репертуарына ие болуы керек. Өзара әрекеттестіктің ашықтығы мен диалогы диалогқа қатысушыларға бір-бірінің жеке мағынасын түсінуге көмектеседі.

Тьютор тьюторанттың білім беру қызығушылықтарын анықтауға және қолдауға бағытталған іс-шараларды ұйымдастырады, оқушыны жобаға, ойынға, авторлық іс-әрекетке қосады (тақырып, рөл, жауапкершілік, өнім таңдау).

Тьютор тьюторанттың жеке және топтық өзіндік тренингтерін ұйымдастырады, тьюториалдар жүргізеді, студенттердің оқу жетістіктері мен қиындықтарын талдау бойынша жеке консультациялар өткізеді. Тьютордың кәсіби іс-әрекетінің мәні - тьюторантпен жеке білім беруді бірлесе картаға түсіру.

Тьюторлық сүйемелдеу кәсіби қызметтің ажырамас бірлігі ретінде үш кезеңді қамтиды.

Бірінші кезең: тьютордың білім беру ортасын құруы, ең алдымен тьюторанттың қоршаған қоғамның білім беру әлеуетін, өзінің әлеуметтік, инфрақұрылымдық, мәдени-пәндік құрамдас, сонымен қатар өзіндік антропологиялық білім беру әлеуетін ашу және пайдалану.

Екінші кезең: тьютордың немесе тьюторанттың өзі білім беру бағыты бойынша талдау жасауы.

Үшінші кезең: стратегиялау – тьюторанттың іс-әрекетінің әртүрлі масштабының мүмкіндігін талқылау.

Тьютордың ұстанымы келесі белгілермен сипатталады:

- бұл студенттің өзін-өзі тәрбиелеу іс-әрекетіне бағыттылығы;
- студенттерге әрқашан ақпараттық және психологиялық қолдау көрсетуге дайын болу; жұмылдыру ;

-студенттердің зерттеушілік әрекеті; психологиялық ашықтық және оларды қызықтыратын оқу қызметінің кез келген саласында студенттермен ынтымақтастыққа дайын болу.

Тьюторлық сүйемелдеу баланың пәндік, метапәндік және жеке жетістіктерін қамтитын әмбебап білім беру қызметін бағалау жүйесін құру қажеттілігін білдіреді.

Тьютордың әрбір жеке білім алушының жеке білім беру бағдарламасын қалыптастыру және қамтамасыз етудегі педагогикалық қызметі білім беру және кәсіби қызығушылықтарын анықтау және оқу мақсаттарын анықтауға көмек көрсету процестерін , оқу іс-әрекетінің жобаларын дамыту және құру, ақпарат көздеріне бағыт-бағдар беру, нәтижелерді талдау, түпкілікті мақсатқа жету жолын анықтауда қателер мен дәлсіздіктерді іздеу және оқу қызметінің оң нәтижелеріне қол жеткізу жолындағы одан әрі қадамдарды анықтауды қамтиды. Тьютордың педагогикалық іс-әрекеті жіберілген қателер мен қателіктерді жан-жақты талдап, соның негізінде оқу іс-әрекетінің түпкі мақсатына қарай ілгерілеу жолын айқындап, тұлғалық қасиеттерін дамытуды көздейді.

Студенттерге кәсіптік білім беруде тьюторлық қолдауды мамандық, мансаптық перспективалар туралы түсініктерін қалыптастыруға, тұлғалық және әлеуметтік дамудағы мамандықтың маңыздылығын сезінуге көмектесу деп анықтаймыз; өз білім беру және даму

бағдарламасын құруға жәрдемдесу; әрбір оқушының даралығын есепке алуды ұйымдастыру және өз бетінше білім беру мен дамыту міндеттерін шешуге бағыттарды жоспарлау.

Тьюторларлық сүйемелдеу технологиялары сұранысты және оны қанағаттандыру мүмкіндіктерін үнемі жаңарту, даралау мәселелерін шешуге мүмкіндік береді. Сонымен қатар, мұндай білім берудің негізгі сипаты білім мен технологияны беру ғана емес, сонымен қатар шығармашылық құзыреттіліктерді қалыптастыру, қайта даярлауға дайын болу, өмір бойы білім алу, кәсіби жолды таңдау және жаңарту болып табылады.

Білім беру ортасы ұжым болып әрекет ету және ынтымақтасу қабілетін сақтай отырып, жеке тұлғаның дамуын барынша арттыруы керек.

Білім берудегі даралау принципін іске асыруға бағытталған тьюторлық сүйемелдеу әрбір тарап жасаған таңдауы үшін жауапкершілікті өз мойнына алатын субъект-субъектілік қарым-қатынастар орнатылған жағдайда студенттің жеке әлеуетін барынша толық ашуға ықпал етеді. Тьюторлық іс-тәжірибесі айтарлықтай тәрбиелік потенциалы бар даралаудың тиімді тәжірибесі ретінде адамға өз өмірін түсіну тәжірибесін бере алады, оның дербестігін, таңдау мәдениетін, ойлау икемділігін, шешімділігін, жауапкершілігін, рефлексивтілігін қалыптастырады. Олай болса, даралау принципін жүзеге асыру үшін мұғалім тек қабілетке ғана емес, сонымен қатар оқушының өз қажеттіліктеріне, қызығушылықтарына, басымдықтарына сүйену керек. Бұл жағдайда студент білім беру процесінің субъектісі ретінде әрекет етеді, ол іс-әрекеттің мақсаттарын өзі анықтайды, осы мақсаттарды жүзеге асыру үшін ресурстарды табады, қоғамның ресурстарын да, жеке тұлғаның әлеуетін де пайдаланады, ол жоспарлайды және қызметін жүзеге асырады, оның қорытындысын шығарады. Білім алуда жинақталған тәжірибе ол үшін маңызды болады. Оқу-тәрбие процесін дараландыру нәтижесінде білімді меңгеру ғана емес, ең бастысы, өзін-өзі бақылау, өзіндік рефлексия, өзін-өзі жоспарлау сияқты жалпы іс-әрекет әдістері қалыптасады.

Тьютор – мұғалім, бірақ мақсаты – білім алушының тапсырмаларды өз бетінше орындау құралдарын табуға үйрету болып табылатын ерекше мұғалім. Ол өз қамқорлығындағыларды еркіндік пен тәуелсіздікке бағыттауға ұмтылады, оны тиімді және табысты әрекет ету үшін оның мүмкіндіктерін түсінуге үйретеді. Тьюторлық - белгілі бір мақсаттар мен міндеттерге сәйкес функциялар мен жауапкершіліктер тізімін анықтауды қамтитын жаңашыл қызмет. Студенттердің білім беру қажеттіліктері әртүрлі болғандықтан, кейбір оқу орындарында мүмкіндігі шектеулі студенттерге тьюторлық қолдау көрсету бағыты дамып келеді, басқаларында - қашықтықтан оқытуды қолдау, басқаларында – арнайы сабақтан тыс жұмыстарға көңіл бөлінеді.

Бұл бағыттардың барлығы өз ерекшеліктерімен және қажеттіліктерімен сипатталады, бірақ тьюторлық қызметтің мақсаттары мен идеяларын ортақ түсіну оларды біріктіреді.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. Коменский Я. А. «Ұлы дидактика».
2. Ожегов, С.И. Толковый словарь русского языка: 80 000 слов и фразеологических выражений / С.И. Ожегов. – 4-е изд., доп. – М.: Азбуковник, 1999.
3. Абдыхалыкова Ж.Е., Шалғынбаева Қ.Қ., Сейтқазы П.Б. / ЖОО-да студенттерді тьюторлық сүйемелдеудің технологиясы / -2018- б.34-35
4. 13. Гребенюк О. С., Гребенюк Т. Б. Основы педагогики индивидуальности. Калининград, 2000. 572 б.
5. Донова М.М., Киселев В.Н., Веретенникова Е.Г., Лозина Е.Н., Щербаков С.М. Автоматизация деятельности тьюторов в вузе // Бюллетень науки и практики. 2021. Б.314-323.

6. Кокамбо, Ю.Д. Тьюторство как новая форма взаимодействия участников образовательного процесса / Ю.Д. Кокамбо, О.В. Скоробогатова // Вестник Амурского гос. ун-та. Сер. «Гуманитарные науки». – 2013. – № 60. – б. 111–115.

УДК 178.11.46

РЕФЛЕКСИВНОСТЬ КАК ФАКТОР УСПЕШНОЙ АДАПТИВНОСТИ ИНОСТРАННЫХ И РОССИЙСКИХ СТУДЕНТОВ В ИНТЕРНАЦИОНАЛЬНОМ ВУЗЕ

Достатняя Александра Андреевна

ассистент кафедры психологии и педагогики

Российский университет дружбы народов, Москва, Россия

Введение в проблему. В настоящее время рефлексия приобрела одно из наиболее важных значений и трактуется как механизм социальной жизни человека во всех ее проявлениях, механизм самоорганизации и саморазвития сложных систем, источник и средство свободы личности. Рефлексия включена в качестве предмета и объекта исследования в науку о сознании (философия, психология, педагогика), в теорию мышления (когнитивная психология, герменевтика, дидактика), в науку о личности (психология, педагогика) и в теорию деятельности (психология, управление).

В современных психологических исследованиях, которые посвящены проблеме рефлексивности, значительно расширили теоретико-методологические границы объяснения данного феномена. Анализ данного свойства личности трактуется как механизм жизни человека в социуме во всех ее проявлениях. Рефлексия выступает как предмет и объект исследования в науку сознания: философия, психология, педагогика, а также в отраслях науки как когнитивная психология, психология управления, психология труда, психогигиена и т.д.

За последнее десятилетие расширился диапазон исследовательского инструментария, обеспечивающий получение объективных фактов о специфике проявления данного феномена. И в тоже время существуют разные трактовки российских и зарубежных учёных при анализе данного феномена.

Актуальность исследования

- Успешность адаптивности иностранных студентов зависит от целей, мотивов, ценностных ориентаций. Признанным эффективным методом, обеспечивающим успешность адаптивности к новым социокультурным условиям, является рефлексивность.

- Рефлексивность обеспечивает гармонизацию отношений своего – Я, со средой. Через Я-социум происходит уравнивание социальных и личностных ценностей, потребностей. Развитие рефлексивности способствует результату эффективной психологической адаптивности.

- Адаптивность и особенности её протекания и рефлексивность как один из внутренних ресурсов психологической адаптации является нам важным и актуальным.

Задачи

1. На основе анализа научной литературы определить содержание основных понятий в исследовании.

2. Эмпирически выявить особенности проявления адаптивности и рефлексивности у российских и иностранных студентов в адаптационный период.

3. Проанализировать особенности взаимосвязи адаптивности и рефлексивности у российских и иностранных студентов.

4. На основе полученных результатов разработать рекомендации успешной адаптации у российских и иностранных студентов, для разрешения трудностей в субъективно новых ситуациях, возникающих во время обучения в организации высшего образования и требующих адаптации.

Гипотезы исследования заключаются в предположениях о том, что:

- 1) Успешность адаптивности студентов зависит от сформированности у студентов рефлексивных компонентов;
- 2) Адаптивность студентов имеет специфические отличительные особенности, проявляющиеся в степени выраженности и доминирования отдельных составляющих данного психологического образования, а также уникальности его структурной организации;
- 3) Рефлексивность является эффективным методом, обеспечивающим успешность адаптивности к новым социокультурным условиям;
- 4) Существуют идентичные признаки в вариативности рефлексивности студентов с разными видами рефлексивности, указывающие на возрастную специфику проявления данного феномена.

Цель исследования – выявить особенности взаимодействия рефлексивности и адаптивности у российских и иностранных студентов.

Объект исследования – рефлексивность и адаптивность как психологические свойства личности студентов.

Предмет исследования – особенности рефлексивности и адаптивности студентов к образовательной среде в организации высшего образования

Методы исследования. Исследование проводилось в два этапа. На первом этапе исследования была выявлена степень развития такого личностного свойства, как рефлексивность с помощью методики определения уровня рефлексивности (А. В. Карпов) и диагностики типа рефлексии как устойчивой личностной черты (Д.А. Леонтьев, Е.М. Лаптева, Е.Н. Осин и А.Ж.Салихова). На втором использовались методики диагностики социально-психологической адаптации (К. Роджерса, Р. Даймонда), которая включает следующие интегральные показатели: «Адаптация»; «Приятие других»; «Интернальность»; «Самовосприятие»; «Эмоциональная комфортность»; «Стремление к доминированию». Для диагностики адаптивности как свойства личности применялся бланковый тест – Адаптивность (А.И. Крупнова), который содержит шкалы: коммуникативность, уверенность, эмоциональность, ностальгия, отчуждение и адаптация.

Выборка

Респондентами выступили иностранные и российские студенты РУДН в возрасте от 18 до 22 лет. Всего приняли участие 188 студентов, из них 96 человек – студенты 1-го курса (на этапе 2-го семестра обучения), 92 человек – студенты 3-го курса (на этапе 4-го семестра обучения) представители разных стран: Азии, Латинской Америки, Африки, Арабских стран, СНГ и Российской Федерации.

Результаты и их обсуждение.

Количественный анализ результатов эмпирического исследования позволил обнаружить особенности в проявлении рефлексивных компонентов личности. Анализ методики показал наличие некоторых отличий в проявлении этих компонентов у студентов. Результаты представлены в таблице 1.

Таблица 1 – Уровень рефлексивности студентов (n=188)

Уровень рефлексивности	Студенты (n=188)	Российские студенты(n=96)	Иностранные студенты (n=92)

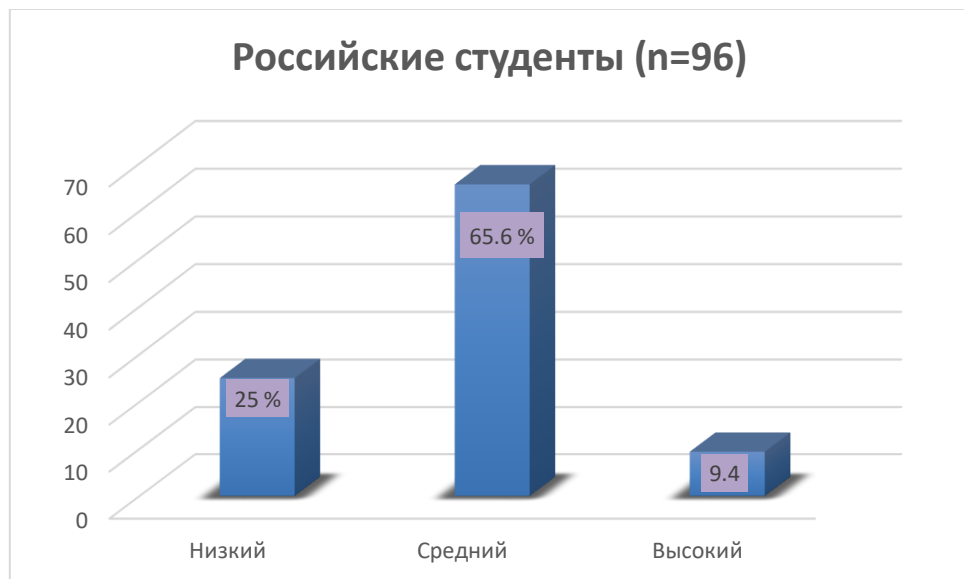
Низкий	22,9	25	20,7
Средний	66	65,6	68,4
Высокий	11,1	9,4	10,9

Так, опираясь на таблицу 1, у 22,9% студентов прослеживается низкий уровень рефлексивности. Это может свидетельствовать об особенностях протекания процессов самопознания, которые характеризуется низким самоконтролем поведения в ситуации, недостаточным осмыслением ее элементов, отсутствие анализа происходящего, неспособность субъекта соотносить свои действия с ситуацией. Основные характеристики поведения: импульсивность в восприятии субъектом своей деятельности; неумение или уход в самоанализ происходящего; безответственность в принятии решений; отсутствие склонностей к самоанализу в конкретных ситуациях (ситуативная рефлексия); присутствие импульсивного или медленного и неточного когнитивного стиля переработки информации, отсутствие рефлексивной самооценки, возможные психологические уходы в себя, неумение и незнание использовать свой опыт, прослеживается неуверенность в своём будущем.

66% от всего количества респондентов в результате диагностирования получили средний уровень рефлексивности. Это характеризуется способностью к планированию своих действий, осознанию своего отношения к происходящей ситуации, анализу своих действий, а также поступков других людей, но рефлексивные процессы могут носить нерегулярный характер, а рефлексивный анализ осуществляться поверхностно.

В результате проведенного нами исследования у 11,1% студентов был обнаружен высокий уровень рефлексивности. Респонденты планируют свои действия и прогнозируют их возможные последствия, принимают нестандартные решения, приводящие к эффективному решению поставленной задачи.

Полученные нами результаты показали, что у 25 % российских студентов низкий уровень личностной рефлексии. Это обозначает, что студенты слабо могут анализировать содержание своего внутреннего мира и опыта. Результаты исследования уровня развития рефлексивности графически изображены на рисунке 1.

Примечание: 1 – группа российских студентов с низким уровнем рефлексии; 2 – группа российских студентов со средним уровнем рефлексии; 3 – группа российских студентов с высоким уровнем рефлексии. Данные представлены в средних значениях.

Рисунок 1 – Общий показатель личности российских студентов с разными уровнями рефлексии

Только 9,40 % российских студентов глубоко и качественно осмысляют себя, анализируют компоненты своего внутреннего мира (эмоции, мысли, чувства, характер), и также действия и поступки, которые они совершают. 65,6 % имеют среднюю степень выраженности этих качеств.

У 10,90% иностранных студентов преобладают личностные характеристики в описании своего внутреннего Я. Это может говорить о том, что им легче анализировать свои поступки, действия, эмоции к себе и к другим людям. Результаты исследования уровня развития рефлексивности у иностранных студентов изображено на рисунке 2.

Примечание: 1 – группа иностранных студентов с низким уровнем рефлексии; 2 – группа иностранных студентов со средним уровнем рефлексии; 3 – группа иностранных студентов с высоким уровнем рефлексии. Данные представлены в средних значениях.

Рисунок 2 – Общий показатель личности иностранных студентов с разными уровнями рефлексии

Низкий уровень рефлексии составил 20,70%, проявляется в неумении анализировать собственные ошибки, планировать деятельность, ставить цели и прогнозировать результаты деятельности. средний уровень – 68,40%. Это говорит о том, что у иностранных студентов недостаточно развита рефлексия, они не могут полностью осмыслять свои мысли, чувства и недостаточно анализируют свои поступки.

Выводы и заключение.

Таким образом, мы видим, что среди российских студентов 25% показали низкий уровень личностной рефлексии, 65,60% - средний уровень, 9,40% - высокий уровень. Это говорит о том, что у большинства российских студентов недостаточно развита рефлексия, это может означать что им свойственно уходить в мир иллюзий и фантазий, замещать реальные события, придумывать то, чего нет на самом деле. У 65,60 % студентов средний уровень рефлексии, что говорит о том, что они чаще всего могут анализируют себя и своё отношение к другим. 9,40 % респондентов обладают высоким уровнем рефлексии, и они могут качественно осмысляют своё внутреннее Я, и свои поступки во внешнем мире.

У иностранных студентов низкий уровень рефлексии 20,70%, средний уровень – 68,40%. У иностранных студентов РУДН рефлексия развита недостаточно, респонденты не могут анализировать свои мысли, чувства, поступки.

Исследование выполнено за счёт гранта Российского научного фонда № 23-28-01367, <https://rscf.ru/project/23-28-01367>.

Список использованных источников

1. Гришина, А.В. Феноменология рефлексии в психологической науке: теоретический анализ / А.В. Гришина, О.В. Ряжская // Осознание Культуры — залог обновления общества. Перспективы развития современного общества: материалы XX Всероссийской научно-практической конференции, Севастополь, 12–13 апреля 2019 года. — Севастополь: Рибест, 2019. — С. 150—155.
2. Двоеглазова, М.Ю. Структура личностной рефлексии студентов: дис. Канд. Псих. Наук: 19.00.01 / Двоеглазова Маргарита Юрьевна. — М. ГУ ВШЭ. 2008. — 187 с.
3. Карпов, А.В. Психология рефлексии / А.В. Карпов, И.М. Скитяева. — М.: Институт психологии РАН, 2002. — 304с. SELF-REALIZATION OF PERSONALITY IN A POLICULTURAL EDUCATIONAL
4. Карпов, А.В. Психология рефлексивных механизмов деятельности / А.В. Карпов. - М.: Институт психологии РАН, 2004. - 424 с.
5. Кудинов С.И., Кудинов С.С., Кудинов В.С., Достатняя А.А. Профессиональное самоопределение старшеклассников с разными показателями рефлексивности Вестник Тверского государственного университета. Серия: Педагогика и психология. 2021. № 2 (55). С. 13-26.
6. Достатняя А.А. Рефлексивность как фактор становления профессионального самоопределения личности в раннем юношеском возрасте В сборнике: Современная психология и педагогика: проблемы и решения. Сборник статей по материалам XXXV международной научно-практической конференции. 2020. С. 25-30.

УДК 37.018.1

ОТБАСЫНДАҒЫ БАЛА ТӘРБИЕСІНЕ ӘСЕР ЕТУШІ ФАКТОРЛАР

Дүйсенбай Зарина Жасыұзаққызы

Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ-і, «Әлеуметтік педагогика және өзін өзі тану» мамандығының

2 -курс студенті, Астана қ., Қазақстан

Ғылыми жетекшісі – п.ғ.д., профессор Атемова Қ.Т.

Отбасы тәрбиесі мәселесі әлеуметтік-мәдени институт ретінде тек ғылыми дискурста ғана емес, онымен қатар жаһандық үдерістерге байланысты оның қайта құрылуы және оның жоғалып бара жатқан мәртебесі сияқты практикалық өлшемдер өзектеніп түсуде. Қазіргі таңда отбасы жеке тұлғаның тағдырын анықтайтын, оның әлеуметтенуіне әсер ететін дәстүрлі бірегейлендіру институттарының бірі. Баланың тәрбиесіне қоршаған ортаның тигізетін әсері мол. Осы орайда отбасы тәрбиесіне әсер етуші әлеуметтену факторларда пайда болады. Қоғамдағы отбасы тәрбиесіне әлеуметтену факторларыда әсер етуі мүмкін. Әлеуметтену факторлары — әлеуметтену үрдісінің дұрыс жүруі үшін жағдайлар жасауы. Әлеуметтену факторлары бір мезгілде жеке тұлғаны қалыптастырудың, ортаның рөлі туралы факторлары болып табылады. Шет елде әлеуметтену проблемасын зерттеуші ғалымдардың ішінде Э.Дюркгейм, Т.Парсонс, Д.Г.Мид, А.Инкельс және т.б. атауға болады. Ресейде В.А.Сластенин, А.В.Мудрик, И.С.Кон, А.В.Петровский, Г.М.Андреева және т.б. бұл бағытта ғылыми-зерттеу жұмыстары белгілі.

Қазақстанда жеке тұлғаның әлеуметтену проблемасы әлі де жеткіліксіз зерттелуде. Осы себептен әлеуметтену факторлары отбасы тәрбиесіне ықпалы жайлы зерттеу жүргізілетін болады.

Профессор А.В.Мудрик әлеуметтенудің негізгі факторларын 3 топқа бөліп қарастырады: Макрофакторлар, мезофакторлар, микрофакторлар. Шын мәнісінде аталған факторлардың қай түрі отбасы тәрбиесіне көбірек әсер ететінін анықтау барысында арнайы сауалнама жүргізілді. Сауалнама Ахмет Байтұрсынұлы атындағы №48 мектеп-лицейінде жүргізілді. Мектептегі 14-15 жас мөлшеріндегі жасөспірім балалардан сауалнама алынды. Сауалнама барысында балаларға ата-ана мен бала арасындағы, баланың туыстары арасындағы қарым қатынасы негізінде бірқатар сұрақтар қойылды. Олар төмендегідей:

1. Ата – анаңның жиі айтатын тәрбиелік жақсы сөздері қандай?
2. Ата- анаңмен қаншалықты жиі әңгімелесесіңдер?
3. Отбасында сен үшін не қымбат?
4. Ата-анаң сенің достарыңды біле ме?
5. Отбасың саған жеткілікті көңіл бөледі ме?
6. Жақын туыс адамдарыңмен қарым қатынасың қалай?
7. Келешекте сенің отбасың қандай болғаның қалайсың?

Нәтижесінде отбасы тәрбиесіне микрофактор көбірек әсер ететіні мәлім болды. 63% балалар ата-аналар арасында ынтымақтастық әңгіменің болмайтыны, кем болатыны анықталды. 37% балалардың ата анамен әңгімелесетіні белгілі болды. Бірақ ата-аналар балаларымен әңгімеде баланың жеке қызығушылықтары, қалаулары жайлы емес, өздерінің қалаулары жайлы әңгімелесетіні байқалды. Күнделікті үй тұрмыс тіршілігінде тапсырған жұмыстары жайлы әңгімелеседі екен. Қазіргі уақытта ата-аналар жұмыс басты болған соң, балаларымен де әңгімелесуге көңіл бөлуге, сырласуға уақыттары болмайды. Баланың арманы мен мақсаты, ішкі сырлары, мектеп үлгерімі жайлы әңгімелесетін ата- аналар осы себептен де кем болып шықты. Енді ата- аналар балаларымен дұрыс қарым-қатынас жасамағандықтан бала ұялы телефонға тәуелді бола бастайды. Ақпараттық кеңістік дамыған заманда тек пайдалы жағынан қолданып, ұлттық пен жаңашылдықты қоса білім беруде маңызды. Бірақ, бүгінгі жасөспірім балалар бір қуыста жабық кеңістікте дәлірек айтқанда, интернетпен өмір сүруге дағдыланған. Олардың басты тәрбиелеуші құралы – ұялы телефондары. Сырластары да, мұндастары да сол. Әрине, барлығы емес. Қазіргі қоғамдағы әлеуметтік, экономикалық, идеологиялық жағдайдың тұрақсыздығы ересек және жасөспірім балалар арасында психологиялық стрестің көбеюіне әкелуде. Сонымен қатар құрылымдық-мазмұндық логикалық байланысы жоқ, жүйесіз, бейберекет берілген ақпараттар баланың өміріне, даму процесіне сәйкес келмейді. Баланың ұялы телефонды жиі қолдануы барысында болатын ауытқулар:

Біріншіден, балаларда танымдық дамудың әлсірегені, креативті ойлаудың төмендегені.

Екіншіден, балалардың энергиясы, олардың белсенді әрекет етуге деген ынтасы төмендеді. Бұған қоса эмоцияға тез берілу артқан. Балалар аз қозғалғандықтан, іште жиналған энергия гиперактивті мінез-құлыққа айналу арқылы көрініс беруде.

Үшіншіден, балалардың әртүрлі рөлдік ойындарды ойнауы, оларда қатыгездік пен зорлық-зомбылық қасиеттерінің дамуына жол ашуда. Әлеуметтік ортаға қажетті мінез-құлық дағдыларын дамыта алмайды.

Төртіншіден, тілдік шеберлігінің жоқтығы, диалектикалық сөздерді көп қолдануы, грамматикалық құрылымының бұзылуы, лексиканың кедейлігі және т.б. туралы айтып отырмыз. Сондықтан осы компоненттердің бірінің дамымауы екіншісінің дамымауына әкеледі.

Бесіншіден, дағдыларының дамымауы, олардың құрдастарымен қарымқатынастағы дәрменсіздігі, қарапайым қақтығыстарды шеше алмауы байқалады». Ғалымдардың зерттеуі бойынша, ата ананың балаға деген ынтасының төмендігі, балалармен қарым-қатынас

дағдыларының әлсіздігі, бала өмірінің тұрмыстық жағы, үйдегі уақыт тәртібі нашар ұйымдастырылғанынан болып отыр.

Енді ата анадан кейін балаға жақын болып келетін туыстары жайлы олардың балаға ықпалы жайлы айтатын боламыз. Балада үлкен мақсаттары, армандары сүйікті қалаған мамандығы болуы мүмкін. Ал туыстары не дейді, олардың теріс ойлары, сенімсіздік танытуы, баланың өмірінде үлкен кедергісін жасайды. Енді отбасының ішкі тәрбиесіне келетін болсақ. Балаларға бірдей көңіл бөлмеу, жауапкершілік танытпау, сенімсіздік білдіру, әңгімелеспеу, ойын құрметтемеу т.б. Осындай жағдайлар арқасында бала ертең қоғамда өз орнын таба алмайды. Бұл кезде бала тұлға болып дамуында қай бағытпен жүру керек екенін білмей дал болады. Осы кезде бала жанында жүрген жасөспірім достарына қарап, олардың іс әрекетіне еріп, солардың бағыт бағдарымен жүретін болады. Жаман достар қарым-қатынасқа әсер етіп қана қоймайды, сонымен қатар олар сіздің моральдық және мінез-құлқыңызға әсер етуі мүмкін. Жаман дос біреуді ата-анасына және басқаларға дұрыс емес әрекетке апаруы мүмкін, бұл көбірек проблемаларға әкеледі. Баланың дұрыс қалыптасуына тәрбиесінің дұрыс болуына жанындағы досыныңда тигізер әсері мол. Балалар достарын өздері табады. Мінездерінің ұқсастығымен тез тіл табысып, кейіннен бір біріне жақсы және жаман жақтарын беретін болады. Екі дос бірігіп жаман жолға түсіп, небір зұлым әрекеттерге де баруы мүмкін. Басында ата анасын түсінбей қарсы шығып, досының сөзіне еріп еліктеп кететін балалар да кездеседі. Бұл бала тәрбиесіне үлкен әсер етеді. Соның әсерінен үйден қашу, сабақ үлгерімі нашарлау, айтқан тілді алмау келіп шығады. Отбасы тәрбиесі негізгі құндылықтар мен ұстанымдары болмайтын болса, бұл мәселер шиеленісіп, алдымен баланың өміріне қауіп қатерін тигізетін болады. Балаға әрқашан дұрыс бағыт, махаббат, дұрыс тәрбие беру арқылы бұл мәселелерден құтқара аламыз. Бұл мәселелердің алдын алу мақсатында ата аналарға арнайы кеңестер берілді.

Қорыта келе, ата анамен бала арасындағы қарым- қатынастағы шиеленістер және әлеуметтік факторлардың алдын алу жолдары жайлы кеңестерге тоқталатын болсақ. Баланың отбасындағы тұлғалық қасиетін жетілдіретін жағдайдың бірі – отбасы ішілік және отбасынан тысқары атқарылатын еңбек болып табылатыны белгілі. Отбасындағы күнделікті тұрмыс қажеттігін қамтамасыз етуден туындайтын еңбек баланы әлеуметтік қатынасқа түсіріп, оны ересек өмірге тәрбиелейді. Сондай еңбектің барысында баланың жауапкершілігі артып, еңбек ету қажеттігін түсінеді. А.С. Макаренко «Ата – аналарға арналған кітабында». «Бала тәрбиесінде сіздің іс қимылыңыздың өзі шешуші рөл атқарады. Сіз тәрбиені сөз арқылы немесе үйрету, бұйыру арқылы іске асырамын деп ойламаңыз. Тәрбие өмірдің әр сәтінде іске асады. Тәрбие сіздің қалай киінетініңіз, сөйлейтініңіз, қалай күлгеніңіз, осы іс-әрекеттің барлығы бала үшін өте маңызды. Ал отбасында сіз дәрекілік көрсетіп, жұбайыңызды жәбірлесеніз осы ісіңізбен сіз балаға жаман тәрбие бересіз», - дейді. Сондықтан әке де, шеше де балаларының жан дүниесіне үңіліп, мінез – құлқындағы ерекшеліктерді жете білгені жөн. Балалармен әңгімелескенде олардың пікірімен де санасып отырған орынды. Өз баласымен ашық сөйлесе алмай, сырласа білмейтін ата- аналар «Екеуіміз де жұмыстамыз, кешкісін үй шаруасынан қол тимейді, баламен сөйлесуге уақыт жоқ» дегенді айтады. Бұл дұрыс емес. Баламен сөйлесуге тіпті арнайы уақыт бөлудің қажеті жоқ. Әке мен шеше ұл – қыздармен үй шаруасында жүріп – ақ әңгімелесіп, ой бөлісуге неге болмасқа. Баланы мектепке апарып алып қайтар жолда сырласып әңгімелесуге болатынын естен шығармаған жөн. Бала мектепте болған жайды әңгімелеп, достары жайлы ой пікірімен бөліскісі келеді. Балаға уақытым жоқ деп тиып тастамай, сұрақтарына жауап беріп өз пікіріңізді ортаға салсаңыз ол баланың ойында дұрыс пікір қалыптастырады. Бала дегеніміз – болашақ.

Отбасында басты мәселелердің бірі – баланың тіршілік әрекетін ұйымдастыру. Бұған баланың күн ырғағы, міндеттері, қойылатын талаптар, оның үй еңбегіне қатысуы, оқу – әрекеті бос уақытын ұйымдастыру жатады. Отбасы, барлық уақытта да, өсіп келе жатқан ұрпақтың

тәрбиесі мәселелерін шешуде үлкен мүмкіндіктерге ие болған. Қазіргі заманғы отбасының өсіп келе жатқан ұрпақтың тәрбиесі мәселелерін шешудегі ерекшелігі – ата-ананың білім және жалпы мәдени деңгейінің жоғары болуы. Балалардың отбасындағы тәрбиесі белгілі бір тұрақты әлеуметтік институт ретінде анықталады. Ол отбасы мүшелері арасындағы өзара қатынастардың қалыптасуы мен дамуына септігін тигізетін адамдардың жақындығы, туыстық қатынастар, өзара үйелмендікі, тұрмыстық өмір. Отбасы тәрбиесінің артықшылығы да осы қатынастарда, оны тәрбиенің ешқандай да түрі алмастыра алмайды.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. Педагогиканың жалпы негіздері. Оқу құралы. Авторы: Сейталиев Қ. Алматы: «Өлке», 2009. – 232
https://kk.m.wikipedia.org/wiki/%D3%98%D0%BB%D0%B5%D1%83%D0%BC%D0%B5%D1%82%D1%82%D0%B5%D0%BD%D1%83_%D1%84%D0%B0%D0%BA%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%BB%D0%B0%D1%80%D1%8B
2. Егемен Қазақстан. А. Санақұлы. <https://egemen.kz/article/305547-bala-tarbiesindegi-basymdyqtar>
3. Ж.Б. Қоянбаев, Р.М. Қоянбаев. Педагогика. – Алматы, 2000 <https://kitaphana.kz/refkaz/236-pedagogika/3258-otbasi.html>
4. Ата-аналар кітабы = [Мәтін] / А. С. Макаренко ; [қаз. Тіл. Ауд. Ғ. Оспанов]. – 2-бас. .. – Алматы : Мектеп, 1968. <https://kazneb.kz/kk/catalogue/view/435299>

ОӘЖ 378. 418.20

БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ТАНЫМДЫҚ ҚАБІЛЕТТЕРІН ДАМУ

Дастанова Торғын

aa_aa_2323@mail.ru

«Ахмет Байтұрсынұлы атындағы № 47 ЖОББМ», Семей, Қазақстан

Білім беру саласында қол жеткізілген бүкіләлемдік бітімнің мәні оқушылар үшін білімнің де, дағдылардың да тең дәрежеде маңызды екендігіне саяды. Заманауи тәсілдің ең негізгі ерекшелігі оқушылардың алған білімдерін жай ғана иеленіп қоймай, оларды орынды жерде қолдана білуіне басты назар аудару болып табылады, ал ХХІ ғасырда талап етілетін дағдылардың мәні осында. Экономикалық ынтымақтастық және Даму Ұйымы (ЭЫДҰ) жасаған құзыреттерді анықтау және іріктеу жобасы дағдылардың барынша кең ауқымын қамтитын ХХІ ғасыр дағдыларының моделі болып табылады [1].

Дайын білім беруге негізделген «дәстүрлі» стиль арқылы алынған білім оқушылардың жинақтаған өзге білімдерімен тиімді сіңісе алмайды, сондықтан механикалық есте сақтау, үстірт білім алу жағдайлары орын алады. Дәстүрлі оқытудан алынған механикалық түрде есте сақталған мәліметтерді емтихан кездерінде ұтымды пайдалануға болады, бірақ мән-мағынасы терең меңгерілмей, жай ғана жатталғандықтан, тақырыпты оқыту аяқталған соң немесе емтихан біткен соң керексіз болып қалады және оқушы оны өмірде тиімді пайдалана алмайды. Бастауыш сынып оқушыларының танымдық қабілеттерін дамытудың мақсаты – оқушының пәнді терең түсіну қабілетін дамыту, алған білімдерін сыныптан тыс жерде, кез келген жағдайда тиімді пайдалана білуін қамтамасыз ету [2].

Оқыту туралы сындарлы түсінік оқушыға нақты білім беруді мақсат тұтқан мұғалімнің өз сабақтарын оқушының идеясы мен білім-біліктілігін дамытуға ықпал ететін міндеттергесай ұйымдастыруын талап етеді. Бұндай міндеттер оқушылардың оқыған тақырып бойынша білімдерін өз деңгейінде көрсетіп, кейбір болжамдар бойынша күмәнді ойларын білдіреалатындай, пікір-көзқарастарын нақтылап, жаңа ұғым-түсініктерін өрістетуге орайластырылып құрылады. Мұғалім қызметіндегі маңызды дүние – жекелеген оқушылардың тақырыптықабылдау ерекшеліктерін, оқушылардың түсінігін жетілдіру немесе жақсарту мақсатындаолармен жұмыс жүргізу қажеттігін ұғынуы, сондай-ақ кейбір оқушылардың тақырыпты өзінеоңтайлы бірегей тәсілдермен меңгеретіндігін жете түсінуі.

Заман талабына сай педагогикалық теория мен практиканың даму кезеңінде өзекті мәселелердің бірі – бастауыш сынып оқушыларының танымдық қабілетін дамыту болып табылады. Жас ұрпақты өмірдің сан саласында еңбек етуге даярлау, ғылыми-техникалық өзгерістерге белсене қатыстыру сияқты негізгі міндеттер осы үрдіс барысында шешілмек. Жалпы, ғалымдар Ж.А.Қараев, Н.Д.Хмель, М.Ә.Құдайқұлов, А.Е.Әбілқасымова және т.б.ғалымдардың еңбектерінде танымдық қызығушылық дағдыларын қалыптастырудың тиімді жолдары зерттелген.

Білім берудің әдісін қалыптастыруда танымдық қызығушылық ерекше маңызды орын алады. Оқытудың танымдық қызығушылығын қалыптастырудағы маңызын И.Я. Лернер, Б.Г. Ананьев, М.А.Данилов, М.И.Махмутов, Ю.К.Бабанский, Б.П.Есипов, Г.И.Щукина, Т.И. Шамова және т.б. еңбектерінде зерттелген. ХҮІ ғасырда өмір сүрген француз ғалымы Мишель Монтень оқытудағы танымдық әрекеттің маңыздылығы жөнінде: «Оқушыға мұғалімнен алған білімін түгел сүзбеден өткізіп, өз бетінше талдау жасату қажет. Нәтижесінде білімге құштарлығы дами түсетіні сөзсіз», - деп атап көрсеткен.

Сондықтан оқу материалдарының мазмұны, жан-дүниені қызықтыруға бағытталуы керек. Танымдық қызығушылықты дамытудың үш шарты бар:

-Мазмұнның жаңғыртылуы, бұрын жарияланып өтілген фактілерді жаңаша сипаттау, хабарланып отырған мәліметтерге тарихи бағдар беру, білімнің тәжірибелік мәнін ашып көрсету және ғылымның соңғы жаңалықтарын, табыстарын жүйелі баяндау.

-Өз бетінше жұмыс істеудің әр-түрлеріне негізделген, оқытудың проблемалық тұрғыда алған мәліметтерді зерттеу негіздеріне және оқушының шығармашылық, тәжірибелік жұмыстарына бағытталған оқыту тәсілдері.

-Оқушының қабілетін ұштау, оқытушының оқушыға көмек беруге дайын тұруы, олардың мүмкіндіктеріне қолдау көрсету қабілеті, талап қоюшылығы мен адалдығы, оқушыларды көтермелей білу, сондай-ақ оқушылардың өзара бәсекелестігіне көмек көрсете білу қасиеті.

Оқушылардың танымдық білімі мен білігін қалыптастыру мақсаты арнайы жүйеге негізделген [3]:

1. Жаңа білім беруге дайындық
2. Жаңа білім беру
3. Жаңа білімді бекіту.

Оқытудың әдіс-тәсілдері мен түрлерін жетілдіру, қазіргі технологияларды қолдану арқылы жүзеге асырылады. Осының арқасында дәстүрлі сабақтардың орнына оқу процесінің кезеңдерінен тұратын қазіргі талапқа сай жаңа технологиялар (бейнеконференциялар, телефорумдар, телемарафондар, портфолио, интербелсенді тақта, электрондық оқулықтар) пайда бола бастады.

Жаңа білімді меңгеру барысындағы дайындық тапсырмалары:

- қайталауға, нақтылауға, оқушының білетін материалдарын толықтыруға арналған тапсырмалар;

-өткен оқу материалдары мен жаңа білімнің логикалық байланысын орнықтыратын, ойлауға берілетін тапсырмалар;
- жаңа оқу-танымдық міндеттерді меңгеруге және қиындықтарды жеңуге үйрететін тапсырмалар.

Танымдық қызығушылық - оқушының табысқа жету дағдысын қалыптастырады, танымдық қызығушылықты дамыту нәтижелері:

- белсенділік, білімге деген қызығушылық;
- өздігінен іздену;
- орындалатын жұмыстың мақсаты мен міндеттерін айқындау;
- оқу-танымдық қызметтегі негізгі түйінді анықтау;
- игерілген білімді тасымалдай білу;
- өз іс- әрекетін бақылау, бағалау.

Танымдық қызығушылық 3 деңгейде жүзеге асады:

1. Жоғары деңгей- білуге деген қызығушылық, іс- әрекетті бағалай білу
2. Орта деңгей- танымдық іс- әрекетті өздігінен орындау
3. Төменгі деңгей- тапсырманы қайталау, оқытушы көмегіне жүгіну [4].

Танымдық сапаны арттыруда қолданылатын әдістемеде көрнекілік, үлгі көрсету, проблемалық ізденістер туғызу, нақты өмір деректеріне жүктеледі, танымдық процесс зейін қою, қабылдау, елестету, еске сақтау және ойлай білу арқылы жүзеге асады. Осы орайда халқымыздың ұлы ақыны Абайдың «Адам баласы өмірге келгеннен кейін ішсем, жесем, көрсем, білсем, үйренсем екен деп армандайды», - деген қара сөзімен тұжырымдауға болады.

Бастауыш сынып оқушыларының таным мотивациясын арттыру үшін білімді меңгерудің мынадай жобасы болуы керек:

- мақсат қою (мақсатты түсіну);
- мақсатты жүзеге асыру (тапсырманы орындау);
- нәтижені бағалау (бақылау, баға).

Оқытудың кешенді міндеттерін және мұғалімнің әр түрлі жағдайларда жұмыс істейтіндігін ескерсек, тиімділік деген сөздің мағыналық анықтамасы нақты емес, екіұшты болып шығады. Мұғалім қызметінің сапасы – күрделі феномен, оның мазмұны мен өлшем құралдары жайында бірыңғай пікір жоқ, мұғалім жұмысының тиімділігін анықтау өлшемі жөнінде түрлі пікірлер бой көтереді: ол мұғалімнің жетістіктері (біліктілігі т.б.), оқыту үдерісі (оқыту әдістері т.б.), оқыту нәтижесі (оқушының білім алуына ықпал ету т.б.) немесе жоғарыда аталған барлық факторлардың жиынтығы болуы мүмкін деген ойлар да орын алуда.

Оқытудың қандай жолы қолданылса да, қарастырылатын екі көзқарас бар. Біріншіден, оқушының жеке тұлға және әлеуметтік нысан ретіндегі келешегі, екіншіден, оқытудың оқушы мен мұғалім арасындағы қарым-қатынас нәтижесі ретінде қарастырылуы, мұғалімнің қызметін бағалау барысында бағалаушы белгілі бір факторлар жиынтығын пайдалана отырып, қасиетті өзінше түсіндіріп беретіндігін ұғыну қажет.

Бастауыш сынып оқушыларының танымдық қабілеттерін дамытуға негізделген сабақтар оқушыларға өз білімдері мен ұстанымдары жайында ойланып, сұрақтар қойып, білімін толықтырып, белгілі бір тақырыпты оқып-білу кезеңінде өз түсінігін өзгертуге мүмкіндік береді. Бұл үдеріс оқушының өз болжамдарына күмәнмен, сыни тұрғыдан қарай отырып, сол арқылы әлем, тіршілік, жаратылыс туралы өзінің түсінігін тереңдетіп, кеңейтуге ұмтылу мүмкіндігін ұлғайтады [5].

Оқытудың бұл түрінде оқушылар өте маңызды рөл атқарады: олар құрбы-құрдастарымен әлеуметтік байланыс жасау арқылы белсенді түрде білім жинақтайды, мұғалім оқушылардың оқуына мүмкіндік тудырып, оқу материалы және өзге де қажетті құралдармен қамтамасыз етеді,

ал оқушылар өз кезегінде пән бойынша өз түсініктерін арттыру іс-әрекеттеріне ынталы болғаны абзал.

Онтарио бастауыш сыныптар мұғалімдері федерациясына арналған Лейтвуд зерттеуінде мұғалімнің көңіл-күйі оның жақсы жұмыс істеуіне және оқушылардың танымдық қабілеттерін дамытуға ықпал ететіндігі айтылған. Зерттеу белгілі бір деңгейде мұғалімдердің бойында іске берілгендік, жігерлілік пен жұмыс істеуге құштарлықты қалыптастыра алатын «ішкі көңіл-күйдің» маңыздылығын анықтады.

Шетел ғалымдары жоғарыда айтылғандардың салдарын қарастырып, мұғалімдердің өз жұмысынан қанағат алуы мен олардың тиімділігінің арасындағы байланыс жай ғана сезім мен ынтаға қарағанда, әлдеқайда қызықтырақ деп мәлімдейді, әрі ол мұғалімдердің жұмыс жағдайы оқушылардың танымдық қабілеттерін дамытуға көмектеседі дейді. Ұйымдастыру және кәсіби мәдениет табиғаты тұрғысынан бұл тәуелділіктің ең басты көрінісі жұмыс ортасы болуы мүмкін. Ол мұғалімге өз тиімділігіне сенімін дамытуға мүмкіндік береді [6].

Бүгінгі күні оқыту сипатына жаңаша қарап, оқушылар өздерінің тану ерекшеліктеріне неғұрлым сәйкес келеді деп есептейтін тиімді оқыту стильдерінің жаңа тұжырымдамалары оқытудың іргетасын қалауға тиіс деген пікір кеңінен таралған. Осы қағидаттарға негізделген оқыту тәсілдері бүгінгі күнгі танымдық және метатанымдық ғылымға сәйкес әзірленген оқыту үдерісінің және білім мен түсінік алудың қазіргі негіздемелерінің нәтижелері мен рөлін неғұрлым нақты көрсетеді». Білім беру желілері біздің санамызда өзгеріс енгізуді үйрету үдерісін бейнелейтін маңызды стратегия деп саналады.

Сондай-ақ, желілердің маңыздылығын қолдайтын экономикалық айғақтар да бар. ЭЫДҰ-ның «тұрақты икемділік» («Sustainable flexibility») атты зерттеуінде ақпарат пен білімге негізделген, технологиялар мен өнім нарығының тез ауысуымен сипатталатын ХХІ ғасырдың жаңа экономикалық жағдайында жұмыс сипаты да өзгередіні айтылған. Бұл өз кезегінде қызметкерден күтілетін тиімділікке әсер етеді. Осы өзгерістер икемділіктің дамуымен және желілердің пайда болуымен ілесіп жүреді. Олар жаңа міндеттерді орындап, функцияларын ауыстыру үшін аса жедел оқуға дайын жоғары білікті қызметкерлер мен озық компаниялар арасында өзара іс-қимылмен сипатталады [5,6].

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

- 1.Тұрғынбаева Б. Шығармашылық қабілеттерін дамыту//Қазақстан мектебі. -№4. -2005.-25-30б.
2. Танымдық қызығушылықты қалыптастырудың дидактикалық жолдары//Ізденіс. - Алматы, 2006. № 1 (2). Б.233-236.
3. Синягина Н.Ю. Личностно-ориентированное развитие одаренных детей.-Москва:АНО НПРО, 2011.- 120б.
4. Эльконин Д.Б. Развитие личности ребенка-дошкольника.-Москва: Педагогика, 1966. С. 254–292.
5. Anderson, R., Greene, M. and Loewen, P. (1988) Relationships among teachers' and students' thinking skills, sense of efficacy, and student achievement. [Мұғалімдер мен оқушылардың ойлау дағдыларының тәуелділігі, тиімділік сезімі және оқушылардың жетістіктері] Alberta Journal of Educational Research, 34, 148–165.
6. Tschannen-Moran, M. & Woolfolk Hoy, A. (2001) Teacher efficacy: capturing an elusive Construct [Мұғалімдердің тиімділігі: оқыту мен оқудың жойылып бара жатқан бейнесін ұстап қалу] Teaching and Teacher Education 17, pp. 783-805.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ ФОРМИРОВАНИЯ САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ РАБОТЫ ПЕРВОКУРСНИКОВ

Дуванаева Карачач Токтомаматовна

кандидат педагогических наук, доцент

E-mail: rayanadatka90@mail.ru

Обеспечение готовности студентов, находящихся в авангарде мирового образования, к самостоятельному обучению рассматривается как главный продуктивный результат и достижение современного педагогического процесса.

В системе образования разрабатывается ряд вопросов, связанных с организацией и проведением самостоятельной работы, но ее место в процессе обучения, среди этих вопросов первое, что определяет сущность понятия «самостоятельная работа учащихся», состоит в том, что понятие работы на достаточном уровне нельзя трактовать только в одном значении, общепринятого определения самостоятельной работы не существует. Первокурснику вуза необходимо освоить предмет, выработать порядок самостоятельной работы, познать личность и развить творческие способности, творчески мыслить, чувствовать потребность в самосовершенствовании. Следует также знать, что необходимо развивать культуру поведения в социуме.

Организация и ведение самостоятельной деятельности студента – ответственная и непростая задача каждого педагога. Необходимо объяснить воспитание активности и самостоятельности как неотъемлемую часть воспитания первокурсника. Необходимо понимать, что эта задача является одной из самых важных задач для каждого преподавателя и учащегося. В нынешних условиях развития науки и техники, в условиях быстрого обновления информации необходимо знать, начиная с первого года поступления студента, что самообразование и инновационная деятельность – это главная задача всех образовательных учреждений нашей страны состоит в воспитании и формировании человека и специалиста, способного к саморазвитию.

В педагогической литературе существуют разные взгляды на сущность самостоятельной работы. Это объясняется многогранностью этого понятия. В.К. Буряк[5] очень достоверно определяет сущность самозанятости для будущих специалистов. Он завершается тесной связью внутренних и внешних аспектов анализа с их взаимными характеристиками и единством. По его мнению, внешнюю сторону отличают обучающая деятельность учителя, а внутреннюю — познавательная деятельность учащихся. Также самой сложной из них является функция первокурсника. Его функции включают сложные поведенческие акты и обеспечивают целенаправленную активную познавательную деятельность. Ведущую роль в этом играет развитие аналитико-синтетических процессов мышления, являющихся основным признаком эффективного обучения. По мнению исследователей, самостоятельная работа включает в себя функции учителя по разработке устных или письменных задач, т.е. преподаватель контролирует не только практическую деятельность учащегося, но и его эмоции и действия, дает ему своевременные указания.

Действующие государственные стандарты, концепции и учебные планы по образованию обязывают учителей и учащихся к самосовершенствованию, самовоспитанию, самоорганизации. Согласно требованиям действующих официальных государственных документов, образованность обучающихся измеряется не только усвоением программных знаний, умений и навыков под руководством преподавателей, но и формированием опыта самостоятельного восполнения и совершенствования пробелов в их знаниях.

Суммируя установленные отношения к характеристикам категории «самостоятельная работа», можно сделать следующий вывод. Руководящими признаками в содержании этого понятия являются организационная форма и средства обучения на курсах.[2, С.77]

В общем, под самостоятельной деятельностью мы понимаем деятельность учащегося, который самостоятельно решает учебные задачи, проявляя активность и усердие согласно заданию учителя. И можно выделить следующие признаки самостоятельной работы первокурсников:

- результативность, содержательность, доступность педагогической задачи;
- способность первокурсников самостоятельно мыслить;
- выполнение задания без непосредственного участия учителя;
- активность, умственная стимуляция учащихся;
- уверенность ученика в себе.

Известно, что основной целью самостоятельной деятельности на уроке является научить мыслить, анализировать, обобщать и усваивать учебный материал.

Самостоятельная работа учащихся имеет различные характеристики в отношении организации читательской и познавательной деятельности, активности и уровня самостоятельности. Сопоставляя развитие самостоятельной работы и выполнение творческих процессов, мы разделяем их активность на следующие условные уровни: девелоперский, преобразовательный и творческий уровни.

Выделяют следующие виды относительной самозанятости: репродуктивную, индивидуально- исследовательскую и творческую.

С одной стороны, связь и взаимодействие практических, аудиторных занятий с внеурочной деятельностью, с одной стороны, закрепляет знания, полученные на семинарских и практических занятиях, а с другой стороны, использует их интерес к внеурочной деятельности для полноценной активизации учебной и познавательной деятельности учащихся. Самостоятельная работа студентов определяется учебным планом и программой учебных предметов и ограничивается учебным планом. Вся их деятельность ведется под непосредственным контролем преподавателя. Он включает работу обучаемых на практических и лабораторных занятиях. [1 С.23]

В педагогической литературе под внеаудиторной самостоятельной работой студентов понимается их разнообразная учебная, исследовательская, самосовершенствующая деятельность. Они овладевают общенаучными знаниями, методами, системами познавательной деятельности, творческой деятельностью, опытом эмоционального отношения к действительности.

Можно определить следующие функции самостоятельной работы первокурсника в учебно-воспитательной работе: мотивация познавательного интереса к учебе; формирование учебной деятельности; формирование аналитико-диагностических, конструктивных, организаторских, коммуникативных, познавательных, рефлексивных умений; формирование умения работать самостоятельно; развитие важных личностных качеств, таких как толерантность, эмоциональная устойчивость, позитивное мышление.

Самостоятельная деятельность студента формируется различными способами, среди которых наиболее распространена самостоятельная работа студента. Постепенное усложнение самостоятельной работы происходит в основном по трем направлениям:

- за счет увеличения объема заданий и расширения графика самостоятельной работы студентов;
- путем усложнения содержания задания по этапам;
- постепенно сокращая рекомендации к выполнению заданий и надзор учителя [4, С.107].

Отметим, что на сегодняшний день существуют различные классификации самостоятельной работы. Одни исследователи классифицируют ее по целям, некоторые по этапам (курсам), третьи – по характеру учебных задач, выполняемых учащимися в ходе самостоятельной работы, и используют ее как основу для классификации видов учебной деятельности в процессе решения различных задач, а в работах четвертых сделаны попытки классификации самостоятельной работы с учетом обобщенного основания.

К требованиям самостоятельной работы **первого вида** относятся значимость заданий, входящих в условия первокурсников и их дидактическое назначение. В целом рассматривается формирование знаний, умений и действий первого уровня.

Личностной дидактической целью **второго вида** самостоятельной работы является формирование знаний, умений и действий второго уровня, позволяющих самостоятельно решать задачи и воссоздавать полученную информацию.

Личностно-дидактической целью **третьего вида** самостоятельной работы является формирование знаний, умений, навыков и деятельности на основе решения нетиповых задач. Для повышения эффективности самостоятельной работы студентов большое значение имеет мотивация своевременной и правильно осмысленной учебной работы.

Большое воспитательное значение имеют формы организации самостоятельной деятельности: фронтальная самостоятельная работа, индивидуальная самостоятельная работа, групповая форма самостоятельной работы.

Основные средства обучения: книги для чтения, словари, мобильный телефон, доска и вспомогательные средства, в том числе: фотографии, приложения, диафильмы, слайды, кинофрагменты, аудиозаписи, слайды, презентации, интерактивные доски и др.

При этом мы считаем, что особое внимание следует уделить современным средствам обучения, таким как компьютерные и мультимедийные технологии (компьютер, проектор, Интернет и др.).

Сегодня разработка мультимедийных средств привлекает учителей всех предметов, от преподавателей математики до преподавателей физкультуры.

Организация и проведение самостоятельной работы в аудиторных занятиях требует особого подхода. Поэтому преподавателю необходимо тщательно продумать план урока, определить содержание и место самостоятельной работы, формы и методы ее организации. Только в такой ситуации самостоятельная работа первокурсников будет осознанной, полезной и целенаправленной. При этом в связи со сложностью и объемом задания учителю необходимо предупредить обучающихся о трудностях и возможных ошибках в их выполнении. Также следует подумать о контроле выполнения самостоятельных заданий и помощи первокурсникам в организации самостоятельной работы.

Использованная литература

1. Сыдыкова Т.М. Самостоятельная работа студентов на практических занятиях по иностранному языку. Проблема повышения эффективности обучения. Вып.1. – Ош, ОшГУ, 1998. – С. 28-33.
2. Дуванаева К.Т. Дидактические условия дифференцированной организации самостоятельной работы студентов.-Ош-2021.Монография
3. Дуванаева К.Т Организация самостоятельной работы студентов в процессе обучения английскому языку. Вестник ОшГУ. № 3 2017 г. ст. 113-118
4. Беляева.А.Л.Управления самостоятельной работы студентов [Текст]Высшая образования в России-2003-№6.ст.105-111
5. Буряк.В.К. Самостоятельная работа учащихся [Текст] Москва-1984

ОҚЫТУ ҮДЕРІСІНДЕГІ ФУНКЦИОНАЛДЫ САУАТТЫЛЫҚТЫ ДАМУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Есенова Балнұр Азаматқызы

Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ, Филология факультеті, 6В01717 «Қазақ тілі мен әдебиеті»
тобының 2-курс студенті, Астана, Қазақстан

Ғылыми жетекшісі – Сламбекова Т.С.

Бүгінгі таңда біртұтас оқу үдерісінде оқушылардың функционалдық сауаттылығын қалыптастыру және арттыру жаңа тәсілдер мен инновациялық әдістерді қажет етеді.

Тарихта сауаттылық жайлы түсінік пен оның адамдар өміріндегі рөлі де айтарлықтай өзгерді. Алғашқы кезеңдерде сауаттылық тек әріптер мен сөздерді оқу және жазу дағдыларын меңгеру ретінде қарастырылды. Кейінірек ол түсініп оқу және қысқа әрі қарапайым мәтін жаза алу дағдысы ретіне анықталды. Жалпы «функционалдық сауаттылық» ұғымы педагогикада XX ғасырдың 60-жылдарының аяғында пайда болды және уақыт өте келе бұл ұғым ауқымы кеңейе түсті.

Педагогикалық әдебиеттерде «функционалдық сауаттылық» ұғымы келесідей қарастырылады:

1. Функционалды сауаттылық – адамның өмір бойы алған білімін әрекет пен қарым-қатынастың, қоғамдық қатынастардың әртүрлі салаларында кең ауқымды өмірлік міндеттерді шешу үшін пайдалана білуі. [1]
2. Функционалды сауаттылық – адамның сыртқы ортамен қарым-қатынасқа түсе білу қабілеті және сол ортаға бейімделе отырып қарым-қатынас жасай алу деңгейі. [2]
3. Функционалды сауаттылық – тұлғаның өмір тіршілігінің әртүрлі саласындағы міндеттерді шешу нәтижесі және негізі.

Қарастырылып отырған көзқарастарды талдау негізінде функционалдық сауаттылық келесі құрылымдарды қамти алады деп айта аламыз: пәндік білім мен дағды, алған білімдерін практикалық сонымен қатар, шығармашылық түрде қолдана алу, өзін-өзі тәрбиелеу мен білім алуды ұйымдастыру.

Функционалдық сауаттылықты қалыптастыру міндеті мектептердің ең өзекті міндеттерінің бірі ретінде белгіленген. Білім алушылардың функционалдық сауаттылығын қалыптастыру мен арттыру мақсатында «Мектеп оқушыларының функционалдық сауаттылығын дамыту жөніндегі 2012-2016 жылдарға арналған ұлттық іс-қимыл жоспары» бекітілді.[4] Ұлттық жоспардың мақсат-міндеттері ретінде функционалдық сауаттылықты қалыптастыруға арналған сабақтарды ұйымдастыру, ғаламдық және отандық әдістерді зерделеу мен білім алушылардың білім сапасын бағалау жүйесін дамыту алынды. Нәтижесінде критериялды бағалау жүйесі енгізіліп, халықаралық тәжірибелерді басшылыққа ала отырып оқулықтар мен оқу-әдістемелік кешендер әзірленді, ата-аналармен бірлескен жұмыстарды ұйымдастыру мақсатында қоршылық кеңестері құрылды.

The Programme for International Student Assessment (PISA) 15 жастағы оқушылардың оқу, математика және жаратылыстану саласындағы білімдері мен дағдыларын өлшейтін халықаралық деңгейде мойындалған бағалау болып табылады. Ол білім алушылардың өз білімдері мен дағдыларын нақты әлемдегі проблемалар мен жағдайларда қолдану қабілетін бағалайды. PISA оқушылардың оқу, математика және жаратылыстану пәндері бойынша құзыреттілігін бағалау үшін бірнеше таңдау және ашық сұрақтардың жиынтығын пайдаланады. Бағалаудың мақсаты білім алушылардың тек пәнді меңгеру деңгейін ғана емес, сонымен қатар олардың сыни-тұрғыдан ойлау, мәселелерді шешу қабілеттерін де өлшеуге бағытталған.

Осылайша, функционалдық сауаттылық білім мен дағдыларды, көзқарастар мен құндылықтарды жұмылдыру, сондай-ақ рефлексиялық көзқарасты қабылдау қабілеті ретінде білім алушыларда белгілі бір құзіреттіліктерді қалыптастыру арқылы көрінеді.

Экономикалық ынтымақтастық және даму ұйымы (ЭЫДҰ) жүргізетін жаһандық зерттеуге Қазақстан алғаш рет 2009 жылы қатысса, одан кейін 2012, 2015 және 2018 жылдары қатысты. Қазақстандағы PISA үшін ең соңғы қолжетімді деректер 2018 жылы өткізілген зерттеу және онда келесі көрсеткіштер берілген:

Оқу сауаттылығы: жазба мәтіндерді түсініп, қолдана алу және ой елегінен өткізе алу деңгейі 2018 жылы Қазақстан бойынша орташа балл 387 болды. Бұл ЭЫДҰ-ның орташа көрсеткіші 487-ден төмен.

Математикалық сауаттылық: есептерді шығару және пайымдау деңгейі 2018 жылы орташа балл 423-ті құрады. Бұл ЭЫДҰ 489 көрсеткішінен төмен.

Ғылыми-жаратылыстану сауаттылық: ғылыми құбылыстарды түсіндіру және деректер мен дәлелдемелерді негіздеу деңгейі Қазақстанда 2018 жылы орташа балл 397 болды. ЭЫДҰ 489 көрсеткішінен әлі де төмен.

Деректерді талдай отырып, Қазақстандағы білім алушылардың нәтижелері ЭЫДҰ орташа көрсеткішінен төмен екенін атап өткен жөн. PISA білім беру нәтижелерінің бір ғана өлшемі екенін және білім сапасы мен педагогтерді дайындау және мектеп инфрақұрылымы секілді басқа да факторлар да білім алушылардың нәтижелеріне әсер етуі мүмкін. PISA-2018 қатысушылар жаңартылған білім беру мазмұнына көшпеген білім алушылар. Жаңартылған білім беру мазмұнының әсері мен тиімділігі тек PISA-2021 және PISA-2024 деректері арқылы анықталатын болады.

«Білімді ұлт» сапалы білім беру» ұлттық жобасы аясында қойылған міндеттердің бірі PISA халықаралық зерттеулердегі қазақстандық оқушылар нәтижелерінің алшақтығын қысқарту мен PISA тестінің нәтижесі бойынша мектептерде білім беру сапасын бағалау. [5]

Оқытудың жаңа технологиялары негізінде функционалдық сауаттылықты қалыптастыру және тұлғалық қарым қатынасты дамыту мәселесі заманауи педагогиканың алға қойған міндеттерінің бірі. Жоғарыда пайымдалғандай, функционалдық сауаттылық адамның негізгі қабілеттерін дамыту, қоғамның өмір сүру сапасы мен деңгейін арттыруға ықпал етеді. Білім алушылардың функционалдық сауаттылығын арттыру күрделі, ұзақ әрі көпжақты процесс екенін ескерсек, оқытудың жаңа технологияларын сауатты ұштастыру мен шеберлікпен ғана нәтижеге жетуге болады.[3] Қазақ тілі мен әдебиеті сабағын білім алушылардың функционалды сауаттылығын арттырудағы негізгі тетік ретінде ала отырып, жаңартылған білім мазмұны аясында оң нәтижелерге қол жеткізуге болады.

Қазақ тілі мен әдебиеті сабағында функционалдық сауаттылықты арттыру мақсатында сабақта келесі әдістерді қолдануға болады:

Интерактивті тілдік ойындар: Интерактивті тіл ойындары функционалдық сауаттылықты қызықты және тартымды түрде дамытудың тиімді әдісі болып табылады. Бұл ойындар студенттердің оқу және жазу дағдыларын жақсартуға, сондай-ақ олардың түсінгендерін және нақты әлемдегі жағдайларда қолдану қабілеттерін арттыруға көмектеседі.

Түпнұсқалық материалдармен жұмыс: Қазақ тілінде жазылған газеттер, журналдар және веб-сайттар сияқты түпнұсқа материалдарды пайдалану оқылым және жазылым дағдыларын және функционалдық сауаттылық тұрғысынан ақпаратты өңдеу, қолдану сынды дағдыларын дамытады. Қазақ тіліндегі «Ана тілі», «Егемен Қазақстан», «Ұлан» газеттері мен Baq.kz, Emle.kz, Qazlatyn.kz, Qujat.kz сынды веб-сайттарды дереккөз ретінде ұсынуға болады.

Mind map немесе интеллект карта: идеяларды түсінуге оңай етіп ұйымдастыру және байланыстыру үшін қолданылатын көрнекі диаграмма. Ақпараттың визуалды көрінісі есте сақтауды жеңілдетеді және білім алушылардан ақпаратты талдауды және бағалауды, сондай-ақ

эртүрлі идеялар арасында байланыс орнатуды талап етеді. Бұл сыни ойлау дағдыларын да дамытуға көмектеседі.

Сюжеттік-рөлдік ойындар: Білім алушылардың шығармадағы оқиғаға терең бойлап, кейіпкерлердің рөлдерін сомдау арқылы олардың уәждерін, көзқарастарын және әрекеттерін тереңірек түсінеді. Бұл оларға мәтінді сыни тұрғыдан талдауға және тақырыптар мен хабарламалар туралы тереңірек түсінуге көмектеседі. Сюжеттік-рөлдік ойындар ынтымақтастықты, қарым-қатынасты және топтық жұмысты ынталандыру арқылы оқушылардың әлеуметтік дағдыларын жақсартып алады.

Сыни тұрғыдан ойлау элементтерін қолдану: «Блум текшесі», «Аяқталмаған сөйлем», «Шындық-жалған тұжырымдар», «Логикалық тізбек» сынды әдістерді қолдану.

Сыныптан тыс жұмыстар: Театрлар мен көрмелерге, кітап клубтарына, экскурсияларға, ашық аспан астындағы музейге, әдеби кездесулер мен ақындар айтысына, ғылыми конференцияларға бару білім алушыларды эртүрлі мәдениеттер мен көзқарастармен таныстырып, бұл олардың әлем туралы түсінігін кеңейтіп, мәдени хабардарлықты арттырады.

Эвристикалық оқыту әдістерін қолдану «Қазақ тілі» мен «Әдебиет» сабақтарында білім алушылардың функционалдық деңгейін арттыруға ықпал етеді:

1. Идеяларды ұжымдық іздеу әдісі.
2. Жобаны модельдеу әдісі: білім алушылар зерттеу жұмыстарын жүргізіп, материалды жоба түрінде ұсынады. Топпен жұмыс істегенде міндеттер мен рөлдердің бөлінуі жүреді.
3. Шығармашылық оқу әдісі: көркем оқу, түсіндірме оқу, мәселе қою, алған әсерлерін білдіру арқылы әңгімелесу.
4. Рефлексия әдісі: ауызша талқылау, жазбаша сауалнама, қызығушылықтың, тұлғаның белсенділігінің, өнімділігінің, әл-ауқатының өзгеруін графикалық бейнелеу, білім тереңдігін өз бетінше жүзеге асыру т.б. Мұның бәрі оқытылатын материалды бекітуге, сондай-ақ қорытынды жасауға мүмкіндік береді.
5. Эвристикалық сұрақтар әдісі («Сократтық әдіс»): проблемалық жағдайды шешуде қосымша ақпарат жинау үшін қолданылады.

Функционалдық сауаттылық – күнделікті іс-әрекетке тиімді қатысу үшін ақпаратты оқу, жазу және түсіну қабілеті. Білім алушылардың басым бөлігінің әлеуметтік желілерді пайдаланатынын ескере отырып та, эртүрлі платформалар арқылы функционалдық сауаттылықты арттыруға көмектесетін түрлі әдіс-тәсілдерді қолдану бүгінгі күні маңызды. TikTok негізінен ойын-сауыққа арналған әлеуметтік медиа платформасы болғанымен, оны функционалдық сауаттылықты арттыру үшін пайдаланудың бірнеше жолы бар:

Білім беру мазмұны: TikTok тіл үйренуден қаржылық сауаттылыққа дейін білім беру мазмұнының кең ауқымын ұсынады. Осындай мазмұнды бөлісетін тіркелгілерді орындау арқылы пайдаланушылар білімдерін арттырып, функционалдық сауаттылықтарын жақсартып алады.

Қысқа бейнелер: TikTok қысқа пішінді бейне пішімін күрделі тақырыптарды түсінуге оңай үзінділерге бөлу үшін пайдалануға болады. Оқытушылар эртүрлі ұғымдарды түсіндіретін тартымды бейнелер жасай алады, бұл пайдаланушылардың ақпаратты түсінуін жеңілдетеді.

Интерактивті викториналар: TikTok-тың сауалнамалар мен викториналар сияқты мүмкіндіктерін интерактивті білім беру мазмұнын жасау үшін пайдалануға болады. Мысалы, грамматика немесе лексика бойынша викторинаны құруға және пайдаланушыларға білімдерін тексеруге және қызықты түрде үйренуге көмектесу үшін платформада бөлісуге болады.

Жалпы, TikTok оқытудың дәстүрлі әдістерін толықтыратын және функционалдық сауаттылықты арттыратын пайдалы құрал бола алады, бірақ оған білім берудің жалғыз көзі ретінде сенуге болмайды. Жан-жақты оқу тәжірибесін қамтамасыз ету үшін оны кітаптар,

онлайн курстар және басқа оқу материалдары сияқты басқа ресурстармен бірге пайдалану өте маңызды.

2017 жылы ҰБТ форматына оқу сауаттылығы енгізілді. Талапкердің оқу сауаттылығын тексеру мәтіндерді ұғына білу қабілеті мен негізгі ақпаратты табу, мәтінді құрылымына талдау мен стильдік талдаулар дағдысын тексеруге бағытталған. Оқу сауаттылығы бойынша қойылатын негізгі талаптардың бірі – білім алушының мәтін мазмұнын түсіну.

Білім алушылардың оқу сауаттылығын арттыру мақсатында мәтіндердің де тақырыптық ауқымы нақтылы өмірден алынған тәжірибелерге сүйенуі тиіс. Мысалы, қазақ тілі пәні бойынша сабақ кестесі; театрға, концерттерге билеттер іздеу; электронды сауалнамалар толтыру; көліктің барлық түріне билет іздеу; аспаздық рецепттерді қолдану; интернетте тауарларды таңдау сынды тақырыптар аясындағы мәтіндер оқу бағдарламасының мазмұнында қамтылуы тиіс. Функционалды оқу сауаттылығы қалыптасқан білім алушы нақты әрекеттер жағдайында өтініш толтыру, нұсқаулықпен жұмыс жасау, тауарларды рәсімдеу, келісімшарт толтыру, түйіндеме жазу сынды жағдаяттарда оқу және жазу дағдысын мүмкіндігінше пайдалана алады.

Қорытындылай келе, қазіргі әлемде ақпарат әртүрлі нысандарда оңай қол жетімді, ал функционалдық сауаттылық адамға өзінің жеке және кәсіби қажеттіліктері үшін ақпаратқа қол жеткізуге, түсінуге және пайдалануға мүмкіндік береді. Білім сапасын жаңғырту, оның жаңа мазмұнға көшу мақсаты – мектеп оқушыларының функционалдық сауаттылығын арттыру. «Қазақ тілі» мен «Әдебиет» сабақтарында жаңа тәсілдер мен инновациялық әдістерді қолдану функционалдық сауаттылықты арттырудағы тиімді педагогикалық тәжірибе.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. Леонтев А.А. Педагогика здравого смысла. М.: Смысл, 2016. 328 с.
2. Таубаева Ш.Т., Мақсұтова И.О. Дидактикадағы инновация: оқу құралы. – Алматы: Дарын, 2022. – 377 с.
3. Дроботенко Ю.Б., Назарова Н.А. Функциональная грамотность как объект междисциплинарного исследования и условие повышения качества образования // Проблемы современного педагогического образования. 2021. № 72-2. С. 66-71
4. Оқушылардың функционалдық сауаттылығын дамыту жөніндегі 2012 - 2016 жылдарға арналған ұлттық іс-қимыл жоспарын бекіту туралы. 25.06.2012, Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2012 жылғы 25 маусымдағы № 832 Қаулысы, Астана
5. "Білімді ұлт" сапалы білім беру" ұлттық жобасы. 12.10.2021, Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2021 жылғы 12 қазандағы № 726 қаулысы, Астана

ОӘЖ178.11.50

СУИЦИДАЛЬДЫ МІНЕЗ-ҚҰЛЫҚТЫҢ СЕБЕПТЕРІ ЖӘНЕ ОНЫҢ АЛДЫН АЛУ ЖОЛДАРЫ

Ерубасева А.Р.

Ш. Есенов атындағы КТЖИУ-нің «Педагогика және психология» білім беру бағдарламасының 3-курс студенті Үсен Мадина, ғылыми жетекшісі магистр-оқытушы
Қазақстан республикасы, Ақтау қаласы

Өткен ғасырда белең алған ересек адамның өз-өзіне қол жұмсауы балаларға ауысып, ХХІ ғасырдың негізгі бір дертіне айналды. Қоғамдағы тарихи, саяси, экономикалық өзгерістер күрделі әлеуметтік көтерілу немесе құлдырауға әкеледі. Әрине, ондай өзгерістер қоғамды

құраушы негіз ретінде отбасы институтынан анық көрінеді. Өндірістің дамуы экономиканың өркендеуіне әкеліп, жұмыс орындары сауатты, ұзақ мерзімді қызметтер атқара алатын мамандардың болуын талап ете бастаған кезеңде отбасын құраушы негізгі тірек әкелер мен аналар бірдей табыс табу қамына көшті. Балалардың тәрбиесі мен өмірге дайындау жүйесін арнайы мамандар, мектеп-интернаттары, балалар үйлері, ондағы октябрыт, пионер ұйымдары атқара бастады. Осылайша елімізде саяси, экономикалық, әлеуметтік тоқыраулар салдарынан отбасы мүшелерінің қарым-қатынасы бұзылып, ғасырлар бойы қалыптасқан тәрбие жүйесіне нұқсан келді, балалардың әлеуметтенуі қиындай түсті. Бүгінгі уақытта олар девиантты мінез-құлық, буллинг, кибербуллинг т.б. түрінде көрініс тауып, баланың өз-өзіне қол жұмсау сияқты жағдаяттар жиі қайталанатын болды.

Әлемдік проблемаға айналған бұл індетпен арнайы медицина, заңгер мамандар, психология, әлеуметтану, педагогика ғылымдары айналысып, зерттеулер жүргізуде және практикалық ұсыныстар жасап келеді. Балалардың өзіне қол жұмсауы қайталанатын қиындықтарды өз бетімен жеңе алмау салдарынан болған депрессиядан деп қарап, оның туындау себептері мен факторлары зерттелуде. Балалар депрессиясының белгілеріне әрбір ұсақ-түйекке мән берушілік, іш пысу мен шаршағандық сезімдері, айтқанды тыңдамау мен айқай - шу, жанжал көтеруге дайын тұрушылық, ішімдік пен есірткіні пайдалану жатады.

Кейде суицид тұрмыстық жағдайы қанағатсыз болса, немесе отбасының ішкі ахуалы жайсыз болғанға байланысты деп жатады. Бірақ, экономикалық жағдайы жоғары, оқу үлгерімі озық оқушылардың арасынан да суицидтік әрекеттер кездеседі. Сол себептен суицид мәселесін көтергенде адамның, әсіресе жасөспірімнің көңіл-күйіне, ой-пікіріне, іс-әрекетіне назар аудару қажет.

Суицидология-адамның өзін-өзі бұзатын мінез-құлқын, оның себептері мен алдын алу жолдарын зерттейтін ғылым. Қазіргі суицидология тұлғааралық қатынастар, философиялық идеялар, мәдени тәжірибелер, генетикалық және биологиялық факторлар сияқты суицидтің ықтимал алғышарттарын зерттейді. Жеке ғалымдардың пікірінше, бүкіл әлемде де, Ресейде де суицидтің көп болуы бұл тақырып жайлы тыйым салумен байланысты деп айтады. Психотерапевтер суицидті (латынша «sui caedere») – ерікті және жоспарлы түрде жүретін, өліммен аяқталатын өзін-өзі зақымдау болып табылады, адам үшін өз өмірінің мәні жоғалады. Суицидальді әрекет дегеніміз–суицидальді активтіліктің, яғни суицидальді ой, ойын білдіру, суицид жасауға талпыну және қол жұмсау деп айтуға болады [1]. Суицидальді синдром – бұл суицидальді әрекетке бел буған адамның қимыл – әрекеті мен мінез – құлқын көрсететін психологиялық симптомокомплекс. Суицидальды синдромның 2 түрі болады:

1. Псевдосуицид (аффект жағдайында жасалады немесе , адам өзінің мәселелеріне, өзіне көңіл аудартқысы келгенде, сол мақсатпен жасалады);

2. Шынайы суицид — өмірден кетуді жіті жоспарлаған мақсат.

Сонымен қатар, суицидолог мамандардың зерттеулері өзіне қол жұмаудың себептерін әлеуметтік-психологиялық бейімделе алмау, қиындықтарды шешуден бас тарту, қашу, өз түсінігінде қауіпті деп саналатын әрекеттерден бассауғалау, өзіне назар аударту т.б. деп көрсетеді. Осы сияқты объективті, кейде субъективті болатын себептердің алдын алу, педагогикалық сауаттылық ата-аналар үшін аса қажет. Суицидке барудың шынайы жолы болумен қатар жалған түрлері де болатындығы практикада айқындалған және ғылыми дәлелденген. Мысалы, баланың бос уақытын дұрыс ұйымдастырмаудан туындайтын зерігулер, ата-ананың жұмыбастылығы салдарынан балаға көңіл бөлмеуден болатын өзіне назар аударту, қоршаған ортаға «мықтылығын» дәлелдеу, істің мәніне назар салмау, ересектер тарапынан баланы себепсіз мадақтаудан, қолапаштаудан қалыптасқан «өз-өзіне сенімділік» т.б. жалған

әрекеттер жалған болса, ал туындаған мәселенің шешімін өз бетімен таба алмауы және ересектердің оған жіті назар алмауы немесе ересектердің қасақана жәбірлеуі, аяғының ауыр болып қалуы, отбасымен, педагогтермен бөлісуден қорқу (қорқыту), намыс санау және т.б. шынайы жасалатын әрекеттер [2]. Мәселен, 12 жасқа дейін суицидтік әрекеттер өте сирек кездеседі. 14-15 жастан бастап суицидтік белсенділік күрт артып, 16-19 жаста максимумға жетеді, олардың 10 % -ы шынайы ниетті де 90% - ы суицидальді [3].

Суицидальді қауіп факторлары:

Тумысынан - тұқым қуалау, психикалық және жүйке психикалық аурулар; ауыр эндогенді аурулар;

Жақын туыстарының арасындағы суицид.

Жеке психологиялық- жоғары деңгейдегі қобалжу, агрессия, эмоционалды тұрақсыздық, депрессия, өзін—өзі бағалауы адекватті емес, өз қабілетімен қанағаттанбау, жас ерекшеліктерінің дағдарысын ауыр қабылдау, бейімделу қиындықтары, акцентуациялық мінез-құлық, өмірінде мақсаттың жоқтығы;

Жүре пайда болған – отбасында: деструктивті тәрбиелеу, нашақорлық, ішімдік, құқықбұзушылық, толық емес отбасы, жақын адамның өлімі, отбасындағы жайсыз ахуал.

Мектепте: оқудағы сәтсіздіктер, мұғалімдермен, сынып жетекшімен, сыныптастарымен, мектеп әкімшілігімен конфликті жағдайлар, айналасындағылардың күткен нәтижесінен үрейлену, оқу-тәрбие процесіндегі қателіктер.

Қарым-қатынас саласында: жауапсыз махаббат, әлеуметтік бейімделудің қиындықтары, қарым-қатынас дағдыларының қалыптаспауы, басқалардың ықпалына көну, еліктеу, мазақ ету, дөрекі сөйлеу.

Бос уақыттың ұйымдастырылуы: әдеби, музыкалық, философиялық қызығушылықтар, діни идеологиялық секталар, БАҚ, кумирлеріне еліктеу, бірқалыпты қызықсыз өмір, қызығушылықтар мен хоббидің жоқтығы, өлімге қызығушылық.

Суицидтің жалпы себебі - психикалық зақым келтіретін, стрестік жағдайлардың әсерінен пайда болатын психоәлеуметтік дезадаптация және тұлғаның айналасындағылармен қарым-қатынасының бұзылуының салдары болып табылады. Бірақта, жасөспірімдерде бұл жалпы бұзылу емес, тек ғана туған-туыстарымен, отбасымен қарым-қатынастың әлсіреуі. Егер де әлеуметтену процессінде жасөспірімнің қажеттіліктері қанағаттандырылса, ол әлеуметтік ортада тез бейімделеді. Бұл жасөспірімнің «құндылықтар» категориясына бағынышты. Жасөспірімнің қабылдаған құндылықтарында оның әрекеті мен позициясының мазмұнды сипатты көрсетілген, сонымен қатар оның жеке тұлғалық сипатында өзі туралы және өзінің әлеуметтік ортада белсенді әрекетінің мүмкіндіктеріне байланысты.

Австриялық атақты психиатр Виктор Франкл: «Құндылықтар білім сияқты берілмейді. Құндылықтарды үйренуге болмайды, оларды өз бойынан өткізу қажет»- деп айтқан еді. Өз таңдауын бағыттау, қабылданған шешімнің маңыздылығы, басқа адамдармен қарым-қатынасқа сай әрекет жасау, тұлғаның әлеуметтік позициясының таңдауымен анықталатын нақты құндылықты өз бойын өткізу қажет. Қазіргі таңдағы жасөспірім арасындағы суицидтің алдын алу формаларының ішінен оқушыларда төменде көрсетілген ұғымдарды қалыптастыру маңыздылығы ерекше көрсетілген: «адам өмірінің құндылығы», «өмірдің мақсаты мен мәні» және сонымен қатар, өмірде болып жатқан қиын сәттерде жеке тұлғалық психологиялық қорғау әдістері.

Құндылықтарға бағыттау өте маңызды, себебі құндылықтар сыртқы түрткі және стимул болып табылады. Сонымен қатар, құндылықтар тұлға өзінің тәртібі мен іс-әрекетін

салыстыратын критерий болып есептеледі. Оқушылардың өмірлік мақсаты қалыптасқаны және тұлғаның әлеуметтік бейімделу қасиеттері оқушының қорғаушылық механизмдерінің жоғарлауына ықпал етеді, суицидтік әрекетті қоздыратын механизмдерді әлсіретеді. Оқушының өмірлік мақсатының, құндылықтарының қалыптаспауы, тұлғалық рухани дағдарыстары девиантты мінез-құлықтың себебі болып есептеледі. Кейбір мәліметтерге сүйенсек, өмірлік көзқарасының қалыптасуы 24-30 жасында аяқталады, сол себептен жасөспірім және бойжеткен-бозбалалық шақтағы психологиялық жаңашылдықтың қалыптасуына тренинг элементтерімен ұйымдастырылған мақсаттылыққа бағытталған жұмыс түрі өз септігін тигізеді деп айтуға болады.

Құндылық – бұл қандай да бір нәрсенің мәнділігі, маңыздылығы, қалаулылығы, пайдалылығы және қымбаттығы. Ол қашанда әлдекімнің (немесе әлдененің) бағалылығын, яғни объективті болмысты және сонымен бір мезетте оның әлдекім (немесе әлдене) үшін құндылығын, яғни субъективті бағалауды білдіреді. Дүние құндылыққа толы – материалды (заттар, әшекей бұйымдар, алтын мен асыл тастар, ақша, меншік және т.б.), табиғи (күннің атуы мен батуды, теңіздер мен таулар, гүлдер және т.б.), көркем (әдебиет пен өнер туындылары) және адами (сұлулығы мен ізгі қасиеттері) құндылықтар. Бір нәрсені екіншісінен артық көру жалпы тірі табиғатқа тән. Аң екең аңның өзі төлін қызғыштай қорғайды. Дегенмен, құндылықтың антропогенді, яғни адамға тән екендігін баса айту қажет, өйткені барлық жаратылыстың ішінде адам ғана табиғи және мәдени туындыларды, идеялар мен амал-әрекеттерді, жалпы басқа адам мен қоғамды, сондай-ақ өзін-өзі бағалауға қабілетті. Құндылықтар адамның әлеуметтік болмысына тартылған, адам құндылықтарға мүдделі әрі мұқтаж болып табылады.

Адам құзырындағы заттар, қоғамдық қатынастар және олар қамтыған табиғат құбылыстары құндылықты қатынастар нысандары ретінде танылған және бағалы заттар сипатында іс-әрекетке қосылады. Яғни бұлардың бәрі де жақсылық пен жамандық, шындық пен жалған, әсемдік пен ұсқынсыздық, әділдік пен әділетсіздік және т.б. тұрғысынан пайымдалады. Белгілі құбылыстарды бағалауға негіз болған тәсілдер мен өлшемдер субъективті баға түрінде қоғамдық сана мен мәдениетте бекиді де, адам әрекетін бағыттаушы құралдарға айналады.

Алайда құндыны қарапайым бағалыдан, қажеттіден, тиімдіден, пайдалыдан ажырата да білу керек. Барлық тірі және шынайы сүйікті нәрселер құрал бола алмайды. Әдетте материалдық игілік пен тұтынушылық нарықты, еңбек өнімі мен тауар айырбасының нәрсесін білдіретін қарапайым құндылықтар экономикалық құндылықтар болып табылады. Айырбасқа көнбейтін, орны толмайтын жоғары құндылықтар да болады, әдетте оларды «баға жетпес» деп жатады. Бұл тұрғыдан алғанда олар қасиеттілік ұғымына жақындайды. Діндар адамдар үшін барынша қастер тұтып, қадірленетін құндылықтар бұл – діни құндылықтар. Құндылықтар әлемі шексіз десе де болады, тіпті жаратылыстың өзі біз үшін танымдық, философиялық және эстетикалық тұрғыдан құнды болып саналады [4]. Сонымен қатар, **құндылықтар мазмұны** бойынша төмендігідей жіктеледі [5]:

- Жеке құндылықтар
- Адами құндылықтар
- Отбасылық құндылықтар
- Әлеуметтік құндылықтар
- Кәсіби құндылықтар
- Жалпыадамзаттық құндылықтар
- Адамгершілік құндылықтар
- Этикалық құндылықтар
- Діни құндылықтар
- Эстетикалық құндылықтар

- Зияткерлік құндылықтар
- Аффективті құндылықтар
- Физикалық құндылықтар
- Экономикалық құндылықтар
- Рухани құндылықтар

Адами құндылықтар тізімі:

1. Махаббат
2. Достық
3. Мейірімділік
4. Сенім
5. Бауырластық
6. Құрмет
7. Адалдық
8. Әділет
9. Бостандық
10. Бейбітшілік
11. Құрмет
12. Жауапкершілік
13. Ынтымақ
14. Толеранттылық
15. Батылдық

Суицидальды мінез-құлықтың себептері қоғамда құндылық атаулының төмендеуі, рухани құндылықтарға ескінің сарқыншағы, діни танымның жұрнақтары деген жалаң танымнан туған сауатсыздық [6;7]. Ауруды емдеу үшін диагнозды дұрыс қою шарт. Сондықтан суицит диагнозы қойылса, оның бірден бір емі – құндылықтарды меңгеру, адамзат адамның өмір сүру принциптерін ғасырлар бойы іздеп, тауап, қажетіне жаратып келеді. Бала жастан құндылықтан қанып ішкен адам өмірдің мәнін жақсы түсінеді, өмірді бағалайды [8]. Біз де осы жолды терең зерттеп, практикаға ендіру жолдарын жан-жақты қарастыруымыз қажет.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. Суицидология — Википедия (wikipedia.org)
2. <https://www.tarbie.kz/32478>
3. <https://www.tarbie.kz/32478>
4. ҚҰНДЫЛЫҚ НЕ? (islam.kz)
5. Психология - 2023 (nsp-ie.org)
6. Мекемтас Мырзахметұлы. "Толық адам" ілімі жайлы толғаныс (ult.kz)
7. Ғарифолла Есім – өзгеріс әкелген ғалым (abai.kz)
8. «Өмірден мән іздеген жан» | “Адырна” ұлттық порталы (adyrna.kz)

ЦИФРЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯ ЖАҒДАЙЫНДА СТУДЕНТТЕРДІҢ ЖЕКЕ БІЛІМ БАҒЫТЫН ЖОБАЛАУ

Ербаева Магрипа Бектасқызы

Yerbayeva1100@mail.ru

Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

Ғылыми жетекші: К.Р.Калкеева - п.ғ.д., профессор

Астана қ., Қазақстан Республикасы

Қазақстан Республикасының әлемдік біртұтас білім кеңістігіне ену жағдайында (Лиссабон Декларациясына қол қоюы, Болон үдерісіне қатысуы) мамандардың бәсекеге қабілеттілігі мен дайындау сапасын арттыру заманауи білім беру жүйесінің ең маңызды міндеттерінің бірі. Жоғары кәсіби білім беру құрылымы мен құрамының өзгеруі, болашақ маманды даярлау деңгейлеріне қойылатын талаптардың артуы педагогикалық білім беру жүйесінде мамандарды дайындауда жаңа мазмұнды тәсілдер мен тәжірибелердің енгізілуін көздейді. Осыған байланысты білім беру саласындағы бірқатар нормативтік құжаттарда: ҚР Білім туралы Заңында, ҚР үздіксіз кәсіби педагогикалық білім беруді дамыту Тұжырымдамасында, Қазақстан Республикасының білім беруді және ғылымды дамытудың 2020-2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасында қазақстандық білім мен ғылымның жаһандық бәсекеге қабілеттілігін арттыру, адам капиталы, бәсекеге қабілетті кадрлардың сапасын жақсартудың және цифрлық технология жағдайында әлеуметтік педагог мамандығы студенттерінің жеке білім бағытын жобалау мен жалпыадамзаттық құндылықтар негізінде тәрбиелеп, оқытуға қол жеткізу маңыздылығы белгіленген [1].

Жоғары білім беру жүйесінде бірыңғай еуропалық білім беру кеңістігінің қалыптасуына байланысты педагогикалық білім беру саласында болып жатқан өзгерістер, білім беру үш деңгейлі жүйесінің (бакалавриат/магистратура/докторантура) енгізілуі, білім берудің жекедаралануы, білім алушылардың өзіндік жұмысы үлесінің артуы, компьютерлік технологиялар рөлінің өсуі, желілік коммуникация негізіндегі кері байланыс, білім алушылардың өзіндік жұмысы мен танымдық іс-әрекетін үйлестіру, қашықтықтан (онлайн) оқыту форматына көшу (әлем елдері мен Қазақстандағы COVID-19-дың таралуынан туындаған пандемияға байланысты) білім беру жүйесі функциясының жағдайларын өзгерте отырып, әлеуметтік педагогтардың дайындығында инновациялық бағдарламаларды, тәжірибелерді қолдануды талап етеді [2].

Әлеуметтік білім беру тәжірибесінде цифрлық технология жағдайында әлеуметтік педагог мамандығы студенттерінің жеке білім бағытын жобалауды тәжірибемен ұштастыруда білім берудегі мемлекеттің әлеуметтік саясатын жүзеге асыруға, елдің адами капиталының қалыптасуына ықпал етіп, мамандардың бәсекеге қабілеттілігін, инновациялық ептілігін, белсенділігін арттырады. Соған сәйкес, жоғары білім беру жүйесінде әлеуметтік педагог мамандығы студенттерінің жеке білім бағытын жобалауға дайындау білім алушылардың өзіндік білім алудағы жеке оқу траекториясында таңдау жасаудағы жауаптылығын арттырады, жекетұлғалық, кәсіби салада өзін-өзі анықтауына, тануына, академиялық және әлеуметтік бағыттағы жеке іс-әрекетті жүзеге асыруға мүмкіндік береді [3].

Білім беру контексіндегі әлеуметтік педагог мамандығы студенттерінің жеке білім бағытын жобалау – білім алушылардың ынтасы мен мүдделерін анықтауға, дамытуға, білім беру ресурстарын іздеуге және жеке дара оқу траекториясын құруға бағытталған жекедаралану іс-әрекеті болғандықтан білім беру саласындағы заманауи бағыттардың бірі болып табылады.

Цифрлық технология жағдайында әлеуметтік педагог мамандығы студенттерінің жеке білім бағытын жобалауды академиялық (мәдени-пәндік) жеке білім беру бағытында дайындау кредиттік оқыту технологиясына көшудегі маңызды басымдықтарды шешу үшін, білім алушыларды кредиттік оқыту технологиясының ерекшеліктеріне бейімдеуге, жеке оқу траекториясын саналы түрде қалыптастыруға, жобалауға; әлеуметтік мәселелері бар білім алушылармен (ауылдан келген тілдік барьерлары бар студенттер, білім алушылардың арасындағы мигранттар, елімізге оралған қандастар, шетелдік студенттер, денсаулығында мүмкіндігі шектелген мүгедек студенттер, отбасылық мәселелері бар студенттер және т.б.) әлеуметтік бағыттағы студенттердің жеке білім бағытын жобалауды жүзеге асыруға, өзекті әлеуметтік мәселелердің шешімін табуға, білім алушылардың табысты әлеуметтенуіне, әлеуметтік білім алуына қолдау көрсетуге әсер етеді, яғни, жеке білім бағытын жобалауды және оның бағыттарын интеграциялау, цифрлық технологияларды меңгеру негізінде әлеуметтік педагогтардың кәсіби құзіреттіліктерін де дамытуға мүмкіндік береді [4].

Әлеуметтік педагогика саласындағы әлеуметтік педагог кадрларды дайындау мәселелері Г.Ж.Меңлібекованың, К.Р.Калкееваның, М.Т.Баймуқанованың, Р.И.Бурганованың, Д.Ертарғынқызының, А.К.Жексембинованың, Г.К. Құрманбаеваның, С.А.Ұзақбаеваның, К.К.Шалғынбаеваның және т.б. ғалымдардың зерттеу жұмыстарында ғылыми тұрғыдан айқындалды.

Қазіргі кезде жоғары оқу орындарында шығармашылық ізденіс қабілеті дамыған, жаңа оқыту технологияларын жете меңгерген мамандық шеберлігі қалыптасқан әлеуметтік педагог қажет. Сондықтан әлеуметтік педагогтың өз қызметі аясында жұмыс істеу әдістері мен технологиясының байланысын білуі қажет. Әлеуметтік-педагогиканың технологиялары әлеуметтік-педагогикалық мәселелерді шешуге міндетті тиімді әдістері мен құралдары болып табылады. Бұл цифрлық технологияда нақты іс-әрекетінің нысанына қатысты әлеуметтік-педагогикалық мәселелерді шешудің нұсқаларын негіздеу мен талдауды сипаттауда қолданылады.

Әлеуметтік-педагогикалық зерттеу технологиялары - бұл технология әлеуметтік-педагогикалық құбылыстарды, олардың құрамды бөліктерін тануға (әдістермен құралдарды қолдануда реттілік пен өзара байланыс) ғылыми-негізделген әдістеме. Мұндай технологиялар тек әлеуметтік-педагогикалық құбылыстарды ғана тану емес әлеуметтік-педагогикалық мәселелерді зерттеуде қолданылады.

Жалпы сипаттағы қолданбалы технология - нақты бір ортада адам немесе топпен жұмыста болжамдалған мақсатқа жетуді қамтамасыз ететін әдістер, әдістемелер, құралдардың өзара байланысын жетілдіру бойынша маманның әлеуметтік-педагогикалық іс-әрекетінің тиімді жүйелілігін жетілдіретін және алдын-ала жобалайтын мақсатты технология. Жеке сипаттағы қолданбалы технология - нақты бір ортада адам немесе тұлғамен жұмыс бойынша жобаланған мақсаттардың жетістіктерін инструменталды қамтамасыз ететін әрекеттердің, операциялармен процедуралардың жүйелі нақты анықталған жобаның реттілігі. Бұл типтегі әлеуметтік-педагогикалық технологияда әлеуметтік педагогиканың жеке міндеттерін шешуде қолданылады. Олар жалпы түрдегі әлеуметтік-педагогикалық технологияның құрамды бөлігі болуы мүмкін [5].

Әлеуметтік-педагогикалық технология саласы бойынша әдістер мәселені шешуде өзара байланысты қамтамасыз ететін құрамды бөлік болып табылады. Қандай да бір әлеуметтік-педагогикалық жағдайларды шешуде олардың міндеттерін шешуде әдістердің жіктелуін қарастыру керек. Әлеуметтік педагогика әдістері - адам немесе топтың нақты мәселелерін шешу жолы. Яғни адамның мәселесін немесе жағдаяттан шығуды шешу адамның өзінің мүмкіншілігіне байланысты. Басқаша айтқанда, мәселенің шешілуінің көзі адам өзі болып табылады. Әдістер өзінің мәселесін (проблемасын) шешуде анықталған іс-әрекет бойынша :

дамуға бағытталған, меңгеру, түзелу, қандай да бір мүмкіндіктерді жетілдіру, білім, білік, дағдыны қалпына келтіру. Нақты жағдаяттарда әдістерді қолдану қандай да бір әлеуметтік-педагогикалық әрекет етуге бағытталуы және оны қандай түрде қолдану керектігін ескеру қажет. Әдістердің орны мен рөлін негіздейтін үш деңгейлі жіктелуін көрсетуге болады:

Субъектілі деңгей яғни субъект түрінде келесідей: маман (мамандар). Олар қолданатын әдістерге сыртқы әдістер жатады (әрекет ету, өзара әрекет ету); адамның өзі (өзіндік басқарудағы топ) - бұл сыртқы әдістер (өзіндік әрекет жасау, адаммен өзіндік жұмыс); педагогикалық әрекет ететін маман. Мұнда адам немесе топтың маманмен өзара әрекетіне негізделеді.

Функционалды деңгей әдістерді тандап алумен негізделеді. Олар негізгі (басты және жетекші) және қамтитын болып бөлінеді. Негізгі функционалды әдіс - жобаланған мақсаты жетілдіруді қамтамасыз ететін іс-әрекетті анықтайтын нысанды қамтиды (адам, топ).

Пәндік деңгей әдістерді жетілдіру әдістерімен негізделеді. Әрбір әдіс әдістердің функционалды мүмкіндіктерін жетілдіретін әрекетті көрсететін пәндік жағынан сипатталады. Оларға: әрекет етуші әдістер тобы - (практикалық әдістер), жаттығу әдістері, ойын әдістері, үйрену әдістері; іс-әрекетті ұйымдастыру әдістер тобы - басқару әдістері, іс-әрекетті басқару әдістері, жағдаятты ортаны құру әдістері; реттеу әдістерінің тобы: мадақтау әдістері, жарыс әдістері, бақылау әдістері, әрекетте белсенділікті реттеу жағдаяттын құру әдістері жатады. Жалпы жұмыс әдістері мен технологиясының арасында ұқсастық болуымен қатар ерекшеліктерін байқауға болады.

Жалпы, цифрлық білім беру ресурстары - білім беру мазмұнын анықтайтын электрондық оқыту жүйесі компоненттерінің бірі болып табылады. Білім берудің жоғары сапасын қамтамасыз ету үшін, оқу үдерісінде өскелең ұрпақтың цифрлық білім беру ресурстарын белсенді қолдану, бүгінгі таңда берілген бағдарлама аясындағы педагогикалық қоғамдастықтың алдында өзекті мәселелердің бірі болып табылады [6].

2011 жылы Ұлттық ақпараттандыру орталығы жалпы орта білім беру мекемелеріндегі электрондық оқыту жүйесі үшін цифрлық білім ресурстарын дайындау стандартын әзірлеген болатын. Ол жалпы орта білім беру мекемелеріндегі электрондық оқыту жүйесі үшін цифрлық білім ресурстарын дайындауға қойылатын педагогикалық, психологиялық, техникалық және дизайн-эргономикалық талаптардың жиынтығын ұсынады және электрондық басылымдарды дайындаушыларға арналған және электрондық оқыту жүйесі (e-learning) үшін әзірленетін барлық цифрлық білім ресурстары үшін қолданылады.

Осы стандарт бойынша цифрлық білім ресурстары - бұл білімдік процесс субъектілерінің интерактивтік қашықтықтан өзара әрекеттестік ретінде электрондық оқытудың ақпарат қатынастық білімдік ортасының жинағын құруды қамтамасыз ететін электрондық тасуыштардағы дидактикалық материалдар деп анықталған. Стандарттағы жалпы талаптар [7]:

- Қазақстандық білім беру мазмұнын анықтайтын мемлекеттік құжаттарға сәйкестігі;
- Оқыту процесінің заңдылықтары мен қағидаларын есепке алу;
- Пән саласы білімдеріндегі педагогика ғылымының жетістіктерін есепке алу;
- Цифрлық білім ресурстарының мазмұны ұлттық дәстүрлер ескеріліп дайындалынады.

Цифрлық білім ресурстарға қойылатын жалпы педагогикалық талаптар:

Ғылымилық қағида бойынша: оқу материалының мазмұнын баяндаудың ғылыми дұрыстығы; пайдаланылатын терминологиялардың қазіргі заманғы түсіндірмелерге сәйкестігі; оқу материалын баяндау түсінікті, нақты, толық және қайшылықсыз болуы тиіс. Түсініктілік қағидасы: оқу материалын оқушылардың нақты жас ерекшеліктеріне бейімді түрде ұсыну; оқушыларда парасаттық, адамгершілік, физикалық артық жүктемелердің болмауы. Көрнекілік қағидасы бойынша: оқу материалын қабылдауға және қайта өңдеуге сезім мүшелерін мақсатқа лайықты қатыстыру; оқу материалын барынша көрінерлік ету.

Жүйелілік қағидасы бойынша: цифрлық білім ресурстары мен оқу процесінің белгілі бір құрылымдық құрамдас бөлігіне сәйкестігі: құлшыныстық-мақсаттық; мағыналы мазмұндық; операциялық іс әрекеттік немесе бағалаушылық нәтижелік.

Саналылық қағидасы мен интерактивтік бойынша: пайдаланушылар үшін оқу міндеттерінің айқын қойылымы; оқушылар мүддесіне тірек және ілім түрткілерін қалыптастыру; оқушылардың белсенді ақыл-ой іс-әрекетін ұйымдастыру; шынайы уақыт режимінде өзара әрекеттестікті және кері байланыстарды ұйымдастыру.

Теорияның практикамен байланыс қағидасы бойынша: оқу материалының практикалық бағдарланғыштығы; цифрлық білім ресурстарының қоғам мен экономиканың қазіргі заманғы даму процесіне бағдарлануы.

Сондықтан, цифрлық білім ресурсы оқытушыны алмастыра алмайды, бірақ қосымша материалдарды ұсынады, яғни сабақ мазмұнын ақпараттық коммуникациялық технологиялардың жаңа мультимедиялық мүмкіндіктерімен толықтыруға, болашақ мамандардың назарын аса маңызды оқу тақырыптарына аударуға, қажет болған жағдайда олардың назарын зерделенген көріністердің ерекшеліктеріне шоғырландыруға, оны көрнекі түрде көрсетуге, сабақтың мазмұнын қоғамда болып жатқан өзгерістермен, өмірлік тәжірибелермен, оқушылардың пәнге деген қызығушылықтарымен және т.б. құбылыстармен байланыстыруын қамтамасыз етуге мүмкіндік береді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан Республикасының «Білім» туралы Заңы. 2011жыл.
2. Мустаева Ф.А. Основы социальной педагогики: -2-е изд., перераб. и доп. – М.: Академический проект, 2001. -12 с.
3. Караваев Н.Л. Совершенствование методологии геймификации учебного процесса в цифровой образовательной среде.-Киров:Вятский государственный университет, 2019.-105 с.
4. Илалтдинова Е.Ю., Беляева Т.К., Лебедева И.В. Цифровая педагогика:особенности эволюции термина в категориально-понятийном аппарате педагогики // Перспективы науки и образования. 2019. № 4 (40). -С.33-43.
5. Ниязова Г.Ж. Білім берудің цифрлық трансформациясы жағдайында оқыту әдістемесінің өзгеруі//Молодой ученый. -2022. -№10 (405). -С.212-214.
6. Абилхасимова, А. Е. Цифрлық білім беру ресурстарын білім беру үдерісінде қолдану// Молодой ученый. -2020. -№ 14 (304). - С. 292-295.
7. Жалпы орта білім беру мекемелеріндегі электрондық оқыту жүйесі үшін цифрлық білімдік ресурстарды дайындау стандарты (www.nci.kz).

ӘОЖ 373.2

МЕКТЕПАЛДЫ ТОП БАЛАЛАРЫН АДАМГЕРШІЛІККЕ ТӘРБИЕЛЕУДІҢ МӘНІ

Жандарбек Қымбат Бекжанқызы

kymbat.zhandarbek@mail.ru

Әлеуметтік педагогика және өзін-өзі тану мамандығының 2- курс магистранты

Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана қ., Қазақстан

Ғылыми жетекші – п.ғ.д., профессор С.Н.Жиенбаева

Балдырғандарға адамгершілік тәрбие беру – мектепке дейінгі білім беру ұйымдарының маңызды міндеті. Бұл заңды да, өйткені, біздің қоғам өмірінде адамгершілік бастамаларының

рөлі барған сайын артып, моральдық фактордың аясы кеңейіп, қазіргі тәрбие тұлға құндылығына қайта оралуда.

Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың үлгілік оқу бағдарламасының «Әлеуметтік-эмоционалды дағдыларды қалыптастыру» бөлімінде балаларды қоғамның әлеуметтік және этикалық нормалары мен дәстүрлеріне, жалпы адами құндылықтарға баулу; дербестікке тәрбиелеу; балалардың жалпы қабылданған моральдық-адамгершілік нормалар мен құндылықтарды меңгеруіне ықпал ету. Балаларда "дұрыс" немесе "дұрыс емес", "жақсы" немесе "жаман" әрекеттер (қылықтар) туралы қарапайым түсініктерді дамыту, әлеуметтік және эмоционалды зиятты тәрбиелеу: балалардың назарын адамның жеке қасиеттеріне (мейірімді, жанашыр, қамқор, сезімтал және іскер, еңбекқор, ұқыпты) аудару, жақсы және жаман әрекеттерді дұрыс бағалау тәжірибесін қалыптастыру т.б. міндеттерінің атап көрсетілуі біз көтергелі отырған мәселенің өзектілігін нақтылай түспек.

Адамгершілік тәрбие дегеніміз-адамның моральдық қасиеттерін белгілі бір мақсатқа бағыттап қалыптастыру. Адамгершілік тәрбиесінің жалпы міндеті – мектеп жасына дейінгі балалардың мінез-құлқы мен тәртібін, адамгершілік сезімі мен сана нышандарын, адамгершілік түсініктері мен мінез-құлқын қалыптастыру болып табылады. Адамгершілік сезім адамгершілік түсініктерді меңгерудің негізінде туып, балалардың іс-әрекеті мен мінез-құлқынан, тәртібінен көрініс табады. Рухани-адамгершілік тәрбие- екі жақты процесс. Бір жағынан ата-аналардың, педагогтардың балаларға белсенді ықпалын, екінші жағынан-тәрбиеленушілердің белсенділігін қамтитын қылықтарынан, сезімдері мен қарым-қатынастарынан көрінеді. Сондықтан белгілі бір мазмұнды іске асыра, адамгершілік ықпалдың әр түрлі әдістерін пайдалана отырып, тәрбиеші істелген жұмыстардың нәтижелерін, тәрбиелеушілерінің жетіктіктерін зер салып талдау керек.

Адамгершілікке тәрбиелеуде мектепке дейінгі кезеңнің атқаратын рөлі зор, тиімділігі де айтарлықтай. Бұл кезде баланың қарапайым адамгершілік сезімдері тез, қауырт дамиды, адамгершілік қасиеттер жөніндегі алғашқы ұғымдары қалыптасып, өзіндік мінез-құлықтары көріне бастайды, күнделікті өмірден үлкендердің еңбегі туралы кейбір түсініктерді алады. Бұлар баланың санасында із қалдырып, өзі атқаратын іс-әрекет түрлерін білуге, үлкендерді сыйлауға, бағалауға, еңбекке дұрыс көзқарас қалыптастыруға мүмкіндіктер тудырады.

Мектепке дейінгі жаста баланың бастапқы адамгершілік сезімдері мен ұғымдары, мінез-құлықтың ең қарапайым дағдылары қалыптасады. Баланың мектеп жасына дейінгі қалыптасқан мінез-құлықтары келешекте ересек адамдармен және құрбы-құрдастармен қарым-қатынастарында көзге түседі.

Балалардың мінез-құлқы мен тәртібін тәрбиелеу үшін бағдарламалық тәрбие міндеттеріне, олардың күші мен мүмкіндігімен сәйкестендірілген қолайлы жағдай тудыруға назар аудару қажет. Балабақшадағы заттарды пайдалану мен оларды күтіп ұстаудың, сақтаудың берік тәртібі, өзін қоршаған ортаның ұйымдастырылған өмір ағымы, айналадағы заттардың реттілігі болуы керек. Балабақшадағы ұйымшылдық, реттілік, тәртіптілік оларды жақсы дағдыларға тез қалыптастырады. Себебі, балалардың тәртібіне педагогикалық әсер ету ғана емес, өзін қоршаған ортаның жинақылығы, балабақшадағы жұмыстың дұрыс жолға қойылуы да тиімді әсер етеді. Баланың тәртібіне белгілі талаптар қою олардың орындалуын бақылаумен ұштасады. Бақылаудың әлсіреуі балаға тәртіп бұздырады. Талап пен бақылау тәрбиешінің берген бағасы арқылы бекітіледі, ол балалардың іс-әрекетінің қайсысы дұрыс, қайсысы бұрыс екенін тануға, тәртіп ережелерін игеруге мүмкіндік жасайды.

Мектепке дейінгі жылдарда бала ересектердің жетекшілігімен жақын адамдарымен, құрдастарымен, заттармен, табиғатпен қарым-қатынас жасаудың, тәлім-тәрбие алудың бастапқы тәжірибесіне ие болады.

Адамгершілік мінез-құлықты қалыптастыру мазмұнында баланың адамгершілік қасиеттерін тәрбиелеу, әсіресе олардың үлкендерді сыйлау сезімін тәрбиелеу-сәбилік шақтан басталады. Үлкендерді сыйлау- асқаралы да асыл сезім. Үлкендердің беделін мойындау, тыңдау, көңіл бөлу, құрметтеу, қамқорлық жасау сияқты балалардың іс-әрекеттерін ұйымдастыру, бұл сезімнің көрініс табуы- жақсы тәрбиенің белгісі. Осыған сәйкес мектеп жасына дейінгі балаларды адамгершілікке тәрбиелеудің нақты міндеттерін бөліп көрсетейік:

1) балалардың отбасына, жақындарына, құрбы-құрдастарына, жалпы адамдарға, Отанға деген сүйіспеншілік сезімін тәрбиелеу;

2) адамгершілік ережелеріне сай балалардың мінез-құлқын, ұйымдасқан тәртібін, мәдениеттілігін, жақсы әдеті мен дағдысын қалыптастыру;

3) балалардың адамгершілік түсініктері мен қасиеттерін тәрбиелеу.

Адамгершілік тәрбиесінің маңызды заңдылығы балаларды ұжымда тәрбиелеу заңдылығы. Ұжым – бұл баланың жеке басын қоғамдық бағытта қалыптастыру мектебі. Мұнда оның жеке қасиеті, қабілеттілігі және адамгершілік сапалары неғұрлым айқын көрінеді. Адамның адамгершілік тазалығы ең алдымен оның әрекетінде көрініс табады. Ұжымда бала өзінің білімін, айналадағы дүниеге, іс-әрекетке көзқарасын: көмек көрсетуге, нәтиже шығаруға, құрбыларына қамқорлық жасауға, рахымдылыққа, қарапайымдылыққа, еңбек етуге ұмтылуын көрсете алады. Ұжымда тәрбиелеу заңдылығы тәрбиешілерді әр баланың мінез-құлқына ізгі ықпал жасауы үшін балаларды бірлесіп қызмет жүргізудің алуан түрлеріне біріктіруді міндеттейді. Бұл заңдылықты іс жүзінде қолдану тәрбиешінің мейірімділікті балалардың жеке ерекшеліктерін, адамгершілік тәжірибесін, дамуы мен мүмкіншіліктерін ескере отырып талап қоя білумен ұштастыра білуінен көрінеді. Мұның өзі олардың ұсыныстарын, идеялары мен ұмтылыстарын басып тастамай, адамгершілік мінез-құлықтың, тәртіптіліктің негізін қалыптастыруға, топта орнатылған тәртіпті құрметтеуге мүмкіндік береді.

Адамгершілік тәрбиенің мазмұны мен әдістерін жасаудың алдында әуелі ескеру қажет мәселелер бар. Біздің отандық мектепалды педагогикада бақытты баланы тәрбиелеу мақсаты қойылмаған. Мүмкін жас тәрбиешіге ол туралы ойлану керек шығар? Америкалық педагогикада – «Бақытты тұлғаны тәрбиелеу» қағидаты бар. Адам өмірге келгеніне, өмір сүріп жатқанына бақытты болу керек. Ал отандық концепция: баланы тәрбиелеуде, біз оған арналған келешекті өзіміз құрастырып береміз: үлкендерді тыңдасан, жақсы оқысан және т.б. міндеттерді орындасан «бақытты адам» боласын деген сияқты шарттарды алға тартамыз. Ал американдықтар керісінше: «сен бақытты адам болып тудың, сондықтан жақсы оқи аласың, көңілді өмір сүре аласың, сенде барлығы болады, сенің қолыңнан келеді» тәрбиелейді.

Өзін бақытты сезіну үшін, балада қандай адамгершілік қасиеттер болуы қажет. Педагогикалық әсер ету арқылы бақытты тұлғаны қалыптастыруға болады ма? Бақытты бала бейнесін құрастыратын көптеген қасиеттерді белгілеуге болады. Бақытты бала өзіне сенімді, ол ересектермен және балалармен тез, ашық және сенімді қарым-қатынас орната алады. Ол оптимист, барлығын қуана қабылдайды, ол білімқұмар және т.б. Егер ата-аналар мен педагогтар баланың жеке басына құрметпен қарап және өзінің орнын, маңыздылығын үйретсе, мұндай баланы тәрбиелеуге болады.

Ұлы Абайдың он тоғызыншы қара сөзінде «Адам баласы туа сала есті болмайды. Естіп, көріп, ұстап, татып, естілердің айтқандарын есте сақтап қана естілер қатарында болады. Естіген нәрсені есте сақтау, ғибрат алу ғана есті етеді» -деп ақыл-естің, тәрбиенің жемісі арқылы қалыптасатынын ғылыми тұрғыдан дәлелдеп береді.

Қорыта келе, жас ұрпақты адамгершілікке тәрбиелеу – оларды жоғарыда айтылған мінез – құлық мәдениетін, тәртібін, адамгершілік сезімі мен санасын белгілі бір нысанаға бағыттап жетілдіру. Адамгершілік тәрбиесі адамның барлық іс-әрекетіне, жүріс-тұрысына және мінез – құлқына дұрыс бағыт береді және жол сілтейді. Адамгершілік мінез-құлық дұрыс қалыптасқан тұлға өзгеге қамқорлық жасауға дайын тұрады. Шындығына келгенде, адамгершілік мінез негіздерінің астарында жалпы адамдық пен ұлттық құндылықтар бірігіп, адамдардың рухани мәдениетін жүзеге асыратыны белгілі. Себебі, қазіргі заманда қоғам мен мемлекет өзін таныған, түсінігі мол, ұлтын сүйетін, ұлтжанды, қоғамдық еңбегі мен кәсібі, дағдысы, іскерлік негіздері қалыптасқан, табиғи мықты, жалпыадамдық және ұлттық әдет – ғұрпын іске асыра білетін, рухани жағынан жетілген жан – жақты адамды тәрбиелеп, кәметке жеткізуге міндетті. Осы бағытта жүргізілген әр жұмысымызды ұлттық құндылықтар негізінде өткізудің нәтижесінде келешекте қазіргі заманға сай «сегіз қырлы, бір сырлы» өнерлі, өнегелі, сұлу да батыр, мәдениетті, адамгершілік қасиеті жоғары, ұлтжанды намысқой азамат тәрбиелеп шығатынымызға сеніміміз мол.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың үлгілік оқу бағдарламасы // Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің м.а. 2016 жылғы 12 тамыздағы № 499 бұйрығы
2. Дүкенбаева Г. Мектеп жасына дейінгі балаларды ойын арқылы адамгершілікке тәрбиелеу. Алматы, 1992.
3. Нысанбаева Ә. Ой. Ақыл. Адамгершілік. Алматы, 1994.
4. С.А. Козлова, Т.А. Куликова. Мектепке дейінгі педагогика: орта кәсіптік білім беру мекемелерінің студенттеріне арналған оқу құралы /— М. : «Академия» баспа орталығы, 2015.
5. Әрінова Б.А. Ұлы дала ойшылдары еңбектерінің студент жастардың рухани-адамгершілік тәрбиесіндегі орны. // Әл-Фараби ҚазҰУ Хабаршы. «Педагогикалық ғылымдар» сериясы. – 2019.

ОӘЖ178.11.51

ЖАСӨСПІРІМ КЕЗІНДЕГІ ОҚУШЫЛАРДЫҢ ТҮЛҒАЛЫҚ ДАМУЫНА ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ҚОЛДАУ КӨРСЕТУ

Жапекова М.Н.

Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ – студенті, Қазақстан Республикасы, Астана қаласы

Ғылыми жетекші: К.Т Атемова

Педагогикалық тұрғыда мектеп оқушыларының тұлғалық дамуы және тәрбиесі үшін ең қиын кезең - жасөспірімдік шақ болып есептеледі. Жасөспірімдік шақ-бұл физикалық және эмоционалдық жағынан көптеген өзгерістердің уақыты. Жасөспірімдік шақта оқушылардың оқу үлгерімі төмендеуі, тәртіптің нашарлауы байқалады сонымен қатар жанындағы адамдармен қарым - қатынасының бұзылуы және эмоциялық тұрғыда көңіл-күйінің жиі құбылуы осы шақта көрініс табады. Жасөспірімдердің мінез- құлқындағы өзгерістер осы жастағы соматикалық және психикалық даму ерекшеліктеріне негізделген. Л.С.Выготский, А.Н. Леонтьев, Д.Б. Эльконин, И.С. Кон, А.В. Петров сияқты психологтардың зерттеулері жасөспірімнің психикасында болып жатқан өзгерістерге байланысты жасөспірімдік кезеңнің қиындығын растайды, сондықтан жасөспірім әрқашан ересектердің ықпалында бола бермейді. Бұл кезеңнің қиындықтары өтпелі, қиын, сыни кезең атауларынан көрінеді. Жасөспірімдік кезең – өтпелі кезең, ең алдымен биологиялық тұрғыдан алғанда мектеп оқушылары көптеген

өзгерістерге ұшырайды, денесіннің жетілуі, және оқушының әлеуметтік тұрғыда өзін әлеуметтік ортада ұстауы, әлеуметтенуі оқушының жасөспірім шағынан бастау алады. Жасөспірімдік шақтың өзіндік белгілері:тұйықтық, қыңырлық, наразылық, шешімсіздік, қорқыныш, өзімшілдік, ұялшақтық және т.б.

Осы тұрғыда жасөспірім оқушының тұлғалық дамуына айырықша кедергі келтіретіні - ұялшақтық. Ұялшақтық - бұл тұлғалық қасиет, оқушының әлеуметтік ортадағы өзін-өзін ұстауын көрсетеді. Бұл қасиеттің жақсы тұсы да бар, бірақ оқушылар ұялу арқылы өзінің тұлғалық дамуын тежейді және осы қасиет оқушының ішкі жан дүниесіне зиян келтіреді. Жасөспірім шақтағы оқушылар қоғамдық ортада өзін жайсыз сезінеді, стресстік күйде жүреді, өз ойын еркін жеткізе алмайды, үнемі тітіркеніп жүреді, міне мұның бәрі баланың психикасына үлкен әсерін тигізеді.Бірақ бұл қасиеттер оқушылардың бәрінде бірдей байқала бермейді. Қайсыбір оқушылар жасөспірімдік шаққа дейін тұйықталып жүреді кейін жасөспірім кезеңде мінезі ашылып, қоғамда өзін еркін ұстап, өзін көрсете алады.

Осы тұста жасөспірім оқушыларға психологиялық тұрғыда қолдау көрсету керек. Жасөспірім кезіндегі оқушылардың жеке дамуына психологиялық қолдау көрсету олардың жалпы өсуі мен дамуының маңызды аспектісі. Сондықтан жасөспірім шақтағы оқушыларға бұл өзгерістермен күресу және сәйкестік пен өзін-өзі бағалау сезімін дамыту үшін қолдау қажет болуы мүмкін.

Көбінесе жасөспірім балалар қолдауды ата-анасынан және педагогикалық іс әрекет барысында ұстазынан күтеді. Осы тұрғыда педагогтың қолдауы жасөспірім баланың жеке қызушылығын, мақсаты мен мүмкіндігін, қабілетін анықтауына үлкен үлес қосары сөзсіз. Бұл тұрғыда педагогтың білікті болғаны өте маңызды. Педагогикалық тәрбиенің мәні де осында жатыр.Осы тұрғыда кеңес педагоггі В.А. Сухомлинский «Егер баланы тәрбиелеген дәрежеге жеткізудің сәті түссе адамгершілік тәрбие жеке адамды жетілдіруге тиімді ықпал жасайды» дей отыра педагогтың тәрбиесі адам бойындағы жақсы қасиеттерді жетілдіруге деген ықпалы зор екенін түсіндіреді.

Психологиялық қолдауды зерттеу тәсілдерін салыстыру оның шетелдік психологиядағы үлгілері симпатияға, эмпатияға, түсінуге негізделгенін және шындыққа бейімделе алатын, әртүрлі жағдайларда өз өмірін басқара алатын тұлғаны дамытуға бағытталғанын көрсетеді. Шетелдік психологиялық (М.Вейел, У.Бауман т.б.) зерттеулердің теориялық талдауы психологиялық қолдаудың құрылымын сипаттауға, оның мазмұнын, мақсатын, түрлерін, көрсету әдістерін, күтілетін нәтижені бөліп көрсетуге мүмкіндік берді. Осы ретте жасөспірім шақтағы оқушылардың тұлғалық дамуына жүйелі түрде назар аударған жөн екендігін сарапшылар ұсынады.

Сурет 1. Психологиялық қолдау құрылымы

Психологиялық қолдау	- Тұлға аралық өзара әрекеттесу - Ерекше бағытталған іс шаралар
Психологиялық мақсат	Жағымды «Мен концепциясын» арттыру, дамыту, өз бетінше жүзеге асыру мүмкіндігі
Психологиялық қолдау түрлері	- Ақпараттық - Эмоциялық

Психологиялық қолдау жолдары	- Вербалды - Вербалды емес
Психологиялық қолдаудың нәтижесі	- Фрустрацияға төзімділік - Жеке тұлғаның әлеуметтенуі - Жауапкершілік

Осы кестеде көрсетілгендей жүйелі бағыт қана өз нәтижесін бермек. Ал біз қазіргі таңдағы жасөспірімдердің дүниетанымы мен болмысына, коммуникациялық қабілеттерін ескере отырып оларға психологиялық қолдау көрсетудің бірнеше әдісін ұсынып көрмекшіміз:

1. Жеке кеңес беру: оқушылар мазасыздықпен, депрессиямен немесе басқа эмоционалдық мәселелермен күресуі мүмкін, оларға білікті психиатр маманының жеке кеңесі керек.

2. Топтық кеңес беру: оқушыларға әлеуметтік дағдыларды дамытуға және құрдастарымен жағымды қарым-қатынас орнатуға көмектесу үшін топтық кеңес керек.

3. Психолог білім беру: стрессті басқару, күресу дағдылары және өзіне-өзі қызмет көрсету сияқты тақырыптар бойынша семинарлар мен білім беру ресурстарын өткізу керек.

4. Тәлімгерлік: жасөспірімдерге жағымды үлгі мен қолдау жүйесін ұсынатын тәлімгерлік бағдарламаларын ұсынып көру керек.

5. Ата-аналарды тарту: ата-аналарды баласының біліміне қатысуға шақыру қажет және отбасыларға қолдау ресурстарын ұсыну керек.

6. Мектеп бастамалары: зейін жаттығулары, сыныптастарды қолдау топтары немесе оқушылардың жетекшілігімен психикалық денсаулық клубтары сияқты психикалық денсаулық пен әл-ауқатқа ықпал ететін жалпы мектеп бастамаларын іске асыру қажет.

Осы іс-шараларды жүргізгеннен кейінгі күтілетін нәтижелер баланың бойындағы сенімділігінің артуы, өзін-өзі бағалауы, жауапкершілік, көзқарасының қалыптасуы, өзін-өзі бағдарлауы, ойын еркін жеткізе алуы, бәсекеге қабілеттілігі т.б.

Қорытындылай келе, «Адам баласы ұшқыр ой, көп ақыл, өткір сезім, қайраттың арқасында ғылым, білім, өнер тауып, өзгелерден үстем, дүниежүзінің қожасы болып отыр», - деп қазақ зиялысы Жүсіпбек Аймауытов айтқандай, қазіргі жаңа заманғы жастардың бойында жауапкершілігі мол, қоғамда ойын еркін жеткізетін, бәсекеге қабілетті, үнемі ізденісте жүретін тұлғаның дамуына жасөспірім кезеңдегі қолдаудың маңыздылығы айырықша. Жасөспірім шақтағы оқушыға психологиялық қолдау білдіру оқушының болашағына нық қадам басуына, ұтымды шешім жасай алуына, өзін тануына, қабілеттерін тиімді пайдалана алуына, өзіне сенімді болуына үлкен әсерін тигізеді. Жалпы алғанда, жасөспірім кезіндегі оқушылардың жеке дамуына психологиялық қолдау көрсету оларға тұрақтылыққа қол жеткізуге және өмірдің маңызды кезінде табысқа жетуге көмектесу үшін өте маңызды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Асмолов А.Г. Психология личности. - Москва 1990;[Текст] 207-226 с ;372-375 с
2. Кон С.И. Психология старшеклассников. - Москва 1982,[Текст] Пбөлім Натуральный ряд развития
3. Педагогика. Курс лекций. - Алматы 2003.[Текст] – 41-72 с
4. Харламов И. ФПедагогика [Текст]- 118- 122с

МЕКТЕПKE ДЕЙІНГІ ҰЙЫМДАРДА АҚПАРАТТЫҚ-КОММУНИКАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ПАЙДАЛАНУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Жақсылық А.Б.

Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ Мектепке дейінгі тәрбиелеу және оқыту мамандығының 3 курс
студенті

Ғылыми жетекшісі: **Жұмабекова Ф.Н.**, п.ғ.к., Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық
университетінің профессоры

Бүгінгі күн талабы – баланың ақыл ойын дамыту, ойлау қабілетін жетілдіру, өзіндік іскерлік қасиеттерін қалыптастыру, заман талабына сай ойы жүйрік етіп тәрбиелеу.

Қазіргі таңда ақпараттық технологияларды мектепке дейінгі білім беру ұйымдарында тиімді пайдалану арқылы балалардың іс-әрекетке қызығушылығын арттыратын түрлі оқыту бағдарламалары, әсіресе қазақ балабақшалары үшін өте тапшы. Ақпараттық технологияларды мектеп жасына дейінгі балалардың танымдық қабілеттерін дамытуда пайдалану мүмкіндіктері шетелдік және отандық зерттеушілердің еңбектерінде дәлелденген. Шетелдік ғалымдардан зерттеген С. Паперт, Б. Хантер, Е. Н. Иванова, Н. П. Чудова, А.В. Запорожецті Л.А.Парамонова, Л.С.Новоселова, Л.Д.Чайнова басқарған зерттеушілерді және отандық ғалымдардың ішінде Г.Қ. Нұрғалиеваны айтуымызға болады.

Ақпараттық - коммуникативтік технологияны балабақшада қолдану - қазіргі кезеңдегі мектепке дейінгі тәрбиенің өзекті мәселесі болып отыр. Ақпараттық технологияларды қолдану біртіндеп мектепке дейінгі білім беру жүйесіне білім берудің аса тиімді тәсілі ретінде біртіндеп еніп келе жатыр. Бұл заманауи әдіс оқуға деген қызығушылықты арттырып, өз бетінше жұмыстануға тәрбиелеп, интеллектуалдық қызметін дамытады, қазіргі заманның рухында дамуға жол ашып, мектепке дейінгі білім беру ұйымдарының оқу - тәрбие жұмысын сапалы түрде жақсартуға мүмкіндік туғызып, оның тиімділігін арттырады. Мектепке дейінгі білім беруде ақпараттық технологияларды қолданудың өзектілігі ақпараттық қоғамның қарқындылығымен, мультимедиялық технологиялар, электрондық ақпараттық қорлардың кеңінен тарауы, ұйымдастырылған іс-әрекетте, қарым - қатынас жасауда және тәрбиелеуде желілік технологиялардың мәжбүрлі қолданылуында болып отыр. Осыған байланысты АКТ–ны мектепке дейінгі оқыту процесінің ажырамас бөлігі деп сеніммен айтуға болады. Бұл балалардың жаңа ұрпағына үйреншікті және қолжетімді болып қана қоймай, сонымен қатар қазіргі заман педагогтарына өте қолайлы. АКТ - ны қолдануға педагогтың еңбек өтілі мен білімі маңызды емес, оның АКТ - ны меңгеруге ықыласы мен ұмтылысының болуы маңызды. Өз жұмысында ақпараттық технологияларды қолдану педагогке көмектеседі:

- енжар тыңдаушыларды белсенді түрде қызмет етуге тартуына;
- ұйымдастырылған іс-әрекеттің одан да көрнекі әрі жедел болуына;
- балалардың ақпараттық мәдениетін қалыптастыруға;
- танымдық қызығушылық белсенділігін арттыруға;
- тәрбиешінің өзін тәртіпке шақырып, оның жұмысқа деген қызығушылығын арттыруына.
- ойлау процесін жеделдетуіне.

Бүгінгі таңда АКТ-ны пайдалану төмендегідей мүмкіндіктер береді:

- экранда ақпаратты ойын түрінде көрсетуге, бұл балалардың үлкен қызығушылығын тудыруға;

- мектеп жасына дейінгі балалардың көрнекі-бейнелі ойлауына сәйкес келетін материалды қол жетімді түрде, жарқын, бейнелі түрде ұсынуға;

- балалардың назарын қозғалыспен, дыбыспен, анимациямен аударуға;

- мектеп жасына дейінгі балалардың зерттеушілік қабілеттерін, танымдық белсенділігін, дағдылары мен таланттарын дамытуға ықпал етуге;
- балаларды проблемалық мәселелерді шешуге және қиындықтарды жеңуге ынталандыруға ықпал етеді[1].

Мектепке дейінгі білім беруде ақпараттық-коммуникациялық технологияларды қолдану педагогтің шығармашылық мүмкіндіктерін кеңейтуге және балалардың психикалық дамуының әртүрлі аспектілеріне оң әсер етеді. Мектеп жасына дейінгі балаларды оқытудың дәстүрлі түрлерімен салыстырғанда ақпараттық технологиялардың ішінде интерактивті тақтаны тиімді пайдаланудың бірнеше артықшылығы бар:

- қозғалыс, дыбыс, анимация балалардың назарын ұзақ уақыт бойына аударып, олардың оқытылатын материалға деген қызығушылығын арттыруға көмектеседі. Ұйымдастырылған іс-әрекетінің жоғары динамикасы материалды тиімді меңгеруге, балалардың есте сақтауын, қиялын, шығармашылығын дамытуға ықпал етеді;

- мектеп жасына дейінгі балалардың көрнекі-бейнелі ойлауын ескере отырып, өте маңызды материалды қабылдауға және жақсы есте сақтауға ықпал ететін визуализацияны қамтамасыз етеді;

- слайд-шоулар мен бейнеклиптер арқылы қоршаған әлемнен сол сәттерді көрсетуге мүмкіндік береді, себебі оларды үнемі бақылау қиын: мысалы, гүлдің өсуі, планеталардың Күн айналасында айналуы, толқындардың қозғалысы, жаңбырдың жауып тұруы;

- сондай-ақ күнделікті өмірде көрсету және көру қиын немесе қиын өмірлік жағдайларды (мысалы, табиғат дыбыстарын жаңғырту; көлік жұмысы және т.б.) модельдеуге болады;

- интерактивті тақта экранында ақпаратты ойын түрінде беру балалардың үлкен қызығушылығын тудырады.

Ақпараттық технологияларды қолдану балаларды зерттеу іс-әрекетіне қосуға, соның ішінде интернетті өздігінен немесе ата-аналарымен бірге пайдалануға, іздеуге ынталандырады[2].

Қазіргі уақытта білім берудің мейлінше өзекті міндеті мектеп жасына дейінгі балалардың ақпараттық-коммуникативтік мәдениетін қалыптастыру болып табылады. Ақпараттық және коммуникациялық технологиялар (АКТ) қазіргі заманғы балабақшаның білім беру кеңістігін кеңейтуге мүмкіндік беретін мейлінше тиімді құралға айналып келеді.

Ең өзекті ақпараттық және коммуникациялық технологиялар бұл: аудио, бейне күйтабақ ойнатқыштар, мультимедиялық құралдар, сондай-ақ әр түрлі ойындар, онда балалар бірнеше тілді қатар алып жүруге үйренеді. Ұйымдастырылған іс-әрекетте ақпараттық-коммуникациялық технологияларды пайдалану екі түрлі мотивацияны дамытады: өзіндік мотивация, онда беріліп отырған материал өз бетінше қызық және мектепке дейінгі жастағы балаға үйреніп жатқан тілді түсіне алатынын көрсету арқылы қол жеткізілетін мотивация. Бұл қуаныш сезімін және өзін-өзі одан әрі жетілдіруге күшіне сенімділік пен ниет тудырады. Балаларға оқыту бағдарламасын қарағаннан гөрі ертегі, әңгіме немесе танымдық фильм көрген немесе тыңдаған әлдеқайда қызығырақ. Олар осы жаңа технологиялар арқылы тілдің семантикалық негізін жылдам ұғып алады және өздері сөйлей бастайды. Әсіресе, оқыту кезінде толық ену әдісі пайдаланылса, әсері көп болады. Бұл баланың қазақ тілімен тұрақты және терең байланыс жасауын білдіреді. Бала санасының астары өте алғыр және айқын нәтиже дәл қазір көрінбесе де, бір-екі жылдан кейін баланың өте дамыған лингвистикалық қабілеттерін әбден байқауға болады.

Мектеп жасына дейінгі балалардың тікелей білім беру қызметінде қолданылатын барлық ақпараттық құралдарды төмендегідей бөлуге болады:

- аудио;
- бейне;

-мультимедиялық құралдар.

Ақпараттық қоғамның негізгі талабы - балаларға ақпараттық білім негіздерін беру, логикалық - құрылымдық ойлау қабілеттерін дамыту, ақпараттық технологияны өзіндік даму мен оны іске асыру құралы ретінде пайдалану дағдыларын қалыптастырып, ақпараттық қоғамға бейімдеу.

Оқыту жолдарының көптүрлілігі, олардың бірте-бірте жетілуі педагогтар алдына тиімді жолдарды анықтап, қолдану керектігі туралы күрделі мәселе қояды. Сондықтан әр педагогқа сапалы білім беру үшін көп ізденуге, жаңаша ізденуге тура келеді[3].

Ғаламтордан мен ақпараттық технологиялардың жаңа құралдарымен, соның ішінде виртуалды интерактивті тақтамен таныстым. Осыдан кейін зерттеу жұмысыма мектепке дейінгі ұйымдарда мультимедиялық-виртуалды тақтаны қолдану ерекшеліктерін қоса бастадым. Мен өзім «Мектепке дейінгі оқыту және тәрбиелеу» мамандығында білім алып жатырмын. Бір айта кетерлігі, қазақ тілінде қолданылатын инновациялық технология түрлері тапшы, сол үшін мен тәжірбиелік тұрғыда қолданысқа еңгізуді жөн көрдім.

Жалпы, балабақшада балалармен жұмыс кезінде виртуалды тақтаны қолдану несімен қызықты?

Балабақшада ақпараттық – коммуникациялық технологияларды пайдаланудың, оның ішінде бейнелеу қызметін ұйымдастырудың тиімді құралдарының бірі виртуалды, интерактивті тақтаны қолдану балалар үшін өте қызықты. Виртуалды тақтаны қолдану балаларға әлемді жаңа жолмен сезінуге, оны басқа көзқараспен көруге және айналасындағы әлемнің сұлулығын жасауға үйренуге мүмкіндік береді. Сол себептен біз виртуалды тақта арқылы балалармен виртуалды экскурсия ұйымдастырып көрдік. Экскурсиямыздың тақырыбы "Біз музейге барамыз". Экскурсиямыз қызықты болуы үшін арнайы видеоэкскурсияға аудиожазба пайдаланылды. Музейге саяхатымыз аяқталған соң міндетті түрде балалармен көргенімізді жүйелеп, әсерлерімізбен бөлісіп қорытынды талқылаумен аяқтадық. Тәжірибе көрсеткендей, виртуалды экскурсияларды пайдалану мектеп жасына дейінгі балаларда қоршаған әлем туралы идеяларды қалыптастыру ғана емес, сонымен қатар балалардың қызығушылығын едәуір арттыру, танымдық қабілеттерін дамыту, іздеу- зерттеу іс-әрекетінің дағдыларын қалыптастыруына мүмкіндік береді.

Осындай ақпараттық технологиялардың құралдарының тағы бірі – «Флипчарт» интербелсенді, мультимедиялық тақта. Ұйымдастырылған іс-әрекет үрдісін ақпараттандыру мақсатында интербелсенді тақтамен жұмыс жасау тиімді. Қазіргі уақытта еліміздегі балабақшалардың барлығында дерлік интербелсенді тақтамен қамтамасыз етілген. Жаңа ақпараттық технологияның негізгі ерекшелігі – бұл балаларға өз бетімен немесе бірлескен түрде ұжымдық шығармашылық жұмыспен шұғылдануға, ізденуге, өз жұмысының нәтижесін көріп, өз-өзіне сын көзбен қарауына және жеткен жетістігінен ләззат алуға мүмкіндік береді. Ол үшін педагог өткізетін іс-әрекеттің түрін дұрыс тандай білуі қажет. Қазіргі кезде оқыту үрдісіне заманауи технологияларды кеңінен енгізу – сапалы білім берудің алғышарты болып отыр. Интербелсенді тақта – бұл ақпараттық-коммуникациялық технологиясының қосымша құрылғыларының бірі және де ақпараттық бейнесі мен қарапайым маркер тақтасын біріктіретін құрылғы. Ескі үлгідегі тақтаның, тақта мен магниттің орнына жаңа интербелсенді тақталар келуде. Оның ішінде интербелсенді тақта проекторымен бірге, кез-келген жерден жүргізуге арналған сенсорлы қалам бар. Сенсорлы қалам кәдімгі магниттің қызметін атқарады[4].

Мектепке дейінгі білім беруде ақпараттық-коммуникациялық технологияларды қолдану педагогтың шығармашылық мүмкіндіктерін кеңейтуге, балалардың психологиялық дамуының сан алуан жақтарына оң әсерін тигізуге ықпал етеді. Оларды қолдана отырып дамыту сабақтар анық және серпінді болады. Сонымен қатар ақпараттық-инновациялық технологиялардың ішіне робототехниканы жатқызуымызға болады.

Робототехника - баланы жан – жақты дамытатын жаңашыл бағыттың бірі. Робототехника баланы шыдамдылыққа, зеректікке, ынталылыққа, ой ұшқырлығына, сабырлылыққа, жылдамдыққа, нәтижелілікке баулиды. Заманауи балалар заман талабына сай ғылыми – техникалық прогреспен бірге дамып келеді. Жаңа заман баласы әрі зеттеуші, әрі өнертапқыш болып келеді. Қазіргі уақытта техникамен әлемді басқарып келеді десек болады, ал робототехника үйренген балалардың болашағы зор болмақ. Мектепке дейінгі ұйымда робототехниканы қолдану балалардың зияткерлігін дамыту үшін таптырмас тамаша құрал болып табылады. Конструкторлық модельдермен жұмыс кезінде балалардың ойлау қабілетін дамыту мәселесі ескеріледі. Ойлау – бұл адамға берілген тапсырманы шешетін психикалық процесс. Ойлаудың көмегімен балалар білім алады, міне сондықтан оны бала кезінен бастап дамыту өте маңызды. Конструкторлық модельдер көмегімен балалар бақылап, салыстырып, бөліп алып, жіктеп, қорытынды жасап, логикалық ойлауын дамыта алады[5].

Осы робототехникаға байланысты балабақшада «Ғарыш әлемі» тақырыбы бойынша лего-конструкторлар арқылы робот-зымыран жасадық. Үлкен экраннан алдымен балаларға қысқа бейнематериал көрсетіліп, лего-конструкторлар берілді. Алдымен робот-зымыранды жасамас бұрын балаларға еркіндік бере отырып кезекпен LEGO-конструктор бөлшектерін өздері таңдап алды. Ары қарай еріктері бойынша робот-зымырандарын құрап шықты. Балалар үшін робототехниканың құралдарымен жұмыс жасау балалардың үлкен қызығушылығын тудырды.

Мектепке дейінгі білім берудегі робототехниканың маңызы:

- конструкторлардың ұсақ бөлшектерімен жұмыс жасай отыра, ұсақ моторикасын дамытады;
- жұмыс барысында қажетті әртүрлі ұзындықтағы балкаларды жинақтай отырып, математика және есептеу дағдыларын қалыптастырады;
- құрастыру дағдысын дамытады;
- топпен жұмыс жасауды үйренеді, шығармашылық ойлау қабілеттері дамиды.

Ойымызды қорытындылай келе, ақпараттық технологияларды тиімді пайдалану арқылы педагог оқу іс-әрекетін тартымды және заманауи етуге, көрнекіліктерді қолдана отырып танымдық және шығармашылық міндеттерді шешуге мүмкіндік береді.

Мектепке дейінгі білім беруде ақпараттық – коммуникативтік технологияларды қолдану педагогтың шығармашылық мүмкіндіктерін кеңейтуге жол ашып, мектепке дейінгі жастағы балалардың психикалық дамуының әртүрлі жақтарының дамуына оң әсерін тигізеді.

Пайдаланған әдебиеттер

1. Бөрібаев Б, Балапанов Е. Жаңа ақпараттық технологиялар. – Алматы, 2001.
2. *Езопова С.А.* Предшкольное образование, или Образование детей старшего дошкольного возраста: инновации и традиции//Дошкольная педагогика. №3. 2014. – С. 17-24
3. Использование современных информационных и коммуникационных технологий в учебном процессе: учебно-методическое пособие / Авторы-составители: *Д.П. Тевс, В. Н. Подковырова, Е. И. Апольских, М. В. Афонина.* – Барнаул: БГПУ, 2006
4. Интерактивті әдістер құқықтық білім беруді жаңарту құралы ретінде // Білім берудегі инновациялар. - 2011. - N 1. - S. 81-87
5. LEGO Digital Designer атты 3D модельдеу бағдарламасы. EV3-дің үлгісіндегі құрал. 2018 ж

ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ ПОДГОТОВКА ДЕТЕЙ ПРЕДШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА К ОБУЧЕНИЮ В ШКОЛЕ

Зейнелова Аида Муратовна

студент, Факультета социальных наук

специальность: Дошкольное воспитание и обучение

«Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева»

г. Астана, Казахстан

Введение

Сфера образования достигла той точки, когда образовательные системы должны не только развиваться, но и продолжать развиваться. Поскольку общество постоянно меняется, образованию необходимо адаптировать свои цели, материалы и методы. Успех образования в решении современных задач во многом зависит от желания и способности преподавателей и учащихся включаться в процесс обновления образования.

В связи с изменениями, происходящими на всех уровнях образования, дошкольное образование не было упущено из виду. Несмотря на изменения в образовательных стандартах, программах и обучении дошкольников с целью подготовки их к начальной школе, основополагающие принципы остаются прежними. При подготовке детей к начальной школе учитываются психологические, педагогические, физические и физиологические требования в качестве основных факторов, влияющих на их готовность к школе. Цель этой подготовки - обеспечить успех ребенка в начальной школе.

Основная часть исследования: Есть несколько факторов, влияющих на готовность ребенка учиться в школе, но наиболее важным фактором является развитие комплексного образовательного процесса в детском саду. В дополнение к этому также важна психологическая готовность. Это определяется требованиями, которые школа предъявляет к ребенку. Как показали исследования, эти требования связаны с изменением социального статуса ребенка в обществе. Ребенок должен взять на себя новую социальную роль ученика и адаптироваться к специфической образовательной деятельности младшего школьного возраста. Содержание готовности к школе не является фиксированным и остается динамичным, постоянно развивающимся и расширяющимся. Готовность к школе - это многогранный набор черт и характеристик, которые можно разбить на четыре основных компонента. Эти компоненты включают интеллектуальную, личностную, социально-психологическую и эмоционально-волевою готовность, которые в совокупности составляют общую готовность ребенка к школе[1].

Одним из наиболее значимых результатов психического развития в раннем детстве является готовность ребенка учиться в школе, а также его психологическая готовность к школьному обучению.

Понятие "готовность" по-разному рассматривается исследователями и практиками. Например, Е. П. Белозерцев рассматривает это как всестороннее образование, которое включает в себя способность достигать положительных результатов[2].

Я.Л. Коломинский характеризует готовность как уровень развития личности, который предполагает формирование целостной системы ценностей, когнитивных способностей, эмоционально-волевых качеств и операционально-поведенческих характеристик[3]. Это рассматривается как качество личности человека.

По мнению Е. Е. Кравцовой, проблема психологической готовности к школьному образованию определяется как смена доминирующих видов деятельности, а именно переход от

притворной игры к учебной деятельности[4]. Хотя эта точка зрения актуальна и необходима, готовность к учебной деятельности не охватывает всю концепцию готовности к школе.

Готовность к школе — это всеобъемлющий показатель, который может предсказать, насколько хорошо дошкольник будет успевать в начальной школе. В более широком контексте психологическая готовность к школьному образованию относится к необходимому и адекватному уровню умственного развития ребенка, необходимому для освоения школьной программы в условиях группового обучения.

А. Анастаси определяет идею школьной зрелости или готовности учиться в школе как приобретение навыков, знаний, умений, мотивации и других поведенческих черт, необходимых для оптимального понимания школьной программы.

И. Шванцара дает более краткое определение школьной зрелости как точки, на которой ребенок способен участвовать в школьном образовании. Кроме того, И. Шванцара выделяет ментальные, социальные и эмоциональные факторы в качестве ключевых компонентов готовности к обучению в школе[5].

Основываясь на практическом опыте, можно сделать вывод, что мотивация ребенка к обучению является важнейшим личностным фактором психологической готовности к школе. Без желания учиться маловероятно, что будут достигнуты положительные результаты в успеваемости. Однако связанная с этим проблема заключается в том, что многие дошкольники приходят в школу, не имея достаточно времени для игр, потому что родители и образовательные учреждения часто уделяют большое внимание подготовке к школе, такой как обучение чтению и счету, а не игровому времени. Это может быть связано с желанием родителей, чтобы их дети посещали "хорошую" школу.

Дошкольное образование играет решающую роль в формировании социальной позиции ребенка. Это помогает им развивать социальные навыки, такие как взаимодействие со сверстниками, выполнение инструкций учителя и саморегулирование поведения.

В дополнение к этому, в дошкольном возрасте следует также уделять особое внимание интеллектуальному компоненту готовности[6]. Это предполагает овладение образовательной программой и государственными стандартами, которые будут необходимы для последующего образования ребенка.

Как упоминалось ранее, структура готовности к школе состоит из множества компонентов. Эти компоненты состоят из интеллектуальной, личностной, эмоционально-волевой, социально-психологической и психомоторной (функциональной) готовности.

Физиологический компонент, включает в себя способности ребенка к самообслуживанию, общие двигательные навыки, уровень физической подготовки, состояние здоровья, соответствующее телосложение и осанку.

Психомоторная или функциональная подготовленность относится к изменениям, которые происходят в организме ребенка для повышения его работоспособности, выносливости и функциональной зрелости. Ключевые элементы психомоторной готовности включают:

Баланс между процессами возбуждения и торможения, который улучшается в дошкольном возрасте, позволяя детям дольше концентрироваться на своей деятельности и развивать произвольное поведение и когнитивные процессы.

Рост и созревание мелких мышц кисти, наряду со способностью координировать движения руки с визуальными сигналами, обеспечивают фундаментальную основу для приобретения навыка письма.

Усиление механизма функциональной асимметрии мозга стимулирует развитие речи как инструмента понимания и вербального рассуждения.

Основными показателями интеллектуальной подготовленности ребенка к школьному обучению являются развитие его мышления и речи. В дошкольном возрасте дети начинают закладывать

основу для вербального и логического мышления, которое проистекает из их естественного развития визуального и образного мышления. К шести годам ребенок может проводить базовый анализ своего окружения, различая существенные и несущественные аспекты, выстраивая простые рассуждения и делая соответствующие выводы. По окончании дошкольного возраста наиболее важным показателем умственного развития детей становится формирование у них образного и фундаментального словесно-логического мышления[7].

Волевой элемент относится к способности ребенка вести себя в соответствии с образцом и осуществлять контроль, сравнивая свои действия с ним в качестве эталона. Этот ориентир может принимать форму чьих-то действий или набора правил.

Личная готовность является важнейшим элементом, формирующим систему личности, и может быть объяснена их мотивационными потребностями и сферами самосознания. Это включает в себя развитие готовности занять новую "социальную позицию" в качестве студента со значительными правами и обязанностями. Личная подготовленность также предполагает определенный уровень эмоционального развития детей, в результате чего они усваивают социальные нормы выражения своих чувств, и роль эмоций в их деятельности меняется[8]. Это подготавливает их к предвосхищению и управлению своими эмоциями, которые становятся более осознанными, обобщенными и разумными, выходя за рамки ситуативных и приближаясь к более высоким эмоциям, таким как моральные, интеллектуальные и эстетические чувства. Таким образом, прежде чем приступить к формальному обучению в школе, ребенок должен достичь относительно стабильного эмоционального состояния, позволяющего плавно развиваться и продвигаться по пути получения образования[9].

Эмоционально-волевая готовность является важнейшим аспектом психологической готовности к формальному образованию, при этом эмоционально-волевое развитие ребенка играет жизненно важную роль. Этот уровень может варьироваться у разных детей, но старшие дошкольники обычно проявляют способность подчинять свои мотивы, что позволяет им эффективно контролировать свое поведение[10]. Эта черта характера необходима для оперативного участия в коллективной деятельности и соответствия ожиданиям школы и учителя. Наряду с общим отношением к образовательному процессу, при поступлении в школу решающее значение имеет отношение ребенка к своему учителю, сверстникам и самому себе.

К концу дошкольного возраста у ребенка должна быть выработана не ситуативная и личностная форма общения со взрослыми. Взрослые воспринимаются как авторитетная фигура и образец для подражания, но это не означает, что учитель становится "диктатором"; вместо этого он должен действовать как партнер. В классной комнате общение поощряется путем избегания прямых эмоциональных обменов и сосредоточения внимания на теме урока, ограничения дискуссий на посторонние темы и обмена опытом. Вместо этого общение ограничивается ответами и заданием вопросов, связанных с уроком, при этом ребенок поднимает руку, прежде чем задавать вопросы[11].

Дети, подготовленные к школе в этом аспекте, понимают формальный характер учебного общения и демонстрируют соответствующее поведение, следуя школьным правилам в классе. Процесс обучения в классной комнате предполагает не только уникальную связь между ребенком и учителем, но и специфические ассоциации с другими одноклассниками. Следовательно, новая форма общения со сверстниками возникает с самого начала школьного обучения.

Готовность ребенка к обучению в школе, как социальная, так и личностная, — это его способность адаптироваться к новым средствам коммуникации и новому взгляду на мир и самого себя, формируемому обстоятельствами школьного образования. По сути, умственное развитие протекает по схеме периодической стабильности и критичности[12].

В статье подчеркивается важность критических или переходных периодов в психическом развитии, которые выделяются из-за их отличия от стабильных стадий с точки зрения внешних проявлений и воздействия. В эти периоды в психологии ребенка происходят значительные и быстрые изменения, ведущие к революционному развитию[13]. Одним из примеров таких изменений является негативизм, который отличается от непослушания тем, что ребенок отказывается выполнять требования взрослых из-за негативного отношения, независимо от содержания требования.

Настойчивость ребенка можно объяснить тем, что он настаивает на определенном требовании не потому, что они действительно этого хотят, а скорее потому, что именно они изначально этого требовали.

Своеволие проявляется в стремлении ребенка к автономии и самодостаточности, что выражается в его желании выполнять задания самостоятельно[14].

Исходя из вышесказанного, мы можем сделать вывод, что готовность ребенка к поступлению в школу предполагает нечто большее, чем просто приобретение новых знаний и навыков. Это сложный и системный процесс, который включает в себя все аспекты психологического развития ребенка, включая его мотивацию, силу воли, знания и способности к обучению. Психологическая готовность к школе - это не просто совокупность индивидуальных психических качеств, а всеобъемлющее и структурированное целое. Целью выявления детей, которые не готовы к школе, является оказание адресной поддержки в развитии для предотвращения неуспеваемости в учебе.

Список литературы

1. ГОСО РК 1.001-2009. Государственный общеобязательный стандарт образования Республики Казахстан. Дошкольное воспитание и обучение. Основные положения. – Астана, 2009. – 99 с.
2. Гуткина Н.И. Психологическая готовность к школе. – 5-е изд. – СПб.: Питер, 2011. – 208 с.
3. Гуткина Н.Н. Диагностическая программа по определению психологической готовности детей 6-7 лет к школьному обучению «Психологическое образование» 2007 – 235 с.
4. Данилова Е.Е. Практикум по возрастной и педагогической психологии. – М.: Академия, 2008. – 160 с.
5. Есимухамбетова Н.А. Обсуждаем новые стандарты по дошкольному образованию // Учитель Алматы, 2008 – №1. – С. 4-5.
6. Коломенский, Я.Л. Психология взаимоотношений в малых группах (общие и возрастные особенности): Учеб. Пособие. – Минск: ТетраСистемс, 2000. – 432 с.
7. Концепция развития образования Республики Казахстан до 2050 Выступление Министра образования и науки РК Ерлана Сагадиева в г.Астана от 9 марта 2016 года //Северный Казахстан, от 10.031. 2016. — № 156.
8. Кравцов Г.Г., Кравцова Е.Е.. Психология и педагогика обучения дошкольников/Учебное пособие. М.: Мозайка – Синтез, 2013 – 400 с.
9. Кривых С.В., Урбанская М.В. Готовность к школе: теоретический анализ понятия // Вестник Тобольской государственной социально-педагогической академии им. Д.И. Менделеева. – 2010. – № 2. – С. 75–86.
10. Манулейко З. В. Изменение моторики ребёнка в зависимости от условий и мотивов // Мастер класс. – 2014. – №6. – С. 121 – 135.
11. Нижегородцева Н.В. Проблема готовности к обучению в культурно-исторической теории развития Л.С. Выготского // Ярославский педагогический вестник. – 2012. – № 1. – Том II (Психолого-педагогические науки). – С. 258–262.

12. Нижегородцева Н.В., Шадриков В.Д. Психолого — педагогическая готовность ребенка к школе. М.: «Академия», 2001. – 384 с.

ОӘЖ378. 418.13

МАТЕМАТИКАНЫ ОҚЫТУДА ТЕСТ АРҚЫЛЫ ОҚУШЫЛАРДЫҢ ОҚУ ІС-ӘРЕКЕТІН ҰЙЫМДАСТЫРУ ЖОЛДАРЫ

Ибраева Сауле Дуйсенгазыновна

IS_2323@mail.ru

Ғлымханова Гаухар Серікжанқызы

Семей қаласы № 11 ЖОББМ КММ

Тест - компьютердің және оның программалық жабдығының дұрыс жұмыс жасайтындығын тексеруге арналған бақылау тапсырмасы сонымен қатар сыналатын бағдарлама немесе құрылғының дұрыстығын тексеруге арналған әрекеттер саласы және психологияда адамның жеке басындағы психологиялық ерекшеліктері мен қабілетін, ақыл-ой деңгейін белгілі нормалар тұрғысынан іздестіретін әдіс. Сынақ әдісі арқылы адамның меңгерген білім деңгейі мен ықылас ынтасы да зерттеліп, оның нәтижелері салыстырмалы түрде қорытындыланады. Қазіргі күнде математика пәнін оқытуда тест әдісі кеңінен қолданылады. «Тест» - ағылшын сөзі, мағынасы «сынақ» психологиясы мен қылықтарының сапалық және сандық қасиеттерін, алдын ала берілген стандартты нормалармен салыстыра отырып бағалайтын психологиялық зерттеулердегі әдіс болып табылады.

Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңында «Білім беру жүйесінің басты міндеттерінің бірі – білім беру бағдарламаларын меңгеру үшін жағдайлар жасау керек», - деп көрсетілген. Осы жағдайлардың бірі білім беру процесін дидактикалық қамтамасыз ету болып табылады [1].

Сонымен қатар, қазіргі қоғамның сұранысына байланысты білім беру жүйесіне жаңа құндылықтар еніп, білім берудің ұлттық үлгісі қалыптасуда. Осыған орай, қазіргі таңда әлемдік кеңістікке араласуға дайын, қабілетті тұлғаның дамуына бағытталған сапалы білім беру мен тәрбиелеу мазмұнын қайта қарау талап етіліп отыр. Оны жаңа сапаға көтеру – қоғамдық мәселеге айналуға. «Білім беруді дамытудың 2011–2020 жылғы бағдарламасында»: «Бүгінгі білім берудің басты мақсаты – тек білім, біліктілік, дағдылар жүйесі ғана емес, осы білімді өмірде қолдана алу, өз бетімен білім алу, құбылмалы заманда тиімді өмір сүріп, жұмыс істеу дағдыларын дамыту» қажет делінген [2].

Т.С.Садықов, А.Е.Әбілқасымова «Қазіргі дидактика» еңбегінде оқушының оқу процесіндегі іс-әрекеті оқу-танымдық сипатта болады деп есептей отырып, ал оқытудың тиімділігін, жалпы алғанда, мұғалімнің оқу процесін оқушының оқу-танымдық іс-әрекеттерінің негізгі заңдылықтарына сәйкес ұйымдастыру шеберлігімен байланыстырған [3].

Оқушылардың оқу іс-әрекетінің дамуын ұйымдастырудың маңызды шарты белгілі психологтар Д.Н.Богоявленскийдің, Л.С.Выготскийдің, Н.И.Чуприкованың, С.Л.Рубинштейннің, Д.Б.Эльконинның және т.б. еңбектерінде көрсетіліп, онда оқушылардың ақыл-ой дамуының психологиялық заңдылықтарын білу қажетті деп табылады.

Оқу іс-әрекеті барысында жеке тұлға қажетті қасиеттерді дербес қалыптастырмайды, бұл белгілі бір педагогикалық жағдайлардың болуын талап етеді, мысалы:

- оқу қызметінің мақсатты бағыты;
- оқу іс-әрекетінің құрылымын жеке және жалпы игеруге ынталандыру;
- дербестік үшін кеңістік ұсыну;

- пәнаралық және пәнаралық байланыстарды жүзеге асыру;
- ізгілендіру;
- демократияландыру;

-сараланған және дараланған оқытудың жетекші талаптарына үнемі назарда ұстау [4].

Оқушылардың оқу іс-әрекеті жоспарланған жоспар бойынша жүйелі түрде мұғалімнің басқаруымен жүзеге асады. Оқу іс-әрекеті - оқушылардың өмірге деген адамгершілік көкарасын біртіндеп дамыта отырап, танымдық қабілеттерін мақсатты түрде қалыптастырады. Сол себепті, педагогикалық және психологиялық тұрғыдан, оқыту мен білім, тәрбие беру үрдісінде дара тұлғаның дамуы оның жеке қасиеттеріне, оқу-тәрбие заңдылықтарына, тұлғаның танымдық даму ерекшеліктеріне сәйкес оқушының оқу іс-әрекетінің бағытын қалыптастыруға және дамытуға тікелей байланысты болады.

Қазіргі уақытта көптеген әлеуметтік, экономикалық, саяси және басқа да әлеуметтік міндеттерді шешу, егер қоғам мәдени дамудың жеткілікті жоғары деңгейіне ие болса, ал жас ұрпақ жоғары рухани және адамгершілік қасиеттерге ие болса ғана мүмкін болады. Осыған орай, кәсіби дайындық енді уақыт талаптарына жауап бермейді, түлектің жеке және кәсіби маңыздылығы кәсіптік білім берудің маңызды критерийіне айналуға. Жоғары білім тек кәсіби болып қана қоймай, ол адамның жалпы мәдениетінің элементіне айналады.

Осыған байланысты білім берудің оңтайлы жүйесі дамып келе жатқан мәдениеттің жаңа түріне мүмкіндігінше сәйкес келуі керек. Білім мазмұны - белгілі бір дәуір мәдениетінің көрінісі. Сонымен бірге, қазіргі білім беру жүйесі негізінен өткеннің мәдени доминанттарына - әлемге ұтымды көзқарасқа, жоғары интеллектке, утилитарлыққа негізделген. Білім мазмұнының біржақтылығы оның технократтық жүктелуінде, шығарылған, жеке емес түрде таратуда, мағынасы болмаған кезде мазмұнды біліммен қанықтыруда айқын көрінеді.

Қазіргі педагогиканың өзекті міндеттерінің бірі-оқушылардың оқу іс-әрекетін ұйымдастыруға сәйкес және өзекті болатын білім беру модельдерін іздеу. Сонымен қатар, оқытудың мазмұны, әдістері және ұйымдастырылуы сияқты санаттарға қатысты тұтас оқу процесінің теориялық негіздерін дамыту қажеттілігі алға қойылады. Бұл мәселелерді шешу білім берудің көздеріне жүгінуді, оны оқушылардың оқу іс-әрекетін ұйымдастырудың бір бөлігі ретінде қарастыруды талап етеді [5].

Білім беру мен оқушылардың оқу іс-әрекетін ұйымдастырудың табиғи сипатын, олардың изоморфтық сәйкестігін теориялық тұрғыдан түсіну оқушылардың оқу іс-әрекетін ұйымдастыруды мектептегі білім мазмұнын модернизациялаудың тұжырымдамалық негізі ретінде қолданудың болашағы мен өнімділігі туралы гипотезаны алға тартуға мүмкіндік береді [6].

Қазіргі уақытта білім сапасын бағалау жүйесінің маңызды элементтерінің бірі оқушылардың оқу жетістіктерін тестілеу болып табылады. Компьютерлік тестілеудің артықшылықтары анық көрінеді: тестілеу нәтижелерін бағалау бірден жүзеге асырылады, автоматты түрде тіркеледі және ұзақ уақытқа сақталады; тест тапсырмалары банкінің өлшемімен ғана шектелген тест нұсқаларының жеткілікті көп мөлшерін қалыптастыру мүмкіндігі; тест материалдарын енгізудің, модификациялаудың ыңғайлы рәсімдерін іске асыру мүмкіндігі; қағаз тасығыштар мен жауап парақтарына қажеттілік жоқ; компьютерлік тестілеу кезінде уақытша шектеулер енгізу немесе тестілеу процесін уақытша бақылау жеңіл, ал қағазбен тестілеу кезінде мұны жүзеге асыру қиынға соғады; бұл тестіленушінің психомоторлық аспектілерін ескеруге мүмкіндік береді; компьютерлік тестілеу кезінде қолжетімді мультимедиялық компоненттерді және жоғары сапалы (көлемі, түсі) графикалық бейнелерді пайдалану тапсырманың мазмұнын дұрыс және жылдам қабылдауды қамтамасыз етеді, ал психологиялық тұрғыдан тестіленушінің күйзелісін болдырмайды; тестілеудің тиімділігі артады: бағалау сенімділігінің дәл сол деңгейіне жету үшін тестілеу уақыты (тестілеудің қағаз

формасымен салыстырғанда 50% - ға дейін) азаяды, тиісінше тестілеу сеансы кезінде тестіленушінің шаршауын төмендетеді, бұл тестіленушілердің нәтижесіндегі маңызды көрсеткіш болып табылады [4].

Тест тапсырмаларына қойылатын заманауи талаптар оқу орнындағы беру процесінің мазмұны мен құрылымын жетілдіруге, тест материалдары мен технологияларын тікелей әзірлейтін, бағалайтын және қолданатын мұғалімдердің біліктілік деңгейін арттыруға ықпал етеді. Алайда, дұрыс құрастырылмаған тест тапсырмалары оқушылардың сұрақты дұрыс қабылдамауына ықпал етеді, бұл сыналушының тестке қорытынды жауабы кезінде негізсіз қателіктерге әкеп соғады. Мұндай жағдайлар тест тапсырмаларын әзірлеуші компьютерлік тестілеу мәдениетін меңгермеген жағдайда немесе тестерді тәжірибесіз мұғалім құрастырған кезде туындайды.

Осылайша, жоғарыда айтылғандар мұғалімге тест тапсырмаларының мазмұндық бөлігіне қойылатын заманауи талаптарға бағдарлануына, тест тапсырмаларының әртүрлі нысандарын қолдануына көмектеседі, сол арқылы оқытылатын пәнге оқушылардың қосымша қызығушылығын туғызады.

Тестілеудің күшті жағы-көлемі бойынша үлкен материалдың игерілуін үнемді түрде тексеру мүмкіндігі (әсіресе компьютерлік тестілеу), сондай-ақ оның объективтілігі, сарапшының субъективті бағалауынан тәуелсіздігі.

Математикада практикада қолданылатын тест тапсырмаларын түрлері бойынша жеті негізгі топқа бөлуге болады [6]:

1. Бір дұрыс жауапты таңдаумен жабық түрдегі тапсырмалар.
2. Ашық түрдегі тапсырмалар. Оны орындағаннан кейін тест бланкісіне тест орындауға арналған нұсқаулықта белгіленген формада жауаптар енгізіледі.
3. Толық шешімді жазу қажет болатын тапсырмалар.
4. Бірнеше дұрыс жауаптары бар тапсырмалар.
5. Бір жиынның элементтері басқа жиынның элементтерін сәйкестендіруді қажет ететін сәйкестік орнату тапсырмалары.
6. Есептеулердің, әрекеттердің, қадамдардың, операциялардың дұрыс реттілігін орнату қажет болған жағдайда дұрыс реттілікті орнатуға арналған тапсырмалар.
7. Логикалық қатынастарға арналған тапсырмалар, оларды орындау кезінде мәтіндік тапсырмада көрсетілген ұғымдар арасындағы логикалық қатынасты орнату қажет.

Тапсырмалар түрін таңдау тестілеу мақсаты мен тест мазмұнына байланысты. Математикалық тесттердің нормативті-бағытталған тестілерін құрастыруда төртінші-жетінші типтегі тапсырмалар іс жүзінде қолданылмайды, бірақ білім сапасының жүйесін қалыптастыруға арналған тесттер үшін оларды қолдану әбден мүмкін, сонымен қатар бұл тапсырмалардың негізгі түрлері. Сонымен қатар, осы формалардың әрқайсысы білім сапасының нақты түрлерін тексеруге мүмкіндік береді.

Математикадан компьютерлік тестілеу мәдениеті әрбір тестілік тапсырмаға жеке және жалпы барлық кешенге қойылатын қағидалар мен талаптар кешеніне негізделеді. Мектеп оқушылары арасындағы интернеттік конкурстар мен олимпиадалар оқу орындары мен талапкерлерге көмектеседі.

Конкурстарға қатысып (тіпті ұсынылған сұрақтарға жай ғана қарап), талапкер өзінің күші мен таңдаған мамандығы, оқу нысаны, оқу орнының өзі үшін қолжетімділігін алдын ала бағалауға мүмкіндік алады. Интернет білім беру ресурстарының географиялық шеңберін кеңейте отырып, осы мәселені шешуге мүмкіндік береді. Енді оқушы «ашық білім беру алаңында», бір уақытта бірнеше оқу орындарында, тіпті әр түрлі мемлекеттерде және әртүрлі тілдерде қашықтан білім ала алады.

Тест тапсырмасына қойылатын жалпы талаптар:

- 1) Тест тапсырмасы нақты тілмен тұжырымдалуы;
- 2) Тест тапсырмалары тұжырымдамасында да, жауаптарда да көмекшісөздер болмауы;
- 3) Тест тапсырмасының мазмұнында қайталанулар, балама пікірнысандары болмауы;
- 4) Тест тапсырмасының тұжырымы баяндау түрінде көрсетілуі тиісәліныптасталады).Тесттапсырмаларындасұрақ(«қандай», «неге», «қалай» және т.б.) қолданудан аулақ болу;
- 5) Мүмкіндігінше, тест тапсырмалары мәтінінде күрделі бағыныстықұрылымдардың болмауы;
- 6) Тест тапсырмалары тұжырымдамасында бұйрық рай түріндегісөздерінің болмауы («көрсетіңіз», «есептеңіз», «таңдаңыз» және т. б.);
- 7) Тапсырмалардың тұжырымы ең аз болуы (он бес сөзге дейінұсынылады);
- 8) Мүмкіндігінше ерекше белгі, негізгі сөз тест тапсырмалары басындакөрсетіледі. Тест тапсырмаларын көмекші сөзден, жалғаулықтан, демеуліктен бастауға болмауы;
- 9) Тест тапсырмаларын шешудің орташа уақыты 2-3 минуттан аспауы;
- 10) Суреттерді, формулаларды және басқа да түсіндіретін объектілерді пайдалануы;
- 11) Жауаптардың барлық нұсқалары ұзындығы бойынша сәйкес, бір жолдан аспауы;
- 12) Жауап нұсқаларында қайталанатын фразалардың болуына тыйым салынады. Тапсырмада «ұзын», «сұрақ» және «қысқа» жауаптар болуы;
- 13) Тест тапсырмаларының жауабы бір мәнді болуы тиіс. Төмендегідей жауаптарға жол берілмейді: «аталғандардың барлығы дұрыс», «барлық көрсетілген жауаптар – қате» және т. б.;
- 14) Тест тапсырмаларындағы жауаптар саны 3-тен артық, бірақ 7-ден аз болуы;
- 15) Жабық түрдегі тапсырмаларда жалған, көмекші сөздері бар, сондай-ақ анық ерекшеленетін, оқшауланған жауаптардың болмауы;
- 16) Барлық дұрыс немесе барлық дұрыс емес жауаптарды қолдануға тыйым салынуы;
- 17) Әрбір тест тапсырмаларында дұрыс деп белгіленген ең болмағанда бір жауап болуы керек [5].

Пайдаланылған әдебиеттер

- 1.Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңы. 18.01.2021жыл.
- 2.Қазақстан Республикасының білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы
- 3.Садықов Т.С., Әбілқасымов А.Е. Қазіргі дидактика. -Алматы:Ғылым, 2006. -280б.
4. Танирбергенова А.Ш. Бастауыш сынып математикасын оқыту барысында оқушылардың рефлексивтік қатынастарын қалыптастырудыңәдістемесі. -Алматы, 2010.- 30б.
- 5.Бухаркина М.Ю., Полат Е.С., Моисеева М.В., Петров А.Е. Нрвые педагогические и информационные технологии в системе образования. -Москва:Академия, 2001.-272б.
- 6.Краевский В.В., Лернер И.Я. Теоретические основы содержания общего среднего образования. -Москва: Педагогика. -1983.-287б.

ЭТНОПЕДАГОГИЧЕСКАЯ НАПРАВЛЕННОСТЬ ВОСПИТАНИЯ В ФОРМИРОВАНИИ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ ЛИЧНОСТИ

Ибраева Кулян Жагипаровна

доктор педагогических наук, профессор Академик Академии педагогических наук Казахстана
(Астана), Казахстан

Образовательная система страны испытывает сущностную необходимость в переориентации содержания обучения и подходов к его организации именно потому, что общество понимает: глубокая теоретическая подготовка и основательные практические навыки способны приносить пользу только в том случае, если они имеют стойкую тенденцию к структурированию этнокультурных отношений. Состояние этнокультурной идентичности достигается через созданную народом социокультурную сферу. К ней относятся семья, детские дошкольные учреждения, учебные заведения, национально-культурные центры, журналы и газеты, художественная и научная литература, научно-исследовательские и административные учреждения и вузы. [1,3]

Государственная интеграция - фундаментальная и стратегическая цель этнокультурного образования. Если этнической идентичности отдельный народ может достигнуть в относительно короткое время, то достижение государственной интеграции - длительный процесс, требующий усилий всех этносов в государстве. В конечном итоге именно государственность и есть основное условие возможности этнической идентификации народа, населяющего Казахстан. [2, 7]

Введение этнокультурного содержания, придание образованию этнопедагогической направленности – это процесс длительного исторического развития теории и практики воспитания, когда каждый последующий этап предполагает не только критическое осмысление опыта прошлого, но и конструктивное использование его прогрессивных идей. При обращении к педагогическому наследию средневековья традиционные формы подхода к историко-педагогическому материалу оказываются недостаточными или мало пригодными. Во-первых, историко-педагогический процесс еще не выделяется в самостоятельную ветвь историкокультурного процесса. Он идет внутри этого широкого потока, подчиняясь его закономерностям и одновременно отчетливо окрашивая его в просветительские тона. Просвещение выступает как один из ведущих факторов развития культуры. А с другой стороны, сама культура имеет, имеет во всех ее проявлениях, широкий просветительский и педагогический характер. Во-вторых, трудности в вычленении предмета историко-педагогического исследования, обращенного к средневековью. В-третьих, в отборе источников для этого исследования, изучении переводов из древнетюркского языка. Одним из наиболее показательных последствий такого подхода является подмена изучения собственно педагогики, педагогической мысли средневековья, изучением грамоты, ремесла и т.д. Объективной причиной критического состояния историографии школы и педагогической мысли средневековья является отсутствие собранного, систематизированного научно изданного массива историко-педагогических источников. Актуальность данной проблемы обусловлена, несколькими обстоятельствами, во-первых, необходимостью восстановить страницы духовной культуры средневековья, рассмотреть эволюцию педагогических взглядов тюркоязычных мыслителей; знание об эволюции тюркского духовного опыта, может сыграть важную роль в становлении самосознания современных тюркских народов, явившись тем самым одной из главных составляющих их современной самоидентификации; во-вторых, данное исследование позволит выявить педагогические основания произведений тюркоязычных мыслителей в

единый историко-культурный процесс. Республика Казахстан представляет собой полиэтническое государство, гражданами которого являются представители более ста народов и народностей, и исследование педагогической мысли тюркоязычных народов будет способствовать творческому взаимообогащению, подлинному развитию начального мировосприятия. Обращение к средневековому тюркскому тексту, позволит почерпнуть преемственность идей Ю.Баласагуни с античной и арабо-мусульманской особенностью воспитания, культуры, религией и проблемой воспитания личности – его сущности, отношения к языку, к миру и обществу. Педагогическое наследие, содержащее веками апробированные средства гармоничного существования человека в социуме, природе, при условии методологически грамотного и методически выверенного включения в универсальное культурное пространство становится в наше время способом не только интеграции личности в мировое целое, но и более широкого раскрытия этнической культуры. Необходимость осмысления путей становления педагогического наследия в самом широком культурном контексте продиктована актуальностью формирования личности профессионала-гуманиста, самостоятельно мыслящего, свободно действующего, с развитым чувством национального и человеческого достоинства, толерантного и гуманного, рассматривающего творчество как высшую ступень самовыражения. Главная идея произведений этих великих предков средневековой педагогической мысли гениально проста: для достижения совершенства человек должен овладеть наукой и добиваться развития в себе высоких нравственных качеств. Среди особо почитаемых качеств были дружба, преданность, гуманность, великодушие, любовь к ближнему, искренность, свободолюбие, храбрость, отважность, трудолюбие и порядочность. Наряду с этим осуждались отрицательные качества: лицемерие, ненависть, жадность, предательство, ревность, сладострастие, и др. Анализ развития педагогической теории и практики показывает, что на всех этапах становления многонационального общества вопросы приобщения молодежи к национальным и общечеловеческим ценностям, воспитания культуры межнациональных отношений у подрастающего поколения занимали значительное место в трудах видных отечественных педагогов. Выдающие умы прошлого – К. Д. Ушинский, Л. Н. Толстой, П. Ф. Каптерев, П. П. Блонский, С. Т. Шацкий и другие – неизменно указывали на необходимость развития национальной школы, обучения детей на родном языке, воспитания высоконравственной личности. Актуальность настоящего исследования обусловлена ростом общественного интереса к духовной культуре казахского народа. Эта тенденция развивается в русле общего процесса возрождения культурно-исторического наследия казахов, связанного с становлением Казахстана как самостоятельного государства, повышением статуса образования. В процессе происходящих в обществе социально-экономических и политических перемен все более важной становится проблема приобщения к многовековому опыту поколений, в воспитании современной молодежи. Педагогическое наследие, содержащее веками апробированные средства гармоничного существования человека в социуме, природе, при условии методологически грамотного и методически выверенного включения в универсальное культурное пространство становится в наше время способом не только интеграции личности в мировое целое, но и более широкого раскрытия этнической культуры. Необходимость осмысления педагогического наследия в самом широком культурном контексте продиктована актуальностью формирования личности будущего специалиста-гуманиста, самостоятельно мыслящего, свободно действующего, с развитым чувством национального и человеческого достоинства, толерантного и гуманного, рассматривающего творчество как высшую ступень самовыражения. Условием решения выдвинутой проблемы является тщательный анализ и всесторонняя оценка ее в историко-педагогическом аспекте с ориентацией выявления перспектив будущего для современной молодежи, исходя из принципа историзма в тесной взаимосвязи со всеми методами историко-педагогического исследования. В этом плане в

связи с тем, что в число принципов функционирования непрерывного образования, определенных «Национальной программой по подготовке кадров» входят приоритетность образования, выявление одаренной молодежи, создание условий для последовательного получения фундаментальных и специальных знаний на самом высоком уровне образования, приобретает формирование у подрастающих поколений духовных ценностей. Золотым педагогическим фондом нашего народа, предвосхитившим многие современные теории воспитания, являются пути воспитания совершенного человека, предложенные столетия назад учеными-энциклопедистами, мыслителями Востока, такими как Ю. Баласагуни, М. Кашкари, К. А. Яссави, Р. Хорезми, С. Сарай, А. Югнаки. Педагогика как область гуманитарного, антропологического, философского знания об обучении и воспитании человека в наибольшей степени интегрирует в себе достижения мировой и национальной культуры. В учебные планы всех специальностей в обязательном порядке включаются элективные курсы этнопедагогической, этнопсихологической, этнокультурной направленности. И вместе с тем наблюдения свидетельствуют об отсутствии целенаправленной конструктивной системы в использовании этнокультуры как средства формирования личности. Недостаточно разработаны связи педагогического опыта средневековых мыслителей с задачами патриотического, физического, эстетического, трудового воспитания. Не учитываются возможности этнокультурного становления личности для реализации задач полиэтнического и интернационального воспитания. Отсутствие педагогической модели, в которой полностью учтен потенциал этнической культурологии и особенности этнического, национально-религиозного и идеологического сознания казахского народа, в которой описана методика этнокультурного обучения и воспитания и определены результаты, которые свидетельствует, что в современных условиях не реализованы все возможности для формирования у молодежи сознательного отношения к собственной этничности и понимания ее важности в деле становления личности, открытой для диалога с другими культурами. Она сегодня призвана исследовать воспитание как взаимосвязь общечеловеческих, нацио-нальных и индивидуально-личностных ценностей. Ее неотъемлемой составной частью является педагогики, которая изучает и внедряет национальные традиции воспитания, нравственные идеалы и ценности народа, и составляет одну из методологических наук о воспитании и обучении. И поэтому этническое осмысление процессов современного воспитания подрастающего поколения, придавая ему целостный характер является главной потребностью молодежи. Необходимость специального изучения этнопедагогических знаний, их изложение для студентов средних и высших педагогических учебных заведений назрела давно: традиционная культура воспитания стала отставать от потребностей общества. В настоящее время одной из актуальных проблем современности становится возрождение культурноисторического наследия прошлого, важнейшим компонентом которого является этническая педагогика с ее прогрессивными богатейшими традициями и опытом воспитания подрастающего поколения становится актуальным воссоединение традиций и опыта этнопедагогики с методологическими и теоретическими положениями педагогической науки в решении воспитательных задач, поставленных обществом. В связи с этим наиболее важным в педагогической науке не только на современном этапе, но и в будущем мы считаем изучение и освоение творческого наследия идей мыслителей в учебных заведениях. Этнопедагогическая направленность воспитания обоснована трудами Г. Н. Волкова, который раскрыл гуманистические основы народной педагогики, выделил основные факторы и средства народного воспитания. Этнопедагогическая направленность воспитания рассматривается нами как ценностный вектор развития воспитания в высшей школе, обусловленный, с одной стороны, идеальным образом социально-личностных качеств воспитанника, в котором нашли отражение общечеловеческие и этнокультурные ценности, а с другой стороны, процессом по достижению этой цели. Этнопедагогическая

направленность предполагает построение воспитательного процесса с учётом гуманистических основ народной педагогики, утверждением основных нравственных правил человеческого бытия; предусматривает последовательное включение студента в систему этнических и общечеловеческих ценностей с использованием народных факторов воспитания с целью развития у него понимания и принятия этнокультурного многообразия, формирования этнокультурной компетентности. Придание воспитательному процессу этнопедагогической направленности позволяет с одной стороны сохранять и развивать этнокультурную самобытность, формировать этническое самосознание; с другой, – воспитывать уважительное отношение к окружающим людям, понимать и принимать культуру разных народов, укреплять казахстанское общество. Исследования Г. Н. Волкова, И. С. Кона, Г. Д. Грачева, А. Э. Измайлова Д. Н. Латышиной и других показали, что в глубинах народной мудрости заложены идеи мирного сосуществования разных народов, их сотрудничества и взаимодействия, поэтому народную педагогику можно рассматривать как основу гуманизации образования в современных социокультурных условиях. В исследовании проблемы этнопедагогической направленности воспитания важное место занимают этнологические концепции Ю. В. Бромля, Л. Н. Гумилёва, В. А. Тишкова, позволяющие глубже осмыслить содержание понятий «этнос», «этническая культура», «культура межэтнического общения». Этнопедагогические аспекты этнической социализации, проблема этнической идентификации нашли отражение в философских, социологических, психолого-педагогических исследованиях Г. Н. Волкова, Ю. В. Ивановой, И. С. Кона, И. Л. Поздеева, А. А. Степанян, Т. Г. Стефаненко, В. К. Трофимова, Ю. В. Филиппова, В. Ю. Хотинец и др. Признаки, функции культуры межэтнического общения; задачи и последовательность поликультурного, мультикультурного воспитания рассмотрены в работах А. А. Абсалямовой, М.И. Богомоловой, Т. Г. Гасанова, А. Н. Джуриного, Г. Д. Дмитриева, М. С. Джунусова, И. Т. Сулейманова, Э. К. Суловой и др. Методологическим ориентиром для нас выступили работы о принципах сочетания этнокультурологических и общечеловеческих основ в образовании (Н. А. Бердяев, И. А. Ильин, М. С. Кагана, С. В. Лурье); исследования, связанные с поиском сущности национальной идеи, Е. П. Белозерцева, Н. А. Коровниковой, Б. Т. Лихачёва, Д. С. Лихачёва, М. В. Ильиной, А. А. Казанцевой. Определение взаимозависимости личности и культуры детства представлено в работах Л. С. Выготского, В. Т. Кудрявцева, И. С. Кона, М. Мид, Л. А. Парамоновой и др. Проблема взаимосвязи культуры и образования, учёт в образовательном процессе ценностей разного уровня (личностных, национальных, региональных, общечеловеческих) нашла своё отражение в исследованиях Е.В. Бондаревской, А. М. Булынина, Б. С. Гершунского, О. В. Дыбиной, М. Б. Кожановой, С. А. Козловой, Л. В. Коломийченко, И. Ф. Куликовской, Н. Н. Никитиной, А. Б. Панькина, Т.Н. Петровой, Р.М. Чумичевой и других. Анализ работ по определению гуманистической направленности мудрости народного воспитания (М.И. Богомолова, З. П. Васильцова, Г. Н. Волков, Г. Д. Гачев, А.Э. Измайлов, Д. Н. Латышина, Г.В. Лунина, А. А. Коринфский, З. Г. Нигматов, Х. Х. Хадиков и др.) позволяет систематизировать и выделить гуманистические основы народной педагогики, среди которых естественность, оптимизм, преемственность идей, взаимосвязь этнического и общечеловеческого, целенаправленность воспитания, дифференциация методов и форм воспитания, отношение к ребёнку как к объекту и субъекту воспитания, коллективность творческих начал, синкретизм народной мудрости и в то же время дифференциация методов, форм и средств воспитания в соответствии с возрастными особенностями. Выделенные гуманистические основы народной мудрости оформляются в современной практике воспитания в принципы и закономерности; они созвучны современным подходам в образовании. Синкретизм народной педагогики можно рассматривать как основу интегративного подхода в образовании; естественность народной педагогики отражается в дидактических принципах: доступности, посильности, учёта возрастных и индивидуальных

способностей. Народная мудрость, преломляясь в практике воспитания, ориентировала подрастающее поколение на принятие и соблюдение ценностных норм и правил жизни. Народные ценности выполняли ориентационную функцию, определяли целевую составляющую человеческой деятельности. Гуманизация образования связана с развитием ценностного отношения к окружающей действительности. Раскрытые академиком Г.Н. Волковым гуманистические основы народного воспитания являются методологическими основаниями современных гуманистических воспитательных концепций. Результатом реализации этнопедагогической направленности воспитательного процесса дошкольного учреждения будет являться этнокультурная компетентность молодежи. Данная характеристика определяется нами как формирующееся личностное качество, развитие которого осуществляется последовательно: от познания своей национальной культуры, понимания и принятия этнокультурных различий – к представлению, что этнокультурное многообразие – это позитивное, прогрессивное явление – и затем к выстраиванию положительного взаимодействия с другими людьми. К основным показателям этнокультурной компетентности молодежи нами отнесены: наличие представлений о полиэтнической действительности, развивающийся интерес к познанию мира этнокультур своего и других народов, развитие социальных способностей и навыков поведения. [3, 13]

Этнопедагогическая направленность воспитания определяется осознанной деятельностью педагога по комплексному использованию педагогической мудрости народа, и на каждом историческом этапе её можно проанализировать с позиций введения этнокультурного содержания в образовательный процесс; использования народной педагогики (её методов, факторов, агентов и др.); создания этнокультурных групп или других учреждений; организации процесса этнокультурной подготовки специалистов. На каждом этапе этнопедагогическая направленность воспитания имела свою специфику, определённую терминологию для выражения сущности, в воспитательном процессе использовались характерные для данного периода методы, средства и формы работы. Этнопедагогическая направленность воспитания определяется осознанной деятельностью педагога по комплексному использованию педагогической мудрости народа, и на каждом историческом этапе её можно проанализировать с позиций введения этнокультурного содержания в образовательный процесс; использования народной педагогики (её методов, факторов, агентов и др.); организации процесса этнокультурной подготовки специалистов. На каждом этапе этнопедагогическая направленность воспитания имела свою специфику, определённую терминологию для выражения сущности, в воспитательном процессе использовались характерные для данного периода методы, средства и формы работы. Определяя личность как сложное структурно-системное явление, отечественные философы разрабатывали ценностные основания её становления, развития её духовности и нравственности исходя из социокультурной и этнонациональной среды. Представители антропологического направления (К. Д. Ушинский, П. Ф. Каптерев и др.) в русле рассматриваемой нами проблемы среди важнейших ценностей выделяли ценности человеческого существования, воспитание человека-патриота; идею народности в образовании. Важнейшим приоритетным направлением личностного развития определялось духовно-нравственное, которое характеризовало характер и уровень взаимодействия (познания, общения) человека с окружающими людьми и миром. Источником нравственности определялась родная речь, народные традиции и любовь к своему народу и отечеству. Важным методологическим принципом, на котором основывались идеи русских религиозных мыслителей (И. А. Ильин, Н. А. Бердяев, В. В. Розанов, Л. Н. Толстой) являлся культурологический подход, понимаемый ими «как соотношение национальных и общечеловеческих ценностей культуры». Приоритетными задачами воспитания они считали развитие духовности и нравственности в процессе приобщения детей к национальным ценностям, героическому прошлому русского народа. Нравственным человеком можно быть

лишь «стоя на родной земле, на национальной почве». Основой нравственности, которая должна формироваться в детские годы, Л.Н. Толстой считал религию. Становление школьной системы в национальных республиках, так же, как и в конце девятнадцатого века, шло в противодействии и противоборстве со старым укладом, с духовенством, с идеализацией национальной культуры, с невежеством советских чиновников. Период 20-х годов был достаточно интенсивным в плане педагогического новаторства, внедрения зарубежного опыта в образовании: метод проектов, использование и развитие идей М. Монтессори, в том числе и в сфере дошкольного воспитания. Всё это стало невозможным после перелома 30-х годов, когда опустился «железный занавес», надолго отделивший «правильную» марксистско-ленинскую науку о воспитании и обучении от «ошибочной и реакционной буржуазной педагогики». Основанная на классовом подходе советская педагогика становилась монистичной в своей основе. Вместо множества концепций утверждалась советская педагогическая теория, провозглашающая ценности и нормы, которые определяют поведение советского человека, его личностные характеристики как строителя светлого будущего. Наметившаяся тенденция политизации воспитательного процесса привела к пересмотру его содержания. Понятие «нравственное воспитание» тоже было вытеснено из употребления, его заменило общественно-политическое воспитание. По данным исследования Л. М. Казарян, в это понятие входило и воспитание идеологии, определённых нравственных качеств и навыков поведения, начал коллективизма, интернационализма, атеизма и общественной активности. На уровне целеполагания выдвигались задачи воспитания подлинных интернационалистов, настоящих борцов за светлое будущее. Содержательный аспект этнопедагогической направленности воспитания в 20–30-е годы трансформировался в идейно-политическую, интернационалистическую направленность содержания. Знание своей национальности рассматривалось как пережиток националистических тенденций. Этнокультурный аспект интернационального воспитания реализовывался за счет музыкального, танцевального, устного народного творчества, которое использовалось не только на праздниках, но и в повседневной жизни, наблюдалась тенденция облечения этнокультурного содержания в организационные рамки педагогического процесса. Представители педагогики в выработке подходов к определению содержания воспитания и методов работы с молодежью опирались на теоретические положения классиков отечественной педагогики XIX века в области национального воспитания молодежи. Это период использования «активных методов» обучения, использование проектов в воспитательной работе. [1, 3] Анализ образовательной деятельности современных дошкольных учреждений с позиций этнопедагогической направленности воспитания позволяет констатировать положительные тенденции в практической реализации принципов культуросообразности и народности воспитания; в активном внедрении в воспитательный процесс элементов народной культуры; в организации работы в области диалога культур. В большинстве школьных учреждений организация педагогического процесса осуществляется по какой-либо парциальной программе с использованием комплекса средств, методов и форм народной педагогики. Вместе с тем мы выделили односторонность в выборе национальности (использование элементов культуры только одного народа); в выборе вида деятельности (только изобразительная деятельность, речевое развитие); в использовании только одного вида игр (преимущественное использование только подвижных игр), отсутствие методического обеспечения; неподготовленность педагогических кадров. Очень важно соблюдать основные принципы работы, избегая заигрывания в «национализм» путём игнорирования казахского языка и культуры и в то же время нивелирования этнокультурных различий. Данные недостатки были учтены нами при разработке концепции этнопедагогической направленности воспитания. Концепция этнопедагогической направленности воспитания раскрывается через целостность общенаучных подходов: аксиологического, деятельностного, экзистенциального; основные принципы

(культуросообразности, природосообразности, компетентности) и ведущие идеи (преимущества; представленности в воспитательном процессе общечеловеческих, этнических ценностей; комплексности в построении и реализации этнопедагогической направленности школьного воспитания). В качестве обоснования методологических оснований этнопедагогической направленности содержания школьного воспитания нами был избран аксиологический подход. Обращение обусловлено несколькими факторами: потребностью в новых научно-обоснованных воспитательных технологиях этнокультурной направленности; переходом к новой образовательной парадигме. Аксиологический подход в воспитании заключается в утверждении приоритета общечеловеческих ценностей и гуманистических начал в культурной среде. Для определения методологических основ этнопедагогической направленности образования аксиологический подход является основополагающим, он позволил учитывать нам несколько позиций: – при таком подходе высшей ценностью определяется ценность человеческого существования вне зависимости от его социальной, этнической и расовой принадлежности; – аксиологический подход связан с признанием системы гуманистических ценностей, среди которых семейные, культурные ценности, ценности мирного существования народов. Он утверждает равноправие философских взглядов в русле гуманистической системы ценностей, равнозначность традиций и творчества (В. А. Сластёнин); – современный этап развития педагогической науки характеризуется востребованностью исторического опыта прошлых поколений. Обращение к истории на основе аксиологического подхода позволило выявить социально- педагогические условия зарождения проблемы этнопедагогической направленности воспитания, тенденции, логику и закономерности её развития. Данный подход определяет правомерность рассмотрения философских оснований воспитательных концепций в истории отечественной педагогики. Деятельностный подход связан с развитием субъектности ребёнка, что позволит ему в будущем стать стратегом своей деятельности, ставить и корректировать цели, осознавать мотивы, самостоятельно выстраивать действия и оценивать их. Данная задача решается через процесс накопления средств и способов взаимодействия с миром, этнокультурной действительностью, благодаря чему расширяются возможности ребёнка активно и творчески участвовать в этом взаимодействии. Экзистенциальный подход определяет ответственность личности за своё существование, за существование человечества и его развитие; в условиях нестабильности общества в выборе мирных способов реализации такого выбора. Использование элементов синергетического подхода в проектировании этнопедагогической направленности школьного образования позволяет рассматривать воспитание с двойственных позиций: и как целенаправленный управляемый процесс, и как стихийно протекающий. Принцип культуросообразности связан со взглядом на образование как на культурный процесс, осуществляемый в культуросообразной образовательной среде и способствующий культурному саморазвитию и самоопределению. Принцип природосообразности ориентирует педагогов на учёт специфики мировоззрения молодежи, которое характеризуется мифологичностью; особенности развития познавательной сферы; навыков социального взаимодействия. Принцип народности связан с использованием в педагогическом процессе народной мудрости воспитания, её главных факторов, методов и средств и является основой для развития основ патриотизма в молодом возрасте. Этнокультурная компетентность студента как развивающееся качество характеризуется наличием представлений о полиэтнической действительности, интересом к познанию мира этнокультур своего и других народов, эмоционально-положительным отношением к людям разных этнических групп, развитием социальных способностей и навыков поведения. Ведущими идеями концепции являются идеи преимущественности; представленности в воспитательном процессе общечеловеческих, этнических ценностей; комплексности в построении и реализации этнопедагогической направленности школьного воспитания.

Преимственность традиций и прогрессивного опыта прошлого прослеживается в содержании, используемых средствах, подходах, принципах и формах воспитания детей. Она представлена в сохранении приоритета нравственного воспитания; признании самоценности; установлении гуманных отношений между участниками воспитательного процесса; гармонизации национальных и общечеловеческих ценностей. В современных условиях возрождаются и укрепляются идеи духовнонравственного воспитания, значимым становится обращение к религиозным ценностям, народным традициям; используется проектный метод, элементы музейной педагогики. Прогностическое видение этнопедагогической направленности современного воспитания предполагает аккумуляцию прогрессивного опыта прошлого и его использование в новых социокультурных условиях в соответствии с современными задачами воспитания: развитие этнокультурной компетентности, воспитание активной личности, развитие навыков взаимодействия в поликультурном обществе, воспитание интереса к народной культуре. Идея представленности в воспитательном процессе общечеловеческих, национальных, этнических, региональных ценностей предполагает последовательное включение ребёнка-дошкольника в систему этнических и общечеловеческих ценностей с использованием народных факторов воспитания с целью развития у него понимания и принятия этнокультурного многообразия, формирования этнокультурной компетентности. Идея комплексности в реализации этнопедагогической направленности воспитания позволяет рассмотреть весь круг взаимосвязанных процессов: комплексное использование традиционных (народных) и современных средств воспитания; комплексный подход в создании развивающей этнокультурной среды, компонентами которой являются образовательные пространства дошкольного учреждения, исторических и этнографических музеев, библиотек; комплексное решение задач воспитания детей и образовательных задач будущих педагогов дошкольных учреждений. Данная концепция послужила теоретическим основанием для проектирования модели этнопедагогической направленности воспитания молодежи на региональном уровне и на уровне дошкольного учреждения. Концептуальный компонент модели отражает основные идеи концепции; определяет базовые подходы к воспитанию человека на основе традиционных моральных норм и нравственных идеалов. Целевой компонент модели на уровне региональной системы высшего образования ориентирован на проектирование условий для развития этнокультурной компетентности молодежи, для профессиональной подготовки будущих педагогов. Целевой компонент на уровне высшего учебного заведения предполагает формирование у молодежи представлений об этнокультурной действительности, развитие навыков взаимодействия в полиэтническом обществе. Организационно-содержательный компонент модели реализуется через принципы преимущественности, региональности, комплексности. На уровне региональной системы высшего образования он представлен программами этнокультурного содержания, разными формами учебных учреждений, сотрудничеством с национальными культурными автономиями, взаимодействием с органами управления. Организационно-содержательный компонент модели реализации этнопедагогической направленности в высшей школе рассматривается через разработанные и внедренные программы, организацию кружков по изучению родной этнокультуры, работы научно-методического совета. Отличительной особенностью разработанных нами программ этнокультурной направленности является синтез прогрессивных идей и опыта прошлого: приоритет нравственного воспитания, представленность в воспитательном процессе общечеловеческих и национальных ценностей, участие старшего поколения в воспитательном процессе, учет современных задач воспитания. Компонент педагогического сопровождения модели представлен непосредственными факторами (создание развивающей среды, использование средств, форм и методов, адекватных возрастным возможностям, диагностический инструментарий) и опосредованными (подготовка будущих педагогов в сфере

воспитания). Этнокультурная среда высшего учебного заведения является основой для проявления и развития всех видов деятельности студентов (игровой, трудовой), предполагает вариативность, многофункциональность. Актуализация проблемы этнокультурного воспитания в новых социокультурных условиях развития казахстанского общества предполагает востребованность в педагогическом процессе высшей школы и учебных учреждения тех средств и методов работы с молодежью, которые использовались педагогами прошлого. В русле культурологического подхода нами обоснованы и внедрены в воспитательную практику знания исторического характера, элементы музейной педагогики, изучение иностранного языка, народные танцы, праздники. Результативный компонент модели характеризуется уровнем развития этнокультурной компетентности молодежи. В дальнейшем исследовании будут представлены результаты экспериментальной деятельности, характеризующие положительные тенденции в развитии у молодежи компонентов этнокультурной компетентности. В исследовании описана система работы по подготовке будущих специалистов в области высшего образования с учетом компетентностного, культурологического и интегративно-вариативного подходов и результаты её внедрения. Первый этап подготовки связан с процессом этнической социализации будущих педагогов, у них формируются этнокультурные ценности, положительное отношение к традициям, ценностям других народов, происходит процесс этнокультурной идентификации личности в процессе познания этнокультурной специфики социума. Происходит процесс формирования общих компетенций, у студента развиваются компетенции ценностно-смысловой ориентации в мире (И. А. Зимняя), личностные компетенции, компетенции в знании и соблюдении традиций. Этому во многом способствует разработанный нами и внедренный в учебный процесс курс «Этнопедагогика». Цель второго этапа подготовки будущих педагогов к профессиональной деятельности в условиях этнопедагогической направленности воспитания связан с осмыслением данной проблемы в истории педагогической мысли Казахстана, с изучением опыта прошлого с целью гармонического включения его конструктивных моментов в функционирование современного образовательного процесса. Решению поставленных задач способствует разработанный нами спецкурс «Воспитание у студентов культуры межнационального общения». Завершающим этапом подготовки будущих педагогов к воспитанию молодежи в условиях полиэтническом направлении деятельности является исследовательская деятельность в ходе выполнения выпускных квалификационных работ. Таким образом, этнопедагогическая направленность воспитания рассматривается нами как развивающееся понятие в педагогике, поскольку его содержание как формы организации научного знания дополняется и расширяется. Его введение в понятийный аппарат педагогики Г.Н. Волковым, К. Б. Жарикбаевым, С. К. Калиевым предполагало изучение культуры родного народа, прежде всего родного языка; построение педагогического процесса с учётом народных традиций. Современная трактовка понятия этнопедагогическая направленность расширяется за счёт применения инновационных форм этнокультурного воспитания, использования традиционных дидактических средств с этнокультурным наполнением. В заключении подведены общие итоги исследования и приведены выводы. – Основным результатом исследования явилась разработка концепции и модели этнопедагогической направленности воспитания, в структуре которой выделены концептуальный, целевой, организационно-содержательный, результативный компоненты; компонент педагогического сопровождения; – охарактеризованы предпосылки (социально-политические, правовые, социокультурные, педагогические) её становления и развития в казахской педагогике; – показано влияние социокультурный аспект ситуации в стране в разные исторические периоды на характер и специфику этнопедагогической направленности воспитания на уровне отбора содержания, организации национальных групп, выбора методов и средств воспитания; – выявлены и определены тенденции развития этнопедагогической

направленности воспитания на различных исторических этапах развития казахстанского общества: определяемая внешними факторами (влиянием западной культуры, ее принятием или противодействием ей) и внутренними (противодействием унификации и обособленности); развитие в русле прогрессивных педагогических концепций, в контексте основных проблем педагогики; конструктивное использование прогрессивного предшествующего опыта; обусловленность, непосредственными и опосредованными факторами; – обоснована возможность использования опыта прошлого в современной образовательной практике не путём простого заимствования идей и практических наработок, а через их дальнейшее развитие в контексте современных тенденций образования: гуманизации, активности процесса обучения, духовно-нравственного и личностного развития, развития патриотических чувств, воспитания культуры межнационального общения; – разработаны и научно обоснованы концепция и модель этнопедагогической направленности образования на современном этапе; – обосновано педагогическое сопровождение молодежи в условиях этнопедагогической направленности воспитания, которое обеспечивается разработкой и апробацией системы мероприятий со студентами, организацией этнокультурной развивающей среды, использованием педагогического диагностического инструментария, подготовкой будущих педагогов к этнокультурному воспитанию молодежи. Исследование подтвердило мысль о том, что ретроспективный анализ проблемы, связанной с приданием образовательному процессу этнопедагогической направленности на разных исторических этапах развития казахстанского общества, имеет большое значение для современной теории и образовательной практики молодежи. Он позволяет улучшить педагогическую деятельность в сфере этнокультурного, патриотического воспитания и воспитания культуры межнационального общения. Таким образом, этнопедагогическая направленность воспитания рассматривается нами как развивающееся понятие в педагогике, поскольку его содержание как формы организации научного знания дополняется и расширяется. Его введение в понятийный аппарат педагогики Г. Н. Волковым К. Б. Жарикбаевым, С. К. Калиевым, Р.К.Толеубековой и др. предполагало изучение культуры родного народа, прежде всего родного языка; построение педагогического процесса с учётом народных традиций. Современная трактовка понятия этнопедагогическая направленность расширяется за счёт применения инновационных форм этнокультурного воспитания, использования традиционных дидактических средств с этнокультурным наполнением. Таким образом, настоящее исследование может являться теоретической базой для изучения историко-педагогических аспектов национального, патриотического воспитания, для разработки инструментального и технологического обеспечения процесса, направленного на воспитание человеколюбия, дружелюбия у подрастающего поколения.

Список литературы

1. Закон Республики Казахстан «Об образовании» от 27 июля 2007 г. № 319-III ЗРК.
2. Типовые правила деятельности организаций, реализующих образовательные программы высшего профессионального образования, утвержденные постановлением Правительства Республики Казахстан от 2 марта 2005 г. № 195.
3. Управление качеством профессионального образования и обучения. Подходы к методологии самооценки. Отчет Национального наблюдательного центра Казахстана при поддержке ЮНЕСКО. Сентябрь 2001 г. – февраль 2002, г. Алматы
4. Ибраева, К. Ж. Этнопедагогика в профессиональном образовании / К. Ж. Ибраева. – Астана, пр. Победы, 62а, тип КазГАТУ, 139с.

ЛЕПКА КАК СРЕДСТВО РАЗВИТИЯ МЕЛКОЙ МОТОРИКИ У ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

Казбекова Лаура Максатқызы

студент Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева, Республика
Казахстан, г.Астана.

Современная эпоха наполнена целым рядом устройств, таких как мобильные телефоны, планшеты, ноутбуки и другие. Сейчас все дети знакомы с этими технологиями, поскольку они заменили традиционные игрушки. Однако эта тенденция оказывает негативное влияние на мелкую моторику ребенка. Часто можно наблюдать, как дети используют большие пальцы вместо указательных, когда листают страницы планшета, включают/выключают свет, нажимают кнопки и многое другое. Такое поведение может повлиять на их графомоторные навыки и снизить уровень их готовности к школе и общего развития. Кроме того, неправильное использование пальцев может привести к неправильному тону их кистей и пальцев и проблемам со зрительно-моторной координацией. У детей, привыкших к двумерному миру, могут возникнуть проблемы с планированием движений и недостаточным осознанием своего тела в пространстве. Следовательно, их зрительно-моторная связь нарушается, что может негативно сказаться на дальнейшем обучении. Развитие мелкой моторики является важным аспектом жизни ребенка, и это серьезная проблема в современном мире, где даже нейротипичные дети могут испытывать трудности. Поэтому в данной статье основное внимание уделяется важности развития мелкой моторики.

На жизнь каждого ребенка влияют действия его тактильности. В рамках подготовки детей к школе важно включать занятия, которые улучшают их мелкую моторику и координацию рук. Развитие мелкой моторики имеет решающее значение для роста ребенка и должно начинаться с раннего возраста.

По мнению М.М. Кольцовой, под мелкой моторикой понимаются движения, выполняемые мелкими мышцами руки и глаза, которые работают вместе скоординированно [1].

Лепка относится к процессу создания трехмерного объекта с использованием различных материалов, таких как глина, пластилин или даже песок. Это упражнение требует использования мелкой моторики, поскольку включает в себя манипулирование материалом и придание ему формы руками и пальцами. В процессе лепки дети могут улучшить свою мелкую моторику несколькими способами.

Во-первых, лепка требует, чтобы дети использовали свои руки и пальчики, чтобы придать материалу желаемую форму. Это требует большой ловкости рук, которая помогает укрепить мышцы кистей и пальцев. Многократное использование этих мышц может со временем привести к улучшению мелкой моторики.

Во-вторых, лепка требует определенной координации рук и глаз. Дети должны уметь видеть объект, который они пытаются создать, и манипулировать материалом таким образом, чтобы он точно отражал этот объект. Это требует использования как зрительной, так и моторной областей мозга, что может помочь улучшить связи между этими областями с течением времени.

В-третьих, лепка может помочь улучшить пространственное восприятие ребенка. При создании трехмерного объекта дети должны быть осведомлены о форме и размере объекта, который они пытаются создать. Это требует определенного уровня пространственного восприятия и может помочь улучшить способность ребенка мысленно визуализировать объекты.

Наконец, лепка может быть расслабляющим и приятным занятием для детей. Когда дети расслаблены, их мышцы, скорее всего, будут свободными и гибкими, что может облегчить им манипуляции с материалом. Кроме того, когда дети занимаются приятным занятием, они с большей вероятностью повторят его, что может привести к расширению возможностей для развития мелкой моторики [2].

Мелкая моторика - это способности, необходимые для контроля и координации мелких мышц кистей, пальцев и запястий для выполнения задач, требующих точности и ловкости. Эти навыки необходимы для развития ребенка, поскольку они позволяют ему выполнять различные повседневные действия, такие как письмо, вырезание, раскрашивание, застегивание пуговиц и завязывание шнурков на обуви.

В старшем дошкольном возрасте (обычно около 4-5 лет) мелкая моторика детей продолжает развиваться и совершенствоваться, позволяя им выполнять более сложные задачи.

Развитие мелкой моторики имеет решающее значение для различных процессов роста ребенка, таких как мышление, внимание, наблюдательность, речь, пространственная координация, память (как зрительная, так и моторная), концентрация и фантазия. Многие современные ученые поддерживают идею о том, что тренировка движений пальцев полезна для общего развития ребенка и языковых навыков. Очень важно развивать у детей мелкую моторику, поскольку в течение всей их будущей жизни им потребуются точные и скоординированные движения рук и пальцев для таких действий, как одевание, рисование, письмо и выполнение повседневных задач [3].

Кисти и пальцы - это универсальный инструмент, который постоянно доступен детям. Позволяя детям самим прикасаться к предметам и манипулировать ими, а также позволяя всему проходить через их руки, мы можем расширить их понимание и творческие способности.

Лепка - это важнейшее занятие для детей на ранних стадиях развития их художественных, эстетических и творческих навыков. С помощью лепки дети узнают о трехмерных формах, улучшают зрительно-моторную координацию и развивают мелкие мышцы пальцев. Это упражнение также способствует пространственному мышлению, мелкой моторике и общему развитию нервной системы, что может улучшить речевые и мыслительные способности. Во время лепки дети учатся передавать размер и форму объектов и разрабатывают способы изучения и выделения их особенностей. Когда они прикасаются к предметам и манипулируют ими, их внимание фокусируется, и их действия ассоциируются со словами, сначала в пассивной, а затем в активной речи. По этим причинам лепка часто рекомендуется активным и энергичным детям.

Лепка - это увлекательная форма художественного самовыражения для детей, поскольку она позволяет даже самому маленькому из них почувствовать себя творцом. Это очень осязаемая форма творчества, позволяющая детям не только видеть, но и прикасаться к своим творениям. Поскольку лепка опирается на руки ребенка в качестве основного инструмента, она доступна дошкольникам как самостоятельное занятие. Начав лепить в раннем возрасте, ребенок может развить ловкость и умение пользоваться руками. Когда дети понимают, что они могут формировать бесконечное количество объектов из одного куска материала, лепка становится увлекательным и приятным занятием.

Способности, развитые у дошкольников на занятиях лепкой, будут полезны не только в школе, но и в воспитании всесторонне развитой личности с богатым воображением. С помощью лепки дети могут развить терпение, настойчивость, точность и способность выполнять начатые задания. Тип пластика, используемого на занятиях, существенно повлияет на достижения ребенка. Никакие другие формы художественного самовыражения не позволяют получить такой осязаемый опыт, как лепка. Важно использовать материалы для лепки, которые являются как физически доступными, так и приятными для детей. Существует множество различных типов

материалов для лепки, которые позволяют детям экспериментировать и в полной мере проявлять свой творческий потенциал. Во время занятий лепкой и бесплатных занятий дети могут использовать различные материалы, такие как влажный песок, полимерная глина и влажный песок, пластилин, тесто. Крайне важно избегать ограничения воображения и интересов детей и предоставлять им свободу заниматься тем, что им нравится.

Лепка имеет уникальный аспект в том смысле, что оно учит детей создавать трехмерные представления объектов. Сформованные объекты напоминают реальные объекты в меньшем масштабе и могут быть использованы в игре в качестве замены реальных объектов. Когда дети создают эти предметы, у них формируется эмоциональная привязанность к ним и они немедленно начинают с ними играть. Если дети лепят пейзаж вместо того, чтобы рисовать его, они воспринимают его так, как если бы он был реальным.

Когда дело доходит до занятий лепкой для дошкольников, иногда это может вызвать у детей увлекательные идеи с богатым воображением, в то время как в других случаях это может привести к фантастическому переосмыслению окружающего мира. Дошкольники, как правило, обладают богатым воображением и часто с энтузиазмом воплощают свои идеи в жизнь. Одним из наиболее важных аспектов занятий моделированием для детей является сохранение элемента игры и веселья, поскольку это является для них ключевым мотиватором. Без должной мотивации лепка может стать скучным и непривлекательным занятием для маленьких детей [4].

В процессе занятия педагог преследует конкретные цели, как указала Халезова Н.Б. К ним относятся развитие творческих способностей у детей, повышение их визуальных и технических способностей, формирование интереса к этой форме деятельности и содействие развитию их визуального восприятия, памяти и образного мышления [5].

Рекомендации:

- Важно регулярно работать над развитием мелкой моторики вашего ребенка, выбирая соответствующие возрасту игры и задания, соответствующие его интересам. Однако для детей младше одного года рекомендуется, чтобы продолжительность этих занятий составляла не более 5-7 минут.
- Выберите время, когда ваш малыш спокоен и с удовольствием занимается этими видами деятельности.
- Убедитесь, что пальчиковые игры и задания доставляют удовольствие вашему ребенку.
- Повышайте уровень владения языком вашего ребенка, часто разговаривая с ним, называя предметы, участвуя в диалогах, ролевых играх и рассказывании историй. Кроме того, старайтесь прикасаться и поглаживать руки и пальчики вашего ребенка во время разговора.
- Всегда наблюдайте за своим ребенком, когда ребенок играет с мелкими предметами.
- Поощряйте воображение вашего ребенка и не ограничивайте его творческие способности.

В заключение отметим, что лепка - это эффективный способ развития мелкой моторики у детей. В процессе манипулирования материалами, придания им формы и использования инструментов для создания сложных деталей дети могут развивать ловкость пальцев, зрительно-моторную координацию и способность контролировать небольшие группы мышц. Лепка также может помочь детям развить пространственное восприятие, творческие способности и воображение, что делает его ценным занятием для детей всех возрастов. Родители и педагоги могут поощрять детей к занятиям лепкой, предоставляя им материалы для лепки и поощряя их развивать свои творческие способности в этом приятном и увлекательном процессе.

Список использованной литературы

1. Кольцова М. М. Двигательная активность и развитие функций мозга ребенка. М.: Просвещение, 1993. 228 с.
2. Богатеева З. А. Занятия лепки в детском саду / З. А. Богатеева. М.: Просвещение, 2009.
3. Янушко Е. А. Развитие мелкой моторики рук у детей раннего возраста. Москва, 2009.
4. Ткаченко Т. А. «Развиваем мелкую моторику», издательство ЭКСМО, М., 2007.
5. Ветлугина Н. А. Художественное творчество и ребенок. Монография. М.: «Педагогика», 1972. 288 с. – С.22.

ОӘЖ378. 418.22

ҚАЗАҚ ТІЛІ САБАҒЫНДА ЗАМАНАУИ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ҚОЛДАНУ

Қасымқызы Жазира

aa_aa_2323@mail.ru

«Ахмет Байтұрсынұлы атындағы № 47 ЖОББМ», Семей, Қазақстан

Қазақ тілі пәнін оқытуда заманауи технология оқушылардың қызметін белсендіруші және қарқындатушы құралдарға ие, кейбір технологияларда осы құралдар нәтижелер тиімділігінің басты идеясы мен негізін құрайды. Оларға перспективалық-ілгерінді оқыту технологиясын, ойын, мәселелі, бағдарламаланған, ерте қарқынды оқыту және жалпы оқу машықтарын жетілдіру технологияларын жатқызуға болады [1].

Перспективалық-ілгерінді оқыту технологиясы мен оның негізгі тұжырымдамалық ережелері деп тұлғалық тәсілді (тұлғааралық ынтымақтастықты), балаларды оқу барысында дамытудың басты шарты ретінде жетістікке бағдарлануды, жіберілген қателермен жұмыс істеудің орнына қателердің алдын алуды, даралау, яғни әркім үшін білімнің қолжетімділігін; аралық оқытуды (білетін адам арқылы білмейтін адамды оқыту) атауға болады.

Бағдарламаның кейбір мәселелерінің объективтік күрделілігін азайту үшін олардың білім еру үдерісіне енгізілуінен озық жүру керек. Демек, қиын тақырыпты осы кезде өтіп жатқан материалмен бірге қандай да бір байланыста алдын ала қозғауға болады. Перспективалық (өтетін тақырыптан кейінгі) тақырып әр сабақта аз мөлшерде беріледі (5-7 мин). Бұл ретте тақырып баяу ашылады, ары қарай, барлық қажетті логикалық ауысуларымен жүзеге асады.

Жаңа материалды (перспективалық тақырыпты) талқылауға алдымен мықты, содан кейін орташа және содан кейін ғана әлсіз оқушылар тартылады. Нәтижесінде барлық балалар бір-бірін ақырындап оқытады. Бұл технологияның басқа ерекшелігі пікір айтылатын басқару болып табылады. Ол оқушының үш әрекетін біріктіреді: ойланамын, айтамын, жазамын. Үшінші «кит» - тірек сызбалар, немесе жай ғана тіректер, кесте, карточкалар, сызулар, суреттер түрінде түсіндіру және ресімдеу барысында оқушылардың көз алдында туындайтын тұжырымдар [2].

Оқушы мұғалімнің сұрағына жауап бергенде тіректі қолдана отырып (жауапты оқиды), бөгелушілігі, қателіктен қорқуы жойылады. Сызба талқылау мен дәлелдеу алгоритміне айналады, ал назардың барлығы берілгенді есте сақтауға немесе еске түсіруге емес, керісінше оның мәніне, ойлауына, себеп-салдарлық байланысын түсінуге бағытталған.

Сонымен қатар, қазақ тілі сабағында «Мәселелі оқыту технологияларын» қолдануға болады. Мұндай оқыту оқушылардың қалыптастырылушы мәселелі жағдайларда теоретикалық және іс-тәжірибелік міндеттерді шешу барысында жаңа білім алуына негізделген. Мұның әрқайсысында оқушылар шешімді өз бетімен іздеуге мәжбүр, ал мұғалім оқушыға көмектеседі, мәселені түсіндіреді, оны тұжырымдайды және шешеді. Мысалы, мұндай мәселелерге емле

ережесін және т. б. өз бетімен шығаруды жатқызуға болады. Мәселелі оқыту мына кезеңдерден тұрады [3]:

- ортақ мәселелі жағдайды түсіну;
- нақты мәселені талдау, тұжырымдау;
- шешім (болжамдарды ұсыну, негіздеу, оларды ары қарай тексеру);
- шешімнің дұрыстығын тексеру.

Мәселелі жағдайлар құру қағидалары:

• Оқушыларға іс-тәжірибелік немесе теоретикалық тапсырма беріледі, оны орындау білімді ашуды және жаңа машықтарды меңгеруді талап етеді.

- Тапсырма оқушының зияткерлік мүмкіндіктеріне сай болуға тиіс.
- Мәселелі тапсырма жаңа материалды түсіндіргенге дейін беріледі.
- Мұндай тапсырмалар мыналар: меңгеру, сұрақты қалыптастыру, іс-тәжірибелік әрекеттер.
- Бір мәселелі жағдай әртүрлі тапсырмалардан туындауы мүмкін.

Оқытудағы мәселелік деңгейлері:

- Мұғалім мәселені (міндетті) өзі көтереді және оны оқушылардың белсенді зейіні мен талқылауы арқылы шешеді (дәстүрлі жүйе).
- Мұғалім мәселені көтереді, оқушылар өз бетімен немесе оның жетекшілігімен шешімін табады; ол шешу жолдарын өз бетімен іздейді (жекелей-ізденушілік әдіс).
- Оқушы мәселені көтереді, оқытушы оны шешуге көмектеседі, оқушының мәселені өз бетімен тұжырымдау қабілеттілігі тәрбиеленеді (зерттеушілік әдіс).

Оқушы мәселені өзі көтереді және өзі шешеді (зерттеушілік әдіс).

Мәселелі оқытуда зерттеушілік әдіс басты орын алады, мұнда оқу жұмысы оқушылар білім алудың ғылыми әдістерімен танысатын, ғылыми әдістер элементтерін меңгеретін, жаңа білімді өз бетімен алу машықтарын игеретін, ізденуді жоспарлайтын және өзі үшін жаңа тәуелділікті немесе заңдылықты ашатын деңгейде ұйымдастырылады. Мұндай оқу үдерісінде оқушылар логикалық, ғылыми, диалектикалық, шығармашылық тұрғыдан ойлануға машықтанады; олар алған білім дәлелдерге айналады; олар тереңнен қанағаттанушылық, өзінің мүмкіндіктері мен күштеріне деген сенім сезімін басынан өткереді; өз бетімен алған барынша мықты. Алайда, мәселелі оқыту үнемі оқушыға қиындық тудыратын дүниелермен тығыз байланысты, ойлану мен шешу жолдарын іздеуге дәстүрлі оқытумен салыстырғанда барынша көп уақыт кетеді. Педагогтардан жоғары педагогикалық шеберлік талап етіледі.

Білім беру сапасы – қоғамдағы білім беру үрдісінің жағдайын нәтижесін сондай-ақ жеке тұлғаның кәсіптілігінің қалыптасуын және даму болашағының қажеттілігін анықтайтын әлеуметтік категория. Білім беру сапасы білім беру мекемелеріндегі жастарды оқыту мен тәрбиелеу қызметтерінің әртүрлі көрсеткіштерінің жиынтығын, яғни білім беру мазмұнын, оқу формасы мен әдістерін, материалдық техникалық базалары тағыда басқалары бойынша анықталады. Сол себепті орта мектептің алдында тұрған негізгі міндеттерінің бірі – оқушылардың шығармашылық қабілетін барынша ашып, қоғамды құрып дамытуға бар мүмкіндігін жұмсайтын қабілетті жеке тұлғаны қалыптастыру. Әрбір оқушының тұлға ретінде қалыптасып дамуына математикалық білімнің үлкен үлесі зор [4].

Кеңінен қолданылып жүрген технологиялардың бірі - «Мемлекеттік тілді деңгейлік оқыту технологиясы». Бұл технология оқушылардың ізденушілік, өзіндік жұмыс істеу, білімді сапалы қабылдау, шығармашылықтарын арттыра түсуге бағыттайды, мәселені тиімді шешудің жаңа мүмкіндіктерін анықтайды. В.П.Беспалько оқу материалын меңгерудің 4 деңгейін ұсынады [1]:

1 - деңгей базалық деңгей ретінде қабылданған. Бұл міндетті деңгей болғандықтан барлық білім алушы тапсырманы толық орындауы тиіс.

2 - деңгей Қосымша мәліметтер алғашқы деңгейде алған білімді одан әрі кеңейтіп, тиянақтайды, негізгі мазмұнын нақтылайды, ұғымдардың не үшін, қалай қолданылатынын көрсетеді. Бұл деңгейде өтіп кеткен материалды білім алушы талдап, бұрынғы тапсырмаларға ұқсас орындайды. Бірақ бұларды орындау үшін алған білімдерін түрлендіріп пайдалану керек.

3 - деңгей Өз бетіндік жұмысты қалыптастыру мақсатында білім алушылар жаңа тақырып бойынша меңгерген қарапайым білімдерін жетілдіріп тереңдетеді. Жаңа білімді талдау, жинақтау, салыстыру арқылы меңгеруіне, қорытындылай білуіне жол ашылады. Бұл деңгейде ребус, сөзжұмбақ, анаграмма құрастырады.

4 - деңгей Бұл деңгейде берілген тақырып бойынша өз бетімен жұмыс істеуге дағдыланады. Реферат, баяндама, өлең, жұмбақ, жаңылтпаш құрастыру тапсырмалары беріледі.

Ж.Қараевтың деңгейлеп оқыту технологиясының жемісі сол, ол оқушыны күштеп оқудан аулақтатып, өз бетімен оқуына, ақпаратты өз бетімен өңдеуге, ешкімнің көмегінсіз өз бетінше ойланып, шешім қабылдауға дағдыландырады .

Қорыта келгенде деңгейлік тапсырмалар орындау негізінде оқытудың тиімділігі:

- оқушы өз бетімен жұмыс істеуге дағдыланады ;
- оқушының жеке қабілеті айқындалады;
- іштей бір-бірінен қалмауға тырысады;
- тапсырманың күрделену деңгейіне сәйкес оқушының ойлау қабілеті артады;
- сынып оқушылары толық бағаланады;
- әр бала өз деңгейіне ,қабілетіне қарай бағаланады.

Қазақ тілін оқыту барысында оқушының сөздік қорын байыту арқылы тілін дамытуға болады. Қазақ тілін үйрету, білу қазіргі таңда басты мәселе болып отыр. «Тіл дамыту дегеніміз - тілдік норманың жетілу, ширау, даму дәрежесі» ,-дейді ғалым М. Балақаев. Тіл үйренуде ең басты міндет-оқушылардың сөйлеу тілін дамыту. Тіл дамытудың шарттары:

- 1.Сөздік қорын дамыту.
- 2.Сөйлеудің грамматикалық жағын ескере отырып қалыптастыру.
- 3.Ауызекі сөйлеу тілін дамыту.
- 4.Әңгімелеуге үйрету.

Қазақ тілі сабақтарында бұл мәселені шешу жолдарының бірі әр түрлі әдіс-тәсілдерді тиімді қолдану, жаңа технологияларды енгізу. Сабақта оқушылардыңтілін диалог, монолог дамытуға болады. Диалогтық, монологтық сөйлеу барысында туындайтын қиыншылықтар да бар [5]:

- Диалогтық сөйлеуде қабылдаушы баяндаушының айтқан ойын, көзқарасын бірден түсінуі қажет.
- Қабылдаушы бірден аяқ асты жауап беруі тиіс.
- Сөйлеу барысында қабылдаушы тыңдалым мен айтылым әрекетін бір-бірімен сабақтастыра меңгеру керек.

Монологтық сөйлесу барысында қабылдаушы баяндаушының айтқан ойын, көзқарасын саналы түрде ұғынып, оны логикалық жүйеікпен айтуы керек. Монолог арқылы оқушылардың мынадай іскерліктері қалыптасады:

- белгілі бір тақырыпқа өз көзқарасын білдіреді
- белгілі бір тақырып бойынша ақпарат береді
- сөз тіркесі мен сөйлем құрай білу дағдылары қалыптасады
- сөйлеу тілін байтады
- сөздік қорын байытады
- нақты, дәл, анық жауап беруге үйретеді
- әдеби тіл нормасында сөйлеуге дағдыландырады

Тіл дамытуда атқарылатын жұмыстың ең негізгі түрі - сөздік жұмысын жүргізу. Сөздік жұмысын жүргізу арқылы оқушының сөздік қорын байыту көзделеді. Сөздік қоры бай адамның ойын анық жеткізу мүмкіндігі бар. Екінші бір тілді меңгеру сөз үйренуден басталады.

Тіл үйрету дегеніміз - кез келген сөзді құрғақ жаттап алу емес, жаңа сөздің мағынасын түсініп, саналы түрде есте сақтау, жаттау, ауызша, жазбаша сөздерді дұрыс қолдана білу. Ал, оқушының жаңа сөздерді саналы түрде есте сақтауы үшін сабақта түрлі көрнекіліктер, кесте сөздердің орыс тіліндегі аудармасын айту, түсіндіру сияқты тәсілдер қолданылады. Жалпы, оқушылардың тілін дамытуда өткен сабақтарда үйренген сөздерді жаңа сабақпен байланыстыра, сол сөздерді қайталап, жаңа сөздермен бірге ауызша, жазбаша сөйлем құраттыру аса маңызды. Оқу орыс тілінде жүретін мектептерде оқушыларға жаңа сөздерді үйретуде төмендегідей әдістемелік талаптар ескерілуі тиіс:

1. Жаңа сөздерді дұрыс айтуға дағдыландыру. Сөздердің мағынасын түсініп есте сақтаумен бірге, дұрыс айтып үйренудің мәні зор.
2. Заттың өзін көрсету арқылы меңгерту. Затты нақты көрсеткенде оқушының көру қабілеті арқылы сөздің мағынасын түсініп, есте сақтау мүмкіндігі артады.
3. Жаңа сөзді аудару арқылы меңгерту. Жаңа сөздерді оқушылардың ана тіліне аудару сөздің дәл мағынасын ашатын бірден-бір тәсіл деуге болады.

Оқу орыс тілінде жүретін мектептердің бастауыш сыныптарындағы қазақ тілі сабақтарында оқушыға жаңа сөздерді үйретуде мынадай әдістемелік талаптар ескеріледі:

1. Жаңа сөздер жеке, дара алынбай, басқа сөздермен байланыста мәтінде алынып, қолданыстағы жағдайда беріледі.
2. Оқушының белсенді түрде меңгеретін жаңа сөздері 7-8 сабақ бойынша еске түсіріліп, қайталанып отырады.
3. Сондай-ақ, жаңа сөз оқушының түсінуіне ыңғайлы, жеңіл түрде беріледі.
4. Ол сөздің сөйлемде түрлі грамматикалық тұлғада қолданылатыны оқушыларға сөздердің бастапқы айтылу негізі бекітіліп түсіндіріледі.
5. Бір сабақтың ішінде жаңа сөздер мен грамматикалық ереже бір мезгілде берілмейді.

Демек, жаңа технологиялық әдіс-тәсілдерді пайдалану білім сапасын арттырудың бірден-бір жолы. Оқыту үрдісінде оқушылардың білім қорын молайтуға, шығармашылық қабілеттерін жетілдіруге ықпалы зор.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Беспалко В.П. «Слагаемые педагогической технологии». - М.: Педагогика, 1989. - 44 б.
2. Кобдикова Ж.У. Оқыту процесін технологияландыру. А: 2000. - 61 б.
3. Қараев. Ж.А., Кобдикова Ж.У. Актуальные проблемы модернизации педагогической системы на основе технологического подхода. - А. - 2005. - 34 б.
4. Бакзыбекова. Н. Саралап деңгейлеп оқыту технологиясы арқылы оқушылардың білім деңгейін арттыру. - А.: Қазақ тілі, №4, 2007. 16 б.
5. Қуанышбаева А. Жаңа технологиялық әдіс-тәсілдерді пайдалану. - А.: Қазақ тілі: Әдістеме. Республикалық ғылыми-әдістемелік журнал, №2, 2004. - 47 б.

**ЛИЧНОСТНО ОРИЕНТИРОВАННОЕ ОБУЧЕНИЕ В ВЫСШЕЙ ШКОЛЕ:
ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ****Калтаева Г.К.**

Кандидат педагогических наук Казахский Агротехнический университет, Астана

В современных условиях многоуровневая система профессионального образования и планомерная интеграция высшей школы Казахстана в международную образовательную систему требуют новых подходов к вопросам организации учебного процесса, обеспечения качества профессионального образования. Современный этап реформирования образовательной системы характеризуется следующими показателями: растущей ролью организационной деятельности и информационных технологий, возникновением новой философии образования; формированием нового образа науки; поиском новых взаимоотношений человеческой цивилизации и природы; изменением образовательной сферы и всеобщей глобализации; совершенствованием нормативных документов.

Социальный заказ общества в настоящее время выражается в необходимости формирования принципиально новых возможностей для сопровождения и реализации образовательного процесса, создания на основе информационных технологий образовательной среды, направленной на формирование профессиональной компетентности, отвечающей современной образовательной парадигме. Обновление идеологии и содержания образования, новое понимание механизмов познания, структуры познавательных способностей и познавательной деятельности в целом объективно требует их перевода на технологический уровень. В высшей школе все большую актуальность приобретает вопрос о выявлении и применении в обучении таких технологий, которые бы способствовали формированию у выпускников способности и готовности к решению проблем, являющейся составной частью исследовательской компетенции.

Ключевым звеном формирования такого опыта является развитое творческое мышление. Отсюда следует, что основным механизмом соответствующей подготовки человека является модель обучения, ориентированная на формирование умений решать проблемы. Такой моделью является проблемное обучение. Проблемное обучение предполагает последовательное и целенаправленное выдвижение перед (учащимися) обучаемыми познавательных задач, разрешая которые, они под руководством педагога не только активно усваивают новые знания, но и у них развиваются мотивационная, эмоциональная, предметно-практическая и др. сферы индивидуальности. Начавшись с проблемной ситуации, процесс мышления протекает как поиск неизвестного и завершается его открытием и становлением психических новообразований. Личностно ориентированное обучение в отечественной педагогике было разработано в 60-80-е годы прошлого века усилиями выдающихся дидактов – М.И. Махмутова, И.Я. Лернера, М.Н. Скаткина, Д.В. Вилькеева, и других [3; 4]. На наш взгляд, эта теория и технология становится актуально востребованной в настоящий период развития нашего образования в силу того, что сущностные признаки проблемного обучения (его цели, формы, методы и др.) адекватны основной цели образования – формирование личности, готовой к действиям в условиях нестандартных ситуаций и быстрых перемен. И не случайно, что личностно ориентированное обучение в той или иной мере развивается в трудах современных исследователей (В.И. Андреев, Е.М. Ибрагимова, А.П.Сейтешев, А.Р.Ерментаева, К.Ж.Ибраева, Б.Ж.Садыков Т.Б. Гребенюк, Н.К. Чапаев, и др.). [7, с. 47-51]. В каких направлениях идет это развитие, каковы его ведущие тенденции? Первая тенденция – дифференциация образования и процесса обучения. Она выражается в вариативности учебных планов и программ; углубленном изучении предметов по

выбору; индивидуализации как неременном условии развития проблемного обучения; развитии дифференцированного обучения.

Дифференциация наблюдается и в рамках самого личностно ориентированного обучения. Как отмечал М.И. Махмутов, одни его элементы получают развитие, другие существенно меняются, возникают и новые структурные элементы [4, с. 10-11]. Наиболее подвижными элементами личностно ориентированного обучения являются средства и формы организации обучения. Опираясь на эту закономерность, исследователи выделили несколько видов личностно ориентированного обучения: личностно-диалоговое, личностно -задачное, проблемно-контекстное, личностно -модульное, личностно -компьютерное обучение [4, с. 12]. Вторая тенденция связана с процессами интеграции в дидактике. Прежде всего, наблюдается процесс интеграции форм организации обучения: занятие-исследование, игровые, слайд-лекция, компьютерный практикум, лекция-диспут, семинар-дискуссия и т.д. Кроме того, имеет место интеграция общего и профессионального знания, теории и практики, содержания и процесса обучения.

Следующее направление – интеграция различных дидактических концепций: проблемного, модульного, контекстного, концентрированного, компьютерного, интерактивного обучения [1]. Понятие «педагогическая технология» появилось сравнительно недавно в педагогическом лексиконе. Его неоднозначное толкование связано с различными подходами к определению сущности данного явления. Можно выделить несколько таких подходов: 1. Процессуальный - педагогическая технология рассматривается как способ построения педагогического процесса в определённой последовательности действий, операций и процедур, обеспечивающих достижение диагностируемого и прогнозируемого результата в изменяющихся условиях образовательного процесса; 2. Инструментальный - как совокупность методов, приёмов, средств обучения и воспитания; 3. Личностный - как компонент педагогического мастерства преподавателя: умение проектировать и осуществлять педагогический процесс в определённой последовательности действий/ процедур. 4 . Системный - как целостный образовательный процесс в учебном заведении: совокупность цели, содержания, средств и методов обучения и воспитания (адекватно понятию «педагогическая система»). На наш взгляд, процессуальный подход наиболее точно отражает сущность данного феномена и распространяется на технологии разного уровня (от педагогических технологий, позволяющих выстроить целостный педагогический процесс, до тех, которые характеризуют системный способ построения отдельных элементов этого процесса: например, технология целеполагания).

Отличительной особенностью современного образовательного процесса является ориентированность на личностное развитие личности. Именно личностно-ориентированная модель образовательного процесса призвана помочь личности в раскрытии и во всей его сущностной глубине, реализовать его потребности и интересы, поддержать его начинания. Другими словами, сделать приоритетным субъектом процесса обучения. В отечественной педагогике были сделаны попытки частично решить подобные задачи в рамках развивающего обучения. Существует несколько точек зрения на соотношение обучения и развития. В первой точке зрения речь идёт о совпадении обучения и развития, так как любое обучение развивает, то есть, чем больше знает студент, тем более он развит. [5] Но ведь развитие - это не количество знаний, а их качество, то есть системность, связь, оперативность и т. д. Конечно, оперирование знаниями в процессе традиционного обучения развивает обучающихся, но только частично, потому что овладение мыслительными действиями и операциями, развитие других личностных свойств не является специально задаваемой и реализуемой целью в деятельности преподавателя. Вторая точка зрения заключается в том, что развитие личности происходит само по себе, а обучение использует лишь его результаты. То есть в определённые периоды жизни происходит становление психических функций, на основе которых и может строиться обучение.

Например, считалось, что обучение должно опираться на конкретно-образное мышление, присущее данному возрасту, и осуществляться на эмпирическом уровне. Но Л. С. Выгодский и его последователи опровергли такую точку зрения, считая, что обучение должно опережать развитие личности, вести его за собой. В 60 - 70-е годы в нашей стране начались исследования различных проблем развивающего обучения. Их результаты позволили экспериментально обосновать положение о ведущей роли обучения в умственном развитии личности и определить конкретные психолого-педагогические условия его реализации. Анализ основных технологий развивающего обучения убеждает нас, что большинство из них можно отнести к *личностно-ориентированным технологиям*. Остановимся на кратком рассмотрении наиболее характерных из них. Как показано уже, одним из наиболее важных аспектов эффективного формирования познавательной деятельности обучающихся является учет семантики обучающихся в процессе познания, что одновременно является наиболее существенной чертой личностно-ориентированных подходов к обучению. [6] Как мы уже указывали, одновременно именно этот аспект наименее разработан и менее представлен в практике современного образования.

В процессе опытно-экспериментальной работы в рамках экспериментальной площадки по разработке модели личностно-ориентированного образования мы апробировали ряд способов учета личностной семантики обучающихся. К ним относятся: 1. Использование семантических образов; 2. Использование семантических когнитивных карт; 3. Использование семантических обучающих метафор и семантических обучающих примеров. В связи с тем, что визуальная сенсорная система является наиболее скоростной в обработке информации, мы рассмотрели именно ее возможности для построения практических способов учета семантики в познании обучающихся. Общеизвестно, что внутренний образ обладает особыми возможностями для кодировки/декодировки информации. В выше указанных педагогических технологиях чаще используются визуальные способы кодирования учебной информации в качестве мнемотехнических приемов, что само по себе, безусловно, является шагом вперед по сравнению с аудиально-словесной формой презентации предметного содержания, но с точки зрения понимания сущности личностно-ориентированного образования, они все же являются больше внешне заданными образцами-результатами познавательной деятельности преподавателя, чем студентов.

В такой ситуации, с нашей точки зрения, происходит навязывание собственной семантики преподавателя в процессе формирования познавательной деятельности обучающихся, что, безусловно, сужает возможности самостоятельного детского познания и ограничивает обучающихся в способах познания, так как со временем они закрепляются и становятся стереотипами. Поэтому по результатам анализа сильных и слабых сторон известных методик и на основе собственного понимания сущности познавательной деятельности в рамках личностно-ориентированной модели нами были определены требования к работе с семантическим образом: образ должен быть создан ребенком самостоятельно, имея образцы других обучающихся или преподавателей в качестве примеров; образ должен быть как можно более тесно связан с предметным содержанием; образ должен как можно более однозначно отражать запоминание наиболее сложных фрагментов предметного содержания; образ должен иметь особый личностный смысл, по возможности связан с индивидуальными переживаниями, эмоциями, событиями, нетрадиционным пониманием конкретного содержания; образ должен быть простым для его исполнения, красочным и вызывать положительные эмоции; образ должен наиболее просто воспроизводиться, и для этого он должен быть исполнен как можно в более редко встречающейся форме. Ниже приведен семантический образ, который создан одним из обучающихся на лекциях и практических.

Как мы уже показали, учет субъектного опыта является наиболее важной практической задачей в формировании познавательной деятельности обучающихся. Именно поэтому мы

разработали и апробировали наиболее универсальные личностно-ориентированные подходы к обучению ряда дисциплин, которые включают личностно-ориентированный подход к преподаванию, учет особенностей семантики личности, личностных познавательных стратегий. Универсальный личностно - ориентированный подход (технология конструирования и реализации занятия. Т - организационное начало, постановка цели. Определение места данного занятия в последующей системе занятий. Обязательное использование всех логических уровней для мотивации, изучение личностных предпочтений, личных ожиданий и целей (включая преподавателя). Четкое определение результатов на сенсорном уровне (каждый может представить, сформулировать и прочувствовать результат), на уровне ЗУН, а также на уровне развития способностей и стратегий. О — реализация основных этапов занятия в определенной последовательности (оптимальная стратегия учения и преподавания).

Важно, чтобы преподаватель максимально использовал разнообразные способы презентации нового материала (визуально-наглядные, аудиально-словесные, чувственно-практические), создавая баланс дедуктивного, индуктивного, продуктивного способов организации последовательности дидактических единиц, определяя наиболее подходящее место для эвристических приемов, по возможности обеспечивая выбор содержания и форм различных видов деятельности на занятии. Как достигаются цели? Работа преподавателя с обратной связью от обучающихся. Кроме традиционных контрольных и проверочных работ, которые уже хорошо разработаны для оценки ЗУН, обязательная организация индивидуальной и групповой рефлексии относительно достижения личностных и собственно учебных целей (в том числе и учителем) в форме диалога, полилога, письменной обратной связи. Организация качественной системы обратной связи в виде анализа профиля уже развитых учебных навыков и умений (наподобие корректурных проб) как самими обучающимися, так и педагогом. Выявление личностных стратегий, которым следовали обучающиеся в процессе различных видов познавательной деятельности, их анализ и обсуждения для обмена стратегиями. Использование преподавателем позитивных оценок {вербальных и невербальных) в виде похвалы, одобрения, вручение переходящего «кубка знаний» или грамот. Выставление отметок. Данный универсальный метод служит в нашей модели алгоритмом для конструирования личностно-ориентированных уроков. Таким образом, анализ современных российских и зарубежных исследований показывает, что в последние годы происходит стирание различий между этими типами сред, и формируются среды, которые интегрируют оба подхода, то есть, среды представляет собой источник учебно-методического знания в конкретной области знания и одновременно высоко структурированную среду для организации различных форм самостоятельной познавательной деятельности.

Такие среды, как правило, формируются в рамках общедоступных технологий в среде WWW, либо базируются на профессионально разработанных оболочках - распределенных обучающих средах, средах ориентированных на сотрудничество и других, основанных на телекоммуникационных технологиях.

Список литературы

1. Дядиченко, Е. А. Дифференцированное обучение в системе личностно ориентированного образования / Е. А. Дядиченко // Известия высших учебных заведений. Северо-Кавказский регион. Серия: Общественные науки. – 2000. – № 1. С. 105-108.
2. Ибрагимов, Г. И. Теория обучения / Г. И. Ибрагимов, Е. М. Ибрагимова, Т. М. Андрианова. – М.: Владос, 2011. – 383 с.
3. Махмутов, М. И. Проблемное обучение. Основные вопросы теории / М. И. Махмутов. – М.: Педагогика. – 1975. – 368 с.

4. Махмутов, М. И. Педагогические технологии развития мышления учащихся / М. И. Махмутов, Г. И. Ибрагимов, М. А. Чошанов. – Казань: ТГЖИ, 1993. – 88 с.
5. Ибраева К.Ж. Теоретические основы содержания образования. Учебное пособие – Астана: Каз АТУ им.С.Сейфуллина, 2009.-127с.
6. Ибраева К.Ж. Methodological approaches to the study of personality's integrity essence of the science of man. International conference «Research Innovation and Education» 25-30 January. 2016. London. The collection inch. – С.13-28
- 7.. Ibrayeva Kulyan Zh The formation of creativity of a future teacher based on the humanitarian study of ethnocultural traditions- International Journal of Psychosocial Rehabilitation, Vol. 24, Issue 08, 2020

ОӘЖ 178.11.159

ЗАМАНАУИ ТӘРБИЕ БАҒЫТЫНДА БІЛІМ АЛУШЫЛАРДА АДАМГЕРШІЛІКТІК ҚАСИЕТТІ ДАМУДЫҢ ӨЗЕКТІЛІГІ

Керимбаева Жадыра Алдабергеновна

Jadi-06@bk.ru

Арнайы пән оқытушысы

Қаскелең мәдениет колледжі

Өскелең ұрпақты адамгершілік тұрғыдан қалыптастыру- әр түрлі факторлар мен жағдайлардың әсерінен іске асатын күрделі әрі жан-жақты процесс. Жас өспірімдер әр түрлі ішкі және сыртқы әлеуметтік және табиғи факторлардың әсерімен қалыптасып, дамиды. Өзін қоршаған ортадағы көптеген құбылыстар тікелей әсер етіп, оның мінез-құлқында, бітім бейнесінде із қалдырады. Сөйтіп барып, біртіндеп баланың адамгершілік сапалары, моральдық қабілеті қалыптаса бастайды.

Қазіргі кезде жастардың бойында адамгершілік қасиеттерін қалыптасыру өзекті. Себебі, заманауи ақпараттық технология заманында, шексіз ақпараттық кеңістік дәуірінде, әлеуметтік желілердің шарықтаған уақытында өскелең ұрпақтың нақты тәрбие бағыттарын айқындау қиынға соғып отыр. Оған қоса, жастарға медиаресурстардың әсері ата-ана мен педагогтердің ықпалынан да күшті болып отыр. Осы орайда, колледж студенттерінің психологиялық ерекшеліктерін ескере отырып. Өтпелі жеткіншек жас кезеңіндегі дағдарыстарды ескере отырып, адамгершілікті бағытта тәрбие беру аса маңызды міндеттердің бірі болып табылады.

Мораль дегеніміз адамдардың бір-біріне және қоғамға деген міндеттері мен қатынастарын айқындайтын ортақ тұрмысы мен мінез-құлқының нормалары мен ережелерінің жиынтығы.

Моральдық нормалардың түрлері көп. Мысалы, белгілі бір қауымдастық шеңберіндегі қарым-қатынас нормалары. Жалпы қоғамда қабылданған моральдық нормалар мен халық бұқарасының мыңдаған жылдар бойы бойына сіңген негізгі мінез-құлық қалыптары адамгершілік тәрбиесінің мазмұнының құрайды. Олар мыналар: адамның қоршаған ортасына, табиғат пен қоғамға қатынасы, адамдар арасындағы қарым-қатынас, күнделікті тұрмыстағы адамгершілік қарым-қатынастар, жеке адамдар арасындағы, отбасындағы және қоғамдық орындардағы тәртіп нормалары, т.с.с

Осыға орай, белгілі бір қоғамда адамның жеке басына қойылатын жалпыадамзаттық талаптарға байланысты адамгершілік тәрбиесінің негізгі міндеттері мыналар;

- адамгершілік санасын қалыптастыру;
- жалпыадамзатқа ортақ сапалық адамгершілік қасиеттерді өскелең ұрпақтың бойына сіңдіру;

- өскелең ұрпақты туған Отанына сүйіспеншілік рухына, оны қорғауға әзір болуға, еңбек пен меншікке жаңа қатынас, қоғамда қабылданған тәртіп, құқық, мінез-құлық нормаларын құрметтеу, ар-ождан бостандығын қастерлеу, өзге адамдарға, үлкендерге құрмет, кішілерге ізет сезімдерін, т.б. тәрбиелеу мен одан әрі дамыту;

- ізгілік, парасаттылық, ізеттілік, мәдениеттілік, тектілік, қарапайымдылық, арлылық, әдептілік, тілалғыштық, айтқанда тұру, төзімділік т.с.с. қасиеттерін қалыптастыру;

- жағымсыз қасиеттерден: өзімшілдіктен, күншілдіктен, жағымпаздықтан, арсыздықтан, ұятсыздықтан, мейірімсіздіктен, қатыгездіктен, дүниеқоныздықтан, сұғанақтықтан, парақорлықтан, маскүнемдіктен, бұзақылықтан, нашақорлықтан, құмар ойындырына құмарлықтан т.с.с. арылту.

Адамгершілік тәрбиесінің өзекті міндеті - өзі өмір сүріп отырған кезеңдегі қоғам алдында тұрған мақсат-мұраттар мен мүдделерге сай адамгершілік қасиеттердің тұтастығын тәрбиелеу.

Психологтар жеке адамның бойындағы қасиеттерін зерттеген кезде мынадай қорытындыға келді: барлық қасиеттердің құрылысы бірдей болады және олар төрт түрлі бөліктен тұрады: сезім, сана, сенім, міне-құлық дағдысы. Бірақ тәрбиелейтін қасиеттеріне қарай, бұл бөліктердің тәрбие беру процесінде жекешілік ролі өзгеріп тұруы мүмкін. Себебі, ол отбасындағы тәрбиеге, баланың жас ерекшелігіне, баланың бойында қалыптасқан қасиеттеріне, қоршаған ортасына байланысты болады.

Жоғары адамгершілік қасиеттер адамшылдықтың айшықты белгілері ретінде, ең алдымен, қоғамда қалыптасқан өмір салтының, адамдар арасындағы қарым-қатынастың, өзара сыйластықтың және әдет-ғұрыптың ықпалымен қалыптасады. Дей тұрғанымен, жеке адамның бойында жоғары адамгершілік қасиеттерді қалыптастыруда тәрбие ісімен тікелей айналысатын әлеуметтік институттар – отбасының, жалпы білім беретін мектептің, колледждің және еңбек ұжымының тиімді және мақсатты тәрбиелік қызметінің орны айрықша бөлек. Өйткені адамгершілік сезім, адамгершілік сана, адамгершілік сенім және мінез-құлық дағдылары мен әдеттерді адамгершілік ағарту жұмысы, яғни тұтас педагогикалық процесс барысында қалыптасады. Сонымен бірге, жоғарғы адамгершілік сананың қалыптасуында адамның өзін-өзі тәрбиелей білуі де айтарлықтай роль атқарады.

Сана-сезім мен ішкі рухани дүниесі бірте-бірте толығып, енді-енді пісіп-жетіліп келе жатқан жас өспірімнің адамгершілік тәрбиесі отбасынан – әке тәлімімен, туған шешесінің тәй-тәйімен басталады.

Отбасы – адамзат өмірі өз жалғасын табатын, жеткіншек ұрпақ өсіп- өрбіп ұшатын ұясы. Әдептілік, сыпайылық, ізеттілік, инабаттылық сияқты асыл қасиеттерге баулу осы жерден басталады. Ал бұл қасиеттердің бәрі баланың мінез-құлқынан көрінетін, көңіл- күйінен байқалатын, ақыл-ой мен іс-әрекетінде кездесетін әр түрлі адамгершілік сапалардың негізгі компоненттері , өмір бойы арқа сүйер ар-ожданы мен ұятының өзегі болып табылады.

Адамгершілікке тәрбиелеу отбасында нәрестенің бойында адамшылдық сезімдерінің қалыптаса бастаған кезеңінен басталады. Ата -анасының өзіне деген ыстық махаббаты мен қамқорлығының қарымы ретінде даланың нәзік жүрегінде адамдарға деген құрмет пен сүйіспеншілік сезімдері қалыптаса бастайды.

Балаға деген махаббат – ата-ананың табиғи сезімі. Ата-анасы немесе тәрбиешілер тарапынан еркелету, қамқорлық, жылылық көрмеген балада адамгершілік қасиеттерінің оянуы мен дамуы екіталай. Ондай бала басқаларға тек өзінің жеке пайдасы тұрғысынан қарауды үйреніп, тұйық, қатыгез болып өседі.

Әдептілік қағидаларын баланың бойына сіңіру отбасындағы адамгершілік тәрбиесінің қайнар бастауы. Дей тұрғанымен, әдептілік белгілері баланың бойында бірден қалыптаса салмайды. Баланы әдептілікке үйрету әке-шешесінен ұзақ тәлімдік тәрбие жұмысын, төзімділікті, өздеріне де үлгі-өнеге көрсетуді, қоғамда қалыптасқан мінез-құлық пен әдет-

ғұрып нормаларын біртіндеп меңгертуді, адамдар арасындағы сыйластық қарым-қатынастардың мәні мен мағынасын жан-жақты негіздеп, түсіндіруді талап етеді. Осындай қиын да күрделі үлгі-өнегелік тәлімдік тәрбиенің негізінде қалыптасқан әдептілік тағылымдары балаың басқа адамдармен үлгілі қарым-қатынасынан, үлкенге - ізет, кішіге – құрмет көрсете білуінен көрінеді.

Әйтседе, қазіргі кезде жастардың әлеуметтік желілерге тәуелділігі, ақпараттық кеңістіктегі келеңсіз интернет көздері олардың бойында бірқатар түзетуді қажет ететін қасиеттердің болатындығын аңғартады. Жасөспірімдердің әлеуметтік желілерге тәуелділігі оларды тұйық етеді, өз ішкі әлемін бұзады, олар басқалардың есебінен өз қажетін қанағаттандыруға дағдыланған, бірақ өзі еш адамға қамқорлық жасауға талаптанбайтын баланың, тіпті, адамшылдықтың бәрін түсінетін, жаттап алғанымен, адамгершілік сезімдері төмен болады. Мұндай бала тек өзінің жеке басының қамын күйттеп, өзімшіл болып өседі. Еш адамды жақсы көрмейді, адамдарды тек жеке басының пайдасы тұрғысынан бағалайды, уақытша ірі қызмет үшін сыйлайды. Ол үшін ар, ұждан, борыш, әдептілік, сыйластық, құрмет т. с. с. адамдық қасиеттердің құр атауы болмаса, мәні жоқ.

Сондықтан ең алдымен жастарда моральдық сана болу керек. Тек сол моральдық сана ғана адамгершілік қарама-қайшы іс-әрекеттерді шектеп қоймайды, ол адамның абыройын түсіретіннің бәріне – пасықтыққа, адамгершілікке өзімшілдікке, дүние қоңыздыққа, тоғышарлыққа қарсы күреседі. Баланы жаманшылық атаулының бәрінен сақтандырады. Сондықтан баланың бойынан сапаларды сіңдіру, оларды әдептілікке үйрету, жаман қылықтардан жирентіп, жақсы қасиеттерге баулу – отбасындағы адамгершілік тәлімнің өте қажетті және маңызды шарттары болып саналады.

Жалпы, баланың үйде қалай болмасын бұлжытпай орындайтын өзіне лайықты, бірақ күннен күнге біртіндеп күрделене түсетін міндеттері болуы қажет. Айталық, күнделікті үй тұрмысында анасына көмектесу, өзінен кіші бауырларын, ісі қарындасын күту, мал жайғау, су әкелу, ғаш жару, бір сөзбен айтқанда үлкендер тарапынан тапсырылған барлық жұмысты мүлтіксіз орындау. Сонда ғана бала өзінің де, басқаның да еңбегін бағалай біледі. Үлкенге құрмет көрсетеді, кішіге қамқорлық жасайды. Жоғары адамгершілік сапаларын өз бойына сіңіреді.

Қорыта айтқанда, отбасында негізі қаланған адамгершілік тәрбиесі колледжге келген уақытта да одан әрі де жалғасын табады. Студент – колледж ұжымының мүшесі. Сондықтан білімалушыларға ереже талаптарын қатаң сақтап, оған бой ұсыну, берілген тапсырмаларды мүлтіксіз орындау – білім алушының моральдық қалыптасуының бұлжымас шартты белгісі болып табылады. Оған қоса, жастардың әлеуметтік желілерді қолдануда тек адамгершіліктік негізге орайланған түрлі видеороликтегі сюжеттерді тамашалап, және оны тәрбие жұмыстарында басшылыққа алу маңызды болып табылады.

Пайдаланылған әдебиеттер

- 1 Сагояков Н.Ф. Воспитание гуманности у младших подростков на этнокультурных традициях хакасов: автореф. ... к.п.н.: 13.00.01. - М., 1999. – 24 с.
- 2 Қасымбеков ЖА. Спорт және дене тәрбиесі арқылы жасөспірімдердің патриоттық қасиеттерін қалыптастырудың педагогикалық шарттары: автореф. ... п.ғ.к.: 13.00.01. – Түркістан, 2006. – 30 б.
- 3 Жарықбаев Қ., Қалиев С. Қазақ тәлім-тәрбиесі. - Алматы: Санат, 1995. – 25 б.
- 4 Шакузадаұлы Н. Ұлағат. - Алматы: Құс жолы баспасы, 2002. - Б. 36-41.
- 5 Елікбаев Н. Дәуір тынысы: қазақ ұлттық психологиясы. – Қарағанды: ҚР ИМ ҚарЗИ, 2000. –

«STEAM» ӘДІСТЕМЕСІ БОЙЫНША БИОЛОГИЯ ПӘНІНЕН ОҚУШЫЛАРМЕН ӨНІМ ДАЙЫНДАУ

Керімбай Арман Мейрамұлы

Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ-нің жаратылыстану факультеті

«М014-Биология педагогтерін даярлау» мамандығының 2-курс магистранты, Астана, Қазақстан

Ғылыми жетекшісі- Нурсафина А.Ж.

PhD доктор, доцент м.а.

Кіріспе. «STEAM» деген түсінік «STEM» білім беру әдістемесімен тығыз байланысты. Осы аббревиатуралардың қандай мағына беретіндігін түсіну үшін алдымен тарихына көз жүгіртейік. Бұл әдістемелердің тарихы тереңде жатыр. Бастауын 1957 жылдағы «спутник дәуірінен» алады. Кеңес Одағының сол кездегі спутникті ғарышқа ұшыруы бүкіл әлемде толқыныс тудырып, үлкен жаңалық болған. Кеңес Одағынан ғылыми инновация бойынша қалып қалмағысы келген АҚШ бұл жаңалықты кері қабылдап, ол елде білімнің жаңғыртылуына назар аударылды. Ел білмейтін жаңа ғылыми жаңалықты ойлап табатын өнертапқыштық бойынша сол жылдары бүкіл әлемде үлкен дода болды. Сондықтан өсіп келе жатқан оқушылардың білім алуына басқаша жаңа көзқараспен қарау керектігін сол жылдары АҚШ жақсы түсінген. 1958 жылы «Білімді ұлттық қорғау туралы заңды» АҚШ Конгресі қабылдады [1]. Осы кезде АҚШ-тың білім жүйесі толығымен өзгеріске ұшырап, мектептегі бағыт көбінесе жаратылыстану ғылымдары мен математикаға ауысты. Білім саласында жаңа реформалар қабылданды. Бұл өзгеріс АҚШ-пен қоса бүкіл әлемдегі білім беру жүйесіне әсер етті. Биология, физика, химия ғылымдарының даму жолдары концепциясы пайда болды. Білім реформалары АҚШ-тың ғылым орталықтарының басқаруымен өтті. Нәтижесінде білім және ғылым мамандарының интеграциясы жүрді. Осылай STEM білім берудің пайда болуының кірпіші қаланды. АҚШ ғылым фонды білімді жаңғырту мәселесіне өте көп көңіл бөліп, жылдар бойы зерттеулер жүргізді. 2001 жылы биолог, АҚШ ғылым фондының өкілі Джудит Рамали STEM терминін ұсынды [2]. Кіші Джордж Буш президент болған кезде 2006 жылы «Мемлекеттік бәсекеге қабілеттілік бастамасы» қабылданды. Бәсекеге қабілеттілікті арттыру мақсатында жасалған бұл бастама білім саласында да көрініс тапты. Сол 2006 жылы АҚШ-та жаңа STEAM әдістемесі шықты. Осы аббревиатураны мағынасы бойынша ашатын болсақ, S – ғылым (*science*), T – технология (*technology*), E - инженерия(*engineering*), A – шығармашылық (*arts*), M – математика (*mathematics*) деген күрделі, жан-жақты ұғым мен саланы қамтыған әдістеме атауы шығады.

«STEAM» әдістемесінің мәні. Сонымен біз бұл әдістемелердің отаны АҚШ екенін түсіндік. Тек АҚШ-та ғана қалып қоймай, әрі қарай бұл әдістеме бүкіл әлем бойынша «жаңа білім тренді» ретінде таралып келеді. Қазіргі оқушыларға бұрынғы заманғы қатып қалған білім беру стратегиясы жарамайтындығын көптеген елдер әлдеқашан түсінген. Қазақстанда STEM білім беру әдістемесі туралы 2018 жылы біле бастады. Алдымен бұл жаңа әдістеме жекеменшік мектептерде қолданылып, кейін оған мемлекет тарапынан назар аударылғаннан соң барлық мектептерде осы STEM, STEAM бойынша білім беруге көңіл бөлінді. Осылайша біздің елде заманауи білім беру жүйесіне үлкен жаңа өзгеріс келді. Әр елде білім беру индустриализациямен тығыз байланысты. Себебі индустрия, өндіріс дамыса, кез келген мемлекет үшін ол үлкен жетістік. Сондықтан білім беруге, сапалы маман дайындауға ешқандай әлемдегі ел немқұрайлы қарамайды.

Қазіргі таңда бұрынғы өткен күн мамандарын дайындау мәселесі үлкен қауіп тудыртады. Себебі уақыт ағымы өткен сайын кейбір мамандықтар шеттеліп, жарамай жатыр. Сол себепті болашақта үлкен сұранысқа ие болатын мамандықтарға көбірек көңіл бөлініп жатыр. Осының барлығы STEAM білім беру әдістемесінде бар. Оларды атап өтейік: оқушыны шектемеу; оқушының жан-жақты ойлауына және жобалар құрастыруына мүмкіндік тудыру; жоба дайындау кезінде жауапкершіліктің жүгін сезіндірту; оқушының қандай-да бір жоба жасау кезінде жіберген қателіктері үшін оны сөкпеу; болашақ заман сұранысына сай білім беру; зертханалық жұмыстарды жаңа деңгейде жүргізу; сыныптағы әр білім алушының жеке ерекшеліктері мен мүмкіндіктерін ескеру, оқушы шығармашылығына қолдау білдіру; ізденіс жасай білуді үйрету; құрастыру мен модельдеу, сыни тұрғыдан ойлау, логикалық шешім қабылдау дағдыларын және шығармашылық көзқарасын қалыптастыру; өнім мен жоба дайындауға жол ашу, көпшілік алдында өз қолымен жасаған өнімін қорғауды үйрету және т.б. STEAM әдістемесінің ең басты пайдасы ретінде, оқушының мұғалімнен алған білімін шынайы өмірде қолдана білуін атайтын едім. Себебі STEAM методикасы бойынша міндетті түрде бізді қоршаған әлем, шынайы өмір, қоғам мәселелері, болашақ заман білім бағдарламасында қарастырылады. Бұл әдістемеде оқушы тек теориялық түсінік қалыптастырып, сол бойынша білімін көрсетіп, баға алумен шектелмейді. STEAM-нің алатын ауқымы бұдан да үлкен. Мысалы, мұғалім өмірге байланысты мысалдар келтіре отырып, тақырып бойынша оқушыларға шынайы мәселе ұсынады делік. Оқушылар сол мәселені шешу үшін гипотезалар құрастырады. Шынайы өмірмен байланысты мәселені шешу үшін алдымен мәселенің шығу себебін іздейді, сабақта алған білімін қолданады, әдебиеттермен және ғаламтор көздерімен жұмыс жүргізіп, ізденіс жасайды, басқа оқушылармен коммуникация орнатады, бірігіп шешімін табу іс-әрекеттерін жасайды, ғылыми деректерге сүйенеді, статистикалар мәліметтерін пайдаланады және соңында толыққанды өзіндік жауап ұсынады. Сыныптағы барлық білім алушы бірдей жауап беруі міндетті емес. Әр адам жеке көзқарасы бар индивидуал ретінде қарастырылады. Берілген жауап бойынша оқушы әрі қарай осы тақырыпты жоба ретінде күрделі етіп, өрбіте алады. STEAM білім беру әдістемесі бойынша міндетті түрде қандай-да бір мәселені өнім мен жоба дайындау арқылы қорытындылайды. Олардың ауқымы мен деңгейі әртүрлі болуы мүмкін. Тіпті кішкентай жоба дайындаған білім алушының бетін қайтармау керек, керісінше ұстазы оны талпынысы үшін мадақтап, әрі қарай пәні бойынша жаңа жобалар жасауға қызығушылығын арттыруға көңіл бөлуі керек. Кез келген оқушы жобасы еңбекпен жасалатындығын мұғалім естен шығармағаны дұрыс. Әр уақытта оқушының жасаған еңбегі тиісті бағаланып отырылуы қажет. Білім алушылар болашақ өмір туралы қиялдап, жаңа өнертабыс ойлап табуға STEAM әдістемесінде машықтанады. STEAM-нің негізін қалаушылардың ойы бойынша, өнертапқыштық идеясы бар дарынды оқушылар өскенде еліне үлкен пайда тигізеді. Бүгінгі күннің оқушылары, ертеңгі мемлекетіміздің болашақ мамандары екенін әрқашан мұғалім өз жадында ұстауы керек. Мемлекетіне пайдасын тигізетін сапалы мамандарды мектеп кезінен дайындау үшін STEAM білім беру әдістемесін ойлап тапқан.

Мектеп оқушыларымен жасалған жұмыс. Зерттеу жұмыстары Астана қаласындағы «№38 мектеп-лицей» ШЖҚ МКК-да 2022 жылы басталды. Бұл мектепте 1, 2, 3-тоқсандарда «биология» пәнінен зертханалық жұмыстар 7, 8, 9, 10, 11-сыныптарға STEAM әдістемесі бойынша өткізілді. Барлық сыныптардан зерттеуге дейін сауалнама алынды. Сауалнамаға 232 оқушы қатысты. Ол оқушылардың ғылымға, технологияға, инженерияға, шығармашылыққа, математикаға жақындығы, ойы, қабілеті туралы ақпарат алу үшін жасалынды.

1-кесте. №38 мектеп-лицейде биология пәнінен жүргізілген зертханалық жұмыстар тізімі.

№	Зертханалық жұмыс тақырыбы	Сынып	Өткен күн
1.	Қыздыру барысындағы нәруыздардың денатурациясын зерттеу.	10	05.10.2022

2.	Анықтауыш арқылы өсімдіктер мен жануарлардың (жергілікті өңірдегі) түрлерін анықтау.	9	06.10.2022
3.	Адамның, сиырдың және жауынқұрттың асқорыту жүйесінің құрылысын салыстыру.	8	07.10.2022
4.	Нәруыздардың ренатурациясы зерттеу.	10	10.10.2022
5.	Өртүрлі өсімдік жасушаларында фотосинтездеуші пигменттердің болуын зерттеу	11	11.10.2022
6.	Ксантопротеин реакциясы зерттеу.	10	19.10.2022
7.	Өттің әсерінен майлардың эмульгациялануын зерттеу.	9	20.10.2022
8.	Тірі ағзалар үшін судың қасиеті мен маңызын түсіну.	7	20.10.2022
9.	Транспирация үдерісі кезіндегі сыртқы факторларды зерттеу.	9	11.10.2022
10.	Жасуша мембранасына әртүрлі факторлардың әсері.	10	14.11.2022
11.	Азық-түлік құрамындағы С дәруменін анықтау.	8	16.11.2022
12.	Транспирация үдерісі кезіндегі ішкі факторларды зерттеу.	9	18.11.2022
13.	Түрлі ағзалар қанының формасы элементтерін зерттеу.	8	05.12.2022
14.	Ауксиннің тамырдың өсуіне ықпал етуі.	11	08.12.2022
15.	Денешынықтыру жаттығуларының жүрек жұмысына әсерін зерттеу.	8	12.12.2022
16.	Жасушаның беттік аудан мөлшерінің көлемге қатынасын анықтау.	10	26.12.2022
17.	Өскін мысалында өсімдіктердің бөліп шығару ерекшелігін зерттеу.	7	19.01.2023
18.	Вариациялық қатар мен қисыққа құрылған модификациялық өзгергіштікті зерттеу.	10	23.01.2023
19.	Тізе рефлексін зерттеу.	7	24.01.2023
20.	Сүйектің макро- және микроскопиялық құрылысын зерттеу.	8	25.01.2023
21.	Пияз тамыр ұшындағы жасушалардан митозды зерттеу.	9	27.01.2023
22.	Пияз тамыры ұшындағы жасушалардан митоздық белсенділік деңгейін анықтау.	10	07.03.2023

Барлық зертханалық жұмыстарда мемлекеттік стандарт бойынша сабақтың тақырыбы, оқу мақсаты, зертханалық жұмыс мақсаты, орындалатын жұмыс барысы, зерттеу әдісі мен қауіпсіздік техникасы ережелері түсіндіріліп отырылды және кері байланыс ретінде оқушылармен рефлексия жүргізілді. Міндетті түрде тақырып бойынша шынайы өмірден мысал келтірілді және алған білімді күнделікті өмірде қалай қолдануға болатындығы айтылды. Оқушылар зертханалық жұмыстар ғана орындап қоймай, тақырыпқа сай өмірлік мәселелерді шешті. Биология пәнінен зертханалық сабақтар кезінде оқушы барлығын өзі көзімен көріп, қолымен ұстап жасауына, қорытынды түсінік қалыптастыруына негізгі мән берілді. Әр сабақ соңында тақырыпты бекіту жұмыстары өткізілді. Зертханалық жұмыстардың оқушыларға ұнағаны соншалық, 2-тоқсанда №38 мектеп-лицейде «Жаратылыстану» бірлестігінің апталығы аясында 21 қараша күні зертханалық тәжірибе алаңы ұйымдастырылды. Бұл іс-шараға сағат 09:20 – 12:30 аралығында 10-11 сынып оқушылары қатысып, кіші сыныптарға өздерінің биология пәнінде үйренген зертханалық тәжірибе жұмыстарын көрсетті. STEAM әдістемесі бойынша «Биология пәнінен тәжірибелік алаңы» зертханалық жұмыстар, сарамандық, модельдеу алаңы форматында болды. Осы іс-шарада қатысушы оқушылар өздерін белсенді қырынан көрсетіп, тәжірибе алаңына келген оқушылар мен ұстаздарға макеттер, плакаттар бойынша теориялық ақпарат беріп, практикалық зертханалық жұмыстар жүргізді, Зауанауи

үлгідегі цифрлы планшет қолданды. Бірінші теориялық бөлімде жиналған оқушылар мен ұстаздар биология бойынша көптеген теориялық ақпарат алды. Микроскоп, адамның анатомиясы, ДНК, гүлдің құрылысы, жануарлардың алуантүрлілігі тақырыптары қамтылды. Тәжірибелік алаңның екінші практикалық бөлімінде келген қонақтарға ақуыз денатурациясы, ксантопротеин реакциясы, өсімдік жасушаларындағы хлорофилл пигментінің болуын зерттеу тақырыптары бойынша зертханалық жұмыстар көрсетілді. Зертханалық жұмыстарды жүргізуде лабораториялық арнайы киімдермен қауіпсіздік ережелері сақталды, көптеген құрал-жабдықтар мен реактивтер қолданылды. Іс-шараға келген қонақтар мен ұйымдастырушы, модератор, эксперимент көрсетушілер арасында тығыз позитивті байланыс болды. Әсіресе бастауыш сынып оқушылары биология ғылымына қызығушылықтарын танытты. Тәжірибелік алаң қойылған мақсат пен міндеттеріне жетті. Бұл іс-шараға келген оқушылардың биология пәніне деген қызығушылығы артты. Кіші сыныптағы оқушылардың биология мен зертханалық жұмыстарға қызығушылығын арттыру, 10-11 сынып оқушыларының жауапкершілігін көтеру, эксперименттік зертханалық жұмыстарын орындау шеберлігін шыңдау мақсатында өткізілген бұл «Тәжірибе алаңы» сәтті болды.

Барлық зерттеу жұмыстары бастапқыда құрастырылған STEAM әдістемесін 1-тоқсанда оқушыларға таныстыру, зертханалық жұмыстар жүргізу, 2-тоқсанда жоба алды дайындық кезеңі, 3-тоқсанда өнім дайындау концепциясы негізінде орындалды. 3-тоқсанда 7, 8, 9, 10 сыныптар «биология» пәнінен STEAM өнім дайындап шығарды. Тапсырмалар оларға жас ерекшеліктерін ескере отырып берілді. 7-сынып оқушылары «Өсімдіктер әлемі» тақырыбында 50 зерттеу кітапшаласын дайындады. Олар түймедақ, кактус, қызғалдақ, раушан, алма, фикус, бақбақ, жусан, құлпынай, намазшамгүл, алоэ, пион, гипсофила, лилия, антуриум, гортензия, орхидея, гладиолус, алмұрт, туя, қарағай, хеномелес, шырша, спатифиллум, мамыргүл, замиокулькас, лотос, пальма, венера шыбын тұзағы, непентес, эсхинантус, эониум, араукария, вашингтония, клеродендрум, цикас, жасмин, шегіргүл, бөрітарақ, бақытгүл, адениум, қазтамақ, раффлезия, жирянка, итжидек, қарғакөз, кәдімгі утамыр, қасқыржидек, күнбағыс, асқабақ, сүт ағашы, шатырлы корифа, эвкалипт, бам-балан, мұхиттық посидония, секвойя, қайың, құс шие, гүлкекіре, еңлікгүл, шұғынық, қалампыргүл, наурызгүл, аралия, эустома, ванда гүлі, эшшольция, інжугүл, авокадо, феникс гүлі, папирус, бәйшешек, жатаған, драцена, қияр, шие, лалагүл, бұршақ, меруертгүл, ақжелкен, айдаршөп, жүзім, қарбыз, мимоза, шоколадты космос, лантана, құрма, сансевиерия, рео, ананас, жалбыз, сакура, мандарин, банан, жүгері, бегония, шырайгүл, каланхоэ, доллар ағашы туралы үлкен зерттеу жүргізіп, көп ақпаратты саралап, өсімдік суреттерін салып немесе дайынын жабыстырып, зерттеу кітапшасын дайындап шығарған болатын. 8-сынып оқушылары «Адам анатомиясы» бөлімі бойынша 23 макет дайындады. 9-сынып оқушылары «Ботаника» бөлімі бойынша топырақта және суда тамшылата суару әдісін пайдалана отырып, 10 өсімдік өсірді. 10-сынып оқушылары адамның анатомиясы, ботаника, зоология бөлімдері бойынша 10 макет мен 4 видео жоба дайындады. «Биология» пәнінен жүргізілген сабақтар тек мектеп қабырғасымен шектеліп қана қойылмай, STEAM әдістемесі бойынша 10-сыныпқа арналған 2 танымдық экскурсия ұйымдастырылып өткізілді. Танымдық экскурсиялар Астана қаласындағы океанариум мен экзотариумда, ботаникалық бақ оранжереяларында өтті. Ол жерлерде оқушылар өсімдіктер мен жануарлар әлемінің алуантүрлілігімен танысып, қоршаған ортаны сақтау маңыздылығын түсініп, биология пәніне қызығушылықтарын арттырды. Көрген жануарлары мен өсімдіктері туралы видео жобалар дайындап, оларды көпшілік алдында қорғап, мектептің инстаграм желісіне шығарды. Осылай әлемнің түкпір-түкпірінде суда және құрлықта мекен ететін жануарлар туралы және суккулент, субтропикалық, тропикалық өсімдіктер туралы алған білімін оқушылар жаңаша көз-қараспен видео жоба ретінде ұсынды.

1-2-сурет. Мектептегі жұмыс барысы.

Қорытынды. STEAM әдістемесі бойынша биология пәнінен 7,8,9,10,11-сыныптармен зерттеу жұмыстары жүргізілді. Осы әдістеме аясында барлық сыныптармен өнім, жоба дайындау жүзеге асырылды. STEAM білім беру әдістемесінің АҚШ-та негізінің қалануы, оның Қазақстанға келуі, мұғалім мен оқушыға беретін пайдасы, жасалатын жұмыстардың ауқымы, Қазақстан Республикасы үшін келешекте тигізетін пайдасы, жаңаша сипатта оқыту туралы айтылды. Бұл әдістеме біздің елге өте керек, себебі АҚШ, Аустралия, Ұлыбритания, Израиль, Канада, Қытай, Сингапур, Финляндия сияқты мемлекеттерде STEAM жақсы дамып келе жатыр. STEAM 5 компонент бойынша жан-жақты тұлғаның өсіп, болашақта сұранысқа ие мамандық иесі атанып, өз мемлекетіне пайдасын тигізетін азаматтарды дайындауды көздейді. Аталған 5 компоненттің (ғылым, технология, инженерия, шығармашылық, математика) әрбірі заманға сай білім беруде тиімді екендігі дәлелденді. Осы мақалада аталғандардың барлығы STEAM методикасында тиімді ұштасады. Әлемде болып жатқан төртінші технологиялық революция кезеңінде білім саласында STEAM сияқты әдістеменің қолданыста болуы қуантады. Заманауи педагогика ғылымы үшін STEAM өте өзекті деп есептеймін.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. Корецкий М.Г., Тукаева Л.Р. Развитие STEM-подхода в России и мире // Гуманитарные и социальные науки. – Том 93. №4. 2022. – С.149-150.
2. Успаева М.Г., Гачаев А.М. STEM-образование: научный дискурс и образовательные практики // Управление образованием: теория и практика. – Том 12. №9. 2022. – С.110.
3. Пасечник С. Что такое STEM образование и почему оно так популярно [Электронный ресурс] // unipage.net. 2022. URL: http://www.unipage.net/ru/what_is_stem.

ИНКЛЮЗИВНАЯ ПЕДАГОГИКА В КОНТЕКСТЕ РАЗВИТИЯ СОВРЕМЕННОГО НАУЧНОГО ЗНАНИЯ

Китченко Диана Алексеевна

студентка 4 курса специальности Педагогика и психология факультета

История и педагогика ЮКУ им.М.Ауезова, Шымкент, Казахстан

Научный руководитель – А.Т.Сарипбекова

Инклюзивная педагогика является относительно молодой отраслью педагогического знания, которая, по сути, начала развиваться в результате активизации общественного запроса на теорию и методику обучения и воспитания детей с различными нарушениями развития в условиях образовательной инклюзии и подготовку педагогов к работе с такими детьми в инклюзивной среде.

На сегодняшний день инклюзивная педагогика, хотя и оформилась как самостоятельная наука, все равно имеет много нерешенных вопросов и нерешенных проблем. Для полноценного функционирования любой науки, в том числе и инклюзивной педагогики, нужен четко определенный понятийно-категориальный аппарат, который будет использоваться исследователями при анализе проблем, которые должна решить инклюзивная педагогика. Прежде всего, нужно определиться с термином «инклюзивная педагогика».

Авторы полагают, что эволюционный процесс развития науки об обучении, воспитании и развитии лиц с психофизическими нарушениями способствовал появлению новых подходов к получению ими образования, согласно которым стало возможным появление новой организационной формы обучения - инклюзивной - и новой отрасли педагогической науки - инклюзивной педагогики [1].

Объектом инклюзивной педагогики является инклюзивное образование лиц с особыми образовательными потребностями (нарушениями психофизического развития) как социокультурный феномен и ценность (государственная, общественная, личная).

Инклюзивная педагогика, имея тесные междисциплинарные связи со специальной педагогикой, которая изучает вопросы образования, абилитации и реабилитации педагогическими средствами лиц с нарушениями психофизического развития, имеет и общую конечную цель: достижение лицами с нарушениями развития максимально возможной самостоятельности и независимости жизни как высокого качества социализации. Но инклюзивная педагогика подчеркивает в этой цели существенный для человека с особенностями психофизического развития смысл: достижение лицом с нарушениями развития максимально возможной самостоятельности и независимости жизни - высокое качество социализации через получение качественного образования и опыта сожительства в коллективе сверстников, в нормально развивающихся странах.

Для достижения указанной цели инклюзивная педагогика реализует систему задач, к основным из них относятся:

- изучение педагогических закономерностей развития личности с особыми образовательными потребностями в условиях общеобразовательного пространства;
- разработка содержания, принципов, методов, технологий, организационных условий инклюзивного обучения лиц с особыми образовательными потребностями;
- разработка и реализация моделей инклюзивного обучения лиц различных нозологий и возрастных категорий;
- изучение и внедрение социальной адаптации в образовательных учреждениях с инклюзивной формой обучения;

-взаимодействие со специальной, социальной и общей педагогикой по вопросам, которые касаются лиц с нарушениями развития и выходят за пределы общепринятого социокультурного стандарта.

Мы знаем, что педагогика как наука представляет собой совокупность знаний, которые лежат в основе описания, анализа, организации, проектирования и прогнозирования путей совершенствования педагогического процесса, а также поиска эффективных педагогических систем для развития и подготовки человека к жизни в обществе. Инклюзивная педагогика призвана обеспечить теоретическое представление педагогических процессов в условиях инклюзивного образования. К педагогическим понятиям, на основе которых происходит осмысление педагогической практики включающего образования, являются: инклюзивное образование, инклюзивное обучение детей с особенностями развития, образовательная инклюзия, социальная инклюзия социальная интеграция, эксклюзия и др.

В рамках инклюзивной педагогики необходимо исследование, описание и проектирование условий, в которых будут снижены барьеры развития личности особых детей, имеющих те или иные нарушения развития.

В этих целях необходимо:

- раннее включение ребенка с ограниченными возможностями здоровья в образовательный процесс;
- новая система ценностей с установкой на политкорректность и толерантность;
- вовлечение ребенка с особенностями развития в разнообразные формы познавательной, практической, творческой, социальной деятельности;
- предоставление ученикам возможности обучаться по индивидуальным учебным планам;
- изменение принципов и процедуры оценки и аттестации учащихся, обучающихся по таким планам;
- изменение системы оказания индивидуальной и дополнительной поддержки.

Многие авторы утверждают, что гуманистическая идея инклюзивного образования как форма расширения образовательного пространства, включения в него всех детей вне зависимости от разницы в способностях и возможностях, от их культурного и социального положения, все смелее входит в человеческое сознание. Хотя понятие «инклюзивное образование» появилась относительно недавно, но инклюзивная модель получения образования – это воплощение извечной гуманистической мечты человечества о справедливом мире, где никакая группа людей не изолирована от остальных, и интересы никакой части людей не угнетены интересами и потребностями других. Ещё в античной Греции зародилось представление о человеке как о гуманном и думающем существе. Сократ говорил о том, что искренние и доверительные отношения людей определяются не властью, а равноправным взаимовлиянием [2].

Мы как будущие педагоги должны понимать, что инклюзивное образование расширяет границы общения ребенка с особенностями развития. Важнейшая характеристика личности - социальный облик человека, а гарантированная связь особенных детей со своими сверстниками в условиях инклюзивного образования - фактор успеха социализации.

Сегодня происходят огромные перемены во взглядах на систему образования детей-инвалидов. В перестройке системы специального образования отражаются ценности современной эпохи, важнейшей тенденцией организации образования детей с ограниченными возможностями становится интеграция в пространство массового образования. Инклюзивный подход в образовании означает переход к «социальной» модели, которая утверждает:

- причина инвалидности находится не в самом заболевании как таковом;
- причина инвалидности - в существующих в обществе барьерах, стереотипов и предрассудков .

Известно, что право лиц с инвалидностью на инклюзивное образование предусмотрено на международном уровне Конвенцией о правах инвалидов, Саламанкской декларацией о принципах, политике и практической деятельности в сфере образования лиц с особыми потребностями, Стандартными правилами обеспечения равных возможностей для инвалидов (Правило 6) и рядом других документов. Анализ отечественного законодательства показывает, что оно не запрещает обучение детей с особенностями в развитии в массовых школах, но создание специальных условий для них предусмотрено только в специальных (коррекционных) образовательных учреждениях.

Интеграция не должна противопоставляться системе специального образования, она является детищем специальной педагогики, так как введенный в общеобразовательную среду ребенок остается под ее патронатом: либо учится в специальном классе (группе) при массовом учреждении, либо обязательно получает коррекционную помощь, учась в обычном классе (группе) [3].

Таким образом, каждый интегрированный ребенок нуждается в специальной педагогической помощи и психологической поддержке в условиях массовой школы. В образовательном пространстве страны должна функционировать четко организованная и хорошо отлаженная инфраструктура специализированной помощи детям с отклонениями развития, интегрированным в общеобразовательные учреждения.

Список использованных источников

1. Интернет-ресурс: <https://rosopeka.ru/articles/2951/86953/>
2. Д.З. Ахметова, З.Г. Нигматов. Педагогика и психология инклюзивного образования: учебное пособие. Казань: Изд-во «Познание» Института экономики, управления и права, 2015. 223с.
3. Назарова Н. М. Богданова Т. Г. Педагогика и психология инклюзивного образования. Изд.-во: Инфра-М, 2019 г. 156 с.

УДК 373.1

ЦИФРЛЫҚ ТРАНСФОРМАЦИЯ НЕГІЗІНДЕ МЕДИА КОНТЕНТТІ ҰЙЫМДАСТЫРУ

Кулжабекова Сая Ондасыновна

Әлеуметтік педагогика мамандығы бойынша 1 – курс магистранты,
Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

Ғылыми жетекші - Б.С. Байменова

Қазіргі уақытта цифрлық трансформация қоғамның ажырамас бөлігіне айналды. Ол біздің өміріміздің маңызды саласы ретінде көптеген қызметтерді жүзеге асыруда. Цифрлық қоғам, Цифрлық үкімет порталдары арқылы адам өзіне қажетті қызметтерді игеруде. Бұл жаһандану кеңістігінің мүмкіндігін арттырды. Соның нәтижесінде білім беру саласы да дамуда. Білім саласының трансформациялануы негізінде үздіксіз электронды жүйелер, медиа контенттер пайда болуда. Осы мәселе мемлекеттің стратегиялық міндеті ретінде көптеген құжаттарда көрініс тапты.

Президент Қасым-Жомарт Тоқаев «Digital Bridge 2022» халықаралық технологиялық форумының пленарлық отырысында «Мемлекетті басқаруды цифрландырудың жаңа «Invisible Government» («Көрінбейтін үкімет») форматына көшу қажет» - деп атап өтті.[1].

«Білім берудің цифрлық трансформациясы, ең алдымен, экономиканы, әлеуметтік саланы, бизнесті және басқа да салаларды түбегейлі өзгертетін цифрлық технологиялар алып

жүретін бірегей мүмкіндіктерді пайдалана отырып, білім беру қызметін кешенді түрде қайта қарастырудан тұрады» [2].

European Schoolnet өзінің "Digital Transformation in Education" баяндамасында «Цифрлық трансформация жай ғана жаңа технологияларды енгізу емес-бұл біздің қалай оқытатынымызды және үйренетінімізді, мектептер мен білім беру жүйелерін қалай ұйымдастыратынымызды және оқушыларды болашаққа қалай дайындайтынымызды қайта қарастыруды қамтитын өзгерістердің тұтас процесі» деген болатын. [3]

Білім беру ұйымдары цифрлық технологияны өз жұмысының барлық салаларына енгізуде. Қазіргі уақытта оқушылар виртуалды сыныптарда оқиды, мұғалімдер мектептің веб-сайттарында үй тапсырмаларын орналастырады, ал сабақтар онлайн дереккөздерінен алынған видео мен демонстрациялар арқылы беріледі. Барлық құжаттар электронды түрде сақталады. Білім беруде цифрлық технологияларды қолдану жаңа әдістемелерді, оқытудың құралдарын, жабдықтар мен технологияларды қажет ете отырып, оқу процесіне айтарлықтай өзгерістер енгізді.

Білім берудегі цифрлық трансформацияның негізгі аспектілерінің бірі медиа контентті ұйымдастыру болып табылады. Бұл мақалада медиаконтентті ұйымдастыру білім берудегі цифрлық трансформацияның негізі және маңызды бөлігі бола алатындығы және осы салада қандай зерттеу әдістері қолданылатыны және қазіргі білім беруде жетістікке жетуге қалай көмектесетіні қарастырылады.

Алдымен медиаконтент ұғымына түсініктеме бере кетсек, бұл фотосуреттер, бейнелер, аудио, графика және басқалар сияқты әртүрлі медиа технологияларды қолдану арқылы жасалатын ақпараттық контент. Ол медиа арналар арқылы берілетін материалдың кез келген түрін көрсете алады. Ал, білім берудегі медиаконтент - бұл білім беру мақсатында жасалатын және қолданылатын ақпараттық контент. Оған оқу материалдары, бейне сабақтар, интерактивті тапсырмалар мен тесттер, виртуалды экскурсиялар, білім беру ойындары және оқытудың басқа түрлері кіруі мүмкін. Медиаконтентті ұйымдастыру, бұл компания жасаған медиа файлдарды (бейне, фото, дыбыс) құрылымдау және басқару болып табылады. Бұл процесс медиа контентті әртүрлі форматтарда сұрыптауды, каталогтауды, сақтауды, өңдеуді және таратуды қамтуы мүмкін.

Медиа контент тұлғаның танымдық және шығармашылық қабілеттерін дамытуға қызмет ететін қазіргі қоғамның маңызды және ажырамас бөлігі болып табылады;

Медиа контент жеке тұлғаны қалыптастыратын, оған әсер ететін, оны әлеуметтендіретін қол жетімді механизм болуы мүмкін, өйткені Интернет қазіргі адамның өміріне оның барлық салаларына әсер етеді.[4]

Цифрлық трансформация дегеніміз, технология мен инновацияны қолдана отырып, дәстүрлі дағдыны цифрлық дағдыға айналдыру процесі. Қазіргі әлемде медиаконтентті ұйымдастыру цифрлық трансформацияның негізгі компоненттерінің біріне айналды. Ол жаңа технологиялар мен процестерді біріктіру арқылы тиімділікті, өнімділікті және бәсекеге қабілеттілікті арттыруға бағытталған. Ал, білім берудегі цифрлық трансформация - оқыту тәсілдерін өзгерту және білім беру бағдарламаларын құру үшін цифрлық технологияларды қолдану процесі. Ол білім беру сапасын жақсартуға, оқытудың қолжетімділігі мен ыңғайлылығын арттыруға, сондай-ақ білім алушыларды цифрлық экономикаға дайындауға бағытталған.

Білім берудегі цифрлық трансформация негізінде медиаконтентті ұйымдастыру-электронды оқулықтар құру, қашықтықтан оқыту үшін онлайн курстар мен платформаларды пайдалану, интерактивті тапсырмалар мен тесттер құру, виртуалды және толықтырылған шындықтарды оқу процесіне кіріктіру. Сонымен қатар медиа-контентті құру және редакциялау үшін арнайы бағдарламалар мен құралдарды пайдалануға болады.

Заманауи білім цифрлық және онлайн режимінде дамып келеді және бұл процесте медиаконтентті ұйымдастыру маңызды рөл атқарады. Медиаконтентті тиімді ұйымдастыру білім сапасын жақсартады, оқу үдерісін жеңілдетеді.

Білім берудегі медиа контентті ұйымдастыру бірнеше бағытта жүруі мүмкін:

1. Оқу бейнелерін жасау және пайдалану - оқу бейнелерін оқушыларға ақпаратты қолжетімді және түсінікті түрде ұсыну үшін қолдануға болады.. Мұндай бейнелерді оқытушылар да, оқушылар да жасай алады және оларды оқу бағдарламасы аясында әртүрлі тақырыптарды зерттеу үшін де көмегі зор.
2. Білім беру процесінде медианы пайдалану - бейнеден басқа, медиа файлдарға графика, фотосуреттер, аудио және контенттің басқа түрлері кіруі мүмкін. Бұл материалдар оқушылардың білім беру тәжірибесін жақсарту үшін қолданылуы мүмкін, мысалы, иллюстрациялар, интерактивті диаграммалар, дәрістердің аудиожазбалары және т. б.
3. Бұлтта сақтауды пайдалану - бұлтқа негізделген медиаконтентті сақтау оқытушылар мен оқушылар арасында файлдарды сақтап бөлісуде орны ерекше. Бұл ақпарат алмасу процесін жеңілдетеді, оқушыларға қолжетімді материалдар ұсынады.
4. Байланысты жақсарту - медиа контентті оқытушылар мен оқушылар арасындағы байланысты жақсарту үшін пайдалануға болады. Бұған блогтар, форумдар, подкасттар және коммуникацияның басқа түрлерін құру арқылы қол жеткізуге болады.

Білім берудегі медиаконтентті ұйымдастыру оқыту сапасын едәуір арттырады. Оны сапалы, тиімді, икемді ұйымдастыру білім берудің цифрлық трансформациясында маңызды рөл атқарады. Ол үшін оқушылардың қажеттіліктерін ескеру, интерактивті және жоғары сапалы контент құру, оның қол жетімділігі мен қауіпсіздігін қамтамасыз ету, сондай-ақ авторлық құқықты ескеру қажет.

Білім беруде сапалы медиаконтент оқу материалдарын жаңарту және оқу бағдарламаларын жетілдіру мүмкіндігіне ие. Оқытушылар өз саласындағы соңғы тенденцияларға сәйкес материалдарды оңай жаңартып, толықтырап, оқу сапасын жақсартады. Мұғалімдердің жұмысын жеңілдетіп, жеке тұлғаға бағытталған оқу бағдарламаларын жасауға көмектеседі.

Алайда, медиаконтент дәрістер мен практикалық сабақтар сияқты дәстүрлі оқыту әдістерін алмастыра алмайды. Ол оқушыларға материалды жақсы меңгеруге және оқу тиімділігін арттыруға көмектесетін қосымша құрал ретінде білім беру процесіне қосылуы керек.

Білім берудегі цифрлық контент келесідей ұсынылуы мүмкін:

1. Мәтін
2. Бейне
3. Аудио
4. Суреттер

Яғни, цифрлық контент: кинестетикалық, визуалды және аудио түрінде қарастырылады.[5]. Осыған сүйене отырып, білім берудегі цифрлық трансформацияға негізделген медиаконтенттің әртүрлі формалар мен форматтарына нақты сипаттама беруге болады.

Кесте 1. Білім берудегі цифрлық трансформацияға негізделген медиаконтент сипаттамасы

Медиа контент формалары	Форматтары	Сипаттамасы
Бейнелер	MP4, AVI, WMV, MOV, FLV	қысқа оқу фильмдері, дәрістер, бейне курстар, эксперименттік демонстрациялар және т. б.
Аудио	MP3, WAV, AAC,	аудио дәріс жазбалары, подкасттар, аудиокітаптар,

	FLAC	музыкалық шығармалар және т. б.
Суреттер	JPG, PNG, GIF, BMP, SVG	иллюстрациялар, фотосуреттер, диаграммалар, схемалар, графиктер, инфографика және т. б.
Мәтін	PDF, DOC, TXT, HTML	оқулықтар, оқулықтар, ғылыми мақалалар, дәріс жазбалары, рефераттар, тесттер және т. б.
Интерактивті элементтер	HTML5, CSS, JavaScript	ойындар, тренажерлер, визуализациялар, виртуалды экскурсиялар, онлайн тесттер, вебинарлар және т. б.
Вебинар	Бейне, аудио, мәтін	Қатысушылар мен оқытушы арасындағы өзара әрекеттесу мүмкіндігі бар нақты уақыттағы интерактивті сабақтар
Электрондық кітаптар	PDF, EPUB, MOBI, DJVU	Оқулықтардың, оқулықтардың және басқа әдебиеттердің сандық нұсқалары
Онлайн курстары	Бейне, мәтін	Кез келген уақытта және әлемнің кез келген нүктесінен қолжетімді онлайн курстар түрінде оқыту
Ойындар	Компьютерлік ойындар, мобильді қосымшалар	қосымша оқу құралы ретінде пайдалануға болатын оқу элементтері бар ойын қосымшалары
Виртуалды шындық	VR технологиясы	Әртүрлі дағдыларды үйренуге және үйретуге арналған Виртуалды шындық тренажерлері мен тренажерлері
Подкасттар	Аудио	Белгілі бір тақырып бойынша ақпаратты қамтитын және кез келген уақытта тыңдауға арналған аудио жазбалар
Әлеуметтік желілер	мәтін, фото, видео	Әлеуметтік медианы білім беру процесіне қатысушылар арасында білім мен тәжірибе алмасу құралы ретінде пайдалану

Осылайша, білім беруде медиаконтентті пайдалану цифрлық трансформацияның маңызды элементі болып табылады және оқу мүмкіндіктерін айтарлықтай кеңейтуге, оны қолжетімді, интерактивті етуге мүмкіндік береді.

М. Осиповоқытуда цифрлық контент құру бойынша бірнеше ұсынысты көрсеткен:

1. Оқытудағы цифрлық контентті білім беру мақсаттарымен байланыстыру.
2. Цифрлық контентті жобалау кезінде оқу жүктемесінің ерекшеліктерін ескеру қажет;
3. Білім алушы оқу процесінде контентті барынша тиімді пайдалануға көмектесетін алгоритмдерді білуі керек. [5]

Сондықтан білім берудегі медиа контентті ұйымдастыруды бірнеше кезеңге бөліп қарастырып көрейік:

Кесте 2. Білім берудегі медиа контентті ұйымдастыру кезеңдері

№	Кезеңдері	Сипаттамасы
1.	Медиа контентті таңдау	Белгілі бір курсқа немесе оқу бағдарламасына қажетті медиа контент түрлерін анықтау.
2.	Пайдалану мақсаттарын анықтау	Медиа контентті пайдалану мақсаттарын анықтау. (Оқу материалын түсінуді жақсарту; Оқушылардың мотивациясын көтеру)

3.	Медиа контентті құру немесе сатып алу	Жеке медиа контент құру немесе арнайы платформалар немесе қызметтер арқылы сапалы контент алу.
4.	Медиа контентті оқу жоспарына біріктіру	Оқу процесінің медиа контент қолданылатын нақты кезеңдерін анықтау.
5.	Оқытушыларды оқыту	Оқытушыларды оқу үдерісінде медиа контентті тиімді қолдануға және оны оқу жоспарына кіріктіруге дағдыландыру.
6.	Медиа контентті бағалау әдістерін әзірлеу	Оқу процесінде медиа контентті пайдалану тиімділігін бағалау әдістерін әзірлеу.
7.	Контентті үнемі жаңарту	Оқу жоспарлары мен талаптарындағы өзгерістерге сәйкес медиа контентті үнемі жаңарту және жаңарту.

Бұл білім берудегі цифрлық трансформацияның негізінде медиа-контентті сәтті ұйымдастыру үшін маңызды. Әр кезеңнен кейін медиа-контентті пайдалану тиімділігін бағалау және оқу жоспарына қажетті өзгерістер енгізу және медиа-контентті таңдау қажет. Тек осылай ғана медиа контентті тиімді пайдалануды және оның білім берудің цифрлық трансформациясына оң үлесін қамтамасыз етуге болады.

Қорыта айтсақ, медиа контентті ұйымдастыру білім берудегі цифрлық трансформацияның негізгі элементі болып табылады, ол тиімдірек және интерактивті оқытуды қамтамасыз етеді.

Медиа контентті тиімді ұйымдастыру тек техникалық аспектілерді ғана емес, сонымен қатар педагогикалық және әдістемелік принциптерді де қамтиды.

Осылайша, цифрлық трансформация негізінде білім берудегі медиа-контентті ұйымдастыру білім беру сапасын жақсарту және оқыту тиімділігін арттыру үшін үлкен әлеуетке ие. Алайда, осы тәсілді сәтті іске асыру үшін білім беру процестерінде медиа-контентті пайдаланудың қолжетімділігін, қауіпсіздігін, сапасы мен тиімділігін қамтамасыз ету қажет.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. Қ. Тоқаев. «Көрінбейтін үкімет» Мемлекетті басқаруды цифрландырудың жаңа форматы. [Электрон. ресурс] – URL: <https://kaz.nur.kz/politics/1990019-korinbeitin-ukimet-toqaev-memleketti-basqarudy-cifrlandyrudyn-zana-formaty-turaly-aitty/> (дата обращения: 23.03.2023)
2. И. П. Гладилина. Цифровая трансформация образования: зарубежный и отечественный опыт // Современное педагогическое образование. – 2021. - №3. <https://cyberleninka.ru/article/n/tsifrovaya-transformatsiya-obrazovaniya-zarubezhnyy-i-otechestvennyy-opyt>
3. European Schoolnet «Digital Transformation in Education». [Электрон. ресурс] – URL: <https://www.europeanschoolnet.org/digital-transformation.html> (дата обращения: 23.03.2023)
4. А. Ю. Губанова. Медиа контент для детей как элемент образовательного процесса // Медиаобразование. Media Education. - 2017. - №2. <https://cyberleninka.ru/article/n/mediakontent-dlya-detey-kak-element-obrazovatel'nogo-protsessa>
5. М. Осипов. Какой может быть медиа контент в образовании? [Электрон. ресурс] – URL: <https://yandex.ru/q/learning/11175558913/> (дата обращения: 23.03.2023)

АНИМАЦИЯ АРҚЫЛЫ МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДЫҢ ШЫҒАРМАШЫЛЫҒЫН ДАМУ

Қайырғалимова Саяжан Қуанышқызы

Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ-нің «Мектепке дейінгі оқыту мен тәрбиелеу» мамандығының 2 курс студенті, Астана, Қазақстан

Ғылыми жетекшісі – п.ғ.к, профессор Ф.Н.Жұмабекова

Еліміздің білім саласында жүргізіліп жатқан реформаның басты мақсаты-ой-өрісі жаңашыл, шығармашылық деңгейде қызмет атқара алатын, дүниетанымы жоғары, жан-жақты қалыптасқан жеке тұлға тәрбиелеу. Мектеп жасына дейінгі балаларды дамыту мәселесі қазіргі таңда мемлекеттік саясаттың ажырамас бөлігі болып отыр. “Кішкентай бүлдіршіндердің дамуына ықпал ететін үздіксіз білім берудің алғашқы сатысы ретіндегі мектепке дейінгі білім беруге баса назар аударған жөн”[1].

Қазіргі кезде жас ұрпаққа жаңаша білім беру жолында түбегейлі өзгерістер жүріп жатыр. Дарынды, шығармашылық тұлға қалыптастыру – білім мен тәрбие берудегі мемлекеттік істің ең маңыздысы. Адамзат баласының өз ұрпағын мектепке дейінгі оқыту мен тәрбиелеудегі ең озық тиімді ізденістерін, тәжірибелерін жалғастырып, тың жолдар іздеу педагогиканың озық үлгілерін жаңашылдықпен дамыту жалғаса бермек. Білім, тәрбие жұмысына жаңа әдістемелік амал-тәсілдерді, құрал-жабдықтарды, жаңа тұжырымдамаларды жасап, оларды қолдану инновация деп аталады. Біз сол инновациялық технологиялардың ішінен өзімізге пайдалысын, тиімдісін тандай білуіміз қажет.

Анимация немесе мультфильм -бұл мектеп жасына дейінгі балаларға танымдық, көркемдік-эстетикалық, моральдық-эмоционалды әсер етудің өте жоғары әлеуеті, сондай-ақ кең білім беру мүмкіндіктері бар заманауи өнердің бір түрі. Анимация-жансыз қозғалмайтын объектілерді қолдана отырып, қозғалыс елесін жасауға мүмкіндік беретін технология; ең танымал түрі- мультфильм, ол боялған суреттер сериясы. Мультфильм-бұл бірнеше өнер түрлерін біріктіруге негізделген күрделі процесс, бұл баланың жеке басына әсер етудің күрделі процесі, оның қиялына ерекше күшпен әсер етеді. Сауатты педагогикалық тәсілмен баланың мультфильмдерге деген қызығушылығын, өзінің мультфильмдік өнімін жасауға деген ұмтылысын мектеп жасына дейінгі балалардың танымдық, шығармашылық, сөйлеу белсенділігін дамыту құралы ретінде пайдалануға болады[2].

Келер ұрпаққа қоғам талабына сай тәрбие мен білім беру үшін ақпараттық, соның ішінде анимациялық іс-әрекеттің ғылыми-педагогикалық негіздерін меңгеру маңызды болып табылады. Анимациялық үдерістерді зерттеу барысында жүйенің бір жағдайдан екінші жаңа жағдайға көшуі және жаңалықты енгізу үдерісіне басшылық жасау мәселелерін алыс және жақын шетел ғалымдары: Т.Ф. Шак, Л.М. Баженова, Я.Б. Иоскевич, Н.Ф. Хилько, А.В. Фёдоров. Артемьевой В.В, В.С. Плотникова, Колокольникова З.У, Шульга И.И. т.б. өз еңбектерінде қарастырылған.

Анимация-бос уақыт саласындағы мектепке дейінгі білім берудегі іс-шаралардың бірі ретінде оның ұйымдастырушыларына балалардың белсенді демалысын эмоционалды жарқын, қызықты ғана емес, сонымен қатар пайдалы етуге көптеген мүмкіндіктер береді. Бүгінгі таңда бұл қызмет түрі мектепке дейінгі білім беру үшін баланың жеке басының даму жолдарын іздеудің салыстырмалы түрде жаңа бағыты болып саналады. Шын мәнінде, бұл дегеніміз, педагог баламен бірге оның бос уақытын пайдалы жүзеге асыра алады, бұл қажеттіліктерді ең қарапайымнан (демалыста және физикалық күш пен денсаулықты қалпына

келтіруде) жоғары деңгейге дейін (шығармашылық пен рухани дамуда) қанағаттандыруды көздейді[3].

Анимациялық іс-әрекет шығармашылық қабілеттерін дамыту құралы ретінде, ең алдымен, балалардың қиялына жағымды әсер етеді. Анимациялық іс-әрекет барысында кейіпкерлердің "жандануы" орын алады, олар қозғала бастайды, сөйлеседі, экранда өмір сүреді, белгілі бір әрекеттерді жасайды. Бұл жерде балалар көптеген мәселелерді шешуі керек болады: мультфильм кейіпкерлерінің сыртқы келбетін, есімдері мен кейіпкерлерін ойлап табу, мультфильмнің дизайнын жасау.

Жаңа мультфильммен жұмыс істей бастағанда, балалар өздерінің шығармашылық тәжірибелерін пайдаланады және жаңа дағдыларға ие болады. Басқаша айтқанда, анимациялық әрекет балаларға қолда бар шығармашылық қабілеттерін қолдануға, сондай-ақ жаңа жағдайларда жұмыс тәжірибесін алуға мүмкіндік береді. Мысалы, мультфильмде пластилинді анимация техникасын игере отырып, келесі мультфильмде балалар боялған анимация технологиясының ерекшеліктерімен танысады және олар акварельмен сурет салу қабілетін қалыптастырады және жетілдіреді, келесі сабақта балалар әйнектегі кескіндемемен танысуға кірісе алады. Анимациялық іс-әрекеттің арқасында мектеп жасына дейінгі балалар визуалды, визуалды-бейнелі және ауызша-логикалық ойлауды қолдана отырып, әртүрлі тәсілдерді қолдана отырып, мәселелерді шешуге үйренеді.[4]

Анимация теориялық және практикалық сабақтарды біріктіре отырып, шығармашылық қабілеттерін дамытудың үлкен мүмкіндіктерін қамтиды, оның нәтижесі балалардың өзіндік шығармашылық жұмысының нақты өнімі болып табылады. Бейнелеу өнерінің әртүрлі түрлері: сурет салу, мүсіндеу, дизайн және сәндік-қолданбалы шығармашылық – анимацияда тең дәрежеде бірге өмір сүреді. Мультфильм жасау процесінің өзі бейнелеу бейнелерін жасауға көмектесетін және оларға жаңа мағына беретін әдеби, музыкалық, актерлік, режиссерлік, операторлық сабақтарды қамтиды. Сонымен қатар, әртүрлі іс-шаралармен айналысып, жаңа материалдар мен техниканы игере отырып, балалар нақты нәтижеге бағытталады. Бұл шығармашылықты дамыту үшін ең қолайлы жағдайлар болып табылады.

Мультфильм кейіпкерлері мен декорацияларын жасау: пластилиннен аппликация жасау, силуэттерді кесу, бояулармен, қаламдармен, жұмсақ материалдармен жүзеге асырылады. Балалар көркем материалдардың қасиеттері мен техникалық мүмкіндіктерін зерттейді.[5]

Зерттеудің өзектілігі оның техникалық маңыздылығына да байланысты екені даусыз. Мектеп жасына дейінгі балалар арнайы компьютерлік құралдардың мүмкіндіктерін пайдалана отырып, бейнетүсірілім жүзеге асырылатын және кадрларды монтаждау жүргізілетін ақпараттық объектілермен жұмыс тәжірибесін алады.

Балабақшада анимациялық фильмдер түсіру бірқатар білім беру міндеттерін шешеді, мектеп жасына дейінгі балалардың шығармашылық әлеуетін ашады, ойлауын дамытады, қоршаған әлемге деген көзқарасты түпнұсқа жеткізу қабілетін қалыптастырады. Және де мультфильм-бұл топтық шығармашылық процесс. Бұл жерде балалар әртүрлі әдістермен танысады, әртүрлі функцияларды орындайды: режиссер, оператор, сценарист, мультипликатор.

Мультфильм жасау процесінде орындалуы керек жұмыстарға сәйкес қатысушылар арасында функциялар мен рөлдер бөлінеді, атап айтқанда: сценарий мәтінін жазу, музыка таңдау, дауыс беру. Әдеби-көркем бөлімді сәттідайындау болашақ жұмыстың сапасының кепілі болып табылады, сондықтан осы қызметті жоспарлау кезінде алдын-ала сценарийді әзірлеуге және көркемдік дизайнды дайындауға жеткілікті уақыт бөлінеді. Бұл жұмыс дайын нәтижелерді қарау және талқылаумен аяқталады, бұл жаңа жұмыстарды құруға қажетті қадам[6].

Ертегі желісінде жасалған мультфильмдер үлкен тәрбиелік рөлге ие бола алады. Балаға арналған ертегі-бұл өмір энциклопедиясы, ол жақсы бастама жеңіске жетіп, зұлымдық жазаланатынын үйретеді. Ертегіні шындыққа айналдыру, оны өз қолыңызбен жасау мүмкіндігі –

бұл өте маңызды өмірлік тәжірибе, өзін-өзі бағалауды арттыру және баланың санасына сіңіруге үлкен үлесін қосады.

Ғылым мен техниканың дамуы, әмбебап компьютерлендіру балабақшадағы балаларды мектепке дейінгі даярлаудың өсіп келе жатқан рөлін анықтайды. Мәселенің өзектілігі ақпарат берудің заманауи технологиялары біздің алдымызда білім беру саласында мүлдем басқа, жаңа мүмкіндіктер ашатындығына байланысты өсуде.

Компьютерді баланың шығармашылық қабілеттерін тәрбиелеу және дамыту құралы ретінде пайдалану,оның жеке басын қалыптастыру, мектеп жасына дейінгі баланың интеллектуалды саласын байыту педагогқа өз мүмкіндіктерін кеңейтуге, балаларды компьютерлік оқыту бағдарламаларымен таныстыру үшін негіз құруға мүмкіндік береді[7].

Мектепке дейінгі жаста балалар білім әлеміне ене бастайды. Олар заттардың мөлшерін салыстыра бастайды, сандық қатынастар орнатады, геометриялық фигуралармен танысады, сурет салуды үйренеді, қоршаған әлем туралы алғашқы білім алады. Компьютерлік бүгінгі таңда бар бағдарламалар балаларға олардың ойлауын дамытуда үлкен мүмкіндіктер береді. Осыған қарамастан, мектепке дейінгі ұйымдардың тәжірибесін зерттей отырып, балабақшада мектеп жасына дейінгі балаларды оқытуда қолданылатын әдістер мен құралдар оларға тән барлық мүмкіндіктерді толықжүзеге асыра алмайды деп айтуға болады.

Білім беруді ұйымдастыруда анимациялық технологияларды қолдана отырып педагог баланы өзінің жеке қызығушылықтары мен қабілеттеріне қарай таным процесін құратын білім беру іс-әрекетінің орталығына айналдырады. Бұл жағдайда тәрбиеші көмекші немесе кеңесші рөлін алады, ол баланы ынталандырады. Жасалған заттар, баланың белсенділігін және оның тәуелсіздігіне ықпал етеді[8].

Педагог мультимедиялық технологияларды қолдана отырып, балалардың дамуына ықпал етеді. Ол үшін интерактивті тақта мен үстелді, компьютерді қолдана алады, электронды білім беру ресурстарын қолдана алады. Әр түрлі балалармен іс-әрекеттер ұйымдастыра отырып, оларды бірнеше бөліктен ұйымдастыру қажет: негізгі; компьютермен жұмыс кезінде қауіпсіздік ережелерін қайталау; көзге жаттығу жасау.

Мультимедиялық жабдықтармен сабақ өткізу кезінде балалардың денсаулығына ерекше назар аудару қажет. Мектеп жасына дейінгі балалардың өмірлік тәжірибесі нашар, сондықтан олар бағдарлама арқылы үйренетін әлемнің көптеген бейнелерімен таныс емес. Мультимедиялық технологияны қолдана отырып, педагог балаларға бай иллюстрациялық материалды таңдауға көмектесуге мүмкіндік алады.

Ғалымдар адамның ақпараттың 80% көру арқылы қабылдайтынын анықтады. Презентациялар үшін цифрлық білім беру ресурстарын пайдалану арқылы біз ерекше мәнге ие боламыз. Оқу процесінде шығармашылықты дамыту мәселелерін шешу үшін мынаны есте ұстаған жөн: тәуелсіздік дәрежесі қандай болса да, баланың танымдық қызметі қандай сипатқа ие болса да, ол әрқашан педагогтың қызметіне тәуелді болады[9].

Осыған орай анимациялық студия жұмысының негізгі формалары-практикалық (кейіпкерлер мен декорациялар жасау, суретке түсіру) және шығармашылық (болашақ мультфильмнің сценарийін талқылау және әзірлеу) сабақтар болып бөлінеді. Педагогтер балалармен бірге мультфильмдер жасаудың белгілі бір әдістерін қолданады: қозғалу техникасындағы пластилин мультфильмі; қозғалу техникасындағы қуыршақ мультфильмі; "сусымалы" техникада орындалған мультфильм. Мектеп жасына дейінгі балалар өздерінің қажеттіліктеріне сәйкес мультфильмді кім түсіру керектігін өздері шешеді. Бірақ мультфильм түсіру кезеңдерінің белгілі бір реттілігі сақталуы керек.

Мысалы, тәжірибемізде "Бірге мультфильм жасайық" атты жоба ұйымдастырудамыз. . Бұл бірнеше этаптан тұрады.

Бірінші этап, бір ертегіні таңдау. Мультфильм сценарийінің негізі ретінде бұрыннан бар немесе балалар арнайы жазған әдеби шығарма алуы мүмкін.

Екінші этап, кейіпкерлер мен декорацияларды жобалау және құру. Бұл кезеңде балалардың тәуелсіздігі мен орындаушылық шеберлігінің өсуі айқын көрінеді. Бірінші мультфильмде жұмыс істеген кезде балалар тек ертегі кейіпкерлерін бөліп, іс-әрекеттің орнын сипаттай алады. Болашақта олардың сипаттамалары барған сайын егжей – тегжейлі болады, ал олар жасаған кейіпкерлер мәнерлі болады.

Үшінші этап, кейіпкерлерді жандандыру. Жас ерекшеліктеріне байланысты балаларға мультфильм түсіру үшін қажет нәрсенің бәрі дайын болғанша күту қиын. Өздері жасаған кейіпкерлер мен декорацияларды алғаннан кейін, олар сюжетті дамытудың барлық жаңа нұсқаларын ойлап тауып, қуана ойнайды. Бұл ойын әрекетіне жаңа серпін береді, балалар ертегі сюжеттерін алып, ойын кейіпкерлерін өздері жасайды.

Төртінші кезең, тәуелсіз шығармашылық. Жобаның әр кезеңінде мультфильм жасау кезінде, шығармашылықтың жалпы атмосферасының арқасында балалар көбінесе үйлерінде балабақшада басталған жұмысты жалғастырды: декорацияларды қалай жақсарту керектігі туралы ойлады, ата-аналарымен бірге кейіпкерлердің костюмдерін безендіретін болады. Шығармашылық негізде қалыптасатын балалар мен ата-аналар қарым – қатынасы, баланың қызықты іс іздеуге, белсенді уақыт өткізуге деген ұмтылысы-бұл жұмыс кезеңінің лайықты нәтижесі.

Бесінші кезең, анимация (мультфильм) жасау. Бұл оны жасаудағы ең қызықты сәттердің бірі. Түсіру үшін жұмыс жазықтығын қарқынды, бірақ біркелкі жарықтандыру қолайлы. Негізгі фонды екі жақты таспамен нығайтқан дұрыс, кейіпкерлерді жоспарланған сценарийге сәйкес қойып, кейіпкерге қажетті қалып берген дұрыс. Бұл түсірілімнің бірінші кезеңі. Содан кейін позаны сәл өзгерту-екінші кезең. Кейінгі кезеңнің алдыңғы кезеңнен қаншалықты ерекшеленетіні дизайнға байланысты: осы кейіпкердің қозғалыстарының сипаты. Кадрларарасындағы айырмашылықтар неғұрлым аз болса, нысандардың қозғалысы соғұрлым тегіс болады. Түсіру кезінде камераның қозғалмауы маңызды. Сондықтан оны штативке мықтап бекіту керек, балалар оны жылжытпайтындай етіп штативті тұрақты түрде қою керек [10].

Түсірілген кадрлардың сапасына тұрақты бақылау жүргізу керек (кадр шекарасынан шықпау, кадрға бөгде заттар мен қолдардың түсуіне жол бермеу). Түсіру процесінде бала тәуелсіздікке, жауапкершілікке, шоғырлануға және іс-әрекеттің дәйектілігіне үйренеді.

Балаларға кадрларды бірден көрсету маңызды. Көптеген сандық камераларда мұндай функция бар, онда кадрлар бір-бірін тез ауыстырады және анимациялық әрекет алынады. Сонда ғана балаларға мультфильм түсірудің технологиялық тізбегі түсінікті болады. Ал жаңа эпизодты түсіру кезінде олар процеске саналы түрде қарайтын болады.

Алтыншы кезең, анимациялық фильмді монтаждау және дауыстау. Соңғы және маңызды кезең - фильмді монтаждау (макет). Мектеп жасына дейінгі балалармен жұмыс кезінде бұл функцияны педагог жүзеге асырады. Түсірілген фотосуреттер компьютерге тасымалданады және MovieMaker компьютерлік кескін құру бағдарламасы арқылы өңделеді.

Дыбыстық дизайн немесе "дауыс беру" – бұл фильмді түсіруді аяқтау ғана емес, оның маңызды кезеңдерінің бірі. Ойлар мен сезімдерді білдірудің негізгі құралы – дыбыстық сөз – фильмнің бейнелеу бөлігімен өзара әрекеттесіп, оны идеялық, көркемдік тұрғыдан күшейтеді. Мұнда балалар өздерінің актерлік қабілеттерін көрсетеді: авторлық мәтінді мәнерлеп оқиды, эмоция әсерлерін ойлап табады [11].

Фильмдегі жұмыс барысын талқылау кезінде шығармашылық шешімді таңдаудағы соңғы сөз авторға тиесілі болуы керек. Педагог әркімнің жеке пікіріне қызығушылық танытатын және

осы пікірді құрметтейтін әңгімелесуші позициясын алады, бұл сөз бостандығына, дауға, жаңа проблемалар мен жаңалықтардың пайда болуына ықпал етеді.

Ата-аналарға, педагогтерге, құрдастарына өз жұмыстарын көрсете отырып, балалар өз шығармашылығының жемістерімен бөліседі, бұл маңызды тәрбиелік функцияға ие болады.

Осылайша, балабақшада анимациялық фильмдер түсіру бірқатар білім беру міндеттерін шешеді, шығармашылықты қалыптастыратын ойлау қасиеттерін дамытады, қоршаған әлемге деген көзқарасты түпнұсқа жеткізу қабілетін қалыптастырады. Демек, анимациялық іс-әрекет балалардың шығармашылық ойлауын дамытуда баға жетпес рөл атқарады.

Тәжірибе көрсететіндей, анимацияны қолдану арқылы біз мектеп жасына дейінгі балалардың сабақ барысында меңгерген білімдері мен дағдыларының сапасын арттырамыз. Ақпаратты ұсыну неғұрлым әр түрлі болса, оны мектеп жасына дейінгі балалардың игеру процесі соғұрлым тиімді болады. Дегенмен, балалардың көркем шығармашылық сабақтарында презентацияларды пайдалану уақыты он минуттан аспауы керек. Әрине, сабақтарда педагогтың балалармен жанды қарым-қатынасы мен өзара әрекеттесуі және бейнелеу материалын қолданатын практикалық әрекеттер басым болуы керек.

Ойымды қорытындылай келе, мектеп жасына дейінгі балалардың мультфильмдер жасаудағы ұйымдастырылған қызметі білім беру міндеттерін шешуге, ұжымда жұмыс істеу дағдыларын қалыптастыруға, ынтымақтастық пен өзара көмекке, дамуға мүмкіндік береді. Мектеп жасына дейінгі балалардың шығармашылық қабілеттері, танымдық процестерді жандандыру және балалар іс-әрекетінің әртүрлі түрлерін кешенді ұйымдастыруды қамтиды.

Осылайша, анимациялық қызметті шығармашылық қабілеттерін дамыту құралы ретінде пайдаланудың басты артықшылығы, ең алдымен, оның балалардың қиялы мен ойлауына әсер етуінде. Сонымен қатар, анимациялық іс-әрекетте бейнелеу өнерінің әртүрлі түрлерінің интеграциясы жүреді, балалар шығармашылық қабілеттерінің дамуына жағымды әсер ететін жарқын әсер алады, балалардың көркемдік іс-әрекетке деген қызығушылығы артады. Анимациялық әрекетте балалар ойлап тапқан кейіпкерлер "өмірге келеді" және экранда өмір сүре бастайды. Балалар мультфильмнің дизайнын, мультфильм кейіпкерлерін және т.б. ойлап табумен байланысты көптеген мәселелерді шешеді. Анимациялық іс-әрекетте мектеп жасына дейінгі балалардың шығармашылық қабілеттерін дамыту принциптері сәтті жүзеге асырылуда. Алайда, кейбір проблемаларға қарамастан (үлкен уақыт шығындары, мектепке дейінгі мекемелердің анимациялық қызметке қажетті жабдықтармен жеткіліксіз жабдықталуы, кейде педагогтың компьютермен және аппаратурамен жұмыс істеудің қажетті дағдыларының болмауы), артықшылықтар әлі де мектеп жасына дейінгі балалардың шығармашылық қабілеттерін дамыту құралы ретінде анимациялық қызметті қолданудың орындылығы жағынан айтарлықтай артықшылыққа ие болады. Ең бастысы балалар ойнайды, ойланады, шығармашылық қабілеттері мен қиялы дамиды, қуаныш сезімдері арқылы жағымды эмоцияларға бөленеді.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. ҚР Президентінің «Қазақстан-2050» стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Қазақстан халқына Жолдауы. –Астана, 2012
2. Зубкова С.А., Степанова С.В. Создание мультфильмов в дошкольном учреждении с детьми старшего дошкольного возраста. // Современное дошкольное образование. Теория и практика. 2013. №5.
3. Никитский М.В. Теоретические и исторические аспекты современной социокультурной анимационной деятельности–2008, 28б.
4. Копеева К.Ш. «Студия Мульти-Пульти», http://snegurochka-nur.ru/public/uploads/multi_pulti.pdf– 2021

5. Козинский, А. А. Использование мультимедиа продуктов в учебном процессе – 1998. – №8. – 56-68 б.
6. Кирмайер, М. Мультимедиа- 1994. – 185 б.
7. Купряшина, Н. Д. Педагогическая поддержка в работе учителя и воспитател- 2005. – 250 б.
8. Баженова, Л. М. Медиаобразование как средство художественного развития младших школьников– 2012.
9. Ушинский, К. Д Педагогика. Избранные работы 2-е изд - 2016.
10. ЩульсИ.В Развитие творческого мышлениядетейстаршего дошкольного возраста посредством созданияанимационных фильмов в совместнойдеятельности -проект, 2019
11. Максимова А.С.Анимационная деятельность: проблемы и преимущества использования как средства развития творческих способностей детей старшего дошкольного возраста-2016.-3 б.

ОӘЖ 178.90

ЖОҒАРЫ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК ҚҰЗЫРЕТТІЛІГІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Қазы Жадыра

Әлеуметтік педагогика және өзін-өзі танумамандығының магистранты

Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана,Қазақстан

Ғылыми жетекші– Төлеубекова Р.К.

Білім беру мазмұнын ұлттық негізде жетілдіре отырып, әлемдік жүйеге енуде құзыреттілікке бағдарлану бағытын қарастыру маңызды. Бұл оқушыны жаңа тұжырымдарды түсінуге және қабылдай білуге, бүкіл өмір бойы өзгермелі жағдайларға тез икемделуіне, сындарлы ойлай білуге және ақпараттар ағынын бағдарлай алуға, топтың алдында өз ойын анық, дәл жеткізуге, тыңдаушысын иландыра білуге қабілетті құзырлы тұлға ретінде қалыптастыруды көздейді [1].

Осыған сәйкес, «Интеллектуалды ұлт-2020» бағдарламасында қазіргі заманғы білім беруді дамытудың болашақтағы міндеттерін нақтылай отырып, жас ұрпақты бастапқы интеллектуалды әлеуетпен және терең ақылмен, шексіз қызығушылықпен және өмірлік күш-қуатпен ерекшелену қажеттілігі жөнінде айтылады. Аталған міндеттерді жүзеге асыруда жоғары сыныптарда білім, білік, дағдылар, жалпыадамзаттық және ұлттық құндылықтар негізінде оқушылардың құзыреттілігін қалыптастыруды және қазіргі мектептегі оқу тәрбие үрдісінің тиімділігін қамтамасыз ету талап етілсе [2], ҚР МЖМББС-да жоғары сыныптарға білім беру және тәрбиелеу үдерістерінде білім алушылардың қоршаған ортаны өз бетінше тануға дайындығын дамыту, әлеуметтік тәжірибенің нақтылығы мен ассимиляциясы, маңыздылығын түсіну, жалпыадамзаттық құндылықтар және негізгі құзыреттіліктерді қалыптастыруға ықпал ету деп көрсетілген [1].

Сонымен қатар, Қазақстан Республикасы үкіметінің қаулысы бойынша «Білімді ұлт» сапалы білім беру» ұлттық жобасы аясында білім алуға қолжетімді мүмкіндіктерді нақтылай отырып, жалпы білім беру сапасын арттыру жөнінде бірқатар тапсырмаларды жүктеді [3]. Сапалы білім алған, құзыреттілігі дамыған, танымдылығы жоғары, бәсекелестік қабілеті мықты, кез-келген қиындыққа төтеп бере алатын жастар ғана болашақтың кілтін аша алады. Осы аталған Қазақстандық білім берудің көп сатылы реформасы негізінде туындайтын білім беру үрдісіндегі өзгерістер мен жоғарыда нақтыланған міндеттерді шешудің басты тетігі – жоғары сынып оқушыларын әлеуметтік құзыреттілігін педагогикалық тұрғыда қалыптастыру болып табылады.

Жоғары сынып оқушыларының әлеуметтік құзыреттілігін қалыптастыру мәселесі – бұл қазіргі таңда қоғам дамуы үшін айтарлықтай маңызы бар, педагогикалық теория мен практикада тұлғаны үйлесімді дамытуда көкейкесті мәселенің бірі болып саналады. Жалпылама тұрғыда, әлеуметтік құзыреттілік – адамның қоршаған ортамен өзара әрекеттесуін қамтамасыз ететін қабілеттері негізінде өзіне, қоршаған ортаға және қызметіне жауапкершілікпен қарауды көздейтін тұлға қасиеттерінің жиынтығы. Осыған байланысты, біз қарастырып отырған мәселенің мақсаты – жалпы білім беретін мектептерде қойылып отырған арнайы талаптарға сәйкес негізгі әлеуметтік құзыреттілікті оқушылардың бойына қалыптастыру болып табылады.

Психологиялық-педагогикалық әдебиеттерді зерделеу кезінде тұлғаның сапалық көрсеткіші ретінде құзыреттілік ұғымының көпқырлылығы осы зерттеу үшін жетекші ғалымдардың әдіснамалық маңызы бар еңбектерінің жан-жақтылығын көрсетті. Құзыреттілік ұғымының мәні мен мазмұнын зерттеумен айналысып жүрген ғылым салалары: әлеуметтану (А.И.Пригожин, И.И.Лапин және т.б.), педагогикалық психология (Ю.Н.Кулюткин, Г.С.Сухобская және т.б.), педагогика (Э.Д.Днепров, Т.Г.Браже, Ю.Г.Татур, Дж.Равен, И.А.Зимняя, А.А.Маркова, О.А.Булавенко, Н.Г.Милованова, М.А.Чошанов және т.б.).

Соның ішінде, өз еңбектерінде құзыреттілік ұғымын кең мағынада қарастырып өткен ресейлік ғалымдар А.В.Хуторской, Л.М.Митина, С.Е.Шишова, И.А.Агапова, И.А.Зимняя, А.Андреева, К.Махмурян, В.Н.Шамов, Н.Кузьмина, А.А.Маркова, Ю.Н.Кулюткин және т.б., отандық ғалымдар М.Ж.Джадрина, Ә.М.Мұханбетжанова, Ш.Х.Құрманалина, С.М.Бахишева, К.С.Құдайбергенова, Б.А.Тұрғынбаева, Ш.Т.Таубаева, М.А.Ғалымжанова, Г.Қ.Айқынбаева, А.С.Иргалиев және т.б. атап өтуімізге болады.

Әлемдік ғылыми тәжірибелерге сүйене отырып, отандық ғалымдар адам өмірінің негізгі салаларымен алғашқы қатынастардың қалыптасу және даму кезеңі ретінде баланы әлеуметтендіру үрдісіне көп көңіл бөлді (Н.Құлжанова, Г.Ж.Меңлібекова, А.С.Амирова, Н.Ж.Баримбеков, Х.Т.Наубекова, Р.Б.Каримова, А.Т.Баймуратова, Ж.К.Аубакирова, А.А.Капенова және т. б.).

В.М.Басова, С.С.Бахтеева, В.Н.Каленина және т.б. ғалымдардың зерттеулері негізінде қазіргі психологиялық-педагогикалық әдебиеттерде әлеуметтік құзыреттіліктің әртүрлі аспектілеріне қызығушылықтың өсуі байқалады. Сонымен қатар, Н.И.Белоцерковец, О.В.Казанцева мектепке дейінгі жастағы әлеуметтік құзыреттіліктің қалыптасуын, Н.В.Каленина кіші мектеп жасындағы, С.В.Данилов жасөспірімдерде, С.С.Бахтеева тәуекел топтарда, О.В.Казанцева жетім балаларда қарастырды.

Осы еңбектерге жасалған талдау жоғары сынып оқушыларының әлеуметтік құзыреттілігін қалыптастырудың педагогикалық шарттары педагогикалық ғылымда арнайы зерттеу нысанына алынбағандығын көрсетеді.

Сондықтан, мектеп оқушыларының әлеуметтік құзыреттілігін қалыптастыру мәселесі – қазіргі қоғамның өркендеу кезіңіндегі әлеуметтік маңызы бар, педагогикалық теория мен педагогикада тұлғаны үйлесімді дамыту қажеттілігі негізінде туындап отыр. Осыған байланысты, жалпы орта білім беретін мектеп бағдарламалары қазіргі кезде белгілі бір дәрежеде халықаралық талаптарға сәйкестендіріп, білім берудің мемлекеттік стандарттары оқытудың жобалау жүйесіне бағытталып жасалынууда.

Әлеуметтік және педагогикалық тәжірибе көрсеткендей жоғары сынып оқушылары көбінесе әлеуметтену процесінде қиындықтарға тап болады, тәуелсіз ересек өмірге кіру кезеңінде сенімсіздік жағдайында болады, бұл дамудың жеткіліксіздігін немесе жалпы білім беретін мектептерде жоғары сынып оқушыларының әлеуметтік құзыреттілігін қалыптастыруға бағытталған іс-әрекеттің дәйекті жүйесінің жоқтығын көрсетеді.

Біз қарастырып отырған мәселенің негізі мақсаты – мектептегі білім беру үрдісінде бүгінде қойылып отырған талаптарға сай оқушының бойында әлеуметтік құзыреттілікті қалыптастыру болып отыр.

Отандық және шетелдік педагогикалық-психологиялық әдебиеттерді талдау кезінде анықталған әлеуметтік құзыреттілік ұғымының көпқырлылығы осы зерттеу үшін жетекші ғалымдардың еңбектері әдіснамалық маңызы бар екендігін жан-жақты көрсетті.

Біз «әлеуметтік құзыреттілік» ұғымының мәнін анықтау барысында педагогика саласындағы «құзыреттілік» түсінігіне тоқталып өтуді жөн санадық. Ғылыми педагогикалық әдебиеттерді және ресми құжаттарды талдау негізінде, соңғы онжылдықта «дайындық», «білім беру», «жалпы мәдениет», «тәрбие» ұғымдары арқылы білім беру нәтижелерін бағалауда «құзырет», «құзыреттілік» ұғымдары қолданылған. Бұл өз кезегінде, қазіргі білім беру жүйесінің ертеңгі күннің қажеттіліктеріне сәйкестігі мәселесіне жауап ретінде туындаған білім берудегі құзыреттілік тәсілінің қалыптасуымен байланысты. Оның дамуын И.А. Зимняя үш кезеңге бөліп көрсетті.

Бірінші кезең (1960-1970 жж.) ғылыми аппаратқа «құзырет» және «құзыреттілік» ұғымдарының енгізілуімен сипатталады. Ол осы ұғымдарды ажырату туралы ғылыми пікірталастың негізін қалады.

Екінші кезең (1970-1990 жж.) ана тілін оқыту теориясы мен практикасында, сондай-ақ басқару және менеджмент саласында «құзырет» және «құзыреттілік» ұғымдарын пайдалануымен сипатталады. Шетелдік және отандық зерттеушілер әр түрлі қызмет түрлері үшін осы ұғымдардың бірнеше түрлерін сипаттаған. Психология саласында «әлеуметтік құзыреттілік» феноменін зерттеу басталады.

Үшінші кезеңі (1990-2001 жж.) педагогика ғылымында «құзырет» және «құзыреттілік» ұғымдары белсенді қолданылуымен ерекшеленеді. ЮНЕСКО материалдарында білім берудің жоғары нәтижесі ретінде қарастырылатын құзыреттер шеңбері анықталған (түйінді құзыреттер) [4].

Бір қарағанда «құзырет» және «құзыреттілік» сөздері түбірлес болып келгендіктен бір ұғым болып көрінуі мүмкін, алайда мағынасы жағынан әртүрлі екендігіне педагогикалық-психологиялық әдебиеттерді талдау кезінде көз жеткіздік. Оған дәлел ТМД елдері мен отандық әдебиеттерде «құзыреттілік» терминін белгілі бір қызмет түрімен жиі байланыстырады. «Құзыреттілік» белгілі бір саладағы білімдер мен біліктер тұрғысынан түсіндірілесе, «құзырет» ұғымы кез-келген тұлғаның, ұйымның құқықтарын білдіреді [5].

Жалпы, құзыреттілік латын тілінен аударғанда «competens» – білімді, қабілетті, білікті, дағдылы деген мағыналарды білдіреді. Бұл ұғымның негізін қалаушы ежелгі грек ғалымы Аристотель. Алғашқыда грекше «atere» деп аталатын адам күйінің мүмкіндігін зерттей отырып, оған мынадай анықтама ұсынды – «ол дамыған және жетілдірілген күш, ол жеке тұлғаға тән ерекшелік» [4]. Сонымен қатар, «құзыреттілік» ұғымына алғаш анықтама беріп, лингвистикаға енгізген американдық ғалым Н. Хомский болатын. Ол «құзыреттілік дегеніміз – жеке тұлғаның белгілі бір мәселені шешудегі өзара байланысты білім, білік, дағдыларының жиынтығы және адамның жеке өзінің іс-әрекет, қызмет саласына сай құзыреттерді меңгеруі», - деп көрсетеді [6].

Құзыреттілік ұғымының мәні мен мазмұнын зерттеумен айналысып жүрген ғылым салалары: әлеуметтану (А.И.Пригожин, И.И.Лапин және т.б.), педагогикалық психология (Ю.Н.Кулюткин, Г.С.Сухобская және т.б.), педагогика (Э.Д.Днепров, Т.Г.Браже, Ю.Г.Татур, Дж.Равен, И.А.Зимняя, А.А.Маркова, О.А.Булаченко, Н.Г.Милованова, М.А.Чошанов және т.б.)

Ресейлік ғалымдар А.В.Хуторской, Л.М.Митина, С.Е.Шишов, И.А.Агапов, О.В.Симен-Сиверская, И.А.Зимняя, А.Андреева және т.б., біздің елімізде М.Ж.Джадрига, Г.З.Байжасарова, А.Шолпанқұлова, П.А.Ахметова, Л.С.Шайменова, Ә.М.Мұханбетжанова, Ш.Х.Құрманалина,

С.М.Бахишева, К.С.Құдайбергенова, Г.Ж.Ниязова, А.С.Иргалиев және т.б. еңбектерінде құзыреттіліктің қалыптасуы мен дамуы жан-жақты қарастырылған.

Педагогикалық әдебиеттерде «құзырет», «құзыреттілік» терминдері жиі қолданылады және адам қабілеттерімен анықтала отырып, құндылықтармен байланыстырылады. Бұл ұғымдардың кеңінен қолданылуы білім беру жүйесін дамыту қажеттілігіне байланысты туындап отыр. ҚР МЖМББС-да мынадай анықтама беріледі: құзыреттілік – оқу мен өмір жағдаяттарын шешу кезінде білім алушының білімді, іскерлікті, дағдыны және қызметтің әмбебап тәсілдерін меңгеруі көрінетін білім берудің нәтижесі [1].

Берілген анықтамаларда құзыреттілік тұлғаның кіріктірілген қасиеті, жеке қасиеті, шешім шығару іскерлігі, жеке сапасы, мінездемесі тұрғысынан айқындалған.

Жоғарыда көрсетілген ғалымдардың анықтамаларына сүйене отырып «құзыреттілік» ұғымын былайша сипаттауға болады:

- білім беру үрдісінде оқушының дайындығын, қабілеттілігін көрсету;
- белгілі бір жағдайда қажетті білімге сүйене отырып, таңдау жасау қабілетінде көрінеді;
- білім, оқу және өмірлік тәжірибені, құндылықтар мен бейімділіктерді қолдана отырып, нақты өмірлік жағдайларда туындайтын мәселелер мен типтік міндеттерді шешу қабілетінде көрінеді;
- қоршаған ортаны өзгерту мақсатына қол жеткізуге мүмкіндік беретін білім, білік, дағдыларды біріктіру нысаны тұрғысынан сипаттайды.

Біздің жұмысымыздың негізгі міндеттерінің бірі әлеуметтік құзыреттілікті, оның қалыптасуы мен даму көрсеткіштерін айқындау болып табылады. Бұл мәселенің күрделілігі және оның практика үшін маңыздылығы осы құбылысты зерттеуге серпін берді.

Әлеуметтік құзыреттілік ол:

- ынтымақтастық, топта жұмыс жасау, коммуникативтік дағдылар;
- өздігінен шешім қабылдай білу, өз қажеттіліктері мен мақсаттарын ұғынуға ұмтыу;
- әлеуметтік тұтастық, қоғамда тұлғалық рөлін анықтай білу қабілеттілігі;
- жеке қасиеттерін дамыту, өзін-өзі реттеу. Бұл құбылысты зерттеудің күрделілігін айқын көрсеткен неміс зерттеушісі Ф.Петерман бірқатар ережелерді алға тартты:
- бүгінгі таңда әлеуметтік құзыреттіліктің жас ерекшеліктері шектелмеген;
- әлеуметтік құзыреттілікті анықтау кезінде адамның тартымдылығы, күтімі, киім, дене шынықтыру сияқты факторлар ескерілмейді;
- әлеуметтік құзыреттілікті диагностикалау өте қиын;
- әлеуметтік өзара іс-қимылдың әлеуметтік құзыреттілікті дамытуға әсерін негіздейтін әзірлемелер жоқ [7].

жүйелі жұмыс жасауға икемді болып табылады. Өзінің және өзгенің эмоцияларын, қалауларын мен сезімдерін қабылдай алатын, сол бойынша іс-әрекет жасайтын және қажет болған жағдайда белгілі бір дәрежеде басқара алатын қабілеттіліктерге ие.

Біздің зерттеуіміздің тақырыбына сәйкес, әлеуметтік құзыреттіліктің жан-жақты сипатын ескере отырып, біз қазіргі жасөспірімдер үшін қажет бірқатар әлеуметтік құзыреттіліктерді бөліп көрсетеміз:

- қоғамдағы әлеуметтік институттардың құрылысы мен қызметі туралы; әлеуметтік құрылымдар туралы; қоғамда болып жатқан әртүрлі әлеуметтік процестер туралы білім;
- қоғамда белгілі бір әлеуметтік мәртебе иелеріне қойылатын рөлдік талаптар мен рөлдік үміттер туралы білім;

- әлеуметтік өмірдің әртүрлі салаларында - ұлттық, саяси, діни, экономикалық, рухани және т.б. жалпыадамзаттық нормалар мен құндылықтарды (әдеттер, әдет-ғұрыптар, дәстүрлер, әдет-ғұрыптар, заңдар, табулар және т. б.) білу;
- адамның өзі туралы білімі мен идеялары, өзін әлеуметтік субъект ретінде қабылдау және т. б.;
- белгілі бір әлеуметтік мәртебеге бағытталған рөлдік мінез-құлық дағдылары;
- тиімді әлеуметтік өзара әрекеттесу біліктері мен дағдылары (ауызша және ауызша емес қарым-қатынас құралдарын, қарым-қатынас процесінде өзара түсіністік тетіктері) меңгеру [8].

Жоғарыда қарастырылған әлеуметтік құзыреттілікке байланысты анықтамалар бізге мынадай қорытынды жасауға мүмкіндік берді. Яғни, жоғары сынып оқушыларының әлеуметтік құзыреттілігін қалыптастыру – оқушыларды сапалы өмір сүруге дайындайды. Авторлардың осы аталған әлеуметтік құзыреттілік ұғымдарына берген анықтамаларын қолдай отырып, зерттеу пәнімізге қарай: «Әлеуметтік құзыреттілік – бұл адамның негізгі интегративті сипаттамасы, ол басқа адамдармен қарым-қатынасты дамытудағы жетістіктерін көрсетеді, әлеуметтік жағдайды игеруді қамтамасыз етеді және жағдайға байланысты қоғамда қабылданған нормаларға сәйкес мінез-құлықты тиімді құруға мүмкіндік береді», -деп анықтама береміз.

Н.Н.Нагайченко ұсынған құрылым әлеуметтік құзыреттіліктің қалыптасуы байланысты болатын білім беру ортасының деңгейлері оқушылардың әлеуметтік құндылықтар мен мұраттарды игеруі мен қабылдауын, тиімді тұлғааралық өзара іс-қимыл тәжірибесін алуды, әлеуметтік маңызды қасиеттерді қалыптастыруды, өзін-өзі дамытуға деген ынтаны арттыруды, азаматтық ұстаным мен әлеуметтік белсенділікті дамытуды қамтамасыз етеді.

Әлеуметтік құзыреттілік құрылымын анықтай отырып, біз зерттеуімізде қарастырылған компоненттердің мазмұнын анықтауға бағыттадық. Алайда, осы мәселеге арналған ғылыми зерттеу жұмыстарын талдау көрсеткендей, әлеуметтік құзыреттіліктің мазмұнын анықтауда бірқатар қиындықтар туындайды, өйткені қазіргі уақытта авторлардың көпшілігі «құзыреттілік каталогын» құрумен шектелген [9]. С.А.Учарова әлеуметтік құзыреттіліктің мазмұндық элементтерінің алты нұсқасын өз зерттеу жұмысында талдап, әр түрлі ғалымдардың әлеуметтік құзыреттілік тұжырымдамасы бойынша мазмұндық элементтерін сипаттаған.

Әлеуметтік-жеке құзыреттілік басқа адамдардың жеке ерекшеліктері мен эмоционалдық күйлерін дұрыс бағалай білуді және әртүрлі әлеуметтік жағдайларда барабар мінез-құлықты таңдауды қамтиды, бұл қалыпты дамумен жасөспірімге жаңа достар табу және ескілермен жақсы қарым-қатынасты сақтау арқылы әлеуметтік қолдау аймағын кеңейтуге мүмкіндік береді.

Жасөспірімдік кезең "өзіндік тұжырымдаманы" дамытуда, өзін - өзі танудың, өзін-өзі тәрбиелеудің және жалпы тұлғаның даму процесіне тікелей әсер ететін мінез-құлық пен іс-әрекеттің негізгі реттеушісі ретінде өзін-өзі бағалауды қалыптастыруда өте маңызды.

Өзінің әлеуметтік құзыреттілігін дамыту жасөспірімдер үшін өте қиын міндет болып табылады, өйткені жасөспірімдердің қарым-қатынасқа деген жоғары қажеттілігі қарым-қатынас жасаудың, басқа адамды тыңдаудың, әңгімені жалғастырудың, өз сезімдерін білдірудің, сынға жауап берудің және басқа адамдардың мәлімдемелері мен әрекеттерін сыни тұрғыдан бағалаудың қарапайым қабілетсіздігіне қайшы келеді.

Әлеуметтік құзыреттілікті дамыту контекстіндегі жасөспірімдік кезеңдегі тағы бір маңызды мәселе–жасөспірімнің өзі туралы бұрын жинақталған идеялардан бас тартуы. Жасөспірімде әлемнің субъективті бейнесін және ондағы өзінің "Менінің" орны туралы идеяны қалыптастыру басқа адамдармен өзара әрекеттесу арқылы жүреді. Осылайша, іс-әрекет, қарым-қатынас барысында ол басқа адамдардың бағалауы мен пікірлері арқылы "жаңа" құндылықтар жүйесін алады. Өзін объективті критерийлер бойынша бағалауға деген ұмтылыс, қоғамның тең құқылы мүшесі ретінде өзіне деген қызығушылық, жасөспірімнің нақты және әлеуметтік

жетістіктеріне негізделген өзін-өзі бағалаудың ішкі критерийлерін құру, әлеуметтік мақұлданған идеалды өзін-өзі құру оның әлеуметтенуіне және әлеуметтік құзыреттілігін дамытуға ықпал етеді. Нәтижесінде өзін-өзі бағалау және талаптардың деңгейі қалыптасады.

Жасөспірімге тән белгілер нақты әлеуметтік жағдайлармен анықталады, ең алдымен баланың қоғамдағы орнын өзгерту, ересектер әлемімен, олардың құндылықтар әлемімен жаңа қарым-қатынасқа түсу кезінде оның ұстанымын өзгерту, бұл оның санасының жаңа мазмұнын анықтайды. Жасөспірімнің өзін-өзі бақылауға, өзін-өзі бағалауға, өзін-өзі растауға және өзін-өзі жетілдіруге деген ұмтылысы оның артықшылықтары мен кемшіліктерін талдаудан және өз іс-әрекеттері мен мақсаттарында ненің дұрыс, ненің бұрыс екенін, неден аулақ болу керектігін түсінуден туындайды.

Білім беру мекемесі жағдайында жоғары сынып оқушыларын психологиялық сүйемелдеу жасөспірімнің қоршаған орта жағдайларына бейімделуіне және ересектер мен құрдастары үшін әлеуметтік маңызы бар негізгі құзыреттіліктері қалыптасатын жағдайлар жасауды көздейді.

Жасөспірім кезінде өзін-өзі тану, өзін-өзі бағалау, өзін-өзі бағалау қалыптасады. Бұл жастағы баланың қызығушылықтары, мүмкіндіктері мен қабілеттері өте алуан түрлі және мобильді. Олардың нақты мазмұны көбінесе кездейсоқ жағдайлармен байланысты – сән, қоғамдағы бедел, жасөспірім үшін қызықты адаммен кездейсоқ кездесу.

Өзін басқалармен үнемі салыстыру, олардың ерекшеліктері мен қасиеттерін байқап көру, жасөспірім өзінің "менін" жасайды. Жасөспірімдердің өздері уақытша перспективаларын құра бастайды, болашағын жоспарлайды, бірақ көбінесе бұл әрекет жүйелі емес және бейсаналық түрде жүзеге асырылады.

Жасөспірім кезіндегі ең маңызды міндет-өзін-өзі анықтау. Осыған сүйене отырып, білім беру және тәрбие процесі аясында жасөспірімдердің Болашақ өзін – өзі анықтауға байланысты құзыреттіліктерін, атап айтқанда саналы таңдау қабілеті мен осы таңдау үшін жауапкершілікті игеруге бағытталған бірқатар педагогикалық міндеттер жобаланады. Жасөспірімнің ерік-жігерінің дамуы жауапкершіліктің қалыптасуымен тығыз байланысты. Өзін-өзі ұстай білу – ересек, жетілген адамның маңызды қасиеті. Оны жасөспірім өте бағалайды. Алайда, әдеттегі жасөспірім ерік-жігердің әлсіздігімен, ұйымдастырылмауымен, мақсатқа жетуден салыстырмалы түрде жеңіл бас тартуымен сипатталады. Ерік-жігерді дамыту үшін мақсатты күшейту ерекше рөл атқарады. Әлеуметтік құзыретті жасөспірім саналы мақсат қояды меңгереді.

Жасөспірімнің дамуындағы басты кезеңдердің бірі – жасөспірімдердің ересек адамды сипаттайтын дағдылар мен қасиеттерді игеруге деген ұмтылысын анықтайтын және жауапкершілікті қалыптастырудың негізін құрайтын "ересектік" сезімі – әлеуметтік жетілген тұлғаны әлеуметтік жетілмегеннен ажырататын тұлғаның маңызды сипаттамасы. Бұл әлеуметтік құзыреттілікті дамыту үшін негіз болып табылатын жауапкершілік.

Елдегі қазіргі экономикалық және саяси жағдай өскелең ұрпаққа қойылатын талаптарды арттыруда. Бүгінгі таңда қоғамға тек ақылды және ынталы түлектер ғана емес, сонымен бірге болашаққа қосылуға дайын адамдар да қажет. Олардың алдында тұрған кәсіби міндеттерді іс жүзінде шеше алатын және өзгермелі өмірлік жағдайларда тез шарлай алатын өмірлік белсенділік.

Демек, қазіргі мектептің басты міндеттерінің бірі – басқа адамдармен өзара әрекеттесу стратегиясын құруға, дұрыс әлеуметтік бағдарларды таңдауға және өз қызметін осы бағдарларға сәйкес ұйымдастыруға қабілетті, яғни әлеуметтік құзыреттілікке ие табысты адамды дайындау.

Әлеуметтік құзыреттілік оқушылардың осы қызмет түріне терең жеке қызығушылығы жағдайында ғана қалыптасуы мүмкін. Егер мұғалім білім беру нәтижесі ретінде оқушылардың әлеуметтік құзыреттілігіне ие болғысы келсе, оқушыларды мәжбүрлемеуі керек, оларды белгілі бір қызметті орындауға ынталандыруы керек.

Адамның өмірлік жетістігінің кепілі – білім берудің барлық деңгейлеріндегі, оқыту сатыларындағы жетістіктерін көрсететін білім берудің базалық нәтижелері (іс-әрекеттің әмбебап жалпы тәсілдері, құралдары, ойлау формалары, қазіргі әлемде табысты қызметті жүзеге асыру үшін адамға қажетті кооперация және коммуникация нысандары). Бұл құзыреттіліктер бастауыш мектеп жасында құрылуы керек, "табысты ересек адамға" қойылатын талаптарды арттыра отырып, оқудың әр сатысында дамып, өсуі керек.

Мектеп баланың әлеуметтену кеңістігі ретінде әрекет етуі керек, бұл болашақта оның өмірлік жетістіктерінің көрсеткіші болады.

Бүгінгі таңда балалар мен жасөспірімдердің білім беру ортасында құзыреттілігін қалыптастыру тиімділігін бағалау тиісті әдістердің болмауына байланысты қиын. Құзыреттілікті бағалау үшін, әдетте, мұғалімдерді сарапшыларды тартуға немесе оқушылардың іс-әрекетінің нәтижелерін талдауға байланысты тәсілдер ұсынылады. Мұндай әдістер жаппай тексерулер үшін жарамсыз, әртүрлі білім беру жүйелерінде құзыреттілікті дамыту тиімділігін салыстырмалы бағалауға мүмкіндік бермейді.

И.В. Калининаның жасөспірімдердегі әлеуметтік құзыреттілікті бағалауға арналған зерттеу жұмыстарында әлеуметтік құзыреттілік тек тұлғааралық өзара әрекеттесудің тиімділігімен шектелмейді деген көзқарас ұсынылған. Оны бағалау кезінде жас ерекшеліктерін ескеру қажет, мысалы, жастардың өзін-өзі анықтауға дайындығы. Автор негізгі диагностикалық құрал ретінде өмірдің мағыналылығының жалпы көрсеткішін пайдалануды ұсынады, ол алынған мәліметтерге сәйкес әлеуметтік табысқа әсер ететін құндылық бағдарларымен және оқушылардың мінез-құлық ерекшеліктерімен көптеген байланыстарды ашады [10].

Жұмыстың негізгі нысаны – бұл сабақтардың логикалық және мазмұнды құрылысын, оқытуда проблемалық жағдайларды құруды, сабақтарды өткізу кезінде диалогтық принципті сақтауды және т.б. қоса алғанда, бүкіл оқу процесін ұтымды ұйымдастыру, қосымша – арнайы ұйымдастырылған даму курсы. Баланы білім беру ортасында сүйемелдеудегі негізгі тұлға педагог-психолог болып табылады, ол таңдау жағдайларының субъектісі туралы хабардар болу үшін жағдай жасайды және баламаларға бағдарлайды, балалардың ғана емес, мұғалімдердің де, ата-аналардың да дамуына әсер етеді. Сүйемелдеу – ұл өмірлік таңдау жағдайларын шешуге бағытталған сүйемелдеушінің мен оқушының өзара әрекеті. Психологиялық-педагогикалық қолдаудың мақсаты әлеуметтік құзыреттіліктің дамуын қамтамасыз ететін білім беру ортасының ресурстарын байыту болып табылады.

Құзыреттілік тәсілді қолдану және оқушының құзыретті тұлғасын дамытуға бағытталған білім беру процесінде белсенділік формаларын қолдану мүмкіндік береді:

- жалпы орта білім берудің мемлекеттік білім беру стандартының талаптарына сүйене отырып, мектептегі білім берудің әртүрлі кезеңдерінде әр кезеңде стандартқа сәйкес мақсаттар мен сапа көрсеткіштерін белгілеу,

- нәтижелерге қол жеткізу және іс-әрекеттерді түзету шарттарын қадағалау және реттеу;

- мектептегі білім беру кезеңімен, жеке ерекшеліктерімен, мемлекеттік стандарт талаптарымен айқындалатын оқушылардың құзыреттілігін қалыптастыру және дамыту процесінің мазмұнын түсіндіру;

- оқу пәндері шеңберінде оқушының құзыреттілігін қалыптастыру және дамыту бойынша ғылыми негізделген ұсынымдар әзірлеу;

- құзыреттіліктің қалыптасуы мен дамуын ескере отырып, оқушының білім беру нәтижелерін бағалау әдістері мен мазмұнын әзірлеу.

Білім беру процесі қажеттілікпен тәрбиелік сипаттағы әрекеттерді қамтитыны белгілі.

Әлеуметтік, оның ішінде коммуникативті, адамның құзыреттілігін дамытудағы шешуші фактор әлеуметтік орта болып табылады және оның сипаттамалары осы дамудың шартын белгілейді.

Сонымен, білім беру ортасын зерттеу тәсілдерін талдау тұлғаның дамуы және оның әлеуметтенуі тұрғысынан қоршаған орта пәндік, тұлғааралық және технологиялық, сондай-ақ мүмкіндіктер жиынтығын қоса алғанда, шарттардың жиынтығы ретінде ұсынылатындығын көрсетеді

Біздің көзқарасымыз бойынша, оқушылардың осы санаты үшін ең өзекті қасиеттерді қамтитын тұжырымдаманы әзірлеу мектеп оқушыларының әлеуметтік құзыреттілігін қалыптастырудың бір әдісі болып табылады.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан Республикасының мемлекеттік жалпыға міндетті білім беру стандарттары. ҚР Білім және ғылым министрінің 2018 жылғы 31 қазандағы № 604 бұйрығымен бекітілген. <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/V1800017669>
2. «Интеллектуалды ұлт-2020» мемлекеттік бағдарламасы 2010 жыл 1 ақпанында қабылданған.
3. «Білімді ұлт» сапалы білім беру» ұлттық жобасын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2021 жылғы 12 қазандағы № 726 Қаулысы https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=33608664&pos=26;-55#pos=26;-55
4. Зимняя И.А. Ключевые компетенции – новая парадигма результата образования [Текст] / И.А. Зимняя // Высшее образование сегодня. – 2003. – № 5. – С. 34–42.
5. Нестеров В.В., Белкин А.С. Педагогическая компетентность. - Екатеринбург: Центр «Учебная книга», 2003. - 188 с.
6. Хомский Н. Аспекты теории синтаксиса [Текст] / Ноам Хомский; под общ. ред. В.А. Звегинцева; Серия переводов. – Вып. I. – М., 1972. – 233 с.
7. Хуторской А.В. Ключевые компетенции как компонент личностноориентированной парадигмы образования // Народное образование. - 2003. - №2. - С. 58-64.
8. Кричевский В. Ю. Контроль в управлении школой: мифы и реальность // Народное образование. - М., 2001. - №6. - С. 30-33.
9. Кричевский В.Ю. О некоторых направлениях развития теории управления школой // Управление в образовании: Материалы международного семинара. - СПб.: Образование, 1996. - С. 6-8. 141
10. Онищенко Н.Э. Педагогические условия повышения профессиональной компетентности педагогов профильных гуманитарных классов // Известия Российского государственного педагогического университета им. А.И. Герцена. Аспирантские тетради: Научный журнал. - СПб., 2007. - №16 (40). - С. 477-180.

ОӘЖ 178.91

БАЛАЛАРДЫҢ ӨЗАРА ӘРЕКЕТТЕСУІНІҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ –ПЕДАГОГИКАЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Қалабаева А.А.

Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті¹, Алматы, Қазақстан

Қазіргі психологияда балалардың іс-әрекеті баланың сыртқы әлеммен белсенді өзара әрекеттестігі болып табылады. Өзара әрекеттестікті жүзеге асыру барысында оны әртүрлі, соның ішінде әлеуметтік модельденген жағдайларға бейімдеу арқылы оның байытылуы және оның құрылымының түбегейлі жаңа компоненттерінің пайда болуы жүреді (Л.Ф.Обухова, Е.О.Смирнова, Т.Д.Марцинковская, В.С.Мухина). Өзара әрекеттестік, қарым-қатынас, ынтымақтастық іс-әрекеттерін бір-біріне синоним ретінде қарастыруға болады.

Психологияда «өзара әрекеттесу» категориясы қатынастар теориясында зерттеледі. В.Н.Мясищев бұл құбылысты белгілі бір жолмен бір-бірін бейнелейтін тұлғалардың өзара әрекеттесу процесі ретінде қарастырады.

Б.Г.Ананьев. Ал, А.А.Леонтьев ғлам қызметінің негізгі түрлерінің бірі ретінде еңбек пен білімнің құрамдас бөлігі деп түсіндіре келе, қарым-қатынас, белсенділік және өзара әрекеттесу тәуелсіз, бірақ бір-бірімен тығыз байланысты категориялар деп анықтама берген.

А.Бодалев өзінің бірқатар еңбектерінде, «қарым-қатынас», «белсенділік», және «өзара әрекеттесу» санаттарының арақатынасын зерттеген. Г.М.Андреева «өзара әрекеттесу» адамдар арасындағы қарым-қатынастың ажырамас бөлігі болып саналады деген.

Педагогикалық құбылыс ретінде өзара әрекеттесу феномені оқыту мен тәрбиелеудің әртүрлі мәселелерін зерттеуге сәйкес түсіндіреді. Оқу үдерісіндегі педагогикалық өзара әрекеттестікті М.А.Богуславский, А.В.Мудрик, А.Н.Орлов, К.Роджерс, В.А.Сластенин, Н.В.Седов зерттеген. Өзара әрекеттесу ұжымды қалыптастыру құралы ретінде Т.Е.Копникова мен Л.И.Новикова талдады. Г.И.Щукин тұтас педагогикалық процесс барысында қарым-қатынастың нақты формасын өзара әрекет ретінде қарастырған.

Өзара әрекеттесу – негізгі философиялық, онтологиялық категориялардың бірі. Бұл бір-біріне, басқа объектілерге өзара әрекеттің әсерінен әртүрлі объектілердің байланыс, әсер ету, ауысу, даму құбылысы. Кез келген құбылысты, объектіні, күйді тек басқалармен байланысы және қарым-қатынасы кезінде түсінуге болады, өйткені әлемдегі барлық нәрсе өзара байланысты және өзара тәуелді. Өзара әрекеттесу, кем дегенде екі объектінің бір-біріне әсерін ескере отырып, олардың әрқайсысы басқалармен өзара әрекетте болатындығын білдіреді.

Т.Н.Серіков өз зерттеулерінде өзара әрекеттестік феноменін «басқа оқушылармен немесе педагогикалық қызметкерлермен өзара қарым-қатынаста, арнайы әзірленген құралдарды қолдана отырып және белгілі бір түрде ұйымдастырылған жағдайлар болған кезде дербес жүзеге асырылатын балалардың білімділікке ілгерілеуі», - деп қарастырды 1, 676.

Өзара әрекеттесу – баланың өзін-өзі дамытуын, өзін-өзі тануын және өзін-өзі анықтауын белсендірудің бір әдісі. Теориялық негіз ретінде педагогикалық өзара әрекеттесу феноменінің мәселесін талдау бірқатар анықтамалардың мәнін анықтауды қамтиды: байланыс, өзара әрекеттесу, түсіну, диалог, олардың байланыстары мен өзара араласуы, осы категориялар контекстінде дамып келе жатқан зерттеу бағыттарын зерттеу дәрежесі.

Қарым-қатынас мәселесі жайында педагогикалық-психологиялық тұрғыда зерттеу әлемдік ғылымда Екінші дүниежүзілік соғыстан кейінгі уақытта өзекті бола бастады. Қарым-қатынас – бұл адамдардың өзара әрекеттесуінің ерекше түрі. С.И.Ожегов өзінің сөздігінде қарым қатынас тұжырымдамасын берген. Ол қарым-қатынасты өзара келісім, достық және іс-әрекеттік байланыстар арқылы анықталады деп есептеді. Сонымен қатар, қарым-қатынас ұғымына өзара әрекеттесу құралдары, дағдылары, адами қабілеттер мен қасиеттерді тиімді жүзеге асыруда жатады. 2

Ғылыми әдебиеттерді талдау әлеуметтік және педагогикалық өзара әрекеттесуді ажыратуға мүмкіндік береді. Педагогикалық өзара іс-қимыл, әлеуметтік өзара әрекеттестіктің бөлігі ретінде әрдайым дидактикалық және тәрбиелік міндеттерді шешуге бағытталған арнайы ұйымдастырылған процесс болып табылады.

Педагогикадағы өзара әрекеттесу келесідей анықталады:

- 1) танымдық жағдай, әлеуметтік-психологиялық процестермен делдал болатын білім беру субъектілерінің сандық-сапалық өзгерістеріне алып келетін байланыс (Е.В.Коротаева);
- 2) әлеуметтік қабылдау негізінде және қарым-қатынас арқылы жүзеге асырылатын бірлескен қызметті ұйымдастыру әдісі. Ересектер (педагогтар, ата-аналар) тәлімгер ретінде әрекет еткен кезде өзара әрекеттесу педагогикалық сипатқа ие болады. 3

Өзара әрекеттесу коммуникациямен тығыз байланысты, бірақ онымен бірдей емес, өйткені ол бірлескен әрекеттерді үйлестіруді қамтиды, танымнан басқа, эмоционалды байланыс, кері байланыс және қатысушылардың белсенді позициясын қамтиды. Өзара әрекеттесудің негізгі сипаттамалары, Л.В.Байбородова, В.В.Бойко, Б.Г.Ананьев, А.А.Бодалев, А.В.Петровский, Ю.П.Сокольников және басқа зерттеушілердің пікірінше, өзара түсіністік, қарым-қатынас, өзара іс-қимыл деп түсініктеме берген.

Өзара әрекеттесу философияда (Ф.С.Бабичев, Н.Н.Богомолов, А.А.Бодалев, Б.М.Кедров, С.Н.Смирнов) әртүрлі объектілердің бір-біріне өзара әсер ету процестерін, жағдайдың өзгеруін, сондай-ақ бір объектінің екіншісінің пайда болуын көрсететін категория ретінде түсіндіріледі.

П.И.Пидкасистыйдың анықтамасы бойынша «өзара әрекеттесу – барлық заттардың бір-бірімен байланысын, бір объектінің екіншісіне әсерін және керісінше көрсететін философия категорияларының бірі ретінде» қарастырылады. 4, 50б.

Психологиялық ғылым өзара әрекеттесуді объектілердің бір-біріне тікелей немесе жанама әсер ету процесі деп түсіндіреді, бұл олардың өзара шарттылығын және жеке тұлға мен іс-әрекеттің байланысын тудырады.

Әдеби деректерді талдау (Ш.А.Амонашвили, Г.М.Андреева, Е.Л.Доренко, М.И.Станкин және т.б.) өзара әрекеттесудің екі өлшемі бар екенін көрсетті: мазмұны (іс-әрекеттік-коммуникациялық аспект) және қатынастар (әлеуметтік-психологиялық аспект). Бұл жағдайда педагогикалық өзара әрекеттесу қатынастардың теңдігін білдіреді. 3

Педагогикалық өзара әрекеттесу саласы іс жүзінде шексіз, өйткені ол білім беру, оқыту, тәрбиелеу, ұжым қалыптастыру, білім беруді басқару, білім берудің мемлекеттік саясаты және т.б. процестеріне қатысты барлық нәрсені қамтиды.

Гуманитарлық ғылымдарды зерттеу саласында «өзара әрекеттесу» категориясы адамдардың бір-біріне әсер ету процесі, жалпы қоғамда болып жатқан құбылыстар мен процестерді зерттеу негізі ретінде қарастырылады. Сонымен қатар, ол бір-біріне назар аудару, құрмет, қамқорлық және тәжірибе негізінде құрылуы мүмкін және теріс немесе агрессивті болуы мүмкін. Осылайша, өзара әрекеттесу тұлғааралық сипатта болады, оның негізі, ең алдымен, адамдар арасындағы диалог болып табылады.

Әлеуметтік және психологиялық ғылымдарда өзара әрекеттесу ол әлеуметтік сипаттамалар тұрғысынан, оның ішінде білім беру кеңістігіндегі өзара әрекеттесу тұрғысынан қарастырылады. Әлеуметтік психологияда өзара әрекеттесу адамды адамның қабылдауының шарты ретінде қарастырылады (Г.М.Андреева, Л.А.Богомолов, А.А.Бодалев, Е.С.Кузьмин, Н.Н.Обозов, Л.А.Петровский). Әлеуметтік-педагогикалық мағынада өзара әрекеттесу педагог пен оқушы арасындағы әлеуметтік өзара алмасу процесі ретінде қарастырылады, оның барысында баланың позициясы қалыптасады 5, 9б.

Демек, бұл жерде өзара әрекеттесуге сыртқы формалар да, қатынастардың ішкі, жасырын сипаты да болуы мүмкін, объект немесе субъект арасындағы байланыс нысаны ретінде назар аударуға болады, бұл айтылған мәселе бойынша біздің ғылыми ұстанымымызды анықтау үшін де маңызды. Жеке тұлғаның қоғамның белсенді мүшесі ретінде қалыптасу процесі көбінесе педагог пен студенттердің мақсатты түрде ұйымдастырылған тұлғааралық қарым-қатынасының құндылық мазмұнына байланысты болады.

Өзара әрекеттесу құбылыстарын қарастыру кезінде өзара түсіністік туралы бірлескен іс-әрекеттің мақсаттарына дәйекті түрде қол жеткізуге мүмкіндік беретін сезімдер мен қатынастар жүйесі ретінде ерекше тоқталу қажет. «Өзара түсіністік педагогикалық процеске қатысушылар арасында авторитарлық үстемдік, эмоционалды шиеленіс, сенімсіздік немесе осы процесте болып жатқан барлық нәрсеге қызығушылық болмаған кезде «үйлесімділік» деңгейін қамтамасыз етеді».

Қорыта келе, балалардың өзара әрекеттесуі балалардың қарым-қатынас арқылы жүзеге асырылатын бірлескен іс-әрекеті деп өзіндік интерпретациямызды ұсынамыз.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Абульханова-Славская К.А. Совместная деятельность: методология, теория, практика. - М.: Наука. 1988.-232 с.
2. Ожегов С. И. Толковый словарь русского языка / С. И. Ожегов, Н. Ю. Шведова. – 4-е изд., доп. – Москва : Азбуковник, 2000. – 940 с
3. Педагогика достоинства: идеология дошкольного и дополнительного образования. — М.: Федеральный институт развития образования, 2014
4. Асмолов А.Г. 21 век: психология в век психологии. Образование личности в контексте разных культур как фактор социальной эволюции. // Развитие личности. №1. 1999.
5. Дыгун М.А. Влияние межличностного взаимодействия в учебных группах на социальные установки личности в юношеском возрасте: автореферат дис. на соискание уч. степени канд. псих. наук: спец. 19.00.07 «педагогическая психология»/ М.А. Дыгун – Гомель, 1998 – 20с.

ОӘЖ 178.92

БІЛІМ МАЗМҰНЫНДАҒЫ АЛТЫН ОРДА ТАРИХЫ

Мархаба Әділ

PhD докторант, Әлихан Бөкейхан университеті (Қазақстан, Семей қ.) E-mail:
adil.marhaba.imam@mail.ru

Бүгінгі жаһандық бәсекелестік әлемнің барлық халықтарының өткен дәуірлер тарихын, халқының рухани мәдениетін, тілі мен дәстүрін құрметтей біліп, ең бірінші кезекте көне дәуірлерден жеткен бабалар мұрасын жинақтап, жазба ескерткіштерін көзінің қарашығындай сақтап, келешектегі тарихи танымының тамырын ертеден іздеуді талап етіп отыр. Яғни, әрбір жаңа дәуірдің куәсі болған айтулы оқиғалар, кезеңдер тек жазба әдебиет ескерткіштерінің беттерінде сақталды. Демек жазбаша ескерткіштердің маңыздылығын түсініп, тарихи тұрғыдан таразылап сақтап, олардың көлемін арттыру бүгінгі күннің ең өзекті мәселелерінің бірі болып табылады.

Қазақ тарихының көне дәуірі мен ортағасырлық кезеңдеріндегі ең негізгі шиеленісті оқиғалары мен қалыптасқан тарихи жағдайлары жөнінде зерттеу жүргізген уақытта шығыс тілдеріндегі деректердің мәлісеттеріне ерекше мән беріп қараған дұрыс. Отан тарихына қатысты араб, парсытілді деректердің мәліметтер зерттеу, зерделеудің маңызы ерекше. «Бостандық бізге оңайлықпен келген жоқ. Ата-бабаларымыз азаттық жолында арпалысты. Талай зұлмат замандар мен нәубеттерді бастан өткерді. Осының бәрі халықтың есінде сақталып, ұрпақтан ұрпаққа берілуге тиіс» [1] деген тұжырым ұлттық мемлекеттілік бастауларын тарихи танымға енгізудің маңыздылығын танытады. Бұл тұжырым аталған деректерді зерттеудің өзектілігін айқындайды. Қазақстан Республикасының Президенті Қ.К. Тоқаев еліміздің басты байлығы саналатын «Бабалардан мұра болған қасиетті жеріміз – ең басты байлығымыз. Қазаққа осынау ұлан-ғайыр аумақты сырттан ешкім сыйға тартқан жоқ» дей келіп, осы аумақтың қалыптасу кезеңіндегі өзге мемлекеттік құрылымдардың қатарында Алтын Орданы да атап, «ұлттық тарихымыздың терең тамырлары көне заманның өзегінде жатыр» [1] деген тұжырым арқылы тарихи танымға мемлекеттік деңгейде мән береді.

Мемлекет басшысы осы сұхбатында қазіргі әлемдік киноиндустрияның Азия бет бұра бастағандығын айта келіп, «Осы орайда біздің де шежіремізде ауқымды фильмдерге арқау

болатын маңызды белестер мен оқиғалар баршылық. Мысалы, әлемдегі ең қуатты империялардың бірі болған Алтын орда тарихы дайын тұрған жоқ па?! Бұл мәселеге болашақта кино саласының мамандары баса назар аударғаны жөн» [1] деген ұсыныс жасады. Осы ұсынысты ғылыми жетістіктердің қолданбалығы тұрғысында бағалар болсақ, онда Алтын Орда тарихын танымдық, тәрбиелік және саяси-идеологиялық тұрғыда жан-жақты да терең зерттеудің ұлттық сипат алатын маңыздылығы аңғарылады.

Кеңестік идеологияландырылған тарихнамалық ұстанымдарына сай Алтын Орда – Жошы Ұлысының тарихы Отан тарихынан өз орнын ала алмай келді. Осыған байланысты З.Қиянатұлы «Жошы елдестіруші рөлінің арқасында ұлт, мемлекет болып қалыптасқанымыздың екі жарым ғасырлық тарихын жоғалтып алдық» [2, Б.6] деген тұжырымы араб-парсы деректері негізінде Алтын Орда тарихын қарастыру және оны оқу процесіне енгізіп, тарихи танымның игілігіне айналдырудың ғылыми және идеологиялық тұрғыда өзекті тақырып екендігін танытады.

Елімізде мемлекеттік бағдарламаға айналған «Мәдени мұра» бағдарламасы бойынша қазіргі кезде осы аталған қолжазба дереккөздердің басым бөлігі елге әкелініп, зерттеушілерге қолжетімді болды. Әйтсе де осыншама мол дереккөздерді талдап, деректанулық сыннан өткізіп, қазақ тіліне аударып, ғылыми айналымға ұсыну отандық ғылымды дамытудағы өзекті мәселеге айналым, мемлекеттік маңызы артып отыр. Зерттеуіміздің осындай мемлекеттік бағдарлама аясында орындалуы тақырып өзектілігінің ғылыми және танымдық мәнімен бірге деректанушы мамандар дайындауға бағытталған қолданбалығымен де айқындалады.

Алтын Орда тарихы кеңістіктік-хронологиялық және қатысушы тарихи тұлғалары белгілі нақты тарихи факт, дәйек. Сол сияқты осы тарихи фактіні айғақтайтын аутентивті дереккөздер де авторы, жазылған мерзімі, қамтыған мазмұны тұрғысында тарихи факт болып саналады. Осы тарихи фактілердің тарихшылардың тарапынан зерттеуі, талқыланып, талдануы – бұл тарихнамалық факт. «Тарихи фактілердің мазмұнындағы түсініктер жалған болса да сақталады. Факт түсіндірілді ме жоқ па, онысы қате ме, жоқ па, бұлар істің жайын өзгертпейді. Факт тарихилық сапасынан, оның талдауы мен зерттеу әдістерінен тыс өмір сүреді» [3, Б.9]. Демек, араб, парсы тілдеріндегі Алтын Ордаға қатысты деректерді зерттеудің тарихнамасы қалыптасқан жазба деректердің аса мол екендігін көрсетеді.

Кеңестік тарихнама таптық партиялық қағидалардың қатаң басшылыққа алынуымен ерекшеленеді. Содан да Алтын Орда тарихы барынша бұрмаланып, идеологиялық сипат алды. Осы ұстаныммен жазылған Б.Д.Греков, А.Ю.Якубовскийдің [4], М.Г. Сафаргалиевтің [5], Феодоров-Давыдовтың [6] еңбектерін атаймыз. Осы аталған зерттеулерде араб, парсы тілді дереккөздер назардан тыс қалғандықтан ол зерттеулерде деректік базаның тапшылығы бірден аңғарылады. Осы тапшылық олардың жасаған ғылыми тұжырымдарына біржақты сипат берген.

Осы жариялымнан соң, ондағы араб тілді дереккөздер кейіннен жаңа редакцияда тіпті еуропалық тілдерде аударылып жарық көрді. Алтын Орда тарихына қатысты деректанулық мәселелер де жетерілік. Алтын Орда тарихын зерттеуге кедергі келтіретін үлкен мәселелердің бірі - деректанулық сынның болмауы. Ол әсіресе «әртүрлі дереккөздермен көптеген дереккөздік дәстүрде қара-қайшылықтар орын алып отырғанда үлкен маңыз алады» дейді Шамиль оғлу [7, С.23]. Мұндай қарама-қайшылықтар дәстүрлі тарихнамадағы әртүрлі көзқарастардың ғылыми тұжырымында орын алады. Мұндай алуан түрлі көзқарастар кейбір дереккөздердегі Ақ Орда мен Көк Орданың аттарын шатастыру Өзбек ханның исламды қабылдауы, Алтын Орда тарихына мұрагерлік тіпті қазақ пен өзбек этномының пайда болуы, осы атаумен мемлекеттердің пайда болу төңірегінде өрбиді.

Ал-Холи моңғолдарды «татарлар», Алтын Орданы «татар» мемлекеті деп айтады. Бұл термин осы мағынасында кеңестік тарихшылардың тарапынан жиі қолданылған. Дегенмен (татар) термині кеңес одағы халықтарының бірінің атауы ретінде қолдануда, бұрын ортағасырларда түрлі түркітілді Халықтардың жиындық атауы ретінде қолданылғанын

ескеруіміз керек. Ніл мен Еділ бойында орналасқан мемлекеттер арасына байланыс қалыптасқан кезде Сарай құрылған жиырма жыл болған жас қала еді, ал Каир қаласы үш ғасырдан астам өмір сүріп жатты және өркениеттің орталығы болды. Осындай жағдай әсер еткен болуы керек, «Сарай билеушілері Египет мәдениетіне құрметпен қарады. Татар хандарының сарайларында мұсылман ғалымдарының корифейлері саналатын ғұламалары болған. Ибн-Араб шахтың дерегі бойынша Берке, Өзбек, Жәнібек және басқада билеушілердің қызметінде Маулана Құтып-Әддин. Ал-ислам Ар-рази шейх Сад-Аддин ат-Таптазани, шейх Жәләләддин және тағы басқа ханафилік, шафийлік бағыттағы ғалымдар қызмет етті. ... олардың қызметі Сарайдың мәдени және ғылыми орталыққа айналуына қызмет етті» [8, С.28] деген мәліметтердің деректік мәні зор.

Арабтілді жазбаларда кездесетін мәліметтерді еуропалық тілдердегі жазбалардың деректерімен салыстыра қарастырудың да танымдық мүмкіндігі мол. Сарай ішінде орын алып жатқан қайшылықтарға қарамастан, 1426 жылға таман Ұлық Мұхаммадты сенімді түрде биліктің иесі ретінде тануға болатындығына дәлел ретінде ханның Витовтпен қарым-қатынасты жақсартып, Псков аймағына біріккен әскери шабуылды ұйымдастырғанын «Сол жылдың күзінде князь Витофт Кестутьевич Литовский Псковқа жан-жақтан әскери қол жинап, жорықпен аттанады. Оған Литовск жері де, Чежск жері де, Татар жері де қолдау көрсетіп, Махмет хан өз сарайын ұсынған болатын» [9, С.7] деген мәліметтер айғақтайды. Дегенмен, бұл жорық нәтижесі сәтсіз аяқталған еді. Айта кетуіміз керек, сол уақытта Алтын Орданың әскери күші ішкі саяси жағдай және қарама-қайшылықтарға байланысты әлсірген болатын.

XIII-XVI ғғ. тарихи оқиғалары Азия мен Еуропаның көптеген көптеген халықтарының тарихына терең із қалдырды. Шыңғысханның «күтпеген жерден» құрған суперимпериясының нәтижесінде және одан кейінгі ол империяның орнына құрылған Жошы ұлысы, Шағатай, Құлағу және Юань империясы сияқты мемлекеттік құрылымдар Еуразия құрлығындағы этно-саяси картаны бірнеше рет өзгертті. Осы тарихи процесте және мемлекеттердің құрылуы, ыдырауымен қатар тайпалар мен халықтар араласып жаңа этникалық қауымдастықтар мен жеке халықтар, жаңа мәдениеттер қалыптасты. Бүгінгі күні «ескі дүниедегі» көптеген халықтардың тағдырына өшпес із қалдырған XIII-XVI ғғ. тарихи оқиғаларын сол кездегі деректерсіз көзге елестету де мүмкін емес [10].

Алтын Орда – Жошы ұлысының тарихы кеңестік тарихнамада мүлдем зерттелмеді деп айтуға болмайды. Сонымен қатар Ресей империясының, кейін Кеңес Одағының құрамына енген халықтардың барлығының тарихы бірдей зерттелді деп те айтуға да болмайды. Олай дейтініміз Жошы ұлысы тарихының зерттелуі, нақтырақ айтсақ деректер мен материалдардың айналымға ұсынылуы көбіне идеологияландырылды, тіпті шамадан тыс саясиландырылды. Сол негізде Жошы ұлысының тарихы «Әсіресе бұрынғы Кеңес Одағында БК(б)П ОК 9 тамыз 1944 ж. әйгілі қаулысынан соң тенденциалы және бұрмаланған сипат алды». Бұл жердегі сөз болып отырған партиялық қаулы «Татар партия ұйымында бұқаралық саяси және идеологиялық жұмысының және оны жақсарту шаралары туралы» деп аталатын еді. Осы қаулыдан соң тарих, филология оқулықтары мен бірқатар ғылыми зерттеулерде тарихтың үш жүз жылдық кезеңінің маңызы төмендетіліп, жоққа шығарыла бастады.

Белгілі парсытанушы И.П.Петрушевский «Татаро-монғолы в Ази и Европы. М. 1970» еңбегінде ортағасырлық дереккөздерінің мәліметтерін барынша бұрмалап, тіпті сандыраққа айналған қисынсыз ойларды алға тартады. Айталық, 1221 жылы «монғолдар Гератты қоршап, жаулап алып, ондағы барлық тұрғындарды бауыздап тастады» [10, С.7] дейді. Қарап отырсақ қала мүлдем жойылып кеткен. Ал 1222 жылы Гератты қайта жаулап алғанда 1 миллион 600 мың адам өлтірілген де «қалада 40 адам ғана қалған» [10, С.8], олардың өзі тонаушылықпен айналысқан болып шыққан.

Кеңестік идеологияландырылған тарихнамада бұрмалаушылықтардың көптеп орын алғандығына мысалдар келтіре беруге болады. Әйтсе де, осы бұрмалашылықтардың типтік үлгісі ретінде осы мысалмен ғана шектелеміз.

Алтын Орда – Жошы ұлысы тарихының дереккөздері еуропалық және шығыстық көптеген тілдерде қалыптасты. Ол дереккөздердің барлығы да маңызды. Араб, парсытілді дереккөздерді зерттеу нысанына алдық. Бұл бағыттағы дереккөздердің көлемі мен хронологиясы барынша ауқымды және сипаты да алуан түрлі болып келеді. Алтын Орда тарихына қатысты шығармалардың мәліметтерін елеп, екшеп, барынша шынайылығы дәлелденген мәліметтерді ортағасырлардағы Қазақстан тарихына енгізуге нақтылық беретін оңтайлы тәсілдерлі қолданып, білім мазмұны жаңалануы тиіс. Бұл мәселе жалпыорта мектептер мен жоғары оқу орындарының оқулықтарына бірдей қатысты.

Әдебиеттер

1. Тоқаев Қ.Ж Тәуелсіздік бәрінен қымбат - Егемен Қазақстан. <https://egemen.kz> article
2. Қинаятұлы З. Шыңғыс хан және Қазақ мемлекеті. Екі томдық ғылыми зерттеу (монография). Алматы: Тарих тағлымы, 2010.
3. Жұмабаева Ж.К. Дүниежүзілік тарих тарихнамасы (ежелгі замандардан ХХғ. дейін). I бөлім. Оқулық. –Алматы; 2014. -408б.
4. Греков Б.Д., Якубовский А.Ю. Золотая Орда и ее падение. - М.-Л., 1950
5. Сафарғалиев М.Г. Распад Золотой Орды. - Саранск, 1961.
6. Федоров-Давыдов Г.А. Кочевники Восточной Европы под властью золотоордынских ханов. - М., 1966
7. Юлай Шамилоглу. Направление в исследовании Золотой Орды //Источниковедение истории Улуса Джучи (Золотой Орды). От Калки до Астрахани. 1223-1556. -2001.-428с. (С.15-29)
8. Амин Аль-Холи связи между Нилом и Волгой в XIII-XIV вв. Сокр пер с ар. Изд-во Восточной литератры М.: 1962. 40 с.
9. Полное собрание русских летописей. Т. 12. Летописный сборник, именуемый Патриаршей или Никоновской летописью. СПб., 1901. 266 с.
10. М.А.Усманов. Состояние и перспективы источниковедения истории Улуса Джучи. С.3-10. // Источниковедение истории Улуса Джучи (Золотой Орды). От Калки до Астрахани. 1223-1556. – Казань, 2001. -428с.

ОӘЖ 178.93

ТІЛІНІҢ ДАМУЫНДА ТЕЖЕЛУІ БАР БАЛАЛАР МӘСЕЛЕСІНІҢ ҒЫЛЫМИ НЕГІЗДЕРІ

Марат Арайлым Төлеуханқызы

Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ әлеуметтік ғылымдар факультеті, педагогика кафедрасы,
педагогика және психология мамандығының 1 курс магистранты

М.Горький атындағы №1 мектеп – гимназиясының арнайы – педагогы П.К. Дуйсебекова

Ғылыми жетекші – п.ғ.к., доцент С.К. Ахтанова

Қазіргі уақытта тілінің дамуында тежелуі бар балалар саны артуда. Сол себепті, тілінің дамуында тежелуі бар балалар арнайы мамандар тарапынан қолдауды қажет етеді. Қазақстан Республикасының орта білімді дамыту тұжырымдамасының жобасында: «Білім берудің мектепке дейінгі сатысы дайындық кезең ретінде орта білім алудың үздіксіз жүйесіне енетіндігін айта келіп, білім беру, тәрбиелеу мекемелерінің әр типтілігіне қарамастан

олардың ортақ қызметтері – баланың денсаулығын, психикалық санасын жетілдіру және қорғау, баланың ақыл-ойы мен тұлғасының дамуын қамтамасыз ету» деп нақты атап көрсеткен.

Психологиялық – педагогикалық зерттеулерде тілінің дамуында тежелуі бар балалар мәселелері туралы маңызды ақпараттар жинақталған. Олар О.Е.Громова, Т.В. Волосовец, Е.О. Смирнова, Н.С. Жукова, Е.М. Мастюкова, және т. б. авторлардың еңбектерінде қарастырылған. Дегенмен, ерте балалық шақтағы тілінің дамуында тежелуі бар балаларды зерттеуге арналған жекелеген жалпы ережелер мен фактілер келтірілгенмен, өкінішке орай, тіл дамуының тежелуін қарастыратын нақты жұмыстар жоқ. Сонымен қатар, тіл дамуы тежелуінің пайда болу себептері мен механизмдерін анықтау мәселелері жеткілікті зерттелмеген күйінде қалып отыр [1].

Балалардағы тіл дамуының тежелуі – бұл төрт жасқа дейінгі балалардың сөйлеуде даму нормасынан артта қалуы. Тіл дамуының тежелуінде бала сөйлей алады, тек бала өзімен жастылармен салыстырғанда өте аз сөздік қорымен байқалады, бірақ баланың ақыл – ойы мен эмоционалды дамуы қалыпты. Тіл дамуының тежелуі сөздік қорының сапалық және сандық дамымауымен, мәнерлі сөйлеудің жеткіліксіз қалыптасуымен, баланың екі жасқа дейін фразалық сөйлеуінің және үш жасқа дейін байланыстырып сөйлеуінің болмауымен сипатталады. Тілінің дамуында тежелуі бар балалар, , логопедтің, психологтың, педагог – психологтың кеңесіне, қажет болған жағдайда медицинада невропатологтың, балалар отоларингологының тексеру жүргізу қызметтерін қажет етеді. Тіл дамуының тежелуін түзету жұмыстары психологиялық-педагогикалық және медициналық көмекті қамтиды.

Шетел ғалымдары О. Е. Громова, Н. С. Жукова, Е. М. Мастюкова, Ю. Ф. Гаркуш, Н. Н. Матвеева, О. Е. Грибова, И. С. Кривовяз, Т. В. Волосовец және т.б. ғалымдардың теориялық және тәжірибелік жұмыстары балалардағы тілді дамыту мәселесіне, сондай-ақ тілінің дамуында тежелуі бар балалармен жұмыс істеу әдістемесіне арналған.

Психология ғылымының кандидаты Е.В.Жулинаньың пікірінше, тәрбиешілер мен ата – аналардың алдында тұрған көптеген мәселелердің қайнар көзі: қарым-қатынастағы қиындықтар, ұялшақтықтың жоғарылауы, окшаулану, агрессивтілік және тілінің дамуы тежелген балалар мәселесі ерте балалық шақта тексерілуі керек, осыған байланысты жоғары білікті мамандардың психологиялық – педагогикалық қолдауы қажет [2].

Е.В.Жулинаньың еңбегіндегі тілінің дамуында тежелуі бар балаларға ерте көмек көрсету тұжырымдамасының негізгі мақсаты – сөйлеу қызметін қалыптастыру және дамудың мектепке дейінгі кезеңінде мұндай балаларды қоғамға одан әрі табысты біріктіру мақсатында педагогикалық қолдаудың мазмұнды және ұйымдастырушылық аспектілерін анықтау. Осылайша, ерте жастағы баланың тіл дамуындағы мәселелер неғұрлым ерте анықталса, мұғалімдер мен ата-аналардың оларды түзетуге уақыты соғұрлым көп болады [3].

Тіл дамуының тежелуі білімнің әртүрлі салаларының (неврология, нейропсихология, онтолингвистика, психология, арнайы педагогика және т.б.) зерттеуінде кең ауқымға ие. Бірқатар зерттеушілер (Е.Ф. Архипова, Е.А.Стребелева, Е. М. Мастюкова және т. б.) «тіл дамуының тежелуі» терминін үш жасқа дейінгі балалардың сөйлеуіне қатысты қолданады. Алайда, бұл термин 4-5 жастағы балалардың сөйлеуін сипаттау үшін де қолданылады.

О. С. Ушакова, А. Н. Корнев, В. М. Акименко, А. Г. Ушакова сияқты психологтар мен педагогтер тіл дамуының тежелуі бар балалар санының көбеюіне алаңдаушылық білдірді, өйткені баланың психологиялық дамуы, тұлғааралық қатынастардың қалыптасуы осы тіл дамуына байланысты және тілдің дамуы мен психикалық үрдістер тікелей байланысты.

Л.Выготский, М.Хватцев, Т.Филичева, Г. Волкова, Т.Власова, Р. Левина, Е.Соботович, В.Тарасун, М.Шеремет және т.б. ғалымдар тіл дамуының тежелуін және оларды психологиялық – педагогикалық көзқараста түзетуді зерттеді [4].

Тіл дамуының тежелуі психикалық процестердің дамуына теріс әсерін тигізеді, сол себепті баламен дамыту, түзету, қолдау жұмыстарын ерте жастан жүргізген дұрыс. Тіл дамуының тежелуі мәселесі логопедиялық немесе медициналық қана емес, сонымен қатар, психологиялық және педагогикалық мәселе. Тіл дамуы тежелуі функционалды және органикалық шығу тегі бойынша сөйлеу тілі бұзылыстарының барлық түрлерін қамтиды. Тіл дамуы тежелуінің себебі ми қыртысының органикалық зақымдануы немесе оның баяу жетілуі болуы мүмкін. Ол, ең алдымен, балалардағы тіл дамуының кеш басталуында, баланың фонематикалық сөйлеу жүйесінің өрескел бұзылуында, сөздік қорының шектен тыс аздығында, грамматикадағы түрлі қиындықтарда көрінеді [5].

Тіл дамуының тежелуі биологиялық және әлеуметтік факторларға байланысты болуы мүмкін.

Биологиялық факторлар:

- жүктілік кезіндегі токсикоз, вирустық және эндокриндік аурулар, жарақаттар, резус-фактор бойынша қанның үйлесімсіздігі және т.б.

- баланың өмірінің алғашқы жылдарындағы әртүрлі аурулар. Мидың зақымдануының әсер ету уақыты мен орналасуына байланысты әртүрлі типтегі тіл дамуындағы бұзылыстар пайда болады. Тілдің дамуына әсіресе жұқпалы вирустық аурулар, менинго-энцефалиттер теріс әсер етеді.

- баланың есту қабілетінің жоғалуы, сөйлеу функциясының қалыптасуы мен дамуы есту анализаторының тікелей қатысуымен, яғни бала естіген ақпаратқа сүйене отырып жүретіні белгілі, сол себепті есту қабілетінің бұзылуы тіл дамуының тежелуіне әкелуі мүмкін.

Тұқым қуалайтын факторлар: кейде жүйке жүйесінің жетілуінің баяу қарқыны генетикалық тұрғыдан анықталады. Мысалы ата-аналардың бірі кеш сөйлесе, баланың сөйлеу қабілеті де кеш дамуы мүмкін.

Әлеуметтік факторлар: тіл дамуы тежелуінің әлеуметтік – педагогикалық алғышарттары көбінесе қолайсыз микроәлеуметтік ортадан болуы мүмкін, ол тіл дамуының тежелуіне әкеледі. Мысалы отбасында бір – бірімен сөйлесу қарым – қатынасы орнамаса (отбасындағы қарым-қатынас мәдениеті дамымаған) балада сөздік қорының аздығына немесе мүлдем жоқ болуына әкеледі. Билингвизм (екі тілділік) қарым – қатынас жағдайына байланысты екі тілді қатар қолдану және бірінен екіншісіне қайта ауысу ретінде анықталады. Логопед Н.Ш. Александрова өз еңбегінде баланың ерте жасындағы билингвизм баланың тілдік және жалпы интеллектуалдық дамуына теріс әсер ететін жағдайларды қарастырған. Л.И. Аммосова, С.С. Бакшиханова, Л.И.Белякова, Е. О. Голикова және т.б. авторлардың еңбектерінде билингвизмнің балалардың сөйлеу тілінің дамуына әсерін және екі тілді ортадағы логопедиялық жұмыстың ерекшеліктерін зерттеу ұсынылған [6].

Сөйлеу ортасы шектеулі немесе дұрыс емес ортада тәрбиеленетін ерте жастағы балалар (есту, сөйлеу қабілетінен айырылған ата-аналар, ұзақ ауруханаға жатқызу, әртүрлі ауыр ауруларға байланысты әлеуметтік байланыстарды шектеу) тілдің дамуының тежелуіне себеп болады.

Баланың тілінің дамуы қалыпты болуы үшін қарым-қатынас мағыналы болуы керек, эмоционалды жағымды фонда өтіп, оны жауап беруге итермелеуі керек. Балаға қоршаған әлемнің дыбыстарын (радио, теледидар, телефон т.б.) есту жеткіліксіз, бала сөйлеу дыбыстарын есту керек. Сөйлеу еліктеу арқылы дамиды, осыған сәйкес кейбір сөйлеу бұзылыстары (сөздердің айтылуының бұлыңғырлығы, кекештену, сөйлеу қарқынының бұзылуы және т.б.) еліктеу негізінде пайда болуы мүмкін.

Тіл дамуының тежелуі әртүрлі психикалық жарақаттармен жиі кездеседі (қорқыныш, жақындарынан ажырау, отбасындағы ұзақ мерзімді психотравматикалық жағдай және т.б.), бұл

тілдің дамуын кешіктіреді, ал кейбір жағдайларда, әсіресе психикалық жарақаттармен, баланың психогендік сөйлеу бұзылыстарын тудырады: мутизм, невротикалық кекештену. Екінші жағынан, психоәлеуметтік депривация ғана емес, сонымен қатар шамадан тыс қамқорлық баланың сөйлеу функциясының қалыптасуына теріс әсер етуі мүмкін. Бұл жағдайда сөйлеу қарым – қатынасы да талап етілмейді, өйткені баланың айналасындағы ересектер баланың барлық тілектерін оның сөйлеуінсіз-ақ бірден орындайды, сондықтан бала сөйлеуге ынталанбайды, талпынбайды [7].

Тілдің дамуында маңызды ынталандыру – баланың ересек адаммен қарым – қатынас формаларының өзгеруі. Яғни, 2-3 жастағы балаларға эмоционалды қарым – қатынасты ауыстыру оның сөйлеуін дамытуға күшті ынталандыру болып табылады. Егер ересек адамның баламен қарым – қатынас сипатында бұл өзгеріс болмаса, балада сөйлесуге деген ынта болмайды.

Тіл дамуында тағы бір алғышарт баланың ойын әрекеті үдерісінде түрлі әсер алуы, бұл сөздердің мағыналарын игеруге және олардың қоршаған шындық объектілерінің бейнелерімен байланысын қалыптастыруға негіз болады. Ойындарды, тапсырмаларды, жаттығуларды қолдану үлкен нәтиже береді. Сондықтан, баланың ойын әрекетіне де ерекше мән берген дұрыс. Тілінің дамуында тежелуі бар балалармен ерте диагностика және уақытылы басталған қолдау жұмыстары өте маңызды. Кез-келген, тіпті сөйлеудің бұзылуының ең кішкентай белгілері үшін, мүмкіндігінше ертерек маманға барып, психикалық процестерді қоса, толық тексеруден өту керек, себебі, тіл дамуының тежелуі жасырын болып жатқан ауруды көрсетуі мүмкін.

Тіл дамуының тежелуі – тіл дамуының қарқынының баяулауы, бұл дегеніміз, тіл дамуының деңгейі баланың жасына сәйкес келмеуі. Тіл дамуының тежелуі, өз кезегінде, баланың психикалық дамуына, оның мінез – құлқына теріс әсер етеді, болашақта мектепке дейінгі білім беру бағдарламасын, одан кейін бастауыш сынып бағдарламасын игеруге үлкен кедергі болып табылады. Бұл мәселенің өзектілігінің маңызды себебі қазіргі қоғамда түрлі денсаулық мәселелерімен туылған балалар саны артуда. Оның ішінде тіл дамуының тежелуі бар балалар саны көбеюде.

Тіл дамуының тежелуі мәселесін шешудің қиындығы, сонымен қатар, барлық жерде сөйлеу функциясын дамытумен айналысатын және ерте жастағы балалардағы эмоционалды – еріктік саланың бұзылуын және мінез-құлқын түзету дағдыларын меңгерген мамандар саны аз. Шын мәнінде, тіл дамуы тежелуін уақытылы анықтау, сондай-ақ түзету жұмыстарының ерте басталуы баланың жеке басының үйлесімді дамуы үшін өте қажет. Сөйлеудің әсерінен қабылдау түбегейлі өзгереді, есте сақтаудың жаңа түрлері қалыптасады, ойлаудың жаңа формалары жасалады. Сол себепті, балаларда тілдің дамуынсыз сыртқы әлеммен толық өзара әрекеттесу мүмкін емес.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. Метляева Ю. В. Система логопедической работы по преодолению задержки речевого развития / Ю. В. Метляева. 2019. — С. 40-42.
2. Жулина Е.В. Система ранней помощи детям с задержкой речевого развития: Монография. – Н. Новгород: НГПУ, 2018. – 143 с.
3. Жулина, Е.В. Модель ранней логопедической помощи детям с задержкой речи // Вестник Мининского университета. – 2014. – № 3 (7). – С. 15
4. Александрова Л. Ю. Дифференциальная диагностика задержки речевого развития и индивидуальных речевых различий у детей из замещающих семей /Л. Ю. Александрова, С. В. Ваторопина // Концепт. – 2014. – № 03. – с. 1 – 7.

5. Боровцова Л.А. Профилактика речевых нарушений у детей раннего возраста / Л.А. Боровцова, Л.Ф. Козодаева // Психолого-педагогический журнал Гаудеамус. - 2015. - №1. - Т. 25. - С. 112-120
6. Александрова Н.Ш. Может ли естественный билингвизм быть вреден? Вестник РУДН. Серия: Вопросы образования: языки и специальность. 2017; Т. 14; № 2
7. Архипова Е.Ф. Логопедическая работа с детьми раннего возраста. М., 2007.

ӘОЖ 316.772

ЖАСӨСПІРІМДЕРДІҢ ЦИФРЛЫҚ КЕҢІСТІК ЖАҒДАЙЫНДА ӘЛЕУМЕТТЕНУІНДЕ КИБЕРБУЛЛИНГТІ АЛДЫН АЛУ МӘСЕЛЕСІ

Махадиева Асель Каратаевна

Махадиева Асем Каратаевна

Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ, Педагогика кафедрасының доцент м.а., PhD, Астана, Қазақстан
Шымкент университеті, Педагогика кафедрасының аға оқытушысы., PhD, Астана, Қазақстан

Қоғамды цифрландыру жағдайында мектептің білім беру үдерісіне интернет пен әлеуметтік желілерді тартуға байланысты, балалар мен жасөспірімдерді әлеуметтендіру мәселесі ерекше маңызға ие болды. Цифрлық орта, бір жағынан қолжетімді және сапалы білім алу үшін тең мүмкіндіктерді қамтамасыз ету құралы болып табылса, ал екінші жағынан, интернет пен әлеуметтік медиа - бұл агрессивті мінез-құлық, интернет қорлау, яғни мектептегі зорлық-зомбылықтың жаңа түрі-кибербуллинг түрінде көрінетін кеңістік [1, 141-143].

Балалар мен жасөспірімдер ортасындағы буллингтің анықтамасын 1993 жылы Норвегиялық психолог Д.Олвеус берген: «буллинг (қорлау) - бұл билік немесе күш теңсіздігін қамтитын қасақана жүйелі түрде қайталанатын агрессивті мінез-құлық» деп көрсетті [2].

Бұл мәселе 21 ғасырдың басында балалар ұжымы аясында ең көп талқыланған тақырыптардың біріне айналды. Буллинг кез келген жаста пайда болуы мүмкін, алайда, буллингтің пайда болуының ең ықтимал кезеңдері де бар. Мұндай жас кезеңі – жасөспірімдік жас болып табылады. А.В. Петровский пікірі бойынша жасөспірімдік шақ «өзінің даралығын (жеке тұлғалығын) белгілеу үшін құралдар мен тәсілдерді іздеумен сипатталады. Осылайша, жасөспірім өзінің құрдастары арасында мінсіз өкілдік ету қабілетін барынша жүзеге асыра отырып, өзінің жеке даралығын іс-әрекет арқылы трансляциялау үшін барлық ішкі ресурстарын жұмылдырады ... ». Жасөспірім бірінші кезекте, өзінің қандай да бір іс-әрекеттерінде көрінетін қасиеттерін мақұлдайтын немесе қолдамайтын құрдастарының тобымен өзін байланыстырады». Кіші мектеп жасымен салыстырғанда жасөспірімдік шақта әлеуметтік қатынастардың сипаты өзгереді, өзін түсінуге және қалыптастыруға тырысады. Осы күрделі процестер шеңберінде жағымсыз ауытқулар спектрі пайда болуы мүмкін, олардың бірі -буллинг болып табылады [3].

Ал интернет желісіндегі қорлау кибербуллинг деп аталды. Кибербуллинг-бұл ақпараттық-коммуникациялық технологиялар (интернет және ұялы телефондар) арқылы басқаларға зиян келтіру мақсатында жеке адамдардың немесе топтардың қасақана, қайталанатын дұшпандық әрекеті. Ол жәбірленушінің эмоционалды саласының нашарлауына немесе оның әлеуметтік қатынастарының бұзылуына апарады. Жасөспірімнің әлеуметтенуінде қиындықтар мен девиантты мінез-құлықты пайда болуына, сондай-ақ оның болашақта өзін-өзі жүзеге асыру қабілетіне кедергі келтіретін тұрақты жеке өзгерістерге әкелетін виртуалды психологиялық террордың травмалық салдары да (депрессия, суицид және т.б.) бар [4, 177].

Мектеп-бұл адамның ересектенуі жүзеге асатын әлем. Ересектерге қарағанда жасөспірімдерде күшті психика және буллингке қарсы тұру мүмкіндігі жоқ. Ересек адам үшін көңіл аударуды қажет етпейтін нәрсе жасөспірімнің психикасы үшін нағыз трагедия болуы мүмкін. Сондықтан қорқыту және кибербуллинг балалар мен жасөспірімдердің өзекті мәселесі болып табылады. Мектептегі зорлық-зомбылық пен қысымшылық, соның ішінде кибербуллинг оқу міндеттеріне сәйкес келмейтін және бүкіл мектеп ортасына теріс әсер ететін мазасыздық, қорқыныш және сенімсіздік атмосферасын тудырады. Соңғы жылдары отандық зерттеушілер кибербуллинг мәселесіне қызығушылығы арта түсті. Оған себеп кибербуллинг құбылысының жасөспірім кезінде өршуінде болып отыр.

ЮНЕСКО-ның баяндамасы бойынша әлемдегі әрбір үшінші оқушы өз құрдастарының немесе сыныптастарының қорлауы мен зорлық-зомбылығының әртүрлі түрлеріне тап болады. Бұл қазіргі заманның үлкен мәселесі. Ұлттық қоғамдық денсаулық сақтау орталығының «Мектеп жасындағы балалардың денсаулыққа қатысты мінез – құлқы»-Health behaviour in school-aged children зерттеуіне сәйкес 11-15 жас аралығындағы әрбір бесінші қазақстандық жасөспірім буллингтің құрбаны немесе қатысушысы болады. Қазақстанда 2018 жылы жүргізілген зерттеу бойынша 11-15 жас аралығындағы жасөспірімдердің 17%-ы мектепте айына бір рет немесе одан да көп рет қудалаудың, буллингтің құрбаны болады. Буллингтің құрбандары көбінесе ауыл оқушыларымен салыстырғанда қала оқушылары ұшырайды [5].

Ал ресейде Интернет-технология орталығының 2017 жылы жүргізілген зерттеу бойынша кибербуллингке ресейлік жасөспірімдердің 48% ұшырайтыны анықталған [6, 165-167].

БҰҰ Балалар Қоры (ЮНИСЕФ) Албания, Бангладеш, Бразилия, Гамбия, Нигерия, Үндістан, Индонезия, Франция және Украинаны қоса алғанда, әлемнің ондаған елдерінен келген 170 мың жасөспірімге жасырын сауалнама жүргізді. Суалнама нәтижесі бойынша әрбір үшінші жасөспірім интернет қудалаудың құрбаны болғанын мәлімдеген. Әрбір бесінші жасөспірім құрдастарының қорлауына байланысты мектеп сабақтарын өткізіп алғанын хабарлайды. Интернет қорлаудың негізгі алаңдары- Facebook, Instagram, Twitter және т.б. әлеуметтік желілер [7].

Әлеуметтік медиа жыл сайын бүкіл әлемде қарқын алуда және 2020 жылы басталған коронавирустық пандемия бұл процесті жылдамдата түсті. Дүниежүзілік банктің мәліметі бойынша, әлемдегі пандемия кезінде білім берудің онлайн режиміне ауысуына байланысты интернет-трафик 47% өскен [8].

Кибербуллинг-бұл интернет кеңістігіне керемет жылдамдықпен еніп келе жатқан жаңа құбылыс. Бұрын тек әлеуметтік ортада болған психологиялық және физикалық зорлық-зомбылық мәселелері енді виртуалды жағдайға көшті. Бір қарағанда, мұндай қорлаудың түрі зиянсыз болып көрінеді. Бірақ кибербуллинг пен дәстүрлі нақты қорқытудың айырмашылықтары интернеттің ерекшеліктеріне байланысты, яғни: анонимділік, кең аудиторияның болуы, тәулігіне 24 сағат шабуыл жасау және жоққа шығару мүмкіндігі. Қазіргі уақытта интернеттегі зорлық-зомбылық мәселесі жасөспірімдердің психологиялық денсаулығына қауіп төндіретіндіктен өзектілігі жоғарлай түсуде. Кибербуллинг құрбандары өз мәселелерін ересектермен бөлісуден қорқады, өйткені олар интернетке кіруден айырылуым мүмкін деп ойлайды. Өкінішке орай ақпараттық технологиялар ғасырында қазіргі жасөспірім барлық бос уақытын интернетте өткізіп келеді [9, 153-157].

Шетелде кибербуллинг құбылысы теориясының негіздерін Е.Роланд, А.А.Бочавер, К.Д.Хломов, А.А.Баранов, С.В.Рожина, Е.Д.Муханова, Е. Н. Волкова, И.В.Волкова, Е.С.Ефимова, А.С.Голубовская және т.б. зерттеді. Бұл жұмыстарда кибербуллинг пен оған араласуы арасындағы өзара қатынастар көрсетілген. Кибербуллингтің мектептердегі атмосфераға әсерін К.Блейн анықтады, ал О.Юбарра кибербуллинг пен депрессиялық

күйлердің байланысын зерттесе, С.Хидуя және Дж.В.Патчин кибербуллинг пен суицид арасындағы байланыс мәселесін қарастырды [10, 263-264].

Интернет-алаңның пайда болуы қорлаудың жаңа түрін тез таратты, мұнда құрбан болатын адаммен тікелей қарым-қатынас жасамай виртуалды кеңістікте қарым-қатынас жасай отырып жеке адамға зорлық-зомбылықты жүзеге асыру мүмкіндігі туды. Адамды агрессивті қудалау әртүрлі заманауи технологияларды қолдана отырып, жаңа формаларға ие болды. Кибербуллинктің қауіптілігі-қорлау үдерісіне басқа адамдар да қатыса алады және олардың келісімімен санаспайды да. Кибербуллинктің мынандай түрлерін көрсетуге болады:

-*Тікелей кибербуллинг*-бұл сыныптастары ойластырған мақсатты компания: баланы заманауи технологиялар кеңістігінде хаттар немесе хабарламалар арқылы қорлайды. Адам туралы оның қадір - қасиетін кемсіту және төмендету мақсатында шынайы да, жалған да ақпаратты таратады.

-*Жанама кибербуллинг* түрінде- ұялы телефон арқылы қауіп-қатерлі хабарламалармен жаппай шабуыл жасау арқылы жәбірленушіні қорлау үдерісіне басқа адамдарды да (балалар да, ересектерді де) тартады. Қудалаушы жәбірленушінің аккаунтын бұзып, иесіне еліктей отырып, сол аккаунттан жәбірленушінің таныстарына хабарлама жібере алады, жәбірленушінің коммуникативті өрісін бұзады және оның моральдық қасиеттеріне күмән тудыртады [11, 178-191].

Кибербуллинктің пайда болуымен, қорқыту тәулік бойы дерлік сипатқа ие болды, өйткені адам оқу орны, үйді де хабарламалардың, әлеуметтік желілердегі жазбалардың шабуылына тап болады. Бұл қайғылы салдарға да әкелуі мүмкін. Кибербуллинктің мақсаты-жәбірленушінің эмоционалды жағдайын нашарлату немесе оның әлеуметтік қатынастарын бұзу болып табылады [12, 205-224].

Интернет ұзақ уақыт бойы ақпаратты сақтау қасиетіне ие, яғни тексерілмеген стигмалаушы (грек тілінен – «стигма») ақпарат интернет кеңістігінде шексіз сақталуы мүмкін. Балалар мен жасөспірімдердің жас және психофизиологиялық ерекшеліктері, сондай ақ олардың өмірлік тәжірибесінің болмауына байланысты, оларға әлеуметтік желілерде ұсынылған ақпараттардан болуы мүмкін жағдайды бағалауға және болжауға мүмкіндігі бола бермейді. Ақпараттық кеңістікте өзі туралы ұсынылған ақпарат қандай мақсаттарда пайдаланылуы мүмкін:

- Дербес ақпаратты үшінші тұлғалар пайдалана алады және интернет-қауіпті төндіреді.
- Анонимділік, қауіптердің үздіксіздігі, кері байланыстың болмауы сияқты кибербуллинктің ерекшеліктері баланың мазасыздығы мен депрессиялық жағдайына әкеледі.
- Кибербуллинг интернеттен тыс, қорлаудың басқа көріністері түрінде, агрессор мен қорлау объектісі бір мектепте немесе бір қалада болған кезде де пайда болуы мүмкін [13, 251-257].

Цифрлық орта қауіп-қатер мен қорлауды жүзеге асырудың қосымша кеңістігі болып табылады, яғни интернет қауіпті тудыратын жалғыз фактор деп айта алмаймыз. Балалардың әлеуметтік желілердегі жоғары пайдаланушылық белсенділігі және олардың Интернет-кеңістіктің қауіптілігі туралы аз хабардар болуы балалардың мазасыздығының жоғарылауына әкеліп сонын салдарынан суицидтік мінез-құлық қаупін арттырады. Осыған байланысты, балалар ортасында кибербуллинктің алдын алу бойынша мектептің тәрбиелік әлеуетін күшейту керек. Интернеттегі балаларды қорлаудың өсуі-бұл бүкіл әлемдегі үрдіс, бірақ мектеп оқушыларының желідегі қарым-қатынас қаупін азайту үшін, ең алдымен, мұғалімдер, балалар мен ата-аналар балаға зорлық-зомбылықтың жаһандық тәсілінің қаупін азайту үшін бірлесіп жұмыс істей алатындай етіп, мектептерде педагогикалық сүйемелдеуді ұйымдастыру қажет [14, 251-252].

Жасөспірімдер ортасында кибербуллинктің алдын алу мен ескертуді қамтамасыз етудегі білім беру ұйымының тәрбиелік әлеуетін дамыту стратегиясының мақсаты балалар мен жасөспірімдердің ең алдымен отбасы өмірінің психоэмоционалды, физикалық, құқықтық және жалпыадамзаттық саулығы болып табылады. Қазіргі уақытта ата-аналар «кибербуллинг» ұғымы

туралы жеткілікті білімге ие емес және балаға интернеттегі қауіптерден қорғануға әрдайым көмектесе алмайды, сондықтан кибербуллингтің алдын-алу және ескерту бойынша бірінші кезектегі міндет ата-аналарға құқықтық білім беруден басталуы керек. Ата-ананың эмоционалды қолдауы маңызды және ең бастысы балаға өзін кибербуллингтен қалай қорғануға болатындығын түсіндіруі тиіс.

Тәрбиешілер мен психологтарға балалар мен жасөспірімдердің мазасыздығын, депрессиясын және суицидтік мінез-құлқын төмендететін факторлар туралы қосымша білім қажет. Мұндай білімдерге өмірге, әсіресе отбасындағы жалпы қанағаттану; баланың психоэмоционалды денсаулығы, сыныптастарымен қарым-қатынас; тұрақты өзін-өзі бағалау және академиялық жетістіктер; болашаққа деген сенімділік, жасөспірімнің жетістіктерін сыныптастары мен тәрбиешілер тарапынан мойындау сияқты факторлар жатады.

Цифрлық технологиялар адам өмір сүретін ортаның ажырамас бөлігіне айналды. Интернет қауіптерімен байланысты тәуекелдерді толығымен жою мүмкін емес. Цифрлық технологияларды пайдаланушының өз қызметінің кез келген саласында және өмірдің әртүрлі жас кезеңдерінде цифрлық кеңістікті қауіпсіз үздіксіз игеру сауаттылығын үйрету қазіргі қоғамның міндеті.

Себебі жасөспірімдер кибербуллингтің ең осал тобы болып табылады. Интернет пен әлеуметтік медиа-бұл балалар агрессиямен және біздің заманымыздың басқа да қиындықтарымен бетпе-бет кездесетін тағы бір кеңістік, бұл қиындықтармен олар шынайы өмірде де кездеседі. Цифрлық ортадағы балаларды әлеуметтендіру-бұл отбасы мен тәрбиешілердің балалардың цифрлық кеңістікті қауіпсіз меңгеруіне көмектесу болып табылады [15, 205-224].

Интернетті және әлеуметтік желілерді бақылаусыз пайдалану, әсіресе жалпы білім беретін мектептің жасөспірімдер ортасында мынандай қайшылықтарды анықтады:

- қазіргі жасөспірімдер өміріндегі киберкеңістіктің рөлінің артуымен, ата-аналар тарапынан жасөспірімдер ортасындағы қорқытудың жай-күйін объективті бағалау қажеттілігі;
- жанжалдарды алдын алу мен ескерту жөніндегі әдістемелік тұжырымдамалар арасында жасөспірімдер ортасында кибербуллингті алдын алу бойынша адамтану технологияларын әзірлеу және іске асыру жөніндегі білім беру ұйымдарының стратегиясының болмауы.

Жасөспірімдер ортасында кибербуллингтің себептерін анықтау, жасөспірімдер ортасында кибербуллингтің алдын алу бойынша білім беру ұйымының стратегиясын жобалау мәселесін дұрыс және сауатты шешуге мүмкіндік береді. Кибербуллингтің себептерін анықтау үшін, ең алдымен, оқушылардың психологиялық және жас ерекшеліктерін зерттеу қажет. Себебі жасөспірімдік кезінде құрдастарымен қарым-қатынас жасау қажеттілігі жоғары болады. Өмірде және құрдастар ортасында өз орнын іздеу қарқынды жүреді. Жасөспірім кезіндегі құрдастарымен қарым-қатынастың маңыздылығы болатыны соншалық, бұл қарым-қатынастың бұзылуы жасөспірімнің жеке басының дамуында елеулі мәселелерге әкелуі мүмкін, соның ішінде әсіресе сабақ үлгерімі төмендеп кетуі мүмкін» [16]. Жасөспірім кезіндегі қарым-қатынас оқудан да маңызды сипатқа ие болады, бастауыш сынып оқушыларына қарағанда әлдеқайда мағыналы, күрделі, алуан түрлі болады. Жасөспірімдер үшін құрдастарымен қарым-қатынас жасау ата-аналармен, көршілермен қарым-қатынастан гөрі маңызды болып саналады [17].

Осыған орай буллинг пен кибербуллингтің себебі жасөспірімнің өзіне деген қатынасында көрінетін әлеуметтік қызығушылық болуы мүмкін: үстемдікке ұмтылу немесе субъективті кемшілік сезімі. Сондай-ақ, ол басқаларға қатынасында жағымды да, жағымсыз да көрінеді. Кибербуллингтің себептерін тудыратын басқаларға ерекше қарау мейірімсіздікпен, агрессивтілікпен сипатталады. Бәсекелестік, қызғаныш, кек алу, зұлымдық және басқа да жанжалды мінез-құлық жағдайлары, басқаны қорлау арқылы өзін-өзі көтеру болып табылады [18, 36-38].

Сонымен қорытындылай келе жасөспірімдер ортасында буллинг және кибербуллинг мәселесін шешу үшін білім беру ұйымының тәрбиелік әлеуетін дамытатын стратегия қажет және ол мынандай негізгі бағыттарды қамтуы тиіс:

- буллинг пен кибербуллингтің алдын алуда педагогтардың психологиялық-педагогикалық құзыреттілігін арттыру;
- мектептің психологиялық-педагогикалық қызметтерінің мамандары балаларға жеке кеңес беру тиіс;
- сыныпта балалар мен жасөспірімдердің жағымды эмоционалды қарым-қатынастарының негіздерін қалыптастыру;
- ата-аналар, мұғалімдер және балаларға құқықтық білім беру;
- білім беру ұйымында ақпараттық қауіпсіздік қызметін құру

Бүгінгі таңда мұғалімдерге, ата-аналарға да тәжірибелік ұсыныстар, әдістер әзірленіп жатыр. Алайда, бұл әдістермен көпшілік жеткілікті түрде хабардар емес және білмейді. Осы тәжірибелік ұсыныстар және әдістемелермен танысу үшін күш салу қажет.

Мақала BR 185744152 «Балаларға қатысты буллингтің алдын алу шараларын әзірлеу және оның өзекті аспектілерін зерттеу» тақырыбындағы 2022-2024 ҚР Ғылым және жоғары білім министрлігі, ғылым комитетінің бағдарламалық мақсатты қаржыландыру гранттық жобасы аясында орындалды.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. Санина Е. И., Дегтярев Е. А. Профилактика кибербуллинга как цель социализации подростков в условиях цифровой среды // Проблемы современного педагогического образования. – 2020. – №. 68-4. – С. 141-143.
2. Olweus, D. Bullying at school: What we know what we can do. / New York: Blackwell. - 1993.
3. Токсанбаева¹ Н. Б., Мадалиева З. Б., Санай Г.Е. К вопросу изучения буллинга в подростковой среде // ХАБАРШЫ «Психология» сериясы. – 2020. – Т. 63. – №. 2.
4. Бочавер, А.А. Кибербуллинг: травля в пространстве современных технологий [Электронный ресурс] / А.А. Бочавер, К.Д. Хломов // Журнал Высшей школы экономики. – 2014. – № 3 – с. 177
5. Зорина Н. С. Характеристики кибербуллинга в подростковой среде и способы его профилактики // Закон и право. – 2022. – №. 7. – С. 165-167.
6. <https://hls.kz/wp-content/uploads/2021/02/HBSC-Kazakhstan-report-2018.pdf>
7. <https://news.un.org/ru/story/2019/09/1362342>
8. <https://adaspa.kz/ru/news/analitika/130>
9. Бенгина Е. А., Гришаева С. А. Кибербуллинг как новая форма угрозы психологическому здоровью личности подростка // Вестник университета. – 2018. – №. 2. – С. 153-157.
10. Шинкевич Т. В. Кибербуллинг в подростковой среде как социально-педагогическая проблема // От идеи – к инновации: материалы XXVII международная студенческая научно-практическая конференция, Мозырь. – 2020. – Т. 23. – С. 263-264.
11. Бочавер А.А., Хломов К.Д. Кибербуллинг: травля в пространстве современных технологий // Психология. Журнал Высшей школы экономики. 2014. Т. 11 № 3. С. 178-191.
12. Королева, Д.О. Всегда онлайн: использование мобильных технологий и социальных сетей современными подростками дома и в школе // Вопросы образования. 2016. № 1. С. 205-224.
13. Kim J., Walsh E., Pike K., Thompson E.A. Cyberbullying and victimization and youth suicide risk: the buffering effects of school connectedness // The Journal of School Nursing. 2019. P. 251-257.
14. Kizilcec R.F., Saltarelli A.J., Reich J., Cohen G.L. (2017). Closing global achievement gaps in MOOCs // Science. 2017. Vol. 355. No. P. 251-252.

- 15.Королева, Д.О. Всегда онлайн: использование мобильных технологий и социальных сетей современными подростками дома и в школе // Вопросы образования. 2016. № 1. С. 205-224.
- 16.Белкин, А.С. Основы возрастной педагогики / А.С. Белкин. // Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / – М.: Издательский центр «Академия», 2000. – 192 с.
- 17.Банькина, С.В. Конфликтология в школе. Часть II / С.В. Банькина. // Учебно-методическое пособие для средних общеобразовательных учреждений. – М., 2002 г. – 224 с.
- 18.Башмакова Е. А., Дегтярев Е. А. Факторы и социальные причины буллинга и кибербуллинга в подростковом возрасте //Проблемы современного педагогического образования. – 2021. – №. 71-1. – С. 36-38.

ОӘЖ 178.94

БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ЗЕЙІНІН ДАМУЫ

Мошқал Гүлзат Мейірбекқызы

“Педагогика және психология” мамандығы Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ 1-курс магистранты,
Астана, Қазақстан

Ғылыми жетекші - К.К. Шалгынбаева, п.ғ.д., профессор

Адамның кез келген әрекеті шоғырлануды және бағыттылықты қажет етеді. Бала ойнай ма, студент оқи ма, жұмысшы жұмыс істеп жатыр ма – кез келген әрекетті жүзеге асырудың алғышарты зейін болып табылады.

Зейін бақылау функциясын орындайды және әсіресе адам жаңа объектілермен, құбылыстармен бетпе-бет келгенде оқыту кезінде қажет. Оқушы да, студент те тума талантты және қабілетті болған жоқ. Егер олардың зейіні жеткіліксіз болса және олар жиі шашыраңқы болса, әрдайым білімде олқылықтар болады.

Зейін тұлғаның жалпы қоры туралы, адамның әлеуметтік бағдары туралы көп нәрсе айта алады. Зейін әр адамның өмірінде үлкен маңызға ие, өйткені бұл процестер біздің барлық ақыл-ойымызды жасайды. Тек зейін ғана бізге қоршаған әлемді қабылдауға мүмкіндік береді. Есте сақтау сияқты басқа да танымдық процестердің дамуы зейіннің даму деңгейіне де байланысты,

ойлау, әртүрлі интеллектуалды қабілеттер.

Зейіннің дамуын зерттеу мәселесі қазір өте өзекті. Бұл, ең алдымен, қазіргі адамдардың өмірінің жеке басына байланысты.

Бастауыш сынып жасында зейінді дамыту ерекше маңызды. Өйткені бала енді жаңа жетекші қызметтерді үйренген кезде, бүкіл ағза өмірдің жаңа ырғағына қайта құрыла бастайды.

Педагогикалық-психологиялық әдебиеттерді талдау барысында зейін мәселесін көптеген ғалымдар зерттегенін білеміз. Атап айтқанда, Л.С.Выготский, П.Я.Гальперин, В.В.Давыдов, Н.Ф.Добрынин, Н.Н.Ланге, А.В.Петровский, С.Л.Рубинштейн, Д.Б.Эльконин және т.б.

Бастауыш сынып жасында балаларда дамудың елеулі резервтері болады. Мектепке барған бала өзінің барлық психикалық танымдық процестерін қалпына келтіре бастайды. Оқытудың әсерінен олар ересектерге тән қасиеттерге ие болады. Олар үшін жаңа психологиялық қасиеттердің болуын талап ететін жаңа қызмет түрлері мен тұлғааралық қатынастар жүйелері енгізіледі. Баланың барлық танымдық процестерінің жалпы сипаттамалары олардың еріктілігі, өнімділігі және тұрақтылығы болуы керек [4, 280].

Оқуда бастауыш сынып оқушысы үшін бәрі бірдей қызығушылық тудырмайды және ол көбінесе оқу пәніне шоғырлануға мәжбүр болады. Осы жастағы көптеген балаларда ойын қызметі әлі де басым. Оқу балалардың назарын аударып баланың шынайы қызығушылығын

ояту үшін, психологтар мұғалімдерге оқу материалын ұсыну процесін заманауи технологияларды пайдалану есебінен ең қызықты етуге кеңес береді.

Адамның 6-7 жастан 10-11 жасқа дейінгі даму кезеңі ғылымда әдетте бастауыш мектеп жасы деп аталады. Бастауыш мектеп жасының басталуы баланың мектепке түсуіне байланысты, мектепке бейімделу қиындықтарымен, баланың жылдамдығын жоғалтуымен, оның айқын ішкі өмірі мен сараланған тәжірибесінің пайда болуына байланысты 7 жастағы төртінші жас дағдарысы деп аталады. Дамудың осы сыни кезеңінде жаңа білімдер қалыптасады: нақты-бейнелі ойлаудан сөздік-логикалық ойлауға көшу, интеллектуалдық рефлексияны қалыптастыру, психикалық функциялардың еріктілігін дамыту, іс-әрекеттің ішкі жоспарын қалыптастыру, тұлғалық рефлексия, өзін-өзі бағалау, өзін-өзі бақылау.

Бастауыш мектеп жасындағы дамудың әлеуметтік жағдайы қарым – қатынастың жаңа түрінің пайда болуымен байланысты-жаңа міндетті талаптарды қоятын және олардың орындалу сапасын бағалайтын мұғаліммен оқу қатынастарынан көрінеді. Бастауыш мектеп жасында бала жаңа жетекші іс – әрекетке үйренеді.

Оқытудың басында И. Н. Вервейко атап өткендей, бастауыш сынып оқушыларында еріксіз назар аудару басым болады. Сондықтан бала өз назарын әлі басқара алмайды. Ол үнемі тартымды, көзге көрінетін нәрселерге алаңдайды. Бала өзін монотонды жұмыспен ұзақ уақыт айналысуға мәжбүрлей алмайды, ал егер ол назарын аударма алса, онда ол қысқа уақытқа созылады. Оған бір объектіден екіншісіне ауысу қиын. Әсіресе, оқушы жаңа ақпаратқа тап болған кезде қиын, кейде ол үшін онша қызықты емес.

И. К. Григорьеваның пікірінше, балалар өз назарын түсініксіз нәрсеге аударма алмайды. Олар тез алаңдап, басқа жұмыстармен айналыса бастайды. Қиын, түсініксіз, қол жетімді және түсінікті етіп қана қоймай, сонымен бірге ерікті күш-жігерді және онымен бірге ерікті зейінді дамыту қажет. Назар аударған кезде де балалар негізгі, маңызды нәрсені байқай алмайды. Бұл олардың ойлау ерекшеліктерімен түсіндіріледі: ақыл-ой әрекетінің көрнекі-бейнелі сипаты балалардың барлық назарын жеке заттарға немесе олардың белгілеріне аударуына әкеледі. Балалардың санасында пайда болатын бейнелер, идеялар эмоционалды тәжірибені тудырады, бұл ақыл-ой қызметіне тежегіш назар аударады. Егер заттың мәні анық және түсінікті болмаса, егер ол жасырылған болса, онда бастауыш сынып оқушылары оны байқамайды.

П.И.Зинченконың пікірінше, бастауыш сынып оқушыларында еріксіз зейін көбірек материалдың әсерлілігіне, оның нақтылығы мен айқындылығына тәуелді, баланың эмоционалды ортасына әсер ету сипатынан [2, 547].

Ерікті зейіннің дамуына оқушының әртүрлі міндеттердің болуы, мектеп өмірінің барлық жағдайлары ықпал етеді. Ерікті зейіннің қалыптасуы оның қасиеттерінің дамуымен байланысты, өйткені балалардың назары тұрақсыз, мұғалім үшін Бастауыш мектептегі басты мәселелердің бірі – балалардың алаңдаушылығы. Мазасыздық күшті алаңдаушылық пен ұзақ уақыт бойы бір нәрсеге назар аударма алмау арқылы көрінеді. А. В. Сухих, и. в. Страхов бастауыш мектеп жасындағы төмен шоғырланудың себептері: интеллектуалды белсенділіктің жеткіліксіздігі; оқу іс-әрекетінің дағдылары мен дағдыларының қалыптаспауы; қалыптаспаған ерік.

Бастауыш сынып оқушыларының назары ерекше қызықты тақырыпқа немесе құбылысқа қатысты өте үлкен болуы мүмкін. Мұғалімнің жарқын, жанды әңгімесін тындай отырып, балалар сабақтан қоңырауды байқамауы мүмкін. Егер балалар шығармашылық жұмыс жасаса, зейіннің шоғырлануы артады.

Н. Ф. Добрынин әр түрлі ақыл-ой әрекеттерін қолдану кезінде оқушылардың тұрақтылығы мен зейінінің арта түсетіндігін анықтады: талдау, салыстыру, негізгі белгілерді бөліп көрсету, заттарды жіктеу терең назар аударуды қажет етеді. Оқушылардың оқу материалын нақты түсінуі қажет.

Бастауыш сынып оқушыларының назарын бөлу жеткіліксіз дамыған, дейді В. И. Мурадова. Балаға бір уақытта өзінің мінез-құлқын бақылау, жазу, сурет салу, мүсіндеу кезінде Қозғалмай отыру, сөздерді жазу процесіне, сурет салуға, жұмыстың мазмұнына, қарындаш пен қағаздың қалай орналасқанына, сондай-ақ оның күйіне мұқият болу қиын.

Бастауыш сынып оқушылары зейінді нашар бөледі, оларда Автоматты дағдылар жоқ, сондықтан бір уақытта екі нәрсені орындау қиынға соғады. Бірақ Н. Ф. Добрынин зейіннің таралуы оқу процесінде өте тез дамып келе жатқанын анықтады, сондықтан үшінші сыныпқа дейін көптеген балалар бір уақытта жазғандарының мазмұнын, қателіктерсіз жазуды және жұмыс кезінде позаны бақылай алады. Олар жұмысты тоқтатпай мұғалімнің нұсқауларын естиді.

А. В. Запорожецтің пікірінше, балаға мұқият болу керек екенін түсіну жеткіліксіз, оны назарын басқаруға үйрету керек. Осы уақыт аралығында ерікті зейінді дамыту үш нұсқаулықты қалыптастыруды қамтиды: біртіндеп күрделене түсетін нұсқауларды қабылдау; сабақ барысында нұсқауларды назарда ұстау; өзін-өзі бақылау дағдыларын дамыту [3, 76].

Зейінді дамытудың міндеттерінің бірі-бақылау функциясын қалыптастыру, яғни.өз әрекеттері мен әрекеттерін бақылау, өз қызметінің нәтижелерін тексеру қабілеті. Т. В. Калинина, М. А. Матвеева бақылаудың ақыл-ой әрекетінің қалыптасуы зейіннің дамуын қамтамасыз ете алатынын көрсетеді : бақылау әрекеттерін жоспарлау; жоспарланған жоспарға сәйкес әрекет ету; қолда бар кескінмен салыстыру операциясын үнемі жүргізу.

Бастауыш мектеп жасында балалардың назарын оқуға аударып, баланың шынайы қызығушылығын ояту үшін психологтар мұғалімдерге оқу материалын ұсыну процесін заманауи технологияларды қолдану арқылы қызықты етуге болады. Бастауыш мектеп жасында мақсатты зейінді дамыту үшін оқу ойыны үлкен маңызға ие, өйткені ол әрқашан тапсырмаға, ережелерге, әрекеттерге ие және назар аударуды қажет етеді.

И. В. Дубровина, Е. Е. Данилова, А. М. Прихожан балалардың шамадан тыс жұмысынан ажырату немесе назардың бір қызмет түрінен екіншісіне ауысуы құтқарады деп санайды.

Зейін көлемі көбінесе баланың өткен тәжірибесі мен дамуына байланысты. М. И. Борискова, Н. Ю. Максимова бастауыш мектеп жасында балалардың іс-әрекетінің күрделенуіне және олардың жалпы психикалық дамуына байланысты үлкен назар мен тұрақтылыққа ие болады деп санайды. Сонымен, егер кіші мектеп жасына дейінгі балалар қандай да бір сабаққа 25-30 минут көңіл бөле алса, онда бастауыш мектеп жасындағы балалар 1-1,5 сағатқа дейін көңіл бөледі. Бұл сабақтар біртіндеп күрделене түсетіндігімен және оларға деген қызығушылық жаңа жағдайлардың үнемі енгізілуімен қамтамасыз етілетіндігімен түсіндіріледі [4].

Л. С. Выготский "баланың назар аудару тарихы-оның мінез-құлқының ұйымдастырылуының дамыту тарихы"деп жазды. Зейінді дамыту негізі ішкі факторлар емес, баланың жеке басынан тыс факторлар болып табылады. Яғни, балалар бөтен заттарға, әңгімелерге оңай алаңдайды [1, 389].

Мектеп пен ата-ананың міндеті-балалардың назарын дамыту және тәрбиелеу. Егер сіз зейіннің дамуын дұрыс ұйымдастырсаңыз, уақыт өте келе ол зейінге айналады, бұл адамға күнделікті өмірде өте қажет қасиет. Зейінді адам әрқашан бәрін біледі, мақсаты бар және міндетті түрде қол жеткізеді. Мақсат қою, оған дәйекті қол жеткізу ата-аналарға әр түрлі әрекеттерді орындау арқылы бастауыш сынып оқушыларына үйретілуі мүмкін және қажет. Баламен бірге дұрыс күн тәртібін құру оған жеке маңызды іс-шараларға назар аударуға көмектеседі, ал біреуін немесе екіншісін кезең-кезеңімен дамыту әрекеттері-бөлшектерге назар аудару.

Зейіннің дамуы оның қасиеттерінің дамуымен тығыз байланысты-көлемнің кеңеюі, таралудың жақсаруы. Төменгі сыныптарда жұптық бақылауы бар тапсырмалар өте тиімді. Яғни, көршінің жұмысын бақылай отырып, оқушы өз жұмысына мұқият болады [5, 306].

Зейінді дамытудың маңызды шарты оқушының өзінің маңыздылығын түсінуі болып саналады. Балалардағы зейінді тәрбиелеу мәселесін қарастырған кезде мыналарды қалыптастыру ұсынылады: ата-аналар бос уақыттарын балалармен бірге өткізу, баланы ұқыпты болуға, үй жануарларына қамқорлық жасауға үйрету арқылы қалыптастыра алады. Зейіннің жақсы дамыған қасиеттері және оның ұйымдастырылуы бастауыш сынып оқушыларының жалпы үлгерімін анықтайды.

Сонымен қорытындылай келе, бастауыш сынып оқушыларының назарының ерекшеліктері-ерікті зейіннің салыстырмалы әлсіздігінен көрінеді. Егер зейін көлемі аз болса, балалардың ақпарат сақтауы да төмен болады. Мұндай жағдайда балаларда тез шаршаумен байланысты төмен тұрақтылық, зейіннің жиі ауысуы байқалады. Бұл балалардың жұмысқа ұзақ уақыт назар аудара алмауынан көрінеді. Орындауы керек жұмыстар монотонды және қызықсыз болады. Нақты және саналы іс-әрекеттің мақсатын қою үшін балаларға зейінді бөлу өте қиын, сондықтан мұғалімнің көмегі, оның үнемі бақылауы маңызды болып табылады.

Әдебиеттер тізімі

1. Выготский Л. С. Развитие высших психических функций. М.: Просвещение,
2. Зинченко П. И. Непроизвольное запоминание. М.: Директмедиа Паблишинг, 2010. 717 с.
3. Запорожец А.В. Психология восприятия ребёнком-дошкольником литературного произведения: Тезисы докладов. — М., 1948, с. 73 –76.
4. Борискова, Н.Ю. Максимова. Гуманитарные научные исследования, 2015. №1[Электронный ресурс].
5. Сапогова Е. Е. Психология развития человека. М.: Аспект пресс, 2001. 460 с.
6. Уманский Л. И. Психология организаторской деятельности школьников. М.: Просвещение, 1981. 197 с.

УДК: 372.881.111.1

ЗНАЧЕНИЕ ПОСЛОВИЦ И ПОГОВОРК ПРИ ИЗУЧЕНИИ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

Насырова М.Т.

ОшГУ, Киргизская Республика, Ош

Кадырова Г.Е.

ainagul_mukhtark@mail.ru

Изучение иностранного языка включает в себе не только обладание навыками беглости речи, письма, чтения и грамматики, но и дает возможность студентам познакомиться ближе с традициями, историей и культурой страны, язык, который мы изучаем. И задача преподавателя научить богатству культуры, а для этого необходимо знакомить студентов с литературой. Духовной культурой народа являются пословицы и поговорки. Их использование на занятии иностранного языка дает возможность проникать в эстетическую сущность, постичь красоту фраз и смысл высказываний. Кроме того, пословицы и поговорки можно использовать для решения разнообразных задач: фонетических, лексических, грамматических и педагогических.

С.Г. Лазутин: «Пословица - это краткое, нередко ритмизованное изречение, представляющее собой законченное предложение и выражающее определенное умозаключение».

Поговорка - широкое распространенное образное выражение, метко определяющее какое-либо жизненное явление. При анализе пословиц и поговорок на занятии, самым важным является уяснение прямого смысла пословиц, то есть тот данный конкретный факт, который лежит в ее основе, уяснить переносное значение, соотнести пословицу с определенными жизненными обстоятельствами из собственного опыта, или описанными в художественных произведениях. В данной работе студенты разбираются в семантике пословиц и поговорок, умело проводят сравнение, устанавливают причинно-следственные связи, умеют сопоставлять, классифицировать, расширяют активный словарный запас и свободно владеть пословицами и поговорками.

Пословица - устные, краткие изречения на разные темы, имеющие поучительный смысл. В них выражены мнения, наблюдения, ум народа, народная оценка различных жизненных явлений. Поговорка - меткое речение, образное иносказательное выражение, способная в разговоре точно, ярко охарактеризовать что-либо без помощи утомительных и сложных пояснений. Пословицы и поговорки представляют собой уникальный учебный материал. Их использование в процессе изучения иностранного языка способствует расширению словарного запаса, делает разговорную речь более меткой и образной. Они являются великолепными контекстами для повторения и закрепления активной лексики. Более того, за счет высокой смысловой нагрузки пословицы и поговорки активизируют интеллектуальную деятельность и психологические ресурсы личности. А их включение в специально разработанную систему упражнений существенно усиливает обучающий эффект. Пословицы и поговорки - поистине зеркало народной души, удивительно емкий кладезь глубины живой мысли. Как своеобразные «статьи» неписаных законов, они возникали из недр богатой жизненной практики и на протяжении веков превращались в филигранно точные и необычайно лаконичные образцы красноречия. Нанизанные в золотые нити мудрости, слова повседневные обретают свойства универсального средства выражения вершинных ценностей, что и делают народ нацией - без них он не отличался бы ничем от серой толпы.

Пословица - слиток мудрости, а поговорка - ассоциативные сравнения. Первая больше апеллирует к разуму, мудрости, вторая - к памяти. Поэтому слова *макал-лакан* («пословица-поговорка») всегда употребляются вместе, как и *акыл-эс* («разум-память»). Культурная семантика пословиц и поговорок имеет познавательное, воспитательное и мировоззренческое значение. Их роль в формировании языкового чутья неоценима. На это обращал внимание знаменитый фольклорист В.П. Аникин: «Историк ищет в пословицах и поговорках свидетельства о далекой старине и памятных событиях древности.

Юрист ценит пословицы и поговорки как неписанные законы народной жизни. Пословицы и поговорки выражают самобытный мир народного духа, в то же время они конгениально созвучны извечным устремлениям и чаяниям всего человечества. Сходство и нередко дословное совпадение многих изречений у различных этносов объясняется именно этим универсализмом человеческой природы. В эпоху глобализации особенно остро ощущается необходимость сохранения культурного разнообразия, чему способствует развитие языка. В этом смысле он и неоценимое этнологическое, дидактическое и методическое значение. Например: «Ййри отуруп, түз кенеш» - «Садиться в круг, но советоваться прямо» (групповая работа), «Кенешип кескен бармак оорубайт» - «Не болит тот палец, что отрезали по согласию» (работа в паре), «Кылганын мен учун, үйрөнгөнүн өзүн учун» - «Работаешь для меня, научишься для себя» (индивидуальная работа), «Жети өлчөп, бир кес» - «Семь раз отмерь, один раз отрежь» (умственная рефлексия), «Эр чекишпей, бекишпейт» - «Не скрепится мужская дружба, пока не поспорят серьезно» (дискуссия), «Баш кесмек бар, тилкесмек жок» - «Можно отсекать голову, но язык не отрезать» (свобода мысли), «Ойноп сүйлөсөн да, ойлоп сүйлө» - «Не говори необдуманно даже когда шутишь» (критическое мышление), «Бетке айткан сөздүн заары жок» - «Правдивое слово не

отравляет» (академическая честность) и т.п. Данные пословицы применяются на практических занятиях как гибкие инструменты воспитательного воздействия [1, с. 10].

В групповой работе использование предлагаемой системы упражнений способствует поддержанию интереса и работоспособности группы и каждого отдельного студента, создавая тем самым благоприятные условия для формирования стойкой мотивационной направленности на изучение английского, кыргызского или русского языков.

Выделим некоторые этапы работы пословиц и поговорок:

- работа над произношением и интонацией текста;
- работа над смыслом пословиц и поговорок;
- Закрепительные упражнения в целях расширения словарного запаса слов с применением пословиц и поговорок!

1. Друг познается в беде.

2. Слово серебро, молчание золото.

- Использование сравнительной степени прилагательного «**better**».

1. Лучше дать, нежели взять. It is better to give than to take.

2. Лучше сосед вблизи, нежели брат в дали.

Better is a neighbor that is near than a brother far off.

3. Лучше явный враг, чем лучший друг.

Better an open enemy than a false friend.

- Пословицы и поговорки с модальными глаголами.

1. Никогда не откладывай на завтра то, что можно сделать сегодня.

Never put off till tomorrow what you can do today.

- Прочитайте текст. Подберите пословицу, которая бы наиболее отражала его суть.

- К данной пословице нарисуйте картину и объясните ее.

- Составьте рассказ, используя пословицы и поговорки.

- Сложите из кубиков английские пословицы:

I. Кыргызский эквивалент:

Тегин жерден өрт чыкпайт.

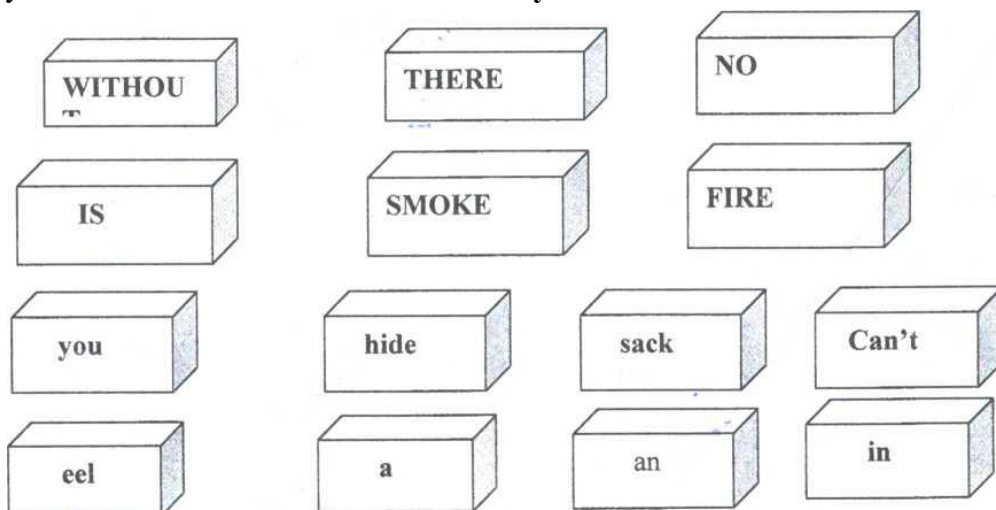
Русский эквивалент:

Нет дыма без огня.

I. Кыргызский эквивалент:

Айды этек менен калкалай албайсын.

Русский эквивалент: **Шило в мешке не утаишь.**

В пословицах заполните пропуски, выбрав подходящие по смыслу слова.

- a) Better an today than *a* tomorrow (hen.egg).
- b) He that will not.... shall not (work.eat).
- c) Before you a friend, ... a bushel of salt with him (eat,choose).

• Соедините части данных пословиц:

- 1) As the three, ...
- 2) Half a loaf is better ...
- 3) God helps those ...
- 4) Hasty climbers ...
- a) than no bread в) have sudden falls
- c) so the fruit
- d) who help themselves

• По памяти восстановите последовательность слов в пословицах:

- 1) Many, death ,cowards,before, times, die, their.
- 2) Brave, fortune, the, favours.

Таким образом, работа с пословицами и поговорками на занятиях английского языка является важным обучающим, развивающим и мотивационным фактором. Используя пословицы и поговорки, мы не только увеличиваем словарный запас студентов, но и помогаем усвоению некоторых грамматических конструкций и решаем различные проблемно-коммуникативные задачи, расширяя общий кругозор студентов, тем самым обеспечиваем интерес к изучению английского языка. В своей практике я пришла к такому выводу, что применение пословиц и поговорок с целью расширения лексики, развития диалогической и монологической речи и произношения стимулирует большой интерес студентов к языку. Поэтому я предлагаю всем преподавателям использовать пословицы и поговорки на своих занятиях.

Литература

- 1. Дубровин Н.И. Англо-русские пословицы и поговорки в иллюстрациях. - М., «Просвещение», 1998.
- 2. Кузьмин С.С. Русско-английский словарь пословиц и поговорок». - М., 1989.
- 3. Чазова А.А. Английские пословицы и поговорки. Бишкек, 2004.
- 4. Чазова А.А. Расширяем словарный запас. - М.: «ЮНИТИ-ДАНА», 2004.
- 5. Чазова А.А. Запоминаем омофоны. - М.: «ЮНИТИ-ДАНА», 2004.

УДК 748

GROWING POPULATION IN KAZAKHSTAN: IMPLICATIONS FOR TEACHER SHORTAGE AND EDUCATION POLICY

Нурымбетов Едил Шаяхметович

Докторант 3-курса Казахского Национального университета им Аль Фараби

Научный руководитель – Шабденова Айжан Базархановна

Introduction

The availability of quality education is crucial for the growth and development of any society. The role of teachers in this regard is of utmost importance as they are responsible for imparting knowledge, skills, and values to the future generation. However, there is a growing concern about the shortage of teachers in many countries across the world, including the United States [1], India [2], and

Kenya [3], among others. This shortage of teachers is a significant challenge that hinders the provision of quality education to students, particularly in disadvantaged communities.

The problem of teacher shortage is multifaceted, and there are several factors that contribute to it. One of the primary reasons is the retirement of experienced teachers and the inability to replace them with new ones due to budget constraints [4]. Another factor is the lack of incentives and support for teachers, which often leads to a high turnover rate [1]. The shortage of teachers also affects the quality of education as class sizes increase, and teachers are forced to manage a large number of students, reducing the time they can devote to individual students [4]. Therefore, it is imperative to address the issue of teacher shortage to ensure the provision of quality education to all students.

In recent years, Kazakhstan has seen a significant rise in its fertility rate, with an increase in the number of children being born each year [5]. While this may be seen as a positive development, it also presents new challenges for the education system in the country. As the number of school-age children continues to grow, there is a growing concern that there may not be enough teachers to meet the demand.

With the increase in the number of children of school age, the shortage of teachers has become one of the biggest problems in the field of education. Although approximately 40,000 teachers graduate from Kazakhstan's higher educational institutions every year [6], this problem has not been fully resolved. The fact that this field is feminized is also considered a separate topical topic [7].

This article aims to explore the impact of rising fertility rates on the demand for teachers in Kazakhstan. By analyzing data on the number of school-age children over the next decade, it will examine the potential challenges that lie ahead for the education system. Also, there will be considered the implications of this trend for policy makers, educators, and parents, and suggest possible strategies for addressing the growing demand for teachers.

This study investigates the impact of the rising fertility rate in Kazakhstan on the shortage of teachers in the country. The total number of school-age children from 7 to 17 years old was estimated using a method of counting children within a certain age range. The data shows an increase in the number of school-age children each year due to the rising fertility rate. As a result, it is expected that the demand for teachers and school places will increase in the coming years, which could lead to a shortage of educational resources.

A research question is "How does the increasing fertility rate in Kazakhstan affect the availability of teachers and school places for school-age children, and what are the implications for education policies and planning?".

Methodology

To determine the number of school-age children for future calculations, data for the year 2022 was collected and analyzed. The data was obtained from [source of data] and included information on the total number of children in Kazakhstan who were between the ages of 7 and 17 in 2022 [8].

To project the number of school-age children for future years, a method based on counting the number of children in each age range was used. For example, the total number of school-age children in 2023 was calculated by adding all children from 6 to 16 years old. Similarly, for 2024, children from 5 to 15 years old were included in the calculation.

The projections for the number of school-age children in future years are a crucial component of this study, as they provide a foundation for understanding the potential impact of the rising fertility rate on teacher shortages in Kazakhstan.

Results & Discussion

The National Bureau of Statistics has divided the compulsory secondary education system of children into age categories with its own methodology [8]. That is, it is divided into 3-6 years of pre-school age, 7-10 years of primary school students, 11-15 and 16-17 years of high school students. Data for this study were also drawn from open data available on the National Bureau of Statistics' Agency

for Strategic Planning and Reform website. That is, the sum of the number of all children aged 7-17 was taken as the basis of the study.

In this study, the methodology involved dividing the collected data by years to determine the number of school-age children for each year. The number of children in the first three years was directly obtained from the Bureau of Statistics for those respective years. The total number of children aged 7-17 years was 3373613 in 2020, and it increased to 3659693 in 2022 (Table-1). To predict the number of children aged 7-17 years for the following years, the arithmetic mean was calculated from the statistics bureau's data on the birth of children in the last three years [9]. The estimated number of children for 2023-2027 was obtained by calculating the arithmetic average of three years of data, while the average of two data was calculated for 2028. The total number of children in 2029 was based solely on the sum of the number of children aged 0-10 years from the Bureau of Statistics data in 2022. This is because the children aged 0-10 in 2022 will reach the age of 7-17 in 2029, which is the age of a school student.

Table 1.

Years/ Data for year	2020	2021	2022	2023	2024	2025	2026	2027	2028	2029
2022			3659693	3787086	3915064	4014916	4106256	4162370	4240436	4326664
2021		3517410	3666535	3794173	3922376	4022227	4113491	4169471	4247446	
2020	3373613	3521755	3671075	3798990	3927237	4027191	4118538	4174695		
Approx. number of school- age children	3373613	3517410	3659693	3793416	3921559	4021445	4112762	4168845	4243941	4326664

Estimated total number of school-age children

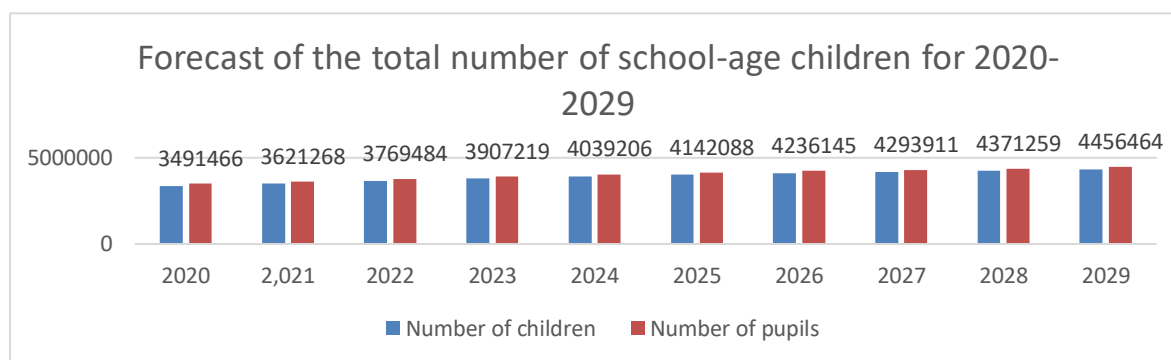
The findings of this study show that the number of school-age children in Kazakhstan is increasing each year. The estimated number of students is predicted to increase by an average of 4% in 2021 [10]. However, it is important to note that the estimated number of students has only increased in the 9 years studied. These findings indicate that the rising fertility rate in Kazakhstan is contributing to a potential shortage of teachers and school places in the future. This shortage could have significant consequences for the education system and the quality of education in the country.

This study used a methodology that involved dividing collected data by years to predict the number of school-age children for each year. The results of the study showed that the number of school-age children in Kazakhstan is increasing each year, and the estimated number of students is predicted to increase by an average of 4% in 2021. These findings highlight the potential challenges that the education system in Kazakhstan may face in the future due to the increasing number of school-

age children. It is crucial for policymakers and educators to take action to address the potential shortage of teachers and school places to ensure that every child has access to quality education.

According to data from the Ministry of Education and Science of Kazakhstan, the number of pupils in schools has been steadily increasing over the past few years. In the 2020-2021 academic year, there were more than 3.5 million students enrolled in schools across the country. This is an increase of over 100,000 students from the previous academic year. The increase is attributed to a combination of factors, including population growth and increased access to education, particularly in rural areas. The rising number of pupils is putting pressure on the education system, particularly in terms of providing adequate resources and facilities to meet the growing demand.

Picture 1.

Forecast of the total number of school-age children (own elaboration)

According to the analysis, the number of school-age children in Kazakhstan is expected to increase steadily from 2022 to 2029. The estimated number of children for 2023-2027 is the arithmetic average of three years of data, and in 2028, it is the average of two data (Picture 1). By 2029, the number of school-age children will be based only on the sum of the number of children aged 0-10 years from the data of the Bureau of Statistics in 2022. This is because the children aged 0-10 in 2022 will reach the age of 7-17 in 2029, that is, the age of a school student. The percentage increase in the number of students is projected to be 4% in 2021 and is expected to continue to rise steadily in the coming years, leading to an overall increase in the number of school-age children in Kazakhstan.

The findings of this study suggest that the rising fertility rate in Kazakhstan will have a significant impact on the shortage of teachers in the country. The data shows that there is a growing demand for educational resources, and this demand is expected to continue to increase in the coming years. Therefore, it is essential to develop strategies to address the shortage of teachers and school places in the country. This can be achieved by increasing the number of teacher training programs, improving the working conditions for teachers, and investing in educational infrastructure. By taking these measures, Kazakhstan can ensure that every child has access to high-quality education, and the country can continue to prosper and grow.

Conclusion

In conclusion, the growing population in Kazakhstan has resulted in a rise in the number of school-age children, creating a demand for more teachers and school places. The shortage of teachers is a significant challenge that affects the provision of quality education to students, particularly in disadvantaged communities. The factors contributing to this shortage include the retirement of experienced teachers and the lack of incentives and support for teachers. The study projected the number of school-age children for future years to provide a foundation for understanding the potential impact of the rising fertility rate on teacher shortages. It is essential for policy makers, educators, and parents to address this issue to ensure the provision of quality education to all students in the country.

Possible strategies for addressing the growing demand for teachers include incentives and support for teachers, increasing teacher training and recruitment, and reducing class sizes.

References

1. Ingersoll, R., & Merrill, E. (2017). Seven trends: The transformation of the teaching force. Consortium for Policy Research in Education.
2. Jha, S. K., & Khurana, A. (2019). Teacher shortage in India: Magnitude, causes, and policy options. *International Journal of Educational Development*, 68, 21-30.
3. Okello, B. B., & Ndirangu, J. M. (2020). Teacher shortages and student enrolment in Kenyan public primary schools. *International Journal of Educational Development*, 75, 102168.
4. Darling-Hammond, L., Hyler, M. E., & Gardner, M. (2017). Effective teacher professional development. Learning Policy Institute.
5. Agadjanian, V., Dommaraju, P. & Nedoluzhko, L. Economic fortunes, ethnic divides, and marriage and fertility in Central Asia: Kazakhstan and Kyrgyzstan compared. *J Pop Research* 30, 197–211 (2013). <https://doi.org/10.1007/s12546-013-9112-2>
6. Nurymbetov, Y. (2022). Recruiting the high-achieving graduates to the teaching profession. The case of Kazakhstan. *Kwartalnik Pedagogiczny*. 53-73. 10.31338/2657-6007.kp.2022-2.10.
7. Iztayeva, A. (2014). Феминизация профессии учителя в Казахстане: причины и последствия. *Вестник КазНУ. Серия психологии и социологии*, 50(3).
8. Бюро национальной статистики (2022). Динамика основных показателей охвата образованием. Агентство по стратегическому планированию и реформам РК. Доступно: <https://bala.stat.gov.kz/dinamika-osnovnyh-pokazatelej-ohvata-obrazovaniem/>
9. Бюро национальной статистики (2022). Дети Казахстана 2017-2021. Статистический сборник. С. 117
10. Бюро национальной статистики (2022). Показатели рождаемости за 2011-2022 годы. С. 4

ӘОЖ 37.013.77

ЖАС ӨСПІРІМДЕРДІҢ АДЕКВАТТЫ ӨЗІН- ӨЗІ БАҒАЛАУДЫҢ МАҢЫЗЫ

Орынбасар Меруерт Бекбосынқызы

Қазақстан, Астана қаласы

Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық университеті

6B01103 – «Педагогика және психология» білім беру бағдарламасы бойынша

3 курс студенті

Ғылыми жетекші – п.ғ.к., профессор м.а. Албытова Назымгүл Пышақбайқызы

Қазақстан Республикасында білім беру жүйесіндегі елеулі өзгеріс оқушының жеке тұлғасына құрметпен қарау, тәуелсіз және шығармашылық тұлғаны дамыту. Мұнда білім алушының өз даралығын тануы, өзін-өзі адекватты бағалауы маңызды.

Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңында «білім беру қызметі - білім беру субъектілерінің мақсатты, педагогтік негізделген, дәйекті өзара іс-қимылы барысында жеке адамды оқыту, дамыту және тәрбиелеу міндеттері шешілетін процесс», - деп атап көрсетілген. Осы міндетке сәйкес оқушылардың үздіксіз білім алып, өзін-өзі тәрбиелеп, дамытуы негізінде олардың өздерінің іс-әрекеттерін бағалай білулерін қалыптастыру басты міндеттерден саналады [1].

Өзін-өзі бағалау – адамның өзіндік санасының ерекше қалыптасуы, өзін-өзі тану саласындағы жалпылау жұмыстарының нәтижесі және өзіне деген эмоционалды құнды

қатынасы. Сонымен бірге өзіндік сана жеке тұлғаның өз пайымдаулары мен іс-әрекеттеріндегі психикалық белсенділігі мен дербестігін қалыптастырудың негізі ретінде түсініледі [2]. Тұлғаның қалыптасып, дамуында өзін – өзі адекватты бағалаудың орны ерекше. Қ.Жарықбаев және О.Саңғылбаевтың Психологиялық энциклопедиялық сөздігінде мынадай анықтама береді: «Өзін-өзі қастерлеу– өзін-өзі білдіру мен өзін-өзі көрсетуге әсер ететін, тұлғаның өзіне-өзі жағымды сезімі» [3,419 б].

Өзін-өзі бағалаудың анықтамасын С.Ю.Головин береді: «Өзін-өзі бағалау – бұл адамның өзіне, оның мүмкіндіктеріне, басқа адамдар арасындағы қасиеттері мен орнын бағалауы, оның өзіне немесе жеке қасиеттеріне берген бағасы. Тұлғаның өзегіне қатысты мінез-құлықтың маңызды реттеушісі. Адамның басқалармен қарым-қатынасы, оның өзіне деген сыншылдығы, талапшылдығы, жетістіктер мен сәтсіздіктерге байланысты көзқарасы. Осылайша, ол іс-әрекеттің тиімділігіне және жеке тұлғаның одан әрі дамуына әсер етеді» [4, 365 б].

Американдық психолог Вирджиния Сатир өзін-өзі бағалауға мынадай анықтама береді: «өзін-өзі бағалау – өзіндік сананың құрамдас бөлігі, өзін бағалау (адамның сыртқы түрі, ерекшеліктері мен жеке қасиеттері) адамның өзіне қатысты сезімі мен ойы » [5, 72 б]. А.Т.Фатуллаева бойынша, өзін – өзі бағалау-бұл адамның өзін, оның мүмкіндіктерін, қасиеттерін және басқа адамдар арасындағы орнын бағалау дейді [6]. Өзін-өзі бағалау түсінігін көптеген отандық және шетелдік ғалымдар жан - жақты зерттеген (№1 кесте):

№	Ғалымдар	Зерттеулері
1	эл-Фараби, Ж.Баласағұн, Х.Дулати, М.Қашқари, А.Құнанбаев, А.Яссауи	Тұлғаның өзін-өзі адекватты (қалыпты) бағалауын қалыптастыруға қатысты мәселелерін зерттеген.
2	Р.К.Төлеубекова, Ә.Мұханбетжанова және т.б	Өзін-өзі тәрбиелеу және тану сонымен қатар, тәрбие үрдісінде баланың жеке ерекшеліктерін дамыту мәселесінің өзекті мәселелерін қарастырған.
3	Б.Г.Ананьев, Л.И. Божович, Л.С. Выготский, А.Н. Леонтьев	Өзін-өзі бағалауды психологиялық категория ретінде қарастырған.
4	Б.Г. Ананьев, Т.В. Архиреев, О. А. Белобрыкина, И. В. Боязитова, А.В. Захарова, Т.Л. Иванова, М.Г. Казакина, А.Т. Фатуллаева, Л. Ю. Фомина, П. М. Якобсон	Өзін-өзі бағалау генезисін, құрылымын, факторларын, онтогенездегі қалыптасу ерекшеліктерін, өзін-өзі бағалау формаларын, оның тұрақтылық дәрежесін қарастырған [8].
5	О.И. Карпухин, Т.З.Козлова	Өзін-өзі бағалауды табыстылық дәрежесі, мәдени бірегейлік, адам денсаулығы ретінде қарап, сынды ғалымдар әлеуметтік зерттеулер жүргізген [10].
6	А. А. Бодалев, У. Джеймс, Е. В. Ишмамбетьева, В. Г. Казаков, И. С. Кон	Тұлға қызметінің әлеуметтік-психологиялық аспектісіндегі зерттеулер, өзін-өзі тануды қалыптастыру, «мен-тұжырымдама» және тұлғаның адамгершілік қасиеттер, бағытын зерттеген [9].

№ 1 кесте. Отандық және шетелдік ғалымдардың өзін- өзі бағалауды зерттеулері

Жасөспірімдік кезең – жеке тұлғаның өзін-өзі бағалау деңгейіндегі өзгерістерге толы өмірдегі елеулі кезең. Бұл өсу мен даму кезеңі бейімделуді және өзін-өзі бағалаудағы өзгерістерді талап ететін, өзін-өзі бағалау сезімін төмендететін ерекше өтпелі кезең деп айтуға болады. Жасөспірімнің өзін-өзі бағалауы тұлғаның орталық қалыптасуы. Өзін-өзі бағалау қоршаған ортадан кері байланыс ала отырып, белсенділік пен тұлға аралық әрекеттесу процесінде қалыптасады. Жеке тұлғаның өзін-өзі бағалауының қалыптасуына қоғам аса зор әсер етеді. Жасөспірімнің өзін-өзі бағалауы адамның өзіне деген қатынасы ретінде адамның әлемге қатынасы жүйесіндегі соңғы қалыптасу. Бірақ, соған қарамастан, тұлғалық қарым-қатынас құрылымында өзін-өзі бағалау ерекше орын алады.

С.Л.Рубинштейн жасөспірімнің өзін-өзі бағалауының дамуын бірнеше кезең арқылы, өзін-өзі аңғал білмеуден барған сайын нақты және кейде күрт ауытқып тұратын өзін-өзі бағалауға дейін сипаттайды. Жасөспірімнің өзін-өзі бағалауының даму процесінде зейіннің шоғырлануы тұлғаның сыртқы жағынан оның ішкі жағына, азды-көпті кездейсоқ белгілерден жалпы мінезге ауысады. Нәтижесінде адам өзін жоғары деңгейдегі тұлға ретінде анықтайды [7].

Тұлғаның өзін-өзі адекватты (қалыпты) бағалауын қалыптастыруға Өзін-өзі бағалау түрлері кеңінен зерттелген, олардың толық тізімімен Л. В.Бороздина, О. Н. Молчанова, М. И. Станкин сынды ғалымдардың еңбектерінде танысуға болады. Бірақ олардың зерттеулерінде егжей-тегжейлі жіктеулерге қарамастан, ғалымдар көптеген зерттеулерде тек адекватты (қалыпты) және адекватты емес (қалыпты емес) өзін-өзі бағалауды ажыратады. [11; 12].

Адекватты өзін – өзі бағалау - бұл адамға өз күштерін әртүрлі қиындықтармен және басқалардың талаптарымен дұрыс байланыстыруға мүмкіндік беретін өзінің жеке тұлғасының объективті көрінісі [13]. Адекватты өзін-өзі бағалау өзін-өзі сынау мен өзіне деген талапты, өзіне деген сенімділікті және белгілі бір талап деңгейін қалыптастыруға мүмкіндік береді, ол тұрақты және баланың не істейтініне және ол үшін қаншалықты маңызды екеніне байланысты. Адекватты өзін-өзі бағалаумен адам моральдық жағынан қанағаттана алады, өйткені өзін-өзі қалыпты яғни адекватты бағалай алатын жасөспірімдер белсенділікке, оптимизмге, көпшілікке және әзіл-оспаққа ие. Олар өз мүмкіндіктеріне сәйкес тапсырмаларды өз бетінше және дұрыс таңдайды, сондықтан сәтсіздіктер сирек кездеседі, ал егер олар орын алса, олар өздерін тексеріп, келесі жолы қиын емес мақсатты таңдайды. Өзін-өзі қалыпты бағалай алатын жасөспірімдер өздерінің болашағын неғұрлым негізделген және перспективалық жоспар құруға бейім болады [14; 15; 16].

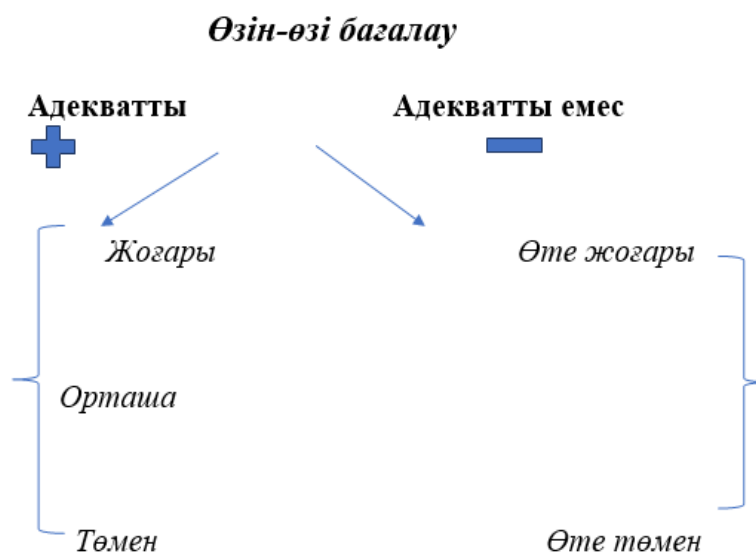
Өзін-өзі бағалаудың **қалыпты емес (адекватты емес)** болуы мынадай салдарға әкелуі мүмкін: шағымдар деңгейінің бұрмалануы, субъектінің қоршаған шындықпен жалпы қақтығысы және кейде девиантты мінез-құлықтың көрінісі болуы мүмкін. Өзін-өзі бағалауы жоғары жасөспірімдерге тән белгілері-олардың мүмкіндіктері мен іс-әрекеттерінің нәтижелерін қайта бағалау, қоғамға сәйкес келмейтін міндеттерді таңдау, тәкаппарлық, әдепсіздік және шамадан тыс сенімділік. Жеке және ғылыми бақылаулардан кеңінен танымал, өзін-өзі бағалауы жоғары жасөспірімдер әрқашан өздері туралы және олардың қызметі туралы оң пікір айтады және басқалардың істеген істеріне жеткілікті сыни көзқараспен қарайды, олардың қадір-қасиетін төмендетеді [17]. Мұндай балалар дөрекілік, агрессивтілік, қыңырлық танытуы мүмкін, сондықтан өзін-өзі бағалауды түзетуге тырысу көбінесе сәтсіздікке әкеледі. Өзін-өзі бағалаудың жоғарылауы баланың бір іс-әрекеттегі жиі сәтсіздіктері аясында оның ішінара және кішігірім еңбегі екіншісінде асыра бағаланатындығымен байланысты, бұл оған уақытша табысқа жетуді қамтамасыз етеді және оның өзіне деген сенімділігін сақтайды [18].

Жоғарыда айтылып өткендей, **адекватты (қалыпты) өзін-өзі** бағалайтын жасөспірімдер қиындықтарды еңсере алады және қателік жіберсе барлығын қабылдап шешудің жолын іздейді. Өз ойын және көзқарастарын айтуға қорықпайды, жауапкершілікті алу

қашпайды, тәуекел етуге бейім келеді. Өз қателіктерін мойындай алады және өзін қалай бар дәл солай қабылдайды, өзінің айқын мақсаттарына қарай жүреді.

Өзін - өзі өте төмен бағалайтындар өзіне сенімсіз, әрдайым қорқынышпен жүреді және ешқашан жолы болмайтын адам ретінде санайды. Өзін жақсы және керемет дүниелерге лайық көрмейді. Жалпы қоғамда, адамдар арасында көптеген тосқауылдар бар секілді сезінеді (№ 1 сурет).

Қалыпты емес (адекватты емес) жасөспірім өзін өте жоғары немесе өте төмен бағалайды. Қалыпты және орташа бағалау болмайды. Өте жоғары бағалайтын жасөспірімдер өзіне тым сенімді, тәкәппар, қызғаншақ және әдепсіз болады. Басқалардың пікірлерін тыңдағысы және мойындағысы келмейді. Осындай дүниелерден өзін өте қатты жоғары бағалауы мүмкін дәлірек айтсақ нарциссизм мұндай жасөспірімдер өзімшіл және басқаларға деген қамқорлық сезімі жоқ, сырттай өзіне сенімді көрінгенімен іште өзіне тым сенімсіз. Дегенмен де, жоғары бағалаудың қауіпі жоғары.

№ 1 сурет. Өзін-өзі бағалау түрлері

Қорытындылай келе, адекватты (қалыпты) бағалауды қалыптастыру - бұл баяу және біршама еңбекті қажет ететін процесс және өзіне сенімді және қамқор жасөспірімнің осы жолда сәтті жүруіне көмектесуі маңызды. Сонымен, адекватты, яғни қалыпты бағалаудың жасөспірім өмірінде айырықша рөл ойнайтындығы сараланды, неғұрлым өзін қалыпты бағалай алса, соғұрлым қауіп- қатер деңгейі төмен болады.

Адекватты (қалыпты) өзін-өзі бағалауды қалыптастырудға төмендегідей көмекші құралдарды пайдалануға болады:

- Өзін- өзі бағалау тақырыбында дөңгелек үстелдер, педагогикалық және психологиялық дәрістер және тренингтік сабақтар ұйымдастыру;
- Өзін-өзі бағалау тақырыбындағы жағдаяттарды талдау, дискуссия өткізу т.с.с.
- Өзін-өзі бағалау тақырыбына байланысты фильмдер мен бағдардамаларды ұсыну және кері байлыныс жасау;
- Өзін – өзі адекватты бағалау тақырыбы аясында кітаптарды ұсыну. Айта кететін жайт, қазіргі уақытта отандық және шетелдік туындыларда көптеген фильмдер мен кітаптар осы тақырып аясында кеңінен таралған. Оларды дұрыс тандап ұсыну өте маңызды, себебі жасөспірімге кері әсерін тигізуі ықтимал.

Қолданылған әдебиеттер

1. Білім туралы - "Әділет" АҚЖ (zan.kz)
2. Мещеряков Б.Г., Зиченко В. П. Большой психологический словарь. М.: АСТ, 2009. 374с.
3. Психология: Энциклопедиялық сөздік./ Бас ред. Б.Ө. Жақып. –Алматы: «Қазақ энциклопедиясы», 2011. – 624 б.
4. Головин. С.Ю. Словарь практического психолога. / Сост. С.Ю.Головин. Минск: Харвест, 2013–800 с.
5. Сатир В. Как строить себя и свою семью. – М.: Педагогика- Пресс, 2006–254 с.
6. Фатуллаева А.Т. Самооценка как основа личностного становления младшего школьника//Среднее профессиональное образование (СПО). Школа Педагога.2009. №6.
7. С.Л.Рубинштейн, ОСНОВЫ ОБЩЕЙ ПСИХОЛОГИИ.(1989) Онлайн Библиотека <http://www.koob.ru>
8. Ларина А.Б.Формирование познавательной самооценки учащихся: методическое пособие.Калининград: КОИРО, 2011.285с.
9. ИващенкоА.В.Я-концепцияличности в отечественной психологии: монография.М.: МГСА,2000.448с.
10. Бороздина Л. В. Сущность самооценки и ее соотношение с Я концепцией // Вестник Московского университета. Серия 14. Психология. 2011. №1.
11. Молчанова О. Н. Проблемы самооценки индивидуальной личности // Мир психологии. 2011. №1. Молчанова
12. Станкин М.И. Психология самооценки // Специалист. 2005. №7.
13. Петровский А.В., Ярошевский М.Г. Психология: Словарь . М.: Политиздат, 2008. 305 с.
14. Бахолдина В.Ю. , Ступина К.С. , Ковылин В.А. Конституциональный тип и самооценка у детей и подростков // Вестник Московского университета . Серия 23. Антропология. 2010. №2 .
15. Кулагин И.В., Колюцкий В.Н. Возрастная психология: Полный жизненный цикл развития человека.М.: ТЦ Сфера,2005.464
16. Старостина Е.А. Социально - психологические детерминанты самооценки подростка в системе межличностного общения // Конференция «Ломоносов 2012 » . Секция «Психология » . 2012. 68 с.
17. Васягина Н.Н. Актуальные проблемы психологии личности: Сборник научных трудов . Екатеринбург: УрГПУ , 2004. 119с .
18. Юрчик С.Н. Психологические аспекты формирования самооценки в подростково - юношеском возрасте // Социально - педагогическая работа . Серия « В подмогу педагогу » . 2008. No 11 .

УДК 178.95

СОЦИАЛЬНО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ОБРАЗОВАНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Райкенова Шолпан Кайратовна
shraikenova@gmail.com

Магистрант Российского университета дружбы народов, Москва, Россия

Научный руководитель – Д.С.Ермаков

В современных условиях, когда в педагогической науке и практике целью выступает воспитание гармоничной личности для креативной деятельности в обществе, то есть человека-

творца, «проектировщика» собственной жизни, субъекта социально-исторического творчества, особенно актуальны вопросы развития системы образования, совершенствования подготовки кадров для рыночной экономики, в том числе Республики Казахстан.

Как и во всём мире, здесь имеет место ряд проблем, характерных для разных ступеней образования. Главные из них:

- усиливающаяся духовная деградация, низкая культура межличностных отношений;
- замкнутость педагогических наук по отношению к культуре в целом, инновационным технологиям, современному производству, мировым рынкам труда и системе образования;
- отсутствие у общественности определённых позиций по отношению к педагогической науке.
- продолжающееся падение авторитета педагогических знаний, культуры профессионально-педагогической деятельности;
- непрестижность профессии педагога, относительно невысокая заработная плата.

В итоге наблюдается нехватка квалифицированных кадров с новым взглядом на культуру и образование. Молодые семьи испытывают затруднения в воспитании детей. Растёт число детских и подростковых суицидов.

Образование вступило в стадию фундаментальных реформ, основу которых составляет принципиально новое мышление, ориентированное на качественно новые условия жизнедеятельности человека. И это «новое мышление» нужно пробуждать, воспитывая и обучая детей по-новому.

Как известно, воспитание начинается в семье с самого рождения. Дети приобретают необходимые навыки в ходе межличностных взаимодействий и игры, в зависимости от домашней и социальной среды. Качество домашней обстановки, в которой растёт ребенок, его взаимодействие с родителями являются основными факторами, определяющими его когнитивное, социальное и эмоциональное развитие. В семье ребёнку прививают моральные ценности и устои, воспитывая любовь к ближним и эмпатию, заботу о природе, патриотичность. Продолжается воспитание в детском саду, затем в школе, профессиональных учебных заведениях.

Современное поколение детей отличается от предшествующих. Сегодняшние дети имеют большой творческий потенциал в сочетании с высоким уровнем интеллекта. Они склонны приобретать знания эмпирическим путём, способны быстро осваивать цифровые технологии, не воспринимают традиционные методы воспитания. Также современные дети импульсивны, у них наблюдаются резкие перепады настроения и поведения, что при неблагоприятном стечении обстоятельств может привести к депрессиям [1].

Это дети свободные от предрассудков, способные мыслить масштабно, без условностей и привычных взрослым рамок и границ. К ним детям нужен другой подход. Их нужно воспитывать, показывая пример. Их нужно любить ещё больше, слышать и понимать, давать право выбора и больше свободы, чтобы с возрастом не угас тот «огонёк в глазах». Иными словами, недостаточно лишь одеть, обуть и накормить ребёнка, как было раньше. Родителям необходимо создать условия для воспитания гармоничной личности, умеющей адаптироваться в современном быстроменяющемся мире, человека, который должен понимать, чего он хочет и как этого добиться.

Нужно обучить двум–трём языкам, привить любовь к спорту, чтобы ребенок с детства не терял времени напрасно, не просиживал в соцсетях, не увлекался излишне компьютерными играми. Нужно научить логически мыслить и выявлять причинно-следственные связи, совладать со своими эмоциями и делать выводы в каждой ситуации.

Сегодняшние реалии таковы, что недостаточно уже детям быть просто умными, много знать, освоив школьную программу. Необходим ряд компетенций, который приобретается в

процессе образования, которым должны обучать родители, воспитатели, учителя, тренеры и т.д. Нужно обладать навыками, которые, к сожалению, не приобретутся за один день. Всё это кропотливая работа всех ступеней образования и семьи, которая только в этом случае даст результаты. Учителя в школах должны освоить новые методы воспитания и обучения, потому что старые работают уже не так эффективно, зачастую лишь усугубляя и даже создавая проблемы, нередко, увы, приводящие к суициду.

Причины детских суицидов различны. К примеру, по данным доклада Детского фонда Организации Объединённых Наций (*UNICEF*), в Казахстане при сопоставлении с другими развивающимися и развитыми государствами мира, не только выше общий уровень самоубийств, но также он выше среди детей в возрасте от 5 до 14 лет и молодёжи в возрасте от 15 до 24 лет. Тем не менее, информация о распространённости детского и подросткового суицидального поведения в стране крайне скудна, часто не систематизирована и противоречива. Дети, у которых вся жизнь впереди, совершают самоубийство не от хорошей жизни. По словам Р. Шер, главы Комитета по защите ребёнка Министерства образования, есть несколько факторов, приводящих к таким высоким показателям: издевательства в школе, отсутствие или потеря смысла жизни, падение норм социального поведения, отсутствие чувства любви со стороны родителей и близких, упрёки со стороны взрослых [6].

В связи с этим возникает вопрос: «Способны ли взрослые, выросшие в постсоветском пространстве, воспитывать и обучать так, как необходимо современным детям?» Вопрос очень сложный, не имеющий чёткого ответа. Сегодняшних родителей воспитывали в условиях строгости, гиперответственности, скованности и зачастую нужде (в еде, вещах, жилье и т. п.). С детства гражданам Советского Союза внушалось, что для достижения успеха нужно много работать. Нужно знать своё место в обществе. Нельзя перечить взрослым. У ребенка не должно быть своего мнения, когда взрослые говорят или ругают, нужно покорно молчать. Когда ребёнок провинится, совершит неправильный поступок, никому не приходило в голову не приходило обсудить, поговорить с ним. Родители просто наказывали за непослушание.

К сожалению, была такая модель семьи в советское время. По-видимому, она была правильна для детей того периода, но сегодня она является архаичной. В каждой эпохе есть свои исключения. Возможно, и в советское время были семьи, которые пытались создать условия для воспитания гармоничной личности. Что касается обучения, идеология была сосредоточена на коллективизме, а не на индивидуальности каждого ребёнка. Детей учили не отличаться от общества, не иметь своего мнения. Было одно правильное мнение – коммунистической партии.

Нравственной целью советского образования было воспитание не члена семьи, рода, а члена рабочего коллектива. Для ускоренного развития научно-технического прогресса, возможно, это было неплохо. Однако произошла общая деградация семейных ценностей, что отразилось в увеличении числа разводов, малодетности, массовом злоупотреблении спиртным, крайне низкой по мировым меркам продолжительности жизни мужчин в позднем СССР.

В Советском Союзе из школьной программы исключили такой важный предмет, как логика (её изучали в дореволюционных гимназиях). Логику вернули в программу и выпустили учебник только в 1947 г., но в 1955 г. снова убрали. Между тем, логика – одна из основ рационального познания и научного познания, один из важнейших предметов, дающий навыки по различению истины и лжи, по ведению дискуссий и противостоянию манипуляциям.

У детей того времени недостаточно развито критическое мышление. Образование, как и средства массовой информации, советская культура в целом воспитывали в гражданах веру в могущественную и мудрую партию, которая всех ведёт за собой «верной дорогой», не может лгать или допустить серьёзных ошибок. Разумеется, вера в силы своего народа и государства важна и необходима. Но ради насаждения этой веры нельзя заходить далеко, систематически замалчивая правду и подавляя альтернативные мнения. Увы, советская система образования не

смогла сформировать достаточного уровня осторожности, критического мышления, терпимости к иному мнению, культуры ведения дискуссии, а позднесоветское время – достаточной самостоятельности, стремления лично решать свои проблемы, а не ждать, пока за тебя это сделает государство или кто-то другой. Всему этому пришлось учиться на горьком постсоветском опыте. И кто-то научился, а кто-то – нет.

Теперь возникает вопрос: «Как обучить детей нужным в современном обществе качествам, навыкам, компетенциям, если не все взрослые обладают ими, поскольку их самих не научили этим качествам?» Вы скажете, с момента распада Советского Союза прошло более 30 лет, система образования поменялась. Но так ли это на самом деле?

Большинство учителей в школах – учителя советских времён. Я сомневаюсь, что трехмесячные курсы повышения квалификации способны в корне изменить подход к ребёнку и методику преподавания. Да, курсы могут быть отлично разработаны, но учитель, возвращаясь на рабочее место в школу, преподаёт по-старому, как он привык. Иногда нарушая личные границы ребенка, унижая его, ругая перед всем классом, что приводит к негативному отношению сверстников в классе, травле, буллингу и т.д. Приводит к эмоциональным потрясениям и срывам, нежеланию ходить в школу и учиться в целом. Современные дети настолько разные, что учителям нужно осваивать профессию психолога наряду с профессией педагога. К каждому необходим индивидуальный подход.

Что касается молодых учителей, в университетах их учат современным теоретическим знаниям. Однако на практике они перенимают опыт своих взрослых коллег. Включая и методы воспитания, к сожалению, не всегда гуманные. Это отчетливо видно по связанным с детьми проблемам, которые обсуждаются в обществе.

Педагогика является сложной общественной наукой, объединяющей, интегрирующей, синтезирующей также данные наук о природе, человеке и технике. Она есть высший этап развития представлений о формировании личности в системе общественных отношений, суть которого состоит в том, что старшее поколение, на основе познанных законов воспитания, как общественного явления, стремилось к созданию максимально эффективной организации целостного педагогического процесса.

Педагогическая наука в Казахстане переживает кризис. Главная причина – отсутствие научного обоснования перспектив развития национального образования. На педагогические специальности выделяется больше всего грантов, что создаёт возможность поступить туда, где больше всего шансов, ученикам, не отличающимся должными знаниями и навыками. По зову сердца в педагоги идут лишь единицы. Оплата труда педагогов только в последние два года начала увеличиваться, стал расти статус педагог в обществе. Нужно повышать престижность данной профессии педагога.

К сожалению, таковы реалии. В результате всего этого – отставание в области теоретико-методологических вопросов, исследования крупных фундаментальных проблем по приоритетным направлениям, изучения перспектив развития педагогической науки XXI века. В качестве основных сфер жизнедеятельности человека рассматриваются «человек – человек», «человек и общество», «человек и природа», «человек и ноосфера», без «человек и производство», «человек и техника», которые в период экономических реформ являются крайне важными [5].

Поэтому сейчас особенно актуальны проблемы развития национального непрерывного образования в международном контексте, формирования национальных высококвалифицированных кадров, развития народной педагогики и этнопсихологии, сохранения национальной культуры и её самобытности. В условиях обновления общества в числе приоритетных можно назвать следующие методологические проблемы [12]:

- диалектика взаимосвязи воспитания, обучения, педагогической деятельности и форм общественного сознания;

- социально-педагогические противоречия как источник развития ребёнка и педагогического процесса;

- диалектика взаимосвязи национального и общечеловеческого в гражданском воспитании;

- социальные, философские и психолого-педагогические основы формирования содержания образования;

- диалектика социального и биологического, целенаправленного и спонтанного в формировании человеческой личности;

- диалектика общего и индивидуального в формировании личности;

- диалектика и логика педагогического мышления и др.

Важнейшей задачей учёных (философов, социологов, культурологов, психологов и педагогов и др.) также является:

- создание и освоение системы духовно-ценностных ориентиров, способных стабилизировать общественное сознание, поведение и вовлекать подрастающее поколение в активную деятельность по выходу из кризиса и обновлению общества;

- сосредоточение усилий на междисциплинарных исследованиях воспитания и развития личности с учётом достижений в области психолого-педагогической методологии и практики.

К постоянным задачам следует отнести также прогнозирование развития педагогической науки и образования на ближайшее и отдалённое будущее. Без научных прогнозов невозможно управлять образовательной политикой, экономикой системы образования, совершенствованием собственно педагогической деятельности и др. Заглянуть в будущее обучения и воспитания, условий труда и жизни преподавателей и учащихся, руководителей образования и науки – значит рационально использовать индивидуальный интеллект и социальное мышление для обеспечения прогресса отечественного образования.

Список использованных источников

1. Авдулова Т.П. Агрессивный подросток. М. :Академия, 2008. 128 с.
2. Black M. M., Walker S. P., Fernald L. C. H., Andersen C. T., DiGirolamo A. M., Lu C., McCoy D. C., Fink G., Shawar Y. R., Shiffman J., Devercelli A. E., Wodon Q. T., Vargas-Barón E., Grantham-McGregor S. Early childhood development coming of age: science through the life course // Lancet. 2020. Vol. 389. № 10064. P. 77–90.
3. Haarr R. N. A rapid assessment of children’s vulnerabilities to risky behaviors, sexual exploitation and trafficking in Kazakhstan. Astana, Kazakhstan : United Nations Children’s Fund 2021 г. 150 p.
4. «Қазақстан Республикасындағы отбасылық-тұрмыстық зорлық-зомбылыққа қарсы іс-қимыл туралы» ұлттық баяндама. Нұр-Сұлтан, 2021. 300 б.
5. Г. К. Ахметова, К. А. Нурумжанова. Инновационно-стратегическая модернизация современной школы Казахстана. Павлодар 2015. 120 с.
6. Suicide rates, age-standardized (per 100,000 population) (2022). URL: <https://www.who.int/data/gho/data/themes/mental-health/suicide-rates>.
7. Бутенко И.А. Подростки: чтение и использование компьютера // Социологические исследования. 2019. № 12. С. 84–91.
8. Ермаков А. Слепой слух: почему детям «скучно» читать? // Школьное обозрение. 2021. № 1. С. 62–63.
9. Можгинский Ю. Б. Агрессивность детей и подростков : распознавание, лечение, профилактика. М. : Когито-Центр, 2008. 179 с.

10. Фельдштейн Д.И. Приоритетные направления психолого-педагогических исследований в условиях значимых изменений ребенка и ситуации его развития // Бюллетень Высшей аттестационной комиссии Минобрнауки России. 2018. № 4. С. 20–32.
11. Хаарр Р. Мониторинг развития детей раннего возраста в Казахстане в 2021–2022 гг. исследование знаний, отношения и практики. Нур-Султан, Казахстан : ЮНИСЕФ, 2022. 236 с.
12. Г. К. Ахметова, К. А. Нурумжанова. Инновационно-стратегическая модернизация современной школы Казахстана. Павлодар 2015. 20 с.

ӘОЖ 376.112.4

АСБ БАР БАЛАНЫ ИНКЛЮЗИВТІ СЫНЫПТА ТЬЮТОРЛЫҚ ҚОЛДАУДЫҢ МАҢЫЗЫ

Рай Камиля Маратбекқызы

Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ университеті, «7М01823» - Әлеуметтік педагогика және өзін-өзі тану мамандығының 2 курс магистранты, Астана, Қазақстан

Ғылыми жетекшісі – А.К.Махадиева

Сыныптағы өмірді ғалымдар «жасырын әлеуметтену ортасы» (Р.Бернс), "табиғи тіршілік ету ортасы" (Ф. Джексон) деп атайды, бұл баланың тұлғааралық қатынастар жүйесіндегі жағдайының ерекше маңыздылығы мен болжамдылығын көрсетеді.

Инклюзивті класс-білім беру жүйесіндегі жаңа шындық; ғылыми түсінудің жаңа объектісі болып табылады. Тұлғааралық қатынастар мәселесін зерттеуді шартты түрде екі үлкен топқа бөлуге болады. Зерттеулердің бірінші тобы инклюзивті сыныптарда ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалардың социометриялық мәртебесін анықтауға; осы сыныптарда білім алушылардың эмпатия, төзімділік деңгейін анықтауға; жалпы білім беру және инклюзивті сыныптардағы үйлесімділік көрсеткіштерін салыстыруға бағытталған. Екінші топ-инклюзивті сыныптарда тұлғааралық қатынастарды қалыптастыру технологияларын, әдістерін әзірлеуді іздеу [1].

Стокгольм университетінің профессоры Ульф Джонссон «бала білім беру мекемесінің мәдениетіне енген кезде ғана оқытуды инклюзивті» деп атауға болады деп санайды. Ол бала үшін маңызды мәдениеттің үш түрін ажыратады:

1) оқыту мәдениеті, яғни сабақта мінез-құлық ережелерін меңгеру, әдістерді меңгеру, білімді меңгеру және т.б.;

2) білім беру мекемесінде мінез-құлық нормаларын, ересектермен қарым-қатынас нормаларын меңгеруді, балабақшада немесе мектепте балаға тән рөлдерді қабылдауды көздейтін күтім мәдениеті;

3) құрдастар мәдениеті, яғни балалар ұжымында басым болатын балалар тобының тілін білу, құрдастарымен қарым-қатынас жасау үшін қажетті еркіндік пен автономияның болуы және т.б. [2].

"Creating Positive School Experiences for Students with Disabilities" мақаласының авторы, американдық зерттеуші А. Милсомның айтуынша, " мұғалімдер балаларға ынтымақтастық қарым-қатынастарын дамытуға көмектесуге міндетті, тек бірлескен жұмыс пен тікелей ынтымақтастық ЕББҚ ететін балалардың сыныптастарымен оң қарым-қатынасын қалыптастыра алатынын түсінеді. Мұғалім балалардың бір-бірімен сәтті қарым-қатынас жасау дағдыларын дамытуға бағытталған сабақтарға нақты құрылымдалған элементтерді енгізуі керек" [3]. Бұл дағдылар ең тиімді, дейді автор, балалар топтары орындайтын проблемалық-бағдарланған тапсырмалар мен ойындарды дамытады, олардың әрқайсысына міндетті түрде мүмкіндігі

шектеулі балалар кіреді. Жалпы мәселені немесе мәселені шешу балалар тобын біріктіруге және шектеулерге баса назар аударуды азайтуға көмектеседі.

Тағы бір американдық ғалым Л. Левинсон "Teaching Tolerance" журналында жарияланған "Disability Awareness: we're in it Together" [4] мақаласында балалардың белгілі бір жобада бірлесіп жұмыс істеуін көздейтін жобаға бағытталған инклюзия (project-based inclusion) ретінде ЕББҚ ететін бала құрдастарына төзімділік көзқарасын қалыптастыруды әдісін сипаттайды.

К.А. Уильямстың "Disability Awareness: 24 lessons for the Inclusive lassroom" [5] инклюзивті сыныптарға арналған сабақ жоспарларын ұсынады, олардың мақсаты қарапайым балалар мен ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларды біріктіру, сыныптың барлық мүшелері арасында жақынырақ және мейірімді қарым-қатынас орнату және қарапайым балаларға ерекше қажеттіліктер туралы білім беру.

Профессор Н.М. Назарова атап өткендей, инклюзивті мектепте / сыныпта "қатысуға, барлық оқушыларды да, олардың ата – аналарын да танымдық іс – әрекетке, өзара сыйластыққа, сенімге, оң қарым-қатынасқа негізделген мектеп өміріне қосуға бағытталған жұмыстың ерекше компоненттері жұмыс істеуі керек" [6]. Автор осы компоненттердің кейбірін атайды: қарапайым балалар мен ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларды өзара оқыту, әртүрлі тапсырмалармен бірлесіп жұмыс істеу, шағын топтарда жұмыс істеу, оның құрамдас элементтерін бөле отырып, жалпы тапсырма бойынша ұжымдық жұмыс (мысалы, жоба әдісі және оны презентациялау), еркін өзіндік жұмыс мүмкіндігі, тәрбиелік жағдайлар, әлеуметтік жобалар және т. б.

Инклюзивті сыныптарда оқитын ерекше білім беруді қажет ететін балалар бөлек оқитын балаларға қарағанда жағымды әлеуметтік және эмоционалды мінез-құлыққа бейім болып келеді. Мысалы, қалыпты сыныпта оқу АСБ бар оқушыларды жақсы оқуға шабыттандырады және ынталандырады. Кәдімгі мектепте оқу баланың даму ерекшеліктерімен қажетті әлеуметтік дағдыларды игеруге көмектеседі. Балабақшаға және мектепке қабылданбаған адамға "оқытылмайтын" деп есептей отырып, қоғамда қабылданған ережелер мен нормаларды ересек жаста игеру әлдеқайда қиын болады. Сонымен қатар, когорттық эффект өз көрінісін табады: адам неғұрлым үлкен болса, оның бала кезінен тиісті көмек алу ықтималдығы соғұрлым аз болады. Нәтижесінде диагнозға тікелей байланысты болмауы мүмкін проблемалар пайда болады. Мысалы, егер адам сөйлеуді қолданбаса және қосымша немесе балама байланыс құралдары болмаса, өз сезімдерін білдіре алмау салдарынан дүрбелең немесе агрессияға алып келеді. Сондықтан осындай жағдайға алып келмес үшін мектеп тарапынан білім беру процесі сәтті өтуі тиіс.

Мектеп тарапынан АСБ бар баланы білім беру процесіне сәтті енгізу үшін не қажет?

Сүйемелдеу қызметі. Әлемдегі кез-келген даму ерекшеліктері бар баланы қалай оқыту керектігін білетін мұғалімді елестету қиын. Сондықтан мұғалімдерге оқу материалдары мен тапсырмаларды белгілі бір баланың жеке ерекшеліктеріне қарай өзгерту үшін көмек қажет.

Оған белгілі бір АСБ бар балалардың қажеттіліктерін түсінетін сүйемелдеу қызметінің мамандары көмектесуі керек: педагог-психологтар, логопедтер, әлеуметтік және арнайы педагогтар, тьюторлар. Олардың міндеті — мұғалімдерге не істеу керектігін айтып қана қоймай, білім беру процесінің бір бөлігі болу: оқушылардың мінез-құлқын ерекшеліктерімен бағалау, оқыту және қолдау бағдарламасын құру, жаңа оқушының ерекшеліктерін ересектерге де, балаларға да түсіндіру.

Мектепте психологтың, логопедтің немесе арнайы мұғалімнің болуы әрдайым бұл маманның балаларды оқытудың және инклюзияны қолдаудың заманауи және тиімді технологияларына ие екендігіне кепілдік бермейді. Оған да кәсіби көмек қажет болуы мүмкін.

Көптеген жағдайларда баланы ертіп жүретін тьютордың қажеттілігі туындайды. Тьютор-бұл іс-әрекеті білім беру процесін мүмкіндігінше жекелендіруге көмектесетін адам [7]. Біреуге

бұл тек бейімделу кезеңінде қажет болады, ал басқа балаларға барлық оқу уақытында қажет болады.

Тьютор оқушымен сабақта жұмыс істейді: мысалы, қажетсіз мінез-құлықты жеңуге көмектеседі немесе нұсқауларды толығырақ түсіндіреді. Ал үзілісте ол оқушыны құрдастарымен қарым-қатынас процесінде қолдайды және қажет болған жағдайда мектеп бойынша қозғалыстар кезінде бірге жүреді. Өз жұмысын тиімді құру үшін тьюторларға арнайы дайындық қажет.

Бала жасанды түрде жасалған ортада емес, денсаулығының ерекшеліктері жоқ құрдастарының арасында болған кезде, ол басқа балалардың деңгейіне тезірек "тартылады", бейімделеді. Әлеуметтік бейімделу-бұл тиісті жылдамдықпен жаза немесе оқи білу емес. Бұл әлдеқайда кең ұғым: сіз өмір сүретін ортада өзіңіздің бастапқы деректеріңізбен өзіңізді жүзеге асыра білу. Сондықтан, ерте ме, кеш пе, бала "үлкен әлемге шығып", басқалармен қарым-қатынас жасауы керек. Бұл тәжірибе неғұрлым ерте басталса, соғұрлым жақсы. Әрине, ол позитивті болуы керек, өйткені егер бала әлемге шығып, кемсітушілікке тап болса, бұл үйде оқытудан гөрі зиян тигізуі мүмкін.

Инклюзивті білім беру мекемесінде АСБ бар баланы тьюторлық қолдау - бұл бір-бірімен байланысты кезеңдер тізбегі: диагностикалық; жобалау; іске асыру; аналитикалық. Осы кезеңдердің әрқайсысының өзіндік ерекшелігі бар және мұғалімнің іс-әрекетінің мазмұнында да, оның жұмысында да көрінеді. Бұл балада бар бұзушылық, онымен жұмысты ұйымдастырудың ерекшеліктерін анықтайды.

Тьютордың алдында тұрған басты міндет, егер мекемеде АСБ бар балалар болса, баланы ұжымға бейімдеуге көмек ұйымдастыру, психологиялық белсенділікті ынталандыру, АСБ бар баласымен байланыс орнату болып табылады. Жұмыс аутист баламен байланыс орнатудан басталады. Бірінші кезеңде балаға сабаққа арналған бөлмені өз бетінше тексеруге, қоршаған ортаға, қоршаған заттарға үйренуге мүмкіндік беріледі.

Әр бала үшін қоршаған ортаға біртіндеп бейімделуге мүмкіндік беретін жеке жұмыс жоспары жасалады, ол әр күннің режимдік сәттерінің жүйелілігін болжайды, бұл бейімделудің міндетті компоненті ретінде белгілі бір әдеттер мен ережелердің стереотипін құрудың табиғи және икемді тәсілдерін дамытуға қызмет етеді, сенімділік пен тұрақтылық сезімін береді.

АСБ бар балаларға ересек адамның үнемі қолдауы қажет, сондықтан екінші кезеңде біз баланың эмоционалды және интеллектуалды тәжірибесін байытуға ықпал ететін бірлескен іс-шараларды ұйымдастырамыз. Бұл мәселені шешу мұғалімнен баланың көңіл-күйін сезінуді, оның мінез-құлқын түсінуді және оны түзету жұмыстарында қолдануды талап етеді. Тьютор баланы әлеммен неғұрлым белсенді және күрделі қарым-қатынасқа көшуге көмектесу үшін үнемі жігерлендіріп, қолдауы керек [8].

АСБ бар оқушы өзіне сәл өзгеше көңілді талап етеді, дегенмен тьюторлық жұмыстың жалпы бағыты кез келген бала үшін бірдей болып қала береді. Тьютордың мақсаты – АСБ бар баланы мектеп ортасына сәтті қосу үшін жағдай жасау. Баланы енгізудің сәттілігі оның білімі мен дағдыларының (танымдық саланың) дамуына, оқу процесі мен мектепке (эмоционалды сфера) қатысты оң эмоционалды көзқарасқа, қарым-қатынас жасау қабілетіне (коммуникативті сфера) және баланың тәуелсіз болуына байланысты.

Кедергісіз ортаны қалыптастыру - бұл дамуында ерекшеліктері бар бала өзіне бейімделген білім беру бағдарламасын ыңғайлы қарқынмен және тиісті көлемде игере алатын жағдайлар. Сонымен қатар, даму ерекшеліктері бар баланы сүйемелдеу әрекеті ол орналасқан балалар тобының білім беру және коммуникативті кеңістігін бұзбауы керек. Қосымша көп функциялы кеңістіктің болуы баланың демалыс бөлмесі, баланы күтіп отыратын ата-аналар үшін бөлінген орын, ойын бөлмесі, қозғалыс аймағын қарастырады. Сонда тьютор даму

ерекшеліктері бар бала мен мектеп ортасындағы басқа балалар мен ересектер арасындағы делдал рөлін атқарады.

Мектептегі ортаны кедергісіз болу және АСБ бар баланы дамытуға ынталандыру үшін тьютор жұмысына келесі ұғымдар негізделуі керек:

- балаға сену,
- оның жеке басына деген шынайы қызығушылықты арттыру;
- ерекшеліктерімен қабылдау,
- шыдамдылық,
- білім берудегі жүйелілік.

Қорытындылай келе, тьютор үшін инклюзивті сыныпта өмірді ұйымдастыруға, жалпы сыныппен және АСБ бар баламен жұмыс істеу тактикасын жасауға шығармашылықпен, даралықпен қарау маңызды деп санаймыз. Тьютордың сыныптағы АСБ бар балаға берген қолдауының бірі – кедергісіз ортаны қалыптастырудан басталады. Инклюзивті сыныптар әлеуметтік стереотиптерді бұзуға және шынымен демократиялық атмосфераны қалыптастыруға, мұғалімдердің жауапкершілігін арттыруға, олардың біліктілігі мен құзыреттілігін жетілдіруге көмектеседі.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. Н.В.Старовойт «инклюзивный класс – территория взаимопонимания, взаимодействия и творчества». Вестник Череповецкого государственного университета. 2018. №4(85).
2. Алехина, С.В. Принципы инклюзии в контексте развития современного образования /С.В. Алехина // Психологическая наука и образование. – 2014. – № 1.
3. Milsom, A. Creating Positive School Experiences for Students with Disabilities / A. Milsom // Professional School Counseling Journal. – 2006. – № 10(1).
4. Lewinson, L. Disability Awareness: We're In It Together / L. Lewinson // Teaching tolerance. – 2009.
5. Williams, K.A. Disability Awareness: 24 Lessons for the Inclusive Classroom / K.A. Williams. – Portland:Walch Publishing, 2000.
6. Педагогика инклюзивного образования: учебник / Т.Г. Богданова, А.М. Гусейнова, Н.М. Назарова [и др.]; под ред. Н.М. Назаровой. – М.: ИНФРА-М, 2017.
7. Кутепов М.М., Бегоутов Л.С. Информационные технологии в спортивном судействе/В сборнике: Интеграция информационных технологий в систему профессионального обучения сборник статей по материалам региональной научно-практической конференции. Нижегородский государственный педагогический университет им. К.Минина. 2016.
8. Морозов С.А. Детский аутизм и основы его коррекции. – М.: Сигнал, 2002.

ӘОЖ 178.96

БАСТАУЫШ МЕКТЕПТЕ АҚПАРАТТЫ ТҮСІНІП ОҚУДЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Рыспаева Сандугаш Ерлановна

Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ, әлеуметік ғылымдар факультетінің, «Педагогика және психология» мамандығының 1 курс студенті, Астана, Қазақстан

Ғылыми жетекшісі – С.Елтайқызы

Оқу – қоршаған ортаны тану құралының бірі. Ол оқушының логикалық ойлауы мен тілін дамытады. Бастауыш білім беру кезеңдегі түсініп оқудың өзектілігі оқушының мектеп

бағдарламасының басқа пәндері бойынша білім алуының деңгейін, сонымен қатар кітап оқудың рухани даму көздерінің бірі екеніне көз жеткізеді. Бұл түсініп оқудың әмбебап құрал ретінде пайдасын айқындайды. Түсініп оқу дегеніміз – баланың оқыған әрбір сөзді нақты затпен байланыстыра алуы, оқығанына мағына бере білуі, оқыған сөздерінің бір-бірімен байланысын және өзара қатынасын түсіне білуі.

Мектеп оқушыларының оқу іс-әрекеті, бір жағынан, тәрбиенің нәтижесі мен білімді меңгеру әдісі, ал екінші жағынан, жеке тұлғаны дамыту құралы болып табылады. Оқуға машықтанған сайын, балалар бірте-бірте грамматикалық, логикалық және психологиялық тыныс жасаудың ережелерін, логикалық екпін түсіре оқу және дауыс ырғағына келтіріп оқудың қарапайым ережелерін меңгере бастайды.

Оқытуға дайындық мәселесі отандық және шетелдік білім беру психологиясының зерттеулерінің басым бағыттарының бірі болып табылады. Зерттеушілер оқуға дайындық мәселесі алғаш рет Батыс Еуропа мен АҚШ елдерінде пайда болғанын және мектепке баратын балаларға қатысты қарастырылғанын атап өтті. XIX ғасырдың 2-жартысындағы мектеп реформасы, оның мазмұны міндетті бастауыш білім беруді енгізу әрбір сыныпта мектептегі оқудың басында қиындық көретін оқушылардың болатынын көрсетті. Бұл факт мектептегі оқудың мазмұны мен шарттарын және баланың жеке ерекшеліктерін, сондай-ақ мектепке қабылдау кезінде балаларды мұқият тексеру қажеттілігін анықтады.

Алғаш рет түсініп оқуға үйрету мәселесі XIX ғасырдың ортасында туындап, мәтінді механикалық түрде дыбыстау дағдысы мен мәтінде берілген ақпаратты оқушының түсінуі арасындағы қайшылық түрінде өзекті болды. Практикалық деңгейде толыққанды оқудың екі құрамдас бөлігінің болуы туралы мәселе көтеріледі: «оқу механизмі» және «оқылатын нәрсенің мағынасын түсіну. Осылайша, XIX ғасырдың ортасында оқудың бір-бірімен байланысты екі түрі анық белгіленді - техникалық және түсініп оқу. К.Д. Ушинский айтқандай: «Оқу ештеңені білдірмейді; нені оқу керек және оқығанды қалай түсіну керек - бұл ең бастысы».

Бірақ ХХІ ғасырда түсініп оқу проблемасы кем емес, тіпті өзекті болып табылады. Бүкіл әлемдегі теоретиктер мен практиктердің назарын аударады. Қазіргі заманғы балалар соңғы жылдары айтарлықтай өзгерді: оларда сананың жүйелі-семантикалық типі бар, оларда семантикалық сфера әрекеттің мағынасына бағдар ретінде басым, бұл семантикалық қабылдауды қалыптастыруды және мәтіндік ақпаратты өңдеуді қажет етеді. оқуды үйренудің бастапқы кезеңі (Н.А. Горлова) . Қазіргі уақытта балалардың кітап оқудан бас тартуы және басқа ақпарат көздеріне басымдық беру үрдісі артып келеді. Экранға тәуелділік баланың кез келген әрекетке зейінін шоғырландыра алмауына әкеледі. Мұндай балаларға экраннан қабылдауға дағдыланған тұрақты сыртқы ынталандыру қажет. Оларға естігендерін және оқығандарын қабылдау қиынға соғады. Жеке сөздерді және қысқа сөйлемдерді байланыстыра алмайды да, нәтижесінде тұтас мәтінді түсінбейді (Д.И. Фельдштейн).

Жалпы оқу – көпатқарымды үдеріс. Ол оқушылардың әлеуметтенуінде маңызды рөл атқарады. Ал, ақырында, оқу адамның бағалау және адамгершілік ұстанымын қалыптастыра отырып, тәрбиелік қызмет атқарады. Бұл әрбір оқу пәнінде түсініп оқу дағдыларын қалыптастыру және дамыту жұмыстары жүргізілуі керек дегенді білдіреді. Бастауыш мектеп жасында кітап оқудың маңыздылығын талдай отырып, К.Д. Ушинский ана тілін оқытудың ауызша және жазбаша сөйлеуді дамытуға ықпал ететінін, олар арқылы оқу мен жазуды дамытатынын атап көрсетеді. Сонымен қатар, кітап оқу баланың рухани дамуының негізі болып табылады «және адамның бүкіл дамуы үшін маңыздылығына байланысты ол білім берудегі басты мәселелердің бірі болуы керек», «Туған сөз - бұл рухани киім. Оны адам санасының шынайы қасиетіне айналдыру үшін барлық білім кию керек» [3, 345-346 б.].

Түсініп оқудың мақсаты - мәтіннің мазмұнын барынша дәл және толық түсіну, мәтіннің барлық бөлшектерін ұғып алу және ақпаратты практикалық түрде түсіну. Бұл мәтінді талдау

арқылы мұқият «оқу» және мағынасына ену. Түсініп оқу дағдыларын меңгеру ауызша сөйлеуді дамытуға және соның нәтижесінде жазбаша сөйлеуге және нәтижелі оқуға ықпал етеді.

Мәселен, сабақ барысында оқушылардың белсенділігін сақтау үшін оқу мен жазу арқылы сөйлеуді дамытуға бағытталған сыни тұрғыдан ойлау стратегияларын қолдануға болатынын атап өтсем: кластер, синквейн әдісі, бағытталған оқу, Венн диаграммасы мен мәтінді белгілеу кестелері. Бұдан басқа функционалдық сауаттылық қатары бар тиімді әрі қызық тапсырмалар түрлеріне тоқталатын болсам: мәтіннің жалғасын немесе мәтіннің басын жазу, мәтін бойынша сұрақтар құрастыру. Бастауыш мектеп оқушылардың мәтінді түсіну дағдыларын арттыруға арналған практикалық ұсыныстар:

Бірінші және негізгі қадам - жалпы оқу дағдыларын жетілдіру. Бұл жағдайда оқушыларға өздерін қызықтыратын тақырыптар бойынша кітаптарды таңдауға көмектесу керек. Нәтижесінде олар өздерін қызықтыратын тақырыптарды оқудан ләззат алады. Ең бастысы - күн сайын оқушыларды кем дегенде 15-20 минут оқуға шақырыңыз.

Екінші қадам - бастауыш сынып оқушылары болғандықтан, мұғалімнің оқу деңгейінен төмен кітаптардан бастағысы келсе, дұрыс болады. Мұндай мәтіндердегі сөздер балаларға таныс заттардың, қимыл-әрекеттің аттары болуы керек, ал сөйлем құрылысы жағынан – балалардың әлі жететін болуы керек. Олар оқыған ақпарат көздеріне ерекше көңіл бөлуге және олардың өз таңдауына сенімді болуына көмектесе аласыз. Осы қадамды одан әрі арттыру үшін оқушыларды анда-санда тоқтатуға шақырыңыз да, оқығанын ақыл-оймен дауыстап қорытындылаңыз. Олар өз ойларын жазып алу үшін жазбалар немесе графикалық ұймдастырғышты қолданғысы келуі мүмкін. Бұл ақпараттың ұзақ мерзімді жадта сақталуына көмектеседі.

Үшінші қадам – оқушылардың түсініп оқу дағдыларын арттыру үшін алдымен тараудың тақырыптарын оқып, оқитын материалдары туралы түсінік беру керек. Тұтас мәтінді түсініп оқу үшін оның ішіндегі әрбір жеке-жеке сөзге тоқталу жеткіліксіз, өйткені бастауыш сыныбында оқитын оқушы жеке-жеке сөздің мағынасын түсінгенімен, әңгіменің желісіне, шығарманың негізгі идеясын түсінбей қалуы мүмкін. Осы жағдайда таныс емес сөздерді төмендегі кесте бойынша талдауға болады.

1.1 Жаңа сөздерді кесте бойынша толтыру (2-4 сынып арасы).

Менің ойымша, түсініп оқудың әдістерін қолдану сабақтың тиімді болуына әкеледі. Ол бірнеше кезеңнен тұруы мүмкін:

Оқу алдындағы іс әрекет – бұл мәтіннің нәтижесіне болжам жасау және мәтін тақырыбы бойынша алдын ала оқу-әңгімелесуді жүргізу. Оқушыны түсініп оқуға төселдірудің бір жолы - алдын-ала дайындық өткізу болады. Мұғалім балаларды оқылатын шығарманың ішінде кездесетін ұғымдармен және әңгіменің ішіндегі оқиғаның жағдайымен алдын-ала таныстырады. Әсіресе, таныс емес шет елдер немесе отанымыздың өткендегі өмірі туралы әңгімелерді оқығанда, алдын-ала әңгімелесудің маңызы өте зор. Бұндай кезде әр түрлі көрнекі құралдар көрсетіледі, көбінесе, мұғалім балаларды қызықтырып әңгіме айтып береді. Алдын-ала әңгімелесу балалардың өздерінің бұрын көріп-білгендерін еске түсіру мақсатымен жүргізіледі. Әсіресе жыл мезгілдері туралы оқығанда мұғалімнің сұрауларына жауап бере отырып, оқушы табиғат құбылыстарын естеріне түсіреді. Сөйтіп, оқушылар саналы түрде оқуға дайындалады.

Оқығаннан кейін - бұл негізгі ойды анықтау, жоспар құру, қорытынды жасау және т.б. [4].

Жаңа сөз	
Жаңа сөздің мәтіндегі қолданысы	
Ассоциация	
Синоним	
Антоним	
Анықтама	4711
Оқушының өзі құрастырған сөйлемі	

Қорытынды жасау әңгімеде оқылып талданған шығарма түгелінен қорытылады, оның ішінде оқиға, әрекеттерге баға беріледі, шығарманың кейіпкерлеріне балалардың қалай қарайтындығы анықталады, оқылған шығарманы қазіргі шындық өмірмен байланыстырады, яғни шығарманың идеялық мазмұны айқындалады. Бастауыш мектепте ақпаратты түсініп оқуды үйретудің психологиялық негіздеріне тоқталатын болсақ:

Біріншіден, кітап оқу бастауыш мектеп жасындағы психикалық және тұлғалық дамуға ықпал етеді. Оқуды қамтамасыз етуге зейін, есте сақтау, ойлау, оқу уәждемесі қатысады, ал оқудың өзі оқушы тұлғасының дамуына ықпал етеді. Екіншіден, түсініп оқуды үйретуде оқу уәждеріне ерекше рөл беріледі. Өйткені уәждеме «оқылатын нәрсенің мағынасын түсінуде» маңызды рөл атқарады. Үшіншіден, К.Д. Ушинский оқу материалын баланың жас ерекшеліктеріне сәйкес психологиялық таңдау қажеттігін айтты. Мұндай оқыту, ғалымның пікірінше, оқуға деген қызығушылықты оятуы мүмкін. Бұл мұғалімнің сабақ барысындағы түсініп оқу бөлігі ойдағыдай өткізу үшін өз оқушыларының жеке психологиялық ерекшеліктерін зерттеуге міндеттілігін көрсетеді.

Т.В.Волкова жүргізген зерттеу нәтижелеріне сүйене отырып, келесі тұжырымдар қорытындыланған.

Біріншіден, бірінші сыныпта оқу іс-әрекеті аясында ақпаратты түсініп оқу әрекетін меңгерудің алғы шарттары бірте-бірте қалыптаса бастайды. Іс-әрекеттің психологиялық құрылымы әу бастан тұтастық ретінде қалыптасады (В.Д. Шадриков) деген ұстанымға сүйене отырып, семантикалық оқу әрекетінің психологиялық құрылымы бірінші сыныпта қалыптаса бастайды деп тұжырымдауға болады. Алынған деректер Л.С. Выготский оқытудың бастапқы кезеңі деп аталатын кезең бар екенін, оның барысында баланың психикалық функциялары «оянып», дамып, қайта құрылымдалады. Н.В. Нижегородцева бұл кезеңді оқытуға бастапқы дайындықты қалыптастырумен байланыстырады. Болашақта бұл функциялар жазуды, оқуды және математиканы оқушының жаңа әрекеті ретінде меңгеруге негіз болады. Осы іс-әрекет түрлеріне психологиялық алғышарттардың қалыптасуы оқуға қайталама дайындықты қалыптастырумен байланысты.

Екіншіден, екінші сыныпта орындалатын іс-әрекеттердің құрылымында артықшылық байқалады. Табысқа жету үшін оқушы психиканың барлық қолда бар резервтерін пайдаланады, сондықтан оқуға әсер ететін жеке ішкі құрылымдарды бөліп көрсету мүмкін емес.

Үшіншіден, үшінші және төртінші сыныптарда мағыналық оқу әрекетінің психологиялық құрылымын оңтайландыру процесі басталады. Жетістікке жету үшін студент енді психиканың барлық қолда бар резервтерін пайдаланбайды.

Қорытындылай келе, түсініп оқу дегеніміз - әрбір сөздің, әрбір сөйлемнің мағынасын түсінумен қатар, сөздердің, сөйлемдердің бір-бірімен байланысына, тұтас шығарманың негізгі мақсатына түсіну деген сөз. Заманауи педагог ғылымының осындай әдісі оқушыларды танымдық белсенділікке ынталандыруға, әлемге эмоционалды және құндылық көзқарасты қалыптастыруға, ынтымақтастық қуаныш атмосферасын құруға көмектеседі.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. Р.Сыздықова, Т.Қордабаев. Оқыту методикасының негізгі мәселелері// Алматы, 1980.
2. Аткинсон Р. Человеческая память и процесс обучения // Москва, Прогресс, 1980 ж.
3. . Ушинский, К. Д. Собрание сочинений [Текст] / К.Д. Ушинский. – М.-Л.: Изд-во АПН РСФСР, 1949. Т.5 – 591 с.; Т.6 – 446 с.; Т.7 – 358 с.
4. Большаков А.П. «Основы смыслового чтения и работа с текстом» 7-9 классы Биология. География. – Волгоград: Изд-во «Учитель» 2014.

5. В.Т. Волкова « Динамика психологической структуры смыслового чтения как деятельности у учащихся начальной школы»

ӘОЖ 178.97

МЕДИА САУАТТЫЛЫҚ КОНТЕКСТІНДЕ АҒЫЛШЫН ТІЛІН ОҚЫТУДЫҢ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ

Самиғолла Нұржарқын Айболатқызы
nurjarkyn29@gmail.com

Батыс Қазақстан инновациялық технологиялық университеті, Тілдер және менеджмент факультеті, Шет ел тілдері мен аударма ісі кафедрасының аға оқытушысы, Орал, Қазақстан

Қазіргі таңда жұмыс берушілер университет түлектерін жұмысқа алу барысында үш тілді білуін талап етіп ғана қоймай, олардың сөйлеу қабілеті мен қарым-қатынасты құру дағдыларына аса мән береді. Дуальді оқу процессіне сәйкес Батыс Қазақстан инновациялық технологиялық университеттің “Шет ел тілдері мен аударма ісі” кафедрасының облыстық білім басқармасы, мектеп басшылары, мұнай-газ компанияларымен дөңгелек үстел өткізу барысында түлектерінің жазбаша және ауызша дағдыларына күндізгі оқу кезінде аса назар аударып, дамыту қажеттілігін айқындады. Студенттер пәнді оқу барысында ауызша коммуникация дағдыларының маңыздылығына мән бергенмен, күнделікті жағдайда іске асыру мүмкіндіктері шектеулі екенін байқаймыз. Дегенмен, студенттердің ағылшын тілінде ойлау қабілетіне ықпал ету үшін ауызша жаттығуларды үйреншілікті жасап, әртүрлі тақырыптарға ой қозғауға әсер ететін тақырыптарды жан-жақты талқылау қажет.

Бүгінгі таңда ғаламтордағы ақпараттың 60%-ы ағылшын тілінде (сурет 1)⁹, сондықтан студенттерге ағылшын тілін жетілдіру арқылы ақпараттың түп нұсқасын табу арқылы оны дұрыс қолдана білу қажет. Дегенмен, кейбір ақпараттар шындықпен жанаспайды, БҰҰ-та фейк жаңалықтың көптігі дұрыс мәліметтерді алу мүмкіндігін шектейді. Сол себепті жастардың шет тілін біліп ғана қоймай, бұл құралды медиа ақпаратты сараптау, критикалық тұрғыдан ой илегінен өткізіп ғана қолдану керек. Әлем бойынша мұғалімдер білім алушылардың шет тілінде сөйлесуге көмектесетін оқыту әдістерін қолдануға мақсат қойып отыр⁴. Тіл мамандарына сәйкес адамға негізгі тұлғааралық қарым-қатынасын дамыту үшін үш-бес жыл қажет етілсе, шет тілінде сөйлеу дағдылары және когнитивтік қабілетін дамыту үшін бес-жеті жылға дейін уақыт талап етіледі⁸. Сонымен қатар, Джонсон мен Ньюпорттың тұжырымдамасына сәйкес шет тілін неғұрлым ертерек үйренсе, соғұрлым тілді тез меңгеру мүмкіндігі жоғары болады.¹³

#	Language	Percentage
1	English	60.6%
2	Russian	8.3%
3	Turkish	3.9%
4	Spanish	3.8%
5	Persian	3.3%
6	French	2.7%
7	German	2.3%
8	Japanese	2.1%
9	Vietnamese	1.7%
10	Chinese	1.4%
11	Arabic	1%
12	Portuguese	0.9%

Сурет №1. Ғаламтордағы тілдердің қолдану көрсеткіші.

Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2022 – 2026 жылдарға арналған тұжырымдамасын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2022 жылғы 24 қарашадағы № 941 қаулысына сәйкес бүгінгі басты міндеттерінің бірі - оқу процессіне жаңа технологияларды енгізу арқылы жастарға терең білім беру. Бұл бастама оқу-тәрбие үрдісіне жаңа инновациялық әдіс-тәсілдерді (CLIL, TBT, TPR, CLT) енгізіп, студенттердің білімге деген қызығушылығын, талпынысын арттырып, өз бетімен ізденуге, шығармашылық қабілеттерін арттыруға ықпал етуге жол салады⁴. Мұғалімдердің заманауи ақпараттық технологиялық әдістемелерді қолдану арқылы оқушылар мен студенттер терең, жүйелі білім алуға мүмкіндік алады.

Бүгінде әлемнің шамамен 60%-ы интернет қолдануда, бірақ бұқаралық ақпарат құралдарын дұрыс қалыптастыру туралы және ақпараттық сауаттылық арттыру туралы жұмыстар толық өткізілген жоқ. Әлемдегі соңғы өсгерістерге, цифрлық мүмдіктердің артуына байланысты студенттердің ақпарат алу, бөлісу, құру және сараптау қабілеттерін арттырып, білімдерін жетілдіруге көмектесу қажет. Ақпарат көздеріне медиакомпаниялар, әлеуметтік желі, онлайн ресурстар, кітапхана мен мұражайлардан жатады.¹¹ Сол себепті, өскелең ұрпақтың медиа-ақпараттық сауаттылығын ашып, ақпаратпен танысқаннан кейін критикалық тұрғыда ойлау қабілеттерін дамытып, саналы шешімдер қабылдауды үйрету маңызды.

Азаматардың медиа-ақпараттық сауаттылығын арта отырып, тұрақты даму және адам құқықтарын іске асыруға көмектесуге болады.² Дәлірек айтқанда, адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясының 19 бабына сәйкес: *«Әр адам наным-сенім бостандығына және өз көзқарасын еркін білдіруіне құқығы бар; бұл құқық өз наным-сенімін кедергісіз ұстану еркіндігін және мемлекеттік шекаралар тәртібіне тәуелді болып қалмай, ақпараттар мен идеяларды еркін іздеп, кез-келген құралдар арқылы тарату бостандығын да қамтиды»*.¹ Медиа-ақпараттық сауаттылық - «вирусқа қарсы вакцина» сияқты қоғамдағы жалған мәліметті таратуға қарсы бағытталған негізгі күш.

CLIL әдісін қолдана отыра медиа сауаттылық мазмұнды сабақтың тиімділігін тексеру үшін жалпы теориялық талдау мен зерттеудің әлеуметтік әдістері қолданылды. Толығырақ айтқанда, CLIL әдісінің басқа тақырыпта қолдауын салыстырып, студенттердің когнитивті дағдыларының өзгеруін бақылап, олармен сұхбат өткізіп, сауалнама жасап қорытылады¹².

Батыс Қазақстан инновациялық технологиялық университетінің, “Шет ел тілдері мен аударма ісі” мамандығының 4 курс студенттері Coursera платформасы арқылы «English for Media» курсын өтіп, ағылшын тілі деңгейлерін жетілдіріп ғана қоймай жаңа технологияларды

қолдана отырып, медиа сауаттылық туралы толық мағлұмат алды. Бұл америкалық Пенсильвания университеті дайындаған курста білім алушылар видео дәрістерді қарап, тест тапсырмаларын орындап, мақалалар оқыды. Сабақ барысында ұстаз ретінде менің мақсатым: CLIL әдісін қолдану арқылы «discussion questions»- “талқылауға арналған сұрақтарды” қарастырып, әр тақырыппен таныстыру, тақырыпқа қорытынды жасап, курста талап етілген тапсырма ретінде эссе жазуға көмектесу (writing assessment)³. Бұл әдістің мақсаты: студенттерді өздігінен ізденіске үйрету; оқыған, көрген ақпаратты анализ жасап, қорытындылау; ой-пікір білдіру үшін тақырыппен алдын-ала танысып, ойды толық жеткізу; жаңалықтар мен мақалаларды аудару арқылы ауызша және жазбаша аудару қабілетін арттыру⁶. Курс бес тақырыптан құралған. Олар:

- 1.Медиа сауаттылық (Media Literacy).
- 2.БАҚ түрлері (Types of media)
- 3.Жарнама (Advertising)
- 4.Бұқаралық ақпарат құралдарындағы біржақтылық (Bias in media)
- 5.Қоғамдағы әртүрлілік және медиа (Diversity and the media)

Сонымен, CLIL (Content and Language Intergrated Learning) тәсілін қолдану барысында сабақ төрт негізгі компоненттен тұру қажет. Олар: мазмұны (Content), коммуникация (Communication), таным (Cognition), мәдениет (Culture)⁷.

Мысалы, мазмұн ретінде медиа сауаттылық тақырыбын алатын болсақ, коммуникация кезеңіне сабақ барысындағы тақырыпты талқылау, студенттердің жаңа сөздермен танысып, есте сақтауға арналған жаттығулар жатады. Ал, мәдениетті талқылау кезеңінде АҚШтың Ұлыбританияның БАҚ көздеріндегі мақалаларын оқып, ағылшын тіліндегі ақпараттың қазақ және орыс тілдерінде берілген мәтіндерден айырмашылығын табу мақсатымыз болады. Кіріспе бөлімінде, студенттер бір-бірінен сауалнама ретінде медиа-ақпараттық көздерін қолдану туралы сұрақтарға жауап береді. Сұрақтар интерактивті тақтада көрсетілгендіктен, студенттер бөлме ішінде қозғалып, бір-бірімен еркін сөйлесуге мүмкіндік алады. Сұрақтар жалпы ақпарат бергенмен, студенттер бір-бірін жақсы білуге, өздерін еркін сезініп, ағылшын тілінде сөйлей бастауға ықпал етіп, тақырыппен танысуға мүмкіндік береді.¹⁴

Сұрақтар:

1. How many hours do you spend online?
2. Do you use traditional or social media?
3. Have you ever read an article which came out as a fake later?
4. What social media do you use most?
5. Do you follow any bloggers or a news website\page?

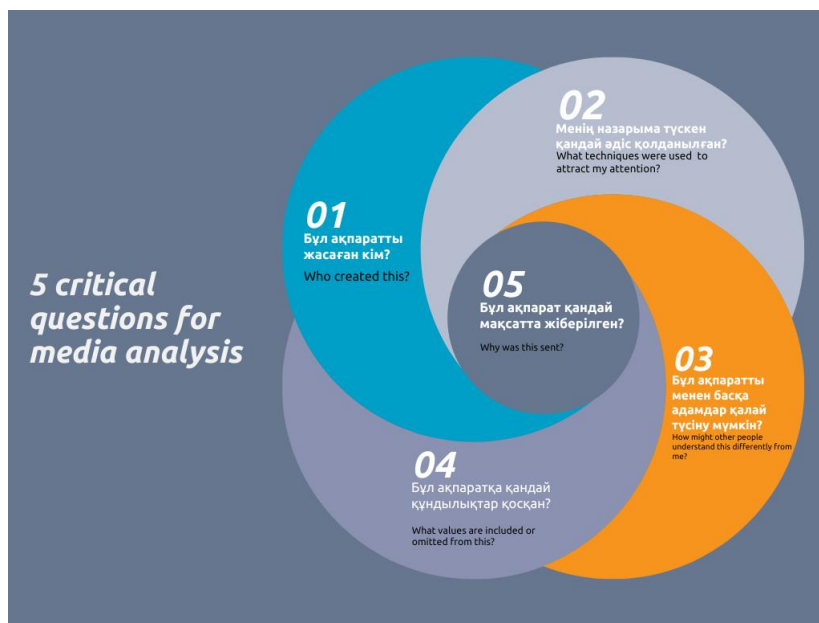
Сауалнама өткізілгеннен кейін студенттер бір-бірінің жауаптарын пайымдап, ойларымен бөліседі. Бұл жаттығу тіл үйренушілердің бірінші жақты «мен-І» ғана қолданбай, үшінші жақтың «ол-he,she» сөйлем құрастырудағы грамматикалық ерекшелігіне назар аударып, дұрыс сөйлеуге көмектеседі. Мұғалім айтылған қорытындылардан кейін сабақтың тақырыбын айқындап, студенттерді сабақтың мақсатымен, күтілетін нәтижелермен таныстырады (warm-up and objective discussion).

Медиа сауаттылықтың маңыздылығы, түсініктемесі, күнделікті өмірде қажеттілігі түсіндіріледі. Мысалы, COVID 19-ға байланысты жалған ақпараттың көп болуы, қандай медиа құралдардың қолданылғаны, БАҚ-тың адамдардың вакцина туралы қандай ой қалыптастырғаны жөнінде айтылған мақалалар мен слайдтар ұсындым. (Intruct and model).

Сабақтың коммуникация кезеңі мұғалімнің бақылауымен (guided practice), медиа туралы жаңа сөздерді Quizlet қосымшасы арқылы таныстырдым. Яғни, қосымшаның функциясында карточка түрінде бір жағында жаңа сөз, екінші жағында сөздің ағылшынша түсіндірмесі беріледі. Студенттер карточкаларды шолу арқылы, жаңа сөздермен танысып, оларды есте

сақтауға тырысады. Осы кезеңнің соңында қысқа тест Quizizz.com арқылы интерактивты ойын түрінде жүзеге асырады. Бұл студенттердің белгілі-бір уақыт ішінде тез ойлауға, сөздерді барынша есте ұзақ сақтауға, оқу процессіндегі жаңа технологияларды қолданып үйренеді.

Таным мен мәдениет туралы кезеңді біріктіріп жасадым. Студенттердің жалған ақпаратты анализ жасау үшін 5 критикалық сұрақпен (сурет 2) танысып, breakingnewsenglish.com сайтынан 3 мақала тандап, 12 студентті 3 топқа бөліп, 10 минут уақыт бердім.

Сурет №2. Медиа анализ жасауға арналған 5 критикалық сұрақ.

Әр топ бір мақаланы сыни тұрғыдан анализ жасап, берілген бес сұраққа жауап беріп, қазақ немесе орыс тіліне аударды. Бұл кезең студенттердің сабақ барысында тақырып бойынша үйренгендерін тәжірибеде қолданып, өз бетінше жұмыстанып, топта жұмыс жасауға үйреніп, ағылшын тіліндегі мәтінді қазақ және орыс тілдеріне аударуды жаттығады (Independent practice). Уақыт біткеннен кейін, әр топ өз мәтіні туралы анализін барлық студенттерге ұсынып, жасаған аудармасын көрсетеді. Басқа топтардың белсенді тыңдауы үшін (encouraging active listening) бағалау парағы беріледі. (сурет 3) Яғни, студенттер бір-бірін тыңдап, аударманың дұрыстығына зер салып, жұмысты бағалауды үйренеді (peer-review assessment).¹⁰

Peer-review sheet

Categories	Excellent	Good	Not enough
Answers for 5 critical questions			
Mentioning evidence			
citation/captions			
narrowing the story			
Language accuracy			
presentation			
Rubrics: Excellent – few mistakes but responses for all requirements Good – answers are good but with minor mistakes Not enough – some features require clear meaning. The group made some mistakes. NB: Please take a look at these mistakes. Total score:	Notes	Notes	Notes

Сурет №3 Бағалау парағы

Сабақтың соңында кері байланыс (feedback) ретінде студенттердің сабақ барысында белсенділіктеріне мән беріп, топтық жұмыстың сәтті өткеніне қолдау көрсетіп, ынта-ықылас тудыратын сөздерді қолдандым. Сабақтың басында талқыланған мақсаттар мен нәтижеге жеткенімізді көрсеттім. Бұл студенттердің үй жұмысы ретінде курстың бірінші тапсырмасы: Достарыңыздың бұқаралық ақпарат құралдарын қолдану туралы сауалнама нәтижелері туралы қысқаша түйін сөз жазуға көмектеседі (Assessment 1: Family/Friend Media Usage Interview Findings).

Қорытынды

Қазіргі қоғамда медианың қоғамдық пікір қалыптастыруда рөлі аса маңызды. Сауатты болу тек оқу, жазу, айту, санай білу емес, ғаламтор кеңістігінде ақпаратты тауып, оны сұрыптап, тек пайдалы ақпаратты қолданып, фейк мәліметке сенбеу, сыни тұрғыдан ойлау қажет. Бұл өз кезегінде ағылшын тілін меңгерумен бірге студенттердің дүние танымын кеңейтеді. Сол себепті, жастарды медиа-ақпараттық сауатылылығына аса назар бөліп, болашақта қажет болатын қабілеттерді дамыту керек. Бақылау нәтижесінде, студенттер сауалнамадан өтіп, курсқа дейінгі және кейін байқаған өзгерістерді белгіледі. Бұл қорытынды графиктер арқылы шет тілін үйрету арқылы студенттердің медиа сауаттылығын арттыруға, оқыған, естіген, көрген ақпаратты ой илегінен өткізіп, жалған ақпараты дұрыс ақпараттан ажыратып үйретуге мүмкін екендігі айқын болды. (сурет 4)

сурет №4 курстан кейін жүргізілген студенттер жауабының нәтижесі

Медиа сауаттылықты басшылыққа алып, Батыс Қазақстан инновациялық технологиялық университеттің “Шет ел тілдері мен аударма ісі” мамандығының 4 курсқа «Бұқаралық ақпараттағы ағылшын тілі» пәнінің оқу әдістемелік құралын жасадым. 4 курстың 7 студенті 2023 жылдың 23 қаңтарында Coursea веб-сайтында Пенсильвания университетінің "English for Media" курсын бітіріп, сертификаттарына ие болды. Болашақта CLIL тәсілінің басқа тақырыптармен ұштастырып, зерттеу жүргізу жоспарымда бар.

Қолданылған әдебиеттер

1. «Әділет» Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық жүйесі, Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясы, 1948, <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/O48000000001>
2. ООН, «Путь к достойной жизни: покончим с голодом, преобразуем жизнь всех людей и защитим планету», 2014, <https://www.un.org/development/desa/ru/news/sustainable/blueprint-towardssustdev.html>
3. Arribas, M. (2016b). Analysing a whole CLIL school: Students' attitudes, motivation, and receptive vocabulary outcomes. Latin American Journal of Content and Language Integrated Learning, 9(2), 267-292. <http://dx.doi.org/10.5294/lacil.2016.9.2.6>
4. Aschenbrener et al., Creative and Effective Teaching Behaviors of University Instructors as Perceived by Students 2010, <https://jae-online.org/attachments/article/86/Vol%2051%20No%203%20pg%2064%20-%20Aschenbrener.pdf>
5. Brown and Yule, Discourse analysis. Cambridge: Cambridge University Press, 1983. <https://www.cambridge.org/core/journals/journal-of-linguistics/article/abs/g-brown-and-g-yule-discourse-analysis-cambridge-cambridge-university-press-1983-pp-xii-288-m-stubbs-discourse-analysis-oxford-basil-blackwell-1983-pp-xiv-272/BECEAFCE1A2A07C2BDE61565E21E3FBC>
6. Coonan, C. M. (2011). CLIL in (Language) Teacher Training. Studi Di Glottodidattica, 2(1), 1-14
7. Coyle, D. (2009). Transforming Classrooms : opportunities and issues for CLIL.
8. Cummins, [Language proficiency in academic contexts](#), 2000;
9. Fathi Arfaoui, Percentage of Internet Content for Users by Language Last Updated on: January 10, 2022 by <https://trustiko.com/percentage-of-internet-content-for-users-by-language/>

10. Holston, D.M. and C.E. O'Neil. 2008. Students' evaluation of a communication-intensive, service-learning project in a dietetics course. NACTA Journal 52(3).
11. ITU, How Many Children and Young People Have Internet Access at Home?, 2021. https://www.itu.int/en/ITU-D/Statistics/Documents/publications/UNICEF/How-many-children-and-young-people-haveinternet-access-at-home-2020_v2final.pdf
12. Jermaine S., CLIL approaches in education: Opportunities, challenges, or threats, McdougaldUniversidad de La Sabanahttps://www.researchgate.net/publication/312066481_CLIL_approaches_in_education_Opportunities_challenges_or_threats
13. Johnson and Newport, Critical period effects in second language learning: The influence of maturational state on the acquisition of English as a second language, 1989, <https://www.semanticscholar.org/paper/Critical-period-effects-in-second-language-The-of-a-Johnson-Newport/be5a30c950daa063b437f76551d8556f91605478>
14. Thomas & Collier, School Effectiveness for Language Minority Students, 1997, <https://www.semanticscholar.org/paper/School-Effectiveness-for-Language-Minority-Students-Thomas-Collier/f604d5312763af5f64cefaf0086647d7f5c4b54a>

ОӘЖ 378.98

БОЛАШАҚ ӘЛЕУМЕТТІК ПЕДАГОГТАРДЫҢ SOFT SKILLS DAҒДЫЛАРЫН ДАМУЫНЫҢ ӘДІСНАМАЛЫҚ ТӘСІЛДЕМELERІ

Санатбай Перизат Айбекқызы

«Әлеуметтік педагогика және өзін-өзі тану» білім беру бағдарламасының 1-курс PhD докторанты, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан
Ғылыми жетекші – Қ.Қ. Шалғынбаева, п.ғ.д., профессор

Қазіргі таңда технологиялардың дамуы, цифрландыру, кәсіби қызметте стандартты емес міндеттер санының артуы сияқты көптеген факторлар еңбек нарығының үнемі өзгеріп отыруына және мамандарға жаңа талаптардың қойылуына әсер етеді. «Адам-адам» жүйесінде жұмыс істейтін кез-келген маман әлеуметтік қатынастарға қосылады және оның даярлығы неғұрлым сапалы болса, оның кәсіби қызметі соғұрлым сәтті болады. Жоғары білім беру жүйесінің экономикамен, ғылыммен, мәдениетпен тығыз байланыста болуы әлеуметтік өзгерістер үдерісіне айтарлықтай септігін тигізеді. Осы тұрғыда, әлеуметтік белсенді өмірдің барлық қажеттіліктерін қанағаттандыратын құзыреттіліктерді, дағдыларды қалыптастыру, өзгермелі қоғам жағдайында soft skills дағдыларының өзектілігі және маңыздылығы артады.

Бүгінгі таңда ғылыми және сараптамалық қоғамдастықта soft skills ұғымын анықтауға бірыңғай көзқарас пен қызметкерлерге ең алдымен қандай soft skills дағдылары қажет екендігі туралы пікірлердегі консенсус дамымағандығымен мәселе күрделене түсетіні анық. Біздің пайымдауымызша, soft skills ұғымына қатысты мұндай мәселелердің пайда болуы жоғары оқу орындарында осы дағдыларды дамытуға арналған бағдарламаларының және осы бағыт бойынша студенттерді кешенді даярлықтың болмауынан туындайды. Әрине, білім беру бағдарламаларында soft skills дағдыларды дамытуға арналған жеке элементтер кездеседі, бірақ бұл мәселе кешенді тәсілді қажет етеді. Осыдан келе, бүгінгі таңда soft skills дағдыларын дамыту – бұл қазіргі заманғы жоғары оқу орындарының тренді және болашағы екенін жоққа шығаруға болмайды.

Soft skills дағдыларының мәні мен өзектілігін түсінбейтін және оқу процесіне енгізбейтін оқу орындары стратегиялық перспективада білім беру нарығында бәсекеге түсе алмайды.

Сондықтан soft skills дағдыларды дамытатын пәндер тиісті білім беру бағдарламалары бойынша оқу жоспарларына енгізіліп қана қоймай, білім беру мекемесінің өсу нүктесі ретінде жоғары оқу орындарының даму стратегиясына енгізілуі керек.

Қоғамдағы тәжірибеге сүйенетін болсақ, бүгінгі таңда жоғары оқу орындарының студенттері мен түлектеріне тек білім алу жеткіліксіз. Еңбек нарығының толыққанды қатысушысы болу және мансап құру үшін қарқынды өзгеретін кәсіби жағдайларда тез бейімделуге мүмкіндік беретін дамыған soft skills дағдылары қажет, сонымен қатар бұл дағдылар жоғары оқу орнында оқудың тиімділігін арттыру үшін де маңызды. Психологтардың пікірінше, soft skills дағдыларды дамытудың ең икемді кезеңі жасөспірімдік және студенттік шаққа сай келеді. Яғни болашақ мамандарды кәсіби даярлау үдерісінде soft skills дағдыларын белсенді дамыту қажеттілігінің бірден бір дәлелі.

Soft skills дағдыларды дамыту мәселесімен әр уақытта көптеген ғалымдар айналысқан, олар soft skills ұғымын әр түрлі қырлардан қарастыруы олардың әрқайсысының қабылдау ерекшеліктері мен ғылыми қызығушылықтарына байланысты. Ұғымға берілген барлық анықтамалар ішінара өзара байланысты және өзара тәуелді, ал кейбіреулері бір-бірімен тығыз байланысты.

«Soft Skills» тұжырымдамасы батыстың педагогикалық ғылымында 2000 жылдардан бастап белсенді түрде дамып келеді. Соңғы он жылдықта батыс елдерінде әртүрлі білім беру деңгейлеріндегі білім беру стандарттарына, оқу жоспарларына «soft skills» енгізу жөнінде әртүрлі халықаралық және мемлекеттік бағдарламалар жасалануда.

Отандық ғылымда «soft skills» ұғымына бірегей тұғырдың негізінде берілген анықтама жоқ. Дегенменде soft skills ұғымын кәсіби құзыреттіліктерді тиімді жүзеге асыру үшін қажетті еңбек нарығында сұранысқа ие кәсіби дағдылардың, тұлғаның сапалары мен атрибуттарының жиынтығы ретінде қарастырылады. Болашақ әлеуметтік педагогтарда бұл дағдылардың дамуы мәселесі жеткілікті түрде зерттелмеген. С.Н. Бацунов пікірінше, педагогикалық жоғары оқу орындарының білім беру үдерісінде soft skills дамыту үшін арнайы шарттар құрып, олар тұлғалық қасиеттер мен сапалардың түрлендіруіне сеп-түрткі туғызып, ал soft Skills дағдылары өз кезегінде педагогикалық қызметте кәсіби жетістіктің деңгейін көтеру үшін қажетті фактор.

Е.В. Набиева, В.И. Байденко, Э.Ф. Зеер, Ю.Г. Татур, И.А. Зимняя, А.В. Хуторской, Дж.Равен және т.б. құзыреттілік тұғырдың негізгі қағидаларын қарастырған. Кәсіби құзыреттілікті қалыптастырудың теориялық және практикалық аспектілерін Ж.Ж. Турсынова, Б.Т. Кенжебеков, К.С. Құдайбергенова және т.б. зерттеді.

Soft skills дағдыларын білім алушыларда қалыптастыру және оларды зерттеу мен дамыту мәселелерін зерттеуге Д.С. Ермаков, Ж.А. Амантай, Ж.И. Сардарова және т.б. отандық ғалымдар өз үлестерін қосты.

Л.Л. Отарбаева, М.Т. Адилханова soft skills педагогикалық қызмет аспектісі тарапынан зерттеп, Ақтөбе облысының бастамашыл педагогтарының қатысуымен «Заманауи мұғалімнің тәжірибесіне Soft Skills технологияларын ендіру» тақырыбында 2021 жылдан бастап тәжірибелік-эксперименталды алаң ұйымдастырды [1].

Кейбір авторлар (Ю.М. Давлетшина, А.И. Ивонина, О.Л. Чулпанова, Х.А. Шайхутдинова, Дж. Эндрю, М.Ш. Хамзан, Х.Хигсон, А.Джаффар, М.Набисшах, Ч.Тан, С.Тонг, М.С. Веласко және т.б.) soft skills дағдыларын жоғары білім беру жүйесінде және кәсіби даярлау үдерісінде қалыптасу ерекшеліктерін зерттей келе, болашақ маманға қажетті және оның кәсіби жетістігін қамтамасыз ететін фактор ретінде анықтады. Сонымен, отандық және шетелдік ғалымдардың еңбектерін талдай келе soft skills келесідей құрылымға ие: басқа адамдармен тіл табыса алу дағдысы, өзара әрекеттесуді қалпына келтіру және қолдау көрсету қабілеті, әлеуметтік дағдылар, коммуникативті және басқарушылық қабілеттері, эмоционалды және әлеуметтік интеллект, басқа адамдардың алдына мақсат қоя білу және жетіске жетуге мотивацияландыру

қабілеті, өзгермелі жағдайларға бейімделудің жоғары деңгейі, өздігінен білім алу, өзін көрсете білу қабілеті, өзгелердің ерекшеліктеріне және қызығушылықтарына толеранттылық байқата білу қабілеті, эмоционалды және интеллектуалды жүктемеге даярлық, креативтілік, икемділік, альтернативті шешімдерді іздеу және т.б.

Бұл ретте әлеуметтік-педагогикалық қызметтің ерекшеліктерін ескере отырып, болашақ мамандарды кәсіби қалыптастыруда soft skills дағдыларының маңыздылығын атап өткен жөн. Әлеуметтік педагог мамандығының барлық кәсіби құрамдас бөліктерін және оған қойылатын белгілі талаптарды ескере отырып, біз soft skills дағдылары оның кәсіби педагогикалық қызметінің жетістігін қамтамасыз ететін фактор ретінде қарастырамыз. Осы позиция тұрғысынан soft skills ұғымын дағдылар тарапынан ғана қарастырмай, оны маңызды сапалар аспектісінен қарастырған жөн.

О.Абашкина бойынша soft skills бұл ең жақсы маманның жоғары нәтижеге қол жеткізе алуын қамтамасыз ететін адами қасиеттер [2]. О.В. Барина soft skills дағдыларды құзыреттілік тәсіл шеңберінде дамытуды қарастырып, студенттерде қалыптасатын құзыреттерге назарды акценттеуді басшылыққа алады. Бұл құзыреттіліктер тапсырыс берушінің (жұмыс берушінің) жоғары оқу орнымен қарым-қатынасының қосымша (көмекші) тілі ретінде ол тапсырыс беруші (жұмыс беруші) құзыреттіліктер арқылы сипатталған қасиеттері бар мамандарды даярлауды басшылыққа алады және де бұл қасиеттер ретінде белгілі бір soft skills дағдыларының жиынтығы [3].

Е.Гайдученко, А.Марушев анықтамасы бойынша soft skills дағдылары – бұл басқа адамдармен ортақ тіл табуға, олармен байланыс орнатуға және сақтауға, өз ойларын жеткізе білуге мүмкіндік беретін дағдылар. Басқаша айтқанда, soft skills дағдылары күнделікті өмірде де, кәсіби қызметте де қажет тиімді коммуникаторлар мен көшбасшылардың дағдылары [4].

В.Давидованың пікірінше, soft skills дағдылары – бұл қосымша білім мен жеке өмірлік тәжірибе арқылы алынған және кәсіби қызметте өз дамуы үшін қолданылатын дағдылар [5]. Н.В. Жадко, М.А. Чуркина soft skills дағдыларын кәсіби тұлғааралық қатынастар жазықтығында дамытуды қарастырады, бұл кәсіпорынның жұмыс және ұйымдастырушылық контекстіне енгізуді, корпоративті мүдделерді түсінуді және ұсынуды, кәсіби міндеттерді қоюды және шешуді қамтиды [6].

И.Канардов soft skills дағдыларының психологиялық компонентін зерттеп, сендіру, адамдарға көзқарас табу, көшбасшылық, тұлғааралық қарым-қатынас, келіссөздер жүргізу, топтық жұмыс, жеке даму, уақытты басқару, эрудиция, шығармашылық және т.б. әлеуметтік дағдылардың қатарына жатқызады [7]. Ұғымның мазмұнындағы ұқсастықтарды Ю.Портландтың зерттеулерінде көруге болады, ол soft skills дағдыларын адамдардың әртүрлі жас санаттарымен өзара әрекеттесуге мүмкіндік беретін әлеуметтік дағдылар ретінде анықтайды [8].

Басқаша айтқанда, бұл таланттар арқылы ол белгілі бір кәсіптерге тән қасиеттер мен дағдыларды емес, жалпыадамзаттық деп анықтауға болатын дағдыларды түсінеді. Д.Татаурщикова soft skills дағдылары деп, жеке дамуды басқару, алғашқы медициналық көмек көрсету, уақытты сауатты басқару, сендіру, келіссөздер жүргізу, көшбасшылық және т.б. дағдыларына сілтеме жасай отырып, жұмыс тиімділігі мен қоршаған адамдармен қарым-қатынасты жақсартуға ықпал ететін бірыңғай дағдылар мен жеке қасиеттерді түсінеді [9].

Отандық жоғары оқу орындарында soft skills дағдыларын түсіну, қабылдау және дамыту және soft skills дағдыларын оқу жоспарлары мен бағдарламаларына енгізу ауқымын анықтау мақсатында сауалнамаларға қатысу ерікті және жасырын болды. Сауалнама жүргізер алдында респонденттерге жүргізілетін зерттеудің мақсаттары түсіндірілді, авторлар ұсынған жіктемеге сүйене отырып, soft skills туралы идеялар өзектендірілді. Зерттеуге Оңтүстік Қазақстан

мемлекеттік педагогикалық университетінің «Әлеуметтік педагогтарды даярлау» білім беру бағдарламасының 3 курс студенттері қатысты.

Авторлар үш бөлімнен тұратын екі сауалнама әзірледі. Бірінші бөлім «soft skills» ұғымының мазмұнына қатысты ашық сұрақтарды қамтыды. Екінші бөлімде «soft skills» дағдыларын неғұрлым тиімді қалыптастыратын және дамытатын «Әлеуметтік педагогтарды даярлау» білім беру бағдарламасындағы пәндердің ішінен таңдау жүргізілді. Үшінші бөлімде «Әлеуметтік педагогтарды даярлау» білім беру бағдарламасын бойынша ұсынылған дәстүрлі, белсенді пәндерді оқытуда қолданылатын инновациялық оқыту әдістері ішінен soft skills дағдыларының дамуына ықпал ететінін таңдау.

Зерттеу сауалнамасы респонденттермен алдын ала әңгімелесуден кейін жүргізілді, оның барысында авторлар қатысуға келісім алып, жүргізілетін зерттеудің мақсаттары мен әдістері туралы түсініктеме берді. Келісім алғаннан кейін сауалнама Google нысандары мен электрондық пошта арқылы жүргізілді.

Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университетінің «Әлеуметтік педагогтарды даярлау» білім беру бағдарламасының 3 курс студенттерінде soft skills дағдыларын қабылдауды нақытлау барысында келесі нәтижелер алынды:

- 40% респондент soft skills дағдылары туралы естіген немесе идеясы бар;
- 5%, респонденттердің аз бөлігі зерттелетін soft skills дағдылары құбылысының басқа атаулармен таныс болды (адам дағдылары, ХХІ ғасыр дағдылары, жұмыс дағдылары және т. б.);
- 45% soft skills дағдылары бар екенін және бұл дағдылар туралы басқа түсінік қалыптасқан.

Респонденттердің «soft skills» ұғымына берілген анықтамалар бойынша нәтижелерді жіктедік:

1) жеке дағдылар топтары немесе жеке дағдылар немесе жеке атрибуттар:

- іскерлік қарым-қатынас дағдылары – 25%;
- әлеуметтік маңызды дағдылар – 10%;
- когнитивті және әлеуметтік дағдылар – 10%;
- өзін-өзі дамыту қабілеті – 10%;
- мақсат – 8%;
- тұлғалық дағдылар, туа біткен дағдылар, қасиеттер – 7%;
- кәсіби емес дағдылар – 2%;
- бейімделу – 2%;
- адамдарға жақсы әсер ету қабілеті – 2%;
- сыни тұрғыдан ойлау – 2%;
- тыңдау қабілеті – 0%.

2) мансаптық жетістікке немесе алғашқы жұмысқа орналасуға байланысты дағдылар:

- табысты мансапқа немесе кәсіби қызметке ықпал ететін дағдылар; кәсіби қызмет үшін маңызды дағдылар; кәсіби дағдыларды толықтыратын дағдылар – 22%.

3) таксономияның әртүрлі базистік негіздері:

- құзыреттер; мета-құзыреттер; кәсіби дағдылар негізінде түсіндірілетін дағдылар; біліммен байланысты емес дағдылар; белсенді өмірлік ұстаным-ұқсас таксономиясы бар үш жауаптан аспайды – 35%;

4) маңызды емес болып көрінетін әртүрлі дағдылар.

- мұндай анықтамаларды 4% студенттер берді.

Студенттердің «soft skills» ұғымы туралы хабардар болу көрсеткіштері жоғары білім берудің студенттердегі soft skills дағдыларының дамуына жүйелі бағдарлануының жоқтығын растайды. «Soft skills» туралы түсінігі жоқ студенттердің салыстырмалы түрде үлкен үлесі (шамамен 40,0%) ерекше алаңдаушылық тудырады.

Басқа елдердің, атап айтқанда дамушы елдердің тәжірибесі көрсетіп отырғандай, жоғары кәсіптік білім беру жүйесінің мемлекеттік саясаты мен реформалары ғана soft skills дағдыларын студенттерінің дамуы үшін қажетті компоненттердің пәндерін оқу жоспарлары мен оқу бағдарламаларына ауқымды енгізуге әкелуі мүмкін.

Академиялық пәндердің soft skills дағдыларының дамуына қосқан үлесі. Сауалнаманың екінші бөлімінде студенттерге академиялық пәндердің немесе пәндер топтарының тізімдері ұсынылды, оларды soft skills дағдыларын дамыту үшін олардың тиімділігі тұрғысынан бағалау қажет болды. Қатысушыларға тиімді пәндерді таңдау ұсынылды (жауаптар санына шектеусіз). Студенттердің жауаптарында soft skills дағдыларын шет тілдері, менеджмент және жалпы әлеуметтік-гуманитарлық пәндер дамытуда ең тиімді деп санайтынын көрсетті. Сонымен қатар оқытумен байланысты коммуникациялар және әлеуметтану тиімді деп көрсетті.

Оқыту әдістерінің soft skills дағдыларының дамуына әсері. Сауалнаманың үшінші бөлімінде оқытудың танымал әдістерінің тізімі ұсынылды. Сонымен қатар, сауалнаманың осы бөлігінде soft skills дағдылары үшін академиялық пәндердің мазмұны ма, әлде оқыту әдістері басымдыққа ие ме? деген сұраққа жауап алынды. Дәстүрлі әдістер ең аз дауыс жинады: бұл ретте дәрістерді студенттер (4,8%) ең аз тиімді деп бағалады. Ең тиімді әдістер бірауыздан кейс-стади, топтық жобалар және имитациялар деп танылды. Мультимедиялық жобалар салыстырмалы түрде жоғары баға алды. Студенттер сонымен қатар дағдыларды дамытуда интернет-технологияларды бөліп көрсетті, бұл жас ұрпақтың цифрлық ортадағы тәжірибесінің тереңірек енуі мен әртүрлілігін көрсетеді.

Студенттердің 70% оқыту әдістері оқу мазмұнынан гөрі soft skills дағдыларының дамуына әсер етеді деп санайды. Сауалнама нәтижелері басқа зерттеушілер жасаған тұжырымдарға қайшы келмейді. Мәселен, Л.Никитина және Ф.Фуруоканың зерттеулеріне сәйкес Малайзия университеттеріндегі студенттер soft skills дағдыларды дамыту оқыту әдістеріне көбірек тәуелді деп санайды, ал студенттер өздерінің қоғамдық және кәсіби қызметтерін ең тиімді құрал деп санайды. Пәндердің мазмұны, пәндердің өздері сияқты, кәсіби емес дағдыларды дамытуға аз ықпал етеді.

Қортындылай келе, кәсіби құзыреттерді тиімді жүзеге асыру үшін еңбек нарығында сұранысқа ие кәсіби емес дағдылардың, қасиеттердің және жеке қасиеттердің жиынтығы ретінде soft skills дағдыларды анықтау ең әмбебап деп санауға болады. Контент-талдау негізінде мақала авторлары ең көп таралған таксономияны анықтады, оған сәйкес soft skills дағдылар мыналарды қамтиды: 1) әлеуметтік-коммуникативтік дағдылар; 2) когнитивті дағдылар; 3) тұлғаның атрибуттары және эмоционалды интеллект компоненттері.

Зерттеу сонымен қатар келесі қорытындыларды жасауға мүмкіндік береді. Біріншіден, қазіргі уақытта жоғары оқу орындарының түлектеріне еңбек нарығының талаптарының негізі ретінде «soft skills» тұжырымдамасына назар аудармайды. Студенттердің көпшілігінде зерттелетін құбылыс туралы түсінік жоқ. Екіншіден, soft skills дағдыларды қалыптастыру үшін ең тиімді пәндер академиялық қоғамдастықтың бір бөлігі әлеуметтік-гуманитарлық пәндерді қарастырады. Үшіншіден, студенттердің пікірінше, оқытудың дәстүрлі әдістері (дәрістер, семинарлар) дағдыларды дамытуда онша тиімді емес, ал оқытудың белсенді және инновациялық әдістері (кейстер, имитациялар мен жобалар) зерттеуде soft skills дағдыларын тиімді дамытын оңтайлы формалар ретінде атап өтілген. Төртіншіден, жүргізілген зерттеуде студенттер оқыту мазмұнымен салыстыра отырып, soft skills дағдыларын дамытудың неғұрлым тиімді құралы ретінде оқыту әдістеріне басымдық берді. Осылайша, зерттеу қазіргі уақытта білім экономикасы жағдайында еңбек нарығында сұранысқа ие дағдыларды дамытуға бағытталған оқытуға бағытталған реформалардың алдында тұрғанын растады. Мұндай кешігу отандық нарықтық экономиканың объективті дамуынан, қоғам мен экономиканың барлық салаларына ақпараттық

технологиялардың баяу енгізілуінен және еңбек нарығының құрылымдық қайта құрылуынан туындайды.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі

1. Отарбаева Л.Л., Адилханова М.Т. Заманауи мұғалімнің тәжірибесіне Soft Skills технологияларын ендіру. – Ақтөбе, 2021. – 109 б.
2. Абашкина О. Softskills: ключ к карьере.[Электронды ресурс]URL: <http://www.pro-personal.ru/article/7811-soft-skills-klyuch-k-karere>(қаралған күні: 20.10.2022).
3. Барина О. В. Понятие и сущность компетенции.[Электронды ресурс] URL: <http://novainfo.ru/article/1935>(қаралған күні: 20.10.2022).
4. Гайдученко Е., Марушев А. Эмоциональный интеллект.[Электронды ресурс] URL: <https://l-a-b-a.com/lecture/show/99>(қаралған күні: 10.10.2022).
5. Давидова В. Слушать, говорить и договариваться: что такое soft skills и как их развивать.[Электронды ресурс] URL: <http://theoryandpractice.ru/posts/11719-soft-skills>(қаралған күні: 10.10.2022).
6. Жадько Н. В., Чуркина М. А. Обучение hard skills и soft skills – в чем разница? [Электронды ресурс] URL: <http://hr-portal.ru/article/obuchenie-hardskills-i-soft-skills-v-chyom-raznica>(қаралған күні: 10.10.2022).
7. Канардов И. Softskills и Hardskills – в чем разница? [Электронды ресурс]URL: <http://www.znai.su/statya/soft-skills-i-nard-skills-%E2%80%93-vchem-raznica>(қаралған күні: 10.10.2022).
8. Портланд Ю. Что такое soft skills и почему они так важны для карьеры? [Электронды ресурс] URL: <http://dnevnykuspaha.com/rabota-ikarera/chto-takoe-soft-skills-i-pochemu-oni-tak-vazhnyi-dlya-kareryi.html>(қаралған күні: 10.10.2022).
9. Татаурщикова Д. Softskills.[Электронды ресурс] URL: <https://4brain.ru/blog/soft-skills>(қаралған күні: 15.11.2022).

УДК 811.111 – 26

ИННОВАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В ОБУЧЕНИИ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА В ВУЗЕ

Санакова Гулмира Халыкбаевна

¹Кандидат педагогический наук, ассоциированный профессор, ЕНУ им. Л.Н.Гумилева, Астана, Казахстан

Мухтарханова Айнагуль Мадиевна

gul_zholdasova@mail.ru

²Магистрант кафедры «Радиотехника, электроника и телекоммуникация» ЕНУ им. Л.Н.Гумилева, Астана, Казахстан

Изучение английского языка является важной частью всестороннего образования, особенно в университетской среде, где студенты часто готовятся к выходу на международную рабочую силу. В то время как традиционное языковое обучение может быть эффективным, инновационные технологии обладают потенциалом революционизировать способы преподавания и изучения иностранных языков. В этой статье рассматриваются преимущества, проблемы и стратегии внедрения инновационных технологий в преподавании иностранных языков в университетах.

В последние годы использование инновационных технологий в обучении английского языка набирает обороты. Достижения в области технологий позволили персонализировать языковое обучение, создать захватывающий опыт изучения языка и повысить вовлеченность и мотивацию учащихся. Инновационные технологии также сделали изучение языка более доступным и гибким, предоставив множество онлайн-ресурсов и инструментов.

Использование инновационных технологий в обучении языку может принести большую пользу как студентам, так и преподавателям. Эти технологии могут обеспечить персонализированный процесс обучения, который адаптируется к потребностям и стилям обучения отдельных учащихся.

Однако внедрение инновационных технологий в языковое обучение также может создавать проблемы. Затраты на приобретение, разработку и обслуживание некоторых технологий могут быть высокими, а образовательные учреждения могут не иметь необходимой инфраструктуры для поддержки этих технологий. Кроме того, преподавателям может потребоваться обучение и поддержка для эффективного использования технологий в своем преподавании, а некоторые обучающиеся могут сопротивляться новым технологиям и предпочитают традиционные методы обучения.

Существует множество инновационных технологий, которые могут быть использованы для преподавания иностранного языка в университете. Вот несколько примеров:

- Приложения для изучения языка: Доступно множество приложений для изучения языка, которые можно использовать в дополнение к обучению в классе. Эти приложения используют различные методы, помогающие учащимся улучшить свои языковые навыки, такие как интерактивные упражнения, технология распознавания речи и персонализированная обратная связь.

- Виртуальная реальность: Технология виртуальной реальности может быть использована для погружения учащихся в реальные языковые сценарии, что может помочь им развить свои навыки говорения и аудирования. Например, учащиеся могут попрактиковаться в заказе еды в ресторане или спрашивать дорогу на улицах иностранного города.

- Геймификация: Геймификация - это использование игровых элементов и механики в неигровых контекстах. При изучении языка это может быть использовано для мотивации учащихся и придания процессу обучения большего удовольствия. Например, учащиеся могут зарабатывать баллы и значки за выполнение языковых упражнений и соревнование с другими учащимися [1, с.410].

- Онлайн-инструменты для совместной работы: Онлайн-инструменты для совместной работы, такие как видеоконференции и программное обеспечение для чата, могут использоваться для установления связи учащихся с носителями языка, который они изучают. Это может предоставить учащимся возможность попрактиковаться в своих навыках говорения и аудирования в контексте реальной жизни.

- Технология распознавания речи: Технология распознавания речи может быть использована, чтобы помочь учащимся улучшить свое произношение и разговорные навыки. Учащиеся могут записывать свою речь и получать мгновенную обратную связь о своем произношении и интонации.

- Искусственный интеллект: Искусственный интеллект (ИИ) может быть использован для персонализации изучения языка путем адаптации процесса обучения к индивидуальным потребностям и предпочтениям каждого учащегося. Например, искусственный интеллект может использоваться для рекомендации учебных материалов на основе уровня владения языком учащегося и стиля обучения [2, с.4].

Это лишь несколько примеров из множества инновационных технологий, которые могут быть использованы для преподавания иностранного языка в университете. Главное - выбрать

технологии, которые наилучшим образом соответствуют учебным целям курса и которые доступны и просты в использовании как для учащихся, так и для преподавателей.

Изучение иностранного языка в виртуальной реальности - это инновационная технология, которая может быть использована для улучшения опыта изучения языка студентами университетского уровня. При изучении языка в виртуальной реальности учащиеся могут попасть в имитируемую среду, где они могут практиковать навыки говорения, аудирования и чтения на иностранном языке с полным погружением.

Изучение языка в виртуальной реальности предоставляет студентам уникальную возможность практиковать свои языковые навыки в безопасной и контролируемой среде, где они могут совершать ошибки, не опасаясь осуждения. Использование виртуальной реальности может помочь уменьшить языковую тревожность, которая является общей проблемой для многих изучающих язык [3, с.46].

Одним из преимуществ изучения языка в виртуальной реальности является то, что оно может обеспечить немедленную обратную связь с учащимся. Например, если ученик допускает ошибку в произношении или грамматике, виртуальная среда может обеспечить мгновенную обратную связь и исправления. Это позволяет учащимся исправлять свои ошибки в режиме реального времени, что может помочь быстрее улучшить их языковые навыки.

Еще одним преимуществом изучения языка в виртуальной реальности является то, что его можно настроить в соответствии с потребностями отдельных учащихся. Преподаватели могут адаптировать содержание и уровень сложности виртуальной среды к конкретным потребностям своих студентов.

Таким образом, изучение языков в виртуальной реальности – это инновационная технология, которая потенциально может революционизировать методы преподавания иностранных языков в университетах. Обеспечивая полное погружение в изучение языка, виртуальная реальность может помочь студентам улучшить свои языковые навыки быстрее и с большей уверенностью [3, с.46].

Показателями успешности применяемых современных инновационных технологий является их эффективность; экономичность (усвоение большего объема информации за единицу времени); эргономичность (обучение в сотрудничестве, присутствие благоприятного эмоционального микроклимата, без переутомления); формирование положительной мотивации в освоении дисциплины, что предоставляет возможность обнаружить личностные качества обучающихся, воздействовать на зону ближайшего развития в обучении [4, с.23].

В последние годы растет интерес к использованию инновационных технологий для поддержки изучения языка, и преподавание английского языка не является исключением. Чтобы лучше понять отношение и опыт студентов к использованию технологий в изучении английского языка, мы провели опрос среди 67 студентов с использованием вопросов «да/ нет». Ниже представляем выводы нашего опроса.

Во-первых, подавляющее большинство студентов (84%) сообщили, что ранее использовали технологии английского языка. Это говорит о том, что студенты уже знакомы с использованием технологий в качестве инструмента для изучения языка, и что использование технологий может быть более распространенным, чем считалось ранее.

Во-вторых, 97% респондентов считают, что технологии могут помочь улучшить результаты изучения английского языка. Это указывает на то, что студенты положительно относятся к потенциальным преимуществам технологий в преподавании английского языка и открыты для изучения новых способов обучения. Также 92% студентов отметили, что использование инновационных технологий в обучении английскому языку может улучшить вовлеченность студентов. Это указывает на то, что студенты рассматривают технологию как

способ сделать изучение английского языка более привлекательным и мотивирующим, что может привести к лучшим результатам обучения.

В-третьих, значительная часть студентов (67%) сообщили, что использовали приложения или программное обеспечение для изучения языка. Это говорит о том, что учащиеся готовы искать и использовать основанные на технологиях ресурсы для изучения языка, и что эти ресурсы могут дополнять традиционное обучение в классе.

В-четвертых, большинство студентов (76%) считают, что технологии могут помочь студентам изучать английский язык более эффективно, чем традиционные методы. Это указывает на то, что студенты воспринимают обучение языку на основе технологий как ценный инструмент для улучшения владения языком и что они готовы включить технологии в свой процесс обучения. что технологии могут помочь преодолеть разрыв для студентов, которые испытывают трудности с традиционными методами изучения английского языка. А также, технология может быть использована для поддержки различных учащихся и предоставления альтернативных способов обучения, которые могут удовлетворить различные стили обучения и предпочтения.

В-пятых, незначительное большинство студентов (54%) считают, что учителя должны быть обязаны интегрировать технологии в свои уроки английского языка. Это говорит о том, что, хотя студенты, как правило, положительно относятся к технологиям в преподавании английского языка, они не обязательно требуют, чтобы использование технологий было обязательным и хотя студенты, как правило, положительно относятся к технологиям, они знают о потенциальных ограничениях и проблемах, связанных с их использованием.

В целом, результаты нашего опроса свидетельствуют о том, что студенты положительно относятся к технологиям в преподавании английского языка, и что они считают, что технологии могут помочь улучшить результаты обучения и вовлеченность студентов. В то время как студенты знают о потенциальных ограничениях и проблемах, связанных с использованием технологий, они готовы принять потенциальные преимущества и включить технологии в свой учебный процесс. Эти результаты дают важную информацию для преподавателей и политиков, которые заинтересованы в продвижении инновационных технологий в преподавании английского языка.

Список использованных источников

- 1.Инновационные технологии обучения иностранному языку в ВУЗе и школе: реализация современных ФГОС//Сборник научных трудов по материалам 4-ой Международной научно-практической конференции. - Воронеж. - 2019. - С. 409-413.
- 2.Шефиева Э.Ш., Исаева Т. Е. Использование искусственного интеллекта в образовательном процессе высших учебных заведений (на примере обучения иностранным языкам)//Общество: социология, психология, педагогика. [Электрон. ресурс]. – 2020. - URL:<https://cyberleninka.ru/journal/n/obschestvo-sotsiologiya-psihologiya-pedagogika?i=1119646> (дата обращения: 15.03.2023)
- 3.Норкузиева З.К.А. Бунина Инновационные технологии в обучении иностранным языкам. - Гулистан. - 2017. - С.46-49.
- 4.Информационно – инновационные технологии в педагогике, психологии и образовании//Сборник статей Международной научно - практической конференции. - 2017. - С. 24 – 26 с.

**К ВОПРОСУ О ТЕНДЕНЦИЯХ ПРЕПОДАВАНИЯ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА В ВУЗАХ
КАЗАХСТАНА И КЫРГЫЗСТАНА****Турдубаева Айнагул Каракозиевна**

aturdubaeva@oshsu.kg

Насырова Мыскал Токтомушовна

myskal1961@mail.ru

Женалиева Патила Мендирмановна

jenaliev161261@gmail.com

Актуальность. Социокультурная и географическая близость между народами Казахстана и Кыргызстана выступает важнейшим фактором их интеграции. Принадлежность народов к номадной культуре и единой ветви тюркских языков усиливает данные процессы. Пребывая в статусе независимых республик, оба государства идут самостоятельным путем в развитии своей культуры и формируют уникальные традиции. При этом за последние десятилетия на эти процессы по-прежнему оказывают влияние проблема соотношения в обороте граждан обоих государств национального, русского и английского языка. Данную проблему также отличают географические закономерности: степень владения национальным языком и иностранными проявляется неравномерно. Исследователями обосновано, что иностранный язык обеспечивает многие сферы жизнедеятельности казахского и киргизского общества. Анализ статистики показывает, что в странах сформировался перечень сфер, где изучение английского языка значительно расширяет доступ к культурному развитию. Это положение в равной мере касается и национального образования в Казахстане и Кыргызстане. На уровне высшего образования такие тенденции не являются исключением.

Интеграция Казахстана и Кыргызстана в мировое экономическое пространство требует перестройки национальных систем высшего образования. Данный тезис имеет прямое отношение к преподаванию дисциплины «Английский язык». Долгое время в образовательной системе обоих государств преобладал русский язык, в том числе и в системе высшего образования, в том числе и при изучении английского языка. К слову, в свое время Президент Назарбаев обосновал культурную концепцию «о триединстве языков»: определяя казахскому языку статус государственного, русскому – межнациональное общение; английскому – успешная интеграция в мировое пространство экономики. До сих пор существует проблема преподавания и перевода английского языка на национальном языке, без участия русскоязычных педагогов. К слову, министр культуры и спорта Республики Казахстан А. Мухамедиулы подчеркнул, что лишь 22% населения страны владеет 3 языками. Результат подобных полилингвистических экспериментов трудно прогнозировать.

В таких условиях требует научного осмысления проблематика изучения особенностей преподавания английского языка в вузах Казахстана и Кыргызстана, чему и будет посвящена данная статья.

Анализ научных работ позволяет обобщить, что на уровне двух государств внедрение концепции триединства языков проявляется неоднозначно: если в Казахстане при изучении английского языка используется национальный, то в Кыргызстане для этих целей преобладает русский язык. Объяснения на этот счет могут быть самые различные: от национальной образовательной политики до нехватки в школах специально подготовленных педагогических кадров, готовых преподавать английский язык на национальном языке.

Обе страны идут разными путями в создании условий для обучения английскому языку. В Кыргызстане ограничиваются политикой популяризации русского языка. Также наблюдается

турецкая экспансия. Анализ политических решений Республики Кыргызстан показывает, что в стране запустили проекты SNER в сфере обучения английскому языку и обучения английскому языку для STEAM-образования при поддержке американского посольства [1].

В Казахстане планировалось, что обучение английскому языку будет происходить в соответствии с европейской моделью CEFER для описания уровней владения языком. Для этих целей используется специальный диагностический тест. Дополнительным фактором, обеспечивающим реформы в обучении английскому языку стало посредничество организации British Council, инициировавшей проект «Английский язык для трудоустройства. Интересно, что в данном проекте принимали участие также и преподаватели из Кыргызстана, то есть реализуют совместные мероприятия [2]. Тем не менее, отдельные эксперты подтверждают следующую особенность, русский язык ускоряет обучение казахов английскому языку. В то же время элитарная направленность обучения английскому языку ухудшает непосредственно позиции национального языка для граждан – казахского, так как постепенно происходит культурное отчуждение [3].

Сказанное позволило выделить различия в подходах к обучению английскому языку в высшей школе (см. Табл. 1).

Таблица 1.

Преподавание английского языка в Казахстане и Кыргызстане: анализ отличий

Критерий	Казахстан	Кыргызстан
Участие международных институтов	British Council	Фонд Д.Сороса Американское посольство
Внедрение программ транснационального образования	Европейская модель CEFER	проекты SNER STEAM-образование
Национальные программы	Концепция «триединство языков»	программа «Многоязычного и поликультурного образования» встречаются попытки отдельных исследователей обосновать оригинальные концепции [4]
Преобладающий язык, используемый для обучения английскому языку	Казахский язык	Русский язык
Использование цифровых технологий	национальная платформа MOOK	В отдельных университетах есть мощные цифровые платформы, не имеющие аналогов в Средней Азии – [7]
Базовая методика обучения английскому языку	методика CLIL (интегрированное обучение предмету и языку) Blended Learning (смешанное обучение), Culture based Learning (обучение с использованием культурного компонента) и Content based Learning (обучение основанное на содержание информации);	методика CLIL (интегрированное обучение предмету и языку) лингвосоциокультурный метод

[Источник: составлено автором на основе [5; 6]]

Таким образом, сказанное позволяет заключить, что существуют определенные отличия в подходах к преподаванию английского языка, обусловленные внешними факторами и внутрисполитическими решениями Казахстана и Кыргызстана. Ключевой закономерностью в преподавании английского языка в Казахстане является зависимость от использования для этих целей национального языка, а в Кыргызстане – английского. Значительное влияние на обучение английскому языку в вузах Казахстана и Кыргызстана оказывают работающие в странах международные институты и внедрение соответствующих программ и стандартов. Подчеркивается значительная роль цифровых технологий, используемых в университетах Казахстана и Кыргызстана при обучении английскому, однако каждое из государств идет своим оригинальным путем.

Список литературы

1. В Кыргызстане запустили проекты по обучению учителей английскому языку / 24KG. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://24.kg/obschestvo/258043_vkyirgyizstane_zapustili_proektyi_poobucheniye_uchiteley_angliyskomu_yazyku/ (дата обращения: 10.02.2023).
2. В школах внедряют трёхязычие. Какие методики преподавания английского самые эффективные? / Informburo. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://informburo.kz/stati/v-shkolah-vnedryayut-tryohyazychie-kakie-metodiki-prepodavaniya-angliyskogo-samye-effektivnye-.html> (дата обращения: 10.02.2023).
3. Исабаева С. Будущее Казахстана – за русским двуязычием? / иац. – [электронный ресурс]. – <https://ia-centr.ru/publications/budushchee-kazakhstan-za-kazakhsko-russkim-dvuyazychiem/> (дата обращения: 10.02.2023).
4. Кочконбаева С.И., Тыныбекова Ч.А., Сыдыкова Т.М. Педагогические условия использования цифровых технологий в условиях дистанционного обучения по дисциплине «Английский язык» // Современные проблемы науки и образования. – 2022. – № 2.
5. Устелимова Н.А. Преподавание английского языка студентам - иммигрантам в ВУЗах Казахстана / Н.А. Устелимова // Наука через призму времени. – 2018. – №9 (18).
6. Цэн Тин. Полиязычное образование в высших учебных заведениях стран Центральной Азии // Вестник Московского университета. – 2020. – №2. – С.102-117.
7. Sonaim I. Kochkonbaeva, Cholpon A. Tynybekova, Adelya D. Babaeva, Arzykan N. Shamuratova (2022) Conceptual foundations for forming students' communicative competence through the use of multimedia technologies in the process of studying English. No. 001 (2022): The First International Conference "Innovations in Medical Science and Education". Dela Press Conference Series: Medical Sciences, (2022). 1(4): 1-10. <https://doi.org/10.56199/dpcsms.oakw8094>

ОӘЖ 378. 411

ҚЫЗ БАЛАЛАРДЫҢ ГЕНДЕРЛІК САУАТТЫЛЫҒЫН ӘЛЕУМЕТТІК- ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ҚОЛДАУ

Түспек Назерке, магистрант

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан
Ғылыми жетекші: Х.Т.Атемова - п.ғ.д., профессор

Қазіргі таңда ғылым мен қоғамда, сонымен қатар антропологиялық ғылымдардың барлығында гендер мәселесіне үлкен мән берілуде. Соған қарамастан пәндік ерекшеліктері де

сақталуда: әйел мен еркектің жеке дара қасиеттері мен ерекшеліктері талқыға салынуда; әлеуметтанушылар гендерлік ереже қоғамның гендерлік стратификациясы, еңбектің гендерлік бөлінуі және басқа да қызметтері туралы жиі сөз қозғауда; педагогикада гендерлік тәрбие, гендерлік әлеуметтану және т.с.с мәселелер қарастырылуда.

«Гендер ұғымы жыныстың әлеуметтік құрылымы деген мағынаны береді. Гендер қоғамның әйел және еркекке бөлінуінің өзі әлеуметтік өмірдің, жемісі екенін көрсетеді», – деп гендер ұғымын әлеуметтік тұрғыдан қарастыруға мүмкіндік береді [1].

Гендер – ерлер мен әйелдер арасындағы ерекшелік сияқты әлеуметтік мазмұнға ие. Бұл ерлер мен әйелдердің бір-біріне деген әлеуметтік қарым-қатынасын білдіреді. Гендерлік әлеуметтану – бұл адамның өз гендерлік рөлін игеру үдерісі. Осы үдеріс арқылы «ер» және «әйел» ұғымына сәйкес қоғамдағы этикет нормаларын, жынысына қатысты құндылықтарды, қажеттіліктерді меңгеруге болады.

Бүгінгі таңда «гендер» ұғымы әйелдер мәселесіне байланысты екенін аңғарамыз. Осы ұғымға терең үңіле қарасақ, «гендер» тепе-теңдікті үйлестіріп отыратын саясатты қамтиды. Демек, тепе-теңдіктің өлшемі – ер азамат. Ал әйел ер адамнан кем болмауы тиіс. Олай болса, ер азаматқа жүктелген шаруаның бәрінен әйелдерді тыс қалдырмағанымыз жөн. Соңғы жылдардағы педагогикалық зерттеудің жетілген тұсында жарық көрген педагогикалық және психологиялық сөздікте «гендер» ерлер мен әйелдер арасындағы өзгешелікті негіздейтін әлеуметтік жыныс мағынасын білдіреді [2].

Әйелдер мәселесі – қоғамдағы әйелдердің жағдайына ден қою, қоғам өмірінің барлық саласында әйел мен еркектің тең құқылығына қол жеткізу, ұлттық және ұлтаралық мәселелерді шешу, саяси, әлеуметтік қайшылықтар мен кикілжіңдерді жеңу. XIX ғ. соңы мен XX ғ. басындағы ойшылдар әйелдер қозғалысын ер адамдармен бірдей азаматтық және саяси құқыққа тең дәрежеде қол жеткізу мәселелерін шешу ретінде қарастырды.

Баланың мінез-құлқы тәрбие арқылы қалыптасады. Егер бала ебедейсіз, шамшыл, өбектеліп өскен болса, бұған ең алдымен оның ата-анасы кінәлі. Отбасы үшін бала – зор қуаныш. Баласыз бақыт жоқ, бірақ баланың тууы ата-анаға зор міндет пен жауапкершілік те жүктейді. Отбасы тәрбиесі – бала мінез-құлқы мен психологиялық бейнесін қалыптастырудың қайнар көзі. Сондықтан оны балғын шағынан оқытып, жақсы тәлім-тәрбие беру керек.

«Егер бала тәртіпсіз болса, оған әкесі де кінәлі» демекші, баланы тәрбиелеу – әкенің де парызы. Келешекте ақылды әрі білімді ұрпақ тәрбиелеу үшін ата-анасы баласын үнемі назарда ұстауы тиіс. Балаларды қолөнерге баулу, ғылым-білімге деген құштарлығын ояту – ата-ананың қасиетті парызы. Үлгілі тәртіптің негізі – білім, әдет-дағдыларға машықтану. Сондықтан баланы кішкентайынан тіл алуға, үлкендерді сыйлауға, ағайын-туысты, ата-ананы қадірлеуге үйрету керек. Жүсіп Баласағұн жас жеткіншектерді үнемі ақыл-ойын дамытып отыруға, табиғаттың құпия сырларын танып білуге шақырады: «Егер жақсы адам болғың келсе, онда білімді мол игеретін бол. Білімсіз адам – бұл надан адам».

Әлеуметтік психология тұрғысынан қарастырсақ, гендер – еркек пен әйел міндеттері және әлеуметтік ақпаратта әйел мен еркек арасындағы айырмашылықтар өте көп деп сендіретін орныққан мәдени ерекшеліктердің зор ықпалында. Осыған байланысты жастардың гендерлік тәрбиесі өзекті мәселелердің бірі болып есептеледі. Гендерлік тәрбие жоғары оқу орындарының студенттеріне маңызды өмірлік мәні бар, өйткені осы мәселе бойынша ақпараттың жеткіліксіздігі ортадағы таптаурындардың, дұрыс емес гендерлік көзқарастың, кейде гендерлік рөлдік кикілжіңдер күйзелістердің пайда боуына соқтырады [3].

Көптеген танымал басылымдардың авторлары қыз балалардың психологиясының ерекшелік мәселесі туралы өзіндік көзқарастарын ұсынады, бірақ бұл оқулықтардың басым көпшілігі автордың жеке тәжірибиесіне сүйенеді. Өткен ғасырдың 80-жылдары американдық тарихшы Джон Скоттың еңбегіндегі «гендер» термині қазіргі таңдағы көпшілік қауымға

белгісіз болды. Соңғы уақытта гендерлік зерттеулер педагогика ғылымының ажырамас бір бөлігіне айналуға, ал гендерлік мәселе педагогика ғылымының барлық бағыттарында пайда болуда. Әрбір педагогикалық құбылыс өзіндік тәжірибелі даму жолы мен соған сәйкес теориялық негіздемеге ие.

Бұл қыз балалардың да гендерлік тәрбиесіне қатысты. «Гендер» ұғымы 1975 жылы пайда болды. Осы ретте кейбір идеялар мен әзірлемелерді зерттей отырып, бұл ұғымның педагогикаға да қатысы бар екенін айта аламыз. Қыз балалардың гендерлік тәрбие мәселесін заманауи әлеуметтік қыбылыс ретінде зерттеу үшін қысқаша оның антикалық кезеңнен бастап даму ерекшеліктеріне талдау жасау керек. Көбінесе антикалық кезеңдегі гендерлік зерттеулер туралы айтатын болсақ, оларды Аристотель және Платонның есімдерімен байланыстырамыз [4].

Афиналық Платон жалпыға бірдей оқыту позициясын ұстанды. Ол балалардың қоғамдық тәрбиесі ұлға да қызға да бірдей болуы керек екендігін алға тартады. Әйел адамның табиғаты еркекке қарағанда ерекше болса да, ол түрлі міндеттерді атқаруына кедергі тигізбейді деп тұжырымдаған. Қыз балалардың өз қабілеттеріне қарай философ та, жауынгер де бола алатындығын айтқан. Платон да теңдік идеясын қолдады. Бірақ оның көзқарастарында қарама-қайшылықтарды да кездестіруге болады. Ол әйелді төменгі сатыға жатқызып, оған деген махаббаты ұрпақты жалғастыруға негізделген жануарлық сезім деп есептеген.

Аристотель қыздар мен ұлдарды бөліп оқыту идеясын ұстанған. Ол еркек пен әйел табиғаты әртүрлі, сол себепті өз қызметтеріне сай білім мен дағдыны қабылдауы тиіс деп санаған. Олардың әрқайсысы бір-бірінің істеріне араласпай, табиғи міндеттерін атқаруы керек. Сондықтан әйелдің бастапқы қызметі дүниеге ұрпақ әкелу және үй шаруашылығын жүргізу болды. Тәрбиелік тұжырымдарды әзірлеу барысында ойшылдардың жыныс мәселесіне қатысты ойлары философиядан қоғамдық қатынастар саласына ауыса бастады. XVIII-XIX ғасырларда көптеген философ-тәрбиешілер және қоғамтанушы ғалымдардың пікірі бойынша, екі жыныстың өмір сүру мәні ол адам ұрпағын көбейту деген ортақ тұжырымға негізделеді.

Өткен ғасырлардағы ағартушылардың, педагогтар мен қоғам қайраткерлерінің еңбектерінде жыныстық-рөлдік (қазіргі таңда гендерлік) тәрбие мәселесіне қатысты түрлі ойларын кездестіреміз. Мәселен, Жан-Жак Руссо қыздар мен ұлдарды тең жағдайда тәрбиелеу керек деп, әйел тәрбиесіне байланысты жаңашыл идеялар ұсынды. Ол әйел мен еркектің қайырымдылықтары әртүрлі, сондықтан әйел ұяң, қу, қылықты болу керек, ал еркек ашық, тік мінезді, шыншыл болу керек деп есептеген. Еркек тек өзіндік ойларына сүйенуі тиіс, ал әйел басқа да адамдардың пікірлеріне құлақ асуы керек, еркек ешқашан өтірік айтпауы, ал әйел кей кездерде алдамауы тиіс [5] .

Ағылшын философы Джон Локк тәрбие жүйесі байлардың балаларының білім алуына ғана бағытталуы керек, дәлірек айтқанда іскер, тапқыр еркекке, оның тәрбиесі отбасына жағдайында арнайы даярланған тәрбиеші қармағында өтуі тиіс деп есептеген. Болашақ ер азаматтарға ол латын, ағылшын, француз тілдерін меңгеруге, философия, математика, география пәндерін үйренуді кеңес берген. Оның ойынша, нағыз леди өз тәрбиесіне сай би, ән салу, өнерді және ақсүйектік әдет пен мінез-құлықты меңгеруі тиіс.

Ян Амос Коменский бөліп оқыту ұстанымын қолдап-қуаттағанымен, оқытудың педагогикалық қағидаларын әзірлеу барысында тең мүмкіндіктер қағидасын толық негіздемеген. Академияда оқу тек қана ұлдарға ғана қарастырылған.

Иоганн Генрих Песталоцци балалардың жынысына қарай тәрбиелеу мәселесіне қатысты педагогикалық көзқарастарды қатты сынға алды. Ол жалпыға бірдей білім беру ұстанымын құптады, оның пікірі бойынша тәрбиенің мәні – баланың табиғи даму заңдылықтарына сәйкес туа біткен қабілеттерін дамыту деп есептеген.

К.Д. Ушинский тәрбиеге патриархалдық тұрғыдан келуге қарсы болған. Ол бірдей тәрбие беруді ұстанған және еркек пен әйелдің теңдігі үшін күрескен. Григорий Ващенконың пікірі

бойынша, тәрбие беру барысында ұлттық дәстүрлердің ерекшелігіне сүйену керек: ер жігітте адами қайырымдылық пен ұстамдылықты, әйел баласында балаға деген сүйіспеншілік пен мейірімділікті тәрбиелеу қажет [6].

А.С. Макаренконың ойынша, жыныстық тәрбиеде ең бастысы еркек пен әйел арасындағы қарым-қатынасты жолға қою керек. В.А. Сухомлинский жыныстық тәрбиеде ең басты қажеттілік жігіт пен қыз арасындағы үйлесімділік пен өзара сыйластық деп тұжырымдаған. Жыныстық рөлдердің патриархалдық бөліну позициясын ұстанған.

И.С.Кон мынадай тұжырымдама жасайды: өз қатарлары, сондай-ақ қарама-қарсы жыныстағы құрбы-құрдастары қыз баланың гендерлік әлеуметтенуінің негізгі әмбебап факторы болып табылады. Қыз бала өз құрбы-құрдастарының ортасында өзін белгілі бір жыныстың өкілі ретінде көрсетеді және жанұядан алған үлгі-тәрбиесін сол ортада қолданады. Егерде қыз баланың дене бітімі кішірек яғни әлсіздеу болса, онда оның өз қатарларындағы қыз балалар арасында орны ерекше болады, сондай-ақ дене бітімі толықтау қыздар қыздардан қарағанда ұл балалармен тіл табысқыш келеді. Дәл осы құрбы-құрдастардың қыз балаға әсері кей жағдайда баланың өзі таңдаған өмірлік жолын, өз көзқарасын өзгертуге ықпалын тигізуі әбден мүмкін.

Жалпы, моральдік-этикалық дәстүрлерді халық даналығының негізгі бір көрінісі ретінде қабылдау қыз балаларға тәрбие беруде бүгінгі білім беру жүйесі үшін аса маңызды.. Себебі, қыз балалардың моральдік-этикалық мәдени деңгейінің дұрыс қалыптасуы мұғалімнің тұлғалық адамгершілікті моральдік-этикалық қасиеттеріне, осы бағытта меңгерген тарихи-теориялық, практикалық, білім, іскерлік, дағды деңгейіне байланысты айқындалады. Нәтижесінде бұның барлығы қазақ халқының моральдік-этикалық тәрбиесіндегі озық дәстүрлерін зерделеуге бағыттайды. Бүгінгі өзгерістер – әлем тарихында болмаған жаңа мүмкіндіктер мен жаңашылдықтар дәуірі.

Ұлттық білім беру жүйесін отбасының құнды өміріне белсенді қатысуынсыз модернизациялау мүмкін емес. Осы тұста қазақстандық қоғамның трансформациясы мен модернизациясы, оның тұрақты дамуын қамтамасыз ету отбасын тұлғалық және қоғамдық құндылық ретінде қабылдаудың қажеттілігін зерттеуді талап етеді. Бұл қоғамның қазіргі заманғы даму кезеңдерінде отбасы институтында туындап жатқан күрделі мәселелермен және қарама-қайшылықтармен түсіндіріледі.

Ғылыми әдебиеттер талдауы көрсеткендей, отбасы - адамгершілік құндылықтар феномені барлық құбылыстар секілді адамзат қоғамында пайда болған және оның даму кезеңдерінде ғалымдарды толғандырған маңызды мәселелердің бірі. Тарихқа көз жіберсек, отбасы, құндылық және отбасылық рухани-адамгершілік құндылықтар жөніндегі идеялардың сонау ежелгі философтар Конфуций, Сократ, Платон, Аристотель еңбектерінен бастау алып, орта ғасыр ойшылдары Әл-Фараби, Ж. Баласағұни және одан кейінгі ғұламалардың еңбектерінде жалғасын тапқанын көреміз. Сондай-ақ, Ш.Уалиханов, А.Құнанбаев, М.Жұмабаев, Ж.Аймауытов сынды ағартушылар еңбектерінің қыз балалар үшін отбасы-адамгершілік құндылықтарын қалыптастыруда алатын орны ерекше. Отбасындағы және білім жүйесіндегі тәрбие беру жұмыстарын нәтижеге қарай бағыттауда бірнеше ғылым салалары бойынша ғалымдардың еңбектері кездеседі. Мысалы, отбасы және құндылық, отбасы-адамгершілік құндылықтар феноменін, әр түрлі жастық топтағы білім алушылардың отбасылық құндылықтарын қалыптастыру мәселесін В.И.Загвязинский, В.В.Краевский, Б.Т.Лихачев, Н.Д.Никандров, Р.К.Төлеубекова, Х.Т.Атемова, С.С.Қоңырбаева және т.б. ғалымдардың зерттеу нәтижесі құрайды [1].

Біздің ойымызша, жоғарыда қарастырылған мәселелердің көпшілігі гендерлік тәрбиенің педагогика саласында антикалық заманнан бастап осы күнге дейін қарастырылып келе жатқандығын айғақтайды. Бүгінгі студентке, болашақ ата-аналар мен тәрбиешілерге, сондай-ақ

кәсіби біліміне және бағытына қарамастан, гендерлік мәселе баршаға қызықты, қажетті де маңызды мәселелердің бірі болып қалмақ.

Қолданылған әдебиеттер

1. Нишанбаева С.З. Педагогикалық жоғары оқу орындары студенттерінің отбасындамгершілік құндылықтарын қалыптастыру. -Алматы, 2019. -175б.
2. Баласағұн Ж. Құтты білік. - Алматы: Жазушы, 1986. - 358 б.
3. Коломийченко, Л.В. Социальное воспитание детей в культурологической парадигме образования. - Пермь: Перм. гос.пед. ун-т., 2017. - 155 б.
4. Гахраманова Г.Н. Исследование социальных механизмов формирования гендерных различий // XXI век: итоги прошлого и проблемы настоящего плюс. -2017. Т. 2. № 1 (23). Б. 56-62.
5. Степанова Н.В., Петрова В.Н. Влияние гендерных установок в ситуации конфликта на поведение в межличностных конфликтах юношей и девушек // Вектор науки Тольяттинского государственного университета. Серия: Педагогика, психология. 2021. № 3. С. 207-209.
6. Шағырбаева М.Д. Қазақ қыздарының тәрбиесі туралы педагогикалық ойлардың даму тарихы және тенденциялары. -Алматы, 2010. -75б.

ОӘЖ 178.339

АУТИСТ БАЛАЛАРДЫҢ АТА-АНАЛАРЫН ӘЛЕУМЕТТІК-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ҚОЛДАУДЫҢ ӘДІСТЕРІ

Ульярова Самал, магистрант

samal-nice@mail.ru

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

Ғылыми жетекші -Байсарина С.С., п.ғ.к., доцент

Аутизм - ми дамуының бұзылуынан туындайтын және әлеуметтік өзара әрекеттесу мен қарым-қатынастың айқын және жан-жақты жетіспеушілігімен, сондай-ақ шектеулі мүдделермен және қайталанатын әрекеттермен сипатталатын ауытқу болып табылады. Бұл ұғымды 1912 жылы Э.Блейлер адамның ішкі эмоциялық қажеттіліктерімен реттелетін және шынайы әрекеттерге тәуелділігі шамалы аффективтік саланың айрықша түрін белгілеу үшін енгізген [1].

Аутизм ауруын бірінші ашып зерттеген америка психиатрі Лео Каннер. Балалық аутизмді әр түрлі болады және зиятпен сөйлеу дамуының деңгейлері әр түрлі болады. Л.Каннер бойынша ерте балалық шақтағы аутизм синдромы келесі үш көрсеткішті біріктіреді: аутистикалық уайымдар, стеротипі, үйреншікті, бір қалыпты мінез-құлық, сөйлеу тілінде ерекше сипаттағы кемістіктер.

Аутист балалардың есте сақтау қабілеттілігі жоғары болады. Математика және музыка салаларында дарынды, тіпті бірнеше тілдерді меңгеруі де мүмкін. Жалпы, аутизм белгілері үш жасқа дейін байқала бастайды. Аутизмнің себептері мидағы синаптикалық байланыстардың жетілуіне әсер ететін гендермен тығыз байланысты, дегенмен аурудың генетикасы күрделі және қазіргі уақытта аутизм спектрінің бұзылуының пайда болуына не әсер ететіні белгісіз. Сирек жағдайларда аурудың туа біткен ақауларды тудыратын заттардың әсерімен байланысы анықталады. Аутист бала сұрақ қоймайды және жауап та бермейді, мимика, ым-ишарат (жест) арқылы қарым-қатынас жасаудан бас тартады [2].

Аутист балаларды 4 топқа бөлуге болады:

А) Аурудың ауыр көрінісімен сипатталатын топтағы балалар безүшiлік, ортадан оқшаулау, еш нәрсеге көңіл аудармау ерекшеленеді, көп уақытын түңілумен өткізеді. Мұндай балалар

сөйлемейді, адамдарға, адамның көзіне және бір нәрсеге көзін тікпейді, күлмейді, жыламайды. Атын атап шақырғанда үндемей, дыбыс шығармай, ешқандай реакция білдірмейді. Олар бір жері ауырып жарақаттанса, қарындары ашып, тоңғанды сезбейді. Үй ішінде бағытсыз ары-бері жүреді, жиһаздардың үстіне шығады, терезенің алдында бірнеше сағаттар бойы отыра береді. Үлкен адам мұндай баланың назарын аударайын деп тырысқан жағдайда, бала айқайлайды, жылайды, төбелеседі, түкіреді, тырнайды, яғни қатты қарсылық көрсетеді.

Б) Бұл топтың балалары адамның көзіне тіке қарамайды, басқа нәрселерге де көзін тіке қадап, бағытты түрде қарай алмайды, бірақ нәрселердің өздері, өздерінің түрлері мен дыбысымен сыртқы пішінімен балалардың назарын өздеріне аудартады. Мысалы: кілем немесе алаша біткенше жүре береді. Бұл балалардың бір қалыптылығы сағаттар бойы терезеде отырып бір бағытқа қарап отыра береді. Ал бір зат керек болса, олар үлкен адамды ертіп апарып, керекті затқа қолын салады.

В) Балалар аздап белсенді, олар қоршаған ортадан толық бөлінбеген, бетінде қорқыныш бар, қимылдары еркін емес, сөздері түсініксіз, бір сөзді қайталай береді, тілі күрмеліп сөйлейді, қимылдары импульсивті, яғни кенеттен жүгіріп кетеді, өзін-өзі жарақаттайды. Бұл топтағы балалар өте дауласқыш, еш өкінбейді, барлығын керісінше жасайды. Бала өзіне ұрысқанды қалайды, тек өзі сөйлейді, ешкімді тыңдамайды, сөйлеткізбейді. Сөйлегені өте жылдам, дыбысы қатты. Сөзі монолог түрінде. Кейде ересек адам сияқты, күрделі сөздермен сөйлейді, бірақ мағынасын түсінбейді. Сөз қоры жақсы, бірақ та диалог құрастыра алмайды.

С) Бұл балаларда аутизмнің жеңіл түрі өтеді. Балалардың мимикасы шектеулі, алаңдаушы болып келеді, сондықтан сөздері жай, көздеріне қарай алады, бірақ тұрақсыз. Олар ұялшақ, жасқаншақ болып келеді. Олар өтірік айту, алдауды білмейді.

Ресей ғалымдарының мәліметтері бойынша уақытымен түзетушілік көмек көрсетілген жағдайда аутист балалардың 60% жалпы білім беру бағдарламалары бойынша, 30% арнайы білім беру бағдарлама бойынша оқуға қабілетті, ал 10% отбасында әлеуметтенуге мүмкіндіктері бар. Бірақ түзетушілік көмексіз қалған жағдайдағы балалардың 75% әлеуметтік ортаға бейімделе алмайды, 22-23 % шамалы бейімделеді, тек 2-3 % әлеуметтік бейімделудің жеткілікті деңгейіне жетеді.

Аутист балаларға арнайы көмек көрсету жүйесі өткен ғасырдың 60 жылдарында алғаш рет АҚШ пен Батыс Еуропа елдерінде қалыптасуын бастаған. Еуропада ең бірінші аутист балаларға арналған мектеп Данияда 1920 жылы ашылған. Кейін кейбір жеке меншік мекемелер аутист балаларға көмек көрсетуді бастаған, бірақ ол кезде нақты оқыту мен түзетудің әдіснамалық, ғылыми негіздемесі болмаған.

Қазіргі уақытта балалық ерте шақтағы аутизмді түзетудің әдістемелік негіздері әр түрлі. Жиі кездесетін бихевиористік психологияның негізінде операнттық оқыту немесе мінез-құлықтық емдеу болып табылады. Бұл түзету әдісі АҚШ-та және басқа да елдерде кеңінен тараған. Әдістің негізі қажетті қылықты, әрекетті қалыптастыру үшін сыртқы жағдайларды арнайы қамтамсыз ету, әлеуметтік-тұрмыстық бейімделу, сөйлеу тілін дамыту, оқу немесе еңбек ету дағдыларына үйрету. Бұл әдіс бойынша оқытылған балалардың 50-60 % жалпы мектеп бағдарламасын меңгере алады, кейін орта, жоғары оқу орындарында оқуын жалғастыра алады.

Операнттық оқыту әдістен басқа шет елдерде ТЕАССН атты бағдарлама (Э.Шоплер, Р.Райхлебер), холдинг терапия (М.Уелш) күнделікті өмір сүру жағдайын қамтамсыз ету арқылы емдеу (К.Китахара) т.б тәжірибеде жиі пайдаланады.

Ресейлік тәжірибеде ең танымал К.С.Лебединская мен О.С.Никольскаяның аутизмді түзетудің кешенді медициналық-психологиялық-педагогикалық әдістемесіне негізделген. Бұл әдістеменің негізгі ерекшелігі дәрігер, педагог пен психологтардың бірлесе, тығыз байланыста жұмыс жасауы болып табылады. Өткен ғасырдың ортасынан бастап балалық ерте жастағы аутизмді зерттеулер басталуына қарамастан, қазіргі уақытқа дейін арнайы кешенді көмек

көрсету жүйесі құрастырылмаған. Бұл жерде кейбір балаларды жалпы мектептегі арнайы сыныптарда оқыту тәжірибесі бар екенін айту керек. Бірақ сол балаларға арнайы психологиялық-педагогикалық қолдау көрсету қажеттілігі негізгі талап болып табылады.

Қазіргі уақытта аутизмнің нақты себептері толық зерттелмеген. Жалпы, ғалымдардың деректері бойынша, аутизмі бар балалардың себебі орталық жүйке жүйесінің бұзылуы салдарынан болады. Тұқымқуалаушылық фактордың әсері де бар екенін көптеген зерттеушілер нақтылайды. Сонымен бірге мидың органикалық зақымдалуы да аутист балаларда жиі кездеседі. Тұқым қуалаушылық хромосомалық өзгерістер, зат алмасу өзгерістері, анасы жүкті және туу кезінде алған жарақаттар, нейроинфекциялар, тағы басқа жағдайлардың да жағымсыз әсер ету мүмкіндігі бар. Аутизмнің пайда болу себептерін түсіндіретін нақты дәлелденген ақпараттар аз зерттелген, кейбір зерттеулерде балаларға қызылшаға және басқа да ауруларға қарсы егілетін екпе салдарынан пайда болады деген де болжам болған. Бірақ уақыт өтісімен, көптеген зерттеулер нәтижесінде бұл болжам жоққа шығарылды. Ал, психоаналитиктердің ойынша, баланың алғашқы даму кезеңіндегі «ата-ананың эмоциялық салқындығы» да себеп болады [3].

Аутизмнің пайда болуына орталық жүйке жүйесінің түрлі себептермен зақымдалуымен байланысты, оған мыналар түрткі болуы мүмкін:

- жүктілік және туу кезінде түрлі патогендік факторлардың әсер етуі, яғни нейроинфекция, вирустық инфекция, жарақат, асфиксия және т.б. Мұндай жағдайда аутизмді аурудың салдарынан болған жүйке жүйесінің резидуалды-органикалық күйі деп қарастырады;

- биохимиялық, нейробиохимиялық және метаболикалық ауытқулар. Арнайы зерттеулер, жұлын сұйықтығы, қан, несеп сараптамалары көрсеткеніндей, аутистикалық симптомдар физиологиялық тұрғыдан белсенді заттар серотонин, катехоламин және дофаминнің алмасуының бұзылуынан болады. Биохимиялық өзгерістер мен аутистикалық белгілердің арасындағы байланыстың бар екенін дәлелдейтін зерттеулер бар [4].

Аутизмнің алғашқы белгілеріне тоқталатын болсақ, белгілер баланың үш жасына дейін анық байқалады. Әдетте, ер балаларда жиі кездеседі. Ата-анасы баланың құрдастарымен салыстырғанда кеш дамып, әлі сөйлемегенін байқайды. Алғашында бала естімейтін сияқты болып көрінеді, бірақ тексеру барысында нәтижесі олай еместігін көрсетеді. Мұндайда баланың жалпы дамуы тежеледі, мінезі тұйықтала түседі. Атын атап шақырса, елең етпеуі де мүмкін, өзге балалармен де ойнамайды, танып-білуге ұмтылмайды. Тіпті жаңа ойыншық та оны қызықтыра алмайды, яғни, мұндай балада қалау, сағыну, аяныш, өкініш, қамқорлық сияқты сезімдердің ешқайсысы болмайды. Өз әлемінде, өзімен-өзі өмір сүреді. Тәулік бойы ұйықтамай жүре беруі мүмкін, ештеңені қажет етпейді. Кейде бала сөйлеуді бастайды, бірақ біраз уақыт өтісімен, сөйлеу қабілетін қайта жоғалтады, күнделікті қылықтары қайталанады, күнде бір ойыншықпен және жалғыз ойнайды. Тіпті ойыншықтың тек бір бөлігімен ғана, мәселен, тек қолымен немесе басымен ойнауы мүмкін. Күнделікті қайталанатын тәртіптің өзгеруін бала қиын қабылдайды. Ата-аналарының айтуынша, бала көзге тіке қарамайды, сондықтан көбінің зияткерлік қабілеттері де төмен [5].

Аутист-балаларды оқытуда кешенді түзете-оқытуда жаңа технологияларды қолдану оқу материалын визуалды түрде елестете алу қабілеті болып табылады. Қоғамның және білім беру жүйесінің қазіргі кездегі дамуы түрлі іс-әрекеттердің интенсификациялық үрдісінің өсуіне байланысты болып келеді. Болашақ білім беру жүйесі мүмкіндігі шектеулі балаларға арналған білім берудің көп бөлігі жаңа технологияларға негізделіп, қозғалмалы ойын және ақпараттық технологияларды қолданудан тұрады.

Тәжірибе көрсеткендей, кешенді түзете-оқыту әдістері мақсатты түрде аутист балаларды түзете оқыту және тәрбиелеуде пайдалану балалардың жан-жақты дамуына, түзету мен

толықтыру жақтарына психологиялық-педагогикалық жағдай жасап, әр баланың тұлғалық ерекшеліктерін ескереді.

Түзете-оқыту үрдісінде кешенді түзете-оқыту әдістерін қолдану бала ағзасының компенсаторлы мүмкіндіктерін белсендіріп, ауытқушылықтарды жеңуге, алдын алуға мүмкіндік туғызады. Осы толықтырудың негізінде мүмкіндігі шектеулі балалардың қабылдаудың сақталған түрін жүзеге асыру және баланың психикалық функцияларын дамыту қолайлы жүзеге асады.

Ақпаратты көрнекі түрде көрсету қандай іс-әрекет болсын оның әсерлілігін жоғарылату арнайы білім беруде маңызы зор. Заманауи құралдарды, диагностикалық әдістерді және технологияларды қолдану баланың тек сол кездегі ғана функциясын анықтамай, сол кезде пайда болатын объективті қиындықтарды анықтап, оларды қолжетімді тәсілмен жеңуге көмектеседі, мұндай тәсілдерге төмендегі әдістемелер арқылы жетуге болады:

«Сенсорлық интеграция» әдістемесін қолдану.

Көп адамдар денесін сезініп, сезімдерін сәйкестендіріп, қоршаған ортаны сол арқылы тануға тырысады. Ал аутизм диагнозы бар балаларға ол қиынға соғады.

Сенсорлы интеграция терапиясы баланың қоршаған орта тітіркендіргіштеріне тым қозып отырғанын немесе қоршаған ортаның аса әсер етпегенін болжап, анықтауға көмектеседі. Осылайша, сенсорлы интеграцияның мақсаты - мидың сенсорлы ақпаратты өңдеуін жүзеге асыру. Сол арқылы бала күнделікті өмірде сол ақпаратты қолдана алады.

Сенсорлы интеграцияның мысалдары:

- гамакта тербелу (кеңістікте бағдарлануы дамиды);
- музыкаға билеу (есту жүйесі дамиды);
- бұршақ толтырылған қораптармен ойын (тактильді сезімдерін дамытады);
- туннельде жорғалау (кеңістікте бағдарлану және жанасуы дамиды);
- қозғалып тұрған шариктерге жанасу (көру сезімі мен тактильді бағдарлануы дамиды);
- орындықта айналу (тепе-теңдік және көру қабілетіне әсер етеді);
- бөренеде тепе-теңдік ұстап тұру (тепе-теңдік сақтауы дамиды) [6].

Ақпараттық технологияны қолдану әдісі бойынша «Дэльфа–142,1» тренажерын қолдану.

«Дэльфа–142.1» логопедиялық тренажеры баланың ауызша және жазбаша сөйлеу тілін жан-жақты дамыту, түзету бағдарламасының кешені түрі болып табылады. Ол кез- келген дыбыс, әріп, буын, сөз, сөйлем сияқты сөйлеу тілінің бірліктерімен жұмыс жүргізуге, мынадай логопедиялық міндеттерді: сөйлеудің грамматикалық-лексикалық жақтарын дамыту мақсатымен тыныс алуды және дауысты түзету, сөйлеу бұзылыстарын түзету үрдісіне ойын элементтерін қосу, сөздік материал мен жаттығу типтерін жан-жақты қарастыруға, түрлі мақсатқа сай материалдарды қолдануға, яғни суреттер, әріптер, буындар, сөздер, сөйлемдер арқылы баланың жеке мүмкіншіліктерін ескере отырып, деңгейлік тапсырмалар беруге, логопедиялық жұмыспен қатар баланың қабылдауын, зейінін, еске сақтауын дамытуға мүмкіндік береді.

Тренажерлар зиятында ауытқуы бар, тірек-қимыл аппаратында бұзылысы бар, сөйлеу бұзылысы бар балалардың психологиялық ерекшеліктеріне және қабылдау ерекшеліктеріне сәйкес жасалады.

Жаттығулардың құрылымы:

«Дыбыс» мәзірі:

- «Мерекелік торт», «Алау», «Шырша», «Шалқан» және «Бұршік» ойындары дұрыс, сапалы, бір қалыпты тыныс алуды қалыптастыру үшін берілген. Сонымен қатар бұл жаттығулар ринолалиясы және ринофониясы бар балалардың мұрындық реңкін түзеуге қолданылады;
- «Көбелек», «Ертегілік сарай» және «Диірмен» ойындары бірлескен сөздерді немесе сөз тіркестерін айтуға ықпал етеді;

- «Бауырсақ», «Сусиыр» және «Жанартау» жаттығулары экрандағы жануарлардың әрекетіне қарап, түрлі дауыстағы дыбыстарды айтуға көмектеседі. Мысалы, сусиыр аузын қатты ашқан сайын «а» дыбысы қатты шығады;

- «Ғарыш атқышы» және «Отшашу» жаттығулары қысқа дыбыстарды жылдам әрі анық айтуға ықпалын тигізеді;

- «Паровоз» және «Батпырауық» жаттығулары дауыссыз дыбыстарды айтуға септігін тигізеді. С, ш, х және ф дыбыстарын дұрыс айтқанына қарай паровоздың түтіні күнге, әуе шарына, жалауға дейін көтеріледі. Дыбыс айту дұрыс болмаса, паровоз түтіні өзгереді.

«Әріп» мәзірі:

- «2 бөліктен әріп құрастыр», «4 бөліктен әріп құрастыр», «Әріп жина» әріптің оптикалық контурын бекітуге арналған. Олар деңгейлерге байланысты бөлінеді. Осы үш тапсырмада бала құрастыратын әріпті таңдай алады;

- «Суреттер» сөздегі алғашқы әріпті табуға, анықтауға арналған. Сонымен қатар ұқсас әріптерді анықтауға ықпал етеді;

- «Том және Тим» дауыссыз дыбыстардың жұмсақ-қаттылығына қарай дыбысты талдауын қалыптастырады.

«Буын» мәзірі:

- «Сиқырлы құдық» жаттығуы алғашқы оқу дағдыларын қалыптастыруға арналған. Сол арқылы балалар қиын буынды сөздерді айтуға жаттығады.

«Сөз» мәзірі:

- «Тығылмаш» жаттығуы арқылы сөзге дыбыстық талдау жасауға жаттығады. Стимулды материалды таңдауға байланысты (суреттер, аудио) фонемды қабылдауын жан-жақты дамытуға болады;

- «Мозаика» жаттығуы сөздің жазылуын тануға және сөзді тұтас оқуға үйретеді. Еске сақтау мен қабылдауды түзетеді.

«Сөйлем» мәзірі:

- «Сөйлемді қалпына келтір», «Сөйлем құрастыр», «Түсіп қалған сөзді қой», «Сөйлемді аяқта» жаттығулары сөйлеу тілінің лексика-грамматикалық жақтарын дамытуға арналған. Ол балаға сөздер мен сөйлем арасындағы мағыналық және грамматикалық байланысты қоюға жаттықтырады.

«Мәтін» мәзірі:

- «Мазмұндау», «Әңгімелеу», «Сурет бойынша әңгімелеу» жаттығулары байланыстырып сөйлеу тілін дамытуға арналған. «Мазмұндау» бөлімінде берілген тақырып бойынша әңгімелеуге арналған көмекші сөздер, сұрақтар, сөздіктер берілген. «Суретке қарап әңгіме құрау» бөлімінде суретшілердің 21 түрлі картиналары берілген (портрет, сюжетті суреттер, пейзаж). Әр суретке, оның эмоциялық мағынасына сәйкес музыкалық үзінді таңдалған. Ол баланың суретті сипаттауына көмектеседі.

«Сөздікпен жұмыс» және «Белсенді сөздігін қалпына келтіру»:

Тренажерда базалық сөздік енгізілген. Ол жалпы көлемі бойынша 4,5 мың сөзден тұратын 63 сөздіктен тұрады. Ол жалпы және тақырыптық сөздер («Киім», «Тамақтар», «Мектеп» т.с.с.), сонымен қатар сөздіктер фонетикалық принцип бойынша құрылған). Баланың жеке мүмкіншіліктерін ескере отырып, деңгейлік тапсырмалар беріліп, логопедиялық жұмыспен қатар, баланың қабылдауын, зейінін, еске сақтауын дамытуға мүмкіндік берілді [2].

Аутизмі бар балалардың оқытуда, қарым-қатынасқа түсуін, әлеуметтік ортаға бейімделуін, сөйлеу тілін қалыптастыруда, психикалық үрдістерін дамытуда кешенді түзете-оқыту әдістерін жүйелі қолданып, пайдалану үдерісіне сараптаулар мынадай қорытынды жасауға мүмкіндік беріп отыр:

-тәжірибелік топтағы балалардың психикалық функцияларын қалыптастыру сапасы жоғарылады;
-аталмыш жаттығуларды, тапсырмаларды орындауда балалардың белсенділігі, қызығушылығы арта түсті;
-аутизмі бар балаларға жүргізілген эксперименттен кейін балалар мен педагог арасындағы қарым-қатынас жаңа қарқын алды;
-аутизм диагнозы бар балаларға эксперимент жүргізу нәтижесінде жақсы нәтиже көрсетілді.

Жалпы, аутизмі бар балалармен жүргізілген жұмыс нәтижесі бойынша зерттеу болжамдарының дұрыс екені дәлелденіп, аутизм диагнозы бар балаларды оқытуда кешенді түзете-оқытудың, заманауи әдістерді пайдаланудың тиімділігі көрсетілді, олармен жұмыс жүргізу барысында кешенді түрде әдістерді қолдану баланың сауығуына барынша мүмкіндік береді, қарым-қатынас орнату оңайға түседі, қызығушылығы оянады.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. Щипицина Л.М. Детский аутизм. -СПб.: Дидактика Плюс. -2018.-120б.
2. Мамайчук И.И. Помощь психолога детям с аутизмом. -СПб.: Речь, 2017. -35б.
3. Юханнсон И. Особое детство. -М.: Центр лечебной педагогики. -2021. -130б.
4. Аршатская О.С. Психологическая помощь ребенку раннего возраста при формирующемся детском аутизме. -Москва: Центр лечебной педагогики. -2018. -46-56б.
5. Питерс Т. Аутизм: от теоретического понимания к педагогическому воздействию. -СПб.: Ин-т специальной педагогики и психологии. -2019. -150б.

ОӘЖ 378. 412

ВОЛОНТЕРЛІК ІС-ӘРЕКЕТ ЖАСӨСПІРІМДЕРДІҢ ӘЛЕУМЕТТІК ҚҰЗІРЕТТІЛІГІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ БАСТЫ ШАРТЫ

Умбетхан Нурсаулеш, магистрант
nursaulesh@mail.ru

Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан
Ғылыми жетекші: А.И.Айберген - п.ғ.к., доцент

Волонтерлік - әрбір жеке тұлғаның азаматтық сана-сезімі мен рухани принциптерінің және адамгершілік қасиеттерін білдірудің бір нысаны болып табылады. Мәні мен мазмұны «ақысыз, саналы түрде өз еркімен өзгелердің игілігіне «жасалған іс бола тұрып, волонтерлік «азаматтық қоғамның фундаменти болып саналып, «адамзаттың татулық, бостандық, қауіпсіздік, өзге мемлекеттердің халқына әділдікпен қарау» сынды ұмтылыстарына қол жеткізулеріне мүмкіндік тудырады [1].

Еріктілер - бұл өз ынтасымен азаматтық қоғамның игілігі үшін әрекет ететін, өзінің білімін, уақыты мен күшін материалдық сыйақы алуға немесе ақы төленетін жұмысқа емес, бірлескен әлеуметтік күш үшін арнайтын адамдар. Ерікті қызмет белгілі бір міндет бойынша бірлесіп жұмыс жасау достық пен өзара түсіністікті құрудың тиімді әдістерінің бірі деген идеяға негізделген, ал жобалар диалогтың, әр адамның қабілетіне қарай жұмыс істеу мүмкіндігінің негізі болып қызмет атқарады.

Қазіргі уақытта әлемде бірқатар халықаралық волонтерлік бірлестіктер бар, олар әлемдік ауқымдағы волонтерлік принциптің жұмысында шешуші және ғаламдық рөл атқарады. Ерікті ұйымдардың әлемге деген сүйіспеншілік сезімін тәрбиелеуде және оны білдіру құралдарымен қамтамасыз етудегі рөлі әлемдік деңгейде өсіп келеді.

Әлемнің көптеген елдерінде еріктілер қозғалысын дамыту мемлекеттік маңызы бар міндетке айналды. Еріктіліктің өсіп келе жатқан әлеуметтік маңызын Қазақстанда мойындайды, мысалы 2019 жылдың мамыр айында Президент Қасым-Жомарт Тоқаев 2020 жылды «Еріктілер жылы» деп жариялауы кездейсоқтық емес.

Қазіргі уақытта мемлекеттің алдында волонтерлік жылы аяқталғаннан кейін волонтерлік саласында қандай саясат жүргізу керектігі туралы мәселесі тұр. Волонтерлік қызмет саласында мемлекеттің сындарлы саясатының болмауынан Қазақстанда еріктілер қозғалысының дамуы айтарлықтай баяулайтыны анық [2].

Қазақстанда Ұлттық волонтерлік желісі жұмыс жасайды, оның құрылған уақыты: 2010 жылғы 30 сәуір. БҰҰ Еріктілер Бағдарламасы және Қазақстанның Азаматтық Альянсының жобасы. Волонтерлік ұйымдарды, волонтерлермен жұмыс жасайтын ҰЕҰ-ларды, сонымен қатар, волонтерліктің дамуына қызығушылық білдіретін жеке тұлғаларды біріктіреді. Мақсаты: еріктілік бастамалардың әрі азаматтық қоғамның толыққанды және үдемелі дамуы. ҚР-да волонтерлік мәдениетті дамыту. Желінің дамуы: ҰВЖ мүшелерімен жұмыс: ақпарат алмасу, білім әрі машықтарға үйрету, қолдау көрсету және т.б.

Білім беретін волонтерлік лагерлер немесе мектептер: 2010 жылдың қараша айында волонтерлермен жұмыс істейтін ҰЕҰ-ларға арнап, Бурабай жерінде халықаралық волонтерлік лагерь өткізілді. Оған Қытайдан келген срапшылар, БҰҰ волонтерлері, АҚШ Бейбітшілік Корпусының волонтерлері қатысты.

Халықаралық қызметтестіктің дамуы: Қазақстандағы БҰҰ Еріктілер Бағдарламасы, АҚШ Бейбітшілік Корпусы, ASA германдық қызметі. Желіге мүше болу арқылы волонтерлік туралы ақпарат пен қорларға қол жеткізу. Волонтерлікті дамытуға қызығушылық білдіргендерге өзара көмек, өзара қолдау көрсету әрі өзара байланыс орнату. Білім алу мүмкіндігі, іссапарлар, гранттар алу және бірлескен желілік жобаларды іске асыру мүмкіндігі және т.б. ие болады. ҰВЖ-мен серіктестікте көптеген шаралар өткізілген. Мысалы:

-Азия-Тынық мұхиты аймағы елдері Қоршаған ортаны қорғау министрлерінің 6-шы конференциясы (MCED-6).

-ЕҚЫҰ Саммиті.

-2011 жылғы 7-қысқы Азия ойындары.

-Аталмыш шаралардың топтар көшбасшыларын және волонтерлерін дайындау бойынша негізгі жаттықтырушылар – ҰВЖ мүшелері.

-«Бірлігіміз жарасқан! Көптің тілегі –күш!» атты концерт-фестиваль, Астана қаласы Қазақстан халқы Ассамблеясының 17 сессиясы және т.б.

Волонтерлік іс -қызметтердің кең ауқымдылығы, ішіне өзара көмектің дәстүрлі пішіндерін және өзіне деген көмектің арттыруы болып келеді. Волонтерлік (ерікті) қызмет болып табылады, оларға келесі түрлерін жатқызуға болады:

-Ағаш, өсімдіктер, көгалдар, түптерді отырғызып, өсіру;

-Азаматтардың мынадай сияқты әлеуметтік санаттарына көмек: егде адамдар, қамқорсыз бала-шағалар, баспанасыз адамдар, жастар, студенттер, мүмкіндіктері шектеулі адамдар (мүгедектер), бұрынғы тұтқындар, т.б;

-Жануарларға көмек, қорықтар мен хайуанаттар саябағына ерікті көмек;

-Ауланы, телімдерді, қалалық көшелерді абаттандыру;

-Салауатты өмір салтын насихаттау;

-Экологияны жақсарту: қоқыстарды жинау, сенбіліктерді ұйымдастыру т.б;

-Қайырымдылық концерттері мен театр қойылымдары;

-Нашақорлық, жасөспірімнің айыпкерлігін алдын алуға арналған оқтаулы әңгімелерін жүргізу;

Волонтерлер - тек альтруистер емес, олар тәжірибе алу үшін, дағдыларды және білімдерді арттыру үшін, дербес қарым-қатынастың қағидаларын білу үшін жұмыс істейді. Көбінесе волонтерлік қызмет - төленетін жұмысқа жол салады, бұл жерде адам өзін жақсы жақтан көрсете алады, өзін әртүрлі қызмет аясында сынап көріп, өмірлік жолын анықтай алады [4].

Қазіргі кезде, еліміздің білім беру жүйесіндегі реформалар мен саясаттар, өзгерістер мен жаңалықтар әрбір педагог қауымының ойлауына, өткені мен бүгіні, келешегі мен болашағы жайлы толғануына, жаңа идеялар мен жаңа жүйелермен жұмыс жасауына негіз болары анық.

Қазақстан Республикасы мемлекеттік жалпыға міндетті білім беру стандартында жалпы орта білім берудің ұлттық деңгейдегі басты мақсаты - еліміздің әлеуметтік, экономикалық және саяси өміріне белсенді қатысуға дайын, құзыретті тұлғаның қалыптасуына ықпал ету деп анық көрсетілген.

Құзіреттілік - жеке тұлғаның теориялық білімі мен практикалық тәжірибесін белгілі бір міндеттерді орындауға даярлығы мен қабілеті. Ол жансыз жаттанды білім түрінде емес жеке тұлғаның танымға, ойлауға қатысын және әрекетке, белгілі мәселелерді ұсынып, шешім жасауға, оның барысы мен нәтижелерін талдауға, ұдайы түрде ұтымды түзетулер енгізіп отыруға деген икемділігінің белсенділігінен көрінеді.

Сапалы білім беру арқылы жасөспірімдердің алған теориялық білімін практикалық іспен байланыстыра отырып, олардың дүние танымын кеңейтіп, белгілі бір әлеуметтік құзіреттіліктерді бойына сіңірген жеке тұлғаны қалыптастыра аламыз. Білімнің сапасын көтеруде қазіргі таңда қолданылып жатқан әдіс-амалдар өте көп, олар жасөспірімдердің қызығушылығын арттыруда, жаңа технологиялар да жылдан-жылға көбею үстінде.

Жаңа технология негізінде жасөспірімдер, біріншіден, таныс тәсілдер арқылы бұрыннан таныс үлгілер бойынша жұмысты іске асырады. Екіншіден, танымдық іс-әрекет арқылы білім мазмұнын нәтижеге бағдарлайды. Үшіншіден, шығармашылық іс-әрекет арқылы таныс емес жағдайдағы проблемалық жағдаяттардан шығу жолдарын қарастырады, жеке адамның тұлғалануымен ерекшеленеді.

Жасөспірімдер шығармашылық тапсырмаларды орындау барысында ақпараттық көздерінен алынған мәліметтерді пайдалана отырып өмірден көрген практикасымен байланыстыру арқылы сұрақтардың шешімін табуға жол ашады.

Ал қазіргі оқытушы жасөспірімдерді дұрыс ұйымдастыра отырып, бағыт бағдар беру арқылы өздігінен жұмыс жасауға үйрету нәтижесінде, жаңа идеялар мен жаңалықтар, болжамдар мен нәтижелер әкелетіндей тұлға даярлап шығуды көздеуде. Оқытушы қауымнан оқушылар тек білімге ғана емес, өмірге де үйрететін қабілеттілік пен құзіреттілікті қажет етіп отыр.

Осындай күрделі іс-әрекет түрлерімен қарым-қатынасқа түсе отырып, бүгінгі талапқа сай «әлеуметтік құзіреттілік» негізінде өзінің әлеуетін көтеруді жүзеге асырады [5].

Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңында оқыту реформасын, әдістерін, технологияларын таңдауда көп нұсқалылық қағидасы бекітілген, бұл педагогтарға кез келген үлгімен сабақ өтуге мүмкіндік береді. Осыдан келіп жаңа технологияларды тиімді түрде қолдану қажеттігі туындайды. Бұл әдістемелер жиынтығы жасөспірімдердің өзін-өзі дамытуға, жан-жақты тануға, өзін-өзі өзектендіруге көмектеседі. Бұл орайда кез келген ізденіс оқу ісіндегі субъектілер оқушы мен оқытушының өзара іс-әрекетіне, танымдық қызметіне бағытталуы тиіс.

Жасөспірімдердің іс-әрекетін мақсатты түрде ұйымдастыру, оған басшылық жасау, білімді өз белсенділіктерімен алуға жағдай туғызу – жаңа педагогикалық технологиялардың басты белгілері болып табылады. Көп жылғы тәжірибеде В.Ф.Шаталовтың «Тірек сызбалар арқылы оқыту технологиясы», В.К.Дьяченконың «Ұжымдық оқыту тәсілі», Қ.А.Әбдіғалиевтің «Шоғырландырып-қарқынды оқыту», Ж.А.Қараевтың «Оқытудың үш өлшемді әдістемелік жүйесі» технологиясы, жаңашыл ұстаз Қ.Бітібаеваның ізденуге негізделген озық

технологияларын пайдаланып, тиімділігіне көз жеткіздік. Қазірде осы айтылған әдістемелерді жүйелі түрде қолдануға мүмкіндік беретін «Модульдік оқыту технологиясы» кеңінен қолданылуда.

Жаңа мазмұнда оқыту жасөспірімдердің әлеуметтік құзіреттілігін қалыптастыруға көмектеседі. Әлеуметтік құзіреттіліктер бұл пәндер жиынтығы емес, ол оқушының білімі, білігі және дағдыларының үйлестірмелі сипаттарымен байланыстыратын жаңадан қалыптасқан сапа болып табылады.

Жасөспірімдердің әлеуметтік құзіреттілігін қалыптастыруды мынадай әдістер көмегімен айқындауға болады:

- арнайы өз бетімен орындауға арналған тапсырмалар жүйесі;
- жобалау әдісі;
- шағын топтағы диалогтық (Сократтық әдіс), проблемалық жағдаяттар.

Сократтық әдіс ерекшелігі - әдіс қарапайым өмірлік ситуациялар негізінде құрылады. Шындықты бірлесе іздеу - білім берудегі ең басты тәсіл. Сократтың оқушылармен әңгімесі дәстүрлі тақырыптардан басталған. Диалогты өрістете отырып, оны құрамдас бөліктерге ажырата отырып, оның әрбір талқылау тармақшасынан жаңа сұрақтар тудырып, өзімен бірге ойлануға дайын адамдардың ойын шындықты іздестірудің қиын жолына апарған. Ойдың туындауына көмектесе отырып, Сократ бірде бір көзқарасты назарынан тыс қалдырмаған, алдын ала ешбір көзқарасқа жақтаспай, әңгімелесушілерді өзін-өзі жоққа шығаруға қатыстырған, осылайша, беделге емес, тек дәйектерге сенуге үйреткен. Сократтың пайымдауынша, педагог ештеңені қалыптастыру керек емес, ол басқа адамдарда даналықтың туындауына жағдай жасауы керек.

Жалпы, волонтерлік қызметті ұйымдастырушы [6]:

1) волонтерлік бағдарламаларды немесе жобаларды іске асыруды және волонтерлік акцияларды өткізуді ұйымдастырады;

2) егер бұл осы бағдарламаларда көзделсе, волонтерлік қызметті қолдау мен ынталандырудың мемлекеттік бағдарламаларын іске асыруға қатысады;

3) волонтерлік ұйымдар өткізетін волонтерлік бағдарламалар немесе жобалар мен волонтерлік акцияларды іске асыруға қатыса алады;

4) волонтерлік ұйымға және волонтерге жоспарланатын және жүзеге асырылып жатқан волонтерлік бағдарламалар, жобалар мен волонтерлік акциялар, оларға қатысушылардың саны, волонтерлік ұйымға және волонтерлерге қойылатын талаптар, олардың өткізілу орны

мен уақыты, өткізілуге қойылатын талаптар туралы, оның ішінде өзінің интернет-ресурстарына орналастыру арқылы ақпарат береді;

5) волонтерге волонтерлік қызметті жүзеге асыру үшін жағдай жасайды;

Волонтерлік қызметті қолдау шаралары демеушілік, қайырымдылық және меценаттық көмек түрінде мынадай:

- материалдық-техникалық қамтамасыз ету;

- мүлктік қамтамасыз ету;

- қаржылай қамтамасыз ету;

- Қазақстан Республикасының заңнамасына қайшы келмейтін өзге де қолдау нысандарында жүзеге асырылуы мүмкін [6].

Кәсіби құзіреттілік ең алдымен оқушылардың ақпаратты сауаттылығы мен кез-келген мәселені дұрыс шеше білу қасиетінен көрініс табады. Жасөспірімдер қоғам талабына сай өзін-өзі үздіксіз жетілдіріп отыратын, кәсіби білімді, жаңа технологияларды меңгерген, ортамен қарым-қатынасқа тез бейімделе алатын, ұйымдастырушылық қабілеті жоғары, тәжірибесі мол т.б. қасиеттерді жинақтағанда ғана кәсіби құзіретті маман бола алады.

Қолданылған әдебиеттер

1. Қазақстандағы волонтерлікті дамытудың жай-күйі мен перспективалары// «TALAP» қоғамдық қоры. Қолданбалы зерттеулер орталығы. -Астана, 2019.-Б.92
2. Тұрғанбекова Б.А. Мұғалімнің шығармашылық әлеуетін біліктілікті арттыру жағдайында дамыту: теория және тәжірибе. – Алматы. – 2015. -Б. 208
3. Құдайбергенова К. Құзырлылық – тұлға дамуының сапалық критерийі//Ғылыми-практикалық конференция материалдары). – Алматы-2018.-Б.921
4. «Математика және Логика» журналдары №3 2013 жыл, №1, 2015 жыл
5. Нагибин Ф.Ф., Канин Е.С. Математическая шкатулка. –Москва: Просвещение. -2015. -Б.198
- 6.Қазақстан Республикасының Заңы: «Волонтерлік қызмет туралы// [parlam.kz>mazhilis/download/966](http://parlam.kz/mazhilis/download/966)

ОӘЖ178.11.43

ӘЛЕУМЕТТІК ПЕДАГОГТАРДЫ МЕКТЕПТЕГІ КИБЕРБУЛЛИНГТІҢ АЛДЫН АЛУҒА КӘСІБИ ДАЯРЛАУ

Хуанбек Айгерим

aa1999@mail.ru

Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, магистрант,

Ғылыми жетекші – П.Б.Сейітқазы, п.ғ.д., профессор

Интернет кеңістігіндегі буллинг, агрессивті мінез-құлық біздің елімізде де, шетелдерде де жасөспірімдер арасында жиі кездесе бастағаны баршамызға мәлім. Бұның себебі: жаһандану жағдайындағы еңбектеген баладан еңкейген қарияға дейін сандық гаджеттер қолданатындығымен тікелей байланысты. Себебі бұл құралдардың тек байланыс құралы ретіндегі өзектілігі жайына қалып, қазіргі уақытта ақпарат көзі, ойын құралы ретінде де қолданады. Сонымен қатар, барлығына бірдей әлеуметтік желілердің қол жетімдігі тағы бар. Әлеуметтік желілердің жалпыға бірдей қол жетімділігі қазіргі уақыттағы кибербуллингтің өте кең таралып, ең өзекті мәселеге айналып отыруына себепші болып отыр. Яғни ақпараттық технологиялар мен басқа да байланыс құралдарының дамуымен жасөспірімдерді қудалау нақты өмірден интернетке көшті десек болады. Мұндай психологиялық зорлық-зомбылықтың түріне мектептегі жасөспірімдер жиі ұшырайды. Қазақстан үшін жасөспірімдер арасындағы кибербуллинг мәселесі өте өзекті. Статистикалық мәліметерге сүйенсек, жыл сайын Қазақстандағы балалардың 60-65%-ы зорлық-зомбылық пен кемсітушіліктің, кибербуллингтің куәсі болғанын, оның 40-45%-ы буллинг құрбаны болғанын, қалғаны 20%-ға жуығы өзге балаларға қатысты зорлық -зомбылық, қорқыту, кемсіту әрекеттерін жасағандарын хабарлаған[2,82 б.]. Осылардың арасында кибербуллинг буллинге қарағанда сирек кездеседі.

Мектептегі буллингтің, кибербуллингтің алдын алу мәселесінде әлеуметтік педагогтың рөлі ерекше. Сол себепті де, әр болашақ әлеуметтік педагог мамандарын кибербуллингтің алын алуға кәсіби түрде даярлау мәселесі өте өзекті болып табылады.

Әлеуметтік педагог әртүрлі категориядағы субъектілермен балалармен, жасөспірімдермен, жастармен, ересектермен, әлеуметтік-педагогикалық іс-әрекеттерді жүзеге асыратын, тұлғаның дамуы мен әлеуметтенуіне ықпал ететін маман.[1,15]

Қазақстан Республикасының әлемдік біртұтас білім кеңістігіне ену жағдайында (Лиссабон Декларациясына қол қоюы, Болон үдерісіне қатысуы) мамандардың бәсекеге қабілеттілігі мен дайындау сапасын арттыру заманауи білім беру жүйесіндегі ең маңызды міндеттерінің бірі.

Жоғары кәсіби білім беру құрылымы мен құрамының өзгеруі, болашақ маманды даярлау деңгейлеріне қойылатын талаптардың артуы педагогикалық білім беру жүйесінде мамандарды дайындауда жана мазмұнды тәсілдер мен тәжірибелердің енгізілуін көздейді. Білім беру саласындағы бірқатар нормативтік құжаттарда: ҚР Білім туралы Заңында, Қазақстан Республикасының педагогикалық үздіксіз білім беру Тұжырымдамасында, Қазақстан Республикасының білім беруді және ғылымды дамытудың 2020-2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасында қазақстандық білім мен ғылымның жаһандық бәсекеге қабілеттілігін арттыру, адам капиталы, бәсекеге қабілетті кадрлардың сапасын жақсартудың және жалпыадамзаттық құндылықтар негізінде тұлғаны тәрбиелеу мен оқытуға қол жеткізу маңыздылығы белгіленген.

Жоғарыда айқындалған мемлекеттік білім беру саясатындағы нормативтік құжаттардағы мақсат-міндеттерді жүзеге асыруда, білім алушылардың қажеттіліктері мен мүмкіндіктеріне бағытталған инновациялық тәжірибелер қатарындағы әлеуметтік педагогтарды дайындау үдерісін жүзеге асырудың өзектілігі айқындалады. [1,8] Осы тұрғыда әлеуметтік педагогика саласындағы әлеуметтік педагог кадрларын дайындау мәселесі Г.Ж.Меңдібекова, М.Т.Баймуқанова, Р.И.Бурганова, А.К.Жексембинова сынды көптеген авторлардың еңбектерінде қарастырылған. Зерттеулерге сүйене отырып, қай кезеңде болмасын әлеуметтік педагог кадрларына деген сұраныстың өзекті болғандығына көз жеткізе аламыз, ал қазіргі ақпараттық техниканың дамыған шағында әлеуметтік педагогика саласындағы білікті мамандарға деген сұраныс одан сайын өсе түсті.

Жоғарыда айтылғандай, буллингке, кибербуллингке жиі кез болатындар – жасөспірімдер. Ал жасөспірімдердің жиі уақыт өкізетін орны әрине - білім беру мекемесі. Білім беру мекемесінде жайлы, қауіпсіз жағдай жасау үшін мектептегі зорлық-зомбылықтың әртүрлі нысандары мен түрлерінің алдын алу үшін әлеуметтік педагогтардың жан-жақты ғылыми-ұйымдастырушылық, әдістемелік дайындығы маңызды екені анық. Сол үшінде универсиет қабырғасында оқып жүрген болашақ әлеуметтік педагогтар үшін: «Тәрбие теориясы мен әдістемесі», «Әлеуметтік педагог жұмысының әдістемесі мен технологиясы», «Девиантты мінез-құлық психологиясы» сияқты оқу лекцияларын тыңдау маңызды. Бұл лекциялармен таныса отырып, болашақ әлеуметтік педагогтар «мектептегі буллинг, кибербуллинг» терминімен, осы жағымсыз құбылыстардың мәні мен түрлерімен, оның басқа зорлық-зомбылық түрлерінен айырмашылығымен танысады.

Сонымен қатар студенттер оқу пәндеріндегі лекциялардан бөлек, практикалық тапсырмаларды орындау арқылы: мектептегі кибербуллинктің анықтау, профилактикалық жұмыстарды жүргізу жолдарын үйренеді. Әлеуметтік білім беру теориясын тәжірибемен ұштастыру арқылы әлеуметтік білім берудегі мемлекеттің әлеуметтік саясатын жүзеге асыруға, елдің адами капиталының қалыптасуына ықпал ете отырып, мамандардың бәсекеге қабілеттілігін, инновациялық ептілігін, белсенділігін арттыруға болады.

Әлеуметтік педагог психолог, медиатор дағдыларын меңгеруі керек. Әлеуметтік педагогтың ата-аналармен, өзге педагогтармен, балалармен сенімді қарым-қатынас орнатуы маңызды. Кез келген оқушының педагогке сенім артып, уайым туғызатын мәселелерімен бөлісе алуы үшін оқушы өзінің сенімді адамның жанында екенін, қорғалған сезінуі қажет. Демек, болашақ әлеуметтік педагогты даярлаудағы міндеттің бірі – балалармен жұмыс жасауды, ұжымды біріктіре алуға, балалардың назарын аударуға білуге, топтық және жеке жұмыстарды ұйымдастыра білуге даярлау болып табылады [2, 84 б].

Болашақ әлеуметтік педагогтарды кибербуллинг белгілерін анықтауға және оған қарсы тұруға үйрету «Кәсіби қызметтегі информатика және ақпараттық технологиялар», «Жасөспірімдердің девиантты және делинквентті мінез-құлқының алдын алуда мультимедиялық технологияларды қолдану» сияқты пәндер курсына жүзеге асырылады. Сонымен қатар

университет қабырғасында студенттер кибербуллингке қарсы әрекет етудің әртүрлі нұсқаларымен танысуы қажет, атап айтар болсақ: а) сайтты техникалық жою, оның жұмыс істеуін блоктау; б) заңды тұлғаның беделіне нұқсан келтіретін мәліметтердің болуы туралы полицияға арыз; в) кибербуллинг мақсатында жазылған хабарламаларды алғандығы туралы сынып жетекшісіне, мектеп директорына әкімшілік шағым және т.б.[3].

Болашақ әлеуметтік педагог балалар мен ата-аналарды кибербуллинг жағдайында олардың құқықтары мен ықтимал әрекеттері туралы хабардар етуге дайын болуы керек. Кибербуллинктің алдын алу қазіргі мектептің ең маңызды педагогикалық міндеттерінің бірі, бүкіл білім беру ұжымының абыройлы ісі болып табылады. Осыған орай, студенттердің «жәбірленушінің мінез-құлқы» психологиясы, тәуекел тобындағы балалармен және ата-аналарымен жұмыс, тұлға психологиясы және жәбірленуші позициясындағы мұғалімнің мінез-құлқы туралы ғылыми мәліметтермен танысып, әлеуметтік педагогтың оқушылардың кибербуллингке ұшырауының алдын алу бойынша мұғалімдермен жүргізілетін жұмысының әдістемесін білуі маңызды болып табылады [2,85 б].

Сонымен қатар, болашақ әлеуметтік педагогтарды дайындау - олардың бойында жоғары адамгершілік мәдениетті қалыптастыру, педагогикалық әдеп пен адамгершілік нормаларын мүлтіксіз сақтауға, әрбір баланың тағдырына немқұрайлы қарамауға, бірде-бір баланы назардан тыс қалдырмауға дайын болуды көздейді. Бұл ретте келешек мамандардың санасына әлеуметтік педагогтың балалармен жақын қарым-қатынасының дәрежесі, ұжым мүшелерінің ұнататын және ұнатпайтын жақтары, топ мүшелерінің балалармен қарым-қатынасын дамыту - зорлық-зомбылықтың алдын алудың маңызды шарттары болып табылатынын жеткізу қажет.

Қорыта айтқанда, мектептегі жасөспірімдер ортасының қауіпсіздігін жақсартуда, мектептегі профилактиканың тиімді кешенді бағдарламаларын әзірлеу мен енгізуден бөлек, білікті мамандарды даярлаудың рөлі ерекше. Себебі, әрбір педагог қазақ елінің болашақ азаматын, елінің келешегінен үміт күттіретін тұлғасын тәрбиелеуде. Қазақстанның ең басы капиталы – адам десек, сол адами капиталды дамыту, бәсекеге қабілетті болашақ ұрпақты тәрбиелеу, талапқа сай білім беру, психо-эмоционалды тұрғыдан сау ұрпақ тәрбиелеу – мемлекеттің басты ұстанымы. Адами капиталдың жоғары деңгейін жақсы білім мен тәрбие қамтамасыз етеді. Білім мен тәрбиені беретін әлбетте педагог.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Нурмуханбетова А.Н. Әлеуметтік педагогтарды тьюторлық іс-әрекетке дайындаудың ғылыми негіздері(диссертация). Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, 2021. – 203 б.
2. Б.К.Сақтағанов. Білім беру ұйымдарында буллингтің, кибербуллингтің, моббингтің алдын алудың психологиялық, педагогикалық аспектілері, «Білім» ғылыми-педагогикалық журналдың №3(102) нөмірі, 2022 жыл.- 78-85 б.
3. И.Н.Дашук, В.А.Николаев, К.В.Дашук. Профессиональная подготовка будущих социальных педагогов к предотвращению школьного буллинга. Ученые записки Орловского университета №1(82), 2019 жыл. – 217-218 с.<https://cyberleninka.ru/article/n/professionalnaya-podgotovka-buduschih-sotsialnyh-pedagogov-k-predotvrascheniyu-shkolnogo-bullinga/viewer>

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ОБУЧЕНИИ РУССКОМУ ЯЗЫКУ

Шакпакбаева Назигуль Жангалиевна

Сембай Әлия

naz41@mail.ru

Школа-гимназия №77, г.Астана, Казахстан

Гуманность общества, выражаемая через обучение языку, состоит в стремлении расширить рамки познания, поднять планку интеллектуального развития ученика. Язык связан со многими сферами человеческой жизнедеятельности, что объективно определяет высокую потребность в нем и его высокую ценность. Однако субъективная потребность в языке может быть сильно снижена из-за ограниченности социальной сферы его применения и из-за отсутствия интереса к нему.

Следующая проблема – проблема обобщения и систематизации учебного материала. Она приобретает особую значимость при изучении программного материала по орфографии и пунктуации в школе в связи с тем, что в действующих учебниках материал одной орфографической и пунктуационной темы изучается дробно, иногда оказывается разнесенным по учебникам разных классов. При отсутствии обобщения это затрудняет формирование в сознании учащихся целостного, системного представления о той или иной орфографической закономерности.

Неверное, непоследовательное представление орфографического материала является одной из причин его формального изучения, приводящей к недостаточной культуре обобщения. Поэтому эффективность работы по обучению орфографии во многом определяется способами формирования в сознании учащихся представления о логической структуре изучаемого материала. В связи с этим актуален выбор эффективных технологий, способствующих развитию лингвистической активности учащихся на уроках русского языка.

Главная цель использования инновационных технологий обучения русскому языку – повышение качества знаний учащихся, развитие их интеллектуальных и речевых способностей [1,55].

Понятийную базу инновационной методики русского языка составляют:

1. Принципы инновационного обучения русскому языку:

- принцип дидактической метафоризации лингвистических сведений,
- принцип раскрытия творческих способностей приобретать активным путем знания в системе,
- принцип взаимосвязи рационального и эмоционального.
- частнометодический принцип коммуникативной достаточности, функционирующий при отборе и оценке текстового материала, вводимого в уроки;

2. Методы инновационного обучения русскому языку:

- метод проблемной наглядности,
- метод лингвистической аллюзии,
- метод активизации ассоциативных связей;

3. Приемы работы на уроках русского языка:

- ассоциативный,
- «немой» вопрос,
- прием составления тематической сетки готового текста и прием ее вычисления при создании текста.

- прием составления схемы развертывания микротекста будущего текста и прием ее вычленения из готового текста и др.

Опора на науку инноватику позволила разработать методику обучения русскому языку на уровне инновационной технологии, обеспечивающей функционирование поисково-технологической модели одновременно на организационном, материально-дидактическом и структурном уровнях.

Организационная сторона инновационной технологии обеспечивается реализацией способа инновационного обучения, функционирующего в двух его разновидностях:

- в способе метафоризации лингвистических сведений (на уроке дидактической игры),
- в способе инновационного развития речи (на уроке-исследовании).

Таким образом, организационная сторона инновационной технологии, применяемой на уроках русского языка, включает понятия: способ инновационного обучения, урок-дидактическая игра и урок-исследование.

Материально-дидактическая сторона инновационной технологии связана с новой функцией лингвистической наглядности, обеспечивающей управление познавательной деятельностью ученика через аппарат эмоций, и с опорой на специально организованную работу со словесными ассоциациями. При этом материально-дидактическая сторона инновационной технологии включает главное понятие - инновационная опора и результаты ее трансформации: схема-опора, рисунок опоры, крок, компакт, учебный видеоклип, инновационный опорный конспект; тематическая сетка текста и др. При такой организации инновационная опора, «провоцирующая» ученика на учебное действие, на «расшифровку» системно-структурной модели в режиме продуктивного творчества, выступает ориентировочной основой умственного действия.

Обязательное одновременное внимание ко всем сторонам инновационной технологии дает возможность третьей стороне, структурной, формировать работу в режиме творческого учения, ориентированного на снятие существующего противоречия между целью обучения и организацией содержания и процессом его присвоения.

Поисково-технологическая модель, построенная по законам инноватики, обеспечивает учителя педагогической технологией, которая в процессе обучения русскому языку трансформируется в учебную технологию ученика.

Особенности педагогической технологии выражаются, во-первых, в стиле обучения, выдвигающем на первый план активные его формы, предполагающие не только сотрудничество, но и сотворчество на нетрадиционно организованном уроке; во-вторых, в разработке и выборе таких учебных средств, которые помогают учителю - организатору процесса обучения и носителю целей - одновременно решать задачи организации на уроке учебной познавательной деятельности, вызывающей интерес учащихся, и задачи создания устойчивой положительной мотивации за счет нетрадиционного вовлечения класса в творческое познание[2,168].

Отличительной особенностью учебно-познавательной деятельности при инновационном обучении является тип овладения знаниями, при котором создаются условия для включения учащихся не просто в деятельность, а в творческую деятельность. Это достигается:

- 1) использованием различных источников добывания знаний (инновационная наглядность, тексты с «прозрачным» ассоциативным рядом);
- 2) видом учебной деятельности (наблюдение и практические действия преобладают над слушанием, объяснением учителя или сопровождают его);
- 3) логикой познавательного процесса (индукция сопровождается дедукцией);

4) учетом психологии познавательного процесса, опирающегося на механизмы творческой деятельности (анализ через синтез, ассоциативный и эвристический, связь эмоционального и рационального).

Способ инновационного обучения может быть назван синтетическим (или многоаспектным), поскольку одновременно выступает как способ организации учебно-познавательной деятельности и способ организации лингвистического содержания. Это и способ практического постижения структуры деятельности при одновременном формировании положительной учебной мотивации, и способ перевода исполнительской деятельности на уровень продуктивного творчества; это и способ системного усвоения знаний (с помощью системы инновационных средств и системы расположения этих средств в обучающем процессе).

За понятием «инновационная методика» видится новая методика использования инновационного способа организации учебного материала и инновационных дидактических средств, позволяющая предложить учебную и педагогическую технологию, направленную на воссоздание в условиях инновационной организации учебного процесса генезиса и развития креативных способностей личности[3,43].

Формирование учебной мотивации в рамках выполненного исследования протекало на уроке-исследовании и уроке дидактической игре.

Урок-исследование - средство организации познавательной продуктивно-творческой деятельности учащихся введено с целью развития речи и построено на использовании текстов с «прозрачным» ассоциативным рядом и приемов инновационного обучения.

В известном смысле исследованием является и дидактическая игра - форма урока, построенного вокруг и с использованием средств инновационной наглядности. Особенность этих средств связана с правилами их конструирования, в результате соблюдения которых учащиеся не получают готовые знания, а идут к ним вместе с учителем, причем, процесс познания отличается единством усвоения знаний и умений.

Дидактическая игра - средство организации познавательной продуктивно-творческой деятельности учащихся, направленное на вовлечение каждого ученика как субъекта деятельности в творческий коммуникативно-познавательный процесс, в котором происходит его интеллектуально-эмоциональное развитие и реализация индивидуальных возможностей и способностей.

При осуществлении инновационного обучения особую роль играет общедидактический принцип наглядности, оказывая влияние на разработку средств обучения. Назначение новой функции наглядности связано с проблемой системности и заключается в вовлечении субъекта деятельности в творческую работу путем создания положительного эмоционального фона, в преобразовании источника получения знаний в средство организации учебной деятельности на качественно новом уровне, позволяющем усваивать знания одновременно с умениями, усваивать добровольно, увлеченно, достаточно самостоятельно.

Для разных разделов и этапов обучения разработана инновационная наглядность (своеобразное опредмечивание системы языка), трансформирующаяся по мере надобности из схемы-опоры или опоры учебной картинки в крок, сокращающаяся до компакта, преобразовывающаяся в учебный клип или принимающая вид опорного конспекта.

Схема-опора - это модель изучаемого языкового материала, изображение его «устройства», главных черт, взаимоотношения частей; применяется на уроке первичного усвоения.

Рисунок-опора - учебное средство, основанное на сюжетно-лингвистической образности, используемое и для изучения основ русского языка, и как средство развития речи учащихся на уроках обобщающего и вводного повторения в 5-м классе. При инновационном изучении русского языка с 5-го класса, начиная с 6-го класса, может использоваться на уроках других

типов. Такая опорная картинка помогает «зрительно» в системе увидеть содержание материала. В инновационном обучении схемы-опоры и опоры-рисунки применяются для создания проблемной ситуации, в которой начальному моменту мышления помогает введенная в такую наглядность новая информация, новый способ ее подачи или новые условия ее действия.

Крок – «послесловие» к уроку первичного усвоения материала, составление схемы маршрута «лингвистического путешествия», проделанного в классе и восстанавливаемого дома по памяти. Это дидактическое средство выполняет мнемоническую функцию, способствуя самостоятельному осознанию и анализу учебного материала с помощью учебной книги. Крок выступает средством развития орфографической зоркости и устной речи.

Компакт - производное от опоры сюжетной картинки, ее интерпретация; отображение изучаемой темы на этапе закрепления материала при значительном сокращении опорных сигналов с сохранением главного; графический «мини-портрет» изучаемой темы, обнаруживающий не только знание учеником составляющих пройденного лингвистического материала, а и понимание характера связей и отношений между ними.

Лингвистическая визитка – «визитная карточка» изучаемой части речи, например, причастия, с «именем, отчеством, фамилией» (причастие = глагол + прилагательное), «местом работы» (предложение), «занимаемой должностью» (определение, сказуемое), «домашним адресом» (Лингвистическая Вселенная, Морфологическая галактика, Действительно-признаковая орбита) и т.п.

Учебный клип – «склеивание» нескольких «кадров» в наглядный лингвистический сюжет, авторская защита которого проходит на уроке творческом зачете. Кадрами клипа могут быть все перечисленные ранее средства обучения и написанные в ходе изучения темы, раздела сочинения-миниатюры, сочинения-лингвистические сказки, а также опорный конспект с дополнениями ученика.

Опорный конспект - это:

- 1) перенос лингвистического содержания темы в новые «наглядные» условия, дополнение или частичное изменение заданных условий,
- 2) внимание к орфографическим трудностям, преодолеваемым с помощью знания изученной теории и зафиксированным на опоре,
- 3) рассказ по ней. И конспект-опора, и учебный клип - своеобразная индивидуализированная информация, основа творческого освоения знаний одновременно с умениями, продукт познавательной мотивации и интеллектуальных эмоций, результат воображения и продуктивного мышления.

При разработке инновационных дидактических средств, предусматривающих путь от чувственного восприятия к восприятию логическому, учитывались «закон сильных отношений», «явление контраста», «феномен новизны раздражителя», что обеспечивало, пользуясь терминологией К.С.Станиславского, «сквозное действие», «вычленение кусковых задач», создание «кругов внимания». Такие средства позволяют каждому учиться на максимальном уровне успешности, так как создаются условия для учета неравномерного развития учебных возможностей и сложностей подросткового возраста [4,390].

И.С.Якиманская явилась автором разработчиком личностно-ориентированной системы: «Личностно-ориентированное образование есть системное построение взаимосвязи учения, обучения, развития. Это целостный образовательный процесс, существенно отличающийся от традиционного учебно-воспитательного процесса» [5,135].

Личностно-ориентированное обучение - это такое обучение, где во главу угла ставится личность ребенка, ее самобытность, самоценность, субъектный опыт каждого сначала раскрывается, а затем согласовывается с содержанием образования. В субъектном опыте представлены и предметные, и духовные смыслы, имеющие значение для развития личности.

Их сочетание в обучении не простая задача, пока, на наш взгляд, не решаемая в рамках предметно-дидактической модели.

Развитие способностей ученика - основная задача личностно-ориентированной педагогики, и «вектор» развития строится не от обучения к учению, а, наоборот, от ученика к определению педагогических воздействий, способствующих его развитию. На это должен быть нацелен весь образовательный процесс.

Технологизация личностно-ориентированного образовательного процесса предполагает специальное конструирование учебного текста, дидактического материала, методических рекомендаций к его использованию, типов учебного диалога, форм контроля за личностным развитием ученика в ходе овладения знаниями. Только при наличии дидактического обеспечения, реализующего принцип субъектности образования, можно говорить о построении личностно-ориентированного процесса.

Современный урок требует использования новых инновационных технологий. Компьютеризация процесса образования - это реальность, с которой необходимо считаться. Преимущества внедрения информационных технологий неоспоримы: это и оперативный контроль знаний, что дает значительную экономию учительского времени при проверке контрольных и самостоятельных работ, и элемент занимательности, повышающий интерес учащихся к обучению, и создание условий для индивидуальной работы.

Использование информационных технологий не подменяет привычные дидактические средства, а лишь дополняет их в процессе традиционно проводимого урока. Применение компьютерных программ позволяет использовать проблемные, эвристические, игровые методы обучения, развивающие индивидуальность, мышление и творческие способности учащихся.

Список использованной литературы

1. Уроки по инновационной технологии. - С.Петербург, 1994.-55с.
2. Уроки русского языка в форме дидактической игры (инновационный подход): Кн. для учителя. - С.-Петербург, 1994. -168 с.
3. Методические рекомендации к проведению уроков раздела «Стилистика и культура речи». - Л., ЛГПИ, 2018. - 43 с.
4. Станиславский К. С..Собрание сочинений, т. I. –Москва, 2010. -390с.
5. Якиманская И.С. Возрастные и индивидуальные особенности образного мышления учащихся. –Москва, 2015.- 135с.

УДК 37.013

ЖӘБІРЛЕУДІҢ АЛДЫН АЛУДЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК - ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ШАРТТАРЫ

Оймауытова Айдана Танатканкызы

7В012300 «Әлеуметтік педагогика және өзін-өзі тану» білім беру бағдарламасының
магистранты

Бүгінгі күні қоғам талаптарының бірі - жан-жақты, үйлесімді, өзіне-өзі сенімді және коммуникативті дағдылары дамыған тұлғаны қалыптастыру. Тұлғаның әлемді танып білуі, сол әлемге өзін таныта білуі қарым-қатынас арқылы жүзеге асады. Дегенмен, орта мектеп тәжірибесінде оқушылардың өзара қатынасында ауытқулар байқалып, жәбірлеу, жәбірлену байқалады және ол өкінішке орай өріс алуда. Тәжірибелер мен зерттеулер оқушылар арасындағы буллинг пен кибербуллингтің орын алуын анықтауда негізгі себеп олардың қарым-

қатынас дағдыларының қалыптасу төмендігінен болатындығы қайталанады. Демек, оқушылардың ретті не ретсіз көшбасшылыққа ұмтылуы, отбасында, өмір сүру ортасында орын алған зорлық зомбылыққа қарсы агрессия көрсетуі, тіпті жан-жақты қамтамасыз етілген отбасыларда тәрбиеге мән бермеуден туындаған барлығына рұқсат етуден қалыптасқан тәртіпсіздік т.б. білім беру ортасында әлеуметтенуді қиындатып, буллинг пен кибербуллингтің туындауына ықпал етеді.

Тұлғаның қалыптасуында үлгі болатын ортасы - оның отбасы. Осы шағын әлеуметтік топ - бала үшін өмір мектебі, отбасындағы ата-ана - баланың өмірлік ұстазы және тәрбиешісі.

Осыдан тұлғаның тұлғалық қасиеттері әлеуметтенудің алғашқы институты отбасында бастау алады. Әсіресе жеткіншектік жастағы дағдарыстық кезеңдегі мінез-құлық ерекшеліктері арқылы баланың тұлғалық қасиеттерін дамытуда ата-ананың орны ерекше. Бала тәрбиесінде отбасының рөліне Ы.Алтынсарин, Ж.Аймауытов, М.Жұмабаев, А.Байтұрсынов, А.Құнанбаев, М.Дулатов, Т.Шонанов, Е.Омаров, және т.б. ерекше назар аударады. Бұл бағытта зерттеу жүргізген отандық ғалымдардың Н.С.Жұбаназарова, Ж.Т.Түрікпенұлы, С.Қалиев, Атемова Қ.Т. және т.б. сондай-ақ, ресейлік Р.В.Овчарова, А.Фромм, Е.М.Борисова, Е.А.Климов, Ф.Парсонс т.б. сынды ғалымдардың еңбектерін атап өтуге болады [1;2;3].

Отбасы мен отбасылық тәрбие, отбасы мен мектеп ынтымақтастығы мәселелеріне педагогтар мен психологтар, әлеуметтанушылар мен философтар (Ш.А.Амонашвили, Л.В.Байбородовой, Л.И.Божович, Б.З.Вульfoва, И.В.Гребенникова, Т.В.Лодкиной, Л.И.Маленковой, Т.А.Марковой, А.В.Мудрика, О.Е.Черствой және т. б.) көптеген ғылыми еңбектері жазған. Мұндай зерттеу жұмыстарында отбасы тәрбиесінің әдістері мен ерекшеліктері қарастырылып, педагогтар мен отбасы арасындағы өзара қарым-қатынастың мазмұны мен нысандары, ата-аналарды педагогикалық ағарту жұмыстары мен өзін-өзі тәрбиелеудің өзара байланысы анықталып, мәні ашылған [4].

Оқушылар арасында болатын қарама-қайшылықтардың факторлары анықтауда жасалған теория мен практикада мұғалімдердің ата-ана мен бала қарым-қатынасының әлсіздігі, бірлесіп қарым-қатынас жасау және ынтымақтасу қабілеттерін дамытуға бағытталған жұмыстардың жүйелі атқарылмауы дәлелденіп келеді. Ата-ана мен бала қарым-қатынасын дамыту мәселесін зерттеудің өзектілігі мектептегі жәбірлеу сияқты бірқатар қарама-қайшылықтардың алдын алуға негіз болады.

Мұнда ата-ана мен бала қарым-қатынасын дамыту бойынша қоғамның объективті қажеттілігі және білім беру мекемелерінің отбасымен бірлесіп әрекет жасауының дәстүрлі жүйесін дайындау және жәбірлеу құбылыстарының алдын алу бойынша ата-ана мен бала қарым-қатынасын дамытудағы білім беру практикасының әлеуметтік-педагогикалық шарттары мен оны жүзеге асырудың әдістемесін ұсыну қажеттігі туындайды.

«Қарым-қатынас» сөзі латынның «қоғам, қауым, ортақ» деген мағына білдіретін communis сөзінен шыққан. Әлдекіммен ақпарат алмасу үшін, ең алдымен байланысқа, қарымқатынасқа түсіп, одан кейін бірлескен қызмет барысында ортақ көзқарасқа жетуге тырысу керек.

Қарым-қатынас – қоғамның мәдени деңгейін көрсететін, оның терең негізі мен даму құралы болып табылатын қоғамдық тарихи дамудың нәтижесі. Қарым-қатынастың кез-келген түрі қарапайым болып көрінгенімен, объективті және субъективті сипаттағы күрделі заңдылықтарға бағынады.

Кең мағынада қарым-қатынас дегеніміз – адамдардың жеке және әлеуметтік өмірінің міндетті шарты болып табылады. Адамның бірлескен іс-әрекет ету үрдісінде адамның белгілі мінез-құлық үлгісі мен түрі қалыптасады. Бірте-бірте олар тұлғаның құрылымымен астасып кетеді. Қарым-қатынас үдерісі барысында адам өзінің ішкі «Менің», сонымен қатар әлемнің бейнесін санасына қалыптастырады[2,132].

Қарым-қатынасқа ең жалпы анықтаманы Б.Ф. Ломов берді: «... қарым-қатынас адам тұрмысының индивидуалды формасының маңызды жағы болып табылады». Ол қарым-қатынас іс-әрекетінің әр түрлі формалары, деңгейлері, түрлері жайлы және оның құрамдас бөлімдері – сан алуан ақпарат алмасу процесі, коммуниканттардың өзара әрекеттесуі – жайлы сөз қозғайды. Б.Ф. Ломов қарым-қатынас деңгейлерін анықтайды:

- Макродеңгей;
- Мезодеңгей;
- Микродеңгей [5].

Қарым-қатынастың тәрбиелік мәнін ол тек дүниетанымды кеңейтуде ғана емес, сонымен қатар, тұлға интеллектісінің дамуындағы рөліне тоқталған. Андреева Г.М. өзінің «әлеуметтік психология» еңбегінде қарым-қатынас мәселесіне қатысты әлеуметтік-психологиялық тұрғыларды интеграциялауға тырысты. Қарым-қатынасты сипаттай келе, ол онда өзара байланысты үш жақты қарастырды: коммуникативтік (өзара ақпарат алмасу), интерактивті (өзара әсерлесе) және перцептивті (өзара қабылдау және түсінісу).

Адамдар арасындағы қарым-қатынасты күрделі, өзгермелі, өзара байланысты жүйе ретінде қарастыра отырып оның бірнеше түрін бөліп көрсетуге болады.

1.Ресми қарым-қатынас - қызметтік негізде қалыптасады, заңмен тұрақтанады, жарғымен, ережелермен реттеледі.

2. Ресми емес қарым-қатынас - жалпы қабылданған заңдар мен талаптарды белгілі тұрақтанған ережеге бағынуды талап етпейтін адамдардың бір-біріне деген қарым-қатынасы. Бұл ұнату, жақсы көру, достық, жолдастық, жек көру, жауласу т. б. себептер негізінде пайда болады.

3.Тігінен қарым-қатынас - бұл тұлғааралық байланыс, басшы мен оған бағынушылар арасындағы, көшбасшы мен басқа ұжым мүшелері арасындағы байланысты көрсетеді, жалпы ұжымда ресми мәртебеге ие тұлға мен қалғандары арасындағы қатынас түрі.

4.Көлденеңінен қарым-қатынас - бұл бірдей мәртебеге ие ұжым мүшелерінің арасындағы тұлғааралық қарым-қатынасы. Ұжым ішінде тігінен және көлденеңінен қарым-қатынас түрлерін бір-бірімен салыстыруға, қарамақарсы қоюға болмайды.

5.Іскерлік тұлғааралық қарым-қатынас - бірлескен іс-әрекет, қызмет барысында адамдар арасында болатын қарым-қатынас түрі.

6.Жеке қарым-қатынас - орындалатын іске тәуелді емес адамдар арасындағы қарым-қатынас. Іскерлік және жеке қарым-қатынас түрлері бірбірін толықтырады. Іскерлік қатынастарға шек қоюға болады, ал жеке қатынасқа шек қою мүмкін емес.

7. Рационалды тұлғааралық қарым-қатынас - адамдардың бір-бірі туралы білігі, басқа адамдардың оны объективті бағалауы жатады.

8. Эмоционалды қарым-қатынас - адамның адам даралығын қабылдауы. Бұндай қарым-қатынас түрі жағымды және жағымсыз қарым-қатынас негізінде іске асырылады. Аталған қарым-қатынас түрлері ұжымды дамытуда, ондағы дұрыс қарымқатынасты қалыптастыруда маңызды[6].

Адамның коммуникативтік құзыреттілігін жүзеге асыру коммуникативтік стиль арқылы жүзеге асырылады.

Үш коммуникативті стилді ажыратамыз: синергетикалық, нонсинергетикалық және антисинергетикалық (В.В.Бойко). Синергетикалық стиль (грек *synergeia* - ынтымақтастық, достастық). Тұлға өзінің мінез-құлқымен, әріптестермен өзара әрекеттесу жолымен бірлескен қызметтің тиімділігін арттыруға және біріктіруге ықпал етеді.

Нонсинергетикалық стиль (лат. *non* - жоқ). Бір адам бірлескен жұмыстың табысқа жетуіне жол беруіне қарсы және мүмкін болмайтындығымен сипатталады.

Антисинергетикалық стиль (грек. *anti* — қарсы). Әріптестермен өзара іс-қимыл жасағанда, мінез-құлықтың белсенді деструктивті түрлерімен сипатталады.

Сонымен, қорытындылай келе, қарым-қатынасты субъект-субъектілік қатынастар болып келетінін айтуға болады, себебі ол іс-әрекет және өзіне үлкен рухани, адамгершілік-құндылық потенциалды кіріктіреді[7].

Тұлғаның дамуы «адамның адаммен қарым-қатынасында» қалыптасады. Қоғамның дамуында жеткіншек кезіндегі қарым-қатынас мәселесі әлеуметтік жүйеде тұлғаның дамуында ерекше орын алады. Өйткені, қарым-қатынас әр адамның тұлға ретінде қалыптасуының маңызды шарты болып табылады. Жеткіншек-бұл жеке тұлғаның дамуындағы ерекше маңызды кезең. Зерттеуші ғалымдар өз еңбектерінде балалардың өзара қарым-қатынасы – бұл басқа адамдармен және әртүрлі серіктестермен ақылой диалогы түріндегі рухани құндылықтардың өзара әрекеттесу процесі деген қорытындыға келді.

Мектеп оқушыларының қарым-қатынасы пайдалы, әлеуметтік құнды болуы үшін мұғалім ең аз дегенде үш проблеманы шешуі керек: ұжымда жеке мазмұнды қарым-қатынас жасауға мүмкіндік туғызу; баланы сөйлесуге үйрету; мектеп оқушыларымен сенімді жанасуды орнату. Жеткіншек жасындағылар қарым-қатынасқа өте құмар келеді. Олардың жолдастарымен, құрдастарымен, сыныптастары, қарым-қатынасы төменгі сыныптардағы балалардың қарым-қатынастарынан гөрі күрделірек, көп салалы әрі мазмұны тереңірек болады.

Құрдастарымен қарым-қатынастың болмауы жеке тұлғаның дамуына және өзін-өзі тануға айтарлықтай кедергі болады. Еркін қарым-қатынас дамып келе жатқан тұлғаны білдіру, жаңа байланыстар жасау құралдарының бірі. Сондықтан, үлкендердің қысымымен еркектік, қарсылық, дөрекілік белгілері пайда болады. Олар өздерінің жоспарларын, құпияларын, іс-әрекеттерін тек ата-аналарына емес, достарына айта алады. Мұндай жағдайда бала тым тыныш, шатасады және оның мінезінде оқшаулау пайда болады. Керісінше, егер олар достарымен жақсы қарым-қатынаста болса, олар өздерін бақыттылар қатарына жатқызады.

Біріншіден, құрдастарымен қарым-қатынас – бұл өте маңызды. Осылайша, бала оған не қажет екенін, ересектер не туралы сөйлесетінін біледі.

Екіншіден, тұлғааралық өзара әрекеттесудің ерекше түрі. Бірлескен ісшаралар арқылы ол әлеуметтік әсер ету үшін қажетті дағдыларды игереді, ұжымдық тәртіпке бағынуды және өз құқықтарын қорғауды үйренеді.

Үшіншіден, эмоционалды байланыс түрі. Командада болу, ынтымақтастық беріктік пен сәттілік сезімін береді. Оның әр түрлі іс-әрекеттегі қарым-қатынасы жаңа психологиялық және жеке қасиеттерді қалыптастыруға негіз болады. Осылайша, қорытындылай келе қарым-қатынас адамзат үшін маңызды құбылыс болып табылады, оны әртүрлі деңгейлерде, әртүрлі кезеңдерде қалыптастыруды қажет етеді[8].

Бүгінгі орта мектептерді жәбірлеулердің проблема тудырып отыруы жағдайында адамның әлеуметтенуі мен тұлғалық даму мәселесі өзектілікке айналды. Осыдан ата-ана мен бала қарым-қатынасын дамытудың жолдарын қарастыру көкейкесті болып табылады. Осыған байланысты ата-ана мен бала қарым-қатынасын дамыту процесінің педагогикалық, әлеуметтік-педагогикалық шарттарын анықтау қажеттілігі туындайды.

Н.В. Ипполитова, М.В. Зверева педагогикалық шарт - педагогикалық жүйенің тиімді жұмыс істеуін және одан әрі дамуын қамтамасыз ететін ішкі (білім беру процесі субъектілерінің тұлғалық аспектісін дамытуды қамтамасыз ететін) және сыртқы (жүйенің процестік аспектісін іске асыруға жәрдемдесетін) элементтердің жиынтығын көрсететін педагогикалық жүйенің құрамдас бөлігі;

- педагогикалық шарт - педагогикалық жүйенің құрамдас бөліктерінің бірінің мазмұнды сипаттамасы, ол мұғалім мен студенттер арасындағы қарым-қатынастың мазмұны, ұйымдастыру формалары, оқу құралдары және сипаты (Зверева М.В.)[9].

Әлеуметтік-педагогикалық шарт – білім беру мен тәрбиелеу үшін қолайлы орта құру, іс-әрекеттің нәтижелі болуы үшін тиімді ережелерді қалыптастыру, балалардың өзін-өзі көрсете алуын ұйымдастыру және т. б. сияқты белгілі бір шарттарды сақтауды қамтитын баланы педагогикалық қолдау.

Педагог-ғалымдар М.М. Поташник пен В. П. Панасюк зерттеулері білім беру мен тәрбиелеуді жетілдіруге бағытталған басқару моделін жүзеге асыру үшін қажетті әлеуметтік-педагогикалық шарттар кешеніне келесі компоненттерді жатқызады: ұйымдастырушылық-басқарушылық жағдайлар, психологиялық-педагогикалық, әлеуметтік-экономикалық[7;342].

Бірінші шарт – ата-ана мен бала қарым-қатынасын жақсартудың, отбасының өзіне-өзі көмектесуінің жеке бағытын, траекториясын құру.

Ата-ана мен бала қарым-қатынасын әлеуметтік-педагогикалық қолдаудың негізгі мақсаты – бала тәрбиелеп отырған отбасының өз әлеуетін белсендіруге, мәселелерді өз бетінше шешу қабілетін оңтайландыруға көмектесу. Жеке өзіндік көмек траекториясын құру - бүкіл процестің негізі болып табылады, өйткені траекторияның болуы әлеуметтік-педагогикалық қолдау және ата-ана мен бала қарым-қатынасы тәрбие процесінде одан әрі қадамдарды жүйелеуге, оңтайландыруға және бағыттауға көмектеседі.

Екінші шарт – ата-ана басқа баланың «бақытты», «өнерлі» болуын өз баласымен салыстыру барысында туындаған жағымсыз эмоцияны балаға сездірмеуі керек, өйткені бұл эмоция балаларына беріледі. Әр бала - ешкіммен салыстыруға келмейтін индивид, қабілеті мен мүмкіндігі, физиологиясы мен психологиясы түрлі тұлға. Ата-ананың баласын бағалауы, ең алдымен, баланың өзіне деген алғашқы көзқарасын қалыптастырады, ата-ананың берген бағасы баланың өз бойындағы болашақ қабілетінің, әлеуетінің аша алуына байланысты.

Үшінші шарт - әлеуметтік статусы мінсіз, мәдени деңгейі жоғары ата-аналар балалар психикасының қыр-сырын, педагогикалық ерекшеліктерін білмеу салдарынан балаларының ішкі әлемінің қиналысын білмеуі мүмкін. Көбінесе мұндай ата-аналар өз әрекеттерінің қате екенін біле бермейді.

Баланың жас ерекшелігіне байланысты болатын өзгешеліктерді білмеу, психологиялық дамуына көңіл аудармау ата-анасының балаға деген шамадан тыс қамқорлығына әкеледі және осылайша баланың тәуелсіз тәжірибе жинақтауының, өз бетінше әрекет етуінің жасанды кідірісін тудырады, баланың дамуын әлсіретеді, тұрақсыз етеді.

Осылайша, бала дамуының эмоционалды жағына мұқият қарау керек, өйткені отбасындағы баланың өзіне жақын адамдарының, яғни ата-анасының эмоционалды қолдауына, қамқорлығына, жылулығына және сүйіспеншілігіне ие болуы өте маңызды.

Төртінші шарт - ата-аналар баланы өз бетінше, дербес әрекет етуге және өзін-өзі бағалауға үйретуі керек, өйткені баланың өз мүмкіндіктерін бағалауы - өте маңызды. Өз қабілетіне сүйене отырып, ол өзінің талаптарын қалыптастырады, баланың өзіне қанағаттану дәрежесі оның өзіндік көзқарасы мен ішкі ұстанымына байланысты болады. Н.Б.Крылованың түсіндіруінше «Орта – адамды қоршайтын әлеуметтік орта («жалпы алғанда макроорта, жеке алғанда – микроорта сияқты тікелей әлеуметтік қоршаған орта); жеке тұлғаның тікелей бесенділігі» болып табылады. Әлеуметтік орта – қоғамдағы мәдени ортаға тұлғаның белсенді түрде қатысатын белгілі бір, нақты әлеуметтік кеңістігі. Әлеуметтік мәдени ортаның өзіндік ерекшелігі – ол жеке даралыққа қарсы тұра алады және оның өзін-өзі дамытуына оппозиция тұрғысынан әлеуметтік қарама-қайшылықтар көрсете алады[5;98].

Сонымен қатар, ата-ана баланың дамуының маңызды кезеңдерінде балалармен заман талаптарына орай дұрыс қарым-қатынас жасауды жүйелі түрде үйренуі керек, балаға, оның іс-әрекетіне деген көзқарас баланың психикасындағы болып жатқан өзгерістерге сәйкес өзгеруі және мінез-құлқындағы дағдарыс белгілерінің көрінісін түсінуі абзал. Әлеуметтік-педагогикалық шарттардың орындалуын оқушылардың дұрыс әлеуметтенуіне, білім беру

ортасында жәбірлеу/жәбірленуші санатында болмауының негізгі факторы ретінде қарастыруға болады.

Пайдаланған әдебиеттер

1. Жарықбаев Қ.Б. Психология негіздері. Алматы 2005ж., -415б.
2. Турдалиева, Ш.Т. Қарым-қатынас тұлғаны әлеуметтендірудің тиімді құралы [Мәтін]: монография / Ш.Т. Турдалиева – Тараз: М.Х. Дулати ат.ТарМУ, 2019. - 211б.
3. Жақыпов С.М. Жалпы психологияға кіріспе [Мәтін]: оқу құралы /жауапты ред. С.М. Жақыпов. –Алматы: Қазақ университеті, 2007. - 230 б.
- 4.Андреева, Т.В. Семейная психология [Текст]: учебное пособие. – СПб.: Речь, 2004. – 244с.
5. Ломов Б.Ф. Особенности познавательных процессов в условиях общения //Психологический журнал.1980.-№5.-С.26-41.
6. Годфруа Ж. Что такое психология М., «Мир», 1996ж., 1том -370с., -2том, -490с.
7. Шнейдер, Л.Б. Психология семейных отношений [Текст]: учебное пособие для вузов. 2-е изд. –М.: Академический Проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2006, — 768 с.
- 8.Алиева Н. З., Котлярова В. В.. Образование в XXI веке: аксиологический аспект. — Шахты: ГОУ ВПО «ЮГУЭС», 2010. — 223 с.
9. Бодалев А.А. Психология личности. М.; Изд-во МГУ, 1988г., -312с.

UDC 371.315

FORMATION OF COGNITIVE INTEREST OF THE STUDENTS IN INTEGRATED LESSONS

Serdalina D.

serdalina.didara@gmail.com

Master student of

L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan city

Supervisor - A.Abibulayeva

The article presents research on the activation of educational and cognitive interest of students. The purpose of the article is to substantiate the effectiveness of the use of integrated lessons to activate and form the cognitive interest of students.

The main research methods are the analysis of scientific literature devoted to the development of cognitive activity of students, the organization of integrated lessons; analysis and generalization normative documentation related to the educational process in schools; analysis of practice and experience in areas of teaching foreign languages using integrated lessons.

Teaching students to learn is the most important task of every teacher. At a time of great changes in society and a reassessment of values, teaching any school subjects requires new ideas, new approaches, new pedagogy.[1] However, it can only be a pedagogy of creativity and cooperation. It should absorb the principles of humanism and democratization, should be aimed at the development of a creative personality, and at the search for modern methods, and forms of education. In the most general terms, the main goal of education is the development of the student. Currently, Kazakhstan is implementing the State Program of Education Development until 2025: Updating curricula, supporting science and electronic UNT. The primary task for today's teacher is to create conditions under which students are forced to actively, creatively work both in the classroom and at home, to educate a person - a figure capable of solving life problems based on knowledge.[2]

The formation of the cognitive activity of students is the most urgent problem of our time. Its general pattern is the tension of intellectual forces, mainly caused by such questions and educational tasks that require independence in the search for ways to solve them, the ability to identify essential and non-essential features of the objects under study, to generalize and draw independent conclusions from the data obtained. Creative, active assimilation of new concepts is carried out in the process of solving questions and educational tasks for which there is no ready-made answer in the textbook.[3]

V.A. Dalinger considers interest as a stimulus for mental work, as a motive for learning. The presence of interest is the key to successful learning activities of the student.

E.P. Ilyin considers interest as a psychological phenomenon that can be taken as a motive or motivation for activity.

Interest focused on phenomena such as attention (Deutsch & Deutsch, 1963), curiosity (Berlyne, 1960), emotion (Izard, 1977), flow (Csikszentmihalyi 1975), or intrinsic motivation (Hunt, 1965; Deci, 1975).

According to attention, curiosity, emotion, flow and intrinsic motivation the main tasks of enhancing the cognitive interest of students can be:

- 1) arousing students' cognitive interest in learning, a positive emotional attitude to the material being studied, a desire to learn, fostering a sense of duty and responsibility for learning;
- 2) the formation and development of a knowledge system as the basis for educational success;
- 3) the development of mental and especially mental activity as a condition for learning and cognitive skills, cognitive independence of students;
- 4) the formation and development of a system of skills and abilities of students, without which there can be no self-organization of their activities;
- 5) mastering the methods of self-education, self-control, rational organization and culture of mental work of students.

In practice, language teachers are faced with the fact that only knowledge in this subject is not enough, knowledge from the field of geography, history, literature, arts, etc. is constantly required. At some point, who can better give children knowledge, if not the subject teacher himself. And if children receive knowledge in an interesting bright form, then it will be remembered for a long time.

Today, approaches to learning a subject have changed. The language is considered as the main tool for obtaining high-quality knowledge that meets international requirements. One such approach is Content and Language Integrated Learning (CLIL). The term was first introduced by multilingual education researcher David Marsh in 1994 while coordinating research on the state of language education in Europe. CLIL is "the study of subjects through a second or third language and the improvement of language proficiency through the study of subject areas, that is, the achievement of subject and language goals at the same time." [4] This concept is sometimes called the "umbrella concept", including the following aspects in a broad sense: international projects, studying abroad, modular learning system, bilingual learning, etc. The concept of CLIL (Content and Language Integrated Learning) involves the creation of a foreign language in a profile and professionally oriented environment by saturating the educational material with issues relevant to the discipline being studied, developing programs and courses for teaching the language based on the content of a particular academic discipline. This approach plays an important role in the development of metalinguistic and metacognitive skills of students, and also contributes to the formation of a holistic view of students about the phenomena taking place in the world. With the help of CLIL education, the tasks of teaching, developing and educating students are solved at a qualitatively new level.

- Subject content According to the Integrated Educational Program, developed on the basis of the model of trilingual education, the language is studied not for the sake of the language itself, but for the sake of obtaining specific knowledge. That is, language skills are developed not only in language disciplines, but also through other subject areas. [5]

Coyle

(1999) developed the 4C's Framework. This Framework differs from the standards-based world languages education strategy Standards for Foreign Language Learning in the 21st Century. Published by ACTFL (American Council on the Teaching of Foreign Languages), which focuses on the language curriculum. The 4Cs framework for CLIL starts with content

communication, (language), cognition (thinking) and culture (awareness of self and 'otherness') to build on the synergies of integrating learning (content and cognition) and language learning (communication and cultures). It unites learning theories, language learning theories and intercultural understanding:[6] content is the development of knowledge, skills and abilities in a particular subject area; Communication - Language, being a communication tool, develops conscious communication when learning a language through subject areas. Implementing trilingual education in AEO, teachers develop four types of speech activity, both in linguistic and non-linguistic disciplines, creating an active communicative environment.

Cognition- Integration of subjects is one of the means of enhancing the cognitive activity of students. By studying subject areas in the second and third languages, students develop metacognitive and metalinguistic skills through the study of cross-cutting topics in three languages, which are also integrated with different subject areas, so each of the topics is studied from different perspectives.

Culture is the core of subject-language learning. The role of culture, understanding the value of one's own culture and respect for the culture of other people, is an integral part of subject-language education. This principle is implemented when studying subjects in the Kazakh language in classes with the Russian language of instruction, when studying subjects in Russian in classes with the Kazakh language of instruction, and when studying most subjects in high school in English.

A lesson using an approach (CLIL) has two goals: subject and language. Lesson planning assumes that the teacher must anticipate the possible language difficulties of the students in mastering the subject material and provide support for the "removal" of these difficulties. Any topic from the subjects of the school cycle, which is taught in the second or third language of instruction, but taken from a rather narrow perspective, can be chosen as the subject content. It is more difficult to plan language content, since, on the one hand, it is associated with subject content, and on the other hand, it must serve both the cognitive and communicative spheres and at the same time enrich students' knowledge of the language.[7]

A lesson using an approach (CLIL) has two goals: subject and language. Lesson planning assumes that the teacher must anticipate the possible language difficulties of his students in mastering the subject material and provide support for the "removal" of these difficulties.[8] Any topic from the subjects of the school cycle, which is taught in the second or third language of instruction, but taken from a rather narrow perspective, can be chosen as the subject content. It is more difficult to plan language content, since, on the one hand, it is associated with subject content, and on the other hand, it must serve both the cognitive and communicative spheres and at the same time enrich students' knowledge of the language. At the lesson (CLIL), if possible, all types of speech activity should be present, although the features of the approach (CLIL) are such that reading takes up most of the study time. However, the teacher can plan the lesson in such a way that part of the material can be presented in the form of an audio text, and, using search teaching methods, it is possible to come to an understanding of the material through dialogue and conversation. Listening can be combined with writing (filling in tables, building diagrams, restoring gaps). When selecting educational material, it is necessary to select authentic texts of various styles that meet the age characteristics and level of language proficiency of students. You can also use audio and video materials. The educational material should contribute to the achievement of two goals: subject and language. Texts are perceived better if they are divided into small parts and are accompanied by illustrations, diagrams, maps, etc. Texts should contain pre-text (pre-reading) and post-text (after-reading) tasks. These tasks should form not

only language, speech, but also cognitive skills. With regard to the latter, it is important to remember that cognitive skills must be formed by building up (recognition, identification, understanding) to higher forms of thinking (analysis, synthesis, evaluation). Texts provided with diagrams or tables are ideal for the recognition stage. Entering the material from the text into the table, the student thus classifies information, separates the main from the secondary, develops an understanding and prepares the ground for the "transfer" of knowledge. Lesson planning, which is taught in a second/third language of instruction, requires cooperation between teachers of language and non-linguistic disciplines and should be based on the four principles of content-language integrated learning.[9]

Cognitive interest is a significant learning factor that determines the motive of a student's educational activity, then it is very important to know the conditions, the observance of which contributes to the strengthening of cognitive interest. This is the maximum reliance on the mental activity of students (situations, practical tasks); conducting the educational process at the optimal level of development of students; emotional atmosphere of communication, positive emotional tone of the educational process. A prosperous atmosphere of learning brings to the student those experiences that D.I. Pisarev: "Every person has a desire to be smarter, better and more ingenious." It is this desire of the student to rise above what has already been achieved that affirms self-esteem, brings him the deepest satisfaction, a good mood, in which he works faster and more productively.

Conclusion

The results obtained by the authors indicate that the most important conditions for enhancing the cognitive activity of students include the involvement of students in various types of active independent educational and cognitive activities, as well as the use of a specially developed system of developing and creative tasks in training. The inclusion of information and communication technologies in the learning process at all its stages increases the level of development of independent cognitive activity of students. The formed level of cognitive activity of students has a positive effect on the process of formation of students' competencies.

Some of the techniques for developing cognitive interest are complex, others are relatively simple. One of the easiest ways for teachers to get students to start to notice learning strategies is to encourage them to reflect on the different ways in which they are taught on a regular school day and to consider which strategies work best for them. The key consideration for students is not which teaching methods they enjoyed most, but which were most effective in helping them understand, remember and learn that particular subject matter. This in itself is a big step forward in metacognitive development for students—to separate pleasure from effectiveness in order to better identify their own best ways of learning. If this exercise is performed regularly, then analysis of the information generated will allow any individual student to build up a profile of themselves as a learner and enable them to more finely calibrate their own most effective ways of learning. The results of which can then be used by students to improve their performance.

Literature

1. O.Halvard, R. Andersen, A. Prinz, R. Schulz Teaching Students to Learn// 8th International Conference on Computer Supported Education. 2016. p. 145
2. Курбанова, Г. С. Modern ways of development of higher education in the Republic of Kazakhstan // Молодойученый. — 2020. — № 17 (307). — С. 119-122.
3. Zh.Saparkyzya , G. Isatayeva The Formation and Development of Cognitive Activity of Students in the Learning Process// International journal of environmental & science education 2016, VOL. 11, P.12
4. Marsh D. CLIL. The European Dimension: Actions, Trends and Foresight Potential Public Services Contract DG EAC: European Commission, 2002.
5. Wiesemes R. The Final Report for the Content and Language Integrated Project. London: CILT, 2005.

6. Coyle, D., Hood, P., & Marsh, D. (2010). CLIL : Content and Language Integrated Learning. New York: Cambridge University Press
7. Coyle D. Theory and planning for effective classrooms: supporting students in content and language integrated learning contexts. (Ed): Learning Through a Foreign Language London: CILT, 1999
8. Mashrapova, A. S. Using the CLIL methodology in second language lessons // Young scientist. - 2017. - No. 18.1 (152.1). — S. 48-51
9. Bates, MJ. 2002. “Toward an integrated model of information seeking and searching”. New Review of Information Behaviour Research. Vol 3. Pp 1–15.

МРНТИ 13.15.55

INTERACTION OF MUSICAL CULTURES IN THE EURASIAN SPACE

Ecem Tuğçe Akbulut

ecem.akbulut@kilis.edu.tr; ecm_091@hotmail.com

Kilis 7 Aralyk University, Antep, Turkey

Abstract. This study aims to discover how musical diplomacy influences the political ties between Eurasian nations. The goal of cultural diplomacy is to build mutually beneficial connections between various cultural groups by exchanging ideas and information. The use of songs to promote respect, cooperation and understanding is known as music diplomacy. The article focuses on how Eurasian nations use the strength of musical and cultural exchange to preserve cordial ties even when they have the weakest diplomatic ties.

Keywords: Eurasia, Turkic World, Cultural Diplomacy, Music, Cultural Interaction.

Аннотация. Целью данного исследования является определение влияния музыкальной дипломатии на политические отношения странами Евразией. В процессе длительного взаимодействия музыкальных культур евразийских стран имеет место обмен музыкальными формами и рождение на основе этого новых явлений в культуре всех партнеров участвующих во взаимодействии. С одной стороны, эти процессы ведут к расширению культурного плюрализма в рамках музыкального пространства каждой страны, а с другой стороны, упрощается музыкальная культура отдельных народов Евразии.

Ключевые слова: Евразия, тюркский мир, культурная дипломатия, музыка, культурное взаимодействие.

Introduction. The paradigm of change that emerged in the 21st century is reshaping authentic and global dynamics, and the phenomenon of music is also affected by these developments. In the history of music, there is a period in which, in addition to reflecting the richness of cultural differences, music types embody the common idea of representing the common culture of humanity. Therefore, from the point of view of both the individual and the society, the reality of "music" is important for the healthy and natural flow of social life in today's world.

Through music, cultural interaction and fusion serve to unite communities under a common taste and style. Cultural formations such as festivals and music events allow music to reach a wide audience and unite under the concept of a single phenomenon.

On the other hand, it is known that music can hold people together and build bridges even when the highest diplomacy is hopeless. In this context, musical diplomacy is one of the tools of cultural diplomacy used by countries today.

In this study, how interaction through music affects the social and political relations between Eurasian countries is investigated through the historical and critical method of musicology.

Music as a Tool for Intercultural Interaction. Music culture is one of the most important collections of human beings based on thousands of years of cultural history. "Music is one of the most indispensable elements of human life, which is thought to exist together with human existence. The art of music is not only a translator of our feelings and emotions but has an effective structure that can affect almost every area of our life". It plays an important role in conveying people's lifestyles, aesthetic perceptions, customs, beliefs, and values, in short, their culture. Music in this direction; It is

an international language, a means of conveying emotions and a phenomenon that arouses different feelings of pleasure in men.

In the new world, where geographical boundaries are losing their significance day by day, the form and intensity of dialogue between people has changed, and new fields of culture have emerged. In this context, one of the most important elements of intercultural and intercultural interaction is art and one of its most effective tools, music.

When we consider music, all the elements from the music and the dance figures that are reflected on the person, to the words, influence the culture and behavior of a person. Accordingly, in the process of intercultural communication, different behaviors, words, or values that come with music are more easily perceived and accepted by other cultures.

In addition to the cultural broadcast content presented through traditional media, cultural programs such as music shows, song contests, arts and crafts are emerging as a form of cultural diplomacy.

Music Interaction in Eurasian Geography. Eurasia, which is in the main axis of our topic, has a musical culture that is derived from the geopolitical location, deep history, social structure, and rich cultural combination, and in parallel, it has various and important features. Especially, the most important element of this geography, when looking at the history of music in Turks, it is necessary to go back to very old times. It is possible to see the influence of Turkish music in the music of many nations today. It is possible to find the influence of Turkish music in parts of Asia, the Middle East and Africa, especially in the West. Turks pioneered the development of many musical instruments; kemenche (iklig), tar, pipe, kopuz, saz, drum, kudum, kos, etc. musical instruments are among them.

Besides, among the traditional music of Turkish ensembles, makam, rhythm, etc. there is a significant similarity in terms of music, this situation also causes the formation of a common musical "language" in general.

Especially after the declaration of independence of the Turkish Republics in the early 1990s, relations in the field of music culture, as in other fields, developed rapidly, in this direction, musical events, projects and bilateral cooperation developed, and important projects were realized.

In this regard, within the framework of the "Turkey-Kazakhstan Joint Music Culture Project", many elements of the joint music culture of the Turkish and Kazakh societies, such as musical performances and performers, performance environments, instruments, melodies, and word structures, have been made into a book and presented to the reader.

With the development of communication technology, music festivals in Eurasian countries, which have gained a large size, offer the opportunity to closely monitor the development of each other's musical art and to recognize local musical motifs. Festivals, where live and mature examples of music will greatly influence each other, enrich cultures, and make a great contribution to the development of music art in the Eurasian geography. In this context, the first Türkvizyon Song Competition held in Eskişehir in 2013 is important. Türkvizyon is the name of the song competition organized among the Turkish nobility. This competition, whose main purpose is to establish friendly relations between Turkish-speaking peoples and countries, to reveal, develop, protect, and transfer this wealth to future generations by researching the common musical culture, language, art, traditions, and customs of the Turkish people, continued to increase in popularity until 2020 with certain periods. As a matter of fact, 26 artists from 26 countries participated in the fourth competition held in Istanbul in December 2020.

Similarly, in the music festivals organized by different countries of the region, an important place is given to the music genres of Eurasian countries. For example, Turkish folk music and traditional instruments were introduced as part of the "ALEMSAZ" International Music Festival held in Kazakhstan's capital Astana in 2022.

On June 7-10, 2018, the international festival of musical creativity of Turkish youth "Ural mono" was held in Bashkortostan, and representatives of Turkey, Kazakhstan, Azerbaijan, Dagestan,

Kyrgyzstan, Sakha (Yakutia), Altai, Khakassia, Moscow, Astrakhan Region, and Stavropol Region participated.

Furthermore, to foster closer ties between Turkish communities in the realm of music, preserve the shared cultural heritage of Turkish music for future generations, and promote it globally, the "Turkish World Music Education Association" was founded in Ankara in 2015. This initiative was spearheaded by the International Turkish Culture Organization TURKSOY, in collaboration with MÜZED, a professional organization of Turkish music educators. The purpose of the association is to bring together music educators from the countries, societies, and communities of the Turkic World; It is defined as ensuring a healthy and regular communication-interaction and a permanent professional union, creating effective and efficient solidarity, cooperation and joint work opportunities, doing joint work, organizing joint events and conducting joint broadcasts. Scientific gatherings and musical events consisting of various folk song arrangements were organized by the association with the participation of university rectors and academicians who teach music from the countries of the Turkic world.

This type of communication and mutual influence between Eurasian countries expands the horizons of cultures and civilizations, as well as the horizons of musicians, and increases the quality of the resulting works.

Conclusion. Music is a social phenomenon that can be a means of communication with different functions in a person's social life. Music has been an important tool in conveying the lifestyles, aesthetic perceptions, traditions, feelings, and thoughts of societies that have existed for centuries. In this regard, each society has its own musical styles, musical instruments, and musical concepts. However, in the historical process, along with the interaction of cultures with each other, the interaction between music has become inevitable. This process of interaction is sometimes direct, sometimes inspired, and sometimes translation and music are related to the knowledge of two different systems with different principles and methods in social sciences. In the process of this intercultural communication, music has a great role in the formation of strong ties between peoples of various words, concepts, thought systems and approaches that are embedded in the social and cultural preferences of Eurasian peoples.

References

1. Akbulut E.T. Maestro Niyazi Türkiye Azerbaycan Arasında Bir Kültür Elçisi// Ankara: Net Kitaplık, 2021
2. Demir A. Türk-Arap Müziğinde Etkileşim ve Müşterek Unsurlar// Folklor/edebiyat, cilt:22, sayı:86, 2016/2,
3. Erdal Gülşen Göksel.Müziğin Kişisel, Toplumsal, Ulusal, Uluslararası İşlevleri Üzerine,//38. Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi, 12 Eylül, Ankara, Türkiye, 10 - 15 Eylül 2007, pp.1248-1250
4. Karagöz E. , Duyguların Gönülden Aktığı Yarışma: Türkvizyon 2013 //2014, <https://www.turkyurdu.com.tr/yazar-yazi.php?id=64>
5. Paçacı İ., Müzik ve Siyaset: Duygu ve Düşüncenin Etkileşimsel İşbirliği, İnsan&İnsan, Yıl/Year 6, Sayı/Issue 21, Yaz/Summer 2019, 691-712
6. Polat Ö. Türk Dünyası Müzik Eğitimi Birliği //2015. <https://www.muzikogretmenleriyiz.biz/tur-dunyasi-muzik-egitimi-birligi/>
7. Kabar (2018), “Kırgızistan, Ufa'da Türk dili konuşan ülkelerin müzik festivaline katılacak”, <http://tr.kabar.kg/news/k-rg-zistan-ufada-turk-dili-konu-an-ulkelerin-muzik-festivaline-kat-lacak/>
8. Tekin, G. Türkiye-Kazakistan Ortak Müzik Etkileşim Projesi, Millî Folklor, 2014, Yıl 26, Sayı 102
9. İmİK, Ü. Haşhaş S , “Müzik Nedir ve Hayatımızın Neresindedir”. İnönü Üniversitesi Kültür ve Sanat Dergisi, 2020. 6 (2). ss.196-202.

10. QHA. Türkvizyon Şarkı Yarışması, 26 ülkenin katılımıyla gerçekleşecek 2020 <https://www.qha.com.tr/kultur-sanat/turkvizyon-sarki-yarismasi-26-ulkenin-katilimiyla-gerceklesecek-286816>

10. TRT Avaz, Kazakistan'da "ALEMSAZ" Uluslararası Müzik Festivali'nde Türk halk müziği tanıtıldı, 2022 <https://www.trtavaz.com.tr/haber/tur/avasyadan/kazakistanda-alemsaz-uluslararasi-muzik-festivalinde-turk-halk-muzigi-taniti/63750ced01a30a094412faad>

MPHTI 13.11.25

KAZAKH CULTUR IN MOVIES ON THE NATIONAL AND WORLDWIDE STAGE

Bekenova Aruzhan

Student of «Cultural studies»,

L.N. Gumilyov ENU, Astana, Kazakhstan

Scientific adviser– Ramazanova A.Ch.

Film industry in Kazakhstan. To begin with, I will talk a little about Kazakh culture, as it is not extremely popular in European countries. You know that the culture created by humans is divided into two types. The first is spiritual culture, the second is material culture. Spiritual culture includes music, literature, architecture, art, painting. Kazakhs have been nomads since ancient times, so the basis of our culture is precisely the fact that our cultural heritage in most cases is oral literature, traditional outfits were comfortable and practical for a nomadic lifestyle, and so on. The fate of our people was rather complicated, so the cinema was not quickly sifted by the sphere. However, despite this, the beginning of Kazakh cinema found support among the people. The main task of cinema is to create films with an important idea, artistically beautiful and interesting to watch. There is only one place where such films are made and that is the studio. The film studio is an art center, a treasure trove of beautiful art that people love and are passionate about. Cinema is multi-faced and multi-genre art. Each branch and genre of cinema has its own history of origin, formation, and development.

As for the film industry in Kazakhstan, a few years ago the Kazakh film industry could not achieve significant success. In the early 2000s, not much money was distributed to the cinema of Kazakhstan, because within the framework of the «Cultural Heritage» program, much attention was paid to creating a system for studying national cultural heritage, such as language, literature, painting, history, philosophy, ethnography, music. As a result, the format of Kazakh cinema turned out to be materially and technically weak compared to the dominance of Western and American cinema.

The rapid development of the Kazakh theater, music, fine arts, literature, science and technology, the unprecedented rise in the level of culture and general education of the people, the growth of the national intelligentsia allowed the birth of Kazakh Soviet cinema. This is natural, because without talented actors, artists, composers, and writers who are able to create and develop screenwriting, cinema cannot be profitable and develop successfully. Kazakh cinematography did not survive the difficult period of silent cinema, it was born at a time when sound, color and other achievements of modern film technology were invented and successfully mastered, and all branches of Kazakh culture received comprehensive professional development.

If we dwell on the film industry of independent Kazakhstan, then we must start with films released since 1991. As many people know, this period was one of the most important periods in the history of post-Soviet Union countries and also of independent Kazakhstan, so the films made at that time are special for the Kazakh people. Since it was under the control of the Soviet government for a long time, most of the films released in those years showed the true state of the Soviet government and were not afraid to raise topical issues and make bold films. Therefore, modern films were shot in step

with the times. All the facts about the official Soviet ideology, the period of collectivization, the Great Patriotic War, the years of Stalinist repressions are revealed in the most striking films of this period.

Also, great attention was paid to the truthful presentation of historical data and bringing them into the correct form. Being under the control of Soviet cinema for seventy years made it possible for some Kazakh directors to talk about the most prominent figures in the history of their country and the Kazakh region as a whole, as well as about turning points in history. The same thoughts were expressed through famous films in "The Fall of Otyrar", "Bатыр Байан", "Young Years of Abai", "Kozy Korpesh and Bayan Sulu", "Zhambyl Youth" and others. Film studios and directors have begun to pay great attention to our own culture and how truthfully it is presented in films.

With the beginning of the 21st century, Kazakh cinematography appeared to the world in a new light. State, private, and independent film studios began to be created. Kazakh cinema aspired to reach the state level. Kazakh cinema has also been presented at world film festivals. With the development of time, trade and the entertainment industry, the film industry of Kazakhstan also received further development. At present, Kazakhstani cinematography is highly valued in the world. The quality and content of films is improving every year.

Reflection of Kazakh culture in the national movies. If we will stop specifically on the representation of Kazakh culture in Kazakh cinema, it is worth noting the famous Kazakh director Akan Sataev. In general, it should be noted that Kazakh cinema reflects Kazakh culture very well. That is why historically, and culturally significant Kazakh films will be immensely popular on the world stage. For example, on September 27, 2019, the film "Tomiris" was released, which tells about the Saka queen who opposed the Persian conqueror Cyrus II. In October, it became known that the film collected 480 million tenge (about \$1.2 million) in a month. The film's budget is 2.5 billion tenge (about \$6.5 million).[1]

At that time "Tomiris" continued its international parade in several countries. As a result of negotiations, the following companies received the screening rights: Blue Swan for Italy, SND Films for France, Art Mood for Spain, at Entertainment for Japan, Gulf Film for the Middle East, Challan for South Korea, Paradise. /MGN for the CIS, Shaw for Singapore, Program 4 Media for Romania, and Siya Bayez Movies for Turkey. Arclight announced that Well Go USA has acquired the US rights to this film. [2]

Akan Sataev in his movies gave a special place to the field of religion, theology, and shamanism. At the same time, it was clearly indicated that Tomyris herself was not an ardent supporter of paganism, and that she had a conflict with the priest when he forbade people to be sacrificed during the funeral rite.

According to Sataev, a lot of historical materials were studied for filming, and scientific consultants were involved. All the leading creative forces of our country participated in the filming, as well as foreign specialists: screenwriters and specialists in the field of computer graphics.

"A lot of research work was conducted in the direction of modernizing the era, material, and spiritual culture. Everything that the viewer sees on the screen: jewelry, clothes, weapons, carts, harness, household items, jewelry, was made by more than one person," Akan Sataev said at a press conference. An exceptional group of artists created a large-scale decoration of the city of Babylon on the territory of the Kazakhfilm studio for the film "Tomiris". [3]

The picture really shows a painstaking attitude to the details of the life of nomads, their clothes and speech. It unequivocally meets the ideological and patriotic task, draws the reader's attention to history.

Whatever the film, it has both positive and negative sides. As for the film "Tomiris", the negative side of this film is historical data. That is, as mentioned above, during the filming of the film, the main source of information was the writings of Herodotus. What was the problem? First of all, it is

worth mentioning the differences compared to other historical data. According to historian Zhaksylyk Sabitov, in this situation, professional scientists do not fully trust any source.

“If we compare the story of Herodotus about Tomyris, then there are grounds for the historicity of this event, and in many cases these events can happen. Various sources say that Cyrus died in a fight with barbarians and Scythians. In other data, this information is indirectly confirmed. You can trust the story of Herodotus,” says historian Zhaksylyk Sabitov.

It should be noted that some citizens of Iran and Kazakhstan criticized the film-picture, since not everyone agrees with the interpretation of the image of Tomiris. The Iranians believe that Tomiris has Persian roots and has nothing to do with the Turks. Before the release of the film, Iranian filmmakers wrote angry comments on Akan Sataev's Instagram page. They wrote that for them the version of Herodotus is an insult, and they prefer the version of Berossus or Xenophon, which shows that Cyrus died of natural causes and was not beheaded by a woman. [4]

That is right, one of the films showing the real Kazakh culture is «Myn Bala». This film filmed the period of the history of the Kazakh people during the war with the Dzungar Khanate. The culture of the people of that time is also clearly expressed: a wide variety of Kazakh national clothes, showing the real life of the Kazakh people, specific traditions and customs of the people, architecture, values, behavior.

According to the above data, one can notice that among the Kazakh people, films of the cultural and historical genre that show our culture are extremely popular. Also, based on this, one can understand that these films are also popular among other Turkic-born tribes.

It is also important to note how popular Kazakh films are becoming among countries, which show a picture of the Soviet Union. It has been known for a long time that the Soviet authorities tried to create one common culture for all the countries that were part of the union. For many nations, these are quite tough times, as well as for the Kazakhs. Therefore, films about the Kazakh elite who fought against this regime are especially popular. The world may be familiar with the Alash organization, which included Alikhan Bokeikhanov, Akhmet Baitursunov, Mirzhakyp Dulatov, and so on. Indeed, for many peoples, 1937 was a sign of the execution of every intelligentsia. These historical events become the basis for cinema, through which one can see the Kazakh culture of that time.

Kazakh culture and cinema on the world stage. If we talk about Kazakh culture and Kazakhstan in general in the films of other countries, then of course, in most cases, Kazakh culture can be shown in the films of the former Soviet Union countries. But of course, there are several other films, among which I would like to mention the film "Borat".

This film became infamous for the fact that Kazakhstan was shown in this film, but the scandal lay in the fact that the film seemed to mock Kazakh culture and people in general. This picture has become quite popular in the West, everything has come to the point that the picture has received several awards. While in the east, she caused a flurry of criticism.

This picture was viewed from two sides. The first side, in fact, found this film offensive and discrediting Kazakhstan, while the other side considered the picture rather sarcastic. The Ambassador of Kazakhstan to the UK, as well as the Minister of Foreign Affairs also spoke about this film. Despite his scandalous and portrayal of the country and culture in such an unacceptable image, thanks to him, many people are really interested in the real Kazakhstan.

According to the Ministry of Foreign Affairs, visas to Kazakhstan have become more popular in the West. But one cannot cancel the fact that this film conveyed false information about Kazakhstan. After the release of the first part, there was no particular negative, but it cannot be said that it was not there at all. However, after the release of the second part in 2020, this film caused a flurry of criticism. People also divided into two camps. In Kazakhstan itself, the release of this film caused quite a lot of negativities. Several petitions were created to ban this film, many people turned to the state for an

answer. The Kazakhs who live outside of Kazakhstan suffered the most. Many of them complained that foreigners, learning about their origins, laughed and mocked them.

If we are to investigate this film from a cultural point of view, it is important to note that this can be seen as an insult to the culture of the people, racism, and also, we should not forget about anti-Semitism. Due to its special popularity in Western countries, a false idea about a particular country and culture is reproduced among the inhabitants of those countries. All this can lead to embarrassing situations. For example, in 2012 in Kuwait during the world shooting championship, instead of the real anthem of Kazakhstan, the anthem of Kazakhstan was included just the same from the movie "Borat". [5]

According to this situation, the hashtag #CancelBorat can be found on the network under it, people are massively calling for the cancellation of this film, there is also the hashtag #WhereBoratLives. [6] According to the second hashtag, people are trying to respond to this film with kindness and show the real beauty of the culture and nature of Kazakhstan. Thanks to these actions, many residents of other countries were actually able to get acquainted with our culture and the country as a whole.

Of all the films that depicted Kazakhstan, only Borat was heard by many and caused a flurry of emotions. If we consider other Hollywood films in which you can see Kazakhstan, its life and culture, then in many of them Kazakhstan is presented as an ordinary country of the collapsed Soviet Union, which is almost no different from Russia. In which people also live, not of Asian appearance, but of Slavic. Of course, all this can most likely be explained by the fact that Kazakhstan, as mentioned earlier, was in the Soviet Union, and is also located near Russia. Kazakhstan and its culture are presented as a place where it is difficult to enter and just as difficult to leave this land. Of course, all this gives the same erroneous information about our culture and way of life. The situation always seems gloomy, the picture in most cases seems sad. Kazakh culture is perceived more as Slavic or as if it does not exist at all. Only the difficult life in the country after the collapse of the Soviet Union is shown. There is no mention of religion either.

It is also worth noting that some films show our country and culture more similar to Pakistan, Iran, and Iraq. Here the main argument is the consonance of the names of the countries. Films in which Kazakhstan is depicted in such a way that in most cases deserted cities and environs are shown, only occasionally visible mountains. If we talk about the cultural aspect in these films, then often it is somewhat similar to being of the above countries, supposedly our houses are made of clay and sticks, the climate is very hot and dry, and it is also shown that our culture is closer to the Arab, since in many films women in Kazakhstan are always covered and given faith. All this is not over, our culture, as I said earlier, is more like a combination of Muslim and Turkic culture. Our culture cannot be called completely similar to the Arab one.

Of course, there are pictures in which Kazakh culture is shown as close as possible to its origins. The series "Marco Polo" can be added to the number of these films. The creators of this series not only portrayed the culture and approximate events of those times well, they filmed this story in some places in Kazakhstan, and Kazakhstani actors, popular among people, also participated in these shootings. [7] Of course, this may depend on the fact that Marco Polo explored some places in Kazakhstan, and also studied our culture.

Conclusion. Cinema is an art that appeared due to culture and its development. This can be seen as a cultural aspect of any people. Through the lens of the film industry, there is actually a lot to be learned about cultural aspects. Watching foreign films, we immediately notice something that is not similar to our culture. When we watch domestically produced films, we do not notice anything out of the ordinary because most of the time we do it all on an unconscious level.

It is one thing to judge a movie that was made in your country, it is another thing to judge a movie that also shows your being and culture from their point of view. This of course depends on how

the country is going to shoot the film, which will also have a culture besides their own. From the above, you can understand that it all depends on how the shooting of this film is prepared, how the film crew prepares information about a particular country and culture, how to present it on the screens. Of course, this can also apply to domestic films.

Kazakh culture, like any other culture, is an extraordinarily complex process in terms of composition. Therefore, in any case, when describing culture and life in the cinema, one way or another, you need to study this culture. Because this is a very thin line that is easy to cross, and then it can cross into a conflict. An example is how Americans most often portray Chinese or Latin American culture in their films. All this looks as clichéd as possible or as a superficial description of culture without any rational and in-depth explanations. The aforementioned situation with the film "Borat" fully fits that description. Even if the message of this film was sarcastic because it completely affected the life, culture, and structure of the country. All this caused a flurry of negative emotions, which is understandable. The complexity of high-quality films that are well prepared for shooting, completely immersed in the study of the history of culture and people, its origin, and so on, is that these films can only be understood by those people who are already familiar with this culture. For people who are not familiar with this culture, they will not be able to fully enjoy this work in the way it was intended. Of course, there is a possibility that ignorance, on the contrary, will be able to show interest in people belonging to a different culture. For example, how the western genre was able to interest other people and so on.

References

1. <https://ru.sputnik.kz/20191025/film-tomiris-prokat-11864942.html>
2. https://www.instagram.com/p/CB5J5UYHoD1/?utm_source=ig_web_copy_link
3. <https://voxpopuli.kz/vavilon-v-nashey-ere-za-kulisami-filma-tomiris-13809/>
4. <https://informburo.kz/stati/eto-feministicheskij-film-chto-kinokritiki-dumayut-o-kartine-akana-sataeva-tomiris.html>
5. https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/kuveyte-vmesto-gimna-kazahstana-vklyuchili-gimn-filma-borat-210693/
6. https://www.instagram.com/tv/CGPUZLBABjX/?utm_source=ig_web_copy_link
7. <https://tengrinews.kz/cinema/serial-marko-polo-uchastiem-kazahstanskih-akterov-264323/#:~:text=%D0%98%D0%B7%20%D0%BA%D0%B0%D0%B7%D0%B0%D1%85%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%D1%81%D0%BA%D0%B8%D1%85%20%D0%B0%D0%BA%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%BE%D0%B2%20%D0%B2%20%D1%81%D0%B5%D1%80%D0%B8%D0%B0%D0%BB%D0%B5,%22%2C%20%22%D0%91%D0%B0%D0%BA%D1%81%D1%8B%22>

МРНТИ 13.15.51

АСТАНА КЕҢІСТІГІНДЕГІ ЖАҢА МӘДЕНИ МӘТІНДЕР

Андабаева Балнұр Мұхтарқызы

«Мәдениеттану» ББ 4 курс студенті,

Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан

Ғылыми жетекші – Рамазанова А.Ч.

Қалалық мәдениеттің қазіргі жағдайын сипаттайтын қаланың өзіндік спецификалық мәтіні болады. Бұл мәтінге тек қана қала туралы тұлғалардың ойларын емес, қаланың практикалық түрдегі сипатын, яғни, сәулет келбетін, қоғамдық кеңістігін, қалалық инфрақұрылымды, ашық

және жабық кеңістіктерін жатқызуға болады. Егер қала мәтін болса, онда оның көптеген қабаттары мен мағыналары, соның ішінде тікелей және метафоралық мағыналары болуы мүмкін. Қаланың мәтіні ерекше, ол адамдардың дене тәжірибесімен, олардың қалай қозғалатындығымен, қандай маршруттармен жүретіндігімен, қандай жерлерге баратындығымен жазылады.

Астана қаласының мәтіні 1997 жылы елорданы Алматыдан Ақмолаға көшіріп, 1998 жылы Астана атауын берген уақыттан бастап жазыла бастады. Астана – өзіндік тарихи оқиғаларға бай қала. Ресми тұрғыдан қарағанда қала статусын 1830 жылы Ақмола бекінісі салынғаннан кейін алғанымен, бұл қаланың елорда ретінде тарихы терең. Ерте кезеңнен-ақ бұл аумақта көшпенділер шоғырланып, ордаларын құрған. Маңызды кездесулер өтіп, Сарыарқа көшпенділерінің мәселелері талқыға салынып отырған аймақ болған. Бұған дәлел ретінде, 2003 жылы қазіргі қаланың орнында ерте кезеңде билеушілердің резиденциясы ретінде айқындалған ортағасырлық қала болғаны археологтармен дәлелденген болатын [1].

Негізінен, Ақмоланың елордаға айналуының оңтайлы себептері болды, қаланың Қазақстанның орталығына жақын, ірі көлік жолдарының қиылысқан жерінде орналасуы, көлік инфрақұрылымының өркендеуі секілді жағдайлар қаланы қысқа уақыт ішінде республиканың орталығына айналдыруға септігін тигізді.

1997 жылы Қазақстанда жаңа астана пайда болды. Осы кезден бастап Астана қаласының сәулет келбеті жаңа бағытта дамыды. Яғни, қаланың «имиджін» қалыптастыру процесі басталды. Сондықтан, 1998 жылы Қазақстанға осы дәуірдің ең үздік сәулетшілері шақыртылып, қаланың дизайнын құру бойынша конкурс жарияланды. Конкурс нәтижесінде Астана қаласының дизайнын құру атағына әйгілі япондық сәулетші К. Курокава ие болды [2].

К. Курокаваның идеясы жаңадан тәуелсіздік алған Қазақстан Республикасының елордасының имиджін құру идеясымен сәйкес келді. Ол өзінің Астана қаласының эскиз-жоспарының метаболикалық концепциясында симбиоз тақырыбын қозғады. Кеңестік дәуірдегі сәулет өнері мен жаңа ғасыр сәулет өнері футуризмнің, шығыстың ұлттық дәстүрі мен батыстық философияның үйлесімін құрады. Астана өткен мен болашақты байланыстырып тұратын симбиотикалық қала ретінде айқындалды. Қала мәтінінің сәулет келбетіне сай үнемі жаңарып отыруы, оның басында сызықтық зоналау жобасымен тығыз байланысты. Қаланың жаңа эскиз-жоспары бойынша Астананы толерантты қала ретінде айқындай отырып, қала сәулет келбетінде мешіттерге ғана емес, орыс православтық шіркеулеріне және басқа конфессияларға орындар бөлінді [2, 23 б.].

Астананың жаңа сәулеттік келбетін құрудағы басты идея қала символикасында дәстүрлі қазақ тұрмысы мен жаһандану процесстерінің үйлесімі болды. Н. Назарбаевтың ойы бойынша жаңа қалада Еуропаның әсемдігі мен Шығыстың нақтылығы үйлесуі керек болды. Өз тіршілік ортасында қала халқы өздерін жайлы, еркін, сенімді әрі қазіргі модернизациялық процесстерден оқшауланбаған халық ретінде сезінуі керек болды [3, 98 б.].

Қаланы әрі қарай дамыту қайта орналастыру бойынша ерекше шешімдерді талап етті. Қалалық бюджет ол кездерде қалалық кеңістікті түгелдей қайта ұйымдастыруға жетпейтіні белгілі болатын. Сондықтан, 2001 жылдың екінші жартысындағы ең маңызды шешімдердің бірі Н. Назарбаевтың «арнайы экономикалық зона құру туралы Жарлыққа» қол қоюы болды [4, 100 б.]. Бұл жайында 2005 жылы тұңғыш президент өзінің «Еуразия жүрегінде» деп аталатын еңбегінде жазған болатын: «Астананың бас жоспарында қаланған идеологиялық іргетаста біз арнайы экономикалық аймақ құру, сәулет жоспарларымызды жүзеге асыруға инвестиция ағынын ынталандыру арқылы экономикалық-қаржылық негіз қаладық... Ал менің пайымдауымша, бұл арнайы аймақ инвесторлардың нарықтық мүдделері мен ел үкіметінің мемлекеттік басымдықтарын оңтайлы үйлестіретін жаңа астананың әлеуметтік-экономикалық дамуының ең тиімді үлгісіне айналды».

Тұңғыш президенттің тапсырмасымен елорданың көшіруінің бірінші күнінен бастап тозығы жеткен тұрғын үйлерді бұзу қолға алынды. Көрінбейтін ескі әкімшілік «қораптардың» орнына шыны мен бетоннан заманауи, көрнекі ғимараттар салынды. Астана қаласының дизайны мен сәулет келбетінде басым стиль жоқ, гиперсимволизм, эклектика, аисторизмнің үйлесімінен тұрды. Концепция бойынша қала үнемі өзгерістерге дайын болып отыруы керек болды. Жобадағы сызықтық зонalandыру осы идеяны іске асыруға септігін тигізді.

Жобалық шешімнің ең көрнекілерінің бірі 1998 жылы В. Лаптев пен В. Гладких сәулетшілерінің жобасымен салынған Қаржы министрлігінің ғимараты болды. Ғимарат экономикалық қиындықтардың көлінде желге қарсы тұрған, тұрақты желкенді бейнелейді. Бұл сәулеттік жобаның жасалуы кездейсоқ болған жоқ. Объект қиын қалалық контекстте орналасқан еді: бір жағынан, ортасынан эспланада кеңістігін жалғастыру керек болса, екінші жағынан таяудағы көшелерге сыйып кетуі керек болды. Дәл осы факторлар авторларды қисық сызықтардың динамикасына алып келді [3, 104 б.].

Сонымен қатар, қаланың сәулеттік көрінісін құруда Студенттер даңғылының (қазіргі таңда Абылай хан даңғылы) салынуы болды. Ол облыс орталығы болған ескі қаланың жалғасы бола отырып, жаңа елорданың жаңа құрылыстарға арналған орталығына айналды. Қаланың бұл бөлігі жебедей тік, әрі ұзын даңғыл мен оны қоршаған заманауи мөлтек аудандардан тұрады.

Жаңа мөлтек ауданның құрылысы жайында 2000 мынадай ақпарат жарияланған болатын: «Үш жыл бұрын бұл жерде даланың шыбын-шіркейлері емін-еркін жайнап, жел қауырсынды шөптердің шоқтарын толқын етіп айдап, ауада жусанның ащы иісі аңқып тұрған. Алайда, бүгінде, бірінен соң бірі тұтас бір шағын ауданды құрайтын үйлер – Астананың ең жас әрі ең көрікті ауданы – Әл-Фараби шағын ауданын құрайтын үйлер пайда болды».

Осылайша, 1997-1999 жылдардың аймақтық баспаларынан алынған мәліметтер бойынша, қаланың сәулет көрінісінде ғана емес, қаланың функционалдық құрылымында да өзгерістер орын алып, Астана қаласы жаңа қоғамдық-саяси және әлеуметтік-мәдени функцияларды атқаратын жаңа типтік қала ретінде айқындалды.

Астана – көрнекті ғимараттардың қаласы. Астана қаласындағы әр жаңа ғимарат заманауи стильдерде соғылғанымен, ерекше көшпенді қазақ халқының тарихымен байланыстыратын символдарға ие. Бұл жайында канадалық жазушы Ф. Альба «Астана: архитектура, мифтер, мақсаты» кітабында баяндады. Сонымен қатар, ол Астананы экологиялық тұрақтылық, діни толеранттылық және ядролық қарудан бас тарту секілді үш басты критерийге сәйкес келетін жалғыз қала ретінде сипаттады. Автор осы жағдайды қамтамасыз етудегі Бейбітшілік және Келісім сарайының, «Экспо» орталығының, Назарбаев орталығының рөлін атап өтті [5, 145 б.].

Астана қаласының ғана емес, бүкіл Қазақ елінің символы ретінде белгілі құрылыс – «Астана-Бәйтерек» монументі. Монументтің құрылымы түркі халықтарының мифологиялық жер мен көкті ұстап тұратын бәйтерек ағашының үстіне киелі самұрық құсы басқан алтын жұмыртқаны бейнелейді. Мұнараның биіктігі 97 м құрауы да елорданың Астана қаласына 1997 жылы ауысқанымен байланысты. Шардың ортасында 17 дін өкілдерінің қолтаңбалары қойылған глобус орнатылған. Монумент қала орталығын кесіп өтетін Нұрлы Жол бульварының бойында, алаңның орталық осында орналасқан. Монумент Астана қаласының биіктігін, асқарлығын, еліміздің тұрақтылығының символы ретінде қарастырылады.

Британдық сәулетші Н. Фостердің авторлығындағы мифке толы ғимарат – Пирамида, ресми атауы – «Бейбітшілік және келісім сарайы». Пирамиданың эзотерикалық мәні көп екені барлығына белгілі. Алайда, академик Ғ. Есім «Елорда – ертегі әлемі» мақаласында пирамиданың Астананың мақтанышы, символы ретіндегі орнын бес түрлі дәлелмен анықтап берді.

Біріншіден, пирамиданы елдің тұрақтылығының, іргетасының мықтылығының белгісі ретінде көрсетеді. Тіпті Қозы Көрпеш-Баян сұлу мазарын мысалға ала отырып, қазақ халқында

мұндай символдың ежелден бар екенін дәлелдейді. Екіншіден, академик пирамидалық ойлау жүйесі туралы ой толғайды. Қазақта «төрт құбылаң тең болсын» деген сөз бар. Ғ. Есім төрт бұрышты халық, яки, қоғам деп алып ол жоғарылаған сайын бір бұрыш билікті меңзейтінін түсіндіреді. Осылайша, пирамиданы биліктің және биіктіктің символы ретінде қарастырады. Бесінші дәлелінде ғалым пирамиданы киіз үйге теңейді. Расында, пирамиданың ең жоғарғы нүктесі – биіктік болса, киіз үйдің шаңырағы – қазақ халқы үшін биіктік.

Қала ғимараттарының ішіндегі тағы бір ерекшеленетіні – Хан Шатыр сауда ойын-сауық орталығы. Хан Шатырдың да сәулетін жасаған британдық сәулетші Н. Фостер болатын. Нұрлы Жол бульварының аяғында орналасқан бұл ғимарат ханның шатырына ұқсас етіп құрылғандықтан солай аталған.

Қаладағы ең ұзын ғимарат – Министрліктер үйінің ғимараты. Ол ортасында жаяу жүргіншілерге жол ашылған екі ғимараттың қосындысынан тұрады. Жоғарыдан қараса, екі ғимарат самұрық құсының екі қанатындай жайылғанын көруге болады.

Ал, Қазақстанның визит карточкасы саналатын япондық сәулетшінің эскизімен салынған, Астана Халықаралық аэропорты бір емес, бірнеше мифологиялық символдарды жинаған ғимарат болып табылады. Дүниенің төрт бұрышындай төрт қанаты, мұсылмандардың символы саналатын күмбезі, және ортасында барлығын біріктіріп тұратын үлкен шаңырағы шыныдан жасалған сәулеттік құрылысты нағыз қазақ мәдениетінің символына айналдырады.

Канадалық жазушы Ф. Альбаның баяндауынша, қаланың экономикалық тұрақтылығын дәлелдейтін ғимарат – 2017 жылы өткен «Экспо-2017» халықаралық көрмесінің символы атанған, болашақтың энергиясына арналған Нұр Әлем сферасы [5, 24 б.]. Бұл – әлемдегі ең үлкен шыныдан жасалған сфералық ғимарат болды. Диаметрі 80 м., биіктігі 100 м. бұл ғимараттың салынуына 13 мың тоннадай шыны жұмсалған болатын.

Сонымен қатар, Астана қаласының кеңістігінің Ғашықтар саябағындағы фонтанның еуропалық мүсінші Г. Габсбургтың, «Жер ана» монументінің орыс мүсіншісі Д. Намдаковтың жобасымен жасалуы, «Өмір ағашы», «Мәңгілік ел» монументтері секілді авторлық жұмыстармен толығыуы қазақ елінің халықаралық диалогтарға дайын екенінің белгісі іспеттес.

Астана қаласының құрылысының тағы да басты ерекшеліктерінің бірі – оң және сол жақ жағалаулардың бір-бірінен ерекшеленуі. Оң жағалау – өткен мен бүгінді бейнелесе, сол жағалау – болашақтың символы ретінде салынған. Оң жағалаудағы Алматы және Сарырақа аудандарының ғимараттары өткеннің сәулет келбеті ретінде сақталған. Оң жағалаудың қоғамдық-мәдени кеңістігін қалыптастырудың тағы бір көрінісі ретінде, жаяу жүргіншілер жолында саябақтар, аллеялардың көптеп пайда болуын, жасыл аймақтардың бақтық заманауи және қазақ мифологиясына байланысты ескерткіштермен көрнекілендіруін байқауға болады. Бұл жайлы Астананың 20 жылдығына арнайы өткен «Астананың мәдени мәтіні» халықаралық ғылыми-практикалық конференциясында философия ғылымдарының докторы, Еуразия ұлттық университетінің философия кафедрасының жетекшісі К. Медеуова Астана қаласының коммеморативті саясатының екі бағытта жүріп жатқанын баяндады: «Алдымен кеңестік идеологияға сай ескерткіштерді алып тастап, орнына жаңадан мемориалды-символдық қала кеңістігін құру болды. Сондай-ақ, қазақтың бірегейлігінің жаңа мәтінін көрсету мақсатында ескерткіштердің формаларымен де эксперименттер жасалды. Олардың ішінде қазақстандық мүсінші, сәулетші С. Нарыновтың Еуразия ұлттық университеті аумағында жобаланған асық, тоғызқұмалақ секілді ұлттық нақыштағы мүсіндердің салынуын атап өтуге болады» [6].

Тағы ескере кететін жайт, Астана – полицентрлі қала. Бұл оның құрылымына ғана емес, халықтың орналасуына да байланысты. Полицентрлі қала болғанымен, жастар мен қарт кісілердің жиналатын орындары, оң жақ пен сол жақ жағалауы қызығушылықтарына байланысты бөлінетін қоғамдық орындардың барлығы бір-бірімен байланысып тұрады. 2019 жылы Тұңғыш Президент Астана қаласын креативті, талантты, жастардың және шетелдік

инвесторлардың тартылатын негізгі орталығына айналдыру міндетін қойған болатын. Ол үшін, сөзсіз, полицентрлікке негізделген жаңа урбанистикалық шешімдер мен қаланы құрудың жаңа тәсілдерін пайдалану керек болды. Осылайша, қаланы бірнеше бағытта дамыту жоспарланды:

Біріншісі – тұрғындарды дамыту. Себебі, қаланың басты капиталы – сонда өмір сүріп жатқан адамдар. Талантты тұрғындарды қызықтыру және ұстап қалу үшін көркем әлі жайлы өмір сүру ортасын қалыптастыру қажет болды. Ең алдымен, сапалы тұрғын үйлер болса, кейіннен, қауіпсіз қоғамдық көлік, қоғамдағы жеке қауіпсіздік және денсаулық және білім беру орталықтарының жоғарғы сапасына көңіл аударылды.

Екіншісі – қаланың креативті экономикасы. Қаланы туристік орталыққа айналдыра отырып, Астананы ақылды және бақытты қала ретінде айқындау. Бұл бағытта туристтер мен тұрғындарға сапалы қызмет көрсету, жаңа сауда орталықтарының ашылуы, мемлекеттің басқа бөліктерін өзара байланыстырып тұрған транспортты-логистикалық жүйеге айналдыру жоспарланды.

Үшіншісі – қаланы жоспарлау. Қаланы жоспарлаудың, жаңа дәрежесіне көтеру. Бұл бағытта қазіргі Президентіміз Қ-Ж.К. Тоқаевтың ұстанып отырған «Адамдарға арналған қала» концепциясы жүргізіліп жатыр.

Астана қаласының мәдени кеңістігін құратын басты объектілеріне қаладағы театр, музей, кітапхана, концерттік орталықтар, мәдениет және демалыс саябақтары, арт-галереялар секілді мәдени орындар жатады. Астана Опера, Астана Балет, Қазақконцерт, Қазақстан Республикасының Ұлттық музейі, Қазақстан Республикасының Ұлттық Академиялық кітапханасы елордамызды халықтың өнерге қызығушылық арқылы бірігетін қазіргі заманғы озық алаңдарының біріне айналдырады.

Астанаға деген антропологиялық қызығушылық – бұл, биік ғимараттардың қазақтың ұлттық дүниетанымын бейнелеуіне; мүсін өнерінің қазақ мәдениетінің көрінісі ретінде; алғашқы онжылдықта жүргізілген масштабты сәулеттік жұмыстар халықтың қалыптасып жатқан жаңа дүниетанымына негіз болуына деген қызығушылық. Алайда, объективті тұрғыдан қарайтын болса, қаланың оң жағалауы мен сол жағалауының арасында, сәулеттік ғимараттар ғана емес, халықтың өмір сүру деңгейі, өмір салтына қарай да бірнеше келеңсіздіктер туатынын байқауға болады.

2019 жылы тұңғыш президент Н.Ә. Назарбаев ел басы орынынан отставкаға кету жайлы шешім қабылдаған уақытта, қаланың іргесін қалады деп есептеп, елордаға сол кісінің атын берген болатын. Бірақ, 2022 жылы қалаға қайта «Астана» атауы берілді. Қаланың атауы да өзіндік дәрежесін көрсетеді.

Эволюциялық биолог С. Уилсон басқа жерден келген бірнеше адам тобына Нью-Йорктегі Бингхэмтон қаласының әртүрлі суреттерін көрсету арқылы эксперимент жасаған болатын. Сол көшелердің кейбірінде бұзылған жолдар мен көпірлер, көгалдар мен тозығы жеткен үйлер болды. Ал келесілерінде таза жолдар, ідемі үйлер мен аулалар бейнеленді. Бұл экспериментке еріктілер шақырылды. Олар өздері көрген көшелердің тұрғынымен танысу қажет болды. Нәтижесінде, ғалымдар еріктілердің таза көшенің тұрғындарына көбірек сеніммен қарағанын байқайды. Еріктілердің ойына тіпті тұрғындардың мінез-құлқына қатысы жоқ көпірдің сапасы да әсер етті. Бұл зерттеуден адамдардың қоршаған ортаны метафора ретінде қабылдайтынын байқауға болады. Әйгілі ғұлама, ғалым – энциклопедист Әбунасыр әл-Фараби де «Қайырымды қала тұрғындары» трактатында кез-келген қала тартымды, мейірімді, қайырымды болуы үшін оның әсем сәулет келбетінен бұрын ақылды да парасатты басшысы, таза мәдениеті және әдепті халқы болуы керек деп жазған болатын.

Қазіргі әлемде тұрғындардың қаланың сәулет келбетіне, мәдениетіне, дәстүріне оң көзқарас қалыптастыратын объектілер үлкен рөл атқарады. Оларға қасбеттері ұлттық нақышта бейнеленген тұрғын және қоғамдық ғимараттарды жатқызуға болады. Ою-өрнекті

композициялардың қолданылуы Орталық Азияның ежелгі сәулет өнерінің образдарымен байланыса отырып, қала ғимараттарына ерекше бірегейлік сыйлайды. Қазіргі сәулет өнеріндегі бұл бағыт елорданың объектілеріне жаңа ұлттық құндылықтар енгізуде. Алайда, мұндай көріністер көбіне қоғамдық ғимараттарда жиі байқалады, себебі ондай ғимараттарда сәулеттік формалармен батыл эксперименттер жасау оңайға түседі, мысал ретінде Хан Шатыр мен Бәйтерек ғимараттарын келтіруге болады.

Мәдени мұра жайында көзқарас адамдарда қолданбалы өнердегі, киім, тұрмыстық заттарды жасап шығаратын мамандардың арқасында қалыптасады. Ою-өрнек сәндік-қолданбалы өнердің екі мың жыл бұрын пайда болған ең көне түріне жатады. Өрнектердің қасбеттерде қолданылуының сәтті шешімі ретінде Республика даңғылы бойындағы тұрғын үйлердің реконструкциясын қарастыруға болады. Бес қабатты үйлердің қасбеттерінде зооморфты, өсімдік және геометриялық өрнектер салынған. Ерте кезден, өсімдік өрнектердің бейнесі үлкен отбасы құрудың, бақыт пен бірліктің символы ретінде саналған, оларға табиғатпен жасалған нәзік пішіндер тән.

Бүгінгі күнде Астана ең маңызды іскерлік орталық болып табылады, кеше ғана «жаңа елорда» атағын алған қала қазірде жаңа Қазақстанның мақтанышы, ел бірлігі мен ұлттық идеологияның құрылған мекеніне айналды. Елорданы жастар арасында «кәсіпкерліктің қаласы» деп санайды. Бұл – қалада бизнес орталықтарының демалыс орындарына қарағанда жиі кездесуінен көрінеді. Әрі жаңа кәсіп бастаушылар да Астана қаласын жұмыс жасау үшін оңтайлы қала ретінде қарастырады. Алайда, қала осы қалыптасқан имидждан бас тартып, 2020 жылы қала әкімінің бастамасымен «Нұр-Сұлтан – жайлы қала» мастер-жоспары жүзеге асырылып бастаған болатын. Жоба барысында қалада демалыс орындарын көбейтіп, қала тұрғындарын кешкі серуен барысында жиналуға шақырды. Сонымен қатар 2022 жылға дейін 900-ден астам аулалар мен аллеялар, бақтар абаттандырылды. Бұл Астананың тек қана бизнес орталық емес, жастар мен қарттарға бірдей ыңғайлы, халқының спортпен айналысуын үнемі қолдап отыратын жаңа қалаға айналдырды. Расында, велосипед жолдарында, аулаларда халықтың саны көбейе бастаған болатын.

Астана – бұл, биліктің көрінісі, қаржылық молшылық пен қаланың аңқаулығы жаңашылдыққа сай келтіретін жоба. Э. Блох жаңа ол расында жаңа емес, жаңаға деген сағыныш деп жазған болатын. Дәл осы сезім Астана қаласын зерттеушілерде болады. К. Медеуова Астана қаласын арман жобасы ретінде сипаттайды. Алайда, ол бір ғана адамның арманы ма, әлде халықтың ба, ол белгісіз. Астана бар болғаны ұлы сәулетшілердің, жаңа керемет идеялардың, және сол идеяларды іске асырушы шенеуніктердің, дәстүршілдердің көшпелі дөңгелегінде.

Астана қаласының жаңа мәтіні осы бағытта жазылып жатыр. Мемлекет алдына қаланың барынша халыққа ыңғайлы, таза, жаңа ағымдарға сай әрі көрікті имиджін сақтап қалу міндетін қойды. Демек, Астананың қоғамдық кеңістігінің қалыптасу бағыттары түрлі сфералармен байланысты. Келесі кезекте, қаланың мақсаты – осы шытырманның арасында өзінің бірегейлігін жоғалтпай, заманауи талаптарға сәйкес, әрі өзіндік тарихы сақталған, халыққа жайлы қаланың қоғамдық кеңістігін қалыптастыру.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі

1. Абсеметов М.О. Астана – город с тысячелетней историей // – Астана: ALCHIAI group, 2009. – 312 с.
2. Курокава К: Мегалополис XXI века никогда не остановится в росте // Проект Россия. 2002. №4. С. 21–25.
3. Иванова О.А., Особенности формирования архитектурного образа Астаны – новой столицы Казахстана // Вестник БГТУ им. В.Г. Шухова, 2017, №2. С. 97-105.
4. Назарбаев Н.Ә. Еуразия жүрегінде. – Алматы : Атамұра, 2005. – 192 б.

5. Альба Ф. Астана: архитектура, мифы и судьба. – Астана: 2017.
6. Медеуова К.А. Памятники Астаны // Статья в сборнике трудов международной научно-практической конференции «Культурный текст Астаны». – Астана, 2018. – С. 15-22.

УДК 316.325

БУДУЩЕЕ ОТКРЫТОГО ОБЩЕСТВА

Асетов Ардак Асетулы

assetov04@gmail.com

магистрант 2 курса ОП «7М02201- Философия и этика»

[ЕНУ им.Л.Н.Гумилева, Астана, Казахстан](#)

[Научный руководитель –ТолгамбаеваД.Т.](#)

В социально-философском осмыслении постоянно меняющегося мира человеческой цивилизации концепция открытого общества занимает особое место, воплощая ценности свободы, разнообразия и коллективного прогресса. Когда мы вглядываемся в будущее, перед нами предстает видение открытого общества, которое выходит за пределы географических, культурных и технологических границ, используя силу искусства и креативности для преобразования мира. В данной работе попробуем представить потенциальную модель открытого общества, исследуя меняющийся цифровой ландшафт, роль искусства и креативности, а также проблемы и возможности, которые ждут нас впереди.

Понятия закрытого и открытого общества ввел Анри Бергсон в работе «Два источника морали и религии», вышедшей в 1932 году. Эти два типа общества он соотносил, соответственно, с двумя типами морали статической и динамической [1]. После Бергсона детально данная концепция представлена в книге Карла Поппера «Открытое общество и его враги». Несмотря, на то, что книга вышла еще в 1945 году, она вызывает интерес и не теряет своей актуальности.

На русском языке книга издана в 1992 году и в предисловии «Письмо моим русским читателям» к первому тому «Чары Платона», К. Поппер отмечает: «Я защищаю в ней скромную форму демократического («буржуазного») общества, в котором рядовые граждане могут мирно жить, в котором высоко ценятся свобода и в котором можно мыслить и действовать ответственно, радостно принимая эту ответственность. Во многом оно походит на общество, ныне существующее на Западе» [2, с.7]. Также Поппер указывал, что «открытое» общество может со временем эволюционировать в «абстрактное». Философ характеризуя абстрактное общество, пишет: «Свойства «абстрактного общества» можно объяснить при помощи одной гиперболы. Мы можем вообразить общество, в котором люди практически никогда не встречаются лицом к лицу. В таком обществе все дела совершаются индивидуумами в полной изоляции, и эти индивидуумы связываются друг с другом при помощи писем или телеграмм и разъезжают в закрытых автомобилях. (Искусственное осеменение позволило бы даже размножаться без личных контактов.) Такое выдуманное общество можно назвать «полностью абстрактным или безличным обществом»»[2, с.219].

Концепция Карла Поппера интересна и актуальна потому, что помогает ответить на главный вопрос: как возможно организовать массы в сообщества без излишнего ограничения свободы личности под властью социума. Данный вопрос становится еще более актуальным с дальнейшим развитием различных технологий, формированием особого вида реальности – виртуальной. Виртуальная реальность объединяет множество людей, между которыми

складываются различного рода отношения, как межличностные, экономические, политические и другие. Такое сообщество можно рассматривать как виртуальное.

Цифровая революция продолжает изменять нашу жизнь, технологии становятся мощной силой в формировании будущего открытого общества. Виртуальная реальность, искусственный интеллект и технология блокчейн обладают потенциалом для демократизации доступа к информации, создания новых платформ для сотрудничества и расширения возможностей отдельных людей преодолевать физические и политические барьеры. В этой футуристической модели технологии служат катализатором инноваций и социальных изменений, воспитывая глобальное сообщество, которое процветает на основе общих ценностей и коллективного разума.

В эпоху, когда платформы социальных сетей являются неотъемлемой частью нашей повседневной жизни, жизненно важно создавать интерфейсы, способствующие плодотворным дискуссиям и поощряющие художественное самовыражение. Одной из сильных сторон социальных сетей является их способность объединять людей из разных слоев общества и с разными точками зрения. Не ограничивая разнообразие сообщества, платформам стоит стремиться обеспечивать прозрачность различных точек зрения, продвигая контент недопредставленных групп и активно борясь с эффектами эхо-камеры в средствах массовой информации. Включение функций, поддерживающих переводы, культурную адаптацию и использование местных языков может способствовать более инклюзивным дискуссиям, гарантируя, что пользователи из разных слоев общества почувствуют себя желанными гостями и будут представлены. Проектирование с учетом инклюзивности означает учет разнообразных потребностей и предпочтений пользователей с различными способностями, опытом и т.д. Охватывая культурное, языковое и демографическое разнообразие, интерфейсы социальных сетей могут способствовать развитию чувства сопричастности и поощрять обмен идеями с различных точек зрения. Для достижения этого, разработчикам следует учитывать различные факторы, включая эстетику, пользовательский опыт, доступность и инклюзивность. Сосредоточив внимание на этих принципах, платформы социальных сетей могут создавать динамичные сообщества, которые участвуют в насыщенных диалогах, стимулируют творчество и повышают уровень художественного самовыражения.

Для поддержания продуктивных бесед и, чтобы свести к минимуму поверхностные взаимодействия, платформы должны отдавать приоритет качеству, а не количеству и потенциальной прибыли. Внедрение алгоритмов, которые выводят на поверхность релевантный, заставляющий задуматься контент, может вдохновить пользователей на более глубокие обсуждения. Кроме того, такие функции, как повышение или понижение рейтинга и системы репутации пользователей, могут стимулировать конструктивный вклад и препятствовать негативному поведению. Возникающие и существующие разногласия – естественная часть любой дискуссии, но они не должны мешать беседе или перерастать в личные конфликты. Одной из характеристик открытого общества является терпимость. Она безусловно важна и в открытом обществе будущего. В то же время необходимо помнить о парадоксе терпимости. Терпимость не должна быть беспредельной, она имеет свои границы: неограниченная терпимость ведет к исчезновению терпимости. Как считал Поппер, если метод терпимых убеждения, доводы разума, то нетерпимых – насилие. К. Поппер пишет: «...во имя терпимости следует провозгласить право не быть терпимыми к нетерпимым» [2, с.329].

Инструменты модерации, рекомендации сообщества и системы отчетности пользователей могут помочь поддерживать уважительную атмосферу, в то же время позволяя высказывать различные мнения. Поощрение сопереживания и активного слушания с помощью продуманного дизайна интерфейса также может способствовать более продуктивному обмену мнениями [3].

Сила любой платформы социальных сетей заключается в ее сообществе. Поощрение пользовательского контента, внедрение функций, облегчающих установление связей между пользователями, и предоставление инструментов для совместной работы могут способствовать развитию чувства сопричастности и повышению эффективности дискуссий. Размещая сообщество в центре платформы, интерфейсы социальных сетей могут вдохновлять пользователей на содержательные беседы и способствовать созданию более открытого, инклюзивного и креативного цифрового ландшафта.

Будущая модель открытого общества характеризуется беспрецедентным уровнем глобального сотрудничества, выходящим за рамки национальных, культурных и языковых границ. Эта взаимосвязь укрепляет дух единства и общей ответственности, побуждая отдельных лиц и учреждения работать сообща для достижения общих целей - от борьбы с изменением климата до содействия социальной справедливости. В этом мире дипломатия и диалог имеют приоритет над конфликтами и разделением, прокладывая путь к более справедливому и гармоничному глобальному сообществу.

Искусство и креативность уже давно являются мощными проводниками социальных изменений и их роль в будущей модели открытого общества не является исключением. Согласно этому видению, художники, писатели и исполнители выступают катализаторами новых идей, бросают вызов условностям и вдохновляют на преобразующие действия. Благодаря своей работе они дают возможность высказаться маргинализированным сообществам, повышают осведомленность о насущных проблемах и способствуют сопереживанию и пониманию среди различных аудиторий. Таким образом, искусство становится неотъемлемой частью жизни, обогащая диалог и способствуя построению более справедливого и инклюзивного мира.

Открытое общество будущего предполагает сближение дисциплин, способствуя сотрудничеству между художниками, учеными, технологами и другими творческими мыслителями. Такой междисциплинарный подход поощряет к распространению лучших идей и разработку инновационных решений сложных проблем. В соответствии с этим видением творческие личности из разных областей собираются вместе, чтобы исследовать пересечение искусства, технологий и общества, разрушая разрозненность, которая исторически ограничивала человеческий прогресс. В результате открытое общество будущего характеризуется яркой и динамичной экосистемой творческого исследования, где поощряются разнообразные перспективы.

В будущей модели открытого общества искусство и культура становятся все более доступными для людей из всех слоев общества благодаря технологическим достижениям и прогрессивной культурной политике. Цифровые платформы, виртуальные галереи и хранилища с открытым исходным кодом позволяют отдельным лицам знакомиться с произведениями искусства и культурным наследием со всего мира, расширяя свой кругозор и способствуя признанию во всем мире богатой палитры человеческого самовыражения. Согласно этому видению, демократизация искусства и культуры способствует созданию более инклюзивного, разнообразного и эгалитарного общества, где творчество и самовыражение почитаются как универсальные права человека. Заметим, что Поппер рассматривая различие между открытым и закрытым типом общества, говорит что «возможность рациональной рефлексии по поводу стоящих перед человечеством проблем» принципиально отличает открытое общество от закрытого [2, с.217]. Также можно говорить о том что культурные контакты способствуют развитию открытого общества и краху закрытого.

Поскольку будущее открытое общество предполагает большую взаимосвязанность и свободный поток информации, достижение баланса между конфиденциальностью и открытостью становится важнейшей задачей. Распространение данных, технологий наблюдения

и цифровых платформ вызывает опасения по поводу личной жизни, безопасности и возможности злоупотреблений. Чтобы ориентироваться в этой сложной ситуации, открытое общество будущего должно создать надежную правовую базу, этические принципы и технологические решения, которые защищают права личности, одновременно продвигая ценности прозрачности, подотчетности и сотрудничества. Будущее открытого общества не мыслимо без рациональной личной ответственности, также как и открытое общество Поппера.

В стремлении к созданию более открытого и инклюзивного общества решение проблемы экономического неравенства остается насущной задачей. Поскольку технологии и глобализация продолжают изменять экономический ландшафт, будущее открытое общество должно решать такие проблемы, как неравенство в благосостоянии, социальная мобильность и доступ к ресурсам. Чтобы смягчить эти вызовы, открытое общество будущего должно уделять приоритетное внимание справедливой экономической политике, системам социальной защиты и стратегиям инклюзивного роста, которые позволяют отдельным лицам и сообществам в полной мере участвовать в глобальной экономике [4, с.1].

Также не стоит игнорировать настоятельную необходимость решения экологических проблем, таких как изменение климата, утрата биоразнообразия и истощение ресурсов. Согласно этому видению, открытое общество будущего предполагает устойчивое развитие, используя мощь технологий, инноваций и сотрудничества для уменьшения своего экологического воздействия и сохранения планеты для будущих поколений. Этот целостный подход к охране окружающей среды охватывает широкий спектр инициатив, от внедрения принципов чистой энергетики и экономики замкнутого цикла до содействия сохранению, восстановлению и ответственному управлению ресурсами.

В заключении подчеркнем, что будущее открытого общества зависит от нашей способности принять разнообразие, укреплять дух сотрудничества, который выходит за рамки географических, культурных, технологических границ. В наше время мы ориентируемся в сложностях быстро меняющегося мира; благодаря сотрудничеству и диалогу мы можем своевременно реагировать на запросы в обществе, соблюдая баланс в принятии различных решений.

Список использованных источников

1. Бергсон Анри. Два источника морали и религии / пер. с фр. А. Б. Гофмана. М.: КДУ, 2010.
2. Поппер К. Открытое общество и его враги: В 2 т. М., 1992.
3. Модерация комментариев: И все-таки, можем ли мы доверять пользователям? <https://habr.com/ru/post/498842/> (дата обращения 25.03.2023)
4. Публикация Организации Объединенных Наций, изданная Европейской экономической комиссией. Социально-умные устойчивые города. Интегральная политика для устойчивого развития. https://unece.org/sites/default/files/2021-04/ECE_INF_2020_3_RUS.pdf (дата обращения 25.03.2023)

ТИМОТИ МОРТОННЫҢ «ҚАРАҢҒЫ ЭКОЛОГИЯ» ИДЕЯСЫ

Аубакиров Ерлан Жанайдарович

yerlan_zhanaidarovich8550@mail.ru

«Философия және этика» ББ 1 курс PhD докторанты,

Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан

Ғылыми жетекші – Сандыбаева Ұ.М.

Біз өмір сүріп жатқан экологиялық дәуір – бізге ұнайды ма, жоқ па, біз оны түсінеміз бе, жоқ па – философиялық тұрғыдан саясатты және өнерді мұқият қайта бағалауды қажет етеді. Белгілі бір дәуірде «болу» идеясының өзі күмән тудырады. Біз «антропоценде» тұрмыз, бірақ бұл дәуір әлдеқайда ұзақ уақытты «бастан кешіреді». Қазіргі дегеніміз не? Бұл туралы қалай ойлауға болады? Қатысу дегеніміз не? Экологиялық сана бізді «қазіргі», «өмір», «адам» сияқты нормативтік ұғымдарды дезориентациялайтын бірнеше масштабта ойлауға және сезінуге мәжбүр етеді. «Табиғат», «зат», «ой» және «логика». Қараңғы экология туралы бұқаралық ақпарат құралдарында және жалпы қоғамда қабылданғаннан гөрі дәлірек экологиялық шындықты баптау деңгейлері бар деп мәлімдейді. Бұл құрылымдар өзгеше, біз жан-жақты қарастыратын нақты термин. Бұл гуманитарлық ғылымдарда қолданылатын тәжірибелерге тән герменевтикалық біліммен байланысты. Экогноз деп атайтын параметр практикалық, бірақ экологиялық саясаттың қандай болуы мүмкін екендігі туралы стандартты емес көзқарасты білдіреді. Экогноздың бір бөлігі адамгершілікке жатпайтын адамдардың биологиялық және әлеуметтік жағынан ғана емес, ойлау мен логиканың құрылымында да терең деңгейде екенін түсінуді қамтиды. Бұл адамдармен бірге өмір сүру – бұл экологиялық ой, өнер, этика және саясат. Қараңғы экология экологиялық дағдарысы неолит дәуірінен бері қатаң түрде жүзеге асырылып келе жатқан логистикалық «бағдарламамен» байланыстырады. Қараңғы экология экологиялық шындық алдымен меланхолия мен негативтіліктің сипаттамаларына ие, бізді қоршап, еніп жатқан, бірақ парадоксальды түрде анархиялық, комедиялық тұрғыдан өмір сүру сезіміне айналатын көптеген субъектілермен мүмкін емес өмір сүруге қатысты ақпараттарды қажет етеді деп тұжырымдайды. «Қараңғы экология» кітабының авторы Тимоти Мортон кітабының бірінші бөлімін экологиялық сана цикл түрінде арналған деп мәлімдейді [1].

Бұл циклде өзімізді биологиялық түр ретінде танимыз – бұл тапсырма бір қарағанда әлдеқайда күрделі. Біз сондай-ақ, адамның әлеуметтік, психологиялық және философиялық кеңістігінің логистикасымен танысамыз, бұл он екі мыңжылдық процедуралар жиынтығы, ол күресуге шақырылған жаһандық жылынуға әкелді. Екінші бөлім логистиканың адам мен адам емес қарым-қатынастың парадоксалды саласына арналғанын көрсетеді. Ежелде цикл тәрізді трикстерге ұқсас тіршілік иелерінің болғандығы, сондықтан экологиялық құбылыстар мен ақпараттар цикл түрінде болды. Қараңғы экология, қараңғыда депрессия ретінде басталады. Ол онтологиялық құпия ретінде қараңғылыққа енеді. Үшінші бөлім осы кезендерді көрсетеді, сонымен бірге қараңғы экологиядан туындайтын этика мен саясатты көрсетеді. Арктикадағы ресейдің Никель қаласы бастапқыда Тарковскийдің «Сталкеріне» қарағанда өзгешелеу көрінеді. Кеңес ғимараттарының құрылымы өзгеше құрастырылған. Төбелері ағаш, күкірт диоксидімен бұзылған қарағайдың салынған. Тимоти Мортонның кітабында музыканттардан, суретшілерден және жазушылардан құралған шағын Sonic Acts тобы туралы ақпараттар болды. Тимоти Мортон кейінірек топпен бірге сол жерге барған айтылады [2]. 2014 жылы «Қараңғы экология» деп аталатын төрт жылдық өнер және зерттеу жобасы басталады. Төрт күндік бағдарлама теориялық пікірталастарды, концерттерді, экскурсияларды және «Қараңғы экология» үшін арнайы жасалған жұмыстардың тұсаукесерлерін қамтиды. Жобаға Голландия, Норвегия, Ресей, АҚШ,

Швеция, Канада, Ұлыбритания, Литва, Австрия, Сербия, Австралия және Венгриядан елуге жуық адам қатысты. Голландиялық жағынан ұйымдастырушы «Sonic Acts» кураторлық тобы болды, ол соңғы он төрт жыл ішінде Амстердамда осы аттас ірі фестиваль өткізді. Фестиваль бейнелеу өнері, Технология, Музыка, саунд-арт және ғылыми пәндердің өзара әрекеттесуіне арналған алаң болып табылды. Әр фестиваль белгілі бір тақырыпқа арналған және халықаралық конференциялар, концерттер, спектакльдер, көрмелер мен кино көрсетілімдерінің айналасында ұйымдастырылған. Өз кезегінде, Норвегия тарапынан 2007 жылдан бастап сер-Варангер мен Мурманск облысы арасындағы шекаралық ынтымақтастыққа бағытталған Шағын жобалармен айналысатын тәуелсіз куратор Хилда Метидің ұйымдастыруымен (Sami Art Festival, 2008-2010, Rural Reading Room, LUJA, MKB) өткізілді. Баренц аймағының картасында Киркенес (Финнмарк губернаторлығы, Норвегия) және Никель (Мурманск облысы, РФ) – бұл әсіресе танымал географиялық байлам, өйткені отыз шақырым радиуста еуроарктикалық ынтымақтастық риторикасының негізі болып табылатын – еуропалық және посткеңестік индустриялық экзотиканың қарама-қайшылығы, экология мәселелері, Ресей шекаралас аймағының милитаризмі, пайдалы қазбалар мен балық өнеркәсібі саласындағы экономикалық даму перспективалары, байырғы халықтардың проблемаларына қоғамдық-саяси көзқарастағы айырмашылық, мәдениет саласындағы халықаралық ынтымақтастық туралы ақпараттар болады. Нәтижесінде, аймақтық жобалардың көпшілігі, әсіресе гуманитарлық салада, Баренц аймағының жиырма жылында жинақталған клишелер мен риториканы сөзсіз қолданады. «Қараңғы экология» қатысушыларға басқа жұмыс шеңберін ұсынады, өйткені жоба ең алдымен өнер, технология және заманауи теорияның өзара әрекеттесуіне бағытталған.

Поэтикалық зерттеу, картография, акустикалық эксперимент, ақпаратты визуализациялау суретшілердің жұмысының бастапқы нүктелері болып табылады, сонымен қатар сыртқы бақылаушыға өнер мен оның формаларын ғана емес, сонымен қатар тәжірибе формаларын – бақылау, тәжірибе, әлемді тұжырымдау туралы өз қабылдауын сынау мүмкіндігі.

Өнер – бұл үлкен еркіндік кеңістігі, ол бір жағынан өте жан-жақты, бірақ екінші жағынан ол әрекет ету немесе еркін болу мүмкіндігінен айырады, өйткені кейбір адамдар «бұл жай ғана өнер» деп кері пікір білдіреді. Парадокс – бұл мағынада суретшілермен ынтымақтастықты нақты өзгерістердің кері стратегиясы ретінде қарастыруға болады, бірақ сонымен бірге бұл үлкен аудиторияға жетудің және теорияларды шынымен кең мағынада таратудың маңызды тәсілі [3]. Әрине, бұл ешқашан өнер емес, бұл жай ғана өнер деген идея суретшінің проблемасы емес және бұл менің проблемам емес, бұл біз шешуіміз керек әлеуметтік идеологиялық мәселе және оны түзетудің бір жолы – өнер болып жатқан эстетикалық өлшемнің шын мәнінде екенін дәлелдеу, болып табылады. Сондықтан өнер іс жүзінде себептер мен салдарға араласады. Сондықтан бұл өте маңызды. Білесіз бе, сіз Олафур Элиассон сияқты саясаттан тыс туындыларды жасайтын суретшіні қабылдайсыз және оның өнері шын мәнінде терең саясаттандырылғанын тез түсінесіз, өйткені ол сөзбе-сөз әлеуметтік кеңістікті өзгертеді. Сізге оның әлеуметтік кеңістікті қалай өзгертетіні ұнамауы мүмкін, бірақ бұл саясат, өйткені ол шынымен де солай етеді. Тимоти Мортон онымен әлеуметтік кеңістікті осылай өзгертуде кез келген жолмен ынтымақтасуға өте қуанышты, өйткені менің ойымша, бізде бар әлеуметтік кеңістік онша жағымды емес. Атап айтқанда, адамгершілікке жатпайтын адамдармен қарым-қатынас жасау онша жақсы емес.

Тимоти Мортон сәулетшілермен сонымен қатар, кейбір композиторлармен көп жұмыс істеді. Тимоти Мортон дәл қазір Дженнифер Уолшпен гиперобъектілер деп атағанды ұнататын заттары бойынша белгілі Бьоркпен жұмыс істеді. Тимоти Мортон өткен жылы Вильнюсте жасаған қондырғысында Эмилия Скарнулите есімді литвалық суретшімен жұмыс істеді, ол үшін мен дәріс оқыдым, сонымен қатар оған шоудың кейбір тұжырымдамалық негіздерін ойластыруға көмектестім және бұл әлі де жалғасып жатқан жоба деген болатын. Ол Джефф

Кунстың замандасы Хайм Штайнбахпен бірлесе объектіге бағытталған онтологиясын ұнатып, негізінен оны жақсырақ түсінуге көмектесуін қалады және біз бірнеше рет бірнеше рет жұмыс істедік деп көрсетті. Сонымен, көп заттар орындалып жатыр. Ол бұған өте қуанышты және ол бұл өте жақсы тактика деп ойлады, өйткені постерді ұстап, банктің жанында шағымданудың орнына, бұл оссиру-дің анархистік тактикасына ұқсайтын әлеуметтік кеңістікті толтырудың басқа әдісін модель деп жазды.

Тимоти Мортон біз өзімізге тым қатал болмауымыз керек деп түйіндеді, өйткені Витгенштейн айтқандай, «түсініктемелер бір жерде аяқталады» деп ойлады. Сәтсіздік туындыларды түсіндіруге енгізілген. Сәтсіздік әр бір құбылыстарға әсер етеді, өйткені сәтсіздік жалпы нәтиже болу үшін құрылған. Әр зат әрқашан қандай да бір ішкі кемшілікті қамтиды, бұл оның өзін-өзі жоятынын білдіреді. Бұл үшін басқа ештеңе қажет емес. Сонымен не істеу керек? Алидің қандай кеңестерін білесіз деген сұраққа, оның 1980-ші жылдардағы музыкалық продюсер Тревор Хорнды жақсы көретін бөлігі бар және мен оның «дыбыс қабырғасы» деп аталатын тәсілін әрқашан жақсы көретінмін, мұнда ең кішкентай үшбұрыштан бастап ең күшті басқа дейінгі барлық аспаптар шамамен бірдей дыбыс деңгейінде естіледі, кем дегенде, дыбыстық иллюзияның бір түрі болып табылады. Мен бұл туралы не айтқым келеді? Бәлкім, біз экологиялық әрекеттің қабырғасын айтып отырған шығармыз.

Гиперобъектілер – бұл уақыт пен кеңістікте соншалықты үлкен, сіз оларға қол тигізе алмайсыз, оларды толығымен жаба алмайсыз, олардың кішкентайларын ғана бұрмалау фрагменттерімен кез келген уақытта көре аласыз.

Өте кішкентай нәрселер бұл керемет және өте үлкен нәрселер бұл да керемет, сондықтан ауысатынына көз жеткізіңіз адамдар қазба отындарын пайдаланудан күн мен желді пайдалануға және т.б. себебі қазір бұл үлкен, үлкен мәнге ие. Қазір жаппай жойылуға қатты алаңдау өте маңызды. Әлеуметтік кеңістікті осындай жолмен өзгертті, оның аз мисогинистік және адамгершілікке жатпайтын және адамдардың мейірімді болуы да тамаша әрекет болар еді. Бірақ сіз білесіз бе, аяқ киімді шешіп кіру сияқты өте қарапайым нәрселер бар.

«Hyperobjects» кітабы шыққан кезде, Тимоти Мортон маған осы нәрселер туралы ойлауды ұнататын барлық адамдарға хат жазды. Гиперобъектілер – бұл уақыт пен кеңістікте соншалықты үлкен, сіз оларға қол тигізе алмайсыз, оларды толығымен жаба алмайсыз, кез келген уақытта олардың кішкентай бұрмаланған бөліктерін ғана көре аласыз. Жаһандық жылыну сияқты нәрселер, биосфера сияқты нәрселер. Олар физикалық тұрғыдан өте үлкен, бірақ іс-жүзінде қандай да бір жолмен басқарылады. Табиғат ұғымына жүгінбестен планетада өмір сүретіндігіңізді тікелей түсінудің бір жолы аяқ киімді шешіп, кілемді немесе ағаш еденді немесе бетонды сезіну. Тимоти Мортон менің ойлауыма үлес қосқан барлық адамдарды оны жарияланған күні жасауға шақырды. Және ол бұл өте қарапайым әрекеттің қаншалықты ашық болуы мүмкін екенін көрсететін көптеген жақсы жауаптар алды [3].

Қазіргі уақытта мен британдық философ Тимоти Мортонның «Қараңғы экология» тақырыбын зерттеп жатырмын, ол адам мен адам емес диалектикасын қайта қарастыруға және табиғат ұғымынсыз экологияны қайта құруға тырысты. Мақалада қазіргі философиялық пікірталастар аясында «қараңғы экология» идеяларын талдау міндеті қойылады.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. Dark ecology: for a logic of future coexistence / Timothy Morton. Description: New York: Columbia University Press, 2016, 209 p.
2. <https://www.changingweathers.net/en/episodes/48/what-is-dark-ecology/> Қараңғы экология дегеніміз не?
3. <https://lab.cccb.org/en/tim-morton-ecology-without-nature/> Тимоти Мортон: экология табиғатсыз.

ПОЛИТИЧЕСКАЯ КУЛЬТУРА СТУДЕНТОВ

Балтабай Шадияр Адайбекович, Жадигереев Аслан Муратович

ShadiarBaltabai@gmail.com

КаГАСА, Алматы, Казахстан

Научный руководитель - Касымова Л.Н.

Аңдатпа. Бұл мақалада социологиялық сауалнама негізінде университет студенттерінің саяси мәдениетінің деңгейі зерттеліп, жастардың саяси санасына түрлі факторлардың әсері де сараланады.

Abstract. This article discusses based on a sociological survey, the level of political culture of university students is studied, and the influence of various factors on the political consciousness of young people is also analyzed.

В наше время студенты во многом являются аполитичными и причины этому разные. Начиная от банальной нехватки знаний в этой области и заканчивая общим политическим фоном в стране. Но в последнее время из-за происходящих событий в России и в Украине на момент 2021-2022 интерес к политике у молодого поколения возрос.

Одна из главных работ о политической культуре – это работы известных американских политологов Габриэла А. Алмонда и Сиднея Вербы "Гражданская культура"[1]. Эта работа, ставшая классической, основана на историко-сравнительном исследовании политических культур пяти стран - США, Великобритании, Германии, Италии и Мексики.

Приходская культура характеризуется безразличным отношением к национальной политической системе, что выражается в отсутствии реакции граждан на действия политических институтов, в отсутствии интереса к центральной власти и, наоборот, заинтересованности политической жизнью «на местах». **Зависимая политическая культура** отличается большей заинтересованностью в деятельности властей. Граждане имеют своё представление о власти, но они покорны ей, даже при негативном характере её деятельности. При таком типе политической культуры граждане не надеются личным участием изменить что-либо в деятельности властей, являясь лишь «наблюдателями». **Культура участия** характеризуется активностью участия. Граждане считают себя вправе влиять на власть, они осуществляют это «вмешательство», участвуя в выборах, в деятельности партий, групп давления. При такой классификации имеется в виду, что демократия — это тот идеальный режим, который должен быть принят за образец, но это положение не является бесспорным для всех.

Гражданская культура примечательна именно тем, что граждане, будучи убеждёнными в наличии у них права участвовать в управлении государством, могут вмешаться в деятельность правительства, если она будет осуществляться не в их интересах. Однако, если права и свободы граждан не нарушены, действия власти не противоречат их интересам, то широкие народные массы проявляют довольно высокий уровень пассивности, подчиняются этой власти до тех пор, пока она пользуется их доверием [1].

По мнению политологов, основная причина снижения политической активности граждан состоит в том, что люди не верят, что их протест может что-то изменить, и считают, что от них сегодня ничего не зависит. Падает уровень доверия к власти и, соответственно, пропадает мотивация для участия в выборах и других формах волеизъявления народа. Таким образом, сегодня в стране сложилась ситуация, когда «политика – отдельно, а общество - отдельно» [2].

Одним из важнейших условий благополучия общества является хороший высокий уровень осознанной гражданской позиции, понимание важности политической культуры для

просвещения народа, формирования цивилизованного уровня жизни в государстве. Личность, которая игнорирует важность происходящих политических процессов, может стать разменной монетой в политической игре, стать объектом порабощения и манипулирования со стороны значительно более активных в политическом смысле лиц и групп [3].

Студенчество, как потенциальная, интеллектуальная элита общества, может стать действенным средством процесса интеграции в обществе. Студенты должны быть готовы к осмысленному соблюдению законов, ответственному участию в выборах и референдумах (пассивной форме позитивного политического поведения) или проявлять предвыборную активность, принимать участие в выборных органах власти, по мере рациональной необходимости участвовать в митингах и демонстрациях (активной форме позитивного политического поведения) [4].

В КазГАСА регулярно проводятся социологические опросы, касающиеся самых разных тем жизни студентов и преподавателей. Благодаря пожеланиям и предложениям студентов, наш ВУЗ постоянно совершенствуется и развивается. В университете работает клуб «Мнение студента», который под руководством научного руководителя Касымовой Л.Н. регулярно проводят исследования силами студентов.

В период с сентября 2022 по январь 2023 года мы провели мониторинг общественного мнения студентов по теме: «Политическая культура студентов КазГАСА» с помощью анонимного анкетирования. Было опрошено 62 студента КазГАСА с разных курсов

Этапы работы над научным проектом:

- ✓ Разработка программы и инструментария исследования;
- ✓ Определение выборочной совокупности;
- ✓ Пилотаж обследования и проверка инструментария;
- ✓ Проведение полевых работ (анкетирование);
- ✓ Обработка информации;
- ✓ Подготовка отчета.

Диаграмма 1: Отношение студентов к политическим установкам

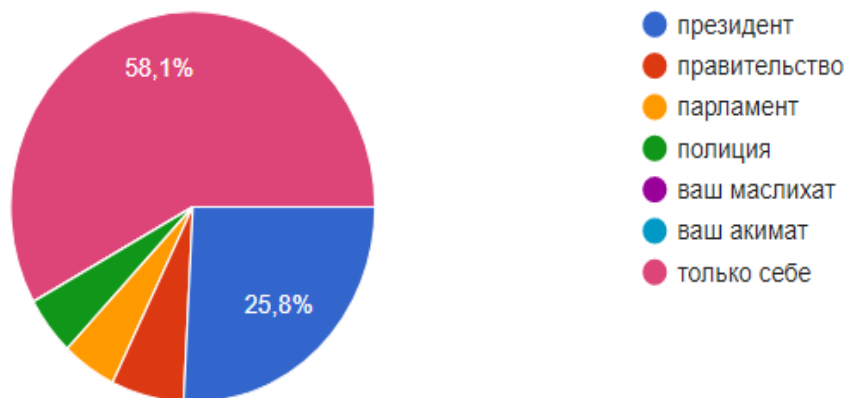
Большинство из опрошенных, то есть 38,7% респондентов являются равнодушными по отношению к политике. 27,4% придерживаются своих политических убеждений. 22,6% студентов попросту не заинтересована, и не имеют своих личных убеждений. 11,3% изучали вопросы касающиеся этой темы, и на основе этого у них твердые политические убеждения.

Диаграмма 2: Возможность влияния на решения, принимаемые властями

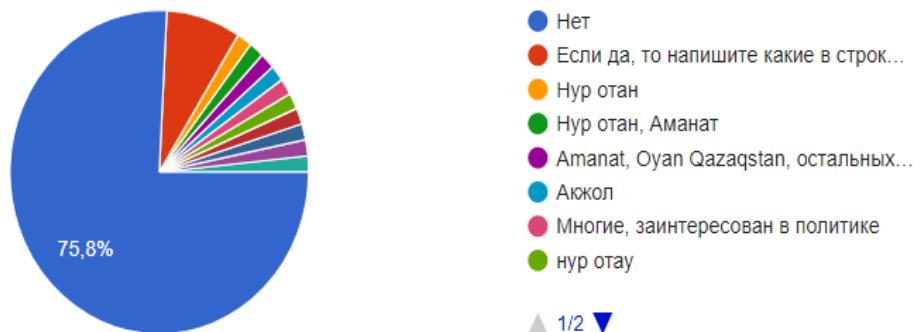
45,2%, то есть большинство респондентов думают, что их голос не имеет веса, и что у них нет возможности повлиять на принимаемые решения. То есть мы видим явления политического нигилизма молодежи. 17,7% считают, что можно влиять на решения через участие в выборах. 16,1% считают, что могут повлиять на решения с помощью выражения своего мнения в социальных сетях. 12,9% через политические партии и общественные организации. 8,1% не интересовались этим вопросом.

Диаграмма 3: Институты власти, заслуживающие доверия.

Данная диаграмма показывает, что среди молодёжи большое количество, то есть 58,1% не доверяют никакому институту власти. 25,8% четверть группы выдают кредит доверия президенту. 7,3% респондентов отдаёт предпочтение правительству. Таким образом, мы видим, что все таки большинство студентов не доверяют никакому институту власти, то есть легитимность казахстанской власти среди студентов низкая.

Диаграмма 4: Информативность о партиях и общественных движениях

Четвертая диаграмма дала понять, что число студентов, не знающих что-либо о политических партиях и движениях преобладающее большинство - 75,8%. Партии, являются неотъемлемой частью политики, и неосведомленность о них, говорит нам о низком уровне политической культуры молодёжи.

Диаграмма 5: На вопрос о том, при каких ситуациях студент принял бы участие в акциях гражданского неповиновения, протеста.

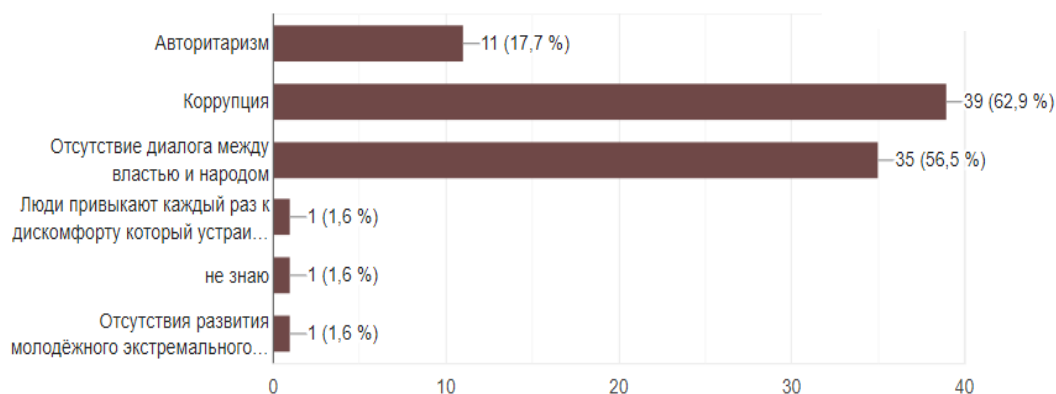
Для большинства опрошенных - 38,7% - ограничение свободы и прав являлись бы частой причиной неповиновения при случае его ограничений. То есть для молодежи очень важны возможности проявлять свою свободу и ее ограничение способно активизировать молодежь на протестный потенциал. 22,6% будут готовы проявить недовольство из-за повышения цен на продукты питания. 19,4% респондентов выразили нежелание участвовать вообще. 16,1% приняли бы участие при ущемлении прав человека.

Диаграмма 6: Источники информации известные респондентам

Большинство респондентов - 53,2% - аполитичны, на вопрос о том, с помощью каких источников вы следите за новостями политики ответили, что они не интересуются и не следят за новостями. 19,4% узнают о новостях политики в социальной сети «Тик Ток», являющийся одним из популярных сервисов на данный момент. 14,5% респондентов узнают новости политики в браузерах(Гугл, Яндекс и др.)

Диаграмма 7: Проблемы политики в РК

Многие считают, что основной проблемой в политике РК является и до сих пор остаётся «коррупция». 62,9% считают, что это проблема стоит во главе всех бед в стране. Второй по значимости проблемой считается отсутствие диалога между властью и простым народом – 56,5%. Это является одной из причин распространения подданической культуры, о котором писали видные ученые, при котором граждане, даже если имеют свои претензии, всё равно остаются покорны власти.

На вопрос о причинах возникновения январских событий, респонденты ответили:

- ✓ «Повышение цен на газ, это было единственное, что было дешево в КЗ, а далее это перетекло впротесты против власти»;
- ✓ «многие вещи сподвигли народ к этому, поднятие цен было лишь предлогом выражения»;
- ✓ «недовольство»;
- ✓ «это было спланировано другими. так как наш народ очень пассивный, и если не будет главного, который потянет за собой остальных...»;
- ✓ «отсутствие диалога между властью и народом»;
- ✓ «непослушание голоса народа»;
- ✓ «когда народ много знает, им трудно управлять».

На вопрос о войне между Россией и Украиной опрошенные ответили:

- ✓ «Я не поддерживаю никакую сторону кроме КЗ. Ни одна сторона не думает о мирных жителях, никто не хочет идти на мир, я за КЗ и нейтралитет»;
- ✓ «Путину стало скучно, вот и не знает, что делать, кроме как отбирать чужое. Лучше бы уже он улучшал качество жизни своего народа. Украинцы тоже неправильно поступили, считаю, брать на пост главы государства человека, не имеющего опыта в политике, это не лучшее решение было. Я лучше выберу Токаева, чем непонятого мужчину, который не разбирается, так безопаснее. Конечно, хотелось бы выбрать получше президента, но выбор уж скудный...»;
- ✓ «военные действия со стороны России в сторону Украины не могут быть оправданы любыми названными самой Россией причинами; отношение конкретно к действиям геноцида у меня резко негативное, при этом к самим гражданам России (которые

стали не меньшей жертвой политики тоталитаризма внутри своей страны) я отношусь нейтрально, когда как население Украины мне поистине жаль. С моральной точки зрения, в 21-м веке, когда преобладающая политика в большинстве стран мира - правовая, кормить ужасами войны, лишения прав и свободы в любом месте недопустимо».

Здесь мы видим, несмотря на общую аполитичность и негативизм, скепсис студентов, достаточно зрелые и разносторонние оценки наиболее актуальных политических проблем.

Таким образом, мы видим, что политическая культура у студенческой молодёжи местами патриархальная, но до сих пор есть элементы подданнической культуры. Однако, определённый процент молодёжи всё-таки принимает активное участие в социальных сетях через свою твёрдую гражданскую позицию. Наше исследование показало, что уровень аполитичности, уровень интереса к политике средний, но благодаря социальным сетям ситуация улучшается и даёт всё больше надежды на образованность молодёжи в области политики.

Первым поводом к снижению аполитичности студентов послужила смена президента РК. Вторым значимым событием стала, довольно удручающая ситуация между двумя братскими народами. Но благодаря этой ситуации, весь мир не мог не пройти мимо и не высказаться относительно этой ситуации, и наша молодёжь не осталась в стороне.

До студенческой молодёжи постепенно приходит осознание, что политика касается всех граждан страны. Если вы не интересуетесь и не займетесь политикой, политика заинтересуется и займётся вами. Интерес молодёжи к политике растёт с каждым днём, что не может не радовать, ведь только образованные члены общества смогут построить цивилизованное государство, а необразованным народом легче управлять.

Список использованных источников

- 1.Г. Алмонд, С. Верба.Гражданская культура и стабильность демократии.Дата обращения: 15декабря2021. https://www.civisbook.ru/files/File/1992-4-Almond_Verba.pdf
- 2.Колоткин М.Н. Политология. Учеб. пособие. - Новосибирск.:СГГА, 2006.
- 3.Рукавишников В., Лук Халмон, Питер Эстер, Политические культуры и социальные изменения, М., 2000.
4. Кертман, Г. Участие молодёжи в политических организациях // Молодёжь в политике. [Электронный ресурс] Режим доступа: http://bd.fom.ru/report/cat/yong_pol/dd051528 (дата обращения: 23.02.2022).

МРНТИ 15.51.53

ЖЕРГІЛІКТІ АРТ ЖОБАЛАРДАҒЫ КУРАТОРЛЫҚ ТӘЖІРИБЕЛЕР

Бегимбаева Ботакоз Ерликхановна

«Мәдениеттану» ББ 4 курс студенті,

Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан

Ғылыми жетекші – Рамазанова А.Ч.

Қазіргі кезде заманауи өнерге негізделген галереялар мен орталықтар саны көбеюде. Заманауи өнерді халық арасына таратып, насихаттап, шын мәніне жеткісі келетін адамдардың басын қосатын кеңістіктер бірте-бірте саны артып келеді. Солардың бірі Батыс Қазақстанның Атырау қаласында ашылған «ҮЕМАА» заманауи мәдениет орталығына тоқтаса болады. Орталық батыс өңірінің мәселері мен өміріне негізделген және дүниетанымын нығайтуда. Бұл орталық басқа Астана мен Алматы секілді орталықтанған өнер ордаларынан ерекшеленеді.

Өйткені жалпы қазақстандық мәдени ұстанымнан бөлек, жергілікті мифология мен мәдени ерекшеліктерге көп көңіл бөлуде. Сол себепті де, мен оны жергілікті деңгейдегі арт жоба ретінде қарастырып отырмын.

Осылайша, Қазақстан аумағында, соның ішінде жергілікті жобаларда арт-кураторлық тәжірибенің орнын айқындау үшін сәуірдің 1-5 аралығында Google формада сауалнама жасалды және Инстаграм, Whatsapp, Telegram әлеуметтік желісінде таратылды.

Сауалнамаға 15-60 жас аралығындағы адамдар қатысты. Сауалнама тақырыбы: «Қазақстанның заманауи өнеріндегі кураторлық тәжірибені анықтау» болды. Респондент ретінде 75 адам (100%) қатысты. Бұл сауалнаманы өткізудегі мақсат – қоғам арасында мәдени іс-шараларға қатысып, көрме, галерея, мұражай сынды мәдени орындарға адамдардың қаншалықты жиі баратынын анықтау болды. Сауалнамаға Қазақстанның бүкіл өңірінен адамдар қатысты. Сауалнаманың толық сұрақтары мен жауаптары диаграмма түрінде Қосымшада берілген. Қысқаша атап өтсек:

- Сауалнамаға ең көп қатысқан солтүстік өңірінен 49,3% адам болды;
- «Қалаңызда болып жатқан мәдени іс-шаралардан қаншалықты хабардарсыз?» деген сұраққа 62,2% «Көзім түсіп қалған кезде» деп жауап берді;
- «Қалай ойлайсыз, Қазақстанда кураторлық тәжірибе дамыған ба?» деген сұраққа 66,7% «даму үстінде» деп жауап берді;
- «Сіздің ойыңызша, арт-куратор деген кім?» деген сұраққа 79,7% дұрыс жауап берді;
- «Көрмеге барған кезде куратордың немесе гидтің көмегіне жүгінесіз бе?» деген сұраққа 46,7% тек сұрақтары болған кезде ғана жүгінетінін таңдады.

Нәтижесінде көп адамдардың әлі күнге дейін кураторлық тәжірибемен таныс еместігі байқалды. Алайда, арт-куратор кім екенін көп адамдар біледі екен. Қорытындылай келе, қазақстандық қоғам арт-куратордың кім екенін және олардың тәжірибесімен таныс екені анықталды, дегенмен әлі күнге дейін бұқара халық мәдени шараларға етене араласа бермейді, өнер саласынан әлі қашықтау екені байқалады.

«YEMAA» заманауи мәдениет орталығы (Your Educational and Majestic Adventure in Art) заманауи өнерді дамытуға және аймақтық өркениетті қалыптастыруға септік білдіретін кеңістік. Орталықтың негізгі міндеттеріне:

- Көркем өнер көрмелерін ұйымдастыру
- Әртүрлі перформанстар мен қойылымдар қою
- Digital Art пен workshop дамыту
- Өнер саласында жүрген суретшілермен, мүсіншілермен, ақындармен, немесе өнер кеңістігінде жинаған тәжірибесімен бөліскісі келетін жандармен кез келген дәрістер немесе мастер-класстар ұйымдастыру
- Аукциондар, арт-бранчтар, кинокөрсетілімдер, білім беру бағдарламаларын жүзеге асыру[1].

Орталықтың ерекше мақтанатын жері - өзінің кітапханасының болуы. Кітапхана қорында өнер, мәдениеттану, философия, дизайн, заманауи көркем әдебиет туралы шамамен 500-дей кітап бар. Кітапхана қоры әртүрлі серіктестер мен қолдаушылардың көмегімен жинақталып келеді.

Орталық ұйымдастырған көрмелерге келетін болсақ. Алғашқы айтылатын көрме Еуразиялық Мәдени альянс қолдауымен ұйымдастырылған көрме атауы «Зұлымдық гүлдері» (*Сурет-1 қараңыз*) деп аталады. Ол 2022 жылдың 3 маусымында ашылған. Көрме кураторының рөлін В. Слудский атқарды. Көрме идеясы ретінде гүлдер тақырыбын алып, яғни осындай «қауіпсіз» тақырып аясында саясат, қақтығыс, экономика жайлы баяндау болды. «Зұлымдық гүлдері» көрме атауын өзінің өлеңдер жинағын осылай атаған Ш. Бодлерден алынды, алайда өлеңдер жинағының көрмеге көп қатысы жоқ. Ш. Бодлерді сол жинағы үшін айыптаған болатын. Дегенмен, көрме тақырыбы бұл жинақтың төңірегінде айналып қалған жоқ [2].

Көрме экспонаттары әртүрлі пішіндегі, көлемдегі, түстегі гүлдерге арналған еді. «Зұлымдық гүлдері» – бұл зерттеу барысынан туындаған көрме, әртүрлі гүлдер арқылы тарихқа, саясатқа, лингвистика мен қақтығысқа призма арқылы қарауға деген мүмкіндік. Бұл гүлдер тек сыртынан әдемі, бейкүнә көрінгенімен, шын мәнінде олар қауіпті және кез келген апатты дүниені тудыратын сияқты болып көрінді. Көрмеге қатысқан суретшілер қатарында С. Атабеков, А. Батыр, В. Богданова, С. Дюсенбина, Л. Ханим және тағы басқалары болды. Қойылған суреттер ішінде М. Нарымбетовтың, С. Сулейменованың, С. Байғалиевтің еңбектері болды. «ҮЕМАА» орталығының мақсаты Батыс Қазақстанда заманауи өнерді насихаттап, бүкіл адамдар жиналатын бір нүктені анықтау, кез келген адам өз ойын жеке білдіре алатын, қысылмай, ұялмай пікірін айта алатын жерді қалыптастыру. Аймақтық насихаттауға бағытталған орталық мақсаты бүгінгі күні өз жұмысын мықты атқарып келеді.

ҮЕМАА ARTIST RESIDENCE – қазіргі заманғы суретшілерге арналған Атырау қаласындағы резиденция жобасы (<https://yemaa.kz>). ҮЕМАА суретшілер резиденциясының мақсаты - жаңа медиа мен дәстүрлі әдістерді қолдана отырып, пәнаралық жобаларды жасау үшін заманауи өнерде инновациялар, эксперименттер, білім беру және алмасу үшін мүмкіндік пен кеңістікті қамтамасыз ету. Қатысушыларға зерттеу және жұмыс әдістерінде толық еркіндік берілетін таптырмас жер болып келеді.

Сурет-1.«ҮЕМАА» заманауи мәдениет орталығы. «Зұлымдық гүлдері» көрмесі (фотосурет сайттан алынды). 2022.

Көрменің кураторы жайлы сөз қозғалатын болса, жоғарыда айтып кеткендей В. Слудский болды. Ол тек отандық суретшілермен ғана жұмыс істеп қоймай, сонымен қатар шетелдік тәжірибесі де жеткілікті болды. Ол Сингапурлық Metis Art Education компаниясында арт-консультант ретінде жұмыс атқарды, сонымен қатар Нью-Йорктағы Ethan Cohen Gallery-сын басқарып, сол жерде А.Вейвей, Я.Кусама, Э.Уархол, Д.Кесслер, Г.Мабундо, Абудия сынды суретшілердің көрмелерінде куратор және со-куратор қызметін атқарды. Кураторлықтан басқа В. Слудский Т.Ниши, М.Форнес, Э.Роджерс, Н.Кошелевпен галереяда, сонымен қатар Орталық Азиядағы суретшілер А.Угай, Е.Воробьева және В.Воробьев, С.Сулейменова, арт-топ «Қызыл

Трактор» және А.Менлибаевамен бірқатар жұмыс жасаған. Қазіргі таңда В.Слудский арт-консультант ретінде тапсырыс берушілердің коллекциялауға, туындыларды жеткізу немесе сақтау туралы пайда болған сұрақтарымен көмектеседі. В. Слудскийдың кураторлық жобалары, немесе мақалалары Brooklyn Rail, Ocula, Vlast.kz, Forbes, Esquire, Art Asia Pacific сынды танымал басылымдарда жарияланған. Осындай мықты куратор мықты көрме ұйымдастырды.

Коммерциялық емес Евразиялық Мәдени альянс ұйымы 2010 жылы құрылып, қазіргі таңда Қазақстандағы заманауи өнердің дамуына қолдау білдіріп жүрген ұйымдардың бірі. Соңғы онжылдықта альянс шамамен 40 көрменің, 15 заманауи өнер фестивалінің, сонымен бірге білім беру бағдарламаларын ұйымдастырылуына септігін тигізді. Еуразиялық Мәдени альянс жергілікті және халықаралық деңгейдегі мәдени алмасуға тығыз қарым-қатынас орнатуға қол ұшын созып, жеке және қоғамдық коллекцияларға консультация жасайды, архитекторлармен, урбанистикамен тығыз жұмыс атқарады, сонымен қатар Қазақстанның жас суретшілерін барынша қолдауға тырысады [2].

«ҮЕМАА» заманауи мәдениет орталығының ұйымдастырып жатқан көптеген іс-шаралары қоршаған ортаға көп пайдасын тигізіп, батыс халқының, нақтырақ айтқанда, Атырау қаласының тұрғындарына, қонақтарына барынша көмек, қолдау көрсетіп, мәдени жағынан дамытып көркейіп жатқанына үлкен септігін тигізіп жатыр. Кеңістік өзінің назарын әркімге және кез келген адамға бұруға дайын. Қызық өмір, мәдени контент іздеген жанға, жаны шығармашыл және өзін таппай жүрген адамдарға да таптырмас жер болып табылады. Менің ойымша, бұл орталықтың қалануы да үлкен бір жетістік болды.

Келесі айтылатын көрме «Обретение Изобретение» деп аталады. Бұл «ҮЕМАА» заманауи мәдениет орталығының заманауи өнер аясында өткізген алғашқы топтық көрмесі болып табылады. Көрме суретшілердің 80-шы жылдардағы қолданған визуалды символдарына арналған болатын. Жоба қатысушылары әртүрлі шығармашылық мектептерге жатады, олардың техникалары, қолдану әдістері де басқаша, өздерінің жұмыстарында неше түрлі тақырыпта сөз қозғады. Көрме барысында қатысушылар үлкен бір қозғалысты байқай алды: дәстүрлі символдан заманауиға; замануидан пост-заманауиға; заманауидан архаикаға; содан қайтып тағы заманауиға өтетін болды. Француз суретшісі Ж. Базен айтпақшы: «Ешкім өзі қалағандай сурет салмайды.» деген [3]. Демек, бұл жердегі ой суретші кез келген кезеңді алсақ та өзінің уақытының қаламы, оның куәгері және баяндаушысы, дәл тура ақындар мен жыраулар сияқты олар сол заманның мұңы мен зарын, болған оқиғаларын баяндайды, суреттейді. Картиналарында, перформанстарында халыққа үндеу жасайды. Жеткізуші рөлін атқарады.

Көрменің жеке мақсаты – батыс халқын еліміздің басқа да өңірлеріндегі стилі мен жанрларымен таныстыру, оны өмірлік тәжірибеге айналдыру, батысқазақстандық символдарды күнделікті, қарапайым тұрмыс-тіршілікке енгізу болды. Көрме қатысушылары А.Мусрепов, Б.Бубиканова, Л.Ханим, М.Дильман, М.Смагамбетов, Э.Такенова, С. Бекботаев, Д.Темирхан болды.

Көрме кураторлары А.Ахметжанова мен А.Мукашева «Біз өткен ғасырдың 80-жылдарында дүниеге келіп, өзімізді ізденіс үстіндегі тәуелсіз елде екенімізді түсіндік. Өзін-өзі табудың, отаршылдықтан кейінгі даулардың ортасында, дауылдың ортасында, шынайы ұлттық ерекшеленген кеңістікте мемлекет құру, өнер, дәстүр, рәкет, барахолка, коменданттық сағаттың астында батып кетті.» [4].

Соңында айта кететін жағдай, «ҮЕМАА» сияқты заманауи орталықтардың болашақта көп болары сөзсіз. Тұрғылықты жеріне байланысты ғана зерттеу жүргізіп, көрме ұйымдастырып, өнер сүйер қауымды жинап отыру үлкен жетістіктер деп нық айта аламын. Әрбір қалада, өңірде осындай жобалар көп болса, еліміздің интелекті мен ойлау қабілеті біршама кеңеюші еді.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. «YEMAA» заманауи мәдениет орталығы. / Электронды ресурс / URL: <https://yemaa.kz>
2. Цветы зла. / Электронды ресурс / URL: https://yemaa.kz/archive_article.php?id=23
3. Обретение Изобретение. / Электронды ресурс / URL: https://drive.google.com/file/d/1tnxzwUH_fmMitoesf7xg2foZBYyIF8Tn/view
4. 39. Обретение Изобретение. / Электронды ресурс / URL: https://yemaa.kz/archive_article.php?id=18

УДК 101.1

АХМЕТ БАЙТҰРСЫНҰЛЫНЫҢ ФИЛОСОФИЯЛЫҚ ТАҒЫЛЫМЫ ЖӘНЕ ЕРКІНДІК ФИЛОСОФИЯСЫ

Бекмуханова Әсем Балдайырқызы

bekmuhanova.aseem@mail.ru

«Философия және этика» ББ 2 курс студенті

Л.Н.Гумилева атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан

Ғылыми жетекші - Тұрсынбаева А.Ө.

Халқымыздың рухани оянуы тәуелсіздігіміздің өміршең болу шартының бірі болып саналады. Елімізде жүргізілген экономикалық реформалармен қатар халықтың сана-сезімі де заман талабына сай өзгерді. Ұлттық философия осы үрдістің қозғаушы күші болып табылады.

Ұлттың алынбауға тиісті және биік үш қамалы бар. Соның бірі – ұлттық хал-ахуал, екіншісі - ұлттың тілі, үшіншісі - ұлттық өнері және салт-дәстүрі. Ұлт өміріндегі осындай маңызды мәселелер жөнінде терең ойлар қозғап, түрлі пікірлер айтып, әлі де өзектілігін жоймаған тұжырымдамалар бар XX ғасыр басындағы қазақ зиялыларының мұралары халық руханиятының құндылығы десек қателеспейміз.

Алаш зиялы қауымының арманы тәуелсіз елімізде жүзеге асып жатқанын мойындауымыз керек. Өркениетке аяқ басқан елімізде уақыттың талабы да жоғары болуда, сондықтан халқымыздың қоғамдық-саяси, әлеуметтік мұралары мен рухани қазынасын зерттеу өзекті мәселеге айналууда.

Ұлы Абай мен Алаш алыптары дүниетанымындағы терең байланысты зерттеу қазақ философиясының өзекті мәселесінің бірі. Қазақ философиясының дүниетанымдық мәселелердің ішіндегі ерекше басымдыққа ие болатын бағыт – еркіндік философиясы. Дүниетанымдық ғылымдарда еркіндік ұғымы бізге философия арқылы белгілі. Алдымен еске түсетіні Н.А. Бердяевтің «Еркіндік философиясы». М.Хайдеггер, Ж.-П. Сартр, А. Камю, Э. Фром, т.б. философтар еркіндік мәселесіне әр қырынан қарайды. Философияда еркіндік ұғымы көп талқыға түседі және екі бағыт айқын көрініс тапты: «Еркіндік Жаратушыдан», немесе «Жаратушыдан тыс еркіндік», т.с.с. Қазақ философиясында үлкен мәселенің бірі, осы еркіндік ұғымы, еркіндік мәселесі. Дана Абай еркіндік философиясына терең таныммен барған, өзінің шығармаларында еркіндік ұғымын қолданбағанымен, оның мәнін тереңнен ашатын, сол ұғымыға айқындық беретін, қазақ танымындағы – ерік, ырық ұғымдарын қолдана отырып мағынасын түсіндіреді. Осы екі ұғымның мәні сөздіктерде қалай аударылып берілгеніне назар қойсақ: а) Ырық (ырқы) – воля, власть ә) Ерік (еркі) – воля. Бұл ұғымдардың мағына аясының кеңдігі, әрі ерік-ырық ұғымдарының мәнінде еркіндікке ұмтылыстың қуаты толық танылғаны байқалады. Осы ұғымдардың мағыналық мәнін мәселе деңгейіне көтеріп, олардың болмысын өз шығармаларында хакім Абай тереңінен келген болатын.

Хакім Абайды терең таныған, оның шығармаларын арқау қылған Алаш алыптарының бірі және қазақ халқының тарихында ұлтқа ұстаз , жұртқа тиянақ болған тұлға, ұлт ұстазы атанған Ахмет Байтұрсынұлы . 20 ғасырдың басындағы Алаш зиялы қауымның рухани идеалы болған , тілімізге , ділімізге әдебиетімізге елеулі үлес қосқан , ұлт ұстазы Ахмет Байтұрсынұлы «Қазағым, Елім , жұртым» деген, қалың ұйқыда жатқан халқын ояту үшін , оның санасына, мұздай қатқан жүректеріне, сезімдеріне әсер ету жолдарын тынбай іздеген. Дара тұлға : «Қазақтың бас ақыны Абай Құнанбаев. Онан басқа бұры-соңды заманда қазақ баласында біз білетін ақын болған жоқ» деп ашып айтқан. Хакім Абай еңбектеріндегі еркіндік философиясына ерекше көзқараспен қарап, тереңнен түсінген бірегей ғалым Ахмет Байтұрсынұлы болды. Қазақ халқы ұлт ұстазы деп мәртебесін көтерген Ахмет Байтұрсынұлы саналы ғұмырын қазақ елінің еркіндігіне, азаттығына арнаған еді. Ахмет Байтұрсынұлы еркіндік философиясына жүйелі түрде келген. Еркіндік жолына шығармашылығымен, ғылыми танымымен жүйелі түрде келген дара тұлға қазақтың еркіндік философиясының іргетасын нық қалады. «Маса» жинағы, 1911 жылы жарық көрген. Еркіндік мәселесін көтерген «Жұбату» өлеңі , тұңғыш 1922 жылғы екінші рет Қазан мекенінде басылған «Маса» жинағына енгізілген. Ахмет Байтұрсынұлы еркіндікке қатысты мәселені қазақтың бала жұбату өлеңінің мәнеріне салып жазған , өлеңінің мән-мағынасы ерекше. Қазақтың бала жұбату өлеңін жаза отырып, оны өзгеше қырынан дамытады. Ең алдымен қазақтың бала жұбату өлеңінен бір шумақ береді:

«Әлди, әлди, ақ бөпем,
Ақ бесікке жат, бөпем,
Жылама, бөпем, жылама,
Жілік шағып берейін.
Байқұтанның құйрығын,

Жіпке тағып берейін» [1.1076]. Ахмет Байтұрсынұлы осы жұбату өлеңінде философиялық қырынан еркіндік мәселесін көтерген. Яғни ,бала емессің, бұл әлдиге көнбе деп жан айқайын айтады. Халықты оятудың ең қуатты тәсілі. Қазақтың бала жұбату өлеңінің мақсаты баланы әлдилеп ұйықтату болса , мына жерде қарама-қарсы мағынада «ұйқыдан ояту» «еркіндікке ұмтылу» мәселесі көтерілген. Барлық мүмкіндікті пайдаланған: «Әлди-әлди! – мен де деймін. Сірә, «әлдиге», Сенбе деймін».

«Қайран еркін, Замандарың,
Тарлыққа жоқ, Амалдарың.
Еркін дала, Еркін қайда?
Еркіндегі, Көркін қайда?
Нулы, нулы, Жерің қайда?
Сулы, сулы, Көлің қайда?
Еркін көшкен, Елің қайда?

Ел қорғаны, Ерің қайда?»[1]. Осы өлеңдегі басты сауалдар философиялық мағынаға ие. Осындағы «Еркін дала, Еркін қайда? Еркіндегі, Көркін қайда?» назар аударсақ : Еркін дала еркінен айырылған соң, сол еркіндікте бар көркінен де айырылады. Ахмет Байтұрсынұлы осылай қойылған көп сауалға, өлеңнің екінші қайырмасында жауабын береді, еркіндіктен кімнің , қалай айырғанын нақтылай түседі: «Нулы жерден, Күшті айырды, Сулы көлден, Сұсты айырды. Малың алдау, Талауда тұр. Жаның арбау, Қамауда тұр».

Еркіндікке ұтылыстың алдындағы буырқаныс. Бодандыққа түскен елдің болмысын таратып айтып келіп: «Малың алдау, Талауда тұр. Жаның арбау, Қамауда тұр» дейді. Жаның қамауда тұрса, сен өзінді еркіндігің бар екенін сезіне аласың ба? Қалған тек құр сұлдерсің. Еркіндігің жоқ. Жаның қамауда болған соң, малың да талауға түсті.

Ахмет Байтұрсынұлы «мал» ұғымының мағынасын кеңінен алған.Бұл жерің, байлығың, берекең, дәулетің деген сөз. Осының барлығы талауға түсіп, кеңес жүйесінің «әлдііне»

ұйықтаудың нәтижесі құрдымға, қараңғылыққа, таршылдыққа кету болмақ. Еркіндік жолындағы күрескер Ахмет Байтұрсынұлы өз тағдыры ғана емес, өзі өскен әулетке де оңай болмады. Империялық жүйе өзінің қақпанына түсірді. Ер мінезді, рухты әкесі, алыптай ағалары ел қамын ойлағаны үшін тар қапас қараңғы абақты, итжеккеннің азабын бәрін көрді. Алғаш рет Аханның өзі 1909 жылы тұтқындалып, Семей түрмесіне жабылған, ал 1910-1917 жылдары Орынборда тұрды. Қазақ облыстарынан тыс елге жер аудару жөнінде шешім қабылданған еді. 1929 жылы тағы да үстінен іс қозғалып қамауға алынды. Сол кезеңдегі жасаған мәлімдемесінде Ахаң былай деген: «Әдеби еңбек мінезден туады. Ұлттың қажетін өтейді». 1937 жылы тағы абақтыға жабылып, сол жылдың 8 желтоқсанында ату жазасына кесілді.

Аханның көркем шығармаларының басым бөлігінде елдік, еркіндік рухы сезіледі. Мысалы, «Аққу, шортан һәм Шаян» мысалын алатын болсақ. Көп халыққа ортақ мысал сюжетіне Ахмет Байтұрсынұлы мынадай түйін шығарады: «Жігіттер, мұнан ғибрат алмай болмас, Әуелі бірлік керек, болсаң жолдас. Біріңнің айтқаныңа бірің көнбей, Істеген ынтымақсыз ісің оңбас». XX ғасыр басында елін татулық, бірлікке шақырып отыр. Егерде біріңнің бірің тыңдамай, тіліңді алмасаң «ісің оңбас» дейді. Еркіндік философиясына қадам болатын бірлікке шақыру танымында хакім Абайды шығармаларымен үндестіктігін көреміз. Абай «Сегіз аяқ» өлеңінде: Біріңді қазақ, бірің дос Көрмесен, істің бәрі бос, –деп елдікке шақырмаппа еді. Қазақтың бас ақыны, ғұлама-ойшыл, Абайдың осы өлеңі танымы терең шығарма. Осы шығармада елдік мәселесі алтын арқау болып көтерілген: «Сөзімді ұғар елім жоқ», «Ойланар елдің сиқы жоқ», бұл тоғаныстар мынандай түйін жасауға әкелді: «Моласындай бақсының, Жалғыз қалдым – тап шыным!».

Ұлт ұстазы Ахмет Байтұрсынұлы дана Абайды терең таныған, өзі саналы ғұмырында білім арқылы елінің, жұртының еркіндік жолын табуы үшін аянбай еңбек еткен.

XX ғасырдың басында дана ақын Абайдың арманын ту етіп ұстаған, Абайдың жолын қуған Алаштың асыл ұлдары еркіндік жолына санадлы өмірлерін арнады. Алаш алыптарының барлығы Абайға ерекше құрметпен қарады. Алаш алыптары әкелген еркіндік танымы еуразия кеңістігінде феномендік құбылыс болды. Алаш алыптарындағы еркін сананың басты дамуына – Хәкім Абайдың еркіндік танымы арқау болды. Ұлы Абайдың адамзаттық танымын Алаш алыптары биіктетіп, әрі қарай дамыта түсті. «Адамзаттың бәрін сүй бауырым деп» айта алған алып тұлға Абайдың жолын, Алаш зиялылары еркіндік жолындағы күрестерінде басты бағдар ретінде қабылдады.

Қазақтың кең байтақ даласына өз билігі жүру былай тұрсын, табан астындағы төл жерінің де шұрайлы өңірлері де ресей империясының билігінде болғанын, тілі, дәстүрі, ділі, дініне қол салғанда ғана аңғарды. Сол қиын кезеңде қазағым бостандық таңын аңсады. Қазақ ішіне іріткі салып, алауыздық отын тұтатты. Үш жүздің баласын бірі-біріне қарсы қойып, өздерінің ішкі саясатын асқан сұрқиялықпен іске асырды... Міне, осындай қиындықтар Ахандарды өмірге әкелді.

1923 жылы ақпанның 4 күні шыққан мақаласында ұлы жазушы М.Әуезов Байтұрсынұлының жан-жақты еңбегін бағалай келіп былай дейді: "Ахаң ашқан қазақ мектебі, Ахаң түрлеген ана тілі, Ахаң салған әдебиеттегі елшілдік ұраны, "Қырық мысал", "Маса" еңбектері, "Қазақ" газетінің 1916 жылы қан жылаған қазақ баласына істеген еңбегі, өнер-білімі, саясат жолындағы қажымаған қайраты біз ұмытқанда да тарих ұмытпайтын істер болатын".[2, 716]

Ата-бабадан мирас болған жерге иелігі жүрмей жатқаны, осы жер үшін Ахметтің әкесі Байтұрсын мен оның туыстарының «итжеккенге» айдалуы, бұл оқиғаның 13 жасар баланың санасына қатты әсері, осы әділетсіздіктің 37-і мүшелінде қайталануы оны күрескер, реформатор тұлға етіп қалыптастырғаны мұрағаттық құжаттарда жазылған.

2022 жылы Президентіміз Қасым-Жомарт Кемелұлы Тоқаев Алматы қаласында Ахмет Байтұрсынұлына арнап ескерткіш ашқын болатын. "Жұртына пайдасы тиетін жұмыстың бәріне Ахаң үлес қосқан. Тіпті, бірқатар саланы өзі бастап берген. Ол қазақтың төл әліпбиін жасады, алғашқы әліппемізді құрастырды. Сондай-ақ оқулық жазып, тіл білімінің негізін қалады. «Қазақ» газетін шығарып, баспасөздің дамуына жол ашты. Арада қанша жыл өтсе де, оның рухани мұрасы жұртының игілігіне жарап келеді. Сол себепті жұртымыз оны «Ұлт ұстазы» деп ардақтайды. Ахмет Байтұрсынұлы – ағартушы-ғалым ретінде бүкіл өркениетті әлемге танымал. Ол халқымыздың тағдыры сынға түскен күрделі кезеңде ерекше ұлтжандылық танытты. Еліміз бүтін, жеріміз тұтас болуы үшін өлшеусіз еңбек сіңірді. Қазаққа қызмет ету жолында бар күш-жігерін жұмсады. Ұлт көшбасшысының өмір жолын елді сүюдің жарқын үлгісі деуге болады. Оның ғибратты ғұмыры – өскелең ұрпақ үшін әрдайым өнеге"[3], – деп Мемлекет басшысы өз сөзінде ұлт ұстазының ерен еңбегі келер ұрпаққа үлгі болатынын нық сеніммен айтты.

Қорыта келгенде, ғалымның бүгінгі егемен елі тарапынан «Ана тілдің айбары» белгісімен марапатталуы, «Ғасыр саңлағы» деп жариялануы тарихи тұлғаның қазақ деген ұрпағымен мәңгі жасайтынының кепілі болады.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. Ахмет Байтұрсынұлы шығармалары 1 том – Алматы «Алаш», - 2003, 315б.
2. Есім Ғ. Хакім Абай. Астана: Фолиант, 2012.
3. https://www.kt.kz/kaz/society/to_aev_almatyda_ahmet_bayt_rsynovty_eskertkishin_ashty_1377942938.html

ОӘЖ 02.15.51

М.ФУКО БІЛІМ-БИЛІК АРАСЫНДАҒЫ БАЙЛАНЫС: ТӘРТІПТІК БИЛІК ПЕН БИОБИЛІК

Болатбеков Елдар Серікболұлы

eldar_xo@mail.ru

«Философия және әдеп» ББ 1-курс магистранты,
Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан
Ғылыми жетекші – Саркулова М.С.

Бүгінгі таңда М.Фуко еңбектерінде көрсетілген билік қатынастар мәселесіне классикалық емес көзқарас қалыптасты деп айтуға болады. Осы көзқарас аясында билік тек қоғамның немесе мемлекеттік, саяси деңгейінде шектеліп қалмайды, сонымен қатар адами қарым – қатынастың барлық салаларында мысалы: отбасында, мектепте, түзеу мекемелерінде, кәсіпорында, ауруханада және т.б. Нәтижесінде билік жалпы, құрылымсыз, біртекті емес формация ретінде түсініле бастады, ол индивидті жан-жақты қоршап, оны билік пен білімнің жақындасу процесіне алып келеді. Бұл ғылыми әдебиеттерде тәртіптік билік ұғымымен анықталған биліктің ерекше түрі.

Тәртіптік биліктің негізгі принципі – паноптизм немесе қадағалау қағидасы. Оны М. Фуко «Қадағала және жазала» еңбегінде ашқан. Француз ойшылы И. Бентамның атақты түрме жобасына, паноптиконға (panopticon) сілтеме жасайды. И. Бентамның түрмесі ортасында мұнарасы бар шеңбер ретінде бейнелінген. Айналаның айналасында камералар орналастырылды, ал мұнарада түрме күзетшілері болды. Камералар толығымен көрінді, өйткені оларда екі терезе болды: біреуі ішінде, екіншісі шеңбердің сыртында. Мұнара мен камералардың ерекше орналасуына байланысты тұтқындар өздерінің бақылаушыларын көре

алмады, ал тұтқындардың камералары, керісінше, оңай көрінді. Паноптиконның түпкі мақсаты тұтқынның саналы келбеті үшін тұрақты кеңістік құру болды, ол биліктің автоматты түрде жұмыс істеуін, оның үнемділігін және тиімділігін» қамтамасыз етеді. Мұнда биліктің әсері оның көзқарасының анонимділігіне дейін төмендейді. Тұтқын, керісінше, толық көріну, барлық бақылау саласында өзін біледі. Нәтижесінде ол өзіне бағынуының бастауына» айналады. Билік адамның өзін қабылдайды және өзін-өзі бақылаудың әртүрлі формаларын (нормаларды орындау, заңды сақтау және т.б.) өзектендіру арқылы оны іштен басқарады.

Демек, билік көзге көрінбейтін ойларды басқару арқылы жеке тұлғаның денесіне әсер етіп, физикалық өлшемін жоғалтады, дәлірек айтсақ, «жақсы жаттыққан дене шынықтырылған жанды тудырады» [1]. Мұндағы орталық концепция – жан ұғымы, бірақ М. Фукодағы жан концепциясы классикалық Платондағыдай дене – жанның түрмесі ретінде түсінілмейді, бұлда трансценденттік нәрсе емес болып табылады. Керісінше, бұл тану дискурстарында шексіз ашылатын нәрсе. Бұл пасторлық биліктің құралы, жеке адамды бағындыру механизмі. «Жан, дейді М.Фуко, дененің түрмесі» [1, 46 б.].

Паноптицизм принципі бүкіл Батыс Еуропада әрекет етеді және жеке тұлғаға қатысты оның объективтілігі процедурасына дейін төмендейді. Бастапқыда билік денені жазалаған. Бұл тек табиғи дене ғана емес, физикалық жазалау арқылы монархтың билігін сезінуге қабілетті әлеуметтік дене болды. Азаматтық қоғам идеясының пайда болуымен, еркін субъект қызметінің шарты ретінде билік өзінің физикалық өлшемін жоғалтады. Дене жазасынан бас тарту процесі байқалады. М. Ямпольский бұл кратологиялық өзгерістерді былай түсіндіреді: «Егеменнің егемендік еркі бойынша тағайындалған кез келген дене жазасы еркін субъект идеясымен шешуші қайшылыққа түседі. Суверен мен оның арасындағы адам мен Құдай арасындағы қарым – қатынастар, яғни жоғары заңға қатысуға негізделген қатынастар жаңғырғанда ғана субъектінің бостандығы қамтамасыз етілуі мүмкін» [2]. Кейіннен билік экономикасы олардың денені емес, жанды жазалай бастағанына әкелді. Бұл объективтілік: адам бір нәрсе үшін өзін кінәлі сезінеді және тану қажеттілігін сезінеді.

Осылайша, тәртіптік билік объектілену процесінде көрінеді. Объектендіру деп біз субъективті болмыстың объективтік режимге ауысу процесін, оқшаулану, мойындау және т.б. сияқты билік стратегиялар арқылы субъектінің ішкі әлемін дискурсивті белгілеу процесін түсінеміз. Тәртіптік билік объективті ғана емес, объектілеу үшін жағдай жасайды, пәнаралық тәжірибе кеңістігіне жеке тұлғаның ішкі әлемін проекциялау мүмкін болатын тәртіпке келтіру контекстін белгілейді.

Қазіргі қоғамдағы тәртіптік билік пен биобиліктің көріністерін анықтаудағы М. Фуко логикасын сипаттамас бұрын, оны биліктің осы екі аспектісіне қатысты зерттеу мәселесін қою мүмкіндігіне әкелген әдістемелік қадамдарды жалпы түрде қайта құру қажет.

М. Фуко жұмысының археологиялық кезеңі негізінен дискурсивті формацияларды және әртүрлі дискурстардың шектерін, атап айтқанда психиатрия мен тарих ғылымының дискурстарын зерттеуге арналды [3]. Сонымен бірге ол дискурсивті формацияларды біртұтас шашырау жүйесін, объектілер, мәлімдеме түрлері, тұжырымдамалар және тақырыптық таңдаулар арасындағы заңдылық пен реттілік деп түсінді. Басқаша айтқанда, дискурсивті формациялар – бұл іштей біртекті, яғни объектілерді бейнелеудің белгілі бір тәсілі. Бұл бейнелеу кескіні объектілерді бір координат жүйесінде орналастыру. Дискурстағы мұндай координаттар жүйесі ақиқат деп танылады, ол «әрбір сәтте және әрбір адамға ақиқат деп есептелетін мәлімдемелерді айтуға мүмкіндік беретін әдістер жиынтығы» ретінде анықталады [4].

Археологиялық әдісті пайдалана отырып, М. Фуко әлеуметтік институттардағы, экономикалық процестердегі және әлеуметтік қатынастардағы дискурсиялық формациялардың шоғырлану кезеңдерін қадағалайды [3, 298 б.]. Осылайша, М. Фуко белгілі бір шындық

идеясының әлеуметтік институттарда дискурс арқылы қалай бекітілетінін және кейіннен қоғамда қайта жаңғыртылатынын көрсетеді. Олар бұл ақиқаттың қоғамдық қатынастарда болуын кеңейтіп, бізді қоршап тұрған және өзімізге сіңген шындыққа саяси араласулар жасайды. Ақиқат идеясы мен оны жаңғырту арасындағы байланыс білім-билік арқылы негізделеді. Ақиқат, М. Фуко бойынша, оны қайта өндіретін және қолдайтын билік қатынастарымен тығыз байланысты. М. Фуко генеалогиялық әдісті қолдана отырып, ненің ақиқат, ненің жоқтығын анықтайтын институттардың тарихи даму жолын көрсетті. Ғылыми біліммен қуатталған мұндай институттар қалыпты және қалыпты еместі түсіндіру, қоғамдағы әрбір адам ұстануға тиіс мінез-құлық үлгісін немесе өмір сүру үлгісін анықтау мүмкіндігіне ие болды. «Билікте көрінетін, биліктен келетін және сол арқылы әрекет ететін ақиқат туралы дискурсты ұтымды қолданбай билік жоқ» [5]. Билік шындық туралы білімді өзімізде бекітеді, сондықтан біз биліктің жүргізушілеріне айналамыз.

Алайда ақиқат туралы мұндай білім абстрактылы нәрсе емес, ақиқат сенімді деп саналатын кез келген құбылыс туралы білім. Шынайы білім қоғамның құрылымы туралы да, табиғат заңдары туралы да, әділдікті немесе еркіндікті түсіндіру туралы да, өзі туралы, өзінің әлеуметтік рөлдері туралы, адамның мінезі мен қабілеті туралы білім болуы мүмкін. Біз сондай-ақ заң жасайды деген мағынада ақиқатқа бағынамыз, соған сәйкес біз өз мінез-құлқымызды және әлемді және өзімізді осы дүниеде қабылдауды қалыптастырамыз. Сонымен, билік білімнен бөлінбейді, өйткені біз өз мінез-құлқымызды білімге сәйкес қалыптастырамыз, ал білімнің өзі оны жаңғыртушы әртүрлі әлеуметтік институттарда билік көмегімен бекітіледі. М. Фуко биліктің жалпы анықтамасымен шектеліп қалмады, керісінше, ол «билікті қай жерде тәжірибенің нақты және тиімді формаларында бейнеленгенін зерттеу керек» деп тұжырымдады. Фуко XIX ғасырдың басындағы әлеуметтік ғылымдар мен әлеуметтік басқарудың белгілі бір әдістерінің бір мезгілде пайда болуын өзінің «Қадағала және жазала» атты еңбектерінде және бірінші томында талдаған. Билік пен білімнің көріністері арасында берік байланыс бар, ол мынадан тұрады: «Билік пен білім бірін-бірі тікелей болжайды; білім саласының сәйкес қалыптасуынсыз билік қатынасы да, билік қатынастарын болжамайтын және сонымен бірге қалыптастырмайтын білім де болмайтынын» [1, 32 б.].

Билік пен білім бір – бірін шарттайды, бұл екеуі де әлемді белгілі және басқарылатын формада қамтамасыз етеді. Билік бар деп белгілі объектіні бекіткен жағдайда ғана таным мүмкін болады. Нысандарды басқару басқарылатын нысан туралы кейбір білімдер орнатылғандықтан ғана мүмкін болады. М. Фуко билікті біліммен толық сәйкестендірмейді, ол бір құбылыстың талдаудың әртүрлі жазықтықтарында әртүрлі қасиеттері мен салдары болатынын көрсетеді. Билік қатынастары мен таным процесін бөлек қарастыру күш пен білімнің аражігін әдейі енгізеді. Талдаудың мұндай алғышарттарынан бас тарту М. Фукоға билік пен білім арасындағы, қатынастар объектілері мен субъектілерінің өндірісі және олардың кейіннен ақиқат деп танылған білім жүйесінде шоғырлануы арасындағы байланысты байқауға мүмкіндік береді. М. Фуко билік қатынастарының мысалдарын талдауға егжей-тегжейлі тоқталып, олардың екі формасын атап көрсетеді: тәртіптік билік және биобилік. Олардың қызмет ету тетіктерін аша отырып, ол білімнің қарым-қатынас субъектісін құрайтынын және жаңғыртуын көрсетеді.

М. Фуко «Қадағала және жазала» еңбегінде адамдардың субъективтілігін қалыптастыратын, оларды белгілі бір заңдылық бойынша қоғамдық қатынастардың қатысушыларына айналдыратын тәртіптік деп аталатын билік түрін сипаттайды. Мұндай билік адамдар туралы идеяны медициналық, «ғылыми» немесе қылмыстық құқық сияқты әртүрлі дискурстарды пайдалана отырып зерттеуге және анықтауға болатын қарым – қатынас субъектілері ретінде қалыптастырады [1, 29 б.].

Пәндер немесе органның әрекеттерін бақылау әдістері, оны бағындыру және «мойынсұнушылық – пайдалық қатынастарды» таңу XVII ғасырда мемлекет пен оның шекарасын қорғау үшін адамдарды бақылау қажет болған кезде пайда болады. Тәртіптік билік тұтастай адам ағзасына емес, жеке элементтерге бағытталған: қолдың орналасуы, бас, жүру тәсілі, қозғалыстардың дәлдігі мен жылдамдығы және т.б. Тәртіп тек «мойынсұнғыш денелерді», сонымен қатар адам еркі деңгейінде қызмет етеді, оны қалыптастыру механизмінің өзінде денені мойынсұнғыш етеді, соғұрлым пайдалырақ болады және керісінше. Басқаша айтқанда, адам белгілі бір пәнге қаншалықты сай болса, соғұрлым онымен байланысы күшейе түседі. Бұл оның өзін белгілі бір идеалдар мен дұрыс мінез-құлық нормаларына жауап беретін субъект ретінде сезіну деңгейінде, сондай – ақ оның тәжірибесі деңгейінде болады. Адам өзін белгілі бір құрылған субъект ретінде ғана қабылдап қоймайды, сонымен қатар субъектінің осы түрі қалай әрекет етуі керек, соған сәйкес әрекет етеді.

Адамды одан әрі тәртіпке келтіретін әрекеттер дағдылы жағдайға ие болады. Тәжірибе рефлексивтілігі азаяды, өйткені субъект пен адам арасындағы шекара жойылады, соңғысы әлеуметтік қатынастардағы өзінің субъективтілігінен бөлінуді тоқтатады. Француз ойшыл мұны XVIII ғасырда қызметке шақырылған ерлерді «шаруадан қуып» алып, оларға «сарбаз кейпін» беру үлгісімен көрсетеді. Тәртіптік тәжірибелер «бір мезгілде өнімді орган, әрі бағынышты орган болып табылатын» органды жасайды. Сонымен бірге өнімділік дененің қоғам үшін қандай да бір игіліктерді өндіру үшін жұмыс күші ретінде әрекет ететінін білдіреді. Жақсының материалдық болуы міндетті емес, дененің бағынуын тек физикалық мәжбүрлеу арқылы ғана емес қамтамасыз етуге болатын сияқты. М. Фуко «дененің саяси технологиясы» деп аталатын дененің «біліміне» негізделген денені бағындыруға жетудің неғұрлым нәзік құралдары бар екенін көрсетеді. Белгіленген нормаларды олардың объективтілігіне, ғылыми сипаты мен ақиқатына, олардың өзімізге пайдалылығына байланысты ұстану қажеттілігін растайтын білім арқылы бағыну қамтамасыз етілуі мүмкін.

Технологиялық тұрғыдан алғанда нәтижеге диффузиялық және тұтастықсыз жолдар мен әдістер, биліктің микрофизикасы арқылы қол жеткізіледі. Билік ешбір орталық институт арқылы жүзеге асырылмайды, оның ішкі тұтас құрылымы жоқ, оны жүзеге асыратын және оны иелік деп есептейтін адамдар тарапынан «жай міндеттеме немесе тыйым салу ретінде көрінбейді. Билік соңғысын басып алады, олар арқылы және олар арқылы беріледі; олар оған қарсы күресіп, оның қолына қарсы тұрғандай ол оларға қысым жасайды. Басқаша айтқанда, биліктің микрофизикасы ол жіберетін нормалардың бір билік орталығында локализацияланбағанымен, барлық жерден келетіндігімен және көптеген әлеуметтік тәжірибелерде кездесетіндігімен қамтамасыз етіледі [1, 150 б.].

Бұрын айтылғандай, тәртіптік тәжірибелер тұтас денеге емес, жеке элементтерге бағытталған. Мұндай билік бөледі, талдайды, ажыратады, ол жалпы бағындырылған адамдар массасын құруға негізделмейді. Керісінше, ол денелердің жалпы массасын жеке элементтердің көптігіне айналдырады, тәртіп жеке тұлғаларды ойдан шығарады, индивидтерді биліктің объектісі ретінде де, оны басқару құралы ретінде де қарастырады. Нормаларды жеке бекіте отырып, тәртіптік билік осы нормалардың қайталануы көптеген жағынан қамтамасыз етілетін саланы құрайды. Қоғамның әрбір мүшесі тәртіптің жеке тұлғасы болғандықтан, қоғамға енген адам үнемі тәртіптік тәжірибелерге тап болады. Әрине, тәртіптің дәрежесі әр адамда әртүрлі болуы мүмкін, бірақ жалпы алғанда, қалыптасқан тәжірибелердің сақталуы олардың таралуы мен санасыздығымен қамтамасыз етіледі.

Сондай-ақ, мұндай тәжірибелерді жаңғырту отбасы, мектеп, жұмыс орны және т.б. сияқты мекемелерден жүзеге асырылады. Қоғамның институционалдық құрылымы қоғамда жазалау және пенитенциарлық әдістер қоғамда адамдарды жазалау үшін қолданылады деген мағынада түрмеге ұқсай бастады. Карцераьды архипелаг бұл әдісті түрме мекемесінен бүкіл

әлеуметтік денеге береді, табиғаты мен шығу тегінің барлық алуан түрлілігіндегі заңсыздықтардың барлық көптігіне қалыпқа келтіру күшін қолданады. Барлық девиантты мінез – құлық түрлері қазіргі тәртіптік қоғамда қылмыстан біркелкі емес қолжазбаға немесе сол қолмен жазу кезінде қалам ұстауға дейін қалыпқа келтіруге жатады. Бұл ретте норма ғылыми біліммен, әкімшілік шешіммен немесе дәстүрмен, дінмен – бір сөзбен айтқанда объективті немесе қажетті деп танылған кейбір білімдермен расталған белгілі бір стандарт болып табылады. Муштра өзі сүйенетін бақылаудың басқа түрлерімен қатар өмір сүреді: медицина, жалпы білім беру және діни білім. Сонымен қатар, «тәртіптік биліктің жетістігі қарапайым құралдарды қолданумен байланысты: иерархиялық қадағалау, нормалау санкциялары және оларды белгілі бір тәртіпте біріктіру – емтиханда. Олар адамды оқу процесінде қаншалықты жақсы баға алғанына, бастықтардың нұсқауларын қаншалықты адал орындайтынына, дәстүрлерді қаншалықты ұстанатынына, денсаулық критерийлеріне қаншалықты сәйкес келетініне және т.б. қарай бастайды. Егер нормадан ауытқу тіркелсе, содан кейін адамға нормалаушы санкциялар қолданылады. Айта кету керек, бұл санкциялар әрқашан физикалық емес: моральдық айыптау немесе келіспеушілік білдіру де санкция ретінде әрекет етеді. Оның үстіне, адамның өзі неліктен санкциялар қолданылғанын жиі түсінеді, өйткені ол өзі белгілі бір тәртіптік нормалардың иесі [1, 169 б.].

Біз адамның өзі нормаларды тасымалдаушы ретінде әрекет ететініне жеке тоқталуымыз керек, өйткені бұл аспект күнделікті өмірдегі билік қатынастарының қызметін сипаттау үшін маңызды. Бұл нормалар бұл туралы белгілі бір білім ретінде әрекет етеді. Берілген жағдайда мінез – құлық қандай болуы керек. Бұл білім күш жіберушінің (мұғалім, дәрігер және т.б.) тікелей қатысуынсыз адамның әрекеттері мен ойларын басқаруға мүмкіндік береді. Қарым-қатынас субъектісінің өзі оның мінез – құлқын бақылайтын тұлға ретінде әрекет ете бастайды. Бұл бақылау субъектінің қоғамдық қатынастар барысында меңгерген нормалары арқылы жүзеге асырылады. Осыған байланысты биліктің микрофизикасы адамның өзі оның субъективтілігі қалыптасатын білімнің арқасында билікті жіберуші болып табылатындығында. Басқаша айтқанда, күш әрбір білім тасымалдаушысынан туындайды, ол субъектіге белгілі бір мінез – құлық нормасына сәйкес, берілген жағдайда мүмкін болатын әрекеттер жиынтығын береді. Күш өзінің қалыпқа келу көріністерінде тек қана басып, басып тастайтын сияқты көрінуі мүмкін. Бірақ Фуко бұл жерде биліктің басқа жағын көреді, ол «билік өндіріс» деп дәлелдейді. «Ол шындықты тудырады, ол объектілер мен шындықтың рәсімдерін жасайды. Жеке адам және жеке адам туралы алуға болатын білім оның өндірісіне жатады. Билік қарым – қатынас субъектісін құрады, өйткені оның көмегімен адам туралы жеке тұлға, «нақты жағдай» ретінде білім белгіленеді. Пән дискурс нормаларына сәйкес сипаттамалар жиынтығы ретінде сипатталады [1, 224 б.].

Тәрбие дискурсы үшін адам еңбекқор, саналы, зерделі, талантты, ерекше, ұшқыр немесе тентек, жалқау, ұмытшақ, жауапсыз, тәртіпсіз болуы мүмкін. Осы қасиеттердің барлығы қарым-қатынас пәні туралы білімді құрайды. Әрдайым бұл білім тек сипаттамалық сипатта болады: егер адам тәрбиелік дискурс шеңберінде «жақсы» субъект ретінде белгілі болса, онда ол одан әрі әрекетін олар туралы солай ойлайтын білімге сәйкес құрастырады. Ол осы қатынастарда өзінің қалыптасқан субъективтілігіне сәйкес жеткілікті нақты әрекеттерді күтеді. Күту туралы және қарым – қатынастағы субъективті рөл туралы білім бұл адамның одан әрі мінез-құлқына әсер етуі мүмкін. Осылайша, адам белгілі бір дәрежеде қарым – қатынас субъектісі ретінде өзі туралы білімнің кепіліне айналады.

Тәртіптік билік тетіктерімен бір мезгілде дерлік биліктің тағы бір түрі пайда болады, оны М. Фуко биоқуат деп атайды. Биобилік егеменнің өз қол астындағылардың өміріне қатысты ескі билігіне қарама – қарсы, «күш өндіруге, оларды өсіруге және реттеуге арналған» билік ретінде анықталады. Биобилік өмірді басқаруға емес, қоғамның ұдайы өндірісіне, оның

мүшелерінің денсаулығына қамқорлық жасауға бағытталған. Оның спектріне демографиялық реттеу қатынастары, гигиена, адамның ұзақ өмір сүруі, дені сау балаларды тудыру әдістері және т.б.

М.Фуко сонымен қатар тәртіптік билік пен биобилік арасындағы айырмашылықтарды көрсетеді: біріншісі машина ретінде түсінілетін дененің айналасында шоғырланды және дененің тиімділігі мен мойынсұнғыштығын арттыруды қамтамасыз етті. Екіншісі тірі ағзаның айналасында, дененің айналасында шоғырланған, ол тірі механизмдермен сіңген және биологиялық процестерге: ұрпақты болу, құнарлылық, өлім, өмір сүру деңгейі, өмір сүру ұзақтығы, ұзақ өмір сүру үшін тірек болады». Биобилік халықты реттеуші бақылау арқылы жүзеге асырылады. Ол адамды тәртіптік билік сияқты жеке тұлға ретінде емес, халықтың биологиялық өкілі ретінде қарастырады. Осыған байланысты биоэнергетиканың қамқорлық саласы халықтың денсаулығына және оның көбеюіне әсер етеді.[6].

Биосаясаттың пайда болуы сексуалдық диспозитивтің қалыптасуымен байланысты, т.б. жыныстық қатынас және оның адам үшін рөлі туралы білімнің жиынтығы. Осылайша, буржуазия күш пен білім технологиясының көмегімен – олардың денесінің, сезімдерінің, ләззаттарының, денсаулығы мен өмір сүруінің жоғары саяси бағасын тануға мәжбүр болды. Болған нәрсе басқаның мінез – құлқының шектелуі емес, өзінің және өз денесінің құндылық ретіндегі конституциясы болды, ол туралы бірінші кезекте алаңдату керек болды. Дәл осы дене құндылығының постуляциясы айналасында әртүрлі тәртіптік тәжірибелер маңыздылыққа ие болды. М. Фуко арийлік нәсілді басқалардың үстінен дәріштейтін және немістердің генетикалық мұрасына құрметпен қарайтын нацистік Германияның астарында дәл биосаясат жатқанын атап өтті. Осылайша, биокуат ХХ ғасырдағы көптеген қантөгістерге негіз болды. Тәртіптік билік пен биобилік қарым – қатынас субъектісін құрайды. Бұл жағдайда субъект екі мағынаны білдіруі мүмкін: сырттан бақылау субъектісі немесе тәуелділік және өзін-өзі тану санасы немесе тану арқылы өз болмысына қосылу. Қорытындылай келе мұндай этимологиялық бөлу субъект сөзінің өзіндік ерекшеліктерін жақсырақ көруге мүмкіндік береді. Субъект ретінде әрекет ету дегеніміз, белгілі бір қарым – қатынаста кім екеніңіз туралы белгілі бір білімге байлану. Бұл мағынада билік, М. Фуко бойынша, адамға белгілі бір білімді жатқызу арқылы, ең алдымен, білімді және сәйкесінше қарым – қатынастың субъектісін құрудың позитивті қызметін атқарады [7].

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. Фуко М. Надзирать и наказывать: Рождение тюрьмы. - М.: Admarginem, 1999.-479 с.
2. Ямпольский М. Физиология символического. Книга 1. Возвращение Левиафана: Политическая теология, репрезентация власти и конец Старого режима. – М.: Новое литературное обозрение, 2004. – 800 с.
3. Фуко М. Археология знания. СПб.: ИЦ «Гуманитарная академия», 2012.
4. Фуко М. Интеллектуалы и власть: избранные политические статьи, выступления и интервью. Ч. 1. М.: Праксис, 2002.
5. Фуко М. Нужно защищать общество. Курс лекций, прочитанных в Коллеж де Франс в 1975-1976 учебном году. СПб.: Наука, 2005.
6. Фуко М. Воля к истине: по ту сторону знания, власти и сексуальности. М.: Касталь, 1996.
7. Фуко М. Интеллектуалы и власть: избранные политические статьи, выступления и интервью. Ч. 3. М.: Праксис, 2006.

ФИЛОСОФИЯДАҒЫ ЖАТСЫНУ ҰҒЫМЫНЫҢ МӘНІ

Болатбекова Назгуль Жоламановна

nazgul.bolatbekova@mail.ru

«Философия және этика» ББ 1 курс PhD докторанты,

Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан

Ғылыми жетекшісі – Адаева Г.А.

Қазіргі кезеңде қоғамымызда белең алып отырған кейбір жағымсыз әлеуметтік және саяси үрдістер уақытында жатсыну мәселесін әлеуметтік-философиялық тұрғыдан қарастырудың маңыздылығы зор. Философия тарихында жатсыну мәселесі адамзатпен үнемі бірге жүретін ғылыми мәселелердің бірі болып табылады.

Қоғамдық өмірдің жеделдетілген қарқынына ілесе алмай, адам өзі өмір сүретін қоғамнан алшақтай бастауы мүмкін. Ол әлеуметтік оқиғаларға ілесіп кете алмай, оның бойында қажетсіздік, болмыстың мағынасыздық сезімі пайда болады.

Жатсыну – адамның іс-әрекеті мен оның нәтижелерінің ерекше, дербес күшке айналуын бейнелейтін әлеуметтік - философиялық категория. Белгілі жағдайларда бұл күштер өзін тудырған адамға қас болып, оған үстемдік ету дәрежесіне жетеді. Соның салдарынан адам белсенді субъекті болудан қалып, қоғамдық процестің объектісіне айналады. Жатсыну адам іс-әрекетінің тарихи ерекшелігі мен оның нәтижелерінің қоғамға қатынасын, антагонистік формациялардағы әлеуметтік өмірдің адамның жеке басына тигізетін аздырушылық әсерін сипаттайды [1].

Жаңа ақпараттық әлемнің дамуы жатсыну мәселелерін шешпейді, керісінше оны нашарлатуы мүмкін. Өйткені, адам өмірінің негізі болатын - еңбектен алшақтауы. Виртуалды компьютерлік әлемге адам неғұрлым көп кірсе, нақты әлем одан алыстап кетеді, нәтижесінде нақты әлеуметтік қатынастар әлеміне оралудан қорқу пайда болады. Осылайша, үшінші мыңжылдықтың басында адамды жатсыну жойылып қана қоймайды, керісінше, өсіп, жаңа формалар мен мазмұнға ие болатындығын ескерген жөн.

Сонымен қатар, бұл проблема қазіргі уақытта қоғамда байырғы әлеуметтік-мәдени өзгерістер болып жатқан кезде және көптеген адамдардың өмірі тез өзгеріп, оларды әлеуметтік болмыстың әртүрлі полюстерінде өсіретін кезде өте маңызды. Бүгінгі таңда жатсыну әлеуметтік - философиялық категория ретінде әлеуметтану, психология, криминология, құқық сияқты басқа ғылыми салаларда кеңінен қолданылатындығын атап өткен жөн.

Философияның пайда болуымен жатсыну ұғымы мәселесі әртүрлі мәдениеттер мен әртүрлі дәуірлердегі адам мен қоғам туралы философиялық ілімдерде өз орнын алады. Платон (б.з.д. 427 - 347 жж.) өзінің «Федон», «Федр», «Тимей» диалогтарында, мән мен болмысты шындыққа жанаспайтын етіп салыстырады. Әсіресе, «Федр» диалогында адам жанының өз денесінде құрсауда болатындығын, тек өлімнен кейін ғана жатсынудан құтқарылатындығын айтады [2].

Аристотель саяси жатсынудың бар екендігін айта келе, мемлекеттегі қоғамдық өмір жеке азаматтардың өмірінен алшақ екенін байқады. Ол мұны мемлекет жеке адамнан да, оған толықтай тәуелді отбасынан да жоғары екендігімен және олардың мүдделері қақтығысқан кезде үстемдік мемлекетте қалатындығымен түсіндіреді. Ол заң шығарады, онсыз адамдар жануарлардың ең жаманы болар еді. Бірақ мемлекеттің мүдделері мен кейбір азаматтардың жеке мүдделері қақтығысқан кезде, жеке тұлға саясатқа толығымен бағынады [3].

Маркс «жатсыну» терминін адамның басқа адамдардың тұлғасыздандырылған тобыры арасында өмір сүруінің мәнсіздігі сезімін сипаттау үшін қолданады. Қазіргі заманғы

технологиялық қоғамда адамдардың көпшілігі өндіріс процесінің басынан аяғына дейін қатыспайды. Олар өз қабілеті мен күш-қуатын өндірістің тек жекелеген кезеңдерінде ғана жұмсайды. Мысалы, автомобиль зауытының қызметкері күні бойы тұтқаларды автокөлік есіктеріне бекітумен ғана айналысады, басқа ештеңе істемейді. Сондықтан зауыт жұмысшыларының автомобиль жасап жатырмыз деп ауыз толтырып айтуының еш мәні жоқ. Олардың дайын өнімді сатуда табысқа жетеміз деп тырысуы да мәнсіз. Жұмысшылар өздерінің бүкіл өндіріс процесінен оқшауланып, оларды бақылап отыру мүмкіндігінен айырылғанын сезінеді. Мұндай оқшаулану және айырылу сезімі жатсыну деп аталады. Көп пайда табу үшін кәсіпкерлер-капиталистер өзге кәсіпкерлермен бірге әрекет етуге немесе олармен бәсекелесуге ұмтылуы қажет. Сонда олар үлкен көлемде өнім сата алады және зор пайдаға кенеледі. Мұны жүзеге асырудың жалғыз нақты әдісі – арзан еңбекті пайдалану. Пайданы ұлғайту үшін жұмыс берушілер, Маркстің пікірінше, өз жұмысшыларына бірте-бірте аз төлеуі тиіс. Осылайша капиталистер байи береді, ал жұмысшылар кедейлене түседі. Капиталға адамгершілік ұғымы тән емес, адами қарым-қатынастарға келгенде ол толығымен азғын. Әуелден азғын жүйе саналатын капитализмді өндіріс құралдарын бақылау капиталистердің емес, еңбекшілердің қолында болатын жүйе ығыстырып шығаруы тиіс. Маркс заманауи индустриялық әлемде адамдар бір-бірінен алыстап, өздерінің табандылығынан айырылады деп болжамдады. Оның пікірінше, біз осыны өзімізге өзіміз жасадық. Біз техникаға негізделген әлем құрдық, бірақ оны басқаруға қауқарсызбыз. Біз өзімізді өзіміз жатсынып, өз қадірімізді білмейтін, өзімізді бұрынғыдай бағаламайтын болдық. Маркс осы заманауи феноменді өзін-өзі жатсыну деп атады. Капиталистік қоғамдағы адамдар фетишизмге ұмтылуға бейім: олар өздері өндіретін нәрсені басқа адамдардан әлдеқайда артық бағалайды. Капитализмнің ең үлкен залалы мынада: ол адамдарды машинаға айналдырып, механизм ретінде жұмыс істеуге мәжбүрлейді. Капитализм мойындайтын жалғыз құндылық – нарық құны. Ол адамды бағаламайды [4].

Г.Гегельдің философиясында жатсыну категориясы өзінің маңыздылығы негізінде әдіснамалық роль атқарады. Соның негізінде объект пен субъектінің диалектикалық сәйкестігі туралы идеяға негізделген бүкіл жүйесі құрылады. «Рух феноменологиясы» еңбегінде ол жатсыну арқылы әлемдік рухтың эволюция процесін сипаттайды: «бұл рух әлемі екі әлемге бөлінеді: біріншісі-шындық әлемі немесе рухтың жатсыну әлемі, ал екіншісі-рух біріншісінен жоғары көтеріліп, өзін таза сана эфирінде құратын әлем» [5, 262 б].

Гегель жатсынуды рух дамуының кезеңі деп санады, бірақ әлі де толық емес, сондықтан оған тән рационалістік, идеалистік жолмен-өзін – өзі тану процесі арқылы жетуге болады. Оның іліміне сәйкес, табиғатты жатсынудан кейінгі рух бірнеше деңгейден өтеді: алдымен антропологиялық, содан кейін феноменологиялық, психологиялық, содан кейін моральдық, көркемдік, ал философиялық деңгейде ол өзіне оралуы мүмкін, өйткені өзін-өзі тану арқылы жатсынудан құтылуға болатындығын айтады.

Жатсыну мәселесінің осы уақытқа дейін сақталған кем дегенде үш түсіндірмесі бар екендігін байқаймыз. Құқықтық салада бұл термин құқықтарды немесе меншікті беруді білдіреді; әлеуметтік салада - адамның басқа адамдардан, өз елінен немесе құдайларынан бөлінуі, кетуі немесе оқшаулануы; медициналық-психологиялық салада - ақыл-ой функцияларының бұзылуы, психикалық ауру.

Жатсыну, В.Даль бойынша, «бөтен», «шеттету», «жою», «іріктеу», «басқаға беру». Әлеуметтік философияда жатсыну әлеуметтік процесті белгілеу үшін философиялық категория ретінде түсіндіріледі, оның шекараларында адамдар қызметінің нәтижелері мен өнімдері өз жасаушыларынан жоғары болып, оларды басып озатын тәуелсіз күшке айналады [6]. А.А. Грицанов, В.И. Овчаренко жатсынуды адамдарға үстемдік ететін табиғат заңдары мен өздерінің әлеуметтік әрекеттерінің заңдарына адамдарға жат және дұшпандық күштер ретінде қарсы тұру ретінде анықтайды [7].

А.В. Скороденок өз зерттеулерінің бірінде әлеуметтік-философиялық тұрғыдағы жатсыну категориясын М. Кастельстің тұжырымдамалары негізінде екі бағытта қарастыруға болатындығын айтады. Біріншісі марксистік қабылдау адамды өз еңбегінің өнімдерінен алшақтатуға баса назар аударатын тәсіл. Бұл ретте жаппай өндіріс, өнімді стандарттау, еңбекті автоматтандыру саласында жатсынуға баса назар аударылады. Мұның бәрі адамның өз еңбегінің өнімдерінен алшақтау факторлары ретінде қарастырылады.

Екінші бағыт виртуалды шындық құбылысын зерттеумен байланысты. Интернет технологиялары, адам мүмкіндіктерінің айтарлықтай өсуіне әкелді. Алайда, әлеуметтік процестердің жеделдеуі жеке басының дағдарысына, жеке тұлғаның шеттетілуіне әкеледі [8].

Сонымен бірге, ақпараттық дәуірдегі қазіргі жастардың виртуалды тәуелді болуы, олардың қоғамға деген жатсынуларын тудыруда. Ол жайында Е.П. Яковлева., Н.А. Ефремова қазіргі жастардың виртуалды тәуелділігін өзекті мәселе ретінде қарастыра келіп, цифрландыру жағдайында жастарды қоғамға жатсындырмай, оларды әлеуметтендірудің басым мақсаттарын қойды және цифрлық трансформация жағдайында виртуалды тәуелділік мәселелерін шешу жолдарын белгіледі [9].

Қазақстандық зерттеуші А.О.Тастанбековна әлеуметтік-мәдени типология тұрғысынан виртуалды шындық құбылысына философиялық және тарихи талдау жасай келе, жатсынудың байқалу ерекшеліктерін анықтайды. Виртуалды шындықта адамды жатсыну формаларын анықтауға және көрсетуге баса назар аударады. Жеке тұлғаны жоғалту, виртуалды қарым-қатынастың үстемдігі екендігін қарастырады [10].

Бүгінгі философиядағы жатсынудың тағы бір жарқын көрінісі – «адамның цифрлық ізі» деп түсінілетін Big Data. Адам субъект болуды тоқтатады - ол объект: жарнама және бақылау жүйелерінің объектісі болып қалады. «Big Data» технологиялары жеке өмірге қайшы келеді, бостандықтың қажетті элементі ретінде адамның жеке кеңістігін қорғайды. Нәтижесінде адамның тікелей тұлғааралық қарым – қатынасы болмағандықтан қоғамнан жатсыну, шеттетілу көріністері пайда болады [11].

Жаңа философиялық энциклопедияда жатсыну философиялық категория, сондай-ақ әлеуметтануда, психологияда, құқықта және саясатта қолданылатын ұғым ретінде сипатталады. Бүгінгі философияда саяси жатсыну мәселесін қарастырған алғашқы зерттеулерді де байқай аламыз. Ahmad, Bashir S.A. палестиналық босқындар арасындағы саяси алшақтықты зерттеуге бағытталған. Жалпы саяси жатсыну мәселесіне қызығушылық танытатын зерттеушілер үшін маңызды анықтамалық материал болады [12].

Философияда «жатсыну» категориясы адамның қасиеттерін, іс-әрекетінің нәтижелерін және қоғамға, саясатқа қарым-қатынасын объективтендіруді білдіреді, ол оған жоғары күш ретінде қарсы тұрады және оны субъектіден әсер ету объектісіне айналдырады. Осы мәселе бойынша бар пайымдауларды қорытындылай келе, жатсынудың үш түсіндірмесін анықтауға болады:

- 1) жатсыну материалдық немесе рухани формаға ие болатын және адамнан бөлінетін адам қызметінің кез-келген анықтамасы ретінде; оны жаһандық (әмбебап) деп жіктеуге болады;
- 2) субъектіні жатсыну, оның қызметінің нәтижелерімен (материалдық және рухани) құлдыққа түсуі туралы түсінік; оны әлеуметтік-экономикалық деп атауға болады;
- 3) жатсыну адамның эмоционалдық-психикалық жай-күйімен сәйкестендіру, оған жеке басының еркіндігі мен айла-шарғы жасауы, оның жай-күйін бөгде күштер тарапынан басқаруы тән; бұл түсіндіруді эмоционалды-психологиялық деп атауға болады.

Диалектикалық логиканың өкілдері де жатсыну феноменін қозғаған болатын. Кеңестік дәуірдегі материалистік көзқарастың әсерінен, қанатын кеңге жайып зерттелінбеді. Бүгінгі кезеңдегі күрделі, өзгермелі қоғамға адамның көңілі толмай, өзін сол ортада жатсынуы – соңғы жылдары ғана үлкен әлеуметтік- философиялық мәселе ретінде қарастыруды бастады.

Сонымен, философиялық тұрғыдан алғанда, жатсыну әлемде бар, ал адам әлемнің белсенді тіршілік иесі. Ол өзінің рухани және физикалық өлшемдерін осы әлемде өмір сүру барысында көрсете алады. Біздің алдағы мақсатымыз рухани жатсыну ұғымының мәнін ғылыми-практикалық тұрғыда зерделеу.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан ұлттық энциклопедия; бас ред. Ә. Нысанбаев; ред. алқасы: Т. Б. Рсаев - Алматы: Қазақ энциклопедиясы, 2001. – 5- 89800-149-2 (мұқ.) 3-том. – 720 б.
2. Платон. Тимей / Платон. Избранные диалоги; вступит. статья, составл., примеч. В.Е. Витковский. – М.: «Рипол классик», 2002. – С. 161-248.
3. Аристотель. Политика / Аристотель. Сочинения в 4-х т.т. – М.: Мысль, 1983. – Т. 4. – 270 с.
4. Қазақстанның ашық университеті. Карл Маркс: тарих процесі 4-тарау. Қазіргі философия. https://openu.kz/storage/lessons/1271/filosofiyan-yasasha-tarihy-sokrattan-derridaa-deyn_18_lecture.pdf
5. Гегель Г. Феноменология духа / Г. Гегель. Соч. – М.-Л.: Соцгиз, 1959. – Т. IV. – 440 с.
6. Отчуждение как социокультурный феномен : тезисы докладов Всесоюз. науч.-практ. конф. 16-18.04.1991 г., Симферополь. Киев: об-во «Знание» Украины: РДЭНТП, 1991.- 87 с.
7. Гоноцкая, Н.В. Отчуждение: сущность, истоки, современные модификации / Н.В. Гоноцкая // Философия и социальная теория: сб. науч. трудов / под ред. Г. Г. Кириленко. М.: Полиграф-Информ, 2004. - Вып. 2. - С. 33-53.
8. Скороденок, А. В. Феномен отчуждения в рамках социально-философской концепции М. Кастельса / А. В. Скороденок // Электронный сборник трудов молодых специалистов Полоцкого государственного университета / Полоцкий государственный университет ; ред. кол.: Д. Н. Лазовский (пред.) [и др.]. - Новополоцк : ПГУ, 2019. - Вып. 26 (96): Экономические науки. – С. 274-276.
9. Яковлева Е. П., Ефремова Н. А. Виртуальная зависимость молодежи в условиях цифровой трансформации //Вестник Северо-Восточного федерального университета им. МКАммосова. Серия «Педагогика. Психология. Философия». – 2023. – №. 4. – С. 97-108.
10. Tastanbekovna A. O. Philosophical reflections on the phenomenon of virtual reality //Publisher. agency: Proceedings of the 2nd International Scientific Conference «Scientific Research and Experimental Development»(March 02-03, 2023). London, England, 2023. 383p. – UniversityofHull, 2023. – С. 226.
11. Семенова Т. Н., Ситнова Л. И. Категория «отчуждение» в свете новых парадигм общественного развития //III Международная научно-практическая конференция, посвящённая 100-летию. – 2022. – С. 487.
12. Ahmad, Bashir S. A. Political Alienation Among Palestinian Refugees in The Diaspora. Granada: Universidad de Granada, 2023. [<https://hdl.handle.net/10481/80333>].

ИНКЛЮЗИВТІ МӘДЕНИЕТТІ ДАМУДАҒЫ АРТ-СПОРТТЫҢ ОРНЫ МЕН РӨЛІ

Дәркенбай Аликен

e-mail: d.aliken@mail.ru

«Мәдениеттану» ББ 2-ші курс магистранты,
Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан
Ғылыми жетекші –Ермагамбетова К.С.

Мақала тақырыбының өзектілігі мәдениеттің жаңа құбылысы-инклюзияға қатысты тұжырымдамалық вакуумды жеңу қажеттілігіне байланысты. Аса күрделі антропо-әлеуметтік-мәдени жүйенің белгілері бар бұл құбылыс оның дүниетанымдық әмбебаптық ретінде қалыптасу кезеңінде, ең алдымен денсаулық сақтау саласындағы тапшылығы бар адамның құнсыздану проблемаларымен байланысты «осалдықтарды» диагностикалауға және оларды жеңуге жағдай жасауға қабілетті. Зерттеушілердің алдында ашылған ауқымды проблемалық өріс инклюзияны бүкіл қоғамдастықтың дамуы үшін әр адамның сөзсіз құндылығын растайтын күрделі ойлаудың көрінісі ретінде қарастыруға мүмкіндік береді. «Бұл құбылыс гендерлік, этникалық, діни, жеке немесе басқа параметрлер деңгейінде топтық сәйкестікті «бұзатын» көптеген басқа осалдықтарды жеңудің маңыздылығын ашады» [1]. Кешенділік буынының әлеуметтік-мәдени тәжірибесінің өлшемі, сондай-ақ өркениетаралық модернизацияның құралы бола отырып, инклюзия әлеуметтік әділеттілікке деген қажеттілікті арттыратын алшақтықтар мен айырмашылықтар жағдайында қауіп-қатерлерге қарсы тұру қабілетін көрсетеді.

Адамдар өздерінің әлеуметтік және эмоционалдық айырмашылықтарымен әлеуметтік өмірдің мүшесі ретінде өмірлерін жалғастырып келеді. Жеке тұлғаның мүгедектікке ұшырауы және осы мүгедектік дәрежесіне байланысты қозғалыстың шектелуі немесе сезімдік жоғалтулардан туындаған жетіспеушілік оны қоғамның басқа мүшелерінен ерекшелуі мүмкін. Ерекше қажеттілігі бар жандардың ағзасындағы эмоционалдық, психикалық және физикалық ерекшеліктерді көрсету арқылы; әлеуметтік көзқарастар мен артықшылықтардың нәтижесінде өмірдің көптеген аспектілерінде шектеулер мен кедергілерге тап болады.

Көру қабілеті нашар адамдар, жалпы, көру қабілетінің бұзылуынан зардап шегетін және көру қабілетін тиімді пайдалана алмайтын адамдар. Көру қабілетін толық пайдалана алмайтын адамдарды тұжырымдайтын нақты анықтамаға жету оңай емес. Себебі көру кемістігі бұл жеке адамның психикалық және әлеуметтік дамуының ілгерілеуіне, олардың оқу дағдыларын арттыруға және жеке тұлғалардың күнделікті іс-әрекетіне кері әсер ететін бір кемістік. Осы орайда зағип жандардың өмірдің көптеген кезеңдерінде өміріне кері әсерін азайтатын, көру қабілеті нашар адамдардың күнделікті өмірде орнын толтыратын, әлеуметтену арқылы өмірге қосатын, мақсатына белгілі бір шабытпен итермелейтін, көру қабілетінің бұзылуы кемістік емес деген идеяны қабылдауға көмектесетін маңызды элементтердің бірі ол спорт.

Спорт денсаулықты дамытумен қатар белгілі бір ережелер бойынша жарысқа қатысуға, толқуды сезінуге, бәсекеге түсуге және жарыста жеңіске жетуге ұмтылу сезімдерін қамтиды. Түрік зерттеушілері көру қабілеті төмен адамдар үшін: «спорт - бұл адамдардың жеңіске жету үшін күресуге деген жігірімен ережелер аясында жасайтын дене жаттығулары. Спортпен айналысатын адамның өзіне деген сенімділігі артады, қоршаған ортамен жақсы үйлеседі, психикалық денсаулығы бірқалыпты және тұрақты болады» [2] – тұжырым айтады. Сөзсіз, мүмкіндігі шектеулі жандар спорттық шараларда да белсенді орын алады.

Спорт – физикалық және психикалық тұрғыдан адамның денсаулығын жақсартатын, әлеуметтік ортамен қарым-қатынасын арттыратын, адамды психикалық және қимыл-қозғалысы

жағынан белгілі бір деңгейге жеткізетін биологиялық, педагогикалық және әлеуметтік құбылыс. Осы себепті спорт мүмкіндігі ерекше тұлғалардың әлеуметтік бейімделуін жүзеге асыратын құрал ретінде қарастырылуы керек.

Зағип адамдарға арналған көптеген спорт түрлері бар. Сондай-ақ ерекше қабілеті бар жандардың әрбір түріне арнайы қызмет көрсететін спорт федерациялары бар, олардан спорт салалары мен олар қатыса алатын ұйымдар туралы ақпарат алуға болады.

Көз мүгедектеріне арналған ең танымал спорт түрінің бірі – Голбол, ол көру қабілеті нашар адамдарға арналған футбол болып саналады. Футболдан айырмашылығы, Голбол командалары 6 ойыншыдан тұрады және 18х9 метр өлшемін қамтитын волейбол алаңында ойналады. Футбол добының ішінде қоңырау орналасқан, осылайша ойыншылар ыңғайлырақ ойнай алады және доптың орнын бақылай алады. Футбол алаңында, адамдар алаңның қай жерде екенін, қай жаққа қарап тұрғанын түсіну үшін алаңда түрлі рельефтік белгілер орналасқан. Жарыстың әділ өтуін қамтамасыз ету үшін ойыншылар жарыс бойы қара көз маскаларын киюі шарт. Сонымен қатар Голболда ойыншылар ойынды оңай қадағалай алуы үшін залда аудитория тыныш болуы керек деген шарт қойылады. Барлық халықаралық спортшылар заңды түрде көру қабілеті нашар болуы керек. Ойынның мақсаты – қарсыластар арасында допты беру және олардың торына тастау арқылы гол соғу [3].

Голбол алғаш рет 1976 жылы Паралимпиадалық спорт бағдарламасына енгізіліп, Голболдан бірінші әлем чемпионаты 1978 жылы Австрияның Вокламарк қаласында өтті. Голбол спортын Халықаралық зағиптар спорты федерациясы (IBSA) басқарады, және федерация тарапынан төрт жылда бір рет әлем чемпионаты өткізіледі.

Көз мүгедектеріне арналған келісі бір спорт түрі – пара дзюдо. Адам өзінің қайда екенін түсінуі үшін дзюдодағы кәдімгі жастықшаның орнына рельефі бар жастықша қолданылады. Паралимпиадалық дзюдо Олимпиадалық дзюдо сияқты ережелерді сақтайды. Жарыстар ерлер үшін бес минут, әйелдер үшін төрт минутқа созылады. Мақсаты – шебер қимылдармен ұпай жинау арқылы қарсыласынан басымдық алу немесе қарсыласты шалқасынан жатқызып ұпай жинау. Ерлер қатыса алатын матчтар Халықаралық дзюдо федерациясы реттейтін ережелер аясында өтеді. Бұл спорт түрін Халықаралық зағиптар спорты федерациясы (IBSA) басқарады. Алғаш Паралимпиадалық ойындар 1988 Сеул қаласындағы олимпиададан бастау алады. Сонымен қатар 1992 жылы Барселонада өткен Паралимпиада ойындарында дзюдодан көру қабілеті нашар 53 спортшы қатысты.

Көру қабілеті нашар адамдарға арналған паралимпиада ойындарының ішінен азаматтар тандай алатын тағы бір спорт түрі – пара жүзу. Басқа спорт түрлерінен айырмашылығы, жүзуде адамның мүгедектігіне қарамастан ешқандай қосымша құралдарды қолдануға болмайды. Барлық мүгедек спортшылар қатыса алатын бұл матчтарда мүгедектігі бар адамдар үшін бөлек матчтар ұйымдастырылады.

Пара жүзу халықаралық деңгейде шамамен 100 елде жүзеге асырылады және Паралимпиада ойындарында жиі өтетін ең ірі және ең тартымды спорт түрлерінің бірі болып қала береді. 1960 жылы Римде өткен Паралимпиада ойындарында осы спорт түрінен 15 елден 77 жүзуші бақ сынады. Пара жүзу World Para Swimming халықаралық паралимпиада комитетімен басқарылады және штаб-пәтері Германияда, Бонн қаласында орналасқан. Бұл спорт түріне мүмкіншілігі шектеулі барлық ер мен әйел спортшылар қатыса алады, ал жарыстар арқамен жүзу, брасс, баттерфляй, фристайл, аралас және эстафеталық стильдер бойынша өткізіледі.

Көру мүгедектеріне арналған келесі бір спорт түрі – пара жеңіл атлетика. Пара жеңіл атлетика - Паралимпиадалық спорт ішіндегі ең үлкен спорт түрі. Бұл 1960 жылы Римде (Италия) өткен бірінші Паралимпиада ойындарында ұсынылған сегіз спорт түрінің бірі болып өз жалғасын тапты. 1960 жылы Римде өткен Паралимпиада ойындарында пара жеңіл атлетикадан 25 медаль жеңіп алған барлығы 31 спортшы, 21 ерлер және 10 әйелдер қатысты. Бүгінгі таңда

Халықаралық Паралимпиада комитеті басқаратын Дүниежүзілік Пара Атлетика Халықаралық спорт федерациясы сияқты жұмыс істейді және штаб-пәтері Германияның Бонн қаласында орналасқан [4].

Спортшылар әр жарыста өздерінің арнайы спорттық классификациялары бойынша жарысады. Біреулер мүгедектер арбасында, ал кейбіреулері протездеуде жарысса, көзі нашар көретін спортшылар да көру қабілеті бар гидтен қолдау алады.

Жоғарыда келтірілген мысалда көз мүгедектеріне арналған паралимпиадалық ойындардың әлемдік деңгейде даму көрінісін және тарихын қозғадық. Алайда, көңіл қуантарлық нәтижелерге қарамастан, бүгінде параспорт қоғамда маңызды орын алады деп айту қиын. Дегенімен процесс жүріп жатыр: Халықаралық паралимпиада комитетінің қызметі белсенді жүргізілуде; жыл сайын қалалық, облыстық, республикалық, әлемдік турнирлер өткізіледі. Мұндай іс шаралар спортшының ұлттық құрамаға түсіп, халықаралық жарыстарға жолдама алуына мүмкіндік береді. Спортшылардың нәтижелері өсіп, Параспортпен айналысқысы келетіндердің саны артты. Сонымен қатар, мұндай спорттық іс-шаралар дене кемістігі бар спортшылардың мүмкіндіктерін көрсетуге мүмкіндік беріп қана қоймай, оларды күнделікті өмірге араласуына ынталандырады.

Экономикалық тұрғыдан паралимпиадалық спорт түрлері спорттық құрал-жабдықтардың, көліктің жаңа түрлерін шығаруға, қала инфрақұрылымын дамытуға ықпал етеді.

Бірақ, мүмкіндігі шектеулі жандардың мәселелеріне көбірек көңіл бөлінгенімен, паралимпиадалық спорт жүйесінде бірқатар қиындықтар бар, соның салдарынан параспорт көптеген адамдар үшін қиын және спортшылардың жаңа буынын тәрбиелеуде тиімсіз болып қалуда. Ерекше қажеттіліктері бар адамдарға арналған спорт нысандарының тапшылығы, арнайы құрал-жабдықтардың жоқтығы, әсіресе, өңірлерде бұл салада қосымша қаржыландыру бағдарламаларына қажеттілік туғызады. Сонымен қатар паралимпиада спортының қазіргі проблемасы кәсіби кадрлардың жетіспеушілігі болып табылады. Себебі пара-спортшылармен жұмыс істеудің өзіндік ерекшеліктері бар. Олардың эмоционалдық және физикалық мүмкіндіктері әртүрлі, мұндай спортшыларға жеке көзқарас қажет, білім және тәжірибе қажет, арнайы жаттығу әдістері қажет. Осы міндеттерді шешу, болашағынан үміт күттіретін жастардың паралимпиадашылар қатарына ұмтылуына жағдай жасау мемлекеттің, бизнестің, қоғамдық ұйымдардың бірлескен күш-жігерін қажет етеді.

Инклюзиялық мәдениетті қалыптастыру қазіргі әлемдегі өзекті мәселелердің бірі. ерекше қажеттілігі бар адамдарды қоғамның барлық саласына жұмылдыру бойынша қарқынды жұмыстар жүргізілуде. Олардың шығармашылық, спорт саласында жетістіктерін әртүрлі фестивальдер мен жарыстардан байқаймыз. 2012 жылы пайда болған Параолимпиадалық ойындар инклюзивті мәдениеттің ең жоғарғы көрінісі болып табылады. Сонымен қатар, Ұлыбританиядағы креативті индустрияны дамыту іс-шараларына да ерекше қажеттілігі бар адамдардың ат салысқанын жақсы білеміз. Ерекше қажеттілігі бар адамдардың шығармашылықпен, спортпен қатар технологияны игергендігін айқын көрсетеді.

Зерттеуші М.Глостанова бойынша, технологиялық даму тенденциялары байыпты ойлауды қажет етеді, психологиялық тұрғыда ерекше қажеттілігі бар адамдар бұл саланы игеруге өте икемді. Өйткені психологиялық тұрғыда олардың миының сол жақ бөлігі жақсы дамыған [5, 128 б]. Яғни, Smart-тың ақылды мүмкіндіктерін бейнелейтін аддитивті технологияларды қолдану қазіргі адамға көптеген бұзушылықтарды жеңуге мүмкіндік береді, оның өмірін толық және белсенді етеді, өзін-өзі жүзеге асыру мүмкіндіктерін кеңейтуге ықпал етеді, демек, жалпы қоғамның дамуына әсер етеді.

Технологиялық даму көптеген адамдардың заманауи шығармашылығының нәтижесі болып табылады, онда бір-бірімен бәсекелесу қажеттілігінің біртіндеп жойылуы байқалады, ынтымақтастыққа жол береді, тезистің өзектілігін ашады: «біз, адамдар, әлеуметтік түрміз.

Біздің бұл планетада өмір сүруіміз көбінесе біздің әлеуметтік дағдыларымызға байланысты. Бәсекелестік емес, ынтымақтастық бізді бүгінгі күнімізге әкелді. Дегенмен, біз өзімізді жақсы бөлісеміз. Бізге және оларға. Мен және сен» [6, 249 б]. Инклюзия қазіргі мәдениеттің әмбебаптығы ретінде әрекет ете отырып, құндылық-семантикалық негіздердің әрқайсысын әлеуметтік контекстке қосу бағытында өзгеруін ынталандырып, бірлесіп құру және ынтымақтастық құралдарын қолдана отырып, осы жағдайды өзгертуге арналған. Сонымен қатар, көптеген басқа контексттердегідей, болмысты технологияландыру өзін екілік түрде көрсетеді, бұл қазіргі заманғы адамның «виртуалды жағаларға» үлкен тәуелділігі бірінші орында тұрған «биологиялық технологияға агрессивті араласу» мәселесін айтарлықтай күшейтеді [7]. Мүмкіндігінше қол жетімді шындықты жасағысы келген қазіргі адам осы қажеттілікке байланысты болды, өйткені кез-келген қол жетімсіздік ол үшін жаһандық проблемаға айналады, бұл қажеттіліктерді қанағаттандыру үшін кедергілердің болмауы рефлексияға ғана емес, сонымен бірге жауап беруге дайын емес жеке тұлғаны қалыптастырады деген хабардарлықты ынталандырады. Оның әрекеттері. Осылайша, технологиялық шындық адамның өнімді жасаушы ретінде құнсыздануына байланысты, өйткені кез-келген қажеттілікті қанағаттандыру «түймені басудан» басқа күш-жігерді қажет етпейді. Бұл тұрғыдан алғанда, инклюзивті ойлаудың құндылықтары өте өзекті болып табылады, бұл олардың рефлексиясын ғана емес, сонымен қатар ауқымды орналастыруды ынталандыруды қажет етеді.

Смарт ойындар, голбол, пародзюдо инклюзивті мәдениетті қалыптастыруға ат салысатын арт-спорт деп санаймыз. Әрине, ерекше қажеттілігі бар адамдарға арналған арт-спорт ойындары аз емес. Дегенмен, мақалада осы үшеуіне тоқталуды жөн көрдік.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. Шеманов, А.Ю. Самоидентификация человека и культура: монография/А.Ю. Шеманов // Академический проект - М., 2007. - 479 с
2. Spora Katılım Motivasyonu: Görme Engelli Sporcular Üzerine Bir Araştırma, Spor Bilimleri Dergisi//<http://www.tmpk.org.tr/yazarimizdan/gorme-engelliler-sporlari-milliyet-03-07-2010/>
3. Bailey, B.R. ve Wning, J. D. (1994). Using visual accents to enhance attending to communication symbols for students with severe multiple disabilities. Re:View, 26(3), 101- 118.
4. Demir, G.T., İlhan, E. L., Cicioğlu, H. I., & Serkan, K. (2017). Headmaster And Teacher Opinions For Special Olympics Young Athletes Program. Ovidius University Annals, Series Physical Education and Sport/Science, Movement and Health, 17(2), 302-311.
5. Тлостанова, М.В. Транскультурация как модель социокультурной динамики / М. В. Тлостанова. // Вопросы социальной теории. - 2011. - № 8 - С. 126-133 - 5 т.
6. Резник, Ю.М. Философия в поисках смысла: рефлексия иного и инаковости / Ю. М. Резник // Личность. Культура. Общество. - 2017. - № 3-4. - С. 247-279. - 19 т.
7. Ж.Н. Сабирова, Г.К. Шугаева және басқалары. Инклюзивті топтағы балалармен қарым-қатынас мәдениеттілігін қалыптастыру. //Қарағанды университетінің Хабаршысы.

ҚАЗАҚСТАН ӨНЕРІНДЕГІ SOUND ART БАСТАМАЛАРЫ

Жаскайратова Зарина Маратбековна

«Мәдениеттану» ББ 4 курс студенті,

Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан

Ғылыми жетекші – Рамазанова А.Ч.

Чарльз Грин мен Энтони Гарднер сияқты зерттеушілер жазған «Биеннале, триеннале және құжаттама» заманауи өнерді жасаған көрмелер атты еңбегі (2016) бізге биенналенің тарихи дамуы туралы нәзік түсінік береді. Өлбетте, биеннале бейнелеу өнерінің көрме кешені болып табылатын кез келген басқа элемент сияқты кез келген жерде әдетте «Өнер әлемі» деп аталатын нәрсеге мүмкіндігінше құрылымдық болды [1].

1990-2000 жылдардағы серпіліс жылдарында коллекция мен уақытша көрмелер арасындағы басқарылатын динамика, бұрын қазіргі мұражайда басым болған, биеннале бұзылды, ол үнемі коллекциялық залдардың да, уақытша көрме бағдарламасының да қандай болуы мүмкін екендігінің әртүрлі модельдерін ұсынды. Бұл әлемнің көптеген бөліктеріндегі көптеген қалаларда әлі де маңызды биеннале эффектісі және әлі де көрінетін әсер. Керісінше, 1973 жылдан бері биеннале өткізіліп келе жатқан Сидней сияқты кейбір қалаларда биенналені үнемі өткізетін жергілікті мұражайлар оларды бағдарламалау бағдарламасына енгізу үшін көп жұмыс істейді, оларды мезгіл-мезгіл қайталанатын уақытша көрмелер сияқты безендіреді.

Менің ойымша бұндай жағдайларда біз заманауи мұражайдың өнер әлемімен қалай жұмыс істейтінін көреміз, сонымен бірге онымен күресіп жатырмыз, бүгінде барлық өнер қазіргі заманғы өнер ретінде қабылдануы үшін ашық болуы керек деп күтеміз. Кеңірек айтқанда, барлық түрдегі мұражайлар мен галереялар өнерді әлеуметтік делдалдық бейнелеу ұсынысымен үздіксіз түрде қабылдауға болатын кеңістіктер болады деп күтілуде, олар бүгінде барлық көрме платформаларында, нақты және виртуалды түрде таратылады [2].

Биенналенің жаһандық таралуы Лондон, Париж және Нью-Йорк сияқты кейбір еуроамерикалық өнер орталықтарының – базарлар ретінде емес, өнер шығаратын орындар ретінде таралуына қарсы болды. Биеннале мұны жасады, өйткені 1990 жылдардан бастап олар мен қазіргі заманғы өнердегі негізгі ағымдардың бірі ретінде анықтаған нәрсені таратудың тамаша құралы болды. Кейбіреулер бұл ағымды «постколониялық» немесе «жаһандық» өнер ретінде сипаттайды, бірақ мен өнерді трансұлттық өтпелі кезең деп атаймын. Өнер сыншысы Питер Шьелдал биенналені «фестивализмнің» объектісіне айналды деп айыптайды [3].

Қазақстандағы музыка мәдениеті ежелден бастау алады. Дыбыс тың дүниелер мен көңіл-күйге жол сілтеуші саналған. Сантүрлі аспаптық және ауызекі тәжірибелер шайқас пен салт-жоралардың бастаушы нысаны ретінде қызмет етті, сондай-ақ музыканың емдік қасиеті бар деп есептелді.

Көптеген түркі мәдениетінде кездесетін жалпыға ортақ мифтің бірі – күйшілердің қамқоршысы саналатын Қорқыт ата туралы аңыз. Ол ажалдан қашып құтылу үшін алғаш рет ішекті аспап – қобызды жасап, оның дыбысымен материалдық шекараны еңсерген.

Бағдарламаның негізгі лейтмотиві – әлемнің ерекше сезімталдығын табу. Шындықтың бойына қайта сиқыр қондыру арқылы дыбыс суретшілері табиғат элементтерімен, алгоритмдермен және басқа да non-human агенттермен ынтымақтасып, дыбыс ортасына терең енудің нәтижесінде шынайы және тартымды трансценденттік тәжірибенің шекарасын бұзады.

Ботаникалық бақ пейзажына енгізілген «Жылыжай» (Kokonja, Алматы) көп арналы инсталляциясы далалық жазбаларға негізделген. Олардың ішінде: қобыз, «Қорқыт-ата» сталактит үңгірінде естілетін дыбыс, «Алтын-Емел» ұлттық саябағындағы «Әнші құм төбенің»

төмен жиілікке құрылған әні, домбырада ысқырған желдің үні, қараусыз қалған жертөледе ұя салып жатқан қарлығаштар, Қызылорда облысындағы «Қорқыт-ата» мемориалдық кешенінде орнатылған үрмелі орган бар. Композицияда жел басты назарға ие. Әртүрлі аспаптарда ойнай отырып, Kokoŋja дыбыс шығартады, ал сол дыбыста ойнау процесін жел орындайды.

Kokoŋja (Дария Нұртаза) — жас суретші, саунд-продюсер және диджей. Ақмола облысының Жалғызқарағай ауылында дүниеге келген. Қазір Алматы қаласында тұрады. Ол қазақтың заманауи өнер бастаушысы Молдақұл Нарымбетов мектебінің ізін жалғаушы Бахыт Бубиканованың оқушысы. Өз шығармашылығында ауылда өткен балалық шағының сезімге тұнған әрі тактильді естеліктеріне жиі мойын бұрады. Дыбыс өнерінде іздену және шығармашылық процесі бала кезде кең даланы кезіп, бойына қонған сезімдерінен қуат алады. Бұл сөз жоқ – жел және оның әртүрлі формада көрініс табуы. Kokoŋja 2021 жылы Алматы электронды сахнасын Boiler Room-да танытты, осы жылы орта азиялық Davra тобының қатысушысы ретінде Касселдегі Documenta fifteen көрмесіне қатысты, Ethnotronica фестивалінде электронды музыка шығарып, өнер көрсетті. Сонымен қатар Берлиндегі Slavs and Tatars дайындаған Sower Power Night Club жобасында өнер көрсетті.

«Тек құлақ салсаң болғаны, айнала әр уақытта бізге күйін салып тұрады. Жел – нағыз күйші. Толқындары кез келген пішінді затқа үндеу беріп тұрады. Желдің әр алуан күйі адамның көңіл күйіне мән беріп, астынан сызық жасайды. Қазақ тілінде 30 шақты жел атауы бар, бұл да жай емес. Жел қуып біз төрт түрлі асау жерге сапар жасадық: үңгір, құмды шөл, дала және орман. Ботаника бағындағы «Жылыжай» инсталляциясы ерекше сезімдік тәжірибе әкелмек.

Ботаникалық бақ өзге аймақтардан қоныс аударған адамдарды бір ортаға жинап алған қала сияқты өзге климаттық өлкелерден жиналған өсімдіктер мен ағаштарды бір ортаға тоғыстырады. Даладан жазылған дыбыстар, яғни Ақбиік ауылының әк тұнбалы үңгірі, «Қорқыт ата» мемориалдық кешені, Алтын Емел әнші құм төбелері, желдің көмегімен жазылған домбыра мен қобыздың үні негізінде жасақталған «Жылыжай» дыбыстық инсталляциясы – үнемі өзгермелі күй кешетін желді сөйлету тәсілі. Өркениеттің жұғыны да жоқ орман кеңістігінде ұлан-ғайыр даланың жазып алынған дыбысы әр тыңдарман үшін шындықты өзінше бастан кешіру тәжірибесін ұсынады.

Мен бетпақ дала Сарыарқаның төсінде, Ақмола аймағында дүниеге келіп, бой жеттім. Үйімнен он қадам аттағаннан кейін сені ұшы-қиыры жоқ кең дала күтеді, көз алдында көк аспан мен қара жерден басқа ештеңе көрінбейді. Мұндай жазық кеңістікте жел ерекше сезіледі, оның құдды тірі тіршілік иесіндей өзгеріп тұратын құбылмалы мінезіне куә боласың. Сондықтан маған дыбыс өнерінде желдің әртүрлі болмысын табу өте қызық», деп түсіндіреді өз өнерін Kokoŋja.

Орталық көрме залында орналасқан Дария Темірханның дыбыстық инсталляциясында да бейадами қарым-қатынас тақырыбы өрбиді.

Дария Темірхан – Орал қаласында туып өскен алматылық суретші. Оның жұмысының негізгі бағыттары – көркемдік, digital және физикалық коллаждар, саунд-арт және видео-арт. Дария өз шығармаларында үлкен қала өмірінің тақырыбын қозғап, оны ауылдар мен облыстардың бірқалыпты өмір-салтына қарсы қояды. Оның жұмысындағы тағы бір маңызды идея – Қазақстандағы мәдениет пен өнерді орталықсыздандыру. Дарияның коллаждары фрагменттер әлеміне енгізеді, онда еркін сананың ішіне жаңа идеяларды жинайды. Қазақ тілін өскелең ұрпақ арасында жаңа архетиптер жасаудың құралы ретінде зерттейді. YEMAA галереясында өткен «Ойлап табу» (Атырау), BLVD ART BALL X, 8 1/2 және Food for thought (Алматы қаласында өткен) көрмелеріне қатысты.

Туындыларын суретші Батыс Қазақстандағы Жайық өзеніне экспедицияға барып, судың үш күйінде яғни таң, түс және түнде жазған. Өзеннің су асты дыбыстарының кітапханасы негізінде суретші кеңістіктік дыбыспен саунд инсталляция жасады.

«Ол қайғы атаулыны өзінің ағысымен алып кетеді, оның орнына саған жарық сәуле сыйлайды. Жолға шыққанда бұл сәуле саған бағдар береді. Ол сені емдейді және саған өзгелерді емдеуге күш береді. Қарсы алдында кім тұрса да, ешкімге кінә артпайды, барлығын теңдей көреді. Ол қамқоршы, сенімен тілдеседі, ол тірі. Кейде сабырлы, кейде ызаға булығыды, бірақ қашанда кешірімді әрі жомарт. Сенің тағдырын оған аян. Ол сенің түсіңе кіреді. Мен туған өлкем Оралда үш күн бойы Жайықтың дыбысын судың астына сүңгіп отырып жаздым. Осы сапарды жоспарлағанда музыканы естимін, өзен күйіне құлақ түремін деп ойлады, бірақ бұл үнді құлағым шалмады. Біз сырластық. Құдды бала сәтімдегі сезім пайда болды. Жайық сені әрқашан тыңдауға дайын. Сондықтан бұл туынды мен үшін өте құнды. Бұл өзенде өткен, келер және осы шақ тоғысқан.

Микрофонды суға салып, қолымның қимылымен өзеннің ағысын қайталауға тырыстым. Оған қоса жағаның, желдің, құстардың, ойнаған балалардың дыбыстарын жазып алдым. Бұл дыбыстың бәрін тыңдай отырып, Жайық кеңістігі туралы жайлы көзқарас қалыптастыруға жол ашады. Инсталляцияның визуалды бөлігі су астындағы видеодан тұрады», дейді Дария Темірхан өз инсталляциясы туралы.

Қазақ фольклоры космологиясында дыбыс көптеген мифтің астарында жатқан шындықты мистикалық тұрғыда қабылдау тәжірибесімен байланысты болды. бірқатар вокалдық тәжірибе салт-дәстүр мәдениетінің элементі ретінде қолданылған. The2vvo дуэтінің (Алматы, Лос-Анджелес) атонал музыкасы адам мен табиғат арасындағы қарым-қатынастың көп бөлігін қамтитын яғни дала болмысына тән дыбыстарға, желге, жануарлар мен құстарға еліктейді.

2vvo (thezwo) — дыбыс суретшісі Эльдар Таги мен Лена Позднякованың трансдисциплинарлық өнер дуэті, олардың тәжірибесі мүсін мен сәулет элементтерін, сондай-ақ бейнелеу және концептуалды өнерді біріктіруден тұрады. Ұжым ретінде құрылғаннан бері көшпелі өмір салтын ұстанып, Лос-Анджелес, Алматы, Берлин сияқты қалалардың мәдени ландшафтарымен тығыз байланыста болды.

Ұжым өз тәжірибесінде дыбыс, импровизация, мүсін және композиция арқылы кеңістіктер, материалдар және қабылдаудың жеке физиологиялық процестері арасындағы өзара байланыстың көп қабатты динамикасын зерттейді. the2vvo жұмысы бүкіл әлемде, соның ішінде әйгілі Ars Electronica, Unsound, CTM, Bauhausfest және Soundpedro фестивальдерінде таныстырылды. Дуэт Kuona Trust (Найроби, Кения) және CEC Artslink (Лос-Анджелес, Калифорния) резиденцияларында болды.

The2vvo дуэтінің «Бар болу» жобасы түркі-моңғол тайпаларынан бастау алған әлемдегі ең көне музыка түрлерінің бірі – көмеймен ән айтқан Ішкі Азиядағы байырғы халықтардың вокалдық дәстүрлеріне негізделген. КСРО жылдарында көмеймен ән айту өнері жойыла жаздады және бертін келе қайта жанданды. Көмеймен ән айту әдістері этномузыкалық тәсіл аясында жергілікті салт-дәстүрлермен байланысты контекске тәуелді мәдени аспект ретінде танымал. Осылайша, бұл әдісті көптеген өзара байланысты шиеленіс пен мәдени саясаттың тоғысында құрылған динамикалық күш ретінде қарастыруға болады. Қазақстан контекстінде аталған тақырып бойынша зерттеулердің көп болмауына қарамастан, Ішкі Азияда таралған көмеймен ән айту дәстүрі туралы әңгімелер көшпелі және жартылай көшпелі халықтардың табиғи және табиғаттан тыс дүниелермен байланысу үшін бұл әдісті қалай пайдаланғанынан хабар береді. Атап айтқанда, бұл вокалдық тәсілдер үдей соққан дала желінің үніне, өсімдіктер мен жануарлар әлеміне еліктеп, аруақтармен байланыс орнату үшін қолданылған. Мұндай «дыбыстық бейне» немесе «дыбыстық голография» мәдени жады жолындағы синестетикалық серуенге айналады. Басқаша айтқанда «анимистік ғаламдағы музыкалық интуиция» қоршаған ортаның қабылдауына баппен енеді. Оның бөліктерінің ішкі өзара байланысы кейін дененің «кері байланыс» жүйесі арқылы көрініс тауып, мультисенсорлық тәжірибе ретінде бой көрсетті.

Оның негізгі мақсаты бар болу мен бірлікті сезіне отырып әлеммен дене және космология деңгейінде байланыс ортану әрекеті болды.

Бұл жобада the2vvo дауыстың дыбыс ретіндегі эфемерлік табиғатын зерттейді. Мәдениеттен тыс дыбыс олардың қабылдауында ерекше орынға ие. Бұл бар болу мен байланысты меңзейді. Әдетте денесіз дауыс денемен байланысты болғанына қарамастан, ол мағынасын жоғалтпайды, керісінше, басқа аураға ие болып, одан да терең мағынаны иемденеді. Мұны кинотеоретик және композитор Мишель Чион байқап, фильмдегі баяндаушының физикалық денемен байланыс орнату мүмкіндігінен айрылып, бар-жоғы елес іспетті дыбыс арқылы ғана бар болуын білдіретін «acoïsmetre» терминін енгізді. Бұл жобада олар жүзеге асыруды мақсат еткен acoïsmetre типі бар болуды тоқтату процесінде бір қадам тереңге сүңгіп, ресинтезбен аяқталады. Дыбыс тек денеден шығып қана қоймайды, жаңа сандық құрылғыға орнатылады. Көмеймен айтылған әндердің жазбалары талданып, осциллятор және сүзгі банкілеріне қайта бағытталады. Ғимарат ішінде дыбыстар сабвуфер және жоғары диапазонды динамиктердің жиынтығы арқылы естіліп, өз кезегінде орналасқан жеріне қарамастан, келушілер үшін бар болудың жеке бір әсерін тудырады. Көптеген сабвуферді пайдалану жоба үшін ерекше маңызға ие, өйткені біздің мақсатымыз міндетті түрде көмеймен ән айтудың «елес үнін» есту емес, оны физикалық түрде сезіну. Бөлмедегі жарық мүмкіндігінше күңгірт болуы керек.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. Tony Bennett, *The Birth of the Museum: History, Theory, Politics* (London: Routledge, 1995), especially chapter 6, and his important chapter «The Exhibitionary Complex», in Reesa Greenberg, Bruce W. Ferguson, and Sandy Nairne, eds., *Thinking About Exhibitions*. – London: Routledge, 1996.
2. Terry Smith, *Thinking Contemporary Curating*, chapter 2 «Shifting the Exhibitionary Complex». – New York: Independent Curators International, 2012.
3. Peter Schjeldahl, «The Art World: Festivalism». – *The New Yorker*, July 5, 1999. – 85 p.

МРНТИ 02.15.61

КРОСС-МӘДЕНИ КОММУНИКАЦИЯЛАР: ҰЛТТЫҚ КОД АКСИОЛОГИЯСЫ

Задабек Айна

ainazadabek@gmail.com

«Философия және этика» ББ 1 курс PhD магистранты,
Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан
Ғылыми жетекші – Мустафина Т.В.

Кіріспе. 21 ғасыр - ақпараттық технологиялар заманында адамдардың бір-бірімен қарым-қатынас орнату мүмкіндіктері өсті. Адам бір орнында тұрып-ақ әлемнің кез-келген нүктесімен байланысқа шыға алады. Онымен қоса, экономикалық жаһандану үрдісі мемлекеттердің экономикасына ықпал етіп, халықаралық көші-қон процесі қарқын алды.

Қазіргі уақыт талап ететін адамның басты дағдыларының бірі – ол коммуникабельді, яғни тез тіл табысып кететін, кез-келген адаммен еркін байланысқа шыға алатындай қасиеттерінің болуы. Әлемдік іскер және мәдени қарым-қатынастарды қалыптастыруда байланыс қатысушыларына өзгенің мәдени өзгешелігін біліп қана қоймай, өзіндік мәдени болмысын жетік түсініп, сол болмысын сақтай алуында және оны жария етуінде. Кросс-мәдени коммуникациялар тақырыбын талқылағанда, әлбетте тілдері, мәдениеті, құндылықтары әртүрлі болып келетін адамдар я орталар арасындағы байланыс орнату және ақпаратпен алмасу

мәселелері қозғалатыны сөзсіз. Алайда, бұл мақалада коммуникация түсінігі философиялық тұрғыдан қалай қарастырылады, кросс-мәдени және мәдени аралық коммуникация айырмашылығы қандай және «Мен және Басқа», «Өзіміз және Басқалар» дискурсы арқылы Қазақстандағы ұлттық кодтың даму барысы талқыланды.

Негізгі бөлім. Коммуникация түсінігінің философиялық интерпретациясы индивидтер арасындағы ақпарат алмасу немесе сөйлесу процессімен шектелген емес. Философия коммуникацияны материяның анықтаушысы және процесстер мен құбылыстардың арасындағы байланысты сипаттайтын терең мағынаға ие түсінік деп қабылдайды [2].

Антикалық философияда коммуникация ролі адам мен адам арасындағы диалог деп танылды. Натурфилософия кезеңінде адамның қарым-қатынас орнату мәселесі жеке-дара қарастырылмады. Өйткені ол кезде адам табиғатпен тығыз байланысты деген теория басым болды. Бұл философиялық көзқарас б.з.д. V ғасырда өзгере бастайды. Сократ: «коммуникация бұл жеке тұлға, яғни индивидтің өзін-өзі тану құралы» - деп, тұжырымдап, - адам бірінші кезекте моральды жанды зат және оның бойындағы моральді қасиеттері оның қоғамда өмір сүре алуына мүмкіндіктер береді», - деп, ол ақиқатқа жету үшін алдымен сұрақ-жауап арқылы диалог құрып, сұқбаттасушының көзқарасын анықтау қажет дейді [6].

«Байланыс» (homilia) терминін кіргізу арқылы Аристотель коммуникация түсінігін кеңейте түсті. Ол коммуникация процессін 3 құрамдасқа бөлді: «Шешен (Оратор) – Сөз (Речь) – Аудитория» [1].

Орта ғасырларда коммуникация аспектісі Құдайды түсіну мен Құдай сөзін жеткізу мақсатында пайдаланылады. Сөздері догматизм мен схоластикаға негізделген уағыз айтушылар үшін коммуникациялық технологияларды жетік меңгеру маңызды болды.

Ренессанс дәуірінде коммуникацияның жаңа формалары дами бастады. Ал Қайта өрлеу дәуірінде коммуникацияда «дискурс» термині, яғни «discutere» латын сөзінен аударғанда «талқылау», «келіссөз», қолданысқа енді.

Жаңа заман дәуірінде Батыс Еуропада XVII-XVIII ғасырда, яғни ғылыми революция дәуірі кезінде капитализм қалыптасып, ғылым мен техника қарқынды дами бастайды. Үшінші ақпараттық революция коммуникация түрлерін түбегейлі өзгертті. Осы кезеңде журналистика институты пайда болады [2-4 б].

XVIII-XIX ғасырда неміс философтарының назары «Мен - субъект» және «Ол -субъект», Субъект пен Объект айырмашылығы мен байланысы тақырыбына аударылады. Ф.Шлейермахер (1768–1834 гг.) адамдар арасындағы қарым-қатынас ол тең дәрежелі екі субъект арасындағы байланыс деп қарастырады. Ауыз әдебиеті мен жазба әдебиеті ерекшелігін зерттей келе, Ф.Шлейермахер әрекеттерді сөзбен жеткізу аспектілерін ашады [7-242 б]. Осылайша, герменевтика арқылы байланыс орнату мәселесіндегі жан-жақтылық пен тұтастықтың маңыздылығы дәлелденеді.

XX ғасыр коммуникация тақырыбы өзінің шарықтау шегіне жетті десе де болады. Маклюэн Маршалл 1962 жылы жарық көрген «Галактика Гутенберга. Становление человека печатающего» атты танымал еңбегінде БАҚ адам санасына қалай әсер еткендігі мен бұқаралық коммуникация қалайша әлемді «жаһанды ауылға» (ағылш.*Global village*) айналдырып жатқандығы туралы сұрақтарға жауап іздейді. Оның пікірінше, бұқаралық коммуникация заманауи қоғамның бөлінбес құрылымына айналды, бірақ оның кері әсері - қоғамды басқару қауқарына ие болды [5].

Неміс философы Юрген Хабермастың 1981 жылы «Коммуникативті әрекет теориясы» (Теория коммуникативного действия) атты екі томдық кітабы жарық көреді. Онда автор әлеуметтік шынайылықтың интегративті түсінігін ашып, коммуникативті теорияны рационалдық тұрғыдан зерттейді. Әлбетте, Хабермас үшін коммуникацияның басты құралы және зерттеу объектісі ол Тіл.

Тіл субъект арасындағы түсіністікті қалыптастыратын, ақиқатты ашатын құрал. Алайда, адамдар арасындағы қарым-қатынастың орнатылуында тілдің ғана ортақ болуы жеткіліксіз. Бұл ретте тілді егер бір ұлтқа тән қарым-қатынас құралы деп қарастырғанда осы ретте ұлттық ерекшеліктер, яғни мәдениет, болмыс, тұрмыс сияқты аспектілерді бірге қоса қарастыру қажет болады. Осылайша, бұл платформаны кросс-мәдени коммуникациялар тақырыбы қамтиды.

Кросс-мәдени коммуникация пәні Екінші дүниежүзілік соғыс аяқталғаннан кейін АҚШ-та амеркандық саяси, экономикалық, мәдени ықпалдарын кеңінен тарату мақсатында пайда болады. Дипломаттар мен бизнесмендердің өзге мемлекеттерде қысқа уақыт аралығында сол елдің жұртшылығымен етене кірігуі үшін АҚШ Мемлекеттік департаментінің тапсырысымен антрополог, топтық бірлесу концепциясының авторы Эдвард Твитчелл Холл зерттейді. 1954 жылы Э.Холл мен Д.Трагердің авторлығымен жарыққа шыққан «Мәдениет коммуникация іспетті» («Culture as communication») атты кітапта алғаш рет мединет аралық коммуникация деген термин қолданысқа ұсынылады.

Э.Холл түрлі мәдени топтардың айырмашылықтарын зерттей келе, олардың мәдени-коммуникациялық сипаттамаларын анықтайды. Оның тұжырымы бойынша, коммуникация жүйесіне тілден басқа жария етілмейтін, сөзбен сипатталмайтын жасырын ережелер де кіреді. Мәдени аралық коммуникацияларды орнатуда түсініспеушіліктің себебі – бірнеше мағынаны білдіретін контекстерді білмеуде.

«Контексті дұрыс оқу» процессінің маңыздылығын ол мына бір мысалмен келтіреді:

«50-шы жылдары АҚШ орыс және өзгеде шет тілдерін аударатын автоматты аударма машинасын жасап шығарады. Талантты лингвистерді тартып, бұл жобаға қыруар қаражат салынғанымен нәтиже болмады. Өйткені, хабарламаны тез әрі нақты жеткізе алушы ол адамға ғана тән және ол аударылатын тілді ғана емес, сол контекстің мағынасын жетік түсінетін болуы тиіс» [1].

Э.Холл коммуникация процессіне әсер ететін бірқатар факторларды атайды: сөйлеу мәнері, дауыс ырғағы, қимылдар, байланыс қатысушылары арасындағы физикалық қашықтық, ауа-райы, уақыт, қоғамдық нормалар, географиялық орын т.б.

Осы орайда, Э.Холл барлық мәдениеттерді жоғарыконтексті және төменконтексті деп екіге бөледі [1].

Жоғарыконтексті мәдени топ өкілдері әдетте өзара байланыстары бұған дейінгі жинақтаған тәжірибелері мен дәстүрлері арқасында «артық ауыз сөзді» талап етпейді. Араласу кезінде адам әңгіменің мәнін тілдік кодтар арқылы түсінеді. Жоғарыконтексті мәдениетке кіретін мемлекеттер: Жапония, Португалия, Венгрия, Испания, Корея, Қытай, Филиппины, Латын Америкасы, Бразилия т.б. Олардың ерекшеліктері:

- жасырын, ашық емес әңгімелесу тәсілі;
- не айтылған емес, қалай айтылған маңызды;
- сөз барысында ұзақ көпмағыналы кідіріс, яғни үндемей қалу;
- ауызша (вербальді емес) белгілер;
- көзбе-көз байланысқа көп мән беріледі;
- тым көп ақапараттың қажетсіз болуы, бәрі онсыз да түсінікті;
- қарсыласу, проблемаларды орнында шешу, бетке айтудан қашқақтау.

Ал төменконтексті мәдени орта өкілдері ақпаратты жеткізуде дыбыстық кодтарды кеңінен пайдаланады. Оларда контекстен гөрі сөзге ерекше мән беріледі. Бұл топтағы адамдар қарым-қатынастан индивидуалистікті жоғары қояды және жазба түріндегі келісімдер маңызды. Төменконтексті мемлекеттер: Швейцария, Финляндия, Нидерланды, Скандинавия, Германия, Израиль, Канада, Англия, Австралия, АҚШ.

Олардың ерекшеліктері:

- Қарапайым тілмен түсіндіру;

- Тура әрі мәнерлі сөйлеу;
- Ақпарат ауқымы рәсімделген;
- Талқыланған мәселелердің барлығы нақты әрі ашық бағаланады;
- Ой толық әрі нақты жеткізіледі;
- Ойды толық жеткізе алмау әңгімелесушінің біліктілігінің төмендігін немесе ақпаратты толық меңгермегендігін білдіреді;
- Наразылықты ашық жеткізу.

Осылайша, жеке тұлға және топтар арасында, яғни субъект арасындағы айырмашылық кросс-мәдени байланыстардың біртүпті болмайтындығын дәлелдиді. Бұл орайда, XX ғасырда кросс-мәдени коммуникацияның қарқынды дамуы салдарынан «Басқа» категориясын интерсубъективтілік арқылы қарастырады. М.М.Бахтин адам өз болмысында өзін өзі қамтамасыз ете алмайды. Ол үшін «Басқаның» онымен байланысуы қажет. «Мен» және «Басқа» әрқайсысы да өзіндік мәдени болмысқа ие. Алайда, ол болмысын тек байланыс орнату арқылы ғана жария ете алады және Бахтиннің тұжырымы бойынша әрбір адам өзіндік өмірлік көзқарасын сақтай отырып, Басқаға кірігеді [9].

Кросс-мәдени коммуникация барысында түрлі субъект өкілдері қиылысқан жағдайда әр тарап өзіндік ерекшеліктерін сақтай объективті кірігу процессіне қатысады.

Ал өзіндік ерекшеліктері дегеніміз – ол сол мәдениетке тиесілі кодтар, яғни ұлттық кодтар.

Қазақстанда ұлттық кодты зерттеу соңғы жылдары қарқын ала бастады. Оның бірден бір себебі, жаһандану процессінде Қазақстан өзіндік болмысы, яғни идентификациялық коды арқылы әлемдік аренаға шыға алатындығын түсінді. Сонымен қатар, халықаралық шараларды Қазақстанда өткізу барысында, инвесторларды, туристерді тарту барысында ұлттық бренд қалыптастыру аса маңызды екендігі айғақталды. Ұлттық брендингті зерттеуші Саймон Анхолт мемлекетті тауар есебінде қарастыруға кеңес береді. «Ұлттық брендингте мәдениеттің алатын орны зор. Өйткені, егер сол елдің адамдары өз-өздерін сыйласа, ол елді өзге елдің адамдары да сыйлайды», - деді [4].

Жалпы ұлттық код дегеніміз – ол жоғарыда айтып өткендей, көнеден қордаланып, әдет-ғұрыптар элементтерін қамтыған, сөзбен айтып жеткізуге қиын, бірақ сол топ өкілдеріне қарапайым құбылыс ретінде қабылданатын стереотиптер жиынтығы.

Бүгінде ұлттық код элементтерін жіті зерттеп, қоғамның түрлі саласында пайдалану маңыздылығының бірден бір себебі – жаһандану процессі кезіндегі ұлттық болмысымызды жоғалтып алмауымызда.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

- 1 Аристотель. Риторика / Аристотель. – М. : Лабиринт, 2000. – 221 с – 14 бет).
- 2 Гапонова Н.А. Понятие коммуникации в философии – 5-ші б. <http://shgpi.edu.ru/files/nauka/vestnik/2014/2014-3-3.pdf>
- 3 Грушевская Т.Г., Попков В.Д., Садохин А.Л. Основы межкультурной основы. – М. Юнити, 2003.
- 4 Кобякина О.Е. Брендинг территорий: национальная кухня как один из атрибутов бренда страны (на примере Дании, Швеции, Латвии и России) <http://www.mediascope.ru/1614>
- 5 Маршалл М. («Галактика Гутенберга. Становление человека печатающего»).
- 6 Нерсеянц, В. С. Сократ / В.С. Нерсеянц. – М. : Наука, 1977. – 152 с. 126-127 бет. (<http://shgpi.edu.ru/files/nauka/vestnik/2014/2014-3-3.pdf> 4 бет)
- 7 Шлейермахер, Ф. Герменевтика / Ф. Шлейермахер ; пер. с нем. А.Л. Вольского ; науч. ред. Н.О. Гучинская. – СПб.: Европейский Дом, 2004. – 242 с.).
- 8 Хабермас Ю. Теория коммуникативного действия

(<http://library.lgaki.info:404/2017/%D0%93%D1%80%D1%83%D1%88%D0%B5%D0%B2%D0%B8%D1%86%D0%BA%D0%B0%D1%8F%20%D0%A2.%20%D0%93.pdf>)

9 Рябова М.Э. Я и Другой в философии М.М.Бахтина и современной реальности
<https://cyberleninka.ru/article/n/ya-i-drugoy-v-filosofii-m-m-bahtina-i-sovremennoy-realnosti/viewer>
10Hall E.T. Beyond Culture. — Anchor Books, 1989 — ISBN 978-0385124744

УДК 02.15.51

ИММАНУИЛ КАНТ И ПРОБЛЕМА РАСИЗМА

Қасымбек Алмат

kassymbek.067@mail.ru

магистрант 1 курса ОП «Философия этика»,
ЕНУ имени Л.Н.Гумилева, Астана, Казахстан
Научный руководитель – Сандыбаева У.М.

Дискуссии, возникшие в контексте движения Black Lives Matter, положили начало и широкому обсуждению вопроса о необходимости переосмысления наследия известных западных философов. Это коснулось и работ И. Канта, в частности того, как философ подходил к описанию рас и народов. Резонанс прессы и академических специалистов вызвал тезис историка М. Цойске о том, что среди философов одним из основателей европейского расизма является И. Кант [1].

Во-первых, обозначим работы, где есть характеристика рас у философа: «Наблюдения над чувством прекрасного и возвышенного» (1764), «О различных человеческих расах» (1775), «Определение понятия человеческой расы» (1785), «О применении телеологических принципов в философии» (1788), «Антропологии с прагматической точки зрения» (1798). Мы не будем излагать идеи Канта, а акцентируем внимание на амбивалентности взглядов философа, опираясь на его ключевые философские идеи.

Концепция «расизма» у И. Канта является сложной и противоречивой, и включает как утверждение универсализма и равенства всех людей, так и элементы европоцентризма и идеи о более высокой культуре Запада. Как отмечают некоторые исследователи, необходимо иметь в виду, что термин расизм и социальное явление в таком виде, как мы их знаем сегодня, возникли после его жизни.

На основе ключевых работ Канта можно заключить, что все люди, независимо от их расовой принадлежности, обладают равным достоинством. В «Основах метафизики нравственности» и «Критики чистого разума» Кант разработал концепцию категорического императива. Категорический императив представляет собой формулу, которая описывает универсальный этический принцип действия, который должен применяться всеми людьми в любой ситуации. Категорический императив формулируется так: «Действуй только по тому максимуму, который ты можешь в то же время желать, чтобы он стал всеобщим законом» [2]. Иными словами, человек должен руководствоваться принципом универсальности, то есть поступать так, как он хотел бы, чтобы поступали все люди в подобной ситуации. Являясь основой морального поведения, он не зависит от частных желаний и интересов, а определяется только общечеловеческими ценностями и принципами.

Однако, следует отметить, что в своих работах И. Кант использовал термин «низшие расы» и делал различие между «европейскими» и «не европейскими» народами, что вызывало критику и дискуссию особенно в современном контексте. Действительно, в некоторых его работах можно найти высказывания, которые могут трактоваться как выражение расистских

взглядов. Например, в «Физических определениях силы» он писал: «Более низкие расы находятся ближе к состоянию животных, и между ними и высшими расами нет резкой границы, поскольку каждая раса может иметь своих представителей, близких к другой расе, причем граница между людьми и животными тоже размыта» [3]. В «Антропологии с прагматической точки зрения» он говорил о «более высокоразвитых» и «более низкоразвитых» расах, что также можно рассматривать как расистские взгляды.

Из ремарок философа, как замечает А. Жаворонков, можно сделать вывод о том, что в 1770–1780 годах, Кант поддерживает идею рабства – как минимум в отношении африканских народов. Кроме того, Кант утверждает, что американская, негроидная и индийская расы не способны самостоятельно организовывать революции [1]. В некоторых текстах есть высказывания, которые вызывают сегодня недоумение, но по собственному признанию Канта, он их заимствовал у других авторов. Например, что у индейцев всегда потные и холодные руки [4]. Кант пока говорит о рабстве, как если бы оно было естественным, не вызывающим удивления и порицания феноменом [1].

Позже в своих политических трудах Кант критикует рабство и колониальную политику европейцев, он отходит от дискриминационной классификации рас, которая противоречит идее космополитизма и другим ключевым идеям. Философ, как и другие просветители своего времени, считал, что все люди рождаются равными, и что никакая расовая или этническая группа не является превосходящей или уступающей другим. Он придерживался идеи космополитизма - идеи, что люди должны считать себя гражданами мира, а не только своей национальной группы, и что все люди равны в своих правах и достоинстве. Кант считал, что все люди должны иметь право свободно перемещаться и жить в любой части мира, где они хотят жить, и что государства должны работать вместе для обеспечения такой свободы передвижения. Кант считал, что космополитический подход позволит избежать конфликтов и войн, которые могут возникнуть из-за национальных интересов и притязаний на территории. Кроме того, он верил, что космополитический подход может помочь в укреплении мирового сообщества и создании мира. Идея космополитизма И. Канта была важным вкладом в развитие политической теории и философии. Его идеи влияли на многих последующих мыслителей, которые развивали концепцию мирового правительства и космополитических идей [5]. Однако, следует снова отметить, что Кант не всегда был последовательным в своем отношении к расизму и этнической нетерпимости. В некоторых случаях он выражал негативные взгляды на неевропейские народы и считал, что они находятся на более низком уровне развития, чем европейцы. Эти взгляды и вызывают критику и осуждение в современном мире. Несмотря на это, следует отметить, что идеи И. Канта по поводу универсальных прав человека и равенства всех людей перед законом продолжают оказывать влияние на мировую философию и политические теории. Он считал, что человеческие права являются абсолютными и неотъемлемыми, и что они должны быть защищены независимо от расы, пола, этнической принадлежности или других факторов. В этом смысле его философия может служить источником вдохновения для борьбы против нетерпимости в нашем мире. Однако, есть и другая интерпретация, так, афроамериканский профессор философии М. Черри считает, что категорический императив, в сочетании с расовой теорией Канта, исключает чернокожих. «Назвав характеристикой человека «способность рационально думать и действовать», он своим отношением к чернокожим людям («неграм») по сути исключил их из человечества» [6].

То есть, мы столкнулись с некоторыми трудностями в интерпретации его взглядов. В частности, все люди имеют свою интеллектуальную и моральную ценность и должны быть рассматриваемы как конечные цели в самих себе, а не средства для достижения чьих-либо иных целей. Это означает, что расизм, который основан на предположении о превосходстве одной

расы над другой, противоречит категорическому императиву, который требует рассматривать каждого человека с уважением и как существа, обладающего собственным достоинством.

Кроме того, Кант разработал концепцию «общечеловеческих прав», которые должны быть гарантированы для каждого человека, не зависимо от расы, пола, национальности или иных категорий. Эти права включают в себя право на свободу, равенство перед законом и защиту от насилия. Он также отвергал идею о коллективной вине, утверждая, что каждый человек несет ответственность только за свои собственные поступки. Таким образом, он призывал к уважению достоинства каждого человека и разработал концепцию прав, которые должны быть гарантированы для всех. В то же время его работы критиковались за то, что он не раскрыл все аспекты моральной проблематики, включая проблему расизма, в достаточной степени.

Еще одна интересная сторона философии Канта, помимо ранее затронутой концепции космополитизма, состоит в его взглядах на европоцентризм. Кант был критиком европоцентризма, т.е. убеждения в превосходстве западной культуры над другими культурами. Он считал, что все культуры должны иметь право на свободное развитие, без вмешательства со стороны других культур или наций. Философ пишет, что все культуры должны развиваться и достигать высокого уровня цивилизации, сотрудничая друг с другом. Он отвергал идею, что западная культура является «лучшей» по сравнению с другими культурами, и что все культуры могут внести ценный вклад в общий прогресс человечества [4]. Таким образом, И. Кант высказывался за космополитический взгляд на мир и призывал к уважению всех культур и народов. Нюансы заключаются в том, что различные культуры мира могут быть классифицированы по степени их развития и близости к идеалам разума и нравственности. Он выделял три уровня культур: культуру диких народов, культуру цивилизованных народов и культуру гуманитарной эпохи. Он утверждает, что культуры цивилизации наиболее развиты и обладают наибольшим уровнем просвещения и морали, культуры гуманитарной эпохи находятся на промежуточном уровне, а культуры диких народов наименее развиты и не обладают ни просвещением, ни моралью. При этом И. Кант считает, что каждая культура имеет свои уникальные черты и достоинства, и что они должны быть уважаемы и сохранены.

Кант признавал, что различные культуры мира могут достигать равных высот в развитии разума и нравственности. Он утверждал, что идеал разума и нравственности превышает любой конкретной культуры и должен служить целью для всех людей, независимо от их культурной принадлежности. Таким образом, можно сказать, что он видел различные культуры мира как равноправные и способные достичь высоких уровней развития разума и нравственности. В то же время можно найти и высказывания Канта в пользу идеи европейского культурного превосходства, а именно то, что высший уровень развития культуры достигнут именно в Европе. Также в некоторых своих заметках И. Кант использовал расистские выражения и аргументировал их теорией расовой иерархии. Таким образом, И. Кант выступал за уважение к нравственным правам и равенству всех людей, но одновременно выражал расистские взгляды и придерживался идеи культурного превосходства Европы.

Таким образом, концепция рас у И. Канта является противоречивой и неоднозначной. С одной стороны, он выражал некоторые негативные взгляды на некоторые расы, с другой стороны, он продвигал идею универсального равенства и врожденных прав для всех людей, независимо от их происхождения.

В целом, можно сделать вывод, что И. Кант не был расистом в современном понимании этого термина. Его идеи космополитизма и уважения к личности человека привели его к осуждению рабства и торговли рабами. Но, его иерархическая система культур, а также высказывания о некоторых народах и расах, противоречат его принципам универсализма и равенства. Кант, как и многие другие мыслители своего времени, не избежал некоторых форм

расизма, но в то же время его идеи и принципы оказали большое влияние на борьбу за права человека и их равенство в современном обществе.

С одной стороны, философ выступал за равенство всех людей и критиковал использование людей как средств для достижения целей. С другой стороны, он выражал европоцентристские взгляды и считал, что определенные народы и культуры находятся на более высокой ступени развития, чем другие. В своих работах философ не раз высказывался против рабства, но при этом считал, что чернокожие люди менее развиты, чем белые. Таким образом, концепция расизма у И. Канта является противоречивой и не может быть однозначно определена.

Наконец, важно учитывать контекст времени и культуры, в котором жил Кант, а также его философские взгляды в фундаментальных трудах, чтобы понимать его взгляды на эту тему. Философ является продуктом своего времени и культуры. Однако нужно и критически анализировать его взгляды и понимать, что представление об иерархии рас совершенно неприемлемо для сегодня для нас.

Список использованных источников

1. Жаворонков А.Г. Антропология Канта в контексте дебатов о расизме в истории философии // Историко-философский ежегодник. 2021. № 36. С. 339–364.
2. Кант, Иммануил. Критика практического разума. – М.: Астрель; СПб.: Азбука-классика, 2018. – 288 с.
3. Иммануил Кант. "Физические определения силы". (Кант И. Сочинения в 8 т. Т. 5. М., 1965. С. 259-265).
4. Кант И. Собрание сочинений: в 8 т. Т. 2. М.: Чоро, 1994. С. 339
5. Kleingeld, P. (2012). Kant and cosmopolitanism: The philosophical ideal of world citizenship. Cambridge University Press.
6. Погорельская С.В. «Слишком белый, чтобы быть чистым». Современные западные дебаты о «расизме» Канта // Социальные и гуманитарные науки. Отечественная и зарубежная литература. Сер. 3, Философия: Реферативный журнал. 2020. №4. С. 194-201.

УДК 39(574.42)

ЭЛЕМЕНТЫ МАТЕРИАЛЬНОЙ И ДУХОВНОЙ КУЛЬТУРЫ САКОВ НА ОСНОВЕ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ФИЛЬМА «ТОМИРИС»

Кульманова Алинур

kulmanovaalinur48@gmail.com

студент Казахской головной архитектурно-строительной академии (МОК),
Алматы, Казахстан

Научный руководитель – Касымова Л.Н

Аңдатпа. Бұл мақалада «Томирис» көркем фильмі бойынша сактар мәдениеті туралы айтылады.

Abstract. This article discusses the culture of the Saks based on the feature film "Tomiris".

Культура – является связующим звеном в развитии народа. В современных условиях глобализации проблема культурной идентичности возрастает, так как есть риски ее потери. В этих условиях изучение духовного наследия своего народа обретает большую актуальность и поэтому обращения к нашим истокам, культурному наследию казахского народа, в частности к сакской культуре имеет большое теоретическое и практическое значение.

Саки – кочевые племена, населявшие территорию нынешнего Казахстана в эпоху раннего железа (VIII–III вв. до н. э.) Они относились к ираноязычному племени. В свою очередь саки делились на группы, в древнеперсидских источниках отмечены: саки – парадарая («за рекой»), саки – тиграхауда («в остроконечных шапках») и саки – хаомаварга («изготавливающие напиток хаома») [1, с.32]. Сакская культура была очень разнообразной и развитой. Это доказывают археологические и письменные находки [2, с.21]. Саки делились на три сословия: воины, жрецы, скотоводы и земледельцы. У каждого сословия была одежда определенного цвета, так у воинов была одежда красного или желто-красного цвета, у жрецов белого, а у скотоводов и земледельцев синего. В сакском обществе правили цари, власть которых передавалась по наследству. Важные вопросы, касающиеся племени, решались на народном собрании. Это доказывает, что саки придерживались военной демократии [1, с.33]. В сакском обществе женщина находилась на почетном месте. Она наравне с мужчинами участвовала на войне и имела право быть во главе племени. Пример тому - величественная царица Томирис.

Как известно, основным занятием саков было преимущественно кочевое скотоводство [4, с.120] Разводили они коров, лошадей, верблюдов, а также овец. Лошадь занимала особое положение в обществе саков. Для них считалось позором не быть на коне и ходить пешком. Поэтому уже с раннего детства они приучали своих детей к верховной езде. Кочевое скотоводство у саков было в доминирующем положении [3, с.23]. Такая форма хозяйства означала экономический прогресс в степной жизни. На базе этого развивалось ремесло, они изготавливали деревянную и кожаную посуду, колесный транспорт, бронзовые и железные орудия, мечи, доспехи и другие вещи [2, с.45].

Саки создали культуру, влияние которой сказалось на просторах Восточной Европы, а также Западной и Центральной Азии. Она достигла высокой степени развития. И главным составляющим был непосредственно «звериный стиль». Отличительной особенностью данного стиля являлись стилизованные изображения животных. Чаще всего, животные изображались в движении – в момент скачка или борьбы. Происхождение данного стиля связано с верованием саков, прежде всего, тотемизма [1, с.24].

Изображения в зверином стиле наносились на все: одежду, ювелирные украшения, оружия, доспехи, посуду и так далее. Так как саки были умелым народом, у них было развито ювелирное искусство. Древние мастера знали о литье расплавленного золота в формы, так они создавали превосходные ювелирные изделия, которые украшали одежду женщин [1, с. 26].

Саки обожествляли духов природы. Кочевые саки поклонялись огню и солнцу. Они верили в духов умерших и считали, что после смерти душа человека продолжает свое существование. Поэтому они подходили с особым вниманием к погребальному обряду. Саки хоронили умершего в парадной одежде, вместе с предметами обихода, которые, как им казалось пригодиться в загробном мире. Погребальные курганы простых людей отличались от тех, кто занимал высокое положение при жизни и был наделен властью. Торжественность захоронений, а также предметы в них соответствуют статусу. Именно поэтому саки оставляли в погребение знатных людей все те предметы обихода, которые были использованы при жизни. [2, с.34].

Отличительную особенность имело и оружие саков. Они одни из первых, преуспевших в изготовлении специальных глиняных печей для плавки металла. Освоение процесса плавки железа, дало им возможность изготавливать оружие лучшего качества, в отличие от бронзового. Это и поспособствовало одерживать победы в походах и противостоять врагам [5, с.51].

Я хотела бы проанализировать сакскую культуру на основе фильма «Томирис». Фильм «Томирис» режиссера Акана Сатаева основан на рассказах Геродота о гибели царя персов Кира во время войны с массагетами, во главе которых была царица Томирис. Идея данного фильма заключается в том, чтобы показать события, происходившие на территории нынешнего Казахстана в эпоху раннего железа.

Геродот писал о жизни царицы Томирис и ее победы над персидским царем Киром Великим. Целью данного фильма было показать тяжелую, но выдающуюся жизнь царицы. Но, помимо этого, в фильме мы видим культурные ценности племени. Есть множество кадров, показывающие духовную и материальную культуру. Но, тема одежды заслуживает особого внимания, так как мы отчетливо увидели тенденцию «звериного стиля». В начальных кадрах мы видим мужчин, которые носили шаровары, остроконечный головной убор, чапан и сапоги [рис. 1].

Рисунок 1 – Одежда саков.
Источник: художественный фильм «Томирис»

Как известно, для создания ткани саки использовали пряжу из шерсти животных. Что касается женщин, то помимо традиционной одежды, они носили и украшения, которые показывали тенденцию звериного стиля. Например, кольцо, переданное из рук матери в руки отца Томирис наглядный пример этого. На кольце изображено животное в скачке, что определенно описывает данный стиль [рис. 2]. Помимо этого, были и другие примеры, такие как посуда и оружие.

Рисунок 2 – «Звериный стиль».
Источник: художественный фильм «Томирис»

Фильм хорошо показал духовную и материальную культуру сакского народа, но нельзя утверждать, что история, снятая по записям, является правдой. Многие были не

согласны с интерпретацией образа Томирис. Иранцы считают, что Кир не был обезглавлен женщиной и для них версия Геродота считается унижительной, они придерживаются версии Бероса или Ксенофита.

«Если сравнивать (история Геродота о Томирис. – Авт.), то историчность этого рассказа имеет под собой основание, и по большей части эти события могли быть. В разных источниках сказано, что Кир погиб в борьбе с варварами, скифами, саками. Другие источники косвенно подтверждают эти сведения. Рассказу Геродота можно доверять», – сказал историк Жаксылык Сабитов [6].

Также есть мнение, что фильм был снят о человеке, чье родство с казахами и тюрками в целом ставится под сомнение. Особое место в картине уделяется степи, религии, шаманизму, а также тенгрианству. При этом, подчеркивается, что сама Томирис не была сторонницей язычества, так во время погребального обряда своего мужа и сына она вступает в конфликт со жрецом, запрещая приносить им в жертву людей [рис. 3]. Жрец в данной ситуации символизирует нечто архаичное, уходящее в прошлое [6].

Рисунок 3 – Погребальный обряд мужа и сына царицы Томирис
Источник: художественный фильм «Томирис».

Авторами фильма была проделана большая исследовательская работа по воссозданию эпохи, реконструкции материальной и духовной культуры [6].

Таким образом, рассмотренный фильм, как представляется, прекрасно отображает материальные и духовные ценности могущественных саков. Все вышеперечисленные высказывания, говорят нам о существовании цивилизации в степи. Два события произошедших в этот период сыграли огромную роль в истории человечества. Первое – освоение железа, используемого в качестве материала для изготовления орудий труда и непосредственно оружия. Развитие металлургии дало большой толчок разным отраслям, значительно возросли возможности ремесленников и конечно земледельцев. Второе – это непосредственно возникновение кочевого скотоводства. Этот образ жизни был прогрессом в хозяйстве и образе жизни степного племени. Благодаря кочевому скотоводству, племена осваивали степное пространство, что сыграло роль в создании высокой культуры. Безусловно, могущественное племя оставило свой неизгладимый след в истории.

Список использованных источников

1. Кузембайулы А., Абилов Е./История Казахстана: Учебник для вузов. 8-е изд. перераб. и доп. / - Костанай: Костанайский региональный институт исторических исследований, 2006. – 350 с.
2. К.А. Акишев, Г.А. Кушаев / Древняя культура саков и усуней долины реки Или. // Алма-Ата: 1963. – 320 с.
3. История Казахстана: народы и культуры: Учеб. пособие / Маса-Инов Н.Э. и др. - Алматы: Дайк-Пресс, 2000. - 608 с, + вкл. 28 с.
4. Габитов Т.Х. «Казахи: Опыт культурологического анализа». – Saarbrücken: Germany Academic Publishing GmbH & Co. KG lap lambert. - Heinrich-Böcking-Str. 6-8, 66121. - KG LAP LAMBERT, ГЕРМАНИЯ, 2012. 10. Габитов Т.Х., Абдигалиева Г.К., Исмагамбетова З.Н. «Философия культуры»: Учебник для студентов вузов и колледжей. – Алматы: Эверо, 2013 11. Габитов Т.Х., Затов Қ. «Қазақ мәдениетінің рухани кеңістігі». - Алматы: Раритет, 2013.
5. К.А. Акишев / Древние и средневековые государства на территории Казахстана (этюды исследования). – Алматы, 2013. – 192 с.
6. <https://informburo.kz/stati/eto-feministicheskiiy-film-chto-kinokritiki-dumayut-o-kartine-akana-sataeva-tomiris.html>

УДК130.2

«КИНО КАК ГЛАЗ»: АНАЛИЗ КОНЦЕПЦИИ ТОМАСА ЭЛЬЗЕССЕРА ИМАЛЬТЕ ХАГЕНЕРА

Мукушева Асемгуль Куатқызы

syomaazz@icloud.com

Магистрант 1-го курса ОП «Философия и этика»,

ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

Научный руководитель – Сандыбаева У.М.

Сегодня кинематограф стал предметом изучения разных социо-гуманитарных наук. Философ постмодернист Жиль Делез написал книгу «Кино», опираясь на идеи Анри Бергсона о «образе-времени» и «образе-движения» и в этом контексте он сравнивает великих кинематографистов с мыслителями [1]. В данной статье мы обращаемся к другой оптике взгляда на кино, где оно соприкасается и с философией, и с гендерными исследованиями, и с когнитивными науками. Мы акцентируем внимание на исследовании именно кинематографического опыта Т. Эльзессером и М. Хагенером, т.е. они вопрошают о кинематографическом опыте. Этот опыт представляет взаимодействие между экраном и зрителем, между разумом, телом и чувствами и речь идет не только о феноменологической интерпретации [2]. Важно то, что кино создает особые формы чувственности и ставя в центр мышления тело, авторы расширяют методологические перспективы для исследования кино. В статье мы ограничимся только одним срезом, а именно, кино как глаз.

Итак, авторы рассматривают роль глаза как органа раскрытия мира и в тоже время говорят о тревожном, ненадежном, характере этого раскрытия. Согласно феноменологии взгляда в кино, зритель не просто смотрит на изображение на экране, но также и сопереживает происходящему, не просто видит движение и действие на экране, но также чувствует эмоции персонажей. Феноменология взгляда в кино утверждает, что зритель не является пассивным наблюдателем, наоборот же активно участвует в процессе восприятия фильма. Сюжет фильма может влиять на человека эмоционально и психологически. Если игра актера смогла побудить в вас чувства,

эмоции, значит, актер прекрасно справился со своей работой. Из этого и вытекает, что кинематография тесно связана с семиотикой и сенсуализмом.

Глаз не привязан одному лишь физиологическому аспекту нашей жизни. Как орган зрения он выдает наше внутреннее состояния души. Именно глаз выдает наши эмоции, неважно гнев или радость, именно через глаза мы передаем свои эмоции. Здесь уместно упомянуть теорию Ж. Лакана о разделении идеального Я и Я -идеала. Каждый субъект на стадии подсознательного уровня может выдавать свое неудовольствие собою. Мало когда человеку нравится его отражение, и он всегда идеализирует другого. Он всегда хочет достичь чего-то другого, выглядеть насыщеннее, красивее, лучше. Всегда возможен конфликт с воображаемым Я Другого.

Глаз в раннем кинематографе играл роль глаза-протеза как механического дополнения к восприятию. Глаз не привязан к телу и спокойно может путешествовать по всему миру. Авторы не случайно обращаются к шедевр Дзиги Вертова «Человек с киноаппаратом». Кино-глаз Вертова кажется бестелесным и всевидящим, да и группа его называла себя киноками. Это была победа кино над органами чувств [2, 176].

Для понимания феноменологии взгляда важна феминистская теория в кино. Роль женщины в кино – это, как универсум, либо идеалистической женщины, либо пассивный взгляд на нее. Женщина всегда играет одну из этих двух позиций. Мужчина смотрит, женщина - объект взгляда [2, 192]. Например, жестокое отношение к женщине в фильме «Андалузский пес», где представляется мужчина с лезвием или же роль Кларисы Старлинг в фильме «Молчание ягнят» где от нее напрямую требовалось доказать свои силы и знания в мужском обществе и где она была под пристальным обзором мужчин. Общественное мнение разделилось по поводу фильма. Если одни увидели сильную женщину, которая обязана всем мужчинам показать свой профессионализм, то другие заметили в этом кинороль женщины среди мужчин в плане их вуайеристского взгляда. Углубляясь в смысл фильма, мы можем заметить, что главная героиня, подражая отцу и вправду хотела показать свой профессионализм, свою силу и конечно же заботу. Но и не стоит забывать вуайеристические взгляды разных персонажей. То есть, как мы и упомянули ранее, отведенная роль для женщин предоставляется только как дополнительный маневр движения в кино. В кинематографе нам легко встретить мужчину главным героем, властелином и протагонистом. Что касается женского пола все, наоборот, мы редко когда встречаем женщину протагониста в кино. Именно отсюда и берет название так называемое “женское кино”. Ведь в классическом понимании роль мужчины всегда была зрительной, а женщина всегда была объектом его взгляда. Итак, феминистская теория кино была особенно активна в выявлении специфических паттернов контроля и захвата, присущих взгляду (во внутри диегетическому пространству между камерой и персонажами или между аудиторией и фильмом).

Если рассматривать глаз как интерфейс между зрителем и фильмом, то можно выделить несколько конфигураций, по-разному формирующих взгляд и зрительную деятельность. Еще до того, как они были подхвачены и развиты кинематографом, некоторые из этих конфигураций уже были культурно обусловлены и глубоко укоренились в народном воображении. Например, творческий (и внутренний) глаз воображения, характерного для романтической эпохи, сглаз, приписываемый этническому и культурному Другому. Благожелательное око всевидящего христианского Бога (как оно изображено на американской долларовой банкноте) переходит в демократический идеал глаза, символизирующий прозрачность и открытость: взгляд просвещения и разума, характеризующийся светом, уравнивает глаз и солнце как источники знания. Но глаз и взгляд могут также безжалостно подстегивать самоанализ вплоть до самообвинения, как это показывают инквизиционная охота на ведьм, показательные процессы Сталина или любое другое принудительное признание [2,173].

Для раскрытия феминистской оптики авторы обращаются к эссе Лауры Малви «Визуальное удовольствие и нарративный кинематограф». Этот манифест второй волны феминизма не только сыграл фундаментальную роль в теории кино, его влияние распространилось далеко за ее пределы, на историю искусства, культурологию и даже теорию литературы. Его самым провокационным и, пожалуй, самым проблемным моментом был «антиэстетизм», радикальное иконоборчество и неприятие красоты и удовольствия: «Считается, что, анализируя удовольствие или красоту, мы одновременно разрушаем то, что анализируем» [2,189]. Главный аргумент Малви состоит в том, что в голливудском кинематографе нормативно функционирующая иерархия взглядов кодируется в категориях гендера: мужчина смотрит, женщина является объектом взгляда. Главное новшество ее подхода заключается в повороте от содержания к форме, поскольку она критикует уже не репрезентацию, а способ репрезентации. Предшествующие феминистские тексты касались прежде всего роли женщин в фильмах, сосредоточивались на репрезентации, понимавшейся как миметический реализм, результатом чего было, например, влиятельное исследование изображения женщин, варьировавшегося от подавления до изнасилования. Малви радикализовала эту критику, обвинив весь классический кинематограф, независимо от того, представляют ли отдельные фильмы образцы позитивных ролевых моделей для женщин или нет, в том, что они поддерживают господствующую фаллоцентрическую патриархию и закрепляют ее структуры. Классический голливудский кинематограф обычно не только фокусируется на протагонисте мужчине в нарративе фильма, но и предполагает зрителя мужчиной (или зрителя, кодируемого как мужчина). Поскольку зритель идентифицирует себя с главным героем, он проецирует свой взгляд вовне, совмещая со взглядом себе подобного, то есть своего экранного заместителя таким образом, что власть главного героя, обусловленная его контролем над событиями, совпадает с активной властью эротического взгляда. Оба типа власти придают уверенное чувство всемогущества. Только несколько жанров, среди которых мелодрама, имеют протагониста-женщину, и неслучайно эти жанры часто с презрением назывались «женскими фильмами» или «слезовжималками». Дополнительная проблема в этих фильмах состоит в том, что они, как кажется, предлагают только мазохистскую позицию идентификации с героиней и ее страданиями. Более того, по мнению Малви, присутствие женщины в фильме всегда указывает на нехватку, потому что на символическом уровне женщина всегда вводит в игру угрозу кастрации. В такой констелляции у фильма есть только два способа бороться с «опасностью» кастрации: фетишизм или садизм. Женщина либо возносится до положения фетиша (или частичного объекта) и переносится в царство воображаемого, как это, по мнению Малви, демонстрируют фильмы Джозефа фон Штернберга с Марлен Дитрих, либо ее наказывают по ходу сюжета за желание видеть и изгоняют из символического порядка, из-за чего она «регрессирует» в зависимое положение, как в фильмах Альфреда Хичкока, в особенности в «Марни», «Птицах» и «Головокружении» [2, 195]. Тезисы Малви повторялись бесчисленное количество раз и в итоге были сведены к списку психоаналитических концепций, таких как фетишизм, вуайеризм, страх кастрации, фаллос и дезавуирование, или отрицание.

С другой стороны, по меньшей мере два поколения теоретиков кино с 1980-х годов успело выдать большое количество изощренных комментариев о нарратологических, гендерных и идеологических следствиях аргументов Малви о кино и статусе «полового различия». Если женский кинематограф все-таки возникнет, он не должен будет только лишь представлять положительных героинь, сосредоточиваться на женских проблемах, он должен пойти гораздо дальше, если хочет оставить свой отпечаток в сознании. Это потребует революционной стратегии, которая может быть основана только на анализе того, как фильм работает в качестве медиума внутри специфической культурной системы. Как отмечают авторы, проект Малви не только получил развитие, но и подвергся критике на самых разных основаниях, например за

гетеросексистскую аргументацию, поскольку скрытым или непредумышленным образом он устанавливает гетеросексуальную идентификацию в качестве нормы. Согласно такой критике, в этой модели нет места для лесбийской (или гомосексуальной) идентификации, на что Малви ответила статьей, в которой подчеркнула «перверсивную» идентификацию с мужским взглядом как возможную субъектную позицию для женщины [2, 198].

Итак, ключевой вопрос истории кино: как фильмы воздействуют на зрителей и как зрители воздействуют на фильмы? Исследователями Эльзессером и Хагенером кинематограф воспринимается через призму человеческого тела. Мы рассмотрели один аспект их концепции, а именно, кино как глаз. Эта концепция интересна тем, что позволяет выстраивать теории кино вокруг отношений между миром кино и миром зрителя, то есть наш глаз становится более чем просто орган зрения.

Список использованных источников

1. Делёз Ж. Кино.- М.: Ад Маргинем Пресс, 2012.- 560с.
2. Т. Эльзессер, М. Хагенер. Теория кино. Глаз, эмоции, тело.- СПб.: Сеанс, 2016.- 440 с.
3. Лакан Ж. “Я” в теории Фрейда и в технике психоанализа. Пер. с фр./А Черноглазова. М.: Издательство “Гнозис”, Издательство “Логос”. 2009. – 520 с.

УДК: 140.8

«МӘҢГІЛІК ЕЛ» БОЛУДАҒЫ ЕЛДІК САНА ӨЛШЕМДЕРІ

Муратбева Айнур Кайратовна

muratbaevaai@mail.ru

«Философия және этика» ББ 2 курс студенті
Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан
Ғылыми жетекші - Тұрсынбаева А.Ө.

Әр қоғамның ұлттық идеясы, ұлттың бірігуі жайлы өз түсінігі бар. Мұратсыз ұлттың ұлт болып қалыптасуы да, сақталып қалуы да мүмкін емес. Ұлттық идея халықты біріктіретін, бір мақсатқа жұмылдыратын, тұтастыққа негізделген, қоғам дамуында шешуші рөлге ие қозғаушы күшке айналады, ал онда қоғам дамуының бүгіні, ертеңгі болашағы көрініс табады.

Қазақ жері де, елі де сонау Асан Сәбитұлының Жерұйығынан бастап бертін келе алты Алаштың ұл-қыздары ұмтылған Алаш ордасынан бүгінгі сан ғасырлар бойы армандаған, әлемге ыстық қуанышпен паш ете алатын тәуелсіз Қазақ елі мемлекеттілігіне қол жеткізгелі бері, міне ширек ғасырға таяп қалды. Бұл жолда Қазақ елі қаншама ғасыр заңғарларын бастан кешірді. Қаншама әкенің қаны мен ананың сүті жерге төгілді. Оған ұлт тарихымыз куә.

Ең бастысы Тәуелсіздікке қол жеткіздік. Елді жетелеп, шыңға жеткізер Елбасымызды таңдадық. Тәуелсіздікті асқақтадық. Мемлекетімізді түзеттік. Туымыз көкте желбіреді, әнұранымыз шырқалды, елтаңбамыз мәңгілікке тарих бетіне таңбаланды. Шекарамыз бекіді. Еңселі елордамыз - Астана бой көтерді. Бір сөзбен айтқанда, қазақ халқы тәуелсіздікті құттылыққа балады. Бір бақытқа кенелдік. Осы жетістіктерге көз жүгіртіп, қазақ халқы мәңгілікке жаралғандығын бірден аңғаруға болады. «Мың өліп, мың тірілдік» деген осы. Мәңгіліктің табиғаты қазақ халқының болмысына біткен десек те жарасар.

Тәуелсіздіктің басты ұғымы - Мемлекет. Себебі, тәуелсіздік дегеніміздің өзі этностың ұлттық мемлекет құру туралы қиялынан, арманынан, мақсатынан, мұрат биігінен туындайтын - дүниетаным. Осылай болғандықтан тәуелсіздіктің нақтылы саяси жетістігі, биігі - ұлттық мемлекет. Саяси билікке қолы жетпеген халықта тәуелсіздік туралы арман ғана болар еді.

Тәуелсіздікке жеткен халық, ұлт өз мемлекеттілігінің іргетасын құрудан бастап, өзін жаңа сапа биігіне көтере бастамақ.[1].

Тәуелсіздік алып, егеменді ел болу – бұл құтты қадамның бастамасы іспеттес. Болашаққа нық сеніммен қадам басқан егеменді Қазақ елінің шығатын шыңы мен алатын асулары әлі алда. Қысқа уақыттың ішінде – ақ, ел нақты міндеттер мен бағыт - бағдарларды түзеп, білек сыбана кірісіп кетті. Осындай қысқа мерзімнің ішінде қыруар игі істердің атқарылуы Тәуелсіздіктің бастауында болған Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаевтың рөлін ерекше атап өтерлік. Еліміздің егеменді мемлекет ретінде қалыптасуы мен дамуы жолындағы басты мақсаты да, арманы да құтты қоғам құру еді. Өйткені, кемелденген құтты қоғам ғана мәңгілік елге жетелейді.

Жас ғалым С.Ж.Сапарғалиева: «Тарихымызды, мәдениетімізді қайта жаңғырту, өткенге жаңаша көзқараспен қарау, жаңа мыңжылдыққа ұлы көшпен қатар қадам басқан еліміздің рухани жаңаруы, өркениеттік бағдары ұлттық идея болып табылады. Демек, қандай да бір қиындық пен құлдыраудан кейін халық басын біріктіріп, ұйытқы болатын мүдде-дәл осы ұлттық идея» деген болатын. [2].

Н.А. Бердяев: елдік сана-сезім өткенді қалпына келтіретін, тарихтың барлығын сақтайтын орасан күшін білдіретін түбірі тереңге кететін сана-сезім дейді. «Елдік тұтастықты сезіну ғана ұлттық сана-сезімді айғақтай алады. Ғарифолла Есім пікірі бойынша, бар қазақ – бір қазақ болуы шарт. Абайдың «біріңе қазақ, бірің дос, болмасаң істің бәрі бос» деген ойы осы идеяны меңзейді. Этноста өткен ұрпақ бүгінгі ұрпақтан еш кем емес өмір сүреді, олай болса, біздің ата мен әже, ата-бабаларымызды, бүгінгі біз, ертеңгі келер ұрпақтар тірі, жанды күйінде қабылдайды. Осы тұста Ғарифолла Есімнің «Менің датым – сананы тәуелсіз ету...» атты сұхбатында «Қазақ елі – мәңгілік» деген мәселеге байланысты 7 айқындама айтады [3]. Соның жетінші айқындамасы жақсы қазақ деген сөз. Жақсы қазақ деген ол кім? Жақсы қазақтың ниеті таза болуы керек. Отанына, атамекеніне, тіліне, тарихына таза болуы керек. Сөзі жақсы, ісі нәтижелі болуы керек. Әрекет деген шайтандық іс, жақсы қазақтың ісі – қарекет. Міне, жақсы қазақ осындай. Жақсы қазақтың бойында генетикалық код бар. Қазақ айтады, қарға тамырлы қазақ деп. Қарға деген ұзақ өмір сүретін құс. Яғни, қазақтың да тарихы тереңде деген сөз. Екінші генетикалық код ол – бар қазақ – бір қазақ. Мысалы, Аягөз бен Орал облысының арасы шеткі аудандар деп есептегенде 3 000 км. Сол жерде қазақтың тілі де, діні де, жақсылығы да, кемшілігі де бәрі бір. Яғни, бар қазақ – бір қазақ. Үшіншісі, қазақтың ешқашан да еншісі бөлінбеген. Әр қазақтың өзінің сыбағасы, еншісі бар. Қазақтың қонақжайлығы деген осыған сүйенеді. Төртіншісі, ол Жерұйық идеясы. Атамекен, қазақ елі – Жерұйық. Осының бәрін түсінген адам – жақсы қазақ. Жақсы қазақ өз ұлтының рухани мұрасын сүйетін болуы керек. Мәселен, Қорқыт бабадан бастап, Жүсіп Баласағұн, Ахмет Йүгники, Қожа Ахмет Йассауи, Абай, Шәкәрім, Мұхтарды жалғастыра отырып, бүгінгі күні ұлттық мүдде үшін жанын беріп қарекет етуші зиялыларымызды танып білу аз, олардың игі істерін әрі қарай жалғастыруымыз қажет. Елдің мәңгілігін армандаудан асқан қандай асқақ идея болмақ. Әрбір жеке адамның ғұмыры өлшеулі болғанымен, ол ұрпағымен мәңгілік. Сондықтан бұл болашаққа бастайтын, келешекке деген нық сенім қалыптастыратын идея. Сонымен бірге қазақ елі - мәңгілік деу ұрпақтар алмасуына, олардың сабақтастығына, солармен бірге халықтың табиғи құндылықтарының жасампаздығына деген сенім.

Елбасының «Қазақстан жолы – 2050: «Бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ» Жолдауындағы жаңашылдықтың бірі «Мәңгілік Ел» идеясындағы негізгі ұғым «мәңгілік» деген. Мәңгілік не болмақ? Ол неден бастау алмақ?

Мәңгілік сөзінің түбірі «мәңгі» ұғымы. «Мәңгі» – ғарыштық ұғым іспеттес. Біздің түсінік бойынша «Мәңгі» ұғымы негізінен адам оның өмірі философиясымен байланысты болмақ. Естеріңізде болса, Қорқыттың мәңгі өмір іздеп, өлімнен қашуынан аңғаруға болады. Қазақ даналығында: «қайда барсаң да Қорқыттың көрі» деген сөз содан қалған деседі. Сондықтан да

қазақтың «құт» түсінігі негізінде Тәңірінен берілген игілік қайтарымсыз, мәңгілікке болса деген тілек жоғары болған. Түркі кісісінің Тәңірімен бірлігі жойылмаса екен деген тілек сенімнен туындаған. Бірлік мәселесі жаратушы мен жаратылыстың бірлігінде. Дүниенің басты заңдылығы осы. Сонда бұдан шығатын қорытынды мынадай болып отыр. «Мәңгілік елді» – «Құтты ел» –деп өрбітуге болады. Бұл жерде Құтты ел болу осы «Мәңгілік ел» идеясының мазмұны болып табылады.

Қазақ халқы әрқашанда тың идеяларға жаңашыл болған. «Қазақ», «ел», «тәуелсіздік», «еркіндік», «Отан», «Атамекен» деген ұғымдардың өзінде тұнып тұрған идея секілді. Ең бастысы ынтымақтастық пен бірлік идеясы жатқанын бірден аңғаруға болады. Бұл құтты ұғымдар. Елді біріктіруші ұғымдар. Мәселен, «Мәңгілік ел», «Мәңгі Қазақ», «Мәңгілік Тәуелсіздік», «Мәңгілік Отан», «Мәңгілік Атамекен». Негізгі мәселе Мәңгі мен қазақ сөздерін жай сөз тіркесі арқылы емес, ең бастысы шын мәнісінде идея арқылы, одан кейін іс жүзінде ұштастыру мәселесі болып отыр. Мынау әлем кеңістігінде қазақ деген халқымыз, атамекен жеріміз, ана тіліміз, дәстүрге толы мәдениетіміз, мұсылмандық жол дініміз жылдар, ғасырлар бойы мәңгілікке өмір сүрсе деген игі тілектің өзі батыл идея.

Ел ішінде біртұтастылық пен бірлік, татулық пен ынтымақ болмаса, ешқандай да мәңгілік туралы ойлауымыз мүмкін емес. Мәңгілік елдің жасаушылары да, жүзеге асырушылары да біз яғни жас ұрпақ. Сол үшін жастардың көкірегі ояу, көзі ашық болуы тиіс. Сонымен қатар, елдік санасы жоғары ұрпақ өз еліне, жеріне қамқор болып ізгілікті қоғамды құрады.

Мәңгілік Ел идеясын жүзеге асыру құтты қоғам орнату арқылы жүзеге асады. Мәңгілікке бағытталған дүние бірден болмайтыны анық. Ол біртіндеп болатыны белгілі. Мәңгілік Ел құтты қоғам кемелдену мен жетілдіру жолымен жүргізіледі.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Ғарифолла Есім. Саяси философия. – Алматы: «Ел-шежіре», - 2006. - 16 б.т.
2. Сапарғалиева С.Ж. Дала өркениеті. Әлеуметтік-философиялық пайымдау. Ақтөбе.-2007.
3. Ғарифолла Есім // Менің датым – сананы тәуелсіз ету... / сұхбат. – 2015.

УДК 02.15.51

ИДЕЯ СОЦИАЛЬНОЙ СПРАВЕДЛИВОСТИ В ПОЛИТИЧЕСКОЙ ТЕОРИИ НОАМ ХОМСКИЙ

Мұрхамбет Сағыныш

mu.kz01@bk.ru

Магистрант 1 курса ОП «Философия и этика»,
ЕНУ имени Л.Н.Гумилева, Астана, Казахстан
Научный руководитель – Аубакиров Е.Н.

Социальная справедливость является одной из базовых социальных ценностей. На любом этапе исторического развития общество весьма чувствительно к данному вопросу. Построение Нового Справедливого Казахстана актуализирует исследование этой проблемы в общетеоретическом и историческом аспектах. Для решения поставленной задачи весьма продуктивным представляется анализ концепций авторитетных философов прошлых десятилетий, чьи идеи до сих пор не потеряли свою ценность и актуальность. Концепт социальной справедливости интерпретируется многими социальными теоретиками, и одним из них является американский лингвист и философ – Ноам Хомский.

Н. Хомский считается одним из самых влиятельных интеллектуалов XX века. Он известен своими исследованиями в области языкознания, разработал теорию генеративной грамматики, которая стала одной из самых важных теорий в области лингвистики. Кроме того, он знаменит своими работами в области социальной философии и политической теории. Н. Хомский известен своими леворадикальными политическими взглядами. Он является сторонником анархизма и антиавторитаризма. В своих работах Н. Хомский критикует капитализм и империализм, выступает за защиту прав человека, демократию и свободу слова. Также учёный выражал свою критику в отношении внешней политики США, особенно ее военных интервенций и нарушения прав человека в других странах. Он считает, что США играют негативную роль в мировой политике, преследуя свои экономические и геополитические интересы за пределами своих границ. Н. Хомский также выступил как критик корпоративных СМИ и концентрации владения СМИ в руках небольшого числа крупных корпораций, которые могут контролировать информационный поток и формировать общественное мнение [1]. В целом, Н. Хомский выступает за социальную справедливость, гражданские свободы, демократию и права человека.

Американский философ придерживается взглядов левого направления и считает, что общество должно быть организовано на основе равенства и справедливости, а не на основе выгоды для небольшой группы богатых людей. Н. Хомский критикует существующую политическую систему, которая, по его мнению, ориентирована на укрепление экономической и политической власти небольшой элиты. Он выступает за расширение демократии и участия граждан в принятии решений, которые затрагивают их жизнь. Н. Хомский выступил против существующей доминанты экономической системы, основанной на свободном рынке и капитализме. Он считает, что эта система приводит к угнетению бедных и укреплению власти власти богатых [2]. Хомский выступает за регулирование экономической системы и создание социальной сети, которая будет обеспечивать базовые услуги для всех граждан. Таким образом, Н. Хомский выступает за социальную справедливость, которая будет основана на равенстве, демократии и участии граждан в принятии решений. По его мнению, все существующие политические и экономические системы Запада создают неравенство и угнетение. Н. Хомский считает, что социальная справедливость может быть достигнута только через создание более демократического и равноправного общества. Он утверждает, что демократия не ограничивается просто выборами и формальными институтами, эта система должна включать в себя более активное участие граждан в принятии решений, которые затрагивают их жизнь. Теоретик выступает за более широкое участие институтов гражданского общества в принятии решений через общественные консультации, референдумы, и другие механизмы участия. Н. Хомский также призывает к более равному распределению богатства и ресурсов в обществе. Он утверждает, что богатство и власть сосредоточены в руках небольшой элиты, что приводит к угнетению бедных и неравенству. Он выступает за создание такой системы социальных преференций, которые будут гарантировать обеспечение базовых услуг для всех граждан, включая образование, здравоохранение и социальную защиту. В целом, теория социальной справедливости Н. Хомский основывается на идее равенства и участия граждан в принятии решений. [3].

Значимым положением в концептуальных взглядах Н. Хомского является также то, что он выступает против эксплуатации людей и окружающей среды в интересах корпораций и других сильных игроков на рынке. Он подчеркивает важность защиты прав работников и создания экологически устойчивых производственных методов. Кроме того, Н. Хомский активно выступает против военных конфликтов и вмешательства военных в дела других стран, что представляется весьма значимым в контексте существующих геополитических катаклизмов современности. Философ утверждает, что вмешательство в дела других стран приводит к

большей несправедливости и нарушению прав человека. Вместо этого он выступает за мирное решение конфликтов и международное сотрудничество для достижения общих целей. В целом, теория социальной справедливости Н. Хомский строится на идеалах демократии, равенства и справедливости. Он критикует существующие политические, экономические и социальные системы, которые, по его мнению, приводят к неравенству и эксплуатации. Для достижения этой цели, Н. Хомский предлагает внести изменения в систему образования, чтобы обучение было более доступным и качественным для всех, а не только для богатых. Он также выступает за усиление роли институтов гражданского общества, защиты свободы слова и свободы прессы. Одним из ключевых аспектов теории социальной справедливости Н. Хомского является понимание того, что экономические неравенства и социальные проблемы связаны с политической властью. Он выступает против концентрации власти в руках корпораций и других экономических игроков и подчеркивает важность демократического контроля над экономической и политической властью. В целом, теория социальной справедливости Н. Хомский представляет собой критику существующих политических, экономических и социальных систем [4].

В рамках своей теории социальной справедливости Н. Хомский выделяет несколько основных принципов, которые, по его мнению, должны лежать в основе гармоничной организации общества:

1. Принцип свободы: каждый человек имеет право на свободу мысли, слова и действий, при условии, что они не нарушают права других людей.

2. Принцип равенства: все люди должны быть равны перед законом и иметь равные возможности для достижения своих целей.

3. Принцип справедливости: общество должно быть организовано таким образом, чтобы обеспечить всеобщее благосостояние и справедливое распределение ресурсов [5].

Н. Хомский также выступает против концепта свободного рынка, который он считает несправедливым и неэффективным. Вместо этого он предлагает создать экономическую систему, в которой государство будет иметь больше возможностей контроля и регулирования, чтобы обеспечить социальную справедливость и предотвратить эксплуатацию работников и потребителей. В целом, теория социальной справедливости Н. Хомский представляет собой критику существующих социально-экономических систем и выступает за создание новых форм организации общества. Для Хомского важно также обеспечение условий социальной ответственности бизнеса и государственных институтов, которые должны быть нацелены на общее благо, а не на максимизацию прибыли или личных интересов отдельных категорий граждан. Он также призывает к активному участию всех граждан в политической жизни и противостоянию коррупции и нарушению прав человека. Концепт социальной справедливости Н. Хомского является частью его более широкой философской системы, которая уделяет большое внимание свободе мысли, свободе слова и демократическим принципам. Его работы на тему политической философии и социальной справедливости были опубликованы в различных книгах и статьях, включая "On Anarchism" [6], "Manufacturing Consent: The Political Economy of the Mass Media" [7] и "Necessary Illusions: Thought Control in Democratic Societies" [8]. Н. Хомский также выступает за сокращение влияния крупных корпораций на политические решения властных структур. Он призывает к созданию более демократичных структур, которые бы обеспечивали участие широких слоев населения в принятии решений и контроле за их выполнением. В целом, теория социальной справедливости Н. Хомский нацелена на создание более справедливого и равноправного общества, в котором каждый человек имеет возможность реализовывать свой потенциал и жить достойно. Его идеи находят отклик у многих людей, которые разделяют его убеждения в необходимости борьбы за права и свободы человека, за укрепление демократических институтов и за сокращение социального неравенства.

Также одним из важных аспектов теории социальной справедливости Н. Хомский является его критика капитализма и неолиберализма. Он считает, что текущий экономический порядок создает всё большее социальное неравенство, увеличивает бедность и угнетение, подчиняет жизнь людей интересам крупных корпораций. Хомский предлагает альтернативные модели экономического развития, основанные на справедливом распределении богатства, контроле за деятельностью корпораций и ориентации на потребности и интересы людей. Н. Хомский критикует неолиберализм, рассматривая его как негативное явление в современной политической и экономической жизни. Он утверждает, что неолиберализм способствует укреплению корпоративной власти и созданию условий для несправедливого распределения богатства и власти в обществе. Н. Хомский также выступает против практики неолиберальной экономической политики, логическим следствием которой стали приватизация государственных предприятий, сокращение социальных программ и несправедливая фискальная политика, которые, по его мнению, приводят к усилению неравенства и бедности в обществе.

Кроме того, социальный теоретик критикует неолиберальный подход к международным отношениям, основанный на доминировании сильных государств и глобальных корпораций. Н. Хомский считает, что вместо неолиберализма нужно искать альтернативные подходы к социальной и экономической организации общества, которые были бы более справедливы и разумны. Н. Хомский также критикует неолиберализм за то, что он приводит к сокращению государственных расходов на образование, здравоохранение и социальную защиту, что, по его мнению, негативно сказывается на жизни обычных людей. Он отмечает, что в неолиберальных странах растет число людей, живущих в нищете, а богатые становятся еще богаче. Н. Хомский считает, что для решения этих проблем необходимо создание более справедливой и равноправной экономической системы, которая бы обеспечивала социальную защиту и равные возможности для всех людей.

Хомский также критикует неолиберальный подход к глобальным проблемам, таким как изменение климата, бедность, безработица, международный терроризм и другие. Он утверждает, что рыночные механизмы не могут решить эти проблемы и что необходимо глобальное сотрудничество и координация действий, основанные на справедливости и демократии. В целом, Н. Хомский рассматривает неолиберализм как опасное явление, которое способствует усилению неравенства и негативно влияет на жизнь обычных людей [9].

Концепция социальной справедливости у Н. Хомского, как уже было сказано, основывается на идее равенства возможностей и обеспечения максимального уровня благосостояния каждого человека. Он считает, что эти ценности должны быть защищены государством и что государство должно играть активную роль в распределении богатства и обеспечении равных возможностей для всех граждан. Вместо этого Н. Хомский выступает за социальный либерализм, который признает необходимость вмешательства государства в экономику и обеспечения социальной справедливости. Таким образом, Н. Хомский настаивает на том, что социальная справедливость должна быть целью общества и государства, и что это можно достичь только через активное участие государства в регулировании экономики и защите прав граждан. В своих работах Н. Хомский часто выступает за улучшение положения наименее защищенных и обездоленных слоев общества, критикует концентрацию власти и богатства в руках небольшой элиты, выступает против империализма и военных конфликтов. Он также подчеркивает важность свободы слова и свободы мысли в обществе.

В целом, Н. Хомский отстаивает идею социальной справедливости, считая, что главная роль государства - защита прав и интересов всех граждан, а не только элиты. Он выступает за создание более демократического общества, где каждый имеет равные возможности и права на развитие и процветание. Идеи Н. Хомского представляются нам весьма плодотворными в

решении многих проблем социальной практики. Поэтому обращение к теоретическому наследию таких учёных очень важно в контексте построения Нового Справедливого Казахстана.

Список использованных источников

1. Хомский, Н. (1967). The Responsibility of Intellectuals. The New York Review of Books, 8(3). <https://www.nybooks.com/articles/1967/02/23/a-special-supplement-the-responsibility-of-intelle/>
2. Хомский, Ноам. Неолиберализм и глобальные порядки. Москва: Издательство "Весь Мир", 2002. 365 с.
3. Chomsky, N. (2016). Requiem for the American Dream: The 10 principles of concentration of wealth & power. Seven Stories Press.
4. Хомский Н. Несправедливый мир: неравенство, глобализация и сила США / Пер. с англ. - М.: Алгоритм, 2016. - 19 с.
5. Хомский Н. Справедливость и мир: политические перспективы для XXI века / Пер. с англ. - М.: Алгоритм, 2014. - 113 с.
6. On Anarchism (2013): Хомский, Ноам. On Anarchism. The New Press, 2013.
7. Manufacturing Consent: The Political Economy of the Mass Media (1988): Хомский, Ноам; Эдвард С. Герман. Manufacturing Consent: The Political Economy of the Mass Media. Pantheon Books, 1988.
8. Necessary Illusions: Thought Control in Democratic Societies (1989): Хомский, Ноам. Necessary Illusions: Thought Control in Democratic Societies. South End Press, 1989.
9. Хомский, Н. (2015). "Критика неолиберализма и борьба за демократию" [Critique of Neoliberalism and Struggle for Democracy]. Отечественные записки, № 1, с. 10-27.

УДК02.15.51

ҚАЗАҚ ШЕЖІРЕЛЕРІНДЕГІ ТҰЛҒАЛАР БЕЙНЕСІ

Талғатқызы Диана

diana_310701@mail.ru

«Философия және әдеп» ББ 1курс магистранты,
Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан
Ғылыми жетекшісі—Шамахай С.

Қазақ, қырғыз, башқұрт, татар, өзбек сияқты түркі халықтарының арасында сабақтастық, тарих және туыстық байланыстар туралы мәліметтер жинақталған еңбек «шежіре» деп аталады. Ол тарихи, этнографиялық және антропологиялық ақпарат көзі қызметін атқарады. Қарапайым тілмен айтқанда, шежіреде ру (қазақ тілінен аударғанда «тайпа, ру») және жеке тұлғалар өміріндегі маңызды оқиғалар баяндалады. Шежіре түркілердің «ұжымдық жады» және тарихи фольклор. Көбінесе ата тегінің тіке аталық тізбегіндегі тізбесі бар білім ауызша, кейде жазбаша тіл болғанның өзінде поэтикалық түрде беріліп отырды [1].

Түрік өркениетінің текті де терең тамырлы тарихы мен төлтума мәдениетінің биік парасат үдесінен терең таразылаудың оын кейінгі ұрпақтың сана – сезіміне сіңірудің олардың бойына ешкімнен кем түспейтін тарихының барына, яғни кемел келешегінің барына деген сенімді дарытудың, сол арқылы отаншылдық сезімін тәрбилеудің біз үшін маңызы да, мәні де ерекше деп атам көрсетуге болады. Орталық Азияны мекен еткен көшпелі түркі халықтары сан ғасырлар бойы өмір сүру барысында әлем кеңістігін танып, уақыт туралы түсінік қалыптастыруда ортақ үлгілер жасаған. Олар үшін шежіре – әлемді тану, әлемдегі орнын табу, ұлттық болмысын анықтау әдіс – тәсілі.

«Шежіре» сөзі түркі, монғол сөзінен шыққан және көптеген халықтарға ортақ көне ұғым. Қазақ ойшылы Мәшһүр Жүсіп Көпейұлы шежіре туралы мына бір сөзіне назар аударсақ болады: «Біздің бұл қазақта тасқа таңба баскандай анық шежіре жоқ. Естігенін ұмытпайтұғын құлағының тесігі бар, кеудесінің есігі бар, ұқпа құлақ жандар болған. Сондай жандардың айтуымен кеудесі хат, естігені, көргені жад болған қариялар кейінгіге ауыздан – ауыз алып айтумен үлгі – өсиет қалдырған» көшпелі халықтардың ұғымында адамның кеудесі, ақпарат жиылатын құбылыс ретінде көрсетіледі [2]. Түркінің орта ғасыр ғалымы Махмуд Қашқари «Диуани-лұғат-түрік» еңбегін жазуда шежірелерді қолданғандығын айтады [3]. Яғни шежіре сөзі «сежіле» сөзінен бастау алады. Шежіре көшпелілердің генеалогиялық, мәдени, әлеуметтік шынайы орнын анықтап берумен қатар, ру, тайпасының қалыптасуы, елді мекендері, ата қонысы, тұлға, көсемдері, туысқандық байланыстары, бастан кешкен оқиғалары, соғыс, ерлік, батырлығы туралы баяндайд. Көшпелі қоғамда орын алған барлық әлеуметтік, саяси, мәдени, рухани, құбылыстарға қатысты өткен оқиғалар тарихи сана, руаралық қатынастар тұрғысынан түсіндіріледі.

Шежіренің тарихнамалық деректерін деректану объектілері тұрғысынан зерттеу мәселені мифологиялық аспектіде қарастыруды көздейді. Шежіренің ауызша дала дәстүрі ретінде түркілердің мифологиялық жүйесімен тікелей байланысы бар. Сонымен қатар, ежелгі және орта ғасырлардағы білім жүйесі белгілі бір дәрежеде синкретизммен сипатталады. Сондықтан көшпелі түркілердің далалық танымындағы мифтік және тарихи сюжеттердің күрделі тоғысуы байқалатын сәттерді анықтау қажет. Бұл тек ауызша білімнің, дүниетанымның бір-бірінен ажырамастығынан ба, әлде ауызша тарихи дәстүрдегі миф тарихты көрсетудің, оны түсіндірудің өзіндік бір құралы, әдісі болды ма, соны түсіну керек. Біз бұл туралы жалпы түрде айтатын боламыз. Бірақ алдағы уақытта бұл мәселеге толығырақ тоқталу қажет болады.

Ауызша дәстүрдегі мифтердің сюжеттері мазмұнына, формасына, идеясына қарай тарихи дәуірлерді байланыстырады, оқиғалардың уақытын, сипатын, бірізділігін көрсетеді. Ежелгі түркі (соның ішінде ғұндар), мұсылман, Алтын Орда дәуіріндегі мифтер мен кейінгі оқиғалар туралы айтуға болады. Шежіре қазақтарға Алаша хан, Уыз хан, Қорқыт, Шыңғыс хан, Жошы хан, Ақсақ Темір (Ақсақ Темір - Темірлан), Өз Жәнібек, Асан қайғы, Едіге би, Тоқтамыс, Ақ сынды тарихи тұлғалар туралы мифтер кешенін ұсынады[4]. Назар, Ұзын оқты Одан сұлтан, Тәуке хан, Еңсегей бойлы ер Есім, Қасым хан, Абылай хан, Көкжал Барақ, Қабанбай батыр, Бөгенбай батыр, Жалаңтөс батыр, Жидебай батыр, Дос батыр, Қазыбек би, Төле би, Олжабай батыр. , т.б.

Қазақтардың шежірелеріндегі ең көне мифтік сюжеттер аты аңызға айналған Алаш хан, Оғыз хан немесе Уыз хан және т.б. тұлғаға байланысты мифологиялық – тарихи үзінділер болып табылады. Мифтердің қателесуі туралы айту керек, яғни. шатастыру, басқа уақыт пен кеңістіктегі басқа тарихи тұлғаның оқиғасының мазмұнын енгізе отырып, жаңаша қайталау формалары да кездеседі.

«20 ғасырда қазақ тарихшылары Алаш аңызын түсіндіруге тырысты және талпынуда, бірақ олардың ешқайсысы аңыздың мифологиялық жағына мән бермегендіктен... бұл аңыздар көне мифтің жасырын түрі. Олар екі бөлек көздің қосылуы нәтижесінде қалыптасқан», - деп атап көрсетеді С.Қондыбай [5]. Біздің болжамымызша, бұл тұлғалардың есімдері көп дәрежеде сенімді, шынайы, Алаша хан мен Уыз хан ежелгі дәуірде ғұндардың (түркілер мен моңғолдардың) нағыз, тарихи ата-бабалары атақты тұлғалар болған. Мұсылмандық діни мифтер, белгілі болғандай, Адам (м.е.), Нұх (м.с.е.) пайғамбарларды бүкіл адамзаттың арғы тегі деп санайды, қазақ шежіресінде қазақтар мен түркімендердің арғы атасы ретінде Гәккаш немесе Аннас Сахаба есімі бар. Бұл араб түбірі бар шежіре.

Қазақтың шежіре аңыздарында араб ата-бабаларының есімдерінің жалған екендігіне күмәнді А.Құнанбаев, М.-Ж. Купеев және т.б. Демек, Абай былай деп жазады: «Қазақтардың өз

ата-бабаларының арабтардан шыққанын алға тартуы олардың өз шежіресін Исраилге (ілім бойынша Мұса қауымы) байланыстыруға ұмтылуынан туындаған сияқты. Бұл, әрине, олардың (Алдыңғы Азия) тарихтың таралуының нәтижесі. Ислам догмасы даладағы ата-баба культін ұмыту үшін қазақты дін бауырлары ретінде өзіне жақындатуға тырысты. Екінші жағынан, қазақтардың бұл идеялары олардың надандықтарының жемісі».

Ш.Уәлиханов «Қырғыз шежіресінде» қазақтардың этногенезін түсіндіретін мұсылман мифтерінің сюжеттеріне назар аударған. Гақаштың мифтік тұлғасы туралы Ш.Уәлиханов былай деп жазды: «Міне, Орта Азия мұсылмандарының діни ықпалымен болған тағы бір аңыз. Орта Орданың арғы атасы Мұхаммед пайғамбардың сахабасы (жолдасы) болды, ол Жәбірейіл періштенің уахиіне сәйкес, бұл бұзылатын дүниенің жақын арада кететінін біліп, достары мен жолдастарын шақырып, оларға хабар береді. егер біреуді ренжіткен болса, кешірім сұрайды. Барлығы жылап: «Сен Алланың досысың, ренжіте аласың ба? Тек Өксе (Гәккаш) атты бір сахаба пайғамбардың бір қаланы қоршау кезінде оның арқасынан жазықсыз соққыға жыққанын айтады. Мұхаммед шынында да қателігін есіне алып, жазаға арқасын берді. Әбубекр, Омар, Осман, Әли (пайғамбардың серіктері) және басқа да асылдар Оксусты ойланбаған ниетінен бас тартуға тырысты. Өксе ешкімді тыңдағысы келмей, жалпы халықтың қарғысымен Алланың сүйіктісінің қасиетті арқасына қамшымен жақындап, мәйітті әшкерелеуді өтінді. Пайғамбар сырт киімін шешіп алды. Оксаға бұл керек болды: ол «таңдалғанның» артында өлімге қол жетпейтін құдайдың мөрі бар екенін білді, тозақ оты. Өксе күткен соққының орнына тек басын иіп, сүйіп, кетіп қалды. Бірақ оның пайғамбарды ренжіткені үшін және көпшіліктің лағынетіне сәйкес, Хақ Тағала оны және оның ұрпақтарын қаңғыбастыққа, жарылқауға, бірақ сонымен бірге қанағат пен берекеге ұшыратты. Одан (Гәккаша) ата (Үйсін) және бүкіл халық шығады» [6].

Бұл арада тарихи өткен дәуірде үйсіндердің құрамына тоғызғұз (тоғыз оғыз) руы бірлестігі кірді. «Усун» сөзінің мағынасына назар аударсақ, моңғол тілдеріндегі «тоғыз» санын білдірсе, «сегіз» мағынасы «найман» сөзі арқылы берілетінін байқаймыз. «Сегізөгіз» этникалық белгісі тарихта шынымен де болған. «Табын» «бес» деген мағынаны білдіреді, қазақ арасында ру, ру атауы ретінде де бар.

Демек, діни идеологияның әсерінен пайда болған бұл шежірелік миф қазақтардың араб тектілігін «түсіндіреді». Қазақтардың араб «тамырлары» туралы шежірелік әңгімелерді уағызшылар немесе қожалар мен сейіттер табы жасаған деп болжауға болады.

Дала халықтарының тарихын діни тұрғыдан түсіндіруге келсек, түркі – моңғол халықтарының шежіресі мен тарихының мұсылмандық нұсқасын таратудың қатарында өздерін Мұхаммед пайғамбардың ұрпақтары деп санайтын қожалар мен сейіттердің қызметі де бар. Ислам дінін таратқан және сонымен бірге түркілердің араб шежіресімен шежірелерін байланыстыруға үлес қосқан.

Қалай десек те, қазақтың шежіресіне Гақаш, Әнас сахаба, Аққожа, Қарақожа, Дарақожа, Ысмайылқожа, Момынқожа, т.б мифтік атаулар енді. Сөйтіп, қазақтың шежіресінде діни түсіндіру элементтерін кездестіреміз. Ал қазақ арасында адам есімдерінің исламдануы 19 ғасырда жалпы далада ислам дінінің күшеюіне байланысты Ахмет, Жүсіп, Мүсілім, Мұслима есімдері көбейе түскені анық.

«Құпия шежіре» өз бойына өткен замандағы әфсананың бірсыпыра көріністерін қабылдаған. Бұл әсіресе, Шыңғыс ханның ата-тектік шежіресін тарату әңгімесінде кездеседі. Шежіре мазмұнындағы мифтік белгілер, мотивтер белгілі бір эпикалық сюжеттер түрінде жасырын немесе жабық, кодификацияланған түрінде берілгендіктен негізгі ақпаратты тәпсірлеудің алуан түрлі әдістерін қажет етеді. Егер ежелгі грек мифологиясын зерттеу жолында аллегоризмдік (мифтік әңгімеден астарлы мән-мағыналарды, жұмбақты шешетін, астар ойды іздейтін) және эвгермеризмдік (мифтер ілкі патшалардың істері мен әрекеттері жөніндегі

естеліктердің өзгерген нұсқасы) деген екі әдіс қалыптасқан болса бұл әдістер де белгілі дәрежеде «Құпия шежіредегі» мифтік әңгімелерді талдауға қолданылады. [7].

Олай болса, шежіредегі тұлғаның қасиеттілігі мен киелі тарих ұрпағы конфессиялық тарихты тудыратын ғажайыптар мен сиқырлы ата-бабалардың тарихи культін тудырады. В.П. Юдин, «Шыңғысшылдықтың (Чингизизм) конфессиялық тарихын зерттеу, оның шығу тегі, дамуы, өлімі дереккөздерде жақсы көрсетілген, бұл құбылысты нақтылап қана қоймайды, сонымен қатар ұқсас дала мен дала еместерді түсінуге көмектеседі, мысалы. Грек-рим, мифтік циклденген жүйелер, Шыңғысшылдықтан бері – бұл шынайы және аңыздықтың типтік циклизациясы. Шыңғысшылдық идеология, дүниетаным, философия, әлеуметтік жүйе мен әлеуметтік институттардың санкциясы, саяси-құқықтық жүйе, мәдени ілім, тәрбиенің негізі, отбасы мен қоғамдағы мінез-құлықты реттеу құралы болды [8].

Шыңғыс идеологиясының өзі сол феноменнің қазіргі дәуірінде шындық болып қана қоймай, ең бастысы, бұл идеология далалық тарихи дәстүрде сақталып, өз жалғасын тауып, пәрменді болып қалғанын ерекше атап өту қажет. ол өзінің аяқталған проекциясын мифтік сюжетте ала отырып, тарихи аңызда таралады. Біз қарастырған мысалда оның бүкіл мағынасы синтагматикада жатыр: жақсы, дана билеуші идеясы. Саяси билікті аңсаған мифтік Боркылтай дана емес, оның билігі тұсында ұрлық, зорлық, өтірік өркендеп, мемлекеттің өзін құлдыратуға әкелді.

М.Ж. Көпеев «Ата-бабалары ешкімге беймәлім атақтылардың есімдері» деген тақырыптағы жазбасында: «Бірінші – Адам. Ата-анасын ешкім білмейді, ал кім біледі? Құмнан жаратылған алғашқы адам. Екіншісі – ата-анасының атын ешкім білмейтін Иса Хазірет пайғамбар. Ал сен қайдан білесің? Жаратушы өз өнерін көрсету үшін он үш жасар қызды ата-анасыз ұл тудырды. Үшіншісі – әкесінің аты белгісіз Қызыр пайғамбар. Төртінші – Ескендір Зұлқарнайын. Бесінші – Шыңғыс хан. Шыңғыс, «хандардың ханы» мағынасында. Жаратушының қалауымен, шеберлігімен нұрдың сәулесінен шыққанына көзі жеткен халық оны хан деп жариялады, ұрпақтарын асқақтатты.

Әлемді жаулап алушы – Бату. Қаншама елді құлдыққа айналдырған, бірақ текті қарапайым Әмір Темір ешқашан хан болған емес. Оны жақсы көргендер « Әмір темір гураған» деп атаса, сүймегендер оны менсінбей: «Темірлаң» деп атаған. Қалай болғанда да, ол жаман адам емес еді. Оның есімі де, жасаған жақсылығы да ел аузында сақталған. Алтыншысы – Алаша хан. Ата-анасының атын ешкім білмейді. Жетіншісі – Асан Қайғы. Сегізінші – Жиренше шешен, әкесінің атын ешкім білмейді. Тоғызыншы – ата-анасы белгісіз Абылай хан. Оның құлпытасында «Абылай бин Сүюнуш хан» (Абылай – Сүйінуш ханның ұлы) деп жазылған. Сүйініштің қай жерде, қашан хан болғанын ешкім білмейді. Ал, тарихта есімдері халық арасында дәріптелетін, бірақ әкелерінің аты-жөні беймәлім болған мұндай тұлғалар аз емес. Сұрасаңыз, надандықтарын мойындағысы келмей, барлығына әке тауып береді [9].

Ауызша дәстүрдегі тұлғаның мифологияға айналуы тек Шыңғысхан немесе Оғызхан мысалдарында ғана емес, сонымен бірге дала тарихында біршама елеулі із қалдырған көптеген көрнекті тұлғаларда да байқалады. Оғыздардың сонау далада болғаны туралы жоғары сенімділікпен айтуға болады». Миф, А.Лосевтің сөзімен айтқанда, догма емес, тарих. Мифтің өзіндік спецификалық бөлінуі мен диалектикалық қайшылықтары бар. Мифтің жасалуы арқылы тарихи тұлғаның субстанциялық бекітуі жүзеге асады, сол күйінде бейне мәңгілікте бекітіледі [10].

Қорытындылай келсек, қазақ ұлтына қатысы бар, көпшілікке мәлім ерте шежірелер – мифологиялық кешен, тұлғалық тарих. Шежіре – мифтің бір бөлігі, өйткені шежіре тұлғаланған мазмұндағы тарихи баяндау ретінде берілген. Шежіренің тұлғалар тарихы бар. Ауызша дәстүрде адамды киелі тұтып, оның өмірі мен шығармашылығы туралы қасиетті тарих жасалған. Ауызша дәстүрдегі баяндаудың барлық бояуы, мәні мен семантикасы сакрализацияда

жатыр. Миф сөзбен беріледі, яғни. ауызша, берілген жеке тарих. Шежіреде қазіргі барлық әдеби жанрлардың бастауы болды, бірақ абсолютті фантастикаға емес, шын мәнінде болған алыстағы нақты оқиғаға негізделген. Шежірені танып-білуді олардағы мифтер мен мифологиялық элементтерді зерттемей елестету мүмкін емес екені анық.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. Алпысбесулы М. проблема изучения казахского шежире. – В кн.: Проблемы истории и этнологии Казахстана. – Караганда: Болашақ – Баспа, 1998. – 168с.
2. Көпеев М.Ж. Қазақ шежіресі. – Алматы: Атамұра 1994. – 160 б.
3. Қашқари М. Түрік сөздігі: 3 т. – Алматы: Хант, 1997. – Т.1. – 591 б
4. Халид Қ. Таурих хамса (Бес тарих). – А., 1992. – 304 б.
5. Кондыбай С. Казахская мифология. Краткий словарь, стр.51.
6. Валиханов Ч.Ч. Собр. соч. – А-А., 1961, – Т.1, стр.106.
7. Шамахай С. «Құпия шежіре»: мәдени-философиялық талдау. PhD дәрежесін алу үшін дайындалған диссертация авторефераты. – Астана, 2020.- 50 б.
8. Утемиш хаджи. Чингиз-наме. / Факсимеле, перевод, транскрипция, примечание, исследование В.П. Юдина. Комментарии и указатели М.Х. Абусейтовой. – А., 1992.
9. Көпеев М.Ж. Атасының аты білінбей өзі аты шыққан ерлер / дайынд. Н. Жүсіпов // Ақ Орда, 1993.№ 2 . (71-72).
10. Лосев А.Ф.Диалектика мифа. Дополнение к "Диалектике мифа": новое академическое издание, исправленное и дополненное / сост., подгот. текста, вступ. ст. А. А. Тахо-Годи, В. П. Троицкого, коммент. В. П. Троицкого.-М.: ЯСК, 2021. - 695 с.

ОӘК 391.2

ХИДЖАБ -ҚАЗАҚТЫҢ ДӘСТҮРЛІ КИІМІ МЕ?

Успанова Перизат

ryskulovaperizat23@gmail.com

«Мәдениеттану» ББ 2 курс магистранты,
Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан
Ғылыми жетекшісі - Ермагамбетова Қ.С.

Қазақ халқының ұлттық киімдерінің түрі де, үлгісі де еш халықтан кем болған жоқ. «Ең әдемі киім – ұлтыңның киімі деген», ата–бабамыз. Ұлттық киімдер қатарына шапан, тымақ, сәукеле, бөрік, жақы, ішік, тон, күпі, қамзол т.б түрлерін жатқыза аламыз. Дегенмен қазіргі таңда ұлттық киімдер қатарына хиджабты жатқызып жатқаны аян. Хиджаб сөзі араб тілінен аударғанда бүркену, орану дегенді білдіреді. Ислам дінінде хиджаб әйел адамдардың киетін киімі, яғни бөтен адамдардан денені жасыру үшін киетін киім. Қазіргі қоғамда осыған байланысты пікір-таластар туындап жатыр.

Қоғам мен діни институттар, сондай-ақ зайырлы мемлекет пен діни бірлестіктер арасындағы қатынастарды реттеу көптеген елдерде алғашқы орынға шығу үстінде. Мұсылман емес елдердегі мұсылман диаспорасы туралы сөз болғанда, атышулы егіз мұнаралар құлаған жердің маңында Манхэттендегі мешіт құрылысы және Франциядағы оқу орындарында хиджаб киюге тыйым салу туралы кеңінен резонанс тудырған пікірталастарды еске түсіруге болады. және Ресейдегі мұсылман қауымымен қарым-қатынастың кезеңді түрде шиеленісуі, сондай-ақ басқа да көптеген әйгілі оқиғалар. Жоғарыда аталған жағдайлардың барлығында мұсылман емес көпшілік өз елдеріндегі тез өсіп келе жатқан мұсылман санын реттеуге ұмтылды. Кеңес өкіметі

орнағанға дейін де, одан кейін де халықтың басым бөлігі ислам дінін ұстанатын біздің елде мұндай мәселелер жоқ деп қарсылық білдіруге болады, бірақ олай емес. Әсіресе киім мәселесі. Дәстүрлі ислам әйелдің бетін жабудың қажеттілігін көрсетпейді. Бет пен қолды білектен ашық қалдырып, басы мен денесін жабу керек. Құранның және Мұхаммед пайғамбардың (с.ғ.с.) сүннетінің ешбір жерінде әйелді ұзын, пішінсіз шапанға орау керектігі туралы нұсқауды таба алмайсыз. Сонымен қатар, мұсылман әйелдің киімі тым тар, түссіз болмауы керек. Сондай-ақ, әйелдің киімі ер адамның киіміне ұқсамауы керек, басқа мәселелерде және керісінше. Мұхаммед пайғамбар (с.ғ.с.) мұсылмандарға жынысына қарамастан ақ, ашық түсті киім киіп, таза ұстауды ұсынғанын есте ұстаған жөн.

Қазақстан қоғамындағы хиджабқа қатысты пікірталас жалғасуда, әр тарап қызықты дәлелдер келтіреді. Пікірталасқа құлақ түрсеңіз, тек тарих сұрақтарында ғана емес, бүгінгі күннің мәселелерінде де көптеген жаңа нәрселерді ашуға болады. Қазақстандағы діни бірлестіктердің гүлденуі Кеңес Одағы ыдырағаннан кейін басталды. КСРО-да болған діни көзқарасты көрсетуге тыйым салу өз күшін жоғалтты. Осыған байланысты 1990 жылдардың аяғында Қазақстан қалаларында жаңа мешіттер пайда болып, діни ескерткіштерді қалпына келтіру жұмыстары басталып, көшеде жамылғы жамылған мұсылман қыздары жиі көріне бастады. Хиджабтың тарихы 7 ғасырда басталғанымен. Сауд Арабиясындағы әйелдер бірінші болып хиджаб киген. (1)

Қазақстанда хиджаб кию дәстүрінің пайда болуының нақты күні жоқ. Хиджаб, әдетте, әйелдің сұлбасын жасырады, беті мен қолын қоспағанда, әйелдің басы мен денесін толығымен жабады. Ол әртүрлі болуы мүмкін - ұзын немесе қысқа, бірақ бейтаныс адамдардың назарын және көзқарастарын тартпау үшін тым жарқын емес. Хиджабпен қатар мұсылман киімінің басқа элементтері де бар: абая – түрлі түсті және әшекейлі ұзын тербелетін көйлек; паранья - бүкіл денесін жасыратын, тек бетін ашық қалдыратын жалған жеңі бар ұзын халат; никаб – бетті жауып тұратын, көзге арналған кішкене тесігі бар бас киім; химар - хиджаб сияқты иықтың басы мен бір бөлігін ғана емес, иығын, арқасын, кеудесін және асқазанын толығымен жабатын үлкен орамал.

Бүгінгі таңда көптеген қыздар тек ислам ережелеріне сәйкес киініп қана қоймайды, сонымен бірге олар сән үрдістерін ұстанғысы келеді. Жауап ретінде әлемдік брендтер сұранысқа жауап береді. Әлемнің жетекші брендтері бүгінде Рамазанға арнап арнайы топтамалар жасап, үлкен орамал мен хиджаб киген модельдер подиумдарға шығады. 2014 жылы DKNY бренді алғаш рет мұсылмандық оразаға арналған ұзын көйлектер, юбкалар, спорттық костюмдер, ұзын жеңді блузкалар, плащтар және былғары курткалар топтамасын ұсынып, топтаманы «Рамазан» деп атады. Манго дизайнерлері осы үлгіні ұстанды және 2015 жылы курткалар, кафтандар, жейделер және еденге арналған талғампаз көйлектердің сериясын шығарды. Сондай-ақ, 2016 жылы Dolce&Gabbana сән үйі гүлді басып шығарылған және нәзік шілтерлі хиджаб пен абая топтамасын ұсынды. Спорттық брендтер де шет қалмады: Nike және Adidas спорттық бас киім мен буркиниді - мұсылман әйелдеріне арналған арнайы жабық купальникті ұсынды.

Еуропада хиджаб пен паранджа киюге тыйым салатын заңдар бар екенін бәріміз білеміз. Бұл жаңалық көпшілікке ұнамады, әсіресе араб мәдениетінің қолдаушыларына. Хиджаб сөзінің мағынасына үңілсек хиджаб (араб. حجاب - жамылғы) Исламдағы кез келген киімін (басынан аяғына дейін), батыс әлемінде дәстүрлі исламдық әйелдердің орамалын хиджаб деп түсінеді. Әйелдің хиджаб киюі Ислам жарлығы шарифаттың негізгі ережелерінің бірі. Кеңес үкіметі кезінде дін жайлы, хиджаб жайлы мүлдем сөз болмаған еді. Уақыт өте келе тәуелсіздікті алғанна бастап жас қыздар, әйелдер қауымы хиджаб киіп, орамал таға бастады. Бірақ бұл әрекет қоғам наразылығын тудырды. Кимешекпен салыстырып, ұлттық киім қатарына қосқандарда болды. Қазақ әйелдері хиджаб киді ме, деген сұраққа жауап іздей бастадым. Кезінде Бас мүфтидің өзі де аяулы аруларымызды хиджаб кимеуге шақырған: Соңғы кездері қоғамды

хиджаб мәселесі алаңдатып жүр: әжелеріміз, аналарымыз, әрине, жалаңаш жүрмеген, кіндік көрінетіндей күртеше кимеген, бірақ беттерін жаппаған, бастарына орамал байлап, кемешек киген, бірақ хиджаб емес», – деп келтіреді Қазақстан мұсылмандары діни басқармасының басшысы. Кимешек, хиджабқа ұқсас болуы мүмкін. Орта Азияның басқа халықтарымен салыстырғанда қазақтардың жас қыздары шашын, бетін жаппаған. Әдетте олар тақия, бөрік және басқа да бас киімдер кигенімен, шаштарын ашық ұстаған. Тұрмысқа шықпаған қыздың бас киімі – тақия немесе бөрік ашық түсті маталардан тігілген және әрқашан кестемен немесе моншақтардан, күмістен жасалған әртүрлі жолақтармен безендірілген. Үкі бастың үстіңгі жағына тігілген - бүркіттің қауырсынының шлейфі, әшекей ретінде емес, бойтұмар ретінде қызмет етті. Қыздың беті әрқашан ашық болатын. Қазақта «Жан шашта» деген мақал бар, ол «қыздың шашы әдемі болса, жаны сұлу» дегенді білдіреді. Демек, хиджаб қазақтың дәстүрлі киімі емес. Алғашқы бала дүниеге келгеннен кейін дүниеге келгеннен кейін қыздар кимешек шылауыш киетін. Ол екі бөліктен тұрды: төменгісі (кимешек), басына киілетін және тақия түріндегі жоғарғы бөлігі. Көйлектің екі бөлігі де ақ матадан тігілген. Тек алдыңғы бөлігі ғана ашық қалады. Олар бұл хиджаб пен никабтың аналогы екенін алға тартады. Біздің нұсқада әйелдің беті жабылмағанымен. Камзол мен көйлектері тізеден төмен ұзын болды. Көйлектің астына әйелдер іш киім киген, іштен деп аталатын. Олар да ұзын болды. Әйел аяғын көрсетпеу керек еді, ол үнемі шұлық киіп жүрді, ал оның үстіне даладағы дәстүрлі аяқ киім - кебіс пен мәсі киді, бұл әдетте хиджаб немесе паранджа үшін жарамсыз. Қазақ әйелдерінің көйлектерінің етегіне, жеңіне, жағасына тігілген кестелер мен ашық түсті матадан тігілген аппликациялармен безендірілген. Камзолды да жас әйелдер әшекейлеп, ашық жағасын қарама-қарсы түсте кең жолақ матамен қаптап, кестемен, өріммен, етегінің бойына күміспен әшекейленген, сондай-ақ күміс жалатылған металл немесе күміс түймелерге тігілген. Хиджабта мұндайды кездестірмейміз. Мұның бәрі Ислам іліміне сай. Өйткені, жоғарыда атап өткенімдей, хиджаб кию балаларға міндетті емес. Демек, қазақтың ұлттық киімі, шын мәнінде, хиджаб баяғы, бірақ біздің мәдениет элементтері бар, шетелдік емес. Сонымен бірге қазақтар табиғатынан парасатты халық болғандықтан, әр түрлі фанатизмді, оның ішінде киім киюді ешқашан құп көрмеген. Мысалы, жартылай ашық шаш, егер оның себебі әртүрлі тұрмыстық қажеттіліктер, климаттық шығындар және басқа да табиғи жағдайлар болса, әдепсіз нәрсе деп саналмады. Көбінесе көшпелі қоғамдағы әйелдер ерлермен бірге атқа мінуге мәжбүр болды (тіпті жаумен соғысады), бұл қатаң жабық пішінсіз костюмдерді мұндай жағдайларда өте ыңғайсыз етеді. (2) Кеңес өкіметі орнаған барлық жылдар ішінде еліміздегі барлық діни ағымдардың жойылуына байланысты, 1990-шы жылдардан бастап, біз исламның заманауи түсіндірмелерін әртүрлі мұсылман елдерінен жиі қабылдай бастадық. Атап айтқанда, киімге қатысты мұсылман әйелдерінің киімдері туралы стереотип қалыптасты, бұл тек оның Таяу Шығыстағы, көбінесе араб нұсқасын білдіреді. Алайда, бұл ең болмағанда әділетсіздік, өйткені Орталық Азияның мұсылман әйелдері ежелден өзінің табиғи сұлулығымен және өмір салтымен үйлесетін, өздерінің төл мәдениетінің маңызды, кейде тіпті жоғары контекстік элементтерін қамтитын өзіндік ерекше келбетке ие болды. Негізінде белгілі бір жалпы исламдық киім үлгісінің қалыптасуының қазіргі заманғы құбылысының екі тармағы бар - объективті және субъективті. Объективті түрде нарықтық экономикада ықпал ету тұтқалары бар. Қытайдың арзан тауарларымен ештеңе істей алмайтынымыз сияқты, Пәкістанның, Үндістанның және Түркияның алып тоқыма фабрикалары әлемдік нарыққа кез келген талғамға және әр бюджетке сәйкес әйелдер орамал түрлерін ұсынады, бұл бәсекеге қабілетті аналогтарды ығыстырып жатыр. Оның үстіне көрші Қытай да әйелдер мен ерлерге арналған мұсылман киімдерін өндіруді арттыруда. Субъективті фактор ретінде бұрынғы КСРО, Түркия және басқа да елдердегі мұсылмандардың көпшілігінің исламдық киімнен шығуы. Қайтып келген және жаңадан келген мұсылмандар бұқаралық ақпарат құралдары мен шетелдік авторлық діни әдебиеттердің әсерінен

діндарлардың киімдерін негізінен дәстүрлі Таяу Шығыс киімдері ретінде қабылдады. Қасиетті Түркістанға ресми сапармен келген Елбасымыз Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаев қоғамымызда әйелдер киіміне қатысты қайшылықтарға қатысты өзінің әкелік түсінікті ұстанымын білдірді. "Мен әрқашан орамал мен паранджаға қарсы болдым. Біздің әйелдер оны ешқашан кимеген және жүздерін жасырмаған", - деді. Ол: «Дінімізде мұндай дәстүр болмаған. Хақ дінді өзімізге таңылған діннен ажырата білу керек» демекші, халқымыздың мұсылмандық сенімін сақтай отырып, киім киюде де өзіндік дәстүрі бар. Бұл мәселеде «өз жолымыз» болуы керек екенін де атап өтті. XV ғасырдың аяғы – XVI ғасырдың басында дамыған қазақ халқы бір кездері Қазақстан жерін мекендеген тайпалардың материалдық және рухани мәдениетінің мұрагері болғанын тарихтан білеміз. Бұл, әрине, қазіргі қазақтардың ата-бабалар мәдениетінің «аң стилінің» элементтері мен басқа да бөлшектері бүгінгі күнге дейін сақталған ұлттық киімнен көрініс тапты. «Жалпы, костюм – бұл ең алдымен адам ағзасын сыртқы физикалық әсерлерден қорғау. Әрине, қоғам дамыған сайын костюм көптеген рухани, идеологиялық, әлеуметтік мағыналық жүктерді ала бастады. Костюм адамның қоғамдағы рөлі мен орнын, оның конфессиялық, жас ерекшелігін анықтады. Қазақ әйелдерінің костюмі – қоршаған ортаға, іс-әрекетке, рухани және физикалық қажеттіліктерге байланысты синтетикалық бұйым. Қазақ киімінің қалыптасуында күрт континенттік климат пен көшпелі өмір салты маңызды рөл атқарды. Сондықтан қазақтың ұлттық киімдері қолданылған материалдар жағынан да, стильдер жағынан да ерекше прагматизммен ерекшеленді. Экономикалық қызметтің негізгі ауыртпалығы әйелдердің иығына түсті. Бұл туралы қазақ халқының барлық зерттеушілері жазады, әрине, мұндай өмір салтымен исламның канондық талаптарын сақтау мүмкін емес еді. Қазақ әйелдері мен қыздары ислам елдеріне тән орамал, хиджаб және басқа киім түрлерін кимеген. Әйелдердің шапандары әрқашан дәстүрлі өрнектермен және тастармен безендірілген. «Белгілі бір жасқа дейін қыздар мен ұлдар арасында онша ерекшеленбейді, ал 5-6 жастан бастап қыздар қыздарға тән киімдерді киіп үлгерді. Содан кейін олар есейген сайын әйелдер костюмі тек күрделене түсті. Жас қыздар өрмелі көйлек киді. Басына кішкентай қалпақ - такия кигізілді, ал байлар көбінесе түктері бар бөрік бас киімін ала алады. Қыз күйеуге шыққанда ерекше бас киім – сәукеле кигізіп, оны тастармен, темір тұсқағаздармен әшекейлеген. Тұрмысқа шыққанына бір жылдай болған жас келіншек жаулық киіп, бала туылғаннан кейін ғана орамал тағып, үстіне шылауышпен байлайтын кимешек кие бастады. Тағы да, ол үй шаруасындағы әйел болды, сондықтан практикалық туралы ойлау керек болды. Эстетикалық сұранысқа сәйкес аяқ киімде сәнді болды. Зергерлік қосымшалар білезіктерді айтпағанда, тіпті аяқ киімге де, бас әшекейлері – шолпы, шашбау да қолданылған. Зергерлік бұйымдарда эстетикалық мағынадан басқа, қорғаныс жағы да қойылды. Қазақстанның әр өңірінде бір сәукеле, кимешек түрліше безендірілген. Ресейге қосылғанға дейін Қытайдан, Шығыс Түркістаннан әкелінген маталар Бұхарада сатып алынған. Содан кейін олар ресейлік матадан тігуге кірісті, өйткені олар арзанырақ және қолжетімді болды.»(3)

Өзіне тән пафоспен салынған және қайталанған еуропалық демократия моделі біздің көз алдымызда жарылып, оның әмбебаптығына түсінікті күмән тудыруда. Еуропа мұсылмандар мен басқа да жергілікті емес халықтарға деген көзқарасын өзгерте бастады. Франция мұсылмандары мәселенің жамылғы немесе жамылғыға тыйым салуда емес екенін түсінеді, оны кем дегенде қоғамдық қауіпсіздік ұғымдары негізінде түсіндіруге болады. Француздық мұсылман әйелдердің басым көпшілігі бетін мүлдем жаппайды. Мұның себебі - қоғамның олардың өмір салты мен сенімінен бас тартуында. Өйткені, ертең осындай табыспен олар қоғамдық орындарда хиджаб киюге тыйым сала алады, ал ертеңіне басқа нәрсе. «Егер ол [мұсылман] өз ұстанымын өзгерткісі келмесе, онда ол француз қоғамына қосылуға ұмтылмайды. Ал ол француз азаматтығына лайық емес», - дейді премьер-министр Франсуа Фийон. Зайырлы мемлекет ұғымы атеистер мемлекетін мүлде білдірмейді. Біздің елде әртүрлі діндер бар. Әрбір азаматтың өзі

қалаған дінді ұстануға (ҚР Конституциясының 22-бабы), сондай-ақ осы дін белгілеген рәсімдерді орындауға құқығы бар. Ешкімнің ешбір жағдайда азаматқа діни себептермен қысым көрсетуге құқығы жоқ. Қазақстан Республикасы Конституциясының 14-бабының екінші тармағына сәйкес «Ешкімді тегіне, әлеуметтік, лауазымдық және мүліктік жағдайына, жынысына, нәсіліне, ұлтына, тіліне, дінге көзқарасына, нанымына қарай ешқандай кемсітуге болмайды. , тұрғылықты жері немесе кез келген басқа жағдайлар ». Сондықтан, жақында француз қоғамында орын алған жағдайға ұқсас өзара сенімсіздіктің өршуіне жол бермеу үшін мұсылмандық киімін кимейтін қазақстандықтардың көпшілігі діни азшылықтың құқығын таптамауы керек. Сондай-ақ, хиджаб мүмін мұсылман әйелдің киімінің міндетті элементі екенін түсіну керек. Ұнаса да, қаламаса да бес уақыт намаз оқумен, қажылықпен, зекетпен бірге Исламның басты талаптарының бірі. Исламның басқа әлемдік діндерден негізгі айырмашылығы да осында, ол көп жағдайда киімге қатысты мұндай қатаң талаптарды қарастырмайды. Ендеше, кез келген жерде хиджаб киюге тыйым салуды діни негіздегі қысымшылық деп бағалауға болады. Әйел хиджаб кигісі келсе – оның ислам талап еткендей кез келген қоғамдық орындарда мұны істеу құқығы. Егер ол қаламаса, бұл оның да құқығы. Ал оны орамал тағуға мәжбүрлеуге ешкімнің құқығы жоқ. Құран Кәрімде «Дінде мәжбүрлеу жоқ» (2-сүре, 256-аят) делінеді, тек нандыру және ағарту. Мектеп директорларының, мұғалімдердің, жұмыстағы жетекшілердің және басқалардың жергілікті кемсітушіліктері діни нанымдарға негізделген кудалау немесе кемсітушілік үшін жауапкершілікті тудыруы керек. Сонда біз демократияның көрнектілеріне қазақстандық қоғамның кемелденгенін және ұлтаралық шынайы достық пен теңдіктің төл мұраттарына адалдығын көрсетеміз. Сонымен, сай келетін өзіндік ұлттық киімдері бар. Осыдан келіп, әйелдеріміз ұлттық нақышта хиджаб киіп жүрсе, мұның барлығына тек ұтымды болар еді деген әділ ойлар туады. Жергілікті биліктің студенттер мен жұмысшылардың сыртқы келбетіне шағымдары аз болар еді, отандық, еліміздегі басқа да мұсылман халықтары сияқты қазақ халқының да хиджаб нормаларына киім өндірушілердің жаңа өнімдері мен жаңа жұмыс орындары пайда болар еді, ұлтшыл азаматтардың мұны ұлттық мәдениетке қауіп төндіретіні деп санауға негіз болмас еді. Мүмкін, бұл ұлттық киім элементтерін біршама модернизациялаудың мағынасы бар, бұл тек құпталады. Қазіргі әлемде ислам сәнінің тұтас индустриясы қалыптасып үлгерді және белсенді дамып келеді.(4)

Бүгінгі таңда тәуелсіз Қазақстан қазақ қоғамының рухани негіздерін талқандауға тырысып жатқан түрлі экстремистік діни ұйымдардың күшті идеологиялық қысымына ұшырап отыр. Көбінесе радикалды діни ағымдар өздерінің ауқымды геосаяси мақсаттарын көздейтін белгілі бір елдер түріндегі нақты «тұрғылықты порттарға» ие болады. көптеген ғалымдар хиджаб Иран мен Византияда исламға дейін болғанын, ал пұтқа табынушы арабтарда хиджаб болмағанын атап өтеді. Осылайша, хиджаб кию дәстүрін арабтар басқа халықтардан алған. Джавахарлал Неру хиджабты ислам діні византиялықтар мен ирандықтардан алғанына сенімді болды. Ол өзінің «Әлем тарихына көзқарас» кітабында былай деп жазады: «Әйелдердің жағдайына қатысты тағы бір үлкен және өкінішті өзгеріс болды. Араб әйелдерінің арасында орамал тағу дәстүрі болмаған. Олар еркектерден бөлек өмір сүрген жоқ, олардан жасырынбайды, керісінше, қоғамдық орындарда ер адамдармен бірге болып, бірге намаз оқыды, уағыз тыңдады, тіпті өздері уағыз оқыды. Бірақ арабтар өздерінің жеңіске жеткен соғыстары барысында бірте-бірте өздері жаулап алған алпауыт державалардың – Византия мен Иран империяларының дәстүрлерін қарызға ала бастады. Арабтар Византия империясын талқандап, Иран империясын толығымен жойып жіберді, бірақ соған қарамастан олардың өздері де осы империялардың мақтауға келмейтін дәстүрлерінің тұтқынында болды. Аңыз бойынша, әйелдерді еркектерден ажырату және оларды оқшаулау сияқты әдет-ғұрыптар арабтар арасында дәл Византия мен Иранның ықпалымен тараған. Бірте-бірте гаремдер жүйесі қалыптасып,

әйелдер мен ерлер бір-бірінен бөлініп кетті. Демек, әйелдердің басын жабу дәстүрін Ислам ойлап тапқан жоқ.(5)

Демек, хиджабты мұсылмандық дәстүрдегі сенім символының бір түрі ретінде көрсету әрекеті толығымен тарихи тұрғыдан дұрыс және идеологиялық тұрғыдан негізді емес.

Айта кету керек, көшпелі ата-бабаларымыздың тұрмыс-тіршілігі Шығыстың отырықшы мемлекеттерінде өсірілгеннен түбегейлі өзгеше болған. Далалардың өмірі мен әйелдердің көшпелі қоғамдағы рөлі туралы танымдық бақылауларды 1246 жылы Рим Папасы Иннокентий IV түркі-моңғолдарға елші және миссионер ретінде жіберген францискандық монах Плато Карпини қалдырды. Плато Карпини Алтын Ордада да, ұлы ханның штабында да болды. Ол былай деп жазады: «Қыздар мен әйелдер атқа мініп, ер адамдар сияқты епті атқа мініді. Сондай-ақ, олардың дөңес пен садақтарды қалай көтергенін көрдік. Ал ерлер де, әйелдер де ұзақ және қиын атқа мініді. Олардың үзеңгілері өте қысқа; олар жылқыларға үлкен қамқорлық жасайды, сонымен қатар олар барлық мүлікті қарқынды түрде қорғайды. Олардың әйелдері барлығын жасайды: тон, көйлек, аяқ киім, етік және барлық тері бұйымдарын жасайды, олар да арба айдап, оларды жөндейді, түйелерді жүктейді және барлық істерінде өте епті және жылдам. Әйелдердің бәрі шалбар киеді, ал кейбіреулері еркектер сияқты атылады.(6) Ерлердің де, әйелдердің де киімдері бірдей тігіледі. Үйленген әйелдер өте кең және алдынан жерге дейін кесілген бір кафтан киеді. Олардың бастарына бұтақтардан немесе қабықтан жасалған, ұзындығы бір шынтак, үстіңгі жағында төртбұрышпен аяқталатын дөңгелек нәрсе киеді. Бұл көйлексіз олар ешқашан адамдардың көзіне көрінбейді, ал басқа әйелдер оларды сол арқылы таниды. Қыздар мен жас әйелдерді ер адамдардан үлкен қиындықпен ажыратуға болады, өйткені олар барлық жағынан ерлер сияқты киінеді. Атақты ортағасырлық араб саяхатшысы Ибн Баттута да Алтын Ордадағы әйелдердің рөлі туралы ынталы пікірлер қалдырды: «Бұл аймақта мен олардың әйелге ие болған ұлы құрметіне қатысты кереметтерді көрдім. Олар ерлерге қарағанда құрметті». Осы тарихи айғақтардың барлығы қазақ қыздарының хиджаб кию арқылы өзге халықтардың салт-дәстүріне көзсіз еріп жүрмеуі керек екенін көрсетеді, бұл шын мәнінде исламның шартты және біршама ойдан шығарылған символы. Құран Кәрімде: «Мүмін үшін ең жақсы киім – тақуалық киімі» делінген. Шынайы иман діннің сыртқы белгілерімен – киіммен, шаш үлгісімен және басқа үстірт нәрселермен байланысты емес. Нағыз иманды адам санасын ресми және елеусіз мәселелерге бағыттамай, бар уақытын және жігерін ішкі өзін-өзі жетілдіруге және рухани өсуге арнауға тырысады.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. https://time.kz/blogs/*/2014/03/12/kazahskij-hidzhab
2. <https://avestnik.kz/nosili-li-hidzhab-devushki-v-kochevyih-obshh/>
3. Муртаза Мутаххари. Вопрос о хиджабе. – перевод с персидского М.С. Махшулова. Москва: Издательство «Исток», 2009. - 208 с.
4. <https://matveychev-oleg.livejournal.com/4143341.html>
5. Балтанова Г.Р. Мусульманка. М.: Логос. 2007.
6. Луис Б. Ислам и Запад. М., 2003.

UDC 291.7

**METHODOLOGICAL FOUNDATIONS OF FORENSIC RELIGIOUS STUDIES
EXPERTISE: FRAME ANALYSIS APPROACH**

Tleubayeva Kamilya

kamilya.phd@gmail.com

PhD student of the Department «Religion and Theology»,

L.N. Gumilyov Eurasian National University,

Astana, Kazakhstan.

Scientific supervisor – Y.Shapoval

Introduction

Understanding new directions for the development of religious expertise is a considerable challenge in the context of society with representatives of different religious trends. This article seeks to assess the prospects of religious studies expertise within the contemporary «religious diversity» paradigm. There is no doubt that in the last few years religion as a social phenomenon has moved to a new level of development. In this regard, a significant role is played by judicial religious studies expertise, which needs new methods. This study considers frame analysis as one of the promising methods for religious studies expertise. For the most detailed understanding of this method, a frame analysis was studied based on the radical Islamic book «Call to Global Islamic Resistance», which is one of the important works of the jihadist movement. The article is structured to identify the potential possibilities of religious expertise in the conditions of the modern development of religious materials.

Forensic religious studies in Kazakhstan

Due to the increase in the number of extremist crimes, an urgent problem is to establish the presence of signs of religious extremism and terrorism. In accordance with the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan, these types of crimes relate to the disposition of Article 174 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan («incitement to religious discord»), Article 256 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan («propaganda of terrorism») and others.

Forensic religious studies research is one of the youngest areas in forensic science in Kazakhstan. Since 2015, this type of expertise has been conducted by forensic experts of the Center for Forensic Examinations of the Ministry of Justice of the Republic of Kazakhstan. The significance of research related to manifestations of extremism is indicated by the fact that in 2017 the Ministry of Justice of the Republic of Kazakhstan decided to develop a new type of expertise – «forensic religious studies and political science study of objects of a religious nature».

In order to obtain a special permit to conduct this examination, it is necessary to pass a number of conditions. Firstly, it is necessary to have a higher religious studies education, as well as knowledge in the field of criminal and criminal procedure legislation. Secondly, you need to complete an internship under the guidance of the chief expert in this field of the Center for Forensic Examinations. After that, you need to successfully pass the exam, which consists of three parts: testing, detailed questions and an interview. This type of forensic research is carried out only in cities of republican significance (Astana, Almaty, Shymkent) and in 2 regions (out of 17) - Aktobe region and East Kazakhstan region[1]. However, such an insufficient number of forensic experts is reflected not only in the quality of expertise, but also in the overall development of forensic expertise in the field of religious studies. The number of materials of a religious radical nature is growing every year, as well as their format and

methods of distribution are changing. In this regard, the judicial religious studies examination requires the use of new interdisciplinary methods. One of these is frame analysis, which is used for the study of texts.

Application of the frame method for religious studies expertise

This article offers one such analysis, that can identify markers in the incitement of conflicts between certain groups of people. More specifically, we examine the main signs of hostility and hatred based on religious motives that correspond to the worldviews of certain groups. For the frame analysis, five-belief domain system was selected which are suitable for conducting an examination on materials of religious content[2]. This system consists of the following markers: superiority, injustice, vulnerability, distrust, and helplessness. We suppose that these indicators stand out as especially noteworthy, and each is considered in turn. Central to this concept is the idea that a group's beliefs color its perception of the world and, as a result, have a huge impact on the behavior of the group. In order to study the key role that certain beliefs can play in initiating or containing conflicts between groups, researchers draw parallels between individual core beliefs and group worldviews. They argue that certain «dangerous» beliefs can lead to destructive actions when group members formulate their collective worldview based mainly on these beliefs, and then use this worldview as a lens through which to judge the intentions and actions of other groups.

In this regard, the markers related to the intergroup conflict are explained below:

Superiority: The area of superiority beliefs reflects the group members' belief that they are better than others in vital, undeniable relationships. They often consider themselves a special people, chosen and «destined for greatness». Thus, the outgroup is considered inferior in many ways, including moral, spiritual and intellectual. Such a self-praising attitude often leads to the fact that the members of the group exaggerate their abilities and declare their invincibility.

Injustice: The area of beliefs about injustice is reflected in the perception of group members that they have been subjected to violence or ill-treatment by a certain external group. The external group is seen as the only source of complaints and difficulties faced by the internal group. Group members can often attribute unforeseen or unfavorable circumstances to the deliberate work of an external group, without necessarily resorting to hard evidence.

Vulnerability: The area of beliefs about vulnerability includes the perception by members of the organization of their own future as unreliable; the world is viewed as an inherently dangerous place where members of the organization constantly live under threat. This perception leads to an increased sense of intra-group solidarity with potentially devastating consequences, as members may begin to act proactively towards a particular external group in an attempt to ensure the continued survival of their own group.

Distrust: The belief area of distrust describes members of an internal group who believe that an external group is conspiring to intentionally harm them. Within this framework, every action of an outside group is automatically interpreted as hostile, although other explanations may be just as plausible. At times, a deep-rooted sense of distrust is rooted in historical evidence of intergroup conflicts. This rooting in the realm of beliefs of distrust ultimately makes the group members unable to ever trust the members of the external group.

Helplessness: This area of belief reflects the perception of group members that they are unable to change their status quo. Within the chosen framework, helplessness is the only belief that helps to contain the conflict; it incapacitates the participants and forces them to submit to the perception of absolute powerlessness. Since the members of the group can be mobilized to take the necessary risks associated with the conflict only when there is a reasonable chance of success, the area of beliefs about helplessness, in fact, demobilizes.

As noted earlier, this method was used in the study of the book «Call to Global Islamic Resistance» (GIR) - a prominent radical Islamic text published after the terrorist attacks of September

11, 2001 (9/11) by Mustafa bin Abd al-Qadir Nasar [3]. In this study, an attempt was made to study the beliefs, structure and persuasiveness of radical religious discourse promoting violence. This was done by applying the chosen model – the model of the five beliefs of Eidelson and Eidelson (2003) – to a key radical Islamic text to define a worldview that promotes ideologically based violence in the world.

The results showed that GIR is heavily loaded with four «conflict-provoking» areas of beliefs, namely superiority, injustice, distrust and vulnerability; and that beliefs are based on binary categories of «inside» and «outside» groups. The results also revealed various internal and external groups into which the text divides the world, and that these classifications were not fixed, but actually shifted in accordance with the author's mobilizing goals. The confluence of beliefs logically formed into a comprehensive narrative that served to satisfy the needs of the modern Muslim reader in social identity.

Conclusions

We believe that the theoretical ideas discussed in this article can make a useful contribution to research in several areas, some of which are briefly described here. For example, the use of new research methods that are already being used abroad will open up new frontiers for religious studies expertise. This will lead to a more comprehensive analysis, the identification of new elements of radical ideas, which contributes to the development of forensic expertise.

Bibliographicreference

1. Официальный сайт Центра судебных экспертиз Министерства юстиции Республики Казахстан, раздел «21.1 Судебно-экспертное религиозоведческое исследование», <https://forensic.gov.kz/old/expertise/view/111/ru.html>
2. Eidelson, R.J. and Eidelson, J.I. (2003) «Dangerous ideas. Five beliefs that propel groups toward conflict», *American Psychologist*, 58(3), pp. 182–92. Available at: <https://doi.org/10.1037/0003-066x.58.3.182>.
3. Masoud, M.W.Z. (2013) «An Analysis of Abu Mus'ab al-Suri's «Call to Global Islamic Resistance», *Journal of Strategic Security*, 6(1), pp. 1–18. Available at: <https://doi.org/10.5038/1944-0472.6.1.1>.

УДК 316.334

ОСОБЕННОСТИ ВОЗДЕЙСТВИЯ РАДИКАЛЬНЫХ РЕЛИГИОЗНЫХ ТЕЧЕНИЙ В МЕДИА-ПРОСТРАНСТВЕ

Абдуллов Бексултан Туреханович

abdullov1994bt@mail.ru

Докторант кафедры религиоведения ЕНУ им. Л.Н. Гумилева,
Астана, Казахстан.

Научный руководитель – Ю.В. Шаповал

Приверженцы радикальных религиозных организаций, в поисках более эффективных форм и методов осуществления вербовки, осознали, что проповеди на улицах не имеют такой силы воздействия, как раньше, плюс ко всему прямую вербовку осложняет возможная административная и уголовная ответственность. Поэтому одним из основных средств воздействия вербовщиков стало медиа-пространство, а основной целью – молодежь, в силу своей не окрепшей психики, юношеского максимализма, недостатка знаний и жизненного опыта, а также основного потребителя контента в сети Интернет.

Чаще всего сегодня большинство людей используют интернет в первую очередь для общения. Разнообразные коммуникационные платформы гарантируют, что у каждого есть своя

«любимая» социальная сеть. Молодые люди предпочитают менее формальные сети для общения, такие как «What's app», «Instagram», «ВКонтакте», «Телеграмм», «Facebook» и др. Каждое утро многие пользователи начинают с посещения многочисленных сообществ в социальных сетях, в поисках новостей, новых видеороликов и конечно же общения.

Простота, доступность и относительное отсутствие контроля сделали социальные сети полем деятельности различных запрещенных организаций, в том числе и радикального религиозного толка. Находят своих жертв вербовщики достаточно легко, их привлекают люди, активно ищущие в Интернете ответы на экзистенциальные вопросы, занимающиеся поиском заработка, обсуждающие тему религии в социальных сетях и т.д. [1, с. 219].

В основном объектом вербовки выступает молодежь, так как молодые люди материально зависимы, не имеют достаточного жизненного опыта и легче всего подвержены психологическому воздействию. В ходе воздействия используется давление на уязвимые места, это могут быть юношеский максимализм, самоутверждение, психологическая нестабильность, алчность. Вербовщики обращают внимание на молодых, амбициозных молодых людей, в том числе из благополучных семей с хорошим образованием.

Цели вербовщиков довольно прагматичны – использование физического, умственного, морального потенциала и возможностей завербованного. В качестве примера можно привести довольно известный случай, российской студентки филологического факультета МГУ Варвары Карауловой, девушки из приличной семьи, задержанной при попытке через Турцию пробраться в Сирию, на территорию, подконтрольную запрещенной в РК организации ДАИШ, чтобы вступить в ряды террористов. Для сведения, Варвара Караулова на тот момент, была мастером боевых искусств, она профессионально занималась тайским боксом, училась в США и Англии, прекрасно владела английским и имела положительные оценки в учебе [2].

По мнению профессора Т.Б. Савкиной методика вербовки предельно проста и действенна. Вербовщиками активно ведется подготовка и распространение профессиональной аудио, фото и видеопродукции, где красочно показывается якобы «благополучная» жизнь тех же «боевиков». В частности, вербовщики распространяют фотографии боевиков на фоне красивых дворцов и машин, иллюстрируя их безбедную жизнь. Основная задача подобных видео – потенциально заинтересовать любопытствующих, втянуть в общение в формате «вопрос-ответ» [3, с. 392].

Социальные сети позволяют не только размещать информацию, но и поддерживать интерактивное общение, осуществлять «точечный» поиск «полезных» людей. Для этого проводится анализ публикаций на личных страничках пользователей, составлялся психологический портрет человека, оценивалась возможность его вовлечения в организацию. Особое внимание уделялось темам, интересовавшим потенциальную жертву, это могли быть обсуждения в «чат румах», дискуссии в комментариях, которые наглядно говорили о взглядах и убеждениях пользователя. Причём необязательно было дискутировать с конкретным оппонентом, можно выразить свою точку зрения в комментариях под каким-либо постом или видео, и профессиональные вербовщики, собрав необходимый портрет потенциального адепта начинают свой отлаженный до совершенства процесс воздействия.

Кроме того, весьма распространенной тактикой воздействия являются сайты знакомств. Одинокие девушки, ищущие вторую половину, наиболее уязвимые для вербовки. По данным «Mediascore», на постсоветском пространстве самыми популярными приложениями для знакомств являются сервис «Badoo», «ДругВокруг», «Mamba», «Tinder», а самыми популярными сайтами знакомств, «Фотострана», «Знакомства» «Mail.ru», «Mamba» и др. Соответственно, данными приложениями и сайтами, успешно пользуются вербовщики деструктивных организаций. И необходимо отметить, что мужчины также становятся объектами вербовки, только уже со стороны, «прекрасной половины человечества», которая скажем так – выступают в образе «истинных мусульманок». Обычно, он либо она стремится стать ей/ему

другом, любовником, соратником, учителем, спасителем и пр. Стараются помочь решить проблемы (даже если его об этом не просили), чтобы в дальнейшем жертва чувствовала себя обязанной.

На данный момент новый и довольно популярный вид пропаганды деструктивной идеологии – таргетированная реклама в социальных сетях. Обычно, фото и видео загружаются в «таргет» под видом «мирных» толкований, ответов на «вечные» и популярные вопросы, к примеру «Как правильно читать намаз?», «Как стать праведным мусульманином?», «Как заслужить рай?» и т.д. Данная схема довольно действенная, так как если вы знакомы с «таргетом», то вы знаете что его довольно легко настроить, для воздействия именно на ту конкретную целевую аудиторию которая вас интересует. Пройдя по ссылке, потенциальная жертва, обнаружит группу или канал, с довольно интересным и зрелищным контентом, после ознакомления с которым, запустится процесс возможной радикализации с последующей вербовкой.

Удачным результатом работы вербовщика можно назвать крепкую зависимость, причем она может быть не только моральная или психологическая, но и материальная. К сожалению, чаще всего вербовщика удаётся распознать тогда, когда человек уже находится под влиянием, доверяет ему и думает, что это нормально. Поэтому один из главных советов, которые дают эксперты, не вступать в дискуссии на религиозную тематику, потому что такая форма диалога, как мы показали это выше, – наиболее удобный способ вербовки. А в общении с новыми знакомыми, тем более в интернете, всегда изначально занимать позицию критического мышления.

Подводя итоги, следует отметить с развитием цифрового и медиа-пространства происходит трансформация человека и общества, отдельных групп, в том числе радикального религиозно-мотивированного характера, которые активно используют социальные медиа. Соответственно, в целях предотвращения «ухода» граждан в ряды радикалов, мы рекомендуем изучать религию, обретать религиозные знания, используя при этом только безопасные и проверенные официальные сайты, сообщества и группы в социальных сетях.

Таким образом если у вас возникли вопросы по допустимости приобретения знаний из Интернета, сообществ или групп, вопросы относительно деструктивных течений или иной вопрос, касающийся религии, то Вы можете связаться с Центром изучения религий города Астаны посредством Единого контакт-центра ИКОМЕК-109!

Список использованных источников

1. М.А. Манукова, Использование экстремистскими организациями социальных сетей для вербовки молодежи. 219-222 с.
2. Как вербуют в ИГИЛ: медиа-империя ДАИШ, профессиональный PR и онлайн-присяги террористов (ФОТО, ВИДЕО). https://rusvesna.su/recent_opinions/1450279359. Дата последнего посещения: 24.03.23 г.
3. Т.Б. Савкина, Этапы и методы вербовки в террористические организации. 388-396 с.

БРЕНДЫ КАК НОВАЯ РЕЛИГИЯ

Аманжолов Ансар Жанатулы

ansar_amanzholov@mail.ru

студент 1 курса кафедры религиоведения
ЕНУ им. Л. Н. Гумилёва, Астана, Казахстан.
Научный руководитель – Аймухамбетов Т.Т.

Мы живем в 21 веке. Двадцатое столетие принято называть «атеистическим» веком, а 21-ое столетие - «информационным», станет ли новая эпоха приемником старой или же уйдет в совсем другую ветвь развития?

Религия во многих государственных образованиях становится второстепенным аспектом в общественных отношениях данных институтов. Так как процесс глобализации является продуктом стран «Первого мира» (в частности, США и страны Западной Европы). То соответственно эти процессы воспринимаются как «вестернизация». Вестернизация общества и активное проникновение рыночных отношений общества и в мире, именно бренды стали заменять религию множеству людей. Брендовые вещи, гаджеты, дорогие машины и аксессуары стали нести те же функции что и религия в целом, а также религиозным культом и аксессуаром. Люди стоят в километровых очередях, готовы на все ради новых моделей телефонов, эксклюзивных дизайнерских вещей и лимитированных бумажных карточек с покемонами. Но почему же так случилось?

Считается, что сама суть брендинга возникла еще в Древней Греции, когда ремесленники ставили клеймо на свою продукцию, чтобы любой покупатель смог узнать автора того или иного инструмента, предмета быта.

Позже, уже в средневековой Англии был издан закон о торговой марке, который обязывал каждого изготовителя маркировать свой товар, чтобы в случае его плохого качества изготовитель был наказан.

В начале уже 20 века, по окончании гражданской войны в США произошел огромный «бум» производства и массового спроса на различные товары. «История развития науки об управлении торговой маркой» 1 страница [1, с.1]. Развитие транспорта, ускорение и увеличение объема производства товаров повело за собой такой же огромный спрос. Стали появляться первые рекламы в газетах призывающие покупателей купить именно их товар. К 1915 году появляются первые крупные торговые марки, вытесняющие мелких производителей. Методы маркетинга стремительно улучшались и совершенствовались. К разработке упаковки начали привлекать дизайнеров, повысились требования к квалификации торгового персонала, отвечающего за работу с клиентами, реклама стала более привлекательной, емкой и креативной, высокое развитие получило направление маркетинговых исследований. В 1929 году с началом Великой Депрессии произошло множество изменений на рынке. После второй мировой войны спрос на высококачественные торговые марки начал восстанавливаться, что привело к росту объемов продаж. Дополнительно росту способствовали улучшение благосостояния населения и формирование среднего класса.

Но для понимания объективного восприятия бренда, как новой религии, необходимо провести социологический опрос. В рамках данного исследования провел социологический опрос, в виде анкетирования. В рамках него было опрошено около 50 студентов ЕНУ имени Л.Н. Гумилёва. В рамках него было задано 5 вопросов.

- 1) Как часто вы выбираете вещи по названию бренда, а не по качеству продукта?
- 2) Какие бренды являются для вас актуальными, которыми вы часто пользуетесь?

- 3) Часто ли бренд является ориентиром для покупки товара?
- 4) Зависимы ли от наличия товаров определённого бренда?
- 5) Считаете ли вы, что бренд является ориентиром в современном рынке продаж товаров и услуг?

Как часто вы выбираете вещи по названию бренда, а не по качеству продукта?

57 ответов

Диаграмма №1: Ответ на вопрос №1 по анкетированию.

Большая часть опрошиваемых отдаёт приоритет качеству, не обращая внимания на бренд изготовителя, но стоит обратить внимание на то, что не маленькое количество опрошиваемых предпочитает покупать вещи уже проверенных и известных брендов.

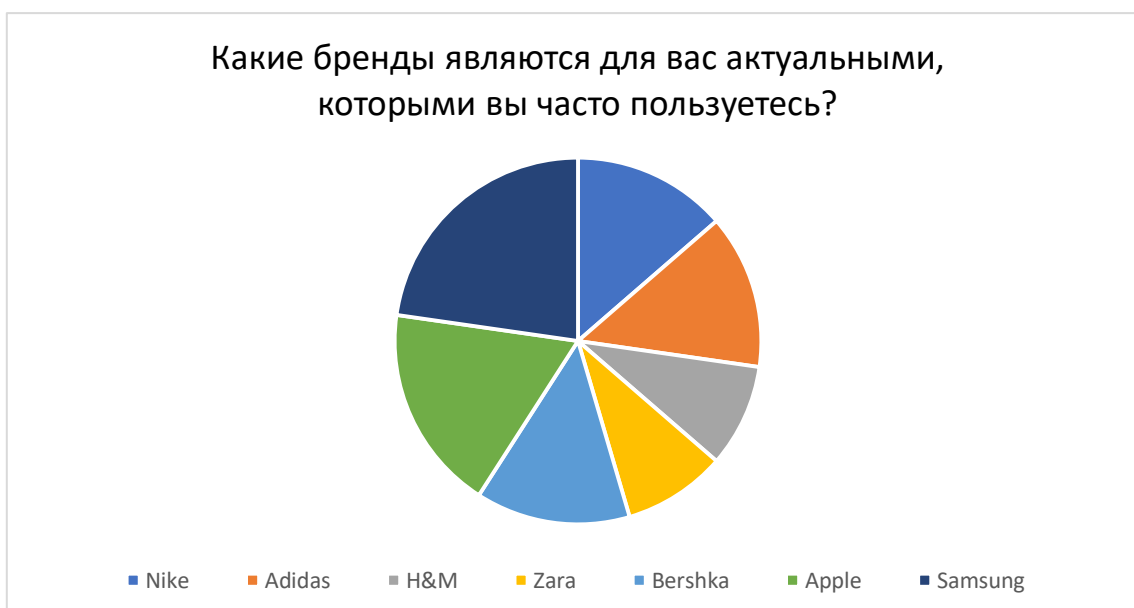

Диаграмма №2: Ответ на вопрос №2 по анкетированию

Опрошивая студентов об актуальных для них брендов наиболее популярными, является бренды одежды, что не удивительно, так как именно в молодом возрасте каждому хочется подчеркнуть свою индивидуальность и разработать свой собственный стиль.

Вторыми по популярности являются бренды техники. В «информационном» 21 веке хороший смартфон является неотъемлемой частью жизни у каждого человека.

Часто ли бренд является ориентиром для покупки товара?

57 ответов

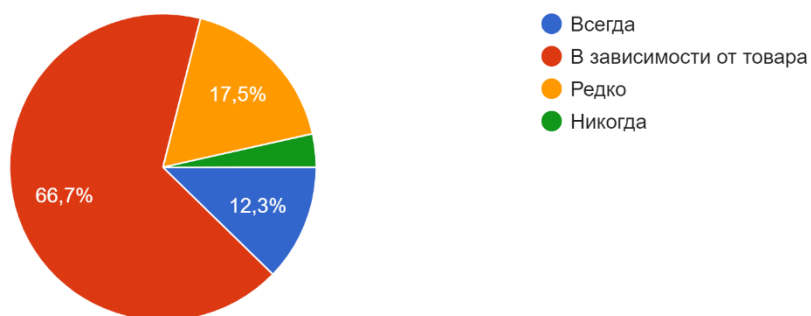

Диаграмма №3: Ответ на вопрос №3 по анкетированию.

Для большей части опрошенных бренд является ориентиром для покупки в зависимости от товара. В основном люди предпочитают покупать технику от ранее упомянутых Apple и Samsung, ведь они точно уверены в том, что товары этих брендов будут соответствовать их потребностям.

Чуть меньшая часть редко ориентируется на бренды выбирая товары, в то время как почти такая же часть всегда покупает товары только от известных им брендам. И лишь 2% опрошенных никогда не обращает внимание на бренд товара при его покупке.

Зависимы ли вы от наличия товаров определённого бренда?

56 ответов

Диаграмма №4: Ответ на вопрос №4 по анкетированию

Большая часть опрошенных считают, что не привязаны к определенным брендам, в то время как почти 20% считает, что наличие каких-либо брендовых атрибутов показывает их социальный статус.

Считаете ли вы, что бренд является ориентиром в современном рынке продаж товаров и услуг?

57 ответов

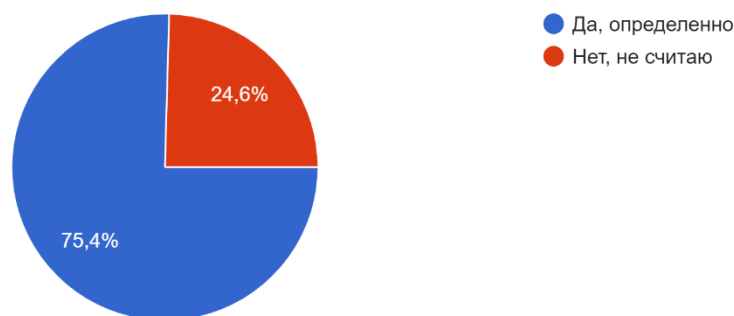

Диаграмма №5: Ответ на вопрос №5 по анкетированию.

Абсолютное большинство считают, что главным ориентиром в современной экономике являются именно бренды, и это тяжело как-либо оспорить. Фредерик Бегбедер в своей книге «99 франков» говорил: «Скоро государства сменятся фирмами. И мы перестанем быть гражданами той или иной страны, мы будем жить в торговых марках – Майкрософтии или Макдоналдии – и зваться келвинкляйнитянами или ивсенлоранцами». Ф. Бегбедер. «99 франков» [1 с. 50-52].

Подводя итог можно утверждать, что бренды стали неотъемлемой частью жизни каждого человека. В Казахстан, из-за все еще слабой покупательной способности населения культ брендов еще не проник повсеместно, но определенный пласт населения проживающий в больших городах уже привык к крупным и популярным во всем мире брендам. Медленно, но верно культивация логотипов проникает в умы населения и расширяет свое влияние. С ростом экономики и глобализации в современных реалиях никому не убежать от секты Стива Джобса, электрокарах Илона Маска и всеобъемлющих корпораций вроде Google и Meta (Facebook).

Список использованных источников:

1. «История развития науки об управлении торговой маркой».
URL: <http://powerbranding.ru/brending/istoriya/>, дата доступа 29.10.22
2. Ф. Бегбедер. «99 франков». – М.: Иностранка, 2002. 50-52 стр.

УДК 291.5

УТОПИЯ ВЕЧНОЙ ЖИЗНИ И ПАРАДИГМЫ ОТНОШЕНИЯ К СМЕРТИ В РЕЛИГИИ

Жеңіс Аяна Ерікқызы

ayanazhengis@gmail.com

студентка 4 курса кафедры религиоведения
ЕНУ имени Л.Н. Гумилёва, Астана, Казахстан
Научный руководитель - Аймухамбетов Т.Т.

Человеческая смерть, несмотря на свою биологическую и антропологическую идентичность, разнообразна в культурном и духовном отношении. Восприятие, оценка,

переживание смерти и размышления на эту тему заметно различаются в разных культурах и исторических эпохах, что имеет смысл говорить о существовании особых духовных и философских парадигм. С нашей точки зрения, можно выделить четыре осмысления и отношения к смерти: трактовка смерти и смертности человека (*онтология смерти*); оценка смерти (*аксиология смерти*); представление о бессмертии (*метафизика смерти*); моральные императивы (*нормативная этика смерти*), а также утопию о вечной жизни.

В соответствии с этой схемой рассмотрим несколько наиболее типичных решений проблемы жизни и смерти, как те, что были в истории мировой культуры, так и те, что существуют до настоящего времени.

Христианство. Уникальность христианства заключается в том, что его основателем признается не человек, а Сын Божий, воплотившийся в человека, который рожден Девой Марией от Духа Святого, живший среди людей, проповедовавший им свое учение, казненный на кресте и воскресший в третий день после распятия. *Смерть и бессмертие* — одна из центральных тем христианского вероучения, изложенная в разных Книгах Ветхого и Нового Завета, а также в трудах отцов Церкви, христианских богословов и философов.

Онтология смерти. Согласно библейским представлениям, Бог создал первых людей - Адама и Еву, по образу и подобию Своему [Библия, Быт. 1, 26, 27], то есть бессмертными существами. Смерть явилась в мир как наказание за грех, совершенный прародителями человечества. Грех заключался в нарушении первыми людьми Божьего запрета есть плоды с дерева познания добра и зла. Суть состоит в том, что наделенные свободой Адам и Ева, поддавшись искушению, проявили своеволие. Смысл следует усматривать в том, что человек не может и не должен знать то, что знает Бог. Когда же, стремясь стать «как боги, знающие добро и зло» [Библия, Быт. 3, 5], первые люди нарушили запрет, они увидели как бы изнаночную сторону мира, себя и друг друга, то есть узнали зло. Ум их помрачился, они отторгли себя от Бога и, возможно, стали враждебными ему: «И сказал Господь Бог: вот Адам стал как один из нас, зная добро и зло; и теперь как бы не простер он руки своей, и не взял также от дерева жизни и не вкусил, и не стал жить вечно» [Библия, Быт. 3, 22]. Наказание за грех оказалось суровым. Во-первых, Адам и Ева онтологически изменились: утратив духовную телесность (Эдемское тело), они обрели физическое тело. Во-вторых, они стали тленными существами, подверженными порче, болезням, старению и, наконец, посмертному разложению. В-третьих, они стали смертными - временно живущими на земле. В-четвертых, они обрекли себя на тяжкие труды на земле и рождение детей, наследующих их участь. В-пятых, грехопадение Адама и Евы отразилось на всей природе («проклята земля за тебя»), которая также стала подчиняться законам смерти и тления. Апостол Павел подытоживает христианское понимание смерти: «Жало же смерти — грех, а сила греха — закон» [Библия, 1 Кор. 15, 56]. Итак, смерть, вошедши с грехом в мир, стала законом бытия, действие которого человек не может устранить своими собственными усилиями. Смерть и грех искупаются и преодолеваются Божественным вмешательством, посланием в мир Спасителя — Иисуса Христа [1, 7 с.].

Аксиология смерти. В христианстве оценка смерти и отношение к ней неоднозначны. Онтологически смерть, конечно, — зло, но это зло вторичное, ибо главное зло — грех, приведший к падению человека, утрате им изначального бессмертия. В XIII книге «О граде Божием» Августина Блаженного даются необычайно тонкие и логически безупречные рассуждения относительно того, какой смертью Бог угрожал Адаму и Еве и какой наказал их и их потомство. С точки зрения Августина, необходимо различать смерть первую и вторую. *Первая* смерть человека бывает, когда душа, оставленная Богом, терпит без тела временные наказания. *Вторая* же бывает, когда душа, оставленная Богом, вместе с телом (после Страшного Суда) терпит вечное наказание. И напротив, учит апостол: «Блажен и свят имеющий участие в воскресении первом: над ними смерть вторая не имеет власти, но они будут священниками Бога

и Христа и будут царствовать с Ним тысячу лет» [Библия, Отк. 20, 6]. Господь, запрещая Адаму и Еве есть с дерева познания добра и зла, угрожал им в случае нарушения запрета обеими смертями, которые есть зло. Однако Его действительное наказание оказалось мягче: прародители рода человеческого были наказаны реально первой смертью и лишь потенциально второй. Что касается того, какой смертью может умереть человек и как оценивать его смерть, то, говорит Августин, это зависит от того, как он жил. В христианстве нет однозначного отношения к страху смерти, которому придается более духовный, нежели моральный смысл. Это связано с дифференциацией самого понятия смерти, которая делится на телесную, душевную и общую погибель человека после Страшного Суда [1, 8 с.].

Метафизика смерти. Христианское учение о бессмертии включает в себя сотериологический и эсхатологический аспект. Главное действующее лицо христианской сотериологии и эсхатологии — Иисус Христос, Спаситель человечества и мира. Христианство строится на вере в Богочеловечность Христа — двойственность его природы: божественную и человеческую. Бог как дух не просто воплотился в человека (материализовался), чтобы проповедовать свое учение, а именно вочеловечился — обрел всю полноту человеческого бытия с его душевными скорбями, телесными страданиями и смертью. Человечность Христа, понимаемая как Его реальная земная жизнь и праведность, является не только догматом религиозного сознания, но и фактом исторической науки. Воскресение, собственно, есть не что иное, как воссозданная жизнь умершего человека, заново обретшего свою телесность в несколько измененном виде [1, 9 с.]. Согласно Евангельским представлениям, мертвые восстанут из гробов не в своем физическом теле, а в преображенном духовном теле, почти повторяющем очертания физического, в цветущем возрасте и без половых различий: «Ибо в воскресении не женятся, не выходят замуж, но пребывают, как Ангелы Божии на небесах» [Библия, Мф. 22, 30].

Этика смерти. Способом актуализации божественной духовной любви в человеке служит память о смерти или смертная память, весьма почитаемая отцами Церкви. Необходимость памяти смертной диктуется тем, что человеку не дано знать часа своего смерти. Она может наступить в любой момент, настигнуть каждого, невзирая на возраст и социальное положение. Вот почему человек должен постоянно пребывать в покаянном состоянии, сознать свое несовершенство и молить Бога о даровании благодати спасения. Чем праведнее человек, тем более развита в нем память смертная и, наоборот, тот, кто помнит о смерти, у того больше духовных и моральных ресурсов для самосовершенствования. Помимо духовных и моральных наставлений, определяющих христианское отношение к смерти, огромное значение имеют таинства Церкви и вся культовая сторона религиозной жизни. Крещение, миропомазание, исповедь и особенно евхаристия, согласно христианскому учению, подготавливают человека как к земной, так и к загробной жизни. В католичестве и православии евхаристия означает повторение священнослужителем жертвы Христа ради спасения человека. [1, 11 с.]

Ислам. О смерти в тексте Корана упоминается 164 раза, а также приводятся и другие понятия, которые ассоциируются у человека со смертью: ад, огонь, великое наказание и геенна - 466 раз, рай, сады и великая награда - 180 раз, будущая жизнь и последняя жизнь - 95 раз, судный день, день воскресенья, возвращение к Аллаху и т.п. - 450 раз. При этом отметим, что в Коране всего 114 сур, т.е. насыщенность Священного Писания мусульман подобными понятиями достаточно велика. Стихи, содержащиеся в Коране, говорят о неотвратимости смерти для каждого человека. Смерть в них упоминается не только при описании таких категорий, как судный день, ад или рай, но и постулируется как скорая и неизбежная: «Всякая душа вкушает смерть, и вам сполна будут даны ваши награды в день воскресения. И кто будет удален от огня и введен в рай, тот получил успех. А ближайшая жизнь - только пользование обольщением» [Коран, 3:182 (185)].

Онтология смерти. Доктрина предопределения и этико-правовой характер мусульманского учения составляет его отличительную особенность. Идея предопределения означает, что все события мировой истории и человеческой жизни в прошлом, настоящем и будущем есть прямое действие воли Всевышнего. Она настраивает мусульманина на покорное принятие своей судьбы, смерти и посмертного существования. Ни вера, ни праведная жизнь, ни молитвы не могут отменить неизбежность смертного часа. Поэтому от человека требуется неукоснительное соблюдение заповеданных Аллахом законов и правил поведения. Религия ислама основана на вере во всемогущество Аллаха и неизбежность наступления Судного дня [1, 13 с.].

Аксиология смерти. Главная добродетель в исламе — это вера, а главный порок — неверие. Отсюда вытекает весь перечень оценок, связанных со смертью и бессмертием. Смерть неверного, под которым понимается всякий неверующий, ужасна, ибо его ждет пожирающий огонь геенны: «Поистине, те, которые не уверовали и умерли, будучи неверными, — не будет принята ни от кого из них даже земля, полная золотом, даже если бы он захотел выкупить себя этим. Для них — мучительное наказание и нет им помощников» [Коран. 3: 85]. Столь же суровая участь ждет нераскаявшихся грешников, особенно тех, кто был подвержен тяжкому греху ростовщичества: «Те, которые пожирают рост, восстанут только такими же, как восстанет тот, кого повергает сатана своим прикосновением. Это — за то, что они говорили: "Ведь торговля — то же, что рост"» [Коран. 2: 275]. Праведная жизнь и достойная смерть определяются не внешним благочестием мусульманина, а искренностью и глубиной его веры. В то же время кающийся грешник может надеяться на прощение и спасение, поскольку всезнающий и всемогущий Аллах милостив и милосерден. Таким образом, в исламе оценка носит тотальный характер, ибо она охватывает жизнь, смерть и посмертное бытие человека. Какова жизнь, такова смерть и таково бессмертие. Качество (нравственное содержание) жизни человека определяет оценку его смерти. Сама же земная жизнь оценивается ниже, чем та, которая наступит после Судного дня, потому что в ней слишком много соблазнов и обольщений.

Метафизика и нормативная этика смерти. В Коране и другой мусульманской литературе очень много красочных описаний рая и ада. «Мухаммад провозглашал в Коране не отвлеченное бессмертие души, но воскресение после смерти целостного человека во всем его земном, физическом облике. Соответственно ислам и будущую (после воскресения) жизнь представлял как радостную полноту бытия не только и не столько духовного, сколько физического и телесного. Как и в христианстве, в исламе посмертное существование делится на два этапа: до Судного дня и после него. Так что человек после своей смерти переживает как бы двойное воздаяние в виде награды или наказания. До Судного дня души праведников пребывают на небесах, а неверных и грешников — в яме ада. Согласно кораническим представлениям, существует еще одна посмертная обитель, именуемая преградами (араф), своего рода мусульманское чистилище, которое находится между раем и адом и в котором пребывают души людей не праведных, но и не настолько грешных, чтобы мучаться в аду. В Судный день, который целиком находится во власти Аллаха, мертвые восстанут из своих могил и все люди поделятся на тех, у кого посветлеют лица, и на тех, у кого почернеют лица. Первые — праведники — окажутся в раю, а вторые — неверные и грешники — в геенне. Одним из признаков наступления последнего дня является, согласно вероучению ислама, утрата людьми способности к волевым актам и поступкам, меняющим качество душевной жизни: «...в тот день, когда душа ничего не сможет для души, и вся власть в тот день — Аллаху» [Коран. 82: 19].

Бессмертие. Католицизм. Новый папа римский Франциск еще публично не высказывался на тему технологического бессмертия, хотя уже успел прослыть прогрессивным понтификом. От него наверняка можно ожидать интересного взгляда на проблему, но пока приходится

руководствоваться тем, что говорил его предшественник. Папа Бенедикт XVI относился к науке о жизни с точки зрения гуманизма и высказывал опасения, что радикальное увеличение продолжительности жизни лишит людей важного духовного опыта — поисков метафизического и желания заводить детей. В 2004 году, будучи кардиналом, он заявил, что «избавление от смерти — самый радикальный способ избавления от жизни», а в 2010 году добавил щепотку антиутопии: «Человечество сильно состарится, для молодых не останется места, возможность развития умрет, и бесконечная жизнь не покажется раем».

Православие. В [основах социальной концепции РПЦ](#) слово «прогресс» встречается лишь один раз: «У человека, деятельность которого духовно не ориентирована, техническая мощь, как правило, порождает утопические надежды на безграничные возможности человеческого разума и на силу прогресса». Подобное отношение к инновациям высказывает и известный богослов, профессор московских духовных школ Алексей Осипов: «Попытка создать искусственное тело, в котором потом могло бы помещаться человеческое сознание, душа, принципиально противоречит христианскому взгляду на человека». По его мнению, только Бог властен отделять душу от тела. Слова Осипова подтверждает основатель «Ассоциации православных экспертов» Кирилл Фролов, считающий, что обществу надо «воспитывать трезвение у ученых, некоторые из которых исповедуют не только антихристианские, но и совершенно ненаучные теории о возможности достижения бессмертия с помощью достижений техники».

Церковь Иисуса Христа Святых последних дней. Последователи Церкви Иисуса Христа Святых последних дней, или *мормоны*, весьма своеобразно относятся к человеческому телу. Они верят, что тело священно, и, например, татуировки и пирсинг обезображивают и оскверняют его. Таким образом, бессмертие, достижимое в результате технологической сингулярности, будет для мормонов неприемлемым. Стивен Пек, биоэтик из университета Бригама Янга в Прово, штат Юта, утверждает, что у мормонов пока не будет какого-то особого отношения к бессмертию: «Пока тело останется нетронутым, а наука даст людям всего лишь большую продолжительность жизни без особых вмешательств в природу человека, все будет хорошо. Но, как только наука затронет тело, начнутся проблемы». **Епископальная церковь.** Главная прогрессивная религиозная англиканская организация США Епископальная Церковь, помимо прочего, — отличный полигон для решения трудных для христианства современных проблем. Ее отношение к бессмертию чуть менее очевидное, но глава комитета Епископальной Церкви по науке, технологии и вере Элистер Соу утверждает, что «сегодня в нашем учении нет никаких причин противиться повышению продолжительности жизни, но очевидно церковь будет выступать за то, чтобы не превращать этот процесс в главную цель жизни и сделать его доступным для всех, независимо от достатка».

Ислам. По словам профессора религии Университета Колгейт в Нью-Йорке, то для большинства мусульман радикальное увеличение продолжительности жизни не станет отрицательным явлением. Профессор проанализировал ислам и, основываясь на том, что Аллах отводит для каждого человека свой срок жизни, пришел к выводу, что долгая жизнь не противоречит божественному замыслу. Похожую мысль высказывает автор исследования о биоэтике ислама Абдулазис Сахединат: «Как только появляется что-то новое, мусульмане верят, что это случается по воле Аллаха». Интересно, что иранский теолог и философ Мохсен Кадивар думает, что шиитские аятоллы скорее всего поддержат увеличение продолжительности жизни, но не примут бессмертия: «Это две большие разницы — первое приемлемо согласно Корану, а второе нет» [2].

Биоэтические аспекты пути к бессмертию на примере клонирования. *Ислам* выступает за научные исследования и прогресс, — никогда на протяжении всей истории между исламом и наукой не было конфликта. В действительности, в исламе считается Фард Кифайя

(коллективным долгом) общества достижение прогресса в каждой области знания. Тем не менее, этот прогресс, подобно всему в нашей жизни, не должен входить в противоречие с религией. Он должен учитывать те ограничения, которые накладываются верой. Соблюдать приоритет веры необходимо постоянно, на протяжении всей человеческой жизни, и в соответствии с ее принципами рассматривать общечеловеческие жизненные процессы.

Клонирование человека запрещено в исламе. С точки зрения положений, учений и общих целей ислама клонирование человека категорически запрещено. Из вышеприведенных суждений становится очевидным, что клонирование целостного человеческого организма должно быть категорически запрещено, даже если оно осуществляется с целью лечения. Однако если в медицинских целях клонируются отдельные органы человека, такие, как сердце или почки, то в исламе это допускается. Более того, поощряется и вознаграждается Аллахом. Клонирование – это не создание новой жизни, так как основывается на уже существующих ее формах, таких, как яйцеклетка, ядро которой вживляется в клетку, созданных Всевышним и Всемогущим Аллахом. Сама идея клонирования помогает получить более ясное представление об одном из исламских учений, а именно Воскресении [в День Суда]. Если человек может вернуться к жизни в новой форме [как клон], то можно ли подвергать сомнению воссоздание людей Всевышним Аллахом в Судный День [3]? Конечно же, нет, ибо «Он - тот, кто создает творение первично, а потом повторяет его, и это очень легко для Него. Ему принадлежит наивысшее достоинство на небесах и земле, и Он - Великий, Мудрый.» [Коран, Сура «Румы», аят 27].

Христианский взгляд на процесс клонирования человека может быть выражен в свете нескольких библейских принципов. Во-первых, человеческие существа созданы по образу Божьему и, таким образом, являются уникальными среди всех других созданий (Бытие 1:26-27). Очевидно, что человеческая жизнь является тем, что необходимо ценить, а не относиться как к покупаемому и продаваемому предмету. Если рассматривать человека как просто еще одно творение, не имеющее никакой уникальности, как должно быть, несложно начать воспринимать человеческие существа как простые механизмы, нуждающиеся в обслуживании и ремонте. Часто задается вопрос: будет ли иметь душу человеческое существо, если однажды клонирование человека достигнет успеха. Бытие 2:7 говорит: «И создал Господь Бог человека из праха земного, и вдунул в лицо его дыхание жизни, и стал человек душою живою». Это является описанием творения Богом живой человеческой души. Души являются тем, кто мы есть, а не что мы имеем [Библия, 1 Коринфянам 15:45]. Вопрос в том, какой вид человеческой души будет создан при человеческом клонировании? На этот вопрос невозможно дать определенный ответ. Хотя, кажется, если человеческое существо будет успешно клонировано, то клон будет таким же человеком, включая владение вечной душой [4].

Список использованных источников

1. Сабиров В.Ш. Жизнь. Смерть. Бессмертие (обзор основных религиозно-философских парадигм). – «Человек» - 2000 №5–6, 20 с.
2. «Избавление от смерти — самый радикальный способ избавления от жизни»: как религии относятся к технологическому бессмертию. URL: <https://theoryandpractice.ru/posts/7485-izbavlenie-ot-smerti>, дата доступа 11.03.2023
3. Клонирование и его опасность. URL: <https://islam.plus/ru/klonirovanie-i-ego-opasnost>, дата доступа 13.03.2023
4. Каков христианский взгляд на клонирование человека? URL: <https://www.bibleonline.ru/qa/242-cloning/>, дата доступа 19.03.2023

ТҮЛҒАНЫҢ ТӘРБИЕЛІК ПОТЕНЦИАЛЫН АРТТЫРУДАҒЫ ИСЛАМНЫҢ РУХАНИ ЖӘНЕ ДҮНИЕТАНЫМДЫҚ БАҒДАРЫ

Жолмұхан Таңшолпан Мұхтарқызы

Tangsholpanzh@mail.com

Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті,
Дінтану кафедрасының 2 курс докторанты, Астана, Қазақстан.
Ғылыми жетекшісі - Каирбеков Н.Е.

XX ғасырдың соңғы онжылдығында Қазақстанда қарқынды саяси және экономикалық өзгерістермен қатар рухани өмірде де айтарлықтай өзгерістер орын алған.

Бүгінгі күні қазіргі қазақстандық қоғам дамудың аса қарқынды кезеңінде. Тек қоғамда ғана емес, оның бүкіл рухани - мәдени саласында да түбегейлі қайта құрылымдау орын алуда. Санасы мен қолданылатын әлеу меттік тәжірибелері жаңа өмірге сай келетін, тәуелсіздік кезінде қалыптасқан тұрғын халықтың саны өсуде. Өткен екі онжылдықта орын алған ұлттық өзіндік сананың дамуы және діни жандандыру қазіргі кезде белгілі бір межеге жеткен. Қазақстанда ислам діні басым орынға ие, көптеген жағдайларда исламдық діншілдік қазақтардың рухани жандануының негізіне айналды деуге болады.

Қазақстан үшін жаңа құбылыс болып табылатын дінге жаппай бет бұрушылық постсоветтік қоғамдық сананың түбегейлі өзгере бастағандығын көрсетті. Соңғы жылдар ішінде исламдық пікірталастар мен оларды іске асыру тәжірибесі күнделікті өмірден байқалмай, бірақ бекем орын ала бастады және қазіргі кездегі шағын әлеуметтенушіліктің мәнін айтарлықтай өзгертті. Қоғамның бір бөлігі исламдық құндылықтарды мойындай бастағандығының нәтижесінде мұсылманның бейнесі маргиналды және тек қана этникалық сипатта болып қана қоймай, айтарлықтай өзгере бастады. Діншілдікті адамның рухани жетілдірілуінің және тәрбие құралы ретінде пайдалану алдыңғы ұрпақтар мен елдің даму кезеңдерінің тарихи мұрасына қатысты мирасқорлығы деп білуге болады [1, 25].

Тәрбие - бұл адамға, оның рухани және физикалық дамуына оны өндірістік, әлеуметтік және мәдени қызметке дайындау үшін жүйелі және мақсатты әсер ету процесі. Бірақ білім беру жеке процесс емес, ол оқыту мен білім берумен тығыз байланысты, өйткені бұл процестер адамға тұтастай бағытталған. Негізінен балаға тәрбие ерте жастан берілуі тиіс, себебі әйгілі ғалым Әл-Фараби айтқандай «тәрбиесіз берілген білім адамға зиян». Тәрбие бағдарында эмоцияларға, ерік-жігерге, мінезге, құндылық бағдарларына және ақыл-ойға әсер ететін жеке компоненттерді бөліп көрсету қиын. Бірақ, соған қарамастан, тәрбие мен білім беру процестерінде айырмашылықтар бар. Негізгі мақсаты адамның танымдық процестерін, оның қабілеттерін дамыту, білім алу болып табылатын білімнен айырмашылығы, тәрбиелеу адамды тұлға ретінде қалыптастыруды, оның әлемге, қоғамға және онымен қарым-қатынасты мақсат етеді.

Осылайша, білім беру көбінесе мақсатты сипатқа ие, ол білім беру қызметінің белгілі бір бағытын, оның түпкі мақсаттары туралы хабардар болуды, сондай-ақ осы мақсаттарға жетудің құралдары мен әдістерін қамтиды. Тәрбиенің мақсаты - арнайы ұйымдастырылған тәрбиелік іс-шараларды жүзеге асырып, іс-әрекеттерді жүзеге асыру арқылы адамның бойынан оң өзгерістерді күту. Бірақ білім беру мақсаттары бір рет белгіленбейді, біртұтас болып көрінбейді, белгілі бір қоғам жариялаған идеялық және құндылық нұсқауларымен анықталады [2,47].

Алайда, тәрбиенің басты мақсаты - баланың қоғамдағы өмірге қажетті қасиеттері бар тұлға ретінде қалыптасуы мен дамуы. Сондай-ақ, білім беру процесінің идеялық негізі ретінде гуманизм принциптерін ұстану керек екенін атап өткен жөн. Яғни, адамда тарихи және

мемлекеттік шекаралары жоқ «жалпыадамзаттық құндылықтарды» тәрбиелеу. Олар адамзат дамуының әртүрлі кезеңдеріндегі білім беру мақсаттарын анықтайды. Бұл мақсаттар негізінен мораль мен ізгілік ұғымына, сондай-ақ адамға және оның айналасына байланысты. Бірақ «жалпыадамзаттық құндылықтармен» қатар, қоғамдағы ағымдағы процестерді тәрбие беру үрдісінің алдына қойылған мақсаттар бар, бұл мемлекеттік форма. Қоғам мен мемлекетті дамытудың бүгінгі кезеңінің мақсаттары бастамашыл, іскер, табысқа ұмтылған адамды тәрбиелеу болып табылады.

Тәрбие түрлері білім беру мақсаттарының, процестерінің және оларға қол жеткізу тәсілдерінің әртүрлілігі қағидаты бойынша жіктеледі. Тәрбие стилдерінің бірнеше жіктелуін қарастырыңыз, олардың біріншісі институционалдық негізде. Тәрбие институттары дегеніміз-адамға тәрбиелік әсер етуге арналған әлеуметтік ұйымдар мен құрылымдар. Тәрбиенің негізгі институты - отбасы. Отбасының әсері уақыт өте арта түседі. Үйде бала уақытының үштен екісін өткізеді. Отбасында қалыптасқан әдеттер өмір бойы сақталады. Отбасындағы тәрбие оны бірқатар үй міндеттерін жүзеге асыруға қатысты руды, тапсырмалар мен іс-әрекеттерді біртіндеп күрделендіруді қамтиды. Отбасылық тәрбиенің күші оның терең эмоционалдылығында, сонымен қатар сүйікті ата-аналармен өте сенімді қарым-қатынасында.

Ерте балалық шақта баланы танудың негізгі тәсілі - басқалардың сөздері мен іс-әрекеттерін тікелей көбейту, сондықтан сыртқы теріс әсерді шектеу қажет. Бірақ нәтижесінде, отбасы тәрбие институты ретінде балаға үлкен зиян келтіруі мүмкін, өйткені ол отбасы мүшелерінің жеке мүмкіндіктерінен, олардың интеллектуалды және мәдени даму деңгейінен асып кетпейді [3, 62].

Мектептегі тәрбие балаға жан-жақты тәрбиелік әсер ету үшін кең мүмкіндіктер береді. Балаға мектепте кездесетін әр адам оған жаңа нәрсе әкеледі. Бұл жағдайда мұғалімнің тұлғасы және құрдастарымен қарым-қатынастың оң сипаты үлкен рөл атқарады. Сонымен қатар, мектепте білім беру жалпы гуманитарлық цикл пәндері арқылы тікелей жүруі мүмкін. Отбасыдағы сияқты, мектептегі тәрбиенің де әлсіз жақтары бар, олардың бірі – иесіздік. Көбінесе мұғалімдер, отбасы мүшелерінен айырмашылығы, барлық балаларға бірдей көңіл бөледі, олардың әрқайсысы жеке тұлға екенін және ерекше көзқарасты қажет ететінін ұмытып кетеді, сондықтан мектеп пен отбасылық тәрбиені, әсіресе бастауыш мектепте қатар назарда ұстау өте маңызды. Мектептен тыс тәрбие мектептен тыс балалар мекемелеріндегі тәрбиелік міндеттерді шешуді қамтиды. Оған тән сол ерекшеліктері мен бейнелеу іс-әрекетін тәрбиелеу.

Жоғарыда аталған білім беру институттарынан басқа, діни дәстүрлер мен әдет-ғұрыптар арқылы жүзеге асырылатын конфессиялық (діни) тәрбиені жүрекке бағытталған діни құндылықтары жүйесіне, адамның құдайдан шыққан дініне деген сеніммен байланыстыруға болады. Қазіргі әлемде халықтың 90% - ға жуығы діндарлар болғандықтан, діни тәрбиенің рөлі зор.

Базалық білімдерден басқа, студенттер мен магистранттардың назары Ислам тану және дінтану мәселелеріне, Дін философиясы, Қазақстанда жұмыс істейтін конфессиялардың философиялық және дүниетанымдық негіздері, Қазақстан Республикасы аумағындағы діни қызметтің құқықтық аспектілері және объективті ғылыми бағыт үшін қажетті басқа да маңызды тақырыптарға аударылады конфессияаралық қатынастар саласында туындайтын проблема ларды шешуге бағытталған. Сондай-ақ, тәрбиені тәрбиеші мен оқушы арасындағы қарым-қатынас стиліне қарай жіктеуге болады. Осы негізде авторитарлық, демократиялық, либералды және рұқсат етілген білім ерекшеленеді [5, 57].

Исламтану жеткілікті нұсқаулық, позитивті материалды қамтитыны белгілі, өйткені оны адамзаттың әлемдік рухына елеулі үлес қосқан көрнекті ислам теологтары, ойшылдар, философтар жасаған. Ислам мәдениетінің философиялық, теологиялық ескерткіштері адам рухының осы туындыла рымен танысу процесінде білім алушылар жақсы түсінетін жоғары

рухани және адамгершілік бағытты айқын көрсетеді. Исламға тарихи - мәдени аспектіде тұтас әлеуметтік - рухани құбылыс ретінде зерттеуге мүмкіндік беретін әртүрлі пәндер арасындағы пәнаралық байланыстар да оқытылады.

Бүгінде «Нұр-Мұбарак университетінің» Дінтану және мәдениеттану кафедрасының негізінде Қазақстанда исламтанудың академиялық ғылыми дәстүрі қалыптасуда, ол шетелдік мамандармен тығыз ынтымақтастықты қолдайды. Бүгінгі таңда қазақстандық исламтанушылардың кәсіби біліктілігі мен біліктілігінің деңгейі өскенін атап өткен жөн. Олардың көпшілігі әлемнің жетекші ислам орталықтарында біліктілікті арттыру курстарынан өтті.

Жоғарыда аталған білім беру стильдерінен басқа, белгілі бір философиялық тұжырымдамаларға негізделген білім беру модельдері де бар.

Тәрбие үрдісіндегі негізгі қағида - баланың қалауына кедергі жасамау, ол баланың денсаулығына, ақыл-ой мен руханияттың дамуына зиян тигізуі мүмкін. Өмірде тәрбие процесінде стильдердің бірі тек сол ғана стиль қолданылмайды. Әр мұғалім қазіргі кездегі нақты жағдайға, сондай-ақ баланың жеке қасиеттеріне байланысты өзінің білім беру стилін қолданады. Стильдің түбегейлі өзгеруі және бірден екіншісіне күрт ауысу балаға стресс болып табылады, өйткені әр стиль мұғалімнің жеке қасиеттеріне негізделген және баланың өміріндегі өзгерістерге әкелуі мүмкін [6].

Адамзаттың және педагогикалық ғылымның тарихи дамуы барысында тұлғаның тәрбиелену әлеуетін арттырудағы исламның рухани және дүниетанымдық бағдарламалары айтарлықтай өзгерістерге ұшырады. Қоғамның әлеуметтік дамуының осы кезеңінде тәрбие мыналарды қамтиды:

- адамзаттың әлеуметтік тәжірибесін және әлемдік мәдениетті беру;
- адамға немесе адамдар тобына тікелей тәрбиелік әсер;
- тәрбиеленушінің өмірі мен қызметін ұйымдастыруды;
- тәрбиеленуші тұлғасының өзін-өзі дамытуына жағдай жасау және т. б.

Жалпы алғанда, білім беру - бұл негізгі компоненттері тәрбиеші, оқушы, олардың өзара әрекеттесу процесі, сондай-ақ осы процестің өту шарттары болып табылатын процесс. Тәрбие процесін ұйымдастыру және қойылған мақсаттар мен міндеттерді іске асыру әртүрлі тәрбие институттары: отбасы, мектеп, бұқаралық ақпарат құралдары және басқалар арқылы жүзеге асырылады. Адамды тәрбиелеу процесінде басты мақсат - қазіргі жағдайда тәуелсіз өмір сүруге және қызмет етуге қабілетті жан-жақты және үйлесімді дамыған адамды қалыптастыру. Осыған байланысты ақыл-ой, эстетикалық, еңбек, физикалық, құқықтық, экологиялық және басқа да білім беру бағыттары жүзеге асырылады.

Тәрбие процесіне қойылған мақсаттарды әртүрлі жолдармен шешуге болады, бірақ оларды шешудің тиімділігі келесі факторларға байланысты:

- әдістерді, тәсілдерді және тәрбие құралдарын жиынтық қолдану әдістері;
- тәрбиеленушінің жеке ерекшеліктерін есепке алу;
- тәрбие процесін жүргізудің шарттары мен жағдайлары.

Жалпы алғанда, әрбір білім беру жүйесі уақыттың, қолданыстағы әлеуметтік формацияның, әлеуметтік қатынастардың және тағы басқалардың ізін қалдырады.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. Прозоров С. М. Научное исламоведение в контексте исламского образования в России // Письменные памятники Востока. 2019. No 1(14). С. 270–278
2. Абдакимов А., Бегалинова К., Кенжин К. және т. б. Қазақстан — конфессия аралық келісім орталығы: кітап - альбом. Астана: Қазақстан Республикасы Әділет министрлігінің «Дін мәселелері жөніндегі ғылыми-зерттеу және талдау орталығы» мемлекеттік мекемесі, 2020. 96 б.

3. Руслан Курбанов. «Ислам білімінің профанациясы.» <http://wordyou.ru/v-islame/profanaciya-islamskogo-obrazovaniya.html>
4. Сусилавати С, Рахманиа А, Ясин А, Вахидмурни В, Маселено А. Нравственное обучение в формировании умеренных мусульман в Исламском Колледже в Маланге // Международный журнал психосоциальной реабилитации. – Том 24, №. – 2020. – С. 2042-2045.
5. Анан А. Внедрение поликультурного исламского образования в построении религиозной гармонии учащихся // Поликультурное образование. – 2020. Том 4, №1. – С. 22-26.
6. Тома С, Уокер Д, Чен Ю, Фришан А, Мулен-Стожек Д, Кристьянссон К. Применение подростками добродетелей в пяти культурных контекстах // Психология развития. – Том 55, №10. – 2019. – С. 2181-2185.

УДК 291.3

COVID-19 КАК КАТАЛИЗАТОР ПЕРЕХОДА РЕЛИГИИ В ИНТЕРНЕТ

Жусупов Санжар Муратулы

sanz.01@mail.ru

студент 4 курса кафедры религиоведения
ЕНУ имени Л.Н. Гумилёва, Астана, Казахстан
Научный руководитель - Малгараева З.Б.

С начала 1980-х годов в Америке, начался рост религиозных представлений и практики в онлайн-среде. Начиная с формирования религиозных подгрупп в Usenet (компьютерная сеть, используемая для общения и публикации файлов) и религиозных сообществ на основе электронной почты, стали появляться разнообразные формы религиозного взаимодействия. [1, 232 с.]

Сегодня интернет играет ключевую роль в получении информации для множества людей: от новостей, рецептов и других разного рода данных. Религия в данном случае не является исключением.

В эпоху цифровизации получение религиозных знаний не требует много времени и усилий. Доступность информации через Интернет не имеет себе равных. Если вы используете правильный поисковый запрос, вы можете найти ответы на свои вопросы в течение нескольких секунд.

Для религиозных деятелей, легкодоступность и всеобщий охват интернета, позволили транслировать свои течения на весь земной шар, тем самым не ограничивая себя исключительно одним городом или страной.

Качество интернета и его покрытие росло из года в год, и нарастающее влияние его на общество было сложно не заметить. Например, в своем послании к 36-му всемирному дню связи в мае 2002 году, Иоанн Павел II сказал: «Для Церкви новый мир киберпространства является призывом к великому приключению - использовать его потенциал для провозглашения Евангельской вести. Этот вызов лежит в основе того, что значит в начале тысячелетия следовать повелению Господа "пуститься в глубину": *Dis in altum!* (Лк 5:4)». [2] Признание интернета главой крупнейшей конфессии на планете демонстрирует рост влияние интерната в сфере религии уже в 2002 году. Но в том же послании говорится: «Интернет никогда не заменит того глубокого переживания Бога, которое может предложить только живая, литургическая и сакраментальная жизнь Церкви, он, безусловно, может стать уникальным дополнением и поддержкой как в подготовке к встрече с Христом в общине, так и в поддержке новообращенного в начавшемся пути веры.» [2]

Это послание хорошо описывает общее положение религии в интернете. Он лишь инструмент или небольшое дополнение для миссионерства и рекламы, у многих церквей появляются свои сайты, но они лишь представляли путеводитель или доску с объявлением, и основные богослужения проходили непосредственно в церкви. Создавались виртуальные церкви, которые базировались исключительно в киберпространстве, но сверх популярности не заимели. И интернет не мог перехватить внимание на себя.

Однако ситуацию, хоть и ненадолго, меняет Covid-19 – пандемия, охватившая практически всю планету, и ставшая катализатором цифровизации в мире и религии в частности.

Началось повсеместное введение локдаунов (карантинов) во всем мире. Казахстан не стала исключением. Уже летом 2020 года начался ввод ограничительных мер в связи распространением Covid-2019. Согласно одному из пунктов постановления было приостановлено деятельность религиозных объектов (мечети, церкви, соборы, синагоги и др).[3]

По всему миру отменялись богослужения и закрытие воскресных школ, а также отмена паломничества, церемоний и фестивалей. Во время Covid-19 многие церкви, синагоги, мечети и храмы проводили богослужения в прямом эфире или проводили интерактивные сеансы, например, ставшим популярным в Zoom.

После введения правил социального дистанцирования многим церквям нужно было найти замену обычным личным церковным службам, и они обратились к цифровой сфере. Например, Папа Франциск начал ежедневные мессы в прямом эфире из своего дома, трансляцию можно было посмотреть на официальном сайте Ватикана.[4]

Лидер Англиканской церкви Архиепископ Кентерберийский возглавил виртуальную Евхаристию, которая транслировалась на 39 станциях BBC.[5]

Другие христианские церкви, в том числе неконфессиональные церкви, начали использовать прямые трансляции с функцией чата и делать упор на собрания в небольших группах, приостанавливая при этом личное посещение церкви.

Синагоги проводят бар-мицвы в Zoom, Объединенные Арабские Эмираты запустили онлайн-платформу для свадеб, а католические священники совершают последний обряд умирающим последователям по FaceTime.[6]

В месяц Рамадан в 2020 году в Казахстане читались онлайн-молитвы. Казахстанцы могли присоединиться к обрядам молитвы через Instagram на странице muslim.kz. Кроме того, пожертвовать фитр-садака и закят можно было через мобильное приложение и все мероприятия посвященные месяцу рамадан проводились онлайн.[7]

Пандемия насильно исключала фактор общности, социализации, дала больше индивидуальный характер вере, человек хоть и наблюдал все через монитор, но физически был один, без окружающих его «братьев по вере». В теории Covid-19 должен был помочь с вопросом о переносе священного пространства в киберпространство, однако сыграл другой фактор. Людей начала объединять угроза пандемии и из-за этого укрепила их веру и нивелировала влияния перехода на киберпространства. Важную роль сыграли множество теологических теорий о предсказанной пандемии Covid-19 в священных писаниях или святыми.[8]

Исследовательский центр Pew Research Center провел опрос с 10 июня по 3 августа 2020 года среди 14 276 взрослых в 14 странах влияния пандемии на их веру. В 11 из 14 опрошенных стран доля тех, кто говорит, что их религиозная вера укрепилась, выше, чем доля тех, кто говорит, что она ослабла. Но в целом люди в развитых странах не видят особых изменений в своей религиозной вере в результате пандемии.

Пандемия привела к ограничению в реальном времени, «живой» религиозной деятельности и личных богослужений по всему миру, но мало кто говорит, что их религиозная вера ослабла в результате вспышки. В опрошенных странах в среднем всего 3% говорят, что их собственная религиозная вера ослабла, в том числе 4% в США. В Южной Корее 9% говорят, что

их личная вера ослабла в результате вспышки коронавируса. Представления о влиянии пандемии на веру связаны с уровнем религиозности людей: более религиозные люди чаще, чем их менее религиозные соотечественники, говорят, что Covid-19 укрепил их веру и веру других людей в их стране.

В Испании, например, 49% утверждающих важность религии в их жизни, говорят об укреплении их веры из-за пандемии.

В среднем из 14 стран 66% респондентов говорят, что уровень религиозной веры в их стране примерной такой же, как и до пандемии; 15% утверждает, что вера в их стране укрепились; 8% заявляют об ее ослаблении.

Среди американцев около половины опрошенных взрослых (47%) говорят, что религиозная вера людей в США не сильно изменилась; 28% – утверждают об усилении религиозности; 14% американцев показали, что религиозная вера в их стране ослабла в результате вспышки коронавируса.

В некоторых странах значительная часть интервьюируемых придерживаются мнения, что в их стране произошло религиозное возрождение.

Например, в Нидерландах 17% опрошенных утверждает, что их страна стала более религиозной, в Швеции аналогичного мнения в отношении своей страны придерживается 15% респондентов.[9]

Данный опрос показывает, что в основном религиозность и религиозная деятельность с учетом самоизоляции и по большей части взаимодействия через интернет либо не изменилось, либо повысилось. Но при этом, по мнению самого Исследовательского центра, необходимо учитывать, что исследования и социологический опрос проводился в достаточно секуляризованных странах. В более религиозных странах результат, вероятно, будет совершенно иным, однако аналогичных социологических исследований в подобных государствах еще не проводились.

Можно заметить, что кроме роли «помощника» религии, киберпространство стало и «планом Б», в случае происшествий подобных Covid-19.

Религиозная деятельность в интернете приняло, хоть на определённый промежуток, массовый характер и показало людям альтернативу, дав людям возможность виртуально посещать религиозные праздники, молитвы, ритуалы т.д.

Список использованных источников

1. Campbell, Heidi. (2011). Internet and Religion. // URL: <https://doi.org/10.1002/9781444314861.ch11> дата доступа 15.03.2023.
2. ПОСЛАНИЕ СВЯТОГО ОТЦА ИОАННА ПАВЛА II К 36- МУ ВСЕМИРНОМУ ДНЮ СВЯЗИ. // URL: https://www.vatican.va/content/john-paul-ii/en/messages/communications/documents/hf_jp-ii_mes_20020122_world-communications-day.html. дата доступа 15.03.2023.
3. В Казахстане вводится строгий карантин – опубликовано постановление главного санврача. // URL: https://www.inform.kz/ru/v-kazahstane-vvodyatsya-strogie-karantinnye-mery-opublikovano-postanovlenie-glavnogo-sanitarnogo-vracha_a3669029. дата доступа 16.03.2023.
4. COVID-19: празднование Страстной недели изучается в Ватикане. // URL: <https://www.vaticannews.va/en/vatican-city/news/2020-03/vatican-coronavirus-easter-triduum-celebrations.html> дата доступа 15.03.2023.
5. Коронавирус: архиепископ Кентерберийский возглавит первую виртуальную службу в англиканской церкви. // URL: <https://news.sky.com/story/coronavirus-archbishop-of-canterbury-to-lead-first-virtual-church-of-england-service-11960268>. дата доступа 16.03.2023.

6. РЕЛИГИЯ В ЭПОХУ COVID-19 // URL: <https://research.ubc.ca/religion-age-covid-19>. дата доступа 17.03.2023.
7. Онлайн-молитвы будут читать каждые 15 минут в Казахстане во время Рамазана. // URL: <https://ru.sputnik.kz/20200421/online-molitva-kazhdye-15-minut-kazakhstan-ramazan-13752362.html> . дата доступа 19.03.2023.
8. Вероятное упоминание о пандемии, подобной Covid-19, в Коране. // URL: <https://muslimmirror.com/eng/probable-mention-of-a-covid-19-like-pandemic-in-the-quran/> . дата доступа 19.03.2023.
9. Больше американцев, чем людей в других странах с развитой экономикой, говорят, что COVID-19 укрепил религиозную веру. // URL: <https://www.pewresearch.org/religion/2021/01/27/more-americans-than-people-in-other-advanced-economies-say-covid-19-has-strengthened-religious-faith/> дата доступа 20.03.2023.

УДК 298.9

СОВРЕМЕННЫЙ ФЕНОМЕН КВАЗИРЕЛИГИОЗНОСТИ

Казбеков Мадии Ниязбекович

madikkazbekov@mail.ru

Магистрант 1 курса кафедры религиоведения ЕНУ им. Л.Н.Гумилева,
Астана, Казахстан

Научный руководитель – МалгараеваЗ.Б.

По мере того, как мир становится глобализированным, люди обмениваются многими идеями с помощью различных средств коммуникации. Благодаря развитию социальных сетей люди также могут быстрее и проще делиться своими предпочтениями и убеждениями с другими. Такая возможность общения друг с другом позволяет людям найти сообщество единомышленников, поддерживающих их убеждения и интересы. Благодаря глобализации возникает не только способность общаться и создавать чувство общества, но и люди могут делиться своими достижениями и привлекать своих последователей и почитателей дел. Это дает огромный толчок к созданию и развитию отдельных субкультур и организаций, которые не являются полностью религиозными, но имеют некоторые религиозные и духовные элементы и знаки, которые включены в их системы верований. Хотя и кажется, что люди становятся менее верными, духовная и сакральная природа человека никогда не исчезнет, а лишь в какой-то степени меняет свои формы. Одними из ярких примеров изменившихся ныне систем верований являются сторонники теории заговора и поклонники разных культур. Такая категория, состоящая из смеси религиозных верований и уникальной культуры, называется «квазирелигией». Чтобы больше исследовать явления квазирелигии, эта работа будет сосредоточена на истории и характеристиках квазирелигии, на том, как разные авторы концептуализируют этот термин и его разновидности в современном мире.

Цели и задачи:

- раскрыть феномен современной квазирелигии
- описать основные черты квазирелигий и их разновидности

Методология:

Для выяснения связи между концепциями квазирелигий был использован метод казуального анализа. Также для сопоставления концепций квазирелигий других теорий “религоиподобных” явлений был использован метод сравнительного анализа.

По мнению современных религиоведов, термин «квазирелигия» относится к вере только в существующих людей и в природные явления (Элкабян, 2002). Другими словами, термин «квазирелигия» обозначает убеждения людей и преклонение перед другими людьми, которые также могут быть в форме культа или любых других природных феноменов.

Однако история квазирелигии в религиоведении исходит в 1950-1960-ые годы, когда популярный немецко-американский теолог отделил классическую квазирелигию от псевдорелигий. Согласно Тиллиху (1963), псевдорелигия - это движение, которое вводит последователей в заблуждение, обманывая их и давая неверную информацию о популярных религиозных движениях, тогда как квазирелигиозное движение - это нерелигиозное движение, которое невольно имеет некоторое сходство с господствующими религиями.

Если Тиллиха можно считать отцом-основателем определения квазирелигии, то теми, кто поменял его с классического религиоведения на современное, являются Артур Грил и Дэвид Руди. Авторы концептуализировали, что квазирелигия — это те движения, которые сознательно ставят себя на грань секулярности и сакральности (Грил, 1969). Грил подчеркивает, что квазирелигии — это аномалии, существующие благодаря современному популярному представлению о религии. Идею Грела поддержал и известный религиозный социолог Хедден, который также связывает распространение квазирелигии с богостроительством — идею, утверждающую, что должна быть метарелигия, в которой религия рассматривается в первую очередь с точки зрения психосоциального эффекта -которая было распространена еще в 1960-х годах. Другими словами, распространение квазирелигии стало возможным благодаря господствующей идее богостроительства. Подводя итог, можно сказать, что сегодня квазирелигия – это явление или форма нового сознания, имеющая некоторые представления об общепринятой религии, но в большинстве своем выходящая за рамки типичного определения религии. Поскольку по своей природе квазирелигия является формированием новой и “заменой” старой религии, она противостоит классической и представляет угрозу ее распространению.

Разновидность Квазирелигии

Ветви квазирелигиозных представлений можно увидеть в разных областях и подполях. В каждой сфере они проявляются по-разному, в зависимости от того, какая именно это ниша. Яркие примеры квазирелигии можно найти в спорте, музыке и пищевых запретах. Так как каждая сфера имеет свою систему верований и самих верующих, то и квазирелигиозные представления различны. Начнем с примера спорта: утверждается, что спорт носит квазирелигиозный характер (Броди, 1979). У спорта есть свои поклонники, которые молятся кумирам, считают их «Богамы Всемогущими», восхищаются и любят их за их достижения. Поскольку их достижения выдающиеся, люди восхваляют их символическими жестами и одеждой с их изображением, которую сегодня можно купить в специализированных магазинах. Более того, у спортивных мероприятий есть свои места, где проходят все значимые мероприятия. Например, у футбола есть свой футбольный стадион, куда приходят зрители и наслаждаются матчем. Для зрителей, особенно огромных болельщиков, посещение стадиона – это незабываемое и жизненно важное событие, а то и праздник. Благодаря таким специфическим спортивным атрибутам многие ученые находят многочисленные сходства спорта и религии. Если кто-то присмотрится повнимательнее и сравнит эти два, доказательства можно легко идентифицировать. Например, спортивные мероприятия имеют свои места, где они могут собирать людей, чтобы поддерживать или даже восхвалять игроков, в то время как религиозные места, такие как соборы и мечети, выполняют почти ту же функцию - восхвалять Бога и молиться ему. Далее, легендарные футбольные стадионы могут быть приравнены к священным местам, так как это считается долгом настоящих болельщиков, уважающих свою любимую команду. Более того, ученые считают, что у спорта и религии есть несколько неотъемлемых свойств, таких как дисциплина, соперничество и формирование характера,

которые исходят из практик, которые оба требуют от последователей их постоянного выполнения. Поскольку люди могут выбирать, за кого молиться и кому восхищаться, в наши дни спорт стал заменой некоторым религиозным практикам.

В настоящее время некоторые ученые также обнаруживают, что музыка также является квазирелигиозной. Поскольку одной из целей религиозных практик является успокоение и утешение верующих, когда они совершают определенные действия, такие как молитва, музыка также служит для успокоения людей словами и музыкой исполнителя. У исполнителя, умеющего «входить в контакт» с сердцем слушателя, также немало поклонников по всему миру. Чтобы увидеть его или хотя бы место где он когда-то жил, люди пересекают океаны и путешествуют. Поскольку религиозные люди делают то же самое для посещения священных мест, таких как Мекка, люди относят музыку к одному из ответвлений квазирелигии, поскольку она имеет своих богов, священные места и символические атрибуты.

Последний, но не менее важный пример квазирелигий — запреты на питание, например, для веганов и вегетарианцев. Согласно Зеллару (2016), веганские и вегетарианские практики считаются квазирелигиозными, поскольку они имеют свои собственные табу, философию, и создают чувство общности своих последователей, как это делает религия. Табу, которые встречаются как в пищевых запретах, так и в религии, заключаются в том, что людям, практикующим эти типы диет, строго запрещено употреблять любые продукты животного происхождения. Ученые-религиоведы связывают его с некоторыми религиозными постулатами и табу. Например, индуисты не едят коров, поскольку они традиционно считаются священными, тогда как мусульманам не разрешается есть свинину (Pew Research Center, 2021). Эти табу — не единственное общее пересечение, так как обе практики также имеют свои философские идеи, такие как нежестокость и милосердие к ближнему и слабому, поэтому они действуют таким образом. Кроме того, есть люди со схожими убеждениями и предпочтениями и можно найти единомышленников, как религиозные, так и веганские группы дают чувство общества своим adeptам. Поскольку и веганская, и вегетарианская практики имеют разные, но очень похожие идеи, можно утверждать, что веганская и вегетарианская практики являются квазирелигиозными.

Подводя итог, можно констатировать, что существует много видов квазирелигиозных практик, которые можно найти в любой области, так как есть много выдающихся людей, которым другие могут поклоняться и восхвалять.

Поскольку развитие социальных сетей и технологий растет день ото дня, с помощью средств массовой информации можно влиять на сознание людей. Поскольку распространение отдельных ветвей квазирелигии в основном происходит от людей к другим людям, рост квазирелигии является неизбежным процессом, также являющимся результатом распространения средств массовой информации. Так как квазирелигиозные проявления распространяются через средства массовой информации, которые могут контролировать мышление масс, крайне важно следить за этим, поскольку могут возникать различные опасные религиозные движения, поскольку уже в мире насчитывается около 40 000 различных квазирелигиозных движений, разрастающихся вместе со СМИ.

Более того, тема квазирелигии актуальна, так как она не изучена комплексно. В постоянно меняющемся из дня в день мире, который сознательно или неосознанно влияет на жизнь людей, изучение такой темы становится необходимым. Важно исследовать ее, чтобы не допустить появления радикальных течений. Сосредоточившись на изучении квазирелигии, ученые получают больше информации о том, как люди выбирают, в кого верить, и дадут больше информации о поведении человека, когда он находит того, кому он готов поклоняться

Список использованных источников:

1. Tillich, Paul (1963). "Christianity and the Encounter of the World Religions". In Scharlemann, Robert P. (ed.). *ReSchriften [Religious writings]*. Hauptwerke. Vol. 5. Walter de Gruyter (published 1988). p. 293. ISBN9780899253817. Retrieved 26 December 2013. Sometimes, what I call quasi-religions are called pseudo-religions, but this is as imprecise as it is unfair. 'Pseudo' indicates an intended but deceptive similarity; 'quasi' indicates a genuine similarity, not intended, but based on points of identity, and this, certainly, is the situation in cases like Fascism and Communism, the most extreme examples of quasi-religions today.
2. Greil A. L., Robbins T., eds. *Between Sacred and Secular: Research and Theory on Quasi-Religion*. - Greenwich, CT: AI Press, 1994.
3. Элбакян Е. С. Квазирелигиозность // Религии народов современной России: Словарь / Ред. кол. Мчедлов М. П. (отв. ред.), Аверьянов Ю. И., Башилов В. Н. и др. — 2-е изд., испр. и доп. — М.: Республика, 2002. — С. 170. — 624 с. — ISBN 5-250-01818-1.
4. Brody M. K. Institutionalized Sport as Quasi-Religion: Preliminary Considerations // *Journal of Sport and Social Issues*. - Vol. 3.
5. Hadden J. K. Toward Desacralizing Secularization Theory // *Social Forces*. - 1987. - Vol. 65. #3
6. Zellar et al. (2014, March 11). *Religion, food, and eating in North America*. De Gruyter. Retrieved December 12, 2022, from <https://doi.org/10.7312/zell16030>
7. Pew Research Center. (2022, September 28). *Research topics*. Pew Research Center. Retrieved December 12, 2022, from <https://www.pewresearch.org/topics/>

УДК 297.17

ДЖИХАД И ЕГО РАЗНОВИДНОСТИ: СТЕРЕОТИПЫ И РЕАЛЬНОСТЬ

Каримов Алишер Ермекович

alisherkarimov11.21.04@gmail.com

студент I курса кафедры религиоведения

ЕНУ им. Л. Н. Гумилёва, Астана, Казахстан.

Научный руководитель — Аймухамбетов. Т. Т.

Террористы и экстремисты своим превратным толкованием джихада – священной войны, обещают каждому воину место в раю и становление шахидом. Мало кто в современном мире понимает, что джихад трактуется не буквально как «война с неверными» и не призывает без разборчиво, жестоко и хладнокровно убивать людей иной - «не правильной» веры. Поэтому обещания рая - это обман мало просветленных в религии людей, которые становятся жертвами обмана джихадистов экстремального толка.

Я выбрал эту тему и считаю ее актуальной, потому что для представителей современного поколения слово «Джихад» ассоциируется с чем-то плохим и негативным. Своей научной статьей я постараюсь подробно объяснить о Джихаде, о его особенностях и заблуждениях, в которые вводят людей террористы и религиозные фанатики.

«Этот термин был использован впервые во время похода пророка Мухаммада против города Мекки. Дословно он обозначает следующее: усилие, борьба, рвение и усердие» [1, с.34]. О джихаде очень подробно сказано в Коране – священной для мусульман книге. В разных частях священной книги говорится о сущности джихада: "Сражайтесь с ними, пока не исчезнет неверие и не утвердится вера в Аллаха".

Но джихад, это не только борьба с внешними врагами, но и борьба с внутренними пороками, страстями и грехами тоже.

Также нужно определить, что есть большой джихад и малый джихад. Большой джихад может объявить каждый правоверный. Ведь борьба идёт внутри каждого из нас. А вот малый джихад после смерти пророка Мухаммада может объявить халиф либо один из его главных представителей. При этом данный вид джихада никогда не должен вестись против единоверцев. Также имеется ряд правил ещё со времен пророка Мухаммада, которые нельзя нарушать во время малого джихада. Этот закон запрещает убийство стариков, женщин, детей, священнослужителей и других мирных людей, не принимающих участия в сражениях.

В исламской доктрине имеются положения о различных видах джихада, в частности выделяют следующие:

Джихад против своих пороков нафс, "джихад сердца". Индивидуальная борьба каждого мусульманина против своих пороков является самой сложной формой джихада, так, как не поборов свои греховные страсти и духовные пороки человек не может вести борьбу за торжество идеалов религии. Это определение ввёл Аль-Газали. («Васит филь-мазхаб» том 6)

Джихад языка. Повеление одобряемого и запрещение порицаемого.

Джихад своими познаниями. Изучение различных наук, эрудиция, учёность ведёт к совершенствованию человеческой личности и противопоставляется невежеству. Джихад посредством распространения истинных знаний об исламе.

Джихад материальными средствами. Решение проблем при помощи денег, имущества.

Джихад на поле боя ("джихад руки"). Ведение боевых действий для охраны жизни и имущества людей, защиты государства от агрессии является обязательным фард в исламе.

«Военный джихад газават джихад меча. Необходимость этого возникает в том случае, если в какой-либо стране мусульманам запрещают исповедовать свою религию в полном объёме, если мусульман притесняют» [2, с.23]. Также если мусульмане, обратившиеся с исламским призывом к представителям других религий в странах их проживания, встретили препятствие со стороны властей этих государств. Другими словами, если мусульманам фактически запрещено доводить до людей слово Господа и вести проповедь ислама.

В рамках лучшего понимания джихад в современном мире, я провел социологический опрос, где было опрошено 22 студентов. В рамках опроса было опрошено 22 студентов ЕНУ имени Л.Н. Гумилёва.

Как вы относитесь к джихаду?

22 ответа

 Копировать

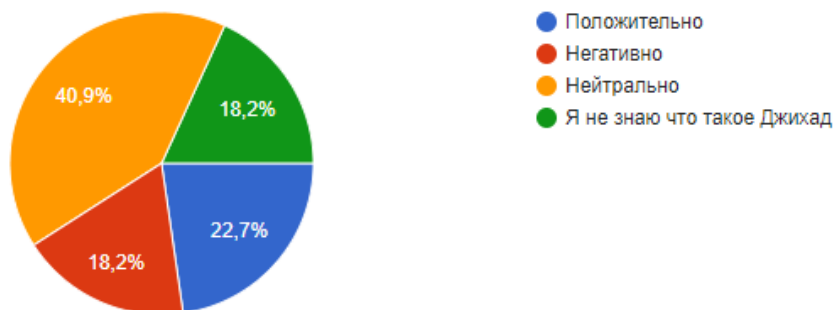

Диаграмма №1: ответ на вопрос №1

На вопрос «Как вы относитесь к джихаду?» 40,9% опрошенных выбрали что относятся «Нейтрально», варианты «Положительно» и «Я не знаю, что такое Джихад» набрали по 18,2% и

22,7% опрошенных выбрали вариант «Положительно». Ответы говорят о том, что большинство опрошенных относятся к Джихаду нейтрально.

Считаете ли джихад проявлением исламской религии?

 Копировать

22 ответа

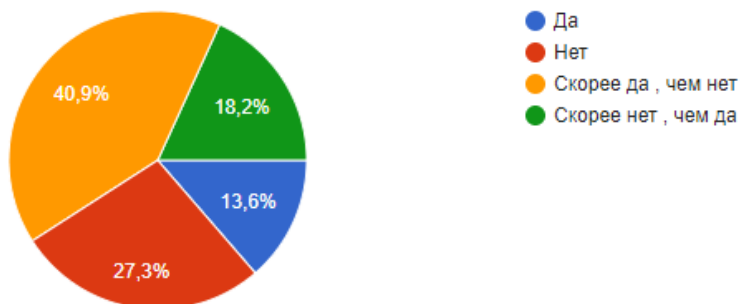

Диаграмма №2: ответ на вопрос №2

На этот вопрос 40,9% студентов ответили «Скорее да, чем нет», 27,3% ответили «Нет», 18,2% ответили «Скорее нет, чем да», 13,6% ответили «Да». Ответы обозначают что большинство студентов считают джихад проявлением исламской религии.

 Копировать

Считаете ли вы, что джихад является негативным аспектом?

22 ответа

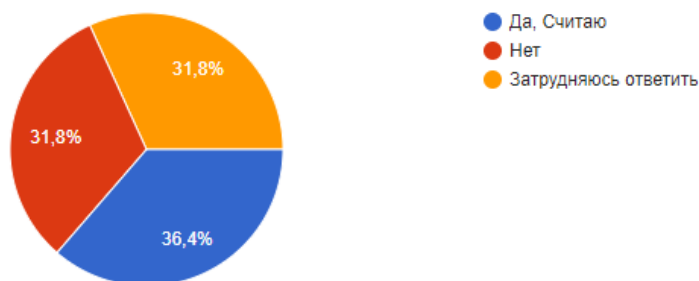

Диаграмма №3: ответ на вопрос №3

36,4% опрошенных считают джихад негативным аспектом, а 31,8% наоборот не считают джихад негативным аспектом. 31,8% опрошенных не смогли ответить на этот вопрос.

Считаете ли вы Джихад обязательным для каждого мусульманина ?

 Копировать

22 ответа

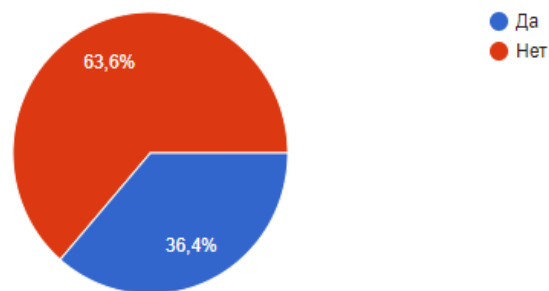

Диаграмма №4: ответ на вопрос №4

63,6% студентов ЕНУ им. Л. Н. Гумилёва считают, что джихад обязателен для каждого мусульманина, а 36,4% отрицают обратное.

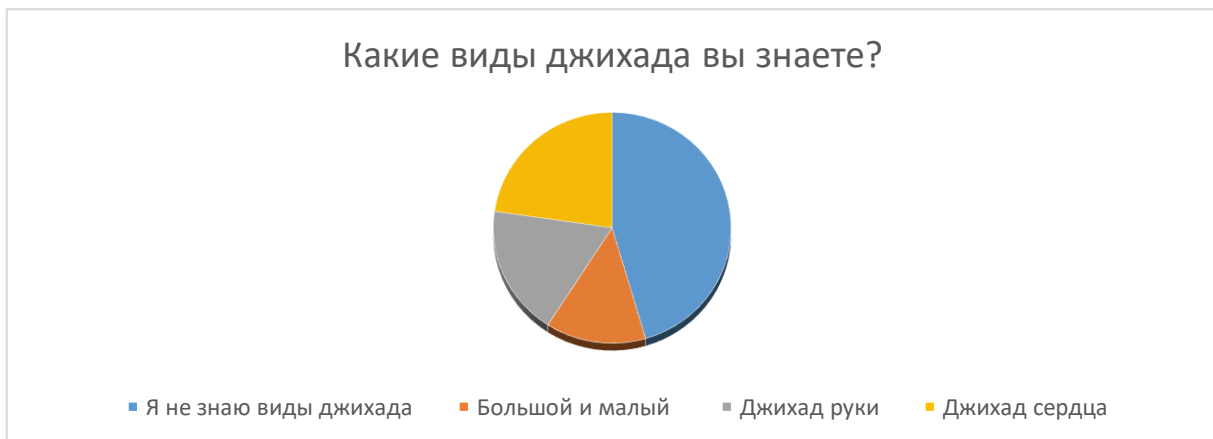

Диаграмма №5: ответ на вопрос №5

На данный вопрос 45% опрошенных ответили, что не знают виды джихада, 23% выбрали вариант «Джихад сердца», 18% выбрали вариант «Джихад руки» и последний вариант «Большой и малый джихад» выбрало 14% опрошенных. Что говорит о том, что большинство людей не знают видов джихада.

Судя по результатам опроса большинство студентов мало осведомлены о таком явлении как джихад и считают, что джихад является негативным аспектом, что доказывает то что для представителей современного поколения слово «Джихад» ассоциируется с чем-то плохим и негативным, это означает что в современном обществе распространено стереотипное мышление о джихаде.

«Большой джихад – это борьба с внутренними пороками, демонами и грехами. А малый джихад подразумевает открытую борьбу, противоборство и военные действия. Он подразумевает защиту правоверных, защиту своей уммы. Террористы же не воюют, они сеют хаос, страх и ненависть. Заставляя людей чувствовать страх и тревожность. Они не попадают под понятие "джихад", и соответственно, их не ждёт рай после смерти".

Террористы не попадают в рай, ведь они используют радикальные способы и методы вербовки людей. Все это лишь уловка для создания почвы для идеологического воздействия с целью получения определенных политических преимуществ, экономических выгод и

исполнения личных желаний, связанных с фанатизмом. Данная интерпретация в корень неверна и не поддерживается людьми и самим Кораном. Ведь рай ожидается при правильном проведении джихада и исполнении пяти столпов Ислама.

Говоря о джихаде нужно брать во внимание не только негативные аспекты, но и положительные, такие как джихад против своих пороков.

Список использованных источников

1. Peters R.[en] Islam and Colonialism. The doctrine of Jihad in Modern History. Mouton Publishers, 1979. P. 118;
2. Ганор Б. Угроза глобального джихада и международных криминальных сетей // Глобальный терроризм и международная преступность: Материалы 4-го Всемирного антикриминального и антитеррористического форума. — Герцлия: Институт международной политики по борьбе с терроризмом, 2008. — С. 53.

УДК 298.9

АНАЛИЗ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ИНТЕРНЕТ-РЕСУРСОВ КАК ОДНОГО ИЗ МЕТОДОВ СОВРЕМЕННОГО ПРОЗЕЛИТИЗМА НЕТРАДИЦИОННЫХ ДВИЖЕНИЙ И КУЛЬТОВ (НА ПРИМЕРЕ ДВИЖЕНИЯ «АТА ЖОЛЫ»)

Қаиргелді Данияр Жумабайұлы

daniyar.kaireldi.kz@gmail.com

Магистрант кафедры религиоведения

ЕНУ им.Л.Н.Гумилева, Астана, Казахстан

Научный руководитель – д.ф.н., доцент Ю.В.Шаповал

С развитием информационно-коммуникационных технологий виртуальное пространство все больше отнимает реальное время у людей. То, что человек создал в надежде пользоваться, стало ярмом зависимости. Даже само слово «пользователь» отражает парадигму той «Золотой эры Интернета», когда сервисы ждали людей, которые ими воспользуются. Теперь критерием эффективности Интернет-площадок становится умение удерживать человека, чтобы использовать уже его с целью «продать» ему больше рекламного контента, «продать» его в качестве подписчика другому сервису и т.д. Современные исследователи влияния Интернета даже предлагают заменить привычное нам слово «пользователь» на «пользуемый». Таким образом само Интернет-пространство стало массово коммерциализированным [1].

Под коммерциализацией Интернет-пространства подразумевается «продажа» пользователю не только физических товаров, но и оказание нематериальных услуг, таких как образовательные курсы, психологические консультации и др. Вполне естественным на этом фоне стал поиск в Сети ответов на собственные вопросы о смысле жизни и обращение к духовности. В связи с наличием подобного спроса со стороны населения закономерным является появление множества авторов контента на духовную и религиозную тематику. Наиболее активными среди них являются представители нетрадиционных движений и культов в сравнении с традиционными ортодоксальными конфессиями, причинами чему являются отсутствие у первых кредита доверия от населения, их малоизвестность, отсутствие естественной воспроизводимости адептов ввиду недавнего их появления (согласно социологической типологии культы – это новые религиозные группы, не ставшие на путь традиции и пока не эволюционировавшие в деноминации) [2].

Под нетрадиционными движениями и культами подразумеваются различные новые религиозные движения (*далее – НРД*), в тот час группы, основанные на восточной медитации, оккультизме, парапсихологии, психотерапии/самореализации, спиритизме и др. В настоящей статье предлагается рассмотреть деятельность движения «Ата жолы» в Интернет-пространстве и предпримется попытка проанализировать методы работы информационных ресурсов движения.

Причиной выбора «Ата жолы» в качестве объекта исследования стал их выход в открытое информационное пространство путём активной трансляции своих идей в социальных сетях, несмотря на признание движения в Казахстане тоталитарно-деструктивной сектой и запрет деятельности в 2009 г.

Движение «Ата жолы» имеет признаки религиозно-оккультной организации, деятельность которой берет начало в феврале 1997 г. под названием «Ак жолы». В последующем она была переименована в «Ата жолы» и зарегистрирована в 2001 г. в г.Алматы как коммерческая организация ТОО «Ата жол». Деятельность движения регулярно сопровождалась скандалами. Членов организации обвиняли в мошенничестве, деструктивном влиянии и вредном для здоровья формах целительства.

Культ имел многочисленных сторонников по всему Казахстану в конце 1990-х – начале 2000-х гг. Быстрая популярность культа объясняется характерными для оккультных организаций методами прозелитизма, в т.ч. миссионерство среди паломников, посещающих святые места, мазары, могилы предков, т.е. среди потенциально близкой идейно аудитории, лиц, находящихся в поиске духовного начала. Помимо «*вербовки*» паломников в неофиты деятельность «Ата жолы» до 2009 г. не контролировалась государством: открыто издавались брошюры «Ата жолы Аліппесі», журнал «Ата жол» и др. печатные издания, позиционирующиеся как «*духовно-ознакомительные*». После запрета их деятельности и почти десятилетнего перерыва или работы «*в подполье*» «Ата жолы» снова заявило о себе в 2019 г. Однако помимо традиционных для оккультных течений методов прозелитизма характерно активное применение Интернет-ресурсов и социальных сетей как площадок для распространения собственных идей и поиска новых последователей. Таким образом, актуальной особенностью темы, на мой взгляд, является изменение методов прозелитизма религиозно-оккультных движений в сторону активизации в Сети на примере «Ата жолы».

Активная трансляция собственных идей различными нетрадиционными культами и движениями ввиду отсутствия либо недостаточности юридически-правовой базы для регулирования подобной деятельности со стороны государства может способствовать формированию новых угроз национальной безопасности страны.

Более того, из-за недостаточного освещения темы вреда отдельных псевдорелигиозных культов население остается слабоинформированным и практически не имеющим иммунитета перед их деструктивным влиянием, в тот час в Интернет-пространстве.

Целью исследования в настоящей статье является анализ деятельности в Интернет-пространстве группы «Ата жолы» как яркого примера нетрадиционного оккультного движения в Казахстане.

Представляются следующие задачи в рамках настоящего исследования:

- провести мониторинг и анализ Интернет-площадок в поиске и воздействии на целевую аудиторию, то есть провести разбор аккаунтов и страниц «Ата жолы» в социальных сетях Facebook, Instagram, YouTube и мессенджерах Telegram и WhatsApp;
- на основе контент-анализа материалов движения «Ата жолы» определить периодичность публикаций, продолжительность и размер видеоконтента;

– на основе полученных данных построить портрет потенциально подверженного деструктивному влиянию гражданина, а также выявить примерный алгоритм втягивания гражданина в культ посредством Интернета.

Объектом настоящего исследования представляется деятельность «Ата жолы» в информационном пространстве в целом.

Под предметом исследования подразумеваются площадки движения в социальных сетях и публикации контента на них.

В основе данного научного исследования лежат основные теоретические общенаучные методы: индукция и дедукция, анализ и синтез. Также применены практические методы эмпирического уровня в виде контент-анализа публикаций и обработки данных, замера активности пользователей, применения статистических данных, а также мониторинга Интернет-активности администраторов страниц в режиме реального времени (*на предмет выявления периодичности публикаций, просмотр чатов в мессенджерах*).

В основе источниковой базы исследования лежит разнообразный круг материалов: экспертно-аналитические и научные статьи, данные сервисов по обработке больших данных.

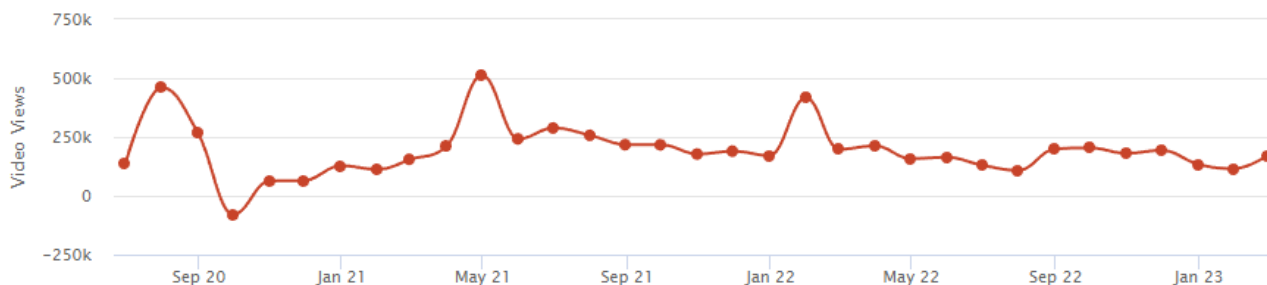
1. Роль различных интернет-площадок в поиске и воздействии на целевую аудиторию.

Анализ информационного пространства свидетельствует о начале активной деятельности «Ата жолы» в медиапространстве в период с 2019-2020 гг., представляется возможным охарактеризовать данное время «*выходом из подполья*».

Так, мониторинг сети Интернет выявил ряд аккаунтов действующего лидера «Ата жолы» Токбергена Байтасова в различных социальных сетях:

– **YouTube-канал «Канал Токберген Байтасова»** (<https://www.youtube.com/@user-ib1rl5bj8r/featured>) – более 62,1 тыс. подписчиков. Канал создан 25 апреля 2013 года, но первая публикация на канале датируется 27 июня 2015 года. Площадка является основной, активно действующим ресурсом «Ата жолы». Обращает внимание постоянство аудитории Байтасова (*среднее количество просмотров одного видеоролика – порядка 3 тыс.*). В то время как резких скачков количества просмотров не наблюдается, что свидетельствует в большей степени о наличии постоянной аудитории канала, а не «*накрутке*» просмотров за счет попадания в рекомендации по специальным алгоритмам YouTube (*диаграмма 1*).

Диаграмма 1. Динамика изменения количества просмотров YouTube-канала «Канал Токберген Байтасова» в период сентября 2022 г. по январь 2023 г. (по данным сервиса «SocialBlade»).

– **Facebook-страница «Токберген Байтасов»** (<https://www.facebook.com/haruah17>) – более 3,8 тыс. друзей, 650 подписчиков. Первая публикация датируется 21 января 2013 г. Страница активная.

– страница в «Одноклассниках» «Токберген Байтасов» (<https://ok.ru/profile/579547023277>) – порядка 50 друзей, 11 подписчиков, является активной.

– Twitter-аккаунт «@bajtasov57» (<https://twitter.com/bajtasov57>) – порядка 40 читателей, более 60 читаемых. Страница создана 19 марта 2013 г., является активной (размещено порядка 3,7 тыс. твитов).

– Instagram-страница «baitasovtokbergen» (<https://www.instagram.com/baitasovtokbergen/>) – более 260 подписчиков. Является активной (размещено порядка 60 публикаций).

– TikTok-аккаунт «dyycwex5emn9» (<https://www.tiktok.com/@dyycwex5emn9>) – более 3,7 тыс. подписчиков, 7,1 тыс. подписок. Является активным (суммарно более 9,3 тыс. лайков).

Вместе с тем следует отметить выявленные аккаунты Токбергенов Байтасова, являющиеся в настоящее время не активными: Instagram-страница «baitasovtokbergenkeskiruly» (<https://www.instagram.com/baitasovtokbergenkeskiruly/>), аккаунт в «LinkedIn» «Токберген Байтасов» (<https://www.linkedin.com/in/токберген-байтасов-97a801ab/>).

Помимо страниц Токбергенов Байтасова посредством мониторинга информационного пространства выявлены следующие популярные аккаунты движения и его сторонников:

– YouTube-канал «Ата-баба жолымен рухани жаңару» (https://www.youtube.com/channel/UCMPjJ0Mf_zb3wZMZCR4rRvQ) – более 57,8 тыс. подписчиков. Канал создан 14 июня 2018 г. Первая публикация датируется 8 мая 2019 г.

– YouTube-канал «Ата жолы ғылым мектебі» (<https://www.youtube.com/channel/UCsHAyo0Aaguw5ikrdnzve5Q>) – более 10,3 тыс. подписчиков. Канал создан 1 апреля 2021 г., первая публикация – 10 апреля. Предыдущее название канала – «Ата жолың бақ жолың Сүйінбай ата ордасы», что предположительно свидетельствует, что аккаунт был площадкой так называемой «орды», или «ячейки» движения, «Сүйінбай ата ордасы». В настоящее же время позиционируется как образовательная площадка.

– YouTube-канал «Қожагелді қызы Гүлмира» (<https://www.youtube.com/channel/UCLj0LiR1QP7guUX5EySr7g>) – более 1,76 тыс. подписчиков. Канал создан 16 января 2016 г. Первая публикация датируется 29 сентября 2020 г. Канал является активным, принадлежит активному последователю учения Гулмире Кулкароевой.

Помимо всего этого обращает внимание открытый характер возможности связаться с представителями движения. Так, в описании к каждому видеоролику в YouTube размещается список телефонных номеров членов движения, распределенные в региональном разрезе. Таким образом количество представленных номеров показывает число активных координаторов в регионах: по г.Астана и Акмолинской области – 15 координаторов, по г.Алматы и Алматинской области – 4, по г.Караганда и Карагандинской области – 2, по г.Актобе и Актюбинской области – 3, по г.Уральск и ЗКО – 2, по г.Атырау и Атырауской области – 4, по г.Павлодар и Павлодарской области – 3, по г.Усть-Каменогорск и ВКО – 5, по г.Жезказган и Улытауской области – 2, по г.Кызылорда и Кызылординской области – 1, по г.Шымкент и Туркестанской области – 3, по г.Тараз и Жамбылской области – 2, по г.Актау и Мангистауской области – 3, по г.Костанай и Костанайской области – 1. Данные номера были проверены на наличие активности в мессенджерах WhatsApp и Telegram, а также посредством поиска пользователей банковского приложения «Kaspi.kz». По итогам проверки большинство номеров оказалось активными и принадлежали указанным в контактах людям.

Также у «Ата жолы» имеется собственный сайт «AtaZholly.kz» (<https://btk.ata-baba.kz/>), на котором публикуются труды основателя организации Кыдырали Тарыбаева, нынешнего лидера Байтасова, материалы идеологического характера и др. Сайт создан 27 января 2021 г. на имя Токбергенов Байтасова (E-Mail: atazholy.kz@gmail.com) (по данным ресурса «Domaintools»).

Сайт интерактивно связан с другими тематическими порталами: сайт РОО «Ата-Баба Жолымен Рухани Жаңару» (<https://ata-baba.kz/>), сайт библиотеки (<https://books.ata-baba.kz/>), блоги (<https://blogs.atazholy.kz/>).

Таким образом, наличие активных аккаунтов лидера движения практически во всех популярных в Казахстане социальных сетях свидетельствует о попытках культа вести активную деятельность по трансляции собственных идей среди широкой Интернет-аудитории, в тот час всех возрастных категорий.

2. Контент-анализ материалов движения «Ата жолы» в социальных сетях.

Контент-анализ материалов «Ата жолы» свидетельствует о том, что преобладающим видом публикаций являются выдержки из книг основателя движения Кыдырали Тарыбаева, проповеди действующего лидера Токбергено Байтасова, видеозаписи с совместных молитв, а также духовные наставления авторитетных членов движения и тексты молитв.

Помимо этого лидер движения Токберген Байтасов и его сторонники комментируют актуальную повестку дня. Так, например, зафиксированы материалы с комментариями касательно пандемии коронавируса, Январских событий, джута и т.д.

Обращает внимание, что ряд страниц и аккаунтов представлен преимущественно дублирующими материалами с основного канала в YouTube «Канал Токберген Байтасова»: Facebook-страница «Токберген Байтасов», страница в «Одноклассниках» «Токберген Байтасов», Twitter-аккаунт «@baitasov57», Instagram-страница «baitasovtokbergen» и др.

Сервис видеохостинга YouTube для членов «Ата жолы» является площадкой для публикации длинных по продолжительности видеороликов (*средняя продолжительность – 20 мин.*): преимущественно видеолекции, проповеди.

В то же время отдельные члены движения, например, Гулмира Кулкараева на своем YouTube-канале «Қожағелді қызы Гүлмира» публикует видеоматериалы в формате Shorts (*короткие видеоролики продолжительностью до 1 мин.*). Данный формат позволяет автору всплывать в рекомендациях другим пользователям благодаря специальным алгоритмам YouTube.

Аналогичные алгоритмы используются Токбергенем Байдаковым в социальной сети Instagram, публикуются видеоролики в формате Reels. Так, на Instagram-странице «baitasovtokbergen» практически все видеоматериалы опубликованы в этом формате.

Социальная сеть TikTok полностью основан на подобных алгоритмах попадания в рекомендации, что способствовало набиранию до 21 тыс. просмотров за один видеоролик в TikTok-аккаунте «duyucwex5emn9».

Отдельно следует отметить активное применение авторами контента специальных хештегов для быстрого поиска и навигации на страницах. Например, следующие теги наглядно демонстрируют характер публикуемых материалов: #зияратхеди, #қатымқұран, #зікір, #дінділ, #қияметкүнi, #ишипа и др.

Контент также сопровождается специальным аудиовизуальным рядом в национальной тематике. Помимо казахской традиционной музыки члены движения в видеороликах демонстрируют ношение ими элементов национальной одежды с целью наглядно показать принадлежность к традиционной группе, позиционируя себя в качестве держателей, хранителей «древних знаний предков». Действующий лидер Байтасов чаще носит зеленый шапан, украшенный казахскими национальными узорами, и фиолетовый башлык (*традиционный головной убор кочевников*). Женщины также носят национальные одежды, покрывая голову платками. В целом, идеология организации проповедует обмирщение, опрощение, в т.ч. в образе жизни. На видеозаписях со встреч сторонников «Ата жолы» заметно употребление по отношению друг к другу обращений «аққу», «ана» (*к почетным женецинам*), «би», «ата» (*к почетным мужчинам*) и др.

Подавляющая часть контента представлена материалами на казахском языке, что свидетельствует об ориентированности движения на казахоязычный сегмент сети Интернет. Тем не менее зафиксированы единичные материалы на русском языке, преимущественно дублирующие основной контент.

Заключение.

Таким образом, посредством мониторинга информационного пространства и анализа Интернет-ресурсов движения «Ата жолы» фиксируется высокая активность его сторонников в социальных сетях. И представляется сделать вывод о наличии планомерной информационной кампании по транслированию собственных идей в массы, что подтверждается большим охватом Интернет-аудитории (*Facebook, YouTube, Twitter, Одноклассники, Instagram, LinkedIn, yVision, WhatsApp, Telegram*), в том числе языковым (*контент преимущественно на казахском языке*), и ежедневной публикации контента.

Также благодаря использованию специальных сервисов обработки больших данных можно сделать вывод о наличии постоянной, стабильной постоянной потребителей контента, что подтверждается отсутствием резких скачков в динамике просмотров.

Список использованных источников:

1. «Социология Интернета», В.В.Касьянов, 2018, - гл. «Религия и Интернет», с.226-266;
2. «Интернет-маркетинг новых религиозных движений (на примере анализа интернет-ресурсов Челябинска)», Е.В.Щетинина, «Вестник ЧелГУ», 2013, №6(297). История, Вып.54, с.110-113.

УДК 291(322.2)

СЕКУЛЯРИЗМГЕ ПОСТ-СЕКУЛЯРИСТІК КӨЗҚАРАС

Мажиев Ғылымбек Жадігерұлы

g.mazhiev@mail.ru

Нұр-Мұбарак Египет ислам мәдениеті университетінің докторанты,

Алматы, Қазақстан

Ғылыми жетекшісі – Қ. Затов

Бүгінгі таңда зайырлылық сөзінің баламасына айналып кеткен «секуляризм» ұғымы ғылым саласында жан-жақты талқыланып жүрген тақырып. Әлемнің көптеген елдері өздерін зайырлы деп көрсеткенімен әр елдің зайырлылық ұстанымдары әр басқа. Сейкесінше, академиялық ортадағы тұжырымдалуы мен зерттелуі де әр қырынан қарауды талап етеді. Осыған орай «секуляризм» теорияларын сынға алатын «пост секулярлық» көзқарасқа тоқталу маңызды.

Секуляризм теориясы академиялық орта мен көптеген елдің дін мен мемлекет қатынасын орнықтыратын тұжырымға айналғандығы мәлім. Алайда, ғылым да қоғам да бір орында тұрмайды. Қоғамдық пікір мен қажеттіліктер және зерттеулер үнемі алға жылжып отырады. Бұл пікірді секуляризм теориясын сынап ой қозғаған ойшылдардың еңбектері қуаттай түседі. Оларға Юрген Хабермас, Чарлз Тейлорды және өзге де ғалымдарды жатқыза аламыз.

Алдымен, «пост секуляризмге» өтпес бұрын секуляризм теориясының негізгі мәніне анықтама бер кетелік. Секуляризм – басым жағдайда қоғам мен мемлекеттегі діннің ықпалының біртіндеп азаюын білдіреді. Бұл тұжырым 20 ғасырдың соңына қарай сынала бастады. Мысалы, П. Бергер «Бүгінгі әлем, кейбір ерекшеліктерді қоспағанда... бұрынғыдай аса діндар қалыпта» [1, 3 б.] деген тұжырым айтты. Яғни, қанша уақыт өтсе де қоғамнан дін жоғалған жоқ, керісінше кей елдерде діндарлық көрсеткіші артса, кейбір елдерде дінге сенушілердің саны өз қалпын сақтады. Баршаға мәлім Қазақстан, Өзбекстан және өзге де посткеңестік елдер

тәуелсіздік алғаннан соң діндарлық пен діни институттардың саны бірден көтерілді. Ал, осындай үрдісті бағалаған танымал екі ғалымның пікір мақалада көрініс таппақ.

Юрген Хабермастың «Пост-секуляр»

Ю.Хабермас секуляризмді түсінуде дін мен қоғамның және дін мен мелекеттің қатынасына сынға алады. Ең бірінше мемлекет пен діннің бөлінуі қоғамның толық зайырлылануын білдірмейтінін айтады. Яғни, мемлекет діннен бөлінгенімен дін қоғам өмірінен жоғалуы шарт емес деген тұжырымды келтіреді. Діннің тіпті саяси ықпалы да артып жатыр дей келе оның үш мысалын келтіреді. Алдымен әлемдегі фундаменталдық қозғалыстардың танымалдылығы мен белсенділігінің артуы, олардың қатарында Таяу шығыс елдеріндегі исламдық діни ұйымдардың ықпалын ерекше көрсетеді. Екінші, батыс әлемінде оның ішінде АҚШ-тағы сайлау алды немесе сайлау кезінде саяси тұлғалардың діни контекстегі сөздердің қолдануын, сондай-ақ, либералды қоғамдағы діндар азаматтардың құқығының сақталуын келтіреді [2, 8–9 бб.]. Ю.Хабермас діннің қоғамдағы рөлінің бір бөлігі моралдық құндылықтарды қамтамасыз ету арқылы сипаттайды. Өз кезегінде бұл тұжырым көпшілік қауымның өзара дискурсы мен талқылауын қалыптастырады. Ю.Хабермас «Діни дәстүрлердің, әсіресе әлеуметтік өмірдің осал нысандарына қатысты моральдық интуицияларды тұжырымдайтын ерекше күші бар,» деп ой түйеді [2, р. 10]. Зайырлылық пен модернизмнің лғышарттарына қатысты мынадай сұрақтар қояды: «Ғылыми-техникалық даму тудырған адамның өзін-өзі анықтайтын күші діннің кез-келген мүмкіндігін жоюға бағытталған ба? Зайырлы қоғамдағы діншілдіктің өсуіне қатысты зайырлы мемлекеттің рөлі қандай? Бізге зайырлылық пен діннің негізгі презумпцияларын қазіргі заманда қайта тұжырымдау керек пе?» [3, 4 б.].

Ю.Хабермас пост-тсекулярлық тұжырымының мәні діннің қоғамда қайта жаңғыруы, алайда, бұл діннің ортағасырлық нұсқасындағы теократиялық өктемдікпен оралуын білдірмейді. Сол сияқты, пост-секулярлы қоғам «секуляризм» теориясындағы қоғамның мүлдем дінсізденуін де білдірмейді. Бұл жерде көбіне “табиғи” келсіммен өмір сүретін дін мен оның элементтерінің плюралистік қоғамдағы көрінісімен сипатталады. Яғни, Ю.Хабермас ұсынысы бойынша дін мен зайырлылық бірін-бірі барынша танып, үйлесімділікке ұмтылуы тиіс.

Чарлз Тейлордың «Secular age» және «Revisionist» ұстанымы «пост-секуляр» баламасы ретінде

Ч.Тейлор Ю.Хабермастың пост-секуляризм тұжырымын кеңейте отырып талдады. Дегенмен, Ч.Тейлор «пост-секуляризм» терминін өз еңбектерінде қолданбай, өзінің «Secular age» (секулярлы ғасыр) «Revisionist» (Ревизионистік) атты жаңа терминдерін ұсынды. Ч.Тейлор өзіне дейінгі «секуляризм» теориясының негізгі қағдаттарымен келісе отырып, «секуляризм» тұжырымдарын қайта қарауды ұсынады. Ч.Тейлорға дейін мұндай пікір Ю.Хабермаста көтерілгендіктен ойшыл алдыңғы зерттеушілердің тұжырымдарымен келіседі және өз пікірімен толықтырады. Ч.Тейлор пікірінше ғылыми революция мен техниканың дамуы қоғамдағы дін рөлінің азаюына ықпал еткенімен дін мен жоғарғы Жаратушы күшті қоғамнан толық алып тастамады. Яғни, секуляризация үрдісі жалғасып отырғанымен қоғамда діннің мүлдем жоғалмауы діннің өміршеңдігін көрсетіп отыр. Яғни, дін әлі де болса өз ықпалын сақтауда. Дегенмен, Ч.Тейлор діннің қазіргі формасы орта ғасырлық кезеңнен айтарлықтай өзгешілікке ие деп топшылайды. Сөзбе-сөз айтқанда «Мұндай деректер секуляризация тұрғысынан осы қоғамдардың екінші мағынасында ғана ұқсастығын көрсетеді. Меніңше, бұл қоғамдар арасында сенімнің жағдайы қандай болатындығында айтарлықтай айырмашылық бар — бұл айырмашылық, ішінара христиандық (немесе «христианнан кейінгі») қоғамда сенім дүниетанымдық таңдаудың нұсқаларының біріне айналды (және кейбір аспектілерде — бұл катал даулы нұсқа), ал кейбір аспектілерде бұл сенімге байланысты.» деп жазады Ч.Тейлор өзінің еңбегінде [4, 4 б.]. Ең бірінші ерекшелігі қандай да бір дін қазіргі қоғамда өктемдік

жүргізбейді және теоцентристік көзқарастар қоғамдық пікірдің басым бөлігін құрамайды. Яғни, қоғамда әр түрлі сенімдер қатар өмір сүреді оның ішінде әр алуан діндердің бағыттары болуы да мүмкін деген ұстаным. Алайда, Ч.Тейлор қоғамда әртүрлі сенімге толық бостандық беру арқылы қайшылықты пікірлердің орын алатынын жоққа шығармайды. Мұндай мәселені барынша өзара ашық пікір алмасу арқылы ғана шешуге болады деп есептейді. Ч.Тейлор екі секуляристік екі ұстанымды сынау толықтыру арқылы ревизионистік тұжырымын күшейтті. Алғашқысы, «шіркеу мен мемлекетті ажыратудың институционалдық келісімі», кейінгісі «сенім мен тәжірибенің құлдырауы немесе Жаратушыға деген сенімнің өлуі» [3, 21 б.].

Дін мен мемлекеттің институционалды бөлінуі секуляристік теориялардағы жиі кезігетін қағиданың бірі. Кейде діннің мемлекеттен бөлінуін діннің қоғамдық кеңістіктен жойылу ретінде қабылданатын тұстары бар. Бұл теорияға сай дін әркімнің жеке ісі болып қоғамдық кеңістіктен ысырлады. Ч.Тейлор мұны діни және қоғамдық саланың функциялық дифференциациясы (functional differentiation of religion and public sphere) деп атайды және дін мен мемлекеттің дифференциациясымен келіспейтін тұстарын атап өтеді. Мысалы, көпшілік адамдар дін мен мемлекеттің, дін мен қоғамдық кеңістіктің бөлінуін қабылдауда екі тараптың арасын шорт кесіп, ажыратуға, яғни, бірін-бірінен қатаң бөлінетін институттар ретінде түсінуге бейім. Ал, Ч.Тейлор мемлекет пен дінді, дін мен қоғамды мұндай қатаң шекарамен бөлу мүмкін емес деп санайды және Х.Казанованың дін қоғамдық өмірде өз ықпалын сақтай алады деген ойына қосылады.

«Сенім мен тәжірибенің құлдырауы немесе Жаратушыға деген сенімнің өлімі» қағидасымен келіспейтін Ч.Тейлор оның кейбір бағыттарын талдап, өз қорытындысын ұсынады. Жоғарыда айтқандай бұл қағида модернизациялық кезеңдегі ғылым мен индустрияның даму нәтижесінде діннің ықпалының азаюын, тіпті жоғалуын білдіреді. Алайда, Ч.Тейлор діннің жоғалуы деген оймен келіспейді керісінше модерн дәуірі діндарлықтың жаңа формасын қалыптастырғанын дәйектеуге күш салады. Сонымен Ч.Тейлор діннің қоғам мен мемлекеттік институттардан толық бөлінуі мен сенімнің жойылуын негіздейтін зайырлылық қағидаттарына ревизионистік көзқараспен жауап берді және діннің рөлі қоғамдық өмірден толық ажыратылмайтынын, діни сенімнің қазіргі кезде өміршендігін дәйектеді.

Аталмыш екі ғалымның пікірлерін тұжырымдап көрсек Қазақстан тарихындағы екі кезең арқылы түсінуге болады. Алғашқы бөлігі кеңес өкіметінің орнаған кезі болса, екінші кезеңі Қазақстанның тәуелсіз жылдарындағы ахуалмен байланыстырып қарастыра аламыз. Сонымен секулярлық теория мен кеңес үкіметінің діни саясаты арасында не ұқсастық болуы мүмкін. Ең алдымен секулярлық теория бойынша дін қоғамнан уақыт өте келе ығысуы тиіс деген тұжырым жатыр еді. Діннің қоғамнан ығысуына модернизация мен ғылыми жетістіктердің нәтижесі ықпал етеді деп есептеді. Дәл осы түсініктің асқынған түрі кеңес үкіметі кезінде іс жүзін көрініс беру тиіс деп саналды. Яғни, қоғамнан дінді жоғалту арқылы «секуляризм» үрдісі жүргізіліп, қоғам түрлі ғылыми және өндірістік, тіпті саяси жетістіктерге жетуді көздеді және діннің қоғамдағы ықпалы жойылуы мүмкін деген тұжырым жасалды. Осылайша кеңес өкіметі құрамындағы елдер, оның ішінде Қазақстан аумағында индустрияландыру мен «секуляризация» қатар жүргізілді. Бірақ дін қоғамнан толық ығыспады. Нақты айтсақ, кеңес үкіметі құлағаннан кейін посткеңестік елдерде діни мекемелер мен бірлестіктер бірден көбейді. Халықтың дінге деген құлшынысы тіптен артып, діндарлық деңгейі көтерілді. Сонымен қатар посткеңестік қазақстанда модернизация тоқтамады және әртүрлі дін өкілдерінің толеранттылығы да даму үстінде болды. Яғни, қолдан жасалған «секуляризациядан» кейінгі «пост-секулярлы» тұжырымға сай көрініс берді. Өз кезегінде бұл діннің модернизациялық тенденциямен қатар плюралистік қоғамда даму мүмкіндігі бар екенін дәлелдей түсті.

Қорыта айтқанда, секулярлық теориялардағы діннің мемлекеттен бөлініп, қоғамдық кеңістіктен алыстайды деген қағидатын пост-секулярлық тұжырымдар жоққа шығаруда. Екі ғалымның да пікірінше дін қоғамдық кеңістікте өз ықпалын сақтап қала береді. Әсіресе,

Ч.Тейлордың модерн замандағы индустрилану мен технологияның дамуы дінге деген қоғамдық қажеттілікті жоя алмайтынын анық көрсетті. Ал, Ю.Хабермасша дін саяси ықпалы да арту ықтималдығы бар. Мұны, әлемдегі діни қақтығыстар мен қоғам өміріндегі саяси институттардың дінге қатынасынан көрсетеді. Алайда, екі зерттеуші де толық аша алмай кеткен мәселе діннің әр қоғамдағы қызметі мен алдағы болжамы нақты емес.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Кныш Е.В. Понятие постсекулярной культуры: к вопросу о правомерности использования категории // Человек В Мире Культуры. Федеральное государственное бюджетное образовательное учреждение высшего ..., 2015. № 4. Р. 3–11.
2. Habermas J. Religion in the Public Sphere // Eur. J. Philos. 2006. Vol. 14, № 1. Р. 1–25.
3. Mozumder M.G.N. Interrogating Post-Secularism: Jürgen Habermas, Charles Taylor, and Talal Asad. University of Pittsburgh, 2011.
4. Тейлор Ч. Секулярный век // МББИ. 2017. Vol. 967.

АОЖ 297.17

ИСЛАМ ПСИХОЛОГИЯСЫ ЖӘНЕ ОНЫҢ ҚАЗАҚ ҚОҒАМЫНДАҒЫ РӨЛІ

Матай Аида Темірханқызы

Derbisalievvarauza@gmail.com

Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті,

Дінтану кафедрасының 1 курс студенті,

Астана, Қазақстан

Ғылыми жетекшісі – Калиев К.К.

Ислам психологиясы-исламның негізгі деректерімен және Фараби, Ғазали сияқты ислам ойшылдарының адам туралы айтқандарына сүйене отырып тұлғаны түсіндіруге тырысатын бағыт. 16-17- ғасырларда да – әл Қинди, әл- Рази, әл Балхи, әл – Ғазали сияқты мұсылман ғалымдары адамның жай күйін, адам психикасын зерттеп, сипаттаған. Мұсылмандарға психологиялық көмек көрсетудің қалыптасқан тәжірибесін жалпылауға негізделген ислам психологиясының теориялық идеялары мен практикалық әдістері, сондай-ақ арнайы мәдениетаралық психологиялық зерттеулер психология ғылымының әлемдік қазынасына үлес бола алады. қазіргі қоғамдардың, әсіресе батыс психологиясы әрқашан сәтті жеңе бермейтін бірқатар психологиялық анықталған проблемаларды шешуде. [2,75-б]Сонымен қатар, ислам психологиясы тұлғаның тұтас тұжырымдамасын жасауда адам мен оның рухы, дүниедегі орны мен өмір сүру мақсаты туралы исламдық түсініктен қажетті идеяларды ала алады. Құранның бірқатар ережелері Алланың (Алла, Раббы) адамға берген жоғары құрметі мен мейірімділігін көрсетеді. Негізгі концептуалды ережелердің бірі - адамның ең маңызды миссиясы - жер бетіндегі Алланың уәзірі болу (Құран,). Адамға Алла Тағала жан дүниесін тазартып, оның жамандықтары мен кемшіліктерін түзеу арқылы өзін-өзі жетілдіруге ішкі қабілет береді және осы арқылы ол нағыз табысқа қол жеткізе алады: «Оны (рухты) тазартқан табысқа жетті, ал Оны жамандаған адам зардап шекті». Тәңір адамға жердегі барлық игіліктерді берді және оның өмір жолын жеңілдету үшін оны қоршаған бүкіл әлемді бағындырды. Адамнан осы нығметтердің барлығы үшін кішіпейілділік пен Раббысына шүкіршілік қажет.«Сендерге жер бетінде билік бердік және сендерге тіршілік ету жолдарын белгіледік. Сіздің алғысыңыз қандай аз!» .«Алла Тағала теңізді сендерге бағындырды, сонда кемелер Өзінің қалауымен жүзеді және сендер Оның рақымын тілейсіңдер. Мүмкін сіз риза боларсыз. Ол көктегі және жердегінің бәрін сендерге

бағындырды. Расында осында ойлайтын қауым үшін белгілер бар». Қасиетті Ислам Кітабында адамның жан дүниесінің кейбір сырлары ашылған: «Қашан мен оған сәйкес келбет беріп, оған рухымнан үрлемдесем, оған сәжде қылыңдар» ; «...Сосын оған біркелкі келбет берді, оған рухынан үрледі және сендерге есту, көру және жүректер берді.[3, 71-б]

Орта ғасырдағы атақты ислам ғұламасы Әбу Зейд әл Балхи(IX- X ғ.ғ) алғаш рет психоздарды, невроздарды, невротикалық бұзылыстарды сипаттап жіктеді. Бұл ғалымның еңбектері психологияның тамаша үлгісі мен қайнар көзі болып табылады деуге болады. Мысалы мұсылман психологы Д. Ларинаның мұсылмандармен консультацияларының барлығында дерлік діни дереккөздер- Құранға сүйенетінін алға тартатын Ислам тұрғысынан жұмыс істеу қағидаларына қатысты практикалық ұсыныстарын келтіруге болады, және хадистер- мәселені Ислам тұрғысынан түсіндіре отырып, адамдарға олардың әлсіз жақтарын жеткізу, қиын жағдайда қалған адамға қолдау көрсету оңайырақ. Бұл оларға қиындықтарды тез арада сәтті шешуге үміт береді. Бұл ретте “ ислам” психологиясының тағы бір маңызды ерекшелігіне назар аудару қажет. Сонымен қатар ғалым М. Бадри адамды мінез- құлықтың тек материалистік мотивациясы бар субъект ретінде қарастыратын Зигмунд Фрейдтің психоанализінде, бихевиоризмін де сыни тұрғыдан бағалайды. Нақтылап айтар болсақ “ ислам” психологиясының өзі бірін бірі толықтырып тұратын екі көзқарастан туған. Біріншісі -Ислам психологиясы – қазіргі психологияның сүзгіден өткен және исламдық құрамдас бөлігі концепциясы . [4,14 б] Оған қоса ислам психологиясы ислам ұғымына сәйкес келмейтін және оған қайшы келетін ұғымдарды алып тастау арқылы қазіргі түрлі психологиялық проблемаларды зерттейді. Гарвард университетінің профессоры Уильям Джеймс :”Уайым қайғыны емдейтін ең қуатты сенім ол – дін” деген. Ал доктор А. А. Брилл шынайы діндар болған кісінің жүйке ауруларына шалдықпайтынына кепіл болған. Психология мамандары дұға мен қуатты сенімнің реніш, уайым мен қайғыға жол бермейтіндігін айтады.

Атақты психиатрлардың бірі – Карл Густав Юнг” Рухын түсіну жолындағы қазіргі заман адамдары” атты кітабында мынаны жазады :Соңғы отыз жыл ішінде дүниенің әр тарапынан келген науқастарды қабылдадым. Жүз шақтысын емдедім, отыз бес жастан асқандардың ауруға шалдығуының негізгі себебі – діни сенімдері жоғалтқандарынан еді. Бұл науқастар өмірге мүлде діни көзқараспен қарамайды, діндар жолдастары сияқты әрекет етпейді. Олар діни сенімдеріне қайта оралмайынша дерттерінен айыға алмайды дей келе, адамдар діни сенімге бекінбесе, руханияттан жұрдай болса, жанға дауа табулары өте қиын екендігін айтуда. Ислам діні сенімінде болудың отбасы тұрақтылығын баян етудегі рөлі өте үлкен. Ж. Доминян “ Ажырасу атты кітабында діни үкімдер бойынша жасалған неке ұзақ уақыт бойы сақталып тұрады делінген.

Осыған қоса Исламдағы сауап және күнә деген ұғымдар адам баласының рухани тәрбиеленуіне көп көмегін тигізеді. Күнә деген ұғым адамды жаман іс-әрекеттер мен жаман сөздерден, жаман қасиеттерден қорғаса, сауап деген ұғым керісінше жақсы сөз, жақсы ой, жақсы істерге итермелейді. Міне, осылайша адам сауап үміте ете отырып өзін жақсы мінездермен толықтырады, қоғамға пайда келтіреді; күнәлі істің соңынан қорқа отырып жамандық істеуден тыйылады, ешкімге зиян бермейді. Мұндағы негізгі мақсат – психологиялық зерттеу жасау емес, сеніммен байланысы жағынан аталған тақырыптардың мәні мен маңызын ашу. Адам жанына қатысты терең талдауларды суфилер жасағаны белгілі. Жанның терең де күңгірт алқаптарына сүңгіп, олар рухани кемелдену жолында басынан өткерген ішкі, құпия (эзотерикалық) тәжірбиелерге сипаттама жасауға тырысты. Сопылық дәстүрде Илми Ахуал деп аталатын ілім – суфидің тәжірбиеге асыратын ішкі практикалары мен сезімдері мен рухани толқулар жиынтығы деп аталады. Жанның табиғатын және ондағы дамып, кемелдену қуатын суфилерден артық ешкім білген жоқ. [5, 212- б]

Ислам әлеміндегі философтардың, әсіресе Ибн Синаның ғылыми беделін жоюға арнайы күш салған Ғазали рух, жүрек және нәпсінің психологиялық түсінігін бергеннен кейін, бұл үшеуінің адамның білу және түсіну күші болуы тұрғысынан бейресми және зияткерлік екенін баса айтып, анықтама берген. Яғни, ақыл-ой, жүрек және нәпсі рухани жәуһар ретінде қарастырған. Ол нәпсі ұғымына тоқталып өткен мұсылман философтарының бірі болды. Тіпті Ибн Синаны мұсылмандардың Зигмунд Фрейді демек те болады. Тарихта психологияға қатысты көптеген ғылыми еңбектері қалды. Оның ойынша нәпсі тән мен жан арасында өте тығыз байланыс бар. Яғни адамда ең алдымен эмоционалды, рухани өзгерістер орын алады содан кейін ғана ол адам тәнінде көрінеді. Психологияда мұны "психосоматика" деп атайды. Ибн Сина көптеген адамның эмоционалдық жағдайларының себебін нәпсімен байланыстырып, бұл сезімдердің адамға әсерін зерттеген. Одан бөлек өмірлік проблемалар мен бақыт, рахат пен қиналу тақырыбын қарастырып, бақытқа жетуге тек адам арқылы ғана көмектесе алтындығын айтқан. Мұндай талғампаздық пен ақыл ұғымы Кәлам ғылымының теологиялық ұстанымына болғанын білдіреді. Ғаззалидің бұл қарсы пікірі жайында Журжани кеңінен тоқталған. Біз бұл жерде тоқталмаймыз. Сонымен қатар, Ғаззалидің «Жунуду ли-Қалб» атты жинағында нәпсі туралы психологиялық талдауларынан Ибн Синаның шәкірті екенін байқауға болады. Ғаззалидің «Мәарижул л-Кудс» деп аталатын еңбегі Ибн Синаның психология негізінде жазылған еңбегімен психологияның теориясы тұрғысынан ұқсастықтар байқалады. Ашғари Кәлам ғылымына қатысты жазған еңбектерінде Фахреддин әр-Разидің теологиялық дәстүрге тәуелді болып, «Китабу н-Нәфис уә р-руһ уә кууәхумә» атты жеке шығарма жазу арқылы психологияны моральдық ғылымның негізгі пәнінің тұжырымдамасын жазып шыққан. Шын мәнінде, Ибн Мискәуийһтің «Тәхзибу л-Ахлақ» еңбегінде айтқанындай, исламдық моральдың дәстүрден бастап психологияға негіздеген. Ал әдет, ізгілік және бақыт теориясы рухтың алаңына кірмейді деген пайымдама жасаған. Алайда психологиялық ғылымның дамуы кезінде, Әбу Зәйд әл-Белхи және Әбу Бәкір әр-Рази сияқты медицина философтарының бір-біріне байланысты «психикалық денсаулық» тұжырымдамасын ерікті бір ғылыми жоба ретінде сипаттау қажет. Ибн Синаның Фахруддин әр-Разидың кең көлемде түсініктеме берген Насруддини Тусидің «Ахлақ Наширі» еңбегінде психологиялық схемасының әсерімен кең таралғанын айта аламыз.

Сәлафиттік ағым өкілдерінің арасында Ибн Қайум әл-Жеузии сияқты ғұламалар да шығарма жазған. Олар жан туралы ұғымдарды тәуелсіз деп пайымдаған. Оның «Китабу р-Руһ» еңбегі қабір өмірі, мағынасыз санкциялардың табиғаты сынды пікірлерімен эсхатологиялық мәселелерге баға беру және метафизика мен психологиядағы пікірталастарды рух тұрғысынан бағалау үшін жазылған.

Имам Разидің кәлам ілімінде өзіне тән көзқарас тұрғысынан бірнеше пункттер орын алады. Олардың арасында өзге кәламшылар тәрізді Разидің құтқарылу үшін аса маңызды шарт ретінде иман проблемасы алға шығады. Тозақ жаман әрекеттерді өз ниетімен қаламай істегендер үшін емес, имансыз кәпірлер үшін дайындалған. Адам істеген әрбір әрекетіне жауап береді, бірақ, түбінде бүкіл іс-амалдар Құдайдың қалауымен белгіленеді. Рази детерминизмінде бір шешімді ұстанып, ашғарилердің қасбке (адамның өз күш-қайратымен бір іске кірісуі) деген көзқарасын теріске шығарудан тайынбаған. Құранға тәпсір жасағанда қолданған детерминистік мысалдарды ешбір кәламшының қолынан келмейтін айқын және шебер түрде қолданған. Алла – жақсы мен жаманның, имандылық пен күпірліктің, пайда мен зиянның жаратушысы, бұлар Құдайлық қалаудың (қаза мен қадар) үкімімен айқындалады. Алла – әлемнің жаратушысы және оның даналығы Құдайлық әрекеттің жаңылыс, лайықсыз болуына жол бермейді. Ол өз құдіретімен жасаған барлық ат оның туындысы және бәрі өзіне қонымды. Имам Разидің пікірі бойынша, Алланың есімдері мен сипаттарын жақыннан тану үшін тәуил жасалуы орын алады. Разиді

жоғары деңгейге жеткізген ілімдердің бірі, каламшылардан ондай ғалым шықпаған ғылым саласы – медицина.[6,41- 6]

Фитра түсінігі және адам жауапкершілігі: Ислам психологиясының пәнін ғана емес, сонымен қатар тұтас исламдық тұлға теориясын, психотерапия теориясын дамытудың ең маңызды ұстанымы – мұсылмандық «фитра» ұғымы. Ислам сенімі бойынша Алланың бар екеніне сену – адамның инстинктивті табиғи сезімі. Бұл сезім «фитра» деп аталады және жалпы түрде адамдардың Аллаһтың бар екендігін және Оның басшылығын тануды қамтамасыз ететін кіршіксіз, таза болмысымен сипатталады. Бұл адамның адамды, оны қоршаған дүниені және ондағы бар нәрсені жаратқан Раббысын тануға деген туа біткен бейімділік. Бұл Алла Тағаланың адамдардың жан дүниесінде мөрленген сыйы, Оның хидаятынан ауытқудың өзі адамды осы табиғи сезімнен айыра алмайтыны. Құран Кәрімде: «Тавхид деп жүзінді дінге бұр. Бұл Алла Тағала адамды туа біткен қасиетпен жаратқан. Алланың жаратылысы өзгермейді. Бұл тура иман, бірақ адамдардың көбі мұны білмейді» . Фитраның негізі – таухид, яғни Аллаһтың бірлігі мен бірлігіне сену. Мұндай иман адамды Аллаһқа толық мойынсұнуға және Оған жақындау жолдарын іздеуге шақырады. Жалғыз Аллаһқа құлшылық ететін мүміндер өздерінің жаратылысымен үйлеседі . Фитраның пайдасына дәлелдердің бірі ретінде адамдардың қайғы-қасірет жағдайында және басқа да қиындықтарда Аллаға бет бұратыны айтылады. Құран Кәрімнің бірқатар аяттарында осыған ұқсас өмірлік бақылауларға баса назар аударылған: «Адамға қайғы түскенде, жатқанда, отырғанда және тұрып Бізге жалбарынады...» ; «...Оған бір жамандық жетсе, ұзақ намаз оқи бастады [7, - 566].

6- ғасырдың басы мен 7- ғасырдың басында Арабия түбегі халықтарының басым бөлігі паганизмді ұстанды, арабия тұрғындары көне замандарда политеистік дәстүрлерді сақтап келді. Олар құдайларға арнап үлкен храмдар салды . Олардың ішінде әйел құдайлары Әл Лат , Әл Узза мен тағдырдың өзгермейтінін білдіретіні Манат құдайы ерекше болды. Арабияда фетишизм кең таралды. Оның бір формасы ағаштарға, жартастарға , тасатарға табыну, тіптен бірқатар тайпалар өз пұттарына арнап мал мен үй жануарларын құрбандыққа шалды. Әр тайпаның өз пұттары болды . Міне, сондай заманда 360 құдайды , 360 градусқа айналдырып бір Құдайға сендіруге Мұхаммад Пайғамбар (С.Ф.С) келді . Адамға жүктелген жауапкершіліктің ең бастысы адам өзінің соңғы Пайғамбар екенін паш етіп сендіруге талпынды. Батыс елдерінде материалдық байлықтың, дүние- мүліктің соңына салынып, рухани дағдарыс пен күйзелісті бастан кешкендерге психологтар жаңа ем ретінде көбінесе басқаларға заттай көмек жасау керектігін айтып кеңес беруде жасалған әр бір жақсылықтың қуанышын іле - шала жүрекке сездіріп рухани тәтті сезім шуағын сыйлайды. Бірақ сол бір тәтті сезімді ешбір материалдық құндылықтан көру мүмкін емес. Сол себепті зекет берген кезде адамның көңілі тасып рухани деңгейі өсе түседі. Осылайша тағы бір Ислам негіздерімен психикалық гигиена жасайды.

Эксперттік сұхбат әдісі :Эксперт 1: Қазіргі қоғамда адамдардың психологиялық жағдайына көптеген факторлар әсер етеді. Енді осы деструктивті діни ағымдарға жастардың бейімделуінің психологиялық аспектілеріне, Ресей психологтары мен дін саласындағы мамандарының зерттеулері бойынша деструктивті діни ағымдардың адамдарды өздеріне тарту әдістерінің кезеңдері мен психологиялық манипуляция жасау ерекшеліктеріне тоқталып өтейік. Сол бір діни деструктивті теріс ағымдарға еріп кеткен көптеген қазақ жастарымен психологиялық оңалту жұмыстарын жүргізу үшін ұйымдастырылып келе жатқан - Жусан операциясының маңыздылығы өте зор.

Деструктивті діни ағымдардың әлеуметтік-психологиялық мәселелері Орта Азия елдері арасында Қазақстан алғашқы болып Сирияға кеткен азаматтарын қайтарып келді. Бұл көпшілікке белгілі болғанындай "Жусан" операциясы арқылы жүзеге асты. Жақында ғана Тәжікстан да өз азаматтарын қайтарып келді. Алайда, көпшілік арасында түрлі пікірлер туып жатқаны белгілі.

Әлемнің әр еліндегі экстремизмге берілген жиһадшыл топтарды Ирак пен Сирия жеріне шақырып, "Халифат" жариялаған, өздерін "Ислам мемлекеті" атаған террорлық топ жеңіліске ұшырады. Біріккен коалиция күштері болсын, Ирак пен Сирия өз армиясы болсын аталған террорлық ұйымның тұрақтарын талқандап, жеңіске жеткендерін жарыса жариялады. Дегенмен, мәселе соғыспен бір жолата шешіле салған жоқ. Қазір Сүрия мен Иран жерінде террорлық топтың қолға түскен мүшелері мен олардың отбасы мүшелері отыр. Олар Сирияда "Сирияның демократиялық күштерінің" қолында түрмелер мен арнайы лагерлерде болса, Ирактағылар армияның бақылауында немесе түрмелерде. Жақында ғана Ирак соты ұйымға мүше болған 3 Франция азаматын өлім жазасына үкім етті. Егер, Франция тарабы мен халықаралық ұйымдар араласпаса бір айға жетпейтін уақыт ішінде жаза атқарылады.

Біздің тәуелсіз жас мемлекетіміз үшін бұл әлемдік қауымдастық алдындағы өте маңызды іс шара. «Жусан» операциясы мемлекет өз азаматтары үшін жауапты екендігінің бірден бір нышаны. Жалпы еліміз — әлемнің саяси картасында бейбітшілік пен тұрақтылық арқылы танытқан ел. Бұл ретте дін атын жамылып, қақтығыс болған аймақтан өз азаматтарын алдыру және ол адамдарға жауапты екенін білдіру өте маңызды және батыл әрекет. Батыл деп айтатын себебіміз, Еуропаның және де әлемнің басқа да мемлекеттері Сирия жеріндегі өз азаматтарын қабылдау немесе олардан бас тарту жөнінде әлі де нақты қадамдарға барып жатқан жоқ. Ал біздің жағдайымызға келер болсақ, нақ осы Сирия мәселесі бойынша БҰҰ-ның «Женева — 3» деп аталатын бейбіт келісімге келу отырыстарынан кейін, «Астана — бейбіт келіссөздер» алаңын ұйымдастыра алдық. Астанада ресми Сирия билігінің өкілдері және оппозиция (Джейш аль-Ислам) мен Иран, Түркия, Ресей біріккен келіссөздер жүргізілді. Бұл жұмыстардың нәтижесінде осы отандастарымыз орналыстырылған демилитациялық аймақтардың құрылуы болды. Аталған қарулы қақтығыстардан тыс келісім аймақтары қаншама адамның өмірін сақтап қалуға септігін тигізді. Мінекей, осындай ауқымды іс-шараларға мұрындық болып отырған мемлекет үшін «Жусан» секілді операция тек қана жауапкершілік пен беделді арттырмаса, кемітпейтіні анық. Және де бұл жердегі басты мақсат «Сирия» немесе «терроризм» мәселесінен бұрын, адамдардың өмірі және қауіпсіздігі болғанын айта кету керек. Біріншіден, мынаны ескерген жөн, ешкім білгендігінен адасқан жоқ! Тағы бір маңызды жағдай елге қайтарылып жатқан азаматтардың басым көпшілігі — балалар мен әйелдер. Ал «джихадтік романтикаға» берілген, детруктивті ислам атын жамылған қозғалыс сипатына қарасаңыз, бұл жерде әйелдердің рөлі мүлде жоқ және ешқандай маңызға ие емес екенін көресіз. Яғни Сирияға кеткен бұл әйелдер тек қана өздерінің күйеулерінің нұсқауын орындаған деп айтуға болады. Біз Сириядан радикалды, террорист болған арабтарды немесе сол еуропалықтарды алдырып жатқан жоқпыз, өзіміздің қаракөз қазақтар. Бұлар — сіз бен біздің туысымыз болмаса да, келесі бір қазақтың бауыр еті — баласы, ағасы мен інісі, әпкесі мен қарындасы. «Жусан» арқылы өзіміздің қаракөз қазақтарға жаңа өмір бастауға мүмкіндік беріп жатырмыз. Дәл осы мәселеге параллель бола алатын мына мысалға қараңыз, Еуропаның кей мемлекеттерінен кезінде Сирияға халифатқа қызмет етуге «жыныстық жихад» деген желеумен аттанған жас қыздар көп болды. Сондағы кейіпкердің бірі британиялық Шамима Бегумнің оқиғасын еске алайық, 19 жасар қыз өзінің құрбыларымен халифат содырларына жыныстық қызмет көрсету үшін отанын тастап кетеді. Бұл азаматшалар о бастан қайда бара жатқандарын білді. «Халықаралық радикализацияны зерттеу орталығының» 2018 жылғы деректері бойынша, ДАИШ тың қатарына әлем бойынша 41 490 адам қосылған. Олардың 13 пайызы әйелдер, оның ішінде 4600-дей жасөспірім мен бойжеткендер бар. Олардың басым көпшілігі Еуропадан. Бүгіндері міне осы азаматшалардан Еуропа мемлекеттері бас тартып жатыр. Қазақстанға келер болсақ, күні бүгінге дейін баласын арқалап немесе жалғыз өзі «жихадқа» аттанған әйелдердің оқиғасы туралы мәлімет кездескен емес. Бір ғана сәт бар, ол қазақ қызы Сирияда жүрген қазақ жігітімен ғаламтор арқылы сөйлесіп, некесін қиып шекарадан өткен. Сол себепті Еуропа немесе басқа да

аймақтардағы «радикалды лиризммен» ауырған нәзік жандылармен біздегі өз қалауынан тыс, қатаң діни догмалардың құрбаны болған әйелдерді салыстыруға келмейді деп ойлаймын. . «Жусан» арқылы өзіміздің қаракөз қазақтарға жаңа өмір бастауға мүмкіндік беріп жатырмыз. Дәл отырмын», дейді. Ал Ұлттық қауіпсіздік комитеті департаментінің басшысы Бақытбек Рахымбердиевтің айтуынша, «Жусан» опе-рациясы бірнеше ай бойы жүргізіліп, оны ұйымдастыруда талай қиындықтар кезіккен. Осы орайда, елге қай-тарылған азаматтардан қандай да бір қауіп бар ма деген сауалдың туындайтыны да заңдылық. Жалпы, «Жусан» операциясы аясында елге 6 ер адам, 11 әйел және 30 бала қайтарылған еді. ҰҚК өкілі Сирия мен басқа да қақтығыс аймақтарына кеткендердің көпшілігі интернет арқылы шетелдік «ғұламалардың» арбауына түсіп қалғандығын айтады. Осы орайда, деструктивті діни ағымдарға тойтарыс беру үшін профилактикалық, яғни ақпараттық-түсіндірме жұмыстарын жүйелі ұйымдастыру тиімді болып келеді. Қорытындылай келе, қоғам, отбасы болып бірлесіп, өскелең жастардың бойына ұлттық құндылықтар мен діни-рухани, отансүйгіштік сезімдерін қалыптастыру маңызды болып табылады.

Қорытынды

Бүгінгі таңда рухани соқырлық пен жан ауруынан арылар күн алыс емес екендігін аурудың батпаңдап кіріп, мысқылдап шығатынындай діннің халқымызды ізгілік пен адалдыққа, еңбекқорлыққа, рухани тазалыққа, имандылыққа тәрбиелейді. Өйткені Ислам ең әуелі тұнып тұрған рухани тазарудың бастауы екендігін барша адамзат білуі қажет. Сонымен қатар исламның негіздері мен шарттары тек адамдарға жүктелген парыз, амалдар ғана емес, әрбір адамның психикасына гигиена екендігін білу маңызды. Ал қазіргі бес қаруымыз болып табылатын - Ислам негіздерімен, шарттарымен қаруланар болсақ ішіміздегі нәпсіге де, сыртымыздағы неше түрлі діни деструктивті теріс ағымдар мен миссионерлерге қарсы тұра алатын рухани психикалық иммунитет екендігін әрбір мұсылман білуі тиіс.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Малик Бадри- Теория и практика исламской психологии 25-29 беттер)
- 2.Қабыловна Айна Сағатбекқызы-Араб - мұсылман мәдениеті 75-78 беттер)
- 3.Бахытжан Өткелбаев - Ислам және ғылым Алматы баспасы 71- 76 беттер)
- 4.Данияр Сүлеймен - Ислам психологиясы 14-18 беттер)
- 5.Бағашар Қ- Ислам және өнеге 210-15беттер)
- 6.Қазіргі мұсылман философиясы 2008 жылы Алматы баспасы - 43-46 беттер)
- 7.Қайрат Жолдыбайұлы - Имани гүл Алматы, 2011-56-59 беттер)
- 8.[https:// kazislam.kz. com/article](https://kazislam.kz.com/article)
- 9.<https://qazaqtimes.com/article>)
- 10.<https://dalanews.kz/kogam/65647-zhusan-operaciiasy-siriiadan-oralganda>

МОЛОДОЕ ПОКОЛЕНИЕ И ЕГО ОТНОШЕНИЕ К РЕЛИГИИ**Маутхан Мадияр Адильханович**mautkhan_m@mail.ru

студент 1 курса кафедры религиоведения
ЕНУ им. Л. Н. Гумилёва, Астана, Казахстан.
Научный руководитель – Аймухамбетов Т.Т.

Молодое поколение, как и любое другое, может иметь различные отношения к религии. Однако, наблюдается тенденция к уменьшению интереса к религии среди молодежи во многих странах мира. В современном мире молодежь все чаще отказывается от религиозных убеждений и практик. Этот феномен вызывает серьезную озабоченность у представителей религиозных сообществ и исследователей. Цель данной статьи – проанализировать причины такого отношения молодого поколения к религии и выявить возможные последствия этого явления.

Согласно некоторым исследованиям, молодые люди в настоящее время склонны к более личностному подходу к религии, чем к традиционному. Они ищут способы индивидуальной религиозной практики, которые соответствуют их личным убеждениям и потребностям, и меньше ориентируются на установленные религиозные институты и обряды.

Вот некоторые статистические данные, связанные с отношением молодого поколения к религии:

1. Согласно исследованию Pew Research Center 2020 года, доля молодых людей в США, которые не принадлежат к какой-либо религиозной группе, составляет 40%.

2. В Европе, согласно исследованию Евробарометра 2019 года, 70% молодежи в возрасте от 16 до 29 лет не являются регулярными посетителями церкви.

3. Согласно исследованию World Values Survey 2017-2020 годов, доля молодых людей в России, которые считают религию очень важной в их жизни, составляет 6,6%.

4. В Израиле, согласно исследованию Central Bureau of Statistics 2020 года, доля молодежи в возрасте от 18 до 24 лет, которые определяют себя как "не религиозных", составляет 50%.

5. В Индии, согласно исследованию Pew Research Center 2019 года, доля молодых людей в возрасте от 18 до 29 лет, которые считают религию очень важной в их жизни, составляет 71%.

Эти данные показывают, что отношение молодого поколения к религии может сильно варьироваться в зависимости от страны и региона.

Одной из главных причин отказа молодежи от религии является утрата доверия к церкви и религиозным лидерам. «Скандалы, связанные с насилием и коррупцией в религиозных организациях, а также непримиримые противоречия между разными конфессиями, вызывают у молодежи разочарование и недоверие. Кроме того, современные молодые люди все более скептически относятся к догматическим убеждениям и традициям, которые не поддаются научному доказательству» [1].

Еще одной причиной отдаления молодежи от религии является рост научного и рационального мышления. Современные молодые люди все более осознают важность научных знаний и их применения в реальной жизни. В то же время, религиозные убеждения и традиции не всегда соответствуют научным фактам и логическим выводам. Это вызывает у молодежи сомнения и неуверенность в правильности религиозных убеждений.

Помимо этого, современная молодежь все более открыта к разнообразию и толерантности. Она стремится к равенству и уважению к различным культурам и верованиям. В этом контексте, религиозные убеждения, которые не признают другие культуры и верования, могут вызывать у молодежи негативное отношение. Есть и те, кто находит в религии утешение и поддержку в

трудные времена. Также, некоторые молодые люди ищут в религии ответы на свои вопросы о морали и этике.

Кроме того, молодые люди могут выбирать религиозные практики, которые соответствуют их собственным убеждениям и ценностям. Например, многие молодые люди принимают участие в религиозных группах, которые занимаются благотворительной деятельностью или борются за социальную справедливость.

Также можно заметить, что молодежь часто интересуется эклектическими и неформальными формами духовной практики, которые не связаны с традиционными религиозными учениями. Например, медитация, йога и другие формы мистической практики.

«Несмотря на то, что отношение молодежи к религии становится все более критическим, это не означает, что религия уходит из жизни общества» [2]. Многие молодые люди продолжают исповедовать религиозные убеждения и участвовать в религиозных обрядах. Однако, для сохранения религиозного влияния на молодое поколение, необходимо учитывать новые тенденции и адаптироваться к ним.

Не смотря на то что молодежь начинает со временем отказываться от религиозных практик, многие считают что в Казахстане вовлеченность молодых людей в религию большая, но доля истинно верующих Казахстанцев, но на самом деле по статистике около 15% людей от 14 до 29 лет исповедуют какую либо религию.

Тем не менее, следует отметить, что существует и значительная часть молодых людей, которые продолжают придерживаться традиционных религиозных убеждений и практик, которые были переданы им из поколения в поколение.

Так же стоит иметь в виду то что часть молодых людей хоть и имеют веру в определенную религию но не совершают практики данной религии (хождение в священные места, молитвы и т.п). «Но и на против этого есть семьи где ребенка принуждают к исповедованию какой либо религии и у если в осознанном возрасте не задуматься о своих взглядах то человек остается с верой родителей до конца своей жизни» [3].

Еще одной причиной расхождения молодежи от религии является – экстремисты, ведь засчет них создаются стереотипы о религиях, и многие люди по этим стереотипам могут отказаться от религии.

Так же стоит учесть что молодежь во многих случаях определяет свою религию засчет подавляющей религии в их стране в доказателтство этому можно привести слова М.Вебера в своей работе «Протестанская этика и дух капитализма» где он доказал что существует прямая зависимость хозяйственных ориентаций от религиозных, культурных ориентаций.

В США в 2016 году проводилось исследования для выяснения религиозной ситуации среди молодежи, и наткнулись на такую статистику что каждый 4 утверждал то что он точно уверен что бога нет.

Так же со своим мышлением делился консультант Секретариата Ватикана по связям с общественностью Джеймс Мартин и он сказал «Пандемия негативно повлияла на религиозное сознание молодежи — сделала актуальными такие вечные вопросы, о которых молодым думать по возрасту не положено» но наравне с этим многие люди удивились падению заинтересованности молодежи, ведь обычно бывает что во времена сильных потрясений молодежь наоборот была завлечена в религию, а в недавнее время все идет наоборот.

Как и в любой другой стране, в Казахстане есть люди, которые увлечены религиозными верованиями и практиками до такой степени, что их можно назвать фанатиками. Однако, нельзя утверждать, что в Казахстане таких людей больше, чем в других странах.

Среди молодежи в Казахстане наиболее распространены ислам и православие. Большинство молодых людей исповедует религию умеренно и не являются фанатиками.

Однако, иногда среди молодежи можно встретить людей, которые увлечены религией до такой степени, что это начинает влиять на их поведение и отношение к жизни. Они могут стать излишне догматичными, отказываясь от определенных видов развлечений, общения с людьми другой веры, а также накладывать свои религиозные убеждения на других.

Кроме того, существуют случаи радикализации молодежи в Казахстане, которые связаны с пропагандой экстремистских исламских идеологий. Однако, правительство Казахстана принимает меры для противодействия экстремизму и терроризму, в том числе и через работу с молодежью.

Нельзя обобщать и считать, что все молодые люди в Казахстане являются религиозными фанатиками. Важно помнить, что каждый человек уникален и имеет свои собственные взгляды и убеждения, которые могут быть влиянием культуры, семьи, образования и других факторов.

В целом, отношение молодого поколения к религии может быть довольно разнообразным и зависит от многих факторов, таких как культурные и социальные тенденции, образование, личный опыт и т.д.

Молодое поколение и его отношение к религии - это сложный и многогранный вопрос, который зависит от многих факторов, включая культурные, социальные и личные. Несмотря на то, что некоторые исследования указывают на уменьшение интереса к традиционным религиозным практикам среди молодежи, все еще существует значительное количество молодых людей, которые придерживаются традиционных религиозных убеждений и практик. Более того, молодое поколение может проявлять интерес к эклектическим формам духовной практики, которые не связаны с традиционными религиозными учениями. В целом, вопрос о том, как молодые люди относятся к религии, продолжает вызывать большой интерес и требует дальнейшего исследования.

Список использованных источников

1. Молодёжь и религия. URL: <https://articlekz.com/article/15128>, дата доступа 12.03.2023
2. Уровень религиозности молодёжи Казахстана. URL: <https://stud.kz/ru/referat/show/94618>, дата доступа 15.03.2023
3. Религия и молодёжь. URL: <https://exclusive.kz/expertiza/obshhestvo/13137/>, дата доступа 17.03.2023

АОЖ 297.17

ДІНИ ЖӘНЕ ДІНТАНУЛЫҚ БІЛІМ БЕРУДІҢ МӘНІ

Нұрбопанова Гүлім Ералықызы

gulim.nurbopanovva@mail.ru

Л.Н Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің «Дінтану және теология»
мамандығының 1 курс докторанты

Ғылыми жетекші - Т. Кеңшілік

Зерттеу тақырыбының өзектілігі. Қазіргі жаһандану процесінде әр ел өзінің ұлттық құндылықтары мен ұлттық бірегейлігін сақтауға тырысады. Дін белгілі бір идеологиялық білім ретінде елдің қазіргі әлеуметтік жағдайы үшін қажет екені белгілі. Сондықтан қазақстандық қоғамдағы этностардың алуан түрлілігін, конфессиялардың сипатын және ұлттық діни мұраның сақталуын ескере отырып, қазіргі зайырлы қоғамда дінтанушылар оқытатын дінді зерттеу қажет және бұл тақырып әрқашан өзекті болады.

Дін – адамзат пайда болған сәттен бері келе жатқан ерекше құбылыс. Дінтану діннің пайда болуын, оның функцияларын, даму барысын, құрылымын және әртүрлі бөліктерін, қоғамдық дамудың әртүрлі кезеңдерін және қазіргі діннің көптеген көріністерін, оның жеке адамдар мен жалпы қоғам өміріндегі орны мен рөлін, сондай-ақ оның мәдениеттің басқа салаларымен байланысы мен өзара әрекеттесуін зерттейді [1,53].

Қоғамда зайырлы дінтанушылармен бірге дінді терең түсіндіретін теологтарға үлкен сұраныс бар.

Дінтану – бұл дін туралы ғылыми пән ғана емес, сонымен бірге гуманитарлық пән, оның негізгі мақсаты білім алушылардың дін туралы түсінігін және оған объективті көзқарасын қалыптастыру болып табылады. Сондықтан бұл салада арнайы діни білімі бар мамандар жұмыс істеуі керек. Өкінішке орай, қазір мектептерде бұл пәнді дінтану мұғалімдері емес, басқа пәндер оқытушылары оқытады. Мектептерде дінтануды кәсіби дінтанушылармен оқыту мүмкіндігін қамтамасыз ету, сондай-ақ дінтану мұғалімдеріне арналған біліктілікті арттыру курстарынан өту қажет.

Мемлекеттің құрылуы мен тиімді жұмыс істеуі оның саясатының мазмұны мен бағытына тікелей байланысты. Қазіргі даму жағдайында мемлекеттің қажеттіліктеріне бейімделген саясатты қалыптастыру өте маңызды. Сонымен бірге мәселенің мәдени-өркениеттік аспектілері ерекше маңызға ие. Соңғы жылдардағы тәжірибе көрсеткендей, саясаттағы мәдени-өркениеттік параметрлерді елемей қоғамдық өмірдің көптеген салаларында үлкен кедергілерді туындатады. Бұған дейін ескі саяси жүйенің күйреуі, экономикалық, саяси, мәдени және діни құндылықтар жиынтығының ыдырауы болған. Бүгінде біздің егемен мемлекетіміз жаңа мыңжылдыққа алғашқы қадамдарын жасады. Қазақстандық қоғамдағы әлеуметтік өзгерістер проблемасына қызығушылық артып келеді. Жаңа мыңжылдықта діни компонент Республика эволюциясында маңызды рөл атқарады. Себебі елде жүргізіліп жатқан саяси және экономикалық реформалар адамдардың саясатқа, мәдениетке және дінге деген көзқарасын қайта қарауға ықпал етті. Сонымен бірге мемлекет пен діни топтар арасындағы қарым-қатынас қағидаттары қайта қаралды. Бұл табиғи құбылыс, өйткені дін әлеуметтік және саяси өзгерістер кезінде көптеген адамдар күнделікті өмірдің ауыртпалықтарынан бір сәтке жұбаныш береді. Қазіргі қоғамдағы діннің маңыздылығын шектен асырмай, дін азаматтық қоғамды қалыптастыруда маңызды рөл атқаратынын атап өткен жөн. Соңғы оқиғалар, әлемдегі діни және саяси экстремизм проблемасымен байланысты да осы тақырыптың өзектілігін көрсетеді.

Қазіргі ХХІ ғасырдағы дін мен діни білімнің тақырыптық мәселелері бойынша зерттеу деңгейі әртүрлі формада талқыланады. Күн тәртібіндегі бірінші тақырып болып отыр. 2003 жылдан бастап дүниежүзілік дін және дәстүрлі дін көшбасшыларының конференциясы өткізіліп келеді, ол үш жылда бір рет әлемдік діндер мен дәстүрлердің көшбасшыларын жинайды.

Дін және діни білім берудің маңызы мен мәні туралы шетелдік авторлардың еңбектерінің ішінде Б.Лоуренс, С.Мартин, Б.Штайнбах еңбектерін айтуға болады. Ресейлік авторлардан С.Дружиловский, Д. Олышанский, Л. Полонская және басқалардың жұмыстары бар. Алайда, діни ахуал шиеленісіп, діннің ықпалы күшейіп келе жатқан қазіргі әлемде қоғам әрқашан діни қатынастарға ерекше назар аударуы, ғылыми зерттеу міндеттерінен бас тартпауы, діни процестердің серпінді қозғалысына назар аударуы қажет.

Зерттеу пәні дін және дінтану саласындағы білім берудің мәні.

Әлемдік діндердің тарихы мыңдаған жылдарға созылады. Осы уақыт ішінде діни диалектиктер діни нанымдарды талдайтын көптеген еңбектер жазды. Бірақ 19 ғасырдың басынан бастап дін құбылысының өзін және оның тарихтағы орнын зерттеу басталды. Дін діннің құрамдас бөліктерін талдаумен, дін тарихымен және оның басқа мәдени салалармен өзара әрекеттесуімен байланысты.

Дінтану гуманитарлық ғылымдарға жатады. Дін тарих, философия, әлеуметтану және психологияның қиылысында. Дінтанушылар гуманитарлық ғылымдарды жақсы білуі керек. Бұл әлемдегі қазіргі діндердің жағдайын талдау кезінде қажет. Ол діни ағымдар мен конфессиялар туралы біліп, белгілі бір әлеуметтік топтардың өміріндегі діннің орнын түсінуі керек. Деректерді талдау және қорытынды жасау жеткіліксіз. Дінтанушы ғалымдар дұрыс ұсынылуы керек, өйткені оларда ғылыми ақыл-ой, сондай-ақ әдеби ұрпақ болуы керек.

Діни қайраткердің негізгі жұмыс орны-әлемдегі әртүрлі нанымдарды зерттейтін зерттеу орталығы. Дінтанушы ғалымдар академиялық зерттеулер жүргізіп қана қоймай, өз білімдерін университеттер, институттар және мектептің таңдаулы пәндері арқылы басқаларға бере алады.

Бүгінде дінтану ғылымына бір жарым ғасырдан астам уақыт бойы өмір сүріп келеді. Ол өткен ғасырдың ортасында басталып, бірнеше пәндерге бөлінді. Оларға дін философиясы, дін әлеуметтануы, дін психологиясы, дін тарихы, дін феноменологиясы, дін теологиясы және т. б. пәндер жатады.

Б. Джеймс тәжірибе ұғымын енгізді. 20. ғасырдың басында [2,74]. Осы кезеңге дейін дін философиясында рационалистік ой басым болды. Басқаша айтқанда, Гегель дінді абсолютті жанның өзін-өзі тану процесі ретінде қарастырды [3,85]. Оның "тәжірибе" категориясы онтологияға жаңа философиялық көзқарасты қажет етті және феноменология құбылыстарды идеалды тәжірибе дизайны ретінде ұтымды жалпылау туралы ғылым феноменологияға енгізілді[2,74].

Голландиялық тарихшы және діни философ Ван дер Лев діни тәжірибені білу үшін төзімділік пен эмпатияның таныс әдістерін қолдану керек деді [4,85]. Оның түсінігінде дінді зерттеу түсіндіру тақырыбына айналады.

Неміс-американдық протестанттық теолог, әлеуметтанушы және дінтанушы Йоахим Бах оның діни тәжірибесін өзінің тәжірибесі арқылы өзін-өзі тану деп санауға болады деп есептеді [5,95]. Әр адам Құдайдың бейнесі және әркімнің Құдайға деген құштарлығы бар деп саналады. И. Вач діни тәжірибені түсіну үшін герменевтикалық теорияны қолдануды ұсынады [5,95].

Дінтану және діни білім беру саласында негізінен оқытылатын бағыттар –діннің қоғамдағы рөлі, оның жеке тұлғаны қалыптастыру үшін маңызы, еліміздің көпконфессиялық сипаты, қазіргі уақытта дәстүрлі емес діни қозғалыстарға қатысқан экстремистер, діни терроризмнің өрлеу кезеңі, халықтың діни сауаттылығын арттыру, жастарға әртүрлі шетелдік қозғалыстардан ерекшеліктер жасау, бақылау және талдау елдегі және шетелдегі діни ахуал.

Жалпы, діннің қоғамдағы рөлінің артуымен қазіргі қоғам үшін дін және діни қызметкерлер мамандарын даярлау үшін орта және жоғары оқу орындарын құруға және қолдауға көбірек көңіл бөлінуі тиіс.

Осылайша, қазіргі Қазақстандағы діни білім қоғамдық өмірдегі жоғары білімнің маңызды саласы болып табылады, оның негіздері, тиісті құжаттардан оқу бағдарламасы, жинақталған тәжірибесі және халықаралық ғылыми және білім беру байланыстарын жандандыруға қосқан үлесі бар. Дінтану, білімнің басқа салалары сияқты, біздің заманымыздың талаптарына сәйкес біріктіріліп, байытылуы керек. Дінтану білімінің динамикасын арттыратын, алауашылықты жоятын және практикалық сабақтардың санын арттыратын шаралар тиімді болады.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Мень А. История религии 7-том, - М, 2001
2. Джеймс В. Многообразие религиозного опыта, - Н, 1902
3. Гегель Г, Философия религии, -Б, 1821
4. Ван дер Леув, Введение феминологию религии, Г, 1925
5. Вах И, Сравнительное изучение религий, 1958.

РЕЛИГИОЗНЫЕ ОБРАЗЫ В СОВРЕМЕННОЙ КИНЕМАТОГРАФИИ**Орынтай Ади Оразбайұлы**oryntay2004@gmail.com

студент 1 курса кафедры религиоведения ЕНУ им. Л. Н. Гумилева,

Астана, Казахстан

Научный руководитель - Айтухамбетов Т.Т

Кино в наше время стало неотъемлемой частью нашего общества и культуры. Зачастую в кино демонстрируются самые разные аспекты культуры, такие как музыка, литературные произведения, исторические события, в том числе и религиозные мотивы. В данной статье показываются и анализируются тонкости религиозных образов в современной киноиндустрии. Ведь в действительности религия в кинематографе очень распространённая тема, и как говорил Хорст - Петер Колль который являлся главным редактором католического журнала Film – Dienst, посвященного кинематографу Кино вновь и вновь возвращалось к важным вопросам, волнующим общество, и одной из главных тем, естественно, всегда была религия. Хорст - Петер Колль прав, из-за разнообразия религии данная тематика популярна в кино. Можно заметить большое количество фильмов и сериалов отсылающие на разные религии. В настоящее время существует множество фильмов, самого разного жанра, в которых можно наблюдать мотивы религиозного характера тех или иных конфессий.

«Один из самых распространённых примеров это фильм 2004 года Страсти Христовы где описываются последние 12 часов бытия Иисуса Христа перед его распятием. В данной картине показывается весь процесс распятия Христа начиная с молитвы в Гефсиманском саду описанная в одной из трех первых книг Нового Завета позже заканчивая его Воскресением» [1]. В данном фильме Мэлл Гибсон хотел описать всю атмосферу и трагичность распятия Христа. В данной кинокартине показывается как проходило его “бичевание”, как сын Марии проходил “Путь Скорби” с крестом за спиной. Показано предательство Иуды Искарот и в конце описано Воскресение Иисуса Христа.

Так же есть фильм имеющий название “Солнцестояние” где есть отсылки на разные религиозные аспекты. К примеру смерть персонажа Конни которая отсылает нас на германских язычников которые так же как и Конни утапливали людей в болоте и позже их прозвали “Болотными Людьми”. Автор отлично продемонстрировал нам обычаи древних язычников и он явно хотел этим кадром затронуть изучающих эту стезю зрителей

Во внимание так же возьмем триллер “Семь” где главный убийца каждым своим убийством не только кроваждно оставлял кровь на жертве но и одновременно с этим он символизировал каждый из семи смертных грехов описанных в Библии. Данная тематика очень популярна, все знают что такое “семь смертных грехов” и добавлять их в фильм очень смелое и интересное решение. Так же из триллеров возьмем популярный “Астрал” где помимо женщин носящих традиционно христианскую одежду но и так же описываются не упокоившиеся души умерших, падших ангелов и т.п. “Астрал” не смотря на то что это ужастик мельком показывает обычаи христиан, то как они одеты, и посреди фильма зритель обязательно находит достаточно христианских аспектов и некоторые из них начинают интересоваться данной тематикой и начать изучать её. Можно продолжить тему отсылок на Христианские истории фильмом 2014 года “Ной”. Режиссер данной картины Даррен Аронофски прославлен за счет своим непростым взглядом на вопросы религии и нравственности. В данной картине Д.Аронофски пытался показать весь трудный путь Ноя(персонажа из Библии) которому дали непростое занятие а

именно сохранение каждой живности на земле. В фильме хорошо показаны переживания персонажа и то как ему было нелегко достичь той цели которой он достиг. Проще говоря, это попытка пересказать рассказ о Ноевом Ковчеге. Данный фильм предоставляет возможность ощутить всю трудность пути Ноя к достижению сохранения каждого вида, его отчасти можно назвать мотивационным. Именно благодаря этому методу, фильм прекрасно рассказывает данную историю, которая будет интересна не только религиозно-убежденным людям.

Так же можем отметить одну из комедий “Брюс Всемогущий”. Данный фильм с долей юмора отвечает на вопрос “Трудно ли быть богом?” и показывает насколько Бог даже не смотря на определенные религии может быть сильным и всемогущим. Интересный факт заключается в том что актер сыгравший Бога Морган Фримен так отлично сыграл эту роль что у некоторых в действительности его образ стал правдивым. «Так же многие люди при просмотре фильма задумываются “А сделал ли я так, будь я богом?”. Соответственно данный фильм хоть и комедия, но заставляет задуматься о таких больших вещах, и начинает менять нашу нравственность и ход мыслей относительно бога.⁷ В данной статье не будут упущены фильмы имеющие “иронию” над религиозными культами. Фильм “Догма” не боится осуждений со стороны религиозно-убежденных людей а лишь заставляет их задуматься. Эта комедия имеет большое количество юмора и высмеиванием человеческих пороков в взаимоотношении человека и бога» [2]. Благодаря этому фильму многие люди могут поменять своё мнение касаясь их религии, так же данный фильм пришёл во время прогрессирования атеистического мышления, из за чего данная картина становится простой комедией а не попыткой насмешки.

Если подумать такие же фильмы можно вспомнить например: “Последнее искушение Христа” где описаны неудобные для Христианской церкви темы касающиеся Иисуса Христа, и в основе лежит проблема его двойственности или же его природа Богочеловека. Данный фильм хоть и показывает главного человека Христианской церкви но, автор в действительности хотел показать не то какой Иисус Христос плохой, а скорее желание автора это показать то что нельзя забывать что Иисус Христос на половину человек, и что не бывает людей без грехов, даже он совершает грехи, но единственное что нужно это покается за них.

Вспоминая еще фильмы о Христианстве есть картина “Варавва” о убийце отпущенного толпой вместо Христа. В этом фильме показаны переживания Вараввы и о том как он не может заглушить свою совесть и задумывается о своём предательстве и не находит в себе сил покаяться. «В фильме мы можем увидеть то что даже у убийцы есть чувства как сострадание, печаль, чувство несправедливости. Даже Варавва которому сохранили жизнь никак не может простить себе что его жизнь обменяли на жизнь самого Иисуса Христа. “Варавва” показывает весь человеческий спектр эмоций и показывает что не всегда человек может проститься со своими грехами» [3].

Так же в кинематографе существуют показ религиозных образов скандинавских мифологий. Одним из них является фильм “Тор” 2011 года выпуска. В данной картине показывается то как сражается одно из главных лиц Тор - бог грома и дождя. В фильме показывается его мужество жизнь в “Асгарде” и то как он использует своё оружие “Мьёлнир”. Так же этот фильм показывает переосмысление скандинавской мифологии и рассказывает об этом молодым людям которым тема “Тора” и других мстителей стала интересной. Помимо самого Тора в фильме показаны и другие личности скандинавской мифологии. Автор показал всю суть Бога Локи, его хитрость и умение выходить “сухим из воды”. Показывается величественность Одина. И самое главное данная картина показывает всю эту мифологию с огромным интересом, и данная тематика начинает популяризироваться в массах

Про буддизм тоже не стоит забывать и есть фильм “Маленький Будда” который идеально подойдет для ознакомления с буддизмом. Данная картина была снята в Непале из за чего имеет идеальную буддистскую атмосферу и из за чего истории становятся очень интересными и

красивыми. За счет этого фильма зритель может разглядеть основы буддизма, каковой это религия является на самом деле, и причины почему некоторые люди выбирают буддизм. Именно благодаря этому фильму многие и узнают о тонкостях буддизма и это была основная идея автора.

Упомянем так же фильмы основанные на пьесах. Таковой является “Язычники” 2017 года. Там описывается прямая пропаганда от бабушки одной семьи. Она делает это мягко но одновременно с этим достаточно твердо чтобы через какое то время семья начала задумываться и началась драма. Фильм отлично показывает как стоит бороться с пропагандирующее свою религию людьми, то насколько они могут далеко заходить и на что они готовы.

«Так же упомянем фильмы католической церкви. “Папа Франциск. Человек слова.” где Вима Вендерс описывает жизнь Папы Франциска. Его быть, как он жил и живёт. Идеей автора является сблизить общество и Папу Франциска. И показать какие Святой отец имеет проблемы, радости его жизни, и не смотря на то что он “Святой” он всё такой же человек» [4. И так же скажем о “Молодой Папа” и его продолжении “Новый Папа” где описывают не только проблемы католической церкви но и моментами показывают как Святой Отец католической церкви спасет жизни, судьбы, семьи и т.п. Данный сериал показывает всю сущность церквей, что даже среди священников бывают очень плохие люди, но так же есть очень добрые священники. Показывается как трудно стране когда за престолом “Папы” сидит человек который заботится только о своём состоянии, а не о состоянии его подчиненных. Так же автор хотел показать католические аспекты. К примеру приводится сцена выбора нового Папы. Показывается особенная чаша куда складываются голоса, то как их подсчитывают, и то как новый Папа встаёт на свою должность.

В данной статье прослеживается то что в основном фильмы затрагивающие религиозный аспект пытаются рассказать о религии с хорошей стороны, но так же и замечается что есть картины которые осмелились показывать религии с неудобной стороны. В этом и заключается особенность изучения аспектов религии в кинематографе. Каждый автор по своему рассказывает и показывает мифологии, истории, культы, то как разные люди поклоняются высшим существам. Можно выделить несколько способов донести определенные аспекты. К примеру “Тор” описывает скандинавские мифы за счет переосмысления этих же мифологий и помещения Тора в другую реальность где он становится “Мстителем” и сражается за человечество. Другим примером является “Страсти Христовы” где наглядно описывается распятие Иисуса Христа показывая это так как и написано в Библии. Таких способов может быть неисчислимо много, и каждый автор сам выбирает как и что ему делать, ведь тема религии очень обширна и нескончаема.

Список использованных источников:

1. Фильмы о религии. URL: <https://www.film.ru/compilation/filmy-o-religii>, дата доступа 10.04.2023
2. О.А.Сучкова «Проблемные вопросы изучения темы “кино и религия” в работах западных исследователей» - М.: Полиздат, 2010, 356 стр.
3. Главные религиозные отсылки в «Солнцестоянии»: от «кровавого орла» до священного инцеста. URL: <https://disgustingmen.com/history/midsommar-references/>, дата доступа 11.04.2023
4. Религия и Фильмы Ужасов. URL: https://pikabu.ru/story/religiya_i_filmy_uzhasov_5628128, дата доступа 15.04.2023

ПОСТСЕКУЛЯРЛЫ ҚОҒАМДАҒЫ ДІН: ҚИЫНДАҚТАРЫ, МЕЖЕЛЕРІ, ЖАҢА МҮМКІНДІКТЕРІ**Серикханұлы Дидар**serikkhanuly_didar@mail.ru

Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті,
Дінтану кафедрасының 4 курс студенті, Астана, Қазақстан
Ғылыми жетекшісі – К.Тышхан

Дін мәселесі, әсіресе постсекулярлы қоғамдағы дін – әлеуметтік үлкен мәселе болып отырғаны дау туғызбайтын ақиқат. Сондықтан қазіргі кезеңдегі дін туралы пікірталас әлеуметтанушылардың да өз тақырыбын қалай ойлайтынына үлкен әсер етеді. Әрине, пікірталас тудырып отырған мәселелер аралығына кейде нақты шекара қою қиын, өйткені, әлеуметтік теория мен әлеуметтік философияны бөле – жара алып қарауға келе бермейді. Бұлар әрқашан бір – бірімен тығыз байланысқан дін социологиясы мен философиясы. Қатысушылар арасында философия мен әлеуметтанудың бұл өзара әрекеттесуі маңызды болғаны белгілі. Аласдер Макинтайр, Эрнест Геллнер және Питер Винч сияқты тұлғалар, былайша айтқанда, екі лагерьге де тиесілі болды. Соңғы уақыттағы пікірталастарда діннің қоғамдағы рөлі туралы діннің болашағы туралы мәселені талқылау параметрлері тек әлеуметтанушылар емес, философтар мен теологтар болуда. Айтайын дегенім, бұл орайда, Юрген Хабермастан өзге Ричард Рорти, Чарльз Тейлор, Ваттимо Джаннидің қосқан үлесі қосқан үлесі зор. Адам мен қоғам өмірінде діннің әлеуметтік мән – мағынасын жоғалтуын бейнелейтін және қазіргі заманның ажырамас қасиеті саналған секуляризация ұғымы заманауи әлемде жаңа тұрғыда қарастырылуда. Секулярлы қоғам кеңістігінде діннің саясатқа, экономикаға, мәдениетке ықпалының күшеюі нақты қоғамдық өмірдегі діндарлық пен секулярлық арасындағы арақатынас формасына байланысты өрбиді. Ғылыми – техникалық төңкеріс, жаһандану үдерістері, урбандалу, экономикалық, саяси, мәдени жаңғырулар дін мен діни санаға да ықпал етті. Десекуляризация - бұл секуляризацияға қарама – қарсы тренд, яғни діндарлықтың қайта жаңғыруы, зайырлылық пен дүниелік есебінен қасиеттіліктің қайта жандануы. Бұл трендтің көріністері діннің зайырлы, мемлекеттік орындарға – (мектеп, жоғары оқу орны, әскер, экономика, медицина, мәдениет) кіре бастауы, діни институттардың көркем шығармашылық туындыларына (әдебиет, театр, сурет, кино өнері) цензура қоюға әрекеті. Десекуляризация белгілері – мемлекет пен дін арасалмағының өзгеруі, қоғамдық санадағы діни түсініктердің өсуі, нақты діннің ресми мәртебе алуға қадам басуы. Батыс еуропалық ғалымдар постсекулярлық және постдіндарлық ұғымдары төңірегінде тартысса, постатеистік және постсоциалистік елдер ғалымдары діннің қайта жаңғыруы, діннің қайта оралуы, сакрализациялану, секуляризацияның ақыры тақырыбында пікір таластыруда. Дінмен байланысты жаһандық қоғамдық санада туындайтын сұрақтар діни толеранттылық пен сұқбат, жаһандық террорлық, радикализация, исламофобия, діни фанатизм төңірегінде өрбиді. Постсекулярлы қоғамда секулярлы және түрлі діни топтардың бейбіт және өзара келісімде өмір сүруі үшін түсіністік қағидалары қандай болуы тиіс. Постсекулярлы жағдайда діни идеялар мен діни институттардың қоғамдық өмірге ықпал етуі деңгейінің шекарасы қандай болмақ? Ұлттық сананың дамуындағы діннің орны және қоғамдық өмір модернизациясында діннің атқарар рөлі қандай? Адам санасының радикализациялануының түрткілері және террорлық әрекеттердің саяси, әлеуметтік, діни, ұлттық, дүниетанымдық, психо-патологиялық себептерін қалай айқындаймыз. Міне, осы сауалдар қоғамдық психология мен санадағы түйткілді мәселелер. Осы төңірегінде ойланып көрелік.

«Бүгінде революциялар өңін өзгертіп, ұлттық, діни, мәдени, сепаратистік перде жамылды. Бірақ бәрі де, түптеп келгенде, қантөгіспен, экономикалық күйреумен аяқталатынын көріп отырмыз. Әлемдегі оқиғаларды ой елегінен өткізіп, қорытынды жасау – қоғамның да, саяси партиялар мен қозғалыстардың да, білім беру жүйесінің де ауқымды дүниетанымдық, рухани жұмысының бір бөлігі». Қазіргі еліміздегі қоғамды постсекулярлы ретінде анықтау үшін негізгі үш құбылыстан туындаған санадағы өзгерістерді анықтап алуға тиіспіз. Біріншіден, қазіргі әлемде болып жатқан түрлі қалыптасулардың діни негізде болғандығын хабарлайтын ақпарат ықпалымен қоғамдық сана өзгеруде, екіншіден, қоғамдағы діни қауымдар тарапынан кейбір оқиғаларды өзінше түсіндіру қоғамдық санаға әсер етуде, үшіншіден, дәстүрлі мәдениетті ұстанатын елдерден келуші жұмысшы күштерінің және босқындардың иммиграциясы азаматтар санасына ықпал етуде. Батыста неміс философы Ю. Хабермас осы үш факторды негізге ала отырып секулярлы батыс қоғамын постсекулярлы деп атайды.

Ғаламтор және әлеуметтік желілер, алпауыт елдердің геосаяси жобалары мен идеологиялық бәсекелестігі, маргиналды құбылыстар пен постмодерндік ұстаным діннің және діндарлықтың жаңа құбылысы радикалды идеология мен діни сенімнің күмәнді формаларын тудырды. Заманауи әлемде нақты дін мен идеологияға негізделген саясат, партия, экономика, құқық, мәдениет, өнер секулярлықтың жаңа заманда орныққан үлгісіне сыймайды. Жаһанданған адамзаттың қоғамдық психологиясы мен өміріне діннің ықпалы өсуде, демек, елімізде зайырлылық пен діндарлықтың өзара әріптестігінің әділетті заманауи тетіктерін даярлау қажет. Қазіргі қоғамдағы модернизациялық үдерістер діни және зайырлы сананы қамти отырып, оны өзгертуге тыпысуда. Секуляризация деген дінге қарсылық емес, діннің заң аясында өркениетті қызмет жасауы, демек постсекулярлы қоғамда секулярлық пен сакральдылық бірін – бірі толықтырушы үдеріс. Дін секулярлы қоғамнан үйренсе, секулярлы қоғам діндегі бауырмалдық, рухани кемелдену, сыйластық сынды құндылықтардан үйренуі тиіс. Постсекулярлы кеңістікте зайырлы және діни институттар азаматтарды біріктіру үшін теңдік, әділеттілік, әріптестік, түсіністік қағидаларын ұстануы тиіс. Қазіргі Орталық Азия елдеріндегі діни жағдай және діндарлық деңгейі тілдік, ділдік, діни дәстүр жақындығымен және дін саласындағы мемлекеттік саясат қағидаларының ұқсастығымен айқындалады.

Бұл орайда, Қазақстан қоғамы үшін туысқан Орта Азия мемлекеттерін мысалға алып, кей жағдайларды, мемлекет тарапынан қолданылып жатқан шараларды үлгі ретінде айтуға болады. Түркіменстан халқының 80 пайызының астамы сүнниттік бағыттың ханафии мазхабын ұстанады. Түрікменстан – зайырлы қағидатты ұстанатын ел. Ел халқының 7 – 8 пайызы православ сенімінде. Ел аумағында дінді саяси мақсатта пайдалануға тыйым салынған. 1994 жылы құрылған дін істері бойынша кеңес (Генгеши) дін саласын мемлекеттік қадағалау мен реттеу қызметін атқарды. 1990 жылдардың ортасында елдің Ауғанстанмен шекаралас аймағында радикалды діни ілімдер көрініс бере бастады. 1997 жылы «Арұждан және діни ұйымдар туралы» заңға толықтырулар енгізілді. Барлық діни ұйымдар қайта тіркелуден өтті. Тіркеуден өтпеген діни ұйымдарға діни қызмет жасауға тыйым салынды. Діни қауымдардың қаржылық, қайырымдылық, білім-ағартушылық қызметіне және кадрлық ұстанымына шектеулер қойылды. Шет елдік уағызшылар мен дін қызметкерлері жұмысына тыйым салынды. Шетелдік діни әдебиеттерді ел аумағына алып келуіне тыйым салынды. Елдегі шииттік (әзербайжандар мен ирандықтар) қауымдардың шақыруымен келген ирандық уағызшылар елден шығарылды. Шииттер Иранмен шекаралас аудандарда және Туркменбаши қаласында тұрады. Мешіттердегі діни оқу курстары қайта тексеруден өткізілді.

1999 жылы Чарджоу қаласындағы медресе жабылды. 2003 жылы қабылданған «Діни сенім бостандығы және діни ұйымдар туралы» жаңа заңға сәйкес тіркелмеген діни бірлестік жұмысына қатысушылар қылмыстық жауапкершілікке тартылатын болды. Мүшелер саны 500

– ге жеткен діни ұйымдар тіркеуден өтті. Мешіт имамдарын тағайындауға мемлекеттік құрылымдардың ықпалы өсті. Жеке меншік құқығындағы діни оқу орындарын ашуға тыйым салынды. Жоғары діни оқу орындарын құру тек дін істері кеңесі құзіретіне берілді. Дінбасылық лауазымға діни білімді елден алған Түркіменстан азаматы лайық деп саналды. Әділет министрлігінің рұқсатынан кейін ғана шет елдік демеушілердің қаржылай көмегін алуға рұқсат етілді. Мұнда «Халықаралық діни сенім бостандығы туралы Акт» құжатына сәйкес қысымнан кейін ғана 2004 жылы тіркелмеген діни бірлестік жұмысына қатысушыларды қылмыстық жауапкершілікке тарту бабының күші жойылды. Жасырын діни қызметке тыйым салынды. Шет елден берілетін тегін және гранттық көмектер міндетті түрде тіркелуі тиіс. Мемлекет меншігіндегі діни бағыттағы мүліктер мен діни ғимараттарды діни ұйымдарға тегін берілуі заңда бекітілді. Мемлекеттік білім беру ұйымдарында дінді оқытуға тыйым салынды. Діни білім беру орындарына қатаң талап қойылды. 2016 жылы діни ұйымдармен жұмыс бойынша және діни мазмұндағы баспа өнімдерін сараптау арнайы комиссиясы құрылды. Комиссия құзіреті: діни ұйымдардың қызметін және азаматтардың діни ұйымдар үстінен жазған арыз-шағымдарын қарау, шет елдік діни ұйымның басшысын қызметке тағайындау, шет елдік діни әдебиеттерге сараптама жасау, дінтанулық сараптама қорытындысын беру, діни ұйымдарды тіркеуге ұсыныс беру, діни білім беру ұйымын ашуға ұсыныс беру, жергілікті билік орнымен бірге діни ғимарат құрлысына рұқсат беру. Түркіменстанда ораза айтта бір күн, құрбан айтта үш күн демалыс берілген. Зерттеушілердің пікірінше, көшпенді өмір салтын ұстанған байырғы түркімендердің бүгінгі буыны діннің ғибадаттық формасын емес, жеке ішкі діндарлықты ұстанады. Алайда кедейшілік, еркін ойшылдықты қудалау, мешіттерді жаппай бақылау, сыртқы күштердің ықпалы, Ауғанстандағы тұрақсыздық діни жағдайға кері әсер етуі мүмкін.

Тағы бір бауырлас, түркі мемлекеті – Өзбекстан зайырлы мемлекет. Өзбекстан мемлекетінің Негізгі заңында барлық діндердің заң алдындағы теңдігі, мемлекет пен діннің бөлінуі нақты айқындалған. Ел аумағында дінді саяси мақсатта пайдалануға тыйым салынған. Өзбекстан халқының 93 пайыздан астамы сүнниттік бағыттың ханафи мазхабын ұстанады. Бұқара және Самарқан аймақтарында шииттік (ирандықтар мен әзірбайжандар) қауымдар бар. Бұл аймақтарда шииттік мешіттер жұмыс жасайды. Шииттер құлшылықтарын көбіне үйлерде және сүнниттік мешіттерде өткізеді. Шииттік имамдар діни білімді елдегі медреселерден алады. Ел аумағында 16 конфессияға тиесілі 2400 аса діни бірлестіктер бар. Діндар мұсылмандар ӨМДБ құзіретінде. Ел аумағында Ислам университеті және Ислам институты, оннан аса медреселер жұмыс жасайды. Елдегі исламтанулық білім беру жүйесі бірізді және бірыңғай оқыту бағдарламасын ұстанады. Кәмелеттік жасқа толмағандардың мешітке баруы қатаң бақыланады.

1999 жылы Ташкент және басқа қалаларда болған жарылыстан соң шет елдердің діни оқу орындарында оқитын студенттер елге қайтарылды. Елдегі шет елдік діни оқу орындар жабылды.

Орталық Азия елдерінде Өзбекстан «Ислам қозғалысы» ұйымы қызметіне тыйым салынған. Бұл террорлық ұйым Өзбекстан, Қырғызстан елдерінде террорлық қылмыстар ұйымдастырды.

Бауырлас Қырғызстан да – зайырлы мемлекет. Елдегі діндердің заң алдындағы теңдігі, мемлекеттен діннің бөлінуі Негізгі заңда айқындалған. Қырғызстан мұсылмандары сүнниттік бағыттың ханафи мазхабын ұстанады. Қырғызстанда 3700 аса мешіттер болса, 700 мешіт Ош облысы аумағында орналасқан. Ош облысында діни ахуал басқа аймақтарға қарағанда өзгеше. Бұл аймаққа Ферғана жазығының ахуалы және этноконфессионалды ерекшелік ықпал жасайды. Қырғызстанда Түркия тарапының қолдауымен ашылған діни оқу орындары жұмыс жасайды. Қырғызстан Мұсылмандары діни басқармасының «Ислам Маданияты» газеті, Джалал

– Абад казиаттының «Мұсылман», Баткен казиатының «Ислам авазы» газеттері ислам құндылықтарын насихаттайды. Мешіт имамдары Мысыр, Түркия, Пәкістан, Йордания, Сирия және елдегі діни оқу орындарын бітірген.

Парсы тілі тобына жататын тәжіктердің мемлекеті Тәжікстан – зайырлы мемлекет. Мұнда да елдегі діндердің заң алдындағы теңдігі, мемлекет пен діннің бөлінуі Негізгі заңда айқындалған. Басында айтқанымдай, тәжік тілі тілдердің парсы тобына жатады. Тәжікстан мұсылмандары сүннитік бағыттың ханафии мазхабын ұстанады. 2009 жылы ұлы имам Әбу Ханифа жылы деп жарияланды. Таулы Бадахшанда шиит – исмаилиттер қауымы бар. Исмаилитік ілімді памир (вахандықтар, бартандық, рушан, ишкашим, шугнан) халықтары ұстанады. Исмаилиттер ағымы алтыншы шиит имамы Жафар ас – Садықтың ұлы Исмаил есімімен байланысты қалыптасқан. Исмаилиттік ілімі бойынша имамат мұрагерлікпен беріледі. Исмаилит-низариттер қауымының діни жетекшісі имам IV Аға – хан. 2009 жылы Душанбе қаласында шиит – исмаилиттер орталығы ашылды. IV Аға – хан Таулы Бадахшандағы шиит – исмаилиттер қауымына гуманитарлық көмек көрсетеді. Орталық Азия елдерінде Аға – хан қоры білім беру жобаларын қаржыландырады. 2002 жылы IV Аға – хан қоры Тәжікстан, Қырғызстан таулы аймақтарында Орталық Азия университетінің филиалдарын ашуды ойластырды. 2003 жылы Алматы облысының (2022 жылдан бастап қазір Жетісу облысының құрамында) Текелі қаласында университет филиалының іргетасы қаланған болатын. Ел аумағында 3000 аса мешіт және 19 медресе бар. 2009 жылы Тәжікстанда «Салафия» қозғалысына сот шешімімен тыйым салынды. 2014 жылы Тәжікстан Жоғары сот қаулысымен «Салафия» діни ағымының қызметі экстремистік деп танылды. 2005 жылы Тәжікстан білім министрлігі мектептерде хижаб киюге тыйым салды. Ал 2011 жылы мешіттерде дауыс күшейткішпен азан шақыруға тыйым салынды. 2013 жылы Иран, Мысыр, Ливия, Сауд Арабиясы елдеріндегі діни оқу орындарында оқитын студенттерін кері шақырып алды. Тек арнайы тексеруден соң шет елдің діни оқу орындарында білім алуға рұқсат етіледі. Мемлекеттік және жеке бала – бақшалар және мектептерде, үйлерде діни уағыз жүргізуге, әйелдер мен кәмелеттік жасқа толмағандардың мешітке баруына тыйым салынды. Дін істері комитетінің өкілдері барлық діни іс-шараларға қатысуға өкілетті және мешіт имамдарын тағайындау дін істері комитетімен келісілетін болды. 2014 жылдан мешіт имамдары мемлекеттен жалақы алады. 2015 жылы Орталық Азия елдеріндегі бірден-бір діни партия – «Тәжікстан ислам қайта өрлеу партиясына» тыйым салынды. Сондай-ақ, ел аумағында террорлық және экстремистік сипаттағы 15 ұйымның қызметіне де тыйым салынған. Өзбекстан және Тәжікстандағы діни ахуалға Ауғанстандағы саяси – діни үдерістер әсер етуі мүмкін. Посткеңестік мұсылман елдеріне салафизм ағымының екі нұсқасы-мадхалия және суррия таралған. 1990 жылы Ирактың Кувейтті жаулап алуынан соң Сауд Арабиясы аумағына АҚШ әскерінің орналасуына («шөлдегі дауыл» операциясы) қарсы болған Мұхаммет Сурури бастаған топ және шет елдік әскерилердің елге келуін, яғни билік ұстанымын жақтаған Раби ибн Хади әл Мадхали тобы пайда болғаны белгілі. Қазіргі Орталық Азияның діни кеңістігінде салафилік және сопылық топтар арасында дүниетанымдық пікір-сайыстар орын алуда. 1990 жылға таман кеңес үкіметінің басшылығы қайта құру саясаты аясында дінге де қатысты төзімді саясат жүргізе бастады. Бұл жариялылық саясаты түрлі наным – сенімдердің кең таралуына жол ашты. Кейбір діни ілімдер шет елдік қаржылық және саяси топтардың, арнайы қызметтердің қолдауымен үгіт – насихат жүргізді.

Қазіргі таңда Орталық Азия елдеріндегі діни жағдай қалыпты. Орталық Азия елдерінің дін саласындағы мемлекеттік саясаты-зайырлылықты ұстану, мемлекет пен дін қатынасын зайырлы тұрғыда жетілдіру, діни жағдайды құқықтық – заңнамалық реттеу, халықтық діндарлық пен дәстүрлі діни құндылықтарды қолдау көрсету мақсатында 2007 жылы Орталық Азия елдерінің мүфтилер кеңесі құрылды. Орталық Азия елдеріндегі мұсылман

дінінің айтарлықтай ерекшеліктері халықтарға ортақ Ханафи мазхабы, дәстүрлі халықтық-ғұрыптық діндарлық, сопылыққа тән этикалық ұстаным, шет елдіктердің қаржылық қолдауындағы жаңа исламдық ілімдер мен геосаяси жобалардан туындаған діни ілімдердің таралуы болып отыр. Қазақстан 2017–2018 жылдары – БҰҰ Қауіпсіздік Кеңесінің тұрақты емес мүшесіне сайланды. Еліміз БҰҰ қауіпсіздік кеңесінің – Ауғанстан мәселелері, ДАИШ және әл – Кайда террорлық ұйымдарына қарсы күресті үйлестіру, Эритрея – Сомали сынды тұрақты комитеттері жұмысына төрағалық жасайды. Қазақстанның БҰҰ Қауіпсіздік Кеңесінің тұрақты емес мүшесі ретіндегі қызметі Орталық Азия аймағында тұрақтылық пен бейбітшілікті қамтамасыз етуге бағытталған. 2017 мамырда Эр – Риядта өткен «АҚШ – Араб ислам әлемі» Саммитінде жаһандық терроризммен күресте ислам дүниесі (сүнниттік мемлекеттер) елдерінің әріптестігін күшейту мәселесі көтерілді. Эр-Риядта экстремизм және терроризммен күрес халықаралық орталығы құрылды. Бұл саммитке Иран шақырылмады. Бұл жиын аймақтағы сүнниттік араб елдері және Иран арасындағы бәсекелестікті күшейтіп, өзара қарым – қатынасқа салқынын тигізетіні анық.

Орталық Азия елдеріндегі әлеуметтік – экономикалық және демографиялық үдерістер, қарқынды урбанизация, дәстүрлі қоғамнан постмодерндік және постиндустриалды ақпараттық қоғамға қарай секіріс жасау, әлеуметтік-экономикалық мәселелер кедейшілік, жемқорлық және бәсекелес елдердің геосаяси және геоэкономикалық мүдделерінің қақтығысы діни негіздегі экстремизмнің өсуіне ықпал етуі мүмкін алғышарттар. Діндарлар санасының радикализациялануының алдын алу іс – шаралары ең алдымен дін саласындағы мемлекеттік саясаттың пәрменділігін арттыру, азаматтық қоғам институттардың тиімді жұмыс жасауын арттыру, жастардың әлеуметтенуі мен қоғамдық өмірге ат – салысуын жетілдіру, дәстүрлі дін мен зайырлы қағидатқа сай діндарлық мәдениетін қалыптастыруға да ықпалды болуға тиісті.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Тернер Б. Религия в постсекулярном обществе // Государство, религия, церковь в России и за рубежом. – 2012, С. 30–36.
2. Анциферова Т. Н. Религия в условиях информатизации социально реальности // Теория и практика общественного развития. – 2018, С. 73–76.
3. Буваева Г. А. Интернет – пространство религии // Вестник КалмГУ. – 2020, С. 86–91.
4. Быльева Д. С. Информационно – коммуникативные технологии и религия // Общество. Коммуникация. Образование. – 2018, С. 63–71.
5. Гаврилов Е. О. Интернет как фактор развития сферы религиозных отношений // Мир науки, культуры, образования. – 2014, С. 344–346.

АОЖ 1(091)5

ҚАЗАҚСТАН ЖЕРІНДЕГІ ДІНИ МИСТИКАЛЫҚ АҒЫМ «АТА ЖОЛЫ»

Серікбай Нұрлан

nurlan2002.com@gmail.com

Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті,
Дінтану кафедрасының студенті, Астана, Қазақстан
Ғылыми жетекші - Қабылова А.С.

«Ата жолы» оккульттік-мистикалық ілімі Қазақстанда 1990 жылдардың аяғында пайда болды. Ұйым мүшелерін ата-баба аруағының емдік қасиетіне сену, сол арқылы аурудан айығу

деген ой біріктірген. Ұйымның негізін салушы Қ. Тарыбаев «Ата жол» атты рухани-танымдық журналын, «Ата жолы әліппесі» және т.б. басылымдарды шығарған.

«Ата жолы» діни ұйымына заң жүзімен тыйым салынғандардың қатарында, соған қарамастан әлі күнге дейін өз жұмыстарын жүргізуде. «Ата жолы» ағымы өзінің ішінен «Аққулар» және «Сұңқарлар» болып көптеген тармақтарға бөлінеді. Бұл ұйым Қазақстан дінтанушылары тарапынан оқулықты және мистикалық ұйым ретінде қарастырылады. Оның бірден бір себебі ем іздеп келген адамдарға «әруақтардан аян келеді және сенде емшілік қасиет пайда болады, емші боласың, Сүйінбай мен Жамбыл сияқты адамдармен сөйлесе аласың» деп сендіреді. Сондай-ақ еліміздегі көп емшілер осы топқа мүше көрінеді. Сонымен қатар кесенелер мен қабір басына барып зиярат ету де осы ұйымның өкілдеріне тән құбылыс екенін байқаймыз.

Олардың тарихына тоқтала кетсек олар 1997 жылы «Ақ жолы» ретінде таныла бастады. Олар 2001 жылы Алматы қаласында коммерциялық ұйым ретінде тіркеліп 2009 жылы сот шешімімен тыйым салынған ағым ретінде қарастырылды. Бұл ұйымның негізін салушы ретінде Қыдырали Тарабаев танылған ол кенеттен емшілік қасиетке ие болып емші болып жұмыстар атқарған. Жалпы «ата жолы» ағымы ислам дінінен бастау алған олар бір Аллаға сенеді бірақ Қазақстандағы ислам дінінің дәстүрлі діни бағытын қолдамайды. Олар ислам дінін мистикалы дін қылып жіберген деседі болады.[1]

Емдеу әлістеріне тоқтала кететін болсақ олар: дұға арқылы, қамшы арқылы емделеді. Емделуге келген адамның жынысына қарай екіге бөлінеді:

-Сұңқарлар

-Аққулар

Сұңқарлар оларға жынысы ер адамдар емделеді оған арнайы емдейтін қамшы болады, ер адамға тоғыз не болмаса он екі өрімді қамшылар пайдаланылады.

Аққулар оларға әйел жынысты адамдарға арналған ол жерде алты өрімді қамшылар пайдаланылады, ал балаларға келетін болсақ үш өрімді қайшы пайдаланылады. Емдеу басталмастан бұрын ең адымен калима шахадасы айтылады және жеті мәрте кез келген сүре оқылады содан кейін науқасты қамшылайды. Ал екінші әдіске келетін болсақ ол «Қылыш» деп аталады, ол жерде емделуге келген адамды екі жамбасымен, екі аяғын созып отырғызылады отырған адам еркек болса оның оң жағынан ал әйел адам болса оны сол жағынан зікір айтылып, жеті мәрте сүре оқылады сосын емші қамшысын қолына алып адамды айналып қамшылайды. Емделуге келмес бұрын өздерінің белгілі бір шарттары бар. Алдымен киімі толық болуы керек (ашық киіммен бармау керек) және де дәретпен келу міндетті болып саналады. Емделуден кем дегенде үш рет емделу керек, толық айыққыңыз келсе он рет келу керек. Және емшілердің айтуынша намаз оқитын адам болса ол басқаларынан қарағанда тез емделеді. Емделу біткеннен кейін толық айыққаннан кейін түс арқылы аян кіре бастайды түсіңізде Сүлеймен пайғамбар кіріп өз батасын беруі мүмкін немесе Мұса пайғамбар өзінің аса таяғын сыйға береді деген сияқты аяндар келеді.

Қазірде «Ата жолы» ұйымының адамдары ұсталып құрықталған жағдайда заң жүзінде 50 арналған айлық есептік көрсеткіш бойынша 172 мың теңге көлемінде айыппұл төлеп әрі қарай өз жұмыстарын жалғастырып жатқанын көреміз. Себебі олардың адам өміріне залал келтіріп қауіп төндіретін экстремистік белгілері байқал-маған.

«Заңмен тыйым салынған бұл діни ағымның жұмысы тоқта-тылуы керек. «Ата жолы-ның» радикализмдік сипаты жоқ. Идеологтары да болмайды. Бұл ағым тек ақша табудың көзіне айналып отыр. Діни сауаты аз адамдардың бәрін азғырды. Зиярат ету үшін ақша жинайды, сол ақша діни ағым жетекшісінің қалтасына кетіп жатыр. Дәс-түрлі әңгімелерді өздеріне икем-деп кітап жазған. Бір жағынан қа-рағанда, «нағыз қазақ болуға» ша-қырады. Дегенмен оның бәрі

мистикалық дүниелер. Ха-лық-тың діни сауаты ашыла келе бұл үрдіс тыйылады», – дейді теолог Кеңшілік Тышқанұлы. [2]

Заң жүзінде «ата жолы» ағымына тыйым салынса да олар әлі күнге дейін өз жұмыстарын жалғастыруда, бірақ ағымның жұмысы тоқтатылуы керек. «Ата жолы» ұйымының жалпы экстремистік-террористік сипаттары байқалмаған. Белгілі бір мақсаттағы идеологиялары да жоқ. Тек бұл ағымның мүшелері адамдарды алдау арбау арқылы ақша табудың көзіне айналдырып кішігірім бизнес жасап отыр десекте болады олар көбіне діни білімі аз адамдармен жұмысын жасайды. Кесенелерге және қабір басына зиярат ету және ата-бабаларға құрбандық шалу рәсіміне ақша жинайды, сол тапқан ақшаларына күн көреді. Аңыз әңгімелерге, қазақы салт дәстүрлерге ыңғайластырып жазған кітаптарын да бар. Бір жағынан қарағанда, өз дәстірімізді, салтымызды үйретіп «нағыз қазақ болуға» шақырды. Бірақ та оның бәрі мистикаға толы дүниелер екенін байқаймыз. [3]

Жалпы ағымның қоғамға тудырар залалы бұл “діни алауыздық” себебін әлеуметтік желілерден байқасақ болады. Facebook, YouTube сынды желіде «Ата баба жолдарымен рухани жаңғыру», «Тоқберген Байтасов», «Ата баба дәстүрлері» каналдарын жалпы есеппен қарағанда 121 мың оқырманнан асады.

Әлеуметтік желілеріне анализ

Канал: Ата-баба жолдарымен рухани жаңғыру

Ютуб каналдың құрылған уақыты 2018 жылы 14 маусым күні құрылған

47,4 ға жуық оқырмандары бар. 772 жуық видео жазбалары бар

Жалпылама есеппен кемінде ең аз қаралым жинаған видео жазбаларында

4 мың нан астам қаралым жиналған ал, ең көп қаралым жинаған видео жазбада 71 мың нан астам қаралым жыйнаған. Жалпы қаралым саны 7097231 қаралым жинаған

Жалпы каналдың мақсатына келетін болсақ, канал құрылған кезде ата баба жолдарын дәріпеу, салт дәстүр, ауруларды емдеу жолдары сияқты мақсатта ашылған қазіргі кезде үкіметке, билікке деген көзқарастарымен шығуда. Жалпы каналда видео жазбаның салынатын белгілі бір уақыты жоқ, ол канал әлі күнге дейін жұмыс атқаруда.

Канал: Тоқберген Байтасов

Ютуб каналдың құрылған уақыты 2013 жылы 25 сауір күнінде құрылған

54,9 мың нан астам оқырмандары бар 1,2 астам видео жазбалары бар.

Жалпылама есеппен кемінде ең аз қаралым жинаған видео жазбаларында

1 мың нан астам қаралым жиналған, ал ең көп қаралым жинаған видео жазбада 83 мың нан астам қаралым жинаған. Жалпы қаралым саны 8343962 қаралым жинаған.

Жалпы каналдың құрылу мақсатына келетін болсақ, бұл каналда нәпсімен күрес, пайғамбарлар өмірі және басынан кешкен оқиғалары туралы, Жаратылыс туралы, аруақтар, қазақылық туралы және де емшілік жайында көп айтылады. [4]

Канал: Гүлмира Кулқараева

Ютуб каналдың құрылған уақыты 2016 жылы 16 қаңтар күнінде құрылған 1,04 мың оқырман саны бар, 99 видео жазбалары бар. Жалпылама есеппен ең аз қаралым жинаған видео жазбаларында 196 дай қаралым жинаған, ал ең көп 3,6 қаралым жинаған. Жалпы қаралым саны 81631 қаралым жинаған.

Жалпы каналдың құрылу мақсатына келетін болсақ, бұл каналда өздерінің нақты ата-баба жолымен жүруші міз деп есептейді олар зиярат ету, қара дуаны, магияны және сиқырды кетірумен айналысыды, тағы да көптеген кесенелерге барып зиярат етеді мысалға : Арыстан Баб, Қожа Ахмет Яссауи, Айша Бибі кесенелеріне, олар: зікірмен, емшілікпен, ораза, намаз, ақыр заман, сенім, қасиеттілік, ақырет пен өлім туралы мәселелерді қозғайды. [5]

Бұл каналдардан байқағанымыз көбінде «қиссалар мен аңыздар, емшілік және әруақтарға зиярат етуді» насихаттайды және қазіргі имамдарды арабшыл деп кінәлайтынға ұқсайды.

Сөздің соңын қорытындылай келгенде, радикалдық нышаны жоқ діни ұйымдардан қоғамға қауіп төнгізбейді деп айту орынсыз. Себебі қоғамдағы діни алауыздықтар террористік актілерінен де қауіпті болуы мүмкін. Ал «Ата жолының» әлеуметтік желідегі парақшалары әлі күнге дейін бұғатталмай өз жұмыстарын медиа саласында да жүргізуде. Сол себепті діни сауаты аз адамдар жат ағымдарға еріп кетуде. Оның салдары кейін діни алауыздықтарға апаруы мүмкін.

Пайдаланылған әдебиттер:

- 1.<https://www.caravan.kz/news/chto-izvestno-o-zapreshhennoj-v-kazakhstane-sekte-ata-zholy-kotoraya-vnov-proyavila-sebya-v-kazani-402839/>
- 2.<https://kazislam.kz/ata-zholy-lozhnyj-put-predkov-i-meditsinskoe-sharlatanstvo/>
- 3.<https://yvision.kz/post/443043>
- 4.https://www.youtube.com/channel/UCG3yvnpQHKPb4WX9fHZ6_9A
- 5.https://www.youtube.com/channel/UCMPjJ0Mf_zb3wZMZCR4rRvQ

УДК 130.2

**РЕЦЕПЦИЯ БУДДИЙСКИХ ЦЕННОСТЕЙ В СОВРЕМЕННУЮ
ОБРАЗОВАТЕЛЬНУЮ ПАРАДИГМУ**

Слащинина Анастасия Павловна

apslashinina@gmail.com

лаборант-исследователь Самарского национального исследовательского университета
имени академика С.П. Королева, Самара, Российская Федерация

Исследование выполнено за счет гранта Российского научного фонда №22-28-
01767, <https://rscf.ru/project/22-28-01767/>

Смена ценностных ориентаций от ценностей «общества потребления» к ценностям «постсовременного общества», описанная американским социологом Р. Инглхартom, на основе культурного детерминизма М. Вебера [1], актуализирует проблему анализа ценностей общества. При этом, анализ ценностей постсовременного общества до сих пор европоцентричен. В связи, с чем возникает необходимость в философском анализе ценностей с помощью деколониального подхода.

Объектом исследования является трансформация ценностей в постсовременном обществе.

Предметом исследования является рецепция буддийских ценностей в современную образовательную парадигму.

Научная новизна исследования заключается в рассмотрении проблемы обоснования ценностей постсовременного общества при помощи секулярной этики, предлагаемой тибетским буддизмом, в деколониальной перспективе.

Несмотря на то, что, как отмечает Е.А. Торчинов, нельзя говорить о существовании некоего «буддизма вообще» или «истинного буддизма» ввиду большого количества направлений буддийского философии, существуют понятия лежащие в основе всех школ буддизма и определившие ценностный вектор буддийской философии в целом [2, С. 26.]. К ним относятся Три Драгоценности, Четыре Благородные истины, Благородный восьмеричный путь и учение о взаимозависимом происхождении.

Буддизм видит одной из основных причин страдания людей привязанность к материальным ценностям, а идеалом считает достижение самопознания и отсутствие всяких желаний и чувств. Философия буддизма полагает, что желание является источником всех

страданий и что страдания можно преодолеть, ступив на Благородный восьмеричный путь. Для этого необходимо рассматривать все вещи как не имеющие самости или сущностной природы.

Ничто не должно рассматриваться как буквально существующее в самодостаточной независимости. Напротив, все вещи следует рассматривать как возникающие взаимозависимо и в конечном итоге лишённые какой-либо неизменной сущности.

Учитывая возрастающую популярность буддизма, стоит отметить, что ее причины лежат в связи постматериальных ценностей и буддийской этики. Рассмотрим данный вопрос подробнее.

Во-первых, постматериальные ценности характеризуются возрастающей ролью ценностей самовыражения, что как отмечает Инглхарт «преобразует модернизацию в процесс человеческого развития, формируя тем самым гуманистическое общество нового типа – в центре его находится человек» [1, С.11], о необходимости подобной трансформации говорит и ЕС Далай-лама XIV.

Во-вторых, в своей книге «Модернизация, культурные изменения и демократия» Р. Инглхарт отмечает «возрождение моральной ответственности за защиту природы» [1, С.11], в то время как для буддийской этики характерно бережное отношение к природе. Кроме того, в настоящее время среди защитников окружающей среды все большую популярность приобретают вегетарианство и веганство, как способ сокращения выбросов углерода в атмосферу, несмотря на то, что буддизм проповедует отказ от мяса ввиду наличия сознания у всех живых существ, отказ от употребления в пищу мяса все же является еще одним общим пунктом в этике постсовременного общества и буддизме.

В-третьих, гендерное равенство, как ценность постсовременного общества, характерна и для буддийской этики, ввиду гендерной нейтральности ее доктрин [3]. Несмотря на то, что раньше положение женщин в буддизме было иным, так как исторически в буддизме доминировали мужчины, сейчас ЕС Далай-лама XIV утверждает, что женщины на руководящих постах сделают наш мир лучше, кроме того он допускает, что в одном из следующих рождений ЕС Далай-лама может быть женщиной.

Как отмечает в своем исследовании Л.Б. Четырова: «проделанная западными монахинями работа, начатая почти полвека назад и поддержанная Его Святейшеством Далай-ламой XIV, а также монахинями их Азии, России, дала свои положительные результаты» [4, С.227].

Несомненно, формирование ценностных ориентаций тесно связано с развитием личности, ввиду чего особенно важной представляется модернизация образования, о которой говорил и ЕС Далай-лама XIV на встрече с российскими учеными в октябре 2017 года. Так, по мнению ЕС Далай-ламы XIV, ценности общества потребления несут разрушительное воздействие на сознание человека, поэтому сложившаяся в потребительском обществе система образования, ориентирующая на материальные ценности, должна уступить место ценностям постматериальным, что согласуется с идеями педагогики о личности и ее развитии, как высшей ценности.

Лишь ориентация на постматериальные ценности помогает нейтрализовать негативное содержание сознания, вызванное первичностью материального. В связи с этим актуальным становится богатейший феноменологический опыт философии буддизма, свободной от идеологической или конфессиональной нетерпимости.

Говоря о специфике буддийской философии образования, необходимо отметить исследование М. Н. Кожевниковой, так она выделяет следующую специфику буддийской философии образования:

- ориентация на «внутреннее»;
- опыт переживания более значим, чем знание-информация;
- образование понимается как доведение до зрелости в противовес цивилизационным моделям инфантилизма и поколения «young adult»;

- трехчастная схема образовательного процесса: слушание, критический анализ, этап окончательной интериоризации – созерцание-освоение (медитация);
- исходная позиция образования – отталкивание от социума как от носителя обыденного сознания;
- специфические позиции ученика и учителя;
- задача образования – развитие самого аппарата мышления;
- развитие диалектической модели мышления;
- преодоление эгоцентризма;
- «подготовка к жизни и смерти» занимает важное место в системе обучения [5].

Таким образом, отличием и достоинством буддийской системы образования является то, что это не просто теоретическое знание, а способы работы со своим сознанием. Конечно, учитывая религиозный характер буддийской философии, для ее применения в системе высшего образования требуется ее адаптация к светской системе образования.

В заключение хотелось бы сказать, что в отличие от ценностей эпохи модерна, постматериальные ценности, также, как и буддийские, большое внимание уделяют развитию личности, и через обращение к своему внутреннему миру внимание и этичное отношение к другим существам.

На наш взгляд, буддийские ценности способны оказать далеко идущее влияние на изменение взаимоотношений и системы ценностей.

Кроме того, учитывая тот факт, что современная система образования сделала человека грамотным, но не при этом изолировала от него моральные, духовные ценности, новая система образования должна рассматривать «счастье» как состояние ума, а не как результат материального благополучия, в противовес нынешней тенденции материализма, что актуализирует рецепцию буддийских ценностей в современную образовательную парадигму.

Список использованных источников

1. Инглхарт Р., Вельцель К. Модернизация, культурные изменения и демократия: последовательность человеческого развития. М: Новое изд-во, 2011.
2. Торчинов Е. А. Введение в буддизм. СПб.: Азбука-классика, 2017.
3. International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences. URL: <https://www.sciencedirect.com/referencework/9780080430768/international-encyclopedia-of-the-social-and-behavioral-sciences> (дата обращения: 28.05.2022)
4. Четырова Л.Б. Особенности трансляции буддизма в международном женском буддийском движении // Проблемы трансляции и философской интерпретации буддизма (на материале тибетской и китайской традиций). Улан-Удэ: Изд-во БНЦ СО РАН, 2018. С.202-231.
5. Кожевникова М. Н. Философия образования в буддийской традиции: дис. ... канд. филос. наук: 09.00.11. Санкт-Петербург, 2009. 511 с.

ИСЛАМ ДІН ІМЕН ЗАМАНАУИ МЕДИЦИНА БАЙЛАНЫСЫ

Хожан Хуандыг

erketan1191@gmail.com

Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің «Дінтану және
теология» мамандығының 2 курс магистранты

Ғылыми жетекші – Смагулов М.Н.

XXI ғасыр- уақыт толқынысының аса жылдамдықпен қарқын алған дәуірі. Миллардтаған адамның күнделікті өмірінде кездесіп жатқан түрлі мәселелері, ғылыми ізденістер мен зерттеулерді талап етуде. Адамзат- қоғам көкжиегінің ажырамас бөлігі іспеттес. Қоғам шеңберінде туындап жатқан әрбір мәселе адам өмірінің тыныштығы мен есендігін сақтауға жауап іздейтіні сөзсіз.

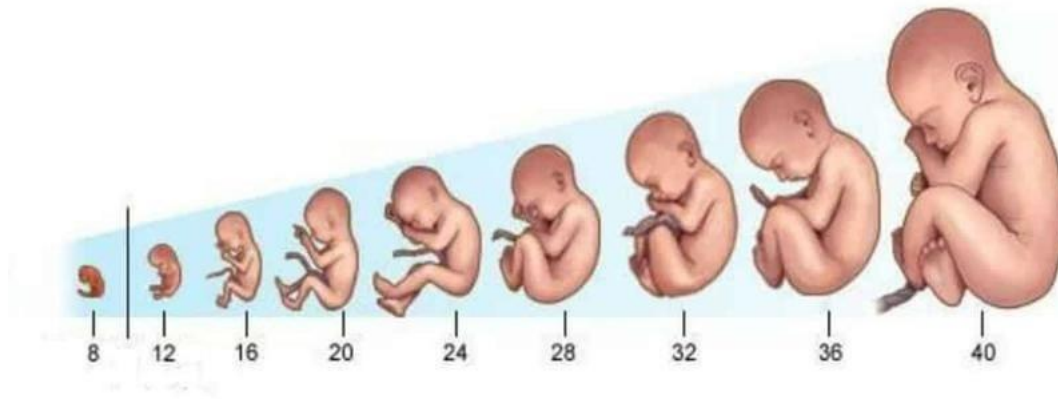
Өткен ғасырларда медицина саласы дербес ғылым ретінде қалыптасып, адам игілі үшін түрлі жетістіктерге қол жеткізді. Түрлі дауасы табылмаған дерттің емдеу жолын зерттеп, ғылыми ізденістердің нәтижесінде адам өмірін сақтап қалудың тиімді жолдарын қалыптастыра бастады. Адамзат жаратылысының бүкіл кезеңдерін, адамның табиғи болмысы мен анатомиялық құрылымын, биоэтикасын толық түсіну медицинаға жаңа белестерді бағындыруға жол ашты. Десе де, кейбір ғылыми дәлелдердің әлсіз болуы медицинаның әлі де жаңа ақпараттар мен мағлұматтарға мұқтаж екендігін аңғартты. Адам ағзасының барлық сипаттары мен құрылымдық ерекшелігі, жаратылыс тұрғысынан жеке дара сипаттарға ие болуы исламның ғылыми аясының кең екендігін көрсетеді. Исламдағы адам жаратылысының кезеңдері мен ағзалардың қызметі, даму сатылары, өзіндік сипатқа ие болуы медицина үшін таптырмас жаңалық болды. Ғасырлар бойы ғылыми ізденістер аясында қол жеткізген мүмкіндіктер ислам таразысына әлдеқашан салынып қойған-ды.

Ислам – рухани және адами құндылықтарды басты назарға ала отырып, адамның жанына, ар-намысына толықтай қорған болады. Әрбір жан иесі толықтай өмір сүруге құқығы бар екенін ескерсек, дүние есігін ашпаған ана құрсағындағы нәрестенің өмірлік тағдыры шешілетін мәселелері бар екенін де ұмытпағанымыз жөн. Бүгінгі қоғамда болашақ ананың денсаулығын сақтау мақсатында ағзалары толық дамыған немесе әлі қалыптаса қоймаған шақалақтарды жасанды түсік (аборт) жасату процесі өзекті мәселеге айналған. Қазақстандық медицина мамандарының мәліметтері бойынша Қазақстан аборттар саны бойынша көптеген мемлекеттерден озып тұр. Әлемде 30 миллион әйел жүктілігін жасанды жолмен тоқтатса, Қазақстан аумағында бұл көрсеткіш 300 мыңнан асады. Жүктіліктің алдын алатын контрацептивтік препараттың алуандығына қарамастан, көптеген әйелдер үшін аборт бала тууды реттеудің жалғыз жолы болып табылуда. Бұл тұрғыда исламның да өзіндік концепциялары мен дәйекті дәлелдері бар. [2, 156 б.],

Мұсылман ғалымдарының арасында эмбрионның мерізімі төрт айдан аз және адамның қызметі түгел дамымаған кезде түсік жасату жөнінде көзқарастар қайшылығы бар. Құранда: «Сосын тамшыны ұйыған қан жасадық, ұйыған қанды кесек ет жасап, кесек етті сүйек жасадық та, сүйектерге ет қаптадық. Сонан кейін оны басқа бір жаратылыс қылып, жан салдық. Құран аятындағы дәл осы кезеңде эмбрионға жан берілетіні айтылады. [3, 113 б.],

Абдулла ибн Масғуд (Алла оған разы болсын) жеткізген хадисте Пайғамбарымыз (Алланың оған сәлемі мен игілігі болсын) былай деді: «Сендердің әрбіріңнің ана құрсағында жаратылуларың қырық күннен тұрады. Ұрық алдымен (қырық күнде) тамшы, (қырық күнде) ұйыған қан, сонан соң (келесі қырық күнде) кесек ет болады. Осыдан кейін ана құрсағындағы

балаға періште жіберіледі де, ол балаға жан беріп, төрт нәрсені белгілейді: 1) ризығын; 2) қанша өмір сүретінін; 3) істейтін амалын; 4) бақытты не бақытсыз болатынын. [4, 39 б.],

1 сурет – эмбрионның даму кезеңдері.

Кейбір ғалымдар осы кезде эмбрион адам бола бастайды дейді. Осылайша, олар эмбрионның алғашқы төрт айындағы түсікті құптауда. Дегенмен де, ғалымдардың көпшілігі түсікті тіпті осы кезеңде де жасатуға болмайды, өйткені эмбрионға даму үшін уақыт берілсе, адам болуға толық мүмкіндігі бар деп есептеледі.

Белгілі бір жағдайларда түсік жасатуға мүмкіндік беру туралы пәтуа дауыс санының көптігімен әлемдік ислам бірлестігі ислам заң кеңесінің 12-сессиясында (1990 жылы 10-17 ақпан) Меккеде қабылданған. Пәтуа бойынша түсік жасату қатаң түрде тек маманданған, білікті дәрігерлер тарапынан нәресте дұрыс бітпеген және оның өмірі өзіне де, оның ата-анасына да қиындық туғызады деген қорытындыға келсе ғана орын алатынын бекіткен. Даму кемістігі емделмейтін және өте қауіпті болғанда, сонымен бірге ұрықтану мерізімі 120 күнге дейін болғанда ғана жасауға болады. (ұрықтанған күннен бастап есептеледі, соңғы менструалдық циклдан бастап емес). Осы пәтуа негізінде, Сауд Аравиясының ауруханаларында туа біткен кемістіктері бар нәрестелерге түсік жасалды. [2, 155-156 б.]

Қазіргі медицина бойынша алғашқы 1 айдың соңына дейін эмбрион шамамен 1 мм өседі. Бұл кезде адамның кейпіне келмейді, тек бір созылған үтір сияқты болып көрінеді. Осы кезде ағзалары белгілі болмағанымен жүрегі соға бастайды. Сондықтан дене бітімі әлі қалыптаспағанымен жүрегі соға бастауын негізге алған қазіргі кейбір ислам ғалымдары жүрегі соға бастаған уақыттан кейін себепсіз түсік жасатуға болмайды дейді. Медицина саласында жүктіліктің 12 аптасында әйелдің қалауына орай түсік орындалады. 12 мен 28 апта аралығында тек білікті дәрігерлердің нұсқауымен ғана түсік рұқсат етіледі. Бірақ медицинаның өзі де жасанды түсікті жүктіліктің бесінші аптасына, яғни 35 күнге дейін жасаған абзал екендігін алға тартады. Дәрігерлердің бұл көзқарасы кейбір ислам ғалымдарының 40 күнге дейін рұқсат деген тұжырымына сай келеді. [5.],

Ислам ғұламаларының келісілген көзқарасы бойынша түсік жасату мәселесі бірнеше жағдайда рұқсат етіледі.

• **120 (жүз жиырма) күн өткен болса түсік жасату тыйым салынады.** Аталық ұрық пен ананлық ұрық бірігіп, ана құрсағына орналасқан күннен бастап есептегенде 120 күн толса түсік

жасатуға рұқсат етілмейді. Бұл ислам заңнамасына сәйкес күнә болып табылады. Бұл мерізімде түсік жасату тек қана ана өміріне қауіп төнетіні анық болған жағдайда ғана рұқсат.

- **40 (қырық) күн.** 40 күнге дейінгі мерізімде ерлі-зайыптылардың өзара шешімдерімен түсік жасатуларына рұқсат.

- **40 күн мен 120 күн арасы.** Бұл мерізім аралығында тек мына екі жағдайда ғана түсік жасатуға рұқсат етіледі.

- Бала көтеру ана денсаулығына елеулі зардап алып келетіні білікті дәрігерлер тарапынан анықталып, сол зардап босанғаннан кейін де жалғасын табатындығы нақтыланса;

- Іштегі баланың емделуі мүмкін болмаған, дүниеге келген сәтінде кемтар болып туылатыны білікті дәрігердің тарапынан нақтыланған болса.

Ханафи мәзһабының көрнекті ғалымы Ибн Абидин ешбір себепсіз баланы түсіруге рұқсат жоқ деген. Ол өз сөзінде: «Оны (бала түсіруді) халал деп айтпаймын. Өйткені мухрим (қажылық парызын өтеп жүрген адам) құстың жұмыртқасын жарса құнын төлейді. Ал жұмыртқа құстың негізі. Егер жұмыртқаны жарғанына жаза қолданылса, онда себепсіз түсірілген баланың жағдайы одан кем емес (яғни, күнәға батады).

Әрбір түйіткілді мәселенің ұтымды шешімін қарастыратын ислам дінінің ғалымдары түсік жасату мәселесіне тоқталған кезде, медициналық тұжырымдарды да ескере отырып ортақ шешім шығаруға мүдделі екенін аңғарамыз. Адамның жаны медициналық яки ислами көзқарастарда да алдыңғы орындағы маңызды мәселе екені айқын дәлелдермен бекітілді. Осы жағынан алып қарағанда ислам діні мен заманауи медицинаның өзара үйлесімділігі бар екенін байқауға болады.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Қанат Қалымбет, Трансплантация. – Алматы: «Нұр-Мұбарак» баспасы, 2022. – 120 б.
2. Бек Ж.А., Исламдағы биоэтика мәселелері. – Астана: Мастер По ЖШС, 2015. – 218 б.
3. Әкімханов А.Б., Анарбаев Н.С., Құран кәрім. Қазақша аударма. – Алматы: ЖСШ РПБК «Дәуір» баспасы, 2021. – 624 б.
4. Имам Науауи, Әрбағунан- Науауи. – Дамаск: Фаусани баспасы, 2010. –168 б.
5. <https://islam.kz/kk/questions/meditsina/qandai-jagdaida-sharigat-tusik-abortion-jasatuga-ruqsat-beredi-472/#gsc.tab=0>

АОЖ 297.1

ДІНИ ЗОРЛЫҚ-ЗОМБЫЛЫҚ ЖӘНЕ ДІНИ АҒЫМДАР МЕН ҚОЗҒАЛЫСТАР

Шайзада Ақерке Асхатқызы

aqerkeee@gmail.com

Дінтану бакалавры Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті,

Астана, Қазақстан

Ғылыми жетекші - Смагулов М.Н.

Ақпарат адамзат прогресінің әмбебап құралы, қазіргі қоғам дамуының басты ресурсы болып табылады. Адам үшін ақпарат танымның қуатты құралы ретінде қызмет етеді, оның көмегімен ол әлемді және өзін өзгертуге тырысады. Алайда, көбінесе бұқаралық ақпарат құралдарында қолданылатын ақпараттық технологиялар адамның қажеттіліктерін, көзқарастарын, әлеуметтік бағдарын осы БАҚ-қа иелік ететіндердің – биліктің, белгілі бір саяси күштердің, коммерциялық ұйымдардың және т.б. мүдделеріне өзгерту үшін әсер етеді. Осындай ақпараттық әсермен адам психикасының деформациясы пайда болады, ол оның санасына ғана

емес, сонымен бірге бейсананың аймағына да әсер етеді. Тұлға біртіндеп өзінің даралығын жоғалтады және бір топқа бағына санасы уланады. Ол әлсіз, мойынсұнғыш, оңай басқарылады. Жақсылық пен жамандықтың өлшемдері өзгереді. Қатыгездік пен зорлық-зомбылық нақты өмірдің күнделікті атрибуттарына айналады.

Олвин Тоффлердің «Future shock» кітабында экспоненциалды түрде ақпаратпен қатар, жаңашылдық пен таралу жылдамдығының артуы туралы және адам психикасының қоршаған ақпарат көзінің бүкіл массивін қабылдауда шектеулі екендігі туралы айтылады. Сондықтан адамдар арнайы субмәдени қауымдастықтардың бір мүшесі болуға тырысады.

Постиндустриалды қоғам ақпараттық және мәдени байланыстарды қарапайым, бірақ заңды және мақсатты көзқарас ортасын белгілі бір шеңбер аясында өз азаматтарын ұстай отырып, өзге қоғам орталарына енуге жағдай жасайды. Мысалы: панктер, рокерлер, саяси партиялар және т.б. Соның бірі тоталитарлық қозғалыстар.

Тоталитарлық қозғалыстар – қызметі қоғам мен мемлекетке қауіп төндіретін, әртүрлі нысандарда (мәдениеттану, коммерциялық, ғылыми, білім беру, қоғамдық, денсаулық сақтау, ағарту және психотерапевтік) әрекет ететін діни немесе жалған діни ұйымның ерекше түрі. Қозғалыстар басқарудың авторитарлық әдістерімен, ұйым мүшелерінің адам құқықтарын, оның ішінде жеке өмірде және қаржылық салада шектеулермен сипатталады. Әрбір осындай топтың өзіндік ритуализмі, өзіндік символикасы, өзіндік ережелері, жазалар мен бұйрықтардың өзіндік жүйесі бар. Алайда, тоталитарлық қозғалыстар рокерлерден, металисттерден және т.б.-лардан айырмашылығы, оларды құру кезінде қозғалыстың сандық және мүліктік өсуіне жағдай жасайтын ұсыныс, бағдарламалау әсерінің барлық әдістері мақсатты түрде қолданылады.

Қандай да бір түбегейлі мағынада тоталитарлық қозғалыстардың құрылымы мен даму динамикасы қоғамның мүліктік және саяси стратификациясының бүкіл тарихын қарабайыр және теріс түрде жаңғыртады, бұл кез келген өркениеттің қалыптасу процесін сөзсіз сүйемелдейді.

Қазіргі қозғалыстар мен ағымдарда әртүрлі психологиялық әдістер мен әсер ету әдістері, соның ішінде манипулятивті ұсыныс қолданылады. Төменде көптеген қозғалыстар пайдаланатын психологиялық әдістер көрсетілген.

Сананы бақылау (заңсыз әсер ету, ойды реформалау, бағдарлау) – бұл психика мен мінез-құлықты саналы түрде зорлықпен басқару, басқа адамды белгілі бір әрекеттерді (манипулятордың пайдасына) жасырын түрде жасауға итермелеу арқылы бір жақты жеңіске жету үшін психологиялық әсер ету.

Л. Штамм қозғалыс мүшелерінің зорлық-зомбылық индоктринациясындағы келесі кезеңдерді анықтайды:

1. Арбау кезеңін қозғалыстың ықтимал мүшесін интуитивті сезінетін адамдар жүзеге асырады. Бұл кезеңде адамның эмоционалды тұрақсыздануы және қарама-қайшылықтардың шатасуы орын алады;

2. Ілімге кіріспе ұсынылған доктринаның негізгі ережелерін баяндаудан тұрады. Бұл кезеңнің негізгі міндеті – жалданған адамды жарияланған идеологияға, рәсімдердің мағынасын түсіндіре отырып, психологиялық байлау;

3. Топпен байланыстың артуы адамның бұрынғы «тамырларымен» үзілуінде көрінеді;

4. Сыртқы әлемнен оқшаулану және ағым немесе қозғалыс мүшелерімен белсенді өмір сүру;

5. Тәуелділіктің күшеюімен, сананы бақылаумен және тұлғалық сәйкестік сезімімен ағым немесе қозғалыстың ілімдерін ұстануды күшейту.

Жалпы діни зорлық-зомбылық – бұл дін агрессивті мінез-құлықтың субъектісі немесе объектісі болып табылатын әлеуметтік құбылыс. Діни зорлық-зомбылық, атап айтқанда, діни өсиеттерге, мәтіндерге немесе ілімдерге негізделген және діни ұйымдарға, адамдарға немесе

заттарға қатысты зорлық-зомбылықты қамтиды. Діни зорлық-зомбылық тек діни топтар жасаған әрекеттерге ғана қатыста емес, сонымен қатар, зайырлы топтардың діни топтарға қатысты жасаған әрекеттерін де қамтиды. Сондай-ақ, діни зорлық-зомбылық тек ұжымдық ғана емес, жеке де болуы мүмкін.

Деструктивті қозғалыстар жаңа әдістер мен қолайлы жағдайды қарқынды қолданады, олар өздерінің ұжымдық іс-шараларына ықтимал қабылдаушыларды бірден тартуға тырысады: семинарлар, жиналыстар, қызметтер және т.б. Мысалы, Шри Чинмой тобының эмиссарлары адамдарды тегін медитацияға немесе рухани музыка концерттеріне, дианетика орталықтары мен «хаббард-колледждеріне» шақырады. Сайентология - отбасы мәселелері және «Шынайы Махаббат философиясы» семинарларына шақырады.

Діни зорлық-зомбылық орын алған келесі қозғалыстар: «Бірігу шіркеуі», «Сайентология шіркеуі», «Харе Кришна», «Трансценденталды медитация», «Раджниш», «Лайфспринг», «АУМ Синрике», «Ақ ағайындар», «Мариандық шіркеуі», «Соңғы өсиет шіркеуі», «Шри Чинмой», «Құдай балалары», «Сатана шіркеуі» және т.б.

Соңғы уақыттары әлем бойынша деструктивті, тоталитарлық топтардың әсерінен жапа шегіп жатқан адам саны өсіп келуде. Қазіргі уақытта адам санасын басқару, оны улау тәрізді әдістер қандай салада болмаса орын алып отыр. Соның ішінде деструктивті, тоталитарлық топтар бұл әдіс түрлерін кері, яғни өз пайдасына игеруде. Көптеген деструктивті топтар мен тоталитарлық топтар XX ғасырда кеңінен адам санасын улау, адам санасын бақылау, «brainwashing» әдісін және «bite» моделі атты психологиялық әдістерді қолдануда. Бұндай психологиялық арбау әдістері индивидтің жеке бас құқығын бұзу, адам санасын басқару, жақындарынан, қоғамнан байланысын алшақтату мақсатында жүреді. Деструктивті, тоталитарлық топқа мүше болған индивид әрдайым физикалық әрі психикалық қысымға ұшырайды, толыққанды тамақ пен ұйқының болмауына қарамастан күніне 15-18 сағатқа дейін жұмыс жасайды. Яғни қаржылай, жеке, қоғамдық ресурстардан толығымен айырылады. Ал ең бастысы бұндай теріс іс-әрекеттер арқылы қылмыстық бағытқа итермелеп, өз-өзін өлтіруге дейін алып келуде. Бұған жаппай суицид жасаған Аум Синрике, Құдай балалары, Сатана шіркеулерін атап кетсек болады. Бұл орын алып жатқан жағдайлар тек адам санасына ғана қауіпті бола қоймай, сондай-ақ қоғам, мемлекет үшін қауіп зор.

Жоғарыда аталып кеткен психологиялық қысымның қауіптің алдын алу мақсатында қоғам мен мемлекет тарапынан деструктивті мен тоталитарлық топ жайында түсінік қалыптау, жұмыстары жасалу маңызды болып табылады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Николай Орел. «Психологические механизмы влияния тоталитарных групп на личность: профилактика и преодоление зависимости».
2. Сулейманов Тимур Михайлович. «Психологическое насилие в современных сектах и культах».
3. Дворкин А.Л. «Сектоведение. Тоталитарные секты. Опыт систематического исследования».
4. Wellman, Jemas; Tokuno, Kyoko. Is Religious Violence Inevitable? \\Journal for the scientific study of religion.
5. Миссия /ред. Маккин Р. Және Маккин К.М. 1998. Б.10

**АДАМ ДҮНИЕТАНЫМЫНДАҒЫ АТЕИСТІК ҰСТАНЫМ МЕН ДІНИ СЕНІМНІҢ
КӨРІНІСІ****Шолан Әлібек Мұратұлы**alibeksholan00@gmail.com

Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті,
Дінтану кафедрасының магистранты,
Астана, Қазақстан
Ғылыми жетекшісі –Малғараева З.Б.

Атеистік ұстаным мен діни сенім адамның өмірдің мәніне қатынасын сипаттайтын дүниетанымның екі түрлі формасы. Атеизм құдайға тұлға ретіндегі сенімді жоққа шығару және өзге де құдайларды, тылсым күштерді, діндерге тиесілі тәнсіз тіршілік иелерін мойындамау. Діни көзқарас, бәріміз білетіндей, атеизмге қайшы. Бұл екі ұстанымның көріністері адамның дүниетанымына, құндылығына, мінез-құлқына және шешім қабылдауына әсер етеді деп айта аламыз.

Атеизмнің көптеген түрі бар және сол түрлеріне байланысты бірыңғай идеология немесе мінез-құлықтық шаблон жоқ. XVII ғасырға дейін бұл ұстаным адамзат тарихында аса айқын рөлге ие болды деп айта алмаймыз. Бұл дүниетанымның өрісі сол ғасырдан кейін, яғни ағарту кезеңінен бастап күшейіп, әсіресе жаратылыстануда неғұрлым ықпалды бола бастады.

К. Маркс «Атеизм құдайды мойындамаушылық бола отырып, осы мойындамау арқылы адамның болмысын түсіндіреді» деп айтқан [1]. Ол өз тұжырымын атеизм құдайдың бар екенін жоққа шығарып қана қоймайды, сонымен қатар адам табиғатын түсінудің негізгі қызметін атқарады деп түсіндірген. Ол құдайға сену – адамдарды өзінің шынайы болмысын түсінуге кедергі келтіретін идеологиялық ұйытудың бір түрі деп есептеді. Осы сияқты оның «дінді халықтың апиыны» деген сөздерін де білеміз. Ал орыс философы В.И. Несмелов атеизм туралы айта келе, оны тіпті адамның өміріндегі айрықша эмоциялық қатынасты білдіретін «психикалық ауытқу» есебіне қосқан. Сонымен қатар оның пікірінше, атеизмді «фактілерден шығатын көзқарас» деп тану қиын. Шынымен де, құдайды жоққа шығарудың (бар болуының да) жеткілікті рационалды негіздері жоқ. Құдайдың жоқ не бар екенін ешкім білмейді [1].

Француз неотомисі Жан Маритеннің тұжырымы бойынша, «абсолютті атеистер» мен «практикалық атеистерден» бөлек «псевдоатеистер» де бар. Олар құдайдың жоқ екенін айтып, шындығында оған бейсаналы түрде сенеді. Ғалымның көрсетілген пікірі біздің еліміздегі атеистердің көбісін сипаттап беретіндей. Себебі бұл жерде адамның дүниетанымына кәдімгі діни сенімнен бөлек діни қырлары бар мәдени-тарихи дәстүрдің де ықпалы бар. Сонымен қатар псевдоатеизмді атеизмнің мәнін білмеумен және кейбір түсініктердің шатасуымен байланыстыруға болады. Кейбір адамдар өздерін атеист деп атауы мүмкін, бірақ сонымен бірге діни қағидалар бойынша өмір сүре береді немесе табиғаттан тыс күштерге сенеді. Бірақ бұл Қазақстанда құдайға сенуден саналы түрде бас тартып, атеистік дүниетаныммен өмір сүретін нағыз атеистер жоқ дегенді білдірмейді. Сол сияқты «шын жүрегімен» атеизмді ұстанатын адамдар болмайды деген пікір кең таралған. Бұл пікір бойынша, «ұшақ апатында немесе жертаста атеистер жоқ», ал өлім ордасында құдайдың барына сеніп кетеді. Атеистер аталған тұжырыммен келіспей жатады.

Атеистік дүниетаным өзі сынап тұрған діни ілімге ұғымдық құрылымы мен ойлау тәсілі жағынан ұқсас. Мәселен, ислами көзқараста өсіп, кейін атеист болған адам дінді ислами қағидаларға сүйеніп сынайды, христиандық пен өзге діндерде де солай. Осы себепті «абстрактылы» немесе ойдан шығарылған бірегей атеизм жоқ. Кез келген атеизм нақты бір дінге

байлаулы және жағдайдың түрленуіне байланысты оған бейімделеді десек болады. Аталған факторға сүйене отырып, оны өзі сынап тұрған дінмен түйіндестіріп, мұсылмандық атеизм, христиандық атеизм, иудейлік атеизм және т.б. атаулармен түсіндірген дұрысырақ болады деген тұжырым шығара аламыз.

Адамдардың арасында саналы немесе стихиялық атеистер де кездеседі. Стихиялық атеистердің дүниетанымындағы атеизм қоғамның және өзін қоршап тұрған ортаның әсерінсіз орын алады. Яғни оның аталған ұстанымға келуіне бір өзі ғана саналы тұрғыда жауапты десек те болады. Сонымен қатар атеизм құдай болмысының бары не жоғы сұрағын ашық қалдыратын агностицизмнен де өзгешеленеді. Агностиктер мұндай жауабы жоқ сұрақтарды ұнатады. Дегенмен агностиктерді кейбір кезде «әлсіз немесе негативті атеистер» деп атеист қатарына жатқызып жатады (Э. Флю, М. Михаэл). Кейбір кезде атеист қатарына құдайға ғана сеніп, өзге тылсым дүниелерге сенбейтін деистерді де қосады. Сондай-ақ құдайды физикалық әлеммен теңдестіретін пантеистер де атеистердің қатарына еніп кетіп жатады. Жалпылай алғанда агностиктер, пантеисттер, деистер құдайды жоққа шығармаса да, дәстүрлі діни ілімдерді қабылдамайды, діни рәсімдерді ұстанбайды. Осыған байланысты кейбір адамдар оларды атеистермен бір дүниетанымда деп қателесуі мүмкін.

Атеистік ұстаным теистік сенімге құдайды мойындамағанынан ғана қарама-қарсы деген тұжырым да нақты емес. Өзін мұсылман, христиан немесе иудей санайтын діндар адамның барлығы теистік көзқарасты мойындай бермейді. Мұндай ерекшеліктің бірін теистердің дараланған құдайын пұт деп, оны жоғарғы, шексіз, кеңістік пен уақыттан тыс жаратылыс ретінде санаудан бас тартқан неміс лютеран шіркеуінің теологы П.Тиллихтің дүниетанымға байланысты тұжырымдарынан көре аламыз. Философтың айтуынша, құдай адамның ішінде мән мен негіз сияқты білінеді. Құдайдың болмысын рационалды түрде дәлелдеуге теистердің барлығы келісе бермейтіні белгілі. Олардың көбісі мұндай дәлелдемені мүмкін емес деп санайды. Дін адамдарының бірқатары шынайы сенімнің мәні сана емес, интуиция арқылы білінетін жасырылған, құпия және трансцендентті Құдай ғана бола алады деген пікірде. Одан кейін практикада құдайға назар аудармайтын адамдардың барлығын құдайды теория жүзінде де мойындамайтындар деп айта алмаймыз. Күнделікті өмірде сенушілер құдайды есіне түсіре бермейтін кездер болады, дегенмен оның бар екеніне ешбір күмән келтірмейді. Осылайша құдайды эмпирикалық түрде жоққа шығарады. Мұндай сенушілер атеист те емес (дегенмен оларды «практикалық атеистер» деп те атауымызға болар еді), агностик те емес, себебі құдайдың бар екеніне күмәнданбайды.

Атеизмнің қарама-қарсы түсінігі – мистицизм, яғни ұжымдық бейсаналық. Бұл ұғымға байланысты адамзат тарихында барлық этникалық қауымдастықта мистикалық сатыға деген сенім неліктен көрініс тапты деген сұрақ пайда болады. Оған жауап ретінде адамдардың басым көпшілігі ұжымдық бейсаналықтың немесе тоғышарлықтың иеленушілері болған және қазіргі күнге дейін бұл саналық сенім жалғасын тауып жатыр, ал мұның дүниетанымдық проекциясы мистицизмнің өзі [2].

Сондай-ақ ұғынуды үйрену сенуді үйренуге қарағанда жеңіл, сәйкесінше, атеист атану мистик атануға қарағанда оңай деген көзқарас кең таралған. Бала сөйлеуді меңгере салысымен тоғышарға, дәлірек айтсақ мистицизм иеленушісіне айналады. Алғашында мұндай мистицизм жоғарыда атап өткендей стихиялық, яғни ақыл мен ерікке бағыныңқы емес бейсаналы болып, кейін адамның есеюіне және оның дүниетанымдық эволюциясына қарай жүйеленеді. Мәселен, бір адам «Құдай жоқ» немесе «мен Құдайға сенбеймін» дейді. Біз оның осы айтылған сөздеріне сене салуымыз керек пе? Егер сене салсақ, өзіміз мистик болып шығамыз. Оған кем дегенде «Онда сен неге сенесің?», «Сенбеуіңе не әсер етті?», «Атеистік ұстанымыңды қалай анықтайсың?», «Діни ұстанымдағы адамдарға көзқарасың қандай?» және осы сияқты басқа да рационалды сұрақтар қоюымыз керек. Бұл сұрақтарға нақты-нақты әрі мағыналы жауап берсе

біздің алдымызда атеист тұр деген сөз. Содан кейін ғана оның атеист не мистик екенін анықтауға мүмкіндік туады.

Тоғышарлардың барлығы мистик болып келеді. Әйтсе де олардың мистицизмі түрліше көрініс табады, яғни әлсіз немесе күшті психологиялық типке жатуына байланысты түрленеді. Әлсіз психологиялық типтің иеленушілері өздеріне тиімдірек қамқорлықты қажетсінеді. Осы себепті олар конформистік мистицизмге бейім. Ал күшті психологиялық типтілер өздері қамқорлық жасауға тырысады және мистицизмнің нонконформистік түріне, яғни құдайкүресушілікке бейім болады. Құдайкүресушілік сананың емес еріктің көрінісі, сондықтан ол атеизмнің суррогат формасы болады. Құдайкүресушінің өз еркіне деген сенімі дәстүрлі мистикалық сатыға (Құдай) сенімінің орнын басады. Сол себепті индивидуалды деңгейде құдайкүресушілік дәрежесінің өзгеруі құдайкүресушінің еркінің күшеюіне не әлсіреуіне қарай орын алады [3].

Адамдардың «Атеизм деген Құдайдың жоқтығына сенім», «Ештеңеге сенбеймін деп ойлайтындар да бір нәрсеге сенеді», «Атеистер жоқ, барлығы сенушілер» деген тұжырымдарының атеизмді мойындамаушылық немесе мистицизмнің әмбебаптығы жайлы тезісі іс жүзінде танымның мүмкінсіздігін, яғни адамның гносеологиялық әлсіздігін көрсетеді және адамның бойындағы таным субъектісінің (философтың) жоқтығын білдіреді.

Ешбір адам сенімсіз (мистицизмсіз) өмір сүруге қабілеті жоқ. Бірақ бұдан бүкіл адам діндар (мистик) деген тұжырым шықпайды. Адамды діндар деп атауымыз үшін, оның дүниетанымында сенім бірінші сатыда тұруы тиіс. Сол сияқты, егер адамның ішкі дүниесінде сана үстемдік танытса, онда оның дүниетанымы өзінің бақылауында болады, оны саналы түрде меңгеріп басқара алады.

Атеизм тек философ (сана иесі, таным субъектісі) қол жеткізе алатын «сән-салтанат» десек те болады. Философ – ақылды, бірақ ақымақтың жауы емес, яғни философ – атеист, бірақ ол мистиктер (сенушілер) мен мистицизмнің, атап айтқанда діннің жауы емес. Егер атеист діннің жауы болса, онда ол – атеист емес, құдаймен күресуші [4].

Қорыта айтқанда, адамның дүниетанымында атеизм мен діни сенімнің үйлесуі мүмкін екенін көре аламыз. Бұл жағдайда осы екі ұстаным бір-бірімен әрекеттесіп, ерекше ойлау мен мінез-құлық парадигмасын қалыптастырады. Сонымен қатар батыстық ғалымдардың атеизмнің негізгі аспектілері және оның діни сеніммен байланысы, олардың адам дүниетанымындағы көрінісі мен өзара әрекетіне қатысты тұжырымдары бүгінгі күнге дейін өзектілігін жоғалтпағаны белгілі болды.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. Маркс К., Энгельс Ф. Соч. 2-е изд. Т. 42
2. Пивоваров Д. В. Атеизм: понятие и виды // Вестник Уральского института экономики, управления и права. 2009. № 4. С. 93-102
3. Атеизм. А.Ю. Горбачев, 154 б
4. Атеизм // Философия хозяйства. – 2016. – №2 (104). – С. 152 – 157 б

ПОДСЕКЦИЯ 9.4. НАУКА, ПСИХОЛОГИЯ, МОЛОДЕЖЬ В ПОСТКОВИДНУЮ ЭПОХУ: ТРЕНДЫ, ТРЕБОВАНИЯ И ПЕРСПЕКТИВЫ

ОӘЖ 159.9

БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНДА ТАНЫМДЫҚ БЕЛСЕНДІЛІГІНІҢ ДАМУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Абдуллаев Мадияр Бахтиярұлы

abdullayev.madiyar00@mail.ru

Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Психология білім беру бағдарламасы, 4 курс студенті

Астана, Қазақстан

Ғылыми жетекші – пс.ғ.к. Б.Ш. Байжуманова

Адамзат алдында тұратын ұлы мақсат - саналы ұрпақ тәрбиелеу. Болашақ ұрпақ ол келешек қоғам иесі. Ел тізгінін ұстар ұрпақты ақыл - парасаты мол, мәдени-ғылыми өрісі озық азамат етіп тәрбиелеу - ұстаздардың, қоғамның алдындағы борышы. Әрбір мемлекеттің болашағы болатын ұрпақты тәрбиелеу, мектепте шындалады. Келешекте осы елдің тізгінін ұстар азаматтар - бүгінгі өсіп келе жатқан ұрпақ мектеп оқушылары болғандықтан, оқушылардың білім сапасы, даму бағыттары, бүкіл қоғамның және мемлекеттің назарында болып «Білім туралы заң» қабылданды.

Білім туралы заңда білім беру саласындағы мемлекеттік саясаттың ұстанымдарының бірі-педагог қызметкерлер, оқушылардың мемлекеттік білім беру стандартында көзделген деңгейден төмен емес білім, білік, дағды алуын қамтамасыз ету қаралған.

Оқушылардың танымдық әрекеттерін арттыру қазіргі заман педагогикалық теориясы мен практикасының даму кезеңінде актуалды проблемалардың бірі болып отыр. Оқу-мектеп жасындағы балалардың негізгі таным әрекеті. Баланың жалпы психикалық дамуы мектептегі оқу мен оның өздігінен дамуына байланысты.

Баланы оқу танымдық әрекеті-күрделі, жан-жақты үрдіс, ол баланың барлық әрекетін, рухани күштерін керек етеді. Баланың ақыл-ой танымдық әрекетін белгілі бір жүйемен жасауға, оның жалпы балсенділігін арттырып отыруға көңіл аудару, баланы өз жұмысының мақсат-міндеттерін анықтауға, сонымен бірге әрбір оқу тапсырмасын не үшін, қандай мақсатпен жасау керектігін, ол қандай жаңа нәтиже (жаңа білім, дағды) беретінін білсе, онда оқушының танымдық әрекетінің саналылығы артады. Оқу танымдық іс-әрекет жұмысының мақсат міндеттеріне сай баланы өз бетімен жұмысын жоспарлай білуге, өзін-өзі басқаруға дағдыландырудың және оқушылардың танымдық қызығушылықтарын арттыру, таным қабілеттінің оянуына түрткі болудың маңызы зор. Бастауыш сынып оқушыларды танымдық белсенділігі кезеңінде қабылдау, есте сақтау, ойлау, қиялдау мен зейіннің тұрақты түрін қажет етеді. Оқу процесінде оқушылардың танымдық қызығушылықтарын арттыру -олардың өз бетінше танымдық . ынта-ықыласын, қызметін дамытатындай етіп ұйымдастырылады.

Танымдық қызығу - баланың саналы іс-әрекеті. Қызығу (латынша interest - мәні бар, маңызды) адам ерекше сезінетін қимылдың нақты себебі. Қызығуды жеке тұлғаның өз әрекетіне бағалық қатынасы деп анықтауға болады. Оқуға, білуге деген қызығу танымдық белсенділіктің қозғаушысы екені белгілі . Л.Выготский бұл жөнінде былай деген: « ең алдымен, баланы бір әрекетке тарту үшін, сен оны қызықтыр, оның бұл әрекетке дайын екенін білу үшін қамқорлық жаса, осыны іске асыру үшін барлық күшін салатынын және бала өзі қимылдайтынын, ал мұғалім болса сол әрекетті басқарып, бағыттап отыру керек. Оқушылардың танымдық қызығуы олардың білім сапасы мен даму деңгейіне байланысты ойлау әрекетінің әдістерінің қалыптасуына тәуелді».

Танымдық қызығу оқу - тәрбие үрдісінің барлық саласында көрініс табады. Қазіргі тәрбие, оқытудың ең көкейкесті мәселелерінің біріне танымдық қызығуды жатқызамыз. Оның негізі оқу үрдісін белсендіру жолдары мен оқушылардың қызығуын дамытуды көздейді. Сабактың қай түрі болсын қызығушылық уәждемеге бағытталады. Білім беруді ізгілендіру оқушының танымдық ой-өрісін кеңейтуді негізгі орынға қояды.

Қызығу - танымдық іс-әрекеттің қозғаушы күші. Оқушының қызығу жәрдемімен оқып-үйрену барысында танымдық қызығушылығы қалыптасып, дарыны ұшталады, өз күшіне, мүмкіндігіне сенімі артады, дара тұлғалық сипаттарға ие бола бастайды. Танымдық қызығу оқыту мен тәрбиелеу нәтижесінде қалыптасады [18].

Мазмұны, кеңдігі мен тұрақтылығы бойынша бастауыш оқушыларының әрекеті дамудың бірінші деңгейінде қалады. Дамудың бірінші деңгейінде танымдық қызығушылық оқу әрекетінің шынайы нәтижелі мотивтерінің рөлінде бола алмайтындығы әбден түсінікті. 3-4 сыныптарда оқу процесіндегі танымдық іс-әрекеттің дамуының неғұрлым жоғары деңгейіне ауысу үшін қажетті алғы шарттар қалыптасады. Осы кезеңнің өзі жасөспірімдік шақта жүзеге асады, ол осы жас кезіндегі психикалық дамудың маңызды ерекшеліктерінің бірін құрайды.

Оқушылардың оқу үрдісіндегі танымдық іс-әрекетін дұрыс қалыптастыру үшін не істеуіміз қажет деген сұраққа С. Жақыпов өз еңбегінде "Сабакқа әр түрлі бейнелі көрнекіліктерді, әдіс-құралдарды пайдалану керек. Осы аталғандар оқушылардың оқу үрдісіндегі танымдық іс-әрекетін жандандырып, өз бетімен жұмыс жасауға және оны меңгертуге төзімділігін арттырудың бірден-бір негізгі тәсілі болып табылады." - деп жауап береді.

Оқушыларда оқуға деген берік және шынайы ынтаны және танымдық қызығушылықты қалыптастыру үшін :

1. Балаларда бар белсенді әрекетке, эмоционалды қуануға, ұжымдағы өз орнын нығайта түсуге деген және т.б. қажеттіліктерге негізделі отырып, қажетті мотивациясын тудыру;

2. Бұл іс-әрекет оларға ең жағымды эмоционалды күйзелістерді беретіндей, олардың мүдделерін қанағаттандырып дамытатындай, өз мүмкіндіктеріне деген сенімді, өз табыстары үшін қуаныш пен мақтаныш сезімін беретіндей жағдай жасау;

3. Мектепте, сыныпта, отбасында білімдер мен икемдіктерді терең құрметтеу мен қошемет көрсету, оларды игеруді қарапайым, аз мәнге ие іс ретінде емес, аса маңызды, қоғам үшін маңызға ие, жоғары бағаланатын іс, әрбір оқушының ар-намысының ісі ретінде қарастыру.

Танымдық белсенділік жеке адамның орнықты қажеттілігіне, мінезіне айналу үшін оның бойында өз күші және білім игеру қабілетімен қатар дербес танымдық іс-әрекетке оң көзқарас қалыптастыру керек.

Танымдық белсенділік немесе ізденімпаздық, оқушының берілген тапсырманы басқаның көмегінсіз орындауымен ғана шектелмейді. Ол алдына саналы түрде мақсаттар қойып, соған сәйкес өзінің іс-әрекетін бағыттап отыру мүмкіндігіне ие болу керек. Оқушылардың танымдық белсенділігін қалыптастыру мәселесінің сан қырлылығын ескеріп және оқу іс-әрекет теориясының негізгі қағидаларына сүйене отырып біз оған мынадай анықтама береміз.

Танымдық белсенділік деп мотивациялық - тұлғалық, мазмұндық амалдық және процессуалды - жігерлік бөліктерінен тұратын тұлғаның интегралдық құрылымын, сипаттамасын айтамыз.

- Мотивациялық-тұлғалық (өзін-өзі тану, өзіне-өзі сену, дамыту, өзінің танымдық қабілетін дамытуға және қызығуын қанағаттандыруға ұмтылу)

- Мазмұндық-амалдық (тіректік білім, жалпы дидактикалық және арнайы дидактикалық дағдылар, білімін жетілдіру дағдысы)

- Процессуалды-жігерлік (танымдық іс-әрекет үрдісінде кездесетін қиындықтарды жеңуге дайындық, өз бетінше жұмыс істей алу дәрежесі, танымдық белсенділікке

ұмтылыс).Көптеген авторлардың еңбектеріне жасалған талдаулар танымдық белсенділіктер қалыптастырудың құрамы мен оның мазмұнын анықтауда ғалымдар әртүрлі ой пікірлер ұстайтынын көрсетті [3-11].

Мотивациялық - тұлғалық бөлік оқушылардың оқу үрдісінде ынталылығын қамтамасыз ететін қажеттіліктен, қызығудан, ізденімпаздықтан құралады.

Мазмұндық - амалдық бөлік негізгі білім жүйесі мен жаңа білімді өз бетінше жетілдіру мүмкіндігін ашатын басты білімдер жүйесінен және оқу-танымдық іс-әрекеттер тәсілдерінен құралады.

Процессуалды - жігерлік бөліктің негізін оқушыларда таным кезіндегі кездесетін қиыншылықтарды жеңу үшін жұмсалатын еркі-жігердің болуы және оны өзінің дербес іс-әрекеттерінде жүзеге асыру дайындығын құрайды.

Кесте-1. Оқушының танымдық белсенділігінің құрылымдық компоненттері

Оқушының танымдық белсенділігінің компоненттері		
Мотивациялық-	Мазмұндық-	Процессуалды-жігерлік
• өзін-өзі тану • өзіне-өзі сену • дамыту • өзінің танымдық қабілетін дамытуға және қызығуын ұмтылу	• тіректік білім • жалпы дағдылар • арнайы дидактикалық • білімін дағдысы	• қиындықтарды жеңуге дайындық • өз бетінше жұмыс алу дәрежесі • танымдық ұмтылыс

Сонымен қатар оқушылардың танымдық белсенділігін қалыптастыруда төмендегідей дидактикалық шарттар орындалуы тиіс деп есептейміз:

- оқытудың алдыңғы қатарлы әдіс-тәсілдерін қолдану арқылы қалыптасатын теориялық білімнің болуы;

- жаңа технологияларды қолдану арқылы жүргізілетін оқу және оқудан тыс өзіндік жұмыстарының арнайы жүйесін жасауға оқушылардың белсенді араласуы; компьютерлік техниканың мүмкіндіктерін пайдалану арқылы оқушылардың оқу және оқудан тыс жұмыстарының жасалғаны үнемі қадағалануды, білім сапасынын анықталуы.

Қорыта айтқанда, бастауыш мектеп оқушыларының танымдық белсенділігі оның мотивациялық-тұлғалық ерекшеліктері, мазмұндық-амалдық тәсілдері және процессуалды-жігерлік қасиеттері негізінде қамтамасыз етіледі. Осы орайда, оқу әрекеттері барысында мотивациялық белсенділігін тудыра отырып, баланың сыртқы дүниені танып-білуін басшылыққа алуға болады. Негізгі іс-әрекеті оқу іс-әрекеті барысында балалардың танымдық белсенділігін арттыру үшін ойын элементтерін қолдану маңызды болып табылады. Оған қоса оқу әрекеті тұрғысында жалпы ғылымдар бастауы сыртқы дүниені танып-білуге бағытталады. Сонда бастауыш мектеп жасындағы бала оқу процесінде ойын жағдаяттары негізінде іске белсенді қатынаса отырып, танымдылық белсенділігі артады, ерік-жігері байқалады, тұлғалық қасиеттері қалыптасады.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Абықанова Б, Ілиясов Ы. Танымдық белсенділік және дербес іс-әрекет // Қазақстан мектебі 2004- №4- 58-61 б.
2. Қайыпова Ш. Танымдық белсенділік тәсілдері// Қазақстан мектебі 2005- №2 32-33 б.
3. Ж.Қараев, Б.Абықанова, Н.Ілиясов. Танымдық белсенділік деңгейлері// Қазақстан мектебі 2004 - №3 67-69 б.

КИБЕРБУЛЛИНГТІҢ СТУДЕНТТЕРДІҢ ЗАМАНАУИ ӨМІРІНДЕГІ ОРНЫ

Ажимханова Ализа Мадияровна

aazhimkhanova@mail.ru

Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ, «Психология» кафедрасы, магистрант білім беру бағдарламасы «Психология» Астана қ. Қазақстан.

Ғылыми жетекшісі: Байжуманова Б.Ш. пс.ғ.к. доцент.

Аннотация. Мақалада кибербуллингтің студенттердің өміріне қандай әсер қалдыратынына теориялық шолу жасалды. Зерттеулерге байланысты студенттердің ерекшеліктеріне байланысты кибербуллингтің қандай түрі басым болатыны, оның себептері мен салдары қарастырылды. Кибербуллингтің адам психикасы мен физиологиялық денсаулығына тигізетін зардаптарын ғалымдардың зерттеулерінің қорытындыларына байланысты сипаттамаланды.

Кілттік сөздер: кибербуллинг, студенттер, заманауи, психика, денсаулық.

Ақпараттық технологиялардың дамуы жастардың өміріне тікелей әсерін тигізеді. Себебі, ғаламторға байланысқан тасмалданатын құрылғыларды: смартфон, ноутбук және планшеттер арқылы біз ақпаратпен алмасуымызды жеңілдеттік. Ғаламтор бізге тек жүйеде ақпараттарды сол мезетте тауып беруімен шектелмейді, ол әлемнің басқа бөліміндегі адамдармен сол мезетте сөйлесуге, ойлармен алмасудың жылдамдатуына мүмкіндік береді. Дамыған мемлекеттердің 90% жастарында ғаламторға оңай қол жеткізуге мүмкіндіктері бар, ал 80% жастарында тіпті өздерінің жеке смартфондары да бар.[1] Заманауи ақпараттық технологиялар жас ұрпаққа достары мен туысқандарынан бөлек жаңа таныстарды табуға көп мүмкіндіктер ашады. Қазіргі таңда жастар әлеуметтік ортадағы байланыстардан көрі барған сайын ғаламтордағы байланыстарға көбірек маңыздылықты береді. Одан бөлек электронды ақпараттармен істеуді тиімді деп сол жерде көптеген білімді және қажетті жаңалықтарды алады. Сондықтан ғаламтор оқу процессінде бір шама жеңілдетеді. Бұл жас ұрпаққа әлеументтенуінің, ақпаратты өңдеуінің және оны дұрыс қолдануына деген жаңа міндеттерді жүктейді. Демек, қазіргі таңда қоғамның нормалары адамдардан ақпараттық мәдениетті болуды талап етеді деп.[3] Ақпараттық мәдениет- заманауи технологияларды және әдістерді пайдалану арқылы ақпараттарды тез алу және оны лезде өңдеп, керектіні ғана ала алу қабілетін айтамыз. Бұл термин адамзат өмірінде 1970 жылдан бастап бар.[2] Алайда әлі күнге дейін ақпараттық мәдениет бәріне мәлім емес.

Заманауи білім бағдарламасы бойынша ақпараттық технологияларды ендіру талап етіледі. Әсіресе, бұл білім беру бағдарламасы жоғарғы білім беру орындарында әледік деңгейде талап етілген, демек студенттер арасында көбіне қолданылады. Қазіргі таңда көп студенттер өз уақытын тиімді пайдалану үшін тапсырмаларды онлайн іздеуге тырысады. Олар ақпаратты ғаламторда тауып оны қолдануға білімдері мен дағдылары жеткенімен, бұл толықтай ақпараттық мәдениет емес, ол тек ақпараттық сауаттылық. [4] «Covid-19»-тан кейін оқу процесі толықтай онлайн жүйеге көшті, сол кезде оқушылар да оқытушылар да, виртуальді әлемнің ішіне кіріп кетті. Соның арқасында қосымша білім беру орталықтары алыс аймақта тұратын оқушыларға да білім берулеріне болады деген жаңа мүмкіндікті ашты. Бұл форматты оқыту оқушылар тобының арасында әсіресе студенттерге тиімді болды. Студенттерге бұндай оқыту формасы, онлайн маман иесі болуға, сонымен қатар, қосалқы білімдерді алуға және жұмыс істеуге мүмкіндік берді. Студенттер онлайн форматты өздеріне тиімді жағын толықтай игеріп қолданды десек қателеспейміз. Ол олардың әлеуметтік рөлдеріне байланысты себебі, студенттер бұл жасөспірім жасынан өтіп ересек жас кезеңіне психологиялық және әлеуметтік тұрғыдағы өтпелі кезең. Студентті тұлға ретінде қарастыратын болсақ, 18-20 жас аралығында адамгершілік

және эстетикалық сезімдердің белсенді дамуы, мінез-құлқының толықтай қалыптасу кезеңі, сондықтан бұл кезеңде әлеуметтір ортада адамның қандай рольдері бар және оны қалай атқару керек бейнесі мен өзіне идиологиялық бейнені құрып соған талпынады. Соныдқатан студенттік кезде олар жаңалыққа ашық және бейім болып келеді.[5] Ал, қазіргі таңда ғаламтор оларға бұл әлеуетін дамытуға жаңа мүмкіндікті ашып береді. Олар әлеуметтік желіде өздерінің қызығушылықтары мен қабілеттеріне байланысты жеке кәсіптерін дамыта алады, ерекшеліктері мен алған білімдерін өздерінің әлеуметтік желідегі достарымен күніге бөлісіп тұра алады. Ол жастар арасындағы белсенді бәсекелестік сезімінен және құрдастарынан қалып қалмау қорқынышынан туындатын іс-әрекет.[7] Көбіне студенттік шақта психологиялық функциялардың даму шегі ең жоғарыда болады: зейін, есте сақтау, ойлау, сөйлеу. Б.Г.Ананьев бұл жас аралығы білім мен кәсіби дағдыны қалыптастыруға ең тиімді кез деп санаған.[6] Алайда студенттік шақтың бұндай мүмкіндіктерімен қатар кері жақтары да бар. Студенттік кезде бәрі оқуға бірдей көңіл бөлмейді, олардың В.Т.Лисоковский бөлген типологиясына байланысты, жоғарғы оқу орынына және ол жердегі білім беру бағдарламасының ерекшеліктеріне байланысты әртүрлі бейімделеді. [5] Соған байланысты кейбір студенттер керісінше өздерінің психологиялық функцияларының даму шегін бұрыс пайдаланады. Яғни, олар даму мен өсуден бөлек, тәуелділікке, деструктивті іс-әрекеттерді де істейді. Біз қазір нашакорлық, ойындық және ішімдік тәуелділіктерден бөлек, студенттер ғаламторды пайдаланған салдарынан пайда болатын тәуелдікпен жағымсыз жақтарды айтамыз.[8] Себебі, бірінші айтып кеткен тәуелділіктерге көптеген факторлар әсер етеді. Ал ғаламтордың кесірінен пайда болған жағымсыз жақтар енді ғана ашылып, дамып жатқан жаңа деструктивті іс-әрекеттер. Студенттердің ғаламторды көбіне өзіндік даму үшін қолданатынын айтқанымен, оның теріс жағы да бар екенін айтуымызда шарт. Олар: ғаламтор тәуелділігі, кибербуллинг. Ғаламтордағы тәуелділік ол жастардың барлық ақпаратты сол жерден алуымен қатар, өздерінің барлық бос уақытын әлеуметтік желілерде өткізуімен сипатталады, ол адамның әлеуметтік жеке өмірінің болмауы және өзінің уақыты мен өмірін басқара алмау.Ғаламторға деген тәуелділік ол басқа тәуелділіктер сияқты екі фактор арқылы қарастырылады. Яғни, жеке және қоршаған орта.[9] Ал кибербуллинг ол қарқынды өсіп келе жатқан жаңа құбылыс. Ол адамды онлайн жағдайда қорлау, өзгелердің көзінше төмен түсіру, қастандық істеумен сипатталады. Көбіне адамдар оған аса-қатты назар аудармайды. Ересек адамдардың пікірінше өзгенің ойын елемей, оған көңіл бұрмау, әсіресе әлеуметтік желіде көрсеткен зорлық түрін өте үлкен мәселе емес деп қарайды. Алайды бұл толықтай дұрыс емес. Ғаламтордағы зорлық-зомбылық шынайы өмірде болатын зорлық-зомбылықтан кем емес, тіпті кейді одан қатты зардап алып келуі мүмкін. [1; 11] Себебі, ғаламторда болатын зорлық-зомбылықтың уақыттық шекарасы жоқ, ол тәулік бойы, жылдар бойы жалғасуы мүмкін. Сонымен қатар, кибербуллингке қатысушы агрессорлар саны шексіз, олар сағат сайын өсуі және көп жағдайда агрессорлар анонимділікті ұстану арқасында, жалған әлеуметтік бетін жасайды. Агрессордың кім екені белгісіз және бұл агрессиялық шабу қашан тоқтайтынын білмейтін жастарда қорқыныш, мазасыздық, кейді агрессия мен депрессиялық сезімге жетелейді.[13] Кибербуллингтің себептерін айтып өту өте қиын, себебі оны түртуші күштер әртүрлі бола алады. Кейбір кезде ол әлеуметтік желідегі сенің оқырмандарыңның жан-жақтан болуына байланысты.Көбіне ол этно немесе тәрбие ерекшеліктеріне байланысты келіп түсетін сын-пікірлер, кей-кезде ол қызғаныш есебінен туындайды.[10] Ал студенттік шақта бұл феномен көбірек орын табады. Себебі, студенттер көбіне өздерінің орталарын бірден ауыстырады, сондықтан жаңа ортаға бейімделу және ол жердегі ерекшеліктерді кейде қабылдамау салдарынан туындайтын ыза. Сонымен қатар біз айтып кеткендей студенттер өздrenі дамыту және көрсету аймағы ретінде әлеуметтік желілерді пайдаланады. Ал ондай жағдайда қызғаныш себебінен пайда болатын, басқа біреуден асып түсу мақсатында ол адамды төмендету факторлары байқалады.[14] Студенттердің ортасында көбіне ғаламторда байқалатын

антиэлеуеттік мінез-құлықтардың: өсек айту, қорқыту, аңду және адамның жеке ақпараттарын тарату, байқалады. Ал бұның бәрі кибербуллинг.[13] Студенттердің арасында кибербуллинг салдарынан элеуметтік ортада қарым-қатынасқа түсу қиындығы, сабаққа деген мотивациясының төмендеуі, ашу-ызамен қатар айқын байқалатын элеуметтік ортаға деген агрессия, өзінің мақсатына немесе элеуметтік желіден көрмей қалған қолдауының себебінен, фрустрация, мазасыздану мен сенімсіздік сезімдері пайда болады және одан айырылу ұзақ уақытты талап етеді. Ал бұндай күйде ұзақ уақыт бойы өмір сүру бас, жүрек ауруларымен қатар, адамның физиологиялық жағдайына әсерін тигізеді. [16]

Біз көргеніміздей, қазіргі таңда заманаи технологиялардың дамуы және жаңа мүмкіндіктерді ашуы студенттерге өмірлерін жеңілдетумен қатар, оны қиындатады. Студенттердің жеке тұлға болып қалыптасуында және өмірлік бағытын табуында элеуметтік желілер әрине оған көптеген мүмкіндіктер береді. Алайда біз кибербуллингтің де сол мүмкіндікпен қатар жүртінін ұмытпауымыз керек. Себебі енді ересек өмірге қадам басып келе жатқан жас ұрпақ, қай жолмен нық басу керек екенін қоршаған ортасындағы қолдау мен тиым салуларынан байқайды. Ал кибербуллинг олардың барлық өміріне әсер етеді. Яғни, элеуметтік ортадан шектелуінен бастап, психологиялық және физиологиялық денсаулығына кері әсері. Сондықтан, дамушы мемлекеттерде АҚШ, Япония және т.б. кибербуллингтан сақтану жөнінде мектептен бастап айтылады және заң жүзінде жазалануға тартылады. Біздің Қазақстанда кибербуллинг мәселесіне байланысты жазалану шаралары заң жүзінде жазылғанымен, оның бар екенін және жазаланатынын бәрі біле бермейді. 2021 жылы "Ұлттық қоғамдық денсаулық сақтау орталығының" денсаулық пен жастарды нығайту бөлімінің басшышылығы 2020 жылдан бері кибербуллинг мәселесі өрши бастаған. Соған байланысты элеуметтік сауалнама нәтижесінде Қазақстанда әр 9 бала кибербуллинг мәселесімен бетеседі. 2021 жылдың наурызынан 2022 жылдың наурызына дейін «Ақпарат және қоғамдық даму» министрлігі кибербуллингке қатысты 1700 шағымды тіркеді, негізінен жастардың өзі емес олардың ата-аналардан түскен. Сондай-ақ, 45 мың заңсыз сілтемелер болжамды кибербуллинг үшін тергелуде. Бірақ бұл барлық жағдайлардың аз ғана бөлігі. "Қазақстан Интернет Ассоциациясының" президенті Шавкат Сабировтың айтуынша, 99% жағдайда балалары кибербуллингке ұшыраған ата-аналар құқық қорғау органдарына жүгінгісі келмейді. Себебі, жастар арасында кибербуллинг мәселесі ол көбінесе жеке ақпаратты таратумен сипатталады. Сондықтан бұл факторды басқара алу және оның алдын алу жұмыстарын тиімді жүргізу үшін кибербуллингтік жағдайды әлі зерттеу қажеттілігін көреміз.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі

1. Holfeld B., Grabe M. An examination of the history, prevalence, characteristics, and reporting of cyberbullying in the United States // Cyberbullying 863 in the global playground: Research from international perspectives / eds. Q. Li, D. Cross, P.K. Smith.— 2012.— P. 117–142.
2. Войханская К.М., Смирнова Б.А. Библиотекари и читатели об информационной культуре // Библиотека и информация. - 2002. - С. 154-170.
3. Шапиро Л. О путях уменьшения неопределенности информационных запросов // Научно-технические библиотеки СССР. - 1999. - С. 40-55.
4. Гендина Н.И. Информационная грамотность и информационная культура личности: международный и российский подходы к решению проблемы // Проблемы образования. - 2007. - С. 58-65.
5. И.В. Никулина. Психологические особенности студенческого возраста: учебное пособие // Самара: Изд-во «Универс групп», 2009 - С. 5-10;
6. Н.С. Пашук. Психология индивидуальных различий /. Минск: изд-во МИУ, 2008 – С. 55-57.

7. Южанинова Е.Р. Интернет как новое пространство самореализации молодёжи // Вестник Оренбургского государственного университета. - №7 (156). - Оренбург, 2013. - С. 82 - 89.
8. Вишневецкий Ю. Р., Нархов, Д. Ю., Сильчук, Е. В. (2016). НОВЫЕ ЯВЛЕНИЯ В МОЛОДЕЖНОЙ СРЕДЕ И АКТУАЛЬНЫЕ ЗАДАЧИ МОЛОДЕЖНОЙ ПОЛИТИКИ. Вестник Пермского национального исследовательского политехнического университета. Социально-экономические науки, 2016.-С. 8-18.
9. Интернет-зависимое поведение = Internet- addictive behavior : (обзор) : (review) / В.Л.Малыгин [и др.] // Журнал неврологии и психиатрии имени С. С. Корсакова. - 2011. - Т. 111, № 8. - С. 86-92.
10. Макарова, Е. А. Психологические особенности кибербуллинга как формы интернет-преступления / Е. А. Макарова // Российский психологический журнал. – 2016. – Т. 13. – № 3. – С. 293-311.
11. Федунина, Н. Ю. Представления о триаде «Преследователь – жертва – наблюдатель» в кибербуллинге в англоязычной литературе [Электронный ресурс] / Н. Ю. Федунина. – Режим доступа: <http://psystudy.ru/index.php/num/2015v8n41/1143-fedunina41.html>
12. Cyberbullying Research Center report, 2010. [Электронный ресурс]. <https://cyberbullying.org/>
13. Belsey B. Cyberbullying: An Emerging Threat to the «Always On» Generation [Электронный ресурс]. URL: <http://www.billbelsey.com/?p=1827>
14. Kowalski R.M., Limber S.P., Agatston P.W. Cyber bullying: Bullying in the digital age.—Malden, MA: Blackwell publishing, 2008.-С- 10-12.
15. Забокрицкая Л.Д. Информационная культура современной молодежи: угрозы и вызовы виртуального социального пространства // Вестн. Перм. нац. исслед. политех. ун-та.— Соц.-экон. науки.— 2017.- С. 6-8.
16. Wolak J., Mitchell K., Finkelhor D. Does online harassment constitute bullying? An exploration of online harassment by known peers and online-only contacts // Journal of Adolescent Health.— 2007.— № 41.— P. 51–58.

ӘОЖ 159.9

ЖОҒАРҒЫ СЫНЫП ЖАСЫНДАҒЫ ОҚУШЫЛАР МЕН СТУДЕНТТЕРДЕГІ МАЗАСЫЗДЫҚ ДЕҢГЕЙІН ЗЕРТТЕУ

Айгеленова Маржан Сериковна, Әнтай Айқаракөз Рамазанқызы

Ant.aikarakozz2004@gmail.com

Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Психология білім беру бағдарламасы, 1 курс студенттері
Астана, Қазақстан

Ғылыми жетекші – пс.ғ.к. Б.Ш. Байжуманова

Мазасыздық – бұл адамның психикалық жағдайы, эмоциялық немесе физикалық белсенділік жоғарылағанда және әлеуметтік жағдайларға байланысты, немесе адамның ерекшеліктеріне бейімделе дәл осы сәтте, алдағы уақытта қорқыныш сезімін сезіну. Мазасыздық проблемасы бүгінгі күні өте өзекті, өйткені әлеуметтік-психологиялық бейімделу адамның ерекшеліктеріне байланысты болады.

Мазасыздықтың жоғарылау себептеріне, зерттеу нәтижесіне қарап, мазасыз ортада өскен балалар мазасыздыққа бейім екенін көрсетеді. Мысалы, мазасыз ана мен гипер-қамқор әке, баласына жамандық тілемей, оның жүріс-түрісін, киімін, сөйлеген сөзін бақылауы мүмкін. Тым қатты бақылауда болған бала тым мазасыз және уақыт өте келе ата-анасындай болады. Мазасыздықтың тағы бір себептеріне травматикалық жағдайларды алуға болады.

Травматикалық жағдайлар әр түрлі жастағы адамдарда мазасыздықтың пайда болу ықтималдығын шамамен 70% арттырады. Адамды жарақаттайтын оқиғалар әр түрлі болуы мүмкін: соғыс (аштық, үйден айырылу), табиғи апаттар (жер сілкінісі, су тасқыны), жақындарынан айырылу (мысалы, жол апатында), зорлық-зомбылық (физикалық және психологиялық), қорлау (ұрып-соғу, азаптау).

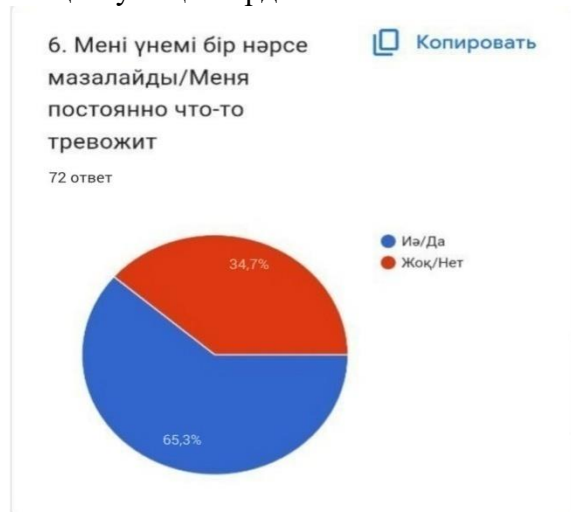
Оқушылардың эмоциялық қолайсыздығының ең көп тараған түрі – мектептегі мазасыздық (А.К. Дусавицкий, Т.А. Нежнова, Е.В. Новикова, А.М. Приходян, Е.В. Филиппова, Б.Н. Филлипс және т. б.) атап өткендей, мектептегі мазасыздық оқу жағдайларындағы толқу, сыныпта мазасыздықтың жоғарылауы, өзіне деген жаман көзқарасты күту, мұғалімдер мен құрдастардың теріс бағасын күту арқылы көрінеді. "Бала үнемі өзінің жеткіліксіздігін сезінеді, өзінің мінез-құлқының, шешімдерінің дұрыстығына сенімді болмайды. Дәл солай сияқты жоғарғы сынып оқушылары «алда не күтіп тұрғанын білмеу, мен болашақта емтиханды тапсыра аламын ба?» деген ойлармен мазасыздық пен стресс сезінеді.

Көбінесе мазасыздықтың жоғары деңгейі жақын арада емтихан тапсыратын жоғары мектеп жасындағы балаларда және бірінші мен соңғы курс студенттерінде болатыны анықталды. Олардың арасында мазасыздық деңгейі төмен адамдар іс жүзінде жоқ. Мазасыздықтың орташа деңгейі орта курс студенттерінде байқалады.

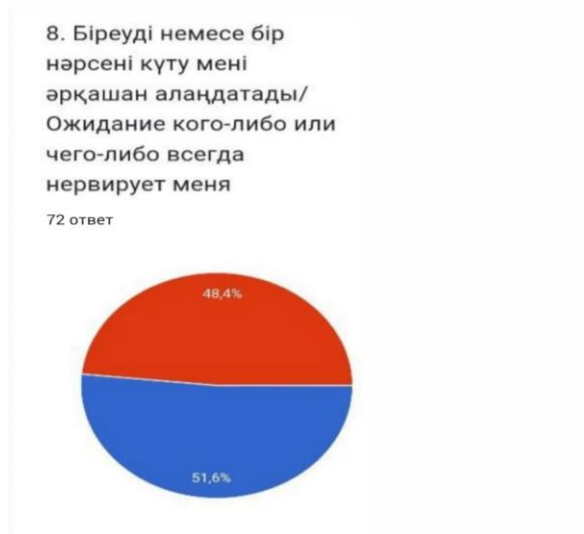
Жоғары сынып оқушыларында және бітіруші курс студенттерінде мазасыздықтың жоғары деңгейінің себебі аттестациялану немесе дипломдық жұмысты қорғаумен, соңғы емтихандармен байланысты. Сондай-ақ, олардың мазасыздығы және алаңдаушылығының себебі болашақтағы белгісіздік мәселесі болуы мүмкін.

Бірінші курс студенттерінде жоғары мазасыздық деңгейі университеттегі жаңа жағдайларға бейімделуге немесе бөтен қалада және жатақханада тұру ерекшеліктеріне байланысты болуы мүмкін. Сондай-ақ, мазасыздыққа жақындарынан алыстау және алдағы бірінші сессияға деген толқу әсер етеді. Студенттерде оқушылар сияқты болашақтан қорқады. Мен қандай мамандық иесі боламын, мені алда қандай асулар күтіп тұр деген секілді ойлар мидан кетпегендіктен қатты мазаланады. Біздің сауалнамадан жалпы қатысқан 72 зерттелінушінің, 32-і оқушы, қалған 40-ы студент. Оқушыларға арналған сұрақтар ішінен тапсырмаларға, тесттерге және емтихандарға қатысты сұрақтарға 32 оқушының 30-ы толығымен «иә» деп жауап берді. 40 студент өз алдында 100% студенттің 98% болашаққа байланысты көп ойланатынын көрсетті.

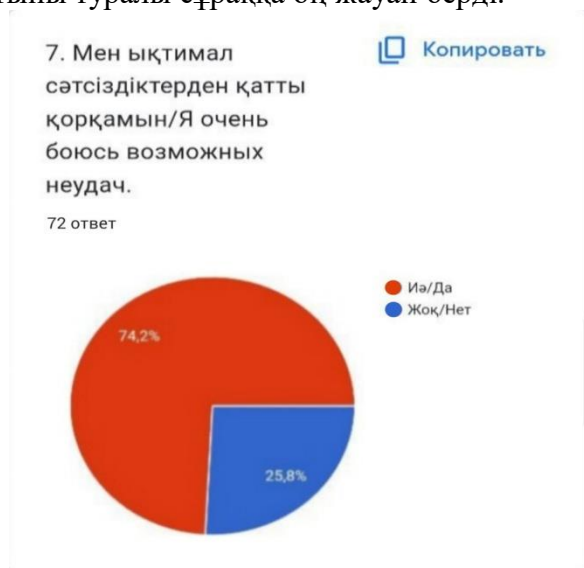
Сауалнамада тұрақты мазасыздық сезімінің болуына жауап алу нәтижесінде, адамдардың 65,3%-ы оң жауап қайтарды.

"Біреуді немесе бір нәрсені күту мені әрқашан алаңдатады" деген сұраққа студенттердің 51,6%-ы "иә" деп жауап берді. Ал оқушылар болса 48,4% «иә» деп жауап берді. Бұл сұрақ арқылы біз көбіне студенттердің көп мазасызданатынын көреміз.

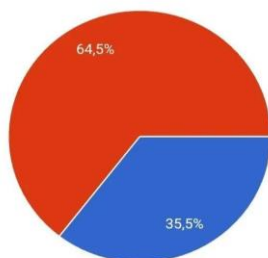

Сауалнамаға қатысқан оқушылар мен студенттердің 74,2%-ы ықтимал сәтсіздіктерден қорқатыны туралы сұраққа оң жауап берді.

Сауалнаманың нәтижесіндегі барлық жауаптарды өңдеуде адамдардың 64,5%-ы мазасыздық және алаңдаушылық туралы сұрақтарға оң жауап бергені анықталды. Оқушылар және де студенттерде өздерінің жиі қобалжитыны туралы және қобалжу оларды қатты шаршататынын көрсетті.

12. Мен жиі қатты
қобалжудан
шаршаймын/Я довольно
часто устаю от того, что
сильно нервничаю.

Мазасыздықтың жоғары деңгейі адамның мақсаттарына жетуіне кедергі келтіреді, оқушыларды және студенттерді оқуда немесе болашақ кәсіби салада бәсекеге қабілетсіз етеді.

Мазасыздық күйінің себебі көбінесе жағымсыз әлеуметтік тәжірибенің немесе адам өміріндегі қиындықтардың нәтижесі болып табылады. Осы зерттеуде мазасыздық - жаңа тәжірибеге және оның студенттер мен оқушылардың өзін-өзі бағалауы мен күнделікті өміріне деген қауіп-қатер төндіруіне байланысты екенін көруге болады. Мазасыздық деңгейінің жоғары болуы адамның эмоционалдық бейімделуінің төмен деңгейімен байланысты болуы ықтимал.

Мазасыздықтың жоғары деңгейі байқалатын студенттер мен оқушыларға өзінің назарын жағымсыз оқиғалар мен олардың әлсіз жақтарынан алып, нақты мақсаттарды айқындауға және болашақтағы жеңістерге сенімділік сезімін қалыптастыруға назар аудару ұсынылады.

Әдебиеттер

1. Тарасова Р.Е. ПРОБЛЕМА ТРЕВОЖНОСТИ СТУДЕНТОВ.
2. Григорьева О.Ф., Холуева К.А. ОСОБЕННОСТИ ПРОЯВЛЕНИЯ ТРЕВОЖНОСТИ У СТУДЕНТОВ.
3. Прихожан А.М. Тревожность у детей и подростков: психологическая природа и возрастная динамика.

ӘОЖ 316.6

ОТБАСЫЛЫҚ ЗОРЛЫҚ-ЗОМБЫЛЫҚ: ҰРПАҚАРАЛЫҚ ТРАНСМИССИЯ ЖӘНЕ ЦИКЛДАР

Ақымбек Гүлазира Шардарбекқызы

Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ Әлеуметтік ғылымдар факультеті, психология
кафедрасының 1-курс докторанты, Астана, Қазақстан
Ғылыми жетекшісі – п.ғ.д., профессор Меңлібекова Г.Ж.

Отбасындағы зорлық-зомбылық-қазіргі қоғамның маңызды мәселелерінің бірі. Бұл көптеген елдерде, соның ішінде Қазақстан үшін де өте өзекті болып отыр. Сонымен қатар, біздің

елімізде мұндай жағдайлардың саны жыл сайын өсіп келеді. Бұл мәселені зерттеу балалық шақтағы зорлық-зомбылықтың балалардың психологиялық саулығына және олардың тұлғасының жалпы дамуына, кейінгі отбасылық өміріне үлкен әсер ететіндігіне байланысты өте маңызды болып табылады.

Отбасындағы зорлық-зомбылық барлық уақытта болған, бірақ ол өткір әлеуметтік мәселе ретінде қарастырылмады. Гендерлік зорлық-зомбылық-бұл агрессиялық көріністің бірі, жыныс белгісі негізінде басқа адамға зиян келтіретін мінез-құлық. Осы зорлық-зомбылықтың салдарынан, күресуге болатын көптеген әлеуметтік және психологиялық мәселелерді тудырады [1].

БҰҰ-ның «Әйелдерге қатысты кемсітушіліктің барлық түрлерін жою туралы» негізгі құжаты 1979 жылы пайда болды, алайда соңғы уақыттары әйелдердің отбасылық зорлық-зомбылықтың құрбаны болу мәселесі әлемдік қоғамдастықты алаңдата бастады. Көптеген елдердің статистикасы қазіргі заманда осы қорқынышты құбылыстың оң динамикасын көретіп отыр. Біріккен Ұлттар Ұйымы әйелдерге қатысты зорлық-зомбылықты «қоғамдық немесе жеке өмірде болсын әйелдерге физикалық, жыныстық немесе психологиялық зиян келтіретін немесе азап шегуі мүмкін жыныстық белгі негізінде жасалған кез келген зорлық-зомбылық, соның ішінде мұндай әрекеттерді жасау қаупі, мәжбүрлеу немесе ерікті түрде бас бостандығынан айыру» деп анықтайды [2].

Сондықтан да БҰҰ құрылған сәттен бастап ұзақ уақыт бойы назардан тыс қалған осы мәселеге яғни әйелдер құқығына ерекше назар аударып келеді. 1990 жылдары бұл мәселе адам құқықтары мәселесі ретінде қарастырылды және БҰҰ күн тәртібінің ажырамас бөлігіне айналды. Содан бері әйелдерге қатысты зорлық-зомбылыққа көбірек көңіл бөлініп келе жатыр және қазіргі уақытта БҰҰ-ның басты тақырыбы болып табылады. Әлемдегі кез келген мемлекеттегі әйелдердің қарапайым ұйымдары бұл мәселе туралы ақпараттарды арттыруда маңызды рөл атқарады. Олар әйелдердің зорлық-зомбылығы кездейсоқ, жеке әрекеттердің нәтижесі емес, теңсіздік құрылымында терең тамыры бар екенін көрсетті.

Бүгінгі таңда отбасындағы зорлық-зомбылық өмірдегі қиын жағдайға әкелетін әлемдегі ең жаһандық және кең таралған мәселелердің бірі болып табылады. Ұзақ уақыт бойы тұрмыстық зорлық-зомбылық мәселесіне жеткілікті көңіл бөлінбеді және өткен ғасырда ғана бұл мәселе әйелдер ұйымдары мен бұқаралық ақпарат құралдарының арқасында өткір әлеуметтік мәселе деп белгілене бастады. Бұл мәселе бүкіл әлемді қамтып отыр және оны жою үшін қажетті шараларды қажет етеді [3].

Қазақстанда отбасындағы зорлық-зомбылық туралы көпшілік алдында жуырда ғана айтыла бастады. 1993 жылы әйелдердің қоғамдық ұйымдарының бастамасымен осы мәселеге арналған алғашқы басылымдар баспаға шықты. Әйелдер қозғалысының арқасында алғашқы сенім телефондары, дағдарыс орталықтары, баспаналар мен тұрмыстық зорлық-зомбылықтан зардап шеккендерге арналған баспаналар құрылды [4].

Қазақстан, БҰҰ-ға мүше көптеген басқа елдер сияқты, гендерлік теңдікті қамтамасыз ету саласындағы барлық негізгі халықаралық міндеттемелерге, оның ішінде 2030 жылға дейінгі тұрақты даму Мақсаттарына қосылды, мұнда 5-ші мақсаттың басты міндеттерінің бірі әйелдерге қатысты зорлық-зомбылықты жою болып табылады. Қазақстандық қоғамдағы зорлық-зомбылықтың алдын алу және оған қарсы күрес мемлекеттік саясаттағы маңызды басымдықтардың бірі болып табылады және Қазақстан қабылдаған және қазіргі уақытта ұлттық деңгейде іске асырылып жатқан міндеттемелерге жатады.

Жалпы отбасылық (тұрмыстық) зорлық-зомбылық алғаш рет 19 ғасырдың аяғында әлеуметтік мәселе ретінде танылды. Алайда, XX ғасырдың ортасына дейін бұл тақырыпқа қатысты маңызды және үлкен зерттеулер болған жоқ. Сол кезде жүргізілген зерттеулер негізінен отбасылық (тұрмыстық) зорлық-зомбылық түрлеріне қатысты болды. Мысалы, өткен ғасырдың

60-жылдарында балалардың қадағалаусыз қалуы және балаларға физикалық зорлық-зомбылық мәселелерімен айналысқан Генри Кемпе 1962 жылы алғаш рет «Ұрылған бала синдромы» терминін ғылыми айналымға енгізген болатын [5].

Статистикалық деректер отбасылық (тұрмыстық) зорлық-зомбылықтың жалпы әлемдік ауқымда, жекелеген елдің ауқымында да, атап айтқанда Қазақстанда да қауіп төндіріп отырған құбылыс екенін дәлелдейді. Бұған мысал, *БҰҰ-ның әйелдерге қатысты зорлық-зомбылық мәселелері жөніндегі ведомствоаралық жұмыс тобының тапсырмасы бойынша ДДҰ 2018 жылы өткізген 2000-2018 жылдар аралығындағы 161 ел мен аудан бойынша әйелдерге қатысты зорлық-зомбылық мәселесінің таралуы туралы деректерді талдау нәтижелері бойынша бүкіл әлемде әрбір үшінші әйел немесе әйелдердің 30%-ы өмір бойы интимдік серіктес тарапынан физикалық немесе жыныстық зорлық-зомбылыққа, не басқа адамның тарапынан жыныстық зорлық-зомбылыққа немесе екеуіне де ұшырайтынын көрсетеді*[6].

Отбасылық зорлық-зомбылықты тудыратын себептер белгілі бір әлеуметтік топқа да, жеке елдің өзіне де тән болуы мүмкін. Көптеген зерттеушілер көпшілік елдерге тән отбасылық зорлық-зомбылықтың жалпы себептерін белгілейді. Атап айтқанда, тұрмыстық зорлық-зомбылықтың себептері арасында «әлеуметтік-экономикалық дамудың төмен деңгейі, кедейліктің жоғары болуы, білім деңгейінің төмендігі және демократиялық мәдениетінің болмауы» жиі бөліп көрсетеді [7]. Отбасылық зорлық-зомбылықтың тағы бір себебі «ұрпақтар арасындағы зорлық-зомбылық циклін» ерекше атап өтуге болады.

Өкінішке орай, зорлық-зомбылықтың түрлі әдістері қолданылатын бұл құбылыс ұрпақтан-ұрпаққа берілетін «ұрпақаралық зорлық-зомбылық циклі» бар. Балалық шақтағы зорлық-зомбылықты бастан өткерген адам үшін бұл нормаға айналып, оның басқа адамдармен қарым-қатынасы зорлық-зомбылыққа айналады. Демек «зорлық-зомбылық тек зорлық-зомбылыққа әкеледі» - бұл үлкен қоғамдық мәселе [8].

Бұған мысал ретінде Ресейде Костром облысында 2012 жылы жүргізілген зерттеуді келтіруге болады. «Отбасындағы әйелге қатысты зорлық-зомбылық» атты сандық зерттеуге 500 әйел қатысып сауалнама жүргізіледі. Бұл зерттеудің маңызды нәтижесі зорлық-зомбылыққа бейімділіктің ұрпақаралық берілу дәрежесін бағалауға мүмкіндік берді деп санауға болады. Ересек ұлы бар әрбір үшінші әйел ұлының әкесі оған қалай қараған болса, өз әйеліне де қатыгездік көрсететінін атап өткен. Зерттеу нәтижесі бойынша «әкесі әйелі мен балаларын қорлаған, қысым көрсеткен отбасыларда өскен ұлдардың отбасылық өмірі де дұрыс дамымайды» деген болжам қабылданған [9].

Зорлық-зомбылықтың ұрпақаралық циклдары Қазақстандағы отбасыларда да мәселе болып табылады. 2017 жылы Қазақстанда жүргізілген зерттеу барысында балалық шағында физикалық зорлық-зомбылыққа ұшыраған ересектер, балалық шағында физикалық зорлық-зомбылыққа ұшырамаған ересектермен салыстырғанда (тиісінше 60% және 30%) тәртіптік және балаларын бақылау шаралары ретінде психологиялық (72%) және физикалық (48%) зорлық-зомбылықты қолдануы ықтималдығы бар екендігі анықталған. Осы зерттеуде көрсеткендей, интернат мекемелерінде қатысқан балалардың 79%-ы және мектептерде жүргізілген сауалнамаға қатысқан балалардың 62%-ы отбасылық зорлық-зомбылыққа ұшыраған.

Мекемелерде (67%) және мектептерде (59%) сауалнама алған балалар ата-аналары немесе қамқоршылары тарапынан психологиялық зорлық-зомбылыққа ұшыраған. Мекемелерде сауалнама алған балалар (39%) ата-аналары немесе қамқоршылары тарапынан физикалық зорлық-зомбылықты мектептерде сауалнамаға қатысқан балаларға қарағанда екі есе жиі бастан кешірген (17%). Мекемелерде сауалнамаға қатысқан балалар (37%) мектептерде сауалнама алған балаларға қарағанда екі есе көп (15%) ата-аналары немесе қамқоршылары тарапынан психологиялық және физикалық зорлық-зомбылықты бастан кешірген.

Сонымен қатар бауырлар бір-бірін ұрып-соғатын жағдайлар да соншалықты кең таралған, бірақ оны физикалық зорлық-зомбылық деп санайтындар аз. Дегенмен, ата-аналардың араласуымен бақыланбайтын зиянды агрессия мен кек алудың күшеюіне қатысты бауырлар арасындағы физикалық зорлық-зомбылық отбасындағы зорлық-зомбылықтың бір түрі ретінде көрсететін көптеген әдебиеттер де бар. Осы зерттеуде мекемелердегі балалардың 24%-ы және мектептердегі балалардың 14%-ы бауырларының зорлық-зомбылығына ұшырағанын көрсетеді. Басқа зерттеулер көрсеткендей, бауырластар арасындағы зорлық-зомбылық эмоционалды және мінез-құлық мәселелері, қоғамға қарсы мінез-құлық және травманың әртүрлі түрлері сияқты балалардың тұлғасында жағымсыз салдарға әкеледі. Бауырлар арасындағы зорлық-зомбылық олардың ересек өміріне де тасмалдануы мүмкін [10].

Бұдан шығатын қорытынды адамдардың өз балаларына көрсететін агрессия күшейіп, қазіргі әлемде апатты сипатқа ие деп айтуға болады [11]. Сонымен қатар ұрпақаралық зорлық-зомбылықтың салдары қылмыстық сипатқа да ие.

Зерттеулердің көрсетуі бойынша отбасындағы қылмыстық зорлық-зомбылықтың генезисі себептілік принципіне негізделген. Отбасылық зорлық-зомбылықты қарастырып отырған батыстық криминологтарының көпшілігі, отбасындағы қылмыстық мінез-құлықтың генезисін субъектілердің қоғамда өмір сүре алмауына, ата-аналардың балаларға, әйелдерге зорлық-зомбылық жасауға (интеракционизм теориясы); алкоголизм мен психикалық бұзылуларға (психопатологиялық теория) бейімділігімен, қоғамдағы және отбасындағы ер адам үстемдігімен (феминистік теория) түсіндіреді. Демек зорлық-зомбылықтың ұрпақаралық циклін жоғарыда көрсетілген теориялармен тұжырымдауға болады [12].

Тұрмыстық зорлық-зомбылықтың ұрпақтан ұрпаққа тасмалданып отыру себептерін физикалық зорлық-зомбылықтың классификациясымен де көрстеуге болады.

Жалпы физикалық зорлық-зомбылықтың себептерін шартты түрде үш топқа бөлуге болады:

1. Ер адамның тұлғалық ерекшеліктері мен оның өмір тарихынан туындаған себептер;
2. Әйелдердің тұлғалық ерекшеліктері мен оның өмір тарихынан туындаған себептер;
3. Неке қатынастарының ерекшеліктеріне байланысты себептер.

Олардың әрқайсысы зорлық-зомбылықты анықтаушы бола алады, алайда осы себептердің барлық жиынтығы әйелдердің отбасылық зорлық-зомбылықтың құрбаны болуына әкеледі.

Дағдарыс орталықтарының статистикасын талдау нәтижесі көрсеткендей, ер адамның тұлғасы және оның өмір тарихына байланысты зорлық-зомбылықтың ең типтік себептеріне келесі себептерді жатқызады:

- 1) әкесі анасын ұрумен көрінетін ата-аналық сценарий;
- 2) бала кезінде ер адамды әкесі мен анасы жиі ұрып-соғу;
- 3) отбасында әйелдер мен ер адам жағдайына дәстүрлі көзқарастың болуы (ер адам абсолютті және сөзсіз отбасы басшысы);
- 4) әйелдің жәбірленуші ролінде болу қажеттілігі бар және онымен ажырасудың нақты мүмкіндіктері жоқ деген ер адамның сенімі;
- 5) өзінің үстем жағдайына қатысты алаңдаушылық пен мазасыздықтың жоғары деңгейі;
- 6) ішімдікті үнемі тұтыну;
- 7) өзін-өзі тану мен өзін-өзі бақылаудың төмен деңгейі;
- 8) жасалатын іс-әрекеттер үшін жауапкершілікті қабылдауға қабілетсіздігі;
- 9) экономикалық және тұрмыстық себептерге байланысты стресстің жоғары деңгейінің болуы;
- 10) басқа адамға зиян келтіруге деген айқын ниеттің болуы;

11) психопатия және т. б.

Әйелдер үшін ата-аналық отбасындағы қолайсыз өмірлік жағдайға байланысты себептер де қауіп факторлары ретінде әсер етеді. Мұнымен қоса қазіргі әйелдердің мінез-құлқы мен тұлғалық келесі ерекшеліктерді де жатқызуға болады:

1) әйелдің күйеуіне психологиялық тәуелділігінің жоғары деңгейі;

2) әйелдің ер адамға экономикалық тәуелділігі;

3) отбасындағы әйелдің төмен білім деңгейі;

4) әйелде физикалық кемшіліктердің болуы (әсіресе егер ол бірге өмір сүру процесінде пайда болды);

5) өзін-өзі бағалаудың төмендігі;

6) жыныстық белсенділік жеткіліксіз болуы және т. б.

Ерлі-зайыптылардың қарым-қатынасы зорлық-зомбылыққа әкелетін келесі көріністермен сипатталады:

1) жанжал және отбасындағы тұрақты жанжалдар;

2) ерлі-зайыптылардың өзара қарым-қатынасындағы ауызша агрессия;

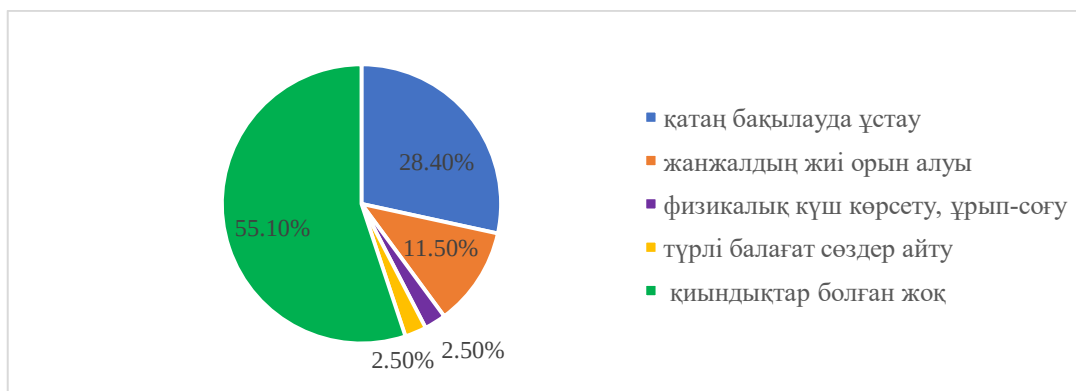
3) отбасындағы билік пен үстемдік үшін күрес;

4) отбасының әлеуметтік-экономикалық жағдайының төмен болуы;

5) ерлі-зайыптылардың өзара әрекет пен өзара қарым-қатынастарындағы ригидтілік

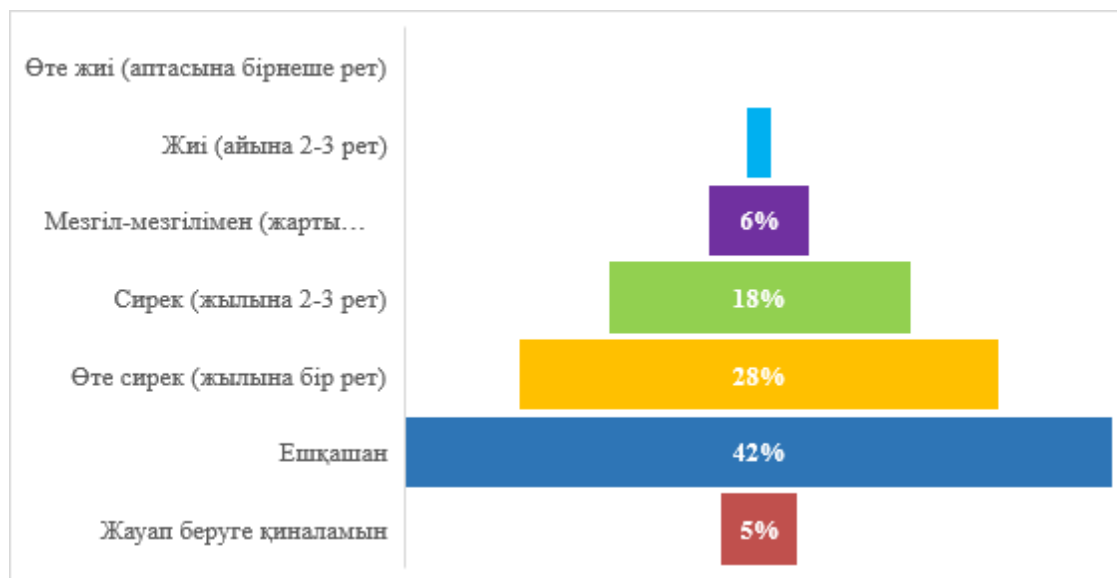
[13].

Тұрмыстық зорлық-зомбылықтың ұрпақтан ұрпаққа тасмалданып отыру көрінісін анықтау мақсатында біз 18-25 жас аралығындағы жастарға сауалнама жүргізілді. Сауалнамаға 78 студент қыздар қатысты. Респонденттердің 65% отбасын құрған, ал қалған 35% отбасын құрмаған жастар. Олардың ата-аналарының әлеуметтік мәртебесі бойынша кәсіпкерлер 8%, жоғары білімі бар жұмыс істейтіндер 32%, жоғары білімі жоқ, жұмыссыздар 12%, жоғары білім жоқ түрлі табыс табумен айналысатындар 25%, зейнеткерлер. Сауалнаманың «Өзіңіздің туып өскен отбасы мүшелерінің арасындағы қарым-қатынасқа көңіліңіз толады ма?» деген сұраққа 89,6% иә, 4,5% жоқ және жауапберуге қиналамын деушілер 6% көрсетті. «Сіз ерлі-зайыптылардың біреуі отбасында басым рөл атқаруы немесе отбасы үшін жауапкершілікті өз мойнына алуы керек деп ойлайсыз ба?» деген сұраққа ерлі-зайыптылар тең құқылы болу керек (67,2%), ерлі-зайыптылардың біреуі отбасында басым рөл атқаруы керек (31,3%) және жауап беруге қиналамын (1,5%) деп жауап берді. Тұрмыстық зорлық-зомбылықты қоғамның мәселесі ретінде қарайтындар (82,1%), отбасындағы қалыпты мәселе (11,9%), отбасында әйеліне көрсететін зорлық-зомбылық (3%), қарым-қатынастың ушығып кетуі (3%) деп түсінеді. Ата-ана тарапынан сізге деген қатынасында қандай қиындықтарды көрдіңіз? деген сұраққа респонденттердің жауабы төмендегі суретте ұсынылып отыр.

1-сурет. Балалардың ата-ана тарапынан көрінетін қиындықтардың көріну шамасы.

«Сіздің отбасыңызда оның мүшелері арасында жанжалдар қаншалықты жиі болды?» деген сұрақтың жауаптары төменде берілген.

2-сурет. Отбасында жанжалдардың көріну жиілігі.

Ал енді отбасындағы жанжалдар кімдердің арасында болады деген сұраққа ата-аналардың арасында (20,9%), ата-аналар мен балалар арасында (16,4%), балалар арасында (7,5%), басқа отбасы мүшелірінің араласуынан (7,5%) және жанжалдар болған жоқ деп жауап бергендер (46,3%). Респонденттер ата-аналары оларға қатысты ешқандай физикалық зорлық-зомбылық (шашынан тарту, ұрып соғу, итеру, зиян тигізуі мүмкін заттарды оған лақтару және т.б.) көрсеткен жоқ деп жауап берсе тек (26,9%) психологиялық зорлық-зомбылық көргенін белгілейді. Ата-ананың респонденттерге көрсеткен кез келген зорлық-зомбылықтың себебін ата-аналық рөлі атқара алмауынан (3,3%), ата-ана мен бала арасындағы түсініспеушіліктен (24,6%), отбасындағы әлеуметтік мәселелерден (маскүнемдік, нашақорлық және т.б.) (9,8%), өзін кінәлімен деп санайтындар (19,7%), ал қалған зерттелушілер мұндай әрекеттер болған жоқ (42,6%) деп көрсетеді. Респонденттердің әкелерінің аналарына көрсеткен психологиялық және физикалық зорлық-зомбылықты қолдану жиілігінің көрсеткіші төмендегі кестеде ұсынылған.

Кесте-1. Отбасында зорлық-зомбылық түрлерінің көріну жиілігі.

Зорлық-зомбылықтың көріну жиілігі	Психологиялық зорлық-зомбылық	Физикалық зорлық-зомбылық
Өте жиі (аптасына бірнеше рет)	1,5%	0%
Жиі (айына 2-3 рет)	4,5%	1,5%
Мезгіл-мезгілімен (жарты жылда бірнеше рет)	7,5%	3%
Сирек (жылына 2-3 рет)	7,5%	4,5%

Өте сирек (жылына бір рет)	3%	7,5%
Ешқашан	73%	80,5%
Жауап беруге қиналамын	3%	3%

Жоғарыда берілген нәтижелерді саралай келе зерттеуге қатысқан жастардың ата-аналардың үштен бір бөлігінде психологиялық зорлық-зомбылықты, ал физикалық зорлық-зомбылықтан әрбір бесінші ана зардап шегетіндігі анықталды. Ата-аналардың тарапынан балалар көпшілігінде вербалды агрессияны және психологиялық зорлық-зомбылықты сезінетіндерін байқауға болады.

Сонымен отбасы әлеуметтік нормалардың негізін қалайтын және жеке тұлғаның бастапқы әлеуметтену үдерісіне әсер ететін, экономикалық және мәдени процестерге қатысатын қоғамның маңызды құрылымдық құрамдас бөлігі болып табылады. Сондықтан отбасының саулығы мен тұрақтылығы қоғамның әлеуметтік-экономикалық және саяси тұрақтылығының шарты болып табылады, сондай-ақ кез келген мемлекеттің стратегиялық қауіпсіздігіне кепілдік береді.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. Садыков Р.М., Большакова Н.Л., Хамадеева Р.Х. Социальная деятельность негосударственных организаций в отношении семей с детьми. Вестник университета. 2021;(4):189–194. <https://doi.org/10.26425/1816-4277-2021-4-189-19>
2. Организация Объединенных Наций. Декларация об искоренении насилия в отношении женщин. Нью-Йорк, ООН, 1993 г.
3. Садыков Р. М., Большакова Н. Л. Насилие в семье в новых российских реалиях: сущность, виды и причины //Вестник университета. – 2022. – №. 8. – С. 171-178.
4. Г.А. Кенжакимова, Д.У. Кенжакимова. Насилие в семье как социальная проблема. Вестник КазНУ. Серия психологии и социологии. №4 (43). 2012
5. Волосова Н. Ю. Семейное (домашнее) насилие как проблема междисциплинарного характера //Вопросы российского и международного права. – 2017. – Т. 7. – №. 3А. – С. 310-319.
6. Violence against women Prevalence Estimates, 2018. Global, regional and national prevalence estimates for intimate partner violence against women and global and regional prevalence estimates for non-partner sexual violence against women. WHO: Geneva, 2021.
7. Prifti A., Zenelaj E. Psycho-social, Criminological and Legal Aspects of Domestic Violence in Albania //JL Pol'y & Globalization. – 2013. – Т. 13. – С. 19.
8. Насилие в семье: Особенности психологической реабилитации. Учебное пособие/Под ред. Н.М. Платоновой и Ю.П. Платонова. – СПб.: Речь, 2004.
9. Попова Ирина Викторовна Опыт исследования проблемы семейного насилия // Научный диалог. 2012. №4. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/opyt-issledovaniya-problemy-semeynogo-nasiliya> (дата обращения: 20.03.2023).
10. Насилие в отношении детей в семьях в Казахстане: исследование знаний, отношения и практики. Краткий аналитический отчет. Астана, 2017 г.
11. Положение детей в мире 2011. Доклад UNICEF
12. Харламов В.С. Теория и практика противодействия преступному насилию в семье (системное криминологическое и уголовно-правовое исследование): автореф.дис...д-ра юрид.наук. СПб., 2018.– С. 394.
13. Насилие в семье: Особенности психологической реабилитации. Учебное пособие / Под ред. Н. М. Платоновой и Ю. П. Платонова. — СПб.: Речь, 2004.- 154с.

ЛИЧНОСТНО-ПРОФЕССИОНАЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ РУКОВОДИТЕЛЯ СРЕДНЕГО БИЗНЕСА

Аманжолов Таулан Аскарулы

Mr.pacifist.kz@gmail.com

Магистант «Общей психологии» 1 курса кафедры психологии ЕНУ им. Л.Н.Гумилева,
Нур-Султан, Казахстан

Научный руководитель – Д. Шнайдер

В этой статье рассматриваются связи между психологическими особенностями руководителя и их влиянием к склонностям к управленческой деятельности и тому, какие именно качества лучше всего сказываются на успешности в деятельности руководителя

Ключевые слова: психология управления, управленческие умения, личность руководителя, успешное руководство

В современном Казахстане как никогда стало актуальным развитие малого и среднего бизнеса. Существует большое количество государственных программ по поддержке инициатив граждан по открытию малого и среднего бизнеса, и на фоне того, что капитализм пришел к нам не так давно, в сравнение с западными странами, то можно сказать, что данная сфера у нас только развивается. На фоне чего крайне актуально изучение с точки зрения психологии личностных и профессиональных особенностей человека, который мог бы быть более успешен в этой сфере, и также изучение личностных качеств, которые особенно важно развивать руководителям.

[В настоящее время психологическая наука располагает большим количеством теоретических подходов к исследованию личностных особенностей руководителей, их управленческих умений, рационального и эффективного управления (А.А. Дергач, А.В. Карпов, Л.М. Попов, В.Д. Шадриков, Б.М. Теплов, Н.Д. Левитов, Б.Ф. Ломов, Б.Г. Ананьев, А.Г. Ковалев, В.С. Мерлин, В.Н. Мясичев, К.К. Платонов, Н.И. Рейнвальд, Л.И. Уманский и др.). Интегративный подход предусматривает выявление глубинных психологических механизмов, интегрирующих личность и деятельность руководителей (Р.Х. Шакуров, Л.Д. Кудряшова, Е.В. Егорова, А.А. Чечулин, С.В. Кошелева).] [1]

В вопросе оценки качеств руководителя чаще рассматривается три основных подхода – функциональный, личностный, ситуационный. [2]

Подразумевая личностный подход, мы имеем ввиду то, что личные качества, не связанные с профессиональными навыками, в том числе могут быть крайне весомым фактором, влияющим на способность к успешной руководительской деятельности, и из этих качеств особенно стоит выделять высокую стрессоустойчивость, склонность к творческому мышлению, способность к кооперации и понимание чужих потребностей, эмпатичность, самостоятельность в важных решениях и способность идти на риск, также специалисты выделяют, что часто среди руководителей средний показатель IQ. На фоне этих критериев мы можем сказать, что при определении в человеке потенциала к тому, чтобы быть руководителем, нам стоит смотреть на результаты не IQ тестов, а показателей эмоционального и социального интеллекта.

С учетом того, что деятельность руководителя чаще подразумевает определение задач и целей, нежели их исполнение, как в случае с деятельностью сотрудника на не руководящей должности, соответственно способность к творческому мышлению и креативность в сочетании со способностью идти на риск дают нам гипотетического руководителя, который может дать

новый неизученный вектор развития организации и при этом быть психологически готовым к тому, чтобы пойти ему.

В обратном же случае, при нехватке одного или обоих критериев, изменение и адаптация к новому времени и потребностям будет идти медленно либо не будут происходить вовсе, но это не единственные личностные качества, которые определяют успех.

Для продуктивной работы организации необходимо иметь налаженные отношения среди сотрудников, чему хорошо способствуют личностные качества, как коммуникабельность, эмпатия, доброжелательность, при отсутствии которых нередко имеют место быть конфликты внутри коллектива, утечка кадров, уменьшение степени мотивированности у сотрудников при выполнении поставленных задач.

При проведении процедур профессионального отбора руководителей с позиции функционального подхода оценивается готовность претендентов эффективно выполнить именно те функции, которые являются характерными для предполагаемой должности.

По исследованиям служебных карьер и опросам руководителей американских и японских корпораций было выявлено, что у высших звеньев управленческой структуры наиболее значимыми качествами являются:

- выраженная способность к стратегическому планированию;
- принятие оптимальных и своевременных перспективных решений о выделении и распределении работников и ресурсов;
- стремление увеличить число своих обязанностей за счет расширения масштабов деятельности или в результате перехода на работу более высокого уровня;
- умение принимать решения творчески и рационально в условиях повышенного риска;
- исключительная уверенность в собственных силах;
- стремление иметь значительные права и нести большую ответственность;
- смелое принятие решений, требующих определенных жертв;
- стремление к самообучению в контактах и общении;
- склонность к интуитивному предвидению и абстрактному анализу хода развития сложных процессов и критических ситуаций;
- отношение к работе как к главной ценности, в которую вкладываются все способности и силы;
- концентрация внимания на решении проблемы, а не на выявлении виновников, желание работать с такими подчиненными, которые не боятся риска и умеют принимать самостоятельные решения;
- личное отношение к реализуемым идеям и результатам их внедрения

1. Концептуальные способности и стандарты поведения:

- широта взглядов, глобальный подход;
- долгосрочное предвидение и гибкость;
- энергичная инициативность и решительность, в том числе и в условиях риска;
- упорная работа и непрерывная учеба.

2. Личностные качества:

- умение четко формулировать цели и установки;
- готовность выслушивать мнения других;
- беспристрастие, бескорыстность и лояльность;
- способность полностью использовать возможности сотрудников с помощью правильной расстановки и справедливых санкций;
- личное обаяние;

— способность создавать коллектив и гармоничную атмосферу в нем.

3. Здоровье.] [2]

В контексте ситуативного подхода рассматривается фактор того, что любой руководитель может ситуативно делать решение эффективные в одной ситуации и неэффективные в другой.

То, что определяет ситуацию, это могут быть как взаимоотношения в коллективе, так и языковой барьер, национальный, культурный, религиозный признаки, которые ни в коем случае нельзя недооценивать и важно брать в учет.

Профессиональные качества руководителя. На сегодняшний день не во всех сферах бизнеса существуют требования иметь образование в сфере, в которой человек может быть руководителем.

Нередко могут происходить ситуации, когда человек с профессиональным образованием в одной сфере откроет бизнес или попадет на руководящую должность в компании в другой сфере, в которой у него нет профессионального образования. В нынешних реалиях может играть роль родственная связь, либо финансовые возможности к тому, чтобы войти или создать организацию в сфере, в которой человек профессионально некомпетентен. Даже в контексте государственных грантов, выделяемых на развитие малого бизнеса, не выставляется как такового требования обладать профессиональным образованием (ПО) для того, чтобы получить государственный грант, и достаточным может быть предоставление детального бизнес-плана.

На данный момент сложно оценивать то, насколько именно в Казахстане люди без ПО справлялись в этих сферах или нет, но мы можем предположить, что отсутствие профессиональных навыков и понимания сферы изнутри это также весомый критерий, который должен быть присущ руководителю для его успешности.

Методики для определения личностных качеств, которые будут использоваться в исследовательской работе:

- личностный опросник Big Five;
- тест на эмоциональный интеллект Гоулмана;
- тест на социальный интеллект Гилфорда;
- тест на креативность Торрентса;
- IQ тест Айзенка.

Данные методики были выбраны для более глубокого и точной диагностики эмпатичности, коммуникабельности, добросовестности, мотивированности, творческого мышления.

Список использованных источников

1. Климанова Н.А., Личностные особенности руководителей и их управленческие умения // Инновационная экономика: перспективы развития и совершенствования, №5 (23), 2017. - 37с.
2. Бергис, Т.А. Психология управления: электронное учебное пособие / Т.А. Бергис. - Тольятти: Изд-во ТГУ, 2021.
3. Авдейчев А.А., Резинкина Ю.С. Особенности личности руководителя и эффективность его профессиональной деятельности // Прикладная психология. – 2000. - №6.
4. Захаренко Г. Тайм-менеджмент – Питер, 2008.
5. Кинан К. Управление временем. – Учебное пособие. - Эксмо, 2012.
6. Пейсахов Н.М., Шевцов М.Н. Практическая психология (научные основы): Учеб. пособие. – Казань: Изд-во Казанск. ун-та, 1991.
7. Цевелев В.В., Молотков Ю.И. Основы менеджмента, Том 1, Организационно-производственный менеджмент. 2009.

ЭТАПЫ АДАПТАЦИИ ЗАРУБЕЖНЫХ ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ ТЕСТОВ

Артықбай Ақжүніс Нышанбайқызы

akuohp@gmail.com

ЕНУ имени Л.Н.Гумилева, магистрант 2-курса, специальности Психология,
Астана, Казахстан

Научный руководитель – А.С. Нурадинов

Адаптация психологических тестов — сложный процесс, который требует высокой методологической строгости. Поскольку в литературе нет единого мнения о его этапах, в этой статье обсуждаются некоторые важные аспекты кросс-культурной адаптации психологических тестов и предлагаются рекомендации для исследователей относительно различных этапов этого процесса.

Ключевые слова: стандартизация, адаптация, психологический тест

Стандартизация и адаптация психологических тестов - это важный процесс, который позволяет использовать психологические тесты в различных культурах и на разных языках. В зарубежных странах этот процесс проходит множество проверок и испытаний, для того, чтобы убедиться в его эффективности и надежности.

Процесс стандартизации и адаптации психологических тестов может включать в себя несколько этапов.

Стандартизация психологических тестов в зарубежных странах начинается с тщательного изучения конкретной культуры и языка. Команда специалистов проводит исследования, чтобы понять, какие аспекты теста могут быть непонятными для местного населения и какие культурные особенности могут повлиять на результаты тестирования. В зарубежных странах этот процесс весьма разнообразен и зависит от многих факторов.

Один из факторов, влияющих на стандартизацию и адаптацию психологических тестов в зарубежной стране - это культурный контекст. В разных странах люди могут по-разному воспринимать и реагировать на одни и те же вопросы, что может повлиять на результаты тестирования. Например, в одной стране человек может считать, что ответ "да" на вопрос о том, насколько он часто злится, является положительным, а в другой стране - отрицательным. Поэтому необходимо адаптировать тесты к культуре и языку страны, где они будут использоваться.

Другой фактор, влияющий на стандартизацию и адаптацию психологических тестов в зарубежной стране - это экономические и политические факторы. Некоторые страны могут ограничивать доступ к тестам, которые не были адаптированы к их языку и культуре. Кроме того, процесс стандартизации и адаптации может занять много времени и денег, что может стать препятствием для использования тестов в некоторых странах. Однако, несмотря на сложности, стандартизация и адаптация психологических тестов является важной задачей, поскольку они могут помочь психологам и другим специалистам лучше понять своих пациентов и клиентов, а также разработать более эффективные методы лечения и поддержки.

После стандартизации теста начинается процесс адаптации. Адаптация психологических тестов включает в себя изменение формы и содержания теста для соответствия культурным и языковым особенностям местного населения. Этот процесс включает в себя перевод теста на местный язык, изменение тестовых заданий для соответствия местной культуре и введение дополнительных вопросов, чтобы учесть местные привычки и традиции.

В целом в литературе указывается, что адаптация теста включает в себя пять основных этапов: (1) перевод теста с исходного языка на целевой язык, (2) синтез переведенных версий, (3) анализ синтезированной версии с помощью экспертов, (4) обратный перевод и (5) экспериментальное исследование. [1] Однако, есть ключевые аспекты, важные в процессе адаптации новой версии теста, которые не включены в эти этапы, такие как концептуальная оценка вопросов целевой группой и обсуждение с автором исходного документа относительно предлагаемых изменений в новой версии документа.

Перевод — это всего лишь первая стадия процесса адаптации. При адаптации теста следует учитывать культурные, идиоматические, лингвистические и контекстуальные аспекты, касающиеся его перевода. Как только тест будет адаптирован, можно будет проводить исследования между различными группами населения, которые сравнивают характеристики людей в различных культурных контекстах. Соответственно, в исследованиях по адаптации тестов большое внимание уделяется сравнению результатов исследований, в которых используются разные образцы. [2]

Процесс адаптации существующего теста, а не разработка нового, специально предназначенного для целевой группы населения, имеет значительные преимущества. Адаптируя тест, исследователь может сравнивать данные из разных выборок и из разных источников, что обеспечивает большую справедливость в оценке, поскольку один и тот же тест оценивает конструктор на основе одних и тех же теоретических и методологических точек зрения. Использование адаптированных тестов, естественно, дает больше возможностей для обобщения, а также позволяет исследовать различия во все более разнообразной популяции. [3]

В своем исследовании авторы Juliane Callegaro Borsa, Bruno Figueiredo Damásio Denise Ruschel Bandeira предлагают наше предложение по адаптации тестов, основанное на шести этапах: (1) перевод тестов с исходного языка на целевой язык, (2) синтез переведенной версии, (3) оценка синтезированной версии экспертами, (4) тестовая оценка целевой группы, (5) обратный перевод и (6) пилотное исследование. [4] Кроме того, авторы предлагают седьмой этап, который обычно не включается в процесс адаптации, но который они считают важным для подтверждения стабильности структуры теста по сравнению с исходным тестом. Этот этап включает оценку факторной структуры теста, которая осуществляется с помощью статистических процедур, включающих исследовательский и подтверждающий факторный анализ.

Этапы адаптации теста

Перевод теста на новый язык

При адаптации теста необходимо в первую очередь учитывать его перевод с исходного языка на язык перевода, то есть язык, с которым будет использоваться новая версия. Это сложный процесс, требующий огромной осторожности, чтобы окончательная версия не только подходила для нового контекста, но и согласовывалась с исходной версией.

При переводе необходимо избегать дословного перевода элементов, потому что это часто приводит к непонятным утверждениям или ограниченному владению целевым языком. Следовательно, правильный перевод требует сбалансированной обработки лингвистической, культурной, контекстуальной и научной информации. [5]

Консенсус исследователей в этой области предполагает, что для адаптации элементов на новый язык следует привлекать независимых двуязычных переводчиков. Хотя ранее считалось, что один переводчик подходит для завершения процесса перевода, теперь для завершения этого процесса рекомендуется присутствие по крайней мере двух двуязычных переводчиков, что сводит к минимуму риск лингвистических, психологических, культурных и теоретических проблем и искажения практического понимания. [6]

Синтез переведенной версии

После процесса перевода теста с исходного языка на целевой исследователь должен иметь как минимум две версии переведенного теста. На этом этапе начинается процесс суммирования обеих версий. Обобщение версий теста означает, что исследователь сравнивает различные переводы и оценивает их семантические, идиоматические, концептуальные, лингвистические и контекстуальные различия с единственной целью создания единой версии. В ходе этого процесса обычно выявляют два возможных источника осложнений: (1) сложные переводы, которые могут препятствовать пониманию населения, для которого предназначен тест, или (2) чрезмерно упрощенные переводы, недооценивающие содержание элемента. Неправильный выбор выявляется и разрешается в ходе обсуждений между экспертами в области, которую тест предлагает оценить и исследователями, ответственными за адаптацию теста.

Выбор используемой версии должен осуществляться на основе консенсуса среди судей, а не путем навязывания. [7] По возможности следует попросить внешнего наблюдателя расшифровать весь процесс синтеза, особенно в отношении выбора элементов, которые будут использоваться. Эта транскрипция предоставляет исследователю качественный обзор процесса. В конце этого этапа у исследователя будет единая версия теста, которая может включать элементы, переведенные одним или несколькими переводчиками.

Оценка синтезированной версии экспертами

После завершения синтеза переведенных версий исследователь все еще должен полагаться на помощь экспертов, которые оценят другие важные аспекты, такие как структура, расположение, инструкции к прибору, а также объем и адекватность выражений, содержащихся в элементах. Затем эксперты рассмотрят, например, могут ли термины или выражения быть обобщены для разных контекстов и групп населения (то есть для разных регионов данной страны) и подходят ли эти выражения для населения, для которого предназначен тест. Аспекты расположения тестов также будут проанализированы, поскольку они столь же незаменимы, как и лингвистические аспекты предметов, особенно в отношении тестов, которые будут использоваться для конкретных групп населения, включая детей и пожилых людей. Также анализируются четкость содержания, соответствие форматов и размеров шрифта, расположение информации на тесте и т.д.

Тестовая оценка целевой группы

Этот этап процесса направлен на проверку соответствия пунктов, шкалы ответов и инструкций, понятным для целевой аудитории. Эта процедура направлена на изучение того, ясны ли инструкции, уместны ли термины, встречающиеся в заданиях, соответствуют ли выражения тем, которые используются в группе, и другие аспекты. Субъекты, участвующие в этом этапе, могут различаться в зависимости от характеристик респондентов, для которых предназначен тест. Например, при рассмотрении теста самоотчета, предназначенного для оценки агрессивного поведения детей, этот тест должен быть представлен группе детей, чтобы исследователи могли подтвердить ясность элементов и степень репрезентативности выражений. лексика, обычно используемая в группе. Соответственно, необходимо, чтобы этот тест оценивали дети разного возраста (в пределах предполагаемой возрастной группы), а также жители разных регионов (после валидации тестом можно применять к разным группам населения в разных районах страны).

Обратный перевод

Обратный перевод также предлагается в качестве дополнительной проверки контроля качества. Эта процедура должна следовать всем процедурам семантической и идиоматической корректировки, потому что тест должен быть «готов» для окончательной оценки

первоначальным автором. Обратный перевод относится к переводу синтезированных и исправленных версий теста на исходный язык. Его цель состоит в том, чтобы оценить, в какой степени переведенная версия отражает содержание элемента оригинальной версии.

Пилотное исследование

Прежде чем приступить к применению, необходимо провести пилотное исследование. Пилотное исследование относится к предыдущему применению теста на небольшой выборке, которая отражает характеристики выборки/целевой совокупности. Опять же, в ходе этого процесса следует оценивать уместность заданий с точки зрения их значения и сложности, а также инструкции по проведению теста. После рассмотрения модификаций, предложенных в первом пилотном исследовании, необходимо провести второе пилотное исследование (или столько, сколько необходимо), чтобы оценить, готов ли тест к использованию. Чтобы избежать какой-либо систематической ошибки, изменения, предложенные пилотным исследованием (или исследованиями), должны быть реализованы с помощью экспертов.

Как можно заметить, процесс адаптации теста к новой культуре состоит из различных этапов, которые, по мнению разных авторов, являются необходимо для адекватного проведения процесса. Однако, есть еще один необходимый этап перед применением адаптированного теста.

Аспекты валидации адаптированного теста

Вышеупомянутые процессы адаптации направлены на получение тестов, которые эквивалентны в разных культурах. Однако, в дополнение к этапам адаптации теста необходимо провести также и статистический анализ, чтобы оценить, в какой степени тест можно считать пригодным для использования в назначенном ему контексте. Таким образом, адаптация и валидация теста являются разными, но дополняющими друг друга шагами. В целом, научные журналы требуют, чтобы публикации в этой области четко определяли как процедуры адаптации, так и процедуры валидации. [8]

Заключение

В психологии растет интерес к кросс-культурным исследованиям, которые требуют больше работы по качеству и пригодности адаптированных и проверенных тестов для использования в различных контекстах. Признавая важность адаптации тестов к другим культурам, исследователи отмечают, что большая часть исследований в этой области была признана недействительной из-за неадекватных процедур перевода и адаптации тестов.

Нет единого мнения о том, как адаптировать тест для использования в другом культурном контексте. Такая процедура будет зависеть от характеристик теста, контекста его применения (как исходной версии, так и ее адаптации) и населения, для которого он предназначен. Однако все согласны с тем, что процесс адаптации выходит за рамки простого перевода, который не гарантирует достоверности конструкции или надежности измерений.

Список использованных источников

1. Issues, designs, and technical guidelines for adapting tests into multiple languages and cultures. In R. K. Hambleton, P. F. Merenda, & C. D. Spielberger, 2005;
2. Estudios transculturales: Una perspectiva desde los trastornos alimentarios. In S. M. Wechsler & R. S. L. Guzzo (Orgs.), Avaliação psicológica: Perspectiva internacional. São Paulo: Casa do Psicólogo, 1999;
3. The next generation of the ITC test adaptation guidelines. European Journal of Psychological Assessment, Hambleton, R. K., 2001;
4. Cross-Cultural Adaptation and Validation of Psychological Instruments: Some Considerations, Juliane Callegaro Borsa, Bruno Figueiredo, Damásio Denise Ruschel Bandeira, 2012;
5. Adapting educational and psychological tests for cross-cultural assessment, Tanzer, N. K., 2005;

6. Guidelines for translating and adapting psychological instruments. Nordic Psychology, Gudmundsson, E., 2009;
7. Cross-cultural adaptation of research instruments: Language, setting, time and statistical considerations. BMC Medical Research Methodology, Gjersing, L., Caplehorn, J. R. M., & Clausen, T., 2010;
8. Cross-Cultural Adaptation and Validation of Psychological Instruments: Some Considerations, Juliane Callegaro Borsa, Bruno Figueiredo, Damásio Denise Ruschel Bandeira, 2012;

ӘОЖ 159.9

ЖОҒАРЫ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫ МЕН СТУДЕНТТЕРДІҢ ЭЛЕКТРОНДЫ ТЕМЕКІНІ ҚОЛДАНУЫ

З. Асамбаева, Н. Тұрсынғали, Ә. Оразғали

asambaevazarina@gmail.com

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Әлеуметтік ғылымдар факультеті,
Психология білім беру бағдарламасы, 1 курс студенттері

Астана, Қазақстан

Ғылыми жетекші – пс.ғ.к. Б.Ш. Байжуманова

Электронды темекі - ішінде сұйықтығы, арнайы ауыстыратын картриджі бар, өкпеге тыныс алу жолдары арқылы никотин жеткізетін темекінің жаңа түрі. Қазіргі таңда жастар арасында, әсіресе мектеп оқушылары мен студенттер арасында сұранысқа ие. Беркли университетіне қарасты Лоурен атындағы ұлттық зертхана мамандары вейптен уытты заттардың бөлінетінін анықтады (пропиленгликоль, аккумулятор қызған мезетте бөлінетін концентратты заттар, диацетил).

Электронды темекінің түрлері өте көп. Вейп, гло, айкос атауымен танымалдылыққа ие болған бұл өнім адам денсаулығына кері әсерін тигізеді. Оның құрамында глицерин, полипропилен секілді химиялық улы заттар бар. Глицерин жоғары деңгейде бу бөлетін болса, зияны көбейеді. Ал полипропилен дегеніміз, пластикалық құбырлар мен пласмасса құрамында болатын қауіпті зат. Картридж ішіне хош иісті сұйықтық құйылады. Темекі секілді жағымсыз иіс қалдырмайды деген оймен жастар электронды темекіні қолдануға әуестігі жоғарылайды.

Осы орайда, жоғары сынып оқушылары мен студенттердің электронды темекіні қолдануына байланысты арнайы сауалнама жүргізіп, төмендегідей нәтиже алдық.

Сауалнамаға 34 адам қатысты, соның ішінде: 11 сынып оқушылары мен бакалавриат деңгейіндегі Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ студенттері болды.

Өткізілу барысы: Google Forms платформасы арқылы, анонимдік тұрғыда берілген сұрақтарға нақты, шынайы жауап беру.

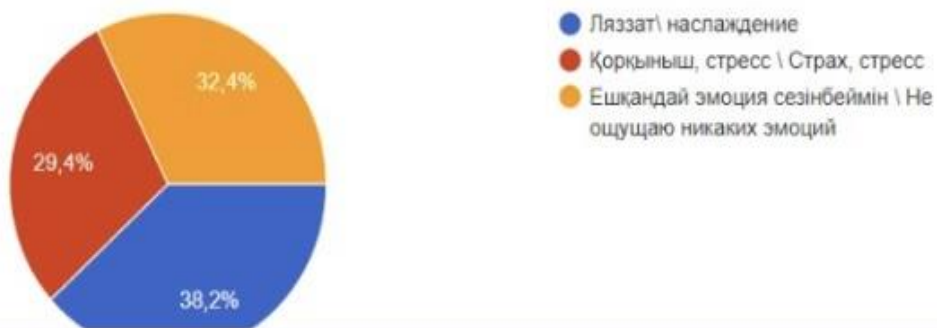
Біз сауалнама жүргізген қатысушылардың ішінде 80%-ы электрондық шылым шегушілер қатарына жатады. Бұл құрылғылардың қаншалықты қолданысқа ие екендігін айқын көрсетеді.

Адамның психикалық денсаулығы - бұл адамның өз әлеуетін жүзеге асыра алатын, әдеттегі өмірлік стресстермен күресетін, өнімді және жемісті жұмыс істейтін және қоғамға үлес қоса алатын әл-ауқат жағдайы. Осы процестерді адамның миы бір тізбек ретінде қабылдайды. Ал электрондық темекіні күнделікті өмірде үздіксіз қолданатын адамның миы тек бір тізбекті жаттанды түрде қабылдайды. Электрондық темекі шегу – біздің рецепторларымызды оятушы - керемет сезімдер және де сол шегілген темекіден ләззат алушы фактор болып қалыптасады. Әлбетте біздің миымыз сол тізбек бойынша жұмыс атқарып, күнделікті сол көңіл-күй гормондарының дозасын ұлғайтады. Адам сол сәтте автоматты түрде электрондық темекіні іздеп, соған мұқтаж болады. Бұл тәуелділіктер "гормондардың" бөлінуіне жауап беретін рецепторларды ынталандырады (адреналин және дофамин). Оған дәлел ретінде сауалнамадағы

Қолданған сәтте қандай эмоция түйсінесіз? \ Какие эмоции ощущаете во время использования устройства?

 Копировать

34 ответа

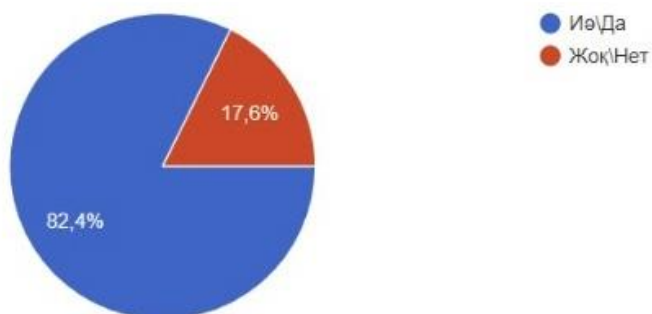
жауап нәтижесін көре аласыздар.

Сауалнамаға қатысқан темекі шегуші үнемі никотиндік аштықты сезінеді және оның миы "никотинді" іздестірудің жолдарын үнемі іздестіреді. Ал адам үшін өмірлік маңызды заттың

Сіз электронды темекі құрылғыларымен қолданасызба? \ Используете ли электронные сигареты?

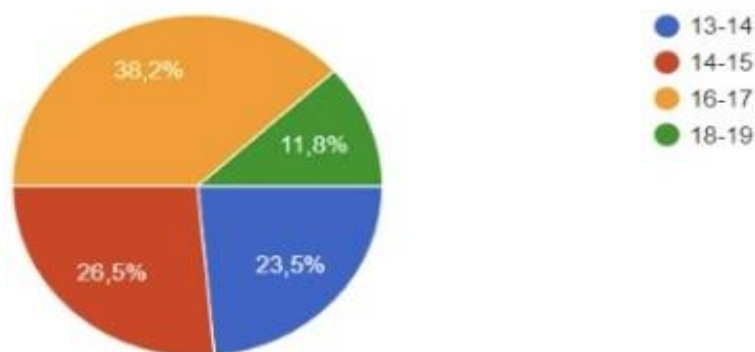
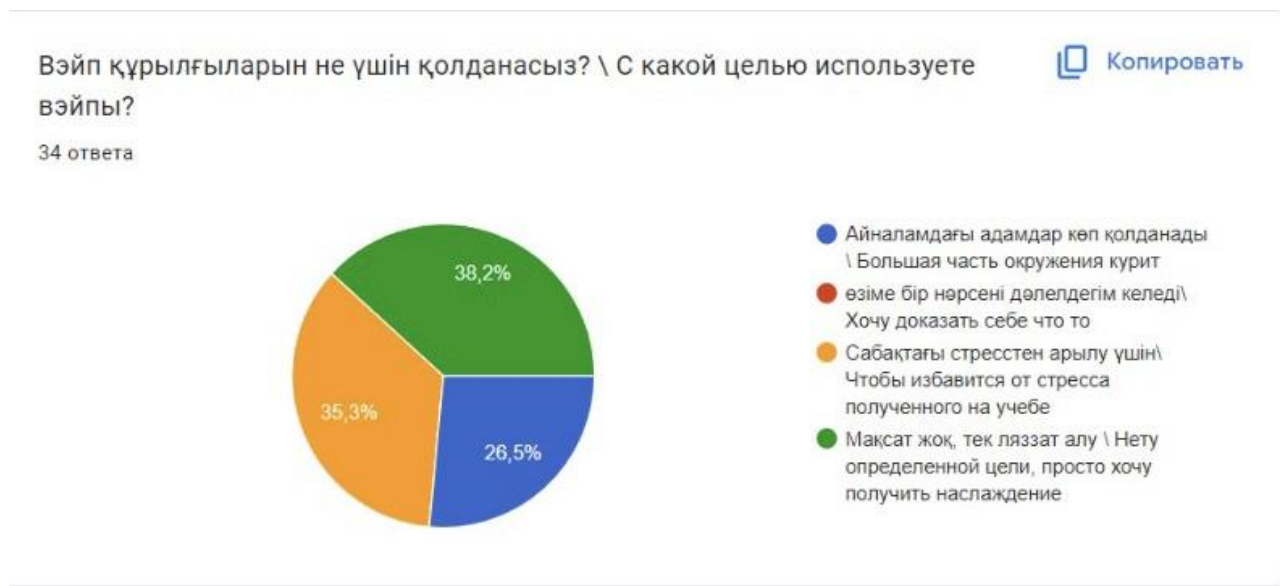
 Копировать

34 ответа

жетіспеушілігі, психикалық денсаулықтың осаулануына алып келеді. Нәтижесінде, адамдартітіркену, агрессия, мазасыздық және "темекі шегуге" деген жабайы ниет секілді сезімдерді сезіне бастайды.

Бұл шылымның түрлері мектеп жасындағы баладардан бастап өз танымалдылығын алды, және де айтып өткендей көбі ыңғайлы және иісіне байланысы қолданады екен. Сауалнамаға қатысқандардың 38.2% электронды темекіні 10-11 сыныпта бастағанын айта кетті.

Көбі ляззат алу үшін қолданады. Жоғарыда айтылып кеткендей, никотин рецепторларды қоздырып, ми гормондарды бөлуге сигнал береді. Сауалнамаға қатысқандардың 1/3 бөлігі электронды темекіні білім алу барысындағы стресстен арылу үшін қолданады деген ой білдірді. 26.5% қоршаған адамдар темекі шегетіндіктен, өздері никотинге тәуелді болғанын айқындады.

Қорытынды: Сауалнамаға қатысқандар, мектеп оқушылары мен студенттердің электронды темекіге қатысты сұрақтарға жауап беріп, вэйп құрылғылары сұранысқа ие екенін көрсетті. Қатысқандар никотинді көбінесе 16-17 жасында қабылдап бастаған. Олардың 1/3 бөлігі электронды темекіні мақсатсыз, ляззат үшін қолданатынын айқындады.

Қолданылған әдебиеттер:

1. https://npsyj.ru/articles/article/4706/?sphrase_id=41388
2. Е.В. Плакса. Психологический анализ поведения курящих. Веснік БДУ. Сер. 3. 2006. № 1, стр 58. <https://elib.bsu.by/handle/123456789/39404>
3. Перминов А.А., Кувишинов Д.Ю., Рыбникова О.С. Гендерные особенности влияния курения на вегетативную нервную систему у лиц юношеского возраста. <https://cyberleninka.ru/article/n/gendernye-osobennosti-vliyaniya-kureniya-na-vegetativnuyu-nervnuyu-sistemu-u-lits-yunosheskogo-vozrasta>.
4. E-Cigarette Use Is Associated with Increased Psychological Distress among Youth: A Pooled Cross-Sectional Analysis of State-Level Data from 2019 and 2021. *International Journal of Environmental Research and Public Health*.

ДАҒДАРЫСТЫҚ ЖАҒДАЙДАН ШЫҒУДЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ЖОЛДАРЫ

Асыланбекова Нұрдана Асыланбекқызы

Nurdaw2004@gmail.com

Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ Әлеуметтік ғылымдар факультетінің қызметкері, Астана,
Қазақстан

Ғылыми жетекшісі - Айтышева А.М.

Дағдарыс жағдайы кезінде психологиялық көмек көртесу жолдары

Адамның өмірі кез келген уақытта қиындықтарға толы, ауру болсын, өмірдің өзгеруі немесе жоғалуы. Қазіргі уақытта дағдарыс жағдайында психологиялық көмек көрсету ең маңызды тақырыптардың бәбә болып табылады. Бұл бір жағынан қиын өмірдің көбеюіне байланысты әлеуметтік және экономикалық аспектілерден туындаған жағдайлар өмір, техногендік апаттар, табиғи апаттар санының өсуімен, террористік актілер, секталар, моральдық, физикалық және күнделікті өмірдегі жыныстық зорлық-зомбылық сияқты себептермен де байланыстыруға болады. Дағдарыс сөзі гректің *krisis* – шешім, нәтиже деген сөзінен шыққан. «Дағдарысқа әкелген» шайқастарға қатысты бұл ұғымды ежелгі грек тарихшылары қолданған. Психологиядағы дағдарыс - бұл қандай да бір сыртқы әсердің нәтижесі болып табылатын ауыр психологиялық жағдай, ішкі себеппен немесе кенеттен өзгерген кезде жеке өмірінің жағдайы [24]. Гордон Хембли келесі анықтаманы ұсынады : «дағдарыс – қобалжумен бірге жүретін қауіпті мүмкіндік» [35, б. 4]. Гордон В.Олпорттың пікірінше, «...дағдарыс – бұл маңызды талап ететін эмоционалдық және психикалық күйзеліс жағдайы қысқа мерзімде әлем және өзі туралы идеялардың өзгеруі уақыты» [24, б. 6]. Көбінесе бұл қайта ойлану тұлға құрылымының өзгеруіне әкеледі. Бұл өзгерістер оң және теріс болуы мүмкін. Дағдарыс өсуіне және жетілуіне әкелуі мүмкін. Психикалық дағдарыста екі жағын ажыратуға болады: жеке өсу қаупі және жеке өсу әлеуеті. Дағдарыс деп тұлға дамуының белгілі бір мезетінде оның мақсатты өмірлік әрекеті тежелген адамның күйі ретінде қарастыруға болады. Ұзақ уақытқа созылған созылмалы дағдарыс әлеуметтік бейімделу, суицид, нейропсихикалық немесе психосоматикалық азап қаупін тудырады. Дағдарыстың хронизациясы айқын акцентуация сипаты бар, жетілмеген дүниетанымы («әлем әдемі» - «әлем қорқынышты») және өмірлік көзқарасы бір жақты адамдарға тән. Бұл адамдар дағдарыс кезеңінде көмекке мұқтаж, бұл өмірдің қиын және жауапты кезеңі ретінде ғана емес, одан әрі өмірді мағынасыз ететін тығырықтан шығу ретінде қарастырылады.

Кез келген дағдарыста, оның жетілу және даму процестерімен байланысты немесе өткір апатты жағдайда орын алатын адамда пайда болатын күшті сезімдермен байланысты. Олардың

ішіндегі ең өткірлері: бұрынғыдай өмір сүрудің мүмкін еместігі, мотивацияның төмендеуі, ұмтылыстары мен құндылықтарының төмендеуі және т.б. Дағдарыс кеңістіктің өзінде өрбиді өмір, жалпы өмірге, өмірлік мақсатқа әсер етеді. Бұрынғы өмір сүру тәсілінің мүмкін еместігі адамды дәрменсіздікке итермелейді.

Дағдарысты жеңу әрқашан басқа деңгейге өтуге әкелетін психологиялық көмек көрсетуден тұрады. Дағдарыс психологиясында дағдарыс ұғымымен қатар жиі қолданылатын ұғымдарға: стресс, фрустрация, конфликт сияқты ұғымдар, бірақ олардың мағынасы дағдарыс ұғымымен синоним емес.

Дағдарыс жағдайы – бұл адам тап болатын маңызды өмірлік мақсаттарды жүзеге асыруда кедергі жасайтын жағдайлар. Бұл жағдайды әдеттегі құралдармен шешіңіз. Өйткені «дағдарыс» ұғымы нормативті біріктіреді, адам өмірінің барысында табиғи түрде туындайтын жағдайлар және патогендік, содан кейін дағдарыс оқиғаларының типологиясы мен феноменологиясы және жағдайлары өте бай. Кеңес психологиялық әдебиеттерде дағдарыстық жағдайлардың әртүрлі классификациялары ұсынылған: сыни жағдайлар (Ф. Е. Василюк); аффективті өмірлік жағдайлар (Ф.В. Бассин); психологиялық дағдарысқа әкелетін конфликттік жағдайлар (А. Г. Амбрумова); қиын жағдайлар (А. Я. Анцупов, А. Н. Шипилов) т.б. Дағдарыс психологиялық жағдай ретінде ерекше сипатталады тәжірибе. Дағдарысты бастан кешіру алаңдаушылықпен бірге жүруі мүмкін. Кез келген аңызды жағдай мазасыздықты тудырады. Өйткені алаңдаушылық оған қарсы тұруға көмектеседі, дағдарыс жағдайында алаңдаушылықтың пайда болуы қалыпты құбылыс. Дегенмен, қатты мазасыздық санасыздықты тудырады, бұрмаланған, теріс пайымдаулар жасайды. Дағдарыс кезіндегі тағы бір сезім – дәрменсіздік, ол жағдайды жеңе алмау, ешқандай шешім таба алмау сияқты сезімдермен сипатталады. «Табан астыңнан жер сырғып жатыр» деген сияқты. Дағдарыс жағдайының адам өзінің қабілетіне күмән келтіреді, қиындықпен күресуден бас тартады. Адам өзін нашар сезініп, қабілетсіз, басқаларға тәуелді деп ойлайды.

Дағдарыс тәжірибесі көбінесе жалғыздық сезімімен бірге жүреді оларға: пайдасыздық, түсініксіздік, тығырық, үмітсіздік, бостық сезімдер.

Ф.Е. Василюк дағдарыс алаңдаушылығының төрт түрін қарастырады[19]:

1. Гедонистік алаңдаушылыққа болып жатқан нақты фактіні елемейді, жоққа шығарады, ол жалған әл-ауқат сезімін қалыптастырады.

2. Реалистік алаңдаушылық шындық принципіне бағынады. Адам болған оқиғаны мойындайды, өз мүдделерін жаңа бейнеге бейімдейді. Заттарға деген бұрынғы көзқарасқа оралу мүмкін емес, өткен уақыт жойылады деген секілді.

3. Құндылық алаңдаушылығы дағдарыстың болуын мойындайды, бірақ қабылдамайды, тағдырдың соққыларын пассивті қабылдау.

4. Шығармашылық алаңдаушылық ерік-жігері күшті тұлғаларға тән. Мұндай дағдарыс жағдайындағы адам саналы түрде іздену қабілетін сақтайды, қазіргі жағдайдан шығу жолын іздейді.

Дағдарыс жағдайларына мыналар жатады:

1. Келесі жас кезеңіне өтуге байланысты жағдайлар (жас дағдарысы).

2. Жоғалту жағдайлары.

3. Төтенше, травматикалық жағдайлар.

Бірінші типтегі дағдарыс жағдайлары өмірде жиі кездесетін жағдайлардан туындауы мүмкін жеке (мысалы, жасөспірімдер дағдарысы) және отбасылық дағдарыстар. Дағдарыс оқиғалары мен жағдайларының ішінде ерекше орын алатындарға төтенше, психотравматикалық, апатты, өйткені бұл дәл олар ең қиын тәжірибелерді тудырады, психиканы бұзады. Психоаналитикалық жұмыстарда травматикалық оқиғалар баланың дамуы кезінде пайда болатын дағдарыстармен байланысты, қоршаған ортаның оның өмірлік қажеттіліктерін

қанағаттандыру мүмкіндігі (С. Фрейд, Д. Винникот, А. Фрейд, О. Фенихель, Д. Боулби) [74] ретінде қарастырған.

Дағдарыстық көмек – дағдарысқа ұшыраған адамға шұғыл психологиялық көмек. Дағдарыс жағдайында көмекке мұқтаж адамды «клиент» деп атауға болады. Дағдарыс жағдайында психологиялық көмектің екі түрі мүмкін: дағдарыстық кеңес беру және дағдарыстық психотерапия. Кез келген дағдарыстық жағдайлар адамның сезімдерінде, мінез-құлқында және ойларында өзгерістер тудырады. Дағдарыс бойынша кеңес беру трансформациялар кезінде жасалады адамның бақылауында және ол оларды өз бетінше жеңе алады. Дағдарыс бойынша кеңес беру әдетте қысқа мерзімді және жиі болатын қарым-қатынас тактикасына негізделген. Дағдарыс психотерапиясы кеңес беруден гөрі көбірек ұзақ мерзімді, өтініш берушінің жағдайымен жұмысты, бағалауды қамтиды. Дағдарыс психотерапиясында қарым-қатынастарды зерттеуге үлкен рөл беріледі, клиент (пациент) мен психотерапевт арасындағы даму, бұл қатынастардың динамикасы ескеріледі.

Дағдарыстық психологиялық көмектің негізгі принциптері.

1. Эмпатикалық байланыс. Эмпатия – басқа адамның не сезінетінін сезіну.
2. Тыңдау және түсіну. Дағдарыс көмегін көрсету кезінде тек қана маңызды емес кеңес беру схемасын ұстаныңыз. Бұл кәсіпқой үшін өте маңызды.
3. Объективтілік және реализм.
4. Психологтың белсенділігінің жоғары деңгейі.
5. Мақсаттардың шектелуі.
6. Экологиялық тазалық. Көмек көрсету кезінде «жоқ» деген қағиданы есте ұстаған жөн. Дағдарысты басқарудың әдістерін мұқият таңдау маңызды.
7. Жеке өсу мен дамуға көңіл бөлу. Дағдарыс жағдайы ауру ретінде емес, қалыпты реакция ретінде қарастырылуы керек.
8. Сыйластық яғни клиентті құрметтеу.
9. Қолдау.

Дағдарыс жағдайында жәбірленуші әрқашан психикалық толқу жағдайында болатынын есте ұстаған жөн. Бұл норма. Оңтайлы – қозудың орташа деңгейі. Жәбірленушіге сіздің жақын жерде екеніңізді және құтқару шаралары жүріп жатқанын хабарлаңыз. Жәбірленуші бұл жағдайда жалғыз емес екенін сезінуі керек. Жәбірленушіге жақындап, мысалы: «Жедел жәрдем келгенше мен сенімен бірге боламын». Жәбірленушіге қазір не болып жатқаны туралы да хабарлау керек. Өзіңіздің физикалық және психологиялық қауіпсіздігіңіз туралы қамқорлық жасаңыз. Психологиялық көмек көрсету сіздің міндеттеріңіздің бөлігі болмаса, егер қаламасаңыз (жағымсыз немесе басқа себептермен) бұл көмекті көрсетпеңіз. Мұны істей алатын адамды табыңыз. Бірден әрекет жасамаңыз. Айналаңызға қарап, қандай көмек (психологиялықтан басқа) қажет екенін, зардап шеккендердің қайсысына көбірек мұқтаж екенін шешіңіз. Бір зардап шеккендерге 30 секунд, бірнеше зардап шеккендерге шамамен 5 минут беріңіз. Өзіңізді таныстырыңыз, кім екеніңізді және қандай функцияларды орындайтыныңызды айтыңыз. Көмекке мұқтаж адамдардың есімдерін табыңыз. Зардап шеккендерге тез арада көмек келетінін, бұл жағдайда қолдан келгеннің бәрін жасап жатқаныңызды айтыңыз. Жәбірленушіні бейтаныс көздерден аулақ ұстауға тырысыңыз. Дағдарыс жағдайындағы адамға қызық көзқарас өте жағымсыз. Егер көрермендер кетпесе, оларға тапсырма беріңіз, мысалы, қызыққан адамды оқиға орнынан қуып жіберіңіз. Мұқият (жағдайға сәйкес әрекет ету) дене байланысын орнатыңыз. Жеңіл дене байланысы әдетте зардап шеккендерді тыныштандырады. Сондықтан жәбірленушіні қолынан ұстаңыз немесе иығына тигізіңіз. Басына немесе дененің басқа бөліктеріне қол тигізу ұсынылмайды. Жәбірленушімен бірдей деңгейде (көздің сызығына назар аудару) позицияны алыңыз. Медициналық көмек көрсету кезінде де зардап шегушімен бір деңгейде болуға тырысыңыз. Жәбірленушімен сөйлескенде, оған арқаңызды бұрмауға

тырысыңыз. Жәбірленуші сөйлесін. Мұқият, белсенді тыңдаңыз, кедергі жасамаңыз. Өз міндеттеріңізді орындауда шыдамды болыңыз, жәбірленушінің сезімі мен ойына мұқият болыңыз. Жәбірленуші есін жоғалтып алса да, сабырлы үнмен сөйлеңіз. Толқудың керегі жоқ. Жауап беруден аулақ болыңыз. Позитивті қайталаңыз. Жәбірленушіден: «Мен сіз үшін бірдеңе істей аламын ба?» деп сұраңыз. Егер сіз жанашырлық танытсаңыз, оны айтудан тартынбаңыз. Оның жағдайына көмектесу үшін қандай қадамдар жасау керектігін айтыңыз. Біліктілігіңіз бен тәжірибеңіз туралы айтып беріңіз. Кәсіби құзыреттілік сенімділік береді. Жәбірленуші өз құзыретіне сенсін. Мүмкін болса, оған қолынан келетін тапсырма беріңіз. Мұны оның өз құндылығына сендіру, өзін басқару және реттеу қабілетін бекіту үшін пайдаланыңыз. Жәбірленушіге қажет болғанша онымен бірге болатыныңызды айтыңыз. Қоштасу кезінде, қажет болса, өзіңізге алмастырушыны табыңыз және оған жәбірленушімен не істеу керектігін нұсқаңыз. Көмек көрсету үшін жәбірленушінің тікелей айналасындағы адамдарды тартыңыз. Оларға нұсқау беріңіз және оларға қарапайым тапсырмалар беріңіз. Біреуді кінәлі сезінуі мүмкін кез келген сөздерден аулақ болыңыз. Негізгі ережелердің бірі - әрбір адамның жасырын, пайдаланылмаған психикалық ресурстары бар екенін бекіту. Кеңес берушінің де, терапевттің де негізгі міндеті – клиенттің осы ресурстарға қол жеткізуін қамтамасыз ету. Посттравматикалық жағдайдағы психологиялық көмектің мәні жәбірленушінің өзі үшін, оның мінез-құлқы, денсаулығы үшін жауапкершілік механизмін бастауы мүмкін.

Қорытындылай келе, дағдарыстық жағдайлар кезінде адам бойында болатын негізгі ерекшеліктерді ескере отырып көмек көрсету жолдарын өолданамыз. Көмек көрсетудің екі түрі: дағдарыстық кеңес беру және дағдарыстық психотерапияны қарастырдық. Клиентпен қандай принциппен жұмыс жүргізу керектігін қарастырдық.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. Попова Р.Р. Психологическая помощь в кризисных и чрезвычайных ситуациях: Учебное пособие. – Казань: Издательство Казанского ун-та, 2013. – с.
2. Урядова, Анна Владимировна. Управление кризисными ситуациями: учебно-методическое пособие / А. В. Урядова ; Яросл. гос. ун-т им. П. Г. Демидова. — Ярославль: ЯрГУ, 2017. — 40 с

УДК 373:130.122

КИБЕРБУЛЛИНГ КАК НОВЫЙ ВИД ШКОЛЬНОГО НАСИЛИЯ

Балтабаева Зульфия Фахриддиновна

Lunagul.77@mail.ru

студентка 4 курса специальности Педагогика и психология факультета

История и педагогика ЮКУ им.М.Ауезова, Шымкент, Казахстан

Научный руководитель – А.Т.Сарипбекова

С вовлечением детей и подростков в мир социальных сетей и мобильных телефонов появился новый вид школьного насилия - кибербуллинг. Автор Авдулова Т.П. в своем труде описывает проблему современного подростка: «Дополнительной потребностью становится стремление к отгороженности от мира, созданию собственного индивидуального пространства здесь и сейчас. Подростки выстраивают социальные барьеры в виде наушников, капюшонов и гаджетов, защищаясь от чрезмерного вмешательства окружения, ограничивая контакты и информационное воздействие. Поколение «в зоне доступа» ищет собственные пути сепарации, бесконфликтного, но системного отделения от окружения...»[1]. Именно в онлайн - пространстве подросток рискует стать жертвой кибертравли.

Кибербуллинг - это унижение или травля с помощью мобильных телефонов, других электронных устройств. Ежегодно все мировое сообщество 11 ноября отмечает День борьбы с кибербуллингом. Это значит, что проблема кибербуллинга имеет международный глобальный характер. От травли в интернете и в реальной жизни страдает большое количество людей, особенно подростки. Ужиться в новом коллективе всегда сложно, но, если неприятие превращается в травлю, нужно быть готовым ее остановить. Автор Стрельцова В.И выделяет восемь основных типов буллинга:

- *перепалки, или флейминг* - обмен короткими эмоциональными репликами между двумя и более людьми, разворачивается обычно в публичных местах сети.

- *нападки, постоянные изнурительные атаки* - повторяющиеся оскорбительные сообщения, направленные на жертву (например, сотни sms на мобильный телефон, постоянные звонки), с перегрузкой персональных каналов коммуникации.

- *клевета* - распространение оскорбительной и неправдивой информации. Текстовые сообщения, фото, песни, которые часто имеют сексуальный характер.

- *самозванство, перевоплощение в определенное лицо* - преследователь позиционирует себя как жертву, используя ее пароль доступа к аккаунту в социальных сетях, в блоге, почте, системе мгновенных сообщений, либо создает свой эккаунт с аналогичным никнеймом и осуществляет от имени жертвы негативную коммуникацию.

- *надувательство, выманивание конфиденциальной информации и ее распространение* - получение персональной информации и публикация ее в интернете или передача тем, кому она не предназначалась.

- *отчуждение*. Любому человеку присуще желание быть включенным в группу. Исключение же из группы воспринимается как социальная смерть. Чем в большей степени человек исключается из взаимодействия, тем хуже он себя чувствует, и тем больше падает его самооценка.

- *киберпреследование* - скрытое выслеживание жертвы с целью организации нападения, избиения, изнасилования и т.д.

- *хеппислепинг*- это физическая атака, жесткое избиение жертвы в присутствии большого числа свидетелей, которые стараются запечатлеть событие, снимая все на камеры мобильных телефонов. Цель - выложить запись в Интернет и насладиться ложной славой [2]. Различия кибербуллинга от традиционного реального обусловлены особенностями интернет-среды: анонимностью, возможностью фальсификации, наличием огромной аудитории, возможностью достать жертву в любом месте и в любое время.

Школьные психологи отмечают, что реальный буллинг - это ситуация в школьном дворе, где старшие или более сильные дети терроризируют младших, слабых, он заканчивается, когда ребенок приходит из школы домой. Кибербуллинг продолжается все время: информационно-коммуникационные технологии становятся неотъемлемой частью жизни современных подростков, и от кибернападков невозможно спрятаться. В отличие от реальной травли, для кибербуллинга не нужны мышцы или высокий рост, а только технические средства, время и желание кого-то терроризировать.

Взрослые должны знать симптомы, проявляющиеся у жертв интернет-травли:

- ухудшение показателей здоровья. Сюда могут относиться такие симптомы, как головная боль, боль в животе, проблемы со сном, подавленное настроение.

- изменение поведения. Сигналом для тревоги может послужить неожиданная замкнутость и закрытость ученика, снижение успеваемости в школе, отстраненность от реального мира, частое пребывание в мире фантазий и в мире онлайн-игр.

- пропажа личных вещей ученика. Неожиданное исчезновение любимых вещей ученика и денег, которое легко могут заметить родители.

-недооценка серьезности и умаление значение кибер-террора. Жертвы травли на первом этапе общения со взрослыми зачастую скрывают случаи кибер-травли, которые осуществляют с ними другие ученики или умаляют их значения в глазах взрослых. Если есть серьезные подозрения на наличие кибер-террора, необходимо провести повторную беседу с учеником и усилить наблюдение за ним [3]. Рассмотрим предполагаемые виды защит от интернет-травли. Как только школьник становится жертвой травли, так сразу к нему приходит ощущение полной беспомощности. Словесные аргументы или просьбы оставить в покое не имеют шансов в борьбе с анонимной кибермоббинг группой. Низкая самооценка жертвы обостряет ситуацию отчаяния и беспомощности. Оставшись «наедине» с преследователем, трудно ожидать помощи или поддержки со стороны: если негативное видео попало в сеть, то за короткий период времени оно наберет большое количество просмотров. Как следствием может стать незамедлительная социальная стигматизация (появление ярлыка) жертвы.

Родители должны подробно расспросить ребёнка о случившемся прецеденте травли и информировать о нём школу. Взрослые могут также помочь детям и подросткам в противостоянии кибер-террору: например, могут сообщить полиции, выступить в качестве медиатора в разрешении конфликта. Также необходимо сохранить свидетельства этого события. Сделать копии полученных сообщений. Родителям необходимо сохранять спокойствие - они могут еще больше напугать ребенка своей бурной реакцией. Главной задачей является эмоциональная поддержка. Не следует преуменьшать значение агрессии против ребенка, но и пугать также не следует: нужно дать ребенку уверенность в том, что проблему можно преодолеть. Взрослые не должны наказывать и ограничивать действия ребенка в ответ на его признание. Необходимо проговорить с ребенком ситуацию и внимательно его выслушать. Обсудить простейшие правила безопасности при пользовании интернетом, дать советы по дальнейшему предотвращению кибер-буллинга. Одноразовой беседы будет недостаточно - медийный иммунитет, как и биологический, не формируется раз и навсегда, а требует периодического обновления.

В рамках кампании против кибербуллинга некоторые создатели антивирусных программ во многих цивилизованных странах создают интерактивные порталы, которые помогают родителям научиться замечать косвенные признаки кибербуллинга [4].

Психолог Марина Солдатенкова раскрывает пошаговую инструкцию по борьбе с кибербуллингом в социальных сетях:

- узнайте, на какой площадке - во Вконтакте, Инстаграме и т.л. - происходит травля.
- сообщите о произошедшем представителям социальной сети.
- подумайте, кому еще нужно сообщить о ситуации. Пытаться выяснять отношения с обидчиками самостоятельно чаще всего бесполезно и может все ухудшить.
- сохраните доказательства - не удаляйте буллинговые электронные письма или сообщения.
- помогите ребенку изменить настройки его профиля в социальных сетях
- поддержите ребенка. Расскажите ему о том, что он не виноват.
- до ребенка важно донести, что с незнакомцами в интернете нужно общаться как с незнакомыми на улице и не добавлять их в друзья. Если контакт с ребенком есть - а так, к сожалению, бывает не у всех родителей - попросите его обязательно держать вас в курсе о развитии ситуации и не отвечать на оскорбления.
- настройте компьютер ребенка - установите антивирус, включите фаервол, настройте браузер. Объясните ребенку, что ему стоит игнорировать звонки и СМС с незнакомых номеров.
- сделайте ребенку ограниченную учетную запись.

Совершенствование знаний и понимания в области медиакомпетенций родителей, педагогов, школьных психологов - лучшая профилактика в борьбе с преследованием. Таким

образом, важно помнить, кибербуллинг - это агрессия. Не стоит обесценивать эмоции человека, который перенес насилие в интернете. Подверженные травле школьники страдают не понарошку, причем это может быть не только психологическая, но и физическая боль. Отключение интернета и другие санкции не помогут. Лучше всего проявить эмпатию и выразить поддержку.

Список использованных источников

1. Авдулова Т. Психология подросткового возраста. М: Изд-во Юрайт, 2023. - 394 с.
2. <https://pcenter-tlt.ru/kiberbulling-chto-eto-takoe>
3. Э.Мэтьюз. Как остановить травлю? Помогите ребенку справиться с обидчиками в интернете и школе. Изд-во: Эксмо, 2020-254 с.
4. Э. Руланн. Как остановить травлю в школе. Психология моббинга. Изд-во: [Генезис](#), 2012 г.- 264 с.

ОӘЖ 159.9

ОТБАСЫ МҮШЕЛЕРІНІҢ ӨЗАРА ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСЫ – ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ФЕНОМЕН РЕТІНДЕ

Бейм Яна

psx11team@mail.ru

Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Психология білім беру бағдарламасы, 4 курс студенті
Астана, Қазақстан

Ғылыми жетекші – пс.ғ.к. Б.Ш. Байжуманова

Адамның жеке басының алғашқы қалыптасуы отбасынан басталады. Оның ер жетіп өсуі, бойындағы алғашқы адамгершілік белгілер отбасында қалыптасады, сондықтан да туған үйдің жылуы – оның көкірегінде көп жылдар бойы сақталып, мәңгі есінде жүреді. Ақын сөзімен айтқанда: «Отбасы – табиғат сыйлаған кереметтердің бірі», - десек артық емес. Жеке адамның бойындағы ар-ұяты, ақыл-ойы, адамгершілігі, басқа адамдармен қарым-қатынаста, мәдениеттілікті тәрбиелеуде отбасы алғашқы қадам. Сондықтан, отбасы өте қажетті, басқадай ешнәрсемен өзгертуге (ауыстыруға) болмайтын баспалдақ. Отбасы – сыйластық, жарастық орнаған орта. Отбасы – бала тәрбиесінің ең алғашқы ұжымы.

Отбасының басты қазығы, алтын тіреу дінгегі – бала. Баланың тәрбиелі болып өсуіне берекелі отбасының әсері мол. Отбасының әрбір мүшесі, өзара сөйлесіп, не болмаса ата-ананың, баланың міндетін атқару ғана емес, береке-бірлік, сүйіспеншілікпен араласса, босағасы берік, шаңырағы биік отбасына айналары сөзсіз.

Ата мен ана – бала тәрбиесінің қамқоршысы, өнегесі.

Ата-асқар тау,

Ана – бауырдағы бұлақ,

Бала жағасындағы құрақ – деп ата-ана мен баланы табиғаттың тамаша құбылыстарына теңеген халық мақалына қайран қаларсың.

Отбасы – адам ғұмырының тірегі ғана емес, қоғамның да басты негізі.

2006 жылдан бері жыл сайын Қазақстан Республикасында Мерейлі Отбасы байқауы ұйымдастырылып келеді

Көшпелі және рулық-тайпалық негізде құрылған халықтарда туыстық байланыстар қоғамдық қарым-қатынастың негізін қалайды. Рулас ағайын, туыс, жақын туыс, аталас, бір ата

баласы, бір әке баласы арасында туыстық байланыстан туындайтын парыз бен қарыз міндеттер өте көп. Олар қазақтың ғұрыптық заң-салттарымен бекітілген.

Отбасында негізгі туыстық қатынас - ерлер жағымен есептелген. Сонымен қатар әйел жағымен де туыстық байланыстардың атаулары бар. Қыздан туған балаларды жиен деп атап, балалар үшін шешесінің туыстары нағашы, нағашы жұрт деп аталды. Қазақ салты бойынша жиенді ренжітуге болмайды, сұрағанын беріп, көңілін жықпауға тырысқан.

Жалпы алғанда, қазақтың туыстық қатынас атаулары 90-ға жетеді.

Көнекөз шежіреші қариялар бір атадан келесі атаның баласын, туыстық тармақтарды еш қиналмастан-ақ тарқата береді. Осылайша, тарихи оқиғалар, аңыз-әңгімелер атадан балаға жалғастырылады.

Туыстық жүйенің ең негізі, бел ортасы – отбасы саналады. Барлық алыс-жақын туыстық – осы отбасынан есептеледі.

Қазақ отбасы негізінен үш ұрпақтан тұрады. Ол – *ата, әке, бала*.

Аталар мен апалар ауыл-аймақ, ағайын арасының берекесі, ақылшысы болып келеді. Олардың әрқашанда мәртебесі биік болып, сый-құрметке бөленген. Өйткені, үлкенді сыйлауды қадір тұтқан қазақ салты бойынша көргені мен тұрмыста түйгені көп, тәжірибесі мол адамның сыйға бөленуі заңды құбылыс деп танылған. Үлкенді сыйлау, ақылын тыңдау көргенділік деп есептеледі.

Дәстүрлі қоғамда ата-апаның тәрбиесін көрмей өскен бала болмаған. Ата-апалар жыр, дастан, ертегі айтып немере-шөберелерін рухани байытып тәрбиелеп отырған.

Қазақтың ежелгі дәстүрі бойынша тұңғыш немересін атасы мен апасы өз қолына алып, немере ыстық болғандықтан балаларынан да артық көріп, тәрбиелеген. Тұңғыш немерелер ата-апасын өз әке-шешесіндей санап, туған әке-шешесін тек қана өскеннен кейін де танып жатады. Кейде тұңғыш немересі кенже ұлының орнына, атасының қара шаңырағына ие болып та қалатын жәйт кездеседі.

Әке - әулет басшысы, отбасы мүшелерінің тірегі, асырап сақтаушысы, қамқоршысы. Отбасындағы ұл тәрбиесінде әке мен апалардың орны ерекше.

Әке үйі барлық балалары үшін үлкен үй, қара шаңырақ деген киелі ұғымдармен сыйлы да құрметті.

Қара шаңырақ, үлкен үй деп атайтын әкенің үйіне болашақта кенже ұл ие болып, қарттарды бағып-қағатын, көне салт бүгінгі қазақ отбасыларында да сақталған. Ал үлкендері үйленіп үй болысымен еншілерін алып, бөлек шыққан. Жасы кіші болса да кенже иеленген үлкен үй басқа жасы үлкен туыстары үшін де қадірлі, қасиетті үй ретінде саналған.

Қазақ қоғамындағы әйелдердің орны жайлы әңгімелегенде, Орта Азияны мекендеген басқа халықтардың әйелдерімен салыстырғанда қазақ қыздары мен әйелдерінің анағұрлым еркін болғанын айтқан жөн. Олар жүздерін жамылғылармен бүркемей, ашық өмір сүрген. Дегенмен, қазақ әйелдері үшін басты міндет – отбасы беріктігін сақтау, бала тәрбиелеу, ерлерін барынша сыйлау, рухани қолдау көрсету болып табылады.

Түйгені көп шешесі қызымен, келінімен өмір тәжірибелерін бөлісіп, болашақ үлкен өмірге дайындайды. Туыс ағайындардың әйелдері – абысындардың қарым-қатынасы өзара көмек пен түсіністікке, берекеге құрылады. Сондықтан да, «Абысын тату болса, ас көп, ағайын тату болса, ат көп», - деген.

Әкенің мінез-құлқы, өзгелермен қарым-қатынасы, өнер білімі ұл баланың көз алдындағы үлгі-өнеге алатын, соған қарап өсетін нысанасы. Қазақта біреудің баласы жақсы, өнегелі азамат болса: « Оның әкесі немесе атасы жақсы кісі еді, көргенді бала екен, өнегелі жерден шыққан ғой», - деп мадақтайды.

«Әке көрген оқ жонар, шеше көрген тон пішер» дегендей, отбасында ұлдар әкелері немесе аталарының бойындағы қасиет пен өнерін үйреніп өскен. Шығармашылықта, ақындықта

танылған жас баланың тәрбиесіне аса назар аударылған. Ата өнерін ұрпағының қууы, оны мирас етуі қазақ отбасыларында жиі кездесетін дәстүр. Билік, батырлық, әншілік, серілік, мергендік, аңшылық, зергерлік сияқты ата-баба өнерін жеті атасына дейін жалғастырған әулеттер қазір де баршылық.

«Әкеге қарап ұл өсер, шешеге қарап қыз өсер» дейтін қазақ қыз балаларының тәрбиесіне аса үлкен назар аударды. Кәмелетке толғанға дейін бойжеткен болашақ отбасы өмірінің басты міндеттерінен сабақ алды. Ол ерінің адал жары, ана болу, отбасы беріктігін сақтаушы қызметіне, шаруашылықтың барлық жақтарын игеріп жүргізуге, қонақты лайықты қарсы алуға, туыстарын сыйлап қадірлеуге дайындық тәрбиесі. Көргенді отбасылары қыз баланы «қонақ» деп мәпелеп, қадірлеп өсірген. Қыз баланың тәрбиесіне ең бірінші анасы жауапты болған. Сондықтан қазақ «Шешесіне қарап қызын ал» – деген.

Ұзатылып келген қалыңдық үйлену тойының ертеңінде бүкіл ру, әулет, ауылға келін болып саналады. Өзі аттаған босағасының, рудың адамы санатына қосылып кетеді.

Қазақ жақсы келінді қызынан кем көрмеген.

Қазақ дәстүрінде үлкеннің атын атамай, тіріде өзін, өлгенде аруағын құрметтеу - жақсы келіннің әдептілігі мен тәрбиелілігінің айғағы.

Тұрмыстағы көргені мен түйгені, ақылдылығы, парасатты келінді есейе келе, ауыл-үй құлақ салып ақылдасатын ана дәрежесіне көтереді.

Қызына құда түсіп, айттырған күннен бастап жігіт қыз ауылы үшін күйеу атанып кете барады. Күйеу қайын жұртында төрге шықпайды, оған сыбағалы асы деп асықты жілік пен төс тартылады.

Әрине, жасы егделеген сайын, күйеудің әлеуметтік мәртебесі де жоғарылайтыны белгілі. «Күйеу қартайса құда болады», сөзі осы уақыт аралығында күйеу жақтан әлденеше қыз алысып, қыз беріскендігін, күйеудің де беделді адам бола бастағандығын айғақтаса керек. Қазақтың «Күйеуді қызым үшін сыйлаймын» деген сөзінде де үлкен мән бар.

Отбасы берекесі имандылықтан басталады десек, имандылық – адамның қоғамдағы, күнделікті өмірдегі іс-әрекеттерін белгілі бір қалыпқа түсіретін ішкі рухани реттеуіш, қадір-қасиет, адам бойындағы адамгершілік, ізгілік, кісілік белгісі. Дәстүрлі қазақ қоғамында адамның имандылығына – мінез-құлық жүйесіндегі ерекшеліктеріне көп көңіл бөлінген. Адамның жарық дүниеге келуі, өсуі, ержетуі, тіршілік етуі, қартаюы, ата мен баланың қарым-қатынасы, үлкендік пен кішілік, сыйластық, әдептілік пен арлылық, инабаттылық тәрізді маңызды мәселелер имандылықтың маңызды құрамдас бөлігі ретінде ешқашан да назардан тыс қалмаған.

Жастардың үлкендерге құрмет көрсетуі, үлкендердің кішілерге ізет білдіруі өмір сүру салтына айналған. Қоғамда берік қалыптасқан осындай көрегенділікпен өмір кешу дағдылары жинала келіп, барша адамгершілік қағидалардың, Имандылықтың жазылмаған кодекстерінің қалыптасуына негіз болған.

Бойына адамгершілік асыл қасиеттерді жинап өскен жасты «көргенді» деп, жүрегінен нұр, өңінен жылу кетпейтін, әрдайым жақсылық жолын ойлайтын, әр істе әділдік көрсететін адамдарды «иманды» деп атаған. Мұсылмандық дүниетаным бойынша Имандылық иманнан пайда болады. Ал иман – жүректегі нұр, нұрдың сыртқы болмысы, яғни Имандылық. Алла тағалаға иман еткен адамға бітетін көркем мінез. Алла жіберген әрбір пайғамбарының міндеті – иман мен Имандылыққа уағыздау деп саналған. Ең соңғы *пайғамбар Мұхаммед* «Мен ең ғажап көркем мінезді толықтыру үшін жіберілдім», - деуі арқылы әлемдегі тәлім-тәрбие мен имандылықтың қаншалықты маңызды екенін көрсеткен, Имандылыққа өзі бірінші үлгі болған делінеді. Алла тағала адамды иман мен имандылық үшін жаратқан, сондықтан: «Алланың мінезінен үлгі-өнеге алындар» (Мұхаммед пайғамбар), - деп уағыздалады. Имандылықтың негізін мұсылмандар **Құранда** деп біледі. Құран Кәрімнен ең көп үлгі алған Мұхаммед пайғамбардың мінезі жайлы Хазіреті Айша: «Оның мінезі - Құран», - деп жауап берген. Ізгі істер

діни ұғым бойынша Имандылық болып табылады. Қазіргі зайырлы өркениетті қоғамда имандылық – аса қастерлі, биік адамшылық қасиет ретінде ұсынылады.

Шәкәрім Құдайбердіұлының Иманым атты жинағында жаратылыс жұмбағы, Алла мен адам қарым-қатынасы, иман жайлы жазған туындылары қамтылған. Ой бастауы Құран Кәрімнен құйылар Шәкәрімнің сыр сөздері бүгінгі қоғамның тынысымен үндес екендігі даусыз. Қазақ қауымының ғана емес, жалпы адамзат баласының рухани қазынасы үшін өлмес өсиет қалдырған Шәкәрім бабамыздың асыл мағыналы сыр сөздерінің жылдар өткен сайын жаңғыратыны шындыққа айналып отыр.

«Ислам шариғатын ұстанумен молда болармын» деген қате көзқарастан аулақ болу керек. Дін – деген сенім. Алла тағаланың Жаратушы күш екеніне, Құран Кәрім мұсылман қауымның Конституциясы екеніне сеніп, амал қылған дұрыс.

Имандылыққа қарама-қарсы жағымсыз сипат – имансыздық.

Қоғамның қуат тірегі – отбасы. Сол отбасының бекем болуы көбіне әйел адамдарға байланысты. Алайда әйелдер хұқығы исламға дейін мүлдем адам төзгісіз еді. Арабтар әйел затының ар-намысын қорлап, қажет десеңіз қыздарын тірідей жерге көмді: әйелдер хұқығы тек арабтарда ғана емес, бүкіл дүние жүзі халықтары арасында мәз болмай, ар-намысы тапталып жатты.

Үнділерде әйелдер мүлік қатарында қаралып, ерлерінің жеке меншігі саналды. Сати заңы бойынша өлген ерімен бірге әйелі де өртенген. Мұндай өлім қасиетті, еріне шын берілу тұрғысында саналғанымен кімнің өлгісі келеді? Сөйтсе де оларды күштеп өртеп отырған. Оның үстіне жесір қалған әйелдерге тұрмыс құруға тиым салу заңы тағы болды. Осындай тағылық заң тек XIX ғасырдың ортасында ғана күшін жойды.

Басқа елдерде, мысалы, Жапонияда әйелдерге көпшілік табынатын орындарда табынуға тиым салынған. Қытайда да шіркеуге әйелдерді енгізбеген: Рим Заңы бойынша әйел еріне басыбайлы болып, өзіне тиісті дүние-мүлікке де ие бола алмаған. Сол секілді өзіне бала да асырап ала алмаған.

Қорыта айтқанда, отбасы мүшелерінің негізгі мәрбесі, әлеуметтік рөлі мен өзара қарым-қатынасы адам өмірінде маңызы зор. Отбасылық міндеттерді орындау мен рөлдік қызметті атқару тұлға аралық қарым-қатынас арқылы жүзеге асатындықтан, отбасындағы ересектердің психологиялық ерекшеліктері мен жалпы психологиялық хал-ахуалы отбасының кішкентай мүшелері – балаларға тікелей беріледі. Осының негізінде адамгершілік, имандылық сияқты тұлғалық қасиеттер қаланады.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Диагностика выявления проблем в детско-родительских отношениях: методическое пособие. – Ангарск – Иркутск: УМЦ РСО, 2017. – 104 с.
2. Гилева, Н. С. Психодиагностика : учебное пособие для студентов направлений подготовки высшего образования – бакалавриата «Психология», «Психо-лого-педагогическое образование», «Педагогическое образование», «Специально-дефектологическое образование», «Социальная работа» / Н. С. Гилева. – Омск: Изд-во ОмГА, 2017. – 172 с.
3. К.А. Оразбекова «Отбасы Психологиясы».
4. Семья өміріндегі әдеп және психология: Мұғалімге арналған байқау құралы Қ.Жарықбаев, С.Әбдірахманов, Ә. Алдамұратов.

ҚАРЫМ-ҚАТЫНАС ПСИХОЛОГИЯСЫ

Бексултанова Альмира Бексултановна

Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Психология білім беру бағдарламасы, 4 курс студенті

Астана, Қазақстан

Ғылыми жетекші – пс.ғ.к А.М. Айтышева

Мақалада қарым-қатынас түрлері қарастырылады, сонымен қатар қарым-қатынаста қиындықтары туындайтындығы, қарым-қатынас психологиясын білуге көмектесетін мәселелер сипатталған. Қарым-қатынас өте маңызды рөл атқарады. Біз бір-біріміз туралы әртүрлі ақпаратты білеміз, оған қалай жауап беру керектігін түсінеміз. Қарым-қатынас психологиясы-бұл қарым-қатынас туралы ғылым, оның әртүрлі формаларын, түрлерін зерттейді, адамдар арасындағы қарым-қатынас пен қарым-қатынас мәселесін шешеді.

Кілт сөздер: қарым-қатынас, өзара әрекеттесу, қарым-қатынас түрлері, қарым-қатынас құрылымы қарым-қатынас тараптары, қарым-қатынас кедергілері, қарым-қатынас кедергілерін жеңу жолдары.

Кіріспе

Қарым – қатынас бұл адамдар арасындағы өзара әрекеттесуді сипаттайтын және адамның қоғам мен мәдениетке ену қажеттілігін сипаттайтын ұғым. Адам басқа адамдармен қарым-қатынас пен қарым-қатынас нәтижесінде жеке тұлғаға айналады. Қарым-қатынаста адам өзін-өзі анықтайды және өзін-өзі көрсетеді, өзінің жеке ерекшеліктерін ашады және дамытады. Мыңжылдықтар бойы бір-бірімен қарым-қатынаста әртүрлі ұрпақтарды білдіретін адамдар ақпарат алмасады, жинақтайды және сақтайды. Қарым-қатынастың арқасында қазіргі уақытта адамдар заманауи ғылыми және күнделікті білімге ие. Қарым-қатынас біздің туылған сәттен бастап пайда болады және адамға бүкіл өмірімен бірге жүреді.

Адам дамыған тұлғаға тән қасиеттердің ешқайсысы жоқ болып дүниеге келеді. Ол барлық осы қасиеттерді адамдармен қарым-қатынас арқылы алады. Қарым-қатынас баланың жалпы психикалық дамуының маңызды факторларының бірі болып табылады. Бала кезінен бастап балалар дыбыстарды тыңдайды, ата-аналарының еріндерінің қозғалысын бақылайды, таныс дауыстарды білгенде қуанады. Алғашқы күннен бастап олар сөйлеу дыбыстарын сіңіреді, сөздерді жинайды және жинақтайды. Осылайша, бала біртіндеп өзінің пассивті сөздік қорын дамытады, оны кейінірек белсенді қолдана бастайды.

Қазіргі уақытта бұқаралық ақпарат құралдарының дамуы ересектер мен балалардың бір-бірімен байланысын едәуір қысқартты. Дегенмен, тіпті ең жақсы телешоулар, онлайн ойындар, онлайн байланыс, баспа басылымдары, телефон арқылы сөйлесу тікелей байланыстың маңыздылығын алмастыра алмайды. Тірі қарым-қатынас кезінде сіз шынымен достар таба аласыз, жаңа эмоциялар мен әсерлерді сезінесіз, қызықты өмірлік оқиғаларға қатыса аласыз, бір нәрсені түсініп, бір нәрсені үйренесіз, тіпті өміріңізді толығымен өзгерте аласыз.

Гипотеза: қарым – қатынас адамдардың негізгі іс-әрекеттерінің бірі болып табылады, ол танымдық процестердің, эмоционалды-ерікті саланың дамуына ықпал етіп қана қоймайды, сонымен бірге жеке тұлғаның қалыптасуына әсер етеді. Мақсаты: қарым – қатынастың эмоционалды-ерікті саланың дамуына және баланың жеке басының қалыптасуына әсерін анықтау.

Пән: қарым-қатынас адамның негізгі іс-әрекеті ретінде.

Нысан: баланың өміріндегі қарым-қатынастың маңызы.

Тапсырмалар:

* адам өміріндегі қарым-қатынастың маңызы туралы педагогикалық, психологиялық, әдістемелік әдебиеттерді зерттеу;

* әр түрлі жастағы балалардағы қарым-қатынас ерекшеліктерін анықтау;

* қарым – қатынастың баланың жеке басының және эмоционалды-ерікті саласының қалыптасуына әсерін анықтауға зерттеу жүргізу.

Зерттеу әдістері: теориялық (психологиялық-педагогикалық әдебиеттерді талдау, қорытындыларды тұжырымдау); эмпирикалық (тест).

Қарым-қатынастың мәні: оның функциялары, жақтары, түрлері мен формалары

Қарым-қатынас-адамның әлеуметтік байланысының негізгі түрлерінің бірі. Қарым-қатынастың нәтижесі адамдардың бір-біріне өзара әсерін білдіреді. Қарым-қатынас категориясының мазмұны әр түрлі: бұл адам қызметінің түрі ғана емес, сонымен бірге сол әрекеттің шарты мен нәтижесі; ақпарат, әлеуметтік тәжірибе, сезім, көңіл-күй алмасу. Адамның өмірінде ол басқа субъектілермен қарым-қатынастан тыс, қарым-қатынастан тыс болатын ең қысқа кезең де жоқ [1, 66-бет].

Қарым-қатынаста мыналарды бөліп көрсету әдеттегідей: мазмұны, мақсаты, құралдары, функциялары, формалары, жақтары, түрлері, кедергілері. Мазмұн-бұл жеке байланыстарда бір адамнан екінші адамға берілетін ақпарат. Адамның қарым-қатынасы көп пәнді, оның ішкі мазмұны жағынан әр түрлі. Мазмұны бойынша қарым-қатынас ретінде ұсынылуы мүмкін [1, Б. 24]:

* материалдық-өз кезегінде субъектілердің өзекті қажеттіліктерін қанағаттандыру құралы ретінде қызмет ететін өнімдер мен қызмет объектілерімен алмасу;

* когнитивті – білім алмасу;

* белсенді – іс-әрекеттермен, операциялармен, дағдылармен алмасу (когнитивті және белсенді қарым-қатынас жиынтықта танымдық немесе оқу іс-әрекетінің әртүрлі түрлерімен байланысты қарым-қатынасты құрайды, онда субъектіден субъектіге көкжиегін кеңейтетін, жетілдіру және дамыту қабілеттерін беретін ақпарат беріледі);

• кондиционерлік-психикалық және әлеуметтік күйлермен алмасу. Кондиционерлік қарым-қатынас кезінде адамдар бір-бірін белгілі бір физикалық немесе психикалық күйге келтіруге арналған бір-біріне әсер етеді (мысалы, көңіл-күйді көтеру немесе бұзу, бір-бірін қоздыру немесе тыныштандыру, яғни бір-бірінің әл-ауқатына белгілі бір әсер ету);

* мотивациялық-мотивтермен, мақсаттармен, мүдделермен, мотивтермен, қажеттіліктермен алмасу. Мотивациялық қарым-қатынас өзінің мазмұнымен бір-біріне белгілі бір ниеттерді, көзқарастарды немесе белгілі бір бағытта әрекет етуге дайын болуды білдіреді (мысалы, бір адам екіншісінің әрекетке белгілі бір көзқарас қалыптасуы, белгілі бір қажеттілік өзектенуі және т.б.).

Қарым – қатынастың мақсаты-адамның осы әлеуметтік байланысқа ие болуы. Адамның қарым-қатынасы көптеген қажеттіліктерді қанағаттандыру құралы болып табылады: әлеуметтік, мәдени, танымдық, шығармашылық, эстетикалық, интеллектуалды өсу, адамгершілік даму қажеттіліктері және басқалары.

Мақсаттарына қарай былай бөлінеді [1, б. 40]:

* биологиялық-бұл ағзаны сақтау, сақтау және дамыту үшін қажет байланыс. Бұл Негізгі органикалық қажеттіліктерді қанағаттандырумен байланысты;

* әлеуметтік-тұлғааралық қатынастарды, адамның жеке өсуін кеңейту және нығайту мақсаттарын көздейді;

* іскерлік-әдетте жеке тұлғаның кез-келген бірлескен іс-әрекетіне жеке сәт ретінде енгізіледі және осы іс-әрекеттің сапасын жақсарту құралы ретінде қызмет етеді. Оның мазмұны-бұл адамдардың ішкі әлеміне әсер ететін проблемалар емес, бос емес нәрсе;

• жеке-негізінен ішкі сипаттағы психологиялық проблемалар, адамның жеке басына терең және жақын әсер ететін мүдделер мен қажеттіліктер төңірегінде шоғырланған: өмірдің мәнін іздеу; мағыналы адамға, айналада болып жатқан оқиғаларға деген көзқарасын анықтау, кез-келген ішкі жанжалды шешу;

* аспаптық-өзін-өзі мақсат етпейтін қарым-қатынас тәуелсіз қажеттілікпен ынталандырылмайды, бірақ қарым-қатынас актісінің өзінен қанағаттанудан басқа басқа мақсатқа ұмтылады;

• мақсатты – бұл белгілі бір қажеттілікті қанағаттандыру құралы ретінде қызмет ететін қарым-қатынас, бұл жағдайда қарым-қатынас қажеттілігі.

Адам өмірінде қарым-қатынас жеке процесс немесе белсенділіктің тәуелсіз түрі ретінде болмайды. Ол интенсивті және жан-жақты қарым-қатынасыз пайда бола алмайтын жеке немесе топтық практикалық іс-шараларға кіреді. Байланыс құралдарын байланыс процесінде бір адамнан екіншісіне берілетін ақпаратты кодтау, беру, өңдеу және декодтау әдістері ретінде анықтауға болады. Ақпарат тікелей дене байланыстары арқылы берілуі мүмкін: денеге тигізу, қолдар және т. б. ақпаратты адамдар алыстан, сезім мүшелері арқылы (бір адамның екіншісінің қозғалысын бақылауы немесе ол шығаратын дыбыстық сигналдарды қабылдауы) беруі және қабылдауы мүмкін. Адамда, осы мәліметтердің барлығынан басқа, ақпаратты берудің табиғи тәсілдері, өзі ойлап тапқан және жетілдірген көптеген мәліметтер бар. Бұл тіл және басқа да символдық жүйелер, оның әр түрлі түрлері мен формаларында жазу, ақпаратты жазудың, берудің және сақтаудың техникалық құралдары.

Қарым-қатынас мазмұнына сәйкес қарым-қатынастың келесі функцияларын бөліп көрсету әдеттегідей [1, б. 31]:

* аспаптық функция - қарым-қатынасты іс-әрекетті орындау үшін қажетті ақпаратты басқару мен берудің әлеуметтік механизмі ретінде сипаттайды;

* интегративті функция-қарым-қатынасты адамдарды біріктіру құралы ретінде ашады;

* өзін-өзі көрсету функциясы-қарым-қатынасты психологиялық контекстті өзара түсінудің бір түрі ретінде анықтайды;

* трансляциялық функция-нақты іс-шаралар мен бағалау әдістерін беру функциясы ретінде әрекет етеді;

* экспрессивті функция-тәжірибе мен эмоционалды күйлердің өзара түсіністік функциясы

Қарым-қатынас формалары бойынша өте алуан түрлі. Олар мыналарды ажыратады: тікелей, жанама, тікелей, жанама, жаппай және тұлғааралық. Тікелей қарым-қатынас дегеніміз- ауызша және вербалды емес құралдарды қолдана отырып, "бетпе-бет" табиғи байланыс, Егер ақпарат оның қатысушыларының бірі екіншісіне жеке берілсе. Жанама қарым-қатынас байланыс процесіне қосымша қатысушының делдал ретінде қосылуымен сипатталады, ол арқылы ақпарат беріледі. Тікелей қарым-қатынас адамға табиғат берген табиғи органдардың көмегімен жүзеге асырылады: бас, қол, Магистраль, дауыс сымдары және т.б. тікелей қарым-қатынас-бұл адамдардың бір-бірімен қарым-қатынасының тарихи алғашқы формасы, оның негізінде өркениеттің дамуының соңғы кезеңдерінде жанама қарым-қатынастың әртүрлі түрлері пайда болады.

Делдалдық қарым-қатынас жазбаша немесе техникалық құрылғылардың көмегімен толық емес психологиялық байланыс ретінде қарастырылуы мүмкін, бұл қарым-қатынасқа қатысушылар арасында кері байланыс алуды қиындатады немесе уақытында алыстатады. Делдалдық байланыс қарым-қатынас пен ақпарат алмасуды ұйымдастыру үшін арнайы құралдарды қолданумен байланысты. Бұл табиғи заттар (таяқ, жердегі із және т.б.) немесе мәдени (символдық жүйелер, әр түрлі ақпарат құралдарындағы рәміздердің жазбалары, баспа, радио, теледидар және т. б.).

Бұқаралық коммуникация бұл бейтаныс адамдардың бірнеше, тікелей байланыстары, сондай-ақ әртүрлі бұқаралық ақпарат құралдары арқылы байланыс. Тұлғааралық қарым-қатынас қатысушылардың құрамы бойынша тұрақты топтардағы немесе жұптардағы адамдардың тікелей байланыстарымен тығыз байланысты. Бұл екі серіктестің психологиялық жақындығын білдіреді: бір-бірінің жеке ерекшеліктерін білу, эмпатия, түсіністік, бірлескен тәжірибе. Әлеуметтік психологияда тұлғааралық қарым-қатынастың үш түрлі түрі бар: императив (қарым-қатынас серіктесіне оның мінез-құлқы мен ішкі көзқарастарын бақылауға қол жеткізу, белгілі бір әрекеттерді немесе шешімдерді мәжбүрлеу мақсатында әсер етудің авторитарлық түрі); манипуляция (жасырын ниеттеріне қол жеткізу үшін қарым-қатынас серіктесіне әсер етуді көздейтін тұлғааралық қарым-қатынастың кең таралған түрі) және диалог (эгоцентристік, өзіне бекітілген көзқарастан әңгімелесушіге, нақты қарым-қатынас серіктесіне орнатуға көшуге мүмкіндік беретін байланыс). Қарым-қатынас құрылымы ондағы өзара байланысты үш тарапты бөлу арқылы сипатталады [1, б. 85]:

- қарым – қатынастың коммуникативті жағы-қарым-қатынас серіктестері арасында өзара ақпарат алмасу, білімді, идеяларды, пікірлерді, сезімдерді беру және қабылдау. Қарым-қатынас пен қарым-қатынастың әмбебап құралы-бұл сөйлеу, оның көмегімен ақпарат беріліп қана қоймай, сонымен бірге бірлескен қызметке қатысушылардың бір-біріне әсері жүзеге асырылады;

- * қарым-қатынастың интерактивті жағы-бұл іс-әрекеттермен алмасу, яғни қарым-қатынас жасаушыларға олар үшін кейбір жалпы әрекеттерді жүзеге асыруға мүмкіндік беретін тұлғааралық өзара әрекеттесуді ұйымдастыру;

- * қарым – қатынастың перцептивті жағы-бұл адамдардың бір-бірін тәрбиелеу, тану және түсіну процесі, содан кейін осы негізде белгілі бір тұлғааралық қатынастар орнатылады және "әлеуметтік объектілерді" тәрбиелеу процесін білдіреді.

Қарым-қатынастағы ақпарат тек бір серіктестен екіншісіне берілмейді. Қарым-қатынас процесінде оның қатысушылары арасында ақпарат алмасу ауызша және вербалды емес деңгейде жүзеге асырылады. Негізгі, ауызша, деңгейде адамның сөйлеуі ақпаратты беру құралы ретінде қолданылады. Бұл сөйлеушінің еркі мен санасының белсенділігінің көрінісі ретінде жеке тұлғаның рухани өзгеруінің шарты болып табылады.

Вербалды емес деңгейде ақпаратты беру және оны қабылдау құралы ретінде адамның сыртқы келбеті мен экспрессивті қозғалыстары жатады. Олар көбінесе қарым-қатынас процесінде оқылатын адамның эмоционалды реакцияларын жобалайтын айна. Вербалды емес құралдар сөйлеу коммуникациясына маңызды қосымша болып табылады және қарым-қатынас процесін ашық етеді [2, 36-бет].

1.2 Қарым-қатынастың адамның психологиялық дамуына әсері

Бала туылғаннан бастап ешқандай қабілет жоқ, олардың дамуына тек бейімділік бар. Бейімділіктің өзі қабілетке айнала алмайды. Егер кішкентай бала басқа адамдармен қарым-қатынас жасау мүмкіндігінен айырылса, онда бұл оның психикалық дамуын едәуір кешіктіреді, ал өте үлкен шектеулер болған жағдайда қайтымсыз өзгерістер болуы мүмкін. Ғылыми және басқа әдебиеттерде көптеген сипатталған жағдайлар бар, олар адамдармен қарым-қатынас жасау мүмкіндігінен айырылып, Адам психологиялық тұрғыдан мүлдем дамымайды немесе оның дамуында артта қалады немесе психологиялық тұрғыдан нашарлайды, яғни іс жүзінде жануар тәрізді өмір салтына оралады. Баланың қалыпты дамуы үшін ересектермен үнемі байланыс қажет. Мұндай байланыстарды шектеу танымдық процестердің даму деңгейінің төмендеуіне әкеледі.

Адамның қабілеттерінің ешқайсысы адамның адамдармен қарым-қатынасынан тыс пайда бола алмайды. Айналадағы адамдар, біріншіден, адамдар игеретін қабілеттердің жалғыз тасымалдаушысы болып табылады. Екіншіден, бұл адамдармен қарым-қатынас адамға осы

қабілеттерді игеру үшін қажет. Үшіншіден, адамдардың қарым – қатынасы ұйымдасқан, оқу және дамыту. Төртіншіден, қабілеттерді дамыту процесін бақылау және бағалау қажет, бұл қабілеттер кімде қалыптасады, сол қабілеттерді қалыптастыратындармен тікелей байланыста не болады [3, 6.95].

Адамдармен қарым-қатынаста адам жеке қызмет стилін дамытады. Мінез оның адамдарға белгілі бір әсер етуге арналған әрекеттерінен көрінеді. Мінез тек қарым-қатынаста ғана емес, сонымен бірге онда қалыптасады. Сонымен, ерте балалық шақта мінез-құлық ерекшеліктері ересектердің баламен қарым-қатынасының әсерінен дамиды. Ия, және ересектердің өзінде олардың басқа адамдармен қарым-қатынасының әсерінен мінез өзгеруі мүмкін. Ерік, тұлғааралық қарым-қатынаста көрінетін сезімдер басқа адамдармен қарым-қатынастың әсерінен дамиды. Мінез-құлық мотивтерін бір адамнан екіншісіне беру механизмін келесідей ұсынуға болады. Адам үшін маңызды адамдарға ұқсауға тырысып, адам оларға еліктейді, соның ішінде олардың мүдделерін қабылдайды. Маңызды адамдардың мінез-құлық мен іс-әрекеттерін бақылап, оларды мақұлдай отырып, адам өзі үшін бақыланатын мінез-құлықты қабылдайды. Сайып келгенде, басқа адамдардың мінез-құлықтың мотивтері жеке адам мақұлдаған, оның мінез-құлықтың мотивтері мен қарым-қатынас тәсіліне айналады. Адамның психологиялық дамуына тәуелділік оның басқа адамдармен қарым-қатынасына байланысты. Егер адам осы қажеттілікті қанағаттандыру мүмкіндігінен айырылса, онда оның психикасында белгілі бір ауытқулар пайда болуы мүмкін: сөйлеудің әлсіз дамуы, қажетті коммуникативті дағдылардың болмауы, интеллекттің әлсіз дамуы, сезімнің дамымауы [4, 28-бет].

Адамдармен қарым-қатынас тапшылығы жағдайында сөйлеудің әлсіз дамуы адамның сөйлеу дамуының негізгі көзі ол сөйлесетін адамдар болғандықтан туындайды. Ерте балалық шақта бала күнделікті қарым-қатынас жасайтын ересектерге тікелей еліктеу арқылы сөйлеуді меңгереді. Шамамен үш жастан бастап баланың сөйлеу дамуы онымен қарым-қатынас жасайтын көптеген басқа адамдардың әсерінен болады. Ересек адам ретінде адам адамдармен қарым-қатынас және сөйлеуді дамытудың басқа көздері арқылы сөйлеу тұрғысынан дами береді. Мысалы, кітаптар оған байланыс арқылы да қол жетімді болады. Егер бала кезінен бастап балада адамдармен қарым-қатынас тапшылығы болса, егер бұл тапшылық болашақта жалғасатын болса, онда бұл адамның сөйлеу дамуында сөзсіз кемшіліктер болады және коммуникативті дағдылар мен дағдыларды жеткілікті түрде дамыта алмайды. Ең жақсы жағдайда, бұл адамда тұқым қуалайтын вербалды емес қарым-қатынас құралдарының салыстырмалы түрде қарабайыр жиынтығы болады. Сонымен қатар, оның тілді білуге және қолдануға байланысты ауызша қарым-қатынас құралдары болмайды.

Интеллекттің әлсіз дамуы келесі себептерге байланысты адаммен қарым-қатынас тапшылығының нәтижесі ретінде әрекет етеді:

- * сөйлеудің әлсіз дамуына байланысты;

- * адамның өзінен гөрі дамыған ақыл-ойы бар басқа адамдардың мысалында оқу мүмкіндігінен айырылуына байланысты.

Сезімдердің дамымауы келесі себептерге байланысты адамдармен қарым-қатынастың болмауының салдары ретінде әрекет етеді. Адамдар бірге болған кезде және одан да көп, олар бір-бірімен қарым-қатынас жасағанда, бір адамның тәжірибесі оған жанашырлықпен қарайтын екіншісіне тікелей беріледі. Бұл "инфекция" деп аталатын адамдардың бір – біріне тікелей эмоционалды әсер етуінің арнайы әлеуметтік-психологиялық механизмі арқылы жүзеге асады. Егер адамдар қарым-қатынас жасамаса, эмоционалды "инфекция" болмайды. Сонымен қатар, оқытудың басқа механизмі – "еліктеу" арқылы адамдар бір-бірін бақылайды, тәжірибені үйренеді, яғни мәдени нормаларға сәйкес өз сезімдерін білдіруге үйренеді.

1.3 Қарым-қатынас процесінде тұлғаның қалыптасуының бастапқы кезеңдері

Адамның әртүрлі жүйелерге қосылуы: биологиялық, экологиялық, әлеуметтік-жеке дамудың детерминанттары мен потенциалдарының өте күрделілігі мен гетерогенділігін анықтайды.

Адамның дамуы-қоғамдық өмірдің тарихи жағдайларымен анықталған біртұтас процесс. Адамның жеке дамуындағы биологиялық және әлеуметтік өзара әрекеттесудің нәтижесі-даралықтың қалыптасуы. Оның мәні адамның жеке тұлға ретіндегі қасиеттері мен іс-әрекет субъектісінің бірлігі мен өзара байланысы болып табылады, оның құрылымында адамның жеке тұлға ретіндегі табиғи қасиеттері жұмыс істейді; бұл бірігудің, адамның жеке тұлға, Тұлға және іс-әрекет субъектісі ретіндегі барлық қасиеттерін біріктірудің жалпы әсері оның барлық қасиеттерін біртұтас ұйымдастырумен және олардың өзін-өзі реттеуімен даралығы болып табылады. Барған сайын дараланумен бірге жүретін тұлғаның әлеуметтенуі адамның бүкіл өмір жолын қамтиды.

Тұлға қалыптасқан сайын оның психологиялық ұйымының тұтастығы, интегративтілігі артады, әртүрлі қасиеттер мен сипаттамалардың өзара байланысы күшейеді, дамудың жаңа потенциалдары жинақталады. Тұлғаның сыртқы әлеммен, қоғаммен және басқа адамдармен байланысының кеңеюі және тереңдеуі байқалады. Жеке тұлғаның ішкі белсенділігін қамтамасыз ететін психиканың тараптары ерекше рөл атқарады, оның мүдделерінде, қоршаған ортаға және өз қызметіне эмоционалды, саналы көзқараста көрінеді [6, б.54].

Бала өмірдің үшінші айында адамдармен эмоционалды қарым-қатынас жасау қабілетін анықтайды, ал бір жасқа толғанда оның экспрессиясы соншалықты бай болады, бұл ауызша қарым-қатынас тілін тез үйренуге, дыбыстық сөйлеуді қолдануға мүмкіндік береді. Адамдардағы қарым-қатынастың онтогенетикалық дамуынан, мектепке түскенге дейінгі негізгі кезеңдерді келесідей ұсынуға және сипаттауға болады [5, б. 10]:

* туғаннан 3 айға дейін. Баланың органикалық қажеттіліктерін қанағаттандыру құралы ретінде қызмет ететін биологиялық мазмұны, байланыс байланысы. Қарым-қатынастың негізгі құралы-апримитивті мимика және қарапайым жест-ишара;

* 3 айдан 10 айға дейін-негізгі сезімдердің бұзылуының басталуымен және жаңа әсерлерге қажеттіліктің пайда болуымен байланысты танымдық қарым-қатынастың бастапқы кезеңі;

* 10 айдан 1,5 жасқа дейін – когнитивті қажеттіліктерге қызмет ететін Үйлестірілген, ауызша-вербалды емес қарым-қатынастың пайда болуы. Тілді қарым-қатынас құралы ретінде қолдануға көшу;

* 1,5 жастан 3 жасқа дейін – пәндік іс-әрекет пен ойынның пайда болуымен байланысты іскерлік және ойын байланысының пайда болуы. Іскерлік және жеке қарым-қатынасты бөлудің бастапқы кезеңі;

* 3 – тен 7 жасқа дейін-табиғаттан немесе қолайлы байланыс құралдарынан алынған әртүрлі табиғи, деректерді таңдау мен пайдалануда ерік-жігердің қалыптасуы. Рөлдік ойындарға қосу нәтижесінде пайда болатын рөлдік қарым – қатынасты дамыту.

Мектепке түсу кезінде баланың интеллектуалды және жеке өсуі жеделдетіледі. Мектеп өмірінің басталуы-7 жастағы баланың жасы. 7 жастан 10 жасқа дейінгі бала бастауыш сынып оқушылары санатына жатады. Кіші оқушы-қарым-қатынас дағдыларын белсенді меңгерген адам. Осы кезеңде достық байланыстар белсенді түрде орнатылады. Құрдастар тобымен әлеуметтік қарым-қатынас дағдыларын игеру және достар табу осы жас кезеңінде дамудың маңызды міндеттерінің бірі болып табылады. Бала оқи бастағанда, оның қарым – қатынасы мақсатты болады, өйткені бір жағынан мұғалімнің, екінші жағынан сыныптастарының тұрақты және белсенді әсері пайда болады. Бала әлі күнге дейін бейсаналық түрде әртүрлі қарым-қатынас стильдерінің бар екенін ашады. Сондай-ақ, ол өзінің ерікті мүмкіндіктері мен белгілі

бір әлеуметтік батылдығына сүйене отырып, осы стильдерді бейсаналық түрде сынап көреді. Көптеген жағдайларда бала көңілсіз қарым-қатынас жағдайын шешу проблемасына тап болады.

Қорытынды

Адамдардың бір-бірімен қарым-қатынасы іс-әрекеттен гөрі психологиялық даму үшін одан да маңызды. Бір-бірімен қарым-қатынаста жеке адамға қолжетімді емес міндеттер шешіледі. Өмірдің алғашқы күндерінен бастап нәресте ересектермен сөйлесе бастайды және бұл қарым-қатынас өмір бойы үзілмейді. Осындай қарым-қатынас арқылы бала психологиялық тұрғыдан оны жалпы адам және әсіресе қазіргі адам ететін барлық нәрсені игереді. Бұл оның танымдық процестерінің адами ерекшеліктеріне, олардың еріктілігі мен делдалдығына қатысты; және оның мінез-құлқының адами ерекшеліктері (мораль, этика, мінез-құлық мәдениеті); және оның жеке басының адами ерекшеліктері (ерік, қабілет, мінез, қажеттіліктер, сезімдер); және адами қатынастар (мейірімділік, әдептілік, жауаптылық және т. б.

Қарым-қатынас адамға әсер етудің объективті сыртқы факторы және сонымен бірге оның жеке тұлға ретінде өмір сүру формасы болып табылады. Жүргізілген практикалық зерттеулер эксперименттің бастапқы кезеңінде 2 "Б" сынып балаларында қарым-қатынас жасау қабілетінің деңгейі орташа екенін көрсетті. Балалар өте импульсивті, көбінесе өз пікірлеріне сүйенеді, яғни олардың еркі мен эмоциясы басқалардың, айналасындағы адамдардың еркі мен эмоцияларында басым болады, бұл өзара түсіністікке, көзқарасқа және түпкі мақсатқа жетуге әсер етеді.

Мектепте жүзеге асырылатын коммуникативті дағдылар мен дағдыларды арттыруға және қалыптастыруға арналған ұсынылған бағдарлама балаларға әсер етудің тиімділігін көрсетті. Эксперименттің бақылау кезеңінде балалардың коммуникативті дағдылары орта деңгейде, бірақ жоғары деңгейге ұмтылады. Балалардың көпшілігі бір-бірімен ортақ тіл табуды үйренді, яғни қарым-қатынас оңайырақ болды. Балалар аз импульсивті бола бастады, мінез-құлқын реттеуге, ұстамдылыққа, шешім қабылдауға үйренеді, тек өз қалауы бойынша ғана емес, сонымен бірге басқалардың пікірі. Мұның бәрі мақсатқа жетуге ұмтылатын, қажетті ақпаратқа ие, мақсатты баланың жеке басын неғұрлым тиімді қалыптастырудың алғышарттарына әкеледі. Яғни, қарым – қатынас дағдыларын қалыптастыру балалар өмірінің эмоционалды-ерікті саласына әсер етеді, балалардың сезімдері, тілектері, пікірлері өзгереді, танымдық белсенділік артады, сондықтан мүлдем басқа (ақылды, мақсатты, қызықты) тұлға қалыптасады.

Осылайша, жұмыстың мақсатына қол жеткізілді, қойылған міндеттер шешілді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

- 1.Бочаров В.В.Жас антропологиясы./ В. В. Бочаров.- Санкт-Петербург.: Феникс, 2004.– 263 б.
- 2.Голованова Н. Ф.Баланы әлеуметтендіру және тәрбиелеу: жоғары оқу орындарының студенттеріне арналған оқу құралы. / Н. Ф. Голованова.- Санкт-Петербург.: сөйлеу,2004. – 272 б.
- 3.Глазунов Д.А. Психология. Дамытушы білім 2 сынып. / Д. А. Глазунов.– М.: 2010. – 185 б.
- 4.Дубровина И. В. білім берудің Практикалық психологиясы./И. В. Дубровина.– М.: "Сфера" сауда орталығы, 2000. – 319 б.
- 5.Ермаков П. Е., Лабунская В. А. Тұлға психологиясы: оқу құралы./ П. Е. Ермаков, В. А. Лабунская. - М.: Эксмо, 2007. - 653 с
- 6.Зинченко В.П. Педагогиканың психологиялық негіздері (дамуды оқыту жүйесін құрудың психологиялық – педагогикалық негіздері Д. Б. Эльконина – В. В. Давыдова). / В. П. Зинченко. - М.: Гардарики, м2002. 243 б.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ПРОБЛЕМАМ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ЗДОРОВЬЯ

Белоглазов Андрей Владимирович

yurcafedra@yandex.ru

магистрант

Новомосковского института ОЧУВО «Московский инновационный университет»

Куцаков Денис Петрович

masha28061992@mail.ru

магистрант

Новомосковского института ОЧУВО «Московский инновационный университет»

научный руководитель - Н.О. Сабанина

Современные требования к профессионалу определяется такими ключевыми показателями как его мобильность, конкурентоспособность, устойчивость профессионального здоровья.

Актуализирует данную проблематику и ряд факторов, связанных с теоретическими и практическими аспектами профессионального здоровья.

В частности, одним из проблемных аспектов, который прослеживается на сегодняшний день в сфере профессиональных отношений можно назвать факторы профессионального риска. К ним, по мнению исследователей Л.Р. Правдиной и О.С. Васильевой следует отнести: отсутствие стабильности в профессиональной деятельности, высокий уровень эмоциональной нагрузки, наблюдающаяся разбалансированность между профессиональной и социальной идентичностью работника. [1]

В свою очередь, исследователь М.А. Сокольская полагает, что, в настоящее время, во-первых, нет проработанной научной концепции, направленной на проблематику личностного здоровья работника; во-вторых, отсутствуют концептуальные разработки механизмов жизнедеятельности профессионалов; в-третьих, образовательная и профессиональная среда нуждаются в дальнейшем совершенствовании, связанном со всё возрастающими потребностями общества и государства к профессионалам в различных отраслях социально-экономической деятельности. [2]

Таким образом, проблема профессионального здоровья в современном обществе является одной из важнейших. От уровня профессионального здоровья во многом зависит работоспособность и профессиональная компетентность работника. От благополучия человека, его качества жизни также во многом зависит эффективность его реализации как трудовой единицы. Этот факт отмечают в своих исследованиях как отечественные, так и зарубежные специалисты.

Говоря об истоках психологии профессионального здоровья, следует подчеркнуть, что это относительно молодое научно-практическое направление в современной психологии. Впервые оно зародилось в психологической научной литературе в 80-х годах прошлого столетия.

Психология профессионального здоровья как научный термин обязано своему конституированию американскому психологу Джорджу Эверли, использовавшему его в одной из своих работ, которую он посвятил вопросам реализации в практической деятельности организаций таких важных составляющих как гигиена труда и психология.[3] Особое значение данный исследователь придавал вопросам поддержания психологического здоровья работников.

В начале 90-х гг. XX века американские исследователи Вуд и Патрик в своей научной статье, посвящённой данной проблематике, акцентировали внимание на необходимости создания междисциплинарных программ для психологов, которые будут направлены на исследование вопросов профессионального здоровья. Тем самым состоялось становление психологии здоровья как самостоятельного научного направления. [4]

Следует отметить, что данное направление в психологии развивается на стыке таких дисциплин как психология труда, социальная психология и психология здоровья.

Несмотря на то, что зачинателями научно-практической проблематики профессионального здоровья были американские психологи, однако исследования в данной области имеют место не только за рубежом, но и в России. Более того, это направление исследования в настоящее время рассматривается в качестве одного из ведущих в психологии как отечественной, так и зарубежной. Также, следует отметить, что помимо научных изысканий, в настоящее время имеет место учебная дисциплина «психология здоровья».

Среди российских учёных, сфера научных интересов которых лежит в плоскости психологии здоровья и психологии труда, следует выделить работы: О.А. Белавин, Р.А. Березовская, Г.Г. Вербина, Л.М. Митина, Л.Р. Правдина, М.В. Сокольская и др.

Ведущими зарубежными исследователями профессионального здоровья являются: Дж. Эверли, Дж. Вуда, У. Патрика, Т. Кокса, М. Мэйсик-Фрея и др.

Полагаем, что начать рассмотрение вопросов «профессионального здоровья», в том числе связанных с научными подходами к данному понятию, следует всё же с отечественных авторов.

Следует отметить, что большинство специалистов склоняется к комплексному подходу при рассмотрении проблематики профессионального здоровья. В рамках данного подхода рассматривается не только профессиональная составляющая жизни индивида, но его здоровье, уровень образования, особенности коммуникативной деятельности.

Одним из ярчайших представителей отечественной плеяды исследователей особенностей психоэмоциональной сферы в профессиональной деятельности является Е.А. Климов, который под профессиональным здоровьем предложил понимать способность человеческого организма сохранять защитные и компенсаторные свойства, позволяющие поддерживать надлежащий уровень работоспособности, а также надёжности в той профессиональной сфере, которую реализует данный индивид. [5]

В начале 90-х гг. прошлого столетия, военный врач и исследователь, доктор медицинских наук А. В. Пономаренко предложил определение профессионального здоровья, применительно к таким специалистам экстремального профиля как лётчики. Следует отметить, что во многом данное определение корреспондируется с понятием, данным А.А. Климовым, однако, в нём особо выделен фактор «надёжности и работоспособности индивида во всех условий профессиональной деятельности». [6]

Ещё один российский исследователь Г.С. Никифоров предложил в своих работах концепцию психологического сопровождения профессиональной деятельности, которая, по его мнению, должна быть непрерывной. Основой его работ является тезис о необходимости целостного восприятия всего профессионального пути работника с позиции его психологического обеспечения. [7]

Л.М. Митина предлагает рассматривать профессиональное здоровье как систему, которая вбирает в себя несколько уровней:

1. Инструментальный;
2. Смысловой;
3. Прикладной.

Причём, данный исследователь подчёркивает, что в ходе трудовой деятельности очень важными факторами являются стремление работника к самосознанию и саморазвитию. [8]

Исследователь А.Г. Маклаков считает, что профессиональное здоровье представляет собой тот уровень профессионального здоровья работника, который соответствует его профессиональной деятельности и обеспечивает ей высокий уровень результативности. [9]

В статье Бугрова С.А. с соавторами под профессиональным здоровьем понимается «свойство организма сохранять заданные компенсаторные и защитные механизмы, обеспечивающие работоспособность в условиях, в которых протекает профессиональная деятельность».[10]

Бугров С.А. с соавторами предлагают также представлять профессиональное здоровье в виде системы, основными структурными компонентами которой являются клинический» психический и физический статус, определенный уровень функционального состояния, психических и физических качеств профессионала, функциональная устойчивость профессионала.

Г.Г. Вербина полагает, что в основе концепции профессионального здоровья должны лежать теоретические положения, выработанные акмеологией, наукой в основе которой лежит учение о ценности личности, ее самосовершенствовании и способности высокоэффективно осуществлять свою социальную роль и профессиональную деятельность.[11]

По мысли данного исследователя, профессиональное здоровье – это система, которая включает в себя совокупность функций физиологического обеспечения психических процессов деятельности и личностных качеств индивида, от уровня сформированности которых зависит профессиональное здоровье. Кроме того, Г.Г. Вербина предлагает рассматривать профессиональное здоровье как то качество личности, которое способствует объединению внутреннего опыта человека, характера восприятия им информации как единого целого.[12]

Обращаясь к международному опыту, связанному с исследованием дефиниции «профессиональное здоровье», следует отметить, что Европейская академия психологии профессионального здоровья предлагает рассматривать данную категорию следующим образом. Итак, профессиональное здоровье – это, прежде всего, деятельность прикладных психологов, их вклад в решение проблемных зон, связанных с практическим изучением динамической взаимосвязи социальных, психологических и организационных детерминант в их концептуальной взаимосвязи с профессиональной деятельностью и, как следствие, профессиональным здоровьем.

Базисом данного определения является подход американского психолога Т. Кокса, идея которого (как и его единомышленников) базировалась на тезисе: укреплению профессионального здоровья будет способствовать развитие таких психологических направлений как: психология здоровья, психология труда, организационная психология, психология среды и социальная психология.[12]

Особенностью европейского подхода к проблеме изучения профессионального здоровья является его междисциплинарный характер, который выражается, во-первых, в признании необходимости использования идей из других психологических направлений, во-вторых, в понимании значимости конструктивного диалога с представителями государственных организаций, работодателей, профессиональных союзов по вопросам профессионального здоровья. [11]

Можно выделить следующие подходы к категории «профессиональное здоровье», предлагаемые европейскими авторами:

1. психология профессионального здоровья – это наука, имеющая прикладной характер;
2. психология профессионального здоровья, в силу того, что она находится на стыке нескольких психологических наук, носит междисциплинарный характер;

3. в психологии профессионального здоровья как науке должен использоваться парсипативный подход, в силу того, что она вбирает в себя многочисленные методы, которые вовлекают психологов – участников исследования, в совместное изучение проблемы;

4. психологи в своей практической работе в рамках психологии профессионального здоровья должны ориентироваться на вмешательство в проблему, при этом делая акцент на первичную профилактику;

5. психология профессионального здоровья существует в рамках, обозначенных правовым полем страны, прежде всего, это трудовое законодательство и смежные с ним отрасли права.

В Соединённых Штатах Америки организация, которая занимается вопросами психологии профессионального здоровья, называется «Общество психологии профессионального здоровья». Его деятельность посвящена вопросам применения научных знаний с целью улучшения здоровья и благополучия работников.

Его представители склонны рассматривать профессиональное здоровье как практико-ориентированное направление психологической науки, в рамках которого происходит сотрудничество специалистов из целого ряда отраслей психологической науки, основной целью которого, по их мнению, является:

1. улучшение качества профессиональной жизни;
2. повышение безопасности труда;
3. улучшение здоровья и психологического благополучия специалистов во всех видах профессиональной деятельности.

Отличие североамериканского подхода (США, Канада) от европейского заключается в том, что его представители активно используют уже имеющиеся наработки из других – не психологических - научных направлений.

В последние годы в США развивается дискуссия о правильности подхода к психологии профессионального здоровья как к отдельной научной дисциплине, в силу того, что в процессе изучения проблематики профессионального здоровья широко применяется междисциплинарный подход.

Обобщая все вышеперечисленные подходы, следует отметить, что общим для всех направлений изучения вопросов психологии профессионального здоровья является его рассмотрение на основе междисциплинарного подхода как интегрального качества в целостной системе «здоровье - работоспособность – эффективность».

Кроме того, полагаем, что следует выделить проблемные зоны, исследованием которых занимается психология профессионального здоровья на современном этапе:

1. проблемы, связанные со старением работников;
2. развитие ИТ технологий и их влияние на психологическое здоровье работников;
3. разработка концептуальных положений, направленных на рассмотрение корпоративной социальной ответственности в ракурсе проблематики сохранения психологического профессионального здоровья работников;
4. рассмотрение нравственно-этических вопросов через призму проблематики профессионального здоровья;
5. исследование проблематики профессионального здоровья с точки зрения организационной культуры хозяйствующего субъекта;
6. исследование проблематики презентеизма в ракурсе психологии профессионального здоровья работников;
7. изучение вопросов зависимости эффективности трудовой деятельности с учётом особенностей внутрисемейного взаимодействия работника;

8. вопросы психофизиологического восстановления работников в досуговой деятельности;
9. исследование роли юмора и его влияния на психологическое здоровье работников;
10. проблемы кросс-культурной психологии профессионального здоровья.

Список использованных источников

1. Правдина Л.Р., Васильева О.С. Ценностно-смысловые аспекты профессионального здоровья // ИВД. 2014. №2. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/tsennostno-smyslovye-aspekty-professionalnogo-zdorovya> (дата обращения: 31.01.2023)
2. Сокольская М.В. Личностное здоровье профессионала. Автореферат диссертации на соискание звания канд. психол. наук. Хабаровск, 2012. С 21.
3. Barling J., Griffiths A. A history of occupational health psychology. In: J.C. Quick, L.E. Tetrick (Eds.), Handbook of occupational health psychology. 2nd ed. Washington, DC: APA Books, 2010. pp. 21-34
4. Raymond J.S., Wood D.W., Patrick W.D. Psychology training in work and health. American Psychologist, 1990, 45, 1159-1161.
5. Климов Е.А. Психология профессионального самоопределения: Учеб.пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений. — М.: Издательский центр «Академия», 2004. — 304 с.
6. Физическая и реабилитационная медицина: Национальное руководство / Под ред. Г.Н. Пономаренко. М.: ГЭОТАР-Медиа; 2016.
7. Психологическое обеспечение профессиональной деятельности: теория и практика / под ред. Г. С. Никифорова. СПб.: Речь, 2010. 816 с.
8. Митина Л.М. Профессиональное здоровье учителя: Стратегия, концепция, технология. / Л.М. Митина // Народное образование. — 1998. - №9-10. — С.166-170
9. Шингаев С. М. Психологические факторы профессионального здоровья руководителя // ОмГУ. 2020. №3. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/psihologicheskie-factory-professionalnogo-zdorovya-rukovoditelya> (дата обращения: 02.02.2023).
10. Вербина Г.Г. Психолого-акмеологическая концепция развития профессионального здоровья специалиста: Авторф. дис. доктора псих. наук. — Тамбов, 2011 — 53 с
11. Березовская Р.А. Психология профессионального здоровья за рубежом: современное состояние и перспективы развития [Электронный ресурс] Режим доступа: https://www.researchgate.net/publication/237072935_Psihologia_professionalnogo_zdorova_za_rubezom_sovremennoe_sostoianie_i_perspektivy_razvitiya_Occupational_health_psychology_abroad_current_state_and_perspectives_of_development (дата обращения 03.02.2023)
12. Leka S., Houdmont J. An introduction to occupational health psychology. In: S. Leka, J. Houdmont (Eds.), Occupational health psychology. Chichester, UK: Wiley-Blackwell, 2010. pp. 1-30

СВЕРДЛОВСКИЙ ОБЛАСТНОЙ КРАЕВЕДЧЕСКИЙ МУЗЕЙ В ЦИФРОВОМ ПРОСТРАНСТВЕ: ВЕКТОРЫ РАЗВИТИЯ

Беляева Ева Юрьевна

beluaeva2001@mail.ru

Студент Уральского государственного педагогического университета, Екатеринбург, Россия

Научный руководитель – к.и.н., доцент Г. А. Кругликова

Свердловский областной краеведческий музей (СОКМ) – один из древнейших и обширных музеев Уральского региона. В 2000 г. музей, указом губернатора Свердловской области, отнесён к объектам культурного достояния Свердловской области [1]. Свою активную историю музей начинает в 1887 г., когда Уральское общество любителей естествознания запускает широкомасштабную по тем временам Сибирско-Уральскую выставку [2], после которой значительная часть экспонатов была дарована музею УОЛЕ. Вскоре после выставки музей получил первое место для собственной деятельности. Находилось оно недалеко от монетного двора, здание которого уцелело в историческом сквере. В последующие годы музей переезжал в Вознесенский собор, во время Великой Отечественной войны находился в Александро-Невском соборе, а позднее перебрался в дом Поклевских-Козелл по улице Малышева, где до сегодняшнего дня находится главное административное здание и одна из выставочных площадок. К 1978 г. Свердловский областной краеведческий музей уже действует как объединение с филиалами в самом городе Екатеринбурге и на территории области. За 152 года существования музей менял и свои названия: Музей УОЛЕ (1871-1925), Уральский областной государственный музей (1925-1934), Свердловский областной краеведческий музей (1934-1979, 1994-2018), Свердловский государственный объединённый историко-революционный музей (1979-1987), Свердловский государственный объединённый историко-краеведческий музей (1987-1994), Свердловский областной краеведческий музей им. О. Е. Клера (с 2018 года).

Деятельность Свердловского областного краеведческого музея связана с наукой, образованием, воспитанием, общественным развитием. Разнообразна и многогранна издательская деятельность: от афиш и буклетов до сборников научных трудов, энциклопедических статей и статей зарубежных изданий, монографических работ. Свердловский областной краеведческий музей продолжает оставаться методическим центром музееведения, центром сплочения обширного общественного актива региона – ученых, отраслевых специалистов, исследователей и краеведов. Каждое лето в районы области отправляются экспедиции: археологические, этнографические, историкобытовые [2]. Экспедиции помогают музейщикам собрать те памятники, что сохранились в отдаленных уголках края. Коллекции музея пополняются дарами краеведов, коллекционеров, людей, любящих историю. Значительные средства вкладывает музей в приобретение памятников, закупая раритетные экземпляры. Сотрудники музея не только хранят ценнейшие материалы, но и через многогранную, сложную, кропотливую, часто незаметную для посетителей работу дарят землякам и гостям края возможность прикоснуться к тому святому, что принято считать исторической памятью.

На сегодняшний день Свердловский областной краеведческий музей – это успешная культурно-просветительская организация, включающая в себя восемнадцать выставочных площадок и три специальных подразделения: библиотечный центр, реставрационная мастерская, центр инновационных технологий. Примечательно, что центр инновационных

технологий открылся в штате ещё в 2014 г.[3]. Почти девять лет назад они разработали основные направления деятельности и сегодня активно их реализуют:

- Образовательное – центр проводит обучения, как по повышению квалификаций, так и ведёт обучение начинающих музейных сотрудников;
- Информационное – результатами работы центра по данному направлению являются высококачественные сайты музея и его филиалов, интерактивные разработки;
- Проектное – на центре лежит ответственность за реализацию в СОКМе таких проектов как «Ночь музеев», «Ночь искусств», мобильное приложение «Искусство путешествий» и т.д.

Центр инновационных технологий появился давно, как мы выяснили, но острая необходимость в нём, естественно, возникла три года назад, с приходом пандемии и ограничительных мер, которые сопровождали жизнь не только каждого человека, но и «жизнь» организаций. Свердловский областной краеведческий музей, как любое государственное учреждение культуры по итогам года составляет отчётную документацию, но СОКМ в данном направлении ежегодно разрабатывает каталоги своих достижений и выпускает их в печатном виде ограниченным тиражом. По каталогу 2020 г. мы можем проследить, как велась работа музейного учреждения в тот сложный и новый период.

Прослеживается хроника событий. С 1 января по 18 марта 2020 г. музей работал в штатном режиме. К февралю была подготовлена выставка к 175 летнему юбилею основателя СОКМа (бывший музей УОЛЕ) Онисима Егоровича Клера [4]. Выставку подготовил музей совместно с Государственным архивом Свердловской области, а на самом открытии 13 февраля выступил правнук Клера.

С 18 марта музей закрывает свои двери для посетителей, а с 28 марта переходит на работу в удалённом режиме, в Свердловской области вводится карантин. Четыре с половиной месяца, а именно с 18 марта по 27 июля музеи были закрыты для посещения [4]. Сотрудники же в это время пытались перестроить всю свою культурно-просветительскую деятельность в online, создавая виртуальные проекты. Например, цикл публикаций «Личное дело» [5] – проект в котором 29 сотрудников из восьми музеев, входящих в СОКМ рассказывали на сайте о своих любимых предметах из собрания: историк Людмила Светова рассказывала о часах и музыкальных инструментах, искусствовед Галина Манжол о предметах из сервизов и о резном искусстве и др. Всего в данном цикле было выпущено за короткий период 59 публикаций.

В период пандемии Свердловский областной краеведческий музей им. О. Е. Клера развивался и входил во всё новые медиа-площадки. Были созданы новые музейные группы, через которые сотрудники могли оперативно коммуницировать с посетителями [4]. В музее «Истории и археологии Урала», Художественном музее Эрнста Неизвестного, Музее памяти представителей Российского Императорского Дома «Напольная школа в городе Алапаевске» была проведена специальная сеть для перехода посетителей на платформу Artefact. Сервис был новым для музеев и взял на себя многие направления. Рассмотрим подробнее на примере музея «Природы Урала». Попадая на сайт, мы видим деятельность музея в офлайн-формате, события, фото отчёты, но сам сайт предлагает каждому посетителю перейти по ссылке гида по музею с дополнительной реальностью. И вот уже «ARTEФАКТ» раскрывает каталог экспонатов. Здесь выставку можно приближать, рассматривать, читать полное описание. Ещё музей природы Урала базируется на видеоматериале и в связи с последними тенденциями перешёл на небольшие познавательные ролики, как и в предыдущем варианте. Версия музея на 360 градусов также, как и другие представлена на сайте «Культура. РФ» [6].

Начиная с марта музей активно сотрудничает с отделом «Фотолаборатории», ведутся съёмки видеосюжетов. За девять месяцев совместной работы были проведены съёмки на 18

площадках музея и подготовлено 182 видеосюжета [4]. Совместно с компанией «Областное телевидение» создан видеофильм «Свердловский краеведческий – 150!».

Практика показала, что You-Tube канал музея, зарегистрированный в 2015 году, пришёлся одной из лучших платформ для размещения материалов в период ограничений. Сотрудники буквально осваивали и постигали новые способы продвижения материала непосредственно в процессе подготовки, съёмки, монтажа. Ежедневно на нём появлялись прогулки по экспозициям, выставкам и иным площадкам музеев. Всего можно было просмотреть 47 видеоэкскурсий и 20 лекций на You-Tube канале и группах музея в социальных сетях [7]. Интересно, что до сих пор коллекция пополняется, например, появились новые рубрики и тематические блоки: «Секреты музейных зданий»; «Краеведческие прогулки по городам»; «Мастер-классы»; «Лекции»; «В фокусе»; и самая популярная и многочисленная тематика «Видеоэкскурсии», этот плейлист за три года вместил в себя 111 единиц.

15 июля впервые для музея, в online режиме, проводится конференция, передовыми выступили «Свято-Елисаветинские чтения. Императорский маршрут», это привычное мероприятие в стенах, но формат новый. Организаторами чтений, во главе с к.и.н. Анной Витальевной Громовой, традиционно выступили Фонд содействия ЕСПО, Министерство культуры Свердловской области и сам музей [4]. Чтения были приурочены к годовщине создания музея памяти представителей Российского Императорского Дома «Напольная школа в городе Алапаевске», который был открыт в июле 2018 года, к 100-летию гибели Царской Семьи. Отметим, что вторые Музейно-просветительские Свято-Елисаветинские чтения прошли уже в режиме off-line 10 и 11 октября.

20 июля 2020 г. – день, когда музеям Свердловской области разрешено открыть свои двери для посетителей, но с соблюдением всех мер предосторожностей, исключены лишь групповые экскурсии. 29 июля все музеи СОКМа открывают свои двери, до конца декабря 2020 г. культурные площадки, несмотря на всё ещё тяжёлую эпидемиологическую обстановку, работают в штатном режиме, даже запрет на групповые экскурсии перестаёт быть актуальным с 18 августа.

Рассмотрим ещё один немаловажный аспект деятельности музея. В 2020 г. СОКМ продолжал расширять список инклюзивных проектов. Например, сотрудниками музея «Истории и археологии Урала» и Свердловской областной специальной библиотекой для слепых была организована передвижная археологическая выставка «Каменный век» адаптированная для людей с проблемами зрения. Музейный клуб «Дом Агафуровых» и волонтеры «Белая трость» организовали инклюзивную микс-экскурсию, которая предполагала участие людей в online и off-line одновременно. Целью проекта было вовлечение людей с различными нарушениями органов чувств и опорно-двигательного аппарата в восприятие музейной действительности с помощью эмоциональных ощущений, которые экскурсовод транслирует на реальной экскурсии и в сопровождении видеотрансляции [4]. Примечательно, что данный опыт был адаптирован под другие культурные площадки, в других городах и даже регионах, например, в городе Севастополь.

Период пандемии был очень непрост, не только для людей, но и для организаций, в частности музеев. Необходимо было в сжатые сроки искать новые пути реализации прежних и продиктованных новым периодом задач. Пытаться найти верные формы работы и платформы для размещения материалов. Тем не менее, по статистике за 2020 год, размещённой в отчёте СОКМ, количество посещений только главного корпуса по улице Малышева «Дом Поклевских-Козелл» составило 103 тысячи 586 человек. За год прошли 202 стационарные и 91 передвижная выставки, а количество мероприятий, не смотря на ограничения, превысило отметку 450 [4]. Так, мы с уверенностью можем утверждать, что Свердловский областной краеведческий музей им. О. Е. Клера – культурно-просветительская организация, которая, не смотря на пандемию,

успешно и качественно вела свою работу и развивалась, покоряя новые форматы и способы популяризации информации.

Список литературы

1. Свердловский областной краеведческий музей (Екатеринбург). Годовой отчет. Екатеринбург: Свердловский областной краеведческий музей, 2015. 29 с.
2. Свердловскому областному краеведческому музею 125 лет. Екатеринбург, 1996. 24 с.
3. Центр инновационных музейных технологий. URL: <https://uole-museum.ru/museums/tsentr-innovatsionnyh-muzejnyh-tehnologii/> (дата обращения 12.03.2023).
4. Свердловский областной краеведческий музей (Екатеринбург). Годовой отчет. Екатеринбург: Свердловский областной краеведческий музей, 2020. 62 с.
5. Свердловский областной краеведческий музей. «Личное дело...». URL: <https://uole-museum.ru/?s=%D0%BB%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%BE%D0%B5+%D0%B4%D0%B5%D0%BB%D0%BE> (дата обращения 12.03.2023).
6. Беляева Е. Ю. Культурно-просветительская деятельность музеев Екатеринбурга в цифровом пространстве // Шаг в историческую науку: материалы XXI Всероссийской научно-практической конференции молодых ученых. Екатеринбург: Изд-во УрГПУ, 2021. С. 226-229.
7. Свердловский областной краеведческий музей ОНЛАЙН. Плейлисты. URL: <https://www.youtube.com/@uolemuseum/playlists> (дата обращения 12.03.2023).

ТҰЛҒАНЫҢ ШЕШІМ ҚАБЫЛДАУЫНДАҒЫ ЭМОЦИОНАЛДЫ ИНТЕЛЛЕКТІҢ КӨРІНІСІ

Берікказы Сымбат Досжанқызы

Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ Әлеуметтік ғылымдар факультетінің психология мамандығының 3 – курс студенті, Астана, Қазақстан
Ғылыми жетекшісі – Аубакирова Ж.К

Жаңа ғасырдың ширек өткеліндегі ең маңызды ресустың бірі «Адам капиталы». Осы мәселе бойынша Қазақстанның Тұңғыш Президенті Нұрсұлтан Назарбаев 2018 жылы жолдаған Жолдауында "Төртінші өнеркәсіптік революция жағдайындағы дамудың жаңа мүмкіндіктері" деп атаған болатын. Адам капиталы болмысына тән көріністің бірі тұлғаның эмоционалды интеллект деңгейі. Біз төменде жүргізген зерттеулер студенттер тобының шешім қабылдауындағы эмоционалды интеллект деңгейін анықтауға бағытталды. Осы мақсатты қоюымыздың себебі, Қазақстан президенті Қасым-Жомарт Тоқаевтың ұсынған бағдарламасы аясында жаңа мамандықтардың ұлттық атласын негізінде студенттердің тұлғалық шешім қабылдаудағы эмоционалды интеллект деңгейін анықтап, арттыруға әрекет жасау және маман ретінде біліктілікке әсерін болжау.

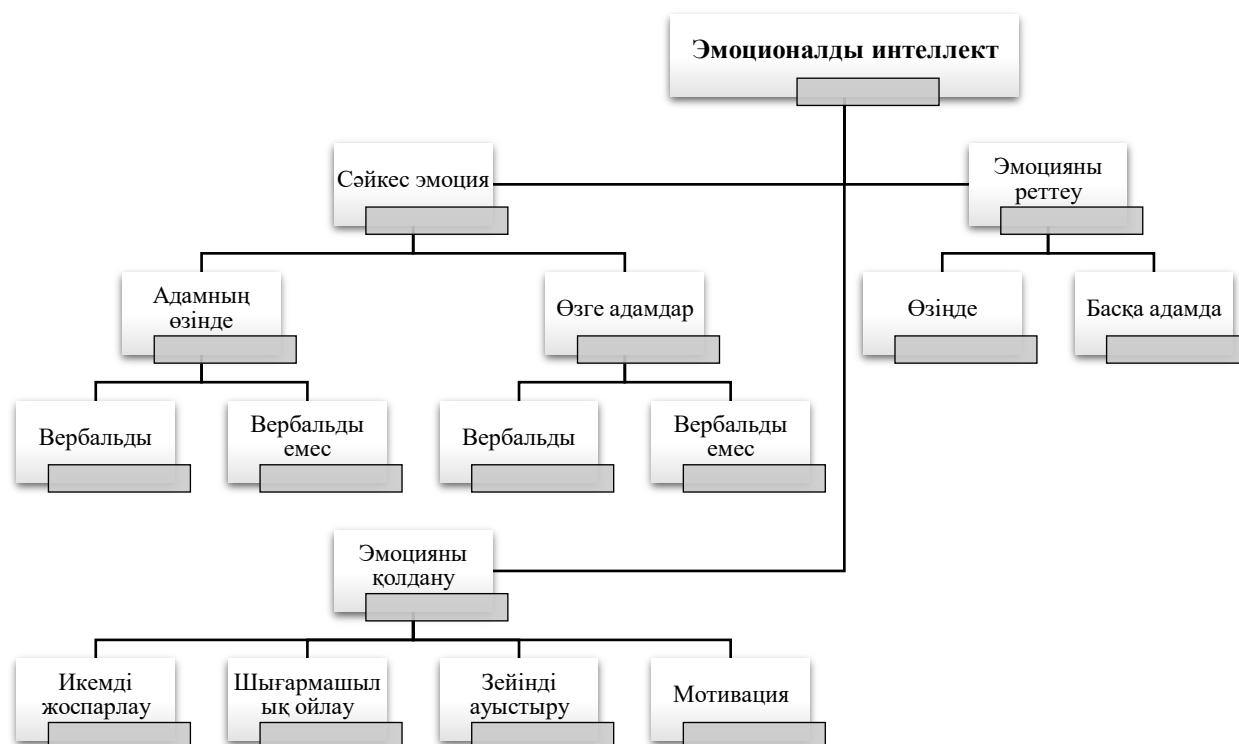
Адамның эмоцияларын түсіну және реттеу қабілеті іс-әрекеттің тиімділігіне әсер ететін танымдық әрекетінің ажырамас бөлігі болып табылады. Бір ғасыр жегінде енгізілген "Эмоционалды интеллект" ұғымы ғылыми теориялық зерттеулерде де, қолданбалы психологияда да кең тарай бастады. Эмоционалды интеллектті зерттеуге бағытталған бағытталған көптеген зерттеулерді үш топқа бөлуге болады [1;2]. Теориялық анықтамаларға сәйкес: алғашқы топ эмоционалды интеллектті жеке тұлғаның ерекшелігі ретінде қарастырады, екінші топ басқа танымдық қабілеттермен қатар қабілет ретінде көрсетсе, үшінші топ аралас пікір ұстанады. Осы идеяларға сәйкес эмоционалды интеллектті өлшеу қажеттігі туып, оған демеу ретінде психометриялық әдістері осы бағытта қолданысқа енді. Өлшеу

технологияларының тууы, дамуы осы санаттағы когнитивті процестердің маңыздылығын анықтауға мүмкіндік берді. Сонымен, эмоционалды интеллект деңгейі зейінге, есте сақтауға әсер ететіні және когнитивті интеллектпен өзара байланысты екендігі анықталды [3]. Біздің мақсаттың негізі эмоционалды интеллекттің шешім қабылдау үшін маңызды деп танып, оған негіздейтін болжамдар жасау, ықтималдықты бағалау және шешім қабылдауды қамтитын когнитивті процестердің кешенін құру.

Адамдар шешім қабылдау кезінде нұсқадағы шешімдердің ең тиімдісін таңдауды қалайды, ал енді сол таңдау кезінде әртүрлі эмоцияларды бастан кешіреді, осы сәтте эмоцияларды түсіну және реттей білу шешім қабылдауда айтарлықтай маңызды рөлге ие. Ғалымдардың бірқатар бөлігін қызықтырған осы бір мәселе Питер Саловей мен Джон Майердың эмоционалды интеллект ұғымын ұсынған сәттен бастау алды. (Саловей, Майер, 1990). Олар болжаған ой Г.Майердің еңбегінде "Эмоционалды ойлау" тұжырымдамасында кездеседі. Тұжырым негізінде адамның ойлау формаларының жіктелуін және ондағы эмоционалды ойлаудың ерекше орын алатынын айшықтап көрсетеді. Оның пікірінше, егер когнитивті ойлау шындықты табуға бағытталған болса, онда эмоционалды ойлау – ол шыққан аффективті күйлердің нәтижесін іздеуге бағытталған. Бұл тұжырым негізінде шешім қабылдау кезеңінде эмоционалды интеллекттің бірінші кезектегі жауап қайтару реакциясы бола алатындығын пайымдайды [4;5].

Ғылыми жаңалықтардың бірі ретінде әдебиеттерде әлеуметтік және эмоционалды саладағы қабілеттерге бағытталған жұмыстар көбейе бастағаны бәріне мәлім, көптеген жаңа теориялар жарық көрді. Кэррол Изард сөзімен айтсақ, бұл саланың ренессансы енді басталды [6]. Айта кету қажет, эмоцияларды анықтау және түсіну мәселесімен тек психологтар ғана емес, сонымен қатар басқа саланың ғалымдары да осы бағытта зерттеулер жүргізуде.

Адамның эмоцияларды түсіну мәселесін зерттеу кезінде бір анықтамаған бірнеше атау берудің алдын алу үшін американдық психологтар П. Саловей және Дж.Мейер 1990 жылы бұл қабілеттерге унитарлық ұғым– "эмоционалды интеллект" деп атауды ұсынды. Ғалымдар эмоционалды интеллектті өздерінің және басқалардың сезімдері мен эмоцияларын бақылау, оларды ажырату және осы ақпаратты ойлау мен іс-әрекетке бағыттау үшін пайдалану мүмкіндігін қамтитын әлеуметтік интеллекттің ішкі құрылымы ретінде қарастырады [7;8]. Енді осы ғалымдар эмоционалды интеллекттің ғылыми психологиядағы алғашқы және ең танымал моделін жасады. Бұл үш типтегі қабілеттерден тұратын күрделі құрылым: 1) эмоцияларды анықтау және білдіру, 2) эмоцияларды реттеу, 3) ойлау мен іс-әрекетте эмоционалды ақпаратты пайдалану [8] (сур. 1).

Сур1. П.Саловей мен Дж.Мейер бойынша эмоционалды интеллект құрылымы. (1990)

Ендігі біздің мақсат студенттер арасында бірқатар зерттеулер жүргізе отырып, индукцияланған эмоционалды күйлердің шешім қабылдаудағы стратегиялық және сандық көрсеткіштерге әсерін [9], сондай-ақ шешім қабылдауға эмоционалды әсердің модераторлық құрамдас бөлік ретінде жеке ерекшеліктердің маңыздылығын анықтау [10]. Қорытындылай айтсақ, психологиялық эксперимент нәтижесінде эмоционалды интеллект пен шешім қабылдаудың өзара байланысын зерттеу.

Зерттеу нысаны мен әдістері. Зерттеуге 17-23 жас аралығындағы еліміздің жоғарғы оқу орнының бірінін 50 студентті алынды - 34 қыз және 16 ұл қатысты.

Зерттеу үшін Д. Люсиннің эмоционалды интеллект сауалнамасы (ЭМИн сынағы) алынды.

"Эмоционалды интеллект" (ЭМИн) сауалнамасын Люсин Дмитрий Владимирович жасаған. Толық нұсқасы алғаш рет 2004 жылы жарық көрді [11].

Сауалнама құрылымы 4 шкала бөлінеді:

- МЭИ (тұлғааралық эмоционалды интеллект)
- ВЭИ (тұлғаішілік эмоционалды интеллект)
- ПЭ (эмоцияларды түсіну)
- УЭ (эмоцияны басқару).

Сауалнама 46 сұрақтан тұрады. Зерттелушілерге бланкіде ұсынылған "мүлдем келіспеймін", "келіспеймін", "келісемін", "толық келісемін" тармақтарының бірін таңдау ұсынылады.

Д.В. Люсиннің "Эмоционалды интеллект" әдісі.

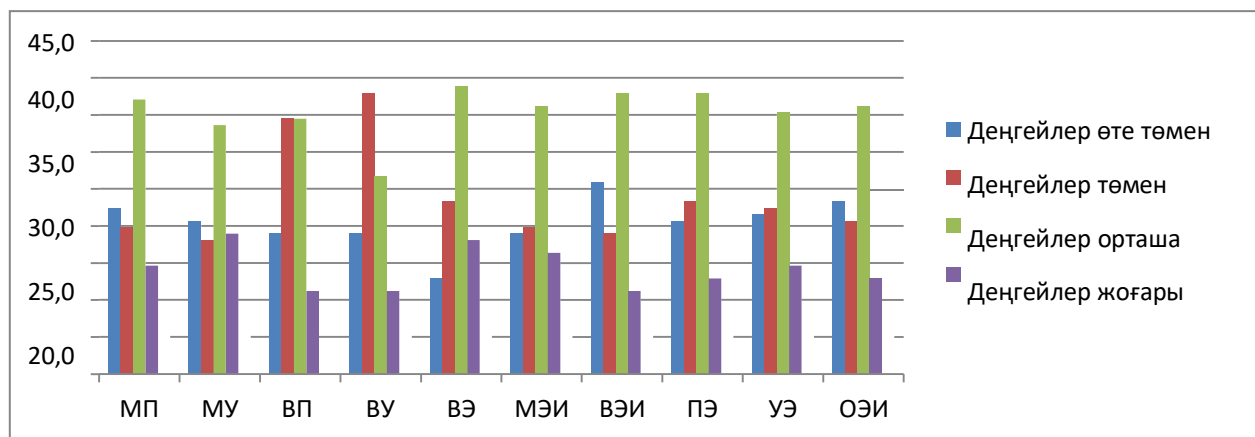
Кесте 1

	МЭИ Тұлғааралық эмоционалды интеллект	ВЭИ Тұлғаішілік эмоционалды интеллект
ПЭ Эмоцияларды түсіну	МП Басқалардың эмоцияларын түсіну	ВП эмоцияларын түсіну

УЭ басқару	Эмоцияны	МУ адамдардың басқару	Басқа эмоцияларын	ВУ өз эмоцияларын басқару; ВЭ экспрессияны бақылау

Алынған мәліметтер барлық критерийлер бойынша пайызбен, тест авторы қарастырғандай шкалалар мен ішкі шкалаларға бөлініп көрсетілген.

Төменде көрсетілген суреттегідей қатысушылардың көпшілігінде барлық критерийлер бойынша орташа және төмен эмоционалды интеллект диагнозы қоюға болады. Сауалнамаға қатысқандардың пікірінше, олар өздерінің эмоцияларын жақсы түсінбейді, бірақ оларды басқаруды біледі. Қалған көрсеткіштер бойынша олар өздерін салыстырмалы түрде бақылауда ұстай аламыз деп санайды. Қатысушылардың көбісі басқа адамдардың эмоцияларын жақсы біледі, тіпті оларды басқара алады (МП – 37,1% және МУ – 33,6% кіші шкалалары). Ең үлкен пайыз саны ВЭ кіші шкаласы бойынша орташа деңгейде – 38,8% - да анықталды. Бұл дегеніміз, осылай жауап берген респонденттер өздерін эмоцияларының көрінісін басқаруға қабілетті адамдар болып табылады. Яғни, қалаған эмоциясын сыртқа білдіруге қабілетті. Барлық басқа шкалалар бойынша үлестерді былай бөлуге болады: – өте төмен және төмен деңгей деп– 12,9% – дан 38,8% – ға дейін; – жоғары деңгей 11,2% - дан 19% - ға дейін, - өте жоғары деңгейде-0,9% - дан 8,6% - ға дейін. Төменде көрсетілген деректерде барлық мәселелер бойынша сарапшы деп санауға болатын қатысушылар кездеседі. Дегенмен, олардың пайыздық өлшемі өте аз. Айта кету керек, көптеген респонденттер өздерінің және басқа адамдардың эмоцияларын тануда және басқаруда біраз қиындықтарға тап болған.

Сур 2. Д. В. Люсиннің "ЭМИн" әдісі бойынша студенттердің ЭИ деңгейі

Алдыңғы зерттеулерде анықталғандай, эмоционалды интеллект когнитивті интеллектпен өзара байланысты.

Осылайша, жүргізілген зерттеу бізге келесі қорытындыларды жасауға мүмкіндік береді.

Эмоционалды интеллект көрсеткіштері шешім қабылдау кезінде ақпаратты қабылдау уақытымен байланысты. Жағымсыз ақпарат эмоцияларды реттеу қабілетінде маңыздырақ рөлге ие.

Эмоцияларды реттеу қабілеті ең тиімді шешімдер қабылдаудың маңызды көрсеткіші болып табылады. Студенттерден алынған зерттеу нәтижелері Тұлғаишілік эмоциялық интеллект,

Тұлғааралық эмоциалық интеллектке қарағанда кенжелеп қалған эмоцияның даму түрі екендігі анықталды.

Жоғарыда жүргізген зерттеулерімізді қорытындыласак, тұлғаның басты ресурсы ретінде танылған эмоцианды интеллекттің өрістеу, дағдыға айналдыру кезеңі жаңа білімдерді сіңіріп жатқан кезеңге тұспа- тұс келеді, яғни студенттік шақ. Елімізде болған жаңа бағдарлама «Президенттік жастар кадрлық резерві» жасақталған сәтте іріктеудің бірінші кезеңі тұлғаның шешім қабылдауындағы эмоцианалды интеллект деңгейіне айрықша мән бергені белгілі. Осы іріктеуді назарға ала отырып студенттердің де эмоцианалды интеллект деңгейін анықтау бізге болашақ мамандардың сапасын анықтауға мүмкіндік берді. Жүргізген зерттеулер болашақта еліміздің жоғары оқу орындарындағы білім алушылардың осы бағыттағы білімдерін арттыру қажет деген болжам жасадық. Алдағы зерттеулерде нақты бағдарламалар ұсынылу көзделуде.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. Кустубаева А., Джакупов С. М., Толегенова А. А., Ракишев Р. Эмоциональный когнитивный интеллект // Вестник НАПК. №1—2.— Алматы, 2008.— С. 30—37.
2. Кустубаева А. М., Дж. Мэттьюс, Джакупов С. М., Толегенова А. А. Адаптирование русскоязычной версии опросника «Эмоциональный интеллект» // Вестник КазНУ.— 2009.— №1(28).— С. 29—34.
3. Bar-On R. Emotional and social intelligence: insights from the emotional quotient inventory // R. Bar-On, & J. D. A. Parker (Eds.). The handbook of emotional intelligence: theory, development, assessment, and application at home, school, and in the workplace. — San Francisco: Jossey-Bass., 2000.— P. 363—388.
4. Kustubayeva A., Panganiban A. R., Matthews G. Affective biases in information search during tactical decision-making // Proceedings of the Human Factors and Ergonomics Society 54th Annual Meeting—2010. San Francisco, USA, October, 2010.— P. 1057—1061.
5. Matthews G., Panganiban A. R., Guznov S., Kustubayeva A. Personality traits and emotion: a cognitive-adaptive perspective // The 11th Annual Meeting of the Society for Personality and Social Psychology.— Las Vegas, USA, 2010.— P. 90.
6. Matthews G., Zeidner M., Roberts R. Emotional intelligence: Science and myth.— Cambridge, MA: MIT Press., 2002.
7. Mayer J. D., Salovey P. What is emotional intelligence? // P. Salovey, D. J. Sluyter (Eds.). Emotional development and emotional intelligence.— New York: Basic Books., 1997.— P. 3—31.
8. Mayer J. D., Salovey P., Caruso D. R. Emotional intelligence: theory, findings and implications // Psychological Inquiry.— 2004.— 15(3). — P. 197—215.
9. Panganiban A. R., Matthews G., Hudlicka E. Trait anxiety and affective bias in tactical decision-making // Proceedings of the Human Factors and Ergonomics Society.— 2009.— 53.— P. 849—853.
10. Salovey P., Mayer J. D., Goldman S., Turvey C., Palfai T. Emotional attention, clarity and repair: Exploring emotional intelligence using the Trait Meta-Mood Scale // Pennebaker (ed.). Emotion, disclosure and Health.— American Psychological Association. Washington DC, 1995.— P. 125—154.
11. Salovey P., Stroud L. R., Woolery A., Epel E. S. Perceived Emotional Intelligence, stress reactivity, and symptom reports: further explorations using the Trait Meta-Mood Scale // Psychology and Health.— 2002.— Vol. 17.— N5.— P. 627.

СТУДЕНТТЕРДІҢ ЭМОЦИЯЛЫҚ ЖАҒДАЙЫНА ӘЛЕУМЕТТІК ЖЕЛІЛЕРДІҢ ӘСЕРІ ЖӘНЕ МАҢЫЗЫ

С.Е. Даулетбек, Ш. Жандәулетқызы, Л.А. Казбекова
dauletbeksymbate@gmail.com

Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Психология білім беру бағдарламасы, 1 курс студенттері
Астана, Қазақстан
Ғылыми жетекші – пс.ғ.к. Б.Ш. Байжуманова

Кіріспе. Қазіргі заманның талабына сай біздің қоғам – жоғары технологиялар қоғамы болып табылады. Интернет бүкіл әлемді және адам өмірінің барлық салаларын қамтыды. Интернет арқылы онлайн-дүкендер үйден шықпай-ақ сатып алуға мүмкіндік береді, онлайн-трансляциялар телешоуларды, жаңалықтар бағдарламаларын және т.б. көруге мүмкіндік береді. Әлеуметтік медианың негізгі функциясы – адамдар бір-бірінен алыс болса да, олардың арасындағы байланысты қамтамасыз ету. Әр адам әлеуметтік желілер арқылы достарымен және әріптестерімен оңай сөйлесе алады, сондай-ақ байланысы үзілген адамдарды іздеп-тауып, жағымды жаңа таныстар таба алады. Егер сізде достарыңызға көрсеткіңіз келетін жаңа фотосуреттер немесе фильм болса, оны көру үшін фильмді оңай тапқыңыз келсе немесе сүйікті аудио хиттеріңізді басқа музыкалық сайттардан ұзақ іздемей тыңдағыңыз келсе — сізге көмекке келетін әлеуметтік желілер бар. Дегенмен, көбінесе адамдар желіде болған жағдайды немесе өздері көрген ақпаратты теріс қабылдауы мүмкін. Оған мысалы, Наталья Литвинова (Ресей психологы, психолог-терапевт) айтуы бойынша: “Эмоциялық күйдің өзгеруі (әсіресе: нашарлауы) сыни ойлаудың болмауына байланысты пайда болады. Біз әлеуметтік желілердегі фотосуреттерге негізделген керемет әлемнің бейнесін көріп, қиялдаймыз. Бұл адам өмірінің ең жақсы жағы, бұл жай ғана фотосурет деп ойламай, мінсіз картинаға сеніп қаламыз. Дәл солай, сериалдарды қарау кезінде де ұқсас ситуация болады, себебі біз жақын адамымызбен қарым-қатынасымыздың сериал кейіпкерлері сияқты керемет емес екенін байқаймыз, бұл көрініс екенін ескермей кетеміз және эмоциялық тұрғыда өзімізді нашар сезіне бастаймыз

Осының бәріне сүйене отырып, әлеуметтік желілер қазіргі студенттердің өмірінде үлкен рөл атқарады деген қорытынды жасауға болады және соның негізінде 1-4 курс студенттеріне онлайн түрде сауалнама жүргізілді. Сауалнамаға қатысушы студенттер саны 200 (137 қыз бала, 63 ер бала), қатысушылардың жас аралығы 16 – 24 жас (71% - 16-18 жас, 27,5% - 19-21 жас, 1,5% - 22-24 жас). Сауалнама барысы қазақ/орыс тілінде және сұрақ-жауап түрінде жүргізілді, нәтижесінде әлеуметтік желілердің студенттердің эмоциялық жағдайына әсері және маңызы анықталды.

Сауалнама нәтижелері:

1. Сіздің жынысыңызды таңдаңыз.

Бұл сұрақ бойынша сауалнамаға 31,5 % (63) ер адам, 68,5% (137) әйел адам қатысқан.

2. Сіздің жасыңыз қаншада?

Бұл сұрақ бойынша сауалнамаға 71% (142 студент) 16-18 жас аралығында, 27,5 % (55 студент) 19-21 жас аралығында, 1,5% (3 студент) 22-24 жас аралығында қатысқан.

3. Сіз әлеуметтік желіге тіркелгенсіз бе?

Бұл сұрақ бойынша 99% (198 студент) әлеуметтік желілерге тіркелген, 1% (2 студент) әлеуметтік желіге мүлдем тіркелмеген, яғни бұл нәтиже арқылы тек 2 студент, жалпы студент жастарының 1% ғана әлеуметтік желілерге қызықпайтынын көруге болады.

4. «Сіз қандай әлеуметтік желілерді қолданасыз?» деген сұрақ бойынша 88,5% (177 студент) Instagram, 86,5% (173 студент) WhatsApp, 72,5% (145 студент) Tik-Tok, 83% (166 студент) Youtube, 8% (16 студент) Facebook, 79,5% (159 студент) Telegram, 17,5% (35 студент) Twitter желілерінде тіркелген. Барлық әлеуметтік желілерді қолданылатын студенттер саны 11,5% (23 студент) және мүлде әлеуметтік желілерді қолданбайтын студенттер саны 0% (0 студент).

5. Сіз әлеуметтік желілерге әдетте қанша уақыт жұмсайсыз?

Бұл сұрақ бойынша 13,5% (27 студент) күніне 1-3 сағат, 45,5% (91 студент) күніне 4-6 сағат, 26,5% (53 студент) күніне 7-10 сағат, 14,5% (29 студент) күніне әлеуметтік желілерге қанша уақыт жұмсайтынын нақты айта алмайды.

6. Әлеуметтік желілерде уақыт өткізу Сізге қандай эмоциялар сыйлайды?

Бұл сұрақ бойынша әлеуметтік желілерді қолдану барысында 79% (158 студент) қуаныш, 15% (30 студент) қызғаныш, 35% (70 студент) мұң, 16,5% (33 студент) қорқыныш, 54% (108 студент) таңқалу, 56,5% (113 студент) ляззат, 18,5% (37 студент) мазассыздық, 7,5% (15 студент) ұялу, 13% (26 студент) толқу күйлерін сезінеді.

7. Әлеуметтік желіде қандай мақсатпен отырсыз?

Бұл сұрақ бойынша әлеуметтік желілерде отыру мақсаты 50% (100 студент) бос уақытын өткізу үшін, 65% (130 студент) қызықты видео-роликтерді қарап, көңіл көтеру үшін, 21% (42 студент) шындықтан қашу үшін, 69,5% (139 студент) достарымен сөйлесу үшін, 71,5% (143 студент) жаңа ақпарат алу мақсатымен отырады.

8-сұрақ бойынша «әлеуметтік желілердегі жағымсыз пікірлер сіздің көңіл-күйіңізге қаншалықты әсер етеді?» деген сұраққа 9% студенттер өзімді жаман сезінем, жылаймын; 83% студенттер мән бермеймін, 8% студенттер жағымсыз пікір жазумен кикілжіңге түсе бастаймын деп, жауап берген.

9-сұрақ бойынша 53% (106 студент) «оқу барысында немесе емтиханға дайындық кезінде әлеуметтік желілер сізге кедергі келтіре ме?» - деген сұраққа «ия» деп жауап берген, ал 47% (94 студент) оқу барысында немесе емтиханға дайындық кезінде әлеуметтік желілер сізге кедергі келтіре ме деген сұраққа «жоқ» деп жауап берген.

10-сұрақ бойынша «әлеуметтік желілердегі қарым-қатынас шынайы өмірді алмастыра алады деп ойлайсыз ба?» - деген сұраққа 13,5% (27 студент) «ия» деп жауап берді, ал 86,5% (173 студент) «жоқ» деп жауап берген.

11-сұрақ бойынша студенттердің 15% (30 студент) әлеуметтік желілерде буллингке ұшыраған, ал 85% (170 студент) әлеуметтік желілердегі буллингке ұшырамаған.

12. «Әлеуметтік желіде уақыт өткізу Сізге қалай әсер етеді деп ойлайсыз?» деген сұрақ бойынша 41,5% (113 студент) әлеуметтік желіде уақыт өткізу оң әсер етеді, мотивация аламын; 16% (32 студент) негативті әсер етеді, стресске ұшыраймын; 42,5% (85 студент) еш әсер бермейді деп жауап берген.

13. «Әлеуметтік желілерді ұзақ уақыт қолданбасаңыз, өзіңізді ыңғайсыз сезінесіз бе?» деген сұрақ бойынша 44,5% (89 студент) әлеуметтік желілерді ұзақ уақыт қолданбаса, өзін ыңғайсыз сезінетінін көрсетті, ал 55,5% (111 студент) өзін ыңғайсыз сезінбейтінін көрсетті.

14. «Әлеуметтік желідегі жағымсыз ақпараттар Сіздің жақындарыңызбен қарым-қатынасыңызға әсер етеді ме?» деген сұрақ бойынша 16% (32 студент) әлеуметтік желідегі жағымсыз ақпараттар жақындарымен қарым-қатынасқа әсер етеді деп жауап берген, ал 84% (168 студент) жоқ, әсер етпейді деп жауап берген.

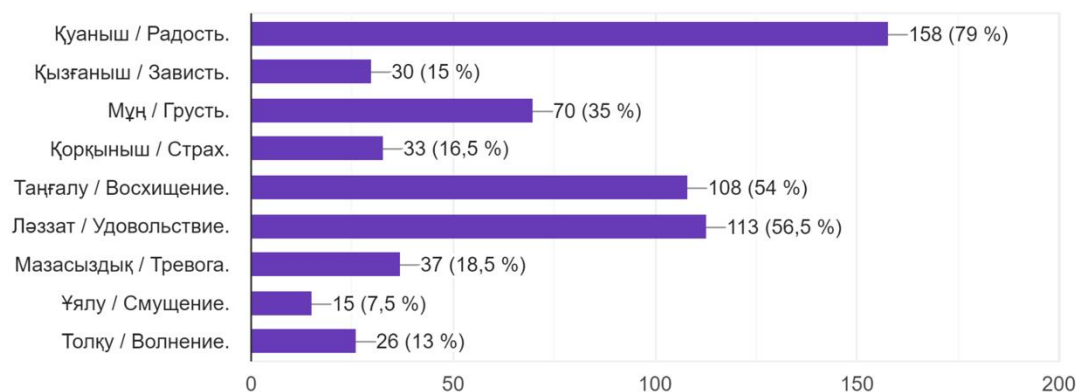
15. «Әлеуметтік желілерді Сіз үшін пайдалы ма?» деген сұрақ бойынша 8,5% (17 студент) әлеуметтік желілер өзі үшін пайдалы десе, 91,5% (183 студент) пайдасы жоқ деп жауап берген.

Сауалнама нәтижелерін зерттеу барысында сауалнамаға қатысушы студенттердің 99% көптеген әлеуметтік желілермен (Instagram, What's app, YouTube, Telegram, TikTok және т.б.) қолданатындығы жайлы жауаптар алынды.

Әлеуметтік желіде өткізетін уақыт жиілігі қатысушылардың 45,5%-да 4-6 сағ. аралығы, 26,5%-да 7-10 сағ. аралығы, 13,5%-да 1-3 сағ. аралығында уақыт жұмсайтыны жайында ақпарат алынды, ал қалған 14,5% қанша уақыт жұмсайтыны туралы нақты жауап бере алмады. Әлеуметтік желілерді қолдану кезінде жауап берушілердің (1-сурет) 79% - қуаныш, 56,5% - ләззат, 54% - таңдануды сезінетідігі белгілі болды.

Әлеуметтік желілерде уақыт өткізу Сізге қандай эмоциялар сыйлайды? Какие эмоции у вас появляются благодаря времяпровождению в социальных сетях?

200 ответов

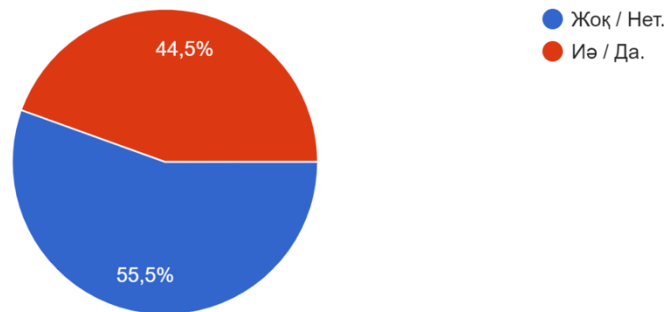

Осы орайда әлеуметтік желілер жақсы эмоция сиялайды деп айтуға келерлік, алайда қазіргі тілмен айтқанда әлеуметтік желілер «жеңіл дофамин» көзі болып табылады. Дофамин табиғи түрде позитивті, адамның субъективті бейнесі, тәжірибесі негізінде пайда болады: жыныстық қатынас, дәмді тағамдарды қабылдау, алкоголь, есірткі қабылдау және гаджеттерді қолдану кезінде көп мөлшерде өндіріледі. Болашақта, осы әрекеттерді орындау кезінде дене үнемі дофаминнің жаңа және жаңа дозаларын шығарады, эйфория сезімін тудырады және адамды оның өндірісіне әкелетін әрекетті қайта-қайта қайталауға шақырады.

Көптеген адамдар өздерінің электронды құрылғыларын пайдалануға қатты тәуелді, өйткені осы құрылғылардың көмегімен қол жетімді ойын-сауық дофаминнің – ләззат алу, рахат гормонының бөлінуін ынталандырады. Жалпы алғанда, ми үшін ешқандай айырмашылық жоқ, бұл дофаминнің бөлінуіне әкелді: уақыт өте керекті дофамин көзін көп сұрай түседі. Әлеуметтік желілердегі ақпарат дофаминді ынталандырады, бұл миды өзгертеді. Сізде дофаминдік рецепторлар азаяды және тұрақтылық азаяды, уәдеде тұра алмау, қоршаған ортамен байланыс төмендейді. Байқағандай эмоциядан бөлек жан-жақты әсерлер жеткілікті.

Әлеуметтік желілерді ұзақ уақыт қолданбасаңыз, өзіңізді ыңғайсыз сезінесізбе? Чувствуете ли Вы себя некомфортно, если не используете социальные сети долгое время?

200 ответов

Келесі көрсеткіштер 35% – мұң мен 18,5% – мазасыздықтың болуы. Әлеуметтік желі мазасыздығы – бұл белгісіздіктен, айналада болып жатқан оқиғаларды жіберіп алудан немесе оқшауланудан үнемі қорқудан туындауы мүмкін жалпы эмоция. Сонымен қатар, сіз бірнеше минут сайын телефонды тексере аласыз немесе көлік жүргізгенде, қандай да бір маңызды жұмысты орындаған кезде де әр ескертуге жауап бергіңіз келуі мүмкін. Қысқаша айтқанда, әлеуметтік желілердегі мазасыздықтың болуы психикалық ауруды тудыруы мүмкін немесе сізді біртіндеп шындықтан алшақтатуы мүмкін. Осы сауалнаманың өзінде 44,5% катысушы ұзақ уақыт әлеуметтік желіні пайдаланбағанда өздерін ыңғайсыз сезінетіні белгілі болды.

Қорытынды. Онлайн әлеуметтік сауалнама негізінде әлеуметтік желілердің студенттердің эмоциялық жағдайына әсері мен әлеуметтік желілердің студент өмірінде алар орны анықталды. Жалпы әлеуметтік желінің қолдану жиілігі, маңызы, «жеңіл дофамин» іздеу мақсатында студенттер эмоциялық тұрғыда әлеуметтік желілерге тәуелділік танытуы мен шындықтан алшақтауының көрінісі бар екеніне көз жеткізуге болады. Әлеуметтік желілердің әсері қазіргі таңда өзінің өзектілігін жоғалтпауда.

Пайдаланылған әдебиеттер мен дереккөздер

1. Бурко Р.А, Терёшина Т.В. Социальные сети в современном обществе. //“Молодой ученый”№7(66) май-2,2014 г.
2. Уоллейс П. “Интернет психологиясы”// Ұлттық аударма Бюросы,Астана 2019.
3. Беловешкин А. Врач,к.м.н. “Электронная зависимость (гаджет-зависимость) и дофамин”//Ноябрь,2015 г
4. <https://daily.afisha.ru/relationship/4270-kak-na-vas-vliyayut-socseti-7-nauchno-dokazannyh-faktov/>
5. Щепилина Е.П. Психология Интернета: интернет зависимость.
6. Егоров А. Ю. Нехимические зависимости. - СПб.: Речь, 2007.

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ГЕНДЕРНОГО РАЗЛИЧИЯ В ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Дузеева Майя Нурлановна

duzeeva@list.ru

Магистрант 2 курс, факультет социальных наук

Специальность: 7М03103 «Психология

Научный руководитель: Байжуманова Б.Ш

Кандидат психологических наук, доцент кафедры

Психологии ЕНУ им. Гумилева

Аннотация. Описание процедуры исследования. В данной статье рассматриваются результаты сравнительного анализа психологического отношения предпринимателей-мужчин и предпринимателей-женщин в деловом взаимодействии. Анализируются выявленные в ходе эмпирического исследования особенности субъективных отношении предпринимателей, социально психологические различия, маскулинные и феминные модели поведения. Исследование психологических особенностей предпринимателей проводилось на 40 предпринимателей (сфера деятельности респондентов оптовая и розничная торговля, сфера обслуживания и производство).

Ключевые слова: Предприниматель, предпринимательство, предпринимательская деятельность, личность предпринимателя, психологическое отношение, деловое взаимодействие.

В современной психологии управления анализ гендерных аспектов в управленческой деятельности становится очевидной необходимостью. В связи с вхождением женщин в деловой мир социальная ситуация изменилась, в частности, это повлияло на психологический климат команды, способы взаимодействия с деловыми партнерами. В определении гендерного глоссария гендер в управлении рассматривается как часть роли, которую мужчины и женщины играют в управлении социально-экономическими и политическими процессами от имени гражданского общества. Главной целью статьи является изучение роли женщины-предпринимателя в условиях современной экономики. Методами исследования являются системный подход, метод сравнительного и ретроспективного анализа, метод синтеза. В процессе аналитического обзора решаются две целевые задачи: формирование основного представления о понятии «женское предпринимательство» и гендерное различие в моделях поведения и формирование возможных путей дальнейшего исследования развития женского предпринимательства в стране.

Современное общество переосмысливает значение человеческого пола в социальной, культурной, а также экономической сфере. В социуме мужчинам и женщинам отводятся принципиально разные статусы, это разделение связано с фундаментальными основами общества. Существует дифференциация на мужские и женские роли в обществе, а также различия в поведении в разных сферах деятельности, в том числе, в предпринимательстве. Гендерные различия обуславливают наличие некоторых особенностей исполнения роли предпринимателя. В современном российском обществе численность предпринимателей возрастает с каждым годом, но важно отметить, что женщин-предпринимателей гораздо меньше, чем мужчин. Несмотря на то, что женщины активно включаются в предпринимательскую деятельность, диспропорция в соотношении между мужчинами и женщинами существует до сих пор. Присутствует наличие отраслевой специфики: женщины в большинстве своем задействованы в отрасли оптовой и розничной торговли и в индустрии

красоты, мужчины же состоят в таких областях как научная деятельность и строительство. Мотивы, которые побудили женщин-бизнесменов заняться предпринимательством стремление к самореализации, желание заниматься любимым делом, стремление к независимости, нежелание работать под чьим-то управлением, а также осознание необходимости обеспечивать нормальную жизнь для себя и семьи. [2] Женщины чаще, чем мужчины выделяют собственное стремление к самореализации и независимости как основную причину, по которой они занялись предпринимательством. Стремление к лидерству, самореализации и независимости имеет общую природу и не зависит от гендерных различий. Но в деловых стратегиях мужчин и женщин существует некоторая специфика, обусловленная особенностями «мужских» и «женских» ролей в обществе. Исследования показывают, что гендерные стереотипы размываются, женщины могут исполнять на одном уровне и семейные и профессиональные роли. Задача развития малого и среднего бизнеса связана с экономической инициативой всех гендерных групп, в частности женщин. Тем временем Казахстан отстает от развитых западных стран в мировых рейтингах женского предпринимательства. Решить стоящую задачу снижения сырьевой зависимости и реструктуризации экономики можно за счет развития малого и среднего бизнеса.

Личностные качества предпринимателей являются одним из ключевых факторов, оказывающих значительное влияние на происходящие в социально-экономической сфере страны. Между тем предприниматели как социально-профессиональная группа достаточно разнообразна и многолика, что определяется множеством факторов: и конкретной сферой предпринимательской деятельности, и степенью развитости бизнеса, и индивидуально-психологическими особенностями предпринимателей. К их числу относится также характеристика пола, а точнее – социального пола, формирующегося в процессе жизнедеятельности общества и предполагающего выработку различных моделей поведения людей – маскулинной и фемининной, характерных в конкретной культурной среде соответственно для мужчины и для женщины, и обозначаемого понятием «гендер».[3] Данная категория представляет интерес в исследовании предпринимательства в связи с существующими в обществе стереотипами восприятия типично мужского и типично женского поведения, сформировавшимися в результате традиционного распределения социальных ролей между мужчиной и женщиной. К примеру, они проявляются в трактовке женского, фемининного поведения как более консервативного, предрасположенного к кооперации с другими людьми, к взаимной поддержке; а мужского, маскулинного – как склонного к соперничеству, индивидуализму, радикальным действиям. Эти и другие подобного рода представления, сложившиеся в массовом сознании людей, отражаются на взаимоотношениях как внутри предпринимательского сообщества, так и на взаимоотношениях предпринимателей с другими социальными группами. Их влияние обусловлено тем, что занятие предпринимательством предполагает наличие у его субъектов таких личностных качеств, как предприимчивость и инициативность, умение рисковать, действовать в ситуации неопределенности, склонность к соревновательной активности, которые в массовом сознании ассоциируются с проявлением маскулинных качеств, формируя стереотип восприятия предпринимательского поведения как преимущественно «мужского», но не «женского», поведения. В случае предпринимательской деятельности женщины, как правило, сталкиваются две различные социальные роли – фемининная, обусловленная принадлежностью женщины предпринимателя к социальной группе женщин, и маскулинная, обусловленная ее принадлежностью к социальной группе предпринимателей. И, как следствие, деятельность предпринимателей-мужчин и предпринимателей-женщин по-разному воспринимается и оценивается обществом, в том числе и предпринимателями-мужчинами, составляющими на сегодня подавляющее большинство практически во всех сферах бизнеса [4] Таким образом, гендерный анализ психологических

явлений представляет собой изучение поведения мужчин и женщин в социальном контексте. Если обратиться к традиционным в социальной психологии уровням анализа – личности, межличностных и межгрупповых отношений, то изучение гендерных различий в психологии может быть реализовано, соответственно, через изучение психологических особенностей деятельности субъектов с разным уровнем маскулинности и фемининности (уровень личности); через изучение социального взаимодействия, ролевого поведения мужчин и женщин (уровень межличностных отношений) и через изучение социально-психологических отношений и психологии совместной деятельности представителей больших социально-демографических групп – мужчин и женщин (уровень межгрупповых отношений).\

Влияние на гендерное поведение культурно-исторических особенностей развития и конкретной социально-экономической ситуации обусловило и ряд отличительных особенностей гендерных отношений в современном обществе [5].

Во-первых, исследовались социо половые отношения в предпринимательской деятельности. К ним следует отнести исследование гендерной идентичности современных предпринимателей, результаты которого указывают на доминирование в сфере предпринимательства маскулинных моделей поведения и патриархальных стереотипов [6]; исследование гендерных отношений в предпринимательской среде и анализ эффективной для предпринимательства гендерной модели деловой активности [7]; исследование социо экономического поведения мужчин и женщин в бизнесе, составляющих бизнес-элиту [8].

Результаты теоретического анализа исследований в области гендерной психологии позволяют утверждать, что наиболее существенные социальном психологические различия в типично мужском и типично женском поведении, определяемые как гендерные особенности, проявляются прежде всего в стиле межличностного взаимодействия. Результаты наших собственных эмпирических исследований, а также данные, полученные в процессе изучения гендерных особенностей предпринимательства другими авторами, позволяют предположить, что динамика социально-психологических характеристик предпринимателей-женщин характеризуется выраженной их маскулинизацией, приводящей к тому, что типичные социально-психологические особенности предпринимателей-мужчин и предпринимателей-женщин становятся все более сходными и соответствующими представлениям о типично мужских – маскулинных качествах

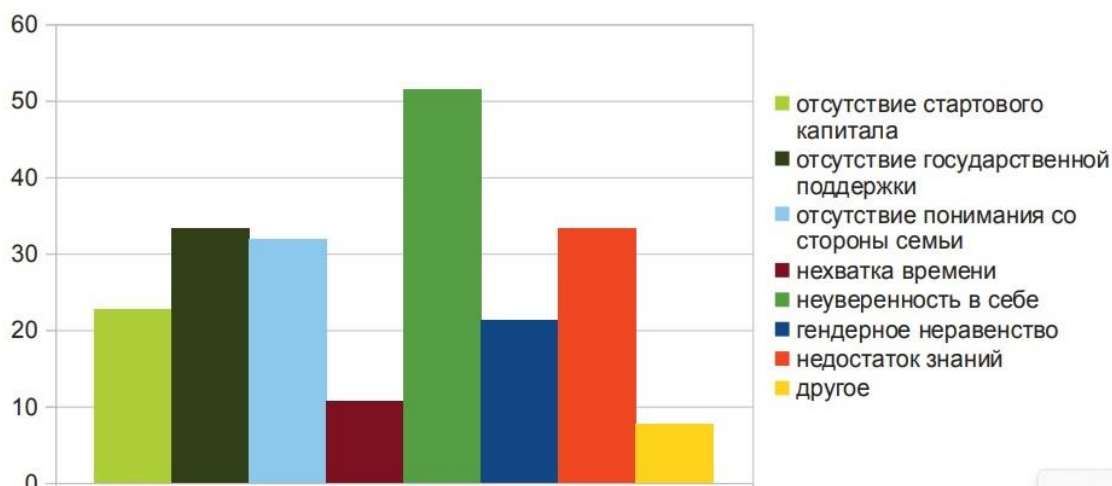

Диаграмма 1, Существующие барьеры при открытии собственного дела

Для решения задач использовалась методика определения коммуникативных и организаторских способностей, которая включала 40 вопросов, на каждый из которых обследуемые давали ответ «да» или «нет». Измерение потребности (мотива) в достижении

проводилась по методике, разработанной Ю.М. Орловым, «Потребность в достижении». Текст опросника содержал 23 вопроса, на которые предполагалось ответить либо «да», либо «нет». Опросник Г. Шуберта, определяющий уровень выраженности склонности к риску, предполагал 25 вопросов, на которые обследуемые отвечали пятью вариантами ответов: «да»; «скорее да, чем нет»; «трудно сказать»; «скорее нет, чем да»; «нет».

При выяснении отношения женщин к предпринимательской деятельности в сети интернет, 87,9 % ответивших указали, что относятся к женскому предпринимательству положительно, и 21,1 % соответственно — нейтрально.

В целях выяснить отношение женщин к предпринимательской деятельности в видеэлектронной торговли, мы задавали респондентам следующие вопросы — что на их взгляд подталкивает женщин открыть свой бизнес, а так же какие барьеры в этом они видят. Так, в 69,7 % ответов, женщины указали, что мотивами служат реализация собственных способностей, а так же дополнительный заработок (данный вариант ответа выбрали более 54 % ответивших женщин). «Материальная независимость от мужа» оказалась не столь популярной мотивацией, так данный вариант ответа выбрали 28,2 % респондентов. Главным барьером, препятствующем открытию собственного дела, респондентки выделяют неуверенность в себе. Данный ответ был выбран каждым вторым ответившим — 39,5 % (в процентах к числу ответов). На втором месте стоят «недостаток знаний организации и ведения бизнеса», а так же «отсутствие государственной поддержки» - по 43,3 % . Так же, не маловажным, на наш взгляд, барьером является «непонимание со стороны семьи», данный ответ выбрали в 36,9 % случаях. (Диаграмма 1)

При ответе на вопрос, кому сложнее открыть свой бизнес, большинство респондентов указали, что трудно и тем и другим (66,9 %), лишь 4,5 % ответивших, считают, что мужчинам тяжелее, а 10,6 % , что тяжелее женщинам.

Список использованных источников

1. [Халимов, 2020, 447-453].. Образ женщины - предпринимателя в обществе //ЭКО.-2020-№2.-С. - 159-171.
2. Ермолаев О.Ю. Математическая статистика для психологов: Учебник / О.Ю. Ермолаев. - 3-е изд., испр. - М.: Московский психолого - социальный институт: Флинта, 2004. - 336 с. - С.170-313
3. Холуд Алгада. Гендерный аспект в предпринимательстве и особенности женского предпринимательства в РФ // Экономика: вчера, сегодня, завтра. 2022. Том 12. № 5А. С. 358-364. DOI: 10.34670/AR.2022.50.56.030
- 4.Актуальные проблемы социальной психологии и психологии профессиональной деятельности: коллективная монография / Д.А. Китова и др.; Под редакцией Д.А.Китовой, О.И.Каяшевой. – СПб.: НИЦ АРТ, 2015.
5. Самыгин С.И., Столяренко Л.Д Психология управления: Учеб. пособие. - Ростов / Д. Феникс: М.: «ЗЕВС»,1997. - 512с. - С109-113
- 6.Базаров Т.Ю. Бизнес-образование: развитие организаций или организация развития // Организационная психология. 2013. Т. 3. № 4. С. 92-108.
- 7..Журавлев А.Л., Купрейченко А.Б. Отношение современных российских предпринимателей к морально-этическим нормам делового поведения // Социально-психологические исследования руководства и предпринимательства. Ответственные редакторы: Журавлев, Е.В.Шорохова. М.: Изд-во «Институт Психологии РАН», 1999.
- 8.Позняков В.П. Психологические отношения индивидуальных и групповых субъектов жизнедеятельности // Психологический журнал, 2012, № 5. С. 67-74

СТРЕССТІҢ ПАЙДА БОЛУ СЕБЕПТЕРІН ЖӘНЕ ОНЫМЕН КҮРЕСУ ӘДІСТЕРІН ЗЕРТТЕУ

Ерғали Жұлдызай Түлкібайқызы
ergalizhuldyzai@gmail.com

Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ-нің «Психология» мамандығының 2 курс студенті, Астана,
Қазақстан
Ғылыми жетекшісі – А.А.Мукатаевна

Бұл ғылыми жобада жеткіншектік кезеңдегі күйзеліске қатысты мәселелер қарастырылған. "Стресс" ұғымдары қарастырылады, осы тұжырымдаманың мәні неде екендігі түсіндіріледі, стресстің жеткіншектерде қалай көрінетіні және қандай стресстік факторлар немесе стресстік факторлардан туындайтыны көрсетіледі. Жеткіншектерде стресстің алдын-алу шараларының жүйесі көрсетілген.

Кілт сөздер: стресс, фактор, дененің реакциясы, зерттеулер, ген, механизм, ынталандыру, стресс, рефлекс, депрессия.

Кіріспе

Өзектілігі: Бұл зерттеудің өзектілігі қазіргі уақытта барлық адамдар стресстік жағдайға ұшырайды. Мұның себебі аталған факторлар болуы мүмкін. Мысалы: адам қоршаған орта әсеріне ұшырайды, жұмыста, оқуда немесе күнделікті өмірде қатты шаршайды. Сондай-ақ, адам таза ауада сирек серуендейді, өзіне демалыс ұйымдастырып, сергіте алмайды. Стресстің тағы бір себебі жанжалдық жағдайлар, достармен немесе ата-аналармен жанжалдар болуы мүмкін, олардың барлығы біздің эмоционалды күйімізге теріс әсер етеді. Стресс-бұл біздің күнделікті өміріміздің бір бөлігі. Бұл бізге таңертеңгі дүрбелеңнен кешке дейін, тіпті ұйқы кезінде де әсер етеді. Біз бірнеше рет таныстарымыздың, достарымыздың немесе тіпті туыстарымыздың қандай да бір күйзелісте жүргенін байқаймыз. Олардың күйзелісінің жоғарылығы сонша, ашуын жақындарынан алуы мүмкін. Ал кейбіреулері жай ғана қобалжып, өзін айналасынан оқшаулауы мүмкін. Мұның бәріне адамды байқамай жаулап алған стресс кінәлі, адамды эмоционалды түрде қоздырып, одан күш пен денсаулықты сорып алады. Жоғарыда айтылғандардың барлығы біздің зерттеуіміздің өзектілігін айқындайды.

Зерттеу мақсаты: жұмыстың мақсаты - стресстің пайда болу себептерін зерттеу және жүйке жүйесіндегі қысымды алдын алу жолдары.

Мақсатқа жету үшін келесі **міндеттерді** орындау қажет:

1. Стрессті зерттеу тарихын зерттеу
2. Жеткіншектердегі стресстің нақты себептерін қарастырыңыз
3. Стресспен күресудің тиімді әдістерін ұсыныңыз

Зерттеу нысаны: стресс психикалық күй ретінде

Зерттеу тақырыбы: жеткіншектердегі стресс мәселесі

Зерттеудің практикалық маңыздылығы мынада: стресспен күресудің ұсынылған тиімді әдістерін психология саласында қолдануға болады және жеткіншектердің жағдайын жақсартуға әсер етеді.

Стресстің даму тарихы

Стресстің себептерін және оның адам өміріне әсерін қарастырмас бұрын, осы тақырып бойынша зерттеу тарихын қарастырайық. Кез-келген құбылысты зерттемес бұрын, оның дамуы мен қалыптасу тарихын қарау маңызды. Оның тарихы мен зерттеулерін оқи отырып, біз оның

себептері мен негізгі мәселелерін анықтай аламыз. Біз бүгінгі күнмен салыстырғанда болған өзгерістерді оңай көре аламыз. Бұл қазіргі әлемдегі стресстің себептерін анықтауға көмектеседі.

Қазіргі мағынада стресс-бұл организмнің бейімделу механизмдерін белсендіретін және оның жағдайға бейімделуіне мүмкіндік беретін күшті, қауіпті, қауіп төндіретін факторларға спецификалық емес реакциясы [1]. Стресс тұжырымдамасының авторы Ханс Селе бастапқыда стрессті патологиялық реакция ретінде қарастырды. Алайда, стресстік реакцияның даму шарттары мен механизмдерін зерттегенде, ол басқа анықтамаға келді: стресс - бұл қазіргі жағдайға байланысты ағзаның кез-келген қажеттілігі.

Г. Селье анықтамасына сәйкес, стресс-бұл дененің қоршаған ортаның әртүрлі тітіркендіргіштеріне қарсы тұруы, нәтижесінде физикалық белсенділік (мысалы, ұшу және т.б.)- бұл дайындайтын ескі реакция [2,6.9]. "Стресс" ұғымы дене сезінуі мүмкін физикалық, химиялық және психикалық стрессті білдіреді. Егер жүктеме шамадан тыс болса немесе әлеуметтік жағдайлар тиісті физикалық реакцияға мүмкіндік бермесе, бұл процестер физиологиялық немесе тіпті құрылымдық бұзылуларға әкелуі мүмкін. Р. Лазарус стрессті адам мен қоршаған әлем арасындағы өзара әрекеттесуге реакция ретінде түсіндіреді, делдалдар адаммен декоммуникацияланған. Стрессті когнитивті бағалауға ерекше мән бере отырып, Лазарус стресс тек объективті ынталандырумен бетпе - бет келу емес екенін айтады. Сонымен қатар, автор стрессті тудыратын тітіркендіргіштер әртүрлі адамдарда және әртүрлі жағдайларда әртүрлі стресс мәндеріне әкеледі деп мәлімдейді [2,6.10]. Осылайша, Лазаустың зерттеулеріндегі басты мәселе-стресс зиянды ынталандыруды субъективті бағалаудың нәтижесі ретінде қарастырыла бастайды. Р. Лазарус және оның әріптестері адамның қоршаған ортамен қарым - қатынасы үшін маңызды екі когнитивті процеске назар аударды-бағалау және стрессті жеңу. Т. Холмс және Р. Рахе "өмірлік тәжірибені сыни тұрғыдан қабылдау" ұғымын енгізді [2,6.11]. Авторлардың пікірінше, стресстік оқиға қандай да бір ішкі (мысалы, ой) немесе сыртқы (мысалы, сөгіс) оқиғаны қабылдаудан басталады.

Қорытындылай келе, барлық теориялар дұрыс деп айтуға болады. Олардың арқасында стресстік жағдайларды жақсартуға ықпал ететін әртүрлі емдеу әдістері бар.

Жеткіншектерде стресстің пайда болуы

Әрбір үшінші жеткіншек алты ай ішінде бес немесе одан да көп жағымсыз өмірлік оқиғалардан тұратын стрессті бастан кешіреді. Мектеп проблемалары, отбасылық мәселелер және тұлғааралық жағдайлар (қақтығыстар, декоммуникация) басым оқиғалар болып табылады. Стресстің субъективті тәжірибесіне келетін болсақ, жеткіншектердің жартысына жуығы стрессті жылына бірнеше реттен аптасына бірнеше рет бастан кешіретінін айтады.

Психогенетикалық зерттеулерге сәйкес, адамдардың белгілі бір экологиялық факторларға реакцияларының 30-40% - ы ата-анадан мұраланған гендермен анықталады, ал 60-70% - ы тәрбиеге, өмірлік тәжірибеге, білімге, алған дағдыларына, дамыған шартты рефлексстерге және т.б. байланысты. Осылайша, кейбір адамдар бастапқыда стресске бейім, ал басқалары стресске төзімді [3,6.81]. Стресс адамның айтуынша, жағдай оған қауіп төндірген кезде пайда болады-бұл физикалық қауіп болуы мүмкін және бұл олардың қандай да бір түрде масқаралануына, "бет-әлпетін жоғалтуына", жағдайды жеңе алмауына және т.б. әкелуі мүмкін. Дәл осындай жағдай адамның оны қауіпті деп қабылдауына байланысты стрессті тудыруы мүмкін немесе болмауы мүмкін (бұл шынымен қауіпті емес). Жеткіншектердегі стресстің себебі кез келген нәрсе болуы мүмкін. Мысалы, мектеп проблемалары, ата-аналармен немесе құрдастарымен жанжал, жақын адамын декоммуникациялау, ата-аналар арасындағы жанжал немесе бөлінбеген махаббат. Е.Г.Поповтың айтуынша, стресстің ең көп тараған көздері мектептегі, университеттегі және отбасындағы қаржы болып табылады.

[4,6.4]. Емтихан стрессі орта және әсіресе жоғары оқу орындарының оқушыларындағы психикалық стресстің негізгі себептерінің бірі болып табылады. Көбінесе емтихан психогенездің сипатын анықтауда және невроздың жіктелуінде, тіпті клиникалық психиатрияда да ескерілетін травматикалық факторға айналады. Соңғы жылдары емтихан стрессінің студенттердің тамыр-жүйке, жүрек-қан тамырлары және иммундық жүйелеріне теріс әсер ететіндігі туралы нақты дәлелдер бар [3,6.140]. Жеткіншек кезінде жеткіншектерге ата-аналардың назары қажет. Олар көбінесе өздерін жалғыз және дәрменсіз сезінеді. Осы себепті олар ересектермен салыстырғанда оңай депрессияға ұшырайды және бұл олардың психикалық және физикалық жағдайына әсер етеді. Суицид туралы ойлар көбінесе отбасымен, ата-анасымен және құрдастарымен қарым-қатынасымен, жақын адамының ауруы мен өлімімен байланысты сирек кездесетін оқиғалармен байланысты.

Жоғарыда келтірілген мысалдардың барлығы ұсақ-түйек болып көрінуі мүмкін, бірақ бір кішкентай мәселе жеткіншектерді қатты күйзеліске ұшыратуы мүмкін. Мұндай сәттерде жақын адамның назары мен сөздері өте маңызды.

Стресспен күресудің тиімді әдістерін ұсыну

Қазіргі уақытта стрессті басқарудың көптеген жолдары бар. Мұны жеңуге көмектесетін көптеген мамандандырылған орталықтар бар. Бірақ стресстік жағдайларды болдырмауға болады. Алдында айтқанымыздай, ата-аналардың рөлі мен қызығушылығы өте маңызды. Жеткіншектердің мәселені өз бетінше шешуге тәжірибесі немесе күші жеткіліксіз, сондықтан ересектер әрқашан балаларын барлық жағынан қолдауы немесе жай ғана байланыста болуы керек. Балаларыңызбен мүмкіндігінше көп уақыт өткізіңіз және жақсы достар болыңыз. Енді стрессті қалай жеңуге болатынын қарастырайық.

Ата-аналарға көмектесу стресстің алдын алуға көмектеседі. Бала психологқа барудан бас тартса да, ата-аналар кеңес алуы керек. Психолог сізге балаңызбен байланыс орнатуға және осындай жағдайлардан аулақ болуға көмектеседі. Мұны істеу үшін сіз балаңызға әрқашан ата-анасынан көмек сұрай алатындай жайлы жағдай жасауыңыз керек. Сіз балаңыздың кіммен қарым-қатынас жасайтынын және оған не ұнайтынын қадағалап, күн тәртібін қадағалап, балаңыздың жетістіктері мен күшті жақтарын бағалауыңыз керек. Өнімді күннен кейін сіз бірге демалып, демалуыңыз керек. Ең бастысы, жеткіншектің проблемаларына байыпты қарау керек, өйткені мектептегі проблемалар немесе құрдастарымен болған қақтығыстар бізге шамалы болып көрінеді. Алайда, олар өз проблемаларына өте байыпты қарайды және ата-аналарынан кем емес зардап шегеді. Жаттығу және спорт психологиялық стресстің алдын алу мен түзетудің маңызды факторы болып табылады. Біріншіден, бұл физикалық белсенділік табиғи түрде генетикалық тұрғыдан организмдегі стресске жауап беретіндіктен. Сонымен қатар, жаттығулар мен спортпен шұғылдану проблемалық жағдайдан назар аударарды, қазан айының назарын жаңа ынталандыруларға аударады және осылайша нақты мәселенің маңыздылығын төмендетеді. Сонымен қатар, спорт жүрек-қан тамырлары мен жүйке жүйесін белсендіреді, артық адреналинді күйдіреді, иммундық жүйенің белсенділігін арттырады.

[4, 6.183]. Медитация стрессті жеңілдету әдісі ретінде Батыс психотерапиясының арсеналына жақында кірді, бірақ шығыста рухани тепе-теңдікті қалпына келтірудің бұл әдісі мыңдаған жылдар бойы қолданылып келеді. А.Л. Гройсманның айтуынша, аутогендік жаттығулармен ортақ тамыры бар медитация біріншісінен ерекшеленеді, ол көп күш пен өзін-өзі реттеу процесін саналы бақылауды қажет етеді. Ол автотренинг ойлар мен эмоциялардың тұрақсыз модуляциясымен күресу үшін тұрақты ерік-жігерді қажет етсе де, медитацияда ерікті бақылау жоқ екенін атап өтті [4,6.186].

А. Г. Герцова стрессті жеңудің 3 тиімді әдісін ұсынады. Біріншіден, стресстің жиналуына әкелетін жағдайларды "іске қоспау" керек. Кейінге қалдырмай немесе он немесе екі нәрсенің

пайда болуын күтпестен кішкене нәрсе жасаңыз, және сіз мұның бәрін бірден асығыс жасауыңыз керек. Екіншіден, стресс "жинақталады", әсіресе біз стрессті тудыратын нәрсеге толығымен назар аударған кезде және басқа нәрсемен айналысуға күш таппаған кезде. Үшіншіден, стрессті басқарудың көптеген жолдары бар. Дегенмен, бұл біз ауырып қалу үшін тым көп стрессті "жинақтап", күнделікті міндеттерімізді орындамаған кезде емес, жаңа ғана қобалжыған кезде тиімдірек болады [3,б.17].

Нәтижесінде, К.Уильямның сөздерімен аяқтағым келеді: "өзіңді сүюді және құрметтеуді үйрену, өзіңмен және іс - әрекеттеріңмен үйлесімді өмір сүру-бұл сіздің өміріңіздегі стрессті азайтудың негізгі әдісі. Бұл сіздің ішкі сенімділігіңіз бар дегенді білдіреді. Сіз қазіргідей жақсысыз. Өзіңізді сүюді және бағалауды үйрену стресстің жеңудің ең қиын, бірақ сонымен бірге ең тиімді қадамы болуы мүмкін.

Қорытынды

Біздің зерттеулеріміздің нәтижесінде біз адамдарда кездесетін психологиялық стресстің әртүрлі аспектілерін қарастырдық. Кәсіп, жұмыс, отбасылық қарым - қатынас, спорт-осы салалардың кез-келгенінде адам күтпеген жағдайларға, агрессияға, тұлғааралық проблемаларға немесе орындалмаған үміттерге тап болуы мүмкін, бұл жағдайларға байланысты реніш, ашуланшақтық, көңілсіздік немесе әлсіздік сезімін тудырады. Егер жағдай белгілі бір уақыт аралығында қалыпқа келмесе немесе нашарласа, адам психологиялық стрессті дамыта алады.

Стресстің даму тарихын зерттей отырып, біз келесі анықтаманы қарастырдық: 1. Стресс-бұл қазіргі жағдайда денеге қойылатын кез-келген талап. 2. Стресс-бұл адам мен қоршаған ортаның өзара әрекеттесуіне жауап және бұл жағдай адам арқылы декоммунизацияланады. 3. Стресс-бұл организмнің физикалық белсенділікке дайындайтын қоршаған ортаның әртүрлі тітіркендіргіштеріне ежелгі реакциясы.

Біздің зерттеулеріміздің нәтижесінде біз жастардағы стресстің келесі себептерін анықтадық: физикалық шаршау, мектеп проблемалары, ата-аналармен немесе құрдастарымен қақтығыстар, жақын адамынан бөліну, қаржылық қиындықтар, емтихан стрессі.

Стрессті жеңудің жолдары мен құралдары бар: жақындарыңызды қолдау, жаттығу, медитация. Біз сондай-ақ А.Г.Герцова ұсынған 3 тиімді әдісті қарастырдық.

Зерттеуді қорытындылай келе, біз стресс психологияның жетекші бағыты және жеткіншектік кезіндегі өте өзекті мәселе деген қорытындыға келдік.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. Усенко А. История изучения стресса [Электрондық ресурс]:Постнаука: электрон.журн. 2020. №1. URL: <https://un-sci.com/ru/2021/02/16/istoriya-izucheniya-stressa/amp> (жарияланған күні: 18.02.2020)
- 2.Набиулина Р.Р., Тухтарова И.В. Механизмы психологической защиты и совладания со стрессом. – Казань.: Баспа орталығы ИП Тухтаров В.Н., 2003. - 94 б.
- 3.Герцов А.Г., Попова Е.Г., Научись преодолеть стресс. – СПб.: Баспа орталығы «Галеяпринт», 2006. – 56 б.
4. Щербатых Ю.В. Психология стресса и методы коррекции. – СПб.: Баспа орталығы «Питер», 2006. – 256 б.

МЕКТЕП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ТАНЫМДЫҚ БЕЛСЕНДІЛІГІН АРТТЫРУДАҒЫ МҰҒАЛІМНІҢ РӨЛІ

Еркінбек Айгерім

aygera.erkimbek@bk.ru

Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Психология білім беру бағдарламасы, 4 курс студенті

Астана, Қазақстан

Ғылыми жетекші – п.ғ.к. доцент Г.Қ. Айқынбаева

Жалпы білім беретін мектептің мұғалімі оқу-тәрбие процесінде және түзету-педагогикалық қызметіндегі негізгі фигура болып табылады. Ол ерекше педагогикалық зейін қоюды талап ететін оқушылармен түзету-педагогикалық процессті жүзеге асырады нақты мазмұнмен толтырады, ұйымдастырады. Ол байланыс орнатады, оқушылармен олардың ата-аналары арасындағы байланысты реттейді. Ол балалармен жасөспірімдердің дамуы мен мінез-құлқындағы кемшіліктерді жою мен олардың алдын алуға бағытталған нақты әдістер мен тәсілдерді іріктейді және қолданады. Оған қоса, оқу пән мақсатын жүзеге асыруда оқушылардың пәндік танымдық белсенділігін арттыруды қамтамасыз ететін басты тұлға.

Бірақ, ғылыми зерттеулер мен мектептің педагогикалық тәжірибесі дәлелденгендей, барлық мұғалім толық шамада коррекциялық педагогикалық әсер етулердің қажетті және жеткілікті арсеналды қолдана алмайды. Әрбір мұғалімге педагогикалық процессті тиімді ұйымдастыру және жасөспірімнің мінез-құлқын өзгертуде мардымды нәтижелерге жетуге, баланың танымдық мүмкіндіктерін ойдағыдай түзетуде немесе оқушының оқу сабақтарындағы кемшіліктерін түзетуде мүмкіндік беріле бермейді. Барлық мұғалімде кәсіби-педагогикалық дайындық және дамуында ауытқушылығы бар баламен жеке жұмысты логикалық аяқтауға дейін жеткізуде эмоционалдық-психологиялық тұрақтылық бола бермейді.

Арнайы өткізілген психологиялық зерттеулердің нәтижелері дәлелденгендей, мұғалімнің 47-ден 70 пайызға дейін дамуы мен мінез-құлқында ауытқушылығы бар балалардың әртүрлі категориялармен тәрбие және түзету жұмыстарын ұйымдастыруда қиыншылыққа кездесетінін дәлелдейді. Олар баламен байланыс орнатуды, оларға сену қарым-қатынасын ретке келтіруді білмейді. Оларға тәрбиелік ситуацияны басқару қиын, оларда бала мінез-құлқының бұзылуына шешім қабылдаудағы реакциясы баяу. Олар тәрбиелік міндеттерді шешуде (стандартты емес) ерекше тәсілдерді таба білмейді. Оларға дамуы мен мінез-құлқында ауытқушылығы бар, оқу белсенділігі төмен мектеп оқушыларымен түзету жұмысын ұйымдастыру мен өткізу қиын.

Мұғалімнің кәсіби-педагогикалық қызметі көп аспектілік пен жартылай функционалдылықпен ерекшеленеді. Мұғалім біресе мектеп оқушыларын білім беру стандартымен, мемлекеттік бағдарламалармен басқа да нормативтік құжаттармен белгіленген мектеп оқушыларын даярлаудың мемлекеттік жүйесінің талаптарына оқушыларды оқыту мен тәрбиелеудің нәтижелеріне сәйкес қамтамасыз етуге бейімделген мемлекеттік қызметкер ретінде, біресе әлеуметтік қызметкер, өскелең ұрпақты тәрбиелеуші, жеке тұлғаны қалыптастыру және жан-жақты дамыту міндеттерін орындаушы ретінде болады. Одан басқа, мұғалім әртүрлі категориядағы балалармен (мінез-құлқында ауытқушылығы бар, психикалық дамуы тежелген, тәрбиесі қиын және педагогикалық тұрғыда қараусыз қалған) дефектолог және педагог-реабилитолог, әлеуметтік-педагог ретінде болады.

Педагогикалық қызметтің тағы бір маңызды аспектісі бар. Оның мәні, педагогикалық қызметтің метақызмет болып табылатындығында (Ю.Н. Кулюткин), яғни басқа қызметті ұйымдастыру бойынша оқушылардың оқу қызметін ұйымдастыру болып табылатындығында. Мұғалімнің қызметі оқушының қызметінен жоғары болады; мұғалім өз алдына қоятын мақсаттар, оқушы дамуының потенциалды көрсеткіштері ретінде қалыптасады; бұл мақсаттарға

жету процесі оқушының қызметін ұйымдастыру арқылы жүзеге асырылады; мұғалім қызметінің табыстылығын бағалау оқушының жоспарлаған мақсатының нәтижелеріне жету негізінде анықталады.

Баланың оқыту-тәрбиелеу процесі барысында баланың дамуы мен мінез-құлқындағы ауытқушылықтардың алдын-алу мен түзету, дамыту міндеттерін жүзеге асыру үшін мұғалім-тәрбиеші педагогикалық процеске тек қатысушы болып табылмауы тиіс, сонымен бірге оны психологиялық тұрғыдан да, физикалық тұрғыда да және танымдық және маральдық тұрғыда да ең бастысы кәсіби тұрғыда жүзеге асыруға дайын болуы тиіс.

Кәсіби-педагогикалық қызметтегі мұғалімнің функционалды міндетіне білімалушылардың жеке ерекшеліктерін анықтау мақсатында оларды жүйелі түрде терең зерттеу өткізу, дамытушы жұмыстың бағытын анықтау, балалардың жалпы даму динамикасын белгілеу, олардың жалпы білім беретін бағдарламаларды меңгеруін есепке алу, оқу барысындағы жалпы белсенділігін арттыру, оқу-пәнге қызығушылығын арттыру, танымдық белсенділігін қамтамасыз ету кіреді.

Жалпы айтқанда, жалпы білім беретін мектептің әрбір мұғалімі әдеттегі мектеп оқушыларымен тек кәсіби-педагогикалық қызметке ғана емес, сонымен бірге дамуы мен мінез-құлқында ауытқулары бар, оқуға белсенділік төмен балалармен түзету-педагогикалық жұмысына да дайын болуы тиіс.

Педагогикалық қызметке дайын болу көбінесе интегралды үлгі ретінде, мұғалімнің жеке тұлғасының оның бірнеше мотивациялық құндылық; когнитивтік; операциялық-тәжірибелік; эмоционалды-еріктік және рефлексивтік компоненттерімен өзара әрекетінен көрінетін ерекше жағдайы ретінде көрсетіледі.

Педагогикалық қызметке мотивациялық дайындық жеке тұлғаның күрделі білім алуы болып табылады және осы жеке тұлғаға тиісті ниеттену, идеалдар, құнды бағдарлаулар, қажеттіліктер, мүдделер жүйесі ретінде болады. Мотивациялық құндылыққа дайындық негізін мұғалімге өзінің қажеттіліктерін қанағаттандыруға мүмкіндік беретін педагогикалық қызметтің құндылықтары және олардың және олардың алдына қоғам қойған педагогикалық міндеттерді шешуге бағытталған оның әлеуметтік және кәсіби белсенділігін бағдарлаушы қызметкерлер құрайды.

Педагогикалық қызметке дайындықтың когнитивті компоненті таныммен байланысты және процесс және нәтиже ретінде қарастырылуы мүмкін. Сондықтан оны бір жағынан, жалпы педагогикалық және олардың жүйелілігі мен педагогикалық бағыттылығы мен сәйкес деңгейінің арнайы білімінің белгілі бір деңгейі ретінде елестетуге болады. Екінші жағынан – білімнің қорлануы ретінде, әлемнің біртұтас бейнесін көруге мүмкіндік беретін олардың жүйелілігінің неғұрлым жоғары деңгейіне өтуі, педагогикалық процессте жалпы заңдылықтардың көрініс табуы ретінде. Оның үстіне осы процесс барысында педагогикалық қызметке өзінің жеке қабілеттерін қайта бағалау болады, субъект іс-әрекеттің жаңа тәсілдерін таниды және когнитивті компонент басқа сапалы сипаттамалармен жаңа формаға өтеді.

Педагогикалық қызметке дайындықтың операциялық-тәжірибелік немесе процессуалды компонентіне мұғалімнің алға қойған мақсатқа неғұрлым тиімді жету тәсілдері мен жолдарын негізді (дәлелді) анықтау мен ұтымды қолдана білу шеберлігі кіреді. Педагогикалық қызметтің субъектісі ретінде мұғалім мектеп оқушысының жеке тұлғасының қалыптасып келе жатқан дамуы, оқуы мен тәрбиесін басқара білуі баланың жеке тұлғасына, оның мінез-құлқы мен міез-құлқына педагогикалық әсер етуді уақытылы және нәтижелі түзету қажет.

Дайындықтың эмоционалды ерікті компоненті тәрбиеленушілердің белгілі бір сезімдерінің көрінісі, мұғалімнің мамандығына махаббатының көрінісі, педагогикалық процесстегі соңғы нәтиже үшін жеке жауапкершілік пен парыз сезімінің болуы ретінде қарастырылады. Бұл сол сияқты өзін нақты жағдайларда басқара білу шеберлігі және өзінің

кәсіби күшін жеке тұлғаның жан-жақты дамыту міндеттерін сөзсіз орындауға, қиын өмір жағдайларында күмәндануды, қорқынышты, ауырлықты жеңе білу қабілеті, күрделі әлеуметтік жағдайда өзінің еркін мобилизациялай білу қабілеті.

Сонымен бірге дайындықтың эмоционалды еріктік компоненті шеңберінде және құбылыстардың психологиялық аспектілерін қарастыру кезінде мұғалімнің оның кәсіби-педагогикалық дайындығына психологиялық және кәсіби тиянақтылық мәселесіне көбірек көңіл бөлінеді. Жеке тұлғаның тұрақтылығын тек белгілі бір өмірлік жағдайлардағы тұрақтылық ретінде ғана емес, сонымен бірге жаңа жағдайды сезіне білу, өзін қоршаған жағдайға сәйкес өзгерту, өмірлік тәжірибесін бір ситуациядан екіншісіне ауыстыра білу де анықтайды. Бұл әсіресе мұғалімдерді түзету-педагогикалық жұмысына дайындауда маңызды. Кәсіби тұрақтылықтың негізін қалаушы элемент мұғалімнің өзін реттеуге, өз қайраткерлігіне, педагогикалық шығармашылық қабілеттілігі, өзінің эмоционалды жағдайын реттеу қабілеттілігі, өнімді қызметті ұйымдастыру, бір және күрделі ситуацияны шешудің жаңа формаларын, әдістерін іздеуді жүзеге асыру болып табылады.

Педагогикалық қызметке дайындықта рефлексивтік дайындық компоненті де айтарлықтай маңызды болып табылады. Рефлексия философиялық және әлеуметтік-психологиялық әдебиетте өзін-өзі танудың процесі ретінде ішкі психикалық актілер мен жағдайлардың субъектісі, өзін-өзі тану процесі ретінде, өзінің психологиялық жағдайын ойлау процесі ретінде қарастырылады. Коррекциялық-педагогикалық қызмет шеңберінде рефлексияның екі жақты маңызды ролін ескеру маңызды, рефлексия – бұл субъектілердің бір-бірін екі еселеген айналы өзара бейнелеу процесі. Дәл осы түзету барысында жас өспірімнің танымдық белсенділігін арттыру кезіндегі әрбір жасалған қадамды көру және уақытылы бағалау, өз мүмкіндіктерін түзетудің барлық процесін жүзеге асыру барысында көру маңызды.

Қорыта айтқанда, әрбір мұғалім оның мамандану пәніне тәуелсіз белгілі бір жалпы кәсіби талаптарға сәйкес болуы, жеке тұлғаның адамдық сапаларының жиынтығын меңгеруі, оның ойдағыдай кәсіби қызметі үшін қажетті педагогикалық білімдер мен шеберліктер жиынтығын меңгеруі тиіс, яғни жеке тұлғаның инварианты, идеалдандырылған параметрлеріне сәйкес келуі және мұғалімнің кәсіби қызметі мен оның профессиограмасына сәйкес болуы тиіс. Сонда ғана мұғалім өзінің кәсіби іс-әрекетін жоғары деңгейде жүзеге асырады, оқушылардың өз пәнінде танымдық белсенділігін арттырудың барлық қыр-сырын меңгереді.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Дубровина, И.В. Возрастная и педагогическая психология. Хрестоматия / И.В. Дубровина, А.М. Прихожан, В.В. Зацепин. - М.: Academia, 2018. - 256 с.
2. Габай, Т.В. Педагогическая психология: Учебник / Т.В. Габай. - М.: Academia, 2019. - 672 с.
3. В. Зинченко. Психология образования. Центр гуманитарных инициатив. 2018.- 684 с.
4. Хухлаева, О. В. Школьная психологическая служба. Работа с родителями / О. В. Хухлаева. — Москва : Генезис, 2008.
5. Р.В. Овчарова. Практическая психология образования. М.: «Академия», 2008. – 448 с.

СТУДЕНТТЕРДІҢ ЭМОЦИЯЛЫҚ ИНТЕЛЛЕКТИСІ ЖӘНЕ ОНЫҢ ӨМІРШЕҢДІКПЕН БАЙЛАНЫСЫ

Ибрагим Зубарзат Архатқызы

*Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ-нің ӘФФ, Психология кафедрасының 3-курс білім алушысы,
Жетекшісі: Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ-нің ӘФФ, Психология кафедрасының
профессоры, п.с.г. кандидаты, Аубакирова Жанат Канаиқызы*

Бұл жұмыста студенттердің эмоциялық интеллект пен өміршеңдік деңгейінің ерекшеліктерін зерттедік, сонымен қатар олардың өзара байланысын анықтауға тырыстық.

Тірек сөздер: *эмоциялық интеллект, өміршеңдік, студенттік шақ*

Кәсіби қызметтің сәттілігі және оған қанағаттану эмоциялық интеллект пен өміршеңдікті қамтитын жеке ресурстарға негізделген. **Дэниел Гоулман** өзінің еңбегінде, эмоциялық интеллект- адам өзінің және басқа адамдардың эмоцияларын тану, ниеттерін, мотивациялары мен тілектерін түсіну, сондай-ақ практикалық мәселелерді шешу үшін басқа адамдардың эмоцияларын басқару қабілеті деп көрсетеді. Ал, **Дмитрий Леонтьев**, өміршеңдік - адамның ішкі тепе-теңдікті сақтай отырып және қызметтің сәттілігін төмендетпей, стресстік жағдайға төтеп беру қабілеті деп анықтама береді. Яғни, бұл құбылыстардың екеуі де табысты кәсіби қызметтің жеке ресурстары ретінде әрекет ете алады.

Даниел Гоулман өмірде табысқа жеткізетін құр интеллект қана емес, эмоциялық интеллект деп көрсетеді. Әйгілі ғалым **Говард Гарднер** студенттерді тек академиялық дағдыларға ғана үйрете бермей, табиғи қабілеттерін дамытуға көмектесу керектігін айтып, педагог мамандарды осы бағытта жұмыла жұмыс істеуге шақырды. Осы орайда Гарднердің IQ-ге қатысты ескірген тұжырымдар лингвистика мен математикалық дағдылар төңірегіндегі тар ауқымнан шыға алмай жатыр, IQ тестілердің жетістігі негізінен мектепте немесе оқуға түсуге ғана жарамды. Алайда бүгінгі өмір талабы академиялық арнадан шығып кеткендіктен енді оған сенудің қажеті болмай қалды деген пікірін олар да қостайды. Интеллект ұғымын өмірде табысты болу үшін не қажет деген көзқарас тұрғысынан бағаламақ болған Майер және Саловей секілді психологтар оның ауқымын одан әрі кеңейте түсті. Интеллектен эмоциялық интеллекті бөліп шығып, оның қаншалықты маңызды екенін осы зерттеуден-ақ аңғаруға болады. Жоғарыда айтып кеткен ғалымдар **Питер Саловей мен Джон Майер** эмоциялық интеллектіні бес категорияға бөледі: эмоцияны танып-білу, эмоцияға ие болу, өз-өзінді жігерлендіру, басқа адамдардың эмоциясын аңғара білу және өзара қарым-қатынасты сақтау. Олардың ойынша, бұл категорияларды тәжірибе жинақтау және жаттығулар жасау арқылы да жетілдіруге болады.

Ал өміршеңдік ұғымы психологиялық құбылыс ретінде салыстырмалы түрде жақында қарастырыла бастады. Жеке тұлғаны қалыптастыру үшін әрдайым оның дамуына азды-көпті әсер етуі мүмкін *қолайсыз жағдайлар* немесе *факторлар* бар екендігінен бастау керек. Бірақ бұл әсерді осы жүйеге қосымша өлшеу факторларын, ең алдымен жеке әлеуетке негізделген өзін-өзі анықтауды енгізу арқылы жеңу. Жеке тұлғаның әлеуеті- бұл адамның ішкі мүмкіндіктерін көбейту, ең алдымен табысты даму қабілеті. Отандық және шетелдік әртүрлі тәсілдерде **жеке әлеуеттің** аспектілері ерік, эго күші, ішкі тірек, бақылау локусы және т. б. **Д.А. Леонтьевтің** пікірінше, шетелде осыған сәйкес келетін "hardiness" деген толық ұғым бар. Ол 20 ғасырдың 80-ші жылдарының басында қолданысқа енгізілді, кейінірек "өміршеңдік" деп аударылды. **С. Мадди** жеке тұлғаның шығармашылық әлеуеті мен стрессті реттеу мәселелерімен айналысты, бұл "hardiness" терминінің ашылуына әкелді. Өзінің тұжырымдамасы шеңберінде ол дәл осы мәселелерді байланыстыруды, талдауды және біріктіруді ерекше қисынды деп санады. "Hardiness" деп белгіленген инклюзия, бақылау және шақыру (өмірге шақыру) аттитудасын

тереңдету арқылы адам *бір уақытта дами алады, өзінің әлеуетін байыта алады және өмір жолында кездесетін стресстермен күресе алады.*

Эмоциялық интеллект қақтығыстардан аулақ болуға және адамдармен қарым-қатынас орнатуға көмектеседі, ал өміршендік жанжал туындаған жағдайда ішкі ресурстарын сақтауға және стресстік жағдайларда ашуланбауға мүмкіндік береді.

Дереккөздерді талдау кезінде біз ғылымда адам-адам типіндегі кәсіптерде, атап айтқанда эмоциялық интеллект пен өміршендік саласындағы зерттеулерде табысты қызмет үшін жеке тұлғаның жеке ресурстарын ашатын жұмыстар жетіспейтінін анықтадық. Адам-адам типіндегі кәсіптерде адамның бір жағынан қарым-қатынас, қолдау, эмпатия, өзін-өзі орналастыру және өзіне баурап алу дағдыларының болуын, ал екінші жағынан стресске төзімділіктің, жағдайды бақылай алуы, қоршаған орта мен өз өмірінде болуын қажет етеді. Осы типтегі мамандықтар танымал бола бастағандықтан, бұл зерттеудің *өзектілігі* деп білеміз.

Эмпирикалық зерттеу біздің жалпы зерттеуіміздің міндетіне байланысты келесі кезеңдер бойынша жүргізілді:

1. Студенттердің эмоциялық интеллект деңгейін зерттеудің нәтижесіне байланысты талдау.

2. Заманауи қазіргі студенттердің өміршендік ерекшеліктерін тану.

3. Студенттік кездегі эмоциялық интеллект пен өміршендік байланысын табу.

Зерттеуге Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің Әлеуметтік ғылымдар факультетінің 3 курс бакалавр студенттері (барлығы 10 адам) қатысты.

Зерттеу әдістері мен әдістемелер

Мақсатқа жету үшін келтірілген теориялық ережелерге сүйене отырып біздің зерттеуімізде келесі диагностикалық әдістемелер қолданылды:

- "Эмоциялық интеллект" диагностикалық әдістемесі (Н. Холл).

- "Өміршендік сынағы" (С.Маддидің сынағы Д.А.Леонтьевтің модификациясында).

Эмпирикалық зерттеу жүргізу кезеңдерінде нәтижелердің шынайлығын орнату үшін біз математика-статистикалық әдістерді қолдандық. Барлық есептер SPSS 23 компьютерлік бағдарлама бойынша жүргізілді. Анализге сипаттама статистикасы, Пирсон корреляциясы қосылды.

Зерттеу нәтижелері

Эмпирикалық зерттеудің бірінші кезеңінде Николас Холлдың эмоциялық интеллекті зерттеуге арналған әдістемесін қолдандық.

Студенттер арасында жүргізілген зерттеудің нәтижесін және статистикалық нәтижелерді өңдеу кезінде шкалалар бойынша деректер алынып, төмендегі 1-ші кестеде көрсеттік.

Кесте 1

Барлық респондент бойынша студенттердің эмоциялық интеллектісін зерттеу нәтижесі
(орт. м.) N = 10

	Мин имум	Макс имум	Орташ а	Стандартт ық ауытқу
Эмоциялық хабардарлық	4	14	9,6	3,34
Эмоцияларыңы зды басқару	-2	9	3,5	3,689
Өзін-өзі ынталандыру	4	10	7,1	2,025

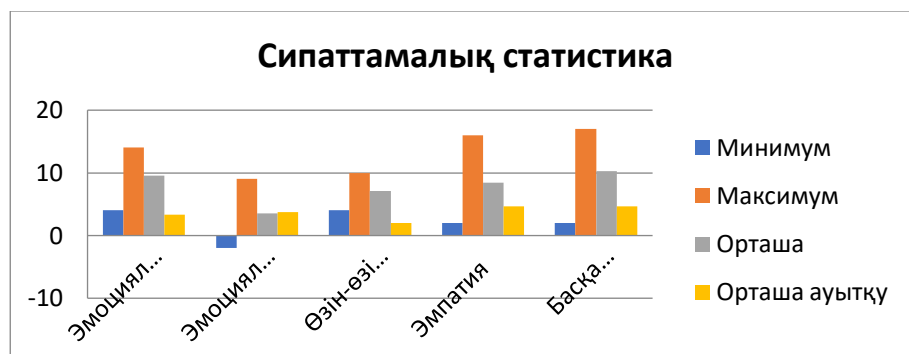
Эмпатия	2	16	8,4	4,695
Басқа адамдардың эмоцияларын тану және бақылау	2	17	10,3	4,644
Ортақ эмоциялық интеллект	16	59	38,9	11,752

Эмоциялық интеллекттің құрамдас бөліктері мыналар:

- эмоциялық хабардарлық (өз эмоцияларын, мүмкін болатын эмоциялық көріністерінің барлық спектрін білу, Белгілі бір сәтте белгілі бір эмоцияның пайда болу себептерін түсіну);
- эмоцияларыңызды басқару (өз эмоцияларыңыздың көрінісін бақылау мүмкіндігі, эмоциялық ысырапшылдық, эмоциялық тұрақсыздық)
- өзін-өзі ынталандыру (эмоциялар арқылы өзін-өзі ынталандыру қабілеті, эмоциялар арқылы өзінің мінез-құлқын басқару);
- эмпатия (осы эмоцияларды қабылдамай, басқа адамның қазіргі эмоциялық жағдайына саналы түрде жанашырлық таныту);
- басқа адамдардың эмоцияларын тану және бақылау (басқа адамдардың эмоциялық күйін тану және оған әсер ету мүмкіндігі).

Кестеде көрсетілгендей әр шкала бойынша алынған нәтижелердің ішінара деңгейі: 14 және одан жоғары болса - *жоғары*, 8-13 - *орташа*, 7 және одан төмен болса – *төмен* нәтиже көрсетеді. Біздің нәтижелерде эмоцияларыңызды басқару шкаласы бойынша төмен нәтиже, ал салыстырмалы түрде эмоциялық хабардарлық шкаласы бойынша нәтиже орташа деңгейді көрсетіп тұр. Сонда біздің зерттелушілеріміз өз эмоциялары туралы хабардарлық болса да, оларды басқара алу қабілетінің төмен екенін көрсетті. Зерттелуші студенттердің адаптация процесін ескеретін болсақ, 1-ші курсты, яғни адаптациялық периодты олар пандемия кезінде, онлайн форматта өткізді. Біздің гипотеза бойынша өз эмоцияларын басқара алу қабілетінің төмендігі адаптацияның дұрыс өтпеуі, және оған қоса әлемдік жағдай әсер етті деп білеміз.

Ал *өзін-өзі ынталандыру*, *эмпатия* шкалаларын қарастыратын болсақ алынған нәтижелер бойынша орташа деңгейді көрсетіп тұр. Зерттелуші студенттер 1,5 жылдан кейін диплом алып, дайын маман болып шығады. Олар адам-адам типіндегі мамандар болғандықтан эмоциялық хайджекке жолығуы жоғары пайызды көрсетеді. Сондай жағдайда эмоциялары арқылы өз-өзі ынталандыра алуы қажет екендігі, және басқа адамдардың эмоцияларына жанашырлықпен қарауы маңызды. Бірақ ескеру керек, біздің зерттеуімізде деректердің таралуы үлкен. Деректер толықтай таза көрсетілмеген. Таза деректер шығару үшін бізге үлкен үлгі (большая выборка) қажет. **Төменде (сурет 1) эмоциялық интеллект әдістемесі бойынша жасалған сипаттамалық статистиканың диаграммасы.**

Екінші кезеңде студенттердің өміршеңдік ерекшеліктерін зерттедік. Ол үшін Сальваторе Маддидің (Д.А.Леонтьевтің адаптациясына) әдістемесін қолдандық. **Зерттеуден алынған мәлімет төменде (кесте 2) көрсетілген.**

Кесте 2

	Мини мум	Мак симум	О рташа	Стандарттық ауытқу
Өміршеңдік	44	139	7 3,20	24,948
Қатысу (Вовлеченность)	12	51	2 8,20	10,02
Бақылау	23	33	2 6,90	3,247
Тәуекелді қабылдау	7	18	1 4,50	3,408

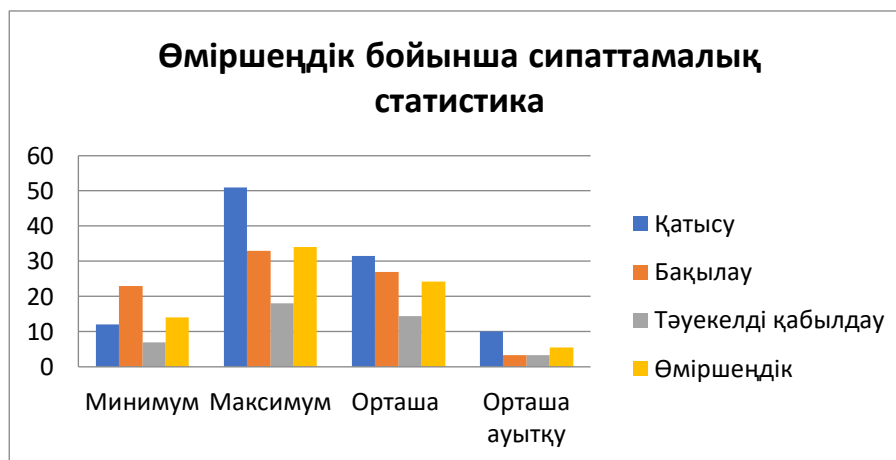
Жалпы өміршеңдіктің жоғары деңгейі, бұл зерттелушілердің стресс кезінде ішкі ресурстарын сақтай алатыны сонымен қоса олар өз өмірінің басты кейіпкері екенін және оны басқара алатындығын көрсетеді. Төмендегі кестеде методика бойынша норма көрсетілген.

Норма	Өмір шеңдік	Қатысу (Вовлеченн ость)	Бақыла у	Тәуекел ді қабылдау
Орташа мән	50,79	22,3	16,7	11,8
Стандартт ы ауытқу	11,32	4,95	4,06	3,36
Төмен мән	39 және одан төмен	17 және одан төмен	12 және одан төмен	8 және одан төмен
Жоғары мән	62 және одан жоғары	27 және одан жоғары	21 және одан жоғары	15 және одан жоғары

Зерттелушілерге өз тілектерін іске асыра алу сенімділігі тән. Өміршеңдіктің ішінара деңгейін қарастыратын болсақ: «тәуекелді қабылдау» (challenge) шкаласынан басқа көрсеткіштер, жоғары дәрежені шығарды. «Тәуекелді қабылдау» шкаласының орташа мән көрсетсе де басқалардан төмендігі, студенттердің жаңа толқындарға кепілдіктің болмауы, оларды тәуекелге сақтықпен қарауға алып келеді деп гипотеза құра аламыз. Жалпы алғанда барлық шкала бойынша зерттелуші студенттердің өміршеңдік дәрежесі жоғары нәтиже көрсетті.

Олардың өз өміріндегі оқиғаларға «қатысушылық» (commitment) тұлға үшін қызықты және тұрарлық нәрсеге мүмкіндік береді деген сенім. «Бақылау» (control) компоненті қатты дамыған студенттер, өз жолдарын таңдай алатынын сезінеді және жетістікке алып келмесе де күрес нәтижеге әсер етеді деген сенімнің болуы. *Төменде (сурет 2) алынған нәтижелер бойынша сипаттамалық статистика диаграммасы.*

Сурет 2

Келесі кезекте студенттердің эмоциялық интеллектісі пен өміршендіктің байланысын зерттедік. Корреляциялық анализ нәтижесі 3 кестеде көрсетілген. Кестенің жоғары жағында- эмоциялық интеллекттің компонентері, ал сол жағында- өміршендіктің компонентері көрсетілген.

Кесте 3

	Эмоциялық хабардарлық	Эмоцияларын бақылау	Өзін-өзі ынталандыру	Эмпатия	Басқа адамдардың эмоцияларын тану және бақылау	Ортақ эмоциялық интеллект
Өміршендік	,558	,232	,627	,287	-,601	,692*
Қатысу (Вовлеченность)	,598	,255	,691*	,394	-,498	,724*
Бақылау	,219	,237	,167	,25	-,727*	,443
Тәуекелді қабылдау	,117	,049	,539	,139	-,053	,187

**. Корреляция 0,01 деңгейінде маңызды (екі жақты).

*. Корреляция 0,05 деңгейінде маңызды (екі жақты).

Корреляциялық анализдің нәтижесі бойынша Эмоциялық интеллект және Өміршендіктің кейбір шкалалары арасында теріс байланысты көре аламыз, оларды кою шрифтпен белгіледік. Жоғарыдағы деректер бойынша эмоциялық интеллект төмен нәтиже көрсетті, ал өміршендік бойынша жоғары нәтиже көрсетті. Сондықтан да, екеуінің байланысы теріс нәтиже шығарып тұр және екі айнымалының өзара байланысы кері пропорционалды

болады. Бұл бір айнымалы ұлғайған кезде екіншісі азаяды дегенді білдіреді. Біздің зерттелуші студенттердің өмірдегі қиыншылыққа, сәттілікке, армандардың орындалуына деген көз қарастары оң болып келеді, ал бірақ өз эмоцияларын басқара алу, өзін-өзі ынталандыру түсініктері толық жетілмеген.

Қорытынды.

Біздің зерттеуіміздің мақсаты бойынша студенттердің эмоциялық интеллект пен өміршендіктің байланысын табу болды. Нәтижес бойынша эмоциялық интеллект жоғары болған сайын, өміршендік деңгейі төмен болады. Ал өміршендік жоғары болған сайын эмоциялық интеллект төмен болады. Бірақ, бұл зерттеуді тағы да үлкен көлемде жалғастыру көзделді.

Әдебиеттер тізімі

1. Maddi S. R. Relevance of Hardiness Assessment and Training to the Military Context / S. R. Massi / Military Psychology, 2007, 19 (1), pp. 61–70.
2. Гоулман, Д. Эмоциональное лидерство: Искусство управления людьми на основе эмоционального интеллекта / Д. Гоулман, Р. Бояцис, Э. Макки; Пер. с англ. // – М.: Альпина Бизнес Букс, 2005 – 301 б.
3. Гоулман, Д. Эмоциялық интеллект: ол неге IQ-дан жоғары саналады? / ағыл. ауд. А.П. Исаевой. - М.: АСТ: АСТ МОСКВА; Владимир: ВКТ, 2009. - 478, 30-47 б.
4. Леонтьев Д.А., Рассказова Е.И. Тест жизнестойкости. М., 2006
5. Мадди С. Теории личности: сравнительный анализ. СПб., 2002.
6. Mayer, J. D. Emotional intelligence [Electronic resource] / J. D. Mayer, P. Salovey. – 2005 Mode of access // Эл. ресурс. – Режим доступа: <http://www.unli.edu/emotionalintelligence>.
7. Андреева, И. Н. Предпосылки развития эмоционального интеллекта / И.Н. Андреева // Вопросы психологии, 2007 – № 5 – Б. 57–65.
8. Одинцова, М. А. Психология жизнестойкости / М. А. Одинцова // М.: ФЛИНТА: Наука, 2015 – 296 с.

УДК 37.018.1

ОТБАСЫЛЫҚ ТӘРБИЕ СТИЛІ МЕН ЖАСӨСПІРІМДЕРДІҢ ӨЗІН-ӨЗІ БАҒАЛАУЫ АРАСЫНДАҒЫ БАЙЛАНЫС

Иланова Айым Кайратовна

aiym300703@gmail.com

Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ психология мамандығының 4 курс студенті,

Астана, Қазақстан

Ғылыми жетекшісі – Г.Айкинбаева

Отбасы жеке тұлғаның тағдырын анықтайтын, оның әлеуметтенуіне әсер ететін әлеуметтік-мәдени институт ретінде қызмет атқарады. Жас ұрпақты тәрбиелеу, мәдениетті, білімді болуының кепілі отбасынан басталады. Отбасы- баланы дүниеге әкеліп қана қоймайды, оның тұлғалық қалыптасуы мен жеке басының дамуында орасан зор рөл атқарады.

Отбасы – берекенің, бірліктің, кіршіксіз тазалық пен адамгершіліктің ордасы, ал осындай береке мен бірлікке толы, құрметті де, сыйлы отбасының қалыптасуында жасөспірімдердің бойында қалыптасқан отбасы тәрбиесі жайлы түсініктердің маңыздылығы ерекше болып табылады. Әрине, жасөспірімдер бойында отбасы тәрбиесі жайлы түсініктердің қалыптасуы, олардың қажеттіліктері мен қызуғушылықтарына, түйсіктеріне, бағдарларына, дүниетанымына тікелей байланысты.

Қазақстан Республикасының «Қазақстан 2020: болашаққа бастар жол» мемлекеттік жастар саясатының 2020 жылға дейінгі тұжырымдамасында: «Қазақстанда отбасы әрқашан қоғамның аса маңызды құрамдас элементі ретінде қарастырылып келеді. Бұл қоғамның, мемлекеттің негізі, адалдық, имандылық және рухани келісім жүйесінің маңызды буыны»; «...Өзі және өз жақындары үшін әлеуметтік жауапкершілік сезімін қалыптастыру отбасындағы тәрбиеден бастау ала отырып, жастар саясаты мәселелерінде негіз болуы қажет. Өмірдің құндылығы, қауіпсіздігі және оны жалғастыру отбасымен тікелей байланысты» - делінген. Мұндай тұжырымдамалық идеялар жастар саясатына, оның ішінде статистикалық көрсеткішімен басым келетін жастарға әлеуметтік міндет ретінде ұсынылып отырғанының өзі отбасындағы жеке тұлғаның қоғаммен өзара әрекеттестігінің негізгі құралы екендігінің кепілі бола алады [1]. Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңына сәйкес тәрбиелеу білім беру жүйесінде жүзеге асырылады және оқушылардың жалпы адамгершілік құндылықтарға негізделген тәрбие үдерісі барысында рухын дамытуға жағдай жасауға, олардың өмірлік өзін-өзі жүзеге асыруына көмектесуге бағытталған, жеке тұлғаның өзін-өзі жетілдіруіне жағдай жасау мақсатты қызмет ретінде қарастырылады [2]. Мұндағы міндеттер өз кезегінде қоғам алдында жастарды азаматтық және адамгершілік құндылықтармен қамтамасыз етіп отбасында тәрбиелеу болып отыр.

Балалар мен ата-аналар арасындағы қарым-қатынас мәселесі психологияда әрқашан өзекті болады, өйткені ересектермен қарым-қатынас баланың дамуында шешуші рөл атқарады. Ата-ана мен жасөспірімдердің қарым-қатынастарын зерттеудің маңыздылығы оның жеке дамуына және осы жасқа қатысты түрлі міндеттерді шешуге қол жеткізу және жеке тұлғаны дамытуда айтарлықтай әсер ететіндігіне байланысты. Қазіргі уақытта отбасылық тәрбиенің, соның ішінде жасөспірімнің өзін-өзі бағалауына әсері мәселесін жіті зерттеу заман қажеттілігі болып табылады.

Тарихқа көз жіберсек, отбасы, құндылық және отбасылық рухани - адамгершілік құндылықтар жөніндегі идеялардың сонау ежелгі философтар Конфуций, Сократ, Платон, Аристотель еңбектерінен бастау алып, орта ғасыр ойшылдары Әл-Фараби, Ж. Баласағұни және одан кейінгі ғұламалардың еңбектерінде жалғасын тапқанын көреміз. Сондай-ақ, Ш.Уалиханов, А.Құнанбаев, М.Жұмабаев, Ж.Аймауытов сынды ағартушылар еңбектерінде отбасы-адамгершілік құндылықтарын қалыптастыруда алатын орны ерекше деп қарастырған.

Отбасы тәрбиесі мәселесін тарих саласында Х.А.Арғынбаев «Қазақ отбасы» атты еңбегінде көшпелі қоғамдағы қазақ отбасыларының тұрмыс - тіршілігінің этнографиялық сипатына тоқталса, әлеуметтанушы З.Ж. Жаназарова «Қазақстандағы қазіргі заманғы отбасы және оның мәселелері» зерттеуінде бүгінгі таңдағы қазақстандық отбасылардың жай - күйлерін, сонымен бірге З.К.Шәукенованың «Қазақстандық отбасы қоғамның негізгі құндылығы ретінде: жағдайы және даму үрдістері» еңбегінде отбасының даму үрдістеріне өзіндік түсініктемелер берілген [3,4,5].

Психология ғылымында отбасылық қарым-қатынас психологиясын, құндылық бағдар мәселелерін шетел ғалымдары Г.Олпорт, Ж.Пиаже, З.Фрейд; ресей психологтары С.Л. Рубинштейн, В.И.Мясищев және т.б. қарастырады. Соның ішінде, отбасы психологиясын зерттеуші ғалымдар А.Г. Харчев және А.И. Антонов еңбектерінде отбасының маңызды функцияларының қатарына ата-ананың үгіт-насихаты мен өнегесі, отбасының психологиялық жағдайы арқылы балалардың әдеттері мен мінез-құлқы, жақсы-жаманды бағалай алу өлшемдері қарастырылған. Ал, отбасылық өмір этикасы мен психологиясын И.В.Гребенников, С.В.Ковалев, отбасылық қарым-қатынас психологиясын Л.Б.Шнейдер болса арнайы пәндерді енгізген.

Отбасындағы балалар мен ата-аналар арасындағы қарым-қатынас ерекшеліктерін зерттеумен Э.Г.Эйдемиллер, А.И.Захаров, А.С.Спиваковская, О.А.Қарабанова, А.И.Подольский,

О.А. Идобаева, О.П.Макушина, Д.Байард, Д.Берне, Ф.Райе, Д.Баумринд сынды ғалымдар жан-жақты зерттеген.

Қазақстандағы отбасы психологиясы, отбасындағы тәрбие мәселесімен айналысқан Жарықбаев Қ.Б., Әмірова Б.А., Кабакова М.П., Кайрова Б.К., З.Ш. Каракулова, З.М. Балгимбаева, К.А. Айдарбеков, А.Б. Валиева, С.К. Кудайбергенова, Ж.К. Аксакалова, Г.К. Сланбекованың еңбектерін атап өтуге болады.

Отбасылық тәрбиедегі балалар мен ата-аналар арасындағы қарым-қатынастың әртүрлі аспектілерін бөліп көрсете отырып, психологтар жасөспірімдердің өзін-өзі бағалау мәселесі толық зерттелмеген, әрі зерттеуді қажет ететін өзекті сұрақтардың бірі болып табылады демекпіз. Өйткені бала үшін оның ата-анасымен қарым-қатынасы ерекше мәнге ие, өйткені, ең алдымен, ата-ана бала үшін ең күшті эмоционалды тәжірибенің көзі болып табылады. Баланың тәуелсіздігі мен даралығын құрметтейтін сүйіспеншілікке толы отбасы тәрбиесінде ата-ана оның негізгі қажеттіліктерін қанағаттандыруға және оның эмоционалды әл-ауқатына ықпал етеді. Ал, отбасылық тәрбиеде ата-ананың жағымсыз көзқарасы баланың қажеттіліктерін қанағаттандыруға теріс әсер етеді, бұл оның жеке басының қалыптасуын бұрмалайды, отбасылық тәрбиенің құндылығын төмендетеді. Ата-ана қарым-қатынасы, ана тәрбиесінің стильдері мәселесі байланыстылығын зерттеген бірқатар ғалымдар бар, атап айтқанда Е.Т. Соколова, С.Броди, Л. Ковар және т.б.

Отбасы-бұл баланың жеке басын тәрбиелеуде негізгі, ұзақ мерзімді және маңызды рөл атқаратын ерекше ұжым. Мазасыз аналар көбінесе мазасыз балаларды өсіреді; өршіл ата-аналар көбінесе балаларын соншалықты басады, бұл олардың бойында кемшілік кешенінің пайда болуына әкеледі; өзін-өзі ұстай алмайтын әке, көбінесе өзін-өзі білмей, балаларында осындай мінез-құлық түрін қалыптастырады.

Отбасының маңызды әлеуметтік қызметі - жас ұрпақты тәрбиелеу. Қазіргі қоғамдағы отбасы баланың алғашқы әлеуметтену институты ретінде қарастырылады. Ата-ана болу әлеуметтік-мәдени сипатқа ие. Ата-аналар арасында бала күтімі мен оларды отбасында тәрбиелеу функцияларын бөлуді реттейтін мәдениет пен қоғам белгілеген нормалар мен ережелер жүйесімен сипатталады: рөлдердің мазмұнын, рөлдік мінез-құлық үлгілерін анықтайды. Ата-аналар онтогенездің әр сатысында баланың жас ерекшеліктеріне сәйкес келетін және оның жеке бастық, ақыл-ой дамуының оңтайлы мүмкіндіктерін қамтамасыз ететін жағдайлар жүйесін ұйымдастыруға қоғам алдында жауап береді.

Ата-ана тарихында отбасы институтының маңыздылығының өсу тенденциясы барған сайын айқын болып табылады. Бұрын баланы тәрбиелеу жауапкершілігі қоғамға жүктелді, ал жеке ата-ана баланың балалық шағының салыстырмалы түрде қысқа мерзімін ғана қамтыды, ол еңбек қызметіне кіріспес бұрын немесе оның әлеуметтік функцияларын орындай бастағанға дейін, бірақ отбасылық тәрбие шеңберінде баланы әлеуметтендіру міндеттерінің өзгеруімен оның дамуының әр жас кезеңінде нақты формалар да өзгереді. Тәрбиелік әсер ету құралдары, баланың ата-анасымен қарым-қатынасының сипатын анықтайды.

Дәстүрлі түрде баланың жеке басын тәрбиелеудің негізгі институты-отбасы. Бала кезінен отбасында алған нәрсені ол кейінгі өмір бойы сақтайды. Отбасының тәрбие институты ретіндегі маңыздылығы баланың өмірінің көп бөлігінде болатындығына және оның жеке тұлғаға әсер ету ұзақтығына байланысты, ата-ана тәрбиесі институттарының ешқайсысын отбасымен салыстыра алмайды. Онда баланың жеке басының негіздері қаланады және мектепке түсу үшін оның жартысынан көбі жеке тұлға ретінде қалыптасқан болып табылады.

Отбасы тәрбиенің оң және теріс факторы ретінде әрекет ете алады. Баланың жеке басына жағымды әсер етуші отбасындағы ең жақын адамдардан басқа ешкім (анасы, әкесі, әжесі, атасы, ағасы, әпкесінен басқа) балаға жақсы қарамайды, оны жақсы көрмейді және оған онша мән

бермейді. Сонымен қатар, басқа ешбір әлеуметтік институт бала тәрбиесінде отбасы жасай алатындай көп тәрбие бере алмайды.

Отбасында бала алғашқы өмірлік тәжірибені алады, алғашқы бақылаулар жасайды және әртүрлі жағдайларда өзін қалай ұстау керектігін үйренеді. Отбасында балаға үйретілетін нәрсені нақты мысалдармен нығайту өте маңызды, сондықтан ол ересектерде теория практикадан алшақтамайтынын көреді.

Отандық және шетелдік психология мен педагогикада баланың психикалық дамуындағы ересек адамның жетекші рөлі дәстүрлі түрде танылады. Мінез-құлық тәсіліне сәйкес балаға ата-ананың «өзіндік тұжырымдамасы» тікелей әсер етеді, яғни мінез-құлық сипаттамалары мен көзқарастары, бала өзінің әлеуметтік ортасынан маңызды ересектердің мінез-құлқын игеру және еліктеу арқылы, маңызды қасиеттерін иегере алады. Өз іс-әрекеттерін бағалау осы стандарттарға қатысты жүзеге асырылады. Өзін-өзі марапаттау интериоризацияланған прототиптерге сәйкес жүзеге асырылады.

Ю.В.Сомова [6] бойынша «Мен тұжырымдамасы» ата-аналар мен ересектерді бағалауымен тікелей байланысты екенін атап өтеді.

М.В.Лысогорская [7] баланың дамуының алғашқы кезеңдерінен бастап отбасылық қарым-қатынас тәжірибесі оның әлеуметтік қатынастар әлеміне және өзінің «имиджіне» деген жалпы көзқарасының негізін құрайды деп санайды.

Н.С.Фонталова және [8] көптеген бірқатар зерттеушілер ата-аналардың мінез-құлқының баланың өзін-өзі бағалауын дамытудағы ерекше маңыздылығын атап өтеді. Өзін-өзі бағалауды қалыптастыру үшін балаға деген жылылық, оған қызығушылық пен қамқорлықпен қарау, балаға деген талапшылдық, отбасылық қатынастардағы демократия сияқты маңызды факторлар анықталады. Ата-ана қарым-қатынасы баланың өзін-өзі тану және өзіндік қарым-қатынас негіздерін қалыптастырудың шешуші факторы болып табылады. Бұл баланың өзі туралы идеяларының пайда болуы мен дамуының көзі. Бала ата-аналарға физикалық және эмоционалды және әлеуметтік жағынан тәуелді болып табылады, нәтижесінде олардың көзқарастары «Мен бейнесі», өзін-өзі бағалау, өзін-өзі дамыту, өзін-өзі танудың компоненттерін қалыптастыруда үлкен маңызға ие болып табылады.

М.В.Лысогорскаяның пікірінше, қарым-қатынастың негізі [7., -16], балалық шақта салынып, адамның бүкіл өмірінде сақталады. Одан бас тарту қиын, бірақ кез-келген жас кезеңінде өзін-өзі ұстаудың оң динамикасы қалыптасуы мүмкін.

Р.Бернс [9] баланың өзін жақсы көретінін, оны әрқашан қабылдауға дайын екенін сезіну сенімге ие ортада болатындығын атап көрсетеді. Мәселен, ол болашақта басқа адамдармен қарым-қатынас жасау және өзіне деген оң көзқарасты қалыптастыру үшін берік негіз қалайды. Бойында тұрақты өзін-өзі бағалауы әлі дамымаған кезде, бала ересек адамның өзіне деген көзқарасын өздігінен қабылдайды, осылайша оның өзіндік тұжырымдамасы «сенім» болып табылады. Р.Бернстің пікірінше, біртұтастық пен ынтымақтастықта ерекшеленетін отбасылардағы балаларда адекватты өзін-өзі бағалау дамиды, мұнда негізгі маңызды фактор ананың өзіне қатынасы болып табылады. Мұндай отбасындағы бала ішкі қақтығыстар мен мазасыздыққа аз ұшырайды, қоршаған әлемді және өзін-өзі мейірімді және шынайы қабылдайды. Балада адекватты өзін-өзі бағалауды қалыптастыруға ықпал ететін үш негізгі шартты ажыратуға болады:

1. баланы ата-ананың қабылдауы;
2. баланың мінез-құлқын реттейтін түсінікті және біржақты ережелерді белгілеу;
3. балаға белгіленген шекараларда әрекет ету еркіндігін беру.

В.Н.Дружининнің пікірі бойынша [10] үйлесімді тұлғаның қалыптасуына ата-ананың екеуінің де болуы, олардың балаға деген оңтайлы көзқарасы үлкен әсер етеді. Ата-ана

махаббаты жасөспірімнің өзін-өзі бағалауы мен өзін-өзі дамытуының, жеке басына оң қатынасының пайда болуына ықпал етеді.

Әлеуметтік жағдай (отбасы құрамы), рухани ұстаным, бала тәрбиесінің түрі көбінесе жасөспірімнің өзін-өзі тануын, өзін-өзі бағалауын анықтайды.

А.И. Захаров [11] адекватты өзін-өзі бағалауды қалыптастыру үшін бір жыныстағы ата-аналармен эмоционалды қарым-қатынастың оң сипаты болуы үлкен маңызға ие екенін атап көрсетеді. Қарым-қатынас барысында әкесі мен ұл баланың, ана мен қызының тығыз қатынастың болуы баланың жыныстық-рөлдік сәйкестендіруін қалыптастыру кезінде де маңызды орынға ие болады.

И.И.Чеснокова [12] және психоаналитикалық тұғырдың өкілдері ананың рөлі дамып келе жатқан тұлға үшін үлкен маңызға ие және бала үшін ештеңемен алмастырылмайды деп санайды.

Бихевиоральды-бағдарланған психологтар тәрбиелік әсерлердің көптігі емес, осы әсерлердің мазмұны, балаға қамқорлық жасаудың дұрыс ұйымдастырылуы және оның бүкіл тіршілік ету ортасы тәрбиенің нәтижелерін анықтайтындығын атап көрсетеді. Ата-ананың отбасындағы қарым-қатынас, ата-ананың балаға деген көзқарасы баланың мотивациялық саласын, әлемге және өзіне оң көзқарасты қалыптастыра алады және сол факторлар, бірақ басқа психологиялық мазмұны бар, қажеттіліктер мен мотивтердің теріс дамуына, өзін-өзі бағалаудың төмендігіне, басқаларға сенімсіздік таныту, оқшаулануға және осалдыққа әкелуі мүмкін.

Е.А.Каппова [13] балалардың жеке басының қалыптасуына отбасындағы жанжал қатынастары және ата-аналардағы невротикалық қасиеттер сияқты факторлар теріс әсер етеді деп тұжырымдайды. Алайда, авторлардың зерттеулерінде отбасындағы қолайсыздық балаларда мазасыздыққа әкелетін ішкі жанжал тудыратыны көрсетілген. Мұндай балалар осал, өзіне сенімді емес, мазасыз болып келеді. Жасөспірім кезіндегі дұрыс емес тәрбиенің әсері ең зиянды болып табылады. Отандық әдебиеттерде отбасылық тәрбие стильдерінің кең жіктелуі ұсынылған, сонымен қатар ата-аналық қатынастың қандай түрі белгілі бір даму жағдайының пайда болуына ықпал ететіндігі көрсетілген.

В.С.Мухинаның зерттеулерінде жасөспірімдердің өзін-өзі тануының қалыптасуы [14] тәрбиенің әртүрлі әлеуметтік жағдайларына байланысты айыру жағдайлары (балалар үйі) және қарапайым (отбасы) мысалында зерттелді. Осылайша, қамқорлықтан айырылған жасөспірімдерде «Мен бейнесі» отбасынан шыққан жасөспірімдерге қарағанда баяу ғана емес, сонымен қатар мүлдем басқа жолмен дамиды. Ерекшелік, ең алдымен, ішкі идеалды жоспардың қалыптаспауында, мотивациямен, мінез-құлық реакцияларымен және сыртқы жағдаймен байланыста көрінеді.

И.С.Кон [15] баланың қалыптасып келе жатқан жеке басына әсер ететін келесі факторларды атайды: отбасылық жағдайлар, оның ішінде әлеуметтік жағдайы, кәсібі, материалдық жағдайының деңгейі және ата-аналардың білімі. Бұл факторлар баланың өмір жолын алдын-ала анықтайды. Ата-анасы оған беретін саналы, мақсатты тәрбиеден басқа, балаға отбасының ахуалы әсер етеді және бұл әсер баланың жасына қарай жинақталады, бұл жеке тұлғаның құрылымында байқалады. Сондай-ақ, баланың жеке басына отбасының құрамы мен оның мүшелері арасындағы қарым-қатынас сипаты қатты әсер етеді.

Отбасылық тәрбиенің жасөспірімнің өзін-өзі тану мен қарым-қатынасының қалыптасуына әсерін С.Куперсмит, Р. Бернс, Е.Т.Соколова, И.Г.Чеснова, И.С. Бубнова, Е.Л.Птичкина және басқада ғалымдар зерттеген.

С.Куперсмиттің пайымдауы бойынша [16] -өзін-өзі бағалаудың төмен болуы ата-ананың мінез-құлқының баланың бейімделу қабілеттілігін қалыптастыру әрекеттерімен байланысты-дейді.

Е.Т.Соколова және И.Г.Чеснокова [17] бойынша «ата-анасымен сенімді қарым-қатынаста болған жасөспірімдерде өзін-өзі бағалаудың жоғары және тұрақты болуы басым деп санайды, ал

ата-анасы қатаң стилді ұстанса, ондай отбасынан шыққан жасөспірімдер тұрақсыз және өзін-өзі бағалаудың жеткіліксіздігімен сипатталады. Жасөспірім жасы ұлғайған сайын, өзін-өзі растау, құрметтеу және тәуелсіздік құқықтарын тану және оған ата-аналық нормалар мен ережелерді енгізу қажеттілігі арасындағы қайшылық соғұрлым жоғары болады, бұл «мен бейнесінің» кұнсыздануына әкеледі.

Е.Т.Соколова және И.Г.Чеснокова [17, -110б] жасөспірімдердің өзін-өзі бағалауының ата-анасының оған деген көзқарасына тәуелділігін зерттеу көрсеткендей, ата-аналарға құрметпен қарауы болған кезде жасөспірімдерде өзін-өзі бағалаудың қолайлы түрі қалыптасады, бұл сыртқы бағалаудың сыни есебін және өзінің кеңейіп жатқан тәжірибесін біріктіреді. Әсіресе, олар өздерінің қасиеттерін, ата — аналық көзқарас пен бағалау түріндегі «кері байланыс» туралы жеткілікті хабардар болуы — жағымды да, жағымсыз да-жоғары жанашырлық пен өзін-өзі бағалауды біріктіретін өзін-өзі бағалаудың қолайлы түрі бар жасөспірімдерге тән екенін атап көрсетеді. Басқаша айтқанда, оң қабылданған «Мен бейнесі» жасөспірімді ата-аналардың тәрбиелік әсеріне, оның ішінде олардың сыни бағаларына қол жетімді етеді, бұл жағдайда оның жеке басы мен қадір-қасиетін төмендететін және оның тәуелсіздігін шектейтін ретінде қабылданбайды.

Зерттеуде ұсынылған деректер мен сипатталған балалық шақтағы өзін өзі бағалау құбылыстары жасөспірім кезіндегі отбасылық тәрбиенің өзін өзі бағалаудың дамуындағы екі тенденцияның болуын растайды:

- аффективті және когнитивті деңгейлердегі ата-аналық қатынастармен тығыз байланыстың болуы;

- ата-аналардың қарым-қатынасынан өзін-өзі бағалаудың бастау алуы.

Қолайсыз отбасылық жағдайда, ата-аналардың құрметтемеуі және қабылдамауы кезінде, бұл процесс жасөспірімдегі «мен бейнесінің» қалыптасуымен, өзін-өзі қабылдау саласындағы жанжалмен, өзіне деген жанжалмен, құндылықтар құрылымындағы жанжалмен сипатталатын өзін-өзі бағалаудың осындай ерекшеліктерін қалыптастыруға әкеледі.

Сонымен, отбасылық тәрбие түрі жасөспірімдердің өзін-өзі бағалауына отбасының тәрбиелеу стильдері мен оның өзін-өзі бағалауы мен өзін-өзі дамуындағы адекваттылығы мен тұрақтылығы арасындағы байланысты зерттеу ата-анасымен сенімді қарым-қатынаста болған жасөспірімдердің өзін-өзі бағалауы тұрақты болатынын, ал реттелетін қарым-қатынас түрі бар отбасылардан шыққан жасөспірімдер өзін-өзі бағалаудың тұрақсыздығымен және жеткіліксіздігімен сипатталатынын көрсетті. Баланың өзін-өзі бағалауының негізгі компоненттерінің бірі болып табылатын қарым-қатынастағы теріс әсер ететін негізгі факторларға отбасылық тәрбиенің бұзылған стильдеріне, ата-аналардың тұрақсыз эмоционалдық және психологиялық жағдайына, баланың анасымен қолайсыз қарым-қатынасына байланысты болып табылады.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан Республикасының «Қазақстан 2020: болашаққа бастар жол» мемлекеттік жастар саясатының 2020 жылға дейінгі тұжырымдамасы.
2. Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңы.
3. *Арғынбаев Х. Қазақ отбасы.* - Алматы: Қайнар, 1996. - 288 б..
4. Жаназарова З.Ж. Қазақстандағы қазіргі заманғы отбасы және оның мәселелері. -Алматы, 2013. -436б.
5. Шәукенова З.К. Қазақстандық отбасы қоғамның негізгі құндылығы ретінде: жағдайы және даму үрдістері. – Астана, 2013. -325б.
6. Сомова Ю. В. Особенности представления о себе подростков группы риска по социальному сиротству//Психологическая наука и образование.— 2007.— №5.—

С.193-207.

7. Лысогорская М.В. Типы родительства и особенности внутрисемейного ценностного конфликта подростков / М.В. Лысогорская: автореферат диссертации на соискание степени кандидата психологических наук. – Ярославль, 2001. – 16 с.
8. Фонталова Н.С. Самоотношение и его психолого-педагогическая коррекция у подростков из неполных семей / Н.С. Фонталова: автореферат диссертации на соискание степени кандидата психологических наук. – Иркутск, 2004. – 19 с.
9. Бубнова И.С. Специфика современных условий семейного воспитания подростков и ее влияние на формирование их Я-концепции // Вестник Иркутского государственного технического университета. – 2013. – №1(72). – С.211–214.
10. Дружинин В.Н. Психология семьи. – СПб.: «Питер», 2006. – 176 с.
11. Захаров Л.И. Психотерапия неврозов у детей и подростков. Л.: «Медицина», 1982. – 214 с.
12. Ильенко Е.П. Особенности самоотношения подростков из семей с разными типами воспитания // Психология, социология и педагогика. – 2013. – №2. – С.12–17
13. Капцова Е. А. Особенности самосознания подростков при различном восприятии семейной ситуации / Е.А. Капцова: автореферат диссертации на соискание степени кандидата психологических наук. – М., 2002. – 23 с.
14. Мухина В.С. Возрастная психология: феноменология развития, детство, отрочество. М.: «Академия», 2003. – 456 с.
15. Кон И.С. В поисках себя. Личность и ее самосознание. – М.: «Планиздат», 1984. – 335 с.
16. Кураев Г.А., Пожарская Е.Н. Возрастная психология: Курс лекций. – Ростов н/Д: УНИИ Валеологии РГУ, 2002. – 146 с.
17. Соколова, Е. Т. Зависимость самооценки подростка от отношения к нему родителей / Е. Т. Соколова, И. Г. Чеснокова // Психол. журнал. – 2002. – №2. – С.110–117

ЭМПИРИЧЕСКОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ ДИНАМИКИ ПСИХИЧЕСКОГО СОСТОЯНИЯ ЖЕНЩИН ДО РОДОВ И ПОСЛЕ РОДОВ

Исина Айзада Саламатқызы

Life_is_river@mail.ru

Магистрант факультета «Социальных наук», специальность «Кризисная психология»

ЕНУ им.Л.Н.Гумилева, г.Астана, Казахстан

Научный руководитель – У.Ж.Тлегеновна

Исследование динамики психического состояния женщин до родов и после родов является важной темой для исследования, так как это может помочь выявить факторы, влияющие на эмоциональное состояние женщин в этот период, а также определить эффективные методы поддержки и лечения.

Один из наиболее часто используемых методов для исследования динамики психического состояния женщин до родов и после родов - это использование опросников. Они могут предоставить информацию о различных аспектах психического состояния, таких как настроение, тревожность, уровень стресса, удовлетворенность жизнью и другие. Стандартизированные опросники могут быть использованы для сравнения результатов исследования с другими исследованиями [1].

Наблюдение - это еще один метод, который может использоваться для изучения поведения и эмоциональных реакций женщин до родов и после них. Наблюдая за изменениями

в выражении лица, тоне голоса и жестах, можно получить информацию о психическом состоянии женщин.

Биологические тесты, такие как анализы крови и других биологических жидкостей, могут также помочь в исследовании психического состояния женщин до родов и после них. Например, уровень гормонов, таких как кортизол и окситоцин, может изменяться в зависимости от эмоционального состояния женщины и фазы ее цикла.

Дневники и журналы могут использоваться для получения более подробной информации о психическом состоянии женщин на протяжении времени. Это может помочь установить, как меняется их психическое состояние в течение времени.

Целью данного исследования было выявление факторов, влияющих на психическое состояние женщин в период беременности и после родов [2]

Для достижения этой цели было проведено эмпирическое исследование на выборке из 100 женщин в возрасте от 18 до 45 лет, которые проходили беременность и роды в одном из городских родильных домов. Исследование проводилось в течение 12 месяцев после родов и включало в себя опрос и анализ психического состояния участниц с помощью психологических тестов.

Для определения выборки были включены в исследование 50 женщин, которые ждали ребенка, и 50 женщин, которые уже родили. Выборка была подобрана из группы женщин, проходивших беременность и роды в одном из городских родильных домов. В выборку были включены женщины различного возраста, с разным семейным положением и уровнем образования, чтобы обеспечить максимально представительную выборку для данного исследования [3]

Для проведения исследования динамики психического состояния женщин до и после родов были выбраны три метода: использование стандартизированных опросников, проведение наблюдений за поведением и эмоциональными реакциями женщин, а также проведение биологических тестов для оценки уровня гормонов стресса и других биологических показателей [4]

Опросники - это стандартизированные психологические тесты, которые широко используются для измерения различных психологических параметров, таких как депрессивные состояния, тревожность, качество жизни и т.д. Они обычно состоят из ряда вопросов, на которые респонденты должны ответить, указав насколько они согласны или не согласны с определенными утверждениями.

Одним из наиболее распространенных опросников является опросник депрессивных состояний (Beck Depression Inventory), который используется для измерения наличия депрессивных симптомов у человека. Он состоит из ряда вопросов, таких как "Я чувствую себя плохо и не в настроении большую часть времени", "Мне трудно сосредоточиться на задачах из-за своих мыслей и чувств" и т.д. Результаты опросника позволяют оценить уровень депрессивных симптомов у респондента и могут быть использованы в диагностике депрессивных расстройств [5]

Опросник тревожности (State-Trait Anxiety Inventory) - это еще один стандартизированный психологический тест, который используется для измерения уровня тревожности у человека. Он может содержать вопросы о физиологических, поведенческих и когнитивных симптомах тревоги. Наиболее распространенным опросником тревожности является опросник Спилбергера (STAI), который включает две шкалы: шкалу тревожности как личностного свойства (STAI-1) и шкалу состояния тревоги (STAI-2).

Опросник качества жизни - это инструмент, используемый для оценки удовлетворенности жизнью и различных аспектов жизни, таких как здоровье, социальные отношения, работа и досуг. Опросник может включать вопросы о физическом и

психологическом состоянии, удовлетворенности брачными отношениями, социальной поддержке, финансовой стабильности и других аспектах жизни.

Один из наиболее широко используемых опросников качества жизни является WHOQOL-BREF, разработанный Всемирной организацией здравоохранения. Он состоит из 26 вопросов, оценивающих различные аспекты жизни, такие как физическое здоровье, психическое состояние, социальные отношения и окружающая среда. Этот опросник может быть полезен для оценки эффективности лечения и для принятия решений в области здравоохранения [6]

Другим опросником, который позволяет оценить качество жизни, является опросник EuroQol-5D (EQ-5D). Он состоит из пяти вопросов, оценивающих мобильность, самообслуживание, способность к обычной деятельности, боль/неприятные ощущения и состояние духа. EQ-5D также может быть использован для оценки эффективности лечения и для принятия решений в области здравоохранения.

Проведение наблюдений за поведением и эмоциональными реакциями женщин в период беременности и после родов имеет большое значение для оценки изменений в психическом состоянии и установления связи между этими изменениями и событиями, происходящими в жизни женщин. Это позволяет более точно определить проблемы, с которыми сталкиваются будущие и новые мамы, и разработать подходящие решения.

Наблюдение за поведением и эмоциональными реакциями в ежедневных жизненных ситуациях является важной частью этой методики. Такие наблюдения позволяют определить, как женщины адаптируются к изменениям в их жизни, связанным с беременностью и материнством. Это может быть что-то вроде приступов паники или просто переживаний о будущем ребенка.

Наблюдение за поведением и эмоциональными реакциями в ситуациях, связанных с беременностью и родами, также играет важную роль. Во время посещения врача можно определить, насколько женщина нервничает, например, перед ультразвуковым исследованием или обсуждением плана родов.

Наблюдение за взаимодействием с партнером и ребенком также может помочь определить, как женщины адаптируются к новой роли матери и как эти отношения влияют на их психическое состояние[7]

Дополнительно, проведение биологических тестов может помочь более точно оценить физиологические изменения, происходящие в организме женщин до и после родов. Анализ уровня гормонов стресса, таких как кортизол, адреналин и норадреналин, а также измерение уровня серотонина и других нейротрансмиттеров, помогут определить, насколько женщины испытывают стресс. Анализ уровня иммунных маркеров, связанных со стрессом, таких как цитокины, поможет определить, насколько организм женщин реагирует на стресс.

Важность психического здоровья женщин в период беременности и после родов не может быть недооценена. Интерпретация результатов исследования, которое сравнивало психическое состояние женщин до родов и после них, позволяет сделать выводы о динамике этого состояния и возможных факторах, влияющих на него.

Один из главных выводов исследования - уровень тревожности и депрессивных симптомов у женщин увеличивается после родов. Повышенный уровень тревожности и депрессии связан с биологическими изменениями в организме женщин после родов, в том числе с увеличением уровня кортизола в крови. Также было выявлено, что у женщин с выраженной тревожностью часто наблюдаются нарушения сна и аппетита, что свидетельствует о психологическом дискомфорте.

Данные результаты подчеркивают необходимость оказания психологической поддержки женщинам в период беременности и после родов. В частности, рекомендуется проведение специальных психологических консультаций и групповых занятий, которые помогут женщинам

справиться с тревожностью и депрессией. Кроме того, улучшение социально-экономических условий жизни женщин и снижение стресса также могут оказать положительное влияние на их психическое состояние.

В целом, результаты исследования подчеркивают важность ухода за психическим здоровьем женщин в период беременности и после родов. Оказание психологической поддержки и создание условий для снижения стресса могут помочь женщинам справиться с негативными эмоциями и сохранить свое здоровье и благополучие.

Список использованных источников

1. Баряева, О. Е. Б 26 Современные принципы ведения физиологической беременности : учебное пособие / О. Е. Баряева ; ГБОУ ВПО ИГМУ Минздрава России. – Иркутск : ИГМУ, 2014. – 105с
2. Акушерство: национальное руководство/под ред. Г.М. Савельевой, Г.Т. Сухих, В.Н. Серова, В.Е. Радзинского. – 2-е изд. – М.: ГЭОТАР-Медиа, 2018 г.
3. Айламазян Э. К. А38 Акушерство: Учебник для медицинских вузов. 4-е изд., доп./Э. К. Айламазян.- СПб.: СпецЛит, 2003.- 528 с:
4. Акаев, Р.М. Влияние употребления энергетических напитков на мужское репродуктивное здоровье / Р.М. Акаев, А.С. Адилов // Урология. - 2021. - №5. - С. 62-64.
5. Армашевская, О.В. Современные приоритеты контрацептивного поведения российских женщин трудоспособного возраста (по данным выборочного исследования) / О.В. Армашевская, Т.А. Соколовская, А.Ш. Сененко. // Акушерство и гинекология. - 2021. - №1. - С. 164-169
6. Биологические маркеры воздействия репродуктивных токсикантов на организм работающих женщин / И.О. Маринкин, Л.А. Шпагина, О.С. Котова [и др.]. // Акушерство и гинекология. - 2019. - №10. - С. 43-50
7. Ведение физиологической беременности / Р.Г. Шмаков [и др.] // Акушерство и гинекология. - 2016. - №12 (Прилож.). - С. 20-39

ӘОЖ 159.9

ОТБАСЫШІЛІК ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСТЫҢ БАЛА ПСИХИКАСЫНЫҢ ДАМУЫНА ЫҚПАЛЫ

А. Кәрімова, Н. Нүсіпжан

nuray.nusipzhan@mail.ru

Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Психология білім беру бағдарламасы, 1 курс студенттері
Астана, Қазақстан

Ғылыми жетекші – пс.ғ.к. Б.Ш. Байжуманова

Қазіргі кезде отбасы проблемаларының арасында ата-ана мен бала арасындағы қатынаста түсінбеушілік жиі орын алып, бір-біріне кешіріммен қарау процестер кешеуілдеп, психологиялық қызмет көрсету жағынан мәселе туындауда.

Баланың отбасында жеке тұлғасының қалыптасуы ата-ананың балаға қарым-қатынасымен әртүрлі тәрбиеден басқа ата-анасының нұсқауларымен де анықталады. Олар баланың көптеген эмоциялық проблемаларының бастауы болуы мүмкін. Бұл жерде нұсқау деп жасырын, жанама бұйрықты түсіну керек. Ол ата-анасының сөздерінен не іс-әрекеттерінен ашық түрде байқалмайды, оны орындамағаны үшін бала ашық жазаланбайды, жанама түрде жазаланады (ата-анасының алдында өзін кінәлі сезіну). Тек нұсқауларды орындап қана бала өзінің «жақсы» екенін сезінеді.

Нұсқау – бұл ата-ананың балаға деген «жасырын жолдауы», ақыл айтуы. Нұсқауларының мынадай түрлері мен мазмұнын көрсетуге болады: «өмір сүрме». Күнделікті тұрмыста бұл жолдау «Көзіме көрінбе», «Жер жұтқыр» деген сияқты күніреніп сөйлеу арқылы берілуі мүмкін. Бұл нұсқаудың мәні баланы үнемі кінәлі сезіндіру арқылы, басқару. Бала ойланбай ата-анасының өміріндегі барлық бақытсыздықтың себепкері екенмін, оларға өмір бойы арыздар екенмін деп шешуі мүмкін. «Бала болма». Күнделікті тұрмыста «Сен 5-ке келдің, бірақ өзінді әлі кішкене бала сияқты ұстайсың», «Тез өссң екен» деген сездермен беріледі. Ата-аналары кез-келген балалық көріністің қадірін кетіретін сөздерді жиі қолданады және баладан үлкендерге тән мінез көрсетуін қалайтынын айрықша баса айтады. Мұндай нұсқаулар кезінде баланың белсенділігі мен ынтасы толық тежеліске ұшырайды. Есейгенде мұндай адам әр істі бастарда катты киналатын болады. Кейде мұндай нұсқаулар ата-анасы баланың жынысын қабылдамаудан да тууы мүмкін. Баламен қарым-қатынасында және сөздерінде оның жынысына тән емес мінездерге баса көңіл аударылады. Баланың жынысына мән мінезі мойындалмаған соң, бала өзінен талап етілетін мінездер көрсетуге тырысады. Нәтижесінде балада жыныстық сәйкестіктің қалыптасуында проблемалар туындауы және карама-карсы жыныспен қарым-қатынасы қиындауы мүмкін. Бұл нұсқаулар мүмкін нақты тарихи жағдайларда отбасының бірнеше ұрпағының өсіп-өркендеуі үшін жинақтаған тәжірибесі ретінде қажет болған шығар. Тарихи жағдай өзгерді, бірақ нұсқаулар әлдебір инертті білім ретінде берілуде.

Отбасы – адамның барлық өмір ағымында бірге еріп жүретін маңызды феноменнің бірі. Оның жеке тұлғаға әсерінің маңыздылығы, күрделілігі, жан-жақтылығымен проблемалылығы отбасын зерттеудегі көптеген әр түрлі қозғалыстар мен ғылыми әдебиеттерде кездесетін анықтамаларға алып келді. Отбасындағы өзара қарым-қатынас мәселелерін көптеген зерттеушілердің еңбектерінде қарастырылған.

Отбасы – неке негізінде немесе қан жағынан туыстас шағын топ, олар өзара көмек көрсету, жауапкершілік алу және тұрмыстық жалпылықта байланысады (Эйдемиллер, Э. Г. Юстицкий В.В., 1990). Отбасы балаға ықпал етеді оны қоғамдық өмірге жетелейді. «Отбасының тәрбие институты ретінде маңызы, онда бала өз өмірінің маңызды бөліктерін өткізеді және де тұлға ретінде қалыптасуына ықпал ету ұзақтығы жағынан басқа тәрбие институттарына бой бермейді» деп көрсетті Шүжебева А.И өз зерттеу жұмысында.

Отбасы туралы басқа көзқарас А.И. Захаровтың пікірлерінде жазылған. «Әлеуметтік психологияда «Бастапқы топ» деген түсінік бар. Бұл топтағы байланыстар топ ісіне оның мүшелерінің тікелей келісімдеріне, эмоциялық әсерлерінен құрылады, оның қатысушыларының жоғары дәрежедегі бірігуін қамтамасыз етеді. Мұндай бастапқы топ отбасы болып табылады, ол жаңа мүшелердің сырттай «тәсілдерінің» арасында емес, балалардың дүниеге келуі арасында көбейіп, өсетін жалғыз топ.

Отбасылық қатынас жеке тұлға мен қоғамның өзара байланысында қарастырылады. Бұл бағыттың негізін салушылар мен жақтаушыларына У. Джемс. Кули, У. Томос, Ф. Знанецкий, Ж. Пиаже, З. Фрейд және т.б. жатады.

Отбасы – қоғамның маңызды бір бөлшегі. Отбасы бала үшін өмір мектебі, онда мейірбандық, шындық, адалдық, қайырымдылық, еңбекүйгіштік т.б адамгершілік қасиеттері дамиды және қалыптасады. Сол себепті де жасөспірімдерді тәрбиелей отырып, оларды әр түрлі кездесетін қиыншылықтарға қарсы тұра білуге үйрете білу керек. Түйінделе келе, отбасында орныққан қарым-қатынас түрі мен қалыптарына сәйкес баланың тұлғалық қасиеттері қаланады. Бала әрқашан да ата-анадан жүрек жылуын, мейірімділікті қажет етеді, ол ата-ананы өмірдің тірегі санайды. Ал бала үшін ата-ана игілік жасаушы, айтушы болып табылады.

Л.С. Выготскийдің, А.Н. Леонтьевтің, Д.Б. Элькониннің, Л.И. Божовичтің зерттеулерінде баланың тұлға ретінде дамуы тұлғалық жаңа қасиеттердің біртіндеп қалыптасуымен анықталады. 7-8 жасқа дейінгі кезең Л.И. Божович баланың «әлеуметтік индивид» ретінде

калыптасуымен байланыстырады. «Онда жаңа өмірлік позиция пайда болып, осы позицияны камтамасыз етуші қоғамдық-маңызды қызмет қажеттілігі туады». 12-14 жасқа таман «нысананы көздеу қабілеттілігі» қалыптасады, яғни саналы мақсаттарды анықтау және қоя білу, ал 15-16 жаста «өмірлік болашақ» қалыптасады. Сондықтан да жасөспірім шақта отбасылық қарым-қатынастың психологиялық ықпалы аса зор.

Ата-ана мен бала арасындағы өзара қатынасы сауалнамасын жүргізген болатынбыз. Онда отбасындағы өзара қатынасты анықтау мақсатында жасөспірімдерде тұлғааралық қатынас қалыптасуында көрінетін қақтығыс деңгейін анықтауды жөн көрдік. Жүргізілген әдістеме «Жеке тұлғаның қақтығысын анықтау» тесті. Бұл әдістемеде баланың қақтығысын бағалауға арналған.

Құрылымы: үш нұскасы бар сөйлем беріледі. Сөйлемдердің жауаптары а, б, г нұсқаларымен беріледі. Өзінің ойындағысына жасөспірімдер «+» белгісін немесе (иә) деп белгілеуі керек.

Әдістеменің нәтиже көрсеткіші: Егер ұпайдың қосындысы отыздан қырық төртке дейін болса, онда ол бала ұрысты ұнатпайды. Сыни жағдайлардан қашады. Айналасындағыларға жақсы көрінгісі келеді. Бұл төмен қақтығыс болып саналады.

Егер ұпайдың қосындысы он бестен жиырма тоғызға дейін болса, сіз өз ойыңызды білдіре алатын адамсыз. Сол үшін де сізді айналасындағылар сыйлайды. Бұл орташа қақтығыс деңгейіне жататын тип болып саналады.

Егер ұпайдың қосындысы оннан он төрт ұпайға дейін болса, сіз қақтығысқанды жақсы көресіз. Сол қақтығысу үшін себеп іздейсіз. Сынды, өз ойыңызды айтқанды қатты жақсы көретін адамдардың типіне жатасыз десек те болады.

Қорытындылай келе, бала мен ата-ана арасындағы қарым-қатынасты жақсартуға бағытталған арнайы іс-шаралар, психологиялық кеңестер мен ұсыныстар беріліп отырса, бала мен ата-ана қарым-қатынасына жақсы әсерін береді. Нәтижесінде ата-аналар мен балалар арасындағы жағымды қатынас жоғарылап, жағымсыз қатынастар төмендейді. Отбасы бала үшін өмір мектебі, онда мейірбандық, шындық, адалдық, қайырымдылық, еңбексүйгіштік т.б. адамгершілік қасиеттері дамиды және қалыптасады. Сол себепті де жасөспірімдерді тәрбиелей отырып, оларды әр түрлі кездесетін қиыншылықтарға қарсы тұра білуге үйрете білу керек. Түйінделе келе, отбасында орныққан қарым-қатынас түрі мен қалыптарына сәйкес баланың тұлғалық қасиеттері қаланады. Бала әрқашан да ата-анадан жүрек жылуын, мейірімділікті қажет етеді, ол ата-ананы өмірдің тірегі санайды. Ал бала үшін ата-ана игілік жасаушы, айтушы болып табылады.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Эйдемиллер Э.Г.Юстицкий В. Психология и психотерапия семьи СПб.: Питер 2002.-656 с
2. Федотова А.Ю. Курс: психология семейных отношений.-М, 2000.
3. Садакбаева В.Б. Отбасындағы қарым-қатынастың бала дамуына психологиялық әсері: Магистрлік диссертация.-Қызылорда, 2012

«ВЗАИМОСВЯЗЬ ОБРАЗА Я И СЕТЕВОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ ЮНОШЕЙ И ДЕВУШЕК ПОКОЛЕНИЯ Z»

Кожанметова Аружан Чингизовна

aru_lublu@mail.ru

Магистрант первого курса специальности «Психология»

ЕНУ им. Л.Н.Гумилева, Астана, Казахстан

Научный руководитель – Мандыкаева Алмагуль Рамазановна

Осознание личности не дается при рождении, а является результатом развития. Начало осознания личности происходит в младенчестве, когда ребенок начинает различать ощущения, вызываемые внешними объектами, и ощущения, вызываемые собственным телом. С трехлетнего возраста начинается использование правильных личных местоимений и появляется чувство «Я». В подростковом и юношеском возрасте наиболее важным является приобретение чувства собственного достоинства, а также осознание своих духовных качеств.

Личность каждого человека формируется под влиянием различных факторов, таких как семья, общество, повседневная жизнь и работа. Однако многих людей одного поколения связывают определенные основополагающие события. Очень важным является изучение самовосприятия, а также формирование самовосприятия в подростковом возрасте, так как именно в этот период происходит интенсивный процесс формирования личности. Формирование самовосприятия во многом определяет личностные и поведенческие характеристики подростков.

Самовосприятие - это «естественное состояние Я» подростка, т.е. представление о внешней привлекательности, интеллекте, способностях, силе характера, общительности, доброте и т.д. человека.

Юноши и девушки 21 века придают большое значение индивидуальности и стилю и отвергают гендерные стереотипы. Для нового поколения характерно стремление к спонтанности; представители поколения Z верят в эффективность диалога в разрешении конфликтов. Некоторые из них с юных лет занимаются волонтерской деятельностью; поколение Z при выборе работы ценят безопасность и деньги. Многие юноши и девушки, выбирают предпринимательство [1].

Сегодняшние юноши и девушки не стремятся краситься или создавать лучший образ; поколение Z показывает на фотографиях свою настоящую жизнь - без макияжа, в простой одежде и естественных позах. В моде естественная, нестандартная внешность и необычные черты лица. Естественные черты и индивидуальность ценятся больше, чем имитация красоты.

Поколение Z стремится к свободе и независимости, а также к тому, что легче работать одному, чем с другими. Многие мечтают использовать свои увлечения в качестве источника дохода и открыть собственный бизнес. Открытие своего дела - это возможность рассчитывать только на себя. Он обеспечивает финансовую стабильность и перспективы.

Юноши и девушки поколения Z - пацифисты. Они не любят конфронтацию или враждебность и стараются разрешать конфликты без кровопролития путем переговоров и убеждения. Они уважают интересы и мнения других людей. Они готовы идти на компромисс.

Интернет-контент радикально меняет образовательный процесс в школах и роль учителя в нем, но влияние онлайн-общения на процесс развития личности Я, воспитание и образование юношей и девушек до конца не изучено. В основном деятельность учителя должна быть направлена на вовлечение подростков в различные виды познавательной деятельности, которые помогут им понять и правильно оценить себя, понять стратегию своего жизненного развития, подготовить к самореализации и воспитать чувство ответственности за свою судьбу и судьбу

своей страны. Таким образом, формируется личность. Когда человек достигает той стадии развития, которую можно назвать личностью, все психические процессы и функции, все качества и склонности приобретают определенную структуру. Центром этой структуры является мотивационная сфера, которая имеет фиксированный доминирующий мотив, определяющий иерархическую структуру этой сферы.

Поколение Z сформировалось в эпоху развития информационных технологий, что в основном связано с созданием и массовым использованием виртуальных социальных сетей и активным внедрением возможностей интернета, что естественным образом повлияло на их поведенческие характеристики, ценности и мировоззрение.

Для юношей и девушек 21 века характерна личная свобода, стремление самостоятельно учиться и заниматься делом. Их мышление фрагментарно и неглубоко. Юноши и девушки нового поколения Z активно пользуются интернетом с раннего возраста. Они привыкли общаться с людьми из разных этнических, религиозных и расовых групп. Границы между реальным и виртуальным миром становятся все более размытыми.

В этом контексте глубокие знания не так важны для современной молодежи.

Их внимание сосредоточено на короткой, простой, четко представленной и, прежде всего, сиюминутно интересной информации. Это приводит к фрагментарности мышления и суждений и поверхностности во многих вопросах [2].

Обусловленное мышление оказывает особое влияние на когнитивные процессы у юношей и девушек.

- Представители всех этих поколений испытывают трудности с обобщением и размышлением (фундаментальные особенности теоретического мышления). Им труднее ставить цели, взаимодействовать с другими личностями при решении задач, доносить свои идеи до других и планировать действия на основе собственного опыта.

У поколения Z более развита кратковременная память, чем долговременная. Современные молодые люди используют поисковые системы для поиска информации чаще, чем свою долговременную память. Функция процессов памяти также меняется. Вместо запоминания содержания они меняют и запоминают расположение «страниц» на компьютере, в «облаке», на веб-сайтах, где доступна определенная информация.

Увеличение времени, проводимого перед компьютером, является относительной депривацией, особенно в отношении обоняния и осязания. Появились и новые формы восприятия, такие как «заппинг», когда быстрое и непрерывное переключение источников информации приводит к тому, что в сознании остаются только фрагменты фраз, идей, образов и историй (это служит для защиты организма от информационной перегрузки). Считается, что это защищает организм от информационной перегрузки.

Продолжительность внимания современных юношей и девушек в десять раз короче, чем у подростков предыдущих поколений, которые не могли сосредоточиться на одном объекте более восьми секунд. Поколение Z также предпочитает иконки, смайлики и картинки тексту. Им нужна интерактивность, образование, а также отдых и развлечения.

Феномен онлайн-социализации сознательно вызвал смену парадигмы

По мнению ученых, мышление в группах не только вредно, но и развивает одну когнитивную способность в ущерб другой. Юноши и девушки, выросшие в век компьютеров и коммуникаций, более способны к многозадачности. Юноши и девушки интернет-поколения могут одновременно делать домашнее задание, слушать музыку, общаться в чате, просматривать веб-страницы и редактировать фотографии. Цена многозадачности - рассеянность, гиперактивность, невнимательность и предпочтение визуального текста перед логичным и глубоким. И в то же время мальчики и девочки страдают от иллюзии

многозадачности. Это явление также известно как «эффект утки». То есть учащиеся могут делать три вещи одновременно, но при этом плохо справляются со всеми тремя задачами [3].

Проблема неприкосновенности личной жизни стала реальностью и считается самым важным фактором в формировании личностного я подростков. По мере взросления их личная жизнь трансформируется в независимую по отношению к родителям, друзьям и обществу в целом. Однако интернет может представлять определенные риски для активного формирования черты личности я, например, возникновение феномена «вымышленного друга». Примером может служить возникновение феномена «вымышленного друга». В настоящее время две трети опрошенных детей в вопросах психологического консультирования больше полагаются на виртуальных друзей, чем на реальных.

Кроме того, современное поколение ценит «благополучие». Они понимают, что современный образ жизни требует больше усилий для поддержания здоровья. Традиционные семейные ценности постепенно теряют свою значимость в глазах молодого поколения. Современные молодые юноши и девушки все чаще предпочитают такие формы семьи, как «гражданский брак», где они не живут вместе и проводят только выходные.

Поколение Z предпочитает избегать или минимизировать обязанности, как в плане уровня ответственности, так и в плане времени. Поскольку ответственность подразумевает самостоятельность в принятии решений и выборе, молодые люди чаще идут на неоправданный риск и недооценивают потенциальные негативные последствия, нежели перспективу получения немедленных выгод, таких как удовольствие, прибыль и высокая оценка со стороны окружающих.

Это объясняет предпочтение молодыми людьми экстремальных и рискованных форм развлечений. Эмпирически было выявлено влияние выраженности патриотической идентичности на характеристики образа будущего молодых людей: локальная патриотическая идентичность - на когнитивную сторону (снижение оценки социальных и политических рисков и экономических рисков), на поведенческую сторону, самооценка себя как патриота организации (в сложных жизненных ситуациях), на эмоциональную сторону (повышение мотивации помогать другим), на психосоциальную сторону (повышение мотивации помогать другим), (повышение готовности помогать другим), самооценка как национального патриота (повышение готовности подростков участвовать в политической деятельности) [5].

Подростковый возраст особенно важен в этом отношении, так как здесь происходит интенсивный процесс формирования и становления Я-образа, который во многом определяет личностные и поведенческие характеристики подростков.

Особенностью этого периода является то, что юноши и девушки занимают качественно новую социальную позицию, в ходе которой формируется осознанное отношение к себе как к члену общества. В связи с этим разрыв между идеализированным образом подростков и их реальным положением может привести к неуверенности в себе, которая может выражаться внешне в виде обиды, упрямства и агрессии.

Психологические исследования показали, что нестабильность самооценки и внешнего вида может привести к росту недоверия и скрытности в межличностных отношениях, а неадекватные структуры могут привести к изменениям в межличностной активности и склонности к компромиссам, чтобы избежать конфликтов и приобрести выгодные дружеские отношения.

Представители цифрового поколения уникальны в таких областях личности, как самосознание, общение, познание, эмоции и эмпатия, мотивация и амбиции. Подтверждая личностные и поведенческие характеристики современного поколения, его представители отчуждены от реального мира, испытывают трудности в общении и субъективную зависимость от цифрового, что создает риск для их здоровья, ограничивает круг интересов, препятствует развитию глубоких межличностных отношений и порождает ребячество [6].

Таким образом, в настоящее время не выполнены необходимые условия для определения поколения Z - наличие общих ценностей, ориентации и чувства принадлежности к поколению Z. Это может свидетельствовать о несостоятельности общей теории поколений и незрелости ее выводов. В конце концов, чтобы говорить о поколении, нужно сначала дождаться, пока оно сформируется и созреет. Подростки могут быть вполне реалистичны в отношении карьеры и образования, но это не значит, что они игнорируют «непреходящие ценности». И, конечно, они как дети, индивидуальны и стремятся к успеху, потому что они, в конце концов, подростки.

Список использованных источников

1. Бороздина Л. В. Сущность самооценки и ее соотношение с Я-концепцией // Вестн. Московского ун-та. Сер. 14: Психология. 2011. № 1. С. 54-65.
2. Буреломова А.С. Социально-психологические особенности ценностей современных подростков: дис. канд./д-ра психол. наук. Мос. гос. университет, Москва, 2013
3. Сүлеймен Л.Ж. Қазақстан жастарының электоралдық мінез-құлқы: даму үрдісі мен болашағы. Автореферат, Алматы 2010 ж.
4. Әбдірайымова Г. С., Қазіргі Қазақстан қоғамындағы жастардың құндылықтық бағдарларының жүйесі (әлеуметтанулық талдау). Автореферат. – Алматы, 2006ж.
5. Есенова, Р. К. Ғаламтордың жастар психологиясына әсерінің себептерін анықтау және оны шешудің кейбір жолдары / Р. К. Есенова, Айнагул Аяпберген. — Текст : непосредственный // Молодой ученый. — 2015. — № 1.1 (81.1). — С. 100-101. —
6. Патяева Е. Ю. Сетевой человек и его жизненные миры / Рождение коллективного разума: О новых законах сетевого социума и сетевой экономики и об их влиянии на поведение человека. Великая трансформация третьего тысячелетия / под ред. Б. Б. Славина. – М.: ЛЕНАНД, 2013. – С. 245–263.

УДК 316.6

ВОЗМОЖНОСТИ КРЕАТИВНЫХ СПОСОБНОСТЕЙ В ПРОЯВЛЕНИИ САМОАКТУАЛИЗАЦИИ

Кузнецова Надежда Владимировна

fakultet.psikhologii@mail.ru

ст.преподаватель

Новомосковского института ОЧУВО «Московский инновационный университет»

Швец Светлана Анатольевна

fakultet.psikhologii@mail.ru

кандидат психологических наук, доцент

Новомосковского института ОЧУВО «Московский инновационный университет»

В настоящее время в мире всё больше уделяется внимания здоровью личности в процессе обучения, а также созданию комфортных условий, прежде всего психологического климата, для обучения. Все это направлено на то, чтобы снизить уровень тревожности личности, а также на проведение профилактики развития дезадаптационных тенденций личности. Юношество символизирует окончательный переход в профессиональную сферу, так как данный период содержит звено перехода школьного обучения в обучение профессиональное вначале, и профессиональное функционирование в конце. Это отражается своеобразием эмоциональной сферы. В современном обществе увеличилось количество тревожных показателей. Личности с таким показателем, отличаются повышенным беспокойством, страхом, зачастую не

обоснованным, эмоциональным напряжением, нежеланием учиться и обучаться, профессионально расти. Доказано, что тревожность в какой-то степени может нарушать процесс адаптации в мире в целом. Это тяжёлое испытание, которое в свою очередь сопровождается трудностями в общении со сверстниками, понижением успеваемости по предметам, растёт тревожность, напряжение, боязнь казаться, выглядеть «нелепо» в глазах других детей. Тревожность нарастает день за днём и появляется нарушение здоровья, как соматического, так и психического. В этот период затрагивается и эмоциональная сторона личности. Человек перестаёт доверять окружающим, возникает нежелание общаться с другими людьми, начинает проявлять агрессию. Всё это приводит к тому, что личность находится в постоянном страхе, она чувствует опасность от окружающих. Находясь в таком психологическом состоянии постоянно, она привыкает жить в ситуации тревожности. Все это может отразиться при адаптации в любом новом коллективе. А в юношеском возрасте это особо актуально, т.к. в данном периоде происходит первичная профессиональная адаптации. От того насколько успешно она пройдет, будет во многом зависеть степень успешности профессиональной дальнейшей деятельности, а также комфортность нахождения в выбранной профессиональной среде. [1]

Исходя из описанных выше требований к качествам современника, можно предположить, что важной характеристикой личности, обеспечивающей успех в жизни, являются творческие способности, которые способствуют нахождению новых комбинаций в уже существующем поле эмпирического опыта для решения возникающих задач. Важным фактором, влияющим на творчество, является дивергентное мышление, позволяющее решать возникающие задачи множеством способов, находя в поле своего жизненного опыта некоторые аспекты и комбинируя их новыми способами, отличающимися от уже привычных и известных.

Хотя ведущая деятельность в юности – учебная, но именно творческая деятельность открывает новые возможности для самореализации в юношеском возрасте, дает человеку возможности самостоятельного раскрытия своих внутренних, глубинных, индивидуальных потенциалов. В соответствии с принципом единства сознания деятельности личности А.Н. Леонтьева дополнительная включенность творческих аспектов в жизнедеятельность молодого человека будет содействовать активному формированию его личности. Исходя из этого, можем наблюдать двухмерный континуум требований среды функционирования юношества и возможности развития нестандартного мышления, полем развития для которого выступает творческая среда, что, в свою очередь, будет повышать адаптационные возможности личности, потенциал профессиональной реализации личности.

Для юношей межличностное общение и взаимодействие является неотъемлемым компонентом нормальной адаптации в коллективе. Поэтому проблема межличностных отношений является одной из центральных в формировании личности. [2]

Взаимодействие со сверстниками позволяет преодолеть целый ряд возникающих задач: получение специфической информации, которую стыдно получить напрямую от взрослого; отработка важных видов межличностных взаимодействий, коммуникаций, усвоение социальных ролей; получение определенного эмоционального контакта, осознание собственной важности в социуме, групповой принадлежности, автономии.

Анализ своих переживаний и переживаний других людей ведет к формированию эмоциональной культуры, имеющий определенные черты: эмоциональная отзывчивость на мир моральных ценностей общества; развитая способность понимать, уважать и ценить чувства других людей; способность сопереживать чувствам других людей, понимать мир переживаний литературных героев, творческих персонажей; умение делиться своими переживаниями с близкими людьми; чувство ответственности за свои переживания перед собой и окружающими. [3]

Искусство – это специфическое явление: особый вид духовного, практического освоения объективного мира. Каждая форма общественного сознания фиксирует окружающий мир в присущих ей специфических средствах (в науке – с помощью понятий, категорий, в праве – в виде законов, в религии – догм, в морали – норм и т.д.). Искусство есть средство отражения и выражения жизни в форме художественных образов. Источником художественных образов является реальная действительность. На искусство влияет политическое сознание. Любая форма общественного сознания связана с действительностью через свои функции. Сила искусства – в непосредственном воздействии на личность и общество. Искусство всегда играло большую роль в жизни общества. Произведения искусства оказывают влияние на все формы общественного сознания, особенно на политическое и нравственное сознание, на формирование атеистического или религиозного мировоззрения. Через общественное сознание искусство влияет на практическую деятельность, на создание материальных и духовных ценностей. [4]

Искусство всегда играло большую роль в жизни общества. Поэтому в истории всегда шла острая борьба вокруг вопроса о том, в каком направлении произведения искусства будут воздействовать на человека. Искусство, влияя на практическую деятельность, на создание материальных и духовных ценностей, в то же время само испытывает на себе влияние общественных условий. [5]

Итак, эстетическое сознание и его высший продукт – искусство, являются необходимым элементом общественного сознания, обеспечивающим его целостность и направленность в будущее. Эстетическое сознание формируется в процессе эстетической деятельности и определяется как целостное, эмоционально насыщенное отражение действительности. Творческая, не стандартная для учения деятельность является одним из путей его формирования и развития. С понятиями «творчество», творческих способностей тесно связано понятие креативности. [6]

Первичная обработка данных по психодиагностическим методикам оценки творческих проявлений и эмоциональной креативности показала наличие в исследуемой группе респондентов юношеского возраста трех групп по ранее выделенным характеристикам.

В первой группе были представители юношеского возраста, которые набрали сравнительно высокий балл при оценке собственного интереса к творчеству; представители этой группы занимаются всеми видами творчества – художественным, техническим, социальным, уделяют ему много времени и отмечают позитивное признание результатов своего творчества друзьями и знакомыми.

Вторая группа диаметрально расположена по своим характеристикам респондентам первой группы. Эта группа респондентов не испытывает эмоционального отклика от пребывания и творческой реализации в целом. Эта группа характеризуется консервативностью взглядов и стереотипность мышления.

Третья же группа показала высокие показатели творчества, но данная сфера их не притягивает, не дает эмоционального отклика. Они реализуют творческие веяния только для себя, в обществе придерживаясь позиции и взглядов большинства. Таким образом, детальное рассмотрение характеристик диагностики всего исследования будет в дальнейшем происходить по трем группам: первая группа – «творчески креативные», вторая группа – «не творческие», третья группа – «творческие, со стандартным мышлением».

Одним из предположений, выдвигаемых автором данного исследования, является факт тесной взаимосвязи между развитием личностных особенностей в юношеском возрасте с занятием творческой, креативной деятельностью, посредством которой повышается эффективность адаптивных механизмов личностного функционирования. [7] Что особенно значимо для представителей юношеского возраста, так как именно в данном периоде происходит репетиция деятельности в будущей профессиональной сфере, а также возможности и умения

адаптации и функционирования в коллективе, на примере учебной группы, т.к. первым этапом профессиональной деятельности будет выступать профессиональная адаптация как непосредственно в профессии, так и профессиональной группе. Именно начиная с качества прохождения данного периода, будет зависеть эффективность функционирования личности в будущей профессии, уровень профессиональной идентичности, которые будут предопределяться не только полученными знаниями, но и умением и стремлением учиться всему новому, возможностью агрегации и репродукции знаний в новые сферы. Для этого необходим не только опыт, но и стремление саморазвиваться, мыслить нестандартно, но учитывать нормативные требования социального общества, для этого необходим момент эмоционального прочувствования ситуации, типологическая личностная структура, высокая активность и стрессоустойчивость.

На основании проведенного исследования можно дать обобщенные качественные психологические характеристики для учащихся. Исследуемая молодежь в целом характеризуется как субъективно психологически благополучная. Данные показатели говорят о лаконичном развитии личности, без наличия явных признаков проблем вследствие воздействия или нахождения в ситуации психотравмирующего фактора. Молодые люди исследуемой выборки добры, отзывчивы в общении с окружающими. В негативных ситуациях проявляют стойкость и сдержанность. Характер взаимодействия носит конструктивный характер. Оценка окружающих ситуаций, а также их составляющих адекватна и критична.

Исследуемая выборка характеризуется средним уровнем вовлеченности в происходящую деятельность, и на происходящие в ней разного рода перипетии реагируют активно, но адекватно спокойно. Но при этом отмечается повышенный уровень личностной активности, что говорит о том, что личностная структура может быть серьезно подвержена при определенных обстоятельствах негативным раздражителям, что обосновывается индивидуальным складом психологических характеристик и природных predispositions.

В целом показатели субъективного благополучия и тревожности говорят о том, что личностное развитие идет в соответствии с нормативностью содержания рассматриваемого возрастного периода, что говорит о нормальном психическом функционировании личности. Также творческое начало не выступает для группы защитным механизмом и не носит компенсаторный характер.

Для группы «творчески креативных» внешним проявлением выступает само творческое, нестандартное начало, когда для «не творческих» характерна тенденция поиска и реализации себя.

Представители юношеского возраста, отметившие у себя отсутствие склонности к творчеству, имеют высокий показатель экстраверсии, что говорит о преимущественной ориентации на взаимодействие с внешним миром. С этим закономерно связана и высокая открытость новому опыту, на который они реагируют весьма эмоционально, о чем свидетельствует высокий средний балл по показателю возбудимости и нервной устойчивости.

Творчески настроенная молодежь проявляет интерес ко всему новому, нестандартному, приветствует разного рода головоломки, интересуется всеми ситуациями, где можно нестандартно проявить себя. Антиподом выступают показатели молодых людей «не творческой» группы.

Юноши и девушки, не склонные к творчеству, показали достаточную степень рефлексивности эмоций, но возможность демонстрировать свои эмоции у них самая низкая в группе. В дальнейшем у представителей данной категории увеличиваются риски самотизации и невротизации, т.к. есть присутствие ограничения в полном выражении чувств и эмоций, как положительных, так и отрицательных.

Группа «креативно творческих» молодых людей отметила малую выраженность средних показателей по шкалам методики. При этом большинство статистических различий отмечает сравнение групп «творческих» и «не творческих» представителей, что говорит о том, что креативные, творческие проявления носят малый эффект новизны, но при этом, им более затруднительно давать характеристику своим чувствам и эмоциям. Возможно, именно по этой причине категория творчества ярко выражена и само по себе дает эмоциональный посыл, как ценность.

Молодые люди группы «творческих, со стандартным мышлением» талантливы, склонны к творческим проявлениям, но как ценность их не рассматривают, и эмоционально не подпитываются ими. При этом им сложно понимать эмоциональные окрасы, но при этом они адекватно соответствуют внутренним характеристикам личности.

Первичная обработка данных по методикам оценки творческих проявлений и эмоциональной креативности показала наличие в исследуемой группе респондентов юношеского возраста трех групп по ранее выделенным характеристикам.

В первой группе были представители юношеского возраста, которые набрали сравнительно высокий балл при оценке собственного интереса к творчеству; представители этой группы занимаются всеми видами творчества – художественным, техническим, социальным, уделяют ему много времени и отмечают позитивное признание результатов своего творчества друзьями и знакомыми.

Вторая группа диаметрально расположена по своим характеристикам респондентам первой группы. Эта группа респондентов не испытывает эмоционального отклика от пребывания и творческой реализации в целом. Эта группа характеризуется консервативностью взглядов и стереотипность мышления.

Третья же группа показала высокие показатели творчества, но данная сфера их не притягивает, не дает эмоционального отклика. Они реализуют творческие вехи только для себя, в обществе придерживаясь позиции и взглядов большинства. Ребята, уделяющие время художественному творчеству, предстают более инертными, действующими по принципу «стимул – реакция», не проявляя особых стремлений к самостоятельной творческой деятельности, ее мотивы являются скорее внешними, нежели внутренними.

Для подтверждения гипотезы исследования был проведен корреляционный анализ, выявивший следующие достоверные корреляционные взаимосвязи показателей эмоциональной креативности и самооценки творческих характеристик (0,41). Показатели эмоциональной креативности положительно взаимосвязаны с показателями доброжелательности (0,38), субъективного благополучия (0,36), тревожности (0,42), сознательности (0,41), отрицательно коррелирует с уровнем нейротизма (-0,39). Самооценка творческих характеристик коррелирует с уровнем экстраверсии (0,46), открытостью (0,41), готовность к саморазвитию (0,39), при условии, что $r_{смп} \geq r_{кр}$ ($p \leq 0.05$), когда $r_{смп} = 0,36$.

В основе сознания лежит эстетическая потребность, заинтересованность человека в эстетических ценностях, его жажда красоты и гармонии, которая исторически сложилась как общественная потребность выживания человека в мире. Гармония в этом случае выражает саму жизнеспособность. Человек исторически время от времени попадал в ситуации необходимости выживания как в культурно-историческом, так и физическом смысле. Любая эстетическая потребность приобретает предметный характер. В фарватере объективной эстетической потребности складывается жизненная позиция художника, весь строй его чувств и эстетических ориентиров. Отсюда выстраиваются соответствующие идеалы.

Список использованных источников

1. Курышкина Л.А. Особенности юношеского возраста для развития творческих способностей старшеклассников в условиях социально-контекстной образовательной среды [Электронный ресурс] // Социальная сеть работников образования nsportal.ru. - 2015. –URL: <https://nsportal.ru/shkola/sotsialnayapedagogika/library/2015/12/09/osobennosti-yunosheskogovozrasta-dlyarazvitiya> (Дата обращения: 06.02.2023).
2. Дузькрятченко А.В. Соотношение общительности, социального интеллекта и творческих способностей студентов / А.В. Дузькрятченко // Вестник РУДН. Серия «Педагогика и психология». – 2018. № 3. – С 91 – 93.
3. Арендачук И.В. Самоотношение в структуре самосознания подростков и юношей: динамика развития // Изв. Сарат. унта. Нов. сер. Серия «Философия. Психология. Педагогика». 2017. – Т. 17. – №. 4. – С.434– 438.
4. Дружинина С.В. Соотношение интеллектуальных способностей и креативности в структуре интеллекта / С.В. Дружинина // Акмеология. – 2016. – № 1 (57). – С.89–93.
5. Чеснокова И.И. Проблема самосознания в психологии – [Электронный ресурс]- URL:<https://www.twirpx.com/file/1031302/> (дата обращения: 02.02.2023 г.).
6. Баранова Л.В. Креативность как новообразование юношеского возраста / Л.В. Баранова // Вестник ТГУ. – 2018. – № 1 (25). – С.53–58.
7. Спиркин А.Г. Сознание и самосознание - [Электронный ресурс]- URL:<http://www.klex.ru/fxg> (дата обращения: 02.02.2023 г.).

УДК 159.99

БАҚЫТ ПСИХОЛОГИЯ ЖӘНЕ ӘЛЕУМЕТТІК ҒЫЛЫМДАРДЫҢ ОБЪЕКТІСІ РЕТІНДЕ

Кунанбаева Айзат Жайдархановна

kunanbaevaaz@yandex.kz

Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ «8D03103 - Психология» мамандығының 1курс докторанты,
Астана, Қазақстан
Ғылыми жетекшісі - Г. Менлибекова

Психологиялық ғылымның заманауи даму кезеңінің тенденцияларының бірі - психологиялық проблемалардың жағымсыз себептерін ғана емес, сонымен қатар тұлғалардың сипаттамалық, адамның функционализациясының тиімділігіне оң әсер ететін факторларды зерттеу, өмірдің барлық салаларында оның әл-ауқатын анықтау. Қазіргі кезде бақыт мәселесін зерттеу психологияда белсенді түрде дамуда. Негізінен зерттеулер позитивті психология аясында жүргізілуде. Оның негізінде зерттеушілер шетелдік психологияда қалыптасқан тұжырымдамалық аппаратқа, атап айтқанда «әл-ауқат», «субъективті әл-ауқат», «психологиялық әл-ауқат» түсініктеріне сүйенуде.

Бақыт туралы кез-келген маңызды пікірталас «бақыт» терминімен нені білдіретінімізді анықтауға тырысудан басталуы керек. Рим грамматигі Марк Терентий Варрон біздің дәуірімізге дейінгі бірінші ғасырда бақыттың 288 анықтамасын берген болатын. Ал адамдардан «бақыт - бұл ...» деген сұраққа алынған жауап нұсқаларының саны шексіздікке жақындайды [1]. В.И. Дальдың түсіндірме сөздігіне жүгінейік, ол бақытты - басқа жазылған тағдыр, үлес ретінде анықтайды. Кездейсоқтық, қалаған тосынсый, сәттілік, бизнестегі өркендеу, жердегі бақыт, қайғы-қасіретсіз, қиындықсыз, уайымсыз қалаған күнделікті өмір; тыныштық пен қанағат, жалпы қалағанның бәрі, адамды сенімі, талғамы мен әдеті бойынша тыныштандыратын және

қанағаттандыратын барлық нәрсе дейді. Ал С. И. Ожеговтың түсіндірме сөздігінде бақыт - бұл толық, жоғары қанағаттану сезімі мен күйі, сәттілік деп берілген. Брокгауз энциклопедиясы бақытты - адамның барлық әрекеттері мен ұмтылыстарының мақсаты ретінде сипаттайды, өйткені ол әр адамның бір нәрсеге деген ұмтылысын білдіреді және өмірді мағынамен толтырумен байланысты [2]. Бақыт әдетте жағымды және қалаулы нәрсе ретінде қарастырылады, бірақ мұнда да ерекшеліктер ережені растайды. Мәселен, мысалы, бір психолог "бақытты" "психикалық бұзылыс" деп жіктеуге тырысты [3].

Дегенмен, «бақыт» категориясын ғылыми тұрғыдан түсіну кең ауқымды және бірқатар діни, моральдық-этикалық, психологиялық, әлеуметтік-экономикалық және философиялық аспектілерді кешенді, жүйелі шешуді қамтиды. Бақыт категориясы ежелгі дәуірден бүгінгі күнге дейін әртүрлі философиялық және діни ілімдерде кеңінен ұсынылған. Барлық дерлік халықтардың фольклорлық дәстүрлері бақыттың әртүрлі сипаттамаларын қамтиды және әдебиетте, өнерде көрініс табады және күнделікті сөйлеуде әл-ауқаттың жоғары дәрежесін, өмірге қанағаттануды, жағымды эмоционалдық жағдайлардың шыңын, адамның рухани дамуының шыңын көрсететін категория ретінде қолданылады.

Бақыттың философиялық аспектісін әр уақытта әр түрлі мазмұндағы және тереңдіктегі көрнекті ойшылдар қарастырды, мысалы Аристотель («Никомахтың этикасы»), Л. А. Сенека («Бақытты өмір туралы»), М. С. Боеций («Философиялық жұбаныш»), Августин («Бақытты өмір туралы»), Ф. Аквинский («Бақыт туралы трактат»). Г. В. Лейбниц теодиция туралы оптимистік ілімді дамытты, Гельвеций «Бақыт» поэмасында ақылға қонымды эгоизм философиясын баяндады. Л. Фейербах «Эвдемонизм» шығармасындағы адами қатынастардың эмоционалды жағы арқылы бақыт мәселесін қозғады. Р. Декарт өзінің «Құмарлықтар туралы» жұмысында бақыт құбылысына назар аударды, Дж.С.Милл өзінің «Бостандық туралы» шығармасында бұл мәселеге жанама түрде жүгінді [4].

Көбінесе философияда бақыт өмірге қанағаттанудың жалпы тәжірибесі, адамның өткен және қазіргі кездегі жалпы рефлексиялық бағасы немесе жағымды эмоциялардың жиілігі мен қарқындылығы ретінде қарастырылады.

Бақыт құрылымындағы бірқатар философтар белгілі бір элементтерді ажыратады: әл-ауқат - азап шекпейтін өмір; қажеттіліктерді қанағаттандыру; қанағаттану; қуанышсыз бақыт (осы компоненттің арқасында бақыт субъективті, белгісіз, әр түрлі болып көрінеді); адамның мағыналы және міндетті көзқарасы бойынша «жалпы өмірді бағалау»; бұл-адамға жақсы тәрбиелік әсер етеді; үлкен дайындықты және дамыған тұтас қабылдауды қажет ететін өзінің рухани жағдайы. Әдетте, авторлар бұл элементтерді бір-бірімен байланыстырады, ал егер олардың біреуі әлсіресе, екпін екіншісіне ауысады. Көбінесе әртүрлі философиялық ілімдердің өкілдері бақыт көздерін төрт топқа бөледі: сыртқы игіліктер, жақсы сезімдер, барлық жұмыс, риясыз мүдделер. Сонымен қатар, бұл көздер қол жетімді, адам үшін құнды және оларға сенуге қабілетті болуы керек. Бақыттың философиялық анықтамаларынан адам болудың әртүрлі аспектілерін білдіретінін байқауға болады, олар: эпистемологиялық, онтологиялық, аксиологиялық және этикалық.

Сонымен қатар, біз үшін бақыттың психологиялық аспектісі маңызды, ол негізінен осы терминмен сипаттауға болатын адамның психикалық жағдайын талдауды білдіреді. Мұнда қуанышты сезінудің қысқа мерзімді жағдайы, ерекше психикалық өрлеу, ұшу сезімі, ғашық болу, бұрын-соңды болмаған күш толқыны туралы да, осы күйдің тәжірибесін күту туралы да айтуға болады. Бақыт туралы философиялық идеялардың эмпирикалық жолмен зерттеуге болатын психологиялық тұжырымдамаға айналуы ұзақ уақыт бойы жүрді және әр түрлі психологиялық бағыттарда көрінуі қиынға соқты.

1930 жылдары «бақыт» мәселесіне арналған алғашқы эмпирикалық зерттеулер пайда бола бастады (Уотсон, 1930; Хартманн, 1934; Симондс, 1937). М. Селигман психология

негізінен бір проблемамен - адамның психикалық бұзылыстарымен айналысқан деп санайды. Зерттеу пәнінің бұл біржақтылығы алғаш рет XX ғасырдың екінші жартысында (60-шы жылдар) гуманистік бағдарланған психологтардың (А.Маслоу, Г. Олпорт, Э. Эриксон, К. Роджерс, В. Франкл, Р. Мэй және т. б.) еңбектерінің әсерінен жоғала бастайды. 1990 жылдардың аяғында негізінен американдық психолог Мартин Селигман мен оның әріптестері Дж. Вейланат, Э. Динер және М.Чиксентмихайли және т. б. психологиялық білімнің жаңа саласы – позитивті психология пайда болды, оның негізгі зерттеу бағыты бақыт болды. Кеңестік психология бақытты құндылық және аффективті күй ретінде қарастырады (И. А.Джидариан, А. Н. Леонтьев, Д. А. Леонтьев, Б. И. Додонов, Е. П. Ильин және т. б.). Бірақ бақыттың барлық анықтамалары мен теориялары әлі күнге дейін қабылданған жоқ. Сондай-ақ, бақыттың субъективті тәжірибесін және ол туралы идеяны объективтендіру мәселесі толық шешілмеген. Қазіргі уақытта бақыт мәселесін зерттеуге сұраныс көбінесе стресстік жағдайлардың көбеюімен, адамның өз өмірін құрудың күрделілігімен, өмірлік белгілерді таңдаумен, әлеуметтік нормалар мен құндылықтар құрылымындағы түбегейлі өзгерістерге байланысты әлеуметтенудің қиындықтарымен байланысты, олардың себептерінің бірі мәдениетаралық өзара әрекеттесу болып табылады [5].

Ғалымдарда бұл ұғымдардың мәні мен өзара байланысы туралы ортақ пікір жоқ. Олардың түсіндірмесі Н. Бредбер, Э.Динер, М. Аргайл, М. Селигманның гедонистік тәсіліне және К. Риф шығармаларында ұсынылған эвдемонистік тәсілге жақын, оған сәйкес бақыт және оның психологиялық синонимі – субъективті әл – ауқат-субъективті сезім болып табылады және когнитивті (өмірге қанағаттану) және аффективті (жағымды және жағымсыз эмоциялардың тепе-теңдігі) компоненттерінен тұратын құрылым ретінде түсіндіріледі. Кейес, онда психологиялық әл-ауқат субъективті және объективті компоненттерді қамтиды және жеке тұлғаның өзін-өзі жүзеге асыруымен, оның ресурстарымен және жағымды қасиеттерімен байланысты. Бұл конструкцияларды өлшеу әдістері де ерекшеленеді. Алайда авторлардың көпшілігі бақыт пен психологиялық әл-ауқат бірдей болмаса да, олар эмпирикалық көрсеткіштер деңгейінде бір-бірімен тығыз байланысты және жиынтықта адамның әл-ауқатын толық сипаттайды деген пікірге сүйенеді [6].

Психологияда бақыттың нақты анықталған тұжырымдамасы болмаса да, кейбір теориялық тәсілдерде бақыт туралы тікелей немесе жанама түрде айтылады. Бақыт әсіресе қазіргі уақытта белгілі позитивті психология аясында маңызды рөл атқарады. Адамдарды бақытты ететін жағдайлар мен оқиғалар өте әртүрлі болуы мүмкін, өйткені адамдар бақыт сезімін сезінгенде бастан кешіреді.

Психологияда бақыт өте күшті жағымды эмоция, мінсіз, ұзақ уақытқа созылатын қанағаттану күйі ретінде қарастырылады. Шетелдік зерттеушілер бақыт, өмірге қанағаттану, психологиялық денсаулық, жағымды эмоционалдылық сияқты ұғымдарды қамтитын субъективті әл - ауқат мәселесін зерттеуге негіз болды. Субъективті әл - ауқатты зерттей отырып, Н.М. Брэдберн аффективті тепе - теңдікті қолданды, онда теріс және оң әсер ету шкаалары бір - бірімен байланысты емес, ал жалпы әл-ауқат шкаласымен тәуелсіз корреляция байқалды. [7].

Бақыттың әлеуметтік-мәдени құбылыс ретіндегі ғылыми анықтамасы субъективті болып табылады және осы ұғымға белгілі бір пән өкілдері беретін мағыналарға байланысты. Мысалы, психологияда эмпирикалық зерттеу әдістерін (сауалнамалар, сұхбаттар, бақылау, өзін - өзі бақылау, мазмұнды талдау және т.б.) қолданбастан, осы құбылысты толық зерттеуді елестету мүмкін емес. Ең бастысы - дұрыс және тексерілетін өлшеу индикаторларын таңдау. Қазіргі уақытта бүкіл елдерге де, жеке әлеуметтік топтар мен адамдарға да қатысты бақыт индекстері көптеп әзірленген. Әдетте, зерттеушілер бақыттың негізгі көрсеткіштері ретінде өмірге қанағаттану деңгейлерін, материалдық әл-ауқатты, физикалық немесе психологиялық әл-

ауқатты, өмір сүру ұзақтығын, "күшті" әлеуметтік және жеке-жеке ресурстардың болуын және т. б. қарастырады.

Денсаулық психологиясымен айналысатын шетелдік ғалымдар бақыт ұғымын кең мағынада әл-ауқат деп санайды [8]. Әл - ауқат - көп факторлы объект, өзара байланысты мәдени, психологиялық, әлеуметтік, экономикалық, рухани және физикалық факторлардың күрделі құрылымы. Бұл күрделі ұйым генетикалық бейімділіктің, әлеуметтік ортаның, дамудың жеке ерекшеліктерінің әсерінің нәтижесі болып табылады. Әл – ауқаттың бұл түсіндірмесі ДДҰ(1948) Жарғысының кіріспе бөлігіндегі денсаулық анықтамасына ұқсас: «денсаулық - бұл кез-келген аурулар мен ақаулардың болмауы ғана емес, сонымен қатар толық физикалық, психикалық және әлеуметтік әл-ауқаттың жағдайы». Осылайша, психологияда бақыт, субъективті әл - ауқат, сапа және өмірге қанағаттану контекстінде зерттелетін әл - ауқат ұғымын анықтау болып табылады.

Психология және әлеуметтік ғылымдардың нысаны ретінде бақыт феноменінің онтологиялық табиғатын ашуға байланысты маңызды мәселелерді ғылыми танымның кеңістігінде зерделеу ғаламдық тұрақты даму саласындағы мақсаттарға жетуге мүмкіндік береді.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. Snyder, C. R. Hope theory: Rainbows in the mind. Psychological Inquiry. 2002 N13 (4). P.249-275
2. Андреевский И. Е., Арсеньев К. К., Петрушевский Ф. Ф. Энциклопедический словарь Ф.А. Брокгауза и И.А. Ефрона.- М.: Аутопан, 1998, 607 с
3. Bentall R.P. A proposal to classify happiness as a psychiatric disorder. Journal of Medical Ethics 1992 N18.P.94-98
4. Габитов Т. Қазақ философиясы. - Алматы.: Лантар Трейд, 2019, 338 с.
5. Аргайл М. Психология счастья. - Спб.,2003, 268 с.
6. McMahon, D. M. Happiness: A history. -New York.: Atlantic Monthly Press, 2006
7. Wilson J. S. Profinite groups. 1997, P.89
8. Лакосина Н. Д., Сергеев И. И., Панкова О. Ф. Клиническая психология. М. :МЕДпресс-информ, 2003, 416 с.

ӘОЖ 159.9

МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДАҒЫ ҚОРҚЫНЫШТЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Қабдоллаева С.

kabdollaevas01@mail.ru

Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Психология білім беру бағдарламасы, 4 курс студенті
Астана, Қазақстан

Ғылыми жетекші – пс.ғ.к. Б.Ш. Байжуманова

Мектепке дейінгі шақта жетекші іс-әрекет ойын болып есептеледі. Оның жетекші іс-әрекет болуы, қазіргі "баланың өзінің көп уақытын ойынмен алданып, үлкендердің еңбек әрекетіне аз немесе мүлдем араласпауына байланысты емес. Ойын баланың психикасында сапалы өзгерістер туғызады: онда мектеп жетекші болатын оқу әрекетінің негіздері қаланады. Балалардың ересек адамдармен бірлесіп өмір сүруге ұмтылуы бірлескен еңбек негізінде қанағаттандырыла алмайды. Бұл қажеттілігін балалар ойын үстінде қанағаттандыра бастайды, ойын арқылы өздеріне ересектер ролін алып, еңбектік өмірді ғана емес, сол сияқты әлеуметтік қарым-қатынасты да нақтылап көрсетеді. Баланың қоғамдағы осындай ерекше орны оның

үлкендер өміріне араласуының айрықша түрі болып саналатын рольдік ойынның пайда болуының негізіне айналады. Ойын үстінде сәбиге адамдар арасында болатын объективті қарым-қатынастар тұңғыш рет ашылып, ол әрбір іс-әрекетке араласу адамнан белгілі міндеттерді орындауды талап ететінін және бірсыпыра құқық беретінін біледі. Сатып алушының ролін атқарғанда, мәселен, бала сатып алуға ниеттенген затын мұқият тексеріп қарауға, қызмет көрсетуге байланысты ескертпе жасауға құқы бар екенін, бірақ дүкеннен шығарда сатып алған заты үшін ақша төлеуге міндетті екенін аңғарады. Сюжеттік ойында роль атқару дегеннің өзі рольде, көрсетілген міндетті орындау және ойынның басқа қатысушыларына байланысты правоны жүзеге асыру болып саналады. Белгілі рольдерді жүйелі орындау ойнаушы балаларды тәртіптендіріп отырады. Бірлескен іс-әрекет үстінде олар өз іс-әрекеттерін үйлестіруді үйренеді. Балалар тобының басқа мүшелерімен жасалынатын мұндай шынайы өзара қарым-қатынастар коллективтік сапаларды ғана қалыптастырып қоймай, сонымен бірге баланың өзіндік санасый да жоғары көтереді. Құрдастарына, туа бастаған коллектив пікіріне қарап бағдар алу баланың әлеуметтік сезімдерін: топқа ілесу, басқаға жаны ашу т. б. қабілеттерін қалыптастырады.

Сонымен, егер ойынның сюжеті балаға үлкендердің іс-әрекетімен және өзара қарым-қатынасымен таныстыруға мүмкіндік берсе, шынайы өзара қарым-қатынас оны балалар ойындарында байқалатын түрлі жағдайларда өзін ұстай білуге үйретеді. Мұның өзінде әр бала өзін ойынның жалпы жағдайына, балалардың осы тобының талаптарына және өзінің жеке-дара қабілеттеріне сай ұстауға үйренеді. Мінез-құлықты таңдау балалардың жалпы құрамына және өзіндік мүмкіндіктерін бағалауына байланысты. Бұйырып билеп-төстеуді ұнататын, сондай-ақ тасада қалып қойғанды дұрыс көретін балалар да болады. Баланың ойында алатын орны оның пассивтілігінің дәрежесін анықтамайды.

Соңғы жылдары мектеп жасына дейінгі балалардың негізгі әрекеті ойын сипаты мүлдем өзгерді десек болады. Ақпараттық кеңстікте, түрлі әлеуметтік желілердегі сюжетті фильмдерді қарап, қызығушылығына қоса, балада қорқыныш сезімдері де байқалады.

Қорқыныш - өзін-өзі сақтау инстинктіне негізделген, жүйке жүйесінің белгілі бір физиологиялық өзгерістерімен жүретін, қатерлі жағдайда туындайтын эмоция.

Бала қорқынышы - өмірге қауіпті немесе шынайы қатерге жауап ретінде дамып жатқан мазасыздық пен алаңдаушылық. Бала қорқыныштары, әдетте, ересектердің (ата-аналардың) психологиялық әсерінен немесе қайшылықтыр күресінен туындайды.

Ересектердегі невротикалық көріністерінің жиі болуы балалық қорқыныштарының туындау себебі болып табылады.

Мектепке дейінгі балалардағы қорқыныш ерекшеліктері ең алдымен:

- Қарапайым заттар оңай қастерлі монстрлармен оңай ойластырылады;
- Өздерінің қиялына қарай барлық балалар әртүрлі әрекет етеді;
- Ересектердің қауіп-қатер туралы алдын-ала ақылға қонымды түрде ескертуі;
- Ересектер кейде балаға жағдайдың немесе кез-келген әрекеттің зардабын эмоциялық түрде еске салады;

• Қорқынышты сөздер айтылды: «Сіріңкені алма – өзінді өртеп жібересің!», «баспалдақпен көтерілмеңдер!»

• Сөздердің екінші бөлігін еріксіз есте сақтайды және олар үнемі алаңдаушылық сезінеді:

- Кейбіреулер оларды ұмытып кетеді, ал басқалары жүйке бұзылуларын дамытады.

Барлық қорқыныш адамның жас ерекшеліктеріне байланысты және эмоционалды түрде сезімтал адамдарда көрінеді. Балалардың қорқыныштары оның ересектермен, оның ішінде тәрбиешілермен өзара әрекеттесу ерекшеліктеріне де байланысты: бағалау мен талаптардың сәйкессіздігі, авторитарлық қарым-қатынастың басым болуы.

Ересектердің қажеттіліктерін қанағаттандырудан қорыққандықтан, сондай-ақ қатаң құрылымды қатынас, қысым мен қаттылық жағдайы

Тәрбиешілер қолданатын барлық қатаң тәртіптік шаралар жиі айғай-шу, азғындық, теріс бағалаулар, жазалар, тыйымдарға дейін азаяды

Кез келген кішкентай бүлдіршіннің бойында бір қорқынышы болады. Психолог мамандардың айтуынша, баланың қорқынышы әртүрлі себептерден пайда болады. Көп жағдайда генетикалық фактор негізінде болатын қорқыныш жиі кездеседі екен. Яғни ана арқылы берілетін қорқыныш. Жүкiтiлiк кезiндегi ананың қараңғыдан, қатты дауыстан, жәндiктерден, авто көлiктен т.б. секiлдi қорқыныштары iштегi балаға тiкелей берiледi. Қорқыныш дегеннiң өзi — бiр нәрседен жүрексiнiп сескенгенде, шошығанда пайда болатын сезiм, қауiп-қатер, үрей. Функциялық тұрғыдан қорқыныш субъектiге алдағы қауiп туралы ескерту болып табылады.

Балалардың жас ерекшелiгiне байланысты негiзгi қорқыныштың түрлерi:

- Жаңа туылған нәресте:
жаңа ортадағы қорқыныш;
анасынан алыстау қорқынышы; бөтен адамдардан қорқуы.
- 1 жастан 3 жасқа дейiнгi балаларда
қараңғыдан қорқуы;
түнгi қорқыныштар;
жалғыз қалып қою қорқынышы
- 3 жастан 5 жасқа дейiн
жалғыздық қорқынышы, яғни ешкiмнiң елемейуi;
қараңғылық қорқынышы;
тыныш, тұйық ортадан қорқуы;
қиял-ғажайып кейiпкерлерiнен қорқуы.
- 5 жастан 7 жасқа дейiн
белгiлi бiр жағдайға байланысты қорқыныштар

Балалардың қорыққаны дұрыс па? Ғалымдар дұрыс екендiгiн көрсетедi:

- Қорқыныш - өмiрiмiздi қауiптен сақтауға көмектеседi;
- Қорқыныш – бiздi күштi етедi;
- Қорқыныш – бiздi қарсыласымызды жеңуге баулиды;
- Қорқыныш – мұқият болуды үйретедi;

Балалардағы қорқыныш қайдан пайда болады десек, бiрқатар себептерiн көрсетуге болады:

- берiлген психотравматикалық жағдайлар және олардың қайталануынан қорқу (араның, иттiң биiктен құлап кету);
- болжамды жағымсыз жағдайлардың пайда болуын жиi еске түсiру;
- қауiп-қатерге жол бермеу туралы эмоциялық жағымсыз ескертулерi бар балалардың тәуелсiз iс-әрекеттерiн сүйемелдеу;
- тұрақты тыйым салу;
- балалармен жағымсыз құбылыстар туралы (авария, өлтиру, өлiм, өрт туралы) әңгiмелесу;
- отбасылық қақтығыстар, олардың көзi – балалар;
- құрбыларымен келiспеушiлiктер;
- ата-аналардың жоқ ертегi кейiпкерлерiн қорқыту (гоблин, әйгiлi бiр көздi, жалмауыз кемпiр, перiлер)

Сәйкессiздiк – бала тәрбиешiнiң мiнез-құлқын болжау мүмкiн еместiгiн қорқытады. Тәрбиешiлердiң талаптарының үнемі өзгерiстерi, эмоционалдық тұрақсыздық және мiнез-

құлқының көңіл-күйіне тікелей тәуелділігі балаларды шатастыруға әкеледі, қалай дұрыс жұмыс істеу керектігін түсінуге мүмкіндік бермейді.

Тағы да бірқатар **қорқыныш түрлерін** атауға болады:

- Норма жағдайындағы ағзаның қалыпты реакциясы. Жеңуге болатын, объектісі нақтыланған қорқыныш

- Патологиялық қорқыныш – адамдағы психикалық эмоциялық бұзылыс. Жеңу мен емделуі қиын

Белгілі бір жағдайларға байланысты қорқыныштарға мысалдар келтіріп кетейік:

- Өрт, тереңдік, түрлі апаттар, т.б.; ата-аналарының ұрысуынан, ұруынан қорқу; жануарлардан қорқу;

- қорқынышты түстерден қорқу; ата-анасынан айырылу қорқынышы; кешігіп қалу қорқынышы; өлім қорқынышы; ауруға шалдығып қалу қорқынышы.

- Аталған қорқыныштардың барлығы уақыт өте келе жойылады. Өйткені бұлар белгілі бір уақыт арасында ғана болатын қорқыныш, үрейлер.

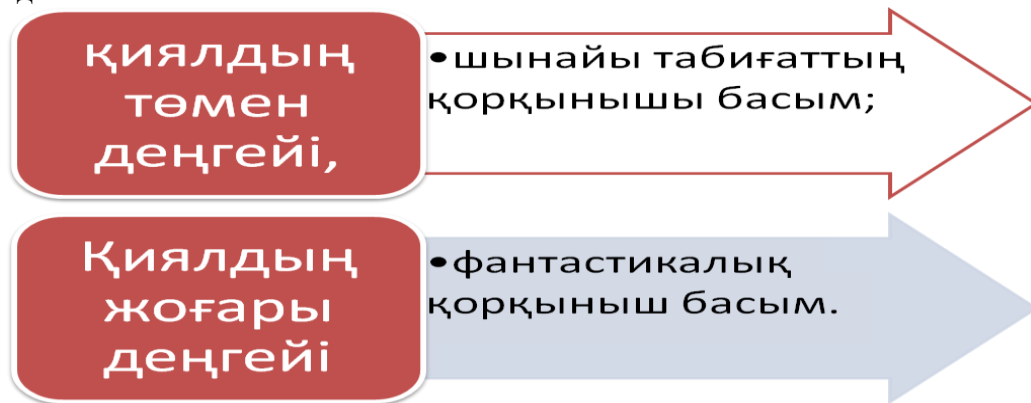
Алайда,

- Аталмыш қорқынышты уақыт еншісіне қалдырмай, оның бала бойында ұзақ уақыт сақталып, бойында қалмауы үшін ата-аналар мен тәрбиешілердің қосар үлесі зор.

- Бала кезінде қалған үрей өскенде де сыр береді. Оның соңы ересек кездегі психологиялық сырқатқа ұласуы әбден мүмкін. Сондықтан өсіп келе жатқан баланың бойында үрей-қорқынышы болса, оған бірден көңіл бөліп, барынша оны жеңуге көмектесу керек.

- Баланың бойындағы үрей-қорқынышын анықтаудың және оны жеңудің бірнеше әдіс-тәсілдері бар

5 жастағы балалар қиял дамуының әртүрлі деңгейлерімен ерекшеленетін қорқынышта байқалады:

Психология ғылымындағы қорқыныштың түрлері:

- Әлеуметтік қорқыныш: әлеуметтік статустағы қорқыныштарға жауап береді. Мысалы сахна алдындағы қорқыныш

- Биологиялық қорқыныш: адам өміріне қауіп төнумен байланысты жайттар. Мысалы өрттен қорқу

- Экзистенциалды қорқыныш: уақыт алдындағы қорқыныш, адам өмір сүруінің маңыздылығы алдындағы қорқыныш. Мысалы өлім қорқынышы

Меткеп жасына дейінгі балаларда түнгі қорқыныштар да жиі байқалады:

- бала ояу сияқты жүргенімен қорқады;
- көзі ашық болуы мүмкін, бірақ жақын жерде ешкімді көрмейді;
- барлық заттар, сондай-ақ бөлмедегі адамдар қорқынышты көрінеді;
- Қорқыныштың түнгі эпизоды әдетте 10-30 минуттай созылады;

- Баланы ояту кезінде оған ештеңе болмағандай болады.

Балада түнгі қорқыныш туындағанда не істеуге болады:

- Балаға қалыпты ұйқыға қайта оралуына көмектесу керек, оны түнде қасірет кезінде эпизодты ұйықтап жатқандықтан, оны оятуға тырыспаңыз. Бөлмеде муфталық жарық, баламен сөйлесу, тыныш дауыспен сөйлесу. Оны қолыңызбен ұстаңыз, айқайламаңыз, шайқамаңыз, себебі бұл жағдайды қиындатады.

- Зиянның барлық түрлеріне жол бермеу үшін барлық шараларды қолданыңыз, өйткені түнгі қорқыныш кезінде бала нәрестеден көтеріліп, жүгіріп барып, бір жерге барады. Баланы сәбиге қайтадан оралуға тиіс. Түнгі қорқыныштың пайда болуына жол бермеу үшін, оларды кейінірек күресу өте маңызды.

- Баланы түнгі уақытта қорқыныш дамытқан жағдайда, баланың шамадан тыс жоғарылауы ықтимал. Баланың күндізгі режимге сәйкес келетініне көз жеткізіп, күндіз ұйқысыз ұйықтаңыз. Трек, түнгі уақытта қорқыныш бар ма? Ұйқыға ұшырағаннан кейін 5 минутқа дейін жұмыс істеуге тырысып, түнгі қорқыныштардан 15 минут бұрын ояту үшін аптаның бір бөлігін көріңіз.

- Егер түнгі қорқыныш қайталанса, онда мұндай әрекеттерді басқа аптада қайталаңыз. Мамандардан көмек сұрауды ұмытпаңыз, түнгі террор эпизодтары қауіпті бала нәрсе сіздің өмір сүру үшін, егер, нәресте өте Мазасыз болып табылады және некогерентной нәрсе дейді, егер эпизодтары, түнде екінші жартысында байқалады, егер белгіленген күндізгі қорқыныш болса, 30 минуттан көп уақыт созылады, және түнде себебі болса Қорқыныш – стресстік жағдай.

Қорытындылай келе, қорқыныштардың алдын алу үшін немесе баланың алаңдаушылығын жою үшін ата-аналарға төмендегідей кеңестер береміз:

Көбіне балаға еркіндік беріп, оның достарын шақырып, бірге тиімді уақыт өткізуін қадағалаңыз; баланы жыртқыш аңдармен, полиция қызметкерлерімен, дәрігерлермен қорқытпаңыз. Өйткені бізге оның мәні болмаса да, балалар оны шын деп қабылдауы мүмкін; балаңызбен көңілді қарым-қатынас орнатыңыз; көбірек сурет салуға баулыңыз; баланы сол қалпында қабылдап, жақсы көріңіз. Ешкіммен салыстырмаңыз; өзіне деген отбасының жылуын сезінуі үшін балаға жақсы дос бола біліңіз.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Гонина, О. О. Психология дошкольного возраста : учебник и практикум для прикладного бакалавриата / О. О. Гонина. — Москва : Издательство Юрайт, 2015. — 465 с. — (Бакалавр. Академический курс). — ISBN 978-5-9916-3765-7. — Текст : электронный // ЭБС Юрайт [сайт]. — URL: <https://biblio-online.ru/bcode/382346>
2. И. С. Барчуков. Психология дошкольного возраста. Учебник для студентов учреждений высшего профессионального образования. Академия 2011г.
<https://www.unicef.org/kazakhstan/%D0%9D%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%BD%D1%8B%D0%B5-%D0%B7%D0%B0%D0%BC%D0%B5%D1%82%D0%BA%D0%B8/%D0%B4%D0%B5%D1%82%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B5-%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%85%D0%B8>

ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ӨМІР САПАСЫН ЗЕРТТЕУ ЖОЛДАРЫ

Медетбекова Анар Асқарбекқызы

anarhappy@mail.ru

Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ «Психология» мамандығының 2 курс докторанты

Астана, Қазақстан

Ғылыми жетекшісі – А.Нурадинов

Экзистенциалды – гуманистік психологияда жеке тұлғаның өмір сапасына, бірегей, біртұтас жеке және ерекше өмірлік тәжірибесі бар деп сипаттайтын адамның ыңғайлы жұмыс жасау мәселесі XX ғасырдың ортасынан бастап, психология ғылымы қызығушылық танытты. Соңғы онжылдықтарда ғылымды белсенді зерттеу мен дамытудың арқасында «психологиялық өмір сапасы» ұғымы ерекше орын алды, бұл адамның өткенін, бүгінін және болашағын кешенді бағалау арқылы оның нәтижелі жұмыс жасау дәрежесінің көрсеткіші болып табылады. Алайда, әртүрлі тәсілдердің белсенді зерттелуіне және мұқият назарына қарамастан, бұл құбылыс қазіргі уақытқа дейін ғалымдарға нақты түсінікке ие емес. Сонымен қатар, соңғы бірнеше жылда психологиялық өмір сапасының негізгі тұжырымдамалары арасындағы қарама-қайшылық күшейе түсті. Өмір сапасы құрылымын түсінудегі белгісіздік Қазақстанда, Ресейде, Шетелде ғылым мен өмірдің әртүрлі салаларында зерттелуде. «Өмір сапасы» мәні мен мазмұны адамның өз өміріне деген көзқарасының экзистенциалды тәжірибесімен байланысты, ол тұтас субъективті және тұлғаның болмысын интегралды бағалауын көрсетеді. Алғашқылардың бірі болып, американдық психолог және әлеуметтанушы Н. Брэдберн психологиялық саулық құбылысына назар аударады. Ғылыми ортаға «psychological well-being», «психологиялық әл-ауқат» терминін енгізу арқылы теориялық негіз құра отырып, бұл құбылысты субъективті бақыт сезімі, және өмірге жалпы қанағаттану деп атады. Алайда, басқа ғалымдар бұл терминмен қатар «психикалық денсаулық», «позитивті өмір салты», «өмір сапасы», «кемелденген, жетілген тұлға», «эмоционалды жайлылық», «өзін жүзеге асыратын тұлға», «толыққанды жұмыс жасайтын тұлға» және т.б. синонимдерді қолданды[1].

Осыған орай, дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымы өмір сапасын мәдениеттің және өмір сүріп отырған қоғамның әлеуметтік құндылықтар жүйесінің салыстырмалы тұрғыда тұлғаның өзіндік позициясына, мақсаты мен үміт міндеттеріне сәйкес қабылдауында деп түсіндіріледі[2].

Кейде адамның психологиялық өмір сапасы қаржылық қажеттілігі мен әлеуметтік ортада орны мен дәрежесіне қарай бағаланады деп тар мағынада қарастырылады. Оның бір дәлелі П.П. Фесенко өмір сапасын тұлғаның функционалдық дәрежесі бұл, әлеуметтік рөлдерінің сапаға көшуінде екенін көрсетеді. Кейде өмір сапасы жеке адамның немесе адамдар тобының өз өміріне қанағаттану деңгейімен анықтайды. Өмір сапасының құрылымы екі компоненттен тұрады: Физикалық тұрғыда өмір сапасы (денсаулық, өмір салты, тамақ, қауіпсіздік, аурулардың алдын-алу, қорғану, еркіндік жатады[3].

Ал, психологиялық тұрғыда өмір сапасы субъективті жағынан позитивті және жағымсыз эмоциялар жатады. Егерде, адамның ішкі жан-дүниесі және психикалық, психологиялық ерекшеліктері есепке алынбаса, өмір сапасының деңгейінің мәні күрделі мәселелер тудырады. Қазіргі біздің қоғамда жастар санатына 14-35 жас аралығы жатады. Жастардың негізгі мәселелері – баспанаға қол жеткізу; жұмысқа орналасу; білім алу; кәсіп бастау; азаматтық қоғамда өз орнын табу болып табылады. Себебі былтырғы жылы бакалавр, магистр, докторантура PhD бітірген мамандардың 30% жұмысқа орналаса алмаған, осындай жағдайлар жастар мен әйел адамдардың психологиялық саулығы мен өмір сапасына әсер етеді[4].

Е.Д. Беспанская-Павленко., А.И. Шелихова зерттеулерінде, Беларусь елінің өмір сапасының субъективті қабылдауын ӘҚӨС-2006 түпнұсқа әдістемесінің көмегімен әртүрлі 120 әйел саны және ерлер саны 90, 20-65 жас аралығындағы жыныстық және жас санаттарының көрсеткіштеріне салыстырмалы талдау деректерін сипаттап ұсынады: 1) физиологиялық белсенділік өзінің психологиялық саулығының барынша субъективті қанағаттану кезеңі 20-35 жас аралығына келеді; 2) 35 жасқа қарай когнитивті бейімделу және жоспарлау, эмоционалдық жайлылық, әлеуметтік коммуникациялар, әлеуметтік-отбасылық бейімделу және қоғамдық өмірге икемделу көрсеткіштері ең жоғары мәнге артады; 3) егде жастағы топта әлеуметтік қабілеттердің іске асыру көрсеткішінің ең жоғары мәні өмір мен мансаптың осы кезеңіне тән, сондай-ақ әлеуметтік отбасылық бейімделу көрсеткішінің ең төмен мәні және жастарына қарай ерлі-зайыптылардың бірі қайтыс болған, ажырасулар мен отбасылар санының ұлғаюымен түсіндіруге болады деп көрсетілген[5].

Алайда, О.Г. Родионованың пікірінше, материалдық дүниесі төмен адамдарға қарағанда табысы мен материалдық жағдайы жоғары адамдар өмірде әлдеқайда психологиялық саулығы жоғары, бақытты болады деп тұжырымдайды. Субъективті психологиялық саулық факторына: эмоциялық көңіл-күй, когнитивті процесстер, қоғамдық мәдени бағдар, әлеуметтік нормалар, тұлғалық қасиеттер, денсаулықты сақтау жолдары, қауіпсіздіктің қамтамасыз етілуі, демалуға жағдайдың болуы және т.б. Ал, объективті психологиялық саулыққа: қаржы табуға қабілеттілік, қызмет жасауға жағдай, азаматтық құқықтарын білу, білім алу мүмкіндіктері, қоғамның ықпалы және т.б. жатады. Осы автордың зерттеуінде, психологиялық саулық ер адамдар мен әйел адамдарында салыстырмалы тұрғыда айырмашылықтар бар, себебі субъективті тұрғыда әйел адамдары білім алуда есте сақтау қабілеттілігі, тез ұғып алу, тұрмыстық тіршілікте икемірек болып келеді деп қорытындылайды[6].

Сонымен қатар, Н.В. Чурило зерттеуі бойынша, жастардың өмірінде көбінде эмоциялық дискомфортпен; өзіне, жеткен жетістіктеріне көңілдерінің толуы немесе толмауы субъективті қанағаттанбауына байланысты деп есептейді[7].

Ал, И.А. Джидарьянның көптеген зерттеулерінде, тұлғаның жас ерекшелігінің психологиялық өмір сапасын ішкі қанағаттануынан, сонымен бірге этностық әлеуметтік қоршаған ортасына байланыстылығымен түсіндіреді[8].

Осы тұжырыммен толық келісуге болады, тұлғалардың өзін бақытты, өмір сапасын, психологиялық саулығын сезіну үшін, өз өміріне көңілі толып, қанағаттануы арқылы бейнеленетін субъективті бақытының өзгелермен өзара қарым-қатынасынан нәтижеге, табысқа ықпал ететінін анықтайды. Сонымен қатар, ғалымдардың тұлғалардың, студенттердің психологиялық саулығын, қанағаттануын, бақытын зерттеген бағыттар баршылық.

Осыған орай, А.Б. Эйдельманның 20-30 жас аралығындағы жастардың субъективті психологиялық өмір сапасының ерекшеліктері - рөлдік қызмет пен дәрежесі, өмірлік белсенділік әрекеті мен физиологиялық денсаулық ресурстары психологиялық саулығын сақтауда үлкен маңызға ие[9].

Н.С. Ахтаева., Н.В. Полывяннаяның пікірінше, өмір сапасының психологиялық компоненттерін зерттеудегі бағыттарды қалыптастыру жұмысында, психологиялық саулық пен бақытты 8 бағытта бөліп көрсетеді: 1) өзін бағалау және өзіне деген сенімділік; 2) өмірдің мәні және қоршаған ортамен субъективті бейнесінің тепе-теңдік шынайылығы; 3) позитивті бағдар, өмірге деген сүйіспеншілік, оптимизм; 4) Ішкі еркіндік, ашықтық және жаңа тәжірибе; 5) субъективті психологиялық саулық деңгейі – когнитивті және эмоционалды аспектілер; 6) әлеуметтік бейімделу, оң және жағымды қатынас орнату мүмкіндіктері; 7) рухани және жеке өсу; 8) өзін тану, қабілеттерін іс жүзіне асыру, жетістік деңгейлері[10].

О.А. Колух және М.С. Темиргалиеваның студенттердің өмір сапасын субъективті бағалаудың психологиялық ерекшеліктері атты зерттеулерінде, 1-4 курс студенттерінің жасы,

курсы, жұмыс іздеу, тәуелсіз өмірді ұйымдастыру мәселесі өмір сапасына әсер ететін факторлар емес екенін анықтады, яғни студенттердің өмір сапасына: отбасы, жақын достары мен туыстарының болуы, физикалық және психикалық денсаулық, экономикалық әл-ауқат, өзгелердің демеушілік сезімдер субъективті бағалауды қалыптастыруға және өмірдің әртүрлі салаларына қанағаттануы дәрежесіне, жеке ресурстарының өсуіне психологиялық саулығын арттыруға жетекші мотив екендігін анықтады[11].

К.С.Адилжанованың «Студенттерде субъективті қанағатты арттырудың психологиялық-педагогикалық негіздері» атты ғылыми зерттеуінде, өмір сапасын- субъективті қанағаттың психологиялық және педагогикалық шарттары, моделі, механизмдері мен заңдылықтары қарастырылған[12].

Психологиялық өмір сапасының ұғымының құрылымын Ташимова Ф.С., Сапарова И.А. құндылық, өмір мағынасы ретінде анықтайды[13,14].

Н.Ж. Султаниязованың субъективті психологиялық өмір сапасы – адамның өміріне, қоршаған шындыққа, өзелермен қарым-қатынасы жайлылық пен ішкі үйлесімділік тәжірибесін сипаттайтын интегралды әлеуметтік-психологиялық білім, оның өмірге қанағаттану параметрлері, бақыт, әсер ету балансы, автономия, күзіреттілік, жеке өсу, өмірлік мақсаттар, өзін-өзі қабылдау. Субъективті өмір сапасы пен этникалық сәйкестік түрлерінің өзара байланысы топшылық (этникалық) интеграция процестерімен ұштасуымен сипатталады. Титулдық топтар өкілдерінің субъективті психологиялық өмір сапасы гипер сәйкестілік дейін өзінің этникалық бірегейлігін қалыптастыруға деген ұтылыспен анықталады және титулдық емес топтардың психологиялық өмір сапасы олардың жеке басын жағымды қабылдау типі бойынша этникалық сәйкестендіреді[15].

Л.Б. Козьминаның психология мамандығында оқитын студенттерінің жеке басының психологиялық өмір сапасының динамикасы зерттеулерінде, оқудағы табыстылық және кәсіби қызметке жеке дайындықтың көрсеткіштерінің бірі болып табылады. Оқудың бастапқы жылдары психолог-студенттердің жеке басының психологиялық саулығына сипаттама: өзін теріс бағалау, кемсіту, жалпы өмір мен жеке тұлғалардың жеке қырларын қабылдамау; сенімді тұлға аралық қатынастарды орната алмау, икемділіктің болмауы, жаңа ақпаратқа сезімтал, бағалау мен пайымдауда жеткілікті тәуелсіз, жеке өсу ұмтылыстарымен ерекшеленеді[16].

А.Р. Ризулла пікірінше, субъективті өмір сапасы тұлға ішіндегі үйлесім ретінде айқындаушы көрсеткіштер интеграциясы мен арақатынасы болып, мимикриясы жоғары адамдар мимикриясы төмен адамдарға қарағанда, позитивті эмоцияларымен эмоциялық интеллекті, оптимизмі, өмірге қанағаттанушылық дейгейі жоғары болады, сонымен қатар, экстраверсиясы мен интроверсиясы жынысына қарамастан субъективті психологиялық саулығы бірдей ынталандырады[17].

А.В. Баранованың экономика - субъективті өмір сапасының психологиялық детерминанттары ғылыми еңбегінде, өмірдің өзекті субъективті сапасы, ол маңызды аспектілері мен компоненттерін көрсететін үстемдігімен сипатталады. Қазіргі өзгеріп жатқан қоғам жағдайындағы жастар өмірінің субъективті сапасының құрылымындағы жетекші негізгі компонент оның экономикалық психологиялық өмір сапасы болып табылады[18].

В.А. Хащенко пікірінше, адамның психологиялық өмір сапасы мен бақыты үшін материалдық байлықтың рөлі мен маңыздылығын анықтайтын құндылық-семантикалық, когнитивті, эмоционалды бағалау және субъективті аспектілерді қамтиды. Субъективті экономикалық психологиялық саулық адамдардың өмірді материалдық жағдайларын қабылдауы мен тәжірибесінің жалпыланған құбылысы ретінде өмір сапасының деңгейін бағалауда жүйелі түрде көрінеді[19].

Э. Динер еңбектерінде психологиялық өмір сапасының басқа аспектісін қоладанады, оның атауын субъективті психологиялық өмір сапасы ұғымын енгізеді. Жалпы, Э. Динер субъективті

психологиялық өмір сапасының 3 компонентті құрылымы бар деп есептейді: 1) қанағаттану; 2) позитивті эмоциялар; 3) жағымсыз эмоциялар осы компоненттер субъективті психологиялық өмір сапасының бірыңғай көрсеткішін береді деп есептеді. Осының арқасында, К. Рифф психологиялық өмір сапасының барынша толық және жалпы сипатын беретін 6 негізгі компонентін ұсынды: өзін-өзі қабылдау; 2) өзгелермен позитивті қарым-қатынас; 3) автономия; 4) қоршаған ортаны басқару; 5) өмірдегі мақсат; 6) жеке өсу[20].

Ғылыми әдебиеттерде көрсетілген талдаулардан өмір сапасы адамдардың өз өмірін қалай бағалап, қабылдауына байланысты екендігі туралы мәлім болды.

Гедонистік көзқарастың өкілдері субъективті психологиялық өмір сапасы адамның өмір сүруінің басты мақсаты оның позитивті сезімдері мен ләззат алуы немесе қанағаттанбауы арқылы анықтайды. Мысалы, Э.Динер тұжырымдамасында егер адам өз өміріне жиі қанағаттанса, онда ол өмір сапасының жоғары деңгейіне ие. Психологиялық эвдемонистік тәсіл шеңберінде психологиялық өмір сапасының даралығын дамыту, адамның жеке басын қабылдау, өзін жүзеге асыру деңгейі, сондай-ақ өз өмірінің субъектісі болу мүмкіндігімен сипатталады. Бұл тәсілдің шеңберінде ең көп таралған модельдердің бірі – М. Селигман әзірлеген және ұсынған PERMA психологиялық өмір сапасының моделі: 5 негізгі құрамдас бөліктен тұрады: позитивті эмоциялар; қызығу; қарым-қатынас; мағына; жетістіктер[21].

Д.А. Лоентьевтің пікірінше, субъективті психологиялық өмір сапасы адамның өз өмірін бағалаумен анықталады, ол тек негізгі қажеттіліктерді қанағаттандыру шарттарымен ғана емес, сонымен қатар таңдалған немесе құрылған өмір салты шеңберінде мүмкіндіктерін іске асыру, қабылдау, субъективті өлшемдерімен өмір сапасын қамтиды. Пәнаралық тұжырымдамалық теориялық-әдіснамалық негіз болады. Гедонизмге сәйкес базалық қажеттіліктерді қамту және өмір сапасын бағалап, көңіл толу сезімдерінің қанағаттанудан болатын бақыттың аз да болса мөлшерін анықтайды. Атап айтқанда, субъектінің өзі жасаған сыртқы қатынас жағдайларына мағына ағынның тәжірибесі жатады[22].

Осыған орай, өмір сапасының психологиялық аспектері әзірше көкейкесті мәселе ретінде артта қалуда. Психологиялық өмір сапасы өмірлік мағынаны анықтайтын тұжырым болсада оның субъективті екендігін көрсетеді. Өйткені тұлғаның өз өмірін өзіне қатысты тіршілік әрекеттерін, өз ортасы мен эмоциялық көңіл-күйін тек өзін бағалау арқылы өмір сапасы пайда болады. Психологиялық өмір сапасына ұмтылу – бұл универсалды ниеттер негізігі қозғаушы күштердің бірі болып табылады. Психологиялық өмір сапасының диагностикасы өзіне есеп беру деректеріне сүйенеді және адамның жеке ішкі әлемінің жағдайы мен ерекшеліктерін анықтай отырып, оның қызметі мен өміріне қатысты субъективті тәжірибесін сипаттайды.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Эйдельман А.Б. Субъективный возраст как фактор психологического благополучия: дис..канд.психол. наук: 19.00.13. – Москва, 2022. – 219с.
2. Бенко Е.В. Обзор зарубежных публикаций, посвященных исследованию психологического благополучия // Вестник Южно-Уральского государственного университета. Серия: Психология. 2015. Т.8. №2. С. 5-13.
3. Шевеленкова Т.Д., Фесенко П.П. Психологическое благополучие личности (обзор основных концепций и методик исследования) // Психологическая диагностика. – 2005. - №3 – С. 95-129.
4. Толықбай М. Біздің мақсат бағдарламасы тақырып: «Отыз бесте де жассың» [Электрон.ресурс] - 2023. - URL: <https://khabar.kz/kk/muragat-bizdin-maksat/item/> (қарастырылған күні: 17.01.2023).
5. Е.Д. Беспанская-Павленко., А.И. Шелихова Оценка качества жизни населения Республики Беларусь разных половозрастных категорий. Философия и социальные науки. – 2010. – №3. - С. 55–58.

6. Родионова О.Г. Социально-психологические особенности представлений школьников, студентов педагогических специальностей и учителей о школе будущего // Известия Волгоградского государственного педагогического университета. – 201. №7(51). С. 85-89.
7. Чурило Н.В. Субъективное благополучие как показатель эффективности жизненной стратегии в юношеском возрасте // Научные труды Республиканского института высшей школы. Исторические и психолого-педагогические науки: сб.науч. ст. – Минск: РИВШ, 2010. – Вып 9(14). – С. 356-363.
8. Джидарьян И.А. Психология счастья и оптимизма. М.: ИП РАН. 2013. – 267 с.
9. Эйдельман А.Б. Особенности субъективного возраста и психологического благополучия в молодом возрасте. Вестник КГУ. 2019.- С. 30-35.
10. Н.С. Ахтаева., Н.В. Поливянна Формирование направлений в исследовании психологических компонентов счастья. Вестник КазНУ. Серия психологии и социологии. №2 (41). 2012. 59-63.
11. Колюх О.А., Темиргалиева М.С. Психологические особенности субъективной оценки качества жизни студентов. Вестник Казахского национального женского педагогического университета. 2020;(4):178-186.
12. Адильжанова К.С. «Студенттерде субъективті қанағатты арттырудың психологиялық-педагогикалық негіздері: док. ...дис. PhD: 6D010300. - Семей, 2022. – 271б.
13. Ташимова Ф.С. Субъектная детерминация смыслов: дисс. ...докт. психол. наук. – Алматы, 2010. – 253 с.
14. Сапарова И.А. Особенности смысловой регуляции деятельности при ипохондрических состояниях разного генеза: автореф. дисс. ... канд. психол. наук. – Москва. 1989. – 47 с.
15. Султаниязова Н.Ж. Социально-психологические предикторы субъективного благополучия русских и казахов, проживающих в России и Казахстане: : автореф. дисс. ... канд. психол. наук. – Саратов. 2022. – 26 с.
16. Козьмина Л.Б. Динамика психологического благополучия личности студентов-психологов: дис..канд.психол. наук: 19.00.07. – Иркутск. 2014. – 174 с.
17. Ризулла А. Р. Связь субъективного благополучия и мимикрии на примере студенческой молодежи г. Алматы: док. ... психол. наук. 6D050300. – Алматы 2019. – С. 174.
18. Баранова А.В. экономика-психологические детерминанты субъективного качества жизни: дисс. ... канд. психол. наук. 19.00.05. – Москва. 2005. – 26 с.
19. Хащенко В.А. Социально-психологическая детерминация субъективного экономического благополучия: автореф. док.психол.наук. 19.00.05. – Москва. – 2012. 51 с.
20. Diener E., Wirtz D., Tov W., Kim-Prieto C., Choi D., Oishi S., Biswas Diener R. New well-being measures: Short scales to assess flourishing and positive and negative feelings // Social Indicators Research. 2010. № 97(2). P. 143—156.
21. Seligman M.E.P. Flourishing. A new understanding of happiness and well-being and how to achieve them. Boston: Nicholas Brealey, 2011.
22. Д.А. Леонтьев Качество жизни и благополучие: объективные, субъективные и субъектные аспекты. Психологический журнал, 2020, том 41, №6. 98-107 с.

ӘЛЕУМЕТТІК ФОБИЯ – ӘЛЕУМЕТТІК-ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ МӘСЕЛЕ РЕТІНДЕ

А. Мухаммед, Н. Садық, Д. Мусаипова

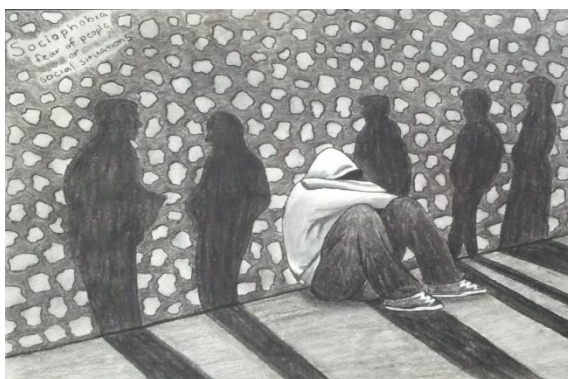
muhammedaizhan2005@gmail.com

Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Психология білім беру бағдарламасы, 1 курс студенттері

Астана, Қазақстан

Ғылыми жетекші – пс.ғ.к. Б.Ш. Байжуманова

Жалпы алдымен әлеуметтік фобиямен ауыратын адамдарды орысшалап: «Социофобы» деп айтамыз. Нақыталай не екенін айтып кететін болсақ, әлеуметтік фобия (социофоб) – «әлеуметтік фобия» - бұл негізінен салыстырмалы түрде шағын топтардағы (бірақ көпшілікте емес) басқа адамдар тарапынан теріс бағалаудан (сыннан, мазақтан, айыптаудан) қорқатын жағдай немесе адамның қорқынышы өзіндік жан ауруы десекте болады. "Әлеуметтік фобия" және "әлеуметтік невроз" терминдерін алғаш рет XX ғасырдың басында мамандар айтқан — олар "өте ұялшақ" адамдарға жатқызылған. Онымен ауыратын адамдардың әлеуметтік жағдайларға бейімделудегі қиындықтары олардың жеке және кәсіби өміріне қатты әсер етеді.

Жыл сайынғы мәліметтер бойынша, әлем бойынша халықтың кем дегенде 8%-ы осы проблемадан зардап шегеді. Бұл бұзылыс көбінесе балалық шақтың соңына қарай немесе жастық шақта басталады және жылдар бойы жалғасуы мүмкін, дегенмен оның қарқындылығы уақыт өте келе өзгеруі мүмкін. Көптеген басқа фобиялардан айырмашылығы, әлеуметтік фобиялар ерлер мен әйелдерде бірдей жиі кездеседі.

Олар оқшауланған болуы мүмкін (мысалы, тек адамдарда тамақтанудан қорқу, көпшілік алдында сөйлеу немесе қарама-қарсы жыныстағы кездесулер) немесе отбасылық шеңберден тыс барлық дерлік әлеуметтік жағдайларды қамтитын диффузиялық болуы мүмкін.

Әлеуметтік фобияға диагностиканы психиатр немесе психотерапевт жүргізеді. Ол үшін арнайы маман науқасты тексерістен өткізеді, түрлі сұрақтар қояды, тест жүргізеді және де арнайы анкета толтырылады.

Енді әлеуметтік фобиямен ауыратын адамдар туралы тақырыпты қозғайтын болсақ, Әлеуметтік фобтар әдетте өзін-өзі бағалауы төмендеуімен және сыни көзқарастардан қорқумен үйлеседі. Олар беттің қызаруы, қолдың дірілдеуі, жүрек айнуы немесе зәр шығаруға деген ұмтылыс шағымдарымен көрінуі мүмкін; симптомдар дүрбелең шабуылдарына (паническая атака) дейін созылуы мүмкін. Әлеуметтік фобиядан зардап шегетін адамдарға когнитивті мінез-құлық психотерапиясы курсы жиі ұсынылады. Қалыптасқан өзін-өзі түсіндіру мен сенімдердің қателігін түсіну, оның күйін қабылдауға және онымен бірге жүретін дене сезімдеріне байланысты, кейіннен осы сенімдерге жүйелі түрде қарсы тұру әдеттегі мазасыздық пен қорқыныштан арылуға мүмкіндік береді. Тәжірибелік эмоцияларды, күйлер мен сезімдердің қалыптасу механизмін түсінуді үйрену маңызды. Бұл сіздің мінез-құлқыңызды бақылау және болжау сезімін тезірек қайтаруға көмектеседі. Психотерапевттің міндеті—пациенттерге жағдай жасау, онда олар психотравматикалық жағдайларда пайда болатын жағдайды жеңе алады және өздерінің дисфункционалды ойлау стильдерін және қалыптасқан қисынсыз көзқарастарын түзете алады, мысалы, әлеуметтік жағдайларда сәтсіздік немесе жалпы сәтсіздікке деген сенімділік - әлеуметтік фобияның негізінде жатқан көзқарастар.

Әлеуметтік фобияға ұшырағандықтың физикалық (тәндік) белгілері:

терлеу;

аяқтардағы діріл;

жүректің жиі соғуы;

жүрек айнуы немесе асқазанның бұзылуы;

тыныс алу проблемалары;

бас айналу, шатасу;

когнитивті ступор-тежелу, сөздерді тез ала алмау;

бұлшықет кернеуі.

Әлеуметтік фобияның когнитивті психотерапиясының негізгі мақсаттарының бірі пациенттерге әлеуметтік өзара әрекеттесу жағдайында мазасыздықты жеңуге көмектесу болғандықтан, ассертивті тренинг, өзіне деген сенімділікті арттыру тренингі, өзін-өзі растау тренингі сияқты емдеудің **топтық** түрлері үлкен маңызға ие. Топтық терапия әдетте әлеуметтік дағдылар мен экспозициялық терапияны үйрету үшін тамаша жағдайларды қамтамасыз етеді, бұл адамдарға қолдау мен қамқорлық жағдайында қорқатын әлеуметтік жағдайларға тап болуға мүмкіндік береді. Топтардың бірінде басқалардың алдында қолдары

дірілдейді деп қорқатын адамнан топтың алдына тақтаға жазуды және басқа қатысушыларға шай құюды сұраған.

Әдетте, әлеуметтік дағдыларға үйрететін терапевт бірқатар қорқынышты әлеуметтік жағдайларды – көпшілік алдында сөйлеу, әрекет ету және қарым-қатынасты модельдейді және тренингке қатысушыларға өздерін сынап көруді ұсынады.

Жалпы әлеуметтік фобтарды интроверттермен социопаттармен көп шатастырады. Бірақ бұлар өте бөлек ұғымдар, аурулар. Интроверт - өзімен-өзі қалғанда өзін жақсы сезінетін адам. Өзінің моральдық қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін оған сырттан көмек қажет емес. Ол сыртқы әлеммен байланысуды қажет етпейді немесе оған аса қажетсінебейді.

Социопатия - адамның құқықтарын елемейтін немесе бұзатын және қоғамда қабылданған ережелерді сақтамайтын жеке тұлғаның бұзылуы. Социопат - бұл қоғамға бейімделе алмайтын адам. Ал, социофобтың бұлардан айырмашылығы: бұл қоршаған ортамен араласып кетуден, көп адамдардың оған назар аударуынан және адамдармен сөйлесуден қорқатын адам. Оған ортаға сіңіп кету үшін көп уақыт қажет етіледі.

Көп жерлерде әлеуметтік фобия тұқымсуаласушылық бойынша беріледі деп айтылады. Бірақ та, бұл пікір расталмаған! Бұл психикалық себептен туындайтын процесс.

Яғни, бұл бұзылыспен ауратын ата-ана өз баласына жұқтыруы мүмкін. Мысалы, бізде қазақта **«жұрттың баласы»** деген термин бар. Осы 2-ақ сөзбен баланы әркіммен салыстырып басып тастайды. Әсіресе, қоршаған ортамен байланыса алмайтындығы үшін, басқа баламен достаса алмайтындығы үшін салыстыруы мүмкін. Бұл балаға өте қатты әсер етеді. Балада «Мен ол баладан кеммін бе?, Мен жаманмын ба? Мені ата-анам жақсы көрмейді ме?» деген сұрақтар жанын жейді. Осындай ата-аналардың кесірінен баласының психикалық жағынан сау болып өсуіне мүмкіндік аз!

Ақымақ болып көрінуден, көпшілік алдында қателесуден және мазақ етуден қорқу, сыртқы бағалаудан қорқу әр түрлі адамдарда әр түрлі көрінеді. Мысалы, адам басқалардың қатысуымен тамақтанудан немесе қоғамдық дәретхананы пайдаланудан, презентацияларды қорғаудан немесе телефонмен сөйлесуден ұялады және басқа тапсырмаларды қалыпты түрде орындайды. Алайда, кез-келген қарым-қатынас туралы ой ыңғайсыздықты тудыруы мүмкін. Әлеуметтік фобтарды "қараңызшы, олардың бәрі сізге жақсы қарайды" сияқты жылы сөздермен тыныштандыруға тырысу әсер етпейді. Әлеуметтік мазасыздығы бар адамдар басқалардың эмоцияларына "селективті соқырлықтан" зардап шегеді: жеккөрушілік, менсінбеу және айыптау олар болмаған кезде де жақсы көреді (өз түсінігін сезіну өте сенімді болуы мүмкін), бірақ міне, оң өздеріне қатысты эмоциялар көрінбейді. Яғни, олар өздеріне қатысты теріс, негативті пікірді ғана көп қабылдайды.

Сонымен қатар, әлеуметтік фобтарды қабылдау қажеттілігі ешқайда кетпейді және олардың көпшілігі қоғамға қосылуға, мысалы, әріптестерімен қарым-қатынас орнатуға тырысады. Бірақ бұл әрекетті дұрыстау үшін басқалардың оған дұшпан емес екенін көрсететін ішкі дауысты өшіру керек. Сонымен, әлеуметтік фобтар қарым — қатынасты бастай отырып, кері байланысты іс жүзінде сезбейді, сондықтан олар байқаусызда басқа адамдардың шекараларына түсіп, нақты реакцияға тап болуы мүмкін. Бұл оларды өмір бойы оқшаулау қажеттілігіне одан әрі сендіреді-осылайша тұйық шеңбер пайда болады.

Ақырында, бағаланудан және талқыланудан үнемі қорқу қорғаныс реакциясын қалыптастырады. Әлеуметтік фобтар айналасындағыларға ерекше көзқарас танытады, олар тек оларға күлу мүмкіндігін күтетін сияқты.

Әдетте, әлеуметтік фобтар медициналық көмекке әлеуметтік мазасыздық басқа невротикалық бұзылулармен бірге болған кезде ғана жүгінеді. Бұл олардың әлеуметтік оқшаулануының себебін өз кемшіліктерінен немесе шамадан тыс ұялшақтықтан іздеуге бейім болғандықтан болады. Олардың проблемасы емделуге болатын жақсы зерттелген ауру екенін білген (және сенген) әлеуметтік фобтарды бақытты деп атауға болады. Бірақ емдеуге дайын болу жеткіліксіз. Әлеуметтік мазасыздыққа арналған Психотерапия көп уақытты алады және өте ауыр болуы мүмкін. Әлеуметтік фобиямен ауыратын адамдар жылдар бойы ауырсынуды болдырмауға машықтанғандықтан, олардың барлығы емдеу курсынан сәтті аяқтай бермейді.

Психотерапия қазіргі заманғы медицинада әлеуметтік мазасыздығы бар адамдарға ұсына алатын жалғыз нәрсе емес, ал әлеуметтік фобияны дәрі-дәрмекпен емдеу өте кең таралған тәжірибе. Әдетте, антидепрессанттар мен дәрі-дәрмектер, мысалы, жүрек соғу жиілігінің жоғарылауы сияқты әлеуметтік мазасыздықпен бірге жүретін белгілерді жеңілдетеді. Бірақ та, бұл дәрі-дәрмектермен өмір бойына жақсы болып, бұл бұзылыстан құтыла алмайды. Сондықтан да ең дұрысы осыны жеке консультация арқылы, топтық тренингтер арқылы шешу эффективті болып саналады.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Мякотин И. С. СОЦИАЛЬНАЯ ФОБИЯ КАК НАРУШЕНИЕ ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ ГРАНИЦ И ИСКАЖЕНИЕ ИДЕНТИЧНОСТИ. ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА ОБЩЕСТВЕННОГО РАЗВИТИЯ (2015, № 18) стр 363-369
2. Усманова М. Н., Рахимова А.К. Социофобия как помочь себе. "Science and Education" Scientific Journal / ISSN 2181-0842 February 2022 / Volume 3 Issue 2, стр 1379

УДК 159.9.072.432

СОВРЕМЕННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ КАК ФАКТОР ВЛИЯНИЯ НА КОГНИТИВНЫЕ ФУНКЦИИ ЧЕЛОВЕКА

Никитин Денис Александрович

Студент Белорусского государственного университета информатики и
радиоэлектроники

г. Минск, Республика Беларусь

Научный руководитель – Т.А. Парафиянович

Современные технологии в жизни человека играют огромную роль, по сути являются фактором, причиной, движущей силой его развития, их влияние простирается на все сферы жизни – от коммуникаций и производственных процессов до развлечений. Технологии помогают делать нашу жизнь более комфортной, насыщенной, безопасной и интересной.

В период развития информационно-коммуникационных технологий (ИКТ) необходимо уделить должное внимание процессу становления личности и формированию когнитивных функций обучающегося. В настоящее время на обучающихся, пользующихся

информационно-коммуникационными технологиями, воздействуют не только родители, работники учреждений образования, физические носители информации, но и мир интернета.

Рассмотрение этого вопроса является актуальным, в связи с быстрой трансформацией ценностных ориентаций молодых людей, замещением их на ценности и нормы, полученные из интернета. В подростковом возрасте нормы и ценности ещё не сформированы окончательно, и они могут быть легко заменены на другие под влиянием интернета. Актуальность темы обусловлена тем, что каждый обучающийся в процессе личностного становления и развития сталкивается с ИКТ, которые безусловно имеют как положительное влияние, так и могут причинять ущерб процессу формирования личности.

Когнитивные функции – это совокупность процессов, с помощью которых человек познает мир, к ним относятся: восприятие, память, внимание, мышление, речь, воображение, решение проблем [1]. В данном исследовании в качестве когнитивной функции рассматривается память. Качество становления личности полностью зависит от когнитивных функций человека, если они нарушены, то вектор развития личности может замедлиться или измениться.

Современное поколение молодых людей принципиально отличается от своих родителей и прародителей по многим аспектам. Личность обучающегося формируется на основании иных условий развития и социализации. Лёгкий и быстрый доступ в интернет являются для современного поколения составляющими повседневной жизни.

На основании теории поколений Штрауса и Хоува российскими социологами (Ю.А. Левадом, В.В. Гаврилюком, Н.А. Трикозом) и психологами (Е. Шамисом и А. Антиповым) была составлена модель классификации поколений. Для проведения исследования на основании этой классификации необходимо обратиться к трём поколениям:

1. Поколение X («Неизвестное поколение»), период рождения – 1963-1984 гг., основными событиями, повлиявшими на формирование ценностных ориентаций этого поколения, выступают: «Холодная война», война в Афганистане, распространение наркотиков, СПИД, перестройка.

2. Поколение Y («Поколение сети», «Поколение Миллениум»), период рождения – 1984-2000 гг., основные события, повлиявшие на формирование ценностей: распад СССР, безработица, развитие цифровых технологий, появление брендов.

3. Поколение Z («Альфа», «Цифровой человек», «Домоседы», «Поколение национальной безопасности»), период рождения – 2000-2020 гг., влияние на формирование личности оказывают: гаджеты, геймификация, век доступности информации [2].

Для проведения исследования необходимо разбить описанные поколения на две группы: люди, родившиеся до 1995, а вторая после 1995. Данный выбор основан на возрастной погрешности, т.е. люди, родившиеся в 1995 году, теоретически могут находиться в близких отношениях с людьми из поколения Z, а значит и перенимать их ценности и привычки.

В исследовании сравнительным критерием выступает понятие «память», которая делится по длительности сохранения информации и по тому, как запоминается материал. За сохранение информации отвечает: мгновенная; кратковременная; оперативная; долговременная память. По предположениям виды памяти у вышеназванных двух групп поколений будут развиты по-разному, рассмотрим соотношение кратковременной и долговременной памяти. Предположим, что у поколения Z долговременная память должна быть развита в меньшей мере, в связи с тенденцией на потребление быстрого контента и доступностью информации. Для первой группы будет характерен высокий уровень развития долговременной памяти. Кратковременная память у первой группы должна быть менее развитой из-за объёма потребляемого контента. В качестве метода сбора информации выбран анкетный опрос в онлайн формате целью, которого выступает определение степени развития долговременной и кратковременной памяти.

Исходя из целей опроса необходимо составить его структуру, описать детали и подготовить вопросы. Опрос должен быть анонимным т.к. личная информация помимо

возраста респондентов не имеет значения, а на основании этого фактора они будут более честны при ответе на вопросы. Количество вопросов не должно быть больше 10-15, в связи с этим нагрузка на респондента будет не значительной, и опрашиваемый с меньшей долей вероятности определит ключевые вопросы и цели анкеты. В опросе не должно быть контрольных вопросов, т.к. нет необходимости отсеивать респондентов. Опрос должен содержать как открытые, так и закрытые вопросы. Необходимо в конце опроса оставить возможность респондентам высказать своё мнение. В начале анкеты - приветствие и описание цели опроса (респонденты не должны знать какие именно факторы будут проанализированы, это позволит не делать акцент на конкретных вопросах).

Для опроса подготовлены следующие вопросы:

1. «Укажите год вашего рождения» – вопрос позволяет разделить респондентов на две группы;

2. «Связана ли ваша профессия с ИКТ?» – вопрос является вводным;

3. «Какой вид устройств вы предпочитаете для использования интернет технологий?» – варианты ответа: «планшет/смартфон» и «компьютер/ноутбук» – вопрос является вводным, но позволяет определить критерий для возможности разделения опрашиваемых;

4. «Перечислите наиболее посещаемые вами сайты» – вопрос позволяет определить цели респондентов, использующих ИКТ и содержание информации, которую они получают;

5. «Сколько времени, в среднем за день, вы тратите на посещение интернет-ресурсов?» – вопрос позволяет определить объём получаемой респондентом информации;

6. «Вам сложно переключиться от ИКТ (работы в интернете) к делам в реальном мире?» – вопрос позволяет определить как у респондента развито свойство переключаемости внимания;

7. «Какая длительность при просмотре фильмов / сериалов для вас предпочтительна?», варианты ответов: «20-30 минут», «30-60 минут», «60-90 минут» и «90+ минут» – вопрос позволяет определить приемлемый объём информации для потребления и какой вид памяти развивает респондент;

8. «Можете ли вы, спустя месяц, рассказать о сюжете просмотренного фильма / сериала (с учётом того, что он вам понравился)?» – вопрос определяет степень развития долговременной памяти;

9. «Сталкивались ли вы с ситуацией, когда вы брали телефон и забывали о том, для чего вы его взяли?» – вопрос определяет степень развития кратковременной памяти;

10. «Если бы с завтрашнего дня интернет-ресурсы перестанут существовать, какими бы были ваши действия и реакция?» – вопрос необходим для разрядки обстановки. По завершению опроса необходимо представить респонденту следующий текст: «Благодарю вас за выделенное время для прохождения опроса. Хорошего вам дня.» В качестве опрашиваемых определены две группы респондентов: группа А – родители, их коллеги на работе, знакомые; группа Б – студенты группы, однокурсники. Принято решение проводить опрос в онлайн формате с помощью платформы «Google Forms».

По окончании проведения исследования составлены следующие выводы:

В опросе приняло участие 43 респондента: 25 из группы А и 18 из группы Б.

По статистике 58,1% опрошенных предпочитают потребление информации со смартфонов и планшетов. Оставшиеся 41,9% предпочитают использовать компьютер или ноутбук.

При разделении на возрастные подгруппы получилось, что 58,1% составляют 16 человек из группы А (64% группы) и 9 из группы Б (50%) предпочитают смартфон для потребления контента.

На основании полученных данных определена статистика вовлеченности в социальные сети опрашиваемых. Из 64% группы А, которые предпочитают смартфон для потребления информации, 50% склонны к посещению социальных сетей, для потребления развлекательного контента и общения. В свою очередь из 50%, группы Б, 78% посещают такие ресурсы. Таким образом группа Б, более склонна посещать ресурсы для общения и

потребления развлекательного контента.

Респонденты из группы А в среднем проводят в интернете 2.5 часа, а респонденты из группы Б в среднем тратят на это 6.5 часов своего времени в день. Отсюда следует, что объём контента, потребляемого респондентами группы Б, в среднем в 2.6 раза превышает объём потребляемого контента респондентами группы А. При этом вопрос о приемлемой длительности потребления контента показывает, что участники обеих групп предпочитают интервал от 60 до 90 минут 61% от группы Б и 42% от группы А. Таким образом можно заметить, что студенты группы, однокурсники - представители группы Б в большей степени склонны к потреблению контента в виртуальном мире. Сведения о приемлемом промежутке потребления контента для обеих групп в виде круговых диаграмм представлены на рисунках 1 и 2.

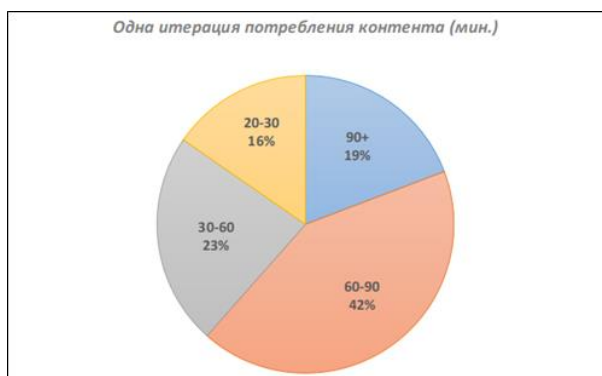

Рисунок 1 – Сведения о предпочтительном времени потребления контента группой А

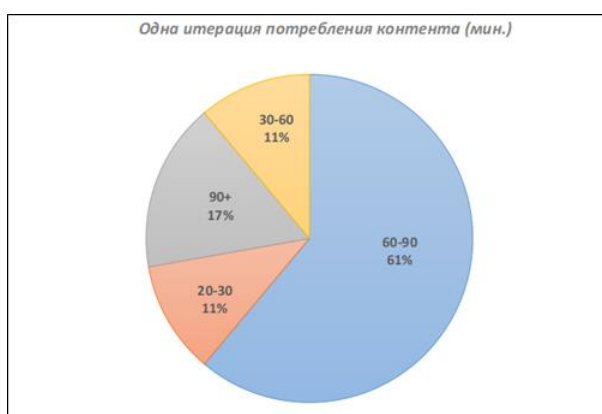

Рисунок 2 – Сведения о предпочтительном времени потребления контента группой Б

Вопрос на проверку переключаемости внимания показывает, что 95,3% опрошенных могут переключиться от деятельности в виртуальном мире к деятельности в реальном мире, два респондента испытывают некоторые сложности в этом моменте и они оба относятся к группе Б.

Вопрос, определяющий качество развития долговременной памяти, показывает, что спустя месяц 97,7% опрошенных могут пересказать просмотренный фильм, один респондент имеет проблемы в данной сфере и он относится к группе Б. Некоторые проблемы с кратковременной памятью испытывает 30,2% респондентов, исходя из вопроса, который определяет проблемы с кратковременной памятью (№9), выявлено, что двое респондентов из них относятся к группе А, а оставшиеся одиннадцать респондентов из группы Б. На рисунках 3-4 представлены общие сведения по вопросам «Можете ли вы, спустя месяц, рассказать о сюжете просмотренного фильма / сериала (с учётом того, что он вам понравился)?» и «Сталкивались ли вы с ситуацией, когда вы брали телефон и забывали о том, для чего вы его взяли?» соответственно.

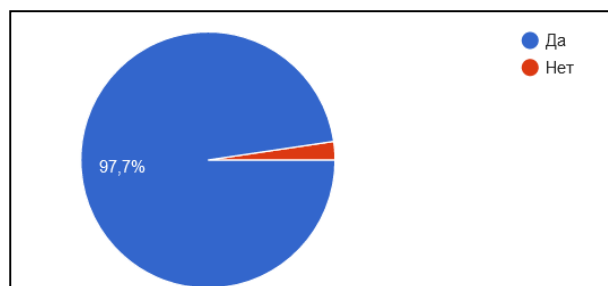

Рисунок 3 – Общая статистика по вопросу «Можете ли вы, спустя месяц, рассказать о сюжете просмотренного фильма / сериала (с учётом того, что он вам понравился)?»

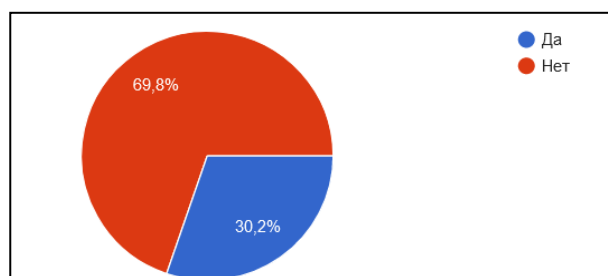

Рисунок 4 – Общая статистика по вопросу «Сталкивались ли вы с ситуацией, когда вы брали телефон и забывали о том, для чего вы его взяли?»

В ходе исследования была получена и обработана информация из анкетного опроса. На её основе определено, что по результату данной выборки у участников, относящихся к поколению Z, кратковременная и долговременная память развиты в меньшей степени по сравнению с поколениями X и Y, что в дальнейшей перспективе может привести к изменению функций памяти у последующих поколений и стать в целом причиной ухудшения когнитивных функций. Помимо этого респонденты, относящиеся к поколению Z более склонны к посещению социальных сетей и готовы тратить больше времени на потребление контента в интернете.

Список использованных источников

1. Когнитивные функции [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://newneuro.ru/kognitivnye-funkczii/> – Дата доступа: 10.03.2023.
2. Поколение Z: теоретический аспект [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://vtr.vssc.ac.ru/article/2604>. – Дата доступа: 12.03.2023.

ГЕНДЕРНЫЕ ПРЕДСТАВЛЕНИЯ О ЦЕННОСТИ СЕМЬИ У СОВРЕМЕННОЙ МОЛОДЕЖИ

Полякова Анастасия Артёмовна

2001ana@mail.ru

Студентка 4 курса кафедры психологии факультета социальных наук

ЕНУ им. Л.Н.Гумилева, Астана, Казахстан

Научный руководитель – Ж. Т. Уталиева

Изменения гендерных представлений, а также представлений у современной молодежи о традиционной семье, свидетельствует о всемирной тенденции кардинальной трансформации института семьи. В целом можно сказать, что отмечаются изменения гендерных представлений о ценности семьи, общей картины её построения и сохранения семьи. Преимущественное большинство исследователей отмечают, что это обусловлено процессами обнищания духовного уровня семьи; стремительного развития феминистского

движения и радикального изменения гендерных ролей в семье, в основе которых лежат разделение деятельности, прав, обязанностей и принятия ответственности в зависимости от половой принадлежности; увеличения численности расторгнутых браков, в результате увеличения числа неполных семей, одиноких мужчин и женщин; нивелирование ценности института семьи в целом, что выступает проблемой общества и его социальной стабилизации.

Статистические данные по Казахстану свидетельствуют об устойчивой тенденции роста разводов среди молодых семей, недавно вступивших в официальный брак, где семейные ценности отличны от традиционно устоявшихся. Несомненно, что на кризис современной семьи оказывает непосредственное влияние культура и социально-экономический строй общества, которые диктуют свои правила и каноны, разрушая традиционный уклад семьи, семейные ценности и нормы, а также общепринятый гендерно-ролевые аспекты семейной жизни.

Общество не стоит на месте, и каждой эпохе свойственны свои изменения. До недавнего времени признавалось, что в основе классического типа традиционной семьи лежит юридически оформленный союз мужчины и женщины, создаваемый с целью рождения и воспитания детей. В современную эпоху трансформации семейных функций, происходят кардинальные изменения гендерных и социальных ролей супругов, меняются ожидания от брака и семейной жизни, в том числе и от гендерных представлений о ценности семьи молодых людей.

Под гендерными представлениями в социальной психологии понимаются обусловленные социальным контекстом понятия, взгляды, утверждения, касающиеся распределения ролей и статусных позиций мужчин и женщин в обществе. [1 стр. 317].

С самых ранних лет детей воспитывают по нормативным представлениям культуры, и до определенного возраста не видны значительные различия в поведении мальчиков и девочек. При этом, в течение развития они перенимают стереотипы поведения, которые укоренились в обществе, и свою гендерную роль. Формирование гендерных ролей происходит в семье, и модели поведения взрослых являются основным фактором сохранения определенных гендерных ролей у детей. И здесь можно говорить о нормативной модели семьи, которая представляет ценность семьи для современной молодежи.

Структура нормативной модели семьи включает в себя элементы нормативности членов семьи, т.е. каждый ее член характеризуется определенным статусом, позицией с определенными правами, обязанностями, которые соответствует ожидаемое поведение с учетом гендерных представлений. Нормативная модель, принимаемая обществом, находит отражение в представлениях общества, его нравственных ценностях и культуре. Но, нормативная модель практически всегда скрыта за конкретными формами ее разнообразных и вариативных пояснений [2,3].

Тем не менее, несомненно то, что нормативные психологические модели семьи, можно определить вопросом о доминировании в семейных отношениях. На это указывал в своих исследованиях В. Н. Дружинин, что семья крепится на отношениях власти–подчинения, взаимответственности и психологической близости [4]. Доминирующим звеном в традиционной патриархальной семье выступает отец, в матриархальной – мать. Современному казахстанскому обществу присущ тип эгалитарной семьи, где власть распределена, но наличие данного распределения является запускным механизмом для конфликтов у современных молодых семей. В связи с этим современную семью можно назвать заданно конфликтной [5].

Модель поведения мужчин и женщин- это результат социализации и воспитания в соответствии с ролевыми общественными представлениями. Гендерные представления формируются под воздействием массовой и межличностной коммуникации. Социализация молодежи происходит под влиянием гендерных стереотипов. Они являются основой для формирования норм и правил поведения в социуме. Различные представления о гендерных ролях приводят к конфликту между мужчинами и женщинами.

Гендерная идеология определяет модели поведения, направляет деятельность и создает образ мыслей членов общества. Одной из ключевых проблем, связанных с гендерными представлениями современной молодежи, является концепция гендерных ролей. Традиционные гендерные роли, которые долгое время были «стандартом» общества, часто подвергались критике за укрепление вредных стереотипов и ограничение потенциала индивидов в зависимости от их пола. Например, что идея о том, что мальчики должны быть сильными и не показывать свои эмоции, в то время как девочки должны быть пассивными и заботливыми, может оказывать негативное воздействие на психическое здоровье и благополучие.

В связи с вышесказанным считаем необходимым изучать представления гендера о ценностях семьи. В семейных ролях мужчин и женщин есть две стороны, между которыми нет полного совпадения, это касается ролевых ожиданий, которые оказывают большое влияние на отношения между полами. Исследования в области гендерных представлений современной молодежи позволяют понять их ценностные ориентации и дать прогноз развития гендерных отношений на ближайшие годы в нашей стране. Знание гендерных представлений, позволит у молодежи сформировать больше ответственности, паритетности и результативности в выполнении членами семей своих бытовых, экономических, нравственно-воспитательных, защитных и других важных функций. Таким образом, становится очевидным, что формирование условий становления современной устойчивой семьи и достижения гендерного равенства является неразрывным процессом социальной модернизации общества.

Список использованных источников

- 1.Клецина И. С. Гендерная психология. Практикум. СПб.: Питер, 2009, 496 с.
- 2.Шнейдер Л.Б. Семья. Оглядываясь вперед. СПб.: Питер, 2013, 368 с.
3. Кузьмина К. А. Трансформация моделей семьи и потребностей в социальной защите в условиях социально-демографических и социально-экономических перемен // Журнал исследований социальной политики. 2008, № 2, С. 201—216.
4. Дружинин В.Н. Психология семьи. М., 1996. 160с.
- 5.Малкина-Пых И.Г. Гендерная психология как основа построения системы долговременного ухода / И.Г. Малкина-Пых, И.С. Лысенко. – СПб.: СПб ГИПСР, 2021. – 192 с.

КВАНТОВАЯ ПСИХОЛОГИЯ

Рустамханова Тахмина Сухрабовна

rustamkhanova2003@mail.ru

Студент 3 курса образовательной программы “Психология”

ЕНУ им.Л.Н.Гумилева,Астана,Казахстан

Научный руководитель – к. пс. н., и. о. профессор Аубакирова Ж.К.

1.Введение

Прежде чем начинать свою научную работу хочу ответить на вопрос “Почему я выбрала именно эту тему?”. Потому что квантовая психология очень интересная и до конца неизведанное направление психологии. Как утверждают психологи,она не занимается лечением, а работает в настоящем, здесь и сейчас, и помогает людям осознать свое единство с окружающим миром. К тому же в наше время мыслить квантово очень полезно. Вы думаете почему? На этот вопрос отвечу так:

Изобретатель и психолог **Эдвард де Боно** в своей книге «Я прав, вы заблуждаетесь» рассказывает о слабости мышления, которое основано исключительно на логике: «люди склонны преувеличивать значение логических выводов, которые строятся на

предположениях и определении их истинности или ложности. Такой подход применим к ситуациям, в которых ничего кардинально нового или неожиданного, скорее всего, не случится». Привычное мышление приводит к дихотомии, в которой восприятие делится на правильное и неправильное. Но мир не черно-белый, он имеет разные оттенки. Поэтому с такими убеждениями сложно адаптироваться в стремительно меняющихся обстоятельствах и необходимо учиться мыслить по-другому.

Эдвард де Боно также говорит, что критическое мышление, которое признают наиболее эффективным, имеет свои недостатки. Например, когда мы мыслим критически, то зачастую уходим в крайности, превращаемся в адвокатов близких нам суждений. При этом редко видим необходимость в том, чтобы выслушать доводы других сторон, провести дополнительные исследования, увидеть альтернативные варианты и признать, что в сложном мире единственной и абсолютной истины не существует.

Наоборот, обычно игнорируем то, что может пошатнуть привычную картину, и стараемся найти один неверный аргумент и с его помощью разрушаем всю систему аргументов другой стороны. Тем самым доказываем, что верны исключительно наши суждения. Такой подход может привести к дополнительному негативизму и агрессии.

В квантовом мышлении поиск ошибок и истины уступает место исследованию. Такое мышление помогает избежать проблем категоричности, туннельного зрения и принятия решений, основанных на других когнитивных искажениях: обобщениях, обесценивании, катастрофизации, иллюзиях перемен и контроля.

Уровень тревожности еще больше усложняет процесс мышления и принятия решений. Исследования показывают, что состояние тревоги вызывает онемение нейронов в префронтальной коре головного мозга, которая, в свою очередь, отвечает за гибкость наших решений: участвует в взвешивании последствий, планировании и обработке мыслей. Это приводит к тому, что мы делаем неверные выводы и совершаем больше нерациональных поступков.

Квантовое мышление переводит человека в режим наблюдателя. Наблюдение помогает совладать со сложностью мира и понимания, что не существует абсолютно хорошего или плохого, существует только наше восприятие. И факт наблюдения, рассмотрения ситуации со всех сторон позволяет изменить эмоции, отношение и впоследствии восприятие.

Исследования показывают, что позиция наблюдателя помогает также снизить тревожность. Мысли о себе и о других людях обрабатываются в разных зонах головного мозга. Кроме этого, наблюдая, мы осознаем, откуда появляется беспокойство. Факт осознания позволяет уменьшить его влияние на поведение. Поэтому такая позиция позволяет создать своеобразный фильтр эмоций и в результате минимизировать влияние когнитивных искажений и стресса на принятие решения.

Квантовое мышление помогает быть более адаптивным, перестать сопротивляться и пытаться контролировать все события, которые ежедневно случаются. Оно позволяет в происходящем увидеть возможности. При этом стоит помнить, что решение проблем — не в избавлении от рационального и критического мышления. А в их интеграции в более широкую перспективу квантового мышления.

2. Теория квантовой психологии

Теория квантовой психологии зародилась в 90-е годы XX века. Её сторонники считают, что поведение людей необъяснимо с точки зрения классической науки: его невозможно предсказать и интерпретировать на основе лишь химических и физических реакций. Поэтому последователи направления предлагают применять в отношении человеческого разума принципы квантовой механики.

Своим появлением дисциплина обязана открытиям, значительно изменившим представления современной науки. Достижения в квантовой механике говорят о том, что мир гораздо сложнее, чем казалось раньше, а законы Вселенной, возможно, и вовсе непознаваемы.

Данное направление считается сравнительно молодым, а сам термин «квантовая психология» впервые появился в 90-х гг. XX века. Разработкой данного вопроса занимались, и занимается целый ряд авторов: **Стефен Волински, Роберт Антон Уилсон, Кристи Л. Кеннен**. Среди отечественных авторов можно отметить **Н.И. Дерябина, С.И. Доронина, А.И. Нефедова, М. Заречного**.

Сторонники этой дисциплины выделяют особую — квантовую — природу сознания. Основные принципы сформулировали американский анестезиолог **Стюарт Хамерофф** и английский физик-математик **Роджер Пенроуз** в 1990-х годах. Вместе они составили модель, согласно которой активность мозга — это квантовый процесс, порождающий сознание, которое, в свою очередь, имеет волновой характер.

Сам термин «квантовая психология» появился в последнем десятилетии XX века. В США создан Институт квантовой психологии (основатели — [Стивен Волински](#) и Кристи Л. Кеннен).

Пенроуз и Хамерофф большое внимание уделяют особым микротрубочкам, находящимся в нейронах мозга, и считают, что именно в них происходят квантовые процессы, которые объясняют непредсказуемость человеческих [мыслей](#).

В 2020 году **Роджер Пенроуз** получил Нобелевскую премию по физике за открытие того, что образование чёрных дыр доказывает общую теорию относительности.

Хамерофф и Пенроуз пришли к выводу, что сознание связано со всей Вселенной. Согласно их идеям, если волны разума и волны физического объекта совпадают, человек начинает думать об этом предмете. При этом изменение мыслей может менять и свойства объекта. Таким образом сознание якобы прямо влияет на окружающий мир.

Квантовое вероятностное мышление наиболее ярко проявляется в работе правого полушария головного мозга. Доктор **Роджер Спири** исследовал особенности левого и правого полушария. За результаты данного исследования он был удостоен Нобелевской премии в 1981 году. Правому полушарию свойственно нелокальное, нелинейное, преимущественно интуитивное, чувственное и бессознательное восприятие мира. С позиции правого полушария отсутствуют видимые связи между причинами и следствиями, из этого следует состояние неопределенности будущего в силу множества непредсказуемых случайностей. Присутствует единовременный взгляд на все варианты исхода событий и выбор осуществляется практически сразу на основе внутреннего интуитивного чувства. Описанные признаки хорошо сочетаются с парадоксами квантовой механики.

Также акцент делается на всестороннее изучение фундаментальных процессов сознания. В США не так давно был создан институт квантовой, психологии основателями которого стали **Стефен Волински и Кристи Л. Кеннен**.

В 70-е гг. XX века академик **В. Чавчанидзе** писал о том, что сознания людей представляют собой своеобразный вид энергоинформационной материи, который подлежит научному описанию с позиций квантовой теории. Сознания людей находятся под управлением когерентных (взаимосвязанных) волн при этом люди объединяя свои сознания, создают более масштабные энергоинформационные сущности (душу общества или психоэмоциональные поля), которые влияют на процесс их эволюционного развития. В целом он утверждал, что любая мыслительная деятельность человека должна описываться квантово-волновыми законами.

Таким образом, можно выделить ряд основных задач, к решению которых следует стремиться квантовой психологии, если данная область знания будет претендовать на академический статус науки:

- 1) Научное освещение квантово-психологических принципов как интегральной системы знания, дающей ответы, на вопросы о глубинной природе мира и месте человека в нем;
- 2) Разработка теоретико-методологического аппарата квантовой психологии и обоснование ее научного статуса и места в системе других наук;
- 3) Определение общих и частных закономерностей квантовой психологии;

- 4) Выявление ключевых фундаментальных процессов сознания и их роли в квантово-психологическом устройстве мироздания;
- 5) Разработка собственных методов исследования и решения практических задач в квантовой психологии;
- 6) Разработка наиболее экологических и эффективных способов психотерапевтической помощи и раскрытия внутреннего потенциала личности.
- 7) Разработка квантово-психологических эталонов гармоничного и продуктивного развития личности человека в системе «Субъект-Вселенная».

3.Я-концепция личности

Понятия Я-концепция личности в социальной психологии

В строении личности есть стабильное ядерное образование – Я-концепция. Это связующая сила личности.

Слово «концепция» (лат. conceptio - единый замысел, ведущая мысль) означает систему взглядов на понимание явления. Следовательно, Я-концепция - неповторимая система взглядов, когнитивно-эмоциональный конструкт понимания себя, отношений к себе и миру. Это – «теория самого себя» (**Х. Ремшмидт**).

Следует отметить многозначность понятия «Я». В целом анализ научных работ позволяет наметить основные подходы исследователей к определению данного понятия.

Я-концепция - это:

1. «есть то, чем я обладаю». Смысл этого понятия ясно выразил **У. Джеймс**.
2. «есть то, каким меня хотят видеть». Для данной позиции характерна следующая мысль **Кули** о том, что мы видим наше лицо, фигуру и одежду в зеркале, интересуемся ими, поскольку все это наше, бываем довольны ими или нет в соответствии с тем, каким мы хотели бы их видеть. Развивая эту позицию, под Я-концепцией стали понимать совокупность всех представлений личности о себе, сопряженную с их оценкой (**И.С. Кон, С.Р. Пантеев, М. Розенберг и др.**);
3. «совокупность установок, направленных на самого себя...» (**Р. Бернс**), включающую структурные элементы: образ Я, самооценку, поведенческие реакции и ожидания (**Г.Г. Овчинникова, Е.Т. Соколова, В.А. Ядов и др.**).
4. система образов Я и образов человека, где «Я-образы постоянно меняются и никогда тот же образ не возникает дважды...».
5. система самовосприятий или «организованный, последовательный концептуальный гештальт, составленный из восприятий свойств «Я» или «меня» и восприятий взаимоотношений «Я» или «меня» с другими людьми и с различными аспектами жизни» (**К.Р. Роджерс**). В данном подходе понятие «Я-концепция» отражает характеристики, которые человек воспринимает как часть себя, т.е. часть поля восприятия.
6. неповторимость, уникальность «нейроструктурных основ индивидуального «Я» человека» (**В.Т. Бахур**).

Современной психологией Я-концепция рассматривается как неповторимая система представлений человека о самом себе.

Структура Я-концепции

Выделение описательной и оценочной составляющих позволяет **Р.Бернсу** рассматривать "Я концепцию" как свойственную каждому индивиду набор установок, направленных на самого себя. В большинстве определений установки подчеркивается три главных элемента:

1. Убеждение, которое может быть как обоснованным, так и необоснованным (когнитивная составляющая установки).
2. Эмоциональное отношение к этому убеждению (эмоционально-оценочная составляющая).
3. Соответствующая реакция, которая, в частности, может выражаться в поведении (поведенческая составляющая).

Применительно к Я-концепции эти три элемента установки можно конкретизировать следующим образом:

1. **"Образ Я"** - представление индивида о самом себе.

2. **Самооценка** - аффективная оценка этого представления, которая может обладать различной интенсивностью.

3. **Потенциальная поведенческая реакция**, то есть те конкретные действия, которые могут быть вызваны "образом Я" и самооценкой.

Кроме того, Р. Бернс описывает строение "Я концепции" в виде иерархической структуры, на вершине которой располагается глобальная "Я концепция", включающая всевозможные грани индивидуального самосознания. Глобальную "Я концепцию" он рассматривает как совокупность установок индивида, направленных на самого себя. По его мнению существует по крайней мере три основные модальности самоустановок:

1. **Реальное Я** - установки, связанные с тем, как индивид воспринимает свои актуальные способности, роли, свой актуальный статус, то есть с его 2 представлениями о том, каков он на самом деле.

2. **Зеркальное (социальное) Я** - установки, связанные с представлениями индивида о том, как его видят другие.

3. **Идеальное Я** - установки, связанные с представлениями индивида о том, каким он хотел бы стать.

В каждой из модальностей **Р.Бернс** выделяет следующие их аспекты: физическое Я, социальное Я, умственное Я, эмоциональное Я.

Представления, чувства или идеи, вступающие в противоречие с другими представлениями, чувствами или идеями индивида, приводят к дегармонизации личности, к ситуации психологического дискомфорта. Вслед за **Л. Фестингером** (1957) психологи называют такое состояние когнитивным диссонансом. Испытывая потребность в достижении внутренней гармонии, человек готов предпринимать различные действия, которые способствовали бы восстановлению утраченного равновесия.

В психоаналитической литературе описаны различные защитнопсихологические механизмы, среди которых можно назвать следующие.

Отрицание: если реальная действительность для человека преподносит неприятности, то он "закрывает глаза" и прибегает к отрицанию ее существования.

Рационализация: это способ разумного оправдания любых поступков и действий, противоречащих нравственным нормам и вызывающих беспокойство.

Проекция: собственные отрицательные качества человек бессознательно приписывает другому лицу, причем, как правило, в преувеличенном виде.

Я-концепция в различных психологических теориях

Уильям Джемс первым из психологов начал разрабатывать проблематику Яконцепции. Глобальное, личностное Я (Self) он рассматривал как двойственное образование, в котором соединяются Я-сознающее (I) и Я - какобъект (Me). Это - две стороны одной целостности, всегда существующие одновременно.

Одна из них являет собой чистый опыт (Я-сознающее), а другая - содержание этого опыта (Я- как объект). Личностное Я - это всегда одновременно и Я сознающее, и Я- как объект.

По мысли Джемса, Я- как объект - это все то, что человек может назвать своим. В этой области Джемс выделяет четыре составляющие и располагает их в порядке значимости: духовное Я, материальное Я, социальное Я и физическое Я.

Постулат У. Джемса гласит о том, что наша самооценка зависит от того, кем бы мы хотели бы стать, какое положение хотели бы занять в этом мире; это служит точкой отчета в оценке нами собственных успехов и неудач.

Чарлз Кули. Главным ориентиром для Я-концепции является Я другого человека, то есть представление индивида о том, что думают о нем другие. "Я-каким-меня-видят-другие"

и "Я-каким-я-сам-себя-вижу" весьма сходны по своему содержанию. Кули предложил теорию "зеркального Я", утверждая, что представления индивида о том, как его оценивают другие, существенно влияют на его Я-концепцию.

Джордж Мид. В соответствии с концепцией "зеркального Я" Ч. Кули Дж. Мид считал, что становление человеческого Я как целостного психического явления, в сущности, есть не что иное, как происходящий "внутри" индивида социальный процесс, в рамках которого возникают Я-сознающее и Я-какобъект. Ме - "обобщенный (генерализованный) другой", "Я-как-объект". Я трактуется Дж. Мидом скорее как импульсивная неупорядоченная тенденция психической жизни индивида. Я дает импульс к движению психической жизни; Ме направляет его в определенные рамки.

Эрик Эриксон об идентичности. Проблематика Я-концепции рассматривается Э. Эриксоном сквозь призму эго-идентичности. Идентичность эго-индивида возникает в процессе интеграции его отдельных идентификаций; поэтому важно, чтобы ребенок общался со взрослыми, с которыми он мог бы идентифицироваться. В теории Эриксона описаны восемь стадий личностного развития и соответствующих изменений эгоидентичности, охарактеризованы присущие каждой из этих стадий кризисные поворотные пункты и указаны личностные качества, возникающие при разрешении этих внутренних конфликтов.

Карл Роджерс. Основные положения теории Роджерса (1951, 1959) выглядят следующим образом:

1. Человек живет главным образом в своем индивидуальном и субъективном мире.
2. Я-концепция возникает на основе взаимодействия с окружающей средой, в особенности с социальной.
3. Я-концепция - это система самовосприятий.
4. Я-концепция выступает как наиболее важная детерминанта ответных реакций на окружение индивида.
5. Вместе с Я-концепцией развивается потребность в позитивном отношении со стороны окружающих.
6. В соответствии со взглядами Роджерса потребность в позитивном отношении к себе, или потребность в самоуважении, также развивается на основе интернализации позитивного отношения к себе со стороны других.
7. Поскольку позитивное отношение к себе зависит от оценок других, может возникнуть разрыв между реальным опытом индивида и его потребностью в позитивном отношении к себе.
8. Человеческий организм представляет собой единое целое и имеет лишь один внутренний мотив - тенденцию к самоактуализации.
9. Я-концепция представляет собой определенную систему. Изменение одного ее аспекта может полностью изменить природу целого.
10. Рассматривая понятие идеального Я, Роджерс полагает, что благодаря психотерапевтическому воздействию восприятие идеального Я становится более реалистичным и Я начинает больше гармонизировать с идеалом. Поведение рассматривается К. Роджерсом как попытка достичь согласованности Я-концепции.

К. Роджерс считает природу человека, по существу, позитивной, движущейся к зрелости, социализации и самоактуализации.

Теории "Я" в гуманистической психологии

Влиятельным психологом гуманистического направления является **Абрахам Маслоу**. В его теории "Я" особое значение придается присущей каждому человеку врожденной потребности самоактуализации - полном развитии своего потенциала. Согласно теории Маслоу, потребности самоактуализации могут быть выражены или удовлетворены только после того, как будут удовлетворены "нижние" потребности. А. Маслоу выстроил человеческие потребности в виде пирамиды. В основании пирамиды лежат основные физиологические потребности выживания. Уровнем выше находится потребность в безопасности. Следующей насущной потребностью становится потребность в

принадлежности. После того, как этого уровня удовлетворены, актуализируется потребность в уважении к себе. Все это дает человеку ощущение благополучия и довольства собой. Потребность в самоактуализации играет для человека не менее важную роль, чем перечисленные базисные потребности. "Человек должен стать тем, кем он может стать", - утверждает А. Маслоу.

4.Связь квантовой психологии с я концепцией личности

Зигмунд Фрейд в своих работах подчёркивал мысль о том, что человек гораздо беспомощней, чем мы предполагаем. Однако другие учёные доказали, что человек гораздо сильнее, чем он считает, и что исцеление его проблем, неврозов и других болезней зависит от того, научится ли он понимать это.

Так экзистенциальная психология **Виктора Франкла**, основанная на опыте в фашистских концлагерях, утверждает, что психическое и физическое здоровье человека зависит от его чувства цели. **Ассаджиоли** признал тот факт, что у человека есть сердцевина бытия – его "Я", и что, осознавая свои творческие возможности, человек может продвинуться к сверхсознанию. **Уильям Джеймс** в книге «О жизненных резервах» писал: «Человек... обычно живёт глубоко внутри своих границ; у него есть разнообразные способности, которые он обыкновенно не использует». Он утверждал, что центральная проблема человека – заядлая привычка неполноценности по отношению к нашему полному «Я».

Человек видит мир в том виде, в каком состоянии сознания он находится, т.е. материальный мир и сознание человека сопряжены. Их невозможно рассматривать отдельно, они оказывают прямое влияние друг на друга. Это легло в основу квантовой психологии, берущей свои корни в квантовой механике.

Она является неакадемическим направлением в психологии, рассматривающее видение реальности человеком, как зависящее от состояния нервной системы, шаблонов поведения, идей, жизненного опыта, самооценки. Квантовая психология направлена на изучение процессов сознания человека и обучение управлению своей жизнью.

РОБЕРТ АНТОН УИЛСОН:

КВАНТОВАЯ ПСИХОЛОГИЯ.

ЧАСТЬ IV. КОТ ШРЁДИНГЕРА И МЫШЬ ЭЙНШТЕЙНА.

ГЛАВА XVIII. МНОЖЕСТВЕННЫЕ «Я» И ИНФОРМАЦИОННЫЕ СИСТЕМЫ

Впериод с 1910 по 1939 год Чарли Чаплин во всех фильмах играл одну и ту же любимую зрителями роль маленького Бродяги, получившую мировую известность. В 1939 году Чаплин снял свой собственный фильм, «*Великий диктатор*», в котором роль Бродяги отсутствовала. Вместо этого Чаплин играл двух персонажей сразу — тирана (пародию на Гитлера) и еврея-портного, одну из жертв тирана. Зрители по всему миру (исключая Германию, в которой власти запретили прокат фильма) были расстроены и раздражены, жалуясь, что им не хватает маленького Бродяги. Но Чаплин, однажды избавившись от Бродяги, больше никогда не возвращался к этому персонажу. В последующих фильмах он сыграл множество ролей (серийного убийцы, доброго старика-актера из водевиля, свергнутого короля), среди которых больше никогда не было Бродяги. Люди хотели вновь увидеть Бродягу, но Чаплин продолжал создавать новые роли. (Предоставим последователям Юнга объяснять, почему перед тем, как избавиться от архетипа Бродяги, Чаплину пришлось сыграть две противоположные роли...)

Многим актёрам пришлось приложить не меньше усилий, чтобы избавиться

от отождествления их если не с определённой ролью, то с определённым типажом. Хэмфри Богарт в течение почти десяти лет играл негодяев — как правило, гангстеров, — прежде чем получил первую роль положительного героя. Гэри Гранту так и не удалось избавиться от типажа положительного — романтического или комического — героя. Даже когда Альфред Хичкок убедил его сыграть убийцу в *«Подозрении»*, киностудия одержала над ним верх, изменив концовку фильма таким образом, что персонаж Гранта оказался невиновен. Таких примеров можно привести много.

Вернёмся к «реальному миру». Если, например, один из членов семьи внезапно решит измениться, это вызовет возбуждение и тревогу среди остальных членов семьи. Такое явление известно семейным психиатрам: даже если происходящие изменения и являются желанными и долгожданными для остальных — например, алкоголик бросает пить, — они могут «дестабилизировать» всю семью, вплоть до того, что какой-нибудь другой её член начнёт испытывать клиническую депрессию, психосоматические симптомы или даже ударится в запой (как если бы семья «нуждалась» в алкоголике).

Похоже, что мы не только говорим и мыслим высказываниями вроде «Джон — старый брюзга», но и будем по-настоящему сбиты с толку и даже напуганы, если Джон вдруг станет дружелюбным и великодушным. (Зрители яростно отвергли прежде «обожяемого» ими Чаплина, как только он появился в роли женоубийцы в фильме *«Мсье Верду»*. Вероятно, они не отреагировали бы подобным образом, если бы эту роль сыграл Орсон Уэллс — актер, который написал её для себя и затем, оказавшись в немилости у голливудских воротил, продал Чаплину.)

Если бы диккенсовский Скрудж был реальным лицом, то происшедшие с ним изменения спровоцировали бы странное и неожиданное поведение у некоторых лиц из его окружения...

Забавно, что Чаплин однажды снял комедию о хаосе, создаваемом человеком, у которого явно отсутствует «тождественность» или «сущность», без которой немыслимы наши языковые программы, основанные на подлежащем и сказуемом. Речь идёт об *«Огнях большого города»*. В этом фильме маленький Бродяга встречает миллионера, обладающего двумя совершенно разными личностями: щедрого, сострадательного пьяницы и жадного, слегка параноидального трезвого человека. Бродяга и все остальные персонажи вскоре начинают проявлять поведение, которое могло бы показаться клиническим сумасшествием, если бы мы не были посвящены в неизвестный им секрет: переключение «личностей» миллионера определяется химическими процессами, происходящими в его головном мозге.

Русский мистик Гурджиев утверждал, что в каждом из нас уживаются разные личности. Сейчас эту поразительную идею разделяют многие учёные-психологи и нейрологи. Как указывает Гурджиев, «я», которое усиленно трудится, кажется отличным от «я», которое страстно и с наслаждением занимается любовью, а третье «я», которое иногда выходит из себя по незначительным поводам, кажется третьей личностью, и так далее. И в этом нет ничего метафизического, так как даже энцефалограммы позволяют это зафиксировать. Доктор Фрэнк Патнэм из Национального института здравоохранения обнаружил, что в экстремальных случаях множественной личности — а только такие экстремальные случаи и признает ортодоксальная психиатрия — каждой из «личностей» соответствует отдельный тип мозговых волн, как если бы исследователи переносили электроды с одного испытуемого на другого.

Доктор Росси определяет эти отдельные личности как *«ситуативные информационные системы»*. В трезвом и пьяном состояниях мы не только представляем две разные личности, как миллионер из фильма Чаплина, но и имеем разные информационные банки (разную память). Вот почему многие отмечают, что, протрезвев, не могут вспомнить события, происходившие с ними в пьяном состоянии, но эта память «чудесным образом» возвращается к ним во время следующего опьянения. Подобное явление ещё чаще возникает при употреблении LSD; никто не в состоянии вспомнить богатство ощущений, доставляемых этим

наркотиком, пока не будет принята следующая доза.

Эмоциональные состояния, похоже, являются частью замкнутого причинно-следственного контура химических процессов головного мозга. Сейчас, в 1990 году, наука, кажется, ещё неспособна прямо утверждать, что одна часть круга может «быть причиной» остальных. Теперь понятно, почему мы склонны вспоминать счастливые моменты нашей жизни, когда мы счастливы, и несчастливые — когда мы расстроены.

Отдельные «личности», или информационные системы, существующие в обычном человеке, делятся на четыре основные группы. Кроме того, у людей, которые занимаются тем или иным видом нейробиологического самоисследования (метапрограммирования), можно выделить ещё четыре дополнительные группы.

1. ОРАЛЬНАЯ СИСТЕМА БИОВЫЖИВАНИЯ

2. АНАЛЬНАЯ ТЕРРИТОРИАЛЬНАЯ СИСТЕМА

3. СЕМАНТИЧЕСКАЯ ВРЕМЯСВЯЗЫВАЮЩАЯ СИСТЕМА

4. СОЦИОСЕКСУАЛЬНАЯ СИСТЕМА

5. Как развивать квантовое мышление

Сабо дает такие рекомендации: перечисляйте аргументы так, как если бы каждый из них был истинным, даже если они и противоречат друг другу. Вы должны держать их в уме и допускать одновременно. Из этого следует, что если получается удерживать противоположные мысли и спокойно обдумывать их, значит, вы находитесь в позиции наблюдателя и начинаете мыслить квантово. Развивать наблюдателя помогают следующие шаги.

- Принимать любые события, эмоции и действия такими, какие они есть

Следует замечать, но не оценивать. Оценка и эмоциональная реакция на событие или идею сужают наш взгляд на нее. Поэтому необходимо забыть про осуждение, критику, навешивание ярлыков.

- Не впадать в крайности

К примеру, стоит исключить такие слова, как никогда, всегда. Необходимо осознать, что исключительно хорошего и плохого не существует, все зависит от отношения. Научиться видеть и хорошее и плохое помогает метод, который разработал Эдвард Де Боно. Он называется «плюс — минус — интересно». Метод позволяет обойти первоначальную реакцию на идею и заключается в том, чтобы описать хорошее, плохое и то, что является интересным, а значит, ни первым, ни вторым.

- Выходить из ситуации, представлять, что вы зритель

Роль участника лишает объективности. Находясь внутри проблемы, мы занимаемся микроменеджментом и не видим различные варианты решения вопроса, все аспекты проблемы. А значит, не можем собрать все в цельную картинку и эффективно на нее повлиять. Взгляд со стороны помогает быть фактологичным, менять свое отношение к ситуации, а затем и саму ситуацию. Один из экспериментов профессора психологии Итана Кросса показал, что смотреть со стороны помогает ментальный прием, который заключается в замене всего одного слова «я» на «ты» или на собственное имя. Другое, более позднее исследование с фМРТ-сканированием, подтвердило этот факт и показало, что размышление от первого лица активирует области мозга, связанные с «негативными процессами самореференции», в то время как мысли о себе в третьем лице этого не делают.

- Осознавать свои ощущения в теле, а также отслеживать проявление эмоций и мыслей в течение дня

Для осознания необходимо регулярно фиксировать состояние. Понимать, какие сейчас возникают ощущения: комфортные или нет, а также отслеживать причину, которая вызывает дискомфорт. Делать это помогают вопросы: что сейчас вижу, как это вижу, что понимаю про эту ситуацию. Но важно помнить, что этот процесс не рефлексия, а подведение итогов, которые позволяют наблюдать, делать выводы и в дальнейшем действовать.

- Отключать тотальный контроль

Невозможно контролировать все. Каждый день возникают события, на которые мы не можем повлиять, но заикливаясь на этом, мы начинаем еще больше тревожиться. Отключить тотальный контроль не означает, что следует плыть по течению, а подразумевает первоочередную роль наблюдения. Мы сделали все, что в наших силах, рассмотрели ситуацию под разными ракурсами и действуем. Квантовое мышление помогает лучше адаптироваться в мире, который меняется с огромной скоростью. Оно позволяет видеть шире, находить эффективные решения и меньше переживать.

6. Заключение

Заклячая свою работу хочу сказать что принципы квантового мышления похожи на «немаваси» — один из принципов менеджмента в Японии. О нем в своей [книге](#) «Дао Тойота» рассказал Джеффри Лайкер. Суть «немаваси» состоит в подготовке необходимой базы для принятия решений. Со стороны кажется, что на начальной стадии переговоров японцы будто отстраняются от обсуждений и ничего не предлагают. Но это не так. В Японии избегают споров и ценят вклад каждого в общий мыслительный процесс. Поэтому сначала знакомятся со всеми точками зрения, предложениями. И после того как услышат все возможные мнения, сравнивают их, комбинируют и формулируют свою позицию, предлагают эффективные идеи.

Таким образом, квантовое мышление помогает исследовать все стороны проблемы, позволяет нестандартно реагировать на любые перемены и тем самым находить потенциал даже в неопределенности. К слову, такой тип мышления эффективен не только при развитии бизнеса и принятии управленческих решений, но и в повседневной жизни.

Список использованных источников

1. Липецкий, Н. Н. Квантовая парадигма в системе нового психологического знания / Н. Н. Липецкий. — Текст : непосредственный // Молодой ученый. — 2012. — № 3 (38). — С. 328-333. — URL: <https://moluch.ru/archive/38/4478/>
2. Глуханюк Н.С. Практикум по психодиагностике: учеб. пособие – 2-е изд., переруб. и доп. – М.: Издательство Московского психолого-социального института, 2005. – 216с
3. Уилсон Р. Квантовая психология. -Киев:София, 1998.-224с.
4. Петренко В.Ф., Супрун А.П. Теоритические и методологические проблемы психологии: взаимосвязь квантовой физики и психологии сознания // Психологический журнал. – 2014.- Т.35, №6. – С. 69-86.
5. Корнилова Т.В., Смирнов С.Д. Методологические основы психологии. – СПб.: Питер, 2007. – 320с.
6. Красильников Г.Т. “Психическая реальность” в психотерапии // Психотерапия. – 2009. - № 2. -С. 21-26.

СТУДЕНТТЕРІНІҢ ӘЛЕУМЕТТІК ИНТЕЛЛЕКТ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Серғазы Балнұр Дайрабайқызы

balnur.sergazy@bk.ru

Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ, «Психология» мамандығының 3 курс студенті,

Астана, Қазақстан

Ғылыми жетекші – Аубакирова Ж. К.

Кіріспе

Адамдардың қарым-қатынасы мен мінез-құлқы процесін түсіну, әртүрлі қарым-қатынас жүйесіне бейімделу ерекше психикалық қабілетпен - әлеуметтік интеллектпен

анықталады, мұнда мінез-құлық, қарым-қатынас пен қарым-қатынастың тиімділігі коммуникативтік және интеллектуалдық қабілеттердің өзара байланысты дамуымен көрінеді.

Қоғамда болып жатқан өзгерістер адамның әлеуметтік ортамен қарым-қатынаста тұлғалану мәселесін шиеленістіріп жіберді. Бұл мәселені шешу белсенді әлеуметтік-мәдени бейімделу қабілетінің дамуына байланысты. Дүниеге, бір-біріне қарым-қатынас нормалары жүйесінің ассимиляциясы тұлғаның әлеуметтік интеллект сияқты қасиетінің көрінісімен анықталады. Өз кезегінде, әлеуметтік интеллект адамның өзіне деген көзқарасын қалыптастыру, өз қызметінің нәтижелерін болжау, өзінің мінез-құлқын және басқалардың мінез-құлқын түсіну қабілетінен көрінетін тұлғаның жеке-жеке қасиеті.

Интеллект жұмысы адамға «әлем суретінің» әртүрлі нұсқаларын салуға мүмкіндік береді. Тұлғаның интеллектуалдық даму деңгейінің критерийлері адамның шындықты қалай қабылдайтынына, түсінетініне және түсіндіретініне байланысты – жағдайды интеллектуалдық меңгерудің ерекшеліктері осыған байланысты, сәйкесінше осы жағдайдағы мінез-құлық ерекшеліктері.

Бірақ бұл интеллект адамның қоршаған ортаға бейімделу механизмі ғана дегенді білдірмейді. Әлеуметтік интеллект – адамдардың мінез-құлқын дұрыс түсіну қабілеті. Бұл қабілет тұлғааралық тиімді әрекеттесу және табысты әлеуметтік бейімделу үшін қажет.

Зерттеу нысаны: студенттердің әлеуметтік интеллектісі.

Мақсаты: студенттердің әлеуметтік интеллект ерекшеліктерін сипаттау.

Гипотеза. Әлеуметтік интеллект пен студент үлгерімі арасында байланыс бар: әлеуметтік интеллект деңгейі неғұрлым жоғары болса, оқу үлгерімі соғұрлым жоғары болады.

Тапсырмалар:

а) әлеуметтік интеллект мәселелерін, оның психологиядағы түрлерін, сонымен қатар әлеуметтік интеллект заңдылықтарын қарастыру.

б) студенттік кезеңдегі әлеуметтік интеллекттің ерекшелігі, бірінші курс студенттерінің әлеуметтік интеллект деңгейін қарастыру.

с) студенттер арасында әлеуметтік интеллектіні дамыту бойынша ұсыныстар әзірлеу.

а) Қазіргі ғылымдағы әлеуметтік интеллект мәселесінің жағдайы

Тұлғаны ойдағыдай дамыту, қалыптастыру және жүзеге асыру үшін ең маңызды қасиеттердің біріне, яғни қоршаған ортамен тиімді әрекеттесе білуге ие болу керек. Әлеуметтік интеллект қазіргі уақытта зерттелу және даму сатысында тұрған қазіргі психологияның концепциясы. «Интеллект» терминінің нақты анықтамасын тұжырымдауға тырысқан ғылыми психологтар әртүрлі маңызды қиындықтарға тап болады. Бұл сөздің өзі латынның «intellectus» сөзінен шыққан, ол «түсіну», «білім», «ақыл» дегенді білдіреді. Бастапқыда бұл термин адам психикасының тек қана рационалды психикалық функцияларын білдірсе, бүгінде ол жалпы когнитивтік процестерді қамтитын жалпы термин ретінде қарастырылады.

Интеллект психологиясы туралы алғаш рет ежелгі дүниенің философиялық мектептерінде айтылады. «Интеллект» терминінің өзін Цицерон енгізген (латынның «intelgentia» – түсіну қабілеті). Аристотель мен Платон еңбектерінде интеллект ерекше орынға ие болды, мұнда «ақыл», «жалпы сезім» ұғымдары бөлініп шықты.

Ғылыми ұғым ретінде «интеллектті» Ф.Гальтон (19 ғ. аяғы) енгізді. Оның пікірінше, интеллектуалдық қабілеттердің барлық спектрі генетикамен анықталады, ал дамудың сыртқы жағдайлары ретінде оқытудың, тәрбиелеудің рөлі екінші дәрежелі деп танылды. Бұл көзқарас көптеген жылдар бойы психологиялық концепциялардың даму бағытын анықтады.

Жеке тұлғаның интеллектінің табиғаты мен дамуын өз зерттеулерінде Д.Векслер, Ф.Вернон, Р.Глейзер, Дж.Кэмпбелл, Р.Б. Кэттел, К.Спирмен, П.Хамфри, және т.б. қосқан.

Дж.Гилфордтың пікірінше, интеллект – қабылданған ақпаратты өңдеу қабілеті (ақпарат адамның қабылдауының барлық спектрін білдіреді).

Р.Сельман әлеуметтік интеллекттің қалыптасуын жеке тұлғаның әлеуметтенуі жағдайында қарастырды. Онтогенездегі әлеуметтік интеллекттің дамуын бақылай отырып, ол әлеуметтік өзара әрекеттестіктің 4 желісін бөліп көрсетті:

- 1) өзін-өзі түсіну;
- 2) жақын достық;
- 3) құрдастарымен қарым-қатынас;
- 4) ата-анамен қарым-қатынас.

«Әлеуметтік интеллект» терминін анықтауға көзқарастардың әртүрлілігі оның құрылымының анық еместігін көрсетеді. Сонымен қатар, бұл терминнің анықтамаларында бірнеше ортақ тармақтарды бөліп көрсетуге болады:

- тәсілдердің көпшілігі әлеуметтік интеллекті қабілет ретінде түсіндіреді, сондықтан ол белгілі бір қызметпен байланысты және тұлғалық формацияны білдіреді;
- ғалымдар әлеуметтік интеллект жалпы интеллектке тәуелсіз екенін мойындайды;
- әлеуметтік интеллект – қабілеттер жиынтығынан тұратын күрделі құрылымдық формация;
- бұл қабілеттердің субъектісі болып оқиғалар арасындағы қарым-қатынастарды орнату болып табылады. Психологиядағы эмпирикалық зерттеулер әлеуметтік интеллект мәселесін негізінен әлеуметтік интеллект ерекшеліктері мен адамның психологиялық қасиеттерін, сондай-ақ жалпы интеллект және оның құрамдас бөліктерімен байланысын зерттеу тұрғысынан қарастырады.

б) Студенттік кезеңдегі әлеуметтік интеллекттің ерекшелігі

Студенттік шақ – адамның физикалық жетілуінің аяқталуы, оның өзіндік сана-сезімінің тез өсуі, дүниетанымының қалыптасуы, мамандық таңдауы, ересек өмірге қадам басу кезеңі. Бұл адамның жастық шақ пен есейген жас аралығындағы өмірінің кезеңі. Отандық психологияда жасөспірімдік шақты тұлғаның, оның жеке басының және даралығының дамуындағы дербес кезең ретінде қарастыру әдетке айналған.

Студенттік кезеңнің жас шектеулері шартты болып табылады және шамамен 17-18 - 22-23 жас аралығына түседі. Психологияда бұл жас кезеңін әртүрлі авторлар әр түрлі анықтайды: жасөспірімдік кезең, жастық шақ, ерте жастық шақ, ерте жетілу және т.б.

В.И. Слободчиков, Студенттік кезеңінің соңғы кезеңі - жекелендіру. «Студенттік кезеңнің негізгі белгілері - өзіндік рефлексия, өзінің жеке даралығын сезіну, өмірлік жоспарлардың пайда болуы, өзін-өзі анықтауға дайын болу, өз өмірін саналы түрде құруға бағдарлану және өмірдің әртүрлі салаларында біртіндеп өсу». Бұл жас рефлексия мен интроспекциямен сипатталады.

Студенттік кезең эмоционалды қозғыштығының жоғарылауымен сипатталады (теңгерімсіздік, көңіл-күйдің кенеттен өзгеруі, мазасыздану және т.б.).

Студенттік кезеңде эмоционалдылықтың дамуы адамның жеке-жеке қасиеттерімен, оның өзіндік санасымен, өзін-өзі бағалауымен тығыз байланысты.

Тұрақты өзіндік сананың қалыптасуы және «Мен» тұрақты бейнесі – студенттік кезеңнің орталық психологиялық негізі, адамның ішкі дүниесінің ашылуы байқалады. Тұлғаны табу процесі студенттік кезеңде орын алады және өзіндік сананың маңызды өзгерістерімен, атап айтқанда оның когнитивтік және эмоционалдық аспектілерімен және жеке тұлғаның өзін-өзі реттеу жүйесімен көрінеді.

В.Перри (1970) студенттің ойлауын дамытудың келесі кезеңдерін анықтады:

1. Бастапқы дуализм – әлемді ақ пен қараға, жақсылық пен зұлымдыққа бөле отырып, бір ғана шындықты іздеумен сипатталатын әлемді авторитарлық дуалистік жолмен түсіндіру. Бұл пайымдаулардың жастық максимализмінде және мінез-құлықтың өткірлігінде көрінеді.

2. Концептуалды релятивизм – әртүрлі бәсекелес көзқарастарға төзімділік, бір құбылысты (жағдайды) әртүрлі позициялардан қарастыра білу.

3. Өзіндік құндылықтарды, көзқарастарды және өмір салтын таңдаудағы өз бетінше таңдалған ұстаным мен жауапкершілік. Автордың көзқарасы бойынша мұндай өзгерістер тізбегі ерте есейген кездегі интеллектуалдық дамуды сипаттайды.

Студенттік кезеңде әлеуметтік интеллекттің қалыптасуы жүреді, ол адамның өмірінің барлық саласында көрінетін қасиет.

Әлеуметтік психологияда «әлеуметтік интеллект» термині әлеуметтік қатынастардың интеллектісі мен субъектілік қатынастардың интеллектісі ұғымдарын ажырату үшін қолданылады. Осы екі танымдық форманың қалыптасуы психикалық дамудың екі жоспарында жүреді. Д.Б. Эльконин, айтуынша, біріншісі баланың әлеуметтік ортада өмір сүру жағдайларын игерту, рөлдік ойындарда әлеуметтік қарым-қатынас дағдыларын, нормаларды, бағалауларды, қабылданған мінез-құлық формаларын меңгеру процесінде жүзеге асырылады. Екіншісі пәндік қарым-қатынастар саласындағы білім мен дағдыны меңгерумен байланысты. Психикалық даму процесінде бұл интеллектуалдық компоненттердің өзара әрекеті күрделі болып табылады. Субъект-субъект қатынастарының интеллектісі объектілік қатынас субъектісінің интеллектінен шығатыны анық. Оның ең қарқынды дамуы жасөспірімдер мен жастарда байқалады.

В.Н. Куницына (2001) студенттердің әлеуметтік интеллект деңгейі неғұрлым жоғары болса, соғұрлым өзін-өзі реттеу, өзіне деген сенімділік, әсер ету қабілеті дамитынын дәлелдеді. Ал, керісінше студенттердің әлеуметтік интеллект деңгейі неғұрлым төмен болса, онда ұялшақтық, рефлексивтілік, агрессивтілік адам жалғыздықтан зардап шегеді, өзін-өзі бағалауы төмен, конфликті, невротикалық, психикалық және физикалық шаршаған және т.б. белгілері айқын болады.

Әлеуметтік интеллекті дамыған студент адамдардың мінез-құлқы туралы максималды ақпаратты ала алады, вербалды емес қарым-қатынас тілін түсінеді, адамдар туралы тез және дәл пайымдай алады, белгілі бір жағдайларда олардың реакцияларын сәтті болжай алады, қарым-қатынаста көрегендік танытады, өзгелерге қарағанда бір нәрсені жасау кезінде сәтті бейімделуге, оңтайлы психологиялық климатты сақтауға, болашақ кәсіби қызметке көбірек қызығушылық танытуға, тапқырлыққа және шығармашылыққа ықпал етеді.

Бірінші курс студенттерінің әлеуметтік интеллект деңгейі

Психологиялық бейімделу үш кезеңнен тұрады:

- жаңа оқу орнымен, студенттің құқықтары мен міндеттерімен және оқудың нақты басталуымен танысу;

- университет ережелерімен танысу және сақтау;

- оқытуды жетілдіруге мазмұнды және шығармашылық көзқарас.

Бірінші курс студенттерінің университетте оқуға бейімделуі әртүрлі жолмен жүреді. Кейбір студенттер бұл кезеңнен дерлік еш қиындықсыз өтеді, олар тез және оңай жақсы нәтижелерге жетеді, бірақ олардың көңіл-күйі айтарлықтай өзгермейді. Басқалары психикасы мен мінез-құлқын өзгерткеннен кейін оқу бағдарламасын меңгереді. Бірақ бұл кезеңді ұзақ және ауыр бастан кешіретін студенттер де бар, бұл әл-ауқаттың өзгеруімен, физикалық және психологиялық көрсеткіштердің нашарлауымен бірге жүреді. Психикалық бұзылулар тұлғаның қалыптасуына ықпал етпейді және оқуды қаламағандықтан университеттен шығарылуы мүмкін. Егер студенттермен мектеп оқушыларына жүргізілетін оқу жағдаяттарының барлық түрлерін үлгілеу бойынша алдын ала жұмыс жасалса, бейімделу процесі тезірек жүреді.

Одан әрі нәтиже студенттердің көпшілігіне, туындаған қиындықтарға төтеп беру қабілетіне, мінез-құлқын бақылауға байланысты. Екінші жағынан, университетте оқу процесі жас адам өмірінің жаңа кезеңі болып саналып, білім берудің формалары мен әдістері өзгеріп, қызметтің көлемі мен сапасына күшейтілген талаптар қойылады.

Бұл кезеңнің маңызды аспектісі білім беру мекемесінің өзгерген әлеуметтік-мәдени, ақпараттық және білім беру ортасына бейімделу қажеттілігі болып табылады. Бейімделу кезеңінде бірінші курс студенті кейіннен өзекті әлеуметтік мәселелерді сәтті шешу үшін

кажет болатын құзыреттер мен іс-әрекет алгоритмдерін меңгеруі керек, яғни студенттердің әлеуметтік бейімделу құзыреттілігі қалыптасады.

Студенттік өмір сапасы бірінші курста анықталады, сондықтан бірінші курс студентінің өмірге және оқуға ойдағыдай бейімделуі әрбір студенттің кейінгі тұлға, болашақ маман ретінде қалыптасуының кепілі болып саналады. Жаңа оқу орнына келген жаста белгілі бір қалыптасқан көзқарастар, стандарттар бар, олар оқытудың басында өзгеріп, құлдырай бастайды.

Бірінші курс студенттерінің әлеуметтік-психологиялық бейімделуін жеделдету шаралары ретінде топтық топтастыру шаралары қолданылады; қала және оқу орны бойынша экскурсиялар; жатақханада тұратын 1 курс студенттерінің өмірін ұйымдастыруға көмек көрсету; бірінші курс студенттерін факультеттің, университеттің қоғамдық өміріне тарту және т.б.

с) Студенттердің әлеуметтік интеллектісін дамыту бойынша ұсыныстар

Жасөспірімнің бейімделу қабілетін арттыру үшін көбінесе оның коммуникативті дағдыларын дамыту ұсынылады. Ұсынылып отырған бағдарлама жасөспірімдердің әлеуметтік интеллектісін дамытуға бағытталған. Тәжірибенің жаңалығы адамның іс-әрекетін, вербалды және вербалды емес өрнектерді түсінуді қамтамасыз ететін интеллектуалдық қабілеттер жүйесін дамыту арқылы (яғни, әлеуметтік интеллектті дамыту) жасөспірімнің әлеуметтік жағдайларға бейімделуінде.

Жеке тұлғаның әлеуметтік бейімделуі қоғамның бүкіл дамуының өзекті мәселесі болып табылады, өйткені адам басқа адамдардан тұратын әлемде өмір сүруге мәжбүр. Сонымен бірге ол қоғамның жеке өкілдерімен де, адамдар тобымен де араласады. Ал бұл әрекеттестік табысты болуы үшін адам белгілі бір қоғамда қабылданған мақсаттар мен нормаларды біліп, ескеруі, белгілі бір қалыптасқан ережелерді сақтауы, тиімді мінез-құлықтарды табуы керек.

«Тұлғааралық қарым-қатынастағы көрегендіктің» қалыптасуы жасөспірімдер үшін әлі де тым шектеулі тәжірибені қалыптастыруы маңызды. Жасөспірімдік шақта адамның өз іс-әрекетін саналы түрде реттеу, басқа адамдардың сезімдерін, мүдделерін есепке алу және оларға өз мінез-құлқында назар аудара білу негіз болғанымен, бұл негіздердің қалыптасуы үшін жасөспірімнің белсенді араласуы, құрдастарымен және ересектермен белгілі бір қарым-қатынасты қамтамасыз ететін қоғамдық пайдалы іс-әрекеттің алуан түрлерінің орындалуы.

Тиімді бейімделу механизмдерін анықтап, жасөспірімдердің бейімделу мүмкіндіктерінің артуына әкелетін арнайы бағдарламаларды жасау қажет. Бұл бағдарламалар оқытуды және жеке түзету жұмыстарын қамтуы мүмкін. Жеке түзету сабақтарын өткізу кезінде нейролингвистикалық бағдарламалау әдістерін, символдық драма мен психодрама элементтерін, ертегі терапиясының әдістерін қолданған тиімді.

Қорытынды

Біздің теориялық талдауымыз көрсеткендей, қазіргі уақытта психология ғылымында әлеуметтік интеллектті зерттеу мәселесіне ғалымдар ерекше назар аударып отыр, бұл қазіргі заманның даму ерекшеліктеріне байланысты. Әлеуметтік интеллектті зерттеу өте маңызды және өзекті теориялық және практикалық міндет болып табылады, атап айтқанда, студенттердің әлеуметтік интеллектінің дамуын зерттеу.

Әлеуметтік интеллект – жастардың тұлғалық, кәсіби, әлеуметтік әлеуетінің деңгейін негізінен анықтайтын әлеуметтік дамудың ең маңызды факторы. Бұл жас студенттердің өздерінің кәсіби басымдықтарын өз бетінше анықтауға, өмірлік траекторияны таңдауға, өзін қоғамның мүшесі ретінде сезінуге, өмірдегі орны мен мақсатын түсінумен қатар өзін және мүмкіндіктерін түсінуі керек. Бұл адамның жетістігін, оның әлеуметтік бейімделуін және көшбасшылық қасиеттерін дамытуды анықтайтын жетекші факторлардың бірі ретінде әлеуметтік интеллекттің даму ерекшеліктері ерекше мәнге ие болатын жаңа, «ересек» өмірге кірудің қиын сәті.

Пайдаланған әдебиеттер

1. Андреева Г.М. Социальная психология: учебник для вузов. – М., 2010.
2. Андриенко Е.В., Социальная психология. М.: Издательский дом «Академия», 2010
3. Баблюян Н.В. Социальный интеллект российской студенческой молодежи. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата социологических наук. Ростов-на-Дону. 2012 г.
4. Геранюшкина Г.П. Социальный интеллект: методики оценки и развития: монография / Г.П. Геранюшкина. - Иркутск: Байкал. гос. ун-т экономики и права, 2003.
5. Гиппенрейтер Ю.Б. Введение в общую психологию. М.: АСТ, 2013.
6. Гоулман Д. Эмоциональный интеллект. М.: АСТ: АСТ МОСКВА; Владимир: ВКТ, 2009.
7. Кулагина И.Ю. Возрастная психология: Полный жизненный цикл развития человека. Учебное пособие для студентов ВУЗ. - М.: ТЦ Сфера, 2005.
8. Стернберг, Р. Практический интеллект. – СПб., 2002.
9. Гилфорд, Дж. Три стороны интеллекта // Психология мышления / под ред. А.М. Матюшкина. – М., 1965.

ОӨЖ 159.9

МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДАҒЫ ОЙЛАУДЫҢ ЛОГИКАЛЫҚ ФОРМАСЫ

Серікбек А.

azhar.serikbek@bk.ru

Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Психология білім беру бағдарламасы, 4 курс студенті
Астана, Қазақстан

Ғылыми жетекші – пс.ғ.к. Б.Ш. Байжуманова

Бала әлем деңгейіндегі ақпараттық шексіз кеңістіктің құрбаны ма, әлде ақпараттану арқылы психиканың дамуының қайна көзі ме? Қазіргі кезде балалардың ең тартымды ойыншығы – телефон, планшет немесе ютуб арнасындағы көптеген түрлі сипаттағы сюжеттік фильм немесе ойындар. Бесіктен белі шықпаған баланың ата-анасынан ұялы телефонды тартып алудың манипуляциялық техникасын жақсы меңгерген. Балалар жыламас үшін, ересектерді мазаламас үшін, үйге қонақтар келгенде үйдегілерді мазаламас үшін осы «ойыншықты» беріп қоямыз. Ала бұл баланың қаншалықты ойлау формасын, ойлау бағытына әсер етіп жатқандығына мән беріле бермейді. Экрандағы өте қызықты ситуациялар, тартымды бейнелер, кейіпкерлердің мәнсіз әрекеттері баланы баулап алған. Тартымдылық күші өте тартымды медиаресурстық құралдар баланың барлық әрекеттерінің орнын басып отыр. Осы орайда мектеп жасындағы балалардың ойлауының дамуының сензитивтілігін ескерсек, онда балалармен аса мұқият жұмыс істеу керектігі басты қажеттілік болып отыр.

Сәбилік шақ баланың ойлауының дамуындағы сензитивті кезең болып табылады. Балалар сыртқы дүние заттары мен құбылыстарын бағдарлау іс-әрекетінің көмегімен сол заттар мен құбылыстар арасындағы байланыстар мен қатынастар орнатуды талап ететін мәселелерді шешуді үйрене бастайды. Байланыс заңдылықтарын негізінде пайда болған бейнелерді пайдалана отырып қарапайым ойлау іс-әрекеттерінің көмегімен ойша шешуге көшеді. Басқаша айтқанда, ойлаудың көрнекі іс-әрекет формасы негізінде ойлаудың көрнекі бейнелі формасы қалаыптаса бастайды. Сонымен бірге балалардың практикалық іс-әрекеті тәжірибесіне негізделген және сөз арқылы тұрақтанып бекіген алғашқы қорытындылар қалыптасады. Сәбилік шақтың аяғында бала заттар мен бейнелерді өзге заттардың белгілері, баламалары ретінде қолдануын игере бастаған кезде сана-сезімнің белгілік функциясын игерудің бастамасы айқындалады.

Мектепке дейінгі балалық шақта заттардың, құбылыстардың, іс-әрекеттердің арасындағы байланыстар мен қатынастарды бөлу мен пайдалануды талап ететін күрделі де сан алуан міндеттерді баланың шешуіне тура келеді. Ойын әрекетінде, сурет салуда, құрастыруда, жапсыруда, оқу мен еңбек тапсырмаларын орындауда бала үйреніп алған іс-әрекеттерді жай ғана пайдаланып қоймайды, жаңа нәтижелер ала отырып, олардың тұрақты түрін өзгертеді. Балалар саздың ылғалдық дәрежесі мен оның жапсыруға бейімділігін, құрылым формасы мен оның орнылықтылығын, допты соққан күш пен оның еденнен жоғары секіру күшіні, құбылыстардың, іс-әрекеттердің арасындағы байланыстар мен қатынастарды бөлу мен пайдалануды талап ететін күрделі де сан алуан міндеттерді баланың шешуіне тура келеді. Балалар саздың ылғалдық дәрежесі мен оның жапсыруға бейімділігін, құрылым формасы мен оның орнылықтылығын, допты соққан күш пен оның еденнен жоғары секіру күшінің дәрежесі арасындағы т.б. байланыстарды табады және пайдаланады. Дамып отыратын ойлау балаларға өздерінің іс-әрекеттерінің нәтижелерін алдын ала көріп, жоспарлауға мүмкіндік береді.

Ойлаудың әуестігілігі, танымдық ынталары дамыған сайын балалар өздерінің практикалық іс-әрекеттерінен шығатын міндеттердің аумағынан аспайтын қоршаған дүниені тану үшін кеңірек пайдаланылады.

Бала алдына *танымдық* міндеттер қоя бастайды, байқалған құбылыстарға түсінік іздестіреді. Мектеп жасына дейінгі балалар өздерін қызықтырған мәселелерді түсіну үшін өзіндік эксперименттер «жасауға кіріседі, құбылыстарды бақылайды, оларды талқыға салып, қорытындылар жасайды».

Балалар өз тәжірибелерімен байланысы жоқ құбылыстар жөнінде, олар туралы үлкендердің әңгімелерінен де, өздері оқып берген кітаптардан да пікірлесу мүмкіндігін алады.

Мектепке дейінгі бала әрекетінің жаңа түрлерін, үлкендердің оған қойған жаңа талаптарын игерудің ықпалымен баланың алдында бір нәрсеге зейінін шоғырландыру және оған зейін қою, материалды есте ұстау және содан кейін оны жаңғырту, ойынның, суреттің т.б. ой желісін құру сияқты жаңа ерекше міндеттер пайда болғанда ғана бетбұрыс жасалады. Осы міндеттерді шеше білу үшін бала үлкендерден үйренген тәсілдердің қайсыбірін пайдаланады. Міне, сонда ғана зейіннің, естің, қиялдың арнайы іс-әрекеттері қалыптаса бастайды, осылардың арқасында еркін, алдын ала ойластырылған сипатқа ие болады.

Логикалық ойлауды дамыту үшін іс-әрекеттерді нақтылы заттар мен жағдайлардың орнына белгілер түріндегі сөздер, сандар арқылы игерудің алғы шарттары, бұрын айтылғандағыдай, сәбилік шақтың соңында, бала санасының белгілер функциясы қалыптаса басталғанда қаланады. Бұл уақытта бала бір затты белгілеуге өзге бір заттың, суреттің, сөздің көмегімен оның орнын ауыстыруға болатындығын түсіне бастайды. Әйтсе де сөз бен белгілердің басқа түрлерін бала өздігінен ойлау міндеттердің шешуге қолдана алмайды. Көрнекі-әсерлі және әсіресе көрнекі-бейнелі ойлау сөйлеумен тығыз байланысты.

Сөйлеудің көмегімен үлкендер баланың іс-әрекеттеріне басшылық жасай алады, олардың алдына практикалық және танымдық міндеттер қояды, оларды шешудің тәсілдерін үйретеді. Баланың өзінің сөйлеу арқылы айтып жеткізетіндері, бұлар әлі практикалық амалдарды алдын ала ескертусіз сүйемелдеп жүргенде, осы іс-әрекеттің өту барысы мен нәтижелерін баланың түсіне білуіне жағдай жасайды, міндеттерді шешудің жолдарын іздестіруге көмектеседі. Сөйлеу жоспарлаушы функцияға ие болғанда оның мәні бұрынғыдан да арта түседі. Бұл арада бала естіртіп ойлайтын сияқты. Әйткенмен бала шындығында бұл кезеңде де өзінің ойлау іс-әрекетінде сөзбен емес, бейнелермен пайдаланады. Бұл балалар алдарынан шығатын көбіне ойлау іс-әрекеттерін орындауды талап ететін міндеттерді шешетіндіктен және өз ойын сөзбен айтып жеткізе алмайтын жағдайларда көрінеді. Мысалы, мектепке дейінгі 4, 5 жастағыларға әдейі бұрын бұзып қойған ойыншықтарды бергенде, көп жағдайда бұзылудың себебін дұрыс анықтап, оларды жөндей білді, бірақ неліктен солай істелгенін сөзбен айтып бере алмады, тек ойыншықтардың болмашы белгілерін көрсетті. Осындай жағдай кнопканы баса отырып, қуыршақты ойыншық

қаланың ішімен жүргізетін ойын ойналғанда да болады. Балалар қуыршақтың қимылын басқаруды жақсы үйреніп алды, оларды тағайындалған орындарға мүлтіксіз дұрыс жеткізді, бірақ әдеттегіше жеке кнопкалар қуыршақтың қозғалыстарымен қалай байланысқанын айтып бере алмады.

Сөз бейнелерді пайдаланбай-ақ ақыл-ой мәселелерін шешуге мүмкіндік беретін дербес ойлау құралы ретінде қолданыла бастауы үшін бала адамзат жасаған *ұғымдарды* сөз арқылы бекіген заттардың белгілері мен болмыс құбылыстарының жалпы әрі маңызды белгілері жөніндегі білімдерді игеруі тиіс.

Балаларда бар түсініктер өздігінен ұғымдарға айнала алмайды. Ұғымдарды қалыптастыру үшін түсініктерді пайдалануға болады. Ұғымдардың өзінде және оларды қолдануға негізделген ойлаудың логикалық формаларын да балалар ғылыми білімдер негіздерін игеру барысында меңгереді.

Ұғымдардың жүйелі меңгеру мектептегі оқу процесінде басталады. Бірақ кейбір ұғымдарды мектепке дейінгі ересек балалар арнайы ұйымдастырылған оқыту жағдайларында үйреніп алатындығын зерттулер көрсетті. Мұндай оқыту алдымен оқылатын материалдарға балалардың ерекше сыртқы бағдарлау іс-әрекеттері ұйымдастырылады. Бала бұл үйретуден өз іс-әрекеттерінің көмегімен заттардан және олардың қатынастарынан ұғымның мазмұнына кірерліктей басты белгілерді айыра білуге керекті әдістер мен құралдарды алады. Мектепке дейінгі баланы мұндай әдісті дұрыс қолдануға және алынған нәтижені оған түсінікті схемалық формада ұстап қалуға үйретеді.

Ұғымның бұдан әрі қалыптастырудың барысы баланың сыртқы бағдарлау іс-әрекеттерінен ойша іс-әрекеттерге өтуді ұйымдастырудан тұрады. Мұнда сыртқы құралдар сөздік белгілермен алмастырылады.

Ұғымдар жасалуда көрнекі-бейнелі ойлауды меңгергенге қарағанда сыртқы бағдарлау іс-әрекеттерінің формасы ғана өзгеріп қоймайды, бой үйрену процесі де басқаша сипатта болады. Нақтылы іс-әрекетті сөз арқылы толықтай ой жүгіртумен алмастыру, сол іс-әрекеттің барлық негізгі кезеңдерін сөз арқылы толықтай ой жүгіртумен алмастыру, сол іс-әрекеттің барлық негізгі кезеңдерін сөз арқылы көз алдына елестету бала міндетті саты бола бастайды. Ақырында, пікір айту есіттіріліп емес, іштей жүргізіле бастайды, пікір айту азая келеді де дерексіз логикалық ойлау іс-әрекетіне айналады. Мектепке дейінгі шақта баланың дерексіз логикалық ойлау іс-әрекеттерінің ерекше түріне математикалық сандармен және таңбалармен жасайтын амалдар жатады. Сөздерді қолдану сияқты балалардың сандармен математикалық таңбаларды қолдануы да логикалық ойлаудың тиісті формаларының меңгерілгендігін көрсете бермейді. Бала сандар мен математикалық таңбаларды нақтылы заттардың топтарымен немесе сондай заттар жөніндегі түсініктерді орындайтын іс-әрекеттермен бпйланыстыра, бөле және біріктіре отырып қолдана алады. Бірдей жастағы балалар сандардың қолдану мен есептеудің қарарпайым арифметикалық есептерді шығарудың түрлі тәсілдерін қатар қолданып жүреді.

Бастапқы математикалық білімді бейнелерге сүйене отырып меңгеру кейінірек балалар мектепке математиканы жүйелі түрде үйренуге кіріскенде айтарлықтай қиындықтар туғызады. Сондықтан мектеп жасына дейінгі балаларға кез келген заттардың сандық қатынастарының сипаттамасы ретіндегі санның дерексіз ұғымын сандар мен математикалық таңбалармен әс-әрекет жасаудың бейнелерге сүйенбей үйрету ретінде қалыптастыру, мектепке дейінгі шақта ақыл-ой дамуының маңызды жағы болып саналады. Мектепке дейінгі шақта бұған математикалық ұғымдар мен амалдарды игеру жағдайында толықтай қол жеткізуге болатындығын зерттеулер көрсетіп отыр.

Ойлауды дамытудың оқытуға тікелей байланысы осы дамуды мақсатқа бағыттап басқаруға, оқытуды ойлауіс-әрекеттерінің белгілі типінің қалыптасуына себепкер боларлықтай етіп құруға мүмкіндік береді. Бұл мектепке дейінгі балалық шақта ойлауды дамытудың қай бағыты қажеттірек, адамның бүкіл келешек өмірі үшін ең басты мән алатындығын жөніндегі мәселені қоюға түрткі болады.

Бейнелі ойлау мектепке дейінгі балалының өмір жағдайлары мен іс-әрекеттеріне, ойында, сурет салуда, құрастыруда төңірегіндегілермен қарым-қатынас жасауда оның алдында пайда болатын міндеттерге жоғары дәрежеде сәйкес келеді. Міне, сондықтан да мектепке дейінгі шақтағы бала бейнелерге негізделген үйретуге берілгіш келеді. Барлық осы жағдайларды есепке алу мектеп жасына дейінгі балалардың бейнелі ойлауын дамытуға ерекше назар салуды қажет етеді. Дерексіз логикалық ойлауға келсек, оның қалыптасуын баланы ғылыми білімдердің кейбір негіздерімен таныстыру қажет болғанда (мысалы, санда толықтай меңгеруді қажет ету үшін) пайдалану қажет, соның өзінде де бала ойының барысын қалай да бүтіндей логикалық етіп шығаруға тырысудың қажеті жоқ.

Қорыта айтқанда, мектеп жасына дейінгі балалардың ұялы телефон немесе планшеттегі түрлі тартымды болып табылатын мәнсіз сюжеттерді балалардың негізгі іс-әрекетін арнайы ұйымдастыра отырып, алмастыруға болады. Мектеп жасына дейінгі баланың ойлауының дамуының сензитивтілік кезеңін оңтайлы, тиімді пайдаланудың мәні зор.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Волков, Волкова: Психология дошкольного возраста. Учебник для бакалавров. Кнорус, 2018 г. <https://www.labyrinth.ru/books/601530/>
2. <http://childpsy.ru/lib/books/id/34839.php>

PERSONALITY AS THE FACTOR THAT AFFECTS HIGH SCHOOL STUDENTS' CAREER DECISION-MAKING PROCESS: LITERATURE OVERVIEW

Aibota Serikkyzy

L.N. Gumilyov Eurasian National University,
Astana aibotaserikkyzy@gmail.com
Supervisor: A. Abibullayeva

Abstract: This article is aimed to explore the relationship between personality and career decision-making process. Career decision-making is a complex process that includes such factors as a person's interests, personality, and motivation. Personality shapes the way people think about the world around them and plays an important role in shaping a person's behavior, thoughts, and feelings. Personality traits have been consistently shown to be important factors in career decision-making. This article provides a literature overview of the importance of personality in career decision-making and discusses the trait domains most relevant to this process.

Keywords: Career decision-making, personality, literature overview, traits

The career decision-making procedure can be defined as the process that a person goes through when contemplating career options. Career decision-making (CDM) is a process in which an individual experiences while exploring career opportunities, researching and evaluating viable professions, and choosing the one most compatible with their interests and abilities. [1] CDM is a multistage and dynamic process [2]. Therefore, some people go through this process easier, while many others experience difficulties or issues at various stages of CDM. Through this process, a person will consider a variety of factors such as interests, skills, personality, ability, values, etc. These factors can influence their decision in different ways. Since the process of selecting a suitable career path requires careful thinking and analysis of available options, it is clear that personality exerts considerable influence on this process. Personality shapes how people think about the world around them and plays an important role in shaping a person's behavior, thoughts and feelings. So it is significant to understand the role that personality plays in shaping career development. Personality refers to

the enduring characteristics and behavior that comprise a person's unique adjustment to life, including major traits, interests, drives, values, self-concept, abilities, and emotional patterns [3]. Many studies have shown that personality traits play an important role in shaping career choices. Personality includes main aspects—qualities like self-concept, self-identity, abilities, and values which influence the way people think and act; and characteristics that constitute individual differences which are exhibited through observable behavioral patterns. Psychologists have studied the connection between personality and job choice for a long time.

How does personality affect career decision-making? A person's personality reflects his/her innate tendencies and preferences which in turn affect the way he/she behaves in different situations. While some people are more prone to leadership roles others prefer to pursue more socially engaging roles. Similarly, some personalities are more suited to jobs that require them to work alone while others thrive well in teams. As one of the factors that affect students' career decision-making difficulties, researchers give the most attention to proactive personality [4]. A proactive personality is a stable tendency for individuals to take initiative to affect their surroundings. As an example, proactive personalities seek opportunities to develop themselves, exhibit high motivation and energy, and have the willingness to take risks to achieve goals. It is important to find the alternative that best matches the goals and characteristics of the individual when making career decisions. In addition to collecting occupational data, the process requires individuals to clarify and explain their preferences and abilities. Many deliberating individuals have difficulty defining their preferences [5]. Therefore, the decision-maker must include his/her personality in the decision-making process to determine an ideal job match.

Career indecision is often a result of a lack of information about oneself or difficulties in defining one's preferences [6]. In contrast to occupational information, which can be obtained from exploring the environment, clarifying the individual's career preferences requires intensive introspection, and it is unlikely that individuals begin their career decision process with a clear set of career preferences. Indeed, one of the major challenges of career counseling is to help clients define their preferences [7] by transforming past experiences (successes and failures, satisfying and frustrating experiences) into specific preferences (or dislikes) for work-relevant activities and a self-understanding of one's skills, capacities, interests, and values [8]. Self Exploration is a life-long activity that requires individuals to engage in active experiences through which they develop vocational and self-schemas, thus becoming better-informed decision-makers [9]. The science of personality has been greatly influential in the career development field by providing psychologists with useful tools for career-related assessment.

Last but not least, relying on the individual's preferences in the decision-making process is based on the assumption that these preferences are stable and coherent. However, people typically do not have a stable set of dispositions and personality styles, but rather a dynamic, variable system of preferences, interests, values, and beliefs, leading to changes in one's occupational aspirations at different stages of life. Furthermore, people's preferences are constructed at least to some extent and are influenced highly by situational components [10], including the means used for eliciting interests

[11] and preferences [12]. As a result, evaluation of the influence of personal preferences on job choice among diverse populations should be based on a strong theoretical foundation taking into account both personal and organizational factors influencing the career

Self-concept and self-identity in CDM

Self-concept refers to "the individual's subjective view of himself or herself". An individual's self-concept varies as a function of their experiences as well as interactions with other people in their lives. Given the importance of an individual's self-concept in determining one's career development (e.g., career choices, work attitudes, and behaviors) it is important to understand how individuals' self-concepts are formed and developed over the course of their lives. Global self-esteem relates to people's perception of themselves in terms of self-concept [13]. According to Rosenberg, self-esteem is a person's subjective assessment of their worth and value [14]. Later, a sense of self-

worth operationalized as personality traits were added to the notion of self-esteem. Self-esteem can be seen as representing adaptivity, which is the personality attribute of preparedness and desire to adapt to professional changes, according to the career construction theory [15]. We know that people with high self-esteem can plan their futures effectively, set realistic goals, and actively participate in achieving those goals from prior research on university students [16]. However, those with poor self-esteem frequently underrate their capabilities and don't react appropriately to pressured situations. Therefore, a high level of self-concept is extremely important for job success because it helps a person to view himself as a worthy and valuable person that is capable of accomplishing a variety of tasks and meeting various

Work Values and CDM

Work values are one of the most important factors for career choice. They play a role in people's decisions about what type of work to pursue and how they go about finding a job [17]. Career decision-making is the process of choosing the type of job a person wants and how to obtain it. The decision-making process can be affected by several different things, including personality traits and work values. Values are a significant factor in people's lives and they affect how they behave in various situations. Having a strong set of work values can guide an individual's choice of career and help them make important career decisions.

Conclusion

According to previous research, personality has significantly influenced an individual's career perception. Personality traits such as self-esteem, self-concept, values, abilities, and motivations shape the typology of a person and play an important role in the career decision-making process. This article aimed to go through relevant and fundamental literature review to give a more detailed explanation of the relationship between personality and career decision-making. In conclusion, personality is undoubtedly an essential factor that influences the career decision-making process. Our personality traits shape our interests, values, and motivations, which, in turn, guide us towards certain careers while discouraging us from others. Knowing one's personality type and how it relates to different career options can be a crucial step in making informed and fulfilling career choices. However, it is important to note that personality is not the only factor that should be considered in career decision-making, and other factors such as education, skills, and job availability should also be taken into account. Ultimately, a balanced approach that considers all relevant factors will lead to the best career decisions and the greatest potential for success and fulfillment in one's chosen profession.

References

1. Gati, I., & Asher, I. (2001). The PIC model for career decision making: Prescreening, in-depth exploration, and choice.
2. Zhou, D., & Santos, A. (2007). Career decision-making difficulties of British and Chinese international university students. *British Journal of Guidance & Counselling*, 35(2), 219-235.
3. APA Dictionary of Psychology (2022), personality definition,
4. Bateman, T. S., & Crant, J. M. (1993). The Proactive Component of Organizational Behavior: A Measure and Correlates. *Journal of Organizational Behavior*, 14, 103-118
5. Gati I., Krausz M., Osipow S.H., (1996) Validity of the Career Decision-Making Difficulties Questionnaire: Counselor versus Career Counselor Perceptions
6. Gati I., Krausz M., Osipow S.H., (1996) Validity of the Career Decision-Making Difficulties Questionnaire: Counselor versus Career Counselor Perceptions
7. Osipow, S.H., & Winer, J. (1996). Career assessment and the Career Decision Scale. *Journal of Career Assessment*, 4, 117-130.
8. Van Esbroeck, R. Tibos, K., & Zaman, M. (2005). A dynamic model of career choice development. *International Journal for Educational and Vocational Guidance*, 5, 5-18.

9. S.J.Lopez,J.L.Magyar-Moe,S.E.Petersen,J.A.Ryder, T.S.Krieshok(2006).
10. J.W.Payne,J.R.Bettman,E.J.Johnson,(1993), Theadaptive decisionmaker
11. CritesJ.O., (1969), VocationalPsychologyTheStudyofVocational Behaviorand Dev
12. J.W.Payne,J.RBettman,D.A.Schkade,(1999).Measuringconstructedpreferences:Towardsabuildi
ngcode
13. M.R.Leary,R.F.Baumeister,(2000),Thenatureandfunctionofself-esteem:Sociometertheory
14. M.Rosenberg,(1965),Self-esteemscale
15. (Parketal.,2018)
16. V.Zeigler-Hill,M.TWallace,(2012), Self-esteem instabilityandpsychologicaladjustment
17. N.Doyle, M. MacLachlan, (2017),Positivepsychologyand well-beingatsea

ӘОЖ 159.97

СЕРИЯЛЫҚ КІСІ ӨЛТІРУШІЛЕР ТИПТЕРІ ЖӘНЕ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ПОРТРЕТІНЕ МЫСАЛДАР

А.Х. Серікпай, Т.Д. Макина, А.М. Нұрымова

aidana0325@icloud.com

Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Психология білім беру бағдарламасы, 1 курс
студенттері

Астана, Қазақстан

Ғылыми жетекші – пс.ғ.к. Б.Ш. Байжуманова

Біздің танысымыз, бірге жұмыс істейтін әріптесіміз немесе үйдегі серіктестігіміз болуы мүмкін мүлдем қалыпты болып көрінетін адамды өздерінің қатыгездігімен таң қалдыратын кісі өлтіруге не итермелейді? Зорлаушылар мен кісі өлтірушілердің мотивтерінің пайда болуын бірінші болып зерттеуге тырысқан З.Фрейд болды. Ғалым балалардың әртүрлі теріс қылықтары болашақ кешендердің дамуының іргетасы болып, соның нәтижесінде қылмыс жасауға түрткі болуы мүмкін деген болжам айтты.

Белгілі ресейлік психиатр, медицина ғылымдарының докторы А.О. Бухановский сериялық кісі өлтірушілер зорлық-зомбылықты есірткі сияқты қажет ететін адамдар, олар тәуелді мінез-құлық ауруынан зардап шегеді деп санайды. Ол бұл мінез-құлыққа бейімділіктің үш негізгі себебін анықтады. Біріншіден, мидың ерекше күйі (дисфункционалды тұқым қуалаушылыққа немесе патологиялық жүктілікке байланысты). Екіншіден, дұрыс тәрбие бермеу (ата-ананың қатыгездігі, бала бойындағы жеке тұлғаның басылуы, отбасындағы эмоционалдық алауыздық). Үшіншіден, қолайсыз әлеуметтік жағдайлар. Жоғарыда аталған фактілердің барлығы маньяк әрекетке басшылық ретінде қабылданатын агрессияны тудырады. Оның біреуге зиян келтіруі моральдық және физикалық тұрғыдан қажет болады, өйткені тек осылай ғана ол бұрын басынан өткен жағымсыз тәжірибені (және, ең алдымен, балалық шағында) лақтырып, өзін тұлға ретінде көрсете алады.

Ткаченко сонымен қатар әр маньяқтың басқалар сияқты емес, өзінің жеке «қолжазбасы» бар екенін анықтады. Бұл қаруды, қылмыс орнын, құрбанды, өлтіру әдісін, тәулік уақытын және басқа да көптеген факторларды таңдауда көрінеді. Көбінесе маньяк қоғамдағы жалпы қабылданған нормаларға сәйкес келетін мінез-құлық үлгісі деп аталатын «қалыптылық маскасының» артына жасырынып, ұзақ уақыт бойы және табысты екі жақты өмір сүре алады. Әдетте, оны тасымалдаушы қоғамда бейімделу дәрежесіне қарай жіктелген қалыпты маскалардың бірнеше түрі бар.

Біріншіден, қалыптылықтың айқын маскасы өлтірушінің қоғамға үйлесімді түрде сәйкес келетінін білдіреді. Бұл қылмыскерлер тобының өкілдері Р. Замулин, Т. Банди, А. Сливко. Сіз мұндай адамды жалпы топтан ажырата алмайсыз, ол қарапайым, тіпті дұрыс

болып көрінеді, бұл мұндай «масканың» басты қаупі, өйткені оның күнделікті мінез-құлқында психикалық ауытқулар мен қатыгездікке бейімділік жиі байқалмайды.

Екіншіден, қалыптылықтың қалыпты маскасы қоғамдағы оның тасымалдаушысының көрінбейтіндігін білдіреді. Бұл қылмыскерлер тобының өкілдері С. Головкин, А. Азимов, А. Пичушкин. Бұл жағдайда ер адамның мінез-құлқындағы кейбір оғаштықтар байқалады, бірақ оны қатты соққы беруші ретінде анықтау әлі де қиын.

Үшіншіден, қалыптылықтың аздаған маскасы, бақылаушының пікірінше, қоғамға қарсы қасиеттермен сипатталады. Бұл қылмыскерлер тобының өкілдері: Э. Кемпер, Ч. Мансон, О. Кузнецов. Әдетте, мұндай өлтіруші бей-берекет, еңселі, кейде қорқақ. Оның мінез-құлқының оғаштығы алдыңғы жағдайға қарағанда айқынырақ, бірақ жалпы алғанда, оны маньяк деп атайтындар аз. Көбінесе бұл түрдегі өлтірушілер әртүрлі қылмыстары үшін бас бостандығынан айыру жазасына кесілген, бұл да басқалардың көзінше олардың пікірін бұрмалайды.

Қылмысқа негізделген сериялық өлтірушілер төмендегідей типтерге бөлінеді:

1. Гедонистер (сластолюбцы);
2. Атақ құмарлық (властолюбцы);
3. Визионерлер;
4. Миссионерлер;
5. Каннибалдар.

Біз өз баяндамамызда жоғарыда аталған қылмыскер типтеріне жататын сериялық кісі өлтірушілерге психологиялық портретін сипаттайтын ерекшеліктеріне мысалдар келтіреміз.

Гедонист: кіші Джон Вейн Гейси (1942-1999). Бұл маньяк 6 жыл бойы бостандықта жүрген, бірақ осы уақыт ішінде ол кем дегенде 33 жас жігітті зорлап, өлтірді. Гейсидің кісі өлтірудің қалған бөлігі дәлелденбеген күйінде қалды. Олардың кейбіреулері аузында жыныс мүшемен немесе фаллоимитаторлармен ұятсыз позаларда болды. Маньяк балалар мерекелерінде қызыл шашты клоун ретінде киініп, қосымша ақша табуды ұнататын. Бұл үшін Гейсиге "Пого клоун" және "өлтіруші клоун" деген лақап ат берілді. Кісі өлтіру сериясының негізінде жыныстық мотив болды. 1980 жылы қылмыскер өлім жазасына кесілді, бірақ үкім 14 жылдан кейін ғана өлім инъекциясы арқылы орындалды.

Теодор Роберт Банди (1946-1989). Қылмыскерді өлім жазасына кесу 1989 жылы электрлік орындықтың көмегімен жүзеге асырылды. Маньяк ұсталған кезде ол отыздан астам кісі өлтіргенін мойындады. Бірақ тергеушілер құрбандардың саны жүзден асуы мүмкін деп болжады. Сонымен қатар, маньяк өзінің құрбандарын жай ғана тез өлтіріп қана қоймай, ол алдын-ала өлімге душар болған адамдарды тұншықтыруды ұнататын. Банди сонымен бірге ол тұтқындаған адамдарды зорлады, ал ол өзінің жыныстық белсенділігінде тыйым салуды білмеді. Оның жыныстық қатынастары тек тірі адамдармен ғана емес, өлгендермен де болды.

Гари Леон Ридгвэй (1949 ж. туылған). "Өзен адамы" лақап аты бар бұл маньяк Вашингтон штатында 16 жыл ішінде 90-нан астам әйелді өлтірген деп мәлімдейді. Нәтижесінде сот 48 кісі өлімін дәлелдей алды, қылмыскер оларды жасағанын мойындады. Ол қолданатын әдістер шынымен қатыгез болды. Ең алдымен, ол өзінің жыныстық құмарлығын қанағаттандырды және құрбандарды азаптады, содан кейін оларды арқанмен, кабельмен тұншықтырды. Тіпті оның некрофилиясы да болды. Егер маньяк жәбірленушінің көзі тірісінде оны иемденіп үлгермесе, онда ол мәйітпен жыныстық қатынасқа түскен. 2003 жылы Ридгвэй қылмыстарын толық мойындады және оның өлім жазасы өмір бойына бас бостандығынан айыруға ауыстырылды.

Атақ құмарлық типтегі Роберт Эндрю Берделла американдық сериялық өлтіруші. Берделланың алғашқы құрбаны оның сүйіктісі Джерри Хоуэлл болды. Берделлге ғашығының адвокатының қызметін қарызға төлегені әсер етті, ал Джерри қарызды қайтармады. 1984 жылы 4 шілдеде кешке Берделла оны өзіне шақырды және есін жоғалтқанға дейін транквилизаторлармен тамақтандырды. Ол жәбірленушіні жыныстық мүшесімен, сондай-ақ

сәбіз мен қиярмен бірнеше рет зорлады. Ол сүйіктісін зорлауды жалғастырды. Нәтижесінде Джерри Хоуэлл қайтыс болды. 1988 жылға дейін ол тағы 5 ер адамды өлтірді.

Дэвид Берковиц - Сэмнің ұлы және 44 өлтіруші ретінде белгілі американдық сериялық өлтіруші. 1977 жылы 31 шілдеде ол өзінің соңғы (қатарынан алтыншы) өлтіруін жасады. Сонымен қатар, оның әрекетінің салдарынан 7 адам ауыр жарақат алған. Сол күні ол қамауға алынды. Берковиц бәрін мойындады, бірақ көршісі Сэм Каррдың иті оны өлтіруге «тапсырыс берді» деп талап етті. Берковицтің айтуынша, шайтанның өзі иттің денесінде өмір сүрген, оның бұйрығымен Дэвид өзі жасаған.

Александр Пичушкин - Бицевский маньяк және шахмат тақтасын өлтіруші ретінде белгілі ресейлік сериялық өлтіруші. Мәскеудегі Бицевский саябағында және оның төңірегінде кемінде 49 кісі өлтіру жасаған; құрбандардың көпшілігі басына балға соққысынан қаза тапты. Шахмат тақтасында қанша ұяшық болса, сонша адамды өлтіруді армандадым (64).

Визионерлер типіндегі кісі өлтірушілер.

Джеффри Дамерге тұлғаның қалыптылық шекарасының бұзылуы диагнозы қойылды. Дегенмен, ол әлі де 17 кісі өлтіргені үшін сотқа жүгінуге құзыретті деп танылды. Ол кінәлі деп танылып, өмір бойына бас бостандығынан айырылды, бірақ оны басқа тұтқын өлтірді. Бар-жоғы 34 жаста болды (1960-1994). Туған жері: Батыс Эллис, Висконсин, Америка Құрама Штаттары

Ричард Чейз Солтүстік Калифорнияда алты адамды өлтірді және олардың қанын ішкені белгілі болды, бұл оның "Сакраменто вампирі" деген лақап атына әкелді. Оның алғашқы адам өлтіруіне дейін Чейзге параноидты шизофрения диагнозы қойылып, бір жылға психиатриялық ауруханаға жатқызылды. Алайда, оның ашулануынан кейін дәрігерлер оның ауыр есірткіні қолдану нәтижесінде психозға шалдыққан деген қорытындыға келді. Осыған қарамастан, оның психикалық денсаулығында елеулі проблемалар болды. Бар жоғы 30 жаста ғана болды (1950-1980). Туған жері: Калифорния

Альберт Фиш 1900 жылдардың басында Альберт Фиш жүздеген баланы зорлады, өлтірді және жеді деп мәлімдеді. Қылмыскердің психикалық ауруының ұзақ отбасылық тарихы бар, оның екі ағасы да психиатриялық ауруханаларда болған. Бір кезде психиатр А. Фишті барлық бұзылуларына байланысты психиатриялық құбылыс деп атады. Фиш өзін заңды түрде ақылсыз деп айтуға тырысты, бірақ қазылар алқасы оны "психозсыз психопатиялық тұлға" деп шешті. Ол кінәлі деп танылып, өлім жазасына кесілді. 65 жас өмір сүреді (1870-1936). Туған жері: Вашингтон, Колумбия округі.

Миссионерлік өлтірушілердің жарқын мысалдары:

Джек «жыртқыш» 1888 жылы Лондонда жұмыс істеген белгісіз сериялық өлтірушіге берілген бүркеншік ат. Джек Рипперге жатқызылған құрбандар жезөкшелер болды, олар өлтіруші іш қуысын ашпас бұрын тамағын кесіп тастады. Оның өлтірулері әйелдерге деген ашуын көрсетеді. Джек Риппердің басқа сериялық кісі өлтірушілерге қарағанда айрықша ерекшелігі оның барлық өлтірулерін сипаттайтын құрбандарының денелерін көптеген бұзулар мен жарақаттар болды.

Джозеф Пол Франклин - американдық ақ нәсілшіл және сериялық өлтіруші, оның өзі жауап алу кезінде оның негізгі мақсаты аралас жұптар деп сендірді, ол "Құдай белгілеген зандарға қайшы келді" дейді. Қалай болғанда да, Франклиннің барлық қылмыстарының негізгі негізі нацистік болды. 1980 жылы кісі өлтіру билігі аяқталғанға дейін ол шамамен 11 штатта кем дегенде 15 ер адамның, әйелдің және баланың өмірін қиды.

Джозеф Кристофер (ағылш. Джозеф Кристофер) - американдық сериялық өлтіруші, нәсілшіл. "22 калибрлі өлтіруші", "қала орталығындағы Риппер" ретінде де белгілі. Ол 12 адамды өлтіріп, көптеген басқа адамдарды жарақаттады. Оның құрбандарының барлығы дерлік афроамерикалық, тек біреуі испан тілінде сөйлейтін адам болған. Джозеф Кристоферді қылмыс жасауға итермелеген себеп патологиялық нәсілдік жеккөрушілік болды.

Каннибалдар типіндегі кісі өлтіруші қылмыскерлерге мысалдар:

Александр Пирс 1819 жылы ирландиялық жеті жылға сотталды. Пирс Тасманияда мерзімін өтей бастады. 1822 жылы 20 қыркүйекте Пирс пен тағы жеті тұтқын түрмеден қашып кетті. Олар орманда тығылып өмір сүрді, онда сегіз күннен кейін қашқындар ең әлсіздерді кезекпен өлтіре бастады. Екеуі аман қалды - гид Гринхилл мен Пирстің өзі. Ер адамдар сегіз күн бойы бір-бірінен қорқып ұйықтамады. Нәтижесінде Гринхилл ұйықтап қалды, ал Пирс оны бірден балтамен өлтірді. Отырықшы елдерге жеткен каннибал бірнеше ай ғана бостандықта өмір сүрді. Судьялар Пирстің әңгімесіне сенбеді, өйткені ол жасырынған жолдастарын осылай қорғады деп есептеді. 1823 жылдың қарашасында ирландиялық қайтадан қашып кетті, бұл жолы оны өзімен бірге алуға көндірген жас серігімен қашады. Бірнеше күннен кейін Пирс ұсталғанда, оның қалтасынан адам еті табылды, бірақ басқа азық-түлік жеткілікті болды. Каннибал бұл жолдастың денесін бөлшектеп өлтіргенін айтты. Қылмыстары үшін маньяк дарға асу арқылы өлім жазасына кесілді. Оның соңғы сөзі адам етінің балық немесе шошқа етінен әлдеқайда дәмді екендігі болды.

Джеффри Даммердің алғашқы кісі өлтіруі 1978 жылы, ол кезде маньяк небәрі 18 жаста болған. Уақыт өте Даммер құрбандарды табудың толық тактикасын жасады. Бұл әдетте жыныстық азшылықтардың өкілдері болды. Дамер өз құрбандарының мойынсұнғыш зомбиге айналуын қалады, бұл үшін ол бұрғымен және қышқылмен олардың бастарына тесіктер жасады. Кейбір бақытсыздықтар одан кейін екі күнге дейін өмір сүрді. Маньяк некрофилиямен айналысып, құрбандарының денесін жеген. 1988 жылы оның келесі құрбаны Дамерден қашып кетті. Полиция маньяқты ұстады, бірақ сот оны бір жыл ғана ауыр жұмысқа кесті. Тергеу кезінде де Дамер адамдарды өлтіруді жалғастырды. 1991 жылдың жазында ол аптасына бір рет өлтіре бастады. Нәтижесінде оның келесі ғашығы қашып үлгеріп, полиция маньяқтың пәтеріне рейд жасады. Каннибалдың тоңазытқышынан үш бас, жүрек және ішек-қарындары табылды. Дәретханада Дамер қолдары мен жыныс мүшелері бар кәстрөл табылады, дене бөліктері барлық жерде болды. Пәтерден барлығы 11 адамның сүйегі табылды. Істі тыңдау өте резонансты болды - маньяк оқ өтпейтін әйнектің артында ұсталды, полиция иттері кезекшілікте болды, сот залында металл іздегіштер орнатылды. Кара каннибалды түрмеде басып озды - 1994 жылы басқа тұтқындар оны металл құбырмен өлтірді. Маньяқтың денесі бір жылға жуық тоңазытқышта жатып, кейін кремацияланған.

Андрей Чикатило үлгілі күйеу болып саналды, оның екі баласы болды, ол Кеңес Одағының Коммунистік Партиясы мүшесі болды. Соған қарамастан, ең танымал ресейлік маньяк, садист, жыртқыш және каннибалдың тек 53 дәлелденген өлтіруі бар. Әдетте маньяк тағдырға ренжіген және бақытсыз болып көрінгендерді таңдады. Жәбірленушіні өлтіргеннен кейін маньяк денені кесіп тастады - тілдерін, жыныс мүшелерін, еміздіктерін, мұрындарын, саусақтарын кесіп немесе тістеп алды. Каннибал іш қуысын ашып, ішкі мүшелерін кеміріп, жеген. Ең сорақысы, құрбан болғандардың көбі тірі еді. Қайтыс болғандардың барлығы дерлік көздерін ойып алған, маньяқтың өзі оның сетчаткаларындағы кескінінің қалдықтарынан ырымшылдықпен қорқатынын айтты. Маньяк дененің кесілген бөліктерін өзімен бірге алып, кейін оны жеген. Чикатило өзінің құрбандарымен сирек тікелей жыныстық қатынасқа түсті, өйткені ол импотент болды. Оның жыныстық қанағаттануына өлтіру арқылы қол жеткізілді. Маньяқты ұстау ұзаққа созылды. Чикатилоның өзі жауынгер ретінде тіпті полицияға көмектесті. Нәтижесінде өлтіруші тұтқынға алынды, сот процесінде ол ессіз адамды бейнелеуге тырысты. 1994 жылы маньяк өлім жазасына кесілді.

Қорытынды. Жоғарыда келтірілген мысалдарға талдау жасай отырып, сериялық кісі өлтірушілердің туа пайда болмайтынын, олар сондай адамдарға айналатынын атап өткен жөн. Қоғамда, өмірде адамда патологиялық қатыгездікке бейімділік қалыптасуы мүмкін. Оған себеп көп. Осындай фонға қарсы өскен, өздеріне сенімсіз, олар өз көздерінен күшті болудың жолын іздейді. Ал бұл өзіңізді қылмыскерлердің орнына қойып, адам өмірін бақылауды сезіну арқылы ғана жүзеге асады. Кісі өлтіру қажеттілігі шартты рефлекске айналып, агрессиясын көрсетіп, қайтадан қоғамда ешнәрсе байқатпай қарапайым адамдарға айналады. Сондықтан адам психикасының кез келген ауытқуларын ерте диагностикалау,

ондағы маньяқтың белгілерін айқындау заң психологиясының басты міндеттерінің бірі. Мүмкін сериялық кісі өлтірушілердің әрекеті қоғамда анықталмаған болар, статистикалық өсу байқалмас, дегенмен мұндай қылмыстар әлі де болса, белгілі бір кезеңдерде, белгілі бір жағдайларда жасалуда. Оған қоса, соңғы уақытта жемқорлыққа, әділетсіздікке қатысты қылмыстардың саны ұлғайып келе жатқандығы аңғарылады. Олай болса, мұндай қылмыстық әрекеттерді заң психологиясы және психиатрия саласында одан әрі зерттеу жұмыстарын жүргізу қажеттілігі артып келеді.

Қолданылған әдебиеттер

1. Harry Guntrip – Personality Structure and Human Interaction, New York, International Universities press, 1961.
2. Sexual Homicide: patterns and motives — Robert K. Ressler, Ann Wolbert Burgess, John E. Douglas, 1995.
3. Личность преступника – индивидуальная профилактика преступлений: сопоставление и выводы – Антонян Ю.М., 1989.
4. Психологические особенности осужденных, нарушающих режим и проблемы индивидуального воздействия – Кудряков Ю.Н, Голубев В.П., 1989.
5. Милаева М. Ю, “СОВРЕМЕННЫЙ ВЗГЛЯД НА КРИМИНОЛОГИЧЕСКИЙ ПОРТРЕТ СЕРИЙНОГО УБИЙЦЫ” sovremennyy-vzglyad-na-kriminologicheskiy-portret-seriynogo-ubiysy.pdf

ӘОЖ 159.97

СЕРИЯЛЫҚ КІСІ ӨЛТІРУШІЛЕР ПСИХОЛОГИЯСЫ, МОТИВТЕРІ ЖӘНЕ ӨЗІНДІК ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ ТУРАЛЫ

А.Х. Серікпай, Т.Д. Макина, А.М. Нұрымова
aidana0325@icloud.com

Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Психология білім беру бағдарламасы, 1 курс
студенттері
Астана, Қазақстан

Ғылыми жетекші – пс.ғ.к. Б.Ш. Байжуманова

Адамның кез-келген әрекеті белгілі бір себептерден туындайды және белгілі бір мақсат пен міндетке бағытталған, сонымен қатар адамның қоршаған ортаға деген белгілі бір қатынасын білдіреді. Сериялық кісі өлтірудің ерекшеліктерін қарастырудың бай және ұзақ тарихына қарамастан, сот психологиясы мен криминалистика аясында бұл тұжырымдама әлі күнге дейін жалпыға бірдей қабылданған анықтамаға ие емес; сериялық, жаппай, діни, тізбекті және басқа да кісі өлтіру түрлерінің арасындағы шекаралар бұлыңғыр және криминалистика мамандарын да, БАҚ-та анда-санда кездесетін жұртшылықты да бұл ұғым бірқатар даулы түсінік. Сериялық кісі өлтіру ұғымын анықтаудың бірыңғай құрылымының болмауына байланысты сериялық кісі өлтірушілердің жеке басын психологиялық талдау, сериялық кісі өлтірушілерге ортақ ойлау мен мінез-құлық үлгілерін қарастыру маңызды, шашыраңқы және үстірт болып көрінеді. Сот психологиясында бірқатар зерттелінген психологиялық модельдерге сүйенсек, бұл әрекеттердің кейбір ерекшеліктері адамның өмірбаяндық деректерін негізге алады.

Криминалогияға "сериялық өлтіруші" ұғымын ФТБ (федералдық тергеу бюросы) -дің ең танымал профильдерінің бірі Роберт Ресслер енгізді. Оны заманауи Шерлок Холмс деп атайды, өйткені сарапшы іс материалдарымен танысады немесе қылмыс орындарын тексеру нәтижелері бойынша маньякты тауып, сипаттайды. 1970 жылдары Роберт Ресслердің басты мақсаты күдікті қылмыскерлердің портреттерін жасау болды. Ресслер кісі өлтірушінің санасына еніп, оны не итермелейтінін, оның қылмыстарының себептері қандай екенін

түсінуге тырысты. Ол өзінің бақылауларына сүйене отырып, қылмыскерлердің психологиялық портреттерін жасады.

1970 жылы қылмыстық істердің бірінде тергеу жұмысын жүргізген кезінде ол "сериялық өлтіруші" ұғымын енгізді. Оның анықтамасы бойынша, *сериялық өлтіруші – бұл 30 күннен астам уақыт ішінде 3-тен астам кісі өлтіруді эмоциялық салқынқанды күйде жасайтын қылмыскер, ал кісі өлтіру мотивациясы көбінесе кісі өлтірушінің психологиялық қанағаттануына негізделген.*

Сериялық өлтірушілердің басқалардан айырмашылығы, мүмкіндігінше аз дәлел қалдыруға тырысып, әдейі, салқынқанды (суық қаруда) әрекет етеді. Олар жәбірленушіні және олардың жоспарларын жүзеге асыруға қолайлы қылмыс орнын мұқият тандайды. Сериялық кісі өлтіру әрекеттің шамадан тыс қатыгездігімен ерекшеленеді. Зорлық-зомбылық, қорлық пен азап шегу сериялық өлтірушілер өзін-өзі растаудың қажетті әдісі немесе олар ләззат алатын процесс ретінде қарастырылады.

Сонымен, "сериялық өлтіруші" терминін енгізу арқылы Роберт Ресслер қылмыскерлердің осы түрінің мінез-құлқын талдауды жалғастырды. Ол сериялық өлтірушілердің қалыптасуында, олардың дамуында және одан әрі әрекеттерінде жалпы заңдылықтарды анықтауға тырысты. Ресслер әр маньяктың басқаларға ұқсамайтын өзіндік "қолжазбасы" бар екенін анықтады. Бұл қаруды, қылмыс орнын, жәбірленушіні, кісі өлтіру әдісін, тәулік уақытын және басқа да көптеген факторларды таңдауға қатысты.

Осылайша, ол сериялық кісі өлтірушілердің екі негізгі түрі анықталды: *ұйымдастырылған әлеуметтік емес және ұйымдастырылмаған асоциалды.*

Сериялық кісі өлтірушінің ұйымдастырылған әлеуметтік емес түріне тән негізгі ерекшеліктері:

- Жоғары интеллектке ие. Осы типтегі кейбір өкілдердің интеллектуалды деңгейі 145 IQ нүктесіне жетуі мүмкін, бұл данышпандықтың шегі ретінде танылады (сериялық өлтірушілердің бірі Эдмунд Кемпердің интеллектісі 150 IQ нүктесіне тең деп танылған, қазір ол полициямен ынтымақтастықта өте сәтті жұмыс істейді және оларға қылмыскерлерді анықтауға көмектеседі).

- Өзін-өзі басқарады, ұстамды.

- Өзін, сыртқы түрін, тұрғын үй мен машинаны бақылайды (егер бар болса).

- Социопат. Қоғамды қабылдамайды және менсінбейді. Ол тек тар шеңбермен танысады.

- Айналасындағыларға жағымды әсер қалдыруы мүмкін. Әдетте, мұндай сериялық өлтірушінің айналасындағы адамдар бұл адамның қылмыс жасағанын білгенде қатты таң қалады. Қарама-қарсы жыныспен қалыпты қарым-қатынаста болады, көбінесе достарымен және таныстарымен жақсы отбасы адамы және әкесі ретінде сипатталады.

- Жәбірленушіні жекелендіреді, зорлық-зомбылықтан гөрі қулықпен әрекет етуді жөн көреді (Теодор Банди сияқты, ол жас қыздарды ондаған адаммен баурап алды және олар сериялық өлтірушінің соңынан ергенін білмей, оның соңынан ерді).

- Жәбірленушінің белгілі бір бейнесі, сыртқы келбеті, киімі бар. Белгілі бір адамды өлтірудің кейбір жағдайлары белгілі. Бұл полицияға маньякты "тірі жемде" ұстауға мүмкіндік береді.

- Қылмысты алдын ала жоспарлайды, кісі өлтіру орны, кісі өлтіру қаруы, дәлелдерді жасыра алатын әрекеттер және т.б. сияқты барлық мәліметтерді қарастырады.

- Жәбірленушіні жиі байланыстырады, қорқыту арқылы оны өзіне бағындырады.

- Бірден өлтірмейді, алдымен өзінің барлық садистік қиялдарын жүзеге асырады, ал жәбірленуші азаптау кезінде өлуі мүмкін (Роберт Берделла сияқты). Алайда, шабуылдың мақсаты бастапқыда кісі өлтіру болуы мүмкін (мысалы, Дэвид Берковиц сияқты).

- Оны қылмыс жасауда әшкерелеуі мүмкін дәлелдемелерді жою бойынша шаралар қабылдайды. Мәйітті бөлшектеп, одан бөліктерге бөліп, жәбірленушінің денесін қол жетімсіз

жерде жасыра алады. Егер ол осы кісі өлтіру арқылы бірдеңе айтқысы келсе, денеге белгілі бір белгі ретінде белгілі бір қалып бере алады.

- Кісі өлтіру орнына оралуы мүмкін. (Мысалы, Гари Риджуэй қылмыс орнына естеліктерді жаңарту үшін, кейде тіпті жәбірленушінің сүйектеріне зорлық-зомбылық жасау үшін оралуы ғажап емес еді).

- Полициямен байланыса алады, ынтымақтаса алады.

- Жауап алуға назар аударады, қорғаныс сызығын ойластырады. Құзыретті және ақылды тергеушіге деген шынайы құрметке ие бола алады, онымен жиі "ойнайды".

- Кісі өлтірудің бүкіл кезеңінде жетілдіріліп, қол жетімді бола бастайды және өзін-өзі басқара алады, сондықтан ол ұсталмай қалу үшін өлтіруді мүлдем тоқтата алады ("Зодиак", мысалы, полицияның оған жақындағанын сезіп, кісі өлтіруді тоқтатты, "Таксаркананың атқышы" сияқты").

Сериялық өлтірушінің ұйымдастырылмаған асоциалды түріне тән негізгі ерекшеліктері:

- Төмен немесе орташа интеллектке ие. Көбінесе ақыл-есі кем.

- Психикалық сау емес, жеткіліксіз. Мінез-құлқындағы көрінетін оғаштықтар үшін қоғам менсінбейді немесе қабылдамайды. Туыстарының немесе мемлекеттің есебінен өмір сүреді, психиатриялық клиникада есепте тұруы мүмкін. Өлтірушілердің бұл түрі адамдармен, әсіресе қарама-қарсы жыныспен байланыс орната алмайды.

- Зорлық-зомбылықпен ауыр балалық шақты бастан өткерді.

- Әлеуметтік бейімделмеген. Қоғам қабылдамайды.

- Ұқыпсыз, өзін нашар ұстайды. Сондай-ақ, ол өз үйін бақыламайды.

- Қылмыс өздігінен жасалады.

- Кісі өлтіру туралы егжей-тегжейлі ойламайды, дәлелдерді жоюға тырыспайды.

- Тұрғылықты жеріне немесе жұмыс орнына жақын жерде өлтіреді.

- Жәбірленуші жекелендірілмеген.

- Кісі өлтіру қаруы көбінесе алдын-ала дайындалмайды, сондықтан шабуыл кезінде импровизацияланған құралдар қолданылады.

- Құрбандар туралы естеліктерді сақтауға тырысады. Ол кісі өлтіруді сипаттайтын күнделік жүргізе алады. Сондай-ақ, кісі өлтіру туралы бейнелерді, фотосуреттерді немесе аудио жазбаларды сақтай алады.

- Жәбірленушілердің туыстарына жанашырлық немесе мазақ хат жаза алады. Полицияға жазуға әбден қабілетті.

- Өзін және жасаған қылмыстарын түсінбейді.

Психологтар ондаған жылдар бойы белгілі сериялық өлтірушілердің миын зерттеп, оларды не нәрсеге итермелейтінін білуге тырысты. Сериялық өлтірушілер біз сияқты жұмыс істейді ме, әлде олардың миы басқаша ма? Олардың қатыгез, өкінбейтін өлтірушілерге айналуына не себеп?

Көптеген сериялық өлтірушілер әдетте клиникалық диагнозы жоқ антиәлеуметтік тұлғаның бұзылуынан (APD) зардап шегеді. APD өлтірушіге адамдарды оңай басқаруға және оларды жанашырлықпен ауыртпалықсыз баурап алуға мүмкіндік береді. Алайда, кейбір сериялық өлтірушілер шизофрения, биполярлық бұзылыс немесе шекаралық тұлғаның бұзылуы сияқты терең психикалық аурулардан зардап шегеді, бұл олардың дұрыс пен бұрысты ажырату қабілетіне әсер етеді.

Сериялық өлтірушіге диагноз қойылғанда, оның сотқа және сот төрелігіне жарамды екенін анықтау қиынға соғады. Кейбір адамдар тіпті психикалық ауруға шалдыққан сериялық өлтірушілер өз әрекеттері үшін жауап бермеуі керек деп санайды. Осы себепті көптеген кісі өлтірушілердің диагнозы сот аяқталғанға дейін қойылмайды (егер ол мүлдем қойылса). Содан кейін кісі өлтірушілер өлім жазасынан құтылу үшін өздерін жынды деп санайды. Шын мәнінде, бұл өлтірушілердің барлығы бұзылулары бар психопаттар болса да, өте аз адамдарда диагноз қойылған психикалық ауру бар.

Сериялық кісі өлтіру мотивтері туралы айтатын болсақ, сериялық өлтірушілер қылмыс жасау себептері бойынша да ерекшеленеді. Маньяктарды белгілі бір топтарға "бөлуге" мүмкіндік беретін арнайы жіктеу бар, бірақ сериялық өлтірушілердің әрқайсысы тек бір түрге жатады немесе қылмыс жасаудың бір ғана себебі бар деп сенбеу керек.

Сонымен, қылмысқа негізделген сериялық өлтірушілердің жіктелуі келесідей:

1. **Гедонистер (сластолюбцы).** Ләззат алу үшін қылмыс жасайды. Кісі өлтіру олардың қажеттіліктерін қанағаттандыру тәсілі болып саналады, жәбірленушіні ләззат алу үшін қажетті зат ретінде көреді. Психиатрлар гедонистердің үш түрін ажыратады.

- **Жыныстық.** Жыныстық ләззат алу үшін өлтіреді. Бұл жағдайда жәбірленуші тірі немесе өлі болуы мүмкін, бәрі өлтірушінің қалауына және қылмысты жүзеге асыруда үлкен рөл атқаратын қиялға байланысты.

- **"Дестроерлер".** Олар өз құрбандарын тонай алады, бірақ қылмыстың негізгі себебі– басқа адамға азап шектіру, жәбірленушіні қорлау. Сонымен қатар, мұндай өлтірушілер азапты жыныстық манипуляциясыз жеткізеді, бұл олардың жыныстық зорлаушылардан түбегейлі айырмашылығы.

- **Меркантилді.** Материалдық және жеке пайда сериялық өлтірушілердің осы түрі үшін кісі өлтірудің негізгі мотивтері болып табылады. Олар негізінен әйелдер болып табылады және олар негізінен улау немесе жоғары дозада өлімге әкелетін күшті препараттармен өлтіреді. Алайда, мұндай қылмыскерлердің арасында кісі өлтіру үшін басқа тәсілдерді қолдана алатын ер адамдар жиі кездеседі. Мысалы: Герман Маджетт (Генри Ховард Холмс), Гонсалес қыздары, Мэри Энн Коттон.

2. **Атақ құмарлық (властолюбцы).** Сериялық өлтірушілердің бұл түрінің басты мақсаты–жәбірленушіні бақылау, оны өзіне бағындыру. Сонымен қатар, олар үстемдік пен жыныстық ләззатты сезінеді, бірақ олардың гедонистерден айырмашылығы-оларды нәпсі емес, жәбірленушіні бағындыру жетелейді. Көбінесе мұндай сериялық өлтірушілер балалық шағында зорлық-зомбылыққа ұшыраған, бұл олардың ересек өмірінде дәріменсіздік сезімін тудырды.

3. **Визионерлер.** Олар Құдайдың немесе шайтанның "бастамасымен" кісі өлтіреді, дауыстарды естиді, галлюцинациядан зардап шегеді

4. **Миссионерлер.** Олар белгілі бір мақсат үшін өлтіріледі, көбінесе олар әлемді жақсартуға, қоғамды өзгертуге тырысады. Кісі өлтірушілердің бұл түрінің құрбандары негізінен жезөкшелер, гомосексуалдар, олардан өзге дінді ұстанатын адамдар. Сонымен қатар, мұндай қылмыскерлер көбінесе психикалық ауруға шалдықпайды. Олар өз әрекеттері арқылы әлемді жақсы жаққа өзгерте алады деп сенеді.

"Миссионерлер" - өздерін Кек алушылар немесе қоғамды "кірден" тазартатын судьялар деп санайтын өлтірушілер. Олар, ең алдымен, перфекционист және өте мәжбүрлі. Миссионерлер көбінесе тұрақты, жақсы жалақы алатын жұмысшылар болып табылады және олар өлтіретін географиялық аймақта ұзақ уақыт тұрады.

Миссионерлік өлтірушілер ұсталғанға немесе өлтірілгенге дейін тоқтамайды. Олар дауыстарды естімейді және аяндарды көрмейді. Олар ұйымдасқан асоциалды тип немесе ұйымдаспаған асоциалды тип болуы мүмкін. Олар сыртқы әлемде өмір сүреді және онымен күнделікті қарым-қатынас жасайды. Әдетте, осы типтегі кісі өлтіруші қамауға алынған кезде, оның көршілері оның көптеген адамдардың өліміне жауапты адам екеніне сене алмайды.

1. **Ұйымдастырылған миссионер;**

Жәбірленушісі: жәбірленуші алдын-ала анықталған, сериялық өлтірушінің нақты идеясына байланысты сериялық өлтірушінің мінсіз бейнесіне сәйкес келеді. Мысалы, егер ол нацистік идеологияның жақтаушысы болса, онда құрбандар "таза емес" адамдар болады

Қаруы: ауқымы кең –түншықтырудан атысқа дейін.

Жасауға дайындық әдісі: осы санаттағы сериялық өлтірушілердің кейбір бөлігі "сталкингке" тән. Жәбірленушіні белгілі бір уақыт аралығында қадағалап, ол туралы тұрақты келу орындары, тұрғылықты жері, туыстарының болуы және т.б. туралы мәліметтер ала

алады. Осы түрдегі сериялық өлтірушілердің бір бөлігі жәбірленушінің алкогольді асыра пайдалану сияқты әдепсіз мінез-құлқы жағдайында қылмыс жасауы мүмкін

Қылмыс жасау тәсілі: кісі өлтірушінің жеке басына байланысты: осы санаттағы сериялық өлтірушілердің бір бөлігі жәбірленушімен танысады, оның сеніміне ие болады, үйіне/қаңырап бос қалған жерге апарады, содан кейін ол кісі өлтіреді. Екінші бөлігі импульсивті түрде шабуыл жасайды

Іздерді жасыру әдісі: мәйітті жасыруға / құтылуға тырысады, қылмыс құралы әдетте бірнеше рет қолданылады.

Қылмыстан кейінгі мінез-құлқы: кісі өлтіруден кейін эмоционалды тыныштық кезеңі басталады, оның барысында ол басқалардан ерекшеленбестен қарапайым өмір сүреді. Кезеңнің шамамен ұзақтығы: 1 ай-1 жыл. Егер ашылу қаупі алдын ала сезілсе бұл кезең мүмкін бірнеше жылға дейін созылады.

2. Ұйымдастырылмаған миссионер;

Жәбірленушісі: әдетте, жәбірленуші алдын-ала анықталған, сериялық өлтірушінің нақты идеясына байланысты тамаша сериялық өлтіруші бейнесіне сәйкес келеді. Мысалы, егер ол нацистік идеологияның жақтаушысы болса, онда құрбандар "таза емес" адамдар болады.

Қаруы: негізінен пышақтау-кесу және соққы-ұсақтау.

Жасауға дайындық әдісі: әдетте, сериялық өлтірушілердің бұл түріндегі бұл кезең дамымаған коммуникативті дағдыларға байланысты жоқ. Олар қолда бар жәбірленушіні көргеннен кейін белгілі бір аумақта мақсатсыз жүре алады – олар шабуыл жасайды. Кейде мұндай сериялық өлтіруші жәбірленушімен сөйлесе алады, бірақ әдетте бұл әңгіме қысқа болады.

Қылмыс жасау тәсілі: импульсивті түрде шабуыл жасайды іздерді жасыру тәсілі әдетте, кісі өлтіруден кейін мәйітті жасыруға / құтылуға тырыспайды, бірақ қылмыс құралын жасыруға / жоюға тырысады. Әр кісі өлтіруден кейін кісі өлтіру қаруы жиі өзгереді

Қылмыстан кейінгі мінез-құлқы: кісі өлтіргеннен кейін тұрақсыз күйде. Стрессті жеңілдету үшін ол алкогольді, есірткіні және т.б. теріс пайдаланады. кезеңнің шамамен ұзақтығы: 1-2 ай. Қылмыстық мансаптың соңына қарай бұл кезең 1 аптаға дейін қысқаруы мүмкін.

5. Каннибалдар. Жәбірленушінің денесін жеу үшін қылмыс жасайтын өлтірушілер. Каннибализм актілерін сериялық өлтірушілер басқа себептермен де жасайды, соның ішінде "билікті сүйетіндер" және "гедонистер" кездеседі. Тікелей каннибализм әрекеттерін жасамайтын, бірақ жәбірленушілердің органдарына немесе киімдеріне фетишизмі бар сериялық өлтірушілер бар.

Егер ерте заманда адам жегіштіктің басты себебі аштық болса, бүгінде бұл жан түршігерлік психикалық бұзылыс. Олар каннибалды адамдардан тек иісі арқылы ғана ажыратуға болады дейді. 2016 жылы Алтай мемлекеттік университетінің ғалымдары адам жегіштер туралы зерттеу жариялады. Онда, атап айтқанда, бұл қылмыскерлердің көпшілігінің балалық шағы ауыр болғаны, психологиялық, физикалық немесе жыныстық зорлық-зомбылыққа ұшырағаны атап өтілген. Көбінесе каннибализмнің себебі психикалық ауруға айналады, көбінесе шизофрения. Каннибалдың бала кезінде көрген азабы оны басқа адамдарды азаптауға итермелейді. Өзін дәлелдеуге тырысып, ол өлтіріп, бөлшектеуге, адам етін жеуге кіріседі.

Зерттеуде каннибализмнің кейбір белгілері келтірілген:

1. IQ орташадан төмен – 65-80.
2. Жоғары білімі болуы мүмкін емес.
3. Стандартты емес жыныстық хобби (бұзушылық, фетишизм).
4. Отбасында агрессивті, қоғамда ұстамдылық танытады.
5. Жабық.
6. Сырттай қарағанда, адам жегіш бақытты отағасы сияқты көрінуі мүмкін.
7. Жәбірленушіні азғырып, онымен ойнай алады, сенімділікке оңай ие болады.

8. Каннибалда құрбанның алдын ала қалыптасқан бейнесі бар (жас шектеулері, жынысы және т.б.).

9. Полиция жұмысын бақылау үшін қылмыс болған жерге оралады.

Қылмыстық-психиатр Михаил Виноградовтың айтуынша, мұндай белгілердің тізімінен, сондай-ақ басқа кез келген белгілерден каннибалды есептеу мүмкін емес. Айқын белгілерді бөліп көрсету мүмкін емес - бізде шизофрениямен немесе басқа психикалық бұзылулармен ауыратын науқастар өте көп, бірақ бұл олардың барлығы каннибалдар дегенді білдірмейді. Психиатрдың айтуынша, каннибализмді емдеуге болмайды.

Қорытынды. Жоғарыда айтылғандарды қорытындылай келе, маньяктардың туа пайда болмайтынын, олар оларға айналатынын атап өткен жөн. Қоғамның өзі, мейлі ол ата-ана болсын, құрбылары болсын, айналасындағы адамдар болсын, олардың немқұрайлы немесе айқын дұшпандық көзқарасымен балада патологиялық қатыгездікке бейімділік қалыптастырады. Осындай фонға қарсы өскен, өздеріне сенімсіз, олар өз көздерінен күшті болудың жолын іздейді. Ал бұл өзіңізді қылмыскерлердің орнына қойып, адам өмірін бақылауды сезіну арқылы ғана жүзеге асады. Әйелдер мен балалардың көбінесе маньяктардың құрбаны болуы кездейсоқ емес, өйткені оларды ұйымдастыру және олардың еркіне бағындыру оңайырақ. Сериал үшін өлтіру қажеттілігі шартты рефлекске айналады және агрессияны шашыратып, олар қайтадан қоғамда байқалмайтын қарапайым адамдарға айналады. Сондықтан адам психикасының кез келген ауытқуларын ерте диагностикалау ондағы маньяқтың дамуын болдырмау үшін ерекше маңызды болып табылады. Осы уақытқа дейін бірнеше ондаған жылдар бұрын байқалатын сериялық өлтірушілердің әрекетінде мұндай өсу байқалмады, дегенмен мұндай қылмыстар әлі де кезеңді түрде жасалуда, бұл қылмыстық психология және психиатрия саласында одан әрі жұмыс істеу қажеттілігін көрсетеді.

Қолданылған әдебиеттер

1. Harry Guntrip – Personality Structure and Human Interaction, New York, International Universities press, 1961.
2. Sexual Homicide: patterns and motives — Robert K. Ressler, Ann Wolbert Burgess, John E. Douglas, 1995.
3. Личность преступника – индивидуальная профилактика преступлений: сопоставление и выводы – Антонян Ю.М., 1989.
4. Психологические особенности осужденных, нарушающих режим и проблемы индивидуального воздействия – Кудряков Ю.Н, Голубев В.П., 1989.
5. Милаева М. Ю, “СОВРЕМЕННЫЙ ВЗГЛЯД НА КРИМИНОЛОГИЧЕСКИЙ ПОРТРЕТ СЕРИЙНОГО УБИЙЦЫ” sovremennyy-vzglyad-na-kriminologicheskiiy-portret-seriynogo-ubiysy.pdf

УДК 159.9

НАУКА, ПСИХОЛОГИЯ, МОЛОДЕЖЬ В ПОСТКОВИДНУЮ ЭПОХУ: ТРЕНДЫ, ТРЕБОВАНИЯ И ПЕРСПЕКТИВЫ

Сыдыгалиева Эльина Максаткызы

sydygalieva2022@mail.ru

студент 2 курса (спец. ТПГС технология промышленного и гражданского
строительства)

МОК КазГАСА

Научный руководитель-А.Б. Кушербаева

Пандемия COVID-19, возникшая в конце 2019 года в Ухане, охватила весь мир. Зараженный этим вирусом человек оказывался в реанимации. Данное событие оказало

влияние на все сферы жизни человечества. Люди были вынуждены в добровольно-принудительном порядке сидеть дома, чтобы избежать таких последствий. Все учебные заведения перевели на онлайн формат, многие работники также перешли на удаленный режим. Пандемия вызвала экономический кризис и рост безработицы. Это повлияло не только на политическую сферу жизни, соматическое здоровье людей, но и на психологическое состояние личности.

Для работников также существуют как положительные, так и отрицательные эффекты работы в дистанционном формате. Среди позитивных моментов чаще всего говорят о возможности самостоятельного определения режима работы, темпа ее выполнения и т.д. Во-вторых, работник экономит время на дороге к работе и обратно, что в условиях крупных городов в особенности составляет несколько часов, которые потенциально можно потратить на отдых, семью, общение с друзьями. В-третьих, сотруднику нет необходимости тратить деньги на питание вне дома, покупку специальной одежды (в особенности если того требует корпоративная культура организации [1]).

Однако, как показали наблюдения, имеют место быть и негативные аспекты. Нередко работнику, осуществляющему трудовую деятельность дома, тяжело организовать режим работы. Существует масса отвлекающих факторов. Кроме того, в условиях пандемии на дистанционной работе оказались целые семьи. Поэтому возникает проблема числа рабочих мест дома.

Для молодых людей пандемия связана с многочисленными потрясениями. Она не только лишает их рабочих мест и перспектив трудоустройства, но и нарушает нормальный ход обучения и профессиональной подготовки, что серьезным образом сказывается на их психологическом состоянии. Многие молодые люди уже ощутили на себе непосредственное влияние пандемии: с ее началом каждый шестой молодой человек был вынужден прекратить трудовую деятельность [2].

Многие молодые работники, как правило, работают в областях, в наибольшей степени затронутых кризисом, - таких как техническая поддержка, сфера услуг, продажи. Это делает их более уязвимыми перед экономическими последствиями пандемии. Среди тех, кто продолжал работать в это период, у сорока двух процентов сократились доходы. Но также самоизоляция помогла людям выйти на новый уровень «интернет жизни». Минимальные вложения, необходимые для начала ведения собственного бизнеса в сети Интернет, обеспечивают быструю окупаемость и получение первой прибыли в кратчайшие сроки. Всё это позволяет онлайн-торговле стремительно посредством создания новых высокотехнологичных электронных платформ для ведения собственного производства.

Пандемия ускорила тенденцию необходимости перепрофилирования и развития новых навыков многими работающими людьми. Все эти факторы положительно повлияли на развитие отрасли онлайн-образования и стали настоящими драйверами развития.

Расширение возможностей электронных систем вызвало появление новой тенденции на рынке образовательных услуг - спрос на онлайн-школы, предоставляющие услуги по получению дополнительного образования. Необходимость самоизоляции и ограничения привычной активности вызвала у населения стремление к саморазвитию, интерес к получению новых знаний и навыков. На различных интернет-сервисах действует множество курсов по разнообразным направлениям, которые помогут развивать уже имеющиеся навыки или получать новые знания и умения. Технологическое развитие социальных сетей в ближайшие 3-5 лет станет необходимым условием для выживания в конкурентной среде. Развитие будет многосторонним, однако уже можно выделить ряд ключевых тенденций: персонализация, рекламные технологии, геолокация, анонимность, инструменты электронной коммерции [3].

Люди проводят гораздо больше времени, взаимодействуя с миром через экраны устройств. Бренды все чаще видят рекламные возможности в электронной коммерции. Amazon — в настоящее время один из ведущих мировых рекламодателей — продемонстрировал рекордный рост продаж тем более во время пандемии. Amazon также

прогнозирует постоянное изменение поведения потребителей в отношении онлайн-покупок. Если говорить о таких интернет-платформах как «TikTok» и «Instagram», то с их появления люди проводили в них время в основном для развлекательных целей, к примеру, выкладывали смешное видео, фотографию с друзьями, или просто делились впечатлениями от поездки куда-либо. Со временем люди начали использовать эти платформы как часть своей работы: рекламировать свои товары или продукты, расширять свой бизнес через социальные сети. С наступлением пандемии такая система продаж и доставки только увеличилась, так как людям нежелательно было выходить из дома, а тем более быть в большом скоплении людей. Сейчас же, в постковидный период до сих пор существует и хорошо развивается сфера продаж в соц. сетях и их служба доставки в любую точку города.

По словам специалистов, в условиях неопределенности реакция людей обострилась. Если раньше было больше сдерживающих механизмов, и человек быстрее видел реальную ситуацию, то теперь любое изменение гипертрофируется.

Эпидемия дала подпитку человеческим слабостям: пациенты с тревожностью нашли неоспоримый повод для тревоги, социофобы принялись оправдываться режимом самоизоляции, прокрастинаторы ещё больше «расслабились» на удалённой работе, а ипохондрики стали активнее искать у себя болячки. Выяснялось, что людям (в условиях изоляции с близкими) не о чем говорить. Повысилась конфликтность, нервозность. На вопрос «Как бы вы оценили в настоящее время материальное (экономическое) положение вашей семьи?» только 14% опрошенных ответили «хорошо/очень хорошо» (в 2020 году, до начала пандемии, таких было в 2 раза больше – 31%). А «плохо/очень плохо» ответили 26% (в 2020 году таких было 11%) [4]. А сейчас люди уже думают, как сохранить отношения.

Но люди начали открывать для себя новые сферы в условиях удаленной работы, ищут труд, который завязан на них самих. То же и с досугом: где взять новые виды удовольствия в условиях лишения прежних радостей. Люди стали обращать внимание на свои собственные ресурсы, полагаться на себя.

Пандемия создала угрозу здоровью и самой жизни почти всех людей. И базовые ценности выживания и безопасности из неосознаваемых стали центральными и определяющими остальную структуру ценностей и самой жизни.

В до-пандемическом мире фокус внимания и интересов находился во вне – мир, работа, образование, развлечения, путешествия, тусовки и т.п. – а семья и дом чаще всего были «базами отдыха», местом подзарядки [5].

Пандемия же и каскад локдаунов и ограничений на передвижения сделали жилище, дом основным местом не только быта, но и бытия. Семья оказалась главным социумом.

Исследования показали, что многие стали стремиться обустроить дом и быт, чтобы там было комфортно не только спать, но и работать, развлекаться, жить. Для многих семей вынужденное длительное совместное пребывание стало поводом вольной или невольной концентрации внимания на качестве семейной жизни.

Новая реальность, где нарушены все повседневные практики и привычные процессы, выталкивает из мира, где все понятно и знакомо.

Переосмысление становится необходимостью для всех – для людей, семей, организаций, стран. Чтобы адаптироваться в новой ситуации и найти свое место, приходится пересматривать свою жизнь, обычный образ мыслей и дел, и собираться почти заново.

Подводя итог, можно сказать, что стремительное развитие технологий, сопровождаемое увеличением неопределенности в мире, ставит перед человеком будущего все более сложные вызовы, которые требуют непрерывного гармоничного развития человека, достижения баланса между профессиональными компетенциями и личностными навыками. Все новые тенденции в постпандемическом обществе связаны с информатизацией – распространением использования интернет-сервисов в повседневной жизни. Социальные сети превратились в полноценные платформы для различных сфер жизни. По-видимому, и бизнес все глубже будет проникать в социальные сети. Данные тренды обеспечивают

облегчение решения многих жизненных вопросов и проблем, и придают уверенность в преодолении эпидемии с минимальными негативными последствиями.

Список литературы

1. <https://1economic.ru/lib/114331>
2. https://lomonosov-msu.ru/archive/Lomonosov_2021/data/section_8_22508.htm
3. <https://mkset.ru/news/2020-11-08/epoha-opravdannogo-sumasshestviya-kak-epidemiya-udarila-po-psihike-zhiteley-bashkirii-1869292>
4. <https://vc.ru/marketing/527942-marketingovye-trendy-vo-vremya-pandemii-covid-19-kotorye-ostanutsya-s-nami-nadolgo>
5. <https://www.ofstrategy.kz/ru/research/socialresearch/item/822-o-trendakh-materialnogo-samochuvstviya-kazakhstantsev-posle-pandemii>

ӘР ТҮРЛІ ЖАС КЕЗЕҢДЕРІНДЕГІ СУБЪЕКТІНІҢ МЕНТАЛДЫ РЕСУРСТАРЫ

Торғайбай Айшагүл Бектұрсынқызы

Aishagul06@gmail.com

Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ, «Психология» мамандығының 3 курс студенті,

Астана, Қазақстан

Ғылыми жетекші – Менлибекова Г.Ж.

Адам ресурстарын зерттеу соңғы кездері шетелдік және отандық психологияның әртүрлі салаларындағы зерттеушілердің назарын көбірек аударуда. Бұл мәселенің өзектілігіне назар аударғандардың бірі Б.Г. Ананьев келешекте «адамның өмір сүру жағдайларымен өзара әрекеттесуінің нақты процесіне байланысты әртүрлі бағытта көрінетін жеке тұлғаның резервтері мен ресурстарының жалпы моделін құруға болады» деген үмітін білдірді [1].

Қазіргі психологияда адам ресурстарын зерттеуге қандай да бір дәрежеде көңіл бөлінбейтін бағытты табу қиын. Осылайша, даму психологиясында, ең алдымен, шетелдік ресурстар баланың сыртқы әлеммен өзара әрекеттесуінің нәтижесінде интеракционистік дәстүрлер контекстінде, қауіп факторына қарсы тұратын қорғаныс факторлары ретінде барынша қарқынды зерттеледі (М.Холтман, М.Лаухт, А.С. Мастен, К.Нибанк, М.Г.Рид, М.Х.Шмидт, Х.Шайтауэр, Ф.Петерман, Э.Э.Вернер). Позитивті психологияда және денсаулық психологиясында тұлғаның күшті жақтары (ресурстары) әлемді сәтті практикалық игеруге ықпал етеді және аурулар мен бейімделу қаупін азайтады, субъектінің барлық жағынан олар болмаған кездегіге қарағанда табысты жұмыс істеуіне мүмкіндік береді (М.Е.П. Селигман, Д.А. Леонтьев).

Спорт психологиясында және еңбек психологиясында ресурстар кәсіби іс-әрекеттің өзін-өзі реттеу факторы, шаршау мен эмоционалдық күйюдің алдын алу/басу шарты ретінде қарастырылады (В.А.Бодров, Н.Е.Водолянова, В.И.Моросанова, В.Е.Орел, В.А. Толочек). Күйзеліс психологиясында ресурстар мінез-құлықпен күресу тиімділігін арттырудың ең маңызды шарты болып табылады (С.Фолкман, Р.Ласарус, К.Б.Матений, Т.Л.Крюкова, Е.А.Петрова). Когнитивтік психологияда және интеллект психологиясында интеллектуалдық ресурстар тек интеллектуалдық мәселелерді шешуді қамтамасыз етіп қоймайды, сонымен қатар жалпы өмірді реттеуге, әлеуметтік өзара әрекеттесу жағдайларына, өмірлік қиындықтарды шешуге қатысатыны дәлелденген (С.С.Карвер, Х.Гарднер, М.Ф.Шейер, В.Н.Дружинин, Т.В.Корнилова, М.А.Холодная).

Отандық психологияда ең маңызды заманауи тенденциялардың бірі субъектінің ресурстық жүйесіндегі динамикалық процестерін зерттеу: оларды жұмылдыру, жұмсау,

сақтау, үнемдеу, қалпына келтіру, дамыту (С.Э.Хобфолл, Ц.Дж.Холахан, Р.Ф. Баумейстер) іс жүзінде ғылыми қызығушылық шеңберінен тыс қалды.

Нақты анықтаманың болмауы, өз кезегінде, зерттеушілерге ресурстар класына әртүрлі себептермен анықталған сыртқы және ішкі айнымалылардың іс жүзінде шексіз жиынтығын жатқызуға мүмкіндік берді [2]. Ал ментальды ресурс ұғымына одан да аз анықтама берілген.

Сондықтан, ең алдымен, ментальды ресурс туралы түсінігімізді қарастыру керек, оны тұжырымдай отырып, біз оның жеке психикалық тәжірибеде бейнеленуін атап өтуімізге болады. Біз үшін негіз М.А. Холодная, ол психикалық тәжірибені «субъектінің әлемге танымдық қатынасының ерекшеліктерін және жеке санадағы шындықты жаңғырту сипатын анықтайтын жеке интеллектуалдық ресурстар жүйесі» деп анықтайды [3].

Бұл психикалық тәжірибе, ерекше психикалық шындық ретінде, интеллектуалдық қызметтің қасиеттерін ғана емес, сонымен қатар әлеуметтік өзара әрекеттесу ерекшеліктері мен жеке қасиеттерді анықтайды, «Мен» біртұтас бейнесін қалыптастыруға және қолдауға қатысады. Сонымен, ментальды (психикалық) ресурс – субъектіге оқиғалардың концептуализациясы мен өзінің психикалық мүмкіндіктерінің арқасында өз қызметін сақтауға және дамытуға мүмкіндік беретін механизм.

Субъектінің психикалық тәжірибесінде психикалық ресурстар белгілі бір жағдайларда жеке маңыздылығы мен құндылығы бар сыртқы және ішкі ортаның қабылданатын, санатталған, түсіндірілетін және бағаланатын аспектілері ретінде ұсынылады. Психикалық ресурстардың рөлі тұлғаның дамуына қолайсыз жағдайларда, күрделі жағдайларда айқын көрінеді, өйткені дәл осы жағдайлар субъектіден қосымша күштерді салуды, оларды жұмылдыруды талап етеді. Сонымен, Е.А. Петрова ресурс ретінде ұрпақтар арасындағы қарым-қатынасқа тәуелділік көбінесе қиын эмоционалдық тәжірибелер, экзистенциалды тұлға дағдарысы және өмірдегі таңдау жағдайларында пайда болатынын дәлелдеді [4]. Психикалық ресурстар жүйесінің жұмыс істеуі үшін ресурстардың шектеулілігі, олардың сарқылу қаупі өте маңызды.

Жас кезеңдерге байланысты психикалық ресурстың ерекшеліктері бар. Жасөспірімдік шақта - өзін-өзі танудың, өзін-өзі дамытудың, әлеуметтік маңызды іс-әрекетте өзінің әлеуетін іске асырудың, субъективті қасиеттердің дамуының сезімтал кезеңі, оның қажетті шарты рефлексияны, өзі туралы хабардарлықты дамыту болып табылады.

Психикалық ресурстарды жұмылдыруды талап ететін жасөспірімдер субъективті қиын деп бағалайтын жағдайлар мен нақты жағдайлар топтары:

- құрдастарымен (жанжал, қақтығыстар, қарым-қатынастардың үзілуі, түсінбеушілік) және ата-аналармен (түсінбеу, негізсіз талаптар, үміттерді ақтамаудан қорқу, еркіндікті шектеу) тұлғааралық қарым-қатынасқа байланысты күнделікті қиындықтар;
- шиеленісті ситуациялар: әртүрлі сынақ жағдайлары (емтихандар, конкурстар, белгісіздік үлесі жоғары спектакльдер); жоғары сынып оқушылары реніш, қорқыныш, шатасушылық, қайғыру, тіпті субдепрессиялық күйлер туралы айтады, оқушылардың аз ғана бөлігі тәжірибе жинақтауды, дағдыларды арттыруды, жаңа ресурстарды ашуды ең маңызды нәтиже ретінде атайды.

Ресурстар ең жиі жұмылдырылатын сәттерге: нақты жағдайды талдай білу («парасаттылық»), өзінің жақсы және жаман жақтарын көре білу, тәуелсіздік («өзіне сену»), өз бетінше шешім қабылдау қабілеті, шыдамдылық, адамдарды құрметтеу («жақсы әдептілік»), ұстамдылық ата-аналармен және басқа отбасы мүшелерімен қиын қарым-қатынаста, мұғалімдермен қақтығыстарда, мектептегі қиындықтарда, басқа мектепке және сыныпты ауыстыруды, көпшілік алдында сөйлеу жағдайын жатқызуға болады. Оптимизм, көңілділік (ең жақсыға сену), өзіне сенімділік, өзін-өзі реттеу сияқты ресурстар бағалау (сауалнамалар, емтихандар, тексерулер, сынақтар), белгісіздік жағдайларында (емтихандар, алдағы университетке түсу) жұмылдырылады. Біріншіден, белгілі бір жағдайда жасөспірімдер психикалық ресурстар кешенін пайдаланады; екіншіден, психикалық ресурстардың көпшілігі бір жағдайда емес, әр түрлі жағдайда жұмылдырылады, яғни олар ситуациялық спецификалық емес; үшіншіден, соған қарамастан, белгілі бір жағдайда

жасөспірім үшін оның субъективті мағынасына, яғни жағдайды түсіндіруге және онымен күресудегі өзінің қабілеттерін бағалауға байланысты белгілі бір психикалық ресурстар ең көп сұранысқа ие [5].

Мектеп жасында өзін-өзі тану және «Мен тұжырымдамасын» дамытуға байланысты ресурстар қарқынды түрде жұмылдырылады. Көбінесе эмоционалдық (эмоцияларды басқару қабілетімен байланысты), ерікті, интеллектуалдық, коммуникативті және физикалық қасиеттерді (дененің сыртқы түрі мен бейнесімен байланысты) ресурстар деп атайды. Маңызды факт - қабылдауда гендерлік айырмашылықтардың болуы: ұлдар өзіне деген сенімділік пен интеллектті, ал қыздар коммуникативті қасиеттерді бағалайды.

Жастық шақ дауылды жасөспірімдік шақтан кейін, өмірлік көзқарас пен өмірлік жоспарлардың қалыптасуы және жетілудің белгілі бір ерекшеліктерін қамтитын салыстырмалы тұрақтандырумен сипатталатын субъектінің дамуындағы оң кезең (Ш. Бюлер, Ст. Холл).

Жастық шақта, жасөспірім кезіндегідей, адамның өз ресурстары туралы идеялары болады. Ресурстар ішкі күштер, қиындықтар кезіндегі қосымша мүмкіндіктер көзі ретінде түсініледі. Жағдайлардың екі тобы ең көп ресурстарды жұмылдыруды талап етеді: оқу іс-әрекетіне байланысты жағдайлар және романтикалық қарым-қатынастар. Ресурстардың келесі топтары бөлінеді: эмоционалды-ерікті, интеллектуалды, коммуникативті. Жетістік мотивтері болып табылатын мотивациялық ресурстар тобы пайда болады. Студенттердің көзқарасы бойынша коммуникативті қасиеттердің маңыздылығы азаяды, физикалық қасиеттердің ресурстық рөлі тұрақты болмайды.

Дифференциалды және ситуациялық контекстке байланысты өз ресурстары туралы идеялар көбейеді. Сонымен қатар, маңызды ресурстар (мысалы, интеллект немесе әзіл сезімі) белгілі бір пән үшін ең үлкен құндылық және тиімділік бөліне бастайды. Осыған қарамастан, эмпирикалық деректер белгілі бір жағдайда ресурстардың белгілі бір жиынтығын жұмылдыру туралы айтуға мүмкіндік береді.

Есею кезеңін көптеген авторлар дамудың шыңы деп санайды. Адам өмірдің субъектісіне айналады, ол өнімділікпен, жауапкершілікпен, өмірлік мәселелерді шешу қабілетімен сипатталады, «өмірлік қатынастардың жеке жүйесі» бар, өмір сүру нәтижелері «көрсетілетін» біртұтас өзіндік санаға ие болады, сондай-ақ мінез-құлықтың жетілген түрлерін көрсете біледі [6].

Өмір жолындағы әртүрлі оқиғаларды және олардағы адамның рөлін концептуализациялау ересек адамды өзінің ішкі күштері мен ресурстарының «шынайы басқарушысы» етеді.

1. Ересектік кезеңде қорлар жүйесінің қалыптасуы жалғасады, ол үшін қиын да, күйзелісте де, оң бағаланатын әртүрлі жағдайларда өмір сүру тәжірибесін концептуализациялау принципіне ие.

2. Психикалық ресурстар жүйесін байыту жаңаларының пайда болуына байланысты және бұрыннан барлардың сараланған бейнеленуіне байланысты жалғасуды. Екінші жағынан, психикалық ресурстар жүйесі ұйымдастырылған түрде жүзеге асады.

3. Бұрынғы жас кезеңдеріндегідей, ересектік кезеңде субъект эмоционалдық-еріктік, интеллектуалдық, коммуникативті ресурстарға сүйенеді. Жасөспірімдер сияқты, ересектер де физикалық дененің маңыздылығы туралы айтады, әсіресе күш. Ресурстар туралы идеяларда гендерлік айырмашылықтардың болуы туралы айтуға болады.

Ресурстарды зерттеу кезінде әрбір зерттеуші көптеген мәселелермен бетпе-бет келеді. Осыған байланысты үш проблемалық мәселені қарастыру маңызды болып көрінді:

- ресурстың табиғатын түсіну;
- менталды ресурс түсінігі;
- әр түрлі жас кезеңіндегі субъектінің психикалық ресурстары.

Менталды (психикалық) ресурстар субъектінің өмірінде белгілі бір функцияларды орындайды, олар оң нәтижелерге қол жеткізуге, қиын өмірлік жағдайлар мен қауіп төндіретін жағдайлармен тиімді күресуге, басқа адамдармен тығыз қарым-қатынаста болуға,

өзіндік тиімділікті нығайтуға, яғни өз іс-әрекетіне деген сезімін арттыруға мүмкіндік береді. өзіндік құзыреттілік, өзіне деген сенімділік, өз өмірін басқару қабілетін сақтау және жетілдіру; оң көзқарастағы «Мен тұжырымдамасын» сақтау; және қарттықта белсенділік пен өмірге қанағаттануды сақтау.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. *Ананьев Б.Г.* Человек как предмет познания. -Л.: Изд-во Ленинградского ун-та, 1968.
2. *Хазова С.А.* Ментальные ресурсы субъекта: феноменология и динамика. -Кострома: КГУ им. Н.А. Некрасова, 2014.
3. *Холодная М.А.* Психология интеллекта: Парадоксы исследования. -СПб.: Питер, 2002.
4. *Петрова Е.А.* История семьи как межпоколенный ресурс совладающего поведения и средства его получения // Вестн. КГУ им. Н.А. Некрасова. Серия «Педагогика. Психология. Социальная работа. Ювенология. Социокинетика». 2008. -Т.14. -№ 2.
5. Холодная М.А. Психология понятийного мышления: От концептуальных структур к понятийным способностям. – М.: Изд-во «Институт психологии РАН. 2012.
6. Васильюк Ф.Е. Жизненный мир и кризис: типологический анализ критических ситуаций / Ф.Е. Васильюк // Психологический журнал. – 1995. – Т. 16. – №3

УДК 159.942.31

ӘЙЕЛДЕРДЕГІ ҰЯТ ЭМОЦИЯСЫНЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Тұрсынхан Динара Сейілханқызы

dinara.tursynkhan@mail.ru

Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ "Психология" кафедрасы «Дағдарыс психологиясы»
мамандығының 1 курс магистранты, Астана, Қазақстан
Ғылыми жетекшісі – Б.Б. Шаймерденовна

Аннотация. Ұят - бұл өзін-өзі бағалау мен басқаларды бағалауға әсер ететін өзін-өзі тану эмоциясы. Ұят ерлерге қарағанда әйелдерде жиі кездеседі. Бұл ішінара әйелдерге қойылатын әлеуметтік және мәдени стандарттарға байланысты, егер бұл стандарттар орындалмаса, әйелдердің өзін-өзі теріс бағалауын тудырады. Ұят депрессия, мазасыздық, тәуелділік сияқты психикалық денсаулық диагнозында көрінеді. Бұл мақалада әйелдердегі ұят эмоциясының психологиялық ерекшеліктері, ұятты сезінудің гендерлік субъективті сипаттамалары және қазіргі кездегі әйелдердегі ұят мәселесі қарастырылады.

Кілтті сөздер: ұят, әйелдер, эмоция, өзін-өзі тану, өзін-өзі бағалау, мазасыздық, психикалық денсаулық.

Ұят эмоциясы адамдардың моральдық қалыптасуына тікелей әсер етеді, сондықтан қазіргі заманда, өмірде өз орнын табуға, өзін-өзі анықтауға және өзін-өзі жүзеге асыруға қабілетті белсенді шығармашылық тұлғаны қалыптастыруға қойылатын талаптардың артуына байланысты ұят эмоциясын зерттеу өте маңызды. Психологияда ұят әдетте, эмоциялар мен сезімдердің жалпы теориясы аясында (Ю.И. Сидоренко, Г. Х. Шингаров, П. М. Джейкобсон), моральдық даму және тәрбие теориясында (В. А. Малахов, С. Г. Джейкобсон, В. Г. Шур), әлеуметтік бейімделуді зерттеу аясында (А. П. Растигеев), өзін-өзі тану мен өзін-өзі бағалауды зерттеу контекстінде (И. С. Кон, С. Р. Пантелеев, И. Н. Семенов, В. В. Столин) қарастырылады. Ұятты зерттеудің жалпыадамзаттық мағынада маңыздылығын атап өткен жөн, өйткені бұл адамның әлеуметтенуі мен бала тәрбиесінде де, нарциссистік бұзылулардың психотерапиясы сияқты жоғары спецификалық салаларда да өте маңызды құрал [1].

Ұят өзін-өзі теріс бағалаумен бірге күшті эмоция ретінде сипатталады. Бұл өзін-өзі теріс бағалау әлеуметтік немесе топтық норманың бұзылуына жауап болып табылады. Егер

адам өзі немесе әлеуметтік нормалар белгілеген белгілі бір үміттерге сәйкес келмесе, бұл ұят сезімін тудыруы мүмкін. Адам ұятты сезінгенде өз тәжірибелерінде жеткіліксіздік, пайдасыздық және жалғыздық сезімін сезінеді. Ұят сана мен сәйкестікте басты орын алады және өзін-өзі басқаруды төмендетеді [2].

Психологиялық сөздіктерде ұят «дұрыс емес немесе ақымақ мінез-құлық туралы хабардар болудан туындаған қорлау немесе азап сезімі» ретінде анықталады. Ұят - бұл адамның жалпы сезімі мен эмоциясы, бірақ адамдар ұят сезімін қалаусыз деп түсінеді және ұят сезімін болдырмау немесе одан аулақ болуға тырысады [3]. Ұят сонымен қатар қарым-қатынасқа лайық емес сезіну және басқамен байланыс орнатуға деген ұмтылыс туралы хабардар болу ретінде сипатталады [4].

Зигмунд Фрейд ұятты айыптаушы ойлармен, келе жатқан зиян сезімімен және экспозиция сезімімен байланысты ауыр әсер ретінде қарастырды. Ол ұятты белгілі бір тілектерді көрсетуге қарсы реактивті сезім ретінде көрсетеді [2].

Ұятты сезінудің гендерлік ерекшеліктеріне байланысты еңбектерде әйелдерден күтілетін мәдени, әлеуметтік нормалар мен қарым-қатынастарға байланысты ұятты әр түрлі сезінеді деп тұжырымдалады. Әйелдер өздерінің теріс бағалауларына байланысты қатты ұят сезімін сезінуі мүмкін. Н. Лутвак и Дж. Р. Феррари зерттеулері бойынша ер адамдар еркектерге тағайындалған перфекционизмнің ауқымына байланысты ұяттан гөрі кінәні жиі сезінеді. Ал әйелдер теріс өзін-өзі бағалауды тудыратын перфекционизмнің әлеуметтік белгіленген стандарттарынан туындайтын ұятты сипаттайды [5].

Джудит Джордан әйелдердің еркектерге қарағанда ұятқа қалуының үш негізгі себебі бар деп тұжырымдайды:

- біріншіден, патриархат қауымдарда әйелдерді төмендетуге және олардың шындықтарын өшіруге белсенді болуы;
- екіншіден, әйелдер байланыс орнатқысы келетінін ашық айтады және байланыстың бұзылуына күшті эмоционалдық реакция көрсетеді. Мысалы, ажырасу кезінде әйелдер ұят эмоциясын жиі сезінеді;
- үшіншіден, әйелдер өздерінің тұлғааралық қарым-қатынастарында басқа адамдарды сәтсіздікке ұшыратқандай сезінеді. Осыған сүйене отырып, әйелдер өздерінің "қателескенін" кеңінен түсінуге бейім болуы мүмкін. Содан кейін ұят әйелдің өзіне деген құрметтің жоғалуына және оның өміріндегі кез-келген қажеттіліктерді немесе тілектерді жүзеге асыра алмауына айналуы мүмкін [4].

Брен Браун әйелдер ұят сезімімен ең көп күресетін он екі санатты анықтады. Оларға мыналар жатады: дене бітімі мен бейнесі, ана болу, отбасы, бала тәрбиесі, ақша мен жұмыс, психикалық және физикалық денсаулық, жыныстық қатынас, қартаю, дін, стереотиптер мен әлеуметтік бағдарлар, мәлімдемелер және жарақат алу тәжірибесі. Бұл ұят көздеріне әр салаға тән жағымсыз сәйкестіктер жатады [6].

Гендерлік рөлдер адамның кінәні немесе ұятты сезінуіне әсер етуі мүмкін және уақыт өте келе белгілі бір ынталандыруларға әдеттегі реакция ретінде дамиды. Ұят тәжірибесі гендерлік рөлдің стереотиптік нормаларының болжамды бұзылуын көрсетуі мүмкін. Бенетти-Маккуид пен Бурсик 104 бакалавриат студенттеріне зерттеу жүргізіп, кінә мен ұятқа реакциялар гендерлік өзін-өзі бейнелеудің функциясы екенін өлшеуге тырысты. Бакалавриат студенттері жыныстық рөлдер сауалнамасын, өзін-өзі тану аффект сынағын (TOSCA) және кінә мен ұяттың реакциялары мен тәжірибелерін бағалау үшін кінә мен ұят виньеткаларын орындады. Бенетти-Маккуид және Бурсик әйелдердің ерлерге қарағанда кінә мен ұятқа бейімділігі жоғары екенін хабарлады. Бұл зерттеу ұят пен кінә тәжірибесіндегі гендерлік айырмашылықтарға қатысты басқа зерттеулердің нәтижелерін растайды [7].

Эфтим, Кенни және Махалик гендерлік рөлдік стрессті және оның ұят, кінә және сырттай байланысын зерттеу үшін 207 колледж студентінің зерттеу жүргізді. Зерттеу нәтижесі бойынша әйелдер үшін ұят сезімі әйелдердің гендерлік рөліне сәйкес келетін басым реакция екенін анықтады. Бұл зерттеулер әйелдердің стереотиптік гендерлік рөлдері ұят

сезімін тудырды және осылайша ұятты оқиғаларға жауап ретінде мүмкін болатын дұрыс емес күресу стратегиясын көрсетеді деп болжайды [8].

Ұяттың анықтамасын түсінуде гендерлік ерекшеліктер бойынша Е. В. Короткованың жүргізген зерттеуінде: экспериментке қатысқан зерттелінушілердің ішінде ер адамдар ұятты сезім ретінде анықтайды (33,2 %); 4,4 %-ы - эмоция ретінде; ал 17,0%-ы - ы ұятты толымсыздық кешені немесе кемшілік ретінде қарастырған. Ал әйелдер ерлерге қарағанда ұятты эмоционалды саламен байланыстырған. Нақтырақ айтқанда, әйелдердің 50,2 % - ы ұятты сезім деп санаған; 3,3% -ы эмоция; ал қалған 5,3% - ы ұятты ішкі уайым ретінде анықтаған; 10,6% - жағдай ретінде; ал 2,0%-ы – ұятты ыңғайсыздық ретінде көрсеткен [9].

В.В.Панютина жүргізген эксперименталдық зерттеулер бойынша, жас кезінде әйелдер ұятты сезінуге (зерттелінушілердің 60%-ы) көбірек бейім, бұл әйелдердің өзін-өзі сынауға бейімділігіне және олардың мансап пен отбасы арасындағы қақтығыстың өткір тәжірибесіне байланысты болуы мүмкін. Автор ұяттың мұндай жоғары көрсеткіштерін әйелдерде отбасылық және отбасылық емес рөлдерді біріктірген кезде бірқатар қақтығыстар мен алаңдаушылықтар негізінен туындайды деп түсіндіреді: әйелдер балаларға эмоционалды зиян келтіргені үшін кінә мен ұятты сезінеді, оларды басқа адамдарға тәрбиелеуге сеніп тапсыруға мәжбүр болады, өздерінің кәсіби өмірі балаларға беретін уақыт пен энергиямен қысқарады, олардың некелері осының бәрінен зардап шегеді, олардың эмоционалды және физикалық ресурстары шегіне жетеді [10].

Хелен Льюис зерттеуі бойынша әйелдер ер адамдарға қарағанда ұят сезімін жиі сезінеді, сондықтан депрессия мен истерияға көбірек бейім болады деп тұжырымдады. Льюистің айтуы бойынша, ер адамдарда ұят әсіресе кәсіптік тапсырмаларды шешуде және жыныстық қатынасқа байланысты сәтсіздіктерге байланысты туындаса, ал әйел адамдарда физикалық тартымдылық мәселелері және қарым-қатынастағы сәтсіздіктерде пайда болады [3].

Ұяттың адамдардың қалыптасқан құндылық бағдарларына, жеке ерекшеліктеріне, өзге адамдардың пікірлеріне, бағалауларына сезімталдыққа байланысты әртүрлі шегі немесе шекарасы болады. Мысалы, Е. П. Ильиннің пікірі бойынша, жыныстық дискриминация бар дәстүрлі қоғамдарда тәрбиеленетін әйелдерде ұятты сезінуге бейімділік ерлерге қарағанда жиі кездеседі. Л.Ш. Мұстафинаның (2012) жүргізген зерттеу мәліметтері бойынша, қыздар үшін ар-ождан және ұят ұғымдары ұлдарға қарағанда маңызды саналады екен [9].

С. Больман зерттеуі бойынша ұят жағдайларына жиі ұшыраған немесе тым қарқынды ұятты жиі сезінген кейбір әйелдер үнемі ұятқа ұшырауы мүмкін екенін анықтады. Автор оны «созылмалы ұят» деп атады. Созылмалы ұят адамның өзін-өзі реттеуіне теріс әсер етеді, оның өзін-өзі реттеу функциясын, жалпы өзіне деген қарым-қатынас деңгейін төмендетеді. Бұл созылмалы ұятқа ұшыраған адам ұяттың тым жоғары деңгейінен ауырсынуудың алдын алу үшін қорғаныс механизмдерін қолдануға бейім болғандығымен түсіндіріледі [11].

Қазіргі кезеңдегі әйелдердегі ұят мәселесіне келетін болсақ, психикалық денсаулықтың түрлі санаттары бойынша, отбасындағы зорлық-зомбылық, ажырасу, қоғамдағы қалыптасқан стереотиптерге байланысты әйелдер арасында ұятты сезінуге бейімділік артуда. Мысалы, дене имиджі бұзылған және өзін заманауи стандарттарға сай ұстауға тырысатын әйелдерде мазасыздық пен ұят сезімін жоғары болады. Профессор Томас Фукс былай деп түсіндіреді: «ұятқа ұшыраған адам өзін сырттан қабылдауы екі еселенеді. Ол айналасындағылардың көзімен өзінің бейнелі болмысына қарайды. Бұл бізді айнаның біз үшін ақпарат көзіне айналуына әкеледі, басқалар бізді қалай қабылдайды?».

Біз үнемі басқалардың көзқарасында екенімізді сезіну рефлексия мен осалдық сезімдерінің күшеюіне әкелуі мүмкін, әсіресе біз басқалардың көзқарасын мүлдем басқара алмайтындығымызға және олардың не ойлайтыны немесе не сезінетіні туралы шынайы білімге ие болмауымызға байланысты.

Отбасында зорлық-зомбылық көрген әйелдерге Зубрицкая А. С. жүргізілген зерттеуінде сәтсіздіктер саласындағы интернационалдылық шкаласы бойынша зорлық - зомбылыққа ұшыраған әйелдердің 81%-ы бақылаудың ішкі локусына ие, яғни бұл әртүрлі

сәтсіздіктер, қиындықтар, азаптар үшін өздерін төмендетуге, кінәлауға бейімділіктен көрінеді. Автордың пайымдауы бойынша, әйелдердің зорлық – зомбылық төзуіне себептердің бірі бұл – ұят екендігін көрсетеді. Бұл шкала бойынша тұрмыстық зорлық - зомбылыққа ұшырамаған әйелдердің көрсеткіші 6,4% - дан төмен болды [12].

Әйелдердегі ұят құрылымын анықтауда эмоцияларға, ойларға және мінез-құлыққа баса назар аударылады. Әлеуметтік компонент әйелдердің қарым-қатынаспен тығыз байланысты тұлғааралық контексте ұятты қалай сезінетінін білдіреді. Мәдени компонент мәдени күтулердің басым рөлін және ұят пен мәдени күтулердің нақты немесе ойдан шығарылған сәйкессіздігі арасындағы байланысты көрсетеді. Сондай-ақ, ұят әйелдерде кез-келген әмбебап ұят триггерлерінен туындамайды. Ұятқа әкелетін сценарийлер, тәжірибелер мен үміттер әйелдердың қарым-қатынасы және түрлі мәдениеттер сияқты жеке және әртүрлі болып көрінеді.

Сонымен, әйелдердегі ұят эмоциясының психологиялық ерекшеліктерін теориялық зерттеу нәтижесінде келесідей қорытындылар жасауға болады:

- Әйелдердегі ұятты жиі сезінуі күтілетін мәдени, әлеуметтік нормалар мен қарым-қатынастарға байланысты.
- Әйелдердегі ұят триггерлері: дене бітімі мен бейнесі, ана болу, отбасы, бала тәрбиесі, ақша мен жұмыс, психикалық және физикалық денсаулық, жыныстық қатынас, картаю, дін, стереотиптер мен әлеуметтік бағдарлар, мәлімдемелер және жарақат алу тәжірибесі.
- Әйелдердің стереотиптік гендерлік рөлдері ұят сезіміне бейімділіктің негізгі себептерінің бірі болып табылады және осылайша әйелдерде ұят оқиғаларға жауап ретінде мүмкін болатын копинг стратегиясынан көрінеді.
- Ұят жағдайларына жиі ұшыраған немесе тым қарқынды ұятты жиі сезінген әйелдерде «созылмалы ұят» қалыптасады. Созылмалы ұят адамның өзін-өзі басқаруға теріс әсер етеді, оның өзін-өзі реттеу функциясын, жалпы өзіне деген қарым-қатынас деңгейін төмендетеді.
- Қазіргі кезеңдегі әйелдердегі ұят мәселесіне байланысты отбасындағы зорлық-зомбылық, ажырасу, қоғамдағы қалыптасқан стереотиптерге байланысты әйелдер арасында ұятты сезінуге бейімділік артууда.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. Демидова Т.А. Феномен стыда в гештальт подходе // Таврический журнал психиатрии. 2013. №3 (64).
2. Hahn, W.K (2009). Shame. In W. O'Donohue and S.R. Graybar (Eds.), Handbook of contemporary psychotherapy. California: SAGE Publications Inc.
3. Lewis M. Shame: The exposed self. - N. Y.: Free Press, 1992. - 467 б.
4. Jordan, J. (1997) Relational development: Therapeutic implications for empathy and shame. In J. Jordan (Ed.), Women's growth in diversity: More writings from the stone center. New York: The Guilford Press.
5. Lutwak, N., & Ferrari, J.R. (1996). Moral affect and cognitive processes differentiating shame from guilt among men and women. Personality and Individual Differences, 21(6). doi: 10.1016/s0191-8869(96)00135-3
6. Brown, B. (2008). I thought it was just me (but it isn't): Making the journey from “what will people think?” to “I am enough.” New York: Gotham
7. Benetti-McQuid, J., & Bursik, K. (2005). Individual differences in experiences of and responses to guilt and shame: Examining the lenses of gender and gender role. Sex roles. 53(1/2).
8. Efthim, P.W., Kenny, M.E., & Mahalik, J.R. (2001). Gender role stress in relation to shame, guilt and externalization. Journal of Counseling and Development, 79(4).
9. Ильин Е.П. Психология совести: вина, стыд, раскаяние. – СПб.: Питер, 2016. – 288 б.
10. Панютина, В. В. Гендерные особенности проявления чувств вины и стыда в различные возрастные периоды / В. В. Панютина // Психологический Vademecum. Метатеория:

социокультурно-контекстуальная интердетерминация диалогизма : сборник научных статей. – Витебск : ВГУ имени П. М. Машерова, 2022. – С. 263-267.

11. Bolman Svitlana PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF THE SELF-ATTITUDE PROFILE OF A PERSON DEPENDING ON THE LEVEL OF MANIFESTATION OF A SENSE OF SHAME // PSYCHOLOGICAL JOURNAL 9(5): P. 20-31.

12. Зубрицкая А. С. Особенности психологической помощи женщинам, пострадавшим от домашнего насилия // Вестник ТГЭУ. 2009. №3. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/osobennosti-psiologicheskoy-pomoschi-zhenschinam-postradavshim-ot-domashnego-nasiliya>

ӨОЖ 316.6

ОҚУШЫЛАРДЫҢ ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ОЙЛАУЫНЫҢ ҚАЛЫПТАСУЫНДА ТАНЫМ ПРОЦЕСТЕРІНІҢ АЛАТЫН РӨЛІ

Уразова Жанаргул Уразкызы

М.Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті, педагогика және психология
мамандығының 2-курс магистранты Астана, Қазақстан
Ғылыми жетекшісі – PhD, Аманова А.К.

Ойлаудың дамуы ерте жастан басталады. Туған кезде нәресте ойлау қабілетіне ие емес, бірақ бір жылға қарай ойлау процестерінің басталуы қалыптасады [1]. Ойлауды дамыту үшін білім, тәжірибе, есте сақтау қажет. Даму процесінде бала қоршаған әлемді тану арқылы қажетті компоненттерді жинақтайды және ол қарапайым ойлауды көрсете бастайды [2].

Бастауыш мектеп жасын балалық шақтың шыңы деп атайды. Бала көптеген балалық қасиеттерді сақтайды-жеңілдік, аңғалдық, ересектерге төменнен жоғары қарау. Бірақ ол қазірдің өзінде мінез-құлқындағы балалардың жеделдігін жоғалта бастайды, оның ойлауының басқа логикасы пайда болады.

Бұл жаста өмір салты мен стилі өзгереді: жаңа талаптар, оқушының жаңа әлеуметтік рөлі, іс-әрекеттің түбегейлі жаңа түрі-оқу қызметі. Мектепте баланың қызығушылықтары, құндылықтары өзгереді, ол білім мен шеберлікті ғана емес, сонымен бірге белгілі бір әлеуметтік мәртебеге ие болады. Бастауыш мектеп жасындағы әлеуметтік жағдайды сипаттап өтетін болсақ [3].

1. Ілімнің әлеуметтік мәні айқын көрінеді (кішкентай оқушылардың бағаларға қатынасы).

2. Жетістікке жету мотивациясы басым болады.

3. Күн тәртібі өзгереді.

4. Жаңа ішкі ұстаным нығаяды.

5. Баланың айналасындағы адамдармен қарым-қатынас жүйесі өзгереді.

Бастауыш мектеп жасындағы басым функция ойлау болып табылады.

Осының арқасында, бір жағынан, ойлау процестері қарқынды дамып, қайта құрылады, екінші жағынан, қалған психикалық функциялардың дамуы интеллектке байланысты [8, с. 380]. Олардың кейбірін қарастырып өтетін болсақ.

Қабылдау-бастауыш мектеп жасының басында жеткіліксіз дифференциацияланған. Осыған байланысты бала кейде е ұқсас әріптер мен сандарды шатастырады. Ол нысандар мен сызбаларды мақсатты түрде қарастыра алатынына қарамастан, сонымен бірге олар мектепке дейінгі жастағы сияқты, ең жарқын қасиеттер, негізінен, түсі, пішіні және өлшемге ерекше көңіл аударады. Оқушы объектілердің сапасын неғұрлым нақты талдауы үшін мұғалім бақылау бойынша арнайы жұмыс жүргізуі керек. Дамып келе жатқан интеллект қабылданған элементтер арасында байланыс орнатуға мүмкіндік береді. Мұны балалар картинаны сипаттаған кезде оңай байқауға болады [4].

2-5 жас аралығындағы суретті қабылдауы санау кезеңі, ал алты жас -сипаттау кезеңі деп аталғаны бекер емес. Кейінірек, 9-10 жылдан кейін суреттің тұтас сипаттамасы, онда бейнеленген құбылыстар мен оқиғалардың логикалық түсіндірмесімен толықтырылады (түсіндіру кезеңі). Бұл кезеңде бала тікелей қабылдайтын визуалды-бейнелі ойлау үлкен маңызға ие болса да, бұл оның пайымдауына және дұрыс қорытынды жасауына кедергі болмайды.

Ес екі бағытта дамиды – еріктілік пен мағыналық. Балалар ойын түрінде ұсынылған, жарқын көрнекі құралдармен немесе бейнелер-естеліктермен байланыстыны оқу материалын еріксіз есте сақтайды, олардың қызығушылығын тудырады. Олар үшін қызықты емес материалды мақсатты және ерікті түрде есте сақтай алады. Жыл сайын ерікті есте сақтау қабілетіне сүйене отырып оқытуға үлкен көңіл бөліп келеді.

Бастауыш сынып оқушылары жақсы механикалық есте сақтау қабілетіне ие. Олардың көпшілігі бастауыш мектепте бүкіл оқу барысында оқу мәтіндерін механикалық түрде жаттайды, бұл орта сыныптарда айтарлықтай қиындықтарға әкеледі, себебі бұл кезде материал күрделене түседі және көлемі ұлғаяды. Олар есте сақтаған нәрсені сөзбе-сөз аударуға бейім. Осы жаста семантикалық есте сақтауды жетілдіру есте сақтаудың ұтымды әдісін игеруге мүмкіндік береді. Бала оқу материалына мән бергенде, оны түсінгенде, оны есіне сақтай алады [5]. Осылайша, интеллектуалды жұмыс бір уақытта мнемоникалық әрекет болып табылады, ойлау және семантикалық ес бір-бірімен тығыз байланысты. Е.А.Самойлованың пікірінше, кіші оқушы өзіне түсініксіз мәтінді ойдағыдай есте сақтап, қайталай алады [6]. Сондықтан ересектер нәтижені ғана емес, сонымен бірге оқушы оны қалай есіне сақтай алды соған да көңіл аудару керек.

Бастауыш сынып мұғалімі балаларды мнемоникалық әдістерді қолдануға үйрету қажет. Бұл, ең алдымен, мәтінді семантикалық бөліктерге бөлу, негізгі семантикалық сызықтарды қадағалау, семантикалық анықтамалық нүктелерді немесе сөздерді бөліп көрсету, олардың мазмұнын нақтылау үшін мәтіннің оқылған бөліктеріне оралу, оқылған бөлікті ойша еске түсіру және барлық материалды дауыстап және өзінше қайталау, сонымен қатар жатқа айтудың ұтымды әдістері болып табылады. Нәтижесінде оқу материалы түсініледі, ескімен байланысады және балада бар жалпы білім жүйесіне енеді. Мұндай мағыналы материал байланыстар мен мәндер жүйесінен оңай «алынады», яғни оңай қайта жаңғырта алады [7].

Зейін-бұл психикалық функцияның жеткілікті қалыптасуынсыз оқу процесінің жүруі мүмкін емес. Бала қызығушылықсыз әрекеттерге назар аудара алады, бірақ ол әлі де еріксіз назар аударады. Сондықтан бастауыш сынып оқушысы үшін сыртқы әсерлер қатты алаңдатады, оған түсініксіз күрделі материалға назар аудару қиын. Оның зейіні аз көлеммен, аз тұрақтылықпен ерекшеленеді-ол 10-20 минут ішінде бір нәрсеге ғана шоғырландыра алады. Зейінді бөлу және оны бір оқу тапсырмасынан екіншісіне ауыстыру қиын.

Оқу іс-әрекетінде баланың ерікті зейіні дамиды. Бастапқыда ол мұғалімнің нұсқауларын орындайды, оның үнемі бақылауында жұмыс істейді. Оқушы біртіндеп тапсырмаларды өз бетінше орындай алады-өзі мақсат қояды және өз әрекеттерін бақылайды. Өз қызметінің процесін бақылау-бұл оқушының ерікті зейіні болып табылады. Әр түрлі балалар түрлі тәсілдермен зейінді болып табылады: назар әр түрлі қасиеттерге ие болғандықтан, бұл қасиеттер әр түрлі дәрежеде дамиды және әр бала үшін индивидуалды болады.

Бұл шығармашылық қиялды дамытудың сезімтал кезеңі болып табылатын бастауыш мектеп жасы [8]. Психолог Л.С.Выготский өз зерттеулерінде баланың белгілі бір тәжірибесіне сәйкес қиял біртіндеп дамитынын атап өтті. Бұл қиялдың барлық бейнелері, олар қаншалықты ерекше және әмбебап болса да, адамның нақты өмірде алатын идеялары мен әсерлеріне негізделгенделеді. Л.С.Выготский блай деп жазады: «қиялдың шындықпен байланысының бірінші формасы-қиялдың кез-келген жасалуы әрдайым іс-әрекеттен алынған және адамның бұрынғы тәжірибесіндегі элементтерден құрылады».

Қиял кез-келген шығармашылық іс-әрекеттің негізі болып табылады және соның арқасында бала ойлау инерциясынан босатылып, есте сақтау қабілеті өзгертеді, нәтижесінде жаңа нәрсе жасауға қабілеті қалыптасады [2, с.320]. Осы тұжырымға сәйкес, табиғат әлемінен айырмашылығы, адам қолымен жасалған бүкіл мәдениет әлемі шығармашылық қиялдың өнімі болып табылады. Бұдан шығатыны, қиялдың шығармашылық қызметі адамның бұрынғы тәжірибесінің байлығы мен әртүрлілігіне байланысты.

Жоғарыда айтылғандардың бәрінен шығатын қорытынды-баланың шығармашылық іс-әрекеті үшін берік негіздер құру үшін оның тәжірибесін кеңейту қажеттілігі болып табылады. Мектеп оқушысы неғұрлым көп көретін, еститін және бастан кешіретін, білетін, игеретін болса, оның тәжірибесінде шындық элементтері неғұрлым көп болса, оның қиялының қызметі соғұрлым өнімді, сапалы болады. Өнімді шығармашылық қиялды өндірілген бейнелердің өзіндік ерекшелігі мен байлығымен ғана емес, сонымен қатар идеяларды дұрыс бағытта бағыттау, оларды белгілі бір мақсаттарға бағындыру қабілетімен сипаттауға болады [9]. Өз идеяларын басқара алмау және оларды мақсатына бағындыру олардың ең жақсыларының өмірге келмеуіне, яғни жаңа туындының пайда болмауына әкеледі.

Бастауыш мектеп жасында шығармашылық ойлауды дамытудың негізгі педагогикалық міндеттерінің бірі-ассоциативті, диалектикалық және жүйелі ойлауды қалыптастыру, өйткені дәл осы қасиеттерді дамыту бастауыш сынып оқушысының ойлауын икемді, ерекше және өнімді етеді. Бұл жағдайда ассоциативтілік үлкен маңызға ие, оның астында объектілер мен құбылыстардағы байланыс пен ұқсас белгілерді көру қабілеті қарастырылады. Оның дамуының арқасында ойлау процесі икемді және стандартты емес болады. Сонымен қатар, ассоциативті байланыстардың болуы естен қажетті ақпаратты тез алуға мүмкіндік береді.

Оқушылардың шығармашылық ойлауын дамыту – мұғалімдер мен ата-аналардың алдында тұрған қызықты әрі маңызды міндет. Өйткені, бастауыш мектеп жасында оның қалыптасуына қолайлы белгілі бір жағдайлар жасау кезінде жүзеге асырылатын шығармашылық ойлауды дамыту үшін бай мүмкіндіктер бар. Бұл мүмкіндіктерге мыналар жатады:

- баланың дамуынан озық болып табылатын шығармашылық ортаны құру;
- оқушыларға іс-әрекетті таңдауда, кезектесетін істерде, бір іспен айналысу ұзақтығында еркіндік беру;
- бастауыш сынып оқушыларына күштердің максималды шиеленісін қажет ететін мәселелерді өз бетінше шешуге мүмкіндік беру;
- ересектердің оқушылардың шығармашылық ойлауының дамуына көмектесу керемет шығармашыл туындылардың пайда болуына әкеледі.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. Реан А. и др. (ред.). Психология человека от рождения до смерти. – Litres, 2022.
2. Шумакова Н. Б., Щепланова Е. И., Щербо Н. П. Исследование творческой одаренности с использованием тестов П. Торренса у младших школьников // Вопросы психологии. – 1991. – Т. 1. – С. 27-32.
3. Сироткин, Л. Ю. Младший школьник, его развитие и воспитание [Текст] / Л. Ю. Сироткин, А. Н. Хузиахметов. 3-е изд. - Казань: Изд-во «Матбугат йорты». 2009. – 212 с.
4. Ермакова, Е. С. Развитие гибкости мышления детей [Текст]: Дошкольный и младший школьный возраст: учеб.-метод. пособие / Ермакова Е. С., Румянцева И. Б., Целищева И. И.. – Санкт-Петербург: Речь, 2007. – 208
5. Развитие человека есть развитие его способностей [Текст] / Одаренный ребенок // Молодой ученый – №1.5, 2006. – С.29

6. Якиманская, И. С. Требования к учебным программам, ориентированным на личностное развитие школьников [Текст] // Вопросы психологии, [электронный ресурс] – Режим доступа: <http://lib.mgppru.ru>, свободный, Яз. русс, № 2. 2014. – 64 – 77 с.
7. Бордовская Н. В. Реан А. А. Педагогика [Текст]: Учебник для вузов / Н. В. Бордовская, А. А. Реан – Санкт-Петербург: Питер, 2000.
8. Якиманская, И. С. Требования к учебным программам, ориентированным на личностное развитие школьников [Текст] // Вопросы психологии, [электронный ресурс] – Режим доступа: <http://lib.mgppru.ru>, свободный, Яз. русс, № 2. 2014. – 64 – 77 с.
9. Голубева, Е. Н. Способности и склонности [Текст] / Е. Н. Голубева. – Москва: Просвещение, 1998. – 165 с.

«ПСИХОЭМОЦИОНАЛЬНОЕ СОСТОЯНИЕ ЖЕНЩИН В ПРОГРАММАХ ВСПОМОГАТЕЛЬНЫХ РЕПРОДУКТИВНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ»

Хан Лариса Владимировна

Khan.larissa@gmail.com

Магистрант 1 курса, «Кризисная психология»

ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

Научный руководитель – Ж.Т. Уталиева

Исследование психоэмоционального состояния женщин, проходящих лечение в программах вспомогательных репродуктивных технологий (ВРТ), включая экстракорпоральное оплодотворение (ЭКО), интрацитоплазмическую инъекцию спермы (ИЦИС) и прочие, актуально для науки и практики оказания медико-психологической помощи в области репродукции человека. Бесплодие является серьезной проблемой и затрагивает миллионы людей репродуктивного возраста во всем мире, оказывая влияние на их семьи. По оценкам, проблема бесплодия касается от 48 миллионов пар до 186 миллионов человек в мире [1], [2], [3].

Согласно Всемирной Организации Здравоохранения (ВОЗ), бесплодие – это болезнь мужской или женской репродуктивной системы, определяемая как неспособность добиться беременности после регулярных незащищенных половых актов на протяжении 12 или более месяцев [4]. Согласно данным национального доклада «Казахстанские семьи - 2022» [5] за 2021 год, численность казахстанцев, которых поставили на учёт с таким диагнозом, увеличилась на 21,8%, достигнув 21,4 тыс. человек. В официальных показателях большую часть занимают женщины — на конец периода в медучреждениях страны было зарегистрировано 19,9 тыс. казахстанок, которые не могли забеременеть из-за проблем со здоровьем, увеличившись на 22,8% по сравнению с 2020 годом. Однако официальные статистические данные скорее не отражают полной картины, так как в статистику входят только те пары, которые встают на учет, надеясь на получение квоты. По мнению профессора В.Н. Локшина, президента Казахской Ассоциации Репродуктивной Медицины, в Казахстане частота бесплодия колеблется от 12 до 16%, что означает бесплодие каждой шестой пары в стране, и не имеет тенденции к снижению [6].

В связи с увеличением количества молодых семейных пар, которым официально был поставлен диагноз бесплодие и с высокой стоимостью ЭКО, в 2020 году в своем Послании народу Казахстана «Казахстан в новой реальности: время действий» президент государства К.К. Токаев поставил 11 задач перед Министерством здравоохранения, среди которых было поручение о запуске программы «Аңсаған сәби» и увеличению квоты по программам ЭКО до 7,000 [7], что свидетельствует о важности проблемы сохранения репродуктивного здоровья, как одного из определяющих факторов социально-демографического положения в стране.

Исследовательский интерес к изучению психоэмоционального состояния женщин определяется тем, что оно является важным фактором в благоприятном прохождении беременности, успехе лечения и дальнейшем развитии ребенка [8].

За последние десятилетия в репродуктивной медицине произошли значительные изменения. Новые методы диагностики и лечения дали многим парам с репродуктивными проблемами надежду на рождение ребенка. Однако психологические аспекты бесплодия часто игнорируются, и проблема рассматривается только с биологической и медицинской точек зрения [9].

Данные психологические состояния могут: способствовать возникновению стрессовых ситуаций, связанных с бесплодием; быть причиной психогенных форм бесплодия; определять психологические последствия бесплодия, которые, в свою очередь, могут повлиять на результат его лечения; выступать в качестве причин ухудшения или улучшения пограничных психических расстройств; положительно повлиять на успешные роды, а также повлиять на последующее развитие ребенка [10–12].

Исследования показали, что пациенты ЭКО обычно имеют длительную историю бесплодия и могут испытывать психоэмоциональный стресс в начале лечения [10, 13]. Неспособность зачать и родить ребенка часто воспринимается женщинами в виде комплекса неполноценности, что приводит к усилению тревоги, напряжения, депрессии и психосоматических симптомов, что на фоне внутренних конфликтов может привести к одновременному переживанию противоречивых эмоций, таких как агрессия и страх, депрессия и гнев [10–12]. Существуют данные, что частота униполярной депрессии выше у женщин с диагнозом «бесплодие» и составляет от 15 до 54% [14]. Кроме того, 8-28% женщин в бесплодных семьях имеют тревожные состояния клинического уровня [14, 15]. Стресс до, во время и после лечения ЭКО является многомерным. Существует хронический источник стресса, вызванный страхом постоянного бесплодия и потери надежды зачать и выносить ребенка. Еще одним источником стресса являются сами процедуры лечения, такие как ежедневные инъекции, забор крови, УЗИ, забор ооцитов, а также вероятность неудачи на любой из различных фаз. Третий источник стресса – риск спонтанного аборта [16]. Извлечение яйцеклеток и тест на беременность составляют наиболее стрессовые этапы цикла ЭКО [17–20].

Несмотря на большое количество исследований, посвященных психологическим особенностям женщин, проходящих лечение с помощью ЭКО, результаты достаточно противоречивы: в одних исследованиях обнаруживаются различия с группой с естественной беременностью, а в других – нет [21]. В систематическом обзоре исследований 25 лет относительно эмоциональной адаптации женщин к ЭКО, представлено как женщины эмоционально адаптируются к различным этапам процедуры ЭКО с точки зрения тревоги, депрессии или общего дистресса до, во время и после различных циклов лечения [22]. Согласно данным систематического анализа литературы по 706 научным статьям, в которых уделялось внимание эмоциональным аспектам лечения ЭКО, 27 статей исследовали эмоциональную адаптацию женщин с помощью стандартизированных показателей по отношению к норме или контрольным группам. Результаты показали, что женщины, вступившие к ЭКО, лишь незначительно отличались в эмоциональном плане от контрольных групп. Когда ЭКО приводило к беременности, негативные эмоции исчезали, что указывает на то, что стресс, вызванный лечением, в значительной степени связан с угрозой неудачи. Данные результаты подтверждают необходимость содействия целенаправленной психологической поддержке женщин, подверженных риску негативных психологических последствий.

Также систематический обзор и мета-анализ статей по эффективности психосоциальных вмешательств для улучшения психологического состояния и исходов беременности у бесплодных женщин и мужчин свидетельствует о том, что женщины, получающие психологическое вмешательство в той или иной форме, имеют значительно

больше шансов забеременеть по сравнению с контрольной группой, получающей стандартизированное лечение или активное контрольное вмешательство [23].

Исследование психоэмоционального состояния женщин, проходящих лечение в программах вспомогательных репродуктивных технологий является важным звеном в понимании и диагностике особенностей психологических состояний женщин. Благодаря этому возможно последующее оказание психологической помощи, что может уменьшить стресс и беспокойство по поводу медицинских процедур во время участия во вспомогательных репродуктивных технологиях, соблюдение режима лечения, улучшить результаты образа жизни, самочувствия женщин и их психологического здоровья.

Список использованных источников:

1. Mascarenhas MN, Flaxman SR, Boerma T, et al. National, regional, and global trends in infertility prevalence since 1990: a systematic analysis of 277 health surveys. PLoS Med 2012;9(12):e1001356. doi: 10.1371/journal.pmed.1001356 [published Online First: 2012/12/29]
2. Boivin J, Bunting L, Collins JA, et al. International estimates of infertility prevalence and treatment-seeking: potential need and demand for infertility medical care. Human reproduction (Oxford, England) 2007;22(6):1506-12. doi: 10.1093/humrep/dem046 [published Online First: 2007/03/23]
3. Rutstein SO, Shah IH. Infecundity infertility and childlessness in developing countries. Geneva: World Health Organization 2004.
4. Всемирная организация здравоохранения (ВОЗ). Международная классификация болезней, 11-й пересмотр (МКБ-11), Женева, ВОЗ, 2018 г.
5. Национальный доклад «Казахстанские семьи - 2022». 28 декабря 2022г. Доступно: <https://www.gov.kz/memleket/entities/qogam/documents/details/393813?lang=ru>
6. Послание президента международного клинического центра репродуктологии PERSONA. Доступно: <https://persona-clinic.kz/site/about#tab-3>
7. Послание Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана. 1 сентября 2020 г. Доступно: https://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-1-sentyabrya-2020-g.
8. Филоненко А.Л. Становление пренатальной психологической общности как условие здоровой беременности. Автореферат диссертации. Томск, 2012
9. Василюк, Ф.Е. Психология переживания. Анализ преодоления критических ситуаций / Ф.Е. Василюк. – М. : Изд-во Московского университета, 1984. – 200 с.
10. Гарданова Ж.Р. Пограничные психические расстройства у женщин с бесплодием в программе вспомогательных репродуктивных технологий и их психотерапевтическая коррекция. Автореферат диссертации. М., 2008.
11. Петрова Н.Н., Подольхов Е.Н., Гзгзян А.М., Нгаури Д.А. Психические расстройства и личностно-психологические особенности у женщин с бесплодием при лечении ЭКО. Обзор психиатрии и медицинской психологии. 2013;2:42-9.
12. Захарченко И.А. Влияние ВРТ на психологический статус женщин. Актуальні проблеми акушерства і гінекології, клінічної імунології та медичної генетики: збірник наукових праць. 2011;21:144-51
13. Адамян Л.В., Филиппова Г.Г., Калинская М.В. Переживание бесплодия и копинг стратегии женщин фертильного возраста. Медицинский вестник Северного Кавказа. 2012;3:101-5.
14. Chen TH, Chang SP, Tsai CF, Juang KD. Prevalence of depressive and anxiety disorders in an assisted reproductive technique clinic. Hum Reprod. 2004;19: 2313-8.
15. Anderson KM, Sharpe M, Rattray A, Irvine DS. Distress and concerns in couples referred to a specialist infertility clinic. J of Psychosomatic Research. 2003;54(4):353-5.
16. Verhaak CM, Smeenk JM, van Minnen A, Kremer JA, Kraaijaat FW. A longitudinal, prospective study on emotional adjustment before, during and after consecutive fertility treatment cycles. Hum Reprod. 2005;20:2253–60

17. Ardenti R, Campari C, Agazzi L, La-Sala GB. Anxiety and perceptive functioning of infertile women during in-vitro fertilization: Exploratory survey of an Italian sample. Hum Reprod. 1999;14:3126–32.
18. Boivin J, Takefman JE, Tulandi T, Brender W. Reactions to infertility based on extent of treatment failure. Fertil Steril. 1995;63:801–7.
19. Yong P, Martin C, Thong J. A comparison of psychological functioning in women at different stages of in vitro fertilization treatment using the mean affect adjective checklist. J Assist Reprod Genet. 2000;17:553–6.
20. Kolonoff-Cohen H, Chu E, Natarajan L, Sieber W. A prospective study of stress among women undergoing in vitro fertilization or gamete intrafallopian transfer. Fertil Steril. 2001;76:675–87.
21. Е.А.Наку, Т.Г.Бохан, А.Л.Ульянич, М.В.Шабаловская, М.Г.Тосто, О.В.Терехина, Ю.В.Ковас. Психологические характеристики женщин, проходящих лечение по программе ЭКО. Вопросы гинекологии, акушерства и перинатологии, 2016, том 15, №6, с. 23–30
22. C.M.Verhaak, J.M.J.Smeenk, A.W.M.Evers, J.A.M.Kremer, F.W.Kraaimaat and D.D.M.Braat/ Women's emotional adjustment to IVF: a systematic review of 25 years of research. Human Reproduction Update, Vol.13, No.1 pp. 27–36, 2007.
23. Yoon Frederiksen, Ingeborg Farver-Vestergaard, Ninna Grønhoj Skovgård, Hans Jakob Ingerslev, Robert Zachariae, et al. Efficacy of psychosocial interventions for psychological and pregnancy outcomes in infertile women and men: a systematic review and meta-analysis. BMJ Open 2015;5:e006592. doi:10.1136/bmjopen-2014-006592
24. Pedro J, Canavarro MC, Boivin J, Gameiro S. Positive experiences of patient-centred care are associated with intentions to comply with fertility treatment: findings from the validation of the Portuguese version of the PCQ-Infertility tool. Hum Reprod 2013;28: 2462-2472.

АРТ-ТЕРАПИЯ: ИСТОРИЯ И СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ

Шапиева Меирим Макатовна

iammeirim@mail.ru

Магистрант 1 курса кафедры «Психология» ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, Астана,
Казахстан

Научный руководитель – А. Мамбеталина

Арт-терапия — это гибридное направление, на которое в значительной степени повлияли искусство и психология, использующее творческий процесс произведения искусства созданная для помощи людям в развитии своего самосознания, исследовании эмоций, разрешения неразрешенных эмоциональных конфликтов, улучшения социальных навыков повышения самооценки. [1, с 3]

В первую очередь арт-терапия основывается на помощи людям, испытывающим психологические и эмоциональные проблемы, добиться благополучия и улучшить уровень самооценки. Для успешной коррекции им вовсе не обязательно владеть способностями опытного художника, потому что в арт-терапии прежде всего важен сам процесс, с помощью которого можно обнаружить особенности психических нарушений. Любой человек, обратившийся за помощью к специалисту в данной области, может получить пользу от занятий рисованием. [2]

В энциклопедии Мерриам Вебстер - дается определение арт-терапии: - это терапия, основанная на занятиях художественной деятельностью (рисование или закрашивание рисунков) как средств творческого самовыражения и символической коммуникации, в особенности у лиц, страдающих психическим и эмоциональным расстройством или когнитивными нарушениями. [3]

Человек и искусство взаимосвязаны на протяжении тысячелетий культуры и религии. Об этом свидетельствуют наскальные рисунки, оставленные первобытными людьми, а

также использование резных идолов и оберегов, священных рисунков и символов в процессе исцеления, которые применялись жрецами, а в последующем и врачами в своих целительных практиках. Все эти переплетения поспособствовали тому, что как самостоятельно сформировавшаяся дисциплина, арт-терапия была официально учреждена в середине XX века. [4, с 248]

Именно Адриана Кейта Грэма Хилла, британского художника и писателя, считают первооткрывателем и основателем арт-терапии. В 1938 году, во время лечения от туберкулеза в санатории короля Эдуарда VII в Мидхерсте, Хилл обнаружил влияние рисования на его выздоровление. Когда в 1942 году художник обучал искусству выздоравливающих от туберкулеза небольшую группу солдат в санатории, тогда уже он и оценил потенциал своей практики. Впоследствии он предложил организовать в санатории полноценную программу арт-терапии. Неудивительно, что его творение хоть и имело скромное начало, позже переросло в одно из самых популярных направлений в исцелении с помощью искусства. Влияние Адриана Хилла распространялось по мере того, как все больше людей стали узнавать об удивительных возможностях арт-терапии. И уже в 1964 году была основана Британская ассоциация арт-терапевтов, президентом которой стал мистер Хилл. [5]

Методы арт-терапии стали распространяться на британские психиатрические больницы длительного пребывания. Прозванный как один из исследователей арт-терапии, Эдвард Адамсон, художник по образованию, также присоединился к команде Адриана Хилла, поощряя и собирая рисунки и скульптуры людей, вынужденных находиться в психиатрической больнице Назерн в графстве Суррей, обучая их искусству. [6]

Доктор Ирэна Чамперноун так же была ведущим психотерапевтом в Великобритании. Вместе со своим супругом - Гилбертом Чамперноуном, она основала экспериментальный психиатрический центр, где арт-терапия была основным методом лечения. Впоследствии, методы арт-терапии стали использоваться в США, а уже в 1969 году была создана Американская арт-терапевтическая ассоциация. [7]

Маргарет Наумбург считают главной основательницей американского движения арт-терапии, создавшую в своем родном городе Нью-Йорке школу Уолдена. Ее так и прозвали «Матерью арт-терапии». Маргарет полагала, что, символически выражая беспокоящие чувства, у человека происходит выплеск бессознательного в результате спонтанного творчества. Считалось, что такое выражение и исцеление могут произойти именно во время сеанса арт-терапией. [8]

Ханна Квятковски, переехав в Америку, начала работать в Национальном институте психического здоровья, где преодолев разрыв между своей страстью и своей профессией, включила искусство в терапевтические сеансы, которые она проводила с [семьями](#). В результате этого, клиенты могли лучше понять свои роли и свой статус в семье. Квятковска обнаружила, что ее техника также приносит облегчение людям, столкнувшимся с умеренными психологическими проблемами и дисфункциями. [9]

В то же время свою работу начала доктор и художница в одном лице - Эдит Крамер, известная тем, что адаптировала концепции теории личности Фрейда и использовала в своей работе принципы психоанализа в работе со сложными детьми. Ее подход «искусство как терапия» подчеркивает процесс создания искусства и центральную роль, которую играет защитный механизм сублимации в опыте. Процесс творчества, Крамер считала исцеляющим фактором в арт-терапии, задачей которого является фасилитация творческого процесса клиента. [9, 10]

Элинор Ульман преподавала в программе арт-терапии с 1971 по 1988 год и была почетным пожизненным членом Американской ассоциации арт-терапии. Она была основателем, редактором и издателем «Бюллетень арт-терапии» в 1961 году (ныне «Американский журнал арт-терапии» с 1970 года), посвященный исключительно этой теме. Она также отредактировала две из первых книг по арт-терапии, изданных в США, а также ей приписывают именно то, что она написала эссе «Арт-терапия: проблемы определения». [9]

В 70-80-е годы прошлого столетия, на территории СССР стали зарождаться первые зачатки терапии искусством. В первое время она существовала в рамках социально-трудовой реабилитации, как метод лечения посредством впечатлений. Аналоги использовались для лечения психических заболеваний в психоневрологическом институте имени Бехтерева. Постепенно междисциплинарный интерес к художественному содержанию работ начинает возрастать и уже к концу 80-х годов стали появляться выставки и музеи творчества людей с психическими расстройствами, начало которой было основано в Ярославском медицинском институте. В середине 90-х годов, некоторые аспекты арт-терапии, такие как рисование и лепка, начали применять и в образовании, с профилактической и коррекционной целью, а также и в психологическом консультировании. В 1997 году создали Арт-терапевтическую ассоциацию, в городе Санкт-Петербург, после которого началось активное развитие применения арт-терапии, как метода психотерапии и психологического консультирования, растет количество практических исследований и появляется журнал «Исцеляющее искусство». [11]

Свое место под солнцем, арт-терапия нашла и в нашей республике, виды которой широко используются за последние несколько лет. Психолог Кристина Алимкулова работает с детьми, у которых присутствуют проблемы с речью и коммуникацией. Выражая на бумаге или в лепке свои переживания, ребенок работает через образы, обозревая свой внутренний мир, тем самым показывая специалисту в области арт-терапии, пути помощи для того, чтобы прожить переживания, справиться с ними и завершить их благополучным образом. [12]

Специалист в области арт-терапии, психолог Татьяна Жаньярова считает, что с помощью разнообразных методик, таких как сказкотерапия, работа с песком и лепка глиной помогают ребенку, проработать свои внутренние переживания. Своим влиянием арт терапия также действует и на взрослых людей, число которых за последнее время стало увеличиваться. Жаньярова считает, что не стоит откладывать проблемы на дальнюю полку, а решать их сразу со специалистом, и уже после первого сеанса можно увидеть небольшие изменения у человека. [13]

Профессор кафедры общей и прикладной психологии - Мадалиева Забира Бекешовна, также является ведущим специалистом в направлении арт-терапии в Казахстане. Внося свою лепту в развитие и подготовки будущих специалистов психологов, она помогает освоить различные направления арт-терапии, такие как: изотерапия, песочная терапия, маскотерапия, мандалотерапия, сказкотерапия и др. [14]

В Евразийском Национальном Университете имени Л.Н. Гумилева, при кафедре психологии проводятся психологические техники изотерапии, глинолечения, маскотерапии, песочной терапии, а также техника психологических карт. [15]

Современное состояние арт-терапии все больше развивается, расширяется профессиональная и исследовательская база. Лечение творчеством психологических проблем, становится все более популярным и очень эффективным методом. Являясь эффективным методом лечения лиц, страдающих нарушениями в развитии и другими психологическими нарушениями, арт-терапия практикуется в психиатрических, реабилитационных, судебно-медицинских, образовательных учреждениях, а также на семинарах и тренингах. Количество психологов, признающих исцеляющий эффект творчества в психологии и применяющих ее в своей практике, растет с каждым днем. [16, с 3-12]

Список использованных источников

1. Л. Д. Лебедева Практика арт-терапии: подходы, диагностика, система занятий. - СПб.: Речь, 2003. - 256 с.
2. <https://www.medicalnewstoday.com/articles/art-therapy>
3. <https://www.merriam-webster.com/dictionary/art%20therapy>

4. Медведева Е.А. Артпедагогика и арттерапия в специальном образовании: Учебник для вузов / Е.А. Медведева, И.Ю. Левченко, Л.Н. Комиссарова, Т.А. Добровольская. - М.: Академия, 2001. – 248 с.
5. Адриан.Хилл (1945). Искусство против болезни. Лондон: Джордж Аллен и Анвин.
6. History of psychiatry, XI (2000), 259-271, Printed in England - British art therapy pioneer Edward Adamson: a non-interventionist approach//Susan Hogan
7. Международная научная конференция «ПСИХОЛОГИЯ, ЛИТЕРАТУРА, КИНО В ДИАЛОГЕ С ТЕАТРОМ» Москва, 3–5 декабря 2019 г. Смоленск, 3–4 декабря 2019 г. Стр 209
8. Альтман, Джули. «Маргарет Наумбург». Шалви/Хайман Энциклопедия еврейских женщин . 31 декабря 1999 г. Архив еврейских женщин. <<https://jwa.org/encyclopedia/article/naumburg-margaret>>.
9. Art Therapy in the United States Paperback – January 1, 1978 by [Elinor Ulman \(Author\)](#), [Edith Kramer \(Author\)](#), [Hanna Yaxa Kwiatkoska \(Author\)](#).
10. Edith Kramer: Art (Therapy) Tells the Truth An art therapy icon’s passage marks the end of an era. Posted February 24, 2014
11. Копытин, А. (2019). Практическая арт-терапия. Лечение, реабилитация, тренинг.
12. Статья tengrinews.kz «Проблемы с речью: как арт-терапия может помочь ребенку, объяснили эксперты», 06 октября 2022.
13. Статья «Арт-терапия: ты так классно рычишь!» Автор Ольга Ходорева. Источник: <https://zoz.kz/psychologiya/art-terapiya-tyi-klassno-ryichish.html>
14. https://www.b17.ru/trainings/art-therapy_online/
15. <https://enu.kz/ru/info/novosti-enu/70983/>
16. Современная клиническая арт-терапия. Учебное пособие Александр Копытин, - 3-12 с

ПОДСЕКЦИЯ 9.5. ПЕРСПЕКТИВЫ И ПРОБЛЕМЫ СОЦИОЛОГИЧЕСКОЙ И СОЦИАЛЬНОЙ РАБОТЫ АНАЛИЗА КАЗАХСТАНСКОГО ОБЩЕСТВА

УДК 364.024

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА МҮГЕДЕКТІГІ БАР АДАМДАРДЫ ЖҰМЫСПЕН ҚАМТУ МӘСЕЛЕСІ.

Абиев Рахимжан Райханович

Abiev.rr@mail.ru

Әлеуметтану кафедрасының магистранты, Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана.

Ғылыми жетекші - Әлеуметтану ғылымының кандидаты,

аға оқытушысы К.А. Мухамбетова

Бүгінгі таңда мемлекет тарапынан мүгедектігі бар азаматтар үшін көптеген бағдарламалар жасақталып, жұмыстар жүргізіліп жатыр. Соның ішінде, мүгедектігі бар азаматтарды жұмыспен қамту — маңызды мәселе болып табылады.

Қазақстанда 644 мың шамасында мүгедектігі бар азамат бар. Соның 400 мыңы еңбекке жарамдылар қатарында. Бірақ ресми ақпараттар бойынша мүмкіндігі шектеулі азаматтардың тек 40%-ы жұмыспен қамтылған. Бұл мәліметтерге сүйенсек, елімізде 130 мыңға жуық мүгедектігі бар азамат қана еңбек нарығында қызмет етеді. Сонда 270 мыңнан аса еңбекке жарамды мүгедектігі бар азаматтар қоғамнан автоматты түрде шеттетілген [1].

Бірақ, мүгедектер жағдайын жақсарту Қазақстандағы әлеуметтік саясаттың басты бағыттарының бірі болып табылады. Бүгінде мүгедектерді әлеуметтік қолдаудағы артықшылық денсаулығы мүшкіл адамдардың тіршілік әрекетінің теңдей мүмкіншіліктерін, яғни адамдардың қоғамның бөлінбейтін бөлігі болу құқығына ие болуын және еңбек ету және оқуды таңдау еркіндігі мен оларға қол жеткізу еркіндігіне ие болуын қамтамасыз ету үшін құқықтық, әлеуметтік-экономикалық және ұйымдық жағдай жасау өзекті мәселелердің бірі болып табылады.

Бүгінгі ортада мүгедек жандардың өздігінен жүріп-тұруына, қозғалуына біршама жағдай жасалған. Осыдан 20-30 жыл бұрынғы кезеңмен салыстырғандағы аталмыш саланың қазіргі ахуалы жақсы. Алайда, кез келген мәселенің бүгінгі жағдайына баға беру үшін, оны өткенімен салыстыру қисынсыз, әр кезеңнің өз тәртібі мен талабы болатыныны белгілі.

Мәселен күні бүгінге дейін бірқатар мемлекеттің мүгедек азаматтарға деген қарым-қатынасы мынадай болды: оларды қорғау, амандығы мен саулығын қамтамасыз ету, күнкөрісіне қажетті құрал-жабдықтары мен дәрі-дәрмектерін мүмкіндігінше уақтылы жеткізу, жәрдемақы мәселесін реттеу және т.с.с. Олардың әлеуметтік ортаға бейімделуі, өзін-өзі тұлға ретінде дамытуы, азаматтық қоғам өміріне белсенді араласуы сынды өмірлік маңызы бар дүниелер екінші орынға ысырылып, кей елдерде бұл мәселелердің аты да аталған жоқ.

Себебі, 20-30 жыл бұрынғы жалпы әлеуметтің сұранысы – күнкөріс мәселесі еді. Ол уақытта білім алу, тәжірибе алмасу, таным көкжиегін кеңейту сынды дүниелер ілуде біреуінде болмаса, басып көпшілігінің қаперіне кіріп шықпайтын. [2].

Еңбек кодексінде мүгедектігі бар жанды жұмысқа алғанда қойылатын арнайы талаптар болғанымен, ешқандай кедергі жоқ. Соған қарамастан жұмыс берушілер ерекше қызметкерлерден қашқақтайды.

Қазақстан Республикасының «Мүгедектігі бар азаматтар әлеуметтік қорғау туралы» Заңына сәйкес, мүгедектігі бар адамдарды жұмыспен қамту міндеттелген, алайда бұл заң қағаз жүзінде бар да, іс жүзінде межеге жете алмай отыр. Мүгедектігі бар азаматтарды жұмысқа орналастыру саласындағы аталған кепілдіктерге қарамастан, жедел шешуді қажет ететін мәселелер өте көп. Ең біріншіден, олар мүгедектігі бар азаматтардың еңбегін ұйымдастыру нысандарымен байланысты болып отыр.

Еңбек ресурстары–бұл мемлекеттің экономикалық және әлеуметтік стратегиясының басты мәселесі. Сондықтан мүгідектігі бар азаматтардың әлеуметтік-еңбектік реабилитациясы және оларды еңбек қызметіне тарту мәселесі мемлекеттің маңызды міндеті болып табылады.

«Халықты жұмыспен қамту туралы» Заңның 20-бабында әлеуметтік жұмыс орындары жұмыссыздар үшін арнайы құрылады және олар мүгедектерді жұмыспен қамтуды көздейді деп айтылған. Яғни, халықты жұмыспен қамту орталығы мен арнайы жұмыс орындарын құратын жұмыс беруші және әлеуметтік жұмыс орындарына жіберілетін жұмыссыз арасында әлеуметтік келісімшарт жасалады. Әлеуметтік келісімшарт тараптардың құқықтары мен міндеттерін, еңбекақы мөлшерін және оны төлеу шарттарын, әлеуметтік жұмыс орындарын қаржыландыру мерзімдері мен көздерін қамтуға тиіс [3].

Мүгідектігі бар адамдардың құқықтары туралы конвенцияның 27 бабында мүгідектігі бар адамдарды еңбек және жұмыспен қамтуда төмендегі жағдайлар көрсетілген:

- қатысушы мемлекеттер мүгедектердің басқалармен тең дәрежеде еңбек ету құқығын таниды;

- жұмыспен қамтудың барлық нысандарына, соның ішінде жұмысқа қабылдауға, жалдауға және жұмыспен қамтуға, жұмысын сақтауға, қызметтен өсіруге және қауіпсіз әрі салауатты жұмыс жағдайына қатысты барлық мәселелер бойынша мүгедектік белгісіне орай кемсітуге тыйым салуға;

- мүгедектердің өздерінің еңбек ету және кәсіподақ құқықтарын басқалармен тең дәрежеде іске асыруын қамтамасыз етуге;

- мүгедектерге техникалық және кәсіптік бағдарлардың жалпы бағдарламаларына, еңбекпен қамту қызметіне, кәсіптік және үздіксіз оқытуға тиімді қол жеткізу мүмкіндіктерін беруге;

- қатысушы мемлекеттер мүгедектерге арналған кәсіптік және біліктілік оңалту, жұмыс орындарын сақтау және жұмысқа оралу бағдарламаларын көтермелеуге бағытталуға тиіс [4].

Қазақстандағы мүгідектігі бар азаматтар тап болатын проблемалардың ішінде, келесі негізгі топтарға бөлуге болады:

- қоғамда алауашылықтардың орын алу стереотиптері;

- төменгі әлеуметтік жағдай;

- мүгідектігі бар азаматтар жандардың өмір сүру шарттарымен ҚР-ның басақа да азаматтарының арасындағы алшақтық;

- мүгідектігі бар азаматтарды оқыту деңгейінің төмендігі;

- қолайсыз еңбек жағдайлары;

- мүгідектігі бар азаматтарды әлеуметтік қорғау жүйесінің әлсіз дамуы.

Мүгідектігі бар азаматтар адамның физикалық мүмкіндігін шектеп қана қоймай, қазіргі заманғы өмір сүруіне қажетті жұмысқа орналасу, табыс табу мүмкіндіктерін шектейтін аса күрделі құбылыс болып табылады. Осыған байланысты әлеуметтік қамсыздандырудағы мемлекеттік саясат ең алдымен азаматтар жұмыс істеу қабілетінен айрылған жағдайда оларды қаржылық қолдауға бағытталған. Әлеуметтік көмекке кепілділіктің берілуі жүйелі түрде, кешенді әлеуметтік, медициналық кәсіби оңалтудың қамтамасыз етілуін, мүгідектігі бар азаматтарды кемсітілуге жол берілмеуін қамтамасыз етеді.

Мүгідектігі бар азаматтар – кез келген қоғамның толыққанды мүшесі, дұрысында солай болуы тиісті. Сол себепті, олардың мәселесін қарау әрі оны шешу – әрбір жетекші тараптың, яғни биліктің мүддесі, әрі міндеті.

Әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан Республикасының Еңбек және әлеуметтік қорғау министрлігі. (2019). Қазақстан Республикасында мүгедек адамдардың құқықтарын қамтамасыз ету және өмір сүру сапасын

- жақсарту жөніндегі 2025 жылға дейінгі ұлттық жоспар. <https://convention.enbek.gov.kz/ru/node/22001>
2. Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы Қазақстандық стратегиялық зерттеулер институты. (2017). Қазақстандағы еңбек нарығының қазіргі жағдайы. <http://kisi.kz/uploads/33/files/Dxun0PeD.pdf>
3. Халықты жұмыспен қамту туралы Қазақстан Республикасының Заңы. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1600000482>
4. Мүгедектердің құқықтары туралы конвенцияны ратификациялау туралы. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P17000000330>

УДК 316.2

ПРОГРАММА «РЕАБИЛИТАЦИЯ НА УРОВНЕ ОБЩИН» КАК МОДЕЛЬ ИНКЛЮЗИВНОГО РАЗВИТИЯ СООБЩЕСТВ

Абдыкалыкова Жанар Нурахметовна

магистрант КазНУ имени аль-Фараби,

Научный руководитель – Шеденова Н.У. д.соц.н., доцент КазНУ имени аль-Фараби,
Аубакирова Аягыз Каиртайевна, магистр социальных услуг, преподаватель ЕНУ имени
Л.Н.Гумилева

Ключевые слова: реабилитация, инклюзивное развитие, сообщества, реабилитационный работник сообщества, индивидуальный план обслуживания.

По данным Всемирной организации здравоохранения (ВОЗ), в мире около 1,3 миллиарда человек имеют значительные нарушения здоровья, что составляет 16% от общего населения [1]. ВОЗ определяет инвалидность как часть человеческого многообразия, и почти каждый человек в какой-то момент своей жизни сталкивается с временной или постоянной инвалидностью, которая зависит от взаимодействия между здоровьем, личными факторами и окружающей средой [2]. В Казахстане, согласно официальным данным, количество людей с инвалидностью составляет 713 767, причем 304 896 из них проживают в сельской местности, а 408 871 в городах [3].

Лица с инвалидностью (ЛСИ) относятся к числу самых уязвимых групп населения и обладают наименее широкими правами и возможностями. Очень часто они сталкиваются со стигматизацией и дискриминацией, имеют ограниченный доступ к медицинскому обслуживанию, образованию и источникам средств к существованию. Люди с инвалидностью вынуждены очень долго ждать очереди, чтобы попасть в реабилитационный центр, где они могут получить реабилитационные услуги в течение определённого времени, а затем возвращаются в свою среду и снова ждут своей очереди. Для лиц с инвалидностью на постоянной основе важно получать реабилитационные услуги, так как упущенное время может привести к серьезным последствиям.

Актуальным на данный момент инструментом расширения прав и возможностей людей с инвалидностью является развитие инклюзии, устранение сохраняющихся барьеров для доступа людей с инвалидностью к услугам здравоохранения, образования, трудоустройству. Широкое вовлечение лиц с инвалидностью в жизнь общества: хорошее здоровье и благополучие важны для того, чтобы каждый человек мог жить полноценной жизнью. Инклюзия находится пока на самом начальном уровне, специалисты в поиске подходящих решений для внедрения инклюзии в сферах образования, трудоустройства, общественной жизни. Развитие инклюзии также актуально и для других уязвимых групп населения, таким как люди пожилого возраста, мигранты и беженцы, и другие малозащищенные социальные группы.

Программа реабилитации на уровне общины (РУО), инициированная Всемирной организацией здравоохранения в 1978 году, стала стратегией для улучшения доступа к услугам по реабилитации для инвалидов в развивающихся странах. В последующие годы программа эволюционировала в многосекторальную стратегию, направленную на удовлетворение более широких потребностей людей с инвалидностью и обеспечение их инклюзии и участия в жизни общества.

Существует много авторов, которые рассматривают подход реабилитации на уровне общин. Ниже приведены некоторые из них и их взгляды на эту тему:

Таблица 1 – Подходы реабилитации на уровне общин

№	Авторы	Взгляд на реабилитацию на уровне общин
1	А. Каландер (2015 г).	Способ повышения качества жизни людей с инвалидностью. Она утверждает, что реабилитация на уровне общин может помочь людям с инвалидностью стать более самостоятельными и социально интегрированными.
2	В. К. Бабанига (2017)	Подход РУО должен быть частью широкой стратегии инклюзивного развития. Он подчеркивает, что РУО должна быть направлена на укрепление социального капитала и поддержку сообщества, чтобы люди с инвалидностью могли стать полноправными членами общества.
3	Х. П. Ли и С. Ян (2019)	Рассматривают РУО как широкую стратегию инклюзивного развития, но сосредотачиваются на способах преодоления барьеров, мешающих людям с инвалидностью получать доступ к услугам реабилитации.
4	А. А. Матвеева (2016)	Рассматривает подход РУО как способ преодоления социальной изоляции и улучшения качества жизни людей с инвалидностью. Она подчеркивает важность индивидуального подхода к реабилитации и участия людей с инвалидностью в процессе выбора и реализации программ реабилитации на уровне общин.
5	Б. Букина (2020)	Реабилитация на уровне общин может помочь людям с инвалидностью стать более самостоятельными и улучшить их качество жизни.

Кроме того, инклюзивный подход к реабилитации на уровне общин может быть рассмотрен с точки зрения Инклюзивного развития на основе сообщества (CBID). CBID подразумевает использование ресурсов и потенциала местных сообществ для обеспечения участия всех его членов в процессе развития, включая людей с инвалидностью. В этом случае, реабилитация на уровне общин может рассматриваться как одна из инициатив CBID, направленных на обеспечение доступности услуг реабилитации и социальной инклюзии людей с инвалидностью.

Программа реабилитации на уровне общин (РУО) проводится людьми, которые живут и работают рядом с людьми с инвалидностью. Ключевой фигурой программы является реабилитационный работник сообщества (РРС). Конечная цель программы РУО - обеспечить людям с инвалидностью возможность жить дома, быть самостоятельными в повседневной жизни, учиться в обычных школах и дошкольных учреждениях, работать и зарабатывать деньги, включаться в социальную жизнь и быть счастливыми и независимыми.

С 2022 года в Павлодарской области Казахстана запущена пилотная программа реабилитации на уровне общин. Более 32 социальных работников прошли обучение и выполняют функции реабилитационных работников сообщества. В рамках программы РРС осуществляется первичная оценка потребностей пользователя, проводится скрининг зрения и слуха (бланк), заполняются заявления о приёме на социальное обслуживание и договоры о социальном обслуживании с назначением координатора мероприятий, проводится оценка функциональных потребностей пользователя и потенциала семьи, определяется направление помощи, составляется индивидуальный план обслуживания пользователя (ИПОП), регистрируются домашние визиты, ведётся рабочий дневник и ежемесячный отчёт, а также оформляется заключение.

Реабилитационный работник сообщества (РРС) ведёт от 3 до 4 клиентов и регулярно проводит домашние визиты. Несмотря на то, что программа находится на начальной стадии, уже имеются успешные кейсы. Ниже приводится пример успешной реабилитации на уровне общин в Казахстане.

Социальный работник А. взяла на сопровождение молодую девушку Айгуль (имя изменено), 26 лет, с диагнозом ДЦП, инвалидностью 2 группы, и ограниченными навыками самостоятельности. В рамках программы реабилитации на уровне общин А. провела оценку функциональности на базе вопросника МКФ и определила направление реабилитации - обучение навыкам коммуникации и свободному общению с людьми. За три месяца работы Айгуль научилась пользоваться приложением 2GIS, выбрать правильный маршрут, самостоятельно оплачивать проезд и обращаться за услугами ЦОНа. Была достигнута цель изменения жизненной позиции клиентки, она стала принимать решения по своей жизни. Следующей целью поставили обучение готовке еды с соблюдением мер безопасности, а также рассмотрение возможностей трудоустройства.

Данный кейс показывает, каким образом индивидуализированный подход к реабилитации на уровне общин может привести к достижению значимых результатов и улучшению качества жизни людей с инвалидностью. Это подтверждает эффективность программы «Реабилитация на уровне общин» как модели инклюзивного развития сообществ.

Учитывая вышеизложенное, можно сделать вывод о том, что реабилитационные программы на уровне общин являются важным элементом инклюзивного развития общества. Они помогают людям с инвалидностью жить в своих домах, быть самостоятельными в повседневной жизни, учиться в обычных школах и дошкольных учреждениях, работать и зарабатывать деньги, быть включенными в систему социальных отношений и активно в ней участвовать.

Казахстанский опыт показывает, что реабилитационные программы на уровне общин могут быть эффективными при правильной организации и реализации. Обучение и поддержка реабилитационных работников сообщества, проведение домашних визитов, разработка индивидуальных планов обслуживания и систематический мониторинг результатов — все это необходимо для достижения успеха в реабилитации людей с инвалидностью.

В целом, реабилитационные программы на уровне общин могут помочь обществу стать более инклюзивным и справедливым, улучшить качество жизни людей с инвалидностью и облегчить их включение в социальную жизнь. Однако, для достижения этой цели, необходимо продолжать работу над развитием и совершенствованием реабилитационных программ на уровне общин и повышать осведомленность общества об инклюзивном развитии и правах людей с инвалидностью.

Список использованных источников

1. Глобальный доклад о справедливости в отношении здоровья людей с инвалидностью: резюме [Global report on health equity for persons with disabilities: executive summary]. Женева: Всемирная организация здравоохранения; 2022 г. Лицензия: CCBY-NC-SA 3.0 IGO.
2. Международная классификация функционирования, инвалидности и здоровья (МКФ). Всемирная организация здравоохранения. https://www.who.int/health-topics/disability#tab=tab_1 (дата обращения 27.02.2023)
3. Информационный портал «Социальная защита лиц с инвалидностью». Статистика. <https://inva.gov.kz/ru/highcharts> (дата обращения 3.03.2023)
4. Б. Нурымбетов. В Казахстане реализуется Национальный план по обеспечению прав и улучшению качества жизни лиц с инвалидностью до 2025 г. Официальный информационный ресурс Премьер-Министра РК. <https://primeminister.kz/ru/news/v-kazahstane-realizuetsya-nacionalnyy-plan-po-obespecheniyu-prav-i-uluchsheniyu-kachestva-zhizni-lic-s-invalidnostyu-do-2025-g-b-nurymbetov-2113943>. (дата обращения 6.03.2023)

УДК 316.351

МОЛОДЕЖЬ КАТЕГОРИИ НЕЕТНА ПРИМЕРЕ Г. АСТАНЫ ПО РЕЗУЛЬТАТАМ ИССЛЕДОВАНИЯ

Адай Қанат Мұратбекұлы

ЕНУ имени Л.Н.Гумилева, магистрант 1 курса по специальности Социология
Научный руководитель – PhD, Байгабылов Н.О.

Молодежь, не работающая, не обучающаяся и не обучающаяся (NEET) - этот показатель представляет собой долю молодых людей, которые не работают, не учатся и не проходят профессиональную подготовку (NEET), в процентах от общего числа молодых людей в соответствующей возрастной группе с разбивкой по полу. Молодые люди в сфере образования включают тех, кто посещает заочное или очное обучение, но не включает тех, кто получает неформальное образование и участвует в образовательной деятельности очень короткой продолжительности. Занятость определяется в соответствии с Руководящими принципами ОЭСР/МОТ и охватывает всех, кто был на оплачиваемой работе не менее одного часа в отчетную неделю обследования или временно отсутствовал на такой работе. Поэтому молодежь NEET может быть либо безработной, либо неактивной и не вовлеченной в образование или профессиональную подготовку.

NEET расшифровывается как «*Not in education, employment or training*» и охватывает собой молодежь, которая не учится, не работает и не повышает квалификацию в настоящий момент. Термин родился в 1999 году в рамках социологического исследования, проведенного в Англии, а спустя какое-то время был принят ООН. Считалось, что феномен NEET обязан происхождением экономическому кризису 1998 года.

Категория NEET разнообразна и охватывает очень разные индивидуальные ситуации [1]. Некоторые из них являются результатом высокого уровня нестабильности, когда отсутствие образовательных, социальных или более институциональных ресурсов ставит молодых людей в уязвимое положение. Другие приравниваются к латентным или переходным периодам при переходе от образования к работе и, на первый взгляд, оказывают меньшее негативное влияние на остальную часть траектории рынка труда.

Существует ряд типологий, которые стремятся охарактеризовать молодых людей в категории NEET, в частности, с точки зрения более или менее вынужденных причин их неактивности [2]. Однако границы между этими различными подкатегориями иногда размыты, и анализ траекторий молодых людей показывает, что различные трудности могут накладываться друг на друга [3], [4]. Кроме того, ставки NEET могут варьироваться от страны к стране, в частности, из-за разной интенсивности экономических кризисов, через

которые они проходят. Эти кризисы могут повысить риск стать или остаться NEET, даже несмотря на то, что международные сравнительные исследования подчеркивают важную роль государственной политики занятости, образования, социальной и семейной политики, направленной на молодежь [5]. Так, по данным Евростата, до нынешней пандемии и ее последствий доля молодых людей в Европейском Союзе в возрасте от 20 до 34 лет, зарегистрированных как NEET, в 2019 году составляла 16,4%. Однако этот показатель варьировался от 7,3% в Швеции до 27,8% в Италии; во Франции - 17,1 %. Структура этого населения также отличается от страны к стране. В Италии ее гораздо чаще составляют молодые люди, которые недовольны или находятся без работы более года, тогда как в Швеции выше доля молодых людей, находящихся в состоянии ВЭТ из-за инвалидности [5]. Помимо этих факторов риска, какую роль играет уровень образования в ситуации этой группы молодых европейцев?

Входить в категорию NEET можно как на краткосрочной, так и на долгосрочной основе, и залетают туда не только мамы бунтари, но и, к примеру молодые женщины с грудными детьми, и все те, кто не может быть активной ячейкой общества в связи с физическими или психическими особенностями. В общем, термин охватывает обширный слой общества. Настолько, что практически у каждого есть NEET-знакомый.

Риск стать NEET значительно увеличивается с возрастом. В международном контексте определены три возрастные подгруппы NEET: 15–19 лет, 20–24 года и 25–29 лет. По сравнению с возрастной категорией 15–19 лет значительное увеличение наблюдается у лиц в возрасте 20–24 года, когда молодые люди этой категории завершают обучение (профессиональное/высшее). Зачастую это связано с возникающими трудностями в переходе от образования на рынок труда, в большинстве случаев — с отсутствием опыта работы. Наибольшая доля молодежи NEET относится к возрастной категории 25–29 лет, где основную часть составляют молодые матери[6].

В настоящее время Государство реализует ряд проектов, направленные на поддержку молодежи, в том числе и категории NEET, такие как «Бесплатное техническое и профессиональное образования», «Бастау-Бизнес», «Мәңгілік ел жастары – индустрияға!», «Серпін», микрокредитование для молодежи, создаются социальные рабочие места, молодежная практика и общественные работы по программе «Еңбек», нацеленной на развитие продуктивной занятости и массового предпринимательства.

Но в ряде регионов данных мер государственной поддержки недостаточно. Об этом свидетельствуют статистические данные и социологические исследования Казахстанского института общественного развития.

Нами было проведено исследование в 2022 году среди молодежи NEET в возрасте от 14 до 29 лет, всего было опрошено около 850 респондентов по городу Астана.

По результатам опроса, нами были получены следующие социально-демографические характеристики молодежи категории NEET в городе Астане:

- средний возраст 23 год;
- 70% внутренние мигранты из других регионов Казахстана;
- 80% казахской национальности
- 60% не женаты/не замужем;
- 40% молодых людей воспитывались в семьях, которые были очень чувствительны к социальным вопросам и нуждались в социальной поддержке и помощи со стороны государства и сообщества (многодетные, неполные, малообеспеченные семьи, один или оба родителя являются с инвалидностью, воспитывают ребенка, имеющего инвалидность и т.д.);
- 57% имеют профессиональное образование, из них **33,7%** - высшее профессиональное образование, в том числе есть у которых имеется степень «магистра наук»;
- 31% молодежи, к сожалению, не имеют профессионального образования в силу различных причин.

- 24% молодых людей имеют особый статус, нуждающихся в помощи или поддержке (домохозяйки, молодой мамы, воспитывающая ребенка, помощники по домашнему хозяйству, вернувшийся из армии, имеют временную нетрудоспособность или инвалидность, вернулся из мест лишения свободы, имеют игровую зависимость, проблемы с наркотиками или алкоголем).
- 61% не имеют собственного жилья;
- 28% молодых семей нуждаются в дополнительных метрах жилищной площади;
- 12% проживают в общежитии и нуждаются в улучшении благоустройства жилья (проживают на рабочем месте, ресторане, кафе);
- 7% отсутствуют коммунальные удобства (холодная вода, канализация).

Без стабильности жилья молодежь чаще подвергалась влиянию экологических и психосоциальных стрессов, таких как стресс, связанный с плохими погодными условиями, шумом в тесных жилых помещениях, отсутствием безопасных мест для сна (особенно в городах), а также давление со стороны сверстников с целью употребления наркотиков и алкоголя.

Кроме того, отсутствие личного пространства дома у подростков в 16–18 лет создают условия, когда молодые люди находятся на улице. Соответственно возрастают риски вовлечения в криминал, употреблению наркотиков и алкоголя.

По результатам исследования, мы можем сказать, что 50% молодежи осознают и понимают, что их жилищные условия не соответствуют критериям необходимым для нормального развития и безопасной жизни.

На вопрос **«По какой причине Вы не смогли получить профессиональное образование в колледже или Вузе?»**, респонденты, у которых были причины 44% отметили, что необходимо было работать, поэтому не хватало времени на учебу, 16% - не было денег. Кроме того среди причин также было отмечено «была плохая успеваемость в школе», «не интересно учиться», «требовали взятки»

Таким образом профессиональное образование молодежи категории NEET является ключевым фактором в удовлетворение их потребностей в будущем, но как показывают результаты исследования 1/2 молодежь нуждается в профориентационной работе, так как часть из них свободно не ориентируется в профессионализации своего образования.

С учетом определения социальной реальности попросили респондентов отметить какими доходами они располагают в среднем в месяц за последние 6 месяцев. Средний доход составил в районе 180–250 тысяч тенге в месяц, это на 30% ниже средней заработной платы по городу Астана (366,5 тысяч тенге в 2022 году).

Таким образом, существующие реальные доходы молодежи города Астаны не совпадают с их потребностями и ожиданиями. Большая часть доходов на продукты питания, аренду жилья и оплату кредита. У молодежи недостаточно остается средств на накопление и инвестирования в будущее, например на получение профессионального образования и покупки жилья.

Согласно результатам исследования средняя заработная плата по городу Астана не в полной мере удовлетворяют потребности молодежи, так как достойная заработная плата, по их мнению, начинается от 500 тыс. тенге.

Более того, результаты исследования показывают, что возможно молодые люди не в полной мере задействованы в программах профилактики вреда и употребления наркотиков. Проводимая программа профилактики в учебных заведениях города недостаточны, так как молодежь категории NEET не всегда охвачены профессиональным образованием.

При этом 85% молодых людей нуждаются в физической активности и программах здорового образа жизни, только около 15% молодых людей имеют достаточную физическую активность для развития.

А также не менее 30% молодым людям необходимо религиозное просвещение для профилактики различных деструктивных толкований религии и ее норм.

Таким образом 1/3 молодых людей имели контакты с законом, для минимизации негативных последствий необходимо ресоциализация и адаптация молодых людей в общество для того, чтобы стигматизация не ухудшала их повседневную жизнь. Как показывают результаты исследования причиной криминализации молодежи не только экономические, но и социально-психологические особенности окружающей среды.

Молодежь не доверяет государству и государственным институтам, по различным мотивам и причинам. По их мнению, государство не эффективно оказывает услуги и выполняет свою роль. При этом молодежь демонстрирует свою протестность и готовность отстаивать свои права и интересы.

По результатам опроса нами выработаны следующие рекомендации:

- создавать центры или службы поддержки молодых людей по вопросам планирования семьи, социальной адаптации;
- решение жилищных проблем через механизм четкого и долгосрочного планирования, например программа льготного и доступного жилья, особенно молодым семьям с детьми;
- усилить профориентационную работу с молодежью вне учебных заведений и центрах, так как они не обучаются;
- повысить эффективность пропаганды здорового образа жизни, особенно в вопросах профилактики заболеваний связанных с ментальным здоровьем на рабочем месте, в семье, местах массового скопления людей;
- профилактика стигматизации молодых людей, которая ухудшает повседневную жизнь (инвалидность, бывшие осужденные и т.д.);
- повысить качество и эффективность предоставляемых государственных и социальных услуг;
- создавать новые социальные услуги, которые отвечали бы потребностям молодежи, в частности качество рынка труда и уровня заработной платы.

Список использованных источников

1. Социальные риски исключения и ресурсы для молодых людей NEET, C. Bonnard, JF. Giret, Y. Kossi, *EconomieetStatistique*, 514-515-516, 2020.
2. Качество жизни молодежи NEET в сравнительной перспективе: субъективное благополучие при переходе к взрослой жизни, J. Jongbloed & JF. Гирет, *Журнал молодежных исследований*, 2021 г.
3. LesjeunesNEET: сопротивления и эволюции, выжившие, M. Danner, C. Guégnard, O. Joseph, *Formation-Emploi*, 149, 2020.
4. Переход от школы к работе во Франции: роль образования в отказе от долгосрочных траекторий NEET, JF. Гире, К. Генъяр, О. Жозеф, *Международный журнал непрерывного образования*, 39 (5-6), 2020 г.
5. Картирование молодых NEET в Европе: изучение институциональных конфигураций, способствующих отстранению молодежи от образования и занятости, ML Assmann, S. Broschinski, *JAYS* 4, 2021.
6. Алимханова Д., «Молодежь NEET в Западно-Казахстанской и Карагандинской областях: механизмы интеграции в образование,» 2016. [В Интернете]. Available: chrome-extension://efaidnbmninnibpcjpcglclefindmkaj/https://www.soros.kz/wp-content/uploads/2021/03/%D0%90%D0%BB%D0%B8%D0%BC%D1%85%D0%B0%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B0_%D0%BC%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B4%D0%B5%D0%B6%D1%8C-NEET-%D0%B2-%D0%97%D0%9A%D0%9E-%D0%B8-%D0%9A%. [Дата обращения: июль 2022].

ШЕКАРАЛЫҚ АЙМАҚТАРДАҒЫ МИГРАЦИЯЛЫҚ ПРОЦЕССТЕР

Ақберген Алишер Нұрлыбекұлы

Ali_akb2001@mail.ru

Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ Әлеуметтану мамандығының магистрі,

Астана, Қазақстан

Ғылыми жетекшісі – Байгабылов Нурлан Оралбаевич

Мақалада Қазақстан мен Ресей мысалында шекара маңындағы көші-қон мәселесі қарастырылады. Нақтырақ айтсақ, бұл көші-қонды басқару, мигранттардың араласуы, соңғы жылдардағы мигранттар ағыны және оларды қалай реттеу керек. Мақаланың мақсаты Қазақстан мен Ресейдің шекаралас аумақтарындағы көші-қон саласындағы ағымдағы жағдайды зерттеумен, сондай-ақ көші-қонды тиімді басқару үшін ұсынымдар мен стратегияларды әзірлеумен байланысты. Сондай-ақ, мақалада шекара маңындағы аумақтардағы көші-қон процестеріне әсер ететін саяси, экономикалық, әлеуметтік және мәдени факторларды талдау және көші-қонды басқаруға қатысты заманауи сын-қатерлер мен мәселелер қарастырылған. Зерттеу объектісі Қазақстан мен Ресей арасындағы шекара маңындағы аумақта болып жатқан көші-қон процестері.

Мақала аясында қарастырылуы мүмкін негізгі мәселелер мыналарды қамтиды:

- Шекара маңы аумағындағы көші-қон процестеріндегі ағымдағы ахуал мен трендтерге шолу;
- Экономикалық, әлеуметтік, саяси және т. б. сияқты шекара маңындағы аумақтағы көші-қонға әсер ететін факторларды талдау.;
- Шекара маңы аумағындағы көші-қонды басқарудың қолданыстағы жүйесін және оның тиімділігін бағалау;
- Шекара маңындағы аумақта көші-қонды басқару жүйесін жақсарту үшін ұсыныстар мен ұсынымдар әзірлеу.

Қазақстан мен Ресейдің шекаралас аумағындағы көші-қонды басқару екі ел үшін де маңызды міндеттердің бірі болып табылады. Ресей мен Қазақстанның ұзындығы 7 мың шақырымнан асатын ортақ шекарасы бар, ол бойынша күн сайын адамдар мен жүктердің едәуір ағыны жүреді. Соңғы жылдары екі ел арасындағы көші-қон ағыны күшейе түсті.

Қазақстан мен Ресей көші-қонның жағымсыз салдарын азайту және мигранттардың әлеуметтік-экономикалық жағдайларын жақсарту үшін көші-қонды басқару саласында үнемі өзара іс-қимыл жасайды. Көші-қонды басқарудың негізгі нүктелері шекараны бақылау, Ақпарат алмасу және іс-әрекеттерді үйлестіру болып табылады.

Көші-қонды басқарудағы маңызды құралдардың бірі-заңнама. Екі елде де мигранттардың құқықтарын қорғауды қамтамасыз ететін және заңсыз қоныс аударудың алдын алатын көші-қонды құқықтық реттеудің тиімді жүйесі болуы керек. Қазақстанда «көші-қон туралы» заң жұмыс істейді, ол көші-қонды бақылау рәсімдерін және шетелдік азаматтар үшін жұмысқа рұқсат беруді реттейді. Ресей өз кезегінде шекара маңындағы аумақтарды бақылауды күшейтуге және шекарадан заңсыз өтудің алдын алуға бағытталған бірқатар заңнамалық өзгерістерді қабылдады.

Сонымен қатар, көші-қонды басқару саласындағы халықаралық ынтымақтастықты дамыту, сондай-ақ мигранттардың құқықтарын қорғауға және көші-қон қызметтерін көрсетуге жауапты институттарды нығайту маңызды. ТМД шеңберінде көші-қонды басқару және тәжірибе алмасуға жәрдемдесу жөніндегі күш-жігерді үйлестіруге бағытталған өңірлік көші-қон бағдарламасы құрылды.

Қазақстан мен Ресейдің шекаралас аумағындағы көші-қонды басқарудың негізгі проблемаларының бірі заңсыз көшу болып табылады. Шекарадан заңсыз өткен адамдар көбінесе зорлық-зомбылықтың, қанаудың және олардың құқықтарын бұзудың басқа

түрлерінің құрбаны болады. Заңсыз көші-қонның алдын алу және шекарадан өтудің заңсыз арналарымен күресу үшін шаралар қабылдау маңызды.

Тағы бір маңызды міндет-мигранттардың құқықтарын қорғау. Мигранттар көбінесе жұмыс орындарында кемсітушілікке, зорлық-зомбылыққа және қанауға тап болады. Мигранттар үшін тең құқықтар мен мүмкіндіктерді қамтамасыз ететін жағдайлар жасауға жәрдемдесу, сондай-ақ оларға медициналық қызметтерге, білімге және баспанаға қол жеткізуге мүмкіндік беру маңызды.

Екінші жағынан, көші-қон екі мемлекеттің экономикасының дамуына оң үлес қоса алады. Мигранттар еңбек нарығына, саудаға және экономиканың басқа салаларына айтарлықтай әсер етуі мүмкін. Мигранттардың экономика мен қоғамға интеграциялануы үшін жағдай жасауға жәрдемдесу, сондай-ақ өңірлердің әлеуметтік-экономикалық дамуын қолдау маңызды.

Қазақстан мен Ресейдің шекаралас аумақтарындағы көші-қонды басқаруды жақсарту үшін бірқатар қосымша шараларды қарастыру қажет.

- Бірінші шара ақпараттық науқанды жақсарту болуы мүмкін. Қазақстан мен Ресей мигранттарға көші-қон процесін және онымен байланысты тәуекелдерді түсінуге көмектесу үшін ақпараттық кампаниялар жүргізуі тиіс. Бұл науқандар мигранттардың құқықтарын мен міндеттерін, сондай-ақ екі елде де қол жетімді мүмкіндіктерді түсіндіруі керек.

- Екінші шара мигранттарға жұмысқа рұқсат алу процесін жеңілдету болуы мүмкін. Көптеген мигранттар заңсыз көші-қон мен қанауға әкелуі мүмкін жұмысқа рұқсат алуда қиындықтарға тап болады. Жұмысқа рұқсат алу процесін жеңілдету заңсыз көші-қонды азайтып, мигранттар үшін жұмыс жағдайын жақсартуы мүмкін.

- Үшінші шара көші-қонды бақылау және бақылау тетіктерін жақсарту болуы мүмкін. Қазақстан мен Ресей шекарадан өтудің заңсыз арналарын жоюды және заңсыз жұмыс берушілермен күресті қоса алғанда, заңсыз көші-қонға мониторинг пен бақылауды күшейтуге тиіс. Бұл сонымен қатар мигранттарды қанаудың алдын алуға және олардың өмір сүру және жұмыс жағдайларын жақсартуға көмектеседі.

- Төртінші шара екі елдің мемлекеттік органдары мен қоғамдық ұйымдары арасындағы ынтымақтастықты күшейту болуы мүмкін. Мемлекеттік органдар мен қоғамдық ұйымдар көші-қонды басқару және мигранттардың құқықтарын қорғау стратегиялары мен бағдарламаларын әзірлеу үшін бірлесіп жұмыс істеуі керек. Бұл сонымен қатар мигранттардың экономика мен қоғамға интеграциялануы үшін жағдай жасауға ықпал етуі мүмкін.

Тұтастай алғанда, Қазақстан мен Ресейдің шекаралас аумағындағы көші-қонды басқару күрделі міндет болып табылады, бірақ жоғарыда сипатталған шаралар жиынтығын қабылдау кезінде заңсыз көші-қонға қарсы күресте, көшіп-қонушылардың құқықтарын қорғауда және олардың интеграциялануы үшін жағдай жасауда елеулі прогреске қол жеткізуге болады.

Сонымен, Қазақстан мен Ресейдің шекаралас аумағындағы көші-қонды басқарудың маңызды аспектісі басқа елдермен ынтымақтастық болып табылады. Жаһандану мен көші-қон ағындарының ұлғаюына байланысты халықаралық ынтымақтастық көші-қонды басқаруда маңызды рөл атқарады. Қазақстан мен Ресей көші-қонды басқару және мигранттардың құқықтарын қорғау жөніндегі жалпы стратегиялар мен бағдарламаларды әзірлеу үшін басқа елдермен және өңірлік ұйымдармен жұмыс істеуге тиіс.

Сондай - ақ, көші-қон күрделі және көп қырлы процесс екенін және оны басқару ұзақ және тұрақты процесс екенін атап өткен жөн. Қазақстан мен Ресей әлемдік экономикадағы, саяси және әлеуметтік жағдайлардағы өзгерістерді, сондай-ақ көші-қонға байланысты жаңа сын-қатерлер мен тәуекелдерді ескере отырып, көші-қонды басқару стратегиялары мен бағдарламаларын үнемі жаңартып, жетілдіріп отыруы тиіс.

Биылғы жылы Ресей-Украина қақтығысына байланысты жағдай күрт өзгерді және елге 115-тен 200 мың адамға дейінгі әртүрлі мәліметтер бойынша бір уақытта дерлік кірді. Қазіргі уақытта біз көрші елден келген мигранттардың «екінші толқынын» көріп отырмыз. Алайда, екі көші – қон толқынының арасында белгілі бір айырмашылық бар, - дейді Әлемдік

экономика және саясат институтының сарапшысы Әлия Оразғалиева[1]. Шекара маңындағы аумақтарда көші-қон тақырыбы бойынша көптеген зерттеулер жүргізілді. Мысалы, Қазақстанда көптеген ғылыми және қоғамдық ұйымдар, соның ішінде "Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті" ғылыми-зерттеу институты, Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігі жанындағы Экономика институты, Қазақстан кәсіпкер әйелдер қауымдастығы жанындағы Көші-қон орталығы және т. б. зерттеулермен айналысады.

Мұндай кіріспе мигранттардың "бірінші толқыны" негізінен жаңа жағдайларға оңай бейімделді деп болжауға мүмкіндік береді, бұл адамдар қысқа уақыт ішінде өз бетінше жұмыс пен баспана тапты немесе өз бизнесін осы жерден бастады. Біздің еліміз үшін бұл стресстік жағдай болғанымен, әкімшілік-бюрократиялық аппарат та, жалпы нарық та бұл тапсырманы оңай орындады. Мигранттардың «алғашқы толқыны» қазақстандықтардың қандай көңіл-күймен қарсы алынғанын атап өту маңызды. Ел халқы бұл жағдайға бейтарап-оң көзқараспен қарады, өйткені екі елден келген мигранттар бір жағынан соғыс босқындары, екінші жағынан бауырлас елдердің бұрынғы отандастары қуғын – сүргінге ұшырады, – деді Әлия Оразғалиева.

Біздің еліміздің халқы үшін мұндай көші-қон көрінісінің жағымды да, жағымсыз да жақтары болуы мүмкін. Позитивтердің арасында төлем қабілетті клиенттердің едәуір ағынын атауға болады, бұл бизнестің позициясын қолдайды, әсіресе пандемиядан кейінгі кезеңде. Сондай – ақ, жаңадан келген жоғары білікті мамандар мен тәжірибелі кәсіпкерлерге-құрылыс, HORECA және әсіресе біздің еліміздің билігі ставка жасайтын IT – салаларға байланысты бәсекеге қабілеттіліктің оң әсер ету мүмкіндігі, - деп атап өтті әлеуметтанушы.

Ресейде шекаралас аумақтардағы көші-қон саласындағы зерттеулер, соның ішінде Ресей стратегиялық зерттеулер институты, РФА әлеуметтану институты, РФА География институты және басқалары жүргізілуде.

Сонымен қатар, Халықаралық көші-қон ұйымы (ХКУ), Біріккен Ұлттар Ұйымы (БҰҰ), Еуропалық Одақ және басқалары сияқты халықаралық ұйымдар да шекара маңындағы аумақтарда көші-қонды басқару стратегияларын зерттеп, әзірлеуде.

Қазақстан мен Ресей арасындағы шекара маңындағы аумақтағы көші-қонның ағымдағы жағдайын талдау көші-қон процестері екі мемлекет үшін де өзекті мәселе болып қала беретінін көрсетеді. Статистикалық деректер шекара маңындағы аумақта мигранттардың саны жыл сайын артып келе жатқанын көрсетеді.

2022 жылдың 1 сәуірінен бастап ЖСН-ға Ресей Федерациясының 93 045 азаматы ие болды. 4 271 адам тұруға рұқсат алды, оның 116 – біздің этникалық қазақтар. Тұруға рұқсатқа келетін болсақ, онда ерекше тәртіп бар. Олардың әрқайсысы өзінің төлем қабілеттілігін растады. Азаматтықты ресімдеуге бізде 441 адам өтініш берді, оның 117 – і Ресей Федерациясынан келген этникалық қазақтар, сондықтан статистикалық деректер Қазақстан мен Ресей арасындағы шекара маңындағы аумақта көшіп-қонушылардың саны өсіп келе жатқанын көрсетеді, бұл көші-қонды басқару және соған байланысты сын-қатерлер мен проблемаларды шешу бойынша тиімді шараларды талап етеді [2].

ІІМ-нің ресми деректері бойынша бүгінгі таңда Қазақстанға жалпы 2 млн 414 мың Ресей азаматы кіріп, 2 млн 292 мың Ресей азаматы кетті. 21 қыркүйектен бастап Ресейде ішінара жұмылдыру басталғаннан бері бізге 420 000 орыс келді, олардың 310 000-ы кетті. 18-45 жас аралығында Ресей Федерациясының 221 068 азаматы, 46 жастан 60 жасқа дейін – 44 800 Ресей азаматы келді [3].

Ресейден Қазақстанға мигранттардың келуіне әсер ететін бірқатар факторлар бар. Олардың кейбіреулері экономикалық, әлеуметтік, саяси немесе жеке болуы мүмкін.

Негізгі экономикалық факторлардың бірі-Қазақстан мен Ресей арасындағы жалақы деңгейіндегі айырмашылық. Мысалы, Росстаттың мәліметтері бойынша, 2020 жылдың соңында Ресейдегі орташа жалақы айына шамамен 50 мың рубльді құрады, ал Қазақстанда бұл көрсеткіш шамамен екі есе аз болды. Осыған байланысты, Қазақстанның көптеген

азаматтары Ресейге ақша табуға барады, ал ресейліктер Қазақстанда жұмыс істеу үшін шекарадан өтеді [4].

Әлеуметтік тұрақтылық та маңызды фактор болып табылады. Ресейде жұмыссыздық, теңсіздік және кедейліктің жоғары деңгейі сияқты бірқатар әлеуметтік проблемалар бар, бұл Қазақстанға көші-қон ағынының ұлғаюына әкелуі мүмкін, мұнда жалпы экономикалық және әлеуметтік жағдай анағұрлым қолайлы [5].

Көші-қон процестерінде саяси факторлар да рөл атқаруы мүмкін. Мысалы, көші-қон заңнамасын өзгерту немесе тіркеу ережелерін қатайту екі ел арасындағы мигранттар ағынына әсер етуі мүмкін.

Сонымен, басқа елде туыстарының, достарының немесе таныстарының болуы, сондай-ақ жаңа тәжірибе алуға деген ұмтылыс сияқты жеке факторлар көші-қон ағынын ынталандыруы мүмкін.

Өткен жылы Ресейден Қазақстанға мигранттар ағынының басты факторы Ресей мен Украина арасындағы ауыр саяси ахуал болды. Осыдан кейін Ресейде 2022 жылдың қыркүйегінде ішінара жұмылдыру жарияланды. Мигранттар ағыны 2022 жылдың 24 ақпанында Ресейдің егеменді Украина аумағында әскери операциясының басталуынан бастап жеңіл көші-қон заңдары бар барлық посткеңестік елдерге күрт өсті.

2023 жылға Қазақстандағы көші-қон мәселелері бойынша кейбір заңнамалық актілер қайта қаралды. Атап айтқанда, виза алуды талап етпейтін тәртіппен елдерге келген көшіп келушілер үшін ҚР-ға келушілердің рұқсат етілген болу мерзімі, егер ҚР-ның тиісті тараппен немесе үкіметпен келісімінде өзгеше тәртіп белгіленбесе, әрбір кезең ішінде 180 күнтізбелік күн ішінде жиынтық 90 күнтізбелік күн, ҚР Мемлекеттік шекарасын кесіп өткен күннен бастап 30 күнтізбелік күн өткен соң аяқталады.

- Еуразиялық экономикалық одаққа мүше мемлекеттердің азаматтары үшін болу мерзімі – Қазақстан Республикасының Мемлекеттік шекарасын кесіп өткен күннен бастап 90 күнтізбелік күн өткен соң, әрбір кезең ішінде 180 күнтізбелік күн ішінде жиынтық 90 күнтізбелік күн.

- ҚР-ға келуге виза негізінде келген иммигранттар үшін-виза мерзімі өткеннен кейін. ҚР – да болудың өзге мерзімдерін айқындайтын ратификацияланған халықаралық шарттары бар мемлекеттердің азаматтары үшін-осы шарттарда көрсетілген мерзімдер өткеннен кейін. Уақытша тұруға рұқсат ресімдеген иммигранттар үшін-осы рұқсаттың қолданылу мерзімі өткеннен кейін.

- Қазақстан Республикасында болу мерзімін бұрын жол берілген бұзушылықтар үшін әкімшілік жауаптылыққа тартылған көшіп келушілер үшін – әкімшілік жауаптылыққа тарту туралы шешім шығарылғаннан кейін күнтізбелік он бес күн өткен соң.

- Қылмыстық құқық бұзушылық жасағаны үшін сотталған көшіп келушілер үшін – сот шешімі негізінде оларды шығарып жіберу жағдайларын қоспағанда, жаза өтелгеннен немесе жазадан босатылғаннан кейін күнтізбелік 10 күн өткен соң.

- ҚР-да тұрақты тұратын және ҚР-дан шетелге тұрақты тұрғылықты жерге кетуге құжаттарды ресімдеген көшіп келушілер үшін-құжаттарды ресімдегеннен кейін күнтізбелік 30 күн өткен соң •

- Қылмыстық іс жүргізу заңнамасында белгіленген тәртіппен оларға қатысты ҚР Қылмыстық кодексіне сәйкес ауыр немесе аса ауыр қылмыс деп танылған әрекеттер жасалғаны туралы хабарлаған көшіп келушілер үшін-ҚР Қылмыстық іс жүргізу заңнамасына сәйкес өтініш қаралғаннан кейін күнтізбелік 30 күн өткен соң.

- Қазақстан Республикасы соттарының үкімдері бойынша қоғамнан оқшаулауға байланысты емес жазаларға шартты түрде сотталған, сондай-ақ шартты түрде мерзімінен бұрын босатылған көшіп келушілер үшін – тағайындалған жаза мерзімі не жазаның өтелмеген бөлігі аяқталғаннан кейін күнтізбелік 15 күн өткен соң.

- Қылмыстық іс жүргізу заңнамасында белгіленген тәртіппен осындай қылмыстар туралы қылмыстық істер бойынша жәбірленуші немесе куәгер деп танылған

көшіп келушілер үшін-болу мерзімі қылмыстық істі тергеу үшін қажетті кезеңге ұзартылады, бірақ күнтізбелік 90 күннен аспайды.

- Ерекше жағдайларда (әлеуметтік, табиғи, техногендік сипаттағы төтенше жағдайлар және дүлей зілзаланың немесе ауқымды аварияның (апаттың) нақты қатеріне, сондай-ақ көлік жұмысының кестесін бұзуға байланысты төтенше жағдай енгізілген кезде) - болу мерзімі шығуды ұйымдастыру үшін қажетті кезеңге ұзартылады, бірақ күнтізбелік 30 күннен аспайды.

Қазақстан Республикасынан жалға алынған аумақтарда тұратын немесе жұмыс істейтін көшіп келушілерді есепке алу жеке басын куәландыратын құжаттардың және жалға алынған аумақта тұрғылықты жері бойынша тіркеудің негізінде жалға алынған аумақтан тыс жерге барған кезде көші-қон қызметінің ақпараттық жүйесінде жүргізіледі. Бұл ретте Қазақстан Республикасына кіру күні жалға алынған аумақтан тыс жерлерге шығу күні болып табылады.

Мақалада біз Қазақстан мен Ресейдің шекаралас аумақтарындағы көші-қонды басқару мәселесін қарастырдық. Статистиканы қарап, жағдайды талдай отырып, біз осы екі ел арасындағы көші-қон ағынына әсер ететін кейбір себептер мен факторларды анықтадық.

Біздің талдауымыздан Қазақстан мен Ресей арасында бірқатар экономикалық, әлеуметтік, саяси және жеке факторларға байланысты мигранттардың үлкен ағымы бар екені белгілі болды. Мигранттардың келуіне әсер ететін негізгі факторлардың бірі-екі ел арасындағы жалақы деңгейінің айырмашылығы. Сонымен қатар, әлеуметтік тұрақтылық, көші-қон заңнамасындағы өзгерістер және жеке факторлар да көші-қон ағынына әсер етеді.

Жоғарыда аталған факторларға байланысты Қазақстан мен Ресей мемлекеттері шекара маңындағы аумақтардағы көші-қон ағынын басқаруға бағытталған келісілген саясаттар мен шараларды әзірлеп, іске асыруы тиіс. Мигранттарды бақылау мен есепке алудың неғұрлым тиімді жүйесін әзірлеу, сондай-ақ оларды қоғам мен еңбек нарығына біріктіру үшін жағдайларды жақсарту маңызды қадам болуы мүмкін.

Сонымен қатар, көші-қон ағынын басқарудың маңызды аспектісі-мигранттардың құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз ету. Мемлекеттер тең қарым-қатынас, жұмыс, тұрғын үй және білім алу құқықтарының сақталуына, сондай-ақ кемсітушілік пен зорлық-зомбылықтан қорғауға кепілдік беруі керек. Бұл сонымен қатар мигранттарға денсаулық сақтау мен әлеуметтік қорғауға қол жетімділікті қамтамасыз етуді қамтуы мүмкін.

Қорытындылай келе, Қазақстан мен Ресейдің шекаралас аумағындағы көші-қонды басқару кешенді және ұзақ мерзімді тәсілді талап ететін маңызды міндет болып табылады. Осы салада табысқа жету үшін ақпараттық науқанды жақсарту, жұмысқа рұқсат алу процесін жеңілдету, көші-қон мониторингі мен бақылауын күшейту, мемлекеттік органдар мен қоғамдық ұйымдар арасындағы ынтымақтастықты күшейту және басқа елдермен ынтымақтастықты қоса алғанда, шаралар жиынтығын қабылдау қажет. Бұл шараларды жүзеге асыру мигранттардың өмір сүру және жұмыс жағдайларын жақсартуға, заңсыз көші-қонның алдын алуға және олардың экономика мен қоғамға интеграциялануына жағдай жасауға көмектеседі.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. А. Мұрат Қазақстанда көшіп келушілердің келу және болу ережелерін өзгертті / Мұрат Арайлым. - Мәтін: электрондық // kazinform: [сайт]. - URL: https://www.inform.kz/ru/pravila-v-ezda-i-prebyvaniya-immigrantov-izmenili-v-kazahstane_a4024526
2. В. Касумова Ресейден Қазақстанға қоныс аударушылар: қауіп пе, әлде мүмкіндіктер ме? / Касумова Венера. - Мәтін: электрондық // / Malim: [сайт]. - URL: <https://malim.kz/article/society/migranty-iz-rossii-v-kazaxstane-ugroza-ili-vozmognosti-18645>
3. Көші-қон статистикасы. - Мәтін: электрондық // Gov.kz : [сайт]. - URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/qriim/press/article/details/13120?lang=ru>
4. Көші-қон: халықтың өмір сүру сапасын жақсартудағы формалары мен рөлі // CYBERLENINKA : сайт. - URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/migratsiya-formy-i-rol-v-uluchshenii-kachestva-zhizni-naseleniya>

5. Пандемия кезінде және одан кейін Ресейдегі еңбек көші-қоны / / "еңбек көші-қоны "халықаралық альянсы" Одағы : сайт. - URL: <https://ialm.ru/news/tm-pp/>

ОСОБЕННОСТИ АДАПТАЦИИ КАЗАХСТАНСКИХ СТУДЕНТОВ, ПРЕБЫВАЮЩИХ ПО ПРОГРАММЕ АКАДЕМИЧЕСКОЙ МОБИЛЬНОСТИ В ЗАРУБЕЖНЫЕ ВУЗЫ

Алмажанова Айдана Азимхановна

almazhanova@bk.ru

Студентка специальности «Социология», факультета философии и психологии,
Карагандинского университета имени академика Е.А.Букетова

Научный руководитель — к.с.н., ассистент профессора кафедры политологии и
социологии Карагандинского университета имени академика Е.А.Букетова

Инджиголян А.А.

Казахстанская система высшего образования за последние годы стала полноценной частью мирового образовательного академического пространства. Активное участие университетов в Болонском процессе значительно повысило возможности казахстанских студентов получить не только профессиональные навыки в своих отечественных казахстанских университетах, но и приобрести теоретические и практические знания в зарубежных учебных заведениях во время различных краткосрочных и долгосрочных программах академического обмена и мобильности.

Академическая мобильность - это возможность для студентов участвовать в обмене с другими университетами, чтобы получить дополнительный опыт и образование. Каждый год все больше людей хотят получить образование за границей. Тысячи студентов подают документы в зарубежные университеты, стремясь быть принятыми в выбранное учебное заведение. Однако, из-за такого большого количества студентов, зарубежные университеты стали более внимательно относиться к отбору кандидатов. Претендентами на участие в программе академической мобильности могут стать студенты, которые прошли один семестр в университете. Воспользоваться программой в отправляющих вузах могут исключительно лучшие студенты, с высокими результатами академической успеваемости, активно занимающиеся общественной работой, волонтерством и с определенным, достаточным для обучения за границей уровнем языковой подготовки. То есть, в отечественных вузах при реализации программ зарубежного обмена студентами создана система эффективного отбора. Однако, как показывает практика (отзывы студентов и собственные наблюдения автора как участника программы академической мобильности 2021-2022 года Universitatea Babeş-Bolyai din Cluj-Napoca, Румыния), несмотря на развитые у таких студентов хорошие коммуникативные навыки, новый образ жизни и условия пребывания за рубежом, требуют специальной подготовки.

Данное исследование, направлено на разработку практических рекомендаций для студентов, которые хотят стать участниками программ обмена и мобильности и которые могут быть использованы как чек-лист или предварительный инструктаж и ориентация в структуре вузовской предварительной подготовки или самоподготовки участников программ перед поездкой в иностранные университеты.

Так или иначе, в большей или меньшей степени, в период временной миграции или постоянной эмиграции люди сталкиваются с проблемами адаптации. Процесс адаптации является предметом изучения многих наук, начиная от естественных и заканчивая медицинской психиатрией. Применительно к изучению особенностей адаптации студентов в зарубежных вузах релевантным следует считать подход социально-психологический и социокультурный.

Так, адаптация, согласно психологическому словарю – это «состояние динамического соответствия, равновесия между живой системой (человеком) и внешней средой. Способность

живого организма приспосабливаться к изменениям окружающей среды, внешних (внутренних) условий существования путем сохранения и поддержания физического гомеостаза (целостности)» [1, с. 86].

В социологии под социокультурной адаптацией (от лат. *socialis* – общественный; *adaptare* – приспособлять) – понимается «процесс и результат приспособления человека к условиям новой социокультурной среды, т.е. к новым условиям жизни, нормам поведения и общения, ценностям и традициям, а также развитие его способностей к самостоятельной деятельности в новой социокультурной среде» [2, с. 5].

Таким образом, для того чтобы выработать когерентный подход и адекватные методы исследования адаптации как процесса и как явления нужно учитывать все многообразие подходов к изучению данной проблемы и типологию ее разновидностей по критериям специфики механизма адаптации (См. схему 1.).

Обзор эмпирических исследований в научной литературе проблем адаптации студентов в условиях проживания в других странах показывает, что наиболее эффективно в изучении данной проблемы сочетать как количественные методы (анкетирование), так и качественные – социологические (фокус-группы, глубинные интервью, включенное наблюдение) [3, с. 101]. Рекомендуются так же использовать методику социально-психологического тестирования - *Test of Personal Adjustment* К. Роджерса [4, с. 153].

В целях изучения проблемы процесса адаптации казахстанских студентов, проходивших обучение по программе академической мобильности в зарубежных университетах, было проведено исследование в январе 2023 года.

В исследовании использован количественный подход к пониманию процесса адаптации студентов. Всего в количественном опросе приняли участие 73 человека (52 девушки и 21 парень). Респондентов отбирали по методу снежного кома.

Как показывают результаты опроса, больше половины респондентов являются студентами 3 и 4 курса бакалавриата, также среди опрошенной молодежи есть студенты-магистранты 1 года – 6,8%, 2го – 9,6%. 24,7% студентов, уезжающих по академической мобильности, учатся на факультете математики и информационных технологий, по 19,2% обучающихся – на экономическом и факультете иностранных языков, 8,2% - на историческом факультете, по 4,1% - на педагогическом, физико-техническом и факультете философии и психологии, по 2,7% - юридический и химический факультеты.

Студентам задавали вопросы о том, испытывали ли они трудности при сборе документов, трудно ли им было привыкнуть к новым условиям жизни, а также ряд других вопросов об их опыте пребывания в зарубежной стране.

Прежде всего, все опрошенные студенты высоко оценили предоставленную университетом возможность познакомиться и получить знания в иностранном вузе и выразили полную удовлетворенность такими параметрами как эффективность обучения, квалификация профессорско-преподавательского состава и объективность оценивания.

Большинство опрошенных респондентов заявили, что сталкивались с проблемами адаптации в другой стране. Основными причинами своего негативного опыта пребывания в другой стране они назвали низкий уровень своей осведомленности об особенностях страны пребывания до своего приезда в университет. При уточнении вопроса, респонденты пояснили, что перед приездом в страну в основном были заняты процедурой обеспечения поездки документацией и из-за отсутствия лимита времени, упустили момент подготовки к своей адаптации. 2/3 опрошенных заявили, что не ожидали больших различий между Казахстаном и страной обучения. Однако, по приезду обнаружили значительные исторические, ценностно-нормативные, культурные, правовые и иные различия, на освоение которых пришлось потратить много времени, часто в ущерб учебе.

Большинство опрошенных студентов заявили, что испытывали трудности в связи с особенностями инфраструктуры иностранного университета и академического процесса. В частности, не во всех университетах есть система кафедр, чаще всего есть факультет и совокупность офисов-кабинетов отдельных профессоров. Во многих зарубежных университетах нет ректората деканата. То есть система управления вузов децентрализована, и зарубежные университеты структурно часто состоят из совокупности независимых институтов, школ и департаментов.

Значительно легче и быстрее процесс адаптации и интеграции студентов в образовательное пространство иностранного вуза протекал у тех студентов, к которым в стране пребывания был прикреплен эдвайзер – сотрудник принимающего университета, который помогает иностранным студентам в решении вопросов в той сфере, в которой у участников программ мобильности не хватает культурных или иных компетенций. Однако, такая практика распространена не во всех зарубежных университетах.

Обобщая зарубежный опыт подготовки и содействия пребывания иностранных студентов по обмену в университетах, можно сделать вывод о том, что имеющаяся практика приема постоянно совершенствуется и сейчас направлена на выработку не общих рекомендаций, а частных, адаптированных к различным целевым группам студентов, в зависимости от социально-демографических характеристик (стран прибытия – Европа, Азия, Африка и т.д., уровня религиозности, особенностей образа жизни, питания и т.д.). Еще одно направление в работе с иностранными студентами до и во время академической мобильности и обмена – создание сборников кейсов – типичных смоделированных ситуаций с алгоритмами действий и пояснениями для иностранных студентов [5, с. 153].

В целом, студенты рекомендовали внедрить в практику подготовки студентов, выезжающих по программам академической мобильности ориентировочные занятия (orientation), либо разработать типовые инструкции.

Исследование еще не завершено, в частности еще предстоит проанализировать результаты фокус-группы, но уже на данный момент можно предложить некоторые рекомендации, которые помогут студентам адаптироваться более успешно:

1. Изучить культуру и язык страны заранее. Изучение языка и культуры страны заранее поможет студентам чувствовать себя более уверенно и комфортно в новой среде. Они могут посмотреть фильмы, прочесть книги и узнать о местной культуре и традициях.

2. Постоянно поддерживать связь с родными и близкими. Новая среда может быть страшной и одиночной, но регулярная связь с семьей и друзьями поможет студентам чувствовать себя связанными с домом и чувствовать поддержку.

3. Попросить помощи у местных студентов. Местные студенты могут помочь зарубежным студентам адаптироваться к новой среде. Они могут предоставить информацию о местных достопримечательностях, кафе, магазинах и местах, которые стоит посетить.

4. Не бояться задавать вопросы. Студенты не должны стесняться задавать вопросы, если они чего-то не понимают. Обращение за помощью не является признаком слабости, и многие люди готовы помочь.

5. Принимать участие в мероприятиях. Участие в местных мероприятиях может помочь студентам познакомиться с новыми людьми и культурой, а также привнести в их жизнь разнообразие и новые впечатления.

6. Поддерживать здоровый образ жизни. Важно поддерживать здоровый образ жизни, чтобы чувствовать себя лучше в новой среде. Это включает правильное питание, физические упражнения и достаточный отдых.

Эти рекомендации помогут студентам адаптироваться к новой среде и сделать их пребывание за рубежом более приятным и успешным

Список использованных источников

1. Кохан А. Правило торговли на инвестиционных рынках. - М.: Инфра, 2005. - 215с.

2. Большой психологический словарь. Под ред. Б.Г. Мещерякова, акад. В.П. Зинченко. — М.: Прайм-ЕВРОЗНАК, 2003. -258с.
3. Социокультурная адаптация и интеграция воспитанников образовательных организаций из семей мигрантов. Сборник эффективных педагогических практик работников дошкольных образовательных организаций / Автор-сост. О.Д. Смирнова. – Мурманск: ГАУДПО МО «Институт развития образования», 2020. – 173с.
4. Шевченко А.В., Соболева И.В. Адаптация иностранных студентов: проблемы и возможные пути их решения // Проблемы и перспективы развития образования в России. - 2022 - № 1. - С. 150-158
5. Пилипчук Е.Д. Метод «Культурного ассимилятора» как один из перспективных методов обучения и контроля межкультурной компетенции студентов неязыкового вуза// Austrian Journal of Humanities and Social Sciences. - 2020. - № 2. - С.205-212

УДК 304.5

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ӘЙЕЛДЕРДІҢ ТЕҢ ҚҰҚЫҚТАРЫН, ТЕҢ МҮДДЕЛЕРІ МЕН МҮМКІНДІКТЕРІН, ҚАЖЕТТІЛІКТЕРІН ӘЛЕУМЕТТІК ТАЛДАУ

Алмас Маржан Алмасқызы

marzhan.almas00@mail.ru

Қазақ Ұлттық Қыздар Педагогикалық Университетінің студенті, Алматы, Қазақстан
Ғылыми жетекшісі: А.А. Бақытжанова

Қазіргі таңда әйел адам мен ер адамның тең құқықты болмауы біздің қоғам үшін өте актуалды нәрсе болып тұр. Әйелдер ерлерден бір саты төмен тұрады деген тарихи-дәстүрлі, діни және жалпы қалыптасып қалған сыни пікірлер бар, дегенімен әрдайым әйелдердің барлық мәселелер мен аспектілер тұрғысынан адам ретінде құқықтары барлық адамдармен тең екендігін жиі айтуымыз керек. Дүниежүзі бойынша адамдардың тең құқықта және мүдделері мен қызығушылықтарын қанағаттандыру мақсаттары бойынша теңдікті қалыптастыру үшін қазіргі кезде көптеген жұмыстар жүргізілуде, бұл туралы көптеген зерттеу жұмыстары бар. Дүниежүзі бойынша, әйелдердің тең құқықтары, адам құқықтары, қыздардың құқықтары бойынша әртүрлі сала мен бағыттарда БҰҰ мен басқа да дүниежүзілік ұйымдар зерттеулер жүргізген, оларды қолдау мен қорғау бойынша шаралар жасауда. Дегенімен, әрбір мемлекет өз ішінде адамдардың тең құқықтары мен әйелдердің қажеттіліктерін қамтамасыз ету, мүдделері мен құқықтарын қорғау бойынша да ауқымды жұмыстар атқарып, саяси бағдарларын түзеген болатын. Бірақ, қазақ халқында «Басқаның мінін түзегенше, өзіңнің жөніңді түзе» деген мақал бар, ол басқа елдердегі түрлі феминисттік қозғалыстарды айтпай өзіміздің қазақ елінде бұрынғы ата-бабамыздың кезінен жалғасын тапқан бұл теңсіздік қазіргі кезде белгілі бір мәселелерді тудырып отырғандығын көрудеміз. Атап айтатын болсақ бұрынғы кездері әжелерімізді, аналарымызды құрылтай немесе жиналыстарда болғанын естімедім, олар тек үйдің шаруасымен, бала тәрбиесімен шектеліп қалды. Дәл сол кездегі қоғам адамдары үшін немесе сол кездегі әйел адамдар үшін бұл норма болса, қазір осындай жағдайлар әйел адамдар үшін кемсіту ретінде саналады. Дегенімен, Қазақстан қоғамының барлық әйелдер қауымы бірауыздан осылай ойлауы екіталай, бірақ менде әйел адамдарды үй шаруасымен немесе бала тәрбиесімен шектеу кемсіту, әйел адамның құқығын елемеу деген көзқарастамын. Иә, әрине тең құқықтылық қазіргі Қазақстанда түрлі заңдармен, белгілі бір баптармен бекітілдідесе де, қоғам бұл нәрсеге әлі де шындап көңіл аудармады және сол қалып кеткен әдет әлі де жалғасын табауда.

Басқа елдерге келетін болсақ көбіне ислами елдерде әйел адамның құқығын шектеу процесі туралы түрлі жаңалық көздерінен естіп, көріп жүрміз. Мысал ретінде Ауғаныстан республикасын алуымызға болады. Біз бұл жердегі жағдайды өз көзімізбен көрмегеннен шығар мүмкін сену қиын. Бірақ әлемдік жаңалық көздеріне сүйенсек мұнда жағдай әлде

қайда нашар көрінеді. Ауғаныстан елінің заңдары әйел адамға немесе қыз баласына жоғарғы оқу орындарын айтпағанда тіпті мектепке баруға да шектеу қойған. Әйел адамдарға жұмыс істеуге, қоғамдық орындарда заңды күйеуінсіз жүруге, қоғамдық көліктермен жүруге тиым салынған және қатаң заңдастырылған киім үлгісін сақтау керектігі туралы жазған. Елдегі әйел адамдардың еркін қозғалысы былай тұрсын бұл жерде әйел адамдарға өз пікірін білдіруге, саяси және қоғамдық жағдайларға қатысуына түгелдей шектеу қойған [1]. Аталған мәселелер Ауғаныстан әйел азаматтарының жұмыс істеуіне, орта және жоғарғы оқу орындарында оқуына, даму жолында өте үлкен кедергілер алып келіп жатыр және бұл әйел адамның рухани кедейлігіне әкеліп соқтырады дейді эксперттер [2]. Ауғаныстан еліндегі аталған жағдай 2021 жылдың тамыз айынан бері жалғасып келе жатыр деген ақпараттар бар [3]. Ал Дания елінде керісінше жағдай, яғни әйел адамдарға ер адамдармен қатар құқықтары берілген. Дания елі өзінің 1915 жылғы қабылдаған конституциясында әйел адамдардың да саясат мәселесіне яғни сайлауға үміткер бола алатындығы және ер адамдармен қатар құқық берілетіндігі туралы жазғаналғашқы елдердің бірі болды. Бұл жағдайға 19 ғасырдан бастау алған дат әйелдер қауымының өз құқықтары үшін бас көтерулері болды және осыған орай 1871 жылы «Дат әйелдер қоғамы» ұйымдастырылды. Кейіннен 1901 Даниядағы жұмысшы әйелдер одағы құрылды. Қазірде Дания әйел адамдар мен ер адамдардың теңдігі жөнінен және жұмысшы әйелдер саны жағынан Еуропа елдерінің арасында көш бастап тұр [1]. Айта кететін жайт Данияда әйел адамдар ер адамдарға қарағанда өте жақсы деңгейде білім алады және әйел адамдардың отбасыдағы рөлі Дат әйелдері үшін өте маңызды рөл ойнамайды.

Қазақстан Республикасында әйелдер құқығын, мүмкіндіктері мен құндылықтарын қамтамасыз ету бойынша көптеген мәселелер бар. Дегенімен, мемлекетіміз тәуелсіздік алған жылдарынан бастап мемлекет ішіндегі адам құқығы, отбасы мен аналардың, әйелдердің, қыздардың құқықтарын қорғау мен қажеттіліктерін қамтамасыз ету бойынша көптеген жұмыстар жасаған болатын. Оның бірі ретінде, ҚР Президентінің жанындағы Әйелдер істері және отбасылық-демографиялық саясат жөніндегі ұлттық комиссияның жұмыс істеуі, мемлекеттік саясат бағдарынан гендерлік теңдік пен әйелдердің қажеттіліктерін қамтамасыз ету мен мүдделер теңдігін қалыптастыру бойынша атқарылып жатқан жұмыстарды көре аламыз. Сондай-ақ, Қазақстанда 2022 жылы және 2023 жылы болған Президенттік және Парламент Мәжілісі мен Мәслихат депутаттарының, партияларының бағдарламаларында да әйелдер мен гендерлік теңдік мәселелері де көтерілген болатын. Парламент Мәжілісі мен Мәслихатына депутаттарының, партиялардың бағдарламаларын қарастыру кезінде әрине «Аманат» партиясының атқаруға бағытталған жұмыстарының өзектілігін айқын көре аламыз. Себебі, осы партия Аманаттың әйелдер қанатын құруды қолған алған, ал қалған партиялар өздерінің бағдарламаларында мемлекеттегі отбасы контекстінде әйелдерді қолдау туралы айтып кеткен болатын [«Аманат», 4], [«Ақ Жол» партиясы, 5], [«Республика» партиясының бағдарламасында гендерлік мәселелердің көрсетілуі, 6]. Осындай шаралар мен жұмыстарға қарап, Қазақстанда әйел құқығы, әйелдердің мүдделері мен қажеттіліктері, гендерлік теңдік мәселелері әрдайым өзекті және саяси тұрғыда назарда болатындығын айта аламыз.

Қазақстанның да осындай гендерлік, әйелдердің тең құқық теңдігіне жетуі үшін менің ойымша өте көп жұмыс атқару керек. Ол үшін:

- Әйел адамдардың білім алуына көңіл бөлінуі керек. Әйелдердің қажеттілігі бойынша олардың жоғары оқудан кейінгі білім алуларына (магистратура, докторантура, резидентура) қолдау жасау;
- Әйелдердің STEM бағытында білім алулары мен жұмыс істеулері үшін кешенді қолдау жүйесін қалыптастыру. Әйелдер өздеріне керек деп тапқан жұмыс бағыттарында өздерін жетілдіріп, дамулары керек. Осыған сай, «Әйнек төбе» (рус. Стекланный потолок) ұстанымы мен пікірін жою керекпіз.
- Әйел адам ер адамнан бір саты төмен тұрады деген сонау ерте заманнан қалыптасқан таптаурынды жою керек. Осы таптаурынның кесірінен Қазақстанның әйелдер қауымы үй шаруасымен шектеліп қалуда.

- Үй шаруашылығындағы әйелдерді қолдау арқылы, жұмыссыз үйде отырған яғни үйшаруашылығындағы әйелдердің еңбектеріне ақы төлеу арқылы олардың еңбектерін бағалау.

- Әйелдердің құқықтық, экономикалық-қаржылай, медициналық, экологиялық немесе басқа да адам өміріне қажеттіліктерін толықтай қамтамасыз ету.

- Төтенше жағдайлар орын алған жағдайда әйелдерге кешенді көмек көрсету мен қорғау жұмыстарын ұйымдастыру керек. Себебі, осындай ТЖ кезінде әйелдердің қауіпсіздіктеріне және денсаулықтарына ерекше қауіп төну ықтималдығы да арта түседі деген ойдамыз.

Қазақстанда Даниядағыдай гендерлік теңдік болғанын ұсынамыз. Қазақстанда гендерлік теңдік орнаса әйел адамдардың да Қазақстанның дамуы үшін қосатын үлестері жетерлікттей.

Қазақстан жастарына әйелдердің тең құқықтарын, гендерлік теңдікті қалыптастыру кезінде айтар ұсыныстарымыз:

- Қазақстан жастары заман және нарық талаптарына сай, жоғары білімді, білікті, адамгершілігі мол, өз елінің патриоттары болуы керек;

- Жастар өз құқықтарын білу керек. Өз құқықтарын білген адам, басқа адамдардың құқықтарын таптамайды және басқаның құқықтарын сақтамаған кезде сол адамды қорғауға да тырысады;

- Қазақстан жастары ұрпақтан ұрпаққа келе жатқан, салт-дәстүрімізге сіңген барлық адамгершілікке, игілікке, жүрек ашықтығы мен тазалығына бағытталған, сананың кемелдеген күйін көрсететін барлық тәрбиені бойларына сіңіріп, тұлға ретінде өздерін қалыптастыру керектігін айтамыз, ұсынамыз, осыны дәріптейміз.

Біздің қоғамдағы әйел адамның алатын орынына келсек.Әйел адам – отбасының негізі, біздің елді ел болып қалыптасуына зор үлес қосқан осы жандар. Ол мейлі демографиялық тұрғыдан болсын, мейлі басқасы болсын. Отбасында әйел адам болмаса отбасында береке кетеді.Отбасыда әйел адам аяулы жар,мейірімі мол ана. Иә, отбасы болған ыдыс-яғы сылдырламай тұрмайды. Бірақ дәл осындай жағдайларда ер адамдар өз әйелдеріне қол көтеру, зорлық-зомбылық сияқты өте ауыр істерге барып жатады. Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымының мәліметі бойынша Қазақстанда әйелдердің, қыздардың 16%-ы жақын адамдарынан немесе заңды күйеуінен зорлық-зомбылыққа ұшыраса, 5%-ы мүлде танымайтын адамдардан зорлық-зомбылық әрекеттеріне ұшырап жатады. Атап айтатын болсақ отбасылық жанжалдан бастап,күйеуінің әйеліне деген көрсеткен зорлық зомбылық әрекеттері көбіне ер адамның ішкілікке салынып маскүнемдік деңгейге жетіп тек әйеліне ғана емес сонымен қатар өз бала-шағасына қол көтеруі де ғажап емес. Әрине бұл мүлде дұрыс емес. Дегенімен, Қазақстанның кейбір аймақтарында әйел адамға күш көрсету әрекеттері көптеп кездеседі сондықтан да ол қалыпты жағдайға айналған және соңғы 5жылдық статистиканы қарайтын болсақ ондай әйел адамдарға келтірілетін тұрмыстық зорлық-зомбылық деңгейі 2 есеге дейін өссе орташа зақым келтіру 6 есеге дейін өскен,яғни біздің қоғамымызда әйел адамның қолын немесе аяғын сындыру қалыпты нәрсе болып кеткен және бұл мүлде дұрыс емес нәрсе. Әйел адамға күш көрсету бұл ер адамдардың өте төмен деңгейлік әрекеттері және оны ешкім ешқашан ақтай алмайды. Осы жағдайлардың алдын алу үшін жоғарыда айтып өткенімдей қатып қалған,қазақ халқының сүйегіне сіңіп кеткен таптаурынды жою керек.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Дэвид Бринкерхов, Роуз Уэйтс, Сюзан Ортега, «Әлеуметтану негіздері».
2. Алгоритм правового ориентирования работников системы здравоохранения для предотвращения правовых рисков при оказании помощи жертвам гендерного насилия: учебно-методическое пособие / М.Жаскайрат, С.Бакиров, С.Танирбергенов.: - Нур- Султан: Медицинский университет Астана, 2022. – 55с.: библиогр.27 назв.

3. Эсперты ООН: Талибы лишают женщин их основных прав. 17 января 2022 года. <https://news.un.org/ru/story/2022/01/1416972>
4. 2023-2027 жж. «Халықпен бірге!» «Amanat» партиясының сайлауалды бағдарламасы. <https://amanat2023.kz/kk/programs>
5. Түбегейлі өзгерістер қажет. «Ақ жол» Демократиялық партиясының саяси бағдарламасы. <https://akzhol.kz/kk/program>
6. Respublica – Бірге бақытқа қол жеткіземіз! Сайлау алды бағдарламасы 2023. <https://drive.google.com/file/d/1ikSaKETciK3qebNateo3jnWoiOJwV5OA/view>

УДК 364 044

ҚОҒАМДАҒЫ ӘЙЕЛДЕРДІҢ РӨЛІ/ ӘЙЕЛДЕРГЕ ҚАТЫСТЫ ЗОРЛЫҚ- ЗОМБЫЛЫҚ ҚОҒАМДЫҚ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕ РЕТІНДЕ

Аманжолова Динара Аманжолқызы, Исахова Гүлазия Дүйсенхановна

di.0202@mail.ru, issakhova_gd@mail.ru

Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ Әлеуметтік ғылымдар факультеті, «Әлеуметтік жұмыс»
мамандығының 4 курс студенті, Астана, Қазақстан
Ғылыми жетекшісі – Исахова Г.Д

Бүгінгі таңда отбасылық-тұрмыстық зорлық-зомбылық тақырыбы қазақстандық қоғамда ең көп талқыланатын тақырып. Оған әсер етіп отырған көптеген факторлар бар, олардың бірі бұқаралық ақпарат көздеріндегі жарияланатын оқиғалар болса, екіншілері зерттеу жұмыстарының нәтижелері болып отыр. Шын мәнінде отбасылық зорлық-зомбылық отбасылардың құлдырауы мен отбасы мүшелерінің денсаулықтарына, соның ішінде психикалық денсаулыққа, бала тәрбиесі мен отбасының атқаратын басқада функцияларына кері әсер ететін жағдай. Зертеушілердің айтуынша, отбасылық зорлық-зомбылыққа көбінде әйелдер мен балалар ұшырайды екен.

Отбасындағы зорлық-зомбылық әр түрлі нысандар мен көріністері де, олардың әлеуметтік және мемлекеттік құрылымына да қарамастан, барлық елдерде бар. Яғни, отбасындағы зорлық-зомбылық тек кедей немесе дамушы елде ғана болатын мәселе емес, дамыған елдерде де жиі кездесетін қоғамдық мәселе. Отбасындағы зорлық-зомбылық мәселесі қоғамдағы қарым-қатынастардағы үйлесімсіздік пен бұрмалаушылықты көрсетеді. Оның өткірлігі біздің қоғамдағы зиянды әлеуметтік-адамгершілік жағдайды көрсетеді. Сондықтан отбасы шеңберінде әйелдерге қатысты зорлық-зомбылықтың жолын кесу бойынша мемлекеттің жүргізіп отырған саясаты ерекше маңызды. Әйелдерді әлеуметтік қорғау және әртүрлі әлеуметтік қызметтердің жұмысы ерекше маңызды, онда қиын өмірлік жағдайдағы әйел көмекке сене алады. Отбасындағы әйелдерге қатысты зорлық-зомбылық белгілі бір адамның немесе белгілі бір отбасының ғана емес, жалпы қоғамның проблемасы болып табылады.

Отбасындағы зорлық-зомбылық - бұл отбасы мүшелеріне қасақана физикалық және/немесе психологиялық зиян келтіру және азап шегу, соның ішінде мұндай әрекеттерді жасау қаупі, мәжбүрлеу, жақын серіктес тарапынан жеке бас бостандығынан айыру. Мақсаты - адамға шексіз билікке жету, басқа адамның мінез-құлқын, ойларын, сезімін толық бақылау.

Р.Г. Петрова (2006), тұрмыстық зорлық-зомбылық деп отбасы мүшелеріне қарсы агрессивті және дұшпандық әрекеттерді түсінеді, оның нәтижесінде зорлық-зомбылық объектісіне зиян келтіру, жарақаттау, қорлау, өлімге әкелуі мүмкін. Тұрмыстық зорлық-зомбылық – бұл отбасында болатын эмоционалдық немесе физикалық зорлық-зомбылық немесе физикалық зорлық-зомбылық көрсету қаупі, оған ерлі-зайыптылар, бұрынғы жұбайлар, ата-аналар, балалар, немерелер және басқалар жатады. Бұл қайталанатын және өсіп

келе жатқан физикалық, жыныстық, сөздік, бақылау, қорқыту, қорқыныш сезімін ояту мақсатында эмоционалдық және экономикалық зорлық-зомбылық.

Т. Сидоренкова (1996) әйелдерге қатысты зорлық – зомбылық проблемасының әлеуметтілігі зорлық-зомбылық барлық адамдардың теңдігіне қол жеткізуге және әлемнің дамуын үйлестіруге кедергілердің бірі болып табылады деп тұжырымдайды. Қазіргі уақытта әйелдерге қатысты зорлық-зомбылық әйелдерді ерлермен салыстырғанда бағынышты жағдайға мәжбүрлейтін негізгі әлеуметтік механизмдердің бірі болып табылады. [1]

Зорлық-зомбылық циклі (ағылш. Cycle of abuse) Ленор Эдна Уокер қарым-қатынаста зорлық-зомбылық жасайтын адамның мінез-құлық үлгісін түсіндіру үшін әзірлеген теория.

Бұл теория әлеуметтік цикл деп аталатын теорияларға жатады, олар қоғамда және тарихта болатын оқиғалар мен кезеңдер әдетте циклдік түрде қайталанады, бұл жағдайда адамдар арасындағы қатынастардағы зорлық-зомбылық мінез-құлқының циклдік сипаты сипатталады. Сондай-ақ, қорлайтын және дисфункционалды қатынастарды бекітетін кез-келген шарттар жиынтығын сипаттау үшін "зорлық-зомбылық циклі" тұжырымдамасын қолдануға болады.

Цикл әдетте келесі ретпен жүреді: шиеленістің күшеюі, зорлық-зомбылық, татуласу немесе "бал айы", тыныштық. Ол қатысушылардың бірі оны тоқтатқанға дейін қайталанады. Көбінесе бұл циклды қарым-қатынастан шығу арқылы бұзуға болады, бірақ қылмыскердің мінез-құлқының түсініксіздігіне байланысты жәбірленуші бұған ешқандай сыртқы араласусыз қабілетті емес. Цикл бірнеше рет қайталануы мүмкін, толық цикл бірнеше сағаттан бір жылға дейін немесе одан да көп уақытты алуы мүмкін. Алайда, цикл ұзақтығы уақыт өте келе азаяды, осылайша "татуласу" және "тыныштандыру" кезеңдері толығымен жойылуы мүмкін, осылайша зорлық-зомбылық күшейіп, циклдар жиілейді.

1. Шиеленістің күшею кезеңі шиеленістің күшеюімен, сөзбен қорлаумен, ренжітумен, сөгіспен, өзара шағымданумен, жеңіл физикалық қақтығыстармен сипатталады. Әйелдер әдетте байсалдылықпен әрекет етеді, жағдайды жоюға тырысады немесе отбасындағы өз позициясын қорғауға тырысады, елеулі қақтығыстарды болдырмау үшін серіктесіне сендіреді. Екі серіктес ер адамның мінез-құлқын оның жұмыс, ақша және т.б. байланысты күйзеліске реакциясы арқылы ақтауы мүмкін. Стресс күшейген сайын әйелдің тепе-теңдік қабілеті әлсірейді. Оның дәрменсіздігі мен қорқыныш сезімі жанжалдар күшейген сайын күшейе түседі. Бұл кезең шиеленіс шегіне жеткенше апталарға немесе тіпті жылдарға созылуы мүмкін. Дәл осы кезеңде әйелдерге қолдау мен көмек қажет, және ол оны іздейді, өйткені қарым-қатынас ол қалағандай құрылмаған. Дегенмен, көбінесе осы кезеңде әйел болашақта зорлық-зомбылық оқиғасы болуы мүмкін екеніне сенбейді және қақтығыстар тоқтайды деп үміттенеді. Бұл кезеңде жеке қауіпсіздік жоспарын, ақпаратты, қолдауды әзірлеу ұсынылады.
2. Белсенді зорлық-зомбылық сатысы (ауыр зорлық-зомбылық оқиғасы) 2 сағаттан 24 сағатқа дейін созылатын ауыр зорлық-зомбылықтың басталуын білдіреді. Әйел екінші кезеңнің нәтижесіне әсер ете алмайды, ол тек өзін және балаларын қорғауға тырысады. Бұл оның ең жағымсыз түрінде көтерілу фазасы. Ашудың шабуылдары соншалықты күшті, қылмыскер олардың бар екенін жоққа шығара алмайды, ал әйел оған күшті әсер ететінін жоққа шығара алмайды. Дегенмен, әйел мұндай жағдайдың жақындағанын алдын ала сезінеді, оның көзқарасымен қорқыныш пен депрессия күшейеді. Бірақ соған қарамастан, ер адам қарым-қатынастың зорлық-зомбылық әдісін таңдағандықтан, өткір зорлық-зомбылық бар. Әдетте бұл оқиғаның ауырлығын жоққа шығару, медициналық көмекке полицияға жүгіну. Бұл кезеңде әйел, әдетте, сенім телефондарына, жедел жәрдем қызметтеріне және дағдарыс орталықтарына жүгінеді. Оған не болғанын және болжамды, күтілетін зорлық-зомбылық әрекетін болдырмауға болатынын және алдын алу керек екенін түсінуге көмектесу керек - үйден кету, баспана алу, достарын көмекке шақыру, полиция шақыру, содан кейін мамандарға жүгіну.

Махаббат пен өкініш кезеңі (бал айы кезеңі). Бұл кезеңде ер адам мейірімді, сүйетін, кінәлі бола алады, ешқашан зорлық-зомбылықты қайталамауға уәде бере алады немесе керісінше, зорлық-зомбылықты тудырған әйелді айыптай алады. Осы кезеңде әйел бақытты, ол серіктесінің өзгеретініне сенеді. Бұл әйелдің кетуі ең қиын уақыт, бірақ бұл орын алған соң, зорлық-зомбылық бірте-бірте күшейе түсуі мүмкін екенін есте ұстаған жөн. Өкінішке орай, бұл цикл әрдайым дерлік қайталанады. Уақыт өте келе, үшінші кезең аз және сирек кездеседі, ал әйел ауру басталғанға дейін шиеленістің күшеюі мен зорлық-зомбылық арасында қалып қояды.

Уокердің зорлық-зомбылық теориясының циклі зорлық-зомбылық пен тұлғааралық зорлық-зомбылықты зерттеуде революциялық және маңызды тұжырымдама болып саналды, бірақ басқалармен салыстырғанда тым қарапайым болды. [2]

Зорлық-зомбылық анықтамасы бойынша - бұл қорлайтын, зорлайтын, басатын, пайдаланатын жойқын күш дегенді білдіреді. Әйелдерге қатысты зорлық-зомбылық әлемнің барлық елдерінде жасалады және қазіргі заманғы шешілмеген маңызды мәселелердің бірі болып қала береді. Қазақстандық статистикалық мәліметтер бойынша, ерлі-зайыптылардағы зорлық-зомбылықтан зардап шеккен әрбір үшінші әйел күйеуінің агрессиясының дәл осы түрін айтады. Оның салдары ажырасуға әкеледі.

Зорлық-зомбылыққа ұшырайтын әйелдердің жас ерекшелік сипаты төмендегіше: 18 жастан 29 жасқа дейін – 213 адам (2019 жылы – 486), 30 жастан 39 жасқа дейін – 347 (2019 жылы – 726), 40 жастан 49 жасқа дейін – 298 (2019 жылы – 625), 50-ден жоғары – 296 адам (2019 жылы – 377). [3]

Орташа алғанда, әрбір үшінші әйел өмірінде кемінде бір рет зорлау немесе оған дөрекі қарау құрбаны болады. Соңғы 12 ай ішінде жыныстық серіктес болып табылмайтын адамның тарапынан күш көрсету немесе сексуалды зорлық-зомбылыққа душар болған 18-75 жастағы әйелдер арасында түрі бойынша, 15 жастан бастап өмір бойы серіктес болмаған тарапынан күш көрсету және сексуалдық зорлық-зомбылықтың таралуы әйелдердің жалпы саны 14 340. Түрлері бойынша, Күш көрсету зорлық-зомбылығы 413 әйел, Серіктес болмаған тұлғамен ұшыраған, зорлау 105 әйел, Зорлау әрекеті немесе сексуалды зорлық-зомбылық 170 әйел, Қайсы болса да сексуалды зорлық-зомбылық 221 әйел.

Кесте 1. 15-49 жас тобындағы әйелдер арасында қандай да бір зорлық-зомбылыққа ұшыраған. [4]

15 жастан бастап қандай да бір күш көрсету зорлық-зомбылыққа ұшыраған (әйелдер)	сексуалды зорлық-зомбылыққа ұшыраған (әйелдер)	Зорлық-зомбылыққа ұшыраған негізінен күйеуі/серіктесі	тарапынан күш көрсету зорлық-зомбылығын а ұшырады бұрынғы күйеуі/серіктесі	күш көрсету зорлық-зомбылыққа ұшыраған (әйелдерге қатысты)	сексуалды зорлық-зомбылыққа ұшыраған (әйелдерге қатысты)	психологиялық зорлық-зомбылыққа ұшыраған
12,8	3,2	60,2	39,6	15,5	3,8	13,8

Қазақстандағы отбасылық-тұрмыстық зорлық-зомбылық туралы айту үшін ең алдымен проблеманың қандай ауқымды мәселе екенін білу қажет. Отбасындағы зорлық – зомбылықтың негізгі 7 себебі, олар: әлеуметтік-экономикалық сипаттағы проблемалар, жұмыссыздық, білім мен мәдениеттің төмен деңгейі, жаман әдеттер, маскүнемдік, нашакорлық, құмар ойындар, стереотиптік көзқарастар мен сенімдер, мысалы, «жақсы көреді – содан кейін ұрады» деген сөздердің болуы, отбасындағы моральдық-психологиялық,

физикалық және зорлық-зомбылық көріністері, отбасындағы зорлық-зомбылық үшін қылмыстық жауаптылықтың болмауы, қоғамдағы агрессияның жоғары деңгейінде болуы, осының бәрі зорлық-зомбылықтың отбасында болуына әсер етеді.

Тұрмыстық зорлық-зомбылықтың туындауына әсер ететін факторлар ішкі және сыртқы болуы мүмкін. Ішкі факторларға ішімдікке немесе есірткіге тәуелділік, психикалық және психологиялық аурулар, шамадан тыс агрессивтілік және т.б. негізгі себептер жатады. Ал, тұрмыстық зорлық-зомбылықтың сыртқы факторларына өмір сүру деңгейінің төмендігі, тұрақты табыстың болмауы, білімнің төмендігі және т.б. себептер жатады. [5]

Тұрмыстық зорлық-зомбылық түрлері

Зерттеушілер әйелдерге қатысты тұрмыстық зорлық-зомбылықтың бірнеше түрін анықтайды:

- тікелей физикалық зорлық-зомбылық (ұру, зорлау, азаптау немесе жай ғана ұру немесе итеру);

- оқшаулану және қозғалыс еркіндігінен айыру (достарыңызбен кездеспеңіз, анаңызбен телефонмен сөйлеспеңіз, әпкеңізге бармаңыз, сонымен қатар тұрақты бақылау - не істеп жатқаныңызды, қайда барасыз, кіммен кездесесіз);

- эмоционалдық зорлық-зомбылық. Отбасында қиын психологиялық ахуал тудыру, дөрекілік, қорлау (күйеуіңіздің тарапынан, «жаман ана», «тамақ пісіруді, тігуді, үйді ретке келтіруді, киінуді, бояуды, адамдармен сөйлесуді, өзін дұрыс ұстауды, көңіл-күйді болжауды білмейсің») және балағат сөздер айтылуы;

- жыныстық зорлық - жыныстық қатынасқа мәжбүрлеу;

- балаларды манипуляциялау. Әйелге балаларды бүлдіретінін, оларды қалай тәрбиелеуді білмейтінін сіңіреді, ал ересек балаларға анасының жаман, ақымақ және құрметке лайық емес екенін барлық жолмен түсіндіреді. Сонымен бірге балаларды делдал және бопсалау құралы ретінде пайдалануға болады;

- қорқыту - балаларды алып кету, өз-өзіне қол жұмсау, оны өлтіру, дене жарақатын салу, үйде не болып жатқанын барлығына айту;

- қорқыту – ым-ишара және іс-әрекет арқылы (күйеуі ыдыс-аяқты ұра алады, заттарды лақтыра алады, балғамен сермеп алады);

- өз-өзіне қол жұмсауға мәжбүрлеу (тікелей – «қашан өлесің!» және жанама - «егер сен болмасаң, бәріне қандай жақсы болар еді»);

- экономикалық зорлық-зомбылық (күйеуінің әйеліне жұмыс істеуге рұқсат бермеуі немесе одан барлық ақшаны алуы, оны өзінен барлық шығындарды сұрауға мәжбүрлеу немесе қажетті қажеттіліктерге (тамақ, медициналық көмек, оқу) ақша бермеуі).[6]

Сондай-ақ, эмоционалды немесе психикалық зорлық-зомбылық түрлері де әйелге физикалық зорлық-зомбылықтан гөрі жиі кездеседі және әрдайым физикалық зорлық-зомбылықпен бірге жүретін процесс. Психологиялық зорлық-зомбылықты анықтау қиын, сотта дәлелдеу одан да қиын. Егер зорлық-зомбылықтың барлық басқа түрлері оңай анықталса, өйткені олардың нақты физикалық салдары болса, онда психологиялық әсердің айқын белгілері сирек кездеседі және оның салдары өте ауыр болуы мүмкін.

Психологиялық зорлық-зомбылық түрлерінің кеңдігі мен талғампаздығы оларды жіктеуді едәуір қиындатады. Сонымен қатар, психологиялық зорлық-зомбылық көбінесе өздігінен емес, зорлық-зомбылықтың басқа түрлерімен бірге пайда болады. Бұл зиянды ескертулер (көбінесе сын деп аталады), каустикалық әзілдер, әсіресе және жиі көпшілік алдында, кез-келген әрекеттер мен мәлімдемелер немесе керісінше, әрекетсіздік жәбірленушінің қадір-қасиетін төмендетеді. Әр түрлі тыйымдар (әсіресе ересектердің қарым-қатынасына қатысты), мысалы, достарымен, туыстарымен кездесу, кейбір жерлерге бару, жұмыс істеуге немесе оқуға тыйым салу. Манипуляция, қорқыту, жауапкершілікті жәбірленушіге беру, кінәні ұсыну. Физикалық әсер етпестен өз күшіңізді көрсету, бірақ бұл мүмкіндік туралы ескерту. Бұған қорлау мен маңыздылықтың төмендеуі, серіктестің жетістіктерінің құнсыздануы жатады. Эмоционалды зорлық-зомбылық қауіпті, өйткені оны дәлелдеу қиын, өйткені оның денесінде көрінетін іздер қалмайды. [7]

Отбасындағы зорлық-зомбылыққа қарсы күрес. Жалпы, мамандар отбасындағы зорлық-зомбылықпен күресудің келесі жолын ұсынады. Біріншіден, әйел зорлық-зомбылық фактісін растауы керек. Бұған бірқатар себептер кедергі келтіреді, олардың арасында:

- құқық қорғау органдарының үй проблемаларымен күресуге құлықсыздығы;
- күйеуін одан сайын ашуландырудан қорқу;
- әйел жай ғана жағдайды өзінше түсіндіре алатын жұртшылықтың талқылауына қиындық туғызудан қорқуы мүмкін. [8]

Мұндай жағдайға тап болған әйелдер үшін нақты құтқару арнайы көмек орталықтары бола алады. Мұнда олар дағдарыс жағдайында әйелді қолдайды және мәселені шешудің нұсқаларын ұсынады, психологтармен байыпты жұмыс арқылы әлеуметтік оңалту жүргізеді. Бұл проблеманы бейсаналық түрде жоққа шығарудан арылуға және қазіргі жағдайды шешу үшін сындарлы шаралар қабылдауға мүмкіндік береді. Содан кейін одан әрі мінез-құлық стратегиясы мен тактикасы жасалады. Отбасына оралу немесе жаңа отбасы құру жағдайы модельденеді, содан кейін сіз нақты әрекеттерді бастауға болады.

Мамандардың да, жақындары мен достарының да қолдауы, сондай-ақ сүйікті жұмысының немесе хоббиінің болуы әлеуметтік оңалту процесін мүмкіндігінше тез жүзеге асыруға мүмкіндік береді. Мұндай орталықтар көптеген қалаларда ашылады, бірақ елдің миллиондаған халқына шаққанда олардың саны шамалы.

Тұрмыстық зорлық-зомбылық фактілерінің көріністеріне байланысты әлеуметтік қызметкерлер тап болатын мәселелердің күрделілігі мен түсініксіздігі оларды шешу жолдарын іздеуге байыпты және ойластырылған көзқарасты талап етеді. Қоғамда бар көптеген байланыстар мен қатынастар, нақты себептерге байланысты болып жатқан өзгерістердің тікелей және жанама байланысы әр жағдайда олардың табиғатын, сипаты мен мәнін терең түсінуді талап етеді, оларды анықтау әлеуметтік диагностиканың мәнін құрайды.

Әлеуметтік қолдау объектісі барлық белсенділігі бар отбасылар үшін болуы мүмкін (белсенділік, шектеулі белсенділік, пассивтілік). Алайда, олардың әлеуметтік қолдауға деген қажеттілігі әртүрлі, оның нақты мазмұны да әртүрлі. Жалпы, әлеуметтік қолдау объектісі тек оған шынымен мұқтаж отбасылар, ең алдымен пассивті типтегі отбасылар, ең азы - дағдарыстық жағдайларды шешудің өзіндік әлеуеті болуы керек деп айтуға болады.

Отбасындағы зорлық-зомбылыққа қарсы күрестің тағы бір бағыты ағартушылық жұмыс болуы керек. Түрлі журналдар, буклеттер, әлеуметтік жарнама. Әйел өзінің жалғыз емес екенін, оның дұрыс екенін және оны әрқашан түсінетінін және қолдайтынын білуі керек.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. Социальное благополучие человека в современной России: межпрофессиональное и межведомственное взаимодействие. Материалы IV Краевой студенческой научной конференции (г. Пермь, 19 апреля 2012 г.) Пермь 2012 (162-165 стр)
2. https://ktcson.by/%22index.php?option=com_content&view=article&id=165%22
3. https://baq.kz/zorly-zombyly-a-k-bine-o-yma-an-yelder-shyaydy_228818/
4. https://gender.stat.gov.kz/page/frontend/detail?id=82&slug=12-18-49-18-75&cat_id=4&lang=kk
5. <https://kior.kz/ru/wp-content/uploads/2019/12/Методическое-пособие-по-анализу-деятельности-кризисных-центров-для-жертв-бытового-насилия.pdf>
6. Титова, Н. А. Социально-экономический статус женщин в условиях реформ в России / Н.А. Титова, Ю. Л. Одинцов, Ю. В. Зеленев // Материал Российской научно-практической конференции./ Ярославль, 2000 С.169
7. <https://psychologyjournal.ru/stories/domashnee-nasilie/>
8. <https://zdamsam.ru/b4081.html>

«АУТИЗМ» ДИАГНОЗЫ БАР БАЛАЛАРҒА ЖҮРГІЗІЛЕТІН ОҢАЛТУ ШАРАЛАРЫ

Арғынбаева Динара Батыржанқызы

dargynbayeva@inbox.ru

Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ, Әлеуметтік жұмыс мамандығының студенті

Астана, Қазақстан

Ғылыми жетекшісі – Байғабылов Н.О.

«Аутизм» грек тілінен аударғанда «өз ішкі дүниесіне кіріп кеткен адам» деген мағынаны білдіреді, яғни аурудың өзің-өзі сіңіруі болып табылады. Аутизм диагнозын зерттеу үлкен қызығушылықты тудырды, осы орайда екі халықаралық журналдың жарық көруіне себепші болды. Ол «Аутизм және дамудың бұзылуы» және 1971 жылы жарық көрген «Аутизм және балалық шизофрения журналы» болып табылады. Зерттеу нәтижелеріне сәйкес аутизм диагнозы әйелдерге қарағанда ер адамдарда екі есе жиі кездеседі. Аутизм диагнозын зерттеу барысында америкалық ғалым Блейлер өзінің әйгілі «Dementia Praecox of the Group Schizophrenias» еңбегінде 1911 жылы аутизмге келесідей анықтама берген: «Кейбір психикалық аурулардың маңызды белгілерінің бірі - сыртқы әлемнен белсенді түрде алшақтаумен бірге жүретін ішкі өмірдің басым болуы, қоғамдағы құбылыстарды қабылдамау, мен бұны аутизм деп атадым», деп тұжырымдамасын келтірген болатын. Осыдан кейін АҚШ психиатрлары арасында аутизмге айтарлықтай қызығушылық арта түсті. 1959 жылы американдық психолог Б.Беттелхайм «Джо – механикалық бала» деген мақала жазған болатын, өз мақаласында ол дарынды аутист бала жайлы баяндайды. Бұл зерттеуде аурудың дамуының негізгі себебі – ата-ананың балаға деген салқын қарым-қатынасы деп көрсетті. Сонымен қатар 1961 жылы С.Б.Фозерстер «Оң ынталандыру және аутист балалардың мінез-құлқының адекватты еместігі» деген еңбегін жариялады, өз еңбегінде аутист балалардың мінез-құлығын өзгерту барысында негізгі бағдарламаларды ұсынды, көптеген зерттеулерге түрткі болды [1].

Аутизмдегі қарым-қатынас бұзылыстарының ауырлық дәрежесі айтарлықтай өзгереді - тіпті ым-ишара қолданбайтын мүлдем сөйлемейтін аутист адамдардан бастап, Аспергер синдромы бар балаларға дейін - еркін сөйлейтін, бірақ сөйлеудің прагматикалық жағының ерекшеліктері бар балаларға зерттеу жүргізілді. Сонымен қатар, мағыналық контекстпен байланыссыз тұтас мәлімдемелерді механикалық түрде қайталай алатын эхолалик балалар, сондай-ақ сөздері бөлек, бірақ еркін сөйлеуі жоқ балалар бар екенін атап көрсетті. Аутизмдегі коммуникацияның бұзылуының осы нұсқаларын зерттеуге көп зерттеулер арналды. Міне, кейбіреулер аутизмге тән сөйлеу проблемалары, олар жай ғана дамудың артта қалуының немесе қатар жүретін жеке сөйлеу бұзылыстарының нәтижесі болып табылады:

- ым-ишара арқылы сөйлеудің дамуын кідірту немесе тоқтату;
- басқа адамдардың сөйлеуіне реакцияның болмауы (мысалы, бала өз атына жауап бермейді);
- сөйлеуді стереотиптік қолдану;
- есімдіктерді ауыстыру (бала «мен» орнына «сен» дейді);
- қарапайым сөздерді әдеттен тыс мағынада қолдану;
- диалогты бастау және жалғастыра алмау;
- просодикалық бұзылыстар (тон, екпін, интонация);
- ұғымдарды қолдану мен мағынасын түсінудегі қиындықтар;
- вербалды емес қарым-қатынастың бұзылуы (ым-ишара, мимика) [2].

Қазіргі кезде дүние жүзі бойынша аталған дертпен арпалысатындар саны – 67 000 000 болса, қазақстандықтардың саны – 3000-нан асады. Қазақстанда бұл сырқат терең зерттелмегенімен, аутизммен күресіп жүрген жандардың саны қаншама. 2006 жылы аутизмге

шалдыққан балалардың саны – 255 болса, 2010 жылы – 326 бала тіркелген екен. 2014 жылы бұл аурумен ауыратын балалардың саны – 1 000-нан асса, 2018 жылғы статистикаға сүйенетін болсақ, аутизм синдромы бар балалар саны – 3000 болған.[4]

Қазіргі уақытта аутизмнің нақты себептері анық зерттелмеген. Көп ғалымдардың деректері бойынша, аутизм дертіне шалдыққан балалардың себебі, орталық жүйке жүйесінің бұзылуы салдарынан болады. Тұқымқуалаушылық фактордың әсері мол екенін көптеген зерттеушілер мойындайды. Сонымен бірге мидың органикалық зақымдалуы да аутист балаларда жиі кездеседі. Тұқым қуалаушылық хромосомалық өзгерістер, зат алмасу өзгерістері, анасы жүкті және туу кезінде алған жарақаттар, нейроинфекциялар, тағы басқа жағдайлар барлығы да жағымсыз әсер ету мүмкіндігі бар. Аутизмнің пайда болу себептерін түсіндіретін нақты дәлелденген ақпараттар өте аз. Бұрынырақ балаларға қызылшаға және шошқаборлыққа (свинка) қарсы егілетін екпе салдарынан пайда болады деген болжам болған.

Оңалту барысында қолданылатын технологиялар және әдістер.

1) «Ойын технологиясы» бойынша ойын элементтерін қолдану арқылы аутист-балалардың қарым-қатынасын, психикалық процестерін түзету жұмыстарын ұйымдастыру;

2) «Глобалды оқыту» әдістемесі бойынша аутизмі бар балалардың есте сақтауын дамыту;

3) «Сенсорлы интеграциялау» әдісі арқылы аутизмі бар балалардың қоршаған ортаға көзқарасын қалыптастыру;

4) «Ақпараттық технология» бойынша «Дэльфа–142,1» тренажерын қолдану арқылы аутизмі бар баланың сөйлеу тілін жан-жақты дамыту.

Халық санағы бойынша Қазақстан Республикасында 20 жасқа дейінгі 5 963 570 адам тұрады. Осы деректердің негізінде алдын ала бағалау жүргізілді, оның негізінде Қазақстан Республикасында АСҚ таралуы 1% құрайды [3]. Сәйкесінше кестеге көз жүгіртетін болсақ:[1-кесте].

Жасы бойынша	5 жасқа дейін	5 пен 9 жас аралығы	10 мен 14 жас аралығы	18 бен 19 жас аралығы	Барлық жас 20-ға дейін
Топ мөлшері	1 946 195	1 714 080	1 214 140	1 089 155	5 963 570
Аутизм диагнозы бар жастардың болжамды саны	19 462	17 141	12 141	10 892	59 636
Ескерту - дереккөз «Аутизмі бар балалардың өмір сапасына әлеуметтік және коммуникативті дағдылардың әсері» мақаласы негізінде алынған[5]					

«Ozim Platform» әлеуметтік жобасы

Жалпы «Ozim Platform» әлеуметтік жобасының құрылу тарихына тоқталатын болсақ, қоғамдық қор 2022 жылдың 27 қаңтарында құрылған. Өз қызметінде қор ерекше қажеттіліктері бар балалардың ата-аналарына арналған Ozim Platform мобильді қосымшасын жасаудан бастаған. Ол үшін ата-аналар арасында білімді арттыру және хабардарлықты тарату, дамыту мақсатында инклюзив саласындағы зерттеушілерді, білім беру және медициналық түзету мамандарын және ерте араласу бойынша барлық мамандарды біріктірген болып табылады. Қордың негізгі құрылтайшысы – Мария Ипполитова болып келеді.

Ozim Platform – бұл ерекше қажеттіліктері бар балалардың ата-аналары мен қамқоршылары үшін ақпараттық және білім беру қолдауына бағытталған iOS және Android негізіндегі смартфондарға арналған мобильді қосымша болып табылады. Бұл жоба негізінен

Назарбаев Университетінің Әлеуметтік даму қорының көмегімен жүзеге асырылған болып келеді.

«Озим платформасы» жобасының тобы ата-аналардың ақпараттық қажеттіліктері бойынша зерттеу жүргізді, оның нәтижесінде ата-аналарға диагноздар туралы маңызды ақпараты бар арнайы мамандардың мақалалары, үйде баламен практикалық жұмыс істеуге арналған бейнематериалдар, бірыңғай дерекқордағы өте қажет екендігі анықталды.

Ozim Platform әлеуметтік жобасы ерте араласу туралы білімге қолжетімділікті кеңейту, сондай-ақ қазақстандық қоғамда инклюзивтілікті дамыту үшін ерекше маңызға ие. Жасаушылар қосымша материалдармен толықтырылатынын, ерте араласу бойынша мамандар мен ерекше қажеттіліктері бар балалармен жұмыс істейтін қорлардың өкілдері жұмысқа тартылғанын атап өтті.

Жобаның құрғандардың бірі Асем Тажиева өзі ерекше баланың анасы болып табылады. Жалпы құрастырылған қосымша жайлы баяндап өтетін болсақ, қосымша 9 бөлімге бөлінген. Әр бөлімнің негізгі атаулары мен берілетін ақпараттар бөлігі бар. Оның ішінде:

- 1) Ауытқулар;
- 2) Дағдылар;
- 3) Ресурстар;
- 4) Қызмет көрсетушілер;
- 5) Құқықтар;
- 6) Инклюзия;
- 7) Мақалалар;
- 8) Форум;
- 9) Ата-аналарға деген тармақтарды қамтиды.

Негізгі жобаның мақсаты – дамуында ерекшелігі бар балалардың ата-аналары мен қамқоршыларына ерте бастан араласатын мамандардан сенімді ақпарат алуға, үйретуге арналған видеолар көмегімен балаларды үй жағдайында өзбетімен оқытуға, форум арқылы бірдей пікірдегі адамдарды табуға, қол жетімді тілде халықаралық зерттеулермен танысуға мүмкіндік алуға, инклюзия әлемінен ақпараттар алуға, ата-аналардың өзекті мәселелерін тиісті атқарушы органдарға жеткізуге көмектесу болып табылады.

Негізгі атқаратын қызметтеріне:

- Мамандардың осы платформада тәжірбиесімен бөлісуге қол жеткізуіне;
- Басқа мамандардың тәжірбиесін игеруге;
- Бірдей пікірдегі адамдармен байланыс орнатуға;
- Ата-аналардың кері байланыс алуына;
- ҚР мен ТМД аумағында өздерінің танымдық материалдарын таратуға;
- Халықаралық әдебиеттерге қол жеткізуге;
- Инклюзия тақырыбы бойынша вебинарлар мен шеберлік сыныптарына қатысуға мүмкіндік береді.

Идея сатысында бола отырып, 2020 жылы жоба SDF гранттары бағдарламасының финалынан өтті және команда Назарбаев Университетінің Әлеуметтік даму қорының 9 грант алушысының бірі болды. «Озим платформасы» жобасының тобы ата-аналардың ақпараттық қажеттіліктері бойынша зерттеу жүргізді, оның нәтижесінде ата-аналарға диагноздар туралы маңызды ақпараты бар арнайы мамандардың мақалалары, үйде баламен практикалық жұмыс істеуге арналған бейнематериалдар, бірыңғай дерекқордағы өте қажет екендігі анықталды. Ozim Platform командасы Astana Hub Techpreneurs акселерация бағдарламасынан өтеді және IT стартаптар саласындағы үздік мамандардан қажетті қолдау алады [6].

Қорытындылай келе, аутизм диагнозын зерттеуде ғалымдар ең алдымен бала бойында болатын мінез-құлық іс әрекеттеріне сонымен қатар бұл диагноздың пайда болу кезеңіне үлкен көңіл бөлген болып табылады. Аутизм диагнозының шығу тарихын ең алғаш Лео Каннер зерттесе де, жылдар өткен сайын басқа да ғалымдар бұл саланың ашылмай қалған көп тұстарын көрсетті. Аутизм диагнозының шығу тарихын зерттеуде көптеген пікірталастармен келіспеушіліктер болғаны анық. Осы зерттеулер нәтижесінде аутизм

диагнозы кеңінен зерттеліп, қазіргі таңда оның арнайы әдіс тәсілдері ойластырылып жатыр, алайда бұл аурудың емі әлі табылмады.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. Франческа А. «Введение в психологическую теорию аутизма» Москва, «Теревинф» 2016, 18-28 стр. https://www.osoboepravo.ru/files/book/file/vvedenie_v_psih_teoriyu_autizma.pdf
2. A. Tolstikova Disorders of the affective spectrum in dementia of late age (clinical-psychopathological and immunological approaches) <https://cyberleninka.ru/article/n/autizm-istoriya-razvitiya-situatsiya-v-kazahstane-obzor-literatury>
3. Швецова Е.А. Феномен аутизма. Симптоматика отсутствия другого в свете феноменологической философии <https://cyberleninka.ru/article/n/fenomen-autizma-simptomatika-otsutstviya-drugogo-v-svete-fenomenologicheskoy-filosofii>
4. Габдуллина К. «Проблемы детского и подросткового аутизма в г. Аксай и г. Уральск Западно-Казахстанской Области» <https://www.soros.kz/wp>
5. . https://www.elibrary.ru/download/elibrary_47290281_85915200.pdf
6. <https://ozimplatform.com/media?utm=ru>

УДК 364.122.8

СОЦИАЛЬНАЯ РАБОТА В СИТУАЦИЯХ ХАРАССМЕНТА

Аралбай Аружан Аскаркызы

askarkyzyar@mail.ru

Магистр социальной работы 1 курса ЕНУ имени Л. Н. Гумилева 7М11405 социальная работа
Астана, Казахстан

Научный руководитель – Урузбаева Г.Т.

Для казахстанского общества «харассмент» является словом абсолютно новым, и для подавляющего большинства совсем непонятным, чем-то «американским» или «западным». Для Соединенных Штатов данное понятие отнюдь не «новичок»: женщины-феминистки США активно ведут борьбу против харассмента с 70-х годов прошлого столетия. Суть и истина состоят в том, что отсутствие и непонимание термина в стране, не означает отсутствие харассмента как социального явления, которое имеет негативный характер [1, стр. 2].

Следует подчеркнуть, что в последние десятилетия проблема харассмента становится болезненным вопросом, который остро затрагивает не только отдельные лица, но и большие группы и целые организации. Несмотря на свою актуальность, нет полного и достаточно четкого определения данного термина. К тому же, необходимо учитывать, что в зависимости от страны и её менталитета, такой всеобъемлющий термин как «харассмент» приобретает разную окраску. Бюллетень Генерального секретаря ООН от 10.09.2019 года раскрывает его как любое нежелательное поведение, которое обоснованно ожидается или воспринимается как причинение оскорбления или унижения другому лицу, когда такое поведение мешает работе или создает устрашающую, враждебную или оскорбительную рабочую среду [2]. Главный исторический словарь – Оксфордский словарь, объясняет данный термин как «агрессивное давление или запугивание» [3]. Сейчас харассмент «расширил» поле своего понимания, особенно в англоязычной среде. Теперь его понимают, как действия направленные на причинение неудобства или вреда, которые нарушают неприкосновенность частной жизни того или иного человека. В России, например, харассмент понимают в узком смысле как сексуальные домогательства (больше физические контакты, нежелательные прикосновения, склонение к близости). То есть, в русском языке вышеперечисленные действия, указанные в англоязычных словарях, обобщаются и поясняются таким аналогом,

как «домогательства» [1, стр. 2]. Непристойные высказывания и намеки, преследование, также интегрированы в это понятие. В США данный термин понимается более шире – это нежеланные сексуальные предложения или унижающие достоинство намеки обычно в адрес женщины. По данным международной организации защиты прав женщин Catalyst в 4 из 5 случаев агрессором является мужчина [1, стр. 2]. Но не исключены обратные случаи, когда жертвой харассмента становится женщина. Такое возможно, когда женщина – начальник, а мужчина – ее подчиненный. Следовательно, главной отличительной чертой харассмента является власть.

Харассменту чаще всего свойственно проявляться в трудовых отношениях, где человек может использовать свою власть вследствие образования иерархии в структуре должностей. Те, кто занимает верхушку в трудовой иерархии, часто злоупотребляют своей властью и положением, позволяя себе непристойное поведение по отношению к подчиненным. Сотруднику предлагают, например, более высокую должность в обмен на секс или предлагают более тесные и близкие отношения, переходящие рабочие границы. То есть ситуация может складываться таким образом, что студенты боятся преподавателей, сотрудники организаций – своих начальников, женщины скрывают домогательства, боясь общественного осуждения, а мужчины, которые хоть и реже, но сталкиваются с харассментом, избегают высмеивания со стороны социума. В какой бы ячейке социума не происходил бы харассмент, жертва всегда рискует, предавая детали происходящего огласке. Отказ от предлагаемых «благ», конфликт или возмущение чаще всего потенциально несёт проблемы для жертвы харассмента. [6]

Противодействие харассменту на государственном уровне упрощает борьбу и профилактические меры предотвращения преступлений против половой неприкосновенности, личностных границ и прав человека. В законодательстве США указаны правила, регламентирующие и поясняющие, что может являться харассментом в трудовых отношениях. То есть, по законодательству США, к харассменту относят обстоятельства, которые негативно влияют на условия работы, например, сокращение кадров, лишение премии и т. п. [7]. Такое правило дает понять, что подарки, цветы не могут являться харассментом. Но если работник отвергнул знаки внимания со стороны начальника, что повлекло за собой изменения в худшую сторону его обычные условия труда, то только такой факт может восприниматься за харассмент. То есть у правонарушения, у харассмента, должен быть умысел, допустим, на сексуальные домогательства, принуждающие к сексуальной близости.

В Казахстане, также, как и в других странах постсоветского пространства, распространена культура умалчивания, когда жертва предпочитает уйти с места работы или учебы, не заступаясь за свои права, в то время как агрессор остается безнаказанным и продолжает «невинно ухаживать» за следующими жертвами. Причин, по которым жертвы замалчивают достаточно: кто-то хочет сохранить рабочее место, кому-то угрожают «сверху», или же под страхом унижений и насмешки общества жертва терпит. Иногда само общество часто реагирует на харассмент как на нормальное явление, которое никак не может нанести вред человеку, допуская безнравственное поведение тех или иных людей. На самом деле же, харассмент это систематически происходящие нарушения личных границ и персональной неприкосновенности, что является угрозой и серьезным вмешательством в жизнь человека.

С целью получения достоверной информации о степени изученности и распространенности проблемы харассмента преимущественно среди молодежи был проведен социологический опрос «Идентификация харассмента в РК». Опрос состоял из 23 основных и 2-х дополнительных вопросов, уточняющих половозрастные данные, и проводился на платформе GOOGLEFORMS [9]. Полный перечень вопросов представлен в Приложении 1.

Общее количество респондентов – 30 человек, из них 53,3% женщины и 46,7% мужчины, 16 и 14 соответственно.

Опрос проходил преимущественно среди молодежи, или студентов.
Возрастные категории респондентов:

- от 18 до 25 лет составляет 66,7%.
- от 26 до 30 лет составляет 20%
- от 31 до 35 лет составляет 13,3%

Мы выборочно привели результаты нашего исследования. Так, на третий вопрос-утверждение: «Харассмент — это термин, который возможно охарактеризовать в узком смысле как сексуальные домогательства» респонденты отвечали следующим образом. (См. рисунок 1)

Рисунок 1 Харассмент как сексуальное домогательство

По рисунку 1, на вопрос-утверждение «харассмент — это термин, который возможно охарактеризовать в узком смысле как сексуальные домогательства» респонденты отвечали следующим образом: 66,7% респондентов согласны с тем, что харассмент возможно охарактеризовать в узком смысле как сексуальные домогательства; 26,7% респондентов не согласны с данным утверждением; 7% респондентов затруднялись ответить.

Исходя из рисунка 1, можно сделать вывод о том, что большинство респондентов ассоциирует харассмент с сексуальными домогательствами.

Далее в вопросе №4, мы попросили респондентов выбрать из предложенных вариантов действия, которые по их мнению, относятся к харассменту. (См. Рисунок 2)

Рисунок 2 Понятие «харассмент»

70% респондентов связывают харассмент с физическими контактами, нежелательными прикосновениями, склонением к сексуальной близости. 16,7% исследуемой группы относят к

харассменту пошлые или оскорбляющие комплименты, неоднозначные намеки на сексуальную связь. 10% опрошенных людей считают, что к харассменту относятся преследования, посвистывания и выкрикивания на улице. 3,3% опрошенных людей соотнесли харассмент с таким действием как брошенный в сторону женщины долгий взгляд. Таким образом, большинство респондентов относит к харассменту действия, физически нарушающие личную телесную целостность, или физическую неприкосновенность человека.

В следующем вопросе №5 респондентам предлагалось выбрать из предложенных вариантов утверждения, с которыми они наиболее согласны. Ответы распределились следующим образом: *Большинство (56,7%) людей согласны с тем, что харассмент является первым шагом в цепочке сексуального насилия. Другие 16,7% опрошенных считают, что харассмент не представляет собой опасность и угрозу для жизни, физическому и психологическому здоровью человека. По мнению 10% исследуемой группы, харассмент может закончиться убийством. Следующие 10% респондентов считают, что у харассмента должен быть умысел, например, на сексуальное насилие. Среди респондентов 8% считают, что харассменту свойственно проявляться в трудовых отношениях, где образуется иерархия в структуре должностей.*

Вопрос №15 имел ситуационный характер, где респондентам предлагалось выразить свою позицию по поводу него. Вопрос звучал следующим образом: «Если работник отказался от проявления внимания со стороны начальника и это как-то повлияло на его обычные условия труда, только тогда можно это считать проявлением харассмента». Ответы на данный вопрос показаны ниже. (См. рисунок 4)

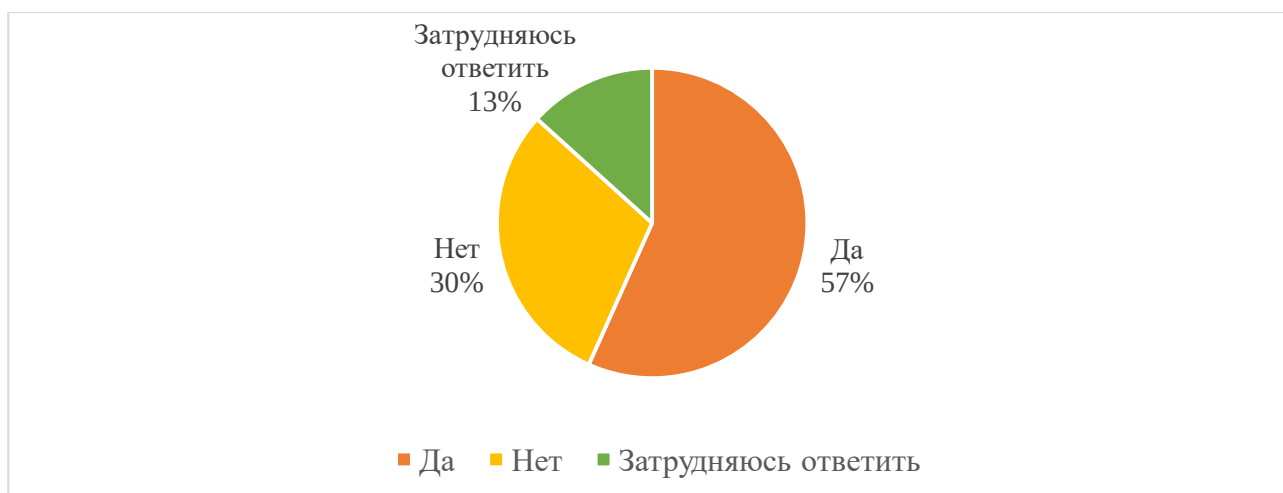

Рисунок 4 Харассмент в системе трудовых отношений

То есть, 56,7% опрошенных согласны с тем, что если после отказа работника от проявления внимания со стороны начальника, изменились его обычные условия труда, только тогда можно это считать проявлением харассмента. Опроверяют данное утверждение 30% респондентов, а 13,3% исследуемой группы затруднились ответить.

Таким образом, больше половины респондентов видят в основе харассмента наличие определенных условий, агрессор «требуется» своего путем предложения определенных благ своей жертве. В поле трудовых отношений, жертва, отказавшись от предложенных условий, рискует потерять рабочее место, лишиться премии, или «добиться» снижения заработной платы.

Харассмент является по своей природе дискриминирующим явлением, с которым необходимо бороться. По мнению большинства респондентов, харассмент есть уголовное преступление, за которое необходимо жестко наказывать. Но почти в равной мере, респонденты относят харассмент к административным нарушениям. Разница такова, что во втором случае, наказанием за харассмент будут являться такие административные меры, как штрафы, общественно-полезные работы и т.д.

В нашем менталитете уже привычно, что любая проблема как правонарушение, должна ограничиваться наказанием преступника. Но такое решение лишь одностороннее. Жертва вследствие харассмента получает значительные убытки, риски и потери. Во-первых, харассмент оказывает сильное негативное воздействие на психологическое здоровье человека. Если случай произошел в рамках трудовых отношений, то последствием может стать потеря рабочего места. Трудности также могут возникнуть при дальнейшем трудоустройстве, это может быть связано с ослаблением трудовых функций, репутацией и так далее. По этой причине существует необходимость создания специальных комиссий на рабочих местах, в чьи компетенции будет входить помощь и защита жертвы от харассмента. Помощь может оказываться в форме психологических консультаций, финансовой поддержки, оказании юридической консультации для ведения дела в правоохранительных органах. Еще более важным является, предотвращение харассмента, в основе которого, по мнению респондентов, лежит воспитание с раннего возраста как внутри семьи, так и в школах и других учебных заведениях. Детям необходимо объяснять, что их тело, как и тело других людей, имеет неприкосновенность, существует понятие личных границ, прав.

Список использованной литературы

1. Топилина У.А. Проблема харассмента и отношения общества к этому явлению // Вестник науки и образования. - 2019 год. – с. 2
2. Официальный сайт Международного центра журналистики [электронный ресурс: <https://medianet.kz/?lang=ru>].
3. Definition of harassment in English // English Oxford living dictionaries. <https://en.oxforddictionaries.com/definition/harassment/>
4. Официальный портал Аналитического центра Уголовного права и криминологии [электронный ресурс: <https://crimexpert.ru/2021/10/27/>].
5. Louise F. Fitzgerald and Lilia M. Cortina Sexual Harassment in Work organizations: a View From the 21st Century. P 5
6. Данные с официального сайта wonderzine.com [электронный ресурс: <https://www.wonderzine.com/wonderzine/life/life/223925-harassment>].
7. Официальный веб-сайт правительства Соединенных Штатов «U.S. Equal Employment Opportunity Commission» [электронный ресурс: <https://www.eeoc.gov/>].
8. Louise F. Fitzgerald and Lilia M. Cortina Gender Harassment: Broadening Our Understanding of Sex-Based Harassment at Work . - 2011
9. Онлайн-платформа социологических опрос и анкет GOOGLEForms [электронный ресурс: <https://docs.google.com/forms/u/0/>]

ӘОЖ 316.72

XX ҒАСЫР БАСЫНДАҒЫ ҚАЗАҚ ҚОҒАМЫН ФРЕЙМДЕУ (Міржақып Дулатұлының «Бақытсыз Жамал» романы мысалында)

**Гүлім Асабаева, Аружан Амангельдиева,
Гүлназ Амангельдинова, Темірлан Кенжеғара**
amangeldinovagulnaz9@gmail.com

Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ Әлеуметтану кафедрасы студенттері, Астана, Қазақстан
Ғылыми жетекшісі – Алмаш Айқынбайқызы

Аннотация

Мақалада 1910-шы жылдардағы қазақ қоғамы, күнделікті өмірдегі процесстер қарастырылады. Сол кезеңде қоғамдағы жағдайды әлеуметтанулық интерпретациялау үшін Ирвинг Гоффманның фреймді талдау теориясы қолданылады. Дәстүрлі қазақ әлеуметіндегі

фреймдерді зерттеу М. Дулатұлының «Бақытсыз Жамал» шығармасы негізінде жүзеге асырылады. Романдағы ауыл тұрғындарының күнделікті өмірін фреймдеу арқылы қазақ қоғамына тән болған қалыпты қалыптарды саралауға талпыныс жасалады.

Негізгі ұғымдар: қазақ қоғамы, күнделікті өмір, фреймдеу, фрейм, интерпретация

Кіріспе. Күн сайын миллиондаған адам бір-бірімен кездеседі, байланысады, білім алмасады. Күн сайын өзара әрекеттесе отырып, бейсаналық түрде болашақта қайтадан сәтті қолданылатын өзіндік тәжірибелерді қалыптастырады. Мұндай тәжірибелер үнемі қайталану нәтижесінде санада бекітіліп, «фрейм» деп аталады. Барлық тұлғааралық өзара әрекеттесу дәл осы фреймдерге негізделген деп болжауға болады [1]. Бірақ ол шынымен де солай ма, әлде адам басқалармен өзі көрсеткен тәжірибесіз сөйлесе алады ма және оған фреймдер қажет емес пе?

Қиялдағы шындықты құрудың және қиял мәндерінің шеңберін құрудың ең күшті стратегияларының бірі – фреймдеу. Фрейм деп – Гофманнан кейін интерпретациялық схемаларды, яғни жағдайлардың қалыпты анықтамаларын жасайтын қабылдау перспективасын түсінеміз. Тіпті, фреймдерді матрица, белгілі бір сығылған және кодталған жүйе деп те түсінуіміз мүмкін: осы матрицаға әлеуметтік қатынастарды қосуды фрейм ретінде белгілейміз, сол матрицаны анықтаймыз, шындықтың қиялдық сипатын анықтаймыз, ақырында оны декодтау және рефреймдеу ретінде түсінеміз [4]. И. Гофман фреймді «жағдайдың» синонимі ретінде де, «жағдай анықтамасының» синонимі ретінде де анықтайды; яғни «мүмкін оқиғалардың матрицасы», «интерпретация схемасы», қабылданған жағдайды түсіндірудің құралы. Әлеуметтік өмір және оны жеке тұлғаны тану схемалары құрылымдық жағынан изоморфты [4]. Фреймдер теориясы – біртекті емес метафизикалық құрылым, күнделікті әлемді зерттеудің аналитикалық практикасы тұжырымдамаларының жиынтығы және қарапайым бақыланатын оқиғалардағы контекстердің құрамын тікелей зерттеуге бағытталған. Қоғамдағы күнделікті іс-әрекеттер олар орындалған жағдайға және оларды жүзеге асыратын адамның жеке ерекшеліктері мен диспозицияларына байланысты қабылданады. Дәл осылай фреймді талдаудың семантикалық тұжырымдамасы тағы бір қосымша жаңа факторды – оларды қарастырудың семантикалық жағын енгізеді. Ол семантикалық шеңбер немесе әлеуметтік идеялардың шеңбері ретінде ұсынылады. Семантикалық шеңберге сәйкес адам өзі үшін тікелей қатысатын жағдайды анықтайды [5].

Ойдан шығарылған стратегия ретінде фреймдеу дегеніміз не? Ең алдымен, мағыналардың белгілі бір саласын белгілеу, заңдастыру (фреймдеу осылайша әлеуметтіліктің барлық деңгейлерінде: қарапайым қабылдаудан идеологиялық жүйелерге дейін әрекет етеді). Ол– көріністердің жан-жақты, қалыптаспаған, анықталмаған спектріне мән беру. Мұның артында көбінесе субъектілердің уақыты мен күш-жігерінің шығындарына қарамастан, үлкен нәтижеге қол жеткізуге бағытталған қызметті ұтымды ету жатыр. Сонымен, фреймдеу «ұжымдық ерік», «қоғамдық пікір», «әлем бейнесі» және т. б. сияқты парадокстық әлеуметтік құбылыстарды орнатуы әбден мүмкін [1].

XX ғасырдың алғашқы он жылдығында қазақ қоғамындағы процесстерді әлеуметтанулық интерпретациялауда күнделікті өмірді фреймдеу әдісін қолданудағы мақсат қандай?!

Гофман «оқиғаларды басқару принциптеріне және оқиғаларға қатысуға негізделген жағдайды анықтауды» фрейм деп атайды [6]. Фрейм жүйелері қабылдаудың қатаң алгоритмдері ретінде белгіленбеген, шындықтың тұрақты фреймдеуі жүреді, яғни, нақты жағдайды фреймге салынған идеалды кескінмен байланыстырған кезде, таңдалған фреймнің шекаралары субъективті қабылдауға, сыртқы жағдайларға, әлеуметтік өзара әрекеттесу жүретін шындықтың өмір сүру стиліне сәйкес деформацияланады [8]. Фреймдер адамдар арасындағы өзара әрекеттесу кезінде ғана қалыптасады. Фреймді қалыптастыру кезінде сана қоғамда болуы керек идеалды түрге сүйенеді деп дау айтуға болады, бірақ ол түрді қоғамда үстемдік ететін мәдениеттің арқасында адамның өзі жасайды. Яғни, ауыл қоғамын алатын болсақ, оның күнделікті өмірде белгілі бір жағдайға көзқарасы фреймге байланысты. Сондықтан қазақ ауыл тұрғындарының күнделікті өмірін фреймдеу арқылы романдағы

кейіпкерлердің іс-әрекеттеріне, оның оқиғадағы жағдайды енгізген шеңберіне қарай мән бере аламыз және кейіпкерлердің мінез-құлқындағы ерекше әрекеттерге мысал келтіре аламыз.

«Бақытсыз Жамал» — Міржақып Дулатұлының 1910 жылы жарық көрген, қазақ әдебиетінде көркем прозалық үлгіде жазылған тұңғыш роман. Міржақып Дулатұлының осы шығармасы XX ғасыр басындағы қазақ ауылының аса маңызды әлеуметтік мәселелеріне арналды. Қазақ ауылының тұрмысы жайында жазылды. Әйелдің бас еркі, қоғамдағы жағдайы туралы баяндады. «Бақытсыз Жамал» романының оқиғасына арқау болған мәселе де осы, ескі әдет-ғұрыптың тұтқыны болған қазақ қызының тағдыры. Талдау бірлігі ретінде белгілі бір ой қорытылатын әңгіме бөлігі алынды.

Негізгі бөлім. Фрейм талдауларының тақырыбы-осындай жағдайды жасырын түрде қайта анықтау. Екі адам бір нәрсені — үйлену тойын, сайлауды немесе басқа нәрсені көруге келіссе де, олардың біреуінде ол мүлдем басқа ойларды, көзқарасты тудыруы мүмкін, оны іске қосатын қандай да бір қозғаушы механизмге байланысты. «Біреу үшін махаббат-соғыс, біреу үшін соғыс-махаббат». Қандай да бір жеке мағынаны интерпретациялау «фрейм» екені белгілі. Әдеби шығармаларды әлеуметтанулық талдау мен интерпретациялау мақсатымен М.Дулатовтың «Бақытсыз Жамал» романынан мысал келтіреміз.

Көркіне ақылы сай болып бойжеткен Жамалды Байжан деген бай баласы Жұманға айттырады. Қыз шешесінің қарсылығына қарамастан, Сәрсенбай болашақ құдасының байлығына қызығып, құдалыққа келіседі. Бірақ бай баласы топас, нашар болады. Жамал оны менсінбейді.

Үлкен шешесі Қалампыр — ескі психологияның адамы. Оған адамгершіліктен гөрі байлық, шен мақтанышы қымбатырақ. Яғни, осы екі адамның Жамалдың Жұманға айттыруына екі әртүрлі фрейм бар. Бірі Жамалдың сезімін түсініп, жақтамаса, екіншісі, керісінше, Жамалдың зар мұңын менсінбей, еріксіз үйленуден тек байлық, мақтаныш, басқа ауыл адамдарының арасында белгілі бір өзіндік даңқ сезімдерін көреді.

Осылайша, бір ауылда тұрып жатқан, бір еркектің әйелдерінің өмірдегі болып жатқан процестерге әртүрлі фреймдері бар екеніне көз жеткіземіз. Енді Гофманның анықтамасына тақталсақ: фрейм — бір уақытта жағдайдың синонимі және оның анықтамасы, сондай-ақ осы жағдайдағы ықтимал оқиғалардың матрицасы деп есептеді. Сонымен қатар, И.Гофман фреймде жағдайды түсіндіру құралы сияқты функция болуы мүмкін деп болжады. Осылайша, әлеуметтік-психологиялық тәсілге сәйкес, фрейм — жағдайға өз анықтамасын беру, одан басқа ештеңе емес [6].

Жамалдың оқуына деген көзқарасты қарастыруға тырысайық. Басында бала иелері: - Молда! Балаларға иман, намаз үйрет, бұрынғы молдалардың оқытқан кітабын оқыт, біздің балаларға сол жетеді, басқалардың керегі жоқ, - деген соң, лажсыз олардың тілегенін оқытты [9]. Яғни, олардың ата-аналары діни білімнен басқаны оқуды қажеттілік ретінде көрген жоқ. XIX ғасыр мен XX ғасырдың басындағы қазақ қоғамының рухани өмірінің ерекшелігі қоғам өмірінде елеулі рөл атқарған исламның танымалдылығының бұрын-соңды болмаған өсуі болды [7].

«Бұрынғы оқымаған балалардың ішінде ең зейіндісі Жамал болып шықты (Жамал осы майда тоғыз толып, онға қарап еді). Бір ай өткеннен кейін мұғалім Жамалдың зейініне қызығып, Шолпанға айтты: - Жамалды ұсыл жадидке оқыта бастасам, аз уақытта хат жазып кетер еді, бірақ бай ұнатпайды ғой, - деп» [9]. Яғни, молда Жамалдың зейінің көріп оның жаңа білімді игеруде қажеттілігін көрді.

Осы жерде сонымен қоса Сәрсенбайдың жағдайды ұнатпайтынын көреміз. Ал анасы болса: «- Молдеке, біздің отағасының сөзін не қыласыз, ақырын оңашада жасырып хат жаздырып үйрете беріңіз, - деді» [9]. Анасы өзі оқыған адам болғандықтан, Жамалдың хат оқығанына қарсы болған жоқ, керісінше қолдады.

Әркімнің Сәрсенбекке айтуы: «- Енді жарар. Жамалды оқытпай-ақ қой, он екі пәнді түгел білсе де, әйел бала дәріс айтып елге бас болмас. Жамалдың ғұмырындағы оқуы осы бес айлықана болып, хат жазарлықтан әрі аспай тоқтады» [9]. Ауылдағы адамдар осыны жеткілікті деп санаған, ары қарай оқуын қажет көрген. Себебі әйел адам болғандықтан елде

бәрібір маңызды шаруа атқармас деп ойлады. Қазақ қоғамында ерлер мен әйелдер арасындағы патриархалдық мәмілеге негізделген гендерлік тәртіпті сақтайтын гендерлік рөлдер мен мінез-құлық стереотиптері нақты сипатталған. Ер адам асыраушы қызметін атқарады, әйел жауап ретінде мойынсұнушылық пен қамқорлықты көрсетеді. Ресми дүниетаным тұрғысынан әйелдердің негізгі қызметі балалардың тууы мен тәрбиесі деп саналды. Дәстүрлі қазақ қоғамында осындай көзқарас қалыптасқандықтан, Жамалдың оқуы туралы осындай көзқарасты түсінуге болады.

Осылайша, Жамалдың оқуына бірнеше көзқарасты көреміз. Бір жағдайды әр адам басқаша қабылдады, басқаша ойлар болды. Осы жағдайда фрейм айқын көрініп тұр. Фреймдер белгілі бір түрлерден адамдар арасындағы өзара әрекеттесу кезінде ғана қалыптасады және қоғамда ұзақ уақыт сақталмайды. Фреймді қалыптастыру кезінде сана қоғамда болуы керек идеалды түрге сүйенеді деп дау айтуға болады, бірақ осындай түрді қоғамда үстемдік ететін мәдениеттің арқасында адамның өзі жасайды [6]. Қазақ қоғамындағы гендерлік тәртіп әлеуметтік нормалармен реттелді. Әйел өзінің өмірлік стратегияларын әлеуметтік нормаларға сәйкес құрды. Ол бала кезінен белгіленген мінез-құлық нормаларын, оның құқықтары мен міндеттерін, ұжымдағы позициясын және иерархиядағы өз орнын игерді. Қазақ әйел ойын ережелерін сақтайды-оның дауыс беру құқығы жоқ және отбасының әл-ауқаты үшін ер адамның толық жауапкершілігі үшін әрекет ету еркіндігі жоқ. Әйелінің мойынсұнбауы, күйеуінің еркіне қарсы тұру қазақтардың дәстүрлі идеялары бойынша ұят, жарамсыз қылық, көргенсіздік ретінде қарастырылды [3]. Яғни, шығармада айтылған уақытта әйел адамға оқу қажетті болмады, көп адамдар діни білімді оқумен шектелді және Жамалды сол кездегі нормаларға бағындыруға тырысты. Ол дәстүрлі қазақ қоғамында қалыптасқан тәртіпті, нормаларды, адамдардың сол нормаларға және өзінің тәжірибесіне қарай белгілі бір жағдайды бағалауын көрсетеді.

Жазушы Сәрсенбай санасындағы жаңа өзгерісті сенімді көрсетеді. Өзіне жақтас іздеген мансапқордың тапқаны болыстың құдасы – сөзінен де, ісінен де, жолынан да, қолынан да келетін, артына ерткен тобы бар – Байжан, соның қолдауымен билікке жетуді іш есеп қылады. Сондықтан

Байжанның өзі таза, өзі ақылсыз Жұман баласына Жамалға құда түсуіне қарсы болмайды. Бәйбіше мақұлдайды, туған шеше Шолпан наразы. Бірақ Сәрсенбайдың келіскені – келіскен. Бір жағдай, алайда бірнеше көзқарас және жағдайды әркім әртүрлі қабылдайды. XX ғасырдағы қоғамы үшін қыздың сұрауыңсыз құда түсе салу норма ретінде көрініс тапса, яғни кәдімгі дәстүрлі әдет-ғұрып, ал XXI ғасырға келетін болсақ, - нормаға сай емес әрекет, ол сол мезгілдегі күрделі әлеуметтік-қоғамдық мәселе, себебі қазіргі таңда әркімнің жеке шекаралары мен құқығы бар. Ғали өлгеннен кейін, Жамалдың басында болған қайғы, әсіресе үйіне қайтып кеп, одан кейін Жұманға қорлықпен барғандағы қайғысы-әйелдің арын аяққа басатын ескі әдет-ғұрыптың бейнесі.

Фреймдік теория интерпретациялық әлеуметтануда пайда болады және ол лингвистикамен ұштасып, когнитивті психологияға тез ауысады, шындық туралы ақпарат қалай ұсынылатындығы арқылы шындықтың нұсқасына қалай қол жеткізетінімізді түсінуге мүмкіндік береді.

«...Жоғарыда айтып өткен Байжанның он жеті жастарға келген Жұман дейтін бір таз әм ақылсыз баласы бар еді. Сол елде екі-үш Жұман есімді жігіттер болғанға, бірін - «сары Жұман», бірін - «тапал Жұман», Байжанның баласын - «таз Жұман» деуші еді. «Ата даңқымен қыз өтеді, мата даңқымен бөз өтеді» деп, Байжан өзі тәуір болған соң, қол жетіп тұрған заманда бір бай жерден Жұманға жақсы қыз айттыруға ойы бар еді... [9]

...Жамал кәмелетке жеткен соң, күйеуінің нашар екенін біліп (қатта бір тойда көрсе де керек), көңіліне күннен күнге уайым, қайғы түсе бастады. Жамалдың бұл қасіреттерін көбейтуге себеп болған Жұманның жамандығынан құрбы арасында күлкі болған істері еді. Мысалы: Жұманды үйі қант-шай, ғайыры нәрселер әкелуге қалаға жібергенде, жолда терілерін алып сатарға сатып, он теңге алтын орнына алданып, бір тиын жаңа бақыр алып келуі еді. Әм елде бозбалалық қылмақшы болып бір қызы бар үйдің босағасында ұйықтап

қалғандықтан, қыздың әкесі таңертең: «Тұр балам, ұйқың қанған шығар», - деп үйіне жіберуі еді. Мұның әммасын Жамал естіген еді. Ата-анасы зарыққанда көрген баласы екенін де ойлап, не себепті жаман күйеуге бергеніне қайран қалып жүрді. Өзі теңдес қыздардың күйеулерін салыстырып қарағанда, Жұманнан нашар жері жоқ еді...» [9]

«Бақытсыз Жамал» романынан байқаған фрейм ол- Әкесі Сәрсенбай мен Жамалдың Жұман жайлы көзқарасы. Фрейм деп қысқаша бір объектті екі адамның екі түрлі қабылдауын айтсақ болады. Яғни, романда Сәрсенбай Жұманды байдың баласы, ақылды, байсалды жігіт ретінде көріп, қабылдаса, ал Жамал оны ақымақ, нашар мінезді, қолынан ештеңе келмейтін адам ретінде қабылдады. Қорыта келгенде, Сәрсенбай мен Жамал «Жұман» деген бір объектті көріп тұр, ал ол туралы көзқарастары екі түрлі болды.

Қортынды. И.Гофман әлемі- күнделікті өмір әлемі, яғни бетпе-бет таныс және тұрақты өзара әрекеттесу әлемі. Өмірдің көп бөлігін дәл осы әлемде өткізетініміз анық. Ирвинг Гофманның айтуы бойынша, фрейм — ең алдымен практика, бірақ сонымен бірге-типтік, қайталанатын әлеуметтік жағдайларда, әлеуметтік контексте адамдар өздерінің және басқалардың әрекеттерін беретін мағыналар. Фрейм-жағдайдың ресми анықтамасын жасайтын қабылдаудың белгілі бір перспективасы. Сонымен, фрейм, Э. Гофманның пікірінше, оқиғаны ұйымдастыру принциптерін, жағдайды формальды анықтауға байланысты оны қабылдау перспективасын білдіреді. Фрейм жеке фрагменттерді, эмпирикалық шындықтың жеке оқиғаларын жағдайды анықтауға мүмкіндік береді.

Жалпылай келгенде, М. Дулатовтың «Бақытсыз Жамал» романын зерттей келе, шығарманың тек көркемдік жағынан ғана емес, тіл, форма жағынан да біраз дүниелерге сара жол болғанын байқадық. Оқиғаға арқау болған мәселе-ескі әдет-ғұрыптың қыспағына түскен қазақ қызының тағдыры. Шығармадағы әртүрлі көзқарастарды түйіндей отыра, оқиғаларды интерпретациялау арқылы фреймдеу жұмысын жүргіздік. Зерттеу барысында көзге түскен бірнеше оқиғаны фреймдеу жүйесіне келтірдік. Нәтижесінде, белгіленген романдан фреймдік мағынаға ие болған бірнеше мысал қарастырылды. Мысалдарды нақты қарастырып, фреймдік жүйе арқылы зерттеуге тырыстық.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. Теория фреймов: просто о сложном. <https://thewallmagazine.ru/frame/>
2. О.С. Мантуров. Фреймирование и рефрейминг как стратегии конституирования реальности.
3. В.С. Вахштайн. Памяти Ирвинга Гофмана // Мониторинг общественного мнения: экономические и социальные перемены. 2007. № 3 (83). с. 147
4. Д.Б. Амантаева, Д.К. Бурханова. Фреймы повседневности в индустрии красоты. с. 154
5. Г.С. Батыгин. Континуум фреймов: социологическая теория Ирвинга Гофмана // И.Гофман. Анализ фреймов: эссе об организации повседневного опыта: пер. с англ. / под ред. Г.С. Батыгина и Л.А.Козловой; вступ. статья Г.С. Батыгина. М.: Институт социологии РАН, 2003. с. 43.
6. Б.Т. Абдуллов. Историко-культурные и политические аспекты ислама в казахстане XIX-XX вв.
7. С.И. Некрасов, Н.С. Молчанова. Значение теории фреймов в современной науке //Логика, методология и философия науки. с.16
8. М. Дулатұлы. Бақытсыз Жамал. Роман.

ҚАЗІРГІ КЕЗДЕГІ ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ПЕДАГОГИКАНЫҢ МАҢЫЗДЫ МӘСЕЛЕЛЕРІ: ӘЛЕУМЕТТІК ТАЛДАУ

Аширбекова Айман Жансерикқызы

ashirbekaiman6@gmail.com

Қазақ Ұлттық Қыздар Педагогикалық Университетінің студенті, Алматы, Қазақстан.

Ғылыми жетекшісі: А.А. Бақытжанова

Мемлекеттер дамуының негізгі көрсеткіші экономикасы мен озық технологиясы болып саналса оның негізі – елдегі білім мен ғылымның дамуына тәуелді. Өйткені адам – әрқашан ізденіс үстіндегі күрделі құбылыс. Ол озық ғылымды игере де алады, алған ғылымын әлемді өзгерту жолында жұмсауға да мүмкіндігі бар.

Біз әдетте мұғалімдер мен тәрбиешілер сабақ процесінде педагогқа қажетті арнаулы білімді, іскерлік қасиет пен тәрбиені, дағдыны меңгереді. Осыларды игеріп алу – оқу үрдісінің ең басты міндеті. Мұғалім осы міндетті іске асыру барысында оқушылармен байланыса отырып олардың танымдық әрекетін қалыптастырып, ойлау қабілетін дамытып, сабақты жақсы қабылдауы үшін әр түрлі тәсілдерді қолдана отырып жұмыс жасайды дейміз. Осы тұрғыда білім берудегі құндылықтар мәселесімен қатар адамға мақсат қоя білу қашан да өзекті. Мұғалім үшін қандай құндылықтар басымдыққа ие болуы тиіс, қазіргі ақпараттық технология мен қоғам тұтастай жаңғырған заманда оқыту мен тәрбиелеу процесі қай бағытта құрылып, қалай жүзеге асатыны білім алушының болашағы үшін маңызға ие. Сол себептен заманауи білім беру жүйелеріндегі кедергілер мен орын алып жататын келеңсіз үрдістерге назар аударуымыз керек. Олар қандай? Заманауи педагогиканың мәселесіне айналған әдет пен дағдылар қалай қалыптасты?!

Бірінші – оқыту формасы уақыт талабына сай емес. Яғни оқушылар үшін біздегі мектептің үлгісі КРСО кезінде қалыптасқан белгілі бір уақытта белгілі нүктеде білім алуға деген міндеттілік. Мұғалімнің айтқанын бұлжытпай орындау қағидаты. Оны орындамаса болмайды деген ұстаным біздің білім беру саламызда толықтай қалыптасып қалған. Негізінде қазіргі заманауи дәстүрге сай білім беру формасы – мейілінше еркін форматқа ауысуы қажет [1]. Сонда ғана оқушы өз еркімен өзіне қажетті деген білім мен мамандық түрлерін игере алады. Қазіргі оқушылар белгілі бір шеңбердің ауқымында ғана ойлауға өздерінің міндетті емес екенін жақсы түсінеді, сол себептен де мұғалімнің іс пыстырарлық лекцияларын амалсыздан тыңдауы мүмкін. Ол үшін әуелі педагогиканың кейбір мәселелерін қайта қарау арқылы мұғалім мен оқушы арасындағы байланысты тең дәрежедегі еркін диалог алаңы негізінде құру қажет.

Біз бұл жерде балаға басты тәрбиені беретін отбасындағы ата-ана факторын ұмытып кетпеуіміз керек. Тиісінше ата-ана да өз балаларына ежелден келе жатқан тәлім-тәрбиенің бастауын ар-ұяттан бастап, қоғамдағы педагог тұлғасын құрметтеуді үйретуі тиіс. Бұл жерде неге деген сұрақтың туындауы заңды. Өйткені ата-ананың мұғалімге деген қарым-қатынасы тұтас қоғамдағы педагогтарға деген көзқарасты қалыптастырға негіз болады. Сол себептен заманауи білім берудегі басты басымдықтарды енгізуде дәстүр мен ұлттық ерекшелігімізді ескере отырып тиісінше нәтиже шығара аламыз [2].

Ескере кететін жағдай, бұл жерде оқушыны қалыптастырушы тәсіл аясындағы білім берудің басты мақсаты мемлекеттің түлекті жеке тұлға ретінде қалыптастырып шығаруы. Яғни, экономиканың, ғылымның, техниканың прогрессивті дамуын қамтамасыз етуі тиісті маманға қойылатын талаптарын мемлекет барынша толық қанағаттандыру болып табылады. Осы тәсіл аясында мемлекеттің мүдделері бірінші орынға шығады.

Екінші тәсіл - еркін мақсат қою жолы. Мұнда әр адамның қарым-қабілеттерін барынша дамыту үшін жағдай жасауды, адамның жоғары ұмтылыстарына, өмірлік мұраттары мен басымдықтарына қарай көтерілуін, басқаша айтқанда адамның жеке басының қажеттіліктерімен анықталатын қасиеттерін барынша дамытуды қамтиды [3]. Менің ойымша

әр сыныптағы балалардың барлығы бірдей сіз ұсынған тәрбиеге көніп, сіз айтқан бағдарламаны игеріп кетеді деу қателік болады. 30 оқушыда 30 түрлі мінез-құлық болғандықтан жалпыға ортақ білім берудің қоғамды құрметтеу тәсілі тиімді нәтиже береді. Оның ерекшелігі «біз бір-бірімізді құрметтейміз, бірақ адами құндылық бәрінен жоғары» болатынын түсіндіру. Яғни, оқушы мұғаліммен достық дәрежеде диалог құру мүмкіндігіне ие болса да, мұғалімнің де құқығы бар екенін еріксіз мойындау арқылы тек өзін қызықтырған білім аясында қойылған сауалдарына жауап ала алады. Бұл жердегі ерекшелік мұғалім лекцияны тек айтып, баяндап қана қоюшы ролінде емес, тыңдап отырған аудиторияның кез-келген мүшесінің ролінде оқиғаға басқаша көзқараспен қарай алу қабілетіне ие болуын талап етеді. Сонда ғана ізденіс пен даму жүзеге асады.

1. Қазақстандағы әрбір мұғалім қызметінің нормативтік құжаты болып табылатын мемлекеттік стандарттағы бағдарлама оқытуға гуманистік көзқарасты білдіргенімен іс жүзінде заманауи тәсілдерді жүзеге асырудың нақты құралдарын ұсынбайды. Айта кетейік, жаңа буын стандарттары оқушылардың мета-пәндік (жалпы білім беру, пәннен тыс) дағдыларын қалыптастыру және дамыту қажеттілігі туралы тамаша идеяларды қамтиды. Бірақ, білім берудің жаңа мақсаттарын жүзеге асырудың және іске асырудың технологиялық рәсімдерінің сипаттамасын толық ашып бере алмайды. Мета-пәндік дағдылар туралы түсінігі жоқ, оларды (өзі оқыған заманда ондайды естімеген) білмейтін және осы дағдыларды оқыту әдістемесін жүзеге асыра алмайтын мұғалім қалай әрекет етуі керек?

2. Заманның жаңа талаптарына қайшы келетін, өзіндік өлшем жүйелері мен тәрбие тіректері бар, дүниетанымы бөлек қоғамда өсіп-өніп, білім алған ұстаз тұлғасының ерекшеліктері, кәсіби шеберлігі уақыт талабына сай келе ме? Бұл жайлы 1971 жылы Х. Лийметц көзқарастарды өзгерту және жаңарту – білім мен әдістемелерге қарағанда әлдеқайда қиын екенін атап өтті [4].

3. Білім саласы бойынша қоғамдық ұйымдардың жүргізген зерттеулеріне жүгінсек қазіргі мектептеріміздегі мұғалімдердің орташа жасы 40 жастан асқан. Бұл жас кезеңі өмірлік белгілерді қайта қарау үшін қолайлы кезең емес. Мектепте 20 жыл немесе одан да көп жұмыс істеген, өмірде сәтті шешім қабылдаған балаларды тәрбиелеп шығарған мұғалімдерге оқу тәсілдерін неге өзгерту керектігін, өзін-өзі өзгерту, қайта даярлау қажет екенін түсіну қиын. Бұл жағдай педагогқа психологиялық кедергілер туралы. Соның ішінде:

– Өз қызметінің нормасы туралы жеке идеялар;

– Кәсіби және кәсіби емес тұрғыдан маңызды адамдардың пікірлері;

– Адамның ойлау ерекшеліктері, өнімділікке емес, өзінің және

басқалардың іс-әрекеттері мен идеяларын сынға бағыттау.

4. Посткеңістік елдеріндегі сияқты Қазақстан қоғамы дамуының саяси, экономикалық, әлеуметтік-мәдени жағдайлары педагог жұмысында еркін мақсат қою идеясын кеңінен жүзеге асыруға мүмкіндік бермейді (қызметтің барлық салаларында мемлекеттік бақылауға ұмтылу, қоғамдық сананың консервативтілігі, қалыптасқан ұлттық менталитет және т.б.).

Гуманистік көзқарасты жүзеге асыру белгілі бір деңгейде қиындықтарды тудыратынына қарамастан ғалымдардың, педагогикалық қоғамның Отандық білім беру жүйесін мемлекеттік деңгейде өзгерту және әлемдік жетекші елдердің білім беру жүйесіне бағыттау, жетілдіру қажеттілігін талқылау фактісі үлкен маңызға ие. Қазақстандағы жалпы білім беруді модернизациялаудың негізгі тенденциясы оның даму функциясын жандандыру болуы тиіс. Осы жұмыстар аясында қандай жағдайға жете мән беруіміз керек? Біздің білім беру саламызға кесірін тигізіп жүрген нақты қандай келеңсіздіктер?

Көпшілік мектеп қабырғасында орын алатын буллингке, кибербуллингке аса қатты назар аударма қоймайды. Бірақ, бұл жағдай қазіргі қоғамдағы өте қауіпті әрі кесірі үлкен зардаптарға әкеліп соқтыруы мүмкін қауіп. Буллинг – оқу үдерісін тоқтатып, білім беру қағидаларына ғана зардабын тигізіп қоймайды. Ол уақыттың талабына сай одан әрі ұлғайып тұтас қоғамның жарасына айналатын мәселе болуы мүмкін.

Айтылған жағдайларға байланысты оқу-зерттеу қызметі баланың танымдық процестерін дамытудың сыртқы шарты ретінде әрекет етеді. Бұл дегеніміз педагогикалық

процестің білім беру міндеті – әр оқушының зерттеу белсенділігін ынталандыратын білім беру ортасының жағдайларын ұйымдастыру. Оқу материалын пассивті қабылдау кезінде танымдық қабілеттердің дамуы және оқу дағдыларының қалыптасуы дұрыс болмайды. (мысалы, бала өзі жаза бастағанға дейін сандар мен әріптердің жазылу үлгілеріне қанша қараса да жазу дағдыларын қалыптастырмайды). Демек, болашақта кез-келген адамның қабілеттерін қалыптастырудың негізі тек оқу-зерттеу қызметі процесінде өзінің қалағанындай іс-әрекеті бола алады.

Осы орайда үштілділік мәселесін айтпай кетуге болмайды. Қоғамдағы тілдік ахуал өскелең ұрпақты өз тілінде заманауи білім алу құқығынан айыруы ықтимал. Бұл жерде біз – заманауи білім ол тек ағылшын, орыс тілдері арқылы беріледі деген түсінікті жоюымыз керек. Қазақ тілі де заманауи тіл ретінде білім мен ғылымның игілігін оқыта алатын мемлекеттік тіл болып саналады.

Осындай белгілі жағдайлардың іске асырылуы сабақта оқу жағдайын зерттеу мәселесін, оқу міндетін оқу жағдайына көшіру тәсілдерін пысықтаумен ғана шектеледі. Ол үшін оқу міндетінің мазмұнын ойластырып қана қоймай, сонымен қатар бұл тапсырманы оқушыларды белсенді әрекетке итермелейтін, қоршаған ортадағы шынайылықты зерттеуге мотивация беретін жағдайларға бағыттау қажет. Жоғарыда аталған мәселелер біздің елдегі білім берудің қазіргі жағдайын көрсетеді.

Сондықтан педагог мамандар үшін қандай қоғамда болмасын адами құндылықтың маңызын қалыптасқан педагогикалық үдерістерден биік тұра отырып, оқушыны өзіне сенімді, көзқарасы толық қалыптасқан тұлға етіп шығару нәтижелі жұмыстың көрінісі болып саналары анық. Көптеген мұғалімдер үшін құнды кеңес болып табылатын Ш. Амонашвилидің: «Мұғалім, адамның жылуын сәулелендіретін күн бол, адам сезімдерінің ферменттеріне бай топырақ бол және бұл білім тек сіздің оқушыларыңыздың есте сақтау қабілеті мен санасында ғана емес, сонымен бірге ақыл-ойдың жаны мен жүрегінде де бар болсын» - деген мына сөздерін назарда ұстауға болады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Кадырова Е.П. Современные проблемы педагогической науки и образования // Успехи современного естествознания. – 2010. – № 3. – С. 69-71.
2. Қоянбаев Ж.Б., Қоянбаев Р.М. Педагогика. Астана, 1998 ж.
3. О.Г. Грохольская. «Гуманистические и нравственные акценты стратегии развития образования сегодня», «Методология построения дидактических систем сегодня», «Педагогические идеи Яна Амоса Коменского и их современное прочтение».
4. Педагогический энциклопедический словарь / Гл. ред. Б. М. Бим-Бад. - М.: «Большая Российская энциклопедия», 2003, с. 375.

УДК 364.044.26

СОЦИАЛЬНАЯ РАБОТА С МОЛОДЕЖЬЮ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

Ахмедов Жамшид Абдувахидович

azhamshid.11@gmail.com

Магистрант кафедры социологии ЕНУ имени Л. Н. Гумилева, Астана, Казахстан

Научный руководитель – Доктор PhD Есимова Д.Г.

Социальная работа с молодежью в современных условиях – это сложная и важная задача, которая включает в себя множество аспектов, таких как профилактика социального и девиантного поведения, обеспечение доступа к образованию и здравоохранению, поддержка социально уязвимых категорий молодежи и т.д. В данной статье мы рассмотрим некоторые из главных вызовов, с которыми сталкиваются социальные работники при работе с

молодежью в современных условиях, а также определим эффективные методы работы в данной сфере.

Молодежь – это ключевая категория населения, которая играет важную роль в формировании общества. В настоящее время социальные проблемы, связанные с молодежью, стали особенно острыми, и социальные работники должны иметь эффективные инструменты для решения данных проблем. К числу наиболее важных проблем, связанных с молодежью, относятся: наркомания и алкоголизм, преждевременные беременности, безработица, девиантное поведение и преступность, насилие в семье и т.д. Решение этих проблем требует комплексного и многопрофильного подхода.

Одной из основных тенденций в социальной работе с молодежью является переход от патерналистского подхода к партнёрскому. В прошлом, социальные работники часто видели свою роль в том, чтобы «воспитывать» молодёжь и сообщать им, что они должны делать. Сегодня же социальные работники всё больше сотрудничают с молодёжью, стараясь помочь им решать свои проблемы самостоятельно. Это отражается в появлении новых форм работы с молодёжью, таких как молодёжные организации и молодёжные центры, где молодые люди могут обмениваться опытом и решать свои проблемы вместе. Другой важной тенденцией является увеличение роли информационных технологий в социальной работе с молодёжью. Молодёжь проводит все больше времени в интернете, поэтому социальные работники должны быть знакомы с социальными медиа и другими инструментами, чтобы эффективно общаться с молодёжью и достигать их. Кроме того, информационные технологии могут использоваться для повышения осведомлённости молодёжи об их правах и возможностях, а также для организации кампаний по профилактике наркомании, алкоголизма и других социальных проблем.

Третьей тенденцией является увеличение внимания к вопросам здоровья Молодёжи. Социальные работники все больше заботятся о физическом и психическом здоровье молодёжи, в том числе об их здоровье в цифровой среде. Например, они могут проводить кампании по профилактике насилия в интернете и пропагандировать здоровый образ жизни среди молодежи. Также социальные работники могут помогать молодежи справляться со стрессом и депрессией, проводя психологические консультации и групповые занятия

Вызовы для социальных работников

Один из главных вызовов, с которыми сталкиваются социальные работники, работающие с молодежью, – это сложность работы с молодежью, которая часто проявляет нежелание принимать участие в социальных программах и мероприятиях. Необходимо активно привлекать молодежь к участию в различных проектах и мероприятиях, для чего социальные работники должны быть готовы к тому, чтобы выстраивать доверительные отношения с молодежью и использовать эффективные методы мотивации. [1]

Еще одним вызовом является отсутствие координации между различными структурами и организациями, работающими с молодежью. В современных условиях существует большое количество программ и проектов, которые предназначены для молодежи, но они не всегда координированы друг с другом, что может приводить к дублированию усилий и неэффективному использованию ресурсов. Для того чтобы эффективно работать с молодежью, необходимо сформировать систему координации и сотрудничества между различными организациями, работающими в данной сфере. [3]

Другим вызовом является необходимость учитывать изменяющиеся социально-экономические условия и тенденции в обществе. В современном мире существуют новые социальные проблемы, такие как кибербуллинг, зависимость от гаджетов и социальных сетей, сексуальное насилие в интернете и т.д. Социальные работники должны постоянно обновлять свои знания и навыки, чтобы эффективно работать с молодежью в современных условиях. [4]

Методы работы

Одним из эффективных методов работы с молодежью является профилактическая работа. Профилактическая работа направлена на предупреждение социально-негативного поведения молодежи, такого как употребление наркотиков, алкогольное и девиантное поведение, преждевременные беременности. Для реализации профилактической работы необходимо использовать различные методы, такие как проведение информационных кампаний, консультации со специалистами, организация тренингов и т.д.

Еще одним эффективным методом работы с молодежью является социальная поддержка. Социальная поддержка направлена на помощь социально уязвимым категориям молодежи, таким как безработные, дети-сироты, дети из многодетных семей, инвалиды и т.д. Для реализации социальной поддержки необходимо использовать различные методы, такие как оказание материальной помощи, предоставление услуг социальной реабилитации и адаптации, организация образовательных программ. [2]

Одним из ключевых методов работы с молодежью является работа по развитию их социальной компетентности. Социальная компетентность – это набор знаний, умений и навыков, необходимых для эффективного функционирования в социальной среде. Развитие социальной компетентности молодежи включает в себя такие аспекты, как умение общаться, уважительное отношение к другим, умение решать конфликты, адаптивное поведение в различных ситуациях. Для развития социальной компетентности необходимо использовать различные методы, такие как тренинги, игры ролевых моделей, круги общения, психологические консультации.

Важным методом работы с молодежью является также работа по формированию здорового образа жизни. Здоровый образ жизни – это состояние физического и психологического благополучия, которое основано на правильном питании, физической активности, здоровом образе мышления и т.д. Для формирования здорового образа жизни необходимо использовать различные методы, такие как проведение занятий спортом, организация здорового питания, проведение информационных кампаний. [6]

Заключение

Таким образом, социальная работа с молодежью является важной сферой деятельности, которая направлена на поддержку и развитие молодежи, а также на предупреждение социально-негативного поведения. Для эффективной работы с молодежью необходимо учитывать изменяющиеся социально-экономические условия и тенденции в обществе, использовать различные методы работы, а также создавать систему координации и сотрудничества между различными организациями, работающими в данной сфере. Однако, социальная работа с молодежью является сложной и многогранной задачей, и ее эффективное решение требует постоянного обновления знаний и навыков, а также глубокого понимания социальных проблем и потребностей молодежи.

Список использованной литературы

1. Макарова, О. А., & Скребнева, Е. Ю. (2016). Социальная работа с молодежью в России: сегодня и завтра. Вестник Пермского университета. Серия: Социология. Политология. 2016, №2 (26), 95-103.
2. Базыкина, Н. В. (2018). Социальная работа с молодежью: опыт и проблемы. Международный журнал экспериментального образования, №4, 123-125.
3. Крючкова, Н. М. (2019). Особенности социальной работы с молодежью в условиях современной России. Молодой ученый, №7 (267), 168-170.
4. Шаповалова, Н. В., & Жижина, О. А. (2019). Социальная работа с молодежью: сущность и задачи. Инновации в социальной работе, №2 (17), 24-31.
5. Яковлева, Е. Н. (2018). Социальная работа с молодежью: теория и практика. Сборник научных трудов Государственного университета управления, №9, 57-64.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ОПРЕДЕЛЕНИЮ ПОНЯТИЯ «НЕЛЕГАЛЬНЫЕ МИГРАНТЫ» В СИСТЕМЕ СОЦИАЛЬНОЙ РАБОТЫ

Аубакиров Ануар Серикович

andzewpuck@gmail.com

Магистрант кафедры социологии ЕНУ имени Л. Н. Гумилева, Астана, Казахстан

Научный руководитель – к.социол.н., ст. преп. К.А. Мухамбетова

Терминология, связанная с нелегальной иммиграцией, часто вызывает споры. В частности, предметом споров было определение людей, иммигрировавших нелегально, как нелегальных иммигрантов. Тем не менее, этот термин широко используется в формальном контексте, к примеру раздел 8 Кодекса США — это часть закона Соединенных Штатов, которая содержит законодательство о гражданстве, подданстве и иммиграции. Определяя юридический термин «иностранец» как «любое лицо, не являющееся гражданином или подданным Соединенных Штатов» [1] терминология, используемая в Разделе 8, включает незаконный иностранец (33 раза), несанкционированный иностранец (21 раз), иностранец без документов (18 раз), нелегальный иммигрант (6 раз), лицо без документов (2 раза) и др. [2] Однако анализ, проведенный PolitiFact, показал, что термин «незаконный иностранец» «редко встречается, часто не имеет определения или является частью вводного названия или ограничивается применением к определенным лицам, осужденным за уголовные преступления» [3]. В некоторых контекстах термин «нелегальные мигранты» сокращается, часто уничижительно, до нелегалов.

В исследовательской сфере крайне мало определений понятия нелегальные мигранты. По версии Кембриджского словаря, нелегальные мигранты это те, кто живет или работает в другой стране, но не имеет законного права делать это [4]. А.Н. Шкилевым формулируется следующее понятие незаконной миграции: «под незаконной миграцией понимается территориальное перемещение населения в физическом пространстве, вызванное социально экономическими, политико-правовыми и национально-демографическими факторами в нарушение действующих норм международного права и национального законодательства» [5, с. 77].

Существуют кампании, которые препятствуют использованию термина «нелегальный мигрант», как правило, на основании аргумента о том, что акт незаконной миграции не делает самих людей незаконными, а скорее делает их «людьми, мигрировавшими нелегально». В Европе Платформа международного сотрудничества по вопросам незарегистрированных мигрантов (PICUM) запустила свою международную кампанию «Слова имеют значение» [6] в 2014 году, чтобы продвигать использование терминов «мигранты без документов» или «нерегулируемые мигранты» вместо термина «нелегальные (незаконные)» [7].

Оценка нынешнего положения нелегальных мигрантов подтверждает важность терминологического исправления, ведь термин «нелегальный (незаконный)» это:

1) Юридически неправильно - отсутствие документов не является преступлением в большинстве стран. Поскольку это не преступление против личности, собственности или национальной безопасности, оно относится к сфере административного права. Однако даже в странах, где нарушения иммиграционного законодательства считаются уголовными преступлениями, совершение уголовного преступления не делает вас «нелегальным человеком».

2) Вводит в заблуждение - большое количество незарегистрированных мигрантов потеряли свой статус в результате эксплуатации, дезинформации или административных проволочек, а не в результате совершения правонарушения. Детей также ошибочно называют «нелегальными (незаконными)» просто потому, что они родились или попали в нестандартную ситуацию со своими родителями.

3) Игнорирует международно-правовые обязательства - государства имеют международно-признанные обязательства по отношению ко всем лицам, находящимся под их юрисдикцией, и все они обладают правами человека, независимо от их миграционного статуса. В ответ на нарушения прав человека, злодеяния и преступления против человечности эти стандарты были разработаны именно для того, чтобы государства не определяли любое человеческое существо как что-то меньшее, чем юридическое лицо [8, с.225-240].

4) Дегуманизация - называть мигрантов «нелегальными (незаконными)» означает отрицать их врожденное достоинство и права человека. Характеристика существования мигрантов как незаконных игнорирует их опыт работы, навыки и степень образования. Когда дегуманизирующие термины принимаются за норму, люди становятся объектами презрения, и даже их право на жизнь может оказаться под угрозой.

5) Криминализация - слово «нелегальный (незаконный)» изображает мигрантов как нечестных, недостойных и преступников, представляющих угрозу общественному благу. Это нормализует использование карательных мер, правоприменения и процедур для наказания и сдерживания нелегальных мигрантов. Он способствует охране мигрантов, систематическому использованию задержаний и нормализации наручников и других ограничений в иммиграционных процессах.

6) Препятствует справедливым обсуждениям - криминализация незаконных мигрантов, а не рассмотрение законов и политики, которые создают нелегальные условия, препятствует правдивому, уважительному и информированному обсуждению миграции.

7) Угрожает солидарности и стоит жизней - обозначение въезда и пребывания мигрантов как «нелегального (незаконного)» часто приводит к автоматической уголовной ответственности любого, кто может им помочь: даже спасение мигрантов в критическом состоянии или предоставление им одежды и жилья может привести к судебному преследованию. Запрещение солидарности с незарегистрированными мигрантами чревато усилением страданий и гибелью людей. Согласно проекту Международной организации по миграции «Пропавшие мигранты», который начал свою деятельность в 2014-ом году и регистрирует людей, которые умирают в процессе миграции в направлении международного назначения, независимо от их правового статуса, без вести пропало 54 919 мигранта (данные на 16.03.2023). Поскольку сбор информации является сложной задачей, эта цифра не только остается заниженной, но и продолжает расти с каждым днем [9]. Этим проектом так же представлено количество погибших и пропавших без вести мигрантов в разбивке по годам (см. рисунок №1). Каждое число представляет человека, а также семью и сообщество, которое они оставляют после себя.

8) Подорывает социальную сплоченность - использование термина «нелегальный (незаконный)» вызывает подозрение и недоверие к тем, кто просто выглядит «иностранцем» или другим, часто на основании своей расы, этнического происхождения или религии. Это усиливает социальные разногласия и порождает расовое профилирование, ксенофобию и преступления на почве ненависти.

9) Дискриминирует - «нелегальный (незаконный)» — это отрицательный термин. Он никогда не применяется к гражданам. Используется только против мигрантов, является одновременно дискриминационным и оскорбительным.

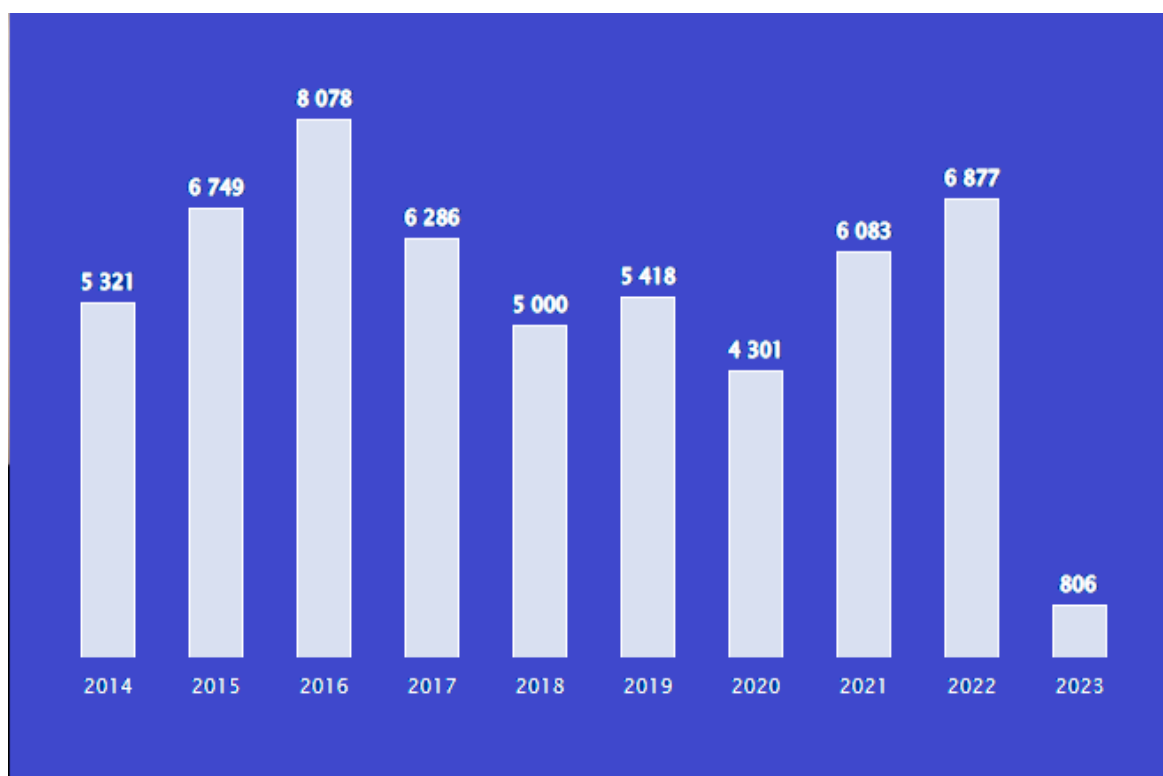

Рисунок №1 .- Погибшие и пропавшие без вести мигранты в разбивке по годам (данные на 16.03.2022)

В зависимости от юрисдикции, культуры или контекста альтернативой нелегальному или незаконному мигранту могут выступить термины нерегулируемый мигрант, мигрант без документов, лицо без документов и неавторизованный мигрант. За реформу терминологии в вопросе о «нелегальных (незаконных)» мигрантах агитирует и Международная организации по миграции (МОМ).

В своем глоссарии МОМ отметила: «В соответствии с этим принципом (гуманизм) целью гуманитарной деятельности должна быть защита жизни и здоровья, обеспечение уважения прав и благополучия человека. Забота об облегчении человеческих страданий и сохранении человеческого достоинства должна быть движущей силой гуманитарной деятельности» [10, с. 99]. МОМ настаивают на более гуманном подходе к миграции, призывая международное сообщество положить конец использованию бесчеловечных терминов, связанных с миграцией, таких как «нелегальные (незаконные) мигранты», в пользу более нейтрального атрибута «мигранты с неурегулированным статусом».

Такие изменения в использовании терминологии нужны не только для сохранения политкорректности, но и для того, чтобы способствовать формированию восприятия миграционных реалий со стороны сообщества. Рост использования негативных или алармистских терминов по всему миру негативно повлиял на то, как воспринимаются мигранты. Как показывает общемировая ситуация, интеграция «нелегальных (незаконных) мигрантов» как объектов социальной работы, невозможна не только по объективным юридическим причинам, но и по субъективным терминологическим, что означает что работу с «нелегальными (незаконными) мигрантами» нужно начинать с реформы терминологии.

Список использованных источников

- 1 Legal Information Institute. 8 U.S. Code § 1101 – Definitions. // Cornell Law School. URL: <https://www.law.cornell.edu/uscode/text/8/1101> [Дата обращения: 18.03.2023]

- 2 Alex Nowrasteh. «Illegal Alien» Is One of Many Correct Legal Terms for «Illegal Immigrant». // Cato Institute, 2019. URL: <https://www.cato.org/blog/illegal-alien-one-many-correct-legal-terms-illegal-immigrant> [Дата обращения: 18.03.2023]
- 3 W. Gardner Selby. Is 'illegal alien' a term in federal law? // Politifact, The Poynter Institute, 2019. URL: <https://www.politifact.com/factchecks/2018/may/09/steve-mccraw/illegal-alien-legal-term-federal-law/> [Дата обращения: 18.03.2023]
- 4 Cambridge University Press. Cambridge Advanced Learner's Dictionary & Thesaurus. // 2013. URL: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/illegal-immigrant?q=Illegal+immigrant> [Дата обращения: 20.03.2023]
- 5 Шкилев А. Н. Миграция: уголовно-правовые и криминологические аспекты. // Дисс. канд. юрид. наук. - 2006
- 6 Words Matter: Illegal vs Undocumented Migrants. PICUM, 2017. <https://picum.org/words-matter/> [Дата обращения: 19.03.2023]
- 7 Thomas Van Roye. Vijf stappen richting een menselijk migratiebeleid. // MO Mondiaal Nieuws. 21.11.2014. URL: <https://www.mo.be/analyse/vijf-wijsheden-richting-een-menselijk-migratiebeleid> [Дата обращения: 19.03.2023]
- 8 Сборник договоров Организации Объединенных Наций. Международный пакт о гражданских и политических правах. // 1983. Принят резолюцией 2200 А (XXI) Генеральной Ассамблеи от 16 декабря 1966 года. В силе с 23 марта 1976 года . Регистрационный номер I-14668 // URL: <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%20999/v999.pdf> [Дата обращения: 20.03.2023]
- 9 More than 50,000 migrants 'die in search of a better life'. // UN news. 23.11.2022. URL: <https://news.un.org/en/story/2022/11/1130997> [Дата обращения: 19.03.2023]
- 10 Glossary on Migration. // International Migration Law No.34 International Organization for Migration, 2019. URL: https://publications.iom.int/system/files/pdf/iml_34_glossary.pdf [Дата обращения: 19.03.2023]

УДК 364.29

СОЗДАНИЕ РАВНЫХ ВОЗМОЖНОСТЕЙ И ПРОФИЛАКТИКА ИНВАЛИДНОСТИ: ИНТЕГРАЦИЯ И СОЦИАЛЬНАЯ ПОДДЕРЖКА В КАЗАХСТАНЕ

Әбутәліп Әсілжан Әбдімәлікұлы

asyl_95@bk.ru

магистрант 2-го курса ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан
Научный руководитель: к.социол.н., ст. преп. Мухамбетова К.А.

Согласно данным Всемирной организации здравоохранения, состояние здоровья человека определяется системой здравоохранения всего на 10% и на 50% зависит от образа жизни, который формируется под воздействием окружения, возможности выбора, качества жизни и доступности возможностей для укрепления здоровья. Профилактика является наиболее экономически эффективной долгосрочной стратегией для борьбы с неинфекционными заболеваниями, которые становятся основной причиной инвалидности.

Снижение уровня здоровья человека можно определить как потерю или нарушение анатомических, физиологических или психических структур или функций организма. В комбинации с различными предубеждениями и несоответствием окружающей среды, недостаток здоровья препятствует равноправному участию человека в жизни общества.

В Республике Казахстан социальная защита инвалидов регулируется Конституцией страны, Законом «О социальной защите лиц с инвалидностью инвалидов в Республике Казахстан» и другими нормативными правовыми актами [1]. Законодательство определяет правовые, экономические и организационные условия для обеспечения социальной защиты инвалидов и создания равных возможностей для их жизнедеятельности и интеграции в

общество. Создание эффективной системы мер социальной защиты для лиц с инвалидностью является одним из приоритетных направлений социальной политики государства.

Основной обязанностью государства является оказание поддержки гражданам, испытывающим трудности. Государственная политика Республики Казахстан в сфере социальной защиты лиц с инвалидностью направлена на профилактику инвалидности, социальную защиту и реабилитацию инвалидов, а также интеграцию лиц с инвалидностью в общество [1]. Профилактика инвалидности – комплекс мер, направленных на раннюю диагностику, предупреждение возникновения физических, умственных, психических, сенсорных и других дефектов и перехода дефекта в постоянное функциональное ограничение или инвалидность, а также мероприятия по охране здоровья, улучшению экологической среды обитания человека, формированию здорового образа жизни, обеспечению безопасных условий труда, предотвращению травматизма на производстве, снижению профессиональных заболеваний. Профилактика инвалидности осуществляется соответствующими государственными органами, органами местного государственного управления, организациями и работодателем в соответствии с законодательством Республики Казахстан [1].

Социальная защита лиц с инвалидностью обеспечивается путем предоставления социальной, благотворительной помощи, медицинской, социальной и профессиональной реабилитации, доступа к получению образования и иных мер, направленных на создание лицам с инвалидностью равных с другими гражданами возможностей участия в жизни общества.

Лица с инвалидностью имеют право на:

- социальную защиту, в том числе реабилитацию, интеграцию в общество;
- обеспечение доступа к объектам социальной инфраструктуры;
- обеспечение доступа к информации;
- образование, свободный выбор рода деятельности, в том числе трудовой;
- гарантированный объем бесплатной медицинской помощи в порядке, определяемом законодательством Республики Казахстан;
- профессиональную подготовку и переподготовку, восстановление трудоспособности и трудоустройство;
- жилище в соответствии с жилищным законодательством Республики Казахстан;
- первоочередное обслуживание в государственных и иных организациях, в том числе в организациях здравоохранения, культуры, связи, транспорта, сфере услуг;
- поддержку творческих способностей лиц с инвалидностью.

Социальная помощь лицам с инвалидностью включает выплаты в виде государственных пособий, компенсаций и иных выплат, в том числе и за счет благотворительности, предусмотренных законодательством Республики Казахстан. Дополнительные виды социальной помощи вправе оказывать местные исполнительные органы, работодатель и иные организации [1].

Укрепление здоровья населения и поддержка лиц с инвалидностью являются существенными составляющими устойчивого социально-экономического развития страны. В Республике Казахстан осуществлялась Государственная программа развития здравоохранения «Денсаулық» на 2016-2019 годы, которая направлена на решение этих задач [2].

Программа «Денсаулық» предусматривала комплекс мер, ориентированных на поддержку и защиту лиц с инвалидностью. Одной из ключевых целей являлась разработка и реализация стратегий и программ по профилактике инвалидности и реабилитации, что способствует интеграции лиц с инвалидностью в общество. В период с 2016 по 2019 годы в рамках программы «Денсаулық» было реализовано ряд проектов, благодаря которым доступность медицинских услуг для лиц с инвалидностью возросла на 15% [3].

Кроме того, программа обеспечивала доступ к качественным медицинским услугам, социальной и профессиональной реабилитации, а также предоставление поддержки в области образования и трудоустройства для лиц с инвалидностью. В результате реализации программы в 2016-2019 годах количество лиц с инвалидностью, получивших профессиональную реабилитацию, увеличилось на 12%, а уровень занятости среди них вырос на 8% [3].

В рамках программы «Денсаулық» также предусматривалось создание доступной и адаптированной инфраструктуры для лиц с инвалидностью, что позволяет им полноценно участвовать в жизни общества и реализовывать свои потенциал и права. За 2016-2019 годы было реконструировано и адаптировано более 50% общественных зданий и сооружений для обеспечения доступности для лиц с инвалидностью [3].

Таким образом, Государственная программа развития здравоохранения «Денсаулық» на 2016-2019 годы акцентировало внимание на укреплении здоровья населения и на поддержку лиц с инвалидностью, что является важным шагом в направлении создания равных возможностей и интеграции таких лиц в общество, способствуя устойчивому социально-экономическому развитию Республики Казахстан.

Благодаря реализации программы «Денсаулық» на 2016-2019 годы, множество лиц с инвалидностью получили возможность лучше интегрироваться в общество и улучшить свою жизнь. Эти результаты свидетельствуют о том, что государственные усилия в области здравоохранения и социальной поддержки населения, в том числе лиц с инвалидностью, оказывают положительное воздействие на развитие страны в целом.

В целях дальнейшего развития и, используя успех программы «Денсаулық», необходимо обеспечить последовательное осуществление и мониторинг реализации проектов и мероприятий, нацеленных на укрепление здоровья населения и поддержку людей с инвалидностью. Такая стратегия позволит обеспечить более высокий уровень жизни и социальной интеграции для всех слоев населения и способствует долгосрочному устойчивому развитию страны.

В рамках Государственной программы развития продуктивной занятости и массового предпринимательства на 2017–2021 годы «Еңбек», лица с инвалидностью, наряду с другими уязвимыми слоями населения имели право в приоритетном порядке принимать участие в активных мерах содействия занятости населения [4].

В программе могут принять участие самозанятые, безработные и лица, не имеющие квалификации, в том числе и лица с инвалидностью. По состоянию на 1 января 2019 года 18,9 тыс. лиц с инвалидностью приняли участие в Программе, что составляет 2,8% от общего количества участников программы, из них трудоустроено 16,6 тыс. человек.

В 2021 году различными мерами поддержки занятости были охвачены 26,9 тыс. лиц с инвалидностью. Из них: участники Госпрограммы развития продуктивной занятости и массового предпринимательства на 2017 – 2021 годы «Еңбек» - 21,1 тыс. человек, 5,8 тыс. трудоустроены по квоте рабочих мест - 5,8 тыс. человек. По состоянию на 1 января 2022 года в Казахстане проживают 696,8 тыс. лиц с инвалидностью или 7,5% от общей численности населения, из них трудоспособного возраста – 419 тыс. Всего в 2021 году занятыми являлись 104 тыс. лиц с инвалидностью или 24,8% от всего количества самозанятых. Также 563 человека с ограниченными возможностями прошли краткосрочное профессиональное обучение.

По проекту «Бастау бизнес» 1,6 тыс. человек обучились основам предпринимательства. В рамках этого проекта защитили свои бизнес-идеи и получили гранты 325 лиц с инвалидностью, микрокредиты – 46 лиц с инвалидностью. С 2018 года с учетом международного опыта внедрен порядок субсидирования затрат работодателей, связанных с оснащением специального рабочего места для трудоустройства лиц с инвалидностью. В 2021 году благодаря этому создано 90 специальных рабочих мест [5].

В заключение отметим, Республика Казахстан придает большое значение социальной защите и интеграции лиц с инвалидностью в общество. Законодательство страны

предусматривает многочисленные меры поддержки, направленные на профилактику инвалидности, реабилитацию и социальную адаптацию. В последние годы государство активно разрабатывает и внедряет программы, способствующие занятости и обучению лиц с ограниченными возможностями, что позволяет им полноценно участвовать в жизни общества и реализовывать свои потенциалы. Создание равных возможностей и эффективная система социальной защиты являются важными приоритетами социальной политики государства, что способствует улучшению качества жизни всех граждан и развитию страны в целом.

Несмотря на различные государственные программы и меры, предпринимаемые правительством Республики Казахстан, остаются нерешенными проблемы доступности инвалидам социальных услуг и интеграции их в общество. Кроме этого, нерешенными остаются следующие проблемы, связанные с инвалидностью в Казахстане:

- недостаточный уровень финансирования государственных программ для инвалидов, что приводит к нехватке ресурсов для оказания качественных социальных услуг;
- низкая осведомленность населения о проблемах инвалидов и правах на доступ к социальным услугам;
- недостаточное количество специалистов, обученных работать с людьми с ограниченными возможностями;
- отсутствие адаптированных инфраструктурных объектов, таких как здания, общественный транспорт, учреждения образования и культуры;
- недостаточное количество доступных и качественных рабочих мест для инвалидов;
- высокая степень социальной изоляции инвалидов, связанная с отсутствием адекватной поддержки и возможностей для социального общения.

Для решения этих проблем необходимо принять следующие меры:

- расширить доступность социальных услуг и создать более широкую сеть институциональных структур для людей с ограниченными возможностями;
- разработать программы реабилитации и восстановления здоровья для людей с ограниченными возможностями и обеспечить доступ к таким программам на ранних стадиях инвалидности;
- улучшить качество жизни инвалидов через оказание профессиональной медицинской помощи, социальной поддержки и обеспечение доступа к социальной защите;
- содействовать интеграции инвалидов в общество, создавая условия для трудоустройства и организации обучения в соответствии с их индивидуальными потребностями;
- проводить информационные кампании и обучение в обществе для снижения стереотипов и дискриминации в отношении инвалидов;
- разработать и внедрить механизмы контроля и мониторинга реализации государственных программ для инвалидов, чтобы гарантировать их эффективность и достижение поставленных целей.

В целом, эти меры помогут создать более благоприятную среду для инвалидов в Казахстане, где они будут иметь равные возможности и социальную поддержку, а также обеспечить интеграцию инвалидов в общество.

Список использованных источников

1. Закон Республики Казахстан «О социальной защите лиц с инвалидностью в Республике Казахстан» от 13 апреля 2005 года.

2. Государственная программа развития здравоохранения Республики Казахстан «Денсаулық» на 2016-2019 годы. Министерство здравоохранения Республики Казахстан, 2016. Доступно по ссылке: <https://www.minzdrav.gov.kz>
3. Статистические данные по здравоохранению Республики Казахстан за 2016-2019 годы. Комитет статистики Министерства национальной экономики Республики Казахстан, 2019. Доступно по ссылке: <https://stat.gov.kz>
4. Государственная программа развития продуктивной занятости и массового предпринимательства на 2017-2021 годы «Еңбек». Астана: Правительство Республики Казахстан, 2016.
5. Статистические данные о занятости лиц с инвалидностью в 2021 году. Министерство труда и социальной защиты населения Республики Казахстан, 2022.

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ КЕДЕЙЛІК ДЕНГЕЙІН БАҒАЛАУ ЖӘНЕ КЕДЕЙЛІКТІ ӨЛШЕУДІҢ ТИІМДІ ӘДІСТЕРІ

Әділжанова Гүлдархан Әділжанқызы
gldarxan@inbox.ru

Л. Н. Гумилев атындағы ЕҰУ 1 курс әлеуметтік жұмыс мамандығы магистрі,
7М11405 әлеуметтік жұмыс, Астана, Қазақстан
Ғылыми жетекші – З.Абетова

Кедейлік қоғамдық жүйеге және белгілі бір елдің экономикалық даму деңгейіне қарамастан кез-келген ұлттық экономикалық жүйеге тән. Ғылыми әдебиеттерде "кедейлік" ұғымы табыс болған кезде адамдардың материалдық қамтамасыз етілмеуі ретінде кең таралған. Кедейлік адамның немесе отбасының қалыпты өмір сүруіне және жеке тұлғаның дамуына кедергі келтіріп, тіршілік әрекетін қамтамасыз ету үшін әлеуметтік қажетті тұтынуды сақтауға жол бермейді. Елдердің кедейлік деңгейін бағалай отырып, сарапшылар әдетте жан басына шаққандағы ЖІӨ немесе ЖҰӨ сияқты көрсеткіштерге назар аударады. Ал Қазақстанда кедейлік шегі ең төменгі күнкөріс деңгейінен есептеледі. Кедейлік шегі-бұл үй шаруашылығын ұстауға қажетті ең төменгі табыс мөлшері. Ол елге байланысты өзгереді және бағалар өзгерген сайын уақыт өте өзгереді. Сонымен бірге, кедейлік шегі кедейлік деңгейін өлшеу үшін қолданылады және көбінесе орташа табыстың жартысы деңгейінде белгіленеді. Кейде ол орташа табыстың белгілі бір пайызы деңгейінде белгіленеді, мысалы, 60%. Статистикалық көрсеткіштерге сүйенсек 2022 жылы Қазақстанда ең төменгі күнкөріс деңгейі 37 389 теңгені құрады. Бұл санның 70%-ы 26 172 теңге. Бұл Қазақстандағы кедейлік шегі болып табылады, яғни бұл көрсеткіштен бір айда аз ақша табатын адамдар кедей топ болып есептеледі.[1]

Кедейлік шегі кедейліктің нақты көрсеткіші емес, бірақ бұл ең көп қолданылатын көрсеткіш. Ол көбіне өмір сүру құнын есепке алмағаны, жиі жаңартылмағаны және өмір сүру құнының аймақтық айырмашылықтарын ескере отырып түзетілмегені үшін сынға ұшырайды. Кедейлік қасиеті отбасының мөлшерін ескермегені үшін де сынға алынады. Балалары жоқ жалғызбасты адамға төрт адамнан тұратын отбасына қарағанда өмір сүру үшін аз табыс қажет болуы мүмкін. Қазақстанда ғана емес, бүкіл әлемде коронавирус әкелген кризис салдарынан кедейлік көрсеткіштері де аздап өзгерістерге ұшырады. Сондықтан да, соңғы жылдардың көрсеткішін есептемегенде, елімізде COVID-19ға дейінгі жағдайды сараптап көрсек болады.

Мәселен, Атамекен ҚР ҰКП сайтының 13.02.2020 жылғы "Әдіснама біздің қайсысымыз кедей екенімізді шешеді" мақаласында Қазақстанда кедейлік деңгейі 2 есеге төмендетілгені хабарланған. Сонымен қатар, Еңбек министрлігінен АӘК алушылардың табалдырығын ең төменгі күнкөріс деңгейінен 100% - ға дейін ұлғайту жөнінде ұсыныс та келіп түсті, бұл кедейлік деңгейінің көрсеткішін одан әрі арттыратыны сөзсіз.

Статистика бойынша ҚР-да ең төменгі күнкөріс деңгейі (ЖМ) 2019 жылдың 3 тоқсанында 31 120 теңгені құрады. Кедейлік шегінен қазақстандықтардың тек 4,5% - ы ғана шықты. Алайда, 2015 жылғы Дүниежүзілік Банктің тәуелсіз есептеулері Қазақстанда халықтың 26% - ы кедей болып саналғанын көрсетті. Осылайша, 2019 жылғы ең төменгі күнкөріс деңгейі 31 120 теңгеге тең болды және халықаралық деректер Еңбек Министрлігі мен Дүниежүзілік Банктің статистикалық деректері сәйкес келмейтінін көрсетті, Қазақстандағы кедейлер санындағы айырмашылық 21,5% - ға артық болған.

Дүниежүзілік банк жыл сайын кедейлік шегін халықаралық рейтинг үшін сатып алу қабілетінің паритеті бойынша бағалайды. Бұл рейтингте Қазақстан табыс деңгейі орташа деңгейден төмен елдер қатарында тұр және біздің елімізде кедейлік шегі күніне 5,5 АҚШ долларды құрайды. Бұл сома шамамен 64 мың теңгені құрайды, бұл белгіленген ең төменгі күнкөріс деңгейінен 2 есе аз (31,120 теңге). Дүниежүзілік Банктің кедейлік шегі бойынша көрсеткіштері мен еңбек министрлігінің келтірілген статистикалық деректері сәйкес келмейді. Сонымен бірге, Дүниежүзілік Банктің мәліметтері бойынша, көршілес Ресейдің күнкөріс деңгейі 2019 жылдың 3 тоқсанында 11 012 рубльге (65 800 теңге) сәйкес келген.[2]

Кесте №1. ҚР Еңбек және әлеуметтік қорғау министрлігі мен Дүниежүзілік Банктің (2019 жыл) деректері бойынша ҚР-дағы ең төменгі күнкөріс деңгейінің (ТМ) статистикасын және халықтың кедейлік шегін салыстыру.

№	ҚР - дағы ең төменгі күнкөріс деңгейінің статистикасы	Кедейлік шегі және халық
1.	Статистика бойынша ҚР-да ең төменгі күнкөріс деңгейі (ЖМ) 2019 жылдың 3 тоқсанында 31 120 теңгені құрады.	Кедейлік шегінен қазақстандықтардың тек 4,5% - ы ғана шықты.
2.	2015 жылғы Дүниежүзілік Банктің тәуелсіз есептеулері күнкөріс деңгейі сомасы шамамен 64 мың теңгені құрайды, бұл белгіленген ең төменгі күнкөріс деңгейінен 2 есе аз (31,120 теңге). Дүниежүзілік Банктің мәліметтері бойынша, Ресей ҚД 2019 жылдың 3 тоқсанында 11 012 рубльге сәйкес келеді (65 800 теңге).	2015 жылғы Дүниежүзілік Банктің тәуелсіз есептеулері Қазақстанда халықтың 26% - ы кедей болып саналғанын көрсетті.

Статистика комитетінің ақпаратына сәйкес, 2018 жылы халықтың 7,4% кедейлік шегіне жеткен. Егер медианалық есептеуге сенетін болсақ, Қазақстандағы кедейлік деңгейі 2018 жылдың қорытындысы бойынша 10% - ы құрады. Медианалық әдіс әсіресе Еуропалық Одақ пен ЭЫДҰ елдерінде танымал, мұнда медианалық табыс ұлттық табыстың 60% құрайды.

Кедейліктің нақты деңгейінің екі есеге жуық төмендеуінің себептері келесі негіздермен байланысты. Қазақстандағы кедейліктің орташа дәрежесі табысы ең төменгі күнкөріс деңгейінен төмен халықтың саны мен үлесі бойынша өлшенеді. Бұл жағдайда басты критерий - тұтыну себеті. Бірақ медианалық техниканың әлсіз жақтары бар. Мысалы, тауарларды таңдауды сарапшылар үй шаруашылықтарының пікірін ескермей жүзеге асырады. Күнкөріс деңгейі-бұл адамның ең төменгі күнкөріс деңгейінде өмір сүруі үшін қажет сома.Әлемдік тәжірибе көрсеткендей, үй шаруашылығын тұтыну табысқа қарағанда кедейлікті өлшеу үшін әл-ауқаттың жақсы көрсеткіші болып табылады. Сондықтан халықаралық стандарттар табысқа емес, тұтынуға негізделген әл-ауқат көрсеткішін жиі пайдаланады.

"Әлеуметтік қолдау және әлеуметтік қамсыздандыру" мақаласында 2016-2019 жылдар аралығында әлеуметтік жәрдемақыларға жұмсалатын шығындар 3,5 триллион теңгеге (84%)

дейін өскені хабарланды.Қазақстанда кедейлік шегінен төмен адамдар саны 2019 жылдың үшінші тоқсанында 11% - ға дейін өсті. Бұл АӘК (атаулы әлеуметтік көмек) беру критерийлерін қайта қарағаннан кейін орын алды. Нәтижесінде АӘК алушылар саны 88 есеге өсті.[2]

Бұл жағдайда не істеу керек деген сұраққа жауап көп жағдайда кедейлікті дұрыс бағалау және түсіну тиімді шешімдер қабылдауға, сондай-ақ әлеуметтік шиеленісті азайтуға мүмкіндік беретіндігімен байланысты. Дүниежүзілік Банктің талдауы көрсеткендей, ең кедей топта ең көп балалы отбасылар бар (үш немесе одан да көп баласы бар). Әлеуметтік төлемдерді талдау арқылы балалары бар отбасыларға мемлекеттік жәрдемақы жүйесі ең тиімді деп қорытынды жасауға болады. Оны іске асыруға бөлінген әрбір теңге үшін кедейлік алшақтығы 0,605 теңгеге азаяды. Осының арқасында балаларға немесе балалары бар отбасыларға арналған жәрдемақылар атаулылықтың жоғары деңгейіне ие болады.

ҚР-дағы кедейліктің нақты деңгейін екі есе төмендету себептері мынадай негіздермен байланысты.

1. Қазақстандағы кедейліктің орташа дәрежесі табысы ең төменгі күнкөріс деңгейінен төмен халықтың саны мен үлесі бойынша өлшенеді. Бұл жағдайда басты критерий - тұтыну себеті.

2. Медианалық техниканың әлсіз жақтары бар. Мысалы, тауарларды таңдауды сарапшылар үй шаруашылықтарының пікірін ескермей жүзеге асырады.

3. Күнкөріс деңгейі-бұл адамның ең төменгі күнкөріс деңгейінде өмір сүруі үшін қажет сома. Әлемдік тәжірибе көрсеткендей, үй шаруашылығын тұтыну табысқа қарағанда кедейлікті өлшеу үшін әл-ауқаттың жақсы көрсеткіші болып табылады.

4. Халықаралық стандарттар көбінесе табысқа емес, тұтынуға негізделген әл-ауқат көрсеткішін пайдаланады.

Осындай негіздерден біз кедейлікті дұрыс бағалау мен өлшеу әдістерінің тиімді түрін таңдау кедейлік деңгейін төмендетудің басты құралдарының бірі екендігін байқай аламыз. Әлеуметтік салада болып жатқан процестерді зерттейтін көптеген зерттеулер таңдамалы сауалнамалардың нәтижелеріне сүйенеді, оның аясында респонденттер қазіргі кездегі әлеуметтік-демографиялық және экономикалық жағдайының әртүрлі аспектілерін сипаттайтын сұрақтарға немесе оның өзгеру перспективаларына жауап береді. Кедейлік күрделі құбылыстар класына жатады, олар талдау мен бағалаудың әртүрлі әдіснамалық тәсілдерін қажет ететін белгілермен сипатталады. Кедейліктің кем дегенде үш аспектісі белгілі: экономикалық (табыс деңгейі), қоғамдық тауарларға қол жетімділік дәрежесі бойынша (айыру) және психологиялық (өз деңгейі мен өмір сүру сапасын жеке сезіну).

Кедейлік деңгейін өлшеудің үш негізгі тәсілін ажыратуға болады:

1. Кедейлікті Өлшеудің абсолютті тәсілі ең төменгі тізімді белгілеуге негізделген негізгі қажеттіліктер (ең төменгі күнкөріс деңгейі) және оларды қанағаттандыру үшін қажетті ресурстар мөлшері. Бұл тәсіл алғаш рет XIX ғасырдың аяғы мен XX ғасырдың басында қолданылды. Бұл тәсілге сәйкес, абсолютті кедей адамды анықтау үшін нақты белгіленген санмен көрсетілген абсолютті кедейлік шегін белгілеу қажет.[3] Кедейліктің абсолютті шекарасын (шегін) анықтаудың екі әдісі бар: біріншісі – ұлттық (жергілікті) шындыққа сүйене отырып, тұтыну себетін немесе күнкөріс деңгейін қалыптастыру, екіншісі – халықаралық нормаларды ескере отырып қалыптастыру. Екінші әдіс халықтың кедейлік индексінің интегралды көрсеткіші бойынша абсолютті шекараны есептейтін және әртүрлі факторларды ескеретін БҰҰ-ның ресми әдістемесі сүйенеді. 1978 жылы БҰҰ Статистикалық комиссиясы халықтың өмір сүру деңгейінің көрсеткіштер жүйесін жасады.

Факторлар 12 негізгі топқа бөлінеді: 1) демографиялық сипаттамалары, 2) санитарлық-гигиеналық өмір сүру жағдайлары, 3) тұтыну деңгейі, 4) тұрғын үй жағдайлары, 5) білім және мәдениетке қолжетімділік, 6) Еңбек және жұмыспен қамту жағдайлары, 7) халықтың кірістері мен шығыстары, 8) өмір сүру құны және тұтыну бағасы, 9) көлік құралдары, 10) демалысты ұйымдастыру, 11) әлеуметтік қамсыздандыру, 12) адам бостандығы.[4]

2. Кедейлікті өлшеудің салыстырмалы тәсілі әл-ауқат көрсеткіштерінің белгілі бір елде басым болатын материалдық қауіпсіздік деңгейімен арақатынасына негізделген. Салыстырмалы тәсілдің негізін қалаушы ағылшын әлеуметтанушысы П. Таунсенд болып саналады, ол кедейлікті экономикалық ресурстардың жетіспеушілігінен осы қоғам мүшелерінің көпшілігіне таныс өмір салтын жүргізу мүмкін болмайтын жағдай ретінде қарастырды. Жалпы түрінде айыру (лат. Deprivativo-айыру) жеке адамдардың немесе топтардың негізгі өмірлік қажеттіліктерін қанағаттандыру мүмкіндіктерін азайтудың немесе айырудың әлеуметтік процесін білдіреді. [3]

Салыстырмалы өлшем өлшеу объектісінің мәнімен тығыз байланысты: 1) қоғамның төменгі қабаты өлшенеді; 2) "қоғамда қабылданған тіршілікті қамтамасыз етудің минималды стандартына" сәйкессіздік өлшенеді, медиальды кірістің пайызы анықталады;

3) «қолда бар қаражат қоғамға толық қатысуға мүмкіндік бере ме» сынды сұрақтар арқылы әлеуметтік құқықтық мәртебе өлшенеді.

Салыстырмалы өлшеуде кедейлік шегі халықтың нақты табысына, сондай-ақ табыстың халық арасында бөлінуіне байланысты, сондықтан бұл әлеуметтік теңсіздікті өлшеу құралдарының бірі. Бүгінгі таңда кедейлікті өлшеуге осы тәсіл аясында екі бағыт қалыптасты. Бірінші шеңберде, ең алдымен, негізгі қажеттіліктерді қанағаттандыру үшін қажетті тауарларды сатып алу қабілетіне назар аударылады. Бұл дегеніміз, кедейліктің салыстырмалы шегін құру кезінде орташа табыс өлшемі қолданылады, оны адамның орташа жалақысы ретінде емес, орташа адамның жалақысы ретінде анықтауға болады. Мәселен, АҚШ-та салыстырмалы кедейлік шекарасы орташа табыстың 40 % - на сәйкес келеді, Еуропаның көптеген елдерінде-50 %, Скандинавия елдерінде-60 %.[4]

Кедейліктің азаматтық-құқықтық теориясы деп аталатын екінші бағытқа сәйкес, кедейлік сөздің кең мағынасында айыру арқылы өлшенеді. Осы бағыт шеңберінде қолда бар қаражат ескерілетін айырудың белгілі бір базалық жиынтығы негізінде қоғам мүшесі ретінде қоғам өміріне толыққанды қатысуға мүмкіндік бере ме, адамға білім беру, денсаулық сақтау қызметтеріне ақы төлеу мүмкіндігі, азық-түлік себетінің қаншалықты толық болуы сияқты әлеуметтік игіліктер бар ма сынды мәселелер қарастырылады.

Сондай-ақ, ел халқының кедейлігін өлшеу кезінде абсолютті және салыстырмалы кедейліктің арақатынасын түсіну өте маңызды екенін атап өткен жөн. Салыстырмалы кедейлік ауқымы абсолютті кедейлік деңгейіне сәйкес келмейді. Абсолютті кедейлікті жоюға болады, бірақ теңсіздік стратификацияланған қоғамдардың ажырамас атрибуты болғандықтан, салыстырмалы кедейлік әрдайым сақталады. Барлық әлеуметтік топтардың өмір сүру стандарттары жоғарылаған кезде салыстырмалы кедейлік сақталады және тіпті артуы мүмкін.

3. Кедейлікті өлшеудің субъективті тәсілі сауалнамаға қатысушылардың өздері жасаған материалдық жағдай мен өмір сүру деңгейін бағалауға негізделген. Субъективті тәсіл халықтың минималды қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін қанша ресурстар қажет екендігі туралы түсініктерін талдау негізінде кедейлік шегін белгілейді. Мұндай бағалау әлеуметтік саясат үшін маңызды. Субъективті кедейлік көрсеткішін есептеу кезінде олар әдетте отбасының қолма қол ақшасын субъективті бағалауға бағытталған, яғни отбасының белгілі бір әлеуметтік топқа жататындығы (өте кедей, кедей, орта тап және т.б.) есептеледі.

Кедейлік ұғымы соншалықты күрделі көп деңгейлі, сондықтан әр тәсіл белгілі бір кедейлік деңгейін сипаттайды, бұл құбылыстың тек бір бөлігін ғана ашады. Осыған байланысты ғалымдар арасында және батыс елдерінің статистикасында қазіргі біріктірілген тәсіл көбірек таралуда. Біріктірілген тәсіл жоғарыда аталған тәсілдердің кез-келген комбинациясын қолдануды қамтиды, бұл кедейлікті оның барлық көріністерінде толық есепке алуға мүмкіндік береді.[3]

Алайда, бүгінгі таңда Қазақстанда кедейлікті өлшеудің ресми қабылданған әдісі тек абсолютті кедейлік тұжырымдамасына негізделген, бұл осы қажеттіліктерді қанағаттандыратын тауарлар мен қызметтердің минималды қажеттіліктері мен шеңберін анықтауды қамтиды (құрамы тұтыну себеті деп аталады). Ал 2023жылдың 2 наурызында

«Қазақпарат» сайтында жарияланған мақалада Қазақстан Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігі кедейлік шегінің мөлшерін айқындау жөнінде бұйрық дайындалғаны хабарланады. Құжатқа сәйкес, осы жылдың басынан бастап кедейлік шегінің мөлшері азамат мемлекеттік атаулы әлеуметтік көмек тағайындауға өтініш берген тоқсанға дейінгі тоқсандағы ең төменгі күнкөріс деңгейінің 70% мөлшерінде айқындалған. 2025 жылдан бастап кедейлік шегінің мөлшері орташа табысқа байланысты болады және оның мөлшерінің 50% құрайды екен. [5] Бұл өзгеріс іске асса және алдағы жылдары батыс елдерінде таралған біріктірілген әдіс те кедейлік деңгейін бағалауда елімізде қолданысқа енгізілсе Қазақстандағы кедейлікті жан-жақты бағамдауға мүмкіндік берер еді. Соған сай, әлеуметтік жағдайы төмен кедей топтарға қатысты әлеуметтік саясат та әділ іске асар еді.

Сондай-ақ, «Kapital.kz» сайтында жарияланған «Дүниежүзілік банк Қазақстандағы кедейлік деңгейін бағалады» атты мақалада Орталық Азия бойынша ДБ аға экономисті Уильям Бейтс 2024 жылға қарай елдегі кедей халықтың үлесі қалай өзгередінін болжаған. Сонымен қатар, атақты экономист кедейлік деңгейін бағалауда ең көп қолданылатын екі көрсеткішті атап өтеді. Олар: ұлттық және халықаралық. Көрсеткіштердің екі жиынтығын қолданудың негізгі себебі-әдістердің салыстырмалылығын қамтамасыз ету қажеттілігі. Дүниежүзілік банк кедейліктің жаһандық көрсеткіштерін қадағалайды, бұл елдердің үкіметтері қолданатын көрсеткіштерден өзгеше. Өз кезегінде кез-келген үкіметтің елдегі кедейлік деңгейін бақылауға деген көзқарасы әрқашан жергілікті ерекшеліктерге негізделген. Осындай бағдарлануына байланысты ұлттық көрсеткіштер басқа елдердің көрсеткіштерімен салыстыруға келмейді. Сонымен қатар, әртүрлі елдердегі жағдайларды салыстыру үшін Дүниежүзілік Банктің көзқарасына ұқсас бірыңғай тәсіл қажет. 2022 жылы Дүниежүзілік банк кедейлік шектерінің жаңа көрсеткіштерін, сондай-ақ белгілі бір елдердегі өмір сүру құнын ескере отырып, кедейліктің соңғы жаһандық бағалауларын енгізу арқылы есептеулерді жаңартқан. Мәселен, Тәжікстан, Өзбекстан және Қырғызстанды қоса алғанда, табыс деңгейі орташадан төмен елдер үшін кедейлік шегі 2021 жылы бір адамға күніне 588 теңгені, ал табыс деңгейі орташадан жоғары елдер үшін, мысалы, Қазақстан үшін – бір адамға күніне 1103 теңгені құраған екен. Алдағы жылдары Дүниежүзілік банк Қазақстанда және Орталық Азияның басқа елдерінде кедейлікті азайтуға әсер ететін жағдайларға болжам жасайды. Бағалау бірнеше көздерден алынған ақпаратқа негізделеді. Бұл ретте ең маңызды фактор, өңірдегі одан әрі экономикалық өсу болып табылады. Өсу жағдайында халықтың табыс табуға көбірек мүмкіндіктері бар, бұл кедейліктің төмендеуіне әсер ететіні сөзсіз. Сонымен қатар, экономикалық өсудің арқасында халықтың осал топтарын қолдауға бағытталған қосымша ресурстар пайда болады. Мұның бәрі Дүниежүзілік банк сарапшыларына 2024 жылға қарай елдегі кедей халықтың үлесі шамамен 12% - ға дейін төмендейді деп күтуге мүмкіндік береді. Егер өсу қарқынын жеделдету және халықтың кедей топтары үшін мүмкіндіктерді кеңейту бойынша шаралар қабылданса, онда көрсеткіш одан да айтарлықтай қысқарады. [6]

Қорытындылай келе, кедейлік пен теңсіздік қазіргі таңда Қазақстанды ғана емес, бүкіл әлемді алаңдатып отырған өзекті мәселе деп айтуға толық негіз бар. Соңғы жылдардағы экономикалық құлдырау да кедейліктің айтарлықтай өсуіне әкелді. Алайда біздің зерттеуімізге сәйкес ұлттық деңгейдегі статистикалық көрсеткіштер Дүниежүзілік Банктің жыл сайынғы есебімен сәйкес келмейді. Өйткені, елімізде тек кедейлік деңгейін бағалауда біржақты абсолютті кедейлік ұғымы қолданылады және кедейлік шегі күнкөріс минимумымен айқындалады. Ал әлем елдерінде кедейлікті өлшеудің жоғарыда атап өткен өзге де әдістері кең қолданылады. Кедейлік ұғымы соншалықты күрделі және көп деңгейлі болғандықтан, әр тәсіл белгілі бір кедейлік деңгейін сипаттайды, бұл құбылыстың тек бір бөлігін ғана ашады. Осыған байланысты ғалымдар арасында және батыс елдерінің статистикасында қазіргі біріктірілген тәсіл көбірек таралуда. Біріктірілген тәсіл жоғарыда аталған тәсілдердің кез-келген комбинациясын қолдануды қамтиды, бұл кедейлікті оның барлық көріністерінде толық есепке алуға мүмкіндік береді. Шетелдік тәжірибедегі қолданыла бастаған бұл тәсіл әлі де толық зерттеуді талап етеді және қолданысқа енгізуді

кажет етеді. Сонымен қатар, әлеуметтік-мәдени және әлеуметтік-экономикалық тұжырымдамалардың дамуы зерттеушілердің көпшілігін кедейлік қоғамның әлеуметтік мәселесі деген қорытындыға әкеледі. Кедейліктің себептері және оның пайда болуы туралы пікірталастар қазақстандық жағдайларға да қолданылады, сондықтан да кедейлік төңірегіндегі әртүрлі мәселелер бұдан әрі толық зерттеуді талап етеді.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. Bizmedia ақпараттық порталы [bizmedia.kz]. – URL: <https://bizmedia.kz/2022/05/16/cherta-bednosti-v-kazahstane-v-2022-godu/> Мақала «Черта бедности в Казахстане в 2022 году» (жарияланған күні: 16.05.2022)
2. Атамекен ҚР ұлттық кәсіпкерлер палатасы порталы [atakenim.atameken.kz]. – URL: <https://atamekenim.atameken.kz/ru/news/34807-metodologiya-reshaet-kto-iz-nas-bednyi> «Методология решает кто из нас бедный» (жарияланған күні: 13.02.2020)
3. Нюхня Ирина Викторовна. Бедность как угроза экономической безопасности государства методические аспекты и системные реалии//Социально экономическое явления и процессы/Т. 10, № 10, 2015, с.98-100.
4. Л.А. Зубкевич. Взаимосвязь социологических методик измерения бедности и развития человечества/Вестник Нижегородского университета им.Н.И.Лобачевского. Серия:Социальные науки,2018,№4(52),с.92-93.
5. Казинформ халықаралық ақпараттық порталы [www.inform.kz]. – URL: https://www.inform.kz/ru/porog-cherty-bednosti-izmenitsya-s-2025-goda-v-kazahstane_a4041853 «Порог черты бедности изменится с 2025 года в Казахстане» (жарияланған күні: 02.03.2023)
6. Капитал-іскерлік ақпарат орталығы порталы [kapital.kz]. – URL: <https://kapital.kz/economic/109672/vsemirnyy-bank-otsenil-uroven-bednosti-v-kazakhstane-2.html> «Всемирный банк оценил уровень бедности в Казахстане» (жарияланған күні: 17.10.2022)

УДК 364.044

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ «2022 – БАЛАЛАР ЖЫЛЫ» АЯСЫНДАҒЫ ӘЛЕУМЕТТІК ЖҰМЫС ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫ

Әмірхан Жанар Нұралыханқызы

amirkhan.zhanar@mail.ru

Л. Н. Гумилев атындағы ЕҰУ Әлеуметтік ғылымдар факультетінің «Әлеуметтік жұмыс» мамандығының студенті

Ғылыми жетекшісі: Байғабылов Н.О.

Ел Президенті Қасым-Жомарт Тоқаев 2022 жылды Балалар жылы деп жариялап, оларды қорғау үшін денсаулық сақтау, білім беру, әлеуметтік қолдау бағытында нақты шаралар қолға алынуы керек екенін айтып, тапсырма берген еді. Президент өскелең ұрпақтың болашағына мән беріп, жастарға зор үміт артатынын, сондықтан да өскелең ұрпаққа жол ашу үшін барлық жағдайды жасау керегін нақтылады. Бұл жылы ең алдымен билік тарапынан денсаулық сақтау, білім беру және әлеуметтік қамсыздандыру саласында балаларды қорғау мақсатында нақты іс-шаралар жоспарланып, жүзеге асырылды.

Сол кезде Мемлекет басшысы: «Әңгіме жалаң ұран мен мерекелік шаралар туралы емес. Бірінші кезекте билік тарапынан балаларды қорғау үшін денсаулық сақтау, білім беру, әлеуметтік қолдау бағытында нақты шаралар қолға алынуы керек. Өскелең ұрпақтың үйлесімді дамуы мен бақытты балалық шағы – біздің жалпыұлттық міндетіміз», - деген еді.

Содан бері осы салаға жауапты министрлік өкілдері елімізде балаларға арналған бірнеше жобалар әзірленді. Тіпті ҚР Білім және ғылым министрлігі Балалардың құқықтарын қорғау

комитетінің төрағасы Есенғазы Иманғалиев ҚР Үкіметінің қаулысымен балалар жылын өткізу жөніндегі іс-шаралар жоспары бекітілгенін атап өтті.

Халық санының 1/3-ін құрайтын балалардың сапалы білім алуына, денсаулығының нығаюына мән беріп, күн тәртібіндегі шешілуге тиіс маңызды мәселелердің бірі болып қарастырылуда. Мемлекет басшысының тапсырмасына орай дайындалған іс-шаралар жоспарына назар аударсақ балалар құқығының қорғалуына, денсаулық жайдайын, оның ішінде мүмкіндігі шектеулі балалардың ахуалын жақсартуға, олардың сапалы білім алуына мүмкіндік беретін бірқатар іс-шаралар енгізілген.

Енді статистикалық мәліметтерге көз жүгіртіп көрелік. 2021 жылдың маусым айындағы деректерге сәйкес, Қазақстанда 6,1 млн бала бар. Оның жартысынан көбі, яғни 3,1 миллионы – ұл бала, ал 3 млн – қыз бала. 3,4 млн бала мектепте оқыса, 914 мың бала мектепке дейінгі тәрбиемен және оқытумен қамтылған.

«Балаға инвестиция салу – аймақ пен елдің табысты және тұрақты дамуының сенімді кепілі. Бүгінде Қазақстандағы балалардың саны 6 миллионнан асады. Олардың әрқайсысының ерекше қорғауға және көмек алуға құқығы бар екенін баса айтқым келеді. ҚР Президентінің 2022 жылғы 19 қаңтардағы №780 Жарлығына сәйкес, 2022 жыл балалар жылы деп жарияланды, ҚР Үкіметінің қаулысымен балалар жылын өткізу жөніндегі іс-шаралар жоспары бекітілді», - дейді комитеті төрағасы Е. Иманғалиев.

Комитет төрағасының сөзінше, іс-шаралар 7 бөлім бойынша 50 тармақтан тұрады. Ол 50 тармақтың ішінде 65 іс-шара бар. Және одан бөлек баланың шығармашылық, зияткерлік қабілеттерін дамыту мақсатында бағытталған 21 іс-шара кіреді. Бірақ «Балалар жылы» осы аталған шаралармен ғана шектеліп қалмайды, республикалық жоспардан бөлек, тағы да 17 өңірлік және 280 аудандық, қалалық білім ұйымдарының жоспарлары қабылданды, – деген еді комитет төрағасы.

«Іс-шаралар жоспарының мақсаты – балалардың физикалық, зияткерлік, рухани, адамгершілік дамуына ықпал ететін жағдайлар жасау арқылы олардың өмір сүру сапасын жақсарту, балалардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғауды қамтамасыз ету. Олар 7 бөлім бойынша 50 тармақтан тұрады. Атап айтсам, «Білімді бала», «Отбасы - қауіпсіз мекен», «Дені сау бала», «Жетімсіз ел», «Жайлы мекен», «BALA QORǴAY», «BALA_TIME.KZ», - деді Е. Иманғалиев.

Балалардың құқықтарын қорғау комитетінің төрағасы балалар жылында жобалар балалардың құқықтарын іске асыруға бағытталатынын еске салды.

«Оның ішінде сапалы білім беру және тұлғаны дамыту, «Оқитын мектеп», «Мектеп парламенті», «Дебаттар» секілді республикалық жобаларды жасау, сонымен қоса волонтерлік қозғалыстардың жұмысын жандандыру арқылы тәрбие компонентін күшейтуге ерекше көңіл бөлінеді. Бұдан бөлек берекелі отбасында тәрбиеленуіне, отбасылық және адамгершілік-рухани құндылықтардың дәріптелуіне де назар аударылады. Балалардың денсаулығы мен қауіпсіздігі де басты орында болмақ. Сонымен қоса балаларға арналған инфрақұрылымды және балалар индустриясын дамытуға көп көңіл бөлінеді», - деді ол.

Осы тұста жоғарыда комитет төрағасы атап өткен 7 бөлімге толығырақ тоқталуды жөн көріп отырмыз. Оның алғашқы бағыты – «Білімді бала». Жобаның мақсаты – балалардың сапалы білім алуға және жеке тұлға ретінде дамытуға қатысты құқықтарын жүзеге асырып, оқу-тәрбие процесінде тәрбие компонентін күшейту. Оның шеңберінде барлық деңгейдегі білім алушыны құқықтық тәрбиелеу, сыныпта және мектептен тыс тәрбие жұмыстарында балалардың құқықтары мен мүдделерін қорғау саласындағы мемлекеттік саясаттың негізгі бағыттарын түсіндіру, балалардың өзін-өзі басқару органдарының өкілеттіктерін кеңейту арқылы балалар мен жасөспірімдердің азаматтық жауапкершілігін дамыту, 5-11 сынып оқушыларын музей, театрға абонементпен қамтамасыз ету шаралары іске асады.

Оған қоса «Ризашылық – мейірімділік бұлағы», «Мектеп оқушысының мәдени стандарты», «Ұлағатты ұрпақ», «Оқу мектебі», «Жас қаламгер» секілді республикалық білім беру жобалары да қолға алынады. Бұл – республикалық деңгейде өтетін іс-шаралардың бір парасы ғана. Сонымен қоса аймақтарда да бірқатар іс-шара жүзеге асады.

Ал екінші «Отбасы – қауіпсіз мекен» бағыты баланың берекелі отбасында білім алу құқықтарын жүзеге асыру мен отбасындағы адамгершілік және рухани құндылықтарды насихаттауды қамтиды. Жоба бойынша өмірлік қиын жағдайға тап болған отбасылар мен тұлғаларға көмек көрсету бойынша іс-қимыл алгоритмін әзірлеу, оқу-тәрбие процесінің сапасын арттыру және жекелеген санаттағы балаларға материалдық көмек көрсетудің қолданыстағы жүйесін өзгерту бойынша ұсыныстар енгізу секілді іс-шаралар жүзеге асады. Сонымен қоса «Менің балам – көшбасшы» атты вебинарлар сериясы, республикалық «Үздік мектеп ата-ана/қамқоршылық комитеті-2022» байқауы, бала бір жасқа толғанға дейін оның күтіміне берілетін ай сайынғы мемлекеттік жәрдемақы мөлшерін 1,5 есеге ұлғайту туралы ұсыныс енгізу, мүмкіндігі шектеулі балалары бар отбасыларға әлеуметтік-психологиялық қолдау көрсету, туризмді насихаттау, сонымен бірге «Әжемнің ертегілері» онлайн жобасы қолға алынады.

Үшінші бағыт – «Дені сау бала» жобасы. Оның мақсаты – балалардың, мүгедек балалардың құқықтарын жүзеге асыру, балалар мен мүмкіндігі шектеулі балалардың денсаулығын нығайту және қорғау. Оның шеңберінде ҚР неонаталды хирургияны одан әрі дамыту жөніндегі 2022-2023 жылдарға арналған іс-шаралар жоспарын әзірлеу, балалар онкологиялық және гематологиялық көмек көрсетуді жетілдіру бойынша Жол картасын әзірлеу, аса тапшы мамандықтар үшін 2022 – 2024 жылдарға резидентураға грант бөлу, жаңа туған нәрестелер мен кішкентай балаларға скринингтік зерттеулер, 18 жасқа дейінгі балаларға профилактикалық медициналық тексерулер жүргізу, балаларды орфандық және эпилепсияға қарсы препараттармен, амбулаториялық қамтамасыз етуге арналған дәрілік заттар мен медициналық бұйымдардың тізбесін кеңейту секілді іс-шаралар іске асады. Оған қоса мүмкіндігі шектеулі балаларды медициналық оңалтумен қамтуды ұлғайту қолға алынбақ.

Төртінші «Баласын жетімсіретпеген ел» жобасында жетім балалар мен ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балалардың құқықтарын іске асыру бойынша іс-шаралар қолға алынады. Атап айтсақ, өмірлік қиын жағдайда жүрген балаларды қолдау орталықтарының функцияларын кеңейту, жетім балалар мен ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балаларды отбасына орналастырудың баламасын, яғни «патронаттық кәсіби отбасын» енгізу бойынша қолданыстағы заңнамаға өзгерістер енгізу жөнінде ұсыныстар әзірлеу секілді іс-шараларды қамтиды.

Осындай жүйелі жұмыстардың нәтижесінде 2021 жылғы дерекке сүйенсек, соңғы 3 жылда балалар үйіндегі тәрбиеленушілер саны 32%-ға (6223-тен 4254-ке дейін), ал балалар үйі 30%-ға (138-ден 96-ға дейін) қысқарғанын атап өткен жөн. Балалар жылына орай қолға алынатын іс-шаралар балалар үйінде тәрбиеленетіндер санын азайтуға, сондай-ақ балалар үйлеріне қайтарылған жеткіншектердің санын төмендетуге мүмкіндік берері сөзсіз.

БҒМ мәліметінше, республикада 23 063 жетім және ата-анасының қамқорлығынсыз қалған бала бар, олардың 81,5%-ы асырап алушы отбасыларында тәрбиеленіп жатыр.

Бесінші бағыт «Жайлы мекен» жобасына тоқталсақ, бұл жоба балаларға арналған инфрақұрылымды дамытуға бағытталған. Нақтырақ айтсақ, қала, елді мекендердің (аула, ойын алаңы, бала жүретін жерлердің) инфрақұрылымын қауіпсіздік тұрғысынан дамыту, арнайы мектептер мен мектеп-интернаттарды жарақтандыру, «2025 жылға қарай 1000 мектеп» бағдарламасы аясында салынған жаңа мектептердің ашылу салтанатын өткізу, «Балаға мейірімді қала» ұлттық сыйлығын енгізу секілді іс-шаралар легін қамтиды.

Ал келесі «Бала қорғау» жобасы балалардың қауіпсіз даму жағдайларында құқығын жүзеге асыруға бағытталып отыр. Мұнда бұқаралық ақпарат құралдарында суицид тақырыбын жариялау мәселесі бойынша ұсынымдар әзірленеді. Сонымен қоса мектептерде 24/7 режимінде «Balaqorgau» дербес QR-коды енгізіледі. Сол арқылы балалар құқығы бұзылса, министрліктің Балалардың құқықтарын қорғау комитетіне анонимді жүгінуге болады. Бұдан бөлек білім беру ұйымдарында медиация қызметтерін енгізу, интернет-тәуелділіктің және балалар арасындағы құмар ойындардың алдын алу жөніндегі шаралар кешенін әзірлеу және іске асыру секілді мәселелер қамтылатын болады.

Соңғы 7-бөлімінде «BALA_TIME.KZ» жобасы бойынша балалар мәселелері бойынша ақпараттық-түсіндіру жұмыстары жүргізіледі. Оның аясында балалар жылына арналған іс-шараларды ақпараттық қамтамасыз етудің медиа-жоспарын әзірлеу, балаларға арналған арнайы медиа өнімдерді шығару және тарату: телешоулар, сериалдар, деректі фильмдер, GIF-тер, әлеуметтік желілердегі имидждік өнімдер, «Балапан» телеарнасында мультимедиялық және танымдық контентті көрсету және «Дана бала» www.danabala.kz балалар әдебиеті сайтының мазмұнын қазақстандық авторлардың кітаптарымен толықтырылады.

Мәдениет саласында 1 млн-нан астам баланы қамтитын бірқатар ауқымды жоба жүзеге асқан. Биыл Балалар жылы басталғалы бері 69 ауқымды іс-шара өткізілген, деп хабарлайды. Мәдениет және спорт министрлігі «Ұлағатты ұрпақ», «Таланттар арамызда», «Мейірім» фестивалі сынды жобаларды жүзеге асырып, 1 миллионнан астам бөбек осы бағдарламаларға қатысты деп отыр. Мәдениет және спорт министрлігі Балалар жылында қолға алынған жобалардың барлығы жүзеге асырылды дейді. Бағдарлама аясында 1 млн-нан астам бала қамтылған екен. Оның ішінде республикалық «Ұлағатты ұрпақ» мәдени білім беру онлайн жобасы бар. Бүгінде ол сайттар мен әлеуметтік желілерде жүргізілуде. Осы күні қаралым саны 2 млн-нан асыпты.

«Балалар әдебиетіне арналған «Дана бала» веб-сайты жұмыс істеп тұр. Бүгінгі таңда 5 мыңнан астам кітапты сайтқа орналастырдық. Сонымен қатар, ерекше қабілеті бар балалардың шығармашылық әлеуетін ашуға арналған «Таланттар арамызда» республикалық көрме фестивалін өткіздік. Оған 250-ден астам бала қатысты», – деді ҚР Мәдениет және спорт вице-министрі Нұрғиса Дәуешов.

Сондай-ақ, Бала құқықтары жөніндегі уәкілі Аружан Саин «Балалардың әл-ауқаты және олардың құқықтарын қорғау» тақырыбында өткен ҚР Парламенті Сенаты Әлеуметтік-мәдени даму және ғылым комитетінің кеңейтілген отырысында бірқатар бастаманы көтерген болатын.

«Бала құқығы БҰҰ-ның Бала құқықтары туралы конвенциясымен, «Неке және отбасы туралы» Кодексімен, «Қазақстан Республикасындағы баланың құқықтары туралы» Заңымен реттелген. «Халық денсаулығы және денсаулық сақтау жүйесі туралы» Кодексте, білім беру, әлеуметтік қамсыздандыру, тұрғын үй мәселелеріне, құқық қорғау органдарының жұмысына қатысты заңдарда – өміріміздің барлық дерлік салаларында, заңдары мен нормативтік актілерінде кішкентай қазақстандықтардың құқықтары көзделген. Қатысушы-мемлекеттің БҰҰ-ның Бала құқықтары туралы конвенциясын жүзеге асыру жөніндегі міндеттемесін растай келе, әлемдік қауымдастықтың балалар үшін қолайлы және мейірімді орта құру жөніндегі күш-жігерін қолдай отырып, 2016 жылы Қазақстанда Балалар құқықтары бойынша уәкілетті институт құрылды», - дейді Аружан Саин.

Аружан саин 2019 жылғы 18 шілдеде Қазақстан Республикасының Президенті Қасым-Жомарт Тоқаевтың өкімімен мен Қазақстан Республикасындағы Бала құқықтары жөніндегі уәкіл болып тағайындалды.

«Үш жарым жылдан бері бұл жұмысты барлық деңгейдегі биліктің барлық тармақтарымен, соның ішінде Қазақстан Республикасы Парламенті Сенаты мен Мәжілісінің комитеттерімен, халықаралық ұйымдармен бірлесе атқарып келемін. Азаматтық қоғамның, үкіметтік емес ұйымдардың, түрлі саладағы сарапшылардың қолдауының арқасында балалар омбудсменінің жұмысын ерікті түрде болса да, өте тиімді ұйымдастыруға мүмкіндік туды. Бұл мекеме шын мәнінде қоғамдық және тәуелсіз деп айта аламын. «Мейірімділік» Ерікті Қоғамында 16 жылдан астам жұмыс істеп, кәсіби мамандармен – дәрігерлермен, мұғалімдермен, әлеуметтанушылармен, заңгерлермен, басқа да мамандықтардың өкілдерімен тығыз қарым-қатынаста бола отырып, барлық қазақстандық балалардың өмір сапасын біршама жақсарту үшін және қазіргі жағдайға түбегейлі әсер ету үшін балалық шақтағы мәселелерді жүйелі түрде шешуге болатынын түсіндім. Осы мақсатты жүзеге асыру үшін осыдан үш жарым жыл бұрын Қазақстан Республикасындағы Бала құқықтары жөніндегі

уәкілдің мандатын қабылдадым. Осы уақыт ішінде бірқатар елеулі нәтижелерге қол жеткіздік», - деді ол.

Сайынның айтуынша, соңғы жетістіктердің бірі – орфанды аурулары бар балаларды дәрі-дәрмекпен қамтамасыз ету мәселесін шешу. «Себебі көптеген жағдайларда бұл мәселенің құны – баланың өмірі. Ақырында біз оны Денсаулық сақтау министрлігінің үш бұйрығына Қазақстандағы балаларды дәрі-дәрмекпен қамтамасыз етуге қатысты өзгерістер мен толықтырулар енгізу арқылы шештік. Қазір ортақ дистрибьютор арқылы республикалық бюджеттен дәрі-дәрмектің басым бөлігіне орталықтандырылған сатып алу ұйымдастырылды, себебі оны жергілікті атқарушы билік деңгейінде шешу мүмкін емес. Біз қалған препараттарды осы тізімге қосу бойынша жұмысты жалғастырып жатырмыз», - деді ол. Оның айтуынша, өткен жылдың соңында Мемлекет басшысына қазірдің өзінде басталған реформалар туралы – оларды белсендірек ілгерілету жөнінде, сондай-ақ өмір сүру, даму үшін және балалардың қауіпсіздігі үшін барынша қолайлы жағдайлар жасауға бағытталған жаңа реформалар туралы ұсыныстарын айтқан.

Қорыта айтар болсақ, биылғы балалар жылына арналған іс-шаралар легі осындай. Президент айтқандай мұның бәрі жалаң ұран мен мерекелік шаралар деңгейінде қалып кетпесе, аталған жобалардың бәрі де балалардың, әсіресе мүмкіндігі шектеулі балалардың денсаулығын жақсартуға, сапалы білім алып, балалардың креативті ойлауына, өздерін дамытуға ықпал етері сөзсіз.

«Балалар жылы»: Келешектің тұтқасы білімді ұрпақта

Қолданылған әдебиеттер

1. <https://el.kz/amp/balalardy-or-au-zhylynda-at-arylar-yruar-is-k-p-41677/>
2. <https://egemen.kz/article/312628-bar-dgaqsymyz-%E2%80%93-balalargha>
3. <https://baq.kz/amp/news/othernews/turkistanda-balalar-alanyna-arnalghan-17-nysannyn-qurylysy-zhurip-zhatyr-283905/>

УДК 314.72

ЭКОЛОГИЯЛЫҚ МӘСЕЛЕ – ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ІШКІ МИГРАЦИЯНЫҢ ДЕТЕРМИНАНТЫ

Әскербек Зарина Серікқызы

zarinaaskerbek1@gmail.com

Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық университеті, Әлеуметтік ғылымдар
факультетінің 1 курс магистранты, Астана, Қазақстан
Ғылыми жетекші – Смағамбет Б.Ж., ә.ғ.к., доцент

Аннотация: Мақалада әлемдегі экологиялық мәселелердің, әсіресе климаттың өзгеруінен туындап отырған миграциялық іс-әрекеттердің қазіргі тенденциясы баяндалады. Соның ішінде, Қазақстандағы экологиялық мәселеге байланысты ішкі миграцияның орын алу процесі, сондай-ақ, «экологиялық мигранттар» санының қазіргі кездегі өсу тенденциясын анықтау, экологиялық мәселелерге байланысты көші-қон түрлерін айқындап, мемлекет тарапынан атқарылып жатқан бағдарламаларға талдау жасалынады. Мәселенің ғылыми маңыздылығы мен теориялық негізі анықталады.

Негізгі ұғымдар: экологиялық миграция, экологиялық мигрант, экологиялық босқын, техногендік апаттар, ішкі миграция, мәжбүрлі экологиялық көші-қон, ерікті экологиялық көші-қон, географиялық детерминизм, әлеуметтік мобилдік.

Экологиялық көші-қон жаңа құбылыс емес. Адамдар әрқашан өз өмірін сақтап қалу үшін немесе жасыл жайылымдар мен балама өмір сүру құралдарын іздеу үшін қоныс аударған. Экологиялық көші-қонның жаңалығы – 2000 жылдардың ортасынан бері осы

тақырыпқа саяси назар аударуында. Климаттық өзгерістің теріс ықпалы қоршаған ортаны қорғау мәселесін «жаһандық күн тәртібіне енгізді», әлемдік көшбасшылар жыл сайын Біріккен Ұлттар Ұйымының Климаттың өзгеруі жөніндегі негіздемелік конвенциясы (UNFCCC) бойынша міндетті келісімдерге қол қояды. Ол 2015 жылғы Париж келісімін қабылдаумен аяқталды, бұл тарихи декарбонизация қадамы және мигранттардың адами құқығын мойындайтын алғашқы климаттық келісім. Сонымен бірге, 2015 жылғы Жерорта теңізіндегі көші-қон дағдарысы қауіпсіз, тәртіпті және тұрақты халықаралық көші-қонның маңыздылығын арттырды. Осы көші-қон бойынша бірінші жаһандық келісімді, 2018 жылғы Көші-қон жөніндегі жаһандық шартты (GCM) келіссөздер жүргізуге және қабылдауға әкелді, бұл – ең бастысы, қоршаған орта миграцияның қозғаушы күші екенін мойындайды.

Экологиялық көші-қонға, ағымдағы қозғалыстарды бағалаумен салыстырғанда, көбірек назар аударылуы - оның масштабы мен заңдылықтарын көрсететін болашақ болжамдарға байланысты. Атап айтқанда, ішкі көші-қон ағымдағы және болашаққа болжам жоспарында ең жоғары деңгейге жетеді. 2008 және 2018 жылдар аралығында табиғи апаттар орта есеппен 24 миллион адамның ішкі қоныс аударуына әкелді. Тек 2021 жылдың өзінде табиғи апат салдарынан 23,7 миллион адам ел ішінде қоныс аударған. 2050 жылға арналған болжамдар, егер біз күшті климаттық шараларды қабылдасак, шамамен 216 миллион адам ішкі климаттық мигранттарға айналуы мүмкін екенін көрсетеді¹.

Ағымдағы жылдардан бастап көші-қон мен қоршаған орта арасындағы байланыстарға ден қойылады деген болжам бар. Осы секілді ішінара жаңа БАҚ мен арналардың климат өзгерісінің жойқын ықпалын көрсетуі, сонымен қатар оның көптеген ұлттар үшін маңызды мәселеге айналуы қауіпсіздік мәселелерімен тығыз байланыста екенін көрсетеді.

Тағы бір аспект – халықтың хабардарлығын арттыру және саясаткерлердің экологиялық көші-қонды ұлттық, аймақтық және халықаралық күн тәртібіне енгізу талабы.

2023 жыл экологиялық көші-қон мәселесінің институттануына куә болуымыз мүмкін.

Экологиялық көші-қонды мемлекеттік саясат жұмысының ұзақ мерзімді бөлігіне айналдырады. Экологиялық көші-қон үшін арнайы адамдар және қаржылық ресурстарды ұлғайту, экологиялық көші-қон шешімдерін іздеудің ведомствоаралық тетіктерін құру, өңірлік саяси органдарда экологиялық көші-қон жөніндегі күн тәртібінің тұрақты тармағын енгізу немесе экологиялық көші-қон мәселесін шешу бойынша саяси декларациялар мен бағдарламалық міндеттемелерді қабылдау нысанында болуы қажет².

Әлемдік миграция мысалындағы осы секілді тенденция Қазақстандағы орын алған миграцияның одан әрі қарай өсуіне алып келеді. Қазақстанның экологиялық жағдайы күрделі және аймақтарға қарай өзгеріп отырады. Елде өнеркәсіптік қызмет, ауылшаруашылық ағынды сулар және қазба отындарды жағу салдарынан ауа мен судың айтарлықтай ластануы байқалады. Үкімет осы сынды мәселелерді шешу үшін шаралар қабылдады, соның ішінде 2017 жылы Ұлттық экологиялық іс-қимыл жоспары қабылданды³.

Экологиялық түйткіл - көші-қонды анықтайтын негізгі фактор, өйткені адамдар климаттың өзгеруінен, табиғи апаттардан және басқа да экологиялық мәселеге қатысты көшуге мәжбүр болады. Кейбір жағдайларда адамдар жақсы экономикалық мүмкіндіктерді табу немесе қоршаған ортаның нашарлауын болдырмау үшін көшуге шешім қабылдайды.

Қазақстандағы көші-қонға да экологиялық проблемалар айтарлықтай ықпал етті. Климаттың өзгеруі нәтижесінде температураның жоғарылауы шөлейттену процесін жеделдетті, осының ықпалынан ауылшаруашылық жерлерінің қысқаруы және құрғақшылық қаупінің жоғарылауы мәселелері басымдыққа ие болды. Осындай мәселелер қалаларға ауылдық мигранттардың көшіп келуіне себеп болды, өйткені олар ауылдық жерлерде күн көре алмады. Ол өз кезегінде қалалық жерлерде халықтың көптігі мен ресурстардың

¹<https://www.genevapolicyoutlook.ch/walking-the-talk-of-environmental-migration-in-2023/>

² М.М. Перейра, И.С. Пушкас. 2023 жылғы экологиялық миграция туралы ақпараттар.

³<https://ecogofond.kz/kz-2017-zhylda-y-aza-stan-respublikasyny-tabi-i-resurstaryn-pajdalanu-zh-ne-orsha-an-ortany-zhaj-k-ji-turaly-lty-bajandama-ru-nacionalnyj-doklad-o-sostojanii-okruzhajushhej-sredy-i-ob-ispolzovanii-pr/>

қолжетімділігіне ауыртпалық салды. Көмір электр станциялары мен басқа да өнеркәсіптік көздерден туындаған ауаның ластануы денсаулықтың ауыр проблемаларына және тыныс алу жолдары кеселінің көбеюіне әкеліп соқтырды. Сонымен қатар, судың ластануы, су арқылы таралатын аурулардың көбеюіне және ластанған аймақтардан көші-қонның арту тенденциясына алып келді. Осы аталған экологиялық проблема көші-қон циклін құрды, онда адамдар экологиялық проблемаға байланысты үйлерінен кетуге мәжбүр болды, бұл көбінесе оларды осы ахуалдан зардап шеккен басқа аймақтарға көшуге мәжбүр етеді.

- Ауаның ластануы: Қазақстанда Орталық Азиядағы ауаның ластану деңгейі ең жоғары, ауаның текше метріне орта есеппен 7,8 микрограмм, бұл Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымы ұсынған шектен екі есе артық.

- Судың ластануы: Қазақстандағы жер үсті суларының сапасы өнеркәсіптік ластану, ауыл шаруашылығы ағындары және адам қызметінің басқа түрлеріне байланысты төмендейді.

- Топырақтың ластануы: Ауыл шаруашылығы секторы - Қазақстандағы топырақтың ластануының негізгі көзі, пестицидтер мен тыңайтқыштар топырақ пен жер асты суларын ластайды.

- Ағаш кесу: ормандарды кесу – Қазақстандағы негізгі мәселенің бірі, өйткені ел ормандарының көп бөлігі ағаш, жайылым және құрылыс үшін кесіледі.

- Биоәртүрліліктің жоғалуы: мал жаю, браконьерлік және тіршілік ету ортасының жойылуы Қазақстанда биоәртүрліліктің жоғалуына әкелді, өсімдіктер мен жануарлардың көптеген түрлері жойылып кету алдында тұр.

Экологиялық жағдайдың нашарлауы экономикалық шығын мен өмір сүру деңгейінің төмендеуін туғызады. Жерді игеру процесі, жоғары өнімділікке ұмтылу қайтымсыз процестерге әкеліп соқтырды.

Орталық Азияда экологиялық миграцияның мысалы ретінде XX ғасырдың екінші жартысындағы Арал теңізінің тартылуымен қатысты орын алған экологиялық проблема аймақтар арасындағы көші-қон процестері көлемінің артуына және сол аймақтардағы экономикалық-әлеуметтік құрылымның өзгеруіне алып келді. Әмудария атырауындағы Арал теңізінің таяздануы экологиялық жағдайдың күрт нашарлауына, шөлейттенуге, топырақтың тұздануына әкеліп соқтырды және осы аумақта тұратын адамдардың өміріне үлкен қауіп төндіреді. Климаттық жағдайларда өзгерістер болды. Адамдардың едәуір бөлігі өз елінде лайықты өмір сүруге ғана емес, өмір сүруге де мүмкіндік таппай, көршілес елдер аумағындағы гүлденген жерлерге заңды және заңсыз қоныс аударуға мәжбүр болды.

Осы аймақтағы қоршаған ортаның деградацияға ұшырауы дәстүрлі еңбек нарығы мен жергілікті табыс деңгейіне айтарлықтай кері ықпал еткені, сондай-ақ халықтың, әсіресе әйелдер мен балалардың денсаулығына ықпал еткені кеңінен мойындалған. Сонымен бірге, аймақтағы экологиялық факторлардан орын алған қазіргі көші-қонның ауқымын, себептерін және сипатын қарастыру үшін ақпарат жеткіліксіз. Осы ретте экологиялық факторлардың есебінен Арал өңірінен көші-қон мәселелерін зерттеу тәжірибесін өңірден тыс экологиялық көші-қонды басқару тәсілдерін әзірлеу үшін пайдалануға болады.

Экологиялық көші-қонды басқару тәсілдерін әзірлеу Қазақстан үшін 2011 жылғы 22 шілдедегі № 477-IV «Халықтың көші-қоны туралы» Заңының қабылдануымен өзекті болды. Осы Заң азаматтардың отбасыларын экологиялық жағдайы ерекше қолайсыз жерлерден экономикалық перспективалы елді мекендерге мемлекеттік квоталар негізінде ұйымдасқан түрде көшіруді және қоныстанушы мәртебесін алуды көздейді⁴. Алайда, іс жүзінде бұл ережелер әлі күнге дейін жүзеге асырылған жоқ және оларды қалай қолдану керек, қандай елді мекендер мен өңірлер үшін, кім және қандай жағдайларда тиісті құқықтарды жүзеге асыра алады, соның ішінде көптеген сұрақтар жауапсыз қалды.

⁴Ни В., Тонкобаева А., Ильясова А. Экологическая миграция и ее последствия для социальной политики на примере Кызылординской области// Алматы, 2013.

Экологиялық проблемаларға байланысты көші-қон мәселесінің бірыңғай шешімі жоқ. Дегенмен, зерттелуі мүмкін кейбір шешімдерге мыналар жатады:

1. Жаңартылатын энергия көздері және энергия тиімділігі, сумен жабдықтау және санитарлық инфрақұрылымды жақсарту және табиғи ресурстарды басқару сияқты зардап шеккен аудандардағы тұрақты дамуды қолдау және инвестициялау;

2. Кедейлікті азайту және өмір сүру жағдайларын жақсарту мақсатында халықтың осал топтары үшін білім беру, денсаулық сақтау және әлеуметтік қызметтерге қолжетімділікті қамтамасыз ету;

3. Мигранттар мен экологиялық босқындардың құқықтарын қорғайтын және қауіпсіз және лайықты көші-қонға ықпал ететін саясатты әзірлеу және орындау;

4. Өзгермелі климаттық жағдайларға бейімделе алатын және егіннің жоғалу қаупін төмендететін тұрақты және өміршең ауылшаруашылық жүйелерін дамыту;

5. Климаттың өзгеруінің салдарымен, соның ішінде теңіз деңгейінің көтерілуімен, ауа-райының күрт өзгеруімен, жиі және қатты құрғақшылықпен күресу үшін бейімделу стратегияларын әзірлеу және енгізу;

6. Экологиялық көші-қонның түпкі себептерін жақсы түсіну және тиімді шешімдерді табу үшін көші-қон мен қоныс аударудың себептері мен салдары туралы зерттеулер мен мәліметтер жинауға инвестицияларды көбейту.

Қолданылған әдебиеттер

1. Электрондық ресурс: <https://www.genevapolicyoutlook.ch/walking-the-talk-of-environmental-migration-in-2023/>
2. М.М. Перейра, И.С. Пушкас. 2023 жылғы экологиялық миграция туралы ақпараттар.
3. Электрондық ресурс: <https://ecogofond.kz/kz-2017-zhylda-y-aza-stan-respublikasyny-tabi-i-resurstaryn-pajdalanu-zh-ne-orsha-an-ortany-zhaj-k-ji-turaly-ltty-bajandama-ru-nacionalnyj-doklad-o-sostojanii-okruzhajushhej-sredy-i-ob-ispolzovanii-pr/>
4. Ни В., Тонкобаева А., Ильясова А. Экологическая миграция и ее последствия для социальной политики на примере Кызылординской области// Алматы, 2013.
5. К. Кайзер, Б.Султанов. Мигранты и вопросы их инклюзии в государствах евразийского пространства// Алматы: Исследовательский институт международного и регионального сотрудничества Казахстанско-Немецкого университета, 2017. – 228 б.

УДК 304.5

ҚАЗАҚСТАН ЖАСТАРЫ АРАСЫНДАҒЫ СУИЦИД МӘСЕЛЕСІ ЖӘНЕ ОНЫ ШЕШУДІҢ ЖОЛДАРЫН ӘЛЕУМЕТТІК ТАЛДАУ

Базарбаева Аяулым Көбейқызы

bazarbayeva.05@list.ru

Қазақ Ұлттық Қыздар Педагогикалық Университетінің студенті, Алматы, Қазақстан.
Ғылыми жетекшісі: А.А. Бақытжанова

Өз-өзіне қол жұмсау – түсініспеушілік пен жалғыздықтан туындайтын проблема. Өрдайым адамдардың бір-бірімен қарым-қатынасында түсініспеушілік орын алып жатса, ата-ана баласын түсіне алмаса, күйеуі әйелін түсінбесе немесе керісінше дегендей, жақын жандардың бір-бірін түсінбеуі осындай қайғылы оқиғаларға алып келеді. Суицид дегеніміз – адамдардың саналы түрде өмір сүруін тоқтату болып табылады [1].

Қазіргі кезде суицид мәселесі әлемдегі алдыңғы қатарлы мәселе болып отыр. Жалпы әлемде жыл сайын миллионға жуық адам өз өмірімен қош айтысып жатады. Олардың 8 мыңға жуық өкілдері қазақстандықтар. Яғни бұл дегеніміз Республикамызда сағат сайын бір адам өз еркімен өмірімен қош айтысуда. Орта Азия елдері бойынша бұл ең жоғарғы деңгейді

білдіреді. Ал Қазақстан ішіндегі жағдайларға назар аударатын болсақ, соңғы 5 жыл ішінде Оңтүстік Қазақстан облысын да 72 оқиға, Ақтау да 67 оқиға, Солтүстік Қазақстан да 57 оқиға тіркелген болатын. ЮНИСЕФ мәліметтері бойынша 2019 жылдың 5 айлық статистикасында Түркістан мен Қарағанды облысының тұрғындары суицидтік әрекетке көп баратындығы белгілі болды. Өз-өзіне қол салған адамдар саны 74, оның 52-ұл бала, 22-қыз. Бір атап өтерлігі- елде адам өлтіргендерге қарағанда, өз-өздерін өлтіргендер саны әлдеқайда көбірек.

2019 жылы 3805 қазақстандық өз-өзіне қол жұмсаған. Бұл бір жыл бұрынғыдан 263 жағдайға көп. Ал 2018 жылы не болды? Сол жылы 3542 қазақстандық өз-өзіне қол жұмсаған (статистикаға сәйкес, бұл 2017 жылмен салыстырғанда төмен – ол кезде 3644 жағдай болған). Бір қызығы, барлық жылдары олардың арасында ер адамдар көбірек болды. Мәселен, биыл өзін-өзі өлтіргендердің 659-ы ер адамдар. Бұл ерлердің көпшілігі 35 пен 44 жас аралығында болды (141). Өз-өзіне қол жұмсаған әйелдердің көпшілігі 45 пен 54 жас аралығындағылар (31 жағдай). Өткен жылы өз-өзіне қол жұмсағандардың көбі ер адамдар (589). 2018 жылы 2804 ер адам және 695 әйел өз-өзіне қол жұмсап қайтыс болды. Ал одан да көп өз-өзіне қол жұмсау әрекеттері тіркелді – 4234, оның 2198-ін ер адамдар, 1994-ін әйелдер жасаған.

Балаларға келетін болсақ, 2018 жылдың қаңтар айында кәмелетке толмаған 12 қазақстандық өз-өзіне қол жұмсаса, тағы 28-і өз-өзіне қол жұмсамақ болған. Кәмелетке толмағандар арасында, ер балалар суицид жасайтын болса, ал қыздар өз-өзіне қол жұмсау әрекеттерін жиі жасайды: 2018 жылдың қаңтарында 28 адамның ішінде 24 қыз және төрт ұл бала болған.

2016 жылы жасөспірімдер арасындағы суицид 2013 жылмен салыстырғанда 48,7 пайызға азайған. Бас прокуратураның Құқықтық статистика және арнайы есепке алу жөніндегі комитетінің мәліметі бойынша, 2016 жылы республикада кәмелетке толмағандар арасында аяқталған суицидтің 175 фактісі тіркелсе, 2013 жылы 341. Бұл шаралардың енгізілуіне байланысты болуы мүмкін. ЮНИСЕФ балалар қорының қолдауымен кәмелетке толмағандар арасындағы суицидтің алдын алу іс жүзінде тек 2014 жылы басталды.

Психолог маман Жанар Даненованың пікірінше суицидке баратын жастардың 73% -ы толыққанды отбасылардан шыққандар. Өйткені байлық әл-ауқат ешқандай балаға деген сүйіспеншілікпен құрметтің көрсеткіші бола алмайды. Олар отбасынан немесе достарынан жеткілікті түрде көңіл бөлінбеуінен кейін, өздерін бөлек адам ретінде сезінуі мүмкін. Қазіргі кезде ата-аналар балаларға уақытты көп арнай бермейді. Себебі, қазір ақша заманы болғандықтан, балалары үшін күн, түн демей жұмыс жасайды. Осының кесірінен балаға көңіл бөлуді доғарады. Осыдан кейін «ешкімге керек емеспін» немесе «мені ешкім тыңдамайды» деген сынды ойлар балалардың санасында қалыптасады.

Қазіргі кезде көптеген мектептегі оқушылар арасында бәсекелестік көбеюде, бұл да баланың суицидке апаратын мәселесі ретінде қарастыруға болады. Ғалымдардың зерттеуі бойынша жасөспірімдердің 17%-ы мектепте айына бір немесе бірнеше рет қысымға ұшырайды екен. Көбінесе үйден тыс жерде зәбір көрген жасөспірімдер ата-аналарынан немесе мұғалімдерден жасырып қалады. Өз проблемасымен жеке қалған бала ауыр психологиялық дағдарысқа ұшырап, стрестік жағдайды бастан кешіреді де, оның салдары орны толмас қасіретке алып келеді.

Эмиль Дюркгейм өзін-өзі өлтіру туралы көптеген зерттеулер жүргізген болатын. 1897 жылы зерттеуінде адамның өз-өзіне қол жұмсау әлеуметтік жағдайдан орын алатындығын айтып көрсеткен болатын. Менің ойымша да адамның психикалық жағдайында әлеумет пен қоғам ерекше рөлді ойнайды. Ол өз-өзіне қол жұмсауға байланысты алғашқы кітабын ұсынған болатын. Сол кезеңдерде де ер адамның өзіне қол жұмсауы жоғарырақ екендігін дәлелдеген еді. Олар романтикалық қарым қатынастан кейін, өз-өздерін жалғыз сезініп, әлемнен бас тартуы жоғары деңгейде екендігін атап көрсеткен. Бүгінгі таңда да әйел адамнан гөрі ер адамның еркін түрде өмірден қош айтысуы жиі кездеседі. Дюркгеймнің зерттеуі бойынша, бейбіт қарапайым халыққа қарағанда, сарбаздар өз-өздеріне көп қол жұмсайды. Сарбаздар өздеріне көп қол жұмсаған уақыттарының бірі бұл- соғыс уақыты екендігі белгілі.

болды. Бұл сарбаздардың өздерін кінәлауынан, басқа ешқандай жазығы жоқ адамдардың дүниеден озуы, сарбаздардың психикалық жай күйін өзгертуі мүмкін. Сондықтанда олардың өз-өздеріне қол жұмсауы соғыс уақытында жиі кездеседі. Әлеуметтік интеграция азайған сайын, адам өз-өзіне қол жұмсайды.

Дюркгейм өзінің социалистік фактарларына сәйкес әр түрлі жағдайға байланысты адам өзін-өзі өлтірудің теориялық типологиясын әзірлеген болатын. Олар:

–Аномиялық суицид, адам қоғамнан шектеле бастағанда адамның психологиялық жай күйлері өзгере бастайды. Олар суицидті дұрыс шешім деп қабылдайды.

–Өз-өзіне қол жұмсау әрекетті өз мүддесін қорғау мақсатында немесе жалпы мемлекеттік мүддені қорғау мақсатында жапа шегу, өзін-өзімен мәжбүрлі түрде қол жұмсауы.

–Эгоистік суицид, бұл көбінесе қартайған адамдар да немесе отбасынан, жақындарынан айырылған адамдарда болатын суицид түрі.

–Фатальді суицид, бұл адамдарға көрсетілген қысымнан туындайтын суицид түрі. Мысалға бас бостандығына айырылған адам, өз жазасын кешіре алмай еркін түрде өмірі мен қош айтысуы да жатады.

Дюркгеймнің зерттеуі бойынша, жастардың өз-өзіне қол жұмсауы ата-ананың балаға қысым көрсетуінен, толық емес отбасыда өскендіктен, ата-анаға деген реніштен, әлемге деген ашу-ызасынан пайда болатын жағдайдың бәрін суицидпен шешкісі келеді. Бірақ бұл ештеңені өзгертпейді. Қазіргі қоғамда ажырасу жағдайы көптеп орын алуда осыдан кейін бала өз-өзін жегідей жеп, ажырасу себебін-өзі деп ойлап, бұл жағдайдан шығудың басты жолын - суицид деп ойлайды [1].

Құқықтық статистика комитеті суицидке дейінгі себептер ретінде 29 адам жалғыздықтан, қиын қаржылық жағдайға байланысты (банкроттық, қарыз) шарасыз қадамға баруға шешім қабылдаған 29 адам екенін көрсетеді. Бес адам қолайсыз тұрмыс жағдайына байланысты, туыстарымен жанжалдасуынан – бесеуі, жұбайымен жанжалдасуынан – үш адам, отбасылық қарым-қатынастың бұзылуына байланысты (ажырасу) – жеті адам өз өмірін қиюға шешім қабылдады[2]. Жақын адамының жоғалуы, қайтыс болуы үш адамды өз-өзіне қол жұмсауға итермеледі. Әлеуметтік мәртебесін (беделін) жоғалтуына байланысты бір адам өз-өзіне қол жұмсады. Жазалаудан қорқу, ұят бір адамға түрткі болды. Тағы 253 адамның өлімінің себептері анықталған жоқ. «Басқа» деп аталатын нұсқаға 511 адам тіркелген [3].

Қазіргі кезде бұл мәселе өзекті болғанымен де, көптеген елдерде бұл жағдай жабулы қазан жабулы күйінде қалуда. Бұл жағдайды адамның психологиялық мәселесінен туындағаныменде, оған әлеуметтік ортаның тигізер әсері өте көп. Бұл мақала арқылы мен әлеуметтік дерттің алдын алғым келіп отыр. Өйткені біздің қоғамда өз өздеріне қол салғандарды немесе сол жағдайға әрекеттенген адамдарды ғайбаттап, оларды айыптау бізге тән. Сондықтанда марқұмның жақындары өлім себебін суицидпен байланыстыра бермейді. Демек бұл дегеніміз кей деректер арнайы статистикаға ілінбей қалуы әбден мүмкін.

Қазіргі кезде жасөспірімдердің өз өзіне қол жұмсауына әсер ететін фактор- баланың жеке басын құрметтемеу, оны адам есебінде санамау, еркіндік бермеу жатады. Бұл көбінесе ата-ана мен баланың арасындағы қарым-қатынастың нәтижесінде пайда болатын мәселе. Баланы жеке тұлға ретінде құрметтеу, оған дос бола білу- бұл ата-ананың басты міндеттерінің бірі деп есептеймін.

Қазіргі кезде адамдар психологтармен сөйлесе алмауы да осы факторға жатады. Адамдардың бір стереотипте қамалып қалуы, одан шыға алмауы да осы мәселенің басты көрсеткіші. Адамдар психологпен сөйлесуге қорқады, өздерінің проблемаларын психологтан жасырады. Психологқа барудың өзі- өз-өздерін кемсіту деп есептейді. Сондықтанда психологтан кеңес ала алмайды. Осының кесірінен өзіндік мәселелердің толуына алып келіп, өз-өзіне қол жұмсау қатері жоғарлай түседі.

Бүгінгі таңда БАҚ өкілдері суицид туралы дұрыс ақпарат бере бермейді, осының кесірінен еліктеу суицидінің көбеюіне алып келеді. Суицидті сенсацияға айналдырмау керек, себебі «өзіне қол жұмсады» деген сөздер басқа адамдарға да өз кесірін тигізуі мүмкін.

Қазірде төрт құбыласы тең адамдар аз болғандықтан, көрсетілген ақпарат та адамның санасында, қиын жағдайдан шығатын жалғыз жол ретінде қабылдауы мүмкін.

Қазіргі уақытта Қазақстанда жүйелеу жоқ. Жауап беру саласындағы ағымдағы жағдай туралы ақпарат жоқ, балалардың өзіне-өзі қол жұмсауы, оның ішінде балалардың суицидін алдын алу шаралары көрсетілмейді. Біздің статистикадағы суицид көрсеткіштері жоғарламаса, төмендеген емес. Ешкімде өз өмірімен қош айтқысы келмейді. Адамдар өздерін сәтсіз, жалғыз, қиын қаржылық жағдайда сезінуіне байланысты шарасыз қадамға барады. Бұл материалдық игіліктер мен әлеуметтік жағдайды өз өмірінен жоғары бағалағанда болады. Әр суицидтің шығу себебі бар және одан құтылудың да шешімі табылады. Суицидке баратын адамдар көбінесе ішкі жан күйзелісін басынан кешіреді немесе қатты стресс жағдайында болады, сонымен қатар психикалық ауырулармен, көңіл күй бұзылыстарымен, әсіресе депрессиямен зардап шегеді және болашақ өмір қызықтырмайтын болып келеді. Қазіргі кезге дейін жалғасып жатқан суицидтік мәселелердің алдын аламыз деген ойдамын.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Абсаттаров Р.Б. «Саясат негіздері» 2 т.- Алматы: Қарасай, 2011 ж.
2. Суицид тақырыбы БАҚ-та қалай жазылуы керек. 2022 жылғы 24 шілде. https://www.inform.kz/kz/suicid-takryby-bak-ta-kalay-zhazyluy-kerek_a3957537
3. Страна самоубийц. Казахстан по-прежнему в лидерах по числу суицидов среди населения. 22.09.2021. <https://mk-kz.kz/social/2021/09/22/strana-samoubiyc-kazakhstan-poprezhnemu-v-liderakh-po-chislu-suicidov-sredi-naseleniya.html>

УДК 364.044

ҚАЗАҚСТАН МЫСАЛЫНДА КӨП БАЛАЛЫ ОТБАСЫЛАРДЫ ӘЛЕУМЕТТІК ҚОЛДАУ ҮЛГІСІ

Белгибаева Алуа Кайратовна

alua.belgibaeva@mail.ru

Л. Н. Гумилев атындағы ЕҰУ 1 курс «Әлеуметтік жұмыс» мамандығы магистрі,
Астана, Қазақстан

Ғылыми жетекшісі – Н. О. Байғабылов

Қазіргі қоғамда отбасының әлеуметтік институт ретіндегі рөлі аса елеулі болып табылады, бұл өз кезегінде отбасы төңірегінде пайда болатын мәселелерге қоғам тарапынан көмектің көрсетілу қажеттілігін айқындайды. Отбасыларды әлеуметтік қорғау елімізде тиімді және жүйелі ұйымдастырылған әлеуметтік жұмыс арқылы жүзеге асырылады, отбасының қоғамда орын алып жатқан барлық жағымды және жағымсыз өзгерістерге өте тез әсер етуі, болып жатқан үдерістердің адамгершілік тұрғысынан, сондай-ақ оған қарсы мағынасын ашуы, отбасыны бұзатын және оны құрайтын процестерді бағалауы осының себептері болып табылады.

Отбасыны адамның әлеуметтік қызмет ету жүйесі деп қарастыра аламыз. Себебі ол оның мүшелеріне экономикалық, әлеуметтік және физикалық қауіпсіздікті қамтамасыз етуші, сонымен қатар, кәмелетке толмағандарға, қарттар мен науқастарға күтім жасаушы, балалар мен жастардың әлеуметтенуі үшін жақсы жағдайларды қамтамасыз ететін әлеуметтік институт ретінде әрекет етеді. Қазақстандағы қазіргі демографиялық дағдарыс жағдайында көпбалалы отбасылар аясындағы теориялық мәселелер де, сондай-ақ осы отбасылармен әлеуметтік жұмыстың практикалық мәселелері де ерекше өзектілікке ие болып отыр.

Қазақстанда орын алған қоғамдық-саяси және әлеуметтік-экономикалық дағдарыс құбылыстары көптеген отбасыларға әсер еткен елеулі әлеуметтік шығындардың себебі болды. Көпбалалы отбасылар салыстырмалы түрде ең қиын жағдайға ұшыраған әлеуметтік

топтардың алды болды. Статистика мәліметтеріне сүйенсек, көпбалалы отбасыларда елдегі барлық балалардың шамамен 20% - ы тәрбиеленеді деп саналады, статистикалық деректерді талдау отбасының материалдық жағдайы ондағы өсіп келе жатқан балалардың санына байланысты деп айтуға анық негіз береді. Сондықтан көпбалалы отбасының қазіргі жағдайын да, олардың жағдайын жақсарту жолдарын да түсіну өте маңызды болып отыр.

Көпбалалы отбасы деген ұғым құрамында төрт немесе одан да көп баласы бар, сондай-ақ балаларды он сегіз жасқа дейін тәрбиелеп отырған отбасы дегенді білдіреді. Бүгінгі күні осындай отбасылар санының азаюын байқауға болады. Отбасы жөніндегі мәселелерді зерттеуші мамандардың пікірінше, көпбалалы отбасылар түрлі факторларға байланысты өткенге айналатын құбылыс болып қалыптасады. Мамандар атап өткен факторларға қоғамның өзгеруін, өмір салтын, қалалардың өсуін, күнделікті өмірдің қалыптасқан негіздерінің бұзылуын жатқызған.

Көпбалалы отбасылардың басты мәселесі көбіне материалдық тұрғыдан болатын қиындықтармен байланысты. Қазіргі уақытта әр баланың дүниеге келуімен отбасындағы кіріс мөлшері төмендейді. Көптеген зерттеулер отбасындағы балалардың саны мен отбасының әрбір мүшесіне келетін кірістер арасындағы тығыз байланысты көрсетеді. Жалпы алғанда бұл жағдайда отбасының кедейлену дәрежесі өседі. Алты немесе одан да көп адамнан тұратын отбасыларда әр мүшеге шаққандағы жиынтық табыс екі адамнан тұратын отбасыларға қарағанда 2,2 - 2,8 есе және үш адамнан тұратын отбасыларға қарағанда 1,8 - 2,1 есе төмен. Үшінші баланың туылуы көп жағдайда отбасындағы әл-ауқаттың төмендеуіне әкеледі деген көзқарас қалыптастырады. Заңға сәйкес, елімізде «көпбалалы ана» термині төрт және одан да көп баласы бар аналарға қолданылады. Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігінің мәліметінше, елдегі көпбалалы отбасылар саны қаңтар айында 532,6 мыңды құраған. Көпбалалы отбасылар саны бойынша Түркістан, Алматы және Жамбыл облыстары көшбасшы болып табылады.

Балалары бар әйелдердің назарда болуы, ана мен баланы әлеуметтік қолдау кез келген мемлекеттің, оның ішінде Қазақстанның да бірінші кезектегі міндеттерінің бірі болып табылады, оның орындалуы қоғамның өмір сүру сапасына әсер етеді [1].

Қазіргі уақытта көп балалы отбасылардың мәселелерін қарастыра отырып, мемлекетіміздің халықтың әлеуметтік қорғалмаған топтарына көрсетілетін әлеуметтік көмек түрлерін тізіп шығуға болады. Осыдан екі жыл бұрын, яғни 2020 жылы Қазақстан Республикасында көп балалы отбасылар тұрғын үй және әлеуметтік жағдайын жақсарту жөнінде талаптар қойды. Бұл бағытта келесі жұмыстар атқарылды. Төрт және одан да көп кәмелетке толмаған балалары бар көп балалы отбасыларға білім беру ұйымдарындағы күндізгі бөлімде оқитын 23 жасқа дейінгі оқушыларды ескере отырып, отбасындағы балалардың санына қарай сараланған мөлшерде жәрдемақы енгізілді (2020 жылдың қаңтарынан бастап).) (Кесте №1).

Кесте №1. Қазақстан Республикасындағы көп балалы отбасына берілетін жәрдемақының мөлшері (2020 жылғы қаңтар бойынша)

Қазақстан Республикасындағы көп балалы отбасына берілетін жәрдемақының мөлшері (2020 жылғы қаңтар бойынша)		
4 балалы отбасы	5 балалы отбасы	8 және одан көп балалы отбасы
50 975 тенге	63 727 тенге	101 760 тенге

Осылайша, Қазақстан Республикасында 2020 жылғы қаңтардағы жағдай бойынша көп балалы отбасына берілетін жәрдемақының мөлшері әр балаға 12 720 теңгені

құрады. Көпбалалы отбасыларға жәрдемақы енгізілгеннен бері оны алушылардың саны екі есеге өскені, бұл оң үрдіс екені атап өтілді.

Тұрғын үй мәселелері бойынша «Алтын алқа», «Күміс алқа» алқаларымен марапатталған көп балалы отбасылар мен аналар 01.08.2022 жағдай бойынша коммуналдық тұрғын үй қорынан тұрғын үй алуға басым құқыққа ие (ҚР қолданыстағы тұрғын үй заңнамасына сәйкес).

Өткен жыл Қазақстанда балалар жылы болып жарияланғандығы баршаға мәлім. Бұл өз кезегінде балалар мен олардың ата-аналарына түрлі мемлекеттік бағдарламалар арқылы қолдау көрсету қажеттілігін аңғартады. Елімізде балаларға түрлі бағдарламалар аясында жан-жақты көмек көрсетіледі. Осылайша, балалы отбасыларды мемлекеттік әлеуметтік қолдау жәрдемақының алты түрін қамтиды. (Кесте №2)

Кесте №2. Балалы отбасыларды мемлекеттік әлеуметтік қолдау бойынша жәрдемақы түрлері (2023 жыл мәліметі бойынша).

Балалы отбасыларды мемлекеттік әлеуметтік қолдау бойынша жәрдемақы түрлері (2023 жыл мәліметі бойынша)	
Бала тууына байланысты жәрдемақы	бірінші, екінші және үшінші балаға 38 АЕК (2022 жылы 120 840 теңге), төртінші және одан да көп балаға 63 АЕК (200 340 теңге) көлемінде тағайындалды.
Жұмыс істемейтін әйелдерге бала бір жасқа толғанға дейін оның күтімі бойынша жәрдемақы	бірінші балаға ай сайын 5,76 АЕК (18 317 теңге), екіншісіне - 6,81 АЕК (21 656 теңге), үшінші балаға - 7,85 АЕК тағайындалады. АЕК (24 963 теңге), ал төртінші және одан жоғарыға – 8,90 АЕК (28 302 теңге).
Жұмыс істейтін әйелдерге жүктілігі және босануы бойынша жәрдемақы	орташа мөлшері 757,3 мың теңгені құрады.
Орташа айлық табысының 40%-ы мөлшерінде бір жасқа дейінгі бала күтімі бойынша әлеуметтік жәрдемақы	орташа сома 37 271 теңгені құрады.
«Алтын алқа», «Күміс алқа», «Батыр ана», I және II дәрежелі «Ана даңқы» ордендерімен марапатталған көп балалы аналарға жәрдемақы	6,4 АЕК немесе 20 352 теңге жәрдемақы төленеді.
Төрт және одан да көп баласы бар көп балалы отбасыларға жәрдемақы	төрт балаға ай сайын 16,03 АЕК (50 975 теңге), бес балаға – 20,04 АЕК (63 727 теңге), алты балалы отбасыларға – 24,05 АЕК (76 479 теңге), жеті балаға – 28,06 АЕК (89 231 теңге), ал сегіз және одан көп балаға – әр бала үшін 4 АЕК (12 720 теңге).

Сонымен қатар, атаулы әлеуметтік көмекке (АӘК) де ерекше көңіл бөлінеді, өйткені оны алушылардың арасында балалардың үлесі 64% құрайды. Бүгінгі күні АӘК алушылардың

балалары үшін 1 жастан 6 жасқа дейінгі балаларды азық-түлік пакеттерімен және сондай-ақ тұрмыстық химикаттар жиынтығымен қамтамасыз ету, мектеп жасындағы балаларды оқу орнында тегін тамақтандыру түрінде кепілдендірілген әлеуметтік пакет енгізілген. Сонымен қатар, бұл әлеуметтік қолдаудың түрі балаларды киім-кешек және оқу құралдарымен, қоғамдық көлікте жеңілдікпен жол жүрумен қамтамасыз етеді. [2].

Алдағы уақытта Қазақстанда балаларды қолдаудың басқа да жолдарын енгізу жоспарланып отыр. Атап айтар болсақ, 2024 жылдан бастап Ұлттық қордың жылдық инвестициялық кірісінің 50 пайызын балалар құқығынсыз 18 жасқа толғанға дейін арнайы жинақ шоттарына шегеруді ұсынатын «Балаларға арналған ұлттық қор» жаңа бағдарламасы іске қосылмақ.

Мемлекет басшысының тапсырмасын орындау мақсатында Қазақстан Республикасында ана мен баланы қорғау тұжырымдамасын әзірлеу бойынша жұмыс жүргізілуде.

Балалар жылы аясында бала игілігіне арналған кешенді шараларды қамтитын 2027 жылға дейінгі балалар мүддесіне арналған Ұлттық жобаны әзірлеу мәселесі пысықталуда.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. Орқушпаева Н. «На какую поддержку может рассчитывать женщина с ребенком в Казахстане». 1 августа 2022 г. <https://kazpravda.kz/n/na-kakuyu-podderzhku-mozhet-rasschityvat-zhenshchina-s-rebenkom-v-kazahstane/>
2. Жулмухаметова Ж. «Многодетные семьи в Казахстане: всё о пособиях, очередях на жильё и социальной помощи». <https://informburo.kz/cards/mnogodetnye-semi-v-kazahstane-vsyo-o-posobiyah-ocheredyah-na-zhilyo-i-socialnoy-pomoshchi-.html>
3. «Какую помощь могут получить семьи с детьми в Казахстане». <https://www.uralskweek.kz/2022/12/08/kakuyu-pomoshh-mogut-poluchit-semi-s-detmi-v-kazaxstane/>

УДК 37.013.78

БӘСЕКЕГЕ ҚАБІЛЕТТІ ЖАСТАРДЫҢ СЫНИ ОЙЛАЙ АЛАТЫН ЖЕКЕ ТҮЛҒА РЕТІНДЕ ӘЛЕУМЕТТЕНУ ҮРДІСІН ӘЛЕУМЕТТАНУЛЫҚ ТАЛДАУ

Бисеналықызы Еркеназ, Құрманалы Махаббат Саржанқызы

yerkenazbisenova@mail.ru , kurmanalym04@gmail.com

Қазақ Ұлттық Қыздар Педагогикалық Университетінің студенті, Алматы, Қазақстан.

Ғылыми жетекшісі: А.А. Бақытжанова

Қазақ халқы өзінің сан ғасырлық тарихының даму барысында жан-жақты дамыған адамгершілікті тұлға тәрбиелеуге ерте уақыттан бастап-ақ мән берген. «Халықтың өткендегі тарихын, тұрмыс-тіршілігін, әдет-ғұрпын, ұрпақ тәрбиелеу тәсілін жақсылап зерттейміз десек, ауыз әдебиетін білуге тиістіміз», - деген болатын. Балаларды жан-жақты жетілген, адамгершілік мәдениеті жоғары азамат етіп өсіруде қазақ халқының айтыс өнері, жұмбақ, мақал- мәтел т.б. әдеби шығармалар мен сөздер орасан зор рөл атқарады. Жастардың өздерін тұлға ретінде қалыптастыру барысында білім алуы, тәрбиеленуі мен әлеуметтануы өте маңызды үрдістердің бірі. Себебі, адамның тұлға болып қалыптасу кезінде жастық шақ кезіндегі әлеуметтік дағдылардың қалыптасу кезеңі адам өміріндегі маңызды кезеңдердің бірі. Екінші жағынан алып қарасақ, тек толықтай тұлғалық қасиеттер мен дағдыларды қалыптастырған, белсенді жастар мемлекеттің алдағы дамуына, яғни болашағы мен қазіргі сәтіндегі дамуына тікелей әсер етеді. Сондықтан, аталған мәселені зерттеудің өзектілігі ол барлық салалар үшін өте өзекті болып табылады.

Дүниенің білім және ой тармағынан құрметпен орын алған ұлы түрік ғалымы, ойшыл ғалым Әбу Насыр әл-Фараби: «Тәрбиесіз берілген білім-адамзаттың қас жауы» дегендей,

мектептегі барлық пәндердің бір үндестігі, ынтымақтастығы тәрбиеге келіп тіреледі деп ойлаймын. Сондықтан тәрбиеші тәлімгер ретінде жастарымыздың жан-жақты білім алуы мен мәдени дамуына, балауса өнерлерін шындауға көп көңіл бөлемін. Жастар жанын, ойын, өнерге деген құштарлығын байқап, баланың бал қылығын музыкамен, сахналық өнермен, спортпен байланыстырса, тұлға үлкен жетістіктерге жетпек [1].

Болашақта ел тұтқасын ұстар азаматтардың өнегелі тәрбиесі – бүгінгі күн тәртібінде тұрған маңызды қоғамдық әрі педагогикалық мәселелердің бірі. Олардың отансүйгіштік сезімін, білім мен біліктілігін, дағдысы мен шеберлігін, асқақ адамшылдық пен адамгершілік қадір-қасиеттерін, жаңа дүниетанымдық көзқарастарын, ұнамды мінез-құлық нормаларын рухани-адамгершілік құндылықтар негізінде қалыптастыру – уақыт талабына сай қажеттілік. Бұл туралы ел президенті Н.Ә.Назарбаев өзінің халқына арнаған «Қазақстан-2030» жолдауында жан-жақты негіздеме берген болатын.

Педагог – барлық білім беру жүйесінің негізі, жаны және жүрегі. Педагогтың негізгі басты мақсаты — рухани бай, іздемпаз, адамгершілігі мол адамды қалыптастыру болып табылады. Қазіргі заманғы педагогтар информатор, бақылаушы, тексеруші, жазалаушы қызметін тастап, керісінше ізденуші, зерттеуші, технолог, өнертапқыш, шығармашылықпен жұмыс істейтін жаңашыл болу керек. Баланы субъект ретінде қарастырып, оның өзін-өзі тануына жол ашу, жеке тұлға бойындағы қасиетті дамыту, «Мен» менталитетін қалыптастыру, білім мен тәрбиені жеке тұлғаға қарай бағыттау-бүгінгі таңдағы мұғалімінің кезек күттірмейтін қасиетті міндеті. Өз елінің тілі мен әдебиетін, тарихы мен мәдениетін бойларына сіңіргенде ғана нағыз азамат тұлғасы қалыптаспақ. Ендеше жоғарыдағылардың бірі кенішін созып жатса, санамызда саңылау, жүрісімізде сылтау пайда болары сөзсіз десек артық емес [2].

Қазіргі заман талабы – бәсекеге қабілетті жеке тұлға қалыптастыру. Заманға сай жеке тұлға қалыптастыру мектеп қабырғасынан, яғни мұғалімдерден бастау алады. Дәл кестедегі жеке тұлғаны қалыптастыруда педагогтардың еңбегі зор сондықтан әрбір ұстаз өз сабақтарында тек білімдік мақсаттарды шешіп қоймай, балалардың жекелік қасиеттерін, қабілеттерін дамытудың жолдарын қарастырғаны жөн. Жеке тұлғаны қалыптастыруда әрбір ұстаз шәкіртпен ынтымақтастықты орнатып, шығармашылық негізде әрекет ету керек және мына мәселелерге назар аударған жөн:

1. Тұлғаның қалыптасып, өз бейнесін табуы, даралық, руханилық болмысын танытуы;
2. Оқушы тұлғасына қолдау көрсету және өзін-өзі қорғауға ұмтылдыру;
3. Тұлғаны түсіну, салауатты өмір мен өзіндік қатынастың негізін қалау;
4. Жаңа ақпаратты талдай отырып, терең меңгеруге, маңызын анықтай алуға мүмкіндік жасау;
5. Өзіне қарама-қарсы идеяларды жоққа шығаруға емес, түсінуге ұмтылуды нұсқау.

Осы жайттарды ескере отырып, оқушының жеке тұлға ретінде дербес өзіндік әлеміне бойлату арқылы өзін-өзі дамытуға, өз мүмкіндіктерін таныттырып, оны жүзеге асыруға, өз жан дүниесінің мәнділігін сезіндіруге бағыттайтын әрбір ұстаз өз қызметін үлкен сеніммен атқарғаны жөн. Себебі мұғалім ең жауапты міндетті орындайды, ол адамды қалыптастырады. Мұғалімі қандай болса, шәкірті де сондай сенім жүгін көтереді.

Тәрбие жаңа ұрпақты өмірге, еңбекке дайындау арқылы қоғамның алға қарай дамуын қамтамасыз ететін процесс. Тәрбие -педагогикалық кең мағынада қоғамның арнайы бөлінген адамдары - мұғалім, педагог, тәрбиешілердің басқаруымен жүргізілетін мақсатты үрдіс. Олар арнайы тәрбие жұмысын ұйымдастырып, жеке адамның қалыптасуына ықпал жасайтын жиынтық факторларды пайдалана отырып ерекше әдіс-тәсілдерді қолданады [3].

Сонымен қатар, осы мақала бойынша 51 адамнан онлайн түрде сауалнама алынған болатын.

Сауалнамаға қатысушы респондерттердің көп бөлігі әйел адамдары қатысып, сауалнама толтырды. Осыған қарап, жалпы Қазақстанда педагогикалық салада, оның ішінде орта білім

беру бағытында ерлерге қарағанда әйелдердің жиі болатындығын, ал ЖОО бағытында ерлердің басым екендігін айта аламыз. Зерттеуге сондай-ақ, бакалавр білім деңгейіндегі оқытушылар мен мұғалімдер қатысқан болатын. Ал орта кәсіби білімі бар педагогтардың үлесі тек 11,8%, бакалавр білім деңгейі барлар 84,3%, магистр білім дәрежесіндегілер 3,9%-ды көрсеткен.

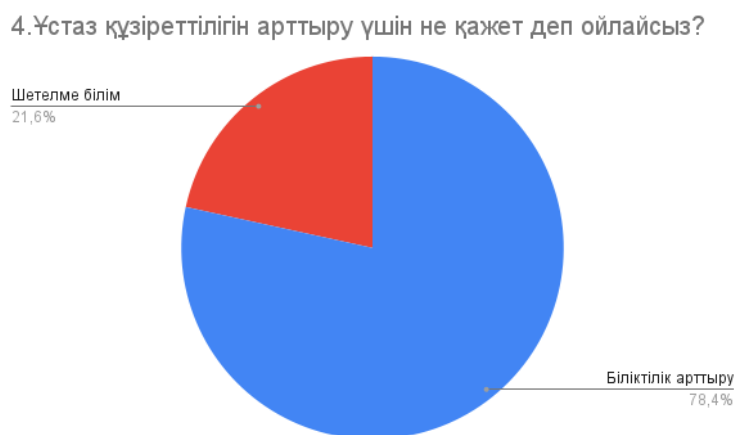
Сауалнамаға қатысушы респонденттердің 84,3 пайызы жоғары оқу орнын бітірген немесе бітіруші, 11,8 пайызы колледж, 3,9 пайызы магистр дәрежесі болып табылды.

Сурет 1. Зерттеуге қатысқан респонденттердің «жаңаша білім беру немесе заманауи білімге» деген көзқарастары.

Жалпы жаңаша білім беру сатысына қатысушылардың басымырағы «иә» деп жауап берді бұл дегеніміз жаңашылдыққа ұмтылатын педагогтардың өсуін көреміз. Бірақта, 3,9 және 15,7 пайыз адамдар бұл бағытты қолданбайтының көрсеткен болатын. Бұл жауап бізді қанағаттандырмайтыны анық.

Сурет 2. Респонденттердің ұстаз құзіреттілігін арттыру үшін не қажет екендіктеріне көзқарастары.

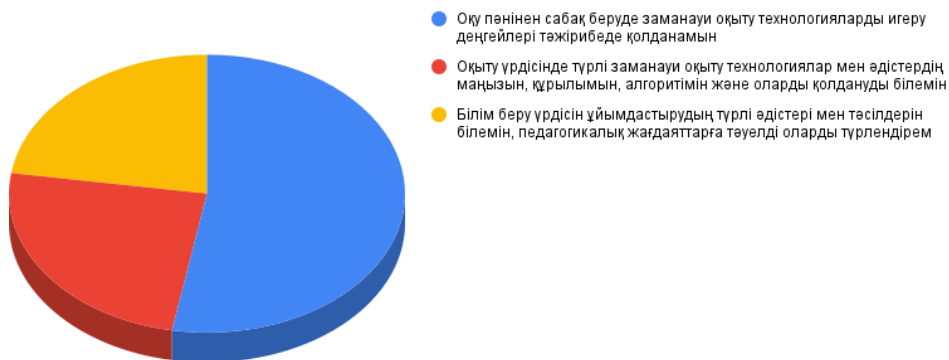

Бұл сұраққа респонденттер екі түрлі жауап берді, бірақ басым көпшілігі біліктілікті арттыру саласын таңдаған болатын.

Сурет 3. Зерттеу сауалнамасына жауап бергендердің «Ұстаз – жаңалықтың жаршысы» деген тұжырымға қатысты көзқарастары.

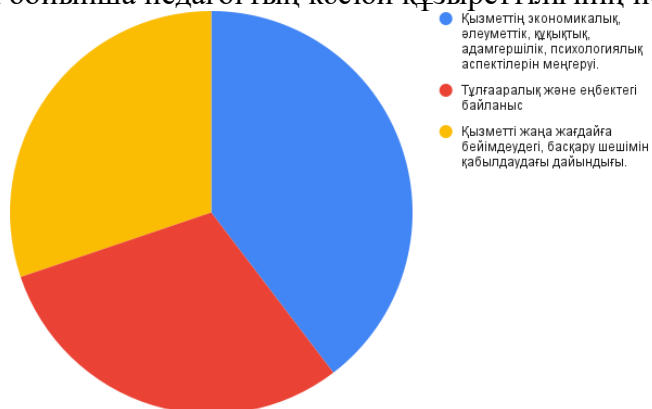
Сауалнамаға қатысушылардың 100 пайызы «Ұстаз – жаңалықтың жаршысы» дегенді қолдайтының көрсетті. Бұл біздің елімізде жаңашыл, бәсекеге қабілетті жаңашыл педагогтардың өсіп келе жатқанын аңғартады.

Сурет 4. Респонденттердің педагогтың әдіснамалық және әдістемелік мәдениетін өзіндік бағалаулары.

Бұл сұраққа басым көпшілігі оқу пәнінен сабақ беруде заманауи оқыту технологияларды игеру деңгейлері тәжірибеде қолданамын деп жауап берді.

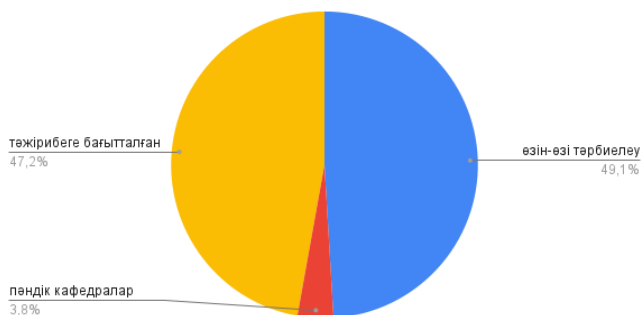
Сурет 5. Зерттеу нәтижесі бойынша педагогтың кәсіби құзыреттілігінің негізгі шарттары.

Педагогтың кәсіби құзыреттілігінің негізгі шарттары сұрағына 39,6 пайызы қызметтің экономикалық, әлеуметтік, құқықтық, адамгершілік, психологиялық аспектілерін меңгеруін таңдады, 30,2 пайызы тұлғааралық және еңбектегі байланыс және қызметті жаңа жағдайға бейімдеудегі, басқару шешімін қабылдаудағы дайындығы жауабын таңдады.

Сурет 6. Респонденттердің «Сіз өзіңіздің кәсіби құзыреттілігіңіздің біліктілігін арттырудың қандай формаларын берер едіңіз бірінші, екінші және т. б. кезек (таңдау ретімен нөмірлеңіз)» деген сұрағына жауаптары.

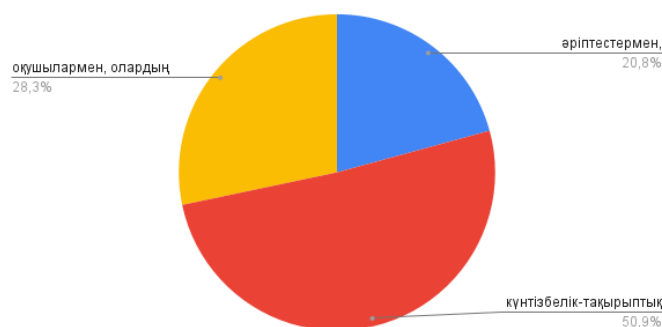
8.Сіз өзіңіздің кәсіби құзыреттілігіңіздің біліктілігін арттырудың қандай формаларын берер едіңіз

Бұл сұраққа 49,1 пайыз респонденттер өзін-өзі тәрбиелей бағытын таңдады. Бұл дегеніміз өзін-өзі тәрбиелеу арқылы бәсекеге қабілетті болады деген тұжырым жасағаның аңғарамыз.

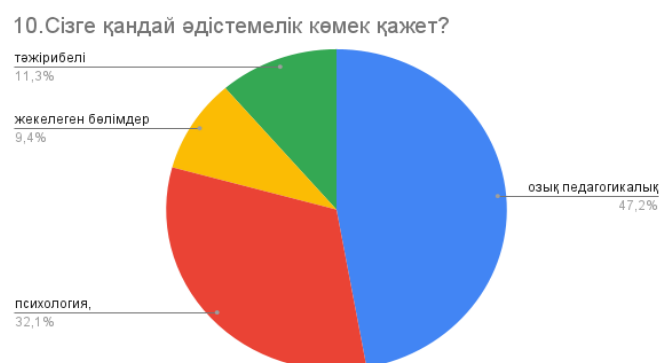
Сурет 7. Респонденттердің «Оқу-тәрбие процесін ұйымдастырудың қандай бағыттарында сіз қиындықтарға тап боласыз?» сұрағына жауаптары.

9. Оқу-тәрбие процесін ұйымдастырудың қандай бағыттарында сіз қиындықтарға тап боласыз?

Сауалнамаға қатысушы 50,9 пайыз қатысушылар күнтізбелік-тақырыптық жоспарлаудағы сабақ өткізу, 28,3 пайыз оқушылармен, олардың ата-аналарымен қарым-қатынас жасау, 20,8 пайыз әріптестермен, әкімшілікпен қарым-қатынас жасау деп тұжырымдады.

Сурет 8. Респонденттердің өздеріне қандай әдістемелік көмек қажет екендіктерін бағалаулары.

Сауалнамаға қатысушы педагогтар «Сізге қандай әдістемелік көмек қажет» сұрағына басым көпшілігі «өзық педагогикалық тәжірибемен танысу» бағытын таңдады.

Мақаланы қорытындылай келе, тәрбие жайлы әр түрлі теориялар мен пікірлер айтылып келеді. Тәрбиені ересек адамдардық балаларға ықпал жасауы деп түсіндірушілер де бар. Бұл жағдайда бала енжар объект түрінде қарастырылады. Ол педагогикалық процестің субъектісі бола алмайды, яғни, өздігінен ойланып, белсенді іс-әрекет жасай алмайды. Бұдан тәрбиеге бір жақты анықтама беру байқалады.

Білім беру - табиғат пен қоғам жайында жинақталған білім жүйесін жеке адамның меңгеруі және оны өмірде тиімді етіп қолдана білуі.

Тәлім-тәрбие тұжырымдамасында «Тәрбиедегі басты бағыт – әрбір адам, ең алдымен өз халқының перзенті, өз Отанының азаматы болуы керек екенін, ұлттың болашағы тек өзіне байланысты болатынын есте ұстауға тиіс. Оның осындай тұжырымға тоқталуына ұлттық әдет ғұрыптар мен дәстүрлер көмектеседі, солар арқылы ол жалпыазаматтық мәдениетке аяқ басып, өз халқының мәдени игілігін басқа халықтарға жақын да түсінікті ете алады. Сондықтан әрбір ұрпақ өз кезімен өткеннің тағдыры мен талаптарын объективті факторлар ретінде ұсынып, сол арқылы ұрпақты өмірге даярлап, оларды жинақталған бай тәжірибе негізінде тәрбиелей отырып, өзінің ата-аналарының рухани мұрасын игере түсуі керек» екені айтылған.

«Қазақстан -2030» Ел Президентінің Қазақстан халықтарына жолдауында Қазақстан азаматтарының денсаулығын, білімі мен әл-ауқатын арттыруға, экологиялық ортаны жақсартуға ерекше мән берілген.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Ритцер Дж., Степниcki Дж. Әлеуметтану теориясы [Мәтін] / ауд. Г.О.Әбдікєрова, Д.К.Бұрханова, С.С.Серікжанова [ж.б.т.] // Рухани жаңғыру. Жаңа гуманитарлық білім. Қазақ тіліндегі 100 жаңа оқулық.- Алматы, 2018, 758 б.
2. Бабаев С.Б., Оңалбек Ж.К. Жалпы педагогика: Оқулық. – Алматы: «Нұр-пресс», 2005, 228 б.
3. Осипов А.М. Социология образования : учебник и практикум для бакалавриата и магистратуры / под ред. А. М. Осипова. — М. : Издательство Юрайт, 2018. 367 с. — (Серия : Бакалавр и магистр. Академический курс).

УДК 316.354

ОРТА АЗИЯ ЕЛДЕРІНДЕГІ ЖАСТАР САЯСАТЫНЫҢ ЕРЕКШЕЛІГІ

Болатбек Ризанур

bolatbekrizanur@gmail.com

Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ Әлеуметтік ғылымдар факультетінің әлеуметтік жұмыс мамандығының 1-курс магистранты, Астана, Қазақстан
Ғылыми жетекшісі – Байғабылов Нұрлан Оралбайұлы

Жастар саясаты жастардың әл-ауқаты мен дамуына ықпал ететін заңдар, ережелер, бағдарламалар мен бастамалардан тұрады. Бұл білім беру, жұмыспен қамту, денсаулық сақтау, әлеуметтік инклюзия және азаматтық белсенділік сияқты жастар өмірінің әртүрлі аспектілерін қамтитын кең термин. 2023 жылдың 28 ақпаннан бастап ресми түрде Қазақстандағы жастар жасының диапазоны 14-29 жас аралығынан 14-35 жас аралығына ауысты. Бұл жалпы халықтың жастар үлесін 3,7 млн-нан 6 млн-ға дейін ұлғайтты. Мемлекеттік жастар саясаты туралы заңда, жастар – Қазақстан Республикасының он төрт жастан отыз бес жасқа дейінгі азаматтары- деп бекітілді.[1]

Жастардың жас аралығының жалпы қабылданған анықтамасы болмаса да, БҰҰ оларды статистикалық мақсат үшін 15 пен 24 жас аралығындағылар деп анықтайды, сонымен бірге мүше мемлекеттердің өз анықтамалары болуы мүмкін екенін мойындайды. Осы анықтамаға сүйене отырып, балалар 14 жасқа толмаған адамдар. Дегенмен, БҰҰ “Бала құқықтары” туралы конвенциясы балаларды 18 жасқа толмаған тұлғалар деп белгілейтінін айта кеткен жөн. Бұл анықтама жастардың құқықтары туралы ұқсас құжаттың жоқтығын ескере отырып, үлкен жас тобының құқықтарын қорғауға арналған.[2]

Жастардың кең ауқымды сыртқы күштердің әсерінен қалыптасатын құбылмалы категория. Оны жүз жылдан кейін қалай анықтайтынымыз сол кездегі әлеуметтік, мәдени, экономикалық, институционалдық жағдайға байланысты болады. Әлеуметтанушы ғалымдар Alan France, Julia Coffey, Steven Roberts, Catherine Waite жастардың әмбебап (немесе маңызды) анықтамасы жоқ деп санайды, керісінше, «жастар» біздің уақыт пен орынға және ондағы әлеуметтік-мәдени нормаларға байланысты өзгеріп отырады деп тұжырымдайды.[3]

Тарихи тұрғыдан алғанда, психология ғылымы “жас” болу ұғымын анықтауға әсер ете отырып, «жасөспірім» терминін ғылыми термин ретінде ашты. Алғаш рет 20 ғасырда эволюциялық психолог Г.Стэнли Холл (1904) қолданды.

Америкалық әлеуметтанушы С. Райт Миллстің әлеуметтанулық қиял туралы идеясын, жастарды түсінуге әлеуметтанулық көзқарас нені білдіретіні және оны бүкіл әлемдегі жастарға әсер ететін негізгі мәселелерді түсіну үшін іс- жүзінде қалай қолдануға болатыны туралы ойлау үшін пайдалануға болады. Әлеуметтік талдау проблеманы түсіну үшін бірдей маңызды төрт өлшемді пайдаланады: тарихи, құрылымдық, мәдени және сыни.

- Құрылымдық өлшем институттар, үкіметтер және экономика сияқты әлеуметтік ұйымның формалары адамдардың өміріне және проблемаларға қалай әсер

ететінін зерттейді. Бұл факторлар контекстуализацияға үлкен әсер етеді, мысалы, қоғам жастардан оқу мен жұмысқа қатысты не күтеді. Батыстағы жастардың толық жұмыспен қамтылу нарығының құлдырауы, әдетте, қазіргі жастар тәжірибесінің анықтаушы құрылымдық ерекшелігі ретінде қарастырылады. Қазіргі тәжірибе бұрынғыдай 15 жастан бастап жұмысқа орналасуды емес, жасөспірімдер көп уақытын білім алу мекемелерінде жұмсайды.

- Мәдени өлшем мәселеге байланысты нормаларды, сөйлеуді және мінез-құлықты қоса алғанда, қазіргі мәдени контекстегі маңыздылыққа бағытталған. Жастарға қатысты бұл, мысалы, музыка, бұқаралық ақпарат құралдары және мәдениет.

- Тарихи өлшем өткен оқиғалардың қазіргі мәселеге қалай әсер еткенін зерттеуді қамтиды. Бұл жастардың тарихи тұжырымдамаларын зерттеуге алып келеді, өйткені оларға әртүрлі зерттеу салалары әсер етті.

- Сонымен, сыни аспект алдыңғы өлшемдерден біршама ерекшеленеді және теңсіздік, артықшылықтар мен кемшіліктер мәселелерін сыни тұрғыдан түсінуді қамтиды.

Жас республика ретінде Қазақстан демографиялық жағынан жас және өте серпінді халыққа ие. Қазақстан тәуелсіздік алған 30 жыл ішінде барлық салада елеулі өзгерістер мен қайта құруларды бастан өткерді. Жастар әлеуметтік топ ретінде 1990 жылдардан бастап өтпелі кезеңнің объектісі де, субъектісі де болғаны сөзсіз. Осы маңыздылықты негізге ала отырып, 1990 жылдардан бастап Қазақстанда жастарға қатысты көптеген құқықтық нормалар қабылданып, жүзеге асыруға байланысты түрлі жобалар мен бағдарламалар әзірленді. Хронологиялық тұрғыдан алғанда бұл «Қазақстанның 2030 жылға дейінгі дамуының стратегиялық жоспары» (1997), «Мемлекеттік жастар тұжырымдамасы» (1999), «Қазақстан жастарының бағдарламасы» (2001), «2005-2007 жылдарға арналған жастар бағдарламасы» (2005 ж.), «Қазақстанның 2020 жылға дейінгі дамуының стратегиялық жоспары». (2010 ж.), «Қазақстанның 2050 жылға дейінгі стратегиясы» (2012 ж.), «Қазақстанның 2020 жылға дейінгі жастар саясатының тұжырымдамасы» (2013 ж.) және «Қазақстан Республикасының жастар туралы мемлекеттік заңы» (2015 ж.). Сонымен қатар, жастарды тәрбиелеу мен олардың ел дамуындағы рөлін күшейтуге қатысты басқа да тиісті заңнамалық нормалар, әсіресе білім және еңбек туралы заңдар, Жастар кеңесі сияқты институционалдық құрылымдар бар. Жастарды әлеуметтендіру, саяси белсенділік пен өкілдік ету бағытында да маңызды қадамдар жасалды. Солардың ішіндегі ең маңыздысы – Қазақстан Республикасы Парламенті (Сенат) жанынан құрылған Жастар кеңесі. Жастардың үмітін заң шығару процесінде тиімді көрсетуге бағытталған консультативтік кеңес ретінде құрылған Жастар кеңесінен басқа, жастарды саяси және әкімшілік тетіктерге қосу үшін комитеттер мен форумдар құрылды. әр түрлі министрліктер мен жергілікті әкімшіліктер деңгейінде, әсіресе Ақпарат және әлеуметтік даму министрлігінде. Екінші жағынан, Ақпарат және әлеуметтік даму министрлігінің үйлестіруімен және қолдауымен үкіметтік емес ұйымдар арқылы жастардың қоғамдық-саяси белсенділік деңгейін арттыру ынталандырылады. Осы саясаттардың барлығының нәтижесінде жастардың шешім қабылдау үдерістерінде және саясат пен бюрократия деңгейінде көрінуі жыл өткен сайын артып келеді.

Орта Азия елдері	Жастардың жас көрсеткіші және анықтамасы	Жастар саясатының мақсаты
Қазақстан	жастар – Қазақстан Республикасының он төрт жастан отыз бес жасқа дейінгі азаматтары.	Мемлекеттік жастар саясатының мақсаты жастардың рухани, мәдени, білім алып, кәсіби және дене бітімінің толыққанды дамуы, шешімдер қабылдау процесіне қатысуы, ойдағыдай әлеуметтенуі және олардың әлеуетін елді одан әрі дамытуға бағыттау үшін жағдайлар жасау болып табылады
Қырғызстан	жастар- Қырғызстан Республикасының азаматтары мен азаматтығы жоқ он төрт жастан жиырма сегіз жасқа дейінгі азаматтары.	Мемлекеттік жастар саясатының мақсаты елдің тұрақты инновациялық дамуын, оның аумақтық тұтастығын және Қырғызстан халқының мәдени бірегейлігін қамтамасыз ететін жастардың белсенді азаматтық ұстанымы мен құндылық бағдарлары.
Өзбекстан	жастар- он төрт жастан отыз жасқа дейінгі адам.	Жастар саясаты жастардың әлеуметтік қалыптасуы мен дамуы үшін әлеуметтік-экономикалық, құқықтық, ұйымдастырушылық жағдайлар мен кепілдіктер жасау, олардың шығармашылық әлеуетін бүкіл қоғамның мүддесі үшін ашу мақсатында Өзбекстан Республикасының мемлекеттік қызметінің басым бағыты болып табылады.
Тәжікстан	жастар-14-30 жас аралығындағы адамдарды қамтитын әлеуметтік - демографиялық топ.	жастардың рухани, мәдени әлеуметтік және физикалық дамуына жәрдемдесу; - жастардың құқықтары мен мүдделерін қорғау; - жастарды қоғам өміріне өз бетінше және жауапкершілікпен қосуды қамтамасыз ету үшін жағдайлар жасау; - жас азаматтарды материалдық, қаржылық және әлеуметтік қолдау.
Түрікменстан	жастар-14 жастан 35 жасқа дейінгі Түркіменстан азаматтары.	1) жас азаматтардың конституциялық құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз ету; 2) Түркіменстан жастарының жеке басының, қоғамының және мемлекеттің мүддесі үшін әлеуетін дамыту және іске асыру үшін құқықтық, әлеуметтік, экономикалық және ұйымдастырушылық жағдайлар мен кепілдіктер жасау; 3) көпжақты дамыған тұлғаның әлеуметтік қалыптасуы; 4) жас азаматтарға отансүйгіштік рухын, түрікмен халқының тарихи, мәдени және рухани құндылықтарын құрметтеуге баулу; 5) жас азаматтардың Түркіменстанның әлеуметтік-экономикалық дамуы саласындағы тарихи дамудың және мемлекеттік саясаттың қазіргі заманғы бағыттарының іргелі идеяларын саналы түрде түсінуіне қол жеткізу.

1-сурет.Орта Азия елдеріндегі жастар саясатының ерекшелігі.

Орталық Азия елдері өздерінің тарихи, тілдік және географиялық байланыстарының арқасында көптеген мәдени ұқсастықтарға ие. Осы елдерге тән кейбір жалпы мәдени элементтерге мыналар жатады:

- Тіл: Орталық Азия елдерінің ортақ тілдік мұрасы бар, адамдардың көпшілігі түркі тілдер отбасына жататын тілдерде сөйлейді. Бұған өзбек, қазақ, қырғыз және түрікмен тілдері кіреді.
- Дін: Ислам бүкіл Орталық Азияда басым дін болып табылады және ол аймақтың мәдениеті мен дәстүрлерін қалыптастыруда маңызды рөл атқарды.
- Дәстүрлі киім: Орталық Азия елдерінде түрлі-түсті және күрделі дәстүрлі киімдердің бай дәстүрі бар. Мысалы, өзбек ұлттық киімі шапан деп аталады, ал Қырғыз ұлттық киімі бешик деп аталады. Жалпы, Орталық Азия елдері арасындағы мәдени ұқсастықтар аймақтың жалпы тарихы мен географиясы, сондай-ақ исламның және басқа да жалпы мәдени факторлардың әсерін көрсетеді.

Тарихи өлшем жағынан 19 ғасырда Орталық Азия Ресей империясы мен Британ империясы арасындағы шайқас алаңына айналды, олардың екеуі де аймақтағы ықпалын кеңейтуге тырысты. Ұлы ойын, белгілі болғандай, Орталық Азияның көп бөлігін Ресей

империясының отарлауына әкелді. 1991 жылы Кеңес Одағы ыдырағаннан кейін Орталық Азия тәуелсіздікке қол жеткізді, содан бері аймақ айтарлықтай саяси және экономикалық өзгерістерге ұшырады. Бүгінгі таңда Орталық Азия әртүрлі мәдениетті мен дәстүрлердің отаны.

Орта Азия елдеріндегі жастар саясатының ерекшелігі әлі де өзекті тақырыптардың бірі ретінде күн тәртібінде. Әлеуметтік жұмыс тұрғысынан салыстырмалы талдауды қажет ететін тақырып ретінде маңызды.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1500000285youth>
2. Mills, C., 1959. The sociological imagination. New York: Oxford University Press, p.76
3. <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/202686>
4. https://www.youthpolicy.org/national/Tajikistan_2004_National_Youth_Law.pdf
<https://lex.uz/acts/3026250>
<https://www.ilo.org/dyn/natlex/docs/ELECTRONIC/96249/113690/F93951576/TRKM%20youth.pdf>

УДК 364 044

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ МҮМКІНДІГІ ШЕКТЕУЛІ АДАМДАРҒА ЖАСАЛҒАН МҮМКІНДІКТЕРДІ ШЕТЕЛДІК ТӘЖІРИБЕМЕН САЛЫСТЫРУ

Галымжанова Аружан Бауржанқызы

a.galymzahanova@inbox.ru

Л. Н. Гумилев атындағы ЕҰУ Әлеуметтік ғылымдар факультетінің «Әлеуметтік жұмыс»
мамандығының студенті

Ғылыми жетекшісі: Сомжүрек Баубек Жұмашұлы

Қазіргі таңда Қазақстанда өзекті әлеуметтік мәселелердің қатарына мүмкіндігі шектеулі адамдардың күнделікті өмірде жеңіл жүріп -тұруының күрделілігі жатады. Тіршілік әрекетінің шектелуі адамның қалыпты жұмыс істеу қабілеттері мен мүмкіндіктерін толық немесе ішінара жоғалтуымен көрінеді. Барлық адамдар сияқты, мүмкіндігі шектеулі адамдардың да қажеттіліктері бар. Қанағаттандырылмаған қажеттіліктер мүмкіндігі шектеулі адамдарда әртүрлі салаларда көптеген мәселелер тудырады.

2006 жылы 13 желтоқсанда Біріккен Ұлттар Ұйымының Бас Ассамблеясы Мүгедектердің құқықтары туралы конвенцияны қабылдады. 2015 жылғы 20 ақпанда Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті Н.Назарбаев «Мүгедектердің құқықтары туралы конвенцияны ратификациялау туралы» Қазақстан Республикасының Заңына қол қойды. [1]

Конвенцияның басты бағыты-мүмкіндігі шектеулі адамдарға қатысты кемсітушілікті жою, оларды еңбекке, денсаулық сақтауға, білім алуға және қоғам өміріне толыққанды қатысуына мүмкіндік беру, жүріп-тұру еркіндігін қамтамасыз ету.

Мүмкіндігі шектеулі адамдардың құқықтары туралы конвенцияға сәйкес, ақылға қонымды орналастыру- мүмкіндігі шектеулі адамдардың құқықтары мен бостандықтарын басқалармен тең негізде пайдалануын қамтамасыз ету үшін керек болған жағдайда тиісті өзгертулер мен түзетулер енгізу. Бұл түсінік барлық мүдделі тараптардың құқықтарын тең сақтау талабын реттестіреді.

Басқарманың айтуы бойынша, мемлекеттік саясаттың бірінші реттегі міндеттерінің бірі – мүмкіндігі шектеулі адамдардың өмір сүру сапасын арттыру және оларды әлеуметтік тұрғыда қолдау. [2] Мемлекет тарапынан мүмкіндігі шектеулі адамдарға арнайы әлеуметтік төлемдер, оңалту және арнаулы әлеуметтік қызметтерді көрсету үшін өтемақылар бөленеді

деп жарияланған болатын. 2022ші жылғы зерттеулерге сәйкес Қазақстанда ерекше қажеттіліктері бар 700 мыңнан астам адам тұрады. Соның ішінде:

68 500 – I топқа;

272 000 – II топқа;

261 000 – III топтарға жатады.

100 мыңнан астамы 18 жасқа дейінгі мүмкіндігі шектеулі балалар.

Оларға берілетін жәрдемақыларға тоқталатын болсақ:

III топтағы мүгедектерге – 37500 теңге;

II топтағы мүгедектерге – 55 000 теңге;

I топтағы мүгедектерге – 69 000 теңге көлемінде жәрдемақы беріледі. Тұтынушылардың сөзіне сенсек, бұл қаражат олардың еркін өмір сүруіне жеткіліксіз.

Төмен жәрдемақымен қатар Қазақстанда мүмкіндігі шектеулі адамдардың еңбекпен қамтылу мәселесі қиын. Мүгедектердің құқықтарын қамтамасыз ету және өмір сүру сапасын арттырудың 2025 жылға дейінгі ұлттық жоспарының статистикалық мәліметтеріне сәйкес, 2019 жылғы 1 қаңтардағы жағдай бойынша Қазақстанда белгілі бір мүгедектік тобы бар 680 мыңнан астам адам тұрады, оның ішінде 411 мың адам жұмыс істейді делінген. Алайда, мүгедектердің жалпы санынан тек 111,5 мың адам жұмыспен қамтылған (МТСП, 2019 ж.). [3]

Бұндай төмен көрсеткіштердің себебі ретінде стандарттардың сақталмауын, әлі күнге дейін қоғамдағы мүмкіндігі шектеулі адамдарға деген көзқарастың нашар болуын атап өте аламыз.

Ал АҚШ-та еңбекке жарамды мүмкіндігі шектеулі адамдарды жұмысқа орналастырудан бас тарту заңсыз болып есептеледі. АҚШ мемлекетіндегі көптеген шаралар жұмыспен қамтуға қатысты, өйткені мүгедектер осыған байланысты шектетулерге жиі ұшырайды. Заңда қызметтік міндеттерін толық орындауға қабілетті мүгедектерді жұмысқа қабылдаудан бас тартуға тыйым салынған. Сондай-ақ олар кадр қызметкері жұмысқа қабылдау кезінде қоя алатын өтініш берушінің ерекшеліктері туралы сұрақтар тізімін шектейді. Тағы бір ереже федералды үкіметтің құны 50 000 доллардан асатын келісімшарттарды ұтып алғысы келетін компаниядан өз штатындағы бос жұмыс орындарының кемінде 7 пайызын мүгедек қызметкерлерге бөлуді, сондай-ақ жұмыс орнында тиісті жағдай жасауды талап етеді.

Жапонияда 1976 жылдан бастап әрбір жергілікті компания жұмысшылардың жалпы санына байланысты мүгедектерге белгілі бір жұмыс орнын беруге міндетті заң бар. Фирма жұмысшыны алып, оқытып, жұмысқа орналастыруы керек. [4]

Келесі кезектегі өзекті мәселелердің қатарына біз мүмкіндігі шектеулі адамдардың күнделікті өмірде еркін жүріп-тұра алмауын жатқыза аламыз. Елімізде мүмкіндігі шектеулі адамдардың күнделікті өмірде қалай өмір сүретіні туралы сирек ойланамыз. Дамыған елдерде мүмкінді шектеулі адамдарды кездестіру қиын емес, ал біздің мемлекетімізде ол қиынға соғады. Бұл жерден біз дамыған елдерде мүмкіндіге шектеулі адамдар үшін «кедергісіз ортаның» қолайлы екенін байқай аламыз. Дамыған мемлекеттерде мүмкіндігі шектеулі адамдар мейрамханалар мен дүкендерге, кинотеатрларға еркін барып, қоғамдық көліктерде еркін қозғалыста бола алады. Қазақстанның көптеген елді мекендерінде қолайлы орта ережелері сақталмағанын байқай аламыз.

2019 жылдың қаңтарынан бастап Қазақстанда Accessible Kazakhstan онлайн картасы енгізілді. Ол азаматтық қоғам өкілдері тексерген, мүмкіндігі шектеулі жандарға қалалық нысандар мен қызметтердің қолжетімділік деңгейін көрсетеді.

Интерактивті картаның арқасында біз кез-келген ғимараттың қозғалысы шектеулі адамдар үшін қаншалықты қолайлы екенін біле аламыз. Мысалы, пандус, дыбыс құрылғылары, тактильді жолдар бар ма, мүгедектер арбасын жүргізуге бола ма деген сияқты сұрақтарға жауап таба аламыз.

Осындай мүмкіндіктер бар болғанымен, мүмкіндігі шектеулі адамдардың еркін қозғалысы нашар дамыған. Мысалы, 1965 жылы досы көрмей қалған жапондық Мияке Сейичи тактильді блоктарды ойлап тапқан. Барлық жапон тротуарлары зағиптарға жол көрсететін

тактильді гофрленген плиткалармен қапталған. Мұндай адамдар арнайы аяқ киімнің жұқа табаны арқылы біркелкі емес плиткаларды сезінеді.

Жапондық қоғамдық көліктер де өз ерекшеліктерімен тәнті етеді. Бұл мемлекетте мүгедектердің жүріп-тұруын жеңіл әрі ыңғайлы болуы үшін қоғамдық көліктер енгізілген.

Сонымен қатар, елордалық мегаполис көшелерінде мүгедектер арбасының қозғалысына кедергі келтіретін биік бордюрлерді кездестіре алмайсыз. 2006 жылы жапон парламентшілері мүгедектер мен қарттардың кедергісіз қозғалысын қамтамасыз ететін заң қабылдады.

Жапониядағы метро станцияларының көпшілігі мүгедектерге арналған лифттермен жабдықталған, олар әрқашан мінсіз жұмыс істейді, қажет болған жағдайда жергілікті метро қызметкерлері көмекке келеді.

АҚШ мемлекетінде барлық деңгейдегі үкіметтер мүгедектердің өз қызметтеріне, соның ішінде денсаулық сақтау, білім беру, көлік, демалыс және т.б. қызметтерге тең қолжетімділігін қамтамасыз етуге міндетті. Мектептер немесе қоғамдық дәретханалар сияқты осы қызметтерді көрсететін ғимараттар пандустармен және мүгедектер арбасына ыңғайлы басқа құрылғылармен және бедерлі шрифтпен арнайы түймелері бар лифтілермен жабдықталуы керек. Қаланың инфрақұрылымы мүгедектер үшін жақсы бейімделген. Арнайы тротуарларға арналған пандустар стандартты болып табылады. Қалалық автобустар мүгедектер арбасына отыруға арналған платформалармен жабдықталған, ал қала көшелерінен вокзалға өту үшін метро станцияларында лифттер орнатылған. «Паратранзит» арнайы әлеуметтік көлігі мүгедектігі мен жергілікті ерекшеліктеріне байланысты қоғамдық көлікті пайдалана алмайтындар үшін кеңінен қолданылады.

Мүгедектерге арналған осындай жағдайлар жеке сектордағы мемлекеттік мекемелердің көпшілігі үшін стандарт болып саналады, соның ішінде қонақүйлер, мейрамханалар, стадиондар, супермаркеттер, театрлар. Заңнама байланыс операторларын сөйлеу және есту қабілеті шектеулі пайдаланушылар үшін арнайы байланыс желілері мен құрылғыларына тәулік бойы қолдау көрсетуге міндеттейді. [4]

Біздің мемлекетімізде өкінішке орай көптеген мекендерде стандарттар сақталмаған. Еліміздегі 80% қоғамдық орындар мүмкіндігі шектеулі адамдар үшін қолайлы емес. Көптеген денсаулық сақтау мекемелерінде, дүкендерде, қоғамдық орындарды пандустарға арналған стандарттар сақталмаған, дәретханалар арнайы жабдықталмаған.

Астана қаласындағы қоғамдық қорлардың бірінде 2021 ші жылы «Астана қаласындағы мүгедектерге арналған ғимараттардың қолжетімділігін бағалау» жобасы жүргізілген болатын. Жоба барысында 24 мыңға жуық объект зерттелген болатын. Жобаның қортындысына қысқаша тоқталып өтетін болсақ:

ҚОЛ ЖЕТІМДІЛІК ЭЛЕМЕНТТЕРІ		БАҒАЛАУ НӘТИЖЕСІ	
№	Әдістеме бойынша бағалаулар	Қолжетімді	Қолжетімді емес
1	Көмек шақыру мүмкіндігі	810	18,216
2	Қолжетімді лифт	6,883	12,143
3	Қолжетімді пандус	5,766	13,260
4	Арнайы дәретхана	5,244	13,782
5	Қолжетімді лифт	17,755	1,271

Бұл қортындыдан біз енгізетін өзгерістер көп екендігін байқай аламыз. Мүлікке қолжетімділіктің осы анықтамасына сүйене отырып, бағалау барлық бағаланған жылжымайтын мүліктің тек 24 объектіге (0,13%) толық қолжетімді екенін көрсетті. Қалған 19 002 мүлікке (99,87%) кіру мүмкін емес.

Қазақстан президенті Қасым-Жомарт Тоқаев нысандардың қолжетімділігіне қатысты қазіргі жағдайды «қолайсыз» деп сипаттады.

«Біз тіпті қол жетімділік шарттарын сақтамағаны үшін әкімшілік жауапкершілікті енгіздік, бірақ қолданыстағы стандарттар барлық жерде бұзылады. Іс жүзінде қозғалу мүмкіндігі шектеулі азаматтардың өз үйлерін тастап, көшеге өздігінен шығуға қарапайым мүмкіндігі әрқашан бола бермейді. Кез келген нысанға қалай жету және оның ішінде қозғалу туралы айтпағанның өзінде. Бұл алаңдатарлық және жол беруге болмайтын жағдайды түбегейлі өзгерту қажет», - деді Мемлекет басшысы 2021 жылғы 25 ақпанда Ұлттық қоғамдық сенім кеңесінің 5-ші отырысында сөйлеген сөзінде.

Қортындылайтын болсақ, еліміздегі мүмкіндігі шектеулі адамдарға көрсетілетін әлеуметтік қызметтерді толығымен нашар деп айта алмаймыз, бірақ та шетелдік тәжірибеге сүйене отырып шешетін сұрақтар да аз емес. Мүмкіндігі шектеулі адамдардың өмір сапасын жақсарту - Қазақстанның экономикасын жақсартуға деген үлкен қадам.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. ООН, 2006, «Некоторые факты об инвалидах», Международная конвенция о правах инвалидов: www.un.org/disabilities/convention/pdfs/factsheet.pdf
2. Кусаинова И. Қазақстандағы балалар жылы – формальды көзқарас? [Электрондық ресурс] URL: <https://inbusiness.kz/ru/news/god-detej-v-kazahstane-formalnyj-podhod#:~:text=%D0%9D%D0%B0%201%20%D0%B8%D1%8E%D0%BB%D1%8F%202022%20%D0%B3%D0%BE%D0%B4%D0%B0,587%20%D0%B4%D0%B5%D1%82%D0%B5%D0%B9%20%D0%B4%D0%BE%2018%20%D0%BB%D0%B5%D1%82>
3. Мануилова Н. Трудоустройство людей с инвалидностью – роль цифровых навыков. – 13 б.
4. "РГ" рассказывает, как поддерживают инвалидов в разных странах [Электрондық ресурс] URL: <https://rg.ru/2019/04/15/rg-rasskazyvaet-kak-podderzhivaiut-invalidov-v-raznyh-stranah.html>

ӨОЖ 316.72

М.ДУЛАТОВТЫҢ «БАҚЫТСЫЗ ЖАМАЛ» РОМАНЫНДАҒЫ ӘЛЕУМЕТТІК ШЫНДЫҚТЫ КОНСТРУКЦИЯЛАУ

Гульназ Есимханова , Назым Жанибекова, Ұлжалғас Шалхар
nazymzhez@gmail.com

Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ Әлеуметтану кафедрасы студенттері, Астана, Қазақстан
Ғылыми жетекшісі – Алмаш Айқынбайқызы

Аннотация.Мақалада П. Бергер мен Т. Лукманның «Шындықты әлеуметтік конструкциялау» еңбегінің негізінде «Бақытсыз Жамал» романы талданды. Романдағы сюжеттен сол уақыттағы қоғам көрінісінен мысалдар келтіріп, әлеуметтік конструктивизм, институттар және олардың қоғамдағы интеграциясы сипатталды. Авторлар қозғаған әлеуметтік конструктивизм теориясы әлеуметтік шындықтар мен мәдени құндылықтардың қалай қалыптасып, сақталатынын зерттеуге мүмкіндік беретіндіктен, қоғамның динамикасы мен оның өзгеруін түсіну үшін маңызды.

Негізгі ұғымдар: әлеуметтік конструктивизм, институционализация, легитимация, интеграция, құрылған шындық, дәстүр.

Кіріспе.Әлеуметтік конструктивизм – Питер Бергер мен Томас Лукманның «Шындықты әлеуметтік конструкциялау» (1966) кітабында дамыған танымның әлеуметтанулық теориясы. Әлеуметтік конструктивизмнің мақсаты – адамдар мен адамдар

топтары өздері қабылдаған шындықты құруға қатысатын жолдарды анықтау. Теория адамдардың институционализацияланатын және дәстүрге айналатын әлеуметтік құбылыстарды құру жолдарын қарастырады.

Әлеуметтік тұрғыдан құрылған шындық – үнемі дамып келе жатқан, динамикалық процесс; шындықты адамдар оның интерпретациясы мен ол туралы білімінің әсерінен қайта шығарады. П.Бергер мен Т.Лукман кез-келген білім, соның ішінде негізгісі, ақылға қонымды негізде шындықты қабылдау ретінде, әлеуметтік қатынастар арқылы жүреді және сақталады деген пікір айтады. Адамдар өзара қарым-қатынас жасағанда, олар мұны олардың шындықты қабылдауы ұқсас деген сенімділікке сүйене отырып жасайды және осы сенімге сәйкес әрекет ете отырып, олардың оны күнделікті өмірдің ақиқаты ретінде қабылдауы тек бекітіледі. Күнделікті білім адамдардың келісімінің жемісі болғандықтан, нәтижесінде кез-келген адам типологиясы, құндылықтар жүйесі және әлеуметтік білім адамдарға объективті шындықтың бөлігі ретінде ұсынылады. Осылайша, шындықты қоғамның өзі жасайды деп айтуға болады.

Әлеуметтік конструктивизм теориясы әлеуметтануда және басқа да ғылыми салаларда өзекті [1] болып қала береді. Оның өзектілігі қоғамның әлем туралы және өзіміз туралы идеяларымызды қалай қалыптастыратынын, сондай-ақ бұл идеялардың әлеуметтік ортада қалай өзгеріп, дами алатынын түсінуге көмектеседі.

Сонымен қатар, әлеуметтік конструктивизм әлеуметтік процестердің біздің стереотиптеріміз бен көзқарастарымызды қалай қалыптастыратынын түсінуге көмектеседі. Бұл теңдік пен әділеттілік үшін күрес контекстінде үлкен маңызға ие. Ол сондай-ақ әлеуметтік шындықтар мен мәдени құндылықтардың қалай қалыптасып, сақталатынын зерттеуге мүмкіндік береді, бұл қоғамның динамикасы мен оның өзгеруін түсіну үшін маңызды.

Осылайша, әлеуметтік конструктивизм теориясы әлі де өзекті және сұранысқа ие және әлеуметтану, психология, антропология және басқалары сияқты әртүрлі ғылыми салаларда әлеуметтік процестер мен адамдардың әлеуметтік ортадағы өзара әрекеттесуін түсіну үшін қолданылады.

Әдеби шығармаларды әлеуметтанулық талдау мен интерпретациялау мақсатымен П.Бергер мен Т.Лукманның «Шындықты әлеуметтік конструкциялау» еңбегінің негізінде Міржақып Дулатовтың «Бақытсыз Жамал» романына тоқтадық.

Міржақып Дулатовтың «Бақытсыз Жамал» романына әлеуметтік талдау жасаудың негізгі себебі – Міржақып Дулатов өзінің шығармаларының арқауы ретінде бірінші орынға халық тағдырын қойды. «Бақытсыз Жамал» романы жазушының шығармашылық жолындағы ірі табысы ғана емес, бүкіл қазақ әдебиетіндегі елеулі көркем туынды болды. «Бақытсыз Жамал» қазақ әдебиетінде көркем прозалық үлгіде жазылған тұңғыш роман еді. Міржақып осы шығармасы арқылы бұдан кейін жазылған Т.Жомартбаевтың «Қыз көрелік», С.Көбеевтің «Қалың мал», С.Торайғыровтың «Қамар сұлу» т.б. романдарына жол ашты. Бұлардың бәрі де сол уақыттағы қоғамның негізінде талдау жасадық. Романда қозғалған көшпенді халықтың тұрмыс жағдайы, ер мен әйелдің рөлдері, салт-дәстүр мен дін түсініктерін талдадық.

М.Дулатовтың романын талдаудың теориялық негізі ретінде П.Бергер мен Т.Лукманның «Шындықты әлеуметтік конструкциялау» еңбегінің бөлімдері алынды.

П.Бергер мен Т.Лукман шындықты «құбылыстарға тән қасиет, біздің ерік-жігеріміз бен қалауымыздан тәуелсіз болмыстың болуы», ал білімді «құбылыстардың нақты және нақты белгілері бар екеніне сенімділік» деп анықтайды. Осының негізінде П.Бергер мен Т.Лукман білім әлеуметтануы деп аталатын жеке пәнді бөліп көрсетеді.

П.Бергер мен Т.Лукман кез келген институт «Х типті әрекеттерді Х типті агенттер орындауға тиіс екендігінен басталады» [2] деп есептейді. Барлық институттар тарихтың туындысы және әрқашан тарихилық пен бақылауды болжайды. Әлеуметтік бақылау институттарға олардың өмір сүру фактісі бойынша тән. Институттар белгілі үлгілерді орнату арқылы адамның мінез-құлқын бақылайды. Авторлар: «әлеуметтік әлем, соның

ішінде кеңейіп келе жатқан институционалдық тәртіптің бастаулары – құрылу процесінде болады», – дейді.

Негізгі бөлім. «Шындықты әлеуметтік конструкциялау» П.Бергер мен Т.Лукманның басқа шығармаларынан мәнері мен мазмұны бойынша ерекшеленеді. Олар халыққа және жалпы оқырманға қалай жеткізу керектігін біледі, ал бұл кітап мамандарға арналған болса, онда тірі мысалдармен бірге әлеуметтанулық теорияның іргелі категорияларына философиялық талдаулар кіреді. Кітаптың негізгі тақырыбын былай тұжырымдауға болады: адам әлеуметтік шындықты қалай жасайды және бұл шындық адамды қалай жасайды.

«Шындықтың әлеуметтік конструкциялау» еңбегінде кейбір тараулар «типтеудің» барлық түрлерін жан-жақты сипаттауды ұнататын Т.Лукманның үлкен қатысуымен жазылған, ал социологиялық категорияларды нақты материал бойынша «декодтау» дәлірек айтқанда, П.Бергерге тиесілі [3]. Бірақ еңбек біртұтас тұтастық, ал бірлескен авторлардың бағыт-бағдары мен көзқарастарының айырмашылығы эклектизмге емес, абстрактілі теория мен эмпирикалық білімнің жемісті синтезіне әкеледі.

П.Бергер мен Т.Лукман еңбекте көптегер ұғымдарды қарастырады. Романды «Қоғам объективті шындық ретінде» тарауы арқылы талдадық. Тарауда қозғалған негізгі ұғымдар:

Институционализация – кез келген қатынасты институттарға, яғни белгіленген ережелермен, нормалармен және олардың өзін-өзі реттеуімен қарым-қатынастарды ұйымдастыру формасына айналдыру процесі. Институционализацияның шекаралары сәйкес құрылымдардың жалпылығына байланысты. Институционализацияның кең және тар шекаралары бар. Тиісті құрылымдардың көпшілігі қоғам мүшелерінің жалпыға ортақ болса, шекаралар кең болады, бірақ тек кейбір сәйкес құрылымдар ортақ болса, онда институционализацияның шекаралары тар болады. Институционализация, авторлардың пікірінше, қайтымсыз процесс, өйткені қандай да бір себептермен «институционалданған» әрекеттердің шекарасы азаюы мүмкін; әлеуметтік өмірдің белгілі бір салаларында деинституционализация орын алуы мүмкін. Институтционализация шекараларынан асу, әлеуметтік нормалар мен ережелерге бағынбау ретінде қарастырылады.

Тағы бір ұғым - легитимация (*заңдастыру*). *Заңдастыру* - «түсіндіру» процесі. Оны «екінші ретті» тәртіпті орнатушы ретінде сипаттай аламыз. Ол әртүрлі институционалдық процестерге тән мәндерді біріктіруге қызмет ететін жаңа мәндерді жасайды. Оның функциясы – «бірінші ретті» тәртіп ретінде институттандырылған объективтендірулерді объективті қол жетімді және субъективті ықтимал ету. Біз осы функция арқылы легитимация (заңдастыруды) анықтағанымызбен, әрбір жеке легитимация процесін ынталандыратын нақты себептерге қарамастан, әдетте заңдастырумен айналысатындардың мақсаты қандай да бір түрде «интеграция» болатынын қосу керек.

Интеграция, демек, субъективті ықтималдық мәселесі екі деңгейге қатысты. Біріншіден, институционалдық тәртіп өзінің барлық тұтастығында әртүрлі институционалдық процестердің барлық қатысушылары үшін мағыналы болуы керек. Институционалдық тәртіпті оған қатысатын бірнеше адаммен, бірнеше рөлдерді (ұлының әкесі және әскери қолбасшысы) ойнаумен немесе бір адам кез келген уақытта қатыса алатын бірнеше ішінара институционалдық процестермен байланыстырады.

Екіншіден, институттық тәртіптің әртүрлі сатыларынан дәйекті түрде өтетін адамның бүкіл өмірі субъективті мағыналы болуы керек. Басқаша айтқанда, институттық түрде алдын-ала анықталған кезеңдерімен жеке өмірбаянға осы өмірбаянның субъективті маңыздылығын беретін мағына берілуі керек.

Институционализацияның бірінші кезеңінде легитимация міндетті емес. Заңдастыру мәселесі институттық тәртіптің объективтілігін жаңа ұрпаққа беру қажет болғанда сөзсіз туындайды.

Осы тұрғыда «Бақытсыз Жамал» романына шолу жасап, романнан Бергер мен Лукманның еңбегіне мысал табуға тырысайық.

Міржақып Дулатов романның басында ауыл көрінісін суреттейді. Шағын көріністі суреттеу арқылы өз заманының тұрмыс-жағдайын, адамдардың психологиясын дәлме-дел

береді. Ауыл адамдарының өзара әңгімелерінен, ауылнай бастаған белсенділердің іс-әрекет, мінез-құлықтарынан жазушы мол сыр ұқтырады.

Дәл осындай абыр-сабыр сәтте ауыл қазағы Сәрсенбайдың әйелі босанып, дүниеге қыз бала келгені туралы қуанышты хабар жетеді. Дүниеге келген бұл сәби романның бас кейіпкері Жамал болатын. Табиғатынан зерек жаратылған Жамал молдадан ескіше, жаңаша оқып, хат таниды. Түрлі хисса-дастандарды көп оқиды. Бірқатарын жатқа да айтатын болады. Сөйтіп елдің көзіне түсіп, қыз айттырам деушілердің назарына ілігеді.

Романда оқиға желісі – суреттелетін ауыл өмірі, әр түрлі әлеуметтік топтар өкілдері арасындағы қарым-қатынастар мен жекелеген адамдар түсінігіндегі қайшылықтар шырмауына түскен Жамал мен Ғалидың мөлдір махаббаты, өз еркіндіктеріне жету жолындағы ұмтылысы осы арнада өрбиді. Ақыр аяғында трагедиямен аяқталады.

М. Дулатов бұл оқиғаны кездейсоқ болған бірді-екілі жай ретінде қарамайды. Ғашықтар трагедиясын ол қазақ даласындағы әлеуметтік мәселе дәрежесіне көтереді. Сол арқылы қазақ қыздарының бас еркі, жастардың өз қалауымен өмір сүру қажеттігі туралы ой ұсынады.

Жазушы үшін әйелдің бас бостандығы, өзінің сүйгеніне қосылып, өмір сүруге мүмкіндік алуы ең бір түйінді мәселе болды. Ол әйелдің арынаяққа басатын ескі әдет-ғұрыпқа үзілді-кесілді қарсы шығады.

Міржақып Дулатовтың романындағы Жамал бейнесін сомдаудағы жаңалығы да өзінің осы идеясына негізделеді.

Романдағы Ғали – сол замандағы оқыған, мәдениетті жастарының жиынтық бейнесі. Сырт келбетіне ақылы сай жігіт Ғалидың әрбір іс-әрекетінен, сөйлеген, жазған хаттарынан бұл қасиет айқын аңғарылады.

Ал шығармадағы Байжан бай, оның баласы Жұман, сондай-ақ Жамалдың әкесі Сәрсенбай, үлкен шешесі Қалампыр – ескі психологияның адамдары. Оларға адамгершіліктен гөрі байлық, шен мақтанышы қымбатырақ.

Автор романда кейіпкерлердің әлеуметтенуіне әсер ететін дәстүр мен дін әлеуметтік институттарын байқай аламыз. Жергілікті мәдениет үшін маңызды деп саналатын діни рәсімдер мен нанымдарға мысал келтірейік. Оған кейіпкерлердің қиын уақытта құдайға жүгінуі және оның қалауымен барлығы болатынына сенуі:

Байжан Сәрсенбайға «құдай қосса, құда болайық»; Сәрсенбай қайраттанып:

- Құдайдың жазғанынан артық не қыламыз, екінші кісіге береміз десең, Байжан болыстармен қосылып, біздің жанымызды қоя ма?; Жамалдың шешесі:

- Жылама балам, бақытсыздығыңнан көр, құдай жазбаған, обалың бізде секілді [4].

Романда дәстүр негізінде қоғамда әртүрлі әлеуметтік рөлдер мен мәртебелердің болуы. Мысалы, бәйбіше мен тоқал рөлдері; ер мен әйел (Жамалға келген әсіресе білім негізінде); үлкенге құрмет. Сонымен қатар, салтқа бірнеше рет суреттелген жиындар мен сол жерлерде орын алған айтыстарды атап өте аламыз:

Бұл тойда отырғандар енді Жамалдың мына сөзіне жігіт не айтар екен деп тегіс тыңдап отырып, «қане, сөйле, мырза!» деген әр жерден дауыс шыға бастады. Әлгі жігіт өзінің бар жатқа үйренген үш ауыз өлеңін бітіріп алып, Жамалдың мына сөзіне муафиқ жауап қайтара алмай ұялғаннан қызарып, манағы өлең үйреткен жігіттерге жалтақ-жалтақ қарай берді. Сол уақытта Жамал көкірегін кернеп, мына өлеңді айтты:

*Ағадан сөз қайтпады қарындасқа,
Жігіттен сіздей жауап табылмас па?
Бітсе егер өлең шіркін, бойға қайнап,
Жауапқа сіздей ғазиз тартылмас та.
Болған соң үйретінді бір-екі ауыз,
Айтуға сізге, ағатай, ұнамас та.
Есек пен арғымақты мысал қылып,
Әпендім, білгеніңді бетке баспа.
Пендесі хақ жаратқан емес бірдей,*

*Хан, қара, би, төре мен кәрі-жас та.
Намысы бөріктің бір деген бар,
Білсеңіз, сізге ұят, бұл рас па?
Замандас, жақсы сөзді табиғ деген,
Құрбыға бір себеппен бітсе хаста.
«Бір сырлы, сегіз қырлы» көрінесіз,
Тағы да білгеніңді айтып таста [4].*

Тұтастай алғанда, «Бақытсыз Жамал» романы сол кездегі тарихи-әлеуметтік шындықты шынайы да көркем бейнелеуімен, авторлық идеяның айқындығымен өзінен кейінгі қазақ прозасының өркендеуіне дәстүрлі жол көрсетті, үлгі болды.

Романдағы Ғали мен Жамалдың махаббатын П.Бергер мен Т.Лукманның еңбегіне мысал ретінде келтіруге болады. Бұны институционализацияның шекараларына мысал ретінде көрсетуге болады. Ғалидың Жамалға жолдаған хатынан кейін:

*«Жамал бұл хатты үш-төрт мәрте оқып шығып, бір қызып, бір суып Жұманға барса
ғұмырыңша қайғы-қасіретте өтетінін ойлап, Ғалимен қашса не түрлі ұят машақаттар
болып, ақыры нешік болатынына көзі жетпей, аз дағдарып көзінен моншақ-моншақ
жастарды төгіп алды. Біраздан соң тағы да қайраттанып:*

*«Тәуекел, алла басқа салған соң, не де болса көтердім, Ғалимен ғұмырымша қол
ұстасып жүрсем де арманым болмас», – деп ойлады» [4].*

Қазіргі кезде біз үшін қызды зорлықпен тұрмысқа шығару, оны мәжбүрлеу әлеуметтік нормаға сай келмейді. Бірақ, сол заманда бұл іс-әрекет әлеуметтік нормаға сай болды. Сол заман үшін Ғали мен Жамалдың бірге қашып кеткені институционализацияның шекараларынан шығу ретінде саналды. Яғни, легитимацияланған әлеуметтік нормалар мен ережелерге сай келмеді.

Қорытынды. Қорытындылай келе П.Бергер мен Т.Лукманның пікірінше, динамикалық әлеуметтік шындықты құрудың негізі күнделікті дүниені білу болып табылады. Қоғамды адам өніміне айналдыратын, қоғам объективті шындық ретінде өседі, және адам қоғамның өнімі ретінде қалыптасады, оның қайнар көзі ретінде қарастырады, олар бұл принципті маңызды деп есептейді. Ал, біздің ойымызша, қоғам – өмірдің сан алуан салаларын зерттеп оның қайнар көзін есте сақтау және білім әлеуметтануы саласындағы кез келген теориялық конструкциялардың іргелі қағидаларының бірі ретінде күнделікті өмір туралы білімге сүйену қажеттігін білдіреді.

Әлеуметтік конструктивизм әрқашанда өзгереді. Адамдардың құрған шындығына деген көзқарастың өзгеруінің себебінен әлеуметтік институттар жаңарып отырады. Әлеуметтік конструктивизмді зерттеудің бірден-бір себебі, қоғамның қазіргі құндылықтары, нормалары, олардың қазіргі қолданыстағы дәстүрлерін білу арқылы олардың өзгерісін бақылап, қоғамның өзгерісінің динамикасын көре аламыз.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. А.В.Кабанов. Социальный конструктивизм: сущность, истоки, версии конструктивистского подхода к знанию, 2021
2. П.Бергер, Т.Лукман. Социальное конструирование реальности. трактат по социологии знания. — М.: «Медиум», 1995.
3. Латышева Ж.В. Анализ оснований повседневного знания в теории социального конструирования реальности П. Бергера и Т. Лукмана.
4. Міржақып Дулатов. «Бақытсыз Жамал» романы. 1910

**«ИССЛЕДОВАНИЯ МОБИЛЬНОСТИ СТУДЕНТОВ КАНДАСОВ В СИСТЕМЕ
ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ»**

Жакенова Дамира Нурлановна, Исабаева Шынар Суиндиговна

zhakenovadami@icloud.com

Евразийский национальный университет им.Л.Н.Гумилева, факультет социальных наук
г.Астана, Казахстан

Кандасы – этнические казахи-репатрианты, переселяющиеся в Казахстан из соседних стран (Узбекистан, Китай, Туркмения, Россия, Киргизия), а также ряда других стран Азии (Монголия, Иран, Афганистан, Пакистан и др.). Одной из актуальных проблем современного общества является сохранение и возвращение этнических наций на историческую родину. [1].

С обретением независимости Казахстана по сегодняшний день прибыло около 1 млн этнических казахов в основном из Узбекистана, Китая, Монголии, России и т.д [2]. Основные причины переезда - желание вернуться на историческую родину, воссоединение с семьей, родственниками и желание переехать в страну с более высоким уровнем жизни, продолжение рода в национальной культурной среде, содействие в процветании в этой среде, а также получение образования[2].

На сегодняшний день возвращение на историческую родину всячески непосредственно поддерживается государством для этнических казахов. В настоящее время многие возвращающиеся на историческую родину, пополняют маргинальные слои современного казахстанского общества, тем самым оказывается помощь в различных социальных институтах.

Согласно казахстанскому закону Республики Казахстан «О миграции населения», переселенцы - кандасы пользуются определёнными льготами. К основным из них можно отнести: оказания помощи в трудоустройстве; повышении квалификации и в освоении новой профессии; создание условий для изучения государственных языков; освобождение от службы в рядах Вооружённых Сил в порядке, установленном законодательством Республики Казахстан; предоставление нуждающимся мест в школах, дошкольных организациях, а также учреждениях социальной защиты; выплата пенсий и пособий; выделение квоты для поступления в организации среднего профессионального и высшего профессионального образования и др.[3].

По данным Министерства труда и социальной защиты Республики Казахстан, по состоянию на декабрь 2021 года на историческую родину вернулись и получили статус кандасов 17 358 человек. Итого с 1991 года в страну вернулись 1 млн 87,7 тысяч этнических казахов[4]. Из них «более половины кандасов (76,2%), прибывших в нашу страну с начала 2021 года, являются выходцами из Узбекистана, 9,7% – из КНР, 6% – из Туркменистана, 2,5% – из Монголии и 5,7% – из других стран» [4]. По состоянию на 1 апреля 2023 года на историческую родину вернулись и получили статус кандаса 4 575 этнических казахов[5].

Касательно, института образования для репатриантов создаются условия для получения образования, а в дальнейшем предоставление возможности трудоустройства. Абитуриенты являющиеся этническими казахами репатриантами, имеют шанс участвовать в конкурсах в получении государственного гранта. У кандасов после поступления в казахстанские высшие учебные заведения возникают проблемы с адаптацией. Данная проблема поднимается в последнее время в разных областях науки – психологии, педагогике, социологии, политологии, философии и т.д. По статистике ежегодно 4% грантов выделяется для лиц казахской национальности, не являющихся гражданами Республики Казахстан[6].

Во время процесса адаптации многим кандасам обучающиеся в высшем учебном заведении на начальном этапе учебного процесса к выстраиванию студенческой жизни требовалось длительного привыкания к системе обучения и условиям жизни в новой

стране. У кандасов происходит процесс этнической идентификации, которая связана с поиском отличий языка, культуры, поведения и традиций. Так как, у многих граждан кандасов прибывших из других стран, существуют некоторые несхожести с местным коренным населением, т.к. они перенимают культуру страны, в которой живут. Порой появляется «культурный шок» от различия между «воображаемой» землей предков и современными реалиями казахстанского общества. Есть граждане, в силу исторических фактов, подвергают осуждению кандасов, чаще всего называют их предателями родины. Данный момент также необходимо учитывать при организации учебно-воспитательного процесса в вузах.

Помимо перечисленных проблем, которые могут возникнуть в результате адаптационного процесса «кандаса», существуют коммуникационные проблемы. Чаще они владеют диалектным казахским языком, который присущ тому региону, из которого они прибыли. Казахам, прибывшим из-за рубежа сложен переход от письменности, например, китайской к кириллице, и этот процесс проходит достаточно медленно. Они привыкли писать буквы, получать знания, отвечать на вопросы по-другому.

Многие не используют в своей речи языка межнационального общения – русского языка и на основании этого возникают недопонимание. На первом курсе упрощенно-преподавательского состава будет стоять задача – обучить студентов иммигрантов речевым единицам определенного языка для успешной коммуникации, а с достижением успеха в коммуникации, адаптационный процесс пройдет успешно.

Казахстан взял курс на политику трехязычия, которая является национальной моделью образования [7]. Развития образования в Республике Казахстан, следует данный аспект, которое должно перерасти в полиязычие, евразийский поликультурализм и коммуникативный характер. Язык – это ключевое явление культуры, а знания многих языков свидетельствует о том, что человек обладает знаниями в области культуры языков, которыми владеет, тем самым расширяя свой кругозор. Знание любого другого иностранного языка является источником получения мировых знаний. Отсюда следует, что казахи-репатрианты должны овладеть грамотной казахской речью с использованием государственной письменности, а также должны усердно заниматься над овладением русского и английского языков. Когда налаживается контакт коммуникации, налаживается и контакт с внешним миром и окружающими людьми. Знания языков – это некая сила, способствующая успешному процессу адаптации и интеграции.

В целом, по тематике исследования мобильности студентов кандасов в системе высшего образования нет открытых проведенных социологических исследований, в частности касательно вопроса получения высшего образования в Казахстане и выявления их будущих перспектив в плане трудоустройства в этой стране или возвращение. По проблеме недостаточное количество научных работ по Казахстану. В большинстве случаев имеет место работы по языковой адаптации. Так, в работе С.А. Нургалиевой рассмотрены теоретические основы адаптации, структура и содержание основных компонентов успешности адаптационного процесса кандасов к обучению [8]. В научных работах Ш.К. Жаркынбековой, М.Б. Нуртазиной, А.А. Тынышбаевой рассмотрены проблемы по социокультурной адаптации кандасов, по обучению их профессиональному обучению на русском языке [9]. В исследовании О. Б. Алтынбековой анализируются вопросы языковой ситуации в Казахстане и влияние кандасов на процесс [10].

Социальное поведение кандасов характеризуется ориентацией на различные нормы и ценности. По мнению исследователя Г.С. Абдирайымова, в системе сознательной деятельности человека, ценности являются обобщенными целями и средствами их достижения, выполняют нормативную функцию, обеспечивают интеграцию общества, помогают индивидам осуществлять социально одобряемый выбор своего поведения в жизненно значимых ситуациях [10]. Мотивация очень важный аспект успешной адаптации кандасов. В процессе обеспечения адаптации кандасов в обществе наблюдаются некоторые сдерживающие факторы, среди которых хочется выделить систему образования.

Важнейшей проблемой адаптационного образования является сохранение своей этнокультуры через систему образования, т. к. образование – один из наиболее очевидных показателей уровня культуры людей. Конечно, не только оно расширяет диапазоны культурных представлений и способствует преодолению предубеждений. Социокультурная адаптация – сложный процесс. Его сложность объясняется тем, что этническая культура является опытом выживания этноса. Эти и другие проблемы актуальны для многих регионов и представляют собой новую область педагогических исследований. В связи с этим возникает необходимость введения новой модели взаимодействия участников образовательного процесса, которая будет действовать в период адаптации студентов кандасов обучающиеся в высших учебных заведениях [10].

Высшие учебные заведения, в отличие от семьи, выступает средством формирования идентичности у и несет ответственность у студентов не только за полученные знания, но и за воспитание патриотизма, формирование представления о Родине, о родной культуре, а также о формах поведения, необходимых для успешного функционирования человека в обществе; активной гражданской позиции, осознание нравственного смысла, свободы в неразрывной связи с гражданской ответственностью. Это выдвигает необходимость научного осмысления вопроса становления этнической идентичности в процессе обучения.

Таким образом, в нашей стране отдельное внимание уделяется так называемым «кандасам». В научной сфере по данной проблеме недостаточное количество научных работ отечественных исследователей. В обществе возникла потребность проведения социологических исследований данной проблемы, в результате которого мы могли использовать данные для улучшения работы адаптации и интеграции, определение социальной мобильности и будущих перспектив кандасов. Процесс успешной интеграции и адаптации в казахстанское общество зависит, несомненно, от множества факторов, среди которых следует назвать проводимую в Республике Казахстан политику репатриации. Успешная адаптация студентов-репатриантов на начальном курсе гарантирует активную, творческую студенческую жизнь, когда студент легко сможет переключаться с одной активной деятельности на другую. Как говорится, социальная среда в университете играют большую роль в преодолении трудностей адаптационного периода студентов.

Список использованных источников

1. Закон Республики Казахстан «О миграции населения» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=1008461
2. Социальная дифференциация репатриантов. https://iaer.kz/ru/item/183-social_naa-differenciacia-repatriantov
3. Закон Республики Казахстан «О миграции населения» от 22 июля 2011 года № 477-IV. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1100000477>
4. https://www.inform.kz/ru/bolee-17-tysyach-etnicheskih-kazahov-poluchili-status-kandasa-po-itogam-proshlogo-goda_a3886181
5. <https://ortcom.kz/ru/amp/novosti/1681098076>
6. <https://kapital.kz/gosudarstvo/107203/startuyet-priyem-dokumentov-na-polucheniye-obrazovatel-nykh-grantov.html>
7. Сайт информационного портала «GOV.KZ» [Электронный ресурс]. <https://www.gov.kz/memleket/entities/aqmola-edu/press/news/details/144657?lang=ru>

8. Завалко Н.А., Нургалиева С.А., Бокаев Б.Н. Педагогическое сопровождение адаптации оралманов в образовательном пространстве Казахстана: Монография. Алматы, «Кітап» 2010.-160с.
9. Алтынбекова О.Б. Влияние репатриации оралманов на языковую ситуацию в Казахстане // Материалы III Международной научно-практической конференции «Языковая политика и социально-правовые аспекты адаптации мигрантов: проблемы, реализация, перспектива» - Тюмень (Россия), 2010.С. 10-14.
10. Актуальные проблемы адаптации и интеграции репатриантов // Материалы международной научно-практической конференции. Астана 2017.С.6-7.

УДК 364 044

ОТБАСЫМЕН ӘЛЕУМЕТТІК ЖҰМЫСТАҒЫ КІТАПТЕРАПИЯ ТЕХНОЛОГИЯСЫ

Илесбекова Ж.Ә., Досмурзаева Д.О.

zhansaya_ilesbek@mail.ru, dosmurzayeva.do@gmail.com

Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ Әлеуметтік ғылымдар факультеті, «Әлеуметтік жұмыс»
мамандығының 4 курс студенті, Астана, Қазақстан
Ғылыми жетекші: Д.О.Досмурзаева

Отбасымен әлеуметтік жұмыстағы кітаптерапия технологиясы-кітаптардың көмегімен отбасы мүшелерінің әлеуметтік мәселелерін шешуде терапия ретінде қолданылады. Кітаптар мен әдеби шығармалар адамның мәселені қабылдауына, және осыған байланысты қиын өмірлік жағдайдан шығуға көмектеседі. Платоннан бастап, кітап қиын өмірлік жағдайға көмектесудің керемет құралы деп саналды. Отбасы мүшелері әдеби шығармаларды оқу арқылы өздерін кейіпкерлер негізінде тануға және олардың мәселелік тәжірибесімен сәйкестендіруге, мүмкіндік алады. Отбасы әрқашан әлеуметтік жұмыс тәжірибесінің үлгілері үшін негізгі компонент болды. Ғалымдардың теорияларын оқу мен зерттеу нәтижесінде отбасы мүшелерінің қиын өмірлік жағдайларын талдауға әдебиеттер ұсыну арқылы мәселелерден шығу жолдарын қарастырамыз.

Кітаптерапия термині (грек тілінен аударғанда «библио» - кітап, «терапия» - емдеу) кітаппен емдеу немесе кітаппен емдеуді білдіреді. Бұл сөз ғылыми тұжырымдама ретінде алғаш рет 1916 жылы АҚШ-та ауруханалық кітапханалар қауымдастығында ұсынылды. Аджаяның, Кларк, Линч және Дебардың пікірінше, кітаптарды психикалық ауруға шалдыққан адамдарды емдеуде қолдану біздің эрамызға дейінгі 300 жылдан басталады [1]. XIX ғасырда шетелде жүйелі даму басталды және библиотерапия бойынша зерттеулер жүргізілді. Библиотерапияның ғылым ретінде дамуына Зигмунд Фрейдтің, В.М.Бехтерев, психотерапевт К.И.Платоновтың жүргізген зерттеулері әсер етті. Библиотерапияның дамуына әр түрлі елдердің ғалымдары елеулі үлес қосты [2].

Библиотерапия саласындағы зерттеулер адамдарға әдебиеттің құндылығы және оның күнделікті өмірі мен күнделікті тәжірибесіне қалай әсер ететіні туралы білім берудің пайдасын тигізеді. Әлеуметтік жұмыстағы кітаптерапия технологиясының теориясын зерттеу, бұл терапияның отбасы мүшелерінің қиын өмірлік жағдайдан шығуына көмектесуде әлеуметтік жұмыстағы терапиялардың жаңа перспективаларының дамуына үлесін қосады. Авторлардың еңбектерінде кітаптерапия теориясы әлеуметтік ғылымдар салалары негізінде баяндалған тұжырымдар, отбасы мүшелерімен әлеуметтік жұмыс үшін құнды деректер болып табылады. Технологияның теориялық аспектілері қазіргі уақыттағы ерекше баласы бар ата-аналардың, әлеуметтік мәселесін қолға алу мен оларға көрсетілетін қызметтер аясында кітаптерапия технологиясының маңыздылығын айқындай алады.

Әлеуметтік жұмыстағы кітаптерапия технологиясы, отбасы мүшелерінің әлеуметтік және психологиялық қиын өмірлік жағдайларын шешудің үздік тәжірибелерінде маңызды

рөлге ие. Қиын өмірлік жағдайдағы адамдар мәселелік жағдайдан шығуда, әлеуметтік қызметкерлер клиенттерге осы мақсатқа жету жолдарын анықтауға көмектесуде кітаптерапияның мүмкіндіктерін ұсына алады. Әлеуметтік қызметкерлер, кітаптерапия технологиясының әдістері қолданылуында, осы технологияны ұйымдастыруда маңызды рөл атқарды.

Кітаптерапия технологиясы - қазіргі уақытта әлеуметтік топтармен жұмыс істеудің, ұтымды нәтижелерге жетудегі, әлеуметтік тәуекелдердің алдын алуда, әлеуметтік жұмыстың жаңа технологиясы ретінде қолға алынған. Бұл технология зерттеуді, ұйымдастыруды талап етеді. Отбасы әрқашан әлеуметтік жұмыс тәжірибесінің үлгілері үшін негізгі компонент болды. Ерекше баласы бар ата-аналардың мәселені қабылдауы мен психологиялық-эмоционалды саулығына оң әсер беруі үшін кітаптерапия технологиясын қолдану тиімді болады. Жаңа технология ретінде әлеуметтік жұмыскерлер мен ата-аналар өз тәжірибелерінде әдебиеттердегі мәселелік жағдайларды оқу және салыстыру талдай отырып, әлеуметтік мәселеге көзқарасы мен шығу жолдарын ұсына аламыз. Әлеуметтік жұмыстағы кітаптерапия технологиясының қолданылу мақсаттарын атап өтуге болады.

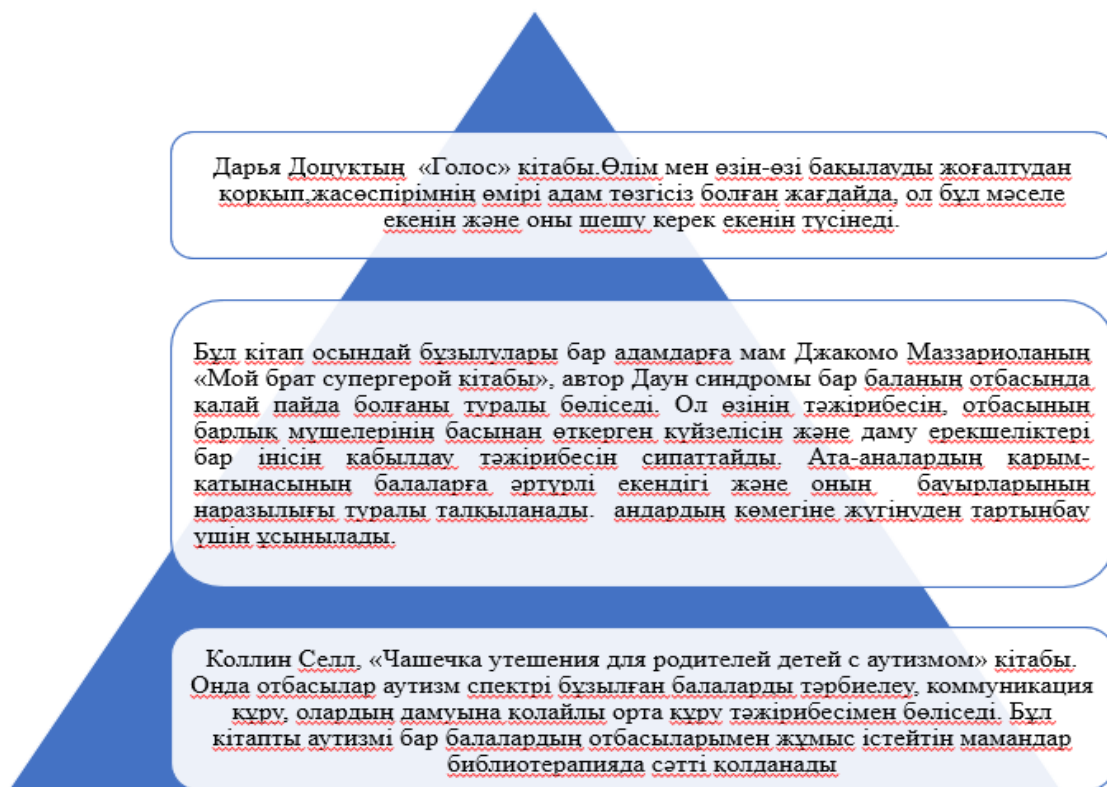
1 Сурет. Әлеуметтік жұмыстағы кітаптерапия технологиясының қолданылу мақсаттары

Әдеби шығарманы оқи отырып, адам ұқсас проблемасы бар кейіпкерді анықтай алады және осылайша өзінің мотивтерін, ойларын, сезімдерін түсінуді тереңдете алады. Кітапта сипатталған қақтығыстар және кейіпкердің эмоционалды реакциясы мәселенің мәнін анықтауға көмектеседі. Кітап терапиясы қорқыныш, кінә немесе ұят салдарынан басқаша талқыланбайтын мәселе туралы пікірталасты ынталандырады. Оқу сонымен қатар адамдарға кездескен мәселеге қатысты өз сезімдерін білдіруге көмектесетін құрал ретінде қолданылады. Кітап терапиясы қоғамның тәуекел тобындағы немесе өмірлік қиын жағдайға тап болған адамдарға деген көзқарасының өзгеруіне оң әсер етуі мүмкін. Соңында, егер олар кітапта басты кейіпкердің осындай қиындықтарды жеңуінің сәтті мысалдарын тапқан жағдайда, кітаптерапиясы адамдарға проблемаға қарсы тұруға көмектесудің пайдалы құралы болады [3].

Отбасы мүшелерінің мәселелерді қабылдауында түсінуінде әлеуметтік жұмыста көптеген технология түрлері қолданылады. Кітаптерапия технологиясы ерекше баласы бар отбасылар үшін жаңа технология ретінде танылып келе жатыр. Ата-аналардың ерекше балаларын қабылдауында, олармен жұмыс істеуде кітаптерапия технологиясының ерекше аспектілері орындалады. Ментальды көмекке мұқтаж бала тәрбиесіндегі ата-аналар әлеуметтік мәселенің алдын алу мен одан шығу мүмкіндіктері негізінде, әдебиеттер мазмұнымен танысып, кейіпкерлердің өмірлік жағдайларын оқу және салыстыру, талдау арқылы отбасы мүшелерінің әлеуметтік мәселелерін жеңілдетудің ерекше тиімді жақтарын ұғына алады. Кітаптерапия технологиясының қолданылу мүмкіндіктері, ерекше баласы бар отбасыларға психологиялық тұрақтылық, эмоционалды жағымды әсер бере отырып, отбасы мүшелеріне тән әлеуметтік қиын өмірлік мәселелердің оң нәтиже табуында үздік тәжірибеге ие болу мүмкіндігі бар.

Отбасылық кітапхана аясында негізгі терапевтік мақсаттарға қол жеткізу ата - ана мен баланың өзара әрекеттесуінің ерекшеліктеріне, тәрбие процесіндегі ережелер мен шектеулердің рөліне, ересек балаға деген құрметтің маңыздылығына, оның өз тәжірибесін алу құқығына байланысты тақырыптарды топтық талқылау арқылы жүзеге асырылады. Бұл тақырыптарға жүгіну «Велд» Р.Бредбери, М.Горькийдің «Нунча» және т.б. сияқты шығармаларды қолдану арқылы жүзеге асырылады.

Отбасылармен кітаптерапиялық әлеуметтік жұмыс - бұл бала және -ата-ана қарым - қатынасы шеңберіндегі эмоционалды тәжірибенің егжей-тегжейлі дамуына, проблемалық жағдайлардағы мінез-құлық стратегияларының дұрыс қалыптасуына ықпал етеді. Қиын өмірлік жағдайдағы адамдарға арналған кітаптар адам басынан өткен өмірлік жағдайға сәйкес болуы керек. Кітап адамның эмоционалды жағдайын реттеу немесе оның белсенділігін ынталандыру немесе жағдайды басқа көзқараспен қарауға көмектесу үшін қолданылуы мүмкін. Мәтіндер жағдайды болдырмауға, психикаға төзбейтін қорқыныштармен күресуге көмектесуі керек. Ол үшін қара әзіл, қорқынышты әңгімелер және т. б. қолданылады. Мысалы, 2002 жылғы 11 қыркүйегінен кейін интернетте қара әзілге толы сайт пайда болды. Ұсынылған кітаптың күрделілік дәрежесі отбасы мүшелерінің даму деңгейіне сәйкес келуі керек. Библиотерапияның жеке нұсқасында келесі технология қолданылады. Әлеуметтік қызметкер әртүрлі қиын өмірлік жағдайларда оқуға арналған кітаптардың арнайы тізімін жасайды [4].

2 Сурет. Әлеуметтік жұмыстағы кітаптерапия технологиясының қолданылу мысалдары [5]

Кітаптерапияның терапевтік әсері оқу жағымсыз эмоцияларды оң эмоциялармен алмастырған кезде пайда болады. Библиотерапияны қолданатын адам оқылып, сол немесе басқа кітап туралы білуі керек. Әдебиеттерді ұсынған кезде науқастың физикалық және психикалық жағдайын да ескеру қажет. Барлық шығармалар, жанрлар мен авторлар библиотерапияға жарамайды. Мысалы, Қараңғы, депрессиялық, қайғылы мәтіндерді библиотерапияда қолдану қажет емес. Әр нақты оқырманның қабылдау ерекшеліктеріне сүйене отырып, жеке әдебиеттер тізімін жасау ұсынылады. Таңдаудың негізгі қағидасы-кітаптың кейіпкері өзінің бақытсыздығын немесе ауруын бөгде адамның көмегінсіз ж еңуге, туындаған қиындықтарды жеңуге міндетті [6].

Ғылыми әдебиеттердегі есептер кітаптерапияның белгілі бір артықшылықтарын көрсетеді, мүмкін басқа психологиялық емдеу әдістерінен жоғары емес, бірақ емдеудің артықшылықтарының бірі және оның кеңінен қол жетімді болуы мүмкін болғандықтан, библиотерапия COVID-тен зардап шеккендердің психикалық денсаулығы мен әлеуметтік мәселелермен күресуде қамқорлық жасауға көмектесетін мемлекеттік саясатты әзірлеу кезінде ескерілуі мүмкін. Пандемия-19, сондай-ақ дәрігерлер, медбикелер және басқа денсаулық сақтау мамандары COVID-19 пандемиясы кезінде медициналық қызметтердің шамадан тыс қанықтылығымен күресу үшін. Мазасыздық, депрессия және эмоциональды күйіп қалу сияқты аурулардың алдын алу үшін анықталуы және жүйелі түрде бағалануы қажет емдеу технологиялары туралы әлі де көптеген мәліметтер бар. Дегенмен, библиотерапияның ең көп таралған құралдарын қазіргі уақытта кітаптар мен осындай емдеу әдістерін енгізу механизмдері туралы ойлану керек. Бұл тұрғыда электронды кітаптар мен материалдар іске асырудың ең жақсы нұсқасы болар еді [7].

Отбасымен әлеуметтік жұмыстағы кітаптерапия технологиясын ұйымдастыруда, бірнеше әлеуметтік мәселеліктерді бегілеуге болады. Олар: белгілі бір мерзімде жазасын өтеп жатқан сотталушылар, қайта оңалтуды талап ететін тұлғалар, экология мен пандемиядан зардап шегушілер, мүмкіндігі шектеулі немесе ерекше баласы бар ата-аналар,

жасөспірімдер мен ересектердеқарттарда болатын элеуметтік және психологиялық қиындықтар болуы мүмкін. Элеуметтік жұмыста кітаптерапия технологиясын ЖИТС-нен кейінгі отбасы мүшелерінің қоғамда стигмалауға ұшырауы, өз-өзін жоғалту, қорқыныш сияқты эмоциональды жағдайын қолға алуда, сонымен қатар жаңа мекенге келген мигранттар мен босқындардың бейімделуіндегі мәселелік жағдайларында кітаптерапия технологиясының әдістемелерін мақсатты түрде қолдану маңызды.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. Ajayi, N. A. Bibliotherapy in Health Care Delivery in Nigeria. Journal of Physical Education and Research, 3, (1997). 442-446 стр.
2. О.В.Глазунова – Библиотерапия: история, методика, практика. 2011. 1,2 беттер
3. Р.Оразова, «Руководство по книготерапии для модераторов групп самопомощи родителей детей с особенностями развития», 2021. 4 стр.
4. Дрешер Ю.Н. Проблемы потребностей, мотиваций и ценностных ориентаций личности в библиотерапии. 2007.
5. Как решить психологические проблемы через чтение книг — интервью Kazinform. 2021. <https://www.inform.kz/socialwork/3857137>
6. Санинский В.И., Возможности библиотерапии в диагностической и коррекционной работе. 2014. <https://moluch.ru/conf/ped/archive/104/5821/>
7. Frontiers in Public Health, Response to the COVID-19 Pandemic: Comparison of Strategies in Six Countries. 2021. <https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fpubh.2021.708496/full>

УДК 316.334.23

РОЛЬ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО КАПИТАЛА В СЕМЕЙНОМ БИЗНЕСЕ

Исабаева Шынар Суиндиқовна

chinara_isabaeva@mail.ru

Старший преподаватель кафедры социологии
Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева
Астана, Казахстан

Семейный бизнес как вид коммерческой деятельности является совершенно уникальным в динамике взаимодействий двух больших систем измерения между семьей и бизнесом. Отношения между системами определяет функции бизнес положения, который направлен на поддержание, воспроизводства, планирование и реализации стратегии. Данный вид бизнеса широко распространен в мировой экономике, более 60% всех фирм в большинстве стран классифицируется как семейные [1; с.29].

По всему миру семейные фирмы имеют перспективу «доминирования в экономической среде» [2; с.20]. В нем определены преимущества в построении отношения с клиентами и более широкими кругами заинтересованных лиц, обладающими характеристиками, связанные владением, с их управлением и контролированием семейной собственностью.

Сегодня на практике мы наблюдаем по данной проблеме в большинстве странах исследовательское поле набирает обороты, связанные проведением научных исследований, выпуском монографии, журналов, научных работ. Заинтересованность исследования семейного бизнеса принимают участие экономисты, социологи, политологи и психологи и другие. Среди зарубежных исследователей по вопросу развития семейного бизнеса отражены в работах: М. Вебера, Э. Дюркгейма, К. Маркса, Т. Парсонса, Р. Свэрберга, Г. Беккера, Д. Старка, Х. Уайта, Д.Круза, К. Суареса, Д. Крисмана, П. Шарма, М. Каригана,

Дж. Бакли, М. Банно, Т. Виссера, Л. Ширса, Л. Джинхи, Р. Куруппурга, А. Грегара, Х. Пиндадо и многие другие.

Так, исследователь Дж. Такер в рассмотрении проблемы стратегического мышления в семейном бизнесе применил качественный метод – интервью с 20-тью семейными фирмами использовал типологию семейного бизнеса Флитчерса [3; с.71]. В результате его исследования турбулентность, глобальная бизнес-среда, прерывистость потенциально разрушает эффективность существующих бизнес-моделей, где стратегическое мышление ориентируется на изменение внешней среды и способствует реалистичной оценке принятия решений.

В целом, если говорить о тенденции семейного бизнеса в нашей стране, немаловажным является влияние внешних и внутренних факторов. Но, к сожалению, в стране отсутствуют конкретные законодательные нормативные акты, касательно проблемы семейного бизнеса как вида предпринимательства и официальных статистических данных о количестве семейных предприятий. В научном направлении в нашей стране в рамках социологии не проводились открытые, крупномасштабные исследования по семейному предпринимательству.

По мнению казахстанского исследователя по проблемам семейного бизнеса Джулаевой А.М. «В Казахстане семейный бизнес является естественной формой выражения и сохранения культуры семьи, традиций. Из всех отраслей экономики сельское хозяйство более всего имеет традиционный характер, зависит от традиционной приверженности людей к жизни на селе и является естественной средой для развития семейного бизнеса» [4; с.22]. В большинстве случаев имеет место рассмотрение семейного бизнеса как отдельных домохозяйств, где критерием развития бизнеса является человеческий капитал граждан.

Информация по исследованию проблем домохозяйств с учетом социально-экономического уровня городского и сельского населения в казахстанской социологической науке следует отметить: А.Т. Забирову., Н. Шеденову, А. Беймишеву, Д. Кулейменову и других.

В целом на механизм воспроизводства человеческого капитала домохозяйств имеющий семейный бизнес влияют непосредственно трансформация социальной структуры, экономическая система и ряд других факторов способствующих развитию капитала.

К примеру, история формирования и развития теории человеческого капитала связана с именем одного из основоположников экономической науки А.Смита. Для автора ценным является его положение о том, что составной частью основного капитала это «приобретённые полезные способности всех жителей или членов общества» [5; с.60]. По его мнению, капитал состоит не только из средств труда, но и из полезных способностей всех жителей или членов общества. Он полагал, что «человека, получившего образование путем упорного труда, можно уподобить дорогостоящим машинам» [5; с.43].

Итак, по А. Смиту основной капитал состоит не только из средств труда, но и из полезных способностей всех жителей или членов общества. Мотивом человеческого труда является экономический интерес, стремление к максимальной экономической выгоде, естественное желание человека улучшить свое благосостояние.

Вопросы о производительных способностях людей можно встретить в теориях В. Питти, В. Шульца, Г.Беккера и других. По мнению авторов метода оценки и распределения уровня домашнего капитала К.Дагума и Д.Д.Слотье: «именно В. Петти впервые ввел понятие человеческого капитала» [6; с.43]. В. Петти в своем научном труде «Экономические и статистические работы», подробно останавливаясь о расходах на образование отметил: «...следующей статьёй являются расходы на школы и университеты, в особенности, поскольку они учат больше чем чтению, письму и арифметике; последние приносят особую пользу каждому человеку, являясь опорой и заменой памяти и рассудка, причем счет выполняет эту роль для рассудка, а письмо и чтение – для памяти» [6; с.15].

Отсюда, можно сказать следующее, что воспроизводство человеческого капитала - процесс, сформированный в результате инвестиций и накопленный человеком определенный запас знаний, умений и способностей полученный путем образования, который используется в разных сферах общественного воспроизводства, содействует росту производительности труда, эффективности производства и в получениях дохода.

Кроме того, в изучении теории человеческого капитала внесли американские экономисты, лауреаты Нобелевской премии Т. Шульц, Г. Беккер. В. Шульц утверждал, что человеческий капитал состоит из навыков, знания и подобных атрибутов, которые влияют на конкретные человеческие способности и на продуктивность работы, которая служит источником будущих заработков или будущих удовлетворений. По мнению исследователя, человеческие ресурсы сходны, с одной стороны, природным ресурсам, а с другой - вещественному капиталу. После рождения человека он, как и природные ресурсы, не приносит результатов. Но, при соответствующей «обработке» человек благодаря трудовому фактору постепенно приобретает качества капитала. В. Шульц отмечал, что с учетом вклада труда в выпуск продукции производственные возможности человека выше всех других форм богатства. Таким образом, ученый рассматривал роль исследований в производстве новой информации, которая имеет экономическую ценность, и он выделял два основных компонента человеческого капитала, полученные в результате поиска: во-первых, новые навыки или человеческие возможности экономической ценности. Во-вторых, новые материалы или новые входы, процессы и конечные продукты экономического значения [6;с.14].

Более подробно о развитии человеческого капитала и распределения времени с учетом аналитического подхода был представлен в теории человеческого капитала Г. Беккера. Он осуществил расчет экономической эффективности образования. Доход от высшего образования определяется им как разность в пожизненных заработках между теми, кто закончил колледж, и теми, кто не пошел дальше средней школы. Издержками на обучение главным элементом были признаны «утраченные заработки», то есть заработки, недополученные студентами за годы обучения. Рентабельность вложений в человека определяется сопоставлением выгод и издержек на образование. Г. Беккер различал общие и специальные инвестиции в человеке. В процессе общей подготовки работник приобретает знания и навыки, которые повышают производительность ее получателя независимо от фирмы, на которой он работает и самостоятельно за это оплачивает. Специальная подготовка дает работнику знания и навыки, которые повышают будущую производительность ее получателя только в фирме, его обучающей[7; с.56-64].

В итоге общий человеческий капитал, как правило, вырабатывают особенные «фирмы» (образовательные институты), а специальный - формируется непосредственно на рабочих местах.

Среди научных исследований в казахстанском обществе по вопросу человеческого капитала в бизнесе можно отнести несколько проектов, среди них исследование, проведенное национальной палатой предпринимателей Республики Казахстан «Атамекен». Так, в 2018 году Палата предпринимателей провела социологическое исследования методом скрининга в районах Актюбинской области для определения потенциальных бизнес ниш, потребностей бизнеса и домохозяйств, а также проведение аналитических работ на основании опросных данных домохозяйств Каргалинского района» [8;с.2]. Была разработана анкета для предпринимателей и определения потребностей, предпринимательского потенциала домохозяйств.

Исследование проводилось на основе анализа опросных данных. Анкета домохозяйств была составлена из 10 блоков[8].В анализе составлении вопросов упор делался на человеческий капитал, в частности наличие навыков, образования и способностей предпринимателей.

Согласно результатам опроса домохозяйств Каргалинского района, было опрошено – 434 домохозяйств, в которых проживает 1528 человек, проживающих в двадцати населенных

пунктов. Из них по национальному составу - 65 % казахов, русских - 24%, украинец - 7%, немцев - 2%, татарин - 1% и других нации -1%. Средний возраст респондентов 46 лет - 53% и 45 лет - 47%. По уровню образования жителей Каргалинского района составило - 27,8% начальное профессиональное; 26,3 % общее среднее образование; 11,2% не достигнут никакого уровня образования; 9,0 % высшее; 7,8 основное среднее; 7,1% начальное; 5,2% дошкольное; 3,3 начальное профессиональное; 2,1- незаконченное высшее; 0,1% - не имеют начального образования[8; с.88].

По этим данным мы видим, что потенциал у домохозяйств к предпринимательству имеет место, в расширение крестьянского хозяйства, работа на собственном земельном участке открыть под бизнес площадку, а также половина опрошенных респондентов имеет транспорт, дает возможность мобильности передвижения респондентов в совершении сделок покупки и реализации товаров и выполнения услуг.

Таким образом, функция реализации механизма воспроизводства человеческого капитала домохозяйств является основополагающей в предпринимательской деятельности. Результатом которого выступает возникновения - семейного предпринимательства. Для деятельности семейном предпринимательства домохозяйств необходимо учитывать:

- наличие у членов домохозяйств человеческого капитала, выраженный в совокупности навыков, знаний и умений, использующийся для удовлетворений интересов;

- создании оптимальных условий финансово-кредитной поддержки для домохозяйств в реализации бизнес-идей через государственные программы, реализующие специализированными институтами.

- в условиях кризиса большинство домохозяйств с предпринимательскими намерениями готовы к сотрудничеству с другими домохозяйствами выраженные принципами взаимопомощи и взаимобмена основанных на традициях и нормах морали, формируют сетевые отношения, которые будут способствовать производству товаров и услуг;

- в большинстве случаев домохозяйства семейного типа предпринимательства характеризуются стабильностью, гибкостью, устойчивостью и жизнеспособностью;

- человеческий капитал главный ресурс в развитии рыночной экономики любого государства.

Список использованных источников

1. Deniz D.M., Suarez K.C. Corporate social responsibility and family business in Spain. Journal of Business Ethics (2005) V. 56, Issue 1, pp. 27–412.
2. Chua J.H., Chrisman J.J. & Sharma P. Defining family business by behaviour. Entrepreneurship Theory and Practice, (1999) 23, 19–39.
3. De la Cruz Deniz, M. & Katiuska Cabrera Suarez. Corporate social responsibility and family business in Spain. Journal of Business Ethics, M. (2005) 56, 27–41.
4. А.М., Джулаева. « Проблемы развития семейного бизнеса в современной экономике». Вестник КазНУ 2014 с. 22
5. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов/ Пер. с англ.; предисл. В.С.Афанасьева).-М.: Эксмо, 2007.-960с.
6. Theodore W. Schultz Investment in Human Capital The American Economic Review, Vol. 51, No. 1 (Mar., 1961), pp. 1-17 .Published by: American Economic Association. Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/1818907> . Accessed: 18/07/2012 19:21
7. С. Беккер Человеческое поведение. Экономический подход. Пер. с англ. Е.В.Батракова, Р.И.Капелюшников. Москва. ГУ ВШЭ.2003.
8. Отчет /Разработка методологии для проведения социологического исследования методом скрининга в Алгинском, Каргалинском и Мартукском районах Актюбинской области для определения потенциальных бизнес ниш, потребностей бизнеса и домохозяйств, а также проведение аналитических работ на основании опросных данных домохозяйств

УДК 796.07

ХАЛЫҚПЕН ӘЛЕУМЕТТІК ЖҰМЫС ЖҮЙЕСІНДЕГІ ДЕНЕ ШЫНЫҚТЫРУДЫҢ РӨЛІ

Исабекова Анар Сабыржановна

Issabekova_anar@live.kaznu.kz

әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің
"Әлеуметтік жұмыс" білім беру бағдарламасының 1 курс докторанты
Ғылыми жетекшісі - Э.К. Қалымбетова

Әлеуметтік жұмыс дене шынықтыру мен спорттың әдістері мен құралдары арқылы халықты әлеуметтік қорғаудың кең ауқымды міндеттерін шешуге мүмкіндік береді, олардың саны мен әртүрлілігі соншалық, кейде ол әлеуметтік жұмыстың негізгі, түпкі мақсатын жасырады. Сондықтан әлеуметтік қызметкерлер көбінесе мұндай мақсат қамқорлықтағы адамдардың әл-ауқаты, яғни минималды немесе көп тұрмыстық жайлылықты, қанағаттанарлық тамақтануды қамтамасыз ету және қызметтердің жеткілікті жиынтығын ұсыну сияқты әсер қалдырады. Алайда, барлық күш-жігердің түпкі мақсаты-қызмет көрсетілетін адамдардың денсаулығы мен өмірін қорғау. Бұл мақсатты түсінбестен, әлеуметтік қызметкерлер әрқашан өз жұмысын дұрыс ұйымдастыра алмайды. Олар кез-келген әлеуметтік бағдарламаның негізінде денсаулық сұраулары, яғни денсаулық сақтау ғылымының гигиенасы, оны сақтау және жақсарту жолдары, салауатты өмір салты туралы ұсыныстар болуы керек екенін түсінуі керек. Бағдарламалардың гигиеналық негізділік принципінен ауытқуы олардың бұзылуына әкеледі және олардың тиімділігін төмендетеді [1].

Әлеуметтік қызметкерлер денсаулық құбылысы мен салауатты өмір салты туралы нақты түсініктерге ие болуы керек. Мұндай идеяларсыз әлеуметтік жұмыс жеткіліксіз.

Салауатты өмір салты-бұл халықтың денсаулығын қалпына келтіруге, сақтауға және жақсартуға мүмкіндік беретін жалғыз өмір салты. Сондықтан халықтың осы өмір салтын қалыптастыру мемлекеттік маңызы мен ауқымындағы маңызды әлеуметтік технология болып табылады. Дене тәрбиесі салауатты өмір салтын қалыптастыруда маңызды рөл атқарады.

Дене шынықтыру және спорт адамдар өмірінің субъективті және объективті аспектісі бола отырып, еңбек жағдайлары мен адам өмірін қалыптастыруда үлкен рөл атқарады. Дене шынықтыру және спорт адамдардың денсаулығы мен еңбекке қабілеттілігін сақтауға және нығайтуға көмектеседі, оларға физикалық, рухани және мәдени кемелдіктің шыңына шығуға мүмкіндік береді. Осылайша, олар адамдардың шығармашылық қабілеттерін, мәдениетін, білімін, тәрбиесін байытады, оларға көңілділік сыйлайды, еңбек белсенділігін арттырады, әр адамның жеке және бүкіл қоғамның өмір салтын қалыптастырудың тамаша факторы болып табылады.

Біздің ойымызша, халықты әлеуметтік қорғаудағы дене шынықтырудың жалпы мақсаттары мен құралдарын көрсету қажет:

1) сауықтыру бағыты қағидаты-қоғамдағы дене шынықтырудың мақсаттары мен міндеттерінен туындайтын бұқаралық дене шынықтыру қызметінің негізгі қағидаттарының бірі;

2.) дене шынықтыру-бұл адамдардың белсенді, толыққанды демалу құралы, табиғат аясында дене шынықтыру жаттығулары, яғни организмнің вегетативті функцияларын реттеуге ықпал ететін оның түрлері ерекше маңызды жалпы гигиеналық мәнге ие;

3) дене шынықтырумен айналысудан және оны спортқа қызығушылық танытатын адамдар тобына тартудан гөрі, қоғамдағы әлеуметтік шиеленісті төмендетудің, жастардың әлеуметтік емес мінез-құлқының алдын алудың тиімді құралын табу қиын [2].

Кез-келген әлеуметтік қызметкер денсаулықты нығайтуда және халықты әлеуметтік қолдауда үлкен маңызы бар дене шынықтырудың жағымды жақтарын білуі керек.

Осылайша, халықты әлеуметтік қорғау жүйесіндегі дене шынықтыру тіршілік әрекетінің психофизикалық негізі ретінде халықтың денсаулығын қорғауға, нығайтуға және дамытуға бағытталған.

Дене шынықтырудың әлеуметтік маңызды функциялары негізінен халықтың әртүрлі санаттарын әлеуметтік қорғау саласында жүзеге асырылады. Қазіргі Қазақстанның әлеуметтік-экономикалық, саяси өзгерістері жағдайында адамның физикалық және рухани денсаулығын нығайту мәселелері өзекті болып отыр. Бірақ халықтың аз қамтылған топтарының, мүмкіндігі шектеулі адамдардың физикалық жетілуі мәселелері ерекше өткір тұр, бұл мұндай жағдайларда өмірлік маңызы бар.

Қазақстандық қоғамның дамуындағы ұзаққа созылған өтпелі кезең белгілі бір дәрежеде ұлт денсаулығының жай-күйіне теріс әсер етті: инфекциялық емес аурулар (жүрек-қан тамырлары, тірек-қимыл аппараты, жүйке, эндокриндік және т.б.) ерекше дамыды; халықты мүгедектіктің тұрақты үрдісі сақталуда; балалар мен жасөспірімдердің денсаулығы нашарлауда.

Осыған байланысты халықтың қалың бұқарасын, қоғамның әлеуметтік қорғалмаған топтарын дене шынықтыру-сауықтыру, спорттық қызметке тарту дене шынықтыру, психологиялық, әлеуметтік оңалту факторларының бірі болып табылады. Бұл тұрғыда дене шынықтыру және бұқаралық спорт бірқатар міндеттерді орындай алады:

- аурулардың алдын алу және денсаулықты нығайту;
- белсенді шығармашылық ұзақ өмір сүруді ұзарту;
- жастардың бос уақытын ұйымдастыру және әлеуметтік мінез-құлқының алдын алу;
- мүгедектерді, жетім балаларды, қарт адамдарды әлеуметтік, медициналық, физикалық, психологиялық-педагогикалық бейімдеу;

халықтың мүдделері мен қажеттіліктерін ескере отырып, дене шынықтыру-сауықтыру және спорт инфрақұрылымын дамыту. Әрине, осы абзацта дене шынықтыру арқылы оңалту немесе рекреациялық жұмыс әдістемесінің барлық бағыттарын ашу мүмкін емес. Бірақ осы саладағы әлеуметтік қорғау қызметінің басым бағыттарын белгілеу қажет [3].

Егде жастағы адамдарды, мүмкіндігі шектеулі адамдарды (мүгедек балаларды, мүгедектерді) медициналық-әлеуметтік оңалту жүйесінде Сауықтыру дене шынықтыруын пайдалану маңызды бағыт болып табылады. Дене шынықтырумен жүйелі түрде айналысу процесінде мотор функцияларын қалыптастыру және жетілдіру жүзеге асырылады, негізгі ауруға байланысты бар ақаулардың орнын толтыру және қайталама бұзылуларды түзету жүзеге асырылады, адамның психикалық денсаулығының жақсаруы қамтамасыз етіледі, ерік-жігер, ұйымшылдық, өзіне деген сенімділік, ұйымдастыру, коммуникативтілігі тәрбиеленеді.

Жоғарыда аталған бағытты іске асыру ең алдымен әлеуметтік оңалту, әлеуметтік қызмет көрсету орталықтарында және басқа да әлеуметтік мекемелер мен қоғамдық ұйымдарда жүзеге асырылады. Халықтың осы санаттарымен жұмыс жасауда дене шынықтырудың әртүрлі формалары қолданылады. Олардың ішінде: дене шынықтыру жаттығулары, тренажер жүйелері, зейнеткерлерге арналған спорт секциялары, мүгедектердің әртүрлі топтары, инвасорациялар.

Дене жаттығулары-бұл физикалық қасиеттерді, ішкі мүшелер мен моториканы дамыту үшін қолданылатын қозғалыстар, әрекеттер; бұл физикалық жетілдіру, адамды, оның ішінде мүгедекті, оның биологиялық, психикалық, интеллектуалдық, эмоционалдық және әлеуметтік мәнін өзгерту құралы [4].

Жүйелі дербес дене шынықтыру сабақтары (таңертеңгі гимнастика, түзету сабақтары, таза ауада серуендеу) немесе секциялық сабақтар (емдеу мекемелеріндегі, әлеуметтік мекемелердегі емдік дене шынықтыру) дененің әртүрлі функционалдық жүйелеріне (жүрек-

қан тамырлары, тірек-қимыл аппараты, жүйке, эндокриндік) жан-жақты әсер етуге мүмкіндік береді; дене шынықтыруды жетілдіру; тұлғааралық қатынастарды дамыту; жағымды эмоциялар алу; стресске төзімділікті арттыру.

Қазіргі заманғы тренажер құрылғылары нормативтік қозғалыс әрекеттерінің жоғалған мүмкіндіктерін қалпына келтіруге үлкен көмек көрсетеді. Тренажер жүйелері-мүгедектерді, егде жастағы адамдарды қалпына келтіру-оңалту және дене шынықтыру-сауықтыру сабақтары үшін тиімді құрал.

Дене шынықтыру сонымен қатар стресстік, невротикалық жағдайлардың алдын алуда алаңдаушылық терапиясының рөлін атқарады. Тұрақты белсенді физикалық белсенділік адамның психикалық қабілетінің "өзін-өзі жаңартуына" ықпал етеді. Сонымен қатар, тұрақты дене жаттығуларымен жеке адам сергектік, көңілділік зарядын алады. Психикалық позитивті-бұл физикалық жетілдіруге бағытталған күнделікті тәуелсіз іс-шараларда көрінетін ерік-жігер сезімі.

Дене шынықтыру-бұл адамдардың белсенді демалу құралы. Дененің вегетативті функцияларын реттеуге ықпал ететін табиғат аясында жаттығулар жасау әсіресе маңызды жалпы гигиеналық мәнге ие.

Дене шынықтыру көптеген адамдар үшін "өзін-өзі көрсету" түріне айналады. Бұл инваспортта айқын көрінеді: спорт секцияларындағы сабақтарда, спорттық іс-шараларға, жарыстарға, параолимпиада ойындарына қатысу. Дене шынықтыру-бұл жеке тұлғаның қоғамда көрінуінің табиғи тәсілі. Көптеген спорт түрлерінде біз тек физикалық күш немесе төзімділік көрінісімен ғана емес, адамның жеке басының немесе ұжымдық күштің тұтас көрінісімен айналысамыз.

Осыған байланысты спорт адамға өз күштерін көрсетуден және мақсатқа жетуден көпжақты қанағаттануды береді, бұл оны адамның өзін-өзі көрсету саласы ретінде анықтайды. Өнер сияқты, спорт адамның жаңа қабілеттері мен мүмкіндіктерін үнемі ашады — бұл мүгедектің де, әлеуметтік қорғалмаған категорияның кез келген басқа өкілінің де әлеуметтік әл-ауқатына оң әсер етеді.

Дене шынықтырудың әлеуметтік функцияларын іске асыру ауқымына адамның жаңа жағдайларға бейімделуі, кәсіби қабілеттілігін жоғалту, жас ұрпақты физикалық жетілдіру, ұлттың генофондын нығайту сияқты жағдайлар да кіреді.

Дене шынықтыру саласындағы қызметтің негізгі бағыттарын іске асыру үшін әлеуметтік қызметкер мамандармен: балалар спорт мектептерінің жаттықтырушыларымен, спорт қоғамдары мен ұйымдарының басшыларымен, оқу орындарының дене шынықтыру жөніндегі оқытушыларымен, тұрғылықты жері бойынша қоғамдық жаттықтырушылармен тығыз байланыста жұмыс істеуі қажет. Олармен достастық халықтың қалың жігін дене шынықтыру мен бұқаралық спортқа тарту және оларға жүйелі сабақтар үшін тиісті жағдайлар жасау бойынша көптеген міндеттерді шешуге көмектеседі.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. Андреева Т. И. Комплексная реабилитация инвалидов на базе отделений центра социального обслуживания / Т. И. Андреева // Социальное обслуживание. - 2010. - № 1. - С. 21-42.
2. Касимовская, Н. А. Медико-социальная служба реабилитации в первичном звене / Н. А. Касимовская, А. А. Фролова // МЕДСЕСТРА. - 2010. - № 5. - С. 22-24
3. Орагнизационно-методические и правовые аспекты социально-средовой реабилитации инвалидов / А. А. Свинцов [и др.] // МЕД.-СОЦИАЛ. ЭКСПЕРТИЗА. - 2010. - № 1. - С. 5-9
4. Понятовская О. Мешают не только "физические барьеры" / Оксана Понятовская // Социальная защита. - 2011. - № 2.

СНИЖЕНИЕ СТИГМАТИЗАЦИИ И ДИСКРИМИНАЦИИ ДЕТЕЙ С РАС (РАССТРОЙСТВА АУТИСТИЧЕСКОГО СПЕКТРА): НЕОБХОДИМЫЕ ДЕЙСТВИЯ

Исабекова Хакима Сапаргалиевна

hakima_65@gmail.com

Магистрант кафедры социологии ЕНУ имени Л. Н. Гумилева, Астана, Казахстан

Научный руководитель – к.социол.н., ст.преп. Мухамбетова К.А.

Проблема аутизма в мире начинает приобретать свою остроту по многим параметрам. Увеличивается соотношение числа заболевших по сравнению с прошлыми годами. В 2007 году Всемирная организация здравоохранения (ВОЗ) заявила, что человечество стоит перед лицом серьезной проблемы: количество людей с умственными и неврологическими проблемами, включающими аутизм, неуклонно растет. Эти болезни составляют 11% всех проблем со здоровьем в глобальном масштабе. ВОЗ утверждает, что в Китае можно насчитать не менее 1 100 000 случаев аутизма, в Соединенном Королевстве 650 000, на Филиппинах 500 000, а в Таиланде не менее 180 000. Уровень распространения аутизма во всем мире возрастает на 14% каждый год. В Китае темпы роста количества случаев аутизма немного выше около 20% в год [1].

В 2000 году считалось, что распространенность аутизма составляет от 5 до 26 случаев на 10 000 детского населения. В 2005 году уже на 250-300 новорожденных в среднем приходился один случай аутизма: это чаще, чем изолированные глухота и слепота вместе взятые, синдром Дауна, сахарный диабет или онкологические заболевания детского возраста. По данным Всемирной организации аутизма, в 2008 году 1 случай аутизма приходится на 150 детей. С этого же года Организация Объединенных Наций (ООН), понимая глубину проблемы и тяжесть последствий для общества, провозгласила 2 апреля «Всемирным Днем распространения информации об аутизме». В 2012 году Центр по контролю за заболеваемостью в американских штатах рапортовал в среднем об 1 случае аутизма на каждые 88 детей, в настоящее время – у одного из 54 [2].

В Казахстане, по данным Республиканского научно-практического центра психического здоровья министерства здравоохранения, на динамическом наблюдении с РАС состоит 4887 пациентов - по состоянию на 31 декабря 2021 года, однако, по оценке международных экспертов, реальное количество детей с РАС значительно превышает эту цифру. Так, по расчетам директора Института аутизма при Орегонском государственном университете (США) доктора Эрика Фон Бонна, в Казахстане 59 тыс. детей имеют расстройства аутистического спектра. За десять лет количество детей с аутизмом выросло в 10 раз. Считается, что тенденция к росту сохранится и в будущем [3].

Понятие «ранний детский аутизм» было введено в 1943 году американским психиатром Лео Каннером, немецкий ученый Ганс Аспергер в 1944 году описал «более мягкую» форму аутизма, которая до сегодняшнего времени была известна как синдром Аспергера [4].

Количество детей, попадающих в спектр аутистических расстройств, как правило, объединены общими признаками, то есть наличием характерной триады: трудности в общении с другими людьми; трудности в восприятии чего-то нового и определенная ограниченностью интересов; повторяющиеся рисунки поведения.

Сегодня многим специалистам уже понятно, что оно намного масштабнее и сложнее, чем казалось сначала. Это не просто некая психическая аномалия, а многофункциональное нарушение, в основе которого проблемы самого разного происхождения: иммунологические, неврологические, биохимические, эндокринные и т.д.

Таким образом, аутизм это общее расстройство развития, которое характеризуется непереносимостью обычных человеческих нагрузок (всё воспринимается слишком сильно и ярко), особенно близкого контакта с другим человеком, и слабостью чувства Я. Тяжелые формы аутизма встречаются редко, лёгкие и мозаичные формы распространены широко. При

этом дети с таким диагнозом, на самом деле, отнюдь не отворачиваются от окружающего мира, желание общаться и быть понятыми, как правило, у них еще больше, чем у обычных детей. Далеко не у всех нарушена речь. Многие из них очень хорошо говорят и имеют сохранный, а иногда и очень высокий, интеллект[5].

Сегодня во всех странах очень много публикаций по проблеме РАС, о методах его диагностики, лечения, коррекции поведения и пр., но в основном все силы ученых направлены на исследования особенностей самих людей, страдающих одной из форм этого расстройства, или сфокусированы на разработке моделей помощи людям с РАС. При этом часто за бортом остаются проблемы стигматизации не только детей, у которых диагностируют расстройство в спектре аутизма, но и людей, кто находится рядом с ним. Например, очень мало работ посвящено переживаниям близких ребёнка с аутизмом (родителей, прародителей, сиблингов, родственников), которые живут, ежедневно ощущая на себе стрессовое и, порой, травмирующее влияние этого расстройства, диагностированного у члена семьи.

Широко распространенная стигматизация усугубляет инвалидность людей с РАС. Основная проблема заключается в следующем: дети с РАС и их окружение подвергаются систематическим ущемлениям в большинстве сфер своей жизни. Эти формы социальной изоляции возникают дома, в личной жизни, в образовании, здравоохранении и в средствах массовой информации [6]. Что такое стигматизация? Концепция стигматизации необходима для развития понимания опыта социальной изоляции, но ее недостаточно, чтобы охватить всю картину или определить, какие практические шаги необходимо предпринять для содействия социальной интеграции. Стигматизация состоит из трех взаимосвязанных проблем [7 стр. 1011–1027.]:

1. Проблема знания: *невежество*. В то время, когда в общественном достоянии имеется беспрецедентный объем информации, уровень точных знаний о заболеваниях РАС невелик. Например, опрос населения в Англии показал, что большинство людей (55%) считают, что утверждение "тот, кто не может нести ответственность за свои собственные действия" описывает психически больного человека. Большинство (63%) считают, что менее 10% населения болели психическими заболеваниями в какой-то момент своей жизни. Это невежество необходимо исправить, предоставляя больше фактических знаний широкой общественности, а также конкретным группам, таким как подростки, включая полезную информацию, например, о том, как распознать признаки РАС и где получить помощь.

2. Проблема отношения: *предраассудки*. Страх, беспокойство и избегание являются общими чувствами как для людей, у которых нет РАС (при реакции на тех, у кого они есть), так и для людей с РАС, которые ожидают отвержения и дискриминации и, следовательно, навязывают себе форму «самостигматизации». Хотя термин «предубеждение» используется для обозначения многих социальных групп, которые испытывают неблагоприятные условия, например, этнических меньшинств, он редко используется в отношении людей с РАС. Реакция принимающего большинства на предвзятое отношение к группе меньшинства, отвергающей группу меньшинства, обычно связана не только с негативными мыслями, но и с такими эмоциями, как тревога, гнев, негодование, враждебность, неприязнь или отвращение. Предраассудки могут более вызывать дискриминацию, чем стереотипы. Например, недавнее исследование терминов, используемых для обозначения психических заболеваний 14-летними школьниками в Англии, показало, что они использовали 250 слов и фраз, ни одно из которых не является положительным.

3. Проблема поведения: *дискриминация*. Научные данные и убедительные ответы пользователей услуг и их защитников указывают на то, что дискриминация разрушает жизнь детей с РАС и их близких, значительно усложняя брак, уход за детьми, работу и нормальную социальную жизнь. Необходимо предпринять конкретные меры по устранению социальной изоляции людей с РАС с использованием правовых мер, направленных на поддержку всех людей с физическими и умственными недостатками на основе равенства. Данные научных исследований и консультаций с пользователями услуг однозначны: дискриминация означает,

что людям с РАС труднее вступать в брак, иметь детей, работать или вести общественную жизнь. Необходимо активно бороться с этим пагубным социальным отчуждением. Уже существуют законы, обеспечивающие равенство для всех людей с ограниченными возможностями.

Самостигматизации противостоит расширение прав и возможностей. Государство может оказывать конкретную финансовую поддержку, с помощью которой люди с РАС могут расширить или получить новые возможности. Такая конкретная поддержка может включать следующее: предоставление когнитивно-поведенческой терапии людям с РАС для устранения негативной самостигмы; проведение регулярной оценки удовлетворенности потребителей услугами; создание пользовательских и управляемых пользователями сервисов; поощрение работодателей положительно оценивать опыт заболеваний РАС; предоставление людям с РАС возможности участвовать в оценке и исследованиях лечения и услуг. Общество должно содействовать социальной интеграции людей с РАС. Следующие инициативы будут направлены на борьбу с дискриминацией и способствовать социальной интеграции людей с РАС [8, 9]:

- Оказание психологической помощи родителям, включающая следующие области: проведение диагностики состояния родителей (наличие депрессии, стресса, тревожного расстройства, эмоционального выгорания), установление гармоничных детско-родительских отношений, семейная терапия и групповая психотерапия.

- Создание служб психологической помощи семье, родителям и сиблингам.

- Разработка методических руководств для родителей по уходу, заботе, развитию и обучению детей с РАС.

- Подготовка специалистов и тренеров по принципу «равный-равному» для проведения консультаций и тренингов для родителей по уходу, заботе, развитию и обучению детей с РАС.

- Создание программ по поддержке всех членов семьи детей с РАС, в том числе сиблингов (братьев и сестер).

- Разработка и внедрение услуги психологической кризисной интервенции (вмешательства) для родителей детей с РАС.

- Правовое просвещение родителей о законодательстве в области поддержки детей с инвалидностью.

- Разработка руководства для родителей по созданию и модерированию групп самопомощи.

- Информирование населения об особенностях развития детей.

- Включение реальных образов человека с РАС в массмедийное пространство (фильмы, спектакли, игры, радио, печатные издания, социальные сети и т.д.) для распространения информации об аутизме.

- Проведение обучающих тренингов для учителей, социальных работников, психологов и других специалистов по вопросам аутизма.

- Расширение и усиление сети, поддерживающей родителей детей с РАС и распространяющей необходимую информацию об аутизме и услугах.

- Организация семейных мероприятий по психологической разгрузке родителей, объединению совместных усилий и взаимной помощи.

- Создание мастерских для работы людей с РАС и другой инвалидностью, их социализации и интеграции в общество.

- Создание «социальной деревни» для пребывания, трудоустройства, обеспечение независимой/самостоятельной жизни людей с РАС.

- Освобождение родителей детей с РАС от уплаты налогов или сокращение их объема.

- Обеспечение возможности пенсионных отчислений от пособия по уходу за ребенком с инвалидностью.

- Обеспечение родителей детей с РАС льготами при оплате коммунальных услуг.

- Обеспечение льготной ипотеки для родителей и детей с РАС и другой инвалидностью.
- Обеспечение бесплатным жильем матерей детей с РАС, находящихся в трудной жизненной ситуации.
- Создание «домов сопровождения» для людей с РАС.
- Создание совместных игровых площадок для детей с РАС и без инвалидности.
- Обеспечение доступа детей с РАС к игровым и развлекательным центрам в общественных местах.
- Обеспечение доступа детей с РАС в музыкальные школы, спортивные секции и развивающие кружки (рисование, компьютер, гимнастика, танцы, пение, театр и т.д.).
- Развитие адаптированного спорта для детей с РАС.
- Подготовка специалистов по арттерапии для детей с РАС и их семьям.
- Повышение квалификации специалистов спортивных учреждений по вопросам обеспечения доступности спорта детям с РАС.
- Создание летних лагерей для детей с РАС с целью формирования навыков независимой жизни и социальной интеграции.
- Повышение осведомленности водителей общественного транспорта об инвалидности, в частности с РАС, с целью расширения доступности транспорта для этой целевой группы.
- Обеспечение возможности трудоустройства людей с РАС в различные государственные, частные и общественные организации. Предоставление экономических стимулов, а не сдерживающих факторов инвалидам, готовым вернуться к работе.
- Создание курсов компьютерного программирования для детей РАС с возможностью дальнейшего трудоустройства.
- Разработка профориентационных курсов для детей с РАС.
- Разработка карты услуг для детей с РАС и их родителей для каждого региона и населенного пункта.
- Усиление сотрудничества государственного сектора с неправительственными организациями и родительскими/местными сообществами.
- Создание единого информационного портала по услугам для детей с РАС и их родителям.
- Создание трансдисциплинарных команд на городском/районном и сельском уровнях с целью повсеместного охвата детей с РАС и их семей услугами здравоохранения, образования и социальной защиты.
- Принятие антидискриминационных законов для обеспечения равенства людей с физическими и умственными недостатками.
- Информирование всех работодателей об их юридических обязательствах в соответствии с этими законами.
- Создание бюро докладчиков для пользователей сервиса, чтобы предлагать контент для новостных сюжетов и статей о РАС.
- Обмен опытом между странами в отношении актов дискриминации по признаку инвалидности.
- Понимание и выполнение международно-правовых обязательств в соответствии с обязательными декларациями и пактами.
- Формирование законодательной базы, позволяющей людям с РАС в анамнезе входить в состав жюри, присяжных с презумпцией компетентности [9].

В настоящее время наиболее убедительные доказательства снижения стигматизации являются прямые социальные контакты с людьми с РАС, которые, как было показано, эффективны в отношении сотрудников полиции, школьников, журналистов и духовенства. Тщательно скоординированный подход, основанный на использовании методов социального маркетинга, а именно методов рекламы и продвижения, направленных на достижение социального блага, а не на продажу товара, уже принес пользу в Австралии, Новой Зеландии и Шотландии. Задача в ближайшие годы будет заключаться в том, чтобы определить, какие

вмешательства (будь то направленные на знания, отношения или поведение) являются наиболее экономически эффективными в снижении социальной изоляции людей с РАС.

Список использованных источников

1. Reducing stigma and discrimination: Candidate interventions Graham Thornicroft, Elaine Brohan, Aliya Kassam & Elanor Lewis-Holmes International Journal of Mental Health Systems volume 2, Article number: 3 (2008) Cite this article. URL: https://translated.turbopages.org/proxy_u/en-ru.ru.e798e582-641712a2-5e68c84e-74722d776562/https://ijmhs.biomedcentral.com/articles/10.1186/1752-4458-2-3 [Дата обращения: 03.03.2023]
2. Thornicroft G: Shunned: Discrimination against People with Mental Illness. 2006, Oxford, Oxford Коффи, М. (2009) Рецензия на книгу Торникрофта, Г. URL: <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1365-2850.2008.01283.x/abstract> [Дата обращения: 06.03.2023]
3. Современное состояние организации образовательного процесса детей с расстройствами аутистического спектра // Международный журнал экспериментального образования. – 2021. – № 3. – С. 71-75; URL: <https://expeducation.ru/ru/article/viewid=12044> [Дата обращения: 23.03.2023].
4. Measuring mental illness stigma. Bruce G Link 1, Lawrence H Yang, Jo C Phelan, Pamela Y Collins. URL: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/15631243/> [Дата обращения: 07.03.2023]
5. Goffman I. Stigma: notes on the management of spoiled identity. N.Y., 1963. 168 p. URL: https://www.hse.ru/data/2011/11/15/1272895702/Goffman_stigma.pdf [Дата обращения: 09.03.2023]
6. Gray D.E. ‘Everybody just freezes. Everybody is just embarrassed’: Felt and enacted stigma among parents of children with high functioning autism. In: Sociology of Health & Illness. 2002. Vol. URL: <https://www.scirp.org/reference/referencespapers.aspx?referenceid=772102> [Дата обращения: 10.03.2023]
7. Farrugia, D. Exploring stigma: Medical knowledge and the stigmatisation of parents of children diagnosed with autism spectrum disorder. In: Sociology of Health & Illness. 2009. Vol. 31(7). P. 1011–1027. URL: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/19659737/> [Дата обращения: 13.03.2023]
8. Айсина Р.М., Максименко Ж.А. Перспективы применения виртуальных компьютерных технологий в психолого-педагогическом сопровождении детей с расстройствами аутистического спектра на ступени полного общего образования // Психология образования: модернизация психолого-педагогического образования: материалы XI Всероссийской научно-практической конференции. М., 2015. С. 3–5 URL: https://www.studmed.ru/aycina-r-m-maksimenko-zh-a-perspektivy-primeneniya-virtualnyh-kompyuternyh-tehnologiy-v-psihologo-pedagogicheskom-soprovozhdenii-detey-s-rasstroystvami-autisticheskogo-spektra-na-stupeni-polnogo-obshchego-obrazovaniya_f17624ceacf.html [Дата обращения: 15.03.2023]
9. Отчет Фонда ООН в области народонаселения (ЮНФПА), Центр Изучения Общественного Мнения (ЦИОМ), ЧФ «Аутизм. Доступная среда» Оценка роли и вовлеченности отцов в семьях, воспитывающих детей с РАС (результаты комплексного социологического исследования), 2022.
10. Gray D.E. Perceptions of stigma: The parents of autistic children. In: Sociology of Health & Illness. 1993. Vol. 15(1). P. 102–120. URL: <https://www.scirp.org/reference/referencespapers.aspx?referenceid=690243> [Дата обращения: 16.03.2023]

ПОВЫШЕНИЕ КВАЛИФИКАЦИИ ПЕРСОНАЛА СПЕЦИАЛИЗИРОВАННОГО ДОМА РЕБЕНКА

Кабышева Венера Булаткызы

syzdykova_venera@bk.ru

Магистр социальной работы 1 курса ЕНУ имени Л. Н. Гумилева 7М11405 социальная работа
Астана, Казахстан

Научный руководитель – Урузбаева Г.Т.

В общей структуре направлений социальной работы особое место занимают Специализированные дома ребенка. Это связано с тем, что основной функцией Специализированных домов ребенка является устройство новорожденных, от которых отказались матери в связи с трудной жизненной ситуацией (далее – ТЖС). Главной функцией Специализированного дома ребенка является воспитание и развитие ребенка на принципах обеспечения и защиты прав личности ребенка, свободы его индивидуального развития, органичной связи с этнокультурой и традициями, недопустимости любых форм дискриминации [1]. Вид учреждения - Государственное коммунальное учреждение «Специализированный Дом ребенка» города Астана занимается воспитанием, содержанием и оказанием медицинской помощи детям-сиротам, оставшимся без родительского попечения, а также детям с органическим поражением центральной нервной системы в возрасте от 0 до 4-х лет. Учреждение создано на основании решения Административного совета специальной экономической зоны города Астана от 7 марта 2000 года № 3-1-1341 «О реорганизации учреждений системы здравоохранения». Учредителем является местный исполнительный орган-акимат г. Астана. Постановлением акимата города Астана от 14.03.2013 года, № 106-373 утверждено Положение о Государственном коммунальном учреждении «Специализированный дом ребенка» (далее – Дом ребенка) акимата города Астана [1].

Целью деятельности Дома ребенка является воспитание и оказание медицинской помощи детям-сиротам, детям, оставшимся без попечения родителей, детям от молодых матерей, рожденных вне брака, а также детям с дефектами умственного и физического развития.

Сиротство – социальное явление, обусловленное наличием в обществе детей, родители которых умерли, а так же детей, оставшихся без попечения родителей вследствие лишения родительских прав, признание в установленном законом порядке родителей недееспособными, безвестно отсутствующими и т.д. Сюда же относятся дети, родители которых по разным причинам не осуществляют какой-либо заботы о детях: материальные и жилищные трудности родителей, нездоровые отношения в семье, алкоголизм и наркомания родителей и т.п [2].

Оказание помощи детям, по разным причинам оставшимся без попечения родителей – важнейшее направление работы Дома ребенка.

Процедура выбора ребенка приемными родителями и непосредственное усыновление регламентировано законодательством Республики Казахстан. На основании статьи 115 Кодекса Республики Казахстан «О браке (супружестве) и семье», организация деятельности по учету детей-сирот, детей, оставшихся без попечения родителей, исходя из конкретных обстоятельств утраты родительского попечения, выбор формы устройства детей, а также последующий контроль за условиями содержания и воспитания возлагается на местные исполнительные органы.

Таким образом, учет детей-сирот, детей, оставшихся без попечения родителей, ведется отделом опеки и попечительства Управления образования города Астана. При этом дети, нуждающиеся в помощи государства в возрасте от 0 до 4-х лет, помещаются в учреждение ГКУ Дом ребенка.

По состоянию на 1 марта 2023 года в Доме ребенка воспитывается 73 детей, из них оставшиеся без попечения родителей – 12 детей, 25 детей содержатся временно на основании заявления родителей при наличии кризисной ситуации в семье, 36 детей посещают дневные группы учреждения. Из общего числа 26 детей являются детьми с ограниченными возможностями и имеют врожденные пороки в развитии [2].

Для осуществления видов деятельности имеется следующие четыре (4) типа групп: приемно-карантинная группа; группы «семейного» типа; разновозрастные инклюзивные группы; дневные группы. В целях модернизации работы учреждения в Доме ребенка открыты следующие группы дневного пребывания:

- группа дневного пребывания для детей из семей, находящихся в трудной жизненной ситуации (15 детей). Функционирует с 2019 года. Срок пребывания 6 месяцев. Возраст детей от 0 до 3 лет. Целью открытия группы дневного пребывания ТЖС является создание условий для гармоничного развития ребенка, оказание квалифицированной помощи родителям в воспитании и обучении детей из семей, оказавшихся в ТЖС, профилактика социального сиротства, исключение риска отказа от ребенка. Создание такой группы дает возможность маме переобучиться, повысить свою квалификацию и трудоустроиться, что позволяет стабилизировать социально-экономическое положение семьи и повысить качество жизни. Вечером и в выходные дни мама проводит время с ребенком, что значительно снижает риск возникновения деривационных (деривация — отведение, отклонение, это термин, означающий отклонение чего-либо от основной траектории развития) нарушений у малыша.

- группа дневного пребывания по реабилитации и абилитации детей, имеющих ограниченные возможности здоровья (по 12-15 детей в каждой группе). Работает с 25 апреля 2018 года. Срок пребывания 3 месяца. Возраст детей 1,5 – 4 лет. В течение этого времени дети получают реабилитационные услуги согласно назначению врача-реабилитолога. Указанную группу посещают 24 ребенка [2].

Дети, содержащиеся в Доме ребенка и подлежащие на передачу в приемную семью, поставлены на первичный учет и занесены в Республиканский банк данных. Порядок формирования и использования определяется уполномоченным органом в области защиты прав детей Республики Казахстан – Комитетом по охране прав детей Министерства образования и науки Республики Казахстан.

В связи с этим, при наличии регистрации в качестве кандидата на усыновление и соблюдении процедуры доступа к конфиденциальной информации о детях, оставшихся без попечения родителей, кандидат вправе с направлением на знакомство с конкретным ребенком подойти в назначенный день для ознакомления с медицинским и социальным статусом, а также с самим ребенком.

При наличии трудностей, кандидат вправе обратиться в службу технической поддержки Республиканской базы данных (rbd-korp.kz), отдел опеки и попечительства по городу Астана. В случае возникновения вопросов, кандидат имеет возможность позвонить на телефон сотруднику Дома ребенка, работающего с порталом [2].

В соответствии с целями нашего исследования «Повышения квалификации персонала Специализированного дома ребенка», мы рассмотрели традиционные формы повышения квалификации персонала Специализированного дома ребенка за период 2022-2023 год на основе анализа сайта Дома ребенка [3].

Самой распространенной формой повышения квалификации персонала являются лекции. Так, 28 февраля 2023 года была проведена лекция для Сотрудников Дома ребенка на тему профилактики ВИЧ-инфекции и СПИДа (см. таблица 1).

Таблица №1. Повышение квалификации персонала Дома ребенка

№	Формы повышения квалификации СДР	Время проведения	Цели и ожидаемые результаты
1.	Лекция на тему: Профилактика ВИЧ-инфекции и СПИДа.	28.02.2023	Меры профилактики, путях заражения, терапии против ВИЧ.
6.	Лекция для сотрудников: «Права детей»	11.11.2022	Защита прав и интересов детей.
7.	Учебный час по медицинским журналам	06.11.2022	Информация об отечественном и зарубежном опыте сестринского дела, знакомство с самыми современными технологиями и инновациями сестринской практики.
8.	Информационный час	04.11.2022	Просмотр слайдов по рубрикам журналов и проведение мастер класса по использованию интересных дидактических игр и нейро-упражнений, в работе с детьми, с которыми они познакомились на страницах журналов.
10.	Еженедельная планерка «Информационный час»	04.10.2022	Вручение сотрудникам грамоты за активное участие в общественно-политической жизни нашего города и страны от партии «Аманат». Слушание отчетов реабилитолога Дома ребенка по поводу журнала «Вопросы курортологии, физиотерапии и лечебной физкультуры». Обзор по статьям журнала.

Таким образом, анализ сайта Специализированного Дома ребенка г. Астана показал, что, во-первых, на сайте нет отдельной информации под общим названием «повышение квалификации персонала Специализированного Дома ребенка». Все формы повышения квалификации персонала Дома ребенка связаны в основном с лекциями на общие медицинские и правовые темы. К формам повышения квалификации персонала относятся: лекции, еженедельная планерка «Информационный час», учебный час по медицинским журналам, лекция для сотрудников «Права детей», лекция на тему «Профилактика ВИЧ-инфекции и СПИДа». В материалах сайта не упоминаются для какой категории персонала проводится повышение квалификации, например, учитель, логопед, воспитатель и др. Также, не указан объем академических часов, выделенных на повышение квалификации 18, 36 или 72 часа, нет информации о вручении сертификата по окончании курса повышения квалификации. На основе анализа литературы, мы предлагаем следующие направления повышения квалификации Специализированного Дома ребенка, с учетом задач коррекционно-воспитательной и реабилитационной работы: систематически вести работу по организации воспитательно-образовательного процесса малышей в домашних группах;

продолжить обучение медицинского и педагогического персонала в вопросах воспитания и реабилитации детей в семейных группах; организовать работу по реабилитации и развитию движений в условиях учреждения, используя все имеющиеся возможности; продолжить работу по социальной адаптации детей средствами терапии в условиях Дома ребенка, развивая механизм компенсации у каждого ребенка.

Список использованных источников

1. <http://www.balalar-iii.kz/index.php/ru/pages/o-nas>
2. <http://www.balalar-iii.kz/index.php/ru/ob-usynovlenii/ob-usynovlenii>

ӨОЖ 316.74

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ОРТА БІЛІМ БЕРУ САЛАСЫНДАҒЫ ТЕҢСІЗДІК: ӘЛЕУМЕТТАНУЛЫҚ ЗЕРТТЕУ НӘТИЖЕСІ БОЙЫНША

Қадырбекқызы Айгерім
aygerimkadyrbek@mail.ru

Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ Әлеуметтік ғылымдар факультеті Әлеуметтану
кафедрасының магистранты, Астана, Қазақстан
Ғылыми жетекшісі – ф.ғ.к., д.м.а Әбетова З.Т.

Жалпы білім, оның ішінде мектеп ежелден тең қоғамға жету құралы ретінде қарастырылды. Батыс елдерінің көпшілігі саяси тұрғыдан білім берудегі теңдікке қол жеткізуге баса назар аударғанымен [1], гендерлік және әлеуметтік шығу тегі сияқты әлеуметтік категорияларға негізделген білім беру мүмкіндіктерінің теңсіздігі кең таралған әлеуметтік проблема болып қала береді. Оқу үлгеріміндегі айырмашылықтар әлеуметтік мобильділікке кедергі жасайды. Білім беру әлеуметтануында білім берудегі теңсіздік мәселесіне көп көңіл бөлініп, білім беру жүйесінің теңестіруші қызметін атқару мүмкіндігі мұқият зерттелді. Білім әлеуметтануындағы орталық мәселе – мектептердің жалпы білім беру нәтижелеріне қалай әсер ететіндігі. Бұл мәселені зерттеуде әртүрлі эмпирикалық бағдарлар бар. Мектептердің рөлі туралы кейбір зерттеулер өте маңызды, өйткені олар мектептер теңсіздікті күшейтеді деп есептейді [2][3].

Бұл мақаланың негізгі мақсаты – білім беру жүйесінің теңсіздікке әсері туралы директорлар мен мұғалімдердің пікірін білу. Талдау үшін 2023 жылдың қаңтарында жүргізілген зерттеу деректері пайдаланылды. Зерттеу барысында Астана қаласындағы 8 мектеп мұғалімінен сұхбат және 100 оқушыдан сауалнама алынды. Зерттеудің мақсаттары мен зерттеуге ерікті қатысу сипаты қатысушыларға түсіндіріліп, сұхбаттасудың алдында ақпараттандырылған келісім алынды. Құпиялылық есімдердің орнына сандарды қолдану арқылы қамтамасыз етілді (мысалы, Мұғалім 1, 2 және т.б.).

Зерттеу мақсатымен байланысты зерттеу міндеттері:

1. Әлеуметтік-экономикалық жағдайы төмен отбасылардан шыққан оқушылардың үлгерімі мен ынтасы туралы педагогтардың пікірін білу.
2. Елорда мектептерінің жағдайы мен олардағы білім сапасы туралы мұғалімдердің пікірін білу.
3. Білім берудегі теңдікті қолдау шараларына кедергілерді анықтау.

Мұғалімдердің айтуынша, мектепке қабылданғанда әлеуметтік-экономикалық жағдайы төмен отбасылардан шыққан оқушылар басқа оқушылармен салыстырғанда төменірек дайындық деңгейімен келеді. Ал олардың бұл айырмашылықты азайтуы үшін мектеп тарапынан көмек көрсетілмейді, себебі инклюзивті білім беру саясатында мұндай оқушы түрі ескерілмейді. Сондай-ақ, бұл орта білім берудегі теңсіздіктің мектепке дейінгі білім беру деңгейінен бастау алатындығын көрсетеді.

Мұғалім 1: «Өзім сабақта әр балаға жеке подход табуды көздеп отырамын, әсіресе әлеуметтік осал топтан шыққан балалар келгенде үнемі үнсіз басылып отырады. Ол балаларды кішкене қолдап кетсек, ешқандай кемшіліктеріне қарамай, олардың білімі де жақсаратын еді. Инклюзивті білім беру саясатына сәйкес, тьюторлар мен ассистенттер мүмкіндігі шектеулі мүгедек балаларға сопровождение жасайды. Бірақ менің ойымша, әр бала өзінің инклюзивті, көмекке мұқтаж»

Мұғалімдер әлеуметтік-экономикалық жағдайы төмен оқушылардың ата-анасы балаларының білім алуын қадағаламайтындықтан оқу үлгерімі нашар болатынын айтады. Дегенмен, нашар оқу үлгерімі көбінесе сабаққа келмеудің салдары болып табылады және мұғалімдер оқушылардың оқуға деген ынтасы мен қабілеті бар деген пікірде.

Мұғалім 2: «Иә, әлеуметтік осал топ деп айтамыз ғой, ондай отбасыдан шыққан балалардың оқу үлгерімі төмен болады. Ондай жағдайларды кездестірдім. Себебі әкешілері екі-үш жерде жұмыс істейді де, балалары қараусыз қалады.»

Оқушылардан алынған сауалнама нәтижесі оқушылардың оқуға деген ынтасының (1-кесте) болуын дәлелдейді. Сауалнамаға қатысқан 100 респонденттің 76-сы жоғары білім алғысы келетінін айтты. Ал қалған 16-сы материалдық жағдайына байланысты оқуын жалғастыра алмауы мүмкін болса да, жоғарғы оқу орнына түскісі келетінін көрсеткен.

Болашақта жоғарғы оқу орнына түскіңіз келеді ме?	
Иә, бұл менің басты приоритетім	76
Мүмкін, жағдай мүмкіндік берсе, оқуды жалғастырамын	16
Жоқ, отбасымның жеке ісін жүргіземін	4
Жоқ, тезірек жұмысқа орналасып, отбасыма қаржылай көмек көрсетемін	4

1-кесте. Елордалық оқушылардың университетке түсуге деген ұмтылысы

Мұғалімдердің айтуынша, елордадағы білім саласындағы теңсіздіктің бірден-бір көрінісі – элиталық және автономиялық мектептердің көптігі. Себебі, мемлекеттік және жеке сектордағы мектептер арасында қаржыландырудың тең бөлінбеуі мемлекеттік мектептердің инклюзивті білім беру мамандарын жалдауға қаржылық мүмкіндіктерінің жоқтығынан көрінеді. Сонымен қатар, білім беруде қаржылық ресурстардан бөлек, білікті кадрлық ресурстардың тапшылығы байқалады.

Мұғалім 3: Мектептер арасындағы теңсіздіктің ең үлкені мемлекеттік мектеп пен элитарлы НИИШ мектептері. Осы мектептерге теңдей қарамау, теңдей бюджет бөлінбеу себебінен.»

Мұғалім 1: «Мысалы тьюторларды жалдау үшін мемлекеттік мектептерде қаржыландыру аз, сондай-ақ ондай кәсіби біліктілігі бар кадрларды табу қиын, себебі тьютор, ассистенттерді дайындайтын курстар мен центрлар жоқ. Және инклюзивті балалармен жұмыс жасауы керек тьюторлар мектепте «барып-кел, шауып-кел» жұмыстар жасайды. Дегенмен, олардың да мектепте рөлі, лауазымдық міндеттері болу керек.»

Елордалық мектептердегі тағы бір маңызды мәселе - мемлекеттік және жеке сектор арасындағы сегрегацияның күшеюі. Мұғалімдердің айтуынша, жекеменшік мектепте ауқатты отбасының балалары шоғырланған. Мектептердің әлеуметтік стратификациясы әлеуметтік бірлікке қауіп төндіруі мүмкін, себебі балалар әлеуметтік немесе этникалық әртүрлілікке үйренбейді.

Мұғалім 5: «Жеке меншік мектеп болғандықтан, оқушылар бірдей, барлығының жағдайы бар. Әр түрлі әлеуметтік құрамы бар сыныппен жұмыс істемеймін.»

Мұғалімдердің айтуынша, қазіргі ұстаздар өз пәндерін жетік меңгергенімен, зерттеушілік қабілеттері дамымаған. Ал зерттеушілік дағдылар білім берудегі теңсіздікпен күресудің негізгі құралы болып табылады, өйткені мұғалімдер оқушылар ортасындағы проблемаларды анықтай отырып, өз әдістемесін жасай білуі керек.

Мұғалім 4: «Әзірге Қазақстанның білім беру саласын бәсекеге қабілетті деп айта алмаймын. Көптеген жаңа өзгерістер еңгізіліп жатыр. Өзгерістің нәтижесін тез арада көру мүмкін емес. Себебі, мұғалімдер әлі ұйымдардың белгілеген анықтамаларына тәуелді, өзі оқу жоспарына өзгеріс еңгізетіндей біліктілігі жоқ»

Сонымен, қорытындылай келе, зерттеу нәтижесінде біз елордалық мектептердегі білім берудегі теңсіздікке әсер ететін бірнеше факторларды анықтадық. Елорда жастары әлеуметтік-экономикалық жағдайына қарамастан білімге басымдық береді, бұл білім берудегі теңдікке қол жеткізудің оң факторы болып табылады. Әлеуметтік-экономикалық жағдайы төмен оқушылардың оқу үлгерімдері ата-ананың қадағалауының жоқтығынан төмендейтінін білдік. Зерттеу нәтижелеріне сәйкес, мектепке дейінгі білім беру деңгейі орта білім берудегі теңсіздікке әсер етеді. Елордада селективті білім беру ұйымдарының болуы да теңсіздікке әсер етуші факторлардың бірі. Білім берудегі мұндай теңсіздікті болдырмау үшін шетелдік тәжірибені қолдануға болады. Жеке меншік мектептерді қаржыландыратын көптеген елдер олардың ата-аналардан оқу ақысын алу мүмкіндігіне шектеу қояды [4]. Мысалы, Швецияда мемлекет қаржыландыратын жекеменшік мектептерде оқу ақысына толығымен тыйым салынады, ал Дания сияқты елдерде мемлекеттік қаржыландыру үлесі аз жекеменшік мектептер бар. Нормативтік-құқықтық базаның орындалуын бақылау да маңызды. Мысалы, Чилиде мемлекет қаржыландыратын жеке меншік мектептерді мемлекеттік білім беру басқармалары бақылайды.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. ОЭСР. Взгляд на образование 2019: показатель ОЭСР. – 2019.
2. Бурдые П., Пассерон Ж.К. Репродукция в образовании, обществе и культуре. – Sage, 1990. – Т. 4.
3. Боулз С., Гинтис Х. Школьное образование в капиталистической Америке: реформа образования и противоречия экономической жизни.– Naumarket Books, 2011.
4. ОЭСР. Финансирование школьного образования: объединение ресурсов и обучения. – Париж, 2017.

ӘОЖ 316.346.2-055.2(574)

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ТӘЖІК ӘЙЕЛДІРІНІҢ ӘЛЕУМЕТТІК-МӘДЕНИ ПОРТРЕТІ

Камилова Айгерим Калдыбековна

(E-mail: kamilova_aigerim@mail.ru)

Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

Ғылыми жетекшісі – Отар Э. С.

Аңдатпа: Қазақстан полиэтникалық мемлекет болып табылғандықтан еліміздің тұтастығын сақтау – қоғамның алдында тұрған басты міндеттердің бірі. Қазақстандағы этникалық топтарды зерттеу бірнеше аспектіде маңызды: біріншіден, Қазақстан әр алуан этностарға бай, олардың әрқайсысының өзіндік бірегей мәдениеті, дәстүрлері мен әдет-ғұрыптары бар. Өзге этностардың мәдени және әлеуметтік ерекшеліктерін білу әртүрлі ұлт өкілдері арасындағы өзара түсіністік пен сыйластыққа ықпал етеді. Этникалық топтарды зерттеу әлеуметтік интеграцияға жағдай жасауға көмектеседі және ұлтаралық келісімді нығайтуға ықпал етеді. Екіншіден, Қазақстанда бір аумақта бірге тұратын халықтар көп. Этникалық топтарды зерттеу қоғамның ұлттық құрылымын жақсырақ түсінуге мүмкіндік береді және көпмәдениетті диалогтың дамуына ықпал етеді. Бұл өз кезегінде еліміздің саяси тұрақтылығын нығайтады. Үшіншіден, әрбір этностың өз салт-дәстүрі мен ерекше қолөнері бар, бірнеше ұрпақ айналысатын шаруашылықтары бар. Этникалық топтар мен олардың мәдени ерекшеліктерін зерттеу шаруашылық пен қолөнерді дамытуға көмектеседі, бұл өз кезегінде сан түрлі этностар мекендеген

аймақтардың экономикалық дамуына ықпал етеді. Сонымен, Қазақстандағы этностарды зерттеу елдің әлеуметтік, саяси және экономикалық тұрақтылығы үшін де маңызы рөл атқарады. Бұл мақалада Қазақстандағы тәжік әйелдерінің әлеуметтік-мәдени портретін жасауға тырыстық. Ғылыми жұмыс негізінен екі зерттеу әдісіне негізделген тереңдетілген сұхбат және қатыстық бақылау. Мақалада қатыстық бақылаудан алынған зерттеу нәтижелері пайдаланылады.

Түйін сөздер: *әлеуметтік-мәдени портрет, этносаралық қарым-қатынас, этникалық азшылық, әдет-ғұрып, салт-дәстүр, отбасы құндылықтары.*

Кіріспе

1991 жылы еліміз егемендік алумен жаңа дәуірге аяқ басты. Мемлекеттің өз тәуелсіздігін жариялауында өзіндік ерекшеліктер мен қиындықтар бар, ол Қазақстан үшін де қиын саяси процесс болды. Себебі, азаматтық бейбітшілік пен ұлтаралық қатынастардағы тұрақтылықты сақтау қиын, өйткені Қазақстан көп ұлтты мемлекет. Қазақстанның этномәдени ерекшелігі оның көпмәдениеттілігі. Қазіргі таңда елімізде 15-тен астам ірі және 100-ден астам шағын этностық топтар бар, оларды ортақ азаматтық пен аумақ, тариғи отан біріктіреді, дегенмен діні, тілі, мәдениеті, өмір салты мен тұрмыс салты, басым құндылықтары оларды бір-бірінен ерекшелендіріп тұрады. Олар бір саяси алаңда өмір сүреді, мәдени диалогқа енеді және олардың құндылықтары, дәстүрлері бір-бірімен қиылысады. Барлық осы үрдістер ізсіз өтпейді, кейде олардың әсерінен мәдениеттер ассимиляцияланады, қоғамға енеді, кейде керісінше қақтығыстарға ұшырайды[1]. Бірақ тәуелсіздіктің алғашқы жылдарында және қазіргі кезде этностардың өмір сүруінің оңтайлы жағдайын іздеу – ел басшылығының алдында тұрған күрделі міндет. Этникалық азшылық өкілдерін зерттеу тек ғылыми мақсатта ғана емес, мәдениеттерді өзара байыту және этносаралық қарым-қатынас пен тұрақтылықтың сапалы өсуіне ықпал ету үшін де орын алуы қажет.

«Әлеуметтік портрет» түсінігі заманауи әлеуметтануда кеңінен қолданылады. Алайда, бұл түсініктің жалпы ғылыми негізделген анықтамасы жоқ, әр жеке зерттеу шеңберінде әр түрлі анықталады. Сондықтан, ең алдымен, «әлеуметтік портрет» ұғымына нақты анықтама берейік. Әлеуметтік-мәдени портрет деп біз зерттелетін әлеуметтік қауымдастық өмірінің негізгі аспектілерінің тұтас сипаттауды, оның барлық құрамдас бөліктерін, сондай-ақ онымен байланысты әлеуметтік процестер мен қатынастарды жүйелі сипаттау деп түсінеміз. Әлеуметтік-мәдени портрет объектінің негізгі әлеуметтік-демографиялық сипаттамаларын, оның әлеуметтік-мәдени, экономикалық, саяси көзқарастарымен, өмірдегі құндылық түсініктерін қамтиды.

Біздің жүргізген зерттеуіміздің мақсаты: Қазақстандағы тәжік әйелдерінің әлеуметтік-мәдени портретін құрастыру. Зерттеудің міндеттері: Тәжік отбасының әлеуметтік құрылымын, ондағы әйел адамның ролін анықтау; Отбасылық қарым-қатынасты ұйымдастырудағы этностық ерекшеліктерді анықтау; Тәжік әйелдерінің әлеуметтік мінез-құлқына әсер етуші фактор ретіндегі дәстүрдің ролі. Тәжік әйелдерінің әлеуметтік-мәдени ерекшеліктерін түсіну келесі сұрақтар арқылы анықталады: Тәжік отбасындағы басты құндылықтар қандай? Күнделікті өмірде қаншалықты салт-дәстүр мен әдет-ғұрыптарды ұстанады? Тәжік қоғамындағы әйел адамның ролі қандай?

Әлеуметтануда елдің этносаясатын тиімді өлшеуге болатын көптеген әдістер бар, біз зерттеу барысында эмпириялық 2 әдіс түрін қолдандық. Тереңдетілген сұхбат – ақпарат берушіден қойылған сұрақтарға толық және егжей-тегжейлі жауап алуға бағытталған зерттеу сұхбатының бір түрі. Қатыстық бақылау – болып жатқан әлеуметтік құбылыстарды, үрдістер мен оқиғаларды визуалды бақылау әдісі.

Негізі бөлім

Әлеуметтік-мәдени портрет – бұл қоғамның немесе адамдар тобының әлеуметтік және мәдени аспектілеріне негізделген басты сипаттамасы. Халықтың жекелеген топтарының, тұтас қоғамның әлеуметтік портреті осы топты немесе қоғамды құрайтын әлеуметтік топтардың қоғам иерархиясындағы орны, материалдық жағдайы, табыс деңгейі сондай-ақ

осы топқа тән әлеуметтік идеология мен әлеуметтік психология белгілерімен анықталады. Әлеуметтік портреттің негізгі компоненті – бірқатар көрсеткіштерде көрсетілген топтың әлеуметтік-демографиялық сипаттамалары. Әлеуметтік топтың жас ерекшеліктері мен гендерлік айырмашылықтары оның дүниетанымдық, идеологиялық және құндылық бағдарлары мен қалауларын анықтайды. Біздің зерттеуіміздің объектісі 18 жастан асқан бала тәрбиесімен айналысатын әйелдер болып табылады.

Әлеуметтік портреттің теориялық негізі неміс әлеуметтанушы М.Вебердің әлеуметтік әрекет концепциясы. Вебердің айтуынша, адамдар өз әрекеттеріне субъективті мағына бергенде ғана әрекет пайда болады. Әлеуметтік стратификацияның қазіргі заманғы теориясында адамның әлеуметтік анықтамасының негізгі критерийі таптық емес, өмір сүру мүмкіндігіне әсер ететін экономикалық кеңістіктегі позиция болып саналады. Жеке тұлғалардың статустық позициялары оларды жиынтықтарға топтастыруға мүмкіндік береді, олардың әрқайсысының өзіндік бейнесі мен өмір салты, артықшылықтары және т.б. [2].

Белгілі бір әлеуметтік топтың әлеуметтік портретінің маңызды сипаттамасы оның әлеуметтік көңіл-күй болып табылады. Ең жалпы түрінде әлеуметтік көңіл-күй әлеуметтік субъектінің өмірдің әртүрлі аспектілеріне қанағаттануын немесе қанағаттанбауын сипаттайтын интегралды көрсеткіш болып есептеледі. Субъектінің талаптары мен оларды жүзеге асыру дәрежесі арасындағы байланысты көрсететін әлеуметтік көңіл-күй жеке адамның да, әлеуметтік топтың да қоғамдағы жағдайын сипаттайды. Әлеуметтік көңіл-күй адамның өз өмірін, өмірінің барлық салаларындағы жетістіктері мен сәтсіздіктерінкәсіби, білім беру, отбасылық, бос уақытты, коммуникативті рефлексияның белгілі бір нәтижесі ретінде санаймыз [3].

Ж. Т. Тощенко мен С. В. Харченконың әлеуметтік көңіл-күй концепциясы әлеуметтік әл-ауқатты зерттеудегі әлеуметтанулық тәсілдің қызықты мысалы болып табылады. Әлеуметтік әл-ауқат бұл ұғымға әлеуметтік көңіл-күйдің негізгі элементі, бірінші деңгейі ретінде сәйкес келеді және «...ағымдағы білім, эмоциялар, сезімдер, тарихи жады және қоғамдық пікірді» қамтиды» [4]. Бұл концепцияда әлеуметтік әл-ауқат адамның әлеуметтік көңіл-күйін, оны қалыптастырудың белгілі бір негізі, бастапқы құрылымдық элементі қызметін атқарады. Әлеуметтік әл-ауқаттың нәтижелі көрсеткіші әлеуметтік болмыс, топ пен қоғамның мүшесі ретінде өзін-өзі сақтау қажеттілігі, сонымен қатар қоршаған микроортаның әл-ауқатының деңгейі мен дәрежесін бағалау ретінде қарастырсақ болады.

Соңғы жылдары әлеуметтік көңіл-күй индексын бағалау негізінде халықтың әлеуметтік портретінің интегралды аспектісін зерттеуге байланысты зерттеулер белсенді түрде дамып келеді [5]. Бұл жағдайда әлеуметтік портрет дегеніміз – объектінің (әлеуметтік топтың) әлеуметтік мәнінің интеграцияланған анықтамасы, оның барлық компоненттерінің сипаттамаларын, сондай-ақ онымен байланысты әлеуметтік процестер мен қатынастарды қамтиды. Әдетте, бұл объектінің негізгі әлеуметтік және демографиялық ерекшеліктерін, әлеуметтік-мәдени, экономикалық және саяси көзқарастарын, құндылық бағдарлары мен қалауларын ескереді.

Тәжіктер – парсы тілінде сөйлейтін ирандық ұлт, Тәжікстанның байырғы халқы. Тәжіктер Тәжікстанда, Өзбекстанда, Ауғанстанда, сонымен қатар Қазақстанда, Түрікменстанда, Ресейде, Иранда тұрады. «Тәжік» термині, әсіресе, белгілі «парсы» атауына байланысты біраз талқылауды және нақтылауды қажет етеді. Жалпы алғанда, оны қолдануға қарсы болуы мүмкін, өйткені кең мағынада тәжіктер мен парсыларды біртұтас халық ретінде қарастыруға болады, бірақ тарихи оқиғалар парсылар мен тәжіктер арасында нақты айырмашылықтар тудырғанын мойындау керек және оларды елемей мүмкін емес. Дегенмен, кейбір тұстарда «тәжік» және «парсы» сөздерінің тарихта талай рет виртуалды синонимдер қызметін атқарғандығы қызық. «Тәжік» термині арабтардың Тай тайпасының атынан шыққан және VII ғасырда мұсылман емес ирандықтар араб мұсылман басқыншыларына қатысты қолданған. Жергілікті ирандықтар бірте-бірте өсіп келе жатқан мұсылман қауымдастығына қосыла бастады және «тәжік» өзінің ерекше этникалық мағынасын жоғалтты және жалпы мұсылмандарға қатысты, әсіресе мұсылман әскерлері пұтқа табынушы

түріктерге қарсы күреске жиі қатысқан шығыс Иранда қолданылды. VIII ғасырдың бірінші жартысында арабтар бастаған мұсылмандар Соғдының Трансоксиана жерін жаулап алған кезде, солдаттардың көпшілігі этникалық ирандықтар болды, сондықтан «тәжік» «ирандық» дегенді білдіреді. Исламды қабылдады» [6].

Қазақстан аумағындағы тәжік этносының тарихы XX ғасырдың 20-жылдарынан басталады. Кеңес өкіметі жергілікті суармалы егіншілікті дамыту мақсатында бірнеше мың тәжіктерді отбасымен Қазақстанның оңтүстігіне қоныстандырды. Қалған тәжіктер бұрын игерілмеген колхоздық жерлерге қоныстанды, олар бірнеше ондаған жылдар ішінде игерілмеген жерлерді бау-бақшаға айналдырды. XX ғасырда Өзбекстанның Фариш аймағының тәжіктері Мақтааралдың жерлерін маусымдық жұмысқа жалға ала бастады. 1930-1940 жылдар аралығында тәжіктер тұрақты негізде Фирдоуси, Мақтаарал өңірлеріне көшіп келді. 1955 жылы Бостандық өңірі Өзбекстанға өткеннен кейін тәжіктер Сарыағаш аймағына қоныс аудара бастады. 1956 жылы Тәжікстан Жоғарғы Кеңесі Президиумының қаулысымен тәжіктер Фирдоуси ауылына қоныстандырылды. Олардың біразы Жетісай өңіріне туыстарын іздеп қоныс аударған. Қазір тәжіктер анклавты негізінен Мақтаарал, Сарыағаш, Шардара және Жетісай өңірлерінде тұрады.

Оңтүстік Қазақстан республикасының біртұтас территориялық аймағы ретінде көпұлтты құрылымға ие. Ұзақ өмір сүру қазақ қоғамында толеранттылықтың тұрақты дәстүрін қалыптастырды. Дегенмен Оңтүстік Қазақстан республикадағы өзге аймақтарға қарағанда өзіндік мәдени, өндірістік, ұлттық ерекшелігі бар аймақ және мұнда жергілікті ұлттың басымдығымен бірге, оның облыстағы өзге ұлттармен өзіндік колоритін сақтай отырып, қоғамның экономикалық, саяси, рухани, әлеуметтік жүйелеріндегі аспектіде интеграциялануы тән.

Зерттеу мақсатында бірінші кезекте Түркістан облысы Жетісай ауданындағы Әл-Фараби ауылына зерттеу тобымен бардық. Әл-Фараби ауылында тәжіктер оқшауланып өмір сүреді. Жалпы ауыл халқы оңтүстік Қазақстан тұрғындары сияқты қонақжай. Ауыл жағдайы салыстырмалы түрде нашар, тазалық деңгейі төмен. Көп үйлердің аулаларында саздан жасалған нан пісіретін ошақтары бар, көбісі диқаншылықпен және мал шаруашылығымен айналысады. Әйел адамдар өз жасынан үлкен көрінеді, қарапайым киінеді, ылғи дәстүрлі үлгідегі орамал тағады. Отбасында мұсылмандық дәстүрлерді ұстанады, Фирдоуси ауылымен салыстырғанда әйел адамдар әлде қайда еркін өмір сүреді, жұмыс істеуге құқылы, үйден жалғыз өздері шыға береді, отбасыларда бірнеше әйел алу кездеседі.

Фирдоуси ауылы – Түркістан облысы Мақтаарал ауданы, Жаңажол ауылдық округі құрамындағы тәжіктер тұратын ауыл. 2020 жылғы Мақтаарал ауданындағы су тасқынынан кейін елді мекенде 302 үй 17 миллион теңге өтемақыны алу үшін мемлекетпен келісімшартқа тұрған, соның нәтижесінде ауылда жаңа үйлер көп. Бұл жерде дін үлкен рөл атқарды, ауылды көпшілігі «молда ауылы» деп атайды, атақты дем салатын молдалар бар. Ауыл мұсылмандық дәстүр мен өмір сүру қағидаларын негізге ала отырып шешім қабылдап өмір сүреді. Қазіргі кезде әйелдердің теңдігі, қоғамдағы рөлі толық деңгейде айқындалып келеді, соған қарамастан елді мекендегі әйелдердің жағдайы нашар. Әйел адамдар, кішкентай қыздарда орамал (хиджаб, кейбіреулері паранджа) таққан, күйеуі немесе жақын туыстарысыз көшеге шығуларына, бейтаныс адамдармен күйеуінің рұқсатынсыз сөйлесуге болмайды. Әйел адамдар өз жастарынан үлкен көрінеді, олар тек қана үй шаруасымен айналысады. Жаңа түскен келіндер ұлттық атрибуттағы жылтыр, оюлы киімдер киеді, әйелдер мүлдем шалбар кимейді, ер адамдар көбінесе молдалар сияқты киінеді, сақал қойған. Ауыл тұрғындары арасында жасы үлкен және орта буын әсіресе әйелдер қазақ тілін білмейді, тек қана ер адамдар таза қазақ тілінде сөйлей алады. Ер адамдар келген қонақтарға қызмет етеді: дастархан жаяды, шәй құяды. Отбасыларда бірнеше әйел алу, зорлық-қомбылық кездеседі. Отбасылардың көбі көпбалалы және мүгедектік жиі кездеседі. Туған-туыстар бір аулада немесе көрші болып тұрады.

Қорытынды

Тәжіктердің әлеуметтік-мәдени портретінің басты белгілерінің бірі – отбасылық-туыстық қатынастардың берік байланысы. Тәжіктер үшін отбасы қоғамның тірегі және олар әдетте үлкендерді құрметтеу және жақындарына қамқорлық жасау сияқты дәстүрлі отбасылық құндылықтарды ұстанады. Көп жағдайда тәжіктер бірнеше ұрпақ болып бірге өмір сүреді. Түркістан облысының барлық тәжік отбасылары патриархалды қатынастарға негізделгендіктен отбасының басшысы ер адам болып табылады. Барлық маңызды шешімдерді ер адам қабылдайды, сондай-ақ отбасылық қаражатты бөлу ер адамның билігінде. Әйел адамдар үй шаруашылығымен және бала тәрбиесімен айналысады.

Тәжіктердің әлеуметтік-мәдени портретінің маңызды аспектісі – ислам діні. Жүргізілген бақылау нәтижесі бойынша ең діндар тәжіктер Фирдоуси ауылында өмір сүреді. Бұл ауыл тұрғындары күнделікті өмірде ислам дінінің заңдылықтарын негізге алады, шешім қабылдауда шарият заңына сүйенеді. Әл-Фараби ауылының тұрғындары негізгі діни рәсімдерді орындамайды, кейбір рәсімдерді онда-санда орындайды, олар дінді мәдениет деп қабылдайды. Тәжіктер Наурыз (көктемнің бірінші күні) және Ораза айт (рамазан айының соңы) сияқты мерекелерді жыл сайын тойлайды.

Жалпы, тәжіктердің әлеуметтік-мәдени портреті отбасылық-туыстық қарым-қатынастың берік байланысымен, салт-дәстүр мен мәдениетті құрметтеумен, сондай-ақ ислам дінінің күнделікті өмірге және жалпы қоғамға күшті ықпалымен ерекшеленеді. Дін – жеке өмір мен қоғам арасындағы қарым-қатынасты реттейтін негізгі құндылықтардың бірі, ол отбасылық қатынастарды реттеуде, сондай-ақ қоғамдағы әйелдердің рөлі мен қызметін реттеуде маңызды рөл атқарады. Тәжіктердің отбасыларында ер адам көбінесе мұрагер және отбасының негізгі мүшесі болып саналады. Қыз балаларды жастайынан үйде ата-анаға, тұрмысқа шыққаннан кейін күйеулеріне бағынуға, қызмет етуге үйретеді. Дәстүрлі әлеуметтік құрылым мен отбасылық түсініктер ерлердің құқықтарын шексіз кеңейтті. Бұл отбасылық қарым-қатынас үлгісі әйелдер физиологиясы мен психологиясына үлкен зиян келтіреді.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. Қазақстандағы этносаясаттың әлеуметтік өлшемдері. Әдістемелік құрал / Нұр-Сұлтан: Қолданбалы этносаяси зерттеулер институты, 2021. – 7 б.
2. The ontology of the questionnaire: Max Weber on measurement and mass investigation/ Volume 32, Issue 4, December 2001, Pages 647-684.
3. Социальный портрет мастера производственного обучения: коллективная монография/ О. И. Власова [и др.]; под науч. ред. Т. В. Пермяковой, В. А. Копнова. Екатеринбург: Изд-во Рос. гос. проф.-пед. ун-та, 2015. – 15 с.
4. Тощенко Ж. Т., Харченко С. В. Социальное настроение / М.: Academia, 1996. – 21 с.
5. Социальный портрет населения: методология, основные характеристики/ П.О. Ермолаева, Е. П.Т. Носкова, М.Р. Зайнуллина, А.И. Купцова, А.М. Нагимова.– Казань: Издательство «Артифакт», 2014. – 92 с.
6. Richard Foltz. A History of the Tajiks: Iranians of the East / I.B. Tauris, 2019. – 256.

ФАКТОРЫ СОЦИАЛИЗАЦИИ ДЕТЕЙ С АУТИЗМОМ: ВЛИЯНИЕ СЕМЬИ

Кереева Ляззат Бахытбековна

Lyazzat_31@mail.ru

Магистр социальной работы 1 курса ЕНУ имени Л. Н. Гумилева

7M11405 социальная работа

Астана, Казахстан

Научный руководитель – Урузбаева Г.Т.

Главной проблемой, с которой сталкиваются родители и воспитатели при социализации детей с аутизмом, является отсутствие желания общаться в сочетании с низкой познавательной активностью, специфическими характеристиками умственной и эмоционально-волевой деятельности, которая мешает социализации таких детей и затрудняет формирование и развитие их личности. [1]

Для детей с аутизмом ключевым элементом в процессе социализации является общение и взаимодействие с людьми, особенно с мамой. Кроме того, также следует учитывать важность позиций, занимаемых домашним окружением (семья, братья и сестры) и сверстниками в общении с аутистическим ребенком, что также может существенно влиять на его социализацию «Средовый фактор» имеет решающее значение в социализации аутичных детей. Результаты исследований Роджерс С. Дж., Доусон, Дж. Висмара Л.А. Денверская в труде «Модель раннего вмешательства для детей с аутизмом: как в процессе повседневного взаимодействия научить ребенка играть, общаться и учиться» подтверждают, что родители играют значительную роль в обучении и развитии детей, и их активное участие способствует достижению лучших результатов. А.А. Реан и другие исследователи подчеркивают, что материнская чувствительность к потребностям ребенка и готовность удовлетворить их, являются ключевыми факторами в формировании эмоциональной привязанности между матерью и ребенком. Следует отметить, что наличие симбиотической связи между матерью и ребенком может препятствовать полноценной социализации ребенка, которая не позволяла им развивать собственные коммуникативные навыки. [2].

Аутисты руководствуются страхом, неизвестностью и непониманием в процессе социализации, и им требуется время, чтобы преодолеть эти препятствия. Близкие могут помочь ускорить этот процесс и сделать его менее болезненным. Однако по мере того, как ребенок начинает выходить из своего мира и адаптироваться к обществу, ему приходится сталкиваться с новыми испытаниями, связанными с чувствами, эмоциями и внутренним миром других людей. Поэтому, процесс усвоения элементов социализации должен постоянно развиваться и прогрессировать. Усложнять формы контактов можно начинать «только после закрепления у ребенка потребности в контакте, когда взрослый становится положительным аффективным центром ситуации» [3]. В исследовании В.А. Степановой отмечается, что братья и сестры играют важную роль в эмоциональной жизни детей с задержками эмоционального развития. Процесс обучения и умственного развития неразрывно связан с развитием коммуникации и эффективного взаимодействия, т. е. родители должны обеспечить переход из зоны текущего развития в зону ближайшего развития. Если ребенок остается на том же уровне, т.е. вне психологической ситуации, вне системы «Я - Другой». Отмечено, что в процессе развития семьи зрелые дети вырастают в семьях, у которых были высоко оценены такие психологические особенности взаимодействия родителей и детей, как выраженность контроля со стороны родителей, требование зрелого поведения от ребенка, убеждающее воздействие со стороны родителей и степень доброжелательности родительского воспитания, рассмотренные в исследовании Д. Баумринд. Реакции родителей на диагноз ребенка будут зависеть от стадии жизненного цикла семьи, а также от предыдущих убеждений и конструктов, связанных с ребенком.

Включение особого ребенка в триаду (мать-отец-ребенок или родитель-сисбс-ребенок) является очень важным для развития у него способности понимать намерения и отношения других людей. Такой опыт включения в более сложные контакты, где есть взаимодействие не только один на один, но и между двумя другими людьми, может быть особенно полезен для детей с нетипичным развитием.

Социальный работник имеет возможность помочь семье и ребенку с аутизмом улучшить свои социальные навыки и качество жизни. Семья является ключевым фактором в социализации ребенка с аутизмом и может оказывать как позитивное, так и негативное влияние на его развитие. Социальные работники могут оказать содействие семье в понимании, как оказывать позитивное влияние на социальные навыки ребенка, проводя индивидуальные или групповые занятия, направленные на развитие коммуникации, сотрудничества, эмпатии и соблюдения правил. Они также могут помочь семье найти подходящие программы и ресурсы для ребенка, такие как школы и терапевтические программы, которые способствуют развитию социальных навыков. Кроме того, социальные работники могут помочь семье установить контакт с другими людьми и семьями, которые имеют опыт воспитания детей с аутизмом, чтобы они чувствовали себя менее изолированными и получали необходимую поддержку.

На базе поликлиники ТОО «Green Clinic» г. Астаны действует отделение «Профилактики и социально-психологической помощи», включающая в себя штатную единицу социального работника. В настоящее время в ТОО «Green Clinic» г. Астаны, на учете находятся 60 детей с инвалидностью, из них 15 детей имеют диагноз расстройство аутистического спектра. В нашей работе мы изучали модель социального сопровождения семей, воспитывающих детей с РАС на базе ПМСП. Согласно возрастной периодизации жизни человека по Г.Б. Ананьеву. подростковый возраст соответствует периоду от 12-16 лет. Мы проанализировали кейсы детей с РАС в возрасте от 12-16 лет.

Кейс №1. Респондент №1 Ежн.

Респондент №1 Ежн. вербально не контактный (не разговаривает, произносит звуки), не агрессивный, не идет на контакт с окружающими, если вступает то очень осторожно. Тактильный контакт проявляет избирательно. Однообразное поведение со склонностью к стереотипному поведению, характерны примитивные движения, неophobia. Наблюдается мутизм (полная утрата речи). Избирательность в еде.

На основе консультативного листа социального работника чаще его называют «Лист приема социального работника», мы составили характеристику на респондента №1 Ежн. Травмирующим фактором для него выступает сдача анализов. В жилищно-бытовых условиях респондента №1 Ежн. отмечается, что они соответствуют общим санитарно-гигиеническим нормам и семья проживает в собственной квартире. В характеристике социального окружения указано, что он учится в школе-лицей №85, в инклюзивном классе. Ребенка сопровождает тьютор, он посещает логопеда. Навыки самообслуживания родителями привиты, но требуют контроля со стороны родителей, респондент №1 Ежн. одевается без посторонней помощи, соблюдает личную гигиену, самостоятельно кушает. Социальная характеристика семьи составлена на основе изучения документов, посещения семьи, личных бесед с членами семьи. Респондент №1 Ежн. живет в полной семье. Есть старшая сестра (на 1.5 года старше). Родители ребенка с РАС адекватные, образованные люди, регулярно посещают участкового врача, консультируются, проходят реабилитацию в различных центрах, соответствующих диагнозу ребенка. Родители с 2-х лет ребенка активно занимались реабилитацией, ездили в медицинские центры России и Китая. План социального сопровождения социального работника включает следующие обязательные действия, к которым относится запись на приём к участковому врачу, мониторинг, сопровождение, закрепление за медицинским учреждением, оказывающим социальное обслуживание на дому.

Таблица №1 «Сильные и слабые стороны респондента №1 Ежн.»

Слабые стороны кейса респондента №1 Ежн.	Сильные стороны кейса респондента №1 Ежн.
Вербально не контактный .	Не агрессивный.
Не идет на контакт с окружающими, если вступает в него то очень осторожно.	Тактильный контакт проявляет избирательно.
Неофобия- боязнь нового.	Однообразное поведение со склонностью к стереотипному поведению, характерны примитивные движения.
Он перестал кушать «3 дня не ел», родители предлагали любимые блюда, но он отказывался.	Избирательность в еде, самостоятельно кушает.
Травмирующим фактором для него выступает сдача анализов.	Регулярно проходят медицинский осмотр и реабилитацию.
Имеются трудности в обучении, по причине отсутствия речи.	Он учиться в школе-лицей №85 в инклюзивном классе.
Не разговаривает, произносит только звуки, наблюдается мутизм речи (полная утрата).	Ребенка сопровождает тьютор, он посещает логопеда.
Навыки самообслуживания требуют контроля со стороны родителей.	Навыки самообслуживания родителями привиты, одевается без посторонней помощи, соблюдает личную гигиену,

За период социального сопровождения социальным работником выполнены следующие мероприятия по отношению к респонденту №1 Ежн. 10.02.2023 г. проведена ознакомительная беседа, установление контакта с ребёнком с РАС, сопровождение по поликлинике (сдача анализов, УЗИ, ЭКГ.) Причина обращения респондента №1 Ежн. в том, что он перестал кушать, «уже 3 дня не ел», родители предлагали любимые блюда, но он отказывался. Обучен жесту, когда что-то болит он показывает два пальца на пульсе, это условный сигнал о плохом самочувствии. 15.02. его сопровождали на узи ОБП. 17.02 сопровождение на приём к участковому врачу. Респондент №1 Ежн. начал кушать. Врач связывает возникшую проблему с желчным пузырём, по-видимому, его беспокоила изжога, прописана соответствующая процедура лечения.

Кейс №2. Респондент №2 Ерд.

Респондент №2 Ерд. вербальный, разговаривает, не агрессивный, идет на контакт с окружающими. Есть тревожность бояться оставаться один. Однообразное поведение со склонностью к стереотипным (рассказывает историю и повторяет периодически). Отвечает на вопросы односложными предложениями. Но если спросить про то, что ему в данное время интересно, включается в односторонний диалог. Навыки самообслуживания родителем привиты (но необходим контроль родителем.)

Респондент №2 Ерд. часто вспоминает болезненные процессы, где травмирующим фактором для ребенка выступает сдача анализов из вены, в этот период он пребывает в состоянии тревожности и страха. В характеристике социального окружения указано, что он учиться в школе №17 в 7 классе, инклюзивном. Ребенка на занятия сопровождает кто-то из членов семьи (бабушка, мама, папа), так же ходит на плаванье. Респондент №2 Ерд. проживает в полной семье, является старшим ребенком, есть две младшие сестры и брат. Родители ребенка с РАС выполняют все необходимые медико-коррекционные мероприятия.

Таблица №2 «Сильные и слабые стороны респондента №2 Ерд.»

Слабые стороны кейса респондента №2 Ерд.	Сильные стороны кейса респондента №2 Ерд.
Травмирующим фактором для ребенка выступает сдача анализов из вены, в этот период пребывает в состоянии тревожности и страха. После он часто вспоминает болезненные процессы.	Регулярно проходят медицинские осмотры.
Ребенка на занятия сопровождает кто то из членов семьи (бабушка, мама, папа).	Он учиться в школе №17 в 7 классе, инклюзивном. Посещает занятия по плаванию.
Есть тревожность, бояться оставаться один.	Респондент №3 Ерд. проживает в полной семье, является старшим ребенком, есть две младшие сестры и брат.
Отвечает на вопросы односложными предложениями. Но если спросить про то, что ему в данное время интересно, включается в односторонний диалог.	Вербальный, разговаривает, не агрессивный, идет на контакт с окружающими.
Однообразное поведение со склонностью к стереотипному поведению (рассказывает историю и повторяет периодически).	Быстрое усвоение новой информации.
Навыки самообслуживания требуют контроля со стороны родителей	Необходимая часть навыков самообслуживания родителями привиты.

За период социального сопровождения социальным работником выполнены следующие мероприятия по отношению к респонденту №2 Ерд. 24.05.2022 г. пройдено УЗИ печени, почек, также сдали анализы (ОАК, биохимия, мазок из зева). 30.05. получено направление к гастроэнтерологу для ребенка. Социальным работником оказана поддержка родителю как воспитывающего ребенка с инвалидностью, произведена запись на прием к участковому врачу. 02.06.22- получена справка об эпидокружении респондента №2 Ерд. и переданы результаты анализов (ОАК, биохимия, мазок из зева) родителю. В период с 06.06. по 17.06. оказана поддержка родителю по сопровождению ребенка с РАС в поликлинике, пока мама принимает прописанное лечение у лора. 22.06-мама ребенка с РАС сообщила, что они хотели бы пройти реабилитацию в РЦ«Адал Ниет». Социальный работник созвонилась со специалистом РЦ «Адал Ниет», который сообщил следующее: они принимают детей на дневной и круглосуточный стационар для этого родителю необходимо позвонить лично и его зарегистрируют в лист ожидания. Информацию и контакты реабилитационного центра были переданы родителю. 07.07. социальный работник предоставил консультацию по прохождению реабилитации в НДЦР. 01.08 сопровождение ребенка с РАС по поликлинике. 11.08. оказана поддержка родителю по сопровождению ребенка с РАС в поликлинике, так как сама проходит медицинский осмотр. 16.08. сопровождение респондента №2 Ерд. по поликлинике, получены направления на обследование у участкового врача. 05.10. социальным работником оказано сопровождение ребенка, получено направление к кардиологу и УЗИ сердца. 12.10. сопровождение по поликлинике, пройден прием у фтизиатра, получен талон госпитализации на реабилитацию в НДЦР, результаты анализов и выписка респондента №2 Ерд. 12.12 сопровождение ребенка с РАС в поликлиники для получения справки в бассейн, который он посещает по субботам. В период с 16.12 по 20.12 респондент №2 Ерд. болел ОРВИ, вследствие чего пропустил занятия в школе. В данное время самочувствие хорошее. 20.01 социальный работник сопровождал ребенка с РАС на прием к участковому врачу для получения направлений с целью прохождения узких специалистов указанных в справке «Медицинская карта» (Приложение №2 к Стандарту об оказании специальных социальных

услуг в области социальной защиты населения в условиях услуг на дому). 24.01 сопровождение ребенка по поликлинике, прием у фтизиатра. 20.02 сопровождение на прием к участковому врачу. Респондент №2 Ерд. простудился, открыли справку для предъявления в школу. 27.02 социальным работником произведен мониторинг самочувствия ребенка, состояние стабильное, уже посещает занятия в школе.

Таким образом, методика работы по социализации аутичного ребенка должна быть индивидуально направленной, но основываться на комплексной научной концепции, учитывая механизмы усвоения социального опыта детьми с аутизмом. Эмоциональная зрелость родителей играет важную роль в формировании установок у ребенка, поэтому коррекция родительских позиций на основе научных данных может быть эффективным подходом в социальном сопровождении детей с РАС. Социальная характеристика семей с диагнозом РАС в ТОО «GreenClinic» г. Астана составлена на основе изучения документов, посещения семьи, личных бесед с членами семьи. Травмирующими факторами для исследованных респондентов выступает получение медицинских процедур. Навыки самообслуживания родителями детей с РАС привиты, но требуют контроля со стороны родителей в основном в формировании более сложных навыков. Для изучаемой группы детей с РАС характерно регулярность посещения участкового врача, консультирования, реабилитация в различных отечественных и зарубежных центрах, соответствующих диагнозу ребенка.

За период социального сопровождения социальным работником выполняются следующие обязательные мероприятия такие как: закрепление за медицинским учреждением, оказывающим социальное обслуживание на дому, ознакомительная беседа, установление контакта с ребёнком с РАС, запись на приём к участковому врачу, санаторное лечение в летний период, мониторинг.

Список использованных источников

- 1.Тихонова И.В., Адеева Т. Н., Голубева М. С. Специфика социализации дошкольников с комплексными и множественными нарушениями в развитии // Вестник Костромского государственного университета им. Н.А. Некрасова. Серия Гуманитарные науки: Педагогика. Психология. Социальная работа. Акмеология. Ювенология. Социокинетика . 2014. № 3. С. 178-182.
2. Егорова Т.А. Педагогическая помощь родителям в формировании отношения к миру у старших дошкольников с задержкой психического развития: автореф. дис. ... канд. психол. наук. СПб., 2006. 20 с.
3. Злобина А.С. Проблема психосоциальной помощи детям с ранним детским аутизмом // Известия ПГПУ им. Белинского. 2006. №6. С.134.

УДК 316.012

ПАРЛАМЕНТАРИЗМ ИНСТИТУТЫНЫҢ ДАМУЫ: ӘЛЕУМЕТТАНУЛЫҚ АСПЕКТ

Клышбаев Ерлан Бахытжанович

Erlan221288@mail.ru

Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ Әлеуметтік ғылымдар факультетінің
«7М03101– Әлеуметтану» мамандығының 1-курс магистранты, Астана, Қазақстан
Ғылыми жетекші – Б.Ж. Смағамбет, ә.ғ.к., доцент, әлеуметтану кафедрасының
профессоры

Қазіргі өкілді билік, сәйкесінше Парламент кейіннен ғалымдар «тікелей демократия» деп атаған бүкіл халықтың мыңдаған жылдар бойы тікелей билігімен салыстырғанда «жас». Идеалды формада демократияның осы түрі дауыс беру құқығы бар барлық адамдар ағымдағы мәселелерді талқылау үшін бір жерде жиналып, дауыс беру нәтижесінде көпшілік

пікір негізінде бүкіл қоғам немесе оның бір бөлігіне не істеу керектігі жөнінде шешім қабылдауды білдіреді. Алайда, бұл жүйенің кемшіліктері де баршылық. Мысалы, ол көне Афины полисі немесе Новгород Республикасының вечесі сияқты шағын округқа ғана ыңғайлы болуы мүмкін. Дауыс беру құқығы бар 50 миллион адамды бір уақытта қайда жинауға болады делік? Егер әркім бір минут сөйлесе, бұл жиналыс қанша уақытқа созылуы мүмкін? Мұндай идеалды жүйенің өзі халықтық жиналыстар арасында кез-келген адам ағымдағы жұмысты орындауды, келесі жиналысты дайындауды және т. б. талап етеді. Яғни кем дегенде бір адам, бір «өкіл» сайлануы керек. Демек, бұл - «тікелей емес» демократия. Тікелей демократияның айқын көрінісін қазіргі Швейцариядан таба аламыз, онда тікелей демократия - мемлекетті ұйымдастырудың негізі. Ол жерде дауыс беруге құқылы барлық адамдар жиналғанға дейін жиналыстар арасында бір жылға амтман сайланады. Мұндай басқару формасы «плебисциттік демократия» деп аталды.

Жоғарыда айтылғандай, демократия жаппай *(елдің кең кеңістігі; халық санының көп болуы; саяси, этникалық, жыныстық, жас ерекшеліктерінен тұратын азаматтық қоғам)* қоғамға көшу арқылы тікелей демократияның ежелгі үлгісінен бас тартуға мәжбүр болады, бірақ жалпы биліктің *(тікелей демократияның)* жаңғырығы Швейцарияның саяси жүйесінде ғана емес, сонымен бірге плебисциттік демократия бар саяси жүйелерде сақталған. Оның мәні мынада: кәсіби немесе сайланбалы негіздегі адамдар тобы заң жобасын әзірлейді, ал сайлау құқығы бар адамдар дауыс беру арқылы осы заң жобасының тағдырын шешеді. Мұнда маңызды ерекшелік бар. Дауыс беру кезінде шешімді тек қана «иә» немесе «жоқ» сияқты екі сөздің біреуінің көмегімен қабылдауға болады, мәтінді өзгертуге жол берілмейді. Әрине, бұл жүйе - өте қымбат, бірақ «еркін» елдерде уақыт пен ақша азаматтардың қоғамды басқаруға қатысуына қарсы маңызды дәлел бола алмайды. Осы тәжірибеге қатысты тағы бір маңызды мәселе бар: тұрақты дауыс беру азаматтардың саяси белсенділігін арттырмайды, сондай-ақ талқылауды көздейтін әрбір мәселе барлық азаматтарға да тең дәрежеде тікелей қатысты болмауы мүмкін. Сонымен қатар бұл жүйе азаматтың саяси тұрғыда жетілуін, халықтың көпшілігінің үнемі хабардар болуын болжайды, яғни бұл - белгілі бір дәрежеде утопия.

Сонымен, халық санының өсуіне және әлеуметтік құрылымның күрделенуіне байланысты «өкілдік басқару» деп аталатын форма біртіндеп бекітілді. Жоғарыда аталған әлеуметтік себептерге, сондай-ақ алғашқы екі жүйеге тән кемшіліктерге байланысты бүгінгі таңда ең көп таралған «репрезентативтік» *(немесе өкілдік)* демократия болып табылады. Тіпті «демократия» сөзін саяси тәжірибеге сәйкес келмейтін «өкілдік» сөзімен ауыстыру туралы пікірлер де пайда болды. Көбінесе бұл форма парламенттік жүйе түрінде жүзеге асырылады. Өкілдік демократия халық өкілдерін сайлауға негізделген, алайда, біз көргеніміздей, тікелей және плебисциттік демократия жүйе ретінде онсыз болмайды.

Парламентаризм – заң шығарушы билік халық сайлайтын парламентке тиесілі басқару нысаны. Парламентаризмнің дамуы батыс елдерінде XVIII ғасырдың аяғында басталды және бүгінгі күнге дейін жалғасуда.

Парламентаризм дамуындағы маңызды сәттердің бірі XVII ғасырдың аяғында Англияда алғашқы парламенттердің құрылуы болды. Парламент монарх пен оның үкіметін бақылауды жүзеге асыра бастады. XIX ғасырда парламентаризм бүкіл Еуропа мен Солтүстік Америкаға таралды.

Парламентаризм құбылысы ғылыми саясаттану әдебиетінде егжей-тегжейлі талданған. Парламентаризмді қоғамдық-саяси өмірдің күрделі құбылыстарының бірі ретінде көрсететін әдеби дереккөздердің басым көпшілігінде бұл құбылыстың негізгі мақсаты - қоғамның әлеуметтік тұрақтылығын сақтау.

Парламентаризмнің әлеуметтік тұрақтылыққа ықпалы зор. Алайда, аталмыш ықпалды қамтамасыз ететін барлық механизмдер ғылыми еңбектерде зерттелмеген және сипатталмаған. «Қоғамның әлеуметтік тұрақтылығы» ұғымының анықтамасына жүгінейік. Көбінесе әлеуметтік тұрақтылық құрылымы мен параметрлері өзгермеген жағдайда оның жұмыс істеуі мен дамуын қамтамасыз ететін әлеуметтік жүйенің тұрақты күйі ретінде

қарастырылады. Әлеуметтік тұрақтылықты қамтамасыз ететін тетіктер - мемлекет пен азаматтық қоғамның әлеуметтік институттар. Тарихи контексте қоғамның әлеуметтік тұрақтылығы ұғымын қарастыра отырып, қоғамның осы жағдайы кез-келген мемлекеттік жүйе мен саяси режимнің негізгі міндеті болып табылады деген қорытынды жасауға болады. Қоғамды басқарудың әртүрлі принциптерімен әлеуметтік тұрақтылыққа қол жеткізуге болады. Ол үшін әртүрлі билік, мемлекеттік-құқықтық, институционалдық әсер ету тетіктерін қолдану қажет.

Қоғамдық қатынастардың әлеуметтік эволюциясы нәтижесінде мемлекет пен халықтың өзара іс-қимылының парламенттік формасы қоғамда тұрақтылыққа жетудің оңтайлы тәсілі ретінде таңдалды. Бұл таңдау адамзат өркениетінің тарихи дамуымен анықталады және адамзат үшін парламентаризм құбылысының сапалық маңыздылығымен, құндылығымен байланысты. Неліктен адамзат әлеуметтік тұрақтылықты сақтау үшін қоғамдық-саяси өмірдің осы түрін таңдады? Бұл тарихи шартты таңдау парламентаризмнің қандай қасиеттерімен байланысты? Парламентаризм деп ғылыми анықтамалардың көпшілігінде конституциялық нормаларға негізделген билікті бөлу, заң үстемдігі қағидаттарына негізделген құрылымдық және функционалдық тұрғыдан мемлекетті басқарудың ерекше жүйесін білдіретін қоғамның күрделі әлеуметтік-саяси және мемлекеттік құқықтық құбылысы түсініледі.

Парламентаризмнің әлеуметтік-саяси шындықтың объектісі ретіндегі жан-жақтылығы ғалымдарға оның әртүрлі аспектілерін бөліп көрсетуге негіз береді. Институционалдық көзқарас тұрғысынан парламентаризмнің әлеуметтік тұрақтылықты қамтамасыз етудегі рөлі үш фактормен анықталады.

1. Парламентаризм – биліктің бөлінуі бар қоғамдағы өкілді және заң шығарушы биліктің бірлігін қамтитын нақты саяси-құқықтық институт.

2. Парламентаризм парламент билігінің кеңеюі мен парламенттік үкіметтің құрылуының ерекше жағдайы ретінде қарастырылуы мүмкін *(бұл ұғым атқарушы биліктің белгілі бір түріне қатысты қолданылады; парламенттік республикаға тән)*.

3. Парламентаризм – парламенттің қоғамдық функциялары қажеттілігінің ғылыми негіздемесі ретінде қызмет ететін белгілі бір идеялық-теориялық тұжырымдама.

Әрине, барлық үш аспект бір-бірімен тығыз байланысты.

Біріншіден, заңгерлер «парламентаризм идеялық-теориялық тұжырымдама ретінде заң шығарушы және өкілді биліктің саяси-құқықтық институтының негізі, ол өз кезегінде қоғамды тұрақтандыру тетігін қамтамасыз ете отырып, мемлекеттегі билікті құрудың бүкіл жүйесіне белгілі бір ықпал етеді» деп айтады. Кейбір авторлар тұрақтылықтың негізі ретінде «азаматтық қатысуды азаматтар мен азаматтық қоғам ұйымдарының саяси, құқықтық және басқа да әлеуметтік маңызды шешімдерді әзірлеуге және іске асыруға саналы *(интенционалды)* және тікелей қатысуын» атайды.

Қоғамды әлеуметтік тұрақтандырудың парламенттік тетіктерін талдау әртүрлі ғылымдарда, әр қырынан зерттелді. Ең алдымен, бұл механизмдердің гетерогенді сипаты ерекшеленеді. Олардың кейбіреулері парламенттік қызметтің институционалдық ортасына жатады, басқалары парламенттің технологиялық жағын көрсетеді, басқалары айқын саяси сипатқа ие, төртіншісі халық өкілдерінің жеке құрамының ерекшеліктерімен, бесіншісі қоғамның мәдени ерекшеліктерімен байланысты. Саяси ғылымдағы саяси және әлеуметтік тұрақтылық қазіргі мемлекеттердің белгілі бір билік формаларымен – президенттік, парламенттік және аралас саяси жүйелермен байланысты.

Парламентаризм мен саяси шындықты анықтауға институционалдық көзқарастың негізгі қайшылығы – парламенттік құрылымдар мен парламентаризмнің әлеуметтік-саяси құбылыс ретінде болуы қоғамның тұрақтылығына кепілдік бермейді. Олардың жұмысының тиімділігі олармен тікелей байланысты немесе жанама әсер ететін көптеген факторларға байланысты. Бұл партиялар жүйесі, әртүрлі әлеуметтік топтардың саяси жетілуі, саяси коммуникациялардың ерекшеліктері, саяси көшбасшылардың психологиялық қасиеттері, парламентті қоғамдық өмірде жүзеге асыру тәсілдері, парламенттік мәдениеттің елдегі

жалпы саяси мәдениетпен байланысы және т.б. қазіргі қоғамның маңызды әлеуметтік білімі ретінде парламентаризмді оның мәдени компонентіне жүгінбей-ақ зерттеуге болмайтыны анық. Өкілдік билік институтының функционалдық ерекшелігі – парламентте өзара әрекеттесетін адамдардың білімі, әдеттері, мінез-құлық стереотиптері мен әлеуметтік көзқарастарының жиынтығы. Мұндай бейресми әлеуметтік-мәдени факторларды – «ішкі ортаны» зерттеу кез-келген ұйымды зерттеудің аналитикалық мүмкіндіктерін едәуір кеңейтеді, оны XX ғасырдың 40-50 жылдарында Г. Саймон көрсетті.

Парламентаризмнің мәдени талдауының мәні - оның дамуының нормативтік-құндылық және рухани алғышарттарының жиынтығы. Парламент мәдени мағынада қоғамның қандай да бір көрінісі ретінде көрінеді: III. Монтескье екі бірдей әлеуметтік-саяси жүйені әрең табуға болатындығын айтты. Парламентаризм қоғамда институционалды түрде қалыптасқан кез-келген әлеуметтік маңызды құбылыс сияқты, оның жұмыс істеуі мен дамуына құндылық негіздерінің белгілі бір жиынтығына сүйенеді. Парламентаризмнің құндылық негіздері деп біз қоғамдық санада ерекше мәнге ие, әлеуметтік дамудың тұрақтылығының маңызды шарты ретінде қарастырылатын және, ең бастысы, парламенттік өзара әрекеттесуге қатысатын адамдардың мінез-құлқын реттейтін әлеуметтік және саяси жүйенің компоненттерін түсінеміз. Парламентаризмнің құндылық негіздерінің көпшілігі отандық және шетелдік әлеуметтік-философиялық әдебиеттерде бірнеше рет түсіндірілген. Олардың біріктіруші ерекшелігі – қолданыстағы мәдениет жүйесімен және қоғамның әлеуметтік құрылымымен байланыс. Осыған сүйене отырып, қоғамның тұрақтылығын қамтамасыз ететін парламентаризмнің жұмыс істеуінің әлеуметтік-мәдени негізі болып табылатын негізгі құндылықтарды келесі жүйелеу қисынды болып көрінеді.

1. Демократия және әлеуметтік дамудың прогресшілдігі. Парламентаризм идеяларының әлемде таралуы қоғамдық прогрестің рөлін атқарады. Парламенттің мемлекеттік билік институты ретіндегі бірегейлігі кері байланыстың болуы: парламент өкілді орган ретінде өз сайлаушыларының ықпалын сезінеді. Өкілдік тұрғысынан парламент - азаматтардың мемлекетті басқаруға қол жеткізуін қамтамасыз ететін азаматтық қоғамның маңызды және ең демократиялық институты. Сонымен қатар, бірқатар зерттеушілердің пікірінше, парламентаризм құбылыс ретінде тек саяси-құқықтық режимнің демократиялық түрімен байланысты. Қазіргі мемлекет үшін парламенттің болуы оның даму мақсаттарының демократиялылығының айқын көрсеткіші болып табылады.

2. Сенім. Қоғамның сенімі – қоғамның тұрақтылығын қамтамасыз ететін парламентаризмнің негізгі әлеуметтік көзі. Шынында да, азаматтардың сенімсіз парламенттік институттарды дамыту және қоғамды тұрақтандыру мүмкін емес. Сенім – белгілі бір қоғамда оның мәдени ерекшелігін ескере отырып қалыптасқан және жұмыс істейтін бірлескен өмір сүру мен мемлекетті басқарудың моральдық нормалары мен құндылықтарының өнімі. Әлеуметтік және мәдени құндылық ретінде сенім парламентшілер мен әртүрлі әлеуметтік топтардың өкілдеріне ынтымақтасуға, бір-бірін түсінуге, бар келіспеушіліктерді шешудің өзара қолайлы жолдары мен тәсілдерін табуға, саяси, әлеуметтік, экономикалық, ұлтаралық тепе-теңдік пен тәртіптің тұрақты түрлерін қалыптастыруға мүмкіндік береді. Басқаша айтқанда, сенім парламентаризмнің құндылық негізі, қоғамды тұрақтандыруда стратегиялық және ұтымды, прагматикалық рөл атқарады.

3. Жауапкершілік, адалдық, әділдік. Бұл құндылықтар тобы алдыңғыға сәйкес келеді және А.Ф.Конидің «заң шығарушының қызметі адамгершіліктің мақсаттары мен талаптарына негізделуі керек: қоғамға қызмет ету қатаң моральдық тәртіп енгізілген кезде және қоғамның қызығушылығы мен адамның қадір-қасиеті бірдей сезімталдық пен еңбекқорлықпен қорғалғанда ғана пайдалы болады» деген максимасымен сипатталады. Халық сайланған депутаттарға мемлекеттік істерді жүргізуге сеніп, олардың саяси даналығына, адалдығы мен әділдігіне сенеді. Кезінде Цицеронның өзі сенім мәселелеріндегі әділеттілік адалдық деп аталатынын атап өтті.

4. Патриотизм. Патриотизм парламентарийлердің өздері ұсынатын қоғам мен мемлекеттің құндылық хабардарлығы ретінде ерекше құндылық, біртұтас әлеуметтік-мәдени

кеңістікке, ұрпақтар сабақтастығына жатады. Сонымен қатар жеке тұлға мен қоғамның рухани бірлігі, оның тарихи өткені, бүгінгі мен болашағы идеясы парламентшілерге мемлекетті сақтау мен орналастырудың жалпы мәселесін шешу төңірегінде әртүрлі әлеуметтік топтарды біріктіруге мүмкіндік береді. Демократия мен қоғамдық дамудың прогрессивтілігі, сенім, жауапкершілік, адалдық, әділдік және патриотизм құндылықтарының континуумы билік пен бағыныштылардың өзара әрекеттесуінің негізін құрайды. Бұл жағдайда өзара әрекеттесу әртүрлі әлеуметтік субъектілердің мақсаттары, нормалары, мүдделері, құндылықтары қақтығысын жеңуге, олардың компромисске келуіне, шиеленісті азайтуға және қоғамды тұрақтандыруға ықпал ететін әлеуметтік қатынастардың бір түрі болып табылады.

Сонымен, парламентаризмнің құндылық негіздеріне сүйене отырып, парламентаризмнің қоғамдағы әлеуметтік тұрақтылықты қамтамасыз ететін мәдени құбылыс ретіндегі функцияларын ажыратуға болады:

- бейімделу функциясы: парламентаризм адамның қоршаған ортаға бейімделуін, атап айтқанда адамның қоғамды басқаруға қатысуын қамтамасыз етеді;

- нормативтік-реттеуші функция: парламенттің жұмыс істеуі қоғамның саяси саладағы адамдарға қоятын нормалары мен талаптарының жүйесін дамытады;

- әлеуметтену және тәрбиелеу функциясы: адамды әлеуметтік-саяси өмірге тарту, белгілі бір әлеуметтік тәжірибені, нормаларды, білімді, құндылықтарды игеру; саяси қызмет пен саяси мінез-құлықтың маңызды және қажетті нормаларын қалыптастыру;

- интеграциялық функция парламентаризм құндылықтарын игеру негізінде адамдарды әлеуметтік топтарға, мемлекетке, әлемдік қоғамдастыққа біріктіруден тұрады;

- ақпараттық функция: саяси жүйенің элементтері және олардың қызметі туралы қажетті білімді тарату;

- коммуникациялық функция саяси-құқықтық, идеологиялық және әлеуметтік жүйелермен саяси өзара іс-қимылды орнатуға, саяси коммуникацияның психикалық және ақпараттық сәйкестік заңдарына сәйкестік дәрежесін, әлеуметтік, саяси процестер мен саяси коммуникациялардың кеңістіктік-уақыттық сипаттамаларын әлеуметтік-ақпараттық координаттарда үйлестіру деңгейін анықтауға ықпал етеді.

Қорытындылай келгенде, парламентаризм институтының дамуы адамдардың өміріне және жалпы қоғамға ықпал ететін маңызды әлеуметтік аспектілерге ие.

Біріншіден, парламентаризм демократиялық институттар мен мекемелердің дамуына ықпал етеді, бұл азаматтардың шешім қабылдауға қатысу деңгейін арттырады. Парламентте әртүрлі саяси партиялар мен фракциялардың өкілдері жиналады, бұл билікке халықтың әртүрлі топтарының пікірлерін жеткізуге мүмкіндік береді. Осы қабылданған шешімдердің сапасын жақсартуға және адамдардың бір тобының мүдделерін елемей ықтималдығын азайтуға ықпал етеді.

Екіншіден, парламентаризм азаматтық қоғамның дамуына ықпал етеді, өйткені ол азаматтарға өз мүдделері мен пікірлерін парламенттегі өкілдері арқылы білдіруге мүмкіндік береді. Бұл азаматтарға елдің саяси өмірінің белсенді және саналы қатысушылары болуға көмектеседі.

Үшіншіден, парламентаризм әлеуметтік тұрақтылыққа оң әсер етуі мүмкін. Парламент – саяси көшбасшылар мен әртүрлі топтардың өкілдері көшедегі қақтығыстарды шешудің орнына, заң шығару процесінде келіспеушіліктерді анықтап, ымыраға келуге болатын орын.

Алайда, парламентаризмнің дамуы жағымсыз әлеуметтік аспектілерге де ие болуы мүмкін, мысалы, егер парламент фракцияланып, елдің мүддесі үшін шешім қабылдауға қабілетсіз болса. Сондай-ақ егер парламентаризм азаматтық қатысудың және биліктің қызметін бақылаудың тиімді тетіктерімен бірге жүрмесе, онда бұл сыбайлас жемқорлыққа және азаматтардың құқықтары мен бостандықтарының бұзылуына әкелуі мүмкін.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. Щербини А.И. Зарождение и развитие парламентаризма // Парламентаризм в России: исторический опыт, проблемы и перспективы. Томск: Издательство dart. 2007. -33 с.
2. Ефимов О.И. Гражданский дискурс и участие: взаимовлияние различных социальных практик // Личность. Культура. Общество. т. XII, вып. 3. 2010. с.57–58.
3. Simon H.A. Administrative Behavior. – New York, 1957.
4. Монтескье Ш.Л. Заңдар рухы туралы. Ауд. А.Т. Құлсариева // Алматы: Үш Қиян. 2004. 781 б.
5. Гуляева Е.А. Парламентаризм как концептуальное и институциональное основание конституционализма: опыт отраслевого и сравнительно-правового анализа. – СПб., 2006.
6. Yamagishi T. Cook K.S. Generalized Exchange and Social Dilemmas // Social Psychology Quarterly. 1993. v. 56.
7. История права России. – М., 2000.

УДК 364-04

СОЦИАЛЬНОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ В СТРАНАХ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

Кудайбердиева Эльнура Кубатбековна, Сулейменова Гульжазира Тажмагамбетовна
elnurajournalist@gmail.com

Студент 3- курса Ошского государственного университета, Ош, Кыргызстан,
ЕНУ им. Л.Н.Гумилева, Нур-Султан, Казахстан

Аннотация

После падения советской эпохи государственная система социального обеспечения в странах Центральной Азии отличается или нет? Каких масштабах реализуется эти системы? В данной научной статье проводится сравнительный анализ государственной системы социального обеспечения стран Центральной Азии и описывается система социального обеспечения Кыргызстана, Казахстана, Узбекистана и Таджикистана.

Ключевые слова: Социальное обеспечение, социальные услуги, пенсия, пособие, инвалидность, прожиточный минимум, минимальная зарплата.

Социальное обеспечение – это система государственного обеспечения и обслуживания престарелых, нетрудоспособных, инвалидов и малообеспеченных граждан[1]. Система социального обеспечения включает пенсии, пособия, компенсационные выплаты и социальные услуги. Сегодня страны Центральной Азии продолжают пересматривать свои системы социального страхования, чтобы сделать их более финансово устойчивыми в текущих социально-экономических условиях. Однако система социального обеспечения, унаследованная от советских времен, по-прежнему является основой систем социального обеспечения, а бюджетные возможности остаются ограниченными, что является одним из основных препятствий на пути эффективного реформирования системы социального обеспечения. Спустя более тридцать лет государства Центральной Азии все еще с трудом предоставляют своим гражданам такие базовые услуги, как предметы первой необходимости, чистую воду и качественное здравоохранение, и не справляются с реализацией сложных программ как социального обеспечения.

К 1998 году население в этих странах имели доходы ниже \$1 в день, доля бедных и неравенство были значительно выше[2].

Таблица 1

Минимальная заработная плата (2022г.) [4,5,6,8]

Страна	Минимальная заработная плата	\$
Казахстан	60000тенге	134\$

Кыргызстан	2337сом	28\$
Узбекистан	920000сум	81\$
Таджикистан	536сомони	5

Минимальная заработная плата в Кыргызстане и Таджикистане очень низкая. Если разделить эту минимальную зарплату на 1 месяц, то ежедневный доход будет меньше 1 доллара. Поскольку страны Центральной Азии относятся к числу развивающихся стран, ежедневный доход не должен быть меньше 3,5 доллара, и минимальная зарплата должна достигать на сумму прожиточного минимума. Казахстан показывает более высокий уровень в этом направлении, чем другие страны Центральной Азии. Государство экономически развит среди этих стран, и имеет достаточную власть на рынке труда.

Таблица 2

Прожиточный минимум(2022г) [15,16,17,18]

Страна	Средне прожиточный минимум	\$
Казахстан	40567 тенге	90,47\$
Кыргызстан	7842 сом	89,72\$
Узбекистан	890000 сум	78,62\$
Таджикистан	655 сомони	60\$

Эту сумму определяет государство. В основном ее используют, чтобы рассчитывать сумму социальных выплат. Прожиточный минимум рассчитывается исходя из потребительской корзины[5]. Как видно из таблицы, минимальная заработная плата в Казахстане превышает прожиточный минимум, это является экономической и финансовой достаточностью страны. Минимальная заработная плата в Кыргызстане и Таджикистане не достигает размера прожиточного минимума. Бедность в этих регионах значительно выше. Несмотря на то, что уровень бедности продолжает снижаться, темпы сокращения бедности в регионе замедляются. Замедление темпов сокращения бедности отражает ряд экономических вызовов, а также указывает на трудности в обеспечении занятости и достойной оплаты труда социально уязвимым слоям населения. Наиболее подверженными безработица, низким заработным платам населения и люди с ограничением возможности.

Люди с ограничением возможности до 2022году жили в нищете. Размер социального обеспечения, которое они получали от государства, был очень мал. Страны Центральной Азии одновременно с 1 апреля 2022 года увеличили фонды социального обеспечения на 20,50,100%[6]. Хотя страны Центральной Азии независимы и ведут собственную политику, но их социальная политика ничем не отличается друг от друга.

Общее количество инвалидов в Казахстане составляет около 700 000 человек, из них 98 300 детей в возрасте до 18 лет [8]. На сегодняшний день в Кыргызстане проживает 199 000 человек с инвалидностью, из них 34 000 детей раннего возраста[7]. 693 900 официально зарегистрированных инвалидов в Узбекистане, из них 111,3 тысяч дети [9]. А в Таджикистане проживает 157 779 человек с инвалидностью, число инвалидов до 18 лет составляет 31 803 человек [10].

Таблица 3

Размер социального пособия (2022г.)

	I группа	II группа	III группа
Казахстан	160\$	127\$	86\$
Кыргызстан	91\$	75\$	61\$
Узбекистан	54\$	38\$	38\$
Таджикистан	43\$	28\$	24\$

В данной таблице указан размер последнего увеличенного социального пособия. Как видно из таблицы, в странах Узбекистана и Таджикистана даже после увеличения пособия размер не достигает размера прожиточного минимума. Из-за финансовой нестабильности в странах и экономической недостаточности бюджета граждане с ограниченными возможностями здоровья этих стран до сих пор живут в сложной жизни.

В результате показаны социальная политика стран Центральной Азии, социальное обеспечение их граждан и их экономики. Государства проводят свою собственную политику с момента обретения независимости. Однако некоторые из них схожи в своих действиях. Некоторые страны Центральной Азии за последние 30 лет претерпели множество изменений, которые оказали влияние на социальную политику государства. Поскольку эти страны относятся к числу развивающихся, мы не можем сравнивать их с европейскими странами. А мы провели сравнительный анализ системы социального обеспечения среди стран Центральной Азии.

Список использованных источников

1. Социальное обеспечение: фундаментальное право человека //Превосходство в социальном обеспечении<https://ww1.issa.int/ru/about/socialsecurity>
2. Программа условий труда и занятости. Сектор социальной защиты // Информационный материал No. WF-5 май 2004.<https://www.ilo.org/>
3. Установление инновационных амбиций в организациях социального обеспечения. <https://ww1.issa.int/ru/>
4. Анна Матвеева. Центральная Азия Стратегический подход к построению мира. //International Alert 2006. Лондон, 2006 г.
5. Джамиля Мусуралиева. Минимальная заработная плата в Кыргызстане в 3,5 раза ниже прожиточного минимума. <https://kaktus.media/doc/>
6. Минимальная заработная плата – Таджикистан <https://mojazarplata.org/tajikistan/minimalnaya-zarabotnaya-plata>
7. Указ Президента Республики Узбекистан, от 20.05.2022 г. № УП-138<https://lex.uz/en/docs/6027060>
8. Пособия и социальные выплаты в Казахстане. <https://egov.kz/cms/ru/articles/>
9. Указ «О повышении размеров заработной платы, пенсий и пособий». https://www.norma.uz/novoe_v_zakonodatelstve/s_1_aprelya_razmery_pensiy_i_posobiy_povyshatsya_na_7_procentov
10. Пенсия в Таджикистане в 2023 году. <https://visasam.ru/emigration/pension/pensiya-v-tadzhikistane.html>

УДК 316

ЖАСТАРДЫҢ КӘСІБИ ТАҢДАУЛАРЫНЫҢ ГЕНДЕРЛІК ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Құрмантай Шерхан Тәңірбергенұлы

Kurmantay.sherkhan@mail.ru

Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық университетінің 1 курс магистранты Нұр-Сұлтан, Қазақстан

Ғылыми жетекші –Г.М.Досанова

Аннотация. Кәсби таңдау-бұл жеке мүдделер, қабілеттер, құндылықтар және әлеуметтік-мәдени контекст сияқты әртүрлі факторлармен қалыптасатын күрделі және көп қырлы процесс. Осы факторлардың ішінде маңызды факторлардың бірі – гендер. Өйткені гендер әртүрлі кәсіптермен байланысты мүмкіндіктерге, үміттерге және стереотиптерге әсер етеді. Бұл мақалада ғылыми әдебиеттер мен эмпириялық зерттеулерге сүйене отырып,

жастардың мамандық таңдаудағы гендерлік ерекшеліктерін қарастырамыз. Мамандықты таңдауда және кәсіби траекторияны құрастыруда гендерлік сәйкестендіру модельдері мен гендерлік рөлдер тікелей әсер етеді. Теориялық шолу нәтижесінде: гендерлік және кәсіптік стереотиптер; гендерлік және әлеуметтік-экономикалық факторлар; гендерлік ерекшелік түрі мен кәсіби бейімділік арасында байланыс орнатылды.

Тірек сөздер: кәсіби өзін-өзі анықтау, мамандық таңдау, гендер, гендерлік сәйкестік, гендерлік рөл, гендерлік стереотип.

Әлеуметтанулық теориялар жастардың кәсіби таңдауында гендерлік айырмашылықтарды талдауға негіз береді. Әлеуметтену теориясы адамдар гендерлік рөлдер мен басқалардың үміттерін игереді деп болжайды. Бұған отбасы, құрдастар, мектептер және бұқаралық ақпарат құралдары кіреді. Әлеуметтену теориясы отбасындағы бала үшін ер немесе әйел болу дегеннің не екенін үйрететін және гендерлік сәйкестікке байланысты үміттерді олардың айналасындағылар күшейтетінін айтады (Eccles & Barber, 1999).

Аталған тақырып бойынша өзекті болып табылатын теория - әлеуметтік-когнитивті мансап теориясы адамдардың мансаптық қызығушылықтары мен мақсаттарының дамуын қарастырады. Бұл теория гендерлік стереотиптер, отбасын қолдау және академиялық өзін-өзі бағалау сияқты факторлар мансаптық үміттер мен қызығушылықтарды қалыптастыруда маңызды рөл атқарады деп тұжырымдайды. Мысалы, егер жас жігіт мейірбике мамандығын феминдікпен, ал инженер кәсібін маскулиндікпен байланыстыратын гендерлік стереотиптерге ұшыраса, бұл олардың мансаптық ұмтылыстарына әсер етуі мүмкін (Lent, Brown, & Hackett, 1994).

Гендерлік стереотиптер - бұл ерлер мен әйелдердің типтік сипаттамалары, рөлдері мен мінез-құлқы туралы кең таралған нанымдар. Бұл стереотиптер жастардың әртүрлі мансап нұсқаларын қалай қабылдайтынына және бағалайтынына, сондай-ақ олардың өзін-өзі бағалауы мен ұмтылыстарына әсер етуі мүмкін. Мысалы, дәстүрлі гендерлік стереотиптер ерлерді инженерия, бизнес немесе құқық қорғау салалары сияқты физикалық күш, бәсекеге қабілеттілік және өзін-өзі растауды қажет ететін кәсіптермен байланыстырады, ал әйелдер мейірбике, оқыту немесе әлеуметтік жұмыс сияқты қамқорлық, тәрбие және әлеуметтік дағдыларды қамтитын кәсіптермен байланыстырады. Бұл стереотиптер жастарды өздерінің гендерлік нормаларына қайшы келетін мансапқа итермелеуі немесе дәстүрлі емес салаларда өздерін жеткіліксіз немесе қажетсіз сезінуіне әсер етуі мүмкін.

Бірқатар социологиялық зерттеулер гендерлік стереотиптер мен жастардың мансаптық ұмтылыстары арасындағы байланысты зерттеді. Мысалы, Дикман мен Стейнберг 2013 жылы жүргізген зерттеуінде көрсеткендей, қамқорлық пен эмоционалдылық сияқты гендерлік стереотиптерді мақұлдаған әйел мен қыздар өздерінің дағдылары мен бағаларын бақылағаннан кейін де STEM (ғылым, технология, инженерия және математика) салаларына қызығушылық танытпайды. Үстемдік пен агрессивтілік сияқты гендерлік стереотиптерді мақұлдаған ерлер мен ұлдар, егер олардың дағдылары мен бағалары төмен болса да, бұл салаларға қызығушылық танытуы ықтимал. Бұл нәтижелер гендерлік стереотиптер жастардың кәсіби көзқарастарын қалыптастыруда және олардың мансаптық таңдауында рөл атқаруы мүмкін екенін көрсетеді.

Мамандық таңдаудағы гендерлік айырмашылықтарға отбасы, білім және мәдениет сияқты әлеуметтік-экономикалық факторлар да әсер етуі мүмкін. Мысалы, табысы төмен отбасылардан шыққан жастар үлкен қаржылық қиындықтарға тап болуы мүмкін және әртүрлі мансап жолдары туралы ақпаратқа қол жетімділігі шектеулі болуы мүмкін. Бұл олардың мүмкіндіктерін шектеп, оларды практикалық немесе таныс мамандықты таңдауға итермелеуі мүмкін. Этникалық топтардың немесе азшылықтардың жастары өздерінің қабілеттерін шектейтін кемсітушілікке немесе мәдени кедергілерге тап болуы мүмкін, мысалы, олардың қабілеттері немесе белгілі бір мансапқа жарамдылығы басым топ мүшелеріне қарағанда төмен деп болжайтын стереотиптер қаупі жоғары болады.

Сонымен қатар, гендер басқа әлеуметтік-мәдени факторлармен өзара әрекеттесіп, мамандық таңдауды күрделі түрде қалыптастыра алады. Мысалы, Пеннер мен Торо 2010

жылы АҚШта жүргізген социологиялық зерттеу нәтижесінде жыныс пен мансаптық мүдделер арасындағы байланыс қарастырылып отырған кәсіптердегі жыныстық қатынасқа байланысты өзгеретінін көрсетті. Атап айтқанда, әйелдер гендерлік тепе-теңдік тең болған кезде ерлер басым болатын мансапты таңдауы ықтимал, бірақ олар азшылықта болған кезде оларды таңдау ықтималдығы аз болды. Екінші жағынан, ерлерге гендерлік тепе-теңдік аз әсер етті және арақатынасына қарамастан, ерлер басым болатын мансапты таңдау ықтималдығы жоғары болды. Бұл нәтижелер әлеуметтік контекст пен қабылданған мансап нормалары жастардың гендерлік сәйкестігін және әртүрлі нұсқалардың орындылығын қалай қабылдайтынына әсер етуі мүмкін екенін көрсетеді.

Жоғарыда айтылған факторлардан басқа, гендердің жастар тарапынан мансап таңдауына қалай әсер етуі мүмкін, жеке тұлғада құндылықтар мен қызығушылықтарда жеке айырмашылықтар бар. Мысалы, кейбір зерттеулерде математикада өзіндік тиімділік деңгейі жоғары қыздар, яғни олардың математикадағы өз құзыреттілігіне деген сенімі мол, сол салада кәсібін таңдауы ықтимал екенін көрсетті, ал эмпатия деңгейі жоғары ұлдар, яғни басқалардың эмоцияларын түсіну және бөлісу қабілеті, әлеуметтік кәсіби жолтаңдау ықтималдығы жоғары.

Сол сияқты, ашықтық, адалдық, экстраверсия, келісімділік және невротизм сияқты жеке қасиеттердің бестігі мамандық таңдаумен байланысты болды. Мысалы, ашықтық деңгейі жоғары адамдар суретші немесе ғалым ретінде мансапты таңдауы мүмкін, ал адалдық деңгейі жоғары адамдар менеджер немесе ұйымдастырушы мансабын құруды таңдауы мүмкін.

Бұл жеке айырмашылықтар жыныспен және басқа факторлармен өзара әрекеттесіп, әр адамның мансаптық қалауы мен күшті жақтарының ерекше профилін жасай алады. Осылайша, адамның жеке басының күрделілігі мен әртүрлілігін ескеру және жас ер адамдарды жыныс пен мансап таңдауы арасындағы байланысты тым жеңілдетуден аулақ болу маңызды.

Сонымен қатар, гендерлік рөлдер, гендерлік көрініс, гендерлік сәйкестік және жыныстық бағдар сияқты жеке тұлғаның көптеген аспектілерін қамтитын әлеуметтік құрылым екенін атап өткен жөн. Дәстүрлі гендерлік рөлдерге сәйкес келмейтін немесе өзін ЛГБТ деп санайтын жастар әртүрлі кәсіптерге қол жеткізуде және оларда табысқа жетуде қосымша қиындықтар мен кедергілерге тап болуы мүмкін. Сондықтан барлық адамдар үшін неғұрлым инклюзивті және әртүрлі ортаны құруға ықпал ету, сондай-ақ олардың әртүрлі сәйкестігі мен тәжірибесін тану және құрметтеу маңызды.

Жалпы, мамандық таңдаудағы жастардың гендерлік сипаттамаларына әлеуметтік, мәдени және контекстік факторлардың күрделі өзара әрекеттесуі әсер етеді. Гендерлік стереотиптер мен әлеуметтік-экономикалық факторлар маңызды рөл атқаруы мүмкін болса да, әр адамның әртүрлілігі мен даралығын ескеріп, олардың әлеуеті мен әл-ауқатын арттыратын мүмкіндіктер мен қолдау жасау маңызды.

Мамандық таңдаудағы гендерлік айырмашылықтар жұмыс орнындағы әлеуметтік теңсіздік пен кемсітушілікке де байланысты болуы мүмкін. Бұл кедергілер белгілі бір топтардың мүмкіндіктерін шектеп, кәсіптердің әртүрлілігін төмендетуі мүмкін. Мысалы, әйелдер ғылым, технология, инженерия және математика (STEM) сияқты ерлер басым салаларда кемсітушілік пен жалақының алшақтығына жиі ұшырайды. Бұл осы салалардағы әйелдердің жеткіліксіз өкілдігіне әкелуі мүмкін.

Бұл теңсіздікті жоюдың бір жолы - жұмыс орындарында мүмкіндіктер теңдігі мен әртүрлілікті ынталандыру. Бала күтімі бойынша демалыс, икемді жұмыс кестесі және басшылық лауазымдардағы гендерлік квоталар сияқты белгілі бір саясат өкілдігі аз топтарға кірудегі кедергілерді азайтуға көмектеседі. Сонымен қатар, кәсіптік бағдар беру және білім беру процесінде жасырын көзқарастар мен гендерлік стереотиптерді жою жастарға мамандықты саналы түрде таңдауға көмектеседі.

Қорытындылай келе, гендер және мансаптық таңдау арасындағы байланыс гендерлік стереотиптер, әлеуметтік-экономикалық мәртебе, мәдениет және әлеуметтік контекст сияқты

әртүрлі факторлармен қалыптасатын күрделі және көп қырлы құбылыс деп айтуға болады. Бұл факторлардың бір-бірімен қалай әрекеттесетінін және әсер ететінін түсіну жұмыс күшіндегі гендерлік теңдік пен әртүрлілікті ілгерілету және жастарға саналы және толыққанды мамандық таңдауда көмектесу үшін маңызды. Әр түрлі салалардағы гендерлік алшақтықты жою және неғұрлым инклюзивті және әділетті қоғам құруға ықпал ету үшін гендерлік стереотиптерге қарсы тұратын, мансаптық мүмкіндіктерді кеңейтетін және ресурстар мен мүмкіндіктерге қол жетімділікті арттыратын эмпириялық социологиялық зерттеулер мен іс-шаралар қажет.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. Пчелинова В.В. Гендер и профессия. 2018.owl.ru/win/research/genderprof.html.
2. Ожигова Л.Н. Исследование гендерной идентичности и гендерных стереотипов личности. - Практикум по гендерной психологии. - СПб.: Питер 2023. – 374 с.
3. Митина О.В. Гендерное поведение и стереотипы // Женщина Плюс... - 2020. - №2. – С. 32-41.
4. 14. Гончарова Н.В. Гендерные аспекты трудового поведения молодых специалистов на рынке труда, в кн.: Другое поле. Социологические практики. Ульяновск: Средневолжский научный центр, 2021. – 261 с.
5. Loprest P.J. (1992) Gender Differences in Wage Growth and Job Mobility, American Economic Review Papers and Proceedings 82, 510–527

УДК 364.048.6

ТЕХНОЛОГИИ СОЦИАЛЬНОЙ РЕАБИЛИТАЦИИ ЛИЦ С ИГРОВОЙ ЗАВИСИМОСТЬЮ

Маратов Ануар Маратович

a.maratov0729@gmail.com

Магистр социальной работы 1 курса ЕНУ имени Л. Н. Гумилева

7М11405 социальная работа

Астана, Казахстан

Научный руководитель – Доктор PhD Есимова Д.Г.

Социальная реабилитация лиц с игровой зависимостью - это сложный процесс, направленный на помощь людям, страдающим от компьютерной или игровой зависимости, восстановить свою жизнь и интегрироваться в общество. Одной из главных задач социальной реабилитации является помощь в восстановлении социальных навыков и возвращении к нормальной жизни. Это может включать в себя консультирование, психотерапию, тренинги социальных навыков, групповую терапию и другие формы помощи. Один из наиболее популярных подходов к социальной реабилитации игровых зависимостей - это программа 12 шагов Анонимных Игроков (Gamblers Anonymous), аналогичная программе 12 шагов Анонимных Алкоголиков (Alcoholics Anonymous). Программа предлагает методы для преодоления зависимости, включая признание проблемы, поиск помощи, изменение образа жизни и регулярные встречи со специалистами.

Есть также множество научных исследований, посвященных социальной реабилитации игровых зависимостей, и врачи, психологи и другие специалисты продолжают разрабатывать и усовершенствовать методы лечения.

Теоретическая часть игровой зависимости и ее социальной реабилитации основывается на понимании различных аспектов этого явления, включая причины, механизмы, последствия и лечение.[1]

Причины игровой зависимости могут быть разными, включая генетические, психологические, социальные и культурные факторы. Некоторые исследования указывают на наследственную предрасположенность к зависимости, тогда как другие - на стресс, тревожность, депрессию, одиночество и другие психологические проблемы, которые могут привести к попытке избежать реальной жизни через игру. Также важным фактором может быть доступность игр и возможность слишком легко проводить много времени за компьютером или в виртуальном мире.[2]

Механизмы игровой зависимости связаны с физиологическими и психологическими процессами, которые происходят в мозге при игре. Игровые компании используют множество психологических приемов, чтобы удерживать игроков в игре, например, создание зависимости от получения новых наград и удовольствия от социального взаимодействия в игре. Это может привести к появлению привязанности к игре и к тому, что игроки будут проводить все больше времени в виртуальном мире, увлекаясь игрой.[3]

Последствия игровой зависимости могут быть серьезными и влиять на различные сферы жизни, такие как здоровье, отношения, работа и финансы. Некоторые игроки могут страдать от психических и физических проблем, таких как тревожность, депрессия, изоляция, снижение социальных навыков, нарушения сна и питания. Также игровая зависимость может привести к уменьшению производительности на работе, проблемам в отношениях с близкими и друзьями и даже к финансовым трудностям. Лечение игровой зависимости включает в себя различные методы, которые включают в себя как медицинские, так и психологические подходы.

Медицинские методы лечения игровой зависимости могут включать использование лекарств, которые помогают контролировать симптомы, такие как тревожность и депрессия, которые могут усугублять зависимость. Однако, лекарства не являются единственным методом лечения и могут использоваться в сочетании с другими подходами.

Психологические методы лечения игровой зависимости включают в себя различные терапии, такие как когнитивно-поведенческая терапия, психодинамическая терапия, групповая терапия и другие. Когнитивно-поведенческая терапия, например, может помочь игрокам осознать свои привычки, научиться контролировать свои мысли и поведение, и развить альтернативные стратегии для управления стрессом и тревожностью. Групповые терапии могут предоставить поддержку и содействие взаимодействию с людьми, которые сталкиваются с теми же проблемами.

Социальная реабилитация игроков включает в себя меры, которые помогают игрокам вернуться в общество и справиться с реальными жизненными ситуациями. Это может включать в себя помощь в поиске работы, обучении навыкам социального взаимодействия, установлению здоровых отношений и управлению финансами. Также важным аспектом социальной реабилитации является помощь игрокам в нахождении других хобби и интересов, чтобы заменить время, проводимое в игре, на более полезные и конструктивные занятия.[4]

В целом, игровая зависимость является серьезным явлением, которое может иметь значительные последствия для здоровья и благополучия людей. Теоретическая база в данной области помогает понять причины, механизмы и последствия игровой зависимости, а также разработать эффективные подходы к ее лечению и социальной реабилитации.

Кроме когнитивно-поведенческой терапии, существует ряд других методов и подходов к реабилитации лиц с игровой зависимостью. В частности, можно выделить такие методы:

- 1 Терапия замещения, которая заключается в замещении компульсивного поведения (игры) на другие, более полезные и конструктивные виды деятельности. Это может быть занятие спортом, изучение новых языков или увлечение рисованием.
- 2 Семейная терапия, направленная на восстановление отношений в семье и помощь близким в понимании игровой зависимости и способов ее преодоления. В ходе терапии могут быть обсуждены и решены конфликты, возникшие в связи с зависимостью.
- 3 Групповая терапия, которая предусматривает работу с группой людей, страдающих от

игровой зависимости. Групповые занятия помогают пациентам общаться между собой, поддерживать друг друга и делиться опытом.

4 Лекарственная терапия, которая может использоваться только в сочетании с другими методами и направлена на лечение сопутствующих психических заболеваний, таких как депрессия, тревожность или нарушения внимания.[5]

Игровая зависимость - серьезная проблема, которая может повлиять на качество жизни человека и его близких. Лечение игровой зависимости требует комплексного подхода, включающего в себя не только когнитивно-поведенческую терапию, но и другие методы реабилитации, такие как терапия замещения, семейная терапия, групповая терапия и лекарственная терапия. Важно понимать, что каждый пациент индивидуален, и не существует универсального метода лечения игровой зависимости. Однако, комбинация различных методов и подходов может помочь пациентам преодолеть свою зависимость и вернуться к здоровому и полноценному образу жизни.

Список использованных источников

1. Young, K. S. (1998). Internet addiction: The emergence of a new clinical disorder. *CyberPsychology & Behavior*, 1(3), 237-244.
2. Petry, N. M., & O'Brien, C. P. (2013). Internet gaming disorder and the DSM-5. *Addiction*, 108(7), 1186-1187.
3. Young, K. S. (2004). Internet addiction: A new clinical phenomenon and its consequences. *American Behavioral Scientist*, 48(4), 402-415.
4. King, D. L., Delfabbro, P. H., Wu, A. M. S., & Doh, Y. Y. (2017). Cognitive-behavioral therapy for problematic video game players: Conceptual considerations and practice issues. *Journal of Clinical Psychology*, 73(10), 1264-1277.
5. Király, O., Nagygyörgy, K., Griffiths, M. D., Demetrovics, Z. (2014). Problematic online gaming. In K. Rosenberg & L. Feder (Eds.), *Behavioral Addictions: Criteria, Evidence, and Treatment* (pp. 61-95). New York: Academic Press.

УДК 314.7

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ АУҒАН БОСҚЫНДАРЫНЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК БЕЙІМДЕЛУІ

Маханбет Айдархан Шыңғысханұлы

makhanbetaidarkhan9@gmail.com

Л. Н. Гумилев атындағы ЕҰУ Әлеуметтік ғылымдар факультетінің «Әлеуметтану»
мамандығының 1 курс магистранты

Ғылыми жетекшісі - Байғабылов Н.О. PhD, доцент м.а.

2021 жылдың Қыркүйек айында Ауғанстандағы талибан режимінен қашқан қазақтар Қазақстанға көшіріп әкелініп, 35 этникалық қазақ Ақмола облысына қоныстанған болатын. Қазақстанға қоныстанған қандастар Көкшетау қаласында, қалғаны Атбасар, Бурабай, Сандықтау аудандарында тұрып жатыр. Барлығына да мемлекет тарапынан әлеуметтік көмек көрсетілді. Қазіргі таңда ауғандық босқындар қалай бейімделді? оларға қандай көмек көрсетілді? олардың бізге қандай зияны бар? деген сауалдар әлеуметтанулық тұрғыда өзекті [1].

Қазақстандағы ауғандық босқындар арасында жүргізілген әлеуметтанулық зерттеуде атап өтілгендей, олардың 76,6%-ы барахолкада саудамен айналысады. Бірақ бұл барлық ауған босқындары «барахолкада» немесе жеке таксимен айналысады дегенді білдірмейді. Айта кету керек, кейбір ауғандықтар шағын және орта, тіпті ірі бизнесте айтарлықтай табысты. Олардың кейбіреулері Ауғанстанмен сауда-экономикалық қарым-қатынасты дамытуға өз үлесін қосуда: олар қазақтың астығы мен ұнын сонда жеткізеді. Олар

Қазақстанға Ауғанстаннан күріш, жаңғақ, кептірілген жемістер жеткізеді. Қазақстанның солтүстігінде астық өнімдерін ауғандықтардың өздері өндіріп, сатады. Ауғанстанға астықтан бөлек жүн, мамық, металл да жөнелтіліп, Ресейде өндірілген тауарлар экспортталады [1].

Қазақстанда ауған диаспорасының пайда болуы XX ғасырдың екінші жартысынан басталады. Сол кезде Ауғанстан саяси элиталардың өзгеруімен қатар жүретін бірқатар әлеуметтік-саяси дағдарыстарды бастан кешірді. Бұл оқиғалар Ауғанстан азаматтарының Қазақстанға келуінің басты себебі болды. 20 жылдан астам уақытқа созылған соғыс қимылдары нәтижесінде халықтың төрттен бір бөлігі елден кетті. Ауғанстаннан көшіп келушілердің қоныс аударуының алғашқы толқыны XX ғасырдың 80-ші жылдарынан басталады. Ауған диаспорасының қалыптасуы КСРО мен Ауғанстан Республикасы арасындағы білімнің, мәдениеттің және тіпті ғарыштың әртүрлі салаларындағы ынтымақтастықтың артуымен байланысты. Негізінен бұлар кеңестік университеттердің бұрынғы студенттері еді. Олар түрлі себептермен отанына оралмады. Ал біршама бөлігі Қазақстанда қалды. Көшіп келушілердің келесі толқыны Кеңес Одағы ыдыраған кезеңге және Мұхаммед Наджибуланың (1947-1996) билігінің құлауымен Ауғанстандағы саяси дағдарыстың шиеленісуіне байланысты жүрді. Жаңа үкіметтің қарсыластарының бұрынғы кеңестік студенттердің арасынан болуы саяси эмиграциясының жоғарылауына әкелді. Олардың бәрінің орыс тілін жақсы білетіндігі, мамандығы болуы посткеңестік республикаларда, атап айтқанда Қазақстан халқына интеграциялануына ықпал етті. КСРО-мен ежелден келе жатқан байланыс және білімнің жоғары деңгейі негізінен ауған диаспорасының зияткерлік элитасының өкілдері – инженерлер, дәрігерлер кіреді. Қазақстанға әр түрлі жағдайларда келген Ауғанстан азаматтары қызметтік мәртебесі және басқа да әлеуметтік-экономикалық сипаттамалары мемлекеттік органдардың рұқсатымен жұмысқа орналасады. Зиялы қауыммен қатар, ауған диаспорасы – кафе, дүкен, тігінші ателье және металл қабылдау пункттерінің иелері арасында шағын бизнес өкілдері ретінде де кеңінен танымал. Қалған бөлігі қызмет көрсету саласында жұмыс істейді. Олардың қатарында көлік жүргізушілері, такси жүргізушілері, аспазшылар, күзетшілер бар. Шағын ауған диаспорасы қазақстандық қоғамға сәтті кірікті және Қазақстанның көпұлтты халқының белсенді және толерантты бөлігін құрайды. Қазақстандағы ресми ақпарат көздеріне сүйенсек, ауған диаспорасында 2000-2500 адамнан тұрады. Бұл мәліметтер нақты емес, шамамен алынған. Өйткені заңсыз босқындардың болуына, сондай-ақ Қазақстан аумағын транзиттік аймақ ретінде пайдаланатын адамдардың көшуіне байланысты диаспоралардың саны үнемі өзгеріп отырады. Ресми ауған диаспорасының көп бөлігі Қазақстанның оңтүстігінде тұрады. Оның ішінде шамамен 70% Алматыда, қалғаны Шымкент қаласына қоныстанған. Солтүстік және Орталық Қазақстанда да шағын топтар бар. Жеке топтар босқындардан тұрады. БҰҰ-ның Орталық Азиядағы босқындар жөніндегі агенттігінің мәліметі бойынша, қазіргі уақытта Қазақстанда 589 босқын тіркелген [2].

Жалпы, Ауғаннан келген азаматтар ғана емес, Қытай, Моңғолия, Өзбектан т.б. елдерден атажұртқа келген қандастар материалдық жағдайдан тыс, тіл мәселесінен қиналып жататынын жиі көреміз. Себебі олардың басым бөлігі еліміздегі ресми саналатын орыс тілін білмейді. Қазақ тілінде сөйлейді. Әлбетте, орысша сөйлейтін орталарда, қоғамдық орындарда оларға ойын жеткізу, адамдармен қарым-қатынас орнату қиындық туғызады.

Мысалы, ҚХР Алтай қаласы Балбағай әкімшілігінде ауыл шаруашылығын басқару маманы болып 20 жыл қызмет еткен Шәмелхан Бұқатхан өзінің де, мамандығы мұғалім әйелінің де жұмыссыз екенін айтады. Өзінің ақындығы да бар. Қазір елордада таксист болып күнелтіп жүр. 2018 жылы балаларымыз қазақ топырағында өссін деп, Қытайдағы жайлы тұрмысымызды тастап келдік дейді. Бұл кісімен мен сол такси шақырғанымда танысқан едім. Сонда көлікке отыра бергенімде, маған бірден: «Кешіріңіз, мен орысша түсіне бермеймін, сізге қазақ тілінде сөйлесем рұқсат па?» – деп сұраған.

16 тамызда қазақстандықтардың назары Шымкентте ауды. Әбілхан Қастеев атындағы өнер колледжінің жатақханасында "ауғанстандық босқындарға орын" дайындала бастады. Аты-жөнін атамауды сұраған жатақхана қызметкері "Ауғанстаннан келетін адамдарға арнап

305 орын дайындау туралы тапсырмадан кейін кешеден бері 100 орын дайындалды" деді. Мұндай "дайындық" Тоғыс тұрғын алабындағы №120 мектептің ескі ғимаратында да жүріп жатты. Мектептен парталар мен орындықтар шығарылып, төсек-орындар кіргізілді. Шымкент әкімдігі ауған босқындарын орналастыру жайлы ақпарат бере алмайтынын, Нұр-Сұлтанға қайырылуды сұрады. 16 тамызда қазақстандықтардың назары Шымкентте ауды. Әбілхан Қастеев атындағы өнер колледжінің жатақханасында «ауғанстандық босқындарға орын» дайындала бастады. Аты-жөнін атамауды сұраған жатақхана қызметкері «Ауғанстаннан келетін адамдарға арнап 305 орын дайындау туралы тапсырмадан кейін кешеден бері 100 орын дайындалды" деді. Мұндай "дайындық" Тоғыс тұрғын алабындағы №120 мектептің ескі ғимаратында да жүріп жатты. Мектептен парталар мен орындықтар шығарылып, төсек-орындар кіргізілді. Шымкент әкімдігі ауған босқындарын орналастыру жайлы ақпарат бере алмайтынын, Нұр-Сұлтанға қайырылуды сұрады.

Ал Нұр-Сұлтан Ауғанстаннан Қазақстанға босқындар келеді деген барлық ақпаратты жоққа шығарады. 16 тамызда президенттің баспасөз хатшысы Берік Уәли Facebook парақшасында "президент Ауғанстан босқындары туралы шешім қабылдамағанын" жазды [1].

"Бұған қатысты тараған ақпарат негізсіз. Дүниежүзілік ұйым басшылығы ресми өтініш білдірген жағдайда БҰҰ қызметкерлеріне ғана көмек көрсетілетін болады" деп жазды Берік Уәли [2].

Осыған дейін Вашингтон Қазақстанға "АҚШ әскеріне көмектескен 2000 ауғанды уақытша қабылдауды" сұрап қайырылғаны хабарланған. АҚШ "Талибан" америкалық әскеріне көмек көрсеткен ауғандарға кек қайтарады деп қауіптеніп, оларды елден әкетуге тырысып жатыр.

Қазақстанда оқып жүрген ауғанстандық жүзден аса студент сессия тапсырған соң еліне кеткен. Қазір олардың жағдайы белгісіз, бірақ білім және ғылым министрлігі оларға виза жағынан көмектесуге дайын екенін мәлімдеді. Қазақстан билігі грант пен стипендияны сақтап қалуға уәде беріп отыр.

Қазақстан халықтары ассамблеясы жанындағы "Ариана" ауған мәдени орталығының жетекшісі Восток Ахмадулла "Қазақстанда қалғысы келетін көптеген студенттердің хабарласқанын" айтты [2].

"Қазақстан ауған студенттерінің оқуы үшін 50 миллион доллар бөледі. Олар оқу бітірген соң Ауғанстанға оралуы тиіс. Енді осы білімді балалар Ауғанстанға оралса тәліптерге тап келуі мүмкін. Сондықтан олар Қазақстанда уақытша қалып, елде жағдай реттелгенше осында жұмыс істеп, тұрғысы келеді. Бұл студенттердің ешқайсысы босқын мәртебесін сұрап өтініш жазатынын айтқан жоқ, бірақ жазуы мүмкін" [3].

Қорытындылай келсек Қазақстандағы Ауған босқындарының әлеуметтік бейімделуі тақырыбы қоғам үшін өзекті және маңызды. Бұл көші-қон, босқындар және оларға қамқорлық мәселелерімен байланысты. Ауғандық босқындар өмірдің жаңа жағдайларына сәтті бейімделу үшін біздің көмегіміз бен қолдауымызға мұқтаж екенін түсіну маңызды. Қазақстанның осы саладағы мемлекеттік саясаты босқындардың қажеттіліктері мен ерекшеліктерін ескере отырып, олардың неғұрлым тиімді әлеуметтік бейімделуі үшін жағдай жасауға бағытталуы тиіс. Біз бірге оларға жаңа өмір бастауға және біздің қоғамдастық өмірімізге толық интеграцияға қол жеткізуге көмектесе аламыз.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. Н. Мырзахмет Ауғаннан келген қазақтардың жағдайы қалай?//<https://zhasalash.kz/sayasat/augannan-kelgen-qazaqtardyn-zhagdayy-qalaj-18909.html> 09.12.2021
2. А. Ибрагимов «Салт-дәстүрін аялай білген халық»//<https://el.kz/salt-d-st-rin-ayalay-bilgen-khaly-40149/>
3. П. ТРОЦЕНКО Қазақстан ауған босқындарын қабылдауы керек пе?//<https://www.azattyq.org/a/31413370.html>

ҚАЗАҚСТАНДЫҚ ӘЛЕУМЕТТІК ЖЕЛІЛЕР КЕҢІСТІГІНДЕГІ КИБЕРБУЛЛИНГ МӘСЕЛЕСІ

Мерсадыков Алтынбек Әлібекұлы

mersadykovkz@gmail.com

Л. Н. Гумилев атындағы ЕҰУ Әлеуметтану кафедрасы,
«7M03101– Әлеуметтану» мамандығы магистранты, Астана, Қазақстан
Ғылыми жетекші – Б.Ж. Смағамбет, ә.ғ.к., доцент

Жаһандық немесе ақпараттық экономиканың пайда болуы тез өңделетін және тиімді пайдалануды қажет ететін ақпарат рөлінің артуымен сипатталады. Ақпараттық нарыққа негізделген заманауи экономиканың ең басты ерекшелігі – оның жаһандық деңгейде таралуында. Жаңа типтегі экономика индустриалды экономиканың қарқынды дамуының жемісі болып табылады. Ол үшін ақпарат пен білімнің басымдылығы – айрықша белгі. Сол себепті де Мануэль Кастельс өз тұжырымдарында «өнеркәсіптік экономика өз мүмкіндіктерін тауысты» деп есептейді[1], сондықтан оны бұрыннан бар экономикалық жүйенің күйреуі ықтималдығын еңсеру үшін ақпараттық экономиканы құру арқылы өзгерту қажет екенін айтады.

Қазірдің өзінде ақпараттық дәуірде еңбек әлемінде түбегейлі өзгерістер орын алып жатыр. Қоғамда қалыптасқан жаңа мазмұндағы «еңбекке» өнеркәсіптік секторларда жұмыспен қамтудың қысқаруы, жоғары білім мен біліктілікті талап ететін қызмет түрлерінің өсуі тән. Демек «желілік қоғамда» кәсіби және техникалық жұмыс орындарының өсуінен, бұрыннан келе жатқан барлық басқа да қоғамдарға ортақ құбылыс теңсіздіктің жойылмайтыны анық болды. Керісінше қазіргі қоғамда әлеуметтік қабаттардың артуы мен әлеуметтік құрдмға бейім топтардың өсімі көбірек байқалады. Жұмыс уақытын қалыптастырудың икемділігі мен толық емес жұмыс күнінің артықшылығымен сипатталатын жұмыс күшінің өсуі – еңбек трансформациясының маңызды белгісі. Уақыт өте келе кәсіпкерліктің әлеуметтік функциясы да айқындала бастады. Кәсіпкерліктің әлеуметтік функциясы технологияның, техниканың, ғылымның прогресіне, өндірісті ұйымдастыруға, өнім сапасын жақсартуға және өндірістің шығындарын азайтуға, жаңа жұмыс орындарын құруға және халықты жұмыспен қамтуға ықпал етеді, демек адамзат пен жалпы қоғамның әлауқатының өсуіне негіз болады. Сондықтан қазіргі нарықтық экономикадағы кәсіпкер тұлғасы «жауапкершілік» ұғымымен тығыз байланысты. Ол тек адамның, дәлірек айтқанда, кәсіпкердің өзі үшін емес, мемлекет, қоғам, серіктестер алдындағы жауапкершілікпен ерекшеленеді. «Жауапкершілік» ұғымы адамның алдағы уақытта шешім қабылдау және іс-әрекет жасауын анықтайтын негізге тәуелділігінің қатынасы ретінде түсіндіріледі[2].

Ғылыми-техникалық прогрестің қарыштап дамуының нәтижесінде «ақпараттық», «желілік қоғам» ғана қалыптасып қойған жоқ, оған қоса әлеуметтік өмірде жаңа құбылыстар пайда болды. Технология да қоғамның өміріне түрлі әлеуметтік өзгерістер әкеліп, бір жағынан пайдалы, бір жағынан қауіпті тенденцияларды қалыптастырды. Әлеуметтік өмірдегі ғылым мен технологияның өркендеуі арқылы жүзеге асқан ең пайдалы процестердің бірі – адамның күнделікті тұрмыс-тіршілігінің жеңілдеуі болса, ал ғылым мен техника дамуындағы ең қауіпті процестердің бірі – ақпараттық-телекоммуникациялық желідегі қылмыстардың жаңа түрінің шығуы еді. Сондай қауіпті процестің қатарына «кибербуллинг» құбылысы жатады.

Кибербуллинг – психологиялық қысым мен зорлық-зомбылықты білдіретін заманауи ұғым. Бастапқы мағынасы «буллинг» (ағылшын тілінен ауд. «bullying» – бұзақы, зорлықшы) қорлау, қорқыту, жәбірленушінің бойында қорқыныш сезімін тудыру дегенді білдіреді[3]. Кибербуллинг феномені – қазіргі таңда белсенді дамып келе жатқан ғаламтордағы девианттылықтың агрессивті түрі. Мұны психологиялық соққы берудің немесе қорлаудың

жаңа формасы ретінде қарастырғанымызбен[4], оның қолданылу аясы заманауи ақпараттық технологиялар арқылы киберкеңістікте жүзеге асады.

«Буллинг» туралы сөз ең алғаш 1905 жылы ағылшын психологы К. Дьюкстың аталған феноменді зерттеуінен басталды[5]. Кейіннен оның зерттеуі еуропалық ғалымдар еңбектерінің негізін қалады. XX ғасырдың 90-жылдарында буллинг туралы деректерді Д. Олвеус, Д. Лэйна, Е. Роланд, А. Пикас, П. Хайнеманн, Е. Мунте секілді ғалымдар жүйелеген[6]. XX ғасырдың 70-жылдары норвегиялық ғалым Дэвид Олвеус буллинкті жан-жақты зерттеп, оны зорлық-зомбылық пен қорлаудың ерекше түрі ретінде анықтайды. Ғалым буллинктің ерекшелігіне бір немесе бірнеше адам тобының өзге бір немесе бірнеше адам тобына физикалық шабуыл жасауын және қысым көрсетуін жатқызды. Және аталмыш іс-әрекетте әлсіз адам немесе адамдар тобы өзін физикалық тұрғыдан да, моральдық тұрғыдан қорғай алмайтыны белгілі болды. Д. Олвеустің мәліметінше, буллинктің тағы бір ерекшелігі – оның белгілі бір уақыт аралығында үнемі қайталанып тұратыны мен өзара әрекеттесу субъектілері, яғни «жәбірлеуші» мен «жәбірленушінің» бір әлеуметтік топтың өкілдері екенінде[7].

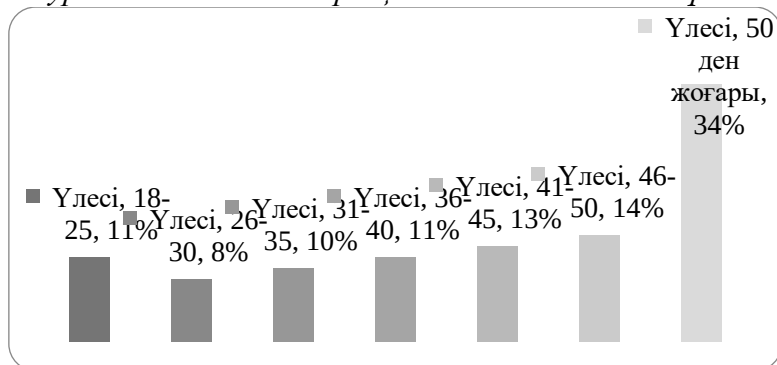
Кибербуллинг туралы, оның салдары туралы білмеу және киберқауіпсіздік жайында мазмұнды білімнің болмауы, мұндай мәселемен күресуге психологиялық дайындықтың жоқ екені – жастар мен жасөспірімдер арасында осал топтардың көбеюіне алып келеді[8].

Кибербуллинг әр түрлі формада болуы мүмкін: қауесет тарату, адамды кемсіту немесе мазақ ету; нәсіліне, жынысына, дініне, мүгедектігіне, болмаса жыныстық ориентациясына байланысты психологиялық қысым көрсету; адамның келісімінсіз интим суреттерін немесе видеосын желіде жариялау арқылы әдейі ұятқа қалдыру, кек алу; адамды әлеуметтік тұрғыдан шеттету; әлеуметтік желінің профиліне қол жеткізіп, қолданушыны әлеуметтік желіден немесе ойын сайтынан ығыстыру[9]. Кибербуллинг құбылысының өмірдегі «шын» қорқытудан айырмашылығы виртуалды кеңістіктегі өзара әрекеттесу ерекшеліктеріне байланысты.

Қазақстанда да «кибербуллинг» мәселесі – өте өзекті. Мәселен, 2021 жылы Қазақстанда ғаламтордағы кибербуллинктің 140 000 фактісі тіркелген. Оған қоса әлеуметтік желідегі кибербуллинктің кесірінен кибер-құрбандардың суицид жасауға дейін барғаны БАҚ беттерінде соңғы жылдары ашық жарияланды. Сол себепті қазақстандық әлеуметтік желілер кеңістігіндегі кибербуллинг мәселесін зерттеудің мақсаты – әлеуметтік деструктивтіліктің ерекше түрі ретінде кибершабуыл қалыптасуының әлеуметтік аспектілерін анықтау. Магистрлік диссертация аясында 2023 жылдың қаңтар-наурыз айларында жүргізілген онлайн-сауалнамаға 250 респондент жауап берді. Деректерді талдау үшін SPSS статистикалық бағдарламасы қолданылды. Сауалнама Instagram, Facebook, Whatsapp әлеуметтік желілерінде таратылды.

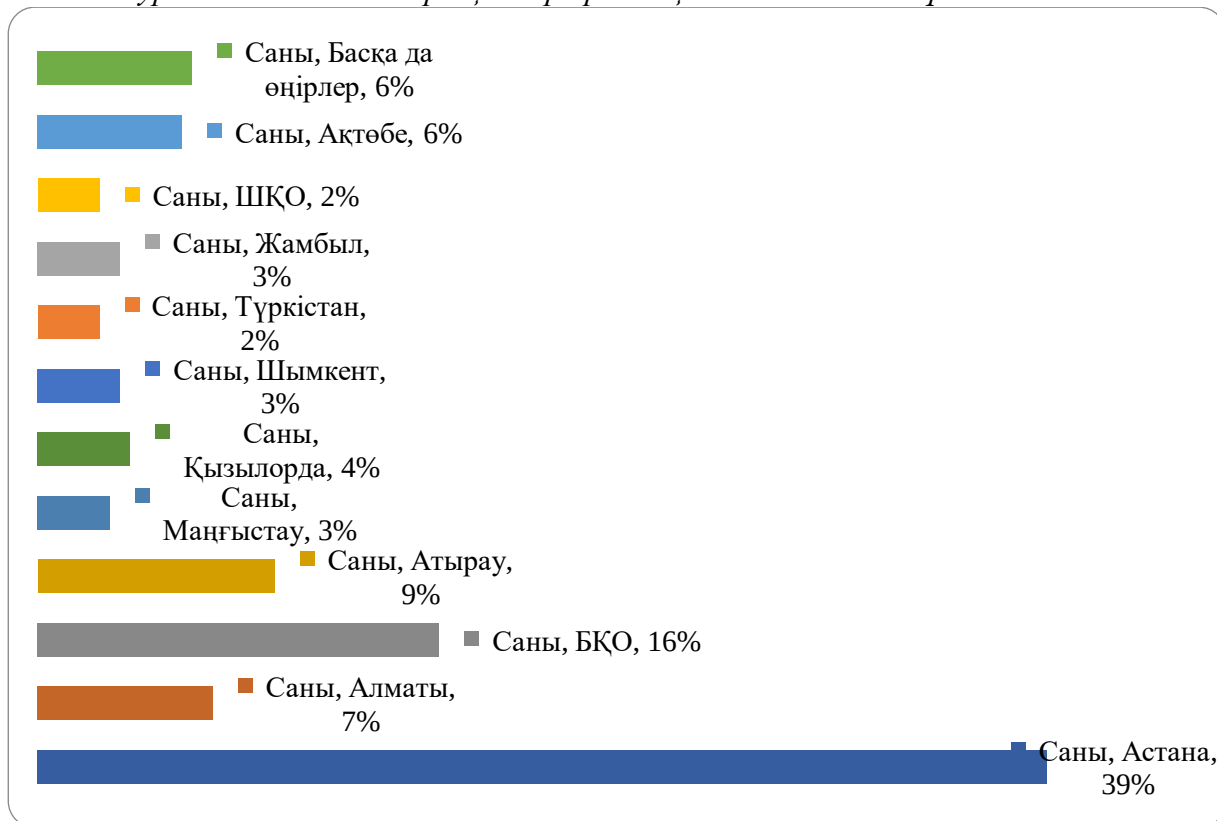
Әлеуметтік-демографиялық сипаттама. Сауалнамаға 250 респондент қатысты, оның 100 ер, 150 әйел. Респонденттердің орташа жасы – 32 жас. Респонденттер жас ерекшелігіне байланысты 7 жас категориясына бөлінеді. Сәйкесінше 18-25 жас аралығы 11%, 26-30 жас аралығы 8%, 31-35 жас аралығы 10%, 36-40 жас аралығы 11%, 41-45 жас аралығы 13%, 46-50 жас аралығы 14%, 50-ден жоғары жас 34% құрады.

1-сурет. Респонденттердің жас тобы бойынша үлесі

Әлеуметтік сауалнамаға қатысқан респонденттер географиялық бөлініс бойынша: Ақтөбе облысы 6%, Шығыс Қазақстан облысы 2%, Жамбыл облысы 3%, Түркістан облысы 2%, Шымкент қаласы 3%, Қызылорда облысы 4%, Маңғыстау облысы 3%, Атырау облысы 9%, Батыс Қазақстан облысы 16%, Алматы қаласы 7%, Астана қаласы 39% және басқа да өңірлер 6% құрады.

2-сурет. Респонденттердің географиялық бөлініс бойынша үлесі

Зерттеу нәтижелері. Зерттеу нәтижесіне сәйкес, «Желіде онлайн отырғанда бейтаныс адамдардан хабарлама келе ме?» деген сауалға респонденттердің 56% «сирек келеді», 29.6% «иә, жиі келеді», 14% «жоқ, келмейді» деп жауап берді. Ал желідегі таныстықты 52.8% қолдамайтыны, 36.8% қолдайтыны, 10.4% жауап беруге қиналатыны анықталды. Яғни қолданбалы әлеуметтанулық зерттеу нәтижесінде алынған деректер респонденттерге әлеуметтік желіде бейтаныс адамдардан хабарламаның көп келетініне қарамастан, олардың онлайн таныстықты қаламайтынын көрсетіп тұр. Шын мәнінде, бұның өзі респонденттердің желідегі қарым-қатынасқа күмәнмен қарайтынын және интернеттегі «қудалауға» ұшыраудан қауіптенетінін аңғартады.

Жалпы аталған мәселеге себеп – біріншіден, қазақстандық қоғамдағы дәстүрлі принциптер мен онлайн өмірге деген сенімсіздіктің арасында үлкен «корреляция» болу мүмкіндігі. Екіншіден, мұны әлеуметтік желіні қолданушының желідегі «өзін-өзі ұстау» этикасы, кибермәдениеттің қалыптаспауымен байланыстыруға болады. Өйткені респонденттер арасында «Кибербуллинг қандай себеппен жүзеге асады?» дейтін сауалға «сауатсыздықтан» деп жауап бергендер болды. Бірақ сауалнамаға қатысқан респонденттердің 91.2% – білімі жоғары. Үшіншіден, қазақстандық әлеуметтік желілер кеңістігіндегі қолданушыларға тән құбылыс – социофобия болуы ықтимал. Себебі «Сізді қорлайтын я намысыңызға тиетін хабарлама жазған адамға жауап қайтарасыз ба?» дейтін сауалға респонденттердің 40.6% «жауапсыз қалдырамын» десе, 27.7% «міндетті түрде кері жауап беремін» деді. Ал тек 16.5% ғана «заңға жүгінемін» деген нұсканы таңдады.

Сонымен қатар «Интернетте адамды қорлайтын мазмұндағы хабарламаны кездестірдіңіз бе?» деген сауалға респонденттердің 9.2% «иә, бір рет болған», 28% «жиі болып тұрады», 37.2% «бірнеше рет болған» деп жауап берді. Соған қарамастан респонденттер «Сізді біреу интернетте қорласа, қайда жүгіну керегін білесіз бе?» деген сауалға 22.6% «жоқ, білмеймін», 36.7% «ол туралы ойланып көрмедім» деп жауап берді.

Ал «Әлеуметтік желі мен мессенджерлерде жеке басыңызды қорлаған адамдарға қатысты құқық қорғау органдарына жүгініп көрдіңіз бе?» сауалға респонденттердің 94% «жоқ» деп жауап берді. Себебі респонденттердің 66.5% киберкеңістікті құқықтық реттеу туралы ақпараттан бейхабар. Яғни зерттеу нәтижелері қазақстандық әлеуметтік желілер кеңістігіндегі кибербуллинг мәселесінің өзекті екенін және оны Қазақстанда құқықтық реттеу керегін көрсетеді. Себебі респонденттердің 51.2% «Сіздіңше, интернеттегі онлайн-өмірімізді қалай қорғай аламыз?» деген сауалға «заңға жүгіну арқылы» деген.

Сонымен қатар осы жерде мәселенің екінші қырына тоқталар болсақ, кибербуллингке жиі ұшырайтын кәсіби топтың да кімдер екенін және оның қандай себеппен жүзеге асатынын білуге болады. Әлеуметтік сауалнамадағы «Онлайн-қорқыту қандай себеппен жүзеге асады?» деген сауалға респонденттердің 53.6% «жоқ, мені ешкім қудаламайды», 20.2% «жауап беруге қиналамын» десе, 10.1% «кәсіби қызметке байланысты», 11.7% «әлеуметтік желіде белсенді болған соң» деп жауап берді. Демек бұл әлеуметтік желіде белсенді әлеуметтік желі қолданушылары мен ақпараттық алаңда қызмет ететін мамандық иелерінің «кәсіби қызметке байланысты» кибербуллингке тап болу қаупі жоғары екенін анық дәлелдеп отыр.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура. – М.: ГУ-ВШЭ, 2001.
2. Porat M., Rubin M. The Information Economy: Development and Measurement. – Wash., 1977.
3. Swearer S. M., Hymel, S. Understanding the Psychology of Bullying: Moving Toward a SocialEcological Diathesis-Stress Model // American Psychologist. 2015. № 70 (4). P. 344–353.
4. Cho S., Lee J.M. Explaining physical, verbal, and social bullying among bullies, victims of bullying, and bully-victims: Assessing the integrated approach between social control and lifestyles-routine activities theories. Children and Youth Services Review, 91, 2018, Pp. 372-382.
5. Brody N., Vangelisti A.L. Cyberbullying: Topics, strategies, and sex differences. Computers in Human Behavior, 75, 2017, Pp. 739-748.
6. Arora C. M. J. Measuring bullying with the life in School checklist // Patoral Care in Education. 1994. № 12. P. 11–15.
7. Olweus D. Bullying: What We Know and What We Can Do. Oxford: Basil Blackwell, 1993. 140 p.
8. Belsey B. Cyberbullying: An emerging threat to the «always on» generation. URL: http://www.cyberbullying.ca/pdf/Cyberbullying_Article_by_Bill_Belsey.pdf
9. Hinduja, S., Patchin, J. W. Cyberbullying: An exploratory analysis of factors related to offending and victimization // Deviant Behavior. 2008. № 2. P. 129–156.

ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ КАЗАХСТАНСКОГО СЕЛА

Милихан Гулим Азаматовна

chp314.ru@gmail.com

студент 1 курса факультета «Стоматология» Западно - Казахстанского медицинского университета им.Марата Оспанова, г. Актобе, Казахстан

Научный руководитель - Мухамбетгалиева А.К.

Актуальность. Сельское хозяйство – одно из старейших из отраслей хозяйства, непосредственно зависимое от природных условий. Кроме того, сельское хозяйство наиболее распространенная отрасль хозяйства многих народов Азии. В Казахстане же сельское хозяйство, в том числе животноводство, долгое время оставалось основной отраслью производства. Оно обеспечивало население продуктами питания (молочные продукты, мясо и т. д.), сырьем для легкой и пищевой промышленности, удобрением, необходимым для посева. В своем обращении к народу Казахстана в 2022 г. Президент Касым-Жомарт Токаев отметил, что «Развитие сельского хозяйства является одной из главных проблем. «Ситуация в этой сфере напрямую влияет на продовольственную безопасность нашей страны»[1].

По статистическим данным, на территории Республики Казахстан насчитывается 6293 села и в них проживает 7,5 млн. жителей, это 38,5% нашего населения [2]. Но, несмотря на многогранную характеристику сельских районов, ее развитию в государстве уделяется недостаточно внимания. Как следствие, социально-экономическое положение сельского населения ниже, чем городского. В настоящее время в селах Казахстана актуальны многие проблемы социально – экономического характера. Среди этих проблем: нехватка чистой воды, бедность, безработица, отсутствие больниц, закрытие школ, отсутствие условий для обучения детей в школах, текучесть кадров в школах, отсутствие технического оборудования, отсутствие отопления зданий зимой и быстрый рост цен на топливо, необходимые для сельского хозяйства. Поэтому, в данном исследовании мы поставили **цель** - рассмотреть и оценить пути решения проблем в селах Казахстана. Для достижения нашей цели были выбраны следующие вопросы исследования:

- Каковы слабые и сильные стороны современного казахстанского сельского производства?
- Каковы перспективы развития сельского хозяйства?
- Каковы риски развития сельского хозяйства в нынешних реалиях?
- Каковы различия в качестве образования, предоставляемого городскими и сельскими школами?

Методы исследования. Основными методами исследования являются сбор материалов, анализ научных статей, государственных программ и стратегии, сравнение и оценка полученных данных. Эти методы использовались для оценки существующих проблем и ситуации и определения дальнейших перспектив.

Результаты исследования. В годы независимости селу уделялось особое внимание. В рамках государственных программ значительно увеличились темпы экономического развития аграрного сектора, увеличился экспортный потенциал. Однако, за последние пять лет, поголовье крупного рогатого скота уменьшилось, если посчитать на 100 самок, количество жеребят уменьшилось на 13,6 %, поголовье телят на 6,9 %, ягнят на 2,2 %. В среднем от каждой дойной коровы получают всего 2250-2270 кг молока. Основной причиной низких производственных показателей, на наш взгляд, является неиспользование возможностей мелких товарных хозяйств. Например, в 2017 г. 82 % молочных продуктов и 64,0 % мяса, производимых в нашей стране, производится в домашних условиях. Доля

крупного рогатого скота в личных хозяйствах составляет 65 %, овец и коз — 61 %, лошадей — 54 % [3].

Проводимая работа по развитию сельской отрасли в Казахстане

В период с 2019 по 2021 годы в целях улучшения жизни на селе и развития всех видов сельского хозяйства было предложено несколько программ. По поручению Первого Президента Н. А. Назарбаева в феврале 2019 года стартовал проект «Ауыл – Ел бесігі». Главная цель проекта "Ауыл-Ел бесігі" – это улучшение условий жизни и благополучие сельских жителей, устойчивое развитие сел. В рамках проекта было предусмотрено решение ряда задач по развитию социальной и инженерной инфраструктуры в сельских населенных пунктах, обеспечению доступа сельского населения к социальным благам и государственным услугам и формированию в целом комфортной среды для жизни. Механизмы реализации проекта "Ауыл-Ел бесігі" включают следующие меры:

В первую очередь из общего количества были отобраны опорные 3,5 тыс. сел с высоким потенциалом развития (90% всех сельчан), при этом на основе анализа их потенциала развития и современного экономического состояния будут включены проекты, реализуемые в этих селах.

Во вторую очередь, по каждому проекту и населенному пункту начато создание дорожной карты по достижению намеченной цели, соответствующей региональным стандартам.

В третью очередь, реализация и контроль проектов будут осуществляться с привлечением заинтересованных государственных органов и партии. В 2019 году отобрано 52 сельских населенных пункта, в этих селах реализуется 454 программ, в том числе на развитие транспортной инфраструктуры - 247 программ, социальной инфраструктуры – 135 программ и жилищно-коммунального хозяйства - 72 программы.

Кроме того, о результатах проводимой работы жителям на постоянной основе предоставляется информация.

По проекту «Ауыл – Ел бесігі» те или иные особенные проблемы регионов должны быть классифицированы по приоритетности и решаться в зависимости от их остроты. Например, строительство/реконструкция местных автомобильных дорог, сетей электроснабжения в Западно-Казахстанской области, обеспечение централизованным водоснабжением в сельской местности в Жамбылской, Восточно-Казахстанской, Западно-Казахстанской, Костанайской, Павлодарской областях должны решаться в первоочередном порядке. В таком же порядке должны будут решаться проблемы и в других сферах: обеспечение жильем, образование, здравоохранение, экология, безопасность и другие. Так же в рамках проекта приняты меры для развития среднего и малого бизнеса в сфере сельского хозяйства. Так, за 2019-2022 годы реализовано более 3,7 тыс. проектов на 326 млрд. тенге. Это позволило построить и отремонтировать 334 объекта в сфере жилищно-коммунального хозяйства, 1,2 тыс. объектов социальной инфраструктуры (образование, здравоохранение, спорт) и более 2 тыс. объектов транспортной инфраструктуры (внутрипоселковые дороги). В текущем году запланирована реализация еще 1,5 тыс. проектов в 736 селах на сумму 143 млрд тенге: 119 – в сфере ЖКХ, 275 – в части социальной инфраструктуры, а также 1,1 тыс. – по улучшению состояния внутрипоселковых дорог [4].

За 2019 года в сельских населенных пунктах были отремонтированы 73 школы и детские сады, 14 поликлиник, 47 домов культуры и спортивных объектов. Начнется строительство 13 физкультурно-оздоровительных комплексов и 13 объектов благоустройства. Будет построено и отремонтировано более 7 тысяч километров внутри посёлковых улиц, 516 км дорог, 35 км сетей водоснабжения, 229 км электроснабжения (освещения), 136 км газоснабжения, 20 км теплоснабжения. Все сельское население будет обеспечено качественной питьевой водой, будет проведена масштабная работа по модернизации социальных объектов. Проводимая модернизация инфраструктуры придаст импульс развитию сельской экономики. Реализация запланированных мероприятий в 2019

году, позволило модернизировать инфраструктуру более 50 сельских населенных пунктов и повысить качество жизни порядка 700 тыс. сельских жителей.

Проблемы сферы образования на селе и пути ее решения

Школа - место формирования личности. Дальнейшая судьба человека и его ценностные ориентации зависят от условий прохождения этого процесса. Бесплатное среднее образование и равный доступ к нему обеспечены законами Казахстана. Однако этот принцип практически не реализуется. Дифференциация в общеобразовательной школе наблюдается как в финансировании, так и в материально-технической базе, в качестве образования. Этот разрыв хорошо виден между сельскими и городскими школами.

В 2018 году, по статистическим данным системы образования Республики Казахстан, насчитывалось 7 047 школ с контингентом около 3 миллионов учащихся (2 972 319 учащихся), в том числе 5 348 школ (1 394 785 учащихся) в сельской местности, в том числе 2 944 малых школы (204 121 учащихся). На начало 2021/2022 учебного года в стране насчитывалось 7,6 тысячи школ. Из них 2,3 тысячи расположены в городской местности и 5,3 тысячи – в сельской. В них обучаются 3,6 млн человек – на 3,3 % больше, чем годом ранее.

Есть несколько причин большого разрыва и отставания в сельских школах:

1. Пробел в материально-технической базе – многие сельские школы не соответствуют нормативным требованиям. Важным фактором, влияющим на результат и эффективность учебного процесса в школе, является уровень их материально-технической базы. Заключительные исследования международной программы оценки учебных достижений учащихся PISA-2012 показывают зависимость учебных достижений учащихся от материально-технического оснащения школ. В 2016-2017 учебном году 22,5 процента сельских школ работали в приспособленных зданиях. Из 64 аварийных школ 59 расположены в сельской местности. По национальному сборнику "Статистика системы образования Республики Казахстан-2018" в 5293 школах (около 90%) спортивные залы расположены в приспособленных зданиях, 9% сельских школ не имеют библиотеки, 8% сельских школ [5].

В 2005 году казахские школы начали оснащаться лингафонно-мультимедийными кабинетами, интерактивными досками. Однако спустя 14 лет в сельских школах все еще не хватает. Об этом говорится в отчетах, подготовленных центром развития МКШ Национальной академии образования им.И. Алтынсарина. В кабинетах физики новой модификации отсутствуют 1102 или 33,7% малокомплектных школ, химии – 1273 (39%), биологии – 1283 (39,3%), математики – 958 (29,3%) и лингафонных кабинетов – 1600 (49%). На начало 2016-2017 учебного года 51,5%, т. е. половина сельских школ, не имеют предметных кабинетов новой модификации.

2. Оснащение сельских школ информационно-коммуникационными технологиями остается на низком уровне. В Казахстане ведется работа по развитию информатизации и компьютеризации образования. Например, в 2005 году на 41 учащегося приходилось 1 компьютер, в 2010 году – 18 учащихся, в 2016 году – 10, в 2020 году – 3.

Государство поддерживает политику информатизации системы образования, но в этой области все еще есть серьезные проблемы. Казахстан пока не достиг благоприятных мировых показателей компьютеризации от 5-6 человек на компьютер. Кроме того, в Атырауской, Костанайской, Кызылординской областях компьютеризированы не все школы. Более 35% от общего количества компьютеров требуют замены. Только 42,3% сельских школ оснащены интерактивным оборудованием. В систему электронного обучения вовлечено всего 1075 школ (данные за 2019 год).

3. В сфере образования РК остается целый ряд нерешенных проблем. Наиболее острой является нехватка ученических мест. Сейчас большинство школ обучают учеников в две смены, количество таких школ растет из года в год. Так, в 2021/2022 учебном году в стране работало 5,2 тысячи таких школ, в 2020/2021 учебном году – 5,1 тысячи, а пятью годами ранее, в 2017/2018 учебном году – 4,9 тысячи двухсменных школ. В то же время в

стране растет еще и количество школ с трехсменным режимом обучения, что говорит об ухудшении и без того кризисной ситуации. Так, в 2021/2022 учебном году в Казахстане функционировало 169 трехсменных школ — на 5,6 % больше, чем годом ранее (160 школ), а за три года количество таких школ увеличилось сразу на 32 %.

Рекомендации по повышению качества образования в сельских школах

Пилотный проект по оптимизации сельских населенных пунктов по проекту «Ауыл – Ел бесігі». Прежде всего, важно оптимизировать сельские населенные пункты в пилотном режиме. Для обеспечения жильем и работой прибывающих жителей в пилотных селах необходимо создать всю инфраструктуру, наладить процессы и решить связанные с этим социальные вопросы. Что делает государство, чтобы преодолеть разрыв между сельскими и городскими школами?

Разницу между сельскими и городскими школами можно проследить по всем основным признакам учебно-воспитательного процесса. Чтобы уменьшить этот пробел, государство принимает определенные меры с участием Министерства образования и науки и других органов. С 2019 года реализуется совместный проект Всемирного банка и Министерства образования и науки Республики Казахстан «Модернизация системы среднего образования». Данный проект заключается в оснащении информационно-коммуникационными технологиями всех сельских школ республики (5,4 тыс. сельских школ). Межотраслевой проект «Ауыл-Ел бесігі» направлен на более радикальные изменения. В рамках данного проекта планируется сокращение 6,6 тыс. сельских населенных пунктов и увеличение до 1,5 тыс. сел. Таким образом, будет решена проблема малокомплектных школ, не имеющих будущего. Это может быть концентрация социально не стабилизированных сегментов населения в крупных населенных пунктах.

Заключение. *Каковы слабые и сильные стороны современного казахстанского сельского производства?*

Сильные стороны

- Устойчивый рост валовой продукции сельского хозяйства;
- Казахстан является мировым лидером по производству пшеницы и пшеничной муки;
- Агропромышленный комплекс Казахстана получит значительную государственную

поддержку;

- Наличие земельных и водных ресурсов;
- Высокий потенциал производства и экспорта органической продукции.

Слабые стороны

- Низкая продуктивность животных;
- Низкая урожайность основных культур;
- Низкая производительность труда;
- Низкий уровень доходности хозяйствующих субъектов;
- Низкая реализация научно-исследовательских и опытно-конструкторских работ;
- Низкий уровень распространения современных агротехнологических знаний;
- Низкая эффективность системы финансирования и страхования.

Каковы перспективы развития сельской ситуации?

- Развитие импортозамещения и реализация экспортного потенциала в ряде отраслей агропромышленного комплекса;

- Формирование эффективной государственной поддержки отрасли;
- Развитие товарного рыбного хозяйства, экспорт мяса крупного рогатого скота, животноводство, производство яблок, масличных культур и других видов продукции.

Каковы риски развития отраслей на селе в сложившейся ситуации?

- Макроэкономические риски, вызванные ухудшением внутренней и внешней конъюнктуры мировых цен на продукцию отрасли;

- Усиление конкуренции на международных рынках в связи с вступлением в ВТО по ряду продуктов;

-Неблагоприятные как краткосрочные, так и долгосрочные изменения природно-климатических условий (глобальное потепление и связанное с ним увеличение пустынных и полупустынных земель, увеличение дефицита водных ресурсов, нестабильность погодных условий и др.);

- Резкое ухудшение инфраструктуры транспортировки продукции на целевые рынки и связанное с этим увеличение стоимости поставок;

- Распространение болезней животных и растений и загрязнение природной среды, растений, животных, рыб, паразитических видов насекомых, что приводит к снижению доступности земли, воды и других ресурсов и снижению продуктивности хозяйства. в целом промышленность может снизить экспортный потенциал агропромышленного комплекса Республики Казахстан;

- Истощение потенциала земельных, водных, биологических ресурсов, генетического потенциала животных, растений и рыб в результате краткосрочной ориентации на прибыль, дефицит финансирования, несоблюдение научно предложенных норм использования ресурсов;

- Риск неэффективного государственного регулирования отрасли, который может привести к увеличению транзакционных издержек для сельхозтоваропроизводителей, неэффективному использованию государственных средств, выделяемых на поддержку развития отрасли, искажению рыночных сигналов и искажению структуры производства и переработки продукции.

Таким, образом, на наш взгляд, экономика Казахстана, которая в полной мере использует потенциал сельскохозяйственной отрасли, будет развиваться намного быстрее. Развивая все сферы, связанные с кардинальным искоренением коррупции в стране и повышением уровня жизни села, Казахстан может достичь ожидаемых результатов и в ближайшее время войти в тридцатку самых развитых стран мира. Помимо экономических аспектов, иногда возникают социальные проблемы, в частности развитие школ, больниц, детских садов, малого бизнеса и т. д.

Список использованных источников

1. Послание Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана. 1 сентября 2022 г. <https://baiterek.gov.kz/ru/president-messages/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazakhstan-1-sentyabrya-2022-g>
2. Пресс-служба Бюро национальной статистики. <https://ru.sputnik.kz/20230228/dolya-selskogo-naseleniya-kazakhstan-snizhaetsya---byuro-natsstatistiki-32558031.html>
3. Анализ инвестиционной привлекательности рынка <https://marketingcenter.kz/20/rynok-selskoe-khoziaistvo-kazakhstan.html>
4. Ауыл дамуы – мемлекет дамуы. <https://egemen.kz/article/96795-auyl-damuy-%E2%80%93-memleket-damuy>
5. Статья «Сельские школы — дискриминирует ли государство учеников?» <https://ekonomist.kz/nurbayev/selskie-shkoly-diskriminaciya-gorod-obrazovanie/>
6. Новый проект по поддержке сельских школ запустили в Казахстане <https://bilimdinews.kz/?p=112142>

РОЛЬ ПРИЕМНОЙ СЕМЬИ В РЕШЕНИИ ПРОБЛЕМЫ СИРОТСТВА**Мулдагалиева Акмарал Алтынбековна**akmamul@gmail.comМагистрант 2 курса Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Астана,
Казахстан

Научный руководитель: к.социол.н., ст. преп. Мухамбетова К.А.

Главнейшим приоритетом любой государственной политики считаются дети и защита их прав. Государственной обязанностью является создание всех условий и благ для наилучшего развития ребенка в различных жизненных сферах и это обуславливается в законном порядке. Родители ответственные лица за своих детей, что должны сделать все возможное, чтобы обеспечить их всем необходимым для удовлетворения потребностей. Различные причины обуславливают возникновение проблем в жизни семьи и дети могут быть лишены возможности иметь родителей и быть в безопасности, а также иметь какие-либо условия для успешного функционирования в жизни. По этой причине законодательство предусматривает различные формы устройства детей, которые не находятся на попечении родителей. Приемная семья является одной из вариантов механизмов таковой помощи детям. Несмотря на свою распространенность и важность, как для отдельных детей, так и для общества в целом, данный вопрос требует более детального изучения, поскольку в доктрине семейного права он изучен недостаточно.

Одни исследователи рассматривают патронатное воспитание как гибридную или смешанную форму, которая включает в себя черты опеки и усыновления, другие как возмездную опеку (попечительство), основанную на договоре. Несмотря на обоснованность этих взглядов и схожесть сравниваемых форм устройства детей, представляется целесообразным рассматривать патронатное воспитание как самостоятельный институт семейного права, поскольку ему присущи важные черты, которых нет ни в опеке(попечительстве), ни в усыновлении.

Приемная семья из всех механизмов попечительства, обеспечивает воспитание и удовлетворение базовых потребностей детей, родители которых в силу определенных обстоятельств лишены возможности выполнять эти функции. Несмотря на схожесть устройства приемной семьи с другими формами защиты детей, в приемной семье отмечаются некие особенные стороны, присущие только им. Анализ положения нормативно-правовых актов, которые регулируют и формируют функционирование приемных семей даст нам понимание описанных выше особенностей.[3]

Одной из особенных сторон можно назвать обусловленное законом РК положение о попечительстве на возмездной и безвозмездной основе. Настоящее Положение о приемной семье разработано в соответствии с Кодексом Республики Казахстан от 26 декабря 2011 года "О браке (супружестве) и семье". Данное положение предусматривает осуществление обязанностей по опеке и попечительству как безвозмездно, так и на возмездной основе. За воспитание детей в приемной семье каждому приемному родителю производится выплата денежных средств исходя из расчета размера должностного оклада основного персонала среднего уровня со стажем работы до года, в соответствии с постановлением Правительства Республики Казахстан от 31 декабря 2015 года № 1193 "О системе оплаты труда гражданских служащих, работников организаций, содержащихся за счет средств государственного бюджета, работников казенных предприятий".[1]

Как говорилось ранее, приемная семья довольно схожа с другими механизмами устройства детей как опекунство (попечительство) и усыновление с точки зрения возникающих прав и обязанностей в отношении ребенка, однако между ними есть и существенные различия. Это, во-первых, возмездность и срочность договора о приемной семье, что отличает её от опекунства, во-вторых, отсутствие между приемными родителями

и взятыми на воспитание детьми прав и обязанностей, аналогичных при отношениях родителей и детей, в отличие от правоотношений при усыновлении. Так, например, отношения наследования в приемной семье равноценны отношениям между опекунами (попечителями) и их подопечными.

На основании проанализированных норм и выявленных сходств и различий между приемной семьей и опекуном(попечителем) и усыновлением можно сделать вывод, что несмотря на имеющиеся схожие черты, приемная семья является обособленным институтом устройства детей, оставшихся без попечения родителей.

Отсутствие родных родителей и таковой нормальной семьи обуславливают возникновение негативных жизненных обстоятельств и трудных ситуаций в жизни детей. Все эти процессы оставляют на психике детей неизгладимый отпечаток. У детей нет установленной модели родителей и они не знают базовых принципов семейных отношений. Это усиливает значимость умения будущих приемных родителей правильно выстроить взаимоотношения с такими детьми. Недостаточная осведомленность о работе детской психологии и неготовность к близкому эмоциональному контакту и построению доверительных отношений приводит к созданию стрессовых для детей ситуаций, при которых невозможно их нормальное развитие и дальнейшая способность взаимодействовать с окружающими. Формирование приемной семьи является сложным и неторопливым процессом, и в таком случае ее функционирование и работоспособность является неэффективными и нецелесообразными, так как возможность детей адаптировать и социализировать детей путем наблюдения благополучных отношений в семье и гармоничного общения с приемными родителями ровно такая же, как и без приемной семьи.[4]

На этом основании было принято ввести программу образования психологической подготовки, порядка организации деятельности по психологической подготовке граждан Республики Казахстан, постоянно проживающих на территории Республики Казахстан, желающих принять детей-сирот, детей, оставшихся без попечения родителей, на воспитание в свою семью и формы сертификата о прохождении такой подготовки. Данный закон был зарегистрирован в Министерстве юстиции Республики Казахстан 29 апреля 2020 года № 20507.[2]

Важными аспектами обучения данная программа предусмотрела такие части как:

- 1) обязательное введение в курс подготовки кандидатов в приемные родители;
- 2) описание потребностей детей и компетентном подходе приемных родителей.
- 3) ознакомление родителей об особенностях развития детей на разных возрастных этапах: таковые как возрастные кризисы детей и понимание причин и проявлений отставания ребенка в развитии;
- 4) особенности развития и поведения детей, подвергавшихся насилию и жестокому обращению;
- 5) стадии переживания горя и потери в жизни ребенка и их особенности. Понимание поведения ребенка в период проживания утраты, разрыва с биологической семьей. Депривация;
- 6) этапы адаптации приемного ребенка и семьи. Представление о путях разрешения конфликтов и осознание слабых и сильных сторон как воспитателя и др.

Описанная выше программа несет в себе очень полезный посыл и помощь в ликвидации социального сиротства и сиротства в целом. Однако несмотря на изучение различных аспектов принятия ребенка в семью, предусмотренного программой, её прохождение является недостаточно эффективным, о чем свидетельствуют следующие статистические данные. В развитых странах процент возврата детей в детские дома составляет около 8%, в России – 10%, в Казахстане – 18%. Вторичное возвращение ребенка в детские дома учащенный случай в Казахстане, что показывает неготовность приемного родителя не справляется с воспитанием ребёнка. Объяснить это можно двумя путями: 1) люди недостаточно осознают важность обучения в школе родителей и не всегда обращают

внимание на особенности изучения детской психологии; 2) во-вторых, сугубо теоретическая направленность программы.[5] Программа написана больше в теоретическом плане, опираясь на использование научных терминов и обобщение принципов работы с детьми в целом, не ссылаясь на индивидуальные случаи. При этом почти всегда отсутствует практическая методика взаимодействия с детьми в тех или иных ситуациях.

Так как вопрос возникновения школы для приемных детей и его популярность в нашем обществе только начинает разрастаться и брать основу, представляется необходимым внести изменения в существующую программу подготовки приемных родителей, сместив акцент с теории на практический аспект взаимодействия с детьми. Кроме этого, важным является и ознакомление с негативной практикой при дисгармонии в отношениях с детьми для выработки у будущих приемных родителей осознания важности не только формального исполнения обязанностей, но и установления личного контакта с приемным ребенком. В теоретической же части предлагается увеличить объем изучения особенностей детской психологии в разном возрасте.

Подводя итог, можно сказать, что приемная семья как механизм устройства детей, оставшихся без родителей, является одним из важнейших частей современного семейного института. Благодаря его правильному применению дети, лишенные возможности воспитываться биологическими родителями, могут научиться общаться с семьей, сверстниками и пожилыми людьми. Несмотря на сходство с опекой и усыновлением, патронатное воспитание является самостоятельной системой семейного права.

В целях соблюдения интересов ребенка и предотвращения негативных ситуаций в приемной семье семейное законодательство устанавливает критерии для потенциальных приемных родителей. Первостепенное значение имеет характер приемного родителя, его отношение к ребенку и способность найти подход к нему. Согласно статистическим данным, не все приемные родители обладают необходимыми качествами для установления теплых, доверительных и эмоционально-стабильных отношений с ребенком. Это может быть опасно для несовершеннолетних и повлиять на их будущие установки и мировоззрение. Такая ситуация распространена, несмотря на обязательную подготовку приемных родителей. Это свидетельствует о необходимости совершенствования программ подготовки потенциальных усыновителей. Этот вопрос требует дальнейшего изучения, так как приемная семья - одна из самых распространенных форм заботы о детях, и со временем не изученные вопросы станут очевидными.

Список использованных источников

1. Кодекс Республики Казахстан от 26 декабря 2011 года «О браке (супружестве) и семье»
2. Приказ Министра образования и науки Республики Казахстан от 27 апреля 2020 года № 165 «Об утверждении требований к содержанию программы психологической подготовки, порядка организации деятельности по психологической подготовке граждан Республики Казахстан, постоянно проживающих на территории Республики Казахстан, желающих принять детей-сирот, детей, оставшихся без попечения родителей, на воспитание в свою семью и формы сертификата о прохождении такой подготовки»
3. Антокольская М.В. Семейное право: учебник - М.: Юрист, 2002. - 336 с.
4. Маликова, Е. В. Феномен приемной семьи как формы воспитания детей, оставшихся без попечения родителей // Актуальные проблемы современной семьи: Материалы Всероссийской научно-практической конференции с международным участием. - Грозный: Общество с ограниченной ответственностью "АЛЕФ", 2021. - С. 429433.
5. Копжасарова Л. Только после школы: в Казахстане введено новое условие для усыновления детей. Доступно по ссылке: <https://cabar.asia/ru/tolko-posle-shkoly-v-kazahstane-vvedeno-novoe-uslovie-dlya-usynovleniya-detej#:~:text=В%20помощь%20им%20была%20организована,детского%20дома%20и%20завышенные%20ожидания>

ДЕВИАНТТЫ МІНЕЗ-ҚҰЛЫҚТЫ БАЛАЛАР ӘЛЕУМЕТТІК ЖҰМЫС ОБЪЕКТІСІ

Мұқабай Жанбота Бектасқызы

zhanboootta@gmail.com

Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ Әлеуметтік ғылымдар факультеті, «Әлеуметтік жұмыс»
мамандығының 4 курс студенті, Астана, Қазақстан
Ғылыми жетекшісі – Байғабылов Н.О.

Қоғамның белгіленген нормалары мінез-құлықпен тығыз байланысты, алайда нормалардан ауытқу да жиі байқалады. Әлеуметтік нормалар кең мағынада былай түсініледі: «жеке адамдар мен әлеуметтік топтардың әлеуметтік өзара әрекеттесуінің реттілігін мен тұрақтылығын қамтамасыз етуге арналған жалпыға бірдей танылған ережелер, мінез-құлық үлгілері, қызмет стандарттары. Қоғамда қолданылатын нормалардың жиынтығы әр түрлі элементтері өзара байланысты біртұтас жүйені құрайды».

Жоғарыда аталған Е. В. Змановскаяның «Девиантология: Девиантты мінез-құлық психологиясы» кітабында әлеуметтік норма ұғымы былай анықталады – «әлеуметтік қауымдастық (топ, ұйым, сынып, қоғам) өз мүшелеріне белсенділік пен қатынастарды реттеу мақсатында қоятын талаптар мен үміттердің жиынтығы». Әлеуметтік нормаларға моральдық, құқықтық, діни, этикалық нормалар жатады.

Өзінің оқу құралдарында педагогика ғылымдарының докторы С. В. Тетерский: девиантты мінез-құлықты мынандай әлеуметтік нормалардан ауытқулар тұрақты түрде көрінетін мінез-құлық ретінде анықтайды:

«1. пайда қорлық бағдар (материалдық, ақшалай, мүліктік пайда алуға ұмтылумен байланысты құқық бұзушылықтар мен теріс қылықтар);

2. агрессивті бағдар (тұлғаға бағытталған әрекеттер: қорлау, бұзақылық, ұрып-соғу);

3. әлеуметтік-пассивті бағдар (белсенді қоғамдық өмірден кетуге ұмтылу, өз міндеттерінен жалтару, жеке және әлеуметтік мәселелерді шешкісі келмеу: жұмыс пен оқудан жалтару, қаңғыбастық, алкоголь мен есірткіні тұтыну, уытты заттар, суицид)»

Тұлғаның девиантты мінез-құлқының факторлары мидың зақымдануы, жүйке жүйесінің қасиеттері, гормондардың әсері, тұқым қуалаушылық және әлеуметтік факторлар болуы мүмкін. Қазіргі білім девиантты мінез-құлықтың белгілі бір түрі емес, девианттылықтың пайда болу ықтималдығын арттыратын белгілі бір жеке типологиялық қасиеттер тұқым қуалайды деген қорытынды жасауға мүмкіндік береді.

Көптеген ғалымдар «девиантты мінез-құлық» ұғымына анықтама бере отырып, мінез-құлықты әлеуметтік реттеудегі бұзылуларға назар аударады. Осылайша, жеке тұлғаның девиантты мінез-құлқы - бұл жалпы қабылданған немесе ресми түрде белгіленген әлеуметтік нормаларға (заңдарға, ережелерге, дәстүрлерге және әлеуметтік көзқарастарға) сәйкес келмейтін мінез-құлық. Девиантты мінез-құлықты нормадан ауытқитын мінез-құлық ретінде анықтағанда, әлеуметтік нормалардың өзгеретінін есте ұстаған жөн. Жоғарыда айтылғандарға сүйене отырып, девиантты мінез-құлықты кез-келген емес, қазіргі уақытта белгілі бір қоғам үшін ең маңызды әлеуметтік нормаларды бұзу деп түсіндіруге болады.

Е. С. Суркова өзінің «Балалар мен жасөспірімдердің агрессивті мінез-құлқы» атты ғылыми жұмысында: «оқу сәтсіздіктері мен девиантты мінез-құлықтың бастаулары педагогикалық және әлеуметтік немқұрайлылықта, физикалық және психикалық денсаулық жағдайындағы әртүрлі ауытқуларда жатыр. Көп жағдайда мінез-құлықтағы ауытқулар туа біткен психикалық және физиологиялық ақауларға байланысты емес, отбасындағы және мектептегі дұрыс емес тәрбиенің салдары болып табылады» деген.

Отбасы баланың дүниетанымы мен мінез-құлқының қалыптасуына негізгі әсер етеді, өйткені тәрбие процесі оның жеке басының барлық жақтарына әсер етеді. Баланың ортасы -

оның алғашқы әлеуметтенуі. Қоршаған орта баланың қандай нормаларды игеретініне және оның өмір бойы қандай құндылықтарға жетелейтініне әсер етудің маңызды аспектісі болып табылады. Балалық шақта адамгершілік ұғымдары, оның мінез-құлқын анықтайтын моральдық-этикалық құндылықтар мен нормалар ауызша және вербалды емес түрде қалыптасады.

Жеке тұлғаны қалыптастырудың ең қиын кезеңі-жасөспірімдік шақ, бұл кезде ата-аналармен қарым-қатынас жаңа кезеңге өтеді. Баланың отбасы мен отбасылық байланыстарының, әсіресе жасөспірім кезіндегі әсерінің маңыздылығы айқын және дәлелденген. Отбасы-жылулық пен қолдаудың, өмірлік тәжірибенің көзі. Осы кезеңде бала туу қарым-қатынасы жасөспірімнің жеке ерекшеліктеріне (мінезіне, темпераментіне) және, әрине, отбасының психологиялық атмосферасына, тәрбие стиліне, отбасының материалдық және әлеуметтік жағдайына байланысты. Әр түрлі себептермен анасымен эмоционалды қарым – қатынастан айырылған балалар немесе жасөспірімдер, ересектер сияқты, қиындықтарға тап болуы мүмкін.

Девиантты мінез-құлық пәнаралық зерттеудің объектісі болғандықтан, оның түрлері мен формаларының көптеген жіктелімдері бар. Мінез-құлық бұзылыстарының медициналық жіктелуі тек патологиялық формаларды ескереді және таза медициналық критерийлерге негізделген. Жасөспірімге тән мінез-құлық бұзылыстарының ішінде, атап айтқанда, мыналарды ажыратуға болады: гиперкинетикалық бұзылулар және әртүрлі мінез-құлық бұзылыстары.

«Балалар мен жасөспірімдердің девиантты мінез-құлқы» ғылыми жұмысында психология ғылымдарының докторы, профессор Л.Б. Шнейдер мынандай жіктеуді береді: «Жасөспірім кезіндегі мінез-құлықтың негізгі бұзылыстары мынандай санаттарға бөлінеді:

1. Сабаққа келмеу (жекелеген сабақтар, тұтас оқу күндері);
2. Үйден қашу;
3. Ұрлық;
4. Тонау (қауіп немесе күш қолдану арқылы);
5. Төбелеске қатысу;

6. Жиі қақтығыстар (сынып жетекшісімен, жеке мұғалімдермен, мектеп әкімшілігімен, отбасы мүшелерімен, сыныптастарымен, құрдастарымен, қарсы жыныстағы өкілдермен және т. б.);

Соңғы жылдары шетелдік және отандық зерттеушілерді зерттеудің ерекше пәні балалар мен жасөспірімдердің қоғамда белгіленген ережелерден ауытқуы (девиантты мінез-құлық) отандық және шетелдік әдебиеттерді, ғылыми-зерттеу практикасын талдау девиантты мінез-құлық бар балалармен және жасөспірімдермен әлеуметтік жұмыс балалардың психологиясын терең білуге негізделгенін көрсетеді. Мінез-құлықтағы ауытқулар туа біткен психикалық және физиологиялық ақауларға байланысты емес, отбасында және мектепте, жасөспірімнің ортасында дұрыс емес тәрбиенің салдары болып табылады. Елдің ауыр экономикалық жағдайы, көптеген өткір әлеуметтік проблемалар қоғамда елеулі қақтығыстарға әкелді. Бұл процестер әсіресе жас ұрпаққа қатты әсер етті. Халықтың осы тобының арасында нигилизм, демонстрациялық мінез-құлық күшейіп, қатыгездік пен агрессивтілік көріністерінің саны артты, жасөспірімдер қылмысының деңгейі күрт өсті. Балалар мен жасөспірімдерді тәрбиелеу, олардың тұрақты мінез-құлқын қалыптастыру мәселелерін шешу үшін әлеуметтік жұмыс мамандары ерекше назар аударады.

Балалар мен жасөспірімдердің ауытқуының алдын алу тәсілдері: отбасының тиімді қатысуын қамтамасыз ету, физикалық және психикалық ауытқулары бар жасөспірімдер үшін өмірлік перспективаны құруға көмектесу, білім беру мекемелерінің қызметін жетілдіру, жасөспірімдерді жұмысқа орналастыруға ықпал ететін органдардың қызметі, қолайсыз отбасылардан шыққан жасөспірімдерге, басқа да тәуекел топтарына қатысты арнайы міндеттерді бөліп көрсете отырып, кәмелетке толмағандардың бос уақытын ұйымдастыратын мекемелердің қызметі, отбасы мен кәмелетке толмағандарға әлеуметтік қорғау және көмек қызметтері.

Менің ойымша, отбасы және қоғам мінез-құлқының қалыптасуына негізгі әсер етеді, өйткені тәрбие процесі оның жеке басының барлық жақтарына әсер етеді. Баланың ортасы - оның алғашқы әлеуметтенуі.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. Азарова Л.А. Девиантное поведение и его профилактика. Учеб.метод. комплекс. — Минск : ГИУСТ БГУ, 2009. С. 110-117.
2. Асильдерова М.М. . Семейные традиции и обычаи их воспитательные возможности в социализации детей // Материалы Международной научнопрактической конференции «Гуманизация инновационного образования в современных условиях-перспективы и достижения», Известия ДГПУ. Т.12. №1.2018 – Москва, 20.С.
3. Ахмедпашаева К.А. Образовательная политика в области воспитания личности учащегося. Проблемы воспитания личности молодого человека в образовательном процессе: материалы Междунар. Научно-практ. Конф. (Махачкала, 29 марта 2013г.(Ч. 1) С. 360-363
4. Васягина Н. Н. Предикторы девиантности подростков / Н. Н. Васягина // Проблемы девиантного поведения подростков в современном обществе. Всероссийская научно-практическая конференция 29-30 октября 2015: сборник материалов. – Южно-Сахалинск : Изд-во ИРОСО, 2015. С. 25- 29.
5. Визель Т.Г. Девиантное поведение подростков: теории и эксперименты Монография, Тула, 2007. С. 210-212

УДК 314.04

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ЭТНИКАЛЫҚ АЗШЫЛЫҚ ӘЙЕЛДЕРІНІҢ БАЛА ӨМІРЛІК БАҒДАРЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУДАҒЫ РӨЛІ

Мұрат Аружан Талғатқызы

aruzhaan.m16@gmail.com

Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық университеті, Әлеуметтік ғылымдар факультетінің 1 курс магистранты, Астана, Қазақстан

Аннотация: *Жыныстық-жас құрылымының өзгеруіне байланысты Қазақстанда этникалық азшылықтардың балалары мен жастарын әлеуметтендірудің жаңа арналары қалыптасуда. Соған орай, бүгінгі таңда әйелдер жеке тұлғаны қалыптастыруда және көбейтуде үлкен рөлі бар. Қазақстанның этникалық азшылық әйелдерінің рөлін айқындау процесінде балалардың құндылық бағдарларының қалыптасуын негіздеуге болады. Бұл жұмыста этникалық азшылықтардың әйелдері мен балалардың әлеуметтенуі және олардың өмірлік құндылықтары арасындағы ұсынылған байланыс талқыланады. .*

Негізгі ұғымдар: *этнос, этникалық азшылық, баланың әлеуметтендіруі, баланың өмірлік бағдары, ана мен бала әлеуметтануы ;*

Қазақстан-көптеген этникалық топтардың өкілдері тұратын көпұлтты мемлекет. Этникалық азшылықтар халықтың едәуір бөлігін құрайды және қазақстандық қоғамның дамуына өз үлестерін қосады. Қазақстанда балалардың өмірлік бағдарын қалыптастырудағы этникалық азшылық әйелдердің рөлі маңызды және маңызды болып табылады.

Этникалық азшылықтардың әйелдері отбасында шешуші рөл атқарады, бұл балаларды тәрбиелеу мен өмірлік бағдарлауды қалыптастырудың негізі болып табылады. Олар балаларға өз халқының мәдени дәстүрлері мен әдет-ғұрыптарын жеткізеді, бұл олардың жеке басы мен ұлттық мақтанышын сақтауға көмектеседі. Этникалық азшылықтардың әйелдері балаларды әлеуметтендіру функциясын орындайды, оларға өз халқының тілін, әдет-ғұрпын, діні мен мәдениетін үйретеді.

Сонымен қатар, этникалық азшылық әйелдер Қазақстанның қоғамдық өміріне белсенді қатысады. Олар қайырымдылықпен айналысады, мұқтаж адамдарға көмек көрсетеді, өз халқының және жалпы елдің игілігі үшін жұмыс істейді. Айтуынша, олар өз балаларына үлгі болып табылады, оларды көшбасшылар мен үлгі-өнеге ретінде көреді.

Этникалық азшылықтардың әйелдері бірнеше аспектілерде балалардың өмірлік бағдарын қалыптастыруға әсер етеді:

Ұлттық дәстүрлер мен әдет-ғұрыптарды беру. Этникалық азшылық әйелдер балаларға өз халқының тілін үйретеді, олардың мәдениеті, дәстүрлері, нанымдары мен әдет-ғұрыптары туралы айтады. Осылайша, олар балаларға өздерінің жеке басын және ұлттық мақтанышын сақтауға көмектеседі.

Адамгершілік құндылықтарды тәрбиелеу. Этникалық азшылықтардың әйелдері балаларға өз мәдениетінің құндылықтарын, мысалы, үлкендерді құрметтеу, туыстары мен жақындарына қамқорлық жасау, шыдамдылық пен еңбекқорлықты жеткізеді. Олар балаларды саналы және жауапты азаматтармен тәрбиелейді, бұл қолайлы әлеуметтік ортаны құруға көмектеседі.

Білім беру қызметін ынталандыру. Этникалық азшылықтардың әйелдері білім беруді бағалайды және балаларға сапалы білім алуға мүмкіндік беруге тырысады. Олар балаларды оқуда қолдайды, мамандық таңдауға көмектеседі және басқа халықтардың мәдениеттері мен тілдеріне деген қызығушылықты дамытады.

Қоғамдық өмірге қатысу. Этникалық азшылықтардың көптеген әйелдері қоғамдық өмірге белсенді қатысады және өз халқының құқықтарын қорғайды. Олар өз қауымдастығының игілігі үшін жұмыс істейді, мәдени және білім беру іс-шаралары мен бірлестіктеріне қатысады.

Этникалық азшылық әйелдердің балалардың өмірлік бағдарларын қалыптастырудағы рөлін зерттеудің бірнеше себептері бар:

Этникалық азшылық балаларының қажеттіліктерін түсіну: этникалық азшылық балалары көбінесе жеке басын қалыптастыру және мәдени интеграция тұрғысынан ерекше қиындықтарға тап болады. Этникалық азшылық әйелдердің балалардың өмірлік бағдарларын қалыптастырудағы рөлін зерттей отырып, біз бұл балалардың қажеттіліктерін жақсы түсініп, оларды қолдау стратегияларын жасай аламыз.

Әртүрлілік пен инклюзияны ынталандыру: этникалық азшылық әйелдер өздерінің мәдени құндылықтары мен дәстүрлерін балалармен бөлісу арқылы әртүрлілік пен инклюзияны ынталандыруға ықпал ете алады. Бұл әйелдердің рөлін зерттей отырып, біз олардың күш-жігерінің қайтарымын жақсырақ түсініп, қауымдастықтарымыздағы әртүрлілікті қолдау және ынталандыру стратегияларын жасай аламыз.

Теңсіздікті жою: этникалық азшылықтардың әйелдері көбінесе балаларды қолдау және бағыттау қабілетін шектейтін жүйелік теңсіздіктерге тап болады. Осы әйелдердің рөлін зерттей отырып, біз бұл теңсіздікті анықтап, жоя аламыз және әділетті қоғам құру үшін жұмыс жасай аламыз.

Этникалық азшылық әйелдердің мүмкіндіктерін кеңейту: этникалық азшылық әйелдердің балалардың өмірлік бағдарларын қалыптастырудағы маңызды рөлін атап өту арқылы біз олардың мүмкіндіктерін кеңейте аламыз және олардың білім беру, әлеуметтік қызметтер және қауымдастықтарды дамытуға қатысты шешім қабылдау процестеріне қосылуына ықпал ете аламыз.

Тұтастай алғанда, этникалық азшылық әйелдердің балалардың өмірлік бағдарын қалыптастырудағы рөлін зерттеу бізге осы балалардың қажеттіліктерін жақсырақ түсінуге, әртүрлілік пен инклюзияға ықпал етуге, теңсіздіктермен күресуге және этникалық азшылық әйелдердің мүмкіндіктерін кеңейтуге көмектеседі.

Қазіргі әлемде көптеген азшылық балалар өздерінің тамырларымен байланысын жоғалта бастайды, бұл ұлттық бірегейлікті жоғалту және мәдени дәстүрлерді бұзу қаупін тудырады. Этникалық азшылық әйелдер ұлттық мәдениетті сақтау және оны мәдени дәстүрлерге сәйкес балаларды тәрбиелеу арқылы ұрпақтан-ұрпаққа беру үшін белсенді

жұмыс істейді. Осылайша, этникалық азшылықтардың әйелдері балалардың өмірлік бағдарын қалыптастыруға әсері тақырыбы өте өзекті, өйткені бұл азшылықтардағы әйелдер мәдени мұраны беруде және баланың жеке басын қалыптастыруда маңызды рөл атқарады. Болашақ ұрпақты тәрбиелеудегі әйелдерді қолдау және қолдау мәдени әртүрлілікті қолдаудағы және қазіргі қоғамның дамуындағы негізгі міндеттердің бірі болып табылады. Этникалық азшылықтардың әйелдері Қазақстанда балалардың өмірлік бағдарын қалыптастыруда маңызды рөл атқарады. Олар қамқор аналар, қоғамдық өмірдің белсенді қатысушылары және мәдени ағартушылар болып табылады, бұл мәдени әртүрлілікті сақтауға және жалпы қазақстандық қоғамның дамуына ықпал етеді.

Қолданылған әдебиеттер

1. Абашидзе, А.Х. Национальные меньшинства и право 4 самоопределение (международно-правовые проблемы) / А.Х. Абашидзе // Этнографическое обозрение. 1995. - №. 2. - С. 149-158.
2. Арутюнян, Ю.В. Этносоциология / Ю.В. Арутюнян, Л.М. Дробижева, А.А. Суколов. - М.: Аспект-пресс, 1999. -271 с.
3. Phillips, C. & Bowling, B. (2003), 'Racism, Ethnicity and Criminology: Developing Minority Perspectives', British Journal of Criminology, 43(2): 269–290.
4. Phinney, J. S. (1989), 'Stages of Ethnic Identity Development in Minority Group Adolescents', The Journal of Early Adolescence, 9(1-2): 34–49.
5. Электрондық ресурсы: <https://openstax.org/books/introduction-sociology-3e/pages/11-1-racial-ethnic-and-minority-groups>

ӘОЖ 364.041

ЗОРЛЫҚ-ЗОМБЫЛЫҚҚА ҰШЫРАҒАН БАЛАЛАРЫ БАР ОТБАСЫЛАРДЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Мықтыбаева Айдана Мықтыбайқызы

Aidosh1707@gmail.com

Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ

«Әлеуметтік жұмыс» мамандығының магистранты, Астана, Қазақстан

Ғылыми жетекшісі – Ж.Ж. Сембина

Қазіргі уақытта отбасы әлеуметтік институт ретінде адам өмірінің барлық аспектілері, соның ішінде ерлі-зайыптылар, сондай-ақ балалар мен ата-аналар арасындағы қарым-қатынастарға әсер ететін көп қырлы дағдарысты бастан кешіруде. Отбасын құру, оның әлеуметтік мәнін қалыптастыру, отбасындағы отбасылық құндылықтар, сүйіспеншілікке, мейірімділікке, отбасы мүшелері арасындағы жақсы қарым-қатынасқа, дәстүрлерді сақтауға негізделген моральдық-этикалық нұсқаулар негіз болатын ұзақ және көп қырлы процесс. Ақпараттық қоғамның қалыптасуы жағдайында тұтастай алғанда қоғамда, әсіресе балаларға қатысты зорлық-зомбылық әрекеттерінің көрсеткіштері айтарлықтай өсуде. Сонымен қатар, зорлық-зомбылық көрген балалары бар отбасыларды қолдау тетіктері ғылыми тұрғыда да, тәжірибеде де әлі де жеткіліксіз көрсетілуде. Бұл зерттеудің өзектілігі қиын өмірлік жағдайға тап болған, оның ішінде әртүрлі зорлық-зомбылық жағдайларының ауыр зардаптарын бастан өткерген балалары бар отбасылар санының өсуі және фактілерді негіздеудің өте шектеулі дәрежесі; осындай отбасыларды психологиялық-педагогикалық қолдау, қайта әлеуметтендіру бағдарламалары; осы мәселе бойынша бастапқы базаның болуы және зорлық-зомбылық көрген балалары бар отбасыларды психологиялық-педагогикалық қайта әлеуметтендіру механизмдері туралы зерттеулердің жоқтығы арасындағы қарама-қайшылықтарға байланысты.

Жоғарыда келтірілген дәйектерге байланысты балалар зорлық-зомбылыққа ұшыраған қауіп тобындағы отбасылардың ерекшеліктерін анықтау маңызды.

Отбасы балалардың қоғамға бейімделуінің микрофакторы болып табылады. Қазіргі уақытта отбасылардың көптеген классификациялары бар [1]: биологиялық және олардың орнын алмастыратын; толық (ата-анасының екеуінің де болуы); толық емес (тек анасының немесе әкесінің болуы); аралас (онда ата-анасының бірінен туған балаларды екінші ата-ана асырап алуға болады); қолайлы - қолайсыз. Отбасындағы әлеуметтену «қолайлы – қолайсыз», оның бала тұлғасының дамуына әсері әртүрлі болады. Қолайлы отбасы ата-ана мен бала арасындағы ғана емес, сонымен қатар барлық отбасы мүшелерінің арасындағы қарым-қатынастың дамуымен сипатталады. Мұнда махаббат, адалдық, ұрпақтар сабақтастығы, салт-дәстүрді сақтау, еңбекті құрметтеу сияқты отбасылық құндылықтарға қолдау көрсетіледі. Мұндай отбасылардың балаларының коммуникативті дағдылары жақсы дамыған және әртүрлі әлеуметтік топтарға оңай сіңеді.

П.Д.Павленок [2] бойынша қолайсыз отбасы, қаржылық жеткіліксіздігі төмен, ата-ана мен бала арасындағы толық немесе ішінара деформацияланған қарым-қатынастар жоқ. Мұндай отбасындағы балаға қатысты барлық әлеуметтік процестер белгілі бір қиындықтармен жүреді. Отбасындағы келеңсіздік отбасындағы тұлға аралық қарым-қатынаста ғана емес, сонымен қатар оқу орындарымен, өндірістік және басқа да әлеуметтік институттармен қарым-қатынаста көрінеді. Отбасының қиындығы ең алдымен ата-анасының біреуінің/ата-аналарының жеке басын анықтайды: алкоголь немесе нашақорлық; психикалық аурудың болуы; тұрақты жұмыс орнының болмауы; соттылығының болуы; ата-анасының біреуінің некедегі кәмелетке толмаған жасы.

Қолайсыз отбасылар әлеуметтік қауіпті жағдай тобына жатады және олар күрделіліктің үш дәрежесіне ие [3]. Егер отбасында әлеуметтік күйзелістің бірінші (жеңіл) дәрежесі болса, онда оған психологиялық-педагогикалық қолдау көрсетіледі: күйзелістің себептерін анықтау үшін алғашқы диагностика жүргізу, мінез-құлықтың әлеуметтік қолайлы түрін қалыптастыру, тұрақты моральдық нұсқаулар, тұлғааралық қарым-қатынас. отбасылық қатынастар. Отбасылық қиындықтардың екінші және үшінші сатылары жоғары әлеуметтік тәуекел тобына ие. Бұл отбасылар психологиялық-педагогикалық қайта әлеуметтендіруді, яғни оңалту/бейімделу процесінде оң әсерді қалыптастыруға, сақтауға және бекітуге бағытталған тұлғаның әлеуметтенуі салдарын жоюға көмектесетін психологиялық-педагогикалық шараларды қажет етеді.

Қазіргі қоғамда кәмелетке толмағандарға жасалған агрессия және онымен байланысты зорлық-зомбылық қазіргі қоғамның өзекті мәселелерінің бірі болып табылады. Е.Х. Волкованың пікірінше агрессия – адамдардың қоғамда өмір сүруінің нормалары мен ережелерін жоққа шығаратын, шабуыл объектілеріне физикалық зақым немесе психологиялық жайсыздық түрінде зиян келтіретін деструктивті мінез-құлық.

Жағдайы төмен отбасылардың да, ауқатты отбасылардың балалары зорлық-зомбылықтың құрбандары болуы әбден мүмкін. Ауқатты отбасылардың балалары үйден тыс, түрлі әлеуметтік құрылымдарда зорлық-зомбылыққа ұшырайды. Қоғамның қалған мүшелерінің мұндай балаларға қатысты агрессивті әрекеттерінің бірнеше себептері бар. Бұл топтағы тұлғааралық қатынастардың ұйымдастырылмауына, беріктік жоқ бейресми бірлестіктердің құрылуына, сонымен қатар үнемі бәсекелестік пен топ мүшелерінің көшбасшылар мен қабылданбағандарға бөлінуіне байланысты.

Г.В. Осипов өңдеген социологиялық энциклопедиялық сөздікке сүйене отырып, біз зорлық-зомбылыққа ұшыраған балалары бар отбасы ұғымын «бірге өмір сүретін, күнделікті өмірдің ортақтығымен, моральдық және құқықтық қолдаумен, эмоционалды-психологиялық байланыстармен байланысты адамдар тобы» деп тұжырымдаймыз, олардың арасында қылмыспен моральдық немесе физикалық зиян келтірілген кәмелетке толмаған жәбірленуші бар» [4].

Мұндай отбасын әлеуметтік тәуекел/жоғары әлеуметтік қауіп тобына жатқызуға болады. Қазіргі уақытта зорлық-зомбылыққа ұшыраған балалары бар отбасылардың

ерекшеліктерін зерттеу, травматикалық тәжірибелердің салдарын диагностикалау әдістерін және кәметке толмаған адамға қатысты зорлық-зомбылықтың пайда болу себептерін тандау, сондай-ақ түзету/оңалту бағдарламаларын әзірлеу халыққа әлеуметтік қызмет көрсететін орталықтар мамандарының практикалық қызметінде сұранысқа ие болып табылады. Сонымен қатар, отбасылардың бұл санаты отбасылық педагогика аясында аз зерттелген тақырып болып табылады. Жұмыс негізінде, Е.Л. Рубачева, А.Л. Романова, Н.Ю. Синягина және т.б. балалар зорлық-зомбылыққа ұшыраған отбасыларға тән ерекшеліктерді атап өтеді.

1. Е.Н.Волкова, Ю.Василькова және басқалардың еңбектері зорлық-зомбылық көрген балалары бар отбасылардың ерекшеліктеріне «зорлық-зомбылықтан зардап шеккен баланың болуы» сияқты белгілерді жатқызуға мүмкіндік береді. Зорлық-зомбылық құрбаны - қылмыс салдарынан моральдық, физикалық немесе мүлктік зиян шеккен жеке тұлға. Бала кез келген қоғамда физикалық, психологиялық, жыныстық зорлық-зомбылыққа ұшырауы мүмкін. Көбінесе отбасындағы зорлық-зомбылықты баланың ата-анасы, оларды алмастыратын адамдар, сондай-ақ басқа туыстары: үлкен ағалары/әпкелері, атасы мен әжесі және т.б. көрсетеді. Оқу орындарында сыныптастары, жасы үлкен ұлдар құқық бұзушы ретінде әрекет етеді. Келтірілген физикалық зақым кәметке толмаған адам үшін ауыр зардаптарға әкелуі мүмкін: дененің физикалық функцияларының, психикалық функциялардың бұзылуы, сонымен қатар өлімге де әкелуі мүмкін. Отбасындағы психикалық зорлық-зомбылық кезінде ата-ананың балаға деген сүйіспеншілігінің жоқтығы анық байқалады. Мұндай зорлық-зомбылықтың нәтижесі когнитивтік (танымдық) функциялардың дамуының кешігуінен және әлеуметтік қарым-қатынас тәжірибесінің болмауынан (әлеуметтік депривация) көрінуі мүмкін. Мұның бәрі одан әрі баланың ата-анамен/ата-аналарымен ынтымақтастығының бұзылуына әкеледі. Мектепке дейінгі/мектеп мекемесіне баратын бала жолдастарының және/немесе педагогикалық ұжымның келемеждеуіне, ұрысуына, қорлауына ұшырайды. Психикалық зорлық-зомбылық құрбандары кейін жәбірленуші күйге ие болады, әртүрлі зорлық-зомбылыққа ұшырайды. Мысалы, психикалық зорлық-зомбылық жыныстық зорлық-зомбылыққа айналуы мүмкін. Қорқыту, қорлау, қорлау түріндегі психологиялық қысым көрсету арқылы зорлаушы кәметке толмаған баламен мәжбүрлі жыныстық қатынасқа түседі, көбінесе физикалық күш қолданады.

Қолайсыз отбасыларда тұрмыстық зорлық-зомбылықтың бір түрі болып табылатын балалардың негізгі қажеттіліктерін елемей сияқты әлеуметтік құбылыс бар. Біз оның кейбір көріністерін мыналардан көреміз: қажетті құжаттардың болмауы (туу туралы куәлік, тұрғылықты жері бойынша тіркеу, міндетті медициналық сақтандыру полисі); бала белгілі бір жасқа толғаннан кейін білім беру мекемесіне бармайды (балабақша/мектеп); салақ келбеті бар, үнемі аштық сезімін сезінеді; кезінде медициналық тексеруден өтпейді; бала үнемі үйде ересектердің қарауынсыз немесе бейтаныс адамдармен бірге болады.

2. Т.В.Гаврилова, О.М. Исаева және т.б. сияқты авторлар, сондай-ақ әлеуметтік тәуекел тобына жататын балалары бар отбасы белгілерінің қатарына «балаға қатысты зорлық-зомбылықтың мультиинституционалдық нысандары» сияқты белгілерді қосады. Зорлық-зомбылық біртұтас (моно-институционалдық) немесе күрделі (полиинституционалдық) ретінде сипатталуы мүмкін. Бір әлеуметтік мекемеде зорлық-зомбылықтың бір немесе бірнеше түрін бастан кешірген баланың басқа қауымдастықтарда да зорлық-зомбылыққа ұшырауы сирек жағдай емес. Зорлық-зомбылық сирек бір нысанға ие болады, әдетте, ол көп факторлы – көп институттық (кешенді) болып табылады. Мысалы, егер бала отбасында зорлық-зомбылықтың бір немесе бірнеше түрін бастан кешірсе, онда, әдетте, білім беру мекемесінде дәл осындай зорлық-зомбылыққа тап болады. Кәметке толмаған баланың мұндай жағдайының салдары оның жеке басының қалыптасуы мен дамуына кері әсерін тигізеді. Виктимизация баланың қоғамда өзектендіруіне, әлеуметтік топтардың басқа мүшелерінің келеке-мазақ және қорлау объектісіне айналуына жол бермейді. Моно-институционалдық (бір) зорлық-зомбылықпен жәбірленуші тек бір әлеуметтік институтта

агрессия мен зорлық-зомбылық әрекеттерін бастан кешіреді; үй, оқу орындары, әлеуметтік желілер және т.б.

3. В.В. Терещенко, Д. И. Фельдштейн және т. б. жұмыстарының негізінде зорлық-зомбылыққа ұшыраған балалары бар отбасының «балалар мен ата-аналардың қарым-қатынасының үйлесімсіздігі» сияқты ерекшелігін анықтадық. Педагогикада «ата-ана мен бала арасындағы қарым-қатынастың үйлесімсіздігі» термині балалар мен ата-аналар арасындағы қарым-қатынастың болмауы немесе бұзылуы ретінде ұсынылған. «Бала-ересек» микроконфликтілік қатынастар баланың жеке басының дамуына зиянды әсер етеді және отбасындағы тұлғааралық байланыстардың тапшылығына әкеледі. Кәмелетке толмағанның мұндай жағдайының салдары оның жеке басының қалыптасуы мен дамуына кері әсерін тигізеді. Жәбірленушілік баланың қоғамда өзектілігіне кедергі келтіреді, әлеуметтік топтардың басқа мүшелері тарапынан мазақ ету мен қорлаудың объектісіне айналады. Моно-институционалдық (бірлік) зорлық-зомбылық кезінде жәбірленуші тек бір әлеуметтік институтта агрессияны және зорлық-зомбылықты бастан кешіреді; үй, жалпы білім беру мекемелері, әлеуметтік желілер және т. б.

4. Зорлық-зомбылыққа ұшыраған балалары бар отбасылардың төртінші ерекшелігі жәбірленуші баланың ықтимал құқық бұзушыға «айналуымен» сипатталады. Бұл ерекшелік Т.Ф. Золотарева, А. А. Бакин және т. б. еңбектерінде отбасыларда деформацияланған балалар мен ата-аналар қарым-қатынасы бар балалар басқа адамдардың ішкі әлемін түсінуге қабілетсіз болып шығады. Олар өздерінен әлсіз, физикалық немесе басқа кемшіліктері бар балаларға теріс көзқарасты қалыптастырады және дамытады. Кәмелетке толмағандарға зорлық-зомбылық жасаған қылмыскерді түсіндіруде бұл құбылысты Ю.М.Антонян өз еңбектерінде сипаттайды. Автор өз қылмысын түсіндірген кезде зорлаушы оны жасауының себебі оның балалық шағындағы жеке азапты естеліктерінен болғанын көрсеткен. Ю.М.Антоняның пікірінше, балалық шақтан келе жатқан санадан тыс теріс өмірлік тәжірибе құқық бұзушыны заңсыз әрекеттерге итермелеп, сол арқылы оны бастан кешірген жағымсыз естеліктерден босатады. Ерекше жағдайларда, олардан толығымен құтылу үшін зорлаушы бұрын өзінің жәбірленушісімен санасыз деңгейде психологиялық түрде араласып, кісі өлтіреді.

Осылайша, зорлық-зомбылыққа ұшыраған балалары бар отбасыларға тән белгілерді анықтадық, олар мыналарға байланысты: зорлық-зомбылық құрбаны болған баланың болуы; зорлық-зомбылықтың полиинституционалдық (күрделі) нысандары; ата-ана мен бала қарым-қатынасының үйлесімсіздігі; балалар мен ата-аналар арасындағы қарым-қатынастың деформациясы, әлеуметтік ортадағы кикілжіңнің күшеюі, отбасы мүшелерінің қобалжуы мен агрессивтілігінің жоғары деңгейі нәтижесінде «зорлық-зомбылық құрбаны болған баланың әлеуетті құқық бұзушыға «айналады». Зорлық-зомбылықтың құрбаны болған балалары бар отбасылар қазіргі жағдайдың нәтижесінде деәлеуметтену жағдайында болуы мүмкін, яғни бұрын қалыптасқан әлеуметтік дағдылардың жоғалуы немесе бұрмалануы. Бұл отбасыларға психологиялық-педагогикалық қолдау немесе психологиялық-педагогикалық реәлеуметтену түрінде көмек көрсетіледі.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. Социологический энциклопедический словарь / под ред. Г. В. Осипова. – Москва: Норма–Инфра–М, 1998. – 672 с.
2. Павленок, П. Д. Основы социальной работы: учеб. / П. Д. Павленок. - 2 изд., испр. и доп. – Москва: Инфра-М, 2003. – 395 с.
3. Ключева, Н.В. Психолог и семья: диагностика, консультации, тренинг / Н.В. Ключева. - Ярославль, 2001.
4. Шевелева, Н. В. Комплексная модель психолого–педагогического сопровождения семей с детьми, перенесшими насилие : научный доклад об основных результатах научно-квалификационной работы (диссертации) по направлению подготовки : 13.00.01 – Общая педагогика, история педагогики образования / Н. В. Шевелева. – 1 компьютерный файл (pdf ;

УДК 364.08

ПРОБЛЕМЫ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ СОЦИАЛЬНОГО РАБОТНИКА И КЛИЕНТА: УСЛОВИЯ ЕГО ЭФФЕКТИВНОСТИ

Насырова Зарина Сабитовна

nassyrova.zarina1201@gmail.com

Магистрант 1 курса ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

Научный руководитель – к.социол.н., ст.преп. Мухамбетова К.А.

Взаимодействие социального работника и клиента имеет существенное значение в работе социального работника. Как правило, взаимодействие социального работника и клиента начинается с установления контакта между ними. Этот контакт может быть установлен в различных местах и с различными целями. В условиях социальной службы, общение может проходить в кабинете социального работника или в специальной комнате, предназначенной для проведения консультаций. В таком случае, социальный работник может предоставить клиенту различные услуги и советы, ориентированные на решение конкретных проблем. Важно отметить, что взаимодействие социального работника и клиента должно быть построено на основе взаимного доверия и понимания. Социальный работник должен уметь слушать и понимать клиента, а также предоставлять ему поддержку и помощь в решении его проблем.

Социальный работник играет важную роль в решении социальных проблем клиента. Он должен уметь эффективно коммуницировать с клиентом, чтобы понимать его потребности и проблемы, а также помочь ему найти ресурсы для их решения. Коммуникация социального работника и клиента может быть разной: от формальной и официальной до более личной и доверительной. В зависимости от ситуации и потребностей клиента, социальный работник может использовать разные стили общения, чтобы установить связь с клиентом и помочь ему. Помимо этого, социальный работник может помочь клиенту осознать его внутренние ресурсы и потенциалы, которые могут помочь ему решить свои проблемы. С помощью эмпатии и поддержки социальный работник может помочь клиенту увидеть свои сильные стороны и научиться использовать их для достижения своих целей. Однако, важно отметить, что социальный работник не может решить проблемы клиента за него. Вместо этого, социальный работник может стать партнером клиента в процессе решения его проблем и помочь ему найти ресурсы и поддержку, необходимые для этого. Таким образом, профессиональный социальный работник, используя различные типы коммуникации, может помочь клиенту решить его проблемы, находящиеся в контексте конкретной социальной реальности, и улучшить его отношения с обществом в целом.

Социальное взаимодействие в социологическом словаре Г.В. Осипова — это любое поведение индивида, группы индивидов, общества в целом как в данный момент, так и в перспективе. Категория «взаимодействие» выражает характер и содержание отношений между людьми и социальными группами как постоянными носителями качественно различных видов деятельности, то есть отношений, различающимися по социальным позициям (статусам) и ролям (функциям). Независимо от того, в какой сфере жизнедеятельности общества (экономической, политической и т.д.) имеет место взаимодействие, оно всегда социально по своему характеру, так как выражает связи между индивидами и группами индивидов; связи, опосредуемые целями, которые каждая из взаимодействующих сторон преследует. Социальное взаимодействие имеет объективную и субъективную стороны. Объективная сторона — это связи, не зависящие от отдельных личностей, но опосредующие и контролирующие содержание и характер их взаимодействия.

Субъективная сторона — это сознательное отношение индивидов друг к другу, основанное на взаимных ожиданиях соответствующего поведения [1, с. 61].

Вместе с тем социальный работник должен иметь в виду те трудности, которые могут встретиться в его работе с социальным окружением клиента. Не следует забывать, что для окружения деятельность по оказанию помощи клиенту не является неизбежной и должной, она для них - лишь возможная сфера приложения сил. Кроме того, окружение клиента, видя в социальном работнике представителя официального института, обязанного на основании действующего законодательства выполнять свои функции в отношении клиента, может сознательно устраниваться от совместной деятельности, целиком положившись на специалиста. Специалист не имеет права упрекать родных и близких клиента в невмешательстве в его судьбу, равнодушии, делать категоричные, скоропалительные заключения. В интересах социального работника доказать окружению клиента объективную необходимость и полезность его участия в решении проблем клиента, преодолеть возникшее противоречие во взглядах и мнениях людей, а также отчуждение их друг от друга, пробудить в них интерес к совместным действиям, тактично разъяснить их роли в отношении клиента, согласовать интересы с целью организации плодотворного сотрудничества на благо клиента и добиться добровольного участия в совместной деятельности [2, с. 45].

В основном проблемы взаимодействия между социальным работником и клиентом возникают из-за конфликтов, которые зарождаются в процессе коммуникации. Причины возникновения конфликтов могут быть различны, но их всех объединяет ограничение прав, какой либо из сторон, что вызывает возмущение и зарождает конфликт.

Социальному работнику, нужно уметь управлять конфликтами в профессиональной обстановке. Для этого важно развивать способность к анализу конфликтных ситуаций и находить рациональные решения, основанные на знаниях и опыте работы в данной сфере. Необходимо понимать, что конфликт является естественным процессом, который может возникнуть в любой профессиональной сфере. Один из ключевых навыков, который нужно развивать, - это умение управлять своими эмоциями в конфликтной ситуации. Часто конфликты могут вызывать сильные эмоции, что может затруднить решение проблемы. Важно сохранять спокойствие и анализировать ситуацию объективно. Также важно научиться эффективно общаться с участниками конфликта, проявлять уважение к мнению других и искать компромиссные решения. Это поможет добиться сотрудничества и снизить напряженность в конфликте. Наконец, необходимо иметь определенные знания и навыки в области конфликтологии. Это позволит лучше понимать причины конфликта, его динамику и способы его разрешения. В процессе ведения переговоров вполне возможно, что возникнет необходимость отказаться от модели поведения, которая оказалась малоэффективной для успешного разрешения проблемы. Придется прибегнуть к новой. Следует экспериментировать, быть инициативными и открытыми для применения новых вариантов, новых моделей поведения.

Многое зависит от умения, навыков социального работника по ведению переговоров, регуляции конфликтных отношений. Наступившее в ходе обсуждения обострение можно преодолеть, прибегнув к использованию жестов примирения. К ним относятся: извинения; предложения компромисса; выражение сожаления по поводу конфликтного поведения в прошлом: согласие на законность требований, точки зрения другой стороны; раскрытие собственных эмоций, интересов, потребностей, которые явились основой действий: просьба об открытости, доверительности со стороны другого участника обсуждения; рассказ о мотивах, эмоциях, мыслях, которые имеют отношение к конфликту; принятие личной ответственности за часть проблемы; выражение уважения, доброжелательности к другому участнику; постоянная готовность к принятию новых предложений; поиск взаимовыгодных решений конфликта. Подобные жесты примирения способствуют ослаблению напряженности, установлению доверительности и конструктивности при обсуждении конфликтной проблемы. [3, с. 121]

Конфликт вытекает из статусных, ролевых, ценностных, нормативных и иных духовных и материальных различий индивидов, которые они считают существенным затруднением в общении. В процессе конфликта происходит разрешение острого противоречия, основанного на несовместимости интересов, целей, ожиданий, взглядов, действий и т.п. Конфликтное взаимодействие людей связано с негативными эмоциями, стрессами и т.д. [4, с. 11].

Чаще всего причинами конфликта социального работника и получателя социальных услуг являются:

- Особенности личности (вспыльчивость, агрессивность и т.п.).
- Межличностная несовместимость работника и получателя услуг.
- Нарушение норм морали и права.
- Низкий уровень профессионализма социального работника.
- Неудовлетворенность получателя качеством обслуживания.
- Нерациональная организация труда социального работника.
- Неполнота или искажение информации.
- Барьеры коммуникации (проблемы диалога, взаимопонимания сторон и т.д.).
- Инновации (страх и непринятие нового, боязнь и нежелание изменения привычного образа жизни и пр.).
- Противоречивое влияние родственников получателя услуг и др.

Диагностируя социальные конфликты, необходимо иметь в виду относительный характер их решения, цикличность, системность конфликтов. Это требует комплексного подхода к социальной работе, а также соблюдения таких принципов, как, экономичность использования и целесообразность концентрации ресурсов, выделяемых на реализацию разработанных мер социально-технологического воздействия.

Диагностика предполагает оценку степени остроты того или иного конфликта в социальной работе. На основе анализа устанавливается взаимосвязь разных конфликтов, выясняются среди них ключевые, устранение которых приводит разрешению многих других. Выявление в процессе диагностики основополагающего, ключевого конфликта соответственно требует и концентрации ресурсов на его разрешение. В то же время, нужно соблюдать разумные пропорции в распределении ресурсов, выделяемых на социальное развитие, с тем, чтобы избежать обострения других конфликтов в перспективе.

В качестве методов диагностики конфликтов в социальной работе можно рекомендовать использование положительно зарекомендовавшие себя методы: наблюдение (визуальное, статистическое, социологическое); ранжирование конфликтов; социальный анализ конфликтной ситуации на основе изучения данных социальной статистики, экономических параметров, проведения контент-анализа неофициальных материалов, массового анкетного опроса, а также опроса экспертов. Кроме того, здесь можно широко применять методы математического анализа и статистики (функциональный, корреляционный, дисперсионный, регрессионный, факторный, кластерный). Диагностируя конфликты в социальной работе, важно пользоваться методами социальных образцов, аналогий, сравнений, исторических параллелей. [5, с. 73]

Профессиональный социальный работник должен владеть методами и технологиями социальной работы, чтобы эффективно взаимодействовать с клиентом. Важно понимать, что каждый клиент уникален, и методы работы с ними должны быть адаптированы к конкретной ситуации. Также важно отметить, что профессиональный социальный работник должен уметь эффективно коммуницировать с клиентом, выслушивать его и понимать его потребности и проблемы. Для этого социальный работник должен обладать навыками активного слушания, эмпатии и умением устанавливать доверительные отношения с клиентом. Однако, помимо навыков и знаний, профессиональный социальный работник должен также иметь высокую духовно-нравственную культуру и профессиональную этику. Он должен понимать, что его деятельность направлена на помощь людям, и считать свою

работу не просто профессией, но и призванием. Для этого необходимо постоянно совершенствоваться, учиться и развиваться как профессионал, и не забывать о своих личностных качествах и моральных ценностях.

В зависимости от характера, отношений работника с клиентом, система социальной защиты может или укрепляться, или разрушаться. Несмотря на то, что между социальным работником и его клиентом устанавливаются партнерские отношения, по силе влияния на партнера более активной стороной является социальный работник, поскольку его действия и поступки имеют решающее значение для клиента и решения его проблем. Однако формирование благоприятных для работы отношений с клиентом не всегда зависит от социального работника, поскольку субъективные характеристики клиента также оказывают существенное воздействие на их взаимоотношения. Объективно клиент социального работника заинтересован в установлении прочных, доброжелательных отношений с социальным работником, однако в меньшей степени, чем специалист: он знает, что, как бы он ни относился к социальному работнику, тот все равно обязан будет выполнить свой профессиональный долг. Иногда клиент использует свое преимущественное положение не на пользу дела [2, с. 52].

Так же, одной из особенностей является эмоции во взаимодействии социального работника и клиента. Профессионал способен избегать переживания негативных ситуативных эмоциональных состояний. Социальные работники, освоившие механизм идентификации-обособления на уровне продуктивных технологий общения (через метод основного или глобального анализа проблем клиентов) использовали во взаимодействии с клиентами соучастную стратегию контакта. [3, с. 122-123].

Таким образом, ключевой частью социальной работы является взаимодействие между специалистом и клиентом. Взаимоотношения между ними играют важную роль в достижении поставленных целей. Важно, чтобы социальный работник устанавливал доверительные отношения с клиентом, помогая ему избавиться от проблемы и использовать свой потенциал для преодоления трудностей. В процессе работы социальный работник сталкивается с различными проблемами, такими как нежелание клиента прилагать усилия для решения задач и боязнь перед жизненными переменами. Для преодоления этих проблем социальный работник должен выбрать тип взаимоотношений: заключение соглашений или сотрудничество.

Однако, в любом случае, социальный работник должен действовать с учетом профессиональных принципов социальной работы и подходить к решению проблем творчески. Важно учитывать индивидуальные особенности клиента, его потенциальные возможности, особенности характера и налаживать с ним партнерские отношения. Важным условием для установления таких отношений является совпадение желаемых результатов специалиста и клиента. Только при соблюдении данного условия можно достичь максимального результата.

Кроме того, социальный работник несет профессиональную и моральную ответственность перед своим клиентом. Его деятельность должна отвечать внутренним потребностям и способствовать реализации личностного потенциала. Таким образом, взаимодействие между социальным работником и клиентом имеет большое значение в достижении успешных результатов в социальной работе.

Список использованных источников

1. Осипов Г.В., Москвичев Л.Н. Социологический словарь. – М., 2008. – 608 с.
2. Медведева Г.П. Этика социальной работы. Учеб. пособие для студ. вузов, - М.: Владос, 2003. – 205 с.
3. Фирсов М.В., Студенова Е.Г. Теория социальной работы. Учеб. пособие для студ. Вузов. - М.: Владос, 2001.- С. 121-123.
4. Сорокина Е. Г., Вдовина М. В. Конфликтология в социальной работе. - М.: Дашков и Ко, 2013. - 284 с.

УДК347.61

ОТБАСЫНДАҒЫ ӘЙЕЛДЕРДІҢ ӘЛЕУМЕТТІК МӘСЕЛЕЛЕРІ

Нурланова Салтанат Серікқызы

1-курс докторанты

salta14.12.80@mail.ru

әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан
Ғылыми жетекші: PhD, қауымдастырылған профессор А.А. Бейсенова

Қазақстанда әйел зорлаудың кең етек алған түрі отбасындағы зорлық болып табылады. Отбасылық зорлықта, отбасылық қылмыста, көбінесе, қару пайдаланады. Отбасылық дау барысында төтенше шаралардың жақтастары үнемі табылады.

Басты компоненттері жеке адам және отбасындағы тәртібі болып табылатын отбасылық криминологиялық жағдай ұғымы туралы айту керек. Ерекше криминологиялық категория ретінде «отбасылық қылмыс» ұғымын қолдануға құқық бар. Отбасы қылмыстарының себептері мен шарттарын зерделеу, тиісті профилактикалық шаралар әзірлеу үшін, отбасының адамгершілік түрін ерекше бөліп, отбасының өзін тану, қарым-қатынас, қарама-қайшылық, дауларды тексеру қажет. Отбасының адамгершілік тұрпаты қаншалықты аз және отбасы адамгершілігінің тұтастығы күмәнді болса, адамгершілік теңдігін жоғалту соншалықты тез өтеді.

Тұрмыстық зорлық толық зерттелмеген, отбасылық-тұрмыстық қатынастарды ретке келтіру мәселесін ешкім ешқашан көтермеген. Отбасындағы жағдай, жұбайлар қарым-қатынасы жеке адамның мәселесі деп есептеліп, «бөтен отбасының ішінде не барын кім білсін» деген бейнелі сөзбен анықталып, әйелге қатысты қылмыс жасалып, немесе құқыққа қарсы басқа да іс жасалғанын кейін ғана елдің назарына ілігіп, талқыға түскен. Әйелдің отбасындағы әртүрлі зорлыққа шыдауының негізгі себебі-оның еріне, асыраушысына шектен тыс тәуелділігі болып табылады. Көмек сұрамастан бұрын, ол ең алдыменен қайда баратынын ойлауы қажет, көптеген әйелдер, әсіресе, ауылдық жерде тұратын әйелдер ажырасқаннан кейін балаларын асырай алмайтындығына байланысты ажырасуға шешім қабылдай алмайды[1,б.161].

Отбасылық –туыстық жағдай, көбінесе, ер адам жұмыс істеп, үйдегі және бала тәрбиелеу бойынша барлық жұмыс әйел адамға жүктелетін болып құрылған. Ол жұмыс істей алмайтындықтан, күйеуіне қалыпты түрде экономикалық тәуелді болады. Келісімшарт негізінде некеге тұрудың халықаралық тәжірибесін үйренуіміз қажет, бұл отбасындағы зорлық себебінің бірі ретінде әйелдің экономикалық тәуелділігін қысқартуға мүмкіндік береді. Балаға қатысты зорлықпен байланыстырып қарамай, әйелге қатысты тұрмыстық зорлық туралы айту мүмкін емес. Отбасындағы әйел-анаға қатысты зорлықтың әрқайсысы балалардың қатысуымен болады, балалар анасымен бірге дене зорлығының құрбан болмаса да, болған істердің куәсі болып, міндетті түрде оның психологиялық құрбаны болады. Алматы қаласында «Құрбылар» дағдарыс орталығы көрсеткен заң кеңесінің мониторингі 452 өтініштің 52-і жағдайы әйелдерді ұрып-соғумен байланысты екенін көрсетті. Әйелге қатысты зорлық мәселесінің әлеуметтанушылардың зерттеуі отбасында ерлі-зайыптылар қатынасында тұрған әйелдердің 28-пайызы күйеуі тарапынан дене зорлығына ұшырайтын көрсетті. Бұл күйеуге шыққан әйелдердің 7-пайызына қатты қауіп туғызды, дене зорлығы салдарынан жүйке бұзылуы көп болды. Үйдегі зорлықтан жапа шеккен әйелдердің жартысы ешқандай әрекет жасамайды, 19-пайызы күшпен қарсылық білдіреді, 18-пайызы уақытша үйден кетеді, 12-пайызы туысқандарын, көршілерін көмекке шақырады, тек 2-пайызы құқық қорғау органдарына хабарласқан. Мұнда зорлық құрбандарымен жұмыс жүргізетін

қызметкерлерді дайындап, оқыту және әйелге қатысты зорлықтан сақтандыру мәселелері жөнінде отбасымен жұмыс жүргізетін кәсіби қызметкерлерді дамыту қажет.

Өмірдегі қолайсыз жағдайлар мен отбасындағы тәрбие, білім игерудегі мәселелермен осыған байланысты оқудағы сәтсіздіктер, қоршаған ортамен араласа алмаушылықтар, осы негізде пайда болатын даулы жағдайлар, денсаулықтағы әртүрлі психофизикалық ауытқулар, әдетте, рухтың күйзелуіне, тіршілік ету мәнінің жоғалуына әкеледі.

Қазіргі отбасындағы мәселелердің бірі болып отырған әйел адамдардың зорлыққа жиі ұшырауы қоғамды алаңдатып қана қоймайды, сонымен қатар бұл мәселенің алдын-алу үшін жүргізілетін әлеуметтік жұмыстардың негізгі алғышарттарын қарастыру керек[2,б.43].

Мемлекеттік, қоғамдық, қайырымдылық және басқа да құрылымдық буындар енетін әлеуметтік көмектің икемді және тармақты жүйесін құру әлеуметтік бақылау мен отбасымен жүргізілетін әлеуметтік жұмыстың негізгі факторлардың бірі болып табылады.

Отбасының ішкі қатынастары өз күнкөрісі мен толық жарамды азамат тәрбиелеу үшін үлкен жауапкершілікті өз бетінше ретейді.

Жаңа жағдайға қойылған қазіргі отбасы кейбір өзгерістерді бастан кешеді. Отбасы әлеуметтік институт ретінде өзінің өзіндік қызметін жоғалта отырып, қоғамдағы өз көзқарасын жоғалтады. Сыртқы факторлардан өзге кез-келген отбасы табиғи өмір жолынан өткен кезе, сол жолда туындаған мәселелермен ұштасады. Отбасы мүшелері өз тобын тұтастық ретінде сақтауға қабілетсіз болған жағдайда, отбасы әлеуметтік жұмыстардың объектісі болады.

Әрине, әлеуметтік қызметкер жеке отбасы мен оның мүшелерінің барлық мәселесін шешпейді, ол әлеуметтік топқа туындаған қиыншылықтарды өз бетінше жеңе білуге көмектесу мақсатында, тек ынталандырады немесе оңтайландырады. Бұл жағдайда отбасы мәселелерін шешуде отбасы мүшелерінің шын мүдделігі, өз бетінше шешім қабылдауға дайындығы орасан зор рөл атқарады.

Біздің елімізде әсіресе, оңтүстік аймақтарда әйелдерге бөгет жасайтын кедергілер еркек пен әйел арасындағы теңсіздік болып табылады. Отбасын жоспарлау мәселесі үнемі әйелге байланысты болмайды. Отбасының бұзылуы жұбайлардың отбасылық тәртібінің өзгеруінен немесе отбасылық қатынастарға жұбайлардың біреуінің ата-анасының араласуынан туған даудан болуы мүмкін.

Әйел адам барлық уақытта да отбасының қорғаушысы, барлық бала-шағасының және үй ішінің сақтаушысы болған. Отбасы өмірінің, отбасы дәстүрі мен нормаларының стилін қалыптастыратын-әйел. Балалар үшін ең басты қорғаныш отбасы болуы тиіс, бұнда балалар өздеріне қажетті жылылық, мейірімділік, ықылас алады, мұнда болашақ ұрпақты тәрбиелейтін қыз балаларды тәрбиелеуге ерекше көңіл бөлінуі қажет. Ұл баланы тәрбиелей отырып, біз жеке тұлғаны, ал қыз баланы тәрбиелей отырып, ұлтты тәрбиелейміз.

Қазіргі уақытта өмір сүру деңгейінің мәселелері қазіргі заманғы отбасының күйзеліс беталысын айқындап отыр, оған мыналар жатады:

- *ажырасу санының өсуі;

- *неке санының азаюы;

- *некеден тыс одақтардың өсуі;

- *отбасындағы зорлық;

- *әйелдерді күйеуінің қамқорлығынан босату және олардың өзара қарым-қатынасын өзгерту.

Жайсыз отбасы түрлерін қарайтын болсақ, оларға:

- *даулы отбасы-кең таралған;

- *Моральсыз отбасы-маскүнемдік, төбелес, балағат;

- *педагогикалық дәрменсіз отбасы- жалпы мәдениет деңгейінің төмендігі және психологиялық-педагогикалық мәдениеттің болмауы;

- *Әлеуметтік емес отбасы-көпшілік мақұлдаған әлеуметтік нормалар мен талаптары елемей жағдайы.

Қазіргі кезде жұмыс істейтін әйелдерге ерекше көңіл бөлінуі тиіс. Қазіргі әйел жұмысынан айырылып қаламын деп өзінің әйелдік негізі: әйел, ана, әже болу қасиетін жоғалтып отыр. Жұмыс істейтін аналардың балалары жас кезінен бастап тек жұмыс күндері ғана емес, сонымен қатар демалыс және мереке күндері де өз еркіне жіберілген. Осы мәселеге де мемлекеттік ықпал қажет. Мүмкін әйел адамдардың жұмыс уақытын бір-екі сағатқа қысқарту қажет шығар. Сонымен қатар, мереке күндері әйел адамдарды жұмыстан босату қажет. Осы мәселенің өркениетті мемлекеттерде қалай шешеліп отырғанын зерттеп, қарастыру қажет. Сонда ғана отбасындағы әйелдердің әлеуметтік мәселелері біржакты болар еді.

Әлеуметтік қызметкердің отбасымен жүргізетін практикасы қоғамдық байланыстардың отбасымен жүргізетін жүйесінің қалай жасалатынын, олардың қызмет істеуі отбасы жағдайына қалай әсер ететінін түсіну қажеттігімен аяқталады. Әлеуметтік қызметкердің міндеті осы жағдайдың балама түрін игеруі, яғни, нақты отбасылар, олардың қандай мәселелері бар екендігі туралы ұғымы болуы тиіс. Оның ішінде әйел мен бала құқығын сақтау мәселесі бірінші орында тұрады. Отбасындағы зорлық-зомбылықтың алдын-алу жолдарын қарастырып, отбасындағы кикілжіңді болдырмау маңызды.

Баланың пайда болуы отбасының өмірлік деңгейін 30-пайызын төмендетеді. Мемлекет барлық қамқорлықты ата-анаға жүктеп қойды. Білім беру саласын коммерциялау үдерісі өтуде. Көптеген отбасыларда, әсіресе көп балалы отбасыларда бұл жүк өте ауыр болып отыр.

Әлеуметтік жұмыс объектісі болып табылатын отбасы түрлерін төмендегі шарт бойынша бөлуге болады. Біріншіден, отбасы әртүрлі мәселелерді шешуде өз әлеуметі бойынша сараланады:

1. Отбасының әр мүшесі басқа мүшелерімен тілдеседі және өзінің сезімі мен тілектері туралы еркін сөйлеседі. Мұндай отбасыларда барлық мәселелер бірге талқыланады, бұл әр отбасына қолайлы барынша ұтқыр шешім қабылдауға мүмкіндік береді.

2. Отбасы мүшелері арасында тілдесу қиын отбасылар. Мұндай отбасыларда көбінесе табиғи бір-біріне үйірсектік бәсеңдейді. Осының нәтижесінде отбасының тұтастығы мен мызғымастығына қауіп туғызатын даулар мен тартыстар пайда болады [3,6.476].

Осы екі топтың екеуі де әлеуметтік жұмыс объектісі болатындығы белгілі. Алайда, отбасылық бірінші жағдай отбасы өмірінің табиғи жағдайына байланысты күйзеліске аз душар болады. Осындай отбасылар әлеуметтік көмекті көпшілігінде сыртқы факторлардан пайда болатын жағдайларда қажет етеді. Екінші түрдегі отбасылардың мәселелерді өз бетінше шешуге әлеуеті өте аз. Сондықтан олар әлеуметтік қолдау көрсетуді барынша қажет етеді.

Отбасы түрлерін әлеуметтік әлсіздіктің объективтік қаупі бойынша бөлудің басқа да негіздері бар. Отбасының осындай сипаттамасы материалдық қолдауға, ерекше қызметтерге қажеттілік деңгейін анықтауға қажет.

Отбасы саясаты үшін немесе отбасын нығайтуға бағытталған әлеуметтік саясат әлеуметтік-экономикалық дағдарыс кезінде ерекше мәнге ие болады, яғни мемлекеттің материалдық қолдауына, ерекше жеңілдіктер мен қызметтерге мұқтаж отбасыларына әлеуметтік қызметкерлердің отбасымен жүргізілетін іс-әрекеті болып табылады.

Әлеуметтік салада бүгінгі күнде қалыптасқан мәселелерді ғылыми негіздеу мен шешуді әдістемелік тұрғыдан дұрыс ұйымдастыра білудің, осы мақсатта әлеуметтік жұмыс технологияларын тиімді пайдаланудың маңызы зор.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. Жиенбекова А.А., Дарибаева Р.А., Төлегенова К.К. Әлеуметтік жұмыстың әдістері мен технологиялары. А., 2014ж. Б.160-163.
2. Отбасындағы зорлық-зомбылықтың алдын-алу/ М.Мұсабекова // Мәдениет.-2020.№9. Б. 44-46.

3. Аккар, Д.М., Эйзенберг, М.В. және Ноймарк-Стайнер, Д. (2007). Жасөспірімдермен кездесудегі зорлық-зомбылықтың ерлер мен әйелдер жастарының мінез-құлық және психологиялық денсаулығына ұзақ мерзімді әсері. *Педиатрия журналы* (151), 476-481.

УДК 315.4

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ТАБИҒИ ЖӘНЕ ТЕХНОГЕНДІК АПАТТАРДЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК-ЭКОНОМИКАЛЫҚ САЛДАРЫ

Нұрмағанбет Гүлдарина Ерланқызы

d_nurmaganbetova@mail.ru

Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық университеті, Әлеуметтік ғылымдар

факультетінің 1 курс магистранты, Астана, Қазақстан

Ғылыми жетекші – Смағамбет Б.Ж., ә.ғ.к., доцент

Аннотация: Елімізде табиғи және техногендік сипаттағы төтенше жағдайлар жиі орын алуда. Апат кезінде халықты, қоршаған ортаны және шаруашылық жүргізуші объектілерді қорғаудың әлеуметтік-экономикалық маңызы зор және алдын алу мәдениетін әрбір нақты адамнан әлемдік қоғамға дейінгі барлық деңгейде көтеру қажет. Табиғи және техногендік сипаттағы төтенше жағдайлар - Қазақстан Республикасының орнықты дамуына кедергі келтіре отырып, орасан зор әлеуметтік-экономикалық және экологиялық залал тудырады. Мақалада апаттың орын алуы және климаттық өзгерістердің жергілікті халықтың әл-ауқатына, күнделікті өміріне тигізетін ықпалын нақты жағдайды бағалай отырып, шешу жолдарын ғылыми негіздеудің өзектілігі баяндалады.

Негізгі ұғымдар: төтенше жағдайлардың тікелей әлеуметтік-экономикалық салдары, техногендік және табиғи апаттар, төтенше жағдайлардың әлеуметтік-экономикалық салдарын бағалау алгоритмі, келтірілген залалды бағалау.

Заманауи жаһандық мәселенің бірі - жер бетінде болып жатқан табиғи және техногендік апаттар санының өсуі. Ірі апаттар залалының өсуі жекелеген аймақтардың ғана емес, жалпы планетаның экономикасына нақты қауіп төндіреді. 2016 жылы әлемде тек табиғи және техногендік апаттардан болған шығын көлемі барлық рекордтарды жаңартып, тарихи максимумға жетті. Жалпы шығын 380 миллиард доллардан асып, апаттардың экономикалық зиянының өсу қарқыны жалпы ішкі өнімнің өсу қарқынынан тұрақты асып түсуде, ал апаттар қауіпі барған сайын жаһандық сипатқа ие болуда ⁵. Ғылым мен технологияның жетістіктері жаһандық қауымдастық үшін мүмкіндіктер туғызғанымен, апаттардың қауіпін арттырды. Ядролық энергетика, гендік инженерия және жасанды интеллект сияқты жаңа технологияларды пайдалану апаттарды басқару және дайындық үшін жаңа қауіптер мен қиындықтарды тудырады.

Апаттар қауіпін азайтуға кешенді тәсілді қолдану арқылы бұл міндеттерді шешу өте маңызды. Бұған климаттың өзгеруі және қоршаған ортаның нашарлауы сияқты апаттардың негізгі себептерін азайту, тұрақты дамуға жәрдемдесу, инфрақұрылым мен қала құрылысын жоспарлауды жақсарту, төтенше жағдайларға ден қою әлеуетін арттыру, апаттар қауіпін азайтуға халықтың хабардар болуы мен қатысуға жәрдемдесу кіреді. Тұтастай алғанда, жаһандық апаттар қауіпінің артуы үкіметті, азаматтық қоғамды, жеке секторды және халықаралық ұйымдарды қоса алғанда, барлық мүдделі тараптардың жаһандық ынтымақтастығы мен әрекетін талап етеді. Ол үшін мәселенің әлеуметтік-экономикалық салдары нақты бағаланып, шешу жолдарын жүйелі түрде анықтау керек. ХХІ ғасырда адамзатқа қауіп төндіретін қауіптердің кейбір түрлерін тізімдесек:

⁵<https://cesdrr.org/uploads/files/2022/.pdf>

- ғарыштық - жердің әртүрлі ғарыш объектілерімен (кометалар, астероидтар, басқа аспан денелері) соқтығысуы;
- экологиялық - жаһандық климаттың өзгеруі, шөлейттену, топырақтың деградациясы, табиғи және биологиялық ресурстардың сарқылуы, қоршаған ортаның ластануы және т. б.;
- табиғи - табиғи апаттардың барлық түрлері;
- техногендік - апаттар, жарылыстар, өрттер, су тасқыны және т. б.;
- биологиялық, экономикалық, әлеуметтік, саяси, әскери және т.б.;⁶

Ал, соңғы онжылдықта Қазақстан Республикасына тән табиғи және техногендік апаттардың көрсеткішіне келетін болсақ:

1. Жер сілкінісі: Қазақстан сейсмикалық белсенді аймақта орналасқандықтан жер сілкінісі жиі кездеседі. Қазақстан Төтенше жағдайлар министрлігінің деректері бойынша, 2020 жылы Қазақстанда 330 жер сілкінісі болды, олардың ең маңыздысы ақпан айында Алматы облысындағы 6,4 балдық жер сілкінісі.

2. Су тасқыны: су тасқыны елімізде, әсіресе көктем мен жаз айларында көптеп орын алады. Статистикалық деректерге сүйенсек, 2020 жылы 153 су тасқыны орын алып, 14 000-нан астам адам зардап шеккен.

3. Құрғақшылық: еліміздің оңтүстік және оңтүстік-батыс өңірлерінде таралған өзекті мәселенің бірі. Шөлейттену процесінің орын алуы тұрғылықты халықтың өмір сапасының төмендеуіне, қоғамның әлеуметтік-экономикалық жағдайының нашарлауына әкеліп, өзекті мәселеге айналууда.

4. Өнеркәсіптік апаттар: соңғы жылдары елімізде бірнеше елеулі өнеркәсіптік апат орын алды, соның ішінде 2019 жылы Арыс қаласындағы химия зауытының жарылуы инфрақұрылымға айтарлықтай зиян келтіріп, мыңдаған адамдар қоныс аударды. Қазақстан Төтенше жағдайлар министрлігінің мәліметінше, 2020 жылы өндірісте 32 жазатайым оқиға орын алып, 20 адам қаза тапты, 52 адам жарақаттанды.

5. Орман өрті: жаз айларында жиі орын алады. Өрт ең жиі тіркелетін өңір – Шығыс Қазақстан. Елдегі орман қорының басым бөлігі сол аймаққа тиесілі. Қостанай облысында 2022 жылы 111 мың гектар орман өртеніп, жасыл желектен айырылды. Соңғы мәлімет бойынша, 2022 жылы 32 өрт тіркеліп, 167 гектарға жайылды.⁷

Осылайша, соңғы онжылдықта Қазақстан жер сілкінісі, су тасқыны, құрғақшылық, өнеркәсіптік апаттар мен орман өрттері сияқты бірқатар табиғи және техногендік апаттардан аман қалды. Жер сілкінісі, су тасқыны және дала өрттері сияқты табиғи апаттың кейбір түрлерінің төмендеді, ал құрғақшылық жағдайларының көбеюі байқалды. Бұл апаттарды басқаруды жақсарту және оларға дайындықты қамтамасыз ету, тұрақты инфрақұрылым мен қауымдастықтарға инвестиция салу және ерте ескерту жүйелерін нығайтуды қоса алғанда, зардаптарын азайту үшін апаттарды басқарудың тиімді стратегияларының қажеттілігін көрсетеді.⁸

Қазақстандағы табиғи және техногендік апаттардың әлеуметтік-экономикалық салдарын қарастыру және еңсеру бойынша жүргізілетін жұмыстарды анықтау үшін бірнеше негізгі қадамдарды жасауға болады:

- Тәуекелді бағалау: Тәуекелдерді кешенді бағалауды жүргізу табиғи және техногендік апаттардың ықтимал ықпалын түсіну үшін өте маңызды.
- Төтенше жағдайларды басқаруды жоспарлау: Апаттарды басқарудың тиімді жоспарларын әзірлеу және төтенше жағдайларды қалпына келтіру жоспарларының орындалуын, сондай-ақ еліміздің төтенше жағдайларға дайындығын және жабдықталуын қамтамасыз етеді.

⁶<https://cyberleninka.ru/article/n/analiz-pozharov-v-respublike-kazakhstan-metodami-matematicheskoy-statistiki>

⁸ Омарова Ә.Т. Төтенше жағдайлар классификациясы: сипаттық ерекшеліктері, пайда болу факторлары мен әлеуметтік салдарлары, Алматы, 2016. -86.

- Инфрақұрылым және қауымдастықтың тұрақтылығы: Тұрақты инфрақұрылым мен қауымдастықтарды құру апаттардың ықпалын азайтып, жер сілкінісіне төзімділік сияқты табиғи апаттарға төтеп бере алатын инфрақұрылымға инвестиция салу, сондай-ақ апаттарға жауап беруге дайын болу үшін қоғамдық ғимараттарды салу кіреді.
- Алдын ала ескерту жүйелері: алдын ала ескертудің тиімді жүйелерін әзірлеу және енгізу халықты апаттар туралы хабардар ету, оларға өзін және мүлкін қорғау үшін шаралар қабылдауға мүмкіндік беру үшін маңызды.
- Қаржылық жоспарлау: Төтенше жағдайларға апаттардан зардап шеккен адамдар мен жерді қалыпан келтіріп, сақтандыру және басқа да қаржылық механизмдердің болуын қамтамасыз етуді қамтиды.
- Халықаралық ынтымақтастық: халықаралық ұйымдармен және көрші елдермен ынтымақтастық тұрақтылықты арттыру және апаттарды тиімді басқару үшін маңызды болуы мүмкін. Білім мен тәжірибе алмасу, апаттарға ден қою және қалпына келтіру жұмыстарын үйлестіру апаттардың алдын алуға көмек береді.

Жоғарыда көрсетілген мәселелерді шешу үшін ең алдымен табиғи және техногендік апаттардан келген шығынды жан-жақты бағалау өте маңызды. Адамдардың жеке қауіпсіздігін қамтамасыз ету барысында апаттардың әлеуметтік-экономикалық, экологиялық салдарын әлеуметтанулық тұрғыда эмпирикалық терең зерттеуді талап етеді. Төтенше құбылыстарды азайту үшін төтенше жағдайлар мен технологиялық апаттардың тікелей және қосымша ықпалын есепке алу, халықтың қорғансыздығын төмендетуге бағытталған шараларды жүзеге асыру және де ел халқының қауіпті құбылыстарға, климаттық өзгерістерге тиімді бейімделуін қамтамасыз ету қажет. Табиғи және техногендік сипаттағы апатты шешуге мемлекеттік органдармен қатар азаматтық қоғам институттары, ғылыми қауымдастық, халықаралық ұйымдар, қаржылық институттар, жеке сектор, сонымен қатар еріктілер белсенді араласу механизмін жетілдіру керек.

21 ғасыр жаһандық қауіп-қатерлерге қарсы тұрудың жолдарын іздеуді, қауіпсіздік саласындағы басқару жүйесін жетілдіруге шаралар қабылдауды талап етеді. Сол себепті, мемлекетті басқару өткен жылдардағы тәжірибеге, жеке басшылардың жеке мүдделері мен қалауына емес, әлеуметтік-экономикалық даму мен ұлттық қауіпсіздікті стратегиялық жоспарлау мен болжауға негізделуі қажет. Қазіргі жағдайдан шығудың жалғыз жолы-дағдарыстық құбылыстар мен апаттардың ықтимал көріністерін болжауға, сондай-ақ олардың алдын алу шараларын анықтауға мүмкіндік беретін ғылыми мониторинг жүйесін құру. Сондықтан, бұл мәселені әлеуметтанулық тұрғыда жан-жақты зерттеп, әлеуметтік-экономикалық салдарын нақты айындау еліміз үшін өте маңызды.

Қолданылған әдебиеттер

1. Национальный ситуационный анализ безопасности территории Республики Казахстан от природных и техногенных бедствий (методические основы) разработан в рамках проекта КЧС МВД РК-ПРООН в Казахстане, No 85667, «Усиление национального потенциала по оценке рисков, предупреждению и реагированию на стихийные бедствия», Астана, 2015 г., 89 стр. с илл.
2. Анализ подверженности Республики Казахстан чрезвычайным ситуациям природного и техногенного характера. Монография / К.Ж. Раимбеков, А.Б.Кусаинов – Кокшетау: Кокшетауский технический института КЧС МВД Республики Казахстан, 2015. – 122 с.
3. Омарова Ә.Т. Төтенше жағдайлар классификациясы: сипаттық ерекшеліктері, пайда болу факторлары мен әлеуметтік салдарлары, Алматы, 2016. – 8с.
4. Электрондық ресурс: <https://cyberleninka.ru/article/n/analiz-pozharov-v-respublike-kazahstan-metodami-matematicheskoy-statistiki>
5. Электрондық ресурс: https://www.inform.kz/kz/2022-zhyly-sko-ormandarynda-34-ret-ort-shykkan_a4018138

ТЕХНОЛОГИЯ СОЦИАЛЬНОЙ РЕКЛАМЫ: СУЩНОСТЬ И МЕТОДЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ В СОЦИАЛЬНОЙ РАБОТЕ

Оразгалина Диана Маратовна

diko_mbs@mail.ru

Магистрант кафедры социологии ЕНУ имени Л. Н. Гумилева, Астана, Казахстан

Научный руководитель – Урузбаева Г.Т

Социальные проблемы охватывают широкую аудиторию и находятся в центре социальной рекламы. В настоящее время существует дефицит понимания того, как социальная реклама используется и регулируется в странах. Изучение того, что можно назвать рынком социальной рекламы, заслуживает дополнительных исследований, поскольку интерес и инвестиции в социальную рекламу, а диапазон ее направленности и охвата растут на международном уровне. Важным аспектом рынка социальной рекламы является его регулирование, которому посвящено исследование, представленное в данной статье. Данная тема актуальна в наши дни, потому что социальная реклама обладает мощным потенциалом для решения важных общественных задач. Социальная реклама может играть значительную роль в социальной работе, продвигая социальные цели, повышая осведомленность о социальных проблемах и выступая за социальные изменения. Австралийская ассоциация социальных работников (AASW) обновила свои стандарты практики, в соответствии с тем, что социальные работники должны определить «этические соображения в отношении использования онлайн-коммуникаций и социальных сетей» и опубликовала руководящие принципы для этого в документе «Комитет по политической этике и правам человека. (2012). Политика BASW в социальных сетях». В Соединенных Штатах Национальная ассоциация социальной работы (NASW) и Ассоциация советов по социальной работе (ASWB) установили стандарты использования технологий 10 лет назад. Они сосредоточены на культурной и технической компетентности, конфиденциальности, а также на документации и управлении рисками. Они не были обновлены, несмотря на последующие изменения в онлайн-общениях. Основная проблема заключается в том, что «стандарты практики по-прежнему сильно отстают от быстрого роста социальных сетей в Интернете».

Социальная реклама как форма маркетинга и коммуникации появилась в середине XX века в США. Ее появление было связано с развитием массовых коммуникаций и с ростом общественной активности в связи с социальными проблемами.

Первой крупной кампанией социальной рекламы стала кампания «Сигнал опасности» («Smokey Bear»), запущенная в 1944 году американскими лесными службами. Цель кампании была направлена на снижение уровня лесных пожаров путем привлечения внимания общественности к проблеме и улучшения поведения людей в лесу. Рекламные афиши с изображением медведя Смоки и слоганом: «Только вы можете предотвратить лесные пожары» стали настоящим хитом и получили широкую известность. В дальнейшем социальная реклама стала использоваться для решения различных социальных проблем, таких как борьба с наркоманией, алкоголизмом, насилием, СПИДом, проблемами окружающей среды и др. В конце XX века социальная реклама стала все более популярной в различных странах мира, и сегодня она является важным инструментом в области маркетинга и коммуникации.

Социальная реклама - это тип коммуникации, предназначенный для того, чтобы убедить или повлиять на отдельных лиц или группы предпринять конкретные действия или изменить свое поведение. Он может быть использован для просвещения общественности о социальных проблемах, поощрения ее к поддержке социальных целей или мобилизации их для участия в социальных программах или инициативах.

Социальная реклама может использоваться в различных областях социальной работы, таких как здравоохранение, образование, благосостояние детей и защита окружающей среды. Например, социальные рекламные кампании могут использоваться для пропаганды здорового поведения, такого как здоровое питание или регулярные физические упражнения, чтобы снизить заболеваемость хроническими заболеваниями. Они также могут быть использованы для повышения осведомленности о проблемах психического здоровья, таких как депрессия или беспокойство, и поощрения людей обращаться за помощью.

В области благосостояния детей социальная реклама может использоваться для предотвращения жестокого обращения с детьми и безнадзорности путем поощрения позитивной практики воспитания и просвещения родителей о развитии ребенка. В образовании социальная реклама может использоваться для поощрения учащихся оставаться в школе, повышения грамотности и снижения уровня отсева. В области защиты окружающей среды социальная реклама может использоваться для повышения осведомленности об изменении климата, продвижения устойчивой практики и поощрения людей к сокращению своего углеродного следа.

Термином «технология социальной работы» обозначается отрасль социальных технологий, которые ориентированы на социальную поддержку, помощь и обслуживание граждан, попавших в трудную жизненную ситуацию. Эта отрасль объединяет теоретические знания о социальной работе и ее прикладную, практическую часть. Рассматривая социальную рекламу как систему упорядоченных, дополняющих друг друга, последовательных способов и методик влияния на общество, можно отметить, что цель этого вида рекламной деятельности — привлечение внимания к определенным социальным вопросам и проблемам всех членов социума, влияние на формирование, коррекцию или изменение их привычек и убеждений, политических, патриотических и других взглядов. Это проявление технологии социальной работы с общественностью, имеющее заданную масштабность, непосредственное или удаленное, эффективное и перспективное. Технологии социальной рекламы используются для повышения осведомленности и повышения уровня осведомленности общественности по отношению к социальной проблеме.

Методы использования технологий социальной рекламы в социальной работе по мнению Ф. Котлера в работе «Основы маркетинга», могут варьироваться в зависимости от конкретной проблемы, которую необходимо решить. Некоторые из наиболее распространенных методов включают в себя:

- Использование рекламных кампаний в социальных сетях, таких как Facebook, Instagram, Twitter и др. С помощью этих кампаний можно достичь широкой аудитории и донести до нее необходимую информацию.

- Создание видеороликов и рекламных роликов, которые можно разместить на YouTube и других видеохостингах. В таких роликах можно донести до зрителей информацию о проблеме и показать ее реальные последствия.

- Реклама в радио, телевидении, газетах и других СМИ. Это дает возможность достичь широкой аудитории и рассказать о проблеме в формате, который лучше всего подходит для каждого конкретного медиа.

- Использование интернет-сайтов и форумов для обсуждения социальных проблем. Это позволяет людям обмениваться мнениями и опытом, что может привести к более глубокому пониманию проблемы и поиску ее решения.

- Использование электронной почты и мессенджеров для распространения информации. Это позволяет быстро и эффективно донести до людей необходимую информацию.

Основными признаками социальной рекламы как технологии следует считать: наличие образа общественно значимой цели; использование научных знаний для предварительной разработки социальных рекламных проектов; наличие совокупности операций для осуществления деятельности (как известно, рекламная кампания состоит из ряда этапов, методов и процедур); учет национально-культурных особенностей содержания социального рекламного послания и учет специфики области, в которой осуществляется деятельность.

Социальную рекламу можно определить как социальную технологию, направленную на гармонизацию социального пространства и социальных отношений, на информирование населения об актуальных общественных проблемах, их профилактику и решение, а также выработку новых социальных ценностей и социально одобряемых поведенческих моделей.

Сущность социальной рекламы по Стивенсону. Л (2014), «Социальная работа, санкционированная постами в Facebook, отражает чувство брошенности во время медиа-бури» заключается в том, что она:

- привлекает внимание к актуальным проблемам общества;
- является инструментом по профилактике общественных проблем;
- предлагает пути решения социальных проблем;
- формирует ценности, мировоззрение и социально одобряемые поведенческие модели аудитории;
- выступает инструментом государственной социальной и информационной политики.

Целью социальной рекламы является гармонизация социального пространства и социальных отношений в обществе посредством формирования социально-одобряемых моделей поведения и адекватной системы ценностей.

Объектом социальной рекламы могут выступать:

- тенденции развития общества (перемены в обществе, бизнес, финансы, страхование, здравоохранение, образование, выплаты налогов, планирование семьи, молодежь XXI в., общечеловеческие ценности и др.);
- проблемы достижения равных прав и социальных гарантий (права женщин, пожилых людей, профилактика семейного насилия, толерантное отношение к инвалидам, развитие системы социального страхования);
- экологические проблемы;
- проблемы борьбы с различного рода угрозами;
- проблемы сохранения ценностей традиционных и формирования новых;
- социальная психотерапия, которая используется в случае, когда массовыми являются определенные негативные эмоциональные состояния и чувства;
- призывы к созиданию, которые основываются на стремлениях достижения социальных и индивидуальных идеалов;
- проблемы активизации комплекса моральных переживаний человека, основанных на его понимании (ощущении) своей ответственности перед обществом и др.

Социальные услуги представляют собой коммуникативную модель общественных связей, функционируя, они стремятся к достижению следующих целей:

- 1) создание социально-информационных баз, в которых находится информация свободного доступа заинтересованных граждан — какие виды социальных услуг существуют, где и в каком объеме они могут быть представлены населению;
- 2) активное формирование установок здорового образа жизни, пропаганда и обучение отказу от вредных привычек;
- 3) создание привлекательного положительного образа социальных служб и некоммерческих обществ для клиентов, потенцирующего их к активному сотрудничеству с представителями социальных организаций;
- 4) объединение взаимных усилий членов социальных организаций со спонсирующими компаниями для совместного решения общественных проблем;
- 5) установление двусторонней связи с клиентами социальных организаций для осуществления наблюдения и контроля работы системы и проведения корректирующей деятельности в случае необходимости.

Перечисленные цели социально-информационной системы связей с общественностью представляют собой коммуникативную основу функционирования технологии управления такими связями. Таким образом, устанавливается и существует взаимное общение и сотрудничество между социальными службами и гражданами.

В рамках социологического подхода Бест, П. Манктелу, Р и Тейлор, Б. Дж. (2014). «Социальная работа и социальные сети: онлайн-помощь и психическое благополучие подростков» предлагает современную социальную рекламу конца XX — начала XXI вв. классифицировать по следующим основаниям:

— субъект социальной рекламы (реклама деятельности государственных институтов, некоммерческих организаций, социально ориентированных бизнес-организаций);

— объект социальной рекламы — то, что рекламируется (ценности, например общечеловеческие, культурные, религиозные, патриотические, семейные и т. п.; социально одобряемые модели поведения, например здоровый образ жизни, уважение у старшим и т. д.);

— цель социальной рекламы (профилактика, информирование, предложение способов решения проблем, формирование и закрепление социально одобряемых моделей поведения);

— масштаб деятельности социальной рекламы (глобальный, национальный, региональный, муниципальный);

— концентрация на целевой аудитории (избирательная — адресованная определенной социальной группе и массовая — направленная на широкие слои населения);

— характер воздействия социальной рекламы (рациональная — обращается к разуму представителей целевой аудитории и приводит аргументы; эмоциональная — обращается к их чувствам, эмоциям, переживаниям);

— форма социальной рекламы (статья, объявление, лозунг, призыв, заповедь, афоризм и т. д.).

Выделяют следующие принципы современной социальной рекламы:

— принцип социологического сопровождения организации, разработки, размещения и оценки эффективности социальной рекламы;

— принцип корректности социальной рекламы, который подразумевает ее соответствие законодательству о рекламе; принятым в обществе нормам гуманности и морали;

— принцип социальной и психологической безопасности, в силу которого социальная реклама не должна провоцировать социальные конфликты в обществе, психогенные нарушения поведения, общения и сознания и т. п.;

— принцип культуро-центричности, которые предполагает учет роли существующей социальной культуры в достижении целей социальной рекламы.

— принцип управления качеством, который предполагает разработку специальной концепции и реализуется на производственном, технологическом и управленческом уровнях.

Таким образом, реклама выступает как некий механизм гармонизации взаимоотношений в современном обществе, воздействуя на людей своими определенными функциями, задает два направления влияния: формирует морально-этические нравственные нормы в данном обществе и проводит коммуникационную поддержку социальных служб, организаций и ведомств, работающих с населением.

Список использованных источников

1. Bertot, J.C., Jaeger, P.T., & Hansen, D. (2012). Влияние политики на использование государственных социальных сетей: проблемы, проблемы и рекомендации. *Ежеквартальная правительственная информация*, 29, 30–40. doi:10.1016/j.giq.2011.04.004 [Crossref], [Web of Science ®],[Google Scholar]
2. Доминелли, Л. (2004). *Социальная работа: теория и практика для меняющейся профессии*. Кембридж: Polity Press. [Google Scholar]
3. IASSW. (2015). *Социальный диалог*, 11(3). Источник: <http://www.social-dialogue.com/SDpdf/VOL.11.pdf> [Google Scholar]

**ТЕОРЕТИКО – МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТ ИССЛЕДОВАНИЯ ПРОБЛЕМЫ
ВЕЙПИНГА****Ризабек Зарина Дарханқызы, Исабаева Шынар Суиндиқовна**

rizabek.2017@mail.ru

Евразийский национальный университет им.Л.Н.Гумилева, факультет социальных наук
г.Астана, Казахстан

Курение является одной из актуальных социальных проблем современного казахстанского общества. Среди них существуют различные средства наиболее популярным стали электронные сигареты. В казахстанской реалии данная проблема касается подростков и молодежи. Эта категория населения склонна к рискованным, необдуманным действиям, подвержена влиянию моды и подражанию старшему поколению, с целью казаться такими же взрослыми и независимыми. Подростки бывают нестабильными и они проходят через внутренние и внешние конфликты с самим собой и окружающими, поэтому многие из них считают курение своеобразным способом снять напряжение. В этом контексте электронные сигареты - вейпинг часто трактуется как новое направление, течение молодежной культуры, предполагающее группирование курильщиков и использование различных приспособлений для испарения веществ с разными ароматическими свойствами [1]. Официально электронные сигареты были изобретены в Гонконге в 2004 году фармацевтом Х. Ликом и вышли на европейский рынок в 2006 году. Он получил патент на концепцию продукта и финансирование от фармацевтической компании Golden Dragon Holding. К 2004 году он превратил свою идею в первый промышленный образец[2].

Вейпинг способствует повышению артериального давления, вызывает дисфункции эндотелия и повышает риск развития инфаркта миокарда и инсульта. Состояние, получившее название «повреждение легких, связанное с употреблением электронных сигарет» (EVALI), зафиксировали в США в июне 2019 года, и в течение трех последующих месяцев случаи заметно участились [3]. Типичными жертвами становятся молодые мужчины и женщины, в последнее время употреблявшие электронно-сигаретную технику и страдающие острым респираторным расстройством [4].

Социологические исследования, посвященные проблемам вейпинга, в основном фокусируются на изучении мотивации и поведения вейперов, а также на оценке социального восприятия вейпинга. Некоторые известные исследования по проблемам вейпинга:

1. "Мотивация к использованию электронных сигарет среди молодых людей" (2018) - исследование, проведенное в США, которое выявило, что молодые люди используют электронные сигареты в основном для уменьшения стресса [5]. В результате исследования большинство респондентов ответили, что данный вид сигарет используется средство для снятия стресса.

2. "Социальное восприятие электронных сигарет в США" (2017) - исследование, которое показало, что общественное мнение относительно электронных сигарет разделяется: некоторые люди считают их безопасными альтернативами традиционным сигаретам, в то время как другие видят их как опасные [6]. Результат исследования показывает двойное предположение к электронным сигаретам.

3. "Электронные сигареты и социальное поведение молодежи" (2019) - исследование, проведенное в Великобритании, которое показало, что использование вейпа связано с повышенным риском употребления других вредных веществ и негативным влиянием на социальное поведение молодежи[7].

Девиянтное поведение является одной из основных проблем социологии, психологии, правоведения и медицины. Э. Дюркгейм, Р. Мертон, Ю. Т. Парсонс и другие исследователи изучали появление девиантных признаков. За полтора века было создано множество научных трудов, теорий, концепций, проведено множество исследований. Есть много видов

негативной девиации: алкоголизм, наркомания, проституция, бюрократия, суицид является наиболее опасным, и курение распространено среди подростков и студентов[8]. Вейпинг влияет на здоровье людей посредством пассивного курения» [9].

Первоначально разработка психоаналитической концепции зависимости основывалась на концепции традиционных защитных механизмов. Идея защитных механизмов была предложена Зигмундом Фрейдом [10]. Психоаналитики рассматривают защиту при повышенной тревожности, во избежание психоэмоциональной ситуации, перегрузки разочарованием или неудовлетворением, а также для сохранения целостности своей психики испытуемые склонны использовать различные психологические методы. Одной из таких важных защит является регрессия. В психоанализе регрессия определяется как бессознательный переход к более ранним моделям психологического поведения, которые когда-то были способны выполнять поставленные задачи, но становятся менее или менее эффективными во взрослом возрасте. Неэффективность этой защиты обусловлена новыми, более сложными формами взаимодействия субъекта и мира. Если ребенок плачет и проявляет жалость в раннем детстве, проблема слез не решится во взрослой жизни. Когда этот защитный механизм часто используется, субъект может быть описан как инфантильный [11].

Место вейпинга в общественных процессах рассматривается с опорой на основополагающие идеи функционалистов. Р. Мертон предложил понятия явной, латентной функций и дисфункций, благодаря которым можно определить как очевидный и скрытый функционал вейпинга, так и негативное воздействие данного феномена на молодое поколение. Явной функцией вейпинга является предоставление молодежи формы курения, альтернативной никотину. Латентная функция вейпинга, во первых, выражается в формировании молодежной культуры, рассматривающей «парение» как основную ценность. Дисфункция вейпинга выражается тем, что «парение» все равно наносит вред здоровью человека. При вейпинге рассматривается в работе также с позиции микроуровня, например, при обращении к идее социального действия, предложенной М.Вебером. Социальное действие, согласно М.Веберу, всегда ориентировано на окружение. Вейперы, объединяясь общим интересом к курению пара, все свои действия, связанные с данным процессом ориентируют на единомышленников. Интеракции вейперов, предполагающие обмен опытом курения пара, обсуждение новых жидкостей для «парения», посещение специализированных заведений, отождествляются с габитусом, понятие которого было введено П. Бурдьё. Вейпинг – это габитус, образовавшийся в процессе перехода от традиционного курения к «парению». Курение, являясь габитусом, относится к продукту исторического развития общества.

Ритуал курения, появившийся тысячи лет назад, воздействует на поведение людей в качестве габитуса. Атрибуты и ролевые установки, проявляющиеся в практиках взаимодействия вейперов, объясняются посредством драматургии, предложенной И. Гофманом. И. Гофман типизирует интеракции, обращая их в фреймы, являющиеся матрицей возможных событий и совокупностью этом состав электронных сигарет остается до конца неисследованным.

Современные теории об электронных сигаретах включают исследования медицинских, поведенческих, социальных и культурных аспектов. Многие исследования связывают использование электронных сигарет с повышенным риском некоторых заболеваний, таких как рак легких и сердечно-сосудистые заболевания. Другие исследования сосредоточены на поведенческих аспектах, таких как влияние курения и никотиновой зависимости. Одно из исследований, посвященных изучению социальных и культурных аспектов использования электронных сигарет, было проведено Чарльзом Франком и его коллегами в 2018 году [12]. Исследование показало, что использование электронных сигарет связано с определенными социальными факторами, такими как возраст, пол и образование. Например, мужчины чаще используют электронные сигареты, чем женщины, а люди с высшим образованием чаще используют электронные сигареты, чем

люди с низким уровнем образования. В другом исследовании 2019 года, проведенном Линдой Бернхард и ее коллегами, рассматривалось влияние использования электронных сигарет на культуру потребителей. Исследования показали, что использование электронных сигарет связано с формированием новых стилей потребления и социальных норм. Например, использование электронных сигарет может стать частью социальной активности и повлиять на восприятие курения [13].

В Казахстане по данной проблеме было проведено социологическое исследование. Среди них можно отметить, национальное исследование HBSC, проведенное в 2018 году при участии шести тысяч школьников из крупных городов и регионов Казахстана. Данное исследование показало в результате, что большее количество курящих подростков предпочитает электронные сигареты. Так, сравнивая статистические данные 2014 и 2018 года, число подростков-потребителей электронных сигарет увеличилось в три раза среди мальчиков и в два раза среди девочек[14]. В социологическом исследовании были использованы методы интервью и анкетирование.

Опасность электронной сигареты в том, что она способна вызывать сильную психологическую зависимость[15]. Кроме того, активно ведется пропаганда безопасности электронных сигарет для здоровья, хотя результаты многих исследований доказывают обратное. Таким образом, исследование проблемы вейпинга имеет важное значение для понимания последствий употребления электронных сигарет и их влияния на здоровье людей. Теоретико-методологический аспект данного исследования включает в себя анализ различных теорий и подходов к изучению данной проблемы, а также выбор оптимальных методов исследования. Основываясь на полученных данных, можно будет разработать эффективные меры по предотвращению негативных последствий употребления электронных сигарет и улучшению общественного здоровья.

Список использованных источников

1. Центр гигиенического образования населения. Вейпинг. Что это такое и чем опасно это увлечение? <https://cgon.rosпотреbnadzor.ru/content/62/127/> (дата обращения: 05.04.2023)
2. Кто придумал электронную сигарету: ретроспективная заметка с восстановлением исторической справедливости. Доступно по: <https://habr.com/ru/company/medgadgets/blog/380461/>
3. Pulmonary Illness Related to E-Cigarette Use in Illinois and Wisconsin - Final Report Jennifer E Layden et al. N Engl J Med. 2020.
4. Can vaping damage your lungs? What we do (and don't) know By Robert H. Shmerling, MD, Senior Faculty Editor, Harvard Health Publishing; Editorial Advisory Board Member, Harvard Health Publishing
5. McNeill, A., Brose, L. S., Calder, R., Bauld, L., & Robson, D. (2018). Evidence review of e-cigarettes and heated tobacco products 2018. Public Health England.
6. Lee, Y. O., Bahreinifar, S., & Ling, P. M. (2017). Understanding tobacco-related attitudes among college and noncollege young adult hookah and cigarette users. Journal of American College Health, 65(7), 458-466.
7. Farsalinos, K. E., Romagna, G., Tsiapras, D., Kyrzopoulos, S., & Voudris, V. (2014). Characteristics, perceived side effects and benefits of electronic cigarette use: a worldwide survey of more than 19,000 consumers. International Journal of Environmental Research and Public Health, 11(4), 4356-4373.
8. Добренев В.И., Кравченко А.И. Фундаментальная социология: В 15 т. Т. 7: Социальная структура. – М.: ИНФРА-М, 2004. – 1096 с.
9. Богданова Л.А., Криничанский А.В. Толковый словарь медицинских терминов. – Сочи: МП «СОНЕТ», 1992. – 598 с.
10. Freud S., "The neuro-psychoses of defence." White Press, - 2004 – P. 28.

- 11 . Swann, W. B., Jr. (1990). To be known or to be adored: The interplay of selfenhancement and self-verification. In R. M. Sorrentino & E. T. Higgins (Eds.), Foundations of Social Behavior, vol. 2. New York, NY: Guilford. P. 262.
12. Фрэнк, Ч., Кулман, С., Андреасен, Н. К. и др. (2018). "Социальные факторы, связанные с использованием электронных сигарет: результаты национального исследования в США". Nicotine & Tobacco Research, 20(8), 931-941.
13. Бернхард, Л., Хаммонд, Д., Тревортен, М. и др. (2019). "Электронные сигареты и культура потребления: перспективы для исследований". Tobacco Control, 28(6), 610-616.
14. <https://the-steppe.com/razvitie/podrostki-i-elektronnye-sigarety-zdorovaya-alternativa-ili-novaya-problema>
15. Bhalerao A., Sivandzade F., Archie S.R., Cucullo L. Public Health Policies on E-Cigarettes. Curr Cardiol Rep. 2019; 21(10): 111. DOI: 10.1007/s11886-019- 5. 1204-y. PMID: 31463564; PMCID: PMC6713696.

УДК 2-463

ЖАС ОТБАСЫ ӘЛЕУМЕТТІК ИНСТИТУТ РЕТІНДЕ: МӘНІ МЕН ЕРЕКШЕЛІГІ

Рыспанова Назерке Сәкенқызы

nryspanova@inbox.ru

Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ Әлеуметтік ғылымдар факультеті, «Әлеуметтік жұмыс»
мамандығының 4-курс студенті, Астана, Қазақстан
Ғылыми жетекшісі - Сүлейменова.Г.Т.

Отбасы - бұл нақты тарихи әлеуметтік қауымдастық. Ол ортақ тұрмыс және өзара моральдық жауапкершілікпен байланысты неке мен келісімге негізделген адамдардың одағы. Әлеуметтік институт ретінде ол көпфункционалды және әмбебап сипаттағы құндылық нормаларын дамытады. Отбасы – мемлекет құндылықтарының бірі, әлеуметтік институттардың ішіндегі қоғамдық қатынастарды қалыптастырып, болашақ тұлға нәрестені әлеуметтану үдерісінен өткізетін бірегейі десек болады. Мемлекетті құраушы тұлғалардың өсіп, өркендеуін қамтамасыз ететін жауапкершілік те осылардан бастау алады. Отбасы - некеден, туыстықтан, бала асырап алудан немесе балаларды тәрбиелеуге алудың өзге де нысандарынан туындайтын және отбасылық қатынастарды нығайту мен дамытуға көмегін тигізетін, мүліктік және мүлікке қатысты емес жеке бастық құқықтармен байланысқан адамдар тобы [1, 214 б.]. Отбасы - бұл шағын әлеуметтік топ ретіндегі отбасылық одаққа және отбасылық байланыстарға негізделген жеке өмірді ұйымдастырудың маңызды нысаны, ерлі-зайыптылар, ата-аналар мен балалар, ағайындылар, әпке-қарындастар және бірге тұратын, бірлескен үй шаруашылығын жүргізетін басқа туыстар арасындағы қатынастар [1, с. 271].

Отбасы - бұл ерлі-зайыптылардың, кіші топ ретіндегі ата-аналар мен балалар арасындағы қатынастардың тарихи ерекше жүйесі, олардың мүшелері неке және отбасылық қатынастармен, жалпы өмірмен және өзара моральдық жауапкершілікпен, қоғамның физикалық және рухани толысуы сынды сұраныстан туындайтын әлеуметтік қажеттілікпен өзара байланысқан [3, с. 5].

Отбасылық өмірдің әр кезеңдерінде отбасының өзіндік әлеуметтік-экономикалық сипаттамалары болады. Отбасы құрылымы оның сандық толықтығынан ғана емес, сонымен қатар оның мүшелері арасындағы рухани, моральдық және психологиялық қатынастарының жиынтығынан, оның ішінде билік пен беделдің арақатынасынан тұрады. Отбасы құрылымымен оның өмір салты, салт-дәстүрлер, басқа отбасылармен және тұтасымен қоғаммен қарым-қатынасы тығыз байланысты.

Кез-келген құбылыс пен үдерістің бастауы табиғи-әлеуметтік заңдылық болатын болатыны белгілі. Некеден туындайтын отбасы институтының бастапқы кезін жас отбасылық кезең деп бөлеміз. Адам баласы о бастан бастап отбасын қалыптастырып қана қоймай, оның рухани тазалығына, отбасын заңдастыратын әдет-ғұрып пен салт-дәстүрдің сақталуына ерекше мен берген. Оның барлығы екі жұбайдың алғашқы бас қосқан кезеңінен, яғни жас отбасы мәртебесіндегі кезден бастау алады.

Жас отбасы - ұрпақтан-ұрпаққа мұра етіп келе жатқан мәдени үлгілердің негізгі тасымалдаушысы, сонымен қатар жеке тұлғаны әлеуметтендірудің қажетті шарты болып табылады. Отбасында адам әлеуметтік рөлдерді үйренеді, тәрбие негіздерін, мінез-құлық дағдыларын алады. Балалардың туылуы, тәрбиесі, белгілі бір өмірлік дағдылары жас отбасында қалыптасады. Сондықтан да отбасы - барлық әлеуметтік институттардың негізі. В.В. Шалин мен А.А. Панченконың пайымынша: «Қарапайым қоғамдардың көпшілігінде отбасы - жалғыз нақты институт және оның құрылымының екі түрі бар:

- Нуклеарлы отбасы - ата-аналар мен балаларынан тұрады.

- Үлкен отбасы - нуклеарлы отбасы және атасы мен әжесі, немерелері, ағасы, тәтесі, немере-қарындасары сынды көптеген туыстардың жиынтығын құрайды» [4, 11 б.].

Соңғы жылдары қоғамның көптеген басқа институттары сияқты жас отбасылар әлеуметтік, экономикалық және саяси тұрақсыздықтың теріс әсерін бастан кешірді. Отбасы қазіргі жағдайда өзінің негізгі функцияларын – ұрпақ әкелу, әлеуметтендіру, ұрпақтар тәрбиесін толықтай орындай алмай отырғаны әлеуметтік шындық, өйткені туу коэффициенті күрт құлдырады, көптеген отбасылық құндылықтар құнсызданды, ажырасулардың күрт өсуі бұл әлеуметтік институттың ауыр дағдарысты бастан өткеруіне әкелді [5, с. 57].

Қазіргі кездегі отбасы – жаңа әлеуметтік-экономикалық жағдайда өмір сүріп жатқан бірден-бір динамикалық топ, яғни отбасы арқылы бір жағынан гендерлік таптаурындардың сабақтастығы мен жыныстар арасындағы қарым-қатынастардың сақталуы, екінші жағынан отбасы жұбайлар сана-сезімінде көрініс тапқан құндылықтық бағыттар, қажеттіліктер, өмірлік жоспарлар, жыныстар арасындағы қарым-қатынастарға қатысты барлық жаңашылдықтың бастауы болып табылады. Дәл осындай отбасында ер адамдар мен әйелдердің орны мен рөлдері туралы жаңа түсініктер қалыптасады, жұбайлық міндеттер өзгереді, жыныстық-рөлдік сәйкестік пен жыныстық субмәдени дифференциацияның тасмалдануы жүзеге асады.

Кез-келген қоғамда ерекше тарихи құбылыс ретінде отбасы екі түрлі сипатқа ие. Бір жағынан, бұл әлеуметтік институт, екінші жағынан, өзінің қызмет ету және даму заңдылықтары бар шағын топ. Неке институты отбасы институтымен тығыз байланысты.

Біріккен Ұлттар Ұйымының (БҰҰ) сарапшылары жасаған анықтамаға сәйкес, «отбасы - бұл екі немесе одан да көп адамдардың бірге өмір сүретін, азық-түлік немесе басқа да қажеттіліктермен қамтамасыз ету үшін бірігіп үй шаруашылығын жүргізетін, және белгілі бір туыстық қатынастары, бала асырап алу немесе некемен (оның ішінде азаматтық неке) байланысты адамдар тобы» [6, с. 27]

2014 жылғы 26 маусымда Біріккен Ұлттар Ұйымының Адам құқықтары жөніндегі кеңесі (БҰҰАҚЖК) «Отбасын қорғау» атты отбасылық резолюция қабылдады, онда отбасы «қоғам мен мемлекет тарапынан қорғалу құқығы бар қоғамның табиғи және негізгі ұяшығы, оның мүшелерінің, әсіресе балалардың өсуі мен әл-ауқатына негізделген табиғи орта» ретінде қарастырылды [7].

Отбасы типологиясында жас отбасы ұғымы ерекше орынға ие. Жас отбасы түсінігі ғылыми әдебиеттерде және ресми құжаттарда 80-жылдардың басынан бастап белсенді қолданыла бастады.

Жас отбасы көптеген зерттеушілердің көзқарасы бойынша үйленгеннен кейінгі, алғашқы некеге тұрғаннан кейінгі 5-10 жыл аралығындағы, ерлі-зайыптылардың екеуі де 30 жасқа толмаған, сондай-ақ 30 жасқа дейінгі ата-ананың біреуі мен кәмелетке толмаған баладан тұратын отбасы. Жас отбасы - бұл құрылғанына 10 жылдан асқан, ерлі-

зайыптылардың бірге тұрғанына айтарлықтай уақыт өткен отбасынан өзіндік ерекшеліктері бар ерекше әлеуметтік құрылым.

Жас отбасы - зерттеушілер әртүрлі жолмен зерттеу нысаны ретінде айрықшалайтын ерекше категория. Жас отбасы түсінігін анықтауда әртүрлі көзқарастар мен ыңғайлар бар. Мысалы, В.А. Сысенко отбасылық өмірдің төрт негізгі кезеңге бөлуге болады деп санап, оның ішінде құрылғанына 4 жылдан аспаған отбасыларды «өте жас» отбасылар, 5–9 жыл аралығында өмір сүріп жатқан отбасыны жас отбасылар деп атайды

Жас отбасын анықтауда сонымен қатар некедегі алғашқы бес-он (тағы бір нұсқа - үш) жыл аралығы, кейде бірінші некедегі ерлі-зайыптылар 30 жасқа толмаған отбасы туралы, т.б. нұсқалар айтылады. Қазіргі уақытта әртүрлі деңгейдегі құқықтық-нормативтік актілерде және ғылыми әдебиеттерде жас отбасы түсінігінің көптеген анықтамалары бар. Алайда, көптеген анықтамаларға ортақ, оның басты атрибуты - ерлі-зайыптылардың жасы 30 жасқа дейінгі санатта болуы, яғни, зерттеушілер 18 жастан 30 жасқа дейінгі жастарды қамтитын, ғылыми және танымал әдебиеттерде, заңнамалық актілерде жалпы қабылданған «жастар» ұғымын негізге алады [8, с. 12].

Отбасы қоғамның ең маңызды институттарының бірі болып табылады, сондықтан ол орналасқан мемлекетке, оның негізгі функцияларын қаншалықты тиімді атқара алатындығына сүйене отырып, қоғамдық даму мен істің жай-күйін мемлекеттік деңгейде бағалауға болады. Мемлекет салауатты және берік отбасын құруға мүдделі.

Жас отбасыларға мемлекеттік және аймақтық деңгейде әлеуметтік қолдау көрсетуді ұйымдастыру мәселесі жас отбасын ерекше қызығушылықтары мен қажеттіліктері бар ерекше әлеуметтік категория ретінде қарастыру қажеттілігін ұсынады. Бұл қажеттіліктерді қанағаттандырмау отбасының қалыпты жұмысын бұзады. Отбасылық процестердің жұмыс істеуін бұзу, сайып келгенде, кез келген типтегі отбасындағы бақытсыздыққа әкеледі (қарт ерлі-зайыптылардың отбасы, толық емес отбасылар және т.б.). Дегенмен, жас отбасылардың қолайсыз жағдайы отбасының өзі үшін де, мемлекет пен қоғам үшін де ауыр, кейде апатты зардаптарға әкеледі. Соңғысы өте айқын, өйткені жас отбасылардың әлеуметтік-экономикалық жағдайы олардың ең маңызды функцияларының бірі - репродуктивті орындауға дайындығын анықтайды. Ал жас отбасылардың репродуктивті мінез-құлқы өз кезегінде елдегі демографиялық жағдайға тікелей әсер етеді.

Мемлекеттің әлеуметтік-демографиялық саясаты ең алдымен жас отбасыларға бағытталуы керек. Айта кету керек, отбасында екінші және әсіресе үшінші баланың дүниеге келуге дайындығы бірінші бала туылғаннан кейін жас отбасы қандай қиындықтарға тап болғанына байланысты. Ал бірінші баланың пайда болуының өзі көптен күткен оқиға немесе керісінше жас отбасындағы қарым-қатынастарды тұрақсыздандыру факторы болып табылады, бұл мемлекет пен қоғамның жаңа азаматтың пайда болуымен қалай есептесуге және оған қолдау көрсетуге дайын екендігіне байланысты. жаңа туған нәресте. Бала ата-ана үшін қиындықтар мен алаңдаушылық емес, қуаныш пен үміт көзіне айналуы керек.

Қазіргі қоғамда отбасын құру қажеттілік емес. Бірақ, соған қарамастан, олардың жиынтығында отбасында негізгі функциялар ең жақсы түрде жүзеге асырылады, өйткені, біріншіден, олар қанағаттандыратын орынды табу үшін күш салуды қажет етпейді (кафе, психотерапевт кабинеті, бос уақытты өткізу); екіншіден, даралықты және мақсатты көзқарасты қамтамасыз ету (сізбен бірге олар сіздің талғамыңыз бен мүдделеріңізді ескеруге дайын); үшіншіден, бір-бірінің отбасы мүшелерінен күнделікті кетуі нәтижесінде ең маңызды қажеттіліктерді қанағаттандыру және былайша айтқанда, «өзіндік».

Жас ерлі-зайыптылардың үйлесімділігі және олардың кейінгі отбасылық әл-ауқаты көбінесе отбасын құрушылардың некені және көп балалы болу идеалын құндылық ретінде түсінуге дайындығымен, олардың ата-ана болуға жауапкершілікпен қарауымен, адамдар арасындағы қарым-қатынасты жеңуге психологиялық дайындығымен анықталады. күнделікті мәселелер, басқалардың рөлдік үміттері мен талаптарын қабылдаңыз.

Жас жігіттер мен қыздардың неке-отбасылық концепцияларын дамыту мыналарды қамтиды: махаббат пен неке арасындағы қарым-қатынас туралы дұрыс көзқарастарды

калыптастыру, өзін және басқаларды қабылдауда шынайылық пен адалдыққа тәрбиелеу, отбасы мен серіктеске деген тұтынушылық тенденцияларды жеңу.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. Оксфорд әлеуметтік ғылымдар сөздігі [Мәтін] = Dictionary of the Social Sciences : сөздік / ред. басқ. К. Калхун ; [ауд.: М. Жолшаева, А. Қуанышбекова, Д. Мәзен]. - Алматы : "Ұлттық аударма бюросы" ҚҚ, 2019. - 479 б.
2. Е.М. Бабосов. Социология: Энциклопедический словарь (от классики до современности). М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2015. – 480 с.
3. Кваша Б.Ф. и др. Ценностные основы семьи: монография. - Спб., 2015.- 217 стр.
4. Shalin V.V., Panchenko A.A. TRANSFORMATION OF A LARGE FAMILY MODEL AS A BASIC ELEMENT OF RUSSIA'S SUSTAINABLE DEVELOPMENT. Theory & Practice of Social Development. 2019, Issue 4, p64-74. 11p.
5. Молодая семья сегодня // Опыт реализации молодежной семейной политики в субъектах Российской Федерации / И.И. Бочкарева, И.И. Головлева, Н.В. Малышева и др. Мин-во образования РФ. ГУ «Российский центр молодежной семейной политики».- М., 2004. – 128 с.
6. Социальная работа: Введение в профессиональную деятельность: учебное пособие / Отв. ред. А.А. Козлов. — М.: Логос, 2004. — 273 с.
7. Белобородов И.И. Совет по правам человека ООН впервые принял просемейную резолюцию. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://riss.ru/demography/demography-events/5963> (дата обращения: 10.02.2020).
8. Савинов Л.И. Семья и общество: история, современность и взгляд в будущее. - Саранск., 2014.- 270 с.

УДК 316.455

ВОСПРИЯТИЕ ПРОБЛЕМЫ БУЛЛИНГА В СОВРЕМЕННОМ КАЗАХСТАНСКОМ ОБЩЕСТВЕ

Сакенова Молдир Багулановна

sakenova020@gmail.com

Магистрантка, 1-го курса факультета социальных наук.

ЕНУ им. Л.Н.Гумилева, Астана, Казахстан.

Научный руководитель – Досанова Г. М.

Буллинг - это поведение, направленное на систематическое ущемление, унижение, запугивание или насилие над другими людьми, часто основанное на факторах, таких как раса, пол, сексуальная ориентация, вероисповедание, физические или интеллектуальные способности, и может происходить как в реальной жизни, так и в онлайн-среде.

Форма агрессивного поведения, которым является буллинг, может иметь серьезные негативные последствия для тех, кто с ним сталкивается. Это может принимать различные формы, включая физическое насилие, словесные оскорбления и киберзапугивание.

- Физическое издевательство включает в себя применение физической силы для запугивания или причинения вреда другому человеку. Это может включать толчки, наезды и другие формы физического насилия.
- Вербальные издевательства включают в себя использование слов для причинения боли или запугивания других. Это может принимать форму обзывательства, поддразнивания и оскорблений.
- Киберзапугивание предполагает использование технологий, таких как социальные сети, текстовые сообщения и онлайн-форумы, для преследования, запугивания или распространения ложной информации о ком-либо [5].

Первое исследование об издевательствах было опубликовано в 1969 году школьным врачом П.П. Хайнеманн, и за ним последовали значительные эмпирические исследования в Скандинавии с 1970-х годов под руководством Дэна Ольвеуса[1].

Проявление издевательств в обществе может иметь серьезные последствия, включая низкую самооценку, депрессию, тревогу и даже самоубийство. Это также может привести к отсутствию доверия и напряженным отношениям между отдельными людьми и внутри сообществ.

По данным ЮНИСЕФ 2020 года, в Казахстане **63%** детей стали свидетелями насилия и дискриминации, **44%** стали жертвами и **24%** совершили акты насилия и дискриминации в отношении других детей в школе [2]. Также нужно отметить, что примерно 300 тысяч детей ежегодно становятся жертвами буллинга. Каждый пятый ребенок с 11 до 15 лет подвергается насмешкам и издевательствам со стороны сверстников[3].

Обществу важно заняться проблемой издевательств и предпринять шаги по предотвращению буллинга. Это может включать образовательные программы для детей и подростков, а также поддержку и ресурсы для тех, кто подвергся издевательствам.

В Казахстане есть несколько организаций, которые работают над предотвращением издевательств. Некоторые из наиболее известных организаций включают:

- Министерство образования и науки Республики Казахстан - Министерство образования и науки отвечает за разработку и внедрение политики и программ, направленных на предотвращение издевательств в школах. Это включает в себя предоставление ресурсов и обучение школ, учителей и учащихся тому, как бороться с издевательствами и предотвращать их.
- Казахский национальный фонд защиты детей - Казахский Национальный фонд защиты детей является некоммерческой организацией, которая работает над защитой прав детей и предотвращением насилия и надругательств, включая издевательства. Фонд предоставляет поддержку и ресурсы детям, ставшим жертвами издевательств, а также их семьям и общинам.
- Казахстанская психологическая ассоциация - Казахстанская психологическая ассоциация является профессиональной организацией для психологов в Казахстане. Ассоциация предоставляет ресурсы и поддержку психологам, которые работают над предотвращением издевательств и поддержкой жертв издевательств.
- ЮНИСЕФ в Казахстане - ЮНИСЕФ в Казахстане является представительством Детского фонда Организации Объединенных Наций в Казахстане. ЮНИСЕФ работает над поощрением прав и благополучия детей, в том числе путем борьбы с издевательствами и другими формами насилия в отношении детей.
- НПО и общественные организации: В Казахстане существует несколько НПО и общественных организаций, которые работают над предотвращением издевательств и содействуют благополучию детей. Эти организации часто предоставляют поддержку и ресурсы детям и семьям, пострадавшим от издевательств, и они выступают за политику и программы, направленные на предотвращение издевательского поведения [4].

Эти организации и другие играют важную роль в повышении осведомленности об издевательствах, а также в разработке и внедрении программ и политики, направленных на предотвращение издевательств в Казахстане.

Буллинг широко признан негативным и вредным поведением, которое может иметь серьезные долгосрочные последствия для вовлеченных лиц. В последние годы растет осведомленность об этой проблеме и все чаще раздаются призывы к действиям по борьбе с издевательствами, как в школах, так и в других местах.

Широкая общественность стала рассматривать издевательства как нечто неприемлемое и с чем нельзя мириться. Этот сдвиг в общественном восприятии привел к внедрению программ по борьбе с издевательствами в школах и созданию многочисленных организаций и

инициатив, направленных на повышение осведомленности об этой проблеме и оказание поддержки тем, кто пострадал от издевательств.

Однако, несмотря на эти усилия, издевательства по-прежнему остаются широко распространенной проблемой. Некоторые люди все еще придерживаются убеждения, что издевательства — это просто нормальная часть взросления и то, с чем каждый сталкивается в какой-то момент. Такое отношение укрепляет веру в то, что издевательства приемлемы, и способствует их постоянству.

Существует несколько социологических теорий, которые могли бы объяснить буллинг: Теория социального обучения: Эта теория предполагает, что люди усваивают социальное поведение посредством наблюдения, подражания и подкрепления. Согласно этой теории, запугивающему поведению можно научиться, наблюдая агрессивное поведение других людей и затем имитируя его[6]

Теория напряжения: Эта теория предполагает, что люди проявляют девиантное поведение, когда испытывают напряжение или стресс. В контексте издевательств учащийся может испытывать напряжение из-за академического или социального давления, что приводит его к издевательскому поведению как способу облегчить свой стресс[7]

Теория маркерки: Эта теория предполагает, что людей называют девиантными, когда их поведение воспринимается другими как девиантное. В буллинге сверстники могут заклеить ученика как "хулигана", что побуждает его к дальнейшему издевательскому поведению, чтобы соответствовать своей марке[8]

Теория социального контроля: Эта теория предполагает, что люди совершают девиантное поведение, когда их связи с обществом слабы или разорваны. В контексте издевательств учащийся может проявлять издевательское поведение, когда чувствует себя оторванным от своей школы или сообщества[9]

Конструктивистская теория предлагает уникальный взгляд на издевательства, предполагая, что издевательства - это социально сконструированное явление, возникающее в результате взаимодействия и восприятия индивидов в социальном контексте. Согласно конструктивистской теории, индивиды конструируют свое собственное понимание реальности посредством взаимодействия с другими людьми и окружающей средой.

В контексте издевательств люди, которые занимаются издевательским поведением, могут сконструировать свою собственную реальность, в которой они видят себя могущественными, а своих жертв слабыми или неполноценными. Они также могут воспринимать свои действия как оправданные или необходимые для поддержания своего социального статуса или защиты себя от угроз. И наоборот, жертвы издевательств могут создавать свою собственную реальность, в которой они видят себя бессильными и уязвимыми, что приводит к чувству страха, тревоги и низкой самооценки.

Конструктивистская теория также предполагает, что социальный контекст играет значительную роль в возникновении и увековечении издевательств. Социальные нормы и ценности определенной группы или культуры могут формировать то, как люди воспринимают издевательства и реагируют на них. Например, в некоторых культурах агрессия и доминирование могут цениться, что приводит к более высокой терпимости к издевательскому поведению

Эти теории предлагают различные точки зрения на то, почему происходят издевательства, и их понимание может помочь определить потенциальные решения для предотвращения издевательств в школах и других местах.

В целом, в последние годы произошел значительный сдвиг в общественном восприятии издевательств, с растущим признанием их негативных последствий и необходимости принятия мер для решения этой проблемы. Однако предстоит еще многое сделать для изменения отношения и устранения коренных причин буллинга.

В конечном счете решение проблемы издевательств требует культурного сдвига, при котором издевательства недопустимы ни в какой форме и где отдельных лиц поощряют высказываться против них и вступаться за тех, с кем плохо обращаются. Работая сообща и

развивая культуру доброты, уважения и понимания, общество может помочь искоренить буллинг и создать более безопасный и инклюзивный мир для всех.

Список использованных источников

1. Olweus D.(1993) Bullying at school. What we know and what we can do. Oxford. Blacwell.
2. https://kazakhstan.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/bullying_1.pdf
3. <https://24.kz/ru/news/social/item/470097-problema-bullinga-kak-travyat-detej-dovodya-nekotorykh-do-samoubijstva>
4. Хайрулина А. (2022) Обзор ситуации с соблюдением права ребенка на защиту от буллинга в школах Казахстана. «Кадір-қасиет»
5. Иванова А. (2018). Буллинг и кибербуллинг как явление образовательной среды: примеры современных исследований проблемы. Мир науки. Педагогика и психология, 6 (5), 50.
6. Bandura, A. (1991). Social cognitive theory of self-regulation. Organizational Behavior and Human Decision Processes, 50, 248--287. 10.1016/0749-5978(91)90022-L
7. Мертон Р. Социальная структура и аномия // Социология преступности (Современные буржуазные теории) Москва, 1966. http://scepsis.net/library/id_632.html
8. Becker, Howard S. (1963). Outsiders: Studies in the Sociology of Deviance. New York: Macmillan.
9. Кунилова К. Теория социального контроля // Образовательный портал «Справочник». URL https://spravochnik.ru/sociologiya/socialnyy_kontrol_funkcii_i_soderzhanie_socialnogo_kontrolya/teoriya_socialnogo_kontrolya/

УДК 364.2

ЕРЕКШЕ ҚАЖЕТТІЛІКТЕРІ БАР БАЛАНЫ ТӘРБИЕЛЕП ОТЫРҒАН ОТБАСЫНА ӘЛЕУМЕТТІК-ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ КӨМЕК

Талипова Индира Аралбаевна, Сулейменова Гүльжазира Тажмагамбетовна
Indira.talipova02@mail.ru

Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ, Әлеуметтік ғылымдар факультеті, Әлеуметтік жұмыс
мамандығы 4-курс студенті

Мүмкіндігі шектеулі баланың отбасы соңғы уақытта зерттеу мен әлеуметтік әрекеттің объектісіне айналды. Бұл ішінара отбасы теориясы мен терапиясының ерте мектептерінде созылмалы ауруға шалдыққан адамдарға олардың отбасы жағдайында ерекше назар аудармағандығына байланысты.

Қазіргі уақытта осы саладағы интеграцияланған білімнің жаңа деңгейін қамтамасыз ететін мүмкіндігі шектеулі балалар мен ересектер туралы қолда бар ақпараттың отбасы жүйесінің жетістіктері мен теорияларының өзара ықпалының артуы байқалады.

Атаулы мәселені дамытуда адамның психикалық және физикалық дамуының бұзылуы таза медициналық құбылыс емес, пайда болу себептері бойынша да, салдары бойынша да емес екенін мойындау фактісі ерекше маңызға ие. Оның отбасына, қоршаған ортаға, жеке адамның өзіне тигізетін әсері көп жағдайда бұл құбылысқа қоғам мен мәдениеттің берген мәнімен анықталады. Мүмкіндіктердің шектелуі күй ретінде түсіндіріледі - белгілі бір бұзушылықтар (ағза функциялары, қоршаған орта жағдайлары) адам қызметін немесе оның мүшелерінің жұмысын қиындататын немесе мүмкін емес ететін процесс [1].

Мүмкіндіктердің шектелуінің себебі, мысалы, әлеуметтік, білім беру бағдарламаларының, медициналық қызметтердің жетімсіздігі немесе жетілмегендігі, сондай-ақ қоғамдағы типтік емес балалар мен олардың отбасыларына деген әлеуметтік көзқарас болуы мүмкін. Сондықтан қазіргі қоғамдағы мүгедек балалар мен олардың отбасыларының жағдайына әлеуметтік-мәдени рефлексия сұрақтары қызығушылық тудырады, өйткені соңғылардың белгілі бір көрсеткіштерде жалпы қабылданған нормадан ерекшеленетіндерге

қатынасының сипаты көбінесе стратегияны анықтайды. отбасылық мінез-құлық және мемлекеттік әлеуметтік саясат жүйесі. Отбасы көбінесе өзінің әлеуметтік мәртебесін сақтауға немесе нығайтуға қабілетті стратегияны тандайды, сондықтан отбасылық өмірдің үлгілері мен түрлері жеке қасиеттер мен мәдени дәстүрлер негізінде ғана құрылып қана қоймайды, сонымен қатар жүргізілетін әлеуметтік саясаттың үлгісі де әсер етеді.

Әлеуметтік қызметкер жеке клиенттің (мүмкіндігі шектеулі баланың отбасы) атынан әрекет етіп, клиент арасындағы қарым-қатынасқа ықпал етуге тырысқанда, белгілі бір жағдай тұрғысынан адвокаттың рөлін түсіндірудің екі тәсілі бар; әлеуметтік мекемелер мен органдар. Ол баланың ата-анасының заңды құқықтары туралы кеңестер береді және осы құқықтарын жүзеге асыруға көмектеседі, тиісті органдармен келіссөздер жүргізеді, әртүрлі кездесулерде ата-аналармен жиі бірге жүреді. Саяси қорғаушы ретінде әлеуметтік қызметкер ұқсас проблемадан зардап шегетін клиенттер тобы немесе класы үшін сөйлейді және бар қызметтерді жақсартуға ғана емес, сонымен қатар жаңаларын дамытуға ұмтылады. Мүмкіндігі шектеулі балалардың отбасыларымен жұмыс істеу кезінде екі рөл де маңызды, өйткені отбасылық мәселелер көбінесе сыртқы орта жағдайларынан туындайды, ал отбасының өзі басқа жүйелермен өзара әрекеттеседі. Жеке отбасының мүдделерін білдіре отырып, әлеуметтік қызметкер мақсатты жүйені (ол кімге бағытталғанын), мақсаттарды (неге қол жеткізу керек) және әрекеттің санкцияларын (заңдалған себеп) нақты білуі керек. Істі басқарушы ретінде әлеуметтік қызметкер отбасына көрсетілетін қызметтерді таңдауға, үйлестіруге және біріктіруге, олардың араласудың жоспары мен мақсаттарына және отбасының жеке қажеттіліктеріне сәйкес келуін қамтамасыз етуге жауапты. Осыған байланысты бағалау (бағалау) мәселесі туындайды.

Ал енді мәселесіне тоқталатын болсақ, Мүмкіндігі шектеулі балаларды тәрбиелеп отырған отбасылар көбінесе баланың мүгедектігіне байланысты барлық мәселелерді өз бетімен шешуге мәжбүр болады. Мүмкіндігі шектеулі баласы бар отбасының негізгі мәселелері:

- медициналық мәселелер: баланың ауруы және оның ағымы, болжамы, күтілетін әлеуметтік қиындықтар туралы ақпарат алу; медициналық ұсыныстарды орындаудың практикалық дағдыларын меңгеру, сөйлеуді түзету; балаға қосымша кеңес беру, оны ауруханаға жатқызу, санаторийлерге жолдамалар алу және т.б. мүмкіндіктерін іздеу;

- экономикалық проблемалар: мүгедек баласы бар отбасылардағы материалдық қамтамасыз ету деңгейі сау балалары бар отбасыларға қарағанда төмен.

- ауру баланы тәрбиелеу, оқыту және күту проблемасы, ол баланы мектепке дайындаумен және оның оқуына көмектесумен байланысты қиындықтардан тұрады, әсіресе үйде оқу кезінде;

- психологиялық проблемалар, олар бірінші кезекте барлық отбасы мүшелерінің мүгедек баласының тағдырына алаңдаушылықпен, барлық мәселелерді шешу қажеттілігінен туындаған ата-аналық қарым-қатынастардағы шиеленіспен байланысты;

- ата-ананың бірінің отбасынан кетуі;

- баланың қоршаған физикалық кемшіліктерінен теріс қабылдау.

Мүмкіндігі шектеулі баланың отбасымен жұмыс жасаудағы әлеуметтік педагогикалық қызметтің негізгі мақсаты – бар объективті қауіп факторына қарамастан, отбасына мүгедек баланы тәрбиелеудің қиын міндетін жеңуге көмектесу, оны оңтайлы шешуге ықпал ету; оңалту процесінің мәселелерін шешуге оның мүмкіндіктерін жұмылдыру мақсатында отбасына ықпал ету. Басқаша айтқанда, әлеуметтік педагогтың мақсаты – мүгедек бала туылған жағдайда отбасының әлеуметтік бейімделуіне және оңалтуына ықпал ету.

Н.Г. Корельская дамуында ауытқуы бар балаларды тәрбиелеп отырған барлық отбасыларды белгілі бір ерекшеліктерімен сипаттайды:

1. Ата-аналар жүйке-психикалық және физикалық стрессті, шаршауды, шиеленісті, баланың болашағына алаңдаушылық пен сенімсіздікті сезінеді (уақыт перспективасының бұзылуы).

2. Баланың жеке көріністері мен мінез-құлқы ата-ананың үмітін ақтай алмайды және

соның салдарынан олардың көңілін қалдырады, қанағаттанбауын, ашуын тудырады.

3. Отбасылық қарым-қатынастар бұзылып, шиеленіскен.

Отбасының әлеуметтік жағдайы төмендеуде – пайда болған мәселелер отбасы ішілік қарым-қатынастарға ғана әсер етіп қоймайды, сонымен қатар оның жақын ортасының өзгеруіне әкеледі. Ата-аналар дамудың артта қалу фактісін достары мен таныстарынан жасыруға тырысады, сәйкесінше отбасынан тыс жұмыс шеңбері тарылады [3].

«Ерекше психологиялық конфликт» (С. Sheffer, L. Carrey, 2000) нәтижесінде отбасында конфликт туындайды. Мұндай баланы тәрбиелеу мен емдеудегі ата-ананың күш-жігерін әрдайым барабар бағаламайтын қоғамдық пікірмен қақтығыстар орын алады.

Әлеуметтік жұмыскерлер ерекше қажеттіліктері бар баланы тәрбиелеп отырған отбасылардың келесі проблемаларын анықтады:

- Ата-аналардың қазіргі жағдайды бағдарлай алмауы;
- Құқықтық және әлеуметтік нормаларды білмеу;
- Отбасының әлеуметтік жағдайының бұзылуы;
- Тұрғын үй және материалдық мәселелер;
- Мүгедек баланы толық немесе ішінара оқшаулау;
- Отбасындағы психологиялық климаттың бұзылуы [4].

Мүгедек баланы отбасында қабылдау жағдайына сәйкес Н.Г.Корельская кейбір ерекшеліктері бар отбасылардың келесі түрлерін сипаттайды:

- Бірқатар қажеттіліктердің бұзылуы, мысалы, қарым-қатынас қажеттілігі, ұрпақты болу қажеттілігі және т.б.;
- Болашаққа деген үміттің жоқтығынан, жалғыздықтан, айналадағы адамдар тарапынан түсініспеушіліктен туындаған ұзақ, кейде созылмалы мазасыздық, үмітсіздік;
- Мәселе отбасын сақтауда: күйеуі әйелін баламен жалғыз қалдырады деген қорқыныш;
- Жиі қаржылық қиындықтар;
- Мансапты жалғастыру және өзін-өзі көрсету мәселелері;
- Баланың денсаулығына, әлеуметтік проблемаларына байланысты жиі психотравматикалық жағдайлар және т.б.
- Баламен байланысты мәселелермен толығымен айналысу;
- Жалпы қоғамнан оқшаулану [5].

Осылайша, ерекше қажеттіліктері бар бала туылған кезде отбасы кездесетін қиындықтар өмір салтының күрт өзгеруімен де, қарапайым қиындықтардан ерекшеленетін көптеген мәселелерді шешу қажеттілігімен де байланысты болып табылады.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. Семичева, Э. и. ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалар мен олардың отбасыларын әлеуметтік-психологиялық сүйемелдеу / Э. и. Семичева. - Мәтін: тікелей / / Жас ғалым. — 2019. — № 25 (263). — 434-436 ББ. - URL: <https://moluch.ru/archive/263/60935/> / (өтініш берген күні: 05.11.2022).
2. Литература: Акатов Л. И. Социальная реабилитация детей с ограниченными возможностями здоровья. Психологические основы: Учебное пособие для студентов высших учебных заведений. — Гуманитарное издание. Центр ВЛАДОС, 2008.
3. Беляева М. А., Кузнецова И. Е. Социально-педагогическая работа с семьёй ребёнка — инвалида: Учебное пособие. — Екатеринбург: АМБ, 2011
4. Гуров В. Н. Социальная работа образовательных учреждений с семьёй. — М.: Педагогическое сообщество России, 2005
5. Мамайчук И. И. Психологическая помощь детям с проблемами в развитии. — СПб.: Речь, 2011. Маллер А. Р. Ребёнок с ограниченными возможностями. — М.: Педагогика –Пресс, 2009.

6. Семичева, Э. И. Социально-психологическое сопровождение детей с особыми образовательными потребностями и их семей / Э. И. Семичева. — Текст : непосредственный // Молодой ученый. — 2019. — № 25 (263). — С. 434-436. — URL: <https://moluch.ru/archive/263/60935/> (дата обращения: 05.11.2022).

КРЕАТИВТІ ТАП - АЗАМАТТЫҚ ҚОҒАМНЫҢ ҚОЗҒАУШЫ КҮШІ:РӨЛІ ЖӘНЕ ДАМУ ПЕРСПЕКТИВАЛАРЫ

Турегелдиева Арайлым
arayturegeldi@gmail.com

Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ Әлеуметтік ғылымдар факультетінің
«7М03101— Әлеуметтану» мамандығы 1-курс магистранты, Астана, Қазақстан
Ғылыми жетекші – Б.Ж. Смағамбет, ә.ғ.к., доцент, әлеуметтану кафедрасының
профессоры

Аннотация

Мақалада «креативті тап» теориясы қарастырылады. Креативті таптың анықтамасына толық тоқтала отырып, «креативті тап» ұғымының қалыптасуы қарастырылады. Креативті таптың азаматтық қоғам құрудағы маңыздылығы және оның неге қозғаушы күш екендігі түсіндіріледі. Сондай-ақ, азаматтық қоғамды құру аясында креативті таптың даму перспективалары баяндалады.

Кілт сөздер: креативті тап, азаматтық қоғам, даму перспективалары.

«Креативті тап» тұжырымдамасын алғаш рет Ричард Флорида өзінің «креативті таптың көтерілуі» кітабында тұжырымдады. Флорида - экономист және әлеуметтанушы, қалалар мен аймақтардың экономикалық және әлеуметтік тұрғыдан қалай және неге дамып жатқанын түсіну үшін ауқымды зерттеулер жүргізді. Оның теориясы бойынша экономикалық өсу мен даму - қалалар мен аймақтардың шығармашылық және талантты адамдарды қаншалықты сәтті тартып, ұстап тұруына байланысты.[1]

«Креативті тап» термині пайда болғанға дейін шығармашылықпен айналысатын және экономикаға айтарлықтай үлес қосатын адамдар тобын сипаттау үшін бірнеше танымал терминдер қолданылған. Осындай терминдердің бірі - америкалық әлеуметтанушы Эльвин Тоффлер өзінің «Үшінші толқын» (1980) кітабында енгізген «ақпараттық тап» термині. Тоффлер бұл терминді ақпараттық технологиялар саласында мамандандырылған білімі мен дағдылары бар және оларды қоғамда жұмыс істеу және өзара әрекеттесу үшін қолданатын әлеуметтік топқа сілтеме жасау үшін қолданды. Кітапта Тоффлер ақпараттық тапты қоғам жағдайында өнеркәсіптік класты алмастыратын жаңа элита ретінде қарастырады. [2] Сонымен қатар, 1990 жылдары америкалық әлеуметтанушы Ричард Сеннетт заманауи жұмысшылар техникалық және мәдени сияқты әртүрлі білім мен дағдыларды біріктіретін саланы сипаттау үшін «гибридті әлем» терминін қолданды. [1]

Тағы бір термин – «символдық аналитикалық тап». Бұл терминді француз әлеуметтанушысы Пьер Бурдьё 1964 жылы жарық көрген «Мұрагерлер: студенттер және мәдениет» атты еңбегінде енгізген. Бұл кітапта Бурдьё студенттердің әлеуметтік шығу тегін және олардың оқу мен кәсіби мансаптағы жетістіктері мен сәтсіздіктерін анықтайтын байланысты факторларды талдады. Ол «символдық аналитикалық тапты» қоғамның әлеуметтік құрылымы мен мәдени құндылықтарына айтарлықтай әсер ететін негізгі әлеуметтік топтардың бірі ретінде анықтады. [3]

Ричард Флориданың жоғарыда айтылып өткен «Креативті таптың көтерілуі» кітабында «креативті тап» термині бұрын айтылған терминдердің эволюциясы екенін атап өтеді және «креативті тап» тек ақпарат пен символдар саласында жұмыс істейтін адамдарды ғана емес, сонымен қатар, сөздің кең мағынасында шығармашылық қызметпен айналысқандарды қамтитынын түсіндіреді.

«Креативті тап» термині интеллектуалды еңбекпен, оның ішінде ғылыммен, өнермен, медиамен, дизайнмен, ақпараттық технологиялармен және т.б. байланысты жұмыстармен айналысатын адамдарды сипаттайды. Ричард Флорида креативті тап көбінесе жоғары білім, төзімділік, ашықтық және жаңа идеяларға деген құштарлықты қамтитын белгілі бір өмір салтымен байланысты екеніне назар аударады. Креативті тап - қалалар мен аймақтарды дамытудың қозғаушы күші, өйткені олар өз қызметінің көмегімен қоғамның экономикалық өсуі мен әл-ауқатына әсер ететін жаңа өнімдер мен қызметтерді жасай алады. [1]

Алайда, креативті тап тұжырымдамасының сыншылары осы тұжырымдаманың шектеулі болуы мүмкін екенін дәлелдеуге тырысады, өйткені «ол тек шығармашылық және зияткерлік салаларда жұмыс істейтіндер ғана экономикалық өсуге айтарлықтай үлес қоса алады деген түсінікке негізделген» деген тұжырымды ұстанады. Сондай-ақ, креативті тапқа басымдық беру теңсіздіктің тереңдеуіне әкелуі мүмкін деген алаңдаушылық туды, өйткені шығармашылық саладағы жұмыс - экономиканың басқа салаларындағы жұмыстарға қарағанда жоғары бағаланады.

Сынға қарамастан, «креативті тап» тұжырымдамасы әлемдік қоғамдастықта өте танымал болды және әртүрлі контекстерде қолданылады. Оның дамуы «креативті индустриялар», «креативті экономика» және «креативті қалалар» сияқты жаңа терминдердің пайда болуына түрткі болды.

Креативті тап - экономикалық өсу мен дамуға үлес қосып қана қоймай, азаматтық қоғамның қозғаушы күші. Ол әлеуметтік өмірді өзгерте алатын жаңа идеялар мен жобалар жасауға қабілетті. Креативті тап демократиялық және тұрақты қоғамдар құруға мүмкіндік беретін әртүрлі әлеуметтік және мәдени бастамаларды қолдап, дамыта алады. [4]

Креативті тап - азаматтық қоғамды құру мен дамытуда маңызды рөл атқарады және азаматтық қоғамның қозғаушы күші. Осы тап өкілдері көбінесе белсенді азаматтар және қоғамдық қозғалыстардың жетекшілері ретінде әрекет етеді. Олардың шығармашылық ойлау қабілетіне және қоғамның мәселелерін әртүрлі жағынан көру қабілетіне ие. Бұл оларға күрделі мәселелердің жаңа шешімдерін табуға және қоғамның дамуына үлес қосуға мүмкіндік береді. Суретшілер, дизайнерлер, жазушылар, музыканттар және т.б. сияқты шығармашылық мамандықтар қоғамның мәдени ландшафтын қалыптастырады. Мәдени ландшафт - өнер мен мәдениеттен құрылған материалдық және рухани құндылықтар кешені. Мәдени ландшафт жаңа өнер туындыларын, кітаптарды, музыканы, фильмдерді және басқа да шығармашылық өнімдерді жасау арқылы қалыптасады. Креативті тап осы процеске ықпал ете алады, себебі оның өкілдері мәдени ландшафттың бір бөлігіне айналатын жаңа және ерекше идеяларды жасау үшін әрекет етеді.

Креативті тап экономикадағы инновация мен дамудың қозғаушы күші ғана емес, сонымен қатар ол экономикалық дамуға ықпал ететін жаңа және инновациялық өнімдерді, қызметтерді және технологияларды жасау үшін еңбек етеді. Сонымен қатар креативті тап жаңа технологияларға және экономикалық ортадағы өзгерістерге тез бейімделу қабілетіне ие.

Креативті тап әлеуметтік және саяси өзгерістер үшін әлеуетіне байланысты азаматтық қоғам құруда маңызды рөл атқарады. Ол шығармашылық қабілеттерін әлеуметтік мәселелерді көтеру барасында, өзіндік креативті әдістерді қолдана отыра, мәселелерге айрықша назар аударта алады. Бұған өнер, әдебиет, музыка және т.б. сияқты шығармашылық жолдар арқылы қол жеткізуге болады. Сондай-ақ креативті тап өзінің интеллектуалды және мәдени капиталын саяси өзгерістер мен әлеуметтік құқықтар үшін күресті қолдау үшін пайдалана алады. [1]

Айта кететін жәйт креативті тап қолайлы жағдайда ғана дами алады. Оның табысты дамуы мен қоғамдық өмірге қосқан үлесі үшін өмірдің жоғары сапасы, білімнің қолжетімділігі, инфрақұрылым және кәсіби және жеке даму мүмкіндіктері сияқты қолайлы жағдайлар қажет. Жалпы, «креативті тап» тұжырымдамасы - қалалар мен қоғамдардың қалай дамып жатқанын және экономикалық өсу мен әлеуметтік прогреске қандай факторлар ықпал ететінін түсінудің маңызды құралы. [5]

Азаматтық қоғамның санасында креативті таптың дамуының көптеген

перспективалары бар. Негізгі перспективаның бірі - жастарға креативті және жаңашыл болуға көмектесетін білім беруді дамыту және шығармашылық ойлауды қолдау. Сондай-ақ, қаржылық және инфрақұрылымдық ресурстарға қол жеткізуді қоса алғанда, креативті тап үшін еңбек және өмір сүру жағдайларын жақсарту қажет. Экономикалық өсуге және жаңа жұмыс орындарын құруға ықпал ететін креативті экономиканың дамуына ықпал ету де маңызды. [6]

Тағы бір даму перспективасы - шығармашылық адамдар үшін табыс көзі ғана емес, сонымен қатар азаматтық қоғамның қозғаушы күші бола алатын мәдени-шығармашылық салаларды дамыту және қолдау. Мысалы, мәдени саладағы коммерциялық емес ұйымдар қоғамдық пікірдің қалыптасуына әсер етуі және жалпы азаматтық қоғамның дамуына ықпал ететін мәдени хабардарлық деңгейін арттыруы мүмкін.

Соңғы даму перспективасы - креативті адамдардың шешім қабылдауға, оның ішінде мемлекеттік басқару деңгейінде қол жетімділік деңгейін және қатысуын арттыру. Бұл креативті адамдар арасындағы қарым-қатынас пен тәжірибе алмасу платформаларын құру, сондай-ақ мемлекет пен креативті тап арасында серіктестік орнату арқылы мүмкін болады. [7]

Қорытындылай келе, креативті тап экономикалық және әлеуметтік прогрестің қозғаушы күші бола отырып, азаматтық қоғамды қалыптастыруда маңызды рөл атқарады деп айтуға болады. Білім беруді дамыту және шығармашылық ойлауды қолдау, еңбек және өмір сүру жағдайларын жақсарту, сондай-ақ креативті экономиканы дамытуға жәрдемдесу креативті тапты дамытудың негізгі перспективалары болып табылады. Алайда, оның дамуының ықтимал жағымсыз салдарын ескеру және оның әлеуетін қоғамның барлық мүшелерінің мүддесі үшін барынша пайдалану мақсатында жұмыс істеу маңызды. Осы мақсатқа жету жолында креативті таптың қаржылық және инфрақұрылымдық ресурстарға қолжетімділігін жақсартуға, сондай-ақ креативті идеялар мен инновацияларды дамытуға қолайлы орта құру үшін жәрдемдесуге мүмкіндік беретін шаралар қабылдау қажет. Бұл жағдайда креативті салалар мен мамандардың алуан түрлілігін назарда ұстап, олардың қажеттіліктері мен ерекшеліктерін ескеру қажет. Креативті тап теориясын дамыту және оны тәжірибеге енгізу креативті идеялар мен инновацияларды дамыту үшін қолайлы орта құруға көмектеседі, бұл өз кезегінде өмір сапасының жақсаруына және тұрақты экономикалық өсуге әкеледі. Осылайша, шығармашылық пен инновацияны дамытуға қолайлы жағдайлар жасау қазіргі азаматтық қоғамды дамытудағы қажетті қадамы болып саналады. Қазақстандағы креативті тап бар, бірақ ол әлі де терең зерттелмеген және жеткілікті жүйеленбеген күйінде қалып отыр. Шығармашылық мамандықтар мен инноваторларды қамтитын креативті тап азаматтық қоғамның дамуында маңызды рөл атқарады. Осыған қарамастан, қазіргі уақытта Қазақстанда креативті тап туралы мәліметтер базасы жеткіліксіз, бұл оны зерттеу мен талдауды қиындатады. Қазақстандағы креативті тапты зерттеу - елдің экономикасын, әлеуметтік саласы мен мәдениетін дамытуға қосқан үлесін анықтау үшін маңызды.

Креативті тап - инновациялар мен жаңа технологияларды дамытуға, сондай-ақ халықтың өмір сүру сапасын жақсартуға өз үлесін қоса алады. Оның құрамы, қызметі және қоғамның дамуына қосқан үлесі туралы деректерді жинау мен талдауды қоса алғанда, Қазақстанда креативті тапты неғұрлым терең және жүйелі зерттеу жүргізу қажет. Сонымен қатар, мұндай зерттеулер креативті тапты қолдау үшін жағдай жасауға көмектеседі, оның ішінде оның әлеуетін дамытуға бағытталған арнайы бағдарламалар мен іс-шаралар құру арқылы іске аса алады.

Жалпы, Қазақстандағы креативті тапты зерттеу елдің дамуы үшін маңызды, сондықтан бұл мәселеге әлеуметтік, мәдени және экономикалық институттар тарапынан тиісті көңіл бөлу және қолдау көрсету қажет. Біз Қазақстандағы креативті тапты жеткіліксіз зерделеу проблемасына назар аударып, осы салада қосымша зерттеулер жүргізуге шақырғымыз келеді. Сондықтан креативті таптың құрылымын, әлеуетін және қоғам дамуының әртүрлі аспектілеріне қосқан үлесін тереңірек зерттеп, оның одан әрі дамуын қолдау шаралары

кешенін жасақтаған жөн.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. Флорида Ричард Креативный класс: люди, которые меняют будущее, 2007, Москва : Классика — XXI, С.414
2. Тоффлер Элвин Третья волна, 2019, М.: АСТ. - С.496.
3. Бурдые Пьер Наследники, студенты и культура: Эссе по социологии современного культурного творчества, 2000, М.: Прогресс-Традиция. - С. 384
4. Винокурова. Н.А. Теория креативного класса: за и против // Центральный экономико-математический институт РАН. - 2014. - №2. - С.128-134
5. Овчарова, Л.Н. Креативный класс и его место в региональной экономике // Региональные исследования.- 2014. - №39. - С.51-60.
6. Жилинский К. В., Коротков Е. М., Ковальчук О. В. Развитие креативных индустрий как фактор экономического роста в России //Экономические науки. - 2018. -№3(164) – С.50-55.
7. Любимова А. А., Балугев А. С. Культурные технологии как фактор развития гражданского общества // Журнал Российского права. - 2016. - № 1 (141). - С.77-84

УДК 316 (574)

ВОСПРИЯТИЕ ЭТНИЧЕСКОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ У МОЛОДЕЖИ В ПОЛИЭТНИЧНОМ ГОСУДАРСТВЕ

Тынгишева Назгуль Мухмедкалиевна

tyngisheva_n@mail.ru

Магистрантка 1 курса кафедры социологии, ЕНУ им. Л.Н.Гумилева, Нур-Султан, Казахстан
Научный руководитель – Отар Э.С.

В связи с тем, что Казахстан является полиэтничным государством, проблема идентичности занимает важное место в современном обществе. По данным переписи населения 2021 года насчитывает 19 миллионов 186 тысячи человек. Доля основных этносов казахов - 70,4 %, русских - 15,5 %, узбеков - 3,2 %, украинцев - 2,0 %, уйгур - 1,5 %, немцев - 1,2 %, татар - 1,1 %, азербайджанцев - 0,76 %, корейцев - 0,62 %, турков - 0,45 % [1].

Актуальность изучения идентичности, в частности, этнической, связана как с глобальными изменениями в мире, так и трансформацией казахстанского общества. Процессы глобализации создали тенденцию возрастающей этнической открытости, которую поддерживают как поддерживаемой одновременно законами демократического общества, так и возрастающей цивилизованностью наций. Этническая идентификация перестает быть результатом нормативного набора признаков, а становится итогом, в том числе, и индивидуального выбора, связанной с интериоризацией этнических норм, традиций и культурных нематериальных атрибутов. Предложение этнического самоопределения находит отклик в том числе и среди молодежи – как акт свободного выбора и уважения личности [2].

Для глубокого понимания термина этническая идентичность, нам необходимо установить определения этноса. Этнос – или этническая общность – это совокупность людей, которые имеют общую культуру, говорят, как правило, на одном языке и осознают как свою общность, так и свое отличие от членов других таких же человеческих групп [3]. Каждый этнос в той или иной степени внутренне неоднороден: внутри него выделяются субэтноты, консорции и конвексии, которые могут возникать и распадаться, причем ощущение единства этноса как целого у их членов не теряется. Основными объединяющими факторами этноса можно выделить самоназвание группы, происхождение, общая история, общая культура, общая историческая родина и чувство солидарности.

Этническая идентичность - это осознание своей принадлежности к определенной этнической общности и обособления от других этносов. Этническая идентичность – это переживание своего тождества с одной этнической общностью и отделения от других. Этническое представление формируется на ежедневном взаимодействии этнических меньшинств, на сохранении традиций и обычаях, на опыте старших, на истории, культуре, а также языке. Так, доктор социологических наук Мокин К.С., группа меньшинства всегда инородное тело, дальнейшее рассуждение должно идти от отдельных отличительных факторов, характерных для данной группы, которые ограничивают ее от общества в целом [4, с.54].

Фундамент каждого этнического сообщества – это группа людей, которые имеют четко очерченную идентичность. Каждый член этнического меньшинства поддерживает, развивает и принимает, по их мнению, единственную свою идентичность, несмотря на вероятность появления и других форм самоидентификации в казахстанском обществе. Как правило, старшее поколение пытается сохранить этнокультурные границы и передать их новому подрастающему.

На сегодняшний день в казахстанском обществе происходит процесс активных социальных изменений. Под социальными изменениями подразумевается трансформация социальных структур, институтов, образование новых или обеспечение функционирования прежних групп, форм взаимодействия и поведения. Но в первую очередь изменяется вся ценностная система казахстанского общества. Так, молодежь выступает одной из групп, благодаря которым и происходит процесс изменений. Именно от молодежи зависит будущее Казахстана: от ее идентификационных моделей ценностных установок, образцов поведения, стиля жизни, степени ее интеграции в социально-политические процессы.

Этническая идентичность современной молодежи Казахстана формируется в условиях глобализации и технологизации, глобальных перемен в системе ценностных ориентиров и одновременном возрождении традиционных ценностей, что вызывает еще большую неопределенность. В процессе социализации огромную роль играют матери. Попытка сохранения этнической идентичности четко прослеживается в семейных отношениях представителей казахской диаспоры. Семья как социальный институт выполняет разнообразные и важные функции. Это — ячейка организации быта и потребления, регулирования взаимоотношений и поведения взрослых, воспитания детей. Через изучение семьи и быта можно исследовать многие аспекты этнокультурных процессов в современную эпоху, таких как пути трансформации традиционных элементов культуры и быта, возникновение, степень развития новых черт быта в его разных сферах — внутрисемейной и общественной жизни, в материальной и духовной культуре и т. д. Уже на этапе раннего детства происходит знакомство с родительскими культурами через освоение языка, культурных традиций, ценностей этноса.

Это повышает этнокультурную осведомленность, «грамотность» ребенка, и способствует распознаванию этнокультурных признаков. Далее формируется привязанность к одной из этнических культур, через механизм эмпатии (сопереживания) происходит включение ребёнка в систему этнокультурных отношений. Фактор привязанности к этнической культуре часто определяет круг общения ребенка, его самочувствие и статус в группе, этническую толерантность и уровень эмпатии. Затем происходит формирование собственного отношения к культурным событиям этноса, оценивание фактов этнических культур, определяются предпочтения. Выказываемое предпочтение и есть основа будущей этнической идентичности. Ребенок выявляет для себя культуру, которая представляется для него более приоритетной и привлекательной. На этнокультурную ориентацию ребенка влияет привязанность родителей к своим культурным корням и к корням брачного партнёра. Если родители сами интересуются своей культурой, чтят традиции и обычаи, а также с малых лет прививают ребенку любовь к своей этнической культуре, общаются с ним на своем родном языке, читают литературу, посещают этнографические музеи, то они таким

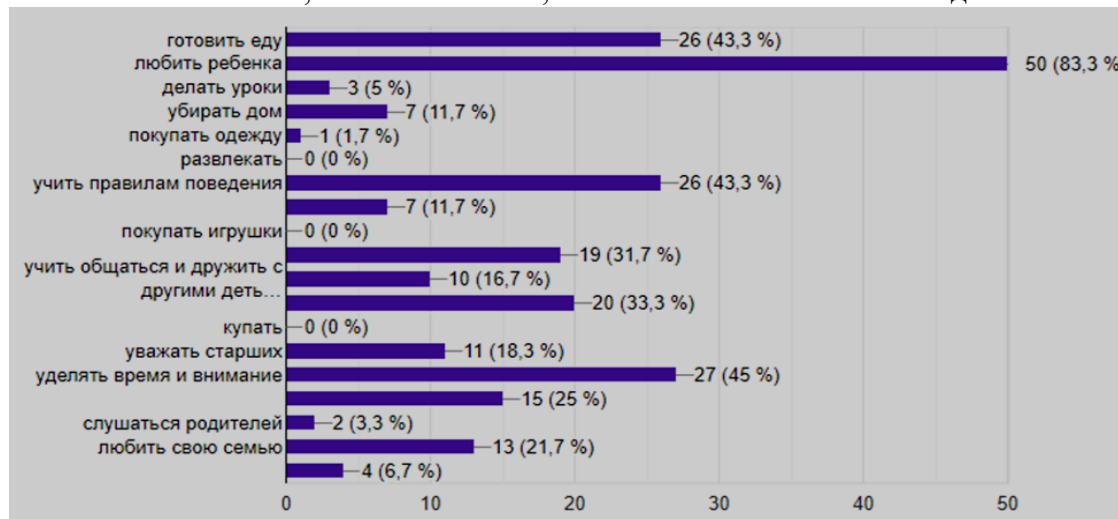
образом создают этнокультурную микросреду, в которой происходит тесное культурное взаимодействие супругов и их детей.

Так, женщины-казашки закладывают этническую идентичность с малых лет. Материнство и детство — это два социальных явления, которые являются условием существования и развития любого общества, поскольку без процесса воспроизводства жизнь общества невозможна. Жизненный опыт показывает, что именно семья есть главный воспитатель личности и именно в семье создается неповторимый образ каждого ребенка. На примере семейно-бытовых традиций казахского народа прослеживается процесс укоренения и закрепления семейных ценностей в духовном сознании молодого поколения. Народные художественные традиции, бытовавшие как естественная часть жизни людей в прошлые века, в настоящее время являются историко-культурным фактором развития современного общества [5].

На вопрос, какие обязанности являются самыми главными для мамы, 83,3% матерей ответили – любить ребенка, 45% - уделять время и внимание, 43,3% - готовить еду и учить правилам поведения (см. диаграмму 1). Так распределились ответы, так как в казахской культуре считается, что женщина успешна только тогда, когда они тратит всю свою энергию и заботу на детей. Считается, что чем успешнее ребенок, тем успешнее его мать.

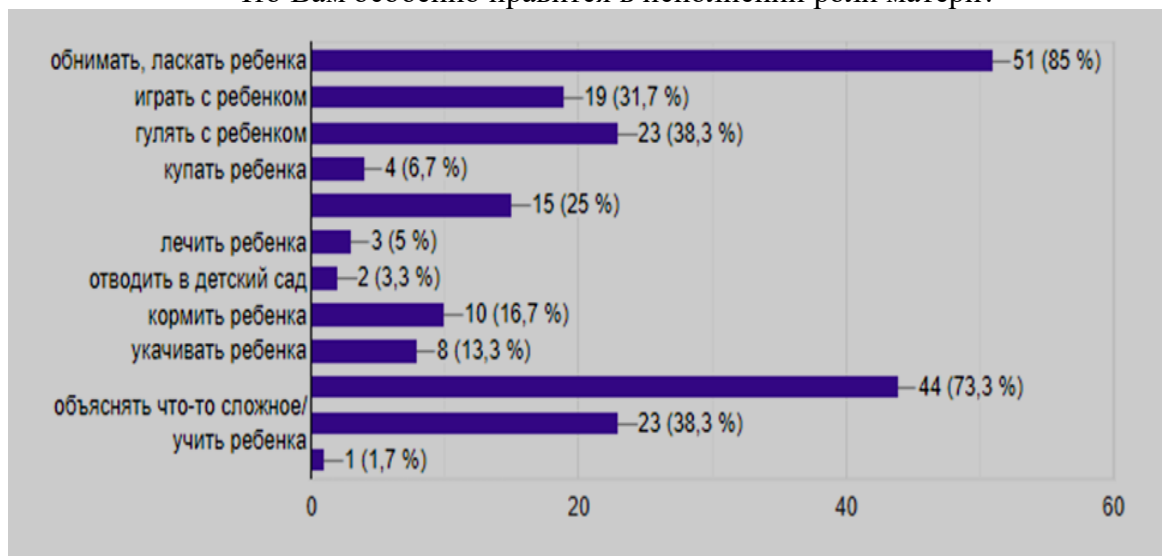
Диаграмма 1

Какие обязанности, как Вы считаете, являются самыми главными для мамы?

Задавая вопрос респондентам, что им нравится в исполнении роли матери, 85% указали, что им нравится обнимать и ласкать ребенка, 73,3% - разговаривать, общаться с ребенком, 38,3% гулять с ребенком, 38,3% объяснять что-то сложное (см. диаграмму 2). Отсюда следует, что матерям важно чувствовать эмоциональную связь с ребенком, а также проводить и уделять ему много времени. Благодаря этому, матери закладывают в ребенка ряд идентичностей, включая этническую.

Что Вам особенно нравится в исполнении роли матери?

Этническая идентичность казахской народной системы воспитания складывается на уважение к старшим, почитание предков, забота о представителях старшего поколения, проявление любви и заботы в разумном сочетании с требовательностью по отношению к детям (семейные традиции, связанные с различными этапами в жизни ребенка) и др. Многие обычаи, традиции, ритуалы казахского народа, по существу, стали неписаными законами воспитания, своего рода моральным кодексом семьи, в них выкристаллизовался вековой опыт воспитания детей в семье. Обычаи и традиции, ритуалы, пословицы, поговорки, сказки оказывают воспитательное воздействие не сами по себе, а при условии, если родители личным примером в семье соблюдают, поддерживают принципы и идеи, выраженные в них. Каждая поговорка, пословица, каждый ритуал, обычай, если они разумны, правильно применяются, соответствуют духу и традициям казахской семьи, если они понятны и близки сердцу детей, становятся поучительным нравственным уроком [6].

Исходя из вышесказанного, можно сделать вывод, что **сформирована позитивная этническая идентичность у казахской молодежи**. Этническая идентичность у казахов закладывается благодаря семье. Так, сегодня казахские семьи сохранили эти традиции и обряды, в том числе и в вопросах воспитания детей. Некоторые обряды видоизменились, утратили былое значение, но все равно они сохранились и дошли до наших дней. Так, **этническая идентичность казахского народа формировалась на протяжении многих веков**. Отсюда следует, что этническая идентичность как система включает общие представления и мировоззрения этнической группы, которая определяется осознанием общей истории, местом происхождения, территорией расселения, культурой, традициями.

Список использованных источников

1. Итоги Национальной переписи населения 2021 года в Республике Казахстан // <https://stat.gov.kz/search/item/ESTAT326651>
2. Шаповалова И. С., Заводян И.С., Валиева И.Н. Молодежь российского приграничья: проблема этнической идентичности и толерантности // Научный результат. Социология и управление. 2021. Т. 7, № 1. С. 21-38.
3. Социология культуры. Этносы и межэтнические отношения: Учебное пособие / Сост. Безрукова А.А., Сиюхова А.М. – Майкоп: Изд-во Магарин О.Г., 2016. – 143 с., С. 103
4. Мокин К.С. Групповые стратегии интеграции этнических миграционных сообществ. – Саратов: Издательство «Научная книга», 2006. - 184.

5. Тихоновская Г. С., Сапарова Ю.А. Константность и трансформация казахских народных обрядовых традиций // Вестник МГУКИ. 2015. №3. С. 143-147.
6. Айтжанова А. Б., Корнилко И. А. Воспитательная роль семейных традиций и обычаев казахов // Царскосельские чтения. 2013. №XVII. С. 279-283.

УДК 2-463

ҚАЙЫРЫМДЫЛЫҚ ӘЛЕУМЕТТІК ТӘЖІРИБЕНІҢ ФЕНОМЕНІ

Утебақ А.А., Досмурзаева Д.О.

aknietutebak4@gmail.com, dosmurzayeva.do@gmail.com

Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ Әлеуметтік ғылымдар факультеті, «Әлеуметтік жұмыс»

мамандығының 4 курс студенті, Астана, Қазақстан

Ғылыми жетекші: Д.О.Досмурзаева

Қайырымдылық көп ғасырлық тарихы мен дәстүрі бар күрделі, көп компонентті әлеуметтік-мәдени құбылыс. Қайырымдылық ұғымы ежелгі уақытта пайда бола бастады. Адамдар әрқашанда көмек көрсетуге ұмтылған және бұл құбылыс бірнеше себептерге байланысты. Біріншіден, адам табиғаты бойынша альтруист және әркімнің мейірімділік танытуға, ештеңесі жоқ адаммен бөлісуге, біреудің өмірін жақсартуға деген ішкі ниеттің бар болуы. Екіншіден, адамдардың айналасындағыларға көрсетілетін кез-келген көмек оларды жақсы, бақытты сезінетіндей етіп ұйымдастырылған.

Ертеде кедейлерге садақа беру, науқастарға қамқорлық жасау, жағдайы төмен балаларды қорғау дәстүрі әрқашан болған. Сонымен қатар, ежелгі уақытта тіпті яһудилер қарапайым ақшалай қайырымдылықтардан басқа қайырымдылық түрлерін қолданған. Олардың ішінде: қарыздарын бере алмағандарды кешіру, тұтқындарды сатып алу үшін ақша жинау, кедей отбасылардан шыққан қыздарға мәһір беру. Қайырымдылық ұғымы Ежелгі Грецияда белсенді түрде қалыптасты. Сол кезде қайырымдылық азаматтардың жалпы қабылданған моральдық міндетіне айналды және адамгершіліктің көрінісі ретінде қарастырылды. Ежелгі Рим тұрғындары қайырымдылықты басқа көзқараспен қарастырды. Оларда халықтың қорғалмаған санаттарына қаржылық, мүлктік және басқа да қолдау құдайлардың ықыласына бөлену, сондай-ақ қайтыс болғаннан кейін сыйақы алу тәсілі ретінде пайдаланылды [1].

Әлемдік діндер қайырымдылықтың қалыптасу фактісіне оң әсерін тигізді. Кітаптарда кедейлерге, науқастарға, әрекетке қабілетсіздерге көмектесуге тікелей көмек көрсету түрлері сипатталған. Орта ғасырларда христиан шіркеуі адамдарды ұйымдастыруда, жинауда және қолдауда басты рөл атқарды. Кейін әлеуметтік мәселелердің алғашқы заңнамалық шешімдері пайда бола бастады. Еуропада жетім балаларға, мүгедектерге және ауыр науқастарға арналған мемлекеттік мекемелер жұмыс істей бастады. Біртіндеп тікелей қайырымдылықтан жағымсыз әлеуметтік құбылыстарды жаһандық жоюға көшу байқалады. XIX ғасырда ауқатты тұрғындар бұрынғыдан да тиімді көмек көрсете алатын жеке қайырымдылық қоғамдары көбейді [1].

Аталған тақырып өзекті, себебі қазіргі қоғамда қайырымдылық құбылысы кең таралған. Соңғы жылдары Қазақстанда қайырымдылық қызметі кеңейуде және оны іске асырушылардың саны өсуде, осыған орай көмек көлемі де артуда. 2020 жыл «Еріктілер жылы» деп жарияланған, сол жыл азаматтарды игі істер қозғалысының айналасына біріктірді. Оған дәлел бүкіл елден волонтерлер мен волонтерлік ұйымдарды біріктіретін QazVolunteer.kz заманауи алаңның яғни платформаның іске қосылуы [2].

Кең мағынада қайырымдылық - өтеусіз көмек көрсету. Қайырымдылық - бұл сатып алушыларға материалдық, қаржылық, ұйымдастырушылық және басқа да қайырымдылық көмек көрсетуге жеке және заңды тұлғалардың ерікті, риясыз қайырымдылығы. Қайырымдылықтың синонимі - филантропия сөзі (грек тілінен аударғанда филантропия-

адамгершілік). Бұл сондай-ақ альтруизм ретінде қарастырылатын және кез келген қайырымдылық бастамасын қолдайтын әлеуметтік белсенділіктің бір түрі. Қайырымдылықтың басты ерекшелігі – қайырымдылық түрін, уақытын және орнын, сондай-ақ атаулы көмектің мазмұнын өз еркімен таңдау. Қайырымдылық жеке адамдар немесе коммерциялық ұйымдар тарапынан қоғамдық игіліктерді қалыптастыруға ерікті түрде үлес қосу деп түсініледі [3].

«Қайырымдылық туралы» Қазақстан Республикасының Заңында (2022.04.07. жылғы жағдай бойынша өзгерістермен және толықтырулармен) қайырымдылық – қайырымдылық көмек көрсетуге және ізгілік қажеттіліктерді қанағаттандыруға негізделген, филантропиялық, демеушілік және меценаттық қызмет, сондай-ақ кіші отанға қолдау көрсету түрінде ерікті, өтеусіз не жеңілдікті шарттармен жүзеге асырылатын әлеуметтік пайдалы қызмет [4].

Қазақстандағы қайырымдылық саласы басқа елдердегі сияқты жүріп жатыр деп айтуға болады ма? Америкадағы қайырымдылық пен Еуропадағы қайырымдылық бір-бірінен ерекшеленеді, себебі еуропалық мемлекеттер – әлеуметтік мемлекеттер, сондықтан Америкада қайырымдылық қамтамасыз ететін көп нәрсені Еуропада мемлекет мойнына алған. Қазақстан – өзін әлеуметтік мемлекет деп санайтын, бірақ мемлекет тарапынан да, халық тарапынан да қайырымдылыққа қатысты үлкен күтіліс бизнеске бағытталған. Қазақстандық сарапшылар бұл сөздің тура мағынасында елде қайырымдылық жоқ деп мәлімдейді. Мысалы, қайырымдылық саласындағы жыл сайынғы «Алтын Жүрек» ұлттық сыйлығын құрушы Жұлдыз Айтбаева бізде өзі үшін белгілі бір пайда ала отырып, демеушілікпен айналысуды жөн көреді деп есептейді [5].

Қазіргі таңда мамандар қайырымдылықтың бірнеше түрін бөліп көрсетуде.

Қайырымдылықтың түрлері

1 Сурет. Қайырымдылықтың түрлері

1. Жеке және корпоративті. Жеке-адам өз еркімен қаражатты, заттарды және басқа ресурстарды басқа адамның қажеттіліктеріне, белгілі бір адамдар тобына немесе жеке әлеуметтік бағытқа беретін көмек түрі.

Корпоративтік қайырымдылық коммерциялық ұйымның әлеуметтік жұмыста, әлеуметтік бағдарланған бизнесте жатыр. Ол әлеуметтік жобаларды қолдауға, мұқтаж жандарға көмектесуге бағытталған. Компаниялар қайырымдылық саласын таңдай алады, өздерінің қайырымдылық қорын құра алады.

2. Өздігінен және жүйелі. Бұл көмек көрсетудің қарқындылығы туралы. Белгілі бір адамға немесе қайырымдылық жобасына бір рет көмектесуге немесе тұрақты қайырымдылық жасауға және кез келген әлеуметтік жобаны немесе қайырымдылық қорын тұрақты негізде қолдауға болады. Сондай-ақ, әлеуметтік жобаларды немесе мекемелерді жүйелі түрде қолдауды ірі компаниялар немесе шағын және орта бизнес жүзеге асыра алады.

3. *«Партизандық» және институттандырылған.* «Партизандық» қайырымдылық деп жеке қайырымдылықты айтады. «Адамдар өздігінен немесе достарымен және туыстарымен кез келген нәрсені жасағанды айтамыз. «Партизандар» мұны қалай істеу керектігін өздері жақсы біледі және қорларға сенбейді. Ал институттандырылған қайырымдылық коммерциялық емес ұйыммен немесе қормен бірге көмек көрсетуді қамтиды [6].

Қанша уақыт болса да өз айналасына жылу әкелетін адамдар қатары сиремеген. Қайырымдылықты ғылымда зерттеушілер интеллектуалды және этикалық деп екіге бөлген. Этикалық түрі – ұстамдылық, батылдық, жомарттық, әділеттілікпен сипатталса, интеллектуалды қайырымдылыққа даналық, парасат, ақыл-ой тапқырлығы мен өткірлігі, сезімталдық жатады. Ал ислам дінін зерттеушілер оны зекетпен тығыз байланыстырады.

Батыс зерттеушілері «қайырымдылық жарысы» әлеуметтік жобасын ұйымдастырып, онда Қазақстан 96-шы орынға орналасқан. Әлеуметтанушы мамандар жүргізген зерттеу нысаны ретінде 146 ел таңдап алынған. Нақты деректерге сүйенсек, әлеуметтанушылар ұсынған сауалнамаға жалпы 150 мыңнан астам адам жауап берген. Зерттеу қорытындысы бойынша, әрбір бесінші адам өмірінде бір рет болса да қайырымдылық жасап, еріктілер қатарында болған. Сауалнамаға қатысқандардың жартысынан көбі өздері танымайтын адамдарға қол үшін беруді әдетке айналдырған. Сондай-ақ олардың 30% қайырымдылық ретінде коммерциялық емес ұйымдарға ақша аударған. Мамандар қайырымдылықтың пайдасын жиі зерттеп, ел арасында насихатын күшейткен. Солардың бірі белгілі әлеуметтанушы Дейв Адамс. Ол қайырымдылыққа ерікті болуға итермелейтін себептердің тізімін жасаған. «Игі істер денсаулыққа оң әсерін тигізіп, адам өмірін ұзартады. Сондай-ақ жеке тұлға ретінде дамуға көмектеседі» деп атап өтті зерттеуші [7].

Әлемнің кейбір елдерінің тұрғындары ерекше жомарт және ол үшін адамға бай болу міндетті емес. World Giving Index (WGI) - бұл Charities Aid Foundation қайырымдылық қоры жариялайтын жыл сайынғы есеп. Әлемнің түкпір-түкпіріндегі қайырымдылық әрекеттерінің әлемдегі ең үлкен шолу есебінде, қайырымдылық шараларын үш санат бойынша қарастырады: ақша беру, еріктілік уақыт және бейтаныс адамдарға көмектесу. Қайырымдылықтың аталған үш түрінің ішінде бейтаныс адамға көмектесу дүние жүзінде ең кең тараған түрі, соңғы он жылда 2,5 миллиардтан астам адам бейтаныс адамға көмек көрсеткен [8].

Ең үздік қайырымдылық елдерінің қатарында Индонезия, Австралия, Жаңа Зеландия, АҚШ және Ирландия тұр. Ауғанстан, Морокко және Йемен елдерінде керісінше. Ал Қазақстан халқының 28% қайырымдылық жасауды дағдыға айналдырған [8].

2021 жылдың бірінші тоқсанында «Рухани жаңғыру» қазақстандық қоғамдық даму институтының бастамасымен жүзеге асырылған «Қазақстан Республикасы жағдайындағы қайырымдылық жүйесі» тақырыбындағы әлеуметтанулық зерттеу нәтижелеріне сәйкес, қазақстандықтар қайырымдылық шараларына өте белсенді және осы практикаға қатысуға әлеуеті дайын. Қазақстандықтардың көп бөлігі (54,4%) қайырымдылыққа оң көзқараспен қарайды және мұқтаж жандарға көмектесуге тырысады. Қазақстандықтардың көпшілігі (46,9%) кез-келген қайырымдылықты ақысыз көмек түрі деп түсінеді [5].

Сонымен қатар, оны әлемдегі болған пандемия қазіргі қоғамда жақсылық пен мейірімділіктің қаншалықты маңызды екенін айқын дәлелдеді. Қазақстан әлемнің әртүрлі елдеріндегі мұқтаж жандарға көмек көрсетіп, БҰҰ-ның еріктілер бағдарламасының белсенді қатысушыларының біріне айналды.

Осылайша, бүгінгі таңда қайырымдылық белсенді даму процесінде деп айтуға болады. Қазіргі уақытта ұйымдар арасындағы өзара әрекет, бірлескен жобалар мен бағдарламаларды іске асыру үрдісі байқалады. Және де қайырымдылықтың жаңа түрлері, сондай-ақ қайырымдылық қаражатын жинау құралдары пайда болуда. Бүгінгі таңда интернет-қайырымдылық үлкен танымалдыққа ие болуда. Қайырымдылық қызметтің бұл түрінің негізгі артықшылықтарына қол жетімділік, тиімділік, көрнекілік, ауқымдылық, қатысушылар контингенті әртүрлі болуына байланысты әртүрлі ресурстарды тарту мүмкіндігі жатады.

Негізгі кемшілігі - алаяқтық мүмкіндігі. Әрине, бұл әлеуметтік құбылыс одан әрі талдауды қажет етеді.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. История благотворительности и социальной работы в России и за рубежом: учебное пособие / сост. Т. С.Еремеева, Н.Ю.Щека. – Благовещенск: Амурский гос. ун-т, 2017.
2. <https://qazvolunteer.kz/kk/about>
3. Орысша-қазақша түсіндірме сөздік: Әлеуметтану және саясаттану бойынша / Жалпы редакциясын басқарған э.ғ.д., профессор Е. Арын - Павлодар: «ЭКО» ҒӨФ. 2006. - 569 б.
4. «Қайырымдылық туралы» Қазақстан Республикасының 2015 жылғы 16 қарашадағы № 402-V Заңы (2022.04.07. берілген өзгерістер мен толықтырулармен)
5. «Қазақстан Республикасы жағдайындағы қайырымдылық жүйесі» әлеуметтанулық зерттеуі / «Рухани Жаңғыру» Қазақстандық қоғамдық даму институты» КеАҚ, Нұр-Сұлтан, 2021. – 75 б.
6. <https://te-st.org/2018/04/18/what-means-charity/>
7. <https://turkystan.kz/article/78746-aza-zh-ne-ajyrymdyly/>
8. <https://worldpopulationreview.com/country-rankings/most-charitable-countries>

УДК 378 (045)

ӘЛЕУМЕТТІК ЖҰМЫС ТӘЖІРИБЕСІНДЕГІ СУПЕРВИЗИЯНЫҢ ПОТЕНЦИАЛЫ МЕН ӨЗЕКТІЛІГІ

Шанбаева Гульназ Нурдыгуловна

1-курс докторанты

abai777@mail.ru

әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан

Ғылыми жетекші: психология ғылымдарының кандидаты С.К.Кудайбергенова

Әлеуметтік қызметкердің клиентпен өзара әрекеттесуге дайындығының негіздері кәсіптік білім беретін оқу орнында қаланып, біліктілігін арттыру жүйесінде жетілдіріледі. Әлеуметтік жұмыс маманын кәсіби даярлау, олардың біліктілігін арттыру және қайта даярлаудағы перспективті бағыттарының бірі – супервизия мүмкіндігінше пайдалану.

Супервизия-дегеніміз «қадағалау», «тәлімгерлік». Бұл кәсіби деңгейді, кәсіби білім мен іскерлікті кеңейту және мамандардың жеке өсуі үшін маңызды кәсіби қолдау жүйесі. Супервизияның негізгі міндеті супервизиядан өтетін мамандардың қызметі мен кері байланысын талдау болып табылады. Нәтижесінде мамандардың өз жұмысын, туындаған қиындықтардың себептерін, өзінің күшті және әлсіз жақтарын және одан әрі кәсіби даму жолдарын түсінуі пайда болады. Супервизия-бұл қарқынды кәсіби және тұлғааралық құзыреттілігін арттыруға бағытталған іс-қимыл. Супервизия әдісі кәсіби қиындықтарды шешуге, клиентке қатысты өз іс-қимылдарының тиімділігін талдауға, мақсат жағынан бағалауға және күрделі жағдайларда өз реакцияларын қайта ойлауға, өзінің кәсіби мүмкіндіктерін, клиенттермен және әріптестерімен қарымқатынасын объективті бағалауға, мәселе жағынан қарауға және жаңа шешімдер табуға мүмкіндік береді. Супервизия өзінің практикалық жұмысын әлеуметтік жұмыс жөніндегі маман жүзеге асыратын кез келген ұйымда орын алуы мүмкін. Ұйымдар арасында ақпарат алмасу үй жағдайында әйелдер мен балаларға қатысты зорлық-зомбылық жағдайларын болдырмауға және анықтауға ықпал етуі мүмкін. Практиктерге арналған кәсіби супервизия бағдарламалары Қазақстандағы супервизия институтының дамуына ықпал етуі мүмкін. Әр түрлі деңгейдегі әлеуметтік қызметкерлер, әдетте, олардың клиенттерінің ішіндегі адамдар ең көп сенетін мамандар болып табылады, бұл жоғары кәсіби қауіп-қатерлер мен психо-эмоциялық жүктемені куәландырады. Әртүрлі дәрежедегі әлеуметтік жұмыс жөніндегі маман өзінің психо-

эмоционалдық және физикалық қауіпсіздігін қорғау үшін барынша әлеуетке ие. Кәсіби маман ретінде әлеуметтік қызметкер психо-эмоциялық жанудың алдын алу және онымен жұмыс жасау техникаларын меңгере алады. Сіз әлеуметтік жұмыс жөніндегі маман мен оның басшысы мен әлеуметтік қызметкер мен клиент арасындағы берік қарым-қатынасты орнатуға ықпал ете аласыз. Әлеуметтік қызметкерді өзін-өзі дамыту және өзін-өзі жүзеге асыру іс-әрекетіне кәсіби даярлаудың теориясы мен тәжірибесін М.Я. Виленский, И.А. Зимни, В.М. Кононенко, В.А. Петкова, В.А. Слостенина, Л.В. Топчи, В.А. Филоненко, Е.И. Холостова және т.б. ғалымдарының еңбектерінде аңғаруға болады.

Теориялық талдау барысында біз супервизияны—әлеуметтік-психологиялық және педагогикалық қолдауды ұйымдастырудың инновациялық түрі, мамандықтар бойынша мамандарды дамыту әдісі және әлеуметтік көмек көрсету саласындағы қызметтің жүйесі екенін анықтадық. Супервизия әлеуметтік мамандардың кәсіби деңгейін арттыруға көмектеседі және көмек көрсетудегі тұлғаның тиімділігін арттыру мәселесін шешетінін байқауға болады. Осылайша, біз супервизияны жаңа бастаған маманның кәсіби шыңына көтерілуіне акмеологиялық бағытты қамтамасыз ететін және әлеуметтік қызметкер мамандығына құндылық қатынасы негізінде жүзеге асырылатын динамикалық процесс ретінде қарастырамыз. Бұл процестің нәтижесінде маманның кәсіби ойлауы мен мінез-құлқының гуманистік моделі қалыптаса бастайды. «Супервизия» терминінің ұйымдастырылған тәлімгерлік ретіндегі мағынасына сүйене отырып, біз оның көп өлшемді мәнінің бір қырын аша отырып, әлеуметтік жұмыс мамандарына арналған тәлімгерлік нысаны ретінде қадағалауды дамытудың тұжырымдамалық негіздерін ұсына аламыз.

Супервизияның үш негізгі функциясы – білім беру, әкімшілік және қолдау. Супервизияның үш функциясының мақсаты әлеуметтік қызметкердің клиентті мүмкіндігінше жақсы қызмет көрсетумен қамтамасыз ету қабілетін дамытуға бағытталған. Білім беру супервизиясы кәсіби мәселелерге назар аударады және нақты жағдайларға қатысты. Ол супервизорларға әлеуметтік жұмыс философиясын жақсы түсінуге, өзін-өзі тануға және өз білімі мен дағдыларын жетілдіруге көмектеседі. Білім беру супервизиясы қызметкерлердің дамуына және нақты жағдайда әлеуметтік қызметкерді оқыту қажеттіліктеріне негізделеді. Ол супервизор бағалау, емдеу және араласу, этикалық мәселелерді анықтау және 12 шешу, сондай-ақ қызметтерді бағалау және тоқтату туралы білу үшін басшылыққа алатын іс-әрекеттерді қамтиды. Супервизиядағы білім беру міндеттері оқытуды және техникалық дағдыларды талап етеді. Супервизор әлеуметтік қызметкерлерге олардың мақсаттарына жетуге мүмкіндік беретін тренингтер ұйымдастырады және олардың жұмысын неғұрлым тиімді және тәуелсіз ететін дағдыларын дамытады.

Супервизияның негізгі міндеті – оқу-кәсіби іс-әрекеттің мазмұнын талдау және оқу әрекеті процесінде кері байланысты орнату.

Нәтижесінде студенттердің кәсіби іс-әрекеті, факторлары, кәсіби мәселелері, сәтсіздіктері мен қиындықтары туралы тұтас көзқарасы, өзінің кәсіби әлеуетін, кәсіби жетілдіру және кәсіби өзін-өзі ұйымдастырудың келешегі мен бағыттарын білуіне негізделеді.

Супервизия тәрбиелік мақсатта пайдалану оның қатысушылары арасында студенттің кәсіби және тұлғааралық құзыреттілігін арттыруға бағытталған тиімді тұлғааралық әрекеттестік орнатуды көздейді.

Бақылау тәлімгерлік нысаны ретінде маманның кәсіби дамуын ұйымдастырудың және оның тұлғасының дәстүрлі әлеуметтік-мәдени негіздерінің өзіне тән құндылығын сақтаудың қажетті әлеуметтік-педагогикалық құрамдас бөлігі болып табылады. Жаңадан бастаған мамандармен жұмысты бақылау тұлғалық-бағдарлы көзқарасқа, оның қызметінің жеке кәсіби стилін қалыптастыруға негізделген.

Бақылау тәлімгерлік нысаны ретінде маманның кәсіби дамуын ұйымдастырудың және оның тұлғасының дәстүрлі әлеуметтік-мәдени негіздерінің өзіне тән құндылығын сақтаудың қажетті әлеуметтік-педагогикалық құрамдас бөлігі болып табылатындығын

байқауға болады. Жаңадан бастаған мамандармен жұмысты бақылау тұлғалық-бағдарлы көзқарасқа, оның қызметінің жеке кәсіби стилін қалыптастыруға негізделген.

Зерттеу барысында біз әлеуметтік жұмыс маманын дайындаудағы супервизия ұйымдастырушылық-дидактикалық, әлеуметтік-психологиялық және арнайы-кәсіптік функцияларына негізделетінін байқадық. Супервизия әлеуметтік қызметкерді даярлаудағы супервизияның теориялық және әдістемелік негіздерін анықтауға, әлеуметтік қызметкердің кәсіби біліктілігін арттыру процесінде қамтамасыз ететін қарым-қатынастарды талдауға, бақылауды ұйымдастыру мәселесін зерттеу педагогикалық процесті тиімді құрудың шарттарын анықтауға мүмкіндік берді:

- жетекші мен жаңадан келген маман арасында конструктивті кәсіби әрекеттестік орнату;

- еріктілік принципін сақтай отырып, үйлесімділік позициясынан жетекшінің таңдауын жүзеге асыру;

- жаңадан келген маманмен қарым-қатынасқа түсетін жетекшінің қажеттілігі, эмпатикалық қабілеттері және педагогикалық тактіні сақтай білуі.

Әлеуметтік қызметкерлердің күйзеліске дейінгі жағдайы кәсіби қызметтен шеттетуге сипатталады; пессимизм тұрғысынан жұмысты қарау; көмек үшін өте жиі өтініштер мамандар, өйткені өзін шешімде дәрменсіз деп санайды. Шет елдердің тәжірибесі көрсеткендей, осындай шешімді шешу үшін мәселе ерекше маман-супервизор қажет. Шетелде супервизорлық тәжірибесі алмастырылмайтын элемент болды әлеуметтік қызметкердің ұжымдық немесе командалық кәсібі, жұмыс тиімділігі мен кәсіпқойлық құралы. Жас ұрпақты дамыту процесіне пәрменді із маман ғана емес, оның жеке практикалық клиентпен жұмыс істеу тәжірибесі, бірақ, әсіресе, білім мен білік, ынтымақтастық нәтижесінде алған, білікті маман, қабілетті көмектесу қиын жағдайды түсіну, жаңаларын қолдануға үйрету жұмыстың тиімді әдістері мен технологиялары. Мұндай процесс отандық әдебиетте оқыту дәстүрлі түрде тәлімгерлік деп аталады.

Осылайша, әлеуметтік жүйе ретінде қадағалауды ұйымдастыру мен қызмет етуінің қарастырылған тұжырымдамалық ережелерін ескере отырып, бұл процестің тиімділігін толық қамтамасыз етуге және оның даму перспективаларын анықтауға, ғылыми тұрғыдан зерттеуді талап ететіндігін ескеру қажет.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

- 1 Кулакова С.А. Супервизия в психотерапии, учебное пособие для супервизоров и психотерапевтов. Санкт-Петербург 2004. С. 12-19.
- 2 Кулаков С. А., Эйдемиллер Э. Г. Супервизия как метод обучения и контроля над учебной деятельностью на цикле «Психология и психотерапия семьи» Семейная психология и семейная терапия. 2000. №2. С.71–81.
- 3 Холостова Е. И. Социальная работа: Учеб. пособие. – М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и К», 2006. 668с.
- 4 Украинец Т. Т. Социальная работа: теория и организация: Учеб. пособие/ П. П. Украинец, С. В. Лапина, С. Н. Бурова. – М.: Тетра Системс, 2005. 288с.
- 5 Фирсов М. В. Теория социальной работы/ М. В. Фирсов, Е. Г. Студенова: Учеб. пособие для студ. ВУЗ.- М.: Гуманит. Изд. Центр ВЛАДОС, 2001. 432с.

**ҚАЗАҚСТАНДА РЕСПУБЛИКАСЫНДА ЖАЛҒЫЗ БАСТЫ АНАЛАРДЫ
ӘЛЕУМЕТТІК-ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ СҮЙЕМЕЛДЕУ****Шуданова Гүлжахан**nryspanova@inbox.ru

Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ Әлеуметтік ғылымдар факультеті, «Әлеуметтік жұмыс»
мамандығының 4-курс студенті, Астана, Қазақстан
Ғылыми жетекшісі – Сүлейменова Г.Т.

Қазіргі таңда қолдаусыз қалған\шектеулі жалғызбасты аналарға арналған әлеуметтік көмекті жетілдіру мәселесі туындауда. Қазіргі қоғамдағы әлеуметтік қатынастардың өзгеруі отбасылық қатынастардың жаңа формаларын тудырады. Некеден тыс туылғандар саны туудың жалпы үлесінде артады, белсенді бала туатын, еңбекке қабілетті жастағы ер адамдар арасындағы өлім-жітімнің жоғары көрсеткіштеріне байланысты кейінгі некеге тұрумен өтелмейтін ажырасулар саны артады. Азаматтық (тіркелмейтін) некенің ресми некеге қарағанда басымдығы байқалады, бұл жаңа отбасылық құрылымдардың - аналық отбасылардың қалыптасуына әкеледі.

Толық емес отбасындағы ана болу көптеген өмірлік қиындықтармен байланысты, оларды жеңу көбінесе әлеуметтік жағдайларға, жалғызбасты аналардың жеке және рухани-адамгершілік қасиеттеріне байланысты. Жалғызбасты аналар отбасыларының көпшілігі кедейлік шегінен төмен, олардың әлеуметтік ортасында және қарама-қарсы жыныстағы жеке қатынастар жүйесінде айтарлықтай проблемалар туындайды, мұның бәрі олардың жаңа өмір жағдайларына бейімделуін қиындататын маңызды себептер болып табылады. Алайда, жалғызбасты аналардың аталған мәселелерінен басқа, психологиялық проблемалар да назар аударады. Психологиялық проблемалар стрессті, дағдарыстық жағдайды, травматикалық оқиғаны немесе жоғалтуды сезінуде көрінуі мүмкін. Олар байқалмай пайда болады, әйелдің өміріне берік орналасады және оның қалыпты ағымына кедергі келтіреді. Сондықтан қазіргі уақытта жалғызбасты аналардың психологиялық денсаулығы мәселелері ерекше айқындыққа ие.

Көптеген жалғызбасты аналардың сот белгілеген алимент алуға құқығы бар, бірақ жүйелі түрде немесе мүлдем алынбағандықтан, әкімшілік органдардың бұрынғы жұбайларының өз міндеттемелерін уақтылы орындауын бақылауды күшейту қажет.

Әлеуметтік көмек атаулы, нақты, жеке болған кезде ғана тиімді бола алады, бұл оның бұрынғы бюджеттік көздерін сақтай отырып, оны орталықсыздандыру, іске асыру жөніндегі функцияларды аудандық облыста беру қажеттілігін болжайды. Бұл мәселені шешу үшін толық емес отбасылардың мониторингін ұйымдастыру қажет, онсыз нақты отбасыларға көмек көрсетудің тиімділігі мен орындылығын, салық төлеушілер тарапынан осы шығындардың орындылығын, осы отбасылардың материалдық мәртебесінің өзгеруін үнемі жүйелі бақылауды ұйымдастыру мүмкін емес. Жекелеген отбасыларға, әсіресе оған мұқтаж жандарға нақты жедел материалдық және өзге де көмек ұйымдастыру қажет [1].

Бүкіл әлемдегі адамдар жалғызбасты аналарға арналған жәрдемақыларды және қазіргі қиын кезеңдерден аман өту үшін оларға қол жеткізудің жолын іздейді.

Қазақстанның қазіргі заңнамаларына сәйкес, балаларын жалғыз тәрбиелеп отырғандарға арнайы жәрдемақы жоқ. Толық емес отбасыға жәрдемақы мен басқа да төлемдер барлығымен бірдей беріледі. Барлық аналар сияқты жалғызбасты ана да бала тууына байланысты тағайындалатын біржолғы мемлекеттік жәрдемақы, бала бір жасқа толғанға дейін оның күтіміне байланысты төленетін ай сайынғы мемлекеттік жәрдемақы, 18 жасқа дейінгі балаларға тағайындалатын ай сайынғы мемлекеттік жәрдемақы, мүгедек баланы (мүгедек балаларды) тәрбиелеп отырған анаға немесе әкеге, бала асырап алушыға, қамқоршыға төленетін ай сайынғы мемлекеттік жәрдемақыны алуға құқылы. Жас жалғызбасты аналар материалдық, әлеуметтік, психологиялық, құқықтық, медициналық

және тағы басқа мәселелерге кезігеді. Аталған проблемаларды кешенді тұрғыдан шешу түрлі елдерде әрқилы жүзеге асырылуда. Осы бағыттағы жұмыстардың бірден-бір міндеттері: қиын өмірлік жағдайға тап болған жас жалғызбасты аналарды әлеуметтік ортаға бейімдеу, уақытша баспанамен қамтамасыз ету, кейін жұмысқа орналасу үшін жаңа кәсіби дағдыларды игерулеріне ықпал ету [1].

Жалғызбасты жас аналарды әлеуметтік қолдау бұл олардың әлеуметтік контексте қайта қосылу процесіне жәрдемдеседі. Жас жалғызбасты аналарды әлеуметтік қолдау мен қорғау мәселесі зайырлы мемлекеттің әлеуметтік саясатының басым бағыттары болуы тиіс және ерте жүктілік пен бала табудың алдын алу шаралары жүйелі жүргізілуі қажет.

Көп адам жалғызбасты ана мен толық емес отбасы екеуін шатастырады. Жалғызбасты ана - заңды некеге тұрмай, дүниеге сәби әкелген әйел. Оларға алимент төленбейді.

Күйеуімен ажырасқан, яки жолдасы қайтыс болған, балалары бар аналар толық емес отбасы санатына кіргізіледі. Толық емес отбасындағы ана болу көптеген өмірлік қиындықтармен байланысты, оларды жеңу көбінесе әлеуметтік жағдайларға, жалғызбасты аналардың жеке және рухани-адамгершілік қасиеттеріне байланысты. Жалғызбасты аналар отбасыларының көпшілігі кедейлік шегінен төмен, олардың әлеуметтік ортасында және қарама-қарсы жыныстағы жеке қатынастар жүйесінде айтарлықтай проблемалар туындайды, мұның бәрі олардың жаңа өмір жағдайларына бейімделуін қиындататын маңызды себептер болып табылады[2].

Алайда, жалғызбасты аналардың аталған мәселелерінен басқа, психологиялық проблемалар да назар аударады. Психологиялық проблемалар стрессті, дағдарыстық жағдайды, травматикалық оқиғаны немесе жоғалтуды сезінуде көрінуі мүмкін. Олар байқалмай пайда болады, әйелдің өміріне берік орналасады және оның қалыпты ағымына кедергі келтіреді. Сондықтан қазіргі уақытта жалғызбасты аналардың психологиялық денсаулығы мәселелері ерекше айқындыққа ие. Алайда, біз белгілеген мәселені зерттеуге бағытталған зерттеулер жеткіліксіз. Осылайша, бүгінде жалғызбасты аналардың өсіп келе жатқан психологиялық проблемалары мен оларға көмек көрсетуге және әлеуметтік қорғауды жүзеге асыруға арналған әлеуметтік-психологиялық қызметтердің мазмұны арасындағы қайшылық барған сайын айқын бола түсуде. Ата-ана үйі балалар үшін өмірдің бірінші, басты және алмастырылмайтын мектебі болып табылады. Бұл адамның дамуына шешуші әсер ететін, адами қасиеттердің негізін қалайтын отбасы. Бұл іргетас берік болуы үшін отбасы гүлденген болуы керек. Отбасылық әл-ауқат көбінесе отбасының толық немесе толық еместігіне байланысты[3].

Толық емес отбасындағы ана болу көптеген өмірлік қиындықтармен байланысты, оларды жеңу көбінесе әлеуметтік жағдайларға, жалғызбасты аналардың жеке және рухани-адамгершілік қасиеттеріне байланысты. Жалғызбасты аналардың ерекше санатын, әдетте, әлеуметтік және жеке жетілмеген, білімі мен кәсібі жоқ, ананың әлеуметтік мақсаты туралы идеялары, баланы тәрбиелеу дағдылары мен дағдылары жоқ жас әйелдер ұсынады. Бұл әйелдердің мінез-құлқына және олардың балаларға деген көзқарасына айтарлықтай әсер етеді.

Қазақстан Республикасында жалғызбасты аналарды әлеуметтік қолдау экономикалық және саяси қатынастардың дағдарысы, отбасын қолдаудың мемлекеттік және қоғамдық тетіктерінің әлсіреуі ана мен баланы қорғау саласындағы әлеуметтік саясатты өзгертуді талап етеді. Көптеген жалғызбасты аналар проблемалар мен дағдарыстарды өз бетінше шеше алмайды, отбасының тұтастығын сақтау үшін өздерін өзгерте алмайды. Туындаған мәселелерді шешу қабілеті бойынша жалғызбасты аналардың отбасылары үш топқа бөлінуі мүмкін:

- жалғызбасты ана мен оның баласы, сондай-ақ отбасының басқа мүшелері арасындағы өзара әрекеттесу жүйесі жеткілікті икемді отбасылар, адамдар өздерінің сезімдері мен тілектерін көрсете алады, туындайтын мәселелерді толық емес отбасының барлық мүшелері талқылайды, Бұл қарым-қатынастың жаңа үлгілерін табуға, отбасылық құрылымды барабар өзгертуге мүмкіндік береді.

- жалғызбасты аналардың отбасылары, онда күш-жігердің негізгі бөлігі сыртқы әлем алдындағы келісім мен бірлікті қолдауға бағытталған, бұл кез-келген жеке келіспеушіліктерді болдырмайды, ал бірлікке барлығының еркі мен тілектерін біреудің (тараудың, көшбасшының және т.б.) еркі мен тілектеріне бағындыру арқылы қол жеткізіледі. Олар жалғызбасты ананың өзі, оның баласы немесе маңызды жақындарының (ата - аналары, әпкелері, бауырлары) болуы мүмкін;

- толық емес отбасылар, онда өзара әрекеттесу хаотикалық және дағдарысқа әкелетін үздіксіз даулар мен қақтығыстарға негізделген және жалғызбасты ананың бұрынғы жағымсыз тәжірибесі мінез-құлыққа үлгі бола алмайды [4].

Әлбетте, әлеуметтік қолдау нысандары үш түрдің кез келгеніне жататын толық емес отбасылар болуы мүмкін. Алайда, біріншіден, олардың әлеуметтік қолдауға деген қажеттілігі әртүрлі, оның нақты мазмұны да, көрсетілген түрлердің әрқайсысына жататын отбасыларға қажет немесе қажет болуы мүмкін көмек түрлері де әртүрлі, екіншіден. Джилл Г.Барнс атап өткендей: «бірінші типтегі отбасылар әлеуметтік қолдауды қажет етуі мүмкін, керісінше, апат, ауыр ауру, физикалық немесе ақыл-ой кемістігі, мезгілсіз өлім, сыртқы факторлардың әсерінен болатын бақытсыздық сияқты қауіпті, бірақ табиғи жағдайлар туындаған кезде жалғызбасты аналардың ішкі әлеуеті соншалық, олар тіпті отбасылармен жұмыс істейтін әлеуметтік қызметтердің еріктілері бола алады».

Толық емес отбасыларды әлеуметтік қолдау – бұл мемлекеттік отбасылық саясаттың бір бөлігі, оның мақсаты отбасыларға әртүрлі стресстік жағдайларды жеңуге, олардың өмірінде туындайтын мәселелерді шешуге көмектесу, отбасылар өздерінің ішкі ресурстарының есебінен өздері шеше алмайды. Жалғызбасты ананың отбасын әлеуметтік қолдаудың субъектілері отбасы мүшелері, мемлекет, шіркеу, жеке адамдар жұмыс істейтін туыстары, достары, кәсіпорындары мен ұйымдары және, сайып келгенде, әлеуметтік қызметтер бола алады. Жалғызбасты аналардың отбасыларын әлеуметтік қолдаудың қазіргі жүйесі осы отбасыларда туындайтын проблемаларды жеткілікті дәрежеде шешуге мүмкіндік бермейді. Бұл, ең алдымен, жалғызбасты аналар отбасыларының нақты мәселелерін ескермейтіндігіне байланысты. Бүгінгі жағдайда атаулылық принципі толық көлемде жүзеге асырылмайды.

Әлеуметтік қолдау жоқ, «орташа толық емес отбасына» бағытталмауы керек, оған қатысты ол кездесетін мәселелер туралы дерексіз, белгісіз болжамдар жасауға болады. Өмірлік циклдің белгілі бір сатысында тұрған және белгілі бір өмірлік қиындықтарға тап болған нақты, нақты отбасыларға назар аудару маңызды [8].

Осы құрылымдардағы әлеуметтік жұмыс жөніндегі маман жалғызбасты аналар мен олардың балаларының құқық бұзушылық мінез-құлқының фактілерін анықтауға қатыса алады, оларға әлеуметтік, педагогикалық, психологиялық көмек көрсете алады, әйелдер мен олардың балаларына қатысты зорлық-зомбылық фактілерін анықтай алады, бейімделмеген жасөспірімдермен тәрбиелік, әлеуметтік-педагогикалық жұмыс жүргізе алады, мұндай мінез-құлықтың себептерін зерттей алады, оларды жоюға көмектеседі.

Жалғызбасты аналар отбасындағы жалғыз асыраушы бола отырып, жұмыссыз қалатын жағдайлар бар. Халықты жұмыспен қамту қызметтеріндегі толық емес отбасылармен әлеуметтік жұмыс жөніндегі маман жалғызбасты анаға жұмысқа орналасуға, оқуға, қайта даярлауға көмек көрсете алады. Кішкентай балалары бар жалғызбасты аналарға толық емес жұмыс күнін, икемді жұмыс кестесін ұсына отырып, жұмысқа орналасуға көмектесуге болады.

Жалғызбасты аналардың отбасыларына қатысты бірқатар проблемалар бар, оларға әлеуметтік-экономикалық, педагогикалық, медициналық жатады. Толық емес отбасылардың проблемалары арасында, көп жағдайда, экономикалық сипаттағы проблема (отбасы бастан кешірген материалдық қиындықтар) ерекше өткір болып табылады. Бүгінде әйелдерді жұмыс орындарынан еңбек биржасына немесе жалақысы төмен бюджеттік мекемелер саласына асыстыру жүріп жатыр. Баланы/балаларды күтіп-бағу және тәрбиелеу қажеттілігі көбінесе әйелдерді ақылы жұмыс немесе қосымша табыс іздеуде белсенді және іскер болуға

шақырады. Соңғы уақытта әлеуметтік кепілдіктер тізімі айтарлықтай қысқарды және әлеуметтік қорғау деңгейі төмендеді. Баланы әкесіз тәрбиелеп отырған ана әйелдің өзі отбасының әл-ауқатына жауапты болуы керек. Балаға көмек болмаған жағдайда күтім жасау қажеттілігі тұрмыстық қызмет көрсету саласын бұзу әйелдің кәсіби салада өзін көрсетуіне жол бермейді: олардың таңдауы мен мінез-құлқын қалыптастыруда материалдық жауапкершілік шешуші мәнге ие. Көптеген әйелдер ата-ана мен бала күтімін басты мақсат деп санайды және кәсіби табыс пен мансапты екінші орынға қояды. Сонымен қатар, материалдық әл-ауқат және көбінесе екі жұмыста жұмыс істеу жалғызбасты ананы бала тәрбиесі мен күтімінен алшақтатады және ол өзіне беріледі [10].

Отбасының жиынтық бюджеті жеке еңбек табысынан, жәрдемақылардан, зейнетақылардан, мемлекет анықтайтын өтемақы төлемдері мен жеңілдіктерден, ажырасқаннан кейінгі балаларға арналған алименттерден, ақшамен немесе заттармен сыйлықтардан, туыстары мен достарының өнімдерінен тұрады. Көбінесе мұндай отбасының басшысы әйел болғандықтан, қазіргі уақытта жұмыспен қамту саясатына назар аударған жөн.

Жас жалғызбасты аналар материалдық, әлеуметтік, психологиялық, құқықтық, медициналық және тағы басқа мәселелерге кезігеді. Аталған проблемаларды кешенді тұрғыдан шешу түрлі елдерде әрқилы жүзеге асырылуда. Осы бағыттағы жұмыстардың бірден-бір міндеттері: қиын өмірлік жағдайға тап болған жас жалғызбасты аналарды әлеуметтік ортаға бейімдеу, уақытша баспанамен қамтамасыз ету, кейін жұмысқа орналасу үшін жаңа кәсіби дағдыларды игерулеріне ықпал ету.

Пайдаланылған дереккөздер тізімі

1. Adolescent mothers' experiences of the transition to motherhood: An integrative review / E. Erfina, W. Widyawati, L. McKenna, S. Reisenhofer, D. Ismail // International Journal of Nursing Sciences. – 2019. – V. 6 (2). – P. 221-228.
2. [Электронный ресурс]. URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC6608651/>
3. Adolescent pregnancy. World Health Organization. – 2020.
4. [Электронный ресурс]. URL: <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/adolescent-pregnancy>
5. Ana Maria Molina Gomez, Roine Alberto Pena Olivera, Claudia Esther Diaz Amores, Maride Anton Soto. Condicionantes y consecuencias sociales del embarazo en la adolescencia. Conditioning factors and social consequences of teenage pregnancy // Revista Cubana de Obstetricia Ginecologia. – 2019. – Vol. 45. – № 2
6. [Электронный ресурс]. URL: <http://revginecobstetricia.sld.cu/index.php/gin/article/view/218>
7. Bradley T., Cupples M.E., Irvine H. A case control study of a deprivation triangle: teenage motherhood, poor educational achievement and unemployment // International Journal of Adolescent Medicine and Health. – 2002. – № 14(2). – P. 117-123.
9. [Электронный ресурс]. URL: <https://doi.org/10.1515/>
10. Васильчиков В.М. Правовое обеспечение социальной работы. Учеб. пособие. – М.: Издат. центр «Академия», 2009. – 336 с.

Щелкова Дарья Викторовна

Darya_21@mail.ru

Студентка специальности «Социология», факультета философии и психологии,

Карагандинского университета имени академика Е.А.Букетова

Научный руководитель — к.с.н., ассистент профессора Инджиголян А.А.

Современный социум представляет собой новый тип общества ориентированный на потребление – так называемый consumer society. К потреблению, как к ключевой характеристике современного общества и главной отличительной чертой образа жизни современного человека, ученые-гуманитарии различных эпох относились по разному, часто диаметрально противоположно. Начиная от господствовавшего преимущественно в классическом религиозном мировоззрении полного неприятия, осуждения и противопоставления потребительских ориентаций человека как проявление его «низменных», примитивных, «земных» желаний «высоким», духовным, нематериальным устремлениям [1, с. 46]. И, заканчивая полным оправданием и признанием главной роли потребительских ценностей в развитии капиталистической экономики, лояльного принуждения людей к труду и саморазвитию [2, с.68].

Историю своего развития общество потребления начинает в Западной Европе, после окончания второй мировой войны. А своего апогея consumer society достигает в двухтысячные в Соединенных Штатах Америки, где в структуре валового внутреннего продукта (ВВП) наблюдается явно выраженная диспропорция - 79,4% составляет сфера услуг в ущерб реальным секторам экономики – промышленности и сельскому хозяйству (см. Диаграмму 1).

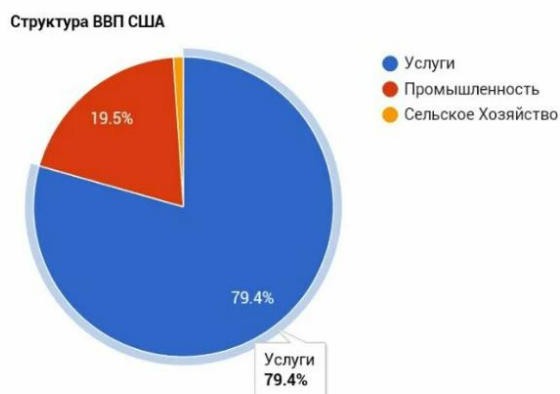

Диаграмма 1. Структура ВВП США в 2020 году.

В социологии наиболее продуктивные теории раскрывающие преимущества и недостатки, возможности и риски нового типа общества наиболее полно раскрыл Дж.Гэлбрейт в работе «Общество изобилия» [3, с. 303]. Важными преимуществами общества потребления, по мнению Дж.Гэлбрейт является тотальный экспоненциальный рост качества жизни населения. Первичные, вторичные и третичные потребности человека по А. Маслоу в таких обществах удовлетворены и капиталистическая система включает экономические механизмы наращивания производства и потребления товаров и услуг, методов навязывания и формирования искусственных, или как их называет Дж.Гэлбрейт «избыточных» человеческих потребностей. Сдвиг в структуре потребления в сторону расширения человеческих потребностей и является глобальным вызовом благополучию и

стабильности «общества изобилия». Переизбыток товаров и услуг в обществе в свою очередь провоцирует экономическую нестабильность и дисбаланс.

В структуре человеческого сознания и поведении наблюдается девальвация традиционных ценностей, излишняя агрессивность из-за постоянного роста конкуренции между людьми и стремлении перераспределить общественные блага в свою пользу, потреблять больше, лучше «вкуснее». Наиболее показательными, иллюстрирующими все возрастающие потребности среднестатистических американских является популярная сеть супермаркетов - магазинов для животных, обычно двух, трехэтажные маркеты, переполненные одеждой игрушками, аксессуарами для собак и кошек на любой вкус и кошелек (См. фото 1). Суммарный экономический оборот в этой сфере составил \$37,1 млрд.

Фото 1. Сеть торговых домов для животных в США.

В условия дальнейшего развития и поддержания образца «общества потребления», чрезвычайно важным являются процессы формирования потребительского поведения у новых поколений, икорпорпорирование в них соответствующих консьюмеристкому стилю жизни ценностно-нормативных ориентаций, укоренение определенных стереотипов (следить за модой, посещать магазины, менять гардероб, пить кофе, питаться вне дома, менять интерьер и т.д.). Иногие из этих стилистических потребительских особенностей и стереотипов являются токсичными, финансово затратными и не всегда экономически и рационально грамотными. Однако, все они в совокупности делают жизнь средестатстического потребителя качественной и комфортной, с высоким уровнем социально-психологической удовлетворенности.

Как показывают исследования современных ученых процесс формирования будущего члена потребительского общества начинается прежде всего в семье [4, с. 202]. Ребенок с младенчества является сначала пассивным, а чуть позже и активным участником шоппинга – системной практики совместных семейных покупок.

Для изучения особенностей этого важного с точки зрения интересов рынка и маркетинга процесса был введен специальный термин - потребительская социализация. «Потребительская социализация – это процесс передачи от старшего поколения к младшему умений, знаний, отношений и культурных ценностей в этой сфере» [4, с. 202]. Важно отметить, что процесс потребительской социализации приводит как к усвоению у детей позитивных навыков (рациональные, экологические финансово-грамотные и обоснованные покупки), так и негативные.

В числе представляющих особый исследовательский интерес является процесс формирования потребительского поведения в аспекте поддержания и воспроизводства гендерных моделей и ролей.

Формирование стереотипов «женского» и «мужского» потребительского поведения происходит в глубоком детстве, вначале преимущественно в неявной для детей форме, но с помощью императивного влияния родителей – выбор гендерно чувствительных цветов (розовый – девочки, голубой – мальчики), гендерно ориентированных игрушек (куклы – девочки, машинки – мальчики), гендерно-ориентированной одежды.

Элементы навязывания со стороны родителей гендерно-окрашенных потребительских знаний носят как прямой так и косвенный характер. Так, прямые знания касаются информации о магазинах, товарах, марках, продавцах, распродажах, а также сведения о каналах и средствах рекламы, мероприятиях по стимулированию сбыта и продвижению товаров. Косвенные знания касаются формирования мотивации гендерно-ориентированного покупательского и потребительского поведения. Это знания, способствуют формированию явных и неявных желаний людей захотеть приобрести конкретные товары, услуги. Также эти знания позволяют потенциальным потребителям (детям) маркировать, давать гендерно чувствительные оценки продуктам и маркам.

Все многообразие методов прямого и косвенного воздействия в процессе социализации гендерно-ориентированного потребительского поведения детей с учетом степени участия родителей (либо других старших родственников) можно подразделить на следующие типы:

- 1) совместный шопинг – процесс совместных походов за покупками родителей и детей;
- 2) тренинг – это строгое программирование детей родителями или старшими в семье вести себя определенным образом при выборе товара и его использовании;
- 3) моделирование – это неосознаваемое воспроизведение модели потребительского поведения ребенком старшего, авторитетного члена семьи.

Автор провела самостоятельно социологическое исследование методом включенного неструктурированного полевого, систематического наблюдения за поведением людей в процессе приобретения автомашин в автосалонах г. Караганды, с целью изучения влияния гендерных особенностей и стереотипов на потребительское поведение.

Машина в нашем обществе все меньше является предметом роскоши и все больше инструментом для повышения комфорта и скорости передвижения. Если раньше машина как вид покупки имела исключительно «маскулинную» окраску, то исследование обнаружило некоторые сдвиги и изменения в этом вопросе.

По результатам наблюдения был осуществлен количественный и качественный анализ.

Так количественно, всех посетителей можно условно разделить на три группы: мужчины, (50%), семейные пары (44%) и женщины (6%). Можно заметить, что автомобильные салоны чаще всего посещают мужчины и семейные пары, а женщины посещают автосалоны реже всего.

Посетители-мужчины являются самыми частыми посетителями автомобильных салонов. В ходе наблюдений была выявлена закономерность: что в целом для мужчин не имеет значения с кем приходить в салон, потому что большая часть посетителей-мужчин заходили посмотреть автомобили самостоятельно, без «группы поддержки». Автосалон посещали и компании из двух и более мужчин, которые выбирали автомобиль для друга или родственника, играя роль советчиков. Женщины же реже всего посещали автосалоны самостоятельно, все посетительницы-женщины заходили автосалон в компании подруг, родственниц женского пола или детей.

По результатам наблюдения, семейные пары, которые посещали автосалоны, в большинстве своем были молодыми семьями с маленькими детьми, либо женщина в этой семье была беременна, и они пара рассматривала автомобиль для всей семьи. Также были семьи уже в более зрелом возрасте, которые посещали салон для того, чтобы обновить свое средство передвижения на более новое, путем продажи или обмена старого авто на новое. Но помимо вышеперечисленных семейных пар, были более пожилые семейные пары, которые приобретали автомобили для своих взрослых детей.

Качественный анализ поведения мужчин показал, что они посещали салон с конкретной целью приобрести определенный автомобиль, они соглашались на консультации с

менеджерами, проходили тест-драйв на желаемом автомобиле и соглашались на предварительный заказ и на ожидание транспортного средства в течение длительного срока. Так же, когда им были предложены прайс-листы, они внимательно вчитывались в информацию, представленную в них, обращая внимания на различие комплектаций и имеющихся дополнительных опциях автомобиля.

Анализ моделей поведения женщин в автосалонах показал, что абсолютно все женщины уже имели представление о том, что они идут приобретать конкретный автомобиль. Женщины активно шли на диалог и сразу же соглашались на консультации менеджеров, и уже в их сопровождении принимались осматривать автомобили. Когда им были предложены прайс-листы, женщин в большей степени волновала цена автомобилей, также конкретное различие опций в разных комплектациях, следовательно, женщины чаще анализировали фактор цена/качество у автомобиля. Но при этом, стоит отметить, что большинство женщин не принимались рассматривать всю информацию по комплектациям на прайс-листах, они предпочитали получить эту информацию в устном формате от самого менеджера по продажам. На тест-драйвы женщины соглашались крайне редко, но практически каждая вторая после нескольких консультаций вживую и по телефону, они принимали решение приобретать автомобиль, несмотря на то, имеются ли они в наличии или его нужно ждать.

Таким образом, исследование показало, что в процессе покупки машин проявляются гендерные стереотипы и особенности между покупателями женщинами и мужчинами, среди покупателей продолжают доминировать мужчины, но растет доля семейного шопинга. Гендерные особенности влияют на особенности принятия решений о покупке, процесса покупки, на критерии оценки привлекательности товара, целевое назначение товара, характере шопинга.

Однако можно отметить, что «классические» гендерные стереотипы потребительского поведения женщин такие как «значение яркости цвета», «техническая некомпетентность», «визуальный выбор» до сих пор распространены, но не имеют преимущественного характера.

Список использованных источников

1. Сергодеева Е. А., Мищенко Е. Ю. Теории общества потребления в современной философии//Гуманитарные и юридические исследования. – 2014. - №3 – С.44-52
2. Цветкова О.Л.Эволюция потребления: от Аристотеля до постмодерна//Ярославский педагогический вестник. – 2015. – № 3. – С. 67-88
3. Общество изобилия / Джон Кеннет Гэлбрейт [перевод с английского; науч. ред. российского издания С. Д. Бодрунов]. — М.: Олимп– Бизнес, 2018. — 404с.
4. Мазилкина Е.А. Поведение потребителей. – М.: МЭК, 2013 – 230с.
5. Шайдакова Н.В.Потребительская социализация в отечественных и зарубежных психологических исследованиях//Социально-экономические явления и процессы. – 2011. - № 5. – С.44-59

ПОДСЕКЦИЯ 9.6 ФИЗИЧЕСКАЯ КУЛЬТУРА И СТУДЕНЧЕСКИЙ СПОРТ: СОСТОЯНИЕ, ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ.

ӘОЖ 47.07

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ЖАСӨСПІРІМДЕРДІҢ ДЕНЕ ТӘРБИЕСІН ДАМУ ЖОЛДАРЫ

Азамат Аружан

aruazamat@icloud.com

Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ «Дене шынықтыру және спорт» мамандығы ДШС-11

1-курс студенті. Астана. Қазақстан

Ғылыми жетекші - К.Базарбаева

Елу жылда - ел жаңа демекші, еліміз тәуелсіздігімізді алғаннан бастап, халықаралық ареналарда, олимпиадалық ойындарда отанымыз өз даңқын асқақтатып, мерейін асыру жолында. Әрбір елдің халықаралық аренадағы жетістігі, сол елге назар аудартады, сол мемлекеттің рәміздері әсіресе туы, биіктерде асқақтайды. Мемлекеттік рәміздер - бұл кез келген мемлекеттің егемендігі мен біртұтастығын бейнелейтін, оның ажырағысыз атрибуттарының бірі. Мемлекеттік Ту екі жағдайда көкке көтеріледі. Бірі - Мемлекет басшыларының іс - сапары кезінде және екіншісі - спортшы ел намысын қорғап, жүлделі тұғырға шыққанда. Мемлекеттік Гимнді қалықтатып, Туды желбірету - әрбір спортшының арманы [1].

Ел болашағы - жас ұрпақ. Жас ұрпақтың сау да шымыр, салауатты өмір салтын ұстануы - дене шынықтыру жүйесіне байланысты. Оның айқын дәлелі ретінде дене шынықтырудың шет елдік жүйелері.

Мысалы, ағылшын апологеті Герберт Спенсердің «дене қимылы тәрбиелері»; Жорж Деменидің «Дене тәрбиесінің негіздері», «Жасөспірімдердің дене тәрбиесі». Онда жастардың толыққанды тәрбиесі туралы құнды деректер кездеседі. Демени өз жүйесінің мақсатына күшті, ептілікті, икемділік пен төзімділіктің ерік жігерлерін жатқызды. Оның еңбектері бүкіл әлемге таралып, әлі күнге дейін өзектілігін жойған жоқ.

Чехиялық Мирослав Тыршаның жүйесі дене тәрбиесінің соколдық гимнастика түріне негізделіп, былай дамыды:

- 1) Заттарсыз жаттығулар (жүру, жүгіру, саптық жаттығу, отырып тұру, еңкею, және т.б.)
- 2) Заттармен жаттығу (булава, шеңбер, таяқ, жалау, кольцо, сатыда, бөренеде, белдемшедегі жаттығулар)
- 3) Топтық жаттығулар (пирамидалар, жалпы өнер көрсетулер, ойындар және т.б.)
- 4) Әскери жаттығулар (қорғаныс және шабуылдау тәсілдері, бокс, күрес, семерлесу, жекпе жек түрлері және т.б.)

Бұдан басқа білім беру, дағды машықтардың күш пен ерліктің қалыптасуын міндет етіп қойды. Ағзаның шынығуына, санитарлық және гигиеналық талаптарды сіндіруіне, күш, қайрат, төзімділіктің артуына көп көңіл бөлген. Осыған сүйене отырып, жаттығу процесінде маман жаттығу мен білім беру процесінің арнайы әдістері мен құралдарын дұрыс таңдауы керек деп айтуға болады, олардың негізгілері: мұғалім мен жас жауынгерлердің өзара байланысы, өзін-өзі дамыту, жас спортшылардың жеке қасиеттерін өзін-өзі тәрбиелеуі, сонымен қатар жаттықтырушының жаттығу процесіне қатынасы.

Өзін-өзі тәрбиелеу, өзанықтау, өзін-өзі реттеу және басқа да біліктілікті арттыру курстары немесе жай ғана оқу тренингтері педагогикалық процесті жас жауынгерлердің жеке басының өзін-өзі дамытуға айналдыруға ықпал етеді, бұл спортшының жеке басын тәрбиелеудің маңызды компоненттері мен шарттары болып табылады. Спортшы өздігінен білім алу мен өзін-өзі тәрбиелеудің мәнін түсінетін сәт жеке және интеллектуалды өсудің шыңы болып саналады [2].

Оқушыларға арналған дене тәрбиесінің бағдарламасында көрсетілген басты міндеттерге сүйеніп, дене тәрбиесінің кейбір мәселелерін қарастырайық. Оқушылар денесінің дұрыс дамуы, денсаулығының нығаюы, жұмыс қабілетінің артуы сыртқа ортаның қолайсыз жағдайларына қарсы тұрады. Жақсы денсаулық адамның еңбек және қоғамның іс - әрекеті жемісті қатысуының маңызды кепілі.

Оқушылардың денсаулығына қамқорлық жасауға біздің қоғамымыз мейлінше мүдделі. Барлық оқушылардың сабақтарда, сабақтан тыс уақытта, спорт секцияларында дене тәрбиесін күн сайын ұйымдастырып қолайлы жағдайлар жасау қажет.

Оқушыларға дене тәрбиесін беру үшін спорт ұйымдары мен клубтардың, кәсіпорындар мен мекемелерде базасы кеңінен пайдалануы керек. Өмірге қажетті дағды және іскерлік табиғи қозғалыстың барысында қалыптасады. Табиғи қозғалыстың түрлері: жүгіру, қарғу, жүзу, лақтыру, шаңғы, коньки, велосипед тебу, акробатика, снарядта жаттығу.

Дене тәрбиесі саласында ырғақ және гигиена, дене шынықтыру мәдениеті, туризм, спорт ерекше орын алады. Сабақтар мен сыныптан тыс дене тәрбие жұмыстарында күн ырғағы, дене жаттықтыру, организмді шынықтыру, тамақтану гигиенасы, ұйқы т.б. жөнінде оқушылар нақты білім алуы тиіс.

Мектепте дене тәрбиесін мұғалім, сынып жетекшісі, тәрбиеші басқарады. Олардың істейтін жұмыстарының мазмұнына кіретін негізгі мәселелер:

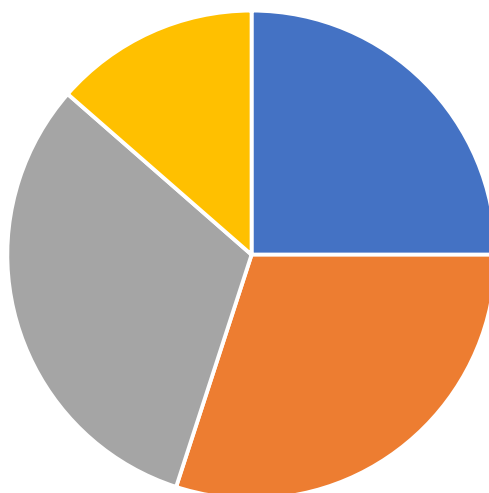
Шәкірттерге оқу, еңбек және демалыс ырғағын ұтымды пайдалануды үйрету, оқушылардың денсаулығын үнемі бақылау, жұмыс қабілетін жақсарту, оларға жағдай туғызып, қамқорлық жасау. Мектеп ғимаратына, жұмыс жабдыттарын спорт өткізілетін орындарға қойылатын санитарлық – гигиеналық талаптарды орындау, оқушыларды жеке және қоғамдық гигиенаға дағдыландыру. Оқу күні және оқу жылы бойында қозғалыс жасау, қозғалтқыш әрекетке үйрету және қозғалтқыш сапаларын дамыту дене шынықтыру және суықтыру жұмыстарын тиімді өткізуді қажет етеді.

Дене тәрбиесін мектепте және мектептен тыс оқу орындарында, спорттық базаларда іске іске аыру үшін төмендегі талаптарды – міндеттерді еске алған жөн: Оқушылардың бойында жоғары адамгершілік сапаларын тәрбиелеу. Шәкірттердің денсаулығын нығайту, жұмыс қабілетін көтеру. Спортпен шұғылдануға оқушылардың тұрақты қызығуын және қабілетін дамыту. Негізгі қозғалтқыш сапаларын дамыту. Мектепте дене тәрбиесін ұйымдастыру формаларына дене шынықтыру сабақтары, сыныптан және мектептен тыс жаппай спорт жұмыстарына жатады. Сабақ - дене тәрбиесін ұйымдастырудың негізгі формасы. Дене шынықтыру сабақтары мемлекеттік оқу бағдарламасына сәйкес жүргізіледі.

Мектеп ұжымында спорт секциялары жұмыс істейді, спорттың түрлерінен жаппай жарыстар өткізіледі, қоғамдық нұсқаушылар мен төрешілер дайындауда жоспарлы түрде жұмыс ұйымдастырылады, оқушылар спорт жұмысының көптеген түрлеріне қатысады. Дене тәрбиесінің негізгі құралдарына дене жаттығулары, гимнастика, ойын, туризм, спорт, табиғи факторлар жатады [3].

Дене шынықтыру сабағында оқушылардың жас ерекшеліктерін ескере отырып, сабақты тиімді де қызықты өткізу маңызды. Қазіргі таңдағы оқушылардың дене тәрбиесіне қызығушылығын жоғары деңгейге жеткізу үшін, сабақтың жоспарын Жорж Деменидің жүйесі ретінде ұсынғым келеді:

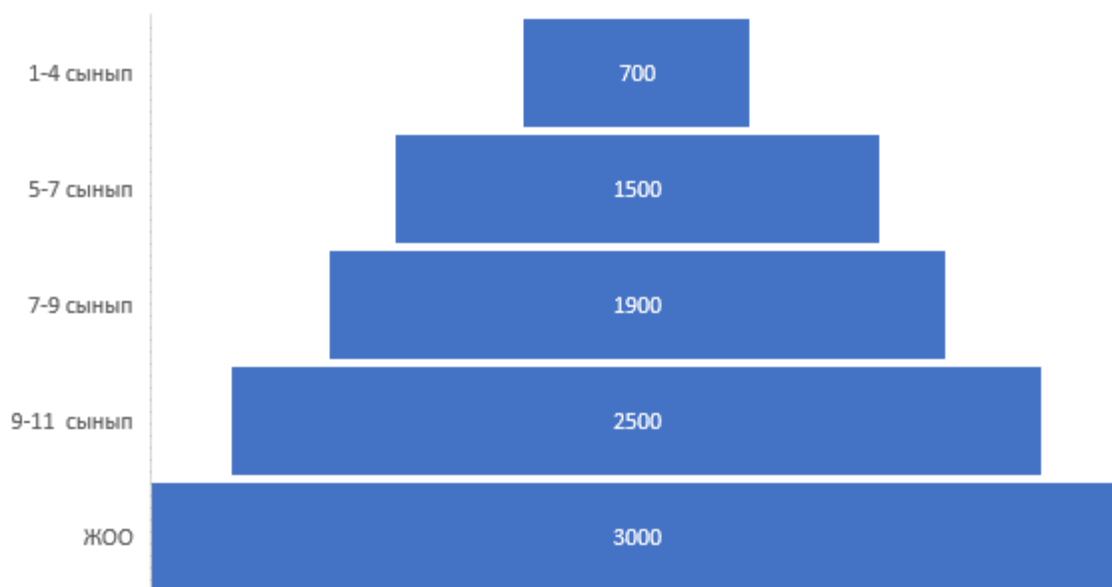
Дене шынықтыру сабағы

■ Заттарсыз жаттығулар ■ Заттармен жаттығулар ■ Топтық жаттығулар ■ Жалпы дене жаттығулары

Герберт Спенсердің дене қимылдар жүйесі бойынша:

Ағзаға түсірілетін жүктеме мөлшері

Оқушылардың жас ерекшелігін ескеру маңызды. Барлық ағзаның ерекшеліктерін білмеу нәтижесінде оқушылардың шамадан тыс жүктеме алу және жағдайының нашарлауына алып келеді.

Қорыта айтқанда: жастардың дене тәрбиесін дамыту жолында шет елдік жүйемен тәжірибе алмаса отырып, өзіндік жүйені құру маңызды фактор. Дене шынықтыру сабағына жасөспірімдердің құлшынысын арттыру, салауатты өмір салтын ұстауға бейімдеудің барлығы осы жүйеге байланысты болатындығы Спенсер мен Демени еңбектерінде айтылған.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. М.Тәнікеев Қазақстандағы дене шынықтыру мен спорт тарихы. Алматы 2002 жыл
2. Е.К.Сейсенбеков тәрбиеде және білім беру жүйесінде дене тәрбиесі маңызы
3. В.В.Столбов дене мәдениеті мен спорт тарихы

УДК 796.2

БОКС СПОРТЫНДАҒЫ 17-18 ЖАС АРАЛЫҒЫНДАҒЫ БАЛАЛАРДЫҢ ЕПТІЛІК ДАМУЫ ӘДІСТЕРІН ЖЕТІЛДІРУ НЕГІЗДЕРІ

Алиасқаров Бақберген Бауыржанұлы

bbbbakbergen.aliaskarov@mail.ru

Л.Н Гумилев атындағы ЕҰУ Дене шынықтыру және спорт кафедрасы

Астана, Қазақстан

Ғылыми жетекшісі- И. Иманғаликова

Кіріспе. Ептілік-адамның негізгі физикалық қасиеттерінің бірі. Бұл адамның физикалық дайындығы үшін маңызды әсіресе спортшылар үшін. Ептілік-бұл спортшының жаңа қозғалыстарды тез игеру және өзгермелі орта талаптарына сәйкес моторикасын тез қалпына келтіру қабілеті. Бұл жағдайда таным объектісі кеңістіктік уақыт пен күш параметрлерінің шекті дәлдігімен жасалған қозғалыстар мен әрекеттер болып табылады. Қазіргі уақытта ғалымдар бірнеше жалпы көріністерге ие ептілікті көрсетіп жатыр, яғни 20-ға жуық арнайы ептілік факторлары: жалпы тепе-теңдік, заттағы тепе-теңдік, жылдамдық қозғалыс қызметін қайта құру, іс-әрекеттің дәлдігі, кеңістіктік бағдар және басқалары. Яғни ептілік-қозғалыстың бір түрінен екіншісіне ауысу уақытын қысқарту мүмкіндігі. Іс-әрекет жағдайларының тез өзгеруімен және іс-әрекеттің үлкен өзгергіштігімен сипатталатын спорт түрлерінде қозғалыстарды орындау сигналы мен басталуы арасындағы уақытты қысқарту маңызды. Жылдам өзгеретін ортада тез, орынды және дәйекті жауап беру үшін үлкен ептілік қажет. Мұнда ептілікті бағалау шарасы жылдам бейімделу қабілеті болуы мүмкін.

Мақсаты. Ептілік-бұл спорттық техниканы дамыту мен жетілдірудің маңызды алғышарты, сондықтан қозғалыстарды үйлестіруге жоғары талаптар қойылатын спорт түрлерінде өте маңызды. Ол жарыстардағы (спорттық ойындар) тез өзгеретін жағдайларға бейімделу қабілетін қажет ететін спорт түрлерінде үлкен рөл атқарады. Мұндай ептілік алдын-ала алынған дағдыларды дұрыс таңдауда және қозғалыстарды саналы түрде орындауда көрінеді.

Әдістері. Бокста ептілікті дамыту үшін жаттығуда қорғаныс пен шабуылды сабақтастырып соны жекпе жек барысында жүзеге асыру. Яғни боксшыға берілген тапсырманы, мысалы ұру әдістерін, секіру, соққыдан қорғану тәсілдерін қайталай беру арқылы жетілдіру.

Негізгі бөлім. Бокстағы қозғалыс әрекеттері оқу-жаттығу сабақтарында да (тірек-қимыл аппаратының әртүрлі зақымдануы), сондай-ақ бәсекелестік белсенділік процесінде (қарсыластың соққылары мен қарсыластары, спорттық жарақаттар) ауырсынумен бірге жүреді. Әлбетте, ауырсыну стресстеріне төзе білу батылдықты, ерік-жігерді және басқа да қасиеттерді қалыптастыруға ықпал етеді. Алайда, жекпе-жек барысында травматикалық факторлардың ықтималдығын азайту, біздің ойымызша, бәсекелестік қызметтің тиімділігін едәуір арттыруға мүмкіндік береді; жаңа бо әдістерін шығармашылықпен іздеу үшін әлдеқайда көп күш пен энергияны босатыңыз.

Боксшының жоғары жылдамдығы, әр түрлі күрделіліктегі әртүрлі қозғалыстармен қанықтылығы жекпе-жекке қатаң жағдай жасайды: секундтың оннан бір бөлігінде бейтараптандыратын немесе озық соққыны өткізудің тиімді әдісін табыңыз. Бұл міндеттер боксшының спорттық дайындығының барлық тараптарының жоғары деңгейін талап етіп

қана қоймайды, сонымен қатар, , ағзаның табиғи мүмкіндіктерін іске асырудың қосымша резервтерін ашатын жаңа тәсілдерді іздеуді қарастырады.

Мұндай резервтер моторлық координациялар кешенін дамыту мен жетілдіруге негізделген, олардың арасында ептілік, дәлдік, икемділік, ұтқырлық, тепе-теңдік және т.б. жетекші рөл атқарады. Боксшыларды даярлаудың дәстүрлі жүйесі ептілікті қалыптастыруды көздейді , Бірақ бұл ретте оның әртүрлі жағдайларда көріну ерекшеліктері нақтыланбайды, бокс жекпе-жегін жүргізу процесінде туындайтын техникалық-тактикалық міндеттерді шешудің құралдары мен әдістері нақтыланбайды.

Ептілік күрделі қозғалтқыш-үйлестіру сапасы ретінде бірнеше негізгі сорттар мен көріністерге ие, олардың мақсатты дамуы моторлық үйлестіруді едәуір жақсартыады. Бокс стилін таңдау, техниканы қолдану, іс-қимыл сипаты, қозғалыс жылдамдығының мөлшері және т.б. көбінесе спортшының салмағы мен ептіліктің қалыптасу дәрежесімен анықталады.

Зерттеу барысында біз боксшылардың ептілігін оның негізгі сорттары мен көріністері бойынша жетілдіру олардың бәсекеге қабілеттілігін арттырады деген гипотезадан бастадық. Ұсынылған гипотезаның дұрыстығын тексеру үшін педагогикалық эксперимент жүргізілді, оған 17-18 жас аралығындағы 1-разрядты жас боксшылардың екі тобы қатысты, әрқайсысы 14 адамнан: эксперименттік және бақылау. Зерттеуді бастамас бұрын бақылау жаттығуларының келесі түрлері бойынша жалпы дене дайындығының бастапқы деңгейіне тексеру жүргізілді: 30 м (с)жүгіру; 11 мин (м) жүгіру; 4х2 мин (м) жүгіру; орнынан ұзындыққа секіру (см); жатып тұрып қолды бұғу және созу (бірнеше рет); ілулі тарту (бірнеше рет). Осы жаттығулардан басқа, спортшылар негізгі сорттар мен көріністер бойынша ептіліктің дамуының бастапқы деңгейін анықтауға бағытталған моторлық тапсырмаларды орындады:

- берілген осал аймаққа күшті және әлсіз қолдың орта, жақын және соққы қашықтықтарынан динамометрмен бекітілген әртүрлі күштердің (10-нан 30 кг-ға дейін) соққылар сериясы;

- әр түрлі жылдамдықтағы бірдей қашықтықтан үлкен (50 кг-нан астам) және орташа (30-40 кг) соққылар. Жаттығудың сапасын бағалау критерийі берілген осал нүктеге жетудің дәлдігі болды;

- көлбеу және сұңгуірлерді қолдана отырып, әр түрлі жылдамдықпен қозғалатын жылжымалы қапшыққа бірнеше соққылар жасау.

Алынған бастапқы деректерді өңдеу және қатысушыларының жалпы дене дайындығы деңгейінде, сондай-ақ оның негізгі сорттары мен көріністері бойынша ептіліктің даму деңгейін сипаттайтын көрсеткіште айтарлықтай айырмашылықтардың жоқтығын көрсетті.

Қозғалыстардың кеңістіктік-күштік параметрлерін саралау келесі моторлық тапсырмалар арқылы жүзеге асырылды:

1. Орташа, жақын, қорғаныс және соққы қашықтықтарынан әр түрлі күш-жігермен (10-нан 30 кг-ға дейін) шабуыл жасау. Күш - жігердің мөлшері осалдықтарды көрсететін арнайы таңбасы бар жылжымалы қапшыққа бекітілген динамометрмен өлшенді (жақтың төменгі және бүйір беттері, сол жақта кеуде, іштің жоғарғы бөлігі - күн плексус аймағы, оң жақ гипохондриа-бауыр аймағы).

Бұл ретте қозғалыстың барлық негізгі түрлері пайдаланылды: бокс (сырғанау) қадамы; сырғанау; шаттл қозғалысы; шағын бокс қадамдары; тұқымдық қадамдар; секірулер. Қозғалыс тәсілін өзгерту жаттықтырушының сигналы бойынша жүзеге асырылды. Соққы күшінің өзгеруі өсіп келе жатқан шамада да, максимумнан минимумға күрт ауысумен де, керісінше де жүргізілді.

2. Арнайы сымдарды жоғары-төмен, солға-оңға, сондай-ақ сәл еңістермен жылжытатын жылжымалы қапқа салынған қарсыластың силуэтінә әртүрлі күштердің шабуыл соққысын орындау. Бұл жағдайда әр соққының күші өлшенді, ал спортшы берілген күш-жігердің мөлшері мен берілген нүктеге соққы берудің дәлдігі туралы шұғыл ақпарат алды. Боксшының қозғалу сипатын жаттықтырушы тапсырманы орындау уақытының барлық кезеңінде анықтады.

Кеңістіктік-уақыттық параметрлерді саралау белгілі бір осал жерлерге соғу дәлдігін ескере отырып, әр шабуыл соққысының жылдамдығын әр түрлі қашықтықтан түсіретін миллисекундомерді қолдану арқылы жүзеге асырылды.

Күшті және әлсіз қолдың шабуыл соққысының жылдамдығы дыбыстық сигналмен (ысқырықпен) берілген. Қарсыластың бағытын бұзуға арналған алдамшы қимылдарды (финттерді) қолдануға көп көңіл бөлінді: қолмен көрсету, қозғалу, денемен финттер. Қозғалыс жылдамдығының берілген параметрлерге сәйкестігі туралы шұғыл ақпарат ала отырып, боксшы берілген тапсырмаға зейінді барынша жұмылдыру үшін берілген мүмкіндікті пайдаланады. Бұл жағдайда әр қашықтықта және қозғалыстың тиісті түрімен нақты "уақыт сезімі" қалыптасады, бұл боксшының жеке стилін қалыптастыруға ықпал етеді.

Болжамды және стандартты емес жағдайларда ептілік көріністерімен сипатталатын бұл спорт түрі үшін қарастырылып отырған моторлық үйлестірудің осы көріністерінің дамуы үлкен маңызға ие.

Аталған міндеттерді шешу келесі жаттығулардың көмегімен жүзеге асырылды:

1. Боксшы қапшықтың қозғалу сипатын осал жерлердің нүктелерімен бақылайды, олардың қозғалыстарының амплитудасының шамасын есте сақтайды және шабуыл соққысының оңтайлы орнын болжай отырып, "алға" жұмыс істейді. Спортшының іс-әрекетінің дәлдігі ұпайлармен белгіленді және оны сарапшылар тобы келесі критерийлер бойынша бағалады:

5 ұпай - берілген қарқын мен қозғалыс ритағын сақтай отырып, осал жердің ортасына шабуыл жасау;

4 балл-қозғалыс әрекеттерінің қарқыны шамалы төмендеген кезде көрсетілген нүктеге жетудің жеткілікті жоғары дәлдігі;

3 ұпай-соққының осал жердің ортасынан 2-3 ауысуы.

2. Әр түрлі қозғалыс тәсілдерін қолдана отырып, бірдей тапсырма; әр түрлі финттермен, сондай-ақ серіктеспен жекпе-жекте.

Қарсыластың іс-әрекетін болжаудың дәлдігі назар аудару дәрежесіне, байқауға, қарсыластың қозғалыс сипатын талдау қабілетіне байланысты. ЭГ-мен айналысатын адамдарда осы қасиеттерді дамыту келесі әдістердің көмегімен жүзеге асырылды:

- қарсыластың қозғалысының ең көп қолданылатын түрлерін, оның қалаған қашықтығын есте сақтау; қозғалу тәсілінің, қашықтықтың түрі мен қарсыластың финт түрінің өзара байланысын орнату;

- қарсыластың "тәждік" соққыларын анықтау үшін шабуыл соққысының бағытына назар аудару;

- қарсыластың жекпе-жекте жүргізудің ерекше жеке тәсілдері мен тәсілдерін анықтау (бастапқы қозғалыс жылдамдығы, қозғалыс әрекеттерінің сипатының күрт немесе тегіс өзгеруі; қолданылатын еңістердің мөлшері мен бұрышы және т.б.).

Спортшылар өздерінің бақылауларын "оқу-жаттығу сабағын талдау" арнайы күнделігіне енгізді.

Қарсыласта ауыр сезімдерге төзе алатын, үлкен физикалық, психологиялық, моральдық, эмоционалдық стресстерді жеңе алатын, үнемі жетілдіруге ұмтылатын лайықты адамды көру қабілеті спортшыны қарсыластың әр қимылына мұқият және мұқият қарауға, оның жеке стилін зерттеуге және түсінуге дайын болуға мәжбүр етеді. Мұның бәрі боксшының әрекеттерін ойластырылған, салмақты, мақсатты етеді, жаудың әлсіз жақтарын дәлірек табуға көмектеседі.

Ерекше, стандартты емес жағдайларда жекпе-жекке деген көзқарас боксшыны жұмылдырады. Стандартты емес жағдайларда көрінетін ептілікті қалыптастыру үшін келесі моторлық тапсырмалар ұсынылды:

- ауыр салмақты қапшыққа салынған силуэтке шабуыл жасау, осалдықтарды белгілеу; - көлбеу, жоғары жылдамдықпен әртүрлі бағытта қозғалатын салмақты қапшықты пайдалану;
- жоғары қозғалыс қарқынымен шабуылдаушы соққы беру және т. б. Осылайша, зерттеу нәтижелері боксшыларды даярлаудың қазіргі заманғы жүйесінде ептілік, дәлдік және т.б.

сияқты қозғалыс-үйлестіру қасиеттерін дамытуға жеткіліксіз көңіл бөлінетінін көрсетті. Арнайы әдебиеттерде оның негізгі сорттары мен көріністері бойынша ептілікті қалыптастыру мәселелері көрініс таппады. Кеңістіктік-күштік, кеңістіктік-уақыттық параметрлерді, сондай-ақ болжамды және стандартты емес жағдайларда көрінетін ептілікті жақсартуға бағытталған қозғалыс тапсырмаларының кешенін қолдану Біздің ойымызша, боксшыларды даярлау жүйесіне мұндай көзқараста олардың бәсекеге қабілеттілігін арттырудың белгілі бір резервтері бар.

Қорытынды. Зерттеудің деректері ептілікті дамыту және жетілдіру жөніндегі арнайы моторлық тапсырмалар жүйесінің әсерінен оның негізгі көріністері бойынша денеде терең физиологиялық өзгерістер орын алатынын көрсетті, бұл резервтік мүмкіндіктерді жақсырақ жұмылдыруға әкеледі және боксшыларды даярлаудың отандық әдістемесін одан әрі жетілдіру үшін қосымша мүмкіндіктер ашады.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. Бокс. Балалар-жасөспірімдер спорт мектептеріне, олимпиадалық резервтің мамандандырылған балалар-жасөспірімдер мектептеріне, жоғары спорт шеберлігі мектептеріне (оқу-жаттығу тобы мен спорттық жетілдіру топтарына) арналған бағдарлама
2. Тажтгулова Б.М., Спорттағы ғылыми зерттеулерді ұйымдастыру және жоспарлау //Дәріс-3 2023
3. Sport-wikiped// Спортивная энциклопедия. 0

УДК796

ФОРМИРОВАНИЕ ЗДОРОВОГО ОБРАЗА ЖИЗНИ СТУДЕНТОВ: КОМПЛЕКСНЫЕ МЕРЫ ПО СНИЖЕНИЮ СТРЕССА, РАЦИОНАЛЬНОМУ ПИТАНИЮ И АКТИВНОМУ ОБРАЗУ ЖИЗНИ

Артыкбаева Ділнұр

dlnr.artykbaeva@mail.ru

Магистр 2 года обучения Нукусского государственного педагогического института имени Ажинияза, факультет физической культуры, г.Нукус, Республика Узбекистан

В современном обществе здоровый образ жизни студентов приобретает особую актуальность. Статистические данные свидетельствуют о том, что учебная нагрузка, стресс и неправильное питание негативно сказываются на здоровье молодых людей. В последние годы наблюдается увеличение числа студентов, страдающих от хронической усталости, недостатка физической активности и депрессии. Согласно исследованиям, около 60% студентов страдают от хронической усталости, что влечет за собой снижение успеваемости и повышение риска развития серьезных заболеваний. Кроме того, примерно 30% студентов имеют проблемы со здоровьем из-за неправильного питания, что сопровождается набором лишнего веса и развитием ожирения. По данным Всемирной организации здравоохранения (ВОЗ), около 23% молодых людей в возрасте от 18 до 24 лет страдают от ожирения, что является серьезной угрозой их здоровью [1,2,3].

В связи с этим, данная статья нацелена на систематизацию знаний о проблемах здорового образа жизни студентов. Основная цель статьи – обобщить существующие исследования в этой области, проанализировать статистические данные и предложить стратегии для повышения благополучия студентов. Ожидается, что результаты исследования помогут в разработке эффективных программ по укреплению здоровья молодежи и предотвращению развития хронических заболеваний. В научной литературе существует множество исследований, посвященных здоровому образу жизни студентов. Основные направления исследований включают изучение влияния физической активности, питания, стресса, курения и алкоголя на здоровье молодежи. Также проводятся исследования по

разработке и оценке эффективности программ, направленных на формирование здорового образа жизни среди студентов [4,5,6,7].

Цель исследования заключается в систематическом анализе проблем, связанных с здоровым образом жизни студентов, и выявлении факторов, оказывающих наибольшее влияние на здоровье и благополучие молодежи. В рамках исследования также ставится задача разработки и предложения рекомендаций и стратегий для улучшения здорового образа жизни среди студентов, с учетом особенностей их учебной и социальной среды.

Для достижения целей исследования были использованы следующие методы:

Анализ статистических данных, собранных от различных источников, таких как ВОЗ, национальные статистические службы и результаты научных исследований.

Обзор научной литературы, включая статьи, опубликованные в научных журналах и тезисы конференций. Анкетирование студентов с целью выявления основных проблем, связанных с здоровьем, и предпочтений в отношении стратегий для улучшения благополучия[8,9,10].

интервью с экспертами в области здравоохранения, психологии и педагогики для получения дополнительной информации о проблеме и возможных решениях.

Анализ результатов исследований в области здорового образа жизни студентов позволяет выделить ряд ключевых аспектов, которые оказывают существенное влияние на здоровье и благополучие молодежи. Стресс, неправильное питание и недостаток физической активности являются основными факторами, негативно сказывающимися на здоровье студентов, а также на их академическую и социальную адаптацию.

Для решения этой актуальной проблемы современного общества необходим комплексный подход, который включает в себя разработку и внедрение целенаправленных программ и стратегий. Эти меры должны быть направлены на укрепление здоровья студентов путем повышения уровня физической активности, пропаганды здорового питания и предоставления поддержки в управлении стрессом. Ключевую роль в этом процессе должны сыграть образовательные учреждения, семьи и медицинские службы.

Анализ статистических данных и литературы показал, что основными факторами, влияющими на здоровье студентов, являются:

1. Недостаток физической активности: Исследование показало, что большинство студентов (около 70%) не выполняют рекомендуемые ВОЗ нормы физической активности, что ведет к снижению общего уровня здоровья и увеличивает риск развития хронических заболеваний, таких как сердечно-сосудистые заболевания, диабет и ожирение. Отсутствие регулярной физической активности также может негативно сказаться на эмоциональном состоянии и качестве сна студентов.
2. Неправильное питание: Анализ данных показал, что около 80% студентов не соблюдают принципы здорового питания, что приводит к набору лишнего веса и развитию ожирения. Большинство студентов предпочитают быструю пищу и продукты с высоким содержанием сахара, жиров и соли, что может способствовать развитию дисбактериоза, анемии и других проблем со здоровьем. Также нередко у студентов наблюдается нерегулярное и неправильное распределение приема пищи в течение дня.
3. Повышенный уровень стресса: Исследование выявило, что более 50% студентов испытывают повышенный уровень стресса, вызванный учебной нагрузкой, социальными факторами (такими как адаптация к новой среде и навыкам самостоятельной жизни) и неопределенностью будущего. Повышенный уровень стресса может оказывать негативное воздействие на здоровье студентов, провоцируя нарушения сна, снижение иммунитета, развитие психосоматических заболеваний и ухудшение качества жизни.
4. Вредные привычки: в ходе исследования было выявлено, что некоторые студенты подвержены вредным привычкам, таким как курение, употребление алкоголя и наркотиков. Эти привычки могут существенно негативно влиять на здоровье студентов и снижать их академическую и социальную адаптацию.

5. Неэффективное времяпрепровождение и отсутствие режима: Студенты часто сталкиваются с проблемой плохого планирования своего времени и недостаточным соблюдением режима дня. Это может приводить к недосыпанию, переутомлению и снижению работоспособности. Важно обеспечить сбалансированное распределение времени между учебой, отдыхом, физической активностью и социальной жизнью.
6. Социальные факторы: Студенты могут испытывать давление от сверстников, стремление "поддерживать темп" и оправдать ожидания окружающих. Такие факторы могут создавать дополнительный стресс, а также влиять на выбор стиля жизни и привычек студентов.

Основываясь на результатах исследования, можно предложить следующие стратегии и рекомендации для улучшения здорового образа жизни студентов:

Программы по физической активности: Вузы могут предложить студентам разнообразные программы физической активности, такие как занятия в спортивных секциях, групповые тренировки или доступ к спортивным залам. Также рекомендуется введение обязательных занятий физкультурой для всех студентов.

Образовательные программы по здоровому питанию: Создание курсов или семинаров по здоровому питанию, которые помогут студентам осознать значение сбалансированного питания и научиться составлять правильное меню.

Психологическая поддержка: Организация психологической службы в вузах с целью предоставления консультаций студентам, страдающим от стресса и депрессии. Также возможно проведение тренингов по развитию навыков стрессоустойчивости и саморегуляции.

Профилактика вредных привычек: Внедрение программ по профилактике курения, употребления алкоголя и наркотиков, включая информационные кампании и проведение мероприятий на тему здорового образа жизни.

Улучшение социальной среды: Создание условий для здорового образа жизни, включая улучшение питания в столовых, организацию пространств для отдыха и общения, а также поддержку студенческих инициатив, направленных на укрепление здоровья и благополучия.

В заключение следует отметить, что успешное внедрение рекомендаций и стратегий, направленных на укрепление здоровья студентов, способствует улучшению качества жизни молодежи, их академической успешности и социальной адаптации. Таким образом, инвестиции в здоровый образ жизни студентов являются важным фактором в формировании здорового и процветающего общества.

Список использованных источников

1. Всемирная организация здравоохранения (2020). Промежуточный доклад о мониторинге прогресса в реализации глобальной стратегии ВОЗ по насаждению здорового образа жизни. Женева: ВОЗ.
2. Всемирная организация здравоохранения (2019). Руководство по здоровому питанию для студентов: основы здорового питания и советы по
3. Всемирная организация здравоохранения (2021). Оценка эффективности программ и стратегий для укрепления здоровья студентов: систематический обзор. Женева: ВОЗ.
4. Усманова А.А. Политико-психологические основы формирования социальной активности молодежи Узбекистана. Монография перераб. и доп. –Т.: Филиал РГУ (НИУ), 2020. – 230 с.
5. Горбунова, Н. В., & Степанова, Ю. В. (2018). Физическая активность и психическое здоровье студентов. Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: Психология и педагогика, (2), 118-129.
6. Долгих, О. Л. (2016). Влияние стресса на здоровье студентов. Вестник научных конференций, (8-2), 54-56.
7. Касаткина, Л. В., & Касаткин, В. А. (2019). Здоровое питание и проблемы обеспечения здорового образа жизни студентов. Вестник науки и образования, (1), 37-40.

8. Малкова, Н. В., & Родина, М. А. (2017). Профилактика стресса и формирование здорового образа жизни студентов. Вестник Санкт-Петербургского университета. Серия 16. Психология. Социология. Педагогика, (2), 56-62.
9. Филиппова, Е. Г., & Мишурова, О. В. (2015). Программа повышения физической активности студентов в вузе. Вестник Томского государственного педагогического университета, (11), 46-50.
10. Всемирная организация здравоохранения (2018). Глобальная стратегия ВОЗ по насаждению здорового образа жизни: преодоление стресса, питание и физическая активность. Женева: ВОЗ.

УДК 796.2

14-16 ЖАСТАҒЫ ДЗЮДОШЫЛАРДЫҢ ЖЫЛДАМДЫҚ ҚАСИЕТІН ДАМУ ЖОЛДАРЫ

Асылбеков Мейрамбек Маратұлы

meakaasylbekov01@gmail.com

Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ Дене шынықтыру және спорт кафедрa студенті
Астана, Қазақстан

Ғылыми жетекшісі – Д. Боранбаева

Дзю-До(жапонша дзю – жұмсақ, до – жол) – спорт түрі, жапондардың ұлттық күрес ойыны.

Дзюдо күресін профессор джигоро Кано жасаған. 1882 жылы Кано Токиода алғашқы "Кодокан" дзюдо мектебін ашты. Бір жылдан кейін ол разрядтар жүйесін құрды, ал 1887 жылы дзюдо техникасы түпкілікті қалыптасты. Бірінші әлемдік деңгейдегі чемпионат 1956 жылы Токиода өтті, содан кейін осындай көлемдегі жарыстар тек Жапонияда ғана емес, үнемі өткізіліп тұрады. Көптеген жылдар бойы дзюдода салмақ категориялары болған жоқ. Жапондықтардың өздері ойлағандай, ең бастысы-күш емес, құпия техниканы меңгеру өнері. Бірақ төртінші әлем чемпионатында жапондықтар жеңілгеннен кейін ережелер өзгертіліп, салмақ дәрежелері пайда болды. 1964 жылдан бастап дзюдо Олимпиада бағдарламасына енгізілді.

Салмақ санаттарынан басқа, дзюдода белгілі бір жас топтары бар:

кіші жас – 12 жасқа дейінгі ұлдар мен қыздар.

Орташа жас-14 жасқа дейінгі ұлдар мен қыздар.

Курсанттар-17 жасқа дейінгі ұлдар мен қыздар.

Жасөспірімдер мен жасөспірімдер-20 жасқа дейін.

Жастар-23 жасқа дейін. Ерлер мен әйелдер.

Ардагерлер-30 жастан кейін

Мен осы орташа жастағы дзюдошыларға тоқталғым келеді. Олардың жылдамдық қасиетін дамыту жолдары туралы жазып.

Мақсаты: жаттығулар кешенінің тиімділігін анықтау, жылдамдық-күш қабілеттерін дамыту

Әдістері: ғылыми-зерттеу әдебиеттерін талдау, әңгімелесу.

Негізгі бөлім. Жақсы күрес қарқынын көрсету үшін дзюдодан жарыстар, спортшы жоғары деңгейге ие болуы керек жарылғыш күштің, сондай-ақ жалпы физикалық және арнайы дайындық. Біз бұрын қарастырған авторлар құрылымы бар жылдамдық-күш қабілеттерін дамыту параметрлері оларды қалыптастыратын нақты жаттығулар. Н. А. Ленц атап өткендей жылдамдық қасиеттер дзюдоның маңызды негізін құрайды. Тиісінше, бұл сапалар дзюдо техникасының ажырамас элементі болуы керек. В. г. Ивлев "күш пен жылдамдық қасиеттерін дамытудың тиімді құралы" екенін көрсетеді техникалық әрекеттердің өзі ".

Орта таулы жерлерде жаттығу да фактор ретінде қызмет етеді.

Арнайы, оның ішінде жылдамдық-күш дайындығын арттыру. Жаңа ережелердің енгізілуі бәсекелестік жекпе-жектің қарқындылығының артуына әкелді. Бұл спортшылардан абсолютті және жарылғыш күштің максималды көріністерін талап етеді. Осыған байланысты осы қасиеттерді дамытуға бағытталған жаттығу құралдарын таңдауға аса байыпты қарау керек.

Көпжылдық дайындықты жоспарлау кезінде моториканы дамытуға жеке бейімділікті ескеру қажет. Оқу процесінде жетекші физикалық дағдыларды дамыту қажет

спортшылардың қасиеттері. Дзюдошылардың жылдамдық-күштік қасиеттерінің деңгейін арттыру үшін "дөңгелек әдіспен" орындалатын арнайы жаттығулар ұсынылады.

Арнайы дене шынықтыру даярлығы құралдарының жалпы көлемінің 15%-на жылдамдық-күштік бағыттағы құралдар көлемінің ұлғаюы спортшылардың дене шынықтыру даярлығының деңгейін едәуір арттыруға мүмкіндік береді. Жылдамдық - күш қасиеттерін дамыту үшін күресте ерекше маңызды қасиеттер мен қасиеттердің көрінісіне тең келетін таңдамалы бағытталған жаттығулар кешендерін де қолдануға болады (айналмалы жаттығулардағы қарсылық жаттығулары, резеңке амортизаторлары бар жаттығулар, "соққы" әдісі және т.б.).

Айналмалы жаттығулар. Салмақ жаттығуларын игеру кезінде-өз денесінің салмағы

жас дзюдошылардың оқу-жаттығу сабақтарын толықтырған жөн әр түрлі бұлшықет топтарына әсер ететін айналмалы жаттығулар. Бұл сабақтарды ұйымдастыру формасы кезектесіп орындауды білдіреді

әр түрлі бұлшықет топтарына арналған жаттығулар — қолдар, аяқтар, Магистраль (мойын)

әр түрлі станцияларда. Осы қағида бойынша жаттығу тапсырмаларын құру жас дзюдошыларға барлық бұлшықет топтарын үйлесімді дамытуға мүмкіндік береді.

14 жыл жаттығумен айналысатындарға арналған айналмалы жаттығу кешендерінде әдетте шеңбер бойымен орындалады (станциядан станцияға ауысумен

станциялар), 6 — 8 станция (жаттығулар) жоспарланған, олар бөлінеді орындалатын тапсырмалар саны бойынша топтарға. Шеңберлер саны-2 — 4; станциядағы жұмыс уақыты-10-12 сек.; Станциялар арасындағы демалыс аралығы (өту) - 5-7 сек.; толық қалпына келгенге дейін шеңберлер арасында демалу оқушылар-жүрек соғу жиілігінің көрсеткіштері бойынша.

Анатомиялық-физиологиялық ерекшеліктері: Жасөспірімдік кезеңнің шекаралары шамамен балалардың оқуымен, орта мектептің 5-8 сыныптарымен сәйкес келеді және 11-12 мен 14-15 жас аралығындағы жасты қамтиды, бірақ нақты кіру жасөспірімдік шақ 5-сыныпқа ауысумен сәйкес келмеуі мүмкін және бір жыл бұрын немесе кейінірек болуы мүмкін. Олардың қызметі көптеген адамдарды анықтайды жасөспірімнің денесіндегі өзгерістер, соның ішінде ең айқын: өсу мен жыныстық жетілудің жоғарылауы (жыныс мүшелерінің дамуы және қайталама жыныстық белгілердің пайда болуы). Бұл процестер қыздарда 11-13 жаста және ұлдарда 13-15 жаста ең қарқынды. Дененің ұзындығының өсуі, салмақтың өсуі, кеуде шеңбері-спецификалық жасөспірімдік шақтағы ерекше белгіленетін физикалық даму сәттері.

Жасөспірім кезінде балалық шақтағы іс-әрекеттегі тепе-теңдік жоғалады эндокриндік және жүйке жүйелері, ал жаңасы әлі де орнатылуда. Бұл қайта құру жасөспірімнің ішкі жағдайларына, реакцияларына, көңіл-күйіне әсер етеді " жиі оның жалпы теңгерімсіздігінің, ашуланшақтықтың, жарылғыштықтың, толқудың негізі, қозғалыс белсенділігі, мерзімді апатия, летаргия. Мұндай жағдайлардың пайда болуы жиі кездеседі бұл қыздарда етеккір басталғанға дейін немесе етеккір циклі кезінде байқалады.

Қорытынды. Зерттеу тақырыбы бойынша ғылыми әдебиеттерді талдау мынаны көрсетті жас дзюдошыларды даярлауда жылдамдық-күш қасиеттерін дамыту жетекші мағынасы. Ұсынылған кешенді шешімдер мыналарға әсер етеді спортшыны дайындаудың әртүрлі аспектілері: физиологиялық жекпе-жектің нақты дағдыларын дамытуға дейінгі

балуандардың ерекшеліктері. Болашақта теориялық зерттеу біз қайсысын нақтылайтын боламыз құралдар мен әдістер жастарды дайындау үшін ең тиімді болып табылады. Алынған даму деректерін бағалау 14-16 жастағы дзюдошылардың жылдамдық-күш қабілеттілігі эксперименттік және бақылау топтарында барлық көрсеткіштер бойынша нәтижелердің артуын көруге болады.

Қолданылған әдебиеттер

1. «SportWiki» спорт энциклопедиясы.
2. Харук С.А. “Особенности скоростно-силовой подготовки дзюдоистов 14 лет”.
3. Белянкин Э.С. «Анатомо-физиологические особенности подросткового организма» 2017 жыл.

УДК374

FIFA- ФУТБОЛЬНЫЕ ТЕХНОЛОГИИ

Байжанов Әділ Нұрланұлы

bayyzhanovv@mail.ru

Студент 2 курс специальности «6В01407-Тренер по футболу»

ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

Смагулов Расул Жандарбекұлы

smagulov04rasul@mail.ru

Студент 2 курс специальности «6В01407-Тренер по футболу»

ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

Научный руководитель - А. Жумадилханов

Аннотация. Программа инноваций FIFA, предназначена для инновационных продуктов, которые появляются на рынке, но еще не являются жизнеспособными в футболе. Это могут быть продукты совершенно новых стартапов на рынке или новые версии существующих продуктов, которые в силу своего инновационного характера, не соответствуют нормативным актам или установленным требованиям.

Создание новой группы технических консультантов и экспертов по технологиям, призваны заложить основы для будущего развития критериев качества футбольных мячей, а также, для решения текущих и будущих задач этого сектора. ФИФА прилагает все усилия для решения этих проблем, в тесном сотрудничестве с футбольной индустрией и заинтересованными сторонами, теперь, когда новые технологии внедряются в наш спорт, и общество все больше осознает необходимость защиты здоровья и безопасности игроков.

Ключевые слова: инновационные технологии, юношеский футбол, футбольная программа, компьютерное зрение, тренировки и датчик.

Введение. Футбольные технологии и инновации решают существующие проблемы в мире футбола, путем тестирования и внедрения всевозможных теорий и практик. В Постановлении ФИФА на 2020–2023 годы, подробно описывается стремление Высшего органа футбола, использовать технологии для улучшения футбола, посредством исследований, разработок и инноваций, с целью повышения качества футбольного опыта как на поле, так и за его пределами[1,2].

Программа инноваций FIFA, предназначена для инновационных продуктов, которые появляются на рынке, но еще не являются жизнеспособными в футболе. Это могут быть продукты совершенно новых стартапов на рынке или новые версии существующих продуктов, которые в силу своего инновационного характера, не соответствуют нормативным актам или установленным требованиям.

После успешного внедрения на Чемпионате мира по футболу FIFA 2018 в России и Чемпионате мира по футболу среди женщин во Франции 2019, использование видеосудейства быстро ускорилося. В настоящее время, более 100 соревнований использовали или

используют эту технологию, чтобы предложить своим судьям вспомогательный инструмент в играх, который может изменить ход матча.

Сегодня ФИФА запустила Группу по впечатлениям болельщиков - группу из 25 футбольных фанатов со всего мира, с которыми будут постоянно консультироваться, чтобы помочь улучшить впечатления от футбола на поле и за его пределами, в преддверии турниров и мероприятий. Группа, которая возникла из Движения болельщиков ФИФА, внесет ценный вклад в процесс разработки и совершенствования различных технологических инноваций. Она будет работать вместе с командой FIFA (Football Technology Innovation), в соответствии с планами на 2020–2023 годы, в котором излагается стремление FIFA, использовать технологии для улучшения футбола и повышения качества обслуживания болельщиков.

Создание новой группы технических консультантов и экспертов по технологиям, призваны заложить основы для будущего развития критериев качества футбольных мячей, а также, для решения текущих и будущих задач этого сектора. ФИФА прилагает все усилия для решения этих проблем, в тесном сотрудничестве с футбольной индустрией и заинтересованными сторонами, теперь, когда новые технологии внедряются в наш спорт, и общество все больше осознает необходимость защиты здоровья и безопасности игроков.

Учитывая растущий спрос на более экономичные технологии анализа матчей, внедрение нового стандарта в Программе качества ФИФА, для электронных систем мониторинга результатов, призвано внести вклад в демократизацию футбольных технологий.

Умные щитки для голени, разработанные Numapox, измеряют усталость, скорость, силу удара, спринт, частоту сердечных сокращений и силу удара мяча или координаты игрового поля.

Платформа Mediacoach позволяет тренерам клубов подробно анализировать, что происходило в каждой игре, и готовить следующую игру, анализируя свою команду и команду соперника, с очень актуальным уровнем детализации.

ThermoHuman. В спорте высших достижений организм предъявляет максимальные требования к телу, и основная проблема, с которой приходится сталкиваться большинству дисциплин - это травмы. Тренировки и попытки достичь предела приводят к травмам от чрезмерного использования, и именно здесь, термография может попытаться смягчить проблему. Травм становится все больше, 15% футбольной команды могут получить травмы в течение всего сезона.

Один из столпов стратегии ФИФА - использовать преимущества технологий и генерировать знания, которые помогают улучшить футбол на всех уровнях. Чтобы помочь футболистам всего мира достичь своих целей, оставаться в форме и избежать травм, ФИФА предлагает всевозможные программы тренировочных сессий, микроциклов как для тренеров юношеского футбола, так и для квалифицированных футболистов.

Особый интерес представляют инновации в тренировочном процессе, а также в восстановлении футболистов, после травм и нагрузок. Все это поможет повысить эффективность учебно-тренировочного процесса, как юных футболистов, так и квалифицированных спортсменов.

Внедрение инноваций в спортивной сфере позволит тренерам и игрокам узнать свои результаты, чтобы разработать более эффективные стратегии игры на поле. С помощью аналитики данных, получается такая информация, как скорость, с которой они играют, то, как они бегают, или их частота пульса, чтобы улучшить их стиль игры и избежать возможных травм, и более серьезных заболеваний. Если вы посмотрите футбольный матч 90-х годов, разница будет огромной. Спортивная индустрия характеризуется быстрыми и постоянными инновациями в тесном сотрудничестве с другими отраслями (текстильная, электронная, пищевая, строительная и т. д.). Инновации сделали спортивную индустрию лидером в различных областях, оказав большое влияние в различных аспектах

Термографию широко используют особенно в футболе. Тем не менее, ThermoHuman работал с испанской командой по художественной гимнастике, дзюдо, хоккеем, гандболом и

баскетболом. Перед пандемией есть отчет, в котором говорится о Премьер-лиге и говорится, что в период с 2018 по 2019 год количество футбольных травм увеличилось на 15%, а с пандемией - на 40%.

Термография работает путем измерения температуры с помощью камеры, в которой температура отображается в разных цветах, и в реальном времени она проводит анализ с помощью своего программного обеспечения. ThermoHuman сообщает тренеру, физическому тренеру или врачу, что те части, которые имеют разницу температур, могут быть связаны с декомпенсацией, избыточной нагрузкой или воспалением [3,4].

Рисунок 1. Термографическое изображение ThermoHuman.

Примечание: Цвета показывают разную температуру и используются для определения признаков избыточной нагрузки или воспаления

Технологии в обуви футболистов необходимы для улучшения их выступлений на поле. Каждый сезон в отношении спортсменов, появляется много инноваций, которые стремятся к тому, чтобы их результаты всегда улучшались и, чтобы занятия этим видом спорта приносили очень хороший результат.

Обувь Mercurial - Что касается подошвы, мы найдем в нашем продукте кнопку ускорения в средней части. Расположение шипов такое, чтобы добиться разнонаправленности, которая требуется любому футболисту.

Среди нововведений, в обуви выделяется тот факт, что обувь состоит из восьми шипов, «которые обеспечивают ей большую поддержку и так, чтобы вес игрока был хорошо сбалансирован в подошве обуви. Остальные шипы предназначены для разного направления, а посередине находится шип для ускорения, который необходим для облегчения передвижения игрока по игровому полю.

Материал, из которого сделана обувь - эта технология фактурного вязания называется «контролем скорости» и помогает, когда дело доходит до получения мяча. С технологической точки зрения, эта обувь настоятельно рекомендуется для футболистов, поскольку это очень легкая обувь, которая также предлагает другие преимущества, например, поддержку средней части, которая очень важна для комфорта, чтобы иметь возможность работать лучше

В последние годы, среди футбольных фанатов стал широко распространенным девиз: «Вечная ненависть к современному футболу». Хотя логично, что каждый принимает его по своему усмотрению, привнося в него компоненты, которые их больше всего интересуют. Его единодушное значение заключается в стремлении к футболу восьмидесятых и девяностых годов, более чистому, грубому, но, настоящему.

С одной стороны, заинтересованные в прибыли корпорации, превратили любимую игру в шоу-зрелище, с другой стороны, современный прогресс требует от футбола не отставать от науки. Вот такой парадокс сложился сегодня в отношении, не только футбола, но и других видов спорта. Однако, с помощью технологических систем, тренерский штаб, игроки и руководство команды готовят игры, дозируют тренировки или планирует составы.

Если взять Барселону, за целями Гризманна или Сандро стоят не только пасы Корреа или Хуанкара, даже не приказы Чоло или Мишеля, но также тихая, но ключевая работа целой команды многопрофильных техников: физиотерапевтов, аналитиков, врачей, медсестер, диетологов.

В Вильярреале, тренерский штаб общается через приложение, которое они и игроки установили: Hide Sport. Это, не просто какое-либо приложение, которое они нашли при исследовании рынка, оно разработано благодаря идее Хосе Маскароса, его тренера по физподготовке, который два года назад решил найти способ воплотить идею, которую он готовил на практике. Эта идея возникла из-за потребности в работе, необходимо свободно и напрямую общаться с тренерским штабом. Кроме того, это дает огромное количество полезной информации, с которой можно проконсультироваться: вариации веса игроков, как они были накормлены, насколько хорошо они гидратировались, как они спали ночь. И, кроме того, это дает субъективную оценку тренировочной нагрузки. То есть, информация представляет какие стороны недоработаны, а где переработали. Приложение создано для количественной оценки и контроля тренировок, лечения. Любая важная информация добавляется, и врачи сообщают, какая область была обработана для каждого игрока. Например, правая щиколотка. Монитор отмечает это на силуэте человеческого тела. Если эта область обрабатывается слишком много раз, этот игрок становится оранжевым, больше нагрузки - красным, а это уже предупреждение. Приложение упрощает работу для всех, даже у диетолога и тренера вратарей есть свои разделы.

В любое время можно просмотреть досье каждого игрока, протоколы тренировок, которые он провел, протокол игры, историю его травм и т. д. Подобные инструменты существуют, но Маскарос гордится тем, что он изобрел [18].

Еще один фактор, без которого не понимают современный футбол, - это использование видео для подготовки к матчам. Наблюдать за тем, как команда соперника, с которой придется столкнуться, обычно атакует, защищается, удерживает мяч или создает опасные ситуации. Это очень полезно, как для предупреждения, так и для изменения построения, стратегии или игроков, которые выйдут в состав. Особенно, это касается команды, с которой предстоит столкнуться, о которой имеется мало предварительной информации. Например, «Вильярреалу» пришлось встретиться с «Астаной», командой из Казахстана, в отборочном матче плей-офф Лиги Европы 2014/2015. Использовался Wyscout, было видно, как они раньше играли, в соответствии с этим фактором, игра «Вильярреала» была подготовлена соответствующим образом. Победа 0: 3.

Датская лига расширила свое партнерство с лидерами в области информационных технологий Second Spectrum («2S») и Genius Sports Limited (NYSE: GENI) («Genius Sports»), чтобы обеспечить передовые решения для отслеживания и аналитики данных.

Начиная с текущего сезона 2021/22, 2S и Genius Sports установили системы оптического слежения. Благодаря передовым возможностям компьютерного зрения и машинного обучения датский футбол сможет определять и предоставлять точные координаты каждого игрока и мяча 25 раз в секунду.

«Настоящая задача футбольного клуба - узнать, как можно быть новаторским и в то же время сохранить сущность, традиции и удовлетворить всех зрителей / болельщиков» (Франко Сегарра).

Технологические инновации становятся все более важными в самом красивом спорте в мире, являясь элементарным элементом победы, как и во всех сферах бизнеса эпохи цифровых технологий.

Сфера спорта довольно сложна и всегда включает в себя методы и стратегии для достижения наилучших результатов спортсменов. С годами начали разрабатываться и внедряться новые методы, аксессуары и предметы в упражнения различных модальностей, чтобы обеспечить больший комфорт и исследовать лучшие качества спортсмена. В этом смысле технологии все чаще становятся частью спортивной практики. Помимо технологий, используемых в одежде, обуви и бытовой технике, новые технологии предоставляют важные и безопасные данные для создания и пересечения информации для воспроизведения индивидуальных или коллективных статистических данных о спортивной практике.

Благодаря этому процесс принятия решений тренером в отношении своего спортсмена был улучшен на основе безопасных данных о производительности в режиме реального времени.

Таким образом, оцениваются пики производительности, сильные и слабые стороны спортсменов, правильные и неправильные движения, а также другие детали, которые имеют решающее значение при организации тренировок и в игре тренера со своим спортсменом. Все это отразится на ваших выступлениях на соревнованиях и полученных результатах.

Чтобы все это работало, компании, производящие различные спортивные материалы, создают настоящие исследовательские и испытательные центры для разработки и совершенствования инноваций в этом секторе.

Независимо от вида спорта, все эти инновации направлены на улучшение результатов спортсменов, повышение их безопасности во время тренировок и обеспечение большего комфорта во время занятий.

Футбол по-прежнему (и еще долго будет) самый популярный вид спорта в мире. Поэтому его развитию уделяется большое внимание, в основном, в технологическом аспекте.

Список использованных источников

1. Футбольные технологии и инновации., 2021. <https://www.fifa.com/es/technical/football-technology>
2. Футбольные технологии. Инновационная программа ФИФА на 2020-2023. <http://quality.fifa.com/es/innovations/>
3. Абрашина И.В., В.А. Нурдин, М.А. Солдатова, С.В. Титовец., 2020. Использование современных технологий в футболе. Известия ТулГУ. Физическая культура. Спорт. 2020. Вып. 12. С.103
4. Фаткуллов И.Р. Организация спортивных соревнований и подготовка спортсменов с использованием информационных технологий // Актуальные проблемы физической культуры и спорта: материалы VI Междунар. науч.-практ. конф. / под ред. Г.Л. Драндрова, А.И. Пьянзина. Чебоксары: Изд-во ЧГПУ им. И.Я. Яковлева, 2016. С. 449–453.
5. Орловская Н.Н., Антоненко М.Н., Зотин В.В. Инновации в футболе. Наука через призму времени. 2018. № 12 (21). С. 29-31.

ӘОЖ 796.062.4

ДЕНЕ ШЫНЫҚТЫРУЫ МЕН СПОРТТЫҚ ӘРЕКЕТТЕРДІҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ БОЙЫНША ҮДІРІСТЕРДІ ЖЕТІЛДІРУ

Батырбеков Нұржан Арманович

nurzanbatyrbekov585@gmail.ru

«Дене шынықтыру және спорт» маманығының 4 курс студенті

Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан

Ғылыми жетекшісі – Е. Омаров

Спорт пен дене шынықтыру әрекеттеріндегі үдірістерінің жетіле түсуі, студентке оқу тапсырмасының көлемін өзі нақты әрі толық бағалап, алған ақпаратты тез өңдеп, тиісті шешім қабылдауына міндетті түрде оның көңіл күйінің бір қалыптылығы көмектеседі.

Мұның бәрі келешекте, студент жастардың оқу ісі мен кәсіби жұмысқа деген қабілеттілігіне сенімділігін қамтамасыз етеді.

Кіріспе. Дене қимыл әрекеттерін әр түрлі орындау үшін психикалық белсенділікті және де осындай жұмыстарға тек бұлшық ет топтарын ғана емес, сонымен қоса психикалық функцияның да қосылуын талап етеді. Бәрінен бұрын, сезімталдылықты айыру мен оның абсолютті жоғарлауын сипаттайтын түрлі анализатор функцияларын жетілдіруіне қатыстылықты айқындаудың өзекті мәселе болып саналады.

Мақсаты. Салыстырмалы зерттеулер арқылы спорт пен дене шынықтыру әрекеттерінің ықпалынан қозғаушы, көруші, сипап сезуші, вестибулярлық сияқты талдауыштардың сезімталдылық қасиеттері табылдырығынан жоғарлайтынын дәлелдеу.

Р.Х. Яруллиннің [1] пайымдауынша дене жаттығу үрдісінде, әсіресе, қозғаушы анализатордың сезімталдылығы өзгереді. Гимнастика, жеңіл атлетика, спорттық ойындар, қолданбалы жаттығулармен және түрлі спорттық қозғалыс ойындарымен айналысу кинестетикалық сезінуді саралап, бұлшық ет сезімталдылығын жетілдіре түседі. Біздің зерттеуіміз бойынша, баскетбол сабақтарында, түрлі жаттығуларды жасағанда студенттердің көру анализаторларының сезімталдылығы жоғарлайтыны байқалады. Студент өзінде пайда болып жатқан қозғаушы, вестибулярлы, сипап сезуші т.б. сезімдерін бақылауға қабілетті. Бұл оған оқу тапсырмаларын орындауда дифференцияланған көлемді ақпаратты ала алуына мүмкіндік жасайды.

Тәртіптің дискриминантты функциясын аналогиялық зерттегенде таңдаған мамандықты игеруде құбылмалы ақпараттық дискриминантты функцияның жетістікке жетуі есепке алынған болатын. Іріктелген зерттелушілердің құбылмалы мінездерін анықтау негізінде, олардың даму механизмі мен тәртібінің ауытқу ерекшеліктерін түсіндіретін әлеуметтік-психологиялық себептер талданған болатын.

Кейбір оңашаланған студенттердің тәртіпсіздігінің негізінде тұлғаның астероидты белгісі мен мінез тұрақсыздығының акцентуация белгісінің іштей шиеленісуі жатыр. Біздің көзқарасымыз бойынша, негативті тәртіптің дамуының жалпы механизмі тәртібі реттелмеген студенттің дарашылдығы оның әлеуметтік ортадағы дезадаптациясына әкелері сөзсіз, тұлғаның ішкі шиеленісін орнықтырып, толық тұлға ретінде сезінбеуінен өзіне компенсация қажеттілігін туғызады. Мұндай студенттің өтемдеуіш механизмі айналасындағылардың көңілін өзіне аудару арқылы өзіндік менін жоғарлатып, өзін жалған таныстыратын қыр көрсету тәртібі байқалады.

Соныменен, «әлеуметтік қажеттіліктің» төмендеуі әлеуметтік норманы елемей өзіндік «менін» нақтылауы болып табылады. Тәртібі реттелмеген оңашаланған студенттердің әлеуметтік статусы орта көрсеткіштен жоғары болатын жағдайлар кездеседі. Дегенмен, бұл дерек олардың бойындағы ішкі адамгершілік қақидасын қалыптасты дегенді білдірмейтіндігін, олардың көпшілік құптаған ортақ ережені сынап, оны қабылдамайтындығынан көреміз. Әлеуметтік тәртіп нормасын саналы түрде елемей жоғары оқу орнында оқуға деген ынтасының төмендігі мен адамгершілігінің жетілмегендігін көрсетеді.

Спорт пен дене шынықтыру қызметі тұлға аралық әрекеттестікте жоғары деңгейімен ерекшеленіп, педагогикалық басқарумен тең дәрежеде болып студенттерге қажет өзіндік сана сезім мен өзін ұйымдастыра алатын дағдыларын қалыптастыруда қолданатын психология-педагогикалық тәжірбе жинақтауға жағымды шарттар туғызады.

Сынаққа алынушылардың салыстырмалы талдануларына қарағанда, спорт пен дене шынықтыру дайындығының параметрі бойынша белсенділіктерінің орта көрсеткіштері, біраз төменгі деңгейде болатыны сенімді түрде анық ерекшеленеді, себебі тәртібі реттелмеген студенттер көптеген студент жастардан бөлектеніп тұрады. Сонымен қатар, әлеуметті-негативті бағыттағы тұлғалардың ішінен де спорт пен дене шынықтыру дайындығы жоғары нәтижелі жігіттер мен қыздар да жиі кездеседі. Қазіргі кезде спорт қызметімен белсенді айналысатын тұлғалардың құқық бұзушылық мотивінің классификациясын түсіндіріп беру ең қызығы болып отыр.

Спорт пен айналысуды енді бастап келе жатқан студенттердің тәртіпсіздік пен құқық бұзушылық мотиві құрдастарынан немесе өздерінен үлкендерден үстемдігін көрсетуге деген талпынысымен, яғни жалған беделділік мотивациясымен байланысты. Белгілі бір спорттық жетістікке жеткен студенттер үшін негативті тәртіп мотивінің өз әсері бар. Бұл мотивтер өзін-өзі жоғары бағалауға, өзіне жоғары деңгейде талап қоюға негізделген. Жеңімпаз атағына ие болған студенттер тәртіптің нормасы мен заңы олар үшін емес деп, өздерін ерекше жаратылған тұлға ретінде есептейді.

Келесі топқа спортпен белсенді айналысудан кетіп бара жатқан кейбір студенттерді қосуға болады. Бұл жерден әлеуметті және әлеуметті-психологиялық өтемақының теріс түрі көрінуі мүмкін.

Жоғары оқу орнының оқытушылары мен жаттықтырушыларына жүргізілген кәсіби-педагогикалық шеберліктің талдауы, олардың көбі студент жастардың жоғары сүйіспеншілік қасиеттерін тәрбиелеуде жеткіліксіз көңіл бөлетіні анықталды.

Көбіне жаттықтырушылар өте қауіпті, бірақ спорттың көп түрінде жетістікке жеткізетін қабілеттері бар шәкірттерін айрықша құрметтейді. Олар: өзін ерекше жақсы көрулері, қатыгездік пен агрессияның шиеленіскен түріне әкелуі мүмкін. Бұл спорт әдебінің бұзылуына, моральды-әдептің теріс қылығына, қақтығысты жағдайға, ал кейде құқықтық қылмысқа алып келеді.

Мұндай стереотипке қарсы әрекет болмаса, онда ол мінезге сіңіп, күнделікті өмірде өз көрінісін бере бастайды. Тәртіпті студенттердің маңызды ерекшелігі әлсіз дамыған жеке ерік-жігерлі қасиеттерінің күшін басқаруда тәжірибесіздігінен көрінеді. Бұл эксперименттік жұмыстарды жүргізу барысында алынған мәліметтермен дәлелденеді. Профессорлар мен оқытушалар құрамына жүргізілген сауалнама тәртібі реттелмеген студенттер жігерлік дамуда әлсіздігімен көзге түсетіндігін көрсетті.

Жігерлі студент өз тәртібін басқара алатын қабілеті бар, алдына қойған нақты мақсатына жету үшін кездескен барлық қиындықтарды жеңіп, жоспарлы түрде өз дегеніне жетеді. Студенттердің өз тәртіптерін саналы түрде реттей алуы екінші сигналдық жүйенің қызметімен байланысты. Сол арқылы адамның физикалық және ақыл-ой мүмкіндіктері шаршағанға, сырқаттықты сезінуге, аштық пен суыққа, қауіп-қатер мен қорқынышқа қарамай іске асады. Тәрбиелеу үрдісінде ерік-жігерге әсер ету дегеніміз – әртүрлі педагогикалық тәсілдердің көмегімен студент жастардың санасына әсер ету болып табылады. Ерік-жігерді теориямен тәрбиелеуге болмайды. Бұл үрдіс міндетті түрде белгілі бір қиындықтың кездесіп, сол қиындықты жеңуде шығатын ерік-жігердің күшімен байланысты сипатталады.

Педагогика саласының ірі маманы: «кейбір сәттерде сабыр мен батылдық, ұстамдылық сияқты жүректілік көрсететін қиын бір жағдай туғызбасаң, ер жүрек адамды тәрбиелей алмайсың», – деп көрсеткен А.С. Макаренко.

Көңіл-күй қасиетін қалыптастыруда спорт пен дене шынықтыру қызметтерінің мүмкіндіктері жоғары екені белгілі. Спорт пен дене шынықтырудың түрлі әдістері мен түрлерін қолдану арқылы төзімділік, өзін-өзі ұстай білу, табандылық, мақсатқа жетуге деген қажырлылық, шешімділік пен батылдық сияқты ерік-жігер қасиеттерін студенттер бойынан талап етілетін жағдай туғызады С.В. Николаев [2].

Студенттердің ерік-жігерлік қасиеттерін дамытудың маңызды орны спорт қызметтеріне жатады. Спортшы және ерік-жігерлік қасиет өзара байланысты ұғымдар. Дене шынықтыру үрдісінде жүретін түрлі кедергілер мен қиындықтарды жеңу сияқты спорттық айқаста да жеңіске деген ұмтылыс адамгершілік-ерік-жігер қасиеттерді қалыптастырады. Студенттер спорттың қолданбалы және басқа да түрлерімен айналысқанда үнемі олардан жеңіске деген ұмтылыс, табандылық, батылдық, шешімділік, физикалық пен психикалық кернеуді, тәртіпті және тағы басқа қасиеттерді талап ететін жағдайларға тап болады, ал бұл көбіне спорттық жекпе-жектің нәтижесіне байланысты. Әлеуметтік-тұлғалық басқаруда студент жастарды тәрбиелеудің ең тиімді көрсеткіші ұжым ішіндегі жолдастық болып табылады.

Ю.Н.Щедриннің [3] жүргізген зерттеуінде студенттер арасында жолдастық қарым-қатынасты тәрбиелеудегі міндеттің тиімді шешімі спорт пен дене шынықтыру қызметтерінің тәсілдерін қолдану болып белгіленді.

Біздің жүргізген зерттеуіміздің нәтижесі де спорт пен дене дайындығы әдістері мен тәсілдерінің көмегімен тәрбиелеудің кең мүмкіндіктерін орнатуға болатынын нақтылайды. Бұл мәліметтер іріктелген сынаққа алынушылардың қатысуымен дәлелденеді. Эксперименттік жұмыс кезеңінде зерттеуге әртүрлі курстарда оқитын студент жігіттер мен қыздардан құралған 1370-дей студент қатынасты. Сайысқа қатысушылық пен өзара көмек – дене шынықтыру мен спорт жұмыстарын ұйымдастыру барысында есепке алынған ең басты екі белгі. Сайысқа қатысушылық студенттің физикалық мүмкіндіктерін тәжірибе жүзінде жүзеге асырып, өзін-өзі танытуға итермелеуші күш болады. Осы жағдайда ұжымдық және тұлғалық қызығушылық сәйкестенсе, онда спорттық бәсекелестік ұжымдық өзара көмекке ұласады.

1-кесте

Педагогикалық эксперимент кезінде ЭТ және БТ достық мәртебесі бойынша топтық социометриялық көрсеткіштің динамикасы, %

Көрсеткіштер	Топтар	Студент ұжымының даму кезеңдері		
		1 курс	2 курс	3 курс
Социометриялық мәртебе (Ист)	ЭТ БТ	5,77 13,46	21,88 15,32	35,70 23,17
Эмоционалды-экспансивті (Ипо)	ЭТ БТ	12,59 10,06	21,62 13,93	35,04 23,59
Психологиялық үйлесімділік (Исм)	ЭТ БТ	3,46 7,85	14,26 10,03	23,15 14,30
Топтық бірлік (Иге)	ЭТ БТ	19,20 17,29	27,94 22,10	30,84 23,54
Топтық бытыраңқылық (Игр)	ЭТ БТ	15,51 13,2 2	13,67 12,12	9,73 10,67
Топтық ауызбірлік (Иге)	ЭТ БТ	3,94 3,99	14,26 9,97	21,11 12,87

Спорт пен дене шынықтыру қызметі үрдісінде студенттерге педагогикалық әсердің нәтижесі 1-кестеде келтірілген. Бұл ықпалдың негізгі мағынасы студенттік ұжымды нығайту мақсатында қолайлы шарттар мен нормаланған жүйелілікті құруда спорт пен дене шынықтыру іс шараларын қолдану болып табылады. Спорт пен дене шынықтыру қызметі саласында әр студент әрекетінің бағасы студент ұжымының барлық мүшесінің спорт пен дене шынықтыруда жеткен жетістіктерінің қорытындысы арқылы қарастырылды.

Педагогикалық тәжірибенің талдауы студенттердің жарысқа қатысушылық белсенділігінің түрлілігін көрсетеді. Бұл негізінде студент ұжымы мүшелерінің жарыстық қызметке іштей (психологиялық) қосылғандығына, белгіленген жарыстың мағынасын жеке басының ісі деп қарайтындығына немесе қарамайтындығына тікелей байланысты. Сондықтан, спорт пен дене шынықтыруда түрлі іс-шаралар мен жарыстарды ұйымдастырып, өткізуде жарысқа қатысу кезеңіндегі студенттің тұлғалық мәнін қалыптастырып, нормативті шекті таңдауда шамасы келетін шығармашылық ықыласына көңіл бөліп көмектесу маңызды болып табылды.

Экспериментті жүргізу барысында ұжымдық қарым-қатынастың жетіле түсуінде ең маңыздысы спорттық белсенділер мен жұмыстың дұрыс жолға қойылуына мән берілді.

Белсенділер құрамына адамгершілік қасиеті жоғары, дене дайындығы мықты, ұйымдастырушылық қабілеті бар, жолдастармен қарым-қатынасын емін-еркін, игілікті мәнде құра алатын тұлағалар таңдалды. Белсенділер көбіне студент ұжымына өзара қарым-қатынастың жетіле түсуіне әсер етуде үлгі күші ретінде көріне білді.

Тәрбиелеу міндетін атқаруда тәжірибесінде арнайы ұйымдастырылған педагогикалық жағдайды қолдануға көңіл бөлінді. Оларды үлгілеуде келесі талаптар есепке алынуы керек:

- тәрбиелеу міндетін атқару жиынтығынан әр сабаққа негізгі тапсырмаларды бөлу;
- оқу мен тәрбиелеу міндетін бір уақытта шешу;
- педагогикалық жағдайдың студенттерді тәрбиелеудің басқа да әдістерімен үйлесімділігі;
- студенттердің жек қабілеттерінің педагогикалық жағдайдағы қиындық дәрежесімен сәйкестенуі.

Спорт пен дене шынықтыру қызметтерінің бірігіп ұйымдасқан түрі жеке адам орындаған жаттығуға қарағанда, оқу міндеттерін орындаудағы ортақ шешімге келуге, достық қарым-қатынастың жақсаруына сапалы әсер етеді. Бұл – біріншіден, тұлғаның дене жаттығуды орындауда ұжымдық күш арқылы ғана көзделген мақсатқа жету мүмкіндігіне; екіншіден, әсіресе, қиын дене жаттығуларын орындауда ұжым мүшелерінің бір-біріне тікелей тәуелділікте болуына; үшіншіден, студенттер өмір әрекетінің барлық саласындағы өзара қарым-қатынас құрылымының спорт пен дене шынықтыру қызметіне көшірілуіне негізделген.

Ұжымдық сипаттағы дене жаттығуының тиімділігі еңбектің бірігуін ұйымдастыру үшін белгілі бір шарттарды құрып, әрбір студенттің ұжым мен өзіне қойған тапсырманы орындаудағы талабын оятып, ұжым ішіндегі қарым-қатынастың орнығып, бір-бірін қолдап демейтін мазмұнды бағытқа негізделген. Спорт пен дене шынықтыру қызметі тиімділігі жоғары студенттік топтарда өзара әрекеттескенде топтың мақсатқа жетуінде мәнді болып есептелетін келбеті мен тәртібі әр студент үшін маңызды. Жолдастық қарым-қатынас, осы ұжымда қалыптасуы басқа да саладағы студенттер арасындағы қарым-қатынасының сипатын белгілейді. Студенттер ұжымындағы тиімділігі төмендерінде мұндай тәуелділік жоқ немесе айқын көрсетілмеген.

Спорт пен дене шынықтыру қызметтерінің бірігуін құру мен ұйымдастыру жолдастық қарым-қатынас функциясын орнатып, дамытатын ең маңызды фактор болып табылады. Топтық қызметтер тиімділік белгілерін анықтай отырып студент ұжымының әлеуметтік-функциялыққа арналғанын бөліп көрсетуге болады. Осыменен бағалау белгілері спорт пен дене шынықтыру қызметтерінің жемістілігіне ғана қарамай, сонымен қатар, оның әлеуметтік-психологиялық мүдделерінің ішіндегі әлеуметтік белсенділік, ұжымды тәрбиелеудегі мүмкіндіктер, ұжым мүшелерінің қосылуын қанағаттандыру сияқты деңгейлерді өзіне таңдайды.

Қорыта келгенде алынған нәтижелердің негізінде мынандай ой түйуге болады. Спорт пен дене шынықтыру әрекеттері тұлға аралық жағымды қарым-қатынастар арқылы, студенттер ұжымында достық пен жолдастық сезімді қалыптастыруға мүмкіндік туғызатындығы анықталды.

Тура осы қызмет барысында топтық және ұжымдық өзара әрекеттестікке, студенттер байланысына ықпал етуші жағымды жағдайлар орнығып, сақталады. Бұл педагогикалық басқару стилі мен әлеуметтік-психологиялық климатқа, дәстүр мен тәртіпке, студенттердің бір-біріне және оқуына мәнді ықпал етеді. Ұжым ішіндегі қатынастың дұрыс орнығуы оқу қызметіндегі жетістікке жеткен ең маңызды жағдай болып табылады.

Әдебиеттер

1. Яруллин Р.Х. Качества двигательной деятельности человека. //Теория и практика физической культуры. - № 8. - С. 20-24. М. 2014.
2. Николаев С.В. Социализация военнослужащих в процессе физкультурно-спортивной деятельности. - СПб.: ВИФК, 2012. - С. 144-158.

3. Шедрин Ю.Н. Развитие лидерских качеств у курсантов военно-учебных заведений в процессе физкультурно-спортивной деятельности: Автореф. дис. докт. пед. наук. -СПб., 2013. -49 с.

УДК 615.825

ОСАНКА КАК ОДИН ИЗ ВЕДУЩИХ ПОКАЗАТЕЛЕЙ СОСТОЯНИЯ ЗДОРОВЬЯ ШКОЛЬНИКОВ

Валиуллина Амина Шарифулловна

av227918@gmail.com

Студент 2 курса кафедры Физической культуры и спорта Факультета социальных наук ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан
Научный руководитель – Б.Тажигулова

Актуальность данной темы заключается в том, что осанка является ведущим показателем состояния здоровья и гармоничного физического развития и именно правильная осанка обеспечивает оптимальные условия для функционирования всех органов и систем организма.

Цель: выявить факторы и причины влияющие на нарушение осанки у детей, а также пути их решения.

Только правильная осанка может создать наилучшие условия для работы всего организма в целом. В нынешнее время вопрос о формировании и сохранении правильной осанки встречается все чаще. Работать и следить за осанкой стоит уже с 8 лет. Так как это тот возраст, когда у детей начинается фаза активного роста. В этот период происходит процесс формирования правильной осанки.

Осанка - привычная свободная поза человека без движения и при движении, которую он принимает без создания при этом дополнительного напряжения мышц.

Показатель состояния - система количественных и качественных признаков, по которым можно оценить функциональное состояние и прогнозировать его динамику.

Здоровье — это состояние полного физического, душевного, духовного, и социального благополучия, а не только отсутствие болезней и физических дефектов. [1]

При равномерной мышечной тяги и взиомотонуса мышц плечевого пояса, шеи, спины, живота, таза и задней поверхности бёдер мы получаем правильную осанку. Ниже подробно разберем эту взаимосвязь.

Факторы влияющие на формирование осанки у детей: наследственность; перенесенные заболевания; бытовые условия; психосоматика; состояние опорно-двигательной системы; слабое физическое развитие и т. д. Все эти факторы играют большую роль в развитии определенных групп мышц, обеспечивающих формирование осанки подростка. В этом процессе принимают участие более трехсот мышц одновременно и, если какая-либо группа мышц ослабляется или наоборот находится в постоянном напряжении вся структура правильной осанки рушится. Этому способствуют вышеперечисленные факторы. [2;3]

А теперь перейдем к чаще всего встречающимся дисфункциям мышц, отвечающим за правильную осанку.

Шейный отдел. Голова подростка удерживается длинными и короткими экстензорами (разгибателями головы) шеи. Ослабление длинных экстензоров и чрезмерное напряжение коротких экстензоров шеи приводит к такой картине: голова подростка вытягивается вперед, увеличивается кифоз в грудном отделе позвоночника.

Данное положение головы и шеи приводит к зажимам сосудов, к нарушению иннервации и плохому кровоснабжению мозга. Если неправильное положение становится привычным, в последствии оно приводит к изменению других отделов позвоночника. Это происходит на фоне неправильного распределения нагрузки на позвоночник.

Грудной отдел. За счет ослабления мышц спины (ромбовидные, трапециевидные, широчайшие и т. д.) плечи выведены вперед и немного припущены, а лопатки отведены от позвоночного столба и всю нагрузку принимают на себя мышцы груди. Все это приводит к изменению изгибов позвоночника и конфигурации верхней части туловища, связки и мышцы спины растягиваются, что не позволяет сделать полноценный глубокий вдох и затрудняет работу грудно-брюшной диафрагмы.

Поясничный отдел. Поясничный отдел позвоночника напрямую зависит от положения таза. За счет ослабления мышц брюшного пресса таз наклоняется вперед и увеличивается поясничный лордоз. Это может способствовать опущению органов брюшной полости и болям в поясничном отделе. А наклон таза назад выпрямляет все изгибы позвоночника, что пагубно влияет на распределение нагрузки и состояние спинного и головного мозга. На положение таза, помимо мышц пресса, так же влияют мышцы ягодиц, задней и передней поверхности бёдер.

Признаки неправильной осанки: несимметричность длины и формы конечностей; чрезмерный лордоз и кифоз, изгибы позвоночника во фронтальной плоскости; слабо развитый опорно-двигательный аппарат. Соответственно можно вывести признаки правильной осанки: симметричность всего тела; правильные изгибы позвоночника; равномерно развитый опорно-двигательный аппарат.

Основным решением данных проблем являются правильно подобранные физические упражнения. Упражнения должны быть направлены на укрепление слабых мышц и на расслабление перенапряжённых мышц. При подборе упражнений важно знать биомеханику тела, ведь не так сложно ошибиться и перегрузить и так загруженные мышцы. Любые комплексы упражнений подбираются исключительно индивидуально в зависимости от самой проблемы.

Предлагаю вам ознакомиться с упражнениями, которые помогут укрепить вашу спину и улучшить мобильность позвоночника, лопаток и таза. Упражнения достаточно простые и не требуют дополнительного инвентаря, их с лёгкостью можно выполнить дома. Перед началом выполнения упражнений рекомендуется предварительно размять суставы и разогреть мышцы и связки. [4]

Упражнение 1. «Кошка». Исходное положение: Упор стоя на коленях. Проследите, чтобы ладони находились ровно под плечами, а колени под тазобедренным суставом и создавали угол 90 градусов. Движение: на вдох максимально округлите спину, опустив голову к груди; на выдох медленно прогните спину, разворачивая плечи наружу. Старайтесь больше прогнуться в грудном отделе позвоночника, сводите и разводите лопатки, не отрывая от пола кисти рук и колени. Выполнять: 15 раз. Это упражнение растягивает мышцы спины и улучшает мобильность позвоночника.

Упражнение 2. «Наклон таза лежа». Исходное положение: лежа на спине, колени согнуты по прямому углом, стопы прижаты к полу. Движение: на выдох наклоните таз, прижимая поясницу к полу (представьте, что тянете лобковую кость к пупку); на вдох вернуться в исходное положение. Выполняйте движение подконтрольно, медленно. Выполнять: 15 раз. Это упражнение хорошо помогает снять напряжение с поясницы и укрепить мышцы пресса.

Упражнение 3. «Ангел». Исходное положение: сидя на полу у стены; копчик, лопатки, плечи, руки, затылок прижаты к стене; руки согнуты в локтях, удерживаем в плечевом и в локтевом суставе 90 градусов. Движение: максимально сводим лопатки друг к другу локти и кисти рук прижаты в стене; удерживаем эту позицию 10 секунд; затем медленно ведем руки вверх выпрямляя их; медленно возвращаемся в исходное положение. Не отрываем локти, кисти рук, плечи, затылок и копчик от стены. Выполняем упражнение медленно и подконтрольно. Выполнять: 6 раз. Это упражнение помогает улучшить мобильность лопаток, растянуть глубокие мышцы спины.

Упражнение 4. «Пловец». Исходное положение: лежа на животе, руки вытянуты вверх. Движение: на выдох поднимите противоположные руку и ногу максимально вверх,

прижимая живот, грудь и таз к полу; на вдох вернитесь в исходное положение. Руки и ноги держим прямыми; голову не поднимаем. Выполнять: по 10 раз на каждую сторону. Это упражнение поможет укрепить мышцы спины, рук и ног.

Упражнение 5. «Собака мордой вниз» Исходное положение: упор лежа. Движение: поднимайте таз вверх, создавая прямую линию от копчика до кистей рук. Старайтесь выпрямить ноги и прогнуться в грудном отделе позвоночника. Выполнять: 30–40 секунд. Это упражнение разгружает спину, растягивает мышцы задней поверхности бедра и плечи.

Упражнение 6. «Вращение грудного отдела позвоночника». Исходное положение: лежа на левом боку; правая нога согнута в колене и в тазобедренном суставе, под прямым углом, лежит на полу; прямые руки лежат перед собой. Движение: разворачивая тело, поднимите правую руку вверх, стремясь положить ее на пол справа от тела; после возвращаемся в исходное положение. Колено согнутой ноги и противоположенная рука не должны отрываться от пола; не менять положение тазобедренного сустава; упражнение выполнять медленно. Выполнять: по 8 раз на каждую сторону. Упражнение на мобильность грудного отдела поможет вернуть гибкость спине и растяжение грудных мышц.

Упражнение 7. «Тяга лежа на животе». Исходное положение: лежа на животе, руки вытянуты вверх. Движение: на выдох поднимаем плечи и согнутые руки в локтях тянем максимально назад; на вдох вернуться в исходное положение. Взгляд направлен прямо; ноги прижаты к полу. Выполнять: 15 раз. Это упражнение поможет прокачать мышцы спины, от которых зависит ваша способность удерживать прямое положение и не сутулиться.

Упражнение 8. «Поза ребенка». Исходное положение: упор стоя на коленях. Движение: отводим таз максимально назад; ложим живот на колени. Руки держим прямыми; стараемся полностью расслабиться; тянемся грудью к полу. Выполняем: 1 минуту. Это упражнение поможет растянуть мышцы плеч, спины и расслабиться, снять напряжение. [5]

И в заключении можно с уверенностью сказать о том, что осанка является основным показателем состояния здоровья школьника. И, казалось бы, даже небольшие нарушения могут привести к деформации опорно-двигательного аппарата, что в последствии приведёт к более серьезным дисфункциям. К таким как: износ суставов; смещение костей; нарушение в развитии внутренних органов и все это следствие не устраненных вовремя деформаций опорно-двигательного аппарата.

Таким образом, формирование правильной осанки должно являться главной задачей родителей и преподавательского состава.

Список использованных источников

1. Буц Любовь Марковна. «Для вас, девочки!» - Москва: Физкультура и спорт, 1975.
2. Корсаков В.Н. Факторы определяющие формирование осанки и опорно-двигательного аппарата у подростков в возрасте 12-15 лет занимающихся каратэ киокусинкай (статья) Современные проблемы науки и образования. – 2017. - № 2; URL: <https://science-education.ru/ru/article/view?id=26198>
3. <https://www.falto.ru/article/article16.html>
4. Некрасов Валентин Петрович. «Всегда в хорошем настроении» : (методы психорегуляции) - Москва : Физкультура и спорт, 1986.
5. <https://lifehacker.ru/uprazhneniya-dlya-osanki/>

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ФИЗИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВЛЕННОСТИ СТУДЕНТОВ В РАМКАХ ФИЗИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ В ВУЗЕ

Везнер Эрик Евгеньевич

erik_vezner@mail.ru

Кузьмичева Евгения Сергеевна

Kuzmicheva.zhenya03@mail.ru

Студенты 2-го курса Омского государственного технического университета,

Омск, Россия

Научный руководитель – Х. Альжанов

Актуальность исследования. В современное время, под влиянием научно-технического прогресса и широкого внедрения информационных технологий обучения, процесс подготовки специалиста сопряжено со значительными умственными, психологическими и физическими нагрузками на организм студентов. Интенсификация автоматизированного процесса труда, улучшение условий работы и жизни, многие профессии обуславливают сидячий образ жизни, что приводит к низкой двигательной активности людей, а это в свою очередь к преждевременному появлению различных заболеваний. Поэтому состояние здоровья обучающихся в профессиональных образовательных учреждениях является одной из основных задач воспитания студенческой молодежи, и критерием оценивания эффективности реализации программы физического воспитания в высшем учебном заведении [1,2].

Хороший уровень проявления двигательных качеств человека необходима практически во всех сферах жизнедеятельности, как учебной деятельности, профессиональной деятельности, так и в быту, особенно для мужской половины общества – защите Отечества и во многом другом.

Но несмотря на это, у современной студенческой молодежи можно отметить тенденцию снижения интереса к занятиям физической культурой, которая в свою очередь отражается на показателях физической подготовленности, физического развития и ухудшения состояния здоровья у студентов, и их несоответствия с нормативными данными этого возраста. Это относится для большинства студентов, которые не занимаются двигательной активностью на регулярной основе. Также отмечается факт снижения физической активности студентов от младших курсов к старшим, особенно после окончания предмета «Физическая культура и спорт» после третьего курса.

Цель исследования – сравнительный анализ физической подготовленности студентов в рамках физического воспитания в вузе

Результаты исследования и их обсуждение. В рамках реализации программы по физическому воспитанию в вузе, которая предусматривает всестороннее гармоничное развитие личности, повышение физической подготовленности студентов с учетом оценки состояния здоровья, независимо от выбора вида спорта является актуальной задачей преподавателей кафедры физического воспитания и спорта.

Физическая культура как учебная дисциплина представлена в вузе в форме практических и теоретических занятий, а также в рамках самостоятельной работы студентов (СРС), последней которой выделяется столько же часов и сколько совокупно урочной форме обучения студентов согласно программе ФГОС 3 +++. Если раньше студенты 1-2 курсов в высшем учебном заведении занимались два раза в неделю, а студенты третьего курса на протяжении всего года, то в настоящее время первый курс в 1 семестре обучаются по урочной форме всего 18 часов, из них 10 ч теоретических занятий, и начиная со второго семестра до пятого семестра занятия одни раз в неделю, что привело к ухудшению физического развития, функциональных возможностей и др. показателей.

Так в своем исследовании Т. Ю. Покровская (2017) отмечает, что студенты слишком часто болеют (до 60% подростков страдают острыми респираторными заболеваниями), имеют избыточную массу (до 20%), нарушения опорно-двигательного аппарата (до 40%), только 20–30% здоровы [3].

В исследованиях М.П. Стародубцева и Т.А. Иваненко (2016) интерес содержит в себе эмоциональный компонент, который оказывается в выборочном позитивном отношении личности к объектам окружающей действительности, а также в потребности к познанию и практической деятельности [4]. Некоторыми авторами рассмотрен вопрос формирования мотивов, потребностей и отношение студентов к занятиям физическими упражнениями [4].

На базе ОмГТУ проведен мониторинг для изучения особенностей формирования интереса студентов к занятиям физической культурой и спортом. Результаты анкетирования свидетельствуют, что уровень интереса студентов к физической культуре и спорту высших учебных заведений средний (табл. 1). С целью выявления мотивации к занятиям физической культурой и спортом было проведено анкетирование. Студентам предлагалось разместить в порядке возрастанию заинтересованности к занятиям физической культурой и спортом (по 10-балльной шкале).

Таблица 1

Уровень интереса к занятиям физической культурой и спортом студентов ОмГТУ (%)

Уровень интереса	Курсы обучения				
	1 курс	2 курс	3 курс	4 курс	5 курс
Высокий	0,5	2	–	-	-
Выше среднего	13	17	11	5	3
Средний	33	36	26	21	14
Ниже среднего	27	24	38	43	51
Низкий	16	12	15	18	17
Отсутствует	10,5	9	10	13	15

В таблице 1 отражен уровень интереса у студентов на разных курсах, и можно отметить, что у студентов сформирован уровень интереса – средний, и ниже среднего. Анализ данных показывает, что уровень интереса к занятиям физической культурой и спортом у студентов меняется в зависимости от курса обучения, например, повышается от 1 курса ко 2-му, но снижается, начиная, с третьего курса и на выпускных курсах – низкий и ниже среднего, а в некоторых отсутствует. Результаты, приведенные в таблице 1, свидетельствуют, что с возрастом уровень интереса к физической культуре снижается. Интенсификация учебного процесса в высших учебных заведениях, активизация самостоятельной работы, увеличение психических нагрузок остро поставили вопрос о внедрении в повседневную жизнь студентов физической культуры и спорта. Проанализировав научную литературу, сделан вывод, что формирование интересов студентов к физическим упражнениям – это мощное средство всестороннего воспитания молодежи, которое сможет укрепить их здоровье.

Оценка уровня развития основных физических качеств и сравнительного анализа их показателей в соответствии программе ФГОС 3 +++ приведены в табл.2

Таблица 2

Сравнительный анализ физической подготовленности студентов в вузе

№	Тесты	1 раз в неделю	2 раза в неделю
1	12 –минутный тест Купера, м	1983 $\pm$ 50	2360 $\pm$ 80
2	Прыжок в длину с места, см	210 $\pm$ 6	234 $\pm$ 7
3	Подтягивания на перекладине (кол-во раз)	4 $\pm$ 1,7	7 $\pm$ 1,8
4	Тест на гибкость (наклон вперед), см	6 $\pm$ 2,3	7 $\pm$ 3,2

Из таблицы 2 видно, что по сравнению с нормативами, представленными в программных материалах вуза по физической культуре, студенты, которые занимались 2 раза в неделю в рамках физического воспитания по всем показателям имеют выше результат по сравнению со студентами, которые занимались 1 раз в неделю, практически по всем показателям, особенно данные общей выносливости и скоростно-силовых качеств, силовых качеств, только одинаковый уровень развития гибкости. Следовательно, можно отметить тенденцию снижения физической подготовленности, которые не занимаются двигательной активностью на регулярной основе, т.е. занятия физической культурой два раза в неделю в рамках физического воспитания.

Выводы. В настоящее время необходимо отметить тенденцию снижения интереса у студентов к занятиям физической культурой, которая в свою очередь отражается на показателях физической подготовленности, физического развития и ухудшения их состояния здоровья, и несоответствия с нормативными данными этого возраста. Это относится для большинства студентов, которые не занимаются двигательной активностью на регулярной основе. Также отмечается факт снижения физической активности студентов от младших курсов к старшим, особенно после окончания предмета «Физическая культура и спорт» после третьего курса. Низкий уровень мотивационных установок на здоровый образ жизни и низкая потребность к занятиям физической культурой, оказывают отрицательное воздействие на организм, поэтому необходимо формировать потребность в самостоятельных занятиях физической культурой и спортом, а также введение двухразовых занятий в рамках физического воспитания.

Список использованных источников

1. Сырвачева И.С. Мотивация самостоятельных занятий физическими упражнениями // Физическая культура, здоровье: проблемы, перспективы, технологии: матер. реч. науч. конф. Владивосток: ДВГУ, 2013. С. 108-113.
2. Бабаян Г.К., Егорычева Е.В. Влияние физической культуры на формирование личности//международный студ. Научный вестник. – 2015. - № 5. С. 15-18.
3. Покровская, Т.Ю. Формирование здорового образа жизни у студентов технических вузов на занятиях по физической культуре [Текст] / Т.Ю. Покровская, Б.А. Акишин / / Культура физическая и здоровье. — 2017. — №1(61). — С.69-72.
4. Стародубцев, М.П. Анализ мотивов, определяющих направленность занятий физическими упражнениями у студентов / Стародубцев М.П., Иваненко Т.А. // Ученые записки университета им. П.Ф. Лесгафта. 2016. № 11 (141). С. 208-211.

ПРОБЛЕМЫ СПОРТИВНОЙ ПОДГОТОВКИ ПЕРСПЕКТИВНЫХ СПОРТСМЕНОВ

Гетьман Юлия Сергеевна

tkachenko_yuliya_99@mail.ru

Магистрант ЕНУ им. Л.Н. Гумилёва, г. Астана, Республика Казахстан

Научный руководитель – Т. Сагиев

Аннотация. В статье рассматриваются сложности, с которыми сталкиваются спортсмены и тренеры при подготовке к соревнованиям на высоком уровне; обсуждаются финансовые, организационные и кадровые проблемы, которые оказывают негативное влияние на процесс подготовки и в конечном итоге на результаты спортсменов. Обращаем внимание на низкие стипендии спортсменов, которые не позволяют им полностью сосредоточиться на тренировках и достаточно восстановиться. Также обсуждаются проблемы связанные с отсутствием соревновательного опыта за рубежом и нехваткой квалифицированных тренеров. Статья подчеркивает необходимость комплексного подхода к решению этих проблем, включая выделение достаточных средств на поддержку спортивной подготовки, привлечение спонсоров и обеспечение необходимыми ресурсами, а также повышение квалификации тренеров и научно-методической базы спортивных организаций.

Ключевые слова: спортивная подготовка, финансирование, уход из спорта, травматизм, квалификация тренеров.

Актуальность и цель исследования. Спортивная подготовка перспективных спортсменов - это сложный и многогранный процесс, который требует высокой квалификации тренеров, наличия необходимых спортивных объектов и специализированных программ обучения. Однако, несмотря на все усилия, многие сталкиваются с проблемами в развитии спортивного потенциала [1]. Актуальна проблема раннего ухода из спорта талантливых спортсменов. На это влияет множество факторов, где один вытекает из другого.

Цель данной статьи - проанализировать основные проблемы, с которыми сталкиваются специалисты в области спортивной подготовки перспективных спортсменов, и предложить возможные пути их решения. Мы рассмотрим такие аспекты, как недостаток финансирования, ограниченный доступ к спортивным объектам, травматизм, отсутствие мотивации и др.

- Одна из основных проблем спортивной подготовки – ранняя спортивная специализация и форсирование подготовки. При нерациональном тренерском подходе, юный спортсмен, не имея базовой основы физического развития и должного двигательного опыта, подвергается спортивной специализации раньше, чем это положено в многолетней спортивной подготовке. Поскольку его костно-мышечная система, связочный аппарат недостаточно окрепли, спортсмен получает травмы, его результаты останавливаются, он эмоционально выгорает и преждевременно уходит из спорта. Таким образом, чтобы избежать данной проблемы, необходимо следовать принципам многолетней подготовки, не форсировать нагрузку, привить любовь к спорту у ребёнка посредством разностороннего тренировочного процесса с элементами из различных видов спорта.

- Травматизм. Многочисленные исследования показывают, что часто повторяющиеся травмы приводят к застою в спортивных результатах и, как правило, к завершению спортивной карьеры (Abraham, 1986; Bussmann, 1995; Kroger, 1986; Sack, 1980; Singer, 1992). Высокая ударная нагрузка, перетренированность, упражнения с предельным весом являются высоким риском травматизма. В тренировочном процессе следует уделять достаточное внимание уделить профилактике травматизма. Для этого следует качественно укреплять мышечный корсет, уделять внимание стретчингу и умеренным силовым нагрузкам. Также следует разнообразить виды тренировок: регулярное изменение нагрузок позволяет спортсменам

развивать свои способности в различных направлениях и снижает вероятность возникновения монотонных травм.

- Восстановление после тренировок и соревнований является одной из ключевых проблем, с которыми сталкиваются спортсмены. Избыточная физическая нагрузка может приводить к различным травмам, переутомлению и падению спортивной формы, что негативно сказывается на результативности и здоровье спортсменов. Неэффективное питание: недостаточное количество питательных веществ в рационе спортсменов может замедлить процесс восстановления и повлиять на их здоровье. Для решения проблемы восстановления у спортсменов, необходимо применять следующие меры: спортсмены должны получать достаточное количество белков, углеводов, жиров и других питательных веществ, которые помогут им восстановиться после тренировок и соревнований, регулярно пропивать комплекс витаминов, микро и макроэлементов. Использование методов физиотерапии: физиотерапевтические методы, такие как массаж, лечебная гимнастика и другие, могут помочь ускорить процесс восстановления и предотвратить возможные травмы.

- Стагнация результатов – это проблема, с которой сталкиваются многие спортсмены. Она заключается в том, что, несмотря на регулярные тренировки и высокий уровень физической активности, спортсмены не могут добиться значительного прогресса в своей спортивной карьере. Причиной этому является совокупность многих факторов: недостаточное разнообразие тренировок, плохое восстановление, перетренированность, отсутствие мотивации. Чтобы выйти из этого состояния нужен грамотный подход тренера. Перестроить тренировочную программу так, чтобы спортсмен получил достаточное восстановление, отдохнул от рутинной узконаправленной нагрузки, но при этом не потерял свою физическую форму. Следует снизить тренировочные объемы на 20-30%, внести вариативность в тренировочный процесс.

- Психологический аспект играет важную роль в успехе спортсменов и может быть причиной многих проблем, с которыми они сталкиваются. К ним относятся: а) Стресс: Спортсмены часто испытывают стресс из-за высоких ожиданий от себя, своих тренеров и болельщиков. Стресс может привести к ухудшению физического состояния, проблемам со сном и пищевым поведением, а также ухудшению результатов на соревнованиях. б) Тревожность: Некоторые спортсмены могут испытывать тревожность, особенно перед важными соревнованиями. Тревожность может привести к снижению концентрации, ухудшению памяти и реакции, а также к ухудшению координации движений. в) Низкая самооценка: Спортсмены могут испытывать проблемы с самооценкой, особенно после неудачного выступления или низких результатов. Это может привести к утрате мотивации и снижению самоуважения. г) Отсутствие мотивации также может быть связано с психологическим аспектом спортивной подготовки. Спортсмены могут потерять мотивацию из-за перегрузки, монотонности тренировок, депрессии или из-за недостаточной поддержки окружающих. Для решения этих проблем необходим специалист в области спортивной психологии, который поможет разработать индивидуальную программу психологической подготовки и научиться справляться со стрессом и другими эмоциональными проблемами, но он не всегда есть в той организации, где занимается спортсмен.

- Уход из спорта из-за учебы может быть довольно распространенной проблемой для молодых людей, особенно если они находятся в периоде активного обучения, когда требуется много времени и усилий для достижения успеха в учебе. Спортивная деятельность занимает большое количество времени: регулярные ежедневные тренировки, выезд на соревнования и учебно-тренировочные сборы. Совместить спортивную карьеру с началом получения высшего образования – непростая задача. Поэтому многие талантливые спортсмены ставят учёбу в приоритет и завершают спортивную карьеру.

- Отсутствие доступа к помещениям и оборудованию может быть серьезной проблемой для спортсменов, которые нуждаются в специализированных условиях для своих тренировок. Не в каждом городе имеются достаточно оснащенные спортивные объекты и инвентарь [2].

- Не проводится углубленного медицинского обследования среди спортсменов. Осмотры проходят поверхностно, обследования могут быть неполными и не включать в себя все необходимые исследования, что может приводить к не диагностированию некоторых заболеваний. Медицинское обследование спортсменов необходимо проводить регулярно, чтобы контролировать здоровье спортсмена и предотвратить возможные проблемы, связанные со здоровьем. Важно отметить, что обследование должно проводиться квалифицированными специалистами с опытом работы в спортивной медицине.

- Проблема плохого финансирования в спорте может иметь серьезные последствия для профессиональных и любительских спортсменов, а также для инфраструктуры спортивных мероприятий и развития отрасли в целом. Мы наблюдаем неравномерное распределение средств. В некоторых случаях средства выделяются только на поддержку наиболее популярных видов спорта, таких как футбол или хоккей, в то время как другие виды спорта, например, легкая атлетика или гимнастика, получают гораздо меньше средств. Небольшие стипендии перспективных спортсменов, которые ещё не успели попасть в национальную сборную, не позволяют им полноценно тренироваться, получать качественное питание, обращаться к квалифицированным специалистам для лечения травм и болезней. Это может привести к потере перспективных спортсменов, которые могли бы достичь значительных результатов в спорте. У спортсменов нет возможности получить соревновательный опыт за рубежом, но такой опыт важен для них, так как это позволяет им столкнуться с более сильными соперниками, изучить новые тактики и стратегии, а также оценить свой уровень в сравнении с мировыми лидерами в своей дисциплине [3]. Этот опыт также помогает спортсменам адаптироваться к различным условиям соревнований, таким как разные климатические и географические условия, часовые пояса и языковые барьеры.

Недостаточное финансирование может привести к тому, что талантливые спортсмены не смогут достичь своего потенциала, а инфраструктура спортивных объектов будет неудовлетворительной, что может привести к отставанию в спортивных достижениях. Чтобы решить эту проблему, необходимо повышать осведомленность о важности спорта и поддерживать его развитие со стороны правительства и частных компаний. Также необходимо обеспечивать тренерам финансовую поддержку для дополнительного обучения и повышения квалификации [4]. Важно использовать последние научные достижения в спорте для улучшения тренировочных программ и подготовки атлетов. Кроме того, важно укреплять борьбу с коррупцией и обеспечивать равномерное распределение средств на развитие всех видов спорта.

Заключение. На основе вышеизложенных проблем, мы понимаем, что многие из них взаимосвязаны, одна проблема вытекает из другой. Проблема подготовки спортсменов имеет множество аспектов и требует комплексного подхода для ее решения. Необходимо учитывать финансовые, организационные и кадровые аспекты, чтобы создать условия для успешной спортивной подготовки и дальнейших достижений спортсменов. Важно, чтобы государственные и частные организации выделяли достаточные средства на поддержку спортивной подготовки и обеспечивали спортсменов необходимыми ресурсами, включая квалифицированных тренеров, современное оборудование, лечение и питание. Кроме того, необходимо разрабатывать программы, которые помогут спортсменам получать соревновательный опыт на международном уровне и привлекать спонсорскую поддержку. Также важно уделять внимание квалификации тренеров и научно-методической базе спортивных организаций, чтобы обеспечить высокий уровень подготовки и развития спортсменов. Все эти меры помогут создать условия для успешной спортивной подготовки и достижения высоких результатов в спорте.

Список литературы

1. Бердибаева А. А. Анализ состояния подготовки перспективных спортсменов Казахстана // Наука, техника, инновации. - 2018. - № 3. - С. 80-83.

2. Сейтжанов А.А. Анализ проблем развития спортивной инфраструктуры Казахстана // Современная наука: актуальные проблемы теории и практики. - 2018. - № 4. - С. 57-61.
3. Суворова И.М. Проблемы соревновательного опыта спортсменов на международной арене // Современные научные исследования и инновации. - 2020. - № 2. - С. 134-137.
4. Шакиров Р.Р. Проблемы квалификации тренеров в системе физической культуры и спорта // Физическая культура: воспитание, образование, тренировка. - 2018. - № 3. - С. 19-23.

УДК 796.332.4

ЖЫЛДАМДЫҚ-КҮШ ҚАБІЛЕТТЕРІН НЕГІЗІНДЕ 12-14 ЖАС АРАЛЫҒЫНДАҒЫ ЖАС ФУТБОЛШЫЛАРДЫ ДАЯРЛАУ ӘДІСТЕМЕСІН ЖЕТІЛДІРУ

Дәстүр Әлімтай
dasimtai@gmail.com

Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ Дене шынықтыру және спорт мамандығының 1 курс магистрант студенті, Астана, Қазақстан
Ғылыми жетекшісі- Б.Тажиғұлова

Қазіргі таңда әлемдегі ең танымалы спорттың түрлеріне футбол жатады. Футболшылардың функционалдық дайындықтары, жылдамдық-күштік ерекшеліктерін дамыту өте жоғары деңгейде өтіп, әр футболшының жаттығу режимі олимпиадалық спортшыны дайындығынан бетер өткізіледі. Спортшыны бірнеше диета түрлерімен коректендіріп, денсаулығын жиырма төрт сағат бойы бақылау футбол ойыншысының жылдамдық пен күш-қуат дағдыларын дамыту үшін қолданылады [1] .

Мақсаты: 12-14 жас аралығындағы жас футболшылардың жылдамдық-күш қабілеттерін дамыту үшін әдістемелерді жетілдіру.

Зерттеу әдістері: ғылыми-әдістемелік әдебиеттерді талдау, әңгімелесу, педагогикалық бақылау.

Көптеген спортшылардың арнайы дайындығы алыс шақырымдарға жүгіруге негізделген. Спортшыға қажет басқа керекті ерекше сапаға: күш , икемділік , төзімділік қажет. Футболда жылдамдықтың орны бұл сапалардан биік тұрады.

Жылдамдық-күш байланысы қозғалыс жылдамдығының жоғарылауына, бұлшықеттің жиырылу жылдамдығының жоғарылауы мен максималды түрде тартылу күші деңгейінің жоғарылауы арқылы қол жеткізілетін тенденмен сипатталады. Бұлшықет жиырылуының жылдамдығына әсер ететін жаттығулар орындалу арқылы, күштің және ең жоғары жылдамдықты көрсету дамиды. Спортшының қозғалысы, жылдамдығын артады. Жылдамдық пен күш қабілеттеріне жылдам күш пен жарылғыш күш жатады.

Жүгіру көптеген спорт түрлерінде маңызды рөл атқарып қоймай, ол жаттығу құралы ретінде де қолданылады. Спорттық ойындарда әр ойыншының және жалпы команданың іс-әрекетінің жылдамдығы, әдетте, жарыстарда сәтті өнер көрсетуді анықтайды [2] .

Футболдағы жылдамдық - адамның қозғалыс әрекеттерін жоғары жылдамдықпен орындау қабілеті. Бұл сапа спортшының қозғалыс жылдамдығында, техникалық әдістерді орындау жылдамдығында және тактикалық ойлау жылдамдығында көрінеді. Сондықтан да әр ойыншы осы маңызды физикалық қасиетті дамыту керек.

Профессионалды футболға келген жаңа спортшылар жылдамдығының дамытуы тек жастық шақта сәтті жұмыс істеуі арқылы келгенін біледі. Жылдамдық пен күш жаттығуларының комбинациялары үш негізгі бағытты қамтиды, олардың бөлінуі шартты болып табылады. Олар: «жылдамдық», «күш», «жылдамдық-күш». Осылай бөлу жаттығуларды орындату қарапайымдылығы, нақтылығы және дәлдігі үшін қабылданады [3] . Сарапшылардың айтуынша адам жылдамдығының 80% сапасы дененің туа біткен ерекшеліктеріне байланысты, ал жылдамдықтың шексіз дамып, жетіле алмайтындығын ескере отырып, қалған 20% жылдамдықты шексіз машығу арқылы дамыту керек. 14-15

жастағы жасөспірімдерге қозғалыс қарқыны шекті деңгейге жақындайды, ал 15 жастан кейін тұрақтандыру байқалатын болғандықтан, жылдамдықтың дамуын 12 жасқа дейінгі балаларда қозғалыс қарқынын белсенді арттыру кезінде дамыту маңызды.

Жылдамдықты дамыту. Жылдамдықты дамытуға арналған жаттығуларды денеде шаршау белгілері әлі пайда болмаған кезде және дене жақсы қызған кезден кейін бірден жаттығуларға қосу ұсынылады. Жас балада ғана емес әр футболшыда егер дене қызбай, бұлшықеттер жылынбаса, онда жылдамдық жаттығуларын орындау кезінде олардың созылуы немесе толық жыртылуы мүмкіншілігі артады. Осында түрде жарақаттану спортшының дайындығын бәседейтін ғана қоймай, оның денсаулығы мен қайта спортқа келу мүмкіндігін азайтады.

Көптеген зерттеулерде жоғарыда аталған жылдамдық қабілеттерінің барлық түрлері ерекше екендігі көрсетілген. Жылдамдықты өзара тасымалдау диапазоны шектеулі. Әр спортшының өзара дамытқан жылдамдығы бар. Жеке тұлға болғандықтан біреуінде жүгіру жылдамдығы тез бола тұра, бастапқы жылдамдығы төмен болса, екінші балада тактикалық жылдамдығы жоғары болып, жүгіру жылдамдығы төмен болуы мүмкін. Спортшы жылдамдық қабілеттерінің белгілі бір ерекшеліктері бар болғандықтан олардың әр түріне сәйкес жаттығу құралдары мен әдістерін қолдануды талап етеді[4].

«Күш-жылдамдық» байланысы бұлшықет жиырылу жылдамдығын жоғарылату және тарту күшінің шекті деңгейін жоғарылату арқылы қозғалыс жылдамдығының жоғарылауына қол жеткізілетін тенденциямен сипатталады. Күш жаттығулары бұлшықеттің жиырылу жылдамдығына ең жоғары жылдамдықты ұсынғысы келетін қозғалыста күштің барлық көріністері жоғарылаған кезде ғана оң әсер етеді.

Жас балалардың жылдамдықты дамыту үшін машықтандырушы техникалық жағынан таныс және жақсы игерілген жаттығуларды таңдап жасатады. Жасөспірімге арналған жаттығулар көбінесе мотивациялық ойын түрінде, немесе эстафета түрінде өткізіледі. Жас спортшылар олар жаттығуларды ең жоғары жылдамдықпен орындаса, жаттықтырушы назары жаттығулардың техникасын дұрыс орындауға аударылады. Жылдамдық пен күшті дамыту үшін арнайы дайындық жаттығуларын қолдануға болады. Бұл жан-жақты дене шынықтырудың берік негізін қамтамасыз ету үшін қолайлы алғышарттар жасайды. Жас спортшыны шынықтыруға бағытталған кешендер машықтың негізгі бөлігінің басында қолданылуы керек, содан кейін ойындар осы сапаны жақсартуға ықпал етеді. Тиісті ойындар мен ойын жаттығулары бар күштік жаттығулар үшін, сондай-ақ төзімділікті қажет ететін ойындарға аз уақыт бөлінеді. Олар сәйкесінше машықтың ортасында және соңында өткізіледі[5].

Жылдамдықты дамыту жаттығулары арасындағы демалу және қалпына келтіру үшін жеткілікті 1-2 минут уақыттай демалыс беріліп отырады. Ол жас спортшыларды кардиосы, яғни жүрегіне қатты күш келуіне бақылау беріледі.

Әр спортшының жылдамдық жаттығуларды орындау ұзақтығы 6-12 секундтан аспауы керек. Футболдағы жылдамдық көрсеткіштері мыналар кіреді:

- бастапқы жылдамдық;
- жүгіру жылдамдығы;
- тактикалық ойлау жылдамдығы;
- қозғалыс жиілігінің артуы

Машықтандырушы әрбір қозғалыс үшін жылдамдықты бөлек дамыту керек.

Жылдамдық қабілеттерін дамыту өте қиын, ал жылдар өте келе оны дамыту мүмкіндігі өте шектеулі. Спорттық жаттығу процесінде қозғалыс жылдамдығын арттыруға тек жылдамдық қабілеттеріне әсер ету арқылы ғана емес, сонымен қатар бала төзімділігін, қозғалыс техникасын жетілдіру секілді көптеген қасиеттерді дамытуға қол жеткізіледі.

Максималды қарқындылықпен орындалатын жаттығулар тез шаршауды тудыратын құрал болғандықтан салыстырмалы түрде аз көлемде жүргізілуі керек. Қозғалыс жылдамдығын машықтандыруға бағытталған жаттығулардың мөлшерін дұрыс анықтау үшін жылдамдықты төмендетпей орындалған кезде жаттығудың қайталану санын және жылдамдықты

төмендетпей орындалатын үздіксіз жаттығу жұмысының ұзақтығын ескеру қажет. Жылдамдықты тәрбиелеуге бағытталған жаттығуларды орындау жас футболшының субъективті сезімдері, шаршаудың сыртқы белгілері көрсететін сәтте тоқтатылады. Бұл жылдамдықты машықтандыру бойынша жұмысты тоқтату үшін алғашқы сигнал ретінде қызмет етеді.

Жас футболшыларды даярлауда қолданылатын жаттығу жүктемелері әсерінің тиімділігін арттыру үшін оқушылардың биологиялық жасын ескере отырып, оларға сараланған тәсіл қажет. Бұл ретте жаттығу құралдарын бөлу практикада қолданылатын жүктемелердің құрылымы негізінде және әртүрлі биологиялық жастағы жасөспірімдердің функционалдық мүмкіндіктерінің деңгейіне сүйене отырып, олардың басым физиологиялық және қозғалыс бағыттылығы бойынша жүзеге асырылуы мүмкін. Дайындық құралдарының педагогикалық бағыты модельдік сипаттамалар мен басқа критерийлер аспектісінде айналысатын дайындық деңгейін бағалауды ескере отырып, жылдық жаттығу циклінің осы кезеңінің міндеттерімен анықталады. Ұсынылған тәсілді практикалық іске асыру жас футболшылардың биологиялық жасы бойынша біртекті топтарын қалыптастыруды және сабақтардың жеке-типологиялық нысанын пайдалануды көздейді.

Әр түрлі дене қабілеттерін дамытудың сезімтал кезеңдерін ескере отырып, жас спортшылардың дене дайындығын дамыту және жетілдіру олардың биологиялық жасын және жеке даму нұсқасын ескере отырып жүргізілуі керек.

Қорытындылай келе, футбол спортына жоғары жетістікке жету үшін 12-14 жас аралығындағы жас футболшылардың жылдамдақ-күш қабілеттерін дамыту маңызды. Футболға тән белгілердің бірі-ойын барысында жүктеменің біркелкі болмауы, бұл қалыптасқан ойын жағдайына, бәсекелес командалардың күштерінің арақатынасына, футболшылардың дайындық деңгейіне байланысты.

Қолданылған әдебиеттер

1. Орджоникидзе З.Г., Павлов В.И. Физиология футбола М.: «Человек», «Олимпия», 2018. – 321с.
2. Зациорский В.М. Физические качества спортсменов: Учеб. пособие / В.М. Зациорский. – М.: Физкультура и спорт, 2015. – 199с.
3. Дедковский С. М. Скорость или выносливость? – М.: Физкультура и спорт, 2016. – 301с.
4. Гандельман А.Б. Физиологические основы спортивной тренировки: Учеб. пособие / А.Б. Гандельман, К.М Смирнов. – М.: Физкультура и спорт, 220. – 301с.
5. Манакон Г. В. Подготовка футболистов. Теория и Практика. «Советский спорт» - 2016 г. 280 с

УДК – 796.325

ТРАВМАТИЗМ СРЕДИ ЮНЫХ ВОЛЕЙБОЛИСТОВ 15-16 ЛЕТ

Елеусизова Анастасия Ерлановна

nastya-ospanova@mail.ru

Магистрант Евразийского Национального университета им.Л.Н.Гумилева, г.Астана,
Республика Казахстан

Научный руководитель – А. Салиева

Аннотация. В статье рассматриваются основные физиологические характеристики юного организма. Также приведена характеристика юных волейболистов в возрасте 15-16 лет. Рассмотрены основные виды травм, возникающие среди волейболистов и их причины возникновения. Проанализированы научные исследования, посвященные данной проблеме. Сделаны выводы по основным причинам травматизма волейболистов данного возрастного

периода и даны рекомендации по предотвращению возникновения спортивного травматизма волейболистов 15-16 лет.

Ключевые слова: волейбол, волейболисты, травматизм, профилактика, укрепление.

Актуальность и цель исследования. Волейбол является одним из самых популярных и распространенных видов спорта в мире. Он требует высокой физической подготовки, быстроты реакции и хорошей координации движений. Тем не менее, при занятии этим видом спорта, как и в любом другом, существует определенный риск получения травм.

Особенно важно обратить внимание на травматизм волейболистов в возрасте 15-16 лет. В этом возрасте спортсмены еще находятся в процессе формирования своего организма и иногда не могут выдержать большие нагрузки на свои мышцы и суставы. Травмы, полученные в этом возрасте, могут иметь серьезные последствия в будущем, поэтому важно предотвращать их возникновение.

Цель данной статьи - рассмотреть основные виды травм, которые могут возникнуть у волейболистов в возрасте 15-16 лет, а также дать рекомендации по их предотвращению. В статье будут рассмотрены как травмы, связанные с неправильной техникой игры, так и травмы, возникающие из-за перегрузки организма в процессе тренировок и соревнований.

Для того чтобы сократить количество травм, необходимо не только улучшать технику игры и повышать физическую подготовленность волейболистов, но и проводить системную работу по профилактике травм. В данной статье будут описаны различные методы, которые помогут уменьшить риск травмирования волейболистов 15-16 лет.

Организм подростков в 15-16 лет находится в период интенсивного роста и развития, что сопровождается рядом особенностей в физиологии человека. В данной статье мы рассмотрим общие характеристики организма подростков в этом возрасте.

Одной из особенностей подросткового организма является интенсивный рост скелета и мышц. По данным Национального института здоровья США, многие девочки растут на 6-7 см в год, а мальчики – на 7-11 см в год [1]. В это время происходит интенсивный рост костей и мышц, а также формирование скелета и суставов. Увеличение костей происходит быстрее, чем увеличение мышц, что может приводить к некоторым проблемам с соединительной тканью и связками. Кроме того, подростки в этом возрасте испытывают боли в костях и мышцах из-за быстрого роста.

Подростки так же испытывают изменения в работе внутренних органов. У мальчиков увеличивается сердечный выброс, что может приводить к более высокому кровяному давлению и ускоренному пульсу. В возрасте 15-16 лет увеличивается сократительная способность сердца, повышается эластичность сосудов. Кроме того, у подростков в этом возрасте наблюдается увеличение объема крови, что обеспечивает более эффективную переносимость кислорода и питательных веществ в организме [2].

Одной из особенностей физиологии волейболистов является высокий уровень аэробной выносливости. У волейболистов данный показатель обусловлен регулярными тренировками сердечно-сосудистой системы и мышц. Это помогает игрокам быстро восстанавливаться после интенсивных тренировок и соревнований. Еще одной особенностью физиологии волейболистов является высокий уровень гибкости. В волейболе гибкость имеет важное значение, поскольку она позволяет игрокам выполнять сложные технические элементы, такие как прыжки, удары и защитные действия [3].

Также важным аспектом физиологии волейболистов является развитие мышечной силы и выносливости. Для качественного выполнения таких игровых действий, как прыжки, нападающие удары, подачи необходимо иметь качественную силовую подготовку. Мышечная выносливость позволяет игрокам длительное время выполнять игровые элементы без чувства усталости [4]. Увеличение выносливости, в свою очередь, происходит за счет улучшения работы сердца и легких, увеличения количества капилляров в мышцах, а также улучшения способности к мышечной релаксации. Волейболисты в 15-16 лет активно

тренируют мышечную силу и выносливость проводя специальные упражнения с гантелями, силовыми тренажерами и друг с другом.

Волейбол является динамичным видом спорта, который требует высокого уровня физической подготовки и технического мастерства. Как и в любом виде спорта, у юных волейболистов есть риск получения травм. Физиологические причины травматизма волейболистов 15-16 лет являются сложным и многогранным вопросом, который требует особого внимания специалистов в области медицины и спорта. Основными механизмами возникновения травм у волейболистов являются контактные и неконтактные факторы. Контактные факторы включают в себя столкновение с другими игроками, например, столкновения при приземлении игроков после блокирования и нападающего игроков. Неконтактные факторы – чрезмерная нагрузка на определенные мышечные группы, а также неправильная техника выполнения упражнений.

Одна из распространенных травм у волейболистов является травма лодыжки. Эта травма обычно возникает в результате резкого движения или изменения направления движения, когда ступня остается неподвижной, а тело продолжает двигаться. Это может привести к повреждению связок или мышц лодыжки. Другой распространенной травмой у волейболистов является травма коленного сустава. Эта травма часто возникает при падении или неожиданном движении. Она может привести к повреждению связок, хрящей или костей коленного сустава. Также часто возникают травмы рук и плечевого пояса. Это может произойти в результате сильного удара мяча или столкновении с другим игроком. Травмы рук и плечевого пояса могут привести к повреждению мышечного пояса верхний конечностей, костей и связок[5].

Одна из основных причин травматизма волейболистов – недостаточная физическая подготовка. При нехватке выносливости и силы мышц, волейболисты испытывают большую нагрузку на суставы и связки, что может привести к растяжениям, вывихам и другим травмам. Исследования показывают, что отсутствие регулярных тренировок и неправильный подход к тренировочному процессу увеличивают риск получения травм у юных волейболистов [6].

Еще одной причиной травматизма является несоблюдение правил игры. Волейбол – это спорт с жесткими правилами, нарушение которых может привести к травмам. Например, не правильный прием или подача мяча может привести к растяжению связок и мышц рук, а нарушение правил блокирования удара может привести к травмам головы и шеи. Неправильное падение на землю может привести к такой травме, как растяжение мышц или связок. Кроме того, неправильная техника удара или прыжка может также привести к травмам коленных и голеностопных суставов. Правильное обучение технике игры и соблюдение правил являются ключевыми факторами для предотвращения травм волейболистов [7].

Физиологические особенности подростков также могут быть причиной травматизма. В этом возрасте происходят значительные изменения в организме, связанные с ростом и развитием. Например, у подростков возможны дисбаланс в массе тела, росте костей и мышц, а также изменения в структуре суставов. Все это может влиять на подверженность травмам [8].

Одна из основных причин травм у юных волейболистов является несоответствие физической нагрузки возрасту и физиологическим особенностям подростков. Увеличение нагрузок может привести к перегрузкам мышц и суставов, что в свою очередь может привести к растяжениям, вывихам и многим другим травмам [9]. Во время игры волейболисты выполняют однообразные движения, например, многократные прыжки или удары по мячу – все это может привести к перенапряжению мышц. Повторяющиеся движения могут привести к развитию синдрома перегрузки мышц, что ведет к риску возникновения травм. Следует учитывать, что подростки находятся в периоде активного роста и развития, поэтому необходимо предоставлять им возможность для адаптации организма к нагрузкам.

Важным фактором, влияющим на травматизм, является психологическое состояние игроков. Стресс, усталость и недостаток концентрации могут привести к ошибкам в технике игры и необдуманным игровым действиям.

Заключение. Травматизм юных волейболистов в возрасте 15-16 лет является серьезной проблемой, которая может привести к длительным перерывам в тренировочном процессе и ухудшению спортивных результатов. В заключении можно подвести итоги статьи о травматизме юных волейболистов в возрасте 15-16 лет и выделить основные выводы.

Во-первых, волейболисты в этом возрасте подвержены значительному риску травм, связанному с недостаточной физической подготовкой и физиологическими особенностями организма в период роста и развития.

Во-вторых, чтобы предотвратить травмы юных волейболистов, необходимо уделить особое внимание физической подготовке. Это включает регулярные тренировки, правильный подход к тренировочному процессу, увеличение нагрузки постепенно с учетом особенностей подростков.

В-третьих, важно обеспечить безопасность во время тренировочного процесса и соревнований. Это включает в себя использование защитных средств, соблюдение правил игры, проведение разминки перед тренировками и соревнованиями, а также контроль за состоянием здоровья игроков.

В-четвертых, важно учитывать, что травмы могут повлиять на дальнейшую спортивную карьеру волейболиста. Поэтому важно своевременно обращаться к медицинским специалистам и следовать рекомендациям по реабилитации и профилактике повторных травм.

Следует отметить, что знание основных причин травматизма и мер по их предотвращению могут значительно снизить риск возникновения травм у юных волейболистов. Обучение тренеров и игроков основным принципам безопасности и правильной физической подготовки должно быть приоритетным направлением в развитии волейболистов. В конечном итоге это поможет сохранить здоровье юных волейболистов и обеспечить их успех в этом виде спорта.

Список литературы

1. Национальный институт здоровья США. Health Information for Parents of Teens/ 2022 год
2. Гареева Г.Х., Крупнова Ю.О. Особенности роста, развития и физиологии подросткового организма. Главная медицинская сестра. 2016;(7):82-87.
3. Теория и методика физической культуры. Матвеев Л.П. – Москва: Физическая культура и спорт, 2019. – 464 с.
4. Физиологические особенности у спортсменов. Перцев В.В. – Москва: Физкультура и спорт, 2018. – 256 с.
5. Макарова Т.С., Тарловская Е.И. Травматизм волейболистов: причины, виды, профилактика. Современные научные исследования и инновации, 2018. (11), 200-203.
6. Шилова И.В., Корчагина Н.П. Оценка физической подготовленности волейболистов различных возрастных групп. Вестник спортивной науки, 2018: 4(15), 68-72.
7. Касаткина О.В. Особенности обучения волейболу юных спортсменов. Физическое воспитание студентов, 2016. 20(3), 76-79.
8. Пирогова Н.С. Физиологические особенности подросткового возраста. Сборник научных трудов молодых ученых, 2018: (1), 52-55.
9. Лыткина О.В. Травматизм волейболистов в возрасте 15-16 лет. Спортивная медицина, 2019: (2), 78-71.

ПРОБЛЕМА СОЦИАЛЬНОЙ АДАПТАЦИИ СПОРТСМЕНОК ПОСЛЕ ЗАВЕРШЕНИЯ СПОРТИВНОЙ КАРЬЕРЫ В ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ГИМНАСТИКЕ

Жакупова Даяна Маратовна

<mailto:zhakupova.0100@mail.ru>

студентка кафедры физической культуры и спорта НАО ЕНУ им. Л.Н.Гумилева,
Астана, Казахстан

Научный руководитель – Т. Сагиев

Аннотация. В данной статье рассматриваются проблема социализации бывших спортсменов высококвалифицированных гимнасток после завершения спортивной карьеры. Представлено краткое изложение психологической работы тренера-преподавателя на протяжении всего многолетнего тренировочного процесса становления спортивного мастерства спортсмена. В результате проведенной беседы с категорией гимнасток из числа бывших высококвалифицированных спортсменов определены основные психологические установки, которые следует придерживаться для улучшения процесса социализации. Дополнительно описаны три последовательных этапа, реализация которых позволит легче адаптироваться к новой жизни, обеспечит эффективный переход к иной деятельности у бывших спортсменов.

Ключевые слова: художественная гимнастика, психология, социальная адаптация, спорт, бывший спортсмен.

Актуальность. Художественная гимнастика является относительно молодым видом спорта, так как истоки ее образования появились в 1913 году благодаря артистам Мариинского театра. Только лишь в 1984 году художественная гимнастика дебютировала в олимпийской программе.

В многолетней спортивной подготовке гимнасток психологическую работу педагога, психолога сложно переоценить, она крайне необходима и более значима в момент непосредственно перед стартом соревнований. Художественная гимнастика подразумевает выполнения сложнокоординационных комбинационных движений сопряженных с чувством ритма и музыкального темпа, поэтому нервная система спортсменок должна быть мобилизована и находится в лучших кондициях в конкретное время [1]. Таким образом, психологическая подготовленность становится более значимой по мере становления спортивного мастерства.

Однако научно-исследовательских работ касательно вопросов психологической подготовки спортсменок в художественной гимнастике недостаточно. Многие исследования фрагментарны и не посвящены социализации высококвалифицированных гимнасток после окончания спортивной карьеры.

Методы и организация исследования: анализ научно-методической литературы, педагогическое наблюдение, беседа.

Результаты исследования и их обсуждение. На протяжении всей многолетней подготовки тренеру необходимо: выстраивать доверительные отношения с занимающимися, стимулировать их к принятию собственной самоидентификации, развивать моральные принципы. Тренер способствует формированию пониманий у спортсмена влияния различных психологических факторов на эффективность его соревновательной деятельности, и предлагает рациональные пути для улучшения психологических состояний перед стартом. Также следует учесть, что у каждой спортсменки имеются индивидуальные особенности развития физических и психологических качеств, которые делают ее уникальной. В данной связи мастерство тренера заключается в умении построения эффективного тренировочного процесса с учетом знаний об индивидуальном психологическом портрете каждого занимающегося. Особенно это характерно для

групповых упражнений, так как там 6 гимнасток и у каждой свои психологические особенности.

Психологическая работа тренера заключается в формировании у спортсмена умений и навыков позволяющих сконцентрироваться к ответственному старту. В дальнейшем по мере накопления соревновательного и жизненного опыта спортсмен самостоятельно вырабатывает собственные психологические технологии позволяющие настроиться и сосредоточиться [2]. Для гимнасток высокого класса свойственны такие качества характера как целеустремленность, воля, мотивация, концентрация и помехоустойчивость. Это отличительные особенности спортсменов высокой квалификации, на пути к наивысшим результатам.

В работе со спортсменами тренеру необходимо выполнять комплекс мероприятий:

- 1) Систематическая психодиагностика спортсмена в условиях тренировочного процесса;
- 2) Консультирование спортсмена по всем вопросам это может быть личная жизнь, спорт и т.д.;
- 3) Разработка индивидуальных программ психологической подготовки к ответственным стартам;
- 4) Проведение мониторинга при стрессовых ситуациях;
- 5) Управление состоянием предстартовой готовности, психологическая поддержка на соревнованиях.

В результате проведенной беседы с категорией гимнасток из числа бывших высококвалифицированных спортсменов завершивших спортивную карьеру мы определили основные психологические установки облегчающих процесс социализации:

- необходимо ставить новые ориентиры, цели. Принять, что спортивная деятельность это пройденный и невозвратный этап жизни;
- заканчивая карьеру, не стоит бояться начать что-то новое, следует выйти из повседневной рутины;
- необходимо выйти за рамки стереотипного мышления навязанного обществом. Понять, что начинать новые проекты в жизни никогда не поздно.
- не фокусироваться на негативе, основанном на страхе неудач в новой сфере деятельности;
- важно понять, что смена вида деятельности неизбежно ожидает каждого спортсмена.

В ходе беседы выявлено, что спортсмены посвящают спорту большую часть своего времени и абстрагируются от жизни общества, поэтому данной категории людей сложно социализироваться в современном стремительно-развивающемся обществе. Они испытывают сложности интеграции в общество по причине трудности в переосмыслении приоритетов и ценностей в новой сферы своей деятельности

Значительная доля бывших спортсменов ощущают себя ненужными, впадают в депрессию, тем самым подрывают ментальное здоровье. Испытывают сильные чувства потери своей личности и отчаяния из-за изменений в его жизни. В данной связи следует заключить, что подобные спортсмены нуждаются в психологической помощи в форме различных тренингов, тестирований, бесед и т.д..

Согласно исследованию 2020 года под руководством Пауля Виллемана установлено, что поддержка и подготовка спортсменов к завершению карьеры позволяют легче адаптироваться к новой жизни, обеспечивают эффективный переход к новой деятельности. Данный процесс должен состоять из трех последовательных этапов:

- 1) Первый этап – значение смены фокуса, то есть создать новые возможности, поставить цели;
- 2) Второй этап – непосредственный процесс «выхода со спорта»;
- 3) Третий этап – принятие (осознание) и движение вперед.

Таким образом, главными этапами социальной адаптации у спортсмена при завершении спортивной карьеры являются подготовка к завершению, поиск и установление новых жизненных ориентиров. При завершении спортивной карьеры, бывший спортсмен

столкнется с различными жизненными трудностями, но важно найти свое предназначение и заблаговременно подготовиться к смене сферы деятельности. Одним из самых распространенных способов социальной адаптации спортсмена после завершения карьеры является программа профессионального обучения в системе высшего и средне специального образования. Эта программа может оказать спортсмену поддержку в получении новых навыков или получении профессии. Кроме того, спортсмены могут получить поддержку от спортивных Федераций.

Заключение. Проблема социальной адаптации человека после «выхода» с большого спорта нуждается в пристальном внимании спортивных психологов, педагогов. Эта проблема до сих пор актуальна и значима в жизни многих бывших спортсменов. До сегодняшнего дня были приняты различные меры поддержки от спортивных Федераций для спортсменов после завершения спортивной карьеры, например – а) помощь в трудоустройстве в сфере спорта на вакансии, не требующих специального образования; б) в переориентации спортсмена на обучение в высших учебных заведениях. Однако в ходе бесед со спортсменами, установлено, что преимущественная доля из них признает эффективность данных мер поддержки – недостаточной.

Окончание спортивной карьеры это кризис, переломный момент в жизни каждого бывшего спортсмена, поэтому существует острая необходимость в психологической помощи. К этому этапу жизни спортсмен и тренер должны быть совместно подготовлены и прожить его вместе. В таком случае процесс социализации для бывшего спортсмена будет во многом облегчен.

Список использованных источников

1. Ильин Е. П. Психология спорта. СПб. : Питер, 2008. С. 196.
2. Бутова Е.С., Демьянова Л.М. Наука без границ. 2018. № 5 (22). С. 122-124.

ӘОЖ 796.062.4

СТУДЕНТ ЖАСТАРДЫҢ ДЕНЕ ТӘРБИЕСІМЕН ҮНЕМІ АЙНАЛЫСУЛАРЫ САЛАУАТТЫ ӨМІР САЛТЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ НЕГІЗІ

Зарыққан Әділжарасқан Талғатұлы

zarykkan23@gmail.com

«Дене шынықтыру және спорт» маманығының, ДШС-41 оқу тобының студенті, Әлеуметтік ғылымдар факультеті, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Қазақстан Республикасы, Астана.

Ғылыми жетекшісі - Ж. Ясынов

Кіріспе. Студент жастарға күнделікті тұрмыста, от басында, дене шынықтыру шараларын кеңінен насихаттап, қолданып отыру аса қажетті іс. Олар біздің қоғамымыздың ерекше әлеуметтік тобы болып саналады. Студенттер оқуда және қоғамдық істерде белсенді талпыныстар жасауға, бос уақыттарын қызықты, тиімді етіп өткізуге, дене шынықтыру мен спортпен жүйелі түрде айналысуға өздері мүдделі болулары керек.

Дене шынықтыру және спортпен үнемі айналысып жүрген студент жастардың оқып жүрген кездерінен бастап іскерлік қабілеттері мен белсенділіктері арта түсіп, мінез-құлқы қалыптасып тұрақтана бастайды. Осының өзі студенттердің келешектегі кәсіптеріне мүмкіншіліктері мол екенін және де сол қасиеттерді пайдалана білуге ынта-жігерлерінің барлығын айқындай түседі [1].

Зерттеудің мақсаты: студенттердің дене шынықтыру және спортпен өз бетінше айналысу үдерісінде, өмірге деген көз қарастары мен мінездерін қалыптастыруға ықпал ететін басқарудың тәрбиелік мәнін анықтау.

Олар, айналысу барысында нұсқаушылық пен спорттық төрешілік етуге сырттай маманданудағы біліктіліктерін шыңдай жүріп, сол артқылы бүгінгі таңдағы осы саланың жүйелі дамуына үлес қосып және де өздерін болашақ жас маман ретіндегі кәсіби белсенділіктерін басқару артқылы тәрбиелеу мақсатымен, еңбек сүйгіштікке, ынта-ықыласы жоғары, отаншыл болып өсулеріне ықпал етілетіндігін сезінеді.

Зерттеудің әдістері:

1. Әдебиет көздеріндегі осы тақырыптың ашылу мазмұндарын айқындау;
2. Педагогикалық бақылау;
3. Дене шынықтыру және спорт саласындағы қалыптасқан тұжырымдарды жүйелеу және студенттерді өз беттерінше айналысу барысына икемділікке бейімдеу мәселелерін жинақтау;
4. Жинақталған ұсыныстар мен мәліметтерді талдау.

Жоғарғы оқу орындарының дене тәрбиесі кафедрасы, спорттық клубы және қоғамдық ұйымдары, әсіресе (жастар ісі жөніндегі комитеті) студенттерді дене шынығу қабілеттері мен спорттық дайындықтары артқылы, өз ден саулықтарын нығайту жолында үлкен жауапкершіліктерін сезіне білуге тәрбиелейді. Сондықтанда студенттер де жоғарғы оқу орындарын бітіргеннен соң, өз кәсіби жұмыстары барысында дене тәрбиесі мен спорт пен өздері ғана айналысып қоймай, өз ұжымдарында бұқаралық дене шынықтыру жұмыстарын тиянақты ұйымдастырып, оның жол бастаушылары, әрі тәлімгер ұстазы болуға тиісті.

Жоғарғы оқу орындарында дене тәрбиесінің сабағы басқа арнайы пәндерге қарағанда, ерекше әлеуметтік маңызы бар пән ретінде болашақ жас мамандарды еңбек етуге және Отан қорғауға дайындауда қолданылатын басты құралдардың бірі болып саналады. Жалпы алғанда дене тәрбиесі пәні студенттердің денсаулығын нығайтып, олардың дене шынығу қабілеттері мен спорттық дайындығын шыңдай келе, өз беттерінше айналысу барысында икемділікке бейімдейді.

Дене шынықтыру мен спорт студенттердің дене тұлғасының қалыптасуына, сондай-ақ кәсіби ерік қасиеттерінің дамуына ықпал етеді. Сөйтіп ол студенттердің дене сау, шығармашылық қабілеттері мол, шыныққан, алғыр ойлы адам болып өсуіне жағдай жасайды. Бұл жұмыс республикадағы жоғары оқу орындарының дене тәрбиесі мен спортты жетілдіру жөніндегі бағдарламаға сәйкес жазылған, студенттердің таным белсенділігінің өсуіне оқуда, еңбекте және демалыста өздерін тәрбиелей білуіне көмекші құрал ретінде ұсынылудан тұратын құнды материалдармен қамтамасыз етеді [2, 3, 4].

Дене тәрбиесі мен спорттық тәсілдерін студенттердің оқу сабақтары да және өз бетімен айналысу жүйелерінде нәтижелі қолдану үшін бірқатар әдістік жағдайларды ескере отырып студенттердің қозғалыс жүктемелерінің ой мен жұмыс істеу қабілетінің тиімді алмасуын анықтауды ескерген жөн:

1. Студенттердің ой мен жұмыс қабілетінің мерзімдік өзгеруі, оқу жылындағы түрлі объективті себеп болып табылады да, дене тәрбиесімен жұмысты тиімді жүргізуді ұйымдастыруды есептеп отыру үшін керек.
2. Студенттердің негізгі дене қасиеттерінің дамуын жақсы тиімділікке жеткізуге болатын келесі әдіс ұсынылады, егер де әрбір семестрдің бірінші жартысындағы оқуда және өз бетімен айналысу сабақтарындағы шынығу жылдамдықты жетілдіруге бағыттап, 70-75 пайызға дейін жылдамдықпен күштің қасиеттері мен жылдамдық төзімділігін жүктеме қарқындылығымен алғанда, минутына 120-180 жүрек соғу жиілігі (ЖСЖ) қолданылса, ал семестрдің екінші жартысында күшті жетілдіруді басымырақ бағыттап 70-75 пайызға жеткізсе, сондай-ақ, жалпы және күш төзімділігін баяу қарқынмен қатар жүргізе отырып, минутына жүрек соғу жиілігі 120-150 қағысқа таяулатса, онда алға қойылған мақсаттар дұрыс шешілуі тиіс.
3. Үлкен қарқынды жүктемедегі сабақты минутына жүрек соғу жылдамдығы 160 қағыс моторлық тығыздығымен 65 пайызға дейін оқу кестесінің соңғы сағаттарында жоспарлау ұсынылады, себебі ауыр жүктемеге машықтанбаған студенттердің оймен жұмыс істеу қабілеттері төмендейді, бұндай студенттер үлкен жүктемеден соң 4-5 сағаттан кейін өзіндік дайындыққа кірісе алады.

4. Аптасына 2 реттік сабақта қозғалыс жүктемесінің оймен жұмыс істеу қабілетімен өзара алмасуының заңдылығы барлығы байқалады. Ең жоғары деңгейдегі оймен жұмыс істеу қабілеті, екі сабақты орта қарқында 1, 2, 3 күндік аралықпен алмастырғанда байқалады. Нашар машықтанған студенттер үшін аптасына екі рет сабақ жүргізуді қолдану, қарқындығы үлкен жүктемемен болған демалысының арасы қандай болса да жеткілікті бөлікте оймен жұмыс істеу қабілетін төмендетеді. Үлкен жүктемелі сабақты аптаның басында аз және орта жүктемемен, аптаның екінші жартысында алмастыру тек оқу аптасының соңында ғана жұмыс істеу қабілетіне ынталандырғыш әсер жасайды.

Сынақтық емтихандық сессия кезінде дене тәрбиесі жаттығуларын ұйымдастыру мен қолданудың өзіндік ерекше айырмашылықтары бар. Ең алдымен олар салауатты өмір тұрмысын ұйымдастырудың негізгі бөліктері болу керек, мысалға алғанда күнделікті гигиеналық гимнастикамен айналысу, таза ауада 1,5 сағаттай болып, ұйқыны, тамақтануды дұрыс ұйымдастырумен қатар оқу еңбегінің қорытындыларын тиімді жасауға себептес болып табылады. Оқу еңбегінен қажыған студенттерге гимнастикалық жаттығуларды өте баяу қарқынмен орындағандығы байқалатын қолайлы әсерлерін ескерген дұрыс (жай жүріс, жүгіру, жүзу, шаңғы, коньки, велосипед тебу және т.б.). Емтихандардан кейін тынығу үдерістерін жеделдету және жүйкенің қозуын азайту мақсаты үшін бөлек жүктемені тер шығаруға (терлегенге) дейін орындаған тиімді.

Дене тәрбиесі мен спорттың тәсілдерін бос уақытта қолдану бағыттары келесідей өрбігені жөн. Студенттердің салауатты өмір салты (СӨС) деп, күнделікті қозғалу істері мен гигиеналық шаралардың кешенін орындау және қозғалыс белсенділігін керекті мөлшерде қамтамасыз етумен қатар оқу жұмысын, қоғамдық міндеттерді қалыпты жағдайда орындау мүмкіншілігін айтады. Күнделікті таңертеңгілік гимнастиканы орындауға 20-30 мин қажет болса, көбірек ауада болатын қимыл белсенділігі ағза жетілуінің қомақты қоры болып табылады. Демалыс, оқу күндегіге қарағанда сауықтыру, шынуғу, спорттық шаралар сияқты жұмыстар мен тығыз толулары керек. Қаланың сыртында серуендеу, бір күндік саяхаттық жорықтар және өз бетімен жекеше немесе ұжыммен бірге таза ауада өтетін шараларды ұйымдастырудың әсерлері өте тиімді.

Дене тәрбиесі мен спорттың шараларын спорттық сауықтыру лагерьлерінде де қолдану, студенттердің денсаулықтарын түзетуге өте қолайлы, себебі, мұндай лагерьлердің табиғат аясында орналасуының өзі дене тәрбиесінің барлық шараларын кешенді қолдану мүмкіншілігі арқасында сауығудың, шынығудың жоғары тиімділігін қамтамасыз етеді. Оқу еңбек әрекеттері кезінде студенттердің екпінді демалыс түрлері болып, қысқа уақыттық дене тәрбиесі жаттығуларын орындауды ұйымдастыруды басқару әдістері саналады. Көптеген авторлардың зерттеулері көрсеткеніндей, 5-10 минуттық дене тәрбиесі үзілістері студенттердің жұмыс істеу қабілеттерін жақсартуға екі еседей ынталандырғыш әсер етеді екен. Ал, екі есе ұзартылған қимылсыз бос өткен дәріменсіз демалыс керісінше әсер етеді. Дене тәрбиесі үзілістерін жақсы желдетілген бөлмелерде өткізу керек. Жаттығулар оқу еңбек әрекеттеріне қатыспаған жүйелердің жұмыс белсенділігін арттыратындай болып қарастырылады.

Дене тәрбиесі үзілісінен басқа ой еңбегі кезінде, әсіресе өз бетімен дайындалғанда, арнайы позотоникалық жаттығуларды (ПЗ) орындау мақсатқа сай келеді. Арнайы жаттығулардың (АЖ) көмегімен орында отырған қалыпта ақ, бұлшық еттер жұмысқа қосылады [5]. Бас миының жұмыс істеу қабілетінің күш қуатын көтеру мақсатымен, тыныс алу тәртібін және қан айналуы жақсарту үшін 30-40 мин. сайын ұзақтығы 1-1,5 минуттай, жұмыс орныныңда отырып, ылғи да позотоникалық жаттығулардың ықшамдалған мөлшерін орындаған жөн.

Сондай-ақ әрбір екі сағатта бір минуттық динамикалық жаттығуларды орындау ұсынылады, мысалы: жеткілікті және терең тыныс алуды ескере отырып бір орында жүгіру. Өздігінше тексеруде алынған мәліметтерді өзін-өзі бақылау күнделігіне тіркеп, оқтын-оқтын дәрігер мен осы сала ұстазымен бірге, немесе денсаулық тобының нұсқаушысы кеңесімен талданып қадағаланады. Қажет болған кезде, жаттығу құрамына арнап салыстырмалы

өзгерістер енігіледі. Өзін-өзі бақылау күнделігін белгілі бір үлгі бойынша, не еркін түрде құрастыруға болады, осы күнделікте субъективті және объективті көрсеткіштер тіркеледі.

Субъективті сезімдер объективті мәліметтермен толықтырылулары керек. Жүрек соғу жиілігі (ЖСЖ) тәңертең ұйқыдан оянысымен, жаттығу алдында және ол аяқталған соң өлшенеді. Егер ағза жаттығудан кейін толық қалыпына келген болса, тәңертең ЖСЖ әдеттегі мөлшерден (минөтіне 60-89 реттен) аспайды. Есте сақтайтын жай: ЖСЖ-ны үнемі бір қалыпта өлшеген жөн, өйткені көлденең қалыпта, ол тік тұрғандағыдан минөтіне 5-18 рет кем болады. ЖСЖ қалыпты мөлшерден ауытқуы жиілеуі-ағзаның толық қанды қалыптаспағандығының белгісі. Жаттығу сабағының үстінде ЖСЖ минөтіне 100-130 ретке көтерілсе, жүктеме қарқынының төмендігі 130-150 рет орташа, 150-170 рет жоғары қарқынды жүктемелерге пара-пар. Сауықтыру дене тәрбиесіне тиімді ЖСЖ әр түрлі: айналысушының жасына, денсаулығына, жұмыс қабілетіне сәйкес белгіленеді [6].

ЖСЖ бойынша алынатын мәліметің пайымдаушылық маңызын арттыру үшін ортостатикалық сынама жүргізуге болады. Күнделікті түнгі ұйқыдан оянысымен өткізілетін ортостатикалық сынамалардағы ЖСЖ айырмашылықтары қалыпты мөлшерден асып (әдетте 5-18 ерт/мин), әр күні әр түрлі сандар алынса, ағзаның алдыңғы жаттығудан соң қалыптаспағандығын көрсетеді. Сонымен қатар, артаериялық қан қысымын, ӨТС (өкпенің тыныс алу сиымдылығы) т.б. көрсеткіштерді, мүмкіншілік болғанша жиі-жиі өлшеп, жалпы ден саулықты салыстырмалы түрде қадағалап отыру, дене шынықтыру және спортпен айналысушыларға үнемі қажет мәлімет ретінде қолдану ұсынылады.

Қортынды: дене шынықтырушының өзін-өзі бақылауын қалыптастыру үдірісі біртіндеп әдетке айналады. Жаттығу барысында, әсіресе өз бетмен жеке жаттыққанда, жүктемелердің ағзаға әсерін айналысушы өздігінше қадағалай білуі дәрігерлік, дәрігерлік-ұстаздық тексерулерде алынған мәліметтерді айтарлықтай толықтырып, жаттығудың сауықтыру әсерін тиімді пайдалануға ықпал етеді.

Дене шынықтыру мен спорттың қалыптасқан тәсілдерін студенттердің оқу сабақтарында және өз бетімен айналысу үдерістерінде нәтижелі қолданулары үшін, бірқатар жоғарыда келтірілген әдістемелік жағдайларды ескере келіп, ойлау жүктемелерінің жұмысы дене қасиеттері мен тиімді алмасуларын басқаруға тәрбиелеу жетілдіріледі.

Әдебиеттер

1. Брехман Н.И. Валеология-наука о здоровье. М: Медицина, 2010. 206 с.
2. Кукушкина Г.И. Система физического воспитания. –М., 2007, С.13-16.
3. Пономорев Н.И. Социальные функции физической культуры и спорт.-М., 2004, С.9-11.
4. Попенченко В.В. Пути повышения эффективности учебного процесса по физическому воспитанию в вузе.-М., 2009, С.5-7.
5. Қаражанов Б.К. Дене тәрбиесі мәдениетінің ілімі мен әдісінің терминологиялық сөздігі. - Алматы, 2001.
6. Жұмашева С.К. Спорттық морфология негізіндегі тәнтану. -Алматы,

ОПЫТ ПРИМЕНЕНИЯ АППАРАТНОГО МЕТОДА МЕХАНОТЕРАПИИ ПРИ ТРАВМАХ ГОЛЕНОСТОПНОГО СУСТАВА

Карамов Айрат Тависович

ahm2610@rambler.ru

Студент Восточной экономико-юридической гуманитарной академии,

Уфа, Россия

Научный руководитель -Х. Ахмадуллина

К наиболее частым травмам опорно-двигательного аппарата относится повреждение голеностопного сустава, что обусловлено его анатомическими и функционально-биомеханическими особенностями, чрезвычайно важной ролью в статико-динамическом равновесии человека и его перемещении, концентрации на себе всей тяжести опоры тела. Вследствие падений, неудачных движений, приземлений на неровные поверхности, неверных прыгиваний возникают травмы голеностопного сустава. Эти травмы часто встречаются у спортсменов; составляют около 10–20% всех патологий опорно-двигательного аппарата [1, с. 120].

Поэтому возникает необходимость своевременной и грамотно организованной программы физической реабилитации, что способствует сокращению сроков временной нетрудоспособности при травмах голеностопного сустава.

Целью этапной реабилитационной программы пациентов с травмой голеностопного сустава является максимально полное восстановление функции сустава и нижней конечности, а также двигательного стереотипа, осуществленное в минимальные сроки, за счет создания оптимальных условий для регенерации биологических тканей, включающих меры по их защите, активации кровотока и метаболизма [2, с. 71].

Комплексная реабилитационная программа включает в себя медикаментозную терапию, лечебную физкультуру, дыхательную гимнастику, физиотерапию, механотерапию. Она основана на анатомических, функционально-биомеханических особенностях голеностопного сустава, патогенезе конкретной травмы, при этом обязательно учитываются биологические сроки восстановления поврежденных тканей и используются [3].

На современном рынке медицинских приборов существует много аппаратов для реабилитации функций голеностопного сустава. Основными задачами аппаратной физиотерапии при травмах голеностопного сустава является оказание обезболивающего действия, борьба с раневой инфекцией, ликвидация отека и оптимизация кровообращения, снятие мышечного перенапряжения, ускорение заживления раны и образование костной мозоли, осуществление профилактики развития остеомиелита, восстановление функции конечности в целом.

Целью данного исследования явилась оценка эффективности применения физической реабилитации при травмах голеностопного сустава с использованием аппаратного метода механотерапии.

Гипотеза исследования: комплексная реабилитация при травмах голеностопного сустава будет более эффективной, если включить в программу аппаратный метод механотерапии «ARTROMOT®-SP3» наряду с медикаментозной терапией, лечебной физкультурой, дыхательной гимнастикой, физиотерапией.

Эмпирическая база исследования – физиотерапевтическое отделение ГБУЗ Балтачевская центральная районная больница (Республика Башкортостан, Россия). В исследовании приняли участие 54 пациента мужского пола в возрасте от 25 до 35 лет, проходившие курс физической реабилитации. Все участники эксперимента были разделены на 2 группы (контрольная и экспериментальная) и имели похожие травмы голеностопного сустава.

Базовая программа для контрольной группы включала в себя лечебную физическую культуру, дыхательную гимнастику, медикаментозное лечение. Для экспериментальной

группы дополнительно был включен в программу аппаратный метод механотерапии «ARTROMOT®-SP3».

На констатирующем этапе исследования было проведено анкетирование среди пациентов с целью определения причин травматизации и особенностей реабилитационных мероприятий при травме голеностопного сустава. Большинство пациентов ответили, что причиной травмы стали неудачные движения или занятия спортом. У многих пациентов основными видами травм голеностопного сустава были повреждение или разрыв голеностопного сустава, повреждение сухожильно-связочного аппарата.

Поскольку травма сопровождается болью, для оценки болевого синдрома мы использовали четырехсложную визуально-аналоговую шкалу боли (ВАШ) (Quadruple Visual Analogue Scale), которая позволяет характеризовать «размах» субъективных болевых ощущений. Максимальный уровень (от 7 до 10 баллов) на момент обследования не указал ни один из обследуемых пациентов ($p < 0,05$). Средний уровень боли (от 4 до 6 баллов) отметили 51,9% пациентов экспериментальной группы и 70,4% пациентов в контрольной группе ($p < 0,05$). Максимальный уровень боли в неблагоприятные периоды болезни (от 7 до 10 баллов) отметили 66,7% пациентов экспериментальной группы и 74,1% пациентов в контрольной группе ($p < 0,05$).

Показатели амплитуды движений голеностопного сустава пациентов до начала экспериментальной методики реабилитации при травмах голеностопного сустава выявили следующие функциональные нарушения: ухудшение подвижности голеностопного сустава при его сгибании, разгибании и наклонах вправо и влево.

На формирующем этапе исследования была реализована программа лечебной физической культуры в физиотерапевтическом отделении (5 раз в неделю по 90 минут). Особенность комплекса ЛФК – это совокупность силовой тренировки с направлением на оздоровление всех систем организма, развитие физических качеств, повышение тонуса мышц в сочетании со специальными упражнениями для улучшения подвижности травмированной нижней конечности. Комплекс экспериментальной методики состоял из трёх частей: вводной, основной и заключительной.

Использовались также статические и динамические дыхательные упражнения в различных исходных положениях, с акцентом на диафрагмальное дыхание. Диафрагмальное дыхание в остром периоде болезни не требует больших физических усилий от больного, обладает обезболивающим и расслабляющим воздействием на мышцы позвоночника и мышцы таза, стимулирует спинальное кровообращение и лимфодренажные процессы, способствует снятию отека тканей.

Пациенты экспериментальной группы также дополнительно получали процедуры механотерапии с помощью двигательного тренажера ARTROMOT-SP3.

Механотерапевтический аппарат ARTROMOT SP3 используется для пассивных движений (разработки лодыжки и голеностопного сустава), применяется для предотвращения осложнений иммобилизации, для раннего восстановления безболезненной подвижности суставов, а также для содействия функциональным результатам [4].

Результаты применения программы физической реабилитации нами повторно оценивались на контрольном этапе исследования. Сравнение результатов по шкале ВАШ показало, что болевой синдром у пациентов по шкале 1–3 в экспериментальной группе снизился у 63,0% пациентов; болевой синдром у пациентов по шкале 4–6 в экспериментальной группе снизился у 37,0% пациентов, болевой синдром по шкале 7–10 в экспериментальной группе не отметил ни один из обследуемых пациентов ($p < 0,05$). В контрольной группе таких значимых результатов не было выявлено ($p < 0,05$).

После курса реабилитационной программы у пациентов экспериментальной группы увеличилась амплитуда подвижности голеностопного сустава в сгибании, разгибании, пронации и супинации; в контрольной группе произошли изменения подвижности голеностопного сустава в меньшей степени ($p < 0,05$), (табл.1).

Таблица 1

Показатели амплитуды движений голеностопного сустава пациентов после применения экспериментальной методики реабилитации при травмах голеностопного сустава

Показатели	Контрольная группа		Экспериментальная группа	
	травмированная конечность	здоровая конечность	травмированная конечность	здоровая конечность
	$X \pm m$	$X \pm m$	$X \pm m$	$X \pm m$
Сгибание (норма 50°)	26,7±0,6	49,1±0,5	38,7±0,7	50,7±0,3
Разгибание (норма 20°)	13,9±0,6	19,4±0,4	15,9±0,4	20,3±0,3
Пронация (норма 35°)	20,5±0,5	34,8±0,3	27,9±0,3	35,4±0,3
Супинация (норма 45°)	29,3±0,4	44,9±0,3	37,2±0,4	45,3±0,2

Примечание: x – среднее арифметическое значение, m – среднеквадратическое (стандартное) отклонение.

Практическая значимость исследования заключается в том, что полученные результаты свидетельствуют о необходимости использования пассивной механотерапии в реабилитационной программе при травмах голеностопного сустава. Рекомендуемые методические приемы воздействия повышают эффективность процесса физической реабилитации.

На основании полученных результатов были разработаны практические рекомендации по профилактике травм голеностопного сустава, заключающиеся в необходимости вести здоровый образ жизни. Плавание, ходьба, упражнения на растяжку, утренняя зарядка, сбалансированное питание, отказ от вредных привычек, правильная эргономика рабочего места, периодическая разминка при сидячей работе, занятия спортом дают возможность избежать травм голеностопного сустава.

Список использованных источников

1. Малыгина В.И. Применение средств физической реабилитации при травмах голеностопного сустава // Вестник физиотерапии и курортологии. 2018. – № 1. – С. 120.
2. Арьков В.В. Этапная реабилитация пациентов с травмами голеностопного сустава / В.В.Арьков, В.А.Бадтиева, Е.С.Семенова. – Москва: Московский научно-практический центр медицинской реабилитации, восстановительной и спортивной медицины, 2015. – 31 с.
3. Бабакина К.М., Минка И.Н. Лечебная физическая культура и массаж в реабилитации перелома голеностопного сустава. 2021. – № 2. – С. 4–9.
4. Емельянова М.А., Маркаров Г.С. Эффективность применения Артромата при переломах костей голени в нижней трети после оперативного лечения по данным электромиографии // Лечебная физическая культура: достижения и перспективы развития: материалы V Всерос. науч.-практ. конф. с междунар. участием. 2016. – С. 112–114.

ВАЖНОСТЬ ЗАНЯТИЙ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРОЙ И СПОРТОМ В ПРОЦЕССЕ ФОРМИРОВАНИЯ ЛИЧНОСТИ СТУДЕНТОВ

Кузьмичева Евгения Сергеевна

Kuzmicheva.zhenya03@mail.ru

Студентка 2-го курса Омского государственного технического университета,
Омск, Россия

Научный руководитель – Х.Альжанов

Актуальность исследования. Студенческая молодежь - одна из самых активных групп общества. Во время обучения они очень часто подвержены влиянию огромного количества факторов, которые, так или иначе, влияют на их работоспособность. Студенты — это люди, которым важно хорошо воспринимать информацию, обрабатывать и запоминать ее, а для этого нужна энергия. При этом некоторые представители студенчества начинают совмещать работу с учебой, что является очень сложной задачей. Такой темп жизни ведет к тому, что люди быстро устают и теряют желание что-либо делать. Человек как личность формируется в процессе социализации. Физическая культура и спорт вносят свой вклад в формирование всесторонне развитой личности.[1]

Регулярная физическая активность дает человеку ряд полезных результатов: повышается выносливость организма, укрепляется общее физическое здоровье, формируется социальная активность и личностные качества человека. Именно поэтому в учебных заведениях необходимо ответственно и комплексно подходить к вопросу спортивного воспитания обучающихся и прививать студентам любовь к занятиям спортом [2].

Французский историк, педагог и инициатор организации современных Олимпийских игр, Пьер де Кубертен, говорил: «Спорт – возможный источник самосовершенствования для каждого человека». Таким образом, занятия физической культурой и спортом в рамках физического воспитания, а также во внеучебное время, представляют собой основу для качественного формирования и развития многих личностных качеств студентов.

Актуальность данного исследования обусловлена необходимостью прививать студентам важные личностные качества для возможности их будущей самореализации.

Цель исследования – определить роль занятий физической культурой и спортом в процессе формирования личности студента.

Результаты исследования и их обсуждение. В ряде исследований, проведенных Всемирной организацией здравоохранения, указывается на то, что физические упражнения способствуют формированию у человека здоровой психики и стимулируют его умственное развитие. Такие упражнения имеют связь с повышением у людей самооценки и уверенности в себе, а также оказывают положительное влияние на людей, страдающих симптомами депрессии и тревожности. Можно выделить несколько личностных качеств студентов, развитие которых в значительной степени происходит благодаря физической культуре и спорту [3].

Первое, что формируется при систематическом занятии спортом, — это дисциплинированность. Спортивная тренировка обязывает занимающихся соблюдать график тренировочных занятий. Регулярность физических нагрузок — залог результата в формировании физической выносливости, достижении значительных спортивных результатов.

Самодисциплина, то есть контроль собственного поведения по отношению к себе и по отношению к другим людям, воспитание в себе силы воли приводит к росту студенческой успеваемости. Такой студент чаще доводит начатое дело до конца, добивается результатов учебной деятельности, а позже — построения карьеры. В повседневной жизни студентам также не

бходимо проявлять организованность, уметь правильно и рационально планировать собственное время для достижения поставленных целей.

Стойкость к неудачам и оптимизм так же являются немаловажными качествами личности. Согласно исследованию, которое было опубликовано в журнале Preventative Medicine Reports, главным нашим двигателем является конкуренция. 800 участников исследования, которых ученые разделили на 4 экспериментальные группы, доказали, что спортсмены, движимые духом соревнования, не только достигают лучших результатов, но и намного реже отступают от задуманного (на 90% большая посещаемость по сравнению с контрольной группой). [4]

Во время каких-либо соревнований спортсменам нередко приходится терпеть неудачи. Это развивает в спортсменах силу характера, не позволяет им каждый раз отчаиваться, а лишь наоборот нацеливает на результат, на еще большее развитие и самосовершенствование. Эти навыки крайне необходимы и студентам, единичная безуспешная попытка защиты какого-либо учебного проекта, не должна вставать на пути к достижению больших научных высот. Спортивная деятельность помогает студентам добиваться результатов с меньшими эмоциональными потерями.

Физическая культура и спорт формируют целеустремленность, как одну из черт личности. Сосредоточенность на цели - способность иметь ясность в отношении целей, к которым стремится студент в своей личной и профессиональной жизни. Развивая это волевое качество при занятии спортом, студент использует его в своей профессиональной подготовке, когда требуется плановость занятий, сосредоточенность на лекциях, то есть движение к намеченной цели, которая заключается в получении качественного образования по выбранной специальности.

При занятиях физической культурой и спортом в каких-либо специализированных местах студентов есть множество возможностей познакомиться с новыми людьми и завязать интересные знакомства. Коммуникабельность, то есть хорошо развитый круг влияния взаимосвязанных положительных отношений, является еще одной отличной чертой, приобретаемой студентом спортом.

Во время занятий спортом повышается сила и подвижность нервных процессов в коре головного мозга, улучшается уравновешенность процессов возбуждения и торможения. В результате повышается пластичность центральной нервной системы. Таким образом, у студента развивается способность приспосабливаться к новым видам учебной деятельности в различной обстановке.

Кроме этого, занятия физической культурой и спортом помогают студентам справляться со стрессом, что бывает крайне необходимо, например, во время продолжительной подготовки к экзаменам. Доказано, что физические упражнения помогают ликвидировать последствия стресса или невроза. Во время тренировки происходит переключение эмоционального возбуждения на двигательные действия. Вы концентрируетесь на выполнении упражнения, правильной технике и качестве движений. Эти действия снижают уровень эмоционального напряжения и влияния стресса на организм [5].

Многогранный образовательный процесс физического воспитания должен быть направлен на осознание студенческой молодежью потребности в занятиях физической культурой и спортом, на осмысление их психологических основ, развитие физических сил, волевых, нравственных качеств и умственных способностей, а также на соблюдение санитарно-гигиенических норм и привычек здорового образа жизни.

Выводы. Таким образом, было бы неправильным сводить использование физической культуры и спорта в ВУЗе только как средства поддержания здоровья студента, повышения уровня его отдельных физических качеств. Воздействие такой подготовки гораздо многогранней, поскольку в процессе ее не навязчиво, естественно происходит воспитание и самовоспитание целого ряда необходимых студенту в жизни психических качеств, черт и свойств.

ичности. Можно с уверенностью сказать, что спорт оказывает большое влияние на формирование личности студента. Во время занятий у человека повышается пластичность центральной нервной системы, снижается уровень стресса. Спорт учит ставить цели и достигать их. Способствует развитию волевых качеств и самоорганизованности. Занятия физической активностью учат быть стойким в период неудач, правильно переживать не только победы, но и поражения. Всё это и становится важнейшей частью личности студента, формируясь именно благодаря физической культуре и спорту.

Список использованных источников

1. Сафронов А.А. Физическая культура как неотъемлемая часть здорового образа жизни учащейся молодежи / А.А. Сафронов // Молодой ученый. – 2014. – №20 (79). – С. 690–692.
2. Бабаян Г.К., Егорычева Е.В. Влияние физической культуры на формирование личности//международный студ. Научный вестник. – 2015. - № 5. С. 15-18.
3. Журова, И.А. Влияние спорта на формирование личности / И.А. Журова // ИнтерЭкспо Гео-Сибирь. – 2014. – №2. – Т. 6. С. 54-58.
4. Такдухсоперничества меняет нашу жизнь//NeuroNation URL: <https://blog.neuronation.com/ru/> (дата обращения: 16.03.2023).
5. Стародубцев, М.П. Анализ мотивов, определяющих направленность занятий физическими упражнениями у студентов / Стародубцев М.П., Иваненко Т.А. // Ученые записки университета им. П.Ф. Лесгафта. 2016. № 11 (141). С. 208-211.

ӘӨЖ79.07

МЕКТЕП ЖАСЫНДАҒЫ 12-13 ЖАС АРАЛЫҒЫНДАҒЫ ОҚУШЫЛАРДЫҢ ДЕНЕ ШЫНЫҚТЫРУ САБАҒЫНА ҚЫЗЫҒУШЫЛЫҚТАРЫНЫҢ ЖОҒАЛАУЫ

Қайқыбек Әлішер Қайратұлы

kayratuly1999@bk.ru

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразиялық ұлттық университеті. «Дене шынықтыру және спорт» мамандығы М-1. 1 - курс студенті. Астана. Қазақстан
Ғылыми жетекші - К. Базарбаева

Қозғайтын мәселеміздің мақсаты жалпы білім беретін мектепте дене тәрбиесін ұйымдастырудың қазіргі проблемаларын анықтау және талдау болады. Алынған нәтижелер негізінде қала мектептеріндегі білім беру процесіне қатысушыларға дене тәрбиесінің сыныптық формаларын енгізу кезінде кездесетін проблемалар анықталады. Дене шынықтыру мұғалімдері қолданатын технологиялардың әртүрлілігінің монотондылығы, балаларды оқытудың әртүрлі деңгейлері мен кезеңдерінде білім берудің өзгермелі мазмұнын қолдануға, дене тәрбиесі мен спорттың заманауи технологияларын енгізуге, авторлық бағдарламаларды әзірлеу процесінде жаңа нәрсе қосуға мүмкіндік болған кезде. Отбасылық дене тәрбиесінің өсіп келе жатқан рөлі аясында ата-аналардың балаларының дене тәрбиесі проблемаларынан алшақтауы. Оқушыны белсенді қозғалыс белсенділігіне, оның жеке тәжірибесіне, жеке мақсаттары мен білім беру құндылықтарына итермелейтін жетекші мотивтердің жеткіліксіз есебі. Жалпы білім беру бағдарламасының күрделене түсуі, әсіресе мектепте оқудың соңына қарай, оқушылар үшін «дене шынықтыру» пәнінің мазмұнын зерттеудің жеке жоспарын құруға мүмкіндік болған кезде. Дене шынықтыру сабағының материалдық-техникалық базасы жеткіліксіз, ал оқу процесінде заманауи құралдар мен жабдықтар қолданылуы керек.

Даму барысындағы мектеп оқушыларының әдетте 7 жастан 13 жасқа дейін балаларда, олардың мүшелері мен дене мүшелері тез өсу кезеңінде дамуы, бұл физикалық дамудың ең жақсы уақыты. Жүрек-өкпе функциясының жоғарылауы мен сүйектердің өсуіне байланысты, олар белгілі бір дәрежеде қарқынды физикалық белсенділікпен айналысады, бірақ

салыстырғанда ересектерде олардың сүйектері мен бұлшықеттері өсудің бастапқы кезеңінде әлі де әлсіз және дамуы [1].

Сонымен қатар, өмір сапасының жақсаруымен семіздік бастауыш сынып оқушыларының арасында саны жылдан жылға артып келеді. Сондықтан бұл жүйеде дене тәрбиесі мұғалімдерге ерекше назар аудару керек бастауыш сынып оқушыларының физикалық дамуының ерекшеліктері және осы жасқа сәйкес келетін ойындарды таңдау дене шынықтырудан ләззат алуды арттыру. Оқушылардың қызығушылықтарын арттыран қозғаушы күш оқыту, ал қызығушылықты оятатын - ең жақсы мұғалім. Дене шынықтыру сабақтарын өткізу үшін ойындарды пайдалану мәдениетін және сабақты өзгеде спорт түрлерімен үйлесімді етіп жақсартып қана қоймай, сонымен қатар мықты іргетас құра алу мәдени білімді игеру болып табылады [2].

Балаларының психологиялық даму кезеңдерінің теориясына сәйкес, бастауыш сынып оқушылары нақты даму сатысында. Бұл процесте балалар логикалық ойлау үшін белгілерді қолдана алады. Олар қазірдің өзінде жіктеуді орындай алады және сандық өңдеу, сондай-ақ уақыт пен кеңістік ұғымы. Үлкен прогреске қол жеткізілді эгоцентризм дәрежесі төмендеу тенденциясын көрсетті және адамдар заттардың барлық аспектілеріне көбірек көңіл бөліп, қабілеттерін арттыра бастады басқа адамдармен байланысыңыз. Сондықтан бастауыш сынып оқушылары қызығушылық танытады және материалды тез игереді. Мұғалімдер оқушылардың қызығушылығын дамытуы керекосы уақытта және олардың мүдделерін дамыта отырып, олар өздерінің таланттарын біріктіруі керек, болашақ жаттығулардың негізін қалау және олардың жалпы сапасын жақсарту. Бастауыш сынып оқушылары табиғаты бойынша тірі және белсенді; олар көбірек бағытталған жаңа нәрсе және көптеген спорт түрлеріне қызығушылық бар. Кейде олай емесолар тек бір немесе бірнеше спорт түрлеріне қызығушылық танытады, бірақ көбінесе оларды қызықтырады танымал адамдар ойыны. Жобаларға қызығушылық танытады және белгілі бір дәреже барспорттық жобаларды таңдаудағы соқырлықтар. Қазіргі уақытта мұғалімнің көшбасшылық рөлін бағаламауға болмайды [3].

Сонымен қатар, оқушылардың өздері өз ерекшеліктеріне сүйене отырып, қолайлы спорттық іс-шараларды таңдаңыз, сонда оқушылардың мүмкін болады іс-әрекеттегі ерекшелігін дамыту көңіл толтырарлық жәнеөз бетінше ойлау қабілеті дамыйды. Дене шынықтыруды дамытуіргетасы қызығушылық-бұл адамдардың санасының белгілі бір нәрсені білуге ұмтылу үрдісі,зат немесе белгілі бір әрекетті жақсы көру. Кейбір адамдардың қызығушылықтары кең және сол кезде бәріне қызығушылық танытады басқалар сияқты бір қызығушылық болмайды. Қызығушылықтың кеңдігі ендікке байланысты білім, өйткені оқушылар қазір бай білімге ұмтылуда. Белгілі бір қабілеттердің үнемі жақсаруымен және өсуіменспортқа деген қызығушылық бізді енді жалпы спорттық дағдыларға қанағаттандырмайды, бірақ біз ұмтыламыз және одан да күрделі дағдыларды игереміз. Сондықтан мұғалімдер жақсы спорт түрлерімен үйлестіру керек ойындарды қолдану арқылы оқу жүйесін құру керек. Бұл сабаққа сәйкес келетін ойын үйлестірсе оқушыларға мүмкіндік береді ойын барысында тиісті дағдылардың ыдырауын игереді, осылайша олардың оқу сапасы мен ілгерілеуін жақсарту. Дамуды басқа спорт түрлерімен толығымен үйлестіру оқушылардың дене шынықтыру саласындағы ойлауын, мектепке қатысты қолдануға болады,спорттық іс-шаралардың формаларын бай ету үшін көбірек спорттық іс-шараларды өткізуге, бос уақытта оқушылардың спорт түрлерін таңдау талаптарына сай болу үшін түрлі-түсті әдістермен үйлестіре қызықтыру қажет [4].

Мұғалімдерге келетін болсақ, оларға ұсынылуы керекоқу процесінде ойындардың формасын, бұл тек қарапайымды жақсарты алмайды, қайталанбайтын жаттығулар дене белсенділігін жоғарылатуы мүмкін оқушылардың сабаққа деген қызығушылығы күшті артады. Белгілі бір жобада бірнеше қарапайым ойындарды қоссақ оқушылар спортпен шұғылдануға қызығушылық танытады. Біз сондай-ақтереңірек ойын ережелерін өзгерте аласақ немесе бірнеше ойын қоса алсақнемесе ойынға қатысушыларға оқушыларға толық мүмкіндік беретін кейбір ережелерді орнатуға мүмкіндік беру, сыныптағы ойынға

интеграциялану, көп бағытты дамытуоқушылардың ойлауын дамыту және сонымен бірге арттыру оқушылардың ұжымдық санасы мен топтық рухы ойын арқылы оқушыларға мүмкіндік береді бір-бірін түсіну және бір-біріне көмектесуге. Оларға қызығушылықтарын тереңдетуге мүмкіндік беруіміз керек, бірте-бірте өзіміздің орталық қызығушылықты түсініп, ерік-жігердің сапасын жақсартып, толығымен оқушылардың қызығушылығын ояту және кеңінен дамытуға ықпал ету [5].

Қорытындылай келе, әр түрлі зерттеулер мен ойластырылған зерттеулерден кейін спорт пен ойындардың үйлесімділігі оқушыларға әсері туралы қорытынды жасалды физикалық, психикалық және жалпы жеке тұлғаға сөзсіз оң әсер етеді осы жастағы адамдардың дамуына. Алайда практикалық нәтижелерге қол жеткізуге болады тек дене шынықтырумен қатар спортпен және ойындармен айналысу арқылы қол жеткіземіз, өйткені барлық физикалық факторларды тиісті түрде ескерусіз бұл әрекетте жоғары нәтижелерге қол жеткізу мүмкін емес. Сондай ақ оқушыларды спорт пен ойындарға белсенді қатысуға шақыру маңызды өздерін жақсартуға арнау үшін оқушылардың қызығушылығын дамыту әр түрлі ойындардағы нәтижелер. Жаттықтырушылар мен дене шынықтыру мұғалімдері ұқсастықтар мен артықшылықтарды, сондай-ақ күшті және төзімділікті қарастырса оқушылардың спорттық жарыстар мен ойындарға белсенді қатысуға қызығушылықтарын дамытады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Asadovna, Y. (2021). Psychological Characteristics of Speech Cultivation by Working on the Text in Primary School Reading Lessons. *Psychology and Education* 58(1): 4515-4522
2. Beltrán-Velasco, A. I., Mendoza-Castejón, D., Fuentes-García, J. P., Clemente-Suárez, V. J. J. P., & Behavior. (2020). Behavioural, psychological, and physiological stress markers and academic performance in immigrant and non-immigrant preschool and school students. *Physiol Beha* 15; 225: 113081. doi: 10.1016/j.physbeh.2020.113081
3. Benner, J. S., Glynn, R. J., Mogun, H., Neumann, P. J., Weinstein, M. C., & Avorn, J. (2002). Long-term persistence in use of statin therapy in elderly patients. *JAMA*, 288(4), 455-461.
4. Chu, T. L., & Zhang, T. (2018). Motivational processes in Sport Education programs among high school students: A Systematic Review. 24(3), 372-394.
5. Cigler, A., & Joslyn, M.R. (2002). The Extensiveness of Group Membership and Social Capital: The Impact on Political Tolerance Attitudes. *Political Research Quarterly*, 55, 25 – 7

УДК373.2

МЕКТЕПКЕ ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДЫҢ ТАНЫМДЫЛЫҒЫН АЛАҢДАҒЫ БЕСТЕМШЕ ОЙЫНЫ АРҚЫЛЫ ДАМУ

Мамырхан Нурбота

mamyghanbota@gmail.com

Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ Дене шынықтыру және спорт мамандығының 2 курс
студенті, Астана, Қазақстан
Ғылыми жетекшісі - К.Куланова

Мектепке дейінгі жас — балалардың танымдық белсенділігінің даму кезеңі. Мектепке дейінгі жастағы балалардың танымдық үдерістерін дамыту мәселесі бүгінгі күні өзекті болып табылады және тұлғаның жалпы дамуындағы маңызды рөл атқарады. Танымдық үдерістер мектепке дейінгі бала үшін үлкен маңызға ие, себебі бұл үдерістердің қалыптасу және даму дәрежесі одан әрі оқу қызметіндегі табыстылықты айтарлықтай дәрежеде анықтайды.

Танымдылықты дамытуға тиімді әсер ететіндей жағдай жасауға, шетелдік (Д. Болдуин, Д. Брунер, К. Бюлер, Э. Клапаред, Ж. Пиаже, В. Штерн және т.б.), сондай-ақ отандық (П. П. Блонский, В. П. Вахтеров, П. Ф. Каптерев, Е. И. Конради, А. А. Смирнов және т. б.) көптеген педагогтар мен психологтар жүгінді [1].

Таным мәселесі бала болмысымен тығыз байланысты болғандықтан, баланың санасымен, сөйлейтін тілімен сабақтасып, жаңа ойындардың туындауына ықпал етті. Таным өте күрделі мәселе болғандықтан, ойын арқылы анықтап, айқындап алуды қажет етеді. Таным баланың ақылымен, санасымен сабақтас. Дәлірек айтсақ таным ойын арқылы дүниетанымдылығын көбейтеді.

Ойынның маңыздылығы:

- ойлау жүйесін дамыту
- дербестікке үйрету
- жеңілісті дұрыс қабылдауға үйрету
- назарды шоғырландыру
- уақытты тиімді пайдалану
- жан-жақты қалыптастыру
- жадыны жақсарту және есте сақтау қабілетін дамыту
- ақпаратпен жұмыс істеу дағдысы
- қол моторикасының дамуы

Ойлау — дербес үрдіс. Ол туа біткен талант емес Ойлау қабілеті арнайы құралдар, техника, ойындар және тұрақты жаттығулар арқылы жүзеге асырылады.

Қол моторикасы- ойынында құмалақтарды ұстау кезінде қол қозғалысы арқылы ми және жүйке талшықтарына әсер етеді.

Жеңілісті дұрыс қабылдау- өмірде сәттілік пен сәтсіздіктің қатар жүруі - заңдылық.

Уақытты тиімді пайдалану— ойын кезінде уақытты дұрыс қолдана білуіміз қажет.

Н.К.Крупская әлде неше рет айтты: «Толып жатқан ойындар бар, олар дене күшін нығайтады, олар дене дағдысын дамытады, олар көздің дәл барлай білу қабілетін күшейтеді, ептілікті дамытады. Ал, О. Бальзак айтуынша «Мақсатқа жету үшін, ең алдымен, ойлану керек» дегендей, Бестемше ойыны ойлануды қажет етеді [2].

М.Шотаев «Бестемше ойынының орны бөлек. Бұл ойын баланы тапқырлыққа үйретеді. Миды шыңдайды», Е.Сағындықов бестемше ойыншысының жылдам ойлауына, есептеудің түрлі тәсілдерін меңгеруіне ықпал етеді және бабаларымыздың осал адамдар болмағанына көз жеткізгенін айтқан[3].

Ойынды үйренушілерге құрғақ ережелерді түсіндіру орнына ойынның негізін қалайтын идеялар мен ұстанымдарды жеткізу, тарихқа сүйене отырып түсіндіру оқыту тәжіриесінде ең нәтижелі тәсіл болып келеді.

Ұлт ойындарының шығуы мен қалыптасу тарихын зерттеу, оны жүйеге келтіру өте қиын мәселе, себебі оның қойнауы тереңде жатыр. Ықылым заманнан бері қазақтың кең ұлы даласында мекендеген көне қазақтың арғы тегі болған түркі тілдес тайпалар ғасырлар бойы өмірімен бірге жасасқан ұлт ойындар үнемі дамып отырған және өмірдің талап-тілектеріне байланысты жетілдіріп немесе сұрыпталып тұрды.

"Алаңдағы Бестемше" текемет үстінде ойналатын қазақтың ұлттық ойындары туралы айтпай кетуге болмайды. Бұл ойындар балалардың ақыл-ой қабілеттерін дамытады, ойынға қатысушылардың математикалық қабілеттерін жетілдіруге ықпал көрсете отырып, жасалған жүрістерді талдауға үйретеді. Осы тұрғыдан ,бұл ойын Астана қаласындағы №5 «Ақбота» балабақшасынан бастау алып, оның әрі қарай ұрпақтан-ұрпаққа таралуы үшін қазірден бастап оған ата-бабамыздан қалған ұлттық өнер ретінде қарап, оның кеңінен насихатталуына, дамуына жағдай жасауалуда. Сондықтан да, ойынды балаларға үйрету үстінде.

Бұл ойын балаларға бақылағыштыққа, тапқырлыққа тәрбиелеуге, қоршаған ортадағы жағдайдың өзгеруіне қарап бағдар белгілеу, қалыптасқан жағдайдан жол тауып шығу, тез шешім қабылдап, оны жүзеге асыру, батылдық, ептілік, мақсатқа жетудің өзіндік әдісін таңдау қабілетін қалыптастыруға көмектеседі. Танымдылықты дамытудағы әдістері:

- «Көрсету» әдісі
- «Ойын» әдісі
- «Ынталандыру» әдісі
- «Санау» әдістемесі

- «Қол моторикасының» әдістемесі
- «Сергіту сәтті» әдістемесі

Балалар білімқұмар болып, туылады, олар үйренгісі келіп тұрады. Балалар ойнағанды жаны сүйеді. Бала үшін ойнау қолмен тасты ұстау және лақтыру, жылжыту, таңдау және қарау. Бұл ойында бала бірқолдан, екіншісіне ауыстырып, салуды, оны лақтыруды, санауды үйренеді. Бала назарын жұп сандарды (2,4,6,8) алу, соған жету қажеттілігін түсінеді, тақ сандарды (1,3,5,7) алуға тырысады, жұп сандарды алмауға үйрене бастайды.

Бұл ойынның өзіне тән ерекшелігі – ол аса күрделі жабдықтарды қажет етпейді. Құмалақ орнына тас, шарик моншак, т.б, ал тақта орнына кез-келген тегіс материалды қолдануға әбден болады. Қазақстан жеріндегі жартастардың немесе төбенің үстіндегі тегіс тастың бетіне ойып салынған бестемше тақтасының бейнесі бұл ойынның халқымыздың тұрмысына терең сіңгенін аңғартады.

Алаңдағы бестемшені ұйымдастыруда әр баланың ой-өрісі және қозғалыс белсенділігі дамиды. Ойын үстінде бала математикалық қосу және алу амалдарын түсінеді. Ойын балаларға өмірде кездесетін қиыншылықтарды жеңудің жолын үйретіп қана қоймайды, дене қозғалыс қабілеттерін қалыптастырады.

Алаңдағы Бестемше ойыны арнайы кілемшеде **екі-төрт адам** арасында ойналады. Ойын тақтасы – 2 орда, 10 отау, 50 шардан тұрады. Ойын басында әр ойыншыға бір орда, бес отау және 25 шардан тиесілі. Шарлар әр отауға бес-бестен салынады. Алғашқы жүріс жасаған ойыншыны – бастаушы, қарымта жүріс жасаған ойыншыны – қостаушы деп атайды.

Жүріс ойыншылар тарапынан кезектесіп жүріледі. Жүрісті кімнің жасайтыны келісіммен анықталады.

Ойыншылар өз қазанына 25 шар ұтып алғаннан кейін де ойынды тоқтата салмай, аяғына дейін жеткізуі керек. Бұл ойынның қандай есеппен аяқтағанын білу үшін қажет.

Ойыншылар ойын барысында қозғалыста болады. Жүріс жасайтын ойыншы өзінің кез келген отауынан жүре алады. Жүріс жасау үшін өз жағыңыздың отаулардың бірінен біреуін орнына қалдырып, қалған шарларды қолға алып, оңнан солға қарай бір-бірлеп таратамыз. Тарату сәтінде шарлар өз отауларымыздан асып кететін болса, қарсыластың отауына таратамыз. Егер соңғы шарлар қарсыластың тақ санды тасы бар отауға түсіп, ондағы шарларды жұп қылса (2, 4, 6, 8, 10, 12), сол отаудағы шарлар ұтып алынып, өз ордамызға салынады. Егер соңғы шар қарсыластың отауына түсіп, ондағы шардың саны тақ болса немесе өз отауымызға түссе, шар ұтып алынбайды.

Ойынның жүріс әдістері

Ойын барысында жаттықтырушы балалардың қозғалыс тәртібін қадағалайды.

- Әр бала жүріс жасап болғаннан кейін, шарлардың отауларда ретімен орналасып жатуын, яғни олардың не жұп, не тақ санды екендігі анық көрінетіндігі болып орналастыруы қажет.

- Егер жүріс табысты болса, қарсылас та сол жүрістің табысты екендігіне көз жеткізгеннен кейін ғана бала шарды қазанға салады.

- Ойын барысында отауда жатқан шарларды қарсыласының рұқсатымен ғана санауға, көруге болатынын ескерту керек.

- Ойын барысында себепсіз шарларға қол тигізуге болмайды. Қолың тиген отаудағы шармен жүру керек.

- Отаудағы шарды түзеуге болады. Бірақ қарсыласқа ескерту арқылы түзету керек.

- Ойын барысында жаттықтырушы балалардың қозғалысын қадағалап отырады.

- Сабақ жоғарғы деңгейде өту үшін тәртіптілік және ұйымшылдық керек.

- Сабақ аяқталғаннан кейін балалар алаң ішіндегі шарларды орнына түзеп қойып кетеді.

Ойынның комбинациясы

Комбинация жасау - бестемше ойынында талдауды , алдын ала болжауды, жүрісті шаршамай есептеуді керек ететін тактикалық тәсілдердің ішіндегі өз алдына заңдылықтары бар, өте күрделі процесс.

Комбинация құру - алғы шартсыз, бірден жасалмайды. Алаңдағы позиция комбинация жасауда ғана жүріске зер салады. Қарсы жақтың әлсіз жерін тауып, комбинация жасамаса болмайды. Ал қарсы жағының отауларынан комбинация жасауға лайық позиция қарастырады. Ойыншы ең алғаш комбинацияның алғы шарты. Дәлірек айтқанда, әр жүрісімен қарсы жақтың отауларынан шарлардың орналасуын өзіне тиімді етіп өзгертеді. Ал уақыты келді-ау дегенде комбинациялы жүрісті бастап кетеді[4].

Комбинация дегеніміз— көздеген мақсатқа жылдам жеткізетін бірнеше ойлы жүрістердің қортындысы.Қарсы жақтың әлсіз жерін тауып комбинация жасау керек.

«Комбинация» - ойындағы ұпай жинау әдісі. Комбинация мына бағыттардан тұрады:

Бастама —>жүйе —>түрі —. өрістеу —>жалғасу—>комбинация—>есеп—>мүмкіндік.

Бастама - алғашқы жүрістер . Жалғыз шар жатқан отауларға және қатарынан орналасқан бірнеше "бай" (шарлар көп) отаулардан абай болу керек. Ойын жүйесі. «Жүйе» ойын үстіндегі көрініс. Ойыншының бұл командаға қорғаныста және шабуылда нәтижелі ойлауға болысады. Ойын жүйесі бұл ойыншының тактикалық өнерінің айқындығы[5].

Алаңдағы тақ сандар мен жұп сандардың өзара тартысы

Алаңдағы бестемше ойыны – тақ сандар мен жұп сандардың өзара тартысы

- Не ғұрлым көбірек шар ұтсаңыз жеңіске соғырлым тез жетесіз;
- Қорғаныстың басты түрі қарсы шабуыл болып есептеледі.
- Ойынның басында артқы отаулардан жүру ертерек.
- Ойынның басынан бастап отаулардағы шарларды ұтымды пайдалану керек.
- Ойынның басынан бастап, позицияның осал жерін көру, іздеу бірден бір қажетті шарт. Ал, осал жерлерді көрісімен оны дереу пайдаланып қалу ең маңызды міндеттердің бірі болып табылады.
- Ойынды болжай отырып ойнау керек.
- Шарды өзі беріп отырғанда алу қажет болғанмен ойыншының өз құқығында шарды алу.
- Ойын кезінде, бала алаңдамай басқаға көңіл бөлмей, бар зердені алаңдағы ойын барысына салуы қажет.
- Мүлдем жоспарсыз ойнағаннан, жоспарлап ойнау дұрыс.

Алаңдағы Бестемше сабағы кезінде басқада ойындар ойнату орасан зор маңызы бар, ептілікті, күшті, ордаға шарды дәл тигізе білуді жетілдіретін ойындар және ой-өрісін дамытуға ерекше маңызды.

ОЙЫНДАР АТЫ	Таным	Саусақ тар ойыны	Эста фета	Лақтыру	Дене дайын дығы	Тактика
ОЙЫН «Бестемше»	+	+		*		+
ОЙЫН «Доппен жарыс»		+	*		+	+
ОЙЫН «Допты қу»	+			+	+	
ОЙЫН «Санамақ »	*		+			
ОЙЫН «Пенгвиндер жарысы»			*	+		*

+ - ойындағы шешуші мақсаттар

*– қосымша тапсырмалар

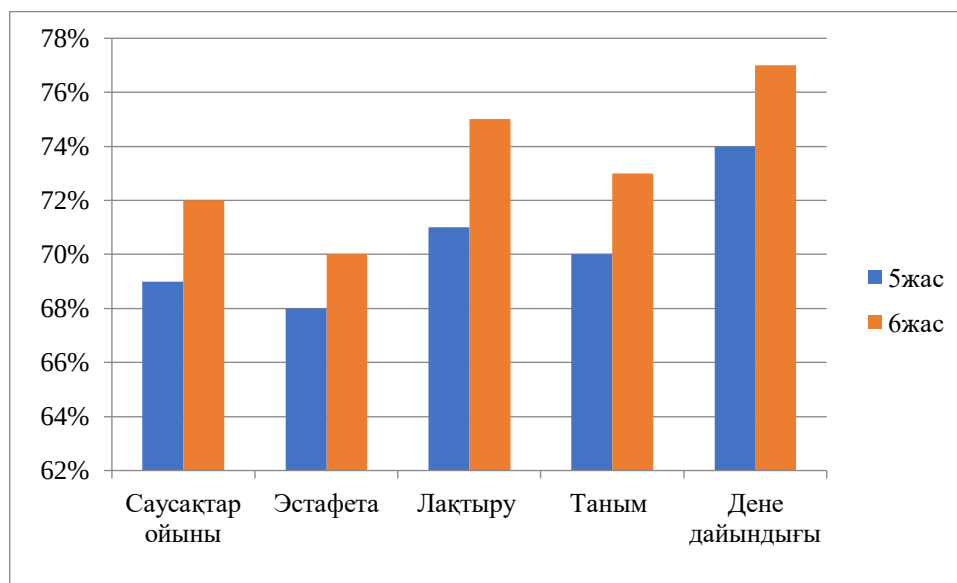
5- жастағы балалардың алаңдағы бестемше ойынының қимыл-қозғалыс дағдыларына дайындықтарын талдау 74 %, саусақтар ойыны 69%, эстафета 70%, лақтыру 71%, танымдылық бойынша дайындық деңгейін көрсетті 70%.

Доппен жарыста бағалау кезінде келесі нәтижелер алынды: 5-6 жас арасында 10 бала қатысып деңгейі 70 %.

Бестемше ойынын ойнап, 12 бала ойнады. Оқыту деңгейі 67 %.

5-6 жас бойынша оқытудың жалпы қорытындысы: балалар өте жақсы осы техникалық әрекетті игерді. Жас болса да, допты сенімді түрде басқарып, допты алып жүруде аздаған кемшіліктер болса да, жақсы нәтижеге жетеді.

6- жастағы балалардың алаңдағы бестемше ойынының қимыл-қозғалыс дағдыларына дайындықтарын талдау 77 %, саусақтар ойыны 72 %, эстафета 68%, лақтыру 75%, танымдылық бойынша дайындық деңгейін көрсетті 73%.

Күтілетін нәтиже

- Алаңдағы бестемше ойыны балабақшада балалар арасында кеңінен таратылады.
- Балалардың танымдық қабілетіне, мінез-құлқына ойынның пайдасы, тиімділігі кеңінен анықталады.
- Балалар ойынға машықтанады, мол тәжірибе жинайды.
- Ойын әдістерін үйрету арқылы ұрпақтар сабақтастығы жалғасады.
- Дарынды оқушылар іріктеледі.
- Жарыстарға қатысу арқылы бұл ойын бұқаралық сипатқа ие болады.

Қорыта келе айтатын болсақ, ұлттық ойындардың тиімді жақтары, оның ішінде алаңдағы «Бестемше» ойыны мектепке дейінгі балалардың ойлау қабілеттерімен қатар, логикалық танымдылығын дамытуға ықпалы зор екендігін көрсетті.

Пайдаланған әдебиеттер

1. Жарықбаев Қ. Психология негіздері: Алматы, «Эвро» 2005 ж.
2. Құланова Қ.Қ., Марчибаева Ұ.С., Омаров Е.Б., Ахметов Ә.Қ. Ұлттық ойындарды оқу үрдісінде қолдануға арналған – әдістемелік құрал. Астана, 2008. – 28-78Б.
3. Тілеубаев С., Бизақов С. Тоғызқұмалақ әліппесі. А., Қанағат, 2000.
4. Шотаев М., Жумабаев Н., Ақназаров С. Таңғажайып тоғызқұмалақ – Түркістан, 2004 ж.
5. Құланова Қ.Қ., Марчибаева Ұ.С. "Ұлттық ойындар әдістемесі". Оқу әдістемелік құрал. Нұр-Сұлтан, 2017 ж.

ВЕДЕНИЕ МЯЧА, КАК ОСНОВА ТЕХНИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВКИ ЮНЫХ ФУТБОЛИСТОВ

Мищенко Алексей Александрович

lehamishenko123321m98@gmail.com

студент 3 -го курса Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева,
Астана, Казахстан

Научный руководитель – Н. Моисеева

Аннотация. В научной статье рассматривается процесс обучения юных футболистов технике ведения мяча. Проанализирован ряд литературных источников по теме, определены мнения ведущих специалистов в области детско-юношеского футбола по рассматриваемому вопросу. Проведено педагогическое наблюдение в течение трех месяцев за юными футболистами частного футбольного клуба, с целью выявления ошибок в технике ведения мяча и на основании этого сформулированы методические рекомендации для начинающих тренеров.

Ключевые слова: футбол, ведение мяча, концентрация, скорость, технический прием.

Введение. На современном этапе развития спорта в Казахстане, футбол занимает одно из первых мест по популярности и вовлеченности детского и юношеского возраста в занятия этим видом спорта. Активное развитие детско-юношеского футбола можно увязать с утверждением «Программы развития детско-юношеского футбола в Республике Казахстан в 2012 - 2022 гг.» [1]. По всей стране динамично развивается массовый футбол, который является базисом профессионального футбола. В своей деятельности по развитию массового футбола УЕФА руководствуется такими принципами:

- «Без массового футбола нет будущего у футбола профессионального/элитного»;
- «Развитие массового футбола требует профессионального подхода» [2].

Одно из направлений массового футбола -детско-юношеского футбола, который представлен отделениями по футболу в ДЮСШ, СДЮСШОР городов и областей Казахстана. Нельзя не отметить развитие частного сектора по этому виду спорта. Обучают игре в футбол в частных спортивных школах и академиях, что свидетельствует о высоком спросе среди детского и юношеского возраста этого захватывающего вида спорта. Прежде всего, футбол полезен для детей, он способствует оздоровлению организма, слаженному и хорошему функционированию основных систем, развитию физических качеств и положительных личностных черт.

Обучение техническим простым приемам начинается, как говорится «с первых шагов футболе». И очень важно именно на начальном этапе обучить ребенка самому первому техническому приему – ведению мяча с постановкой основной задачи – правильности выполнения в техническом плане.

Таким образом, тренеру и юному футболисту нужно подходить в тренировочном процессе очень тщательно к обучению выполнения движения, постановке правильной техники ведения мяча.

Анализ научно-методической литературы показал, что теме подготовки юных футболистов посвящено достаточно много работ разных авторов [3,4,5]. Но они отражают целостность процесса подготовки, с акцентом на виды спортивной подготовки. В связи с этим возникла заинтересованность более детально разобрать пути и способы решения вопроса, связанного с правильной постановкой техники ведения мяча юными футболистами.

Цель исследования: разработать методические рекомендации, которые помогут молодым тренерам обратить внимание на отдельные детали, при обучении владению мяча юных футболистов как базовому техническому действию.

Задачи исследования:

- изучить научно-методическую литературу по теме исследования;
- выявить возможные ошибки при обучении;
- сформулировать методические рекомендации.

Методы и организация исследования:

- анализ научно-методической литературы;
- педагогическое наблюдение.

В учебно-методической и научной литературе методика технической подготовки юных спортсменов футболистов раскрыта в работах Кузнецова А.А. (2007). Автор отмечает, что в возрасте 7-8 лет центральной задачей технической подготовки является ознакомление с техническими приемами игры. В возрасте же 9 лет, основная задача — дать возможность юным футболистам проявить индивидуальные формы технического выполнения приемов, соответствующие их возможностям.

Рассматривая последовательность обучения техническим действиям, Кузнецов А.А. обращает внимание, что обучение на начальном этапе начинается с изучения техники передвижения (бег, прыжки, остановки, повороты), но параллельно осуществляется знакомство с приемами техники владения мячом и с основными способами выполнения этих приемов [5, с.72].

Ведение мяча - основной прием владения мячом, который представляет собой сочетание бега (реже — ходьбы) и ударов по мячу ногой различными способами. Начинать обучение следует с ведения мяча по прямой носком, подъемом, затем внутренней и внешней стороной подъема, чередуя каждый последующий способ ведения с ранее изученным.

Лапшин О.Б. (2014) известный специалист в области юношеского футбола, рассматривает основные детали техники ведения мяча. По его мнению, при обучении ведению мяча, тренер должен знать и добиваться того, чтобы его ученик поднимал голову, отрывал глаза от мяча. Необходимо постоянно давать такие упражнения, чтобы ученик смотрел вперед и по сторонам, контролируя мяч или не глядя на него или, успевая смотреть на мяч и выполнять следующее действия или приём [3, с.6].

Сухобский А.В. (2014) в своей статье, указывает, что при правильном ведении мяча происходит толчок мяча, а не удар, внешней стороной подъема и рекомендует в начале обучения ведению необходимо развить «чувство мяча» с помощью различных подводящих упражнений [6].

Наше педагогическое наблюдение осуществлялось на базе частного футбольного клуба «Zhastar Football Club» г.Астаны, в период с января по март 2023 года, за тренировочным процессом футболистов первого года обучения.

Цель нашего педагогического наблюдения - получить сведения об учебно-тренировочном педагогическом процессе в «чистом» виде.

Объектом наблюдения стали учащиеся одной группы в количестве 18 мальчиков в возрасте 7-9 лет. Дети занимались 2-3 раза в неделю, в спортивном зале. Набор детей был сделан в конце августа 2022г. Все юные футболисты примерно одинакового уровня физической и технической подготовленности.

Педагогическое наблюдение позволило нам проследить за деталями «живого» учебно-тренировочного процесса, фиксировать записи, касающиеся методики обучения ведению мяча непосредственно в момент увиденного, некоторых ошибок учащихся в момент выполнения рассматриваемого технического приема.

Наблюдение было непосредственным, т.е. исследователь сам наблюдал за учебно-тренировочным процессом юных футболистов, как нейтральное лицо, не вовлеченное в организацию и проведение спортивных тренировок. По форме наблюдение – открытое, что означает, что и спортсмены и тренеры знали, что за ними ведется наблюдение.

Результаты исследования и их обсуждение.

В футболе необходимо правильное ведение мяча и концентрации на этом действии. Лео Месси способен обвести лучших защитников в мире. А благодаря его умению держать мяч возле ног, часто менять направление мяча, можно назвать Месси одним из лучших

игроков за все время существования мирового футбола. Если хотите научиться дриблингу как Месси, то нужно начинать с ведения мяча и резких маневров передвижения.

На основании изученной научно-методической литературы и педагогического наблюдения, мы разработали методические рекомендации для начинающих детских тренеров по футболу, для наиболее эффективного процесса обучения ведению мяча во избежание его потери.

И так, наши методические рекомендации сводятся к следующему:

1. Не отпускать мяч далеко от ноги. Например, Месси всегда держит мяч близко к себе будто мяч, приклеен к ноге. Для близкого контроля мяча в беге, нужно давать упражнение «ведение мяча с обводкой между фишек» на быстрой скорости. Чтобы легко проходить фишки на скорости надо научиться не отпускать мяч от себя. Начинать обучение следует в ходьбе, затем постепенно увеличивать скорость, что позволит развивать у юных футболистов, такое физическое качество как ловкость.

2. Не опускать голову во время ведения мяча. Хорошее виденье поля – необходимое условие прекрасного дриблинга и контроля мяча. Тренер должен акцентировать внимание, на том, что футболист на тренировке всегда смотрит за происходящим вокруг него. Надо сосредоточиться на ногах защитников, чтобы предугадать его действия и вовремя пробросить мяч между ног соперника.

3. Держать руки чуть в стороны, согнутые в локтях. Мы просматривали видеозаписи хороших дриблеров, вроде Месси. При ведении мяча они держат руки именно так. Такое положение позволяет сохранять равновесие при быстром перемещении и изменении направления, удерживая корпус в правильном положении.

4. Ускоряйтесь. Одним из элементов аргентинца в игре при контроле мяча является скорость. Именно контроль мяча возле себя на сильной скорости выделяет Месси среди других хороших игроков. При увеличении скорости, юный футболист должен коснуться мяча большее количество раз. Засекайте результаты спортсменов, при выполнении пробежек с одной части поля до другой части поля. Рекомендуем юным футболистам бегать разные дистанции.

5. Прикрывайте мяч корпусом. Учите воспитанников при принятии мяча, чтобы они старались повернуть бедро к защитникам и максимально старались закрыть мяч от них. Месси, когда получает мяч он сразу поднимает глаза и смотрит на игроков своей команды и ищет оппонентов.

6. Принимайте мяч дальней от игрока ногой. При приеме мяча учите детей выполнить действие ногой дальней от игрока, расположенного к ним близко, как бы прикрыв его от защитника и тем самым открыв пространство для атаки.

Заключение. Постановка правильной техники ведения мяча и концентрации на выполнении действия требует особого внимания со стороны как тренеров, так и со стороны футболистов с раннего возраста. Выявленные нами ошибки техники в ходе педагогического наблюдения, позволили сформулировать методические рекомендации для молодых тренеров. Надеемся наши методические рекомендации позволят будут полезными в учебно-тренировочном процессе юных футболистов.

Список использованных источников

1. Программа развития детско-юношеского футбола набирает обороты. - URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31217852&pos=3;-69#pos=3;-69
2. Российский футбольный союз. МАССОВЫЙ ФУТБОЛ (дети не старше 12 лет). Организационно-методическое пособие для преподавателей урока физической культуры в общеобразовательных учреждениях и тренеров-преподавателей детско-юношеских спортивных школ (Рекомендовано к изданию Техническим комитетом РФС), Москва 2013, 33с. URL: <https://фцпомофв.рф/files/ioe/documents/SP4E93NICVK6RQ3TLTYS.pdf>
3. Лапшин О. Б. Теория и методика подготовки юных футболистов / О.Б. Лапшин — «Спорт», 2014 г. ISBN 978-5-903508-73-04.

- Губа В.П., Лексаков А.В. Теория и методика футбола: учебник. - М.: Советский спорт, 2013. - 536с.
5. Кузнецов А.А. Футбол. Настольная книга детского тренера. I этап(8-10 лет) - М.: Олимпия, Человек, 2007. - 112 с.
6. Сухобский, А. В. Начальная техническая подготовка юных футболистов / А. В. Сухобский, С. С. Огородников. — Текст: непосредственный // Молодой ученый. — 2014. — № 6 (65). — С. 851-855. — URL: <https://moluch.ru/archive/65/10742/>

УДК-796

СПОРТИВНАЯ ОРИЕНТАЦИЯ И СОЦИАЛИЗАЦИЯ ПАРАЛИМПИЙЦЕВ В СПОРТЕ С УЧЕТОМ ИХ ИНДИВИДУАЛЬНЫХ ОСОБЕННОСТЕЙ

Мураткызы Сагина, Умурзакова Зарина Азаматовна

Sagina2003456@gmail.com

Zarinaumurzakova8@gmail.com

Студентки 3-го курса факультета социальных наук Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан
Научный руководитель - У. Марчибаева

Введение

Спортивная ориентация и социализация считаются ключевыми аспектами в жизни каждого спортсмена, в особенности у людей с ограниченными возможностями. Эти факторы помогают людям адаптироваться в обществе, строить отношения с другими людьми и выбирать самый подходящий вид спортивной деятельности.

Спорт является одним из важнейших инструментов для социализации, однако у спортсменов с ограниченными возможностями, таких как паралимпийцы, процесс социализации может быть сложным и требующим дополнительной поддержки.

При желании записаться в секцию не всегда учитывают индивидуальные особенности и психотип спортсмена. Тем самым это может затруднить его социализацию через спорт и это может произойти из-за попадания в секцию, которая не подходит ему по его психологическим особенностям.

Ведь, как нам известно, существует 3 психотипа людей: экстраверты, интроверты и амбиверты. И каждому спортсмену для более комфортных и результативных занятий спортом необходимо подбирать подходящий вид спорта и категорию с учетом его психотипа.

В данной статье мы рассмотрим вопрос социализации паралимпийцев в спорте с учетом их индивидуальных физических возможностей и психологических типов. Мы обсудим, как их особенности могут помочь и облегчить процесс социализации, какие проблемы могут возникнуть и как их можно решить.

Основная часть

Социализация – это процесс, в котором люди учатся функционировать в обществе, осваивают социальные нормы и общепринятые правила поведения. Для людей с ограниченными возможностями социализация является еще более важной, поскольку они сталкиваются с дополнительными трудностями в общении с окружающими людьми и интеграции в общество.

По мнению исследователей, в спорте и физкультурной деятельности в высшей степени выявляются возможности и права человека, а совместная деятельность является неотъемлемой частью спорта, особенно для лиц с ограниченными возможностями, для которых общение является препятствием в социализации. [3]

Ключевым фактором, определяющим спортивный успех, является спортивная ориентация, то есть психологическая готовность спортсменов к достижению высоких

результатов. В то же время социализация играет важную роль в формировании личности спортсмена и его спортивных качеств. Для паралимпийцев, которые имеют ограниченные возможности, эти аспекты могут иметь еще большее значение.

Спортивная деятельность направлена на развитие и формирование качеств и свойств личности, охватывающих другие виды деятельности человека, которые ценятся так же. [4]

Более того, в спортивных секциях люди с ограниченными возможностями могут находить единомышленников и друзей, с которыми они могут общаться и делиться опытом. Это создает чувство принадлежности к сообществу и способствует развитию социальных навыков, таких как коммуникация, уважение к другим и т. д.

Следующей ступенью после занятий в секциях является участие в соревнованиях. А главными состязаниями для параспортсменов считаются Паралимпийские игры. Это спортивное событие мирового масштаба, проводимое для спортсменов с ограниченными возможностями. Их история начинается с 1948 года, когда впервые были проведены паралимпийские состязания в Англии. С тех пор эти игры регулярно проходят каждые четыре года, и с каждым разом участие в них принимает все больше стран и спортсменов. Целью Паралимпийских игр является повышение уровня инклюзии и социальной ответственности, а также предоставление возможности для спортсменов с ограниченными возможностями реализовать свой потенциал и достичь высоких результатов.

Лица с ограниченными возможностями, с врожденной или же приобретенной инвалидностью, попадают в ситуацию предельного положения по отношению к конкретным общностям с присущим им образом жизни. Это, несомненно, откладывает отпечаток на психике таких людей.

Необходимо знание характерной специфики, присущей каждой группе, при этом выделяя не только физические особенности спортсмена в тренировочном процессе, но и психологические и поведенческие особые качества. [2]

Чтобы помочь паралимпийцам успешно интегрироваться в спортивное сообщество, тренеры и другие специалисты, работающие с ними, должны учитывать их индивидуальные особенности и целенаправленно создавать индивидуально ориентированные программы поддержки и тренировок. Например, тренеры могут адаптировать тренировочные программы, чтобы соответствовать уникальным потребностям и способностям каждого спортсмена.

Учёт индивидуальных особенностей:

1) учёт психологических особенностей (психотип и т. д.) – будет использоваться для выбора индивидуальных, командных, интеллектуальных и др. направлений, что облегчит социализацию и поможет сориентироваться в нужном направлении по выбору вида спорта;

2) учёт физических особенностей (антропометрические данные) – нужен, чтобы в дальнейшем специалист мог предложить конкретные решения по выбору вида спорта, с учетом этих данных круг будет сужаться, что облегчит задачу паралимпийцу;

3) учёт предпочтений самого спортсмена (желание и его увлечения) – конечно, каждый будущий параспортсмен приходит уже с определенными намерениями в занятии спортом. И желания спортсмена должны учитываться всегда, т. к. занятия спортом без желания самого спортсмена бессмысленны;

4) учёт по возможностям инфраструктуры (ледовые катки, спортивные сооружения с удобствами для людей с особыми потребностями) – к примеру, в нашей столице благодаря Фонду развития спорта «Каспий» действуют как минимум два специализированных спортивных сооружения, которые предназначены для паралимпийцев. Это ледовый каток «Тарлан», где в основном параспортсмены занимаются следж-хоккеем и сурдохоккеем, также здесь проходят массовые катания для желающих людей с особыми потребностями. Второе, немаловажное сооружение для паралимпийцев – Паралимпийский тренировочный центр. Этот объект предназначен для развития массовости и подготовки паралимпийской сборной страны. В центре есть 3 спортивных зала – тренажерный, игровой и зал единоборств, зоны отдыха, медицинский блок, гостиничная зона и т. д.

Учитывая эти факторы, можно помочь спортсмену сориентироваться и выбрать интересный для него и подходящий ему вид спорта и создать предпосылки к его адаптации и социализации на последующих этапах к данной среде.

Также для лучшей социальной ориентации спортсмена мы предлагаем «направлять их стремления и возможности в нужное русло», учитывая их индивидуальные особенности, о которых было сказано выше.

Таким образом, при определенных условиях становится возможным создать для людей с ограниченными возможностями условия для их ориентации и выбора:

- 1) индивидуальных видах спорта: стайеры, спринтеры, единоборства и т. д.;
- 2) командных видах спорта: игровые (с шайбой, с мячом) и т. д.;
- 3) интеллектуальных видах спорта: шахматы, киберспорт и др.

Ведь бывают такие ситуации, когда люди с ограниченными возможностями (будущие спортсмены), приходя в новую для них сферу – сферу спорта, не могут сразу определиться и выбрать подходящий им вид спорта, хотя попробовать заниматься разными видами, но, к сожалению, не все виды доступны этим уникальным людям, потому что параспорт – это не просто спорт, куда может прийти каждый спортсмен и показать или научиться каким-то навыкам. Параспорт – это как минимум преодоление себя, желание социализироваться и соответственно показывать лучшие результаты. А нам, как людям, окружающим их, непосредственно контактирующим с ними, хочется помочь им для достижения наилучших результатов в спорте научить преодолевать себя, суметь выйти из зоны комфорта.

Учёт психологических особенностей (психотип)

Результаты исследований показывают, что у спортсменов-экстравертов наблюдаются высокая активная деятельность в работе и общении. Отмечается повышенная степень адаптации и инициативность.

Интровертов же отличают их общение и активность деятельности с духовным миром личности, а также неторопливость в принятии каких-либо решений, что связано с высокой степенью самоанализа.

Спортсмены-интроверты обычно способны всегда контролировать свои поступки и находиться в постоянном контакте с тренером и прислушиваться к его указаниям.

Амбиверты в спорте отличаются своей соразмерностью активности в общении и деятельности, обдуманной инициативностью в различных ситуациях, умеренной осторожностью в принятии решений. [1]

Индивидуальные особенности паралимпийцев часто влияют на процесс социализации и интеграции в спортивное сообщество. Например, некоторые паралимпийцы могут иметь ограниченный доступ к тренировочным объектам или социальным мероприятиям, что может привести к изоляции от общества. Другие могут иметь психологические или эмоциональные трудности, которые могут препятствовать успешной социализации.

Мы разработали и провели «Социальное анкетирование среди параспортсменов» для выявления психотипа и уровня их социализации через спорт, где были задействованы 10 человек (5 женщин, 5 мужчин), в возрасте от 18 до 35 лет, проживающих в г. Астане. Были заданы 6 вопросов, по 3-4 варианта ответа в каждом. Ответы представлены в количественных процентах % в виде круговых диаграмм.

Таблица 1

Таблица 2

Таблица 3

Таблица 4

Таблица 5

Таблица 6

По мнению исследователей, в спорте и физкультурной деятельности в высшей степени выявляются возможности и права человека, совместная деятельность является неотъемлемой частью спорта, особенно для лиц с ограниченными возможностями, для которых общение является препятствием в социализации. [3]

Важную роль в процессах адаптации и социализации спортсменов с ограниченными возможностями (паралимпийцев) играют специалисты по физической реабилитации, которые могут помочь спортсменам преодолеть физические препятствия и улучшить свои физические возможности, что в свою очередь, может привести к повышению уверенности и самооценки. Они также могут помочь спортсменам в борьбе с эмоциональными и психологическими трудностями, которые могут препятствовать успешной социализации.

В целом социализация паралимпийцев в спорте является сложным и многогранным процессом, который требует индивидуального подхода и дополнительной поддержки. Однако с помощью правильной подготовки, тренировок и социальной поддержки, паралимпийцы могут успешно интегрироваться в спортивное сообщество и достичь всех своих поставленных целей.

Заключение

В заключение можно сказать, что спортивная ориентация и социализация являются важными аспектами для любого спортсмена, а для паралимпийцев – особенно значимыми. Их индивидуальные особенности, должны быть всегда учтены. Благодаря Паралимпийским играм и другим спортивным мероприятиям спортсмены-паралимпийцы имеют возможность проявить свой потенциал в спорте и достичь высоких результатов. Важно также отметить, что спортсмены с ограниченными возможностями могут стать примером для других людей, которые сталкиваются с трудностями, но продолжают бороться и стремиться к своим целям. Поэтому внимание к развитию паралимпийского спорта и его поддержка являются необходимыми составляющими для создания более инклюзивного и равноправного общества.

Список использованных источников

1. Абдурасулов Р.А. Индивидуально-психологические особенности учащихся занимающихся различными видами спорта // Известия Самарского научного центра РАН. 2009. №4-2.
2. Булгакова Кристина Григорьевна Паралимпийские игры // Научный журнал. 2017. №10 (23).
3. Евсеев Сергей Петрович, Абалян Авак Геньевич Спорт как фактор самореализации и повышения качества жизни лиц с ограниченными возможностями // Вестник спортивной науки. 2016. №2.
4. Паначев В. Д. Социализация и спорт // Аналитика культурологии. 2011. №21.

УДК 796.2

ВОЛЕЙБОЛ СПОРТЫНДАҒЫ 15-16 ЖАСТАҒЫ БАЛАЛАРДЫҢ СЕКІРУ ЖЫЛДАМДЫҚ ТАРЫН АРТТЫРУ

Нурмуханов Аян Руланович

nurmukhanov_ar@enu.kz

Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ Дене шынықтыру және спорт кафедрасы, Астана, Қазақстан
Ғылыми жетекшісі – Н. Соловьева

Кіріспе

2015 жылы спорт жұртшылығы волейболдың 120 жылдығын атап өтті. Бұл ойынның ресми туған күні 1895 жыл болып саналады. Гелиокс колледжінің (Массачусетс штаты) американдық дене шынықтыру мұғалімі Уильям Дж. Морган ойынның өнертабысы туралы жариялады волейбол. Ережелер 1897 жылы жария етілді, олар он тармақтан тұрды:

1. Сайтты белгілеу.
2. Ойынға арналған керек-жарақтар.
3. Алаңның өлшемі 25x50 фут (7,6x15,1 м).
4. Тор өлшемі 2x27 фут (0,61x8,2 м). Тордың биіктігі 6,5 фут (198 см).
5. Доп-былғарыдан немесе зығырдан жасалған корпустағы резеңке камера, доптың шеңбері 25-27 дюйм (63,5-68,5 см), салмағы 340 г.
6. Беру. Қызмет көрсететін ойыншы бір аяғымен сызықта тұрып, допты ашық алақанмен ұруы керек. Егер бірінші рет қате жіберілсе, онда беру қайталанады.
7. Шот. Ойыншы қабылдамаған әрбір қадам бір ұпай береді. Ұпайлар тек өз ұсыныстарымен есептеледі. Егер қызмет көрсеткеннен кейін доп қызмет көрсетушілердің жағында болса және олар қателік жіберсе, онда қызмет көрсетуші ауыстырылады.
8. Егер доп ойын кезінде болса (қызмет көрсету кезінде емес!) торға түседі-бұл қате.
9. Егер доп сызыққа соғылса, бұл қате болып саналады.
10. Ойыншылардың саны шектеулі емес.

Оны жасаушы ойынның күрделі жабдықты қажет етпейтінін, қарапайым ережелерге ие болғанын, сондықтан барлық жастағы адамдар үшін қол жетімді болғанын қалады.

Волейбол - жалпыхалықтық тануға ие болған ең қызықты және бұқаралық спорт түрлерінің бірі. Ол бай және әртүрлі мотор мазмұнымен ерекшеленеді. Волейбол ойнау үшін жылдам жүгіре білу, бағыт пен қозғалыс жылдамдығын бірден өзгерту, жылдам секіру, күш, ептілік пен төзімділікке ие болу керек. Ойын кезінде пайда болатын эмоционалды шиеленістер қатысушылардың денесінде жүрек-тамыр және тыныс алу жүйелерінің белсенділігінде жоғары өзгерістер тудырады. Сапалық өзгерістер қозғалтқыш аппаратында да болады. Допты беру кезінде секіру, соққылар мен бұғаттау сүйек жүйесін нығайтады, буындар қозғалмалы болады, бұлшықеттердің күші мен серпімділігі артады.

Доппен үнемі өзара әрекеттесу кеңістіктегі терең және перифериялық көруді, дәлдік пен бағдарлауды жақсартуға ықпал етеді.

Волейбол ойнау сонымен қатар визуалды және есту сигналдарына жедел реакцияны дамытады, бұлшықет сезімдерін және бұлшықет кернеуі мен релаксациясының жылдам ауысу қабілетін арттырады. Ойындағы статикалық күш пен жүктеменің аз мөлшері жас спортшылардың өсуіне пайдалы әсер етеді.

Волейбол ойнау физикалық мүмкіндіктердің максималды көрінісін, ерікті күш-жігерді және алынған дағдыларды қолдана білуді талап етеді.

Ойын іс-әрекеті процесінде белсенділер жағымды эмоциялар көрсетеді: көңілділік, жігер, бастама, жеңіске деген ұмтылыс.

Эмоционалдылығының арқасында волейбол ойыны тек физикалық дамудың ғана емес, сонымен қатар ашық ауада демалудың құралы болып табылады.

Негізгі бөлім

Сыныптан тыс және мектептен тыс спорттық-бұқаралық жұмыс оқушылардың дене тәрбиесінде үлкен маңызға ие. Спорт секцияларында мектеп ұжымдарында миллиондаған оқушылар дене шынықтырумен айналысады. Мектеп оқушыларының дене тәрбиесінде көрнекті орын волейболға тиесілі.

Волейбол негізгі және орта мектептер үшін жеке дене шынықтыру бөлімі ретінде кіреді. Балалар арасында волейбол бойынша үлкен жұмысты БЖСМ және дене тәрбиесі мұғалімдері жүргізеді.

Елімізде БЖСМ-де мыңға жуық волейбол бөлімшесі бар., онда жетпіс жеті мың волейболшы айналысады. Волейболшылардың шеберлік деңгейін арттыру 10-12 жастан бастап балалардың ойынын жоспарлы және білікті оқытуға тікелей байланысты. Бұл ғылыми зерттеулермен расталады және волейболдағы спорттық жұмыс тәжірибесінде көрініс табады.

Қазіргі заманғы волейбол ойыны ойыншылардың дене шынықтыруының барлық компоненттеріне жоғары талаптар қояды. Волейболшылардың жоғары арнайы дене дайындығының көрсеткіштерінің бірі болып табылатын ойыншылардың секіргіштігіне ерекше назар аударылады.

Секіру қабілеті-волейболшының блок қою, соққы беру және екінші Пас беру үшін жоғары секіру қабілеті. Бұлшықет қызметінің табиғаты бойынша секіру ациклді қозғалыс құрылымы бар жылдамдық-күш жаттығуларының тобына жатады, онда итерудің негізгі буындар активті-жарылғыш сипаттағы максималды қуаттың бұлшықет күші дамиды. Оны жүзеге асыруда белсенді бұлшықеттердің моторлы нейрондарының импульстік сипаты, разрядтың басындағы импульстік жиілік және әртүрлі моторлы нейрондардың импульстік синхронизациясы маңызды рөл атқарады. Соңғысы әсіресе кернеудің даму жылдамдығына, яғни күш градиентінің шамасына әсер етеді. Осылайша, секіру қабілеті соңғы итеру фазасындағы қозғалыс жылдамдығымен анықталатын негізгі нақты мотор қасиеттерінің бірі болып табылады. Итеру неғұрлым жылдам болса, ұшудың бастапқы жылдамдығы соғұрлым жоғары болады.

Секіру кезінде итеруді орындау кезінде ең қысқа уақыт ішінде дамитын күштердің мөлшері (0,1-0,14 с шегінде) өте үлкен болуы керек. Бұл олардың жарылғыш табиғатымен ғана мүмкін. Жылдамдықпен күштің байланысы қозғалыс күшінде көрінеді. Қысқа және күшті итеру үшін бұлшықеттердің күшті кернеуі кезінде лезде жиырылуының көрінісі қажет, бұл ерікті күш-жігердің күшті шоғырлануын қажет етеді. Демек, жарылғыш күш секіргіштердің, мысалы, секіргіш акробаттардың, ең аз уақыт ішінде оның ең үлкен мөлшерін көрсету қабілетін білдіреді.

Секіру қабілетінің келесі құрамдас бөлігі ретінде қозғалыс жылдамдығы жүйке орталықтарының жоғары функционалдық тұрақсыздығымен қамтамасыз етіледі және сәйкесінше қозу мен тежелудің жылдам өзгеруімен, демек, бұлшықеттердің жиырылуы мен релаксациясымен бірге жүреді. Сонымен қатар, белгілі бір буынның антагонист

бұлшықеттерінің белсенділігін шектеукезінде синергист бұлшықеттер мен антагонистердің белсенділігін үйлестіру, белсенді синергист бұлшықеттерді дұрыстандау үлкенмаңызғаие.

Секіру қабілетінің белгілі бір деңгейін көрсету үшін қозғалыстардың жоғары жылдамдығымен қолданылатын күштердің дәлдігі үлкен маңызғаие. Бұл сәйкестік әртүрлі қозғалыстар да бірдей емес қозғалыс қамтамасыз етеді. Сонымен, секіру осы қозғалыс әрекетінің әрбір жеке фазасымен анықталады: жүгіру шағағы, жүгіру қадамдарының тұрақтылығын және итеруорнына соғу дәлдігін қамтамасыз етеді, итеру айтарлықтай ерекшеленеді. Секірудіңкез-келген кезеңінде нарушақтың бұзылуы қозғалыс әрекеттерінің тиімсіздігінеәкеледі.

Осылайша, секіру құрылымын үш негізгі компонент құрайды: жарылғыш күш, жылдамдық және қозғалысмағы.

Секіру қабілетінің дамуы көптеген факторлармен анықталады. Олардың бірі - бұлшықетаралық және бұлшықетішілік үйлестіру деңгейі. Бұл мотор қондырғыларының едәуір санын тартуға, моторлы нейрондардың жоғары импульстік жиілігінеқолжеткізуге және олардың максималды синхрондалуын қамтамасыз етуге байланысты. Бұл көрсеткіштердің комбинация деңгейі неғұрлым жоғары болса, бұлшықетішілік үйлестірудің оңтайлы нәтижелеріне қолжеткізу оңайырақ болады.

Бұлшықетаралық үйлестіру негізгі жүктемені орындайтын белгілі бір топтардың немесе жеке бұлшықеттердің үйлесімді белсенділігіне тән. Белгілі бір бұлшықеттерді жұмысқа қосу дәйектілігі және олардың кернеуінің оңтайлы мәндерінің арақатынасы үлкенмаңызға ие.

Жүйке орталықтарының жоғары тұрақсыздығы секіру қабілетінің дамуын анықтайтын келесі фактор болыптабылады, бұл спортшыға негізгі әрекетті орындау үшін күш-жігерін минималды уақытта шоғырландыруға мүмкіндік береді.

Секіру қабілетінің дамуын анықтайтын маңызды фактор буын-байлам және бұлшықет аппараттарының морфофункционалды күйінің ерекшеліктері болыпта былады. Бұлшықет талшықтарының созылуы, серпімділігі, серпімділігі олардың жиырылу қабілетін анықтайды. Бұлшықет талшықтарындағы кернеудің жоғарылау жылдамдығы белсендірілген қозғалтқыш бірліктерінің санына әсер етеді. Олар жұмысқа неғұрлым көп қатысса, соғұрлым олар шиеленіст ідамытаалады.

Жүйке-психикалық және эмоционалды күй секірукөрінісіне де белгілібір әсер етеді. Тұрақты жүйке-психикалық күйде, ерікті күш шоғырланған кезде спортшы, әдетте, жоғары нәтижелерге қол жеткізеді. Спортшының эмоционалды жағдайына бәсекелестік атмосфера, қарсыластың дайындық деңгейі, көрермендердің мінез-құлқы, материалдық-техникалық базаның жағдайы әсер етуі мүмкін. Оң эмоциялар дененің барлық функцияларын ынталандырады, өнімділікті арттырады.

Секіру қабілетінің дамуының маңызды факторларының бірі-физикалық және үйлестіру қасиеттерінің көріну дәрежесі. Жаттығудың бастапқы кезеңдерінде күштің даму деңгейі секірудің негізгі компоненттерінің бірі-жарылғыш күш көрсеткіштерін арттырудың маңызды алғышарты екені белгілі. Қозғалыс жылдамдығы көбінесе бұлшықеттің жиырылу қабілетімен анықталады. Төзімділік-бұл уақыт үшін қажетті шарт ұзақ мақсатты процесс ретінде секіруқа білетін жетілдіру.

Секіру қабілетінің дамуы көбінесе үйлестіру қасиеттерімен , атап айтқанда ептілікпен анықталады . Жүгіру, итеруритағын, сондай-ақ тірек емес фазадағы қозғалыстарды меңгеру жоғары ептілік көрсеткіштерін қажет етеді.

Омыртқаның жақсы икемділігі секірушілерге ұшу кезеңінде (ұзындығы мен биіктігі) дене қимылдарын тиімді орындауға мүмкіндік береді. Дененің әртүрлі буындарының қажетті қозғалыс амплитудасы да секіруді сәтті орындаудың маңызды шартыболыптабылады.

Жүгіру кезінде, әсіресе тірек емес фазада тепе-теңдікті сақтау спортшының нәтижесіне де айтарлықтай әсер етеді. Ұзындыққа секіру кезінде спортшы дененің, төменгі және жоғарғы аяқтардың қосымша қозғалыстарымен ұшу фазасын ұзартады және тірек емес фазада тепе-теңдік тұрақтылығына қолжеткізуге көмектеседі.

Осылайша, секіру қабілетінің өзіндік құрылымдық ерекшеліктері, компоненттері бар, бірқатар факторларға байланысты, мотор-үйлестіру қасиеттерімен тығыз байланысты, оны оқу-жаттығу процесінде ескеру қажет.

Секіру қабілеті, басқа мотор-үйлестіру қасиеттері сияқты, шартты түрде нақты және спецификалық емес түрінде ұсынылуы мүмкін көптеген көріністерге ие.

Секірудің биіктігі мен ауқымы көбінесе спортшының күш-жігерді мүмкіндігінше тез дамыту қабілетіне байланысты. Қолдың қозғалысы белгілі бір қозғалыс жылдамдығын қамтамасыз ететін бастапқы импульс жасайды және жарылғыш күштің көрінуіне ықпал етеді. Секіргіштің денесінің биіктігі, ең алдымен, тік және көлденең ұшу жылдамдығының оңтайлы үйлесімімен анықталады. Секірудің ең қиын кезеңі-жүгіруден итеруге көшу. Осы фазадағы спортшының іс-әрекеттерінің тиімділігі сонымен қатар итеру аяқталған сәттің дененің тірек үстіндегі тік күйімен сәйкестігінің шамасымен анықталады.

Сонымен, секіру қабілеті бірқатар шарттармен, соның ішінде оңтайлы ұшу бұрышымен және ұшу әрекеттерінің жылдамдығымен анықталады. Бұл қозғалыс әрекеттерінің жоғары талаптар қояды. Секірудің әр кезеңінде, әсіресе итеру кезінде дененің барлық буындарының қозғалыстарының қажетті үйлесімділігіне қолжеткізбестен, оны тиімді орындау мүмкін емес.

Демек, секіру қабілеті-бұл тік және көлденең қашықтықты ең аз уақыт ішінде бұлшықетпен ерікті күштердің максималды шоғырлану қабілеті.

Жас волейболшыларда секіруді дамыту үшін белгілі бір әдістермен қолданылатын белгілі бір құралдар қажет. Секіруді тәрбиелеудің барлық әдістері физикалық қасиеттер кешенін дамытуға ықпал етуі керек, бұл, сайып келгенде, итеру қатын, арнайы моториканы арттыруға мүмкіндік береді.

Секіруді дамытудың ең көп таралған әдістері-жаттығуларды қайта орындау әдістері, қысқа мерзімді күш салу әдісі, ойын және бәсекеге қабілетті әдістер.

Қысқа мерзімді күш-жігер әдісі жаттығуларды орындаумен сипатталады, онда волейболшы осы сабақта олу үшін ең үлкен күш көрсетеді және максималды деңгейдің 80-95% құрайды. Шекті күш-жігермен жаттығулар жиынтықта бір реттен артық емес, үш есеге дейін орындалады.

Жаттығудың қайталама әдісі жұмысты орындаудың шекті немесе шекті қарқындылығымен, ұзақ демалумен сипатталады толық қалпына келтіру және бір сабақта жаттығулардың салыстырмалы түрде аз қайталануы.

Жаттығуды белгілі бір демалыс аралықтарында орындаумен сипатталатын жаттығуды қайта орындау әдісі, оның барысында өнімділік жеткілікті түрде қалпына келеді.

Демалыс аралықтарының ұзақтығы екі физиологиялық процесспен анықталады: ОЖЖ қозғыштығының өзгеруі; Оттегі қарызын төлеу арқылы тыныс алуды қалпына келтіруге байланысты вегетативті функциялардың көрсеткіштерін қалпына келтіру).

Демалу аралықтары бір жағынан ОЖЖ қозғыштығының айналысатын төмендеуіне уақыт болмайтын дайындыққа болуы керек, ал екінші жағынан толық немесе аз қалпына келетіндей ұзақ болуы керек.

Осы әдісті қайталап қолданған кезде денеге жаттығу әсері әр қайталаудан кейін шаршау кезеңінде ғана қамтамасыз етіледі. Қайталанатын әдіс жүктемені дәл дозалауға мүмкіндік береді, тірек-қимыл аппаратын жақсартады, жүрек-тамыр және тыныс алудың жүйесіне әсер етеді. Бұл әдіспен секірудің деңгейі 29-30% - ға артады.

Аралық әдіс. Сыртқы жағынан қайталанатын әдіске ұқсас. Бірақ, егер қайталанатын әдіспен жүктеме әсерінің сипаты тек жаттығудың өзімен анықталса, онда интервалдық әдіспен демалу интервалдары да үлкен жаттығу әсеріне ие болады. Ойын әдісі-ашық ойындар мен арнайы эстафеталарда жаттығулар жасау. Ойын әдісі спортшының физикалық қасиеттерін тәрбиелеуге кешенді әсер етеді. Ойын әдісі жас волейболшыларды дайындаудың барлық кезеңдерінде қолданылады, жаттығу процесінде маңызды орыналады.

Соңғы уақытта мен секіруді тәрбиелеу әдісін қолдандым, ол жаттығуды қайталау әдісімен жасауға болатын айналымды жаттығу әдісі деп аталды.

Секіруді тәрбиелеудің барлық әдістері стандартты жағдайларда емес, ойынға жақын өзгермелі, өзгермелі жағдайларда (конъюгациялық әсер ету әдісі) қолданылуы керек. Тәжірибе көрсеткендей секіруді тәрбиелеуді негізінен екі жолмен жүзеге асыруға болады:

Максималды жылдамдықты арттыру арқылы; максималды күшті арттыру арқылы.

Бәсекелестік әдіс арнайы жарыстар жағдайында негізгі жаттығуды немесе басқа қозғалыс әрекетін бақылау жаттығулары, есептеулер түрінде орындаумен сипатталады. Оның көмегімен секіруге төзімділік дамиды, спортшының дайындық деңгейі бақыланады.

Сондай-ақ, конъюгациялық әдіс бар, ол үшін ең тән жаттығулар: теннис добын волейбол торы арқылы жүгіруден секіру; серіктестердің берілістерінен соққылар; ілулі допқа бірдей соққылар. Бұған секіруде орындалатын барлық Имитациялық жаттығулар мен шабуыл соққысы, блок, секіру сияқты таза ойын техникасы кіреді.

Секіруді дамытудың негізгі құралдары:

1. дене салмағын жеңуге арналған жаттығулар;
2. қарсылық жаттығулары;
3. импульстік жаттығулар;
4. ойын техникасы бойынша негізгі жаттығулар.

Секіру – бұл аяқтың бұлшықеттерінің күші мен олардың тез жиырылу қабілетінің күрделі көрінісі.

Жоғары спорттық нәтижелерге қолжеткізу үшін жыл бойы секіру жаттығуларын орындау қажет. Жас волейболшылардың жас ерекшеліктеріне сүйене отырып, жаттығуды жеке ұйымдастыру қажет. Оқушылардың жалпы дене шынықтыру деңгейі неғұрлым төмен болса, сабақтарға жалпы даму жаттығуларын қосу керек, құралдарды таңдау және ойын материалын пайдалану соғұрлым маңызды болуы керек.

Балалармен өткізілетін спорттық іс-шараларда ересектермен өткізілетін іс-шараларға қарағанда ойындар мен ойын жаттығуларына көп уақыт бөлінеді.

Ойындар оқу процесін безендіреді, оған мазмұн мен қызығушылық береді. Ойында оқушылар өздерінің жеке ерекшеліктерін көрсетеді және мұғалімге оларды үйрену және оларға жеке көзқарас табу оңайырақ болады.

Жаттығу кезінде ортақ мақсатқа жетудегі келісілген іс-әрекеттің қажеттілігі балаларды ұжымдық іс-әрекетке, өзара көмекке ұмтылуға үйретеді, достықпен жолдастық сезімін тәрбиелейді.

Айта кету керек, волейбол ойнау кезіндегі әртүрлі қозғалыстар мектеп оқушыларының физикалық дамуындағы кемшіліктерді жоюдың тиімді құралы болып табылады және олардың мектептегі қозғалыс белсенділігіне ықпал етеді. 15-16 жасқа қарай кеңістікті бағдарлау қабілеті жоғары дамуға жетеді, қозғалыс қарқыны сезімі, қашықтық сезімі, бұлшықет сезімін талдау қабілеті күшейеді, қозғалыстарды үйлестіру жақсарады.

Менің жұмысымды жас мамандар қолдана алады: дене шынықтыру мұғалімдері, волейбол секцияларының жаттықтырушылары. Өйткені, жоғары секіру қабілеті шабуылда және блокта тек ұзын балаларға ғана емес, сонымен қатар қысқа балаларға да тиімді ойнауға мүмкіндік береді.

Сонымен, волейболдың артықшылығы – ойыналандарын жабдықтаудың салыстырмалы қарапайымдылығы және оны жүргізу ережелері, үлкен ойын-сауық. Әр түрлі тактикалық комбинациялардың көптігі, күрестің эмоционалдылығы, ұжымшылдық – бұл волейболға әр түрлі жастағы және кәсіптегі миллиондаған адамдарды тартады. Волейболмен айналысу – денсаулықты нығайтудың және физикалық дамудың өте тиімді құралы.

Әдебиеттер тізімі

1. Волейбол. Ред. а. в. Беляева, М. в. Савина. - М.: ФОН, 2000.
2. Железняк Ю. Д., Ивойлов А. В. Волейбол. - М.: ФиС, 1991.
3. Мацудайра я, Икеда Н, Сайто М. Волейбол: жеңіске жету жолы. - М.: ФиС, 1983.
4. Кенешев Ю. Н. Волейбол. - М.: Sportacadempress, 2003.

5. Платонов В. Н. олимпиадалық спорт түрлерінде спортшылардың даярлаудың жалпы теориясы. - Киев: Олимпиада әдебиеті, 1997.
6. Спорттық ойындар: техника, тактика, оқыту әдістемесі / ред. Ю. Д. Железняк, Ю. М. Портнова. - М.: Академия, 2000.

УДК 796.011.3

ВЛИЯНИЕ СОВРЕМЕННОЙ МЕДИЦИНЫ НА ДОСТИЖЕНИЯ В ПРОФЕССИОНАЛЬНОМ СПОРТЕ

Рысбеков Мирас Кайратулы

mirassenti@gmail.com

Студент 4 курса Кафедры физической культуры и спорта Факультета социальных наук
ЕНУ им. Л. Н. Гумилева, Астана, Казахстан
Научный руководитель – С. Маженов

Современная медицина оказала значительное влияние на мир профессионального спорта, затрагивая все аспекты - от методов тренировок до восстановления после травм. Хотя некоторые критики утверждают, что использование современной медицины может дать некоторым спортсменам несправедливое преимущество, очевидно, что преимущества современной медицины сыграли жизненно важную роль в достижении спортсменами максимальных результатов.

Одним из наиболее значимых способов влияния современной медицины на профессиональный спорт является разработка передовых методов тренировок. Современные спортсмены имеют доступ к огромному количеству информации о питании, физических нагрузках и результатах, и они могут использовать эту информацию для оптимизации своих тренировочных режимов. С помощью врачей, физиотерапевтов и тренеров спортсмены могут адаптировать свои тренировки к конкретным группам мышц, повысить выносливость и предотвратить травмы. Кроме того, современные технологии позволяют тренерам более тщательно отслеживать результаты спортсменов, что дает им возможность принимать более обоснованные решения относительно тренировок и соревнований.

Еще одним способом влияния современной медицины на профессиональный спорт является разработка новых лекарств и методов лечения. В последние годы было много споров по поводу использования спортсменами препаратов, улучшающих спортивные результаты (PED). Хотя использование PED запрещено законом и может привести к серьезным наказаниям для спортсменов, некоторые утверждают, что эти препараты могут дать значительное преимущество в плане силы, выносливости и восстановления. Хотя использование PEDs не одобряется, существуют и другие легальные препараты, и методы лечения, которые могут помочь спортсменам восстановиться после травм и улучшить их результаты. К ним относятся обезболивающие, противовоспалительные и другие препараты, которые помогают уменьшить отек и воспаление.

Несмотря на преимущества современной медицины в профессиональном спорте, следует учитывать и некоторые отрицательные стороны. Например, использование PEDs может иметь серьезные последствия для здоровья, включая болезни сердца, повреждение печени и инсульт. Кроме того, некоторые спортсмены могут стать слишком зависимыми от лекарств и других методов лечения, что приведет к снижению их природных способностей. Наконец, существует вопрос справедливости: если одни спортсмены имеют доступ к новейшим методам лечения, а другие нет, это может создать неравные условия для игры.

В качестве дополнительного подтверждения положительного влияния современной медицины в профессиональном спорте можно рассмотреть достижения в области восстановления после травм. Травмы - частое явление в спорте, и они могут оказать значительное влияние на способность спортсмена участвовать в соревнованиях. Однако с

помощью современной медицины спортсмены могут восстанавливаться после травм быстрее и эффективнее, чем когда-либо прежде. Спортсмены могут проходить обследование и тестирование для выявления потенциальных рисков для здоровья, что позволяет врачам и тренерам разрабатывать индивидуальные планы профилактики. Кроме того, современная медицина привела к разработке нового оборудования и технологий, которые могут помочь предотвратить травмы, например, удар поглощающие шлемы и обувь с повышенной устойчивостью и поддержкой. Например, одной из самых распространенных травм в спорте является разрыв передней крестообразной связки (ACL) в колене. Эта травма может стать разрушительной для карьеры спортсмена, поскольку на полное восстановление могут уйти месяцы или даже годы. Однако с помощью передовых хирургических методов, таких как артроскопическая хирургия, спортсмены теперь могут восстанавливать ACL быстрее, с меньшей болью и рубцами. Кроме того, программы физиотерапии и реабилитации стали более совершенными, помогая спортсменам восстановить силу и гибкость в травмированной области.

Более того, современная медицина позволила лучше понять сотрясения мозга и их последствия для спортсменов. В прошлом спортсменам, получившим сотрясение мозга, часто говорили "отряхнуться" и вернуться к игре, даже если они все еще испытывали симптомы. Однако благодаря достижениям в области визуализации мозга и неврологии мы теперь знаем, что сотрясения мозга могут иметь серьезные долгосрочные последствия для здоровья спортсмена, включая потерю памяти, депрессию и даже слабоумие. В результате многие спортивные организации ввели более строгие протоколы диагностики и лечения сотрясений мозга, гарантирующие, что спортсмены получают надлежащую медицинскую помощь и время на восстановление.

Помимо достижений в области восстановления после травм, современная медицина также оказала значительное влияние на диагностику и лечение медицинских состояний, которые могут повлиять на спортсменов. Например, астма и аллергия являются распространенными заболеваниями, которые могут негативно повлиять на спортивные результаты спортсмена. Однако с помощью современной медицины эти заболевания можно эффективно лечить, позволяя спортсменам соревноваться в полную силу. Спортсменам с астмой или аллергией могут помочь такие лекарства, как бронхолитики и кортикостероиды, которые облегчают симптомы и улучшают работу легких. В некоторых случаях спортсменам также может помочь иммунотерапия - лечение, которое помогает со временем снизить чувствительность к аллергенам. При правильной диагностике и лечении спортсмены с такими заболеваниями могут заниматься спортом без ущерба для своего здоровья и работоспособности.

В заключение следует отметить, что современная медицина оказала значительное влияние на достижения в профессиональном спорте. Несмотря на некоторые опасения по поводу использования PED и других препаратов, очевидно, что современная медицина позволила спортсменам тренироваться более эффективно, быстрее восстанавливаться после травм и соревноваться на более высоком уровне, чем когда-либо прежде. Поскольку технологии продолжают развиваться, вполне вероятно, что мы увидим еще больше прорывов в спортивной медицине, что приведет к еще большим достижениям спортсменов. Однако, чтобы спортсмены и их врачи использовали эти новые методы лечения ответственно и с целью укрепления здоровья и справедливости в спорте. Важно помнить, что использование этих средств должно осуществляться ответственно и с целью обеспечения справедливости и безопасности в спорте. Используя современную медицину ответственным и этичным образом, мы можем продолжать поддерживать достижения профессиональных спортсменов, одновременно укрепляя их здоровье и благополучие.

Список использованных источников

1. Йоргенсен У. Роль правил и судейства в профилактике травм // Спортивные травмы. Основные принципы профилактики и лечения, Киев, Олимпийская л-ра, 2002, С. 184-189.
2. Спортивные травмы. Клиническая практика предупреждения и лечения / Под ред. П.А.Ф.Х. Ренстрема, Киев, Олимпийская л-ра, 2003, 471 с.
3. <https://cyberleninka.ru/article/n/sportivnaya-meditsina-i-lechebnaya-fizicheskaya-kultura>

УДК 796.2

3-4 СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ДЕНЕ ШЫНЫҚТЫРУ САБАҚТАРЫНА ҚЫЗЫҒУШЫЛЫҒЫН АРТТЫРУ ӘДІСТЕРІ

Сауранбаев Мұрагер Нағиұлы

Sauranbaev.murager@mail.ru

Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ Дене шынықтыру және спорт кафедрасы, Астана, Қазақстан
Ғылыми жетекшісі – Б. Мубаракқызы

Мақсаты: бастауыш сынып білім алушыларына дене тәрбиесі сабақтарында спорттық ойындарды қолдану арқылы, салауатты өмір салтын ұстануға тәрбиелеу.

Міндеттері:

1. Дене тәрбиесі сабақтарында спорттық ойындарды қолдану арқылы оқушылардың пәнге қызығушылықтарын арттыру.
2. Дене тәрбиесі сабақтарындағы спорттық ойындардың түрлері мен ерекшеліктерін ашып айқындау.
3. Спорттық ойындарды сабақтарда қолдану арқылы сабақты қызықты етіп өткізу.

Дене тәрбиесі өсіп келе жатқан жас ұрпаққа білім мен тәрбие беру саласының бір тармағы болып табылады және ол жеке тұлғаның жан - жақты дамуына, күшті де қуатты болып өсуіне, ұзақ уақыт шығармашылық еңбекке жарамды адамды қалыптастыруға, оны Отан сүйгіштікке дайындауға қызмет етеді. Бүгінде білім - қоғамның әлеуметтік - экономикалық, интеллектуалдық және рухани дамуының стратегиялық бағдары ғана емес, сонымен қатар біздің қоғамымыздың қауіпсіздігінің кепілі.

«Дұрыс жолға қойылған дене шынықтыру ойындары оқу-білім алуға бөгет емес, қайта бойды сергітіп, ойыңа жәрдем ететін нәрсе»

Ғабит Мүсірепов ағамыз айтқандай спорт барша адамның өміріндегі маңызды шарттардың бірі.

Адам өмірінде спорттың маңызы зор екендігін бәріміз білеміз. Спортпен айналысқан адамның денсаулығы мықты, өзі шыдамды болады. Біздің ата – бабаларымыз “тәні саудың – жаны сау” – деп бекер айтпаған.

Спорттың қай түрімен айналысу адамның қабілетіне байланысты болады. Бұл туралы ұлы ойшыл Ибн Сина да өз шығармаларында айтқан. Ол сондай – ақ спортты мағынасына қарай жеңіл, ауыр, ұзын, қысқа сияқты бірнеше түрге бөлген. Денсаулық пен өмірді дамыту үшін кем дегенде спорттың 33 түрінен жаттығу жасау керектігін айтқан.

Ойын дегеніміз – ұшқын, құмарлық пен еліктеудің маздап жанар оты. Ойын дүниеге қарай ашылған үлкен жарық терезе іспетті, ол арқылы баланың рухани сезімі жасампаз өмірмен ұштасып, өзін қоршаған дүние туралы түсінік алады. Ойын баланың күш-қуатын молайтып, оны шапшаңдыққа, дәлдікке ғана тәрбиелеп қоймай, оның ақыл-ойының толысуына, есейіп өсуіне де пайдасын тигізеді. Ең басты мақсатымыз – денсаулығы мықты бала тәрбиелеу, әрі оның қауіпсіздігін қамтамасыз ету.

Бастауыш сынып жасындағы оқушылардың дене тәрбиесі міндеттері төмендегідей:

- денсаулықты нығайту, шынықтыру, жан-жақты дене дамуына көмектесу, жалпақ табандылықтың алдын алу, бала ағзасының жағымсыз сыртқы орта әсеріне қарсылық күшін қалыптастыру;

Таза ауада дене тәрбиесі жаттығуларымен айналысу, ойнау, секіру, лақтыру, шаңғы тебу, жүгіру баланың бұлшық еттерін дамытады, жүрек-қан тамыры жүйесін, тыныс алу жүйесін, сүйек-тірек аппаратын т.б. ағза жүйелерін нығайтады, шынықтырады. Баланың мүсін, тұлға түзулігі қалыптасады. Сондықтан мектептің міндеті – балаларды дене тәрбиесімен жүйелі, белсенді шұғылдандыру;

- дене тәрбиесі жаттығулары, гигиеналық дағдылар, күн тәртібі туралы арнайы білім беру. Ол білімдер: дене тәрбиесі жаттығуларының ағзаға пайдалы әсері, гигиеналық ережелер. Тамақтану, демалу, жұмыс тәртіптері;

- оқушылардың өмірге керек қозғалыс ептілігі мен дағдысын қалыптастыру, оларды жаңа қозғалыстарға, қимыл-әрекеттерге үйрету. Бағдарламада берілген барлық негізгі спорт түрлерінің жаттығуларын дұрыс орындай білу;

- дене қасиеттерін дамыту. Гигиеналық дағдылар, күн тәртібі туралы арнайы білім беру. Ол білімдер: дене тәрбиесі жаттығуларының ағзаға пайдалы әсері, гигиеналық ережелер. Тамақтану, демалу, жұмыс тәртіптері;

- бастауыш сыныптарда қимыл үйлесімділігі, ептілік, икемділік қасиеттерін дамыту;

- жігерлікке, батылдыққа, қажырлылыққа, тәртіптілікке, еңбек сүйгіштікке, көпшілдікке, мәдениеттілікке тәрбиелеу. Дене тәрбиесі жаттығулары, әр түрлі қозғалмалы ойындар осы қасиеттерді дамытады;

- қозғалыс кездерінде және қозғалмайтын статикалық жаттығулар кезінде мүсін түзулігін, тұлғаны қалыптастыру. Ол үшін отырғанда, тұрғанда, жүргенде, жаттығулар жасағанда тұлғаны түзететін арнайы жаттығулар беріп отыруымыз керек;

- оқушыларды бастауыш сыныптардан бастап Президенттік сынама сынақтары жаттығуларын меңгеруге, орындауға дайындай бастағанымыз жөн;

- оқушылардың дене тәрбиесі мен спортқа деген ынтасын, қызығушылығын оятып, оларды спортпен тұрақты, жүйелі шұғылдануға дағдыландыру керек.

Мектептің міндеті – оқушыларды дене тәрбиесі жаттығуларымен мектепте ғана емес, үйде де тұрақты айналысуға әдеттендіру. Ол әдет оқушылардың күн тәртібінде әбден қалыптасуы қажет. Осы кезден бастап дене тәрбиесі жаттығуларын орындау олардың өмір бойғы әдеттеріне айналуы керек. Ол үшін дене тәрбиесі сабақтары қызықты, әсерлі көңілді өтуі тиіс;

- оқушыларды ұйымдастыру, басқара білу дағдыларына дағдыландыру. Оқушылардың ішінен дене тәрбиесі белсенділерін дайындау

Бастауыш сынып жасындағы оқушылардың дене тәрбиесі міндеттері төмендегідей:

- денсаулықты нығайту, шынықтыру, жан-жақты дене дамуына көмектесу, жалпақ табандылықтың алдын алу, бала ағзасының жағымсыз сыртқы орта әсеріне қарсылық күшін қалыптастыру;

Таза ауада дене тәрбиесі жаттығуларымен айналысу, ойнау, секіру, лақтыру, шаңғы тебу, жүгіру баланың бұлшық еттерін дамытады, жүрек-қан тамыры жүйесін, тыныс алу жүйесін, сүйек-тірек аппаратын т.б. ағза жүйелерін нығайтады, шынықтырады. Баланың мүсін, тұлға түзулігі қалыптасады. Сондықтан мектептің міндеті – балаларды дене тәрбиесімен жүйелі, белсенді шұғылдандыру;

- дене тәрбиесі жаттығулары, гигиеналық дағдылар, күн тәртібі туралы арнайы білім беру. Ол білімдер: дене тәрбиесі жаттығуларының ағзаға пайдалы әсері, гигиеналық ережелер. Тамақтану, демалу, жұмыс тәртіптері;

- оқушылардың өмірге керек қозғалыс ептілігі мен дағдысын қалыптастыру, оларды жаңа қозғалыстарға, қимыл-әрекеттерге үйрету. Бағдарламада берілген барлық негізгі спорт түрлерінің жаттығуларын дұрыс орындай білу;

- дене қасиеттерін дамыту. Гигиеналық дағдылар, күн тәртібі туралы арнайы білім беру. Ол білімдер: дене тәрбиесі жаттығуларының ағзаға пайдалы әсері, гигиеналық ережелер. Тамақтану, демалу, жұмыс тәртіптері;

- бастауыш сыныптарда қимыл үйлесімділігі, ептілік, икемділік қасиеттерін дамыту;

- жігерлікке, батылдыққа, қажырлылыққа, тәртіптілікке, еңбек сүйгіштікке, көпшілдікке, мәдениеттілікке тәрбиелеу. Дене тәрбиесі жаттығулары, әр түрлі қозғалмалы ойындар осы қасиеттерді дамытады;

- қозғалыс кездерінде және қозғалмайтын статикалық жаттығулар кезінде мүсін түзулігін, тұлғаны қалыптастыру. Ол үшін отырғанда, тұрғанда, жүргенде, жаттығулар жасағанда тұлғаны түзететін арнайы жаттығулар беріп отыруымыз керек;

- оқушыларды бастауыш сыныптардан бастап Президенттік сынама сынақтары жаттығуларын меңгеруге, орындауға дайындай бастағанымыз жөн;

- оқушылардың дене тәрбиесі мен спортқа деген ынтасын, қызығушылығын оятып, оларды спортпен тұрақты, жүйелі шұғылдануға дағдыландыру керек.

Мектептің міндеті – оқушыларды дене тәрбиесі жаттығуларымен мектепте ғана емес, үйде де тұрақты айналысуға әдеттендіру. Ол әдет оқушылардың күн тәртібінде әбден қалыптасуы қажет. Осы кезден бастап дене тәрбиесі жаттығуларын орындау олардың өмір бойғы әдеттеріне айналуы керек. Ол үшін дене тәрбиесі сабақтары қызықты, әсерлі көңілді өтуі тиіс;

- оқушыларды ұйымдастыру, басқара білу дағдыларына дағдыландыру. Оқушылардың ішінен дене тәрбиесі белсенділерін дайындау.

Ойын – балалар өмірінің нәрі, яғни оның рухани жетілуі мен табиғи өсуінің қажетті алғы шарты және халықтың салтын үйренуде, табиғат құбылысын тануда. Олардың көру, есту, сезу қабілеттерін, зейінділік пен тапқырлықтары дамытады. «Адам өркениетке бейім болу үшін балалық шақты бастан кешуі міндетті, егер ойынмен қызыққа толы балалық шақ болмаса, ол мәңгілік жабайы болып қалған болар еді», — деп Чуковский бала денесінің дамуы мен ой дүниесінің өркен жаюы ойынға тікелей тәуелді екендігін атап көрсеткен.

Спорттың адам өмірінде алатын орны зор екендігін бәріміз білеміз. Спортпен айналысқан адамның денсаулығы мықты, өзі шыдамды болады. Біздің ата - бабаларымыз “тәні саудың – жаны сау” - деп бекер айтпаған. Спорттың қай түрімен айналысу адамның қабілетіне байланысты болады. Бұл туралы ұлы ойшыл Ибн Сина да өз шығармаларында айтқан. Ол сондай - ақ спортты мағынасына қарай жеңіл, ауыр, ұзын, қысқа сияқты бірнеше түрге бөлген. Денсаулық пен өмірді дамыту үшін кем дегенде спорттың 33 түрінен жаттығу жасау керектігін айтқан. «Салауатты өмір сүру дегеніміз – тазалық сақтап, дене тәрбиесі және спортпен шұғылдану.» Бала тәрбиесіне қазақ халқы ерте кезден көңіл бөліп, баланың ақыл - ойының, дене бітімінің дұрыс қалыптасуына ерекше көңіл бөліп отырған. Бұған дәлел спорттық ойындары. Жас кезінен бастап балаларға дұрыс тәрбие беріп, дене дайындығын жетілдіре түсіп өскен жастар шымыр да шыныққан, епті де икемді болғанын білеміз. Қазіргі уақытты өткен кезеңмен салыстыра алмайсың. Себебі уақыт өте көптеген өзгерістер өмірге енді. Тіпті бала тәрбиесіне жаңаша көзқараспен қараймыз. Қазіргі таңдағы қоғамдағы жатқылықтар оқушыларға кері әсерін тигізуде. Оқушылар арасындағы темекі, ішімдікке еліктеушілік, тіпті нашақұмарлық та дендеп бара жатқандай. Қазіргі ғаламдық жаңару кезінде компьютерге тәуелділік мәселесі де қосылып отыр. Қызығушылықпен істеген істің арты немен тынарын да түсінбей істеп опық жеуі мүмкін. Сондықтан, спорттық ойын волейбол еңбекші бұқараны дене шынықтыру және спортпен тиянақты айналысуға, белсенді демалуға дайындаудың күшті құралдарының бірі. Спорттық тартымдылығы –бәсекеде.

Оқушыларды дене тәрбиесі сабағымен шұғылдандырып қана қоймай, дене тәрбиесінен білімдерін де жетілдіруге болады. Мысалы, спорт ойындар түрлерімен айналысу адам ағзасы мен ішкі ағзаларының дамуына, жыныс бездері мен дене күшінің дамуына және денсаулығының мықты болуына әсер етеді, жастардың

адамгершілік пен жігерлік және басқа да психологиялық сапаларын қалыптастыруға тәрбиелеуде, дене қабілеттерін (күш, жылдамдық, ептілік, төзімділік және т.б.) дамытуда тиімді әдіс болып табылады. Сонымен қатар, арнайы қозғалыс дағдыларын: спорт ойындарының барлық әдістерін, арнайы жаттығулар мен спорт акробатикасын, дененің қауқарсыз мүшелерінің жарақатының алдын алу, спорт ойындарының тактикасын, жарақаттан қауіпсіздендіру тәсілдерін және т.б. нәрселерді меңгеру қажет. Өз пәні бойынша жалпы дамыту жаттығулары мен жалпы дене даярлығын арнайы дайындықтан ажырата білу, бастауыш топтағы спортшылардың дайындық кезеңін дұрыс жоспарлау және оларды спорттық шеберліктің әртүрлі кезеңдерімен алмастыра білу дағдысын қалыптастыру білімін жетілдіру керек.

Қорытынды

Дене тәрбиесі – қоғамдағы жалпы мәдениеттің бөлігі, адамның дене қабілеттерін дамыту мен денсаулығын нығайтуға бағытталған әлеуметтік қызметтің бір саласы. Жастардың жан – жақты дамуын дене тәрбиесінсіз елестету мүмкін емес. Денесі жақсы дамыған деп күн режиміне спортпен жүйелі айналысуды енгізген, ағзаның шынығуы үшін табиғи факторларды тұрақты пайдаланатын, жұмысты белсенді демалыспен кезектестіріп отыратын жас адамды айтамыз. Бір сөзбен айтқанда, дене тәрбиесі – барлық тәрбие атаулының бір саласы. Оның түп қазығы – қозғалыс, қозғалыссыз тіршілік болмақ емес.

Дене тәрбиесі жаттығуларын жүйеге түсіріп белгілі бір мақсатқа бағыттаса, оның берері көп. Атам қазақ бірінші байлық – денсаулық деген, ал сол денсаулықтың кепілі – спорт. Спорт сөзінің мағынасы кең. Дене тәрбиесі соның құрамдас бөлігі, дәлірек айтқанда бастапқы баспалдағы. Онымен тұрақты шұғылданған адамның денсаулығы мықты болмақ. Бұл сөз кезегінде жақсы оқуға жемісті еңбек етуге деген ынта – жігерді арттыруға септігін тигізеді.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. Дүйсембин Қ., Алиакберова З. Жасқа сай физиология және мектеп гигиенасы. – Алматы, 2003.
2. Қасымбекова С.И., Телеугалиев Ю.Г., Тайжанов С. Программа по физической культуре для 5-11 классов – Алматы, 2000. – 47 с.
3. Уанбаев Е.К., Уанбаева Ф.Ж. Дене тәрбиесі және спорттың теориясы мен әдістемесі. - Өскемен: ШҚМУ баспасы, 2006. – 270 б.
4. Уанбаев Е.К., Уанбаева Ф.Ж. Мектептегі дене тәрбиесі жұмыстарын жоспарлау, бақылау және есепке алу. - Өскемен: БАЙ баспасы, 2006. – 225 б.
5. Қазақстан Республикасы Спорт және дене шынықтыру істері агенттігінің 2012 – 2016 жылдарға арналған стратегиялық жоспары, Астана, 2012
6. Дене шынықтыру және спорт туралы Қазақстан Республикасының Заңы 1999 жылғы 2 желтоқсан № 490-І, Астана

УДК 796.06

КОМФОРТНАЯ СРЕДА ДЛЯ РАЗВИТИЯ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ И СТУДЕНЧЕСКОГО СПОРТА

Свидинская София Алексеевна

Svidinskaya03@mail.ru

Студентка 2-го курса Омского государственного технического университета,

Омск, Россия

Научный руководитель – Х. Альжанов

Актуальность исследования. Студенты составляют особый социально-деятельностный слой населения, объединяемый функциональными возможностями возраста,

специфическими условиями обучения и образом жизни. Бесспорно, образовательную деятельность в учебных заведениях высшей школы, необходимо считать категорией специфического интеллектуального труда, требующего постоянного, продолжительно активного напряженного функционирования внимания, памяти, мышления и эмоционально-волевых качеств. В настоящее время научно-технический прогресс и внедрения информационных технологий обучения, наряду с улучшением условий подготовки учащихся и студентов в современном образовании, создает предпосылки для малоподвижного образа жизни. В связи с этим наблюдается тенденция ухудшения физического развития, слабая физическая подготовленность, наличие отклонений по состоянию здоровья студентов, поступающих в высшие учебные заведения [1]. Проблема состояния здоровья современного человека обуславливает необходимость включения молодых людей в решение вопросов, связанных с укреплением и сохранением здоровья вне зависимости от их профессионального выбора. Занятия физической культурой и спортом играют огромную роль в развитии функциональных, двигательных и эмоционально-волевых качеств человека. При этом интерес молодежи, как наиболее активной и стремящейся к развитию социальной группы, определяет здоровье и благополучие общества в целом [2].

Одними из важных субъектов, обеспечивающих возможность студенческой молодежи заниматься физической культурой и спортом, являются урочные формы занятий в образовательных учреждениях высшего образования, на которых решаются образовательные, воспитательные и др. задачи. Одной из основных задач преподавателей кафедр физического воспитания, являются доведения до студентов значимости физической культуры и спорта в жизнедеятельности студентов не только на протяжении обучения, но и осознание потребности в регулярной двигательной активности в повседневной жизни и для достижения успеха в профессиональной деятельности в будущем, с учетом всех принципов физического воспитания.

Уровень вовлеченности студентов к занятиям физической культурой и спортом является важным показателем развития общества и личностных качеств обучающихся, обусловлена необходимостью создания условий для мотивации студенческой молодежи к занятиям физической культурой и спортом для формирования физического и психологического здорового общества.

Цель данного исследования – выявление условий, необходимых для создания комфортной среды, способствующей регулярным занятиям физической культурой и спортом студенческой молодежи.

Результаты исследования и их обсуждение. Средства массовой информации регулярно призывают к занятиям физической культурой и ведению здорового образа жизни. На государственном уровне проводится большое количество программ по развитию спортивной инфраструктуры в населенных пунктах. Но при этом лишь небольшая часть студенческой молодежи занимается физической культурой и спортом на регулярной основе и посещают дополнительные занятия помимо учебной дисциплины.

Храмова И. В. (2019) в своем исследовании отмечает, что большое количество времени, проведенное в сидячем положении, оказывает вредное влияние на организм. В результате, в подростковом периоде люди сталкиваются с некоторыми проблемами в плане здоровья. В современном мире спорт позволяет компенсировать недостаток движения, повысить уровень энергетических затрат. Другими словами, именно физическое воспитание позволяет восполнить естественную потребность каждого человека в определенном количестве нагрузок и движения. Вследствие чего часто встречаются представители студенчества с некоторыми проблемами в плане здоровья. В современном мире спорт позволяет компенсировать недостаток движения, повысить уровень энергетических затрат. [1]

В современном мире становится все больше представителей молодежи, которые чрезмерно увлекается набирающим популярность видом спорта – киберспортом. Данный вид спортивной деятельности влияет на эмоциональное состояние, позволяет испытать

положительные эмоции, но при этом не имеет ничего общего с реальными видами спорта, которые развивают физические качества и, как следствие, поддерживают здоровье человека.

Так, по результатам социологического исследования Черкасова А. Ю. и Мерзликина Д. М. (2020), было выявлено, что современная цифровизация образования – одна из главных причин двигательной гиподинамии среди студентов. При этом наблюдается накопление отрицательных эмоций без физической нагрузки, нарушение режима сна, питания, а также появление пассивной позиции по отношению к своему здоровью. Именно поэтому необходимо изучение потребностей и мотивов к занятиям физической культурой и спортом студенческой молодежи [2].

Многогранный образовательный процесс физического воспитания должен быть направлен на осознание студенческой молодежью потребности в занятиях физической культурой и спортом, на осмысление их психологических основ, развитие физических сил, волевых, нравственных качеств и умственных способностей, а также на соблюдение санитарно-гигиенических норм и привычек здорового образа жизни. [3]

Анализ научно-методической литературы, беседы, опрос и собственные наблюдения за студентами нашего учебного заведения позволяет выделить несколько факторов, влияющих на интерес к занятиям физической культурой и спортом студенческой молодежи во внеучебное время. Так многие студенты отмечают, что спортивные услуги в большинстве случаев являются платными, и не у многих есть финансовая возможность для реализации своих спортивных интересов.

Действительно, современная спортивная индустрия является довольно прибыльным бизнесом. Тренажерные залы, бассейны, залы для танцев, йоги и растяжки, а также многие другие виды объектов спортивного назначения берут плату за посещение. Данный фактор может стать препятствием для занятий физической культурой и спортом среди студенческой молодежи, так как большая часть данной социальной группы не имеет стабильного источника доходов, а значит и не может тратить основную часть своего личного бюджета на оплату абонементов различных спортивных клубов. Коммерческий характер спортивных учреждений также отмечает Малышева А. В. (2009) в своем исследовании, говоря о важности разработки альтернативных спортивных зон, введении скидок на абонементы и других методах решения данной проблемы. [4, 5].

В настоящее время быстро расширяется круг привлекательных для молодежи занятий, возрастает возможность альтернативного выбора своего досуга, как посещение кафе, клубов и других развлекательных заведений, что является для подрастающего поколения своеобразным «соблазном», т.к. частое увлечение такого образа жизни влекут за собой трудно поправимые последствия, как пропуски учебных занятий, вследствие чего возникают «долги» по различным дисциплинам, не рациональное распределение времени снижает продуктивность и эффективность учебной деятельности, а также несет вред здоровью. В последствии возникает нехватка времени на личностное развитие средствами физической культуры и спорта.

Многие студенты проживают в общежитиях или на съёмных квартирах, поэтому им приходится совмещать учебу и работу, чтобы обеспечивать себе жизнь. Данный фактор влияет на время, которое молодежь может тратить на занятия спортом – его становится меньше. При этом совмещение учебы и работы занимает не только много времени, но еще и отнимает силы, поэтому на спорт их может не остаться.

Таким образом, можно выделить несколько условий, обеспечение которых позволит повысить уровень вовлеченности студенческой молодежи в занятия физической культурой и спортом.

- Создание льготных условий для молодежи при посещении различных спортивных комплексов, бассейнов, тренажерных залов и прочего. Это могут быть различные скидки для студентов, сертификаты и абонементы по сниженной стоимости.

- Открытие небольших спортивных площадок с тренажерами на улице. Такие спортивные «островки» позволят молодежи заниматься на свежем воздухе и в шаговой доступности от места проживания.

- Организация спортивных секций и дополнительных занятий по физической культуре на базе университетов. Это дополнительная возможность заниматься спортом и учиться в одном месте. Зотова Ф.Р. и Файзуллин И.Ф. (2015) в своем исследовании выделяют данную меру, как одну из самых важных при организации образовательного процесса в университетах и других учебных заведениях [6]

- Поощрение участия молодежи в спортивной жизни ВУЗов. Такая мера – стимул для студенческой молодежи поддерживать себя в форме, состязаться и выигрывать на соревнованиях. Это развивает не только физические, но и эмоционально-волевые качества.

Выводы. Итак, существует ряд факторов, влияющих на желание и возможности студенческой молодежи заниматься физической культурой и спортом не только в рамках учебных программ университетов, но и в других спортивных учреждениях в свободное время. Одними из самых главных факторов являются коммерческий характер спортивных учреждений, большая учебная и рабочая загруженность студентов, большое разнообразие заведений развлекательного характера, которые стоят в приоритете при планировании молодежи своего досуга.

В ходе данного исследования были выявлены несколько условий, которые способны повысить уровень вовлеченности молодежи к занятиям физической культурой и спортом. Основными условиями стали: создание льготных программ при посещении студентами спортивных учреждений, открытие уличных спортивных площадок с тренажерами, организация спортивных секций и занятий на базе университета, а также поощрения участия студенческой молодежи в спортивной жизни университетов.

Список использованных источников

1. Храмова И. В., Храмова Е. В. Отношение студенческой молодежи к физкультуре и спорту // Скиф. 2019. №12-2 (40). С. 208-211.
2. Черкасов А.Ю., Мерзликин Д.М. Мотивация студенческой молодежи к занятиям физической культурой (по материалам социологического исследования) // Автономия личности. 2020. №3 (23). С. 44-53.
3. Куликова Н. А., Плетцер С. В., Якуткина И. В. Физическая культура в жизни студенческой молодежи // Наука-2020. 2019. №4 (29). С. 57-59.
4. Малышева А. В. Создание и дизайн уличных спортивных площадок как важное условие популяризации здорового образа жизни // Молодежный научный форум: Гуманитарные науки: электр. сб. ст. по мат. XXXVI междунар. студ. науч.-практ. конф. № 7(35). Гуманитарные науки: электр. сб. ст. по мат. XXXVI междунар. студ. науч.-практ. конф. № 7(35). URL: [https://nauchforum.ru/archive/MNF_humanities/7\(35\).pdf](https://nauchforum.ru/archive/MNF_humanities/7(35).pdf) (датаобращения: 15.05.2019)
5. Сапегин, Л. А. Комфортная городская среда для развития физической культуры и спорта / Л. А. Сапегин. — Текст : непосредственный // Молодой ученый. — 2019. — № 23 (261). — С. 65-67.
6. Зотова Ф.Р., Файзуллин И.Ф. Студенческий спорт в регионе: состояние, проблемы и перспективы // Наука и спорт: современные тенденции. 2015. №1. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/studencheskiy-sport-v-regione-sostoyanie-problemy-i-perspektivy> (дата обращения: 12.03.2023).

7-8 ЖАСТАҒЫ ҚЫЗ БАЛАЛАРДЫҢ ДЖИУ-ДЖИТСУ СПОРТ ТҮРІ БОЙЫНША ИКЕМДІЛІКТІ ДАМУЫ АӘІСТЕРІН ЖЕТІЛДІРУ**Серікова Зарина Қайратқызы**zarina.serikova.31.kz@mail.ru

Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ Дене шынықтыру және спорт мамандығының 3 курс студенті, Астана, Қазақстан

Ғылыми жетекшісі-Б.Тажигулова

Халқымыз ерте заманнан бері қыз баланың тәрбиесіне баса мән берген. Қазақ қыздарына нәзіктік пен сұлулық және инабаттылық тән деп есептеген. «Қыз қылығы үйде, ұл қылығы түзде» демекші, қыз баласының киімі, оның жүріс-тұрысы және өзін қоғам алдында ұстауы тәрбиенің негізгі көріністері болып саналады.[1] Сол себепті де үй тұрмысы жағдайындағы жұмыстарды жасау – қыз баласына тән болатын. Бірақ тарих беттеріне зер салатын болсақ, қазақ қыздары өздерінің жауынгерлік стильдегі ерекшеліктерімен де көзге түскен болатын. Түрлі жауларға қарсы тұрып, туған жері мен елі үшін өмірін берген, жеңіс жолында ерлермен бір қатарда болып және ақыл-ой мен дене қабілеттерін қатар ала білген атақты батыр аналарымыз бен апаларымыз бәрімізге таныс. Бұдан кейін қыз баласына жоғары белсенділіктегі жүктемемен айналысу қажет емес деп ойлау қате ұғым. Социумда болып жатқан жағдайларға байланысты жылдан-жылға қыз бала тәрбиесіне ерекше мән берудің қажеттілігі артып келе жатыр. Қазіргі заманда қыз балалар арасында жауынгерлік түріндегі жекпе-жек өнерімен айналысушылар саны көбейді. Осы арқылы қыз балалардың дене бітімін жетілдіруі мен шынықтыру-сауықтыруы, өзін-өзі қорғай білуі, рухани жағынан дамуы және олардың жарқын болашағын ойлай отыра тәрбиелеу жұмыстары қарқынды жүргізілу үстінде.

Мақсаты:

7-8 жастағы қыз балалардың анатомо-физиологиялық ерекшеліктерін негізге ала отырып, джиу-джитсу спортында икемділікті дамыту әдістерін жетілдіру.

Әдістері:

Икемділікті дамыту және жетілдіру мақсатында педагогикалық тәжірибені зерттеу әдістері қолданылады:

1. Ғылыми әдебиеттерді талдау – курсты немесе оның жеке тақырыптарын тереңдетіп өз бетінше зерделеу үшін пайдаланылған және ұсынылған негізгі әдебиет көздері көрсетілген. [4] Құрылым элементтерін мұқият зерттеу әдебиеттерді пайдалану кезінде оң нәтижеге жетуге көмектеседі.

2. Бақылау – зерттеу барысында нақты дерек материал жинақтау мақсатымен қандай да педагогикалық құбылыстың назарға алынуы. [4] Бақыланатын объект ретінде 7-8 жастағы қыз баланың икемділігін дамыту барысында сәтті нәтижеге жету үшін берілу қажет жаттығулардың іріктелуі және қыз баланың прогрессивті жағдайы бақыланады.

3. Сұхбат әдісі – қажетті ақпаратты алу немесе бақылау барысында түсініксіздеу болған құбылыстың мәнін аша түсу мақсатымен дербес не қосымша қолданылатын зерттеу тәсілі. Бұл кезде спортшымен тікелей жұмыс жасау жүргізіледі. [4] Спортшының өзін қалай сезінетіндігі, жаттығу барысында икемділік қасиетін дамытуға көмек беретін әдістердің қаншалықты пайдалы болғандығына қатысты сұрақтардың қойылып, алынған жауаптарға байланысты арықарай міндеттер қойылады.

Джиу-джитсу (柔術) — жапонның элиталық жекпе-жек пен қарусыз өзін-өзі қорғану өнері. Жұмсақтық, икемділік техникасына негізделген самурайдың қоян-қолтық жүйесі «жеңу үшін мойынсұну» дегенді білдіреді. Стильдің негізін қалаушы Жапониядағы Мимасака провинциясының әскери қолбасшысы Такенучи Хисамори болып саналады. Алғашында бұл спорт түрін самурайларды жаттықтыру үшін қолданған.[2] Кейіннен бұл

жекпе-жек жүйесі дзюдо мен айкидоның негізі болды. Қазіргі уақытта түрлі элементтермен толықтырылып даму кезеңінде. Джиу-джитсу негізгі бағыттарына байланысты – бразилиялық (партер) және жапондық (ауырсыну техникасы мен позицияда ұстау) деп бөлінеді. Басты қағида – спортшының өз күшін тұрақты сақтап, қарсыластың қате жасаған қимылын өз пайдасына асыру.

7-8 жастағы қыз балалардың анатомо-физиологиялық ерекшеліктері:

- **Тірек-қимыл аппараты.** 7-8 жаста омыртқаның өсу қарқынының жоғарылауы байқалады, қыздарда кеуде қуысының жоғарғы бөлігі ертерек болады, жасушалар кеңейеді және кеуде қуысының ерекшеліктерін қабылдайды. [3] Тірек-қимыл аппаратының сүйектенуі бірте-бірте жүреді, бірақ сүйек жүйесі әлі де шеміршек тініне бай, осыған байланысты сүйектер жұмсақ, икемді, күші жоқ, қолайлы және қолайсыз жағдайларға оңай бейімделеді. әсер ету факторлары. Омыртқаның физиологиялық дамуы маңызды рөл атқарады және дұрыс позаның, қозғалыс техникасының қалыптасуына, ішкі ағзалардың, тыныс алу және жүйке жүйесінің күйіне әсер етеді.

- **Жүрек-тамыр жүйесі.** 7-8 жастағы балаларда жүректің жалпы өсу қарқыны салыстырмалы түрде баяулайды, қарыншалардың өсуі жүрекшелердің өсуінен асып түседі; қыздарда жүрек салмағы артады. Жүрек камерасының сыйымдылығы (жүрекшелер мен қарыншалар) 7 жасқа дейін 23 мл-ге дейін, ал 8 жаста 40 мл-ге дейін артады. 7 жасар баланың жүрегі минутына 95-100 жиырылу жасайды, жүректің минуттық көлемі 2120 мл құрайды. 7-8 жастағы балалардағы қан қысымы 99/64 мм сын. бағ. ст. [3]

- **Тыныс алу жүйесі.** 7 жастан бастап көмейдің негізгі дауыстық бұлшықеттері қарқынды дами бастайды. Сондықтан балалардың әншілік және ауызекі дауысы ересектерден күрт ерекшеленеді. Осы кезеңде өкпеде альвеолалардың мөлшері едәуір артады. 7 жасар балаларда тыныс алудың кеуде түрі айқын көрінеді. 8 жасында тыныс алу түріндегі жыныстық айырмашылықтар анықталады: тыныс алудың қыздарда – кеуде түрі басым болады. [3]

- **Баланың дене қасиеттерін дамытудағы** маңызды кезеңдер педагогикалық әсерге жоғары реакциямен ерекшеленеді. Қыз балалар үшін - 7-8 жас икемділіктің дамуы үшін қолайлы кезең болып табылады, өйткені балалардың сүйектері өте жұмсақ, икемді, бірақ сонымен бірге жеткілікті күшті емес, сондықтан 7-8 жастағы қыздардың жасына байланысты анатомиялық және физиологиялық ерекшеліктерін ескеру қажет: жамбас сүйектерінің қосылу процесі, ересек адамға тән омыртқа қисықтарының қалыптасуы, қаңқаның сүйек жүйесінің дамуы және т.б. ескеріледі.

Негізгі бөлім:

Адамның жаттығуды үлкен амплитудамен орындай алу қабілетін икемділік дейміз. Дене шынықтыру және спорт саласындағы амплитуда деген – спортшының жаттығуды орындағанда дене мүшелерін шеткі бір қалыптан, шеткі екінші қалыпта жеткізген қимыл әрекеті. Мысалы: шпагатқа отыру (1: аяқтар бірге, 2: аяқты екі жаққа созу, 1: қолды жоғару көтеріп шалқаю, 2: шынтағын еденге жеткізе алатындай еңкею). [5]

Икемділік талғампаздықты, пластиканы, сымбаттылықты, қозғалыстардың мәнерлілігін бейнелейді.

Джиу-джитсу сөзі орыс тілінде «мягкая техника» деп аталады. Яғни, жұмсақтық пен иілгіштікті қолдану арқылы жеңіске жету деп түсіндіріледі. Спорт түрінің жаттығуларын жасау кезінде спортшының өзін жақсы қалыпта ұстауы – өте маңызды. Икемділік джиу-джитсу спортының басты екі бағытында да қажет элементтің бірі.

Икемділікті дамытудың негізгі әдісі – созылу жаттығулары. Оған қатысты жаттығулар: қарапайым созылу, серіппелі созылу, сыртқы көмектің әсерімен созылу болады. 7-8 жастағы қыз балалар үшін жоғарыда айтылғандай, бұл икемділікті дамыту үшін қолайлы кезең, себебі сүйектің бұл жаттығуларға икемді және жұмсақ болуы байқалады. Сонымен қатар, ескерілетін тағы да бір жайт, икемділік жаттығуларының міндеттілігі. Мысалы, бір затты алу, бір дене мүшесін тигізу және қолды аяқ ұшына тигізу.

Джиу-джитсу спортының жекпе-жек уақытында қарсыластың қателік жасауына және сол сәтті пайдаланып қалуға жұмыс жасаймыз. Бразилиялық бағытта партерде (отырып) күресу болады. Қол мен аяқтың және дене икемділігі сәтті техниканың құрылуына және майыстыру, қылғындыру, үстіне немесе арқасына шығып алып, жаттығулар жасау кезінде иілгіштік қасиет болуы керек.

Жапондық бағытта жекпе-жек стилі ерекшеленеді. Тұрған қалыптан партерге түсу үшін көптеген тактика қолданыла білуі тиіс. Алдымен қол және аяқ көмегімен жасалынатын соққылар, қарсыласты лақтыру әдісі және партерге түсіру. Бірінші этап бойынша спортшының өзін сергек сезінуі және алдау және дене икемділігі тәсілдері арқылы оны ұстап алу. Қарсыласқа соққыны таза тигізу – дененің қажетті мөлшерде бұрылуы болып табылады. Екінші этап қарсыласты өзімізге ыңғайлы позицияға келтіріп, лақтыру әдісін қолдану. Бұл жерде екі адам денесінің бір-біріне жанасуы иілгіштіктің болуымен тұрған қалыптан лақтыру (дененің мойын және бел бөлігінен бұрылуы). Үшінші этап партерде жасалынатын ауырту, созу әдіс-тәсілдері жүреді.

Қыз балалар үшін жаттығу барысында денені қыздыру- икемділікті дамытудың тағы бір негізгі әдісі болып табылады. Жаттығу алдында жылыну-бұл жарақаттанудан аулақ болуға және сабақты мүмкіндігінше тиімді өткізуге көмектесетін денені жаттығуға дайындауға арналған жаттығулар жиынтығы. Жылытудың негізгі мақсаты - дене температурасын біртіндеп жоғарылату және белсенді емес бұлшықеттерді жылыту.

Қорытынды:

Джиу-джитсу қазіргі уақытта қыз балалар арасында аса маңызды қызығушылыққа ие болған спорт түрі болып саналады, себебі жұмсақтық принципін негізге ала отырып жасалынған өзін-өзі қорғану жекпе-жек өнері. Осыған байланысты қазірдің өзінде қыз балалармен, олардың рухани және дене бітімінің дұрыс қалыптасуына байланысты көптеген жұмыстар жүргізіліп жатыр. Дене қасиеттерінің барлығын өз бойына сіңірген спорт түрі, өзінің ішінде икемділік қасиетін дамытып, оны жетілдіру қажеттілігін тағы да дәлелдеп отыр.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. Бүркітбаева А.А., Қыз тәрбиесі-ұлт тәрбиесі. – Bugin media, 2021.
2. Sport-wiki.org. Спортивная энциклопедия. – Джиу-джитсу, 2016-2023.
3. Карпикова Е.И., Физиологические особенности младшего школьного возраста. // Учебный материал, 2017.
4. Тажигулова Б.М., Дене шынықтыру және спорттағы ғылыми-әдістемелік жұмыстардың негіздері. Оқу құралы: Астана.Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ, 2022- 142 б.
5. Уанбаев Е.Қ., Спорт және дене тәрбиесі пәнін оқыту әдістемесі. –Өскемен: С.Аманжолов атындағы ШҚМУ «Берел» баспасы, 2014, Б. 76-77.

ӘОЖ 372.879.6

ДЕНЕ ТӘРБИЕСІ ЖҮЙЕСІНЕ ҰЛТТЫҚ ҚОЗҒАЛЫС ОЙЫНДАРЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ МАҢЫЗЫ

Уахит Алиасқар Дарханұлы

uakhitaliaskar@gmail.com

«Дене шынықтыру және спорт» маманығының, ДШС-31 оқу тобының студенті, Өлеуметтік ғылымдар факультеті, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Қазақстан

Республикасы, Астана.

Ғылыми жетекшісі - Е. Молдан.

Ұлттық ойындары дененің шынығуын жан-жақты қажет етеді. Сол секілді қозғалыс спорт ойындары да, адамның еңбекке деген қажырлығын және шыдамдылығын талап етеді. Бала жасынан ойнаған ойындарының әсерінен болашақ жұмысшы ғана тәрбиеленіп қоймайды, қозғалыстың арқасында мүсінді, дені сау, қоғамның қиындығына төзімді азамат шығады, - деп атақты педагог А.С.Макаренко айтқандай, дене қозғалыстарын жүйелі қалыптастыру Отанымыздың болашақ азаматтарын жан-жақты үйлесімді тәрбиелеуге әсерін тигізеді.

Кіріспе. Ұлттық қозғалыс ойындарын дене тәрбиесі сабағының үрдісіне енгізе отырып, осы пәнге деген қызығушылықты арттыру арқылы студенттер мен оқушылардың жалпы ден саулығының деңгейін жақсарту үшін, қандай әдістерді қолданса, дене дайындығының негізгі физиологиялық көрсеткіштері болып саналатын: қан айналымын, тыныс алу жолдарын, зат алмасу процессін және жүйке жүйелерінің жұмысын нығайтуда маңызыдылығы артатындығы бар бағыттарды дәлелдеу басты мәселе болып саналады.

Зерттеуді талдау. Ұлттық ойындарымен шұғылданған ұлдар мен қыздардың қандай іске болсын қабілеттерінің артатындығын, жылдамдық, шыдамдылық сияқты дене дайындығының қасиеттері сапалы өсетіні байқалады. Бұл қасиеттердің дамуы ақыл-ойының өсуі мен денесінің дамуына жәрдемдеседі. Ұлт спортының да, спорттың басқа түрлері сияқты, барлық спорттық ойындармен ұқсастығы бар [1].

Мысалы: доп ойнау, қуыспақ, жасырынбақ, атысу ойындарын барлық ұлттың балалары ойнайды. Осы қозғалыс ойыны процесінің барысында, қоғамымыздың дамуындағы ең маңызды мәселелерінің бірі болып саналатын ұлт аралық татулықты тәрбиелеу іс де ескеріледі. Демек, ойындардың да бірыңғай жүйелі негізі және заңдылығы бар. Біріншіден, ойындар барлық дәуірлерде, тарихи кезеңдерде болған, екіншіден, адам алғашқы қауымнан бастап, мәдениеттің жоғарғы даму сатысына дейінгі кезеңде қозғалыс қимылдарымен дене дамуының небір жетістіктерін дәлелдеп келеді. Қазіргі шақта дене қасиеттерін дамытудың ғылыми негізделген жүйесі қалыптасқан.

Ендігі мақсат жастарды жалқаулықтан ажыратып, екпінді өмір салтына баулу үшін, дене тәрбиесінде қолданылатын шаралардың ауқымын молайту, яғни жаттығуларды ұлттық ойындармен алмастыра отырып, жүйелі түрде өз беттерінше жан-жақты қозғалыс қимылдарымен бос уақыттарында айналысуды қалыптастыру қажеттілігі аса өзекті мәселе

болып саналатынын мойындау. Ұсынылып отырған жұмыста зерттеуші өз алдарына, ең алдымен осы міндетті шешуді қоя отырып оқырмандар мен мамандардан толықтыруларды, ескертулерді және ұсыныстарды қабылдауға дайын, себебі бұл тақырып жаңа әлемдегі жаңа Қазақстанда әлі де толық қанды шеімін таппаған істердің бірі.

Ойын әрекеті өзіндік әсері мол әрекет. Педагогикада саласында өзіндік жұмыс барысы өз алдына жеке жүріп оқу ұстанымымен ғана бола алмайды, ол көп қырлы. Ойын барысында балалардың жеткілікті дәрежеде жетіліп үлгерген аралықты көзбен мөлшерлеп бағдарлауға сүйеніп және қимылды орындау уақытын ескеріп, әрекет етудің ең жақсы әдісін өз бетінше таңдап алу қабілетін қалыптастырады. Ойын барысында бытыраңқы тез қимылдап келе жатқан балалардың арасында бағдар ұстай білуде өте маңызды әрекет [1]. Ойын кезеңінің үздіксіз өзгеруіне орай, қас қағым сәттік сезімнің қажеттілігіне байланысты күрделі шешім қабылдауға қалыптасу қасиеті де тәрбиеленеді. Ойын әрекеті баланы сергітеді, жан-жақты дамытады.

Әрбір қимыл - қозғалыс ойынында балалардың ойын әрекеттері мен қимылдарын өзгертуге берілетін белгі болып саналады. Бытыраңқы жеңіл жүріс, бұрын белгіленген орындарға бірінің артынан бірі тізбекті сапқа тез қосылуы үшін, мақсатты тура бағытта жүгірумен өзгереді. Мұндай ширақ қимыл әрекеті еліктіру тежеу процестерін жетілдіреді және теңестіре отырып баланың жүйке жүйесін шынықтырады. Бұл ойындар балалардың назарын тез басқа әрекетке аударуға және бұлшық еттің қажет кезде, ширығу дәрежесін реттеуге үйретеді. Ойынның барысында, қалыптасқан әр түрлі ситуацияға байланысты, олар қимылдарды тиімді қолдана алады [1]. Ұлттық спорттық ойындардың мақсаты, міндетті түрде жеңіске жету емес, денсаулықты сақтау, ағзаның дұрыс өсуіне, қалыпты дамуына жағдай жасау. Жастардың денесінің мығым, шымыр болуы келешекте Отанын қорғауға дайын сарбаз екенін санасына дер кезінде қалыптастырады.

Ұлттық спорттық қозғалыс ойындарының орындалуының әдістері, ережелері бөлек болған мен жалпы дене тәрбиесінің жүйелі дамыған түрлері сияқты, тиімді бағыттар мен ұштаса отырып, оны өзінің алдына қойған мақсатына жеткізу үшін, осы саладағы қызметкерлердің жан-жақты көмек жасауы бізге сын. Сондықтан бұл істі жүйелі түрде дамыту қажеттігі жалпы қоғамдық мәселе.

Алайда, ойындарды қайталау сәтінде есте сақтағыштығы жақсы жетілген ойыншылар, оқушылар бұл дағдыны ойдағыдай меңгереді. Ойнау барысында жүйелі, байыпты түрде балаларды ереженің қоғамдық маңызын жете түсінуіне жеткізетін бұл қасиеттер, жеке адамның адалдық, әділеттік, достық, батылдық, өзін - өзі билеу, табандылық, жігерлілік сияқты ең жақсы жақтарын қалыптастырудың тиімді құралына айналады. Бұлардың бәрі қимыл - қозғалыс ойындарын ережесімен бірге балаларды адамгершілікке тәрбиелеудің пәрменді құралдарының бірі ретінде белгілеу үшін негіз ретінде қызмет етеді.

Бұл ойындар балалардың назар аудару және бұлшық еттің ширығу дәрежесін реттеуді үйретеді. Ойынның қалыптасқан ситуациясына байланысты ол қимылды тынығумен кезектестіре алады. Бұл бақылағыштыққа, тапқырлыққа тәрбиелеуге, қоршаған ортадағы жағдайдың өзгеруіне қарап бағдар белгілеу, қалыптасқан жағдайдан тез шешім қабылдап, жол тауып шығу, оны жүзеге асыру, батылдық, ептілік, мақсатқа жетудің өзіндік әдісін тандау қабілетін қалыптастыруға көмектеседі [4]. Дене тәрбиесіндегі халық педагогикасының тәрбиелік маңызы ерекше. Халықта еңбекке, жақсы-жақсылыққа, әділдікке деген сүйінпеншілік қалыптасып қалған. Бұл сүйінпеншілікті сақтаушылар әр халықта бар. Осы қасиеттерінің жас өспірімдерге деген ықпалы бар екені сөзсіз. Дене тәрбиесіндегі халық педагогикасымен, жалпы қорыта келгенде халықтың денсаулығы бағаланады. Барлық халықтарда ғасырлар бойы өзіндік дене тәрбиесі программасы қалыптасқан.

Ал бұл, бағдарламада түрлі жаттығулар мен ойын-сауықтарды дұрыс пайдалану нәтижесінде жүзеге асып отырады. Бірақ бас орында халық ойындары тұрды. Сол ойындарды жаңарту арқасында біз дене шынықтыру сабақтарының дұрыс жүргізілуін, балалардың үйде, достарының арасында жақсы ұстауын қамтамасыз етуімізді

калыптастыруымыз керек. Дегенмен, қоғам халық ойынның неше алуан түрлерін ойластырып қана қойған жоқ, соны іс жүзінде қолданып, оның тәрбиелік, білімдік жақтарын да көре білді. Сондықтан олар «Бала ойынмен өседі» деген өмірлік қорытынды жасап, осы тәжірибелік қортындыны өздерінің бала тәрбиесі туралы көзқарастарының негізгі арқауы етті. Бала ойынды тоқтатса, одан қол үзіп үйде бола берсе, ол баланың денсаулығы ата-аналарын мазасыздандыратын болады. Ересек адамдардың еңбек етуі қандай қажет болса, баланың ойыны да сондай қажет нәрсе ретінде қабылданған.

Осыған орай халық арасында кең тараған кейбір ойындардың бірнеше түрлерін қоса беруді жөн көрдік. Өйткені, олардың мазмұны кеңейіп, әсерлене түседі. Жан-жануарды бейнелейтін ойындардың кейбіреуі тұрмыстық, ойын-сауықтық мақсатта берілсе, кейбірі дене шынықтыру, спорттық мақсатты көздейді [5]. М.Горькийдің сөзімен айтар болсақ бала сөзбенде ойнайды. Сөйлеп ойнағанда, өз ана тілінің нәзік қасиеттерін үйренеді, тілдің музыкасын ұғынады. Сонымен нақтылай айтсақ, ұлт ойындары, тіпті жалпы ойын атауы, біздің пікірімізше, тіл меңгерудің негізгі құралдарының бірі болып табылады. Ойын үстінде бала еш нәрсеге тәуелсіз. Өзін еркін ұстайды, ал еркіндік барлық дамудың баспалдығы. Олай болса, ойын интернационалдық тәрбиенің баға жетпес құралы ретінде де, айтарлықтай ролі бар. Ойын үстінде бала тілдің ішкі иірімдерінің, халықтың ойлау жүйелерін, сөз қолдану әдістерін, сөйлеу дәстүрін, тілдік, психологиялық ерекшеліктерін жете түсініп, еркін білуге мүмкіншілік алады. Біздің қос тілді республикамызда орыс тілдерін де қазақ тілдерінде үйренуге, әр ұлт балаларларының өз ана тілдерін де меңгеруіне ойынның тигізер пайдасы орасан зор. Қазақтың ұлттық ойындарының тағы бір ерекшелігі – оған өлең сөздің араласып келіп отыратындығында.

Қазақтың ұлт ойындарының бір қыдыры, асық ойынының нақтылы түрлері мен мазмұны жазылып, көпшілік назарына ұсынылмағанын айтсақ артық емес деп ойлаймыз. Асық ойындары алдымен адамның жүйке жүйелерін шыңдап, ұстамдылыққа, дәлілікке, тұрақтылыққа, тыныс мүшелерінің қалыпты дамуына т.б. тәрбиелейді. Ойын баланың алдынан өмірдің есігін ашып, оның творчестволық қабілетін оятып, бүкіл өміріне ұштаса береді. В.А.Сухомлинскийдің сөзімен айтқанда: «Ойынсыз ақыл-ойдың қалыпты дамуы да жоқ және болуы да мүмкін емес. Ойын дүниеге қарай ашылған үлкен жарық терезе іспетті, ол арқылы баланың рухани сезімді жасампаз өмірмен ұштасып, өзін қоршаған дүние туралы түсінік алады, ойын дегеніміз ұшқын білімге құмарлық пен еліктеудің маздап жанароты».

Міне ойын жетелейтін, адамға қиялымен қанат бітіретін осындай ғажайып нәрсе, ақыл-ой жетекшісі, денсаулық кепілі, өмір тынысы демекпіз. Ұлттық қасиеттеріміздің ұрпақ бойында қалыптасуы қоғам игілігі үшін маңызды. Студенттерге ұлттық патриоттық тәрбие беру жоғары оқу орындарында кең көлемде жүргізілуі тиіс. Этнопедагогика - ұлттық тәрбие негізі деп білеміз. Ал ұлттық тәрбие ғаламдағы құндылықтарды бойына сіңіріп, өз құндылықтарын арттыра береді. Бірақ ол өндіріс және экономика сияқты «ғаламдастыруға» келмейді, өркениеттілікпен дамып, қалыптасады. Қазақ этнопедагогикасы - өркениеттілік қасиеттерді бойына сіңірген ғылым. Сондықтан студенттер ұлттық патриотизммен сусындасын десек, қазақ этнопедагогикасы негізінде патриоттық тәрбие беруді жүйелі талдап, зерттеп, жоғары оқу орындарында патриот студенттер тәрбиелеуде енгізілуі керек. Ұлттық отаншылдықты қалыптастырудың құралдарының бірі дене тәрбиесі болып саналады.

Ұлттық қимыл-қозғалыс ойындардың сауықтыру, тәрбиелеу және білім беру маңызы сан-саналы, бірақ іске асыру үшін мұғалімнің шығармашылық көзқарас, педагогикалық шеберлілігі қажет. Ұлттық ойындар өзінің бастауын халықтық педагогикасының тұнығынан алады [6]. Қазақтың ұлттық ойындары ерлікті, өжеттікті, батылдықты, шапшаңдықты, ептілікті, таптырлықты т.б. мінез-құлықтың ерекшеліктерімен бірге күш - қуатын молдылығының, білек күшін, дененің сомданып шығуын қажет етеді.

Эстетикалық көзқараспен алып қарағанда дене шынықтыру мен спорт адамның дене қабілетін тұлғалық қасиеттермен біріктіретін шығармашылық жұмыс. Сол жұмыс арқылы адам өзінің ізгі қасиетінің мүмкіндігін, өзіне сенімін, ерік-жігерін анықтайды. Жемісті еңбегінің нәтежесінде ғана қанағат алады. Демек, еңбексіз спорт тұл, еңбектің спорттан тыс

қалуы мүмкін емес. Спорт-қарсыласпен белдесуге ғана тәрбиелемейді, сонымен бірге батылдыққа, өмір қызығына, көз жетпес кеңістікке, алға ұмтылушылық және дене қабілеттерін тәрбиелейді. Сырт пішіннің сұлулығына талпыну әсері жастарға тән қасиет, ол түсінікті де. Себебі жастарда таусылмас күш, қажымас кайсарлық жігер бар. Осы құбылыстар ескеріле келе, студенттердің денсаулығына қамқорлық жасауға біздің қоғамымыз мейлінше мүдделі.

Барлық студенттердің сабақ барысында, сабақтан тыс уақытта, спорт секцияларында дене тәрбиесін күн сайын ұйымдастырып қолайлы жағдайлар жасау қажет. Студенттерге дене тәрбиесін беру үшін спорт ұйымдары мен клубтардың, кәсіпорындар мен мекемелердің базасы кеңінен пайдалануы керек. Өмірге қажетті дағды, іскерлік табиғи қозғалыстың барысында қалыптасады. Табиғи қозғалыстың түрлері, жүгіру, қарғу, жүзу, лақтыру, шаңғы, коньки, велосипед тебу, акробатикамен, снарядта жаттығу, т.б. Жастардың денесі түрлі жаттығулар көмегімен ширап, дамиды. Сондықтан күш, жылдамдық, төзімділік, икемділік сияқты, адам қабілеттерін дамыту студенттердің қозғалтқыш тәжірбиесін байытады, дене қозғалғысын үйлестіреді. Мысалы, жылдамдық ең қысқа мерзімде қимылды орындау қабілеті, ал ептілік адамның жаңа қимылды тез игеру және жағдайдың өзгеруіне байланысты нақты шешім қабылдай алу қабілеті.

Қортынды: жоғарыда аты аталған ойындар қазақ халқының ғасырлар бойы рухани байи түсуіне еңбек етіп келеді және болашақ ұрпақтарға да еңбек ете береді демекпіз. Ұлт-ойындары - ата-бабамыздан бізге жеткен өткен мен бүгінгіні байланыстыратын баға жетпес байлығымыз, асыл қазынамыз. Сондықтан оны жастарға үйрете отырып, күнделікті тұрмысқа пайдаланудың заманымызға сай ұрпақ тәрбиелеуге пайдасы орасан зор екендігіне күмән жоқ және қалыпты дамыту үшін ғылыми әдістемелік жүйелі негізделген жұмыстар жан-жақты дайындалуы керек.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан Республикасында дене шынықтыруды және спорты дамытудың 2001-2005 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы.
2. Тәнекеев М.Т. Қазақтың ұлттық спорт түрлері. Алматы, 2001 ж.
3. Толыбаев Қ. Ұлттық ойындар. Алматы, 2016 ж.
4. Таникеев М. Педагогика народной игры. Улан-Батор : 2002, с.48-56.
5. Таникеев М. Игры в народной педагогике физического воспитания. 2003,
6. Құралбеков А. Халық педагогикасындағы қазақтың ұлттық ойындары. Оқу құралы. - Алматы, Каз МСТА, 2010.

ӘОЖ 796.2

ЕГЕМЕН ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ БАСКЕТБОЛ ДАМУ ТАРИХЫ

Хавдрасол Иманкаж

imanhaji@bk.ru

Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ Әлеуметтік ғалымдар факултеті,
«Дене шынықтыру және спорт» 3курс студенті, Астана, Қазақстан
Ғылыми жетекшісі – К. Базарбаева

Максаты: Егемен Қазақстандағы баскетболдың дамуына талдау жасау

Міндеті:

1. Ғылыми әдебиеттерге талдау
2. Қазақстанның егемендік жылдарында баскетболдан жеткен жетістіктерінің динамикасына сараптама жасау

Баскетбол — Ептілікті қажет ететін қызу тартысты спорт ойын. Оған бес ойыншыдан тұратын екі команда қатысады. Баскетбол алаңының қарама-қарсы екі шетіне орнатылатын

қалқаны бар тағандарға сақина бекітіледі. Ойынның мақсаты- допты қарсыласының сақинасына түсіріп, ұпай жинау. Ойыншылар допты лақтыруға, пас жасауға, домалатуға немесе жерге жиі-жиі ұрып дриблингпен алып жүруіне болады. Доп өзіне тигеннен кейін ойыншы онымен тек екі қадам ғана аттай алады.

Жалпы Баскетболдың отаны Америка Құрама Штаттары болып есептеледі. Алғашқы ойын 1891 жылы Массачусетс штатының Спрингфилд қаласында құрылған Христиан жастар қауымдастығының оқу жаттығу орталығында ұйымдастырылған. Сол кезде Канададан қоныс тепкен жас мұғалім, доктор Дисеймс Нейсмит гимнастика түрін ары қарай жетілдіру мақсатында жаңа ойын түрін ойлап тауыпты деседі. Жалпы Егемен Қазақстанда Баскетболдың дамуын бірнеше кезеңдерге бөліп қарауға болады. Ал, еліміздің баскетбол ойынының даму тарихы XX ғасырдың 40 жылдардан бастау алады. Аталған жылдан бастап ерлер командасы құрылған болса, 1946 жылдан бастап әйелдер командасы құрылған. Сонымен қатар Қазақстан баскетбол командалары СССР чемпионаттарында тұрақты түрде қатысып отырған. Қазақстан баскетболының дамуына М. Жиенбаев, Ю. Бухвалов, И. Копилевич сияқты спортшылар үлкен үлес қосқан.

1991 Жылы Тәуелсіздік алғаннан кейін қазақстан өзінің спорттық бағдарламалары Мен Саясатын әзірлей бастады. Баскетбол Дамудың басым Спорт Түрлерінің бірі ретінде танылды және үкімет инфра құрылым Мен Оқу бағдарламаларына қомақты қаржы бөлді. Тәуелсіз қазақстанда баскетболды дамытудағы алғашқы ірі қадамдардың бірі 1992 Жылы Қазақстандық Баскетбол Федерациясын құру болды. Федерацияның алдына Осы Спорт Түрін елде насихаттау және дамыту міндеті қойылды және ол Тез Арада Ұлттық Лига Құруға және Халықаралық жарыстарды ұйымдастыруға кірісті. 1993 Жылы Қазақстанда Баскетболдан алғашқы ұлттық Чемпионат Өткізілді. Чемпионатқа еліміздің түкпір-түкпірінен алты Команда Қатысып, Оны Алматы Командасы жеңіп алды. Чемпионат Қазақстанда баскетболды дамытудағы маңызды кезең ретінде қарастырылды және бұл елдегі спорттың беделін арттыруға көмектесті.

Кейінгі жылдары қазақстанда баскетболдың танымалдығы өсе берді. Ұлттық құрама халықаралық жарыстарда өнер көрсете бастады және бірнеше қазақстандық ойыншылар шетелдік клубтардың назарын аудара бастады. 2001 Жылы баскетболдан Қазақстан құрамасы баскетболдан Азия Чемпионатында Алтын Медаль Жеңіп алды, Бұл Ел Үшін үлкен жетістік болды.

Бүгінгі таңда Баскетбол Қазақстандағы ең танымал спорт түрлерінің бірі болып бола алмасада жайлап даму үстінде. Оған дәлел Ел Еуропа Мен Азияда кәсіби ойнауды жалғастырған бірнеше талантты ойыншыларды шығарды. Ұлттық құрама халықаралық жарыстарда өнер көрсетуді жалғастыруда, Ал Қазақстан Баскетбол Федерациясы спорттың Осы Түрін төменгі бағдарламалардан бастап элиталық жаттығулар орталықтарына дейінгі барлық деңгейлерде дамыту бойынша жұмыс істеуде. Федерация Бірнеше Ұлттық чемпионаттар ұйымдастырды, Соның ішінде Премьер-Лига, Оған елдің ең жақсы командалары қатысады. Премьер-Лига Қазақстанда баскетболдың дамуына елеулі үлес қосты, Өйткені ол жергілікті ойыншыларға жоғары деңгейдегі жарыстар Мен Атақ-Даңқа ие Болу Үшін Платформа Ұсынады. Қазақстан баскетболдан бірнеше халықаралық жарыстарды, Соның ішінде 1999 Жылы баскетболдан Азия Чемпионатын және 2013 Жылы Фиба Азия Кубогын өткізді. Бұл оқиғалар елдегі баскетболдың беделін арттыруға көмектесті және жергілікті ойыншыларға жоғары деңгейдегі бәсекелестермен бәсекелесуге мүмкіндік берді.

Бірнеше Қазақстандық ойыншыларда Халықаралық деңгейде өз атын шығарды. Мысалы, Атап өтетін болсақ «100 жаңа есім» жобасының жеңімпазы Рүстем Ерғали. Кейіпкеріміз баскетболдан Қазақстанның 13 дүркін чемпионы атанып, 15 жыл бойы ұлттық құрама капитаны болған. «Астана Тайгерс» командасында жүріп Рүстем Ерғали 2004 және 2010 жыл аралығында алты рет ел чемпионы атанса, «Астана» клубында тағы жеті рет Қазақстан чемпионы деген мәртебелі атаққа ие болды.

Жанеде Антон Пономарев Еуропа Мен Азияда Он Жылдан астам кәсіби өнер көрсетіп, Халықаралық жарыстарда қазақстанның атынан өнер көрсетті. Тағы бір ойыншы, Рустам Яргалиев, Еуропадағы бірнеше жоғары деңгейдегі командаларға қатысып, Қазақстан ұлттық құрамасының мүшесі болды.

Ұлттық Чемпионат Пен Бұқаралық бағдарламалардан басқа, Қазақстан өзінің әйелдер Баскетбол Бағдарламасын дамытуға күш салды. Елде халықаралық жарыстарға қатысатын ұлттық әйелдер құрамасы Бар, Ал 2009 Жылы қазақстандық әйелдер Баскетбол Лигасы құрылды.

Әйелдер Баскетбол Лигасы елдің түкпір-Түкпірінен командаларды біріктіреді және әйелдерге баскетболды жоғары деңгейде ойнауға мүмкіндік берді. Лига Сонымен қатар қазақстандағы әйелдер баскетболының беделін арттыруға көмектесті және жас қыздарға Осы Спорт Түріне үлгі болды.

Қазақстанның әйелдер Баскетбол Бағдарламасының көрнекті ойыншыларының бірі-Еуропа Мен Азияда кәсіби өнер көрсеткен және халықаралық жарыстарда Қазақстанның атынан қатысқан Оксана Рахматулина болды.

Қазақстанда баскетбол ең кенжелеп қалған спорт түрі. Спортшыларымыз 1972 жылғы Мюнхен Олимпиадасында КСРО құрама-сымен бірге атой салған әйгілі баскетбол спортының шебері, қазақтан шыққа тұңғыш Олимпиада чемпионы Әлжан Жармұхамедовтің жетістігін қайталау былай тұрсын, әлем чемпионатына шыға алмай жүр. Қазіргі кездегі Қазақстанда Баскетбол даму деңгейі айтарлықтай жақсы емес оған дәлел қазіргі мектептерде баскетбол ойыны деген сабақ өте аз өткізіледі. Мен өзім практикада болған мектептерде Баскетбол ойыны деген сабақы сірек өткізіледі. Ал енді Біз және болашақ Дене шынықтыру мұғалім ретінде осы Баскетбол ойыны деген спорт түрін дамытуға қандай үлес қоса аламыз Біріншіден біз Баскетбол спортының адам ағзасына әсері және қандай қасиеттердің дамыта алатынын білуіміз керек.

Жалпы Баскетбол ойыны адам ағзасының қандай қасиеттерін дамытады:

Баскетбол – аэробты және анаэробты жаттығуларды біріктіретін физикалық күшті талап ететін спорт түрі. Ол адам ағзасына көптеген артықшылықтар бере алады, соның ішінде:

Жүрек-қан тамырларының денсаулығы: Баскетбол ойыншылардан үздіксіз қозғалып, алаңда жоғары және төмен жүгіруді талап етеді, бұл жүрек-қан тамырларының төзімділігін жақсартады және жүрек ауруының қаупін азайтады.

Күш пен Жылдамдық: секіру, жүгіру және бағытты өзгерту сияқты баскетболдың физикалық талаптары аяқтың, өзегінің және жоғарғы дененің бұлшықет күші мен күшін дамыта алады.

Үйлестіру және тепе-теңдік: баскетболда дриблинг, пас беру, ату және қорғаныс жақсы үйлестіруді және тепе-теңдікті қажет етеді, оны жаттығу және қайталау арқылы дамытуға болады.

Икемділік: Баскетбол жалпы икемділік пен қозғалыс ауқымын жақсарта алатын секіру, бұрылу және жетуді қоса алғанда кең ауқымды қозғалыстарды қамтиды.

Психикалық қаттылық: Баскетбол – жылдам шешім қабылдауды және ақыл-ойдың беріктігін талап ететін жылдам және бәсекеге қабілетті спорт түрі. Бұл назар аударуды, шоғырлануды және эмоционалды тұрақтылықты жақсартуға көмектеседі.

Жалпы, баскетбол - физикалық белсенділікті сақтаудың тамаша тәсілі және денсаулыққа көптеген артықшылықтар бере алады. Жарақаттың алдын алу үшін әрқашан дұрыс жылыну, сәйкес аяқ киім мен қорғаныс құралдарын кию және тиісті техниканы сақтау маңызды.

Екіншіден Баскетбол ойынын мектеп жүйесіне ортаңғы сыныптарда міндетті түрде өткізу керек спорт ойыны ретінде енгізуіміз керек. Неге себебі 10-11 Жастағы баллардың дене бітімі даму кезінде ерекше әсер етіп қоймай дәлме дәл келетін ойын түрі болып табылады.

Үшіншіден белгілі бір Баскетбол органдарын ашу керек ол жерде жас ерекшелігіне қарай балларды дамыту. Баскетболға икемді қызығушылығы бар балларды болашақ Қазақстанның деңгейін арттыратын спортшыларды дайындау және іріктеу жарстарын өткізіп әлемде өнер көрсете білу керек. Мұндай дәстүрді өңірлерде жалғастырып, ауылдарда балалар үйірін ашу керек. Таланттың көбі ауылдан шығады және сол талантты көре білу керек.

Қорытындылай келе, Тәуелсіз Қазақстанда Баскетболдың дамуы 20 Ғасырдың басында басталған және 1991 Жылы Ел Тәуелсіздік алғаннан кейін жеделдетілген біртіндеп Процесс Болғанын атап өтеміз. Қазақстандық Баскетбол Федерациясының құрылуы және ұлттық чемпионаттың құрылуы спорттың Осы Түрінің дамуындағы басты кезеңге айналды, Ал Бүгінде Баскетбол Қазақстанда танымал және өсіп келе жатқан Спорт Түрі болып табылады. Соңғы жылдары Қазақстандық Баскетбол Федерациясы жас таланттарды анықтауға және дамытуға көмектесетін бұқаралық бағдарламаларды әзірлеуге аса Назар аударды. Федерация Бірнеше жастар академияларын құрды және жас ойыншыларға бәсекеге түсуге және оздағдыларын жетілдіруге мүмкіндік беру үшін аймақтық жарыстар ұйымдастырды.

Колданылған әдебиеттер

1. Джим Дрюэт. Баскетбол. Спорт для начинающих . Москва 2004 г
2. Нестеровский Д.И. Баскетбол. Теория и методика обучения 2007.
3. Владимир Гомельский. Библия баскетбола
4. <https://turkystan.kz/>
5. <https://nbf.kz/news/>
6. <https://egemen.kz/>
7. <http://ru.sport-wiki.org/>

ӘӨЖ: 070

СПОРТ ЖУРНАЛИСТИКАСЫНЫҢ МЕДИА-ТРЕНДТЕРІ

Ысқақ Жалғас Досжанұлы, Әмірханов Жәңгірхан

bibigul_106@mail.ru

Л.Н.Гумилеватындағы Еуразия Ұлттық Университетінің Журналистика және саясаттану факультетінің 2 курс студенттері, Астана, Қазақстан

Ғылыми жетекшісі: А. Бидолда

Заман көшінен қалмай, спорт журналистикасы да Ғаламтор желісінде қарыштап дамып келеді. Бұл тіпті басқа саладан гөрі спорт әлеміне өте қолайлы және орайлы десек те болады. Өйткені спорт әлемінде жаңалық өте көп, өзгеріс жеткілікті. Әр түрлі деңгейдегі ойындар мен додалар, жарыстар мен сайыстар, кездесулер мен матчтар бір-біріне іркес-тіркес өтіп жатады. Соның бәрін кешкірмей, дер кезінде жариялап отыруға Интернет өте ыңғайлы болып отыр.

Спорттық журналистика соңғы жылдары цифрлық медианың дамуына және аудиторияның өзгеруіне байланысты айтарлықтай өзгерістерге ұшырады. Спорттық журналистикадағы кейбір жаңа тенденцияларға журналистер спортшылар мен команданың өнімділігі туралы тереңірек түсінік алу үшін Нәтижелер туралы егжей-тегжейлі деректерді пайдаланатын деректерге негізделген ақпараттарды айғақтайды. Сондай-ақ мультимедиялық мазмұн көлемінің өсуі байқалады: спорт журналистері аудиториямен жаңа және инновациялық тәсілдермен өзара әрекеттесу үшін әлеуметтік медианы, бейнероликтерді және подкасттарды пайдаланады. Жанкүйерлерге бағытталған іс-шараларды қамту, әртүрлілік пен инклюзия, спортшылардың мүмкіндіктерін кеңейту және спорттық іс-шараларды қамту-бұл спорттық журналистиканың болашағын қалыптастыратын маңызды бағыттар. Спорттық бұқаралық ақпарат құралдарының ландшафты дамып келе

жатқандықтан, спорт журналистері осы өзгерістерге бейімделіп, жанкүйерлер қалаған және күткен қамтуды қамтамасыз етуі керек.

Қазір біздің елде досының бәрін стадиондармен спорттық кешендер деңгізіне келіп таратуға мүмкіндік бар. Нақтырақ айтқанда, рингтегі жекпе-жектердің емес, стадиондағы матчтарды сол жерде отырып-ақ жазуға болады. Тек ноутбук емес, смартфонның ызыболып, ғаламтор желісіне қосылуға болады.

Спорттық журналистика соңғы жылдары цифрлық медианың пайда болуымен және аудиторияның күтуінің өзгеруімен тез дамып келеді. Міне, спорттық журналистикада пайда болған кейбір жаңа тенденциялар:

Деректерге негізделген репортаждар: спорттағы деректер мен талдаушылардың қолжетімділігінің артуымен журналистер бұл ақпаратты өз есептерін негіздеу және спортшылар мен командалардың нәтижелері туралы тереңірек түсінік алу үшін пайдаланады.

Мультимедиялық мазмұн: спорт журналистикасы енді тек баспа құралдарымен ғана шектелмейді. Журналистер әңгімелеу және аудиториямен қарым-қатынас жасау үшін әлеуметтік медианы, подкасттарды, бейнелерді және басқа мультимедиялық форматтарды пайдаланады.

Жанкүйерлерге бағытталған оқиғаларды қамту: спорт журналистері жанкүйерлердің мүдделерін қанағаттандыруға көбірек көңіл бөлуде. Олар ойын шолулары мен статистикасынан тыс мазмұн жасайды және оның орнына сахна артындағы репортаждарды, ойыншы профильдерін және жанкүйерлердің пікірлерін ұсынады.

Әртүрлілік және инклюзивтілік: журналистер спорттық іс-шараларды қамтуда әртүрлілік пен инклюзивтілікті арттыру үшін белсенді жұмыс істейді, көзқарастар мен тәжірибелердің кең ауқымын ұсынатын оқиғаларды баяндайды.

Спортшылардың мүмкіндіктерін кеңейту: спортшылар әлеуметтік желілер мен басқа арналар арқылы өздерінің медиа-репортаждарын көбірек бақылауға алады, ал спорт журналистері бұған бейімделіп, спортшыларға өз тарихын қалыптастыруға көбірек еркіндік береді.

Киберспортты қамту: киберспорттың танымалдығы артып келе жатқандықтан, спорт журналистері бұл саланы көбірек қамтып, ойыншылар, командалар және онымен байланысты оқиғалар туралы ақпарат береді.

Тұтастай алғанда, спорттық журналистиканың тенденциясы спорттың өзгеретін ландшафты мен көрермендердің үміттерін бейнелейтін оқиғаларды неғұрлым қызықты және әр түрлі қамту болып табылады.

Жаңа медиа технологиялар АҚШ пен Еуропа елдеріндегі спорттық орта құбылысының ерекшелігі ретінде А. Бернштейннің "Спорт, медиа, мәдениет: жаһандық және жергілікті өлшемдер" кітабында талданады және Н. Блейн (2002). "Жеңіске арналған ойын: спорт, бейне ойындар және ойын мәдениеті" кітабының авторлары медиа арналардың, теледидарлық хабарлардың және спорттық симуляциялық ойындардың бірігуі, сондай – ақ спорттық коммуникацияның жаңа виткер дамуы – экспорт туралы жазады (Brooke, Oates, 2015). Жоғарыда аталған барлық еңбектерде спорттық журналистиканың дамуына әсер еткен технологиялық фактордың рөлі ретінде қозғалады.

Спорттық журналистиканың дамуындағы тағы бір маңызды оқиға Интернеттің пайда болуы болды. Зерттеушілер интернет-журналистиканың қалыптасуындағы анықтамалық нүкте ретінде 1995 ж., баспада теңдесі жоқ алғашқы басылымдар пайда болған кезде атайды. Интернет медиакоммуникацияның барлық арналарын біріктіре алды-олардың барлығы қазір бірыңғай «ақпарат қоймасында». Бұл медиа арналарды одан әрі жақындастырды, әртүрлі жанрлардың будандарына әкелді және барлық дерлік спорттық басылымдар, теле және радиоарналар өз қызметін Интернетте қайталай бастады.

Интернеттегі орта тек спорттық жарыстардың ойын-сауығы мен массивтілігін ғана емес, сонымен бірге көрермендерді теледидардан гөрі күшті біріктіретін интерактивті элементтер жасау үшін жұмыс істейді. Интернет-технологиялар жарыстарды жазбада көруге мүмкіндік береді және қазіргі уақытта нақты не нәрсеге назар аудару керектігін таңдауға құқық береді.

Бүгінгі таңда Онлайн-коммуникациялар, әрине, спорттық журналистиканы дамытудың негізгі драйверлерінің бірі.

Қазіргі таңда спорт тақырыбында жазылатын, айтылатын басылымдар мен телеарналар көптеп шығарылуда. Еліміздегі телеарналар әлемдік додаларға тікелей көрсетілім жасап, халыққа спорт журналистикасының даму үстінде екенін көрсетуде. Бұл орайда тілге тиек етіп айтатын спорттық додалар өте көп. Солардың ішінде футболдан, хоккейден, футболдан, волейболдан, бокстан, күрес түрлерінен әлем және еуропа чемпионаттарын тікелей эфирде үздіксіз көрсетіп жүр. Осы әлемдік додаларда еліміздің спорт журналистері аянбай тер төгіп еңбек етуде.

Еліміздегі спорт журналистикасы тек басылымдар мен телеарнада емес, әлеуметтік желілерде кеңіне таралып жүр. Бұл да бір спорт журналистикасының шыққан бір белесі десек те болады. Спорт комментаторларының әкесі саналатын Амангелді Сейітханов ағамыздың Сидней олимпиадасында, Бекзат Саттархановтың жекпе-жегінен кейінгі айтқан сөзі мәңгі ел есінде сақталып қалған.

Еліміздің спорт журналистері футбол және бокс ойындарын делебесі қозып жүргізетінін көзімізбен көріп те жүрміз. Телеарналарда спорт туралы арнайы шығарылымдар өте көп. Qazsport Алаңы, Pro Hockey. Доп Дода, Pro Football деген арнайы жобалар үздіксіз жұмыс жасауда.

Спорт журналистикасының негізгі мәселелерінің бірі-еркіндік. Қуанарлығы еліміз 1924 жылы құрылған Халықаралық спорт басылымдары қауымдастығына мүше. Бұның өзі мақатнуға тұрарлық дүние. Тек біздің ең негізгі мәселеміз - қаржының жетіспеушілігі. Спорттық журналистика-ептілікті талап ететін журналистика жанрының бірі. Себебі спорттық додалардың біршамасы тікелей эфирде жүргізілетіні өз алдына оны бүкіл қазақ елі көріп отырғанда ебін тауып, сөйлей алмасаң қазекеннің көңілінен шықпай, біршама сөз естіп қалатының тағы бар.

Халықаралық БАҚ-тың жұмысын бақылап, спорт журналистикасы дамуы үшін әуелі оған жағдай жасалуы керек екенін түсіндім. Жақында Ташкенттегі дюздодан әлем чемпионатында дамыған медиалардың жеке фотографы, мобилографы, журналисі болды. Ал бізде жарысқа жіберу үшін қазақша-орысша қатар жаза алатын, фото-видеоға да түсіре алатын адам іздейді. Біздің медианарық үшін осы әдіс ыңғайлы әрі тиімді.

Бытырғы жылы спорттың материалдық-техникалық базасын нығайту, спортшыларды дайындау сапасын арттыру және бұқаралық спортты дамыту бойынша ауқымды жұмыстар атқарылды. Бұл шаралардың барлығы Қазақстан спортының әлемдік деңгейдегі бәсекеге қабілеттілігін көтеруге және еліміздегі бұқаралық спортты ілгері жылжытуға бағытталды.

Бүгінгі қазақстандық қоғамда бұқаралық спортты дамыту – төтенше маңызға ие көкейкесті мәселе. Елдегі бала туу көрсеткіштерінің төмендігі, жүрек-қан тамырлары ауруларынан, нашақорлық пен алкоголизмнен зардап шегушілер мен өлім-жітімнің артуы, физикалық һәм ақыл-ой тұрғысынан дамудың тежелуі, айналып келгенде, ұлт қауіпсіздігіне, халықтың санасы мен парасатының өсуіне, рухани дамуына қауіп төндіретін факторлар. Осының бәрі жиналып келіп Қазақ елінің экономикалық өрлеуіне, саяси тұрақтылығына, халықаралық беделінің артуына да залалын тигізбей қоймайды. Сондықтан, саламатты өмір салтын мемлекеттік саясаттың бір бағыты ретінде жаппай насихаттау алға қойған стратегиялық мақсаттарымызға жету жолындағы басым бағыттардың бірі саналуы тиіс.

Соңғы онжылдықта Қазақстанда да, шетелде де әлеуметтік желілер спорттық онлайн-коммуникацияда ерекше рөл атқарады. Сонымен, зерттеушілер спорттық журналистика мен әлеуметтік желілердің өзара әрекеттесу формасы туралы сұрақ қояды: соңғысы спорттық журналистиканың бәсекелестері ме, өйткені желілерде пайдаланушылар спортшылармен немесе спорт клубтарының өкілдерімен тікелей сөйлесе алады, жаңалықтарды спорттық басылымдарға жүгінбей-ақ өз қолдарымен біле алады. Әлеуметтік желілерді қарым-қатынас алаңы ретінде пайдаланудан басқа, клубтар оларды тәуелсіз маркетинг құралы ретінде қарастыра бастайды. Бұл спорт арасындағы бәсекелестікті күшейтеді. Аудиторияның белгілі бір бөлігін өзіне тартатын бұқаралық ақпарат құралдары мен клубтар. Мысалы, Польша мен

Латвия ғалымдарының ұжымы поляк Топ-лигасының спорт клубтарының Instagram-да үш жыл бойы өз қызметін қалай дамытқанын зерттеді.

Қазіргі уақытта барлық отандық спорт клубтарың әлеуметтік желілерде өз аккаунттары бар. Негізгі алаңдар: «Вконтакте», «Facebook», «Twitter», «Одноклассники», «Instagram», «Ютуб» және т.б басқалар.

Көпшілігінде спорттық медиа аудиториясының ең белсенді бөлігі шоғырланған, олар жаңалықтар мен спорттық іс-шараларды, конкурстарды, сауалнамаларды талқылауға және талқылауға қатысады, әртүрлі командаларының матчтарына болжам жасайды. Қауымдастықтарда бейресми қарым-қатынас стилі басым, бұл медиа редакторлар мен оқырмандар арасындағы қашықтықты қысқартады. Әлеуметтік желілердегі спорттық БАҚ беттерінде әлі күнге дейін фотосуретті немесе бейнесі және басылымның негізгі сайтына сілтемесі бар қысқа форматтағы жаңалықтарды орналастырады. Алайда, мысалы, «Вконтакте» желісінде медиа қосымшалары бар ұзын мәтіндерді құруға арналған платформа бар. Баспагерлер материалдардың орналасуын шектемеуге уәде береді, оларға жарнама енгізуге, редакциялық көрсеткіштерді қосуға рұқсат етіледі. Бұл инновациялар спорттық желілік БАҚ-ты одан әрі трансформациялауына тағы бір серпін береді.

Телеэфирдегі спорттық Ақпарат бүгінгі таңда маңызды жаңалықтар трендтерінің бірі. Алайда, оны аудитория жеткілікті түрде қабылдауы үшін теледидардың коммуникативті ерекшеліктері мен оның экспрессивті құралдарының жиынтығы туралы есте сақтау қажет. Радио ақпараттан айырмашылығы, теледидар ақпараты көрермендерге жан — жақты әсер етеді — екі арна арқылы-визуалды және аудио, яғни қарапайым тілмен айтқанда, сурет пен дыбыс. Бұл компоненттердің әрқайсысының өзіндік сапалық сипаттамалары бар.

Осылайша, медиа арналардың эволюциясына қатысты әртүрлі оқиғаларға шолу технологиялық инновациялар әрқашан жалпы спорттық коммуникацияға әсер еткенін және әсер ететінін көрсетеді. Дамудың әрбір тарихи кезеңінде олар (технологиялар) революциялық өзгерістерге алып келді, форматтарын өзгертті. Редакторлардың жұмыстары спорттық іс-шараларды жариялауға, спорттық медиа іс-шаралардың ойын-сауығын арттыруға кең мүмкіндіктер берді.

XX ғасырдың бірінші онжылдығында негізгі медиа арна баспасөз болып қала береді. 20-шы жылдардың басында алғашқы спорттық радио хабарлары пайда болды. 50-ші жылдардың соңына дейін Радио спорттық іс-шараларды қамтитын негізгі медиа арна болып қала береді. Радионың орнына теледидар келеді, оның мүмкіндіктері алғаш рет 1936 жылы Берлиндегі жазғы Олимпиада кезінде сыналды. 1960 және 1970 жылдары теледидар, ойын-сауықтың арқасында, танымалдығы бойынша радиодан едәуір озып кете бастайды.

Спорттық журналистиканың дамуындағы күшті серпін 80-ші жылдары орын алады. Технология тұрғысынан Мәскеу Олимпиадасы отандық спорттық хабар тарату үшін ерекше оқиға болды. 90-шы жылдары біртіндеп қалыптасу басталады. Спорттық хабар тарату көшбасшыларының пулы ("Ресей", НТВ, "Бірінші арна", ТВЦ, РЕН ТВ арналары), спутниктік және кабельдік арналар пайда болады.

Мамандандырылған спорттық радио мен теледидар пайда болады, сол кезеңде Интернеттің, жаңа медианың, мобильді жүйелердің қарқынды дамуы байқалады, олар спорттық мазмұнды жеткізуді өзгертеді. Ванкувер олимпиадасы 2010 ж Ғаламдық спорттық іс-шараға айналуға, оның барысында телеарналар цифрлық технологияларды қолданады. ВГТРК олимпиадалық цифрлық арнаны HD форматында іске қосылды.

XXI ғасырдың екінші онжылдығының басында серпінді технологиялар барлық жерде редакциялардың қызметіне енгізілуде. Цифрлық ортаның жаңа мүмкіндіктерінің пайда болуымен спорттық блогтар желілік спорттық БАҚ-тың ажырамас бөлігіне айналуға, спорттық ақпаратты ұсынудың кроссмедиялық форматтары дамуда, әлеуметтік желілер кеңістігі белсенді пайдаланылуда.

Қазіргі замандағы спорттық медианың басты ерекшелігі-желілік басылымдар өздерінің порталдары мен әлеуметтік желілердегі аккаунттарының айналасында ақпаратты тұтынып қана қоймай, оны қарқынды түрде шығаратын, яғни контент құруға қатысатын спорт

жанкүйерлерін біріктіреді. Бұл дәстүрлі байланыс арналарын пайдалану кезінде қол жетімді болмады және спорттық коммуникациялардың сипатын түбегейлі өзгертеді.

Қорытынды

Қорытындылай келе, спорттық журналистика қарқынды дамып келеді және үнемі жаңа тенденциялар пайда болады. Деректерге негізделген есеп беру, мультимедиялық мазмұн, жанкүйерлерге бағытталған оқиғаларды қамту, әртүрлілік пен инклюзия, спортшылардың мүмкіндіктерін кеңейту және экспортты қамту - бұл саланың болашағын қалыптастыратын негізгі тенденциялардың бірі. Спорт жанкүйерлері бұқаралық ақпарат құралдарымен жаңа және инновациялық тәсілдермен қарым-қатынасты жалғастыра отырып, спорт журналистері осы өзгерістерге бейімделіп, жанкүйерлер қалаған және күткен қамтуды қамтамасыз етуі керек.

Спорттың дамуы, оның ішінде маңызды спорттық жетістіктер мем-лекеттің әлеуметтік-экономикалық ілгерілеуіне де байланысты. Мемлекет спорт саласына тиісті деңгейде қолдау көрсетсе, спортшылар да тиісті дәрежеде дайындалып, соның арқасында жоғары спорттық нәтижелерге қол жеткізе алады.

Спорттың даму деңгейі мен халықтың дене шынықтыруға деген немқұрайлылығы экономикалық өрлеуге кері ықпалын тигізуі мүмкін. Әрине, мейлінше дені сау, даярлығы жан-жақты халық мемлекеттің бәсекеге қабілеттілігін арттыруға да барынша үлес қосады. Сондықтан, бұқаралық спорт бүгінгі Қазақстан қоғамын алға жетелеу және ұлттық стратегиялық мүдделерге жету үшін ауадай қажет.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Данилова Мария Николаевна - Влияние технологий на развитие отечественных спортивных медиакоммуникаций/ <https://cyberleninka.ru/article/n/vliyanie-tehnologiy-na-razvitie-otechestvennyh-sportivnyh-mediakommunikatsiy>
2. К. А. Алексеев, С. Н. Ильченко – Основы спортивной журналистики
3. Бұқаралық спорт және жоғарғы жетістіктегі спорт/ <https://qazbrand.info/all/11419/b-araly-sport-zh-ne-zho-ar-y-zhet-st-kteg-sport-qazbrand-info>